In quinque sequentibus Theologica mysteria pandit, in quibus adeò processit, vt omnibus quod mutuarentur aut imitarentur reliquerit, quid excogitarent prope nihil. Vno verbo si rerum ordinem multis iisque doctissimis qui Albertum sunt insequuti ademeris, nihil in illis præter Albertum reperies.

Nonus decimus miranda prorsus diuinæ omnipotentiæ & sapientiæ secreta prodit, dum rerum ordinem & originem inquirit, agendo de materia prima, de tempore, de cœlo, de Angelis & homine. Quæ in Deipara laudes in vigesimo literis exarauit, non ingenio tantum illum suo, sed studio etiam quo in illam ferebatur, assecutum esse planè declarant, quæ sic accurata sunt, vt de præsenti illius auxilio nemo qui legerit, dubitabit.

In Miscellaneis stupendam ingenij fertilitatem exhibet, qualem vix vnquam mortalium quispiam est assequutus. Percurre, benevole Lector, & adhuc maiora videbis quam possimus verbis exprimere. Nec te terreat tantorum voluminum congeries, hâs spe recreatum, mortalem posse percurrere quæ mortalis scripsit. Cum aliunde non solum Alberti Magni meritis & tibi, hoc gratitudinis debeas pignus, vt saltem oculis sin mente tantum opus delibes, sed etiam laboribus, vigiliis, studio, perquisitioni & sollicitæ sagacitati RR PP. celeberrimi Ordinis Prædicatorum. Quid enim dicemus de R.mo P. Thoma Turco prædicti Ordinis generali Magistro? in arduis satis esse voluisse immensum pondus etiam Atlanticis impar viribus ad cœlos euehere? parum. Addemus omnes ferè Europæ partes non solum zelo domos proprias inuisendi, sed etiam vt peruetustos, qui tot regionibus tamque dissitis sparsi erant & veluti sepulti codices, nobis compararet. Auxit animum inter tot tantosque labores felix faustusque successus: ita vt nihil ipsi deesse videretur quam tantorum operum Authoris præsentia qua frueretur. Arrisit diuinum numen piis R.mi P. Votis: vitaque functus facie ad faciem intuetur, quod in enigmate & in speculo suorum operum demirabatur. Ipsius zelo simul & dignitati successit R.mus P. Nicolaus Rodulphus, sed præmatura morte ad superos euocatus, successorem reliquit, qui non solum nunc Ordini sapientissimè præesset, sed etiam qui ad hanc luculentam & tandiu expetitam lucubrationem omnes cogitationes, omnia studia, omnem denique authoritatem conuerteret. Vtrique muneri non solum successit, sed amulus extitit, Ordinis & totius vniuersi vtilitati consulens. Distrahebat tamen mentem tantorum munerum solicitudo, hinc regiminis pondus, illinc cura præli assidua: & vt alter Moyses nimiis laboribus impar, socium sibi elegit R. A. P. Cochet exprouincialem & probatissimæ integritatis laude benemeritum, qui instaret vt immensa M. Alberti volumina hic ederentur.

Sed mirandum sanè quantum operæ contulit R. A. P. Iammy: omnia enim volumina perestiganit, à mendis expurgauit, innumeris locis restituit, citationibus quæ desiderabantur illustrauit, copiosissimis indicibus auxit, & ad maiorem distinctionem titulos qui tractatibus aut partibus eorum deerant, suppleuit: vniuersa denique in quàm optimum licuit ordinem negotiosè digessit, ita vt sicut olim de Sophia decrepita muliere & paupere quæ obuiantes curribus detrahebat lapides dum Apollinis templum construerentur, inscriptum fuit, Sophia me fecit, possimus nunc iustius dicere, R. A. P. Iammy me fecit, dum indefesso labore pristino aut forsan nunquam viso statui tanta volumina restituit. Vale.

Mirare eum qui viuens non habuit parem, extinctum & Beatum venerare' doctissimum studiosè imitare.

Hoc fundent

Tuæ Benevolentiæ obsequentissimi & devotissimi
Claudius Prost.
Petrus & Claudius Rigaud, frat.
Hieronymus de la Garde.
Ioan. Ant. Huguetan, *Filij.*
Bibliopolæ Lugdunenses.

CATALOGVS.

CATALOGVS
Operum Beati Alberti Magni XXI. Võluminibus comprehensorum.

In primo continentur.

VITA Beati Alberti Magni.
De prædicabilibus lib.1.
De decem prædicamentis lib.1.
De sex principiis lib.1.
De interpretatione lib.2.
De syllogismo simpliciter, id est, priorum analyticorum lib.2.
De demonstratione, id est, posteriorum analyticorum lib.2.
Topicorum lib.8.
De sophisticis elenchis lib.2.

In 2.

De physico auditu lib.8.
De cœlo & mundo lib.4.
De generatione & corruptione lib.2.
De meteoris lib.4.
De mineralibus lib.5.

In 3.

De anima lib.3.
Metaphysicorum lib.13.

In 4.

Ethicorum lib.10.
Politicorum lib.8.

In 5.

Parua naturalia, siue
De sensu & sensato lib.1.
De memoria & reminiscentia lib.1.
De somno & vigilia lib.1.
De motibus animalium lib.2.
De ætate siue de iuuentute & senectute lib.1.
De spiritu & respiratione lib.2.
De morte & vita lib.1.
De nutrimento & nutribili lib.1.
De natura & origine animæ lib.1.
De vnitate intellectus contra Auerroem lib.1.
De intellectu & intelligibili lib.2.
De natura locorum lib.1.
De causis proprietatum elementorum lib.1.
De passionibus aëris lib.1.
De vegetabilibus & plantis lib.7.
De principiis motus progressiui lib.1.
De processu vniuersitatis à causa prima lib.1.
Speculum astronomicum, in quo de libris licitis & illicitis pertractatur.

In 6.

De animalibus lib.26.

In 7.

Commentarij in Psalmos.

In 8.

Commentarij in Threnos Ieremiæ.
Comment. in Baruch.
Comment. in Danielem.
Comment. in 12. Prophetas minores.

In 9.

Comment. in Matthæum.
Comment. in Marcum.

In 10.

Comment. in Lucam.

In 11.

Comment. in Ioannem.
Comment. in Apocalypsim.

In 12.

Sermones de Tempore.
Orationes super Euang. Dominic. totius anni.
Sermones de Sanctis.
Sermones 32. de Sacramento Eucharistiæ.
Liber de muliere forti.

In 13.

Comment. in Beatum Dionysium Areopagitam.
Compendium theologicæ veritatis, septem libris digestum.

In 14.

Comment. in 1. lib. Sententiarum.

In 15.

Comment. in 2. & 3. lib. Sententiarum.

In 16.

Comment. in 4. lib. Sententiarum.

In 17.

Prima pars Summæ Theologiæ.

In 18.

Secunda pars Summæ Theologiæ.

In 19.

Summa de creaturis diuisa in duas partes, quarum prima est de quatuor coæuis, secunda de homine.

In 20.

Mariale, siue quæstiones 230. super Missus est.
De laudibus B. Virginis lib.12.
Biblia Mariana.

In 21.

Miscellanea, siue
De apprehensione & apprehensionis modis lib.1.
Philosophia pauperum, siue isagoge in libros Aristotelis de physico auditu, de cœlo & mundo, de generatione & corruptione, de meteoris, & de anima.
De Sacrificio Missæ lib.1.
De Sacramento Eucharistiæ lib.1.
Paradisus animæ, siue de virtutibus libellus.
De adhærendo Deo libellus.
De Alchimia libellus.

BEATI

ALBERTI MAGNI,

RATISBONENSIS EPISCOPI,

ORDINIS PRÆDICATORVM,

ETHICORVM LIB. X.

POLITICORVM LIB. VIII.

EX VATICANA BIBLIOTHECA,

Recogniti per R. A. P. F. PETRVM IAMMY, sacræ Theologiæ Doctorem, Conuentus Gratianopolitani, eiusdem Ordinis,

NVNC PRIMVM IN LVCEM PRODEVNT.

Operum Tomus Quartus.

LVGDVNI,

Sumptibus { CLAVDII PROST. / PETRI & CLAVDII RIGAVD, Fratr. / HIERONYMI DELAGARDE. / IOAN. ANT. HVGVETAN. } *Via Mercatoria.*

M. DC. LI.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

INDEX

Tractatuum & Capitum, in decem Libros Ethicorum.

LIBER PRIMVS.

TRACTATVS I.

De communibus quæ ante scientiam prænosci oportet.

Cap. 1. DE nobilitate huius scientiæ. 1
2. An de virtute possit esse scientia. 2
3. Cui parti philosophiæ supponitur. 4
4. Vtrum sit theorica vel practica. 7
5. De quo sit ista scientia sicut de subiecto. 8
6. De fine huius scientiæ. 9
7. De titulo & authore, ibid.

TRACTATVS II.

De bono.

Cap. 1. QVid sit bonum. 10
2. Quid sit per se bonum, 11
3. Vtrum hoc sit primum bonum ante quod nihil est, & quod est causa boni in omnibus aliis. 12
4. Vtrum aliquid sit summum bonum. 13
5. De natura mali, & quod nihil sit per se malum, vel summum malum, vel malum essentialiter. 14
6. Qualiter bonum pertinet ad naturam. 15
7. Quid sit vnicuiusque bonum. 16

TRACTATVS III.

De eo de quo est intentio in moribus.

Cap. 1. QVid sit bonum secundum triplicem hominis considerationem. 17
2. Quod aliquod bonum sit hominis inquantum homo est. 18
3. Quod omnis doctrina bonum aliquod appetit. ibid.
4. Quod omnis actus quoddam bonum appetere videtur. 20
5. Quod omnis electio bonum aliquod appetere videtur. 21
6. Cuiusmodi sit illud bonum quod hæc prædicta appetere videntur. 22
7. Commendatio Stoicorum in descriptione boni. 23
8. De differentia bonorum quæ appetuntur, ibid.
9. De comparatione finium adinuicem. 24
10. De multiplicatione artium. 25
11. De reductione earum ad vnam quæ præcepta dat, & concordat omnes. ibid.
12. Quod dictum bonum maximum ad vitam hominis habet incrementum. 27
13. Cuius facultatis sit hoc bonum, ibid.
14. De exclusione dubitationum quæ sunt circa prædicta, 28

Index Tractatuum & Capitum,

TRACTATVS IV.

De modo procedendi in hac scientia & de auditore.

Cap. 1. QVod in hac scientia non debet requiri certitudo, sed sufficit figuralis ostensio. 29
2. Quod maximæ variationi subiacent quæ sunt de conuersatione hominis: & ideo certum simpliciter non est in eis. 30
3. Quales in hac scientia possint haberi conclusiones. ibid.
4. Quæ concedere debeat auditor qui loco respondentis est in moribus. 31
5. Qualem auditorem oportet esse in hac scientia. ibid.
6. Quod nec iuuenis nec passionum insequutor est auditor scientiæ moralis. 32

TRACTATVS V.

De determinatione felicitatis secundum opiniones diuersorum.

Cap. 1. DE quo est intentio. 33
2. In quo opinantes conueniunt. 34
3. De differentia opinionum circa felicitatem. ibid.
4. De his qui felicitatem dixerunt omnium bonorum causam. 35
5. De via qua circa istas opiniones est disputandum. 36
6. Quod maximus est in moribus profectus. 37
7. De disputatione contra opiniones dictas: primo contra eam quæ voluptatem dicit esse summum bonum. 38
8. Contra eos qui honorem ciuilis vitæ finem esse posuerunt. 39
9. Contra eos qui pecuniam posuerunt esse summum bonum. 40
10. Contra eos qui virtutem posuerunt esse summum bonum. ibid.
11. De positione Platonis. 41
12. De expositione positionis Platonis. 42
13. Quid sequitur ex opinione prædicta. 44
14. Secundum Platonem sequitur, quod omnium bonorum sit vna scientia. 45
15. De obiectionibus quæ fiunt contra Platonem in eo quod dicit bonum per se. ibid.
16. Qualiter ex ipsa multiplicitate boni opinio Platonis impugnatur. 46
17. Quod inutilis est positio idearum ad ciuilia. 47
18. De infirmitate & inutilitate sermonis Platonis. 48

TRACTATVS VI.

In quo quæritur per diffinitionem felicitas & quæ ingrediuntur diffinitionem eius vt differentiæ.

Cap. 1. QVod felicitas est optimum bonum. 49
2. De differentia felicitatis quæ est perfectum. 59
3. Quod felicitas per se sufficiens bonum est. 51
4. Quod felicitas vltima per se eligibilis est, & nulli bonorum connumerabilis. ibid.
5. De comparatione felicitatis ad opus nostrum, & quod felicitas est opus hominis inquantum homo est. 52
6. Quæ sit illa natura qua homo est operatiuus inquantum homo est. ibid.
7. Quod operatio hominis vt homo est secundum virtutem hominis vt homo est bona & bene efficitur. 54
8. Quod perfecta hominis vt homo est operatio viri studiosi vt vir studiosus est. 55
9. Quod operatio hæc est secundum perfectam vitam. ibid.
10. Qualiter circumscriptionem hanc oportet describi secundum omnia quæ ponuntur in ea. 56
11. Quod in talibus est, quia declarare, & non propter quid quærere. 57
12. Quibus modis accipiantur principia. ibid.
13. De rescriptione circumscriptionis dictæ ad diuisionem bonorum. 58
14. Consona sunt dictis opinionum antiquorum superius inductorum. ibid.
15. Quod felicitas secundum se delectabilis est. 59
16. Quod felicitas substantiuatam habet delectationem & non adiunctam. 60

TRACTATVS VII.

In quo de felicitate agitur secundum suum posse, hoc est, secundum quod est status & actus omnium bonorum congregatione perfectus.

Cap. 1. QValiter felicitas exteriorum indiget bonorum. 61
2. Quod etiam felicitas secundum essentialia considerata prout est in vnoquoque exterioribus indiget. 62
3. Quod virtus sit de numero assuebilium. 63
4. De opinione eorum qui dixerunt quod per exercitationem generatur virtus vel felicitas aliter quam per assuefactionem vel disciplinam. 65
5. Vtrum opinio eorum vera sit, qui dixerunt felicitatem homini aduenire per quandam diuinam participatam. 66
6. Vtrum per fortunam adueniat virtus, & quid sit fortuna in nobis. ibid.
7. Quod ex his quæ dicta sunt ostenditur quod felicitas sit de numero diuinissimorum. 67
8. Quod dicta de felicitate concordant à principio dictis, & quod brutum & puer non sunt felicia. 69
9. De opinione Solonis vtrum vera sit. ibid.
10. Vtrum prosperitas & aduersitas aliquo modo referantur ad mortem secundum felicitatis rationem. 70
11. De solutione inductæ quæstionis. 71
12. Quod talis operatio immobilis felicitatis, maxime operatur bona vitæ, & fortunas ferre

in decem Libros Ethicorum.

ferre decenter. 72
13. Quod felix ad infelicitatem non transmutatur. 73
14. Quod felicitas etiam secundum quod in exterioribus, est felicis in vita ante mortem. ibid.
15. De conclusione eorum quæ dicta sunt contra Solonem. 75
16. De solutione quæstionis inductæ vtrum fortunæ amicorum redundent ad felicitatem amicorum. ibid.
17. Vtrum fortunæ amicorum aliquam circa mortuos faciant immutationem. 76

TRACTATVS VIII.

De præmio felicitatis quod est honor, & quod laus non est præmium.

Cap. 1. QVod felicitas non est de numero laudabilium. 78
2. Quod diuini boni & optimi tantum est honor, & quod deiderur laus si attribuatur ei. 79

TRACTATVS IX.

Quod de felicitate tractantem oportet tractare de virtute, & propter virtutem de quibusdam particulis animæ.

Cap. 1. QVod oportet tractare de virtute propter felicitatem. 80
2. Quod tractandum est de partibus animæ quantum sufficiens est ad propositum. 81
3. Quod propter virtutem tractandum est de particulis animæ. ibid.
4. Quod irrationale non subiectum virtutis, quod specie irrationale est. 82
5. De rationali, quod suscipere potest formam rationis. 83
6. De collectione omnium quæ dicta sunt, vt videatur quid sit proprium subiectum vniuscuiusque virtutis. 84
7. De diuisione virtutis secundum potentias acceptas. 85

LIBER II.

TRACTATVS I.

De principiis generalibus virtutum in nobis.

Cap. 1. DE acceptione virtutum per diuisionem. 86
2. Quod moralis virtus generatur ex assuetudine. 87
3. Qualiter per consuetudinem virtutes generantur. 88
4. Quod omnis virtus ex eisdem diuersimode se habentibus generatur & corrumpitur. 89
5. Quæ qualitates attendendæ sunt in operationibus quæ generant virtutes. 90
6. De tertia & quarta qualitate operationis. 91
7. De quinta quæ est signum iam generati habitus. ibid.
8. Quod omnis virtus est circa delectationes optimorum operatiua. 93
9. Quod difficilius est moderari delectationem quam iram. 94
10. Qualiter iusta operantes iusti dicuntur fieri, & non esse. ibid.
11. Quod in virtutibus scire ad bene virtutis parum vel nihil prodest. 95

TRACTATVS II.

De principiis formalibus per quæ colligitur virtutum diffinitio.

Cap. 1. DE genere virtutis. 97
2. Quod virtus est habitus bonus. 98
3. Quod virtus est medium. 99
4. Quod virtus non tantum est medietas, sed etiam coniectura medij. 101
5. De causa propter quam virtus est in bono, & propter quam est circa difficilia, & de conclusione & collectione diffinitionis virtutis. 102
6. Quod non omnis passio vel operatio suscipit medietatem. 103
7. Qualiter diffinitio data, secundum singula aptatur. 104
8. De oppositione extremitatum ad medium & ad seinuicem. 108
9. Quod maior est oppositio extremorum adinuicem quam ad medium. 109
10. Quod dissimiliter opponuntur extrema medio, in quod vnū plus & aliud minus. ibid.
11. Quod quia difficillimum est venire ad medium, documentis intendendum est quibus ad medium veniatur. ibid.
12. Quod propter singularia in quibus est actus, hoc maxime difficile est venire ad medium. 111

LIBER III.

TRACTATVS I.

De voluntario & electione & voluntate quæ sunt principia operationum quarum nos domini sumus.

Cap. 1. QValiter tractatus de voluntario & electione &c. pertinet ad scientiam moralem. 112
2. De inuoluntarij diuisione. 113
3. De inuoluntario per violentiam. ibid.
4. De operationibus mixtis ex voluntario & inuoluntario. ibid.
5. Quid pro quo sit sustinendum vel operandum in talibus. 114
6. Quod iudicium in talibus valde est difficile, quale pro quali sit eligendum. 115
7. Delecta

Index Tractatuum & Capitum,

7. Delectabilia exteriora non inducunt coactionem quæ à turpibus excuſet. 126
8. De inuoluntario per ignorantiam. ibid.
9. Quod aliud eſt propter ignorantiam operari, & per ignorantiam & ignorantem. 127
10. Qualiter omnis malus ignorans eſt, & non inuoluntarius. 128
11. Ignorantia vniuerſalis non facit inuoluntarium, ſed ea quæ in ſingularibus eſt. ibid.
12. De explanatione circunſtantiarum in quibus eſt actus. 129
13. Quid ſit voluntarium. 130
14. De electione in quo genere ſit ponenda. 131
15. Quod electio non ſit in genere voluntatis, nec in genere opinionis. 133
16. Quid ſit electio. 135
17. Quod conſiderandum eſt de conſilio, & de quo poteſt eſſe conſilium. ibid.
18. De quibus per nos operabilibus eſt conſilium. 137
19. Quid quæritur in conſilio. 138
20. De voluntate, cuius ſit ſicut ſubiecti & finis.
21. Quod operationes quæ ſunt conſiliabilia ad fines, voluntariæ ſunt, & ideo laudabiles vel vituperabiles. 130
22. De opinione Socratis in libro qui dicitur Mennonis, quæ eſt contra ea quæ dicta ſunt. 132
23. De epilogo eorum quæ dicta ſunt. 133

TRACTATVS II.

De fortitudine.

Cap. 1. QVare virtutes quædam dicuntur cardinales, aliæ autem adiunctæ. 134
2. Circa quæ ſicut circa materiam ſit fortitudo. 135
3. Circa qualem mortem ſit fortis. 136
4. Qualiter circa terribilia mortis in bello eſt fortitudo. 137
5. Comparatio fortitudinis ad extrema ſua. ibid.
6. De adiunctis fortitudini. 139
7. De adiunctis fortitudini, experimentali ſcilicet & militari. 140
8. De fortitudine furoris, quæ eſt vna de fortitudinibus veræ fortitudini adiunctis. 141
9. De fortitudine quæ eſt ex ſpe ſine præſumptione.
10. De fortitudine quæ eſt ex ignorantia. ibid.
11. Quod fortitudo magis eſt ſuſtinendo quam audendo. 143

TRACTATVS III.

De temperantia.

Cap. 1. QVare in eodem libro immediate poſt fortitudinem de temperantia ſit agendum. 144
2. Circa quas delectationes in genere ſit temperantia. 145
3. Quod non in omnibus eſt quæ per formam corporalem delectant. 146
4. Non niſi in tactu delectatio temperantiæ conſiſtit, & in guſtu ſecundum quod eſt quidam tactus. 147
5. Circa quas concupiſcentias ſit temperantia. 149
6. Qualiter circa delectationes & triſtitias eſt temperantia. 150
7. Quot modis dicitur intemperans. 151
8. De comparatione oppoſitorum fortitudinis ad oppoſitum temperantiæ. ibid.
9. De comparatione timoris & intemperantiæ ſecundum relationem ad ſubiecta in quibus ſunt. 152

LIBER IV.

TRACTATVS I.

De liberalitate & magnificentia.

Cap. 1. QVæ ſint virtutes adiunctæ, & quæ ſit prima inter eas. 154
2. Qualiter circa vſum pecuniæ ſit liberalitas & vitia oppoſita. 156
3. De proprio actu liberalitatis. 157
4. Quis liberalior ſit ex acquiſitis vel ex hæreditate poſſeſſis diuitiis. 158
5. De comparatione liberalis ad accipere & dare. 159
6. De prodigalitate. 160
7. Qualiter prodigus melior eſt illiberali. ibid.
8. De illiberalitate quæ plus opponitur liberalitati quam prodigalitas. 161
9. Quod conſequens eſt tractare de magnificentia, & quid ſit magnificentia. 163
10. De proprietatibus magnificentiæ. 164
11. De comparatione magnificentiæ ad liberalitatem. ibid.
12. De condecorantibus magnificentiam. 165
13. De oppoſitis malitiis magnificentiæ. 166

TRACTATVS II.

De virtutibus adiunctis perficientibus irascibilem.

Cap. 1. CIrca quid ſit magnanimitas, & qualiter ſit virtus adiuncta. 167
2. Qualiter magnanimitas ſit virtus, & quid ſit illud magnum circa quod eſt. 168
3. De proprietatibus magnanimi ſecundum comparationem ad virtutem quæ in magnis dignum facit. 169
4. Qualiter magnanimitas ſecundario eſt circa magnitudinem diuitiarum vel fortitudinem. 170

5. De

Index Tractatuum & Capitum,

5. De proprietatibus magnanimi ſecundum comparationem ad ea quæ conſequuntur magnanimum. 171
6. De proprietatibus magnanimi quæ ipſum conſequuntur inquantum in operatiuus eſt. 173
7. De puſillanimo & chaymo à opponuntur magnanimo. 174
8. De virtute adiuncta quæ circa honorem eſt ſecundum quod honor conſiſtit in gradu honoris. ibid.
9. Quid & qualiter ſit manſuetudo. 176
10. De oppoſitis manſuetudini. 177
11. Vtrum abundantia & defectus medio habitui magis opponatur. 178

TRACTATVS III.

De virtutibus tertio loco adiunctis

Cap. 1. DE amicitia & oppoſitis vitiis. ibid.
2. De veritate circa quid æqualiter ſit veritas. 180
3. De vitiis oppoſitis veritati. 182
4. De eutrapelia circa quid ſit. 183
5. De vitiis oppoſitis eutrapeliæ: & epylogo eorumquæ de tribus virtuti busdictaſunt 184.
6. De medietate verecundiæ. ibid.

LIBER V.

TRACTATVS I.

De nominis multiplicitate quid eſt iuſtitia.

Cap. 1. QVid vocatur iuſtitia generaliter. 186.
2. Quot modis dicitur iuſtitia iniuſtus & iuſtus. 188
3. De iuſtitia legali. 189
4. De laudibus iuſtitiæ generalis. 190

TTACTATVS II.

De vtraque iuſtitia ſpeciali.

Cap. 1. QValiter ſit quærenda iuſtitia ſpecialis, & an ſit quærenda iuſtitia ſpecialiter dicta. 192
2. De ſpeciali iuſtitia in communi: qualiter à iuſtitia generali diſtinguatur. 193.
3. De diuiſione iuſtitiæ ſpecialis & proprietatibus partium diuidentium. 194
4. Quod vtrumque dictorum medium eſt inter plus & minus. ibid.
5. Quod medium in diſtribuendis iuxta proportionem geometricam accipi debet. 195.
6. De iuſtitia commutatiua. 197
7. Quod iuſtitia commutatiua ſtat in æqualitatis medio. 199
8. De ſententia Pythagoricorum qui dixerunt non æquale ſecundum proportionem eſſe iuſtum. 200
9. In quibus commutationibus contrapaſſum eſt iuſtum: & in quibus non. 201
10. Quid ſit illud vnum quo menſurata commutabilia ad proportionis reducuntur æqualitatem. 203
11. Qualiter iuſtitia medium eſt extremorum ſecundum ſuper abundantiam & diminutionem dictorum. 205
12. Ex quibus operibus innaſcatur iuſtitia. 206.

TRACTATVS III.

De modis iuſtitiæ qui per ſimilitudinem quandam ad ſpecialiter dictam iuſtitiam accipiuntur.

Cap. 1. DE iuſtitia politica quæ principaliter quæritur. ibid.
2. Dei iuſto dominatiuo paterno œconomico. 207.
3. De iuſto politico & naturali. 208
4. De errore quorundam qui iuſtum naturale non vnius apud omnes determinant. 209
5. De differentia iuſti & iuſtificationis: iniuſti & iniuſtificationis. 210
6. De modis iuſti & iniuſti: & iuſtificationis & iniuſtificationis. 211
7. De differentia eorum quæ ſecundum tales modos ſiunt iuſtificationum. 213
8. Vtrum aliquis volens iniuſtum patitur, ibid.
9. Si eſt volentem aliquem ſibi iniuſtum facere. 215
10. Quod non eſt in poteſtate hominis: quando vult iuſtum vel iniuſtum eſſe. 216
11. In quibus ſit iuſtitia: ſiue inter quos ſit, ibid.

TRACTATVS IV.

Eſt de Epycheya & iuſto metaphorico.

Cap. 1. QVid ſit Epycheya & Epycheykes. 217
2. Vtrum ſecundum aliquem modum iuſti vel iniuſti contingat aliquem ſibi ipſi iniuſtum facere. 219
3. De comparatione Pleonexis & Meonectis ad ſe inuicem & ad medium. 220
4. De iuſto metaphorico. ibid.

LIBER

LIBER VI.

TRACTATVS I.

De principiis virtutum intellectualium.

Cap. 1. DE principio formali quod est medium. 221
2. Quod vniuersalis determinatio medij ad hoc quod medium determinate sciatur non sufficit. 222
3. De diuisione rationis in scientificum & rationativum siue intellectum speculativum & practicum. 224
4. De tribus quæ dominativa sunt actus & veritatis. 226
5. Quod affirmare & negare in intellectu sequitur prosequi & fugere in appetitu. 227
6. De mente speculativa. 228
7. De quibus factis per nos sit consilium. 229

TRACTATVS II.

De virtutibus intellectualibus sigillatim.

Cap. 1. DE muneratione habituum quibus dicitur verum. 230
2. De scientia quid est secundum quod est virtus animæ. 231
3. Qualiter ex præcognitis sit scientia. 232
4. Qualiter de scientia primo tractatur inter intellectuales. 233
5. De arte circa quid sit. 234
6. Quod omnis ars circa generationem est. ibid.
7. Qualiter fortuna & casus sunt circa artem. 235.
8. De artificya & modis artis. ibid.
9. De prudentia circa quid sit. ibid.
10. De possibilibus aliter habere est prudentia, & de differentia prudentiæ scientiæ & artis. 236
11. De differentia artis & prudentiæ in hoc quod temperantia saluat prudentiam & non artem. ibid.
12. De differentia qua virtus dicitur esse artis & non prudentiæ. 238
13. In qua parte animæ sit prudentia, & de differentia intellectus secundum substantiam & secundum habitum dicti. ibid.
14. De constitutione formarum ab intellectualibus substantiis. 239
15. De positione Stoicorum circa constitutiones formarum. 240
16. Qualiter peripatetici dicunt quod intellectiua pars altera est ab opinatiua. 241
17. De quatuor quæ sequuntur ex dictis peripathericorum. 242
18. De intellectu secundum quod est virtus intellectualis. 244
19. De sapientia quid sit & circa quid sit. 245
20. Quod sapientem oportet scire quæ ex principiis & ipsa principia. 246
21. De differentia sapientiæ & prudentiæ secundum quod sapientia est honorabilissimorum. 247
22. De probatione per signum quod sapientia non sit prudentia. 248
23. De differentia sapientiæ & prudentiæ quæ sumitur penes hoc quod sapientia est tantum vniuersaliumprudentia vero particularium. 249
24. Quod politica & prudentia sunt idem habitus differentes à sapientia. ibid.
25. De differentia sapientiæ & prudentiæ sumpta penes hoc quod diuersorum sunt perfectiones secundum ætatem. 250
26. De differentia prudentiæ scientiæ & intellectus. 251

TRACTATVS III.

De virtutibus adiunctis prudentiæ.

Cap. 1. DE Eubulia in quo sit genere. 252
2. De differentiis constitutiuis Euboliæ, & de collectione diffinitionis eius. 253
3. De Syneſi & Asyneſia quid sint. 254
4. De Gnome quid sit. ibid.
5. De differentia horum habituum adinuicem. 255
6. Quo istæ virtutes quodammodo naturales sunt. 256

TRACTATVS IV.

De dubitationibus quæ oriuntur ex his quæ determinata sunt.

Cap. 1. AN vtiles sint virtutes intellectuales. ibid.
2. Quod prudentia non potest esse sine morali virtute, & de solutione obiectionis superius inductæ. 258
3. Quod virtus moralis non est sine prudentia. 259
4. Quod Socrates dixit virtutes esse prudentias. 260
5. De connexione virtutum cum prudentia. ibid.

LIBER VII.

TRACTATVS I.

De continentia & incontinentia.

Cap. 1. QValiter tractatus de continentia & virtutibus hominis pertinet ad alium tractatum quam præcedentia. 262
2. De dubitationibus circa continentiam & incontinentiam. 264
3. De distinctionibus quæ præparatoriæ sunt ad solutionem inductarum dubitationum. 267.
4. De solutione dubitationis quantum ad dubitantem, licet non sit sufficiens ad rationem. 268
5. De solutione huius dubitationis connaturali & vera, & quæ est ad solutionem ad omnes. 270
6. De continentia & incontinentia per respectum ad materiam circa quam sunt. 271
7. Circa quæ delectabilia sit continentia simpliciter dicta, & circa quæ continentia quædam. 272
8. Quare continentia quædam & non simpliciter est circa delectabilia quædam. 273
9. De comparatione incontinentiæ simpliciter ad incontinentiam iræ. 275
10. De comparatione incontinentiæ simpliciter ad incontinentiam bestialitatis. 276
11. De comparatione continentiæ cum suis oppositis ad temperantiam & intemperantiam. 277
12. De comparatione continentiæ ad intemperantiam in speciali. 278
13. De continentia secundum proportionem passionis quæ in ipsa est ad rationem regentem, & de differentia ipsius ad habitus qui in hac parte sibi similes videntur. 280
14. De dissimilitudine continentiæ ad virtutem, & qualis virtus sit continentia. 281

TRACTATVS II.

De delectatione.

Cap. 1. DE introductione istius tractatus: & qualiter speculetur ab Ethico. 283
2. De positionibus antiquorum & improbationibus eorum circa delectationem. 284
3. De solutione rationum introductarum. 285
4. De rationibus factis contra eos qui dicebant delectationem non esse optimam. 287
5. Quare tristitiæ corporales in eo simpliciter sunt vniuersaliter malæ, cum delectationes super abundantiarum rerum corporalium vniuersaliter malæ sint. 288
6. De distinctione delectationis bonæ à delectatione mala. 290

LIBER VIII.

TRACTATVS I.

De amicitia secundum se & partibus eius.

Cap. 1. QVare oportet Ethicum tractare de amicitia. 291
2. Quæ quærenda sint de amicitia, & quæ essentialiter sint definitiua ipsius. 293
3. De speciebus amicitiæ. 294
4. Qualiter amicitia delectabilis & vtilis cum vera amicitia habet similitudinem. 296
5. De comparatione amicorum secundum dictas amicitias. 297
6. Quod vera amicitia non potest esse simul ad multos secundum comparationem actuum. 298

TRACTATVS II.

De diuisione amoris secundum diuersitatem amantium.

Cap. 1. DE diuersitate amicitiæ secundum diuisionem generalem amantium; in qua requiritur quod in eodem sint redamatio & amatio. 299
2. De quibusdam quæ sunt talis amicitiæ imitationes, non veritates. 301
3. Inter quos & qualiter mansiua sit talis amicitia. ibid.
4. De solutione quæstionum in principio huius libri inductarum. 302

TRACTATVS III.

De differentiis amicitiæ distributis secundum differentias vrbanitatum.

Cap. 1. PEnes quæ principium & differentia accipiatur vrbanitatum. 303
2. De speciebus politiarum in communi; penes quas amicitiæ species accipiuntur. 304
3. De similitudinibus harum vrbanitatum in œconomicis. 306
4. De distributione amicitiæ secundum quamliber vrbanitatem. 307
5. Vtrum æqualis amicitia sit in transgressionibus vrbanitatum. ibid.
6. Quod amicitia cognata & xenitica separantur à politica, & ideo alia accidentia habent ab ipsa. 308
7. Qualis sit amicitia parentalis. 310

8. De amicitia viri & vxoris. ibid.
9. In quibus amicitiæ fiant actiones determinandæ per politicam. 321
10. Qualiter & quibus modis fiant actiones in hac amicitia. 322
11. Quomodo mensurerur talis amicitiæ retributio. 323
12. Quod in amicitia bonorum non est accusatio. ibid.
13. De accusatione amicitiæ quæ est differentium personarum. 324

LIBER IX.

De impedimentis amicitiæ.

TRACTATVS I.

De impedimentis quæ sunt ex parte modorum amicitiæ & causarum sumptis, & non ex parte amicorum.

Cap. 1. DE enumeratione impedimentorum in communi. 315
2. Quæ sit mensura qua talis contentio dirimi non potest. 316
3. De dubitationibus multiplicibus quæ sunt in talibus retributionibus. 318
4. De dubitatione & consolatione dubitali, quæ emergit circa ea quæ dissoluunt amicitiam. 319

TRACTATVS II.

Determinat impedimenta accepta penes defectu eorum quæ essentialia sunt amicitiæ.

Cap. 1. DE principiis amicitiæ penes quorum defectus impedimenta fumuntur. 320
2. De impedimentis penes defectum principiorum prædictorum acceptis. 323
3. De benevolentia secundum quod deficit ad veræ amicitiæ rationem. 324
4. Qualiter concordia se habeat ad amicitiam, & in quo deficit à ratione ipsius. 325
5. De beneficentia qualiter se habeat ad amicitiam.

TRACTATVS III.

De dubitantibus consequentibus ad ea quæ de amicitia determinata sunt.

Cap. 1. QVis secundum virtutem sit amator suiipsius. 328
2. Vtrum felix est per se sufficiens cum indigeat amicis. 331
3. De naturali eiusdem quæstionis solutione. 333
4. Vtrum plurimos conveniat habere amicos, & ad quem numerum determinate. 334
5. Vtrum in bonis fortuhiis vel malis magis quis indigeat amicis. 336
6. De modo in quo veri amici communicant. 337

LIBER X.

De felicitate contemplativa.

TRACTATVS I.

De delectatione.

Cap. 1. DE causis propter quas tractandum est de delectatione. 338
2. De opinione Eudoxi, qui delectationem per se bonum esse dicebat. 340
3. Qualiter Plato infirmauit rationes Eudoxi. 341
4. De instantiis contra rationes Platonis, quibus probat delectationem non esse per se bonum. 342
5. Responsio ad rationes eorum, quibus probant delectationem secundum se non esse bonum. 344
6. Quid sit delectatio secundum veritatem. 345
7. Quod delectatio operatio perfecta est. 346
8. Quod delectatio in operante perficit operantem. 347
9. Quare appetuntur ab hominibus delectationes. 348
10. Quod propria delectatio confirmat operationes, & de delectationum differentia propriarum & alienarum. 349
11. De differentia delectationum penes puritatem & impuritatem operationum, ibid.

TRACTATVS II.

De felicitate contemplativa.

Cap. 1. IN quo genere operationum sit operatio felicitatis contemplativæ. 351
2. Secundum quam virtutem sit felicitas contemplativa, & quæ sint differentiæ constituentes eam. 352
3. Quod talis vita pretiosissima est & nobilissima. 355
4. De felicitate perfecta intellectus speculativi. 357
5. Inquantum indiget exterioribus felicitas contemplativa. 358
6. Quod speculativus felix Deo amantissimus est. 359

TRACTATVS III.

De sufficientia istius operis ad faciendum bonos secundum legem positivum.

Cap. 1. QVod persuasivus sermo insufficiens sit cum legum coactione. ibid.
2. Qualiter legibus quis disponitur ad bonum. 361
3. Quod scientia legis positiva tradenda esti eo quod ab aliis est neglecta. 362

INDEX
Capitum, in decem Libros Politicorum.

LIBER PRIMVS.

Cap. 1. De ciuitate, eius gubernatore, partibus, domo pago. 1
2. De œconomia. 10
3. Vtrum aliquis sit natura seruus, & aliquis natura liber, & aliquis natura dominus. 14
4. De duplici seruo. 19
5. De potentia gubernandi, dominationis ac gubernationis differentia. 22
6. De possessione, acquisitioneque secundum naturam ac necessaria, animalium præcipueque hominum vitis variis, ac veris diuitiis. 24
7. De pecuniaria, vbi multa de numi vsu 29
8. De vsu pecuniariæ. 38
9. De mariti potestate, & patris, tum de virtutibus eorum, tam qui præsunt, quam qui seruiunt. 43

LIBER II.

Cap. 1. Socratis opinio refutatur omnem vnionem & communitatem in ciuitate constituentis apud Platonem. 43
2. Bonorum communio reiicitur, quam statuit Socrates. 62
3. De ea resp. Socratis parte, in qua de legibus agit, & eius redargutio. 74
4. De Phalea, quæ & Carthaginensium est, repub. 83
5. Hyppodamus reipublicæ formam quam instituerit. 90
6. Hyppodami respublica examinatur & refellitur. 93
7. De Lacedæmoniorum republica quantum ad seruos, mulieres, & possessiones. 99
8. De Lacedæmoniorum republica quantum ad principes, populum & bellatores. 106
9. De Cretensium republica. 112
10. Antiqua Carthaginensium respublica consideratur. 117
11. De republica Solonis, & variis institutoribus rerumpublicarum. 122

LIBER III.

Cap. 1. De ciuitate, & quot modis ciuis dicatur, deque vera eius diffinitione, & qua nota ciuitas eadem, vel alia sit æstimanda. 128
2. Vtrum boni viri, bonique ciuis eadem sit virtus. 136
3. An opifices sint dicendi ciues 142
4. De prima ciuitatum origine, deque imperiorum discrimine. 145
5. Rerumpublicarum diuisio, siue de rectis pariter & vitiosis. 149
6. De iure democratico, & oligarchico, de ciuitatis fine, virtute, ac vitio. 153
7. Quem oporteat in ciuitate dominari, & nonnulla de repetundis rationibus. 158
8. Quid maximè in conferendis magistratibus, & condendis legibus spectandum, & de ostracismo. 167
9. De regno, & regni speciebus 179
10. An ab optimo viro, vel ab optimis legibus gubernari magis expediat, & vtrum regnaturus potestatem habere debeat, qua eos qui parere nolunt, vi cogere possit, & quid regi congruat, quid optimatibus, quid reipublicæ. 185

LIBER

LIBER IV.

Cap. 1. Quæ & qualia in constituenda republ. politicum considerare oporteat, & quomodo sibi mutuo opponantur bonæ ac malæ formæ rerump. 199
2. Quare tot diuersæ rerumpublicarum inueniantur species, & quæ sint earum præcipuæ, tum ex aliorum, tum vero ex propria opinione. 205
3. De partibus ciuitatis. 210
4. De speciebus democratiæ, & oligarchiæ, quæ sunt ex congregationibus. 215
5. De speciebus democratiæ, & oligarchiæ, quæ sunt ex moribus. 221
6. Quot sint rerumpublicarum species, & de Aristocratiæ variis speciebus. 225
7. De ea quæ nomin. generis respublica peculiariter appellatur. 227
8. De tyrannide, eiusque speciebus. 234
9. De mediocribus in republica, atque vbi plures sunt eiusmodi, firmiorem esse reipublicæ statum. 235
10. Quæ respublica quibus, & qualis qualibus sit accommodata. 242
11. De tribus reipubl. partibus, quæ in constituenda republica præcipuè spectantur, consiliis scilicet, magistratibus & iudiciis. 248
12. De magistratuum diuisione. 254
13. De magistratuum constitutione. 260
14. De iudicibus, & qua ratione in singulis creandi sunt rebuspublicis. 263

LIBER V.

Cap. 1. De causis mutationum rerumpublicarum, & quæ hic consideranda. 267
2. De origine seditionum ac causis. 272
3. De mutationibus Democratiæ, & earum modis. 286
4. De mutationibus Oligarchiæ, & earum modis. 291
5. De mutationibus Aristocratiæ, & earum modis. 297
6. De omnium ac singularium rerumpublicarum conseruatione. 303
7. De mutationibus Monarchiarum ac corruptionibus. 317
8. De Monarchiarum conseruatione. 331
9. Socratis opinio de causis mutationum rerumpublicarum reiicitur. 345

LIBER VI.

Cap. 1. De proprietatibus vniuscuiusque politiæ, & quis sit finis popularis gubernationis. 351
2. De iure status popularis, & quo pacto obseruandum. 358
3. De optima status popularis forma 361
4. Quomodo instituendi duo posteriores modi status popularis. 366
5. Quonam modo instituenda sit oligarchia. 374
6. De necessariis in ciuitate magistratibus. 379

LIBER VII.

Cap. 1. De optima vita, & ciuitate beata. 388
2. Vtrum eadem vnius & totius ciuitatis sit felicitas, vtrum vita actiua an contemplatiua præferenda sit, & in qua consistit felicitas. 393
3. Quanta debet esse multitudo ad conuenientem ciuitatis magnitudinem. 404
4. Optimæ regionis, & situs vrbis conditiones, & vtrum vtile necne vicinam mari esse ciuitatem. 409
5. Quales debeant esse natura ciues, de quo laudantur Græci, & quales vrbis custodes. 415
6. De veris ciuitatis partibus, tum quæ necessaria sint ciuitati. 418
7. Vtrum omnia ciuitatis omnibus communicari possint munia. 421
8. De partitione regionis. 428
9. De situ ciuitatis, de munitione item ac ornatu eiusdem. 430
10. De ædibus sacris, foris, & locis comessationum. 435
11. De beatitudine, quibusque mediis ad eam peruenire soleat, tum quo pacto ad virtutem perueniatur. 439
12. Vtrum semper iidem esse debeant qui parent, & qui imperant, an contra vicissim mutari debeant. 444
13. Quis sit constituendæ finis reipublicæ, pax nempe an bellum aut imperium, & quales in republica virtutes requirantur. 447
14. A quo primum eruditio facienda sit, & quæ circa coniugia ac liberorum procreationem consideranda sint ac peragenda. 454
15. De liberorum educatione. 461

Index Capitum,

LIBER VIII.

Cap. 1. VTrum publicè, & quibus, & quomodo ciuium instituendi sint liberi. 469

2. De quatuor disciplinis, quibus instituendi videntur ciuium liberi, & maximè de musica & gymnastica. 473

3. De musica pulchra disceptatio, & quo pacto ea imbuendi sint adolescentes. 480

4. Vtrum musica sit disciplina, & quid ad virtutem, & ad animam conferat. 485

5. Quibus instrumentis sit vtendum. 491

6. De harmoniis, rythmis, numerisque. 494

PRIVILEGE DV ROY.

LOVYS par la grace de Dieu, Roy de France & de Nauarre, à Nos Amez & feaux Conseillers, les Gens tenans nos Cours de Parlements, Maistres des Requestes ordinaires de nostre Hostel, Baillifs, Seneschaux, Preuosts, leurs Lieutenants, & a tous autres de nos Iusticiers & Officiers qu'il appartiendra, Salut: Nostre cher & bien Amé IEAN-ANTOINE HVGVETAN, le fils, Marchand Libraire à Lyon, Nous a fait remonstrer qu'il desireroit imprimer les *Oeuures d'Albert le Grand*, ce qu'il ne peut faire sans grand frais, desquels il craindroit d'estre frustré s'il n'auoit Nos lettres sur ce necessaires, lesquelles il nous a tres-humblement suppliés de luy accorder. A CES CAVSES, Nous auons permis & permettons par ces presentes, à l'Exposant d'imprimer ou faire imprimer, vendre & debiter en tous les lieux de nostre obeissance ledit liure, en vn ou plusieurs Volumes, en telles marques, en tel Caractaire, & autant de fois qu'il voudra, durant vingt ans entiers & accomplis, à compter du iour que chaque Volume sera acheué d'imprimer pour la premiere fois: & faisons tres-expresses deffences à toutes personnes de quelle qualité & condition qu'elles soyent de l'imprimer, faire imprimer, vendre ny debiter en aucun lieu de nostre obeyssance soubs pretexte d'augmentation, correction, changement de tiltre, fausses marques ou autrement, en quelque sorte & maniere que ce soit, sans le consentement de l'Exposant ou de ceux qui auront droit de luy, à peine de quinze mille liures d'amande, payables par chacun des Contreuenans, & applicables vn tiers a Nous, vn tiers à l'Hostel Dieu de Paris, & l'autre tiers audit Exposant, de confiscation des Exemplaires contrefaict, & de tous depens dommages & interests, à condition qu'il sera mis deux Exemplaires dudit Liure en nostre Bibliotheque publique, & vn à celle de nostre tres-cher & Feal le Sieur Seguier, Cheualier Chancelier de France, auant que l'exposer en vente à peine de nullités des presentes. Du contenu desquelles Nous voulons que vous faciez iouïr plainement & paisiblement l'Exposant, ou ceux qui auront son droit, empeschant qu'il ne leur soit donné aucun empeschement, Voulons aussi qu'en mettant au commencement ou à la fin de chasque Volume dudit Liure, vn Extraict des presentes, elles soient tenües pour duement signifiées, & que foy soit adioustée & aux coppies collationnées par l'vn de nos Amez & feaux Conseillers & Secretaires, comme à l'Original. Mandons au premier Nostre Huissier ou Sergent sur ce requis, de faire pour l'execution

d'icelles, tous exploits neceſſaires ſans demander autre permiſſion. CAR TEL EST NOSTRE PLAISIR, nonobſtant Clameur de Haro, Chartre Normande, & autres lettres à ce contraires. Donné à Paris le neufiéme iour de Nouembre, l'an de grace mil ſix cens quarante-quatre, & de noſtre Regne le ſecond.

Signé par le Roy en ſon Conſeil.

CONRART.

Ledit Auguetan aſſocié au ſuſdit Priuilege Claude Proſt, Pierre & Claude Rigaud, Freres, Hieroſme de la Garde, pour en iouyr auec luy durant le temps porté par iceluy, conformément à leur Scrit du 7. Fevrier 1644.

Acheué d'imprimer pour la premiere fois, le dernier Mars 1651.

D. ALBERTI

D. ALBERTI MAGNI, RATISBONENSIS EPISCOPI, ORDINIS PRÆDICATORVM, ETHICA.

LIBER PRIMVS.

TRACTATVS I.

De communibus quæ oportet ſciri.

CAPVT I.

De nobilitate huius ſcientiæ.

CVM omnis ſcientia ſit de numero bonorum & honorabilium: tamen quando vna comparatur ad alteram, vna alia melior eſt & honorabilior, quantò illa eſt de melioribus & honorabilioribus, ſi-
Tex. com. 1. cut tradit Ariſt. in primo de anima. Cum igitur omnes ſcientiæ aliæ hoc modo ſint de bonis & honorabilibus, quia ſunt de his quę per denominationem & informationem bona & honorabilia dicta ſunt: ſola autem moralis ſit de bono & honorabili per eſſentiam dictis, cuius ipſa ſubſtantia eſt bonitas & honeſtas, conſtat moralem alias omnes ſcientias excellere in bono & in honorabili.

Adhuc autē, ſcientiæ in hoc excellunt ſcinuicē quod mirabiliorum ſunt: mirabilia autem ſunt quæ ſecundum ſuam cauſam difficulter ab homine agnoſcuntur: & etiam illā ſcientia mirabiliorum eſt, & quæ altiorum eſt, & quæ difficile eſt homini cognoſcere. Conſtat illam ſcientiam mirabiliſſimorum eſſe, quæ ſecundum ſui vltimam perfectionem non niſi altiſſima & firmiſſima in ipſis mirabilibus cōtemplatur. Hoc autem habet moralis ſcientia ſola inter omnes, quòd quantum ad vltimam ſui perfectionem quæ eſt hominis inquantum homo eſt, ſecundum intellectum ſimplicem & diuinum in ſolis admirabilibus firmis & puris verſatur & negotiatur. Et primum quidem iſtius rationis ſcribitur in primo de anima. Secundum autem Tex. com. 1. Cap. 8. eſt dictum Ariſtot. in 10. Ethic. vbi loquens de intellectu diuino ſic dicit, Admirabiles habet philoſophia delectationes firmitate & puritate.

His etiam adiungitur. Socra. quidem dicit, quòd virtus omnium bonorum totiuſque proſperitatis cauſa eſt. Sola quoque virtus eſt, quæ res impoſſibiles ad mirabilē redigit facilitatem. Nobilior igitur aliis eſt ſecundum Socratem inquantum ipſa cauſa eſt omnis nobilitaris. Vtilior, inquantum eſt omnis proſperitatis cauſa, in qua quilibet adipiſcitur quod ſperat. Ad ſingulas autem videtur eſſe adminiculum, eò quod ſingulas redigit ad facilitatem. *Ethica adminiculatur aliis ſcientiis.*

Ad hoc etiam facit, quòd aliæ omnes ſcientiæ ad quædam perficiunt cognoſcendo tantum. Nulla autem ſecundum bonum & honeſtum perficit ſcientem ſecundum eſſe, ita ſcilicet quod ipſe bonus & honeſtus ſit. Hanc autem prærogatiuam ſola habet moralis, quòd ſui poſſeſſorem ſecundum eſſe perficit boni & honeſti. Hęc autem eſt cauſa, vt dicit Apuleius,

quòd antiqui Philosophi omnibus aliis scientiis decursis, in ista viam finierunt. Hæc etiam est causa, quòd Auic. hanc scientiam dicit esse vltimam partem scientiæ diuinæ quæ vltimam addit perfectionem: propter quod & ipse vltimam partem primæ philosophiæ suæ facit esse moralem.

Ethica ordinat omnia quæ in homine sunt.

Quod autem maximè ea quæ dicta sunt, constare facit, hoc est, quòd nulla scientia hominis secundum omnia quæ de natura hominis sunt, ordinatiua est & perfectiua nisi sola moralis. Hæc enim secundum virtutem moralem ordinatiua est animalitatis, secundum intellectualem ordinatiua discursæ rationis. Discursam autem rationem dico quæ in quærendo & ponderando res de vno discurrit in alterum. Secundum eam autem quæ heroica dicitur virtus, ordinatiua & perfectiua est mentis. Mens autem vocatur vis animæ rationalis omnibus inferioribus secundum rationem boni & honesti metas imponens. Secundum virtutem autem contemplatiuam perfectiua est intellectus diuini tam in contemplando quam in delectando.

Ad hoc autem cum virtus vltimum sit potentiæ in vnoquoque: vltimum autem in vnoquoque completum est & perfectum: constat illam scientiam optimorum esse quæ est de ipsa tatione virtutis, qua vnumquodque dicitur esse completum & optimum. Sola autem moralis habet hoc: propter quod Socrates dixit, quòd laus virtutis est, quod omnium rerum perfectio consistit in ipsa.

CAPVT II.

An de virtute possit esse scientia.

DE virtute igitur intendentes, primo oportet soluere dubitationem Socratis quam Plato ponit in lib. qui dicitur Menonis, vbi probat, quòd virtus nec discibilis nec assuescibilis est. Et quod non est discibilis & scientia de ipsa esse non potest, sex confirmatur rationibus: quarum prima est: quia omne quod discibile est & scibile, ratione accipitur quæ stat ad causam vel signum. Omnes autem rationes morales stant ad opus, sicut dicit Arist. in lib. de anima. Et ideò videtur multis de secta Stoicorum, quòd virtus non sit scibilis nec discibilis: & si nec scibilis nec discibilis est, nulla scientia potest esse de ipsa.

1. ratio.

lib. 3. de anim. tex. com. 57.

2. ratio.

Adhuc, scientia est de his quæ habentur ex præexistenti cognitione principiorum. Principia autem sunt intelligibilia. Cognitio autem virtutis nullo modo procedit ex talibus, sed potius ex perseuerare in difficilibus quæ nullo modo sunt alicuius cognitionis principium. Cum igitur scibile sic ex principiis scibilium procedit, & virtus ex talibus non procedit, videtur Stoicis, quòd virtus non sit scibilis.

3. ratio.

Ad hoc autem obiiciunt adhuc tres alias rationes: quarum duæ sunt penes consequentiam argumentationis sumptæ, & tertia penes effectū. Prima penes consequetiam sumpta est hæc: quia quòd discibile est, per argumentationem probatur. Si ergo virtus scibilis est, oportet quòd scientiam habet argumentatiuam. Aut igitur perfectam habet argumentationem, aut imperfectam. Perfectam habere non potest. Cum enim substantia virtutis sit medium: medium autem virtutis determinatum sit quoad nos & non simpliciter: vniuersalis propositio de medio virtutis accipi non potest. Et cum omnis discursus syllogisticus perfectus sit ab vniuersali, constat quòd perfecta argumentatio haberi non potest vbi vniuersale deest. Imperfectam etiam habere non potest. Illa enim esset vel enthymema, vel exemplum, vel inductio. In enthymemate autem quod est argumentatio rethorica ad minus minor vera esse ponitur, & maior quæ subticetur, probabilitatem habet. Sed de virtute loquendo minor nulla est, & maior esse non potest. Ex quo enim stat ad opus, & affectus est. Affectus autem nec maior nec minor est in discursu syllogistico. Exemplum etiam haberi non potest: quia quod in vno valet, in alio nocet, sicut dicit Socrates, & ex quo vnus accipit virtutem, alius deturbationem. Inductio etiam nulla est. Inductio enim est singularium in quibus mixtum est vniuersale ad probationem vniuersalis. Huius autem talis & inductio hic esse non potest: quia quod in vno est, in alio non est, quoad virtutis adeptionem.

4. ratio.

Adhuc quædam obiicit Socrates: quia principia scibilis sub vno aliquo accipiuntur: medium enim refertur ad maiorem extremitatem, & minor ad medium. Principia autem virtutis nullo modo sic se habent. Si enim demus principia virtutum secundum Aristot. sunt scire & velle perseuerare in difficilibus quæ nullo modo sic ordinabilia sunt: quia scire & velle perseuerare non sunt vnius generis, nec alicuius proximæ communitatis. Et aliquando etiam contraria inter se: quia quod scire, determinat; velle aspernatur, & opus aliquando non consentit. Ex talibus igitur non potest procedere aliquod scibile. Si autem principia secundum Stoicos dentur, principia virtutis sunt hominis ad animum conuersio, animi depurgatio, & virtutis à diis donario, quæ iterum nullum influxum habent ad aliud scibile. Virtus igitur nullum discibilium nec scibilium est bonorum.

5. ratio.

Obiicit etiam penes effectum argumentationis. In omni enim argumentatione per scientiam conclusionis consequentiæ homo suum adipiscitur intellectum, qui secundum Socratē etiam actu ante fuit apud ipsum, licet non claresceret. Secundum Aristot. autem ad minus potentia fuit apud ipsum. Et dico potentiam habitualem, quamuis non distinctam. In rationibus autem de virtute propriis nihil penitus talium adipiscitur, sed potius patiendi vel agendi facilitatem: quæ facilitas nullius argumentationis potest esse. Virtus igitur non est discibilis.

6. ratio.

Adhuc, Eadem existente acceptorum memoria vel obliuione interueniente aliqua, & perditur & acquiritur virtus. Quod sic perditur & acquiritur, ab his quæ sunt in memoria non causatur. Et sic vlterius sequitur, quòd scibilis non sit per disciplinam acquisita virtus,

cum

cum ad omnem acceptionis partem nullam habeat dependentiam.

Virtus est donum deorum secundum Socratem.

Propter rationes inductas Socrati placuit, quòd virtus nec discibilis, nec assuescibilis sit, sed sit donum deorum. Et hoc quod homo per multam puritatem assimilationem ad deos consequitur: & tunc bona quæ in diis radicantur, hominibus infundantur. Et hæc dona dicit esse virtutes, quæ quidem in diis radicabiliter sunt, in hominibus autem participaliter: propter quæ etiam sacra & orationes instituit: eò quod dixit ista non immobiliter, sed potius electiuè consistere in voluntate deorum.

Quare Socrates sacrificia & orationes instituit.

Nos autem quia de morali virtute intendimus, & secundum Aristot. & de secta quæ dicitur Peripateticorum intentione quantum ad præsens sufficit, dicimus virtutē esse scibilium bonorum, si secundum substantiam & ea quæ substantiæ insunt, consideretur: sic enim est quoddā ens particulare subiectū cui passiones insunt, & differentiæ quæ per propria principia scibilium sibi probantur inesse. Si autem virtus accipiatur secundum esse quod habet in virtuoso, sic bene concedimus, quòd quantum ad proxima principia non est discibilis, sed vel assuescibilis, vt dicit Aristot. vel donum Dei, sicut dicit Socrates. Et hoc est, quod quidam dixerunt, quòd in omni scientia duo sunt: doctrina, & vsus. Doctrina est sicut informans & dirigens, vsus autem sicut exequens & faciens. Scientiam quæ est doctrina de re, vocant scientiam docentem. Illam autem quæ est de vsu, vocant virtutem. Et quantum ad doctrinam considerando virtutem, scientia est de ipsa & ipsa est scibilis.

Determinatio quomodo virtus sit scibilis.

Ad 1.

Nec obstat, quòd primo obiicitur, quòd moralis stat ad opus: dicitur enim stare dupliciter scientia ad aliquid, scilicet sicut ad terminum operis, vel sicut ad finem intentionis. Et scientia moralis docens, licet stet ad conclusionem vel ad medium quod est causa vel signum sicut ad terminum operis: sui sicut decursus syllogisticus, tamen non stat in ipso sicut in fine intentionis, sed refertur ad opus quod est operatio virtuosi. Hæc solutio confirmatur per hoc

Cap. 24.

quod dicit Aristot. in 2. Topic. quòd vna scientia est plurium velut amborum finium: vnius tanquam finis, alterius tanquam eius quod est ad finem. Huius exemplum est quod Auic. ponit, quòd duæ scientiæ exiguntur ad viellare. Vna quidem quæ est chordarum compositionis, & altera quæ est de motu vel tactu chordarum. Scientia enim compositionis chordarum docet componere & diuidere chordam ad sonum grauis vel acuti vel medij, & hoc per causas & rationes huius compositionis. Alia autem scientia vtens quæ ex frequenti motu digitorum & chordarum tactus est acquisita. Et sic est in moribus duplex scientia, sicut patet per antedicta. Simile est in medicina secundum illas duas partes scientiæ, quas vocant theoricam & practicam, sicut est in scientia molendini, & scientia eius quod est molere: & in omnibus scientiis quæ de ingeniis vocantur. Nec hoc mirum: quia etiam in disciplinalibus est. Sic enim se haber geometria ad cosmimetriam secundum omnes sui partes, scilicet planimetricum, profundimetricum, & altimetricum: sic arithmetica ad calculatiuam: sic astronomia ad diuinatiuam: sic musica ad omnes musicas operationes.

Quod autem secundo obiicitur, quòd scilicet cognitio virtutis ex scibilibus non procedit. Dicendum, quòd cognitio virtutis duplex est, scilicet experimentalis, & quæ est effectus demonstrationis. Et experimentalis quidem cognitio virtutis est, qua scitur virtus inesse per conscientiam virtutis & inclinationem virtutis ad motum, & per vigorem virtutis intelligendo medium. Et hæc agnitio non procedit ex scibilibus immediatè: sed illa quæ est effectus demonstrationis, ex scientia quæ docet de virtute haberi potest.

Ad 2. Cognitio virtutis duplex.

Quod autem vlterius obiicitur, quod in scientia de virtute consequentia rationis esse non potest, non tenet nisi de virtute quæ secundum esse consideratur quod habet in virtuoso. Quia & ipse Socrates hoc dicendo disputabat, argumentationes perfectas & imperfectas proferebat, quas in vniuersalibus & intelligibilibus radicari oportebat.

Ad 3.

Et quod consequenter obiicit, quòd in principiis virtutis ordo esse non potest medij ad maiorem, vel minoris ad medium, eodem modo soluitur: quia hoc intelligitur de virtute secundū esse quod habet in virtuoso. Hoc enim, sicut Tullius dicit, in modum naturæ est, & non in modum scientiæ vel rationis. Et ideò per para agentia dispopentia & facientia inducitur sicut forma naturalis. Aliter tamen theorica scientia haberi potest de virtute sicut & de alio ente ex principiis intelligigil ilium & scibilium.

Ad 4.

Ad id quod vlterius obiicit penes argumentationis effectum. Dicendum, quòd absque dul io verum est, quòd cum argumentatio sit instrumentum quo scientia accipitur in ea, hoc proprium per aliquem modum adipiscitur intellectum: & sic est scientia de virtute. Principia enim quæ sunt de virtute, per naturam sunt apud nos, sicut principia aliorum entium particularium de quibus sunt scientiæ particulares. Non enim plus quam alia animalia perceptibiles essemus scientiarum nisi principia scibilium essent apud nos, quibus tanquam instrumentis ad scientias rerum procedimus. Et hæc scientia quidem de virtute, licet non sit proximum principium virtutis secundum esse perfectum, tamen est principium primum: & secundum quod est proximum & intrinsecum, quod ipsius virtutis generatiuum est, quod est in difficilibus perseuerare, sui regiminis & informationis habet influxum: & sic virtutis primum & formale est principium: quod tamen in procedendo per velle & perseuerare circa formam influit regimen, & efficitur proximum & immediatum.

Ad 5.

Ad hoc autem quod vltimo inducitur, iam patet responsio per antedicta: quia licet virtus non dependeat ad accepta secundum sui generationem in subiecto, tamen forma agentium ipsam in subiecto, accipitur de

Ad 6.

scientia docente: quia velle & perseuerare in difficilibus non generant virtutem nisi informata ratione recta quam sapiens determinauit. Et sic scientia docens principia forma est, cuius virtute velle & perseuerare virtutem generant.

CAPVT III.

Cui parti philosophia supponatur.

SI autem secundum prædicta conceditur, quòd de virtute est scientia, consequenter quærendum est, cui parti philosophiæ supponatur? Et de ista quæstione valdè diuersa sentiunt Peripatetici & Stoici. Videbatur enim Stoicis, quòd nulla esset philosophia nisi moralis, tribus rationibus. Et vna est: quia dixerunt, quòd hæc est perfecta philosophia, qua homo per omnem puritatem animæ adipiscitur seipsum. Hic enim est intellectus adeptus, propter quem (sicut dicunt) anima posita est in corpore. In adeptione autem virtutis moralis, intellectualis, heroicæ, & diuinæ, siue contemplatione secundum omnem partem sui adipiscitur seipsum. Per virtutem igitur acquiritur perfecta intentio totius philosophiæ. Et sic adeptio virtutis vera est philosophia. Primam huius argumentationis propositionem supponunt quasi per se notam. Tamen ratio eius est: quia finis vnius cuiusque in ipso est, & non in alio: & si intellectus philosophando adipisceretur alienum, ex illo alieno non esset perfectus. Nihil enim perficitur ex alieno. Si ergo perficitur philosophando, ex adeptione proprij oportet quod perficiatur. Minorem verò probant ex partibus sufficienter enumeratis. In animalibus enim virtutibus perficitur homo secundum bonum animalitatis. In rationalibus perficitur ratio secundum veram rationis. In heroicis perficitur homo in inferioribus ordinatis ad superiora secundum optimum bene constitutæ mentis. In admirabilibus autem & contemplatiuis perficitur homo & adipiscitur seipsum in omni sua parte: & cum philosophia non sit ad aliud, videtur Stoicis non alia esse philosophia nisi de virtute.

Opinio Stoicorum. 1. ratio.

2. ratio.

Secunda ratio eorum est, quòd de imperfectione rei non potest esse scientia: quia cum imperfectum sit distans à perfecto, distantia hæc infinitis modis est, & non potest fieri de ea disciplina nisi per accidens, scilicet ex scientia perfecti, sicut dicit Arist. quòd rectum est iudex sui & obliqui: perfectum autem vnumquodque in principiis & potentia principiorum est, quod attingit vltimum. Vltimum autem est virtus. Sicut igitur perfectio vniuscuiusque in virtute, ita scientia vniuscuiusque, est virtutis eius scientia. Eadem enim sunt principia sciendi & essendi, sicut probatur in prima positione philosophiæ.

3. ratio.

Tertio obiiciunt ad idem, quòd nulla scientia secundum omnem partem hominis colligit omnia perfectiua nisi sola moralis. Aliæ enim secundum quasdam partes, existimationis sicut poëtica, opinionis sicut rethorica, rationis sicut logica, vel intellectus, demonstratiua secundum solum scire perficiunt, & non secundum esse. Ethica autem secundum partem illam quæ persuasibilis est ratione, & secundum partem rationis, & secundum mentem, & secundum intellectum, secundum scire & esse perficit. Facit enim scire tam sapientialia quam intellectualia & rationalia tam in agendis quam faciendis, & scientialia, & in omnibus his facultatem perfectam ministrat ad agendum: & sic ipsa sola perfecta philosophia est, vt videtur Stoicis.

Scientia moralis perficit hominem secundum omnes partes eius.

Et ideo dixit Plato, sicut recitat Isaac in libro de diffinitionibus, quòd prima philosophiæ diffinitio est suiipsius cognitio. Quod exponens Isaac in eodem dicit, quòd homo cognoscens seipsum perfectè, cognoscit omne quod est. Seipsum autem perfectè non cognoscit, nisi vnumquodque eorum quæ sunt in ipso cognoscat secundum vltimum & optimum quod est virtus ipsius.

Prima philosophia diffinitio secundum Platonem, est suiipsius cognitio.

Hoc est etiam quod dicit Democritus, quòd homo sapiens est mensura omnium eorum quæ sunt: per sensum enim est mensura sensibilium, & per intellectum est mensura intelligibilium. Mensuratur enim vnumquodque sui generis primo & simplicissimo. Primum autem & simplicissimum vniuscuiusque generis, virtus eius est. Virtus ipsius igitur est principium cognoscendi vnamquamque rem. Cognitio igitur omnis rei perficitur in cognitione virtutis eius.

Homo sapiens secundum Democri. est mensura omnium eorum quæ sunt.

Sunt autem quidam his rationibus instantes, volentes soluere prædicta per æquiuocationem nominis, dicentes, quod alia est virtus quæ est pars honesti in moribus, & alia est illa quæ est vltimum rei vniuscuiusque. Dicunt enim illam quæ est pars honesti in moribus, non esse extremum, sed medium: propter quod etiam in mediocritate consistere dicitur. Virtus autem quæ vltimum vniuscuiusque extremum potestatis eius est, quando aliquid vltimum sui nominis attingit & rationis. Hi autem quod dicunt non bene intelligunt: quia dicit Arist. quòd virtus etiam moralis in passionibus quidem est medium, sed in bono est extremum. Et ibidem adaptat ei diffinitionem quam in secundo cæli & mundi dedit, scilicet quòd virtus est extremum potentiæ in re. Socrates autem princeps philosophiæ Stoicorum dicebat, quorum vna ratio virtutis est in omnibus, scilicet quando quælibet res secundum suas potentias & principia attingit perfectum & vltimum. Tunc enim nullo indiget, & agere potest secundum operationem sibi connaturalem propriam & non impeditam. Secundum hoc enim accipitur virtus vniuscuiusque rei. In hac igitur communi ratione, scientia virtutis, est scientia perfectionis vniuscuiusque rei in esse, & in agere & pati secundum actiones & passiones propriàs consequales & non impeditas. Philosophia quantum vniuscujusque rei est philosophia de virtute ipsius: siue enim sit philosophia communis, vel propria, non nititur cognoscere rem nisi in se & in partibus

Contra opinionem Stoicorum.

Virtus capitur dupliciter

& secundum actiones & passiones proprias quæ insunt ei.

Opinio Peripateticorum.

Peripateticis econtra videtur, quòd nulla penitus sit de morali virtute scientia. Et hoc quatuor. nituntur probare rationibus, ante quatuor tamen rationes supponentes quandam distinctionem, scilicet quòd alia est scientia quæ rationes rerum cognoscit, & alia quæ vritur. Vtens tamen instrumenta & principia accipit ab ea quæ rationes rerum cognoscit. Verbi gratia. Quod rotudorum vulnerum difficilis sit cura, propter quid agnoscit geometra: assignat enim quòd facilius est reducere centrum ad circumferentiæ extremum, quam extremum circumferentiæ ad aliud: & medicus formam huius rationis habens apud se, consolidationem vulneris rotundi producere nititur per ebullitionem carnis à medio paulatim ante dilationem vsque ad extremum. Similiter igitur si moralis scientia est scientia vsualis, eius formam debet tenere actualis eius. Doctrinalis autem cum consistat in intellectu & decursu syllogistico, tota est in intellectu. Intellectui autem in conceptione maioris & minoris & cõsequentia cõclusionis nullo modo attendit moralis vsualis, nec concedit. Quòd per hoc patet: quia idiota efficitur virtuosus, nullam cõceptionem habens de intellectualibus. Patet ergo, quòd vsualis non respondet ei quæ docet causas & rationes: & ita videtur, quòd moralis nullum modum habet philosophiæ.

Scientia est duplex.

1. ratio.

2. ratio.

Adhuc de quibuscumque est philosophia, oportet quòd habeant causam stantem, & ordinatam. Nihil autem eorum habet scientia moralis, cum sit de his quæ sunt subiecta voluntati hominis & electioni. Et sic videtur, quòd scientia moralis non sit in genere philosophiæ.

3. ratio.

Adhuc autem in omni scientia principali & vrente, vtens vtitur instrumento quod præparauit & docuit principalis, quæ rationes & causas nouit operis. In scientia autem moralis vtens nullo doctrinali præparato instrumento vitur. Instrumenta vero eius sunt velle & perseuerare in difficilibus, quæ in nulla doctrinali præparantur scientia.

Responsio secundũ Auic.

Ad hoc autem videtur dicendum esse sicut dicit Auic. quòd philosophia in cõmuni dicta dicitur duobus modis, scilicet quia est de re philosophica, vel de modo. De re autem philosophica in communi dicta sunt tres, scilicet secundum triplicem rationẽ medij in demonstratiuo syllogismo. Aut enim hoc est simplex ex solis principiis substantiæ dependens: & hæc est metaphysica. Aut est concretum in sui ratione concernens subiectum, vel materiam. Et si concernit subiectum quod quantitatis est tantum, est mathematica secundum quatuor mathesis differentias. Si autem concernit materiam contrarietati subiectam, est physica. Et sic sunt tres philosophiæ partes essentiales. Ea autem quæ propter philosophiæ modum philosophia dicitur, dupliciter dicitur, scilicet aut propter modum extra rem, aut propter modum in materia positum. Propter modum quidem extra rem logica philosophia est. Propter modum autem in materia positum omnis scientia particularis philosophiæ est. Et sic moralis modum philosophiæ ponens in his quæ sunt virtutis, & in actibus humanis proponendo, assumendo, & concludendo philosophiæ modum, philosophus appellatur.

Philosophia dicitur dupliciter.

Ad hoc ergo quod obiicitur, quod vsualis formam non habet principalis scientiæ in moribus. Dicendum, quòd falsum est. Omnis enim forma cum sit in formato à formante potest attendi secundum potestatem formantis, vel secundum potestatem formati: est propriè & secundum esse accipitur prout esse habet in formato, quia secundum potestatem formati operatur, reducens tamen in id quod operatur inquantum possibile est ad rationem & formam operantis. Diximus autem in præcedentibus, quod principia proxima efficientia virtutem siue sint velle & perseuerare in difficilibus secundum Arist. siue depurare mentem & assimilare diis secundum Socratem, non genetarent virtutem, nisi mutuata sibi forma à ratione virtutis, quæ determinata est à scientia docente. Et ideo hoc modo philosophia est de principiis virtutis: quia de ratione virtutis est, quòd informata principia virtutis generant virtutem.

Ad 1. Peripateticum. Ad 1. Forma attenditur dupliciter.

Principia proxima virtutis efficientia.

Et si dicatur quòd idiota efficitur virtuosus qui non concipit rationem virtutis. Dicendum, quòd concipere duobus modis est: per modum naturæ, & per modum scientiæ. Per modum enim naturæ concipit, qui nihil rationis habet, sicut herisipila concipit ignis actionem, & febris caloris naturalis concipit actionem. Et ideò dicit Tull. in fine primæ thetoricæ, quòd virtus est in modum naturæ rationi consentaneus habitus.

Cauillatio. Responsio.

Virtus quid

Quod autem dicunt, quòd virtus non habet causam stantem & ordinatam, nullius valoris est argumentatio: quia ea quæ nec stantia sunt nec ordinata in esse, rationem tamen habent stantem & ordinatam, sicut omnia naturalia quæ omnia fluctuantia sunt, & opinioni, & non scientiæ subiecta sunt, sicut dicit Plato in secunda parte Timæi. tamen de rationibus eorum est vera scientia. Ex forma enim & ratione non habent fluctuationem, sed ex materia in qua sunt.

Ad 2.

Ad id quod obiicitur de instrumento quòd non videtur scientia principalis præparasse. Dicendum, quòd est præparatio duplex, scilicet præparatio substantiæ, & præparatio formæ quæ substantiam informat. Omnis autem scientia particularis sibi parat substantiam instrumenti sui: formam autem accipit ab ea quæ est forma omnium, sicut à logica. Et sic facit ethica. Substantia enim principiorum suorum propriorum ipsa parat. Formam autem secundum quam agunt, à docente accipit. Sed in hoc est differentia, quòd cum principia proxima vniuscuiusque rei sint de substantia & genere ipsius cuius sunt principia, oportet quòd propria principia scibilium sint scibilia, & propria principia operabilium sint operabilia. Et tam causa scibilium quàm operabilium principia, secundum formam radicatam in scientia docente oportet quòd sint activa.

Ad 3.

Præparatio duplex.

4 ratio.

Et ab illo sumitur quarta ratio Peripateticorum quæ dicit, quòd ex operabilibus principiis nihil constituitur in aliqua parte philosophiæ, quæ est de scibilibus, collocandum. Cum igitur rorum negotium ethicum quantum ad vltimum finem ex operabilibus principiis constituatur, non potest negotium morale in aliqua parte philosophiæ rationalis, vel naturalis, vel mathematicæ, vel metaphysicæ collocari: sed speciali genere continetur, quod philosophia moralis vocatur.

Decisio quæstionis.

Quamuis autem concedamus moralem scientiam aliquo modo esse de consideratione philosophiæ: non tamen cum Stoïcis concedimus hanc esse solam philosophiam. Est enim philosophia de quibusdam de quibus essentialiter est, de quibusdam propter modum, sicut diximus in præcedentibus. In his autem in quibus propter modum philosophiæ, est distinctio quædam. Quædam enim illorum sunt perfectum modum habentia, sicut scientia demonstrativa. Quædam autem habent imperfectum: & hæc quadrupliciter sunt. Imperfecta autè argumentatio sui imperfectione primo deficit, quod non facit certitudinem & primum quod sub certitudine fieri potest ex argumentatione, est fides, secundum quod Arist. in tertio de anima dicit, quòd opinio innata rationibus firsides. Hoc facit argumentatio topica. Deficiens autem plus, non generat fidem, sed præsumptionem, sicut argumentatio rhetorica.

Argumentatio duplex.

Tex. com. 57.

Adhuc autem vlterius deficiens, non generat nisi æstimationem in quibusdam imaginibus sumptam, sicut sunt rationes poëticæ. In omnibus tamen his ex admiratione quadam proceditur: propter quod ordo præmissarum ad electionem disponitur, vt id quod mirabamur, ex principiis aliquo modo cadat in notitiam. In ethica autem adhuc minus est: in his enim opus est conclusio, sicut dicit Arist. quòd practicæ rationes stant ad opus. Minor autem propositio, affectus est impetum faciens in opus. Maior autem sola est, quæ ex determinatione rationis proponitur. Tamen quia omnis animæ vis ad hoc opus aliqualiter mouetur, sicut dicit Augustinus in 6. super Gen. ad literam, & sicut probat Arist. in tertio de anima, oportet affectum qui facit impetum ad opus, informatum accipere forma rationis proponentis. Verbi gratia, dicente ratione in venere esse delectabile secundum naturam, affectus motus delectabili quod proponit ratio, impetum facit, & stat in opere per quod idem delectabile acquiritur. Et sic ratio proponit, affectus assumit in opere sicut in fine, & conclusione stat decursus talis consequentiæ: & propter modum hunc rationis ethica spectat ad philosophiam.

Tertio de anima tex. 58.

Ad rationes Socratis.

Et quod Socrates obiicit, quod in scientia virtutis tota acquiritur philosophiæ intentio. Dicendum, quod hoc non est verum, nisi virtus valdè large accipiatur, scilicet pro vltimo quod perfectio est omnis rei quæ est in potentia. Sic autem virtus in multis generibus est, & valuocè dici non potest. Et si etiam consideretur de tali virtute esse scientia, illa non esset moralis.

Vnde quod dicunt Stoïci, quòd anima est in corpore vt adipiscatur seipsam. Dicendum, quòd hoc verum est, & bene concedendum videtur, quòd per virtutem anima maximè adipiscitur seipsam, sicut & per intellectum contemplatiuum. Sed hanc adeptionem non potest facere scientia moralis, licet eam faciat virtus & opus virtutis. Virtus enim ad perfectum ducit modum naturæ: & ideò est arte certior. Sed practica ratio ab omni ratione deficit, sicut in præcedentibus diximus. Quamuis enim affectus moueatur in visum: tamen nō est necesse, quòd affectus concordet determinationi rationis: imo ratione dicente fugere, forte prosequitur visum: & eadem dicente imitari, forte fugit. Sed hoc fortè verum est, quòd nunquam mouet neque mouetur fugiendo, vel imitando, nisi per visum. Et ideò talis scientia ab Arist. non scientia, sed potentia vocatur: quia sicut potentia est indeterminata inter esse & non esse, sic talis scientia inter facere & non facere: cum tamen practica sit & in opere stare debeat. Et ideò per talem modum tam vmbrosum intellectus hominis non adipiscitur seipsum, sed æstimationem quandam accipit. Vnde deceptus est Socrat. in hoc quod scientiæ morali attribuit quod tribuere debuit virtuti secundum esse quod habet in virtuoso.

Ad rationes Stoïcorum.

Ad 1. Anima adipiscitur seipsam.

Ad aliud autem quod obiicit, planum est soluere, quod generalissima sui significatione accipiunt virtutem secundum quam moralis non considerat de ipsamec est specialis scientia de virtute hoc modo dicta.

Ad 2.

Ad id quod vlterius obiiciunt, dicendum est, quòd in veritate virtus hominis completè perficit hominem secundum omnem sui partem. Sed secundum hoc oportet, quòd tunc accipiatur in vltimo posse suo. Verbi gratia, quòd sapientia quæ est virtus intellectualis, duobus modis potest considerari, scilicet in ratione virtutis, vel in vltimo posse suæ actionis. Et si consideratur in ratione virtutis, hoc modo quoddam bonum est hominis vt homo est, perficiens intellectum. Per hanc tamen rationem non est in vltimo posse suæ actionis: imo inquantum sapientia est habitus omnium spiritualium perfectè scitorum. Sic enim in omnibus agit sapienter. Sed hoc modo supponit multas scientias, & maximè philosophiam primam. Et sic est videre in aliis virtutibus. Et quantum ad talem considerationem virtutes intellectuales comparantur ad ea de quibus sunt. Et quantum ad illam considerationem, in considerationem moralis scientiæ non veniunt. Propter quod etiam fine aliis adeptionem suiipsius & perfectionem animæ non faciunt.

Sapientia cōsideratur duplicitèr.

Ad 3.

Et quod dicit Plato de philosophiæ diffusione, non sic intelligitur: sed cum homo sit animal rationale mortale, diffinitio hæc duobus modis potest intelligi, quòd vnumquodque, scilicet difficilium reducatur in principium, sicut mortale in prima principia mortalitatis, & rationale in prima principia rationalitatis, & animal in prima principia animalitatis: & sic sub principiis illis in communitate acceptis cognoscitur omne quod est.

Ad rationem Platonis.

Sed

Sed hæc est confusa & imperfecta cognitio, & quæ non est philosophica. Dicit enim Arist. in principio physicæ, quod scire & intelligere contingit circa omnes sententias ex cognitione principiorum, causarum, & vsque ad elementa quæ proxima sunt & propria: & sic determinata ad naturam accepta diffinientia faciunt cognitionem in natura propria. Et hoc modo non sunt principia omnium: imo diuersorum diuersa sunt principia: quia dicuntur elementa.

Tex. com. 1.

Ad rationem Democr. Mensurans est duplicitèr.

Ad dictum Democriti, dicendum, quòd si sustineri debeat, oportet distinguere, quod dupliciter est mensurans, primum scilicet, & proprium. Id autem quod mensurat in omni re & in numerum ponit, est id quod finit & perficit ad esse, quod est species: & hoc est proprium mensurans. Quia tamen sensus est species specierum sensibilium, & intellectus specierum intelligibilium, idcirco sensus & intellectus sunt prima mensurantia. Et hoc modo intellecto dicto Democr. non sequitur, quòd homo secundum omnem modum sui perficiatur adeptione virtutis. Et si hoc etiam virtuti concederetur, non sequitur hoc de scientia morali: quoniam valdè debilis est, sicut patet per antedicta.

CAPVT IV.

Vtrum sit scientia theorica vel practica?

His autem habitis videndum est, vtrum sit scientia theorica, vel practica; vel etiam mechanica, vt quibusdam placuit. Omnia enim tria acceperunt opinionem: & illi quidem qui dicunt theoricam esse, confirmatur hoc ex modo scientiæ. Dicunt enim, quòd scientia moralis est quæ est docens & doctrina vocatur, doctrinaliter procedens diffinitiōe, scilicet & per diffinitionem passiones de subiecto concludendo qui modus totus theoricus est: & quod plus est, etiam doctrinaliter est & demonstrative. Hoc etiam ostendunt à fine. Finis enim est scientia communis quæ non est nisi theoricæ partis, vt dicunt.

Opinio, quòd sit speculatiua.

1. ratio.

2. ratio.

Qui autem dicunt practicam, quatuor nituntur rationibus quarum vna est ex fine sumpta, & innititur dicto Arist. quo ipse distinguit inter practicas & speculatiuas rationes, dicens, quòd practicæ stant ad opus & intelligit de moralibus. morales igitur practicæ sunt omnes.

Opinio, quòd sit practica.

1. ratio.

Lib. 3. de anima. tex. com. 58.

2. ratio.

Alia ratio est fortior. Omne enim quod ad finem aliquem ordinatur, formam finis concipit per quam ad finem mouetur. Docens autem moralis constat, quòd ad finem ordinatur operabilis. Ergo etiam in docendo tam in principiis quam in conclusionibus semper habet rationes operabilis. Rationes autem operabilium per ipsas suas species practicæ sunt. Moralis igitur tam docens quam vtens practica debet reputari.

3. ratio.

Tertio obiiciunt, quòd in omnibus talibus vbi docens est & vtens scientia, docens regit vtentem. Aut ergo regit sub ratione scibilis, aut sub ratione operabilis. Constat, quòd non est sub ratione scibilium. Hoc enim est in vniuersali & sub principiis vniuersalibus, quæ nulla regula operis esse possunt. Regit ergo sub ratione operabilis & per regulas operabilium. Quæcunque autem regit practica est, vt dicunt Philosophi. Moralis est igitur practica scientia.

Quarto obiiciunt: quia scientia moralis & scientia est, & operabilis est. Vnde aliquid habet scientiæ & aliquid operabilitatis. In omni autem scientia id quod scientiæ est, sicut dicit Tull. collectio præceptorum est ad eundem finem tendentium: & hoc videmus in scientia morali, quod colligit omnia præcepta quæ tendunt ad finem operabilis secundum morem. Ideò per hoc quod colligit, scientia est: & per hoc quod refertur ad finem operabilis, practica est: propter quod practica & non theorica debet reputari. In speculatiuis autem non est talis collectio ad finem alium, qui non sit speculationis finis.

4 ratio.

Hi autem qui dicunt mechanicam, iuuant se per hoc quod in omni mechanica id quod artis est, deseruiens est operi constituto: sicut patet in lanificio, & in ædificatiua, & in omnibus aliis. In scientia autem morali optimus ille est, qui id quod scitur de ea, refert ad opus: mechanicæ igitur habet modum.

Opinio, quòd sit mechanica.

Ad hoc dicendum videtur, quòd scientia moralis practica est tam docens quam vtens. Docens enim non docet nisi sub ratione operabilis: quia aliter ex principiis eius & conclusionibus ad opus procedi non posset. Ad hoc autem quod scibile est de moribus, non volumus propter se sicut in aliis speculatiuis scientiis: & ideò non quærimus ipsum nisi ad opus.

Decisio quæstionis.

Et quod primi dicunt esse de modo doctrinali. Dicendum, quòd non assumunt talem modum doctrinæ propter se, sed vt regina operis esse possit. Et hoc assumere doctrinale non est doctrinaliter.

Ad rationes primæ opinionis.

Et quod dicunt de fine, simpliciter vanum est. Habitum enim est in præcedentibus, quòd scire quod acquiritur scientia morali, non est nisi terminus considerationis moralis, & non est terminus considerantis. Hic enim non considerat, nisi vt referat vlterius ad opus quod est finis intentionis eius.

Ad rationes tertiæ opinionis. Cap. 2.

Ad hoc autem quod dicunt, qui eam mechanicam esse dixerunt. Dicendum, quòd nullo modo mechanica est, sed liberalis. Et hoc probat Arist. in principio ethi. Liberale enim est omne illud quod per se & propter se volumus: hoc autem est in istis operatio maximè.

Et quod obiiciunt de modo, dicendum quod hoc non valet. Modus enim communis est, & non proprius mechanicæ: & à modo communi speciale non potest inferri: esset enim ibi processus ex affirmatis in secunda figura. Attendendum tamen est, quòd secundum dicta Philosophorum non omnis scientia dicitur theorica vel practica, sicut bene probat Auicen. Et istæ partes non conueniunt scientiæ nisi quæ est operativa. Et hoc modo

Scientia moralis dicitur & practica & speculativa.

A 4 bene

bene concedimus, quod moralis docens theorica est, & moralis vtens practica: in omnibus enim talibus theorica ad proximum ordinatur. Hoc autem subtiliter probat Auic. in 9. philosophiæ suæ ostendens, quod hæc speculatio est quæ speculando colligit rerum actiones & species reducendo in principia & causas: qui modus resolutionis vocatur. Et cum prima sint in quibus stat vt in vtilissima & simplissima penitus moralia sunt ad mores. Practicus autem intellectus componendo procedit & determinando scilicet actum cum circumstantiis: & hoc sic determinatum affectum ostendit & excitat ad motum, qui sic excitatus impetum facit, & sic per motum affectus intellectus practicus suas rationes in opere ponit. Vnde constat, quòd & finis affectus opus est, à quo fine tam docens quam vtens scientia, practica vocatur, largè accipiendo practicam, secundum quod practica dicitur, rationes operabilium considerans.

CAPVT V.

De quo sit ista scientia sicut de subiecto?

CVm autem omnis scientia sit de aliquo sicut de subiecto, sicut dicit Arist. oportet inuestigare quid sit subiectum huius scientiæ. Et de hoc tres inueniuntur diuersitates. Tullius enim videtur dicere, quod genus quod omnia ambit moralia, honestum est, quod etiam sic diffinit, Honestum est quod suauiter nos trahit, & sua dignitate allicit. Et sic tractans de moribus, de honesto & partibus eius tractare deberet. Quod si cõcedatur, non satis videtur rationabile, quòd accidens alicuius de quo tractatur in scientia, debeat esse subiectum. Accidens enim passio subiecti est, & non subiectum. Honestum autem quod ab honore dicitur, præmii est virtutis, vt dicit Arist. & non virtus. Honestum enim est, cui honor debet exhiberi. Cum igitur de virtute tractet moralis, cui ex præmio accidit honestum esse, honestum non potest esse subiectum scientiæ moralis, sed aliqua passio probata de subiecto.

Stoïcis autem placuit, & maximè Socratì, quòd virtus secundum hoc quod est vltimum in bono, esset id de quo considerat moralis sicut de subiecto. Sed hoc stare propter hoc non potest; quia vltimum in bono in eodem genere est cum eo cuius est bonum: & talia vltima ad vnum genus nullo modo possunt reduci. Scientia autem vna est, vt dicit Arist. in primo poste. quæ est vnius generis subiecti. Adhuc autem, nulla vnitate dicta principia possunt inueniri, & per quæ vnumquodque in bopi sui vltimum possit reduci. Vltimum autem vniuscuiusque boni, principiis vnius particularis scientiæ qualis est scientia moralis, non potest determinari.

Propter hoc dixit Plato, quòd boni prout est omnis boni causa & ratio, esset id de quo considerat moralis, sicut sibi videtur imponere Arist. in primo ethi. Hoc autem iterum stare non potest: quia si omnis boni bonum dicatur idea boni, hoc in opere poni non potest. Id autem quod considerat ethicus; ad hoc considerat vt in opere ponatur. Considerat igitur ethica de idea boni non est. Si autem bonum boni dicatur ratio boni, hæc ratio boni in diuersis generibus boni diuersa est, & ideo sub vna scientia terminari non potest.

Propter quod secundum Arist. dicendum est, quod bonum hominis inquantum est homo, subiectum est moralis scientiæ: homo autem inquantum homo est, intellectualis & rationalis est. Hoc autem, sicut dicit Gre. Nazian. est duplex. Est enim rationale & intellectuale, cuius substantia ratio & intellectus est: & est intellectuale & rationale, quod participat aliqualiter ratione, & hoc est quod est rationi obedibile & persuasibile ratione, sicut concupiscibilis & irascibilis, quæ licet partes sensitiles animæ sint, tamen dicto modo participant id quod est rationis: & sic sunt hominis inquantum homo est in quo stat perfectio eius in bono alterius animalis. Hominis igitur bonum inquantum homo est, est vltimum. Hæc autem est virtus secundum quatuor differentias ipsius, quæ sunt moralis, intellectualis, heroïca, & diuina.

Rationes inductæ contrà Tullii & Stoïcos & Platonem, satis improbant intentiones eorum. Sic autem diuidendo, quòd bonum hominis inquantum homo est, huius scientiæ sit subiectum, diuiditur scientia secundum diuisionem boni. Hoc enim bonum accipitur vt perfectum, vel vt dispositio perfecti. Et perfectum quidem est felicitas. Dispositio autem perfecti virtus est, dicente Tull. quòd virtus est dispositio perfecti ad optimum. Felicitas autem est secundum actiuam vel contemplatiuam: & de actiua quidem felicitate est liber primus, de contemplatiua autem decimus: intermedij autem sunt de dispositione perfecti ad optimum. Hoc autem est dupliciter, scilicet in ordine ad opus, quæ est dispositio ad humana: vel in ordine ad delectationem contemplationis non habentis contrarium in delectatione sua: & sic agit de virture in ordine ad opus in mediis octo libris, & de virtute contemplatiua in decimo.

Ad bonum autem hominis tripliciter homo ordinatur & disponitur, scilicet secundum rationem regentem, & secundum affectum consequentem. Et virtus quæ est dispositio affectus ad bonum hominis, dupliciter est. Vna scilicet quæ est ordinans. Altera quæ est in ordine tenens. Et illa quidem quæ est ordinans, est circa passiones delectationum & tristitiarum: & hæc vocatur propriè moralis, de qua agitur in quatuor consequentibus libris post primum. Illa autem quæ est tenens ne affectus abducatur à mera mentis, heroïca vocatur: & de hac agitur in 7. & 8. & in 9. Affectus aliquando ducitur in passionibus, & in hoc ductu ordinat eum moralis: & aliquando abducitur, sicut dicit Arist. Et tunc quasi quodam fræno tenetur virtute heroïca. Bonum

Opinio Tullij de subiecto scientiæ moralis quid sit.

Contra Tull.

Opinio Stoicorum.

Contra Socr.

Opinio Plat.

Contra Pla.

Decisio quæstionis.

Bonum accipitur dupliciter.

hum autem quod ordinat rationem motum animæ determinantem, quod est bonum rationis, quod disponit eam ad optimum, virtus est intellectualis secundum omnem sui partem.

CAPVT VI.

De fine huius scientiæ.

FInem autem huius scientiæ videtur determinare Aristot. in primo ethic. vbi dicit, quòd hoc opus non contemplandi est gratia, sed vt boni fiamus. Hoc autem fit si in bono hominis inquantum homo est, attingimus perfectum & vltimum. Et hoc contingit quinque modis. Ex bono enim hominis quod ordinabile est ad perfectum, potestatem habemus operandi ea quæ sunt iusta & casta & cæteras actiones materiales virtutum: in quibus tamen sicut dicit Boët. sparsa sunt virtutis quædam semina, ex quibus tanquã seminibus seges virtutum exoritur; propter quod dicit Arist. quòd ex frequenter operari iusta & casta, iusti & casti efficimur.

2. Ethi. c. 1.

1. Primum tamen bonum in quo homo sic perficitur, est bonum quod vocatur bonum in genere. Genus autem ibi vocatur non à communitate generis, sed ab ea proprietate generis, qua genus dicitur primum subiectum differentiarum specierum & formarum. Hoc enim modo primum subiectum est in morali. Bonum autem quod nihil est de bono moris, & sub quo omne bonum moris comprehenditur, est actus voluntarius qui ad propriam materiam ex ratione determinatur. Sicut enim reficere esurientem, vestire nudum, dare indigenti, & in actibus liberalitatis bene facere, diuitem largiri superflua, & huiusmodi: quæ omnia, quia primam potentiam habent ad bonum, prima subiecta sunt boni, licet ex diuersis circunstantiis possint bene & male fieri.

2. Ex bono autem naturæ & rationis proficit homo ad perfectius aliquid, hoc est, ad actum vestitum circunstantiis & fine. Ratio enim in agendis ratiocinatur de circunstantiis agentis & negotij, & loci, & temporis: & hæc omnia referuntur ad finem expedientis: & eligit ea quibus iuuatur, & refutat ea quibus impeditur ad finem bonum, & ex his potest in actum vestitum circunstantiis, quibus proniorem habet potentiam ad virtutem generandam, eò quod per circunstantias iam appropinquat ad tangendum medium virtutis: & ille actus habet virtutem formatiuam virtutis moralis in anima, sicut semen generationis virtutem formatiuam habet ad partum. Et ideo ex frequentibus talibus operationibus virtus consuescibilis in anima generatur: & per hoc certis loco potens efficitur homo ad agendum secundum virtutem: quæ est tertia perfectio hominis.

3. In his tribus perfectionibus ad extrema perficitur, quæ sunt circa passiones delectationum & tristitiarum.

4. In comparatione autem inferiorum ad superiora perficitur homo dupliciter. Est enim superius & inferius in ipsis partibus animæ, & est superius ad animam, ad quod anima dependet in esse & agere, sicut inferior natura dependet ad superiorem. In omnibus autem talibus regulariter verum est, quod superius est regens, & inferius rectum: & si aliter fiat, peruersitas est, quæ est principium mali moris, vt dicit Auic. Concupiscentia enim & ira propter vehementè accensionem sanguinis in delectabile, & magnam protensionem spirituum ad fruendum eo quod delectabile esse putatur, retinente indigent, ne in præceps defluant ad illicitum. Hoc autem retinens & continens est mens, quæ secundum virtutem continentiæ metas ponit, inter quas continet concupiscentiam & iram: ad quam perfectionem efficitur homo idoneus per frequenter operari secundum virtutem moralem, in qua perfectè homo est nihil habens bestialitatis, & vt dicit Hermes Trimegestus. Tunc primum in hac quarta perfectione in gradibus humanitatis recipitur, & heroicam siue diuinalem accepit dignitatem, à stabularij subiectione bestialium passionum exaltatus, & veris & pulchris bonis humanitatis ditatus: & in hac altitudine continetur, ne per appetitum vnquam declinet ad stabularia & subiecta. Hanc autem perfectionem per heroicam consequitur virtutem.

Alias continentia.

Hermes Trimegistus.

5. Ad id autem quod supra est esse extra ipsum per hanc heroicam virtutem dispositus. Adhuc etiam heroica virtus omnia animalia & brutalia infra metas continet humanitatis, quod omnia adunata virtute conseruantur in admirabile bonum firmæ & puræ contemplationis & delectationis existens, super quod homo nihil potest quærere amplius secundum facultatem vitæ humanæ. In hoc enim sparsis per diuersa delectabilia concupiscentia quæ in diuersitate concupiscentiarum ratio sollicitudinem inducit, qualiter concupita acquirantur, & intensa intentione in ista remittitur & reuocatur à contẽplatione superiorum. Heroica enim continet ab his: & sicut dicit Dionys. contenta anima & conuoluta intentioni contemplatione consurgit ad superiora: & in hoc statu homo perfectus est secundum modum hominis. Et iste finis scientiæ moralis.

CAPVT VII.

De titulo & auctore.

ANte literam etiam de auctore conuenit quæri & titulo. Nomen autem auctoris quem nos suscipimus exponere, est Aristot. Quialicet multi tractauerint de virtute, tamen opera illorum prosequi non suscipimus. Aristot. autem commendatur in tribus: à nomine, à scientia, & virtutis merito. Aristot. secundum nomen potitio virtutis interpretatur, vel opus: quod congruit ei qui Socrati, sicut legitur in vita sua, 22. annis adhæsit, qui non

Arist. ex tribus commendatur. Primo à nomine.

non nisi de virtute scripsit & docuit.

a scientia. A scientia autem: quia nullus de omni scibili scripsit nisi ipse. Socrates quidem in genere multum laudari iubetur, sed vltra virtutes morales tractando non processit. Plato etiam virtutem purgantem, purgatoriam, & purgati animi determinans, effectus virtutis in anima distinxit, sed non de omni virtute secundum genus & species perfectè tractauit. Iste autem perfectius omnibus tradidit genera virtutum & species, distinguens & antecedentia & consequètia, & opera, & propria, & effectus. Et ideò bonum hominis inquantum homo est, in quatuor voluminibus completur: bonum enim hominis vnius in se dupliciter considerabatur, scilicet secundum principia boni & genera & species & accidentia; & in tali consideratione complecuit scientiam hominis in lib. qui dicitur ethicorum. Considerabatur bonum hominis secundum signa antecedentia ipsum in subiecto, & secundum diuisionem partium eius secundum quas distribuitur in partibus subiecti quæ sunt animæ potentiæ, & secundum effectus consequentes & opera quæ elicit, & propria quibus distinguitur vnumquodque ab alio: & sic determinatur ab ipso de bono hominis in lib. qui dicitur de laudabilibus bonis. Bonum autem hominis secundum quod homo per naturam hominis est animal coniugale domesticum, determinatur ab isto auctore in lib. qui dicitur de œconomicis. Tertia consideratio hominis est secundum quam homo per naturam ciuile animal est, sine communicatione vitam habere non valens nisi malam, vt dicit Auicen. & peiorem quam esse possit: & sic bonum hominis terminatur in vrbanitatibus, qui liber de politicis inscribitur, in quo legis potentia docetur, secundum quam ciues bene viuunt.

De diuisione scientiæ moralis secundum doctrinam Arist.

3. à merito. Meritum autem istius est, quod propter veritatem & rectitudinem doctrinæ & morum expulsus est ab Athenis, eligens potius cedere furori quam veritati. Tales enim Socratem interfecerunt, & omnis boni semper fuerunt inimici.

Titulus. Titulus verò istius libri est. Incipit ethica Nicomacha Aristot. Stragyritæ, quod exponens Commen. dicit, quòd ethica dicitur à Græco ethos, quòd Latine sonat mos. Nicomacha autem dicitur, sicut idem Commen. dicit, eò quod ad Nicomachum qui vel pater Arist. fuit, vel filius, vel amicus, scripta sit: sicut & liber Platonis dicitur Timæus, qui ad Timæum scriptus est. Scripsit autem & aliam qui dicitur Eudemia: eò quod ad Eudemium amicum suum scripta sit, quæ fere in verbis ab ista non differt. Scripsit autem & librum qui dicitur magna moralia, non ideò quod scriptura plus contineat, sed quia de pluribus tractat, sicut de concordia, benignitate, bonitate, & quibusdam aliis, de quibus hic nullam mentionem facit: sed de quibus hic tractat, perfectius determinat & prolixius quam in lib. magnorum moralium. Dicunt tamen quidam Arabes, quod Nicomacha dicitur à nicos, quod est victoria: eò quod nicomasticam hîc describit, vt dicunt, qua vnus homo virtutibus expugnat vitia: sed hoc fictum est & non habet auctoritatem. Stragyrita autem dicit Arist. à stragy quod fuit casale suum vnde ortus fuit.

De Eudemia.

De libro magnorum moralium.

TRACTATVS II.

De bono.

CAPVT I.

In quo primo quæritur quid sit bonum: hoc enim necessarium est scire antequam sciatur bonum hominis.

VIA autem de moribus inquiremus secundum quos solus homo dicitur bonus vel malus, oportet nos altius ordientes de bono inquirere. Bonum enim hominis determinari non potest, nisi quid sit bonum intelligatur. Dicit Auic. quòd bonum est, quod vltimam sui perfectionem adeptum est: & huiusmodi dicti assignat rationem dicens, quòd bonum determinatur à fine. Finis autem vltimus est, quo adiecto ad perfectionem res nullius indiget. Nihil enim est quod vltra illud propter quod sunt singula, aliquid adiici sibi aliquis appetat. Si enim aliquid adiici sibi appeteret, illud non fuisset vltimum. Intentione autem est vltimum: igitur vltra illud quid non est appetendum: & sic concluditur, quòd bonum est, quod vltimum finem secundum naturam adeptum est.

Quid bonum sit definitio boni.

1. ratio.

Adhuc, perfectum bonum non est id quod malitiam habet admixtam. Quicquid autem est quod vltimum non est adeptum, adhuc malitiam habet priuationis, & quantum habet de malitia, tantum deest in bonitate. Bonum ergo non est quod vltimam perfectionem non est adeptum.

2. ratio.

Adhuc, vltra bonum vnius cuiusque rei non

non potest intelligi aliquid rei esse adiungendum: & cum sint quatuor causæ, efficiens, materialis, formalis, finalis, sola finalis est quæ vltima est in adiectione rei perficiendæ. Sola igitur finalis est post quam nihil adiici potest. Perfectum autem est vnumquodque, vt dicit Arist. cum ei nihil deest. Nihil ergo deest ei qui causam finalem iam adiectam habet. Sic igitur illud bonum est, quod per finem vltimum sibi adiunctum perfectum est.

4 ratio.

Adhuc autem, ab omnibus dicitur Stoïcis & Peripateticis, quòd bonum est, in quo est appetitus omnium. Hoc autem necesse est esse vltimum: quia si non esset vltimum, appetitus aliquis esset in aliquid post ipsum: quandiu enim aliquid deest de adiiciendis vltimis, non cessat appetitus. Aut igitur nullum est bonum, aut est hoc solum bonum quod perfectum est vltimo complemento.

5 ratio.

Adhuc autem, ens verum & bonum secundum supposita quidem conuertuntur: differunt tamen secundum nomen rationis. Ens enim dicitur, vt dicit Boët. quod aliquo modo attingit entis quàcumque differentiam. Verum autem quod per formam attingit entis veritatem & rectitudinem, quod non sæpè in virtute & operatione imperfectum est. Post ens ergo rectum & verum oportet adhuc addi quod secundum virtutem & operationem perfectum sit in vltima suæ perfectionis intentione: & tunc primo bonum est. Videtur igitur, quòd hoc bonum sit quod per vltimam adiectionem finis perfectum habet. Et hoc in exemplo est videre. Semen enim hominis ad hominem primo est potentia, cum habeat formæ nihil in actu, turpe est. Determinatum autem ad formam hominis in generatione veritatem humanam attingit: sed tamen mollibus adhuc membris & virtute fluit vitæ quasi imperfecta, & impotente perficere hoc ad quod nata est, non debet esse perfectum, sed potius quando potest perficere tale alterum quale ipsum est. Vnumquodque igitur perfectum est, quando secundum suam naturam tale alterum potest facere quale ipsum est. Generaliter ergo dicendo in omnibus ex quo bonum est ab vltima perfectione, vnumquodque bonum est, quando optimè potest perficere ea quæ sunt secundum naturam. Bonum est igitur quod ab vltimo fine suæ operationis naturæ perfectum est, ita quod omnia secundum suæ naturæ optimum perficere potest.

Obiectio.

Sunt tamen quidam qui contra prædicta omnia hic obiiciunt, dicentes quod vnumquodque in eo quod est, bonum est, sicut dicit Boetius. Multa autem sunt quæ perfectionem suæ naturæ vltimam non attigerunt: & tamen bona sunt. Bonum igitur ab vltima perfectione non dicitur, vt videtur.

Responsio.

Ad hoc autem facilis responsio est, quòd verum quidem est, quòd vnumquodque in eo quod est, bonum est. Si enim habet entitatem simplicem, habet bonum inchoatione. Entitas enim simpliciter est in potentia & in primis principiis entis. Si autem attingit veritatem perfectionis entitatis per formam, habet bonitatem ad esse in specie determinatam. Si autem habet entitatem per speciem in forma speciei & consequentibus ad formam perfectam, tunc habet bonitatem perfectam. Vnumquodque enim in forma & consequentibus ad formam illam, perfectum & determinatum, quod omnia quæ sunt secundum naturam, perfecta operatur virtute non impedita secundum proprium & connaturale habitum. Consequentia enim formam in vnaquaque specie sunt virtus connaturalis & propria, & operatio non impedita. Ex quo patet, quòd vnumquodque in eo quod est, bonum est: tamen quantum habet esse, tantum habet de esse bono, sicut patet per prædicta.

CAPVT II.

Quid sit per se bonum.

OPortet autem determinare vtrum aliquid per se bonum sit: & cum per se dicatur duobus modis, sicut dicit Arist. est enim per se quod non est per accidens, & est per se quod non est per aliud: oportet inquirere vtrum per se bonum sit per substantiam bonum, & non per accidens, vel sit per seipsum bonum & non per aliud. Multis enim bonis existentibus secundum documenta Arist. oportet, quòd adhuc sit vnum bonum quod sit causa omnium bonorum: aliter enim non omnis multitudo reduceretur ad vnitatem, nec omnis multiplicitas ad vnionem: nec id quod est per accidens, ad id quod est per se reduci posset: quæ omnia contraria sunt philosophiæ. Est igitur aliquid per se bonum, quod & substantialiter & non propter aliud bonum est.

Per se dupliciter.

1. ratio.

12. meta.

2. ratio.

Adhuc, in omnibus participantibus sic est, quòd aliquid necesse est esse, quod per se habet id quod participans habet per accidens, sicut est videre in disgregatione visus, quod albus habet per accidens, & non haberet illud per accidens, nisi albedo quam participat, illud per se haberet. Cum igitur homo bonus habeat actum boni participatiue, necesse est aliquid esse, quod eundem actum habet per se, & illud est per se bonum.

3 ratio.

Adhuc autem, quodcumque per aliud est bonum, illud aliud per quod illud est bonum, aut est bonum per se, aut per aliud. Si est bonum per aliud, ibitur in infinitum. Si autem est bonum per se: tunc aliquid est bonum per se, quo participato omne participans bonum efficitur. Vnum igitur est bonum per se, per quod omnia bona efficiuntur, quod per easdem rationes probauit & concessit Plato.

Obiectio.

Sunt tamen qui contra ea quæ dicit Plato, obiiciunt dicentes, quod si vnum aliquod bonum participat omnia quæ bona sunt, hoc erit vnum indiuiduo, vel specie, vel genere. Constat autem quod indiuiduo non est vnum, nec specie vnum esse potest. Non enim omnium bonorum bonitate in specie vnum sunt. Bonitas enim equi vel est suauiter vectiuum, vel

vel laboris inuatiuum, vel in prelium hostem esse territiuum: & hæc bonitas non est asini, vel domus, vel alicuius huiusmodi vna in specie. In genere etiam non est vna: quia quot sunt genera entium, tot sunt bonitates singulorum diuersæ genere, sicut dicit Aristo. Si igitur nec individuo, nec specie, nec genere est vnum bonum, videtur nullum esse primum bonum.

Resumsio.

Ad hoc autem secundum Arist. dicendum est, quòd in veritate, sicut dicit Anic. nono primæ philosophiæ suæ primum liber relationem ad omnia continentia, & quo aliquid prius, relationibus est multiplicius. Vnde primum potest accipi dupliciter, proportione scilicet, & natura. Et bene concedimus, quòd natura quæ sit generis vel speciei vel individui nihil est per se bonum à quo omnia bona dicantur: proportione autem aliquid est per se bonum, & non per accidens bonum est, nec per aliud, ad quod respiciendo per similitudinem quandam habitudinum omnia bona sunt: & in hoc bona vel meliora vel optima dicuntur, quo illi sunt similiora. Hoc autem est primum bonum quod secundum substantiam perfectam omnia perficit, secundum propias & connaturales attributiones, secundum propriam operationem non impeditum. Ad proportionem enim illius omne dicitur bonum, melius, & optimum. Et per hoc patet solutio quorumcumque obiectorum; vel etiam obiiciendorum. Hoc enim quod sit per se, non per accidens & non per aliud est, per se bonum esse dicimus. Non autem esse bonum per aliud dicitur, scilicet quod non sit per aliud sicut per causam efficientem, vel non sit per aliud sicut per formam suæ bonitatis: & vtroque modo primum bonum, bonum est per se: quia non habet causam efficientem suæ bonitatis, nec formam ante se quam participet. Ipsum tamen causa est efficiens omnis boni: & ad rationem bonitatisquæ in ipso est, & quæ per ipsum est; proportionaliter esse bonum est omne bonum.

Primum capitur dupliciter.

CAPVT III.

Verum hoc sit primum bonum, ante quod nihil est & quod est causa boni in omnibus aliis.

1. ratio.

QVatuor autem rationibus probatur hoc esse primum bonum, & causam esse boni in omnibus bonis. Prima ratio fundata est super id quod dicit Aristot. in 2. meta. quod quicquid est in multis, non æquiuocè existens in illis, est in vno aliquo primo quod est causa omnium aliorum, sicut omne calidum in eo quod primum calidum est causa omnium aliorum. Cum ergo bonum sit in multis non primis, æquiuoce existens in illis, necesse est, quod sit in vno primo quod causa sit omnium aliorum in bono. Non enim æquiuoce est in multis, quod in omnibus est secundum proportionem ad vnum. Æquiuoca enim proportionem ad vnum non habent. Proportio enim ad vnum, est similitudo habitudinum ad vnum; quod in diuersa specie & in vna proportione participatur, sicut est gubernatio nauis ad nautam, & ciuitatis ad iudicem. Nec enim eisdem regulis nauta prosequitur nauis gubernationem, quibus consequitur iudex ciuitatis gubernationem: nec idem in specie est gubernatio nauis & ciuitatis: & tamen similitudo habitudinum in vtroque vna est. Cum igitur talis similitudo in omnibus vna sit, quòd vnum sit primum bonum ad cuius proportionem & similitudinem alia bona dicuntur, videtur esse vnum primum bonum quod essentialiter bonum est, & causaliter in omnibus facit bonum, & proportionaliter forma bonitatis eius saluatur in omnibus.

2. ratio.

Secunda ratio est per illud arithmeticæ, scilicet, omnis multiplicitas ad vnum reuertitur, quod est primum principium totius multiplicationis. Cum videamus ergo magnam esse multiplicitatem bonorum, & propter nimiam multiplicitatem quasi ad infinitatem tendere, quod apud omnem intellectum & apud omnem artem fugiendum est, oportet hanc infinitatem restringi. Nihil autem restringi potest, nisi quod ab vno procedit, & ad vnum est ordinatum: quod enim à pluribus est, non restringitur, sed dilatatur. Igitur oportet esse primum bonum à quo est ipsa similitudo essentialis boni, & nomen boni in omnia diffundatur.

3. ratio.

Tertia ratio est: quia omnis resolutio stat in vno, siue fit resolutio posteriorum in prius, siue compositi in simplex, siue causati in causam. Cum igitur multa bona sint quæ constat non esse priora, nec simplicia, sed composita, nec causas esse sed causata, oportet illa in vnum resolui secundum omne genus resolutionis. Stabit igitur resolutio in vno primo quod vere primum omnium bonorum est.

4. ratio.

Quarta autem ratio est, quòd omne quod est in vnoquoque ordine, vel est primum, vel à primo. In ordine ergo eorum quæ bona sunt, vnumquodque est primum, vel à primo: cum vnumquodque non possit esse primum, oportet quod sit à primo. Oportet igitur ponere vnum quoddam primum, quod omnium causa sit aliorum. Et hoc quidem Plato concessit istis & multis aliis rationibus.

Obiectio contra Platonem.

Contra hoc quidam obiecerunt Peripatetico rum sophistice obiicientes. Dicunt enim, quòd primum quod est causa consequentium, est in consequentibus ens de ratione eorum. Nihil autem vnum est quod sit de ratione bonorum omnium, quæ diuersa sunt numero, specie, & genere. In diuersis enim generibus nullo modo est ratio vna. Si ergo sic est, non videtur esse aliquid primum bonum, quod sit causa & ratio omnium aliorum. Ad hoc autem Stoicorum est responsio, quòd primum dicitur duobus modis, scilicet secundum rationem principij; & secundum rationem generis. Primum quidem secundum rationem generis de ratione est omnium consequentium, & est causa eorum, quia essentialiter principiantur de ipso. Primum autem quod

Stoicorum responsio.

quod in ratione principij; non est necesse, quòd sit aliquid de essentia vel substantia ipsius; sicut patet, quòd punctus est principium lineæ, nec tamen aliquid est lineæ, nec aliquid de substantia ipsius; secundum quod substantia est subiectum: sed est principium in quo est lineæ inchoatio: sed hæc inchoatio nec est determinata ad esse lineæ, nec ad subiectum. Ita etiam in omni alia natura est principium, quod est de esse illius generis, & hoc vocatur genus: & est principium quod est simpliciter formæ inchoatio, nec ad esse, nec ad subiectum determinata, & hoc vocatur principium non genus. Hoc igitur modo vnum principium dicunt esse bonorum, quod tamen nec in genus, nec in speciem incidit cum aliquo bonorum: & sub hoc contineri bona dicunt communitate principij, non generis.

CAPVT IV.

Verum aliquid sit summum bonum.

1. ratio.

HOc autem quidam dicunt esse summum bonum. Ante enim bonum hoc nihil est. Omne enim ante quod nihil est, primum & summum & causa boni est in omnibus bonis: dicitur igitur illud summum esse.

2. ratio.

Adhuc, summum quod per superabundantiam dicitur, vni soli conuenit: non autem videtur conuenire nisi illi cui impossibile est aliquid addi in bonis; nullum autem bonum est quod sine additione penitus intelligatur, nisi id quod primum est: & ideò hoc summum est.

3. ratio.

Adhuc, cum dicitur bonum, melius, & optimum esse, comparatio fit respectu alicuius: & non potest dici, quòd fiat comparatio nisi ad veram hominis impositionem accedendo. Vera autem hominis impositio boni est illius naturæ, quæ pura bonitas est. Videtur igitur illud simpliciter bonum, quod primum est & causa boni, summum esse.

Opinio Improbatio.

Quod enim quidam dicunt primum bonum esse quod colligit omnia bona, non videtur posse stare: quod enim colligit, est compositum: quod autem compositum est, ex principiis componentibus pedet, & malitiam habet priuationis, potentia in resolutione compositi: & quod malitiam habet, summum non est: quod ergo colligit bona, summum non est. Adhuc, quicquid colligendo bona dicitur bonum esse, multas bonitates habet extra se. Cum enim dicantur omnia bona & sint, licet vnum non possit colligi ex omnibus, ita necesse est, quòd multa remaneant bona non collecta: quod autem aliquid habet extra se, non potest collectione omnium bonum summum esse: collectiuum igitur summum bonum esse non potest.

Antipsephia.

Si forte aliquis velit dicere, quòd summum bonum Deus est, cui nihil deest in bonitate, & omnium bonorum fons est. Videtur nihil esse ad propositum, hoc enim bonum per naturam paarticulare non est, quæ nomen ad-

Summum bonum dicitur tripliciter.

tem hic particulare bonum. Præterea, cum dicitur bonum vnum, medium, summum, necesse est, quòd hæc comparatio sit comparatio in aliqua vna natura diuersimode participata. Nulla autem vna natura est quæ sit à Deo, & ab aliis bonis participetur: quia ex hoc sequeretur de necessitate, quòd aliquid secundum naturam esset bono quod est Deus, & quod bonum diuinum esset compositum: quæ omnia sunt impossibilia. Summum igitur bonum Deus esse non potest.

Ad hæc autem & similia per distinctionem soluendum est, quòd scilicet summum bonum tripliciter dicitur, summum scilicet in ordine, & summum comparatione, & summum in quantitate. Summum in ordine oportet, quòd sit aliquid coordinatorum in forma boni, sicut est coordinatio omnium generum à primo ad vltimum, & ab vltimo ad primum. Et sic cum resolutio bonorum stet in eo quod est pura bonitas, primum per se bonum est, & nihil nisi ipsa bonitas pura, est summum bonum & optimum, sicut Arist. dicit in secundo meta. quòd causæ omnes resoluuntur ad causas primas, quæ per se & substantialiter causæ sunt, sicut omnia calida ad primum quod est causa caloris per se: & hoc dicit esse summe calidum: quia hoc est ipse calor simplex & purus nihil habens nisi quod calor est. Summum autem in comparatione est, quod maxime accedit ad puram bonitatem: & hoc non simpliciter, sed in comparatione accipitur: & ideo non simpliciter summum est, sed ad aliquid summum, ad aliquid non summum. Summum autem in quantitate tripliciter dici potest, scilicet in quantitate discretionis secundum numerum bonorum, & in quantitate virtutum secundum bonorum differentias. Differentiæ enim boni possunt accipi per additionem: & sic sumitur, quòd bonum est cui omnes differentiæ boni additæ sunt. Dicitur etiam summum bonum, cui per attributionem & non per additionem omnes differentiæ boni primo & per se conueniunt. Sic ergo tripliciter dicto summo bono dicimus nihil esse summum, quod discrete & singulariter omnes omnium colligat bonitates: aliquid tamen est summum bonum quod per additionem actus ad potentiam, omnes omnium bonorum colligit differentias. Cum enim primæ differentiæ sint eorum quæ natura bona sunt, ens, vnum, sensatum, rationale, intellectuale: constat, quòd primum semper est in secundo, & secundum in tertio, & sic deinceps, sicut trigonum in tetragono: & id quod vltimam boni differentiam attingit, summum & optimum est: quia in illa sunt omnes aliæ differentiæ bonorum: & secunda semper se habet ex additione ad priorem, hoc modo quo actus additur potentiæ: quia potentia per actum ad esse determinatur: & sic vltimum bonum in ordine illo summum est. Sic simpliciter simplex non est, nec primum, nec per se est: & essentialiter bonum est. Per attributionem autem dicimus summum bonum, cui omnes omnium bonorum bonitates, sicut causæ efficienti & formali & finali conuenientes excellenter & eminenter

Summum bonum non per additionem.

eminenter: & sic summum bonum est Deus. Quia licet Deus simpliciter sit, tamen omnes omnium bonitates primas formas exemplares in ipso habent, quas quantum imitantur, bona sunt: & quantò plus decidunt ab ipsis, tantò plus malitiæ permiscentur.

Summum bonum quadrupliciter dicitur.

Summum igitur bonum quadrupliciter dicitur, summum scilicet simplex absque comparatione cui omnia bona attribuuntur, & omnes omnium bonorum differentias habet per attributionem, & non per collectionem vel compositionē, sed simpliciter & excellenter & eminenter. Simpliciter autem dicimus quod sine determinatione actus ad potentiam est: in eo enim nihil est in potentia quod sit determinabile per actum. Excellenter autem dicimus: quia bonitates suæ non sunt determinatæ ad vnum, sicut bonitates causatorum, sed excellentes in omnibus & ad omnia: causæ enim sunt & non causatæ. Causa autem, vt dicit Dionysius, excellenter habet id quod est causati. Eminenter autem dico secundum nominis rationem non enim in eadem nominis ratione bonum est in Deo, & bonum est in causatis. Bonum enim in causatis, obumbratum est, & privationibus multis impeditum est, & determinatione ad vnum contractum est. Et ideò si diffinitur secundum quod est in causatis, cum nomen ipsum in se concipiat vmbrosum & impeditum & contractum, per illam diffinitioonem non potest attribui bonum summo bono, quod est Deus. Et si ratio eius ponatur secundum quam Deo attribuitur, erit non vmbrosi nec impediti nec contracti, sed boni quod eminet super hoc, & ante ista habet rationem boni: & talem eminentiam attribuitur summo quod est Deus. Hoc igitur est simplex, & secundum naturam summum bonum: sed hoc bonum ad præsentem non pertinet speculationem.

Secundo dicitur summum bonum in comparatione bonorum adinuicem, scilicet quod omnes differentias nobiles boni attingit, sicut diximus prius de intellectuali. Hoc enim in se habet & rationale & sensibile & vnum & ens: & ideo in tali ordine imperfectum est primum & vnum bonum perfectum ad aliud, hoc est, ex quibusdam differentiis bonorum est medium bonum: attingens autem vltimas differentias dictas bonitatis, summum bonum dicitur.

In comparatione autem summum bonum dicitur respectu eius quod primam dicit formalis boni positionem, & respectu eius quod gradum bonitatis ponit super illud, & summum dicitur quod maxime ad veram accedit nominis impositionem. Sed hoc non dicitur summum bonum simpliciter, sed bonum in comparatione quadam.

Quarto modo dicitur summum bonum in quo stat resolutio bonorum. Verum autem illud in quo sicut in primo stat resolutio bonorum, sit aliqua forma idealis præexistens & præhabens omnia bona, sicut forma calcei lignea præhabet virtute omnes calceos formatos ad ipsam, quæ sit forma prima secundum rationem adepta, quæ tamen secundum ens non sit extra bona, sed potius in ipsis sit forma & ratio bonitatis in eis, ad præsentem tractatum non pertinet. De hoc enim est inter Peripateticos & Stoicos contentio. Cum autem sit comparatio bonorum, sicut prædictum est, oportet quòd illa comparatio fiat in aliqua natura vna quæ sit in comparatis. Illa tamen natura non oportet, quòd sit generis, vel speciei, sed potius eius quod secundum proportionem convenit omnibus. In talibus autem natura in qua comparatio fit, primo & per se essentialiter est in vno, & in aliis est per quendam respectum ad illud. Et ideò pura bonitas est in summo bono quod est Deus vel idea boni, sicut dicit Plato. Alia autem bona sunt: quia quædam imitationes & resonantiæ sunt illius.

CAPVT V.

De natura mali, & quod nihil sit per se malum, vel summum malum, vel malum essentialiter.

In 2.d.34. art.1.

CVm autem malum in omnibus non determinetur per formam, sed per privationem formæ, vel privationem habitudinis ad formam, non potest aliquid esse essentialiter malum: quia privatio non dicit essentiam qua aliquid malum sit, sed potius deficientiam ab essentialibus perficientibus ad esse & bene esse. Et si non est aliquid essentialiter malum, non potest aliquid esse primum malum. Primum igitur malum essentialiter malum non est.

Adhuc vlterius, non potest esse aliquid quod sit causa omnis mali. Illud enim quod esset causa omnis mali, oporteret quod esset forma quædam, quæ in omnibus existens formaliter causaret malum. Hoc autem probat Dionysius inducendo. Omne enim malum, aut est malum corporis, aut malum animæ, vel malum Angeli. Et malum quidem corporis, est contra naturam esse. Malum autem animæ, contra potentiam esse. Malum Angeli, contra deiformem intellectum esse. Contra naturam autem esse in corpore non contingit in aliqua forma quæ posita sit in corpore, sed potius ab effectu privante formam vel habitudinem principiorum formæ, quæ determinat corpus ad perfectum, sicut est videre in paralysi vel alio morbo. Perfectio enim motiuæ in principio motus quod est posterior pars cerebri, & in organis motus quæ sunt nerui motiui, & in membris quæ mouentur, est forma sanitatis consistentiæ corporis. Paralysis autem non est forma, sed dissolutio & defectus habitudinis & perfectionis: & ideo contingit inordinatus motus: quia quando appetitiua mouere vult, dissociata principia motum ad intentionem suam consequi non possunt: & sic accidit motus inordinatus, natura mouente, & morbo retrahente: & sic est in omnibus corporibus tam animatis, quam inanimatis. Similiter malum animæ scitur ex bono animæ. Bonum enim

De diuin. nom. c.4.

Malum corporis.

Paralysis.

Malum animæ.

enim animæ est in regimine rationis esse secundum ordinem omnis virtutis. Malum autem non est aliquid positiuum, sed defectus ordinis, id est, est in his quæ ordinari habent à ratione: & tunc etiam malum animæ priuatio est. Similiter est in malo Angeli, quod est contra deiformē intellectum esse. Intellectus enim deiformis est, qui ex primis luminibus sine vmbra & inquisitione principia accipit veri & boni, & sine inquisitione & studio. Malum autem Angeli est furor irrationalis, demens concupiscentia, phantasia proterua, vt dicit Dionysius. Furor autem irrationalis sit ex indignatione boni: & hæc indignatio non est nisi ex principiis boni & veri per voluntatem auersis. Similiter demens concupiscentia est eorum quæ inseparabiliter coniuncta sunt malo: quæ quia mala sunt, de mente nihil habent: & si concupiscentia manet, de mentis forma nihil habet: contrarium est enim in mente: & quia sic mentis forma priuatur, demens vocatur: & hoc est malum concupiscentiæ: non enim dicitur mala concupiscentia, quia concupiscentia, sed quia demens est. Sic etiam est de phantasia proterua: hæc enim non est mala, quia phantasia est, sed quia proterua est. Proterua autem, quia à veritate principiorum ex quibus veritas probatur, non ex ignorantia, sed ex affectu falsitatis auertitur, & ideò veritati contradicit. Cum igitur in omnibus malum priuatio sit, constat quòd nihil est essentialiter primum in causa mali.

Malum Angeli.

Mali locus.

Idèo Pythagoras tria dixit de malo, scilicet quod locus mali bonum est, quod malum infinitum est, & quod malum omnifariam est. Per hoc enim quod priuatio est, & nulla priuatio saluatur nisi in opposito habitu, oppositum autem bonum est, dixit quòd malum non locatur in subiecto nisi in bono. Cæcitas autem priuatio est, quæ nullo modo est in eis quæ nihil habent visus siue visionis, sed in his quæ aliquid visionis habent. Omnia enim sunt visiuæ virturis, quæ à prima potentia videndi vsque ad vltimum actum exiguntur ad visiuam virtutem, sicut verbi gratia figura faciei, foramina siue concauitates quæ sunt loca organorum visus, palpebræ, supercilia, figura oculorum, tunicæ, humores, & dispositio tunicarum & humorum in humiditate, nerui visiui, spiritus visus, &c. quæ ad perfectionem visus concurrunt. In quibus autem nihil horum est, cæcitas esse non potest: & ideò lapis non est cæcus, nec lignum. Similiter malum non est in quo nihil boni est, vel per formam boni, vel per ordinem principiorum ad illam. Et hæc est causa dicti Pythagoræ, quòd bonum sit locus mali. Infinitum autem dicit esse malum: quia cum malum & peius non dicantur per positionem nec per accessum ad aliquid quod sit per se malū, sed per recessum à bono, recessus ille cum non habeat terminum, per accessum ad aliquid nunquam stat, ita quod non possit plus procedere. Quod autem nunquam stat, semper plus & plus à bono distans, sine caret recessus sui, & sic per priuationem finis infinitum est, non quod aliquid actu infinite sit malum,

Priuatio saluatur in opposito habitu.

Malum infinitum.

sed quia nihil ita recedit à bono, quod non vlterius recedere possit. Omnifariam autem dicit esse malum: quia ex vna vnius corruptione principij ordinati ad bonum, malum efficitur: corruptio autem omnium omnino non potest esse. Non enim est principium ad malum nec habitudo aliqua, quæ non multis modis omnimodè & infinitè corrumpi possit. Bonum autem non sic: hoc enim non nisi vno modo efficitur, scilicet ex consonantia principiorum & habitudinum & ipsius boni forma ad bonum.

Malum est omnifariam.

Ex hoc vlterius duo habentur, scilicet quòd malum nullius rei est principium: quia ex priuatione nihil entium constituitur. Et quod nihil est summum malum. Nihil enim est adeò malum, quod non possit fieri peius.

CAPVT VI.

Qualiter bonum pertineat ad naturam.

OPortet autem determinare si bonum ad naturam pertinet, sicut videtur dicere Boëc. in libro de hebdomadibus. Dicunt enim obiicientes, quod non est eadem diffinitio rei & bonæ rei, vt dicit Aristot. sicut non est eadem diffinitio latronis & boni latronis. Cum igitur diffinitio omnia colligat quæ naturæ sunt, & bonum non colligat, videtur bonum non esse de rei natura.

1. ratio.

Ad idem inducunt dicentes, quod aliud est esse, & aliud est bene esse: bonum autem determinatur secundum bene esse: & sic videtur bonum non esse de essentialibus.

2. ratio.

Adhuc addunt, quòd bonum ex additione se habet ad verum & ad vnum & ens. Entitas igitur & vnitas & veritas rei, ante bonum sunt: & cum omnis rei natura consistat entitate, & vnitate ipsius, videtur bonum nihil de natura rei esse.

3. ratio.

Cum tamen Boëtius dicat, quòd bonum pertinet ad naturam, iustum autem ad actum. Et si hoc est verum quod iam probatum est, tunc non est verum, quod omne inquantum est, bonum est. Item non est verum, quòd hoc bonum sit quod à bono est. Quorum tamen vtrumque & dicit & probat Boëtius.

Decisio quæstionis.

Ad hæc & similia dicendum videtur esse, quod omne quod à bono est, secundum quod à bono est, bonum est: & omne quod est inquantum est, bonum est: & quod bonum ad naturam entis pertinet. Hoc autem est sic probandum. In præhabitis enim dictum est, quòd bonum est vno modo, hoc est, omnibus principiis & habitudinibus principiorum conuenientibus ad rei perfectionem in esse & posse & agere: tunc enim natura perfecta est vnius cuiusque, quando non impedita operatione secundum optimum posse potest agere: & in tali entitas est primum boni subiectum in quo est boni inchoatio, & vnitas rei est in re sicut ad bonum ad suum determinatio. Veritas etiam est in ipso sicut ad verum

Studio boni, vnitas, veritas, & ens conuertuntur.

naturam & ſpeciem informatio. Bonitas autem eſt in ipſo ſicut ad perfectum agere ſuum perfectio: & ſic in entitate quæ primus rei conceptus eſt, boni eſt inchoatio: & ſic ens dupliciter bonum, & non poteſt eſſe niſi bonum in quantum eſt ens. In vnitate autem principiorum boni ad vnum eſt determinatio: & ſic omne quod vnum eſt, bonum eſt in eo quod vnum eſt. In veritate autem boni ad naturam eſt ſpecificatio, quod viciniſſimum eſt bono perfecto: & ſic iterum omne quod verum eſt, bonum eſt in eo quod verum eſt. Bonitatis autem forma ſpecificatum & determinatum & inchoatum vltimo perficit, vt in omni poſſe ſuo valeat operari ſecundũ ſeipsũ, hoc eſt, ſecundum ipſius naturam non impedita operatione. Ratio igitur bonitatis quæ eſt in ente vno & vero, ratio ordinis eſt ad bonum ſecundum quod ordo ad bonum eſt in inchoatione & determinatione & ſpecificatione. Ratio autem bonitatis in bono eſt ratio perfectiui ad actum qui eſt ſecundum naturæ optimum. Ex his patet, quòd bonum ex principiis naturæ eſt ſecundum naturæ optimum. Bonum igitur pertinet ad naturam, & inſeparabile eſt ab ipſa. Iuſtum autem ad actum pertinet operationis cuiuſdam, qui licet ſecundum naturam ſit, non eſt tamen completæ naturæ actus in eo quod completa natura eſt. Ex hoc vlterius patet quod bonum eſt: quia à bono eſt ſicut ens cauſatum ab habente cauſante. Inchoatio enim boni in omni ente ab aliquo eſt. Nihil enim eſt in cauſato quod non ſecundum prius fuerit in cauſa: & ſic id quod eſt cauſa exemplariter, eſt & eminenter omnia illa quæ ſunt in cauſato. In bono tamen plus eſt: quia primum bonum cauſando, per ipſam rationem cauſalitatis bonum eſt: bonum enim diffuſiuum eſt ſuiipſius: & cum cauſato primo diffuſio ſui ſit in omne cauſatum inquantum participare poteſt: conſtat ergo, quòd primo cauſando bonum eſt. Propter quod dicunt Maximus & Aſpaſius, quòd bonum deriuatur à boo, as, quod eſt voco as, quia bonum diffundendo ſe ſemper vocat ad ſe. Vocat enim ea quæ non ſunt tanquam ea quæ ſunt. Et hoc eſt cauſa dicti quod dicitur. Quia Deus bonus eſt, ſumus: & inquantum ſumus, boni ſumus. Bonitas enim cauſati rẽdundantia eſt boni quod eſt in cauſa; & diffuſio boni in cauſato. Ab ipſa autem cauſatione eſt, vel cauſatione à bono. Propter quod dicit Boëtius, quòd ſi pauliſper per intellectum ſupponamus eſſe primum & non bonum eſſe, eruat cauſata entia, ſed non bona, nec etiam ad bonum ordinata: quia ordinatio ad bonum in omnibus principiis & habitudinibus ordinationis illius eſt boni aliquid.

Boni etimologia.

Reſponſio ad arr. Ad 1.

Quod ergo obiicitur, quòd alia eſt diffinitio latronis & boni latronis, & rei & bonæ rei, intelligitur de bono quod eſt ſecundum complementum vltimum; & de re ſignificata per nomen. Si enim res non ſignificatur per nomen non diffinitur niſi per ea quæ ſignificantur in nomine. Vltimum autem poſſe & agere, per nomen non ſignificatur: ſed quod eſt de veritate rei ſignificatur in nomine: & ideo diffiniens ponens in diffinitione quod non ſignificatur in nomine, peccat. Si autem deberet diffiniri ſecundum quod eſt in vltimo & optimo ſui in poſſe & agere, certe oporteret, quod diffiniretur per vltimũ & optimum. Vnde Socrates diffiniens hominem in libro qui dicitur Menonis, dicit, quod homo eſt principalis intellectus perfectus, ſtudio humanitatis operam dans, amicis benefaciens, & inimicis malè.

Diffinitio hominis ſecundum Socra.

Similiter quod dicunt, quòd bonum ſit de bene eſſe. Dicimus, quòd bene eſſe dupliciter, ſcilicet in naturalibus ſecundum vltimum ſtatum eſſe: & ſic bene eſſe de natura eſt. Et bene eſſe ſecundũ adiuncta ſiue exteriora bona ſiue accidentalia: & ſic bene eſſe non pertinet ad naturam ſicut conſtituens, ſed pertinet ad naturam ſicut adminiculans & adiuuans. Quando autem dicitur, quòd ea quæ ſunt inquantum ſunt, bona ſunt, intelligitur de bono quod eſt de bene eſſe ſecundum naturam.

Ad 2.

Iterum quod vlterius dicunt, quòd entitas & vnitas ante bonum ſint, verum eſt, quòd ſunt ante bonum quod eſt boni perfectio: ſed non ſunt ante bonum quod ſit boni inchoatio, nec ante bonum quod ſit inchoati determinatio, nec ante bonum quod ſit determinati ſpecificatio. Et ſic patet, quòd principia bonitatis ſunt in principiis entitatis, vnitatis, & veritatis ſecundum eſſe & ſubſtantiam & naturam: licet ſecundum rationem nominis ex additione ſe habeat bonum ad verum, & vnũ ad ens. Ratio autem illa eſt, ordo inchoati & determinati & ſpecificati ad perfectum.

Ad 3.

CAPVT VII.

Quid ſit vniuſcuiuſque bonum.

QVia igitur noſtræ intentionis eſt bonum hominis, eo quod homo eſt, quærere, oportet nos & videre quid ſit vniuſcuiuſque rei bonum. Alia eſt enim perfectio hominis in eo quod homo eſt, & alia perfectio aſini: & cum vniuſcuiuſque rei perfectio ſit bonum & optimum, quæ eſt adiectio vltimæ cauſæ, bonum vniuſcuiuſque rei eſt quando in eſſe & poſſe poteſt agere quæcunque ſunt ſecundum naturam. Sicut enim videmus in animalibus omnibus, quòd primo procedunt ex potentia in actum, ſicut quod ex ſemine generatur homo: qui tamen homo nec in quantitate organorum, neque in viribus quæ in organis ſunt, perfectus eſt. Paulatim autem quantitatem accipientibus membris, & ſiccato humido, & conſtante ſpiritu qui diſcurrit in membris, efficitur perfectum in corpore ad operationem corporis, ſicut dicit Ariſtot. quòd de puero ſit vir. Ita eſt in viribus animæ tam apprehenſiuis quam motiuis, quæ ſunt partes animæ naturales, quod in ipſa cauſatione hominis ſparſa ſunt in eis ſemina boni, in quibus eſt boni humani inchoatio, quæ paulatim experimento & tempore & aſſuetudine coadunantur ad perfectum: & tunc agere poſſunt ſecundum naturam optimam. Nulla enim potentia ex ſe perfecta eſt: ſed oportet, quòd

Perfectio hominis duplex.

Potentiæ perficiuntur.

quòd habitu vel naturali vel acquisito perficiatur ad agendum. Hoc autem intelligo de potentiis materialibus possibilibus quæ de imperfecto procedunt ad perfectionem, & non de potentiis actiuorum quæ semper perfectæ sunt. Bonum igitur hominis est secundum naturam hominis posse perfecta & optima perficere. Sed sicut dicit Aristot. in 2. de anima, quando diffinit animam, quòd anima est endelechia corporis organici physici potentia vitam habentis: & quod est in toto, oportet etiam in partibus accipere: quia sicut anima per se est perfectio corporis, sicut visus oculi, & gressiua virtus perfectio pedis: propter, quod dicit quòd si oculus esset animal, visus esset anima eius: ita etiam in bono hominis est accipere bonum hominis secundum quod homo, & bonum hominis per partes eius determinatum: & sic aliud est bonum concupiscibilis, & aliud rationalis, & aliud mentis, & aliud intelligentiæ. Quærentes igitur bonum hominis in eo quod homo est, oportet nos determinare cuius bonum secundum quod hominis est, & secundum quod omnium partium eius: & sic perfectè determinatur de bono hominis, sicut patebit in sequentibus de felicitate & virtutibus: felicitas enim est bonum hominis, & virtus est bonum partis.

Text.co.6.

TRACTATVS III.

De eo de quo est intentio in moralibus.

CAPVT I.

Quid sit bonum secundum triplicem hominis considerationem.

DE humano igitur bono intendentes, determinare oportet omne hominis bonum secundum quod homo est. Tripliciter autem consideratio hominis est secundum quod homo est, scilicet in se, in principiis propriæ naturæ consistens (Principia autem dico secundum quod homo dominus est propriarum actionum & operationum) & in comparatione ad alterum. In comparatione autem ad alterum secundum Arist. duobus modis comparatur. Ad alterum enim comparatur, aut secundum virtutem coactiuam, aut liberalem. Secundum virtutem coactiuam comparatur ad ea quæ domus sunt; & secundum hoc dicit Aristot. quòd homo est animal coniugale naturaliter. Et secundum virtutem coactiuam comparantur ad eum & vxor & filij & famuli, quibus omnibus coactiua præcepta imponit ad finem domus. Secundum liberalem autem virtutem comparatur ad eos ad quos coactionem non habet: quia par in parem non habet potestatem: sed comparatur ad ipsum in ordine qualitatis ad bene viuere: & sic naturaliter est homo ciuile. Dicit enim Aristot. in primo meta. quòd multipliciter humana natura ancilla est: & ideò oportet, quòd iuuantia extrinsecus habeat ad perfectionem. Extrinsecus iuuantia non ordinantur ad hominem, nisi secundum has duas virtutes, scilicet coactiuam, & liberaliter iuuatiuam. Oportet igitur humanum bonum quærere his tribus modis: & in hoc implebitur intentio nostræ considerationis.

Homo quomodo comparatur ad alterum.

In prologo.

Quod autem ista diuisio ex propriis sit, ex hoc probatur, quòd differentiæ & species diuisorum vel condiuidentium omnes in moribus sint. Ciuis enim ad ciuem ordinem non habet coactiuum, sed potius liberalem ex propria libertate animæ procedentem & electione, secundum quod videmus in omnibus ordinibus communitatum & regnorum. Hac autem libertate ciuis ad ciuem disponitur quatuor modis: & ideò quatuor virtutibus siue potentialibus scientiis scientia ciuilis perficitur, scilicet legis positiuæ, iudicatiuæ, exercitatiuæ, & communicatiuæ. Si enim ciuis ad ciuem liberaliter disponatur, oportet quod dispositio hæc forma habeat regulæ regentis ipsam dispositionem: & hæc datur per legem positiuam: quia, sicut dicit Tullius, lex est regula æqui & iniqui. Æquum autem est dispositio ciuis ad ciuem, & iniquum corruptio. In regula igitur considerata ista dispositio legis positiua est. Si autem dispositio non consideratur in regula, sed ad actum regulandi, non potest considerari nisi duobus modis, in quibus regulat & regit, scilicet in casibus emergentibus, vel in officio ciuitatibus perfectè attributo. Et si regit in casibus, virtus iudicatiua est, quæ secundum leges & pacta & secundum naturam æquitatis determinat inter ciues emergens. Si autem in officio dirigit: aut dirigit in officio communicationis quod mechanicum vocatur, aut in officio exercitationis quod vocatur liberale. Officium enim est, vt dicit Tullius, congruus actus personæ secundum statuta patriæ: & hoc potest esse in communicatiuis, vel liberalibus. Sine communicatione enim mechanicorum ciuile bonum non perficitur. Communicatiua autem sunt, sine quorum communicatione

Quibus artibus & virtutibus perficiatur bonum ciuitatis.

Officium.

nione ciues beatam vitam ducere non possunt propter priuationem instrumentorum beatæ vitæ subseruientium, sicut est pistoria, lanificium, fabrilis tam ferraria, quam lignaria, & cæteræ huiusmodi virtutes. Ordinans igitur has ad felicem omnium communione, communicatiua vocatur. In liberalibus autem ciuis ad ciuem ordinatur in operationibus quas per se volumus sine omni alio adiuncto: & hoc vel ordinatur ad ciuium liberales delectationes, vel habilitates. Delectationes autem quidem sicut cantoria, viellatoria, tripudia, saltatoria, tragœdia, & comœdia, & huiusmodi, quas oportet politicum sufficienter præordinare, vt omnis ciuis iucundus apud ciuem in delectabilibus liberalibus inueniatur. Dissimilitudo enim, vt dicit Boetius, perdit odium: & non est homo qui sine delectatione viuere possit. Si autem ad habilitatem: aut hoc est ad habilitatem personæ, aut ad habilitatem communitatis. Si est ad habilitatem personæ: tunc omnis talis qui habilitatem facit personæ in ciuitate, ad ciuilem pertinet: & hoc modo licet medicina non sit de ciuili, tamen medicamentis prouisiua de ciuili est, vt scilicet malum ciuibus auferatur à corpore. Hoc modo cursoria, luctatiora, leuatiua ponderum, saltatoria, & huiusmodi aliæ sunt de ciuili. Istæ enim in corporalibus ciuium & personis habilitatem habent, ciuilitati deseruientem. Cursoria enim dissoluit spiritum & accendit calorem in laxatione membrorum & euacuatione corporum vt habilis efficiatur ciuis & agilis in omne bonum ciuium. Saltatoria autem virtutes motiuas præparans, ciuem facit velocem. Leuatiua autem ponderum, propriarum virium facit experientiam, vt sciatur in quo & quanto ciuitas à ciue possit adiuuari: & sic est in omnibus aliis. Et hoc modo Commentator dicit, quòd medicina est pars ciuilis: hoc modo ciuilis extra ciuitatem excludit omnes nociuas artes. Nociuas autem dicimus, quæ vel ciues deprauant vel dissoluunt, sicut est concitiua, lenocinium, vsuratoria, & huiusmodi. Ad habilitatem autem patriæ, vel communitatis faciunt dupliciter, scilicet ab habilitatem gubernationis vel defensionis. Gubernationis sicut est scholastica sapietiæ dans operam, & aliæ huiusmodi. Ad defensionem autem patriæ est sicut militaris, torneamentatiua, sagittaria, pugillatoria, & huiusmodi. In idem fertur amorum factrix, marescalciua, & huiusmodi. Ex quibus perfectum bonum ciuitatis attingitur in consequutione felicitatis ciuilis, & repulsione contrarij.

De œconomica.

Oeconomica etiam perficitur quatuor virtutibus, sine quibus bonum domus non attingitur, quarum prima est instrumentorum dispositiua. Secunda possessiua. Tertia est chrysmatistica. Quarta dispensatiua. Nullus enim vnus homo ad domus sufficit ædificationem. Adhuc, si quo ædificantes virtuti coactiuæ non subiiciantur, domus non ædificantur. Coactiuæ autem subiecti ministri vel serui sunt ad nutum patrem familias respicientes. Scientia igitur vtendi talibus ministris ad ædificationem domus dispositiua vocatur. Adhuc autem domus nulla consistit ad perpetuam habitationem sine possessionibus. Dicit enim Philosophus, quòd sicut semen generationis non sufficit sine ministro ad generationem hominis, sic industria hominis non sufficit ad facultatem domus sine possessionibus. Et sicut ministerium nõ simul sufficit, sed successiuè stillat sufficientiam: ita possessio non simul fundit sufficientiam, sed successiuis & rediuiuis fructibus domui ministrat necessaria per industriam patrisfamilias ad regimen domus conuertenda. Propter hoc possessiua dicitur scientia mensurandi facultates possessionum ad continuum regimen domus pertinentium, vt domus non deficiat, nec possessiones distrahi cogantur. Chrysmatistica autem est thesauritiua, vt semper scilicet ex thesauris iam repositis facultas habeatur, ne ex defectiua repositorum post possessiones distrahi oporteat, & sic domus dissoluatur. Et sub ista sunt lucratiua in mercimoniis, superfluorum repositiua: & has imitantes furatiua, & prædatiua, & vsuratiua, & fraudatiua, & cæteræ huiusmodi, quæ licet contemnantur à ciuili, tamen cum procuratiua habent similitudinem. Dispensatiua autem quę hæc omnia dispensat ad nutum patris familias secundum vnuscuiusque qui de familia est dignitatem, & propriam operationem vtilitati domus deseruientem. Hoc enim bonum attingit homo secũdum quod est animal coniugale domesticum, priuatæ vtilitati intendens ad perpetuam sui successoris conseruationem.

Possessiua.

Chrysmatistica.

Dispensatiua.

Tertiam autem quæ est hominis secundum se quidem, vocant monasticam, eò quod vnius in se custodia sit, quæ etiam quatuor virtutibus perficitur, scilicet morali, intellectuali, heroïca, & diuina, de quibus in præcedentibus quantum sufficit ad introductionem satis dictum est: specialiter enim de istis intendimus.

De Monastica. Quibus artibus & virtutibus perficiatur bonum persona.

Omnes autem hæ scientiæ potentiæ vel virtutes vocantur à physicis: quia cum scientia sit necessariorum, istæ scientiæ nullam habent necessitatem, & ideo veram rationem scientiæ non habent, sed fluctuant neutram partem contradictionis firmiter habentes, sicut potentia fluctuat inter esse & non esse. Et si aliqua earum dicitur virtus, non ideò dicitur virtus, quòd in vltimo sit necessitatis: sed ideo dicitur, quia innata est, & plus ad esse quam ad non esse respicit, sed determinata non est ad vnum, quin etiam formidet contradictorium. Secundum prædicta igitur bonum hominis est bonum cum quo adepto & non impedito, secundum proprium & connaturalem habitum potens est operari proprias & connaturales operationes, quarum ipse est dominus, siue consideretur vt homo est in se, siue consideretur prout est animal ciuile per naturam.

De moralibus non est vera scientia proprè dicta.

Quibus artibus & virtutibus perficiatur bonum familia.

CAPVT

CAPVT II.

Et est secundum Aristotelem, quòd tale aliquod bonum sit hominis inquantum homo est.

In prima propositione primi ethic.

QVod autem tale aliquod bonum sit, princeps Peripateticorum Aristot. tali probauit ratione. Ex præhabitis enim oportet supponere, quòd omne quod est, bonum aliquod appetit: & id quod sicut finem appetit, summum bonum & optimum est. Homo autem per omnia quæ hominis sunt inquantum homo est, aliqod bonum probatur appetere. Si ergo bonum vnuscuiusque est quod vnumquodque appetit per naturam, oportet quòd illud bonum hominis sit inquantum homo est, quod per omnia quæ hominis sunt & intendit & operatur. Omnia autem quæ hominis sunt prout ad operationes hũmanas referuntur, sunt ars, doctrina, actus, & electio. Est igitur bonum hominis inquantum est homo, quod arte & doctrina, actu & electione & intendit & operatur.

Omnis ars bonum operari probatur tribus rationibus.

Quod enim ars omnis aliquod bonum operetur, Eustratius in commento probat tribus rationibus. Prima sumitur ex diffinitione artis, suppõsita, quæ est hoc quod dicit, quòd nullus particeps rationis ignorat, quin ars sit collectio ex adinuentis comprehensionibus exercitatis & probatis ad aliquẽ finem bonũ eorum quæ in vita. Inuentores enim artium homines sunt & vtilitati propriæ deseruientes, artes inuenerunt. Cum igitur bonum in vita in diffinitione artis ponatur, constat artem & intendere & operari bonum.

2. ratio.

Secunda ratio est. Artes sunt sapientiæ rationes, naturam imitantes, materiis exterioribus vtentes, & his species & formas artificiales imponentes. Species autem talis exteriori materiæ non imprimitur, nisi propter aliquod bonum in vita quod intendit artifex per artificiatum. Ars igitur per artificiatum aliquod bonum intendit & operatur. Dicitur autem ars sapientiæ ratio hoc modo quo

Cap. 7.

Aristit. in sexto ethicorum dicit, quòd peritissimos circa vnamquamque artem sapientes vocamus. Sapientis enim & periti idem est officium quod dicit Aristot. scilicet quod sapientis vel eruditi viri est de vnoquoque prout res se habet reddere rationem: & ita ars quæ rationes operum considerat, habet sapientiæ rationem: propter quod artes mechanicæ à Philosopho non sunt refutandæ. Sic enim Victorinus architectonicam tradit philosophicè, Palladius agriculturam, Vegetius militarem, Rasis chirurgiam, & alij quidem Philosophi, alias tradiderunt artes. Quod autem dicitur, naturam imitantes, ideò dicitur, quòd vsu perficiunt ad motum & operationem. Forma autem quæ acquiritur ex vsu ad modum naturalis formæ mouet ad actum, & non ex ratione. Hoc patet quod idiotæ ferè expertes rationis operantes aliquando melius habent, sicut patet in viellis & omnibus musicis instrumentis & agonosticis & aliis exercitiis quæ idiotæ perfectè adipiscuntur.

3. ratio.

Tertia ratio est, quòd homo compositus est ex corpore & anima: & bonũ hominis non est tantum bonum animæ, sed etiam bonum corporis ad bonum animæ relatum. Est enim corpus instrumentum animæ: & sicut sine instrumento nullus adipiscitur quod vult, ita sine bono corporis anima bonum suum adipisci non potest, licet adeptum secundum Stoicos sine corpore possit retinere. Bonum autem corporis cum ex multiplici causetur indigentia, compendio & ex multis oportet adipisci. Vt autem compendiose adipiscatur, ars exigitur: & cum multæ sint indigentiæ, varias oportet artes reperiri, ita quòd homo solus secundum seipsum non sufficit satisfacere omnibus indigentiis suis: propter quod Auicen. dicit, quòd vita hominis solitarij peior est quam esse possit: & Aristot. dicit, quòd homo solitarius sibi sufficiens vel melior homine est sicut Deus, vel bestia est: nullo enim indigens est Deus: bestia autem non multis indiget: homo autem est qui propter teneritatem complexionis multis indiget. Cum igitur artes propter indigentiam inuentæ sint, & indigentia omnis sit appetitus boni, indigentiam illam supplentis, constat omnem artem boni alicuius esse operatricem: propter quod Arist. dicit in ethic. in libro 6, quòd ars cum ratione factiuum principium est, vt ex ratione habeat philosophiam: ex factiuo autem habitu qui ex vsu innascitur, naturæ habeat imitationem. Probatum igitur est vniuersaliter, quòd omnis ars bonum quoddam appetere videtur.

Omnis ars bonum operari probatur tribus rationibus.

Cap. 5.

Ars nulla est mala.

Nec videtur esse instantia, nisi in artibus maleficorum, sicut in necromantia, vel furatiua, vel lenocinio, vel huiusmodi arte aliqua. Sed hoc citius soluitur distinguendo, quòd aliud est quod facit ars, & aliud est quod facit artis abusus. Ars enim nihil facit nisi demonstrat malum quod sit & qualis & quantæ potestatis. Malum secundum suiipsius rationem mouet ad fugam. Et ideo eleganter dicit Boetius, quòd scientia mali bono deesse non potest: quia non vitatur malum nisi cognitum. Concupiscentia autem eius cui ars demonstrauit malum, insurgit ad concupiscendum, quod non est ex vitio artis, sed ex vitio concupiscentis. Omnis igitur ars operatur bonum, licet abusus artis aliquando sit causa mali.

CAPVT III.

Quod omnis doctrina appetit aliquod bonum.

SImiliter ostenditur, quòd omnis doctrina bonum aliquod operatur. Doctrinam autem dicimus eam, quam Græci methodum vocant. Methodus autem componitur à Græca præpositione meta, quod Latinè sonat vel cum, vel in, vel vlterius: & odos quod est via. Methodus igitur doctrina talis est quæ est

cum via vel in via vel vltra viam dirigendam. Omnis autem via terminum habet & finem in quem dirigit. Methodus igitur est doctrina viam dans in terminum vel finem intentum per doctrinam. Intentum autem vel finis bonum quoddam est, sicut patet per omnia antedicta. Omnis igitur doctrina methodalis bonum aliquod apperit & in illud dirigit.

Methodus.

Quæstio.

Si autem quæritur, cum virtutes intellectuales sint quinque, sicut docet Aristot. in sexto ethi. scilicet sapientia, intellectus, & scientia, prudentia, & ars, vtrum similiter sapientia & intellectus & scientia bonum aliquod appetant sicut doctrina methodalis? Dicit quidem Eustratius de sola scientia rationem assignans, tripliciter ad hanc quæstionem esse respondendum. Quarum prima responsio est, quòd scilicet scientia sicut doctrina bonum aliquod appetat: sed scientia sub doctrina comprehendatur. Cum enim scientia sit comprehensio veritatis immutabilis ex principiis necessariis demonstrata, doctrina etiam vias ponat ad comprehensionem eius ad quod viæ illæ procedunt, si vltimetur comprehensio doctrinæ vt ex necessariis vias det ad comprehensionem: tunc doctrina modum accipit scientiæ, & quantum ad hoc scientia sub methodo siue sub doctrina continetur.

Responsio 1.

Responsio 2.

Secunda responsio est, quòd duo sunt fines hominis, scilicet impassibilitatis secundum affectum, quòd scilicet affectus passionibus nec immutetur, nec ducatur, nec deducatur, nec abducatur. Et hoc sequitur secundum virtutem. Veritas autem finis est in intellectu qui passionibus non subiacet: & secundum veritatem homo nec est nec efficitur bonus, sed potius secundum virtutem: cum scientia sit ad verum, quo nec est nec efficitur bonus, non oportet, quòd scientia bonum aliquod appetere videatur: & ideò non ponitur inter principia hominis, per quæ homo potens efficitur appetere & operari bonum humanum.

Responsio 3.

Tertia responsio est confirmatio primæ rationis & est à minori. Minus enim videtur, quòd habitus comprehensionis probabilis persuasiuæ bonum operetur vel appetat, quam habitus comprehensionis necessariæ. Operatur autem bonum habitus ex probabilibus & persuasiuis doctrinalis siue methodalis. Multo igitur magis appetit & operatur bonū scientia quæ est ex necessariis. Scientia igitur non ponitur inter principia inclinantia ad appetitum boni: quia ex quo doctrina ponitur, ex constanti relinquitur, quòd multo magis scientia hoc operatur. Hæ sunt igitur Eustratij responsiones.

Alia responsio.

Siquis autem ad hanc quæstionem breuiter & sufficienter respondere voluerit, dicet appetitum quo aliquis apperit bonum esse tentionem qua tendit ad illud bonum acquirendum: & hæc est tentio ab eo quod homo concipit & comprehendit finem & bonum quod appetit: quæ tentio & scientiæ & sapientiæ & intellectui nullo modo cōuenit. Scientia enim resolutorie procedit à cōpositis in simplicia: & iste processus est à rebus ad animam: & ideò non appetitus vel operationis habet formam, sed potius acceptionis & passionis. Idem autem est de intellectu qui est acceptio principiorum quæ omnia vniuersalia sunt. Et idem est de sapientia quæ est acceptio altissimorum & simplissimorum, quæ difficile est homini scire. Sapientia igitur & intellectus & scientia ad bonum aliquod conferens ad vitam secundum esse non perficit hominis appetitum: & ideò inter principia quibus afficitur homo ad appetendum, non ponitur.

Dubitatio. De prudentia.

Sed tunc quæritur de prudentia, quare non ponatur? Sed ad hoc dicendum est, quòd prudentia secundum quod est ratio perficiens electionem, ex parte electionis se tenet, sicut regula recti est in recto. Si autem dicitur ratio dans viam ad eligibilia discernenda & diiudicanda, sub methodali doctrina continetur, sicut Arist. docet talem doctrinam in tertio topicorum. Patet igitur, quòd siue accipiatur prudentia quæ est virtus eligens, siue prudentia doctrinalis quæ est vias ad eligendum ostendens, prudentia specialem non habet perfectionem ad appetendum quoddam bonum, quæ separata sit à perfectione doctrinæ methodalis & electionis. Sufficienter igitur dictum est, quòd ea quæ cum ratione bonum quoddam appetere videntur, sunt ars & doctrina.

CAPVT IV.

Quod omnis actus quoddam bonum appetere videtur.

QVod nos actum appellamus, Græci praxim cōsueuerunt appellare. Dicunt autē Nazianzen. & Ioan. Damas. quòd praxis est secundum electionem hominis energia, id est, operatio. Energia enim siue operatio est naturalis vniuscuiusque substaniæ virtus & motus. Et rursum diffinientes energiam dicunt, quòd energia est naturalis omnis substantiæ innatus motus. Et iterum, Energia est naturalis & manifestatiua vniuscuiusque substantiæ virtus. Et iterum, Energia est naturalis & prima semper mobilis virtus intellectiuæ animæ: & hoc est semper ipsius mobilis ratio naturaliter, & semper ex ipsa irrigata. Energia igitur idem est quod operationes: praxis autem idem est quod actus vel actiones.

Energia quid.

Actus.

Nos autem dicimus secundum proprietatem Latini sermonis, quod actus siue actio deriuatur ab actu qui est complementum & perfectio vniuscuiusque rei, & propria operatio secundum actum, qui est perfectio existens, egrediens ab ipso, vocatur actio siue actus: sicut verbi gratia à luce egreditur lucere, ab intellectu intelligere, à voluntate velle, & sic de aliis. Et quia à substantiali actu actio talis egreditur, ideò Græci energiam vocant, quæ componitur ab en quod est in, & erge quod est operatio vel labor. Interior enim operatio est quæ de interioribus, hoc est, de substantialibus egreditur. Ideo etiam

etiam dicitur substantialis virtus vel motus: per virtutem enim à substantia talis egreditur operatio, & est manifestatiua substantiæ. Cum autem homo solus inter animalia dominus sit suorum actuum & operationum: nullus autem dominus sit nisi per liberam electionem operetur: ideò dicunt Græci, quòd actus est energia siue operatio hominis secundum electionem. Si autem talis actus per electionem est operatio naturalis, dicimus quòd appetitus eligentis ad bonum aliquod est quod per actum adipisci intendit: constat actum omnem aliquod bonum operari. Actus enim siue actio est secundū quam in id quod subiicitur vel intenditur, agere dicitur. Et ex hoc est quod actio & factio differunt. Actio enim est virtutis naturalis secundum seipsam actio sine materia exteriori: factio autem est operatio in subiectam materiam exteriorem. Dicitur tamen secundum extensam significationem & est factio actio, & actio factio: secundum quam largitatem etiam operationes exteriores vt loqui, ambulare, comedere, & bibere; & huiusmodi, actiones dicuntur: & intantum aliquando extenditur nomen energiæ quod & passiones energiæ dicuntur, vt fames, sitis, & huiusmodi. Aliquando etiam opus virtutis quòd à virtute operatum est, energia dicitur. Quocumque igitur modo actus sumatur, constat quod actus est actio secundum naturam & formam agendi conueniens: & cum solus homo dominus sit suorum actuum, erit omnis actus siue actio electiuus motus appetitus. Nullus autem appetitus mouetur nisi propter aliquod bonum. Actus igitur omnis per suam ipsam rationem quoddam bonum apperit.

Actio & factio differunt.

Appetitus mouetur propter bonum tantùm modo.

Dubitatio.

Sed tunc quæritur, quare etiam factio inter ea non ponitur quæ aliquod bonum appetere videntur? Et dicendum est ad hoc, quòd factio non est materialis artis sicut actio virtuti naturali. Est enim ars factiuum principium cum ratione: & si factio sit sine actione, in exterioribus erit factio, & non erit factio artis: & quia factio secundum se ad quoddam bonum hominis vt homo est non ordinatur, ideò non semper factio bonum aliquod appetere videtur: & ideo cum principiis bonum aliquod appetentibus non numeratur.

Responsio.

CAPVT V.

Quod omnis electio bonum aliquod appetere videtur.

Electio quid est.

ELectio etiam aliquod bonum appetere videtur. Eligere enim, vt dicit Damasc. est duobus vel pluribus propositis hoc illi præoptare: & sic electio ex duobus componitur, ratione scilicet proponente & ponderante appositā, & appetitum optante & volente vnum ex illis. Vnde cum dicit Dama. & Greg. Nazian. quòd post electionem est impetus ad opus, & post opus vsus: & inde cessat ab vsu iam habens quod intendit. Cum igitur electio cum appetitu sit & ratione inclinans ad actum, constat quòd electio bonum aliquod appetat sicut & actus. Verificatum est generaliter, quòd omnis ars & omnis doctrina: similiter autem & omnis actus & electio bonum quoddam appetere videtur.

Hinc patet sita est prima primi ethicorum propositio.

Quæstio.

Si autem quis quærat, cum multa sint in homine, sicut sensus, æstimatio, concupiscentia, irascibilis, & multa huiusmodi, quæ omnia ad bonum aliquod ordinantur, quare ista non ponantur inter ea quibus homo ordinatur ad aliquod bonum appetendum? Respondendum est, quòd communibus positis singula particulariter ponere non oportuit. Omne enim quod appetitum boni disponit: aut est apprehensiuum, aut motiuum, aut ex apprehensiuo & motiuo compositum. Et siquidē est apprehēsiuum, est sicut dirigens ad bonū. Directio autem hæc non potest esse nisi in exterioribus, vel in interioribus substantialibus. Et si est in exterioribus, est ars vel per modum modum artis. Si autem in interioribus, est doctrina methodalis, vias docens per quas obtineatur quod appetitur. Si autem ex parte appetitus simplicis: tunc est energia siue actus. Si autem ex vtroque: tunc est electio. Ex qua ratione etiam sumitur ordo istorum. Electio enim aliqua sequitur, vt compositum aliqua sequitur, vt simplicia. Simplex enim est ante compositum, maximè illud simplex quo componitur compositum. Ex actu autem & doctrina siue arte componitur electio, quam Græci prohæresim vocant. Hæresis enim Græcè secta est: propositis enim pluribus electio sectatur vnum. Inter simplicia autem prius est dirigens quam exequens: & sic ars & doctrina sunt ante actum. Inter dirigentia verò quoddam est præparans instrumentum ad adipiscendum bonum, quoddam autem sicut viam dans ad adipiscendū. Instrumētum enim facit facilem adeptionem: ostensio autem viæ non nisi simplicem ostendit directionem: propter ergo facilitatem adeptionis ars ponitur ante doctrinam in his quæ bonum appetere videntur. Et hoc est quod dicit Victorinus, quòd natura facit habilem, ars facilem, vsus potentem. Vsus est enim sæpius reiteratus actus. Dicit autem Tullius, quòd exercitum est causa potestatis: per exercitium enim innascitur habitus consuetudinalis. Dicit autem Aristot. quòd consuetudo in naturam transponitur, & facit hominem potentem vt non impeditè faciat operationes.

Responsio.

Sufficientia dispositionum appetitus ad bonum.

Eustratius tamen aliam rationem assignat ordinis, dicens quòd illa remotius ponuntur & posterius ab appetitu boni, quæ minorem habent influxum: & sic ars & doctrina distantius ponuntur quam actus & electio. Actus autem quia consequentis est, est enim intelligentiæ actus aliquando & rationis & inquisitionis qui non ita appropinquat bono sicut electio quæ semper est cum appetitu boni: & ideò electio immediatius se habet ad bonum quam actus. Doctrina etiam methodalis viam dans ad bonum, vicinior est bono, quam id quod adminiculatur extrinsecus sicut ars: ideò remotissimè ponitur ars, vicinius autem doctrina,

doctrina, & adhuc propinquius actus, immediatè autem ad bonum electio.

CAPVT VI.

Cuiusmodi sit illud bonum quod hæc prædicta appetere videtur.

1. ratio.

CVm autem dictum sit, quòd hæc quatuor bonum appetunt, dubitatur à quibusdam quale sit illud bonum? Constat enim quòd bonum ipsa sui forma & ratione mouet appetitum: alicui autem nullum potest mouere appetitum, sicut in antehabitis probatum est: oportet ergo quòd hoc bonum quod mouet appetitum, proprium bonum sit. Proprium autem vniuscuiusque non est idem. Non igitur bonum quoddam videtur esse quod ab his appetitur, sed bona multa pro diuersitate singulorum.

Bonum multiplex. 2. ratio.

Adhuc autem est bonum honestum, & bonum vtile, & bonum delectabile: quæritur, quid sit illud quoddam bonum quod homo appetere videtur.

3. ratio.

Adhuc autem est bonum per accidens & bonum simpliciter, & est bonum vt nunc & bonum semper: & oportet determinari quale sit illud quoddam bonum quod homo secundum hæc quatuor appetere videtur.

4. ratio.

Adhuc cum causis formalibus sic sit, quod secundum semper à primo habet quod secundum habet: bonum autem proprium rei cuiuslibet cum sit quoddam secundum bonum & non primum, videtur quod cuiusque rei discretum & proprium bonum non moueat appetitum, nisi propter rationem boni primi quod simpliciter est bonum. Sic igitur videtur, quòd omnis appetitus est boni simpliciter, & non cuiusdam boni. Hæc igitur non bonum quoddam appetere videntur, sed bonum simpliciter.

5. ratio. 1. meta.

Adhuc dicit Arist. quòd omnes homines natura scire desiderant. Si ergo appetitus naturalis est ad scire, & naturalis appetitus est ad bonum, & vnius potentiæ sit vnum proprium obiectum, videtur quòd illud bonum quod ab homine inquantum homo est, arte & doctrina & actu & electione appetitur, sit scire.

Responsio ad quæstionem.

Ad hæc autem & omnia similia non est difficile respondere, supposito hoc scilicet, quòd nihil appetitur ab aliquo naturali appetitu & ordinato nisi possibile obtineri, & quod proportionatum est principiis naturalibus quibus appetitus nititur obtinere illud. Secundum hoc igitur sicut sunt gradus entium, ita sunt gradus bonorum quæ appetuntur. Quædam autem entia sunt iuxta primum, quod est vnum simpliciter & verum bonum, in multis conuenientia cum ipso primo bono, & quædam sunt distantia ab illo, & quædam remotissima ab illo. Et ideò dicit Aristot. in 2. de cælo & mundo, quòd in primo gradu entia propinquissima primo capacia sunt boni primi secundum primas nobiles & puras bonitates ipsius: & ideò tale bonum appetunt, quod non quoddam est, sed simpliciter. Distantiora autem remotissima, illius primæ bonitatis non sunt perceptibilia, sed alicuius bonitatis proportionatæ sibi. Vna autem non est proportio singulorum ad bonum, sed valdè diuersa: & per hanc diuersitatem diuersa bona efficiuntur: & sic vnumquodque quoddam bonum appetit, & non bonum simpliciter. Bene tamen concedimus, quòd secundum bonum quod est quoddam bonum proportionatum, non habet rationem quare moueat appetitum nisi per hoc quod primi boni est aliquid in ipso: quia medium bonum imago est primi boni. Vltimum autem bonum quamuis obscura resonantia sit primi boni, tamen primæ bonitatis aliquid est in ipso, propter quod potest mouere appetitum sibi proportionatum.

Secundum gradum entiis est appetitus bonorum.

Ad 2. Et quod dicitur de bono honesto vel vtili vel delectabili, nihil est ad propositum: honestas enim & vtilitas & delectabilitas differentiæ boni sunt per prius & posterius dictæ: nec vtile mouet appetitum nisi per relationem ad honestum. Similiter autem & delectabile non mouet appetitum nisi per hoc quod est quædam honesti resonantia. Honestum autem ex propria forma mouet: quia essentialiter est similitudo esse diuini, & sub ratione diuini boni bonum mouet appetitum.

Ad 3. & 4. Et quod dicitur de bono simpliciter & per accidens & de bono vt nunc & semper, facile est soluere. Bonum enim per accidens & vt nunc, resonantia est boni simpliciter & semper, & non habet mouere appetitum nisi inquantum est resonantia illius. Bonum autem simpliciter mouet ex hoc quod est forma & similitudo esse diuini.

Ad 5. Et quod dicitur de scire, quòd omnes homines natura scire desiderant. Dicendum est, quod ignorantiæ dictum est. Et quod obiiciunt, quòd vnius potentiæ est vnum obiectum. Dicendum, quòd hoc est verum de potentiis materialibus quæ sunt in organis. De potentiis autem absolutis ab organo falsissimum est. Illæ enim in omni genere possunt omnia fieri, sicut probat Arist. in 3. de anima. Sic igitur bonum oportet esse quod appetitum mouet: & quoddam oportet esse quod appetenti est proportionatum, & videtur appetere: quia non quodlibet appetit bonum per se, sed potius id quod substantia sibi videtur. Tex. c. 27.

Dico autem sibi videri visione videntis, & visione rei visæ. In re enim visa aliquando non relucet bonitas: quando tamen appetens in visione suæ apparentiæ ponit illud bonum per formam boni opinatam mouet appetitum. Sic igitur omnis homo omni arte & omni doctrina methodali & omni actu & omni electione quoddam bonum appetere videtur.

CAPVT

CAPVT VII.

De commendatione Stoïcorum in descriptione boni.

IDeò Stoïci bene enuntiauerunt bonum dicentes, quòd bonum est quod omnia appetunt. Bonum enim in prima sui communitate diffiniri non potest, sicut ex præostensis manifestum est. Si autem bonum primum accipiatur, quod prima causa est omnis boni: cum bonum ad naturam pertineat, constat omnia quæ ab ipso sunt, bona esse: quia bonitas primi vel per imaginem vel per resonantiam aliquam diffunditur in omnibus secundis quæ sunt à primo: imaginem esse dimus in illa intentione imaginis secundum quam Boet. dicit in libro de hebdomadibus, quòd secundæ formæ quæ sunt in materia, sunt imagines causarum primarum à quibus sunt. Est autem regulariter verum in omnibus, quòd quantùm agens de forma dat ei in quod agit, tantum dat ei de consequentibus formam. Primum igitur bonum de bonitate influit secundo bono tantum, quantum habet de consequentibus formam bonitatis: quæ sunt tria de necessitate, quorum primum est assimilatio quædam ad primum bonum.

Bonum secundù habet tria in bono primo.

Secundum autem, quia assimilatio semper est causa appetitus, dat ei appetitum primi boni quantum possibile est recipere. Et quia ex appetitu sequitur motus & actus in id quod appetitur, vt scilicet omni actu & motu tendat in id quantum potest, nec vnquam bonum attingeret vel appeteret nisi similitudo primi boni per aliquem modum inchoationis transfusa esset in ipsum. Sic igitur à bono primo secundum bonum habet, quòd bonum appetit & in bonum tendit. Idem enim est & mouens & finis & forma. Forma enim similitudo est mouentis, & finis terminus est & vltimum appetitus, quia causatum ex forma: & quod secundum aliquid de bonitate primi attingit, ex primo est: propter quod dicit Eustratius, quòd omnis boni appetitus consequens est ex primo bono, & post primum bonum sicut causatum consequens post causam & ex causa.

Huius autem exemplum est in sagitta percutiente lignum. Quod enim illa pungit, ex angulo acuto habet. Impetum autem violentiæ ex arcu habet impellente. Quod perpendiculariter tangit lignum, habet ex forma directionis, quam influit ei sagittarius. Et hoc est modo in tota natura. In his enim quæ generantur & corrumpuntur, alterationes quidem & actiones & passiones ex contrariis sunt. Appetitus autem ad esse quem habet, oportet quod sit ex forma primi motoris influxa in ipsum quod generatur. Et ideo dicit

Primo physico. t. c. 81.

Arist. quòd materia appetit formam sicut turpe bonum. In turpi enim forma boni est per inchoationem, & ex hoc habet quod tendit in bonum & attingit ipsum.

Bonum igitur hoc modo est diuinum bonum, & non hoc vel illud bonum est quod omnia appetunt: eò quod sunt consequentia primum bonum in esse & formam primi boni per hoc quod eius aliquam similitudinem habent in seipsis. Omnia autem appetunt primum bonum, non secundum esse vel substantiam, sed secundum quod primum bonum ratio est mouendi appetitum in omnibus bonis. In hoc autem bonum in tali communitate acceptum non est desiderium: quia desiderium est quidam appetitus & cuiusdam boni, & similiter voluntas. Appetitus autem est omnium natura existentium, & omnium quocunque modò sint: & ideò melius describitur bonum per appetitum, quam per desiderium vel voluntatem. Quia tamen notificatur per appetitum qui secundum naturam consequitur bonum, est notificatio ista data per consequentiam: & ideò per modum enuntiationis est & non per modū diffinitionis: & ideo hæc enuntiatio quoad nos innotescere facit bonum, sed non simpliciter. Hoc igitur modo Stoïci bene enuntiauerunt bonum quod omnia appetunt.

Quomodo omnia bonū appetunt.

CAPVT VIII.

De differentia bonorum quæ appetuntur.

EX quo igitur homo secundum omnia ea quæ ad opus referuntur, optat aliquod bonum quod est finis operationis suæ: multa autem talia videmus quæ sunt fines operationum & electionum: oportet plures esse fines: & quamuis conueniant in hoc communi quod finis sunt, tamen differunt in speciebus suis & formis. Et ideo quædam videntur esse differentia finium humanorum: & prima quidem & generalior differentia est, quòd quidam fines sint operationes in successiua actione fines existentes, ita quòd electio hominis nihil appetat nisi ipsam actionem, sicut est in omnibus musicis & gymnasiis & agonisticis ludis. Per artem enim viellandi non petimus vlterius aliud nisi actionem quæ viellare vocatur. Sic etiam in palæstrica & torniamento nihil petimus nisi pugnare: & similiter in tripudio non appetitur nisi compositè incedere & saltare ad harmoniam cantus: & sic est in multis aliis ad delectationem vel exercitium pertinentibus. Alij autem fines sunt non actiones suæ operationes, sed per operationes opera quædam constituta suis operata quæ Græcè aporeleſmata vocantur, sicut in fabrili, in qua non appetitur fabricare, sedum enim se fabricare nullius delectationis vel vtilitatis est: sed appetitur in ea id quod fabricatum est, sicut gladius vel cultellus, cuius esse non est in successione, sed in permanentia. Ad hæc duo omnes operationes humanarum referuntur electionum.

Fines sunt duplices.

Si autem quæritur, vnde veniat in humanis hæc finium differentia: homo enim vnum est, & vnius vnus videtur esse finis, sicut videmus in omnibus aliis tam vegetabilibus quā sensibilibus. Dicendum est, quòd quanto

Quæstio.

anima

anima hominis magis est eleuata super naturam quam formæ vel animæ aliorum, tanto liberior est in operatione & plurium liberarum operationum: & ex libertate quidem homo dominus suorum actuum efficitur & causa: quod non est in aliis quæ necessitate materiæ ad vnum operandum restringuntur, vel vno modo: sicut omnis hirundo sicut alia facit nidum, & vnaquæque hirundo sicut alia parat cibum, & sic est in aliis. In homine autem non sic est: imo liberam facultatem habet operandi, & valdè diuerso numero & specie & genere operandi. Quamuis enim vnum sit homo constitutum, in vna tamen anima humana quæ est perfectio hominis, non perfectio hominis tantum sicut somnus, sed potius est perfectio eius sicut vigilia. Somnus enim ligamentum est operationum exteriorum. Vigilia autem per hoc quod est expansio caloris & spiritus in organa exteriora, omnia organa mouet & exhibet ad operationem. Quamuis igitur homo vnum sit, necesse est quod illud sit multarum potestatum propter multas operationes, sicut est videre in omnibus potentiis. Sic est regnum in moralibus, & anima hominis in naturis. Cum igitur tales operationes omnes substantiales sint, aut secundum partem ab anima egredientes, oportet quod secundum has multiplicetur differentia finium electionum humanarum & operationum.

Apotelesma. Quamuis autem apotelesma mechanicum sit, & non propter se volitum actiones autem quas volumus vt fines omnes sint liberales: tamen vna doctrina finium & prima est, quòd id quod intenditur ab homine, est aut propter se volitum, aut non propter se, sed propter alterum. Propter se autem volitum liberale est. Dicit enim Philosophus, quòd liberum dicimus quod causa sui est. Talia autem omnia sunt quæ sic volumus, etsi nihil aliud deberet nobis inde fieri, sicut viellare, agonizare, & huiusmodi. Id autem quod propter alterum appetitur, dicitur mechanicum: quia non propter se, sed propter indigentiam aliquam quam instrumentaliter perficiendo supplet, in humanas assumitur operationes, sicut est domus, pannus, & omnia huiusmodi, quorum indigentia impedit bene viuere & contribulat: propter hoc ad humanum bonum referuntur. Quamuis igitur intellectus practicus in homine sit vnum, tamen tale vnum est quo est omnia facere, sicut dicit Philosophus. Et hoc probatur per instrumentum eius quod est manus, quod sic paratum est, quòd instrumentaliter deseruit ad omnia opera: propter quod homo multarum est artium, doctrinarum, electionum, & operationum, & finium: & prima differentia in his est, quòd quædam eorum sunt actiones liberales & electiones & doctrinæ & artes & fines. Quædam autem propter aliud mutuata & instrumentaliter deseruientia, indigentias scilicet supplendo: & hoc habet rationem mechanici: operantur tamen ad felicitatem, quia homo subiacens indigentiis, operationes naturales intellectus habet impeditas.

Mechanicum quid est.

Lib. 3. de anima text. com. 17.

CAPVT IX.

De comparatione istorum finium adinuicem.

CVm autem felicitas sit operatio & non operatum, non propter hoc aliquis credat, quòd in finibus humanis, hoc est, ad hominis vitam pertinentibus semper operatio melior sit. In omnibus enim his facultatibus in quibus operationes factrices sunt operatorum, operata meliora sunt quam operationes. Meliora autem dico, quæ fini vltimo hominis qui est felicitas, sunt propinquiora. Hæc enim operata felici deseruiunt vt feliciter operari possit: feliciter autè operatur vnusquisque, quando nihil ei deficit eorum quę ad necessitatè vel voluptatem rationalem ordinatur. Propter quod dicit Philosophus in primo meta. quòd omnibus existentibus ad necessitatem vel voluptatem, sacerdotum gens in scholam intrare concessa est. Et dicti causa: quia philosophari liberalis actus est, sicut feliciter agere: propter quod solicitudo vel necessitas impeditam facit operationem felicis. Operata igitur vel remouendo indigentias, vel ministrando quæ necessaria sunt, vel deseruiendo rationalibus deliciis expeditam faciunt operationem felicis: & hoc in talibus non faciunt operationes quæ sunt factiones apotelesmatum.

Feliciter operari.

Huius autem & alia ratio est. Operatio enim felicitatis defectibilis est. Si ergo debeat esse non impedita, oportet quòd cooperantia habeat. Cooperantia autem sunt vel essentialiter vel instrumentaliter siue organicè. Essentialiter quidem cooperatur virtus: organicè autem apotelesma: factio autem apotelesmatis non operatur nisi per accidens, scilicet faciendo, hoc quod est organum felicis. Vicinius autem & similius vltimo bono est id quod essentialem habet influxum ad ipsum, & post hoc quod in vsu deseruit organicè: distantissimum est autem id quod non refertur ad vltimum bonum nisi per accidens & per aliud. Operata ergo meliora sunt operationibus in talibus.

1. ratio.

Cum autem & ipsa operata quosdam habeant fines, sicut domus defendere ab imbribus & caumatibus, & gladius incidere & hostem terrere, & huiusmodi: non tamen triplicem ponimus finem: talia enim operatis adiuncta sunt quando ad vsum referuntur. Vnde etiam in nominibus eorum tales fines includuntur. Organum enim omne inquantum organum est, ad vtentem & ad vsum diffinitur & refertur. Vnde gladius inquantum gladius est, non diffinitur quòd sit ferrum acutum, sed potius quòd sit instrumentum pugnantis, hians vulneribus corpus faciens hostis. In genere ergo non est nisi duplex differentia finium: & in omnibus quorum sunt fines quidam præter operationes, in his meliora existunt operationibus opera.

2. ratio.

Organum.

Gladius.

CAPVT

CAPVT X.

De multiplicatione artium.

CVm autem felicitas actus sit secundum omnem virtutem animi perfectus, nec perfectio posset esse si aliquod subseruientium desit, oportet esse multas artes & doctrinas, quibus illa perficiuntur quæ organicè deseruiunt, maximè cum homo mollis sit & multis necessitatibus subiaceat: quæ necessitates nisi tollantur, erit operatio felicis impedita. Sicut enim victoria est in duce exercitus, quamuis expedite in ipso non nisi multa organicè sibi subseruiant, sicut conquinaria ars in reficiendo exercitum, equestris in parando dextrarium, armentaria in armando militem, & sic est in aliis multis facile considerare: ita facultas actus in vno quidem est, sed non perficitur sine virtutibus & potentiis multorum quæ organicè subseruiunt. Et cum tales facultates multiplicantur, necesse est multiplicari etiam fines particulares: & sic contingit, quòd medicinalis quidem artis secundum quod ciuili bono deseruit, proprius finis est sanitas inducta in ciuibus. Nauifactiuæ verò secundum quòd ad vsum ciuium refertur, finis proprius est nauigatio, siue in bello nauali, siue vehendo res quæ ciuibus & exercitibus sunt necessariæ. Militaris verò artis relatæ ad vsum ciuium, proprius finis est victoria in hostis propulsatione. Oeconomicæ verò artis quæ est ars dispensandi domum & familiam secundum quòd ad vsum omnium refertur, proprius finis est diuitiæ, ne propter defectum rerum diuinum bonum impediatur: & sic facile est videre in omnibus aliis. Et quia multa talia sunt sine quibus feliciter non vitur, ideò talium multas necesse est esse artes & doctrinas, quibus vnus homo nullo modo potest occupari ad perfectum. Sicut enim in prædictis diximus & Aristot. dicit in primo meta. Multipliciter humana natura ancilla est, & multis subiacet indigentiis propter suæ complexionis nobilitatem. Et oportet, quòd ex multorum organicè seruientium virtutibus promoueatur ad perfectum: propter quod contingit vt multi laborent in seruilibus operibus ad hoc quod quidam sint perfecti ad actum felicitatis. Vnde optimè dixit Auer. philosophus, Væ vobis hominibus qui computari estis in numerum bestiarum, & laboratis seruitute reciproca, vt ex vobis nascatur liber.

Cuiuslibet artis est proprius finis.

Homo naturaliter est animal ciuile.

Hinc etiam contingit, quòd homo naturaliter est animal ciuile: quia ea quæ ad humanum deseruiunt, sine multitudine haberi non possunt. Propter quod dicit Arist. in œconomicis, quòd homo per se solus, vel Deus est qui nullo indigeat, vel bestia cui humanorum officiorum nihil proficiat. Patet ergo ex prædictis, quòd multis operationibus, entibus, & artibus, & doctrinis, multi sunt & fines. Medicinalis quidem enim sanitas, nauifactiuæ verò nauigatio, militaris enim victoria, œconomicæ verò diuitiæ.

In omnibus autem his cauendum est, ne aliquod artium vel doctrinarum bonum ciuile dicatur, nisi quod ad vltimum bonum propriæ suæ virtutis & facultatis substantialem habeat ordinem. Si enim in operatione coniunctam sibi habeat vanitatem vel malitiam humanum bonum impedientem seu adimentem, hæc doctrina nullo modo ciuilis est. Vanum enim est, quod nullum finem includit humani boni. Malum autem quod humanum adimit. Et inanis quidem exemplum est, sicut resserarum vel globorum proiectina. In malis autem, sicut est in cænicis artibus, in quibus docentur turpis denudatio, & mulierum prouocatio, & inuerecundæ libidinis expletio, & sicut est in arte furatiua vel suffosiua domorum. Et illæ quidem artes quæ coniunctam habent vanitatem Græcè malacotecniæ, hoc est, vanæ artes vocantur: quæ autem malæ artes sunt cacotecniæ dicuntur: bonæ autem calotecniæ. Huiusmodi autem non hic numeramus: quia sicut mortuus homo non dicitur homo, ita mala ars non est ars: sicut eunuchus non dicitur vir, ita vana ars artis nomen non potest habere. Ars enim, vt dicit Tullius, collectio est præceptorum ad vnum finem tendentium. Malum autem & vanum finis non habent rationem.

Ars.

CAPVT XI.

De reductione horum ad vnamquam & acceptam & ordinat omnes.

SIcut autem in præcedentibus determinatum est, per se bonum est illud ad cuius respectum bonum alia dicuntur bona. Et sicut se habet finis ad finem, ita se habet facultas ad facultatem. Et ideò necesse est, quòd facultatem particularium finium sub facultate vltimi & primi finis ordinentur & continentur. Et cum sæpe sit superioris ordinare, inferioris autem ordinari ad formam & rationem superioris, quòd inferiores ad aliquem superiorem ordinentur, necesse est. Facultates igitur quæ dictæ sunt, ad vnam superiorem ordinantur, & superiori secundum rationem sui boni, cui bona inferiorum artium deseruiunt, ordinatio inferiorum concedit: & superior ordinans ad omnes inferiores retinet principatum: & hoc non tantum in prima & principali doctrina qua homo consequitur humanum bonum, sed etiam in omnibus aliis sub ipsa contentis, sicut est medicinalis, nautoria, militaris, & œconomica. Sub nautoria enim est illa quæ facit galeas & alias naues ad nautoriam artem pertinentes, sicut factiua velorum, factrix malorum, compositiua rudentium, electiua transtrorum, concinnatiua nauium, & aliæ huiusmodi. Et sub medicinali antidotaria, electuariorum compositoria, unguentaria, & alia huiusmodi. Et sub militari tormentatiua, hostium inuasiua, hostium expectatiua, proditiua, insidiatiua, scutilatiua, lanceatiua, & cætera huiusmodi

huiusmodi ordinantur. Et sub œconomica dispositiua, quæ est scientia vtendi ministris ad vtilitatem domus: & possessiua, quæ est scientia vtendi possessionibus vt redditis fructibus domus semper sustentetur: & chrysmatica siue thesaurizatiua, quæ est scientia thesaurorum aggregatiua, ne propter defectum possessiones vendi cogantur: & dispensatiua, quæ est scientia facultatum domus distributiua, vt vnicuique secundum propriam dignitatem & meritum de facultatibus domus distribuatur. Sic ergo in omnibus vna substatialis est, & omnes sub vltima: & illa ad quam aliæ ordinantur, principalior est eis, & secundū rationem sui boni omnium aliarum inferiorum ordinatrix. Quæcūque igitur sunt talium artium scilicet, doctrinarum, & actionum, sub vna quadam virtute siue facultate sunt: quemadmodum sub equestri frænifactiua, & quæcumque alio modo equestrium sunt instrumentorum. Hæc autem, scilicet equestris, & omnis bellica operatio, sicut armigera, scutifactiua, lancearia, sagittaratia, & aliæ huiusmodi, sunt sub militari: & secundum eundem modum aliæ sunt sub aliis. Regulariter enim verum est, quòd quæcumque sunt ad vnum bonum vltimum, secundum relationem quam habent ad illud bonum propinquiorem vel remotiorem ordinantur ad illud. Et ideo remotiores semper obedientes erunt his quæ propinquius ordinantur: quia secundum rationem vltimi boni in talibus facultates ipsæ dicuntur bonæ & meliores & optimæ, & secundum respectum ad illud superiores præcepta dant inferioribus subseruiendi: secundum cuius rationis ordinem præcipiens est princeps, & subseruiens est familiariter subsequens: quod enim ordinat & præcipit, principatum habet. In omnibus itaque architectonicarum fines sunt desiderabiliores his finibus qui sunt sub ipsis. Horum enim finium gratia prosequuntur & illa quæ sunt fines inferiorum: finis enim inferiorum non desideratur nisi propter finem superiorem. Nemo enim desideraret gladium; nisi propter hostium victoriam. Oportet igitur cum secundum respectum vnius boni ad vnum omnia bona dicantur, & omnes istæ facultates operatiuæ bonorum dicantur, quòd omnes ordinentur ad vnam quæ est operatiua illius boni ad cuius respectum omnia alia per analogiam bona dicuntur.

Quomodo vna ars deseruit alteri.

Secundum autem hanc considerationem nihil differt ipsas operationes quæ sunt in successione esse fines, sicut liberalibus artibus, aut præter has operationes aliud quidem esse finem quod apoteleſma vocatur, quemadmodum in supradictis doctrinis, scilicet nauifactiua, medicina, & aliis huiusmodi semper est alius finis ab ipsa operatione: quoad hoc enim quod operatio finis sit delectationis, & apoteleſma finis sit secundum rationem habilitatis, non sequitur quin vtrumque referatur ad alterum quod per se est bonum & optimum: quod fieri non potest expedita operatione, nisi omnibus concurrentibus quæ secundum delectationem & habilitatem organicè deseruiunt ad ipsum. Et ideò nihil differt quantum ad intentionem præsentem, operationes ipsas esse fines actuum nostrorum, aut præter has operationes aliud quoddam quod apoteleſma vocatur, quemadmodum in dictis superius doctrinis, militari scilicet, œconomica, medicinali, & nauifactiua.

Omnes fines ad vnum vltimum referuntur.

Si autem, sicut est, vna ad alteram ordinatur, & omnes ad vltimam, oportet quod omnium operationum humanarum vnus & vltimus sit finis, ad quem omnes alij fines particulares referantur & ipse ad nihil aliud referatur. Quia nisi sic sit, duo sequuntur inconuenientia, quorum primum est, quòd desiderium quod habet homo secundum naturam in omnibus artibus, doctrinis, & operationibus, in quibus omne quod est suam intendit perfectionem, esset superuacuum: nisi enim vltimum ponitur, in infinitum procederetur. Aliud enim in singulis artibus desideratur. Infinitū autem abhorret & ars & doctrina & actus & electio. Secundum autem inconueniens est, quòd desiderium hominis quod habet ad bonum quod omnia appetunt, esset inane: quia cum fine careret, nec haberet mouens desiderium, nec rationem desiderandi, nec vias ad desideratum vnquam perueniendi.

Ex dictis igitur patet, quòd vltimæ & optimæ facultatis bonum est finis bonus & optimus hominis: & hoc est quod dicit Aristo. Si vtique aliquid est operabilium quod propter ipsum volumus, alia vero propter illud & non omnia propter alterum desideramus, procederetur enim ita in infinitum: sicque esset vanum & inane desiderium: manifestum quoniam hic vtique, scilicet finis, erit bonus & optimus. Quamuis enim multi habeant inania desideria & vacua: tamen ea desideria quæ fiunt cum ordinatione artium & doctrinarum, non sunt inania neque vacua, sed cum ratione sapientiæ ordinata ad vnum.

Obiectio. Et si quis obiiciat, quòd bonum hominis inquantum homo est omnium bonum, debet omnibus conuenire: bonum autem hoc ad quod alia subseruiunt, non omnibus conuenit, sed potius ei qui est ordinator & motor omnium.

Responsio. Dicendum est, quòd sicut omne analogum est in vno simpliciter, & in aliis secundum respectum ad illud: ita optimum illud quod scientiæ ciuilis bonum est, in vno quodam est, qui gubernator est multitudinis, in aliis tamen est secundum respectum ad illud. Et sic nihil est subiectorum quod prima bonitate sit priuatum. Et sic primum bonum ab hominibus est participabile secundum vniuscuiusque facultatem & dignitatem.

CAPVT

CAPVT XII.

Quod dictum bonum maximum ad vitam hominis habet incrementum.

7. EX præhabitis, sequitur, quod cum vltimum sit ad quod tota intentio dirigitur: dirigitur autem ad ipsam rationem vltimi, ita quod ratio directionis ex forma & diffinitione vltimi accipiatur, illud vltimum maximum habet incrementum ad vitam hominis: quia nihil valet ad vitam hominis, nisi quod proportionem habet ad illud. Et ideo hoc est tanquam quoddam signum ad quod omnia quæ sunt hominis secundum se, & hominis in domo, & hominis in ciuitate vel gente, referuntur. Quod si tollatur, nihil certum erit in humanis operationibus, sed omnia casui & fortunæ deputabuntur, quod esset valde inconueniens. Igitur etiam ad vitam cognitio eius magnum habet incrementum. Et quemadmodum sagittatores signum habentes magis vtique adipiscentur quod oportet, referendo scilicet bonum particulare ad bonum commune quod est vltimum & optimum.

CAPVT XIII.

Cuius facultatis sit hoc bonum.

8. HAbito quod aliquod bonum & vltimum sit omnium artium doctrinarum actionum & electionum humanarum consequenter inuestigare oportet, cuius artis vel doctrinæ sit dirigere & perficere illud vltimum & humanum bonum, & quomodo illud oporteat accipere per facultatem illam, verum figuraliter, vel ex demonstratione. Hoc tamen accipere tentabimus: tentator enim manibus palpans tentat experientia pro manibus vtens, sicut executiens demonstratam viam non habens: quoniam si haberet, non tentans & palpans procederet, sed certe ambularet. Sicut enim in præcedentibus diximus, in moribus hominum certæ & necessariæ viæ non sunt, sed quasi coniecturales, & ex his quæ expediunt vnicuique: cum tamen ea quæ expediunt vni, non necessario expediant alteri. *In moralibus non est certitudo.* Sic ergo tentando potius quam demonstrando figuralem & superficialem faciemus doctrinam de bono humano, quod quidem sit diffinitione & substantia, & cuius disciplinarum aut virtutum. Virtutes enim dicimus tales disciplinas virtutum sine potentias: quia ad modum potentiarum ex coniecturalibus & inanibus probant quod intendunt, sicut in præcedentibus diximus.

9. *Tribus rationibus probatur, quòd hoc bonum operari & conducere est ciuilis scientiæ.* 1. *ratio.* Tribus autem rationibus probatur, quòd hoc bonum operari & conducere est ciuilis scientiæ; quarum rationum prima logica est ex transcendentibus, & non propriis assumpta.

Est autem hoc, quod principale bonum principalis est facultatis in omni ordine practicarum facultatum. Principale autem bonum felicitas. Ergo felicitas principalis est facultatis. Principalis autem facultas quæ legem ponit omnibus, & vocatur legem ponens, ciuilis est. Ergo principalis facultas ciuilis est. Ciuilis ergo facultas humanum bonum est. Facultates autè appello artes & doctrinas practicas: quia facultas est facilis potestas. Tales autem doctrinæ quando ad vltimum referuntur; facilem vnicuique præbent facultatem ad operandum quod vult. Tales autem ad quas aliæ artes referuntur architectonicæ dicuntur *Architectonica.* ab archos quod est principatus, & tectonica quod est conditiua, hoc est, operati propter alicuius operationem constitutiua: & sic vltimi boni consideratiua in quolibet genere architectonica dicitur ad totam coordinationem illius generis. Omnium autem principalissima est, quæ omnes ordinat & omnibus præcipit. Et hæc est ciuilis. Dicitur tamen dupliciter architectonica, scilicet consideratione finis qui est principalissima causarum, secundum cuius rationem & mensuram & leges & præcepta dantur omnibus ordinatis ad finem illum. Et sic hic loquitur de architectonicis. Patet igitur, quod secundum hunc modum finis humanus videtur vtique principalissimæ & maximè architectonicæ esse. Et talis vtique ciuilis apparet: quia hæc secundum considerationem sui boni omnibus præcipit, omnibus legem imponit, omnes ordinat, & omnibus vtitur. *Ciuilis dicitur architectonica.*

Secunda ratio est sumpta ex præmissis: *2. ratio.* quarum enim scientia omnes facultates ordinat, quæ scilicet in malacotecinijs calcotecinijs & calotecinijs debitum est esse in ciuitate ad vtum ciuium, & quales facultates sibi proportionatas vnumquemque ciuium oportet addiscere & quantum, ne inutiliter vtra finem artis vano studio & inutili labore consumatur, hæc est principalis & maximè architectonica. Præordinatrix autem horum est ciuilis. Vltimi ergo boni humani ciuilis est operativa.

Quædam enim disciplinæ sunt, quæ sunt excommunicandæ de ciuitate secundum ea quæ prædicta sunt: quia licet omnes in quantum est disciplina bona sunt, tamen ex parte eius quod artificiatum est in eis pronitatem malam habent adiunctam, per quam ciuibus ad feliciter viuere magnum præstant impedimentum, sicut est necromantia, lenocinium, & alia huiusmodi: propter quod dicit Victorinus in architectura, quod veneri extra ciuitatem templa ædificata sunt in campis floriger is & in lucis vmbrosis, vbi veneris sacra sine verecundia & sine dissolutione matronarum ciuitatis possint celebrari. Similiter autem martis templa ædificanda sunt extra ciuitatem in locis lapidosis & asperis, in quibus tuto commode sacra martis exerceantur a militibus, & ciues fœminales non efficiantur per aspectum sacrorum martis. Iouis autem qui omnia de consilio deorum rationabiliter terminat ad hominum felicitatem, pro captorio medium ciuitatis attribuitur. Sicut enim dicit Aylicius, Iuppiter non totabit, nisi 12. dijs consentientibus. *Artes quædã de ciuitatibus prohibendæ sunt.* *Templa non sunt in & martis extra ciuitatem.* *Templa Iouis in ciuitate sunt.*

sentientibus: non fulminabit autem, nisi ante. per contentum cæli: beneficia verò præstabit omnibus per seipsum: significans in hoc, quòd munera à proconsule vel prætore vel rege non procedant sine consilio senatus: penarum autem inflictio non nisi de consensu totius cœtus partium: beneficentia autem opera libere faciat de proprij cordis bonitate. Ciuilis autem præordinat quales disciplinas quilibet ciuium debet addiscere. Sicut enim dicit Plato in prima parte Timæi, notanda sunt opera puerorum & iuuenum vt illis facultatibus applicentur, ad quas sunt ex natura magis idonei: sicut fortes brachiis & agiles & animosi, scribuntur ad militiam: fortes autem & incompositorum membrorum, determinantur ad agriculturam, & sic de aliis. Et si inuenientur inhabiles in dignitatibus superioribus, ad inferiores retrudantur: & qui se idoneos exhibent de inferioribus, ad superiores exaltentur. Hæc etiam determinat vsquequo oporteat quemliber addiscere quamliber facultatem. In his enim quæ non propter se sed proter propter aliud scire quærimus, in ipsa theorica contemplationis parum vel nihil habent humani boni, sed in operato organicam habent virtutem: & ideò in talibus studere vltra hoc quod possit includere bonum intentum, superfluo labore est consumi. Patet igitur, quòd ciuilis huius boni est operatiua. Quas enim esse debitum est disciplinarum in ciuilibus, & quales vnumquodque addiscere debitum est, & vsquequo siue vsque quantum, hæc præordinat.

Plato de puerorum idoneitate.

3 ratio.

Tertia ratio est: quia quæcumque disciplina sub se habet ad vsum omnes facultates pretiosissimas, hoc est pretiosorum bonorum operatiuas, illa humani boni est operatiua & principalis architectonica. Ciuilis autem tales pretiosas sub se habet. Ergo ciuilis principalis & humani boni est operatiua. Media autem probatur per hoc, quòd ciuilis sub se habet militarem & œconomicam & rhetoricam quantum ad illam partem quæ est indicatiua, quòd omnis allegatio rhetorica secundum diuisionem causarum iudicialium ordinatur & distribuitur. Illæ autem pretiosissimæ sunt: quia militaris conseruat pacem, œconomica conseruat, & rhetorica dirigit causas, eo modo quo indicatiua rhetorica. Ergo videmus virtutes & pretiosissimas facultatum sub hac, scilicet ciuili existêtes, vt puta militarem, œconomicam, & rhetoricam esse. Cum igitur hæc omnibus aliis practicis disciplinis vtatur ad suum bonum consequendum, sicut in tertia ratione inducta probatum est. Adhuc autem cum legem omnibus ponat, quæ quemlibet oporteat operari & à quibus abstinere, sicut in secunda ratione ostensum est: sequitur quòd ciuilis scientiæ finis complectatur omnes fines aliarum facultatum, ita quòd omnes fines organicè deseruiunt ad ipsum, & singularum fines virtute & potestate operatiua sunt in ipso. Finis autem qui omnium fines complectitur, humanum bonum est. Ciuilis ergo scientiæ finis est humanum bonum. Vtitur enim hæc reliquis practicis disciplinarum. Amplius autem legem ponente quid oportet operari & à quibus abstinere: huius finis complectitur vtique eos qui aliarum: quapropter hoc vtique erit humanum bonum.

CAPVT XIV.

De exclusione dubitationum quæ sunt circa prædicta.

Dubitatio.

DVbitabit aliquis si humanum bonum sit politicæ scientiæ finis. Hoc enim bonum in ciuilium est gubernatore. Ciuilium autem gubernator non quilibet est, sed vnus præcellens: in aliis autem hoc bonum non est: & sic humanum bonum non cuilibet homini conuenire videtur. Ciuilis igitur scientiæ bonum non videtur humanum esse bonum. Ad hoc dicendum, quòd sicut totum vniuersale est essentialiter in quolibet suorum subiectorum, ita totum potestatiuum & virtuale non est essentialiter, sed potestatiuè & virtualiter in quolibet est sibi subiectarum potestatum & virtutum. Sicut victoria quæ est in duce exercitus, secundum aliquam virtutẽ in coquinatiua, & secundum aliquam in marescaltiua, & secundum aliquam in militari, & sic de omnibus his virtutibus congregatis & ad vnum relatis perficitur victoria: & singula tantò meliora sunt, quantò victoriæ sunt propinquiora. Et hoc modo idem est bonum exercitus & vniuscuiusque singulariter de exercitu. Singulorum enim opera rationem boni non habent nisi per analogiam ad vltimum bonum: in qua analogia idem est bonum vnius & totius exercitus, non quidem genere, vel specie, vel numero, vel diffinitiua ratione, sed analogia ad vnum quod est commensuratio omnium & singulorum ad vnum vltimum. Et ideo Græci dicunt hoc bonum sic proportionatum ad vnum, operari ad bonum vltimum per modum reperim. Reperim autem brachium libræ est, in quo est pondus præponderans. Hoc enim brachium ab æquilibrio subito mouetur ad angulum rectum descriptum in centro circuli, qui describit vtrumque libræ brachium ascendens & descendens, & secundum quantitatem quam brachium descendens describit in quarta circuli, quæ sub centro, angulo recto ponderis est incrementum maius vel minus, sicut Enchirides probat in lib. de ponderibus, & sic bona tantò maius incrementum habent ad vitam, quantò fuerint primo bono propinquiora: & tanto minus incrementum habent ad vitam, quantò fuerint ab illa distantiora: & sic inter se dicuntur meliora. Si enim vnum & idem est per analogiam bonum vni homini & bonum ciuitati, maiusque est & perfectius bonum est quod est ciuitatis, quam bonum quod est vnius tantum hominis, videtur ciuilis scientia, ad quam omnes aliæ ordinantur doctrinæ & artes, suscipere per gubernationem artis & saluare per effectum operis illud bonum humanum quod est perfectius & maius. Quamuis amabile sit quod

Responsio.

Bonum commune est in omnibus & in singulis.

Reperim quid sit.

Bonum commune priuato melius est.

quod vni homini bonum est secundum suam artem & facultatem & actionem: tamen melius & diuinius est quod est gentis & ciuitatis. Diuinum enim bonum est omnia ad vnum opus participandum referre. Amabile quidem igitur est quod est vni soli bonum. Melius verò & diuinius est quod est bonum genti & ciuitati. Propter quod dicit Eustratius, quod politicus maximè Deo assimilatur. Quid enim confert & quid nocet considerat: & hoc quidem suscipit & saluat, hoc autem abiicit & tollit. Methodus quidem igitur quæ hæc bona apperit sub analogia quæ inducta est, quædam particularis scientia est ciuilis existens. Quid autem per diffinitionem subiectum & optimum bonorum sit, infra proprio loco determinabimus.

TRACTATVS IV.

De modo procedendi in hac scientia & de auditore.

CAPVT I.

Quod in hac scientia non debet exquiri certitudo, sed sufficit figuralis ostensio.

Quid sit materia moralis.

DE hac autem materia sufficienter nos reputamus dixisse, si manifestauerimus eam per tales propositiones & rationes quas materia subiecta, de qua intendimus, admittit. Materia enim huius scientiæ sunt res pertinentes ad vitam secundum quod ad felicitatem deseruiunt: & actiones voluntariæ quæ sunt circa res illas quibus iniunctæ sint, tamen vniuntur per analogiam ad vnum, sicut sæpius dictum est. Cum autem in omnibus scientiis ex diffinitionibus procedatur, processus manifestationis rei est, secundum quod numeratur diffinitio. Et ideò aliùs est modus demonstrandi in naturalibus, vbi diffinitio concipit materiam sensibilē: & alius in mathematicis, vbi concipit diffinitio materiam intellectualem: & alius in mechanicis, vbi nullam concipit, sed ex simplicibus substantiæ principiis diffinitio componitur. Et similiter alius modus erit in moralibus, vbi omnia pendent ex voluntate, & nihil est permanens in modo vno. Quamuis enim sermo in communi enuntiatione rerum non mensuret res vt sunt: tamen sermo diffinitiuus ex propria rerum natura acceptus, mensura est rei & per propriam rei formam & rationem. Et ideò dicitur, quòd non sermoni res, sed rei sermo subiectus est: quia sermo diffinitiuus datur ex primis rei principiis: nec potest esse, quòd res contingens & mutans in se & in causa, aliquid certum & necessarium habeat per quod ostendatur, nisi fortè per abstractionem in vniuersali accepta. Sed ille modus logicus est & vanus, & morali scientiæ non proprius. Ergo de hac scientia dicetur vtique sufficienter, si secundum subiectam materiam manifestetur. Non enim habet demonstrationem, sed qualemcumque manifestationem. Sicut enim diximus, illa quæ simpliciter est certitudo quæ est ex necessariis quæ impossibile est aliter se habere, non in omnibus est requirenda. Quædam enim contingentia sunt nullam habentia necessitatem, de quibus non accipiamus scientiam, tamen quancumque accipiamus existimationem & coniecturam quam valdè nocium esset negligere, cum in talibus tota sit conuersatio humana. Ex talibus ergo in moralibus procedere oportet, quæ habent certitudinem quam permittit materia, nec vltra exigendum est.

Morales sciencia non habet demonstrationes.

Huius simile in conditis: condita autem dicimus quæcumque per operationes conduntur & constituuntur apotelesmata. Si enim ars in communi acceptione sumatur, erit quædam speculatiua, quædam operatiua. Et speculatiua quidem est, quæ rationes rerum non relatas ad opus considerat: quæ rationes cum ad res referantur, necesse est talem habere certitudinem, qualem permittit rei natura. Operatiua autem ars est, in qua nihil nisi operatio intenditur, sicut viellatio, & huiusmodi. Factiua verò est, quæ est apotelesmatis constitutiua, quam paulò ante diximus conditiuam esse. Quamuis enim ars factiuum sit principium cum ratione, tamen in omni arte hæc tria sunt, scilicet comprehensio principiorum dirigentium, & hoc est speculationis, & operationes artis, & res circa quas operantur: & secundum diuersitatem materiæ actuum diuersæ requiruntur ab artibus perfectiones, & præcipuè in artibus quæ dicuntur conditiuæ. In illis enim est opus stans, in quo relucet artificis diligentia. Cuius exemplum ponit Eustratius in arte quæ est factiua imaginum: hæc enim potest fieri per pictoriam, vel incisoriam, vel illam quæ est ars lathomorum. Pictet autem faciens imaginem, pincello vtitur, cuius extremitas ad subtilitatem pili terminatur, & paulatim curuabile est in grossos & subtiles tractus secundum quod pictor voluerit. Colore autem vtitur pro materia qui liquidus est, & vbique

Ars est duplex. Speculatiua.

Practica.

Tria sunt in omni arte.

tingit & variat ad omnem pictoris voluntatem. Et ideò à diligentia pictoris requiritur, quòd perfectam faciat imaginem prototypum repræsentantem in omni dispositione lineamentorum. In figura autem incisionis: quia pars à parte non etiitur, nisi per instrumentum forte & acutum, & non potest esse subtile & parvum, ideò subtilissimis inhabile est. Materia etiam dura in minima non diuisibilis sine fractione. Propter quod non obedit ad minimorum membrorum repræsentationem. Vnde à diligentia incisoris non requiritur, quòd in omnibus repræsentantem prototypum imaginationem faciat instrumentum. In arte vero lathomorũ materia lapis est, qui cõminuibilis est. Instrumentũ verò malleus habetem angulum habens: quia aliter ad duritiam lapidis retunderetur. Propter quod à lathomo non requiritur, nisi quod faciat imaginem vt in maioribus repræsentantem: & sic est in omnibus. Non iustum esset, quòd in moribus requireretur certitudo quam rei natura non permittit: hoc enim esset destruere naturam rei propriam, & ignorare rerum principia. Sicut enim iam diximus, in vno genere non vnus modus certitudinis, sicut diximus de imaginatiua quæ aliquo modo statuaria vocatur. Patet igitur, quòd certum simpliciter non in omnibus sermonibus est quærendum, quemadmodum neque medicis vnus requiritur modus certitudinis: cum etiam in vno eodemque genere non vnus modus certitudinis & diligentiæ requiratur.

CAPVT II.

Quod maximæ variationi subiacent quæ sunt de conuersatione hominis: & ideò certum simpliciter non est in eis.

Nota in hoc ea pulchra de firmitate & mutabilitate bonorũ & malorum & ciuili cõsideratum.

EA autem quæ sunt de hominis conuersatione, in quibus per se bonum quæritur, tantam habent variationem & apud diuersos errorem, quòd ea quæ dicuntur iusta & casta non ex natura rei, sed lege per voluntatem humanam videantur esse determinata. Quod enim hi dicunt iustum, alij autem dicunt esse iniustum: & quod apud istos est castum, ab aliis incestus reputatur. Nec potest esse sine errore quod dissonum est. Et quæ tantæ subiacẽt variationi, quòd variatio eorum causa erroris est, certitudinem non habent: & ideò in talibus non est requirenda. Bona enim iusta de quibus ciuilis intendit, tantam habent differentiam apud homines, & ex differentia tantum errorem, vt videantur lege sola esse, natura verò non. Cum enim natura vnum sit apud omnes & naturæ ratio: si constans esset natura iustorum & castorum, eadem essent iusta & casta apud omnes. Nunc autem diuersa sunt & lege diuersorum diuersimode determinantur. Concubinatus enim in incestum ab antiquis legibus non determinabatur, qui tamen secundum nostras leges incestus est. Nec hoc est tantum in his quæ apud diuersos legibus diuersis diuersimodè determinantur & statuuntur, sed etiam quæ apud omnes sunt bona. Apud omnes enim diuitiæ instrumentaliter deseruiunt ad obtinendum quod quisque appetierit: & fortitudo quæ est robur corporis quæ Græce ischis vocatur, apud omnes valet ad difficilium operationum & contrariorum repulsationem, sicut & ipsa vera fortitudo valet ad defensionem patriæ & ciuitatis: & tamen hæc quæ apud omnes bona sunt, mala sunt quibusdam per occasionem: contingunt enim ex ipsis multis detrimenta. Multi enim iam periegunt propter diuitias, vel per latronum insidias, vel tyrannorum violentias, vel proditione ciuium. Multis etiam fortitudo propria causa fuit interitus. Et sic etiam ea quæ apud omnes bona sunt, errorem accipiunt, & mala quibusdam efficiuntur: sicut & in prouerbio dicitur, quòd aliquando in bonis periclitatur natus lamento parentum, scilicet quando bona perduntur & vita saluatur quæ non saluaretur si bona non perderentur.

Ex prædictis igitur patet, quòd talem quendam errorem habent etiam bona quæ apud omnes bona sunt: quia multis contingunt detrimenta ex ipsis. Iam enim quidam perierunt propter diuitias, alij vero propter fortitudinem. In talibus igitur certè necessaria principia & propositiones, ex quibus demonstrentur haberi non possunt. Sicut enim diximus ea etiam quæ videntur vel sunt bona, multis fiunt detrimenti causa, præcipuè in corporalibus. Quatuor enim sunt in corpore, virtutẽ corporis perficientia, videlicet sensuũ viuacitas, pulchritudo, robur, & sanitas, quæ respondent quatuor virtutibus cardinalibus in anima. Sensuum enim viuacitas prudentiæ, pulchritudo temperantiæ, robur fortitudini, sanitas iustitiæ aptatur: quia vtraque in quadam mensuratione consistit: quia licet bona sint, tamen ex ipsis quidam in periculum inciderunt.

Quatuor perficiuntur virtus corporis.

CAPVT III.

Quales in hac scientia possint haberi considerationes.

ET quia principia in hac scientia æstimabilia sunt, conclusio talis erit quæ magis ex amore boni recipitur, quam ex necessitate demonstrationis. De talibus problematibus qualia sunt moralia, & ex talibus principiis qualia determinauimus procedentes, oportet grosse & figuraliter veritatem ostendere, non demonstratiua necessitate, sed quacunque ostensione persuasiua. Grosse autem dicimus, per similitudines quod intendimus, sicut ferè omnes scripserunt, qui de moribus egerunt. Seneca, & Tullius, & omnes alij. Talis enim grossa est & non pura ostensio veritatis. Figuraliter enim dicimus, quando ex exterioribus rei quæ exterius rem terminant & essentialia non sunt, aliquid ostenditur, in signis scilicet

Sens. & Tull. grossè scripserunt de moribus.

cet & proprietatibus aliquid quasi pingendo ostenditur de veritate, de his scilicet quæ vt frequentius contingunt, etsi aliquando interrumpantur. Et quando ex talibus principiis & propositionibus procedimus, sufficere dicunt quod talia concludantur.

Contingens est triplex.

Non enim omnia semper sunt in vna necessitate: & interruptio necessarij facit contingens ex ipsa materiæ variatione. Et contingens tribus modis est, scilicet vt in pluribus, vt sunt opera opinione efficientia. Circa hoc autem quod æqualiter est ad esse quamuis non sit ars, tamen rationes sunt ad electionem vel fugam inducentes ex talibus propositionib⁹ ambiguis ambas partes cõtradictionis ambigentibus, ex quibus sæpè ostenditur aliquid ad vitam conferens, vel vt nunc, vel vt simpliciter. Circa hoc autem quod est in paucioribus non potest esse ars vel ratiocinatio, sed casus & fortuna, vt secundum hoc quod est pulchrè & decenter fortunas vel infortunia ferre, homo moralis ex ratione rationaliũ principiorũ ordinatur. Ex omnibus igitur inductis cõstat quod amabile est de talibus, & ex talibus dicentes (potius quam docentes) grosse & figuraliter veritatem ostendere, & de his quæ frequentius contingunt, & ex talibus principiis dicentes, amabile est talia etiam concludere. In moralibus enim non est opponens, qui aliquas leges oppositas in aliis scientiis sequi possit. Et ideo non docet: quia docens assignat causam: vnde posse docere signum scientis est, sicut dicit Aristi. in primo metaphysicæ. Sciens autem non est moralis. Igitur moralis nec docet, nec vere probat, sed persuadet quacunque ostensione.

CAPVT IV.

Quæ concedere debeat auditor, qui loco respondentis est in moribus.

Officium discipuli.

EOdem autem modo intelligendum est de auditore, qui vice respondentis audit dicentem & persuadentem in moribus, ex officio suo tenetur recipere per consensum vnumquodque suprædictorum secundum probabiliratem vel æstimationem quam habere potest ex talium principiorum persuasione. Quod si non faciat, proterus est & malus socius, impediens commune opus. Vniuscuiusque enim viri disciplinati in quacunque disciplina officium est, vt de vnoquoque genere tantam ab opponente requirat certitudinem, quantam patitur natura rei cuius requirit ostensionem. Et si vltra vrget opponentem, sophisticus est & proterus: moribus enim non competunt deceptiones sophisticæ & proteruæ contentiones: quinimo per hoc corrumpitur conuersatio humana. Propter quod ex parte auditoris qui vicem habet respondentis, par peccatum est, si acceptat per consensum opponentem in mathematicis quæ demonstrabilia sunt, persuasiones ponentem ex probabilibus, & si expectat à theatore demonstrationes quas in rhetoricis habere impossibile est. Rhetorica enim omnia præsupponit & suspicioni innititur & non demonstrationi. Auditor ergo si bonus sit, non est auditor tantum exterius, sed sicut in disciplinis demonstrationis audiens auditum refert ad causæ cognitionem, & stat in necessitate consequentiæ conclusionis, & vlterius nihil quærit: & similiter auditor in logicis auditum refert ad considerationum probabilitatem, & stat in consequentia opinata: & sicut in rhetoricis iudex qui auditor est, auditum refert ad allegationes, & stat in præsumptione & suspicione sibi facta: ita in moribus auditor omne auditum referre habet ad electionem vel fugam, & stare in opere. Non enim hic loquimur de auditore qui audit scientiã docentem in schola, sed de eo qui auditor est diligens scientiæ vtentis: aliter enim finis huius operis non esset vt boni efficeremur, sed esset alicuius contemplationis gratia. Sicut enim diximus, sicut docenti proprium est ex probabilibus dicere, eodem vtique modo etiam recipere debitum est vnumquodque dictorum ab auditore. Disciplinari enim in qualibet disciplina proprium est intantum certitudinem inquirere ab opponente secundum vnumquodque genus, inquantum rei illius generis natura recipit & permittit. Proximum enim videtur esse, ita quod inter vnum & alterum in peccando nihil est medium, mathematicum persuadentem auditorem acceptare, & rhetoricum demonstrationes expetere. Disciplinatum autem dicimus eum, qui à magistro eruditur: dicitur & qui de singulis docet & audit prout exigit rei natura. Eadem enim sunt principia cognoscendi & essendi: & quando principia essendi mutant, necesse est mutare cognitionem.

Condicio auditorum.

CAPVT V.

Qualem auditorem oportet esse in hac scientia.

QValis autem auditor esse debeat, ex vniuersali accipere possumus si officium eruditi intendamus. Vniuersaliter enim verũ est, quod vnusquisque bene iudicat eruditus ea quæ cognoscit: & horum quorũ cognitionem habet, est bonus iudex. Igitur secundum vnumquodque genus rerum, verum est, quòd eruditus in illo genere bene iudicat: quod ex inductione eruditorum in qualibet materia probatur. Simpliciter autem qui circa omnia eruditus est, bene iudicat: cognitionem enim rerum habet propriam: quia sicut in geometricis gnomus vt æquiparat quadrangulum, apponitur supplementum quod conueniens est: ita per hanc scientiam mensuratur & assumitur omne quod illi scientiæ concordat. Gnomus enim vocatur quadrangulum circa diametrum consistens cum duobus supplementis. Quilibet enim eruditus planum apud se habet per quæ iudicat ea de quibus eruditus

tus est: & licet non possibile sit vnum aliquem circa omnia esse eruditum, tamen in omnibus ita est diuisum, quod eruditus circa omnia diuisim bene iudicat de ipsis.

Sic igitur etiam in hac scientia omnis auditor in moribus qui iudicare debet audita ad electionem vel fugam, dicitur esse eruditus circa moralia. Eruditio autem non prouenit alicui in moralibus nisi per experientiam & perseuerantiam in difficilibus actibus. Non enim loquimur hîc de auditore qui scientiam docentem audit in schola. Talis enim ad rationem confugiens philosophari querit & nõ esse bonus: & sicut dicit Ari. nunquam habebit bene animum sic philosophans: sed illum bonum dicimus auditorem qui in scientia vtente auditum ad electionem refert & ad opus. Hic enim non est iudex eorum quorum non habet notitiam, nec ea eligit qui diiudicare non potest. Vnusquisque enim, sicut diximus, iudicat bene quæ cognoscit: & horum est bonus iudex secundum vnumquodque. Igitur bene iudicat eruditus in quolibet. Simpliciter autem, id est, vniuersaliter loquendo, circa omnia bene iudicat, qui circa omnia est eruditus: & si non circa omnia simul, tamen in quolibet genere est eruditus: & hoc nihil habet instantiæ. Eruditio enim est cognitio siue disciplina per quam aliquis extra ruditatẽ ponitur sui intellectus: & hoc in minoribus quæ in singularibus sunt operationum & circunstantiarum, non nisi per experientiam fieri potest: eò quod talia in vniuersali ratione doceri non possunt: & ideò auditor proprius diiudicans sermones propositos, debet esse expertus.

Bonus auditor.

Eruditio quid est.

CAPVT VI.

Quod nec iuuenis nec passionum insectator, est auditor scientiæ moralis.

IDeo politicæ siue moralis scientiæ non est est proprius auditor iuuenis: hic enim inexpertus eorum actuum siue operationum quæ sunt secundum vitam humanam. Rationes autem morales omnes sunt in his principiis, & de his conclusionibus. Amplius autem passionum insectator existens, inaniter audiet quantum ad auditum, & inutiliter quantum audita ad electionem & opus non refert. Et hoc est ideo: quia finis auditus moralis non est cognitio: parua enim cognitio est in his: sed finis eius est actus siue operatio. Et horum ratio patet ex præinductis.

Eustratij obiectio.

Contra prædicta tamen Eustratius obiicit dicens, quòd secundum hoc ignoranti & turpi hæc doctrina inutilis est: studiosus autem non indiget ea. Videtur ergo quòd omnibus sic inutilis est, studiosis scilicet & bonis & malis. Soluit autem ad hoc duobus modis. Primo quidem quòd hæc doctrina bonis licet non sit vtilis ad fieri bonos, tamen ad hoc est vtilis, quòd per rationem iudicare sciant & velle, quæ ante ex sola consuetudine diiudicauerunt & voluerunt. Malis autem etsi non proficiat ad electionem vel voluntatem, tamen ad hoc proficit quod ostendat in quib⁹ & quãtis sint mali: & sic omnibus prodest. Secunda solutio est, quod sicut medicinalis est curatiua corporum, ita moralis curatiua est animarum. Vnde sicut in medicina est medicina præseruatiua, conseruatiua, curatiua: ita est in morali, quòd in quibusdam curat & præseruat studiositatem ne amittatur, & in quibusdam curat & facit morum sanitatem. Hoc autem facit medicus aliquando ostendendo, aliquando operando. Moralis igitur docens omnibus prodest ostendendo studiositatis viam: quamuis non profit omnibus operando & perficiendo virtutem.

Resp̃sio.

Scientia moralis est curatiua animarum.

Hæ Eustratij solutiones soluunt quod obiectum est: quia quocunque modo prosit ostendendo omnibus, prodest iuuenibus & senibus, & studiosis & prauis: dictum est autem & per hypothesim suppositum, quod iuuenibus & prauis non prodesset. Propter quod dicendum, quòd auditor moralis scientiæ quæ est in vsu motum, est qui audit, & potius ex amore recipit auditum quam ex probatione, & omnem auditum ad electionem refert vel fugam: non autem eligit quod non diiudicat, nec diiudicat nisi de quibus eruditus est. Eruditio autem non est nisi per cognitionem singularium in quibus est actus. Iuuenis igitur proprius auditor huius scientiæ non est: eò quod est inexpertus. Passionum autem insecutor est motuum irrationalium insecutor: quia, sicut dicit Aspasius, passio est irrationalis animæ motus, quando scilicet anima irrationaliter mouetur ab vna quatuor passionum, quæ (sicut ipse dicit) sunt tristitia, timor, concupiscentia, & voluptas. Tristitia enim est motus præsentis mali, timor autem fuga futuri, concupiscentia autem appetitus boni futuri, & voluptas irrationalis spiritio boni præsentis. Talibus enim passionibus detentus, nec experiri potuit oppositum, neq; amare potuit auditum.

Contra Eustratium.

Alia responsio ad obiectionẽ.

Passiones animæ sunt quatuor.

Et ex his patet, quòd nihil differt quantum ad rationem auditoris iuuenis secundum ætatem qui inexpertus est, vel ille qui secundum morem est iuuenilis, quia viuit secundum passiones, & prosequitur singula ad quæ passionibus propellitur. Talibus igitur inutilis est cognitio ista, quemadmodum his qui incontinentes sunt. Incontinens enim est, qui vi passionis semper ad illicita propellitur. His autem qui secundum iudicium rectæ rationis omnia sua desideria perficiunt & operantur, multum vtile erit de his scire & audire. Et quidem de auditore & de eo qui dicere habet sine operatione, & qualiter demonstrandum est siue ostendendum in ista scientia, & quid proponimus dicere & ostendere, præcmialiter tanta dicta à nobis sufficiant. Hoc autem solum dicendum, quòd auditor scientiæ ciuilis est sicut auditor architectoricæ. Si enim architector demonstrando lapides & ligna, dicat quòd demonstrantur vtilia esse ad domum, & audiat hoc inexpertus in his quæ ad constitutionem domus pertinent, nullatenus scier auditum iudicare,

sed

sed vocabit expertum vt consulat & iudicet vtrum dictum architectoris verum sit: si autem expertus sit, statim diiudicabit. Per omnem eundem modum de auditore experto simile est in moribus.

TRACTATVS V.

De determinatione felicitatum secundum opiniones diuersas diuersorum.

CAPVT I.

De quo est intentio.

13. DETERMINATIS autem his consequens est dicere, quòd diuersi opinantes de felicitate sensetunt, secundum quod ipsa est ciuile bonum, & secundum quod summum bonum omnium operatorum. Ad hoc autem resumere oportet id quod superius est dictum, scilicet quod omnis cognitio & omnis electio bonum aliquod desiderat. Cognitionem autem dicimus, omne quod dirigit in opere hominis. Et hoc generalius est quam ars vel doctrina: quia ars factiuorum principium est, doctrina autem methodalis dirigit in ratione viæ quæ ab illo est accepta. Vnde ars & doctrina non sunt directiua omnium, sed doctorum & artificum: propter quod cum hic velimus loqui de felicitate secundum quod cadit in opiniones diuersorum, non possumus vti arte vel doctrina: quia multi ducuntur cognitione quæ nec ars nec doctrina est, sicut illi qui cognitionē accipiunt à propria experientia: & quādo differt cognitio, sequitur electio differens, quia eligibilia per cognitionem proponuntur, licet per appetitum vnum alteri præoptetur. Actus autem siue operatio ad opinionem non refertur: & ideò cum superius posuerimus quatuor, artem, doctrinam, electionem, & actum, per quæ probauimus, quòd omnis homo bonum aliquod desiderat: hic tamen quærentes de felicitate secundum quod est opinabilium bonorum, non indigemus nisi cognitione & electione: per hoc enim quod omnium cognitiones practicæ & omnium electiones bonum aliquod desiderant, ostenditur quòd felicitas ab omnibus opinata est esse illud bonum quod ab omnibus est desideratum.

Oportet igitur nos dicere secundum opiniones diuersorum quid nomine & diffinitione felicitatis, & subiecto siue supposito, quòd hic homo, quod in præhabitis diximus, ciuilem architectonicam desideret, quæ omnium architectonicarum præcipua & vltima est, & quomodo illud bonum sit summum bonum omnium operatorum. Non enim siquid est dicamus diffinitionē, nomine, & substantiam ipsius, nisi dicamus quomodo omnium operatorum sit summum bonum, non declarabimus ipsum secundum perfectionem suæ potestatis. Summum enim bonum quod vltimum est per analogiam, ipsum est ratio & causa quare omnia bona sunt, & omnium bonorum virtus virtualiter est in ipso, sicut in duce exercitus virtualiter colligitur virtus cuiuslibet eorum qui sunt in exercitu. Propter quod dicit Ariſt. in primo magnorum moralium, quòd felicitas bonum compositum est ex omnibus bonis quæ sunt sub ipsa. Dico autem compositum non collectiuè, quod discretè singula contineat, nec integraliter, sed quod essentialiter partes in se multas habeat ordinatas ad vnum, sed sicut totum potestatiuum, in quo virtualiter potestates omnes particularium virtutum & potentiarum perficiunt operationes. Omne enim quod ex multis fluit causaliter se habentibus ad ipsum, quamuis in essentia sit simplex, in se tamen habet omnium antecedētium virtutes. Causa enim primaria influit super secundariam, & secunda causa habet à prima, & quod est, & quod causa est: & in hoc modo vltimum bonum semper summum est, & in hac compositione simplicitatem suæ substātiæ non amittit, sicut dicitur in libro de causis. Sed potius per talem compositionem efficitur indiuisibile simplex: quia per talem compositionem non recedit ab vno primo, sed potius appropinquat vni primo bono. Nec autem ipsa componentia sunt in ipso per ipsorum diuersitatem, sed per analogiam ad vnum in quo saluantur virtualiter & excellenter & simpliciter. Hoc autem à nobis in principio istius scientiæ determinatum est. Dicamus ergo resumentes, quoniam omnis cognitio & electio bonum aliquod desiderat. Dicamus autem terminando quid est hoc bonum per diffinitionem & suppositum, quod dicimus ciuilem architectonicam desiderare, quæ princeps est & præceptiua omnium, & quid est omnium operatorum summum bonum.

Felicitas quid sit.

CAPVT

CAPVT II.

In quo opinantes conueniunt.

34. CONferentes autem omnium antiquorum opiniones, omnes inuenimus consentire in nomine ferè, valdè paucis exceptis qui iniqua de felicitate cogitauerunt, vel propter diuersitatem quam ex consuetudine habebant, in qua detenti à contrariis, de felicitate cogitare non poterant: vel non curabant: vel forte de fine moralium non moraliter tractauerunt, felicitatem ponentes fructum alicuius boni, quod moribus hominum non est coniungibile, sicut Platonici, vel etiã Hesiodistæ felicitatem ponentes post mortem, quæ in hac vita haberi non potest. Plato enim felicitatem ponit coniungi ad comparem stellam. Hesiodistæ autem conuersationem inter deos habere, & cum diis viuere: & in diuinitatem transmutari summam dixerunt esse felicitatem. In nomine tamen conuenerunt: quia summum bonum dixerunt esse felicitatem: & cum opiniones omnium in duas vias diuidantur, scilicet secundum quod videtur pluribus, & secundum quod videtur excellentibus & sapientibus, vtrique in nomine conuenerunt. Et huius causa est: quia felicitas duas habet intentiones. Vnam quidem: quia summum bonum est. Secundam autem inquantum refertur ad operationem: quia scilicet omnem operationem expeditam & perfectam ad nutum facit, & inquantum summum bonum est, omnium bonorum est ratio & causa. Inquantum autem operationem facit expeditam, ab omnibus desideratur & quæritur. Omnes enim ad votum & nutum viuere quærunt, & propter illud agunt quicquid agunt: & cum dicunt hæc essentialia esse felicitati, omnes in nomine conueniunt: quia nomen nihil aliud est, nisi implicita diffinitio, & diffinitio est nominis per singula explicatio: & ideò ab ipsa veritate coacti in nomine conuenerunt.

Opinio Platonis.

Felicitas habet duas intentiones.

Conueniunt autem & in aliquam nominis diffinitionem: bene enim viuere dicunt esse idem ei quod est ad votum & nutum viuere. Cum autem viuere sit animæ actus, & animæ actus non sit perfectus nisi per potentias determinetur, sicut in præhabitis determinauimus, ideo dicunt, quòd bene viuere & bene operari sint idem quantum ad felicitatem. Vt enim logicè loquamur, nihil est in genere quod non sit in aliqua specierum: & secundum hunc modum nihil conuenit animæ, nisi quod conuenit secundum aliquam potentiarum. Bene igitur viuere quod est animæ actus, ad operationes potentiarum animæ refertur. Propter quod dicit Arist. in magnorum moralium libro primo, quòd viuere quidem animæ est actus, bene autem viuere virtutis animæ, sicut in omnibus aliis. Citharistæ enim citharizare est: bene autem citharizare virtutis artis est citharistæ. Ita & hi omnes opinionem acceperunt, quod sicut bonum summum felicitatem dixerunt, ita felicitatis diffinitionem secundum aliquem, licet obscurè, modum perceperunt. Felicem enim dixerunt bene viuentem secundum animam, & bene operantem secundum potentias: bene autem viuentem dixerunt bonum siue felicem. Et hæc videtur fuisse opinio Tullij dicentis in Hortensio dialogo, quod beatus est, cui omnia optata succedunt. Nomine igitur quidem ferè à pluribus confessum est tanquam hoc ex principio sit suppositum quid nomine sit summum bonum. Felicitatem enim & multi & excellentes dicunt summum bonum esse, propter hoc quod felicitatem supponunt esse summum bonum & omnium bonorum causam. Et cum nihil bene intelligatur per nomen, maximè quod est habitus vel virtus, cuius tota & substantialis diffinitio est ad actum & operationem, nisi etiam videatur propria operatio ipsius: & ideò multi & excellentes concorditer dicunt, & bene viuere & bene operari idem esse cuique quod felicem esse. Multi autem dicunt plebeii qui ex substantia inducti parum vtentes ratione dicunt hoc quod dicunt. Excellentes autem dicimus, quos carientes dicunt, quod sonat gratiosos, qui aliqua gratia præfulgent rationis, qui rationi adhærentes aliquid melius quam sensui apparet, summum bonum esse dixerunt. Licet enim homo sit animal per naturam, tamen animalitas non facit hominem vt homo est, sed rationabilitas. Et ideò cum animal sensibile sit, bonum hominis vltimum non potest esse in sensu, sed in ratione: quod excellentes considerauerunt. In hoc tamen conuenerunt cum plebeiis, quòd summum bonum felicitatem esse arbitrati sunt, & quod hanc in actu bene viuendi esse supposuerunt.

CAPVT III.

De differentia opinionum circa felicitatem.

DE subiecto autem felicitatis siue supposito quid sit in numero, & specie, & genere, altercantur multi plebeii cum sapientibus, quos carientes & excellentes diximus: quia non similiter & secundum vnam rationem multi qui dicuntur plebeii, tradiderunt de hoc cum sapientibus & excellentibus: eo quod plebeii ex sensu, sapientes autem ex ratione procedunt. Plebeii enim propterea quæ apparet in sensu, bona admittunt, apertorum siue apertam delectationem ferentium, & manifestorum, ita scilicet quod in veritate rei se habeant sicut apparet in sensu, felicitatem esse dixerunt: & illi vt in pluribus diuisi sunt. Quidam enim voluptatem esse dixerunt, quidam autem diuitias, alij autem honorem.

De felicitate quare opinantes diuersificati sunt.

Huiusmodi autem diuersitatum causa est: quia felicitas quæ expetitur, in duplici intentione oportet quod expetatur: aut enim vt summum

summum bonum quod in omni mouet bono: & hoc competit ei secundum substantiam: & secundum effectum experitur, quo humanam expeditam faciat operationem. Secundum vtrumque enim modum felicem dicimus, cui ad votum optata succedunt. Si autem operatio impedita sit, aut ex parte intrinseci in ipso operante impeditur, aut ex parte deficientis extrinseci: & si intrinsecus impeditur, non potest impediri nisi ex contrario habitu ligante potentiam operantis, vel ex imperfectione habitus potentiam non perficientis ad actum: & vtroque istorum modorum natura operantis tristatur & constringitur, & constricta ab opere retardatur. Perfecta autem & remoto habitu disligatur & dilatatur & distendirur. Dicit autem Aspasius, quòd voluptas nihil aliud est nisi naturæ diffusio & effusio super actum & operationem ex proprio & connaturali habitu: & hac ratione moti voluptatem summum bonum dixerunt.

Quod voluptas sit felicitas.

Si autem ab exterioribus expeditur homo ad operationes, non potest esse nisi altero duorum modorum, scilicet ab his quæ organicè deseruiunt, aut ab his quę subiectiuè. Nihil autem naturaliter deseruiendo organicè, omnes expedit operationes ad nutum, nisi diuitiæ quæ vniuersaliter sufficientiam repromittunt, & omnium fortunarum incontradicibiles sunt fideiussores: & ideò diuitiæ opinionem acceperunt, quòd essent summum bonum, quod facit esse felicem.

Quod diuitiæ sint felicitas.

Si autem expeditur à subiectis ad operationem: tunc est sicut modius nilij, qui facit sonum, quem granorum quodliber facere non potest: & sicut tractus nauis, quem nullus singulorum mouere potest, sed omnibus relatis ad tractum primi trahentis perficitur: & sicut in duce exercitus est victoria, quæ ab omni virtute subiectorum completur: sicut reges & potentes expeditam habent operationem, eò quod omnes subiecti ad voluntatem deseruiunt. Et tales dixerunt honores esse summum bonum, honorem, gradum dignitatis & prælationis appellantes: eò quod honor præmium virtutis est: gradus autem dignitatis, sicut dicit Tullius, virtuosis pro præmio virtutis olim attribuebantur.

Quod honores sint felicitas.

Nec potest aliquis cogitare quartum quod ad omnes expediat operationes. Vniuersaliter enim expediens in exterioribus, vel expedit relata inferiorum potestate ad superiorem, vel organicè. Intrinsecus autem expediens est laxans potentiam & operationem. In apertis ergo summum bonum quærentes, aut voluptatē, aut diuitias, aut honorē posuerunt. Et si alij aliter dixerunt, non est curandū: quia paruam rationē dicti sui habuerunt, vel fortè nullam. Voluntas enim aliquando etiam nulla ratione eligit & operatur: ratione, inquam, quæ aliqua veritatis regula gubernetur. Secundum particularem autem appetitum, quo aliquis desiderat expediri ad operationes quasdam, nil prohibet, quin idem à se in felicitatis appetitu discordet, secundum quod à diuersis suis sentit impediri operationes: & sic ægrotans à votis impeditus, sanitatem reputat felicitatem. Mendicans autem qui dicitur, quasi manu dicens propriam inopiam, cum manum extendit ad quemlibet, felicitatem dicit esse diuitias, non quidem secundum quod fideiussores sunt omnium organicè ad virtutem deseruientium, sed secundum quod sunt supplementa necessitatis. Qui autem soli conscij sunt ignorantiæ, & ex hoc ab operationibus intellectus impediuntur, omnes qui magnum aliquid & admirabile quod super facultatem cognitionis eorum est, dicunt, tanquam felices & beatos admirantur.

Ergo colligamus dicta eorum qui in apertis & sensibilibus felicitatem esse posuerunt. Dicimus, quòd de felicitate quæ est secundum subiectum altercantur, & non similiter multi plebeii sapientibus qui rationem sequentes tradiderunt de subiecto felicitatis. Plebeii quidem enim aliquid de numero apertorū in sensu & de numero manifestorum in proprietatibus sensibilibus dixerunt esse felicitatem, vtputa voluptatem, diuitias, aut honorem. Alij autem aliter dixerunt in sensibilibus opinionem accipientes, de quibus non est curandum: quia parua ratione inducti sunt. In particularibus autem appetitibus idem frequenter à se dissentit in positione felicitatis, secundum quod à diuersis suis sentit impediri operationes: & sic ægrotans sanitatem dicit esse felicitatem, mendicans autem diuitias: conscij sibiipsi ignorantiæ, eos qui magnum aliquid & super omnes ipsos dicunt, admirantur.

CAPVT IV.

De his qui felicitatem dixerunt omnium bonorum causam.

INter excellentes autem de quibus superius diximus, quos Græci carentes vocant, quidam existimauerunt, quòd summum bonum quod est felicitas, quoddam bonum est diuinum & separatum, quod est præter hæc bona sensibilia, quæ in multitudine existunt. Alij quiddam & separatum ab eis, quod secundum seipsum & secundum suiipsius substantiam bonum est, & pura bonitas, à nullo suæ bonitatis habens causam, & quod omnibus bonis formalis causa est suæ bonitatis, ex quo sicut ex quodam sigillo procedunt omnia quæ participatione bonitatis sunt informata. Hoc enim necesse fuit dicere Stoicis, qui dixerunt, quòd non est bonum nisi virtus, & quod virtus nec assuescibile nec discibile siue scibile bonum est, sed Dei donum quod à bonitate diuina hominibus imprimitur, vt diis similes efficiantur: quod licet Socrates dixerit & ante eum Pythagoras, qui ad numeros omnia moralia induxit: tamen post amborum illos veniens Plato hoc dictum articulauit & distinxit, dicens principium ideam esse bonorum siue formam, ad quam omnia quæ participatione bona sunt, sigillantur & formantur: & felicitas vniuscuiusque eorum est, si ad comparem formam referantur: hanc tamen formam

mam ante rem esse dixerunt præhabentem simpliciter & naturaliter omne quod formatum est ad ipsum, sicut lignum quod est paradigma calceorum præhabet & simpliciter sine compositione corij omnes habet formas calceorum formatorum ad ipsum: & sicut sigillum præhabet omnes formas sigillatorum, præhabet enim formali & optima, & non secundum effectum.

Idea habet in se duo.

Idea autem hæc siue forma duo in se habet, scilicet respectum ad causam, & respectum ad effectum quem formæ. Et secundum respectum ad causam qui est primus metonomasticæ artis, est omnia reducens ad effectum. Secundum respectum autem quem habet ad formata, infusus est motibus stellarum & orbibus & figuris & radiationibus & in præliationibus elementorum & seminibus generabilium quæ formantur. Sic enim articulatur & determinatur vt informet generata. Quam implexionem causarum ex prima causa vsque ad vltimum effectum per omnia media articulatiua & determinatiua antiqui fatum vocauerunt: & potentiam quæ generato adhæret ad successus felicitatis, ex huiusmodi causarum determinattone vocauerunt eufortunium. Impotentiam autem oppositam infortunium appellauerunt. Propter quod etiam multi fortunam felicitatem esse dixerunt. Omnes autem alij sensibilia non sequentes in idem consueuerunt.

Patet igitur, quòd quidam existimauerant præter multa bona quæ sensibilia sunt, aliud aliquid esse secundum seipsum bonum, existens quidem omnibus causa essendi bonum. De opinionibus diuersorum hæc dicta sufficiat: quia omnes opiniones quæ de hac materia cum hac ratione vel nulla dictæ sunt, perscrutari inutile est: cum diuersitas opinionum aliquid vtilitatis conferat scientiæ vel arti, ad operationum autem nihil confert. Cum autem, sicut prædiximus in antehabitis, hæc scientia superficialis sit, sufficiens est est in hac materia opiniones ponere, quæ superficie tenus apparent vel existimari possunt aliquam habere verisimilitudinis rationem. Cum enim opinionum collectio aliquid deseruiat scientiæ, nihil deseruit electioni, sed fortè impedit. Ex hoc enim, quòd diuersorum opiniones recitantur, nescitur quid eligatur, nisi opinio valdè verisimilibus rationibus adiuuetur: & ideò omnes quidem perscrutari opiniones inane fortassè est. Fortassè autem dicimus: quia si conferat electioni. Sufficiens autem est eas maximè ponere quæ superficie tenus apparent, vel existimantur aliquam habere rationem, per quam verisimiliter ostendatur quid sit eligibile.

* * *

CAPVT V.

De via quæ circa istas opiniones est disputandum.

75. QVamuis autem in omnibus scibilibus verum sit, quòd rationes ex quibus à principiis ad principiata proceditur, differant ab illis rationibus quib⁹ à principiatis proceditur ad principia: tamen in hac scientia præcipuè est hoc aduertendum. Differentia autem existit in duobus. Primum quidem est, quòd rationes quæ à principiis & causis ad principiata & causata cognoscendo deducunt, sunt ex prioribus secundum naturam sumptæ & simplicibus, & per viam resolutionis sunt acceptæ, & demonstrant propter quid: & ideò primo loco certam faciunt scientiam, omni necessitati subnixam. Rationes autem quæ fiunt è contrario ad principia manifestanda, sunt ex prioribus quoad nos in sensu & ex compositis, & non demonstrant nisi quia: nec accipiuntur per viam resolutionis, sed compositionis: propter quod non faciunt scientiam quæ stet omnino, quia post demonstrationem quia adhuc quæritur de causa propter quid.

Propter quod & Plato dubitauit in agonisticis, quid melius esset in his qui currunt & pugnant in stadio, quod à principiis stadiorum vel spatiorum cursum vel pugnam inciperent, & sic ad finem tenderent: vel à terminis, & sic ad principium venirent. In termino enim sedens athloteta dicebatur, qui adolescentibus in stadio currentibus & pugnantibus brauium ostendebat & vincentibus dabat, & ostensione brauij currentes & pugnantes prouocabat, vt omnia transeundo cito venirent ad brauium. Si autem incipiendum esset à principio vbi sedit athloteta, brauium vt videretur nec in continua contemplatione esset currentis & pugnantis, & hoc posset retardare cursum vel pugnam: quamuis fortè naturalius esset ab athloteta currere quam ad ipsum: quia viæ indicium & rationem dat athloteta.

Similiter est in moribus in quibus sicut brauium est felicitas: via autem virtutum exercitium, & operationes ex quibus inducitur virtus, cursus sunt principium: & ideò quamuis naturalius esset à felicitate incipere tractatum, & ex ipso peruenire ad determinationem virtutum, & tandem ad operationem determinationem facere & delectationem: tamen quia brauium ostensum multum prouocat, nobis vtilius est ab exercitio operationum incipere, & sic virtutes adipisci, & adeptione virtutum perfectam felicitatem acquirere. Prima enim via magis deseruiret contemplationi moralium bonorum. Finis autem in moribus principium est motus, mouens ex seipso: & ideò secunda via melior est ad hoc quod aliquis efficiatur bonus. Si autem aliquis vellet demonstrare propter quid homo inter alia felicitatur animalia, oportet incipere

incipere à principiis, qualiter scilicet anima hominis est imago Dei & instrumenti intelligentiæ, & per hanc naturam felicitatem habet summo bono similem, sicut Plato processit in dictis suis. Et ideò non lateat nos in hac scientia, quoniam differunt rationes quæ à principiis deductæ sunt ad principium, à rationibus quæ à principiis deducunt ad principia.

Bene autem & Plato dubitauit hoc & quæsiuit, vtrum à principiis ad principiata, vel à principiatis ad principia esset vna & eadem via: quemadmodum in stadiis vna & eadem via est in substantia spatij ab athloteta, qui in principio conducti stadij sedet, ad terminum cursus, vel è contrario. Platoni enim videbatur, quòd vna esset via terminis & habitudine differens: & ideò vtroque modo æqualiter posset procedi.

Cognita sunt duplicia.

Ex dictis autem colligitur, quòd incipiendum est à cognitis. Cognita autem dupliciter sunt: quædam enim nobis sunt cognita, quæ propinqua sunt sensui: quædam simpliciter cognita sunt, sicut principia & causæ, quibus demonstratur principiatum & causatum. Et quicquid sit in aliis scientiis, in ista scientia fortè melius est & vtilius incipere à nobis cognitis: Si enim finem consideremus, pro certo finis est principium. Quantum enim ad ea quæ speculationis sunt in hac scientia, necesse est esse finem principium: eò quod ea quæ ad finem sunt, speculari non possunt, nisi ex finis ratione. Cuius exemplum dat Eustratius in speculatione domus, in qua qui ædificare vult, domus compositionem & figuram considerat, & per rationem domus venit ad speculationem tecti, & per figuram tecti considerat qualiter ponantur parietes. Totam verò altitudinem considerat ex dispositione fundamenti quod tantam altitudinem possit continere. Vnde speculatio finis prior est & totius speculationis principium, sine quo nihil aliorum posset speculari. In operatione autem quæ præcipuè attenditur in arte & moribus, è contrario proceditur. A positione enim fundamenti venitur ad erectionem parietum, & sic proportionatum tectum superponitur: & per hoc finis ædificij attingitur, qui est domus perfectio: & in hac via finis causa est omnium eorum quæ sunt ad finem. Et hoc est quod communiter dicitur, quòd finis est primum in intentione & vltimum in executione. Et ideò dicit Plato, quòd solus finis inter causas est principium & causa. Principium quidem secundum rationem: quia omnia diriguntur ad ipsum. Causa autem secundum esse, secundum quod vnicuique adducit vltimum suæ perfectionis. Quia tamen speculatio est ante operationem & quodammodo causa eius, sicut necessitans & informans & dirigens eam, ideò finis simpliciter dicitur esse principium, sicut omnem ordinans decursum eorum quæ ordinata sunt ad ipsum: sicut & athloteta in agonistis & cursibus principium est totius cursus & agonis, sicut ordinans & disponens. Terminus autem est vnde agonistæ vel cursores cursum incipiunt ad athloteta: quamuis interiacens spatium vnũ sit subiecto penes terminos differens, sicut ascensus & descensus in scala. Talis enim spatij signatio est inter principium & principiatum in moralibus: quia felicitas & virtus principium sunt omnium nostrarum operationum & causa: & tamen non acquiritur felicitas & virtus nisi per operationes: & hæ nobis notiores sunt, quia nos sumus domini earum, & à nobis procedunt & fiunt.

Auditor ethicæ.

Propter quod oportet in operatione consuetudinibus bene duci & assuesci circa bona & iusta & vniuersaliter circa omnia ciuilia, eũ qui auditurus est de moribus dicentem sufficienter, eo scilicet audiru quem in antehabitis determinauimus. Ex consuetudine enim amabilis fit operatio virtutis, & amore facile audit & acquiescit. Si autem assuetus non sit, abominatur ea quæ audit & contradicet. Propter quod etiam dicit Sapiens, quòd non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde suo. Talis autem processus ex causatis ad causas, est principium cognitionis quia est, & non propter quid est.

CAPVT VI.

Quod magnus in hac via in moribus est profectus.

16. EX tali tamen processu maximus est in moribus profectus. Qui enim assuescit in operationibus, ex assuetudine in naturam quandam ponitur. Propter quod virtutes vt verè modum habentes efficiuntur amabiles: & talis si consuetudo perfecta sit, iam habet in se operationum principia, quæ sunt virtutes. Et si consuetudo perfecta non sit: tamen quia iam dispositus est, libenter audit & facile suscipit ab alio virtutis doctrinam, quæ principium est operationum. Et sic talis vel habet vel suscipit vtique principia faciliter. Ponit enim in animo perfectum in virtute, & doctrinam eius, indignans sibi & irascens, quod non similiter perfectus est. Si autem nec per se habet principium, nec per alium in animo ponit à quo suscipiat, inutilis est ad honestam conuersationem: quia nihil humanorum vnquam perficiet: vnde dicit Aristot. Cui autem neutrum existit horum, audiat quod Hesiodi, hoc est, bona carmina. Iste quidem optimus est, qui ex se habet principium. Bonus autem & ille rursus est, qui dicenti obediat. Qui autem nec ipsemet intelligit, neque alium audiens in animo ponit, hic prorsus inutilis est vir. Animum verò vocat Homerus, quod Græci timon, id est, iram vocant, secundum quod animus ab impetu animositatis dicitur, & non ab anima: sicut etiam Arist. dicit in tertio de anima, quòd in rationali voluntas sit, in sensibili autem desiderium & animus: animum vocans irascibilem partem animæ.

CAPVT VII.

De disputatione contra opiniones defectus. Primo contra eam, quæ voluptatem dicit esse summum bonum.

17. MVlta quidē à me in antehabitis de doctrinæ moraliū & auditore & modo procedendi dicere oportuit: eò quod hæc scientia leges opponentium & respondentium & argumentationum in logicis determinatas seruare non potest: & ideo hic specialem doctrinam horum fieri oportuit, qua iam perfecta quantum sufficit ad propositum, vnde discessimus redeamus. Primum ergo in quo omnes opiniones superius inductæ concordant in in hoc quod quærentes felicitatem tanquam bonum humanum, non irrationabiliter moue bantur quando existimauerunt, quòd bonum humanum & felicitas est aliquid de numero eorum circa quæ est humana vita. Hoc autem est illud ad quod artes omnes & artificata & generaliter operationes humanæ referuntur. Differunt tamen in hoc multi ab excellentibus, quòd multi qui plebeii sunt & populares, sunt grauissimi. Graues quidem, quod à sensibilibus bonis intellectum non eleuant, sed voluptate carnali detenti, circa sensibilia tantum conuersantur, proni in terrena ad modum pecudum prospicientes: quod contra naturam hominis est teste Ouidio qui dicit,

Os hominis sublime dedit, cælumque tueri
Iussit, & erectos ad sydera tollere vultus.

Graviores autem sunt, qui à nulla virtute purgante vel purgatoria vel purgati animi intellectum depurant, vt vera bona valeant contemplari. Grauissimi autem in hoc, quòd ita delectatione illecti sunt, quòd etiam per exprobrationem euelli nō possunt. Exprobrabile enim est, quòd de multis sunt: exprobrabilius, quòd grauissimi: exprobrabilissimum autem, quòd turpia diligunt & persequuntur. Hi ergo sunt qui voluptatem, bonum humanum esse dixerunt: & ideò etiam illecti voluptate, vitam diligunt & persequuntur illecebrosam & voluptuosam, omnes opiniones suas ad voluptatem referentes.

De istis ergo positione loquentes redeamus vnde discessimus, vt in antehabitis pro suppositione vtamur. Bonum enim & felicitatem non irrationabiliter videntur Philosophi ex his rebus, quæ huius vitæ sunt & conuersatione humana acquiri possunt, æstimare. Moralia enim, sicut ante diximus, post æstimationem quantum syllogistico accipiuntur. Hac autem æstimatione ducti, multi quidem & grauissimi voluptatem bonum humanum esse dixerunt: ideò & vitam diligunt & voluptuosam. Est autem hæc positio Philosophorum qui Epicurei dicuntur, qui omnia ad materiæ speciem retulerunt. Aliæ autem opiniones fuerunt aliorum.

Epicureorum opinio.

Inter omnes enim vitas hominum tres maximè excellentes fuerunt, & sequaces habuerunt: quia non sine ratione dixerunt quod dixerunt. Has autem dicimus excellentes, non quia excellens bonum humanum omnes attigerint, sed quia excellenti modo, hoc est, per rationem dixerunt quod dixerunt. Harum trium vitarum ea est vna quæ antedicta est, quam propter hoc quòd vitanda est, nomine proprio hic non repetimus. Secunda autem est ciuilis, & tertia contemplatiua. Triplicis autem huiusmodi differentiæ causa est, quod principium quo homo progreditur ad operationes humanas intellectus actiuus & operatiuus siue practicus est, quo est omnia facere: eò quod nulli materiæ in numero vel genere vel specie coniungitur, cum ipse sit actus. Separatum autem ab omnibus, omnia potest facere si actiuum est, & omnia pati si passiuum est. Practicus autem intellectus, non nisi tribus modis principium esse potest humanarum operationum, scilicet aut secundum sui puritatem, aut secundum sui ad sensus reflexionem, aut secundum comparationem vnius ad alterum, secundum quod homo sibi soli vnit per intellectum, sed vt ciuis opera sua refert ad ciuilitatem. Et primo quidem modo opera perficit contemplationis, secundo verò voluptatis, & tertio ciuilitatis. Adhuc bonum humanum quod quæritur vel est vnius hominis in se, vel vnius in comparatione ad alterum: & quod est vnius in se, aut secundum sensum, aut secundum intellectum est. Et in sensibili quidem hoc est voluptas: in intellectuali autem bonum contemplatiuum in comparatione vnius ad alterum bonum est ciuile.

Intellectus practicus quomodo est principium.

Quamuis trium sectarum vna, Epicuri scilicet, voluptatem dicat esse summum bonum, & Peripateticus delectationem in contemplatione admirabilium purorum & firmorum ponat esse summum bonum: tamen distinctio sectarum non facit distinctionem viratum humanarum. Vita humana enim ad alios quam ad Philosophos extenditur. Multi enim & plebeii aliquod bonum obtinere nituntur, ad quod sine omni philosophia suas referunt actiones. Accidit ergo Epicuro voluptatem summum bonum dicere, ex eo quod omnia entium prima principia materialia esse posuit: & ideò finis qui principium est, secundum Epicurum in materia sensibili consideratur. Similiter autem Stoico accidit bonum ciuile ponere ex hoc quod principia posuit formalia in ratione, & non in materia existentia. Per eundem modum accidit Peripatetico contemplatiuum bonum ponere: quia Peripatetici arte resolutionis vtebantur, qua antiqui carebant, sicut dicit Aristot. Videbant ergo sensibilia & rationabilia ad intellectualia reduci.

Ex quo accidit Epicuro voluptatem dicere summum bonum.

Hoc autem suppositio hoc solum dicimus circa opinionem inductam, quòd multorum est & omnino bestialium, qui formam bestialitatis secundum animam inducunt: & sicut omnis potentia operatur per formam quæ in ipsa est, ita de cætero operationes non habent nisi ad formam bestiarum: & ideò videntur isti pecudum vitam eligere & per se electiones

ctiones pecudum facere: quod exprobrabilius est, quam si pecudes essent per naturam. Propter quod Homerus dicit de talibus, quòd in eis est grauis labor culturæ, in quo cultor plus laboris ponit, quam inueniat vtilitatis. Tres ergo, sicut dictum est, vitæ sunt maximè excellentes, scilicet & quæ nunc paulò ante dicta est, & ea quæ ciuilis est, & tertia quæ contemplatiua est.

Et multi quidem omninò bestiales facti videntur esse; pecudum vitam eligentes. Tales autem potius ex seipsis vsurpant sui dicti rationem, quam accipiant rationem ab ipsa re. Videntes enim eos qui in dignitatibus sunt constituti, à vulgo felices appellari (& in loco felicium sunt, eò quod rerum ciuilium gerendarum summa potestas apud eos) putant, quod vita illorum felicitas sit. Vident autem, quòd voluptatibus subiacent, & tales concupiscentiis subiacentes sibi assuescunt ministros, & ferè omnes similia patiuntur, sicut Sardanapalus de quo in Persarum historiis scripta sunt hæc verba. Sardanapalus rex Cirnio & Semiramę prosreatus, continuam in vino habuit habitationem, manens intus in palatiis: atma quidem nunquam attigit, nec ad venationem exiuit quemadmodum antiqui reges: vnxit autem faciem & oculos subpinxit, cum concubinis de pulchritudine & ornatus compositione decertans, omnino muliebri consuetudine vtens. Iste interfectus est à Perseo, in cuius sepulchro gulosi & adulatores scripserunt pro Epytetho. Hic tanta habeo, quanta comedebam & bibebam. Tamen Persius dicit, quòd duo fuerunt Sardanapali: vnus bonus, & alter malus. Bonus quidem vno die ad fortificationem regni, tres fundauit ciuitates, scilicet Anakiadataxi, Tarum, & Achatarim. Alter vero malus in sepulchro scriptum habuit, comede, bibe, epulare. Nulla enim tam digna sunt in vita, sicut digitorum detentione facere bolos. Ille autem malus multos habuit imitatores, quorum vnus statuam fecit in sepulchro suo, conserras manus super caput habentem, in in qua scriptum erat hoc prouerbium, Sone stas ô qui iaces defunctus, Tithono profundior, Chinino dulcior, Sardanapalo delicatior, profundatus, & depauperatus, deliciis destitutus iacet hic. Fabulamenta poëtarum dicunt, quòd Tithonus senectute vltima deposita, merito profundi cordis à deis in cicadam mutatus est. Chininus autem nepos fuit Farciabis regis Ciprorum, qui diuitiis excellebat. Sardanapalus autem Assyriorum rex in luxuria & deliciis viuens dissoluit proprium principatum: nunquam etiam à familiaribus visus, nisi ab eunuchis & puellis. Isti ergo adipiscuntur rationem: quia multi eorum qui in potestate sunt constituti, similia patiuntur Sardanapalo.

De Sardanapalo.

CAPVT VIII.

Contra eos qui honorem ciuilis vitæ finem esse posuerunt.

18. QVi autem in operatiuis excellentes siue carentes fuerunt, aliquid vltra sensum aduertentes, finem humanæ vitæ dixerunt esse honorem. Ciuilis enim vitæ ferè honor est finis. Ferè autem dico: quia cum finis vitæ duo habeat, scilicet quod per se, & propter se appetitur, honor quidem per se appetitur, sed non propter se. Propter se autem appetuntur, quæ non per accidens sed ex sui naturali & essentiali bonitate mouent appetitum. Nec est credendum, quòd aliquis vnquam inclinationem vel assurectionem præmium virtutis esse crediderit; sed potius honorem dixerunt esse dignitatem prælationis. Dignitates enim antiquitus virtuosis pro præmio virtutis concedebantur. Dicit autem Commentator, quòd honor hic dicitur gloria. Gloria autem est latè patens præconium, vt dicit Tullius. Quam gloriam multi etiam præsenti vitæ præelegerunt, sicut Achilles (vt dicit Homerus) præhonorauit ad breui mori, quam in longum sine gloria viuere. Aliqui etiam virtutem tanquam bonum aliis præhonorauerunt: & datur exemplum de Socrate, qui in virtute & sapientia viuens mortem præposuit temporali saluti, quam ex iniusta vindicta consequi poterat. Dicimus ergo, quòd huiusmodi honorem vel virtutem summè bonum esse posuerunt. Videtur autem honor magis superficie tenus esse bonum quoddam: eò quod quæritur tanquam summum bonum humanæ vitæ. Superficie tenus autem dico, quod extrinsecus est extra operantem, quamuis sit directiuum & procedens ad ipsum. Videtur enim honor magis esse in honorantibus, quam in honorato. Siue autem honor dicatur collatio dignitatis siue exhibitio reuerentiæ, semper est procedens ab honorante in honoratum. Bonum autem humanum quod vltimum, & perfectio humanæ vitæ est, proprium quidem est & non extra eum cuius est bonum. Alienum enim vt olim diximus, non est perfectio alieni.

Alia ratio est etiam: quia bonum vnius cuiusque tale est, quod diuinamus coniectutando quid difficulter auferibile. Honor autem facillimè auferetur: eò quod in alio est, qui si vult, tribuit: & si non vult, non tribuit. honor igitur hominis inquantum homo non est. Quod autem diximus, diuinamus, nemo miretur: in hac enim scientia, sicut ex præhabitis patet, diuinando & coniecturando & non demonstrando procedere oportet.

Amplius autem omnes qui de honore loquuntur, concorditer dicunt, quòd illi qui dicuntur honorem quærere, propter hoc quærunt vt credant seipsos bonos esse. Huius autem signum est: quia honorari quærunt à prudentibus qui sciunt quem honorari oportet, vt testimonio illorum conscij sibi sint de opinione virtutis: & quærunt honorari apud eos

à quibus cognoscuntur, ne honor impensus his, per errorem vel ignorantiam credatur esse impensus. Maximè autem quærunt honorari à quibus cognoscuntur. In virtute autem cognoscitur qui in virtutis & probitatis operibus testimonium habet, siue honorare sit conferre dignitatem, siue reuerentiam exhibere. Manifestum igitur est, quoniam secundum hos Philosophos virtus melior est honore: quia ipsi appetitum honoris referunt ad testimonium virtutis secundum regulam Arist. quam dat. Propter quod vnumquodque tale & illud magis. Vnde si honor appetitur propter virtutem, virtus magis appetitur. Vltimum autem bonum nunquam propter aliud appetitur. Honor ergo non est vltimum bonorum.

CAPVT IX.

Contra eos qui virtutem posuerunt summum bonum.

20. MElius autem opinatus est, qui virtutem summum bonum esse in vita dixit, quam qui honorem. Virtus enim essentialiter in beatitudine saluatur & substantiali virtute bonum operatur ad felicitatem quod non facit honor: & tamen virtus imperfectior est, quam quod sit summum bonum. Huius autem duo sunt signa. Vnum quidem, quòd virtus est habitus: habitus autem (vt dicit Auer.) qualitas est perficiens potentiam, qua quis aliquid agit cum voluerit. Vltima autem perfectio non est in habitu, sed in agere. Vltimum enim in esse & posse non potest amplius. Qui autem in habitu est, amplius potest: agere enim potest. Vnde habitus perfectio est sicut somnus, agere autem sicut vigilia. In omnibus autem melior est vigilia somno: propter quod dicit Arist. in secundo de anima, quòd duplex diffinitio animæ. Vna quidem, quòd est perfectio corporis organici potentiam vitæ habentis: quæ est perfectio sicut somnus, & diffinitio sicut conclusio. Alia autem qua anima est principium & causa huius vitæ secundum actum & operationem: & sic perfectio corporis anima est sicut vigilia, & est diffinitio sicut demonstratio dicens propter quid. Sic enim actiones vitæ semper emittit & influit in corpus, sicut sol semper euomit luces & emittit in hemisphærium. Virtus ergo habetur & in dormiente & non in operante. Felicitas autem cum operatio sit, eò quod vltimum bonum non potest esse nisi in operatione cum sit præfectio sicut vigilia, patet quòd virtus non est felicitas.

Secundum signum est: quia virtus in eodem subiecto secum compatitur miseriam: felicitas autem secum miseriam non compatitur: & ideò non vni & eidem opponuntur. Virtus & felicitas non sunt idem. Virtuosus enim & infortunatus & miser esse potest salua ratione virtutis. Paupertas enim non impedit castitatem, nec exprobratio & humiliatio impediunt humilitatem vel iustitiam. Tales autem talibus infortuniis subiacentes dicimus esse infelices: & sicut infelicitas & felicitas in eodem esse non possunt, ita nullus dicet felices talibus infortuniis subiacentes, nisi forte non propter amorem veritatis aliquam quærat defendere positionem, hoc est, opinionem extraneam alicuius nororum secundum philosophiam, sicut Heraclitus omnia moueri & dixit & defendit. Zeno autem nihil moueri asserebat. Et alij alias extraneas defenderunt opiniones animi, ex re rationem sumentes, inducti quod forsitan magis vtique aliquis finem ciuilis vitæ virtutem vltimum bonum humanæ vitæ existimet, quam honorem.

Virtuosus potest esse infortunatus.

Videtur & virtus imperfectior esse quam quod sit humanũ bonum. Videtur enim quod habẽs virtutem dormiat, vel non operetur aliquid per vitam humanæ operationis, quod felicitati non conuenit, quæ est operatio perfecta humanæ vitæ. Et cum his quæ dicta sunt, est aliud signum quod contingit virtuosum, virtutem perfectam habentem, mala pati & infortunatum esse, & plurimum in iniuriis, damnis, & pœnis: ita autem viuentem in sua felicitate nullus vtique felicitabit, hoc est, felicem esse dicet, nisi positionem extraneæ opinionis custodiat vel defendat, sicut est opinio eorum, qui in felicitate præsenti dicunt se deuenire ad summam alterius felicitatem seculi. Et de his quidem opinionibus satis dictum est: sufficienter enim de his in encyliis est determinatum. Encylia autem dicuntur carmina, in quibus vnum coincidit cum principio, & dicuntur ab en, quod est in, & ciclos quod est circulus, hoc est, carminibus circularibus, in quibus determinatum est, quòd felicitas & miseria in eodem esse non possunt. Patet igitur ex dictis, quòd virtus & honor non sunt vltimum & summum bonum humanæ vitæ. Tertia vita est contemplatiua, de qua breuiter pertransire non possumus: & ideò de ipsa in sequentibus vltimo libro huius scientiæ perscrutationem faciemus.

Expositio textus Lucralis.

CAPVT X.

Contra eos qui pecuniam posuerunt summum bonum.

IRrationabilius autem dixerunt, qui diuitias pecuniarum summum bonum esse dixerunt duabus rationibus. Quarum vna est, quòd pecunia violentia & acquiritur & amittitur: latrone enim spoliante latronem, quod violenter acquisitum est, violenter amittitur. Summum autem bonum in vita nec acquiritur nec amittitur, nisi operatione voluntaria. Diuitiæ ergo non sunt summum bonum. Secunda ratio est: quia diuitiæ nunquam quæruntur nisi alterius gratia. Summum bonum nunquam autem quæritur nisi per seipsum & propter seipsum. Diuitiæ ergo non sunt summum bonum. Propter hoc ea quæ antedicta sunt de voluptate & virtute & honore, rationabilius dicta sunt: quia illa ad minus sunt fines per se desiderati: Bonum autem diuitiarum in ratione sua claudit, quòd finis esse non potest.

1. ratio.

2. ratio.

Diuitiarũ bonum in quo consistit.

Diuitiarum

Diuitiarum enim bonum est instrumentaliter deseruire, & omnem necessitatem redimere. Quæcumque autem sic appetuntur, propter aliud appetuntur: & ita fines esse non possunt. Ratio tamen quare summum à quibusdam rudibus ponebantur, est: quia vniuersalem ad omnia promittunt sufficientiam: & tales nullam boni rationem considerant, nisi illam quæ est vtilis: propter quod philosophiæ detrahunt tanquam inutili: quia exteriorum bonorum acquiritur nihil per philosophiam: pecunias autem amant tanquam in ipsis sit summa beatitudo. Et iste appetitus non est tantum in plebeiis, sed etiam in solemnibus personis, regibus scilicet, & principibus, sicut fabulæ poetarum dicunt de Mida rege Phrygiæ, quod pactolus fluuius fluebat ei aurum continuè, & quod orauit quod quicquid tangeret, in aurum verteretur. Hæc omnia pro pecunia fecit, ita quod etiam sententias Iouis pro pecunia peruertit: propter quod Iupiter dedit ei aures asininas: quia non nisi asinino sensu diuitias ponit esse summum bonum: cum summum propter se & semper, & diuitiæ propter alterum desiderentur: non enim habet bonum per se, sicut est virtus & philosophia, aliquid ad quod referatur, cum sit ipsum oprimum, & hoc ipsum quod non refertur ad alterum: non igitur sit causa inhabilitatis, sed potius perfectionis in bonitate cuius est: propter quod dicit Eustratius, quod apud veteres in pace ciuitatū viri illustres & politici de communibus prouidebant studentibus in philosophia, vt ab omni solicitudine liberi intenderent speculationi. His rationibus vna additur ex ethica Eudemia sumpta, scilicet quòd diuitiæ sunt exteriorum bonorum: & ita sunt occasio mali frequenter sicut & boni. Bonum autem quod quæritur, intrinsecum est, & super omnes boni causa.

Midas rex Phrygiæ.

Recapitulatio dictorum breuis.

Vt ergo colligamus quæ dicta sunt, pecuniosus etiam violentus aliquis est. Et adhuc diuitiæ non sunt bonum quod quæritur: vtiles enim sunt: sed & alterius gratia quæruntur. Adhuc autem in exterioribus existentes occasio sunt boni & mali. Ideò magis quæ prius dicta sunt de virtute & honore & rationabilius fines humanæ vitæ esse vtique existimauerunt: hæc enim honesta vel honestatis partes propter se diliguntur. Siquis tamen subtiliter consideret, neque illa sunt humanæ vitæ fines: quamuis multi sermones ab Epicureis & Stoicis ad hoc probandum compositi sint. Hæc quidem igitur relinquantur, quia quantum ad propositam intentionem sufficit, satis dictum est de eis.

CAPVT XI.

De positione Platonis.

22. RElictis autem his vtilius est forte quærere de illo vniuersali de quo supra diximus, quòd quidam existimauerunt præter hæc multa bona sensibilia & rationabilia esse quiddam secundum se bonum ab omnibus istis separatum, quod omnibus istis causa est essendi bonum: hæc enim perscrutatio forte vtilior est & melior, quam quod deinceamur disputando contra eos qui summum bonum vel voluptatem vel pecunias vel honorem vel virtutes esse posuerunt. Quod autem forte dicimus, *Determinatio dubiæ fluctuationis.* ideò dicimus: quia inter duo trepidat noster animus: propositam enim materiam transgredi nolentes, videmus quòd hic nisi à principiis primæ philosophiæ terminari potest, quæ si inducimus, transgredimur propositam intentionem, quod peccatum est. Ab altera parte videmus hoc esse ad doctrinam vtile. Auditor enim facile à nobis accipiet, cuius non habet cognitionem: & ideò vtilitati doctrinæ intendentes, metas scientiæ istius excedere oportet: quod non fieret si casus istius vtilitatis non interueniret. Adhuc autem nos trepidamus & propter eos, quorum est ista opinio, qui amici nobis sunt. Nos autem in hac scientia docemus quod præcipuum in moribus est, subseruire amicis & in nullo offendere eos: & ideo quæstio obuia huic doctrinæ & doctrina offendens in hac quæstione à principiis suis eadem videntur: quia (sicut diximus) principia dat amicis benefacere & amicos non offendere.

Fluctuationis consolatio per triplicem rationem.

Hanc autem fluctuationem consolatur triplex ratio. Quarum prima sumitur ex parte veritatis: quia veritas vincit & inualescit super omnia. Arguentes ergo à minori dicimus, quòd minus videtur, quòd familiaria & propria destruenda sunt propter salutem veritatis, quam destruenda aliena quæ amicorum. Sunt autem destruenda propria & familiaria, si per ea & in eis periclitetur veritas. Multo ergo magis destruenda sunt ea quæ amicorum sunt, si ducant in periculum veritatis. *1. ratio.*

Secunda ratio est, quæ nos consolatur, quòd philosophi sunt, hoc est, sapientiæ amatores: & ideò salus veritatis non debet offendere. *2. ratio.*

Tertia ratio est, quòd ambo amica sunt & veritas & Philosophus: & cum omnis amicitia in fundamento aliquo fundetur, oportet quòd nisi amittat amicitia. Amicitia quæ est inter nos & illos, fundatur in amore veritatis: contra veritatem dictum non amicitiæ est contraria conciliationum & non impeditiuum. *3. ratio.*

Reuertamur ergo & dicamus, quòd forte melius est perscrutari vniuersale & quærere qualiter dicitur bonum, quamuis facta tali quæstione quædam nobis sunt obuia, & aliquo modo retrahentia. Obuia autem sunt propter amicos viros inducere ideas sumi: & quia amici nostri sunt qui ideas induxerunt, videbitur vtique forsitan melius esse, & etiam oportere ex ipsis legibus amicitiæ pro salute veritatis etiam propria & familiaria destruere, non tantum aliena. Aliter etiã videtur hoc, quia videmus eos Philosophos existentes. Et adhuc quia ambobus existentibus amicis, veritate scil. & Philosophis, sanctũ est præhonorare veritatem. Veritas enim de numero diuinorum est: sanctitas autem, vt dicit Aristo. in libro de laudabilibus bonis, est virtus scire faciens quæ ad Deum & diuina, iusta sunt, & ideò cultus veritatis sanctitas est.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

CAPVT XII.

De expositione positionis Platonis.

PLatonici autem ferentes in medium hanc opinionem, positione sua non faciebant ideas, in quibus prius & posterius dicerent. Propter quod neque numerorum ideam constituebant aliquam. Quod vt intelligatur, oportet nos positionem Platonis exponere. Ad hoc autem sex notanda sunt, quorum primum est, quòd Plato posuit vnum & vniuersale principium, quod est omnia præhabens, sine consilio & deliberatione faciens per seipsum, & quod illud est agens & forma & finis vniuersorum. Secundum est, quòd rationes factiui principij dixit esse enhypostatas, hoc est, per se existentes & separatas & diuinas, in mente diuina existentes, ad quas omnia alia referuntur. Tertium est, quòd has rationes dicebat esse vniuersalia & tota. Vniuersalia quidem: quia vnum in se ens idea, multa habet formata ex ipsa. Totum autem: quia totum terminat & omnes partes & ordinem partium adinuicem & ad totum. Quartum est, quòd has rationes intellectuales esse non dixit & non intelligibiles: intellectuale vocans ipsum lumen illustrans ad intelligendum: intelligibile verò id quod illo lumine illustratur vt intelligi possit. Quintum est, quòd has rationes dixit esse diuinas, & quasdam quidem inferiores, quasdam autem superabundantes: nullam autem esse quæ non sit efficax ad propriam operationem secundum omnem progressum quem habet in omnia ea quæ ordinantur sub ipsa: & tamen eas esse superstantes & superectas, corporibus non immixtas: corporibus autem & numeris dare numerum & mensuram & modum, per quæ referuntur ad ipsas ideas. Sextum est, quòd dicebat has ides esse exemplaria præsidentia conditoris menti, ad quæ aspiciens velut præsentia ad par figuret materialia: propter quod dicebat, quòd illa exemplaria sunt rationis conditores, & qui notionem faciunt de rebus & speculationem: nec dicebant eas esse qualitates quasdam vel scientias ab extra superuenientes, sed dicebant eas esse principaliter entia, & per se subsistentia, & per se operatiua, & per se intellectualia: & eorum quæ sunt in materia sunt, archetypa.

Expositio positionis Platonis.

1. *Notandum.*

2.

3.

4.

5.

6.

Vniuersale triplex.

Quia autem Plato dicit in prædicta positione, quòd principium vniuersorum est vniuersale, intellige, quòd triplex est vniuersale. Vnum quidem ante rem, & vnum in re, & vnum post rem. Illud quod est ante rem, est vnum quidem in se principium & causa formalis rei, ex quo multa formantur. Illud autem quod est in re, natura rei est, sicut forma natura rei dicitur: sed ab alia est natura, & ab alia vniuersale. Natura enim rei per hoc quod est rei quidditas & essentia. Vniuersale autem per hoc quod ponitur essentialis similitudo subiectorum. Post rem autem vniuersale est abstractionis. Illud enim non est vniuersale nisi abstractione: nō abstrahitur autē nisi rebus existentibus à quibus abstrahitur. Hoc autem vniuersale, vniuersale dicitur per relationem ad multos: & ideò istud vniuersale à Philosopho accidens dicitur: ab accidentali enim relatione naturæ simplici accidit quod in multis sit. Relatio autem hæc est sine differentia sui potentiæ existendi in multis: accidit enim rei, quòd sit in multis. Et de hoc vniuersali dicitur in primo de anima, quod vniuersale est, aut nihil est, aut posterius est.

Primo autem modo ideam Plato esse dixit vniuersale, & de hoc vniuersali, quia formale principium est, dixit quod omnia præhabet causata. Formale enim principium actiuum in se præhabet quicquid de esse formali est in principiato: ad se enim trahit omne quod per formam deducitur in esse. Nihil autem trahit nisi per similitudinem & proportionem tracti ad trahens: propter quod necesse est, quòd tractum præhabeatur per similitudinem attrahentem. Præhabet autem simpliciter composita, & immaterialiter materialia, & vnitè partita, & vniuersaliter particularizata. Simpliciter enim composita præhabet: quia non præhabet ea nisi secundum formam: compositio autem tota causatur ex materia: forma enim esse non indiget materiæ compositione: & ideo forma verius est in simplici, quam in composito. Materia autem ad esse indiget forma sine qua non est in actu. Et ideo cum præhabeat secundum formam, & non secundum materiam, simpliciter præhabet: quia simplicitas proprietas est formæ & non materiæ. Hæc eadem causa est, quare præhabet materialia immaterialiter: quia præhabet materialia secundum formam sine materia & appendiciis materiæ acceptam. Vltertius hæc eadem causa est, quare multa vnitè præhabet: multorum enim sub eadem forma existentium essentialis similitudo est forma. Similitudo autem est vnitas, quæ si referatur ad principium, nullam habet differentiam, sed indiuisibilem & simplicem vnitatem. Differentia autem est causa numeri, vt dicit Damasc. numerus autem causa multitudinis, vt dicit Pytha. In principio ergo in quo nec est causa numeri nec multitudinis, necesse est quod impartibile & vnitè sit quicquid in ipso est. Per eandem rationem habet vniuersaliter particularizata: particularitatis enim vna est causa & duo signa: causa quidem indiuiduatio per materiam: indiuiduatiuū autem entis scilicet est & esse præhabet: mensura autem entis est locus, & mensura esse est tempus, sicut dicit Philosophus: & ideò signum particulari quod sit hic & nunc. Si ergo & esset indiuiduatio, nō erit ens determinatum: & ideò nec hic nec nunc, sed vbique & semper est, vt dicit Arist. in primo posteriorum. In primo autem quod non præhabet nisi formam & simpliciter, nihil est indiuiduatiuum. Primum ergo præhabet particularizata vniuersaliter. Hoc dicit esse sine consilio faciens: eò quod non indiget deliberatione & consilio, quæ in solis dubiis sunt & possibilibus aliter fieri. Primum autē determinata diffinitione & immobili omnia perficit. De hoc dicit, quòd est faciens & forma & finis.

Faciens

Faciens quidem per actiuam potestatem, forma autem per ideæ rationem, finis vero per omnem ad ipsum relationem secundum vnius cuiusque propriam analogiam, omnia enim ad suum desiderant redire principium secundum naturam.

2. *positio.* Quod autem secunda positione has ideas dixit Enhypostatas esse. Enhypostatas dicit per se existentes ab eo quod est in, & hypostasis quod est per se existens substantia. Propter hoc dixit, quod ad sui esse in pura simplicitate subiecto non indigent qui secundum esse vniantur. Separatas vero dicit, quòd nec materia deprimuntur, nec præ omnibus obumbrantur, nec particularizationibus ad minus quam possunt restringuntur. Diuinas verò dicit quia diuina virtute, quæ prima omnium virtutum est, faciunt quod faciunt, & non aliquo Philosophorum instrumento vel virtute. Has in mente diuina dicit esse: quia mens diuina artifex est omnium eorum quæ sunt: in artifice autem præexistunt, vt scilicet rationes artificiorum. Ad has omnia alia debent referri. Omne enim quod imitatur, refertur ad primum quod imitatur. Formæ autem quæ sunt in materiis, imagines sunt ab imitatione dictæ: eò quod per imitationem referuntur ad primas formas quæ sunt causa earum.

3. *positio.* Quod autem in tertia positione dicit, quòd sunt vniuersalia, intelligit vniuersalia quę sunt ante rem, quæ non de multis & in multis, sed super multorum: sicut sigillum cum sit vnum in se, vniuersalis forma est ad omnia quæ sigillantur ad ipsum & ab ipso: sicut Pytha. dicit masculinum vniuersale, & fœmininum particulare: quia vnus masculus implet multas, fœmina autem impletur ab vno, & sistit nisi rursus euacuetur. Totum vero dixit: eò quod illa forma participata trahit & disponit & terminat, ita quod nihil remanet de materia quod non determinetur in formam totius & partis.

4. *positio.* Quod autem in quarta positione dicit, ex similitudine oportet nos intelligere: sicut enim lumen solis in luna & ioue vel marte vel alia stella, per influxum quidem est à sole, per determinationem autem ad actionem in luna vel ioue vel marte vel alia stella in omnibus tamen his est vt illuminatio, & non illuminatum. In colore autem est etiam lumen, & est sicut illuminabile, & non sicut illuminatio: propter quod color non mouet visum nisi secundum actum lucidi quod est illuminans. Et illuminatio in forma quæ est idea, non aliquid receptum est in lumine primæ causæ vel aliquid additum illi, sed est ipsum lumen mentis diuinæ: & ideò est intellectuale & ipsa intellectualitas intelligentiæ.

5. *positio.* Quod autem quinta positione dixit esse diuinas, apud omnes antiquos diuinum dicitur esse creatiuum. Creatiuum autem est, vt dicitur in libro de causis, quòd nullo præsupposito causat: hoc enim denuo causare conuincitur ex necessitate. Quod vero dicit, quòd quædam sunt inferiores, & quædam superabundantes, non ideò dicit, quòd infetioritas & superabundantia sint differentiæ diuersitates primarum secundum genus & speciem facientes: sed quia faciunt differentiam in esse formarum, quia à principio istæ formæ per influentiam fluunt in intelligentiam primi ordinis, & per influentiam primæ causæ & primi ordinis intelligentiæ fluunt in intelligentiam secundi ordinis, & sic deinceps: & quantò distant à primo, tantò efficiuntur inferiores secundum esse. Superabundantes autem sunt secundum quod sunt in primo omnium principio: eò quod secundum esse quod habent in illo, omnem superant capacitatem recipientium inferiorum: secundum tamen omnem processum quo sic procedunt, nunquam propria operatione destituuntur. In toto enim processu à primo motore vsque ad vltimam materiam omnia formant & assimilant, & per analogiam assimilationis referunt ad primum quantum possibile est vnius cuiusque: & quamuis ita forment, tamen sicut superstantes ad se trahunt, sicut desideratum trahit desiderium, vt dicit Arist. & non trahitur ab ipso desiderio nisi per accidens: sicut auis venatiua piscium trahit piscem, & non trahitur ab ipso nisi per accidens, scilicet inquantum est opponens piscis. Hoc etiam modo non inmiscentur per se, sed per accidens, scilicet quod trahere non possunt nisi tangant & misceantur: tamen quia semper secundum omne dependet à primo, & non è contrario, superectæ sunt à materia, non depressæ. Has dixit numerum & mensuram & modum præstare rebus: quia per hoc quod formant, terminant & distinguunt in numerum. Terminatio enim & distinctio causa numeri sunt. Materiam enim dant in proportione materiæ ad formam: quia commensuratione indigent, vt ibi tantum terminatum sit, quantum potest terminare terminans. Per has autem proportiones omnia formata sub formis concluduntur, & per assimilationem ad primum principium referuntur. Modum autem dant in virtutibus actiuis & passiuis, quibus materiam præparant ad sui participationem. Illæ enim virtutes instrumenta sunt formæ terminantis: & ideò agunt non in ratione suiipsarum, sed potius in virtute formæ cuius sunt instrumenta, sicut calor digestiuus agit in virtute animæ, & non in virtute ignis.

A primo motore vsque ad vltimam materiam omnia formant & assimilant.

Quod autem in sexta dicit positione, quòd 6. *positio.* sunt exemplaria propter relationem quam habent ad exemplata: & cum relatio innascatur ex imitatione, sicut dicit Aristot. & imitatio nulla sit in primis, non possunt rationes secundum rem esse in prima forma: sed potius secundum rem sunt in secundis quæ imitantur, & secundum solam respectus rationem in primo sunt ad quod referuntur. Cuius pulchrum dat exemplum Boëtius. Columna enim immobili stante, eidem efficitur dextra & sinistra, & superior & inferior, & anterior & posterior, præsens & absens, per mutationem transeuntis de situ ad situm sine omni mutatione quæ sit in columna. Relationis igitur essentia in columna existens quibus dextra & sinistra, superior & inferior, anterior & posterior, præsens & absens est, non est per multitudinem aliquam quæ sit in columna, sed potius per multitudinem quæ est in differentiis situum ad columnam se præsentantium:

Idea tantum vna est.

propter quod idea vna est, & ideæ pluritas non est in ipsa nisi per rationem: quia diuersimodè ideata comparantur ad ipsam. Istæ idcæ sunt rerum notiones: quia in processu suo sunt rerum formæ. Forma autem notio est & principium cognoscendi. Et quod dicit, quòd conditor aspicit ad exemplaria, non est dictum nisi per metaphoram: quia sicut in inferioribus artifex operationem dirigens in exemplar, non errat: ita impossibile est errorem incidere in opificem primum, qui seipso fuit ipsius est exemplar. Has rationes dixit esse conditores, quia solæ formæ dicuntur. Condere enim dicitur simul dare. Sola autem forma est, quæ simul totum esse donat. Quod autem dicebant has non esse qualitates aduenientes, ideò dixerunt: quia lumen primæ causæ per omnem esse materiam diffundit, & in intimis vniumquodque comprehendit, & ex intimis se diffundendo in totum omnia ad esse conducit: & ideò qualitas adueniens non est, sed ex intimis procedens forma ad actum & effectum producta, attingens à fine vsque ad finem fortiter, & disponens omnia suauiter. Per hunc modum etiam non sunt scientiæ extraneæ ab exemplari venientes: sed sicut principia essendi, ita sunt principia cognoscendi. Per hoc autem quod formæ sunt & non imagines vel resonantiæ, necesse est, quòd materiæ non sint immixtæ, sed puræ & separatæ. Quia & imago per hoc quod refertur ad formam, forma est. Per hoc autem quod habet esse in materia, imago est: quia sic est de numero secundorum primum imitantium. Et ex hoc intelligitur quomodo omnia secunda & tertia & sic deinceps per ideam quæ forma est, referuntur ad primum archetypum. Ex hoc autem sequitur, quòd formarum participatio est substantiæ participatio siue substantialis formæ. Omnia autem eorum quæ per vnũ respectum vnam etiam substantiam participant, participatio est immediata æqualis, ita quod nec secundum magis & minus, nec secundum prius & posterius: sicut patet in participatione individuorum ad speciem, & participatione specierum ad genus. Hæc igitur est Platonis positio quantum ad præsentem intentionem.

CAPVT XIII.

Quid sequitur ex opinione prædicta.

EX prædictis colligitur, quòd secundum opinionem Platonis omnia dicuntur bona participatione vnius formæ secundum substantiam & speciem: & sic omnia bona in nomine & ratione boni sunt vniuoca. Quorumcunque enim participatio est vnius formæ, si participatio immediata sit, omnia participabunt illud æqualiter, & non secundum prius & posterius. Vnde Plato ferens istam opinionem, non posuit prius & posterius: & ideò dixit ideam boni non esse numerorum. Differentia enim causa numeri est: differentia autem in participatione ideæ non est: omnium enim stantium sub vna forma boni secundum Platonem vnius & æqualis respectus est ad formam boni secundum se omnibus: quare causa est quare sunt.

Contra hoc autem esse videtur, quòd bonum dicitur in eo quòd quid siue substantia, & in quali, & ad aliquid. Bonum autem quod secundum seipsum, bonum est & substantia, prius natura est eo bono quod est ad aliquid. Sicut enim se habet subiectum ad subiectum, ita forma ad formam, cum omnis forma in subiecto non sit nisi secundum potestatem subiecti. Substantia autem ad id quod est ad aliquid, prior natura est: quia in diffinitione omnis accidentis ponitur substantia. Ergo bonitas substantiæ quæ secundum substantiam est, natura prior est bonitate eius quod est ad aliquid relatio: ergo bonitates illorum sunt accidentia sicut & ipsa. Probatum est autẽ in septimo met. quòd accidens non diffinitur nisi per substantiã. Ergo subiectũ talis boni quod est qualitas, in ipsius cadit diffinitione boni: prius ergo est per naturam. Est autem bonum per formam boni, quod est causa omnis boni, sicut dicit Plato. Ergo subiectum natura prius est quam forma boni, quæ causa omnis boni est. Ex hoc sequitur, quòd materiale & sensibile sit extremum quod est formalis idea, quod valdè absurdum est: bonum enim in qualitate & quantitate & in ad aliquid & in aliis præter substantiam, propagini assimilatur & accidenti entis per se: propter quod non erit vnquc vna quædam communis idea boni quod est in substantia, & boni quod est in aliis prædicamentis. Propago enim deducitur & respicit ad rationẽ & stipitem: & non est propago nisi per rationẽ ad illa, nec diffinitur nisi per illa: sicut & accidens non nisi ductum de substantia, nec esse habet nisi in illa, nec diffinitur nisi per illam: propter quod propago non est arbor, sed arboris aliquid: sicut & accidens non est vere ens, sed aliquid vere entis, qualitas verò dispositio est verè entis, & quantitas verè entis mensura, & ad aliquid respectus verè entis, & sic in omnibus aliis est: & similiter bonum aliquid in accidentium prædicamentis, cum accidens sit, in eo dicitur bonum quod est aliquid veri boni, hoc est, substantiæ: & non dicitur per participationem formæ alicuius quæ secundum se bonum sit. Ab vna ergo idea non dicitur bonum in substantia, & bonum in accidentibus.

1 ratio.

Amplius autem quia bonum in ambitu prædicationis æqualiter dicitur de ente: etenim bonum est in eo quod quid dicitur & substantia, vt puta Deus bonus, & intellectus siue intellectualis natura bona, & in quali dicuntur virtutes bonæ, & in quanto mensuratum siue commensuratum dicitur bonum, & in ad aliquid vtile dicitur bonum, & in tempore siue in quando dicitur tempus siue bonum: propter quod astronomi student in electionibus horarum: & in loco siue vbi dicta sicut ad leucam siue plus veniſſe, & altera talia sunt, sed omnia prædicamenta bona. Et manifestum est vtique, quòd bonum prædicatum de omnibus his non est prædicatum commune quod vniuersaliter quid siue quidditas sit ipsorum & vnum, ita quod sit vna

2 ratio.

natura

natura in eis vel vna forma ſpecie in eis de quibus prædicatur: quia ſi ſic eſſet, non diceretur prædicari in omnibus prędicamentis, ſed in vno ſolo. Quæ enim prædicantur ſecundum vnum nomen & vnam naturam & vnam rationem, vniuocè prædicantur: & hæc non poſſunt prædicari niſi de his quæ ſunt in vno genere. Et cum bonum ad naturam rei quæ eſt bona pertineat, ſicut nos olim in principijs huius libri determinauimus, oportet quod bonum vniuſcuiuſque de natura ſua ſit: vnde bonum ſubſtantiæ ſubſtantia eſt, & bonum qualitatum qualitas eſt, & ſic de aliis. Diuerſorum natura non poteſt eſſe forma vna, quæ eſt cauſa bonitatum ſic in omnibus. Hæc autem omnia inconuenientia contingunt Platoni: quia modum participationis boni non poſuit diuerſum, & quia formas poſuit non educi de materia, ſed à datore eſſe extrinſecus: quæ duo ſi non poſuiſſet, nihil inconuenientium incurriſſet. Bonum enim primum ſic cauſa eſt bonorum, quod non ex ſeipſo informat omne bonum, ſed potius prima cauſa influit in ſecundam, & prima & ſecunda in tertiam, & hæres in quartam, & ſic vſque ad virtutes elementares, quæ proxime mouent & generant. Virtutes enim elementares inſtrumenta ſunt motorum & moruum ſuperiorum: & ideò mouent prout informantur ab illis, & ad intentionem primi motoris: ſed forma influentiæ quæ in primo motore eſt indeterminata & vniuerſalis & ſeparata, recepta in motibus ſecundis coarctatur. Concepta autem in virtutibus generantibus hãc rem, eſt iuxta propria & proxima: & cum influentia illa ſemper ſit in eo in quo eſt ſecundum poteſtatem ſubiecti, non eſt ita purificatiue in proximo ſicut in primo: & ideò proximum non tam puram tribuit bonitatem ſicut primum. Differens ergo deſcenſus illuminationum, diuerſitatem cauſat rerum & bonorum: ſemper tamen relatio omnium eſt ad primum, quod eſt omnium bonorum cauſa. Huius autem exemplum eſt, ſi faciem claram & venuſtam opponamus ſpeculo adamantino, quod omnibus ſpeculis pulchrius eſt: & illi ſpeculo aliud ſpeculum opponamus, quod ſit de vitro puro: & illi ſecundo ſpeculo rurſus opponamus tertium, quod ſit de ferro fuligineſo bene terſo: & illi rurſus aliud, quod ſit de lapide nigro polito. Vna eſt reflectio in omnibus his quantum ac formam: ſed reflexa ab adamante valdè eſt clara: à vitro autem reflexa iam incipit obſcurari: à calibe autem ſiue ferro reflexa, nube obducta videtur: à lapide autem reflexa, lineamenta nulla repræſentat: ſed confuſa reſonantia eſt, ſicut cinere cooperta ſcintilla parumper micans per cineres. Item ſi poſuiſſet de materia educi formas, percepiſſet, quod formarum eſſet diuerſitas ſecundum diuerſitatem principiorum quæ ſunt in materia, & non omnia eſſent formata ab vna forma genere vel ſpecie: & quia hæc omiſit, inconuenientia quæ induximus, contingunt ei.

CAPVT XV.

Quod ſecundum Platonem ſequitur, quòd omnium bonorum ſit vna ſcientia.

3 ratio.

AMplius autem quia omnium eorum quæ ſunt ſecundum vnam ideam ſiue formam, eſt etiam vna ſcientia: quia eadem ſunt principia eſſendi & cognoſcendi, ſicut in principio phyſicorum probatur. Dicitur autem Plato, quòd omnium bonorum eſt forma vna: & ſecundum hoc omnium bonorum eſſet vtique quædam ſcientia vna: nunc autem multæ ſunt: & quod minus videbatur, etiam eorũ quæ ſunt ſub vno prædicamento bona, non eſt ſcientia vna, vtputa temporis ſiue quando boni. In bello quidem cognoſcere bonum tempus eſt ſcientiæ militaris, in ægritudine etiam cognoſcere bonum tempus in quo homo exerceatur ſecundum ſuorum laborum & officij congruentiam, eſt ſcientiæ quæ dicitur exercitatiua. Et hoc Græce ſignificantius dicitur. In Græco cronos tempus eſt in communi dictum. Carios autem vocatur tempus omninò congruum ad id quod eſt in tempore relatum. Ita locus in quo communiter locus dicitur. Diæta autem dicitur vbi congruum. Cum igitur ſcientiæ ſic multæ ſint, oportet diffinitiones ſcibilium multas eſſe & principia multa. Quorum autem diffinitiones diuerſæ & principia, eorum non eſt vna participatio vnius formæ.

CAPVT XV.

De obiectionibus quæ ſiunt contra Platonem in eo quod dicit bonum per ſe.

QVæret etiam aliquis, quid voluit dicere Platonici per hoc quod dicunt vnumquodque per ſe, ſicut dicunt per ſe hominem, & per ſe bouem, & per ſe aſinum? Quæret enim rationabiliter, ſi vna ratio ſit diffinitiua eius quod dicitur per ſe, & eius quod dicitur participatione eiuſdẽ, ſicut per ſe in homine, & in homine participante hominẽ per ſe, vna & eadem ratio eſt diffinitiua quæ hominis eſt diffinitio: ſecundum enim quod homo vterque eſt, nihil differt participans à participato. Si autem ſic eſt in bono per ſe & in bono ſecundum participationem: non enim differunt in eo quod bonum ſunt. Sed hoc falſum eſt: quia ſecundum hoc perpetuum non eſſet magis bonum quam temporale. Et hoc per ſimile oſtenditur: quia ſi duo ſint alba æqualis albedinis & inæqualis temporis, non eſt album quod diuturnius eſt, quam quod vnius diei. Hoc autem totum ideò contingit: quia Plato poſuit, quòd in mechanica participatione licet dicitur bonum formatum ab eo quod eſt per ſe bonum, non tamen formans in forma differt à formato, ſicut nec generans vniuocè in forma

forma differt à generato, & æternitas vel tempus longum vel breue nullam faciunt differentiam quantum ad formæ rationem. Sequitur autem ex hoc, quòd æternum & temporale, & corporale & incorporale sunt vnius & eiusdem rationis, & causa & causatum vnius sunt rationis: quæ omnia negauit Plato, eò quod omni contrariantur veritati. Vnde etiam ab ipsa veritate coactus negauit ea.

Propter quod Pythagorici probabilius videntur dicere, ponentes per se vnum principium esse & causam entium & bonorum: eò quòd naturam vnius ostendunt esse perfectam & saluatiuam: quia vnaquæque rerum manens in vno indisperta & indiuisa, perficitur & bonificatur & saluatur, disperta autem abit & dilabitur. Et in bonorum coordinatione vnum posuit Pythagoras. Pythagorica autem Speusippus sequi videtur: & hic Speusippus Platonis philosophi consanguineus erat enim Surridemontis filius, qui fuit fratruelis Platonis, natus ex Apocone quæ soror Platonis fuit. Platonis autem auditor fuit & successor academiæ in centesimaoctaua olympiade. Hic autem conscripsit & maximè physica, austerus secundum aspectum & ad summum velocis.

De his quidem quamuis fratalius sermo magis (methaphysici enim est determinare) de his tamen vt facilior sit doctrina, aliquid de his dicere oportet. Cum igitur omne bonum sit in eo quod vltimum finem attingit, quo habito perfectum est ad agere secundum seipsum. *Principia bonorum.* Pythagoras principia vnius fecit esse boni principia. In ordine autem bonorum decem posuit esse principia, scilicet terminum, perfectum, vnum, dextrum, masculinum, rectum, lumen, tetragonum, quiescens, bonum. Ad vltimum enim quod non est terminatum, non procedit: quia principia eius non sunt terminata ad vnum: propter quod in essentia & viribus remanet infinitum. Similiter perfectum est, cui nihil deest & vltimum attingit. Vltimum autem vnum est, & omnia alia vnitens est. Vnum etiam in se indiuisum & diuisum ab aliis, quod non potest esse, nisi forma vniente & diuidente. Forma autem ad actum relata, finis est. Dextrum etiam vnde motus est, & ideo perfectam habet virtutem mouentis, perficit & vnit & determinat. Masculinum similiter generans est ex seipso, nec indiget fœmina nisi per accidens propter locum & materiam: fœmina autem penitus imperfecta, & ideo appetit masculum, & ad id quod extra se est, dependens est. Similiter rectum in quantitate seipso participat, nullo indigens, totum stans infra suos terminos, ita quod primo puncto regitur totum. Curuum autem in hac vnitate simplicitatis non consistit: quia medium eius exit ab extremis. Similiter lumen quod hic vocatur processus primæ influentiæ primæ causæ, in simplicitate est & vnitate: & vniendo de se trahit omne quod illuminat. Tetragonum etiam ab vno simplici oritur, quod est ductus vnius & eiusdem lineæ in seipsam. Similiter & quiescens non quiescit nisi tangendo vnum quod est finis motus: quiescit autem quando sui nihil distat ab illo, cum omnis motus distare faciat. Et ex his vltimum consequitur bonum, quod est finis adeptione. Cum igitur Pythagoras vnum dixerit esse principium, & ostendit qualiter omnia referuntur ad vnum, participando proprietates vnius quæ sunt saluatiuæ & bonificatiuæ: multo probabilius dixit causam boni, quam Plato, qui posuit, quòd vnum per se bonum causa bonitatis est in omnibus, & articulare non demonstrauit qualiter diuersa bona participant bonum principium.

Est autem huius ratio, quam quidem alij assignauerunt: quia scilicet virtus & bonum in vnitate consistit, malum & vitium est omnifariam, sicut in antehabitis diximus: & ideo rationabiliter bonum refertur ad vnum sicut ad principium, melius quam per se bonum, cuius ratio assignari non potest, qualiter in diuersa ratione bonis existentibus, conferat boni participationem.

CAPVT XVI.

Qualiter ex ipsa multiplicitate boni opinio Platonis impugnatur.

His autem quæ à Platone dicta sunt dubitatio quædam subapparet. Subapparere autem dicimus, quod ex ipsa ratione Platonis habet occasionem. Est autem dubitatio propterea: quia sermones Platonis non de omni bono secundum omnem boni multiplicitatem dicuntur. Similiter autem secundum doctrinam Platonis non omne bonum videtur fieri participatione vnius ideæ boni. Sermones enim Platonis non dicunt nisi qualiter bonum est, quod à prima idea boni secundum boni formam procedit. Bona autem videntur dici *Bonum dicitur dupliciter.* dupliciter, scilicet secundum se, & ad aliud. Secundum seipsa autem videntur bona secundum vnam illam speciem boni, qua bonum dicitur per se, & non secundum accidens bonum est. Per se autem & non secundum accidens bona sunt, quæcumque per se siue secundum seipsa & non per accidens prosecuta sunt à nobis & dilecta. Hæc autem sunt, vt dicit Tullius, quæ sua propria vi nos trahunt & propria dignitate naturali nos alliciunt, & non per accidens. Illa verò bona quæ idcò dicuntur bona, quia bonorum quæ propter se diligimus, sunt factiua siue conseruatiua aliqualiter, vel quia contrariorum prohibitiua, propter hoc oportet dici bona vt relata ad hæc quæ secundum se bona sunt: & hæc secundum modum alium & alium sunt bona. Aliquando enim mala inse relata ad aliud sunt bona, sicut incisio & coctura relata ad sanitatem, bona dicuntur.

Manifestum est igitur, quòd dupliciter vtique dicitur bonum: est enim quoddam secundum seipsum, scilicet quod propter se diligimus: aliud autem propter quod alterum bonum est, quo illud quod diligimus obtinemus: sicut vtraque sunt quæ induximus, scilicet factiua, conseruatiua, & contrariorum prohibitiua. Ista enim non diligimus nisi pro-

pter

pter hæc quæ per se diligimus. Si enim ista non facerent vel conseruarent illa, ista non diligeremus. Et sic patet, quòd illa quæ propter aliud diligimus, rationem bonitatis accipiunt ab his quæ per se diligimus, & non à primæ ideæ informatione vel participatione. Si igo diuidendo distinguamus ea quæ sunt bona secundum se siue per se, ab his bonis quæ propter aliud bona sunt, & ideo vtilia dicuntur, & intueamur quòd secundum se vel per se bona dicantur secundum vnam ideam siue formam: tunc clarè videbimus inconuenientia quæ sequuntur contra Platonē. Secundum seipsa enim siue per seipsa bona, sunt talia bona qualia aliquis ponit quod & solitaria, scilicet sine omni adiuncto, vtputa est scire siue prouidere secundum prudentiam, & sicut videre, quia dulce est lumen oculis & suaue videre solem: & similiter voluptates quædam, sicut est voluptas & delectatio quæ non habent contrarium, sicut delectati in hoc quod est scire, quòd diameter assimeter costæ: & honores quidam. Hæc enim sunt partes honestatis de quibus dicit Tullius, quod per se diliguntur: hæc enim quamuis aliqui propter aliud aliquando prosequuntur, tamen ponuntur esse de numero bonorum quæ secundum se bona sunt. Diximus enim in præcedentibus, quòd propter se opponitur ad accidens, & propter aliud ad id quod per se diligitur, & non per accidens nihil prohibet ad aliud referri quod per ipsum intenditur obtineri. Cum igitur sic multiplex dicatur bonum, in eo etiam quod per se bonum est, quæramus à Platonicis, vnde venit ista multiplicitas bonorum: aut enim dicunt multa præter ideam, aut nihil præter ideam esse bonum. Si enim multa præter ideam dicant secundum se esse bona ideæ: quia præter ideam rationem boni ab idea non accipientia erunt bona: & sic vana est idea quæ ponebatur causa quare omne esset bonum. Si autem dicatur, quod hæc quæ secundum se bona sunt, sunt de numero eorum, quæ ideæ secundum seipsa bona sunt, oportebit boni rationem apparere in omnibus illis, sicut vna ratio albedinis in niue & cerusa in eo quod alba sunt. Sed hoc falsum est. Honoris enim & prudentiæ & voluptatis aliæ & differentes rationes sunt distinctæ in eo quod bona sunt. Non est igitur bonum commune inquantum prædicatum in istis, quod secundum ideam vnam participatam ab omnibus bonum dicatur. Quorum enim hoc modo est vna idea, horum est vna forma predicata, & vna ratio diffinitiua in omnibus.

CAPVT XVII.

Quod inutilis est positio idearum ad entia.

CVm autem multipliciter dicatur bonum; multiplicitas illa oportet quod determinetur. Quæritur ergo, qualiter vtique dicuntur siue secundum quod genus multiplicitatis? Non enim videtur multiplicitas puri æquiuoci: quia multiplicitas boni non assimilatur his quæ dicuntur casu æquiuoca. Casu autem æquiuoca dicimus, quæ sola casuali impositione vnum nomen acceperunt. Quamuis enim æquiuocum ad vniuocum reducatur, non tamen ita reducitur, quod vnius sit: sed ad vnum reducitur quod secundum proportionem commune est, sicut est mordax esse vel nociuum, ad quod respexerunt, qui nomen imposuerunt, vnum nomen dantes cælesti & marino & latrabili quod est canis. Mordax tamen esse dentibus latrat ali conuenit & marino: marino quidem per insidias & defensionem; latrabili autem per iram & custodiæ fidelitatem; cælesti autem non conuenit nisi per nocumenti immissionem: & hæc non conueniunt nisi in communi effectu, qui est illatio nocumenti. Talibus æquiuocis boni multiplicitas non assimilatur: sed certè aut ei assimilatur multiplicitati quæ est multa esse bona, eò quod sunt ab vno quod est eis causa bonitatis: vel ei quod est multa esse bona, eo quod sunt ab vno, quia omnia contendunt ad vnum bonum quod eis finis est. Cuius exemplum est, quòd medicus Hippocrates vel Galen. medicus dicitur. Medicus autem dicitur apothecarius. Seruus commixtione specierum subseruiens medico, medicans etiam dicitur imitans medicum, & medicus dicitur clyster vel instrumentum. Omnia autem hæc medici accipiunt nomen per vniuocationem ad vnum medicum, qui verè medicus est: secundum tamen diuersos modos ad actum illum referuntur: ita tamen, quòd solus medicus operatur hunc actum secundum causam quæ in ipso est medicinam: alia autem omnia quantum possunt imitantes medicum, non artem, sed diuersas potentias quas habent, imitantur. Exemplum autem eorum quæ contendunt ad vnum, est. Sanum dicitur animal & præcipuè homo, qui inter cætera magis in æqualitate consistit. Sana etiam dicitur vrina, & sana dicitur medicina, & sanus cibus: & sanitas finis est quem per se appetit homo & medicus. Sanitas autem primò & per se est in homine sicut in subiecto. In vrina autem est sicut in indicante. In medicina autē sicut contrarii remouente. In cibo autem sicut in faciēte vel conseruāte. Vel fortè dicitur secundum similitudinis simplicitatem ad analogiam siue proportionem. Sicut si dicamus, sicut in corpore est visus, ita in anima intellectus: ad vnum enim fit proportiō quod est illustratio cognitorum, sensibiliter quidem in visu, intellectualiter autem in anima.

Et quamuis omnis hæc multiplicitas in bono

bono possit inueniri: eò quod multa sunt bona, quia sunt à bono: & multa bona, quia ad bonum: tamen de his relinquendum est nunc. Certificare enim de ipsis proprium est magis alterius philosophiæ. Si enim de communi loquamur secundum intentionem qua prædicatur de pluribus, logici est determinare multiplicitatem ipsius. Si vero loquamur de communitate rei, talis multiplicitas determinanda est à metaphysico: in quinto enim illius scientiæ de huiusmodi tractatur. De ideis autem disputare relinquendum est: in tertiodecimo enim metaphysicæ proprium est loqui de illis.

Ex his autem quæ hîc dicta sunt, hîc relinquitur, quòd si illud vnum bonum quod communiter de omnibus bonis prædicatur, & quod est quidditas illorum, vt dicit Plato: vel etiam si illud est separabile quid, secundum seipsum existens & materiæ non immixtum, sicut dicit Plato; & manifestum est hoc quod nec operatum est ab homine, nec possessum ab eo. Separatum enim homo operatione sua non acquirit. Et quod operatione non acquirit, possidere non potest, ita quod ad vsum habeat. Nunc autem videmus quod, quod tale bonum operatum & possessum ab omnibus intenditur ciuilibus & artibus & doctrinis & electionibus & actibus. Bonum igitur ciuile separatim secundum se non est.

Forte etiam videbitur alicui ciuilia bene consideranti, quòd melius & vniuersalius sit, quòd bonum ciuile cognoscatur esse de numero bonorum quæ sunt possessa & operata: hoc enim mouet intentionem operantium: & ideo operatæ res hoc habentes præ oculis velut exemplum magis sciunt quæ sunt in ipsis bona propria. Omnis enim operans per rationem cognitum sibi & certum præstituit finem, ad quem omnes suas operationes & terminat & scit se adeptum esse quod concupiscit: & si finem non prægnosceret, nesciret quando finitam haberet actionem, sed vagaretur in incertum. Patet igitur, quòd ciuile non aliquid separatum bonum, & quòd separatum bonum ad ciuilia penitus est inutile.

CAPVT XVIII.

De infirmitate & inutilitate sermonis Platonis.

SErmo igitur Platonis quandam & non simpliciter habet probabilitatem. Probabilitas enim simpliciter aliquid habet rationis in re. Quædam autem & non verè probabilitas est, quæ apparentem & non existentem habet probabilitatem. Si enim verè probabilitas esset, ab artibus & doctrinis non discordaret. Videtur autem scientiis & artibus dissonare. Omnes enim artes & doctrinæ & electiones & actus quoddam appetentes bonum, & inquirentes bonum quo indigebat ad sui perfectionem, derelinquût tanquam sibi inutilem, cognitionem illius boni separati quod posuit Plato. Si autem esset bonum ciuile: tunc magnum esset auxilium in cognitione ipsius ad totius ciuilis vitæ incrementum & profectum: & non rationale, quod tale auxilium omnes ignorarent artifices, & nullus requireret cognitionem ipsius. Eo ipso ergo quòd relinquunt, ostendunt quod inutilis est eius cognitio ad vitam ciuilem. Inutile ergo est bonum ideale: quia non posset dicere Plato, in quo rector vel faber iuuaretur ad suam artem per cognitionem boni separati idealis. Nec posset dicere, qualiter melius militat, & magis miles est, qui ideam militiæ siue boni militaris contemplatus est separatim in mente diuina, quam qui non est contemplatus. Ex contemplatione autem finis proprij & boni multum quilibet iuuatur in arte sua. Bonum igitur proprium bonum ciuile est, & non bonum vniuersale separatum. Hoc autem & alia ratione videtur. Videtur quidem enim medicus non intendere vniuersalem sanitatem & separatam, sed eam quæ est hominis priuatam & propriam: & non tantum eam quæ est hominis, sed magis eam quæ huius hominis Sortis vel Calliæ, senis vel iuuenis, talis vel talis complexionis: in loco tali vel tali commorantis, & secundum alias dispositiones appropriatam. Medicus enim secundum vnumquemque & dispositiones vniuscuiusque medicatur differenter: & sic est in aliis artibus. Ciuilia ergo bona propriissima sunt: & vniuersale separatum nullum profectum facit in eis. De bono igitur humano & ciuili secundum opiniones aliorum in tantum dictum sit.

TRACT.

TRACTATVS VI.

Quid sit per diffinitionem felicitas, & quæ ingrediantur diffinitionem eius sicut differentiæ.

CAPVT I.

Quod felicitas est optimum bonum.

RVRSVS autem (quia digressionem fecimus ad opiniones aliorum) redeamus ad propositum inuestigantes à principio huius libri quæ sint. Bonum inuestigabimus quid sit per diffinitionem. Hæc autem inuestigatio valdè necessaria est: quia multa bona inueniuntur, & oportet scire quid sit optimum illorum. Quod enim multa sint, probatur ex hoc quod consideratione expressa videtur & aliud in alia & alia operatione & arte, quæ inquantum operationes & artes ciuile & humanum bonum desiderant. Aliud enim in medicinali est, & aliud in militari, & in reliquis operationibus & artibus est similiter, quod scilicet aliud & aliud semper est in alia operatione & arte. Nec aliquis miretur, quòd nos medicinalem ponimus inter ciuilia: quia licet alia principia sint artis medicinæ, & alia ciuilis: tamen quamuis scientia separetur medicinalis à ciuili, tamen operatiua à medico ad ciuilia refertur. Sanitas enim quam inducit in corpore ciuium, expeditas facit operationes. Et cum secundum antedicta politicus ciuilium gubernator in hoc Deo similis est, quod omnium gerit prouidentiam & curam, & quoad hoc instituit in politicis esse medicinam.

25.

28. Quæramus igitur quid sit vnicuique bonum arti & operationi, & quæramus quid sit illud bonum, cuius gratia reliqua operata sunt omnia quæcumque exiguntur ad illam artem vel operationem. Hoc autem in medicinali quidem sanitas est. Omnia enim quæcumque facit medicus corpora alterando, purgando, præseruando, conficiendo, potando, cibando, ad finem referuntur sanitatis, quæ per hæc omnia intenditur. In militari verò finis est victoria: quia ad victoriam omnia militaria negotia referuntur quæcumque fiunt equum patando, scellando, frænando, armando, hostem insiliendo, acies ordinando, hostem inclamando: omnia enim hæc ad victoriam ordinantur & victoriam intendunt. Sic etiam in ædificatiua finis est domus: quia quæcumque sunt securi, dolabra, ascia, terebro, fundendo, eleuando, contigendo, & quæcumque talia sunt, ad factiuam domus referuntur. Et generaliter loquendo in omni operatione & electione talis est aliquis finis: quia huiusmodi finis gratia omnia reliqua operantur & artes & operationes.

Finis medicinæ.

Finis artis militaris.

Finis ædificatiuæ.

Ergo si aliquis est omnium operatorum vltimus finis, ad vltimum illum referuntur omnes operationes & artes. Illud igitur erit operatum bonum hominis vltimum & optimum. Hoc ergo primum est diffinitiuum felicitatis. Si verò plura sint talia bona transcendendo per rationem ordinis vnius ad hoc aliud, ad hoc ipsum peruenimus, quod vltimum bonum stat resoluendo, & illud erit vltimum & optimum: & hoc enim modo, sicut superius determinatum est, omnes artes referuntur ad ciuilem. 26.

Quòd autem nos dicimus quærentes si plura bona sint hominis bona, nemo miretur. Diximus enim in antehabitis, quòd principium omnium operationum nostrarum est intellectus practicus, & instrumentum eius est manus, & quod aliter est in homine, & aliter in aliis animalibus. In aliis animalibus enim vires sunt animales, tamen ad naturam referuntur, & aguntur potius quam agant: & ideo fiunt vno modo. Vna enim hirundo sicut alia nidum facit & pullificat & cibum procurat: cuius conformitatum non est causa anima, sed potius naturâ per instinctionem agens in animam. Non autem est sic in homine: animales enim vires hominis non ad naturam sed ad intellectum referuntur, & persuasibiles ab ipso & multarum operationum efficiuntur principia, & in omnibus illis propter libertatem ab intellectu acceptam homo dominus est suarum operationum. Intellectus autem duplex est facies, scilicet ad intelligentiam agentem, à qua intelligentia ad ipsum fluit illuminatio: & illa facies quæ est ad inferiores potentias, in quas ab ipso fluit forma per quam efficiuntur persuasibiles & obedibiles. Quia autem inferiores potentiæ multæ sunt, oportet quod ex parte intellectus efficiatur compositius & ordinatius & operatiuus multorum. In duplici ergo facie acceptus intellectus, necesse est, quòd duos fines habeat vnum scilicet operationum, & alterum contemplationum. Cum igitur felicitas operatiua perficiens hominem & purgans à passionibus, operetur ad impassibilitatem intellectus, ne passione alterius ducatur & abducatur: passionibus autem non subiacens sed auersus ab eis & depuratus & liber, perfectus sit ad contemplandum: constat quòd felicitas ciuilis operatiua vltetius ordinatur ad felicitatem contemplatiuam, quæ est vltimum omnium bonorum. Hoc autem

Intellectus practicus est principium operationum.

Finis intellectus.

probatur ex hoc, quòd omne vtens virtute purgatoria ad perfectionem purgationis ordinatur: felicitas autem ciuilis purgatoria virtute vtitur: ordinatur igitur ad perfectionem purgationis. Minor huius syllogismi probatur ex hoc quod omne vtens moderante virtute passiones & non abstergente, purgatoria vtitur virtute: ciuilis autem moderatur & non abstergit passiones: purgatoria igitur virtute vtitur. Politicus enim abstergere non potest passiones viuens in domo, in ciuitate, sed excellentias passionum sufficit in talibus moderari: & id quoad singulas est medium. Bonum igitur hominis modo quodam est plura, simpliciter autem vnum vltimum & optimum.

CAPVT II.

De differentia felicitatis quæ est perfectum.

HOc autem adhuc magis explanare tenendum est. Videbimus enim, quòd felicitas optimum operatorum est, si inuenerimus, quòd perfectissimum est: quomodo enim plures videntur esse operatorum nostrorum fines, & ex præmissis satis manifestum est. Omnium autem illorum finium hæc prima diuersitas est, quòd quosdam eligimus propter se, & quosdam propter alterum, vputa diuitias quæ organicæ felicitati: & ideo eliguntur: & sic eligimus fistulas & omninò siue vniuersaliter organa musica: hæc enim ad ciuium referuntur iucunditatem. Manifestum est igitur, quòd omnes tales fines ad aliud relati non sunt perfecti in ratione boni.

27.

28. Optimus autem finis videtur esse perfectum quid. Ergo nihil eorum quæ referantur ad aliud, est finis optimus: quia non est perfectus in ratione boni: quapropter siquidem est aliquid aliquod vnum solum in ratione boni perfectum, hoc vtique erit quod quæritur bonum. Si verò plura talia in operationibus hominum perfecta: tunc quod est inter ea perfectissimum in boni ratione, hoc erit quod quæritur bonum & optimum. Videamus igitur quid sit in humanis perfectum secundum boni rationem.

Perfectius bonum in humanis.

29. Perfectius autem dicimus in ratione boni, quod secundum seipsum ex propria natura diligibile est & persequibile, quam id quod propter alterum diligimus & persequimur. Et iterum dicimus hoc esse perfectius inter ea quæ per se diliguntur & eliguntur, quod nunquam propter aliud eligitur, sed semper & vbique eligitur propter se: hoc autem dicimus esse perfectius quam sint illa bona, quæ aliquando sunt eligibilia secundum seipsa, & aliquando eliguntur propter alia. Hac igitur ratione simpliciter & vniuersaliter loquendo, perfectum est quod secundum seipsum semper eligibile est, & nunquam propter aliud: tale autem perfectum bonum inter omnia bona humana maximè videtur esse felicitas: hanc enim eligimus semper propter seipsam & nunquam propter aliud. Si enim detur, quòd per aliud eligatur: omne autem quod propter aliud eligitur, ad quoddam vltimum extra se fertur. In præcedenti autem capitulo probatum est, quòd felicitas est vltimum: sequitur ergo, quòd aliud sit vltimius vltimo ad quod vltimum refertur: & hoc est impossibile: ex hoc enim sequitur, quòd vltimum simpliciter: quod si concedatur, contradictoria erunt simul vera. Quia autem diximus, quòd quædam sunt quæ secundum se & propter aliud expetuntur secundum diuersas rationes & comparationes, vt manifestior sit doctrina, damus exemplum. Honorem enim qui præmium virtutum & finis vitæ ciuilis secundum Stoïcos, & voluptatem quæ est finis vitæ secundum Epicureos, & intellectum qui constituitur ex influentia luminis intelligentiæ ad contemplationem, & omnem virtutem quæ pars honestatis est, & similia eligimus quidem propter seipsa: quia in sui natura sinceram & puram habent bonitatem, quam eligeremus etiamsi nihil aliud adueniret nobis per ipsa: sed tamen ista etiam eligimus felicitatis gratia, suspicantes, per hoc felices fore: ad felicem enim vitam substantiale præstant auxilium: felicitatem autem nullus eligit horum gratia. Nec vniuersaliter loquendo felicitatem aliquis eligit propter aliud. Sequeretur enim, quòd vltimi finis esset alius finis: & hoc abiret in infinitum. In ratione ergo boni felicitas sola perfectum quid est.

Felicitas est perfectum bonum.

Quamuis contra hoc opponant dicentes, quòd perfectum est, sicut dicit Arist. in quarto physi. cui nihil deest. In humanis autem operibus nihil est cui nihil desit: nihil ergo in humanis operibus quod imperfectum non sit. Præterea, Ex quo omnia bona ad perfectionem requiruntur, & omnium bonorum concursus non possit esse in vno: nemo enim est qui sit faber, & panifex, & coriarius, & sic de aliis similibus: videtur, quòd nemo possit perfectus esse. Hoc quidam nituntur persuadere ex dicto Boëtij, qui in quinto de consolatione philosophiæ dicit, quòd beatitudo est status omnium bonorum aggregatione perfectus. Non est autem homo in quo talis status sit ex omnium bonorum aggregatione perfectus. Frustra igitur hic videtur quærere de perfecto quod homini conuenire non potest. *Obiectio.*

Ad hæc & similia respondere non est difficile, si ea quæ dicta sunt ad memoriam reuocentur. Est enim perfectio simpliciter, & perfectio secundum statum. Perfectio autem simpliciter, quod simpliciter nihil desit, non nisi in Deo est. Perfectio autem secundum statum dupliciter est, scilicet particulariter, & vniuersaliter. Particulariter quidē perfectus est, quando sine impedimento sui officij vel suæ artis vel sui status attingit vltimum, nihil omisso de omnibus his quæ ad vltimum ordinantur: & sic dicimus fabrum perfectum & medicum perfectum. Vniuersaliter autem perfectum dicimus, cui nihil deest ad finem qui simpliciter vltimus est humanorum. Et quod dicit Boëtius, quòd beatitudo est status omnium bonorum aggregatione perfectus, de tali aggregatione bonorum intelligitur, qualem diximus *Responsio. Duplex perfectio. Beatitudo.*

diximus in præcedentibus, scilicet quod omnia bona quæ sunt ad finem vltimum, aggregentur in illo: eò quod virtualiter operantur in illo relata ad ipsum, sicut ad victoriam omnia operantur. Non enim victoriam consequeretur miles, nisi virtus in ipso esset, coquinaria, & pistoria, equestris, armatiua, & omnes aliæ quæ referuntur ad ipsam. Omnia enim quæ ad finem referuntur, simi coniuncta & finem concludentia, in statu sunt, vltra quem agere nihil possunt: & hoc modo considerata beatitudinē perficiunt siue felicitatem. Beatitudo igitur sic intellecta, status vel actus est omnium bonorum aggregatione perfectus: & huius perfectionis homo perceptibilis est, & ipsa perfectio bonum est operatum ab homine.

CAPVT III.

Quod felicitas per se sufficiens bonum est.

VIdetur autem & ex per se sufficientia quia scilicet felicitatis per se sufficiens bonum est idem accidere, scilicet quod felicitas est vltimum & optimum perfectum inter bona: perfectum enim per se sufficiens esse videtur. Per se autem sufficiens dicimus, quo habito nullo indiget homo ad boni operationem humanam. Bonum autem humanum in optimo statu suo non considerarur in hoc quod viuat sibi soli vitam solitariam, sed quod viuat sufficienter & parentibus & filiis & vxori: & vniuersaliter loquendo, quòd viuat amicis & ciuibus ad sufficientiam: quia homo & natura homo est, vt sibi viuat: & natura coniugale animal & domesticum, vt parentibus & filiis & vxori viuat: & vt amicis & ciuibus viuat, natura ciuile animal homo est. Tamen quando homo refertur ad multitudinem vel domus vel ciuitatis vel gentis, oportet assumere terminum aliquem qui facultatem non excedat. Si enim extendet ad parentes & propinquos & amicos amicorum tam in linea ascendentium quam descendentium tam transuersaliter, & non stet in aliquo, in infinitum procedet.

Sufficiens in œconomicis & ciuilibus.

Sed hoc rursus quidem perscrutandum erit in œconomicis & ciuilibus. Per se enim sufficiens hic dicitur quod omnia inter se habet quæ pertinēt ad boni perfecti & vltimi operationē. Hoc autem non potest esse nisi concurrentibus quatuor virtutibus. Vna quidem virtute vltimi secundum quod vltimum est, quæ est virtus sicut tractus nauis, vel sicut domus quam facit modius milij cadens, & sicut bonum quod est in duce exercitus: quæ virtus licet sit ex antecedentibus & constituentibus potestatiuè, tamen ita est vltimi & totius, quòd non potest attribui partibus sigillatim, & pars eius non potest attribui partibus diuisim: & si totum attribuitur partibus, sicut sonus grani milij, & tractus nauis trahentibus, non potest eis attribui, nisi secundum quod vnitæ sunt in toto. Et sic est de ordinatis ad felicitatem, in qua collectio virtutum quatuor operatur, scilicet virtus vltimi secundum quod vltimum est, & triplex virtus ordinatorum ad ipsum, sicut virtus subiectiuè operantium organicè & essentialiter: & hoc modo in monastica, œconomica, & ciuili. In monastica quidem subiectiuè operantur vires inferiores, à ratione persuasibiles & rationi obedibiles. In œconomica autem subiectiuè operantur familia ad patremfamilias. In ciuilibus autem subiectiuè operantur senatores, artifices, & milites. In omnibus autem his organicè deseruiunt bona extrinseca, sicut robur corporis & diuitiæ: essentialiter autem deseruiunt virtutes in omnibus tribus. Ex vnitis virtutibus istis ad omnia sufficiens est felicitas. Sufficientia enim hominis non simpliciter est: quia sufficientia simpliciter soli Deo conuenit. Ex ista igitur sufficientia procedens dicimus, quòd per se sufficiens esse ponimus: quod etiam solitariam vitam, quamuis nihil aliud sibi adiunctum sit, eligibilem facit, & nullo indigentem eorum quæ pertinent ad bonum hominis. Tale autem bonum nullo indigens æstimamus esse felicitatem: qui enim aliquo indiget ad sui boni perfectionem, non attingit statum omnium congregatione bonorum perfectum: & ideò talem felicem esse non dicimus. Felicitas ergo bonorum vltimum & optimum bonum est perfectum & per se sufficiens.

Sufficiens per se.

CAPVT IV.

Quod felicitas vltima per se eligibilis est, & nulli bonorum connumerabilis.

AMplius autem omnium bonorum maximè eligibile dicimus felicitatem aliis bonis connumeratam. Duas enim diximus esse felicitates hominis, contemplatiuam scilicet, & ciuilem. Et ciuilem diximus ad contemplatiuam esse ordinatiuam: vltima autem omnium bonorum antecedentium in se habet bona virtualiter & potestatiuè: & omnia bona partes eius sunt potestatiuæ & virtuales: & ideò nullam in eo faciunt comparationem, sicut in antehabitis nos meminimus determinasse: & sicut totum non est connumerabile partibus, ita ipsa non est connumerabilis alicui bonorū. Alia autem est felicitas, quæ in potentia est ad felicitatem contemplatiuam, de qua manifestum est, quòd connumerabilis est cum minimis bonorum: & connumerata cum minimo eligibilior est quam illud. Illud enim bonum quod appositum est, facit quod in appositio superabundantia bonorum est, & maius bonum est. Et maius bonum est minimum cum maximo, quam quando accipitur sine illo. Et quod maius bonum est, eligibilius est semper, eò quod perfectius est & sufficiens. Minimum autem dicimus bonorum quod nec vltimi inquantum vltimum est, virtus est, nec ad ipsum deseruit essentialiter vel subiectiuè vel organicè relatum: quia cum illis connumerari non potest cum omnia in se contineant, sed extrinsecus est: vnde solum quod minimam habet influentiam ad felicitatem, nec auxilium fert ad actum felicitatis, sed ad decorem & pulchri-

Minimum bonorum.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

tudinem facit felicitatis, sicut est decenter comarum esse, pulchrè vestitum, composito gradu incedentem, generosum esse, fortunatum, & huiusmodi. His enim connumerata felicitas decentior est, & ideo eligibilior, sed propriè melior. Legitur enim de Hippocrate, quòd pellicientes habuit oculos & faciem: & tamen castissimus fuit. Speusippus etiam horribilis erat aspectu: & tamen omni virtute plenus. Ex omnibus igitur præmissis concluditur, quòd felicitas est vltimum & perfectum & per se sufficiens bonum, & omnium operatorum finis existens, nulli aliorum bonorum connumerabile nisi per accidens cum minimo.

Felicitas quid est.

CAPVT V.

De comparatione felicitatis ad opus nostrum, & quod felicitas est opus hominis inquantum homo est.

31. SEd fortè concessum quid videretur ab omnibus, quod felicitas est optimum perfectum per se sufficiens & non connumerabile aliis bonis. Desideratur autem manifestius dici adhuc quæ est felicitas, vt scilicet non describatur tantum ex essentialibus sibi, sed in comparatione ad opus nostrum: propterea quia nos non quærimus felicitatem nisi secundum quod operatum & possessum à nobis bonum est. Hoc autem fortè fiet manifestum si sumatur opus hominis secundum quod homo est. Quod enim aliquod sit tale, probatur ex hoc quemadmodum tibicinis, hoc est, cantantis in fistulis & statuifici qui facit imaginum statuas, & vniuersaliter omnium artificum est opus aliquod: ita videtur hominis secundum quod homo aliquod opus esse. Quorum autem est opus aliquod & actus proprius, illorum bonum & optimum & bene eorum quantum ad modum virtutis, est in operatione cor & actu. Similiter igitur videbitur, quod sit aliquod opus hominis secundum quod homo est, quòd bene & bonum hominis sit in opere & actu illo. Quæramus igitur vtrum probabile sit, quòd rectoris siue rectonici, hoc est, ædificatoris, & coriarij, & aliorum artificum, sunt opera quædam & actus proprij, hominis non secundum quod homo vllum sit opus & actus proprius secundum quod homo est, ita quod homo naturaliter sit otiosum quid secundum naturam, nullum habens opus. Et hoc enim omnino improbabile est. Artes enim inuenit homo ad operandum, & in artibus operatur homo, & ars homini potentiam operatiuam non confert, sed (sicut dicit Victorinus) potentiam facit facilem, quam tamen ante artem habuit homo: & cum hæc potentia quam ars facit facilem, insit homini per intellectum practicum, qui omnium artium principium est: intellectus autem sit natura hominis inquantum est homo: constat, quòd omnes artes indicant quod hominis inquantum homo, est aliquis actus & opus, propter quod omnes artes inuentæ sunt. Aut ergo dicamus, quòd hominis non sit opus proprium: vel dicemus, quòd quemadmodum oculi & manus & pedes, & vniuersaliter loquendo vnumquodque partium organicarum corporis videtur aliquod opus esse proprium, sicut oculi videre, & pedis incedere: ita & hominis per naturam qua est homo, videtur aliquod opus proprium quod sit præter omnia opera partium organicarum, & præter opera partium artium particularium.

Certũ quoddam hominis est opus secundumquod homo.

Nec obstat, quòd aliqui irrationabiliter obiiciunt, quòd hominis inquantum homo est, forma non est actiua: & sic videtur eis, quòd hominis non sit opus vel actio: quamuis enim substantia non habeat contrarium, sed sit subiectum vtriusque contrariorum, & sic non sit actiua physicè & per se: tamen operatiua est. Perfectum enim est (sicut in antehabitis diximus) quod operatur secundum seipsum & agit. Agens enim physicè actionem habet quæ in motu est: & quia motus est actus imperfecti: ideo actio eius imperfecti est: & de tali actu nos hic nos quærimus, sed de actu qui est actio non physica, nec imperfecti, sed potius perfecti agentis secundum seipsum: eò quod nulla natura perfecta propria operatione destituitur, sicut est lucis lucere, & intellectus intelligere, & ligni operationem ligni facere: & hanc operationem superius diximus esse energiam. Hac igitur operatione homo non destituitur: quinimo (sicut in præhabitis determinatum est) anima hominis totum potestatiuum est, & hoc quod est in partibus, in toto nobilius & eminentius est: vnde cum partes hominis organicæ non sint nisi ex toto & propter totum, oportet quod homo per naturam qua homo est, propriam & eminentem omnibus aliis habeat operationem, quæ sit actus perfectus & perfecti: & ideò non habet rationem propriè & motus loquendo.

Cauillationis extricatio.

CAPVT VI.

Quæ sit illa natura qua homo est operatiuus secundum quod homo est.

QVæramus igitur quid vtique hoc sit quo homo efficitur propria operatione operatiuus. Hoc enim principium in homine non potest esse viuere, secundum quod viuere viuentis est esse. Viuere enim conuenit homini per naturam quæ communis est homini & plantis. Sed hic quæritur quid conuertibile sit cum homine: ergo nutritiua & augmentatiua vita separantur ab hac inquisitione. Sequens autem natura vegetatiuam est natura sensitiua: sed hæc etiam communis equo & boui & omni animali est cum homine: per eandem ergo rationem & ista separatur ab hac inquisitione. Relinquitur ergo cum in homine non sit nisi tertia natura quæ est rationalis, quòd illa natura operatiua sit natura quædam rationem habentis inquantum rationem habens est. Sed adhuc rationem habens dupliciter est. Quoddam enim rationale: quia secundum suipsius

32.

33.

34.

suipsius naturam ratiocinatiuum est. Aliud autem rationale, non quod ratiocinatiuum sit secundum seipsum, sed quia ratione excitatur & informatur ad opus: & ideo dicitur rationale sicut persuasibile à ratione & obedibile rationi, sicut partes sensibilis animæ quæ dicuntur concupiscibilis & irascibilis. Et huius exemplum est, quòd rectinum duplex est. Vnum quidem quod propriis oculis rectam viam discernit. Aliud autem quod alij obedit ducenti, sicut cæcus obedit duci. Cum ergo quærimus opus hominis secundum quod est homo: quærimus opus rationalis principij quod principium operis est, sicut habens in se & ex seipso ratiocinari. Hoc tamen adhuc dicitur dupliciter, scilicet secundum habitum, & secundum actum. Et cum quærimus opus hominis secundum naturam hominis, quærimus quidem quid sit ratiocinatiui opus secundum operationem dicti, & non secundum potentiam vel habitum. Hoc enim principaliter videtur dici secundum ea quæ in antehabitis probata sunt.

Obiectio.

Si autem quis obiiciat, quod non videtur hoc esse ratiocinatiuum natura hominis inquantum homo est, sed potius intellectiuum. Dicimus, quòd secundum Arist. & secundum omnes Peripateticos intellectuale quod ex propria natura intellectuale est, non conuenit homini secundum influentiam. Quod vt intelligatur, oportet scire, quod totum opus nec est opus intelligentiæ siue primæ causæ per lumen intelligentiæ propriæ: quia intelligentia & scientia primæ causæ constituit omne ens. Et si quæratur quomodo constituit, inuenitur dè necessitate, quòd non constituit nisi lumine intellectualitatis suæ, quod refulget in totam naturam: quod tamen indiuisum est determinatum per hoc quod descendit per ordines motorum qui sunt mouentes & moti vsque ad vltimum, quòd non nisi motum est. Et huius exemplum est in principio corporali, quòd formarum corporaliũ omnium constituiuũ est in generabilibus & incorruptibilibus quod est sol. Nec potest dici, quòd sol formas constituat nisi lumine: vnde lumen solis seipso formæ constituiuum est. Quod autem huius & illius formæ constitutiuum est, hoc habet quantum admissum est huic vel illi. Vnde lumen solis constituit semper formam: sed quod hanc vel illam constituat, & hoc habet secundum quod immissum est vel luminari, vel perspicuo, vel corpori terminato. Luminare autem dicimus, quod in profundum sui & recipit & continet lumen secundum plenam sui capacitatem, sicut stella. Perspicuum autem est, in quo & per quod est inundatio luminis. Terminatum verò est, in cuius superficie concipitur lumen & tenetur ad constitutionem colorum: & ideò in omni visibili vnum solùm motiuum est visus quod est lumen. Et si hoc est in omni visibili mouens, oportet quod ipsum sit actus omnis visibilis: & si resoluantur visibilia, id quod colligitur ex omnibus, non est nisi lumen in ratione essentiæ vnum. Diuisum autem secundum esse omnium eodem modo secundum Peripateticos intelligentiæ lumen, est constitutiuum omnium formarum. Nec

Solutio.

Lumen solis constituit formas.

esset forma principium intelligendi aliquam rem & cognoscendi, nisi ipsa forma esset lumen intelligentiæ. Intelligentiæ enim lumen primum principium est intelligibilitatis in omni re, sicut lumen est primum principium visibilitatis. Quicquid autem est in secundis, necessario est per influentiam primi. Intelligibilitas ergo in rebus necessario est à lumine intelligentiæ quod est primum principium intelligibilitatis. Aliud enim est intellectuale, & aliud intelligibile. Intelligibile enim est, quod intellectuali lumine intelligibile efficitur. Intellectuale autem, quod intellectualitate constituentis intelligibile. Inundatio ergo primi & intellectualis luminis in totam diuersitatem materiæ, constituit omnes formas. Differentias autem formarum secundum esse à proximis & propriis principiis est, quibus influxum est lumen intellectuale primum: & si resoluantur secundum essentiam in intellectualitates suas, non inuenietur in eis nisi primi luminis intellectualitas: quæ quidem per essentiæ rationem est vna, sed per esse & substantiam quæ subiectum est & per rationem diffinitiuam quæ indicat hoc esse, differens est. Ex quo patet, quòd cum anima hominis sit vnum de constitutis, non est intellectualis secundum naturam, sed potius intelligibilis. Et hoc dictum est Commentatoris, cuius dicto nos adhibuimus expositionem. Adhuc autem constat, quòd anima hominis perfectio est organici corporis. Organum autem ipsis organicis diuersitatem ostendit & actuum & officiorum. Principium ergo vitæ talium necessario multipartitum est: quia aliter diuersarum operationum non esset principium. Intellectuale autem secundum quod intellectuale, simplex & vnum est. Anima igitur hominis de numero intellectualium non est.

Si autem quæritur, quomodo Aristot. dicat, quòd hoc est solus. & quod in homine est intellectus practicus principium omnium operationum? Dicendum videtur, secundum Peripateticos, quod quamuis lumen intellectuale omnium formarum constitutiuum sit: tamen secundum esse diuersum efficitur in constitutis, sicut & lumen solis diuisum est in stella, & perspicuo, & colorato: & quædam ad imaginem sui constituit, quædam autem ad similitudinem, & quædam ad obscuram resonantiam. Similiter est de lumine causæ primæ & quædam constituit ad imaginem sui, quædam autem ad resonantiam obscuram. Et huius diuersitatis Auicen. dat causam: quia cum intellectiua motrix sit orbis, secundum accessum ad æqualitatem orbis & recessum ab excellentia contrariorum, secundum esse diuersas constituit formas. Vnde in materia quæ nullo modo subiicitur contrarietati, constituitur secundum naturam intellectualis, sicut in orbibus secundis. In materia autem quæ quidem subiicitur contrarietati, sed maximè recedit ab excellentiis contrariorum ad medium, constituitur secundum modum imaginis imitantis. In aliis autem recedentibus minus à materialibus, tamen ad æqualitatem accedentibus constituitur secundum modum similitu-

Quæstio.

Responsio.

dinis. In vltimis verò ab æqualitate distantij us constituitur secundum modum resonantiæ obscuræ. Ab imagine ergo dicitur homo intellectus & intellectum habens & non propriè ab intelligibilitate: quia secundum Peripateticos anima rationalis in vmbra causatur intelligentiæ, & non in sincero intellectualitatis lumine. Per hoc patet, quòd intellectus qui est in homine, in omni actu intelligendi, cõnaturale sibi lumẽ adipiscitur intelligentiæ influentis super ipsum. Et ideò dicit Arist. quòd hoc vocatur intellectus adeptus. Et dicit, quòd secundum prudentiam dictus intellectus non æqualiter inest omnibus, sed neque hominibus. Cum verò omne quod adipiscitur aliquid, adipiscatur illud secundum potentiam proportionatam ipsi adepto, & intellectus hominis adipiscatur ipsum incorporaliter (Adipiscitur enim separatum à materia & appendiciis materiæ) oportet de necessitate, quòd intellectus hominis incorruptibilis sit: quia aliter incorruptibili non proportionaretur. Et hoc est quod dicit Alpharabius, quod intellectus adeptus radix est immortalitatis. Ex hoc etiam patet, quod intellectus adipiscitur seipsum: quia intellectualitate quam adipiscitur, constitutus est ad imaginem intelligentiæ primæ: & de perfectione huius intellectus est felicitas contemplatiua, de qua in sequentibus faciemus tractatum. Hic autem de intellectu loquimur secundum quod ad exteriora & inferiora refertur: quia sic compositiuus est, & causa hominis inquantum homo est, propria natura est, & conuertibilis cum ipso: & ideò operatio rationis eadem est cum operatione hominis.

Refellitur tamillatio.

Quod autem quidam obiiciunt, quòd ratio non operatur nisi per inferiores potentias: & sic operatio hominis immediatius sit inferiorum potentiarum quam rationis, risibile est: quia hoc in nulla natura est verum. Vbicumque enim plura respiciunt ad vnum, omnia operantur virtute illius: quia illud vnum formale est respectu illorum: sicut dicit Aristot. de similibus partibus ad sensum communem, & de comparatione omnium sensibilium virtutum ad ipsam naturam sensibilem. Et similiter est comparatio inferiorum potentiarum ad rationem. In omnibus enim illis ratio principium motus est & forma: propter quod operatio inferiorum, operatio rationis est, & non è conuerso: quia quod potentia inferior potest, potest superior: sed non quod potest superior, potest inferior: & quod operatur inferior, operatur superior excellenter & eminenter. Constat igitur operationem hominis vt homo est, operationem esse rationis.

CAPVT VII.

Quod operatio hominis vt homo est, secundum virtutem hominis vt homo est, bona & benè efficitur.

35. SI autem secundum prædicta opus hominis vt homo est, est operatio animæ, secundum rationem vel non sine ratione: tunc opus hominis semper est rationis opus: quia vel ratio per se operatur ipsum, vel inferior potentia quæ rationem participat secundum persuasibile esse à ratione. Quæramus igitur propter quid illud opus bonum & bene efficitur & optimè. Hoc in similibus considerare possumus quæcunque sunt rationis opera sicut artes. In his enim idem dicimus esse opus huius artificis & huius studiosi artificis: hoc enim specie artis idem est, licet secundum esse differat, quemadmodum citharistæ & studiosi citharistæ idem est opus specie artis determinatum. Et simpliciter siue vniuersaliter est hoc in omnibus, quæ proprias habent operationes. In omnibus enim talibus si ad potentiam operatiuam appositæ sit abundantia secundum virtutem & opus, trahetur potentia operatiua ad vltimum suæ potestatis: & tunc efficitur opus eius: vnde citharistæ quidem enim est citharizare, studiosi autem citharistæ bene citharizare. Virtus enim artis cuiuslibet est vltimum potestatis eius, quo adepto perfectus & studiosus est artifex.

Iste enim modus est in natura tota: alius est enim processus ad esse, & alius ad perfectum secundum virtutem. Ex semine enim hominis fit homo: sed homo in quo stat generatio, ad virtutem non deductus est, sed natura operatiua in ipso fluctuat in multo humido quod ad perfectas operationes non sufficit. Et ideò procedit natura & facit de puero virum, qui constante humido constantes habet potentias ad suæ potestatis vltimum reductas: & tunc ad perfectas sufficit operationes. Et sicut dicit Galenus, non alia & alia potentia est in puero & viro nisi secundum esse: quia in puero est fluitans, in viro est coadunata & constans: propter quod pueri nihil operantur humanorum: sed cum viri efficiuntur, consurgunt ad humanas operationes. Et patet, quòd in tali operatione nihil alicnum natura accipit, sed in proprio perficitur ad vltimum deducto. Sicut enim in antehabitis diximus, lumen intellectuale emanans à fonte primæ causæ, omnium est cõstitutiuum: hoc enim, vt dicit Dionysius, per omnem expandit se mundum, tria conferens omium naturæ, scilicet formationem intellectus, illuminationem, & constitutionem in esse: idem enim principium est in esse rei quod est illuminatiuum ad cognoscere: & nisi hoc lumen continentiæ inunder res quæ sunt, destruuntur.

Huius simile est in homine, in quo vitæ principium cor est: particeps autem vitæ membra, & vita actus continuus est & emanatio cordis in membra: & ideò vita in homine est actus

actus continuus, sicut dies & agon. Sicut enim dies est continua emanatio luminis à sole in mundum, ita vita continua emanatio est principij viuifici in viua; & sic continua emanatio luminis intellectualis à fonte primæ causæ est faciens existentia: & nisi continuè manaret, existentia ad non esse deciderent. Emanatio enim in esse fundat & tenet vniuersa.

Habitum est, quòd ratio hominis & intelligentia, imago illius intellectualis est luminis, & est vniuscuiusque summum. Sic attingere suum superius quantum potest, erit rationis summum. Assimilatio quantum potest per intellectum adeptum ad intellectuale lumen purum & sincerum. Nec in hoc ratio proficiens aliquid à se diuersum accipit: sed in hoc quod est, coadunatur & depuratur, vt ad vltimum veniat suæ potestatis: & tunc est in virtute & potest & operari & bene operari: maximè tamen secundum continentiam & influentiam intellectualis luminis ex omnibus intellectualibus inundantis super eam. Et sic est in arte. Ars enim cum à principio ad vltimum deducitur, non aliam formam assumit: sed ipsa species artis in se ad artificiata considerata, depurator secundum omnia principia sua: & sic ad vltimum deducitur suæ potestatis. Similiter particulares vires quæ organis affixæ sunt in corpore hominis, hoc modo deducuntur ad vltimum suæ perfectionis, sicut patet ex præhabitis, vbi diximus de profectu pueri in virum. Et hãc est causa, quod Stoici dixerunt, quòd habitus consuetudinales non perficerent animam ad operationem, sed depurarent tantum, vt remotis impedimentis valeat operari secundum seipsam.

CAPVT VIII.

Quod perfecta hominis vt homo, est operatio viri studiosi vt vir studiosus est.

36. SI autem sic est vt diximus, & ponimus opus hominis vitam quandam: eò quod est in operatione vitæ: vitam autem dicimus animæ & operationem & actum cum ratione, quia aliter non esset vita hominis vt homo est: tunc studiosi viri erit hæc operatio bene optimè. Vnumquodque autem ad bone suæ operationis perficitur secundum propriam connaturalem virtutem. Oportet, quòd & homo ad propriam suam operationem propria & connaturali virtute perficiatur. Operationem autem illam iamdudum esse diximus felicitatem & humanum bonum. Ergo humanum bonum est operatio animæ secundum propriam connaturalem virtutem. Videamus igitur quid sit illa virtus: propria enim virtus rationis vt ratio est, videtur esse illa quæ in ipsa forma rationis est & in operatione & in operante & eo circa quod operatur. Hoc autem non est iustitia, sicut Tullius videtur dicere in libro de Officiis, vbi dignissimam probat esse virtutem iustitiam: iustitiæ enim forma (sicut Philosophus dicit) æqualitatis forma est: ad pat enim siue æquale reddit vnicuique quod suum est.

Bonum humanum.

Similiter hoc temperantia non est, nec fortitudo, sicut per se patet: proprius enim & connaturalis habitus est in forma per se agentis & secundum seipsum. Ratio autem ex propria forma luminis se constituentis ratiorinans est, & est lumine diffuso in rebus circa quas ratiocinatur. Ratiocinatur vt intelligit. Et cum ratiocinatur, id circa quod agit, ad aliquid examinat vtrum rectum sit: quia aliter nunquam sciret se inuenisse quod quærit. Et non potest dici quòd inuentum ad aliud examinet, nisi ad lumen intellectuale essentialiter constituens eam: hoc enim semper rectum & aptum & principium omnis rectitudinis est. Oportet igitur, quòd illa virtus prudentia sit: prudentia enim secundum rationem est principium actiuum.

Tamen quia etiam sunt quæ participant rationem secundum persuasibile & obedibile: & quantum participant de ratione, tantum participant de rationis operatione: & sic & operationes inferiorum, rationis operationes sunt, & virtus eorum hoc modo rationis virtus est: & sic plures sunt virtutes rationis. Si autem sic plures sunt virtutes, operatio rationis vera ratio est, per se erit secundum optimam & perfectissimam virturem. Perfectissima autem est, secundum hunc modum quo hîc loquimur de perfectione, quæ in ipso lumine & forma rationis, rationalem naturam operatam ponit in vltimo. Quod autem nos diximus lumen rationis semper esse rectum, non intelligimus de lumine quod ratio infundit in ratiocinationis actum: quia hæc frequenter occumbit propter vmbram eorum circa quæ operatur ratio, & tunc incidit error: sed intelligimus de ipso lumine constituente rationem in esse rationis prout imago intellectualis luminis est. Hoc enim propter hoc quod intellectus & ratio separata sunt à materia, nunquam occumbit, sed semper mutat ad illuminationem: propter quod vnumquodque malum conscientia redarguit, & omni bono quod quis operatur, congaudet secundum proprium ipsius.

Lumen rationis quomodo semper est rectum.

CAPVT IX.

Quod operatio hæc est secundum perfectam vitam.

AMplius autem vita perfecta erit hæc optima operatio. Vna enim hirundo ver non facit nec vna dies: ita vtique neque bonum nec felicem facit vna dies vel paucum tempus. Si enim vna hirundo indicaret vernum tempus, aliquando in hyeme vna hirundine veniente ex aliquo casu vernum tempus indicaretur: si etiam vna serena dies vernum tempus produceret, in hyeme vernum tempus esset. Verum igitur tempus producitur, quando continua successione venit hirundo post hirundinem, & serena dies succedit serenæ diei. Sic etiam est in operatione: nisi virtus enim nubilum passionum expulerit, impeditur bonum rationis & intercipitur. Si

autem ad impassibilitatem purgati animi proficit ratio & sine impedimento totam vsque in finem continuet vitam, non vna die, vel vno anno, nec in vna operatione, sed in totum spatium vitæ perfectas dat omnes operationes secundum rationem: si enim recedat in vita, hoc non contingit nisi per impulsum rationis. In eo autem qui passionibus ducitur, perfecta virtus non est: purgante enim virtute vtitur moderans passiones in seipso, & reducens eas ad medium. Purgatoria autem politicus vtitur in ciuitate vel gente, ordinans passiones in ciuibus, ne excellat rationis bonum deturpans. Purgati autem animi vtitur virtute homo perfectè in vita: & hæc est quæ non moderatur passionem tantum, nec ordinat: sed ita eleuat animum, vt passionibus non tangatur & efficiatur passionibus inalterabilis: propter quod talem Stoici impassibilem esse dixerunt. Quod autem nos dicimus non tangi passionibus talem animam, de tactu metaphysico intelligitur ad analogiam tactus physici, qui tactus ad imitationem est eius qui tangitur, sicut dicit Arist. in primo de generatione & corruptione: per quem modum dicimus, quòd frigus tangit nos. In colligendo igitur quædam sic dicimus, quod felicitas est operatio hominis secundum rationem secundum perfectissimam virtutem & in vita perfecta.

CAPVT X.

Qualiter circumscriptionem hanc oporteat referibi secundum omnia quæ ponuntur in ea.

37. CIrcumscribatur quidem igitur bonum hominis inquantum homo est, ita sicut diximus: sed fortè hoc non sufficit: sed oportet figuraliter dicere primum, & figuraliter descriptione data oportet deindè iterum posterius rescribere. Diximus enim in præhabitis, quòd in ista scientia circumscriptiones sufficiunt figuraliter datæ, quæ tamen intra sui terminos totum concludunt descriptum per modum cuiusdam circuli totum descriptum ambientis & continentis: & hoc ad perfectam notitiam rei non sufficit, sed oportet id quod posterius est descriptum resolvere in describentia & examinare singula describentia vtrum sine errore conueniunt. Quia ea quæ iusta sunt & casta & vniuersaliter moralia, tantam habent differentiam & errorem, vt videantur esse lege posita & non natura: & ideò in his præcipuè necesse est dispositionem resoluendo rescribere, vt posteriori resoluto in prius diligenter error caueatur.

Omnis artifex deducit circumscriptionē in principio.

Videbitur autem vtique omnis artificis describentis suum artificium esse, proprium officium circumscriptum producere in describentia per resolutionem, & ipsam descriptionem particulatim disponere videre quæ bene habent. Et adhuc autem tempus talium inuentor & cooperator bonus videtur esse. Vnde per experientiam temporis artium additamenta facta sunt plurima. Omnis enim artificis est apponere suæ arti quod deficit. Ars enim, vt dicit Tullius, est collectio principiorum ad eundem finem operis sui tendentium. Et cum operationes in particularibus sint, oportet quod principia experimenti singularium colligantur. Experimenta autem hæc temporis accipiuntur prolixitate, & maximè in moralibus: quia hæc secundum tempus plurimum variantur: & quæ vtilia sunt in tempore vno, nociua sunt in alio: & ideò addendo semper principium principio colligitur ars. Et quamuis tempus relatum ad motum cuius est mensura distare faciat, & sic sit causa corruptionis & oblitionis quodammodo: tamen idem tempus relatum ad temporalia, in tempore enim genus inuentiuum & cooperatiuum est ad cognitionem principiorum artis per experientiam.

Sed in tali rescriptione meminisse oportet prædicta à nobis, scilicet quod certitudinem non in omnibus oportet exquirere secundum vnam similitudinem, sed in singulis secundum vnam materiam, & intantum inquantum proprium est doctrinæ quam quisque intendit. Cuius exemplum est, quòd rector siue tectonicus qui ædificator dicitur & geometra differenter inquirunt idem quod est figura triangularis rectangula quæ Græcè orthogonum dicitur. Tectonicus enim inquirit orthogonum inquantum vtile est ad opus quod facit. Geometra autem orthogonum inquirit quale quid sit per diffinitionem, per quam passiones propriæ de subiecto possunt concludi. Et hoc ideò est: quia geometra speculatrix est mundi. Tectonicus autem intendit opus, & ad orthogonum triangulum eligit columnas & parietes: quia si columna rectè eligatur ad latus orthogoni quod rectum angulî terminat, est illud latus perpendiculare: sic etiam columna perpendiculariter erigitur. Perpendiculariter autem erecta parte superiorum quamlibet imprimit inferiorem: & per hoc solidatur super basem. Si autem non perpendiculariter, sed obliquè erigatur, statim recedit à latere orthogoni super fundamentum basis ab vna parte faciens angulum acutum, & ab altera parte expansum: & tunc vna pars non premit aliam, sed pars superior pondere suo declinat in casum. Geometra autem non sic considerat trigonum, sed potius secundum quod constituitur lineis inter alias parallelas protractas, quæ angulos altrinsecus factos duobus rectis habent æquales. Sic vnumquodque quærendum est inquantum ad propositam refertur intentionem, & præcipuè in moralibus. Et secundum eundem modum & in omnibus aliis artibus faciendum, vt non extra opera operibus plura fiant. Quia si deberemus omnia accipere secundum ea quæ possunt speculari in ipso, oporteret nos multa bona facere & dicere quæ ad opus non pertinerent: & sic quæ sunt extra opera, plura oportet assumi, quam sint ea quæ ad opus pertinent, sicut est in proximo exemplo: si enim tectonicus præcipiat erigi columnam ad orthogonum, & docere velit quid sit orthogonum per diffinitionem, plures oporteret eum sermones facere quam sint necessarij ad opus. Sufficit ergo secundum propriam intentionem vnumquodque

quodque inquirere etiam intantum certificari de ipso.

CAPVT XI.

Quod in talibus est, quia declarare, & non propter quid quærere.

SImiliter autem non in omnibus inquirenda causa propter quid secundum vnam similitudinem: sed in quibusdam est sufficiens demonstrari & hoc quod dicimus quomodo, siue quia, dummodo hoc bene demonstretur. Verbi gratia circa principia. Quamuis enim in omnibus principiis inquantum principia sunt, ita sit, quod causam non habeant: quia si causam haberent, principiata & non principia essent: tamen in principio quod est diffinitio quæ medium est demonstrationis, præcipuè hoc verum est: quia si hoc causam haberet, esset principium principij, & procederet hoc in infinitum. Vnde etiam philosophari incipit ab effectu. Volentes enim scire si luna sphærica sit, ascensiones eius consideramus, & videntes quod omnes crescunt secundum proportionem circuli, scimus quomodo luna sphærica est, & deuenimus à scientia quia est, in scientiam propter quid. Hoc autem quia quoad nos primum & præcipuum est: quia per ipsum deuenimus in scientiam propter quid. Licet autem in omnibus sic sit: hoc in moribus præcipuè est, in quibus nos domini sumus operationum: & ideò notissimæ sunt nobis: & ideò ab eis incipimus inquirentes principia virtutum: licet ipsæ operationes non causæ sint virtutum, sed causentur à virtutibus. Dico autem operationes hominis quæ sunt secundum perfectam vitam, & non illas quæ per consuetudinem disponendo generant habitum. Illæ enim operationes sunt imperfectæ, & sunt imperfecti exeuntis de potentia ad actum. In talibus igitur ex ipso quæ principia sunt colligendo: hoc enim quoad nos primum & principium, licet secundum naturam rei sit è conuerso.

CAPVT XII.

Quibus modis accipiantur principia.

PRincipiorum autem quæ de inductione contemplata sunt, quædam autem sensu, quædam verò consuetudine, & alia alitèr. Inductione quidem sine in mathematicis principium est, quòd totum maius est sua parte. Et si de æqualibus æqualia demas, quæ relinquuntur, æqualia sunt. Et si inæqualibus æqualia addas, erunt inæqualia. Hoc enim contemplamur in omnibus numeris canum & ouium & hominum, & in omnibus contiguis sigillatim per inductionem acceptis. Sensu verò contemplamur principia in naturis, sicut quod calidum est separatiuum etherogeniorum & congregatiuum homogeniorum, sensu cognoscimus: & similiter frigidi, humidi, sicci, proprias operationes sentu percipimus. Consuetudine autem principia morum accipimus: quia tantam habent diuersitatem & errorem, quòd non acquiescitur nisi per consuetudinem facta sint cognita & amica. Aliter autem accipiuntur alia & alia principia. In medicina enim experientiâ accipiuntur, sicut quod scamonea choleram purgat: hoc enim acceptum est: quia in Callia & Socrate & aliis ex eadem causa laborantibus, scamonea choleram purgauit. Per syllogismum etiam ad impossibile certificantur principia, sicut Arist. facit in 1o. primæ philosophiæ. Vnum autem principium quod est diffinitio dicens quid, nō propter quid, bene certificatur syllogismo: quia illa diffinitio est diffinitio sicut conclusio, & non sicut demonstratio: sicut si velimus concludere diffinitionem nigri, dicemus quod contrariorum contrariæ sunt diffinitiones: est autem album disgregatiuum visus per diffinitionem: ergo nigrum per diffinitionem visus est congregatiuum.

Modus in inquisitione principiorū obseruandus.

Pertranſire autem tentandum singula principiorum secundum quod innata sunt, & studendum est qualiter bene terminentur secundum quod innata sunt terminari per inductionem, vel sensum, vel consuetudinem, vel per alium modum. Bene enim terminari principia magnum habet auxilium ad sequentia. Sequentia enim haberi non possunt, nisi ex principiis & per principia: quæ si appropriata sint, perfecta habetur cognitio sequentium. Videretur ergo quod principium sit plus quam dimidium totius inquisitionis & cognitionis. Et multa eorum quæ quæruntur, viderentur manifesta fieri per ipsum principium bene cognitum & terminatum. Quamuis enim principium quantitate sit paruum secundum syllogismorum numerum, tamen potentia est valdè magnum: & ideo ipso cognito, cognitio sua causa est & aliorum. Et cum duas vias habeamus ad cognoscendum, scilicet demonstrationis qua cognoscimus complexum, & diffinitionis qua cognoscimus incomplexum, principium quod est diffinitio, virtutis cognoscere facientis habet plus quam dimidium: sua enim virtute cognoscitur incomplexum. Demonstratio autem quæ facit scire complexum, virtutem trahit à diffinitione: quia diffinitio dicens propter quid, medium eius est, & virtutem consequentiæ accipit ab ipsa.

Terminatio principiorum plurimum cōfert.

38. Scrutandum itaque diligenter de isto principio, non solum ex conclusione qua probatur, quod diffinitio dicens quid conclusio est, & non solum ex his ex quibus componitur sermo diffinitiuus: sed rescribenda est diffinitio, sicut diximus, & confetenda ad omnia quæ de ipsa dicta sunt ab antiquis. Vera enim omnia consonant existentia: quia vera sunt: falso autem citò dissonant vera: in tali enim collatione citò deprehenditur quid sit.

CAPVT

CAPVT XIII.

De rescriptione circumscriptionis dictæ ad diuisionem bonorum.

39. REscribendo igitur quæ dicta sunt de felicitate, primo rescribendo videamus si concordant ad partes bonarum. Bonum autem hîc accipimus communiter id circa quod est conuersatio hominis & quæ referuntur ad vsum nostrum. His igitur bonis diuisis tantum, ita quod quædam sint de exterius dictis bonis, sicut sunt bona fortunæ quæ organicè ad conuersationem hominis deseruiunt: & quædam terminantur bona circa animam, quæ in ipsa sunt ad operationem perficientia, sicut sunt virtutes: & tertia bona sunt circa corpora, sicut sanitas, & robur, & pulchritudo, & sensuum viuacitas. Inter hæc tria bona, maximè bona dicimus & principalissime ea quæ sunt circa animam: quia propter illa, alia duo genera bonorum requiruntur. Actus autem & operationes omnes animales, hoc est, quæ animæ sunt, ponimus in numero bonorum circa animam existentium. Actus ergo & operationes animales de numero principalium & meliorum bonorū sunt: quia actus & operationes meliores sunt habitibus. Ergo secundū hāc opinionem à Philosophis ab antiquo confessam, quæ dicit, quòd felicitas optimorum est, bene dictum est, quòd felicitas est animæ operatio: quia sic ponitur in numerum bonorum optimorum.

Hoc autem adhuc alia probatur ratione: rectè enim optimorum bonorum est: quia dictum est in antehabitis, quòd operationes & actus sunt fines. Finis autem vltimum & optimum est. Per hoc igitur, quòd felicitas esse finis dicta est operationum, probatur quòd ipsa est de numero bonorum circa animam existentium, & est optimorum bonorum, & non eorum quæ exterius sunt bonorum. Felicitas igitur bene dicta est animæ esse operatio & finis. Huic autem rationi consonat, quòd omnes dicunt felicem secundum quod felix est, & bene viuere, & bene operari, & operari secundum perfectam vitam: quia secundum prædicta felicitas bona est operatio & ferè vita bona. Dico autem ferè propter quosdam felicitatem fortunæ committentes: & ideò dicentes, quòd felicitas sit de numero exteriorum bonorum.

CAPVT XIV.

Consona sunt dictis opinionum antiquorum superius inductorum.

Antiquorum opiniones de felicitate.

VIdentur qūtem sic determinata felicitate, vt diximus, existere omnia secundum conuenientiam quæ superius inducta sunt de opinionibus antiquorum. Quidam enim ex antiquis videntur dicere, quòd felicitas est virtus: & illi diuiduntur in tres partes. Quidam enim dixerunt, quòd sit virtus secundum se. Alij autem, quòd sapientia quæ est dignissima virtutum intellectualium. Tertij verò dixerunt, quòd esset scientia, quæ certior est inter virtutes intellectuales: & illi fuerunt Stoïci. Dicebant enim nihil esse bonum nisi virtutem, & nihil malum nisi vitium. Videntes autem, quòd virtutis operatio est secundum rationem: ratio autem imago luminis intelligentiæ: rationem ergo referentes ad lumen intellectuale, sapientiam dixerunt esse felicitatem. Rationem autem ad inferiora comparantes secundum quod ordinat causam in causatum: scientiam dixerunt esse felicitatem & summum bonum. Alij autem, sicut Epicurei, eorum quæ dicta sunt aliquod cum voluptate adiuncta vel non sine voluptate dixerunt esse felicitatem. Alij autem, sicut plebeii, dixerunt hæc esse felicitatem quæ dicta sunt. Sed cum dictis comprehendunt exteriorum abundantiam, sicut & diuitiarum copiam, & potentatus, & honores. Videntes autem, quòd incommodis à præclarissimis operationibus retrahitur felix, dixerunt voluptatem cum interioribus bonis esse felicitatem. Adhuc autem videntes, quòd exteriora bona organicè subseruiunt felicitati, sine quibus secundum optimum suum posse felix non operatur, cum interioribus coniunxerunt exteriorum abundantiam. Sed in hoc differebant, quòd quædam istorum multi & veteres dixerunt. Veteres enim sicut dicitur in primo metaphysicæ, omnes in materiæ speciē se contulerunt, parum vltra sensum considerationis habentes: & ideò similiter multis, hoc est, plebeiis iudicabant de felicitate, ponentes eam esse vel voluptatem, vel non sine voluptate, & ponentes eam de numero exteriorum bonorum. Quidam autem istorum felicitatem esse dixerunt animæ, pauci & gloriosi viri, sicuti illi qui dixerunt felicitatem vel sapientiam vel scientiam, quæ sunt de numero interiorum & animalium bonorum. Neutros autem horum Philosophorum rationale est peccare in vniuersis vt nihil congruum dicant: sed rationabile est vnumquemque istorum Philosophorum secundum vnum aliquid vel secundum plura dirigere aut dicere. Quamuis enim in supposito non concordant, tamen in ratione ponendi hoc quod ponunt, concordant cū rationibus introductis à nobis.

Rescribentes ergo ea quæ de felicitate dicta sunt, inuenimus, quòd dicentibus omnem virtutem vel quandam esse felicitatem concors est ratio cum dictis nostris: etsi dictum discordet. Diximus enim, quòd felicitas est operatio secundum ipsam virtutem, virtutis existens, hoc est, quod virtutis est essentialis operatio: essentialis enim operatio per se conuenit. Et secundum ipsum ad idem retulerunt intentionem nobiscum. Virtus enim secundum habitum & actum potest considerari: & ideò fortè non parum differt vtrum felicitas virtus est & optimum in possessione vel vsu considerata, vel considerata in habitu vel operatione.

Dicit autem hic Eustratius, quòd possessio refertur ad exteriora instrumentaliter virtuti

uti deseruientia: vsus autem ad instrumentorum illorum exercitium: habitus autem ad qualitatem animæ refertur difficile mobilem: operatio verò ad actum, qui est secundum habitum. Et licet hoc verum sit: subtilius tamen dicitur, quòd virtus comparatur ad subiectum in quo est, secundum se, vel secundum potentiam considerarur. Ad subiectum quidem comparata: dupliciter considerarur, scilicet secundum subiecti depurationem quam facit virtus, vel secundum subiecti facultatem quam dat virtus. Et secundum primum modum virtus est possessio secundum quod possessio dicitur à Boëtio quod ad nutum habetur sine omni impedimento. In consideratione autem secunda virtus habetur in vsu. In vsu habetur enim in quo facilis potestas habetur ad omne quod habens operari voluerit. Si referatur ad potentiam: tunc dupliciter dicitur sicut & videre, sicut Aristot. dicit in Topic. quòd videre dicitur habere visum, vel visu vti, hoc est, visu agere: ita & virtutem habere in habitu est habere, & in operatione est habere habitu & vti.

Felicitas in vsu & actu ponitur.

In hoc ergo peccauerunt antiqui quod hoc non distinxerunt, quando felicitatem summum bonum esse posuerunt: habitum quidem enim virtutis habentem contingit aliquando nullum bonum perficere secundum operationem & actum, veputa si dormiat, vel alia de causa otiosus sit & non operetur. Non autem possibile est, quòd operatio nō aliquod bonum operetur. Operatio enim optima ex necessitate operatur & bene operatur. Operationem autem operari dicimus, sicut generationem dicimus generare, quia via geniti est ad genitum esse. Et similiter operatio optima via est, qua producitur bonum ciuilis regiminis in politico, vel bonum purissimæ delectationis in contemplatiuo: hoc enim bene operatione felicitatis de necessitate ad esse conducitur dum felix operatur. Melius ergo est dicere, quòd felicitas est operatio quam habitus: quemadmodum enim in olympiis decertantes, non coronantur optimi & fortissimi secundum habitum, sed potius coronantur agonizantes in operatione & actu (quia quidam illorum vincunt) & per operationem coronam merentur: ita & operantes secundum actum ea quæ sunt de numero bonorum & optimorum, quæ sunt in vita & conuersatione hominis, recta ratione fiunt illustres gloria & honore ab athloteta coronati. Illustris enim est gloria & honore coruscans. Virtus igitur secundum habitum optimorum non est, sed potius operatio secundum virtutem.

CAPVT XV.

Quod felicitas secundū se delectabilis est.

40. COncordant autem etiam cum dicentibus felicitatem esse voluptatem vel non sine voluptate. Quod enim nos voluptatem, Græci vocant idonin: quod nomen est æquiuocum ad voluptatem, & ad delectationem. Apud nos enim voluptas delectatio corporalis vocatur. Delectatio autem commune nomen est ad delectationem corporalem, & animalem. Hi ergo qui voluptatem dixerunt esse summum bonum, ad hoc respexerunt, quòd delectatio secundum causam prouenit ex coniunctione conuenientis, vt dicit Dion. Secundum effectum autem efficitur ex propria & connaturali operatione proprij & connaturalis habitus non impedita: secundum esse verò delectatio (vt dicit Michaël Ephesius) diffusio naturæ est & refloritio in conceptu & actu propriæ & connaturalis operationis optimi secundum naturam.

Vnde vita felicium inquantum felices sunt, secundum seipsam etiam est delectabilis. Delectari quidem enim animalium est, hoc est, de numero eorum quæ spectant ad animam, & ad intrinseca bona. Vnicuique autē est delectabile ad quod dicitur secundum nomen ab amicitia impositum, quod Græcè significantius dicitur & intelligitur. Amicus enim talium existens philoros vocatur à philos quod est amor, & ros quod est articulus præpositus, quod est talium: sicut enim dicit Boëtius, nihil appetitur vel amatur nisi per similitudinem quam amas habet ad illud. & ideò omne amatū amanti conueniens esse videtur delectabile, veputa equus delectabilis amanti equum, qui in Græco philoppes quod est amor, & ippos quod est equus. Et spectaculum est delectabile amanti speculum, qui Græcè philotheoros dicitur à philos, & theoros quod est speculum. Eodem igitur modo & iustum delectabile est amanti iusta. Et vniuersaliter virtus delectabilis est amanti virtutem. Amans enim iusta philodicaios dicitur, & amans virtutem dicitur philoaretos: dicaia enim iustitia, & aretos dicitur virtus: sicut & Philosophus dicitur amator sapientiæ, & philonos dicitur amator vini.

Si ergo vnicuique est delectabile quod amat maximè delectabile erit quod sua propria natura & dignitate ad amorem sui allicit. Hoc autem est optimum, quod diximus esse felicitatem. Alia enim quæ vt nunc sunt delectabilia, vel alicui, & non sunt delectabilia secundum propriam naturam, sed delectant secundum similitudinem quandam quam per accidens ea habent ad ipsa, non perfe delectabilia sunt. Et hoc probatur per hoc quod delectabilia sunt multis qui plebeij & sensum sequentes vocantur. Et hæc adinuicem sibi aduersantur & in vno, & in diuersis. In vno quidem: quia quod hodie est delectabile, fortè cras non erit delectabile. In diuersis autem: quia quod vni est delectabile, alij est triste. Hoc autem ideò contingit, quòd talia non natura propria delectabilia sunt, sed vt nunc & alicui, sicut diximus. Amantibus autem bonum honestum delectabilia sunt quæ natura propria secundum se delectant. Talia autem maximè sunt operationes secundum virtutes. Ergo illæ operationes secundum virtutes, & his delectabiles sunt qui amant eas, & secundum seipsas delectabiles sunt, & non secundum accidens: quia in natura propria habent vnde delectent & amentur: sunt enim

Felicitas summè delectabilis est.

partes

partes honesti. Honestum autem est, vt dicit Tull. in fine primæ rhetoricæ, quod sua naturali vi nos trahit, & sua propria dignitate allicit ad amandum & delectandum in ipso. In accidentibus autem probatum est, quod magis delectabile est bonum quod per se est, quam id quod accidens est. Ad hoc respicientes voluptatem dixerunt esse felicitatem, vel non sine voluptate, voluptatem delectationem esse ponentes.

CAPVT XVI.

Quod felicitas substantiuatam habet delectationem & non adiunctam.

EX his quæ dicta sunt relinquitur, quòd vita felicium nihil indiget voluptate siue delectatione, quasi adiuncto per accidens aliquo vel per aliud, sed habet voluptatem siue delectationem in seipsa. Claudit enim in sua ratione & substantia delectabile esse & simpliciter, & amanti ea. Et hoc probatur sic: quia cum omnibus dictis de felicitate etiamsi omnia in vno conueniant, nullus est bonus qui non gaudet bonis operationibus & delectatur: neque enim iustum aliquis diceret non gaudentem iusta operatione, neque liberalem aliquis diceret non gaudentem liberalibus operationibus. Similiter autem & in aliis est virtutibus & virtutum operationibus. Est autem gaudium diffusio animi in conceptione boni conuenientis. Omnis ergo qui gaudet in iustis & castis, delectatur in illis: & rationem quare delectatur, in seipsis habent virtutum operationes. Maximè autem in operatione quæ felicitas est, consubstantiata & concepta est delectatio & non adiuncta: quia ipsa optimorum optima est per se, & secundum se delectabilis. Si autem sic est, virtutum operationes secundum seipsas erunt delectabiles.

Et ex hac conditione duæ corollariæ conditiones habentur, scilicet quod felicitas sit pulcherrima & desideratissima. Pulcherrima quidem: quia commensuratissima ad naturam hominis secundum quod homo est. Desideratissima autem: quia optimum bonorum, quod in seipsum prouocat desiderium. Delectabilissima autem: quia conuenientissima secundum proprium & connaturalem habitum & naturam. In vno ergo conueniunt hæc tria delectabilissimum esse & desideratissimum & pulcherrimum. Non ergo tantum delectabilissimum est: quinimo tales operationes & pulchræ & bonæ sunt. *Felicitas tria includit.*

Et hoc manifestum ei qui considerat si bene horum diiudicat vnumquodque studiosus. Iudicat autem, vt dixi in præcedentibus, optimè de his studiosus. Ergo felicitas est pulcherrimum & optimum & delectabilissimum, in vno & eodem hæc tria concludens. Hæc enim tria non sunt diuersa secundum Deliacam superscriptionem. In Delos enim insula templum fuit consecratum diuinationibus Apollinis, in quo templo epigramma descriptum fuit, & hæc tria ad diuersa retulit, & in vno non coniungi, pulcherrimum & optimum dicens esse iustissimum. Desideratissimum autem dixit esse sanum vel sanitatem. Delectabilissimum verò dixit esse quo quilibet optat frui. Et peccauit epigramma, quòd hæc in vno non dixit concurrere. Omnia enim hæc tria existent consubstantiata & concepta in optimis operationibus. Nos autem dicimus felicitatē esse optimas operationes, vel vnam aliquam optimam de numero optimarum operationum. Epigramma autem illud iudicium sequebatur multorum. Bonum enim aut consideratur in ciuilitate, vel in ciue secundum seipsum. In ciuilitate autem nihil pulchrius & melius est quam iustitia, quæ communicationes facit inter ciues. In ciue autem secundum corpus desideratissima est sanitas: quia cum sanitate bona iucunda sunt, & ab ipsa sanitate non proficiunt ad iucunditatem. Quo quis autem desiderat frui, illi secundum omnem sui amorem desiderat inhærere: & hoc vt conuenientissimum est assumptum. Et hæc ratio potuit esse dicti epigrammatis.

TRACT.

TRACTATVS VII.

In quo de felicitate tractabimus secundum suum posse, hoc est, secundum quod est status & actus omnium bonorum congregatione perfectus.

CAPVT I.

Qualiter felicitas exteriorum indiget bonorum.

VT autem iam determinauimus de felicitate secundum essentialia ipsius secundum quæ ipsa est optimum, perfectissimum, per se sufficientissimum, non connumeratum aliis, pulcherrimum, desideratissimam, & delectabilissimum: determinauimus etiam de felicitate secundum relationem ad opera nostra, secundum quod ipsa est principium quod plus quam dimidium reliquorum est: & secundum quod est animæ bonum secundum bonam vitam, secundum operationem hominis qua homo est, non in habitu, sed in actu & operatione considerata, delectabilis felici & simpliciter, & possessum bonum non adiunctam habens delectationem. Nunc determinauimus de ea secundum quod est status & actus omnium bonorum congregatione perfectus.

41. Sic enim videtur etiam eorum quæ extetius sunt bonorum indigens, quemadmodum diximus. Impossibile est enim vel non facile bona perfecta operari, & ad diuinam operationem, eum qui impotens est, tribuere ex insufficientia vel paupertate facultatum. Felicitas enim secundum quod est actus politici, qui vt athlòreta & gubernans cōmunitates ciuitatum & regnorum ad optimum, nulla virtute sic indiget sicut liberalitate, magnificentia, & iustitia: cuius causam dicit Arist. in politicis primo libro: quia politicus non habet subiectos seruos ciues, sed liberè subiiciuntur sicut filij patri. Pater enim libertatis formam quam habet, influit filiis, vt scilicet libera voluntate ex dilectione bonorum ad formam patris informentur. Seruus autem ad formam domini non contendit, sed à forma mandati cui necessaria subiectione cogitur obedire. Ciues etiam ad omnem contendunt liberalitatis modum & disponuntur: propter quod præmiis & donis & titulis laude vti oportet politicum ad ciues, ad hoc quod quemlibet perficiat secundum ciuilitatis bonum. Hoc autem facere non potest sine liberalitatis & magnificentiæ operibus. Talia autem opera non sunt sine magnis bonis exterioribus. Bona enim exteriora sunt, quæ ab animo hominis non causantur, nec insunt secundum animam. Politicus autem vtitur iustitia in iudicio deliberatiuo, in quo deliberatio est necessaria quid rectum & non rectum sit: & non vtitur nisi ad auferendum id quod est impeditiuum felicis vitæ, & hoc est iniuria. Patet igitur, quòd iustitia vtitur propter aliud: liberalitatis autem & magnificentiæ operibus vtitur ad prouehēdum ipsum bonum felicitatis: propter quod dicit Arist. in regimine dominorum, quod rex Indiæ quotiescunque se ostendit, dona magnifica dedit, & in magna gloria effulsit: tunc etiam in reos vindicauit, vt donis ciues alliceret, & gloriam in admiratione poneret, & vindicando impedimentum auferret felicitatis.

Multa quidē operata enim optima sunt, non quidem essentiali operatione, sed quemadmodum operentur per organa, hoc est, instrumentaliter deseruientia, sicut per amicos & diuitias & ciuilem potentiam. Hæc enim principia sunt inter exteriora bona. Amici quidem ex ipsius amicitiæ virtute cooperantur amicis. Et sicut dicit Aristo. in octauo ethic. Sine amicis nullus status est, quantumcunque abundet omnibus aliis bonis. Nec sine amicis alicuius boni iucunda est possessio. Nec sine amicis perfecta ciuilitatis perficitur operatio. Sicut nec tractus nauis vel victoria ducis, quod ab vno solo perfici non potest. Diuitiæ etiam seruiunt ad dona & præmia, & ad copias expendensarum. Dicit enim Arist. in primo metaphysicæ, quod omnibus existentibus ad necessitatē & voluptatem liber à solicitudine animus liberalibus studiis intendere cœpit, quod animus subiectus solicitudini facere non poterat. Cum ergo bonum ciuile quod est felicitas, omnibus aliis liberalius sit, oportet præexistere inquirentibus ipsum omne id quod ad necessitatem vel delectationem pertinet. Et ideò diuitiæ sunt necessariæ vt organicè deseruiant. Potentiam autem ciuilem dicimus, sicut est regnum, ducatus, præroratus, & omninò ciuilia secundum omnes gradus suarum potestatum, sine quibus politicus nec ordinare potest vrbanitates ad optimum, nec legem ponere, nec in contraria vindicare, sine quibus omnibus felix vita inter ciues non habetur. Si ergo felicitas accipiatur prout est omnium bonorum congregatione status & actus perfectus, non solum his indiget quæ diximus, sed etiam hæc requirit in copia.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

CAPVT II.

Quod etiam felicitas secundum essentialia considerata, prout est in vnoquoque, exterioribus indiget.

EX prædictis tamen manifestum est, quòd felicitas in solis essentialibus accepta, in vnoquoque hominum potest esse secundum totum felicitatis, vel secundum aliquid per modum analogiæ ad felicitatem respicientis: & sic etiam secundum aliquem modum indiget exterioribus bonis quæ dicta sunt, hoc est, amicis & diuitiis & potentatu. Quibusdam enim denudati homines vel ciues coinquinant beatitudinem, vtputa nobilitate, bona prole, pulchritudine, & huiusmodi talibus. Non omninò enim felix est, qui corporali specie turpissimus, vel ignobilis, & solitarius sine amicis, & sine prole qui sterilis est. Magis autem coinquinatus videtur, si cui pessimi filij sunt, cum pater optimus sit: vel cui pessimi amici, vel cui boni fuerunt amici & filij & mortui sunt, vel fortè si omnino pauper est & omnij gradu honoris & potestatis destitutus. Hæc enim omnia, quamuis sint de exterioribus, ipso tamen suo defectu ad tristitiam ducunt. Tristis autem animus non est perfectus ad optimas optimorum operationes. Ignobilis enim præmium virtutis consequi non potest quod est honor. Sicut enim in antehabitis diximus, honorem requirunt à notis, à quibus diligenter cognoscuntur: noti autem semper comparant opera eorum ad principia. Et cui principia vilia sunt, etiam ipsa facta eorum honore digna non reputantur.

Obiectio. Quamuis Diogenes dicat genus seruorum non esse contemnendum: quia Diogenes seruilis fuit conditionis: & tamen propter suas virtutes magnus habitus est ab Alexandro, & inter felices reputatus & honoratus. Sed hæc instantia non obstat; quia sæpè diximus, quod ex his quæ frequenter sunt, procedimus potius quam ex vniuersalibus & necessariis. Diocletianus imperator qui strenuè gubernauit rempublicam, ex pastoribus legitur esse assumptus. Et huius rationem reddit Plato in prima parte Timæi, vbi de ordinatione reipublicæ loquitur, & dicit, quòd propter hoc singulorum opera & aptitudines sunt considerandæ: vt qui in inferioribus sunt, si se idoneos exhibent animi generositate, vocentur ad dignitates superiorum: & si superiores degenerant, ad inferiorum subiectiones reducantur.

Responsio. Similiter bona prole destitutus, hæredum non habet bonum virtutis, quod est in ipso: & ideo quando moritur, totus moritur & non est in ipso, secundum quod dicit Sapiens, Mortuus est bonus, & est non mortuus. Reliquit enim filium similem sibi. Et ideò destitutio bonæ prolis deiicit virum & impedit à multis bonis operationibus, vel quod simpliciter non fiunt, vel quod non fiunt expeditè. Felicitas autem operatio est, quæ non impedita vult esse. Adhuc autem in multis bonæ proles coo-

peratur ad constitutionem domus, quæ sine bona prole non constituitur, sicut dicit Arist. in œconomicis. Quamuis ante Theophrastus in lib. qui Aceolus dicitur, eò quod ad Aceolum quendam scripsit, satis persuasit quòd studenti in liberalibus bonis in quibus felicitas est, non est ducenda vxor: quia querelæ vxoris impediunt ab operibus felicitatis: solicitudo de custodienda vxore retrahit à studio bonorum: quæ (sicut dicit) si fœda est, concupiscit: si verò pulchra est, concupiscitur: & quod omnia concupiscit vel quod ab omnibus concupiscitur, non tute possidetur. Tamen Theophrastus bene admittit, quòd propter multorum bonorum expeditam operationem necessarij sunt & filij & amici & serui.

Similiter & dicimus de pulchritudine: enim qui in physiognomicis periti sunt, omnium eorum quæ dicunt, vnum solum ponunt fundamentum, scilicet quod homo illius animalis accipit operationes, cuius in vno vel in pluribus membris accipit figuram: quia sicut dicit Auerroes super 2. de anima. Diuersitas quæ in figuris corporis est, est ex diuersitate quæ est in potentiis animæ: & ideo in membro quod deuiat à figura humana, habere illi membro debitam non potest anima perfectam operationem. Propter quod dicit Physiognomus, quòd monstrum in corpore, monstrum est in anima: & sic specie turpissimus impeditur ab operationibus felicitatis.

Obiectio. Habent tamen & hæc instantiam: quia Plato facie latissimus fuit: & latitudo faciei longitudini non respondebat: propter quod & Plato notatus fuit, sicut in vita Platonis scripsit Apuleius. Similiter Speusippus aspectu terribilis fuit. Hippocrates etiam, vt scripsit Proclus, pellicientes valdè oculos habuit. Et ex his qui fuerant apud nos Tull. acumine & tortura vultus figuram ciceris prætendebat: propter quod Cicero nominatus est. Quidius enormem nasum habuit: quem tamen Seneca illustrissimũ virum esse dixit. Laudatur autem Gorgona quæ pulchritudine sua homines stare fecit, & in stuporem lapidium conuertit, cuius caput Perseus auersa facie abscidit, ne homines in lapides conuerteret. Similiter autem & Helena cum pulcherrima esset, exitialis meretrix facta est, passa modo Paridem, Paridem modo, Thesea pridem: & omnis cladis quæ circa Phrygiam & magnam Græciam facta est, rea fuit. *Responsio.* Sed ad hæc ex antehabitis patet responsio: quia priuilegia paucorum non faciunt communem legem. Et tamen hoc adiicimus, quòd in his qui boni fuerunt, defectus fuit figuræ in membris quibusdam, quæ non nisi ex consequenti turpitudinem indicabant, & in aliis perfectè fuerunt figurati ad bonum. Principalia autem sunt in quibus primæ principales conueniunt operationes, sicut est dispositio capitis in craneo, in quo sunt cellularum distinctiones, scilicet sensitiuæ, & logisticæ, & memorialis, & motiuæ: & sicut est in dextro & sinistro per quæ totum corpus mouetur, & sicut in dispositione manus, quæ est instrumentum intellectus practici. Talium enim enormis turpitudo si ex natura sit, frequenter indicat animi peruersitatem. Et quod dicitur

dicitur de Gorgona & Helena, sufficit, quòd fœminæ fuerunt. Fœmina enim nihil perfectum est in natura hominis, sed occasionatur. Dextrum enim fœminæ est, sicut sinistrum viri: & ideò ad perfectos mores & operationes non sufficit.

Similiter qui malos habet filios & amicos, ad contraria retrahitur: quia vinculum amicitiæ vel sanguinis in contrarium trahit amori virtutum. Distractus autem non est perfectus ad operationes. Similiter ille qui bonam habuit prolem & destitutus est, pristinam felicitatem habuit in memoria, & illam in amaritudinem conuertit præsens miseria: propter quod dicit Boëtius, quod extremum genus infelicitatum est, aliquando fuisse felicem. Ille enim magis tribulatur ex recordatione præteritæ felicitatis: & ita extristitia magis à bonis operibus retrahitur. Quemadmodum igitur diximus, felicitas etiam exteriorum prosperitate aliquo modo videtur indigere. Prosperitas enim est in his quæ prosperato eueniunt: & & ideò ad felicitatem prosperitas cooperatur: propter quod dicit Tull. in Hortensio dialogo, quòd bonus est, cui omnia optata succedunt. Et quia exteriora operantur ad felicitatem organicè, & illa subiacent fortunæ: virtutes autem operantur ad felicitatem essentialiter: propter hoc opiniones Philosophorum antiquorum in duo diuisæ sunt. Vnde in idem genus causæ ordinant quidam Philosophi felicitatem cum bona fortuna: quidam autem ordinant in idem genus causæ cum virtute.

CAPVT III.

Vtrum felicitas vel virtus sit de numero discibilium, vel assuebilium.

42. INde etiam quæritur, vtrum discibile quid sit felicitas, vel virtus, vel sit assuescibile, vel aliter secundum aliquem modum exercitabile, hoc est, quod per exercitium aliquod aliter quam habitu consuetudinali vel discibili habeatur? Et vlterius quæritur, si nullo istorum modorum habet, vtrum aduenit homini secundum quandam diuinam particulam, vel aduenit propter quandam fortunam? Omnia enim hæc opiniones iam ab antiquis acceperunt. Quod enim sit discibile bonum quidam antiquorum, qui virtutes dixerunt esse sapientias, vel scientias, esse opinati sunt. Et vt hoc bene intelligatur, intelligendum est, *Quod sit de numero discibilium.* quòd Socrates omnes virtutes sapientias vel scientiam esse dixit: cuius quatuor rationes induxit. Quarum prima *1. ratio.* est, quòd nulla virtus est nisi cum forma rationis. Forma autem rationis aut est forma scientiæ, aut forma sapientiæ in operatione posita. Et ideo cum forma sit nomen & diffinitio, omnis virtus nominatur & diffinitur per intentionem sapientiæ & scientiæ.

2. ratio. Secunda ratio est, quòd nulla virtus est sine electione. In omni autem electione bonum electionis & bene est secundum scientiam eligibilium. Scientia igitur eligibilium pro-

pria causa est virtutum, vt videtur.

3. ratio. Tertia ratio est, quòd cum dupliciter dicatur rationale, scilicet secundum essentiam, & secundum participationem obedientiæ: & illud quod persuasibiliter est rationale, reducitur ad id quod est simpliciter & secundum se rationale. Cum igitur sicut se habet potentia ad potentiam, ita se habeat habitus ad habitum: in potentiis autem rationale secundum quid reducitur ad rationale simpliciter: ergo in habitibus scientia etiam in his quæ ad temperantiam pertinent & fortitudinem, ad scientiam operabilium simpliciter reducitur.

4. ratio. Quarta ratio est, quia in omnibus in quibus est dirigens & exequens, dirigens secundum formam propriam monens & informans est id quod exequitur. Forma autem dirigentis scientia est, scientia largè sumpta. Cum ergo ratio dirigat in omni virtute, & secundum formam propriam dirigat, videtur quòd forma omnis virtutis scientia sit.

Ad 1. rationem. Et his rationibus dixit Socra. virtutes esse scientias & sapientias. Sed sapientiam & prudentiam non satis distinxit, supponens, quòd idem esset prudentia quod scientia agendorum. Sapientiam autem dixit esse virtutis, quia cum sapientia sit altissimorum & diuinorum, ipse virtutem in omni re dixit esse altissimum & diuinissimum bonum. Nos autem dicimus, quòd virtus non omninò discibilis est. Virtus enim moralis indiscibile bonum est. Virtus autem intellectualis secundum aliquem modum discibilis est, quem infra determinabimus. Quamuis enim virtus moralis moderatiua & ordinatiua sit passionum, moderari non respicit ad rationem, sed ad naturæ facultatem & medium. Ordinare autem de necessitate respicit ad formam rationis. Et hæc cum duo sint de virtute morali, ordinari respicit per analogiam ad moderari, quæ non ordinat, nisi secundum quod moderamen naturæ admittit: & ideò ordinari materiale est ad moderari. Et cum virtus moralis in hac parte virtutum nomen accipiat, & ratio non, constat quòd à moderamine naturæ & non à scientia rationis formam accipiat. Cuius signum est, quòd ad medium naturæ stat medium virtutis, scilicet in audire audienda & non audire non audienda, & sumere sumenda & non sumere non sumenda. Formam igitur medij secundum hoc virtus moralis accipit à natura, & non à ratione. Sed hoc verum est, quòd hoc medium naturæ indicat ratio. Et in hoc deceptus fuit Socrates, qui putauit, quòd indicans formam & dans formam esset idem.

Ad 2. rationem. Ad secundum autem videtur esse dicendum, quòd hoc verum est. Electio fieri non potest sine collatione & scientia rationis. Sed tamen in his ratio principia electionis non ministrat principiis scibilium, sed ex principiis eorum quæ medio naturæ proportionantur: & ideo forma virtutis non est ex parte rationis.

Ad 3. rationem. Et quod tertio dicit, quòd sicut se habet potentia ad potentiam, ita habitus ad habitum, non est necessarium nisi eodem modo habitus in habitum referatur, quo potentia ad potentiam refertur. Appetitus enim in concupiscibili & irascibili, non ita refertur ad rationem

quin propriam formam retineat, per quam non est necesse, quòd semper sequatur formam rationis. Et similiter in habitibus forma propria inuenitur, quæ est ex relatione appetibilium ad naturæ medium, quam contingeret habitus etiamsi ratio non esset: quia dicit Tullius, quòd virtus est in modum naturæ rationi consentaneus habitus, & Arist. dicit propter hoc quod virtus est arte certior.

Ad 4. ratio-nem. Et quod quarto inducit Socra. quòd ratio est dirigens in omni virtute, dicendum videtur, quòd dirigens est duplex. Vnum quidem per modum eius quod dirigit dando formam, & per consequens dat ea quæ sequuntur formam, quæ sunt modus, locus, & finis. Alterum autem est quod est dirigens sicut ostendens & indicans formam & non dans, & sic dirigit ratio in moralibus virtutibus: propter quod etiam necessarium est, quòd appetitus qui subiectum moralium est virtutum, talem ostensionem sequatur rationis. Et certè si daret formam, omne quod acciperet formam ab ipso, moueretur ad ipsam, sicut est regulariter in tota natura. Omne enim cui ignis dat formam, mouetur ad ignem: & cui terra dat formam, mouetur ad terram, & sic de omnibus aliis, & sic est etiam de ratione. In artificialibus enim & prudentialibus omnia stant ad rationis formam. In moralibus autem ad medium naturæ nostræ quoad nos, hoc est, ad medium naturalis facultatis. Non ergo generaliter verum est, quòd virtus sit de numero discibilium, nec hoc Socrates dixit: quia quamuis diceret virtutes esse scientias & sapientias propter rationes superius inductas: quia scilicet sapientiæ & scientiæ aliquid sunt virtutis, propterea quod virtus est in medio facultatis naturæ quoad nos determinata ratione prout sapiens determinabit: tamen conuictus ipsa virtute dixit virtutes non esse de numero discibilium, videns, quòd medium & forma virtutum ad facultatem naturæ determinatur, ad quod influentiam non habet ratio per scientiam suam nisi per modum iudicantis & ordinantis, & non per modum facientis vel formantis.

Quòd virtus sit de numero assuescibilium. Sunt autem alij qui virtutem & felicitatem
2. ratio. de numero assuescibilium dixerunt, & illi quinque rationibus se muniebant. Quarum prima est, quòd omnis consuescibilis habitus in modum naturæ mouet, & non in modum rationis: propter quod dicit Arist. in lib. de memo. & re. quod consuetudinem transponunt in naturam. Cum igitur virtus in modum naturæ moueat & non in modum rationis, dicunt virtutem esse assuescibilium.

Secundam rationem assumunt ab inductione: & ita est etiam in artibus mechanicis, quòd consuetudo generat virtutem in ipsis. Ex scientia enim citharæ non fit citharœdus bonus, sed ex frequenter citharizare: & sic est in omnibus artibus. Igitur dicunt, quòd in virtutibus similiter est, quod ex frequenter operari iusta & casta generatur habitus iustitiæ & castitatis & aliarum virtutum moralium.

3. ratio. Tertia ratio sumitur ex fine. Dictum est enim in antehabitis, quòd omnia moralia stant ad opus. Quorum autem finis opus est, hæc generationem accipiunt ab operatione. Ab operatione autem generationem non accipiunt nisi per assuetudinem. Igitur omnia moralia generationem accipiunt.

Quarta ratio sumitur ex hoc, quòd virtus *4. ratio.* laudabilium bonorum est. Laudabilium autem bonorum non est nisi cuius nos domini sumus. scientiæ autem quæ in ratione est domini non sumus: quia virtute principiorum etiam præter voluntatem compellimur ad consentiendum scitis. Moralia igitur de numero scibilium non sunt. Si igitur supponatur, quod moralia sunt ab his quorum nos domini sumus. Quorum autem nos domini sumus, principium habent in nobis. Oportet igitur, quod principium habeant in voluntate & perseuerantia operum. Nihil enim facit nos dominos nisi voluntas & libera operatio.

Quinta ratio sumitur ex quodam signo: quia *5. ratio.* sæpè contingit, quod habentes scientiam contrariè operantur. Ex principiis autem scibilium nullus operatur contra rationem, & contra scientiam. Ex principiis igitur scibilium non procedit virtus. Cum ergo supponatur, quòd à principio intrinseco causentur moralia, & principia intrinseca præter principia scibilium non sint, nisi voluntas, & vsus siue opus, videtur quòd ab assuefactione procedit virtus moralis.

Et hoc licet propinquum sit veritati, tamen non in toto verum est: quia licet consuetudo per modum naturæ sit, tamen in virtute morali si consuetudo ab ordine rationis separetur, virtutem moralem non perficit. Ratio autem ordinis est secundum formam prudentiæ vel sapientiæ vel scientiæ: propter quod licet forma rationis non sit forma proxima & constitutiua virtutis moralis, tamen est forma prima & quantum ad hoc non est de numero assuescibilium. *Ad 1. rationem.*

Quod autem inducunt de artibus, omnino simile est in generatione: sed non est simile in forma. Facultas enim artis est in operante, & hanc perficit vsus. Bene autem artis est in hoc quod artificiatum attingat formam artis: & ideò in talibus bene est à ratione, & facultas ab vsu. In moralibus autem non semper respectus est ad rationem, sed frequenter ad naturæ facultatem: & ideò in talibus frequenter ab eodem est bonum & benè. Bene illud tamen non quidem formam esse secundum formam ordinis accepit à ratione. *Ad 2. rationem.*

Et quod dicunt de fine, quod ad opus stant moralia, in hoc pro certo verum dicunt: quia licet ex principiis morum virtus causetur, & sicut à proximis causantibus, quæ principia morum sunt voluntas & vsus operum: tamen à ratione causantur sicut à primis, scilicet inquirentibus, disponentibus, ordinantibus, & rationem eligendi indicentibus: quæ omnia non ab assuetudine generantur nisi per accidens, inquantum scilicet assuetudo causa experientiæ est. *Ad 3. rationem.*

Ad id autem quod moralia dicunt causari ex his quorum nos domini sumus. Dicendum, quòd ab his quorum nos domini sumus, nihil causatur in virtute vel virtutis opere, nisi laudabilitas operantis. Laudatur enim qui potuit facere & non facere ex eo quòd bonum eligitur. *Ad 4. rationem.*

eligitur. Bonum autem autem & bene non ex hoc causantur, sed ex propria forma vel forma ordinis, sicut dictum est.

Ad 5. rationem. Et quod de signo dicunt, dicendum quod non sufficienter dixerunt, hac ratione: quod enim aliquis in contrarium operatur rationi, hoc est ex defectu generantium formam virtutis proximè & constitutiuè: tamen hæc eadem virtus non generatur sine forma vniuersaliter ordinantis & primo: & ideò non in toto virtus moralis est de numero assuescibilium bonorum.

CAPVT IV.

De opinione eorum qui dixerunt, quòd per exercitationem generatur virtus vel felicitas aliter quam per assuefactionem vel disciplinam.

COmmunium autem Stoicorum vna sententia fuit, quòd ab exercitio bonorum operationum non quidem generatur virtus moralis per se; sed [illegible] accidens, scilicet secundum esse quod habet in subiecto. Dixerunt enim, quòd per exercitium illuminatur & depuratur potentia animæ, vt in ea refulgeat & emineat virtus quæ prius in fuit in natura. Et in hanc opinionem consentiunt Greg. Nazianzenus, & Ioan. Damascen. & hi, pro se tres posuerunt rationes. Quarum prima est violentissima vt eis videtur. Et est hæc, quòd vnius speciei passionis est medium & extremum. Quod ergo aliquis in passione veniat ad medium, per hoc non est in aliquo quod sit extra speciem passionis. Exercitium autem omne est ad hoc quod in passionibus veniatur ad medium. Ergo per exercitium non venitur ad virtutis speciem: quia species virtutis & species passionis non sunt in eodem genere. Sed per medium passionis potentia purgatur à passionum excellentia, & sic per exercitium ad depurationem est subiecti, & non ad generationem virtutis per se. *1. ratio.*

Secunda ratio est, quòd virtus est simplex habitus. Simplex autem ex adiunctione vnius ad alterum generationem non accipit. Exercitium autem non generat nisi per additionem sequentis ad præcedens & vnius ad alterum. Ergo per exercitium virtus per se non generatur, sed per modum illum quo contrarium remouetur à subiecto. *2. ratio.*

Tertia ratio est vulgaris: quæ tamen in hac materia sufficit: quia videmus, quòd in politis sola asperitate superficiei planata absque omni alterius formæ positione fulgor naturalis emicat secundum virtutem, sicut est in auro & argento & lapidibus pretiosis. Similiter in ferro per limam sublata rubedine & scabrositate statim emicat puritas naturalis. Similiter etiam cum animam nihil inficiat, passio, per exercitium sublata & moderata passione, absque omni alterius formæ generatione virtus puritatis animæ niteat & emicat. Exercitium igitur non *3. ratio.*

generat directè virtutem, sed ex consequenti. Propter quod isti dixerunt, quòd virtus est aliter exercitabile quam quod generetur per assuetudinem vel disciplinam.

His autem non concordant Peripatetici dicentes, quòd medium passionis dupliciter est, scilicet per æquidistantiam sumptum, & per analogiæ proportionem ad alterum. Et verum est, quòd per æquidistantiam medium sumptum in eodem genere est cum extremis. Dico autem æquidistantiam non quidem mensurationis sed participationis, quorumcumque medium inter extrema constituatur. Sic enim motus est de extremo in extremum per medium. Et hæc est causa quare extremum & medium oportet esse vnius generis. Motus enim vnius non potest esse nisi in genere vno. Si autem accipiatur medium secundum analogiam ad naturam hominis & facultatem, cum natura hominis harmonia quædam sit vel actus siue perfectio organi secundum harmoniæ rationem compositi; quæ (inquam) harmonia inquantum harmonia est, excellentiis repugnat, & medio congaudet: propter similitudinem medium passionis in specie ponitur proportionati ex analogia medij ad naturam, quam speciem non habet excellentia passionis. Et hoc medium in diuersa specie est ab extremo: & tale medium est virtus moralis. Vnde dicitur quod est in medietate consistens quoad nos. *Ad 1. rationem.*

Quod autem secundo dicunt, non multum discordat à sententia Peripateticorum: quia Peripatetici bene dicunt habitum simplicem esse virtutem. Et bene concedunt, quòd innati sumus suscipere virtutes. Et ideò virtutes educuntur de natura ad actum: vnde non sunt ab extrinseco aliquo. Et quando educuntur, non ita educuntur, quòd non ad formam addatur: sed eadem forma secundum essentiam, quæ secundum esse in potentia fuit, educatur ad esse quod sit secundum actum. Quia tamen omnis generatio est ab aliquo generante secundum formam, & omnis motus ad formam, est ab aliquo mouente secundum formam eandem: ita operatio quæ frequenter facta generat virtutem, generatiua virtutis est per speciem quam habet, & formam vel proportionem ad naturam quam supra diximus. Frequentare autem oportet operationes, sicut omnis motus mouentis tandiu frequentatur circa patiens, donec patiens formam accipiat agentis secundum esse completum & perfectum. Huius signum est, quòd operatio prout consideratur circa ea circa quæ sunt materialiter, & prout consideratur in seipsa, nullam generat virtutem, sed potius prout est in operante & ab operante secundum rationem. Sicut enim habet ab ipso operante rationem medij & speciem per quam in actu existens & rationis forma, generatiua est virtutis. Dico autem generatiuam non quod addat formam quæ non inest, sed quia educit eam de potentia ad actum: propter quod vere loquendo virtutem secundum esse generat operatio, & non secundum essentiam. In esse autem illo & exitu de potentia ad actum, sicut in omni alio motu, est forma post formam secundum esse & *Add 2.*

esse non secundum essentiam & essentiam. Secundum igitur quod actus est circa passiones moderando & restringendo, pro certo verum dicunt Stoïci, quod non operatur nisi disponendo in subiecto purificando, & ab excellentijs remouendo, & non virtutem generando nisi per accidens, scilicet per modum dispositionis. Et huius simile est in omni natura generabilium & corruptibilium. In omnibus enim his generans generat secundum formam: vtitur tamen instrumentis actiuorum & passiuorum ad subiecti dispositionem & materiæ præparationem. Et similiter actus hominis secundum rationem & voluntatem, per hoc quod in se habet speciem rationis, prout sapiens determinauit, generatiuus est virtutis: tamen habet & aliam potentiam inquantum circa passiones medians est moderans & ordinans: quia cooperatur ad subiecti dispositionem. Stoicos ergo decepit, quòd in morali virtute non considerabant operationem nisi prout circa passiones est: & ideò dicebant, quòd non operaretur nisi disponendo in subiecto.

Ad 3. Ad exempla quæ inducunt, secundum Peripateticos dicendum est, quòd in veritate etiam in terso polito & non terso non est alia & alia superficies secundum essentiam, sed ad aliud esse & esse superficiei: similiter in scabroso & limato: & idcirco exempla conueniunt cum dictis Peripateticorum. In terso enim quando versum generatur in esse terси, oportet quod generans versum sit secundum actum: & similiter generans limatum in esse limati in forma limæ sit & actu: nam in forma scabrosi non elimaret, sed suliginaret & inficeret. Et patet, quòd omnia exempla ostendunt veram esse scientiam Peripateticorum, sicut facile quilibet videt attendens ea quæ dicta sunt.

CAPVT V.

Vtrum opinio eorum vera sit, qui dixerunt felicitatem homini aduenire per quandam diuinam particulam.

FVerunt etiam qui dixerunt felicitatem hominum aduenire ab extrinseco secundum quandam diuinam particulam operantem in homine: & illorum opinio dubia est. Dubitatur enim quid appellent diuinam particulam, vtrum scilicet Deum vocent diuinam particulam, vel aliquam particulam animæ, quæ causa sit virtutis per virtutem & similitudinem quam habet ad diuinam. Et primo quidem modo videtur dicere Eustratius in commento Ethi. quòd diuina particula scilicet dicitur Deus. Et hæc est opinio Socratis & Platonis in libro Mennonis, vbi probatur, quòd virtutes dona deorum sunt, & quod per modum donorum à diis adueniunt hominibus. Propter quod Eustratius dicit, quòd ad acquisitionem virtutum, oportet supplicationibus & sacrificiis & meritis, quæ diis accepta sunt, vti: & operationes quæ frequentantur ad acquisitionem virtutis, non operantur nisi disponendo ad idoneitatem, qua quis idoneus efficiatur ad virtutis receptionem. Dona enim deorum non proiiciuntur ad idoneos.

Contra hoc autem esse videtur, quòd mirum esset, quòd inæqualiter conferrent hæc dona à diis, & inæqualiter idoneis ex merito: virtus differens secundum magis & minus inuenitur: & fortè minus idoneus aliquando ex merito, hoc est, qui pauciora habet merita, plures & meliores & maiores accipit virtutes: quod nimis videtur: quia (sicut dicunt Stoïci) dij operatur. Adhuc autè si philosophicè loqui velimus, quod ex dono aduenit, penitus extrinsecus est extra naturam: sed nos sumus virtutes innati fuscipere, & suscepta virtute secundum esse actu non alterati, sed perfecti sumus: sicut in tota natura omnis res non alterata, sed perfecta est, quando suæ naturalis potestatis virtutem attingit: igitur virtutes non possunt esse donum quod extrinsecus hominibus adueniat.

Obiectionis dilutio. Siquis nobis obiiciat de virtutibus infusis à Deo quas theologi prædicant & laudant; dicemus quòd nihil ad nos: quia iam non de theologicis, sed de physicis disputamus.

Si verò dicatur diuinæ particulæ esse ea quæ ex luce diuina in imaginem intellectualitatis diuinæ constituitur, quæ (vtiquam) lux intellectualis quantò magis à primo fonte luminis distat, tantò magis obumbratur, & magis composita & materialis efficitur, & diuiditur, & operatur in multa: & quanto magis ad fontem primi luminis accedit, tantò efficitur simplicior & spiritualior & purior, secundum quod supra diximus, quòd in se sincera est, & in proximis nobilitate magna alia excellentibus sui luminis expressum facit exemplum, in distantibus plus sui facit imaginem, & in vltimis resonantiam obscuram. Et in omnibus his ipsum lumen intellectuale forma est & prima mensura omnium, in cuius virtute & forma omnia alia perficiuntur secundum vnius analogiam. Hoc quidem modo dicendo diuinam particulam, intellectus agentis diuina particula est non quidem per substantiam & naturam diuinam, sed secundum participationem proprietatis & virtutis, & analogiam typicæ imaginis ad prototypum, quod omnium est causa efficiens & formalis per aliquem modum. Hæc diuina particula ex separatione libera est, & facit nos esse dominos nostrorum actuum. Et ex hoc quod diuina est, formalis est ad esse & bene esse. Diuinum & certissimum est hoc quod omnis causa est in nobis.

CAPVT VI.

Vtrum per fortunam aduenias virtus, & quid sit fortuna in nobis.

NOnnulli etiam fuerunt, qui dixerunt virtutem per fortunam aduenire hominibus & etiam felicitatem: propter quod oportet scire quid sit fortuna. Quamuis enim secundo Physicorum

Physicorum dictum sit, quod fortuna & casus sint de numero causarum per accidens. Hoc quidem verum est secundum quod fortuna & casus ad effectum referuntur: quia effecta eorum præueniunt præter ordinem naturæ & intentionis per accidens, quod vel intendenti accidit, vel naturæ. Nos autem quærimus de fortuna quid sit secundum hoc quod dicitur, quòd fortuna transmutatur ad eufortunia.

In hac autem acceptione quid sit fortuna, hoc (Mercurium Trismegistum sequentes) dicimus, quòd omnes causæ, vel sunt ex necessitate, vel frequenter, vel rarò, vel quod inter hæc est æqualiter, si natura sunt: vel si sunt ab intentione, tunc dicitur esse ad propositum, vel constellatio, vel fatum, vel fortuna. Semper autem sunt & ex necessitate, sicut quæ causam stantem habent, sicut eclipses, præuentiones & coniunctiones stellarum. Frequenter autem sunt, quæ in materia generabilium & corruptibilium: & ex his quæ sunt semper, ferè semper eueniunt: tamen aliquando interrumpuntur, sicut floritio arborum in ascensione solis & accessu, & fluxus foliorum & casus fructuum in descensione solis & recessu. Rarò autem sunt, quæ in paucioribus eueniunt, sicut ex fossione sepulchri inuentio thesauri. Æqualiter autem sunt, quæ æqualiter se habent ad esse, & non esse, sicut in omnibus animæ operibus. Quicquid enim animal operatur, potest non operari, siue sit sensibile, siue animal rationale, æqualiter se habet ad operari & non operari. Ab intentione autem & proposito sunt, quæcunque subiecta nostræ voluntari ordinem habent ad vnum & dispositionem. Fatum autem vocatur, quod Græci vocant hymarmenen, idem quod Latini incomplexionem causarum. Pendet enim hoc quod frequenter est, ab eo quod est semper, quamuis deficiat ab ipso: & id quòd æqualiter, pendet ab eo quòd est frequenter sicut causatum à causa. Id autem quod est rarò, pendet ab eo quod est æqualiter. Et hæc connexio datur ab eo quod est prima causa, per omnes connexiones motorum & mobilium tam in impassibilibus quàm in passibilibus & variabilibus vsque ad proprias & proximas causas, quæ sunt in centro eius quod generandum est. Hæc igitur colligatio causarum à prima vsque ad proximam vocatur hymarmenes in Græco, & fatum in Latino: vnde Boët. in consolatione philosophiæ, Fatum quod Græci hymarmenen vocant, Latini incomplexionem causarum dicunt: & ideò fatum dependentium est & inferiorum ad superiora. Fortuna autem quod ex omni ista incomplexione nato adhæret: & hoc pro certo est vel potentia naturalis vel impotentia. Ex omnibus enim his qualitas naturalis nato immittitur, quæ non constituitur ex principiis naturalibus constituentibus ipsum: quia hæc omnia circulum cæli & circulum actiuorum & passiuorum sequuntur. Et quia quilibet circulus natiuitatis ex 12. circulis componitur obliquè vel rectè circa centrum nati circunductis, ideò fortuna causata ex his valdè variabilis est. Quilibet enim circulorum 12. in 12. vlteriùs diuiditur signa, diuersimodè ipsum respicientia, & quodlibet signorum quinque modis respicit centrum nati, & in quolibet respectu multæ sunt radiationes oppositionis, coniunctionis, quadrati, trigoni, & & sextilis. Adhuc autem diuersæ in quolibet circulo sunt partes fortunæ: propter quæ omnia necesse est fortunam esse valdè variabilem. Sicut enim diximus, fortuna est qualitas adhærens nato ex omni causarum incomplexione à proprio mouente vsque ad vltimum moti quod est centrum nati: & hæc si ex faustis sit, ad prospera secundum Philosophos natus habebit potentiam naturalem. Si autem ex infaustis sit, ad fausta habebit impotentiam.

Differentia fati & fortunæ & constellationis. Vnde constellatio & fatum & fortuna differunt, licet in eisdem sint subiectis & ab eisdem causis. Fortuna enim est secundum quod adhæret nato. Fatum autem eadem qualitas secundum quod in tota incomplexione causarum est fusa. Constellatio autem secundum quod est in primis motoribus per diuersitatem circulorum & domorum angularum & respectuum aliorum secundum quod in circulis est causata. Vnde vna qualitas est in constellatione & fato & fortuna variata secundum esse. Et hoc modo accepta fortuna quidam sub fortuna felicitatem esse ponebant: & ideò dicebant fortunam esse trahentem, sed necessitatem non imponere animis. Animus enim hominis per ordinationem sapientiæ, sicut dicit Ptolemæus, dominatur fortunæ & fato & constellationi: propter quod cum felicitas sit operatio ex intellectu hominis liberè procedens, non iustum fuit hæc committere fortunæ.

Adhuc autem quia diximus, quòd intellectus agens siue practicus imago est luminis intellectualis primi, & secundum hoc nec constellationi nec fato nec fortunæ subiicitur, sed ante omnia hæc est per naturam: & si constellatione vel fato vel fortuna trahitur, hoc non erit nisi inquantum est in corpore, & hoc est per aliud & per accidens, vt dicit Ptolemæus in libro qui Arabicè Alarba, Latinè autem Quadripartitum vocatur. Cum igitur felicitatis operationes ab intellectu sint secundum quod liber est & non obiectus vinculis constellationis vel fortunæ vel fati, penitus irrationabile est felicitatem reducere ad fortunam sicut ad causam. Contra tamen hanc opinionem etiã in sequentibus disputabimus.

CAPVT VII.

Quod ex his quæ dicta sunt, ostenditur quòd felicitas sit de numero diuinissimorum.

EX prædictis autem ostenditur, quòd tam secundum Stoicos quam secundum rei veritatem felicitas est de numero diuinissimorum & communissimorum bonorum. Si enim dicamus secundum Stoicos, quòd & felicitas & alia quædam deorum dona sunt data hominibus, rationabile est felicitatem Dei donum esse. Si enim bona hominis, & hæc bona sunt, quia Dei sunt: tunc maximè felicitas Dei donum est, quantum est ipsa omnium humanorum optimum. Sed tamen de hoc tractare magis

gis proprium est alterius perscrutationis. Theologica enim perscrutatio vel metaphysica quantum ad vltimam partem sui perscrutari debet de his.

Si autem non dicamus Dei donum esse nec à Deo missum hominibus: sed dicamus secundum alias opiniones, quòd propter virtutem & quandam disciplinam vel exercitationem hominibus aduenit. Adhuc probatur de numero diuinissimorum esse, per hoc quia illud optimum esse videtur & diuinum quod est verum, quod virtutis præmium est & finis. Quamuis enim in præhabitis dixerimus, quòd honor est præmium virtutum, hoc verum est de præmio quod habet in altero propter virtutis dignitatem. Præmium autem ad quod intendit virtus ex seipsa, & stat contenta, non requirens vltra aliquid, felicitas est, in quo ipsa est in summo suæ perfectionis & sufficienti. Cum ergo virtus diuina sit, & (vt dicit Socrates in Phædone) illis optimis viris qui dij vocantur, nos conformet, quod præmium est eius & summum, diuinius est ipsa virtute & omnium bonorum diuinissimum, hoc est, diis simillimum.

Propter quod etiam erit vtique multum cõmune. Possibile enim est, quòd hoc bonum omnibus consistat per quandam disciplinam & studium, qui non sunt orbati ad virtutem: ex quo enim deorum donũ non potest esse, sed per quandam disciplinam, inquantum scilicet scientia vel sapientia est & per studium frequentis operationis generatur in homine inquantum assuescibile bonum est, ab omnibus acquiretur studium & disciplinam apponentibus: hoc autem omnes facere possunt, qui non sunt orbati ad virtutem. Orbati autem ad virtutem sunt, qui ex distractione intellectus & rationis, capaces virtutis non sunt, sicut moriones & fatui.

Quotquot ad virtutem non sunt orbati, possunt esse felices.

Sed tamen ad hoc intelligendum sciendum est, quòd felicitas multipliciter dicitur, scilicet simpliciter, & secundum participationem. Simpliciter autem dicitur duobus modis, scilicet secundum esse, & posse. Secundum esse scilicet, secundum quod in solis essentialibus consideratur, scilicet quod ipsa omnium bonorum est optimum perfectum, per se sufficiens, alij bono non connumeratum.

Felicitas vario dicitur.

Adhuc autem secundum quod est hominis bonum vt homo est secundum rationem, secundum perfectissimam virtutem ab homine possessam, secundum vitam perfectam, secundum se delectabile, non ad vitam habens delectationem, pulcherrimum, desideratissimum, delectabilissimum: hæc enim omnia habet in essentia sua. Secundum posse autem sicut est status omnium bonorum congregatione perfectus, exteriorum scilicet & interiorum, siue essentialiter siue subiectiuè siue organicè sibi subseruientium. Et vtroque istorum modorum dicitur dupliciter, scilicet secundum habitum & facultatem, vel secundum actum & operationem. Secundum habitum quidem & facultatem omnibus potest conuenire non orbatis ad virtutem, secundum actum & operationem in essentialibus considerata felicitas omnibus conuenire potest ad virtutem non orbatis. Secundum posse autem suum considerata, secundum actum & operationem non conuenit nisi vni qui est vrbanitatum ordinator, & ad quem omnia alia ordinantur per analogiam. Secundum participationem autem dicta felicitas tripliciter sumitur, secundum quod tria concurrunt ad felicitatem. Aut enim participat ordinantis etiam felicitate (ordinans autem ratio est) & sic felicitas dicitur concupiscibilis & irascibilis quæ intantum felicitate participant, quantum participant rationem, vt dicit Eustratius. Aut participat virtute, quæ essentialiter est in felicitate: & sic dicimus virtuosos felices vel actu vel habitu. Aut participat organicè deseruienti ad felicitatem, sicut dicimus amicos felices vel artifices, vel etiam diuites expensas subministrantes inquantum per eos stat politia.

Si autem est ita, est melius beari hominem per studium & disciplinam, quam propter fortunam: quamuis non sit necessarium, tamen rationabile est, quod ita se habeat vt dictum est. In hac enim materia necessariæ rationes haberi non possunt. Hoc autem inductione probatur tam in natura, quam in arte. Siquidem quæ secundum naturam sunt, sic nata sunt se habere optimè, vt possibile est secundum principia naturæ: & quæ secundũ artem sunt, sic habent optimè secundum quod possibile est per principia artis, secundum quod possibile est secundum omne genus causæ, sicut natum est habere optimè secundum quod est in possibilitate illius causæ. Ergo ea quæ sunt secundũ optimam causam quæ finalis est, sic sunt nata habere optimè secundum quod nata esse sunt in principiis illius causæ. Optimum autem hominis felicitas est, quæ est finis & vltimum omnium bonorum humanorum. Ergo sic natum est aduenire homini, prout optimè induci potest ex principiis bonorum, quæ sunt disciplina & studium. Optimum autem humanorum concedere fortunæ sicut causæ per quam adueniat homini, valde est pernicioſum: quia cum fortuna non sit in potestate nostra, continget, quòd nos domini non simus operationum: & sic inutile est, quòd aliquis disciplinam & studium ponat ad bonum. Quod si concedatur, peribit omne pulchritudinis studium in humana conuersatione.

Felicitas est optimum hominis.

44.

Hoc autem manifestum est etiam ex ratione: dictum est enim, quòd felicitas est qualis quædam operatio secundum virtutem, & quod reliquorum bonorum quædam existere necessarium est ad felicitatem, sicut virtutes. Quædam autem cooperatiua naturalia nata sunt esse felicitati, organicè sibi subseruientia in operationibus quarum nos domini sumus. Erin his quæ essentialia sunt felicitati, vt virtus, fortuna nullam habet potestatem. In his autem quæ exteriora sunt, fortuna habet quandam virtutem, & non est rationabile, quod propter ea quæ exterius sunt ad felicitatem, ipsa felicitas fortunæ supponatur. Inconueniens ergo igitur felicitas fortunæ supponitur.

CAPVT

CAPVT VIII.

Quod dicta de felicitate concordant à principio dictis, & quod brutum & puer non sunt felicia.

Hic autem determinando de felicitate ea quæ de felicitate dicta sunt, confessa & consona sunt quæ à principio in proœmio istius libri à nobis dicta sunt. Ibi enim dictum est, quòd felicitas est optimum & finis politicæ scientiæ & virtutis. Politica autem quæ architectonica est omnium artium mechanicarum & doctrinarum moralium, plurimum studium facit, leges ponendo, & iudicando communicationes, ordinando quod faciat ciues quales quosdam in bono virtutis, & quod faciet eos operatores bonorum. In operatione igitur bonorum consistit felicitas, & non fortuna. Vnde si recolligamus ea quæ dicta sunt de felicitate; dicemus quòd felicitas est operatio animæ secundum virtutem perfectam cum delectatione vel non sine delectatione in vita perfecta, optimum, perfectum, per se sufficiens, & non connumerabile aliis, pulcherrimum, delectabilissimum, secundum particulam diuinam aduenies, possessiuum per virtutes & disciplinam bonam & studium & exercitationem.

Definitio felicitatis.

Brutum non dicitur felix neque puer.

Decenter igitur & rationabiliter neque bouem neque equum neque aliud animalium aliquod beatorum esse dicimus. Nullum enim brutorum possibile est communicare operatione tali qualem dicimus felicitatem esse? Propter hanc autem eandem causam neque puer propriè loquendo felix est: & quia propter defectum ætatis nondum potest esse operator talium operationum. Et si puer dicatur felix, propter spem futuræ felicitatis dicitur: quemadmodum diximus quod qui felix esse debet, indiget & virtute perfecta & vita & perfecta secundum operationem. Et quia vita perfecta non est nisi in termino vitæ, & ideò etiam multis videbatur, quod felicitas non esset nisi in termino vitæ.

46.

Multæ transmutationes fiunt circa vitam & omnimodæ fortunæ secundum eufortunia: & aliquando non inconuenit maximè abundantem in iuuentute, magnis calamitatibus subiacere in senectute quemadmodum in heroicis Homerus narrat de Priamo qui inter heroas & super heroas computabatur. Heroas autem antiqui nominauerunt tam glorioſos viros, qui ad felicitatem transformati sunt, & quibus diuinus honor debet impendi. Primus ergo rex Troiæ & Phrigiæ clarus diuitiis & prole felicissimus, decorus gloria, præditus throno, diuitijs abundantissimus, virtute rectissimus, pace quietissimus, honore conspicuus, multitudine omnibus gratus in iuuentute: in senectute autem omnibus horum contrarijs subiacuit. Talibus autem in iuuentute vlum eufortunijs, & in senectute fugere miserabiliter, nullus (vt videtur) felicem esse dicit.

Rex primus Troiæ Priamus.

Propter quod quæritur, vtrum nullus hominum bonus dicendus sit quandiu viuit, sed secundum sententiam Solonis finis sit inspiciendus, vt in fine mortis bonus esse dicatur: quia vita perfecta non est nisi continuata ad mortem: & perfectio felicitatis secundum posse est in exterioribus bonis, quæ organicè felicitati subseruiunt, habitis ad nutum & voluntatem. 47.

CAPVT IX.

De opinione Solonis vtrum vera sit.

Si autem ponendum est ita vt dicit Solon; scilicet quòd vltimum vitæ inspiciendum sit, quod feliciter si attingat homo, felix sit, & ante non sit dicendus felix: ergo tunc quilibet felix est, cum morietur. Sed hoc est omnino inconueniens. Mors enim non est vltimum vitæ nec perficiens, sed vt destruens & vitam & omnem vitæ operationem. Dicere autem, quòd destructiuum operationis vitæ sit vel felicitas vel pars felicitatis vel felicitatum aliqua conditio vel proprietas, penitus irrationabile est. Adhuc autem Arist. in secundo physicorum reprehendit eos qui dicebant, quòd homo mortuus consecutus est finem propter quem est: quia nihil est propter sui destructionem. Mors ergo non est aliquid quod adiiciendum sit felici vel felicitati. Adhuc autem si fortuna attenditur, sicut dixit Solon, extremum genus infortunij est mors: & ideò nullus feliciter vel fortunatè moritur, sed potius infeliciter & infortunatè. Aliter etiam hoc videtur. Dicentibus enim nobis felicitatem esse quandam operationem perfectissimam & optimam, cum hoc dicere non possumus, quòd priuatus omni potentia operatiua felix sit vel felicitatem habeat. 48. Text. 24.

Si autem non dicimus mortuum felicem esse, neque Solon hoc vult dicere, sed dicere intendat, quoniã tunc vtique quando mortuus est homo, aliquis firmiter beatificabit hominẽ secundum relationem præteritæ vitæ, vt iam extra mala existentem & infortunia, hoc est, extra sensum malorum etiam infortuniorum. Cum enim nullum talium de cætero sentiet, videtur in eo in quo mortuus est, immobiliter permanere. Si sic dicatur, hoc etiam habet quandam quæstionem. Probabilitatem enim quandam haberet, quòd mortuo eueniret malum & bonum eufortuniorum & infortuniorum: siquidem concederemus, quòd viuenti & sentienti tale bonum & malum posset euenire, veluti honores, inhonorationes, & filiorum & vniuersaliter proueniorum prosperitates, & eufortunia euenirent. Magis enim videtur, quòd hoc eueniat viuenti & non sentienti quam nec viuenti nec sentienti: quia qui viuit, principium operationis habet quamuis imperfectum: ergo etiam non eueniunt nec viuenti nec sentienti.

Mathematici autem obsiciunt contra hoc, qui ponunt fortunam & fatum & constellationem, duas rationes adducentes in quibus est

vis:

vis. Quarum vna fortior est, quòd omne quod est in tempore, est in ipso sicut in numero: tempus autem non est numerus nisi per prius & posterius in primo motu: tempus igitur ad temporale & ad totum numerum temporalis secundum omne spatium eius refertur per renouationem situs in motoribus primis. Renouatio enim situs secundum inæqualem velocitatem & tarditatem in obliquo vel recto ortu & obliqua & recta ascensione & descensione causa est diuersitatum & figurarum & radiationum in tota vita: secundum hoc enim numerat vitam. Ergo tota vita hominis refertur ad fortunam & fatum, vt dicunt mathematici. Secundum hunc numerum mathematicus iudicat de æqualitate mortis & de æqualitate filiorum & fratrum post & ante mortem. Videtur ergo totum hoc inspiciendum esse in quo felix vel infelix esse iudicatur.

2. ratio.

Secunda ratio est, quòd omnia mensurata licet mensurentur aliquo proximo, mensurantur tamen aliquo primo à quo secundum & tertium, & deinceps mensurantia, mensurandi accipiunt virtutem & rationem. Et cum vita siue spatium vitæ, mensuratum quoddam sit anno & mense & septimana & die, & dies numero horarum: oportet quòd ab aliquo primo mensurante mensurandi accipiat & virtutem & rationem. Dictum est autem, quod hæc mensurant vt numerus: mensurans ergo primum erit in genere numeri. Non ergo motus primus vt motus continuus erit mensurans primum: sed potius motus erit mensurans, prout est in eo quod fertur, renouatio situs & iteratio. Hoc autem est dupliciter, scilicet in vno modo siue regulariter motu: & hoc non facit numerum: vel prout est in omnibus primis moris sub valdè æquali velocitate & tarditate, & valdè differenti obliquitate vel rectitudine idem centrum ascendentium & descendentium: sic enim constituitur numerus: quia sicut Philosophus dicit, differentia est causa numeri: sic enim virtutes diuersarum figurarum influxum habent in spatium vitæ & mortis coniunctorum & proprium: & ideò spatium diuersarum formarum efficitur in formis prosperitatum & impedimentorum facientium ad vitam. Et hæc est causa quod mathematici præcipiunt electiones horarum fausta-rum vel infaustarum ad operationes hominum. Mors igitur inspicienda est, & etiam successus post mortem in propinquis & cognatis, & vt perfectum debeat fieri iudicium de felicitate hominum.

Si etiam moralia tantum inspiciamus, certè in antehabitis dictum est, quod specie turpissimus non felicitatur. A simili ergo ignominiosa morte perfunctus, vel etiam insepultus, abiectus, patrio sepulchro non vsus, vel titulum sepulchri & gloriam non consecutus, felix non erit. Hæc testantur, quòd omnes homines antiqui de quacumque lege essent vel professione, solennia voluerunt habere sepulchra & cum gloria sepulchro commendari, iniuriam sibi reputates fieri, si clarissima vita, ignominiosa morte vel sepultura clauderetur. Vnde Abraham in electis sepulchris elegit sepeliri se & suos. Iudas Machabæus super sepulchrum parentum pyramides & naues sculptas fecit erigi, vt gloria igitur claritatis sepultorum ab omnibus possit aduerti. Seneca enim in epitaphio suo scribi fecit. Hospita terra vale, corpus auara cum solennibus excipe saxis: iniuriam sibi reputans fieri, nisi solennibus saxis & gloria sepulturæ sepeliretur. Ex mathematicorum ergo ratione videtur, quòd felicitas etiam post mortem extendatur ad improsperitates virorum, qui feliciter in moribus vixerunt, & quod qualitas mortis & & sepulturæ aliquid sit felicitatis.

Omnes antiqui sibi nouerunt habere sepulchra.

Solutio rationum mathematicorum.

Sed hoc quod dicunt mathematici, peccat secundum æquiuocationem. Fortuna enim æquiuocatum est secundum quod fortuna cadit in genus causæ, & secundum quod effectus est & qualitas nato adhærens ex fato & constellatione. Secundum autem quod cadit in genus causæ, sic ab ipsa sunt fortuita secundum omnem differétiam eufortuniorum & infortuniorũ: & sic loquimur nos de fortuna hic: quia horum vsus in nobis est, ita quod nos sumus domini qualiter vtamur bene vel malè: & ideo hæc fortuna aliquam etiam ad felicitatem habet relationẽ. Fortuna autem secũdum quod est qualitas nato adhærens, non est in potestate nostra: & ideò ad felicitatem & ad opera nostra nullam habet relationem. Vtrum autem verum dicant quoad hoc mathematici, vel non, non est præsentis intentionis perquirere nisi quantum ad hoc solum, quod etiamsi talis qualitas nato adhæreat, non facit in operante aliquam necessitatem propter libertatem intellectus qui dispositioni cælestium corporum non supponitur. Propter quod dicit Ptolemæus in centiloquio, quòd sapiens homo dominatur astris. Quamuis enim virtus constellationis sit in figuris stellarum per modum necessitantis: tamen in impletione capsarum per quas descendit in sphæram actiuorum & passiuorum est per modum contingentis & valde mutabilis: secundum autem quod recipitur in centro seminis ex quo generatur natus, efficitur materialis valde contingens & mutabilis & multimodæ contrarietati & priuationi subiecta: & ideo debilior est, quam quod auferat nobis dominium operationum nostrarum.

Quod vero moraliter inductum est, non repugnat his quæ dicta sunt. Bene enim concedimus, quòd gloria sepulturę vel mortis aliquid pulchritudinis confert felicitati præteritæ. Et superius diximus, quòd taliter decorantia beatitudinem, non sunt de beatitudinis essentia: & ideò non oportet, quòd relata ad felicem transmutent eum, vel in sensum tristitiæ vel delectationis.

CAPVT X.

Vtrum prosperitates & aduersitates aliquo modo referantur ad mortem secundum felicitatis rationem.

Hæc tamen quæ dicta sunt, quandam tribuunt quæstionem. Ei enim qui bene vixit

vixit vsque ad senectutem, & mortuus est semper secundum rationem viuens, contingit multas transmutationes accidere circa filios & amicos. Et contingit hoc quidem ipsorum bonos esse & potiri vita cum honorationibus & præmiis, quæ est secundum dignitatem ipsorum. Hoc autem contingit viuere contrario, quod scilicet vel si boni sunt, vel si mali sunt, forte secundum dignitatem vitæ eorum honorationibus non præmiantur. Et manifestum est, quod contingit filios & pronepotes se habere ad patres secundum multas dissimilitudinum dissensiones: & tunc ex vtraque parte videtur inconueniens. Inconueniens enim videtur si tum transmutationibus filiorum & amicorum simul se habet, etiam transmutetur mortuus ad sensum tristitiæ vel delectationis, quia nullum sensum habet, & quod tali transmutatione aliquando quidam fiat felix successibus aduersis. Si autem non dicamus transmutari mortuum ad bona vel mala coniunctorum, iterum inconueniens obuiabit: quæ quod ea quæ sunt filiorum secundum affectum non superueniat patribus secundum omne vel quoddam tempus, est dicere contra pietatem quæ præcipua virtutum est. Impius enim est, cui nullo tempore bona & mala superueniunt coniunctorum.

Tamen hãc quæstionem ad præsens dimittimus, & ad primam redimus, qua quærebatur, si finis mortis in iudicio perfectæ felicitatis esset inspiciendus: quia si illud soluatur, solutum erit cum illo etiam quod tunc quæsitum est. Si enim vtique secundum Solonem oportet finem videre, & tunc beatificari vnumquodque, non beatitudine qua tunc existat beatus cum mortuus sit, sed beatitudine qua prius erat beatus, quæ sine interpositione miseriæ ad mortem continuata est æqualiter, non iudicabitur valdè inconueniens si pro tempore quando felix est & feliciter operatur, non verè dicitur felicitas in eo existere, sed in morte quando extremæ subiacet felicitati, vera & perfecta dicitur eius felicitas. Causa autem dicti quare hæc dixit Solon, fuit: quia vidit, quòd felicitas est de numero permanentium, & ideò secundum virtutem sui inesse non potest transmutabili, propter transmutationes quæ continuè fiunt in ipso. Dicimus enim felicitatem nequaquam transmutabilem. Fortunas autem multorum multoties videmus recirculari circa eosdem. Et manifestum est, quòd si sequamur fortunas, ita quod dicamus fortunas esse de esse felicitatis, eundem hominem modo dicemus esse felicem, & rursus miserum, & hoc multoties fieri circa ipsum. Si autem sic dicamus, dicemus felicem debiliter fieri natum in principiis felicitatum, sicut chamæleon ad omne accidens variabilis. Chamæleon animal est in nihil potens nisi in formicas quas denotat ad omnia alia mutabile est, quod ex tennitate congelato spiritu sensum amittit & motum. Et color eius variatur ad omne quod contingit ipsum.

CAPVT XI.

De solutione inductæ quæstionis.

AD dictam igitur quæstionem soluentes dicimus, quòd in determinatione felicitatum fortunas sequi quidem, nequaquam rectum est: quia in fortuniis nec bene nec male est secundum bonum virtutis: sed humana vita quæ est in conuersatione hominum adinuicem his quæ fortunæ subiacent indiget quemadmodum diximus, hoc est, organicè ad multas præclaras operationes subseruiunt. Virtutes autem & virtutum operationes, dominæ sunt felicitatis, & contrariæ operationes inducunt ad contrarium. Quod autem dicimus virtutum operationes esse dominas, non intelligimus, quòd superponantur ei sicut domini seruis, vel quod ditiores sint bonorum & pulchrorum possessione, quam ipsa felicitas quæ status & actus est omnium bonorum aggregatione perfectus. Sed cum tria sint de ratione dominij, scilicet superpositio, & causa superpositionis, vt dicit Dionysius, quæ est pulchrorum & bonorum perfecta & omnimoda possessio, & virtus superpositi ex superpositione quæ est continentia subiectorum ne ad vilia & seruilia declinet virtus: vnum solum de his tribus habet, scilicet continentiam ne declinet id quod subiectum est. Continet enim virtus potentiam operatiuam in qua est ne declinet ad seruilia, & per operationem suam hanc continuè cõfirmat continentiam. Propter quod Enstratius dicit, quòd virtutes diuinæ sunt, sicut à quibus est motus. A quo enim motus est primum, est in quo est potentia huius ad quod est motus: & vnum sunt in forma: licet diuersum sit esse formæ illius: quia aliud est esse existens in potentia, & aliud est esse existens in actu: & secundum modum virtus eisdetialiter saluatur operatione felicitatis. Hoc igitur modo domina est felicitatum virtus, & non alio modo. Verbum autem Dionysij in quo dicit, quòd sit pertinens ad dominium, est illud, scilicet, Dominium est non subiectorum excessus tantum, sed & omnium pulchrorum & bonorum perfecta & omnimoda possessio, & in continendo subiectos vera & non cadere valens fortitudo. Si ergo virtutes dominæ sint felicitatis & firmæ sint in continendo potentiam operatiuam ne dilabatur ad inferius se, sicut ad casum & fortunam & mensuram reduci non possunt. Fortuna autem infirmior omnibus est variabilior. Ergo virtutes & virtutum operationes & maximè felicitas quæ operatio est secundum virtutem perfectam, fortunæ non subiicitur.

49.

Ad rationem dominij tria exiguntur.

Dominium quid sit.

Testatur autem huic sermoni & quod nunc quæsitum est, hoc est, vtrum fortunæ variationes varient felicitatem. Circa nihil humanorum operum tanta existit constantia, quanta est circa operationes quæ sunt secundum virtutem. Illæ enim permanentiores sunt quam disciplinæ quæ ex necessariis probantur principiis. Operationum autem virtutes quæ honorabilissimæ

Virtutes & virtutũ operationes stabiliores scientiis.

norabiliſſimæ ſunt permanentiores & conſtantiores: eò quod ipſum ſecundum omnem vitæ vſum maximè viuant in illis. Hæc enim eſt cauſa quare circa tales operationes non ſit obliuio: cum enim permanentia rei ſit duobus modis, ſcilicet ſecundum ſe, & ſecundum quod eſt in ſubiecto: de permanentia rei ſecundum ſe, hoc eſt, in eſſe quo quælibet res ex ſuis eſſentialibus pendet principiis tantum, quælibet res permanens eſt: quia ſic eſt ſimplex conceptus aliter ſe habere non valens: de quo modo permanentiæ felicitatis nos hic non loquimur. Hoc enim inutile eſſet & vanum: quia logicum eſſet. Sed loquimur de permanentia felicitatis in ſubiecto quæ cauſatur ex immobilitate voluntatis & appetitus ad honeſtatem. Eſt enim duplex neceſſitas, & eſt duplex immobilitas, ſicut dicit Boëtius in quinto de conſolatione Philoſophiæ. Vna enim neceſſitas eſt ſimpliciter, ſicut quòd diameter eſt aſimeter coſtæ. Alia autem eſt neceſſitas ſuppoſitionis: & hæc eſt quæ ſuppoſito aliquo neceſſitatem habet: ſicut cum video te currere vel ambulare, neceſſe eſt te currere vel ambulare. Et hæc eſt neceſſitas quæ vocatur conſequentiæ & non conſequentis: & ſic eſt immobilis felicitas. Si enim ex amore virtutis aliquis immobilem habeat affectum & intellectum ab honeſtate, de neceſſitate honeſta operabitur, & honeſtus erit. Dictum autem eſt in præhabitis, quòd auditor huius ſcientiæ potius ex amore honeſtorum acquieſcit, quam ex perſuaſione dicentis: & docens non alium quam talem conſenſum requirit. Ille enim magis ad mores proficit, quam proficeret ſcientia demonſtrationis, etiamſi demonſtrationes afferre poſſet. Conſenſus autem ex amore honeſtorum tanto immobilius honeſtati adhæret, quanto ipſa honeſta ſunt meliora & honorabiliora. Honeſtum enim eſt, vt dicit Tullius, quod propria & naturali vi nos trahit in ſui conſenſum & appetitum, & propria & naturali vi nos allicit. Vnde quanto aliquid honeſtius eſt, tanto plus trahit & allicit in ſui recordationem & operationem. Sæpè enim videmus, quòd tale aliquid quod in ſe totum intellectum & affectum traxit, etiam nolentem ad ſui recordationem & contemplationem & affectum & delectationem compellit. Sicut eſt in amore heroes qui ad inſaniam & mortem deducit, ſicut dicunt hi qui in medicina periti ſunt. Si ergo hæc ſic ſe habent, maxime bonis probabile ſit ſe habere, vt ex amore honeſtatis honeſtas immobilis fiat ab affectu, vt ſcilicet felix optimorum, continuè felix optimorum recordetur per inquiſitionem & diſpoſitionem: & non tantum ex voluntate faciat, ſed ex neceſſitate: & talis ſuppoſitionis facere appellatur. Propter quod quia optimum ſemper redit ad memoriam felicis, & per memoriam eſt in affectu & operatione, vix interdicit obliuio. In diſciplinis autem quamuis conſtent in principiis neceſſariis ſecundum ſe: tamen ſecundum quod ſunt in diſciplinato, nihil tale habent quod intantum trahat animum ad ſui recordationem: & ideò facilius poſponuntur. Poſtpoſita autem in obliuionem deducuntur: quod optimo & honeſtiſſimo ex defectu boni quod trahere debet affectum, accidere non poteſt: & ideò continuè trahit animum in ſui memoriam & recordationem.

Neceſſitas & immobilitas duplex.

CAPVT XII.

Quod operatio immobilis felicitatis maximè operatur bona vitæ, & fortunas fert decenter.

SEcundum dicta autem hoc quod quæſitum eſt, ſcilicet quod immobilis ſit felicitas & non facilè amiſſibilis, maximè conuenit felici: quia felix per totam vitam talis eſt qui ſemper vel frequentius inter omnes operabitur & ſpeculabitur ea quæ ſunt ſecundum virtutem ad felicitatem ordinantia propter cauſam quam induximus. Et ille eſt qui omnimodas formas fert optimè & decentiſſimè, & vbique in omni caſu prudenter ſe habebit ſicut verè bonus & tetragonus ſine vituperio. Quod enim iſte talis ſemper operetur ſecundum virtutem, cauſa eſt affectus honeſtorum & pulchrorum: ſupponit enim impoſſibile ſibi eſſe abſque honeſtis & pulchris. Honeſtum autem ſic immobiliter in affectu radicatum decentiſſimè facit ferre fortunas, vt nec in proſperis eleuetur virtutis metas tranſcendendo, nec in aduerſis deiiciatur à virtute excidendo, ſed in omnibus optimè ſe habebit ſicut verè bonus, hoc eſt, veræ virtutis bono informatus, & tetragonus ad virtutem. Tetragonum autem vocamus non in figuris quæ in omni latere firmiter iacent: quia in figura tetragonum ſuper lineam poſitum indiuiſibile iacet, & facile mouetur. Tetragonum autem in genere corporum eſt, quod incubum tetragonum, hoc eſt, quod ſecundum omnem diametrum quadratum eſt, longi ſcilicet, lati & profundi ad angulum rectum, linea latitudinis ſtante ſuper lineam longitudinis, & ad angulum rectum linea profunditatis ſtante ſuper lineã latitudinis & longitudinis: & hæc vocatur teſſera, quæ in omni latere æquali iacet firmitate, ſicut felix in vſu euentuum & infortuniorum. Quidam etiam dixerunt, quod tetragonus dicitur quem quatuor latera ambiunt: & inter ea tota humana converſatio concludtur: ſed quia hoc metaphoricum eſt & metaphoricè loqui, ſicut dicit Ariſtot. in ſecundo topi. peccatum in problematibus eſt: ideò de hac ratione non multum curemus. Tetragonus igitur eſt per primum modum & ſine vituperio: quia propter immobilitatem honeſtatis ab affectu nihil probroſum admittit.

Tetragonum quid ſit.

Multis autem factis ſecundum fortunam quæ differunt magnitudine & parnitate tam in proſperis quam in aduerſis, parua quidem proſperitatum, ſimiliter autem & parua aduerſitatum, manifeſtum eſt, quòd talia non faciunt inclinationem vitæ in eo qui felix eſt: quia non ſunt tanta quæ abducant vel rationem vel affectum ab honeſtorum voluntate & operatione. Si autem magna & multa ſunt: & ſi hæc quidem ſic bene & proſperè ſuccedant, beatiorem

beatiorem facient vitam: quia ad multorum honorum operationem organicè deſeruunt. Ad votum ſuccedentia cõdecorare nata ſint beatitudinem: quia vſus eorum bonus & ſtudioſus ſit: vſus enim ad virtutem refertur: & ſi ad virtutem non referatur, abuſus eſt. E conuerſo autem accedentia ea quæ fortunata ſunt, ſi magna ſunt quæ quemlibet conſtantem virum merito mouere debeant & infauſta ſint, tribulant quidem & conturbant beatum, ſed non ſic, quòd excidat à virtutis bono: quia licet tangant rationem, tamen nec ducunt nec abducunt, ſed tantum ſenſum triſtitiæ inferunt. Talia enim ex ſui quantitate triſtitias inferunt, & impediunt felicem à multis operationibus, quas faceret ſi organicè ſibi ſubſeruientia proſperè ſuccederent. Verumtamen & in his refulget bonum honeſtatis: quia taliter felix vtique fert faciliter & decenter fert multa & magna infortunia, nunquam excidens à virtute. Et hoc quidem quod fert infortunia, non eſt propter doloris inſenſibilitatẽ, ſicut fatui & aſini æqualiter ſunt in euforturiis & infortunijs: ſed æqualiter fert felix infortunia ſicut virilis & magnanimus. Dicit enim Greg. Vir ſiue virilis qui cõtra biformes fortunæ inſultus vniformi cõſtantia mentis militat præmunitus: ſiue enim inſiliat per proſpera, non eleuatur: ſiue inſiliat per aduerſa, non deprimitur: & ſic nunquam deſtituitur à regimine rationis & honeſtatis: ſecundum quod quidam ſapienter dicit, quod magnus eſt, cui dignitas ſeculi ſi arriſit, non irriſit: nec minor eſt illo qui ſi incidit in aduerſa, non excidit vel parum à ſapientia. Magnanimitas enim eſt virtus animum hominis magna complecti faciens.

CAPVT XIII.

Quod felix ad felicitatem non tranſmutatur.

SI autem operationes dominæ vitæ quemadmodum diximus, ſunt, nullus vtique beatorum fiet miſer: neque enim aliquando operabitur odibilia & mala. Mala enim in ſe ſibi ſemper ſunt odibilia. Omnes enim exiſtimamus felicem vt vere bonum & ſapientem decenter ferre fortunas, & talem eſſe qui ex præſentibus in quibus habet facultatem ſecũdum quod natura rei exigit ſemper optima operatur. Quemadmodum & bonum ducem dicimus, qui præſente exercitu aſſignato vtitur optimè & maximè bellicosè: & quemadmodum coriorum inciſorem dicimus eſſe optimum, qui ex quibuſdam aſſignatis ſibi coriis optimum calceamentum facere ſcit quod indè fieri poteſt. Eodem autem modo & alios artifices omnes dicimus eſſe optimos: quia aſſignata ſibi materia & inſtrumentis optimè ſciunt vti ad finem artis, inquantum materia circa quam operantur, & inſtrumenta per quæ operantur, permittunt. Et ideo duo exempla poſuimus. Dux enim exercitu vtitur vt inſtrumento, califex autem vtitur coriis vt materia.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

Si ergo dux in acie habeat milites ſtrenuos in armis & equites bene inſtructos, non multum laudatur dux qui talibus ſcit vti ad victoriam. Si verò permixtum habeat exercitum de mediocriter inſtructo milite: tunc conſideratur induſtria ducis, quod ſcilicet ſtrenuos in capite ponat exercitus, & minus valentes poſterius, vt ſaltem premendo & continendo teneat anteriores ne acies diſſoluatur. Et qui ſic omnem exercitum ex quocumque milite optimè ordinare ſcit ad victoriam, bonus dux vocatur. Similiter & calcifex non bonus dicitur qui de optimo corio facit bonum calceum, ſed ille laude dignus eſt, qui de quolibet corio ſibi aſſignato ſiue bono ſiue malo meliorem facit calceum qui inde fieri poteſt. Similiter & felix qui omnia habet quæ eſſentialia ſunt felicitari, & in nullo illorum deficit, ſi fortuita ad votum ſibi non ſuccedunt, non propter hoc infelix eſt, dummodo præſentibus ſub facultate exiſtentibus conuenienter vtatur ad finem humanæ vitæ. De felici enim hic agimus ſedum eſſentialia felicitati, ex quibus & formaliter felix eſt, & ex quibus omnibus exterioribus bene vtendi accipit facultatem inquantum rei natura permittit.

CAPVT XIV.

Quod felicitas etiam ſecundum quod in exterioribus eſt, eſt felicis in vita ante mortem.

SI autem ita eſt vt diximus, ille qui miſer eſt, nequaquam fiet felix: neque ille qui beatus eſt, præ amiſſis fortunis incidereò quod felix non eſt varius vt chamæleon, nec facile tranſmutabilis eſt: eo quod ad bonum indiſſolubilem intellectus & affectus habet conjunctionem. Quamuis enim neceſſitatem per ſe non habeat ad faciendum bonum, tamen ex hypotheſi quandam habet neceſſitatem ad bonum, ſicut in antehabitis determinatum eſt. Et ſi dicamus felicem qui in nullo deficit eſſentialium felicitati, & etiam exterioribus optimè vtitur & abundat, adhuc ille talis non facilè mouebitur ex felicitate, neque permutabitur etiam in exterioribus facultatibus, ex quibuſdam infortuniis quæ à contingentibus cauſis frequenter accidunt. Taliter enim felix & dignus eſt, quod ſibi iniuria non irrogetur, & amicos & potentiam habet ciuilem ſibi ſuffragantia, vt moueri non poſſit: & diuitiarũ copia ſubeſt, quibus vt organis remouentur contraria à paruis & mediocribus: ergo infortunijs etiam ab exteriori proſperitate, ſed potius à magnis & à multis & talibus quæ quemlibet conſtantem mouerent, & ex talibus infortuniis quæ vtique violentiſſima ſunt, in pauco tempore non vtique fieret ruſus felix quod ex talibus infortuniis nemo cito reſurgit: & ideò ſiquidem igitur iterum, felix in multo quodam & perfecto tempore fiet, in tanto ſcilicet in quo poſſit fieri abundans magnorum & bonorum quæ ante amiſerat. Felix igitur in ſolis eſſentialibus felicitati conſide-

ratus, in vita ante mortem verè felix est absque appositione mortis. Felix iterum qui cum essentialibus felicitati exteriorem habet propinquitatem. Iterum verè felix est ante mortem. Nec præiudicat ei quod aliquando à magnis calamitatis infortuniis: quia tunc non cadit nisi in exterioribus, & retinet omnia quæ ad felicitatem sunt essentialia, ex quibus facultatem habet etiam exterioribus optimè vtendi. Quid igitur prohibet viuentem etiam ante mortem dicere felicem, qui perfectè operatur secundum perfectam animæ virtutem? Ratio enim felicitatis tota saluatur in eo viuo ante mortē. Et etiam si addamus dicentes beatum esse qui exterioribus bonis sufficienter ditatus est: & hanc interiorem & exteriorem felicitatem non habuit in continenti vel paruo tempore, sed habuit eam secundum perfectam vitam, inquantum scilicet & sui compos factus est, & suiipsius ordinator, & exteriorum administrator optimus. Adhuc ille talis felix dicetur etiam ante mortem. Perfectam enim hic vitam dicimus, tempus in quo homo sumpsit is constituitur ordinator & iudex, exteriori tutore & patrono non indigens. Et sic Solon videtur non bene dixisse, quòd felix non verè dicatur ante mortem: quia si apponendum sit, quòd ipse felix feliciter victurus est, sic & vitam secundum rationem finiturus: eò quod felicitatem dicimus esse finem, & omnino omnimodè perfectum bonum. Et quia ignoramus quid eueniat in futurum, eò quod futura immanifesta sunt nobis, propter tale dictum, futurum, apponimus quod sic finiturus sit feliciter: quia aliter felicitas non esset perfectum bonum omninò & omnimodè: tunc adhuc non oportet, quòd mortem expectemus, vel post mortem aliquis primo felix esse dicatur: quod de viuo verissimè dicemus, quod felix sit, ista additione adiecta, si feliciter sit finiturus: nec ista conditio adiiceretur nisi secundum quod felicitas omninò perfectum bonum ponitur & omnimodè: quia perfectum bonum non est, nisi omnia habeat quæ ad esse & posse conueniunt: & omnimode bonum non erit, nisi cum esse & posse omnia adiungantur, quæ faciunt ad felicitatis condecorationem, inter quæ præcipuum est, quòd feliciter præsentem vitam concludat.

51.

Stoicorum dicit, quod felix non transmutatur ad infelicitatem, probatur quinque rationibus.

Quod autem nos diximus, quòd felix non transmutatur ad infelicitatem, maximè dicimus propter dictum Stoicorum, qui dicunt felicem & sapientem vt verè bonum immutabilem esse: eò quod non cadit perturbatio in ipsum. Quod quinque probant rationibus potissimè. Prima est: quia cuiuscunque animus extra passiones est, passionibus non perturbatur. Beati autem animus extra passiones est, multo studio boni ad impassibilitatem deductus. Beati igitur animus non perturbatur. Propter quod dicit sapiens, non constristabit iustum quicquid accidat ei.

1. ratio.

2. ratio.

Secunda ratio est, quod beatus in seipso nec purgante nec purgatorio virtute vtitur, sed virtute purgati animi: & si aliquando vtitur virtute purgatoria, ad alium vtitur & non ad seipsum. Virtus enim animi purgati nec in passionibus est, nec medium passionum: virtus enim in summo est. Summum autem animi non est esse in affectu passionum: sed tamen potentia animi passiones attingit. Hæc autem virtus muniens est felicem, ne perturbationibus incidat: sicut & philosophia ad Boëtium dicit, Talia tibi arma tradideram, quæ nisi primum abiecisses, cadere non poteras.

3. ratio.

Tertia ratio est, quòd felix totus est sanus tam in ratione quam in appetitu: quia alitèr felix non esset, & totus infra metas mentis constitutus, nihil penitus sui habens extra metas sapientiæ, & nihil bonum reputans nisi saporem bonorum. Sicut igitur bonus coniunctus non perturbatur nisi de contrario horum exteriorum, nihil reputans nisi in vsu ad bona & honesta: sic igitur addictus optimis, contrariorum non est susceptiuus, nec per intellectum, nec per appetitum: nunquam igitur perturbabitur: quia non nisi de malo perturbatur: & hoc incidere non potest, necessitatem habens ad bonum. Necessitatem autem dico suppositionis, non simpliciter.

4. ratio.

Quarta ratio est: quia sicut ex omnibus supra habitis constat, felicitas operatio est secundum perfectam animi virtutem non impeditam. Operatio autem non impedita est, quæ nullo contrariorum retrahitur impedimento. Igitur à districtione continentis si retrahatur operatio & impedita sit, operatio felicitatis non erit. Omnis autem operatio impedita & retracta est, quæ est in passionibus. Igitur felix in nulla operationum passionibus molestatur & retrahitur. Nec fit autem perturbatio nisi à passione: felix enim in nullo perturbatur.

5. ratio.

Quinta ratio est, quòd felicitas est secundum perfectam virtutem. Perfecta autem virtus est, cui nihil deest. Virtuti autem moderanti passiones multum deest de ratione virtutis: ex quo enim moderatur passiones, constat quod passiones in toto non tollit: ergo rationem, quæ secundum se separata & impassibilis est, ad summum suæ virtutis non conducit, sed perficit. Similiter purgatoria virtus qua vtitur politicus; passiones quidem ordinat in ciuibus: ergo hæc illa est in summa rationis quæ secundum suam naturam impassibilis est. Perfecta igitur virtus non est nisi quæ omninò extra passiones est: & tali vtitur felix: ergo extra passiones est & non turbatur.

Obiectio.

Et si aliqui obiiciunt, quòd omnis homo dum viuit, mutabilis est: eò quod fortuna volubilis & natura instabilis in vno stare non permittit. Felix autem præcipuè mutabilis est: quia in summo est. Et vt dicit Lucanus, summis est negatum stare diu. Dicemus ad hoc secundum in præhabitis determinata, quòd felix quidem magis infortuniis tangitur ad sensus immutationem, sed non vsque ad rationis ductionem vel deductionem. Ducitur enim ratio quando per consensum appropinquat. Deducitur autem quando omni suo regimine destituta in malum præcipitatur. Et hæc satis patent per superius determinata.

Responsio.

CAPVT

CAPVT XV.

De conclusione eorum quæ dicta sunt contra Solonem.

SI autem ita est sicut diximus: tunc verè & rationabiliter dicemus esse beatos viuentes, quibus existunt & existent in futura quæ dicta sunt: & non oportet vt mors expectetur, vt tunc viri beati dicantur. Tales autem dicimus vt homines quibus non competit supercælestium beatitudo & diuina: quia ad illam homo non potest ex his quæ hominis sunt. Ea autem quæ attingit homo, sunt ea quæ conueniunt secundum perfectam virtutem. Sicut enim se habent virtutum subiecta adinuicem, sic se habent & virtutes. Et constat autem, quòd id quod ita rationabile est, quod participat qualiter ratione sicut suasibile & obedibile, perfectum in rationabilitate non est. Virtutes igitur quæ sunt in illo perfectæ virtutes non sunt. Loquimur enim de virtute hominis inquantum homo est. Iustitia etiam ordinans est communicationes ad alterum & distributiones: & in exterioribus est, in his scilicet quæ organicè deseruiunt: & illa perfecta virtus non est in bono hominis secundum quod homo est. Et quia nec temperantia nec fortitudo nec iustitia perfecta virtus hominis est, relinquitur quod prudentia est perfecta virtus hominis inquantum homo est.

Prudentia est perfecta virtus hominis inquantum homo est.

Hoc autem & aliter probaturus est. In omnibus enim formans & ordinans perfectum est. Formatum autem & ordinatum, imperfectum est ex seipso. Formans autem & ordinans in ciuilibus prudentia est: quæcunque autem sunt temperantiæ & fortitudinis & iustitiæ, formantur & ordinantur & disponuntur per prudentiam. Prudentia igitur perfectior aliis est. Adhuc in ciuilibus perfectum non est, cui omnia ciuilia non subiiciuntur ad ordinandum & disponendum ad optimum, siue ciuilia sint essentialiter facientia ad beatitudinem, siue subiectiuè siue organicè sint in exterioribus siue in interioribus. Temperantiæ autem pauca de his subiiciuntur & fortitudini, scilicet quæ vel ad voluptatem vel ad timorem pertinent & audacias. Similiter autem & iustitiæ pauca exteriorum subiiciuntur: nullam igitur in ciuilibus perfectionem habent. Sola autem prudentia omnia contemplatur & regit & ordinat secundum quod ad humanum bonum referunt. Igitur ipsa sola est perfecta virtus hominis secundum quod homo est. Cum igitur in anchabitis determinatum sit, quod si bonum hominis secundum plures virtutes, maximum bonorum erit secundum maximam & principalissimam virtutem, sequitur de necessitate, quod operatio quæ est felicitas, sit secundum virtutem quæ dicitur prudentia.

Et ideò non est conueniens dictum Tullij in libro de officiis, vbi dicit, quod iustitia principalissima & maxima virtutum sit: quia quamuis ad communicationes ciuium magis necessaria sit iustitia: tamen in ratione virtutum nec principalis est, nec maxima virtutum hominis inquantum homo est. Similiter quod dicit Boëtius, quod fortitudo principaliter virtus dicatur, quia illa est circa summū potestatis humanæ, non est contrarium his quæ dicta sunt: quod enim dicit Boëtius, quoddam summum est & non simpliciter hominis vt homo est. Est enim summum vigoris & roboris in aggrediendis vel sustinendis periculis, quod non est hominis vt homo est: quinimo secundum animalem virtutem conuenit, in qua animalitate conuenit homo cum quibusdam brutis, sicut cum leone. Sicut & in parte animali in qua temperantia est, cum turturibus habet conuenientiam. Et in opere in quo iustitia est, ab animalitate non multum remouetur: propter quod etiam conuenit homini inquantum gregale animal est: in qua animalitate homo conuenit cū apibus, quæ inter omnia animalia æqualiori & pulchriori viuunt communicatione & distributione, tam in acquirendo, quam in acquisita distribuendo. Prudentia autem secundum animalitatem nullam ineſt: & ideò in ratione boni hominis vt homo est, ipsa sola & virtutis nomen obtiner & dignitatem. Et de his quidem igitur intantum dictum sit.

CAPVT XVI.

De solutione quæstionis inductæ, vtrum fortunæ amicorum redundent ad felicitatem amicorum.

52.

PRoinde autem fortunas & omnium amicorum debere nequaquam conferre & nullo modo redundare ad felicitates patrum & proauorum cōiunctorum, est res quæ valde videtur inamicabilis, & opinionibus multorum contraria: cum tamen secundum præcedentia quæ tractantur in moribus, ex amicitia plurima recipiantur. Amicitia igitur bonorū & honestorum & plurium quæ determinantur secundum opiniones, eò quod causas stantes & necessarias moralia non habent. Cum autem multas & omnimodas habeant differentias ea quæ accidunt ex fortuna: & cum quædam fortuitorum magis redundent ad immutationem felicis, quædam autem minus secundum quantitates eufortuniorum vel infortuniorum, valde erit longum & videbitur vtique diuidere in infinitum, vnumquodque fortuitorum secundum singula, vel singulorum differentias proprias; quia infinitis modi sunt eufortuniorum & infortuniorum: & sic de eis non possit esse tractatus, sed vniuersaliter typo figurali dicatur. Et de his fortitan vtique sufficienter habebit quantum ad præsentem materiam. Hoc autem fit quando eufortunia & infortunia in tali quantitate potentiæ suæ accipiunt, in qua quemlibet constantem virum ad iucunditatem vel tristitiam mouere possint: secundum se enim habent multas differentias quæ in effectum contingunt: sed cum eufortuniorum excellentiæ sint: si accipiantur se-

cunctum rationem addendi & minuendi, infinitas habent. Infinitis enim potest modis addi & minui in bono & in malo. Siue ideo accipiantur secundum quod mouere possunt hominem in communitate hominum acceptum non tantum constantem hominem, omnimodas habent differentias. Omnes enim fortuniis mouentur. Sic igitur differentiæ fortunarum sunt multæ & infinitæ & omnimodæ ad omnes homines relatæ, de quibus omnibus tractare longum esset. Sed de his tractare habet astronomus secundum eam partem quæ scientia natiuitatum vocatur, & à Ptolemæo duobus libris perficitur, quorum primus dicitur de Magnis mundi accidentibus, secundus autem Alarba siue quadripartitum vocatur, & est de accidentibus quæ accidunt circa singulos & circulos quæ accidunt.

Si autem vniuersaliter & typo sufficit de his tractare, tunc dicamus, quod se habet in fortunis amicorum quemadmodum diximus superius, quòd fortunæ quædam habent aliquod pondus in bono etiam auxilium ad vitam, & in malo habent pondus quo mouere possunt constantem virum & impedire vitam. Quædam autem fortunæ leuiores videntur, quam vt mouere possint virum constantem vel ad bonum vel ad malum. Ita dicimus, quòd etiam se habent fortunæ quæ accidunt circa omnes amicos quocumque modo coniunctos. Et sic dicimus, quod sicut paruæ fortunæ accidentes circa felicem non aduertuntur vel in tribulando vel in iucundando, sed magnæ: ita similiter paruæ fortunæ amicorum non mouent felicem, sed magnæ: quia in bonis decoratur in eis, & in malis contribulatur. Huius autem rationem reddit Labeo: quia vir constans propter honorem virtutis ita honestè fert turpia in amicis sicut in seipso. Causam tamen ponit Tullius in libro de amicitia: quia scilicet amicorum est idem velle & idem nolle: & vnusquisque amicorum in amico habet tantum quantum in seipso, sicut dicitur in libro qui inscribitur, Vita Philosophorum. Causa huius autem bona est, quòd Amicitia virtus non tantum afficit, sed vniendo cor in amicum totum transponit, ita quod cor amici non est in ipso, sed in amico & iuncto, nec sinit amor aliquem suiipsius esse. Propter quod dicit Ieroteus, quòd extasim est faciens amor, non sinens amicos esse suiipsorum. Propter quod necesse est, quòd in extasi ad alium sit omnis amicus. Extasis enim extrapositio siue transpositio cordis in alterum dicitur. Hoc est, quod amo verbum transitiuum est plus omnibus verbis transiens & simplicius: quia ipsa res verbi continuè transit: cum autem non habeat transire nisi in passum, constat quod totum amans transit in amatum. Et cum ex se transitiuum sit, & nunquam stet quod ab amatore transit in amantem: & ideo necesse est, quòd id quod mouet vnum amicorum, moueat & alium, dicente Ouidio in arte amandi.

Omnia vincit amor & nos cedamus amori.

Imo Virgilius in Bucolicis.

CAPVT XVII.

Vtrum fortunæ amicorum aliquam circa mortuos faciant immutationem.

INquiremus hîc differentiam secundum quam fortunæ amicorum redundant ad viuos & mortuos. Hanc autem differentiam quodâmodo possumus accipere per quandam similitudinem, scilicet quòd dicamus vnamquamque passionum fortuitarum differre circa viuentes vel mortuos multo plus quam differant iusta & iniusta siue mala secundum quod præexistunt in operationibus secundum effectum factis, & secundum quod recitantur in tragœdiis & comœdiis. Ex hac enim similitudine syllogizandum vtique est de differentia qua fortunæ amicorum redundant ad viuos vel mortuos. Facta enim hominum bona à comœdis & comœdiis recitata & in effectum non existentia, quamuis præexiterint in præterito, quando recitantur à comœdis, nihil immutationis afferunt circa hominem qui facit ea: eò quod præsens non est: sed apud præsentes & audientes comœdum excitant laudem & gloram hominum. Qui splendor famæ magis clarum facit hominem qui facta illa peregit. Comœdus enim dicitur à cornos quod est villa. Et comœdi sunt qui in communitatibus villarum & theatrorum & palæstrarum dictato carmine recitabant sublimia facta virorum illustrium; in gloria omnis honestatis splendentium. Tragœdi autem dicunt à tragos quod est hircus: & tragœdus qui est in palæstris & theatris & conuentibus hominum turpia facta degenerantium virorum dictato carmine recitabat: propter quod fœtidum animal hircum in tenumerationem accipit. Comœdus autem libertate audientium remunerabatur. Turpia autem facta sic recitata turpem qui talia peregit non immutant in gaudium vel tristitiam: quia præsens non est, sed tenebras suæ infelicitatis augent: vt qui in se infelix fuit, obscuratus in notitia hominum infelicior fiat, & omnibus reddatur abominabilis. Idcirco enim politicus ordinat comœdos & tragœdos, vt ex carmine comœdi præsentibus impigra fiat virtus antiquorum hominum. Etiam ex vituperio tragœdi omnibus vita turpium fiat abominabilis. Differentia igitur magna est vel mala, siue iusta vel iniusta referri ad præsentes secundum quod sunt in effectu & operatione: vel referri ad absentes secundum quod sunt in recitatione comœdorum tragœdorum. Primo enim modo referuntur ad viuos sentientes: secundo autem modo referuntur ad viuos quidem, non sentientes autem propter abundantiam, sicut in antehabitis diximus contra Solonem. Multo ergo magis syllogizatur differentia; quia quando referuntur ad mortuos fortunæ amicorum, referuntur ad eos qui nec viuunt nec sentiunt: & ideò nullam circa eos faciunt immutationem. Sed tamen ad horum determinationem magis fortasse inquirendum est circa eos qui

Comœdus.

Tragœdus.

defecerunt

defecerunt & mortui sunt: sicut viuis amici aliquo modo amicorum communicant, vel etiam communicant oppositis quæ sunt mala amicorum. Videtur enim ex his quæ dicta sunt de comœdis & tragœdis si aliquid amicorum redundat ad ipsos mortuos quodcumque sit illud redundans, siue bonum siue contrarium malum, fragile quoddam vel paruum vel simpliciter vel illis. Quia si simpliciter paruum est, & non immutat, sicut dictum est in antehabitis. Si autem magnum est vel tantum paruum est, quia non immutat eos vel ad gaudium vel ad tristitiam. Si autem sic est, fragile est simpliciter vel illis: tunc non est tantum & tale in potentia vt faciat vel facere possit esse mortuos felices qui non sunt felices, neque his mortuis qui sunt felices auferat vel auferre possit beatitudinem. Fortunæ igitur amicorum quæ sunt bonæ operationes, aliquid videntur conferre amicis qui defecerunt & mortui sunt. Similiter considerandum est, quòd illa bona amicorum tam magna sint, vt merito beatitudini augmentum præstare possint. Conferre autem videntur sic vt nec eos qui non sunt felices mortui, faciant vel facere possint felices esse: nec aliud talium aliquod facere possint, quod etiam de felice non faciunt infelicem. Faciunt igitur ad splendorem felicis in fama (clarior enim est qui optimos relinquit successores, quam qui nullos vel malos) sed immutationem mortuo nullam conferunt. Et hæc de solutione dubitationis Solonis sufficiant.

Stoicorum sententia de felicitate.

Secundum Stoicos autem felicitas est animæ post mortem quæ ad effectum gaudij transmutat felicem: propter quod & Socrates, sicut legitur in Phædone, dixit moriens, Ibo ad deos, ad illos optimos viros: eò quod putabat felicitate diuina animas potiri post mortem. Vnde in prima parte Phædonis dicit, quòd viri contemplatiui felicitate contemplatiua viuentes, deorum sedes cælestium accipiunt post mortem, in quibus felicitate deorum potiuntur. Ciuili autem bonitate boni post mortem ciuiles accipiunt felicitates, ita quod animæ eorum in corpore politicorum optimorum transferantur, in quibus beatissimè regnant inter ciues: propter quod animum ponit margaritas, carbunculis, smaragdis, & saphyris interlucentibus redimitum. In qua beatissima vita regnant animæ felicissimorum ciuium. Aliorum autem animæ immundorum in aquis amarissimis cocyti, lethes, stygis, & aliorum fluuiorum infernalium: quorum fluuiorum fluxus sæpè reuehuntur ad superos: & tunc clamant indulgentiam & supplicationem à superis postulantes: & siquidem impetrant indulgentiam, liberantur: sin autem, ad tormenta infernorum reuehuntur. Quod si hæc vera sunt, post mortem ex his quæ accidunt circa viuos, scilicet indulgentiis & supplicationibus de infelicitate mutantur ad felicitatem, & è contra de felicitate ad infelicitatem. Isaac etiam in libro de diffinitionibus dicit, quòd animæ bonorum post mortem felicitate gaudent, omnes in lætitia magna & psalmodia cum Deo viuentes. Mali autem sub tristi orbe deprimuntur magno incendio ignis concrecremati. Hoc confirmatur per somnium Scipionis, qui post mortem apparuit: & omnia quæ dicta sunt, diuino expressit oraculo, sicut dicit Tullius, & interpres somnij Macrobius.

Secundum Peripateticos etiam intellectus separatur à sensibili sicut incorruptibile à corruptibili, vt dicit Arist. Et cum felicitas sit secundum partem animæ incorruptibilem, videtur quod mors quæ non afficit incorruptibilitatem intellectus, nullam adimat rationi & intellectui felicitatem, sed potius augeat inquantum remouet impedimenta vitæ moralis, quæ frequenter impediunt rationes operationis & intellectus.

Hoc etiam per rationem videtur. Anima enim rationalis non nisi duas operationes habet, scilicet ad intellectuale lumen primæ causæ, & ad corpus ad quod comparatur per potentias vegetabilis & sensibilis. Nullius autem dubitat, quòd melioris anima capax est secundum melius, & boni secundum bonum & optimi secundum optimum. Optimi autem animi est secundum coniunctionem ad intellectuale lumen. Primum ergo secundum hoc capax est optimi. Optimum autem est felicitas, sicut patet ex omnibus prædeterminaris. Capax est ergo felicitatis secundum coniunctionem ad intellectuale lumen primum. Illi autem separata à corruptibili nobilius & melius coniunguntur quam coniuncta. Nobilius ergo felicitabitur post mortem. Propter quod dicit Auerr. super 1. philosophiæ primæ, quod finis prosperitatis animæ post mortem est, si coniungatur ad motorem primum.

Adhuc autem omnium Peripateticorum sententia est, quòd intellectus adeptus radix est immortalitatis per rationem quam nos in superioribus assignauimus. Ille autem intellectus de sui natura semper est in contemplatione admirabilissimorum, firmissimorum, & purissimorum theorematum, quorum ipse propria imago est & susceptiuum. In his autem felicitas potissima est, vt dicit Arist. Patet igitur ex omnibus his, quòd animæ quæ virtute & scientia hunc intellectum adeptæ sunt, felicitatem habent post mortem.

Hoc videtur nobis esse omninò concedendum. Et hoc etiam quod dicit Socrates, quòd animæ mortuorum post mortem à viuis venias & indulgentias & suffragia accipiunt, vt dicit Plato, pium videtur esse ad credendum. Et quod hîc quæritur, non obstat: per hoc enim non probatur, nisi quòd fortunæ amicorum ad eos non redundant, ita quod transmutent eos de felicitate in infelicitatem, vel è contrario: quia si hoc esset, per differentes fortunas successorum sæpè essent felices & sæpè infelices.

TRACTATVS VIII.

De præmio felicitatis quod est honor. Et quod laus non est præmium.

CAPVT I.

Quòd felicitas non est de numero laudabilium.

54. DEterminatis his scrutemur de felicitate, vtrum sit de numero laudabilium bonorum, vel magis sit de numero honorabilium. Ex præcedentibus constat & manifestum est, quòd non est de numero virtutum. Quod autem non sit de numero laudabilium, videtur: quia omne laudabile in hoc laudabile est, quod ipsum est quale esse videtur, & quod qualiter se habet ad aliquid: in hoc enim laudari videtur: sic enim laudamus iustum, vel virilem, & vniuersaliter loquendo omnem qui bonus est secundum virtutem: omnes tales laudamus in hoc quod quales sunt: & ipsam virtutem laudamus vt bonum aliquid: laudamus enim propter opera & actus. Hoc autem inductione probatur: fortem enim & cursorem & aliorum vnumquemque laudamus, quòd qualis quis est natus esse: fortem enim laudamus in hoc, quod magnas habet extremitates, brachia extrita, neruos proportionatè duros, carnem non laxam & mollem: & hæc omnia qualitatem dicunt, quæ ad robur disponit: & vbi talem inuenimus qualitatem, laudamus tanquam robustum. Similiter cursorem per qualitatem innatam sibi laudamus, scilicet si longa crura habeat, non spissum corpus, & corpus extrusum non qualcum inflammabile: talis enim naturalem potentiam habet currendi. Laudamus autem tales qui sic quales sunt in hoc quod nati sunt se habere aliqualiter ad aliquod bonum & ad aliquod studiosum bonum in vita: sicut cursus bonus est & pugna bona. Cum enim qualitas sit secundum quam quales dicimur, habitus qualitates sunt: & omnis habitus bonus laudatur, in hoc, quod quales facit infirmando ad bonum: & cum omnis habitus sit, quo quis agit aliquid cum voluerit, vt dicit Commentator super 2. de anima, constat, quòd omnis habitus diffinitur per operationem & actum, & laudatur inquantum est elicitiuus & informatiuus operationis & actus quem elicit. Si ergo omne quod laudatur, laudatur in quale quid, & ad aliquid, & qualiter se habere. Dico autem quale quid, non secundum quod differentia vel forma substantialis est quale quid, sed secundum quod quid habere aliquid qualitatem quæ est in ipso & quale esse dicitur. Forma enim substantialis quale quid est: quia licet prædicetur in quale vt forma est, facit quid, & est quidditas substantialis cius cuius est forma. Qualitas autem non facit quale quid, sed id quod est quid, & subiectum in actu existens facit, quale per esse quod qualitas habet in ipso. Qualitas enim dispositio est eius in quo est: & omne tale est ad aliquid, non secundum quod relatio est aliquid, cuius ipsum quod est ad aliud est, sed quia disponit ipsa sua qualitate subiectum ad aliquem actum vel operationem, sicut albedo ad disgregationem visus, & hoc propriè loquendo non est ad aliquid, sed est qualiter se habens ad aliquid. Congregemus ergo quæ dicta sunt: quia si omne laudabile laudatur in hoc quod est quale, felicitas quæ est operatio, & non est qualitas faciens quale, non est laudabilium.

Adhuc si omne laudabile est qualiter se habens ad aliquid, & felicitas est summum & vltimum bonum nullo modo referibile ad alia, felicitas non erit laudabilium bonorum. Tamen mirabile videtur si laus etiam virtutis præmium dicatur non modo felicitatis. Laus enim præconium est ore alieno celebratum. Laus enim secundum quod in prouerbio antiquo dicitur, in proprio ore sordescit. Ore autem alieno celebratum vanum: & quod vanũ virtutis sit præmium, irrationabile videtur. Adhuc quòd ore alieno est celebratum, in voluntate consistit alicuius, vtrum fiat vel non fiat: & quod hoc virtutis sit præmium, valde videtur extraneum. In potestate enim alterius est, vtrum conferatur digno vel indigno.

Adhuc autem in præhabitis dictum fuit, quòd honor est virtutis præmium. Si ergo hic dicimus, quòd honor non est virtutis præmium, sed laus, contradicere videremur nobis ipsis.

Si autem aliquis dicat, quòd virtutis actus dupliciter consideratur, scilicet secundum comparationem ad virtuosum à quo exit sicut ab agente, & secundum comparationem ad finem felicitatis. Et in prima comparatione quidem est laudabilis, in secunda autem honorabilis. Istud penitus nihil est & absurdum: quia id quod est bonum ad aliud, rationem boni non habet nisi per ordinẽ ad aliud, sicut patet in omnibus quæ sunt bonum per se & bonum propter aliud, in quibus ea quæ per se sunt bona, proprium & connaturalem habent bonitatem: ea autem quæ propter aliud sunt bona, non sunt bona nisi quia sunt eorum quæ

Cauillationis dilutio.

quæ per se sunt bona operatiua, vel contrariorum prohibitiua, vel aliter se habentia ad illa. Virtus autem & virtutis actus ad felicitatem sunt. Ergo bonitatem non habent nisi ordine quo ordinantur ad felicitatem: non autem laudabilia sunt nisi secundum quod bona sunt: ergo laudabilia non sunt, nisi secundum ordinem ad felicitatem. Propter quod & Tullius diffiniens virtutem dixit, quòd virtus est dispositio perfecti ad optimum. Propter hoc videtur nobis dicendum cum Aspasio, quod laus dicitur dupliciter, scilicet largè, & strictè. Largè quidem laus est præconium ore alieno celebratum, sicut dictum est. Strictè laus est præmium quo politicus qui omnium ciuilium est ordinator, præmiat virtuosum. Et illa laus in tribus consistit, scilicet quòd demonstretur in gloria, quòd laudis titulos accipiat, & memoriam sempiternæ recordationis. Propter quod antiqui politici imperatores & reges eos qui strenuè secundum virtutem fecerunt, in equis niueis, vt dicit Titus Liuius, qui de sella regis erant, vndique circundati, præconem fecerunt publica voce clamantem & exponentem virtutes eorum & virtutum operationes quibus hoc meruerunt. Titulos etiam inscribi fecit in templum & aulam, vt etiam non præsentibus eis, virtus eorum nota foret. Memorias etiam acceperunt in statuis & fornicibus, vt etiam post mortem eorum virtus illa non deleretur obliuione. Propter quod adhuc picti inueniuntur victores scutis rotundis retro ad caput alligatis, vt in scuto videretur quam strenuè pro re publica decertauerunt: scutum enim sectum est vbi suscipit ictus inimici: & ideò miles protectus scuto coronatus, significatur strenuè sustinuisse hostium insultus & ictus. Propter quod etiam Dauid Deo attribuens victoriam militum suorum, dicit. Scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos, hoc est, quia bona voluntate tua per auxilium nobis à te præstitum cessit nobis victoria, ideò vt glorioſi victores procedimus in publicum scuto coronati. Hinc est, quòd in templis capita deorum & sanctorum pinguntur in figura circulari per modum scuti posterioris capitis aptati. Tales igitur laudes sunt præmia virtutis; & illæ in politicis non vanæ sed veræ sunt: nec est in voluntate aliorum, hæc præmia concedere vel non. Non enim sunt in ore vulgi istæ laudes, sed sunt in ordinatione politici: quia (sicut dicit Eustratius) in politicis est sicut Deus, & ex immobilitate honestatis suæ omnia depromit, sicut dignum est.

Laus dicitur dupliciter.

Et quod quidam dicunt, quòd nihil præmiatur viliori se, & quod tales laudes viliores sunt, quam virtus vel operationes virtutum, risu dignum est. Omnis enim virtus liberalis est: & quòd liberale est, causa sui est, & non causa alterius. Liberali enim & magnifico redonari non contingit: sed ipse libertatis actus & delectatio in actu sibi causa operis est super omne præmium: & sic est de qualibet virtute: propter quod dicit Tullius, quòd honestum sua propria dignitate allicit. Laudes igitur istæ cum in sublimiori gradu virtutis ponant, expediriores faciunt & delectabiliores operationes virtutum, & sic sunt præmium virtutum. Præmium (inquam) quod ex ipso thesauro virtutum extrahitur: & cum prouocatio sit ad vlteriùs secundum intentionem politici, constat quod nõ competenter attribuitur optimo laus: quia optimum ad vlteriora prouocari non potest.

CAPVT II.

Quod diuini boni & optimi tantum est honor, & quod derideatur laus si attribuatur ei.

QVod autem laudes non sint optimi, manifestum est ex his laudibus quæ sunt circa deos. Laudes enim illæ largo nomine laudis, laudes vocantur, secundum quod laudem diffinimus, quod laus est præconium ore alieno celebratum. Hac igitur laude laudati dij derisibiles videntur si laudentur ad nos relati, hoc est, quod præmiis laudum ad altiora prouocentur: hæc enim derisio, quod dij cum sint in summo, ad altiora prouocati non possunt: hoc ideò contingit: quia laudes semper fiunt per relationem ad aliud melius & altius, vt diximus. Si autem laus est talium, manifestum est, quòd oprimorum in statu optimo existentium non est laus proprium præmium, sed aliquid maius & melius laude, quemadmodum autem ex ratione videtur. Nos enim deos beatificamus & felicitamus & virorum diuinissimos, sicut in summo statu boni existentes, & ad vlterius bonum non prouocabiles. Beatificamus & non laudamus: & si laudamus, deridemus: quia laude ipsa significamus, quòd à statu summi boni destiterint. Sicut autem facimus in hominibus, sic facimus in bonis hominis. Ea enim quæ sunt de numero bonorum oprimorum vlterius non referibilium, sicut est felicitas, nullus laudat, quemadmodum laudat iustum vel castum siue iustitiam vel castitatem: sed beatificant tale bonum, sicut id quod diuinius vel melius est omnium virtute: hæc autem bona honorabilia sunt. Sed sicut dicimus de laude, ita & honor dupliciter dicitur, scilicet communiter, & propriè. Communiter honor diffinitur, quòd est exhibitio reuerentiæ in testimonium virtutis: & hunc honorem in antehabitis diximus esse præmium virtutum: quia iste est prouocatiuus ad vlteriora, & quædam pars & conditio laudis. Strictè autem honor est exaltatio honorati: & hoc est quando ponitur in throno tantæ maiestatis, quod omnes intuentes habent in admiratione: & quilibet intuens reuerituus est in seipso à gloria maiestatis in consideratione suæ paruitatis reductus. Felici enim talis honor debetur, vt præsideat & ordinet & disponat diuinum, boni sui super omnes influens operationes. Hoc genus præmij, quia in summo est, ad vlteriora non est prouocatiuum.

Deus non laudamus.

Honor dicitur dupliciter.

Vtile ergo est, quòd laus attribuatur inferiori bono, vt ad altius & melius pronocetur, sicut dicit Ouidius.

Excitat auditor studium laudataque virtus.
Crescit, & immensum gloria calcar habet.

Lib. 4. de Ponto. in elegia ad Seuerum quæ incipit. *Quid legas ô quare, &c.*

Hoc etiam videtur: quia etiam Eudoxus, licet Epicureus, & voluptatem dixerit esse summum bonum in vita: tamen in hoc bene dixit, quòd voluptati secundum summum bonum debet attribui de primitiis. Primitias vocans prima & summa præmia: quia sicut in primitiis natura nobilior est, ita optimis bonis nobiliora bona & perfectiora bona gustantur: nec perfectè scitur dulcedo nisi per gustum experientia accipiatur, sicut dulcedo primitiarum sentitur per gustum, & non perfectè sciri potest quantum distat dulcedo primitiarum à sapore eorum quæ non perfectè matura sunt. Sic ergo primitiuus gustus in optimis bonus est. Et Eudoxus intenditur & existimatur per dictum suum annuntiare, quòd summum bonum determinetur in non laudari: quoniam melius est laudationibus. Tale autem summum bonum diuinius esse. Et tale dicimus esse id quòd per se bonum est, & nullo modo per alterum, sicut felicitas. Ad Deum enim & felicitatem omnia alia dicimus referri: ad Deum sicut ad causam & exemplar, ad felicitatem sicut ad principium & finem. Laus quidem enim virtutis & operatoris bonorum & operationum finit ad hanc. Virtus enim perficit ad operationes. Laudes enim primo & principaliter sunt operationum, & per consequens habituum. Hoc autem probatur per similitudinem. Sicut enim in corporalibus virtutibus, ita se habet in virtutibus animæ proportionaliter. In præcedentibus autem diximus, quòd & cursorem & robustum ita laudamus ab opere cursus & pugnæ: & propter opus cursus & pugnæ laudamus, quomodo laudamus habitus, inquantum potestatem faciunt ad opera, ita laudamus etiam habitus & dispositiones cursoris & robusti. Est ita est in virtutibus animæ quæ à quibusdam animales dicuntur. In talibus etiam propter opera laudamus, & habitus laudamus inquantum potestatem faciant ad opera. Tamen quid sit laudabile, & quid non, fortè magis proprium est ad certitudinem determinare his quæ circa laudes insudauerunt: & isti sunt poetæ qui ex laudationibus prouocant ad meliora. Nobis autem manifestum ex his quæ dicta sunt etiam: quoniam felicitas est honorabiliorum & perfectorum bonorum & non laudabilium. Videtur autem hoc ita habere sicut dictum est: etiam propter hoc quod felicitas est principiū & causa omnium bonorum: cùm ia gratia felicitatis reliqua omnia operamur omnes. Hoc autem quod est principium & causa omnium bonorum, cùm ad aliquid aliud referibile non sit, ponimus quasi ex suppositione honorabile quid esse & diuinum & non laudabile.

Sanctus Tho. dicit itidem antecessores parùm quantum studium insudat circa laudes.

TRACTATVS IX.

Quod de felicitate tractantem oportet tractare de virtute, & propter virtutem de quibusdam particulis animæ.

CAPVT I.

Quod oportet tractare de virtute propter felicitatem.

55. SI autem felicitas est quædam animæ operatio secundum virtutem perfectam quæ prudentia est, scrutandum erit nobis de virtute. Sic enim tractando, fortè & melius de felicitate contemplabimur. Diximus enim in præcedentibus, quòd virtutes sunt dominæ felicitatum, & sic faciunt ad felicitatis principium. Diximus etiam, quòd felicitas principium & causa est virtutum, & sic felicitas principium est cognoscendi virtutes: propter quod felicitas & felicitatis tractatus præambulus est virtutibus & subiunctus. Felicitas enim contemplatiua quæ perfecta est, postponitur virtutibus: eò quod ad illam non peruenitur nisi omnibus virtutibus habitis secundum optimam perfectionem. Felicitas autem ciuilis perfecta operatio est secundum vnam virtutem quæ est prudentia, quæ omnium virtutum ciuilium principium & forma est. Et ideò oportuit, quòd scientia illius præcederet scientiam de virtutibus. Hoc enim ita se habere videtur secundum veritatem rei etiam ex officio ciuilis quem politicum nominamus. Politicus enim circa virtutem maximè videtur insudare: quia ex omni sua intentione vult & intendit ciues bonos facere secundum virtutem & legum obauditores, hoc est, exauditores & obseruatores. Exemplum autem horum habemus Cretensium & Lacedæmoniorum legislatorum, & siqui alij tales facti sunt. Legislator enim Cretensium fuit Minos, Lacedæmoniorum autem Lycurgus, sicut Athenien sium Solon & Crisias, & Metrodorus aliorum, & ipse Plato Academicorum: quorum omnium primus fuit Pythagoras qui primus matronis castitatem induxit, & ciues iustitiam & pietatem docuit colere: propter quæ

Quare virtutis ciuilis beatitudinem præcedat.

De legislatoribus.

Pythagoræ inuentori legum.

quæ etiam, vt dicit Plato in Timæo Pyrrhæ & Deucalionis, quia pietatem coluerunt & iustitiam, à Ioue in diluuio parcitum fuit ne submergerentur: & omnibus dis imperatum, quod quicunque de semine eorum iustitiam colerent & pietatem amarent, ad deorum superas sedes assumerentur. Patet igitur, quòd omnis legislatoris studium & intentio est ciues bonos facere secundum virtutem. Politicus autem est, cuius actus est felicitas. Perscrutatio igitur virtutis necessaria ad contemplationem felicitatis. Si verò politicæ scientiæ est perscrutario hæc de virtute, manifestum est, quoniam in scientia de virtute talis fiet vtique quæstio & quæstionis determinatio quæ est secundum eam electionem quæ à principio dicta est, scilicet quòd figuraliter & exemplariter non subtiliter tractemus de virtute, sicut tractamus de felicitate. Hunc enim modum eligimus: quia alium modum materia non admittit.

56. Tractantes autem de virtute, de virtute humana perscrutabimur. Manifestum est enim ex præhabitis omnibus, quòd ab initio vsque huc humanum bonum quærebamus & felicitatem humanam: antiqui enim Stoici multa genera virtutum inducebant, scilicet politicam, purgatiuam, intellectualem, & exemplarem. Politicam autem in quatuor diuidebant, scilicet prudentiam, temperantiam, fortitudinem, & iustitiam. Quamuis enim politicus secundum iustitiam ordinet ciues, iustitia tamen hæc generalis est, quod idem est, quod legis obseruatio. Legum autem obseruatio quatuor virtutum tangit directionem. Virtus autem purgatiua ab antiquis etiam in quatuor diuiditur, scilicet in purgatoriam, purgatiuam, purgantem, & animi purgati. Et purgatoria quidem est politici excellentias passionum per legem à ciuibus abstergens. Purgatiua autem est in monastica passiones moderans. Purgans autem est passiones vincens & tenens. Purgati animi quæ passiones non auertit nec sentit. Monasticam autem dicimus, qua homo in seipso suipsius gubernator est. Virtutes autem intellectuales ponebant quinque esse in genere, scilicet sapientiam, intellectum, scientiam, prudentiam, & artem, de quibus nos in sequentibus faciemus mentionem. Exemplares autem Stoici ponebant: eò quod omnes virtutes ab ideis exemplaribus descendere dicebant, & in illis omnes virtutes esse immaterialiter, simpliciter & vnitè, sicut in præhabitis diximus. Virtutes igitur politicæ & purgantes & intellectuales humanæ sunt: & de his tractabimus, secundum quod homo capax est illarum secundum naturam humanam quæ multipliciter variabilis: quia virtutes exemplares determinare altioris est inquisitionis.

Genera virtutum penes Stoicorum sententiam.

Purgatoria. Purgatiua. Purgans. Purgati animus.

Ratio virtutum exemplarium.

CAPVT II.

Quod contemplandum est de partibus animæ inquantum sufficiens est ad propositum.

VIrtutem autem dicimus humanam, non quæ est corporis, & conuenit homini secundum corpus, quam in quatuor superius diuisimus, sed eam quæ animæ est, & conuenit homini secundum animam: quia etiam felicitatem diximus esse animæ operationem. Si autem hæc ita se habent, manifestum est, quoniā oportet politicum scire aliqualiter ea quæ sunt circa animam, sicut partes animæ consistentia: sicut ille qui curat oculos, & qui curat totum corpus, cognoscit partes oculi & partes corporis. Curans enim oculum, partes oculi in myringis qui sunt tunicæ oculi, & humoribus & complexione, & comparatione illorum cognoscit, vt sciat quantùm infirmitas ab æqualitate complexionis & integritate compositionis oculum distare fecit, vt curando reducat in id vnde destitit. Similiter medicus curans corpus, complexionem & compositionē cognoscit corporis & partium corporis, vt sciat vsquequo reducere debeat ægrotum. Similiter ergo politicus cognoscit animam & partes animæ secundum harmoniam naturalem, vt sciat in quid purgatoria virtute reducere ciues oportet: quia dicit Damasc. quod peccatum nihil aliud est, nisi eius quod in natura est, in id quod præter naturam est discessio: & iustificatio est in id quod secundum naturam est, ab eo quod præter naturam est reditio. Tantò autem magis opera politicum cognoscere partes animæ quam medicum partes corporis, quantò honorabilior est & melior politica scientia quam medicinalis: sed & medicorum excellentes multa negotiantur circa corporis cognitionem. Excellentes autem medicos dicimus qui causas infirmitatis & signa & accidentia nouerunt infirmitatis. Hi rationes assignant suarum operationum ex antidotis quibus curant infirmitates.

CAPVT III.

Quod propter virtutem tractandum est de particulis animæ.

COntemplandum est autem de partibus animæ horum gratia quæ quæruntur de virtute intantum inquantum sufficienter habet ad quæsita de virtute. In plus enim certificare de partibus animæ fortè operosius est, quam sit certificare propositā de virtute. Prolixius enim & difficilius est tractare de anima & partibus eius secundum se, quam sit tractare de virtute & partibus eius. Quædam sufficienter dicta sunt à nobis in exterioribus sermonibus. Sermones autem exteriores dicimus sermones naturales, quæ ad propriam intentionem non pertinent, & etiam non ad omnium auditum in scholis, sed exemplariter ad amicos descripti. Quæ enim ad communem auditum in schola proposita sunt, secundum materiæ exigentiam sufficienter pertractata sunt, sicut ea quæ in physicis dicta sunt, propter quod etiam de physico auditu nomen acceperunt. Quæ ad amicos descripta sunt, descripta sunt ad quæstiones amicorum sufficienter, sed non secundum exigentiam materiæ, sicut ea quæ in epistola de anima descripta sunt ad extetiores,

exteriores, vel ad communem auditum. scholæ non pertinentes, quæ secundum exigentiam materiæ perfecta non sunt: tamen quædam de particulis animæ ibi sufficienter determinata sunt: & ipsis ibi acceptis hic vtendum est inquantum valent ad propositum: puta quòd hoc quidem partium animæ irrationale est, hoc verò rationem habens & rationale. Verum autem hæc determinata sint per differentiam situ & substantia, quemadmodum corporis particulæ, & sicut omne diuisibile in partibus suis diuiditur situ, & substantia, vel non secundum substantiam & sicut diuitibilia apta nata sint, sed ratione tantum & esse diuiditur, sicut in periferia siue linea circulari curuum quod vocatur conuexum & concauum, differunt, nihil refert ad præsens negotium. Physicus enim considerat de his. Plato enim dicebat hæc localiter esse diuisa. Rationale enim quod logisticum appellauit, in capite posuit, irascibile autem in felle, sensitiuum in organis, concupiscibile autem tanquam in inferno sepeliuit in inguine quantum ab hepate dixit trahere virtutem. Si verò dicamus secundum Peripateticos, quòd anima vna substantia ex qua diuersæ fluunt potentiæ, quarum quædam coniunctæ sunt corpori, quædam autem separatæ, dicemus quòd potentiæ istæ sunt partes potestatiuæ animæ & virtuales, non differentes secundum substantiam, sed secundum esse & rationem. Sicut si diceremus lucem solis in nubis esse immersam secundum aliquam sui partem, lumen quidem illud alterius esset potentiæ in non immerso, & alterius potentiæ esset in raritate nubis, & alterius in nubis densitate: cum tamen lumen vnum esset in substantia, in potentiis secundum esse & rationem differens. Et sic est de periferia, hoc est, circulari linea, conuexo, & concauo, quæ non nisi esse & ratione differunt: eò quod linea secundum latitudinem indiuisibilis est: & ideò non vna pars lineæ subiicitur concauo, sed eadem substantia & numero: hoc tamen ad præsens negotium nihil differt. Omne enim quod fluit ex pluribus sicut ex causis, in se habet virtutes omnium in quibus fluit: & quantumcunque simplex sit in essentia & substantia, tamen multiplex est in virtute & secundum esse, sicut idem est esse in potentia conuexi & in potentia concaui. Sic igitur anima cum sit imago intellectualis luminis, secundum quod in genere substantiæ incorporeæ est, indiuisibilis est: secundum autem quòd actus corporis est, diuersimodè immergitur in corpus, & sic diuersarum efficitur potentiarum. Profundissimè immersum obligatam habet potentiam ad naturam corporis, parum agens supra facultatem principiorum corporeorum quæ sunt calidum, frigidum, humidum, siccum: & hoc est vegetatiuum secundum nutrire & augere & generare: hoc enim materiæ obligatum est: & ideò intrans non vocatur anima, sed pars partis animæ. In ea autem parte animæ vbi non actus corporis est, liberum est æqualiter se habens ad omnia fieri & ad omnia facere, & secundum id dominium habet omnium subdita actuum & operationum. Vbi autem medio modo se habet ad vtrumque relatum, trahitur quidem ab inferiori, & formatur & ordinatur à superiori: conuertibile ad vnum, & conuertibile ad alterum. Sicut, & in signis cæli in omnibus quartis circulis quædam sunt stabilia, & quædam coniunctis vtrumque communicatiua. Et sic est in anima humana, de qua dicit Albumasar, quòd totius orbis est imago. Et ex hoc patet, quod rudes & ignorantes mentiuntur, qui aiunt, quod compositio potentiarum sibi præsupponit compositionem. Dicit enim Auicen. quòd id quod inter omnia simplicius est, inter omnia simplicius est in potentiis & secundum esse potentiarum.

58.

Anima diuersimode immergitur in corpus.

Plãtatiuum.

Embrio quid est.

CAPVT IV.

Quod irrationale non est subiectum virtutis, quod specie irrationale est.

IRrationale autem duplex est. Irrationalis enim partis quædam pars assimilata est communi, quod scilicet omnibus viuis inest, quæ vita viuunt organica & physica: & assimilatur plantatiuo: quia sicut plantatiuum in continua nutrimenti acceptione, & nutrimenti digestione, & nutriti additione, secundum substantiam & quantitatem & necessitatem materiæ est obligatum ab hoc: vnde tales operationes facit quandiu viuit, naturæ aliqua increpatione vel suasione, remouetur ab eis. Dico autem plantatiuum quod est causa & principium eius quod est nutriri & augeri. Talem autem animi virtutem siue potentiam aliquis rationabiliter ponit esse in omnibus quæ nutriuntur, tam plantis, quam animalibus, & eandem hanc potentiam ponit esse in embrionibus & animalibus perfectis. Rationabilius est enim istam in omnibus ponere, quam aliquam aliam: huiusmodi enim actus videmus in omnibus. Sensibilis autem animæ & rationalis virtutes & actus non in omnibus inueniuntur. Embriones vocantur concepta à matricibus semina, in quibus (sicut in lib. animalium determinatum est) gutta masculi intrat in guttam fœminæ sicut spiritus in corpus: & per virtutem proprij spiritus qui intrat viscositatem seminis, continetur, dirigit, purgat, & purificat guttam fœminæ, & ex purgamento pellem circumducit, intra quam semina sic vnita concluduntur, vt spiritus resolutus ab vnione seminum euaporare non possit, sed veniens ad pellem reflectatur in seipsum, & intra substantiam seminum reuertatur, & sic de imo moueatur ad sursum & de sursum ad imum, & talibus motibus pulsare incipiat, & pulsum perficiat, in quo pulsu vitam influat viuo. Cum autem spiritus non resoluatur nisi ex humido radicali, necessarium est humidum ipsa resolutione diminui: & nisi restituatur, statim deficiet spiritus resolutus ab ipso. Non restituitur autem nisi per humidum alimenti. Est igitur de necessitate quod in ipso semine ante formationem sit tractus alimenti ad restaurationem humidi resoluti. Iste autem tractus

59.

tractus non est caloris vt calor est: quia calor vt calor, est consumptiuus & distractiuus: oportet ergo, quòd sit caloris vt instrumentum animæ est. Principium igitur in semine trahens anima est. In embrione ergo plantatiua anima est. Sed in hoc deuiauit Plato, quòd seminibus dixit animam inesse vt actus: propter quod dicere cogebatur semina esse parua animalia. Veritas autem est secundum Peripateticorum sententiam, quòd anima est in semine vt artifex & non vt actus. Sicut enim in artibus se habet, quòd ars in dolabra & securi & asciа est: & ideò ad formam artis incidunt: & si sine forma artis moueantur, scindunt & destruunt. Ita est in omni natura diuinum lumen, quod inundat super omnes causas secundas vsque ad proximas, ita quòd omnium virtutes in centro conceptæ congregantur, & omnes informatæ & motæ primo lumine intellectuali & diuino operantur ad formam intellectiuæ propriæ, sicut dolabra mouetur in forma & virtute artificis qui est primus motor eius. Et ideò dicit Ari. quòd totum opus naturæ ibi est opus intelligentiæ. Intelligentia enim mouet per intentionem & per modum artis: & ideò accipit instrumentum spiritum qui non ad modum naturæ, sed ad modum instrumenti artificis operatur & mouetur: & ideò diuersas facit formas membrorum, & diuersa continuat ad vnum eorum vbi natura non perficere potest. Propter quod dicit etiam Arist. quòd intellectus est in semine: eò quod ibi est virtus intelligentiæ propriæ & formæ. Propter quod non tantum in semine hominis, sed in seminibus omnibus plantarum & animalium est anima, vt artifex intellectualis, & non vt actus: quia si sicut actus inesset omnium viuorum, semina essent intellectualia: & quando generata sunt ipsa viua, intellectum haberent hanc animam, quæ inest vt artifex & non vt actus in seminibus. Antiqui animam & intellectum vocabant vt artificem. Posterius autem videntes, quòd anima æquiuocè dicitur de tali, & de ea quæ est vt actus, mutauerunt dictiones. Et illam quidem quæ inest vt artifex, vocauerunt virtutem formatiuam. Aliam autem quæ inest vt actus, vocauerunt animam: præcipuè quia viderunt, quòd etiam Plato qui inter Philosophos super alios multos emicuit, propter hanc æquiuocationem deceptus errauit.

Error Pla.

Opus naturæ est opus intelligentiæ primæ.

In seminibus est anima vt artifex non vt actus.

60. Hæc igitur quidem plantatiua pars animæ, communis quædam virtus est omnibus viuis: & ideò statim & parum considerati apparet, quòd non est humana: cuius signum est: quia expresse videtur, quòd hæc pars animæ & virtus maximè operatur in somno. Quia in somno retractio spiritus & caloris est ad locum digestionis: & confortatus calor, melius in somno operatur digestionem & nutrimenti per membra diffusionem & additionem ad membra quæ est per modum plantationis. Bonus autem & malus nequaquam manifestatur secundum somnum, sed potius secundum operationes exteriores voluntarias. Vnde dicunt in antiquo prouerbio, felices nihil à miseris differre secundum dimidium vitæ. Hoc autem decenter dictum est. Somnus enim est quies animæ secundum virtutes & operationes, secundum quas dicitur studiosa vel praua. Somnus autem quies est per modum ligamenti: & licet sit ligamentum sensuum primò per frigiditatem obrepentem organis sensuum in sensitiua potentia, per consequens etiam ligat virtutes interiores animæ, vel simpliciter, vel secundum quid. Quamuis enim non immobiliter, tamen iudicium perturbat in quod sensus interiores qui sunt sensus communis, imaginatiua, phantasia, æstimatiua, & memoria, conuertuntur ad formam imaginum sicut ad res, quæ conuersio omnino peruersa est. Similiter & rationem & intellectum contrahat somnus: quia quamuis aliquando in somno fit visio & oraculum: tamen conuersio fit ad præsens, cum non sit præsens. Et hoc est peruersum & ligatæ rationis iudicium: & ideò quod expedirè operatur in somno, non potest esse studiositatis & prauitatis principium. Verumtamen si aliquo quidem motu phantasmata paulatim pertransierint ad operationem aliquam in somno factam, sic & re vera phantasmata iustorum & studiosorum meliora sunt quam phantasmata quorumlibet: & sic etiam in somno differunt studiosi à prauis. Paulatim autem dicimus moueri phantasmata: quia studiosi ordinati sunt in cibo & potu. Et temporibus quibus sumunt cibum & potum & tempore vigiliæ in corde & opere non habent nisi bona: & ideò phantasmata somniorum quieto spiritu mouentur in eis & ordinato, & honesta somnia repræsentant: praui autem in omnibus his inordinati sunt: & ideò turpia occurrunt eis somnia. Hæc tamen differentia non est tanta, quæ vel bonum faciat felicem in somnis, vel prauum felicem: quia (sicut diximus) omnium dormientium vires sensibiles & rationales ligatæ sunt simpliciter, vel secundum quid. Sed de his quidem quantum ad propositum sufficienter dictum est: & ideò nutritiuum quod in somno expeditius operatur tanquam id quod innatum est sic vt penitus expers humanæ virtutis quæ est ratio rei, non inquirendum est vt penitus irrationale, quod formam ipsius nullo modo suscipere potest.

Somnus quid est.

CAPVT V.

De rationali quod suscipere potest formam rationis.

VIdetur autem etiam alia quædam natura siue virtus animæ irrationalis esse, quæ aliqualiter participare potest rationem. Et hoc probatur ex ratione continentis, & incontinentis. Rationem enim laudamus habens tam in incontinente, quam in continente. In incontinente enim ratio sana est, sed vi passionis expellitur, quod non secundum formam rationis operatur: in eo quod continens est, tenetur quod istam expulsionem facere non potest. Ergo tam in continente quam in incontinente illud quidem innatum esse videtur in ipsis partibus animæ præter rationem, quod aduersatur & obuiat rationi quod ratio tenere non possit nec trahere, nisi formæ rationis per naturam

61.

turam esset susceptibile: sed passione infusum aduersatur & obuiat ne recipiat formam rationis. Et huius pulchrum simile est: quemadmodum enim particulæ corporis in homine firmiter & fortiter dissolutæ per paralysim, quando eas aliquis eligit mouere in dextram, pranitate morbi quo infusæ sunt, è contrario feruntur in sinistrum, & sic inter motum morbi expellentis & inter motum virtutis naturalis ad formam rectam mouentis pugna fit, & membrum tractum & retractum inordinatè tremit: ita est in anima incontinentium & continentium. Motus enim incontinentium ad contraria sunt passione vincente: motus verò continentium ad recta vincente ratione. Sed in corporalibus quidem id quod peruersè motum est membrum, videmus oculis corporeis: in anima verò non videmus. Fortassis autem nihil minus existimandum est in anima quam in corpore, quod videlicet aliquid sit in anima quod sit præter rationem, & irrationale quod est contrarians rationi & obuians. Qualiter autem istæ partes animæ alterè adinuicem, nihil differt quantum ad præsens negotium. Hoc autem irrationale videtur participare rationem, quemadmodum diximus: quia in eo qui est ducitur à ratione & suadetur. Obedit enim & formatur: quod non faceret, si formam rationis accipere non posset. Amplius autem irrationale quod sobrij est, & fortis, non minus irrationale est secundum seipsum: sed tamen forsitan subiectius est rationi quod sobrij & fortis, quam quod continentis est: quia sicut infra in septimo dicemus, sobrius & fortis in toto sunt sani: quia omnia quæ sunt in eo secundum rationem & appetitum, sana sunt & rationi consonant. In incontinente autem & in continente appetitus inferius est & passione tractus.

Irrationale duplex. 62.

Videtur itaque ex prædictis & ipsum irrationale duplex esse. Irrationale enim quod plantatiuum est, nequaquam communicat ratione. Impossibile est enim quòd aliquam formam rationis recipiat. Concupiscibile verò & vniuersaliter loquendo appetibile siue concupiscitiuum & appetitiuum quod est incontinente & in incontinente, participat aliqualiter ratione, secundum hoc scilicet quod exaudibile rationi, quam non exaudiret, nec ei obediret, nisi formæ rationis capax esset secundum naturam. Hoc autem ostendit nomen incontinentis: Græcè enim continens acrassus dicitur, hoc est, sine dominatu, vel imperio, vel tentione, ab a quod est sine, & crato quod est supero vel dominor: & tanquam sine imperio dicatur quòd non dominatur. Et quod forma est illius domini sui, natum est recipere quod sibi subiicitur secundum naturam.

CAPVT VI.

De collectione omnium quæ dicta sunt, vt videatur quid sit proprium subiectum vniuscuiusque virtutis.

COlligamus igitur quæ dicta sunt, & videbimus, quòd rationale multiplex est, & similiter irrationale. Est enim rationale practicum, quod communiter ratiocinatur de omnibus pertinentibus ad vitam hominis inquantum est homo. Vitam autem dico ciuilem & ad opera regulatã. Et est vtique rationale, quod patris & amicorum dicimus habere rationem: & quod non est practicum rationale: quemadmodum dicimus rationale esse mathematicorum. Mathematicorum enim rationale speculatiuum est. Illud autem quod patris & amicorum est duplicitei. Est enim patris in seipso, & patris in familia suscipiêre monita patris. In œconomicis enim dicitur, quòd pater est in domo sicut rex in regno. Et ideò rationale quod est in patre familias, est prouisiuum domus & procuratiuum, secundum quod quatuor virtutes, scilicet dispositiua, passiua, chrysmatica, & di pensatiua, quibus rationaliter vtitur ad domus gubernationem. Rationale autem quod est in familia subiecta in ministris, & vxore, & filiis, rationale est sicut est exauditiuum, quod non ad formam propriæ rationis, sed ad formam rationis patris-familias obedit, vt ad gubernationem domus. Ergo rationale operatiuum iam triplex est, scilicet practicum, & quod ratiocinatur de conferentibus ad vitam, & rationale paternum quod est prouisiuum & gubernatiuum secundum rationem propriam, & rationale obeditiuum & exauditiuum quod ratiocinatur ad formam rationis patris. Et quartum est rationale speculatiuum, quod est rationale mathematicorum. Quia ratio quæ est hominis natura vt homo est: aut comparatur ad extra, aut ad intrinseca subiecta. Si autem extra: aut secundum finem speculati veri, aut secundum finem operabilis boni. Et primo modo speculatiua ratio est. Secundo autem modo practica. Si verò comparetur ad intrinseca subiecta, est rationale partis familias. E conuerso autem per comparationem familiæ ad patrem. Et tunc est rationale quod dicitur exaudibile & obedibile. Quoniam enim illud rationale suadetur aliquali ratione ipsa suasio nuntiat quod est secundum se rationale.

Rationale multiplex.

Et hoc idem nuntiat omnis increpatio quæ fit ei à ratione. Si enim in forma rationis esset secundum naturam, à ratione nec increparetur, nec suaderetur, nec deprecaretur, sicut nec idem suadet nec deprecatur nec increpat seipsum. Adhuc autem sit secundum naturam susceptibile non esset rationis suadentis, nec increpantis, nec deprecantis, nec suaderetur, nec increparetur, nec deprecaretur. Est enim suasio rationalis inductio ad contentiendum. Increpatio autem dura obiurgatio non obedientis

Suasio. Increpatio. Deprecatio.

dientis ad formam rationis. Deprecatio autem amicabilis à malo irrationabili reuocatio: & omnibus his vtitur ratio ad concupiscibilem & irascibilem. Coactiua enim virtutes ad eas vti non potest: quia liberæ sunt à coactione propter motum voluntarium qui est in eis: & ideò vtitur suasione & increpatione & deprecatione.

Si autem oportet & hoc quod sic obedit, dicere rationem habens vel rationale, duplex erit rationem habens. Vnum quidem principaliter, & in seipso rationem habens. Aliud autem quemadmodum à patre audibile, sicut diximus. Hoc autem de potentiis animæ diximus: quia in virtute intellectuales & heroicæ & diuinæ ad ipsas comparantur, non sicut ad subiectum tantum, sed sicut ad subiecta & causas: & ideò sine istis cognosci non possunt.

CAPVT VII.

De diuisione virtutum secundum potentias acceptæ.

63. VIrtus autem per diuisionem determinatur secundum hanc differentiam potentiarum. Dicimus enim virtutum quasdam esse intellectuales, intellectuali potentia communiter accepta ad speculatiuam & practicam. Quasdam autem dicimus esse morales, quæ scilicet ad formam rationis formantur & ordinantur. Sapientiam quidem & intellectum & scientiam dicimus esse intellectuales secundum intellectum speculatiuum. Prudentiam autem & artem dicimus esse intellectuales secundum intellectum practicum. Liberalitatem autem & sobrietatem dicimus esse virtutes morales ad formam rationis formatas à ratione. Quod autem omnes istæ virtutes sint, & quòd tam morales quam intellectuales sint virtutes, hoc modo probatur, quod loquentes de moribus non dicimus, quoniam in more laudabilis sit & sapiens, vel intelligens, vel sciens, sed quoniam in more laudabilis est mitis, vel sobrius: & hoc est quando opera mansuetudinis & sobrietatis, etiamsi sapiens vel intelligens vel sciens non sit, ad formam perficit rationis: sed etiam laudamus eum qui sapiens est secundum habitum, vel intelligens, vel sciens. Omnis autem habitus laudabilis, virtus est, vt diximus. Ergo tam intellectualis quam moralis habitus virtutes sunt: Habitus autem morales Graeci vocant ethicos: Habent autem duplicem e. Et e quidem breuem scribunt figura qua nos scrimus e. Et si prima litera ethicos sit e. breuis, sonat morem in Latino. e. verò longam scribunt figura qua nos m. capitalem scilicet duabus lineis æquidistanter descendentibus, quas in medio secant. Tertio orthogonaliter ab vna in aliam protracta sit H. & si ab illa incipit ethicos, tunc sonat Latinè consuetudinem. Et ideo à quibusdam istæ virtutes dicuntur morales, & à quibusdam consuetudinales: secundum nos autem non est hæc magna vis: quia apud nos & mos & consuetudo fit ex actu voluntario sæpius reiterato. Similiter autem sophrosinæ æquiuocum est verbum, & aliquando significat temperantiam, aliquando sobrietatem, & aliquando castitatem: vnde vbi posuimus sobrietatem, intelligitur etiam temperantia & castitas. Propriè autem Latinè sobrietas opponitur luxuriæ, quæ est in comedendo & bibendo. Temperantia autem medium dicit superfluitatis & diminutionis in delectabilibus innatis. Castitas autem opponitur incestui qui est veneris. De his autem dicemus in sequentibus. Tractabimus enim de omnibus virtutibus animam perficientibus secundum omnem differentiam rationalis contemplatiui, & practici, & paterni, & secundum participationem obedientis dicti.

LIBER II.

ETHICORVM.

TRACTATVS I.

De principiis generantibus virtutem in nobis.

CAPVT I.

De acceptione virtutum per diuisionem.

DVPLICI autem virtute existente, hac quidem intellectuali, hac autem morali. Ea quidem quæ intellectualis est, plurimum ex doctrina habet generationem & augmentum: ideò experimento indiget & tempore. Moralis verò ex more sit: vnde & nomen habuit parum declinans à more. In præmissis enim habitum est, quòd rationale duplex est, scilicet per essentiam, & participationem. Quod essentialiter est rationale, hoc duplex esse dicimus, scilicet speculatiuum, & practicum. Et illud quod erat practicum, dupliciter esse diximus, scilicet id quod est paternum, & id quod ad sui similitudinem format subiecta. Et id quod simplex est practicum operabilia decernens & determinans. Id autem quod est per participationem rationale filiale, quod à paterno formam rationis suscipiens. Propter quod irascibilis & concupiscibilis à quibusdam antiquis distinctæ sunt in irascibilem & concupiscibilem humanas, & irascibilem & concupiscibilem simpliciter, quæ sunt simpliciter potentiæ animæ sensibilis. Humanas vocantes quæ à paterno & regente formam rationis suscipiunt. Cum ergo humanum bonum quæramus, & omnia ita hominis sint vt homo est, oportet quod secundum quodliber istorum bonum & optimum hominis inquiramus.

Adhuc autem secundum documenta in præcedenti libro habita, potentia hominis vt homo est, si dicatur ad summum in summo existens, est in bono & optimo quod est virtus eius. Oportet igitur, quòd secundum omnes has potentias secundum bonum & optimum etiam virtutem vnusquisque bonum hominis determinetur. Quia sicut anima hominis imperfectè cognoscitur, nisi secundum omnes potentias cognoscatur: ita etiam bonum hominis imperfectè scitur, nisi secundum omnem potentiam hominis vt homo est, determinetur. Huius autem & alia ratio est. In omni enim diffinitione proprietatis incidit subiectum vt differentia & causa. Cum ergo omnes virtutes sint proprietates hominis vt homo est, oportet quod diffiniantur & determinentur secundum differentiam subiectorum, per quæ homo subiicitur virtuti. Et ideò etiam à subiectis illis denominantur. Et ideò in communi diuiduntur, quòd quædam sunt intellectuales, & quædam morales. Cum autem nihil sit laudabilium bonorum, cuius homo vt homo est non sit causa & dominus, oportet quod tàm intellectuales quam morales causatæ sint ab homine vt homo est. Homo autem dominus operationum suarum non est nisi per voluntatem. Intellectu enim bene compellitur ad concedendum verum ex principiis demostrationum, sed in voluntate penitus liber est & causa sui. Oportet igitur, quòd etiam virtutes quæ intellectuales dicuntur, secundum quod sunt de numero laudabilium bonorum, à voluntate, sicut à causa procedant. Accipiuntur igitur vel volita ad quæ propter honestatē & pulchritudinē proptiam ipsorum voluntas inclinatur. Talis enim inclinatio voluntatis laudabilissimum est & pulcherrimum, quod homo facere potest: propter quod Socra. sicut dicitur in Phædone, talibus sedem non nisi in cælestibus collocauit. Intellectuales igitur virtutes virtutum nomen habere non possunt, secundum quod à rebus extra generantur in anima hominis: quia non sunt a nobis, sed potius à rebus extra habent naturam. Ab inclinatione autem voluntatis ad ipsam formam, accipiunt & nomen & rationem.

Quare virtutes diuiditur in intellectuales & morales.

In communi ergo dicuntur intellectuales, quæ vt plurimum ex doctrina habent & augmentum & generationem: Vt plurimum autem dico: quia quidam ex natura habent, quidam autem multum ex propria inuentione, sicut in primo lib. per Homerum ostensum est. Pauci autem sunt qui tales sunt: propter quod, oportet

oportet in pluribus alium talem in animo ponere, vt docuit Homerus, & ad doctrinam illius bonis studere: propter quod non ex toto generatur à doctrina, sed secundum plurimum. Et ex quibus habet generationem, ab eisdem multiplicationem accipit & profectum, quod communi nomine augmentum vocamus. Sicut & in generatione hominis eisdem principiis de quibus generatur homo ex semine, fit puer. Et vlterius agentibus alterando cibando proficit homo & perficitur. Et sic ex puero fit vir. Propter quod virtus intellectualis experimento indiget & tempore, ex quo sicut ex cibo quodam profectum accipit & perfectum. Experimentum autem vocamus in moribus, secundum quod diffiniuit Eustratius dicens, experientia est alienarum operationum obseruatio. Ex his enim is qui docetur primo assumens velut ex quibusdam principiis quæ discit, syllogizat. Omnis enim dicere volens ea quæ de pulchris & bonis illustribus viris tradita sunt, diligenter obseruat magis amplectens in his pulchritudinem & bonitatem quam veritatem. Et si debeat eis inniti sicut principiis, oportet quod examinet ea & ad rem si vera sint, & ad seipsum vtrum bene in facultate sua sint, & ad seipsa vtrum veram habeant rationem & honorabilium & laudabilium bonorum. Et hæc experientia tempore indiget, sicut omne id quod prodit ab imperfecto ad perfectum. Quamuis enim tempus plus sit causa corruptionis & obliuionis quam generationis & scientiæ, secundum quod est numerus motus, quod in omne id quod mouetur distare facit à seipso: tamen secundum ea quæ emergunt in tempore, talis experientia de qua diximus, tempore indiget, quod ex talibus recipit incrementum & perfectum. De talibus autem intellectualibus virtutibus in consequentibus proprius erit tractatus.

Virtus intellectualis experientia indiget & tempore.

2. Moralis autem virtus ex more vel consuetudine sit. Propter quod & moralis vocatur vel consuetudinalis. Mos enim propriè in actibus exterioribus est in appetibilibus, vel fugibilibus, vel communicatiuis determinatus. Et non respicit actus interiores, qui sunt secundum operationes intellectus. Et si declinat à more, parum declinat. Totum enim esse à more accipit, sed determinationem eorum circa quæ operatur in more; aliquando accipit ab intellectu practico: & hoc est parum: quia ab illo non bene habet nec virtutis formam, nec materiam, nec rationem, sed potius secundum quod se habet in passione vel communicatione, & bonum & bene dicitur, & virtutis nomen habet & rationem.

CAPVT II.

Quod moralis virtus generatur ex assuetudine.

Nulla virtus moralis, naturæ nobis inest.

EX his autem quæ dicta sunt, manifestum est, quoniam neque vna moralium virtutum per naturam nobis insit siue generatur. Nullum enim natura existentium aliter assuescit, puta lapis qui naturaliter deorsum fertur, non vtique assuescit sursum ferri siue moueri, etiamsi decies millies aliquis sursum iaciat lapidem, & sic velit eum assuefacere: neque ignis sursum, nunquam assuescet deorsum ferri. Quamuis enim aliquando titio ardens descendit cum flamma, non propter hoc ignis per se descendit; quod enim in titione descendit, hoc est, quia sequitur propriam naturam. Talis igitur motus non per se, sed per accidens est igni conueniens. Similiter autem est in aliis. Nihil enim eorum quæ aliter innata sunt secundum formam propriam & naturam, aliter itaque ad contrarium naturæ suæ assuescet, neque præter naturam. Insunt virtutes in nobis, sed innatis quidem nobis eas susciperе: insunt nobis perfectis per consuetudinem. Si enim virtutes morales in nobis essent ex principiis naturalibus, non moralem scientiam inquireremus: quia ex scientia physicorum perfecta traderetur doctrina de ipsis, sicut de virtute oculi, vel de virtute auditus. Similiter si ex formis naturalibus in nobis esset virtus secundum esse perfectum, operationes virtutum dominio nostro non in toto subiacerent, sicut nec operatio visus, vel auditus. Sono enim facto de necessitate fit auditus, vel illuminatione facta ad visum de necessitate fit immutatio visus. Similiter ergo esset in omnibus virtutibus: & sic non essemus domini operationum nostrarum.

Adhuc autem quicquid per naturalem formam determinatum est & perfectum, de necessitate habet ea quæ conferunt formam illam, quæ sunt operatio propria, & motus proprius, sicut in 8. Physicorum determinatum est: propter quod nulla consuetudine transponi potest ad contrarias operationes vel motus vel loca. Si ergo homo ex solis naturalibus perfectionem haberet virtutum, nunquam posset fieri malus, nec vnquam aliquid posset operari ad malitiam: sicut lapis nunquam potest operari nisi secundum grauitatem, nec ignis nisi secundum leuitatem.

Summus malus vt natus suscipere virtutes.

Ex altera parte si non essemus nati suscipere virtutem, ita quod virtutum inchoatio ex ipso ordine rationis ad bonum non esset in nobis per naturam, non essemus susceptibiles virtutum, sicut nec asinus, nec bos. Nullius enim rei per naturam susceptibilis est anima hominis nisi cuius inchoatio per modum cuiusdam seminis & instrumenta sunt in ipsa, sicut patet in intellectualibus virtutibus, quarum prima semina sunt lumina intellectualia ab intellectualitate prima procedentia. Instrumenta autem sunt prima principia, quæ sunt communes animi conceptiones, quas quilibet probat auditus, vt dicit Boetius. Et si ista non essent in nobis, nullo studio efficeremur sapientes vel scientes. Hæc enim rationem intellectui proprium subiectum faciunt virtutum intellectualium. Similiter igitur oportet quod sit in moralibus, quod scilicet secundum inchoationes & prima principia in nobis sint per naturam, vt simus susceptibiles earum. Hoc autem Auicen. probat satis pulchrè ostendens, quod in nullo animalium præterquam in homine statim ab incunte ætate & teneris

vnguibus est verecundia turpitudinis & gloria honestaris. Verecundia autem hæc & gloria non procedit, nisi ex inclinatione appetitus naturali ad bonum honestum. Inclinatio autem non est nisi per assimilationem. Assimilatio autem non est nisi per conuenientem formam cum honestis & bonis. Honesta igitur & bona per inchoationem sunt in anima. Huiusmodi etiam signum est, quòd in omnibus moralibus medium determinatur ad nos. Oportet ergo aliquid esse in nobis, quòd sit prima mensura medij: nihil autem mensuratur nisi per aliquid suæ naturæ simplicissimum & primum. Illud ergo quod est in nobis aliquod est quod est de natura medij virtutis simplissimum & primum, per quod innati sumus suscipere virtutes.

CAPVT III.

Qualiter per consuetudinem virtutes generantur.

Bonū quæ nobis natura insunt, potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes.

EX dictis igitur patet, quòd quæcumque quidem natura nobis aduenium secundum perfectionem formæ materialis, horum potentias perfectas per naturales habitus primo in nobis ipsis habentes, & posteà operationes perfectas reddimus ex potentijs illis perfectis procedentes, & per consuetudinem ipsas non accipiamus, quod in sensibus manifestum. Non enim ex multoties audire sensum auditus accipimus, sed modo sensum auditus prius ex natura habentes, vsi sumus audiendo in operationibus auditus. Auditum autem habuimus non vtentes, siue ab vsu, sed per naturam. Virtutes autem morales non habuimus, sed potius accepimus operantes & ab vsu operationum. Vnde prius in talibus est vsus operationum, & potius hæc acceptio virtutum: sic vt tamen prius est effectu, quemadmodum & in aliis artibus ea quæ oportet nos discentes facere & perfectionem ipsam, discimus ea, hæc non per doctrinam, sed faciendo discimus vsu factionum. Verbi gratia quia ædificantes factionum vsu ædificatores fiunt, & citharizantes vsu citharizationis fiunt citharistæ. Sic igitur & iusta quidem operantes vsu operationis iustorum iusti efficimur, temperata autem facientes vsu factionis temperatorum efficimur temperati, & fortia facientes vsu fortiorum efficimur fortes.

Agens duplicem.

Cum enim in anima sit duplex agens, agens scilicet primum, & proximum. Agens primum est intellectus practicus ad morales virtutes. Agens autem proximum est appetitus ratione participans per voluntarium, cuius principium est in ipso conscíente singularia, in quibus est actus. Et in forma illorum primi scilicet & proximi agentis, operatio egrediens generatiua est virtutis: sicut & calidum, & frigidum, & humidum, & siccum, forma primi informari informata de potentia ducunt ad actum omne quod generatur. Non ergo operatio secundum quod circa passionem est, generat virtutem, sed potius secundum quod informata sit sic forma primi & actiui intellectus, & forma proximi elicientis operationem, quod est appetitus formam rationis participans. Sicut enim generans vniuocum efficitur generati, & generatio erit per se & non secundum accidens. Quorumcumque autem potentiarum talis est generatio habituum, horum potentias & perfectus ad operationem & habitibus stantes sicut in vltimo suæ virtutis non habemus extra naturam, sed per operationes acquirimus. Vnde in talibus quamuis potentia naturalis sit, ex natura tamen actus & complementum est in operationibus. Et ideò operationes procedunt sicut causa, & complementum sequitur. Vnde in talibus potentia præcedit actum tempore in eodem, quamuis in diuersis actus potentiam præcedat & tempore & ratione & substantia: sicut & in omni natura stat ordo iste. Intellectus enim practicus est in actu perfectissimo & primo, sed indistincto formans rationis participans est in inchoatione actus: & ideò informat operationes ad actus generationum. Sed in ipso appetitu qui formam accipit virtutis, prior potentia quam actus. Et propter hoc dicit Arist. in 3. de anima, quia sicut omnium natura est aliquid agens quod est omnia facere, & aliquid patiens quo est omnia fieri: ita & in anima istas oportet accipere differentias. Vbicumque autem in eodem prius est completio per actus agentis quam sit operatio, ibi potentias habemus per naturam, & complementa eorum non accipimus per operationes. E conuerso autem est in his in quibus cõplementa per operationes accipimus. In his quidem possibilitatem imperfectam habemus per naturam, sed ad actum & complementa perducunt operationes per formam quam accipiunt ab agente primo & ab agente proximo. Tex. c. 17.

Testatur autem huic etiam hoc quod fit in ciuitatibus, quæ secundum optimas vrbanitates sunt ordinatæ. Legumlatores enim bonos ciues studentfacere, assuefacientes eos ad opera bona, supponentes quod ex operationibus bonis virtus ciuilis innascitur. Hæc enim voluntas omnis legumlatoris, quòd videlicet ciues bonos per operationes bonas efficiat. Quicumque verò legumlatores non bene hoc faciunt, peccant corrumpentes, sicut sunt leges tyrannorum & latronum ad mala assuefacientes suos per malas operationes. Et differt horum ciuilitas à ciuilitate quæ simpliciter ciuilitas est, sicut differt bona ciuilitas à mala. Bona enim ciuilitas contractiua est & perfectiua est ciuium in bono. Mala autem cõruptiua est in contrarijs. *Legumlatores student ciues assuetudine bonos efficere.*

Obiectio.

Si autem aliquis obiiciat, quòd in omni eo quod est eiusdem naturæ, est principium, medium, & extremum, sicut patet in omni motu & omni generatione: & sic videtur principium, medium, & extremum in generatione virtutis esse eiusdem naturæ: eò quod sicut dicit Auer. motus non est nisi forma post formam: & cum principium virtutis sit in natura, videtur, & medium & extremum esse in ipsa: & sic virtus videtur esse forma naturalis & non acquisita. Adhuc autem omne quod secundum naturam educitur de potentia ad actum, educ-

tum non est additum, sed potius vnum cum eo quod fuit in potentia: & secundum hoc virtutes morales non sunt additæ potentus, sed vnum cum ipsis: quod multi negant dicentes virtutes esse in prædicamẽto qualitatis secundum illam speciem, quæ dicitur dispositio & habitus. Potentias autem non ponunt in eadem specie, sed potius in naturali potentia vel impotentia. Dicimus ad hæc quod in veritate essentia virtutis vna est in principio, medio, & extremo, sed esse non est vnum. Et bene concedendum est, quòd essentia virtutis intranea est naturæ per essentiam, sed non est intranea secundum omnem modum: sed per esse potentiale est vnius, sed esse perfectionis accipitur ab operationibus: sicut & in omni natura forma per essentiam est intus, & esse essentiale per profectum animæ & perfectum accipitur ab operatione principiorum naturæ. Hoc etiam modo dicimus per esse additas potentijs, sed non per essentiam. In essentia enim idem est quod fuit in potentia & quod est in actu: & ideò dicit Arist. quod est vnum, & non multa. Et quod dicũt virtutes esse in prædimento qualitatis, & ad illam speciem quæ est dispositio vel habitus, potentia autem est in specie quæ dicitur naturalis potẽtia vel impotentia: penitus rude est quia nihil prohibet idẽ, secundũ diuersũ esse quod habet, in diuersis esse prædicamentis & in diuersis speciebus prædicamentorũ. Et sic potẽtia sit potẽtia est in specie quæ est naturalis potẽtia vel impotẽtia. Potentia autẽ secundum esse quod habet formæ inchoatæ vel perfectæ, est in specie dispositionis vel habitus: imo (quod plus est) aliquid secundum id quod est, & secundum esse qualitas est, sicut ipsum rationale est, per idquod est, substantia est sicut principium substantiæ substantia est. Per esse autem qualitas est: quia per esse quod habet in homine, homo qualis dicitur secundum quòd per ipsum homo est rationalis: & secundum hoc esse nihil prohibet ipsum accipere in diuersis diuersum modum incrementi & perfectionis: cum tamen secũdum quod substantia est hominis, ab omnibus æqualiter participetur: & sic est in omni forma naturali: sic etiam rationale per id quod est, vnum est imperfectum & perficiens & perfectum. Virtus autem eius est secundum quod perfectum est: & ideò virtus rationis acquisitum esse dicit rationis & non essentiam acquisitam. *Responsio.*

CAPVT IV.

Quod omnis virtus ex eisdem diuersimodè se habentibus & generatur & corrumpitur.

3. Virtus moralis operationibus generatur.

AD intelligentiam autem præhabitorum adhuc dicimus, quòd ex eisdem operationibus, & per eadem obiecta mouentia, contrario modo se habẽtia, & fit & generatur omnis virtus eorum & corrumpitur: similiter autem & ars. Hoc autem patet per inductionem: ex citharizare enim & boni & mali fiunt cithari-

Præceptor quid sit.

stæ. Proportionaliter autem loquendo sic etiam fiunt & boni & mali ædificatores, & omnes reliqui artifices. Ex bene quidem ædificare boni fiunt ædificatores, ex male autem ædificare fiunt mali. Si enim imbuuntur veris artis principijs, quorum collectio ad finem artis rectè tendit & operatur in forma illorum principiorum, boni fiunt artifices. Si autem imperfectè imbuantur, imperfectæ erunt operationes eorum, & ars imperfecta, & similiter artificiatum: & si contrarijs principiorum imbuantur, in operatione errabunt, & finem artis non consequentur. Propter quod in laudibus discipulorum laudes inducuntur præceptorum à quibus imbuti sunt. Præceptores autem dicimus eos qui sine errore secundum veritatis lineam ad finem artis præcepta artium tradiderunt. Si enim non se sic haberet res, nihil vtique opus esset docenti, sed omnes fierẽt vtique boni & mali statim, ab ipsa natura. Sic vtique in virtutibus se habet. Operantes enim quæ in communitatibus sunt, quibus communicamus ad homines, efficimur, hi quidem iusti, hi autem iniusti, Iusti quidem secundum æquale in lucro & damno, iniusti autem secundum inæquale. Operantes enim quæ in periculis & assueti timere vel considere vel audere, efficimur, hi quidem fortes, hi autem timidi. Similiter autem & quæ circa concupiscentias habent & iras operantes contrario modo, hi quidem efficiuntur temperati & mites, hi autẽ intemperati & iracundi siue immites, qui asperi dicuntur & spinosi, qui ex propriis vicinis in alios prouocant, & prouocantur ab alienis. Hi quidem igitur & sic conuersati in operationibus, efficiuntur boni. Alij autem ex sic hoc contrario modo conuersantibus efficiuntur mali. Et omninò & vno vtique vniuersali sermone loquendo ex similibus operationibus bonis vel malis habitus fiunt boni vel mali: quapropter oportet operationes animales reddere, vt ad debitam qualitatem operationes formentur: quia secundum differentias operationũ sunt differentiæ habituũ. Non parum ergo differt sic vel sic, bene scilicet vel malè ex iuuene confestim assuefieri per operationes, sed multum differt. Magis autem omnem facit differentiam: quia profectus & perfectum virtutis totum accipitur ex illo. Exercitium enim, vt dicit Victorinus, causa potestatis est in omni potentia operatiua: quia sicut in vniuersalibus potentia primo influctuat non coadunaris virtutibus subiecti: ita est de omni potentia operatiua, quòd non coadunato habitu in ipsa fluctuantes & imperfectæ sunt operationes illius. Successiuis autem exitibus operationum continuè adunatur habitus, & semper perfectiores reddit operationes: & omne quod pertinet ad habituum coadunationem, consuetudo facit frequenti operatione.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

CAPVT V.

Quæ qualitates attendendæ sunt in operationibus quæ generant virtutes.

Quinque qualitates operationum generantium virtutem.

QVinque autem sunt qualitates quæ attendendæ sunt in operationibus quæ generantur per virtutes. Quarum prima est, quòd operatio sit ad rectam rationem. Secunda, quod licet nihil stans, habeat auxilij ad hoc quod boni sit susceptibilis. Tertia est, quòd sit operatio ad medium ordinata, & excellentia & defectu corrumpatur. Quarta est, quod talis sit operatio ex qua virtus fiat & in qua virtus perfecta permaneat. Quinta est, quòd talis sit operatio quæ in operante semper gaudium faciat vel tristitiam.

4. Et hoc manifestabimus per singula. Quod enim secundum rationem rectam debeat esse facta, per hoc patet: quoniam præsens negotium non contemplationis graria est, quemadmodum alia negotia ad perfectionem speculatiui intellectus ordinata. Non enim vt sciamus quid est virtus scrutamur, sed vt boni efficiamur: quia nullum vtique esset proficuum eius. Quid enim in rebus considerare, est considerare veritates rerum? Idem enim est principium sciendi rem secundum veritatem ipsius, quod est principium esse rei: & hoc in virtute nullius est vtilitatis. Problematum enim secundum doctrinam topicorum non sunt nisi duæ differentiæ, secundum scilicet quod ad nos referuntur. Volumus enim quædam scire per se, quædam autem propter alterum vt adminiculantia ad illud. Naturalia enim & mathematica volumus scire propter se: logicalia autem volumus scire propter alterum. Per modum enim quem habet logicus, adminiculantur ad illa. Sed considcratio virtutis contemplatiua accepta secundum principia veritatis in esse virtutis & essentia, non sunt problemata quæ desiderentur propter se sciri, nec sunt adminiculantia ad aliud, eò quod modum logicæ non habent. Nullum igitur esset proficuum talium problematum perscrutatio. Oportet igitur, quòd in ratione boni per nos operabilis omnes accipiantur rationes virtutum. Accipiuntur ergo ad finem boni, non ad finem veri: non contemplationis gratia quæruntur, sed vt boni fiamus. Necessarium est igitur scrutari ea quæ circa nostras operationes sunt, qualiter, hoc est, in qua forma qualitatis operandum est eas. Hæ enim operationes sunt domine, quòd etiã habitus ex operationibus nati fiant huius qualitatis, quales sunt operationes, quemadmodum dicimus in antehabitis.

Necessarium est hic considerare qualiter operationes agendæ sint.

2. qualitas.

Dicamus ergo, quod prima qualitas in operationibus attendenda, est secundum rectam quidem igitur rationem operari eas. Hoc enim quidem commune est omni operationi generatiuæ virtutis: & hoc pro suppositio habeatur: quia hoc in sequentibus pro suppositione vtemur in toto tractatu virtutum. Dicetur autem posterius & de hoc, & etiam quid est recta ratio, & qualiter recta ratio se habet ad alias virtutes morales quæ medium habent quoad nos. Determinauimus enim, quòd in omni generatione est aliquid generans primum quod est in actu puro & simplici, à quo generantia proximè formam accipiunt agendi, vt generatum ad actum deducant aliquo modo primo per similem agenti. In moralibus autem diximus hoc esse intellectum practicum vel rectam rationem, quod semen boni dat ei quod participat aliqualiter rationem. Operationes autem per rectam rationem elicitæ, sunt quasi principia elementaria & elementaria agentia quod id producatur in actum quod in potentia est in ratione participata. Cum ergo omnia talia non sunt educentia de potentia ad actum inquantum sunt operationes, sed potius inquantum recta forma rationis est in eis, constat, quòd forma rectæ rationis prima & communis qualitas est omnium eorum quæ elementaliter generant virtutem. Hoc igitur deinceps pro suppositione teneatur. In 6. autem huius scientiæ lib. ibi ex intentione & subtiliter dicemus qualiter recta ratio forma prima est generans virtutem, & determinabimus quæ sit recta ratio in seipsa, & qualiter se habeat ad virtutes alias participata ab ipsis.

5. De secunda autem qualitate inuestiganda illud præconfessum sit ex omnibus quæ in primo lib. determinauimus, cum de materia & modo & audituro istius scientiæ scrutaremur: quoniam omnis qui de operabilibus est sermo, typo & non secundum certitudinem debet dici, quemadmodum etiam in principio procemiali istius scientiæ diximus: quoniam scilicet secundum materiam sermones expetendi sunt. Diximus etiam, quòd ea quæ sunt in operationibus nostris, iusta scilicet & casta, & quæ sunt conferentia nobis ad vitam, nihil stans habent: quemadmodum neque stans aliquid habent, ita vt videantur lege esse posita, & non natura. Tali autem siue in tali qualitate existente vniuersali sermone de moribus, oportet quòd sufficiant typicæ qualescumque ostensiones.

2. qualitas.

Adhuc autem sermo qui de singulis est virtutibus & operationibus & hominibus & humanis viris, non habet certitudinem, si in vniuersali tremit, multò magis tremit quando singularibus adaptatur. Neque enim sub arte perfecta communi, neque cpartatione determinata quæ certa sit, cadere potest. Quia quod vni conuenit, alteri nullo modo conueniens est. Hoc autem adhuc magis manifestum est: quia oportet ipsos operantes diligenter intendere ad ea quæ sunt ad tempus & temporis differentias. Ea enim quæ in quocumque tempore magis valent, magis sunt eligenda. Intendendum igitur est ad temporis differentias, quod quemadmodum in medicinali & & gubernatiua se habet. Ad ætates enim hominum & ad qualitatem quartarum anni & qualitates horarum criticarum, in quibus humores mouentur, digeruntur, & maturantur. Et ad qualitatem temporum quibus mare non in cõtrarium nauigationis cbulliat, sed potius motum

motum nauigationi augeat, respicit gubernator: propter quod bona nauigatio vocatur.

6. Quamuis igitur talis sit sermo præsens de moribus: tamen tentandum auxiliari. Quod enim perfectè iuuare non possumus ad summum, non propter hoc negligere volumus, sed potius tentando & conando ponemus ipsum in bono quo possumus. Auxilium autem nullum recipit, nisi quod ad minus secundum singulos reducibile est ad rationem rectam, non in vniuersali, sed ad singulos determinatam. Determinabilitas igitur sermonis ad rectam rationem singulorum qualitas secunda est considerata in operationibus generantibus virtutem: cuius qualitatis si contrarium inueniatur, corruptiua erit genere, & nullius boni generatiua. Propter quod dicit Aluicen. quòd secundum prudentiam oportet operari operationes per quas assuefiamus vt fiat & sit in nobis habitus virtutis.

CAPVT VI.

De tertia & quarta qualitate operationum.

HOc autem principium est speculandum & principaliter: quoniam talia in quibus nostræ sunt operationes innata sunt & ab indigentia & à superabundantia corrumpi: sed quia hoc in virtutibus animæ non est manifestum, eò quod quædam illarum organicæ non sunt: propterea oportet nos de immanifestis & occultis loquentes, manifestis signis & testimoniis, vti sumptis de virtutibus corporalibus: quemadmodum in fortitudine quæ est robur corporis, & sanitate quæ est complexionantium & componentium temperantia harmonica, videmus ad sensum. Superabundantia enim gymnâsia & deficientia corrumpunt fortitudinem quæ robur est corporis. Gymnasia enim luctæ sunt & pugnæ, quæ cum labore fiunt. In Græco gymnas, Latinè luctam sonat: & si lucta multitudine & violentia excedat vires luctantis, cum labor colligatiuus fit, sicut dicitur in lib. de somno & vigilia, liquescit virtus & spiritus luctantis, & virtus corrumpetur, si omninò deficiat tunc ad membra virtus, & spiritus non extenderetur, & congelabuntur in seipsis, emolliscerer luctator & deficeret fortitudo eius. Similiter autem est & in sanitate quæ est quædam temperantia corporis: quia potus & cibus amplius & minus effecti quam sit proportio sanitatis, corrumpunt sanitatem. Quæ autem commensurata sunt sanitati, & faciunt sanitatem si non est, & augent si imperfecta est, & saluant ab alterantibus si perfecta est. Ita ergo & in temperantia & in fortitudine quæ sunt virtutes animæ, & aliis virtutibus moralibus se habet. Qui enim omnia timet & fugit ex consuetudine, & nihil periculorum sustinet, timidus efficitur. Eo enim quod protendit spiritum ad aliquid difficile aggrediendum vel sustinendum, retractus congelatur spiritus & efficitur timidus. Et qui nihil omnino timet, sed ad omnia pericula vadit intrepidus ex assidua protensione caloris & spiritus ad ardua & periculosa, efficitur audax præcipiti & stulta audacia. Similiter autem & qui omni voluptate petitur, & neque ab vna recedit, propter assiduam protensionem caloris & spiritus in desiderabilia, efficitur intemperatus dementi & amenti concupiscentia. Qui autem omnes voluptates fugit, quemadmodum illi qui dicuntur insensibiles, similes sunt radicibus arborum vel aliorum vilium vitam miseram sustentates, & nullum sensum delectationis in humanis habentes. Hoc autem non fit: quia temperantia & fortitudo corrumpitur tam à superabundantia, quam à defectu, à medietate autem saluantur. Qualitas igitur tertia in operationibus quæ generant virtutem, considerata est, quòd ad medium reducibiles sint, medium (inquam) factiuum & augmentatiuum virtutis. *3. qualitas.*

7. Quarta vero qualitas est, quòd in talibus operationibus non solum generationes & augmentationes & corruptiones fiunt virtutum tanquã ex eis & ab eisdem in genere, sed quod etiam operationes virtutum postquam generatæ sunt, in eodem genere erunt. Etenim in aliis manifestioribus & corporalibus virtutibus ita se res habet, puta in fortitudine corporali. Fit enim hæc ex multum cibum sumere, & multos labores sustinere: & factus iam fortis, maximè potest facere. Ita autem & in virtutibus animæ se habet. Ex recedere enim à voluptatibus siue ab excellentiis voluptatum efficimur temperati & effecti iam temperati, maximè possumus recedere ab his voluptatibus. Similiter autem in fortitudine. Assueti enim contemnere terribilia & sustinere ipsa, efficimur fortes, & iam fortes effecti, maximè potemus sustinere terribilia. Sed hæc est differẽtia, quòd imperfectæ sunt operationes virtutẽ generantes, quamuis ex imperfectione non generent, sed ex actu quẽ accipiunt à primo generãte, quod est intellectus practicus. Operationes autem virtutem sequentes ab ipsa virtute elicitæ sunt perfectæ secundum formam virtutis. De his autẽ in præcedentibus satis dictum est. *4. qualitas.*

CAPVT VII.

De quinta qualitate quæ est signum iam generati habitus.

SIgnum autem oportet facere habituum generatorum superuenientem voluptatem seu delectationem vel tristitiam in operibus. Qui enim recedit à corporalibus voluptatibus siue delectationibus, & hoc ipso recessu gaudet, est temperatus: qui tristatur in ipso recessu & absentia delectabilium, est intemperatus: quia voluntate delectabilibus fruitur, quamuis opere molestus recedat. Et qui quidem sustinet pericula, vel ipsa sustinentia gratia boni gaudet vel non tristatur, est fortis: qui autem tristatur, ita quod tristitia deducitur, vt bonum propter quod patitur, pericli tari mallet, quam tristitias pati ex periculis, timidus est. *5. Qualitas.*

Virtutes morales circa voluptates & delices versantur.

Circa voluptates autem quas habet quis fruendo præsentia delectabilium, & circa tristitias quas habet in delectabilium absentia, est moralis virtus. Propter voluptatem quidem enim qua frui desideramus, mala operamur, libidine voluptatis allecti. Per tristitias autem quas concapiscimus in absentia delectabilium, à bonis recedimus: eò quod bonum circa difficile sit: & quamuis bonum desideremus secundum rationem, tamen propter sensuum difficultatem recedimus ab ipso: propter quod oportet ad qualitatem virtutis duci confestim ex tenuenibus, vt Plato ait. Habentium enim symbolum faciliter est transmutatio. Et ideo prima naturæ habilitas facilius transponitur in bonum, quam natura disposita per contrarium. Et ideò oporteret ab ineunte ætate & teneris unguibus & gaudere & tristari in quibus oportet. Recta enim disciplina hæc est virtutis consuetudinalis: quemadmodum etiam Poëta dicit,

Iteratius.

Quòd nova testa capit, inueterata sapit.

Habitus enim generatus: eò quod de potentia naturæ eductus est, & ideò perfectus, connaturalis & propria perfectio est potentiæ. Connaturalis autem est propria forma quæ nullo modo impeditam habet generationem. Non enim impeditur nisi ex permixtione potentiæ & priuationis, quæ priuatio ex contrariis causatur admixtione: & si admisceatur adhuc contrarium, non est perfectus habitus & purus. Ponitur autem esse perfectus habitus & purus. Igitur nulli contrariorum immixtus. Cum ergò de se per substantiam sit habitus operatiuus, sine impedimento erit in omni operatione sua: & quia connaturalis est, natura congaudet vt conuenienti & in tali delectatur operatione. Si verò tristatur, connaturalis non factus, sed potius habitus vitij vel passione in contrariam formam natura inclinata est. Et ideò in dissimili è contrario contristatur natura, sicut ægrota & corrupta. Morales enim virtutes secundum potentias sensibiles insunt. Et ideò oportet harmonicas esse virtutes & operationes ad medium harmoniæ determinatas: & si excellant & deficiant, adhuc corrumpunt & naturam & virtutes.

Istæ igitur qualitates in operationibus virtutum considerandæ, quarum prima accipitur secundum operationem relatam ad formam primi generantis secundum actum. Vltima autem secundum compositionem operationis ad virtutem generatam. Tres autem mediæ accipiuntur secundum ea quæ considerantur in ipsa operatione. Si enim consideratur operatio in se secundum possibilitatem quam habet ad formam rationis, est qualitas secunda. Si autem consideratur secundum rationem medij, est qualitas tertia. Si verò consideratur secundum similitudinem quæ est in ea secundum conuenientiam formæ primæ generantis ad generatam & perfectam virtutem, est qualitas quarta. Cum enim similes formæ similium sint operationum, & forma generata conueniens sit formæ primi generantis, sequitur necessario, quòd generata virtus ex eisdem operationibus sit secundum conuenientiam formæ, ex quibus generata est secundum formam & actum primi generantis.

Dubitatio. 1.

Quærit autem fortè aliquis, si ex frequentibus operibus virtus generatur, & frequentia opera diuisa sunt & tempore & substantia, vtrū diuisa sint quæ in potentia relinquuntur, ex sic diuisis operibus? Si enim diuisa sit virtus, habitus videtur esse constitutus ex multis diuisis & discretis. Si autem vnum sunt & coniunctum: tunc vnum & indiuisum relinquitur ex multis diuisis tempore & substantia, quod est contra omnem intellectum. Adhuc autem cum operationes omnes vnum sint in forma primi generantis, quod est recta ratio, & eiusdem formæ erit dispositio quod relinquit operatio prima, cum eo quod relinquit operatio secunda & tertia, & sic deinceps, & omnes istæ dispositiones erunt in eadem potētia animæ. Secundum idem ergo in eodem secundum idem multæ formæ sunt eiusdem speciei, quod omnis abhorret intellectus.

Solutio.

Hoc autem secundum præinducta non est difficile soluere. Sicut enim dicit Auicen. in sufficientia, in omni eo quod exit de potentia ad actum in tempore continuo & non subito, est forma post formam secundum esse & esse, & non secundum essentiam & essentiam: & ideò sicut in naturis principia disponentia materiam, frequenter iterantur super naturam, & non diuisa relinquunt secundum eandem formam ad priorem, & dominationem actuum secundum esse & esse educunt, donec in vltimo sui educunt ad perfectum & purum: ita & frequentium operationum rationabile, quod diximus esse seminarium virtutum deductum ad perfectiuum virtutum: & ideò non relinquunt in substantia diuersa secundum essentias, sed secundum esse tantum: & quia etiam illud esse est imperfecti exequentis aliquid ad actum, omnia illa esse vniuntur in vltimo & perfecto esse, quod esse est secundum actum purum, & determinatum non est esse existentis in potētia. Quod ergo dicitur, quòd operationes tempore & substantia diuisæ sunt, hoc est verum de substantia materiæ operationum, sed non est verum de substantia formæ. Omnes enim agunt & generant in substantia & forma primi generantis: & id quod relinquunt in substantia, non est esse & esse quod diuisum sit per formam, sed est esse & esse, ita quod vlterius secundo est in potentia ad sequens & perfectum & determinatum. In potestate autem simpliciter sunt vnum & non multa nisi secundum potentiam. Ex hoc patet solutio sequentis: & secundum hoc non idem secundum idem subiectum erit diuersorum, sed potius vnius & eiusdem, quod secundum continuum tractum de potentia ad actum potentialiter fuit in esse & esse. Et hoc nihil est inconueniens. Hoc enim secundum eundem modum in omni natura est generabilium & corruptibilium

Ad 1.

Ad 2.

CAPVT

CAPVT VIII.

Quod omnis virtus est circa delectationes optimorum operatiua.

SI autem virtutes sint circa actiones & passiones, sicut diximus, ad omnem passionem & ad omnem actum si connaturales sunt, vel ad similitudinem connaturalitatis per consuetudinem tractæ, sequitur delectatio vel tristitia, etiam propter hoc vtique consequens erit virtutem moralem esse circa delectationes & tristitias. Hoc etiam demonstant pœnæ factæ propter delectationes, scilicet tristitiæ: pœnæ enim quædam sunt medicinæ. Medicinæ autem per contrarium innatæ sunt fieri. Repletus enim vacuatur, vacuus impletur, & infrigidatus cālefit, & è contrario, & sic est in aliis. Et ita faciunt legumlatores. Volentes enim ciues à quibusdam delectationibus prohibere, ponunt tristitias ad operationes delectationis per diuersa genera tormentorum: & volentes promouere ad operationes quæ sibi sunt tristes, adiungunt delectationes præmiorum vel laudum: quod non facerent, nisi virtutes essent circa tales delectationes vel tristitias.

Adhuc autem, sicut in antehabitis paulo ante diximus, omnis animæ habitus à quibuscumque operationibus innatus est fieri deterior & melior circa contrarias formas acceptus ad easdem, & circa easdem naturam habet operandi. Propter voluptates & tristitias omnes praui fiunt vel boni, scilicet in prosequendo has vel fugiendo aliqualiter secundum quod non oportet, vel quando non oportet, vel vt non oportet prosequendo vel fugiendo, vel qualiter actione recta rationaliter determinantur istæ circunstantiæ. Et ideò Stoici virtutes esse dicunt impassibilitates quasdam & quietes quamuis non in totum bene dicant, propter quod simpliciter vel passibilitates & quietes, cum virtus moralis non sit passionum ablatiua, sed moderatiua. Non ergo quietes sunt simpliciter vel passibilitates, sed secundum quid: quia scilicet pati non permittunt vt non oportet quando non oportet: & quæcumque alia talia de circunstantiis rhetoricis apponi consueuerunt. Supponatur ergo virtus esse talis quæ moralis dicitur, circa voluptates vel tristitias sensibiles optimorum operatiua. Malitia virtuti opposita, quæ vitium est, per contrarium malorum est operatiua. Delectationem autem hic vocamus omnem appetitus diffusionem & fructum super id quod reputat conueniens sibi. Tristitiam autem dicimus omnem contractionem appetitus, vel quæ ex absentia talis delectabilis causatur, vel ex præsentia contrarij. Virtus enim moralis delectationum & tristitiarum moderatiua est & ordinatiua, & ex talibus nata est fieri melior & deterior per contrarium modum se habentibus: nec facit, quod simpliciter passiones non sentiantur, sed quod non sentiantur ad rationis deductionem, & hoc est quod non sentiantur nisi quando oportet & quantum oportet, & sic de aliis circunstantiis operationum. Virtus igitur quamuis non simpliciter operetur optima: tamen circa illas delectationes, circa quas etiam optimorum est in genere operatiua.

Delectatio quid.

Tristitia.

Hoc autem & alia ratione probatur. Fiet enim vtique hoc manifestum etiam ex his quæ adhuc dicturi sumus ex eisdem. Tribus enim existentibus quæ circa electiones attenduntur, & tribus quæ attenduntur in fugis. In electionibus quidem conferente delectabili, & tribus cōtrariis quę attendūtur in fugis, malo scilicet, & nociuo, & tristitia, circa omnia hæc quidem bonus secundum omnem virtutem directiuus est, malus autem peccans. Quicunque enim eligit per rationem eligibilia, disponit & ponderando ordinat quid cui præferendum sit. Hoc autem faciens vel inspicit ad rationem boni simpliciter, vel ad rationem boni sibi vt nunc, vel ad rationem conferentis ad vtrumque istorum, vel ad alterum conferentis: aut vel boni simpliciter, vel vt non factiuum, vel contrarij prohibitiuum. Ergo in electione non nisi triplex ratio boni consideratur, boni scilicet simpliciter, & boni delectabilis, & boni conferentis. Et cum fuga non sit nisi mali vel simpliciter, vel sibi, vel adminiculantis ad vtrumque vel ad alterum, oportet quod fugiens in fugiendo, aut considerat rationem mali simpliciter quod opponitur bono simpliciter, aut rationem tristis quod opponitur delectabili, aut rationem nocui quod opponitur conferenti. Omnis ergo virtus quæ est electiuus habitus, est circa delectationes boni delectabilis & conferentis, optimorum operatiua, & circa tristitias mali tristis & nociui nihilominus operatur optima, maximè tamen circa delectationem est. Et quia magis difficile est moderari delectationem communis enim hæc omnibus animalibus est, & in hominibus secundum animalitatem connaturaletū radicata, & est etiam communis omnibus quæ sub electionem assequuntur, hoc est, bono delectabili & conferenti. In quolibet etenim horum est delectatio. Bonum enim & conferens delectabilia esse videntur. Bonum quidem ex propria natura, conferens autem in quantum est factiuum boni. Tristitia autem non sic in animali natura radicata est, & nihil sub electione alicuius animalis assequitur. Et ideò facilius est moderari iram quæ nec secundum naturam est nec secundum electionem, quam moderari delectationem quæ in vtroque istorum secundum omnem modum radicata est. Adhuc autem ex pueto omnibus nobis delectatio connutritur & non tristitia: propter quod etiam ex consuetudine, & non tantum ex natura arduum est conterere hanc passionem vitæ comparatam.

Difficilius est moderari delectationem quam iram.

Adhuc autem quia omnes nostras operationes regulamus secundum delectationes & tristitias: propter maiores enim delectationes & quidem magis & fernentius & instantius operamur, & propter maiores tristitias magis ab operationibus retrahimur secundum omnem viam humanæ conuersationis. Propter hoc ergo necessarium est, quòd omne morale negotium

gotium sit circa delectationes & tristitias: non enim parum est bene vel male gaudere vel tristari in operationibus. Delectationes autem & tristitias moderando bene facit habere hominem secundum virtutem: delectationes enim & tristitiæ illatæ sunt in animam, & exagitant appetitum eius potentiam ad excessum & diminutionem: & cum potentia appetitiua sit harmonica & organica, medium delectationum & tristitiarum erit boni naturalis generatiuum & augmentatiuum & saluatiuum, extrema autem corruptiua. Medium autem inspici non potest, nisi coniectetur ex extremis: moralis autem virtus coniectans medij est: igitur circa delectationes & tristitias corporales optimorum operatiua.

CAPVT IX.

Quod difficilius est moderari delectationem quam iram.

ADhuc autem difficilius est voluptati repugnare, quam iræ, quemadmodum ait Heraclitus, qui dixit, quòd ira quæ cum voluptate est, difficilius expugnatur quam ira simpliciter: quia voluptas quemadmodum fumus quidem multò dulcius est melle stillante in virorum pectoribus, ita vt etiam iram quæ in se amara est, dulcè faciat reputari. Circa difficilius autè semper & ars sit & virtus. Facile enim est sub naturæ facultate: difficile autem, quod vltra naturæ facultatem est eleuatum, si debeat esse facile vel delectabile vel saltem non triste; altioribus indiget principiis, quibus natura iuuetur ad facilius, & tales operationes vel delectabiliter vel non tristanter operetur: & ideo bene quod est fortè in facili, melius est in hoc quod est difficile. Quare etiam propter hoc quod nunc dictum est, omne negotium virtutis moralis & politicæ totius est circa delectationes & tristitias. Qui quidem enim bene his delectationibus & tristitiis vtitur, bonus erit: qui autem malè his vtitur, malus erit. Vsus enim horum in potestate nostra est per operationes quarum nos domini sumus: & quamuis ira & impetu impugnetur & lege, tamen propter nimiam radicationem delectationis in natura animalitatis & electione, magis difficile est expugnare delectationem quam iram. Dicit enim Ari. quòd delectatio legibus non vtitur, nec vtenti legibus assimilatur: & ideò à Dionysio demens vocatur: est enim ligans & cæca & demens: ligans quidem ex radicatione, cæca verò ex inconsideratione, in quo vel quando vel quantum delectetur: demens autem ex hoc quod nullius recipit legem vel regulam vel moderationem. Ira autem assimilatur quidem legibus vtenti malis, aut vtenti legibus quibuslibet vt leges ligant & trahunt, tamen vt malè à se reuocant electionem: & ideò nisi voluptas sit causa iræ, quando scilicet aliquis irascatur ei quod suas impedit delicias, ita facilè expugnatur. Mellita autem voluptas vt fumus omnibus intimis infunditur, vt dicit Heraclitus: & tanquam bitumen & gluten fortissimè omnia interiora virorum sibi tenet assignata. Quoniam igitur quidem virtus circa delectationes & tristitias est: & quoniam ex quibuscunq; operationibus fit virtus & augetur, ab eisdem non similiter, sed per contrarium modum corrumpitur. Et quoniam ex illis operationibus fit per generationem, circa has etiam iam generata operatur, intantum à nobis dictum sit.

CAPVT X.

Qualiter iusta operantes iusti dicuntur fieri & non esse.

10. *Dubitatio.*

QVæret autem vtique aliquis, qualiter dicimus, quoniam oportet quidem iusta operantes iustos fieri, & temperata operantes fieri temperatos? Hoc enim irrationabile videtur. Si enim aliqui operantur iusta & temperata, iam videntur esse iusti & temperati. Quemadmòdum si aliqui operantur grammatica & musica, grammatici videntur & musici. In talibus enim operationibus operatio formam trahit ab operante: & ideò non forma esse videtur in generatione quæ non est in operante: iusta ergo & casta non sunt, nisi operàs iustus & castus sit. Adhuc autem magis hoc videtur esse in virtutibus moralibus, quam in artibus. Virtutes enim morales in appetitu sunt. Appetitus autem immediatior est operationi, quam intellectus. In omnibus autem sic est, quòd forma proximi mouentis, actum & operationem ipsius informat: & sic iterum videtur, quod iusta & casta non potest esse operatio, quæ à iusto & casto non procedit appetitu.

1. *solutio.*

Hæc autem soluentes quæramus, vtrum vel neque in artibus ita se habet, quòd operatio semper sit in forma operantis? Contingit enim grammaticum aliquem facere à casu & alio supposito. A casu quidem quando præter intentionem aliquid grammaticum facit vel loquitur, sicut & Auicen. aliquando loquitur grammaticum. Intentionem autem dico eam, qua aliquis intendit grammaticum facere: præter enim illam multi loquuntur grammaticum quasi per imitationem grammaticorum. Contingit etiam facere grammaticum alio supposito: vt si fortè non ad scientiam grammaticæ, sed ad exemplar extra adhibitum recta fiat orthographia, vel alio formante voces in aure alicuius grammatica loquitur: in his enim non sequitur quod grammaticum faciens, sit grammaticus. Tunc igitur grammaticus est grammaticus faciens, si grammaticum aliquid faciat & grammaticè. Hoc autem est, si secundum eam quæ in ipso est grammaticam, grammaticum aliquid faciat: tunc enim per se facit & non per accidens. Per instantiam est ergo soluta obiectio: non enim sequitur, si iusta faciat & casta, quod iustus & castus sit, nisi iustè faciat & castè. Hoc autem est quando iusta facit & casta secundum eam quæ in ipso est iustitiam & castitatem.

Forte autem & hæc solutio non est sufficiens: neque casu enim, nec alio supposito, nec omnino per accidens iusta & casta operatur, etiam qui iustus & castus non est. Diximus enim quòd operatur ab intellectu practico, qui primum formans est in omnibus moralibus, & operatur intendens generationem virtutis: quod non faceret si casu vel alio supposito operaretur. Operatur igitur secundum aliquid quod est in ipso, quod operationes informat. Et similiter est in operationibus grãmaticorum & musicorum, quibus dicitur grammatica & musica.

2. *solutio.*

Aliter igitur soluendum est ad hoc, dicendo quòd neque simile est in artibus & in virtutibus. In artibus enim ea quæ ab ipsis artibus fiunt, operationes scilicet & operata bene & optimè habent in eis ipsis operatis & operationibus præter hoc quod aliquid talium sit in operante. Viellare enim & si bene habet & bene & harmonica resonantia in seipso habet & non in artifice: & si est in artifice aliquid de hoc, non est nisi secundum scientiæ determinationem. Et similiter est in gladio vel in alio operato: non enim bene habet gladius ex hoc quod ab optimo artifice factus est, sed ex hoc quod est ex ferro optimo temperato & figura ensis ad incidendum optimè composita: propter quod bene ensis non perit pereunte artifice. Similiter viellatio bene suum habet ad harmoniam chordarum ex percussione conueniente: propter quod à multis bona fit viellatio, qui tamen rationem reddere nesciunt consonantis harmoniæ: eò quod ex vsu magis quam ab arte operantur. Ars enim cum ratione est principium factiuum. Vsus autem in modum naturæ facit quod facit. Et sic patet, quòd bene in his quæ fiunt ab arte in ipsis artificiaris est principaliter, & non in artificibus. Sufficit igitur hic quæ sunt artificiata, fieri in tali forma qualiter habentia sunt innata secundum artem, quamuis etiam in artifice non sit bene secundum formam eandem. Quæ autem secundum virtutes fiunt, scilicet iustè & castè, non sunt operata iustè & temperatè in hoc quod ipsa operata in seipsis qualiter habeant secundum formam iustitiæ & temperantiæ: sed considerari oportet etiam, quòd ille qui operatur, sic se habens qualiter secundum iustitiam & temperantiam à quibus virtutibus opera dicuntur qualia. Opera enim iustitiæ & temperantiæ âb habitu sunt temperatiuo & appetitiuo: propter quod bene earum totum est in operante, & in operationibus non est nisi sicut in signo. Et intendens opera iustitiæ & temperantiæ non intendit ad hoc, quod bene ponat in opere, sed potius quod bene ponat in seipso: & ideò operatio bene non habet nomen quod est in operante. In artificiatis autem nullo modo est simile nisi totum bene artifex ponit in artificiato ad bene alterius & non suipsius. Quod patet in domo, cuius bene est, quòd sit cooperimentum ab imbribus & caumatibus, & conseruatio rei familiaris, & quieta habitatio familiæ. Hoc autem bene totum est in opere & non in operante. In virtutibus autem nullo modo sic est. Opera enim virtutis totum suum bene ponunt in operante, & in se non habent nisi sicut signa quædam & effectus: & ideo qui operatur iusta & casta, non est iustus & castus, nisi bene iustitiæ & castitatis ponatur in operante.

Tria requiruntur ad bene operari.

Hoc autem in tribus est. Principium quidem, quòd sciens operetur quæ operatur. Deinde si eligens propter hoc operetur. Tertium autem & si firmè & immobiliter habeat & operatur. Si enim sciens non operetur: tunc principium operationis non erit in ipso consciente singularia in quibus est actus, sed vel casu operabitur, vel per ignorantiam: & tale quid non potest esse opus virtutis. Si autem non & eligens operaretur (cum omnis electio voluntatis sit) inuoluntarius operaretur: & sic iterum non esset dominus operationis illius, sed vel coacte vel ignoranter faceret quod facit. Iterum si non eligeret facere castè & iusta propter ipsum bene castorum & iustorum, sed eligeret ea facere propter lucrum vel laudem populi, per accidens operaretur & per occasionem aliam: & hoc non est perfectum, etiam bene operatum. Adhuc si non firmè haberet & immobiliter operans in habitu castitatis & iustitiæ: tunc tremet potentia operans, in virtute suæ potestatis non sufficienter posita per habitum: iterum imperfecta esset operatio. Adhuc si non immobiliter se haberet operans secundum habitum, vi passionis moueretur, & cum difficultate fieret, & esset opus iterum imperfectum. Cum igitur ex his quinque bene accipiat omne opus virtutis, & omnia hæc quinque in operante sint & non in opere nisi secundum quid, vt ante determinauimus, constat quòd benè in opere virtutis in operante est plus quã in opere, si scilicet sciens, & si eligès, & eligens propter hoc, & si firmè sine tremore potentiæ, & si immobilis à passione ab opere quod operatur. Hæc enim quinque laudãtur in virtutis opere: & cum non laudetur nisi bene, constat quod laudabilitas operationis est in operante & non in opere nisi parum. In artificiatis autem totum est per contrarium, sed patet ex prædictis.

CAPVT XI.

Quod in virtutibus scire ad bene virtutis parum vel nihil prodest.

HÆc autem quinque quæ diximus, ad alias quidem habere artes non connumerantur præter ipsum scire: non enim laudamus opus in hoc quod ab eligente, vel propter hoc quod est ab eo qui firmè se habet in arte, vel ab eo qui immobiliter se habet in passione: sed solum commendamus in hoc si à sciente factum est, non attendentes vtrum libera electione factum sit, & vtrum propter hoc vel propter aliud factum sit, & vtrum firmè factum sit, vel vtrum factum sit vel ab immobili secundum passionem vel mobili: quia si etiam omni fluxui subiacet, opus suum bene habebit secundum solum scire quod est in arte. Ad virtutes autem & virtutum opera scire quidem parum aut nihil prodest ad bene & optimè virtutum.

Alia

Alia autem quatuor non parum sed omne possunt: quia alia quatuor adeuniunt operanti ex multoties operari iusta & temperata. Cum enim moralis virtus de qua hîc loquimur, non laudetur vt sapiens vel intelligens vel sciens, sicut diximus in fine primi libri, sed potius vt miris & humilis, constat quod laudabilitatem & bene quod est in ipsa, non contrahit ab eo quod est scire vel sapere vel intelligere: quia etiam à non sapiente, & non intelligente & non sciente aliquando melius sic: & sic scire nihil confert quantum ad laudabilitatem operis, sed ad hoc quod opus sit, parum confert, tantum scilicet ne ignoratum sit vel inuoluntarium per ignorantiam: & hoc non est nisi prima dispositio operis ad bene, & valdè imperfecta: propter quod & parum scire sufficit ad hoc quantum in simplici conscientia actus & circunstantiarum consistit, quod scire non est scientia nisi secundum quid: nec moralis scientia vocari potest, nec est virtus intellectualis: quia nec magnam considerationem requirit operabilium siue subtilem, sed sufficit qualitercumque considerare. Alia autem quatuor adueniunt ex multoties operari: quia (sicut in primo libro dictum est) ex multoties conseruati in istis & castis, & amabilia fiunt iusta & casta & ex amore eligibilia, & eligibilia propter seipsa: & ex ipsa frequentia firmiter stans potentia operatiua non tremit ad inconstantes actus, vsualem habitum in modum naturæ retinens firmiter ab ipsa confirmata: ex ipsa etiam frequentia longè recessit à passionibus, & sic quieta est & immobilis, à passionibus non perturbata. Hoc commendamus in opere si quid & quietè & firmè & propter seipsum electione fit operatum. Ab his igitur contrahit virtus & opus virtutis bene & laudabilitatem, quæ omnia in operante sunt, & non in opere nisi secundum quid.

Scire triplex.

Quod autem quidam aliquando dixerunt, quòd triplex est scire, scilicet speculatiuum, & morale, & id quod est scire in particulari, volentes dicere, quòd scire speculatiuum est illud quòd nihil prodest ad virtutem. Scire autem morale in vniuersali, est scire quod parum prodest. Scire autem in particulari, scire est quod multum prodest. Hoc enim est scire actum & circunstantias in quibus est actus. Dictum vanum est & nihil ad propositum faciens. Quia etiam in artibus scire speculatiuum nihil facit, & scire operatiuum in vniuersali parum facit & fortè nihil in eo qui habet artem ab vsu & non à ratione doctrinæ. Cum igitur hic soluere habeamus ex quo commendabilitas sit in opere virtutis, & ex quo in opere artis, distinctio inducta nihil prodest ad solutionem: propter quod dicit Eustratius, quòd iudicium commendabilitatis in virtute ab operante est. Iudicium autem commendabilitatis in opere artis in ipso opere est & non operante. Res quidem igitur iustæ & temperatæ dicuntur, quando sunt tales in modo, qualis vtique iustus & temperatus operabitur. Iustus autem & temperatus est, non qui hæc operatur tantum, sed etiam qui sic operatur vt iusti & temperati operantur. Illi enim eligentes & propter hoc eligentes & firmè & immobiliter iusta & casta operantur: ex quo igitur totum bonum in operante est, bene dicitur, quoniam ex iusta operari iustus fit, & ex temperata operari temperatus. Ex non operari autem hæc nullus vtique fit bonus: nec etiam curabit cura sufficienti, cum nec eligat, nec operetur: quorum vtrumque posset facere si curaret: sed multi hæc quidem non operantur facientes aliquid simile, ac si bene virtutis sit in solo scire. Et ideò ad rationem confugientes existimant philosophari de moribus & sic fore studiosi, neglecta electione & operatione, aliquid simile facientes laborantibus in ægritudine aliqua qui medicos audiunt quidem studiosè, non eligentes nec sumentes medicinam, ac si perfectio sanitatis eorum sit in solo scire. Faciunt autem nihil eorũ quæ præcepta sunt à medicis. Quemadmodum igitur tales ægroti nunquam bene habebunt corpus ita curati per solum philosophari de medicinalibus: ita nec isti bene habebunt secundum animam tantum philosophantes de moribus.

Dubitatio.

Est autem hîc dubitatio de bene quod est in virtute: si enim bene est eligenter & firmiter contingere medium: contingere autem medium non contingit nisi vno modo: & quòd vno modo est, non capit intensionem & remissionem: videtur, quòd bene virtutis non habeat melius & optimè. Hoc autem ex ipso nomine virtutis videtur. Virtus enim, vt dicit Arist. extremum est in bono: & quod extremum est, aliquid vltra se habere non potest, quia aliter extremum esset extremi, & iretur in infinitum.

Responsio.

Sed ad hoc dicendum est, quòd in veritate propter difficultatem contingendi medium in moribus sufficit iuxta hoc mediũ esse, vt dicit Arist. & qui iuxta medium est, proficere potest in melius & optimum. Si autem in ipso est, adhuc dupliciter consideratur medium, scilicet aut secundum proportionem naturæ simplicis, aut secundum proportionem naturæ cum virtute. Et primo quidem modo medium vno modo in eodem operante, licet in diuersis sit diuersimodè. Secondo autem modo medium non stat: quia vtraque est in potentia per sui radicationem & vsum semper magis ferre & magis ferre rationem: maior enim confert facultatem: propter quod diximus, quòd operantes iusta & casta, quantò plus operantur, tantò potentiores sunt ad operandum: & sic vera sunt prouerbia quæ dicit Seneca, quòd ibi desinis esse bonus, vbi desinis vel esse vel fieri melior: & ille deficiendi incidit periculum, qui proficiendi deposuit appetitum. Iste tamen progressus non est in infinitum. Omnis enim vniuscuiusque naturæ virtus tantum habet in quo consistit tanquam in suo facultatis summo & extremo: & propter hoc in antehabitis dictum est, quòd non summum simpliciter bonum quæris, sed summum in bono humano. Nec valet quod dicunt quidam, quòd medium contingere est multis modis, scilicet secundum vnam vel aliam circunstantiam vel plures vel pauciores: quia nisi secundum omnes tangat, in medio non est, sed iuxta medium. Non enim medium accipitur secundum numerum vel modum circunstantiarum

tiarum, sed quoad nos: & illud in vno & eodem est vnum & nunc. Nec valet solutio quam quidam ponunt, scilicet quod est considerare virtutem dupliciter, exemplariter ad illud videlicet quod simpliciter est summum bonum & causa omnis boni & secundum seipsum: & dicunt, quòd exemplaris profectus virtutis est ad infinitum: quia quantumcumque aliquis proficiat, non adæquabit summum bonum: eò quod hoc ab ipso distat in infinitum. Si autem virtus in seipsa consideratur, dicunt quòd profectus eius habet statum. Hoc enim dictum Stoicorum est, qui virtutes dona deorum esse asserunt, & exempla esse ad exemplaria diuina effecta: & hoc non est verum secundum sapientiam Peripateticorum. Ad hoc autem quod secundum non perueniat ad æqualitatem primi, non est sufficiens causa distantiæ in infinitũ, sed potius, vt dicunt Stoici, imperfectio secundi quod ex hoc ipso quod secundum est, impotens est æquare primum, etiamsi non in infinitum distet ab eo quod secundum à primo est per distantiam naturæ sicut imago illius vel retonantia.

TRACTATVS II.

De principiis formalibus per quæ colligitur virtutum diffinitio.

CAPVT I.

De genere virtutis.

II. Tria in anima, passiones, potentiæ, habitus.

POst hoc autem quid est virtus scrutandum. Quia igitur quæ in anima fiunt, tria sunt, passiones, potentiæ, habitus, horum aliquod vtique erit virtus. Dicimus autem passiones quidem concupiscentiam, iram, timorem, audaciam, inuidiam, gaudium, prinaldium quam dicimus tristitiam, pigritiam inducentem, amicitiam, odium, desiderium, zelum quem dicimus esse amorem cum indignatione, misericordiam, & vniuersaliter omnia dicimus passiones quæ in anima sunt, ad quæ sequitur delectatio vel tristitia in constrictione cordis vel dilatatione: hæc enim ipsis moribus cordis se ostendunt animam alterare, & passiones sibi inferre. Potentias autem dicimus secundum quas per naturam passibiles dicimur eorum quæ inferunt passiones & passionum illatarum, puta secundum quas potentes sumus irasci & tristari & & misereri, & sic de aliis quæ numerata sunt. Habitus autem dicimus secundum quos in ipsis potentiis existentes bene vel male nos habemus ad passiones vel passionum motus siue alterationes, puta ad irasci male nos habemus secundum habitum virij. Si autem mediè haberemus nos ad irasci & quantum & cui & quando oportet, bene haberemus nos secundum habitum virtutis. Similiter autem est & ad omnia alia quæ in genere passionum enumerata sunt. Omnia enim quæ in anima sunt, ad ista tria deducuntur. Anima enim per diffinitionem proprium principium & causa est vitæ. Vita autem est in operationibus vitæ. Quæ igitur in anima sunt vt anima est, oportet quod principium vitæ sint secundum aliquem modum. Ista autem non possunt esse nisi tria, scilicet aut enim sunt imperfecta ad vitæ opera, inclinationem tamen habentia ad ea, & & sic sunt potentiæ animæ ipsi naturales & primæ passibilitates ea aut sunt perfectionem accipientia. Si autem accipiunt perfectionem, non possunt accipere nisi ab efficiente vel forma. Efficiens autem & mouens passio est vel passibilis qualitas inferens vel illata. Inferens enim mouens primum, & illata mouens proximum. Potentia enim imperfecta nunquam mouetur & operatur nisi per actum mouentis. Et hoc est quod dicit Aristotel. quòd in talibus actus præuij sunt potentiis secundum rationem diffinitiuam, & actus actionum, & sic sunt in patientibus & dispositis. Si verò perfecta sit potentia per formam, forma illa erit habitus. Nec plura possunt esse in anima secundum quod ipsa est principium & causa operationum vitæ. Hanc enim diffinitionem Arist. dicit diffinitione animæ quæ dicit quid & propter quid, quæ est diffinitio sicut demonstratio & non sicut conclusio, & quæ non differat à demonstratione nisi positione tantum. Et si quæritur, vnde venit diuersitas potentiarum, ad propositum non pertinet: & quatum sufficit huic doctrinæ, in præhabitis de primo libro determinatum est.

12. Virtutes non sunt passiones. 1. ratio.

Passiones quidem igitur non sunt virtutes neque malitiæ. Cuius ratio prima est: quoniam secundum passiones neque praui dicimur, nec studiosi. Omnis enim homo & prauus & studiosus aliqualiter viuit in passionibus. Secundum virtutes autem & malitias & praui dicimur & studiosi. Virtus igitur & malitia in passione non est sicut in genere.

2. ratio.

Secunda ratio est: quia secundum passiones quidem neque laudamur neque vituperamur. Non enim laudatur qui timet quocumque timore, neque laudatur quicumque irascitur quacumque ira: neque vituperatur qui simpliciter quacumque ira irascitur, vel timet quocumque timore: quia sic omnis homo & laudaretur

laudaretur & vituperaretur. Secundum virtutes autem & malitias laudamur & vituperamur. Virtus igitur & malitia in passione non est sicut in genere.

3. ratio. Adhuc autem tertia est, quòd iracimur & timemus non sponte siue ex propria electione. Cum enim ira fit repulsio contrarij, & hoc vniuersale sit omni rei, nō est in electione nostra. Similiter naturale est fugere contrarium quod est timor: pati ergo vniuersaliter non est in electione nostra. Virtutes autem & malitiæ vniuersaliter electiones quædam sunt vel non sine electione: quia etiam prudentia quæ cognitio operabilium est, non sine electione est. In eligendo enim magis sequitur spontaneum arbitrium, quam eligibilium rationes. Sequitur igitur iterum virtutes & malitias in genere passionis non esse.

4. ratio. Adhuc quarta ratio est: quia secundum passiones quidem moueri & alterari dicemur. Secundum virtutes autem & malitias non dicimur moueri & alterari, sed aliqualiter disponi ad alterationem & motum quem inferunt passiones. Propter has igitur rationes virtus in genere passionis esse non potest.

13. *Virtutes non sunt potentiæ.* Propter easdem autem virtutes non sunt in genere potentiæ: quia propter posse pati simpliciter quacumque possibilitate, neque boni dicimur, neque mali, neque laudamur, neque vituperamur. Secundum autem virtutes & malitias & boni sumus & mali, & laudamur & vituperamur: & ad hoc potentes sumus & mali, & laudamur & vituperamur: & ad hoc potentes sumus ex natura, boni vel mali non efficimur ex natura. Diximus autem de hoc prius in huius secundi libri principio.

14. *Virtutes sunt habitus.* Si igitur neque passiones sunt virtutes, neque potentiæ, ex sufficienti enumeratione partium diuisionis inductæ relinquitur, quòd virtutes sint habitus. Quod quidem genere virtus est, dictum est, quia est habitus. Si enim esset in genere potentiæ vel passionis, quæcumque potentiæ vel passioni generaliter conueniunt, conuenirent etiam virtuti: eò quod genus secundum omnia conuenientia sibi per se est in qualibet specierum: cum igitur virtutis bene totum sit in anima operantis, oportet quod virtus sit eorum quæ sunt in anima: & sic relinquitur, quòd vt habitus sit in anima.

CAPVT II.

Quod virtus est habitus bonus.

15. OPorter autem non solum dicere sic simpliciter & sine additione quomodo virtus est habitus. Sed oportet etiā dicere qualis quidem sit habitus per differētias distinctiuas. Dictum est igitur generaliter secundum Socratem, quoniam omnis virtus cuiuscunque vtique fuerit virtus, & id cuius est virtus, bene habens perficit, & opus eius bonum reddit. Quod patet per inductionem tam in partibus organicis animalium, quam in ipsis animalibus perfectis, puta oculi virtus & oculum studiosum, hoc est, bonum facit, & opus eius bonum reddit. Oculi enim virtute bene videmus. Similiter & equi virtus & equum studiosum, hoc est, bonum facit ad currendum si curilis est, & ferendum assessorem suauiter si pacifridus est, & ad expectandum bellatores si dextrarius est. Si vtique hoc in omnibus ita se habet, sequitur quòd & hominis virtus erit vtique habitus, ex quo bonus homo fit & à quo suum opus bonum reddit. A principio enim diximus, quòd ex vltimo & extremo sui vnumquodque perficitur secundum suum maximum & optimum posse: & nisi illud adipiscatur, non potest agere secundum seipsum perfecta actione, sicut apparet in oculo, in quo primo humores complexionantur & complexionati adunantur & per digestionem terminantur, & myringæ componuntur ad complexionem debitā & figuram & substantiæ puritatem, & vis visiua hæc omnia continens & perficiens per spiritum visiuum influitur, quo habito oculus tamen primo potest agere secundum seipsum & propriam operationem, & tunc primò dicetur bonus & bene habens oculus. Similiter est in equo & in omnibus, quòd id quod addit ei vltimam perfectionem ad opus & ad esse, confert ei bonum & bene. Similiter igitur erit in homine secundum animam & secundum omnes potentias eius, quòd id quod vltimò additur ad perfectum, facit eum bonum & bene habere in opere. Hæc autem sufficienter probata sunt in primo libro: & facit quidem secundum quod est extremum bene, potētiæ autem habere in opere secundum quod est principium operum. Virtus enim de se principium dicit formaliter operatiuum. Per hoc igitur quod vltimum in esse ad quod omnia alia ordinantur, facit bonum & est bonum. Per hoc autem quod est principium agendi secundum seipsum, bene facit in opere. Ex quo patet quod antediximus, quòd ferè totū bene operatiuū in operante est. Est igitur virtus bonus habitus bonū faciens habētem & opus eius bonum reddens.

Obiectio. Et si obiiciatur quod Auicen. dicit, quòd virtus non determinatur nisi ad opus sicut & natura: & ideò qui diffinit eam secundum esse absolutum, peccat: propter quod nos etiam in præcedentibus ostendimus, quòd virtus est aliquorum: & secundum hoc hic non videmur debere dicere, quòd virtus est quæ bonum facit habentem eam, sed simpliciter, quòd virtus est bonorum operatiuum. Sicut & naturam diffinientes, dicimus quòd natura est principium motus in quo est per se & non secundum accidens: eò quod natura & virtus principium est, & non res absoluta. Ad hoc *Responsio.* diximus, quòd natura & virtus dicto in se habent de necessitate, scilicet quòd vtrumque eorum virtus quædam est & principium agendi: & inquantum forma est, ad subiectum habet operationem & sine subiecto esse non habet. Et hoc notat Arist. quando dicit, quòd *2. Physico. tex. com. 3.* natura est principium motus & quietis in quo est. Quod autem principium agendi est, hoc habet inquantum natura & virtus est. Ex genere ergo habet comparationem ad subiectum, ex differentia verò contrahente, quod est agendi

agendi principium. Et ideo volentes dicere quicquid est in virtute in eo quod virtus & forma est, dicimus quòd vt est forma, bonum facit habentem: & vt est virtus, bonum reddit opus. Quod autem dicit Auicen. quòd peccat qui virtutem diffinit vt absolutum, ideò dicit, quòd diffinitio datur speciei. Species autem a differentia contrahente constituitur: per hanc differentiam virtutem diximus esse principium operationum. Redeuntes ergo ad propositum dicimus, quòd hominis virtus vt homo est, & secundum se & omnes partes eius bonum facit hominem, & opus hominis vt homo est bonum reddit. Qualiter autem hoc erit, quòd virtus sit talis habitus, iam quidem diximus in grosso. Adhuc autem & hoc erit manifestum subtili & propria manifestatione, si speculari fuerimus qualis quidem est natura ipsius, ex qua habet, quòd & bonus est habitus, & quòd extremum est in posse.

CAPVT III.

Quod virtus est medium.

16. *In omni continuo & diuisibili inuenitur plus, minus, & æquale.* AD. intelligendum ergo qualiter virtus bonus est habitus, oportet nos inuestigare causam bonitatis ipsius. Dicimus ergo, quòd in omni vtique continuo & diuisibili quod secundum sui naturam diuisum est, & hoc non est nisi discretum, est accipere hoc quidem plus, hoc verò æquale, hoc autem minus: & hoc accipere vel secundum ipsam rem absolutè, vel ad nos comparatam secundum proportionem.

17. *Medium est duplex* Inter hæc autem tria æquale medium quidem est superabundantiæ, & defectus. Dico vtique rei quoddam medium esse quod inter excedens & excessum æqualiter distat ab vtroque extremorum, & hoc medium vnum & idem omnibus & apud omnes. Ad nos autem medium, quod secundum vtramque proportionem & ordinem ad bonum secundum nos neque abundat neque deficit. Hoc autem medium non vnum omnibus nec apud omnes. Puta exemplum in medio secundum rationem est, sicut si decem dicamus multa esse quæ determinatæ & non infinitæ sunt multitudinis: duo autem dicamus pauca quæ iterum determinatam habent paucitatem: tunc arithmeticè loquendo sex media accipiunt esse secundum rem, quicumque naturam medij arithmetici cognoscunt. Sex enim æqualiter excedunt duo, & excedūntur à decem. In quatuor enim excedunt, & in quatuor excedūntur. Hoc igitur medium secundum arithmeticam proportionem. Quamuis enim etiam medium sit secundum geometricam proportionem: tamen quia hoc non verè in quantitate medium est, sed tantum similitudine proportionum, & in quantitate sit dissimile, non omnino habet medij rationem perfectam: & ideò de illa exemplum ponere volumus. Oportet enim, quòd omne medium quod secundum aliquid medium est, ab eo quod simpliciter medium est, accipiat medij rationem. Sicut esse secundum quid oritur ab eo quod est simpliciter, sicut imperfectum à perfecto: & id quod est, ad alterum ab eo quod est secundum seipsum. Hoc igitur est medium secundum rem.

Quod autem ad nos est medium quod est medium alicui, & secundum aliquid, non omninò ita sumendum est, sed potius secundum proportionem quandam ad illud. Non enim si alicui cuicumque demonstrato decem minas comedere est multum, eidem autem duas comedere est paucum, propter hoc magister perfectè sciens quid vnicuique sufficiat in comedendo, præcipiat sex minas dare. Quamuis enim decem multum sit, & duo parum fortè Socrati, non propter hoc sex comedet: quia fortè tria sufficiunt vel quatuor vel quinque, vel fortè septem exigit vel octo vel nouem secundum proportionem potentiæ suæ in comedendo ad hoc quod corpus nutriat & vires retineat & opus perficiat. Vnde etiam sex fortitan est multum, vel paucum. Miloni quidem paucum est sex comedere propter magnitudinem corporis: quia pluri indiget nutrimento, vt vires retineat, & opus gigantis perficiat. Dominatori autem gymnasiorum sex comedere est multum; gymnasium enim luctæ est, in qua comprimi oportet, luctantem & insilire & recedere posse & apprehendere: quorum nullum facere potest, nimio cibo prægrauatus, sed exigit cibum ex quo simul habeat & corporis nutrimentum & membrorum habilitatem & agilitatem. Similiter autem in curru & in palæstra. Cursor enim tantum quærit cibi quantum sufficit ad naturam & cursum peragendum: & similiter qui excitatur in palæstra, militiæ datus exercitus. Palæstra autem, vt dicit Vitruuius, ædificium fuit triangulum, columnis suis ordinibus columnarum distinctum, in quo vna parte stabant probatores tyronum, in altera verò parte tyrones lancearum & gladiorum sustinuerunt & intulerunt ictus. Qui ergo in talibus sunt exercitiis, & qui non sunt ad vnam quantitatem cibi de potestate comedendi & ad vnam qualitatem cibi reduci non possunt. Ita vtique in omnibus omnis homo bonum sciens, superabundantiam & defectum fugit tanquam sibi non proportionata: medium autem tanquam proportionatum quærit & desiderat. Medium autem hoc non est quod rei medium, sed quod ad nos est medium.

Gymnasium. *Palæstra quid.*

Milo qui fuerit, & opera eius. Milo enim de quo fecimus mentionem, sicut dicunt veteres Croroniates, athleta fuit, qui tanta fortitudine alios excellebat, quòd taurum in humeris portans sine interpositione quietis stadium pertransiit: & cum esset Pythagoricus philosophus ad quem alij complures philosophi conuenissent, partem domus quæ ruinam minabatur cum iam inclinata esset ad cadendum, ipse subintrans excepit & sustulit, & sic eos qui intus erant, educens saluauit. Dicunt etiam, quod trunco quodam iacente in sylua, magno quidem & nodoso, quem multi findere tentauerunt fixoriis instrumentis & impulsis, tandem post multum laborem nec ipsa fixoria quæ infixerant extrahere potuerant.

poterant. Milonem tandem accessisse & fissuram tractu manuũ & impulsu pedum ampliasse, quòd fixoria cecidissent: sed truncum perfectè findere non poterat. Dicunt etiam, quòd iste in sex olimpiadibus continuè sine interpositione decertans vicit: in septima autem olimpiade quam accepit, quendam suum conciuem Crotoniatem scilicet nomine Masichenum ætate iuuenem non vicit, non ex defectu, sed quia ille stare propè voluit. Hic idem Milo chordam vel corrigiam fronti circumligauit velut coronam, & retinens intra se spiritum, impulsus spiritus implens venas sanguine chordam fregit, ac si esset de papyro. Dicunt etiam, quòd eo dimittente brachia vsque ad cubitum ad latera corporis, & inferiores partes brachiorum à cubito extendente anterius in directum, digitis omnibus compositis in volam manus ad pugnam solo pollice erecto sursum, ita quod pollex alios digitos non compressit, nullus vnquam inuentus fuit qui per vim minimum digitum dirigeret in manu clausa. Tandem à quibusdam inimicis suis insidiis loco in abscondito posito captus cecidit, & à concurrentibus inimicis interfectus, cœna factus bestiis & auibus, vt verum sit, quod gigas non saluabitur in multitudine virtutis suæ.

Duplex ergo medium est: vnum simpliciter, & vnum quoad nos. Erit quod quoad nos est, inspectio est medij quod est simpliciter, & ex inspectione illa coniecturatiuum est medij ipsius per rationem. Diximus enim in antehabitis, quòd rationale est dupliciter: rationale simpliciter, & rationale participatiuè. Rationale simpliciter, perfectum est. Rationale autem secundum quid, imperfectum est, & de se coniecturare non potest: & ideò indiget exteriori, ad cuius proportionem commensuretur vt medij nomen accipiat. Coniecturans autem secundum proportionem ad illud est ratio quæ simpliciter ratio est: & cum secundum rem adæquare non possit medium, medio adæquabit secundum proportionem in ratione medij & non in re. Proportio autem illa est excedere & excedi, sicut patet antehabitis.

Dubitatio. Est autem dubitatio, vtrum virtus sit medium: cum sicut dictum est, sit circa delectationes & tristitias: & delectatio (sicut dicit Arist. in nono ethic.) sit indiuisibilis & non in tempore, sicut nec videre est in tempore: & quod indiuisibile est, non habet plus nec minus nec medium: videtur quòd virtus non sit medium in delectationibus & tristitiis.

Cap. 12. Præterea. Si medium est quoad nos, oportet quod prima mensura medij in nobis sit, ad quod mensuretur medium in delectatione & tristitia. Quæratur ergo, quid illud sit? Iam enim habitum est, quòd medium simpliciter & medium rei est illud quod est prima mensura omnium mediorũ. Si ergo habet etiam intrinsecas mensuras: tunc oporteret vnum & idem duo habere mẽsurantia, quod omnino inconueniens est secũdum naturam. Si fortè diceretur, quòd delectatio non est indiuisibilis, sed contingit delectari plus & minus & quantum oportet: ex ipsa delectationis diuersitate accipiemus probationem Arist. & probabimus indiuisibilem esse per demonstrationem sicut & generationem. Non enim delectatio est, vt dicit Dionysius, nisi in omnino conuenienti: omnino autem conueniens non est, nisi quod connaturale est & proprium secundum propriam operationem non impeditam. Hoc autem in motu esse non potest: ille enim motus alteratiuus esset: nihil autem alteratur nisi diuisibile: quod autem diuisibile, connaturale proprium non est. Si igitur connaturale & proprium est, non est in alteratione, sed est in alteratum esse ad perfectam similitudinem & proprietatem, sicut & in naturis generatio finis est alterationis, in quo alteratio est in alteratum esse: quod autem est in eo quod mutatur secundum quod est in motum esse, diuisibile est: delectatio igitur indiuisibilis est, sicut dictum est, plus & minus & medium non habet.

Responsio. Ad hæc & similia satis conuenienter respondet Eustratius: & dictum suum redit ad hoc, quòd nihil prohibet aliquid indiuisibile esse simpliciter, & diuisibile esse quodam modo & per accidens, scilicet per aliud quod aliquid est ipsius. Sic & ipsa generatio, quæ inquantum acceptio formæ substantialis est, simplex est: quia sic finis motus est. Inquantum autem per exitum de potentia ad actum in toto motu alterationis diffusa est, in infinita diuisibilis est. Adhuc autem inquantum ipsa generatio completio partium est generati, in multa partibilis est. Adhuc autem inquantum tempore mensuratur, per motum & magnitudinem motam diffusa, diuisibilis est valdè. Per omnem eundem modum consideratur delectatio & tristitia: hæc enim prout est in fieri, per totum motum alteratiuum passionis diffusa est. Similiter in delectante per partes potentiales per totum participatur vel simpliciter vel per redundantiam, & ratione vtriusque tempus habet ſt mensurans, & ratione actus multos habet modos. Similiter ratione materiæ circa quam est delectatio, multas habet proprietates. Et quia in locis sunt delectabilia, sicut & delectàs ex parte, vbi multas habet diuersitates in quibus omnibus est plus & minus & æquale, ratione quarum delectatio habet diuisionem.

Medium mensurans. Et quod quæritur, quid sit mediũ mensurans? Dicendum, quòd primum mensurans dupliciter accipitur. Est enim primum simpliciter, & primum in hoc genere vel illo. Et oportet necessario dici, quòd primum simpliciter est, ad quod prima ratio sumitur mensurandi: & hoc est medium rei. Primum autem in genere, primum est, quod in hoc genere mensurat: & hoc in homine secundum ordinem ad humanum actum & ad humanum bonum, est prima potentia ad virtutem secundum rationem quę est simpliciter, vel secundum participationem: ad illius enim possibilitatem omnia alia mensurantur. Quamuis ergo non sit possibile, quòd duæ vel plures sint mensuræ vnius & eiusdem æquè primæ: tamen nihil prohibet duas esse mensuras: vnam primam, & alteram in genere & proximam. De operatione autem idem dicendum est propter duas causas, quarum vna est, quòd operatio circa passiones in forma est qualitatis

qualitatis passionis: & ideò diuiditur diuisione passionis. Secunda autem est, quòd operatio in motu vel non sine motu est: tempus autem motui adiacet: & ideò operatio in diuisione motus & diuisione temporis diuiditur.

CAPVT IV.

Quod virtus non tantum est medietas, sed etiam coniectura medij.

18. OMnis autem scientia artis respiciendo ad medium, opus suum bene perficit, in medium quantum potest ducens opera artificiata. Cuius signum est, quòd vulgariter consueuerunt dicere quando bene se habent opera artificiata, quoniam neque auferre, neque apponere est aliquid. Hoc autem dicunt quasi superabundantia quidem & defectus ipsum bene corrumpant in artificiatis, & hæc supernemo dictas ipsum bene saluet. Si autem boni artifices ad medium respicientes, quod (vt diximus) nec plus nec minus habet, cuncta operantur: quod tamen minus videtur, quamuis ex hoc artes certitudinem contrahant: virtusque omni arte certior est & melior, quemadmodum natura certior & melior est arte: sequitur necessario, quòd virtus medij coniectatrix est. Hæc autem dico de morali virtute, & non de intellectuali. Moralis virtus circa operationes & passiones: passiones autem & operationes habent plus & minus & æquale, sicut iam dictum est, puta timere, & audere, & concupiscere, & auerti per indignationem, & irasci, & misereri, & vniuersaliter loquendo delectari & tristari secundum omnia in quibus est delectatio & tristitia. Plus autem & minus vtraque non bene sunt. Medium autem quod est quando oportet & in quibus & ad quos & cuius gratia & vt oportet & vt optimum est: & hoc est in virtute. Et similiter autem circa operationes est & superabundantia & defectus & medium. Operationes enim animæ sunt motus, quorum nos domini sumus ad perficiendum vel impediendum vel tenendum in delectationem vel tristitiam. Virtus autem moralis circa passiones vel tristitias est, in quibus quidem superabundantia vitiosa est & defectus vituperatur: medium autem laudatur & dirigitur: virtus autem vtrumque habet, scilicet laudem & directionem: virtus igitur medietas est quædam coniectatrix existens medij. Ars enim certitudinem non habet nisi ex imitatione naturæ. Propter quod Arist. dicit, quòd ars naturam imitatur. Probatum autem est de natura in libro de memoria & reminiscentia, quòd naturæ nec abundat superfluis, nec deficit in necessariis. Natura igitur certa est contingendo medium: propter quod nec digitum sextum facit in manu, nec quatuor contenta est. Ars igitur imitando naturam medium necesse est contingere, sicut & prouerbium superius inductum ostendit. Virtus autem in medio est, natura quidè incertior, & certior arte: eò quod sicut Tullius dicit, virtus moralis naturam imitatur, & in modum naturæ inclinat

2. physico. tex. com 22.

in medium, quod ars non facit. Ars enim per rationem inuestigat medium, quod vt certum semper natura contingit. Virtus autem subiectum quidem rationale habens vel simpliciter vel secundum participationem, & habitus existens in modum naturæ tendendo in medium, imitatur naturã, & ex subiecto coniecturando conuenit cum arte. Plus ergo conuenit cum natura, quam ars, & sic certior est, quam ars: præcipuè cum illud quod formale est in morali virtute, in modum naturæ fit: & id quod coniecturale est, parum & parum fit, sicut in antehabitis dictum est, quod non nisi determinat actum, & quibus circunstantiis est actus. Patet igitur, quòd virtus arte certior est in contingendo medium. Patet etiam, qualiter virtus coniecturatrix est medij.

Dubitatio. Hoc autem quidem negant dicentes medium non esse nisi intermedium extremorum. Vnde cuius extrema non sunt, medium non est: extrema autem omnia finita sunt: quod enim infinitum est, extremum non habet. Si igitur ponamus extrema fortitudinis quæ sunt abundantia audaciæ & defectus, & abundantia timiditatis & defectus: & abundantia audaciæ non stat in aliquo vno vltra quod non possit plus. Similiter & abundantia timiditatis, & eodem modo de defectu audaciæ & defectu timiditatis. Extrema ergo finita non sunt: infinitorum autem nõ est accipere mediũ. Virtus igitur nec medium videtur esse, nec coniecturatrix medij.

Et ad hæc quidem responderi posset, quòd hæc obiectio non procedit eò quod non hic quærimus medium secundum rem, sed quoad nos. Medium autem secundum rem inter extrema finita est: quoad nos autem medium non oportet, quòd habeat extrema finita. Sed hæc responsio non sufficit quæstioni: quia per eam non scitur qualiter virtus in mediocritate sit consistens & coniecturatrix medij. Propter hoc

Responsio.

dicimus, quòd medium quoad nos nullo modo potest dici medium per participationem vel compositionem extremorum: nec etiam medium quod sit inter extrema siue per distantiam siue per alium modum appropinquationis ad vnum extremorum & elongationis ab altero. Nec medium sumi potest per aliquam comparationem ad extremum: eò quod extremum nullum sit in eo quod est infinitum. Si autem medium esset per compositionem vel participationem extremorum, medium virtutis de necessitate esset compositum ex duabus malitiis, quod valdè inconueniens est, cum virtus sit simpliciter bonum & optimum & simpliciter bonum in ordinatorum genere ad ipsam. Si enim verò medium esset intermedium duarum malitiarum per æquidistantiam, per maiorem recessum ab vno & accessum ad alterum necessario sequeretur (cum omne quod mouetur, prius sit in medio, quam in extremo) quòd ille qui mouetur de malitia in malitiam, in medio motus esset in virtute, & esset virtuosus & bonus, quod valdè inconueniens æst. Adhuc autem si diceretur, quòd medium esset per abnegationem extremorum: cum omnis negationis causa sit affirmatio: omne enim quod negatur de aliquo, propter hoc

negatur : quòd oppoſitum illi vel diſparatum affirmatur de eodem: oportet ergo, quòd malitiæ poſitæ eſſent & determinatæ & finitæ quæ abnegarentur de illo: ſicut neutrum medium dicitur eſſe inter maſculum & fœmininum: quia eſt informe neutrius formam habens. Malitiæ autem omnes ſecundum quod malitiæ ſunt, infinitæ ſunt, & non ſtant vnquam in aliquo ſicut in extremo. Per abnegationem ergo illarum non accipitur medium. Relinquitur ergo, quòd extrema accipiantur ad medium, & medium non ad extremum. Nihil enim determinatum eſt niſi medium in bono: & extrema iterum ad medium non dicuntur extrema, quia non habent vltimum: ſed dicuntur abundantia & defectus ſuper medium vel à medio: quorum tamen vtrumque eſt infinitum in abundando & deficiendo.

Hoc ergo modo extrema dicuntur elongationes in medio: medium autem dicitur per participationem extremorum, vel interpoſitionem, vel determinatam vel infinitam abnegationem. Et ſi dicuntur per elongationem à medio: cum vna ſit elongatio diſtantium terminis differens, ſicut elongatio inter a. & b. tanta eſt ab a. in b. quanta à b. in a. ſic medium elongatur à diſtantibus, & per negationem talis elongationis à proportione medij quoad nos medium dicitur in virtute. Multa enim ſunt media quæ non per participationem dicuntur extremorum, ſicut medium in artibus, quòd nec plus nec minus habet: quod non intelligitur, quòd nec plus nec minus habeat de vtroque contrariorum, ſed potius quod nec plus habeat de abundantia & defectu ſuper medium: quæ tamen abundantia & defectus infinita. Et ſic eſt medium naturæ. In continuis intermedium quidem eſt in proportione ſpatij & motus & temporis: & tamen non eſt compoſitum ab extremis ſecundum rem: quamuis rationem habeat vtriuſque extremorum inquantum eſt principium & finis. Similiter medium in diſcretis quod maximè eſt medium, non eſt niſi quod excedit & exceditur: & ſi aliquid addatur ei de extremis, iam medium non erit: ſeptem enim non ſunt media inter decem & duo, ſimiliter nec quinque. Sed verum eſt, quòd diſſimile eſt, quòd extrema in diſcretis poſita & determinata ſunt. In moralibus autem ſunt elongationis infinitæ & penitus indeterminatæ, non quidem ab extremo, ſed à medio. Et hoc eſt quod dicunt grammatici, quòd malum, peius, peſſimum, non comparatur per acceſſum ad ſummum malum, ſed per infinitum à bono receſſum. In circulo etiam medium quamuis habeat extremum circumferentiam, tamen non componitur ex circumferentiæ vna & alia parte, ſed potius per æqualem à circumferentia elongationem. Et propter quod ſi quantitas elongationis circumferentiæ determinari debeat, determinatur per centrum, dicendo, quòd tanta eſt circumferentia, quanta eſt circũductio ſemidiametri, cuius punctus immobilis in centro, mobilis circumductus deſcribit circumferentiam: & elongatio hæc ſecundum potentiam non eſt finita, cum tamen medium ſemper æqualiter diſtet. Si enim demus ſemidiametrum protrahi in infinitum ex vna parte qua habet punctum mobile, eò quod omnis recta linea protrahitur in infinitum in continuum & directum, vt dicit Euclides, erit centrum ſemper æqualiter diſtans. Elongationes autem ab eo erunt in infinitum non tantum per multiplicationem linearum à centro exeuntium, ſed etiam cuiuſlibet elongationis lineæ.

CAPVT V.

De cauſa propter quam virtus eſt in bono, & propter quam eſt circa diffi. illimum, & de concluſione & collectione diffinitionis virtutis.

19. *Malum eſt infiniti, bonum uero finiti.*

ADhuc autem ex prædictis patet, quòd peccare quidem multis modis contingit. Malum enim vt Pythagorici exiſtimauerunt, in ſiſtichia eſt infiniti: in qualibet enim elongatione infinitum. Bonum autem in ſiſtichia eſt finiti: dirigere enim non eſt niſi vno modo, ſicut patet per antedicta. Ideò malum quidem eſt facile: bonum autem difficile. Facile quidem non eſt contingere ſignum ſiue punctum medium: hoc enim contingit per omnem modum elongationis à medio. Difficile autem valdè eſt contingere medium: hoc enim non contingit niſi vno modo, per rationem ſcilicet circuli æquilateri, & per ſuppoſitionem, ſcilicet quod lineæ rectæ à centro ad circumferentiam protractæ ſint æquales. Patet igitur, quòd malitiæ quidem ſunt tam ſuperabundantia quam defectus. Virtus autem eſt medietas per hanc quæ dicta eſt medij proprietatem. Boni quidem enim ſumus ſimplici & vno modo. Mali autem ſumus omnifariam. Quæ omnia patent ex prædictis, quòd per omnem modum elongationis à medio ſumus mali.

20. *Diffinitio virtutis.*

Eſt ergo virtus per diffinitionem habitus electiuus in medietate exiſtens quoad nos determinata ratione, & vt vtique ſapiens determinabit. Et per hoc quidem quod dicitur, habitus, ab his quæ dicta ſunt in anima paſſionibus & potentiis ſeparatur. Per hoc autem quod dicitur, electiuus, ab habitibus intellectualibus ſeparatur, qui nihilominus per virtutem electionis operantur, ſed omnis virtus eorum eſt in ratione & ſyllogiſmo. Per hoc autem quod dicit, in medietate exiſtens, quod intelligitur in medietate duarum malitiarum, ſeparatur à quibuſdam paſſionibus, quæ licet medietates habeant, tamen non ſunt medietates duarum malitiarum, ſicut verecundia & nemeſis. Quia quamuis verecundari ſit quantum & vbi & quando oportet: tamen multum verecundari non eſt malitia, & ſic medium duarum malitiarum. Quod autem dicitur, medium quoad nos, diuidit virtutem ab his quæ media ſunt ſecundum rem. Quod autem dicit, determinata ratione, virtutem diuidit à malitia: quia licet malitia ab electione fiat, tamen non ſic determinata ratione, ſed vel errore rationis,

rationis, vel quia ratio ſuccumbit. Quod autem vltimo ponitur, vt vtique ſapiens determinabit, completium eſt diffinitionis. Sapientis eſt enim de ſingulis prout res ſe habet reddere rationem: & quia medium in ſingulis variatur, oportet quòd per ſapientis determinetur rationem.

Ex his igitur patet, quòd finitum ſit cauſa boni: eò quod in moribus nihil finitum eſt niſi medium: virtutem in medio eſſe, cauſa eſt virtutem bonum habitum eſſe. Virtus autem medietas eſt duarum malitiarum: vnius quidem ſecundum ſuperabundantiam dictæ, alterius autem ſecundum defectum. Et adhuc ad virtutem comparate quaſdam quidem malitias neceſſe eſt deficere: quaſdam autem ſuperabundare à medio quod eſt in eo quod oportet & quando & vbi, tam in paſſionibus, quam in operationibus. Virtutem autem conſtat medium & inuenire & eligere. Propter quod ſecundum ſubſtantiam diffinitiuam quidem & rationem quid eſt eſſe dicentem, virtus eſt medietas. Secundum optimum autem & bene virtutis, virtus eſt extremitas. Ex prædictis enim patet, quòd virtutem eſſe in medio, cauſa eſt, quòd virtus ſit finiti: & virtutem eſſe finiti, cauſa eſt virtutem eſſe in ratione boni & optimi, quod ſolum eſt extremi forma & ſitu & ratione determinatum in optimo. Virtutem ergo eſſe in medio, cauſa eſt virtutem eſſe in extremo ſecundum bonum & & optimum: & cum hoc ſit humanæ potentiæ difficillimum & vltimum: vltimum autem potentiæ ſit virtus, ſicut iam ſuperius habitum eſt: virtutem eſſe in medio, cauſa eſt virtutem eſſe virtutem. Optimè ergo determinata eſt virtus per hoc quod eſt in medietate conſiſtens habitus.

CAPVT VI.

Quod non omnis paſſio vel operatio ſuſcipit medietatem.

21. *Affectus & actus per ſe mali.*

NOn autem omnis ſuſcipit operatio, neque omnis paſſio medietatem. Quædam enim mox nominata, in ipſa nominis ratione conuoluta & excepta ſunt cum malitia, puta gaudium de malo, inuerecundia, & inuidia in paſſionibus: in operatione autem adulterium, furtum, homicidium. Hæc enim omnia & quæcunquè talia dicuntur ſecundum ſeipſa, ſunt mala, ita quòd in ipſa nominis ratione malitiam concipiunt. In talibus ſuperabundantia ipſorum & defectus non vituperantur ſecundum quod ſuperabundantiæ ſunt vel defectus, ſed à forma ipſa & nomine vniuerſaliter & in totum vituperabilia ſunt. Non eſt enim vnquam circa hoc dirigere, ſed ſemper peccare. Non ſunt talia quæ bene vel non bene fiant. Bene quidem in eo quod vt oportet & quando & quomodo fiant. Male autem in eo quod vt non oportet & quando & quomodo, ſed ſimpliciter & vniuerſaliter facere quodcunque talium, peccare eſt. Quicunque ergo tribuit talibus mox nominatis medium, ſicut iniuſta facere, & timere & incontinentem eſſe, ſi dicantur habere medietatem & ſuperabundantiam & defectum, ſimile quid facit ac ſi intendat medietatem eſſe in eo quod totum ſuperabundantia eſt, & medietatem eſſe in eo quod totum defectus eſt. Ex hoc enim ſequitur, quòd medietas ſit ſuperabundantiæ, & quòd medietas ſit defectus: & vlterius, quòd ſuperabundantiæ ſit ſuperabundantia, & defectus defectionis: & hoc ibit infinitum.

Sicut enim in antehabitis habitum eſt, quædam ſunt per ſe bona, & quædam per ſe mala. In primo autem modo dicendi per ſe prædicatum eſt in ratione ſubiecti. Per ſe ergo mala ſunt, in quorum diffinitione cadit malitia in ipſo nomine, ſicut adulterium quod diffinitiuè eſt tranſgreſſio thori legitimi. Tranſgreſſio autem thori legitimi eſt malitia. Et ſic in diffinitione adulterij malitia includitur. Et ſic eſt in aliis per ſe malis, ſicut eſt furtum, homicidium, & alia huiuſmodi. Et illa nunquam poſſunt habere medium: quia (ſicut diximus) in medietate eſſe, eſt cauſa bonum eſſe. Adulterium autem nunquam poteſt fieri bonum nec reſpectu bene: & ſi haberet medietatem, tunc illius medietas haberet ſuperabundantiam: & cum totum ſit ſuperabundantia, erit ſuperabundantia ſuperabundantiæ, ſicut dictum eſt in conſequentia: & ibit in infinitum. Ad hoc enim virtus coniectatrix medij eſt, quod vi bona ſua elongetur à malitiis: vnde in malitia ſumptum medium nõ elongat à malitiis, ſed potius locat in medio earum. Propter hoc enim virtus arte certior eſt, quòd melius quam ars cauſam boni attingat: quia licet ars ſit cum ratione, tamen ratio artis fallibilis eſt, virtus autem imitatur naturam quæ non fallit, eò quod natura intelligentiæ opus eſt, infallibiliter ad finem directa: & quod ſic infallibiliter tangit cauſam boni, nunquam eſt in hoc quod in toto & per ſe malum eſt. Vnde quemadmodum per ſe boni, ſicut temperantia, & fortitudo, non eſt aliqua medietas, neque aliqua ſuperabundantia, & defectus: propterea ſi hoc eſſet, ſequeretur, quòd idem medium æquali ratione eſſet & extremum: quod eſt inconueniens, aliud enim nomen & alia ratio eſt medij & extremi: ita neque illorum quæ per ſe mala ſunt, eſt aliqua medietas, nec aliqua ſuperabundantia, nec aliquis defectus: ſed quocunque modo vnumquodque illorum operatum eſt, vitioſum eſt. Vniuerſaliter enim loquendo neque ſuperabundantiæ, neque defectus medietas eſt neque etiam eius quod per ſe medietas, aliqua ſuperabundantia, vel aliquis defectus: quia aliter ſicut & cauſa boni ineſſet per ſe malo, & cauſa mali eſſet in per ſe bono. Virtus autem duarum malitiarum dicitur media, quarum vtraque habet abundantiam & defectum per elongationem à medio. Malitiæ enim illæ conſiderantur dupliciter, ſcilicet formaliter, & materialiter. Sed formaliter quidem determinatur à priuatione boni: eò quod aliam formam non habeat nec malum dicitur, niſi quia adimit bonum. Materialiter autem accipiuntur prout ſunt in operationibus & delectationibus & triſtitiis, circa

quas sunt, & sic habent formas qualitatis operum & passionum secundum quod vna dicitur fornicatio, & altera adulterium, & sic de aliis.

Obiectio. Et si obiiciatur, quòd materia non dat formam, & nomen. Dicendum, quod est materia ex qua fit res in ipsa re saluata vt subiectum: & hæc non dat nomen, nec rationem, nec formam. Et est materia circa quam est res: & hæc in omnibus voluntariis est finis voluntatis in ipsa voluntate & dispositione voluntatis, & finis ab ipsa sic accepta: hoc enim verius dicitur obiectum & mouens, quam dicatur materia. Sic enim dicimus, quòd fornicator finem & mouens habet delectabile in meretrice, & adulter in adultera, & sic de aliis: & hoc modo qualitates in anima effectæ sunt dispositiones contrariæ, vel subcontrariæ, vel alias diuersitates habentes & sunt finitæ. Per rationem autem malitiæ non sunt finitæ per aliquam formam, sicut ex antecedentibus est manifestum: & illam corruptionem priuationis concipiunt in ipso nomine: & ideò ita coniuncta sunt malo, quòd non possunt vnquam bene fieri.

Obiectio. Et quod obiicitur de Platone, quod dixit medico mentiendum esse in pharmaco, ne pharmaca al horreat infirmus: & quod Crisias dicit, parcendum esse adulteræ quæ in sinu prodidit tyrannum: non ideò dictum est, quòd mendacium & adulterium possint vnquam bene fieri: sed quia ciuiliter malum quod factum est, bono aliquo potest redimi, ita quod in condemnationem legislatoris non incidit. Multa enim mala hoc modo ciuiliter redimuntur, quæ tamen semper mala erunt & sunt, nec redimerentur si mala non essent. Patet igitur, quòd malum priuatione bono opponitur: & sic bonum & malum non dicuntur nisi per elongationem à bono, & non per accessum ad aliquam formam mali. In dispositionibus autem accepta quæ causantur ex operibus & obiectis, nihil prohibet ea opponi contrariè: & sic dicunt genera aliorum existentia, primas enim formas habent contrariorum: & hoc modo nihil prohibet malitiam à malitia distare plus quam à medio, cum tamen secundum defectum & priuationem boni non vna malitia vel aliqua, sed omnis distat à bono.

Dubitatio. Si autem quæritur, cum bonum finitum sit, & malum sit ademptio boni, & malum possit totum tollere bonum finitum: & tunc stat malum quasi in vltimo sui & supremo: & ideò videtur esse falsum quod dictum est, quod sit infinitum. Dicendum, quòd bonum in omni bono secundum suam formam duplex est, scilicet secundum actum, & secundum suam potentiam. Potentiam autem diximus in præcedentibus inchoationem formæ, per quam aptatur materia vt secundum actum forma efficiatur in ipsa, sicut est in visu circa oculum. Visus enim vocatur quando primo inchoat figura oculi, & fouea in qua voluitur oculus, & dispositio genarum, & cætera quæ ad ipsum respiciunt: quæ si omnia tollantur, non solum visus, sed etiam cæcitas destruitur: eò quod destruitur aptitudo ad visum, & cæcitas non est nisi in aptis natis videre. Per omnem eundem modum est in malo. Hoc enim non est nisi in bono quod adimit: & si adimat totum bonum secundum actum & aptitudinem, sequitur, quòd malum non sit malum, sicut malum moris non est in lapide qui nullum habet ordinem vel aptitudinem ad bonum. Et hoc est quod dicit Arist. quòd malum omnifariam etiam seipsum destruit. Cum autem dicat Dionysius, quòd malum animæ est circa rationem esse, & ratio essentialis animæ aptitudinem & ordinem dicat ad bonum, hæc aptitudo saluatiua ratione potentiæ erit infinita: quia quantumcumque corrumpatur, dummodo aliquid eius saluetur, & aptitudinem haber, & ad bonum respicit, & respectus ad bonum est aliquid boni: & ideò per infinita mala successiua facta nunquam in toto adimitur bonum, nisi totum subiectum mali destruatur: & tunc ipsum malum destructum est. Et hæc est causa quare nihil est summè malum, & quod nihil est malum nisi ademptum & particulatum & diminutum bonum: quia licet adimat totum sedum actum, nunquam tamen potest adimere totum secundum potentiam & secundum ordinem ad bonum, ratione manente secundum quantulamcumque modicam portiunculam ipsius: & si ratio tollatur, iam non est malum: positum enim est, quòd nihil est malum animæ nisi contra rationem. 4. eth. c. 12

Responsio.

CAPVT VII.

Qualiter diffinitio data secundum singula aptatur.

22. OPortet autem id quod dictum est de diffinitione virtutis, non solum vniuersaliter dici de virtute secundum quod virtus est, sed etiam id quod vniuersaliter dictum est, oportet aptare his quæ secundum singularia sunt. In his enim sermonibus qui circa operationes sunt, vniuersales quidem sermones & diffinitiones communiores sunt, & in decursu syllogistico principia sunt particularium, ex quibus ipsa particularia cognoscuntur. In operabilibus autem particulares sunt veriores. Volentes enim purgare choleram, certitudinem purgandi accipientes non accipimus ex vniuersali, vt dicamus, quòd omne calidum liquefactiuum humidi & motiuum: scamonea autem calida, & cholera est humida: hoc enim esset per philosophiam curare corpus: sed dicimus, quòd scamonea purgauit choleram in Callia & in Socrate ex eadem laborantibus causa. Et in hoc accipimus certitudinem, quòd & in Platone purgabit. Operationes enim sunt circa singularia: & ideò oportunum est principia operationum concordare in his quæ particularia sunt. Sumendo ergo hîc quæ dicta sunt de diffinitione virtutis ex descriptione singulorum summatim accepta per ordinem enumerationis potius quam per ordinem executionis: & quia virtus potentia, vt dicit Boëtius, est fortitudo, & passiones illatæ circa quas est fortitudo, magis habent rationem passionum

sionum quam aliæ passiones, illud primò de fortitudine isto modo ostendamus.

De fortitudine.

23. Circa timores quidem igitur & audacias fortitudo medietas est duarum passionum, quarum vna est audacia, altera autem timiditas vocatur: & vtraque propriam habet superabundantiam & proprium defectum. Eorum autem qui superabundant, qui quidem in timiditate superabundat Græcè innominatus est. Multa enim sunt innominata in mediis & in extremitatibus. Latinè autem formidolosus, qui formidat etiam ad sonum folij volantis. Qui autem in audere superabundat, & in sermone dicitur audax, proprie autem dicitur præceps. Qui verò in timere quidem superabundat, in audere autem deficit, timidus vocatur. Vt autem hæc melius intelligantur, notandum, quòd audacia & timor passiones sunt animæ: & timor quidem fuga est æstimati terribilis, & audacia est progressio ad terribile sustinendum vel ad operandum quod factum magnum est & difficile. Passioni autem quæ timor vocatur, priuatiuè opponitur ea quæ Latinè dicitur intimiditas, & Græcè afobia ab a quod est sine, & fobia, quod est timiditas. Audacia autem timori opponitur contrariè, quamuis & ipsa audacia quid habeat quod sibi opponitur priuatiuè, sed est innominatum, licet communi nomine inaudacia vocetur. Manifestum autem est, quòd intimiditas sequitur audaciam: sed non conuertitur consequentia ex necessitate consequentiæ: & hoc est propter hoc: quia inter timorem & audaciam est medium. Vbi autem medium est, non sequitur consequentia de contrario ad contrarium respectu eiusdem subiecti: & ideò non sequitur ad intimiditatem audacia: quia fortis qui in medio est, intimidus est, & tamen audax non est. Similiter ad priuatiuè oppositum audaciæ quod est inaudacia, non sequitur necessariò timor. Non enim sequitur, est inaudax, ergo est timidus: sed è conuerso, ad timorem scilicet sequitur, quòd non sit audax. Ex quo patet, quòd superabundantia in priuatiuè oppositò est defectus eius cui opponitur priuatiuè. Verbi gratia superabundantia in timiditate defectio & priuatio est in timore. Nimiis est intimidus, qui minus timet quam oportet. Fortitudo autem medium est in timore & audacia: fortis enim est, qui fugit quæ fugienda sunt, quando oportet, & vbi, quomodo, &c. Et fortis qui non fugit quæ non fugienda sunt, quando oportet, & vbi, & similiter in cæteris circunstantiis. Similiter autem fortis, qui in audendo progreditur ad terribilia quando, & vbi, &c. Et fortis qui non progreditur ad quæ non progrediendum est quando, & vbi, &c. Omnibus optimis circunstantiis obseruatis ipse est verè fortis, & medium obseruat in duabus passionibus contrariis, scilicet inter extrema duarum passionum, quæ sunt timor & audacia. Ille enim medius inter plus timentem, & minus timentem, quàm oportet, & quando oportet, & vbi, &c. Medius etiam est inter plus audentem & minus audentè quando oportet, & quomodo, &c. Tamen sciendum est, quòd audacia & audax, & timor & timidus, dupliciter dicuntur. Communiter enim loquendo significant passiones timores & audaciæ secundũ generales intentiones suas & dispositiones ipsas quibus disponitur homo ad audendum & timendum. Strictè autem accipiendo significant superabundantias in dictis passionibus & dispositiones quæ sunt secundum abundantias. Similiter priuatiuè dicta, sicut intimidus, & inaudax, dupliciter dicuntur: priuatiuè enim dicta generaliter significant priuatam passione timoris generaliter dicta, vt est ille qui non timet quæ non oportet timere, sicut fortis. Specialiter autem dicta significant priuationes superabundantiæ timoris: & secundum hunc modum intelligẽdum in passionibus & dispositionibus, siue priuatiuè & contrariè oppositis & ad seinuicem & ad medium.

De temperantia.

Circa delectationes autem innatas & tristitias innatas non omnes medietates & excellentiæ sunt nominatæ: circa tristitias tamen minus nominatæ sunt, quam circa delectationes. Medietas autem in his est temperantia, superabundantia autem est intemperantia. Deficientes autem circa delectationes non multum inueniuntur. Propter quod & isti nomen proprium non sunt sortiti: tamen dicuntur insensibiles, quia sensum delectationis non habent. Cum enim nomina imponantur à rerum proprietatibus quæ afficiunt nomen imponentem, ea quæ rarò vel non fiunt, impositorem nominum non afficiunt: & ideò nomine carent. Delectatio enim circa quam est temperantia, secundum tactum est: & ideò omnia afficit animalia, & superabundantiæ nomina habet, quæ ad commune nomen tantum luxuriæ reducuntur. Defectio autem in delectationibus tactus innaturalis est: & ideò nomen non habet: quia non prouenit nisi ex nimia peruersitate complexionis. Tristitia autem in talibus prouenit vt maximè ex absentia delectabilium: & ideò etiam abundantia tristitiæ in talibus, & defectio in abundantia quidem nomen non habet. In defectione autem nomina habet, sicut gastrimargus, de quibus inferius pertractabitur. Medius autẽ in his passionibus reperatus vel castus vel sobrius vocatur.

De liberalitate.

Quoniam verò virtus moralis non tantum est circa passiones, sed etiam circa operationes quæ sunt circa res exteriores ad vsum hominis relatas, ideò circa dationem pecuniarum & acceptionem siue lucrum medietas est quidem liberalitas, superabundantia autem prodigalitas, & defectus illiberalitas: quamuis verè loquendo in vtroque istorum superabundantia sit & defectus. Contrario autem modo etiam hîc superabundant & deficiunt prodigus enim quidem in tribuendo superabundat, in accipiendo autem siue lucrando & retinendo deficit. Illiberalis autem è contra in accipiendo siue retinendo abundat, in tribuendo autem deficit: & hoc dicimus capitulatiter: quia nunc nisi tantum istas medietates enumeramus, vt virtutem in omnibus esse ostendamus, quod nobis typo & capitulariter, hoc est, summatim dicere sufficit: & tali sermone hic contenti

tenti sumus. Posterius autem in 4. lib. certius & subtilius sigillatim de his determinabitur.

De magnificentia.

Circa pecunias autem sunt & aliæ dispositiones & habitus & operationes, quam circa quas est liberalitas. Magnificentia enim quædam medietas est, qua dispositus magnificus dicitur. Magnificus autem differt à liberali. Magnificus enim est circa magnas donationes. Liberalis autem est circa paruas & communes vel indifferentes. In his autem superabundantia Græcè vocatur apyrocalia ab a quod est sine, & pyr quod est ignis, & calos quod est pulchrum vel bonum, quasi sine pulchro igne. Ignis enim omnia deuastans non est pulcher. Et alio nomine Græcè vocatur banausia, quod interpretatur incendium: & banausus dicitur qui omnia quæ tangit, consumit, sicut tacta sint incendio. Defectus verò in his paruificentia, Græcè autem inctrepeia. Hæ autem dispositiones differunt à dispositionibus quæ sunt circa liberalitatem. In quo autem differant, in quarto lib. huius voluminis determinabitur. Videtur, quòd liberalitas & magnificentia non nisi per accidens differant, sicut magna donatio & parua. Sed ad hoc patet responsum per antedicta. Hæc enim accipiuntur vt fines voluntatum: & quia in voluntate alius finis est magnum quam commune, ideò aliam facit speciem virtutis. Delectatur enim magnificus in magna donatione vt magna est, & non vt donatio est: quinimo contemnit donationem nisi magna sit.

De magnanimitate.

Partis autem irascibilis in anima obiectum quidem est altum, actus autem ira. Obiectum igitur eius est circa honorem, & circa inhonorationem honori oppositam. Medietas autem in his vocatur magnanimitas, qua seipsum quilibet dignificat dignis sibi & congruis honoribus. Superabundantia autem excedens, quæ est appetitus honorum non congruentium Græcè vocatur caymores, & Latinè vocatur ambitio. Deficientia autem siue defectio qua aliquis etiam si dignos honores negligit, vocatur pusillanimitas.

De Philotimia.

Sicut autem diximus, quòd magnificentia se habet ad liberalitatem in eo quod magnificentia est circa magnas donationes, liberalitas autem circa paruas: ita se habet etiam circa magnanimitatem. Aliquid enim eius est circa honorem magnum, & aliquid circa paruum vel communem vel indifferentem: & qui circa magnum est, proprie magnanimus vocatur. Magnanimus enim est, vt dicit Arist. qui seipsum magnis dignificat dignus existens. Honestus autem qui seipsum communi honore dignificat. Est enim vt oportet appetere honorem, & est magis quam oportet appetere, & est appetere minus quam oportet. Ergo qui superabundat desideriis honorum, aliquando dicitur philotimus à philos quod est amor, & timos quod est honor, quasi abundans amore honorum. Qui autem deficit, vocatur aphilotimus ab a, quod est sine, & amore honorum, quia non curat honores sibi congruos. Medius autem inter hos innominatus est proprio nomine, & dispositiones quibus disponimur in ista passione, etiam innominatæ sunt propriis nominibus. Verumtamen communiter loquendo dispositio philotimi dicitur philotimia: & propter conuenientiam medij cum extremis, extrema contendunt de nomine medij: sicut in duabus terris circa terminum communem habitantes contendunt de media regione, eò quod affinis est vtriusque. Et ideò nos medium in appetendo honores, aliquando vocamus philotimum, quia appetit honores congruos: aliquando autem eundem vocamus aphilotimum, quia despicit honores non congruos. Et aliquando laudamus philotimum quasi medium: & aliquando laudamus eum vt aphilotimum, quia despicit honores non congruos. Propter quam autem causam hoc facimus, in his quæ deinceps sunt in hac scientia in 4. lib. dicetur. Nunc autem de reliquis habitibus moralium virtutum enumerando dicamus secundum iam à nobis enarratum modum.

De mansuetudine.

Est autem & circa iram quæ est appetitus irascibilis in vindictam, & superabundantia, & defectus, & medietas. Cum autem ferè omnia innominata sint, medium in ira mansuetum dicimus. Medietatem autem qua disponitur mansuetus, mansuetudinem vocamus. Extremorum autem qui quidem superabundat in ira, iracundus vocatur communiter, proprie autem furiosus. Malitia autem qua disponitur, vel iracundia vel furor vocatur. Qui autem deficit in ira, vocatur inirascibilis, & propriè improuocabilis. Defectio autem à qua disponitur, vocatur inirascibilitas, siue improuocabilitas: de quo est prouerbium, quòd si capite eius nuces contunderentur, non prouocaretur.

De veritate, eutrapelia, & amicitia & sine gratia.

Sunt autem & aliæ tres medietates homini competentes secundum quod est ciuile animal per naturam in conuictu & societate hominum conuersatus: & hæ tres medietates habent quandam similitudinem adinuicem: cum tamen differant formis & in differentiis propriis. Omnes quidem enim conueniunt in hoc, quod sunt circa verborum & operationum rationem, qua scilicet conuiuimus & communicamus communi hominum societate. Differunt autem: quoniam vna quidem est circa verum quod est in tali hominum communicatione verborum & operum. Alia autem est circa delectabile quod est in verborum & operum communicatione. Et eius quæ est circa delectabile, vna quidem pars est circa delectabile lusu: alia autem pars est in omnibus verbis & operibus quæ sunt secundum vitæ & conuiuatus rationem. Verum autem hic appellamus, non adæquationem sermonum & rerum. Hoc enim non directe in potestate nostra. Sed veritatem vocamus, sicut dicit Arist. adæquationem intellectuum & sermonum & operum secundum quod opera sunt signa intentionum, secundum quod verax dicitur, qui hoc quod habet in corde, sine figmento ostendit

ostendit verbis & operationibus. Ludum autem vocamus iocum liberalem in operibus & verbis. Delectabile autem in verbis & operibus vocamus, quod vnusquisque gratus accepit & acceptat. Dicendum igitur est de his vt magis cognoscamus, quoniam in omnibus mediètas est laudanda & recta: extrema autem neque laudabilia neque recta, sed vituperabilia. Tamen etiam in his multa sunt innominata. Sed tentabimus autem nomina fingere, sicut & in aliis vt manifestiora fiant, & vt manifestius fiat bonum quod consequimur ex ipsis. Circa verum quidem igitur ille qui medius est; verus vocatur vel verax: & medietas qua disponitur, veritas dicitur. Ille enim nihil fingit, sed sicut habet in corde, ita loquitur & facit. Fictio autem, qua quis loquitur aliter & facit quam intendit. Illa quidem quæ ad maius est & superabundantia, vocatur iactantia: & qui disponitur per eam, vocatur iactator attribuens sibi verbo vel opere cuius non habet conscientiam. Fictio autem quæ ad minus & deficientia est, vocatur Græcè ironia: & qui disponitur secundum eam, vocatur iron, qui etiam supprimit ne verbis vel factis ostendat, quæ secundum veritatem habet in conscientia.

Circa autem delectabile quod quidem in ludo est, medius quidem vocatur Græcè eutrapoles: & dispositio qua disponitur Eutrapoleia ab eu quod est bene, & tropo tropas quod est verto vertis, quasi bene vertes sermonem & opera ad placentia & ad iucunditatem conuiuentium. Superabundantia autem in omnibus sermonibus & operibus lusiua, etiam ad conuiuentium fastidium, vocatur bomolochia: & qui habet eam, vocatur bomolochos à Græco bomos quod est triplum, & locos quod est custos: & dicebantur milui qui garrientes in triplis sedebant, obseruantes intestina & exta sacrificiorum immundissima, in quibus delectarentur: ita & isti intantum delectantur in ludis verborum & operum, quod etiam immundos tanquam delectabiles rapiunt ludos. Qui autem in ludis deficit verborum & operum, vocatur agroicus: & habitus quo disponitur, vocatur agrochia, quasi agrestis quidem in nulla iucunditate cum conuiuentibus conueniens.

Circa reliquum autem delectabile quod est in vita conuiuentium, quorum fine ludis aliquis dulcis & gratus conuiuentibus est in verbis & operibus, ille quidem qui vt oportet & quando confidelectabilis est conuiuentibus, Græcè quidem vocatur amicus, Latinè autem melius vocatur gratus: & medietas qua disponitur, vocatur vel amicitia vel gratia. Qui autem superabundat in his, siquidem nullius vtilitatis gratiâ placere quærit, vocatur placidus: si autem vtilitatis alicuius sui hoc fecit gratia, vocatur blanditor. Qui deficit & in omnibus indelectabilis est verbis & factis, vocatur litigiosus & discolus, quasi incultus & contra omnes decertans.

De verecundia.

24. Non tantum autem in habitibus sunt medietates & superabundantiæ & defectus, sed & in passionibus quibusdam, & in his quæ circa passiones sunt, medietates quædam sunt. Verecundia enim virtus quidem non est, sed passio. Laudatur tamen verecundus: verecundia enim fuga turpitudinis est. In his enim quæ circa verecundiam sunt, quidem est medius qui communi nomine verecundus vocatur. Qui autem superabundat & ad omnia verecundatur, vocatur cataplex à cata quod est videre, & plico cas: qui ad omnia apparentia plicatur fugiens in seipsum & abscondens se. Qui autem deficit vel nequaquam verecundatur in aliquo, communiter quidem vocatur impudens, proprie autem vocatur frontosus: medius autem inter hos communiter verecundus vocatur.

Cum autem verecundia passio sit, & superius probatum sit, quod passiones nec laudabiles nec vituperabiles sint, hic autem dicatur, quòd verecundia laudabilis sit, videmur contradicere nobisipsis: nisi quod duo hic addimus. Vnũ quidem quod diximus, quòd medium & extrema ista circa verecundiam sunt, circa passionem autem bene esse virtus & vitium & laudabile & vituperabile. Adhuc autem diximus hic quod est verecundari vt oportet & quando: & hoc est passionem mensurare & ordinare. Quamuis ergo passio in eo quod passio, nec laudabilis, nec vituperabilis sit: tamen mensura & ordo passionis, & ex opposito immoderatio & inordinatio, laudabilia vel vituperabilia sunt. *Obiectio.* *Responsio.*

De nemesi.

Nemesis autem Græcè vocata, medietas est inuidiæ & epichairecachiæ: dicta ab epi quod est supra, & cairo quod est gaudeo, & cacos quod est malum, quasi supergaudens in malis hominum. Sunt autem ista circa tristitiam & delectationem, quæ fiunt in his quæ accidunt proximis quibus conuiuimus. Nemeticus quidem enim tristatur, quando indignis bene succedit in operibus. Inuidus autem superexcedens hunc, in omnibus tristatur cuicumque bene succedit. Epicairecachus autem tantum deficit à tristando, quòd etiam supergaudet quando mala aduenium proximis. Sed & de his quidem alias in rhetoricis tempus erit dicendi.

Circa ea quæ dicta sunt, notandum est, quòd sicut dicit Arist. in Topic. reprehensor est, qui in malorum tristatur prosperitatibus: & ita nemeticus de quo dictum est, quòd tristatur de indignis bene operatibus vel prosperantibus, proculdubio reprehensor est. Cum autem tristari in aliquorum prosperitatibus eiusdem moris sit cum eo quod est gaudere de aduersitatibus eorum, vt dicit Socrates: inuidia autem est tristitia in bonorum prosperitatibus, vt dicit Arist. in topicis, & in rhetoricis, epicairecachia verò sit gaudium de bonorum aduersitatibus: relinquitur, quòd vnius moris sint hæc duo: ergo non possunt esse extremitates oppositæ secundum superabundantiam & defectum: & non potest nemesis, quæ est tristitia in malorum prosperitatibus, esse medium inter inuidiam & epicairecachiam: & quia inter se non possunt habere medium: eò quod ad vnum & eundem referuntur in more:

Ad

Ad quod soluendum scire oportet, quòd non intendimus dicere, quòd nemesis vera medietas sit inter inuidiam & epicairecachiam: sed intendimus, quòd nemesis est medietas ipsius inuidiæ: & necessario sequitur ex hoc quod est medietas inuidiæ, quòd sit etiam medietas ipsius epicairecachiæ: eò quod hæ sunt eiusdem moris. Dicitur tamen vtraque istarum dupliciter: communiter scilicet, & propriè. Communiter inuidia dicitur tristitia de prosperitatibus omnium. Propriè autem dicitur inuidia tristitia de prosperitatibus bonorum. Inter quas duas tristitias media est tristitia de prosperitatibus malorum quæ est nemesis, quæ est etiam media inter gaudere de malis omnium, & gaudere de malis bonorum, ad quæ duo gaudia communiter & propriè significanda inuentum est hoc nomen quod est epicairecachia. Vnde nemesis duarum malitiarum media est, quarum vtraque habet abundantiam & defectum. In quacunque enim harum medium esse ponatur, sequitur etiam, quòd sit medium in altera. Potest tamen etiam dici, quòd inuidia dicatur superexcellens tristitia in prosperitatibus omnium & epicairecachia superexcellens lætitia in aduersitatibus omnium. Et si hæc duo considerentur ex parte passionum quæ sunt in eis, lætitiæ scilicet, & tristitiæ: tunc sunt contrariæ, & non eiusdem moris: & tunc nemesis directè per positionem medium est illorum. Cum verò nemesis reprehensio sit, & dispositio vel passio reprehensoris: reprehensoria autem pertinent ad iudicium demonstrationum, tractare de nemesi pertinet magis ad rhetorem quam ad moralem. Et ideò de aliis medietatibus supra præinductis sigillatim determinabimus in consequentibus. De nemesi autem in hac scientia de cætero non facimus mentionem. De iustitia autem quia non simpliciter & vno modo dicitur, post hoc in libro quinto diuidentes & distinguentes iustitiam in duo, scilicet commutatiuam, & distributiuam, de vtraque dicemus qualiter sunt medietates. Similiter autem in consequentibus in 6. lib. de rationalibus siue intellectualibus virtutibus erit tractatus.

CAPVT VIII.

De oppositione extremitatum ad medium & ad seinuicem.

25. *Medium extremis & extrema inter se aliqualiter opponuntur.*

TRibus autem dispositionibus existentibus in qualibet malitia & passione, quarum duæ sunt malitiæ & vna medium. Malitiarum autem vna secundum abundantiam est, & alia secundum defectum. Vna autem dispositionum est virtus quæ medietas est. Omnes istæ dispositiones omnibus opponuntur aliqualiter. Aliqualiter autem dicimus: quia secundum veritatem vnum vni opponitur simpliciter. Hæc autem tria opponuntur ad seinuicem, ita quod vnum duobus & duo vni cuilibet: & hoc non potest esse nisi aliquæ formæ circa passionem ponantur, propter quas talis contingit oppositio. Hæ autem formæ sunt commensuratum esse & incommensuratum ad nos. Incommensuratorum autem necessario vnum est excedens ad superabundantiam, & alterum à commensurato deficiens ad defectum. Tunc enim deficiens opponitur excellenti, & è conuerso, secundum vnum genus oppositionis, & incommensuratum commensurato secundum aliud genus oppositionis: & sic vnum pluribus & plura vni opponuntur. Adhuc autem: quia medium non simpliciter, sed aliqualiter est in ratione vtriusque extremi in eo quod conuenit cum vno & conuenit cum alio: & inquantum conuenit cum vno, opponitur cum altero: & inquantum conuenit cum altero, opponitur cum reliquo: & sic aliqualiter & non simpliciter vnum multis opponitur, & multa vni. Diximus enim in antehabitis, quòd per hoc quod virtus circa passiones & operationes est, per hoc positione intermedium est malitiarum. Per hoc autem quod est in medietate quoad nos, extremum est bonum, & extremum positione & ratione. Et per hoc non est intermedium malitiarum, sed ab vtraque malitia perfecta distantia remotum, nullam penitus habens conuenientiam cum ipsis.

Aliqualiter ergo & non simpliciter omnes tres dispositiones omnibus inter se opponuntur. Extremæ quidem enim & mediæ dispositiones adinuicem contrariæ sunt secundum quod in actionibus & passionibus considerantur: media autem contraria est extremis, & è conuerso. Quemadmodum enim æquale quod medium est, ad minus quidem comparatum, maius est, ad maius autem comparatum minus est: ita se habent medij habitus. Si enim comparentur ad defectus, superabundant: si autem comparentur ad superabundantias, deficiunt tam in operationibus, quam in passionibus. Æquale autem hic accipimus non in quantitate absolutè secundum naturam quantitatis accipiendo: sed quia omne æquale ei cui est æquale, æquale est, accipimus æquale commensuratum ei quod est ad nos, sicut & in natura in motu augmenti æquale accipitur: quia sicut dicit Aristot. omnium natura consistentium terminus est, & ratio magnitudinis & augmenti. Et ad hæc æquale sumptum opponitur excellenti & deficienti. Hoc enim conuenit natura & in hoc ducit omnes operationes: & ideò nec abundat superfluis, nec deficit in necessariis. Similiter autem est in arte: eò quod natura virtute certior sit, & virtus certior arte. 0

2 de anima tex. c. 41.

Hæc autem quæ diximus, per inductionem manifesta sunt. Fortis enim ad timidum quidem audax videtur, ad audacem autem comparatus videtur timidus. Similiter autem & temperatus ad insensibilem quidem comparatus videtur intemperatus & luxuriæ deditus, ad intemperatum autem & luxuriosum comparatus videtur insensibilis. Similiter autem liberalis ad illiberalem comparatus videtur prodigus, è contra autem ad prodigum comparatus videtur illiberalis & auarus. Propter quod prouerbium est, quòd extremi sibinuicem proiiciunt medium alter ad alterum. Quia medium in ratione vtriusque est extremorum vtrique

vtrique comparatum. Et ideò communiter loquendo diuersimodè vocant fortem: timidus vocat eum audacem, & audax vocat eum timidum. Et in aliis omnibus dispositionibus moralibus similiter est, propria proportione vniuscuiusque seruata.

CAPVT IX.

Quid maior est oppositio extremorum adinuicem quam ad medium.

26. SIc autem oppositis adinuicem his quæ dicta sunt, maiorem contrarietatem habent extrema adinuicem, quam ad medium. Cuius vna & prima ratio est: quia extrema longius distant abinuicem, quam à medio, quemadmodum magnum à paruo, & paruum à magno longius distant, quam ambo ab æquali. Adhuc autem secunda ratio eiusdem est: quia extrema similitudinem maiorem habent ad medium, quam adinuicem, vt audaciæ ad fortitudinem, & prodigalitatis ad liberalitatem aliqua similitudo est. Extremis autem adinuicem plurima dissimilitudo est. Quæ autem plurimum distant abinuicem, dissimilitudine illa determinantur esse contraria, & magis contraria quæ plus distant, & plurimum contraria quæ maximè distant. Extremorum ergo adinuicem maior est contrarietas, quam extremorum ad medium.

CAPVT X.

Quod dissimiliter extrema opponuntur medio, ita quod vnum plus, & alterum minus.

27. AD medium autem magis opponitur in quibusdam defectio, & in quibusdã magis opponitur superabundantia secundum prædicta, scilicet longior distantia & dissimilior maioris contrarietatis est causa: puta fortitudini quidem non magis opponitur audacia quæ est superabundantia, sed timiditas magis opponitur quæ est defectio, eò quod fortitudini magis dissimilis est quam audacia. Temperantiæ autem non magis opponitur insensibilitas quæ est indigentia, sed magis opponitur luxus intemperantiæ quæ superabundantia. Hoc autem contingit propter duas causas: quarum vna est sumpta ex ipsa re secundum quod virtus est medium. Altera autem sumpta est ex nobis. Illa autem quæ ex ipsa re sumitur, hæc est, quod in hoc quod alterum extremorum medium proximius est & similius est; non possumus illud opponere, sed potius id quod dissimilius est ad medium: puta quia similius esse videtur fortitudini audacia & proximius, quam timiditas: timiditas autem dissimilior est, & magis opponimus fortitudini timiditatem quam audaciam. Cuius ratio est: quia quæcumque plus à medio distant secundum se, hæc etiam magis contraria medio esse

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

videntur. Hæc igitur est vna causa ex ipsa re sumpta, quare vna extremitatum magis medio videtur esse contraria, quam reliqua. Quia medium est quoad nos simpliciter, ideo alia causa ex nobis ipsis est: quia ad quæcunque nosipsi ex dispositione naturali magis nati sumus aliqualiter per inclinationem naturæ vel consuetudinis, hæc magis dicimus esse medio contraria: eò quod magis nos inclinant ad deuiandum à medio: puta quia nosipsi per inclinationem naturæ magis nati sumus ad delectationes innatas nutrimenti & venereorum, ad quæ etiam per consuetudinem inclinamur: ideò facilius mobiles sumus ad intemperantiam luxuriæ, quam ad temperantiam vel insensibilitatem. Quæcunque igitur talia sunt, magis contraria esse dicimus: quia ad illa secundum naturæ & consuetudinis inclinationem facilius fit augmentum, quam ad medium quod est temperantia, vel ad insensibilitatem. Et propter hoc dicimus, quòd luxuria intemperantiæ quæ est superabundantia, magis opponitur temperantiæ quam insensibilitas quæ est defectus: & hæc causa sumitur per esse quod habet virtus in nobis.

Iam igitur probauimus & ostendimus, quòd 28.
virtus moralis est medietas, & qualiter est medietas: & ostendimus quomodo est medietas duarum malitiarum. Vnius quidem secundum superabundantiam dictæ, alterius autem secundum defectum. Et ostendimus, quòd virtus medietas est per hoc: quia est coniectatrix medij: medij dico quod est in passionibus & operationibus. De his igitur sufficienter dictum sit.

Si autem quis considerare velit, quòd extremorum similius sit medietati, consideret quod extremorum magis ponit potentiam operatiuam in vltimo sui & maximo. Hoc enim similius est medietati: quia medietas est extremum in bono & vltimum in posse: sicut potentia irascibilis quæ insurgit in actum, vltimum sui habet magis in audendo. Et per illud determinatur quantum ad sui vltimum. Per timiditatem autem non determinatur potentia, sed defectus eius. Et ideò audacia similior est fortitudini, quam timiditas. In temperantia autem oppositum est. Temperantia enim determinatur in tenendo & abstinendo. Et ideò vltimum potentiæ magis determinatur per insensibilitatem quæ ab omnibus abstinet, quam per intemperantiam luxuriæ quæ à nullis abstinet: propter quod insensibilitas similior est temperantiæ, quam luxus intemperantiæ.

CAPVT XI.

Quod quia difficile est venire ad medium, documentis intendendum est quibus ad medium veniatur.

Difficile est studiosum esse.

DIfficillimum autem est inuenire medium, & valdè studiosum & bonum. In vnoquoque enim medium accipere est difficile. Verbi gratia circuli medium non accipere cuilibet

iustlibet idiotæ, sed est accipere scientis geometriam. Ille enim vel per triangulum æquilaterum statim accipiet, suppositione facta quod lineæ ab eodem centro ad circumferentiam sunt æquales: vel si non per æquilaterum accipiet, accipiet per orthogonum. In orthogoni enim latere quod recto angulo subtenditur, de necessitate erit centrum: eò quod angulus in semicirculo rectus est. Sic autem iratci quidem in genere & qualitercunque cuiuslibet est & facile est, & similiter qualitercunque dare & consumere facultatem expensis valdè facile est. Cui autem oportet dare & quantum & quando & cuius gratia & qualiter, non adhuc facile est neque cuilibet. Hoc enim est bene propter esse in medio, & est rarum propter difficultatem, & est laudabile propter virtutem, & est bonum propter finem. Ad hoc igitur homo indiget documentis qualiter accipiat medium.

19. *Primum documentum.*

Primum documentum sit, quòd propter hoc quod oportet coniectantem esse medium, oportet studiosum niti ad recedendum ab extremo quod est magis contrarium. Si enim recedit ab ipso, appropinquat ad medium. Propinquorum autem & similium facilior est tranmutatio ad inuicem: quemadmodum Circes monebat fieri hoc dicens suo discipulo, Custodi nauem extra fumum & extra vndam. Fumus enim & vnda magis nauigationi sunt contraria. Metaphoricè autem hoc dixit, intendens quòd extremorum vitiorum vnum est maius peccatum, & alterum minus: & quia medium sumendo attingere est difficile, ideò dixit Calypso, quoniam in secunda nauigatione minima malorum sumenda & toleranda sunt. Hoc autem maximè erit hoc modo quo diximus, quod scilicet à magis contrario magis remoueamur.

Dictum Circes ad ulissem. Extra vnda & fumum longe compelle carinam.

In exemplari Graco Calypso ponitur pro Circe.

Calypso autem iste meo iudicio nauticæ artis fuit peritissimus, & ideò præcepta dedit, quòd inter procellas vndarum longitudo nauis ad nauigandum non disponeretur. Ratibus enim nauis, quæ sunt lata longitudinaria nauis, inter procellas dispositis, procella anterior ratem eleuat sibi coniunctam, & ratis reliqua forbet aquam à procella anteriori, & nauis mergitur in profundum. Si autè prora in ventum disponitur, anterior pars nauis scandit vndam: & dum ab altera parte descendit, ab anteriori vnda excipitur & iterum scandit, & scandens vndas euadit.

Quod autem Calypso dixit à fumo remouendam esse nauem, opinor quod propter nauigantem dixit, non propter nauigationem. Nauigans enim in fumo, angulos horizontis considerare non poterit: & ideò nescit nauem dirigere. Nautica enim ars necesse habet considerare angulos horizontis, qui sunt duo poli, & Oriens & Occidens, vt peritioribus consideratis in quartis & quartarum partibus sciat ad portum dirigere nauem, periculis cautè euitatis.

Eustratius autem dicit, quòd Calypso iste pœta fuit, & metaphoricè loquitur de moribus ad similitudinem nauigationis: sicut enim in nauigatione, ita in moribus oportet recedere ab inuolutionibus procellarum, quas mouent ea quæ maximè contraria sunt virtuti: & resistendo oportet scindere procellas & sustinere hoc malum, ne ex ipsis submergamur. In mari etiam scandendo procellas fortè intima conturbantur vsque ad vomitum: hoc tamen melius est sustinere, quam submergi. Et quia hoc sufficit ad nauigationem secundam. Et ideo etiam dicit Eustratius, quòd Calypso non dixit nauem remouendam esse à fumo, sed à posterioribus additum est præcepto Calypsi. Super procellas autem directa prora & tenta fortiter secunda vocatur nauigatio: quia tunc impulsus procellarum secundum motum procellarum nauis euadit.

Secundum documentum est, quòd oportet intendere maximè contra ea ad quæ nos ipsi secundum naturæ inclinationem vel consuetudinis facile mobiles sumus, sicut sanguinei, hilares, lusiui facilè mouentur ad venerea: graues autem & maturi melancholici melancholia accidentali facillimè mouentur ad ambitiosa & superba: & sic in omnibus est, quòd diuersi ad diuersa apti nati sumus, & ex naturæ inclinatione, & ex consuetudine. Ad quid autem quisque inclinatus sit, notum potest esse ex delectatione obuenientibus in his quæ fiunt circa nos. Delectatio enim citò oboritur in his quæ fiunt ad quæ sumus inclinati, & tristitia statim oritur in oppositis. Oportet igitur nos ipsos attrahere in contrarium eius ad quod sumus inclinati. Multum enim abducentes nos in contrarium, à peccando recedimus, & ad medium veniemus, per similitudinem eorum qui tortuosa lignorum dirigunt. In recto enim omnes partes recti quælibet in situ suo ordinata disponitur, nulla alteram comprimente. In curuato autem quælibet vtriusque extrema comprimitur & coarctatur in mediam: ita vtriusque intra situm medium trahuntur quasi violenter & tenentur intra situm eius. Cuius signum est, quòd omne curuatum in concauo rugatur, & rugæ omnes comprimuntur ad mediã. Et hoc est in potentia curui quantum ad concauum. In corpore autem naturali si curuum fiat potentia curui quantum ad concauum. In corpore autem naturali si curuum fiat potentia curui confortatur duro sicco. Materia autem in conuexo secundum potentiam conuexi vna pars extra aliam extenditur, & quælibet extra situm suiipsius. Cuius signum est, quòd sæpè in conuexo frangitur & diuiditur, & nullo modo rugatur. Curuum ergo & tortuosum quantum ad ea quæ compressa sunt intra seipsa, non redit ad situm debitum recti, nisi quod intra se compressum est, extra se extendatur: extra se autem non extenditur per rectum, sed per conuexum. Oportet igitur, quòd in oppositum incuruetur vt curuum fiat conuexũ: tunc enim duabus potentiis curui & conuexi in opposita operatibus redit ad rectum, rectè secundũ situm dispositis omnibus partibus eius. Similiter autem est in moribus, quòd in quibuscumque curui sumus secundũ inclinationem naturæ & consuetudinis, omni studio oportet in oppositum extendere, & sic ad rectitudinem redire.

Secundum documentum.

Inter omnia autem maximè hoc obseruandum est circa delectabile & delectationem quæ

quæ sunt innata nobis & concorporata. Illa enim nunquam iudicamus nisi acceperimus ea per interiorem naturæ concursum. Cogitata enim & disposita in corde, & iudicata siue ponderata per rationem, statim placent & adhærent. Quod igitur plebis senes patiebãtur ad Helenam, hoc oportet etiam nos pati ad delectationem nobis innatam, & in omnibus illorum dicere vocem. Sic enim abiicientes delectationem, minus peccabimus: & sic facientes, vt in capitulo siue summatim dicamus, maximè poterimus medium adipisci. Helena enim pulchritudine sua & Thesea & Menalaum & Paridem stultos allexit: quam sapientes plebis non nisi auerso vultu terga vertentes euaserunt. Et vox earum fuit Helenam esse fugiendam, ne considerata pulchritudine eius & iudicata alliceret & ligaret. Et sic oportet auerti à delectatione innata, & nec quidem cogitare vel iudicare aliquid de delectationibus, sed in omnibus fugere: quia mox concepta delectatio illicit & ligat.

Vt Troianorum seniores ad Helenam se habuerunt, sic nos ad voluptatem ipsam esse affectos oportet.

Eustratius autem dicit, quòd sapientes plebis considerauerunt Helenam, & pulchritudinem iudicauerunt & laudauerunt sed à concupiscentiis eius dixerunt esse abstinendum. Hoc tamen improbabile est: quia, sicut diximus, delectabile conceptum mox tentat & afficit: & ideo medicinam non habet nisi per fugam, qua cogitatus & verba & opera retrahantur ab ipso. Cuius signum est, quòd in fabulis dicit Ouidius; quòd Perseus caput Gorgonis auersa facie abscidit: eò quod Gorgon pulchritudine sua ligauit & immobiles fecit trãseũtes: & idcirco Perseus si facié ad Gorgonem conuertisset, caput præscindere non potuisset. Sic igitur habere nos debemus ad concupiscentiæ delectationes.

CAPVT XII.

Quod propter singularia in quibus est actus, hoc maximè difficile est venire ad medium.

DIfficillimum autem est venire ad medium, maximè propter hoc: quia operationes & passiones nostræ in singularibus sunt circunstantiarum, qui nulli vni communes sunt cum alio. Non enim facile determinare est qualiter & in quibus hominibus & delectationibus & in qualibus & vbi & in quanto tẽpore determinandum sit vnicuique. Etenim nosipsi quandoque quidem laudamus eos qui in ira intrà deficiunt, & vocamus eos mansuetos: cum tamen deficiens in medio non sit. Quandoque autem laudamus eos qui aggrauant iniurias sibi illatas & vlciscuntur eas, & vocamus eos viriles: cum tamen aggrauans superabundans sit & non in medio. Hoc enim idcò facimus: quia qui quidem parum ad bene medietatis transgreditur, non vituperatur, siue transgrediatur ad magis, siue ad minus: sed vituperamus eum qui transgreditur plus & plus, ita quod elongatio à medio notabilis est, nec latere potest. Alius autem qui parum transgreditur, vsquequo & inquantum transgredi possit, quòd vituperabilis, non facile est sermone determinare communi & doctrinali: sicut nec facile est determinare aliud aliquid sensibilium particularium: talia enim omnia in singularibus & in sensu habent iudicium, & in talibus parua elongatio à medio, licet peccatum sit, non tamen simpliciter malum est, sed potius dispositio ad malum quæ apud omnem legislatorem venia digna est. Conuersatio enim humana propter sui instabilitatem ad regulam recti non penitus redigi potest, sicut nec ædificatio Lesbia: & ideò sufficit iuxta rectum esse. Omnia autem hæc quæ dicta sunt, tantùm ostendunt, quòd medius habitus in omnibus laudabilis est, & quod declinare oportet, quandoque quidem ad superabundantiam magis, quandoque autem ad defectum magis, non longè tamen à recto: sic enim facile adipiscemur medium, & id quod est bene in qualibet operatione & passione. Et quod in tali determinatione minima malorum oportet tolerare. Minima enim malorum sunt in parua à medio declinatione.

LIBER III.

TRACTATVS I.

De voluntario & electione & volentate, quæ sunt principia operationum, quarum nos domini sumus.

CAPVT I.

Qualiter tractatus de his pertinet ad scientiam moralem.

1. ratio.

VIRTVTE vtique & circa passiones & circa operationes existente, voluntario verò & inuoluntario existentibus circa easdem operationes & passiones, relinquitur voluntarium & inuoluntarium magnam habere communicationem cum virtute: & ideò in scientia de virtute oportet de voluntario & inuoluntario determinare.

2. ratio.

Hoc autem & alia probatur ratione: quia in voluntariis si bona sunt, sunt laudes: & si mala sunt, sunt vituperationes. In inuoluntariis autem si imperfecta inuoluntaria sunt, conceditur venia si excusant à toto: quandoque autem conceditur misericordia, si non in toto excusant, sed in parte: ergo operationes voluntariæ bonæ & malæ idem habent præmium cum operationibus virtutum & vitiorum. Et quorum est idem consequens communicationem habens, ad vnam scientiam pertinet declaratio eorum. Operationes autem inuoluntariæ si malæ sunt, laudes quidem & exprobrationes non habent, sed cum in ciuilibus habet veniam vel misericordiam: & quod in ciuilibus habet cõsequens, in scientia morali debet determinari. Voluntarij ergo & inuoluntarij determinatio pertinet ad moralem. Sic igitur nobis intendentibus de virtute, forsitan necessarium est determinare de voluntario & inuoluntario.

3. ratio.

Adhuc autem tertia ratio est: quia tractare de voluntario & inuoluntario, vtile est in omni ciuilitate, & ad honores & ad pœnas quibus nituntur ciues bonos facere. Voluntarium enim quò magis est voluntariũ in bono, minus honoratur. Inuoluntariũ autem quò magis est inuoluntarium, eo minus punitur. Propter quod ait Prætor, Quod vi metusue causa fit, ratum non habeo. Voluntarium autem in malis quò magis voluntarium, magis exprobratur: & inuoluntarium in bonis, quò magis inuoluntarium est, minus honoratur. Et generaliter, sicut dicit quidam sapiens, nihil laudatur vel vituperatur in homine, nisi cuius ipse est causa: & eò plus, quò ipse plus causa est. Liber autem est, vt dicit Philosophus, qui causa sui est: & sicut dicit Ouidius, qui suus est, ad nullum alium habens respectum in operibus. Hoc autem modo nullum animalium brutorum suum est: eò quod omnia opera eorum acta sunt à natura. Hoc etiam modo intellectus & ratio contemplatiua non sua sunt in veritate contemplatorum. Obligatione enim syllogistica coguntur ad assensum. Quod vero primum causa libertatis est, voluntas est: eò quod hoc & à naturæ obligatione liberum est, & ab obligatione argumentorum voluntarium. Ergo esse hominem & liberum facit hominem, & omnem operationem eius facit liberam, ita quod nulla causa suarum operationum est, nisi quia sibi voluntariæ sunt. Habitum autem est multories iam in præcedentibus, quia nullæ sunt operationes virtutum vel vitiorum, nisi quorum domini sumus. Primum ergo quod consideratur in eis, est quod voluntariæ sint.

4. ratio.

Adhuc in præcedenti libro monstratum est, quòd bene operationum virtutum est in agente, & secundum parum in opere: & hoc bene totum secundum differentias voluntarij, scilicet quod ex volũtate eligat, & propter hoc eligat, quod in talibus perseueret firma voluntate non & alterata. Cum ergo bene operationum talium in voluntate sit, non potest determinari in virtute, nisi determinetur de voluntario.

5. ratio.

Adhuc ergo cum homo ciuilis sit per naturam, oportet quòd operationes & passiones suæ ciuiliter determinentur, secundum quòd ad iudicium veniunt politici, qui ciuilium est ordinator. Politicus autem non respicit operationes, nisi secundum quod procedunt ab operante. Oportet igitur politicum regulas habere & leges quibus cognoscat quid à nobis est & quid ab aliis. Regulæ autem nostræ non possunt sumi nisi ex volũtario & inuoluntario. De voluntario igitur & inuoluntario in morali scientia oportet determinare. Vnde etiam politicus ei quod simpliciter inuoluntarium est, concedit veniam: & si non simpliciter inuoluntarium est, adhibet materiam, fortè partem pœnæ relaxando, vel fortè ex officio suo contra eum qui vim immittit procedendo, vel alio modo. Quamuis ergo de voluntate secundum quod pars animæ est, in naturalibus determinari habeat: tamen voluntarium secundum quod libertatem confert operanti & operi, pro certo determinate habet moralis.

CAPVT II.

De inuoluntario diuisione.

2. De inuoluntario prius dicendum quam de voluntario. 1. ratio.

VIdentur autem inuoluntaria in duo diuidi: quia etiam quæ violenta sunt, & quæ propter ignorantiam facta sunt, inuoluntaria esse dicuntur. Quamuis enim voluntarium dicat habitum, & inuoluntarium priuationem: tamen oportet nos prius de inuoluntario, quam de voluntario dicere. Quia in ciuilibus inuoluntarium generalius est. Voluntarium enim in ciuilibus quod laudem habet vel vituperationem, non est consideratum nisi in actibus virtutum vel viriorum. Inuoluntarium autem in ciuilibus quod veniam habet vel misericordiam, & in actibus & operationibus virtutum & vitiorum cõsideratur, & in multis aliis ad quæ frequenter compellunt tyranni, & diuersorum diuersæ violentiæ. Quia igitur generalius refertur ad conuersationem humanam, quam voluntarium, ideò prius de ipso est tractandum.

2. ratio.

Adhuc autem actio voluntaria secundum quod est voluntaria, non recipit laudem vel exprobrationem, nisi secundum quod remota est à contrario. Nullum enim principium primum secundum quod primum est, potest determinari nisi per negationem vel priuationem, sicut dicimus primum esse ante quod nihil est. Et cum voluntarium primum principium sit operationum, determinari non potest nisi per negationem vel priuationem: & hæc determinatio inuoluntarij præcedit determinationem voluntarij. Sicut volentes scire quid sit principium, prædeterminare oportet quid sit ante se nihil habere. Sic igitur voluntarium sciri non potest nisi inuoluntarij prædeterminata ratione.

CAPVT III.

De inuoluntario per violentiam.

Violentum est, cuius principium est foris, in quod nihil confert is qui violentiæ agit, aut patitur.

VIolentum autem est, cuius principium mouens est extra operantem, & tale violentum est, in quod nihil confert operans, vel patiens violentiam: puta si spiritus violentissimorum ventorum portauerit aliquem alicubi in damnum vel lucrum aliquorum, vel si homines violentum dominium super nos habentes, per nos tanquam per instrumenta aliquid operentur. Si enim aliquis à vento proiectus, vel ab alto cadens vel alias aliter violenter impulsus, impulsu vel casu damnum faciat. Sic enim operatio damni non ab ipso, sed à violentia tanta. Similiter si manus violenter extendatur, & extensa manu princeps percutiatur vel quicumque alius, non ille cuius est manus causa est operis, sed ille qui manu per violentiam vitur ad percutiendum. Vtrumque ergo istorum violentum est, dummodo ille qui patitur vim, nihil conferat penitus ad actionem eius qui infert violentiam: si enim violentia interius per consensum approbetur, & placeat violentia, vel non displiceat, non in toto violentum est: quia interior voluntas concurrit ad operationem. Similiter si ille cuius manu aliquis percutitur non retinens manum, accommodet percutienti, non simpliciter violentum est: eò quod qui dicit se vim pati, aliquid confert ad violentiam: affert enim per consensum, vel non dissensum ad operationem. Hoc autem non nisi secundum præsumptionem potest iudicare politicus. Sicut est hoc quod dicit Vulpianus, quòd si vir claræ dignitatis in ciuitate dicat se vim passum, non præsumitur esse verum: quia non præsumitur, quòd si in ciuitate magna clara dignitate præfulget, possit ei vis inferri. Simile iudicium est si fortior dicat se vim passum à debiliori.

Differunt per vim & metus causa facta.

Attendendum etiam, quòd non in idem genus ordinamus ea quæ fiunt vi, & ea quæ fiunt metus causa. Licet enim hæc diuersa sint, tamen non diuersificantur in hoc quod est concedere veniam & misericordiam: per vim enim fiunt quæ simpliciter coacta sunt, nullum penitus in vim passo habentia principium. Metus autem causa fiunt, quæ timore maiorum malorum sunt operata, & principium habent in metuente, quod est principium operationis proximum, licet non sit primum.

CAPVT IV.

De operationibus mixtis ex voluntario & inuoluntario.

3.

QVicumque autem propter timorem maiorum malorum, vel propter expectationem aliquorum bonorum, quæ aliter haberi non possunt, aliquod turpe operantur, dubitationem habet, vtrum illa volontaria vel inuoluntaria esse sint iudicanda. Puta si tyrannus vim coactiuam habens super aliquem aliquid turpe præcipiat operari qui dominium habet super nos, & super parentes nostros, vel super filios, vel aliter coniunctos, de quibus merito dolere debemus, sicut de nobilibus: & si aliquid turpe operamur ad præceptum tyranni, saluantur amici: si autem non operamur, occidentur. Tale aliquid etiam accidit circa eas quæ in tempestatibus de nauibus fiunt eiectiones propter salutem nauis. Hæc enim nullus eiiceret simpliciter, hoc est, propter ipsam eiectionem, & si voluntarius esset, & suæ voluntatis arbitrio nullo modo faceret.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

In periculo autem existentes propter salutem sui & aliorum omnium qui in naui sunt, omnes intellectum habentes, eiciunt bona, vt exonerata nauis leuius & altius super vndas emergatur, & non de facili aquas hauriens submergatur.

4. Vtraque ergo istarum operationum, metus causa facta est. Mixtæ quidem igitur tales sunt operationes, vt videtur: tamen magis assimilantur voluntariis, quam inuoluntariis. Cuius vna ratio est: quia tunc cum fiunt & operata sunt, voluntaria sunt: operationes enim humanæ in circunstantiis singularibus accipiuntur, scilicet quis & vbi, & quando, & quomodo. Secundum has autem voluntaria est operatio principium habens in operante. Quis enim est? in periculo constitutus. Vbi? in mari. Quando? in tempestate: & similiter de aliis.

1. ratio.

2. ratio. Secunda ratio est: quia finis operationis secundum tempus est. Hic autem finis est in illo tempore consequi salutem: propter hoc enim proiicit onera. Finis autem ille simpliciter voluntarius est. Operatio ergo ista dicetur voluntaria & inuoluntaria quando operatur cã operans. Volens enim operatur in eo quod principium mouendi organicas partes, manus, & pedes, in talibus operationibus in ipso operante est. Voluntariè enim manibus & pedibus proiicit onera. Quorumcumque autem operandi principium est in operante, in his secundum propriam potestatem & facultatem in ipso operante est operari & non operari. In quibus autem in nobis operari est & non operari, hæc voluntaria sunt: voluntaria itaque sunt omnia talia, quia voluntario assimilata. Simpliciter autem accepta forsitan sunt inuoluntaria: ideò quia nullus intellectum habens, aliquid talium vnquam eligeret secundum seipsum existens & propriæ facultatis arbiter.

Duo ergo consideranda sunt, scilicet qualis sit operatio simpliciter accepta, & cui similis sit secundum comparandi principium. Simpliciter autem dicimus acceptam sine circunstantiis, præcipuè loci, & temporis, & causæ operationis. Nihil enim prohibet aliquid simpliciter esse inuoluntarium, quòd tamen ex causa voluntarium efficitur, sicut vri & secari quæ non sunt voluntaria, nisi propter sanitatem. Similiter quædam inuoluntaria, quodam loco voluntaria sunt, sicut est iactus mercium in mare. Similiter quædam voluntaria tempore quodam efficiuntur, sicut est relictio diuitiarum tempore belli, vt per fugam vita saluetur.

Considerandum etiam est cui similis sit in principiis operandi. Principium enim inuoluntarij proximum & operationes eliciens, totum est extra operationem. Principium autem voluntarij totum intra. Cum ergo operationis directè proximum principium eliciens opus habeat intra; quamuis principium mouens habeat extra, quod non est sufficiens ad eliciendam operationem sine nobis, magis assimilatur voluntariis quam inuoluntariis.

Attendendum tamen, quòd non est idem non voluntarium & inuoluntarium. Non voluntarium enim habet priuatam voluntatem penitus. Inuoluntarium autem ponit & affirmat voluntatem oppositi. Sensus enim est, nolo currere, hoc est, volo non currere, quod totũ priuatur non voluntario. Adhuc autem non idem est inuoluntariè facere, & non voluntariè facere. Quia in inuoluntario ponitur contrarietas voluntatis & dissensus à volito: non volens autem non oportet quod dissensum habeat ad volitum, sed simplicem negationem voluntatis. Et inde est, quòd inuoluntariè operatum affert tristitiam operanti: non voluntariè autem operatum non necessario affert tristitiam operanti.

CAPVT V.

Quid pro quo in talibus sit sustinendum vel operandum.

5. IN operationibus autem talibus operantes aliquandò laudantur, quando scilicet turpe aliquid vel triste sustinent pro magnis & per se bonis, quæ scilicet per ea acquiruntur, vel saltem non perduntur. Si autem è conuerso pro paruis & non per se bonis magna turpia vel tristia sustinent, quæ cuilibet viro honorato turpissimum esset ferre, vituperantur. Pro nullo enim bono etiam modico turpissima sufferre & praui hominis est proprium. In aliquibus autem talibus operationibus laus quidem non fit, sed venia, vel misericordia conceditur, quando aliquis ea operatur, quæ non oportet propter talia quæ humanã naturam excedũt, & quæ nullus vtique honoratus vir sustineret: talis enim metus, vt dicũt Stoici, cadit in constantem virum. Sunt autem quædam quæ fortassis non est cogi: quia vel per nullam coactionem facienda sunt, sed potius durissima oportet pati, & moriendum est antequam fiant.

In his autem operationibus inter turpia quæ fieri cogũtur, & inter pœnas quas aliquis patitur, considerandum est quid præponderet. Turpia enim quæ fieri cogũtur, ad tria mensuranda sunt, scilicet ad statum facientis, & ad obscœnitatem facti, & ad reipublicæ vtilitatem vel nocumentum. Ad statum quidem facientis: quia personam magnam decet esse honestiorem, & turpius est commissum inhonestum propter personam facientis. Propter quod dicit Tullius in lib. epistolarum, quòd puer ingenuæ dignitatis captus à tyranno, cum ad indigna sibi cogeretur, impulso capite ad parietem & conquassato cerebro dixit moriens, non seruiam nobilissimo animo hæc ipse perferens.

Ad obscœnitatem autem actus: quia quidam actus sunt contra rationem, quidam autem contra virtutem & contra rationem, quidam etiam cum his duobus contra naturam, & quidam cum his tribus etiam contra consuetudinem. Et contra rationem quidem sicut mendacium. Contra rationem autem & virtutem sicut incontinentia. Contra hæc duo autem & contra

contra naturam, sicut in affectu impietas in parentes, & in effectu sodomia. Contra consuetudinem autem in eis, sicut est inuentio nouorum peccatorum. Et in his omnibus, sicut dicit Seneca in lib. naturalium quæstionum, quòd quidam incumbens fœminæ, intantum cum fœminæ incumberet, masculum fecit incumbere sibi: & speculo transuerso ex oppositio adhibito genitalia etiam incumbentis & in quibus incumbebat, considerabat: eò quod in speculo transuerso multo maiora apparebant quam essent.

Nocumentum autem vel vtilitas reipublicæ in hoc consideratur, quòd tale malum fiat quod redimi posset salute reipublicæ. Sicut si fortè aliquis mentitur ad hoc quod saluentur vnus vel plures vel in rebus & statu dignitatis, qui aliter proderentur. Quamuis enim tunc mendacium malum sit & semper malum: tamen à legislatore ciuili non imputatur: eò quod redimitur pietatis officio: propter quod & tale mendacium officiosum appellatur. Ad idem reducitur ciuiliter adulterium quod adultera committit non intentione thori transgrediendi, sed vt tyrannum ciues in seruitutem volentem redigere prodat in sinu, sicut Judith Holofernem, & Dalila Samsonem: & aliquid huic simile fecit Iahel in tabernaculo suo Sysaram recipiens & interficiens & prodens.

Dicit enim Arist. quòd ciuiliter loquendo cum inimicis omnia cum proditione agenda sunt: cum tamen proditio semper mala sit, & mendacium, & adulterium. Non enim redimerentur nisi mala essent, nec redimuntur ad hoc quod malà non sint, sed redimuntur quoad hoc quod à legislatore non imputentur in pœnam propter vtilitatem communem quæ ex talibus aliquando causatur. Obscœna autem quæ nimia sua obscœnitate redimi non possunt, eò quod rationem & virtutem & naturam & consuetudinem subruunt, nullo modo facienda sunt, nec causa metus, nec causa alicuius violentiæ: sed potius moriendum est.

Euripides Athenienſis tragœdiarum ſcriptor.

Propter quod derisibilia sunt dicta Euripidis poetæ quæ dicuntur Alcmeona, hoc est, quæ de Alcmeone composuit metricè tangens causas mouentes quare Alcmeon matrem suam occidit. Dicit enim Euripides, quod Alcmeon cuiusdam Amphiari filius fuit. Amphiarus autem suasu vxoris suæ quæ mater fuit Alcmeoni, persuasus fuit ad bellum Thebanum procedere: & mouebãt in vna parte Etheocles, & in altera parte polynices: cum bello lethaliter vulneratus rediisset domum, moriens dixit filio Alcmeoni, quòd matrem interficeret, accusationes tres imponens matri, scilicet quòd sterilis esset, quæ non nisi vnum filium produxerat. Et quòd terra quam in dotem receperat, sterilis esset & infructuosa. Et quod marito persuasisset ad bellum procedere, vbi lethalia vulnera accepisset: eò quod a marito absoluta alij nuberet. Et matrem propter has persuasiones interfecit, quæ persuasiones cum insufficientes essent, contra rationem fecit cum hominem occideret, & contra virtutem peccauit: & cum interficeret matrem, fecit contra naturalem pietatem, & contra omnem consuetudinem omnium animalium. Et ideò derisibilis est, quod dixit per talem accusationem coactum se esse vt occideret matrem.

Eriphylam.

CAPVT VI.

Quod iudicium in talibus valde est difficile quale pro quali sit eligendum.

EST autem difficile quandoque iudicare quale pro quali eligendum sit, & quid pro quo sit sustinendum. Ad hoc autem iudicium hoc aggrauat, quod valdè difficile est immorari cognitis malis & imminentibus, & quasi iam impendentia expectare. Vt in pluribus enim quæ quidem expectantur in talibus, valdè sunt tristia: quæ autem coguntur, valdè sunt turpia. Et quia difficile est iudicium quid pro quo sit sustinendum, aliquando quidem coacti vituperantur, aliquando autem laudantur: & ideò dubium est qualia dicendum sit esse violentia, vel metus causa facta.

Vel fortè dicendum etiam, quòd ea quæ simpliciter quidem violenta sunt, illa sunt, quorum agens est in his quæ exterius sunt, quando qui ea operatur, nihil confert. Illa enim semper inuoluntaria sunt & vbique & semper. Quæcunque autem secundum seipsa quidem accepta inuoluntaria sunt, nunc autem & pro his causis & in hoc loco sunt voluntaria, magis assimilantur voluntariis. Quia operationes in singularibus sunt. Singularia autem in talibus voluntaria sunt, sicut in antehabitis est determinatum. In talibus ergo qualia pro quali eligenda sunt, non facile est tradere per artem: eò quod multæ sunt differentiæ in singularibus, quæ ad vnam communem rationem redigi non possunt: tamen ad artem quam præmisimus, respiciendum est, vtrum scilicet redimi possit quod fit vtilitate maiori, vel maximè autem, vt diximus, in his quæ pertinent ad rempublicam.

Zeno Theleugatorij filius, non modicus inter Philosophos existens, vtpote Zenophanis & Parmenidis discipulus propinquus temporibus Democriti, sicut qui apud Eleasem ciuitatem octogesimaoctaua olympiade floruit, & lites siue disputationes & narrationes de natura, Pythagoræ & Democriti & Empedoclis describit, & qui primus, vt dicitur, dialecticam fecit, quæ tamen non inuenitur nisi de elenchis, ad cuius similitudinem Empedocles rhetoricam composuit. Hic igitur Zeno talis & tantus cum Diomedontem quendam tyrannum Eleatis ciuitatis impugnatorem, cum esset ciuis eiusdem ciuitatis, & Diomedontem deiicere conaretur à potestate, ne ciuitatem inuadere posset, captus à Diomedonte tyranno: & cum quæreretur à tyranno, quod esset consilium & secretum reipublicæ in ciuitate, sciens quòd pro nulla coactione mysterium consilij principum & reipublicæ esset reuelandum, linguam quæ reuelare posset, dentibus abscidit, & in faciem tyranno expuit, facto dicens plus quam verbo, quòd mysterium non sit reuelandum. Propter quòd etiam

Zeno inuentor logicæ.

Tormēta Zenonis.

tyrannus Zenonem philosophia & virtute conspicuum in mortario contundi fecit pistello desuper feriente: quæ amarissima tormenta Zeno sustinuit antequam secretum reuelaret.

CAPVT VII.

Quod delectabilia exteriora non inducunt coactionem quæ à turpibus excusset.

6. SIquis autem dicat, quòd propter hoc quòd delectabilia exteriora, & bona exteriora alliciunt animum concupiscentis, inferunt violentiam & violenta sunt propter hoc quod sunt extrinsecus existentia, & ab extrinsecus monent sicut violenta. Primum quidem inconueniens quod ad hoc sequitur, est quòd secundum hæc omnia quæ agimus, erunt violenta: quia delectabilium gratia omnes homines omnia operantur quæ operantur. Quicquid enim agimus, agimus vel fugiendo triste, vel prosequendo appetibile. Ratio etiam est ad hoc: quia, sicut patet ex prædictis, quod vi & inuoluntarij facimus, facimus cum tristitia: quæ autem propter delectabilia fiunt, cum delectatione & gaudio fiunt. Propter vim ergo & metus causa non fiunt.

Quod autem aliquis dicat vt Plato, cauenda esse exteriora quæ nos ad turpes delectationes compellunt, ridiculum est: potius enim dicet cauere seipsum, sicut bene venabilem à delectatione exteriorū. Si enim confirmatus esset in virtute, non de facili venari posset & capi delectatione exteriorum. Ridiculum etiam est quod dicit Plato, quòd aliquis bonorum quidem seipsum ponat causam, turpium autem ponat causam exteriora quasi cogentia: cum homo ex seipso causa sit & bonorum & malorum, & exteriora non cogant, nec etiam moueant, nisi per appetitum qui in ipsa extenditur. Quòd autem dicit Plato, hominem esse causam bonorum & non malorum, à Socrate doctore suo accepit, qui Stoicorum princeps fuit, & omnes virtutes intra hominem esse dixit dono diuino animæ collatas, & ex seipso hominem semper bene agere, nisi delectabilium exteriorum subuerteretur concupiscentia deceptus & illectus. Et in anima dixit omnem esse scientiam ex qua sufficeret ad omnem contemplationem, nisi phantasmorū exteriorum subuerteretur deceptione. Hoc autem secundum Peripateticos ridiculum est: eò quod ex falsa procedit hypothesi: quia nec virtutes scientiæ in nobis sunt, nisi quod innati sumus suscipere eas. Perficere autem est à doctrina vel assuetudine, sicut in secundo huius scientiæ volumine statim in principio probatum fuit. Ex omnibus ergo his quæ dicta sunt, rationabiliter videtur vtique, quòd violenter sit, cuius principium actiuum & motiuum est extrinsecus, nihil conferente ad violentiam vel metum vim passo.

CAPVT VIII.

De inuoluntario per ignorantiam.

7. QVod autem propter ignorantiam inuoluntarium est, hoc quidem omne secundum omnem sui differentiam & modum est non voluntarium: tamen non secundum omnem modum est inuoluntarium. Sed hoc est inuoluntarium, quando factum triste est & in pœnitudine voluntati secundum se contrarium. Qui enim propter ignorantiam operatur quæcumque, & nihilominus non tristatur in operatione facti postquam sciuit, ille quidem volens non operatus est, quia non potuit velle quod non sciuit: neque rursus nolens operatus est, quia postquam sciuit, non est tristatus de eo quod propter ignorantiam fecit. Ex quo relinquitur, quòd quicquid in pœnitudine est facti, nolens videtur fecisse quod fecit: qui autem non pœnitet de facto, quia alter est ab illo, & differt sic, non volens ex hoc nomine vocetur. Quia enim differt ille ab illo, melius est ad rei significationem talem nomen habere proprium, quā si communi nomine significaretur & diceretur nolens sicut & ille qui pœnitet de facto, & confusio esset ex communitate nominis, & proprietas in loquendo non seruaretur.

Voluntarium vnde dicitur.

Ad intellectum autem eorum quæ dicta sunt, notandum quòd voluntarium ab actu volendi dicitur, & non à potentia vel habitu. Tale autem voluntarium inter duo est, scilicet inter volentem à quo exit, & inter volitum quod est mouens volentem, & ratio voluntarij, & forma, & finis mouens per formam à volente conceptam & affectum. Forma: quia informat volentem ad hanc speciem vel illam. Ratio: quia ex ipsa diffinitur actus inquantum voluntarius est, sicut diffinitur fornicatio per improbam voluntatem cum effectu circa venerea. Finis autem est: quia illo habito quiescit actus voluntatis. Voluntarium ergo priuari potest ex parte volentis, vel ex parte voliti. Ex parte volentis non priuatur nisi per violentiam. Ex parte voliti autem non potest priuari inquantum voluntarium est: quia hoc ponitur statim inquantum ab intrinseco principio dicitur esse factum. Sed si priuatur, non priuabitur nisi per priuationem formæ voliti vt volitum est: & hoc non potest nisi per ignorantiam circunstantiarum quæ faciunt ipsum volitum vt volitum est. Aliquid enim volitum est in loco ex ipsa loci circunstantia, quod alias non esset volitum. Similiter autem est de tempore & fine & omnibus aliis circunstantiis. Ex parte ergo illa causatur inuoluntarium per ignorantiam dictum. Et cum dicitur inuoluntarium, non priuatur voluntas in actu, sed priuatur forma volendi quæ fecit ipsum voluntarium. Nihil enim prohibet, quin aliquid sit volitum sub forma vna, quod sit contrarium voluntati si illa forma careat. Vult enim aliquis esse abbas sub forma abbatiæ volens religionem, quam nequaquam veller si forma illa careret. Et vult etiam aliquis vri & secari, quod omnino voluntati contrariaretur, si sub forma sanitatis non esset. In omnibus igitur talibus si inuoluntarium sit, oportet quod voluntati actuali sit contrarium: & quod contrarium est, pœnitudinem & tristitiam affert in facto. Quod igitur sic inuoluntarium est, postquam factum est, tristitiam affert facienti. Adhuc omne quod placet factum, habitualem habuit ad minus voluntarem, & non contrariantem in faciendo. Habitualem autem voluntatem vel non contrariantem conferens ad operationem, aliquid confert: & qui aliquid confert, non omninò est inuoluntarius. Talis igitur non omninò inuoluntarius est. Sicut enim in violento nihil debet conferre vim patiens, quinimo dissentire & conari in contrariumitta etiam in inuoluntario propter ignorantiam, dissensus requiritur & molestia postquam sciitur.

Ex quo patet, quòd non est idem inuoluntarium & non voluntarium: quia inuoluntarium habet actualem voluntatem contrarij: non voluntarium autem nullam habet. Non voluntarium enim accipimus negatiuè, & non priuatiuè, vel infinitè. Nec iterum sequitur, est non voluntarium: ergo inuoluntarium: quia nolo non vis per totum condeclinium voluntatem secundum actum habet affirmatam, sed volitum negatum: vnde cùm dico, nolo currere, sensus est, volo voluntate actuali non currere. Cum autem dicitur, non volo currere, negatur actus voluntatis & volitum. Patet ergo, quòd bene sequitur, est inuoluntarium: ergo volitum: sed non sequitur, est inuoluntarium: ergo non volitum. Iterum patet, quòd non est idem non volentem operari, & nolentem operari: sed bene sequitur, inuoluntariè operatur: ergo nolens operatur: sed non conuertitur, nolens operatur: ergo inuoluntarius operatur: quia potest nolens operari qui nihil vult de volito, nec secundum substantiam, nec secundum formam: inuoluntariè autem operans, ad minus vult actum quem facit, tunc cum facit eum, quamuis nolit eum sub tali forma.

Similiter autem attendendum est quod dicitur de ignorantia. Potest enim dici ignorantia à priuatione simpliciter priuare scientiam, & vocatur ignorantia priuationis, & est idem quod non scientia, vel nescientia: vel potest priuare principia scientiæ per quæ venitur in scientiæ perfectionem, quæ priuantur per hoc quod aliquis disponitur per contraria principiorum, sicut illi qui dixerunt omnia esse vnum per hoc quod mutabilitas contradictoria facit simul esse vera: & hæc vocatur ignorantia malæ dispositionis: & neutro modo dicitur ignorantia quæ facit inuoluntarium. Est etiam ignorantia quæ priuat scire in vniuersali, vel particulari, vel in agere, quarum nulla facit inuoluntarium. Omnibus enim his positis contingit inuoluntarium esse. Sciens enim non suam non esse cognoscendam: sciens etiam quæ sua sit, per rationem medij & comparans vnum ad aliud, & concludens non esse cognoscendam non suam, potest inuoluntariè cognoscere non suam, si non sua sub forma suæ sibi exhibeatur, sicut inter Iacob & Liam se habuit. Nulla igitur ignorantia siue contemplatiuorum siue agendorum inuoluntarium facit, nisi ea sola quæ est priuatio notitiæ voliti, secundū quod sibi faciūt causam & formam voliti circunstantiæ. Et si aliquis dicat, quòd res volita non est sine formis suis: & ideò voluntas cadens super ipsum, cadit super ipsum secundum quod est sub formis. Verè ille nescit quid dicatur. Omnia enim verba ad actum animæ pertinentia, separant & diuidunt ea quæ secundum naturam non sunt diuisa. Et ideò aliquid est volitum secundum se, quod sub tali forma volitum est. Hæc ergo sola ignorantia facit inuoluntarium. Et signum est eius, quod nihil confert ad operationem talis: & talis est quando tristitiam & pœnitudinem habet in peccato: & si hanc non habeat, etiamsi ignoret circunstantias in quibus est actus, tunc quidem facit ignorans quod facit, quia factum suum non sciuit: sed non facit per ignorantiam quæ facit inuoluntarium, eo quod ignorantia quæ facit inuoluntarium, ad factum vult habere contrariam voluntatem.

CAPVT IX.

Quod aliud est propter ignorantiam operari, & per ignorantiam, & ignorantem.

8. ALterum autem videtur propter ignorantiam operari, ab eo quod est ignorantem facere, & ab eo quod est per ignorantiam facere. Ebrius enim vel qui irascitur, non videtur propter ignorantiam operari, sed propter aliquod eorum quæ dicta sunt, quæ sunt ebrietas & ira. Talis enim non sciens operatur, sed non ignorans ignorantia quæ inuoluntarium faciat. In his enim generaliter notandum, quòd quædam sunt voluntaria, eò quod causa eorum antecedens voluntaria est. Effectus enim per se sequitur ad causam. Volens enim præcidere tibiam, confert & operatur ad claudicationem: & ridiculum est, quòd hoc dicat sibi esse inuoluntarium, ad quod confert & operatur ex propria voluntate. Ita etiam se inebrians confert & operatur ad ignorantiam: & ideò quod sic ignorans operatur, non inuoluntariè operatur: propter quod sibi imputatur & opus: ergo talis ignorantiam habet in agendis: sed illa ignorantia non facit inuoluntarium quod factum est, quamuis ignoret quod facit. Voluntarium enim est, ad quod quis confert & operatur. Sicut autem est in operatione vini quod ignorantiam reducit agendorum, sic facit ira: propter hoc quod est accessio sanguinis & euaporatio fellis. Spiritus enim ascendentes supra & sanguis faciunt oppilationem, per hoc quod ascendunt ad caput, & oppilant vias spirituum animalium, & ipsos spiritus perturbant, & commiscent operationes eorum. Propter quod consueuimus dicere iratis, quòd digerant iram, sicut dicimus ebriis, quòd digerant vinum. Tales igitur ignorantes faciunt

faciunt quod faciunt, sed non faciunt propter ignorantiam. In facto enim propter ignorantiam nihil ad faciendum confert operans: isti autem conferunt per iram & ebrietatem, cuius ipsi sunt causa. Per ignorantiam autem aliquando facit aliquis, qui errat in oppere, vel propter ignorantiam priuationis, vel ignorantiam dispositionis: sed non facit propter ignorantiam ille. Propter ignorantiam autem facit, quando ignorantia causa est volendi huius, quæ si non esset, nullo modo vellet: & talis est ignorantia circunstantiarum. Sicut occidens filium quem filium ignorauit: propter hoc quod in forma pugnatoris venit: quem si filium esse sciuisset, nullo modo occidere voluisset. Et ita est in aliis.

Si autem aliquis operam det rei licitæ, & per illud efficiatur insanus, si forte cogitat de republica vel aliquibus honestis & sanitatem capitis amittat ex studio, de illo non est idem iudicium. Cogitatio enim assidua spiritus & calorem ascendere facit ad locum cerebri. Hæc autem secum trahunt malas materias in cerebrum, quæ cum multiplicatæ fuerint, grauatur & oppilatur. Ille quidem ignorans facit postea quod facit: sed si malum facit, non quidem est inuoluntarium quod facit, eò quod contrahit & cooperatus est ad ignorantiam: sed quod factum non imputatur ei, sicut ebrio vel irato, idcò est, quod rei licitæ & honestæ operam dedit. Et in causa ignorantiæ idem est iudicium de ignorantia morionum, qui ignorantiam ex natura habent inuincibilem. Et hi quidem ignorantes faciunt quod faciunt & non accusanturnon tamen sunt inuoluntarij: quia pœnitudinem & tristitiam non habent in eo quod fecerunt.

CAPVT X.

Qualiter omnis malus ignorans est, & non inuoluntarius.

9. IGnorat quidem igitur omnis malus quæ oportet operari, & quibus fugiendum est: & tamen ignorantia non excusat: quia propter peccatum tale ignorantiæ iniusti & vniuersaliter mali fiunt & voluntariè. Inuoluntarium autem secundum prædictam inuoluntarij rationem dictum, vult quòd non dicatur inuoluntarius siquis ignorat quod confert. Ignorantia enim quæ est in electione, non est causa inuoluntarij, sed est causa malitiæ.

Quæ ignorantia inuoluntarium facit.

Ex præinductis autem manifestum est, quòd ignorantia multiplex est. Est enim ignorantia contemplatiuorum, & est ignorantia agendorum. Ignorantia autem agendorum est ignorantia maioris propositionis, & ignorantia minoris. Hæc autem in syllogismo practico, sicut dictum est sæpè, aliter sunt quam in syllogismo contemplatiuo. In practico enim maior propositio est operabilis determinatio. Minor autem est appetitus electiuus ad operationem impetus. Conclusio autem opus melius. Et in hoc syllogismo maiori non errat nec ignorat. In appetitu autem electiuo duo sunt: vnum ex electione, alterum ex appetitu. In malo autem id quod est in appetitu, dominatur & ad se trahit electionem & claudit oculum ad rationem eligibilis secundum quod ex electione determinatum est: & talis clausura erroris est & ignorantiæ: & hic est error & ignorantia quo omnis malus est ignorans. Bonus autem è contra dominium habet ex electione super appetitum: nec clauditur ei discretio eligibilium ex appetitu, sed potius ex vi discretionis trahitur appetitus ille: & ideò non errat. Et ideo omnis malus errat in minori propositione syllogismi practici. Hæc cæcitas non est similis cæcitati eius qui orbatus est oculis: sed est similis cæcitati quæ dicitur accrisia, in qua cæcitate cæcus omnia videt, præter hoc solum quod ibi & nunc conuenit. Itaque malus omnia videt præter hoc quod conuenit in opere, concupiscentia vel ira claudente sibi intellectum. Nec dicitur ignorans à priuatione scientiæ in habitu: sed ignorans dicitur, quia rationem eligibilis non sequitur. Et hæc est cæcitas sicut cæcitas cæci ex carentia ducis. Diximus enim in præhabitis, quòd participans qualiter ratione, rationem non haber ex ipso, & sic rectè non ambulat nisi ducatum sequatur rationis: si ergo ab illa conuertitur, priuatum est lumine ducis & ignorans: omnis autem malus auertitur & ignorans est: omnis igitur malus ignorans est. Quia tamen auertendo voluntariè confert & operatur ad hoc quod ignoret, hæc ignorantia non est quæ excusat, sed quæ malum causet: non enim inuoluntarium opus facit, sed potius voluntarium, in hoc quod volendo operatur, & operando auertit se à lumine quod ipsum dirigeret si ad illud conuerteretur.

CAPVT XI.

Quod ignorantia vniuersalis inuoluntarium non facit, sed ea quæ in singularibus est.

VNiuersalis etiam ignorantia inuoluntarium non facit, sed potius ea quæ in singularibus est, in quibus & circa quæ est operatio, propter naturalem ignorantiam vituperantur qui sic ignorant. Qui autem in singularibus circunstantiis in quibus ignorant, propter ignorantiam accipiunt misericordiam & veniam: quia quicumque ignorant aliquod singularium in quibus est actus, inuoluntariè operantur. Et ideò forsitan non est malum determinare quæ & quot sint talia singularia.

Vniuersalia quæ dicantur hic.

Vniuersalia autem hic dicuntur quæcumque sint principia operabilium in operabilibus dirigentia, siue sint iuris naturalis, siue iuris positiui, siue etiam per rationem determinata si nulla auctoritate statuta sint: talia enim ignorans tenetur scire. Et sicut in naturis non fit peccatum siue per defectum siue per abundantiam, quod naturæ non imputetur, eò quod intellectiuam quæ dirigens est naturam, non consequitur: ita in talibus non fit peccatum quod

quod voluntati non imputetur, eò quod rationem non consequitur in operabilibus dirigentem. Et ideò hoc peccatum aggrauat & non inuoluntarium facit: nec veniam meretur & misericordiam, sed potius increpationem & exprobrationem: & est simile ei qui sibimet ipsi eruit oculos ne rectè vadat. Hæc etiam vocatur ignorantia iuris secundum quod ius largissimè accipitur secundum quod dicitur ars esse æqui & iniqui: eò quod est collectio principiorum hominem ad rectum dirigentium & non à recto auertentium.

Ignorãtia affectata, crassa, & supina.

Hæc autem ignorantia affectata dicitur, & crassa, & supina. Affectata quidem affectu antecedente: quia per affectũ quis auertitur à taliũ studio & consideratione. Crassa dicitur per metaphoram: quia sicut crassi oculi male vident, nec vident rem in debita quantitate vel numero: & sic affectus infundit rationale per participationem dictum, vt non videat facienda sub debita ratione faciendorum. Supina autem dicitur: quia non ex natura, sicut in morione: nec ex difficultate scibilium causatur, sed potius ex voluntate subtracta iacet, quæ est voluntas non inquirendi vel considerandi rationes operabilium: & sic ad istam ignorantiam confert & cooperatur omnis ignorans. In singularium autem ignorantia totum oppositum est: quantumcumque enim studeam, quantumcumque considerem, quãtumcumque tendat voluntas in contrarium, adhuc infinitis causis contingit singularia ignorare: quæ si scirentur, nunquam essent volita quæ fiunt. Et ideò ignorantia singulariũ facit inuoluntarium & non ignorantia vniuersaliũ. Et hæc est causa; quòd oportet nos de singularibus considerare quantum pertinet ad propositum: de quibus tamen rhetor certam tenetur dare rationem.

CAPVT XII.

De explanatione circunstantiarum in quibus est actus.

10. CIrcunstantiæ autem in quibus est actus & quarum ignorantia facit inuoluntarium, sunt sicut quis fecit, & quid fecit, & circa quod operatus est, vel in quo sicut loco, vel tempore operatur quando, aut cum quo operatur sicut instrumento, & gratia cuius sicut finis, puta gratia salutis: & qualiter, & hoc dupliciter, scilicet in modo actus secundum quod exit ab operante, sicut dicimus, qualiter fecit, hoc est, quietè vel vehementer, vel secundum qualitatem quæ regit in opere, sicut quærimus, qualiter fecit, intendentes vtrum rei licitæ vel illicitæ operam dedit: & alia quæ his similiter dicuntur.

11. Omnia quidem igitur hæc nullus vtique secundum totum ignorabit non insanus existens. Hoc autem manifestum est ex hoc, quod nullus operans se operantem ignorat. Qualiter enim seipsum ignorare posset cum ipse mer operans sit sciens & eligens. Nihil enim est quod abscondit se operantem à seipso, neque secundum substantiam, neque secundum accidens: & ita quis faciat, nemo ignorat. Tamen quis inter circunstantias ponitur: quia licet inuoluntarium non faciat, tamen facit ad aggrauationem peccati, & commendationem boni. Sacerdos enim peccans vel Episcopus, turpior est, & faciens bene, commendabilior est.

Quid autem operatur bene contingit ignorare quodammodo, sicut in dictis in excusatione sui consueuerant dicere, excipere ipsos, vel non scire quid dixerunt: nec esse mirum: quoniam ineffabilia erant quæ dicebantur, id est, quemadmodum si dicantur Æschyli mystica. Potest enim aliquis fabularum mira non intelligens loqui ad exprobrationem vel commendationem aliquorum audientium & intelligentium ordinata. Sicut si dicat fabulam Phaethontis coram malis prælatis, & non intelligat quid dicat: illi autem, de se dici intelligant: qui sicut Phaethon male dirigens currum solis in cælo, à Ioue fulmine percussus est: ita ipsi in terra male dirigant curtum rationis, & ideò percutiendi & dirigendi deponendi sint: propter quod dicens fabulam insuste exprobrationes recipit: quia nullj ex voluntate propria exprobrare voluit, nesciens quid diceret.

Fuit autem iste Æschylus cuiusdam Euphoronis filius cuiusdam Atheniensis, qui multa mystica de sagittricibus & sacerdotissis scripsit, & in Sisypho, qui liber dicitur petram volens: eò quod duritiem metaphoricè semper vult quæri in altera parte. Mystica etiam scripsit in libro de Figenia, & in libro qui dicitur Hypoypodes. In his omnibus libris de terra & de dea terræ & de diis infernalibus magis mystica quam expressa tangere videtur. Mystica autem dicuntur à Græco mystin quod Latinè sonat secretum: eò quod in omnibus suis dictis intentionem doctrinæ suæ celat sub mitis fabularum. De isto autem Æschylo dicit Heraclides Ponticus in primo de homine libro, quòd aliquando in tabernaculo suæ domus periclitabatur occidi propter huius mysticam ratiocinationem, quod quidam contra se dici reputabant, & occisus fuisset, nisi machinationem occidentium præsensisset, & fugiens ad templum Dei quod in Areopago stabat, propter reuerentiam loci conseruatus fuisset. Areopagitæ autem recusantes ipsum vt debentem iudicari primum & condemnari, iudici tradiderunt: sed iudicium euasit beneuolentia iudicum: & liberum absoluebant eum propter ea quæ operatus est in Mathathonico bello quod Mathathonès contra Athenienses agebant: in quo bello fuit Aysili Finegites nomine manibus truncatus: & ipse Æschilus lethaliter vulneratus domum reportatus, in epigrammate sepulchri scriptum habuit, Æschylum Euphoronis filium Atheniensem ciuem hoc sepulchrum abscondit mortuum frumenta ferentem. Eò quod mystica seminauerat, quæ in multos intellectus interpretari poterant ad fructum humanæ conuersationis. Sic igitur contingit ignorare quid.

Exemplum autem eiusdem est sicut monstrare volens siue docens ab arcu dimittere missilia,

militia, vt qui telum docet in arte sagittaria, & tempore consueto doceat, & cum loco competenti, vbi non est transitus hominum, & telum dirigens ad signum, inopinatè interficiat hominem: hic enim nescivit quid fecit & inuoluntarium est factum. Adhuc exemplum eiusdem est, quòd aliquis filium proprium existimabit oppugnatorem si forte compugnatorem insidiatus per viam oppugnatoris inimici occurrat filius, & filium credens inimicum interficiet eum. Sicut Euripides narrat de Merope, quod Trefontem proprium filium interfecit pro inimico.

Ignorare etiam potest quo instrumento faciat, sicut si credit iacere rotundatam hastam siue heberatam, quæ sit lanceata & alicui vulnus vel mortem inferat, sed ad hoc oportet addere, quòd rei licitæ operam det, & in loco talibus exercitiis competenti. Vel lapidem iaciens credat punicem esse, & ex lapidis iactura damnum aliquod incurrat.

Exemplum autem eius quod est cuius gratia, est sicut chirurgus in salutem sanitatis percutere vel incidere putans occidat, dummodo de contingentibus secundum artem nihil omittat. Et sicut pugil ostendere vel docere volens artem pugillatoriam, vulneret, & vulneratus moriatur. Omnia enim hæc sunt singularia in quibus est actus, & circa quæ est ignorantia illa quæ facit ignorare quod operatum est & operari voluntatem, & maximè si ignorantia sit in principalissimis istorum. Esse autè principalissima videtur, in quibus, hoc est, circa quæ est operatio, hoc est, quod operetur & cuius gratia, quod est idem quod quo fine. Inuoluntario autem per ignorantiam sic dicto adhuc addere oportet, quòd postquam scitur, quòd ignoratum fuit, tristitiam ferat & pœnitudinem de facto siue operato. Circunstantiæ enim sunt, quæ faciunt volitum esse: actus enim voluntatis sine circunstantiis acceptus, informis est, & ex circunstantiis rationem accipit volendi.

Dilutio obiectionis. Et quòd quidam obiiciunt, quòd multæ sunt circunstantiæ: vna autem forma vniuscuiusque: vnum autem à multis causari non potest æquè causantibus & secùdum vnam rationem causalitatis. Dicendum, quòd sic est in natura, quòd rei quidditas est à forma & fine: multas tamen habet potentias id quod fit, à faciente, & à materia, & à tempore, & loco in quibus fit, ex quibus diuersis est plus & melius, & similiter habet potentias à modo & instrumento quibus fit: ita est in moribus: quia speciem dant quid, & cuius gratia: aliæ autem circunstantiæ ad bonitatem vel malitiam conferunt potentiam. Nec obstat, quòd circunstantiæ dicuntur quasi extrinsecæ cum formæ rei & potentiæ intrinsecæ esse debeant. Quia quamuis sint extrinsecæ ad bene & male quod in operante est, secundum quod in superioribus est ostensum: tamen intrinsecæ sunt
ad operationem cui formam dant
& potentiam, in bono
& in malo.

CAPVT XIII.

Quid sit voluntarium.

12. CVm autem inuoluntarium sit vno modo, quod vi metusue causa fit, alio modo quod propter ignorantiam fit: voluntarium vtrique opponi videbitur vtique esse, cuius principium operis in ipso faciente est, qui determinata scientia & certa dignoscat singularia in quibus est operatio. Principium autem secundum veram rationem principij accipitur, scilicet quod sic principium est, quòd à nullo principiatum, & ex seipso principium, sicut est voluntas non coacta vi, nec metu territa: & hoc principium in ipso non localiter tantum, sed secundum liberæ facultatis potestatem, sicut dicimus in nobis esse, quorum nos sumus causa ex nobis ipsis, & quæ liberè possumus facere & dimittere. Quia autem appetitus non videt sicut oculus, ideò duce indiget: nec mouetur nisi ductu demonstrati voliti: & ideò participans qualiter rationem, demonstrationem accipit voliti secundum quod volitum sub circunstantiis quæ ipsum volitum efficiunt demonstratum: & sic oportet, quòd voluntarium sciat singularia.

13. *Nec ira nec concupiscentia totum tollit voluntarium. 1. ratio.* Forsitan igitur non bene dicitur à Platone, quòd inuoluntaria sint, quæ propter iram vel propter concupiscentiam fiunt. Forsitan autem dicimus, quia in veritate ira oppilando libertatem impedit voluntatis, concupiscentia autem ligando tenet. Nec ira autem nec concupiscentia totum tollit voluntarium. Qui ergo id quod remanet sibi de voluntario, confert ad operationem, aliquid contulit. Iam autem probatum est, quòd quantumcumque aliquis parum conferat ad opus, necessario sequitur opus illud non inuoluntarium esse. Si ergo dicatur inuoluntarium quod fit per iram & concupiscentiam, primum quidem inconueniens quod ad hoc sequitur, est quòd nullum animalium aliorum ab homine, similiter nullus puerorum aliquid voluntariè operabitur. Bruta enim non faciunt ea quæ faciunt, nisi per concupiscentiam vel iram. Pueri autem quia habiles conceptiones non habent, & non nisi per concupiscentiam vel iram mouentur ad opera: cum tamen in ipsis animalibus & in pueris sit facere, vel non facere, & sic principium operis in ipsis sit. Principium enim operis quod est appetitus, secundum inchoationem est in brutis propter animæ sensibilis ad naturam organi obligationem, in pueris autem est sicut fluitans & fluctuans ex humiditate complexionis, in viris verò secundum naturalem est perfectionem. Licet ergo in pueris & in brutis sit imperfectum agendi principium, tamen est aliquo modo. Habitum autem est, quod quantumcumque parù aliquis conferat ad actum quem facit, sequitur operationem non esse inuoluntariam. Licet ergo in brutis & in pueris non sint voluntaria secundum omnem perfectionem voluntarij, tamen etiam non est inuoluntarium: quia aliquid contulerunt.

runt. Per iram & per concupiscentiam facta, non inuoluntaria sunt.

2. ratio. Deinde quæramus ab eis, vtrum penitus nihil eorum quæ propter concupiscentiam vel iram fiunt, sit voluntariè operatum, vel bona quæ fiunt per iram vel concupiscentiam sint voluntariè operata, mala autem per iram vel concupiscentiam facta, operata sint inuoluntariè? Sed ridiculum est cum vna causa sit in nobis bonorum & malorum, quæ est ira vel concupiscentia, quod dicamus nos voluntariè esse causas bonorum, & inuoluntariè esse causas malorum. Quod verò omnia dicantur inuoluntaria sic facta, siue bona, siue mala, iam in præcedentibus improbatum est: quia ita non rotum voluntarium impedit, nec concupiscentia totum ligat: irascens ergo vel concupiscens aliquid confert propter quod inuoluntarius esse non potest.

3. ratio. Adhuc inconueniens est, quòd illa dicantur esse inuoluntaria, quæ ordinem ciuitatis oportet appetere: oportet autem & irasci in quibusdam, sicut in bellis contra hostes, in quibus ira & furor confortant: & oportet quædam concupiscere, sicut sanitatem in corpore, & disciplinam in mente ardenti desiderio concupiscere oportet: & sicut redditio debiti in matrimonio sine concupiscentia carnali non est: quæ autem ciuiliter oportet facere, nunquam inuoluntaria sunt: ergo quæ propter iram & concupiscentiam fiunt, non inuoluntaria sunt.

4. ratio. Adhuc quia videntur omnia inuoluntaria tristia esse: quæcunque autem fiunt secundum concupiscentiam vel iram, sunt delectabilia: sunt ergo non inuoluntaria.

5 ratio. Adhuc autem quæramus ab istis, quid differentiæ afferunt ad hoc quod inuoluntaria fiant ea quæ fiunt secundum cogitationem concupiscentis peccata, vel quæ fiunt secundum iram? Videtur enim quòd nihil: ambo enim quidem fugienda sunt: fugienda autem non sunt, nisi ea quorum in nobis est principium fugiendi. Ergo quamuis in ira vel concupiscentia simus existentes, in nobis habemus principium fugiendi, & non fugientes conferimus ad operationes. Voluntariæ ergo & non inuoluntariæ sunt. Quamuis ergo differenter voluntatem impediant ira & concupiscentia, in hoc tamen non differunt, quin vtrumque voluntariè auerti posset ab illicito. Ira enim ex motu sanguinis & caloris & fellis, ad rationem & voluntatem triplex affert impedimentum, scilicet oppilationem ex malis materiis, turbationem spiritus animalis qui calore & vapore cordis impulsus vehementer & inquietè mouetur, & ideo formas quas deferre deberet, non ordinatè, sed potius vnam in aliam impulsans repræsentat: commiscendo etiam operationes per calidum facit impeditas, ita quod dextra facit sinistra, & extrema intima, & è contrario. Concupiscetia autè non nisi ligando impedit: & ideo concupiscentia magis assimilatur violento, ita autem magis assimilatur ignoranti sed in hoc non differunt, quin ab vtroque auerti possint.

6. ratio. Adhuc autem quamuis ira & concupiscentia sint irrationales passiones in homine, non tamen minus sunt humanæ: ergo & operationes quæ sunt ab ira & concupiscentia operationes hominis & humanæ sunt: ergo aliquid dandum est eis inquantum humanæ sunt: hominis autem vt homo est hoc proprium est esse dominum suorum actuum: operationum ergo quæ sunt ab ira & concupiscentia homo dominus est: inconuenientius itaque est ponere, quod facta per iram vel concupiscentiam sint inuoluntaria. Nos autem hic dicimus non diffinitionem multiplicitatis ignorantiæ: quia non facit ad propositionem. Est enim ignorantia naturalis, & accidentalis: naturalis, sicut in morionibus: accidentalis, quam aliquis fecit in seipso, siue per hoc quod dedit operam rei licitæ, siue etiam per hoc quod dedit operam rei illicitæ: & vtrique ignorantia dicitur secundum materiam. Secundum causam autem efficientem dicitur ignorantia vincibilis & inuincibilis, vel facilè vincibilis vel difficilè. Secundum formam autè dicitur ignorantia scibilium vel agibilium, vniuersalis vel particularis, iuris vel facti. Secundum causam finalem verò dicitur ignorantia sacerdotis priuatio scibilium quæ exiguntur ad officium sacerdotale, vel alterius qui publicum habet officium & non habet scientiam exequendi. De istis enim ignorantiis nihil hic intendimus, sed de sola illa quæ facit inuoluntarium in operatione. Neque ad nos pertinet hîc disceptare, quæ istarum ignorantiarum excuset vel à toto, vel à tanto: hoc enim pertinet ad legem positiuam. Similiter ab illa parte quas vis & metus diuersa sint: vis enim, vt Labeo dicit, & metus valde differunt, non ad nos hîc pertinet determinare, sed ad legem positiuam, quæ distinguit metum qui potest cadere in constantem virum, & qui non potest, & vbi potest cadere, & vbi non, & similiter & quando. Et vtrum in ipsum cadens sit, vel non sit in ipsum, sed in coniunctos, vt vxorem, & filios, & amicos. Nos enim hîc de metu & vi non nisi secundum duo quæ sunt in ipsis, scilicet secundum quod est extra, & non in nobis, eò quod in facultate nostra nihil est: de hoc etiam secundum quod vtrumque causa est inuoluntarij. Hæc igitur de inuoluntario dicto per violentiam, & de inuoluntario dicto per ignorantiam, & de voluntario vtrique opposito dicta sunt.

Ignorantia multiplex.

CAPVT XIV.

De electione in quo genere sit ponenda.

14. *Determinatis voluntario & inuoluntario de electione dicendum est. 1. ratio.* DEterminatis autem voluntario & inuoluntario prædicto modo, sequitur vt pertransire debeamus de electione: pertransire quidem, quia subtiles rationes de natura potente eligere hîc assignandæ non sunt: sed de electione quæ refertur ad virtutem, hîc sufficit figuraliter pertransire propter duas rationes. Quarum vna est: quia maximè proprium videtur esse virtuti: differentia enim constitutiua vltima magis propria est rei diffinitæ. In diffinitione autem virtutis vltima differentia

fuit, quòd sit in medietate consistens quoad nos. Ibidem etiam dictum fuit, quòd sit electiuus habitus. Electiuus autem habitus consiliatiuus habitus est, vt dicit Arist. in 6. ethic. Consilium autem iudicatiuum est: iudicatiuum autem consilium non est, nisi de his quæ possunt sic & aliter se habere: hoc autem medium est non rei, sed quoad nos. Electio ergo iudicatiua est medij: & si virtus dicatur coniectatrix medij per sui substantiam, secundum quod virtus moralis est, non erit coniectatrix medij nisi per iudicium electionis: ergo per iudicium electionis virtus est in medio. Electio ergo magis propria est quam etiam medium: quia propter quod vnumquodque, est illud magis. Hac igitur ratione qui tractat de virtute, de electione tractabit.

Cap. 5.

2. ratio.

Secunda ratio est: quia electio magis mores videtur iudicare, quam operationes. In præcedentibus enim dictum est, quòd bene morale est in operante, & non in opere, nisi secundum signum: & quando est in operante, sic est in eo. Primum quidem si sciens sit eligens, & propter hoc eligens. Dictum est etiam, quòd scire parum vel nihil prodest: electio autem & voluntas non parum. Mores autem iudicantur quoad nos. Cum igitur bene morum consistat & in voluntate & iudicio consiliativo sicut in causa, in operatione autem non consistat nisi sicut in signo, constat quòd in electione magis bene morum iudicamus, quam in operatione. Qui enim bene eligit, bonus est, nec bene operatur, nisi eligeret: propter quod bene in electione causa est eius quod est bene esse in operatione. His igitur de causis tractandum est de electione.

15. Electio & voluntarium nõ sunt idẽ omnino. 1. ratio.

Electio autem in vno quinque generum esse ponitur, scilicet voluntarij, vel concupiscentiæ, vel iræ, vel voluntatis, vel opinionis. Electio quidem enim vtique voluntarium quiddam esse videtur: non autem idem est voluntario, sed voluntarium est in plus. Voluntario quidem etiam pueri & animalia bruta communicant, electione autem non communicant. Per ipsum enim subiectum in quo potentia & actus radicantur, probatur quod non omne voluntarium electio. Diximus enim in præhabitis, quòd voluntarij potentia tripliciter est, scilicet secundũ inchoationem, dispositionem, & perfectionem. Inchoatio autem voluntarij est in posse facere & non facere, hoc est, quod in nobis sit facere & non facere: & hoc bene est in brutis. Dispositio autem, quando ex natura quidem rationem habemus faciendi & non faciendi, sed non ex actu in vigore siue confortatione rationis: & sic voluntarium est in pueris. Perfectè autem habemus quando ex perfectione naturæ perfectè discernimus, quòd in nobis sit facere & non facere. Patet igitur, quòd voluntarium per prius & posterius est in brutis & pueris & adultis: & sic aliquo modo est in pueris & brutis. Electio autem cum dicat appetitum consiliatiuum, nullo modo est in pueris & in brutis: quia consiliatiuus habitus iudicatiuus perfectè est perfectissimo rationis iudicio: & hic nec pueris nec brutis conuenit. Diuersum ergo principiũ ex parte subiecti est electionis & voluntarij. Et sic electio non omninò idem est voluntario, sed voluntarium est in plus.

Hoc autem & alia ratione probatur: quia etiam repentina quædam dicimus bene esse voluntaria, quæ tamen facta non dicimus esse secundum electionem. Si enim subitò superueniat amicus ex impræmeditato, voluntarius quidem nobis & gratus superuenit, sed tamen non ex electione superuenit: eò quod electio est appetitus consiliatiuus de se: super aduentu autem amici nec præconsiliari sumus. Omne igitur electum voluntarium est, sed non omne voluntarium, consequenter electum est: non ergo electio omninò eadem voluntario, sicut & ex subiecto & obiecto iam probatum est. In omnibus autem his probationibus supponimus, quòd electio nihil sit nisi appetitus consiliatiuus, & nihil electũ nisi quod ex consilio diffinitum est ad appetendũ.

2. ratio.

Hi autem qui electionem non dicunt voluntarium quoddam esse, sed vel concupiscentiam, vel iram, vel voluntatem, vel quandam opinionem, non videntur recte dicere. In hæc quinque genera vel aliquod illorum omnes antiqui posuerunt electionem. Sic enim dicit Damasc. Electio est duobus vel pluribus propositis, vnum alteri præoptare. Vnum autem vel plura præponere disponendo vel proponendo, opinionis est: & quoad hoc ponebatur in genere opinionis. Præoptare autem voluntatis est, quæ vel delectabili trahitur, vel nociuo impeditur: & ideò quantum ad optationem ponebatur in genere voluntatis, quantum ad trahens ponebatur in genere concupiscentiæ, quantum autem ad impediens & nocens in genere iræ: quantum autem ad medium facultatis quo hæc omnia in nobis sunt, in genere ponebatur voluntarij: & hæc est ratio, quòd electio in quinque generibus dictis ponebatur ab antiquis.

16.

Electio nõ est in genere cõcupiscẽtiæ vel iræ. 1. ratio.

Quod autem electio non sit in genere concupiscentiæ vel iræ semper, per subiectum probatur: quia scilicet subiectum iræ & concupiscentiæ inuenitur, quod nullo modo potest esse subiectum & causa electionis: non enim electio commune quiddam est irrationabilium: concupiscentia autem & ira irrationalium animalium est: quia iam probatum est, quòd bruta nihil nisi per iram & concupiscentiam operantur.

2. ratio.

Adhuc autem probatur idem per propinquum subiectum: quia incontinens concupiscens quidem operatur, non operatur autem eligens secundum rationem. Continens autem è conuerso eligens operatur, concupiscens autem non operatur. Incontinens enim est, qui virtute passionis & violentia tentationis abducitur in malum, & secundum rationem iudicat è conuerso: & ideò quod facit, facit contra iudicium rationis. Continens autem passionem quidem concupiscentiæ tentantem ad illicitum tenet in fræno rationis, & quod operatur, secundum rationem operatur: sed non operatur concupiscens, quia concupiscentia nititur in contrarium.

3. ratio.

Adhuc autem electioni concupiscentia contrariatur: concupiscentia autem concupiscentiæ non contrariatur. Contraria autem dicimus,

dicimus, non quæ posita sub eodem genere maximè distant: sed quod sunt contrariæ, quia electio tendit in vnum, & concupiscentia nititur ad aliud tendendo in contrarium. Talia autem sibi contrariantur sicut inimici contrariantur: quamuis non sint contraria per suas formas sub eodem genere positas.

4. ratio.

Adhuc concupiscentia quidem per propriam diffinitionem penes obiecta accepta, delectabilis quidem est, & tristis: quia est eius quod per præsentiam infert delectationem, & per absentiam infert tristitiam. Electio autem per propriam diffinitionem eligibilis est, nec est delectabilis, neque tristis, sed potius de his quæ ad votum expediunt vel non expediunt: sic ergo electio in genere concupiscentiæ non est: quia nec in subiecto, nec in proprio, nec in obiecto concupiscentiæ communicat.

Quod autem non sit in genere iræ, patet: quia minus conuenit iræ quam concupiscentiæ: ea enim quæ per iram fiunt, nequaquam per electionem videntur esse facta. Ira enim, sicut in præmissis dixisse nos meminimus, opisthotonia est per fellis euaporationem, & cordis & sanguinis accensionem: propter quod commiscet operationes. Et impetuosa est, & quantum ad hoc impedit rationem electionis plus quam concupiscentia, quæ non nisi ligando impedit. Minus ergo per electionem fiunt quæ fiunt per iram, quam quæ fiunt per concupiscentiam.

CAPVT XV.

Quod electio non sit in genere voluntatis, nec in genere opinionis.

Electio nõ est voluntas. 1. ratio.

SEd neque electio voluntas est, quamuis propinqua esse videatur. Voluntas enim simplex appetitus est vel rationalis, vel in rationali natura existens. Electio autem iudicatiua ex ratione est voluntas. Et ideò electio addit super voluntatem, & propinqua esse videtur, sed non idem: quia per se habet electionem & volitum. Cuius prima probatio est per obiectum: quia electio quidem non est impossibilium. Et siquis dicat eligi impossibilia, videbitur vtique insipiens esse. Voluntas autem etiam impossibilium est, & non tantum possibilium. Electio enim cum nihil velit nisi quod ex iudicio iudicatum est, & iudicium rationis non sit de impossibilibus, eò quod iudicium rationis per modum consilij est in operabilibus omnibus, consilium autem de impossibilibus non est: propter quod & electio de impossibilibus esse non potest. Voluntas autem simpliciter appetitus est, & non ordinatus, nec ab aliquo, nec ad aliquid, ita est impossibilium sicut possibilium, puta immortalitatis: volumus enim esse immortales. Nec oportet, quòd dicamus sicut antiqui dixerunt, quòd impossibilium voluntas sit velleitas: quia velleitas præsupponit sibi iudicium rationis: velleitas enim est qua vellemus hoc vel illud si possibile esset. Considerare autem si possibile sit, rationis est. Nos autem hic voluntatem simplicem appetitum accipimus sine omni iudicio rationis.

Adhuc autem voluntas quidem est etiam circa ea quæ nequaquam per nos ipsos operata sunt vel operabilia: & non tantum circa ea quæ per nos operabilia sunt: puta duobus hypocritis certantibus, vnum hypocritam vincere volumus: & duobus athletis certantibus, sine omni iudicio rationis cupimus vnum præualere. Talia autem nullus eligit, sed potius eligit ea quæcumque existimat fieri per seipsum. Hypocritam autem dicimus, qui vt addiscens; vel vt imitans, vel vt docens, vel vt exercitans, athletam imitatur. Athletam autem, qui vt verè intendens pugnat & intendit ad victoriam & brauium. Talibus enim quibuscumque propositis vel athletis, voluntate quidem cupimus alterum vincere: quamuis nullum iudicium rationis præmittamus ex consilio, propter quam causam vni magis cupiamus, quam alij. Voluntas igitur in quibusdam est, in quibus non est electio: eò quod electio non est nisi de his quæ per nos operabilia sunt: voluntas autem etiam de his est quæ per alios fiunt.

2. ratio.

3. ratio.

Adhuc autem voluntas quidem finis est magis, electio autem est eorum quæ sunt ad finem: puta sani esse volumus & sanitatem præstituimus vt finem: eligimus autem ea per quæ sani erimus, sicut inducentia finem sanitatis. Etiam in bonis animæ felices esse volumus quidem; & dicimus felicitatem nobis finem præstituentes: non autem dicere congruit, quòd eligimus felicitatem: & hoc est ideo, quia vniuersaliter loquendo, omnis electio videtur esse circa ea quæ in nobis sunt & in facultate nostra. Omnis enim agens per intentionem, finem sibi præstituit in quem dirigat actionem, & quo habito ab operatione quiescat: finem autem illum simpliciter vult & propter se & maximè: quia omnia illa agunt propter illum: alia enim nihil de voluntate habent, nisi propter finem. Vnde nihil voluntarium est simpliciter, nisi finis. Diximus autem iam, quòd electio in iudicio comparationis est & consilio: finis autem vt simpliciter volitum esse ponitur, ad nihil comparatum vel iudicatum vel etiam connumeratum. Electio autem finis non est: quia finis præstitutus est & volitus: ea verò quæ sunt ad finem, comparantur & ponderantur quid plus vel minus expediet ad finis consequutionem: & ideo quæ sunt ad finem, electioni subiacent: finis autem voluntati: ergo electio & voluntas secundum suas substantias non sunt idem.

Electio non est opinio. 1. ratio.

Neque autem electio opinio vtique erit. Opinio quidem videtur circa omnia esse, & vt nihilominus est circa æterna & impossibilia, & circa ea quæ sunt in nobis & in facultate nostra. Quamuis enim æterna & impossibilia per suas causas essentiales demonstrabilia sint, tamen per signa in eis inuenta etiam opinabilia sunt. Diametrum enim solum accipiens, per quantitatem motus lunæ in eclipsi, solem monstrat maiorem terra centies sexagecies octicies. Accipiens autem per apparentia visus, opinatur esse monopedalem. Similiter in im-

possibilibus visu considerans finitatem diametri & finitatem costæ, opinatur costam diametro esse commensurabilem secundum aliquem numerum: considerans autem, quòd quadratum diametri duobus quadratis æquipollet, quæ fiunt ex lateribus concludentibus angulum rectum qui opponitur diametro, demonstratiuè scit, quòd impossibile est diametrum costæ commensurari: quia sequitur, quòd par numerus sit impar, si diameter costæ commensuretur. Opinio igitur est de necessariis, & impossibilibus. Electio autem non nisi de possibilibus. Non enim nisi de possibilibus consiliabitur.

2. ratio.

Adhuc opinio falso & vero diuiditur, non malo & bono: electio autem magis diuiditur bono & malo, quam vero & falso. Huius autem causa est: quia opinio iuuata ratione fit fides. Fides autem ad scientiam ordinatur: scire autem falso & vero diuiditur: quia opposita nata sunt fieri circa idem: quia circa quodcunque est verum, circa idem est falsum. Verum autem non est de his quæ fiunt per nos, sed quæ fiunt à re. In eo enim quòd res est vel non est, verum vel falsum est. Electio autem cum optatione est. Optatio autem sive appetitus boni est, vel simpliciter, vel vt nunc: ideo in verum non intendit, sed in bonum. Proprium igitur est opinionis vt in genere accepta est, vero & falso diuidi. Electionis autem vt appetitus est tanquam vltimi perfectiui, bono & malo diuidi: vt tamen consiliatiua est electio, aliquo modo respicit ad verum & falsum, magis ad bonum & malum. Vniuersaliter igitur opinioni non idem forsitan est electio, ita quod omnis electio sit opinio, & è conuerso omnis opinio electio.

Opinio operabilium per nos, non est electio.

Et hoc fortè aliquis dixit, quòd esset idem electio & quædam opinio. Opinio operabilium per nos conferentium ad vitam, à quibusdam dicebatur electio. Quod autem hoc non sit verum, quinque probatur rationibus: quarum prima est, quòd in eligendo quidem bona vel mala, quales quidem secundum habitum efficimur, & sumus boni vel mali: in opinando bona vel mala, nec efficimur nec sumus boni vel mali. Diximus enim supra, quòd bene virtutis in operante est in eo quod eligit, & eligit propter hoc, & firmus permanet in voluntate: & hoc non esset verum, nisi per electionem boni & mali efficeremur: opinando autem sic vel sic nemo efficitur bonus vel malus: quia de appetitu nec de opinione necessaria concludit. Opinando enim bona vel mala habemus nos sicut in picturis inspiciamus, sicut dicit Aristo. bonus opinionem habet de malis, & malus opinatur de bonis sine aliqua electionis transmutatione.

3. ratio.

2. ratio.

Secunda ratio est, quòd eligimus quidem in his quæ volumus accipere vel fugere vel aliquid talium facere: sed opinamur in his in quibus quid est res ipsa volumus cognoscere, vel in his in quibus volumus cognoscere cum aliquid confert, vel qualiter confert ad illud. Ad accipiendum autem vel fugiendum aliquid, non malum opinamur. Causa autem huius est, quòd sicut diximus, causa opinionis in anima res est extra: & hoc dupliciter, scilicet in se, & secundum comparationem ad nos. Et in se quidem causatur opinio de eo quod est res. In comparatione autem ad nos duobus modis, & secundum duplicem comparationem rei ad nos, scilicet secundum vsum, & secundum modum vtendi. Et secundum vsum quidem accipitur opinio quid cui confert. Secundum modum autem accipitur opinio quale & qualiter confert: quæ omnia sunt sine qualibet voluntatis & appetitus transmutatione. Electio autem cum appetitu est iam transmutato ad nolendum vel volendum: volens autem accipit & nolens fugit. Voluntas igitur & electio in opinionem non cadit, etiam secundum quod opinio de operabilibus est.

3. ratio.

Tertia ratio: quia electio quidem laudatur in eo quòd magis est eius quòd oportet vel in eo quod rectè est: opinio autem laudat in eo quod magis verè est de re secundum rei naturam. Huius autem causa est, quòd eligibile semper refertur ad eligentem, & secundum quod illi magis congruit, vel secundum modum quo sibi magis congruit, electio melior est. Non enim semper eligitur quod melius simpliciter, sed secundum quod magis congruit eligenti. Opinio autem non est secundum rationem opinabilis ad opinantem, sed secundum relationem ad rem secundum signa inuenta in re ipsa: & ideo melior est opinio quæ verior est secundum rem, melior autem est electio quæ magis congruit tantum eligenti.

4. ratio.

Quarta autem ratio, quòd eligimus quidem quæ maximè scimus bona esse ex natura: opinamur autem quæ non multum scimus. Huius autem causa patens est: quia non eliguntur, nisi quæ consilio diffinita sunt: diffinita verò non sunt, nisi per certam rationem sint determinata: quæ autem opinamur non sunt determinata, sed tremit ratio inter vnam partem contradictionis & aliam. Et ideo electa certiori modo accepta sunt, quam opinata. Cum autem dicimus electa esse diffinita, non intelligimus de rei diffinitione, mores enim hominum talem non sustinent diffinitionem: sed intelligimus de diffinitione quoad nos, vltra quam scilicet ad operandum nihil quærimus. In opinione autem opinans etiam quoad seipsum sufficientem non habet certitudinem.

5. ratio.

Quinta ratio est, quòd videntur non iidem eligere optima, & opinari: & quidam videntur opinari quidem aliquid melius esse: & tamen propter malitiam voluntatem eorum auertentem, videntur eligere non quæ oportet, hoc est, quæ non oportet eligi. Hoc autem patet in incontinente, qui cū scit id minus eligendum, tamen propter malitiam passionis præoptādo eligit quæ non oportet, & quæ ipse secundum iudiciū rationis opinatur non esse eligenda. Ex his igitur patet, quòd electio & opinio nō sunt omnino idem. Si autem quæritur, vtrū quædam opinio præit electionē? quod præcedat eam, vel vtrum subsequatur eam, nihil differt quantum ad propositam intentionem: non enim hīc intendimus hoc quærere, sed quærere intendimus, si idem est omnino electio opinioni cuidam. Verum est enim, quòd

quòd opinio præcedat electionem: quia in iudicio consilij iudicari oportet quid ibi præponatur, & opinari oportet vnum alteri esse præponendum: & sic opinio quædam præcedit electionem. Adhuc autem eligens electo non adhæret, nisi sibi conueniens esse opinaretur: & sic opinio subsequitur electionem. Electio igitur nec voluntarium omninò est, nec concupiscentia, nec ira, nec voluntas, nec opinio quædam: & quodammodo præcedit, & quodammodo subsequitur.

CAPVT XVI.

Quid sit electio.

17. *Electio est voluntarij cuius consultatio præcessit.*

QVæramus igitur quid secundum diffinitionem vel quale quid secundum proprietatem sit electio: quoniam quòd dictorum nihil est, iam probatum est: voluntario tamen magis simile esse videbatur. Non omne autem voluntarium eligibile est, sicut probauimus, sed certè hoc voluntarium solum eligibile est, quod est præconsiliatum, hoc est, è consilio diffinitum. Electio enim cum ratione & intellecta est, sicut & ipsum nomen electionis ex propria compositione subsignare videtur. Electum enim est idem quod præ aliis lectum, hoc est, per appetitum acceptum. Electum enim non est, nisi quod propositis pluribus iudicio rationis dispositis & libratis præoptatum est. Propositio autem plurium & librario non fit, nisi intellectu componente vel diuidente quæ proponi: nec fit sine iudicio rationis quæ librat & ponderat. Electio igitur propositorum compositorum vel diuersorum dispositorum & ordinatorum & iudicio rationis ponderatorum est appetitus: & sic componitur ex eo quod est rationis & voluntatis. Propter quod dicit Eustratius, quòd oportet scire, quòd electionis genus vtique est intellectus appetitus, non simpliciter autem intellectus, vel simpliciter appetitus, sed quod per ambo est mixtum: non tamen intendit, quòd ex æquo veniant in compositionem electionis intellectus & appetitus, sed intellectus præcedenter, & appetitus consequenter: intellectus vt eligibile determinans, & appetitus vt optās. Propter quod electio mixta dicitur, non sicut ex miscibilibus alterum sit, vel secundum miscibilia quæ alterantur adinuicem, sed secundum quod vnum miscibilium in forma & actu est alterius: vnde tunc electio appetitus est & voluntatis secundū quod appetitus est in forma rationis iudicantis & consilianris.

Dubitatio.

Si autem quæritur, vtrum hæc electio siue eligentia quam Græci proharesim vocant, siue, vt quidam dicunt, proayresim, sit idem cum libero arbitrio, ad propositum quidem non pertinet: tamen quia de hoc quidam dubitant, quædam de hoc oportet dicere propter doctrinæ facilitatem. Dicunt enim quidam, quòd quorum est similis compositio, illa eadem sunt: liberum autem arbitrium & eligentia ex eisdem componantur, scilicet ex voluntate & ratione: eadem igitur esse videntur.

D. Alb. Mag. lib. 1. Ethic.

Addunt iterum, quòd quorum est vnus & idem actus essentialis, eadem esse videntur: eligere autem est vnus & idem actus liberi arbitrij & proharesis: vnum igitur & idem sunt liberum arbitrium & proharesis. Si autē hoc cōcedatur, non sunt vera quæ in antecedentibus habita sunt: proharesis enim cadit in diffinitione virtutis moralis. Moralis enim virtus, vt dictum est, habitus electiuus in medietate consistens. Liberum autem arbitrium cum sit potentia animæ, & in genere potentiæ non sit virtus moralis, non potest cadere in diffinitione virtutis. Propter hoc dicimus, quòd eligentia liberum arbitrium non est, nec in libero arbitrio est ratio vt disponens & ordinans & consulens & ex consilio arbitrando determinans, sed est ratio vt arbitrans arbitrio, quo quidem arbitrio constituitur ad faciendum quod vult. Vnde patet, quòd arbitrium æquiuocè dicitur secundum quod est eligentiæ siue proharesis, & secundum quod est liberi arbitrij. Voluntas etiam non eadem ratione accipitur hinc & inde: quia voluntas liberi arbitrij in libero arbitrio erit quod facit hominem liberum siue non determinari ad hoc vel illud simpliciter: voluntas autem eligentiæ inclinata ad formam rationis determinantis appetibile per consilij diffinitionem. Patet igitur, quòd proharesis habitus est electiuus, & non potentia, & eligere hinc & inde æquinocum: quia in libero arbitrio electio dicitur non inclinata qua liberè accipit quod vult. In proharesi autem electio est inclinata ad formam rationis diffinientis. Cuius signum est, quòd liberum arbitrium eligit ad votum, proharesis autem sæpè contra votum, sicut patet in continente.

Resumptio.

CAPVT XVII.

Quod considerandum est de consilio, & de quo potest esse consilium.

QVia autem consilium cadit in diffinitione proharesis, considerandum est de consilio vtrum de omnibus est consilium, vel non: & vtrum omne consiliabile sit, vel vtrum de quibusdam consilium non sit. 18.

De consilio autem quærendo, consiliabile non est dicendum, vtro quo consiliarentur quærendo consilium aliquis insipiens vel insanus: sed hæc dicenda sunt consiliabilia, pro quibus quæret consilium is qui habet sanum intellectum & sanam rationem. Insanus enim à priuatione principij naturalis regiminis rationis destitutus est. Insipiens autem est, qui à priuatione habitus seipsum non cognoscit, & ignorat suæ facultatis quantitatem: tales enim non nisi de stultis rebus quærunt consilium. 19.

Dicamus igitur primò de quibus consilium est quærendum. Omnia igitur quæ sunt, vt dicit Plato, vel æterna sunt, vel in motu. Quæ autem æterna dicuntur, sunt scilicet in substantia, vel in demonstratione. De æternis autem quocumque modo dictis: nullus consiliatur

consilium quærendo: puta de mundo qua necessitate sit, & qua necessitate permaneat: vel de diametro vel costa, quoniam diameter & costa incommensurabiles sunt, sicut probatum est per demonstrationem. Æternum autem hic dicimus necessarium. Omne enim quod simul est totum semper vno modo existens, necessarium est. Et ideò necessitas idem est quod incommutabilitas. Incommutabilitas autem est æternitas. Necessaria igitur est æternitas, & necessarium æternum dicitur carere principio & fine, sed secundum illam proprietatem necessarij, qua necessarium & æternum similia sunt incommutabilitate. Dicit enim Boëtius in 5. de consolatione philosophiæ, quòd non necesse sequitur, si aliquid est sine principio & fine, quòd propter hoc sit incommutabile secundum eos qui dicunt mundum non incepisse, nec habiturum finem, non propter hoc sequitur, quòd mundus incommutabilis sit. Æternum ergo & necessarium propter hoc conuertuntur: quia in vtroque est vna causa quæ est incommutabilitas. Frustra igitur de talibus quæretur consilium: quia nullus in talibus sibiipsi discredit, nec inquantum aliter fieri possunt. Quæ autem in motu sunt, aut reiterantur secundum substantiam incorruptibilem motam, aut reiterantur secundum substantiam corruptam. Prima enim non mouentur nisi secundum vbi. Secunda autem mutantur secundum formam. Sed neque de his quæ sunt in motu in toto motu facta semper secundum eadem, quæritur consilium. Illa enim mouentur incorrupta & vno modo semper, siue ex necessitate dicantur moueri, sicut dixerunt illi qui ponebant implexionem, hoc est, rotam quæ nunquam quiescere potest: eò quod quælibet pars eius est pellens & impulsa, premens & pressa. Siue natura dicantur moueri, sicut dixerunt qui dixerunt cælum circa centrum moueri ex propria natura & forma sua, sicut leue sursum ac graue deorsum moueri asserebant. Siue propter aliquam aliam causam moueatur, sicut dixerunt qui cælestibus animas quibus mouerentur attribuerunt. Propter quod nemo consilium quærit de solis & astrorum conuersionibus siue resolutionibus, & de ortibus & occasibus signorum. Hæc enim per necessitatem vno modo sunt: nec refert quantum ad præsentem intentionem, vtrum ex necessitate, vel natura, vel propter aliam causam moueantur: eò enim quod vno modo sunt, & alio modo fieri non possunt, nullus sibi in eis discredit, nec in eis quærit consilium. Neque de his quæritur, quæ alias aliter sunt mutata secundum formas, si causa eorum non est in potestate nostra, puta de siccitatibus & imbribus qualiter fiant: eò quod statim scimus hæc in potestate nostra non esse, siue ad fieri, siue ad non fieri. Adhuc autem non de omnibus quæ in potestate nostra sunt aliquo modo, & circa quæ est operatio hominis, & ideo humana dicuntur, quæritur consilium: & ideo de his quæ fortuna sunt, consilium non quæritur: puta quia non quæritur consilium de thesauri inuentione. Id enim quod in nobis est per scientiam & electionem & voluntatem & opus, est in nobis: sed fortuitum & casuale nec per scientiam nec per electionem est inter nos. Sed neque de his omnibus humanis est consilium circa quæ sunt operationes humanæ, quando non pertinent ad eum qui quærit consilium: puta vtique qualiter Scytæ quidam optimè conuersentur, nullus Lacedæmoniorum qui sunt Græci quidam, quærit consilium, quòd nihil horum vtique fiet per nos, sed per alios nihil nobiscum communicantes.

Consiliamur autem de his operabilibus quæ sunt in habentibus facultatem ad ea: hæc autem sunt reliqua ab his quæ enumerauimus. Omnium enim eorum quæ fiunt, causæ videntur esse aut natura, aut necessitas, aut fortuna. Adhuc autem in humanis causa est intellectus practicus ad esse quod fit per hominem. Homines autem singuli quærunt consilium de his quæ per ipsos sunt operabilia, & non de his quæ fiunt natura vel necessitate vel fortuna vel per homines non ad se pertinentes. 20.

Fatum, quod Græci marmenem dicunt, sicut iamdudum diximus, implexio causarum est, & tria in se continet, scilicet vim constellationis à qua incipit, vim complexionis per quam descendit, & qualitatem nati per quam adhæret: quæ tria quamuis à quibusdam tres causæ ponantur eorum quæ fiunt, tamen quia ad fati integritatem exiguntur, vna causa sunt, & sub illa causa quæ natura vocatur.

Et quod quidam dicunt obiicientes fatum non esse, non valet. Dicunt enim inferiorem naturam vt valdè inæqualem, ad superiorem regulam referri non posse: ideò nullam esse incomplexionem causarum: implexa enim omnia ad semuicem referuntur, sicut ansæ quas in catena aurea Pythagoras posuit. *Quod fatum non sit.* *1. ratio.*

Adhuc autem addunt, quòd in implexione quodliber est implexum & implectens: hæc igitur non possunt sibi esse causa implexionis. Si autem dicatur, quòd extra ea causa est implexionis suæ, difficile erit inuenire. *2. ratio.*

Addunt iterum, quòd in omnibus implexis debilius implexum, virtutem sequitur fortioris. Cõstat autem superiora actiua fortiora esse inferioribus passiuis. Inferiora igitur virtutem & necessitatem sequuntur superiorum: & hoc est contrarium, & contra omnem naturam. In omnibus enim actus actiuorum in patientibus sunt & dispositis secundum virtutem passiuorum & non secundum virtutem agentium. *3. ratio.*

Addunt iterum dicentes, quòd quorum non est materia vna communis, vna non est implexio adinuicem secundum aliquam transmutationem: inferiorum autem & superiorum nulla est materia vna communis: nulla igitur implexio secundum aliquam transmutationem est. *4. ratio.*

Dicunt etiam isti, quòd illi qui ponunt fatum, ideo sub natura ponunt & non sub necessitate: quia fatum intransgressibile est, & tamen non necessarium. Et hoc est dictum Eustratij. Si autem intransgressibile est: tunc perit casus, perit fortuna, perit liberum arbitrium, & perit consilium. *5. ratio.*

Ad hæc autem & similia dicimus, quòd fatum negare, est negare totum ordinem rerum naturalium: hoc autem satis patet per ea quæ in *Fatum esse nõ potest negari.*

Ad 1. in 1. lib. dicta sunt. Et quod primo dicunt non posse regulari inferiorem naturam, dicendum quod hoc falsum est: nihil enim regula indiget nisi inferior natura: regula enim regula non indiget: id autem quod regulatur, non ad potentiam regulæ regulatur, sed ad potentiam regulati: & ideo quamuis non in toto assequatur rectitudinem regulæ, tamen in aliquo assequitur regulam secundum modum sibi possibilem: aliter esset in toto sibi dissidens, nihil habens cælestis bonitatis.

Ad 2. Et quod dicunt complexionis debere esse causam aliquam, dicendum quòd verum est: sed illa causa non est nisi ordo secundum maiorem vel minorem distantiam à primo, & secundum ordinem actionum ad passiua & mouentium ad mota: mouens enim substantialiter, suo essentiali actu apprehendit id quod mouetur: & id quod mouetur, proportione passiuæ potentiæ tenet actum mouentis. Propter hoc dicit Arist. in 3. phys. quòd motus mouentis & moti, secundum quod actus mouentis, est actus perfectus & perfecti: secundum autem quod moti, est imperfectus & imperfecti. Et hoc etiam est quod dicit in tertio de cælo & mundo, quòd inferiora sunt in superioribus sicut materia in suis formis, & superiora in inferioribus sicut formæ in suis materiis. Text. c. 15.

Ad 3. Et quod dicunt, quòd in implexis fortius ad se trahit minus forte, dicendum quod hoc pro certo verum est: sed non tamen trahit plus quam trahi potest id quod minus forte est. Trahit ergo secundum potentiam tracti: & ideo in inferioribus propter impotentiam remanet inæqualitas & difformitas superioribus vno modo se habentibus.

Ad 4. Quod iterum obiiciunt, quòd implexorum est vna communis materia, non generaliter est verum, sed tantum de implexis per commixtionem: de implexis autem secundum proportionem mouentis & moti non est verum, sicut statim patet in primo motore & primo mobili.

Ad 5. Et quod dicit Eustratius de intransgressibilitate fati, iam in primo libro assignauimus rationem: implexio enim causarum secundum relationem ad primam causam intransgressibilis est: sic enim semper trahit: secundum resolutionem autem ad vltimum, quod propter varietatem materiæ trahi non potest ad æqualitatem, fatum semper remanet non necessarium: & ideo sub natura ponitur: quia natura est principium motus & quietis & vt frequenter & non vt semper & ex necessitate: & sic neque casus perit, neque liberum arbitrium, neque consilium: quia fatum ex illa parte non habet necessitatem.

Obiectio. Quidam etiam obiiciunt de his quæ facta sunt à diis immortalibus, sub quo genere ponantur: maximè cum Socrates dixerit, quòd virtutes nec discibiles nec assuescibiles sunt, sed à diis immortalibus donatæ. Ad hæc autem respondet Eustratius, quòd facta à diis, sub necessitate continentur: quia diuina scientias suas operatiuas causa sunt eorum quæ causant: scientia autem necessariorum est. Sed si hoc est verum, quòd ea quæ radicantur in diis, immobiliter radicantur, & ex necessitate fiunt: tunc inutiles sunt supplicationes & sacrificia: quia siue fiant, siue non fiant, eodem modo proueniunt ea quæ fiunt à diis, sicut dixit Vxtanor mathematicus. Sed ad hoc dicendum, quòd si dicamus aliqua à diis fieri qui non sunt motores orbium: tunc dicendum est de eis sicut de fato, scilicet quod facta ab eis secundum comparationem ad deos, immobilia sunt: secundum autem comparationem ad nos & ad ea circa quæ diij operantur, mobiliter se habent: quia mobiliter recipiuntur: & sic fiunt supplicationes & cultuæ, vt scilicet sic continemur, quòd à donis diuinis non excidamus. Eorum ergo quæ fiunt, causæ sunt necessitas, & natura, fortuna, & intellectus, sicut in præhabitis dictum est. *Responsio.*

CAPVT XVIII.

De quibus per nos operabilibus est consilium.

INter ea autem quæ sunt operabilia per nos, sunt opera artium. Artes autem suis principiis aliquando per se sunt sufficientes, aliquando autem non, sed multum oportet adhibere industriam si debeant opera perficere. Et quidem circa eas disciplinas quæ in suis principiis certæ sunt & per se sufficientes, non est consilium, puta de his qualiter scilicet sic scribendum sit: eò quod literæ certis elementis & numero & ordine traditæ sunt, quibus scribi oportet, ita quod habitis illis non discredimus nobis ipsis quin rectè scribamus. In his ergo non est consilium: sed consilium est in his quæcumque fiunt per nos non semper, aut fiunt, vel fieri possunt similiter, & eodem modo. De his enim consiliamur, puta de his quæ secundum medicinalem fiunt & negotiatiuam. Sanitas enim licet fiat à medico, tamen multis modis induci potest. Et lucrum licet quæratur cum negotiatione, tamen quia multis modis acquiri potest: & ideò consilium quæritur quo vtiliori modo talia inducantur. Et circa gubernatiuam nauium vel ciuitatum magis quærimus consilium, quam circa gymnasticam: eò quod gubernatiua minus certificata: luctatiua quæ gymnastica vocatur, certiora principia habet apprehendendi & vincendi contra luctantem, quam gubernatiua ad gubernantem: & ideò magis discredimus nobis in gubernatiua, quam in gymnastica. Et in aliis artibus & disciplinis est similiter, præter hoc solum, quòd magis est consilium circa artes, quam circa disciplinas. Magis enim circa eas dubitamus. Disciplinæ enim stant in principijs per se notis, sicut geometria & arithmetica: & quando applicantur ad opus, per principia disciplinabilia applicantur, sicut cõmetria quæ mensurat mundum per principia geometriæ, & arithmetica quæ cãculatur per principia arithmeticæ, in quibus non est dubium. Consiliari autem in his est, quæ vt plurimum fieri possunt, quando incertum est qualiter eueniant, & in quibus determinatum 21.

est quomodo eueniant vtilius & facilius: in talibus enim consilium quærentes assumimus consiliatores in magno, discredentes nobis ipsis in talibus sicut non sufficientibus nobis dignoscere magna. In paruis enim & in omnibus non discredimus.

Non consultamus de finibus sed de his quæ sunt ad fines.

Consiliamur autem quærendo consilium, nō de finibus, sed de his quę sunt ad fines, sicut patet in mēdicina, & rethorica, & politica. Medicus enim non consiliatur si sanabit, quod est finis eius. Neque rhetor consiliatur si suadebit iudici: hoc enim vt finem intendit. Neque politicus consiliatur si pacem faceret ciuibus: eò quod hoc finaliter intendit. Neque reliquorum artificium aliquis de fine consilium quærit. Sed omnes artifices præponentes & præstituentes sibi aliquem quem intendunt, consilium quærendo intendunt quærere qualiter siue qua via & per quæ instrumenta vel opera ad finem illum deueniant. Et si per plura quidem videatur fieri finis, quærmntur in consilio per quot facillimè & optimè perueniat quod intendit. Si autem per vnum procuratur finis, quæritur in consilio qualiter per hoc erit finis: & quærunt per quid illud haberi possit: & sic semper quærunt resoluendo quousque veniant ad primam causam, ante quam nulla est ad consecutionem finis ordinata: & illa est inuentione resolutionis vltima & prima ad inceptionem operis. Qui enim consiliatur, videtur quærere resoluendo dicto modo, quemadmodum resoluuntur diagrammatica, hoc est, descriptiones geometricales: illę enim probantur quæ quidem non sunt prima, sed ab his accipiunt fidem: & ideò resoluuntur in ea, & illa in alia, donec veniatur ad ea quæ sunt prima & vera à nullis aliis accipientia fidem, in quibus stat resolutio tanquam in vltimis, à quibus tanquam à primis fides incipit demonstrationis. Similiter est in practicis volentes facere domum quærimus quibus, vt ex lapidibus, & lignis. Vlterius quærimus vnde hæc habeantur, quomodo per laboratores & operarios: & hoc vlterius resoluentes venimus ad pretia per quæ laboratores haberi possunt: propter quod si facultas sit ad habenda pretia, ab illo vltimo incipimus operari domum: & vltimum sic resolutionis efficitur primum operationis principium: & si impossibilitas inueniatur ad pretia, ab opere desistimus, eò quod primum principium operationis in facultatibus nostris non inuenimus. Et iste modus in omni est inquisitione consiliorum.

CAPVT XIX.

Quid quæritur in consilio.

22. *Non omnis perquisitio est consultatio.*

QVid autem quæratur in consilio, determinatur per hoc quod omne consilium videtur esse quæstio, quamuis non omnis quæstio videatur esse consilium: puta mathematicæ quæstiones sunt de quibus non est consilium. Sed omne consilium est quæstio: & quod vltimum est in resolutione talis quæstionis, primum est in generatione & factione operis: & si in illo primo & vltimo impossibilitatem inueniant qui quærunt consilium, discedunt relinquentes operationem: puta si pecuniis indiget tanquam vltimo in resolutione, & primo in factione, pecunias autem impossibile est tribui, discedunt ab operatione. Si autem possibile videatur pecunias tribui à distributione pecuniarum, incipiunt operari. Possibilia enim sunt in nobis, quæ per nos cum effectu vtique fieri possunt. Per nos dico siue per nostros amicos vel seruos, qui quasi organa subseruiunt nobis. Quæ enim per amicos fiunt vel per seruos, per nos aliqualiter fiunt, & principium omnis factionis eorum est in nobis, quia ad nutum nostrum illi faciunt & operantur. Quæstio autem consilij de omnibus est quæ sunt circunstantiæ negotij. Quærunturenim quandoque quidem instrumenta per quæ finem haabeamus: quandoque autem necessitas, hoc est, vsus instrumentorum: quandoque consiliamur quo vsu instrumentorum posset haberi quod intendimus, sicut quando scimus, quod ferro indigemus ad sanitatem, quærimus vsum, vtrum scilicet incisione vel adustione sanitatem habituri sumus: & si incisione, quærimus vtrum incisione longitudinis vel latitudinis. Similiter autem est in aliis: quandoque enim quæritur per quid, quandoque per qualiter, & quandoque per quid, hoc modo & non alio modo. Ex omnibus igitur dictis videtur homo esse principium operationum suarum: consilium autem videtur esse de operabilibus ab homine. Operationes autē tales omnes sunt gratia aliorum quæ sunt fines operantium. Non enim loquimur de operatione quæ est finis omnium sicut felicitas est, sed de operationibus per quas vltimum finem intendimus obtinere, quæ sunt quasi instrumentaliter operantes.

23. *Non omnia singularia supponuntur consilio.*

Patet igitur, quòd finis non est consiliabilis, ita quod supponatur consilio: sed ea quæ sunt ad fines, finem inducentia, consilio supponuntur. Ea autem quæ sunt ad fines, singularia sunt. Non autem omnia supponuntur consilio: quia singularia de quibus certificat sensus, non sunt dubitata, puta si hoc demonstratum sit panis, vel non, vel hoc assarum vel elixarum, est digestum vt oportet, vel non: vel hoc quodcumque demonstratum factum, factum est vt oportet, vel non. Sensus enim hoc certificat sufficienter: & ideò non discurrimus in istis.

24. *Consultatio est finitorum.*

Cum autem diximus, quòd consilium resoluendo venit in primam causam, quæ quidem prima est in operatione, & vltima in resolutione: constat: quia si semper consiliatur resoluendo, in infinitum veniet: in infinitum autem impossibile est pertransire: & ideò oportet ponere primum & vltimum in quo stet resolutio & incipiat operatio. Patet igitur ex prædictis, quòd consiliabile & eligibile est idem secundum subiectum & substantiam, sed differunt secundum se & rationem: quia consiliabile est secundum quod subiicitur quæstioni: sed secundum quod determinatur & diffinitum est ex consilio, iam est eligibile. Quod enim ex consilio præiudicatum & diffinitum,

nitum est, eligibile est Electio igitur finis consilij est, sicut generatio finis est alterationis. Quod enim quæritur in consilio vniuscuiusque qualis operetur, quiescit ad inquisitionem, quando in seipsum, hoc est, in sui facultatem reducit operationis principia, & antecedens suum: & sic semper donec stet in vltimo quod primum est illius operationis principium à quo incipit operatio: hoc enim est quod eligit vt principium operationis.

Quod autem diximus, manifestum est ex antiquis vrbanitatibus, quas Homerus imitatus est & imitandas esse descripsit. In illis enim reges quæ ex consilio eligebant, populo annuntiabant & facienda esse decernebant. Intellectus autem in nobis sicut rex est, inquisitio operabilium sicut consilium, decretum autem faciendorum sicut lex, & appetitus partibus suis est sicut plebs: & ideò patet, quòd non sit in nobis aliquid nisi quod quasi per modum consilij determinatum est. Cum autem eligibile sit consiliabile de numero eorum quæ sunt in nobis facere & non facere, oportet, quòd electiō vtique sit consiliabile desiderium, hoc est, desiderium eius quod ex consilio diffinitum est de numero eorum quæ sunt in nobis. Eligendo enim desideramus, secundum consilium iudicantes quid desiderandum sit ex ipso consiliari, hoc est, consilij diffinitione.

Quid igitur sit electio secundum diffinitionem & materiam circa quam est, typo dictum est, & etiam tam circa qualia, quam circa ea quæ sunt ad finem, & quæ sunt in potestate nostra. Ex omnibus his patet, quod electio quæ cadit in diffinitione virtutis, habitus quidem est, & est optatio siue voluntas eorum quæ ex vltimo consilio intellectus determinata sunt.

CAPVT XX.

De voluntate, cuius sit sicut subiecti & finis.

25. VOluntas autem quæ simpliciter est appetitus animæ rationalis, finis est tantum, sicut iam dictum est in antebabitis. Simplex enim appetitus simplex habet obiectum. Simplex autem obiectum in operibus nostris non est nisi finis: eò quod omne quod est ad finem, in duplici ratione est, scilicet absolutæ, & ad finem relatæ: & ideò simplicis voluntatis vnum ad aliud non ordinantis obiectum esse non potest secundū quod huiusmodi. De fine autē illo dubitatur. Videtur enim quibusdam, quòd finis non est nisi per se bonum, quod vtique & semper & secundum substātiam bonum est. Quibusdam autem videtur finis esse apparens bonum, quod hic & nunc & alicubi bonum est. Ad vtramque autem opinionem sequuntur inconuenientia. Contra illos enim qui dicunt quoddam voluntabile siue volitum quod est obiectum & finis voluntatis, esse per se bonum & per substātiam, sequitur quòd hoc non sit voluntabile siue volitum quod vult qui non rectè vult. Quia qui non rectè vult, non vult bonum simpliciter, sed bonum alicui & nunc & alicubi. Si enim detur, quòd voluntabile sit quod vult, qui non rectè vult. Hypothesis autem ponit, quòd nihil est volitum, nisi quod per se bonum est: sequitur quòd per se bonum sit, quod vult qui non rectè vult. Contingit autem aliquando, quod per se malum est, quod vult qui non rectè vult, sicut fornicari, vel adulterari. Sequitur ergo, quòd id quod per se malum est, per se bonum est. Rursus autem contra eos qui dicunt, quòd non est voluntabile nisi per se apparens bonum, sequitur quòd nihil sit per se & natura bonum voluntabile siue volitum, sed hoc tantum sit volitum quod vnicuique bonum videtur, sicut dicit Pythagoras. Diuersis autem diuersa videntur bona, & aliquando contraria. Quæ ergo contraria sunt in bono & in malo, per vnam rationem sunt volita, quod valde est inconueniens.

De fine duplex opinio.

Si autem hæc inconuenientia non placent: de necessitate ergo dicendum, quòd id quod per se bonum est, secundum veritatem voluntabile & volitum sit: sed vnicuique autem sit volitum, quod sibi videtur bonum vt hic & nunc. Studioso quidem igitur siue virtuoso volūtabile est secundum ipsam voliti naturam & substantiam. Prauo autem voluntabile est, quodcumque contingit huic & nunc & hic bonum videri. Quemadmodum & in corporibus bene dispositis ad sanitatem sana dicuntur esse, quæ secundum veritatem & simpliciter & secundum substantiam sana sunt: infirmis autem altera quædam sana sunt. Infirmis enim in excessu caloris, sunt & infrigidantia etiamsi extra temperamentū frigida sint, humidis autē extra temperamentum humida, & sic de aliis. Similiter autem dicuntur & amara & dulcia & calida & grauia & alia singula. Quod enim bene complexionato amarum est, simpliciter amarum est: quòd autem habenti infectam linguam ex cholera adusta amarum est, non simpliciter amarum est: quia illi omnia etiam dulcia, amara videntur. Similiter est de dulcibus in eo qui habet linguam dulci phlegmate infusam. Et similiter de calido in eo qui extra complexionem calidus est: hic enim etiam excellentem calorem non sentit, vt ethicus. Et similiter est de grauibus: qui enim infirmatur humore grauante, leuissimum quod sibi suppositum, graue reputat: & sic de aliis omnibus. In omnibus autem his studiosus singula iudicat rectè: quia ille secundum qualitatem affectus naturaliter dispositus: & ideò in singulis ei verum apparet secundum rei naturam. Secundum enim quemcumque habitum siue naturalem siue acquisitum propria sunt voluntaria, & propria quæ videntur bona, & propria quæ videntur delectabilia: & in talibus singulis verum videtur. Et secundum indiscretionem plurimum differt studiosus à prauo, sicut regula & mensura verorum bonorum existat studiosus. Multis autem & plebeiis, qui delectationibus & iris trahuntur, videtur fieri deceptio propter delectationem: propter illam enim aliquando videtur bonum quod non est bonum verè existens bonum: tales enim desiderant delectabile in sensu vt bonum,

26. *Quod studioso voluntabile est, simpliciter bonum est: quod vero vitioso, secundum quid bonum.*

num. Tristitiam autem quæ est ex abscentia delectabilis, fugiunt vt malum: tum tamen delectatio aliquando mala sit & tristitia bona in talibus.

Quod autem diximus, studiosum regulam esse verorum bonorum, de Pythagoræ diximus opinionibus: quæ opinio licet in parte falsa sit, tamen in hoc verissima est. Pythagoras enim dixit, quòd tam verum quam bonum in rebus causatur ab apparendo siue existimando: propter quod concessit, quòd si existimatio diuersorum de eodem per affirmationem & negationem differat, quòd contradictoria simul vera esse contingit. De hoc autem in 4. primæ philosophiæ determinatum est. Quamuis autem hoc falsum sit, tamen in bono non omnino falsum est. Quia quamuis bonum per se non causetur ab existimatione nostra, tamen regula boni moralis & ratio mensurandi medium in nobis incipit: ex quo virtus moralis in mediotate consistens est quoad nos: & hoc quod in mediotate consistens est, causa est sibi extremum in bono. Homo igitur per bonum rationis, boni virtutis quod simpliciter bonum est, regula & mensura est in potentia & imperfecta: studiosus autem qui perfectè bonum rationis attingit, regula & mensura est boni per se perfecta & completa.

CAPVT XXI.

Quod operationes quæ sunt consiliabilia ad fines, voluntariæ sunt, & ideò laudabiles vel vituperabiles.

27. CVm voluntabile siue volitum sit finis, consiliabilia autem & eligibilia sint de numero eorum quæ sunt ad finem consequendum ordinata, sequitur quòd operationes quæ sunt circa finem & ea quæ sunt ad finem, fiant secundum liberam electionem nostram, & quod sint voluntariæ siue spontaneæ. Operationes autem virtutum omnes sunt circa hoc. Sequitur ergo, quòd & virtus sit in nobis siue in nostra potestate. Similiter autem sequitur, quòd & malitiæ vitiorum sint in nobis: quia per operationes tam virtutes quam malitiæ inducuntur & fiunt in nobis. In quibuscumque enim in nobis est operari illa, in illis eisdem in nobis est non operari eadem: & in quibus in nobis est non operari aliqua, in illis eisdem est etiam in nobis operari eadem. Hanc enim in 8. physicorum diximus esse facultatem eorum quæ à se mouentur: quia scilicet principium mouendi & non mouendi est in ipsis. Ex quo sequitur, quòd si in nobis est aliquid quod operari est bonum existens, sicut castitatis, vel iustitiæ opera, quòd etiam illud idem non operari. Quod tamen non operari, quod est malum, existens est etiam in nobis. In quibus enim operari est bonum, non operari est malum. Si autem in nobis est bona operari, similiter in nobis erit mala operari. Et similiter erit in nobis & mala & bona non operari. Operari autem bona & non operari, est esse quod attribuitur bonis vnde boni sunt, & malis vnde mali sunt. Operari enim mala & non operari bona, malis est malos esse. E contra autem operari bona & non operari mala, bonis est bonos esse.

28. *Virtutes & vitia in nostra potestate sunt.*

Cum igitur hæc sint in nobis, in nobis erit vel cum decentibus decentes esse, & cum prauis pranos esse. Dicere enim, quòd nullus volens est malus, & quòd nullus nolens bonus est, assimilatur primum quidem mendaci, secundum autem veraci dicto. Nullus enim nolens bonus est, cum probatum sit in antecedentibus, quòd beatitudo siue felicitas possessum & voluntarium & per operationes acquisitum bonum sit. Malitia autem voluntarium quoddam est, & per operationes voluntarias inductum, vel in his quæ determinata sunt. Dubitandum est secundum Socratem dicentem virtutem & malitiam non esse voluntaria, & quòd hominem non debemus dicere principium neque genitorem suarum operationum & habituum, quemadmodum dicimus eum esse principium & genitorem natorum. Dixit enim Socrates, quòd virtus est donum deorum, malitia autem cuilibet innata. Peripatetici autem voluerunt sicut homo per voluntatem principium est operationis quæ est coitus, & per coitum principium est tuæ similitudinis in nato: ita per rationem principium est operationum, & per operationes similitudinem generat etiam habitus virtutum vel vitiorum. Si autem hæc videntur vera quæ opera sunt & habitus, scilicet ab aliquo facta, & haberemus facultatem reducendi habitus & operationes in aliqua alia principia factiua, necessitatis scilicet, vel naturæ, vel fortunæ, præter ea principia quæ sunt in nobis, quæ sunt intellectus & voluntas: horum enim principia sunt in nobis: sequitur, quòd nec omnes operationes & habitus sint in nobis & sint voluntaria: quia (sicut diximus in tractatu de voluntario) quorum principia actiua sunt in nobis: operationes igitur & habitus in nobis sunt & voluntaria.

27. *Dicere sua sponte neminē prauum, nec inuitum quēquam beatum esse, alterum falso est simile, alterum vero.*

Hac ita esse testes sunt & priuatim singuli homines, & ipsi legum latores.

His autem quæ dicta sunt, testificari videntur, & quæ à singulis fiunt propria, & communia ab ipsis legislatoribus. In propriis enim quilibet cruciat seipsum pœnitens de malo, & congratulatur sibi gaudens de bono, quasi cruciando se retrahat à malo & congratulando prouocet se ad bona. In communibus autem legislatores puniunt & cruciant operantes mala: si tamen mala non vi, vel metus causa, aut etiam propter ignorantiam cuius ipsi causa non fuerunt, mala operantur. Violentum enim & ignoratum inuoluntarium faciunt, vt in antecedentibus dictum est. Inuoluntarium autem veniam meretur & misericordiam. Legislatores autem honorant eos qui sunt bona operantes, ac si ad bona quidem sint prouocantes: malos autem per pœnas prohibentes: quæcumque autem in nobis non sunt, neque voluntaria sunt. Nullus autem prouocat aliquem operari: quia scit, quòd suadere talia non est ante opus vt principium operis existens, puta nullus sapiens suadet non calefieri eum qui febricitat vel in igne sedet: & nullus suadet non dolere eum in quo diuiditur continuitas,

continuitas, vel non esurire eum cuius euacuatus est venter, vel aliud quodcumque talium quod non est in nobis: nihil enim & cum suasione patiemur. Quæ autem in nobis sunt, legislatores puniunt in ipso ignorante: & si ignorentur & debita sint sciri & ignorentur, dummodo causa ignorantiæ sit in nobis, sicut Pytachus quartus de septem sapientibus dixit, ebriis duplices increpationes debere infligi: quia ebrietas ignorantiæ causa est eorum quæ sciri debuerant, sicut est non mœchandum esse, vel non occidendum. Ebrij enim frequenter occidunt & mœchantur: cuius est causa: quia ebrietas oppilatiua est, & sic impedit actum rationis retinentem concupiscentiam & iram. Ebrietas enim etiam humescens est spumoso humido, & sic maturat materiam concupiscentiæ. Propter quod dicit Sapiens, Venter mero æstuans, facile despumat in luxuriam. Ebrietas est calida, fel faciens euaporare in sanguinem, & sic motiua concupiscentiæ & iræ. Ebrietas etiam ventosa est, & sic extendit membra, genitalia quidem in coitum, alia autem in iræ instrumenta: propter quod Poëta dicit, Sine cerere & baccho friget venus. Inebrians ergo se, per ipsa per quæ inebriatur principia, confert ad illicitum quod postea agit: & qui confert, voluntarius est, & non sufficienter increpatur pro sola ebrietate, nisi etiam pro sequenti peccato increpetur: principium enim etiam sequentis peccati in ipso. Dominus enim est eius quod est non inebriari si vellet: inebriari autem sibi causa est ignorantiæ: & ideò ignorantia est in ipso, & quicquid agit per ignorantiam. Idem autem iudicium est de ignorantia iuris: quia dicitur ignorantia iuris, qua aliquis ignorat aliquid eorum quæ in legibus sancita sunt, & quæ oportet & necessarium est scire vel simpliciter, vel quantum ad officium in quo est, & quæ non sunt difficilia sciri ab homine: tales enim ignorantias puniunt legislatores: quia in nobis est talia ignorare, vel non ignorare: & ideò ignorantes aliquid conferimus ad quid ignoremus: propter quod ignorantia pœna digna est. Similiter autem etiam in aliis quæcumque propter ignorantiam in nobis sunt, aliquid agendorum ignorare videntur: in talibus enim in ipsis ignorantibus causa est ignorantiæ: ipsi enim domini sunt actuum suorum: & ideò si vellent diligentes esse, studerent & discerent & acciperent habitum regentem se in operabilibus: & quia non faciunt, ipsis imputatur. Aliquis enim forsitan non est talis vt diligens sit: quod autem talis fiat vt diligentiam negligat, ipse sibi causa est, remisse & illecebrose viuendo. Et sic causa sibi sunt multi eius quod est iniustos vel incontinentes esse: quia ad oppositum studere nolunt cum possint. Quidam quidem per se mala facientes sic iniusti & incontinentes: quidam autem in potationibus, & in talibus aliis mollitiebus degentes, & sic studium ad bonos habitus acquirendos negligentes: vnde Poëta.

Ebrietas meretur duplicem pœnam.

Hieronym.

Terentius in Eunucho.

Ignorantia iuris.

Quæritur, Egistus quare sit factus adulter? In promptu causa est, desidiosus erat.

Supra enim sæpè dictum est, quòd operationes quæ sunt circa singularia, tales in operantibus & similes sibi faciunt habitus. Hoc autem manifestum est siquis meditetur ad vnamquamque agoniam vel operationem. In omnibus enim agonisticis & operationibus ipsæ operationes perficiunt operantes ad similes habitus. Quod enim aliquis ignoraret, quòd ex operationibus quas facit circa singularia, fiant habitus similes operationibus, non tantum irrationalis hominis, sed penè insensibilis est: quia etiam sensu percipitur hoc, si aliquo modo sensus ad rationem referatur. Propter quod negligentiæ eorum qui scire poterant vel præparare se ad opera & noluerunt, à legislatoribus imputatur: quia talis negligere ipsi negligentes sunt causa. Sicut prouerbialiter de asino dicitur cum simum proprium exportaret, & à bestiis sibi exprobraretur, quare tale vile opus sustineret? respondisse dicitur, Huius pressuræ stercore causa fui. Adhuc autem valde irrationale est, quòd aliquis dicat, quòd iniusta faciens non velit esse iniustus vel non voluntariè sit iniustus, aut stuprans non voluntariè sit incontinens: si enim aliquis non ignorans operatur ea ex quibus sicut ex causis facientibus erit iniustus, pro certo volens iniustus erit. Confert enim & operatur voluntariè ad hoc quod iniustus sit.

30. *Vitia possumus vitare, sed post quam contracta sunt, in potestate nostra non est vt ea non habeamus.*

Nec verum quod dicunt Socratici, quòd scilicet ideò non sit volens: quia si volens esset iniustus, etiam quando vellet, iustus esset. Iniustus enim aliquis sit volens: non tamen postquam iniustus factus est, statim vt voluerit, requiescet & cessabit ab iniustitia, ita quod sit iustus. Et hoc patet simile: quia si ponamus, quòd volens ægrotat aliquis per hoc quod ipse sibimet causa est ægritudinis incontinenter viuens & inobediens medicis: in voluntate sua non est, quòd statim vt voluerit, sit sanus. Tunc enim quando erat ante ægritudinem, inerat ei & in potestate sua erat non ægrotare si vellet: emisso autem eo quod est causa ægritudinis, non est adhuc in potestate sua, quòd sit sanus quando vult. Quemadmodum in eo qui dimittit lapidem iaciendo, antequam dimittat, in potestate sua est retinere & non dimittere: in ipso enim est & mittere & proiicere: principium enim missionis & proiectionis est in ipso. Postquā autem dimiserit, nō est in ipso resumere. Sic autem est & in iniusto & in incontinente. Ex principio quidem enim antequam essent iniusti & incontinentes, inerat eis tales non fieri: propter quod volentes iniusti & incontinentes facti sunt. Postquam autem facti sunt iniusti & incontinentes, iam non est in eis non esse iniustos & incontinentes: sed iterum studere oportet ad iusta & casta, per quæ depositis vitiis iusti & casti efficiantur.

A naturalicum non est laus neque vituperium.

Hoc autem patet à minori: quia non solum animæ malitiæ, quarum nos causæ sumus, sunt voluntariæ: sed etiam in quibusdam hominibus malitiæ quæ corporis sunt, quibus ipsi per opera illicita causa fuerunt, reputantur voluntariæ: quos etiam propter tales malitias increpamus. Qui enim turpes sunt membris truncati, propter naturalem defectum nullus sapiens increpat, sed eos qui propter desidiam aliquam & negligentiam, quibus ipsi sunt causa,

causa, turpes sunt effecti. Similiter autem est circa imbecillitatem & orbitatem, sicut diximus esse circa turpitudinem. Nullus enim increpat cœcum à natura cæcum ex plaga vel ex infirmitate alia cuius ipse causa non fit. Cum autem quis ex vini nimia potatione vel ex alia luxuriæ incontinentia orbus siue orbatus oculis est, omnis eum homo sapiens increpabit: quia ipse sibi orbitatis causa fuit. Igitur ea quæ sunt de numero malitiarum, quæ sunt circa corpus, quæ quidem in nobis sunt, increpantur: quæ autem non sunt in nobis, non increpantur. Si autem sic est, tunc multo magis malitiis animæ, quæ quidem increpantur in nobis: vtique enim si non increpantur, non erunt in nobis.

Et quod quidam obiiciunt, quòd tales ignorantiæ, negligentiæ, & omissiones, sunt priuationes & non opera: quod autem priuatio est, voluntarium non est: & sic ista voluntaria non sunt. Hoc nihil est: quia omissio in eo qui facere debuit, tunc cum facere debuit, peccatum est & voluntarium in causa. In ipso enim fuit ad oppositos actus se conuertere vel non conuertere, ad quos si se conuertisset, non omisisset, nec negligens fuisset.

CAPVT XXII.

De opinione Socratis in libro qui dicitur Mennonis, quæ est contra ea quæ dicta sunt.

SOcrates autem & Plato & omnes Stoici senserunt contrarium his quæ dicta sunt, supponentes quòd nullus iudicat de bono desiderabili, nisi per similitudinem habitus ad illud quem habet apud se: sicut phlegmaticus per similitudinem complexionis desiderat pisces in cibum, cholericus autem de cholera adusta desiderat adustum amarum, sanguineus dulce, & sic est in aliis. Tales autem habitus diuersa desiderabilia facientes, aliquando sunt innati, siue ex astris, siue ex complexione elementorum, siue etiam ex progenitoribus: & cum tales habitus insunt in nobis, non est non desiderare ea ad quæ habitus illi disponunt, quinimo de necessitate illa nobis bona apparent, ad quæ ex habitibus illis dispositi sumus, siue bene siue male. Propter quod dixerunt aliquem bene natum esse, & aliquem male: bene quidem, qui talem accipit intellectum practicum, qui in omnibus bene consulit & præcipit, ita quod nunquam aliquid contrarium bonum apparet. Talem intellectum enim, vt dicunt, impossibile est ab aliquo accipere: eò quod neque discibilis, neque assuescibilis est: eò quod multos viderunt qui nunquam corrigi poterant & ad bonum intellectum deduci, nec verbo doctrinæ, nec verbere disciplinæ, nec persuasione, nec minis, nec promissionibus, nec per coniecturam bonorum, de quibus dicit Sapiens, quòd semen erat maledictum ab initio: & naturalis malitia eorum immutari non poterat.

Contra opinionē Stoicorum.

Sed hoc mirabile erat de Stoicis, quòd tales habitus ponentes siue innatos siue acquisitos, bonorum dixerunt esse nos causas & in operibus & in fine, malorum autem non dixerunt nos esse causas in fine, sed in operatione sola: dicentes iudicium & apparentiam eius quod vnicuique videtur, bonum esse ex habitu de necessitate, operationem autem esse ex voluntate. Contra hoc autem Arist. procedit sic, 31.
quòd si aliquis dicat, quòd omnes homines desiderãt id quod apparet eis bonum, & quod talis phantasticæ apparitionis & appetitus non sũt domini, ita quod sit in ipsis, sed potius qualiscumque ex habitu connaturali vel acquisito est vnusquisque dispositus, talis finis videtur bonus vel per similitudinẽ habitus ad illũ. Si ergo sic dicatur & concedatur, quòd vnusquisque sibi talis habitus est causa, aliqualiter conferendo vel operando ad ipsum, sequitur ex necessitate ex prædictis, quòd etiam phantastici iudicij & appetitus qui surgit ex habitu, ipse idem sibi aliqualiter causa est per illam regulam quæ sæpè habita est. Quia quorum principia sunt in nobis, & ipsa sunt in nobis.

Si autem dicatur, quòd nemo sibiipsi causa est eius quod est malè facere, sed male operatur per ignorantiam finis qui per se est finis, existimans sibi optimum futurum esse per hoc quod operatur: & dicatur, quòd desiderium finis est desiderium non spontaneum: sed oportet in quolibet innasci illud desiderium ex habitu quem accipit in necessitate: quemadmodum innasci oportet visum intellectus, quo habens intellectum bene iudicat, & iudicat bonum quod secundum veritatem bonum est, & desiderat illud. Et dicant iterum, quòd ille bene natus est, cui hoc bonum intellectus bene innatum est: ille enim maximum bonum & optimum habet inter omnia humana bona, ita bonum, quod est impossibile accipere ab aliquo vel discere: eò quod nec assuescibile vel discibile est: sed quale innatum est, tale habebit: & hoc modo bene & optime innatum esse: perfecta verè bona erit, vtique natiuitas & habitus talis innatus. Per oppositum est etiam in malis mala & pessima natiuitate natis, quæ non permittit surgere in ipsis aliquam apparentiam vel iudicium vel appetitum eius quod est per se bonum.

Si autem hæc vera sunt, quæramus ab eis, 32.
quid magis virtus quam malitia erit voluntarium secundum eos? In ambobus enim bonis & malis scilicet ad ea quæ per se bona sunt, & ad ea quæ secundum quid bona sunt & simpliciter mala, iudicium finis & appetitus per naturam est. Est enim qualitercumque iacet habitus natus, & qualiter videtur in iudicio & appetitu secundum habitum innatum. Reliqua autem quæ ad fines illos sunt, operantur qualitercumque dispositi sunt ex habitu, referentes ad fines illos quos secundum illos habitus desiderant. Siue igitur dicatur, quòd finis quẽ desideret quilibet qualiscumque est & non ex natura habet, sed potentia ex habitu acquisito qui apud operantem est: siue dicatur, quòd finis desideratus naturalis est propter habitum innatum: si respiciamus ad reliqua quæ non mala, sed studiosa sunt, & studiosum dicamus hæc voluntarie operari: sequitur, quòd

quòd virtus voluntarium quid erit secundum vnam eius similitudinem id quod est propter ipsum siue in nobis esse & in potestate nostra est in operationibus bonis & malis secundum dicta Socratis: quamuis non similiter sit in fine. Quia dixit Socr. quod apparentia finis in malis; non in nobis est, quamuis operationes sint in nobis. Sic igitur quemadmodum dicitur à Socrate, virtutes sunt voluntariæ: eò quod habituum per culturas & sacrificia deorum concausæ sumus aliqualiter ipsis diis qui dant eas. Et talem finem nobis quendam ponimus, qui est per se bonum quod desideramus. Quales quidem sumus existendo secundum virtutem quam dat Deus cooperantibus nobis ad virtutem per supplicationes deorum: sequitur necessariò ex hypothesi Socratis, quòd etiam malitiæ erunt voluntariæ: eò quod per operationes malas concausæ sumus malitiis. Et sic similiter est in bonis & in malis.

Sed hoc adiiciendum est, quòd habitus & operationes non similiter voluntariæ dicuntur: quia nos sumus domini operationum à principio vsque ad finem, ita quod in nobis est tota operatio ad facere & non facere, quando scimus ea secundum singularia in quibus sicut in circunstantiis est operatio. Si enim aliquod istorum ignoremus, efficeretur inuoluntarium per ignorantiam. Habituum autem non ita sumus domini: quia non est nobis cognitum quantum de habitu adiiciatur ex quolibet sui principio quod est operatio: sicut & incognitum est in ægrotantibus qui sanantur, quantum sanitatis adiiciat quælibet medicina: & quod incognitum est, voluntarium esse non potest hoc modo quo incognitum est: sed habitus voluntarij sunt, ideò quia in nobis est sic vel sic in operatione quæ habitum inducit. *Actus & habitus nõ similiter voluntarij sunt.*

Resumentes itaque secundum modum enumerationis quæ fecimus in secundo huius voluminis de vnaquaque virtute, dicemus singulatim determinando quæ sunt per nomen & diffinitionem, & circa qualia sunt passionibus & operationibus, & qualiter sunt circa illa, hoc est, secundum quam coniecturam medij: istis enim determinatis simul est his manifestum etiam quot sunt numero virtutes de quibus intendimus. Primum autem dicemus de fortitudine, tribus rationibus: cum omnis virtus sit circa difficile & bonum, fortitudo est circa difficillimum: & quia cum quælibet virtus sit vltimum potestatum & extremum in bonum, fortitudo circa omnem supremam potestatem est & virimum potestatis: propter quod dicit Boëtius quòd antomasticè fortitudo virtus dicitur: & quia fortitudo circa tales est passiones quæ maximè passiones sunt: est enim circa passiones illatas in bello, quæ plus habent rationem passionis, quam passiones innatæ delectabilium in actu. *Quare primò de fortitudine agendum.*

CAPVT XXIII.

De epilogo eorum quæ dicta sunt.

32. COmmuniter quidem igitur de virtutibus dictum est nobis typo & figuraliter. Diximus enim genus proximum, quando diximus, quòd virtutes medietates sunt. Et diximus genus remotum, quod habitus sunt. Diximus etiam à quibus fiunt per generationem, quoniam operatores harum operationum quæ sunt secundum ipsas virtutes, generant eas in seipsis. Diximus etiam quomodo sunt in nobis & voluntariæ, & quod sunt vtique vt recta ratio præcipiet, eò quod medium sumitur quoad nos determinata ratione, prout sapiens determinauit.

TRACTATVS II.

De fortitudine.

CAPVT I.

Quare virtutes quædam dicuntur cardinales, aliæ autem adiunctæ.

VOLENTES autem dicere de fortitudine, prænotare oportet, quòd virtutum quædam sunt cardinales, quædam autem coniunctæ. Cardinales autem sunt, in quibus volutur humana conuersatio. Sic enim vocamus cardines cæli polos, & dextrum & sinistrum in Oriente & Occidente, & centrum sphæræ, in quibus velut in cardinibus totus voluitur mundus. Sicut vocamus in introitu domus cardines postium, in quibus ianua reuoluitur, per quam est introitus & exitus per domum: sic virtutes quædam sunt, quibus omnes aliæ per modum quendam adiunguntur: per ipsas autem tota vita hominis reuoluitur: & illæ dicuntur cardinales siue principales: quia in ipsis reuoluitur, tota conuersatio moralis vitæ: sicut ad cardinem coniunguntur ea quæ in cardine reuoluuntur, siue in cælo, siue in ostio. Moralis enim virtus, sicut sæpè præhabitum est, tota est circa passiones & operationes. Operationes enim referuntur ad passiones: quia circa passiones sunt. Moralis enim virtus nihil aliud est, vt dicit Plotinus, nisi ordo passionum. Et dico, quòd operationes morales circa passiones esse necesse est.

Cardines cæli.

Passionum diuisio.

Passiones autem secundum singularem diuisionem sunt, aut innatæ, aut illatæ. Sicut enim dicit Aspasius, passio est motus sensibilis animæ: & ideò delectatio & tristitia passiones illatæ sunt in passibilem animam ab obiectis delectationibus & contristantibus eã. Sed hoc modo non intendimus hic de illata passione: sic enim diuiditur passio in prædictis in inferentem & illatam. Sed illatam passionem vocamus, quæ infertur ab extrinseco violenter agente, sicut sunt vulnera, & carceres, & mortes, & cætera quæ sunt huius generis. Innatas autem dicimus, quæcunque secundum principia naturæ insunt nobis, etiamsi in nobis potentias nostras naturaliter mouentibus inferrentur, sicut est delectatio in cibis & veneris & huiusmodi.

Sufficientia virtutis cardinalium.

Cum igitur circa tales delectationes & tristitias & generaliter passiones sit moralis virtus, dupliciter potest esse circa eas. Si enim virtus ordo passionis est, sicut dicit Plotinus: aut est ordinaris in passionibus, aut ordinata. Ordinans autem in passionibus, constat quòd prudentia est, quæ inter omnes virtutes morales habet principalitatem, sicut in primo lib. meminimus nos dixisse tribus de causis, scilicet quia est eius quod per se rationale est, & cuius ordinare est. Et quia medium eius est recta ratio operabilium: per rectam autem rationem operabilium ordinatur omne quod operabile est. Et quia indagatrix medij est per consilij electionem: sic enim indagat medium morale, sicut in immediatè præhabito tractatu dictum est. His ergo tribus rationibus virtus moralis est: tamen primo de ea agi non potest: eò quod non tota moralis est. Materialiter enim moralis est, eò quod circa mores est: formaliter autem moralis non est, eò quod recta non ad hunc vel illum relata medium eius est: & quantũ ad hoc ex principiis moralis virtutis determinari non potest: sed oportet, quòd inter intellectuales determinetur. Prius enim determinatum in scientiis non dicitur principalius, sed quod ex principiis primis potest determinari: sicut etiam dicitur prius in geometricis, quod ex prioribus principiis concludi potest. Oportuit ergo, quòd de prudentia tractatus vsque ad intellectuales virtutes differeretur: principalem enim esse prudentiã non dubitatur, quando scitur, quod ordinatrix est, & quòd felicitas actus eius est, & quod ipsa vniuersalis est, ita quod omnes aliæ sicut materia circa quam ei subiiciuntur. Prudentia enim, sicut dicit Augustinus sagax electio est, ea quibus iuuatur ad conuersationem, sagaciter eligens: & quibus impeditur in conuersatione humanæ vitæ, sagaciter refutans.

Prudentia qualis virtus sit.

Quæ autem in passionibus ordinatæ sunt, secundum diuisionem passionum accipiuntur. Ordinatæ enim sunt aut in passionibus quæ sunt hominis vt ciuilis est, per naturam quidem enim œconomicum est animal. Comparatio enim hominis ad filios & vxorem, sicut dicit Aristot. in œconomicis non est comparatio domini ad seruos, sed potius comparatio politici ad ciues liberos: & ideò œconomica ad ciuilem quandam reducitur & ordinatur. Homo ergo vt homo est, in passionibus aliter ordinatur, quam homo vt ciuilis est. Vt homo autẽ est, passiones non habet, quæ sunt motus animę, nisi vel innatas, vel illatas. Et in illatatis quidẽ ordinata passio est fortitudo. In his autem quæ innatæ sunt, ordinata passio est temperantia. Passiones quæ accidunt homini inquantum ciuilis est, passiones sunt quæ inferuntur delectabilibus in quibus ordinatur homo ad hominem secundum communicationem, quæ sunt vel diuitiæ vel honores dignitatum.

tatum. In communicatione enim talium tota consistit humana ciuilitas. Et qui plus in talibus vult habere in lucro, & minus in damno, ciuilitatem corrumpit. Qui autem adæquat siue ad æquum proportionis, optimus est ciuis. Ordinans igitur in tali passione iustitia est: non quidem ordinans primum. Primum enim ordinans prudentia est. Ordinans autem ordinatum iustitia est. Accipiens quidem rationem æqui à prudentia: & secundum hoc ordinans cupiditates & delectationes est iustitia circa ea in quibus est communicatio hominum. Propter quod necesse est, quòd iustitia non vno modo dicatur, & quod ex ratione medij quoad nos determinari non possit. Medium enim quoad nos in nullis duobus est idem: medium autem iustitiæ inter omnem actorem & reum idem esse ponitur, & inter omnem ciuem. Per alia autem principia determinatur medium iustitiæ & moralium virtutũ quæ sunt hominis inquantum homo est. Et ideò de iustitia inter virtutes quæ quoad nos habent medium, determinari non potuit quinimo alia principia & aliæ suppositiones requiruntur ad determinationem ipsius: propter quod extra determinationem omnium virtutum quæ habent medium quoad nos, oportuit determinari de iustitia in tractatu speciali. Quatuor igitur sunt virtutes principales & non plures: sed tamen secundum ordinem principalitatis eorum non potuit determinari de ipsis in ista scientia: quia primum oportet determinare virtutes quæ maximè sunt morales: eò quod illæ ordinant subiectum ad aliarum virtutum receptionem. & primum determinari oportuit virtutem hominis vt homo est, & deinde virtutem vt ciuile animal est per naturam. Adiunctæ autem virtutes ideò adiunctæ dicuntur: quia in moribus hominis vt homo est, imitantur virtutes quæ simpliciter sunt morales. Sicut patet, quòd liberalis est, qui ad expensam impauidus est. Magnificus autem, qui ad omnem largitionem insuperabilis. Mansuetus, qui in ira se continet, ne audeat non audenda. Magnanimus autem, qui magnitudine animi se continet, ne ad indigna sibi deuiet: & sic est in omnibus aliis adiunctis virtutibus, quæ omnes medium virtutis quæ simpliciter moralis, imitantur. Propter quod adiunctæ per principia moralium virtutum sufficienter determinantur, & ideò cum his adiungũtur. Iustitia autem & prudentia ex talibus principiis determinari non possunt: & ideò necesse fuit vt tam moralibus quæ sunt hominis vt homo est, quam etiam adiunctis ponerentur: eò quod suppositiones & principia alia requirant, ex quibus determinentur. Ista igitur est ratio nominis & ordinis cardinalium virtutum & adiunctarum.

Virtutes adiunctæ.

Sunt tamen qui non ita dixerunt, opinantes quòd in qualibet virtute quatuor sunt principalia, scilicet quod sit circa difficile, & quod circa bonum, & determinatio medij, & positio. Dicunt igitur, quòd prudentia ideò principalis quia in est: omni virtute mediũ inuenit & determinat. Fortitudo autem ideò: quia in omni virtute difficile tenet. Temperantia verò ideo: quia in omni virtute medium ponit per superflui & diminuti ablationẽ. Iustitia autem ideò: quia in omni virtute bonũ operatur & perficit. Hæc autem in theologicis dicta sunt, & non habent rationem perfectæ veritatis: non enim ex propriis, sed per metaphoram ista cardinalibus adaptantur. Et ideò de dictis talibus non curamus. Peccatum enim in problematibus est lectionem transferre propositam, & ex metaphoricis syllogizare. Inter cardinales igitur secundum præinductas rationes prima est fortitudo. Et ideò primò de ipsa tractabimus.

CAPVT II.

Circa quæ sicut circa materiam sit fortitudo.

TRactantes autem de fortitudine, primum inquirì oportet, circa quæ sit fortitudo sicut circa primum obiectum & materiam. Dicamus igitur, quomodo iam prius dictum est in secundo huius scientiæ volumine, quòd fortitudo medietas est circa timores & audacias ab exterioribus terribilibus illatas in animam. Quærere igitur oportet, quæ sunt illa terribilia quæ tales timores & audacias inferunt. Hæc autem sunt, secundum quod simpliciter & vniuersaliter dici potest, mala: & patet ex diffinitione timoris. Timorem autem omnem antiqui diffiniendo determinant dicentes, quòd timor sit mali expectatio, & ex futuro melius expectatio motus cordis secundum fugam & systolem. 34.

Fortitudo vera circa timores & audacias.

Timor est mali expectatio.

Malum autem diuiditur in malum culpæ siue vitij, & in malum pœnæ. Malum autem culpæ fortis non expectat. Fortis enim de malo culpæ nihil cogitat, & nihil expectat: eò quod ab appetitu eius longè sit relegatum: & ideò fortis secundum timorem mali culpæ non est. Malum autem pœnæ dupliciter consideratur, scilicet in se, & prout adimit bonum honestum. In se consideratum non est malum nisi inquantum contrariatur naturæ boni, & adimit illam: & quia fortis tota intentio est circa bonum honestum, non timet mala secundum quod sunt contraria naturæ simpliciter, sed timet ea secundum quod sunt ademptio & labefactio boni honesti. Omnis igitur mali pœnæ, quod adimit bonum honestum, expectatio, causa timoris est in viro studioso. Omnes enim hoc modo timemus mala, puta malam opinionem, inopiam, ægritudinem, & inimicitiam, & mortem. Inimicitiam autem id quod secundum effectum agit inimicus contra nos, & non affectum quo nos odit. Per omnia enim hæc labefactari contingit bonum honestum, quod maximè timet fortis.

Malũ est duplex culpæ & pœnæ.

Sed tamen neque circa omnia hæc videtur fortis esse, si fortitudo per essentialia sibi determinetur. Quædam enim horum etiam bonum & fortem timere oportet: & si aliquis hoc non timet, malum est, & ipse malus, puta malam opinionem. Qui enim malam opinionem cauet & timet, non proprie fortis, sed decens & verecundus reputatur & vocatur.

Fortitudo non versatur circa omnes metus & fiducias.

Verecundia enim, vt dicit Damascen. fuga est in turpi perpetrato. Verecundia autem talis est sicut virtus: Timens autem turpe vt fugiens malam famam timet: quia nihil nisi turpe, causa est infamiæ: & quanto plus timet talia, tanto melior & decentior est. Timor autem circa quem est fortitudo, in abundantia non est. Fortitudo igitur circa tales expectationes mali & timores non est. Qui enim talia non timet, quantumcunque potest, inuerecundus & indecens est. Talis iamen circa talia intimidus, à quibusdam vocatur fortis secundum metaphoram: eò quod vere fortis haber aliquid simile, in hoc scilicet quod verè fortis, impauidus quidem est, & iste impauidus est: quamuis non circa idem impauidi sint: propter quod etiam expectatio talis mali non verè timor est, sed potius crudelitas in seipsum: propter quod dicit Aug. quòd crudelis est, qui famam negligit.

Inopiam autem siue paupertatem siue penuriam, neque ægritudinem forsitan non oportet timere, neque vniuersaliter loquendo timere oportet pœnas, quæcunque non à malitia, neque propter seipsas timentur. Diximus enim quomodo fortis non timet pœnam inquantum contraria est naturæ tantum, sed inquantum est adeptio boni honesti. Inopia autem & huiusmodi quæ dicta sunt, secundum suum nomen non contrariantur nisi bonæ naturæ. Et ideò hoc modo non timentur. Præst autem inopia dicit priuationem bonorum instrumentaliter deseruientium ad felicitatem, & ægritudo destitutionem dicit membrorum & vitium membrorum subiectiuè deseruientium ad opera felicitatis, & penuria deriuatur à Græco ponos quod est labor, & Latino verbo quod dicitur vrgeo ges. Propter quod penuria vrgens labor, secundum quod laxat naturam, vno modo considerari potest. Alio modo secundum quod laxatis viribus priuatur operatio felicitatis. Et sic hæc secundum quod contrariantur naturæ simpliciter, non sunt circa timores fortitudinis. Secundum autem quod adimunt bonum honestum, circa communes timores fortitudinis esse possunt, sed non circa proprios. Nullum enim illorum secundum seipsum timetur à forti, sed inquantum est adeptio boni politici. Sed neque fortis est necessario, qui circa talia pauidus est. Multi etiam impauidi circa talia in periculo belli retrocedunt. Fortis autem nullatenus retrocederit: cum tamen impauidus secundum similitudinem metaphoricam aliquando fortis dicitur. Quidam enim in bellicis periculis timidi existentes & retrocedentes, liberales & bananssi sunt ad pecuniarum emissionem bene audenter se habentes, & multa expendentes ex quibus & inopes & penuriosi efficiunt, in bellicis periculis retrocedunt, in quibus nunquam retrocedit fortis. Neque enim vtique fortis est, nec circa timores fortitudinis est, qui expectat iniuriam circa pueros vel vxores & timet: licet boni viri proprium sit iniurias æquè velle sustinere circa pueros & vxores sicut circa seipsum. Similiter autem & qui timet inuidiam vel aliquid talium, non propriè timidus vocatur, timore scilicet circa quē est fortitudo. Timens enim insidiam & timens deturpationem vxoris & puerorum, ex verecundia timet & non ex turpi terribili contrapugnante. Et ideò frequenter retrocedit in periculis bellicis, in quibus, vt dictum est, fortis non retrocedit: & si in talibus audet flagellandus, ita quod propter flagella non desistat quin contrapugnet, & ideò dicitur fortis, non facit gratia boni, sed propter verecundiam quam in se & suis sustinere non potest. Et licet eiusdem moris sit velle bonum honestum & nolle turpe, non tamen irrumittit se periculis fortis propter hoc quod non vult esse turpis, sed immittit se gratia boni quod propulsat quantum potest ne bonum labefactetur.

35. *Fortitudo circa mortis pericula versatur.*

Quæramus igitur, circa qualia mala quæ sunt de numero terribilium, sit fortis propriè: & quæramus, an sit circa maxima terribilia? Si enim fortis ad sustinenda terribilia gratia boni determinatur, oportet quòd fortis maximè sit circa maxima terribilia bonum maximè adimentia. Nullus enim magis maiora sustinet pericula bonum adimentia, quam verè fortis inter omnes qui per metaphoram quandam fortes dicuntur. Tale autem terribilissimum est mors duabus rationibus. Vna quidem: quia mors est terminus vitæ: & post mortem nihil participamus eorum quæ terribilia sunt in vita. Secunda autem: quia mortuis nihil ad hæc post mortem esse videtur, neque bonum, neque malum: eò quod, sicut diximus in primo, fortunia & infortunia viuorum, mortuos non transmutant. Mors igitur omnis boni quod ad vitam pertinet, est priuatio: & ideo terribilissima. Circa mortem igitur quæ terribilissima est secundum quod est boni honesti ademptio, fortis est.

Mors est terribilissimum.

CAPVT III.

Circa qualem mortem sit fortis.

36. *Non circa omne genus mortis, sed circa eam mortem quæ in bello contingit, vir fortis esse dicitur.*

VIdebitur vtique fortitudo non circa omnem mortem esse, quæ est in periculo quocunque. Non enim est circa periculum in mari, vel in ægritudinibus. In his enim non est contra pugnare ex magnitudine animi & fidentia fortis: & ideò circa talia verè fortis non est. Fortis enim in nullis timoribus est, nisi cum contrapugnatione. Quæramus igitur, in quibus periculis mortis est fortis, & an sit in periculis optimæ mortis, quæ sunt in bello contrapugnando eis qui quærunt labefactare bonum honestum. Fortis enim cum sit bonus & optimus, non potest esse nisi in maximo & optimo periculo. Honestissimum autem periculum est subire periculum mortis ad propulsandum eum qui quærit subuertere bonum honestum. Hoc autem probatur: quia huic concordant honores talibus bellatoribus attributi in ciuitatibus, & apud monarchas siue reges vel prætores. Fortibus enim in bello pro republica fortiter facientibus, attribuuntur munera & honores & statuæ & fornices & tituli laudum, tam in ciuitatibus, quam apud monarchas:

monarchas: quorum nihil attribuitur eis qui committunt se periculo mortis nec præsciæ nec electæ propter hoc, sicut est mors in submersione maris vel ægritudine.

37. *Homo verè fortis dicitur, qui circa honestam mortē, & ea omnia quæ repetere omittit atque inferunt ipsam, imperterritus est.*

Fortis enim secundum quod verè fortis est, circa bonam mortem impauidus est, & impauidus est circa omnia pericula, quæ malem inferunt, etiamsi repentina & improuisa existant. Habitus enim virtutis moralis in modum naturæ mouet & non in modum artis: & ideò tali habitu armatus etiam impropisus incidens in pericula, imperterritus & instupefactibilis est, quamuis iacula præuisa minus feriant. Fortis enim semper præmunitus est: & ideò nihil repentinum fit circa ipsum, quod eum non confidere faciat. Pericula autem talia bonæ mortis maximè sunt ea quæ sunt secundum bellum: hæc enim & scita sunt & electa propter bonum, & in illis firma & immobilis voluntas sit, ex quibus causatur totum bene virtutum: sed tamē etiam in illis adhuc quæ non præuisa sunt, sicut periculis in mari & in ægritudinibus verè fortis impauidus est: non tamen sic est impauidus in illis, sicut marinarij in periculis maris impauidi sunt. Quia fortes in mari in periculo videnr desperatam esse salutem, & mortem talem, quæ non nisi vitam tollit & bonum virtutis non adimit: sed timere non aspernantur: eò quod nihil in cogitatione eorum est nisi bonum honestum, nec aliquod periculum aspernantur per indignationem contrapugnantes, nisi periculum honestaris & bonum virtutis. Marinarij autem ideò impauidi sunt: quia bene sperantes sunt per artis suæ experientiam, per quam multos modos sciunt euasurōs. Propter quod in Eudemia Ethica dicit Arist. quòd si marinarius à spe experientiæ artis suæ destituatur, statim in periculis maris destituitur: plus quam vir fortis. Simul autem aduertendum est, quòd verè fortes viriliter agunt vel sustinendo vel contrapugnando in periculis, in quibus est verè fortitudo, & in quibus bonum est & honestum mori: in talibus enim corruptionibus quæ dictæ sunt, scilicet in marinis submersionibus vel ægritudinibus neutrum horum exiit: quia nec contrapugnare potest, nec etiam aliquod bonum quod per se bonum est, stat, vel defenditur per mortem talem.

CAPVT IV.

Qualiter circa terribilia mortis in bello est fortitudo.

38. *Terribile non omnibus idem est.*

TErribile autem in periculis mortis non omnibus hominibus idem est. Dicimus, quòd aliquod periculum super hominem est, & hoc est illud quod omni homini intellectum habenti terribile est, sicut submersio maris, vel terræ hiatus, vel incendium. Aliquod secundum hominem est viribus hominis proportionatum: & hoc differt magnitudine & paruitate, & differt in eo quod magis & minus periculum est. Similiter autem & audibilia differunt, scilicet magnitudine & paruitate audibilia esse. Et sic se habet fortis in audendo & timendo terribilia.

39. *Fortis non debet esse omnibus impauidus nec nihil prorsus metuens.*

Fortis enim non semper simpliciter stupefactibilis est, sed instupefactibilis vt homo. Talia igitur timebit, quæ homo timeret: timet autem talia vt oportet, vt ratio recta dictat timenda esse: & si necesse est, sustinebit ea boni gratia. Bonum enim honestum per se finis est virtutis. Contingit autem talia magis & minus timere. Adhuc autem contingit timere talia pericula non vt terribilia simpliciter, sed vt terribilia labefactantia bonum: & ideò peccatum circa fortitudinem multis modis fit. Aliquando enim fit, quia timet quod non oportet aliquando autem, quia non quando oportet aliquid talium aliarum circunstantiarum. Similiter autem est & circa audibilia, quòd audet quod non oportet, vel quando non oportet, vel propter quod non oportet. Ex his igitur concludimus diffinitionē verè fortis, quòd, verè quidem fortis est, qui in periculis bonæ mortis timet & audet quæ oportet, & sustinet & audet cuius gratia oportet, & vt oportet, & quando oportet: in audendo enim & timendo quantum ad fortem similiter est quantum ad omnes circunstantias periculi. Probatio autem huius est, quòd verè fortis patitur & operatur ea quæ sunt secundum dignitatem habitus qui in ipso est. Habitus enim, sicut in præcedenti tractatu diximus, apparitionem & iudicium & appetitum facit finis secundum sui similitudinem: & ideo habitus boni qui in forti est, non permittit operari vel pati fortem nisi gratia boni. Finis enim omnis operationis est ille qui est secundum similitudinem habitus, qui elicit operationem in operante.

40. *Vero fortissimo sunt finis honestum est.*

Et ex hoc sequitur, quòd forti in operando & patiendo, ipsa fortitudo secundum quod virtus est, bonum est quod intendit. Talis enim est finis operantis, qualis est habitus elicies operationem. Diffinitiuę autem vnumquodque determinetur fine. Quia finis & vltimū est & forma est: & quia vltimum est, virtus est: & quia forma est, esse dat. Oportet igitur, quòd vltimo determinentur. Fortis igitur sustinet & operatur in omnibus periculis, quæ secundum fortitudinem sunt, boni honesti gratia, sicut & bonum honestum est habitus, qui elicit operationem. Circa talia igitur pericula optimorum operatiua est fortitudo.

CAPVT V.

De comparatione fortitudinis ad extrema sua.

41. *Formidolosum.*

HAbet autem fortitudo superabundantias & defectus. Superabundantium autem ille qui in pauiditate abundat, inhominiatus est. Dictum autem est à nobis in secundo huius scientiæ libro, quòd multa inhominata sunt: hunc tamen in secundo nominauimus formidolosum secundum proprietatem linguæ Latinæ: pauidum autem superabundare dicimus, non tamen in timore circa quem fortitudo

titudo est, sed potiùs in omni periculo: statim enim in aliquo periculo occurrent quasi corde congelato ex timore stupidus efficitur, nec sciens, nec ei gens, nec firmus, nec mobilis existens, ad modum quorundam animalium frigidorum, quæ statim vt tanguntur, terrore congelantur ad immobilitatem. Aliquando etiam ad sensibilem colorum mutationem. Talis igitur superabundat in prauiditate. E contra autem inuenitur aliquis isti oppositus, qui nihil periculorum timeat, neque terræmotum hiantem, neque inundationes maris superuenientes, quemadmodum aiunt Poëtæ Celtas esse impauidos: & hi vel insani vel sine sentu doloris nominari possunt, eò quod in pauore deficientes sint. Insani autem dicuntur: quia periculum non aduertunt nec ordinant. Insensibiles autem doloris dicuntur: quia doloribus se iniiciunt, ac si sensum doloris non haberent in periculis, quæ nec sciunt, nec eligunt propter aliquid, nec firmam & immobilem habent voluntatem In quibus tribus totum bene consistit virtutis.

Insensatus.

Audax.

Superbus arrogans.

Superabundantium autem qui quidem in audendo superabundat circa terribilia mortifera, vocatur audax. Videtur tamen audacem imitari & superbus, & fictione fortis in aggrediendo terribilia. Superbum autem vocamus arrogantem vel præcipitem, qui præsumit plus quam possit: sed sicut se habet audax circa terribilia & superbus, sic fictor fortitudinis & hypocrita vult videri se habere, & imitatur eum in quibus potest. Propter quod & multi taliter audacium, in veritate timidi sunt: In his enim in talibus audentes aggredi terribilia, non diu sustinent quæ aggressi sunt; quia voluntatem non firmant in talibus aggressionibus ad sustinendum nisi ad modum boni intenti. Illi autem propter bonum non aggrediuntur, sed simpliciter ex fastu animi, vel ex fictione. Item superabundantium qui quidem timendo superabundat, infra timores circa quos est fortitudo existens, vocatur timidus: quia ille in periculis bellorum timet, quæ non oportet, & vt non oportet, & circa talia circunstantia timorem talem sequuntur ipsum, scilicet quod timet propter quod non oportet, & vt non oportet, & quem timere non oportet, & huiusmodi. Ille autem talis deficit in audendo. A defectu autem audaciæ non nominatur, sed ab abundantia timoris: quia superabundans in tristitiis magis manifestus est, quam in defectu audaciæ. A magis autem manifesto semper fit denominatio. Hoc autem probatur per hoc quod timidus quidem desperans est. Omnia enim timet de ipso desperans. Fortis autem tam timido, quam audaci contrarius est. In audendo enim bonæ spei est: propter quod dicit Tull. in fine primæ rethoricæ, quòd magnificentia & fidentia conditiones fortitudinis sunt.

Timidus.

42.

43. *Timidus, audax, & fortis versantur circa eadem, sed differunt modo.*

Circà eadem ergo est & timidus & audax & fortis. Differenter autem se habent ad hoc quod sunt. Audax enim & timidus superabundant, & deficiunt circa illud: fortis autem medium habet secundum quod oportet. Adhuc autem audaces quidem ex fastu & arrogantia cordis præuolantes sunt ad pericula, & violenter se iniiciunt in illa, non præordinantes qualiter periculis se iniiciant: in ipsis autem periculis existentes, si pericula dominentur discedunt & retrocedunt quidem quantum possunt. E contra autem fortes qui verè fortes sunt, in operibus periculorum existentes, acuti & patientes & perseuerantes sunt: prius ante pericula quieti sunt, quieto animo præordinantes periculorum aggressionem & perpessionem.

Obiectionis exclusio.

Quod autem quidam obiiciunt, quòd omnis mors omni morti æqualis est in hoc quod vitæ priuatio est: & ideo medium in periculo mortis dicunt non esse. Nihil valet: quia quamuis mors secundum quod priuatio est, secundum vnam æqualitatem sit: tamen periculum mortis, hoc est, quod ad mortem probabiliter deducit, non omni periculo mortis æquale est. Imò, sicut diximus, hæc differunt paruitate & magnitudine, & in hoc quod magis & minus periculosa sunt. Adhuc autem etiamsi mors secundum pericula mortis æqualis esse ponatur, tamen aggressio vel sufferentia mortis in hoc medium habet, quod est vt oportet, vel vt non oportet, & quando, & vbi, & propter quid.

Quatuor sunt extrema fortis & vnum medium.

Adhuc autem quamuis quatuor extrema ponamus fortis, tamen non nisi vnum medium est fortitudo. Quamuis enim quatuor sint, superabundans in timore, deficiens in timore, superabundans in audacia, & deficiens in audacia: tamen hæc quatuor nisi duplicis moris sunt. Sequitur enim, quòd superabundans in timiditate, deficiens est in audacia: & superabundans in audacia, deficiens est in timore. Et sic inter audaciam & timorem vnica medietas est fortitudo. Quemadmodum igitur dictum est, fortitudo medietas est & circa ausilia & terribilia, de quibus dictum est. Quoniam dictum est, quòd fortitudo bonum desiderat & sustinet pericula gratia boni, vel ad minus sustinet ea: quia turpe est non sustinere periculum quando quæritur boni ciuilis labefactatio. Timere enim mori, & fugere mortem vel inopiam vel turpitudinem vel aliquid aliud triste, vt i labefactio boni quæritur, non est proprium fortis, sed magis timidi. Laboriosa enim fugere mollities quædam est: similiter fugere penuriam. Penuria enim dicitur à ponos Græca dictione, quod est labor, & vrgeoges: vnde penuria vrgens labor est. Timidus etiam non sustinet periculum ideò quia bonum est sustinere, sed fugit ipsum vt malum pœnaliter afflictiuum, & fugiendo salutem boni non quærit, sed tantum mali euasionem. Fortitudo igitur vera tale aliquid est, quale in prædeterminatis dictum est: & secundum hoc fortis est, qui in bellicis periculis aggeditur & sustinet quod oportet, sicut oportet, & vbi oportet, à quo oportet, & cuius gratia oportet.

44. *Qui mortem fugit confitetur ad fugiendum aliquid in vita molestum, non fortis, sed timidus & mollis est.*

Fugere autem laboriosa etiamsi secundum aggressionem acerbissimorum fugiantur, imbecillis animi est. Mollities enim quædam est fugere laboriosa secundum quod laboriosa sunt: sicut quando eligit aliquis mori & sibi ipsi mortem infert, si alius desit, vt effugiat inopiam quam diu viuentem sustinere oportet: vel vt effugiat angustiam cupidinis. Sic enim amorem qui dicitur heros, nominat Ouidius in remedio amoris. Tales enim vt effugiant angustiam libidinis, interficiunt seipsos frequenter, sicut Dido se interfecit propter amorem. Æneæ. Alij autem interficiunt seipsos, ne diu sustineant aliquid aliud triste. Qui omnes licet aggrediantur arduissima & sustineant difficillima, sicut mortem, tamen non fortes, sed molles & timidi sunt: quia difficillima sustinent, vt tristitiam euadant: & hoc deiecti & vilis & imbecillis animi est.

Virgil. quarto Æniid.

CAPVT VI.

De adiunctis fortitudini.

45. *Fortitudo Politica.*

Dicuntur autem & aliæ fortitudines secundum quinque modos in vnum modum fortitudinis imitantes. Secundum autem primum modum dicitur fortitudo politica: hæc enim veræ fortitudini maximè assimilatur. Ciues enim pericula sustinent politica, fortè vt euitent eas quæ ex legibus sunt increpationes & oppropria, & fortes sunt aggrediendo ardua & sustinendo terribilia propter honores qui fortibus in ciuitatibus attribuuntur: & propter hoc, scilicet verecundiam increpationis & appetitum honoris ciues fortissimi videntur esse. Apud ciues enim inhonorati & exprobrati sunt illi, qui sunt timidi: fortes autem in aggrediendo & sustinendo, sunt honorati in vrbanitatibus. Tales enim ciuili fortitudine fortes Homerus probat Diomedem & Hectorem, qui propter timorem increpationis in bello audaces in aggrediendo & perseuerantes in sustinendo fuerunt. Hector enim dixit cum à quibusdam adhortationem reciperet vt à bello recederet, Polydamas si à bello recessero, mihi primum redargutionem reponet: & Diomedes dixit, Hector si à bello recessero, dicet concionans in Troianis, id est, inter Troianos, Titydes à me tractus est ad naues. Hector enim Priami filius fuit. Phrygius genere, qui Græcis contrapugnabat Phrygiam inuadentibus. Diomedes autem, qui alio nomine Tydes vocabatur, Græcus fuit de magna Græcia, hoc est, de parte Italiæ quæ magna Græcia vocabatur, natus: vbi etiam palatium Agamenonis est, cuius ruinæ demonstrantur in Italia. Hector ergo contrapugnans Græcis ingrauescente bello suasus à bello recedere, in excusationem sui dixit, quòd à bello impossibile esset discedere: quia increpationes Polydamatis qui Phrygius erat, sustinere non posset. Diomedes autem qui & Tydes, præualentibus Phrygiis contra Græcos, suasus à bello discedere, idem excusationis prætendit, dicens se à bello non posse discedere, ne Hector qui Phrygius erat, insultaret Græcis, dicens quia Tydes à me tractus est vsque ad naues, quibus in captiuitatem ducebatur: hoc enim videbatur ei maximum opprobrium si ab Hectore traheretur. Et sunt isti versus Homeri exametri in heroicis secundū proprietatem Græci idiomatis. Paret autem, quòd isti nō sustinebant terribilia propter bonum, sed propter vitationem turpitudinis & verecundiæ, & vitationem exprobrationis quam sustinuissent à patriis legibus & concivilibus suis, si à bello discessissent. Fortis autem propter bonum patitur, sicut est libertas ciuium, salus patriæ, obseruantia legum, & status virtutis, & cætera huiusmodi. Exprobrationem autem non timet nisi ex consequenti, scilicet si cedat: sicut & medicus timet ægritudinem si non sanet. Hæc autem cui sunt fortitudo, maximè inter omnes assimilatur veræ fortitudini, de qua prius dictum est. Hæc enim est & fit propter virtutem. Fit enim propter verecundiam turpis, & propter boni desiderium: honoris enim gratia fit & desiderium honoris desiderium boni est. Fit etiam propter opprobrium quod sustinent fugientes, quod opprobrium turpe existit. Quamuis verò verecundia passio sit secundum sui essentiam, tamen modum virtutis habet, medium habens & extremum, sicut in secundo lib. determinatum est, & propter modum virtutis aliquando virtus dicitur. Et ita qui fugit turpe vt turpe est, aliquem respectum habet ad virtutem. Adhuc autem quamuis honor non virtus, sed præmium virtutis sit: tamen amare honorem contingit secundum medium & extrema: & sic materia virtutis fit. Et qui sustinet terribilia & audet ardua propter honorem qui fortibus in ciuitatibus fit in titulis & laudibus & præmiis & statuis & fornicibus, aliquem respectum habet ad virtutem. Magnanimus enim est, vt dicit Arist. in 4. ethic. qui seipsum dignificat dignis dignus existens. Quamuis ergo ciues non directè sustineant terribilia propter bonum patriæ & amorem virtutis: tamen quia sustinent ad vitandum turpe, & consequendum honorem ciuium in vrbanitate, ad eundem morem respiciunt cum verè forti. Eiusdem enim moris est amare bonum honestum, & timere turpe inhonesti. Et eiusdem moris est amare bonum honestum, & amare honesti proprium præmium, quamuis non sit eiusdem intentionis & eiusdem habitus. Paret igitur, quòd ciuilis fortitudo veram fortitudinem imitatur in fine, & in eo secundum quod fortius est bonum: & ideò vicinissima est veræ fortitudini. Eiusdem enim moris est & vicinissimi finis.

Verecundia modum virtutis habet.

Cap. 6.

Hector, Polydamante omnes ipse reprehendet. Diomedes, inter enim dicet. Troianos optimus Hector, Tydes metuens puppes confugit ad altas.

Italia fuit magna Græcia.

Iuxta hanc autem est & alia fortitudo in idem reducta, aggrediens & sustinens terribilia ex solius pœnæ timore quam incurreret non aggrediens & non sustinens: sicut sunt qui coacti sunt à principibus dominis suis ad aggrediendum & sustinendum. Hi tamen deteriores sunt, quam sint ciuiliter fortes, quando hoc non faciunt propter verecundiam turpitudinis vel exprobrationis: si id quòd operantur, ideò operantur ne incurrant pœnam comminatam, quam incurrerent si non operarentur. Tales igitur non fugiunt turpe in vitiis, sed fugiunt triste in pœnis sensibilibus. Deinde enim coercitiuam potentiam habentes super subiectos meru pœnarum cogunt eos: sicut Hector, vt refert Homerus, suos coegit comminans & dicens. Quemcumque ego sine bello & imbellem timentem formidolosum intelligam, non sibi sufficiens erit effugere

46. *Quem procul à pugna ire videmus fore.*

Si videbo: Is canibus fiet, fiet quoque vulturis esca.

canes: quia fugientem interficiam & canibus cadauer tradam. Tales enim pugnacissimi efficiuntur metu pœnarum comminatarum. Ad idem etiam referantur omnes qui suis præcipiunt metu pœnarum: & si recedatur à bellis, percutiunt eos. Adhuc eodem modo cogunt qui foueas faciunt post exercitum, & foueas præordinant postquam exercitum de muris ciuitatis eduxerunt: illi enim pugnantes efficiuntur, ne in foueas cadant & interimantur. Et omnes isti coactione & metu pœnæ magna aggrediuntur & terribilia sustinent. Omnia enim ista coactinam habent virtutem. Eum autem qui verè fortis est, fortè esse oportet non propter necessitatis coactionem, sed liberè propter bonum quod defendere intendit.

Ex dictis autem patet, quòd ciuilis fortitudo propinquissima est: pœnam enim quam timet, ejusdem moris est cum virtute. Iuxta illam autem coactiua fortitudo est pœnam timens corporalem, quam timere molle est: quia non est eiusdem moris cum virtutis amore.

CAPVT VII.

De adiuncta fortitudine, experimentali scilicet & militari.

46. FOrtitudo autem vera non solum extremum in bono est, sed & habitus consuetudinalis est, & ex parte illa arte certior est, certitudinaliter coniecturans medium: & ex parte illa fortitudo experimentalis imitatur eam. Videtur enim etiam experientia, qui est circa signa, fortitudo quædam esse. Propter quod Socrates existimabat fortitudinem scientiam quandam esse experimentalem. Dicit enim Socr. in Lachete, hoc est, in lib. quem ad Lachetē scripsit discipulum Plat. Plato assumens verbum Socratis: ait enim Socr. Existimaui scientiam virtutem esse, hoc est, hanc existimationem accepi, quòd virtus quædam scientia experimentalis sit: & fortitudinem existimaui esse scientiam periculorum, & quæ non sint pericula. Protagoras idem dixerat longè ante Socratem. Ratio autem horum fuit: quoniam vnius cuiusque scientis proprium est audacissimum esse in his in quibus scit: fortis autem audacissimus est: & sic syllogisticè eo concluserunt fortē scientem esse. Quamuis iste syllogismus in forma syllogismi peccet: eò quod est in secunda figura ex affirmatiuis: tamen dixerunt, quòd gratia materiæ sequitur: eò quod dicebant, quòd est à causa propria & immediata. Nullam enim dicebant esse causam audaciæ, nisi perfectam experientiam: hæc autem etiam causa est scientiæ. Quorum autem vna est causa immediata & propria, hæc in effectu sũt vnum. Fortitudo igitur & scientia & virtus in idem ordinantur ab experientia, sicut à propria causa generata. Taliter autem fortes alij & alij sunt in diuersis scientijs: eò quod fortitudo est magna operandi & sustinendi facultas, vt dixit Socr.

In bellicis autem experientia militaris fortitudo est. In bellicis enim multis multa videntur esse inania inexpertis, quæ tamen ad bellū vtilissima sunt, sicut armorum dispositio, armatorum in acies ordinatio, ordinatarum aciesum contra hostes processio, hostium inclamatio & inuasio, & cætera huiusmodi, quæ inexpertis inania videntur esse. Et ideò non nisi præsumptiones suarum virium considerant, de causis nullam curam habentes. Talia autem maximè milites conspexerunt per experientiam. Et hæc eadem etiam quæ ad bellum exiguntur, inania sunt inexpertis. Inanis enim est galea ei qui galea non ad caput, sed ad pedem quærit alligare: eò quod nescit eam rectè ad bellum disponere. Et sic est de lorica, & aliis huiusmodi armis quæ non sunt inania militibus, eò quod omnium horum experimentalem habent cognitionem: & deinde post vsum armorum vel experimentum possunt & maximè valent multa facere in hostes, & non pati ab eis, & sciunt se custodire ab hostibus vt inuulnerabiles sint, & percutere hostes vt vulnerent: eò quod per experientiam potentes sint ad vsum armorum. Et talia habent omnia per habitum experimenti quæ sunt vtilia & fortissima & efficacissima ad facere in hostes & non pati ab eis. Sicut ergo contra inermes pugnant armati, & athletæ docti in arte bellica pugnant cõtra idiotas in arte bellica nihil instructos: ita milites arte bellica armati pugnant contra alios. Hæc tamen vera fortitudo non est: quia in talibus militaribus agonibus non illi pugnacissimi sunt, qui secundum veritatem fortissimi sunt sed potius pugnacissimi sunt, qui maxime in arte militari potentes, & qui corpora optima habent in robore membrorum & mobilitate: si enim habilitas naturæ arti repugnaret, per vim nihil aliquis prodesset. Vnde Victorinus dicit, quòd natura facit habilem, ars autem naturæ accedens in habilitate naturali facit potentem, vsus verò arti aduenies circa idem facilem facit operatorem.

Fortitudo vera, politica, & militaris differunt.

Differentia tamen est inter has fortitudines, veram scilicet & istam, & ciuilem & illam: quia milites in arte militari confidētes primo audaces sunt: timidi autem quando vident superextendi periculum, & quando vident se deficere & non æquiparati militibus superuenientium hostium, & quando vident, quòd parati sunt minus in instructione armorum respectu præparationum quibus instructi sunt hostes. Tunc enim milites primi sunt qui fugiunt: & hoc rationabile est. Ex quo enim non confidunt nisi in arte, & ex principiis artis statim cognoscunt se non posse prævalere, sistunt & retrocedunt. In ciuilibus autem & verè fortibus principia diligentia permanent vsque in finem: & ideò ciues & verè fortes vsque in finem permanentes potius moriuntur, quam cedant. Fortes enim propter bonum sustinent, ciuis autem vt euitet turpitudinem increpationum: & hoc æquliter se habet in principio belli, in medio, & in fine: & ideo quacumque hora cedat fortis, labefactatur bonum quod defendit: & quacumque hora cedit ciuis, turpitudinem incurrit quam euitare intendit. In hoc ergo differunt à militari fortitudine.

De bello Hermeo.

ne. Extremum huius contingit in bello Hermeæ ciuitatis. Hermei enim aliquando in acie ordinati, cum debentibus eos adiuuare militibus post murum existentes, cum ciuitatem Boyoticam comprehendere quærerent (arce ciuitatis iam tradita sibi) mortui sunt: eò quod fugientes ciuitatem conclusam ingredi non possunt. Causa mortis ciuium fuit, quòd Boyotici milites post murum in insidiis latentes ipsos non adiuuerunt. Audientes enim vnum principum Boyoticorum, qui Caromein vocabatur, cecidisse: & videntes aciem regulariter instructam non esse, statim fugerunt ciuibus in pugna relictis omnibus interfectis. Patet igitur, quòd verè fortibus & ciuibus turpe est fugere: & est eis eligibilior mors, quam talis salus quam per fugam possunt adipisci. Quia plus timent deturpari vituperio, quam aliquam pœnarum corporalium. Quòd optimus Iudas Machabeus confirmat suos adhortans & dicens: Melius est nobis mori in bello, quã mala videre gentis nostræ & sanctorum. Milites autem in eodem Hermeo bello ex principio belli periclitabantur & fortiter se periculis ingerebant, vt ex præsumptione artis meliores hostibus existerent. Posteà autem cognoscentes periculum, ex hoc quod acies non erat instructa sicut debuit, fugiunt magis mortem, quam turpitudinem fugientes. Talis autem, vt iam patuit, nec fortis, nec ciuilis est.

Iudas Machabeus.

CAPVT VIII.

De fortitudine furoris, quæ est vna de fortitudinibus veræ fortitudini adiunctis.

47. INferunt autem etiam quandam fortitudinem quæ est ex furore super veram fortitudinem. Fortes enim videntur etiam illi qui propter furorem ardua aggredi videntur, & terribilia sustinent, & quemadmodum feræ feraliter ex ira feruntur in eos qui se vulnerant, vel aliquod inferunt nocumentum, sine præordinatione rationis & electionis. Hoc autem per similitudinem est ad verè fortem. Quia & ipse fortis speciem furoris habet in aggrediendo & sustinendo, & in omnibus qui sunt in fortitudine præterquam in fine. Fortis enim cum impetu aggreditur: furor autem ad pericula impetuosissimus est. Vnde & Home. dicit ad Hectorem, Virtutem immitte furori & virtutem erige. Et est versus hexameter in Græco idiomate. Et intendit per virtutem fortitudinem, quæ, in aggrediendo immiscenda est in furorem: quia ex furore multum coadiuuatur: eligenda est tamen super furorem, vt furor iudicium & electionem & finem, cuius gratia fit, non impediat vel obnubilet. Adhuc autem Homerus ad Hectorem, Austeram per singulas nares virtutem, supple, exuffla, & ebulliuit sanguis. Qui etiam versus hexameter est, & intendit; quòd austera virtus sit fortitudo furori immixta, quæ omnem austeritatem in hostes ostendit. Hæc autem per singulas nares exufflatur: quia furor calorem & spiritum & sanguinem ad superiora & exteriora extendit, & cor accendit euaporatione fellica, quod accensum multum spiritum trahit; & nares ad spiritus attractionem dilatat: quod totum ebullitione sanguinis perficitur. Sanguis enim ebullitus, causa est spirituositatis: spirituositas autem audaciæ. Omnia enim talia dicta poetarum significare videntur furoris erectionem ad aggredendum & sustinendum.

Differētia furoris à verè fortitudine.

Sed in hoc est differentia, quòd in fine non conueniunt. Fortes enim propter bonum virtutis operantur quæcumque faciunt, quibus furor cooperatur, sed non dominatur: feræ autem siue furiosi homines feris similes operantur ista per tristitiam, vel quæ illata est, vel quæ timetur inferenda, siue in damnis, siue in læsione inferatur. Faciunt enim propter vulnerari, vel propter timere vulnerari, vel propter aliam pœnam. Quare si feræ in sylua vel in palude essent, vbi nec alium timerent, si aduenirent ad vulnerandum vel lædendum: ita isti ferales homines non prouocati non læderent. Tales igitur qui è dolore illato & furore impulsi sunt ad periculum sustinendum, & propter furorem non præordinant & præuident de periculis, nec verè fortes, nec ciuiliter sunt. Si enim tales verè fortes essent, asini etiam fortes essent, quod concupiscentia irrigonorum detenti quando esuriunt, à pascuis eorum non desistunt, quamuis aliquando periculosè percutiantur. Vnde Home. Asinus iuxta culturam iniens intulit pueris. Adhuc autem & secundum hoc etiam adulteri fortes essent, qui propter concupiscentiam qua detenti sunt, multa audacia operantur & periculosa. Patet igitur, quòd vere fortia non sunt, quæcumque per dolorem vel furorem sunt ad periculum impulsa.

Fortitudo furoris naturalissima est veræ fortitudini.

Hæc tamen fortitudo furoris veræ fortitudini connaturalissima videtur esse in tribus. Coadiuuat enim impetu, imitatur in aggressu, & adæquat fortitudinem in sustinentia periculi à principio vsque ad finem. Adhuc autem quamuis dolorem habeat in periculo, tamen hunc dolorem ad finem, parum reputat propter finis delectationem. In hoc similiter faciens verè forti: & ideo veræ fortitudini non est dissimilis, nisi in duobus, scilicet quia non præeligit & præconsiderat periculum, ordinando & disponendo qualiter se periculo immittat: & in fine: quia quod fortis facit propter bonum, furiosus facit vt lædat & vindicet. Et ideò si præcipiatur electionem ista fortitudo, & ad bonum dirigeret, cuius gratia faceret, pro certo vera fortitudo esset: homines enim irati dolent quidem in periculis, sicut verè fortes: punientes autem & vlciscentes, delectantur, & efficiuntur eis pericula dulcia, dummodo vlcisci possint: sicut & fortis iniurias non reputat gratia boni virtutis quod defendit. Qui ergo propter furorem immittunt se periculis, pugnaces quidem propriè dicuntur, non autem propriè dicuntur fortes. Non enim hoc faciunt propter bonum virtutis quod defendant, nec faciunt ex electione prout ratio recta præcipit, sed faciunt hoc propter passionem iræ vel furoris quæ eos impellit ita-

men

men aliquid simile habent ad verè fortem, sicut diximus.

CAPVT IX.

De fortitudine quæ est ex spe siue præsumptione.

48. EX præsumptione autem, quam quidam spem vocant, aliquando oritur audax terribilium aggressio: & tamen qui bonæ præsumptionis & spe sunt existentes, non verè fortes sunt, quamuis verè fortem in aggrediendo imitentur. Præsumptuosi enim propter hoc quod multoties & multos vicerunt, in periculorum aggressione non concidunt vt desperantes semetipsos. Consimiles tamen ambo sunt, scilicet præsumptuosus, & fortis, in hoc, quòd ambo audaces sunt in aggrediendo: sed fortes quidem audaces sunt propter omnia bona quæ prædicta sunt de eis: præsumptuosi autem audaces sunt propter hoc quod præsumunt & existimant aliis se meliores esse, & tales qui in alios multa facere possunt & nihil contrapati, & in hoc verè fortibus sunt dissimiles. Simile etiam his aliquid faciunt etiam inebriati: ficera enim propter hoc quod vaporatiua est, eleuat & multiplicat spiritum, & ideo potatum facit multum præsumentem & de se optime sperantem. Hæc est causa, quòd inebriati bene sperantes fiunt. Quando autem talibus non sic accidit vt speraverunt, statim fugiunt, & in hoc verè forti dissimiles sunt. Erat enim proprium verè fortis, vt prædiximus, bene sustinere pericula quæ sunt terribilia homini & non supra hominem existentia: quamuis autem non appareant vt præuisa & præordinata, sicut in antehabitis de repentinis diximus. Hæc autem sustinet fortis propter bonum virtutis. Ciuilis enim talia non sustineret, sed timidè discederet: propter quod qui inter fortes fortior est, videtur etiam in repentinis timoribus impauidus esse & inturbatus, & magis etiam in his quam in præmanifestis. Talis enim inturbatio magis est ex habitu fortitudinis vel ex minori præparatione. Pericula enim quæ præmanifesta sunt, aliquis etiam sine habitu fortitudinis ex sola cognitione & ratione potest eligere. In repentinis autem præmunitus esse non potest, nisi ex habitu fortitudinis.

CAPVT X.

De fortitudine quæ est ex ignorantia.

49. FOrtes autem etiam videntur esse, qui sunt ignorantes pericula belli. Quia enim ignorantes vniuersaliter aggrediuntur, pro certo fugerent si pericula cognoscerent: & isti non longè sunt ab his fortibus qui dicuntur bonæ spei siue præsumptionis: deteriores tamen sunt illis quando nullam dignitatem habent boni. Nec enim sunt scientes, nec eligentes: propter hoc nec firmi nec immutabiles in voluntate: cum in habitibus, sicut in antehabitis probatum est, totum bene consistat virtutis. Præsumptuosi autem & sciunt & eligunt, quamuis non eligant propter hoc quod est bene virtutis. Et propter hoc fit, quòd præsumptuosi in periculis permanent per aliquod tempus: ignorantes autem decepti postquam cognouerunt, quod aliud est quam suspicabantur, statim fugiunt, nullam moram in periculis facientes. Quod Argæi in bello passi sunt quod habuerunt contra Sicyonios, contra quos egredientes ignorantes incidérunt in Lacones qui strenuissimi pugnatores erant, putantes Lacones Sicyonios esse qui imbelles & timidi erant. Cognoscentes autem, quòd Lacones erant, statim fugerunt. In omnibus autem istis fortibus fortes dicti sunt, quales quidem à qualitate alicuius habitus, siue sint verè fortes, siue sint existimati verè fortes propter aliquam similitudinem quam habent ad vere fortem. Propter hoc solum, quòd verè fortis propter bonum virtutis iniicit se in periculis: ciuiliter autem propter honorem vel verecundiam turpitudinis. Quamuis enim honor non sit virtus, tamen amor honoris medium habet virtutis quod philotimiam vocamus, sicut in præcedentibus habitum est. Similiter quamuis verecundia turpitudinis passio sit, tamen habet medium virtutis: & propter hoc quod similima sunt virtuti, virtutes dicuntur aliquando.

Propter quod etiam in antehabitis ea inter laudabilia bona posuimus. Potest enim considerari verè fortis vt bonus: & hoc est à fine & præelectione. Potest etiam considerari vt ex habitu fortis: vel potest considerari in actu & coadiuuante ad actū. Et primis duobus modis consideratur secundum ea quæ substantialia sunt fortitudini: quia substantialiter fortitudo est bonus habitus. In bono igitur imitatur eum fortitudo ciuilis. Vnius enim moris est appetere & defendere honestum, & detestari fugere inhonestum. Horum autem primum est veræ fortitudinis: secundum autem ciuilis. Secundum autem quòd est habitus consuetudinalis, sine experientia corporis esse non potuit. Dictum enim est in præhabitis, quòd omne bonum virtutis est in hoc quod primum quidem sit sciens, deinde eligens, & & eligens propter hoc. Non eligitur autem nisi quod ex consilio diffinitum est: quia diffinitio sine experimento & tempore esse non potest: propter quod virtus quædam scientia est secundum Socr. In hoc igitur veram fortitudinem militaris imitatur secundo loco, primo ciuilem. Coadiuuans autem in actum coadiuuat in toto actu aggressionis & sustinentiæ à principio vsque in finem, in proprio signo actus quod est delectari in fine: aut coadiuuat in parte actus tantum, scilicet in aggrediendo. Et primo quidem modo imitatur fortitudo furoris: & ideo illa regula ponitur. Si autem coadiuuat in aggrediendo tantum: hoc dupliciter est, scilicet aut existimatione præparationis fortis ad periculum quod aggreditur, aut ex ignorantia periculi inquantum periculum

periculum est. Ignoratum enim periculum facile quilibet aggreditur. Et priori quidem modo est fortitudo præsumentium: & ideò quarto loco ponitur. Secundo autem modo est fortitudo ignorantium, quæ ponitur vltimo.

Fortitudo analogicè prædicatur de suis inferioribus.

Species veræ fortitudinis.

Si autem quæratur, vtrum fortitudo vniuocè prædicetur de omnibus istis? statim patet, quòd non, sed prius & posterius secundum ordinem enumerationis. Per prius enim dicitur fortitudo quæ in potioribus veram fortitudinem imitatur, & ratio fortitudinis tota est in vno quod est vera fortitudo: alia autem sunt modi illius & non species: & ideò quilibet fortium qualem quidem dicit ab aliqua qualitate veræ fortitudinis. Tullius enim in sua prima rethorica quinque ponit veræ fortitudinis species; species vocans qualitatem fortem disponentem, sine quibus verè fortis nunquam inuenitur. Illæ autem sunt magnificentia, confidentia, patientia, & perseuerantia. Constantia enim quam quidam dicunt fortitudinis esse partem, Tull. sub confidentia comprehendit. Similiter & longanimitatem, quam etiam quidam fortitudinis partem esse dicunt, comprehendit sub patientia. Dicit autem quod magnificentia est rerum magnificarum & excellarum cum animi ampla quadam & splendidissima præpositione agitatio atque administratio. Fidentia autem est, per quam magnis & honestis etiam rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Constantia autem per quam animus imperterritus manet in periculis. Patientia verò honestatis causa rerum arduarum & difficilium voluntaria & diuturna perpessio. Perseuerantia autem in ratione bene considerata stabilis & perpetua perimansio. Et statim ex ipsis diffinitionibus patet, quòd illæ sunt potius qualitates fortis quam partes fortitudinis. Si enim considereturfortis audendo ardua, circunstat eum magnificentia, & fidentia: magnificentia quidem ex ratione ardui, fidentia autem ex ratione difficilis. Si autem consideretur in sustinendo, ex parte sustinentis iuuatur constantia, ex parte sustinentiæ autem secundum actum iuuatur patientia, & secundum finem iuuatur perseuerantia.

CAPVT XI.

Quod fortitudo magis est in sustinendo, quam audendo.

50. CVm verò fortitudo sit circa audacias & timores, non similiter æqualiter est circa ambō ista, sed magis est dicta fortitudo in sustinendo tristitias circa terribilia. In terribilibus enim imperturbatus in sustinendo & circa hæc vt oportet se habens, magis & verius fortis est, quam qui in aggrediendo est circa ausibilia. In sustinendo enim tristia, vt dictum est, verè fortes dicuntur: sustinet enim à principio vsque ad finem: sed ausus non est nisi aggrediendo principium, propter quod & fortitudo quoddam triste est, tristitiam ex sensus doloribus inferens. Et iustè laudatur præ aliis virtutibus. Cum enim omnis virtus sit circa difficile & bonum, difficilius est tristia in sensu sustinere, quod est fortitudinis, quam à delectationibus abstinere, quod est temperantiæ.

Finis fortitudinis est delectabilis.

51. Si tamen quamuis magnam tristitiam habeat in sensu, adhuc verè fortis videbitur vtique in fine, quem secundum fortitudinem intendit, delectationem habere. Finis enim sibi delectabilis est, & ad ipsum referens, passiones decenter tolerat eas. Delectatio tamen hæc in ratione est, sed à passionibus quæ circa fortem sunt, in sensu videbitur euanescere. Et simile his fit in gymnasticis agonibus. In ipsis enim pugilibus finis cuius gratia pugnant, delectabilis est, sicut corona & honores, quæ ab athletis athleris victoribus attribuuntur. Percuti autem & trahi & vulnerari doloroſum est, si carnales sunt pugiles sicut esse oportet. Omnis enim labor & omne laboriosum triste est. Quando autem multa sunt dolorosa, & parum bonum est gratia cuius sustinent, in talibus nihil delectabile videtur habere. Tota enim euanescit delectatio propter doloris multitudinem & acerbitatem. Si ergo tale quid est circa fortitudinem, sequitur quòd mors & vulnera ista eruut forti & volenti: siue enim velit, siue nolit, dolorosa necessario dolorem inferunt. Sed tamen fortis sustinet hæc: ideo quoniam bonum & honestum est hæc sustinere, potius quam bonum honestum in patria vel legis obseruatione labefactari: & iterum ideò sustinet, quoniam in tali casu turpe est non sustinere. Amor enim honesti & detestatio praui eiusdem moris sunt, sicut iam antediximus.

Quanto magis vir fortis omni virtute pollet, felicior quę est, tanto amplius in morte dolebit.

52. Et quantò vtique aliquis magis habeat virtutem, & quanto felicior est, tanto magis in morte sua tristitia erit sibi. Felicioremenim & omnem virtutem habentem maximè dignum est viuere, & vtilissimum ciuitati & patriæ, & ille talis moriens maximis bonis scientes priuatur in morte. Hæc autem maximæ tristitiæ causa est. Diligens enim & ciuitatem & patriam, non pro se tantū tristatur, sed pro patria quæ tantò priuatur patrono in se etiam sentiens, quòd post mortem non potietur bonis virtutum, quæ maximè dilexit, magnam tristitiam concipit. Hæc tamen quamuis magna sint, fortis in eis non remittit vt minus sit fortis, sed potius fortè magis accenditur ad sustinendum quantò plura bona in se cognoscit. Cuius signum est: quia ipse fortis in bello eligit bonum & præeligit præ omnibus illis quæ inferunt tristitiam doloris. Periculis enim se immittit vt illa defendat: & si defendere non potest, magis eligit naturam cum bono succumbere, quam quod saluus bono careat.

53. Delectabiliter autem operari non in omnibus æqualiter virtutibus existit, præterquam in hoc solo inquantum quælibet virtus finem proprium attingit. Omnis enim virtus in fine delectatur. Taliter igitur fortes optimi sunt.

Nihil vetat eos qui fortes

54. Milites autem in militari fortitudine non secundum hoc dicuntur optimi, quòd doloroſa pro magnis sustineant. Nihil enim prohibet milites

sunt, præstantissimos esse, milites: sed cum fortes nō sint, aliud bonum habere non habent.

milites non pro magnis se exponentes optimos esse: sed tales potius milites optimi sunt militari fortitudine fortes dicti, qui minus quidem fortes sunt veris fortibus, nullum aliud bonum habentes quo sibi conscij sint. Tales enim propter parua lucra stipendiorum ad pericula vitam permittunt: quod non facerent si bonorum multorum intrinsecorum vel extrinsecorum sibi conscij essent: tunc enim magnos se existimarent, & caro pretio se venderent. Vtilius autem est tales habere milites, qui & paruo stipendio habentur, & talibus continuè pugnare necesse est: quia aliud non habent per quod sustententur, nisi quod lucrantur in pugna. Ad magnos autem & præclaros viros habendos stipendia non habentur de facili: & quando habentur, non indifferenter periculis se immittunt: quia non nisi pro magnis bonis suscipiunt bellum. De fortitudine quidem igitur intantum dictum sit. Quid enim sit fortitudo per diffinitionem, typo vniuersali non difficile est accipere ex his quæ dicta sunt. Fortitudo enim est habitus ardua aggrediens & difficilia sustinens gratia boni, in cuius delectatione tristitiam dolorosorum secundū tationem non sentit, quamuis in sensu percipiat.

TRACTATVS III.

De temperantia.

CAPVT I.

Quare in eodem libro immediatè post fortitudinem de temperantia sit agendum.

55. POst hæc de temperantia dicamus. Temperantia enim fortitudini coniungenda est: eò quod tam fortitudo, quam temperantia, irrationalium partium videntur esse virtutes. Irrationalium, inquam, participantium qualiter rationem. Fortitudo enim in irascibili, & temperantia in concupiscibili est virtus. Quia ergo in eadem natura animæ sunt, in eadem scientia sunt coniungendæ. Quorumcumque enim in communi est potentia vna, eorumdem in communi est scientia vna. Dicit enim Aristo. in primo posteriorum, quòd scientia vna est quæ est vnius generis subiecti. Quamuis autem ambæ sint irrationalium partium, tamen non æqualiter sunt irrationales. Irascibilis enim, sicut dicit Arist. in septimo ethicorum, similis est vtenti legibus, & audienti leges: malus autem vtenti & malas audienti: tamen qualscunque leges audiens, magis assimilatur rationali, quam illud quod nullam legem audit nec percipit. Concupiscibilis autem nullam audit legem: vnde Poeta:

Omnis amor recti, non est index animi aequus.
In deformi pecus omne decus.

Tex. com. 4. & lec. 41. secundum Sanctū Tho.

Irascibilis autem plus particeps est rationis, quam concupiscibilis: & magis est ignorans concupiscens, quam irascens. Quod & Dionysius designat dicens concupiscentiam esse dementem & furorem irrationalem. Demens enim est, quod penitus priuatur mente: irrationale aptitudinem habet rationis, sed recta ratione destituitur. Hac igitur ratione tempe-

Lib. de diuinom cap. 4.

rantia fortitudini postponitur: quia subiectum eius minus ratione participat, quam subiectum fortitudinis.

Temperantia quid est.

Tractantes autem de temperantia, ex supradictis supponamus & deinceps pro suppositione vtamur, quòd temperantia est medietas circa delectationes innatas & tristitias quæ sunt ex talium delectabilium absentia. Non autem æqualiter nec similiter: minus enim est circa tristitias moderandas quæ sunt ex absentia delectabilium, quam sit circa delectationes moderandas quæ sunt illatæ à delectabilibus in concupiscentia. Huius autem causa est, quòd vltimum potentiæ concupiscibilis ponitur in bono & difficili, non in moderatione tristitiarum: eò quod tristantes in talibus parum inueniuntur: delectabile enim delectationem infert, quæ radicata est in natura quam, sicut in antehabitis diximus, nemo nisi accipiendo iudicat: & ideo minus tristantes in talibus parum inueniuntur: ferè enim omnes contristantur in absentia talium delectationum. Tota igitur virtus concupiscibilis est, si moderamen possit ponere circa delectationes. Econtra autem est quæstio de fortitudine: illa enim plus est circa tristitiarum sustinentiam, quam circa audibilia.

Obiectionis exclusio.

Si autem quis obiiciat, quod secundum hoc nec fortitudo nec temperantia sit in medio, eò quod medium est, quod æqualiter distat ab extremis: iam in antehabitis in secundo libro solutum est. Diximus enim ibi, quòd medium virtutis nec per participationem nec per abnegationem dicitur extremorum: hoc enim medium non est nisi in quibus extrema sunt ratio medij. In virtutibus autem medium est ratio extremorum, sicut centrum in circulo, ratio est diametri & circumferentiæ. Si enim fluat rectè, ratio est semidiametri. Si verò fluxus circumducatur, ratio est circumferentiæ: & sicut in syllogisticis medium est ratio extremorum: & ideo diffinitur extremum per elonga

elongationem à medio. In elongatione autem non est necesse, quòd æqualiter elongentur quæ elongantur. Quia quæcunque elongatio à medio, constituit extremum, etiamsi elongetur in infinitum in eadem elongationis dimensione.

Obiectio.

Si autem quis obiiciat dicens, quòd medium secundum quid non potest accipi nisi in ratione medij simpliciter: & si sic est in virtutibus istis, quòd non est medium simpliciter secundum rei naturam: non videtur esse medium etiam quoad nos. Medium enim simpliciter non est nisi per æquidistantiam secundum rei naturam: & hoc non est in istis, quorum ratio medij est, quòd sit propinquior alteri extremorum. Dicimus, sicut in præcedentibus est determinatum, quòd istud pro certo procederet, si medium ex ratione extremorum sumeretur: nunc autem è conuerso est: & ideo argumentatio non procedit. Differenter igitur fortitudo & temperantia circa delectationes sunt & tristitias. Hæc igitur est causa quare temperantiam & fortitudinem coniungimus, & quare fortitudinem temperantiæ anteponimus. Istæ enim in morabilibus principaliores sunt & in ratione virtutis. In moralibus enim plus istæ accipiuntur de ratione moris, inquantum operibus nostris sunt viciniores & magis influxum habent ad opera: plus enim afficiunt propria, quam communia. Communia autem sunt prudentiæ & iustitiæ, quia sunt circa ea quæ sunt communia: propria autem fortitudinis & temperantiæ, quia sunt circa ea quæ sunt propria quæ magis inclinant ad mores. Æquale enim in damno & lucro quod est iustitiæ, nunquam propium potest esse: similiter eligentiæ quod est ad viam prudentiæ, non necessarium est proprium. Propter quod inter morales quantum ad rationem moralitatis & consuetudinis istæ sunt aliis cardinalibus cardinaliores. Adhuc autem illata & innata secundum naturam afficiunt: secundum rationem autem afficiunt, quæ sunt prudentiæ & iustitiæ. Prudentia enim secundum rationem est. Iustitia autem nullo modo sine ratione proportionis medietatis arithmeticæ & geometricæ. Propinquiora ergo sunt moribus fortitudo & temperantia, quam prudentia & iustitia. Hac igitur ratione; quia magis morales sunt, in scientia de moribus prius de ipsis determinauimus.

Responsio.

CAPVT II.

Circa quales delectationes in genere sit temperantia.

56. *Delectatio primo diuiditur in animalem & corporalē.*

DEterminemus ergo nunc circa quales delectationes temperantia sit. Cum autem delectatio, vt dicit Aspasius, motus sit animæ, vel passio, secundum motum delectatio innata. Prima diuisione diuiditur in passionem animalem, & corporalem. Animalem autem dicimus, in qua species animæ mente & ratione accepta infert delectationem. Corporalem verò, in qua species corporis infert delectationem vel tristitiam. Propter hoc enim & Arist. vocat conceptus passiones in primo peri hermenias, sic dicens: Voces sunt notæ harum quæ in anima sunt, passionum. Delectationes igitur determinantur per diuisionem primam in animales & corporales. Delectatio enim est, vt dicit Dionysius, ex coniunctione conuenientis cum conuenienti. Omnis autem amans aliquid, amat illud vt conueniens sibi. Omnis igitur amans delectatur in adeptione amati.

Delectatio animalis.

Animalis igitur delectatio est amor honoris & amor disciplinæ: amatiuus enim vtroque horum gaudet & delectatur in adeptione vtriusque istorum, nihil patiente corpore ab aliquo agente corporali, sed magis patiente mente à spiritu mentes agente. Honor enim secundum titulum testimonij virtutis affert, vel secundum gradum dignitatis, quæ sunt rationes mentis & non in corpore existentes. Hoc modo nihil secundum potentiam & secundum quod mens ratiocinatur de eis: & ideo cætera animalia nullam talem habent delectationem. Qui ergo circa tales delectationes mentales sunt, nullo modo temperati, vel intemperati dicuntur.

Delectatio corporalis.

Corporales autem delectationes, sicut diximus, sunt quæ corporali forma in animam faciunt, & illæ diuiduntur in duo genera, secundum quod diuiduntur formæ corporales in animam facientes. Quædam enim agunt & afficiunt per ordinationem ad mentem, & quædam afficiunt ex seipsis. Per ordinationem ad mentem afficiunt comœdiæ & tragœdiæ in heroicis recitatæ: afficiunt autem fabulæ per ordinationem ad mentem. Similiter autem & omnes historiæ & facta recitata. In nullo enim illorum factum ipsum delectat, sed potius probitas in heroicis, & disciplinæ scientia in fabulis quæ ex miris componitur, & ex narratione historiarum & factorum delectat scientia & experientia factorum humanorum. Afficiunt ergo istā per rationem mentis acceptam de corporalibus.

Temperantia non est circa omnes delectationes.

Sicut ergo temperantia non est circa delectationes animales inquantum animales sunt, ita non est circa omnes corporales delectationes. Amatores enim fabularum & narratores historiarum in comœdiis & tragœdiis & heroicis, & de his quæ contingunt hominibus in factis emergentibus, conterentes dies & tempus consumentes, garrulos vocamus: non autem dicimus intemperatos. Similiter est de his qui delectantur in pecuniæ numeratione & æris ponderatione, & non inquantum ordinatur pecunia ad vsum expetitum. Similiter & delectari in amicorum præsentia, & contristari in pecuniarum & amicorum absentia, non videntur temperati, vel intemperati. Ista enim quamuis sint corporalia, non tamen corporaliter mouent, sed potius in ordinant mentem inquantum pecunia sufficientiam, amicorum autem præsentia honestatem promittit & exhibet. Non ergo circa omnes corporales delectationes temperantia est, vel intemperantia. Vltimum enim potentiæ concupiscibilis in talibus delectationibus esse non potest, quæ nec verè inferunt delectationem, nec ex pro-

pria forma delectationem perficiunt: & si non est vltimum potentiæ, non potest esse extremum in bono quod proprium est omni virtuti & maximè cardinali.

CAPVT III.

Temperantia non in omnibus est quæ per formam corporalem delectant.

57. *Temperantia est circa delectationes corporis, non tamen circa omnes.*

TEmperantia igitur est circa corporales delectationes, non tamen circa omnes huiusmodi. Quidã enim gaudent delectabilibus quæ sunt per visum, puta coloribus pulchrorum, & figuris sculpturatarum, & scriptura siue protractione pictorum: nec tamen temperati nec intemperati propter hoc dicuntur, quamuis in talibus videatur vtique esse medium & extremum. Est enim in talibus gaudere vt oportet, & quando, & vbi, &c. & est gaudere secundum superabundantiam & defectum vituperabiliter. Huius autem causa est: quia visus inter omnes sensus plus de ratione sensus habet & minus de materia: & ideò secundum quod accipitur vt hominis, & non vt animalis tantum, liberales habet actus pulchritudinis & decentiæ habentes rationem, quos necesse est & habere medium & extremum: sed tamen quia medium & concupiscibile non potest in extrema boni & potentiæ, non potest esse cardinalis virtus. Sed vna est de virtutibus adiunctis quæ nomen proprium non habet. Hæc à quibusdam dicitur modestia, vel temperantia communis & non propria. Si autem visus ad animalitatem solam referatur, non erit visus nisi iudicium alimenti longè existentis per medium extrinsecus accepti, & sic per accidens ad temperantiam ordinatur, sicut gaudet vorax carnium visa exenteratione bouis: sic enim visum non refert ad pulchrum sicut homo, nec de visis inquantum visa sunt, gaudet, sed inquantum cibum nuntiant.

Similiter autem est de his quæ circa auditum sunt: superabundanter enim gaudentes melodiis, vel hypocrisi melodiarum, nullus dicit intemperatos: neque eos qui vt oportet, gaudent in talibus, dicit temperatos. Melodias autem dicimus veros cantus. Hypocrises autem sonos instrumentorum verum cantum imitantium, siue fiant fidibus, hoc est, chordis secundum quemcumque modum tactis, siue fistulis, siue cymbalis percussis, sub quorum percussione etiam tympana continentur. Hæc enim omnia non veri cantus sunt, sed cantus veri repræsentationes & fictiones. Propter quod etiam Minerua à diis, vt dicit Oui. derisa, quia inflatis buccis fistulas fusillans & melodiam fingens, verum cantum dixit se perfectè repræsentare, Ioue sententiam ferente, quòd verum cantum fistulis non æquaret. Quæ cum fistulas ex indignatione proiiceret, & eas iuxta paludes Meothidas pastores inuenirent, & melodiam fingerent, & Midas rex hanc fictionem vero cantui præferendam dixerit contra auctoritatem Iouis, à Ioue aures asininas accepit. In talibus igitur si auditus ad hominem refertur & humanus accipitur sonus, delectationem non facit nisi secundum rationem modulatus: & tunc non agit in forma corporis, sed in forma rationis. Si autem accipitur ordinatus ad animalitatem, non facit delectationem nisi per accidens, inquantum scilicet nuntiat alimentum, sicut gaudet is qui audiuit bullientes ollas propter cibi voracitatem circa coquinam auscultans, sicut dicit Eustratius, quòd Philoontighes & Philogephi, id est, amatores cocronicum & ceruinaxtarium, gaudent in clamoribus cornicum & ceruorum. Et quamuis in his sit medium & extremum: tamen quia non nisi per accidens hæc afficiunt, vel concupiscibilem in extremo potentiæ & boni non ponunt, non est in his principalis, sed ad temperantiam communiter dictam reducuntur: & si est specialis virtus, adiuncta erit, & nomen proprium non habent.

Similiter autem temperatos vel intemperatos non dicimus, qui delectantur circa odorem, nisi secundum accidens: gaudentes enim malorum siue pomorum, siue rosarum, siue aliorum florum, vel thimiamatum, siue aliorum aromatum odoribus, non dicimus intemperatos, vel temperatos. Cuius causa est: quia odor (sicut in libro de sensu & sensato probatum est) fumalis euaporatio est: & si odor species est incorporalis simplex non ad alimentum. Non igitur delectat, neque concupiscitur nisi per accidens: propter quod etiam fœtidi odores aliquando delectationem faciunt, sicut odores carnium & coquinarum, inquantum scilicet propè indicant complexionem alimenti. Odor enim sequela complexionis est, & ideo alimentum secundum quod est alimentum, indicat: quia sicut commixti sumus, ita commixtis & complexionaris nutrimur, & non simplicibus, quorum nullum habet differentiam saporis vel odoris. Et hoc est de odore secundum quod radicatur in animalitate: secundum autem quod animalitas humana accipitur, in qua olfactus radicatur: tunc odorata suaue spirantia, liberalem ingerunt delectationem secundum congruentiam habitus spirantis, vel naturalis, vel acquisiti: sicut lacunarum purgatores delectantur in fœtidis, & conuersati in hortis & pratis aromaticis in bonis odoribus delectantur. Et quamuis circa hanc delectationem sint extrema & medium: tamen hoc medium non facit cardinalem virtutem, sed vel reducitur ad temperantiam communiter dictam, vel est virtus adiuncta & non nominata. Gaudentes tamen vnguentorum vel pulmentorum odoribus aliquando dicimus intemperatos per accidens: intemperati enim de talibus gaudere consueuere plus quam oportet: per accidens autem inquantũ per hæc rememoratio fit concupiscibilium: sunt enim vnguenta meretricia in inguinibus apposita, quæ rememorationem faciunt libidinis & incitationem, ita quod sic vncti etiam somniant, sicut dicitur de regibus Persarum, quod talibus vnguentis concubinas præparari fecerunt: & de rege Asa, quod in vnguentis meretriciis etiam vitam finiuit. Et intemperati odoribus talibus gaudent, non

nosi inquantum vngu entorum sunt, sed inquantum libidinis ad quam incitant, faciunt rememorationem. Similiter autem est de odoribus pulmentorum apud gastrimargos. Propter quòd alij homines ad virtutem dispositionem non habentes, sicut sunt idiotæ & rustici, sunt ciborum odoribus gaudentes quando esuriunt: qui tamen in odore non propter odorem gaudent vel delectatur. Talibus autem odoribus qui ciborum sunt vt ciborum, propriè gaudere est intemperati. Intemperato enim cibus est concupiscibilis: & ideo de odore non gaudet, nisi inquantum refertur ad cibum. Huius autem signum, quòd in aliis animalibus secundum hos tres sensus, qui sunt per medium extrinsecum, non est delectatio nisi per accidens: canes enim non gaudent odoribus leporum, sed cibatione: sensum autem siue perceptionem fecit odor cibi. Neque leo gaudet in voce bouis inquantum bos est, sed gaudet bouis comestione. Quod autem bos propriè sit ad deuorandum, leo sensit per vocem: & ideo auditu vocis voce gaudere videtur. Similiter autem aliquando leo gaudet in voce bouis, neque videns bouem, & gaudet in voce cerui non inueniens ceruum, & gaudet in voce agrestis caprini, nec videns nec inueniens eum, sed audiens tantum.

Ad omnium autem horum intelligentiam notandum, quod sophrosine Græcum nomen temperantiam signat Latinè: componitur autem à Græco sophron quod est sanum, & sinos quòd est sensus. Propter quod sophrosine propriè sanitas sensuum vocatur. Hanc autem nos Latinè non temperantiam propriè, sed sobrietatem vocamus, quando scilicet sensus in vigore suo non impediti delectabilibus auertentibus expeditè proprias agunt operationes. Temperantiam autem nos propriè refertimus ad medium delectationis in cibo & venereis. Et propriam virtutem in cibis vocamus vel parsimoniam, vel frugalitatem: in venereis autem medium delectationis vocamus castitatem. Secundum Græcum autem idioma omnia hæc sub communi nomine sophrosine continentur. Possumus etiam dicere, quòd media secundum tres sensus qui accipiunt per medium extrinsecum, sobrietates quædam sunt, & non temperantiæ propriè dictæ.

CAPVT IV.

Quod non nisi in tactu delectatio temperantiæ consistit, & in gustu secundum quod est gratia tactus.

58. *Temperantia est circa voluptates seruiles & brutas, quæ scilicet percipiuntur tactu & gustu.*

EX quo igitur temperantia circa delectationes trium sensuum accipientium per medium extrinsecum non est, oportet quod circa tales delectationes temperantia & intemperantia sit, quibus & reliqua animalia communicant. Omnia enim animalia communicant tactu, & gustu, secundum quod est quidam tactus: propter quod tales delectationes & bestiales seruiles videntur esse. Seruus enim dupliciter dicitur: à natura, vel à coactione. Quocunque autem modo dicatur seruus, seruus est qui non propter se est: & seruilis est, qui ad nutum alterius cogitur respicere. Vnde seruiles dicuntur per oppositionem ad liberalitates, bestiales autem per oppositionem ad humanas. Humanæ enim sunt, quæ ad rationem respiciunt. Liberales autem quæ ad rationem respiciunt honestum. Tales autem delectationes seruiles & bestiales, sunt tactus quidam & gustus quidam.

59. *Ad temperantiam, vel intemperantiam fere nullus est gustus.* Tex. c. 63.

Si tamen in talibus delectabilibus temperati & intemperati gustu videntur in parum vel in nihil vti. Gustus enim, vt in 3. de anima dicitur, quidam tactus est, eo quod sapores non nuntiant nisi per modum tactus. Non enim abstrahit à materia speciem gustabilem, sed in materia coniunctam per coniunctionem vltimorum accipit. & ideo quidam tactus dicitur, & non simpliciter. Quare etiam sapores non per modum sensus, sed per modum coniunctionis vltimorum accipit. Huius autem causa est: quia sapor proxima sequela complexionis est: & ideo sicut proximum nuntians complexionem indicat. Cuius signum est: quia nullum simplicium saporem habet, sed omnia insipida sunt. Natura autem dedit huic sensum sicut proprium iudicium complexionis: ex eisdem enim generamur & nutrimur: & cum complexionati simus, & ex complexionatis nutrimur. Cum autem omne iudicium fiat per simile, oportet quòd homo sibi hoc simile iudicet quod per maiorem similitudinem ad complexionem hominis & huius hominis accedit: & hoc iudicat sapor. Sapor igitur propter alterum est, scilicet vt iudicet cibi complexionem: & quantum ad hoc parum vti videntur temperati vel intemperati gustu: quia vtuntur propter alterum, cuius iudicium est sapor. Hoc autem in nihil vtuntur: quia nullo modo sapore propter saporem vtuntur. Gustus enim cum hoc quod est quidam tactus, & super tactum addit differentiam qua iudicatiuus est saporum, iudicium saporum est, quod iudicium in summo posse & in summo vigore habent, qui vina probant & pulmenta condiunt: & tales non multum gaudent saporibus: non enim accipiunt sapores vt fines, sed potius secundum quod per eos sicut per signa complexio indicatur: quod faciunt qui vina probant & pulmenta condiunt: tales enim non multum gaudent saporibus: quia non fruuntur eis propter se, sed propter aliud: vel ad minus non vtuntur vt intemperati, qui sicut bestiæ delectabilibus ciborum vtuntur ad nihil aliud delectabilia referentes, sed finem in ipsis ponentes. In his autem gaudent intemperati vel temperati visu.

Ad intemperantiã visus tactus plurimũ confert.

Vsus autem omnis fit per tacta. Vsum enim vocamus secundum quod vti est cum gaudio frui & delectatione. Hoc autem non potest fieri nisi per tactum: quia vsus talis sine coniunctione conuenientis ad conueniens non est. Coniunctio autẽ non fit nisi per tactũ vltimorum, secundũ tactum physicum quo immutant & immutantur: & hoc tam est in cibis quã in venereis dictis, sed diuersimodè. Cibus enim delectat secundum conuenientiam ad

substantiã: & hæc est similitudo complexionis. Vtrumq; enim nutrimentro non nutrit nisi simile. Simile autem per sensum acceptum appetitur. In eadem autem ratione est in venereis. Venerea enim ex semine perficiuntur. Semen autem est, vt dicit Auicenna, superfluum nutrimentum vltimè assimilatum: propter quod secundum potentiam generatiuæ humanæ emissum maximè delectat. Appetitus enim generatiuæ consistit entium speciei. Maximè ergo delectat secundum quod in maiori similitudine mittitur: eò quod omne quod est, in suo simili conseruare se intendit. Vnde patet, quòd tam semen quam nutrimentum in ratione conuenientis secundum naturam delectat. Vtrumque eorum non delectat nisi coniunctum per tactum vel in generando vel in emittendo.

Tactus considerat̃ tripliciter.

Tactus enim tripliciter considerat̃, scilicet vt est tactus tantum, vel vt est sensus tantum & tactus, vel prout est sensus & tactus & huius complexionati. Et inquantum est tactus, non accipitur nisi per coniunctionem materiæ. Dicit enim Arist. in primo de generatione & corruptione, quòd tangentia sunt, quorum vltima sunt simul. Inquantum autem est sensus, non percipit, vel nisi per qualitates sensibiles quæ faciunt in tactum. Inquantum autem huius complexionati, simile vel dissimile percipit: & in simili delectatur, & in dissimili autem patitur: & sic circa ipsum est temperatus vel intemperatus propter se & non propter alterum. Hæc autem in cibis causa est tam in potibus, quam in veneris, sed diuersimodè. In cibis est tanquam in parte similibus & conuenientibus & alio spiritu operante ad perfectã similitudinem reducendis: & hoc est spiritus caloris digestiui. Propter quod natura partem de cibis abiicit, & partem sumit. In venereis autem est tanquam victima similatione conuenientibus & proprio & cum naturali spiritu in neruis tangibilibus diffusus. Propter quod coitus delectatio intensissima est & homini complantata. Delectatio igitur tactus ex eodem in nutrimentis & generatiuis est & secundum idem in communi, quia ex tactu conuenientis. In speciali tamen habet modum diuisum: nutrimentum enim delectat vt non in totum conueniens, semen autem vt perfectè assimilatum. Ad hoc etiam facit, quòd nerui sensibiles in palato & stomacho diffusi, duri sunt: & ideo non in summo passibiles: & hoc fecit natura, ideò quia sæpè à duris & dissimilibus tanguntur: & ideo si facile passibiles essent in talibus, cito obstupescerent, & homo destrueretur, & similiter quodlibet animal. Propter quod non profundatur in ipsis ad intimum delectatione & tristitia, resistente duritia neruorum. In inguinibus autem mollissimos posuit neruos, qui facillimè sentiant tactum eius quod est conuenientissimum secundum naturam. Patet ergo, quòd tota delectatio nutrimenti & venereorum in tactu est secundum vnam communem rationem tangendi, quamuis secundum proprium modũ non substantialem quidem sed accidentalem habeat differentiam. Et ideo temperantia in his vna est virtus, quamuis in modo differens, aliquando frugalitas dicatur, secundum quod refertur ad venerea, sicut in præcedentibus diximus. Et ex hoc patet, quòd temperantia est virtus vno modo differens. Quod autem sic esculentum delectet inquantum tangens, & non inquantum saporosum nisi per accidens, patet: quia quidam Philoxenus de Philexi natus, Eryxius nomine, pulmenti vorax existens, delectatione pulmenti & maximè piscium victus, orauit (vt Home. dicit) vorum Ioui vouens, quòd guttur eius longius fieret gutture gruis quando pulmenta piscium comederet, vt per totam longitudinem gutturis etiam descensu alimenti tactu delectaretur conuenienti. Temperantia igitur & intemperantia insunt secundum quod tactus est sensus alimenti conuenientis.

Eryxius colli sibi elongari postulauit.

Tactus autem communior sensus est, qui & omnibus animalibus conuenit, & in toto corpore sentientis diffunditur, secundum quod in eo est temperantia: & ideo intemperantia exprobrabilis est. Non enim est secundum speciale heros, quod est ratio considerans liberalitatem honestatis: sed est secundum commune, quod exprobrabile est, quia nihil liberum habet. Exprobrabile quidem, quia moris rationes contradicunt: bestiale autem, quia inest secundum hoc quod commune est nobis cum bestiis: ideo quoniam non secundum quod homines sumus, existit in nobis, sed secundum quod animalia brutalia: in concupiscentia enim cum brutis communicamus. Et ideo talibus vtique delectabilibus gaudere, & illa maximè diligere, bestiale. Liberalissimæ enim delectationum quæ sunt per tactum, à talibus ablatæ sunt. Tactus enim accipitur vel natura vel potentia rationalis animæ aliqualiter ordinem rationis participantis: & secundum quod in natura accipitur, non potest esse subiectum liberalium delectationum, quæ propter se diliguntur & appetuntur. Secundum autem quod participat ratione per appetitum in quo radicatur & cui obedit sicut instrumentum, sic propter ordinem rationis ad liberalium delectationum subiectum habet tactum. Sicut in omnibus gymnasticis & luctatiuis & exercitatiuis, quæ fiunt secundum ordinationem politici, vt per exercitationem calefiant corpora, & calefacta expirent & euirentur ad spiritum & virtutum excitationem & membrorum mobilitatem. In talibus enim nec temperatus, nec intemperatus. Quia hoc tactu non conueniunt secundum quod tactus est conuenientis, sed secundum quod ad rationem est ordinatus. Patet ergo, quòd delectatio temperati non est in tactu secundum quod diffusus est per omne corpus, sed secundum quod est circa quasdam partes faucium vel inguinum, in quibus est sensus tactus vt conuenientis alimenti perfectè vel imperfectè.

60. *Intemperãtia valde reprehẽsibilis & ab hominis natura aliena.*

Tex. c. 44.

CAPVT

CAPVT V.

Circa quas concupiscentias sit temperantia.

61. *Diuisio passionum iuxta Epicurum.*

CVm autem omnis virtus moralis circa passiones sit, concupiscentia autem connaturalis passio sit: oportet temperantiam circa connaturales passiones esse. Passiones enim sunt vel illatæ, vel innatæ. Et cum virtutes non sint nisi duæ quæ simpliciter circa passiones sunt: fortitudo autem est circa illatas: relinquitur igitur temperantia circa innatas esse. Innatæ autem passiones ab Epicuro in tres diuiduntur, scilicet naturales, & necessarias, & nec naturales nec necessarias sed opinatas. Quartum enim membrum quod secundum eorum coniunctionem extremorum esse videtur, secundum quod aliquæ sunt necessariæ non naturales, esse non potest. Quia naturales esse est causa necessitatis: & ideò naturales non necessariæ esse non possunt. Naturales enim & necessariæ sunt delectationes in his sine quibus vita præsens non ducitur. Naturales autem & non necessariæ sunt, quarum principium appetituum est in natura, sed tamen ad vitam in individuo consideratam non necessariæ sunt, sicut est delectatio venereorum. Nec naturales nec necessariæ sunt, quas Epicurus vocat opinatas. Sicut enim ex præhabitis constat, omne iudicium finis & boni est ex habitu naturali vel acquisito, vt dixit Socrates: & ideo habitum acquisitum ex prauis actibus habens delectabili, sibi & conuenienti, secundum opinionem illius habitus iudicat, & non secundum veritatem. Propter quod delectatio in talibus nec naturalis nec necessaria est.

Aristot. autem Epicuris superueniens per rationem Peripateticorum hanc diuisionem non iudicauit esse conuenientem: eò quod omne naturale desiderium est ad repletionem indigentiæ naturalis: propter quod iudicauit, quòd omne naturale est aliquo modo necessarium, siue ad naturæ conseruationem in specie, siue ad corporis emundationem in resolutione, siue ad naturæ floritionem & diffusionem in ipsa delectatione. Propter quod in politicis dicitur non esse prohibendum coitum: quoniam profundatam & intimam secundum naturam habet delectationem. Corrigens ergo inductam diuisionem dicit, quod concupiscentiarum quædam communes esse videntur, quædam propriæ & appositæ. Puta concupiscentia quidem quæ cibi est, & non huius, vel talis, vel tanti cibi, naturalis est & communis. Et omnium eorum quæ naturam habent animati, communicant communi. Omnia enim hæc siue sint plantæ siue animalia calorem naturalem habentia, alimento destituta, inanitionem suam sentiunt & illam repellere concupiscũt. Omnia etiam hæc esse diuinum concupiscunt quod in individuo habere non possunt: & ideo in emissione seminis delectantur. Omnis enim homo ad naturalem indigentiam adimplendam, quando indigens fuerit, concupiscit siccum vel humidum cibũ, & quandoque ambo ista concupiscit: siccum quidem ad substantiæ reparationem, humidum autem ad substantiæ continuationem: quia siccum sine humido continuationem non facit, humidum autem sine sicco figuram non recipit: ambo autem simul sunt, vt ex humido siccum subtilietur & influxibile membris efficiatur, siccum autem in humido terminabilitatem faciat ad speciem nutriti ad figuram. Et sic etiam omnis homo (vt inquit Home.) lectum appetit tam iuuenis, quam crescens adultus, in quo sicut in molli fouente naturaliter quiescat: talem autem cibum vel lectum non ad hoc omnes secundum vnum modum concupiscentiæ appetunt. Non enim omnes eosdem & eodem modo præparatos cibos vel lectos appetunt. Propter quod nostrum ex proprio & non communi videtur esse hunc vel illum cibum vel lectum, vel sic vel alio modo præparatum cibum vel lectum appetere. Hoc autem est ex habitu naturali vel acquisito qui facit hoc vel illud nos bonum appetere: eò quod nihil appetit nisi inquantum est simile. In talibus autem propriis concupiscentiis semper aliquid est naturale: quia concupiscentia huius cibi inquantum hic est, præsupponit concupiscentiam cibi inquantum cibus est. Propria igitur concupiscentia ad communem concupiscentiam ex additione se habet.

7. poli. lec. 12. secũdum sanctũ Thomam.

Passiones ex Aristotele aliæ communes, aliæ propriæ atque adiunctæ.

Quod autem propriæ concupiscentiæ sint, siue ex propria complexione, siue ex habitu acquisito factæ, ex hoc patet, quòd diuersis diuersis sunt delectabiles: quorum tamen est vna communis secundum speciem natura, & non tantum in diuersis hominibus, etiam in vno & eodem homine quædam sunt delectabilia aliis contingentibus oblatis: quod esse non potest propter communitatem communis naturæ, nec propter vnum commune, communem naturam assequens. Sed oportet, quòd sit ex proprio habitu complexionali vel acquisito: propter quod id quod Miloni est parum, magistro gymnasiorum multum est: & hoc modo Eryxius phlegmaticus similitudine complexionis in piscibus delectabatur, cholericus autem in adustis & amaris, sanguineus in dulcibus & bene digestis, melancholicus autem in ponticis.

62. *Circa communes cupiditates pauci peccant & non modo: circa proprias verò multi delinquunt & pluribus modis.*

Dicamus igitur, quòd in naturalibus & communibus concupiscentiis pauci peccant, & non nisi in vnum modum, in plus scilicet in quantitate accipiendo plus quam oportet. Comedere enim vel bibere ea quæ secundum naturale desiderium contingunt homini, & intantum comedere vsquequo vtique in excessu naturalis secundum multitudinem cibi vel potus superimplearur, superabundantia vitiosa est: eò quod naturalis concupiscentia non nisi repletio indigentis est ad mensuram. Talis autem supergreditur: propter quod isti dicuntur gastrimargi, quasi præter indigens & naturale ventrem implentes & indigentiam naturalem, à Græco gastir quod est venter, & Græco verbo margoro as quod est insanio is: quia semper inanitionem ventris sentientes, insaniunt ad superimplerionem. Tales autem fiunt, qui sunt multum bestiales. Bestia enim

qualitatem cibi non multum percipit, sed quantitate superimplere desiderat. Circa autem delectationes proprias multipliciter peccatur: isti enim sunt eorum qui ex habitu proprio talium delectationum propriarum amatores dicuntur: & quando adipiscuntur, frequenter peccant, vel in gaudendo in quibus non oportet, vel gaudendo in magis quam oportet, vel gaudendo vt multi gaudent qui semper gaudent vitiosè, quia stultorum infinitus est numerus, vel gaudendo vt non oportet. Secundum enim hæc genera circunstantiarum in delectationibus innatis intemperati proprium est superabundare. Gaudent enim intemperati quibusdam quibus gaudere non oportet: eò quod odibilia sunt & vitiosa: & si intemperati gaudent & delectantur in quibusdam in quibus gaudere oportet, tamen talium delectatione gaudent magis quam oportet & gaudẽt vt multi. Multitudo autem semper intemperatos colligit. Peccatur igitur multipliciter in propriis: in communibus autem non nisi vno modo, in plus scilicet: in minus enim peccare naturalis indigentiæ impedit appetitus.

CAPVT VI.

Qualiter circa delectationes & tristitias est temperantia.

63. *Temperantia non est circa dolores eodem modo quo fortitudo.*

Circa delectationes igitur quidem innatas, quòd intemperantia secundum abundantiam sit, & ideò vituperabilis est, manifestum est ex prius dictis. Delectationes autem innatas voçamus eas, quæ sunt secundum tactum in cibis & venereis. Cum autem omnis virtus sit circa opposita & vitium similiter, erunt tam temperantia quam intemperantia circa tristitias quæ sunt ex delectabilium absentia: & ideo temperatus non dicitur temperatus in sustinendo tristitias quemadmodum fortis sustinet eas. Fortis enim ex præsentia tristantium terribilium iniacentium & affligentium sustinendo tristitias fortis dicitur. Temperatus autem non tales sustinet tristitias quæ sunt ex præsentia alicuius terribilium, sed tantum eas sustinet quæ sunt ex delectabilium in tactu absentia. Eodem modo intemperatus in non sustinendo tristitias non dicitur vt timidus. Timidus enim fugit tristitias præsentes affligentium. Sed intemperatus quidem dicitur in tristando magis quàm oportet: ideo quoniam delectabilia quæ concupiscit, non adipiscitur ad votum. Et tristitia non causatur ex aliquo præsenti afflictiuo, sed ex delectabilis absentia. Et tristitiam hanc facit eis delectatio: quia præsens spe, vel re, causa est delectationis: absens autem, causa tristitiæ. Et in hoc differt à temperato. Temperatus enim dicitur: eò quod non tristatur delectabilium absentia: & virtus sua est in hoc, quòd à delectabilibus abstinet: hoc enim sonat nomen temperati, quod est delectabilia moderare. Intemperatus quidem igitur concupiscit omnia delectabilia secundum sensum, vel concupiscit ea quæ maximè delectabilia sunt secundum tactum. Si enim ab intemperantia communiter dicta intemperatus denominetur, omnia delectabilia sensuum concupiscit. Si verò denominetur ab intemperantia propriè dicta concupiscit ea quæ maximè delectabilia sunt secundum tactum. Intemperatus etiam ideo intemperatus dicitur: quia non ducitur concupiscentia per rationem moderando eam, sed ducitur à concupiscentia & abducitur, quasi captus & illaqueatus eis, vt contra rationem hæc delectabilia tactus eligat præ aliis quæ verè eligibilia sunt, sicut est honestas virtutis, & obseruantia legum. Sed hoc iumenti est & brutale: propter quod etiam tristatur non tantum in absentia delectabilium, sed etiam quando concupiscit ea & non adipiscitur. Omnis enim concupiscentia cum tristitia est: eò quod concupiscentia inexplebile desiderium est libidinis: & dum concupiscit, ad votum adipisci non potest: propter quod semper manet in tristitia: ideo vita cõcupiscentis tristissima est. Nunquã enim est, quod non concupiscat intemperatus: & hoc quidem inconuenienti assimilatur. Passio enim intemperati inconuenientissima est, quæ semper tristatur. Tristatur enim propter delectationem speratam vel habitam in non adipisci ad votum: quia plus concupiscit, quam habere possit secundum naturam. In absentia autem delectabilium tristatur non ex aliquo molestiam inferente, sed quia caret quod non conuenit, quod penitus inconueniens est.

64. *Deficientes in voluptatibus, & in illis minus quã oportet gaudentes vix reperiuntur.*

Deficientes autem delectationes carnales, & minus quam oportet gaudentes in eis, non multum fiunt. Tales enim insensibilitas non est humana: etenim reliqua ab homine animalia bruta discernunt cibos per appetitum naturalem, qui in cibis delectatur. Et in quibusdam cibis gaudent cibi conuenientibus & delectantur, in quibusdam autem non, & illos abiiciunt. Cum tamen bruta non ãdeò æquale habeant medium in tactu tam subtiliter discretiuum conuenientis & inconuenientis vt homo. Et ideo in homine talis insensibilitas esse non potest, quæ delectabile nullum discernat. Patet igitur, quòd si alicui homini nihil est delectabile, nec in appetitu suo vnum delectabilium non differt ab altero: ille autem vtique longe erit elongatus ab esse hominum per habitum bestialem, & à bestialibus operibus acquisitum. Taliter autem deficiens non est sortitus nomen proprium, propter hoc quod non multum consueuit fieri talis insensibilitas.

65. *Temperatus in his voluptatibus & doloribus mediocriter se habet.*

Temperatus autem mediè se habet circa delectabilia tactus. Nec enim delectatur superabundantiis in quibus intemperatus maximè delectatur, sed potius tristatur in illis & abiicit: & vniuersaliter loquendo non delectatur quibus non oportet, neque vehementer superabundanter tali aliquo delectatur quo non oportet, neque ablentibus talibus delectabilibus tristatur, neque concupiscit cum tristitia vt intemperatus, sed concupiscit mensurate ad indigentiæ repletionem, neque concupiscit magis quam oportet aliquid delectabile, neque quando non oportet: & vniuersaliter loquendo in nullo talium peccat concupiscendo, sed hæc delectabilia existentia quæcunque sunt, ad sanitatem vel ad bonam habitudinem ordinata appetit mensuratè & vt oportet: ad sanitatem autem sunt & æqualitatem complexionis facientia vel seruantia, vel ad figuram complexionis ordinata in quantitate & ordine membrorum. Ad bonam autem habitudinem ordinata sine ad essentiam personæ respiciant, vt magnus & mediocris & paruus, decens sit in vestitu & mensa & aliis in quibus decentia consideratur: hæc enim omnia potest concupiscere temperatus, & alia delectabilia potest concupiscere, dummodo non sint impeditiua horum, sanitatis scilicet & bonæ habitudinis. Intemperatus enim gaudet in his quæ sanitatem corrumpunt. Potest & gaudere temperatus aliis delectationibus aliorum sensuum, dummodo non sint præter bonum virtutis & honestatis, sicut in odoribus, & symphoniis, & aliis, dummodo sint super substantiam ipsius siue facultatem diuitiarum, scilicet quod sine depauperatione possint haberi. Propter quod dicit Iuuenalis.

Ne cupias nullum cum sit tibi Gobio tantum
In loculis.

Qui enim sic se habet, quòd delectabilia quæ sunt vltra facultatem suam, perquirit, magis diligit delectationes carnales quam dignum sit. Talis autem non est temperatus: quia temperatus delectabilia diligit vt recta ratio exigit.

CAPVT VII.

Quot modis dicitur intemperatus.

Propter vnum tamen modum radicationis naturalis in omnibus ad delectabilia tactus non sunt diuersi modi temperantiæ sicut sunt diuersi modi fortitudinis. Intemperatus tamen octo modis est. Aut enim intemperatus est ad omnia delectabilia sensus, aut ad quædam specialia secundum tactum. Et siquidem ad omnia est intemperatus, Græcè theuces vocatur, quod quidem sonat & est, qui ab omnibus maxime venabilis est delectabilibus, & in omnibus magis delectabile quam vtile eligit vel honestum. Si autem est intemperatus ad quædam quæ sunt secundum tactum, aut est circa venerea, aut circa cibum. Et siquidem circa venerea, languos vocatur luxuriosus qui circa venerea, magis peccat quam oportet. Si verò est circa cibum, aut est circa poculentum, aut esculentum. Si autem circa poculentum dicitur oniophix ab oinos quod est vinum, & phlix quod est flamma: apud nos autem dicitur vinolentus, qui scilicet circa vinum & siceram studet amplius quam oportet. Si verò est circa esculentum, aut est in desiderio sumentis, aut in cibi præparatione. Si est in desiderio sumentis, non potest esse nisi duobus modis. In omni enim cibi sumptione astenditur tempus ingestionis, digestionis, & egestionis, si vt oportet, debeat aliquis cibari. Desiderium ergo, aut est respectu temporis, aut respectu cibi inordinatum. Si respectu temporis, taliter intemperatus dicitur Græcè oxioponies, ab oxi quod est acutum, & ponia quod est esuries, qui scilicet tempora conuenientia non expectat. Si autem in desiderio ipso ad cibi sumptionem, Græcè dicitur laxmeragus, qui scilicet in edendo quandam ostendit auiditatis insaniam & festinationem & velocitatem. Si verò est in cibo: tunc vel est in cibi quantitate, vel in cibi qualitate, vel cibi præparatione. Si est in quantitate, Græcè dicitur obsophagos ab opso quod est pulmentum, & phago quod est comedo: & pulmenti vorax qui plurimo vritur pulmento. Si verò est in cibi qualitate, Græcè dicitur gastris à ventre, vel gastrimargus, qui cibos multos & pretiosos quærit. Si autem est in cibi præparatione, intemperatus circa hoc Græcè dicitur libos, qui scilicet studiosus & varius est in cibi præparatione. Ab antiquis etiam modi intemperati per versum determinati sunt qui talis est.

Præpropere, lautè, nimis ardenter, studiosè.

Sed patet, quod secundum istam diuisionem præpropere appetens est ille quem vocauimus oxioponies: laute autem appetẽs est, qui vocatur gastrimargus: nimis appetens, est ille qui vocatur opsophagos: studiosè autem præparata appetens, ille est quem libos vocauimus.

CAPVT VIII.

De comparatione oppositorum fortitudinis ad opposita temperantiæ.

66. *Intemperantia est magis voluntaria quã timiditas, si comparentur in principio operationum.*

Comparanda autem opposita fortitudinis ad opposita temperantiæ. Si timor intemperantiæ comparetur secundum quod nos sumus causa operationum nostrarum, hoc est, secundum voluntarium & inuoluntarium: tunc intemperantia magis assimilatur voluntario, quam timor. Cuius signum est: quia in tristitia terribilium cor monetur secundum systolem & sugam, trahendo secum sanguinem & calorem & spiritum ab exterioribus membris corporis quæ sunt instrumenta operationis. Huius autem motus causa esse non potest, nisi quod terribile contrarium est voluntati & naturali appetitui, violẽtiam & nocumentum inferendo. Omne autem tale vel est inuoluntarium, vel inuoluntario mixtum, sicut in præhabitis mixta esse diximus ea quæ vi metusue causa fiunt. Delectabilia intemperati allicientia sunt: propter quod cor in eis monetur secundum diastolem, totum se aperiendo, & expandendo spiritum & calorem & sanguinem in membra exteriora quæ sunt instrumenta operum, vt delectabile illud apprehendant & adipiscantur & fruantur ipso. Et huius motus causa potest esse voluntas & appetitus ex habitu naturali vel acquisito talia accipiens vt optima sibi. Magis igitur assimilatur intemperantia voluntario, quam timor. Intemperantia enim est propter delectationem voluntatem à se repellentem. Delectabile enim intemperati desirabile

derabile est secundum naturam: terribile autem tristitiæ, fugibile est secundum naturam.

2. ratio.

Adhuc autem tristitia terribilis stupefacit & corrumpit habentis naturam. In eo enim quod calorem & spiritum & sanguinem ab exterioribus membris repellit, stupefacit ad insensibilitatem. Cuius signum est pauor qui accidit pauidis, & cinereus color qui accedit pallori si perseueret tristitia. Virtutem autem à membris repellendo corrumpit natura. Cuius signum est timor qui accidit timidis in exterioribus membris. Delectatio autem delectabilis circa quod est intemperatus, nihil tale facit, quinimo cor allicit membra exteriora, spiritu & calore implet, & propria virtute confirmat. Magis igitur voluntarium circa quod intemperatus est, quam circa quod est timidus.

67. Intemperantia timiditate reprehensibilior.

Propter quod & consequenter exprobrabilibus est, quia magis est in nobis. Cuius signum est, quòd aliquando exprobrati de timiditate, timorem terribilis prætendimus in excusationem, dicentes quoniam tristitia terribilis excessit vires. Exprobrati autem qui in intemperantiis, nihil prætendere possumus excusationis, quoniam totum hoc in nobis est. Hoc igitur magis exprobrabile duabus rationibus: eò quod talia delectabilia multa sunt in vita quæ sic auertunt animum: & ideo periculosum est talibus inniti. Alia ratio est: quia assuetudines talium sunt sine periculo: & ideo animum non repellentia, sed allicientia: propter quod exprobratione indigent, nisi saltem verecundia exprobrationes fugiantur. In terribilibus autem circa quæ est fortitudo, è contrario est. Similia enim bella quæ propter bonum fiunt, ratò sunt & pauca: nec assuescitur eis nisi cum magno periculo: quia etiam sine exprobratione per seipsum repellunt animum, & ad materiam inclinant & ignoscentiam magis quam exprobrationem. Comparando igitur tristitiam timoris ad delectationem intemperati secundum ea quæ sunt sicut circa naturam, magis intemperantia assimilatur voluntario quam timor.

Adhuc intemperantia est magis voluntaria quã timiditas si cõparentur in ipsis operationibus.

Idem autem videbitur si comparatio fiat in operationibus quæ sunt circa singulares circunstantias: tunc enim statim apparebit, quòd non similiter sunt inuoluntaria timor & intemperantia: hæc quidem enim singularia in quibus est operatio incontinentis sine tristitia afficientia sunt, & ideo voluntatis desiderium à se non repellunt: illa autem circa quæ est operatio timidi, ex terribilitate stupefaciunt, & intantum à se voluntatis desiderium repellunt, vt timidi aliquando fugientes arma proiiciant, & alia multa deforditer faciant, aliquando scilicet dantes sese in seruitutem vt euadant: aliquando autem se vxores & natos & coniunctos depauperant vt se redimant: quæ omnia inuoluntaria sunt & indecentia: propter quod tristitia timoris violenta videtur. Et autem qui est intemperatus, in operationibus suis est è conuerso: operationes enim quæ secundum singula in quibus operatur, voluntariæ sunt, totum in se prouocantia voluntatis appetitum. In ista igitur comparatione intemperantia voluntario iterum magis assimilatur quam timor, quæ sunt quasi partes habitus timoris & habitus intemperati. Omnis enim habitus particulariter circa obiecta est, non enim totus est in vno obiecto, & particulariter circa operationes est, eò quod non secundum totum, sed secundum partem est in vnaquaque operatione.

Si verò comparentur secundum relationem totius habitus ad totum habitum, timiditas est magis voluntaria.

Accipiamus ergo compatationem tertij secundum relationem totius habitus ad totum habitum, ita quod habitus comparentur sibi absque relatione ad obiecta vel operationes, sic scilicet vt intemperantia timiditati conferatur: tunc enim intemperantia minus voluntaria est, quam timiditas. Nemo enim vult esse intemperatus: eò quod intemperantia propter nimiam sui exprobrabilitatem & turpitudinem omni voluntati contrariatur: & quamuis nõ velit esse timidus, tamen timiditas eo quod non est ita exprobrabilis & vituperabilis, non adeò voluntati contrariatur.

CAPVT IX.

De comparatione timoris & intemperantiæ secundum ralationem ad subiecta in quibus sunt.

68. Intemperantia viris & pueris, & intemperans puero similis.

Differt autem adhuc timor & intemperantia per comparationem ad subiecta in quibus sunt. Nomen enim intemperantiæ & rationem quæ secundum nomen est, transferimus per similitudinem quandam ad peccata puerilia: habent enim quandam similitudinem pueritia & intemperantia: vtrumque enim à causalitate habet motiuum & ab humiditate facile mobili in materia à vaporatiuo spiritu inquem facile vaporat humidum, accipit instrumentum in extensione membrorum ad puerilem concupiscentiam pertinentium: & idcircò vnum denominatur ab alio. Quod autem à quo denominetur melius, non differt ad ea quæ nunc intendimus, nisi quod hîc dicimus, quòd secundum rationem est manifestum, quòd id quod est posterius secundum naturam, à priori accipit denominationem. Omnis autem homo prius est puer, quam concupiscens. Propter quod melius dicitur concupiscentia puerilis, quam pueritia concupiscentialis. Non malè autem videtur translatum esse per similitudinem dictionis: quia licet apud nos non sit in Latino, tamen in Græco est idiomate, in quo intemperantia acolasia vocatur: quod nomen componitur ab à præpositione quod est sine: & verbo colafo as, quod est punio is: vnde acolasia concupiscentia dicitur non punita, hoc est, per pœnas non correcta & castigata. Hoc autem nomen optimè positum est: quia in omnibus ciuilibus oportet puniri eum qui turpia appetit, sicut puer, maximè quando multam habet augmentationem in concupiscentia turpium: talis enim non nisi per pœnas reuocatur: sicut nec puer à desideriis reuocatur, nisi per verbera. Debitum ergo puniri maximè sunt puer & concupiscentia pueri. Etiam sicut intemperati

rari & bruta viuunt secundum concupiscentiam, & appetitus eorum in his maximè delectabilis. Huius autem causa est quam paulo ante diximus, scilicet quòd voluntas non repellitur nisi per pœnæ timor em. Ex quo enim allicitur per delectabile, vnquam ab eodem repelletur, nisi timor pœnæ delectabili coniungatur. Non ergo corrigu ntur pueri & concupiscentes nisi puniti.

Pueri & concupiscentes nõ corriguntur nisi pœnis.

Et incorrigibiles tan, pueri quam concupiscentes, acolastes vocantur, hoc est, non puniti. Secundum hanc proprietatem linguæ Latinæ vocantur indisciplinati. Disciplina enim æquiuocum nomen est. Disciplina enim dicitur disciplina vel scientia sicut quæ denominatiua est, in qua oportet discentem credere, quia principia per se nota sunt, vel ex per se notis fidem accepernt. Propter quod non rogatur ita consensus discipuli: & hoc Græce vocatur foderia vel mechesis. Est etiam disciplina eruditio per difficilia, sicut per verbera, vel pœnas, acceptio eruditionis rationalis, & hoc Græcè vocatur epistemen. Et hîc dicimus indisciplinatum, qui sequitur concupiscentias, siue sit puer, siue sit intemperatus. Si igitur in tali disciplina non sit impersuasibilis, vt multum deueniet ad dominans. Dominans autem dicimus, quòd suppositum propter sui dignitatem ordinare dicit secundum formam rationis, & non obedienti pœnas imponere. Hoc autem dominans vel est ratio intemperato, vel pædagogus in puero. Tale autem dominans valdè necessarium est propter quatuor causas. Quarum prima est: quia appetitus eius quod secundum naturam delectabile est, insatiabilis est, & non nisi per pœnas moderatur. Secunda causa est: quia talis concupiscentiæ operatio vndique insipientis est. Insipiens autem est, qui ignorat seipsum, sicut dicit Arist. Ignorat autem seipsum, qui propriæ rationis ignarus est, concupiscentia claudente & obturante rationis oculum: propter quod brutalis dicitur. Brutalia autem non nisi pœnis & verberibus à concupiscentiis auertuntur. Tertia causa: quia concupiscentiæ operatio & cognitum sibi auget & cognicum cordis ad desiderabile facit affluere: naturalis enim etiam appetitus cognatus est appetitui concupiscentiæ in hoc quod vterque est de concupiscibilibus ad naturam pertinetibus. Cognitum autem auget per hoc quod affluere facit desiderium ad delectabile: & ideo non minuitur nisi pœnarum oppositione. Quarta causa est: quia si delectationes magnæ sint & vehementer afficientes, & sui vehementia cognitionem cordis percutiant, & fortiter teneant tunc nullo modo nisi propter pœnas auertuntur, vt delectatio in tristitiam per pœnarum amaritudinem conuertatur.

Dominãs intemperato & puero est necessarium. *1. causa.* *2. causa.* *3. causa.* *4. causa.*

69. Concupiscentias mediocres esse oportet, perpaucas & rationi non aduersantes.

Puniendæ igitur sunt sunt delectationes, & oportet mensuratas esse & paucas quantumcunque possibile est, vt sicut tortuosa lignorum in oppositum curuentur, qui sunt incontinentes. Oportet etiam, quòd rationi in nullo contrarientur. Quod autem rationi in nullo contrariatur, hoc dicimus esse bene persuasibile à ratione, & punitum, siue castigatum, vel disciplinatum. Quemadmodum enim oportet puerum secundum præceptum pædagogi viuere, sic & concupiscere quod est in nobis, oportet consonare rationi vt pædagogo. Ambobus enim, scilicet pædagogo, & rationi, intentio vna est, scilicet moderatio secundum bonum temperantiæ, ad quod pædagogus disciplinat puerum, & ratio concupiscentiam. Temperatus autem ad rationem deductus, concupiscit quæ oportet, & vt oportet. Ita enim ordinat ratio concupiscentem & pædagogus puerum. Hæc igitur de temperantia à nobis dicta sunt.

LIBER

LIBER IV.

De virtutibus adiunctis.

TRACTATVS I.

De liberalitate & magnificentia.

CAPVT I.

Quæ sint virtutes adiunctæ, & quæ sit prima inter eas.

De virtutibus adiunctis in hoc libro agendum.

IN hoc quarto libro non de principalibus siue cardinalibus virtutibus, sed de adiunctis eis intendimus, non quidem de adiunctis omnibus, sed de adiunctis fortitudini & temperantiæ. Iustitia autem & prudentia adiunctas non habent: eò quod non circa medium circa nos, sed circa medium rei consistunt. Medium quoad rem vno modo est: & si differt, non differt nisi secundum rerum differentiam, & adiunctam habere non potest. In his quæ sunt ad nos etiam secundum eundem modum passionis multa exiguntur, sicut in fortitudine, armorum ministratrix, & copia expensarum in temperantia, ex quibus habet esculentum & poculentum, & venerea quæ sunt ordinata ad habendum delectabilia tactus in esculento & venereis: hæc enim adiuncta sunt naturalibus concupiscentiis vt instrumentaliter deseruientia: vnde circa ista adiunctæ vocantur virtutes.

Adhuc autem determinatum est in primo huius scientiæ libro, quoniam quædam deseruiunt ad felicitatem essentialiter, vt virtus: quædam autem instrumentaliter, vt exteriora quæ dicuntur fortunæ bona. Et ideò cum principales virtutes propter hoc quod ad felicitatem faciunt essentialiter, dicantur cardinales, illæ quæ sunt circa exteriora quæ instrumentaliter deseruiunt, dicuntur adiunctæ & secundariæ.

Adhuc autem actus hominis inquantum homo est, aut est rationis secundum se, aut rationis aliqualiter rationem participantis. In his dupliciter est: aut enim est in essentialibus actibus rationi & concupiscibili & irascibili, aut in his quæ veniunt ad vsum in exterioribus ad essentiales actus ordinatis. Et illæ quidem quæ sunt circa ratiocinari de operabilibus & concupiscere & insurgere contra nociuum, principales dicuntur: quia sunt circa principales actus virium animæ motiuarum, in quibus tota conuersatio consistit hominis. Quæ autem sunt circa vsum exteriorum ad actus principalium relatum, virtutes adiunctæ dicuntur. De his igitur in hoc libro intendimus.

Primo de liberalitate.

Nihil autem est quod vniuersaliter ad omnem virtutem principalem deseruiat, nisi numisma pecuniæ. Oportet igitur, quòd primo de illa virtute determinemus quæ est circa numisma. Numisma enim potentialiter deseruit ad omne quod fortitudinis in exterioribus: potentialiter enim est omne concupiscibile quod ordinatur ad temperantiam. Primo ergo erit determinandum de virtute quæ circa numisma est. Adhuc autem instrumentaliter deseruiens proximum est efficienti: nihil autem nisi pecunia instrumentaliter deseruiens est ad principalia quæ intendimus: & ideò virtus quæ est circa pecunias, primò tractanda est inter adiunctas.

Adhuc autem homo secundum se esse non potest, vt dicit Arist. homo enim solitarius aut melior homine est, aut bestia. Cum igitur virtus principalis sit hominis secundum se, quæcumque virtus est hominis ad alterum, hoc est, qua indiget alterius, virtus erit adiuncta, dummodo indigeat alterius vt instrumento. Iustitia enim hoc modo non indiget alio. Iustitia enim circa communicatiua & distributiua, in qua vnusquisque ab altero dependet, & è conuerso. Adiunctæ autem virtutes in his sunt quæ ad vnum sunt instrumentaliter ordinata, & non secundum quod ipse est ordinatus ad altera. In his autem quæ sic se habent, id quod ponitur, est circa ordinata ad nos ipsos secundum virtutes & vitiorum operationem, primum est pecunia: & ideò primum de illa virtute tractandum est, si tamen virtus sit.

9. eth. c. 10.

Obiectio.

Quidam enim dixerunt, quòd quia circa exteriora est, bene autem virtutis in operante est, sicut sæpè determinatum est, quòd circa ista virtus non sit. Addunt etiam, quòd bonum vniuscuiusque

vniuscuiusque in ipso est. Pecunia autem in homine non est. Bonum igitur hominis dicunt in pecunia non esse. Sed ad hæc & similia non difficile respondere est, quòd pecunia quidem secundum substantiam in homine non est. Vsus autem in homine est, qui quidem bonus est, quia ad bonum ordinatur: & circa difficile est: difficile enim est ordinare pecuniæ vsum ad finem. boni: propter quod etiam virtus circa idem est.

Responsio.

Liberalitas est prima inter virtutes adiunctas.

Et prima virtus inter adiunctas liberalitas est. Cuius potissima ratio est: quia liberalitas virtus est, secundum quam omnis virtus cognoscitur: fortis enim non est, qui in omnia quæ sunt fortitudinis, scilicet in armatura, in impensis exercitus, in instructione bellicæ operationis, liberalis non est: & sic de temperantia. Insensibilis enim & non temperatus est, qui ad ea quæ sunt temperantiæ, expensas non ministrat. Sic facile est videre de omni virtute & principali & adiuncta. Propter quod necesse est de liberalitate primum tractare, ex quo ipsa principium est ad cognoscendum omnes alias. Pecunia autem circa quam est liberalitas, sicut diximus, potentia est omne id quod exigitur ad virtutem. Sed huius consideratio duplex est, scilicet absoluta, & comparata. Absoluta autem est: quia ad vnius hominis secundum seipsum adminiculum virtutem quærentis. Comparata autem est, quæ hominis dependentis ad alterum, & è conuerso illius dependentis ad istum, non ad aliud quidem, vt vnusquisque suum obtineat, & abinuicem sunt diuisi. Primo igitur modo circa pecuniam secundum quod in communicatione vnius est, liberalitas est. Secundo autem modo secundum quod est in communicatione vnius, & è conuerso alterius ad istum, circa pecuniam iustitia est: & ideò de liberalitate ante iustitiam determinandum est. Hæc autem virtus liberalitas dicitur, non ea liberalitate qua omnes liberæ sunt virtutes, sed eo quod actus eius liberi animi est, quæ causa sui est in nulla parte retractatus. Liberalis enim dat propter dare quod bonum est, & non retracta manu dat. Quare etiam si secundum aliquid sit acceptiuus, ipsam acceptionem refert ad donationem: propter quod in vtroque liber est: & in hoc differt à largitate quæ elargitionem animi dicit, vt non tantum libere mittat, sed etiam effundat magnifica: nulla retinente tenacitate vel inopia. His igitur de causis post duas principales virtutes dicamus deinceps de liberalitate.

1. *Liberalitas est mediocritas circa pecunias dandas & accipiendas.*

Videtur autem liberalitas esse circa pecunias medietas quædam virtutis sicut circa materiam. Cuius vsus ad operationem refert, in quo est difficile & bonum absolutè, & non secundum debitum quo vterque alteri obligatur. Quod autem verum sit, ab inductione probatur. Cum enim virtus laudabilium bonorum sit, circa quod laudatur actus alicuius, circa idem est virtus eius. Laudatur autem liberalis, non in bellicis, nec laudatur in quibus temperatus laudatur, scilicet in abstinendo in delectabilibus tactus, nec rursus laudatur in iustitiis, sed laudatur circa dationem pecuniarũ & sumptionem. Circa dationem igitur & sumptionẽ erit virtus quæ liberalitas vocatur: magis tamen est in datione, quam sumptione, sicut in consequentibus ostenderur. Pecunias autem hic dicimus omnia illa quorumcumque dignitas siue valor numero vel pondere numismatis mensuratur, siue sint esculenta, siue poculenta, siue ad vestitum ordinata, siue etiam sint agri, siue vineæ, vel domus, vel alia prædia, siue quæcumque quæ libera voluntate per simplicem donationem ab vno in alium transferri possunt.

2. *Prodigalitas & illiberalitas sunt circa pecunias excessus & defectus.*

Circa autem eandem materiam pecuniarum est prodigalitas & illiberalitas: quæ duo vitia circa pecunias secundum quod ad vsus donationis veniunt, sunt superabundantiæ & defectus, licet differenter. Quia illiberalitatem semper copulamus magis studentibus quam oportet circa pecunias ad habendum scilicet ad lucrandum.

3. *Prodigalitatem interdum cõnumeramus aliis vitiis.*

Prodigalitatem autem non semper copulamus emittentibus vel dilapidãtibus pecunias, sed quandoque inferimus complectendo eam intemperatis hominibus. Inferre autem dico, quando vnum vitium alij ingerimus quod est causa ipsius, sicut ebrietati inferimus emptionem vini. Copulare autem vocamus, quando vnus & idem actus qui est cum difformitate principalis vitij, alterius vitij habet difformitatem sibi coniunctam & subseruientem, sicut qui de furto scortum soluit & appretiatur. Sic enim inferimus & complectimur prodigalitatem intemperantiæ: quia eos qui consumunt res & expendunt in incontinentiam & in intemperantiã luxuriosè viuendo cum meretricibus, vocamus prodigos. Propter quod & taliter prodigi præcipuè esse videntur: eò quod non vnam sed multas habent malitias multorum vitiorum. Vsuras enim agunt, futantur, fraudant, & vndecumque lucrantur vt incontinentiam agant.

4. *Quia in vnum multa addita vitia, non propriè vocatur prodigi.*

Non tamen propriè isti appellantur prodigi: quia secundum rationem nominis prodigus esse vult, qui vnum solum finale aliquod malum habet: & hoc est corrumpere siue dilapidare substantiam. Cuius ratio est: quia prodigus est, qui propriè propter seipsum inquantum prodigus, perdius est in substantia quæ facultas dicitur, & ad sustentationem esse naturæ est ordinata. Talis enim substantiæ corruptio sine qua substantia hominis in esse non conseruatur, corruptio propriè substantiæ dicitur: eò quod viuere quod in omnibus viuentibus substantiale est esse, non est nisi per illas substantias quæ hominis dicuntur esse facultates: quamuis facultates dicantur inquantum facilis potestas per eas est faciendi quod quilibet vult. Substantiæ autem vocantur, inquantum conseruatio substantiæ hominis in eis consistit.

Voluntas à fine accipit speciem.

Vt hoc autem euidentius intelligatur, intelligendum est, quòd omnis voluntas ab vltimo volito quod finis ipsius est, & speciem accipit & nomen: alia autem quæ ad hoc requirit voluntas, in ipsa sunt sicut dispositiones & non sicut formæ perfectiuæ. Quamuis igitur in virtutibus & vitiis quæ voluntates sunt, aliquando instrumentaliter disponantur: quædam tamen hæc non conferunt formam vitiis vel virtutibus,

virtutibus, sed sunt illata vel copulata ad alium finem quendam consequendum. Et ideo qui dilapidat substantiam vt luxurietur & consortio luxuriantium vtatur, non propriè prodigus, sed luxuriosus vocatur. Luxuriæ enim in talibus ancillariter deseruit prodigalitas: & si luxuriose sine prodigalitate viuere posset, prodigus vtique non esset. Contingit autem hoc duobus modis, scilicet per causam & per relationem ad finem. Per causam quidem, sicut prodigus fur efficitur, vel latro, vel mendax: quod causatur à prodigalitate vt dare habeat. In ordine autem ad finem, sicut quando prodigus efficitur incontinens: quia sine prodigalitate vitium incontinentiæ non exercetur. Quod igitur diximus, quòd prodigalitas vult esse vnum simplex malum, de malo finali intelligimus, & non de his quæ dispositiuè ordinantur ad ipsum.

CAPVT II.

Qualiter circa vsum pecuniæ sit liberalitas & opposita vitia.

5. Liberalis optimè vtitur diuitijs.

Sicut autem diximus, liberalitas est circa vsum exteriorum bonorum, quorum dignitas pecunia mensuratur, & opposita vitia. Vsus enim est aliquorum relatio & ordinatio ad aliud quod per illa intendit obtinere: propter quod vsus propriè exteriorum bonorum est, quæ instrumentaliter ad fines voluntatum nostrarum deseruiunt. Quorum autem est vtilitas aliqua hoc modo dicta, his contingit vti & bene & malè. Referentes enim hæc ad bonum finem voluntatis & honestos, bene vtimur: ad malos autem referendo, malè vtimur. De numero autem talium vsualium sunt diuitiæ, quas in antehabitis pecunias communi nomine appellauimus, eò quod sufficientiam promittunt ad omne quod volumus. Propter quod à sapiente dicitur, quòd pecuniæ obediunt omnia. Circa vsum igitur pecuniarum cum sit sic difficile & bonum, & malum illi oppositum, contingit esse ordinatum. Ordinatus autem non potest esse nisi per virtutem concupiscentiam ponentem in optimo. Vnoquoque enim vsuali circa singula vtilia optimè vtitur ille solus, qui circa singula habet virtutem, quæ opus bonum reddit & operantem bonum facit. Ergo & diuitiis vtitur optimè, qui habet circa pecuniã virtutem secundũ quòd ad vsũ refertur. Cũ enim omne bonum secundum actum substantialem suum communicatiuum sui sit, & diffusiuum boni quod est fortunæ secundùm quod ad vsum refertur, secundum aliquem modum erit attributus iste actus: communicatio autem est diffusio in alterum. Primus ergo actus boni facultatem erit diffusio in alterum: & virtus ipsius erit in hoc secundum quod optimè diffunditur. Hoc autem diximus esse liberalitatem. Communicatio ergo huius propria liberalis est. Pecuniarum autem sic dictarum proprius vsus est sumptus quem expensam vocamus, & dario donorum secundum quod donum diffinitur ab Aristo. in topicis, quòd donum est donatio irredibilis, in qua donans non delectatur nisi in donatum esse. Quamuis enim circa pecunias sit acceptio & quodcunque lucrum acquirendum & custodia acquisiti & acceptio, non ad vsum, sed ad possessionem magis referuntur. Vsus enim omnis ad alterum refertur & non ad seipsum.

4. Topic. c. 4.

Et quia liberalis est circa vsum, magis est circa dare, quam circa accipere. Aliqualiter tamen est circa accipere: liberalem enim conuenit accipere vnde oportet, & non accipere vnde non oportet. Adhuc autem omnis virtutis proprium est magis benefacere, quam bene pati: operari enim est per modum vigilizepati autem per modum somni, secundum quod patiens quiescit in alterius actione: quiescit enim patiens quando consequitur actum agentis. Quamuis ergo vtrumque sit finis habitus. Acceptio autem per modum habitus est, & datio per modum actionis: eò quod acceptio facultatem ministrat, cuius facultatis propria operatio datio est. Liberalitas igitur potius per dationem quam per acceptionem determinatur. Adhuc in virtutibus animæ ferè nihil est, quod non simul duorum vel amborum finium, sicut medicina sanorum & ægrorum, & logica probabilis & improbabilis, & in aliis est similiter: tamen in his vnum est tanquam finis, & alterum tanquam ordinatum ad finem. Medicina enim sanitatis est vt finis: ægritudinis autem non est nisi sicut eius quod est ad finem: & si debeat determinari per diffinitionem, per finem determinatur, & non propter negationem contrarij: quia negatio non certificat nisi per affirmationem: sicut cum dicimus, quòd medicina est ars inductiua sanitatis, & non dicimus, quòd sit non inductiua infirmitatis. Similiter igitur virtutis cuiuslibet erit magis propria bona operari, quam turpia non operari. Per acceptionem autem liberalis est non turpis & non turpe operans. Per dationem autem est bonus & bona operans. Magis igitur determinatur per dationem, quam per acceptionem. Non enim immanifestum est, quia ad dationem secundum quod datio, est beneficium: quia dare secundum quod dare, est benefacere quoddam & quoddam bene operari. Ad sumptionem autem secundum quod sumptio est quodcunque lucrum, primo quidem sequitur bene pati, & consequenter non turpe operari: malè enim accipiens, turpe operatur: & ideo eiusdem moris non possunt esse bene pati in accipiendo, & turpe operari in lucrando: bene patiens igitur, nihil turpe est operans in accipiendo: quia tunc bene pati & nihil turpe operari secundarium est: & circa ipsum vsus pecuniæ non est liberalitas, quæ in vsu pecuniæ est, non ab acceptione, sed à datione pecuniæ est.

6. Magis est liberalis dare, quam accipere vnde oportet, & non accipere vnde non oportet.

2 ratio. Huius & alia ratio est: quia cum omnis virtus gratiosa sit in hoc quod laudabilium bonorum est, in quocunque magis grata est, per illud magis determinatur. Gratia autem & laus magis dantur liberali in datione quam in acceptione: magis igitur determinatur per dationem.

Tertia

3 ratio. Tertia autem ratio est: quia cum omnis virtus sit circa difficile, magis determinari habet per difficilius sui, quam per facilius. Facilius autem est non accipere turpiter, quam dare: eò quòd in omnibus magis difficile est quod tuum est emittere & communicare in alium, & minus hoc potest, quam quod alienum non accipiat. Datio autem est emissio & communicatio proprij. Acceptio autem licita est non operatio turpis: magis ergo determinatur liberalitas per dationem, quam per acceptionem.

4 ratio. Quarta ad idem ratio est: quia liberales dicuntur communiter & laudantur qui dant: qui autem non turpiter accipiunt, non semper laudantur laude quæ referatur in liberalitatem, sed nihilominus laudantur laude quæ refertur in iustitiam: quia scilicet non turpiter accipiens, nulli iniuriosus est: & ideo liberalitas potius per dare, quam per non turpiter accipere determinatur. Quinimo in accipiendo neque multum laudantur, neque omninò laudabiles sunt. Non multum dico: quia non magnæ virtutis est non turpiter accipere. Neque vniuersaliter loquendo ab illicitis abstinere magnæ virtutis est. Omnino autem dicimus: quia laus eius non est simplicis liberalitatis, sed magis refertur ad formam iustitiæ.

5 ratio. Quinta ratio est: quia cum omnis virtus sit amabile quoddam bonum propter seipsum, liberalis magis laudatur in dando quam in accipiendo. Sicut enim ipse amor communicatiuus & transitiuus esse vult, sic circa illud est, quod maximè est communicatiuum. Datio autem communicatiua est, & non acceptio. Ad dationem igitur maximè determinatur liberalitas.

Liberalesmaximè omnium studiosorum amantur. Ex hoc vlterius sequitur, quòd liberales inter omnes virtuosos magis amantur: quia ex ipso actu virtutis vtiles sunt. Vtiles autem sunt in datione, & non in acceptione. Liberalitas igitur in vsu eorum est, quibus contingit vti & bene & male. Propter hoc quod dicitur in Marci Tullij topicis.

Eustratius autem, Non est consequens, quòd cuius vsus bonum sit, quòd & ipsum bonum sit: & è conuerso, quòd quod bonum est, quòd eius vsus bonus sit. Et in contrario, quòd cuius vsus malus sit, ipsum quoque malum sit: & è conuerso, quòd si aliquid malum est, eius vsus malum sit. Et multa inconuenientia inducit si hoc concedatur: sequitur enim, quòd bonum malum sit, & quod malum bonum sit: quia contingit bono malè vti, & malo benè. Adhuc autem dicit, quòd non sequitur, si cuius vsus malus est, quod ipsum non bonum sit: boni enim vsus aliquando malus est: & tamen ipsum neque malum, neque non bonum est. Adhuc autem atheniẽses malè vsi sunt Socrate, veneno cicutæ interficientes eum: tamen non sequitur, quòd Socrates malus vel non bonus fuerit. Similiter Occeon tyrannus peßime vrebatur Anaxdacho: & tamen Anaxdachus neque malus, neque non bonus fuit, sed optimus. Ita fuit de Zenone & multis aliis.

Intelligendum etiam est, quòd est alius vsus vtentis, & alius rei vtilis. Et de vsu rei vtilis substantiali bene tenent consequentiæ, quas dicit Marcus Tullius. De vsu autem vtentis non tenent, sicut dicit Eustratius. Adhuc attendendum est, quòd quando dicimus, quòd liberalitas circa vsum eorum est quæ ad aliud referuntur: dupliciter est relatio ad alterum, instrumentalis scilicet, & essentialis. Et circa ea quæ instrumentaliter ad aliquid referuntur secundum quod in vsum veniunt, liberalitas est. Circa ea autem quæ essentialiter & secundum propias diffinitiones ad aliud quod finis voluntatis est, referuntur, sicut virtus refertur ad operationem, non est liberalitas. Et ideo liberalitas non est circa virtutes, neque circa vsum virtutum. Amici autem & potentatus in vrbanitatibus & dignitates non omnino instrumentaliter referuntur ad aliud: eò quod super virtutem fundatur amicitia sicut super propriam causam, & propter virtutem confertur potentatus: & ideo non circa illa liberalitas est, licet vsus eorum ad aliud referatur.

CAPVT III.

De proprio actu liberalitatis.

7. Liberalis dat gratia boni & honesti.

Liberalitatis autem actus est considerandus ex tribus, scilicet quod bonus & bene fit, & boni gratia factus, & quòd delectabilis est & non tristis. Hoc autem probatur: quod omnes operationes quæ sunt secundum virtutem, sunt bonæ & bene. Virtus enim dat bonum esse operationi, & modus virtutis dat bene. Operatio igitur liberalitatis erit bona & bene in eo quod virtus est. Adhuc, sicut diximus in secundo, bene virtutis est quod est eligens & eligens propter hoc. Omnis igitur operatio virtutis gratia boni est quod est in ipsa virtute. Diximus autem iam in antehabitis, quòd amabilior virtutum liberalitas est. Ergo liberalitas gratia boni est, & non gratia alicuius vtilitatis vel delectationis adiunctæ. Propter quod epigramma condemnauimus in primo libro, quod feliciratem delectationem dixit habere adiunctam apud Delos insulam. Quamuis enim Eustratius dicat fortitudinem esse magis amabilem in eo quod aliquando liberatiua est patriæ: tamen amabilitas fortitudinis non determinatur per operationem boni, sed potius per repulsionem contrarij. Amabilitas autem liberalitatis directè per operationem est boni. Liberalitas igitur dabit boni gratia.

8. Dat rectè.

Et rectè. Dabit enim quibus oportet, & quando oportet, & quæcunque omnia & alia obseruabit.

9. Delectabiliter vel saltem sine tristitia.

Quæcunque sicut circunstantiæ sequuntur ad rectam dationem, hæc operabitur delectabiliter & sine tristitia. Delectabiliter quidem contingendo finem boni quod intendit: sine tristitia autem referendo difficultatem sumptam ad finem boni quod intendit: hæc enim facit in sumptibus & nõ in tristari. Quod enim secundum virtutem est operatum, delectabile

ctabile est, vel non triste, vel etiam nequaquam triste. Delectabile quidem, inquantum vltima conuenientia conueniens desiderio. Non triste autem in se: quia quamuis difficile sit, difficultas non attenditur ab operante. Nequaquam autem triste, quando difficultas ad finis delectationem comparatur. Sic igitur dans liberalis est. Qui autem dat quibus non oportet, vel qui non boni liberalitatis gratia dat, sed propter quandam aliam causam, scilicet vt accipiat maiora, vel vt ametur, vel laudetur ab aliis, non liberalis est, sed alius quis aliqua qualitate vitij vel virtutis dispositus: dicitur enim vel gloriosus, vel fortè cupidus, & non liberalis. Talis enim pro certo magis eligeret pecunias retinere, quam bonum quod est in operatione dationis, si sine datione vel laudem vel gratiam posset adipisci. Hoc autem non est proprium liberalis, sed potius dare boni gratia, ita quòd nihil intendit nisi bonum quod est in datione communicationis.

10. *Liberalis non accipit vnde non oportet.*

Liberalis etiá est accipere quod det, sed non accipere vnde non oportet. Accipere enim vnde non oportet, est acceptio eius qui honorat pecunias & diligit ad possidendum. Liberalitas autem pecunias non honorat, nec diligit, sed vtitur ad donationem: propter quod liberalis proprium est, quòd non sit pecuniæ alienorum: petere enim aliena non competit benefactiuo, cuius tota intentio est aliis benefacere. Tale autem benefactoris non est velle faciliter, vt sibi bene fiat ab alio. Faciliter autem diximus: quia fortè ab amico honoratur & multum inductus aliquando accipit beneficium, sed hoc pro recompensatione non accipit donationis, sed in amicitiæ signum.

11. *Sed accipit vnde oportet.*

Liberalis igitur accipit vnde oportet: puta à propriis possessionibus. Proprias autem possessiones diximus, non tantum ex parte rei possessæ, sed quæ decent possidentem non esse clara: & illæ sunt, quæ nec turpi lucro, nec illicitæ voluntates sunt. Proprias autem possessiones liberalis non accipit vt bonum sibi vel simpliciter, sed potius vt habeat dare.

12. *Non negligit sua.*

Non tamen propter hoc non curabit propria: quinimò diligenter procurat ea: sed hoc totum refertur ad hoc vt dare habeat quibus oportet, & quando, & vbi, & inquantum.

13. *Sic excedit in dando, vt sibi pauciora relinquat.*

Et quamuis sit circa accipere & dare, tamen magis est circa dare: & tantum plus placet ei donatio, quantum vehementer superabundat in donatione vt sibijpsi in possessione relinquat minora. Et hoc est ideò: quia liberalis proprium est non respicere ad seipsum vt sibiipsi bona procuret, sed totum referre ad donationem.

Hoc autem quod dicimus sibiipsi minora relinquere, nemo sic intelligat, quòd sibi subtrahat necessaria vitæ. Hoc enim esset contra ordinem naturæ, nec posset esse operatio virtutis: cum virtus sit in modum naturæ consentaneus non rationi habitus. Sed potius sicut natura de superfluo sibi operatur alterius constitutionem qui sibi similis est in specie, hoc enim fit de superfluo nutrimenti: ita facit & virtus liberalitatis. Sed distinguendum est.

Substantia liberalis est triplex.

Substantia enim liberalis tripliciter est. Est enim necessarium vitæ: & est necessarium domus siue familiæ, quod quidam vocant necessarium personæ, secundum quod persona dicit gradum dignitatis in homine, ad quem pertinet familiæ regimen & gubernatio & prouidentia secundum modum honestatis & decentiæ in quo est. Magis enim debetur personæ maiori, & minus minori. Et de vtroque istorum necessariorum oportet non dare: quoniam determinati sunt quibus oportet hæc dare & quantum & quando: nec possunt hæc deuiari ad alienos: Liberalis igitur liberalis dicitur secundum substantiæ facultatem, in superfluo, scilicet sibi & familiæ, siue illud superfluum sit multum, siue parum. Non enim in multitudine datorum consistit liberalitas, sed potius in habitu, hoc est, in facultate dantis, siue in quantitate rei habitæ: quæ si multa sit, multa dat: si pauca, hæc ipsa studet impartiri. Si enim voluntas prompta est ad dandum, secundum hoc quod habet in bonis vel habere potest, accepta est. Quod & Cato dicit in ethica sua.

Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus,
Accipito placidè.

Liberalis igitur proprium est dare, & quantitatem donorum proportionare ad suæ substantiæ facultatem.

CAPVT IV.

Quis liberalior sit ex acquisitis vel ex hæreditate possessis diuitijs.

14. *Nihil vetat liberaliorem esse, qui pauca largitur.*

Nihil autem prohibet, qui minora dat, aliquando liberaliorem esse eo qui dat maiora, si scilicet ille qui minora dat, à maioribus facultatibus faciat dationem.

15. *Magis liberales esse solent qui non comparauerunt sibi facultates, sed ab alijs acceperunt.*

Communiter tamen liberaliores esse videntur, qui accipiunt substantiam ex hæreditate ad se deuolutam, quam illi qui possident eam proprio studio acquisitam. Et hoc est ideo: quia hæredes diuitiarum nunquam experti sunt indigentiam: & ideo non multum curant supplere indigentiam quam non sunt experti. Qui autem ex lucro possident, præteritæ indigentiæ memores, timent de indigentia & semper retentiui sunt ne iteratò indigentiam incurrant. Huius autem alia causa est: quia naturale est vnicuique opera sua diligere, quæ proprio labore parata sunt: sicut parentes suos natos diligunt etiamsi deformes sint, & poëtæ propria diligunt poëmata, & sic est in omnibus. Qui ergo peperit diuitias, magis diligit eas, quam qui accepit eas ad se aliunde deuolutas. Et quod minus diligitur, citius datur. Hæres igitur diuitiarum magis dispositus est ad dandum, quam qui possidet eas ex lucro. Et hoc videtur velle Ouid. dicens.

Nō minor est virtus, quàm quærere, parta tueri.

16. *Liberalior esse diuitem non est facile.*

Ditari autem liberalem non est facile: eò quod ex intentione nec acceptiuus est, nec custoditiuus est pecuniæ, sed potius ex intentione est emissiuus, siue per sumptus, siue per donationes:

donationes: nec honorat diuitias propter ipsas diuitias, sed vtitur eis gratia donationis. Et ex hoc accidit, quòd in liberalibus maximè contingit accusari fortuna, quòd cæca sit: nec sciat qui ès dare oportet: quia his qui maximè digni sunt & communicatiui suorum, diuitias non dat, & nequaquam ditantur: sua autem non communicantes superditantur, quamuis hoc non contingat secundum fortunam. Non enim contingit irrationabiliter. Rationabile enim est, quòd pecunias habere non possit cumulatas qui non curat ad habendum, sed potius ad emittendum: quemadmodum nec in aliis: quia qui non curat habere sanitatem, sanitatem non habebit. Et quamuis propria non curet ad possidendum, sed totam intentionem habeat ad dandum: non tamen dabit quibus non oportet, nec quando non oportet, nec quæcumque sunt alia talia circunstantiarum. Nullam enim illarum omittit: si enim sic daret, non operaretur secundum liberalitatem: consumens etiam facultates in quæ non oportet, postea non haberet consumere in quæ oporter. Liberalis igitur in dando est quibus oportet: & etiam indecens datio non competit liberali.

17. *Tyranni non facile dicendi sunt prodigi.*

Qui autem superabundat in dando, prodigus vocatur: propter quod tyrannos qui multa expendunt in satellites alios deprædantes, & ex hac præda diuitias sibi facientes, non dicimus prodigos. Multitudo enim possessionis acquisitæ non facile videtur superabundare cum dationibus, & cum sumptionibus expensarum factarum à prodigo. Tyrannus autem ex multorum oppressionibus diuitias sibi parans, per dona & sumptus quæ facit, possessionis quærit superabundantiam.

18. *Liberalis dabit quibus oportet & quod oportet, tam in paruis quam in magnis, & cum voluptate: & sic sit vnde oportet & quod oportet.*

Ex omnibus his colligitur, quòd liberalitas est medietas, & virtus existens circa pecuniarum dationem & sumptionem: & quia liberalis dabit & expendet in quæ oportet, & quæcumque oportet, & quod similiter est in paruis & magnis datis, & quod dat delectabiliter vel sine tristitia dabit, & boni gratia, quod est scilicet bonum honestatis, & libera datione. Propter quod dicit Eustratius, quòd non grauiter dabit, nec suam prædicans donationem: quia gloriam & honorem per donationem non venatur. Neque dabit coram testibus: quia non dat venatione maioris lucri. Nec dat propter timorem: quia talis datio non est liberalis. Liberalis etiam accipiet vnde oportet, & quæcumque oportet: sed hoc non facit propter pecuniam quam appetit vt bonam, vel bonam sibi: nec facit hoc vt non iniustus videatur, vel sit: quemadmodum Pla. ait in vrbanitatibus; quoniam homines de iustitia posuerunt leges, non gratia eius quod est iniusta facere, sed timore eius quod est non iniusta pati. Quamuis enim hoc in legibus obseruetur: tamen virtus ad hoc non determinatur, sed potius ad bonum & bene facere determinatur primo & principaliter, consequenter autem ad nihil turpe committere. Accipiet igitur liberalis vnde oportet, non vt non iniustus vel non turpis sit, sed vt honestus & clarus sit in datione. Cum enim virtus liberalitatis circa ambo sit medietas quædam, vtrumque istorum, scilicet accipere, & dare, liberalis faciet vt oportet. Decentem enim dationem decens sequitur acceptio: nec ad vnum morem honestatis vel turpitudinis referri potest indecens acceptio & decens datio. Secundum morem ergo indecens acceptio, contraria est decenti dationi: vnde dationes & acceptiones secundum morem honesti consequentes simul sunt in liberali. Contrariæ autem secundum morem acceptiones & dationes, manifestum est, quòd non possunt simul esse in ipso. Quia quamuis datio & acceptio non sint contraria secundum formas: tamen indecens acceptio & decens datio, vel è contrario indecens datio & decens acceptio, in hoc modum contrariorum habent, quia in eodem subiecto secundum vnum & eundem morem esse non possunt.

CAPVT V.

De comparatione liberalis ad accipere & dare.

19. *Si præter id quod oportet & bene sese habet, contingat liberalē pecunias erogasse, dolebit sanè, moderatè tamen & vt oportet.*

Quamuis autem sic liberalis sit, qui dat & accipit vt oportet: tamen si aliquando per aliquas causas emergentes contingat ipsum expendere quod est præter opportunum, nec esset expendendum si causa emergens non vrgeret, tristabitur: sed moderatè & vt oportet: quia & tristatur & delectatur vt oportet. Virtutis enim moralis, sicut sæpè diximus, & delectari & tristari est in quibus oportet & vt oportet.

20. *Liberalis in rebus pecuniarijs se facilem præstat.*

Et quia liberalis bene communicatiuus est in pecuniis, sine magna grauitate potest iniusta pati in damnis & expensis quas præter opportunum facere compellitur. Huius autem causa est: quia pecunias non honorat, & ideo damna parum ponderat: & magis grauatur si aliquando non consumpsit, quod secundum rationem honestatis oporteat expendere, & retentum est: quam tristetur vel grauetur, quòd consumpsit hoc, vel expendit quod secundum rationem honestatis non erat opportunum expendere. Propter quod non curat placere Simonidi, qui dixit, quod tristandum esset homini, quia operatus est aliquid quod non erat opportunum. Non esse autem tristandum de hoc quod non operatus esset, quod erat opportunum operari. Hæc enim sententia non est vera: quia liberalis plus tristatur in hoc quod opportunum non fecit, quam quod non opportunum expendit. Iste autem Simonides Meladius cognominatus est: eò quod melodias faciebat. Fuit autem Poëta lyricus qui alio nomine vocabatur Melliscos quasi melliscens propter delectabilem sonum melodiarum. Hunc dicunt adinuenisse artem memorandi, & longas literas quæ capitales dicuntur. Adinuenit etiam duplicationes literarum, sicut quas duplices vocamus consonantes, sicut est x. Is lyræ tertium addidit sonum. Scripsit autem dorico sermone facta Symbasi & Darij regum, & rexit nauale bellum. Amator autem fuit pecuniæ: & ideò dixit, quòd non erat tristandum quando non fecit aliquis

V. de in Consolatio virtutis memorativus. l. Rom.

Alias Cabiss

quod erat opportunum facere in datione. Prodigus autem in omnibus his peccat, nec delectatur in quibus oportet, neque vt oportet, neque tristatur vt oportet. Hoc autem erit procedentibus nobis ad sequentia magis manifestum.

CAPVT VI.

De prodigalitate.

21. *Prodigalitas & illiberalitas quomodo sunt extranea.*

IN præcedentibus autem dictum est, quoniam liberalitatis quæ medietas est, superabundantiæ & defectus sunt prodigalitas & illiberalitas, & in duobus, in datione scilicet, & in sumptione. Dationem autem in communi accipimus pro sumptibus expensarum, & datione donorum. Sumptus enim expensarum rationabiliter ponimus in dationem: quia tam expensa quam donatio in emittendo pecunias est. Prodigalitas quidem igitur abundat in dando & non in accipiendo, sed deficit in accipiendo. Illiberalitas autem in dando quidem deficit, in accipiendo vero abundat, & acceptione abundat etiam in paruis.

Contraria igitur sunt illiberalitas & prodigalitas secundum morem, quamuis contrariorum quæ sunt in moribus, non sit modus aliorum contrariorum. Alia enim contraria secundum formas contraria sunt, & propter hoc quod maximè à se distant, simplicia & impermixta sunt: & media quæ in ipsis, per rationem extremorum determinantur: hoc autem nihil talium est in moribus: contra enim seinuicem participant & extrema constituuntur à medio per recessum. Medium autem non constituitur ab extremis, nec extrema in vltimo distant: quia vltimum in talibus non est. Quodlibet enim malum est infinitum. Nihil enim adeò est malum, quòd peius esse non possit: propter quod infiniti habet modum. Quia infinitum est, cuius partes accipienti semper est aliquid extra accipere secundum potentias: propter quod malum & bonum in moribus in nullo vno genere poni possunt. Nunquam enim poni potest ex vna simplici natura generis & vna differentia constitui bonum vel malum in moribus. Propter quod & prodigus & illiberalis & liberalis in accipiendo & dando est tanquam in duabus formis non reducibilibus ad vnam essentiam simplicem generis, sed potius reducibilibus tantum ad vnum morem. Similiter tam extrema quam media in moribus sunt, tam circa delectationes quam circa tristitias, quæ vna essentia simpliciter esse non possunt: nec vna determinatur per alteram sicut potentia ad actum, sed tantum referuntur ad vnum morem.

Vnde patet, quòd & liberalis & delectatur & tristatur in quibus oportet: & si indifferenter se haberet ad omnia, de nullo delectatus, & de nullo tristatus, potius fatuus quàm virtuosus esset. Adhuc autem omnes operationes virtutum moralium sunt circa delectationes & tristitias. Passiones enim & præcipuè delectationes & tristitiæ incitant & iuuant ad operationes: propter quod si liberalis non delectaretur nec tristaretur, sequeretur quòd non esset studiosus secundum virtutem.

Adhuc in præcedentibus ostensum est, quòd ad bene virtutis parum facit scire: quod in solo iudicio rationis est. Multum autem facit delectatio & tristitia in actu. Ex iudicio enim rationis senes magis experti sunt quam iuuenes: eò quod magis experti sunt circa operabilia. Ex delectatione autem in opere vel tristitia nihil prohibet iuuenem esse operabiliorem, quant senem in quibusdam operationibus virtutum vel vitiorum.

Adhuc autem virtus habitus electiuus est. Electio autem appetitus consiliatiuus. Appetitus autem omnis passio est vel non sine passione. Patet igitur, quòd virtus moralis circa passiones est tristitiarum vel delectationum: & ideò contrariâ ista in moribus per nullam vnam communem rationem in aliquo genere vno poni possunt, siue sit generalissimum, siue subalternum. Sed sicut specialis modus doctrinæ est in hac scientia, qui modus aliis philosophiæ partibus non congruit: ita specialis modus est acceptionum generum & specierum. Et hoc forte est quod dicit Philosophus, quòd bonum & malum non sunt in genere, sed genera aliorum existentia.

Proprium autem prodigalitatis est, quòd prodigo non multum coaugentur ea quæ prodigalitatis sunt. Non enim facile est, quòd omnibus dare possit qui ex nulla parte accipit. Dantem enim omnibus velociter derelinquit substantia facultatum, vt postea dare non possit. Dant enim idiotis in quibus est nulla ratio quare accipiant: prodigi enim esse videntur qui omnibus tam dignis quam indignis dant.

22. *Exuperantia in dando & defectus in accipiendo nō multū in prodigo persistit.*

CAPVT VII.

Qualiter prodigus melior est illiberali.

23. *Prodigus non parum melior est auaro. 1. ratio.*

TAliter autem prodigus, tripliciter melior est quam illiberalis: & ideò non parum melior est. Primo quidem: quia bene sanabilis est ab ætate. Ætas enim temporis periodus est, & secundum hoc quod relinquit in subiecto, ex motu cuius est mensura, facit distare à principio, & corruptionis causa est. Omne enim à suis principiis constituentibus distans, in via corruptionis est. Corruptio naturale desiderium inclinat ad supplendum indigentiam & ad necessaria retinenda, & per consequens quod retinenda non dentur: & hoc iuuat prodigis. Ætatem autem dicimus eam quæ cum defectu est. Puerilis enim ætas & iuuenilis quæ ad emittendum incitant, non conuenit ei qui habet facultates ad vsum: propter quod in talibus pædagogi constituuntur. Sanabilis etiam ab egestate fere propter eandem causam. Superflua enim datio inducit egestatem: egestas autem inclinat desiderium ad supplementum indigentiæ: & per consequens vt ea non dentur, quæ opportunè retineri possunt.

Per

2. ratio.

Per has enim causas ad medium potest venire: eò quod prodigus habet multa communia tum liberali, & maximè in hoc quod secundum intentionem dat, & non accipit. Neutrum autem vt oportet nec bene facit: & ideò siue per assuefactionem, siue per ætatem, siue per defectum, siue alia quacumque causa transmutatus accipiat hoc quod est vt oportet dare & bene, procul dubio erit liberalis. Propter quod etiam neque praui, neque mali esse videtur prodigi secundum morem. Prauus enim non communicatiuus est, sed in seipso priuatè consistens. Malus autem proprie boni corruptiuus & iniurtosus. Horum neutrum facit prodigus. Illiberalis autem semper cogitat sui destitutionem, & sollicitatur, quod prodigo nullo modo conuenit: superabundat enim datione, & de acceptione non multum sollicitatur. Non enim cogitat de acceptione nisi inquantum materia dationis est. Videtur tamen insipientis esse operatio prodigi: eò quod dat non secundum substantiarum facultatem. Insipiens enim est, vt in Almagesto dicit Ptolemæus qui suiipsius ignorat quantitatem siue facultatem. Secundum hunc igitur modum prodigus multum videtur melior esse illiberali.

3. ratio.

Ergo etiam illiberali videtur esse melior, non tantum propter ea quæ dicta sunt, sed etiam propter hoc quod prodigus multos amat & in multos signum amoris ostendit. Philantropia autem, hoc est, amor hominum, in bonis moribus commendatur. Illiberalis autem nullum amat, & in nullum signum amoris ostendit. Quomodo enim multos amaret, qui neque seipsum amat? Exanimia enim parcitate nec ipse bonis suis fruitur, & sibiipsi nihil boni facit. Et hæc quidem dicta de prodigo dicta sunt, qui in simplici malo prodigalitatis consistit. Sunt tamen prodigorum qui quemadmodum dictum est, & in datione & in acceptione superabundant: accipiunt enim vnde non oportet, & secundum hoc quodammodo illiberales sunt, quia cum illiberali conueniunt. Acceptiui autem fiunt vnde non oportet propter totam quidem intentionem velle consumere & dare: hoc autem, quia facile facere non possunt sine acceptione. Vnde vbicumque acceptiui fiunt. Datiuos & non acceptiuos citò & velociter derelinquunt substantiæ quæ facultatem tribuebant ad donandum: & ideò coguntur prodigi tribuere tam ex eo quod est aliunde, quam de propriis possessionibus. Huius autem & alia causa est: prodigus enim secundum morem prauus est: & inquantum prauus est, nihil curæ habet de bono honestatis. Propter timorem igitur turpitudinis ab indecenti acceptione non abstinet: & ideo prodigi vndique & indifferenter accipiunt: dare enim ex tota intentione concupiscunt. Qualiter autem & vnde dent, multum differt apud eos: quia facultatem aliquando non habent ex proprio: propter quod cogantur dare ab alieno & indecentes facere dationes.

Propter quod dationes prodigorum non sunt dationes liberalis. Dationes enim prodigi nec bene sunt nec boni gratia, neque sunt vt oportet, sed quando oportet indigere. Sicut

D. Alb. Mag. lib. 4. Ethic.

histriones vel adulatores vel idiotas hos dicant donis suis: cum tamen moderatis & honestis secundum mores nihil vtique darent. Adulatoribus vel blanditoribus vel secundum aliquam aliam voluptatem sibi placentibus, sicut sunt lenones, multa tribuunt.

Propter quod & multi eorum qui prodigi sunt, intemperati sunt vel fiunt. Qui enim facilè consumentes sunt & dantes, facillimè in intemperantias consumptiui fiunt tam ex natura quam ex more. Ex natura quidem: quia emittere & dare secundum naturæ inclinationem causantur ex calido propellente & spiritu ad exteriora virtutem vehente, & humido membra exteriora laxante, & ventosa membra distendente: ex quibus eisdem causatur intemperantia circa voluptatem. Ex more autem: quia datiuus & consumptiuus in multos per amorem in multis applicabilis est, & per applicationem delectari quærit in aliis. Delectatio autem hæc secundum intemperantiam est: & sic prodigus efficitur intemperatus. Cuius tamen & alia causa est: quia scilicet prodigus non ad bonum honestum viuit: & ideò timor turpitudinis non eum retrahit: propter quod facilius ad voluptates intemperantium declinant qui prodigi sunt. Prodigus enim quidem facilius inducibilis ad quasliber inductas intemperantias transit. Totus enim in aliud vadit & se & suis: & ideò inducibilis est ad omnia quæ volunt hi qui secum sunt. Secundum naturam enim mollis corde est. Molle autem est, quod cuilibet obedit tangenti.

Si autem prodigus studio potiatur, procul dubio in medium veniet & in id quod oportet. Circa idem enim est circa quod liberalis & symbolum habet in ipso. Symbolum autem habentium facillima est transmutatio secundum naturam.

24. *Prodigus cum adhibitus ad medium deueniet.*

CAPVT VIII.

De illiberalitate quæ plus opponitur liberalitati quam prodigalitas.

ILliberalitas autem insanabilis est tam ætate, quam defectu, & etiam more. Ætate quidem & defectu: quia omnis senectus & omnis impotentia videtur illiberales facere, ex hoc quod inclinat desiderium ad indigentiæ suppletionem. Vnde illiberalitas magis connaturalis est hominibus, quam prodigalitas. Naturale enim est indigentiæ appetere suppletionem. Cuius signum est, quòd multò plures sunt amatores pecuniarum: quod non esse posset, nisi appetitus implectionis indigentiæ ex communi natura quæ in omnibus est, omnes sequeretur. Quod autem naturale est, difficile transmutatur. Vnde Horatius, Naturam licet expellas furca, tamen vsque recurret.

25. *Auaritia incurabilis est.*

Illiberalitas autem in multum se extendit per hoc quod in multis est & multiformis. Multi enim modi videtur illiberalitatis esse. In duobus enim est, scilicet in defectu dationis, & superabundantia acceptionis. Nulli enim dat

Auaritia plures habet modos.

& vndecumque accipit, & in vtroque valdè multos habet modos: & ideò non omnibus integrà aduenit. Ita quod vnus & idem secundum omnes modos illiberalitatis illiberalis sit: sed quãdoque diuiditur, ita quod quidam illiberalium in accipiendo superabundant, vndecumque accipientes, nihil cogitantes de datione. Et quidam in datione deficiunt, non ita curantes de acceptione. Omnes quidem enim qui à priuatione donationis nominantur, talibus appellationibus significant se dationes accipere: puta parci, tenaces, kimbiles. Omnes enim isti ipso nomine suo datione deficiunt. Aliena autem secundum suum nomen non appetunt, nec accipere volunt. Parci enim dicuntur qui in custodiendo se à datione superabundant. Tenaces autem dicuntur à vix dando, & cum difficultate & tristitia: & illi sunt, qui retractis manibus dant, & non liberaliter manus extendunt in dando. Kimbiles autem qui vi mouentur ad dationem & parua computant: propter quod kimbi noxistæ vocantur, quod sonat cymini venditores & computatores: eò quod genera cymini ad numerum computata potius vendant quam donent. Tales sunt & Ginifones & Symphi Græcè vocati. Ginifones enim parua expendunt. Symphi autem parua donant. Quod autem illiberales taliter datiui, nõ acceptiui sint, licet multis de causis fiat, tamen frequentius fit propter duas. Quidam enim ipsorum non dare se dicunt propter reuerentiam & moderantiam timoris turpium, quæ incurrerent si datione superabundarent. Videtur enim dicere, quòd sua diligenter custodiant & non dent, vt non aliquando dantes aliquid turpe cogantur operari in lucrando: & de numero horum est cymini venditor, & omnis talis qui paruissima conuertit in lucrum. Omnis autem taliter illiberalis dictus, nominatus est à superabundantia retentionis: ad quod consequens est nulli vtique dare.

Vide tr. 4. sum. 2. dict.

Quidam autẽ illiberalium rursus abstinẽt ab acceptione alienorum, non quidem propter hoc quin acciperent, sed quia timorem habent: quia vident, quòd non facile est secundum humanam communicationem accipere ea quæ sunt aliorum, & eundem sua non aliis communicare. Et ideò placet eis neque dare, neque accipere, ne per acceptionem ab aliis ad dationem obligentur. Propter quod etiam quando dant, in ira dant, & cum distensione quasi angustiæ: & ideò micrologi vocantur, hoc est, in paruis donis imperantes. Taliter igitur & talibus modis illiberales in defectu dationis dicti determinantur.

Quidam autem illiberalium rursus secundum acceptionem superabundant, vndique accipiendo, & omne quod ex quacumque causa accipi potest: puta illiberales qui in hoc illiberales dicuntur, quòd penitus illiberales & inhonestas operationes propter lucrum sunt operantes, sicut est de meretricio pasci vel circulatorum deceptione, & omnes tales. Similiter autem & vsurarij siue in paruo sint vsurarij, siue in multo, siue etiam parua in sordibus in multa commutent. Vsuris enim damnificare vel opprimere proximum, liberalis animi non est proprium. Omnes enim isti accipiunt vnde non oportet, lucrum præponentes animi liberalis honestati. In omnibus autem his vnum commune apparet, quod est finis voluntatis eorum, & hoc est turpis lucratio. Omnes enim isti gratia lucri & etiam parui lucri, opprobria sustinent exprobrantium, lucrum timori turpitudinis præhonorantes, & ideò illiberales sunt.

Eos autem qui magna accipiunt vnde non oportet, neque quæ oportet violentias inferentes, non dicimus illiberales. Praui enim sunt illi maiori prauitate, quam illeberalis sit. Puta tyrannos dicimus eos qui sunt ciuitates desolantes & sacra deprædantes, & hos vel pernicioso s, vel impios, vel iniustos. Perniciosos quidem inquantum nocui sunt, iniurias aliis inferentes: impios autem, sicut benevolentiæ in deos & vnum bonum oblitos. Iniustos verò, inquantum lucra propria, damna faciunt aliorum. Illiberalis enim adhuc se non extendit ex paruitate cordis quod magna aggredi non audet: eò quod virili animo destitutum est.

26. *Aleator, fur & latro, illiberales sunt.*

Aleator autem qui ab amicis lucrari quærit, quibus magis dari oportet: & mortuorum spoliator qui Græce nigrocleptes vocatur à nigros, quod est mortuus, & clepto as, quod est furor furaris. Similiter & latro qui in paruo & in occulto furatur, qui Græce microcleptes, hoc est, parui fures vocantur. Latinè verò fures dicuntur: fur enim est, qui in furto, hoc est, in nigro rem contrectat alienam inuito domino. Tales & omnes similes de numero illiberalium sunt. Aleator quidem qui ab his quibus dare oportebat lucrari quærit. Nigrocleptes verò qui destituti & inuirilis animi est, lucrum quærere de spolio mortuorum. Similiter & fur destituti animi est, in furno ex alieno quærere lucrum. Dictum est autem in præcedentibus, quantum illiberalitas inuirilis est. Omnes autem isti turpes lucratores sunt: lucri enim gratia negotiantur & opprobria sustinent: & quidam illorum maxima pericula subeunt lucri gratia, sicut fures & spoliatores mortuorum qui vitam ponunt in periculo. Quidam autem eorum, sicut aleatores, & circulatores, & in aliis ludis lucrum quærentes, ab amicis lucrantur quibus dare oportebat: vtriquè tamen istorum in hoc conueniunt, quòd turpes lucratores sunt, lucrari volentes vnde non oportet. Omnes enim tales sumptiones illiberales sunt. Quæ autem differentia horum sit, & vtrum in his transfertur vel non transferatur dominium, non est præsentis intentionis determinare. Hoc enim pertinet ad legem positiuam.

Ex omnibus igitur quæ dicta sunt, patet quòd illiberalitas liberalitati magis est contraria, quam prodigalitas: eò quod in pluribus conuenit prodigus cum liberali, quam illiberalis. Patet etiam, quòd illiberalitas magis malum est, quam prodigalitas: eò quod vnus est sanabilis. Et quod homines magis & frequentius peccant secundum illiberalitatem, quam secundum prodigalitatem. De liberalitate quidem igitur & oppositis vitiis tanta dicta sunt.

27. *Auaritia magis liberalitati contraria est quam prodigalitas.*

CAPVT

CAPVT IX.

Quod consequens de magnificentia tractare, & quid sit magnificentia.

28. *De magnificentia consequenter videtur aliquid dicendum.*

VIdebitur autem vtique consequens esse etiam de magnificentia pertransire. In omni enim ista doctrina potius figuralis transitus, quam subtilis pertractatio veritatis. Consequens autem est ideò: quia etiam magnificentia sicut liberalitas videtur esse circa pecunias quædam virtus ordinatiua passionum & operationum. Passionum quidem, sicut cupiditatis, & delectationum, & tristitiarum. Operationum verò, sicut sumptuum, & donationum. Circa pecunias igitur est, non quemadmodum liberalitas quæ se extendit circa omnes quæ sunt in pecuniis operationes indifferenter. Sed magnificentia est solum circa sumptuosas pecunias in sumptibus & donationibus.

29. *Magnificentia superat liberalitatem magnitudine.*

In his enim superexcellit liberalitatem, magnitudine sumptuum & donationum, quemadmodum nomen ipsum significat. In Græco enim quod nos magnificentiam diximus, megaloprepia vocatur; quod sonat magnorum versio. Magnificus enim semper magna versat in corde, ad sumptum & donationes pertinentia: vnde magnificentia siue megaloprepia, decens sumptuositas est in magnitudine & solennitate negotiorum & eorum à quibus vel circa quos aguntur negotia.

Magnificentia & liberalitas differunt.

Et quamuis ex dictis videatur, quòd magnificentia quædam sit liberalitas, & quod ex additione se habeat ad liberalitatem: tamen sciendum est, quòd magnificentia secundum suam substantiam & diffinitionem in toto differt à liberalitate. Omnia enim huiusmodi quæ in actibus, passionibus, & habitibus animæ determinantur, finibus differunt secundum quod sunt fines voluntatis. Aliud autem mouet in magnifico, & aliud in liberali. In liberali enim non mouet nisi gratuita communicatio suorum. In magnifico autem non, sed potius magnum decens expendentem & eum circa quem fit expensam.

Adhuc autem etiam in republica quædam sunt publica, & quædam priuata. Inter priuata autem quædam omnia sunt priuata, & quædam ita priuata, quòd habent modum publicorum. Publica sunt, sicut nauale belli ordinatio, exercitus expeditio, legatorum missio, & huiusmodi quæ nullam priuatam tangunt personam, sed potius orbis vel prouinciæ status tangunt & honorem & decentiam. Priuata autem per modum publicorum sunt, quæ licet ab vno homine inchoent, tamen ad ciuilitatis tendunt constructionem, sicut est celebratio nuptiarum, vel solennitas quæ fit in militia filiorum, & in celebratione festorum quæ tota celebrat ciuitas, sicut sunt natales regum, & adiutoria manifesta deorum qui in festis apparent in totius patriæ liberationem. In quibus donaria donari consueuerunt, & præparationes in cibis fieri, & solennitas in vestibus & signis lætitiarum: & in talibus ad sumptus non sufficit liberalitas & difficile & bonum: quod est enim in talibus, non est communicatio gratuita, sed potius decens magnitudinem facientis & negotij, & eius circa quod fit, siue igitur negotium in expensis & datione.

Adhuc autem non eiusdem moris sunt. Non enim vnum sequitur ad alterũ. Non enim bene se habens in communicatione suorũ, necessariò bene se habet in directione magnorum in expensis & datione, nec è conuerso. Propter quod patet, quòd liberalitas nec principium magnificentiæ est, nec aliquid illius. Sed hoc verum est, quòd in expendendo & dando magnificus modum quendam habet liberalitatis in hoc solum, quòd non retracta manu, sed libera & extenta expedite donat.

30. *Sumptus decens attendi debet & ad ipsum qui facit, & in quo, & circa quæ fit.*

Quod autem circa tale magnum quale dictum est magnificentia sit, ex hoc patet, quòd quamuis magnitudo secundum quod in quantitate & qualitate est, absolutum quid sit: tamen secundum quod nos loquimur de ea, magnitudo ad aliquem est. Decens enim in expensis & donatione sine comparatione accipi non potest. Nec idem est decens in omnibus, sed quod decet hunc, non decet alium. Non enim idem est sumptus decens triarcham, hoc est, principem naualis belli, qui multis eget sumptibus, vel architeorum, hoc est, principem legatorum, qui videt quæ honesta sunt legationi, qui paucioribus indiget quam triarcha. Decens itaque in proportione accipitur, scilicet ad ipsum qui facit, & ad negotium in quo facit, & ad rés vel personas circa quas facit expensas vel donationes. Non enim dicitur magnificus, qui in parnis negotiis vel rebus vel moderatis expendit secundum dignitatem quantum oportet, etiamsi talis toties expendendo tanti valeat expensum, quantum valet quod magnificus expendit. Si verbi gratia circa centum parua vel moderata pro quolibet marcham expendendo centum expendat marchas, quas magnificus in vno magno negotio expendit. Propter quod patet, quòd magnificentia non est multæ liberalitatis, nec ex multis liberalitatibus consequens. Magnificus enim quantum ad modum liberalis est: liberalis autem non est magnificus, etiamsi magis & magis fiat liberalis. Liberalis enim non dicitur nisi liberè emittendo: & hoc habet magnificus in modo, & non in substantia.

31. *Magnificentia defectus & excessus quomodo appellantur.*

Talis autem habitus qui magnificentia vocatur, defectus qui diminutione peccat, vocatur parificentia. Superabundantia autem in excellentia peccans vocatur banausia & apecrocalia: quorum nominum supra in secundo meminimus rationem. Talia enim & quæcunque tales nominant habitus non superabundantes magnificentiam quantitate sumptuum & donationum vel magnitudine circa quæ oportet: sed in hoc superant, quòd cum magnificus faciat magna in quibus oportet, & non faciat in quibus non oportet, isti præclare expendunt & donant in quibus non oportet, & vt non oportet. Cum igitur opposi-

ta nata sunt fieri circa idem, & defectus & abundantiæ sint circa donationes & sumptus, patet quod magnificentia quæ medietas est, circa eadem erit. Posterius autem de vnoquoque dicemus.

CAPVT X.

De proprietatibus magnifici.

32. *Magnificus sententi similis est.*

MAgnificus igitur scienti assimilatur plus quam sapienti vel prudenti. Sapiens enim causas altissimas considerat: prudens autem eligibilia ad vitæ conuersationem: & neuter ad comparationem vel commensurationem diuersorum adinuicem attendit. Sciens autem per mentem quæ à metior ris, detiuatur, propositiones considerat adinuicem. Quia scientia est habitus ex propositione principiorum acceptus, & consistit in commensuratione trium ad debitum modum. Mensurat enim magnitudinem facientis benefactum, & negotij in quo vel à quo expediendo fit benefactum, & res vel personas circa quas expenditur. Et ideò à paruo homine magnæ impensæ factæ non sunt magnificentia, sicut nec è conuerso parua à magno facta. Iterum magnum negotium factum à magno vel paruo per paruas expensas, non est magnificentia. Et similiter si deficiat in termino, scilicet quod magna fiant circa paruas personas, non habet magnificentiæ rationem. Quod enim decenter magnum in sumptibus, commensurari debet magnitudini facientis, & facti, & eius circa quem fit. & hæc tria referri ad modum, scilicet quod in gloria fiat excellentia, ita quod in nulla parte sui sustineat minorationem: & in hac mensura decentiæ magnitudinis, scienti magnificus assimilatur. Magnificus enim ex facultate habitus sui potest speculari decens dicto modo, & prudenter magna expendere. Prudenter, inquam, secundum quod prouidentia prudentiæ pars est quæ prouidet in singulis quæ oportet.

33. *Magnifica sumptus magni sunt & decentes.*

Quod autem hoc verum sit, ex hoc probatur: quia habitus virtutum moralium determinantur & diffiniuntur operationibus quas eliciunt, & his quorum sicut obiectorum sunt operationes, quemadmodum & in principio diximus in secundo, vbi de moralibus virtutibus tractare incepimus. Obiecta autem à se inferunt passiones. Passiones autem incitant ad operationes. Habitus verò virtutum passiones ordinant & perficiunt operationes. Magnifici itaque sumptus magni & decentes sunt ad ipsum: & talia in magnitudine & decentia sunt etiam opera ipsius quæ facit, & negotia quæ dirigit. Sic enim erit magnus & decens sumptus commensuratus operi. Propter quod oportet, quòd opus magnifici dignum sit sumptu ipsius, & sumptus dignus opere. Quod tantus scilicet sit, quantum decet opus, & superabundet, ne in aliqua parte sui minorationem sustineant, & quod hæc ad ipsum magnificum referantur in omni decentia. Quamuis autem magnificentia scientia commensurationis sit, non tamen est intellectualis virtus: quia perfectiuum eius est ex parte appetitus: & passio circa quam est, passio appetitus est, & operatio circa ea quæ vt bona & non vt vera accipiuntur. Et quamuis magnifica propter sui magnitudinem necesse sit rarò fieri, tamen magnificentia consuetudinalis virtus est. Consuetudo enim quæ inducit virtutem vel vitium, non tam consistit in exterioribus actibus, quam in interiori refrænatione & ordinatione passionum: quæ quilibet in se penitus reiterat, quamuis in exteioribus rarò agat. Sic igitur erit mensuratiuus magnificus.

34. *Magnificus honestatis causa magnos facit sumptus.*

Amplius autem talia qualia dicta sunt in sumptibus & donatione & decentia magna, magnificus consumet siue expender boni gratia, & non alicuius adiuncti gratia, siue per modum vtilis, vel per bonum delectabilis adiungatur. Non enim quærit adiunctum, sed ipsum bonum virtutis, gratia cuius facit. Bonum enim virtutis & expendit & propter se. Diximus enim in primo libro, quod Deliaca inscriptio in hoc falsa fuit, quòd adiunctam & non essentialem virtuti & felicitati posuit delectationem. Magnificus enim boni gratia facit quod facit. Omnibus enim virtutibus commune est hoc gratia boni & non gratia alterius facere quod faciunt.

35. *Eosdem sumptus facit cū voluptate.*

Adhuc autem magnificus delectabiliter facit sumptus & donationes. Referens enim damnum ad finem boni virtutis, etiam ipsum damnum delectabile fit quod ipso bono virtutis recompensatur: & ideò in omni dato hilarem facit vultum, delectationem animi prætendens. Adhuc autem magnificus emissiuè facit sumptus & donationes, quod plus est quam liberaliter facere: quia liberè facit, qui non retracta manu facit, quam nulla cupiditas ligat vel impedit. Emissiuè autem facit, qui super hoc conatum habet & impetum quendam voluntatis, vt vltra exhibeat quod decet secundùm honestatis rationem. Propter quod non est diligens in ratiociniis expensarum. Diligens enim computatio parusifica est & parui fici propria. Cupiditatem enim significat ad retinendum aliquid si fieri possit. Adhuc autem magnificus magis attendet qualiter id quod fit ab ipso, opportunum sit, & decentissimum secundum honestatis rationem, quam quanto pretio fiat, vel sumptu, vel qualiter minimo pretio, vel minori possit fieri: eò quod ad decens in magno respicit & non ad sumptuum quantitatem nisi secundario: inquantum scilicet ad decens & magnum referuntur.

CAPVT XI.

De comparatione magnificentiæ ad liberalitatem.

36. *Magnificum necesse est liberalem esse.*

EX his autem quæ dicta sunt, manifestum est, quòd magnificum necesse est liberalem esse quantum ad modum, scilicet quod emissiuus est in expensis & donis: etenim liberalis expendet quæ oportet, & vt oportet. In his autem decens & magnum considerare & intendere

intendere proprium est magnifici: & hoc est quod vocatur magnitudo.

37. *Ab æquali sumptu magnificentiæ facit opus.*

Et liberalitate quidem existente circa hæc in communi magnificus faciet magis magnificum opus quod fieri poterit à tali sumptu qui est æqualis operi secundum proportionem. Si enim sumptus sit ex auro, magnificentius opus faciet, quam si sit ex argento. Sicut dicitur, quòd Pericles magnificentissimè quidem fecit Iouem olympium ex sumptu dato: qui tamen pretiosior fuisset ex auro præclarius præparatus si margaritis fuisset circumpositus: sed ex dato sumptu magnificentius præparari non poterat: & sicut est in arte, sic est in virtute morali, non quod virtus arte certior est. Magnificus igitur ab æquali sumptu semper facit decens magnificum: & sic opus eius semper est in virtute & vltimo sui secundum rationem honestatis. Ad hoc autem intelligendum oportet scire, quòd non est eadem virtus possessionis, & operis. Possessionem enim vocamus vnde accipiuntur sumptus vel donationes. Opus autem factum vel negotium quod perficere vel dirigere intendit magnificus. Possessionis quidem virtus est, siue vltimum in hoc attenditur, quòd illud dicitur esse vltimum in pretiositate, quod plurimo pretio est dignum, seu etiam illud quod honoratissimum est secundum nobilitatem naturæ: puta aurum quod & pretio & nobilitate alia excellit, ex quibus sumuntur sumptus & donationes. Operis autem virtus siue vltimum est, quòd opus perfectum siue negotium magnum sit ad magnos relatum & in magnis rebus, & sit bonum secundum omnem honestatis rationem: & ideò magnificus speculatione mirabilis est: quia & quodlibet illorum alij commensurat vt ad pretiosissima copias auri impendat, & ad alia proportionaliter speculata virtute operis & possessione. Magnificum enim semper vult esse mirabile, & magnifici opetis virtus est, magnificentia quidem operis in magnitudine sumptuum & sumptus facientis speculata.

38. *In magnificis sumptibus ad agentem respectus habitus est.*

De numero autem sumptuum talium sunt quidam, qualia dicimus honorabilia in operibus, sicut dicimus dona reposita apud deos per oblationes. Diis enim immortalibus, quia honorabilissimi sunt, parua & ignobilia non decet offerri. Et sicut sunt præparationes conuiuiorum & cœnarum in festis deorum & natalibus regum, in quibus excellenter præparandum est: & sicut sunt sacrificia quæ de melioribus fieri oportet. Similiter autem est circa omne quod diuinum est: in quibus propter honorem diuinitatis nihil paruificum debet apparere. Similiter autem magnifica sunt quæcunque ad aliquid ciuitatis vel prouinciæ referuntur, vel personas quæ præsunt concinibus, sicut reges, & duces, prætores, & consules. Pura si talibus aliquid conuenit elargiri, oportet magnificum tale facere præclarè, vt scilicet claritate eminente præfulgeat. Adhuc autem si oportet tibi æris esse principem, vel gymnasiis præesse, vel palæstram ordinare. In omnibus enim his præclare in sumptibus & donationibus habebit se magnificus. Adhuc si totam ciuitatem vel prouinciã conuenit conuiuare propter gaudium aliquod vel honorem vel fortunam quæ ciuitati vel prouinciæ accidunt, in his præclarissimè habebit se magnificus, nullos reputans sumptus, dummodo claritatem attingat. In omnibus autem his, quemadmodum dictum est, & ad operantem refertur, scilicet quis est, & quantæ dignitatis, & quarum siue quantarum facultatum sit siue possessionum. Oportet enim his esse digna quæ facit magnificus: & oportet, quòd non solum deceant sumptus opus, sed etiam faciẽtem.

39. *Pauperi non incumbit esse magnificum.*

Propter quod inops vtique non erit magnificus in actu & opere: quamuis habitum habere fortè possit in perfectione voluntatis. Facultates enim non sunt inopi à quibus multa & magna consumat decenter. Et si inops talia attentat, insipiens est. Attentat enim hoc quod est præter facultatum suarum dignitatem, & præter opportunum. Quod autem est insipientis non est secundum virtutem. Secundum virturem enim semper rectè fit quod fit.

CAPVT XII.

De condecorantibus magnificentiam.

40. *Quos deceat esse magnificos.*

QVibus autem talia ex quibus possunt esse magnifici, existunt, vel etiam præexistunt, vel per seipsos, quia scilicet talia propria industria adepti sunt, vel progenitores hæc hæreditauerunt, vel per alios per quos ad ipsos per alios transeunt, siue per adoptionem vel principum donationes: omnes tales si debeant esse magnifici, decet esse nobiles & gloriosos, & quæcunque talia sunt ad gloriam pertinentia, sicut est decor vestium, & splendor mensarum, aurea vasa maglyfi specie, & huiusmodi aliis. Omnia enim hæc magnitudinem quandam habent gloriæ & dignitatem. Magnificus igitur est maximè circa talia: quia in talibus sumptibus magnificentia est, quemadmodum dictum est. Talia enim in sumptibus maxima sunt & honorabilissima.

41. *In rebus primatie quoliter expedit esse magnificum.*

Circa propria autem non multum est magnificus, nisi modum habeant publicorum, quemadmodum in antehabitis diximus. Et talia sunt quæcunque in semel fiunt vel rarò: puta nuptiæ, & si quid tale, & si circa aliquid tota studet ciuitas, vel si non tota, tamen qui in dignitatibus sunt, student circa illud vt solemniter fiat, ita quod vnusquisque studet per se. In talibus enim magnificus magnificè se habebit. Tale etiam est de peregrinis siue hospitibus suscipiendis, in his magnificè se habebit secundum dignitatem susceptorũ. Sic etiam habebit se in susceptionibus omnibus legatorum, & similiter circa missiones si mitti debeant legati, & similiter circa donationes & retributiones. Ad omnia enim talia magnificè se habebit in sumptibus & decenter & præclarè. In propriis autem quæ non habent modum publicorum, magnificè expendere, potius erit prodigi vel intemperati. Magnificus enim in seipsum non est sumptuosus, sed in

in communi, vel in ea quæ communium habent modum. In donis tamen maximè magnificus est : quia dona aliquid simile habent donis Deo sacratis : & ideò venerabilia in admirando debent esse sicut Deus : alioquin decentia non sunt.

42. *Magnifici est habere domicilia diuitiis congruentem.* Adhuc autem magnifici est habitationem suam præparare decenter ad mensuram diuitiarum, ex quibus magnificus est. Hic enim ornatus quidam est magnificentiam condecorans. Adhuc autem magnifici in habitatione proprium magis sumptus est facere circa talia opera quæcumque diuturna & quasi perpetua sunt, quam circa alia. Talia enim ædificia optima sunt.

43. *Item in singulis decorum ipsum seruare.* Amplius magnifici est in singulis operibus decens facere in sumptibus. Non enim idem congruit diis & hominibus, tam in sumptibus, quam in donis, quam in operibus. Nec idem congruit in templo, & in sepulchro. Templo enim congruit aurum : solemnia autem sæva sufficiunt sepulchro. Magnificus igitur in sumptibus considerat, quòd vnumquodque operum suorum magnum sit, vel secundum naturam sui generis, vel in magnificentissimo quidem hoc simpliciter magnanimum est, quod in quolibet magno magnum est & excellens. Hoc autem vt nunc & hic magnum est, quod in his sumptibus vel donationibus magnum est, & non simpliciter. Et magnum in opere magnifici differt à magno quod est in sumptu, quando magnum in opere accipitur in genere, & non simpliciter. Sphæra enim vel lecythus pulcherrima ad artem decentissima præparata, magnificentiam habent pueriles doni : quia puero nihil decentius dari potest : & tamen pretium eius parum est & illiberale. Sphæram autem dicimus trochum. Lecythum autem dicimus ab aclyon Græco quod est oleum : & verbo Græco quod est condo, quod est abscondo : & inde componitur lecythus, omissa prima litera causa euphoniæ : & est vasculum in quo aliquis humor absconditur. Propter quod magnifici est considerare in quo genere faciat opus : & in illo genere facere magnificè, & tale quod in illo genere facilè non sit superabile ab aliquo : & quod debet, & quod sumptus habeat operi in illo genere secundum dignitatem respondenteu : vnde forte nobili puero magnificum trochum dabis aureum vel auratum, & lecythum secundum suum genus pretiosum. Talis quidem igitur secundum omnia prædicta est magnificus.

CAPVT XIII.

De oppositis malitiis magnificentiæ.

44. *Duo vitia.* SVperabundans autem qui banausus dicitur, non superabundat in quantitate sumptuum vel donationum : sed in hoc superabundat, quod consumit in hoc præter quod oportet, quemadmodum dictum est. In his enim in quibus parui sumptus requiruntur, multa consumit & resplendere quærit, vel facit præter partem. In turpi enim nulla pars est splendoris, vel honoris : puta etiam histriones nuptialiter cibans, & comœdis quæ in congregationibus rusticorum cantant & rectè facta hominum, & parum digni sunt, multa tribuet, & in transitu communi purpuram inferens ad viæ decorem, quæ in transitibus regum inferri consueuit. Super comœdos enim cortina de pellibus consueuit expandi, non purpura. Iste autem expandit purpuram, quemadmodum Megarenses. Dicit enim Mitalus poëta in Tytahopeis suis carminibus. Dure audis aracleys, hoc est ter conuitium impudicum & Megaricum & valdè frigidum rides, videns pueros. Voluit autem dicere, quòd Megarenses detractiones patiuntur : quia comœdias custodiunt & defendunt. De Megara enim ciuitate fuerunt, qui comœdiam inuenerunt, quorum princeps fuit Deutarricus Megarensis. Deridentur autem vt onerosi & frigidi, & puerilia videntes & recitantes, & purpura vtentes in transitu comœdiarum. Vnde etiam Aristophanes conuitians eis, dicit, quòd risu dignus est, qui à Megaris aduocatur. Sed & Fanthides antiquissimus antiquorum poëtarum despiciens tales dicit, Megaricæ comœdiæ cantum transeo. Verebar enim poëma Megaricum facere. Ex omnibus enim his ostenditur, quòd Megarenses comœdiarum fuit inuentores. Omnia autem talia faciet banausus non boni gratia, sed potius diuitias indecenter ostentans, & propter hoc existimans admirabilis esse : & vbi oporteret multa consumere, pauca consumet : & è contra vbi pauca deberet consumere, multa consumet. Parificus autem qui banausio contrarius, circa omnia prædicta deficit. Maxima enim consumens aliquando in paruo quod retinere quærit, totum bonum quod fecerat, perdit : & quodcumque bonum facit ad sumptus vel donationes pertinens, tardans facit & procrastinans. Semper enim intendit qualiter minimum quod potest, expendat, & expensas facit tristatus, semper existimat se maiora facere, quam oporteat secundum naturam negotij in quo expensas facit. Habitus igitur banausia & parificentia sunt malitiæ : sed non magnum opprobrium inferunt ab hominibus, propter hoc quod non sunt nociui proximo. Banausus enim multis prodest. Parificus autem suis parcens, nulli iniuriam inferens. Isti etiam habitus non valde turpes sunt : eò quod banausus magnifico similis est in multis. Parificus autem propter naturale desiderium retinendi ea quæ ordinantur ad sustentationem vitæ, excusatur.

magnificentia ostensiua, quæ tamen sunt authoribus non multum probra afferunt.

Comœdia inuentores.

TRACT

TRACTATVS II.

De virtutibus adiunctis perficientibus irascibilem.

CAPVT I.

Circa quid sit magnanimitas, & qualiter sit virtus adiuncta.

POst hoc de magnanimitate est agendum. Quamuis enim inter principales & cardinales virtutes fortitudo quæ est in irascibili, prima virtutum sit : eò quod principalius aliis obtinet nomen virtutis, cum sit circa difficillimum & optimum : tamen inter adiunctas istæ quæ sunt in concupiscibili, priores sunt eis quæ sunt in irascibili. Magis enim circa difficile & bonum est magnificentia quam magnanimitas, & magis propinquè felicitati ordinatur : eò quod instrumentaliter deseruit ad omnia quæ felicitatis sunt : & hoc etiam quodammodo facit liberalitas. Magnanimitas autem & cæteræ adiunctæ consistunt circa bonum quod est minus bonum, & non circa bonum communitatis : & ideò consequenter sunt ordinandæ : inter alias autem de magnanimitate primo.

45. Magnanimitas autem circa magna quidem consistit, sicut videtur ex ipso nomine. Magnanimus enim magnum aliquid ambiens, minimus est. Accipiamus ergo primum circa qualia magnanimus sit. Oportet enim nos operationes ex his circa quæ sunt, cognoscere, & consequenter per operationes notitiam habituum accipere : & in hac consideratione nec differt intendere habitum ipsum virtutis, vel eum inrendere qui secundum habitum dispositus est. Sive enim loquamur de magnanimitate, sive de magnanimo, vna ratio semper erit incipiendi de obiectis quæ principia sunt operationum. Magnanimus enim esse videtur, qui seipsum cũ magnis dignificat, dignus existens magnis, hoc est, qui seipsum dignè tenet, cum secundum veritatem ex virtute dignus sit, & à dignitate propria nullo modo deficitur ad aliquid indignum sibi. Qui enim non secundum dignitatem magnis se dignificat, insipiens est. Eorum autem qui secundum virtutem dispositi sunt, nullus est insipiens. Insipientem autem vocat Ptolemæus, qui suiipsius ignorat quantitatem. Et per hunc modum sapiens est, qui seipsum in libra rationis ponit, & tantis se dignificat, quantis valere potest. Insipientiam autem talem nullus patitur eorum qui sunt secundum virtutem : eò quod omnis virtus sic sit in ratione, sive participante qualiter rationem, secundum ordinem rectæ electionis perficitur. Recta autem electio non est sine actu rectæ rationis. Vtens autem recta ratione, secundum actum sapientis est. Magnanimus quidem igitur est, qui se magnis dignificat dignus existens.

Magnanimus.

Qui enim paruis dignus est, & dignificat seipsum, non dicitur magnanimus propriè, sed potius modestus, vel forte temperatus, non ab actu temperantiæ virtutis, sed potius à temperamento rationis, quo se in æquilibrio ponit : & tantis se dignificat, quantis secundum merita est dignus. Sicut enim magnum magna decent, sic mediocrè mediocria & paruum parua. Virtus tamen ad maximum determinatur : eò quod circa illud est difficile & bonum. In aliis autem modestia sive temperantia secundum dignificationem suiipsius, potius est dispositio virtutis, quam virtus : ex quibus scilicet dispositionibus, vt dicit Auer, potius ciuilis efficitur, quam perfectus secundum virtutem. Ciuilem autem vocat præparatum & dispositum ad hoc quod subiectum virtutis esse possit : & ille est, qui in meritis suiipsius optimè scit quantitatem. Rusticus autem sive idiota nec rationem meriti scit, nec quantitatem sui secundum meritum : & ideò ille inciuilis est, nec bonus, nec malus existens : & si bonus aliquando dicatur, non à dispositione virtutis diceretur bonus, sed ab vilitate ad glebam pertinente vel ad aliquod opus mechanicum.

Modestus.

Ciuilis.

Patet igitur, quòd in magnitudine quadam est magnanimitas & ad magnum determinatur, quemadmodum determinatur magnitudo quæ dicitur esse formositas in magno & perfecto corpore. Parui autem corpore, vel formosi vel commensurati possunt dici. Pulchri autem non dicuntur propriè. Hoc autem magis proprium est secundum Græcum idioma. Quamuis enim callos in Græco multipliciter dicatur, tamen propriè & strictè accipiendo significationem nominis, non significat omnem decorem corporis callos, sed propriè illum qui est in magno corpore. Significat enim callos commensurationem dissimilium partium in nobis, quæ similibus partibus sunt posteriores. Primæ enim partes constituentes corpus, sunt partes consimiles : & in illis est fortitudo corporis. Posteriores autem sunt dissimiles, in quibus est propriè pulchritudo. Vnaquæque enim dissimilium partium ex pluribus similibus componitur, sicut facies ex carnibus & ossibus & neruis : vnde in figura & compositione & quantitate & commensuratione dissimilium partium adinuicem propriè pulchritudo

Pulchritudo.

pulchritudo consistit. Vnde in topic. Arist. dicit, quod pulchritudo elegans est commensuratio partium. Quia vero commensuratio talis non est nisi quando membra debitam attingunt quantitatem: debitam autem quantitatem non attingunt nisi attingendo terminum secundum sui naturam perfectum, qui terminus non attingitur à paruis, sed ab his qui non monstruosè, sed secundum naturam magni effecti sunt: ideò pulchritudo propriè non est nisi formositas in magno & perfecto corpore. Parui autem quantitatem debitam in membris non attingentes, Græcè vocantur asteyoi, quòd multas habet significationes. Significat enim aliquando virilem, aliquando ciuilem, aliquando facundum, aliquando gratum, aliquando decorem facie: & sic hos dicimus, qui parui formosi, vel commensurati communi ratione dicuntur, vel decori facie. Propriè autem non dicuntur pulchri. Et secundum eundem modum significantes se paruis, cum paruis digni sint vel mediocribus, & generaliter loquendo secundum æquilibrium suorum meritorum se significantes, decentes homines & ciuiles sunt. Magnanimi autem non sunt. Magnanimus enim significat se magnis, quæ secundum sui naturam maxima sunt inter ea quæ meritis virtutum consueuerunt attribui pro præmio.

47. *Chaymus, siue lemus.*

Quòd autem circa talia sit, ex oppositis vitiis patet. Qui enim magnis seipsum dignum facit, cum indignus sit, chaymus vocatur, quem Latinè fastuosum possumus appellare. Sicut quidam de quibus dicit Seneca, quòd honores sibi fecerunt diuinos impendi, cum omni virtute destituti essent. Et quamuis talis dicatur chaymus, tamen non sequitur, quòd omnis ille sit chaymus, qui maioribus significat se quam sit dignus, propter tres rationes. Quarum prima est: quia qui maioribus se significat quam dignus sit, aliquid dignitatis habet. Chaymus autem nihil. Secunda est: quia qui maioribus se significat, videtur hoc non propter fastum facere, sed potius fingere vt aliquid aliud consequatur. Chaymus autem ex solo fastu facit quod facit. Tertia ratio est: quia potest esse in gradu dignitatis, propter quem honor ei debetur: quamuis non habeat sufficiens meritum virtutis: & tunc propter gradum in quo est, significat se maioribus quam dignus sit secundum virtutem: & tamen non est chaymus. Chaymum enim ad dignificandum se magnis, non monet nisi fastus. Oppositus autem illi est pusillanimis à pusillo animo dictus: eò quod semper se minoribus significat quam dignus sit. Siue autem aliquis magnis siue moderatis siue paruis dignus sit, & tamen minoribus se significet, pusillanimis vocatur communi nomine. Proprie tamen & maxime ille pusillanimis est, qui cum videatur magnis dignus, paruissimè se significat. Quid enim faceret talis nisi magnis dignus esset? Omnino se deiiceret & annichilaret.

Pusillanimis.

CAPVT II.

Qualiter magnanimitas sit virtus, & quid sit illud magnum circa quod est.

Quod magnanimitas sit virtus. Obiectio 1.

SVnt autem quidam magnanimitati detrahentes, dicentes virtutem virtuti non esse contrariam. Humilitatem autem virtutem esse, quam Stoici diffiniunt sensum esse proprium vacuitatis, & actum eius esse dicunt non alta sapere, sed humilibus consentire. Proprium autem humilis esse dicunt etiam seipsum abiicere, & velle se vilem prædicari, & in hoc solo esse superbum, quòd laudes dignificantium se contemnit. Horum autem omnia opposita habet magnanimitas, & sic videtur non pertinere ad bonum moris. Addunt etiam, quòd duo genera in vno genere moris non sunt: quinimo si vnum est in genere boni, alterum est in genere mali. Contraria autem dicimus quæ secundum rationem honesti sunt contraria. Altis autem & magnis se dignificare, contrarium est ei quod est abiicere, & nullo dignum reputare. Si igitur hoc est honestum, oportet quod magnis se dignificare sit inhonestum. Inhonestum autem nec virtus est, nec opus virtutis.

Obiectio 2.

Alij sunt qui magnanimitatē virtutem non esse contendunt: eò quod dicunt eam non esse circa difficile & bonum quod in ipso operante sit. Circa honorem enim dicitur esse. Honor autem sicut in primo huius scientiæ libro diximus, in alio est, scilicet in honorante. Addunt etiam, quòd honor præmium est communiter omnis virtutis. Si ergo magnanimitas circa honorem est, videtur non esse separata virtus, sed communiter omnis virtus esse: quælibet enim virtus dignificatio est honoris.

Responsio.

Ad hæc autem autem & similia non est difficile respondere. Nihil enim contrarietatis habet, quòd homo qui ex contrariis compositus est, etiam secundum naturam humilietur ex vno, & dignificetur ex altero: propter quod Plato dixit, quòd homo & maximorum & infimorum dignus est. Maximorum quidem secundum moralem intellectum, infimorum autem secundum corporis mortalia principia: ita quod etiam homo secundum merita intellectus sedes accipit post mortem propriæ dignitatis. Vnde etiam Stoici quorum princeps fuit Socr. dixerunt, quòd virtutes quæ sunt deorum dona, oporteret homines in se recognoscere, & ex eisdem dignè viuere. Humiliatri ergo quæ ex propriis deiicitur, non contrariatur magnanimitas quæ ex aliis, scilicet deorum donis, vel consuetudine acquisitis, non quidem supra se eleuatur, sed magis se dignificat cognoscens in se virtutem & virtutem merito digniorem esse quam aliquid quod attribui potest extrinsecus. Ad talia enim contendere est immobilem esse & constantem in virtutis dignitate.

Honor quomodo est in honorato.

Quod autem dicunt, honorem in alio esse, ridiculosum est: quia licet honor in honorante

orante secundum honorationis exhibitionem, tamen in virtuoso est secundum reuerentiæ & honorationis attributionem: & hoc intelligitur, quando dicitur, quòd dignificat se dignis, hoc est, quod digni sibi honores secundum merita attribuuntur. Nec honor sic meritum est omnis virtutis quod in se non sit quoddam bonum diffinitione & substantia à virtutibus speciatum: & secundum hoc inter fines conuersationis humanæ honor potissimus finis est optimus, & quem propter se maximè desideramus, difficile est propter se obtinere vt oportet. Oportet igitur virtutem esse, quæ perficiat ad hoc bonum obtinendum: & hoc erit præcipuè circa difficile & bonum. Similiter autem magnitudo virtutis duplex est. Vna enim habet virtutis magnitudinem inquantum est virtus: & hæc est magnitudo potestatis ad actum, secundum quem modum eriā ipsa virtus per hoc quod est vltimum potestatis, virtus vocatur. Aliam autem habet ex quantitate boni honesti, quod est in ipsa: & ex illa habet quod & habentem & opus eius dignum facit maximo: quæ dignitas quamuis secundum esse sit in qualibet virtute, tamen secundum sui substantiam & rationem specialē bonum est, sine quo homo perfectus non est: & cum sicut dicit Arist. in 7. physic. virtus sit dispositio perfecti ad optimum, oportet circa hoc virtutem specialem esse: & hæc est magnanimitas.

Magnitudo virtutis est duplex.

48. *Magnanimus magnitudine extremus, ratione medius.*

Magnanimus enim magnitudine quidem est extremus. In modo autem circumstantiarum, in eo scilicet quod vt oportet se dignificat, est medius. Si autem magnitudine extremus est? extremum autem in magnitudine non est nisi maximum, oportet quod magnanimus circa maximum sit. Maximum autem dicimus, quod dignitate maximum est. Circumstantiis autem medius est, in eo scilicet quod secundum dignitatem se dignificat vt oportet. Chaymus autem & pusillanimis abundant & deficiunt. Si autem magnanimus magnis se dignificat dignus existens, maximè dignificabit se maximis & sibi dignissimis.

49. *Magnanimus reperitur maxime circa honores & inhonorationes vt oportet. 2. ratio.*

Maximum autem & dignissimum in vno est aliquo: magnanimus ergo erit circa vnū aliquid quod maximum & dignissimum est secundum sui naturam. Si autem volumus scire quid sit illud, oportet scire, quòd dignitas qua aliquis alio dignus esse dicitur, refertur ad ea bona quæ sunt exterius, & ab exterioribus per modum præmij impenduntur. Cuius probatio est: quia dignitas est ex meritis operum & ex habitibus virtutum. Cum autem omne dignum alio, non seipso dignum, sed alio dignum, esse dicatur de numero meritorum bonorum quæ sunt dignitatis causa, non potest esse illud bonum quod pro præmio dignis attribuitur. Relinquitur ergo, quòd sit de numero exteriorum. Exteriora autem bona ad ciuiles actus relata, non sunt nisi vel bona fortunæ, vel potentatus, vel honor. Oportet igitur, quòd aliquod de istis sit. Maximum autem inter hæc est honor: quod triplici patet ratione, scilicet quod diis magno bono dignis vt optimum quod intendere possumus, attribuimus honorem. Item quia etiam homines in maximis dignitatibus constituti, maximè honorem desiderant sibi impendi. Dignitas enim prælationis in omni bona vrbanitate datur secundum modum virtutis: propter quod prima causa dignitatis virtus est: & cum honorem desiderent in dignitate constituti, patet quod honor optimum est quod de exterioribus potest impendi. Item optimum in exterioribus est quod ab optimis est præmiū desideratum. Optimi autem sunt, non quidem indigentes, sed sicut dicit Aristot. quibus omnia existant circa necessitatem & delicias, & studeant liberalibus pro quibus se honore dignificant, & se sine honore nullos arbitrantur, etiam omnibus aliis habitis ad possidendum. Honor igitur in exterioribus simpliciter magnum est, & magnitudo eius est, quæ propter se est desiderata. Maximum enim vtique honor est de numero eorum bonorum quæ sunt exteriora. Magnanimus ergo est, qui vt oportet se habet circa honores & honorationes siue bonorum exhibitionem.

2. *ratio.*

Et non sine ratione videntur magnanimi circa honorem esse: quia enim ipsi digni sunt maximè honore, magnos dicimus. Tales autem maximè dignificant seipsos secundum dignitatem. Pusillanimis autem deficit & ad seipsum, & ad magnanimum. Ad magnanimum quidem, quia non dignificat se magnis: ad seipsum verò, quia non dignificat se tantis quantis dignus est. Chaymus autem ad seipsum abundat, sed non ad magnanimum. Ad seipsum quidem: quia magnis se dignificat, cum nullo dignus sit, sed potius per contrarium exprobrabilis & vituperabilis sit. Ad magnanimum autem non abundat: quia maius in exterioribus excogitari non potest, quam hoc est quo magnanimus se dignificat.

CAPVT III.

De proprietatibus magnanimi secundum operationem ad virtutem quæ in magnis dignum facit.

50. *Magnanimū oportet esse optimum.*

EX prædictis autem relinquitur, quòd magnanimus ex quo se maximis dignificat dignus existens. Dignus autem optimis non est nisi maximis. Magnanimus vtique optimus erit: maiora enim melior semper metetur: & maximis dignus, oportet quod optimus sit.

51. *Magnanimo conuenit quod in vnaquaque virtute magnum est.*

Eum ergo qui verè magnanimus est, oportet bonum esse secundum virtutis magnitudinem & bonitatem: videtur enim magnum esse id quod in vnaquaque virtute est magnanimum & dignum. Iam enim diximus, quòd in exterioribus maximum bonum est honor: in interioribus autem virtutis dignitas caulatur à bono honesto. Nulla autem dignitas comparari potest dignitati honestatis. Nullimatis enim dignitas nulla est ad ipsum comparata: quia dignitas virtutis impretiabilis est, & gratia suipsius tantum. Potentatus autem officium est ad virtutem relatum: propter quod dignitas virtutis non nisi ad honorem referri potest, sicut ad dignissimum & optimum.

Magnum autem quod magnanimitas in qualibet virtute consideret, non est magnum potestatis relatæ ad actum, sed est magnum boni quod secundum relationem honestatis est in omni virtute. Quòd autem circa tale magnum magnanimus sit, patet considerando quamlibet virtutem. Magnanimo enim nequaquam congruit fugere aliquem se commouentem vel contra se insurgentem: quia vitiola timiditate maximis efficeretur indignus. Eadem ratione neque competit ei iniusta facere: cuius enim gratia operabitur turpia, cui in talibus nihil magnum est, sed omnia talia vilia reputat sibi & vilipendenda: & sic secundum singula intendenti in omnibus virtutibus qui se magnanimum dicit, omninò derisibilis esse videtur, si secundum aliquam virtutem non sit bonus. Vitio enim opposito depravatus, nullo dignus est. Non erit igitur honore dignus, qui prauus est. Honor enim præmium virtutis est: & ideò attribuitur bonis secundum virtutem. Bonus autem secundum virtutem perfectam non est, qui in aliqua virtute singulari deficit: sed potest esse (vt superius diximus) paruis dignus vel mediocribus. Tales autem diximus non esse magnanimos.

52. *Magnanimitas est quidã ornatus virtutum.*

Et ex his videtur magnanimitas quidam ornatus virtutum esse. Ex difficili enim inquantum difficile est, non est virtutum ornatus, sed potius in bono vel pulchro quod est in ipsis. Pulchrum autem & bonum quamuis idem sint subiecto, substantia tamen & ratione differunt: bonum enim à fine est, pulchrum autem à decentia commensurationis in eo cuius est bonum. Commensuratio autem præmiat meritum secundum rationem quantitatis. Quantitatem autem dico magnitudinem valoris in ratione boni: quia in his quæ non corporaliter magna sunt, sed virtute, idem est maius esse quod melius esse. Hæc autem proportio meriti ad præmium secundum rationem pulchritudinis est & dignitatis, quod est ornamentum omnis virtutis. Magnanimitas igitur ornamentum virtutum est, quæ apposita virtutibus maiores facit eas & digniores, & sine virtutibus magnanimitas fieri non potest; quæ sine virtutibus magnis fieri non potest. Propter quod difficile est secundum veritatem magnanimum esse, ita quòd secundum veritatem & optimum statum & vltimum magnitudinis aliquid posse magnanimus sit. Non enim hoc possibile sine bonitate cuiuslibet virtutis: & si in aliquo deficiat, non verè magnanimus est, sed aliquid simile habens magnanimo.

53. *Magnanimus in honoribus moderatè se habet.*

Maximè quidem igitur & principaliter magnanimus est circa honores siue honorationes vel circa inhonorationes. Honores enim dignos petit vt bonum. Inhonorationes aspernatur vt turpe, & non condignum. Magnanimus autem etiam est in magnis quæ secundum dignitatem magna sunt: & quando sibi hæc à studiosis impendentur, moderatè delectabitur & decenter: eò quod tunc adipiscitur propria magnitudini virtutis condigna vel etiam minora. Virtuti enim perfectæ in aliquo non potest fieri condignus honor: eò quod melior & dignior est omni exteriori bono. Sed tamen magnanimus honorem accepta-

bit sibi impensum, quamuis sibi non sit cõdignum bonum, acceptabit in hoc quod etiam studiosi, qui omnia secundum condignã rationem retribuere consueuerunt, inter bona exteriora non possunt ei aliqua maiora attribuere quam honorem. Eum autem honorem qui sibi à contingentibus personis siue idiotis & in paruis rebus posset attribui, omninò paruipendet: non enim talibus dignus est. Similiter autem & se habet in honoratione quæ est reuerentiæ exhibitio. Nec illam enim curabit in paruis & contingentibus personis factam: talia enim parua & sibi non condigna, non iustè fiunt circa magnanimum. Igitur, quemadmodũ dictũ est, circa honores & honorationes maximè est magnanimus, debitos dignitati cuiuslibet virtutis: & est in magnanimitate si secundum perfectam rationem magnanimitatis accipiatur, (sicut dicunt Stoici) connexio virtutum omnium, sicut & in prudentia, si prudentia perfecta sit. Magnanimi enim est vndique magnanimum esse, & omnem causam dignitatis habere, & ex nulla parte indignitatem sustinere & opprobrium. Et hoc esse non potest nisi ex omni virtute & dignus & digniot & dignissimus sit. Ex hoc tamen non sequitur, quòd magnanimitas vel sit generalis virtus, vel omni virtuti immixta. Dignum enim quod in qualibet virtute est, singulatè habet rationem secũdum quod appetitus circa ipsum est delectatio & tristitia, circa quæ est moralis virtus. Non enim inconueniens est si ea quæ secundum esse coniuncta sunt, separatim accipiuntur secundum quod super ea eadem ratio vel appetitus, delectatio vel tristitia. Propter quod etiam in magnanimitate non coniunguntur virtutes, nisi secundum esse quod habent in magnanimo, & non connectuntur secundum substantiam & diffinitionem. Qualiter connectantur in prudentia, posterius dicetur.

CAPVT IV.

Qualiter magnanimitas secundario est circa magnitudinem diuitiarum vel fortitudinem.

54.

QVamuis autem magnanimitas principaliter sit circa honores sicut sibi condignissimum, tamen etiam consequenter est circa diuitias & potentatum & omnem bonam fortunam, inquantum hæc ad honorem referuntur. Multi enim honorantur propter diuitias, & multi propter potẽtatum, & multi propter bonas fortunas eriã à studiosis. Hæc enim coaugẽt honorẽ quãdo ex viris indignitate nil apparet contrarium. Magnanimus tamen & in eufortuniis & in infortunijs bene se habebit qualitercumque fortuna muretur. Si enim bene fortunatus sit, non erit multum gaudiosus: & si sit infortunatus, non erit multum tristis. Cuius causa est: quia (sicut diximus) etiam circa honorem qui maximus bonorum exteriorum est, non ita se habet vt circa maximum

Magnanimus æque se habet ad fortunam.

num sit sibi, & condignum virtuti suæ. Multo ergo minus habet se ad ea quæ propter honorem expetuntur. Potentatus autem & diuitiæ propter honorem sunt desiderabilia. Pauca enim sunt quæ sufficiunt necessitati: & quod amplius quæritur supra necessitatem, oportet quod quæratur propter honorem & gloriam. Diuitias enim & potentatus habentes per ipsa volunt honorari. Cui autem & honor paruum est & non condignum sicut magnanimo, huic multò magis & alia paruissima reputãtur: propter quod nec multum in his gaudet, nec multum tristatur. Propter quod magnanimi in talibus despectatores esse videtur. Despiciunt enim hæc ipsa tanquam sibi penitus indigna. Acceptantur tamen aliqualiter secũdum quod coaugent dignitatem & honorem, sicut & nobilitas & alia quæ decorant magnanimum.

55. *Bona fortuna aliquid esse potest ad magnanimitatẽ.*

Et sic bona fortunæ & alia huiusmodi videntur conferre ad magnanimitatem. Nobiles enim dignificantur honore, & potentes diuitiis fulgentes: eò quod hæc insuper excellentia quædam boni sint in ciuilibus. Excellens autem bono ciuili secundum omnem sui generalitatem honorabilius est quam excessum. Propter quod & talia sicut coaugentia dignitatem, magnanimum faciunt magnanimiorem. Multi enim honorantur à quibusdam propter talia: quamuis secundum veritatem solus bonus secundum virtutem honorandus sit. Cui autem ambæ dignitates existunt, essentiales quidem secundum virtutem, coaugens autem secundum nobilitatem & potentatum diuitiarum & cætera huiusmodi, magis honore dignus efficitur.

56. *Qui sine virtute bona exteriora habet, non rectè magnanimi dicitur.*

Qui autem sine virtute talia exteriora bona habent, non iustè magis seipsos dignificant, neque rectè magnanimi dicuntur: quia magnanimum esse & magnum se rectè dignificare sine virtute perfecta esse non potest: & hæc exteriora sine perfecta virtute habere nihil est ad dignificationem honoris: quinimo tales honorare, acceptio personæ est, quod est vitium, non virtus. Honoratur enim in eis quod est eis causa malitiæ non bonitatis. Talia enim exteriora habentes sine virtute, mali vt frequenter efficiuntur, & aliorum despectores & iniuriatores: & hoc est ideo, quia non est facile moderatè ferre bonas fortunas sine virtute. Eleuant enim animum in despectu aliorum, & administrant ad iniuriandum, & ingerunt fomenta libidinum ex quibus praui homines efficiũtur. Vnde non potentes ferre fortunas bonas, & existimantes se excellere alios propter fortunam, eos quos excellunt in fortuna, contemnunt: cum tamẽ ipsi non operentur bonum, sed quodcunque contingens eis secundum desiderium: desiderium enim & non rationem prosequuntur. Tales igitur imitantur magnanimum: secundum veritatem tamen non sunt similes: hæc enim quæ operantur dignificando seipsos magnis, non operantur in his quæ simpliciter digna sunt, sed in exterioribus quibus possunt fastum quærunt. Ea igitur quæ secundum virtutem sunt, non operantur: & ideo iniustè contemnunt alios. Magnanimus iustè contemnit, & vt oportet, & verè glorificat vt oportet. Multi autem qui idiotæ sunt, contemnunt & glorificant contingenter, pro qualibet exteriori excellentia vel humiliatione conuenientes vel glorificantes alios: quod vitium personarum acceptio vocatur. Personarum enim acceptio, est honorare vel contemnere hominem in veritatis præiudicium, ex hoc quod in exterioribus contingentem excellentiam præferre videtur.

CAPVT IV.

De proprietatibus magnanimi secundum comparationem ad ea quæ consequuntur magnanimum.

DE proprietatibus autem magnanimi est, quòd non sit microchindinos, neque philochindinos: eò quod honorat vt sibi magna & condigna: sed est megalochindinos & oliτochindinos. Microchindinos enim est proparuis etiam periclitatus: micros enim est parum, & chindinos periculum. Philochindinos autem stultus amator periculi, philos enim amor est & chãdinos periculum. Et talis non est magnanimus: eò enim quod magnis se dignificat, pro paruis non periclitatur: eò quod sicut magnum se dignificat, periculum non amat, ne se de facili perdat. Megalochindinos autem dicitur à mega quod est magnum. Lo autem articulus est præpositiuus, & chindinos periculum. Et talis est magnanimus: propter quod olitochindinos dicitur ab oliton quod est paucum: pauca enim sunt vel magna pro quibus periclitetur. In talibus enim magnis etiam vitæ propriæ non parcit magnanimus. Reputat enim, quod etiam viuere omnino sit sibi indignum si non possit benefacere secundum virtutem. Periculo enim mortis exponit vitam pro bono virtutis: eò quod bonum virtutis magis reputat bono vitæ: & in tali casu non parcit vitæ, reputans, quòd tunc mors sit sibi vtilior quam vita, velut non sit sibi dignum omninò viuere, cum non possit per vitam perficere & benefacere secundum virtutem. Propter quod Tullius laudat puerum mortem subeuntem antequam natalibus suis indigna faceret: & laudatur Eleazarus qui mortem amarissimam subiit, antequam canitiei suæ omni reuerentia dignæ, indigna se committere simularet.

57. *Magnanimus non parua peti alia sibi, sed magna vt oportet aggreditur.*

Adhuc autem magnanimi est verecundari beneficiatum ab aliquo. Beneficians enim superexcellens est inquantum huiusmodi: beneficiatus autem excessus, & ideò minoratus. Diximus enim, quòd magnanimus magnis se dignificat. Eiusdem autem moris est magnis dignificari & paruis indignificari. Si autem aliquando beneficiatur ab aliquo: tunc retributiuus est plurimi vltra quam recipit in beneficio. Ita enim excessor & debitor constituitur, qui incepit beneficium, & erit bene passus à magnanimo: eò quod vltra quam impendit, plurima receperit.

58. *Magnanimus beneficia conferre paratus est: at ipsum suscipere pudet. Quæ si receperit, memoriæ retinuit.*

59. *Magnanimi est meminisse eorum quibus beneficia contulit.*

Et ex hoc vlterius sequitur, quòd quia magnanimus semper magna meditatur, videntur magnanimi in memoria habere eos semper qui-

tulit, non eorū à quibus recepit.

quibus benefecerunt: quia benefacere magnanimum & beatum est. Eos autem à quibus bene passi sunt, non multum reducunt ad memoriam: bene enim pati ab aliquo indigere & memorari est: & eiusdem moris est magnis se dignificere & de minorantibus erubescere. In beneficentia autem, quæ secundum Senecam conditio liberalitatis vel magnificentiæ est, e conuerso se habet: beneficus enim beneficij impensi non recordari debet, ne pecuniam venari videatur. Qui autem recipit beneficium, obliuisci non debet, ne vitium ingratitudinis incurrat: generaliter enim qui vt beneficiatus bene patitur ab aliquo, minor eo est qui facit beneficium. Magnanimus autem semper excellere vult dignificando seipsum: & ideò delectabiliter audit, quod alios beneficiauit: indelectabiliter autem quod beneficiatus est. Propter quod & apud Homc. Thetis dea aquarum non dicit & recitat beneficia quæ impenderit Ioui: eò quod Iouem magnanimū reputabat, qui de impēsis sibi beneficiis verecundaretur. Quæ forte si memoraret apud ipsum, suæ petitionis non sequeretur effectū.

Fabula enim hæc est, quod Achilles dixit ad Thetidem, Multoties te patris in domibus audiui orantem quando dixisti denigranti nubes filio Saturni, vbi in immortalibus indecentem perditionem iudicare, supple, dixisti, quando ipsum, scilicet Iouem colligare olimpij, id est, cælestes volebant alij. Erat videlicet & Poseydelō, & Pallas Athenieſis, Sensus est, quod aliquando superi conspirauerunt aduersum Iouem quem Thetis liberauit: & hoc est quod dicit Achilles, quòd Thetidem in domibus patris, hoc est, Saturni, qui pater est Iouis. Domus autem eius sunt in cælo duæ, scilicet capricornus & aquarius, in quibus Thetidem audiuit orantem Achilles: quia capricornus frigiditate condensat humidum, aquarius autem humida causalitate resoluit vt fluat: & ideò Thetis filio Saturni, hoc est, Ioui qui habet denigrare nubes, has orationes dixit, hoc est, ad veneration em eius composuit: quia per effectum aquarij humiditatem ministrauit, & per effectum capricorni ministratam denigrauit. Humidum enim aëreum condensatum nigram efficit nubem. Hęc autem dixit Thetis, vbi iudicare voluit indecentem perditionem Iouis in immortalibus, hoc est, inter immortales tractatam. Iupiter enim calido & humido omnia fœcundat: cuius effectum Phaeton cum patre sole nitebatur destruere. Si enim Thetis per nigrantes nubes auxilium non præstitisset, quando omnes olimpij Iouem colligare nitebantur: præcipue tamen Hera quæ dea aëris est, & Poseydelon qui Deus maris est, quia posuy idem est quod potum da ei, & dicitur Poseydelon quasi potum dans soli. Pallas autem Athenensis dea sapientiæ cum aliis iurauerat: ita quòd Deus maris potum nullum ministraret, & dea aëris humiditati per aërem viam non daret: & sic effectus Iouis periret. Quod totum Thetis dissoluit humiditatem ministrans: & sic excludens machinationem superiorum contra Iouem. Hæc autem omnia beneficia Thetis non commemorata est coram Ioue, ne magnanimo Ioui suam ad memoriam reduceret minorationem: sed tantum dicto ostendit dicens. O Iupiter optime pater si aliquando iam in præterito inter immortales tibi profui vel sermone vel opere, non beneficium impendens feci, sed his quæ debui multa pauciora: multo enim maiora à te mihi sæpè impensa sunt.

Domus Saturni in cælo.

Sic etiam Lacones vel Lacedæmones, quod idē est, multo inferiores existentes Athenientibus, volētes Atheniēses auxiliatores habere & pugnatores contra inimicos, non recitant computando beneficia quæ fecerunt Athenienſibus, ne minorando eos contra se prouocarent: sed potius glorificabant ea quæ ab Athenienſibus receperant, vt ad similia prouocarent. Hoc autem recitat Calistenes in primo libro Eliuocorum, quod scilicet Thebræis aliquando Laconicum territorium hostiliter intrantibus, Lacedæmonij miserunt ad Athenienſes, deprecantes vt secum pugnarent contra Thebræos, sic dicentes, quòd quæcumque Lacedæmonij bene fecerunt Athenienſibus, hoc Lacedæmonij obliti sunt, volentes & quasi ex debito hoc feciſſe reputantes: quodcumque autem passi sunt bene ab Athenienſibus, horum semper recordati sunt. Hoc autem dixerunt, vt Athenienſes tanquam magnanimos ex hoc magis ad auxiliandum & compugnandum secum prouocarent. Sic igitur Thetis non recitat beneficia quæ fecerat Ioui. Neque Lacones recitant beneficia ad Athenienſes, sed potius recitant ea quæ bene passi sunt ab eis.

60. *Magnanimi est nullius aut vix indigere, subministrare autē prompte.*

Magnanimi etiam proprium est nullo indigere, hoc est, nullo indigentem se ostendere tanquam aliena suffragia mendicantem: & si quinque ostendat, vix facit & in magnis & arduis causis, in quibus omnis homo alieno indiget consilio. Indigere enim minorationis est. Adhuc autem magnanimi est ministrare prompte, siue in sumptibus, siue in donationibus, non quidem vt liberalis, vel magnificus, communicationis vel magnitudinis gratia: sed quia potius ministrare magnitudinis est & dignitatis, ministrari autem paruificæ & pusillanimitatis. Adhuc autem magnanimi proprium est ad eos qui in dignitate & bonis fortunæ sunt constituti, secundum veritatem magnanimum esse & magnum se ostendere. Ad mediocres autem esse moderatum, ne à magnitudine terreat moderatos. Magnos enim excellere secundum dignitatem, difficile est & venerabile. Mediocrem autem excellere, facile est: & ideò non est circa hoc virtus. Et in illis quidem qui magni sunt, venerari non est inuirile, sed potius strenuū & constantis in virtute animi: inter humiles autem personas venerari non tantum indignum est, sed etiam onerosum. Quemadmodum forti onerosum est si ad imbecilles fortis dicatur. Talis enim

non est virtutis determinatio,
sed potius & vltimum
& optimum.

CAPVT

CAPVT VI.

De proprietatibus magnanimi quæ ipsum consequuntur inquantum operatiuus est.

61. *Magnanimus nec properat ad ea in quibus alij primus occupant partes, sed tardus & piger est ad hæc, nisi vbi magnus est honor.*

EST etiam de proprietatibus magnanimi quæ consequuntur ipsum inquantum operatiuus est, ad honorabilia & magna quæ super eum sunt vel vbi præcellunt alij, non ire, ne forte in illis deficere, vel ab aliis excelli videatur, quibus ante impar reputabatur. Adhuc autem otiosum esse & pigrum in operationibus, sed operatiuum, vbi honor magnus vel opus magnum in cuius perfectione excellentia esse videtur. Otiosum autem dicimus abstractum ab operationibus indifferentibus: eò quod reputat indigna sibi. Pigrum verò vocamus non à pigritia quæ virium est, & ex defectu cordis peruenit: sed sicut pigram dicimus esse sapientiam, eò quod ordinate & maturè mensurat opera quæ operari congruat & quæ non: & non statim immiscet se cuilibet operi. Vbi autem est honor magnus vel opus virtutis, ibi operatiuus est. Magnum enim in qualibet virture magnanimi est. Et ex hoc sequitur, quòd paucorum operatiuus sit, sed paucorum & nominabilium. Paucorum quidem secundum virtutem, nominabilium secundum famam.

62. *Aperte odit atque amat.*

In eò autem quod est conuiuere ad alios siquidem secundum amicitiam conuiuit, necessarium est magnanimum manifestum esse odiotem & manifestum amatorem: latere enim in odio vel amicitia, timidi est. Timor autem ad pusillanimitatem tendit.

63. *Plus curat veritatem quam opinionem sine veritate: quia id quod in opinione est raptum, phaum est & vanum. Adhuc autem in omni conuictu hominum magnanimi est debere & operari manifestè. Occulte enim detrahere vel operari contra aliquem, timidi proprium est & latentis: est enim magnanimus liber propalator siue redarguendo siue laudando: eò quod contemptiuus est latibulorum. Contemptiuus autem est talium, propter quod libere propalatiuus est: & è conuerso liberè propalatiuus est, propter quod & contemptiuus & veridicus veritatem vt habet semper propalans. In his tamen maximè est veridicus quæcumque non propalat propter ironam. Ironiam autem dico veritatis occultationem vel dissimulationem. Tali enim ironia vtitur ad multos siue idiotas quos contemnit: nec scire dignatur ea quæ sunt circa ipsos. In tali conuictu maximè proprium magnanimi est, ad alium non posse viuere ad quem secundum ordinationem & regimen dependeat. Et si ad alium viuit velut vt ad amicum secundum æqualitatem & non superpositionis relationem. Ad alium enim viuere seruile est. Propter quod & omnes blanditores qui gratiam quærunt aliorum, seruiles sunt & humiles seu viles.*

64. Adhuc autem magnanimi est, quòd non sit admiratiuus in humanis. Admiratio enim est suspensio ad magnum. Diximus autem in præhabitis, quòd in exterioribus bonis nihil magnum est magnanimo. Et ex hoc sequitur, quòd non multum memor sit mali sibi illati. Recordari enim malorum illatorum memoratio est propter quam indignificatur magnanimus: quinimo malorum simpliciter non recordatur magnanimus. Mala enim reuoluere, in dejectione cordis est, quod magnanimo non competit, sed magis competit despicere mala.

Non est suspensus ad admirandum nec memor mali sibi illati.

65. *De hominibus & hominum factis non loquitur.*

Si autem hæc in cogitatu non habet, sequitur, quòd nec in verbo habet: & per consequens magnanimus humanik quus non est eorum, scilicet quæ ad infirmitatem pertinent humanam: neque enim de seipso loquitur, neque de alio, humana omnia parua reputans. Neque cura est ipsi vt laudentur, neque vt alij vituperentur: laudem enim non condignam sibi reputat. Vituperium autem cum malum sit & non deceat, non dignatur dicere contra alium.

66. *Neque laudator neque maledicus est.*

Ex hoc vlterius sequitur, quòd non multum sit laudatiuus: quia laudem parum reputat. Et iterum, quòd non sit inaniloquus, neque de inimicis malum loquens, nisi forte recitando magnam quam intulerunt iniuriam, vt magnanimi contra inimicos iustam ostendat offensam esse.

67. *De necessariis & minutis rebus non est curiosus, neque ad precandum proclivis.*

In damnis autem & passionibus proprium magnanimi, quod de his quæ ad necessitatem vitæ pertinent si amittantur, nequaquam sit planctiuus, præcipuè si parua sunt: & quod non sit deprecatiuus siue mendicatiuus: sic enim se habere plangendo & deprecando circa hæc quæ ad viam pertinent, proprium & studentis & sollicitudinem animæ habentis.

68. *Res præclaras magis eligit possidendas quam utiles.*

Adhuc autem proprium magnanimi est, quòd ostendat se potentem ad hoc quod possedisset magis bona, quam habet si voluisset, dummodo ex veritate hoc ostendere possit, & non ex fastu iacter, sed ex dignitate rationabiliter ostendat. Adhuc autem magis proprium est magnanimi possidere infructuosa, quam fructuosa. Non curare enim de fructu, eius est qui sibi sufficit & aliis. De fructibus verò sollicitari vel cultu, insufficientiæ indicium est.

69. *Eius motus grauis, & locutio tarda.*

Adhuc autem magnanimi proprium est, quòd sit motus grauis & maturus in omnibus, & vox grauis cum ordine prolata rationis, & quod locutio eius sit stabilis veritatis. Quod patet per oppositum. Festinum enim oportet esse qui circa multa studet. Per oppositum ergo eum qui circa pauca studet, sicut magnanimus, oportet esse grauem & stabilem tam in verbo quam in opere. Et ex hoc sequitur, quòd neque contentiosus sit: quia nihil malum sibi æstimat condignum pro quo subire velit contentionem. Contentio enim impugnatio est cum confidentia clamoris: vnde ex contentione & velocitate acumen vocis fit propter clamorem, & ex studio circa multa velocitas fit, vt præuideatur, quod ab alio rapi timetur. Talis quidem igitur est magnanimus.

CAPVT VII.

De chaymo & pusillanimo qui opponuntur magnanimo.

70. *Pusillanimus & Chaymus siue laxatus potius aberrare videntur, quàm esse mali.*

DEficiens ad magnanimum pusillanimis vocatur. Superabundans autem chaymus, sicut in antehabitis diximus: & illi quidem non mali videntur, sicut neque banausus, neque parificus, quamuis sint turpes. Malos enim dicimus nocumentum inferentes proximo. Isti autem malefactores non sunt. Peccantes autem sunt propter deformitatem actus & prauitatem animæ. Pusillanimus enim cum dignus sit bonis, seipsum deiiciendo priuat quibus dignus est: quod & contra naturam est & rationem: & videtur habere malum aliquod in hoc quod est non dignificare seipsum bonis quibus dignus est: & hoc quidem est principale malum à quo pusillanimitas vocatur. Ex consequenti autem malum pusillanimis est ignorare seipsum. Si enim seipsum non ignoraret, pro certo tam ex instinctu naturæ quam ex ordine rationis appeteret illa bona quibus dignus erat. Ignorantiam autem hanc dicimus esse priuationem scientiæ quæ est in agere, eò quod non aduertit quantis bonis dignus sit: quamuis forte in vniuersali & in particulari habitualiter cognoscat seipsum. Pusillanimitas enim auertit cum ne proprie possit aduertere dignitatem: propter quod tales non insipientes esse videntur, sed magis pigri qui bona sua negligunt, nec propriam aduertunt dignitatem. Et hoc quidem malitia est. Mali enim & non boni qui conscij proprium est non dignificare seipsum bonis. Talibus autem pusillanimibus opinio quam de se habent, nocere videtur & deteriores facere. Si enim aduerterent bona sua, pro certo dignificarent se. Singuli enim & singula ea appetunt, quæ sunt secundum dignitatem congruentia. Isti autem discedunt tam ab operationibus bonis virtutum, quam etiam ab inuentionibus nouorum bonorum, vt ad hæc indignos se reputantes. Similiter autem & abstinentia habent se ab exterioribus bonis, honore scilicet & potentatu, vt indignos se reputantes. Quod desperatio à multorum ciuilium bonorum operatione impedit pusillanimum: propter quod etiam pusillanimitas malitia est priuatiua bonorum existens. Chaymi autem nullius boni conscij, & maxima præsumentes, insipientes sunt & seipsos ignorantes: & hoc manifestum est. Conantur enim ad honorabilia tanquam digni sint ad illa. Deinde cùm ex propria indignitate retardantur & redarguuntur, honorantur exterius figuræ compositione & veste & talibus similibus, & manifestant bonas suas fortunas, & magna dicunt & prædicant de seipsis, vt per hoc honorandi esse videantur qui dignitatem ex virtute non habent.

71. *Pusillanimitas magis opponitur magnanimitati quàm iactatio.*

Inter has autem duas malitias magnanimitati, quæ medietas est, magis opponitur pusillanimitas, quam chaymotis. Pusillanimitas enim opponitur & in obiecto & in formis circunstantiarum & in fine, chaymotis autem in forma circunstantiarum tantum: & si opponitur in causa dignificationis, modus oppositionis est per priuationem & non per contrarietatem quæ sit in actu & habitu, de quali oppositione loquimur hic. Magis enim oppositionum est magis distans. Distare autem magis & minus non conuenit nisi contrariorum oppositioni quæ sola medium habet. Adhuc autem pusillanimitas peior est: quia magis fit & frequentius. Omnis enim hoc conscius est sibi multorum defectuum. Dignificare etiam se magnis cum vera causa dignitatis, valdè difficile est & laboriosum, & ideò paucorum & honorabilium virorum: & quia magis fit pusillanimitas, deterius malum est quam chaymotis, & magis difficulter sanabile: propter quod oportet magis niti in contrarium, quemadmodum suasit Calepso. Magnanimitas quidem igitur & opposita vitia circa honorem sicut circa finem proprium sunt, quemadmodum dictum est.

CAPVT VIII.

De virtute adiuncta quæ circa honorem est secundum quod honor consistit in gradu honoris.

CVm autem honor dupliciter sit, scilicet communiter, & propriè dictus. Communiter dictus honor est, qui in reuerentia consistit exteriori in testimonium virtutis: & hoc quidem communiter debetur virtuti inquantum virtus est, consequenter tamen debetur etiam naturæ ordinatæ ad virtutem propter dignitatem rationalis naturæ cui semina virtutum communicata sunt. Specialiter autem dictus honor est, vel honoris titulus. Sicut dicit Arist. in regimine dominorũ, quod reges Persarum quos honorare volebant, titulis & gradibus prælationum honorabant: & hæc cum bona ciuilia sint ad honestum prouocantia & disponentia ad optimum, oportet appetere moderatè. Optima enim sunt exteriorum bonorum, & ad operationem felicitatis propinquissimè deseruient. Oportet igitur studere ad illa. Ex dignitate autem illa consequi difficile est & bonum. Virtutem igitur oportet esse quendam appetitum ad hoc ordinatum & delectationem & tristitiam quæ sunt circa ipsa: omnia enim sunt quæ virtutis sunt. De genere enim honesti est, & est dispositio perfecti ad optimum, & circa difficile & bonum cum delectatione & tristitia, & contingit abundare & deficere & medio modo habere se in istis.

72. *Circa honorem est alia virtus quæ se habet ad magnanimitatem sicut liberalitas ad magnificentiã.*

Circa magnanimitatem igitur virtus quædam videtur esse, quemadmodum in prioribus tractatibus dictum est, quæ similiter videtur habere se ad magnanimitatem, quemadmodum se habet liberalitas ad magnificentiam. Ambo enim isti, liberalis scilicet & magnanimus, à magno quidem secundum quod magnum est, distant. Circa moderata autem & parua

parua disponunt nos vt oportet. Quemadmodum enim diximus, quòd magnanimitas circa magna & maxima est, hoc diximus de maximis in genere bonorum exteriorum. Quod autem maximum est comparatum ad genera alia, nihil prohibet in rebus sui generis quando comparantur adinuicem, & parum & minus & minimum habere, & similiter magnum, & maius, & maximum. Hoc igitur modo diximus, quòd magnanimitas circa parum & moderatum honorem est, qui communiter honor vocatur. Alia autem virtus magnanimitate perfectior circa honorem est, qui in sui ratione magnitudinem habet, eò quod inquantum sui ratione vel gradum dignitatis vel titulum includit, sicut est prætoratus, vel præconsulis gradus, & alius similis siue maior siue minor siue æqualis, & in titulis, sicut est meritum fornicis vel statuæ vel publicæ ostentationis & circunductionis quæ fieri iubetur à regibus vel communitatibus his qui magno præconio honoris extolli debent. Hoc tamen publico bono antiqui Deum ponebant, cuius cultum bonum tali conferrent, quem vocauerunt maiorem, hoc est, maiora vertentem, & eos qui inter heroas talibus se dignificabant & maiortes vocabant, & eos etiam qui iam in gradu tali erant constituti. Virtutem autem qua ad hoc bonum disponebantur, vocauerunt maiortiam, superexcessum verò ambitionem, defectum autem in communi nomine vocauerunt pusillanimitatem.

73. *Vt in accipiendo & dando pecunias est medietas, excessus, & defectus: ita in honorem appetitione.*

Quemadmodum autem in acceptione & datione pecuniarum duplex est medietas, & duplex est superabundantia, & duplex defectus: ita est in honoris appetitu, siue communi nomine, siue secundum gradum dignitatis honor vocetur. Est enim honor magis appetere quàm oportet, & minus quam oportet, & vnde oportet, & vt oportet. Amatorem enim honoris, vt chaymum & ambitiosum vituperamus, vt magis appetentes honorem quam oportet, & vnde non oportet. Similiter & non amatorem honoris vel pusillanimen vituperamus, vt eum qui saltem in bonis non elegit honorem, eò quod non dignificat se dignis. Adhuc autem non amatorem honoris non aliquando laudamus, vt moderatum & temperatum circa honorem, quemadmodum in præmissis diximus. Maiors enim & magnanimus non amant honorem vnde non oportet, & vt non oportet.

74. *Non ad idem referuntur, cũ ambitiosum aliquandoque laudamus, aliquandoque vituperamus.*

Manifestum est ergo, quòd cum amator honoris multipliciter dicatur, non in idem ferimus intentionem, quando laudantes aliquando & aliquando vituperantes amatorem bonorum vocamus. Sed laudantes quidem amatorem bonorum, illum laudamus, quòd magis multis qui idiotæ sunt, honorem amat. Amat enim secundum dignitatem propriam quod non faciunt multi. Vituperantes autem amatorem honoris, illum vituperamus, quod non secundum propriam dignitatem, sed magis quam oportet honorem amat, sicut ambitiosus.

75. *Quomodo medietas ista dignificant se honoribus.*

Medietas tamen ista qua magnis dignificant se honoribus, propter sui difficultatẽ & perfectionem ferè deserta est, paucis ad ipsam peruenientibus: & ideo innominata est apud multos. Paucæ enim vrbanitates sunt, in quibus gratias prælationum secundum meritum conferatur virtutum, & in ipsis vrbanitatibus pauci qui tale culmen attingant meritorum. In antiqua tamen vrbanitate Romanorum quam in libro de natura deorum describit Cetyna pontifex, maiortes tales vocabantur. Cum autem propter raritatem innominata sit medietas, dubia efficiuntur extrema, & nomine extremi aliquando extremum, aliquando medium nominatur. Ex ipsa re tamen manifestum est, quòd in quibuscumque passionibus & operationibus superabundantia & defectus sunt vituperabilia, in his medium contingit omne laudabile: & hoc est in appetitu honoris sicut in aliis appetitibus. Quidam enim appetunt honorem plus quam oportet vituperabiliter, & quidam minus quam oportet iterum vituperabiliter. Habitus igitur hic, qui est medietas existens circa honorem (quamuis innominatus) apud multos laudatur: appetit enim vt oportet, & nor appetit vt non oportet. Videtur autem opponi non amor honoris qui est pusillanimitas, ad amorem honoris qui est vel chaymotis, vel ambitiosi, vel etiam magnanimi, & maiortis. Ad non amorem autem honoris qui est pusillanimis, & è conuerso videtur opponi amor honoris qui vel medietas est vel extremum. Opponuntur autem ad vtrumque aliqualiter, hoc est, extrema ad medium, & adinuicem. Sed extrema adinuicem in finibus & obiecto opponuntur magis, quam in forma circunstantiarum. Extrema autem ad medium magis opponuntur in forma circunstantiarum, quam in finibus & obiecto. Talis autem modus operationis etiam circa alias virtutes morales est: hæc tamen in ista virtute operatio magis videtur esse inter extrema adinuicem, quam ad medium: quia medium est innominatum: & ideò per nomen proprium comparari non potest. Sciendum tamen est, quòd neque magnanimus neque maiors dignificant se dignis honoribus, ac si ponant honorem vt finem & remunerationem suarum operationum: tunc enim virtus adiunctam haberet delectationem, quod iam sæpius improbatum est. Sed sicut quælibet virtus non operatur nisi sui proprij boni gratia, quo ipsa pars honestior est: ita magnanimitas & maiortia sui proprij boni gratia operantur. Talibus autem existentibus operibus iustè condignus honor attribuitur, & sic honor attributus de consequentibus est & adiunctis. Adhuc autem quamuis ambæ dispositiones, philotimia scilicet & aphilotimia, siue ambitio & pusillanimitas, mediæ opponantur dispositioni: plus tamen opponitur pusillanimitas sine aphilotimia, eò quod intendit in oppositum: & deterior est, eo quod ad nullum bonum erigit animam: & ideò quia homines procliuiores sunt ad ipsam, propter quod difficulter conteribilis est.

mine careat, contendere de ipsa tanquam regione vacua, videntur extremis.

CAPVT IX.

Quid & qualiter sit manſuetudo.

VIrtutes morales differenter ſunt circa paſſiones. Quædam enim ſunt circa paſſiones principales quas moderando & ordinãdo conſectant in eis, & illæ ſunt circa duas paſſiones, ſicut fortitudo circa timores & audacias, temperantia verò circa concupiſcentias innatas & inſenſibilitatem concupiſcentiarum: & illæ principaliter ſunt circa paſſiones, & conſequenter circa operationes, & habent duplices delectationes & triſtitias duplices in opere. Vnam enim habent communem extremis & medio, quæ eſt delectatio in præſentia appetibilis, & triſtitia in abſentia. Aliam habent quæ eſt ſignum generati habitus, quæ conuenit medio & non extremis, quæ fiens in operatione delectatio quãdo generatus eſt habitus, & fiens in opere triſtitia ex impedimento rectæ operationis antequam habitus generetur: & omnibus his modis duæ cardinales fortitudo & temperãtia circa paſſiones & operationes ſunt. Quædã autem ſunt principaliter circa operationes moderantes & ordinantes, & non ſunt circa paſſiones quæ moderentur & ordinentur, ſed ſunt paſſiones conſequẽtes ſecundo & tertio modo. Habent enim delectationem & triſtitiam ex præſentia vel abſentia delectabilis, & delectationem vel triſtitiam quæ ſignum eſt generati habitus vel non generati, ſicut eſt liberalitas, & magnificentia. Quamuis enim ſint circa cupiditatem rerum temporalium fortunæ ſubiacentium, tamen non primo & per ſe mediant in illis, ſed in operatione communicationis rerum ad vitam ordinatarum: & tales vocantur adiunctæ primo loco. Quædam autem ſunt circa paſſionem & non circa operationem, ſicut manſuetudo, quæ mediat in ira, quæ paſſio eſt & non reſpicit operationem, ſed tantum conſiſtit circa iræ detentionem, opus exterius non conſiderans, habens tamen delectationes & triſtitias quæ ſunt ſignum generati habitus vel non generati. Delectationes autem vel triſtitias in abſentia vel præſentia delectabilis non multum habet: eò quod ſunt reſpectu nocentis & iram inducentis, quod præſentia eſt triſtabile: abſentia autem non habet ſpecialem delectationem. Nullam enim penitus habet delectationem, niſi inquantum punitiuum eſt, quod non principaliter delectatio eſt, ſed ex conſequenti, ſcilicet vt impulſio nocumenti: & tales adiunctæ non in tot ſequuntur principales, ſicut liberalitas, & magnificentia, & conſequenter adiunctæ ſunt ſecundum locum tenentes inter adiunctas. Propter quod iſtæ circa vnam paſſionem ſunt, & non circa duas. In ſola enim ira manſuetudo mediat: accedit tamen inquantum ipſa & ira ad fortitudinem ordinatur.

76. *Manſuetudo eſt mediocritas circa iras.*

Hoc igitur modò manſuetudo quidem mediocritas circa iras eſt. Et quamuis dicamus manſuetudinem, eò quod aliud nomen non habemus, eò quod medietas circa iram innominata exiſtit, & ferè extrema innominata ſunt: tamen nomen manſuetudinis ferimus & adoptamus ad medium: cum tamen propriè non nomen medij ſit, ſed potius declinet ad defectum iræ. Superabundantia autem quæ in ira medium excellit, dici poteſt iracundia quædam. Ipſa autem paſſio in qua medium quærimus ſine genere, vocatur ira. Quærentes autem medium, non in ipſa ira ſecundum ſe quærimus, eò quod hoc non poſſibile nobis: ſed quærimus in his quæ faciunt iram & excitant. Talia autem iram facientia multa ſunt & differentia.

77. *Manſuetus irascitur vt recta ratio iubet, & potius ira defectu quam excessu videtur peccare.*

Et hoc modo medium quærentes dicimus, quòd ille laudatur vt medium habitum habens, qui in quibus cauſis oportet, & quibus hominibus oportet, iraſcitur. Adhuc autem & qui iraſcitur vt oportet, & quando oportet, & quanto tempore oportet: & hunc dicimus manſuetum, quamuis nomen non ſit proprium. Quod enim manſuetis nomen tale aptamus, propter hoc eſt, quòd laudabilium bonorum nomen aliud in ira non habemus. Propriè tamen manſuetus imperturbatũ quendam nominat, & qui à paſſione iræ non ducitur ad aliquam punitionem inferendam. Manſuetus autem ſecundum quod dicitur medius, manſuetus non eſt qui omninò non dominatur à paſſione, ſed potius iraſcitur ſecundum quod recta non ordinabit: & in his cauſis in quibus recta ratio ordinat iraſcendum, & intantum tempus tenet iram, inquantum recta ratio ordinabit tenendam. Manſuetus autem ſi propriè accipiatur, peccare videtur ad defectum quibus non oportet iraſcendo: eò quod manſuetus ſecundum ſuum nomen non eſt punitiuus in iniuriis, ſed potius condonatiuus.

78. *Defectus ſeu vitiuſitas vt vituperatur.*

Eſt igitur defectus quidam & quædam iraſcibilitas ſiue quodcumque aliud vocetur, & vituperatur in moribus ciuilis conuerſationis. Illi enim qui irati non efficiuntur in illis cauſis quibus oportet iraſci ſecundum rationem, inſipientes videntur eſſe ignorantes ſeipſos, quod propria nocumenta non ſentiunt nec repellunt. Repulſio enim contrarij omni naturæ ineſt ſecundum appetitum naturalem. Tales igitur qui non iraſcuntur vt oportet, nec quando oportet, nec in quibus oportet, ac ſi iniurias non ſentiant, inſipientes ſunt: eò quod videntur non ſentire iniurias, nec triſtari in ipſis, & maximè propter hoc, quia cum irati non efficiantur ſecundum ſenſum iniuriæ, non erunt vindicatiui, nec iniuriarum repulſiui, ſed potius ſuſtinentes etiam iniurias & iniuriatores. Suſtinere autem iniuriantem, & deſpicere familiarem qui prodeſt in quibus poteſt, æqualiter ſeruile eſt, & ad vnum pertinet morem. Deſpicere enim vel repellere contrarium eſt ei quod eſt ſuſtinere: & familiarem ſiue vtilem eſſe, contrarium eſt ad eſſe iniuriantem. Sicut malefacere & benefacere, & amicum eſſe & inimicum: propter quod vnius moris eſt amicis benefacere, & inimicis malefacere in more laudabili. Et ſimiliter vni' moris amatis malefacere, & inimicis bene in more vituperali. Et ſimiliter hic iniuriantem repellere & familiarem recipere liberale eſt, & vnius moris in more laudabili: & per contrarium iniuriantem ſuſtinere vel recipere & familiarem deſpicere, æqualiter ſeruile eſt, & vnius moris in more vituperabili.

CAPVT X.

De oppoſitis manſuetudini.

79. *Exuperatio iræ per omnia ſit, non tamen omnis ſimul eadem in ſunt.*

SVperabundantia autem in ira ſecundum omnia fit circumſtantia & iratum & iræ cauſam: etenim iraſcitur quibus non oportet, & quibus cauſis non oportet, & magis quam oportet, & velocior eſt ad iraſcendum quam oportet, & pluri tempore tenet quam oportet iram. Hæc tamen omnia nõ vni & eidem iracũdo ineſſe poſſunt: quia oppoſita eſſẽt in eodem. Velõcius enim iraſcens diſponitur calido velociter mouenti, & ſicco acuto in motu obediẽti. Diu autem renens iram, duro diſponitur aduſto & frigido, in quo tamen eget caliditas: ſicut eſt melancholia quæ eſt ex cholera aduſta: & hæc vni & eidem ſecundum eandem complexionem ineſſe non poſſunt. Non ergo eſſe poſſet, quòd iſta quæ diximus de iracundo, vni & eidem ineſſent. Malum enim ſi omnifariam malum ſit, etiam ſeipſum deſtruit: eò quod tunc de habitu & habitũdine boni nihil relinquit. Sicut cæcitas deſtruitur, ſi totus habitus, & habitudo ad viſum deſtruatur: & ideò ſi malum integrũ ſit, nihil boni habens admixtum, impotabile ſit maxime tamen in ira. In illa enim ſemper eſt iraſcentis animus in afflictione.

Malum deſtruit ſeipſum.

80. *Iterum qui peccant ira excessu, diuerſus.*

Quidam enim abundantes in iracundia, iraſcuntur & quibus non oportet, & in quibus cauſis non oportet, & magis quam oportet. Quieſcunt autem velociter, & hoc optimum habent: eò quod ſubtilis ſpiritus nocumentum concipiens & ſanguinem accẽdens, à calido ſubtili velociter mouente citius expirat cum quo expirat calidum ad vindictam incitatis, quibus expirantibus ſanguis refrigeratus reſidet, & cor quieſcit. Hoc autem accidit eis ideò: quia iram non retinent propter dictam cauſam, ſed reddunt per vindictam, vel ſunt manifeſti propter repulſionis ſignum: quia tales, velocitatem habent ad iraſcendum, & poſt iram ſtatim requieſcunt. In tali autem ſuperabundantia ſunt illi qui dicuntur acrocholi, ſcilicet acuti, & ad omne contriſtans iracũdi, & in omni eo quod aliquo modo nocet, propter quod & tale nomen acceperunt. Acrocholus enim dicitur à cros quod eſt extremus, & cholos quod eſt ira, quaſi extremã in ira habens velocitatem: propter quod aliquando dicuntur exicholi ab exi quod eſt velocitas, & cholos quod eſt ira.

Quidam autem alij ſuperabundantes in ira, dicuntur amari, qui ſcilicet ab ira difficile ſolubiles ſunt & multo tempore iraſcuntur. Rotinent enim iram diu: eò quod iſti ſpiritum habent terreſtrem fumoſum & calidum groſſum ſicut eſt lapidum ignitorum. Sanguinem etiam habent ſpiſſum groſſum non de facili infrigidabilem, & ideo conceptam iniuriam diutiſſimè tenent: nec in eis quies facilè fit niſi cum illatam iniuriam retribuerint. Punitio enim quæ appetitui vindictæ ſatisfacit, pœnis illis ſaturata, impetum iræ quietat pro triſtitia iræ delectationem faciens in vindicta. Non facta autem vindicta graue habent in ſpiritu conturbato tenentes nocumentum: & iſti tales ſunt imperſuaſibiles: eò quod in ira & ſignis iræ non ſunt manifeſti, ſed clauſi manentes in ſeipſis propter grauitatem ſpiritus & ſanguinis ſpiſſitudinem qui non pulſat ad exterius niſi magnum habeat impetum & hoc fit in vindicta: propter duritiam autem complexionis quæ fortiter recipiens vnum non de facili recipit contrarium, imperſuaſibiles efficiuntur. Tenentes igitur iram paulatim digerunt eam in ſeipſis: & talis digeſtio magno tempore indiget: & ideo diu tenent iram. Fit autem hæc digeſtio per impuri à puro ſeparationem quando ſcililicet impurus & amarus ſpiritus paulatim euaporans euaneſcit, & ab humido non communicato quietus ſurgit ſpiritus, formas operabilium quietus rationi repræſentans, de quibus etiam rectè indicat ratio. Accidit autem talibus & ſeipſis moleſtiſſimos eſſe & amicis. Sibiipſis quidem propter iræ anguſtiam, amicis autem propter imperſuaſibilitatem.

Quidam autem etiam excellentium difficiles vocantur, iraſcentes in quibus non oportet, & magis quam oportet, & pluri tempore quam oportet, & non commutantur ab ira niſi nocenti inferant cruciatum vel punitionem. Difficiles autem iſti dicuntur: eò quod aliquando habent ſuperabundantias aliorum, exicholi ſcilicet, & amari. Velocis enim iræ ſunt manifeſti ſicut exicholi, & imperſuaſibiles ſicut amari: propter quod difficiles ſunt ad conuiuendum & ſibi & aliis. Contingit autem eis qui accidentes habent complexiones ſicut melancholicis de melancholia aduſta quæ eſt ex ſanguine aduſto: propter quod participant propria & cholericorum & melãcholicorũ. Ex ſanguine enim accedunt ad lenitatem choleræ, ex aduſto autem humore ad granitatẽ melancholiæ: propter quod & iſti optimi eſſent, vt Ariſt. in problematibus dicit, ſi ab ira remouerentur: conſtantis animi enim ſunt & ad heroicas virtutes & diuinas optimè diſpoſiti, naturã vitri rubei habentes, qualis fuit Hector, & multi aliorum in philoſophia & virtutibus heroicis florentes.

Extremum autem in defectu, proprie manſuetudinis nomen habet vel mitigatis, licet manſuetudinem medio adaptemus. Manſuetus enim eſt, quem aliena iniuria non prouocat, & prouocatiuus & donatiuus eſt, non punitiuus. Medius autem eſt, qui prouocatus punit vt debet & quantum & quando: abundans quieſcit cum cruciatum infert vel punitionem. Et ſicut dicit Euſtratius, cruciatus vocatur cum condignam infert pœnam ſecundum quantitatem iniuriæ illatæ: & hæc vocatur pœna debita. Punitio autem vocatur, quando non debitum attendit, ſed vindictæ exceſſum.

CAPVT

CAPVT XI.

Vtrum abundantia & defectus medio habitui magis opponatur.

18. *Ira excessus magis opponitur mansuetudini.*

MAnsuetudini autem secundum quod est nomen medij habitus, magis opponimus abundantiam in ira quam defectum propter duas causas. Quarum vna est: quia magis fit & frequentius: punire enim iniuriantem humanius est & naturalius, quam condonatiuum esse iniurianti. Secunda autem causa: quia in hoc peiores sunt superabundantiæ quam defectus: quia ad viuere sibi & aliis magis sunt difficiles. Propter quod tales Græcè calepores dicuntur, hoc est, in ira difficiles.

82. *Non est facile determinari qualiter vsq; ad medium sit.*

In his tamen quantum ad determinationem medij & extremorum, manifestum est, quòd oportet obseruari quod in prioribus dictum est, scilicet quod omnem sermonem moralem typo & figuraliter oportet accipere. Ex istis enim quæ de mansuetudine diximus, manifestū est, quod non est facile certitudinaliter determinare qualiter & quibus & in qualibet causis & modis & quanto tempore irascendum sit, & vsquequo iracens rectè facit vel peccat: eò quod hæc duo quoad nos & non secundum ipsam rei naturam accipi oportet. Qui quidem parum transgreditur medium, siue in magis siue in minus transgrediatur, non vituperatur: quod ex hoc patet: quia quandoque deficientes à medio laudamus, & mansuetos vel mites dicimus. Quandoque autem & irascentes medium superabundantes laudamus vt virtiles nocumenta del ire repellentes & vt potentes principari, hoc est, alios sub se tenentes ne inferre valeant nocumentum. Quantum autem & qualiter tran gredimur medium vituperabilis sic, non facile reddere est vna ratione diffinitiua & naturali. Iudicium enim medij & recessiuum à medio in singulari. us circunstantiis est & negotiis & in sensu quoad nos; & hoc secundum quælibet alia & alia sunt: manifestum tamen est, quod in talibus tale aliquid est quod medium laudabile est, & extrema vituperabilia. Medius enim habitus laudabilis est secundum quod quibus oportet irascimur, & in quibus oportet, & vt oportet, & omnia talia obseruamus quæ sunt circunstantiarum. Superabundantiæ autem & defectus ad medium, vituperabiles sunt: & quando in paruum quidem factæ sunt à medio recessum in ira, tunc quiescibiliter fiunt: & ideo non vituperantur. In plus autem factæ secundum maiorem à medio recessum, magis vituperantur. In multum verò factæ, valdè vituperabiles enim sunt. Manifestum est igitur, quod medio habitui adhærendum est: extrema autem fugienda. De habitibus ergo qui circa iram sunt, hoc modo determinatum est.

TRACTATVS III.

De virtutibus tertio loco adiunctis secundum conuiuere.

CAPVT I.

De amicitia & oppositis vitiis.

83. *In congressionibus humanis & conuictu & vsu communi verborū ac rerum est quidam medius laudabilis habitus.*

INTER virtutes adiunctas tertium locum obtinent virtutes, quæ nec in passionibus mediant, nec in operationibus, nec in eo quod instrumentaliter deseruit ad felicitatem, sicut diuitiæ & potentatus: sed in aliquo quod ipsi conuiuere accidit quo homo vt ciuile animal existens, alij homini communiter conuiuit, non secundum iustitiæ distributionem vel cōmunicationem, sed secundum vnum & communem ordinem conuictus, quo nullus dependet ab alio, sed vnusquisque alteri vt æqualis, nihil accipitur, quod homo onerosè, sed decenter & delectabiliter conuiuit alteri in factis & dictis. In colloquiis enim & conuiuere & in eo quod est communicare hominem homini sermonibus & rebus, sicut in secundo libro determinauimus, quidam quidem videntur esse placidi, placida scilicet & grata voluntate in factis & dictis acceptatē. Inter illos autem illi qui omnia dicta & facta laudant ad delectationem referendo, nihil contradicentes quo aliquem velint contristare: sed existimant omnia oportere fieri ad placitum hominum, & omnibus quibuscunque sine tristitia coesse. Illi secundum veritatem placidi vocantur in omnibus dictis & factis placere quærentes. Illi autem qui è contrario se habent his in dictis & factis, ad omnia & ad omnes contrariantes & nulli congruentes & nihil curantes de aliorum contristatione, vocantur discoli & litigiosi. Discoli quidem: quia contrariantur ad cultum virtutis. Litigiosi autem: quia nulli congruunt. Patet igitur, quòd ambo isti habitus qui dicti sunt, vituperabiles sunt, & quoniam medius horū habituum laudabilis est: & quamuis hæc virtus circa delectabile sit, quod est

in toto conuiuere secundum idipsum prouidere sentiendo: tamen specialis virtus est & non generalis. Bonum enim ciuile quod in toto conuiuere accipimus secundum congrienter viuere, specialem & non generalem habet rationem: & cum difficile sit & per rationem prudentiæ determinabile ad opus, & sit opus ciuile sine quo felicitas non perficitur, oportet quod sit circa ipsum virtus determinata. Specialis igitur virtus erit circa hoc in medietate consistens quoad nos, & per consequens in hoc bono ciuili extremum. Medius igitur habitus est hic, secundum quem dicimur aliquis vt in dictis & factis reciplat siue acceptet gratè quæ oportet & vt oportet. Similiter autem secundum quem spernet, & non acceptabit gratè in dictis & factis quæ non oportet & vt non oportet. Tali autem habitui medio ab antiquis non est nomen redditum. Inter nomina autem sibi conuenientia secundum Aristo. amicitiæ nomen magis videtur conuenire. Secundum Tullium autem gratia vocatur, habitus scilicet gratè viuere faciens in dictis & in factis. Talis enim est, qui secundum habitum medium dispositus est puta medium habitum dicere volumus eum qui moderatus est & amicus, & qui assumit hoc quod est diligere. Moderatum enim dicimus, suum modum & eius cui conuiuit, non transgredientem. Amicus autem dictis & factis omnibus gratè acceptum, nihil ingerens vel de suo influens quod amori conuiuentis sit contrarium. Ille autem est, qui assumit diligere, qui in omnibus dictis & factis hoc considerat, quod conuiuentium etiam nolentium capiat corda per dilectionem.

84. *Licet hic habitus persimilis sit amicitiæ tamen ab ea differt.*

Licet autem iste habitus amicitia dicatur, tamen à vera amicitia differt: quia ista amicitia sine passione & sine diligendi affectu est ad eos quibus conuiuit & colloquitur. Vera autem amicitia in magna passione amoris est. Diligit enim amicum vt se alterum, & cum diligendi affectu cum amico habet idem velle & idem nolle. Ista verò quæ dicitur amicitia, nec passionem habet amoris, nec diligendi affectum ad eos quibus conuiuit vel colloquitur: & quando in dictis & factis singula recipit vt oportet, vel spernit vt oportet, non facit hoc amando vel inimicando: quia scilicet propter amorem vel inimicitiam acceptet vel spernet, sed potius facit in hoc quod talis, hoc est, per habitum amicitiæ vel gratiæ ad dulciter accreptandum vel spernendum dispositus. Cuius signum est: quia secundum vnam similitudinem nihil se habet ad id faciendum ad ignotos & notos, & consuetos & inconsuetos, quod vera non facit amicitia: verumtamen in singulis hominum differentiis conuiuit & colloquitur vt congruit, quamuis amorem & dilectionis affectum non attendat. Non enim congruit vel conuenit secundum vnam similitudinem in conuictu & collocutione æqualiter curare consuetos & extraneos, sed consuevit rursus æqualiter cōtristare vtrosque. Faciet igitur hoc quod diximus, medium obseruando ad omnes, non dissimilis sibi in obseruando medium ad dissimiles quibus conuiuit, sed potius dissimilibus mediis vtentes: quia non ad omnes per eadem media in dictis & factis conuiuere potest. Iste autem medius est vniuersaliter loquendo quidem quantum in quibus oportet, & vt oportet, aliis conuiuit & colloquitur.

85. *Qui hoc habitu præditus est, coniectabit honestatis gratia aut vtilitatis gratia aut dolorem non afferre, aut delectare.*

Omnes enim actiones suas & colloquutiones ad bonum conferens refert, bonum quidem honestum, conferens autem sibi vel ei cui cōuiuit, & in omnibus his coniiciet ad minus non tristare conuiuentem, vel etiam si potest delectare eum vt in omnibus dictis & factis contentus sit & gratus salua ratione boni & conferentis. Iste igitur habitus circa delectationes & tristitias videtur esse factas in conuictu & colloquiis. In his autem quæ ad vitam vel collocutionem pertinent, quæcumque quidem sunt sibi non bonum, vel etiam nociuum, in his aspernabitur condelectare alterquem, sed potius eliget contristare: quia in talibus gratum esse, turpe est & virtuti contrarium: & ideò in talibus coartistare eligit conuiuentem: quamuis contristare faciat quandam difformitatem: & si fortè illa difformitas sit non parua, & non paruum ferat nocumentum: tamen in ea eliget contristare conuiuentem, magis cōgens incongruum esse homini, quam virtuti. Deformitatem autem dicimus difformitatem quæ est dissimilitudo conuiuentium. Nocumentum verò damnum quod incurrit in exterioribus bonis. Talis autem contrarietas vitæ quam dissimilitudinē vocamus, paruam tristitiam non recipiet, sed aspernabitur. Secundum paruum enim non congruè viuens, non vituperatur, nec discolus ab aliis dicitur. Iste tamen hoc medio habitu dispositus, differenter quidem conuiuet & colloquetur his qui in dignitatibus sunt constituti, & quibuscumque personis aliis indifferentibus. Similiter differenter conuiuit magis vel minus notis, & similiter secundum omnes alias differentias hominum singulis attribuit quod decet in conuictu & collocutione, & bonum quod secundum seipsum desiderat & principaliter, est omnes in conuictu & collocutione delectare, & reuerenter aliquem contristare. In his autem quæ contingunt conuictum & colloquutionem, sic se habebit, quòd si peraliquem illorum maiora bona sit consequutus siue bona sint, siue honesta, siue conferentia & magnæ delectationis, & postremum effectiua, pro illis parum contristabit conuiuentem: parum enim conristari conuiuentem tolerabilius, quam tantis priuari bonis. Nec contristare dimittet, quamuis fortè talis contristatio futura sit ei nociua. Medius quidem igitur habitus talis est, vt diximus. Non nominatus autem est proprio nomine, sicut diximus.

86. *Qui studet esse iucundus vt delectet, nec ob aliud quicquam, vocatur placidus. Qui verò id agit emolumenti causa, dicitur adulator.*

Eorum autem qui delectare quærunt conuiuentem in dictis & factis, duo sunt modi. Ille enim qui coniectatiuus est delectabilis in dictis & factis non propter aliquod lucrum, sed secundum seipsum, vt scilicet delectabilis sit, vocatur placidus. Qui autem facit hoc vt inde sibi fiat vtilitas aliqua in pecuniis vel quæcumque per pecunias acquiruntur, vocatur blanditor: & ambo isti secundum superabundantiam dicuntur. Qui autem à medio deficit, & omnes contristat in conuictu & colloqu

loquutione, iam ante dictum est, quoniam vocatur fatigiosus & discolus. In istis autem videntur extrema oppoui sibipsis adinuicem: eò quod proprio nomine non est nominatum, cui ambo opponuntur. Medio tamen habitui opponitur magis discola quam placiditas: eò quod opponitur in modo & obiecto: & quia frequentius fit & magis difficulter conteritur, quod facile est conuincere ex his quæ de aliis istis similibus determinata sunt.

CAPVT II.

De veritate circa quid æqualiter sit veritas.

VIrtus autem quam in secundo libro veritatem esse diximus, & nomen habet veritatis adaptatum & non proprium: veritas enim secundum communem rationem in rectitudine adæquationis consistit: propter quod multipliciter dicitur sicut adæquatio. Est enim, vt dicit Plato, adæquatio typi ad prototypum, & secundum hoc dicit verè entia esse quæ secundum mutationem prototypum entis perfectè contingunt inquantum secunda prima possunt attingere: hoc enim perfectè fieri non potest: & hoc modo à vero deficiunt quæcumque non nisi redundantiæ & obscuræ relonantiæ vel umbræ sunt primi entis, quod omnium entium est prototypus. Aliquando etiam dicitur adæquatio modi entitatis ad id quod ens simpliciter est, secundum quod substantiam ad substantiam referendo per modum entitatis, vtramque substantiam dicimus verum ens esse. Accidens autem quod deficit à modo entitatis substantiæ, dicimus esse non verum ens, sed medium entis. Aliquando consistit in æquatione exemplaris ad exemplar. Exemplum enim adæquatum exemplari verum est: & inquantum deficit ab æquatione, intantum deficit à veritate. Et sic formam in speculo non dicimus esse verum ens. Aliquando consistit in adæquatione formæ & potentiarum naturæ, in qua est illa forma. Sicut dicimus verum ignem esse, qui potentias & operationes habet ignis: formã autem ignis imaginatiua vel aliter ab anima acceptam, imaginem vel phantasiam vel speciem ignis dicimus, & non verum ignem. Aliquando autem sumitur ex adæquatione formæ ad perfectam materiæ determinationem. Sicut dicimus esse verum aurum, cuius tota materia ad puritatem auri determinata est: & non verè aurum dicimus, quod alienæ naturæ est permixtum. Et nullo istorum modorum sumimus veritatem, quando de veritate vt virtute loquimur.

Consistit autem adhuc veritas in adæquatione signi & significati: & hoc dicitur secundum quod duplex est signum. Est enim signum à re acceptum quod est species vel intentio rerum accepta in anima, & est signum ad significandum tem positam, sicut est vox articulata. Sed hoc signum & à notitia factum est, & notitiam facit. Factum quidem à notitia imponentis: faciens autem notitiam apud alium. Et ideo duas habet adæquationes. Quando enim adæquatur nomen notitiæ imponentis in ratione sua perfectè designans totam notitiam: tunc verum nomen est. Si autem minus in ratione nominis sit: tunc cadit ab adæquatione & efficitur signum mendax, & hoc mendacium deficit à veritate. Omnis enim dicens vel loquens sermonibus, vtitur significatione nominum ad intentionem imponentis. Secundum autem adæquationem ad res, signum verũ est, quando æquatur rei, sicut dicit Arist. in prædicamentis. Eò quod res est vel non est, oratio vera vel falsa est: & secundum hoc deficit à veritate falsitatis in oratione. Signum autem primum quod passio animæ vocatur ab Arist. in periher. vbi dicit, quòd voces earum passionum sunt notæ quæ sunt in anima, signum rei est & à re acceptum: & ideo veritas eius est in adæquatione ad rem, secundum quod dicit Arist. quod veritas est adæquatio rerum & intellectuum: & secundum hoc veritas in anima est, & ad similitudinem istius veritatis veritas dicitur in moribus. Illi enim veritati opponitur fictio quæcumque fingit quod in re non est, & apparens, & non existens. Sicut dicitur esse hypocrisis mendax, quod ad similitudinem huius accipiatur. Ex hoc patet, quòd in virtutibus moralibus sunt orationes & sermones, quorum nos ex intentione & electione domini sumus: & ideò sermones & opera significant & enuntiant de nobis sicut effectus significant de causa. Et in talibus adæquatio signi secundum opera & verba ad significatum, & in intentione & electione veritas est: & quod ab hac adæquatione deficit, fictio est, vel in plus vel in minus, quæ verè hypocrisis mendax vocatur secundum omnes sui differentias & species. Proprie autem fictio in plus, vocatur iactantia: fictio autem in minus, propriè vocatur ironia: vtraque tamen mendax simulatio est.

Hæc igitur veritas in conuictu operationum & collocutionum accepta, quamuis in multis sit, tamen in omnibus illis specialis & vnius boni habet rationem sine quo mos ciuilis non est perfectus: & ideò virtus specialis est de ipsa. Cum enim in talibus sit superabundantia & defectus, ambo vituperabilia existentia, necesse est medium esse laudabile. Consequens est enim in tota morali philosophia, quòd quando extremum vituperatur, non propter naturam operationis vel passionis circa quam est, sed propter defectum & superabundantiam, necesse est medium in talibus laudabilium bonorum esse. Ex præmissis autem in secundo libro supponimus, quòd hoc quod est virtutem in medio esse, causa sibi erit extremum in bono esse. Circa huiusmodi ergo bonum, quia extremum in bono est, & difficile & in medio consistens, specialis virtus est moralis quæ veritas vocatur: cum primo modo dicta veritate non habens similitudinem, nisi in ipsa adæquatione quæ in veritate est sicut principium. Cum secundo autem modo dicta veritate & in hoc habet similitudinem & in modo. Patet igitur ex præmissis, quòd circa eadem est medietas iactantiæ & ironiæ, circa quæ est medietas amicitiæ. Est enim circa facta

ta & dicta ad conuiuere relata. Diuersimodè tamen circa eadem est. Circa gratum enim & dilectum & iucundum in dictis & factis est amicitia. Sed circa adæquationem dictorum & factorum ad intentionem electionis facientis est veritas proprio nomine innominata, hoc communiter & appropriato nomine veritas dicatur.

Veritas circa quid & quæ sit vera & falsa vtrũque falsa esse dicuntur, non inuenitur esse veritas.

Non est autem malum quinimo valde vtile ad doctrinam etiam tales habitus pertransire pertractando, quamuis non sint nominati: per circumlocutiones enim, quamuis non habeamus rationem propriam, aliquam notitiam accipiemus in ipsis. Magis enim vtique sciemus ea quæ circa mores sunt, singulares & singulos habitus pertranseuntes: & ex hoc indubitata fide in omnibus passionibus & operationibus virtutis esse medietates quasdam, conspicientes in singulis, quod se habent per modum medietatis inter abundantiam & defectum. In præcedentibus autem dictum est quales sunt illi secundum habitum qui in ipso conuiuere conuiuunt & colloquuntur ad delectationem vel tristitiam. Sunt enim amici, vel blanditores, vel discoli. De veridicis autem & falsidicis nunc dicemus. Ordo enim hic secundum rationem est. In conuiuere enim primum est esse acceptum: non iudicatur enim de veritate nisi prius acceptum sit. Dicimus igitur, quod veritas hoc modo accepta similiter sicut & amicitia, materialiter quidem est in operationibus & sermonibus ad conuiuere relatis, & est in fictione ad plus & minus, sicut inter quas medium coniectat.

Arist. in præd. ea quæ minus sunt, & maiora quam sunt, per excessum fingu.

88. Iactator autem qui in fictione abundat in dictis & factis, simulator gloriosorum videtur esse aliquando quidem non existentium, aliquando autem maiorum quam in veritate existant. Eyron autem qui fictus est ad minus è conuerso iactatori; negare videtur aliquando quæ existunt secundum veritatem: aliquando autem facit ea minora quam existant, diminuendò ea quæ secundum veritatem in ipso sunt. Medius autem horum nihil fingens vel plus vel minus, sed verbis & factis denuntians de se sicut est, videtur quidem antecastos esse, verax scilicet & vita & sermone, existentia in ipso opere & verbo confitens, & neque minora faciens. Antecastos enim componitur ab ἐν quod est aduerbium, & ab eo quod est castos, quod idem est quod ostendere vel manifestare. Vnde aferecaston est ea quæ sunt secundum ipsum, ostendens vel enuntians. Est autem propriè nomen eius qui in dictis & factis est non absconditus, sed manifestus, & certus, & verus.

Vere ex laudabiles, mendaces vero vituperabiles, sed magis arroganis.

89. Contingit tamen horum singula tam in dictis quam in factis & gratia lucri alicuius facere & gratia nullius lucri, sed propter seipsa: eò quod secundum se nullo adiuncto placeant. In talibus enim vnusquisque talia dicit, & operatur: & sic in talibus viuit & conuiuit ad qualia secundum habitum dispositus est. In præhabitis enim tertij libri tam ex dicto Socratis quam ex ratione ostendimus, quòd iudicium finium vel electiones semper in omnibus sunt secundum habitus vel connaturales vel acquisitos vel à diis donatos. Vnde quæcumque non alicuius gratia quod sibi causa operis est, operatur, vel loquitur, semper talia operatur & loquitur; qualia sunt secundum habitum. Mendacium autem etiam secundum seipsum, quamuis nihil habeat adiunctum, secundum rectam rationem prauum est & fugiendum: & ideò fugiendum, quia prauum. Verum autem in dictis & factis secundum seipsum quamuis nihil habeat adiunctum, bonum est & laudabile, & ideò persequendum. Sic autem & verax ab hoc vero denominatus enuntians de se sicut est, tamen medius sit laudandus. Ambo autem mendaces, scilicet qui ad plus fingit, vel ad minus, quia extremi sunt, vituperabiles sunt. Iactator tamen magis vituperabilis quam dictus ironicus. De veroque tamen istorum posterius. Prius autem dici oportet de veraci: eò quod priuatio non cognoscitur nisi per habitum.

90. Dunc de veracĩ sermo instituitur, qui in quibus hoc nihil refert, & in verbis & in vita ex eo vera dicit, quia habitu talis est.

Non enim hic dicimus de veridico secundum quod in confessionibus quæ fiunt in pactis vel iudiciis vel aliis contractibus quicumque ad iustitiam vel iniustitiam contendunt. Quamuis & illa non sit non plus vel minus deponere, quam sit in rei veritate, sicut dicimus depositiones testimonii esse verax. Tales enim veritates quamuis in moribus hominum sint, tamen alterius virtutis sunt. Sunt enim politicæ quantum ad illam virtutem quæ iuditatiua est; & tales veraces ab habitu disponente ad veritatem non sunt veraces, sed potius à coactiua virtute legis: propter quod non valet testium depositio, quæ prompte & ex electione fit, sine coactione legis facta per iudicem. Sed de tali veritate dicimus, in qua sermone & vita aliquis dicit verum de se, nullo faciente differentiam ab ipso fine veri vel mendacij, quod aliqua vtilitate moueat ad faciendum vel dicendum si tantum verum est in dicto & facto: quia ad verum secundum habitum dispositus est: talis enim moderatus videtur esse inter fingentem ad plus & minus. Hic enim est amator veri, & in quibus mouens ad dicta & facta, in nullo differt à vero. Semper verum dicit, & in quibus differt per vtilitatem aliquam id quod mouet ad dicendum vel faciendum. Adhuc magis verum dicit: quia tunc habet duo monentia, verum scilicet & adiunctum: tale enim mendacium verebitur vt turpe, quod etiam secundum seipsum sine omni nocumento adiuncto verebatur. Talis igitur in medio existens laudabilis est.

91. Veritas magis ad definitionem veritatis declinat.

Si autem ex aliqua adiuncta causa quæ maioris in ciuilibus est vtilitatis quam verum fit, aliquando iste declinat in minus quam verum sit, mentiendo: sicut si fortè per mendacium saluatur vita hominis, vel fama, vel fortuna: & in delectatione veritatis non fit præiudicium alicuius ciuilitatis: tunc enim mentietur in minus: eò quod hoc prudentius est. Quia inter duo mala minus malum eligendum: eò quod in superabundantiam declinare onerosum valde est: eò quod peiores sunt abundantiæ quam defectus: propter quod iactatio magis vituperabilis est. Sed attendendum æst, quòd talis delectatio nec de perfectione nec de rectitudine virtutis est, sed potius de necessitate

Mendacium est triplex.

sitate conuictus: quia aliter conuiuere non potest: propter quod incidit & non per se intenditur: & ideò non est de numero bonorum, sed de numero malorum tolerabilium à politico habens in sui causa excusationis rationem: facit enim ex pietate quam habet in proximum. Propter istud mendacium vocatur officiosum quod omnibus prodest, nisi dicenti qui à vero declinat. Pernitiosum autē est, quod in se habet causam nocumenti, sicut proditorum mendacium qui mendacio tradunt homines in mortem & infamiam & spoliationem. Est autem & iocosum mendacium, ad quod non mouet nisi iocus, sicut est mendacium histrionum & fingentium in ludis. Et est mendacium vere mendacium, ad quod nihil mouet nisi quod mendacium est, & inquantum mendacium placet: & istud de habitu est disponente ad mendacium: & hic mendax verè mendax est, quia mentis propriæ edax, quia ex sola electione mendacij menti contrariantur.

CAPVT III.

De vitiis oppositis veritati.

92. *Qui maiora quam insunt, fingit, prauo quidē assimilatur, vanus tamen magis quam malus esse videtur.*

ILle autem qui fingit maiora quam sunt in ipso nullius, alterius finis gratia, nisi quia talis placet fictio, prauo quidem assimilatur, hoc est, corrupto secundum veritatem: nisi enim prauus esset, non vtique gauderet mendacio propter seipsum: quia mendacium secundum seipsum prauum est. Similitudo enim habitus ad actum gaudium facit: propter quod in habitu prauus est. Hac tamen prauitate magis videtur esse vanus simpliciter loquendo, quam malus siue malignus & iniuriosus in proximum. Nulli enim nocet nisi sibi, quando mendacium propter mendacium eligit.

93. *Quod si lucri causa hoc faciat, est vituperabilior.*

Si autem alicuius gratia hoc facit, hoc potest esse gloriæ vel lucri. Gloriæ quidem quando iactat ea quæ vel ex natura vel ex fortuna aduenient: puta pulchritudinem, fortitudinem, nobilitatem, diuitias. Propter lucrum autē quando talia fingit vel iactat quę propinquis sunt delectabilia & propter quę facile dāt vt audiant. Ex his enim propinqui efficiuntur commissiui & donatiui, ex quibus ille lucra congerit. Qui quidem gratiā honoris vel gloriæ fingit, non extremo vituperabilis est, & proprie vocatur iactator: talis enim honestum habet mouens, quamuis mentiri turpe sit. Qui autem facit hoc gratia argenti vel aliorum quæcumque in valore argenti computantur, deformior & vituperabilior est: eò quod non adeò honestum habet mouens. Quando autem hoc dicimus fingere iactatorem, non intelligimus de potentia fictionis ex arte: hæc enim bona est, sicut in multis descriptionibus poëticis patet. Vnde ex hac iactator non est. Sed intelligimus de fictione quæ ex habitu est, quæ ex sola electione fictionis procedit, quia fictio secundum se placet, quemadmodum diximus de mendace, quod quidam mendacio ipso gaudet. Quidam autem mentitur gloriam appetens vel lucrum. Ille igitur qui gloriæ gratia iactat, talia fingit in quibus laus est vel felicitas, hoc est, bona fortuna quam antiqui felicitatem appellabant. Qui autem lucri gratia fingit, simulat talia à quibus lucrum potest haberi à propinquis conuiuentibus: & in quibus per inuestigationem pertranseundo non potest inueniri, quòd non sunt existentia & vera: puta quādo iactat se esse medicum propter vtilitatem lucri, vel quando iactat se esse diuinatorem propter hoc quod in talibus delectatur proximus propter curiositatem futurorum: vel fingit se esse sapientem, ad quod suspenditur proximus propter admirabilitatem: propter quod etiam hæc tria iactant vel similia tribus istis. Quia in eis sunt quæ dicta sunt, scilicet lucrum à proximo: & quia de facili non inuestigatur an vera vel falsa sint.

94. *Dissimulatores attentiuntes sui, elegantiores moribus esse videntur.*

Cyrones autem in minus dicentes & mentientes quam in eis sit, gratiosiores quidem secundum morem videntur, quam iactatores. Tum propter hoc: quia humilibus sunt similes. Tum & propter hoc: quia non faciunt hoc lucri gratia alicuius: nec faciunt propter mendacium quod placet eis: sed hoc faciunt fugientes molestum & timidum & probrosum quod est in iactantiæ abundantia: vnde & isti maximè gloriosa de se negant. Vt etiam Socrates optimus in virtute fecit, qui cum multa & admirabilia sciret in omnibus, se ignorare simulauit & inferiorem aliis esse.

95. *Qui parua & manifesta mentiendo se fingunt bancopanurgi dicuntur, & facilè contemptibiles sunt: & talis fictio ad minus quandoque iactantia videtur esse & magis quam ironia: puta modus vestimenti Laconiorum. Superabundantia enim sic in defectu & quæ valde defectus est, proprie est iactantium. Hoc nomen bancopanurgi videtur esse deriuatum ab anchidis, quod est genus calceamentorum delicatorum quo Iones, hoc est, Græcæ mulieres vtebantur. Est autem genus calceamenti delicati non pretiosi, quod mulieribus datum fuit. Vnde veteres dicebant bancon deliciosum & mollem & delicatum. Laconiorum autem vestis, sicut Aycuofonte in chronicis dicit, vilis valdè fuit. Et propter hoc reprehendunt eos comœdiarum fictores. Vnde Plato in præspesibus dixit. Gaudes, vt existimo, ad aleas ludens, ipsum qui tecum ludit de gradu suæ dignitatis deponere quærens. Disponis enim superare eum, quem superare nō est magnum,* verbi gratia vagum hirsutum sordidas vestes trahentem: hoc enim in vestitu suo Lacones faciebant, in ipso vestitu promittentes quandam abstinentiam, & quandam religionis obseruantiam: sicut quidam faciunt hypocritæ habitus vilitate religionem mentiēntes. Qui autem moderatè veuntur ironiā & circa ea quæ non valdè prompta sunt, hoc est, quæ non valdè manifesta sunt, & in parum à verò deviant gratiosi videntur propter dictas à nobis causas, scilicet quia & humiles videntur, & non onerosi.

Aliàs Cenofonte.

96. *Arrogās magis opponitur veracī quam dissimulator.*

Cum autem duo opponantur iudicio, scilicet iactator & eyron, plus opponitur iactator: plus enim distat à vero quando eyron non iactator est: & deterior est iactator inquantum sit pluribus, & inquantum malitia eius magis difficulter

CAPVT IV.

De eutrapelia, circa quid sit.

97. *In congressionibus humanis est quēdam aliæ virtutis medium circa iocos.*

IN conuictu autem tam in factis quam in dictis naturalis habitus est, quem in secundo diximus, intendens delectabile quod est in in ludo. Omni enim lusus studioso necessarius est, ne sibi mens efficiatur inutilis. Si enim semper intendat, & ex studio vehementer animum applicet ad aliquid addiscendum vel faciendum, pro certo spiritus resoluitur, & resoluto spiritu propter motus animales membrorum, artus destituuntur, & destitutis membris etiam ipsum studium virtutis annihilatur: propter quod homo studiosus requie indiget, in qua spiritus relaxetur, & sensus ad placentia dissoluatur: sicut & in physicis operationibus natura indiget somno: & talis est requies in ludo. Studioso autem non conuenit ludus nisi liberalis. Liberalis autem ludus est, qui in dictis & factis virtuti nullum facit præiudicium, sed iucunditatem affert facienti. Circa talem ergo ludum qui licet non sit virtutis essentialiter: tamen quia quædam vtilis dispositio est virtuosi, conuenit esse virtutem: & ex ipsa ratione materiæ circa quam est, patet hanc virtutem posterius esse adiunctam quam aliæ, & magis est ornatus studiosi quam virtus. Tali itaque existenti requie in vita ciuili & in tali conuersatione quæ est cum ludo liberali, in qua oportet quemlibet studiosum viuere, ne sibi mens resoluatur, oportet quod circa hanc sit quædam collocutio & quidam conuictus, quæ consona sint conuiuentibus, & quæ ordinat & disponit ad hoc quod homo faciat & dicat qualia ad iucunditatem oportet facere & dicere, & vt oportet facere & dicere, & vt similiter ab aliis dicta & facta audiat & accipiat. Discolus enim est ille, qui non vult audire & facere talia qualia influit aliis. Cum igitur hoc bonum ciuile sit & liberale, circa hoc virtus erit specialis.

98. *Qui ridiculis exuperant, scurræ sunt & onerosi.*

Manifestum autem est, quod etiam circa hoc est tam superabundantia quædam quam defectus quidam à medio. Qui enim in derisione iucunditatis risum facientis superabundant, in omnibus risum facere intendentes tam in liberalibus ludis quàm non liberalibus, bomolochi quidam videntur esse, & sunt onerosi omninò in omnibus factis desiderantes risum, & magis coniectantes risum facere quam decora in iucunditate facere vel dicere quod turpe est, & magis coniectant risum facere quam quod subtrahendo contristent conuiuentem siue conuitaneum. Communiter igitur dicitur bomolochos. Bomolochi enim dicuntur volatilia auida & auidè edentia, quæ propter cibum insident templis, intestina relicta à sacrificijs auidè comedentia: à bomos quod est templum, & letho thas quod est insideo, des, dicta. Vnde tales conuiciati & exprobrati sunt: quia sicut volatilibus talibus quæ nos minus vocamus, nullum opus aliud est quam intendere circa templa à quibus accipiunt cibum, ita & talibus curiosum est à deformibus dictis & factis non discedere dummodo moueant ad risum. Conuiciatum ergo est & exprobratum potius non contristare conuiuentem qui non gauderet nisi in ludis indecentibus, quam facere vel dicere indecora quæ risum mouent & faciant iucunditatem. Alij autem qui neque ipsi vtique dicunt vel faciunt aliquod ridiculosum vel iocosum, & aliis dicentibus vel facientibus talia, molesti essent, agrij Græcè, Latinè autem duri vel austeri vocati sunt, in quibus nihil est iucundæ delectationis.

99. *Dexereon dicit quæ ad modestum & liberalem attinent.*

Inter hos autem duos moderate decentibus ludis in dictis & factis ludentes, eutrapeli appellantur: dicti ab eu quod est bene, & trepo pas, quod est verto tis quasi bene vertens factum & dictum ad iucunditatem. Tales enim motus mores videntur esse: quia sicut corpora ex motibus iudicantur, ita & mores animæ iudicantur esse ex tali versione ad iucunditatem, vel dulces, vel amari: & sicut ex motibus commensuratis sana vel non sana iudicantur corpora esse debilia & fortia, ita & mores iudicantur ex motibus animæ. Cum autem ludus redundet ferè in omnes: eò quod omnes ferè ludum & risum appetant: & cum plures magis in ludo gaudeant quam oportet, & conuiciari in ludis eligant non liberalibus, plures bomolochi: quia secundum superabūdantiam ludo vtuntur: & abusiuè tales histrionicè ludentes, eutrapeli aliquando dicuntur, eò quod multis sunt gratiosi. Quod autem differant & non parum bomolochi & eutrapeli, manifestum est ex his quæ dicta sunt. Medio autem habitui qui eutrapelia vocatur, proprium est quod eutrapelus sit epidexiotis epidexios, quod est, cuius proprium est dicere & facere ad alterum & recipere & audire ab alio qualia congruunt modesto & liberali: componitur enim nomen ab epi quod est supra, & dexios quod est pactus. Inde epidexiotis, quasi superpactus in dictis & factis ad ludum pertinentibus: decentia enim quædam est & ciuilis tale dicere & audire in ludi parte. Liberalis enim ludus decentiam virtutis habens, differt à ludo seruili qui indecens est, & seruorum proprius. Et differt ludus disciplinati à ludo indisciplinati. Hoc autem probatur ex comœdiis veterum & modernorum. In his enim apud quosdam erat turpiloquium. Derisio enim apud quosdam erat suspicio: vnde derisionem turpiloquium reputantes, turpiloquium ludum reputabant. Hi autem qui reputabant suspicionem in turpiloquio, contristabantur, suspicantes quòd tales in habitu essent turpiloqui quales ostendebant se esse in sermone vel facto. Ad honestatem autem referendo dicta vel facta non parum differunt ista: sæpè enim in ludo fit conuicium. Quæramus igitur, vtrum ille qui bene ad iucunditatem conuicia dicit, determinari debeat sic quod bene conuicians describatur in dicendo in ludo quæ non decet dicere nisi liberalem. (Liberalem autem dicimus, nullis

seruilibus intendentem vel deditum) vel descripti deceat per hoc quod in conuiciantibus ludis non contristat audientem, vel etiam per hoc quod in talibus ludis conuiciantibus delectat conuentem: vel si aliquo illorum modorum, verum adhuc hoc maneat indeterminatum quibus ludis conuiciantibus indecentia dicere debeat, vel quibus ludis non contristare debeat audientem, vel quibus delectare conuentem: hoc enim determinari non potest. Aliud enim & aliud alij & alij odibile & delectabile: sed in omnibus hæc obseruabit eutrapelus, quod talia audiet & recipiet à conuiuente tam in conuiciantibus ludis quam in liberalibus, qualia facere & dicere ad alium consueuit. Ad vnum enim morem pertinet, quòd qualia quis infert alij, talia recipiet ab eodem. Quæ enim quis sustinet & recipit ab alio audiens in ludis, hoc etiam facere videtur ad alios.

100. *Non omnibus faces a uentur dicter.*

Non tamen eutrapelus omne conuicians in ludo facit: conuicium enim contumelia quædam est. Contumeliæ autem quædam tam iunt magnæ, quòd tristitiam magnam & odium faciunt inter conuiuentes: vnde & legis positores quædam contumeliosa dicere prohibet, ciues in concordia tenere volentes: sed in ludis propter iucunditatem hominum aliquando conuiciari oportet. Quantum autem conuiciari oporteat & quantum non in ludis, non est determinatum à sed oportet, quòd in his ille qui gratiosus siue studiosus & liberalis est, sic se habeat, quòd in talibus ipse sit lex sibi ipsi, apud se cõsiderans à quibus conuiciorum ludis sit recedendum & quæ facienda. Talis igitur quidem medius est, qui sibi sic lex est, siue epidexius siue eutrapelus appelletur. Ludos autem conuiciantes vocamus conuicia hominum repræsentantes: sicut est in ludis comœdiarum & tragœdiarum, in quibus vitia personarum recitantur & repræsentantur. Comœdiæ autem & tragœdiæ ad requiem inuentæ sũt vt in eis spiritus à studij vehemẽtia remittatur: & ideo in genere ludi continentur. Boni autem viri proprium est, quòd non quæcumque facta vel dicta sustineat. Si enim patienter sustinet, opinionem de se faciet quod in talibus gaudeat: propter quod cum sibi ipse sit lex, determinabit apud se quæ recipiat cum delectatione, & quæ sustineat sine tristitia, & in quibus contristatus repellat cum conuicio & exprobratione. Talibus enim conuiciari oportet, & exprobrari ab omni gratioso & liberali siue studioso.

CAPVT V.

De vitijs oppositis eutrapeliæ, & epilogo eorum quæ de tribus virtutibus dicta sunt.

101. *Stoma. ofpe. trarie à rideo.*

BOmolochus autem minor est derisore. Derisor enim cum despectu aliquando & à seipso & ab aliis recedit: propter quod in conuictu dictorum & factorum odiosus est. Bomolochus autem etsi risum faciat, & talia dicat vel faciat indecentia, quorum nullum diceret gratiosus vel studiosus: tamen nec à se nec ab aliis recedit: quia nec sibi nec aliis dissidet, omnia ad iocum referens. Derisor autem dissidet, qui risum refert ad despectum & exprobrationem. Bomolochus autem aliquando indecentia talia dicet vel faciet, qualia non ab alio audiret vel reciperet: & hæc est vna deformitatum eius.

102. *Rusticus ad urbanos cæ tus est inutilis.*

Agrios autem quos duros diximus & austeros, ad tales collocutiones & conuictus penitus inutilis est. Nihil enim iucundum confert ad conuiuere: sed in omni conuictu factorum & dictorum tristatur, & nulli congruit ad iucunditatem. Quamuis autem hæc medietas in ludo sit: tamen quia ludus est requies, & requies vnum de necessarijs est ad vitam ciuilem, conuenit circa hæc virtutem specialem esse, sicut diximus.

103. *Tres uirtutes iam determinatæ inter se conuenunt, & abinuicem differunt.*

Tres igitur sunt quæ dictæ sunt in conuiuere medietates: & in hoc conueniunt, quòd omnes sunt circa communicationem quandam sermonum & operationum, quæ communicatio est socialiter conuiuere. Differunt autem abinuicem in hoc, quòd vna quidem circa veritatem est, quæ est in dictis & factis. Aliæ autem sunt circa delectabile dictorum & factorum. Earum autem quæ circa delectationem sunt, vna quidem est circa delectabile quod est in ludis: aliæ autem circa delectabile quod est in his quæ secundum aliam vitam sunt conuictibus & colloquiis. Hoc autem ex hoc patet, quòd veraces seueros dicimus, quasi veritatem sequentes: eutrapelos autem iucundos: amicos autem in conuictu suaues & gratos.

CAPVT VI.

De medietate verecundiæ.

104. *Verecundia non est uirtus.*

QVartum locum inter adiunctas tenet verecundia: cò quod nec virtus est nec in genere virtutis, sed in genere passionis existens, modum habet virtutis in coniectatione medij: nec verecundia est in genere honesti. Non enim de per se expetendis est: nullus enim appetit verecundiam propter ipsum verecundari. Nec etiam in genere boni est: eò quod verecundari bono non est proprium, sed potius ei qui malus est, & turpia facit: quinimo verecundari malum est: est enim fuga turpis: fuga autem mali malum quoddam est, sicut & timor: propter quod antiqui verecundiam diffinierunt dicentes, quòd verecundia est timor & fuga cordis secundum systolem in turpi perpetrato. Propter quod sicut timor passio est & non virtus, ita & verecundia: propter quod non omnis verecundia medium habet: & illa quæ habet medium, non habet medium moderando verecundiam, sed potius moderando verecundiæ causam. Quantumcumque enim aliquis verecundetur ad turpe, bonum est: nimis enim verecundari non potest. Verecundia igitur de qua loquimur, cadit in vniuersale generis vtilis, & non in genere honesti,

sti, & est bonum, sicut pharmacia bonum est. Hoc enim non est bonum nisi suppositione, scilicet si humor ex corpore purgandus sit: simpliciter autem mala est. Et similiter est de verecundia quæ bona est: non enim bona est nisi tunc aliquod perpetrandum: eò quod tunc retinaculum est, ne fiat: similiter autem verecundia per modum mali corpus afficit.

De verecundia quidem igitur vt de quadam virtute, non contingit dicere: passioni enim magis assimilatur quam habitui. Determinatur enim ab antiquis per descriptionem, quod sit timor ingloriationis, hoc est, turpis quod sequitur ingloriatio & confusio. Perficitur enim verecundia consimiliter timori circa pericula: cò quod, vtrumque fuga cordis & spiritus est, & passio corpus afficiens: differenti tamen modo. Illi enim qui verecundantur, rubescunt in facie, corde extrudente spiritum & sanguinem ad sedem glorificationis & verecundiæ, frontẽ scilicet. Mortem autem & pericula mortis timentes pallescunt, spiritu & sanguine recedentibus à facie & ad cor fugientibus. Hæc igitur duo, verecundia, & timor, vtraque videntur corporalia quædam esse: eò quod passibili qualitate corpus afficiunt. Hoc autem magis proprium est passionis, quam habitus. Habitus enim in quiete est & sine alteratione.

105. *Verecundia non conuenit etati, nisi iuuenili congruit.*

Amplius autem de verecundia loquentes, prout humanis conuersationibus attribuitur, nec omni ætati, nec omni professioni conuenit passio verecundiæ: sed iuuenili tantum ætati congruit, eo quod existimamus iuuenes verecundos esse oportere: propterea quod secundum passiones viuentes concupiscentiæ multa peccant. A verecundia autem a talibus peccatis prohibentur: & adeo eos qui de numero iuuenum verecũdi sunt, laudamus. Senes autem vtique nullus laudabit in hoc quod verecundabiles sint. Non enim existimamus nec posuimus, quòd senem aliquid oporteat operari in quo sit verecundia. Hoc autem de sene intelligimus, in quo nec ab ætate nec à passione defectio est, sicut in primo scientiæ libro determinauimus.

106. *Verecundia non simpliciter sed ex suppositione quid bonum est.*

Propter quod verecundia, sicut diximus, non simpliciter, sed ex suppositione quid studiosum est & bonum. Quod patet ex hoc: quia si turpe operabitur, verecundabitur vtique: & si non operabitur, non verecundabitur. Horum autem nihil conuenit virtutibus quæ simpliciter virtutes sunt. Illæ enim non passiones corporales sunt, & omni ætati & omni professioni conueniunt, & simpliciter in genere boni honesti sunt, non tantum ex suppositione boni rationem habentes. Quamuis enim diximus, quòd studiosus nihil verecundum committit, & ideo sibi verecundari non conuenit: conuenit tamen sibi verecundari in visis turpibus vel auditis. Hos tamen duos modos verecundiæ Græci distinguunt apud eos, vocantes verecundiam quæ timor est in gloriationis in turpi actu. Aysicoyene verò turpitudinem vocant viso vel audito turpi: & confusionem hanc nos possumus appellare. Boni enim & studiosi est proprium in viso turpi vel audito suffundi & confundi. Hoc igitur modo verecundia bonum est. Quod sic probatur: quia si verecundia prauum est, sequitur, quòd non verecundari turpia operari sit etiam prauum. Et non ex hoc sequitur, quòd si talia operetur & verecundetur, quòd verecundari sit studiosum secundum se, sed est aliquid præordinatum ad studiosum. Secundum hoc ergo si operatum confusio sequitur: confundi autem est verecundari, verecundari autem non adhuc propter hoc est studiosum. Propter hoc ex necessitate suppositionis ad verecundiam sequitur studiosum, non simpliciter: sed ad non verecundari turpia operari à communi & vniuersali communia etiam absque suppositione sequitur prauum. Semper enim prauum est in turpibus non verecundari. Extrema autem verecundiæ, vt in secundo diximus, sunt cataplosia & inuerecundia. Cataplex quidem qui abundat & ad omnes gloriationes verecundatur. Inuerecundus autem qui intantum deficit, quòd etiam in turpibus non verecundatur.

Hæc igitur de adiunctis virtutibus dicta sufficiant. Continentia enim quæ quibusdam coniuncta virtus videbatur, non simpliciter moralis virtus est, sed est quædam virtus mixta ex intellectuali & morali virtute. Ostendetur autem à nobis de hac in his quæ posterius in septimo libro dicemus. Nunc autem in libro immediatè sequente de iustitia tractabimus. Diximus enim in secundo, quòd de nemesi tractare pertinet ad rethorem: eò quod ad iudicium pertinet demonstratiuum.

107. *Verecundum non est uerecundia.*

108. *Verecundum non est uerecundia.*

LIBER V.

TRACTATVS I.

De nominis multiplicitate quod est iustitia.

CAPVT I.

Quid vocatur iustitia generaliter.

1. *De iustitia & iniustitia hoc in loco considerandum.*

IN hoc libro quinto moralium de iustitia est intendendum. Hæc enim moralis est: eò quod in operationibus & passionibus est. Operationes ex passionibus oriuntur: quia, sicut dicit Aspasius, passiones mouent ad operationes. Non enim esset qui plus vellet in lucro & minus in damno, nisi ad hoc moueret cupiditas rerum fortunæ subiacentium. Sed iustitia principaliter est in operationibus: eò quod per operationes & non per passiones ad rempublicam refertur & ad politicum: & in operationibus eius medium quæritur, & non in passionibus. Non enim iudicat politicus inquantum mesidicus est, hoc est, medij coniectator de eo qui maiorem vel minorem cupiditatem habuerit, sed de eo qui in opere plus vel minus accepit: passio enim communis non est, sed operatio solum ad communitatem habet relationem. Mesidici autem politici communia est diligere & non propria. Patet igitur, quòd hæc virtus speciale aliquid habet: aliæ enim cardinales & quædam adiunctæ plus in passionibus sunt quam in operationibus. Ista enim in operibus est, secundum quod medium est, & non est in passionibus, nisi inquantum passiones causæ sunt operationum.

Adhuc autem bene aliarum virtutum in passionibus est: & signum eius, quod est bene in operatione. In ista autem è contra est: bene enim in operationibus est, non autem in passionibus, nisi secundum quod relatæ sunt ad operationes vt operationum incitamenta. Vnde hæc virtus magis est similis arti quam aliæ morales in hoc quod bene ipsius in opere operato est magis quam in operante, sicut in arte est. In alijs autem, sicut in secundo dictum est, bene magis est in operante quam in operato opere. Huius autem causa est duplex. Vna quidem: quia virtus hæc non tota in appetitu consistit, sed potius in ratione proportionante, iudicante, & determinante quid cui debitum sit, quod appetitus facere non potest. Secunda est: quia coniectatio medij eius semper in altero est, & non in operante. Aliter autem coniectans quam mesidicus, non per appetitum, sed per rationem iudicabit. In alijs autem virtutibus coniectatio medij semper in operante est.

Hæc igitur causa est, quod inter morales vltima ponatur. Minus enim de more habet & plus de ratione quam aliqua aliarum moralium. Et non causa quam dicunt quidam, quòd sicut dignissima ponatur in fine: sed potius quia multiplicitatem habet, ex eo quod rationis relatæ ad morem, ex principijs virtutum quæ simpliciter morales sunt, determinari non potuit: sed alia principia ponere oportet: & ideò extra morales determinanda fuit: & quia sine more non est, propter hoc cum aliis moralibus erat coniungenda, vt iste liber quasi continuatio quædam sit moralium ad intellectuales. Quare autem cardinalis vel principalis virtus sit & qualiter, in principio à nobis determinatum est.

De iustitia igitur & iniustitia opposita in hoc libro à nobis intendendum est, duo principaliter quærere intendentes. Primum quidem, circa quales operationes sunt iustitia & iniustitia ei opposita. Secundum autem, qualis medietas sit iustitiæ, & quale medium sit iustum, & quorum medium sit, & inter quæ extrema. Intentio autem nostra est procedere secundum eandem methodum quæ in his quæ prædicta sunt, habita est, hoc est, quòd typo & figuraliter & non subtiliter procedamus. Subtilem enim processum materia non admittit: eò quod moralia omnia à nobis sunt per voluntatem & liberum arbitrium. Liberum autem arbitrium sians causa non est, nec habens ordinem necessitatis.

Dicamus igitur quid volumus dicere quando dicimus iustitiam, accipientes id quod ab omnibus dicitur ordinantibus quancumque vrbanitatem. Dicta enim illorum considerantes videmus ex intellectu dicti, quòd omnes politici iustitiæ nomine talem volunt & intendunt habitum determinando dicere, à quo illi qui habent eum, ex facultate perfecta operatiui fiunt iustorum, & à quo in effectu iusta operantur, & volunt iusta per appetitum: ita quod iustitia inquantum habitus est det facultatem,

2. *Iustitia est habitus quo homines apti sunt ad res iustas agendas, & quo iusta agunt & volunt iusta.*

facultatem: & inquantum bonum in extremo est, iustam perficiat operationem: & inquantum forma voluntatis est, faciat velle iusta. Sicut enim dixit Socrat. ex forma voluntatis & appetitus iudicium finis est & electio. Eodem autem modo sciemus etiã de iniustitijs. Iniustitiam autem vocant politici habitum operatiuum, à quo praui iniusta faciunt & iniusta volunt. Ex quo igitur hæc determinatio omnium est, & ex iudicio sapientum typo procedendum est. Propter hoc & nobis tractantibus de istis primum ante omnia vt in typo quo procedere intendimus, hæc quæ ab antiquis dicuntur, supponantur, vt in toto trac. sequenti his tanquam suppositionibus vtamur.

3. *Iusta & iniusta non procedunt ab eodē habitu.*

Non enim eundem modum habent processus tractandi in scientijs & potentijs & habitibus. In scientijs enim & potentijs vna eadem scientia & potentia videtur esse contrariorum. Sicut medicina in scientijs, vel geometria, vel musica, vna est contrariorum, scilicet sani, musici & immusici, cerui & recti: & in potentijs vt in rhetorica & aliis quæ non ex necessitate procedunt, vna est scientia accusationis & defensionis. Sicut enim dicit Aristot. tales scientiæ & potentiæ sunt plurium amborum velut finium. In habitibus qui sunt formæ in modum naturæ rationi consentaneę, habitus quilibet non est nisi vnius operatiuus: & ideò licet habitus contrarius sit habitui, tamen nullus habitus contrarius vnus & idem acceptus secundum se operatiuus est contrariorum: puta sanitas quæ est habitus corporis vnus in se habitus est, & à sanitate per se & secundùm substantiam non fiunt contraria, sed solum sana. In secundo enim de generatione & corruptione probatum est, quod vnum & eodem modo se habens, semper facit idem. Cuius signum est: quia dicimus hominem sanè ambulare quando ambulat vtique vt sanus existens, & nullum signum in ambulatione videtur esse infirmitatis. Forma enim vt natura mouens; vnum facit cuius principium in ipsa est, & faciendo nec potest non facere illud, nec contrarium facere illud. Sicut calidum & album non potest non facere calidum & album, nec etiam frigidum facere vel nigrum. Natura enim obligata est ad vnum, & illud de necessitate facit, non potens non facere illud, nec valens facere contrarium. Adhuc autem in omnibus talibus scientijs & potentijs ad operationem eius quòd secundum naturam habitus operatur, nec requiritur voluntas. Non enim medicus, vnus sanat siue velit illum sanare siue non, nec rhetor vnus persuadebit. Iniustitia autem iusta nunquam operabitur nisi velit: bene enim virtutum omne in voluntate est.

4. *Sæpe habitus contrarius cognoscitur ex suis contrarijs & sæpe ex suis obiectis.*

Multoties quidem igitur contrarius habitus per diffinitionem quidē cognoscitur à contrario habitu diffinito: multoties etiam cognoscitur à subiectis in quibus est per principia per quæ inducitur in subiecto. Nunquam tamen contrariorum est operatiuus: & si cognoscitur à contrario, cognoscitur per diffinitionem quæ est sicut conclusio. Si autem cognoscitur à subiectis, cognoscitur à diffinitione quæ est docens quid & propter quid. Talis enim diffinitio constituitur ex principijs inducentibus eum in subiecto. Huius extremum est: quia fit enexchia quæ est bona dispositio carnis, per diffinitionem sit manifesta, statim contraria eius cachexia quæ mala dispositio carnis est, per oppositam diffinitionem erit manifesta: sicut si albedo disgregatiua visus fit, erit nigredo visus congregatiua. Ex subiecto autem, sicut si albedo sit diffusio luminis in superficie clara lumen incorporante sed non obtenebrante, erit nigredo priuatio diffusionis luminis: ex hoc quod superficies lumen recipiens obtenebrat ex sui cacitate & opacitate. Eodem modo autem ex bene habentibus principijs in carne erit enexchia: & ex hac enexchia quamuis non fiat, tamen consequitur vt sint in carne bene. Vnde gratia si enim enexchia per diffinitionem dicatur esse densitas carnis, in qua pars carnis iuxta partem stans repellit contrarium: est necessarium, quòd cachexia sit raritas carnis, quæ propter sui laxitatem & partis ad partem distantiam, superflua contraria à se repellere non potest: & sic bene habens in enexchia in subiecto, id est, id quod bene factiuum est densitatis: & in cachexia per oppositum contrarium est benefactiuum cachexiæ. Quamuis enim contrariorum contrariæ sint diffinitiones & contraria principia: tamen potentiæ contrariorum & contrariæ sunt & contrariorum operatiuæ: & quia contraria non sunt in eodem secundum idem, ideò vnum & idem in natura, vel in eo quod modum naturæ habet, contraria operari non potest: quod non est in potentijs animæ vel scientijs: in his enim vnum & idem contrariorum est secundum seipsum. Voluntas enim boni & mali est, & rationem & falsi: similiter & scientiæ & potentiæ quæ sunt in potentijs animæ. Potentias autem dicimus, quæ non stant in vno, sed tremunt inter opposita, sicut illæ quæ ex necessarijs non procedunt. Scientia autem dicitur, quæ per principia necessaria stat, siue ad verum, siue ad falsum. Contrariorum enim sunt tam potentiæ quam scientiæ. Hoc autem modo scientiæ & potentiæ non propriè dicuntur habitus: quia in modum naturæ non sunt ad vnum. Habitus autem dicuntur virtutes: quia, sicut Tullius dicit, in modum naturæ sunt consentaneæ rationi, & sunt ad vnum, & non possunt ad illud non esse, nec possunt esse contrarij: & si aliquando dicantur habitus potentiæ & scientiæ tales, oportet, quòd secundum elargatam significationem accipiatur, secundum quod habitus dicitur quæcumque forma perficiens potentiam ad operationem.

Propter quod alia diuisio est habitus, quam scientiæ vel potentiæ. Habituum enim alius est corporalis, alius animalis: fortitudo enim est habitus animalis: similiter autem & visus: corporalis autem sanitas & enexchia. Scientiarum autem & potentiarum talium quæ dictæ sunt, nulla corporalis est. Est autem etiam in hoc processu attendendum, quòd vt in multum siue in pluribus consequitur, si vnum contrariorum multiplicitur dicitur, & reliquum multipliciter dici tamen consequitur in omnibus: quia sicut dicitur in topicis, amate multipliciter dicitur, secundum animalem sci-

Habituum diuisio.

Lib. 1. topic. cap. 8.

licet & corporalem actum. Secundum animalem quidem, ſecundum quod dicitur quòd amor eſt tranſitus voluntatis in affectu boni ad alterum. Secundum corporalem autem, ſecundum quod amare dicitur amplexari vel oculari vel coire. Et tamen odire non multipliciter. Non enim ſecundum corporalem, ſed ſecundum animalem actum tantum dicitur. Et ſicut inuoluntarium multipliciter dicitur, voluntarium autem tantum vno modo. Voluntarium enim non perficitur niſi ab eo cuius principium eſt inter conſcientem ſingularia tanquam ab vna forma: eò quod ignorante ſingularia non totum principium operationis eſt intra. Nullus enim appetitus operatur niſi per formam ſcientiæ quæ eſt in ipſo: & ideò voluntarium ſi ſecundum perfectam rationem accipiatur, non à multis, ſed ab vno determinatur. Ab vno autem dico, quod à duobus ad vnum ordinatis ad vnam & eandem perficitur operationem. Hoc autem modo vnum dictum, non multum, vel multiplex eſt in eſſentia: ſed in potentiis multiplex eſt tantum, ſicut animal rationale mortale.

5. *Iuſtitia & iniuſtũ multipliciter dicitur.*

Quia tamen in pluribus ſequitur, quòd ſi vnum contrariorum eſt multiplex, & reliquum: ideò in hac ſcientia ſufficit procedere ex hoc principio. Secundum hoc igitur ſi iuſtum eſt multiplex, ſequitur iniuſtũ multiplex eſſe, & è conuerſo. In hac tamen multiplicitate attendẽdum eſt, quòd vtrumque multipliciter videtur dici, ſcilicet iuſtitia & iniuſtitia: & ſecundum aliquẽ modum videtur æquiuocè dici. In talibus autẽ quando æquiuocatio ſecundũ formas à quibus imponitur nomen, propinqua eſt vniuocationi, oportet ipſorum æquiuocationem latentem eſſe, ſicut in his in quibuſcumque ſecundum rationem nominis reſpicitur ad vnum ſecundum rem, ſicut in ſano quod dicitur de diæta & exercitio & vrina & animali. In his enim reſpectus ad vnũ eſt, quod eſt animal, quamuis modus reſpiciendi non ſit vnus: & talia propriè non æquiuoca, ſed analoga dicuntur. In quibus autem formæ multum diſtant à quibus nomina imponuntur quæ ideæ Græcè nuncupantur, non latet æquiuocatio: & illa dicuntur caſu & fortuna æquiuoca. Puta ſicut quando æquiuocè vocatur clauis epiglottis, quæ eſt ſub collis animalium claudens cannam tempore cibi, ne aliquid de cibo incidere poſſit, & aperiens tempore vocationis vt in libero ſano vox formetur: & quando dicitur clauis inſtrumentum quo ſerę oſtiorum clauduntur & rapiuntur. Harum enim formæ valde remotæ ſunt & ſtatim manifeſtant æquiuocationem. Sicut etiam quando dicitur canis cæleſte, latrabile, & marinum. Supponentes igitur probatum, quòd ſi vnum contrariorum multipliciter dicitur, & reliquum, ſumamus toties dicitur iniuſtus & iniuſtitia. Ex hoc enim ſciemus quories dicitur iuſtitia & iuſtus. Quamuis enim per habitum privatio cognoſcatur: tamen in moribus cum privatio ſit omnifariam, habitus autem ex vna ſola & tota cauſa, privatio quoad nos notior eſt quam habitus in his quæ ſunt à nobis. Vitium enim per modum privationis eſt, virtus per modum habitus.

Ratio eſt notior habitus in moribus.

CAPVT II.

Quot modis dicitur iuſtitia, iuſtus, & iniuſtus.

Videtur autem iniuſtus tripliciter dici. Eſt enim iniuſtus illegalis, & eſt iniuſtus auarus lucri improbè cupidus, & eſt iniuſtus inæqualis, æquale in damnis cum proximo ſuſtinere non volens. Propter quod manifeſtum eſt, quoniam ſecundum regulam inductam iuſtus multipliciter erit dictus: & dicetur iuſtus legalis, & iuſtus dicetur æqualis lucri vltra condignum non cupidus, & minoris damni quam proximus ſuſtinet non curatiuus. Iuſtum quidem igitur legale eſt & æquale: iniuſtum autem illegale & inæquale. Inæquale enim duo continet, ſcilicet quod non velit plus in lucro nec minus in damno quam condignum ſit. Quamuis enim hæ ſint duæ diſpoſitiones & duo habitus, quorum vnus perficit ad non plus appetendum in lucris, alter autem ad non minus appetendum in damnis, nunc vno nomine communi deſignatur quod eſt æqualis: ſpecialibus tamen nominibus Græcè diſtinctè dicuntur: & qui plus vult in lucris, pleonectis vocatur à pleos quod eſt plus, & echo quod eſt habeo, & diſpoſitio vocatur pleonexia. Qui autem minus vult in damnis, meonectis vocatur, & diſpoſitio meonexia vocatur à meo quod eſt vnus, & echo quod eſt habeo. Vtraque tamen inæqualitas quædam eſt, & ſecundum hoc opponitur æquali: & quamuis inæquale ſic multipliciter dicatur, æquale dicetur vno modo: eò quod æquale volens in damnis nomen proprium non habet, ſicut & in oppoſito minus volens etiam in damnis in Latino diſtinctum nomen non habet ab auaro. Auarum enim dicimus improbè cupidum pluris in lucro & minoris in damno cum præiudicio iuris alieni. Per oppoſitum igitur iuſtum quidem legale eſt & æquale, iniuſtum autem illegale & inæquale: ita quod inæquale ſua communitate prædicta duo ambiat & contineat in ſeipſo. Hoc autem magis erit manifeſtum, ſi conſiderabimus circa quid eſt auarus & iniuſtus ſicut circa materiam.

6. *Modi iniuſti.*

Manifeſtum autem eſt cum appetitus non ſit niſi boni, vel eius quod refertur ad bonum, quod auarus iniuſtus circa bona erit. Non autem eſt circa omnia bona quocunque modo dicta ſunt, ſed circa ea bona circa quæ eſt fortuna & infortunium. Hæc autem ſunt quæ dicuntur exteriora bona, quæ quidem ſecundum ſui naturam & ſubſtantiam ſimpliciter & ſemper bona ſunt, rationem bonitatis habentia in eo quod organicè deſeruiunt felicitati. Alicui autem non ſemper bona ſunt propter abuſum. Abutuntur quidam bonis fortunæ ad felicitatem eorum vſum non referendo, ſed potius ad prauitatem. Signum autem quod ſimpliciter bona ſint & ſemper, eſt quod homines orant à diis ſibi dari: quod non facerent, niſi ſecundum ſui naturam & ſemper bona eſſent: ideò enim hæc orant & perſequuntur omni ſtudio quærentes

7. *Auarus iniuſtus non eſt circa omnia bona.*

quærentes ea. Quamuis hæc ergo oratio non ſine errore ſit: quæ enim fortunæ ſubiacent, diis immortalibus non conueniunt: in ſuæ enim naturæ principiis bonitatem habent. Deorum autem ſimilia ſibi conferre eſt. Propter quod Socratici dixerunt virtutes deorum dona eſſe, & non bona fortunæ. Optima enim, ſicut in primo diximus, fortunæ concedere irriſibile eſt: & non minus inconueniens eſt, fortuita diis attribuere tanquam optimis. Cum autem eorum vſus ſit vſus virtutis, oratio corrigenda eſſet. Oporteret enim à diis orare, non bona quidem ſimpliciter, ſed quod ea quæ ſunt ſimpliciter bona, etiam ipſis orantibus in vſu bona eſſent: bonus enim vſus talium virtutis eſt: virtutes autem ſecundum Stoicos deorum dona ſunt. Eligere enim ſemper conuenit ea quæ ſibi bona ſunt: & ideò hæc à diis conuenit petere.

8. *Iniuſtus non ſemper plus, ſed interdum minus expetit.*

Iniuſtus autem ſi in communitate ſuæ ſignificationis accipiatur, ſecundum quod eſt inæqualis, non ſemper plus eligit in lucro quam dignum eſt, ſed etiam minus eligit in damno in his quæ ſimpliciter mala ſunt. Mala autem ſimpliciter dicimus, quæ damni inferunt nocumentum, ſiue in perſona, ſiue in rebus, ſiue in honore, ſiue in aliquo tali inferant nocumentum. Sed quoniam videtur, quod etiam id quod minus malum vocamus, boni æqualiter habet rationem: ideò auaritia quæ boni ſimpliciter improbus eſt appetitus, videtur etiam minoris in malo eſſe, & auarus dicitur ſecundum hoc quod propriè cupit minus habere in damno.

9. *Iniquus eſt legum tranſgreſſor.*

Cum tamen ſecundum veritatem inæqualis quidem ſit, ſed non auarus qui pleonectis dicitur, ſed potius meonectis appellatur. Inæquale enim nomen continet hoc quod eſt meonectis, & eſt commune ad pleonecten: & ſimiliter nomen quod eſt illegale, tanquam genus non proximum continet vtrumque dictorum. Illegalitas enim omnem continet iniuſtitiam, & eſt commune genus omnis iniuſtitiæ.

Sed tamen in hoc attendendum, quòd illegalis non eſt niſi circa ea quæ lege ordinantur. Hæc autem non ſunt niſi communia ad rempublicam pertinentia. Et ſi eſt circa propria, oportet quòd illa ad rempublicam referantur. Sicut enim homo non tantum ſecundum naturam eſt, ſed etiam vt ciuilis accipitur, ad obſequium reipublicæ ordinatus: ita etiam ea quæ ſunt hominis, ſiue in habitibus virtutum animæ vel corporis, ſiue in bonis fortunæ ad rempublicam ordinatus eſt: & hoc modo legibus ordinatur. Si ergo accipiamus legale ſecundum rationem nominis, legale eſt, quod ad rempublicam ordinabile eſt: & illegale dicitur priuatum tali ordine: & ſic illegale valdè commune eſt, & ſub ſe continet pleonecten & meonecten & omne vitium. Si autem accipiamus legale, quod ſecundum ſui naturam & vſum bene non habet, niſi ad rempublicam relatum ſit id cuius vſus eſt proprius, non legale eſt, ſicut eſt fortitudo & temperantia. Id autem quod optimè & bene habet relatiuum in vſu ad rempublicam, propriè legale eſt: & hæc ſunt bona fortunæ: & ſic legale commune eſt ad vtramque iuſtitiam, & illegale commune ad vtramque iniuſtitiam, ſcilicet pleonexiam & meonexiam: & hoc modo iuſtitia generalis vniuocè prædicatur de iuſtitia ſpeciali. Si verò conſideremus, quòd gradus & ſpecies vnico nomine deſignantur iuſtitiæ, cum vnum nomen non poſſit eſſe ſpeciei & generis, quod & diffinitio implicita totum eſſe rei nominatæ deſigner, hoc modo iuſtitiæ nomen vniuocè non prædicatur de genere & ſpecie, ſed per prius & poſterius. Perfecta enim ratione prædicatur de ſpecie, imperfecta autem de genere. Adhuc ſi iuſtitiam accipiamus prout eſt virtus quæ diſpoſitio eſt perfecti ad optimum: ſic poteſtas eſt perfectis ad operandum iuſta facultatem conferens, & eſt totum quoddam poteſtatiuum, quod conſiſtit ex omnibus referibilibus ad rempublicam ſecundum legis ordinationem: & hoc modo vtraque iuſtitiarum particularium pars potentialis totius iuſtitiæ eſt, nec vniuocè, nec æquiuocè de totò prædicatur. In integralibus enim non homogeniis, nec pars de toto, nec totum de parte prædicatur.

CAPVT III.

De iuſtitia legali.

10. *Quæ à legibus præciptuntur ſunt aliqualiter iuſta, iniuſta uero quæ contra legis ſunt.*

Quia autem ſecundum prædicta illegalis iniuſtus dictus eſt, legalis autem iuſtus, manifeſtum eſt, quòd omnia legalia oportet aliqualiter iuſta eſſe. Legalia autem ſunt quæcumque ad rempublicam ordinata à politico per eam potentiam quæ legiſpoſitiua vocatur, lege ordinantur & determinantur. Horum enim vnumquodque iuſtum eſſe dicimus. Leges autem dicunt & præcipiunt in omnibus, coniectantes vtile, vel in eo quod communiter confert omnibus, vel in eo quod confert optimis viris claræ dignitatis in vrbanitate, ſiue quibus vrbanitas non conſiſtit: vel de eo quod confert illis qui publicis officiis præſunt, quorum poteſtate continetur vrbanitas: vel de eo quod confert eis qui ſecundum virtutem perfecti ſunt, & qui priuilegia in vrbanitate meruerunt: vel coniectant de his quæ conferunt aliis perſonis, quæ ſecundum alium modum talem ad rempublicam referuntur.

11. *Iuſta uno modo dicẽda ſunt quæcunque factiua & conſeruatiua ſunt felicitatis.*

Propter quod ſecundum vnum quidem modum generaliter iuſta dicimus, quæcunque ſunt factiua & conſeruatiua felicitatis & omnium particularium ipſius, ſiue eſſentialiter, ſiue inſtrumentaliter ad felicitatem referantur communicatione politica, quæ reſpicit, & ad beatitudinem ciuium ordinatur. Propter illam enim præcipit lex aliquando fortis opera facere ad reipublicæ defenſionem: puta non derelinquere aciem, neque fugere de acie, nec abiicere arma. Aliquando etiam præcipit temperantiæ opera, ne honeſtas nuptiarum fœdetur: puta non mœchari ſiue adulterari. Aliquando etiam manſueti opera: puta non conuiciari, & non percutere, neque contendere. Et eodem modo ſecundum aliquas virtutes præcipit operationes,

nes, & secundum malitias: virtutis enim opera iubet, opera autem malitiæ prohibet: & non tantum secundum virtutes animæ, sed etiam secundum virtutes corporis præcipit opera, & secundum facultates rerum.

Sed hoc attendendum est, quod aliæ virtutes morales plurimum in passionibus sint, secundum quod in passionibus sunt, non præcipit aliquid de his politicus: quia secundum illas ad politicam communicationem referri non possunt: propter quod non præcipit nisi de operationibus. Hæ enim reipublicæ possunt deseruire: cuius signum est: quia cum præcipit de operibus fortitudinis, præcipit illa & forti & non forti indistinctè omni ei qui ciuis est. Et similiter est de operationibus temperantiæ & mansuetudinis & omnium aliarum virtutum politicus nec punit nec renuntiat passionem, sed opus: propter quod cætera virtutes legales non sunt nisi secundum opera: & ideò iustitiæ generalis formam non recipiunt vt virtutes sunt, sic enim priuatæ sunt, sed potius prout sunt in operibus: & hæc est causa quare virtutes speciales à iustitia generali secundum formam sunt distinctæ & differentes.

Attendendū etiam est, quòd iustitia non est nisi circa commune per aliquem modum conciui debitum & à ciue reddendum. Propter quod circa passiones ciuilis ordinatio esse non potest: aliquando enim in potestate non sunt. Non enim est in potestate hominis non timere in periculis, & non concupiscere delectabilia: & ideò si hoc præciperet politicus, impossibilia cuilibet requireret. Et per hoc patet, quòd iustitia generalis secundum formam genus est specialis iustitiæ. Specialis enim iustitia debitum coniicit in his, quorum ipse vsus est communis. Iustitia autem generalis in omnibus quæ ad communitatem secundum aliquem modum vsus referri possunt: quamuis etiam quædam illorum secundum sui naturam & essentiam communia esse non possunt.

Adhuc autem iustitia generalis non considerat nisi debitum legis. Iustitia autem specialis & hoc considerat & debitum obligationis ex ipsa natura communicationis vel distributionis: & sic specialis iustitia addit super generalem, sicut species super genus. Hæc autem generalis iustitia medium ex hoc esse probatur: quia pleonexia illegalis est, & meonexia similiter: & vna est in plus, & altera in minus: & hæc inuenitur in omnibus relatis ad communitatem. Iniustus enim est, qui in operibus fortitudinis vel temperantiæ, quæ propter difficultatem pœnam habent, minus conferre vult communitati, & in laudibus & titulis plus vult habere in lucro: & horum duorum medium iustitia est generalis. Propter hoc quidam non sine ratione dixerunt, quòd iustitia generalis in forma non habet generalitatem ex se, sed ex lege quæ de omnibus præcipit: & ideo quod secundum se debitum, non debitum facit. Specialis autem de non debito secundum se, debitum non facit, sed quod est secundum se debitum, ordinat ad reddendum: & ideò cum duo sint quæ debitum faciunt in iustitia speciali, scilicet obligatio quæ est ex natura rei, & obligatio ex lege, debitum quod est secundum naturam rei substantialis forma est, debitum autem legis est sicut forma generis in specie. Cum autem in medio virtutis esse notio sit, patet quod ex vtraque istarum virtus moralis est. In medio enim esse dat esse virtuti, secundum quod virtus est, & dat ei esse extremum in bono, sicut in secundo huius scientiæ libro determinatum est.

CAPVT IV.

De laudibus iustitiæ generalis.

Iustitia virtutum præclarissima esse videtur. 22.

HÆc autem iustitia generalis sola inter virtutes virtus perfecta est. Sola enim ad bene operandum perfectum facit hominem: sed non est perfecta in his quæ simpliciter accipiuntur ad alterum non relata. Propria enim quæ communia esse non possunt, non respicit lex: & in his non est homo perfectus, nisi ad seipsum. Est autem homo non tantum homo per naturam, sed etiam animal coniugale & ciuile: propter hoc virtute quæ perficit eum in seipso, perfectus non est, sed virtute quæ perficit ipsum inquantum ciuilis est. Diuinius enim est ciuile bonum, quam œconomicum: & diuinius est œconomicum, quam proprium. Perfecta autem virtus ad diuinissimum perficit bonum: quia ab illo contrahit perfectionis rationem. Per hoc autem quod perfecta est, multories & multis videtur præclarissima esse virtutum. Claret enim in bono secundū se ad minus per opera in ordinatione domus & per adiutorium conciuis quod impendit, & claret in domo reipublicæ per ordinationē legis: propter quod & præclarissimi viri qui etiā ad immortales deos trāslati sūt, sicut in politicis dicit Arist. in iustitia generali claruerunt.

Admirabilissima.

Ex hoc iterum vlterius sequitur, quòd admirabilissima sit, & quod neque hesperus neque lucifer matutinus ita sit admirabilis in claritate sicut iustitia. Admirabile enim est altum, quod multa ambit & illuminat: & hoc non inuenitur nisi in bono iustitiæ generalis: propter quod ortus eius, ortum significat perfectum luminis in republica quod est lumen felicitatis, sicut ortus luciferi ortum significat solis, & occasus eius occasum significat luminis felicitatis: nec occidit nisi felicitas occumbat, sicut hesperus occumbit post occasum solis. propter quod etiam prouerbium quod Euripides primo & Theonguides post eum induxit de iustitia generali, dicere consueuimus. Est autem istud, Malo bene honestus paucis cum pecuniis habitare, quam ditari iniustè pecunias possidens. Non enim bene honestus est, qui se & sua ad rempublicam non refert: honor enim in altero est: & inhoneste ditatur, qui in contributione ad rempublicam pertinentem, minus damni eligens condignè non tribuit vt priuata passione suas diuitias non minuat.

Est quodāmodo omnis virtus.

Ex hoc autem vlterius accipitur, quòd iustitia generalis cum quodam modo omnis virtus

tus est: eò quod in ipsa omnis virtutis opus est debitè legis informatum. Propter quod Michael Ephesius dicit, quòd iustitia generalis perficitur ex omnium virtutum congregatione. Congregationem autem dico non eam quæ est in vno subiecto, sicut est homo vel anima, sed eam quæ est in vna forma iustitiæ generalis quæ forma legalis communicatio est, quæ etiam forma participata ab aliis virtutibus quodam modo omnes facit esse species istius vel supposita speciebus subiecta. Sicut igitur & omnis virtus est, & perfecta maximè virtus in eo quod perfectæ virtutis in opere vsus est. Perfecta autem ideò est: quia qui habet ipsam vt habitum non tantum ad seipsum, sed etiam ad alterum quemlibet potest vti virtute secundum opus. Multi enim in propriis quidem virtute vti possunt & habēt facultatē. In his autem quæ ad alterum sunt, vti virtute non possunt. Et hoc signum est, quòd propria plus honorant, & ad alterum nociuè se habent, communia ad priuata referentes: per quod fit signum improbæ libidinis ad proprium bonum: & propter hoc optimè videtur habere illud dictum Biantis qui fuit vnus de septem sapientibus Apollinis, & dixit, quoniam principatus virum ostendit: vir enim in natura hominis perfectum quid significat. Non enim vir sexu dicitur tantum, sed ab animi strenuitate & perfectione: propter quod Aristot. ad Alexandrum regem dixisse refertur,

Indue mentē virum Macedo puer, arma capesce.

Principatus autem nomen officij publici est: quia in publicis siue communibus viri perfectio secundum veritatem consideratur. Princeps enim in eo quod princeps, ad alterum & in communicatione reipublicæ habet officium.

Ex hoc iterum vlterius elicitur, quòd iustitia alienum bonum esse videtur: hoc enim alij debitum: & hoc habet sola inter omnes virtutes. Hoc autem ideò est, quòd iustitia ad alterum est, & genetaliter alij conferentia operatur. Operatur enim conferentia vel principi rempublicam diligenti, vel operatur conferentia ipsi communitati in quæ respublica statum habet.

Pessimus est qui ad seipsū & ad amicum prauissima vtitur. 23.

Pessimus igitur quidem est, qui & ad seipsum & ad amicum conciuem malitia vtitur si tamen vsus est & non abusus. Optimus autem est ille, qui non ad seipsum tantum virtute vtitur, sed ad alium secundum ordinem reipublicæ coniunctum sibi. Hoc enim opus difficillimum est & optimum: propter quod & optimus est qui illo vti potest.

Iustitia non pars virtutis, sed tota est virtus. 24.

Ex hoc iterum vlterius elicitur, quod hæc iustitia generalis non quædam pars virtutis est, sed tota virtus. Diximus enim, quoniam consideratio in iusto perfectum posse confert ad operandum, & quælibet aliarum virtutum etiam specialis iustitia pars potentialis est ipsius. Generalis autem totum virtutis est potestiuum. Et iniustitia huic contraria quæ perfectionis tantæ est priuatiua, non est pars quædam malitiæ, sed tota malitia, si malitia completa sit secundum omnia quæ ad communitatem referri possunt. Hoc enim modo & non alio malitia iustitiæ quæ tota virtus est, contrariatur. Quid autem differt virtus & iustitia hæc, quam ad omnem & totam perfectam virtutem esse diximus, ex his quæ dicta sunt, facile manifestum est. Est enim quidem virtuti eadem secundum subiectum & materiam circa quam virtus est. Esse autem quod specificæ formæ est actus, non est idem. Iustitia enim est virtus in esse ad alterum per legis ordinationem ordinata. Simpliciter autem & absolutè virtus est, secundum quòd in passionibus priuatis & operationibus est talis habitus secundum se consideratus qui qualem facit habentem & opus eius tale reddit. Hæc igitur sex sunt priuilegia iustitiæ generalis.

TRACT.

TRACTATVS II.

De vtraque iustitia speciali.

CAPVT I.

Qualiter sit quærenda iustitia specialis, & an sit quærenda iustitia specialiter dicta.

25. *De iustitia quæ est pars virtutis, inquirendum est.*

VÆRIMVS autem consequenter iustitiam quæ in quadam parte virtutis est : talis enim quædam virtus est vt ante prædiximus. Similiter autem & de iniustitia quærimus quæ est secundum partem, quæ iustitiæ dictæ contraria est secundum partem. Quod enim talis iniustitia sit, probatur per signum : qui enim secundum alias malitias iniustè facit & operatur, iniustè quidem facit per priuationem iustitiæ legalis. Auarè autem nihil facit, puta qui abiecit clipeum propter timorem, & qui maledixit propter iram, vel qui non adiuuit pecuniis propter illiberalitatem, & sic in aliis. Nullus enim talium plus in lucro considerat & minus in damno. Quando autem auarè facit aliquid per pleonexiam, multoties nihil operatur secundum aliquam malitiam aliam alterius virtutis alteri virtuti contrariam : & tamen tunc non operatur secundum omnem malitiam : nec tamen propter hoc sine malitia est : quia secundum quandam & specialem malitiam operatur. Quod enim secundum malitiam operetur, ex hoc patet, quia non vituperatur nisi malitia. Taliter autem operantem vituperamus, sicut secundum quandam iniustitiam operantem. Oportet ergo, quod hæc quædam iniustitia sit alia & diuersa ab iniustitia generali quæ sit vt pars quædam illius quam diximus esse totam iniustitiam : & oportet, quòd iniustum quoddam sit, quod pars quædam sit totius iniusti quod diximus esse iniustum, eo quod sit præter legem. Si enim aliquid sit, quo posito non consequenter ponitur alterum, sed illo posito ponitur istud, illa de necessitate diuersa sunt, sicut pars & totum.

Adhuc si duo sint, quorum vnus mœchatur, non propter mœchiam, sed lucrandi gratia vt à mœcha accipiat : alter autem mœchatur propter concupiscentiam etiam in rebus multa apponens & iacturam patiens. Constat, quòd isti duo diuersis finibus mœchantur. Et cum voluntates distinguantur, sicut sæpè diximus, constat, quòd vnus luxuriosus magis videtur esse, eò quod in delectabili luxuriæ requiescit magis quam auarus. Alius autem in lucro indebito requiescens, iniustus quidem est secundum auaritiam ; luxuriosus autem non est secundum finalem intentionem : quamuis luxuriosa deformitate aburatur quantum ad lucrum. Manifestum enim est quantum propter lucrari luxuriatur.

Adhuc circa alias quidem omnes iniustificationes specialium virtutum relatio quædam fit ad quandam & specialem malitiam, quæ malum facit opus etiamsi nulla sit prohibitio legis : puta si mœchatus est, relatio fit ad malitiam luxuriæ : & si relinquit ducem exercitus, relatio fit ad malitiam timiditatis : & si parcus sit, relatio fit ad malitiam iræ : & sic est in aliis. Si autem præter debitum lucratus est, malitia specialis est, quæ ad nullam alterius virtutum malitiam referri potest, sed ad simplicem refertur iniustitiam.

16. *Iustitia generalis & specialis inter se differunt.*

Hæc igitur iniustitia simplex & specialis est ab omnibus aliis iniustitiis habens distinctionem. Quare manifestum est, quòd est quædam iniustitia specialis, quæ præter illam quam totam iniustitiam esse diximus, distincta est alia ab ipsa in parte vniuoca se habens ad eam. Vniuocam autem diximus : quia diffinitio eius est in eodem genere contenta quod est legalis iniustitia. Ambæ enim istæ iniustitiæ in hoc conueniunt genere, quod potentiam habent in eo quod ad alterum est ordinatam secundum debiti rationem. Sed in hoc differunt specialis quod est quidem circa honores, vel circa pecunias, vel saltem conferentia, vel si quodam vno nomine omnia ista comprehendere habemus dicentes, quòd est circa omnia relata ad lucrum indebitum propter delectationem quæ est à lucro, in qua finaliter auarus requiescit. Alia autem iniustitia, scilicet generalis, circa omnia est, circa quæ est studiosus relata ad politici & reipublicæ ordinationem. Quoniam quidem igitur iustitiæ plures sunt, & quoniam quædam est iustitia quæ altera est præter illam quam diximus esse totam virtutem, manifestum est ex dictis. Sed adhuc iungendum est, quòd iniustitia generalis dicitur secundum potentiam & actum. Secundum potentiam enim generaliter iustus est omnem virtutem habens quæ expellit omnem malitiam : etiamsi lege non ordinetur : & hoc modo dicimus de iniusto fieri iustum, quando relictis vitiis acquirit virtutes : eò quod habet iam vnde legi possit esse consonus. Secundum actum autem iustus est, qui actualiter omnia sua refert ad legis ordinationem. Est etiam quædam iustitia quæ non propriè iustitia dicitur : eò quod non est habitus, sed habitudo quædam, & est debita partium potestatiuarum ad totum potestatiuum ordinatio, sicut dicimus

animam

animam iustam quando partes appetitus rationi supponuntur : & regnum iustum, quando particulares potestates secundum debitum ad regnum ordinantur. De his autem omittentes, dictam iustitiam secundum partem quærimus: & ideò sumendum est quæ & qualis illa sit. Iam autem determinatum est, quod iniustum dupliciter est, scilicet & illegale, & inæquale. Iustum autem per oppositum est & legale, & æquale. Secundum quidem igitur illegale iniustum sumpta est iniustitia generalis de qua determinatum est.

CAPVT II.

De speciali iniustitia in communi qualiter à iustitia generali distinguatur.

17. *Iniquum & iniustum contra leges, non idem sunt.*

QVia autem inæquale & plus non semper idem sunt, sed alterum ad alterum se habet vt pars ad totum. Quod ex hoc patet: plus enim vltra condignum omne inæquale est. Non autem omne inæquale plus est : quia etiam inæquale in minus est. Sequitur ex hoc, quòd iniustum & iniustitia, ab isto inæquali sumpta non eadem est, sed altera ab illis. Vna quidem enim harum iniustitiarum est vt partes inæquales duæ, scilicet vna in plus pleonectis, altera in minus meonectis. Alia autem est vt tota iniustitia quæ à communi inæquali nomen accipit. Hæc enim iniustitia quæ in parte inæquali sumpta est, pars est totius iniustitiæ quæ à communi sumitur inæquali : & sicut iniustitia ad iniustitiam se habet, similiter per oppositum se habet iustitia ad iustitiam, communis scilicet ad particularem.

De ea ergo iustitia quæ in parte est, dicendum est, similiter & de ea iniustitia quæ est in parte, & de iusto & iniusto vtrique respondenti dicendum est similiter. Iustitia enim ordinata secundum totam virtutem, & iniustitia ei opposita, quæ quidem iustitia totius virtutis est vsus ad alium relatus, & quæ malitiæ sunt illi oppositæ, oportet quod modo dimittatur. Similiter & iustum & iniustum prout determinandum est secundum has, scilicet virtutem & malitiam, oportet quod dimittatur: eò quod ex principiis moralium virtutum determinari non potest : sed oportet, quòd determinetur de legis positiua. Multa enim legalium ferè præcepta sunt consideratione habita ad illam quam diximus totam esse virtutem. Ferè autem dico : quia etsi quædam illa præcipit lex, tamen illa refert ad virtutem communiter dictam. Lex enim præcipit viuere secundum vnamquamque virtutem, & prohibet viuere secundum vnamquamque malitiam intendens proficere virtutem in ciuibus, prohibere autem malitiam : & ideò quæcumque virtutis factiua sunt & malitiæ impeditiua, lex ordinat. Ea autem de numero legalium existentia quæcumque sunt à lege posita circa disciplinam quæ ad commune refertur reipublicæ, sunt factiua totius virtutis, & illa pertinent ad legis positiuam. Quædam enim legalium sunt quæ non præcipiunt qualiter viuere oportet : sed de hoc enarrant qualiter ciues ciuiliter dispositi fiant secundum virtutem. Prudens enim legislator non solum de his legem ponit secundum quam oportet viuere eos qui vrbanitatem participant : sed multò principalius intendit de disciplina eorum qui futuri sunt boni, qualiter scilicet lex talis ponatur, propter cuius ordinem malitia vniuersaliter remoueatur, & omnes disponantur ad optimum. Propter quod dicitur, quòd non bene habet illud Plat. quod dicit, quòd leges positæ sunt non vt fiant iusta, sed vt ciues non patiantur iniusta. Prudens enim legislator principaliter intendit ciues iustos facere, & disciplinam talem dat, qua omnes dirigantur ad iustum : & ideò erudit quæcumque factiua sunt totius & communis & perfectæ virtutis. Erudit autem hæc secundum rationem ad commune reipublicæ : quia enim ista conferunt reipublicæ, ideò legislator dignum ducit hæc ciues edocere qui futuri sunt bonum.

De ea ergo disciplina quæ est secundum vnumquemque hominem, secundum quam homo simpliciter & absolutè acceptus videtur bonus effici, quæritur, vtrum politicæ sit vel alterius determinare : sed de hoc non in præsenti negotio, sed de eo quod posterius est, in quo de ciuibus tractabitur, determinandum est. Ex principiis enim huius scientiæ haberi non potest : quia sicut in naturis diuersæ potentiæ diuersis perficiuntur principiis, vt memorariua quæ retentiua est formarum, frigido & sicco perficitur: & collatiua quæ perficitur calido temperatè mouente, & humido clarum spiritum ministrante: ita est in moribus: & ideò aliam potentiam habent moralia communitatis ordinatam, & aliam quæ ordinant mores secundum vnumquemque : & harum potentiarum necessaria est diuersa esse principia. Vtraque enim istarum disciplinarum exigit ad hoc quod perfectè homo sit bonus. Non enim fortè idem est viro bono bonum esse, & omni ciui secundum quod bonus est, bonum esse. Nec verum est quod dicit Eustrat. quòd in bona ciuilitate idem sit bonum ciuem esse, & hominem esse bonum, & in mala aliud & aliud. Dicit enim, quòd malam ciuilitatem contemnens homo bonus est, & malus ciuis est. Ciuilitatem autem malam tenens ciuis bonus est, & malus homo. Malam ciuilitatem Arist. vocat aposchediamonos, à monos quod est regula, & a quod est sine : & poschedias quod est adiectum regulæ : & sonat idem quod imperscrutatum vel irrationabile, quasi & lex sine regula absque ratione & perscrutatione posita. Si enim sic diceretur bonus ciuis & bonus homo, per idem determinaretur bonus ciuis & bonus latro. Bonus enim latro est, qui ad præcepta principis latronum congruenter se habet ad latrocinium : hoc enim in præhabitis non concordat : sed potius, sicut habitum est, qui in propriis bene se habet, bonus homo est. Multi enim in propriis se bene habentes, se & suis nesciunt vti ad alterum, & illi mali ciues sunt. Optimi autem, qui & in propriis bene se habent, & se & sua referunt optimè ad alium.

D. Alb. Mag. lib. 4. Ethic.

CAPVT III.

De diuisione iustitiæ specialis, & proprietatibus partium diuidentium.

18. Ius autem iustitiæ quæ secundum partem dicitur, similiter & eius iusti quod secundum hanc iustitiam est, duæ sunt partes & species, quarum vna quidem est species quæ est *Iustitia distributiua.* in distributionibus, sue honoris quæ in titulis & demonstrationibus, siue in pecuniis quæ accipitur in præmiis, siue in aliis quæcumque partibilia sunt & distribuuntur politica distributione his qui communicant eadem vrbanitate. In omnibus enim talibus contingit & inæquale habere & æquale, proportione habita ad dignitatem qua communitati contulit: contingit autem sic habere æquale, & inæquale vnum ciuem habere ab altero. *Iustitia commutatiua.* Alia autem species est, quæ est in commutationibus, qua res possessa ab vno ciuem commutatur in alterum: in talibus enim communicationibus vna quædam species iustitia directiua est.

Cõmutatiũ voluntaria. Commutationum autem talium duæ sunt partes: quædam enim sunt voluntariæ, quædam autẽ inuoluntariæ. Voluntariæ quidẽ, vt exemplariter dicatur, sunt tales, puta venditio, emptio, mutatio, fideiussio, in qua fideiussor obligat se ad soluendum. Vsus, sicut locatur vsus domus, vel vsus possessionis pro certo pacto. Depositio, sicut deponitur depositum fidei commissum ad seruandum. Conductio, sicut conducitur iumentum & seruus vel alia res. In omnibus enim his quod vnius est, aliquo modo transit ad potestatem alterius. Tales autem communicationes voluntariæ sunt dictæ: quia principia earum sunt in ipsis commutantibus singularia conscientibus in quibus est actus.

Cõmutatiua inuoluntaria & species eius. Inuoluntariarum autem commutationũ duæ sunt partes: quædam enim sunt occultæ, & quædam manifestæ. Occultæ sunt, puta furtum in rebus, quod alienæ rei contrectatio est inuito domino, & à furno nomiantur Græco nomine, quod Latinè sonat nigrum siue occultum. Mœchia, in qua vxor in abusum transit alterius. Veneficium, in quo corpus ab altero trahitur ad nocumentum. Paragogia: paragogia autem productio & suspensio est in futurum, & dicitur à para quod præter, & agoge quod est ductio, sicut quando in termino conducto non soluitur quod promissum est, & sicut est occulta serui seductio vt à domino recedat, & sicut est occisio in dolo à quo sibi quis non cauet, & sicut est falsum testimonium & mendacium perniciosum. In his enim omnibus quod est vnius, transit ad alterum inuoluntaria commutatione, secundum quod inuoluntarium dicitur per ignorantiam. *Cõmutatiua inuoluntaria manifesta.* Manifestæ autem sunt commutationes inuoluntariæ ab inuoluntario dictæ per violentiam, puta verberatio, captiuitas, vinculum, mors violenter illata, rapina quæ est violenta ablatio possessionum, orbatio quæ est oculorum extractio, accusatio iniusta apud principem, & vniuersaliter injuriatio violenta. In omnibus enim his necesse est esse quoddam directiuum iustum si respublica stare debeat inter ciues. Patet igitur, quòd duæ sunt speciales iustitiæ, quarum vna in distributionibus, altera autem in commutationibus est directiua.

CAPVT IV.

Quod vtrumque dictorum iustorum medium est inter plus & minus.

Quoniam autem secundum prædicta omnis iniustus inæqualis est, & omne iniustum inæquale: inæquale autem secundum plus & minus: manifestum est, quòd huiusmodi iniusti quod est secundum plus & minus, aliquod medium est quod inæqualitatis ad æqualitatem reductiuum est. Hoc autem medium est æquale. In qualitcunque enim operatione plus & minus est, in illa est & æquale ad quod plus & minus secundum excessum & diminutionem determinetur. Sunt igitur hic quatuor opposita: iustum & iniustum, & æquale & inæquale. In omnibus autem quatuor oppositis sic est, quòd si vnum sequitur ad alterum, & reliquum sequitur ad reliquum. Sequitur autem inæquale ad iniustum, sicut præostensum est. Ergo æquale sequitur ad iustum. Iustum igitur per hoc quod est medium, de necessitate æquale esse probatur. 19. *Medium iniqui est ipsum æquum.*

Cum igitur æquale sit medium, necessario & iustum medium quoddam erit. Est autem æquale ad totum minus in duobus minimis, quamuis inter plura esse possit. Hoc autem ideò est: quia relatiuum est: vnde sicut pater non fui, sed filij est, & dominus seruitis æquale non sibi, sed æquali æquale est. Iustum ergo & medium & æquale esse necesse est & ad aliquid: & necesse est, quòd de quibusdam æquale sit & fiat quæ principia sunt æqualitatis: & secundum quod medium est aliquorum vt extremorum. Hæc autem sunt plus & minus, sicut prædiximus: plus dico in lucro & minus in damno: quod in rebus distribuendis & commutandis attenditur. Secundum autem quod æquale est, necesse est, quòd sit in duobus ad quorum dignitatem æqualitas proportionetur, sicut est dux & miles in distribuendis, & emens & vendens in commutandis. Secundum autem quod iustum est, cum iustum per debitum sit alterius, aliquibus attribuendum est. Necessarium ergo est, quòd iustum ad minus sit in quatuor. Res enim quibus iustum vt medium contingit, duæ sunt personæ quibus res illæ attribuuntur. Res duæ sunt res empta & pretium in commutationibus: personæ autem, sicut emens & vendens. 20. *Iustum in distributione, & quoddam medium, & extra. & ad aliquid, & quibusdam, scilicet in quatuor minimis existit.*

In distribuendo autem sicut opus communitati impensum & vtilitas quæ ex opere prouenit, duæ res sunt, vt opus militis & ducis. Dux autem & miles personæ duæ sunt. Et in his quatuor eadem erit æqualitas proportionis inter duo quibus iustũ mediũ est, & inter duo in quibus sicut in personis iustum redditur & iustitia. Vt enim illa habent adinuicẽ quæ sunt personæ 21. *Est eadẽ æqualitas personarũ, & rerum quæ distribuuntur.*

personæ in quibus redditio iustitiæ est, sic & illa adinuicem habent quæ redduntur. Si enim personæ non æquales sint, sicut dux & miles inæquales sunt secundum dignitatem, quia ad rempublicam referuntur: tunc consequenter ea quæ habebunt in distributione, erunt non æqualia secundum quantitatem. Cuius signum est, quod hinc pugnæ & accusationes in ciuitatibus oriuntur, quando vel æquales personæ non æqualia per distributionem accipiunt, vel quando non æquales personæ habent æqualia vel suscipiunt in distributione: accusationes autem factis per inæqualitatem.

Adhuc hoc idem est manifestum, si consideretur id quod est secundum dignitatem personarum. Omnes enim sapientes concorditer confitentur iustum illud quod est in distributionibus, oportere esse & reddi secundum dignitatem personarum: quamuis ea quæ dignitatem conferunt, non omnes eadem esse dicant. In diuisis enim vrbanitatibus diuersa ponuntur facientia dignitatem. In vrbanitate enim democraticorum libertas dicitur conferre dignitatem & dignitatis differentiam faciunt libertas & seruitus. Oligarchici autem dicunt diuitias conferre dignitatem vrbanitatis, vel generis nobilitatem. Differentiam autem dignitatis ponunt in diuitiis maioribus & minoribus, & paupertate vel nobilitate maiori vel minori & ignobilitate. Nobilitatem autem accipiunt secundum Senecæ determinationem dicentem, quòd nihil est nobilitas nisi antiquæ diuitiæ. Nobilitatem autem qua quis ex optimis principiis disponitur ad optima, oligarchia non attendit. Aristocratici autem in sua vrbanitate dignitatem attendi dicunt secundum virtutem, & dignitatis differentiam ponunt in differentia virtutis. De his autem vrbanitatibus infra determinabitur quarum sufficit ad præsentem intentionem. Quocumque ergo modo dicatur, in hoc omnes concordant vrbanitates, quòd distribuenda ad æqualitatem dignitatis personarum distribuantur, ita quod distributum reddatur ad proportionem dignitatis personæ.

CAPVT V.

Quod medium in distribuendis iuxta proportionem geometricam accipi debet.

22. *Iustũ in quadam proportionalitate consistit.* Est ergo iustum proportionale quid. Quamuis enim de proportione solus tractet arithmeticus & geometer in quantum linea numerus est, & inquantum demonstratio transit de genere in genus tamen proportionale quod quocumque modo formam proportionis participat, non solum est monadici numeri proprium, hoc est, numeri formalis qui ex monadibus rerum communitatibus coaceruatur, sed est totaliter numeri, hoc est, rerum numeratum formam numeri quocumque modo participantium.

Quid est proportio. Ad intellectum autem consequentium oportet scire, quòd proportio est similitudo habitudinum, sicut si dicam, sicut se habet rector nauis ad nauem, ita rector ciuitatis ad ciuitatẽ, in hoc scilicet, quod vterque eorum nõ sorte sed arte eligitur: & in numeris, sicut se habent duo ad quatuor, ita se habent tria ad sex, in hoc scilicet quod vtrumque est duplum & subduplum. Proportionalitas autem est similitudo proportionum, sicut si dicam, sicut est est proportio inter duo & quatuor, & tria & sex, similem habens qualitatem dupli: ita est proportio inter duo & tria, & quatuor & sex, similem habens qualitatem sexquialteri. Vnde patet, quòd similitudo inter duo est, proportio inter quatuor, & proportionalitas inter octo, & aliquando inter decem, si producatur proportionalitas, vt non tantum attendatur inter partes & partes, sed etiam inter constitutum eorum ex primo & secundo, & inter constitutum eorum ex tertio & quarto. Sicut si dicam, quòd similis est proportio duorum ad quatuor, & trium ad sex: & similis duorum ad tria, & quatuor ad sex: & quod in eadem proportione est constitutum ex duobus & quatuor, ad constitutum ex tribus & sex. Nouem enim ad sex in sexquialtera proportione est, sicut duo ad tria, & quatuor ad sex. Quinque enim genera proportionum sunt determinata in secundo arithmeticæ, scilicet proportio multiplicitatis, & proportio superparticularis, & proportio superpartientis, & proportio composita ex multiplici & superparticulari, & proportio composita ex multiplici & superpartienti. Composita enim ex superparticulari & superpartienti esse non potest: quia non habet vnde accipiat. A nulla enim vna parte incipere potest vt sit superparticularis: nec enim à media, nec à tertia, nec de quarta: sed deinceps incipere potest: sed incipit à duabus tertiis. Propter quod etiam vocatur in prima eius specie superbipartiens tertias, & secundo supertripartiens tertias, & superquadripartiens tertias, & sic deinceps. Proportio multiplicitatis est, sicut si in vno ordine disponamus vnũ, duo, quatuor, octo, 16. & sic deinceps: in omnibus enim est proportio dupli, quæ prima species est multiplicis. Habet autem multas species, scilicet tripli, quadrupli, quintupli, & sic deinceps: quarum proportionum dispositio facilis est. Triplici enim est, sicut vnum, tria, nouem, 27. & sic deinceps. Quintupli autem, sicut vnum quatuor, 16. 64. & sic deinceps. Quintupli autem, sicut vnum 5. 25. 125. & sic deinceps: & similiter in aliis disponere facile est. Et generaliter dicendo omnis numerus talium in proportione multiplicis est qui aliquoties totus est in ipso, & nihil amplius. Proportio autem superparticularis est duorum numerorum vel plurium continens semel numerum & aliquotam eius partem: & illius dispositio est, sicut duo, tria, quatuor, sex, nouem. Tria enim continet duo & alteram eius partem, altera autem dimidia: & eodem modo sex continet quatuor & alteram, & nouem continet sex & alteram, & sic deinceps. Vnde illa proportio sexquialtera vocatur, & Græce vocatur emiolia ab emi, quod est dimidium, & olon quod est totum: quia continet totum & dimidium. Sicut dicitur sequiterția, quæ totum

Prima species seu gradus.

Quinque sunt genera proportionum.

Quid est proportio superparticularis.

Quid est sexquialtera proportio.

Quid est sequitertia.

continet & tertiam, & sequiquarta quæ totum & quartam, & sequiquinta, & sic deinceps. Superparticularis autem ex hoc crescit quod continet totum numerum & duas eius tertias, & dicitur superbipartiens qui continet totum & duas eius tertias, supertripartiens qui continet totum & duas tertias ter, & superquadripartiens, & superquintupartiens, & sic deinceps in numero duarum & tertiarum ascendendo. Composita autem proportio ex multiplici & superparticulari, sicut qui aliquoties continet totum numerum & aliquotam eius partem, sicut se habet decem ad quatuor in multiplici sexqualtera eius parte. Bis enim continet quatuor, & alteram eius partem: & in vtroque istorum, scilicet in continentia totius & continentia aliquotæ crescit in infinitum. Multipliciter autem superpartiens est, qui continet aliquoties totum & aliquoties eius duas tertias, sicut 11. ad tria se habet. Ter enim continet ternarium & duas eius tertias, & in hac aggregatione crescit in infinitum: & sic octo se habet ad tria quod bis continet ipsum & duas eius tertias. Vnde octo ad tria est in proportione dupli superbipartiens: vndecim autem ad tria in proportione tripli superbipartientis. Ex his patet quid est proportio & quid proportionalitas.

Prima diuisio proportionum.

Proportionum autem quædam est coniuncta, & quædam disiuncta. Coniuncta autem dicitur, quæ medio vno tertio bis vtitur, sicut punctum continuans in linea, bis idem est in duplici ratione sumptum, scilicet finis & principij: sicut si dicam, sicut se habent duo ad quatuor, ita quatuor ad octo. Medius enim terminus idem est in duplici ratione: quatuor enim quod est medius terminus vnus & idem in subiecta acceptus, ad duo est in ratione dupli, & ad octo in ratione subdupli. Disiuncta autem proportio est, quæ à medio vno termino copulatur: sicut si dicam, sicut se habet duo ad quatuor, ita quinque ad decem: nullo enim vno termino medio qui ad primum & quartum referatur, copulatur.

Secunda diuisio proportionum.

Adhuc est proportio ordinata, & est proportio permutata. Proportio ordinata est, quæ sine permutatione partium ordinata similitudine vnius ad alterum attenditur: sicut si dicam, sicut tria ad 5. ita sex ad 10. tria enim ad 5. ita 6. ad 10. Permutata autem proportio est, quæ est in ordine proportionis partium permutatione: sicut si dicam, sicut similis proportio est primi ad secundum & tertij ad quartum, ita similis proportio est primi ad tertium & secundi ad quartum, & totius constituti ex primo & secundo ad totum constitutũ ex tertio & quarto. Cuius exemplum est in multiplicibus duo, quatuor, quinque, decem. Est enim proportio primi & secundi dupli, & similis illi proportio est tertij & quarti & permutatim, sicut proportio est primi ad tertium, hoc est, duo ad quinque. Similis est proportio quatuor ad decem, quæ sunt secundum & quartum: in vtrisque enim est proportio duplicis sexqualteri. Et similis proportio est inter constitutum ex duobus & quatuor, & constitutum ex quinque & decem. Sex enim est constitutum ex duobus & quatuor. xv. autem ex quinque & decem. Quindecim autem ad sex in duplici sexqualtera est proportione, sicut in permutata proportione fuit inter duo & quinque, & quatuor & decem. Aliud exemplum est in proportione sexqualtera, duo, tria, quatuor, sex: sicut enim duo ad tria, ita quatuor ad sex: vtraque enim proportio sexqualtera est & permutatim: sicut duo ad quatuor, ita tria ad sex: vtraque enim proportio dupli est: & sicut constitutum ex duobus & tribus quod est quinque, ad constitutum ex quatuor & sex quod est decem: decem enim ad quinque est in proportione dupli. Tertium exemplum est in superpartientibus, sicut sunt tria, quinque, sex, 10. sicut sunt tria ad 5. ita sex ad decem: vtraque enim proportio est superpartientis & permutatim: sicut tria ad sex, ita 5. ad 10. dupli enim est vtraque proportio. Et eadem proportio est inter constitutum ex tribus & 5 & constitutum ex sex & 10. 16. enim ad octo etiam habet dupli proportionem.

Exemplum 1.

Exemplum 2.

Exemplum 3.

Ex prædictis igitur patet, quòd proportionalitas æqualitas est proportionis, & quòd proportio in quatuor est ad minus. Quod enim disiuncta proportio in quatuor sit, ex ipsa ratione disiunctionis manifestum est: tamen etiam coniuncta in quatuor est. Vno enim medio secundum substantiam vtitur vt duobus: & ideo bis dicit ipsum referens ad primum, & referens ad quartum. Sicut si dicam, vt quæ est proportio numeri siue quantitatis numeri qui est ad eam quantitatem numeri quæ est b. ita similis proportio est quantitatis numeri quæ est b. ad eam quæ est g. In hac enim proportione quæ est b. bis dicta est. Quare si b. bis ponatur, quatuor erunt proportionata secundum rationem proportionatorum, quamnis tria sint secundum substantiam.

23. Proportionalitas in qua iustum ex distributione consistit, disiuncta est.

Similiter autem & iustum distributiuum in quatuor est ad minus: & inter ea similis est proportio ei quæ est in numeris. Quibus enim distribuitur & quæ distribuuntur, similiter diuisa sunt in quatuor proportionata, sicut dux & miles, & sors ducis & sors militis. Erit ergo talis proportio, sicut a. terminus proportionatur ad b. hoc est, sors ducis ad ducem, ita g. terminus proportionatur ad b. hoc est sors militis ad militem, & permutatim. Ergo sicut a. se habet ad g. hoc est, sors ducis ad sortem militis, ita se habet b. ad d. hoc est, dux ad militem. Propter quod & totum quod est sors ducis cum duce in simili proportione se habet ad totum, hoc est, ad sortem militis cum milite: hæc enim distributio politica coniungit. Debita ergo coniunctio & proportionata termini a. cum termino g. in permutata proportione termini b. cum termino d. iustum facit in distributione: & medium secundum huiusmodi proportionem acceptum est, & vocatur iustum. Medium autem est proportionale, & est mediũ eius quod est præter proportionem: ergo iustum medium. Diximus enim iam, quòd iustum proportionale est, cuius extrema sunt præter proportionale in plus, & præter proportionale in minus. Talem autem proportionem mathematici vocant geometriam, hoc est, acceptam secundum medium

diuum geometricum. In geometria enim proportione hoc accipit, quod in eadem proportione se habet totum constitutum ex primo & secundo, ad totum constitutum ex tertio & quarto: sicut in permutata proportione se habet ad alterum, hoc est, primum ad tertium & secundum ad quartum. Hæc autem proportio siue proportionalitas est non continua. In distributionibus enim non potest continua proportio obseruari: eò quod vno numero terminus secundum substantiam non potest fieri ex duobus, scilicet ex eo cui distribuendum est, & ex eo quod distribuendum est. Patet igitur, quod iustum hoc quod distributiuum est, proportionale est. Iniustum autem, quod est præter proportionale.

24. Iniustũ quod in distributione consistit, aliud plus aliud minus est.

Iniustum autem inproportionale duplex est: quorum vnum quidem sit in plus, aliud autem in minus. Quod & in operationibus personarum accidit ad vrbanitatem relatis. Qui quidem enim iniustum facit vltra dignitatem propriam accipiẽdo, plus habet in lucro, quam dignum sit. Qui autem iniusta passus est citra dignitatem accipiendo, minus habet boni distribuendi quam condignum sit. In malo autem damni è conuerso est: quoniam iniustum faciens minus habet, & iniustum patiens plus. Minus malum autem efficitur in boni ratione, sicut in antehabitis diximus, quando ad maius malum comparatur. Minus enim malum magis eligibile est maiori malo: nihil autem autem eligibile est nisi bonum, & maius bonum magis eligibile. Cum igitur minus malum eligatur, oportet quod minus malum boni habeat rationem. Hæc igitur est vna species iusti & iustitiæ quæ distributiua iustitia vocatur secundum geometricam medietatem accepta. In proportione enim medium geometricum vocatur, per quod proportionata reducuntur ad similem proportionis quantitatem, inæquali remanente quantitate proportionatorum, sicut patet in exemplis superius inductis, scilicet trium, quinque, & sex ad decem: quæ omnia sunt vnam proportionis qualitatem habentia in diuersa quantitate: & in omnibus aliis exemplis inductis est similiter. Medium autem proportionis arithmeticæ est, quo proportionata reducuntur ad æqualem quantitatem in dissimili qualitate proportionis, sicut sunt 5. 6. 7. sex enim ad quinque sunt in proportione sexquinta, septem autem ad sex in proportione sexquisexta: quæ proportiones non sunt vnius qualitatis secundum speciem. Si autem excessus in medio quantitatis attendatur, sex excedit quinque in vno, & à septem exceditur in vno: ablatum ergo à septem in quo excedit sex, & additum quinque quod iteratò exceditur à sex, erunt sex, sex, sex, quæ est æqualis quantitas in dissimili proportione: & hoc vocatur medium arithmeticum in mathematicis.

D. Alb. Mag. lib. 5. Ethic.

CAPVT VI.

De iustitia commutatiua.

25. Superest vltra de iusto quod in dirigendis commutationibus constituitur, determinare.

RElinquæ autem species iustitiæ quæ etiam vna est & particularis, est, quæ considerat iustum quod est directiuum eius quod fit in commutationibus & contractibus, siue fiat voluntarij, siue inuoluntarij, in quibus homo vnus debitor alterius efficitur ex ipsa natura negotij. Hoc autem iustum aliam habet speciem à priori iusto quod est distributiuum. Distributiuum quidem est iustum, sicut in præcedentibus habitum est, eorum quæ semper sunt communium, & ab ipsa communitate vel rectore ciuitatis distribuenda pro dignitate meriti quod aliquis contulit reipublicæ: & accipitur secundum proportionalitatem geometricam, de qua prius dictum est: quod ex hoc hoc patet: quia quamuis à multis rebus distributio illa fiat, quæ vel sunt demonstrationes, vel laudes, vel tituli, vel fornices, vel imagines statuarum principaliter à pecuniis communibus, hoc est, ad communitatem pertinentibus fit: quia etiamsi in aliis fit, tamen fit secundum quod condignitate numismatis vel pecuniæ mensuratur. Sicut verbi gratia si titulus determinatur esse reddendus, ad æstimationem fit vel 100. vel 1000. marcarum, vel plus, vel minus: & similiter in aliis est proportione tantum seruata quam habent obsequia quæ illata sunt vrbanitati secundum plus & minus, pensata dignitate conferentis & magnitudine obsequij quod contulit, & vtilitate quam inde respublica consecuta est. Et iniustum quod illi iusto est oppositum, est præter proportionale, proportione geometrica carens, sicut in antehabitis expositum est. Iustum autem quod est in commutationibus, est quidem etiam æquale quid, & iniustum sibi oppositum inæquale quid: sed non æquale, vel inæquale secundum proportionalitatem quæ dicta est, sed est æquale vel inæquale secundum arithmeticam proportionem quæ in pari quantitate, sed in dispari qualitate est. Si enim dicam 5. 6. 7. 6. dupliciter medium est, scilicet per summam aggregationis & comparationem. Per summam quidem aggregationis, quia si duo extrema, scilicet quinque & septem, in vnam summam redigam, 12. offero cuius summè medium est sex. Per comparationem autem: quia si sex comparem ad quinque, medium est excedens. Si autem comparem ad septem, excessum est in tanto, quantum excedit. Extremorum ergo est vnum excedens tantum, aliud autem extremum excessum tantum. Medium autem excedens & excessum æqualiter participando cum vtroque extremorum. Excessum autem secundum quod excessum, non est determinatum vel finitum. Similiter autem & excedens secundum quod excedens est. Ab eo autem quod non est determinatum vel finitum, iudicium haberi

non potest, nec potest principium esse alicuius iudicij. Medium autem cum in tanto excedit, in quanto exceditur, finitum est & determinatum. Ab eo ergo accipitur iudicium extremorum si ad æqualitatem redigi debeant: quod medium iustum est ad valorem rei prortionatum ratione iudicis, & est si dicamus, quòd lectus valens quinque, venditus est, emens autem non nisi tres soluit, vendens autem in duobus damnificatus est: & hinc surgunt contentiones, & ad iudicem sicut ad medij & iusti dictatorem recurritur, qui æstimato valore lecti duo iubet reddi ei qui vendidit: & cum prius tria habuit, iam quinque habet. Vendens ergo quinque habens in pretio, emens autem quinque in lecti valore, iudex quinque in æstimatione rationis: erunt ergo 5.5.5. & si lectus cum pretio coniungatur, erunt decem, cuius medium est quinque, quod est in iudicis æstimatione æstimantis in quanto excessit vnus, & in quanto excessus est alter. In talibus enim computationibus nullam differentiam facit personæ vendentis vel ementis dignitas: siue enim studiosus, siue prauus sit, qui alium debito pretio priuauit, non æstimat iudex, & si imperator sit, vel sacerdos, vel rusticus, non aduertit, sed vnum sicut alium ad valorem rei reddere iubet.

Et similiter est in commutatione inuoluntaria occulta. Verbi gratia, si aliquis mœchatus est, non æstimat iudex, siue ille prauus, studiosus, vel alterius dignitatis sit. Lex enim informat animam iudicis: & ideò ad differentias personarum non respicit: sed potius illis vtens æqualenter in hoc, ad nocumenti & iniuriæ respicit differentiam, & reddi vel emendari iubet ad æstimationem quantitatis iniuriæ illatæ. Verbi gratia, si vnus quidem iniustum facit, alius autem iniustum patitur: puta vt si vnus quidem læsit, alter autem læsus est. Propter quod iudex qui per æstimationem rationis & legis medius est, tentat æquare iniustum quod inæquale est, & iniustum faciente, & iniustum patiente: tentat autem ad quantitatem iniuriæ. Similiter autem est cum vnus quidem vulneretur, alter percutiat vulnerando: vel cum vnus quidem occidat, alter autem moriatur occisus: lege enim talionis vtitur in talibus, vt scilicet oculum pro oculo, dentem pro dente, vitam pro vita soluat. In his enim per inæqualia diuisa est actio & passio. Agens enim in talibus de hoc quod desiderauit vt sibi bonum, plus intulit: patiens autem de malo quod non desiderauit, plus habuit: & sic agens plus in lucro, patiens autem magis in damno habuit: actio verò & passio per inæqualia diuisa sunt. Iudex autem hoc æquare tentat, & plus in lucro æquare tentat ad id quod est plus in damno, agentem faciens sustinere damnum quod voluit, patientem autem adipisci faciens lucrum in bono quod perdidit, & aufert à lucro & addit ad damnum. Luctum enim & damnum vocantur ea quæ in commutationibus sunt: quia simpliciter & vniuersaliter loquendo in commutationibus excedentis siue agentis, & patientis siue excessi iniuriam nominare non possumus nisi nomine lucri & damni. Agens enim plus habet de eo quod vult, & patiens minus: è contra patiens plus de eo quod non vult, & agens minus: & sic agens plus habet in bono, & minus in malo: patiens autem plus in malo, & minus in bono: & hoc nomine lucri & nomine damni conuenientius designantur. Quamuis aliquibus Stoicorum lucri nomen non videatur esse proprium: puta, quòd percutiens plus habeat in lucro, patiens autem siue percussus plus in damno. Sed tamen quamuis Stoici contradicant quando mensurata est passio patientis ad valorem numismatis, quærit enim pro quanto tantam voluisset sustinuisse iniuriam: tunc necesse est, quòd hoc quidem vocetur damnum quod est ex parte sustinentis, hoc autem lucrum quod est ex parte agentis.

26. *Iustum in commutatione autrectitudo, inter plus aequi minus est.*

Quare quidem in lucro & minoris in damno directiuum est medium quod est æquale positum in iudicis æstimatione: lucrum enim & damnum hoc quidem plus, hoc autem minus contrariè se habent, per actionem scilicet & passionem: faciens enim iniuriam plus habet in lucro, & minus in damno: patiens autem plus in damno, & minus in lucro. Ad lucri enim refertur rationem, boni quidem habere plus, mali autem minus: & per contrarium ad damni rationem refertur, mali quidem habere plus, boni autem minus. Quorum extremorum medium est quod in iudicis æstimantis est ratione, ad quantitatem illatæ iniuriæ vt videat quantum excessit super æquale qui iniuriam fecit, & quantum distat sub æquali qui iniuriam passus est, & tantum emendæ fieri faciet iniuriam passo ab iniuriam faciente. Hoc autem æquale dicimus esse iustum. Iustum ergo quod est directiuum in commutationibus, medium est damni & lucri. Iudex autem hic æquans ad tria habet respicere, sicut dicit Tullius, scilicet ad par, pactum, & iudicatum. Par autem est, quod ad rei paritatem redditur. Pactum verò quod conuenit inter quos est communicatio. Iudicatum autem quod ad legis vel principis redditur decretum.

Directum.

Dubitatio.

Est autem dubium de commutationibus inuoluntariis, verum neutrum sit quod dictum est. Si enim rusticus percutiat principem vel imperatorem, crimine læsæ maiestatis reus est, & ad quantitatem iniuriæ emendare non iubetur, sed multo amplius: & sic videtur, quod in tali commutatione differentia personarum attenditur, quod ante negatum est. Idem autem est si mœchetur cum vxore principis, vel si sacra spoliet: & in multis aliis multam videntur inferre in talibus differentiam differentiæ personarum. Sed ad hoc dicunt Michaël Ephesius & Eustratius, quòd æqualitas attendenda est secundum æqualitatem personarum in eadem differentia dignitatis constitutarum, sicut quod iubet iudex emendari vni principi sicut alij principi, & vni studioso sicut alij, & vno prauo sicut alij. Quod nullo modo stare potest. In præcedentibus enim habitum est, quòd dignitas inter agentem & patientem non facit differentiam. Secundum hoc autem quod dicunt, magna differentia est ex dignitate agentis & patientis, quamuis inter patientem & patientem non sit differentia. Propter quod

Reflexio.

Contra reflexionem.

quod dicendum est, quòd læsio personæ solum non infert damnum boni priuati tantum, sed etiam boni publici, & secundum qualitatem illati damni in iure præcipitur emendari. Nec considerat iudex in hoc dignitatem personæ, sed quod est in persona, scilicet læsionem boni quod læditur in persona: propter quod forte moritur qui etiam tantum intendendo læderet mouet principem: quia bonum publicum in principe læsum etiam vita hominis ad condignum non redimitur: vnde in tali redditione non consideratur dignitas prout in persona est, sed potius læsio boni quod causatur à dignitate. Patet igitur, quòd firma & rata sunt quæ prædeterminata sunt.

CAPVT VII.

Quod iustitia commutatiua sit in æqualitatis medio.

Signum autem quod vera sint quæ prædicta sunt, est quòd quando dubitant quantum iniuriæ intulerit qui fecit, & quantum passus sit qui sustinuit, refugium habent ad iudicem: ad iudicem autem ire est ire ad iustum quod secundum se iustum est. Iudex enim secundum iudicis rationem, vult esse velut iustum quoddam animatum, quod nullam habeat electionem animam nisi iustitiam: & ideò quærunt iudicem vt medium quoddam quod secundum se iustum est: & propter hoc quidam iudices vocant mesidices, hoc est, medios iustos, non ita quod dimidij iusti sint, sed secundum hoc quòd ipsi secundum seipsos medij sint & iusti, vt dicantur medij iusti quasi mediales iusti. Verbi gratia vt si dicamus, quòd iniusti componantur, hoc est, coordinentur: vterque continget iustum medium, vnus excedendo, & alter deficiendo ab ipso. Sicut est cum proportionantur hoc medio quod est iudex arithmetica proportione. Medium ergo iustum est: quoniam iudex & medium & iustum est. Iustus autem adæquat excedens & excessum ad seipsum habita proportione.

27. *Iustum commutatiuum est medium inter maius & minus in arithmetica ratione.*

Sicut si dicamus, quòd linea significata per a. b. per inæqualia secta sit: tunc iudex inæquales sectiones considerans, eam quæ plus medietate habet, diuidit separans partem quæ medietatem excedit, & addens illi quæ à medietate deficit minor secundum sectionem: & sic sectiones ad æqualitatem reduxerit. Cuius exemplum est, si linea nouem cubitorum in tres & sex cubitos diuidatur, inæquales erunt sectiones. Inter tria autem & nouem sex medium est, ad quod iudex respiciens præcipit amputari à nouem tantum quantum excedit medium, & addit tribus quæ in eadem quantitate ad sex exceduntur: & sic inæqualitatem extremorum ad æqualitatem medij reduxit. Propter quod cum totum quod est actionis & passionis diuidatur & ad æqualitatem dicæ reducatur: tunc prouerbio communi aiunt, vnúquemque habere quod ipsius est: & hoc est cum ad dicam vnumquodque æquale accipiat. Æquale autem huius medium est inter maius & minus secundum arithmeticam proportionalitatem. Propter quod communiter iudex qui quasi dica iniuriam mensurat actionis & passionis, dicastes vocatur. Et ratio medij qua mensurat, dicitur dicæon. Dicæon ergo duplex est, scilicet mensurans, & mensuratum. Mensurans in mente iudicis, mensuratum in emendæ quantitate. Vnde dicæon est dicæon siue dicæonis: quia hoc quod est in anima iudicis, dicæó est dicæonis quod est in quantitate emendæ. Similiter dicastes duplex est. Vnus quidem dicæam determinans vt index: alter autem dicæam determinans vt lex quæ iudicē informat ad dicare determinandū & determinationē: & sic dicastes lex erit dicastis iudicis. Propter hoc enim medium nominatur dicæon quemadmodum si quis dicat dicæon esse dicæonis, mensurans scilicet mensurati, & dicastem esse dicastis, legem scilicet iudicis. Si enim duabus æqualibus quantitatibus positis, vt prædictum est, pars auferatur ab altera & ad alterum apponatur, altera quantitatum, scilicet cui apponitur, in duobus excedet eam cui ablatum est: excedit enim æquale & excedit minus: si enim sit tantum ablatum ab vna & non sit appositum ad alteram, tunc vtique non superexcedit nisi in vno solo.

Cuius exemplum est, si tres lineæ sumantur, quarum quælibet et in quo est sicut mensura, æqualis sit, sicut mensura hominis æqualis est homini, quamuis inæquales sint secundum se: auferatur autem ab illa aliquid, & addatur ad reliquam, illa cui additur, excedet & mediam & extremam. Mediam quidem quia media maior est, & ideò excedit in vno: extremam autem excedit in duobus. Excedit enim excessum medij, hoc est, quantitate, quia medium excedit minus: & excedit excessu oppositi quo creuit super medium, & sic excedit in duobus: & sic maior cui appositum est medium, excedit vno, scilicet appositō, & ipsum medium illud à quo ablatum, etiam excedit vno excessu medij super ablatum. Cuius exemplum est in linea nouem cubitorum quam induximus, quæ si per tertia diuidatur, quantitates erunt æquales: sed si autem vna sectio alteri addatur, inæquales erunt sex ad tria. Sumatur ergo quantitas proportionata toti quantitati quæ erat nouem, & parti quantitatis quæ erat tria secundum arithmeticam proportionem, illa quantitas sex erit excedens tria in tribus & deficiens à nouem in tribus: ad iudicium ergo illius inæqualia ad æqualitatem reducentur. Nouem enim duobus ternariis excedit tria, etiam vno excedit sex. Sex autem ad tria non nisi in vno ternario excedit. Consideretur igitur quantitas medij quod æqualiter habet ad excedens & excessum, & non auferatur ab excedente quod duplo plus habet quam excessum, & simplo plus quam medium: & tantum quantum excedit medium, auferatur ab eo quod est simplum, & addatur ei quod est excessum tantum: & omnia ad æqualitatem reducta sunt. Hoc igitur siue tali iusto medio & æquali cognoscimus quid & quantum auferre oportet à plus habente, & quid & quantum apponere oportet minus habenti. Illud enim quo excedens medium excedit, oportet

apponere minus habenti. Illud autem quo medium superexceditur à plus habente, auferre oportet à maximo quod plurimum habet.

Descriptio autem huius quod æquales quantitates sunt tres, quarum prima designetur per lineam a a. Secunda designetur per lineam b b. Tertia designetur per lineam g g. sintque omnes æqualiter sex cubitorum. Diuidatur autem linea a a. in puncto e. per medium: tunc linea a e. trium erit cubitorum, & linea e a. etiam trium. Si ergo sectio e a. apponatur ad totam lineam g g. linea g g. excedit lineam a e. in tanto quantum est e a. secundum duplum: tria enim addita ad sex, nouem faciunt: nouem autem in duplo excedit super tria. Iste ergo excessus signetur linea g g. cum e a. sibi apposita in tria æqualia diuisa, & vna pars signetur per d g. altera g e. tertia per e g. ita quòd linea signis istis diuisa sit d g. e g. Hæc enim linea in d g. excedit sectionem a e. & eandem excedit in g e. sicut nouem in duobus ternariis excedit tria. Lineam autem b b. quæ media est, non excedit lineam d g. e g. nisi in vno, scilicet in parte apposita quæ fuit e g. sicut nouem sex excedit tantum in vno ternario. Linea igitur quæ est d g. & g. tractionem eam quæ a e. duobus superexcedit, eo scilicet quod d g. & eo quod est g e. Eam autem lineam quæ est b b. non superexcedit nisi in eo quod est d g.

28. *Hoc iustum secundum est in omnibus artibus.*

Talis autem coniectatio medij in commutatione artium mœchanicarum est. Artes enim illæ destruerentur vtique, nisi faciens qui per modum agentis se habet in contractu emptionis & venditionis, tantum & tale faceret, quàntum & quale patiens passus est, hoc est, vendens qui per modum patientis se habet in artificiati, quod operatus est laborib⁹ & expensis, cõmutatione. Si enim lectorum factor pro lecto non tantum & tale accipiat, quantum & quale posuit in expensis, lectum de cætero non faciet: & sic destruetur ars quæ lectorum factrix est. Similiter autem est & in aliis artibus.

29. *Lucrum & damnum circa commutationes sunt.*

Nomina autem hæc quæ dicimus damnum, generaliter secundum primam originem venerunt ex voluntaria commutatione. Plus quidem habere quam sit valor rei quæ suiipsius est, dicitur vltra debitum lucrari. Minus autem habere in valore his quæ ex principio fuerunt ante commutationem, vocatur damnificari. Puta sicut est videre in vendere & emere & in quantiscumque aliis lex cedit licentiam commutandi, sicut in fideiussione, locatione, vsu, depositione, & in aliis similibus. Quædã enim commutare prohibet lex, sicut vxorem, depositum, & multa alia. Quando autem neque plus habet, neque minus, sed ipsa commutata fiant secundum valorem quæ habent per seipsa communiter: tunc dicitur, quòd contractum facientes habent quæ ipsorum sunt secundum debitum, & neque damnificari, nec lucrari dicuntur.

30. *Iustum commutatiuum est medium inter lucrum quoddam & damnum.*

Ergo cuiusdam lucri & cuiusdam damni iustum medium est. Et hoc quidem est quando in contracto voluntario æquale habet id quod est prius, & id quod est posterius, hoc est, ante contractum & post contractum. Verbi gratia quia ante contractum lectus quinque valuit: si ergo post contractum quinque accepit, id quod est posterius, æquale anteriori fuit: & non potest conqueri, quòd in aliquo sit damnificatus.

CAPVT VIII.

De sententia Pythagoricorum qui dixerũt non æquale secundum proportionem esse iustum, sed contrapassum.

31. *Pythagorici voluerunt iustum simpliciter esse repassionem.*

VIdetur autem aliquibus non quidem æquale secundum proportionem, sed contrapassum esse simpliciter & vniuersaliter iustum, vt Pythagorici dixerunt qui determinabant iustum simpliciter esse contrapassum alij. Et vt hoc intelligatur, scire oportet, quod Pythagoras dixit, leges non esse inuentas ad hoc vt homines boni & iusti sint, sed potius ad hoc ne sibiinuicem sint iniriosi: & in hoc etiam consensit Plato qui in vrbanitatibus suis legitur dixisse, leges inuentas esse non vt ciues beati sint & beatè viuant, sed ne iniusti efficiantur: & hoc probabat per duas rationes. Quarum vna est, quòd recto non ponitur regula: eò quod ipsum est regula aliorum. Bonus autem & iustus sibiipsi in omnibus regula est: regula igitur iusto non ponitur. Propter quod dicitur, quod iusto non est lex posita. Similiter & illud, Legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus eorum. Lex igitur non est posita nisi malis. Malis autem lex non potest poni vt in se mali non sint: quia hoc lege effici non potest, sed bonæ voluntatis studio: ponitur ergo lex malis, vt in alios mali non sint siue iniurioſi. Non reprimitur autem illa malitia nisi per contrapassum: contrapassum ergo iustum est.

1. ratio.

Secunda ratio est, quòd lex coactiuam habet virtutem: bonum autem non vult esse coactum, sed voluntarium & liberum: coactum ergo malum est: nec cogi potest in seipso, sed ne alij noceat. Hæc autem coactio non fit nisi per contrapassum: contrapassum ergo iustum est. Iustum autem non est nisi in his in quibus est lex, vt inferius ostendetur. Vnde Homerus in magnis operibus suis sic dicit.

Si mala quis seminat, & mala lucra meret.

Contrapassum ergo vocabant determinatum ad legem talionis tam in distributionibus quidem vt tantum recipiat, quantum boni & mali intulit reipublicæ: in commutationibus autem tam voluntariis quam inuoluntariis, vt tantum & tale recipiat secundum quantitatem & modum, quantum & quale fecit alteri, dentem scilicet pro dente, oculum pro oculo, & vitam pro vita, res pro rebus, verba pro verbis, secundum quod etiam prouerbialiter dicitur, sicut feciſti, fiat tibi. Et illud,

Res dare pro rebus, pro verbis verba solemus.

Hoc igitur modo determinabant contrapassum Pythagorici. Hoc autem non vniuersaliter congruit: quia nec distributiuo iusto conuenit, neque etiam vniuersaliter illi quod dicimus

1. ratio.

Improbatio positionis Pythagoricorum.

dicimus iustum directiuum in commutationibus: quamuis Pythagorici hoc dicere intendant, laudantes dictum Rhadamanti, qui legislator erat & iustum dicebat esse, Siquis patiatur quod fecit: hoc enim modo, vt dixit, vindicta fit. Sicut enim iam diximus multis in locis, discant etiam in commutationibus. Puta si princeps principatum habens, aliquem percusserit & sine lege, illum principem non oportet repercuti vt contrapatiatur: & si principem percusserit aliquis, hunc non oportet percuti tantum quantum percussit principem, sed forte multo plus enim oportet cum puniri capitis vel membri detruncatione: cum tamen percussio inter commutationes sit violentas in quibus vnus homo debitor alteri efficitur. Princeps enim percutiens ex auctoritate habet quod percutit: peccat autem in hoc quod non secundum legem percutit: & ideò non tota percussio iniusta est: propter quod ad tantum & tale non contrapatitur. Adhuc autem auctoritas est in principe, quam oportet timori esse propter malos: quia aliter commune bonum non saluatur enernata auctoritate continentis. In magnum ergo damnum cederet vrbanitatis, si princeps contrapateretur. Adhuc si princeps percutiatur, crimen læsæ maiestatis incurritur: quod fit ex læsione communis boni, quod magis intendit saluare legislator quam proprium. Si ergo qui percussit principem, non nisi tantum & tale contrapatiatur, quale & quantum intulit principi, crimen læsæ maiestatis non corrigitur, sed tantum priuatæ personæ iniuria: hoc autem iustum non est. Contrapassum igitur non semper iustum est in commutationibus. Adhuc autem multum differt si voluntariè & inuoluntariè quis alteri noceat. Inuoluntariè enim nocens, misericordiam meretur & veniam & non contrapati secundum talionem. Voluntariè autem nocens, non semper accipit retributionem secundum hoc quod nocuit, sed etiam secundum differentias nocentis vel eius cui nocuit, sicut iam de principe dictum est. Contrapassum igitur non semper iustum est in distributione vel commutatione.

Si quis quia iniuriat, eadem patiatur & ei e Iustum rectũ fuerit, vindictaque recta.

CAPVT IX.

In quibus commutationibus contrapassum est iustum, & in quibus non.

HOc autem quod contrapassum vocant Pythagorici, in commutationibus quidem tenêt tantum quæ communicatiuæ vocantur. Communicatiuæ autem sunt, in quibus per contractum voluntarium res vnius pro re alterius commutatur. Talis enim commutatio in polisticis continetur per hoc iustum quod vocatur contrapassum: & si hoc iustum non fit, dissoluetur commutatio ciuium: contrapassum autem ōporter accipi secundum proportionalitatem & non semper secundum rei æqualitatem: eò quod contractus ad vnum indicari non potest, sed ad tria, sicut dicit Tullus. Forum enim aliquando disponit princeps pro communi vtilitate decernens quod quanti vendendum sit: quia aliter pro necessitate rei aliquando nimis damnificarentur ciues: sicut tempore caristiæ decernitur, quòd tanto & non pluri vendatur modius frumenti. Aliquando tales commutationes fiunt pacto interueniente sine omnis deceptionis fraude: & tunc pro re non datur æquivalens, sed id quod pactum est. Aliquando diriguntur tales commutationes ad rei paritatem, vt æquivalens habeat qui vendit, ad hoc quod alius emit. In his ergo considerationem habere oportet vt contrapassum iustum non semper ad ídem determinetur, sed aliquando ad par, aliquando ad pactum, aliquando verò ad iudicatum repatiatur.

Adhuc autem in talibus commutationibus res pro re commutari non potest, vt domus pro lecto, vel modius tritici pro calceis, qui nec æquivalentes sunt semper nec æqualis indigentiæ. Granum enim commutans non semper calceis indiget vt granum in calceos commuteret. Talis enim commutatio non fit per æqualitatem rerum commutatarum, sed potius secundum proportionem valoris res vnius ad valorem rei alterius, proportione habita ad indigentiam quæ causa commutationis est. In contrafacere enim proportionale, sicut dictum est, ciuitas commanere potest: ciuitas enim non commanet nisi indigentiæ ciuium suppleantur: suppleri autem non possunt sine tali commutatione rei vnius ad alteram. Nullus enim omni suæ indigentiæ ex seipso habet supplementum: si enim ex se granum habet, calceo & domo & lecto indiget, & faciens vnum, perfectus in altero esse non potest: propter quod quilibet alio indiget & in tali commutatione saluatur ciuitas.

Hoc autem probatur: quia quilibet in ciuitate quærit, aut quòd male passus est in ciuitate, aut quòd bene. Qui enim malè passi sunt, quærunt quòd & illi malè patiantur à quibus malè passi sunt: quia si non contrapatiantur qui malè fecerunt, non vrbanitas, sed seruitus est illis qui malè passi sunt, quod scilicet ad voluntatem aliorum mala sustineant sicut serui sustinent à dominis. Vrbanitas autem seruitus non est, sed libertas & democratia quædam. Si ergo per legem faciens contrapati cogatur secundum proportionem quam diximus, ciuitas in vna libertate communicationis saluatur & commanet: & hoc debet intendere politicus. Si autem quærunt, quòd bene passi sunt; & tunc quærunt eos à quibus bene passi sunt, vt per retributiones & gratiarum actiones proportionaliter omnia faciant eis. Si autem hoc non fiat: tunc retributio iusta non fit. Retributione autem iusta facta, ciuitas commanet. Propter quod legislator ex prompte faciunt fieri in ciuitatibus sacrum gratiarum, vt sine dispendio temporis vnicuique statim retributio fiat. Sacrum autem gratiarum appellamus, quod lege sacratum est: gratiam autem, retributionem congruam secundum proportionalitatem: hoc enim proprium est gratiæ secundum quod hic gratiam accipimus, qua scilicet gratè & amicè commanent ciues. In hac enim gratia eum qui gratiam accepit,

accepit, refamulari ei oportet qui gratiam fecit vel impendit: & rursus eum qui primo fecit gratiam, iterum incipere vt faciat gratiam ei qui refamulatus est. Talis enim fluxus & refluxus gratiarum commanere facit ciuitatem: facit enim retributionem secundum proportionalitatem supradictam coniugatio gratiæ secundum diametrum. Secundum enim diametrum gratia vnius transit in alium, & gratia alterius retransit in istum.

Et hoc manifestum est in descriptione figuræ. Puta ædificator domus significetur per a. coriarius autem calceum faciens per b. mutata indigentia ædificatoris ad coriarium, & è conuerso, designentur per lineam a b. domus autem qua est opus ædificatoris signetur per g. dependentia domus ad ædificatorem designetur per lineam a g. calceamentum autem quod est opus coriarij, designetur per d. dependentia calceamenti ad coriarium significetur per lineam b d. commutabilitas domus in calceamentum, & è conuerso, signetur per lineam g d. transitus autem domus ad coriarium signetur per diametrum g b. transitus verò calceamenti ad ædificatorem signetur per diametrum a d.

A. Ædificator. Coriarius. B.

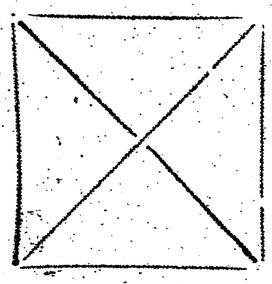

G. Domus. Calceamentum. D.

Ædificator enim domo non indiget, eò quod domus in seipso habet facultatem: hæc enim non transit ad ipsum quod habet. Eadem ratione coriarius calceamento non indiget. Similiter ædificator coriario non indiget, nec è conuerso: quia vterque vt homo est, & vterque in humanitate perfectus. Similiter domus calceamento non indiget, nec è conuerso: quia vtrumque supplementum indigentiæ est. Sed ædificator calceamento indiget quod non habet: & similiter coriarius domo. Si ergo secundum indigentiam fiat commutatio, non secundum latera quadrati erit commutatio, sed secundum diametros. Hanc autem descriptionem ponimus in quatuor terminis, qui sunt termini proportionis disiunctæ: infra autem in tribus exemplificabimus, qui sunt termini proportionis continuæ, vt secundum vtramque proportionem perfectior sit doctrina. Secundum hanc igitur descriptionem ædificatorem à coriario oportet accipere opus eius, & vice versa ædificatorem retribuere coriario quod secundum contrapassum iustum est ipsius coriarij: quia aliter in laboribus & expensis non respondebit. Si igitur primum sit quod in tali commutatione est æquale secundum proportionalitatem ad par, pactum, vel iudicatum: & deindè contrapassum fiat: tunc erit quod dicitur, scilicet quod ciuitas saluatur & commanet. Primum autem dicimus sicut emptionem iusto pretio factam: & quod deindè fit, dicimus sicut pretij solutionem. Si autem non sic fiat in commutationibus talibus, non saluatur æqualitas proportionis, qua non saluata, ciuitas non commanet: quia non retribuitur in laboribus & expensis.

Sicut enim dicit Eustratius, nulla ciuitatis commutatio fit in omnibus ciuibus eadem operantibus: quia si omnes eadem operentur, vnusquisque habebit quod suum est, & in hoc omnes vnum erunt. Indigentia autem humana multa requirit & valdè diuersa, quæ ab vno perfici non possunt: sed oportet, quòd à multis multa fiant. Propter hoc dicit Tullius, quod quemadmodum corporis humani ædificatur ciuitas. In corpore enim humano quamuis vnum sit regens, scilicet cor: tamen multa membra officialia sunt in diuersa officia distributa, quæ ab vno perfici non possunt, vt mutuis obsequiis seinuicem coadiuuent membra, & sic corpus in consistentia remaneat. Et per omnem eundem modum est in ciuitate, vbi multitudo artificum sibiinuicem subseruiens commanere facit ciuitatem. In talibus nihil prohibet opus vnius melius esse in valore quam opus alterius, & magnam habere differentiam secundum labores & expensam. Cómutatio autem non fit nisi in æqualitate proportionis. Oportet igitur ea quæ differentia sunt, æquari ad proportionem. Hoc autem & in omnibus artibus mechanicis est. Omnes enim destruerentur, si ille qui facit contractum secundum quantum & quale, non patitur à retribuente tantum & tale. Non enim ex vno genere artificum potest fieri ciuitas. Ex duobus enim medicis non fit communicatio, sed ex medico & agricola: & vniuersaliter loquendo communicatio fit ex omninò alteris artificibus & non æqualibus secundum opera. Tales autè aliquo vno oportet æquari: eò quod commutatio non fit nisi secundum æqualitatem proportionis. Proportionari autem non possunt qui in vno conueniunt: linea enim ad proportionem valorem non habet: & si ita in se accipiantur sicut substantia lecti & substantia domus, nunquam proportionari possunt. Oportet igitur, quòd ista accipiantur non absoluta, sed comparata aliqualiter ad valorem secundum indigentiæ vsum, & aliter non erit commutatio ipsorum. Sic enim in vno conueniunt cui addi & auferri potest: & hoc modo reduci possunt ad æqualitatem proportionis.

* * *

CAPVT

CAPVT X.

Quid sit illud vnum quo mensurata commutabilia ad proportionis reducuntur æqualitatem.

32. *Numisma est medium commutationis.*

QVia igitur ista secundum comparationẽ ad valorem secundum vsum indigentiæ accipiuntur, numisma inuentum est quod numero per additionem & minutionem mensuta vniuscuiusque est: & ideò numisma aliqualiter medium fit quo omnia alia porportionantur. Numisma enim mensurat omnia. Mensurat autem & superabundantiam & defectum: & per ipsum mensuratur quot vel quanta calceamenta æquiualent domui quam comparat ædificator, & quod æquiualent cibo, quod est modius tritici, vel aliud aliquid quod ad indigentiam cibi communicatur. In tali autem proportione oportet, quòd sicut ædificator se habet ad coriarium in laboribus & expensis sui operis secundum excessum, tot & tanta calceamenta per additionem numismatis commutentur ad domum vel cibum habendum: ad domum quidem si comparatur ad ædificatorem, ad cibum si comparatur ad agricolam. Si enim hoc non seruetur, non erit commutatio neque communicatio inter coriarium & ædificatorem vel agricolam: commutatio non erit nisi aliqualiter ad æqualitatem proportionis opera reducantur. Proportionata autem non erunt, nisi aliquo vno mensurentur, quemadmodum prius dictum est: quia in se proportionalia non sunt. Oportet ergo vno aliquo omnia commensurari commutabilia.

33. *Indigentia humana quæ omnia continet est vera & naturalis mensura commutabilium.*

Hoc autem vnum quidem secundum veritatem in omnibus acceptum est, quod dicimus opus siue indigentiam. Hoc autem quidam vocant vsum vel vtilitatem: hoc enim opus continet omnia vt permaneant & sint in ciuitate. Si enim nihil indigerent suiinuicem operum, vel etiam si non similiter indigerent, ita scilicet quòd vnius opus esset necessarium, alterius autem non nisi delectabile ad iocum, non esset commutatio, vel non esset eadem de quâ diximus, quòd res in rem commutatur secundum valorem verbi gratia propter commutationem necessitatis quæ commutatio fit secundum oppositum proportionis, quando componitur opus ad opus, numisma inuentum est. Quod per hoc probatur: quia per hoc quod numismatis nomen accepit. Numisma enim non à natura auri vel argenti vel alterius metalli dicitur, sed à nomos Græco quod est mensura per numerum. Mensura autem est posita à nobis sicut vlna ponitur esse mensura panni, & cadus olei, & modius tritici: cum tamen nihil horum aliquid eorum sit quæ mensurantur per ipsam: & in omnibus talibus in potestate nostra est addere & minuere ad sciẽdam perfectam quantitatem mensurati. In numismate autem etiam in nobis est transmutare numisma facile in omnem vtilitatem quæ indigemus. Secundum hoc ergo iustum quod vocatur contrapassum, in hoc erit perfectum, quando valore numismatis æquatur: sicut corarius ad agricolam, sic opus coriarij ad opus agricolæ: & sicut ante diximus, quando ista opera commutantur, ita quod ab vno in alium transeant, oportet quod in figura proportionalitatis reducantur per quadratum & diametros descripta.

A. Agricola. Sutor. B.

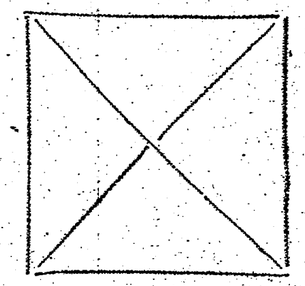

G. Alimentum. Calcei. D.

Sicut scilicet sicut agricola ad cibum, sic coriarius ad calceamentum secundum vrbanitatis indigentiam: & sicut agricola ad coriarium, sic cibus ad calceamentum secundum eundem indigentiæ modum. Et sicut agricola cum cibo ad communicationem se habet, sic coriarius cum calceamento: vtrumque enim est secundũ commutationem indigentiæ siue operis quod vsus vel vtilitas vocatur. Et secũdum diametros sicut agricola cum calceamento, sic coriarius cum cibo: in vtroque enim ex vtroque supplета est indigentia: & hoc vocatur figura proportionalitatis.

Quod autem nos diximus, quòd opus omnia commutabilia continet, & opus diximus esse vsum vel vtilitatem vel indigentiam, non diximus de commutabilibus secundum quod vnumquodque in sua natura accipitur: secundum hoc enim mensuratur vnumquodque sui generis numero. Sed sicut paulo ante diximus, oportet hoc accipere secundum relationem ad vsum, hoc est, secundum quod valet in vsu supplere indigentiam: hoc enim modo omnia vnum sunt: & hoc modo vno mensurari possunt, quod non natura omnium mensura est, sed positione. Hæc igitur numisma vocatur. Si autem hoc modo non commensurentur ea quæ veniunt in commutationem, sequitur inconueniens, scilicet quod alterum extremum vtrasque habebit superabundantias secundum excessum & secundum defectum dictas. Agricola enim pro modio tritici nihil nisi calceamentum accipiens sine numismatis æquatione superabundantiam habebit in laboribus & expensis inquantum est agricola: defectum autem habebit in contrapasso propter calceamenta quæ minus valent. Rursus coriarius accipiens cibum, ambas habebit excellentias: propter cibum quidem enim superabundat: quia plus accipit quam redonet: agricola enim & opus agricolæ in laboribus & expensis excedit coriarium & opus

opus illius. Vnde coriarius accipiens opus agricolæ excedit: reddens autem calceamentum, deficit. Cum igitur hæc opera ante commutationem proportionata non sint, oportet quod numismate proportionentur si vtraque commutari debeant. Quando enim omnes & singuli habent quæ ipsorum sunt secundum valorem operum, sic æquales fiunt & communicantes adinuicem: talis enim æqualitas in ipsis potest fieri sicut diximus. Dicamus enim quod agricola signatur per a. & sub ipso cibus per g. coriarius per b. opus ipsi æquarum per d. & protrahantur diametri & lineæ sicut in præcedenti figura dictum est.

A. Agricola. Sutor. B.

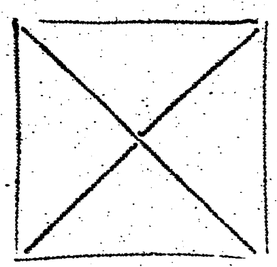

G. Alimentum. Calcei. D.

Si enim non sic æquetur, non verè erit contrapati. Si autem non sit contrapati, non erit communicatio.

34. *Indigentia est quidam vnum quod adinuicem commutationem & conseruat.*

Quod autem opus siue indigentia vel vsus sicut vnum quidem ens in omnibus omnia commutabilia contineat, per hoc ostenditur: quia cum non sint in necessitate indigentiæ adinuicem vel vterque vel alter artificum, non commutant opera, sed vnusquisque retinet quod ad vsum proprium operatus est. Indigentia autem adinuicem est quando vnus indiget re quam habet alter, & è conuerso. Verbi gratia cum quis indiget vino quod habet vnus, dat eductionem frumenti quæ abundat, vt frumenti pro vino faciat commutationem, & sic commutabilia æquari oportet aliquo vno. Et cum non commutetur nisi pro necessitate, necessitas autem multiplex sit, oportet quod id quo omnes fiunt commutationes, potentiam habeat ad supplementum omnis necessitatis siue prædicamentis siue futuræ. Sæpè enim commutationes fiunt pro supplemento futuræ necessitatis etiam his qui nunc in præsenti non indigent. Tale autem supplementum numisma est: quia fideiussor nobis est pro omni necessitate si indigere contingat. Qui enim fert numisma statuto ciuili, oportet quod pro numismate accipiat omne quo indiget.

35. *Numus idem paritur quod & cõmutabilia.*

Numisma tamen non semper æquale est, sed aliquando transcendit & plus valens, posterius minus valet, vel fortè nullius valoris efficitur: & quantum ad hoc futuræ necessitatis non est fideiussor certus. Et iste defectus non nisi altero duorum modorum ad æqualitatem reduci potest, scilicet quod vel commutationes intersint damno quod accidere potest: vel quia talis defectus rarò contingit quando toleretur. Numisma enim inter ea quæ in commutationem veniunt, magis permanet æquale secundum suam rationem & institutionem.

Propter quod omnia commutabilia numismate oportet appretiari: sic enim semper erit commutatio. Commutatione autem existente semper manet communicatio. Numisma enim æquat commutabilia, sicut mensura æquat mensurata per additionem & diminutionem. Iam enim diximus, quòd commutatione operum non existente, communicatio ciuium non erit. Communicatio autem non potest esse operibus ad æqualitatem proportionis non reductis. Æqualitas autem esse non potest sine commensuratione. Commensuratio autem non est sine proportione commensurantis. Hæc igitur est necessitas propter quam vnum & primum mensurans commutabilia necesse fuit inueniri.

36. *Omnia commutabilia debet numisma estimationis præsimiri.*

Secundum veritatem quidem igitur naturæ vniuscuiusque horum tantum differentia in natura impossibile fuit commensurata fieri per vnum aliquod quod sit mensura omnium quia sic vnumquodque mensuratur sui generis minimo. Ad opus autem indigentiæ relata omnia commutabilia contingit sufficienter mensurari vno. Vnum ergo aliquid erit mensurans omnia relata ad vnum: & cum non possit vnum ex natura, oportet quod fit vnum ex suppositione & legis institutione. Propter quod numisma vocatur à nomos quod est mensura vel regula. Hoc enim tanquam primum & vniuersale omnia commutabilia facit mensurata: quia ipso per additionem & subtractionem omnia mensurantur. Verbi gratia designetur domus per a. minarum 5. lectus designetur per b. mina vna dignus. Lectus igitur quinta pars domus erit non secundum essentiam, sed secundum valorem numismatis: statim igitur erit manifestum quòt & quanti lecti æquantur domui: quoniam 5. quatuor igitur additis super locum lectus commutatur in domum. Quoniam autem talis commutatio erat inter ciues, quòd scilicet res dupla vel tripla pro re maioris valoris commutabatur antequam numisma esset inuentum, ex ipsa ratione communicationis manifestum est, quòd commutatio, quia difficilis erat, causa fuit inueniendi numismatis: in ipsa tamen commutatione nihil differt siue 5. lecti pro domo commutentur, siue pretium quantum quinque lecti valent, detur pro domo. Sic igitur quid iniustum & quid iustum determinatum est à nobis. Hæc autem figura sic describitur, quòd sit inter tres terminos continuæ proportionis, scilicet quod valor domus sit a. valor lecti g. b. autem numisma sit medium quo reducuntur ad æqualitatem. Et hoc in numeris sic est 5. quatuor, 1. Hoc enim modo b. c. g. hoc est quatuor, cum vno adæquantur ad 5. hoc modo excessus 5. ad æqualitatem reducitur vnius medio apposito.

37. *Æstimium rum in cõmuni mensura, non sui proprietate, sed institutione & suppositione pro modo & ratione indigentiæ.*

CAPVT

CAPVT XI.

Qualiter iustitia medium est extremorum secundum superabundantiam & diminutionem dictorum.

8. *Iusta operatio medium tenet inter facere & pati iniuriam.*

Determinatis autem his, manifestum quoniam iusta operatio mediū est eius quod est iniustum facere, & eius quod est iniustum pati. Iniustum enim facere secundum ea quæ dudum determinata sunt, est plus habere in lucro & minus in damno. Iniustum autem pati è contrario est minus habere in lucro & plus in damno. Medium autem horum iustitia est æquale secundum proportionem habere in damno & lucro.

39. *Iustitia non eadem modo quo priores virtutes, medietas est, sed quia media est, hoc est æqui, iniustitia autem extremorum.*

Cum autem dicimus, quòd iustitia medietas sit cum moralibus virtutibus de quibus prædeterminatum est. Sed medietas est iustitia: quia medij est: non quia conuenientiam habeat cum extremis. In nullo enim conuenit cum pleonexia vel cum meonexia, sicut fortis cum audace & timido habet conuenientiam ad medium litigans de media regione sed media est iustitia: quia medij est coniectatiua. Medij dico accepti secundum proportionem geometricam vel arithmeticam, quod ad par vel ad pactum vel iudicatum determinatum est. Et quamuis hoc medium à iudice determinetur: tamen quia per electionem & voluntatem id amplectimur, iusti efficimur: quia sic medium nostrum efficitur. Iniustitia autem huic iustitiæ opposita vtriusque extremorum est: & ideò duæ iustitiæ sunt, & quatuor excellentiæ, quarum iustitia medium est. Pleonexis enim & meonexis duæ iniustitiæ sunt, quarum vtraque abundat & deficit. Pleonexis enim abundat in lucro & deficit in damno. Meonexis autem in damno quidem abundat & in lucro deficit. Et iustitia quidem est habitus secundum quem iustus dicitur operatiuus esse secundum electionem iusti communicatiui, & distributiuus iusti distributiui. Secundum electionem autem operari dicitur, qui sciens & eligens, & eligens propter hoc & non propter aliud, & immutabiliter volens operatur. Operatiuum autem dicimus iusti esse vniuersaliter, qui operatur iustum: & quod igitur ad alium iustum est, & quod iustum est alteri ad alterum: aliter enim non esset commune iustum. Iniustus autem est, qui non sic operatur, sed potius eius quod eligibile & bonum & vtile plus quærit sibi, minus autem proximo sibi communicanti. Eius autem quod nociuum & damnosum è conuerso minus quærit sibi, & plus proximo. Sed ille qui æqualis siue iustus vocatur, quærit id quod est secundum proportionalitatem conuenientem alij & alij. Verbi gratia si faber sit iustus, sibi propriè fieri quod sit alij fabro propriè similiter, & si emit, sibi seruari quærit quod seruatur alij: sic enim vniformitas est iustitiæ.

Iniustitia autem quæ contraria est iustitiæ, operatiua est iniusti. Iniustum autem hoc superabūdantia & defectus est vtilis & nociui, & est præter proportionale, proportione excedēs, vel ab ipsa deficiens: propter quod omnis iniustitia superabundantia est & defectus vocata: superabundantia autem & defectus in rebus communicabilibus vel distributiuis acceptis. Iniustus autem in seipso, hoc est, in propriis negotiis semper inquisitiuus est superabundantiæ eius quod simpliciter vtile est, & defectionis eius quod est simpliciter nocium. In aliis autem sibi communicantibus totum quidem quod est iniustitiæ secundum defectum & superabundantiam, similiter quærit. Quærit enim, quòd habeat proportionale: sed in partibus quærit hoc dissimiliter qualitercumque contingit in quacumque commutatione vel distributione. In aliis autem quærit, quòd abundent in damno, & deficiant in lucro: vnde quamuis quærat quod abundent & deficiant, non tamen quærit, quòd in eodem abundent & deficiant in quo ipse abundat & deficit. Iniustificationis quidem igitur pars quæ determinatur in minus, iniustum pati vocatur: pars autem quæ determinatur in maius, vocatur iniustum facere: quas ante diximus pleonexiam & meonexiam; inter quas pleonexia iustitiæ magis contrariatur, quam meonexia, & frequentius fit, & magis difficulter curatur propter auaritiam lucri adiunctam.

De iustitia quidem igitur & iniustitia, & quæ vtriusque est natura secundum rationem medij vel extremi, secundum hunc modum dictum sit; similiter autem & de iusto & iniusto in vniuersali. Vniuersales autem sermones quamuis non negligendi sint, tamen in minoribus non sufficiunt, nisi particulariter secundum vnumquodque rescribantur. Certitudinem enim mores ex vniuersalibus sermonibus non respiciunt: eò quod in latitudine magna sint singularium circunstantiarum in quibus est actus. Quod autem ista in vniuersali naturam iustitiæ demonstrent, patet si ex dictis colligamus iustitiæ diffinitionem, & aliorum dicta nostris dictis comparemus. Secundum dicta enim iustitia est habitus in medietate consistens quoad nos, à quo habentes hunc habitum ex electione operatiui fiunt eius quod in distributionibus & ditectionibus commutationum est æquale secundum proportionem: & hoc iustitia reddit vnicuique. Vnde Plotinus, Iustitiæ est seruare vnicuique quod suum est. Et quod in idem redit, & Tullius in fine primæ rethoricæ, Iustitia est habitus animi, communi vtilitate seruata, suam cuilibet tribuens dignitatem. Idem Tullius in libro de officiis, Iustitia est virtus quæ seruatur in communi hominum societate, tribuendo vnicuique quod suum est, aut in rerum commissarum fide. Quæ omnia consonant his quæ dicta sunt.

D. Alb. Mag. lib. 5. Ethic.

S CAPVT

CAPVT XII.

Ex quibus operibus innascatur iustitia.

40. *Quæstio, secundum quas iniustitias efficiatur quis iniustus*

QVia autem contingit aliquando, quòd iniustum faciens nequaquam iniustus est ex opere tali secundum speciale iustitiæ vitium: aliquando autem contingit, quòd aliquales iniustificationes faciens, continuò iniustus est, vel efficitur secundum vnamquamque iniustitiam specialiter dictam, puta sicut fur, vel mœchus, vel latro: oportet nos quærere, secundum quas iniustificationes iniustus quis efficitur. Quæramus igitur, verum sit committere iniustificationes, vel differat ad faciendum vel non faciendum iniustum.

41. *Quæ iniustitias committat aliquis vt iniustus dicatur vel non, refert.*

Etenim siquis commisceatur mulieri sciens hoc quod facit commiscendo bonum vel malum, & sciens cui commiscetur suæ vel non suæ: sed non commiscetur ei, ita quod principium commixtionis sit electio lucri, sed per passionem concupiscentiæ commiscetur ei. Talis quidem facit quod iniustum est: sed non propter tale iniustum continuè iniustus est: puta qui furatur alij non vt ex furto lucretur, sed propter aliquid aliud, non propriè fur est, quamuis aliquid furatus sit. Furatur enim furioso aliquando gladium vt seipsum non interficiat: & iniustum esset si propter hoc furti iudicio condemnaretur. Similiter autem neque mœchus est qui ex quacũque causa mœchatus est. Vnde Home. dicit, quòd Phœnix persuasus à propria matre commixtus est concubinæ patris sui non propter passionem vel lucrum, sed vt concubina abominaretur senem patrem ex concupiscentia iuuenis: & sic pater ad dilectionem matris Phœnicis abstractus à concubina rediret. Similiter autem est in commissione omnium illegalium. Qualiter autem non contrapassum se habet ad iustum, prius dictum est.

Hæc autem quæstio in qua nunc sumus, ex doctrina Socratis facilem habet determinationem. Dicit autem Socrates & concesserunt Peripatetici, quòd ex formis innatis vel acquisitis finis est phantasia & iudicium & appetitus. Cum enim iudicium & appetitus non sint nisi per quandam similitudinem, vt dicit Boëtius, oportet quod habitualis forma causa sit similitudinis ad appetitum finis: & hæc sola appetũtur per se quæ sicut finis voluntatis appetuntur: cætera autem appetuntur per accidens: per accidens autem infinitum est: & ideò causa habitus esse non potest: propter quod dixit Socrates, quòd in homine non est quod sit bonus, sed potiùs in donis deorum: & ideò operationes illæ quæ secundum formam & finem per se voluntatis nòn sunt, voluntatem non informant forma habituali permanente, & quæ per se ponitur cum qua elicitur operatio: sed est ab his quæ accidentaliter concepta sunt & infinita & inordinata sunt: propter quod habitum qui vt natura ordinetur & moueat ad vnum, perficere non possunt: nec etiam à tali habitu exire possunt. Propter quod qui illegabilia committit quæcumque, iniusta quidem committit, omne enim illegale iniustum est à priuatione legalis iusti dictum: sed non continuò iniustus est secundum habitum: sed iniustus est, qui iniustitiam committit ex priuatione finis iustitiæ, vt scilicet plus habeat in lucro & minus in damno, quod præter proportionale vocauimus.

TRACTATVS III.

De modis iustitiæ qui per similitudinem quandam ad specialiter dictam iustitiam accipiuntur.

CAPVT I.

De iustitia politica quæ principaliter quæritur.

42. *De iusto simpliciter, quid sit.*

PORTET autem non latere, quoniam id quod quæritur iustum, est quod simpliciter & per se iustum est, & illud iustum quod vocatur politicum. Politicum autem iustum est id quod communicatiuum est per rationem debitè vitæ humanæ ordinatæ ad hoc quod per se sufficientia sit in ipsa, & ex suis sibiipsi sufficiat ad omnem indigentiæ suppletionem, secundum quòd hoc possibile est humanæ vitæ. Hæc autem sufficientia in hoc est, quòd in nullo deficiat ciuitas eorum quæ vel per distributionem vel per commutationem supplere possunt indigentiam communitatis. Et quãuis idem sit politicum iustum cum iusto distributiuo & commutatiuo subiecto & substãtia, tamen secundum rationem & esse non est idem. Politicum enim est secundum quod sub legis ordine stat. Iustitia autem secundum quod ad actualem refertur debiti redditionem vel distributionem vel commutationem.

Poli

43. *Politicum iustum est inter ea in quibus est iniustitia.*

Politicum ergo iustum est, quod quilibet ab altero petere potest: & si non redditur, ad iudicem recurritur. Oportet ergo, quòd sit inter liberos qui secundum conditionem æquales sunt: & oportet, quòd secundum proportionalitatem geometricam in distribuendo, vel secundum numerum, hoc est, secundum proportionalitatem arithmeticam medium eius coniectetur. Quantis igitur hominibus non est talis conditio libertatis & æqualiter, his adinũicem non potest esse politicum iustum: seruus enim à domino per rationem iustitiæ nihil repetere potest. Talibus igitur personis quæ conditione æquales non sunt, non est simpliciter iustum, sed quoddam iustum: & ideò iustum dicitur: quia similitudinem habet cum verò iusto in modo quodam iuxta modum veræ iustitiæ accepta. Est enim verè dictum iustum in personis his quibus lex æqualis est ad ipsos. Æqualis autem lex non est domini & serui. Lex autem quæ ordo iustitiæ est, tantum in his est, in quibus est iustitia quæ simpliciter iustitia vocatur. Cuius signum est: quia vindicta & retributio quæ fiunt per iudicem, sunt iudicium iusti. Iudicium autem dico iusti redditionem à iudice determinata. Iudicium enim hic determinant iusti & iniusti redditionem. In quibuscumque autem est injustitia per priuationem ad veram iustitiam dicta, in his etiam contingit iniustum facere: & quod iniustum factum est, per iudicem repetere. Non tamen conuertitur, quòd in quibuscumque sit iniustum facere, quòd in omnibus illis sit iniustitia. Quia, sicut ante diximus, in omni illegali contingit facere iniustum: non tamen sequitur, quòd iniustitia sit in omnibus. Iniustum autem facere idem est quod plus sibiipsi tribuere de his quæ simpliciter bona sunt & vtilia, & minus sibiipsi tribuere eorum quæ mala sunt & nociua: & cum hæc fiunt inter ciues, oportet corrigere. Non possunt autem corrigi per iustum secundum quod distributiuum vel communicatiuum est: quia in ipsa distributione & communicatione peccatum est quod corrigi debet. Opotter ergo, quòd corrigatur per iustum secundum quod politicum est, quod (vt in antehabitis) principi pro anima est.

44. *Non sinimus hominem dominari sed rationem.*

Propter quod si bene eligatur princeps, non consentimus nec sinimus principari hominem, vt homo est multis passionibus variatus & existimationibus deceptus, & defectibus subiacens, quæ sæpè cogunt hominem perperam agere: sed consentimus principari rationem. Ratio enim, vt dicit Isaac, vis rationalis animæ est, faciens currere causam in causatum, qui cursus, non nisi rectus esse potest. Si enim principetur homo propter causas prædictas, sibiipsi plus tribuit bonorum, & minus malorum: & sic efficitur tyrannus in subditos, & cadit à ratione principis.

45. *Princeps non sibiipsi sed aliis laborat, & cum mercede honoris & gloriæ.*

Est enim princeps custos iusti: nec est custos iusti, nisi quia est custos æqualis secundum proportionem accepti. Vnde siquis princeps est iustus: tunc videtur principi, quòd nihil sibiipsi attribuendum sit quod sit plus in lucro. Princeps enim nunquam sibi plus tribuit nisi proportionale sit ad ipsum: & hoc quamuis forte in quantitate plus sit, quam quod retribuitur alij, tamen secundum proportionem æquale est: princeps ergo alteri laborat, ad rempublicam referens opera. Et propter hoc dicunt antiqui, quòd iustitia alienum bonum, quemadmodum dictum est prius: hoc enim de iustitia politica intelligitur, quæ ad rempũblicam semper refertur. Tamen merces quædam danda est principi: & illa non est per se, sed est honor & gloria: & quibus honor & gloria non sunt sufficientia ad mercedem, sed studeant vtilitatibus propriis, isti fiunt tyranni, & cadunt à vera ratione principis. Hoc igitur est iustum quod vocatur politicum.

CAPVT II.

De iusto dominatiuo, paterno, & œconomico.

46. *Iustum herile & paternum non est idem politico iusto, sed simile.*

DOminatiuum autem quod habet dominus in seruum, & similiter iustum paternum quod pater habet in filium familias à domo non separatum, non est idem cum his quæ determinauimus, sed similitudinem quandam habet ad illa. Iustitia enim simpliciter non conuenit omni comparato ad ea quæ ipsius sunt simpliciter: quia inter personam & ea quæ personæ sunt, non est æqualitas. Possessio autem quæ seruus est, & filiusfamilias qui quandiu pollicon est, non separatur à diligentia patris, quod sonat pollicon, est quemadmodum pars quædam possidentis vel patris. Pars autem, dico, potestatiua, secundum quod œconomica quædam potentia perfecta est, cuius pars scientia vtendi seruis & filiis est ad domus constitutionem & abundantiam. Nocens ergo seruo vel filiofamilias, sibiipsi nocet. Seipsum autem nullus eligit nocere: quia hoc esset contra naturale desiderium. Propter quod iniustitia non est hominis ad seipsum: ergo iniustum & iustum politicum, quod est simpliciter iustum, homini ad seipsum non conuenit: & per consequens relinquitur, quòd non conueniat domino ad seruum, nec patri ad filium. Iam enim ante dictum est, quòd iustum politicum in his erat, in quibus nata erat esse lex. Lex autem non est nisi inter eos quibus existit æqualitas conditionis ad principandum si eligantur in principes, vel aliqualiter essendum sub principe: & illi non sunt nisi qui vno respectu libertatis ad principem respiciunt, & ordinationi legis ex voluntate & non ex necessitate consentiunt.

47. *Mariti ad vxorem magis iusti esse videtur quã ad filios & possessiones.*

Propter quod mariti ad vxorem iustum magis est iustum, hoc est, simile vere iusto quam patris ad natos, vel domini ad seruos qui possessio eius sunt. Vxor enim ad paria iudicatur in multis, quamuis regimen marito concedatur. Hoc autem etiam est œconomicum iustum & ad constitutionem domus ordinatum: & ideò etiam hoc alterum est à iusto politico propter vxoris ad maritum obligationem.

CAPVT III.

De iusto politico & naturali.

48. *Iustum aliud naturale, aliud legale.*

POlitici autem iusti in contrarium quidem duæ sunt species, quamuis plures sint modi. Vna quidem species naturale iustum: alia autem iustum legale. Naturale autem dicimus, quod simpliciter naturale est; nullam legalis iusti habens admixtionem. Legale autem, quod simpliciter legale est, nihil de naturali habet admixtum. Naturale quidem iustum est, quod vbique & apud omnes homines quantum ad sui principia in communi sigillatim accepta vel sumpta, eandem habet potentiam ad obligandum, & quantum ad sui principia non consistit in videri vel non videri, sicut ius positiuum quod positum est ex ratione vtilitatis communis ex his quæ videbantur sapientiores & plebibus vel principibus, qui rempublicam pro tempore gubernant, & secundum casus emergentes ad vtilitatem reipublicæ statuerunt quæ videbantur esse conuenientia vel ad boni communis promotionem, & ad mali exclusionem vel temperamentum. Et hoc est quod dicit Tullius in fine primæ rethoricæ sic. Naturæ ius est, quod non opinio genuit, sed innata quædam ius inseruit. Hæc autem innata ius ex genere potest esse, & ex specie. Ex genere autem dupliciter; scilicet ex genere secundum se, vel genere secundum quod stat sub specie determinata. Sed si est ex genere secundum se: tunc non obligat per modum iusti: eò quod iustum æquale est: æquale autem secundum proportionem. Tale autem secundum rationem non potest esse. Animal enim genus secundum se sine ordine ad rationem acceptum, nihil rationis habet. Et idcircò ad quod obligat, per instinctum naturalem obligat & non per modum iusti, & sicut dicitur de iure naturali esse coniunctio maris & fœminæ, liberorum procreatio, & vis illatæ repulsio. Omne enim aut pro sui esse pugnat conseruando, & pro his quæ ad conseruationem esse ordinantur, quæ tantum tria sunt, cibus scilicet, & nidus, & pullus: pro vxore enim generaliter pugnant animalia.

Quæ sunt de iure naturali.

Naturale autem ex specie est, quod vnicuique dictat ratio ex solis rationis principiis informata, & non ex his quæ inquisitione vel discussione inuenta sunt. Et hoc modo dicit Tullius, quòd de iure naturali sunt religio, pietas, gratia, vindicatio, obseruantia, & veritas. Ratio enim naturalis dictat deos esse verendos. Vnde Tullius, Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ quam diuinam vocant, curam cerimoniamque affert. Et sic dicitur, quòd ius poli ius naturale est: sed hoc non potest esse verum, nisi vno modo, scilicet quod ius poli dicatur quod ad polum colendum ex sola obligat ratione. Omnia enim quæ à diis dicta vel statuta sunt, de naturali iusto esse non possunt: cum quædam eorum & supra rationem sunt, quædam autem præter rationem valdè, quædam etiam contra rationem inueniuntur. Naturalis etiam ratio dictat parentes honorare. Vnde Tullius, Pietas est, per quam sanguine coniunctis, patriæ beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Locus enim qui pro patria ponitur, generationis principium est quemadmodum & pater. Natura etiam ad specici coniunctos dictat amicè & secundum retributiones viuere: quia homo secundum naturam ciuile animal est. Ciuilitas enim sine communicatione vicissitudinis stare non potest. Quam speciem iusti Tullius vocat gratiam, quam sic diffinit, Gratia est in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria & alterius remunerandi voluntas continetur. Natura etiam dictat contrarium insurgens esse repellendum: & hoc etiam vindicatio vocatur. Vnde Tullius, Vindicatio est, per quam vis siue violentia & iniuria, & omninò omne quod obscurum est, defendendo aut irascendo propulsatur. Cum autem homo politicum animal sit, ratio hominis est de ordinatione vrbanitatis, in qua quidam præstant, & quidam æquales sunt. In præstantibus autem diuinius bonum est: & tale bonum respicit obseruantiam. Vnde Tullius, Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Ratio etiam naturalis de omni re dictat, quòd vnumquodque secundum quod est in veritate suæ naturæ, ita determinetur: & hoc iustum vocatur veritas. Vnde Tullius, Veritas est, per quam immutata ea quæ sunt ac ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur, vel determinantur.

Istæ ergo sunt sex species iusti naturalis: vel ad authorem naturæ, sicut prima species: vel ad ordinata ad naturam, sicut vltima: vel adiuncta in natura secundum lineam rectam vel transuersalem acceptæ. Sed in natura dupliciter accipiuntur, scilicet secundum coniuncta in esse, vel coniuncta in specie. Adiuncta enim secundum esse, pietas est. Coniuncta autem in specie, dupliciter coniuncta sunt, scilicet secundum se, & secundum ordinem humani boni. Adiuncta secundum se, gratia est: adiuncta secundum ordinem humani boni, obseruantia est. Et omnes istæ quinque species sunt ad bonum. Contra malum autem in omnibus his vindicatio est.

Cum ergo dicitur, quòd iustum naturale verum habet eandem potentiam, hoc intelligendum est quantum ad prima principia iusti naturalis, & non quantum ad ea quæ per studium vel discussionem ex talibus emergentibus eliciuntur. Hoc enim consuetudinis ius est, & non naturæ. Vnde Tullius, Consuetudinis iustitia est: quod aut leuiter attractum à natura, & maius facit vsus, vt religionem quæ multis institutis modo differt apud diuersos, aut pietatem, aut quæcunque eorum quæ prædicta sunt. Hæc enim à natura profecta videmus creuisse, & variata esse per consuetudinem & responsa sapientum & statuta principum. Propter quod etiam in morem profecta sunt, vel vetustate, vel vulgi approbatione, aut per pactum, aut par, aut iudicatum. Cum tamen prima principia apud omnes eiusdem sint potentiæ. Æqualiter enim omnibus dictat ratio deos verendos, parentes honorandos, socialiter

viuendum cum æqualibus, melioribus meliorem cultum impendit, vnumquodque sicut se habet esse determinandum, & contrarium esse repellendum.

Consuetudinis autem ius in videri & non videri siue opinari consistit, & tribus innititur, pacto scilicet, pari, & iudicato. Pactum autem ad voluntatem communicantium refertur: par verò ad rei siue negotij æquale, iudicatum autem ad statutum. Vnde Tullius, Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par autem, quod in omnes æquabile est. Æquabile autem dicit secundum proportiones superius inductas. Iudicatum autem, quod alicuius vel aliquorum sententiis iam constitutum est.

Sicut autem diximus modo in communi de iusto naturali, ita dicimus de omnibus partibus eius. Deum enim vnum esse propter religionem de iusto naturali est. Non esse periurandum, vel non esse falsum testimonium dicendum, de iusto naturali est propter veritatem. Parentes autem honorandos de iusto naturali est propter pietatem. Non esse mœchandum vel furandum vel occidendum, de iusto naturali est propter gratiam. Et sic in omnibus facile est videre: quia sicut diuinius dicit Basilius, Omnia principia naturalis iuris in naturali iudicatorio rationis descripta sunt. Non aliter homo honesti esset particeps, nisi principia honesti essent in ipso per naturam: sicut nec scientiæ particeps esset, si principia scibilium non essent in ipso, vt probat Arist. Natura enim nihil facit ad aliquem actum, nisi omnia principia quæ sunt ad illum actum & instrumenta conferat; aliter enim vanum siue frustra, & deficere in necessariis esset in natura, quod secundum Peripateticos absurdum est.

Iustum naturale apud omnes habet eandem potentiam.

Sic ergo intelligitur, quòd iustum naturale vbique eandem habet potentiam, & quod non consistit in videri vel non videri. Potentiam autem dicimus, primam inclinationem ex natura rationali, & non illam quæ accipitur in effectu. Quamuis enim apud Triuallos pium sit interficere parentes: tamen hoc non dictat natura de parente secundum quod parens est: sed ad hoc mala consuetudo proeuxit ex ratione male arguens, scilicet quod magis pium sit parentem miserum miseriam citò finire, quam in miseria diu viuere. Vnde etiam apud abutentes iure naturali prima principia eiusdem potentiæ sunt, cuius sunt apud bene vtentes. Et ideo imperfectum est dictum Eustratij & Michaëlis Ephesij, qui dicunt iustum naturale non esse eiusdem potentiæ, nisi apud bene vtentes ipso secundum naturam. Apud bestialiter autem viuentes nullam dicunt esse potentiam iusti naturalis. Homo enim quandiu homo est, principiis humanis non destituitur.

Legale autem iustum quòd purè legale est & simpliciter, est illud quod ex principio secundum se acceptum, nihil differt verum sit vel aliter fiat, ita scilicet quod sic faciens nec laudatur nec vituperatur, & aliter faciens similiter. Quando autem ponitur per institutionem principis vel plebis, multum differt propter institutionem: sic enim faciens vt institutum est, præmiatur: aliter autem faciens, punitur. Verbi gratia sicut est mina redimi captiuos, & non amplius, hoc in bello Athenienſium & Lacedæmoniorum adinuicem pari cõsensu vtrorumque statutum est: vnde post bellum Lacedæmonij ad Athenas miserunt Metellum & Endicum & Philoloculum legatos, qui captiuos mina redemerunt & vltra non dederunt, sicut refert Androchion historiographus: & sicut est capram sacrificare & non duas oues: & generaliter loquendo quæcumque in singularibus operationibus sola lege ponuntur: & quia institutione sola potentiam habent obligandi: sicut verbi gratia quod apud Amphipolim institutum est Brasidæ sacrificare, quæ ante inter deos non habebat veneratione: & sicut sunt sententialia, quæ propter hoc solum habent vigorem, quia per sententiam iudicis determinata sunt. Hæc autem ideo legalia dicuntur: quia ex natura nullam habent potentiam & omnem accipiunt ex lege; secundum quod Tull. dicit de lege, quod legis ius est, quod in eo scripto quod populo expositum est vt obseruet, continetur. Sic enim legale ius valdè strictè sumitur, pro eo scilicet quod nullum nisi ex lege habet vigorem.

Ex his patet, quòd consuetudinis medium est inter legale & naturale, scilicet quod à natura profectum, lege sancitum est, secundum quod lex largè sumitur sic diffinita, Lex est ius scriptum præcipiens honestum, prohibens contrarium. Siue enim scriptum sit in natura, siue in determinatione construentium, siue in approbatione consuetudinis secundum aliquem modum legis habet approbationem.

CAPVT IV.

De errore quorundam qui iustum naturale non vnius apud omnes determinant.

49. *Non omnia iusta lege & institutione constant.*

QVibusdam autem videtur, quòd omnia iusta sint legalia, & nullam nisi ex institutione vim habentia. De naturalibus enim dicunt, quòd omne naturale immobile sit, & quod vbique habeant eandem potentiam, quemadmodum ignis & hic & in Persis ardet secundum vltimam potentiam quæ est in ipso. Sed iusta non dicunt esse naturalia: eò quod omnia iusta mota esse conspiciunt, & (sicut diximus in primo huius scientiæ libro) tantam habent diuersitatem & errorem, quòd lege posita esse videntur & non natura. Hi tamen decepti sunt. Non enim sic se habet: sed potius quodammodo naturalia immutabilia sunt, scilicet quantum ad prima principia quibus homo ad bonum & ad verum ordinatur: hæc enim humanitati inscripta sunt, & nõ mutantur. Vsus autem horum relatus ad operationes, in multas variatur consuetudines & institutiones. Vnde quamuis apud deos omne iustum nequaquam aliter se habeat: eò quod nihil diis mutabile est. Apud nos autem natura ens aliquo modo mutabile est: quia omne quod in natura humana est, mutabile est: &

quamuis hoc sit, tamen humanorum iustorum aliquod est naturale, aliquod non naturale.

50. *Iusta naturale & legale similiter mobilia sunt.*

Inter ea autem quæ natura sunt, quale sit illud iustum quod cum natura sit, conuenit tamen aliter se habere: & quale sit illud iustum quod non natura est, sed est legale: & compositio quædam quæ conuenit inter homines quod etiam mobile est contingens aliter se habere: & vtrum ambo ista similiter mobilia sint, manifestum ex præinductis est.

51. *Iusto naturali mobili, eadem quæ ad vtera quæ immutabilia sunt, definitio est accommodãda.*

Et in aliis quæ præinduci possunt, eadem congruet determinatio. In membris enim animalium, quamuis vna positio naturalis sit, tamen natura in diuersitate materiæ operans, aliquando variat ordinem. Quamuis enim omne animal ex dextro & sinistro componatur, tamen in animalibus inueniuntur ambo dextra: & quamuis hepar in dextro sit & splen in sinistro, tamen conuersus modus sæpè inuenitur. Et huius causa est: quia tanta fuit inæqualitas materiæ, quòd natura ordinem debitum adhibere non potuit: & ne totum per confusionem perderetur, fecit quod potuit, aliquod malum tolerans: & sic prouehens materiam ad proximum quod potuit, duxit naturæ ordinem. Quod in omnibus vrbanitatibus oportet obseruari: quia quæcumque de numero sunt inuenta secundum compositionem quæ est inter homines, & secundum id quod confert reipublicæ, illa similia sunt mensuris. Mensuris autem diuersa similiter mensurari non possunt: eò quod vna mensura non vno modo potest eis applicari, sicut in curuis & rectis & in nodosis & planis: cum tamen hoc necesse sit ad vnam mensuram referri. Sic non est vbique æqualis vini & frumenti mensura: sed vbi hæc abundant & venduntur pro copia, minor mensura datur: vbi autem ista venduntur & emuntur pro necessitate, & vbi abundant minus, ibi eodem pretio minor mensura venditur, quo maior in loco copiæ emebatur. Sic etiam naturalia iusta pro diuersitate cohabitantium necesse est variari. Hominum enim tãta diuersitas est, quòd ad vnum ordinem iusti naturalis quem in vsu in omni opere suo participet, reduci non potest. Non tamen propter hoc à regimine abstinendum: quia si non potest reduci in ordinem primum & principalem, reducitur tamen ad aliquem qui circa primum est, & ad primum habet respectum.

Similiter & illa iusta quæ non naturalia sunt, sed humana, vel legalia, non eadem vbique sunt: quia neque vna & eadem vrbanitas est apud omnes. Sed hoc verum est, quòd illa omnium quæ vrbanitatum secundum naturam optima est, vna sola est & vbique, ad quam omnes aliæ habent respectum: illam tamen obseruatam fuisse in communitate in toto fine omnis naturalis iusti variatione non memini me legisse, nisi primò apud Zebadæos & secundo apud Bragmanos. Vnde Didymus Bragmanorum rex leges edidit. Vnã quidem, mulieres non vti decore quem natura negauit. Aliam autem, non ædificandas domus esse eò quòd antra dum viuunt perficiunt hospitium, & dum moriuntur, in sepulchrum. Tertiam, non esse venandum: quia cui natura fugam dedit, dum fugit, non est insequendum. Et alias

Lex Zebadæorum & Bragmanorum.

multas tales quæ in libro Didymi quem Alexandro scripsit, continentur.

52. *Vnumquodque iustorum, secundum naturam, & consuetudinem, sic habet vt vniuersale ad particularia.*

Iustorum autem & legalium omnium, siue naturalia sint, siue legalia, siue consuetudinalia vnumquodque sic se habet vt vniuersale ad particularia. Vniuersale enim in multis & de multis est secundum rationem non variatum, & sic est de multis: & cum multa sint in quibus est, magnam & multimodam secundum esse habet variationem. Per omnem eundem modum est in his quæ iusta sunt, quæ sunt mensura operum nostrorum. Operata enim ab hominibus valdè multa & differentia sunt. Iustorum autem siue naturalium siue legalium quod mensura operatum est, vnumquodque est vnum secundum se & rationem. Sic enim mensurando vniuersale est, & de multis secundum quod ponitur in vsu, non omnia sibi æqualiter applicabilia inuenit: & ideò in vsu necesse est variari: quia sic non de multis, sed in multis est.

CAPVT V.

De differentia iusti & iustificationis, iniusti & iniustificationis.

53. *Iustum & iustificatio, mutatum & mutificatio differunt.*

QVia verò secundum prædicta vsus iusti & iustum differunt sicut vniuersale secundum se acceptum, & vniuersale in particularibus diffusum. Secundum se quidem dicitur iustum: in operibus autem diffusum dicitur iustificatio: ideo cum modis iusti de iustificatione & modis iustificationis est determinandũ. Differt enim iniustificatio & iniustum, & iustificatio & iustum. Iniustum quidem enim est natura vel ordine determinatum per priuationem: in materiali quidem natura in consuetudinali vel legali ordine ordinantis quo priuatur. Idem autem hoc iniustum quando operatum est siue in opere positum, iniustificatio est & vocatur. Ante autem quam operatum sit quãdo in se accipitur vt naturali ratione determinatum, vel ordine instituentis sancitum, nequaquam iniustificatio est, sed iniustum tantum, vt vniuersale se habens ad omnes suæ speciei iustificationes. Similiter autem etiam se habent iustificatio & iustum adinuicem. Iustum autem hoc in opere quod iustificatio est, communi quidem nomine vt in pluribus apud Græcos vocatur dicæopragma: dicæon enim iustum est, & pragma operatio. Tamen iniustificatio & iustificatio dupliciter est. Est enim quædam iniustificatio optima & ad proprium officium politici pertinens: & hæc est quæ est directio iniustificationis & iustificationis: & hoc est quando princeps increpando aggreditur praua & in iustificando eos culpat iniustos esse, & sic iniustificationem quam fecerunt, dirigit ad iustificationem quæ iusti operatio vocatur. Quales autem species & quot & circa quæ iusta vel iniusta existentes iustificatio hæc vel iniustificatio habeat, posterius est intendendum in hoc eodem opere, postquam de ipsius iustificationis & iniustificationis natura determinauimus.

Nunc

54. *Tunc quis iustum aut iniustum agit, cum ea voluntarie agit: quando autem mutatum, tunc neque iustum neque iniustum agit.*

Nunc autem attendendum, quòd cum iusta aut iniusta sint accepta, vt dictum est, vt vniuersalia, iniustum tamen non facit & iustum, nisi quãdo volens quis ipsa operatur: eò quod iustitia & omnis virtus totum bene habet in voluntate, sicut in secundo determinatum. Quando autem nolens operatur, ptoprièque loquendo neque iniustum facit, neque iustum operatur, nisi fortè secundum accidens: quia scilicet sit ab eo quod iniustum vel iustum est, quamuis sua non fiat voluntate. Iniustificatio enim quæ non est obiurgatio principis, sed iniusti operatio: similiter & iustificatio quę Græcè dicæopragma vocatur, determinatur & diffinitur voluntario & inuoluntario. Cuius signum est: quia quando in tali iniustificatione quod factum est, voluntatium est, vituperatur: tunc etiam iniustificatio est & propriè nominatur. Propter quod in operibus humanis aliquid quidem iniustum erit: iniustificatio autem nequaquam erit si non adsit ei quod voluntarium sit. Dico autem voluntatium quidem, quemadmodum prius in tertio huius scientiæ libro à nobis determinatum est: & hoc est vtique quod aliquis operatur aliquid eorum cuius principiũ est in ipso, scíens & non ignorans singularia in quibus est actus. Verbi gratia quãdo neque ignorat quem siue personam circa quam operatur, neque ignorat quo sicut instrumento operatur, neque ignorat cuius gratia operatur: puta quem percutit, & quo, quia rotundato, vel lanceato: & cuius gratia, scilicet vt sanet vel interficiat: & quando vnumquodque horum sit, & vult per se & non secundum accidens. Vnde etiam id quod vi fit, iniustum est, sed non est iniustificatio. Quemadmodum siquis violenter apprehendens manum alicuius, eadem manu percutit alium. Quamuis enim in iusto cuius manus est, sit principium mouendi manum, non tamen in ipso est retrahere manum apprehensam: & ideo talis percussio non sibi imputatur ad iniustificationem. Et sic est in voluntariis per ignorantiam. In his casu aliquando contingit cum qui percussus est, patrem esse percutientis; & percutiens quando percussit, sciuit hominem esse vel præsentium aliquem, sed patrem nescíuit esse: & ideo pater inuoluntariè percussus est: & non imputatur percutienti quando percutiendo licitæ rei operam dedit: vnde tale etiam iniustum est; sed iniustificatio non est. Similiter autem determinandum est in aliis circunstantiis quæ sunt quando, vbi, quomodo, cuius gratia, & in tota operatione.

55. *Quod ignoratur, aut non ignoratur quidem, non est autem in potestate facientis, sed vi sit, ambo inuoluntaria sunt.*

Ignoratum enim in circunstantiis, vel non ignoratum in his quæ violenter fiunt, quorum principium non est in operante, inuoluntaria sunt ambo. Quando autem dicimus in violentis in nobis non esse principium, intelligimus, quòd non sint in nobis secundum electionem voluntatis, secundum quam nos domini sumus nostrarum operationum. Si enim in nobis sint sicut in natura & non in electione, non dicetur esse voluntarium.

56. *Multa scimus & patimur sine electione, illud fugimus & cum electione.*

Multa enim sunt in potestate naturæ existentium, quæ scientes operamur & patimur, quorum nullum neque voluntarium, neque inuoluntarium est: puta senescere, cibos digerere, infirmari, vel mori.

Per se enim & secundum accidens secundũ vnam similitudinem est tam in iniustis quam in iustis. Etenim cum iustum sit pignus reddere redemptum, tamen qui pignus reddit nolens propter timorem ne puniatur, neque iusta operari per se, neque dicæopratin dicendus: & si dicitur, erit secundum accidens. Similiter autem & ex opposito qui coactus & nolens pignus non reddit, secundum accidens dicendus est iniusta facere & iniusta operari, & non per se.

57. *Et iusta quæ iniusta per accidens facta reperiuntur.*

Voluntariorum autem quæ secundum largam voluntarij rationem accipiuntur, quædam præeligentes operamur, quæ etiam simpliciter voluntaria sunt: quædam autem operamur non præeligentes. Præeligentes quidem operamur, quæcumque præconsiliantes operamur, ita quod ratio omnia ea quæ circa opus sunt, consideret, ordinet, & determinet ad electionem. Non præeligentes autem operamur, quæcumque non præconsiliantes operamur, sed ex impetu passionis alicuius impellimur in ipsa, sicut amor heros, & passio timoris, vel tristitiæ, vel famis ad multa impellit quæ non fiunt ex consilio rationis. Et secundum ista modi iusti & iniusti, iustificationis & iniustificationis determinantur.

58. *Eorum quæ sponte agimus, alia cum electione, alia sine electione agimus.*

CAPVT VI.

De modis iusti & iniusti, & iustificationum & iniustificationum.

59. *Nocumentum triplex in commutationibus: hoc ignorantia, hoc sponte sine electione, illud sponte & cum electione.*

QVia autem ante paucum de modis huius iusti & iniusti dicere præmisimus, nunc aggredi opportunum est. Cum enim tria sint in genere nocumenta iustitiæ quæ in commutationibus est, oportet nos in genere primum dicere de illis. Voluntarium enim diuiditur in id quod secundum electionem factum est, & id quod sine electione factum est. Inuoluntarium etiam diuiditur in ignoratum & paralogum. Ignoratum enim non semper inopinatum vt euenire non possit: & hoc simpliciter ignoratum est. Aliquando etiam inopinatum est, quòd nunquam eueniat: & tunc vocatur paralogum, hoc est, inexpectatum & inopinatum, & ex natura negotij non creditum vnquam posse euenire. Tria ergo sunt, impræconsiliatum, ignoratum, & paralogum, quæ in hoc nocumenta iustitiæ sunt & dicuntur, quia quando in opere sunt, rationem iustitiæ & iusti & iustificationis diminuunt, & similiter per oppositum diminuunt ratione iniustitiæ & iniusti & iniustificationis. Quamuis autem sic tria in genere sint, tamen speciales eorum differentiæ & modos considerando plura erunt.

Inuoluntariorum enim per nos factorum quædam sunt per violentiam, quædam autem per ignorantiam. Et facta per violentiam, nocumentum faciunt ad iustitiam: quia quod per violentiam fit, iustum vel iniustum quidem esse potest, iustificatio autem vel iniustificatio dici non potest. Quæ autem ex ignorantia

inuoluntaria sunt, quædam quidem facimus ignorantes & per ignorantiam, quædam autem ignorantes, per ignorantiam autem non. Et Michaël quidem Ephesius dicit, quòd ignorans facit qui vniuersale ignorat, sicut qui furtum ignorat esse malum, vel mœchiam, vel deos non esse verendos, vel parentes non esse honorandos, vel ad aliud quodcumque eorum iustorum de quibus supra diximus, quod natura vel ordine instituentis determinata sunt, & ad opera nostra se habet, sicut vniuersale ad particulare: quæ ignorantia quamuis neminem excuset, tamen aliquod nocumentum fert ad rationem iustitiæ: quia sic factum non veræ iustificationis habet nomen. Quæ autem per ignorantiam fiunt, his ignorantia causa operis est. Opus enim facit quod ignorat, quod nullo modo faceret si non ignoraret: & sic ignorantia causa est: quia posita ea ponitur opus, & destructa ea destruitur. Per ignorantiam ergo factorum quædam sunt, quorum totum principium est in nobis: quædam autem, quorum aliquid est extra. Ea verò quorum aliquid est extra, talia sunt, quorum quidem principium operis est in nobis non conscientibus singularia in quibus est actus, sed euentus circa opus non est in nobis: sicut si gladium teneam ad aspiciendum vel emendum, operam rei licitæ dans: alius autem ex impetu vel casu irruat in gladium & perfodiatur: tunc enim iniustum est quod fit, sed tamen peccati propriam non habet rationem, sed infortunij.

Eorum autem quæ in toto sunt in nobis & fiunt per ignorantiam, duo sunt modi. Quædam enim omni cautela adhibita nullo modo sunt expectata, & tamen eueniunt. Quædam autem non tantam habent cautelam, vt opinari possit, quòd nullo modo eueniat. Exemplum primi est in eo qui exercitando projicit sagittas in loco solitario, vbi nunquam consueuit aliquis ambulare: & ex opinato apparet qui interficitur vel vulneratur: & talia vocantur paraloga, hoc est, ex inopinato vel inexpectato euenientia. In quibus autem tanta diligentia non est, vt euenire non possint, & tamen fiunt per ignorantiam singularium in quibus est actus, per ignorantiam facta dicuntur, & iustificationis vel iniustificationis non habent rationem, quamuis iusta vel iniusta sint.

Adhuc autem eorum quorum principium est in nobis, quæ nec ignorantes nec per ignorantiam facimus, quædam facimus præconsiliantes, quædam non præconsiliantes. In quibusdam autem passionis impetus ad consilium peruenire non permittit. Et quæ quidem iniusta præconsiliantes facimus, malitiæ dicitur: & iusta quæ sic facimus, virtutis nomen habent. Quæ autem ex passionis vel necessitatis impetu non præconsiliantes, peccaminis vel peccati nomen habent, sed non malitiæ: eò quod hæc ex studio facta nō sunt. Electio enim principium operis est: quia sicut in secundo diximus, in operibus nostris attenduntur hæc: primū quidem si sit sciens, deinde si eligens & eligens propter hoc. Adhuc autem eorum quæ præelectione fiunt, duo sunt modi: quædam enim simpliciter peccata sunt & malitiæ: quædam autem cum iniuria sunt proximi: & hæc quia cum studio & insidiis fiunt, insidiæ vocantur, & circa illa sunt iniustificationes.

Sunt ergo ista, violentum, ignoratum, infortunium, paralogicum, peccatum, malitiæ, & insidiæ, in quibus omnis modus accipitur iniustificationis & iustificationis. Sicut igitur diximus cum tria sint nocumenta iustorum quæ in communicationibus sunt, illa quidem quæ non per violentiam, sed cum ignorantia sunt & per ignorantiam facta, peccata sunt: & tunc per ignorantiam fieri dicuntur quando neque circa quæ operatus est, neque factum quod fecit, neque quo, scilicet instrumento, neque cuius gratia existimauit, hoc fecit quod operatus est. Aut enim percutiens non vulnerare intendit, & tamen vulnerat: vel non intendit hoc facere quod facit: putabat enim parum abscindere, & forte membrum abscidit: vel non putauit hunc esse patrem quem occidit scilicet, vel filium: vel non putauit huius gratia facere, sed accidit finem sui operis esse quem non intendit. Puta chirurgus ferrum apponens pungere intendit & apostema aperire, & grauiter vulnerat, quod non intendit. Et similiter dicimus si ignorat quem, vel si non intendit vt fecit: remissè enim intendens, vehementer factum accidit. Quandoquidem igitur paralogicè nocumentum fit per ignorantiam, à quibusdam infortunium vocatur, largè sumpto nomine infortunij. Quando autem non paralogicè fit, nec per ignorantiam, & fit sine malitia: tunc vocatur peccatum. Sic enim operans peccat: eò quod in seipso habet principium operis quod est causa: facit enim sciens & volens, sed non præconsilians. Ille autem cuius principium secundum aliquid est extra quod præuideri non potest, infortunat & non propriè peccat: quamuis Theophrastus infortunia in iustis nolit esse supposita.

Quando autem sciens quod operatur, non præconsilians autē hoc, iniustificatio vocatur. Verbi gratia quicumque propter iram & alias quascumque passiones necessarias siue naturales accidunt hominibus: hæc enim quia nocent & à nocentibus & peccantibus fiunt: qui quidem faciunt ea, & iniustum faciunt, & iniustificationes sunt quæ faciunt. 60. *Cum sponte sed sine electione aliquis alium ladit, iniustificatio est.*

Et tamen ipsi iniusti non sunt propriè loquendo neque mali propter ea quæ faciunt: quia nocumentum quod inferunt, non propter malitiam faciunt, sed propter passionem. Naturales autem passiones vocamus quæcumque ex sensibilibus illatæ in diuersos affectus alterant animam, vt timor, spes, gaudium, tristitia, amor, misericordia, & confidentia, & cæteræ huiusmodi. Necessarias autem dicimus, quæ in ipsa hominis natura habent originem sine quibus natura hominis esse non potest: & ideò ad diuersa compellunt, sicut fames, sitis, nuditas, & infirmitas, & cæteræ huiusmodi, quæ multos facere compellunt, quæ non faciunt electione: cum tamen scientes & volentes faciant. Quando autem ex electione facit iniusta & mala: tunc iniustus & malus est. 61. *Tamen nō dicitur iniustus aut prauus.*

Propter quod optimè dictum est, quod ea quæ ex passione iræ fiunt, non ex prouidentia fieri iudicantur, sed ex passione. Non enim incipit vt quieto corde prouidere possit, qui in ira aliquid facit, sed potius iam detentus & præuentus ex impetu facit quod facit, & non ex prouisione: sed ille qui ad iram prouocat non prouocatus, incipit, & prouidere potest: & ideò ex insidiis facit quod facit. 62. *Quæ per iram fiunt, non iudicantur ex prouidentia fieri.*

CAPVT VII.

De differentia eorum quæ secundum tales modos fiunt iustificationum.

His tamen adhuc, & alia dubia est, in his quæ fiunt per iram si in iudicium deducantur, non dubitatur de fieri vel non fieri, sed potius de iusto vel iniusto. Accusatus enim qui per iram percussit, non negat se percussisse, sed negat se iniustè percussisse: eò quod prouocatus vel lacessitus percussit. Iustè autem se percussisse allegat, qui prouocatione percuti meruit. Ira enim iniustitia quidem est, sed immanifesta: quia aliquam rationem iusti habere videtur. Non enim est in ira quemadmodum in commerationibus quæ non nisi ex præelectione & consiliatione fieri possunt. Si enim in iudicium deducantur, non de iusto, sed de fieri dubitatur, vno dicente quod dederit pretium, altero autem negante quod receperit: propter quod alterum horum est necesse malum esse & iniustum, quicumque scilicet per insidias quidem affirmat quòd non fecit, vel negat quod fecit, nisi per obliuionem forte hoc acciderit, scilicet quod vel dans oblitus est se accepisse. Sed in factis per iram si ad iudicium deducuntur, semper de re facta constentur: sed qualiter iustum vel iniustum est, dubitatur.

63. *Qui sponte ex electione ladit, iniustum facit & iniustus est.*

Qui autem insidiatus præconsilians & præeligens, non ignorat de iusto & iniusto: & ideò ille qui in commutationibus lædit, injustum pati existimat: qui autem in ira, non semper putatur pati iniustum. Si enim ex electione noceat, iniustum proculdubio facit: & secundum has & tales iniustificationes iniustum faciens, pro certo iniustus est, cum præter proportionale sit & præter æquale quòd facit. Similiter autem est in oppositō: quia ille pro certo iustus est, qui præeligens iustum operatur: si solum volens, non autem præeligens operetur, & iustificat, sed non propriè propter hoc iustus est: eò quod propter aliquam aliam causam & non propter iustitiæ electionem iustitiam est operatus. Electiones ex habitibus attenduntur, sicut sæpius dictum est. Hæc autem differentia in omnibus iustis & iniustis est quæ dicta sunt. In omnibus enim violentis & ignoratis quocumque modo non de fieri dubitant, sed de iustō vel iniusto.

64. *Voluntaria & non quædam sunt digna venia, quædam non.*

Ex his autem quæ dicta sunt, facile est elicere, quòd inuoluntariorum quædam venialia. Venialia autem dicimus quæcumque ignoscentia vel venia digna sunt, sicut quæcumque non solum ignorantes, sed etiam propter ignorantiam facta sunt. Quæcumque autem non propter ignorantiam facta sunt, sed faciunt ea ignorantes quidem propter passionem aliquam quæ nec naturalis nec humana siue necessaria, non venialia sunt, sicut quæ propter leuem iram fiunt, vel propter leuem amorem, vel aliam leuem passionem. Veniam non meruit qui non ex insidiis, sed ex delectatione se interfecisse dixit. Delectabatur enim vt videret eos palpitantes in morte.

CAPVT VIII.

Vtrum aliquis volens iniustum patitur.

Dubitabit autem aliquis, si iam sufficienter determinatum est de iniustum pati & iniustum facere per determinationem modorum qui inducti sunt. Sufficienter quidem determinatum est quantum ad veritatem & iusti & iniusti & naturam & modum. Sed quia oportet etiam positionibus aliorum respondere & manifestare in quo verum & non verum dicunt, oportet adhuc quærere, si aliquis volens iniustum patitur. Primum quidem igitur si verum est, quemadmodum Euripides poëta dixit, quamvis inconuenienter dixerit de facto valdè inconuenienti. Dixit enim, matrem meam occidi, inconueniens factum non negans, sed de fieri contendens, qui brevis sermo est, sed longæ disputationis. Aut enim occidit volens volentem occidi matrem, aut nolens siue non volens occidit non volentem occidi, sed ex ignorantia factum est. Ex hoc enim quæritur, vtrum, sicut verum est, semper contingat iniustum pati volentem vel non, sed nolentem iniustum contingat pati vel non, sed nolentē iniustum contingat pati vel non, sed omne iniustum pati inuoluntarium sit, quemadmodum in oppositō quod est iniustum facere, omne iniustum facere voluntarium est. Et quæritur iterum quæstione logica, vtrum omne iniustum pati sit voluntarium vel non voluntarium, quemadmodum iniustum facere omne secundum voluntarium est. 64. *Dubium an volens fieri possit iniuria.*

Consequi enim videtur si quatuor contraria ponantur, scilicet voluntarium & inuoluntarium, iniustum facere & iniustum pati, si alterum contrariorum sequitur ad alterum, & reliquum sequitur ad reliquum. Congregare enim & disgregare opposita sunt, calidum & frigidum opposita: & si hæc referantur ad naturales potentias, sequerētur necessario, quòd si frigidi est congregare, calidi erit disgregare: & idem est de albo & nigro si referatur ad visus congregationem & disgregationem. Videtur ergo & hoc sequi, quòd si iniustum pati & iniustum facere opposita sunt, & voluntarium & inuoluntarium, & omne iniustum facere est voluntarium, videtur omne iniustum pati esse inuoluntarium. Et ideò quæritur, vtrum sic se habeat sicut dictum est, vel aliquod iniustum facere sit voluntarium, aliquod autem inuoluntarium. Et similiter de iniustum pati, vtrum omne iniustum pati inuoluntarium sit, an aliquod inuoluntarium, aliquod inuoluntarium. Rationabiliter enim ad quamlibet partium istius diuisionis opponitur. Constat enim quòd 56. *Non omnes sponte patiuntur iustum, quanto minus iniustū.*

quòd omne iustum & iniustum operari voluntarium est. Rationabile est ergo, quòd secundum vtrumque oppositorum, scilicet quod iniustum pati opponatur ad operari: & sic & iniustum pati & iustum pari, vel omne voluntarium vel omne inuoluntarium esse videtur. Si enim operari iustum & iniustum, semper voluntarium est: iustum autem pati & iniustum pati, ad operari opponitur: & operari voluntarium est: secundum dictam consequentiam sequeretur, quòd pati iustum vel iniustum omne inuoluntarium sit. Si autem operari inuoluntarium, sequitur, quòd omne pati inuoluntarium sit. Inconueniens autem vtique videtur, etiam in eo quod iniustum est pati, si omne pati iustum dicatur voluntarium: quidam enim iustum patiuntur non volentes. Verbi gratia in pleonexia iniuriam facit qui plus accipit: & cum pleonectis à iudice dirigitur vt restituat quod plus accepit, pro certo à iudice iustum patitur: & tamen non volens hoc patitur: iustum ergo patitur non volens.

67. *Dubium 2. an vt in agendo iniustè, ita sit in patiendo.*

Et ideo circa hoc iterum dubitare potest aliquis, vtrum omnis qui iniustum passus est & iniustum patitur per se, inquantum scilicet iniustum est, vel quemadmodum sicut est in operari, ita est & in pati.

68. *Iusta & iniusta & agendo & patiendo, consimiliter se habent homines.*

In operari enim est iniustum operari per accidens & per se: & ita videtur, quòd iniustum pati sit per se & per accidens, ita scilicet quod vtrisque iustis comparatis & passis transmutatur iustum per se & per accidens. Similiter autem manifestum est, quoniam in iniustis operatis vel passis ad per se & per accidens transumptio est. Non enim idem est semper iniusta operari & iniustum facere: contingit enim iniusta operari ignoranter: & tunc non iniustificat: ergo nec iniusta operatur, quod iniustificari, iniusta operari est. Similiter autem non semper idem est iniusta pati ei quod iniustum pati. Iniustum autem patitur aliquis non ex electione iusti, sed ex passione aliqua alia: & tunc non iniusta patitur, sed concupiscentiæ deseruientia patitur. Similiter si volens aliquis iniustum patitur, non iniusta patitur: non enim iniustum est, quòd aliquis patiatur quæ eligit ex voluntate. Similiter autè est & in eo quod est operari iniusta & pati iniusta. Hæc enim opponuntur, & non est possibile, quòd aliquis iniustum patiatur nisi sit aliquis qui iniustum faciat à quo patiatur. Et per oppositum possibile non est, quòd aliquis iustum patiatur nisi aliquis alius iustum operetur à quo iustè patitur.

Et cum iustè operetur volens, tunc quæritur, vtrum ille iustum patiatur volens vel nolens. Ad hoc autem quidam soluunt per instantiam dicentes, quòd si iniustum facere simpliciter est quando aliquis volens nocet alteri. Volens autem non nocet nisi sciens noceat circunstantias in quibus est actus, & quem scilicet & quo, & vt, & cuius gratia. Incontinens autem quando efficienter dat meretrici quæ habet, volens nocet ipse sibipsi. Incontinens ergo volens vtique iniustum patitur à seipso. Aliquis igitur iniustum patitur volens. Contingit vterius ex ista ratione, quòd idem ipse sibi iniustum facit.

Hic autem est etiam vnum aliquod dubitatorum, si scilicet contingit eundem sibiipsi iniustum facere. Adhuc autem siquis propter incontinentiam volens patitur iniustum ab alio volente lædere ipsum, sicut leccator frequenter iniustum patitur volens à meretrice lædente ipsum in damnis. Patitur enim & sciens & prudens & libens. Videtur vtique, quòd erit volentem aliquem iniustum pati, sicut est volentem iniustum aliquem facere: vel forte non erit diffinitio quæ data de iniustum facere & de iniustum pati. Diffinita enim sunt hæc in antehabitis, quòd iniustum facere plus est in lucro & minus in damno habere: iniustum autem pati modo minus habere in lucro & plus in damno. Et dictum est in antehabitis, quod ex hoc surgunt contentiones & querelæ, quòd iniuriam passus non ex voluntate habet minus, sed iniuriam faciens ex voluntate habet plus. Si enim nihil amplius ad has diffinitiones addatur, videbitur incontinens volens sibiipsi iniustum facere, & volens à seipso & ab altero iniustum pati.

65. *Dubium 3. an contingat eundem sibiipsi iniustum facere.*

Propter quod addi oportet ad diffinitiones istas, scilicet quòd nocens siue iniuriam faciés vocatur nocens, quãdo nocere intendit: & hoc est quando est sciens quando quem nocet, & quo opere vel instrumento nocet, vt, hoc est, quo modo nocet, & in cæteris circunstantiis similiter: & quod nocumentum hoc præter voluntatem sit eius cui nocet: non enim nocere videtur quod secundum voluntatem est. Contingit enim, quòd aliquis læditur volens & iniusta patitur volens, sicut dictum est de incontinente: sed hæc sunt iniusta materialiter, hoc est, quædam res quæ iniustæ sunt: & his omnibus saluis & veris existentibus, tamen verum, quòd nullus volens iniustum patitur: quia non eligit iniustum pati secundum quod iniustum est: voluntas enim fine determinatur. Nullus enim neque continens neque alius pati vult quod iniustũ est: sed incontinens aliquando operatur præter voluntatem ex passione. Nullus enim penitus vult vel velle potest quod non existimauit sibi esse studiosum & vtile & delectabile & bonum. Incontinens autem passione victus contra rationem sæpè operatur, quod existimat secundum rationem non oportet operari: & tunc operatur quod est iniustum, & patitur quod iniustum est, sed non operatur & patitur vt iniustum, sed potius vt his quæ concupiscit adiunctum: & quia hoc eligit hic cum patitur, non est iniustum. Et hoc probatur per Homerum dicentem, quia quæ quis dat volens, non est iniustum vt damnũ patiatur: quia qui antecedens vult vel eligit sciens & prudens, necesse est quod consequens ad illud velit & eligat. Glaucus enim quando Diomedi dedit aurea pro æreis concupiscentia victus: & quando centum boues dedit pro nouem bobus vt magis in amorem suum Diomedem deduceret, non iniustum passus est: quia ex voluntate dedit & in ipso erat dare vel non dare.

70. *Iniustum facere non est iustum aliquem lædere, sed addendum est, præter illius qui læditur voluntatem.*

71. *Vt aliquis iniuriam patiatur, non est in potestate ipsius situm.*

Non enim aliquis dicitur pati iniuriam, eò quod sibi fit secundum voluntatem, sed potius in hoc videtur sibi fieri beneficium & lucrum: id autem quod est iniustum pati idem

idem est quod iniuriam pati: iniuria autem contraria voluntati est. Iniuriæ ergo quam patitur, principium non est in ipso qui patitur, sed in eo quod iniuriam facit: & ideò in talibus alium oportet esse qui iniuriam facit, & qui iniuriam patitur. De eo ergo quod est iniustùm pati si propriè & per se sumatur, manifestum est, quòd non potest esse voluntarium. Hæc ergo determinatio quo ius est quod est volentem quidem semper iniustum facere. Iustum autem volentem pati, non est nisi per accidens.

CAPVT IX.

Si est volentem aliquem iniustum sibiipsi facere.

72. *Duo iterum determinãda. 1. vter iniuriã faciat, vtrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud recipit. 2. si scilicet ipse sibi iniustum facit.*

QVæ autem præeligimus dicere in præduitata quæstione duo erant, scilicet si contingit iniustum pati volentem, & si contingit eundem sibiipsi iniustum facere: & hæc quidem iam determinata sunt. Adhuc autem duo remanent, vtrum scilicet iustum facit volens qui præter dignitatem alij plus tribuit volens quam sibi siue in distribuendo siue in communicando: vel ille iniustum facit, qui plus accipit ab alio præter dignitatem quando volens & sciens hoc retinet. Secundum autem dupliciter est si contingit eundem sibiipsi iniustum facere: quod tamen ex præinducto determinatur problemate. Secundum enim determinatur ex determinatione prioris: si enim id quod prius dictũ est, quod scilicet ille qui alij plus præter dignitatẽ tribuit quã sibi, iniustum facit, & non facit iniustum qui plus habet ab alio acceptum, de necessitate sequi videtur, quòd siquis alteri plus quam sibi præter dignitatem tribuit sciens & volens, iniustum facit sibiipsi: & hoc difficile est concedere in moribus. Viri enim moderati & modesti & mansueti qui nõ paruæ laudis sunt, sæpè minorati sunt suorũ, vt in antehabitis diximus, & plus sæpe aliis, sibi autẽ minus tribuunt propter benevolentiam: cum tamen graue sit dicere, quod tanti viri iniustum aliquod operentur. Sed fortè aliqui adhuc dicerent, quòd in hac distributione quandò alij dat & sibi minus, non accipitur id quod simpliciter bonũ est, sed quod bonum est alicui & vt nunc: quamuis enim sic distribuens alteri plus det quam sibi de bono vtili quod est bonum & vt nunc & ad aliquid, tamen de eo quod est simpliciter bonum & vniuersaliter & semper, quod est gloria & honor, plus distribuit sibi quam alij: & hæc est solutio ad hominem: quia de hoc non quærebatur: nec de tali distributione intendebatur in obiectione.

Soluitur ergo hoc adhuc sicut & præcedens per diffinitionem eius quod est iniustum facere & iniustum pati. Nullus enim patitur nisi quod contrarium est suæ voluntati, & de quo vt iniuriam inferente quærebatur. Talicer autem distribuens nihil patitur præter ipsius voluntatem: propter quod non iniustum patitur quod ita distribuit: sed si concedatur aliquid pati, non patitur nisi nocumentum damni: & hoc non est iniustum: quia volens & sciens facit sibiipsi.

Ex hoc autem primi problematis accipitur determinatio: quia manifestum est, quoniam sic distribuens iniustum facit: & ille non facit iniustum qui plus habet datum sibi per distributionem talem. Non enim iniustum facit cui iniustum distributum inest acceptum: quia in illo non est principium: sed potius ille iniustum facit qui volens hoc facit & sciens & prudens: ille autem est vnde principium actionis est: actionis autem principium in distribuente & non in accipiente est: accipiens enim inductus & motus ab alio habet quod habet, distribuens autem ex seipso propria sponte facit. Si enim ab alio motu iniusta facerent: tunc iniusta facerent in quibus iniustitiæ non esset principium. Et hoc quidem inconueniens est: quia multipliciter aliqua facere dicuntur. Instrumenta enim inanimata, vt gladius, & securis, occidunt, & manus à corde mota, & famulus præcipiente domino, quorum nullum sic iniustum facit quod iniustitiæ sit principium: & ideò iniusta esse non dicuntur: cum tamen quædam faciant ab alio mota, quædam quæ iniusta sunt.

73. *Distribuẽs iniuriam facit, nõ ille qui quæ plus habet.*

Adhuc siquidem aliquis ignorans legale iustum iudicauit iniustè, non dicitur iniustum fecisse, cum secundum legale iustum ignoret: neque tale iudicium proprie est iniustum iudicium: quia legaliter iniustificans sciens & volens iniustificat. Sciens autem & volens esse non potest, qui legale iustum ignorat. Est ergo tale iudicium vt iniustum, sed non proprie est iniustificatio siue iniusti operatio. Legale enim iustum alterum est ab eo quod est primum iustum & naturale: legaliter autem non iniustificat qui legem ignorat. Si autem cognoscens legem nihilominus iniustè iudicauit, nec ex ignorantia fecit, sed auarè fecit propter quæstum: sicut & ille agere facit qui in speciali iustitia plus quærit in lucro & minus in damno. Sic enim iniustè iudicans, vel gratia facit hoc quam expectat ab aliquo, vel pœna quam timet ab aliquo: vtrumque autem horum in ratione lucri est. Siquis ergo patiatur iniustificationem in eam quæ legalis est, & in eam quæ est communicationum, quemadmodum ille qui plus habet in lucro, qui in communicationibus iniuriam facit, ita & ille qui secundum legalem iustitiam iniustè iudicauit, plus habet in lucro, quamuis non argentum accipiat, sed gratiam, vel pœnam quam expectat ab aliquo. Etenim qui agrum iniustè iudicauit sententiam dans non secundum legem, non semper propter hoc agrum accepit, sed argentum propter quod iudicauit, iudicium peruertit. Sicut enim in præcedentibus diximus lucrum non solum in argento & auro est, sed in omnibus quæ argento mensurari possunt. Iniustificatio ergo qui spe gratiæ vel timore pœnæ iniustè iudicauit sciens legem, & non propter ignorantiam excusatus. Secundum vtramque ergo iniustitiam, legalem scilicet vel communicationem, patet quid est iniustum facere vel iniustificare.

CAPVT

CAPVT X.

Quod non est potestate hominis quando vult iustum vel iniustum esse.

74. *Non est facile iniustum esse et abutantur homines.*

HOmines autem generationes habituum consuetudinalium non considerantes, existimant in scipsis esse, ita quod non voluerit in ipsis sic, iniustum facere: propter quod dicunt, quòd facile est iniustum esse. Hoc autem non est verum. Id enim quod est iniustum facere, facile quidè est: ex habitu autem facere non facile. Commisceri enim vxori quæ vicini est, & percutere proximum, & dare dilapidando mana argentum, valdè facile est & in omni facultate: sed sic habentes secundum habitum hoc facere, non facile est, nec in facultate hominum. Facere enim hæc absolute est facere ea quæ iniusta sunt. Facere autem ex habitu, est facere ista vt iniusta, quæ non potest facere nisi sciens & eligens & intendens, ita quod vnum sit & mouens & finis & forma agentis. Sic autem agere non statim est in nobis.

75. *Similiter non recte sentiunt homines nullā sapientiā esse cognoscere iusta & iniusta.*

Similiter autem existimant homines, quòd cognoscere iusta vel iniusta nihil sapiens sit: eò quod quilibet bene determinat quid iustū & quid iniustum est. Non enim difficile est intelligere ea de quibus dicunt leges vel præcipiunt. Hæc autem existimatio erronea est. Quia sic determinare iusta, non est determinare ea nisi secundum accidens. Hoc enim modo determinatur iustum in vniuersali cui accidit iustum esse quando ad particulare determinatur: sed verè iusta sunt, quæ aliter operata sunt, ad particularia scilicet operum adaptata secundum omnes negotij & personarum circunstantias. Et in speciali iusticia verè iusta sunt, quæ aliqualiter sunt distributa vel communicata adaptata scilicet secundum omnia singularia in quibus est distributio vel communicatio. Hoc autem scire plus est opus & vtile, quam scire sana, quanto melior est anima quam corpus: scientia enim sanorum corpori valet, scientia verò iustorum valet animæ. Vnde sicut in medicina species ex quibus fit confectio, facile est scire, mel scilicet, & vinum, & ellebrorum, & adustionem, & incisionem: sed difficile est scire qualiter hæc oportet distribuere proportione ponderum, commixtione virtutum, oblatione sumptionum, & quando, & vbi, & cui, & quanto de vnoquoque opus est ad præseruandam vel recuperandam sanitatem, tanta diligentia opus est & cura & studium, quantum est medicum perfectum esse: & similiter est in iustis.

76. *Errāt quoque existimantes iustum nō iniustis posse iniusta facere quā iniustum.*

Ex his tamen surgit & alius error: propter hæc enim quæ dicta sunt, quidam existimant, quòd in facultate iusti sit iniustum facere nihilominus quam si non esset iustus: quinimo quod & iustus magis possit facere iniusta, quam iustus. Potest enim iustus, vt dicunt, commiscerī alieni mulieri, & potest percutere proximum: & sic fortis potest dimittere clypeum, & conuersus in fugam potest currere in qualecumque irruendo: horum enim vnumquodque nihil est difficile facere. Sed nos ad hæc dicimus, quòd timere vt timere, & iniustum facere vt iniustum facere, non hæc naturaliter tantum facere est: quia quamuis hoc facere sit quædam facere quæ iniusta sunt, tamen hoc facere non est iniustum facere siue iniustificare nisi secundum accidens: sed hoc facere sit prout habentem secundum habitum contingit ea facere, ita quod vna forma sit mouens & finis & forma operantis, hoc est, iniustum facere & iniustificare secūdum se. Quemadmodum in medicina medicari & sanare, incidere vel non incidere, pharmacum dare vel non pharmacum dare, non est simpliciter facere, sed sic facere vt ars præcipit. Patet igitur ex his quid sit iustum & iniustum, iustificare & iniustificare per se & non secundum accidens.

CAPVT XI.

In quibus sit iustitia, siue inter quos sit.

IVstum autem & iniustum inter eos esse non possunt, quibus non insunt quæ superius diximus simpliciter bona. Simpliciter autem bona diximus dupliciter esse dicta, honesta scilicet & vtilia. Honesta, sicut virtutes quæ essentialem habent ordinem ad felicitatem: hæc tamen exteriora bona non sunt, sed interiora. Vtilia verò diximus, quæ organicè ad felicitatem deseruiunt, vt potentatus, honor, & diuitiæ, quæ secundum sui naturam sunt bona, licet vsus earum aliquando malus sit: & in communicatione istorū & distributione in præhabitis diximus esse iustitiā: quia in his communiter viuentes superabundantiam habent & defectum, quod non est in virtutibus, & in quibus totum medium est, & nihil abundantiæ & nihil defectus. Similiter autem non est hoc in vitiis in quibus vel totum abundantia est vel totum defectus. Quibuscumque ergo conuenit in bonis vniuersalibus superabundare & deficere, in illis est iustitia & iniustitia. Deorum ergo in communicatione adinuicem vel ad nos non est iustitia vel iniustitia: quia non conuenit diis in talibus bonis superabundare vel deficere: quamuis hoc Pla. dicere videatur. Quibusdam autem insanabilibus & malis hominibus nulla particula talium bonorum vtilis est, scilicet nec potentatus, nec honor, nec diuitiæ: sed nocent eis. & non contingit secundum iustum vel iniustum conuiuere. Quibusdam autem hæc exteriora vsque ad hoc perficiunt, quod proportionatū quilibet habeat: & hoc est humanum bonum vt homo est: homo enim ciuile animal est & in communitate viuens. Talium igitur conuictus adinuicem secundum iustitiam est.

77. *Iusta in his sunt qui participes sunt eorum quæ sunt simpliciter bona.*

TRACTA

TRACTATVS IV.

De epichia & iusto metaphorico.

CAPVT I.

Quid sit epicheia & epiches.

DE epicheia & epiche qualiter se habet. Primo quidem ad iustitiam, & qualiter se habet epiches ad iustum, proximum est dicere post prædicta. Dictis enim omnibus quæ ad iustitiam pertinent per se dictam, relinquitur dicere de iustitia quæ dicitur per similitudinem ad illam. Eorum autem quæ per similitudinem dicuntur, quædã sunt iusto quidem meliora, quædam autem iusta quidem non sunt, iustum autem quoddam imitantur. Epicheia autem melior est quodam iusto: & ideo primum dicendum est de illa.

Dicitur autem epicheia ab epi quod est supra, & cheia quod est iustitia, quasi supra iustitiam: & epiches, quasi superiustus. Cum omnia recta ratione ordinentur, communiter loquendo epiches est, qui recta ratione quæcumque sunt, ad ordinem optimum redigit. Propter quod dupliciter dicitur, communiter scilicet & propriè. Communiter quidem est, quãdo ea quæ in communi ratione ordinata sunt, aliquis vi rationis in particularibus optimè dirigit. Verbi gratia communi ratione ordinatum est ex ferro in medio flexibili & in extremis duro fieri gladium qui & optime secet. Ex hoc autem ferro vel illo talem vel talem fieri gladium, vel in quo tempore magis valeat gladius, vel cui vtenti gladio quis gladius magis expediat, cõmuni ratione ordinari non potuit. Et ad hoc epiches est super principia artis existens, qui principia artis ad particularia componens, quid magis expediat optimè elicit. Finem enim artis attendit, qui in gladio est incidere: & si ille quidem ex principiis artis finem attingere potest, principia artis custodiat. Si autem propter malitiam materiæ principia artis ad finem applicare non possit, dummodo finem seruet, principia artis soluit & dimittit, & materiam secundum quod melius potest & secundum quod materia magis permittit, ad finem artis ordinat. Ferrum enim aliquod scissibile est: & si malleis tundatur ad tenue, scinditur, & non potest redigi ad angulum acutissimum. Epiches igitur ratione naturali vtens, volens figuram incisionis inducere in tali ferro, præcepta artis dimittit quæ præcipiunt ferrum tundi malleis ad tenuissimum, & violari lapsat ad tenue: & sic lapsando inducit angulum acutissimum ad incisionem, quod ars non præcipit: nisi enim hoc faceret, ferrum abiiciendum erat: & sic est in lignorum artificibus, & omnibus aliis. Tanta enim est materiæ inæqualitas, quòd præcepta communia secundum vnam rationẽ nulli materiæ aptari possunt, & oportet artificio inæqualitatem materiæ considerantem super præcepta artis esse, & elicere quid secundum talis vel talis materiæ inæqualitatem de tali materia melius fieri possit: ita tamen, quòd semper finis artis saluetur.

D. Alb. Mag. lib. 5. Ethic.

Proprie autem epicheia in his est quæ ad iustitiam legalem pertinent: diximus enim in præcedentibus, quòd lex ad opera hominum se habet, sicut vniuersale ad particulare, & variatur in illis sicut vniuersale in esse acceptum, in particularibus variatur. Quædam autem sunt operum nostrorum, quæ ex nimia variatione temporum & locorum, legalia præcepta ad finem legislatoris seruare non possunt: & in his super ius iustus qui epiches vocatur, elicit quod melius est ad finem legislatoris, præceptum legis non attendens, sed finem præcepti, animo semper hat ẽs commune rationis principium quod est, quod ad finem aliquem institutum est, contra finem illum obseruari non debet. Verbi gratia præcipit lex peregrinum non ascendere supra murum: & si ascendat, morte esse plectendum. Casibus autem emergentibus contingit, quòd hostis obsidet murum, nititur murum infringere, ciuibus dormientibus vel aliis occupatis. Videt hoc peregrinus, & murum ascendit contra ordinationem legis & ciuitatem defendit, hostem effugans ne murum suffodiat. Iste legem transgrediens, finem legis seruat, sciens quòd si in tali casu lex seruaretur, murus suffoderetur & ciuitas caperetur: finem tamen legis seruat. Finis enim legis erat, ne scilicet peregrinus cui confidit non erat, hostem per murum intromitteret: & sic ciuitas perderetur. Aliud exemplum est: quia præcipit lex pignus esse reddendum: & similiter depositum, & quodlibet fidei commissum. Videns autem quis, quòd pignus quod gladius est, & à furioso repetitur, qui gladio redempto vel se vel alium interficere potest: tunc redemptum non reddit gladium, soluens & saluans finem legis. Legis enim finis fuit ad vtilitatem redemptoris reddere pignus: reddere autem furioso gladium non vtile esse, sed inutile.

Epicheia præcipuè pertinet ad iustitiam legalem.

Tertium exemplum est. Præcepit lex non commisceri alienæ: videns autem aliquis machinationem tyranni contra ciuitatem: machinationem autem scire non potest nisi arcta in vitula tyranni, vxori tyranni commiscetur solo

hoc fine, quòd tyranni secreta cognoscat, & sic ciuitati caueat: sic alienæ commixtus: quamuis iniustum faciat, tamen vero ciuiliter non punitur. Tolerabilius enim existimauit alienæ commilceri, quam ciuitatem perdi. Et sic est in omnibus alijs. Superiustus enim finem legis considerat & alleuat: & quod ad finem institutum est, si hoc seruatur, contrarium fini inducit, soluit, & per aliud per rationem inuentum finem attingit.

78. *Epicheia est virtus.*

Patet igitur, quòd epicheia neque idem simpliciter est, vniuersaliter (scilicet & conuertibiliter cum iusto, neque vt alterum genere ab ipso quod nihil de ratione iusti habeat, siquis subtiliter in rationem epicheiæ intẽdat. Quod enim laudabilium bonorum sit, ex hoc probatur, quia epiches laudamus vt viros strenuè legis obseruantes, quamuis non semper secundum legem obseruent: quando laudamus epiches, transferimus eos in magis bonum & vtilius ad finem legis quam lex sit, attendentes ex ratione & facto quod melius est ad finem legis sequi epichem, quam legem in tali (scilicet casu speciali. Laudabilia autẽ bona virtutes esse prædiximus in antecedentibus: & sic epicheia de numero virtutum esse videtur. E contra autem rationem logicam sequentibus quandoque inconueniens esse videtur, si epiches præter iustum existens laudabile bonum sit: præter iustum enim est, quod vniuersaliter iustum soluit. Si enim iustum laudabile est, videtur quod id quod præter iustum est & iusti solutiuum, vituperabile sit. Aut enim id quod vniuersaliter iustum est, oportet concedere non esse studiosum nec laudabile: vel oportet concedere, quod epiches qui illius quod vniuersaliter iustum est, solutiuus est, aliud facit à studioso & laudabili: vel non conceditur, quod ambo studiosa sint & laudabilia: cum non possit inueniri, quod secundum bonum alicuius alterius virtutis quam institiæ epiches laudabilis sit: quod epiches sit idem iusto, quod est incõueniens. Positum enim est, quòd sit præter iustum iusti cuiusdam solutiuus & transgressiuus.

Dubitatio.

Dubitatio igitur quidem ad vtramque partem, vtrum iustum vel iniustum sit epicheia, ferè accidit propter ea quæ dicta sunt. Solutio autem ad hoc est, quòd ea obiecta sunt, omnia secundum quendam modum rectè habent & nihil subcontrarium sibiipsis habent, quamuis ad vtramque partem conditionis obiecta.

Responsio.

79. *Iusta epichia melius iusto legali.*

Epichia enim iustum quoddam est rectæ rationis, scilicet quod melius est quodam iusto, legali videlicet & statuto communi quod iustum est, quia per legem statutum est: sed non est melius naturali iusto, quod secundum naturam rei iustum est, & vbique eandem habet potentiam. Et hoc quidem epichis iustum quod melius est legali iusto, non est existens vt aliud genus quoddam à iusto in genere, sed vt quiddam iusti genere existens. Iustum enim in genere in se continet & naturale. Iustum, & legale, & idem quod secundum rationem in omni casu potissimum est. Iustum ergo legale & iustum epichis idem est genere & fine.

80. *Cum iustum*

Et cum studiosa existant & laudabilia, iustum epichis melius est quam iustum legale, in hoc scilicet, quod iusto naturali propinquius est. Id autem quod fecit dubitationem, quod iustum epichis, iustum non sit, hoc fuit: quia iustum epichis non fuit secundum legem nec bonum esse videbatur quod bono erat contrarium. Sed tamen iustum epichis directio iusti legalis est ad finem legis, & in hoc iusto legali melius est. Causa autem huius est: quia omnis lex vniuersaliter quidem posita est de omnibus eodem modo præcipiens. Quædam autem humanorum talia sunt, quod rectè & vno modo de eis non potest dici & præcipi vniuersaliter: eò quod propter emergentes casus valdè variantur: & id quod pro tempore & loco vtile est, in futurum nocium inuenitur. In quibuscumque igitur propter communitatem necessariam vniuersaliter est legem dicere & ponere, & non est possibile propter emergentes casus legem vniuersalem rectè ad finem sequendum obseruare diuersitates illas, quæ ex emergentibus casibus accidere possunt, legislator præscire non potest: & ideo legem ponit, quæ vt in pluribus tenet: & lex talis vt in pluribus dirigit, quamuis ad omnia particularia adaptari non possit: nec ignorat legislator, quòd talis lex obseruata in quibusdam ad peccatum vergit & peccatiua est: nihilominus tamen recta est. Peccatum enim quod incidit, non in ordinatione legis est, neque in intentione legispositoris, sed est in natura rei siue negotij quod transcidit propter emergentes casus, ita quod vt in pluribus vtile est, in quibusdam nociuum inuenitur. Materia enim operabilium nobis confestim mox nominata talis est: ex ipsa enim ratione humanorum operabilium statim apparet, quod instabilia sunt, & nunquam in eodem statu permanent.

legale & iustum et eius sine simplicia, iustiũ epicheia præstãtius est.

81. *Iustum est interdum legem moderari & emendare.*

Cum igitur lex vniuersaliter dicat de aliqua: in hoc autem particulari negotio aliud accidit quod est præter ea quæ lex vniuersaliter præcipit: tunc in hoc casu rectè habet iustum epichis. Quod enim legispositor vniuersaliter & simpliciter dicens & ponens legem reliquit, cuilibet particulari adaptare non potens: & in hoc peccauit: quia occasionem peccari dedit si lex obseruaretur: hoc dirigere quod in talibus particularibus deficit, est illius iusti quod vocatur iustum epichis. Et hoc quidem etiam legispositor sic vtique faciendum diceret, si illic præsens esset, & si præsciret futuros emergentes casus, pro certo in lege posuisset. Verbi gratia quando dixit non esse ascendendum super murum peregrino, si præsciuisset, quòd peregrinus hostem suffodientem murum effugasset, pro certo legem põnens excepisset, & dixisset, Peregrinus ascendens murum morte plectatur, nisi per peregrinum hostis murum suffodiens effugetur. Propter quod epicheia iustum quoddam est, & quodam iusto quod legale vocatur, melius est. Non est autẽ melius eo iusto quod simpliciter iustum est & naturale iustum vocatur: sed est melius eo iusto quod aliquando peccatum siue peccati occasio est, per hoc quod simpliciter & vniuersaliter positum est.

82. *In iustu lege*

Hæc igitur natura iusti est, qui epicheiosus est, iustum est, quod, sicut diximus, est directio

cernendis opus est sententia speciali.

rectio legis vbi lex deficit, propter sui vniuersalitatem. Vniuersale enim vt in ratione vniuersalis est simplici acceptum, non vtique partibus adaptari potest. Et hæc eadem causa est, quòd non omnia humana secundum vnam & eandem legem esse possunt: quoniam quædam ita deformia sunt, quòd eis impossibile est ponere vnam legem, sed in particularibus accepta speciali indiget sententia. Sententiam autem dicimus rationis decretum, quod secundum emergentes casus pro tempore & loco tunc est vtillimum. Generaliter enim verum est, quod indeterminati etiam indeterminata regula est: quemadmodum Lesbiæ ædificationis regula plumbea est. Plumbea enim regula propter sui flexibilitatem ad omnem figuram lapidis transmutatur, & non manet in eadem rectitudinis rigiditate, sicut regula ferrea maneret. In insula enim Lesbia lapides dolabiles non sunt, & ad intentionem lathomi non diuiduntur, sed franguntur aliquando in concauum, aliquando in gibbosum. Et quia boni cæmentarij est ex quibuslibet datis lapidibus optimum ædificium facere, rigiditatem regulæ ferreæ temperat: & cum lapis regulam sequi non possit, facit regulam quæ lapidem sequatur. Et hoc modo sententia, quæ decretum rationis est, se habet ad res & negotia, quod vbi scilicet res rationem sequi non potest, ratio sequatur rem, de re decernens melius quod fieri potest.

83. *Ex hu patet quis epiches sit.*

Ex his igitur manifestum est quid sit epiches, & quoniam iustum epichis quoddam iustum est, & quod quodam iusto quod legale vocatur, est melius. Manifestum est autem ex hoc ipso quis ex habitu & opere epichis sit. Epiches enim est talium electiuus & operatiuus ex habitu. Epiches autem non est acerbodicæos. Acerbosus enim idem est quod certus, dicæos idem est quod iustus: & dicitur acerbodicæos tam certus in iustitia legis & præsumens, quod iustum legis etiam in detrimentum vergens obseruare contendit, & ideo nititur semper ad deterius, & pœnas legis ingendit: sed epiches minoratiuus est pœnarum legis, etiam quando legem habet adiuuantem ad puniendum. Et causa est: quia naturale iustum sequitur quantum potest: hoc autem pœnarum est minoratiuum. Habitus autem ipse quo epiches disponitur, epicheia vocatur, & est iustitia quædam, & non alter genere habitus à iustitia.

CAPVT II.

Vtrum secundum aliquem modum iusti vel iniusti contingat aliquem sibiipsi iniustum facere.

QVia vero in præcedentibus diximus, quòd duo dicere præeligebamus, quorum vnum fuit, vtrum scilicet peccaret in iusta distributione, scilicet vel ille qui alij scienter plus daret, vel ille qui plus haberet ab aliquo acceptum. Secundum autem fuit, si contingeret eundem sibiipsi iniustum facere. De priori quidẽ problemate quantum ad propositã intentionẽ pertinet, satis in antecedẽtibus dictum est. De secundo autem non nisi in opere incontinentis aliquid tactum fuit, quod nõ sufficit ad eiusdem problematis determinationem: nec vlterius procedi poterit nisi iustum epichis determinaretur, quod iustum est in emergentibus casibus conuenientissimum secundum negotij qualitatem: ideo problema primo oportet resumere vt sufficientem accipiat determinationem. Adhuc autem quia extrema iustitiæ comparare intendimus adinuicem & ad medium, nec comparari possunt nisi præsciatur quid maximè iniustum sit, oportet nos prius disputare, si aliquis sibi iniustum facit: quia si hoc esse potest, hoc maximè iustum erit, & secundum hoc erit comparatio ad alterum extremum & ad medium. Si autem conuenit eundem sibiipsi iniustum facere: tunc comparatio in pleonexia & meonexia & non secundum iniustum quod aliquis facit sibiipsi.

84. *Quamuis ex prædictis manifestum sit, an idem sibiipsi possit facere iniuriam, tamen hic expedit illud iterum examinare.*

Quæramus igitur, vtrum contingat eundem sibiipsi iniustum facere vel non? Quamuis enim hoc manifestum sit ex prædictis secundum aliquem modum, tamen adhuc quandam habet dubitationem. Et vt melius propositum intelligatur secundum vtrumque iustum, legale scilicet & communicationem, producamus disputationem. Quædam quidem enim de numero iustorum ordinata sunt à lege secundum omnem virtutem generali iustitia: puta lex iubet seipsum non interficere: quæ autem iubet non fieri, lex prohibet: & qui prohibitum committit, facit contra iustitiam legalem nisi inuoluntarius faciat.

85. *Qui propter iram seipsum occidit, non sibiipsi sed ciuitati facit iniuriam.* 1. *ratio.*

Adhuc quando præter vel contra legem aliquis alicui nocet, & est primus in nocumento non contra nocens & repellens vim quam sibi alius intulit, ille volens facit. Volens autem est quando est sciens, & quem nocet, & vt nocet, & in cæteris circunstantiis similiter. Qui autẽ propter iram seipsum occidit, proculdubio volens hoc operatur quod est præter rectam legẽ, & quod fieri non finit recta lex. Volens ergo iniustum facit: faciens autem iniustum, alicui facit iniustum, aut sibiipsi: sibiipsi autem iniustum non facit: volens enim patitur à seipso: nullus autem volens patitur iniustum secundum quod in antehabitis probatum est: ergo iniustum facit ciuitati, cuius ducem vel militem vel artificem interficit, & sic ciue priuat ciuilitatem.

2. *ratio.*

Cuius signum est: quia ciuitas tales mortuos damnificat & condemnat à se interfectos: & per ordinationem ciuitatis inhonoratio adest ei qui seipsum corrumpit ac si ciuitati iniuriam fecerit. Insepulti enim & illamentati abiiciuntur: nec exhibetur eis effectum funeris. Secundum legale ergo iustum non conuenit eundem sibiipsi iniustum facere, quamuis faciat quod materialiter iniustum est.

3. *ratio.*

Adhuc autem secundum illud iustum quod speciale est, quod quando aliquis facit solum iniustum, & non totaliter prauus efficitur, iterum non contingit eundem sibiipsi iniustum facere. Hoc enim specialiter dictum iustum

aliud est ab illo iusto quod generale & legale est. Qui enim secundum speciale iniustum malus est aliqualiter, secundum vnam speciem scilicet virij corruptus est: quemadmodum timidus secundum vnam speciem vitij malus est, & non totam: sed omne vitium habet malitiam, sicut in præhabitis diximus, quòd legaliter iniustus habet omnem malitiam. Secundum hanc ergo specialem iniustitiam dicimus, quòd nullus sibiipsi iniustum facit: si enim sibiipsi iniustum faceret, oporteret vtique ab eodem auferri plus in lucro & adiacere eidem illud plus quod auferatur: & sic idem plus & minus haberet in lucro, & idem excederet seipsum. Hoc est impossibile. Iustum enim & iniustum distributiua & communicatiua semper inter plures esse volunt: & quorum vnus excedit, alter exceditur in lucro & damno.

4. ratio. Adhuc autem iniustum faciens vult esse quiddam voluntarium, & ex electione factum, & potissimum si iniustæ factionis perfectam deberat habere rationem. Qui enim facit quia passus est iniuriam, & idem vel simile cum moderamine inculpatæ tutelæ contra facit, ei qui iniuriam primo intulit, non videtur iniustum facere: quia vim vi repellere licet incontinenti secundum iustum naturale. Si ergo aliquis sibiipsi iniustum facit, ipse à seipso eodem simul facit & patitur: & sic idem prior est seipso & posterior, quòd est impossibile.

5. ratio. Adhuc autem si idem sibiipsi iniustum facit volens, cum non faciat iniustum nisi sibi, sequitur quod volens iniustum patitur à seipso, quod in antecedentibus improbatum est.

6. ratio. Adhuc autem cum nihil sit in genere nisi quod est in aliqua specierum, si secundum iustū distributiuum vel communicatiuum contingit iniustum sibiipsi facere, sequitur necessario, quòd contingat secundum aliquam communicationem vel distributionem. In nulla autem iniustificationum secundum partem acceptarum contingit sibiipsi iniustum facere. Nullus autem mœchatur suam ipsius vxorem, nec aliquis suffodit suiipsius murum, nec rem quæ suiipsius est, aliquis furari dicitur. Ergo generaliter inferendo, sequitur quod nullus sibiipsi iniustum facit secundum specialiter dicendam iniustum.

7. ratio. Totaliter autem soluitur problema hoc si scilicet contingat eundem sibiipsi iniustum facere secundum diffinitionem eam quam diximus, quòd scilicet iniustum pati, præter voluntatem pati sit. Ex hoc enim sequitur, quòd non contingit eundem sibiipsi iniustum facere.

CAPVT III.

De comparatione pleonectis & meonectis ad seinuicem & ad medium.

86. *Virumq; malum est & iniuriam facere & pati.*

CVm autem duo sint à medio iustitiæ, quod est æquale & proportionale, declinantia, quorum vnum est iniustum facere, & alterum iniustum pari, manifestum quod ambo quidem praua sunt. Vnum enim est habere minus æquali, alterum est habere plus respectu medij. Iustum enim in æqualitate quadam consistit, & in sola ista est bene habens: quemadmodum sanum quod est bene habens in medicinali, consistit in æqualitate complexionantium: & quemadmodum bene habituatiuum quod bene facit habere in exercitatiua, consistit in æqualitate exercitij, quod scilicet calidum moueat & non intendat, & humidum subtiliet & non exiccet, & corpus enenteret & non maceret: & declinantia ab his æqualitatibus, male habentia sunt.

87. *Deterius est iniuriam facere quam pati, & secundū se est malum.*

Sed tamen quamuis malum sit, tamen iniustum facere deterius est, quam iniustum pati. Iniustum quidem enim facere cum intentione malitiæ est quæ iniustitia vocatur, quæ est pleonexia & erat vituperabile, & est malitia vel perfecta vel simpliciter dicta, vel proxime iuxta perfectam malitiam. Perfecta quidem, quando est ex studio & voluntate & præelectione & intentione: proxime autem est, quando deficit in aliquo istorum secūdum aliquem modum. Diximus enim in præcedentibus, quòd quod non omne iniustum voluntarium est cum iniustitia mouente ad actum: quia qui iratus percutit, volens percutit & non cum iniustitia si prouocatus percutiat. Iniustum ergo facere vel cum malitia perfecta est, vel cum malitia quæ proxime se habet ad illam. Iniustum autem pati sine studio malitiæ est & sine intentione iniustitiæ quæ iniuria vocatur. Si ergo hæc duo secundum seipsa & secundum substantiales rationes ipsorum comparentur, patet, quòd iniustum pati minus prauum est, quam iniustum facere, & sanabilius illo. Si autem comparentur secundum accidens quod vtrique accidere potest, nihil prohibet iniustum pati magis malum esse quam iniustum facere. Sed de hoc quod est per accidens, nulla cura est arti: id enim quod per accidens est, infinitum est, & arte determinari non potest. Vnde ars medicinæ pleoren maiorem dicit esse ægritudinem, quam sit offensio pedis: quamuis per accidens fiat aliquando, quòd offensio pedum magis malum sit quam pleoris. Contingit enim, quòd offendens pedem, cadit, & per casum ab aduersariis capitur, & vulneratur, & moritur. Et si contingit, quòd iniuriam passus, aliquando sibi indignatur, quia talia patitur, & indignatione seipsum interficit.

CAPVT IV.

De iusto metaphorico.

88. *Quamuis ad se & sua iustum proprie non sit, tamen metaphorice est non sibi ad seipsum, sed quorundam suorū ad sua.*

QVamuis autem iustum per se dictum eidem adesse non possit: tamen secundum metaphoram & ad similitudinem dictum iustum, non quidem est eidem ad seipsum, sed est aliquibus quæ sunt de numero eorum quæ sunt ipsi eidem. Metaphoricum autem hoc non habet similitudinem cum omni iusto, sed ponit similitudinem ad dominatiuum iustum vel dispensatiuum, quod œconomicum est, vel paternum vocatur. In his enim & talibus hominibus

monibus iusti pars animæ quæ dicitur rationem habens vel rationalis, diuersa est vt domina contra partem irrationalem quæ est vt ancilla. Et quidam in hoc respicientes, sicut Platonici, dicunt, quòd iustum est homini ad seipsum: & videtur ei esse iniustitia hominis ad seipsum: propter hoc quia in talibus partibus animæ conuenit aliquid pati vnam partem ab alia, quod est præter ipsius patientis appetitum, sicut patet in operibus continentis & incontinentis. In incontinente enim ratio patitur à passione & appetitu, in continente verò è contra appetitus patitur à ratione. Dicunt igitur, quòd in his partibus animæ adinuicem quoddam iniustum est, quod est simile iusto quod habet adinuicem imperans & imperatus: hoc autem iustum non secundum habitum, sed secundum habitudinem est: & ideò metaphoricum est & non propriam habet rationem. De talibus autem in fine primi huius scientiæ multa dicta sunt, quæ ad propositam intentionem sufficiunt. De iustitia quidem igitur & aliis moralibus virtutibus omnibus determinatum sit secundum hunc modum.

LIBER VI.

ETHICORVM.

TRACTATVS I.

De principiis virtutum intellectualium.

CAPVT I.

De principio formali quod est medium.

1. *Medium quod rectaratio dicit, est diuidendum.*

IN antehabitis dictum est, quod in virtutibus moralibus medium oportet eligere, & quod non oportet eligere superabundantiam & defectum, sed potius hæc fugienda sunt. Medium autem est vt ratio dicit. Si ergo velimus bonum rectæ rationis considerare, oportet vt tale medium quod recta ratio dicit, subtiliter diuidamus. Secundum enim diuisionem talis medij virtutum quæ sunt in ratione siue intellectu practico, numerum oportet inuenire. In moralibus enim virtutibus quamuis medium sit, tamen moralium vt morales sunt, non est inuenire medium, sed potius attingere inuentum. Morales enim virtutes in moralibus passionum consistunt & in appetitu: hæc autem de se indeterminata sunt. Appetitus enim in eo quod appetitus, non est nisi appetibilis. Passio verò impetu mouet appetitum: nec medium tangunt nisi frænata & ducta à ratione. Medium igitur determinat ratio secundum quod dominatiua & ordinatiua appetitus & passionum. Adhuc medium in moralibus quoad nos est determinata ratione prout sapiens determinauit. Sapiens autem principia quibus determinat medium, non accipit ex appetitu vel passione, sed potius ex ratione proportionis ad nos. Si ergo ratio non nisi ex principiis rationis determinat medium, ratio de necessitate determinat medium, & non appetitus vel passio. Adhuc appetitus vel passio & operatio quæ circa passiones est, non habent medium nisi ex participatione: accidit ergo medio appetitus & passionis medium esse. Quod autem vni conuenit per accidens, oportet quod alicui alij conueniat per se. Cum autem in homine inquantum ipse est dominus actuum suorum, non sint nisi ratio & pares appetitus, oportet quod per se medium conueniat rationi, ita quod omne medium rationis est medians cum exclusione abundantiæ & defectus. Medium ergo secundum sui substantialem & formalem rationem determinari non potest ex virtute morali, sed ex propriis rationis principiis oportet quod determinetur. Diuidendo igitur medij rationem subtiliter, inueniemus, quot sint virtutes quæ rationem perficiunt.

In omnibus habitibus qui dicti sunt moralium virtutum, quemadmodum & in aliis habitibus artium & scientiarum, oportet esse quoddam signum ad quod signum respiciens ille qui rationem illorum operabilium apud se habet, & intendit deficientia, & remittit superflua siue abundantia. Et hoc signum est terminus indiuisibilis omnium illarum mediatum, quas tam in moralibus quam in artificialibus & scientiis inter medium dicimus esse superabundantiæ & defectus; & hi termini me- 2. ratio.

dictarum existentes sunt secundum rectam rationem. Vnum enim & idem in substantia, & ratio est diffinitiua siue quidditas, & medietas, & signum, & terminus. Ratio autem est secundum quod est rei forma: eadem enim sunt principia esse & rationis. In omnibus enim talibus formam dat ratio, principia essentialia considerans, & sic nomen dans & diffinitionē. Medietas autem est hoc idem, hoc est, forma medietatis secundum quod ad extrema refertur. Hoc ipsum etiam signum est secundum quod dirigit operantem. Non enim dirigitur operans nisi per aliquod formale signans inrentum: & quando hoc signatum est, tunc eo tam ad aliud dirigit operationem. Hic idem terminus est indiuisibilis: eo quod male interminatum est: nec potest accipi quantitas eius vel scientia nisi ad aliquod terminatum & finitum. Terminatum autem non est terminatum nisi per terminum. Oportet igitur, quòd omnia vt ad primum ad terminum referantur: & hoc solo modo ratio recta est de extremitatibus quæ sunt superabundantiæ & defectus: quia quantitatem malitiæ eorum mensurat ex distantia maiori vel minori ad terminum. Patet igitur, quòd omnis medij inuentio à ratione est, & omnis medij determinatio est ex principiis rationis: & sic omne medium in eo quod medium, in ratione est: & eodem modo est in artificialibus & scientiis.

Ratio.

Et hoc quidem planum est in artibus, sicut patet in fabrili, in qua determinatur finis, sicut incidere finis gladij est, & ad finem illum materia & motus & operationes artificis per rationem diriguntur addendo & dimidiando & intendendo & remittendo donec rectè finis attingatur. In scientiis autem sicut in musica idem est, in qua oportet intendi & remitti chordas, donec ratio symphoniæ quæ media est, attingatur. Et similiter est in omni demonstratione in qua apponendo & auferendo oportet intendi & remitti causas, donec ad immediatam veniatur, quæ secundum rectam rationem medium est. In prudentialibus autem per se patet: prudentialia enim omnia consiliatiua sunt. Consiliatiua verò omnia per intensionem & remissionem ad medium veniunt.

CAPVT II.

Quòd vniuersalis determinatio medij ad hoc quod medium determinatè sciatur, non sufficit.

Est autem sic in vniuersali determinare medium, dicere quidem verum, sed hoc dicere valdè in vniuersali: & ideo est confusum nihil habens medium. Etenim etiam in aliis studiis circa quæcumque studia scientia est, in vniuersali quidem conuenit dicere verum si sic dicatur, quòd in vniuersali in omnibus studiis laborare oportet, quod nec plura nec pauciora sint in eis, quam requiruntur ad finem. Et quod de illis quæ requiruntur, nihil oporteat negligere, sed media accipere oportet. Et quod hæc accipienda sunt vt recta ratio docet in quolibet studiorum! hoc enim solum in vniuersali habens nihil determinare scit. Verbi gratia si quæratur ab aliquo, qualia in cibis & medicinis oporteat afferri ad corporis sanitatē? si quis respondeat, quòd ad corporis sanitatem oportet afferri quæcumque medicina iubet, & quæcumque iubet medicus qui habet medicinam, verum quidem dixit: sed per hoc nihil scitur plus quam prius conferens ad sanitatem, nisi medicus determiner species, confectiones, & modos sumptionum, secundum quos hæc valent ad corporis sanitatem. Propter eandem ergo rationem in scientia quæ est de habitibus animæ, non solū oportet verū dicere in vniuersali quod dictum est: sed oportet etiam dicere aliquid determinatum, & oportet etiam dicere, quæ est recta ratio & quis sit terminus eius, diffiniens in quo stat sicut in primo diffinientē. Quod ex hoc patet: quia si comparemus rectam rationem in hoc vel illo, & rectam rationem simpliciter, non est dubium quin recta ratio in hoc dependeat ab hoc quod est recta ratio simpliciter. Iterum si rectam rationem simpliciter consideremus, non possumus considerare nisi secundum principia rectæ rationis. Principia autem rectæ rationis proxima sunt & prima & media: & si hoc referamus adinuicem, terminus erit in primis, virtute quorum & media & proxima habent quod sunt, & quod diffinientia sunt: horum tamen aliquis terminus est: stat enim ad diffiniens primum & diffinitum vltimum. Ex his autem habetur de necessitate, quòd virtus rationis non est in hoc quod est recta ratio huius vel hic & nunc, secundum quod est recta ratio simpliciter. Quamuis autem fortè sit virtus rationis huius, non tamen est virtus rationis simpliciter. Vnde etiam determinatis virtutibus moralibus non est determinatum propter hoc de intellectualibus. Patet etiam, quòd intellectuales hominis vt homo est, sunt magis connaturales quam morales virtutes, & etiam magis necessariæ: quia non nisi per intellectuales medium moralium potest determinari: medio autem non determinato nulla virtutum habet virtutis rationem.

Virtutes intellectuales sunt necessariores moralibus.

Obiectio.

Sunt tamen qui obiiciunt, quòd scientia & sapientia & huiusmodi in nobis causantur à rebus extra, & ideo non sunt à nobis: & cùm virtus vniuscuiusque determinetur secundum proprium actum & operationem, videtur quòd nulla virtus sit in talibus, quæ propriæ virtutis habeat rationem. Ad hoc autem facile est respondere, quòd acceptio per intellectum non est à solis rebus extra: intellectus enim passibilis non accipit aliquid nisi in lumine agentis, nec accipere potest nisi intellectus qui intellectualis est, agat in eis intelligibilitatem. Ostensum enim est in primo huius scientiæ libro, quod intelligibilia non sunt nisi quæ ab intellectualibus ad intelligibilia facta sunt: in his autem optimè habere se ad acceptionem intelligibilium, virtus naturalis & vltimum intellectus est. Sicut virtus oculi est in puritate humorum oculi & spiritus visiui, & claritate miringarum optimè se habere ad acceptionem visibilium. Propter quod cum talium nos domini simus, & ex studiis nostris in his

Responsio.

in his proficiamus, constat quod in talibus præcipuè sunt virtutes.

Responsio aliorum quæ impugnatur.

Quod autem quidam dicunt soluentes ad inductam rationem, quòd scientia & sapientia & huiusmodi dupliciter se possunt habere ad voluntatem, antecedenter scilicet, & consequenter. Et si antecedenter, tunc habent se vt volita & electa à nobis, & finis voluntarum, quæ voluntatem mouent ad studium: & sic possunt esse virtutes. Si autem consequenter se habent, ita scilicet quod consequuntur ad ea quæ voluntaris sunt: tunc dicunt, quòd non sunt virtutes, sed habitus quidem generati in nobis ex rerum intentionibus. Quidam autem è conuerso dicunt, quòd quando voluntas præit & eligit hoc, quod tunc possunt esse virtutes: si autem non præit sed sequitur quasi dissimulans ipsa, dicunt quod non sunt virtutes. Istæ autem responsiones ad idem reuertuntur: quia id quod præit voluntatem secundum intentionem, sequitur eandem secundum executionem & esse: & in hoc solum differunt istæ responsiones. Videntur autem non esse conuenientes: quia secundum eos virtus haberet esse virtutis à voluntate, & non à ratione: quod quam impossibile sit, patet ex omnibus quæ in antehabitis determinata sunt: esse enim virtutis est ratio medij virtutis: medij autem ratio, rationis est sine omni voluntate. Si verò dicatur, quòd à voluntate est, quod nos domini sumus nostrorum actuum vniuersaliter, hoc non est probabatum in aliquo auctorum. Omnis enim substantia adeo separata, quod nullius materiæ est actus, ab obligatione abiecta est: ita quod non est obligata ad hoc vel illud, sicut dixit Anaxagoras & approbauit Arist. A separatione igitur habet omnis substantia quod liberè agit & liberè recipit. Non ergo habet à voluntate: quinimo voluntas hanc libertatem habet per participationem sicut & aliæ potentiæ.

Virtus non habet esse virtutis à voluntate.

Si dicatur, quod ideo liberè agit & recipit: quia quando vult & vbi vult, operatur & recipit. Nos in præhabitis ad hoc respondimus, quòd voluntas multipliciter dicitur, communiter scilicet, & propriè. Cōmuniter dicitur voluntas omnis inclinatio alicuius ad actum, sicut dicimus, quòd arbor vult florere: & sic voluntas diffusum quendam habitum dicit ad omnem dispositionem alicuius ad actum: & sic intellectus vult intelligere, & voluntas vult velle, & lux lucere: & hanc voluntatem separatæ à materia liberam habent: hæc autem voluntas non est potentia specialis. Voluntas autem specialiter dicta, est illa de qua diximus in tertio huius scientiæ lib. quòd est finis: nec finis esse potest nisi determinati à ratione: & ideò illa semper rationem consequitur: nec ratio aliquid accipit ab ipsa, sed potius voluntas à ratione. Propter quod patet, quòd formam virtutis non confert voluntas, nec subiecto tribuit quod sit virtutis susceptiuum, sed potius ratio. In inferioribus enim potentiis, quæ sunt irascibilis & concupiscibilis, etiam secundum quod sunt in homine, non sunt virtutes, nisi secundum quod moderantur & pertractantur ad formam rationis, sicut patet ex præhabitis: tamen prout in homine considerate, sunt sicut voluntates quædam, vel non sine voluntate. Habitum enim est, quòd opera concupiscentiæ & iræ semper volentes facimus, licet secundum aliquid non faciamus semper ex electione. Similiter in voluntate specialiter dicta non sunt principia quibus medium determinetur: & quorum principia non sunt in aliquo subiecto, illa nunquam fieri possunt in eo: ergo in voluntate secundum quod voluntas est secundum se considerata, nunquam possunt fieri virtutes: & si fiant, oportet quod fiant ad formam rationis à voluntate participatam.

Adhuc omnis voluntas appetitus est. Si ergo aliquid addit per quod voluntas fit, quæratur quid sit illud. Hoc enim non potest esse appetitus: quia appetitus est genus, & genus non est differētia constituentis. Non autē potest inueniri, quòd aliquid sit constituens in specie voluntatis nisi ratio: propter quod dicit Philosophus, quòd omnis voluntas in ratione est. Videamus ergo quid addat ratio. Ratio enim non addit rationalitatem: quia voluntas non efficitur ratio: ergo non potest addere nisi finem, vt scilicet appetitus determinatus ad hoc per rationem voluntas sit: voluntas igitur à ratione habet, quod voluntas sit: ratio autem nihil habet à voluntate.

Obiectio.

Si quis autem obiiciat, quòd etiam postquam ratio determinauit finem vel in bono vel in malo, voluntari liberum est velle. Hoc dicendum, quod hoc verum est: sed tamen voluntas nunquam procedit ad actum volendi nisi in initio facto de fine iudicio. Ante omnem ergo actum voluntaris oportet, quòd voluntas informetur per auntium. Hanc autem informationem non habet nisi per rationem vel rectam vel peruersam: & sine hac informatione voluntas non est voluntas, sed confusus quidam appetitus. Et ideò dicit Aristo. in tertio de anima, quòd in rationali voluntas sit, in sensibili autem desiderium & animus.

Responsio.

Ex omnibus his patet, quòd vires siue potētiæ appetitiuæ nō sunt subiecta virtutum nisi per formam rationis participatam ab eis. & sic se habent virtutes ad virtutes, sicut se habent subiecta ad subiecta: & ita sicut perfectio non est in appetitiuis nisi per reductionem ad rationem, ita in virtutibus moralibus nihil perfectum est nisi ad intellectuales siue rationales reducantur. Huius autem causa est: quia procerto anima rationalis hominis actus est & perfectio & bonum, & opus hominis oportet quod sic secundum hoc quod est quo homo est hoc. Actus enim à factione differt & ab operatione. Actus enim est operatio & effectus substantialis eius quod est actus & complementum & species, sicut lucis actus lucere est, & caloris calefacere, & sic de aliis: calidi autem operatio conueniens per accidens vel per consequens. Similiter ex quo homo, homo est per rationem, non erit actio hominis quod nō essentialiter est in forma rationis, sed operatio cōuenientis per aliam potentiā, quæ vel ex genere conuenit vel ex accidente aliquo: factio autē operatio est secundū rationē super materiam extrinsecam, operatio verò communis est ad vtrumque. Ex his patet, quòd nulla actio

Virtutes morales sunt perfectæ per reductionem ad intellectuales.

hominis est secundum irascibilem vel concupiscibilem vel etiam voluntatem, nisi prout ad formam rationis reductæ sunt. Cum autem in vnoquoque optimum & vltimum secundum naturalem actum non impeditum accipiatur, & hoc sit virtus eius, patet quòd in nulla potentiarum virtus est nisi secundum quod reducta est ad rationem: & hæc sententia Peripateticorum: quamuis quidam vane loquentes aliud finxerunt, quòd nec per rationem nec per auctoritatem probare possunt.

CAPVT III.

De diuisione rationis in scientificum & ratiocinatiuum, siue intellectum speculatiuum & practicum.

2. *Diuisio 1. virtutes alias est moralis, alia intellectuales.*

VOlentes igitur virtutes accipere secundum rationis proprium actum & optimum, oportet nos diuidere ratiocinatiuum. In præcedentibus autem virtutes hominis diuisimus per prima genera virtutum, & quasdam quidem quas diximus esse moris siue morales, quasdam autem diximus esse intellectus siue intellectuales. Et de moralibus quidem intellectus pertractando pertransiuimus in libris præhabitis inquantum motus passionum sunt & operationes appetitus siue voluntatis, quæ determinatio valde imperfecta est, sicut iam probatum est, & studiositatem hominis non perficit. Dicit enim Eustra. quòd studium est famulatus & cura omnem rem ducens ad id quod secundum naturam est & optimum & vltimum. Iam autem probauimus, quòd vltimum & optimum hominis non est in moralibus. Studiositas igitur hominis perfecta non est nisi deducatur ad vltima & optima rationis. De reliquis ergo virtutibus quæ intellectuales dicuntur, nunc dicere oportet vt studiositas hominis completa sit.

2. *Potentiarum animæ quædã est rationis particeps, quædam rationis expers.*

Quod quia harum virtutum principium ratio est, & ratio potentia animæ est, oportet ipsum quædam dicere de potentiis animæ. In antehabitis quidem igitur dictum est duas esse potestates animæ, quarum vnum quoddam est rationem habens: altera autem irrationalis dicitur. Dictum est etiam, quòd vtraque istarum dicitur dupliciter. Rationem enim habens vel est essentialiter rationem habens, vel participatiuè. Similiter autem & irrationale dicitur, vel à priuatione rationis secundum naturam, vel à priuatione secundum participationem: & hæc determinata sunt in fine primi libri.

3. *Potentiarum animæ quæ sunt rationis particeps, quædã est cõceptiua, quædam consultiua.*

Nunc autem secundum eundem modum diuisionis diuidendum est de parte animæ quæ dicitur rationem habens. Oportet autem à primo philosopho supponere, quòd duæ partes in anima sunt quæ dicuntur rationem habentes siue rationales. Vna quidem pars qua speculamur talia de numero entium, quorum principia non contingunt aliter habere, sicut necessaria. Altera autem qua speculamur contingentia.

Ratio autem est huius diuisionis: quia ad illa obiecta quæ sunt propria agentia in animam & sunt in forma agendi genere altera, oportet quod in anima potentias siue potentiæ in particulis animæ determinentur genere passionis alterę abinuicem, quibus illa obiecta proprias inferant passiones. Actus enim actiuorum præuij sunt passiuis potentiis secundum rationem & actum. Oportet enim ad vtramque actuum aptum natum esse vtrumque passiuum. Huius autem causa est: quia cognitio quæ est actus actiui scibilis in potentia cognoscente, non fit vel existit in potentia secundum effectum nisi secundum quandam similitudinem potentiæ cognoscentis ad cognitum, sicut & in modo naturali forma secundum esse à generante non fit nisi per similitudinem recipientis materiæ ad formam generantis: per inchoationem enim formæ in materia proprium subiectum formæ efficitur, & illius formæ appetitiua, non alterius. Patet igitur, quòd materia non est subiectum formæ nisi per assimilationem eius. Similiter autem se habet de intellectu ad intelligibilia. Vnde scibile cuius nulla principia sunt in intellectu, in intellectu non potest. Cuius autem principia in intellectu sunt, iam intellectum scibili assimilat: non tamen perfectè, sed confusa & indistincta assimilatione, quæ distinguitur & determinatur in adeptione scibilis per scientiam: quia ipsa principia non determinatè sunt in forma scibilis, in, quibus forma scibilis confusa est & in potentia tantum. Ex his tamen habetur, quòd differentium agentium in genere diuersæ sunt potentiæ passiuæ assimilatæ actiuis & propriæ, quibus illa actiua suas inferunt actiones. Necessarium autem & contingens in rebus accepta, nec propria nec communia principia habent esse & quidditatis, nec propria nec communia habent scientiæ principia: quia eadem sunt principia essendi & sciendi, sicut probatur in principio physicorum. Ergo potentiæ passiuæ quibus ista actiua inferunt suas actiones, per eundem confusum habitum vtrique agenti assimilari non possunt. Per diuersos ergo assimilabuntur. Diuersitas autem talium habituum diuersitatem potentiarum propriarum facit. Diuersæ ergo sunt potentiæ rationis acceptiuæ necessarij, & acceptiuæ contingentis. Adhuc sicut agentia sunt genere altera & non specie tantum, eodem enim genere causæ non est necessarium & contingens: ita necesse est potentias passiuas genere passionis esse alteras & non specie tantum. Causa enim non stans & stans causa, genere alteræ sunt, & non specie tantum.

3. *Hæ potentiæ differũt genere.*

Et quamuis hæc ratio fortissima sit ab Aristot. facta & à Theophrasto & à multis aliis: tamen sunt quidam obnitẽtes dicentes verum esse finem intellectus: verum autem in necessariis & contingentibus non habere differentiam nisi materialem. Materialis autem diuersitas in agentibus formalem differentiam non requirit in passiuis. Et ideo non requiritur, quod diuersæ formales rationes sint ad verum in necessariis, & verum in contingentibus quæcumque. Sed isti finem supponunt, scilicet quod

quod verum in necessariis & contingentibus differant materialiter tantum: necessarium enim & contingens in rebus esse intelliguntur. Vnde verum quod est rei entitas secundum principia formalia genere & specie differt in necessario & contingenti. Oportet igitur, quòd cognoscitiuum rationis duas potentias habeat genere & specie alteras. Alteras autem dico genere & specie passionis siue passibilitatis, per quas in genere & specie passiui propriè constituuntur.

Lex mahumeti.

Quamuis autem hæc sit veritas, tamen multos duxit in errorem. Dicunt enim, quòd si plantata sunt in natura hominis, quibus scibilia & delectabilia proprias inferunt passiones, videtur non debere redargui, quanquam si talibus potentiis vtitur ad actum, & similiter vtitur instrumentis, sicut si oculo vtatur ad visum: & per hoc licentiam volunt habere ad omnis turpitudinis expletionem, quemadmodum lex data videtur esse Mahumeti, quæ ad hoc facit. Est responsio, quòd in omni toto potestatiuo inferior potentia semper ordinatur ad superiorem, nec habet vltimum nisi in summo illo quò superiorem attingit: hoc autem patet tam in ciuilibus quam in naturalibus. In ciuilibus quidem totum potestatiuum est regnum distributum in partes potestatiuas; sicut in prætoriatum, ducatum, militiæ præfectoriam, & huiusmodi. Patet autem, quòd inferior semper respicit superiorem, & non habet bonum & optimum sui nisi ordinem superioris participando, sicut dux ordinatur à rege ad actum & opus, prætor autem à duce, præfectus autem à prætore: & si talis ordo non sit, cum ordo sit pars potestatis, cadunt à ratione potestatis, & confusum quid erit non in vnum sed in diuersa tendens & seipsum destruens. In antehabitis autem exemplum est, quòd sensus particularis ordinatur ad sensum communem: & si sensus particularis à communi non accipiat, nec sensus erit: & sic est de omnibus aliis. In omnibus enim ita est, quòd potestates ad vnum ordinatæ sic se habent quod inferiores ad superiores respiciunt, & ordinem potestatis habent ab eis. Quamuis ergo possibile naturaliter insit, tamen operationes & vsus potentiarum non est nisi secundum ordinem per determinationem superiorum. Motus ergo passionum & operationes potentiarum non inesse debent, nisi secundum rationis moderamen: passio enim propriè non habet actum, sed motum. Inferens enim passionem propriè passio est. Illata verò, vt dicit Aspasius, non tam passio quam motus passionis: in homine enim hæc secundum bonum hominis vt homo est, non sunt nisi secundum rationis moderamen.

Dubitatio.

Dubitabit autem fortasse aliquis cum scientificum & rationale siue practicum & speculatiuum in vna anima rationali sint, quæ impartibilis est & indiuisibilis nullã habens quantitatẽ; quomodo hæc dicimus esse partes, & quomodo aliquãdo specie, aliquãdo genere alteras. Ad hoc autem quantum præsenti intentioni sufficit, dicimus quòd ad particularitatem totius potestatiui non requiritur diuisibilitas secundum quantitatem: vnitas enim & punctus indiuisibilia secundum quantitatem multas habent potentias. Alterius enim potentiæ est punctum vt fluens, alterius punctum vt stans, & alterius potentiæ est secundum quod est principium, & alterius secundum quod est finis, & alterius secundum quod est continuans & medium, & alterius secundum quod est signum in circulo duorum actuum, in quo signo linea recta circulari contingit: & in multis planum est hoc videre. Cum ergo anima corporis organici sit perfectio: organicum autem organa genere & specie organorum habeat differentia. Organa enim vegetabilis genere & specie differunt ab organis sensibilis: organa verò sensibilis specie differunt inter se, & similiter organa vegetabilis. Cum igitur potentiæ animæ talium organorum sint actus propriè, oportet quod ipsæ inter se differant genere & specie potentiarum. Probatum enim est in naturis, quòd omnis diuersitas quæ per se est in materia & secundum naturam est, est ex diuersitate quæ est in forma. Rationalis autem anima differentiis actiuorum specie & genere accipit diuersas potentias, sicut iam ante ea habitum est. Dicimus igitur, quòd si istæ particulares potẽtię ad vnitatẽ totius potestatiui referantur: tunc partes sunt, quia partiales potestates. Si vero ad seinuicem referantur: tunc genere & specie potentiarum differunt, quemadmodum paulo ante dictum est. Cum autem duæ sint partes rationem habentis: vna quidem quæ est necessariorum, vocatur scientificum; altera autem quæ est contingentium, simpliciter vocatur ratiocinatiuum: consiliari enim quod tali parti rationis propriè conuenit, est idem quod ratiocinari quoddam. Diximus autem iam in tertio, quòd nullus consiliatur de non contingentibus aliter habere: ratiocinatiuum igitur siue consiliatiuum vna quidem pars est partis animæ quæ dicitur rationem habens.

Responsio.

Ratio diuisiui multipliciter.

Ratio autem huius diuisionis est: quia quæcumque accipiuntur, aut accipiuntur per medium stans & essentiale & conuertibile, aut per medium non stans. Si autem per stans accipiuntur: tunc discurrere non est necesse, sed vis acceptiua stat in vno: & talis acceptio scientifica est demonstrationis scientiam faciens, quia scientia est demonstrationis. Si verò medium non stat tunc non certificat sufficienter, & necesse est discurrere ab vno in alterum, vt est ex multitudine mediorum quantum fieri potest, confirmetur quæsitum: & hoc vocat Diony. discursas scientias: cum tamen non veræ scientiæ sint, sed existimationes propriè vocantur: & talis discursus propriè vocatur ratiocinatio. Dicit enim Isaac in libro de diffinitionibus, quòd ratio est vis animæ faciens currere causam in causatum: & intelligitur de causa consequentiæ & non de causa consequentis. Dicitur tamen ratio multipliciter. Est ratio actus ratiocinãtis, & est ratio eius de quo est ratiocinatio, siue (vt melius dicatur) ratiocinium. Primo quidem modo omnis intellectus componens & diuidens & quocumque modo ordinans causam ad causatum per rationalem discursum, ratio vocatur. Sic autem ratio est argumentatio, & eor sunt species

cies rationis, quæ sunt argumentationis: & hoc modo scientificum tam ratiocinativum contingitur, & syllogisticus demonstrativus ratio quædam est: & sic principia etiam quæ per inductionem manifestantur, rectè sumuntur: quia inductio est ratio. Si verò dicatur rationale à ratiocinio rei de qua est ratio: tunc non est nisi de contingentibus ratio. In illis enim oportet numerare, disponere, & ponderare vnumquodque & inquirere per quem modum habeatur inquisitum: & hoc modo scientificum nullo modo potest esse rationale: & hæc est causa, quod cum dividitur rationale communiter dictum in duas partes, istud quod de contingentibus est, nomen generis obtinet: quia proculdubio rationalis nomen & diffinitio oritur ab eo quod est secundum rem rationale: quia hoc simpliciter est rationale habens in se causam ratiocinij & ratiocinationis. Idem autem quod ab actu ratiocinantis est rationale, aliquid addit per quod ratiocinatio stat & sistit: propter quod illud non rationale dicitur, sed à differentia contrahente ipsum vocatur scientificum. Rationale autem etiam vocatur consiliativum: cum tamen non sit de operabilibus per nos possibilibus aliter fieri. Huius autem causa est: quia quæcumque sunt physica vel mathematica vel diuina, vel mediatè vel immediatè ad causas stantes reducuntur: & ideo scientia est de illis. Sola autem operabilia per nos vt stans habent nec mediatè nec immediatè: quia prima & media & vltima in his inconstantia sunt: & hæc de solis illis proprie est, de quibus est consilium: & hæc est causa, quòd ratiocinativum & consiliativum idem propriè loquendo. Istæ igitur duæ partes sunt rationem habentis.

Obiectio. Sunt tamen qui contra hoc obiiciunt, dicentes vnam potentiam esse oppositorum, sicut visus est nigri & albi & intermediorum colorum, & gustus, & auditus, & alij sensus. Cum ergo necessarium & contingens opposita sint, non est necessarium, quòd propter oppositum habeant duas partes potentiarum. Sed ad hoc facile est respondere, quòd opposita quæ vnum genus habent, vnius & eiusdem sunt potentiæ passiuæ, qua respondent vnitati generis in actiuis. Quia sicut genus in actiuis confusa & indeterminata est inchoatio specierum, sic forma confusa in passiuo potentiam dat patiendi à talibus actiuis, & determinatur per eam ad speciem sicut genus determinatur per differentias. Aliter enim dici non posset secundùm veritatem, quòd diffinitio data per genus & differentiam, & diffinitio data per potentiam & actum ad inuicem reducerentur. Et ex hoc est, quod ea quæ sunt diuersorum generum, nec vnius potentiæ sunt, nec à semiuicem transmutantur, sicut linea & album, & acutum in voce & acutum in angulis. Contingens autem & necessarium ad nullum vnum genus rerum possunt reduci, & ideo vnius potentiæ esse non possunt, quæ potentia actiua sit vel passiua.

Responsio.

4. *Expedit sumere quia vtriusque harum potentiarum sit optimus habitus.*

Cum ergo duæ sint potentiæ, oportet nos subtiliter sumere quis vtriusque harum sit proprius & optimus habitus, perfectam conferens facultatem potentiæ ad proprium & connaturalem & essentialem actum, vt nullo modo impeditus sit. Talis enim habitus proculdubio talis potentiæ est virtus. Virtus autem est: quia vltimum potentiæ eius est ad proprium opus. Hæc autem omnia constant ex his quæ in primo libro dicta sunt à nobis.

CAPVT IV.

De tribus quæ dominatiua sunt actus & veritatis.

5. *Sensus nō est principium actionum humanarum.*

VOlentes igitur inuestigare quis proprius horum habitus sit, cum habitus sit ad actum proprium sicut dispositio perfecti ad optimum, sicut Arist. dicit in septimo physi. oportet nos primum accipere quæ & quot sint dominatiua veritatis & actus in homine. Est autem communis sententia, quòd tria sunt dominatiua in anima actus & veritatis, scilicet sensus, intellectus, & appetitus. Inter hæc autem tria sensus secundum se acceptus principium actus esse non potest. Cuius signum est manifestum: quia bestiæ sensum quidem habent: actum autem cum homine non habent. Hoc autem facile est intelligere ex præhabitis. Dictum est enim, quod actus hominis vt homo est, ratio est: propter quod actio hominis non erit quod secundum rationem ab homine non procedit. Vnde sensus secundum quod sensus est separatus, nullum penitus potest habere actum. Si autem sensus in formam rationis reductus sit: tunc non ex se, sed ex ratione actus principium erit. Nihil enim in homine est in quo sit totum principium sui actus, nisi ratio vel intellectus: hic enim nullo modo actus est ab alio, sed ex seipso facultatem perfectam habet agendi. Vbi autem sensus à ratione separatus est, sicut in brutis, ibi magis agitur quam agat. Talis enim anima statim visis mouetur, & visa prosequitur vel fugit, nihil in se habens quo talis impetus frænetur vel moderetur: propter quod aguntur & non agunt: & tale agi statim moueri est à visis. Cum autem dicimus, quòd est dominatibus actus, sensum pro sensibili cognitione accipimus, quocumque modo sensibiliter de motu nuntium fiat, siue per sensum exteriorem, siue interiorem. Exteriores enim sensus quinque noti sunt, quinque sunt interiores, vt dicunt Auicen. & Algazel, scilicet sensus communis, imaginatiua, phantasia, existimatiua, & memoria.

Sensibiliter autem dicimus fieri nuntium de motu quadrupliciter, scilicet per sensibile proprium, sicut pecora mouentur ad cibum. Secundo modo per comparationem sensibilium vel diuisionem, sicut componitur album cum dulci & aromatico. Tertio modo, quando fit motus non per sensibile, sed per quod accipitur cum sensibili non separatum ab ipso, sicut ouis fugit lupum non propter colorem vel figuram lupi, sed quia accipit vt inimicum natura. Quarto modo, quando fit nuntium ex potentiis reflexiuis, sicut ex memoria, vel reminiscentia. Quocumque modo nuntium fiat per

per sensibilia, totum vocatur sensus, qui sensus dominatiuus actus non est per hoc quod agitur & mouetur visis, sed per hoc quod reducitur in formam rationis: per hoc enim supponitur vt dominatiuus sit, & per hoc instum dominatiuum competit ei in ea quæ sibi subiecta sunt, vt illa ordinet & formet ad iustum dominatiuum, sicut patet ex his quæ in fine quinti dicta sunt. Per hoc patet, quòd ea quæ ponit Arist. in tertio de anima esse moderatiua, phantasiam scilicet, & intellectum, & appetitum, eadem sunt cum his quæ hic ponuntur.

Quomodo appetitus ex se non est dominatiuus sui actus sicut & sensus.

Cùm autem dicitur, quòd appetitus est dominatiuus actus, & appetitus valdè communiter dicitur & valdè multipliciter, sicut nos tertio scientiæ huius libro distinximus, non potest appetitus in communi dictus esse dominatiuus actus. In multis enim appetentibus agitur & non agit quemadmodum & sensus. Oportet igitur, quod sit appetitus determinatus. Non autem determinatur appetitus nisi per formam appetibilis sibi nuntiatiuam vel per sensum vel per intellectum. Appetitus ergo non mouet nisi per formam appetibilis. Formam autem appetibilis determinat ratio per formam rationis. Appetitus ergo non est dominatiuus actus nisi per formam rationis quæ intellectus vocatur. Relinquitur ergo, quòd solus intellectus ex se dominatiuus actus est. Appetitus autem & sensus actus non sunt dominatiui, nisi secundum quod ad formam intellectus referuntur. Solus enim intellectus cum eo quod immixtus est & separatus, nulli nihil habens commune, vt dicit Anaxa. tamen ex forma quæ proprius intellectus est, quæ est vera operabilis determinatio, habet quod agit & nullo modo agit. Ex hoc enim quod immixtus est, principium agendi est in ipso, & potest agere & non agere: ex forma autem quæ est verum in ratione operabilis, directè mouet ad opus, cum ex hoc sit scientes & actum & singularia in quibus est actus. Cum ergo dicitur tria dominatiua esse actus, patet quod in dominatione actus non sunt æqualia.

Quod solus intellectus est dominatiuus sui actus.

Quòd autem ista dicuntur dominatiua esse veritatis, non est dictum de veritate simpliciter, sed de veritate quæ est gratia alicuius vt operis vel actus: & hæc est veritas quæ dicitur practica: hæc enim veritas aut respersa est in sensibilium acceptione, aut separata. Et vtroque modo potest accipi vt determinans operabile, vel simpliciter vt non determinans. Et siquidem sensibilis vel insensibilis seipsa veritas accipiatur: tunc sensus est dominatiuus veritatis. Si autem separata à sensibilibus: tunc intellectus erit dominatiuus. Si verò accipiatur in appetibili determinato siue operabili: tunc appetitus erit dominatiuus veritatis. Si verò quarto modo accipiatur veritas absoluta ad operabile non relata: tunc veritas speculatiui intellectus, & nullum trium dominatiuum est ipsius. Quod autem diximus esse appetitu dominatiuū actus & veritatis, & nō voluntatem, ideò dictum est, quia appetitus communius quid est quam voluntas, & ambit tam desiderium sensus quam appetitum rationis. Motus autem & operatio hominis aliquando est secundum appetitum sensibilem, & aliquando est secundum rationabilem.

CAPVT V.

Quod affirmare & negare in intellectu, sequitur prosequi & fugere in appetitu.

6. *Principium agendi est appetitus mentis actiua essentiam.*

INtellectus autē qui dominatiuus est actus, proculdubio compositus intellectus est: quia non nisi componendo & diuidendo & ordinando & disponendo operabile determinare potest: talis autem intellectus mensurando & ponderando procedit: & ideo mens vocatur quod à mentiendo nomen accepit. Cum autem talis mens ad alias vires se habeat, in ratione iusti denominatim non determinat operabile nisi secundum quod exequendum est ab appetitu sicut à subiecto & seruo: hoc igitur facere non potest nisi determinare affirmando & decernendo, quòd operabile operandum sit: & negando & inhibendo, quòd non operabile non operandum sit, & quod operabile non dimittatur vel negligatur, & ne non operabile aliquo modo fiat. Tale enim affirmare decernere & præcipere est, & tale negare est inhibere & prohibere. Quod autem domino præcipere est & decernendum, hoc est in seruo prosequi & perficere: & quod in domino est negare & inhibere, hoc est in seruo auerti ab illo & fugere. Patet igitur, quòd idem quod est in mente dominatiua affirmare & negare, hoc in appetitu subiecto est prosequi & fugere: non quod rationes eorum eædem sint, sicut nec nomina eadem sūt, sed quia ad vnum & idem secundum morem referuntur. Propter hoc autem: quia (sicut ex antehabitis patuit) moralis virtus est habitus electiuus, electio autem appetitus consiliatiuus, oportet necessariò propter hoc rationem siue mentem practicam veram esse in præcipiendo & decernendo vel inhibendo, & oportet appetitum esse rectum & ad formam rationis reductum in persequendo vel fugiendo. Electio enim quæ in diffinitione virtutis cadit, studiosa est, sicut & virtus ipsa de numero studiosorum est. Electio autem per appetitum eligit id idem quod per intellectum decernit. In omnibus talibus oportet, quòd eadem secundum rem intellectus siue mens practica dicat, & appetitus persequatur. Sic enim appetitus est rectus. Talis autem mens & talis veritas ad operabile determinata, practica vocatur siue operatiua: ideo quod finis est opus & non veritas: verum enim quod in talibus assumitur, ad formam operabilis refertur: & sic non gratia sui, sed gratia alterius sumitur: finis autem dat speciem & nomen: ideo ab opere quod finis est, & non à vero quod ad finem est moris, dicitur practica siue operatiua & non veridica.

Quid est intellectus practicus.

Intellectus quare dicitur practicus.

Sunt tamen & aliæ rationes quas Auic. ponit, quare intellectus dicitur practicus: operatiuum enim est, in quo principium operis est. Intellectus igitur in quo totum operis principium

principium est, operatiuus dicitur. Intellectus autem in quo sui operis non est principium, sed potius in rebus extra operatiuus & actiuus dici non potest, sed potius à passione & acceptione denominatur: & ideo dicitur speculatiuus. Speculari enim pati est, cuius principium potissimum in actiuo est, & non in passino. Et ex hoc consequitur alia differentia quã etiam dat Auic. quia scilicet intellectus practicus formam suæ veritatis ponit in alio, sicut in membris corporalibus quæ mouet nihil accipiens ab eis. Intellectus autem speculatiuus à corporalibus accipit, & nihil ponit: accipit enim à sensibili acceptione, per inductionem vniuersale colligens. Ex hoc iterum alia differentia accipitur, scilicet quod intellectui practico vires sensibiles subiiciãtur per hoc quod in eas imprimit, & nõ imprimitur ab ipsis, quãuis denominatiuum habet ad ipsas. Intellectus autem speculatiuus, cum accipiat à sensibilibus, nullum habet ius dominationis: nec etiam sensibiles vires dominantur in intellectu speculatio, sed per modum liberorum ministrant ei. Sunt & aliæ multæ differentiæ de quibus modo dicere non oportet.

CAPVT VI.

De mente speculatiua.

7. *Bonũ & malum mentis speculatiuæ est verum & falsum.*

SPeculatiuæ autem mentis quæ nec practica est vt prudentia, nec factiua bene & male sicut ars, finis est verum vel falsum. Omnis enim intellectiui siue speculatiui siue practici hoc opus est, constituere verum & falsum. Sed intellectiui quod dicitur practicum construere non est verum simpliciter, sed veritas quam constituit, confessè habet se ad appetitum rectum. Hæc autem est veritas operabilis ad quam semper confessè se habet appetitus rectus, sicut bonus seruus semper confessè & deuote se habet ad ea quæ præcipit dominus. Talis autem veritas non est intentionis finis, sed ad opus ordinatur vt ad finem. Vtrumque enim horum conuenit tam prudentiæ quæ principium est actus, quam arti quæ super extrinsecam materiam principium est factionis. In hoc enim differunt actio & factio, quòd actio est in operabilibus per nos & in nobis sicut in his quæ sunt circa passiones à nobis & in nobis expletas. Factio autem est circa ea quæ fiunt à nobis, sed in materiam extrinsecam per nostram factionem inducuntur, sicut patet in omnibus operibus artis, in quibus ab anima artificis & à parte animæ quæ est intellectus operatiuus, forma procedit motu membrorum corporis & instrumentorum in materiam extrinsecam. Speculatiuæ autem partis opus est etiam verum constituere: sed hæc veritas est vera rei entitas ex principiis entis accepta: & tunc veritas est in intellectu, quando ex talibus principiis veritatis in re existentibus & intellectu acceptis adæquatio rerum fit: & hoc non vlterius ordinatur, sed accipitur vt finis speculationis.

Siquis igitur subtiliter consideret, actus principium immediatum est electio. Est autem principium vnde motus siue effectuum, & non est principium eius sicut cuius gratia fiat, siue sicut finis. Principium autem electionis est appetitus & ratio practica quæ verum determinat, non gratia sui, sed gratia alicuius operabilis. Si enim inuestigetur quid immediatum principium sit actionis vel operationis, oportet quod secundum prædicta ad principium illud duo concurrant, scilicet determinatio & decretum operabilis, & appetitus imperum faciens ad opus: & hæc duo non colliguntur nisi in electione quæ est appetitus consiliatiuus, & inquantum consiliatiua est, decernit & præcipit: inquantum autem appetitiua, impetum facit ad opus: & electio sufficiens principium est secundum rationem causæ efficientis ad actum & opus. Cuius autem gratia opus fit, non est electio, sed potius finis voluntatis. Illius enim gratia fit quicquid fit in actu & opere. Non autem sic se habent ratio & appetitus ad electionem, sed potius sunt principia constituentia electionem. Electio enim in duobus est vel in pluribus propositis vnius præopratio. Duo autem vel plura non proponuntur, nisi per iudicium rationis. Per illam enim proponuntur & disponuntur, ordinantur & ponderantur quantum quodlibet valeat ad opus intentum: & decreta & determinata veritate determinatur & completur electio per appetitum imperum ad opus facientem. Vnde in electione ratio est sicut incipiens & disponens, & appetitus sicut terminans & complens. Et hoc verum est de appetitu terminato & perfecto. Ille enim appetitus qui indeterminatus est & quasi in omnibus diffusus, & est inclinatio potentiæ ad actum proprium, aliquando antecedit intellectum siue rationem practicam: quia nec inquireret operabilia, nec disponeret, nec ordinaret, nec ponderaret, nisi hoc liberè appeteret & vellet: & secundum hunc modum appetitus antecedit intellectum practicum vt genus, & intellectus sequitur, & formæ appetitum generalem, & specificat vt appetitus intellectiuus efficiatur: & sic appetitus est potentia, & intellectus forma & actus: & hoc modo propriè appetitus intellectiuus vocatur: de hoc tamen melius in sequentibus determinabitur.

8. *Electio est principiũ effectuum actus, non finis.*

Ex his accipitur, quòd electio nunquam fine intellectu & mente practica, nec vnquam potest esse sine morali habitu. Electio autem appetitus consiliatiuus: consilium autem non nisi de operabilibus per nos: operabilia autem per nos omnia ad moralem habitum reducuntur. Bona enim actio & contrarium actionis bonæ esse non possunt sine intellectu & mente & more. Sine intellectu esse non possunt: quia necesse est, quòd appetitus exequens vel conuertatur ad intellectum confessè & obedienter: & sic fit actio bona: omne enim quod rationale est, bonum est, vt dicit Plato. Vel oportet, quòd auertatur à mente & ratione: & sic fit actio mala: omnia autem hæc cum sint operabilia per nos, ad morem reducuntur. Mens autem secundum se accepta siue intellectus speculatiuus est, & nihil mouet: sed mens quæ verum determinat gratia huius vel illius

9. *Electio nunquam est sine intellectu, & mente, & habitu morali.*

illius operabilis, est quæ mouet, & practica vocatur. Hæc enim practica mens non tantum principatur principio actiuo, sed & potentiæ factiuæ. In factiuis enim omnis faciens aliquid per artem, verum præaccipit non absolutè, sed gratia huius quod operari intendit, quod superius apotelesma vocauimus: & tamen hoc opus non est finis artis simpliciter & vltimus, sed & ipsum vlterius ad aliquid ordinatur quod est finis intentionis vltimus: sed hoc verum est quod non ordinatur ad actum vel operationem interiorem, sed ordinatur ad vtilitatem intentam per opus. In actiuis autem non sic est, sed potius bona actio in talibus finis vltimus est intentus, & appetitus bonæ actionis est propter seipsam.

Electio est appetitus intellectiuus.

Propter quod electio vel est appetitiuus intellectus, vel appetitus intellectiuus: & tale principium operum suorum per talem electionem inter omnia est solus homo. Quod sic patere potest: quia in factiuis de necessitate tres termini sunt. Vnus quidem electionis, alter autem motus & operationis, tertius verò intentionis, & ille est status. Verbi gratia in ædificatiua domus primum quidem electio stat ad determinationem eorum ex quibus fit domus faciendo & operando, dolando & comparando. Dolatio autem & factio stat in domo facta. Domus autem facta non est vt domus sit tantum, sed sit protectio ab imbribus & caumatibus, & tuta conseruatio diuitiarum: & in hoc stat intentio ædificantis domum. Similiter & in viellando electio stat quidem in his quæ pertinent ad viellæ constructionem & chordarum. Viellatio autem ipsa finis est rempetationis & modulationis chordarum. Ipsa autem viellatio vlterius refertur ad suauitatem in auditu in quo quiescit intentio viellantis. In actiuis non sic est: hæc enim stant in vno primo quod est actus. In his necesse est, quod actus & opus sit finis, vel virtutis vel virij non haberet nomẽ, sicut patet ex his quæ quinto huius scientiæ libro dicta sunt. Vnde actus non vlterius refertur ad aliud opus quod apotelesma sit, nec apotelesma etiamsi esset in talibus, referri posset ad aliquem finem vlterius intentum, cum ipsa actio prima finis vltimus sit & per seipsam intenta. Propter quod si appetitus communiter sumatur, qui quocumque modo demonstrato appetibili siue nuntiato statim cupit antequam determinatur vtrum appetibile & operabile sit, vel non ille est appetitus mouens primum intellectum practicum, vt inquirendo, disponendo, per iudicium ponderando determinat: & talis operatio animæ ab appetitu incipit sicut ab imperfecto, & perficitur in ratione decernente & determinante sicut in differentia constituente: & hoc modo electio appetitus intellectiuus est. Si autem appetitus accipiatur qui impetum facit ad opus, ex hoc quod iam sibi operabile per intellectum determinatum est, hæc operatio incipit ab opere intellectus, & terminatur & completur per appetitum: & hoc modo electio intellectus appetitus est, in qua operatio intellectus est sicut genus & potentia, appetitus autem sicut differentia & actus, & quæcumque entium vel supra consilium sunt, vel consilium attingere non possunt, per electionem sui actus non possunt esse principia. Cum autem omne consilium ex indigentia sapientiæ sit, & dij indigentia sapientiæ non sustineant, bruta autem inquisitionem non attingunt, constat quòd solus homo per talem electionem suorum actuum est principium.

CAPVT VII.

De quibus factis per nos non sit consilium.

11. *Electio non est præteritorum sed futurorum & contingentium.*

IN factis autem humanis solum ab electione excipitur factum de præterito: hoc enim solum necessitatis habet rationem. Vnde nihil factum eligibile est. Verbi gratia quamuis humanum factum sit Ilion captum, tamen modo nullus eligit captam fuisse Troiam. Et huius ratio est: quia electio est consiliatiuus appetitus. Nullus autem consiliatur de facto, sed de futuro & contingenti aliter se habere: factum autem de præterito non contingit non fieri siue factum esse: necessitatem enim habet suppositionis ad minus, scilicet quod si factum est, non factum esse non potest: quod rectè dixit Agatho: qui tragicus fuit poëta. Dixit enim, quòd olo facto de præterito priuatus Deus. Hoc etiam ipse Deus, sibique cetere videntur, infectis vt facias, quod factum est atque peractũ. ne hoc per electionem facere possit: quæ enim facta sunt, fieri non possunt: & ideo sunt tanquam ingenerata & æterna se habentia ad facere. Si enim detur, quòd Deus possit facere facta de præterito, ponitur quod faciat. Si ergo Deus ea facit, sequitur necessario, quòd in re fiant: & si fiunt, non sunt: & si facta non sunt, Deus non fuit causa eorum. Positum autem fuerat, quod & facta essent, & per consequens, quòd Deus fuerit causa eorum. Facta igitur fieri non possunt: consilium autem tantum est de possibilibus fieri: consilium igitur non est de factis.

Et quod Agatho dicit de Dei potentia, de potentia quæ est in effectu intelligitur: ad illam enim sequitur necessariò secundum rem fieri: & ex parte illa sequitur contradictio si ponantur facta fieri posse. De potentia autem separata ab actu factionis Deus multa potest & infinita: quia potentia infinita est: & ea quæ potest de illa potentia, frequenter in re fieri non possunt: quia nulla potentia passiua inuenitur in rebus, quæ potentiæ actiuæ quæ in Deo est, proportionetur.

Ex his omnibus accipere est, quòd vtraque est intellectiuarum particularum, speculatiuæ scilicet & practicæ, & proprium opus est veritas, sed modo differenti, vt dictum est. Secundum quos igitur habitus vtraque particula verum dicit, & perficitur ad verum dicendum operatione non impedita, illi habitus virtutes sunt ambabus particulis dictis.

12. *Altius repetenda est determinatio aliquorum quæ iam dicta sunt.*

Cum igitur iam dixerimus de principiis habituum illorum, rursus à nobis incipiendum est, vt per determinationem eriato de ipsis habitibus dicamus quæ dicenda sunt.

TRACTATVS II.

De virtutibus intellectualibus sigillatim.

CAPVT I.

De numeratione habituum quibus dicitur verum.

INTENDENTES autem de habitibus talibus prius nos eos numerare oportet qui & quot sunt: aliter enim tractatus perfectus nesciretur. Sint itaq; habitus quibus verum dicit anima affirmando vel negando, quinque secundum naturam. Hæc autem ars, scientia, prudentia, sapientia, & intellectus. Suspicione enim & opinione cõtingit aliquando falsum dicere. Quod autem dictum est, sic patet: quoniam verum dicit anima, vel de rebus enuntiando, vel de operabilibus: quamuis enim aliæ inclinationes animæ sint affectuum in anima, sicut deprecatiuus, imperatiuus, dubitatiuus, & huiusmodi, tamen secundum hos non conuenit verum dicere, neque de rebus, neque de operabilibus. Adhuc autem quamuis in anima sint species incomplexorum & sint per ea per modum habitus, tamen his non conuenit verum dicere affirmando vel negando. Singulum enim incomplexorum, vt dicit Ari. in prædicamẽtis, neque verum, neque falsum est: & in intellectu similiter intelligentia indiuisibilium in his est in quibus neque verum, neque falsum est. In quibus enim verum & falsum est, compositio quædam intellectuum est. Talia igitur omnia quamuis in anima sint, tamen non conuenit eis verum vel falsum dicere affirmando vel negando.

Veritas est triplex.

Propter quod notandum, quòd triplex est veritas. Vna in rebus quæ prima est, & causa duarum aliarum, & hæc veritas est esse rei vt est secundum propriam & veram rei entitatem. Secunda est in intellectu quæ est adæquatio intellectus ad rem & conceptus rei vt verè est. Tertia media est formata à secunda & signum primæ, & hæc est veritas in sermone, quando scilicet de re quæ est, enuntiatur vt est, & de re quæ non est, enuntiantur vt non est. Et quando dicimus, quòd habitus quibus contingit verum dicere, sunt quinque, intelligimus de vero secundo modo dicto, quod signatur in vero sermonis, & refertur ad verum quod est in rebus.

Et quamuis hoc falsum dicere & verum eiusdem sint, tamen habitus non determinatur per falsum enuntiare: quia falsum non consideratur à talibus propter falsum, sed propter verum vt videtur. Suspicio autem imperfecta existimatio est per valde fallacia signa sumpta, sicut sunt suspiciones rethoricæ, cuius principia sunt signa quæ & nulla mutatione facta in rebus ex seipsis fallacia sunt: frequenter enim fallit comptum & politum esse adulterum, etiam absque omni mutatione quæ fiat in rebus. Similiter autem est de opinione: maximè autem in illa quæ est ex hoc vt videtur pluribus: plures enim iudicant secundum sensum: & hæc signa frequentem habent fallaciam etiam sine omni rerum mutatione: propter quod etiam de fallacia visus liber descriptus est. Ex tali enim signo aliquis solem monopedalem opinatur propter quantatarem descriptam in oculo, non aduertens, quod si dicimus visum fieri sub angulo trianguli, cuius basis est res visa, tantò strictior efficitur angulus trianguli in oculo, quantò basis distantior est ab angulo: & tantò amplior est angulus, quantò basis est vicinior: & sic eadem res nulla mutatione facta in quantitate ipsius maior & minor apparet. Similiter autem est de remo nauis in aqua, quòd cum directè de naui in profundum dependeat pyrus quæ est in anchora, propter aquæ paruitatem ad superficiem aquæ reflectitur secundum speciẽ & formam: & sic aspiciens & videns in superficie continuata ad partem remi quæ extra aquam est, quæ coniungit partem remi quæ extra aquam est, ad formam quæ in superficie aquæ apparet, & opinatur remum esse fractum, eò quod sensus reflectionis non refert: & ideò talis opinio in eisdem principiis fallit, ex quibus ipsa opinio generatur. Propter quod opinione & suspicione non conuenit semper verum dicere: & ideo virtutes & vltimæ perfectiones particularum animæ ad verum dicere esse non possunt.

In arte autem & prudentia non sic est: hæc enim in suis principiis necessitatem habent ad minus, vt scilicet finalem finem debeant consequi, necesse sit talibus principiis vti, & ipsa principia in ratione principiorum recta ratione determinata sunt, & quantum ad hoc non fallunt: sed quia applicantur his quæ sunt à nobis quæ valdè inconstantia sunt & frequenter excidunt à regula & mensura, sicut in quinto determinatum. Et ideò non ex principiis, sed ex hoc quòd res excidit & transcassum patitur, à regula principiorum incidit. Propter quod Demosthenes sapiens cum culparetur ab Alchimo, quòd potius non esset his quæ per consilium determinauerat, & ideò consilium instabile esset, excusauit culpam in rem transcidentem referens, quamuis consilium esset

Ars & prudentia de se verum dicit.

esset tanum & firmum. Futura enim contingentia de quibus solum consilium est, firma non stant sub mensura consilij. Patet igitur, quòd ars & prudentia de se verum dicunt, quamuis artificiata & prudentialia aliquando transcidant à principiis artis & scientiæ.

Sufficientia eorum intellectualium.

Verum igitur dicere contingit dupliciter, scilicet per medium, sicut syllogismo syllogizatur verum: vel per intellectum compositum sine medio acceptum per simplicem enuntiationem de rebus. Et si sine medio est: tunc est habitus qui dicitur intellectus: intellectus enim habitus principiorum est, ad quem non est syllogismus. Si autem est acceptio per medium: aut est medium quod est causa consequentis & consequentiæ, aut quod est causa consequentiæ tantum. Et si est causa consequentiæ tantum: tunc est in contingentibus aliter habere: & hæc non sunt scibilia de quibus est ars, & agibilia de quibus est prudentia. Si autem est causa consequentis, quæ est causa quid & propter quid: aut est concepta cum cõtinuo & tempore, & talis acceptio est scientia: aut est separata à continuo & tempore, & propter tale medium acceptio est sapientia. Quædam autem sunt quæ nostram acceptionem effugiunt, ad quæ medium quod sit causa quid & propter quid, non habemus, vt dicit Boëtius. Et hæc sunt duplicata. Quædam enim effugiunt propter suam perfectionem, vt Deus quem non nisi ex consequentibus effectibus & signis cognoscimus. Quædam enim effugiunt propter suam imperfectionem: quia cum omnis res ex ratione sui actus & formæ cognoscatur, quædam habent actus suos semper mixtos potentiæ: & ideò nunquam perfectè cognoscuntur, vt materia prima, & motus, & tempus.

Ordo habituum.

Ista autem quinque secundum ordinem quo enumerata sunt, etiam sunt in nobis. Ars enim, quia plus vsu quam ratione consistit: multos enim videmus rectè operantes, & rationes operum ignorantes in quibus ars vsualis vt natura operatur: & ideò ars quæ operibus propinquior est quam rationi, prima ponitur. Prudentia autem è conuerso rationi vicinior est quam operi, & ideo prudentia modum scientiæ habet, & à scientia modum accipit per syllogismum decernendo quod operabile est: propter quod scientiam ante prudentiam poni oportuit: sicut & verum prudentiæ quod est verum gratiæ. Huius assumptum ex vero scientiæ quod est verum simpliciter, oportet determinari, & intellectus practicus propter eadem rationem ex intellectu simpliciter recipit determinationem. Hæc igitur est causa ordinis trium horum. Sapientia autem cum sit ex altissimis ad quæ intellectus noster se habet sicut oculus vespertilionis ad solem, non potest innasci in nobis nisi scientia & prudentia prius innatis: & ideo sapientia quarto loco accedit. Intellectus autem extra hoc vltimo ponitur, non propter hoc quod vltimo fiat in nobis, sed quia acceptio est sine medio, quod aliud genus acceptionis est & veritatis, quam sit in quatuor quæ dicta sunt.

D. Alb. Mag. lib. 6. Ethic.

CAPVT II.

De scientia, quid est secundum quod est virtus animæ.

IN ordine enim executionis de his quinque oportet nos scientiam præmittere: exequendo enim tenebimus ordinem doctrinæ. Quamuis ars exerceri possit absque magna scientia & ratione, tamen doceri non potest sine forma scientiæ: ars enim per syllogismum determinat factibile: omnis autem determinatio per syllogismum modum habet scientiæ: propter quod de scientia primo tractandum est.

13. Verum scientia est necessariorum & æternorum.

Quid autem sit scientia per veram diffinitionem scientiæ per quam certificatur quid veræ scientiæ est, quod non ideo scientia est, quia similitudines aliquas sequitur scientiæ. Scientia autem per causam mediatam vel per effectum vel signum sumpta, non verè scientia est, sed modus quidam est scientiæ, qui veram scientiam per similitudinem quandam imitatur: & ideo quia non est vltimum & optimum scitiuæ partis animæ, ideo per modos tales virtus animæ non determinatur: sed tales modi scientiæ conditiones quædam sunt virtutis. In vera autem scientia omnes suspicamur siue arbitramur quòd hoc quod verè scimus, non contingit aliter habere: contingentia autem aliter habere tam debile esse habent, quod cum fiant extra, speculari per sensum latent, verum sint, vel non sint. Et hoc ex hoc probatur, quòd contingentia potentiis valdè permixta sunt: & si in potentia accipiuntur, tunc secundum veritatem non sunt & latent. Si autem in actu sumuntur: tunc sunt operationes quæ sunt à nobis, & tant in speculatione sensus. Similiter si hæc ad speculationem rationis referuntur, tam debile esse habent in causis, quòd nisi multum subtiliter speculetur aliquis qualiter hæc potius sunt entis quam entia, & potius sunt in esse quam in essentiis suis constituta, non deprehendet naturam eorum: & sic semper latent, quando sunt extra, speculari siue per sensum siue per rationem. Scibile autem est necessitate simpliciter, & est ens necesse, ad quod sequitur, quòd sit æternum. Quæcumque enim necessaria sunt, necessitate quæ simpliciter necessitas est, & non ex suppositione, omnia sunt æterna.

14. Est etiam ingenerabilium & incorruptibilium.

Quæcumque autem æterna sunt, omnia sunt ingenerabilia & incorruptibilia. Hoc autem sic probatur. Necessaria enim sunt quæ non possibile est aliter habere. Quæcunque autem generabilia, ad omnem causam prius fuerunt in potentia. Ad causam enim generantem fuerunt in potentia possibilia generari & non generari. In materia enim prius in potentia fuerunt & ad formam: formam enim potentialiter adepta sunt, & similiter ad finem. Omne igitur quod sui esse ante se habet causam omnem vel aliquam, ens potentiale est & non necesse. Dico autem ante se habere causam: quia quædam sunt compositæ quidem: sed ta-

men neutrum componentium ad alterum nunquam fuit in potentia, vel est, vel erit secundum naturam, sicut corpora cælestia: vnde talia composita non proprie sunt causa, sed termini esse: & ideò tale ens non est ens possibile, sed necesse. Et cum diximus, quòd ens necesse non habet ante se causam, non intelligimus de principio vniuersi esse quod est Deus. Hic enim non est causa quæ sit in causarum genere: nec enim mediata, nec immediata: nec remota, nec propinqua: nec communis, nec propria: nec essentialis, nec per accidens. Si enim esset mediata vel communis vel remota, per additionem posset fieri immediata & propria & proxima. Si autem esset causa essentialis, esset aliquid de esse rei, quod penitus absurdum est. Per accidens autem causa patet quod non est: quia illa non causat nisi per aliquid quod accidit ei: Deo autem nihil accidit. Ens igitur necesse secundum nullam causam in potentia est: & quod nullo modo in potentia est, immutabile est secundum omnem motum naturalem in quo sit mutatio formæ in subiecto: quod autem sic immutabile est, nec principium sui esse potest habere per generationem, nec finem per corruptionem naturalem. Naturaliter ergo loquendo ens necesse est æternum & ingenerabile & incorruptibile per naturam. Diffinitio igitur illius, quæ est quid & propter quid dicens, medium constantissimum est & verè à scientia generatium. Acceptio igitur quæ est per medium non adeò constans, similitudinem habet scientiæ, sed non dat virtutem in sciendo: referuntur tamen ad veram scientiam tales modi sicut habitus secundarij ad habitum principalem referuntur in moralibus, sicut diximus in tertio, quod modi fortitudinis ad veram fortitudinem referuntur per quandam assimilationem: & in tali relatione ille modus scientiæ verior est, cuius medium medio veræ scientiæ magis assimilatur.

CAPVT III.

Qualiter ex præcognitis fit scientia.

15. *Omnis doctrina fit ex præcognitis.*

COnsiderandum autem est, quòd omnis scientia docibilis videtur esse, & omne scibile & discibile est. Docere enim est causam assignare per quam res & quod sit & quid sit, docentur: & per talem causam scibile accipere est discere. Vnde Arist. dicit in primo meta. quòd signum scientis est posse docere. Omnis autem doctrina quæ talis acceptio scientiæ est, ex præcognitis quibusdam est, sicut in principio posteriorum analyticorum dictum est. Cum enim doctrina acceptio sit scientiæ per medium quod est principium: aut illud principium est cognitum, aut non. Si non est cognitum: tunc scientia per ipsum accipi non potest: quia scientia non accipitur nisi per cognitum. Si autem est cognitum vt principium: tunc est præcognitum: & sic ex præcognitis est doctrina. Si enim principium semper ex aliis principiis oportet esse cognitum, similiter demonstratiuus ex parte ante iret in infinitum, quod est impossibile. Oportet ergo, quòd aut principium sit præcognitum, aut alio modo cognitionis accipiatur quam per syllogismum. Hoc autem est per inductionem & per experimentum, per quæ vniuersale quod sparsum est in particularibus, colligitur. Si ergo principium per inductionem, conclusionem autem per syllogismum accipiamus, omnis cognitio accepta aut per inductionem est, aut per syllogismum, & vtraque est ex præcognitis: inductio quidem ex præcognitis in sensu, syllogismus autem ex præcognitis in intellectu. Inductio quidem enim principium est & credulitas vniuersalis, quod ex singularium cognitione collectum est. Syllogismus qui est credulitas conclusionis, ex vniuersalibus principiis est & præcognitis. Principia igitur ex quibus syllogismus est, talia sunt, quorum non est syllogismus. Si enim concluderentur per syllogismum, oporteret, quòd principij esset principium, & iretur in infinitum: & quamuis aliquando sit syllogismus demonstratiuus non ex primis & veris, sed ex his quæ per prima & vera fidem acceperunt: tamen illa principia non veram rationem principiorum habent, nisi secundum quod reducuntur in prima & vera. Et sic adhuc patet, quòd acceptio principiorũ inquantum principia sunt, non est per syllogismum. Inductio ergo est per quam accipitur. Si enim debeam accipere, quod totum est maius sua parte, accipio in continuis omnibus discretis, & non inueniens instantiam, vniuersale induco. Similiter si debeam accipere, quòd quæ vni & eidem sunt æqualia, inter se sunt æqualia: vel si æqualibus æqualia demantur, quæ reliquuntur, æqualia esse, inductione omnia hæc accipiuntur.

Dubitatio. Propter quod quidam dubitant, an inductio nobilior sit quam syllogismus: eo quod inductio notificat vniuersale, quod accipit syllogismus vt præcognitum, & notificat conclusionem. Syllogismus ergo procedit ex notificato & notificante: inductio autem ex notificante tantum. Quod autem tantum est notificans ex seipso, nobilius est, quam id quod notificat notificatum ab alio. Inductio ergo nobilior videtur syllogismo. Sed ad hoc planum respondere est, quòd si inductio notificaret vniuersale ex alio quam quod vniuersale est, tunc procederet argumentatio. Inductio autem ex vniuersali sparso quod per esse est in singularibus, docet vniuersale simpliciter quod à singularibus est abstractum: & sic idem est quod docet & per quod docet secundum substantiam & & essentiam, sed secundum esse est diuersum: & ideò doceri potest vnum per alterum.

Tex c. 1. Hoc enim modo dicit Aristot. in primo physi. quòd vniuersale etiam secundum sensum notius est singulari. Et hoc est quod dicit Michael Ephesius, quòd inductio ministrando & offerendo vniuersale manifestat potius, quam docendo vel arguendo.

Scientia quid est. Ex omnibus his patet, quòd scientia est habitus demonstratiuus, qui est acceptio conclusionis per syllogismum demonstratiuum, in quo obseruãtur omnia quæ in posterioribus analyticis determinata sunt, hoc est, quòd medium

dium sit causa conclusionis conuertibilis causa, & quod impossibile sit aliter habere. Cum enim principia alicui cognita sint, & credita aliqualiter per inductionem, statim scit quia principia scimus, inquantum terminos cognoscimus. Cognoscimus autem terminos inductione, scilicet quid sit totum, & quid pars: quibus cognitis sine docente ex nobis ipsis scimus, quòd totum est maius sua parte. Principia enim, vt dicit Boëtius, dignitates sunt: dignitates autem communes animæ conceptiones sunt: communis autem animi conceptio est, quam quisque probat auditam. Principia ergo syllogistici quiliber scit aliqualiter credita per inductionem: & sic principia magis scit, quam conclusionem. Si enim non magis sciret principia, quam conclusionem: tunc sciret ignotum per æquè ignotum, quod non potest fieri nisi secundum accidens. Omnem ergo scientiam accipere est secundum accidens, quod non potest esse. De scientia quidem igitur secundum hunc modum determinatum sit à nobis.

CAPVT IV.

Quare de scientia primo tractatur inter intellectuales.

1. ratio. AB antiquis autem duodecim assignatæ sunt rationes, per quas in intellectualibus virtutibus scientia ponitur ante artem & prudentiam. Quarum prima est: quia hoc concordat principio vniuersi esse: principium enim vniuersi esse vnum & idem est similiter se habens. Creata autem ab ipso, ab eo distant secundum dissimilitudinem quam habent ad ipsum. Vnde eodem modo se habentia, propinquiora sibi sunt, à quibus inchoat omnem vniuersalitatis constitutionem. Cum igitur scientia sit de his quæ eodem modo se habent: eodem autem modo se habentia propinquissima sunt: primo scientia erit ante omnem aliam virtutem: habitus enim ordinantur secundum ea circa quæ sunt.

2. ratio. Secunda ratio est: quia quæ frequenter sunt vel contingenter, non sunt nisi ex comparatione. In se enim considerata potentiæ admixta sunt, & secundum quod potentiæ admixta sunt, non sunt. Si ergo sunt & esse habent secundum quod contingunt æterna similiter se habentia: ars autem & prudentia de talibus est. Cum igitur esse non nisi comparata ad ea quæ similiter sunt, ars & prudentia similiter esse non habent nisi comparata ad scientiam. Sicut enim id quod contingenter est, firmatur in esse per id quod semper est: ita prudentia & ars firmantur per scientiam, & ars & prudentia non essent, nisi esset scientia confirmans ipsas per rationem & causam.

3. ratio. Tertia ratio est quæ Pythagoricorum est: quia nihil est in gaudio continuo nisi cuius omne desiderium finitum est ad omne quod secundum naturam desiderat. Hoc autem solum necessarium est. Contingentis enim eius quod desiderat, mistum est extra ipsum. Habitus ergo scientiæ in toto quietat animam, quod non potest facere habitus artis & prudentiæ. Sic igitur scientia est ante prudentiam & artem.

4. ratio. Quarta ratio est, quòd syncerum est quod semper est, confusum autem & impurum quod contingenter est: & sicut se habent subiecta, ita se habent habitus. Habitus igitur syncerè perficiens scientia est. Non autem ad syncerum potentiam animæ educunt ars & prudentia. Scientia igitur est ante artem & prudentiam.

5. ratio. Quinta ratio est, quòd quæ necessaria sunt, ex seipsis sunt: quæ autem contingenter, ex aliis: quæ autem ex seipsis, priora sunt his quæ sunt in aliis: & sicut ordinantur subiecta, sic ordinantur habitus: prior est ergo scientia quam ars & prudentia.

6. ratio. Sexta est: quia ea quæ semper sunt, ordinata sunt & primum tenent ordinem: ea autem quæ contingenter, ad nullum ordinem reduci possunt. Regulariter autem verum est, quòd sicut se habent subiecta, ita se habent habitus. Scientia igitur sufficienter ordinat animam, prudentia autem & ars confusa relinquunt. Scientia igitur est ante prudentiam & artem.

7. ratio. Septima ratio est: quia casus & fortuna immiscent se his quæ contingenter sunt. Casus autem & fortuna ad ea quæ semper sunt, non attingunt. Ea igitur quæ semper, subsistunt per causas quæ sunt per se: quæ autem contingenter, stant in causis quæ sunt raro: & ideò habitus qui sunt circa hoc quod est contingenter, animam à casu & fortuna absolucre non possunt, quod perfectè facit scientiam: & ideò dignior est arte vel prudentia.

8. ratio. Octaua est à modo comprehensionis sumpta. Artificialia enim & prudentialia non comprehenduntur nisi existimatione quadam. Scientia autem comprehenditur ratione certa. Existimabilia autem si confirmari debeant, confirmari non possunt nisi per necessaria. Necessariorum ergo comprehensio ante existimabilium est apprehensionem. Scientia igitur ante prudentiam & artem.

9. ratio. Nona ratio est: quia non forte sunt quæ frequenter sunt, sed vmbræ & resonantiæ primarum formarum, sicut in primo huius scientiæ libro docuimus. Habitus autem qui de vmbris est, vmbrosè perficit animam. Habitus autem qui de primis formis simpliciter entibus est, simpliciter perficit animam: & sic iterum scientia est ante artem & prudentiam.

10. ratio. Decima ratio est quæ item Pythagoræ est: quia contingentia non bona sunt, sed potius locus mali. Malum enim locari non potest nisi in bono imperfecto quod contingens est. Habitus ergo qui est de contingentibus, non in toto à malitia remouet animam. Id autem in quo nullus locus mali est, in toto tenet animam à malitia. Perfectior igitur habitus est scientia, quam ars, vel prudentia, & sic prior illis.

11. ratio. Vndecima ratio est: quia ea quæ contingenter sunt, ad purum intellectum non deueniunt, sed ad intellectum phantasiæ permixtum. Scientialia autem ex puris fluunt intellectibus. Et ideò idem quod prius.

12. ratio.

Duodecima ratio est: quia cum scientia dupliciter dicatur, scilicet pro habitu conclusionis, & pro habitu totius discursus à principiis vsque ad conclusionem, ab ista secundo modo dicta scientia & ars & prudentia formam accipiunt. Id autem à quo alia formam accipiunt, prius est in illis. Scientia est ergo ante prudentiam & artem.

CAPVT V.

De arte, circa quid sit.

POst scientiam autem de arte tractandum videtur. Cum enim virtutes sint de his quæ sunt à nobis, nihil ita à nobis est sicut artificiata: hæc enim maximè sunt circa contingentia aliter se habere. Magis enim sunt circa talia, quam prudentia, inquantum circa materiam exteriorem sunt: & ideò infima virtutum & imperfectior est ars. A talibus autem inchoandum est, & ante scientiam tractandum fuisset de arte, nisi quia ars cum ratione est. Modum autem rationis à modo rationis scientiæ accipi oportet.

16. *Habitus cum ratione actiuus est diuersus ab eo qui est cum ratione effectiuus.*

Dicentes igitur de arte, dicimus primum circa quid est ars. Hoc autem facere non possumus, nisi per diuisionem eius quod est contingens aliter se habere. Contingentis autem aliter se habere duæ sunt partes: vna quidem factibilis, & altera actibilis. Secundum præmissa enim patet, quòd alterum est factio, & alterum actio. De talibus enim exterioribus rationibus credere oportet. Exteriores autem rationes dicimus idiotarum, qui solo vsu hic differre dicunt. Multos enim talium perfectos videmus esse circa factionem, circa actionem deficere. Multos etiam è contra circa agibilia optime se habere videmus, in factibilibus autem deficere. Regulariter autem verum est, quòd sicut se habent subiecta adinuicem, ita se habent habitus qui sunt circa subiecta. Quare & ille habitus qui cum ratione est actiuus, alterum quoddam est ab eo habitu qui cum ratione est est factiuus. Non enim hic intelligimus actiuum & factiuum simpliciter, sed tantum ea actiua vel factiua quæ cum ratione agunt vel faciunt: soli enim illi habitus qui cum ratione sunt, nati sunt veram dicere. Tales autem soli virtutes sunt intellectuales: constat enim ex præmissis, quòd actio & factio non continentur sub seinuicem. Vniuersaliter enim neque actio factio, neque factio actio.

17. *Idem est ars atque habitus faciendi vera cum ratione.*

Hoc autem in particularibus probatur: ædificatiua enim quædam ars est: & patet, quòd est habitus cum ratione factiuus. Omne enim quod facit, ex ratione facit principiorum & ad finem factibilis. Sicut enim dicit Tullius, ars est collectio præceptorum. Dicit Tullius, principiorum, & ad eundem finem tendentium. Principia autem illa nihil nisi rationes factibilium sunt in finem dirigentes. Patet igitur, quòd vniuersaliter nulla ars est quæ non sit factiuus habitus cum ratione: & è conuerso nullus est habitus factiuus cum ratione qui non sit ars. Diffinitio ergo ista cum diffinitione, scilicet esse factiuum habitum, omni arti conuenit & soli: & est diffinitio & terminus & proprium. Diffinitio quidem: quia fines esse comprehendit. Terminus: quia artem ab omnibus aliis distinguit. Proprium verò: quia couertitur secundum consequentiam. Ars igitur habitus est intellectiuus cum ratione vera facturus. Cum ratione autem appositum est: quia quædam animalia sagacitate naturæ veritima dicunt ipso esse, sicut canes qui dicuntur nodali inuestigantes leporem vel ceruum, verum dicant: & quia cum ratione hæc non agunt, artem non habent, sed naturæ sagacitatem. Circa talia igitur est ars: & tali diffinitione diffinienda. Dicitur tamen ars multipliciter sicut scientia. Sicut enim scientia dicitur habitus conclusionis, alio modo dicitur habitus principiorum in actu principiantium totum decursum à principiis vsque ad conclusionem: ita etiam ars dicitur aliquando vltima determinatio factionis & factibilis per artem: & hæc est ars sicut scientia conclusionis. Dicitur etiam ars habitus factibilium cum ordinatione & applicatione principiorum factibilium ad opus: & hoc modo dicitur à Tullio, quia ars est collectio præceptorum ad eundem finem tendentium. Et vtrumque propria significatione dicitur ars.

CAPVT VI.

Quod omnis ars circa generationem est.

18. *Omnis ars circa generationē artificij versatur.*

ESt autem omnis ars circa generationem. Cuius probatio est: quia artificiale nihil aliud est quam speculari qualiter fiat vtique aliquid de numero contingentium quæ contingunt esse & non esse, quorum principium factiuum in faciente est, & non in eo quod fit. Contingentia autem esse & non esse non fiunt in actu nisi per generationem: eius enim quod potest esse, via in esse actu generatio est: & quod sic factum est, iterum in potentia est ad non esse: talia autem sunt generabilia & corruptibilia. Sed in hoc est differentia ad ea quæ naturaliter generabilia & corruptibilia sunt, quod in naturaliter generabilibus principium generationis in eo est quod fit: est enim natura principiis intrinsecis mouēs & alterans & trāsmutans materiā. In factibilibus autem per artē principium transmutationis est in faciente, & non in facto: & ideò non nisi ab exteriori materiam transmutat, & non ab intrinseco, per quam veram & substantialem formam non inducit ars: neque enim verè & per se forma facit artis & subiectum: cum forma de extrinsecis sit: sed vnde verè & per se facit vera ex subiecto & forma. Et ex hoc patet, quòd subiici arti non potest nisi quod generabile est & corruptibile, & diuersarum formarum receptione.

19. *Ars non est eorū quæ necessario sunt, vel fiunt, neque eorū quæ sunt secundum naturam.*

Et ex hoc sequitur, quòd ars non est de his quæ de necessitate sunt vel fiunt, neque de his quæ sunt secundum naturam secundum quod fiunt per naturam. Diximus enim, quòd ea

ea fiunt per naturam, quorum principium est intra, & quæ in seipsis fiendi habent principium. Ars autem earum formarum est, quarum in facientе est principium, & à mente facientis in materiam exteriorem producuntur. Ex necessitate autem dicimus esse quæ in suis essentiis aliter se habere non possunt, sicut intelligentiæ, & substantiæ cælestium sphærarum, & aliquo modo elementorum totalitates. Facta autem ab his necessitate sunt sicut motus sphærarum & eclipsis & indeficientia generationis & corruptionis per accessum solis & recessum in obliquo circulo.

CAPVT VII.

Qualiter fortuna & casus circa artem sunt.

20. *Ars non est actionis.*

QVia autem actio factio altera sunt adinuicem, necesse est artem factionis nō actionis esse principium. Diuersorum enim specie & forma, diuersa necessaria est esse principia substantialia & propria. Cuius probatio est: quia alius est finis artis, & alius finis prudentiæ. Ars enim necessariò semper tres habet fines. Vnum quidem finem, finem principij & actionis, qui est vltimum determinatum ex rationibus artis: & hoc est illud verum quod dicit ars circa factibile. Omnis enim habitus intellectiuus aliquod verum dicit: & hoc est sic vel sic faciendum. Secundus autem est operationis finis, & hoc est opus siue operatum, quod iamdudum apotelesma vocari diximus. Tertius autem intentionis est: domus enim non propter domum fit, sed vt sit operimentum ab imbribus & caumatibus, & reseruatio diuitiarum. In prudētia autem vnus solus finis est, actus scilicet qui vocatur eupraxia: & si alium finem habeat, actus non est.

21. *Ars & fortuna in duobus conueniunt. Quippe ars fortunam fortunaq; diligit artem.*

Et propter hoc Agathō poēta dixit, quòd ars fortunam dilexit, & fortuna artem. In duobus enim seinuicem diligunt, scilicet in mouente, & in fine. Virtus enim mouens extra est, & non intrinsecum facto: fodiens enim sepulchram nihil in se habet mouens ad inueniendum thesaurum, sicut artificiatum nihil in se habet quod moueat ad formam artis. Similiter ex parte finis. Fortuna multos habet fines sicut & ars: vnus enim finis fodere est, alius sepelire, tertius inuentio thesauri est, quartus diratio. Licet autem ars & fortuna sic se diligant, in hoc tamen differunt, quòd artis finis aduenit secundum intentionem operantis, finis autem fortunæ & casus præter intentionem sunt omninò. Ars quidem igitur, vt dictum est, habitus intellectiuus est cum ratione vera factiuus in materia exteriori, in qua formæ artis non est principium factiuum.

CAPVT VIII.

De athecnia & modis artis.

AThecnia autem è contrario arti est factiuus habitus cum falsa ratione circa contingens aliter se habere. athecnia enim dicitur ab a quod est sine, & thecnia quod est ars, & opus artis ponit & naturam propter hoc quod opposita necesse est esse circa idem, sed ratione verum dicente circa factibile priuatur: & hoc duobus modis conuenit, scilicet per ignorantiam priuationis, vel per ignorantiam malæ dispositionis, quod fit quando aliquis informatur contrariis ad principia. Quamuis autem hoc modo ars & athecnia propriissimè dicantur: tamen sunt modi artis sicut & alij modi fortitudinis. Ex quo enim ars est collectio præceptorum ad eundem finem tendentium, & ille finis est factibile bonum, omnia quæ colligit principia ad vnum finem, imitatur artem: & sic artes liberales septem dicuntur. Præcipuè autem si principia ad aliquod factibile referri possunt, sicut geometria ad mensurandum, arithmetica ad calculum, musica ad cantum, & astronomia ad directionem negotiorum. Aliæ autem sicut grammatica, logica, rhetorica, & poëtica, artes dicuntur propter modi mutationem: & secundum modum minus conuenientem dicimus etiam bruta animalia artificiosa quæ industria naturali plures fines habent & attingunt, sicut canis spirando intendit odorem retrahere, & per odorem vestigium inuenire, per vestigium ceruum capere, per capturam carnibus cerui saturari, in quibus similitudinem artis habet, sed ratione veridica caret, sicut diximus.

Artes liberales sunt septē.

CAPVT IX.

De prudentia, circa quid sit.

22. *De prudentia determinādā.*

DE prudentia autem eodem modo speculari assumendum est. Cum omnis habitus ex actu cognoscatur, videamus quos in actu prudentes esse dicimus.

23. *Prudentis est posse bene consulere vniuersaliter de his quæ ad bene viuendū conducunt.*

Prudentis autem opus videtur esse posse bene consiliari circa quæ sunt bona sibiipsi & conferentia siue vtilia non secundum partem quidem, sed vniuersaliter secundum omne id quod conferens & vtile est ad vitam. Verbi gratia quia sicut si diceremus, quòd tantum sciat consulere de his quæ pertinent ad sanitatem scit medicus, vel quod bene sciat consulere de his quæ pertinent ad fortitudinem sicut scit politicus vel miles: sed quod vniuersaliter de omnibus conferentibus ad vitam consulere sciat & eligere quod melius est. Signum autem huius est, quemadmodum quod est in parte, probat id quod est in toto. Prudentes autem in parte dicimus quando ad finem aliquem particularem studiosum & bonum bene consulendo ratiocinatur in agibi-

tilis de quibus non est ars. Bonum autem dicimus & vtadrolum : quia si ad finem malum ratiocinetur, non prudens, sed proditor, vel astutus vel callidus dicetur : proditor quidem, si confidenti autem in consilio tradere velit : callidus autem & astutus si subtiles vias inueniat simpliciter ad malum peragendum. Si autem ad bonum bonas vias inueniat de agibilibus si hoc in parte faciat, prudens in parte dicitur. Propter quod & rotaliter & vniuersaliter vtique prudens erit ad totum quod ad vitam hominis pertinet bene consiliatiuus.

Propter quòd & media ponitur inter intellectuales virtutes. Agibilia enim ab homine in magna diuersitate sunt : ita quod videantur casu posita & non vera. Rationem enim vertidicam ratio siue anima rationalis secundum quod est immixta phantasiis habere non potest de agibilibus. Oportet igitur, quòd rationem vertidicam habeat anima secundum quod intellectui coniungitur & ad intellectualia refertur. Ratio enim vertidica ratio prudentiæ est & pondus & mensura operabilium. Prudentia ergo & opus morale & rationem attingit intellectualem. Media igitur est, ad quod designandum media etiam ponitur inter virtutes partim moralis & partim intellectualis.

CAPVT X.

De possibilibus aliter habere est prudentia, & de differentia prudentiæ, scientiæ, & artis.

24. *Prudentis non est consultare de necessariis & impossibilibus.*

CVm autem opus prudentis sit consiliari, nullus autem consiliatur de impossibilibus aliter habere, neque de his quæ non contingunt ipsum operari. Diximus enim in tertio, quòd consilium est de possibilibus aliter habere & operabilibus per nos.

25. *Prudentia nec scientia neque ars esse potest.*

Sequitur ex hoc necessario, quòd prudentia non sit scientia. Scientia enim est demonstratiuus habitus demonstratione perfectus. Quorum autem principia contingunt aliter se habere, horum non est demonstratio. Demonstratio necessariorum est & æternorum. Talia autem omnia contingentia sunt & aliter & aliter habent continuè. Propter quod de ipsis non est demonstratio. Scientia autem demonstratiuus habitus est. Prudentia ergo scientia non est. Adhuc de necessariis non est consiliari : quia vno modo habent & per nos operabilia non sunt. De necessarijs autem est scientia. Prudentia igitur scientia non est. Sed nec est ars. Scientia quidem enim non est : quia prudentia est circa actibile quòd contingit aliter habere : scientia verò circa necessarium quod non contingit aliter habere. Ars autem non est : quia, sicut iam ante diximus, aliud est genus actionis, aliud factionis. Circa factionem autem ars est : circa actionem autem prudentia est.

26. *Prudentia est habitus vera cum ratione actiuè circa*

Et quia neutrum duorum est, relinquitur prudentiam esse habitum cum ratione vera actiuè circa ea quæ ad vitam hominis pertinent bona & mala : bona quidem vt eligantur, mala autem vt fugiantur. Bona autem & mala *bona & mala hominum.* dicimus ipsas actiones, cum virtutes nullos alios fines habeant.

Factionis quidem enim quæ artis est operatio, semper alterum est finis ab ipsa factione, sicut iam ante diximus : actionis autem non semper : quia ipsa eupraxia quæ est bene & bona actio secundum se finis est. Non autem semper dico : quia licet eupraxia substantialiter finis sit : tamen aliquando gloriæ accedunt demonstrationes & præmia, quæ etiam si non essent, nihilominus virtuosus bene operaretur propter solam eupraxiam. 27. *Actio & factio inter se differunt.*

Propter quod Pericleos & similes Pericleis existimamus prudentes esse : quia Pericles & Soffolocas & alij similes eas ex habitu bene poterant speculari ea quæ erant bona conferentia sibi ipsis. Quicunque autem tales sunt, quod sibiipsis & alijs bona speculari possunt, existimantur esse bene dispensatiui & bene politici. Quodlibet enim bonum ad diuinius se, dummodo generis sui sit, refertur. Bonum igitur personale ad œconomicum siue dispensatiuum refertur. Diuinum enim est, quod suipsius est communicatiuum : diuinius autem œconomus est, & diuinissimum politicus. Bene ergo prudens non est, qui quidem sibi prouidet, sed dispensatiuus siue politicus non est. 28. *Prudentes existimantur qui ad rem familiarem & ciuilem gubernandam idonei sunt.*

CAPVT XI.

De differentia artis & prudentiæ in hoc quod temperantia saluat prudentiam & non artem.

HInc est quod etiam temperatiam tali appellamus nomine, quod ipsa nominis interpretatione statim sonat prudentiæ saluatiuum : eò quod talem existimationem saluet qualis existimatio eorum quæ conferunt ad vitam. Hoc autem in Græco magis patet. Græcè enim temperantia sophrosine vocatur. Sinos Græcè, Latinè sensus est. Sophros autem salus siue saluatio est. Hoc autem est nomen temperantiæ sonat circa delectabile : temperat enim ne vsque ad ligationem rationis delectando perueniat & corrumpat existimationem certam quam de operabilibus habemus. Existimationem enim hic pro genere ponimus pro omni acceptione. Est enim quædam existimatio in arte quæ est conceptio eorum quæ ad artem pertinent. Et similiter in scientia demonstrabilium est, quæ conceptio vocatur : & sic est in aliis. Et hoc modo conceptio operabilium ad vitam pertinentium existimatio prudentiæ est : & talem existimationem saluat temperantia. Delectabile enim & triste circa quæ est temperantia, non omnem corrumpit existimationem. Verbi gratia existimatio est, quòd trigonum habet tres angulos duobus rectis æquales : & delectabile & triste hanc existimationem non corrumpit : ita scilicet quod propter præsentiam delectabilis intemperatus nesciat vel non aduertat an habeat 29. *Temperantia coseruat prudentiam, voluptas perimit.*

beat duobus rectis æquales angulos vel non, sed corrumpit eas existimationes quæ circa operabile sunt, conferens ad vitam.

Cuius probatio est : quia principia operabilium sunt singularia in quibus est actus, inter quę tria potissima sunt, scilicet quis, quo, & cuius gratia, sicut in tertio determinatum est. Inter tria potius est gratia cuius fiunt operabilia & finis. Contingit autem, quòd propter delectationem vel tristitiam hoc principium corrumpit, ita quod non aduertat cuius gratia operandum sit, sed ex delectatione allicitur vt contra rectam existimationem operetur : & tũc verum principium operabilium non apparet. Non enim apparet, quòd huius gratia operandum sit : nec apparet, quòd propter hoc eligere conuenit & operari quod conferens est ad vitam. Malitia enim delectabilis, sicut diximus, principij corruptiua est. Per oppositum autem temperantia talis existimationis videtur saluatiua. Existimatio vera talis sensus vocatur, quando dicimus quòd sophrosine sensuum est saluatiua.

Ex omnibus igitur his concluditur diffinitio prudentiæ, scilicet quod prudentiam necesse est esse habitum cum ratione vera circa humana bona operatiuum siue actiuum. Cum ratione autem dicimus : quia omnis actio hominis vt homo est, cum ratione est : homini enim vt homo est, in omnibus actionibus suis commune operans ratio. Cum ratione autem vera dicimus : quia bonum hominis operationibus non attingitur, nisi secundum rationem veram operetur. Vera enim ratio est rectè iudicans de fine. Vbi autem non seruatur, hic mendacium incidit : errans enim bonum vt bonum non eligit, sed potius sibi oppositum : similiter errans non eligit propter hoc quod secundum veritatem finis est, sed propter hoc eligit quod sibi videtur. Operatiuum autem dicimus hunc habitum quia omnis operatio hominis ex electione. Ex electione autem est, quod in nobis est facere vel non facere : & tales sunt operationes virtutum. Ratio enim speculans sine electione non est practica siue operatiua, sed potius contemplatiua : & talis non est ratio vera quæ est in prudentia, sed potius ad operationem est relata. Circa hunc humana bona esse dicimus : quia etiamsi sit ratio vera & non de conferentibus ad vitam, non propriè est existimatio prudentiæ.

Dubitatio.

Incidit autem dubium de his quæ dicta sunt. Diximus enim in antehabitis, quòd propter delectationem mala agimus, & propter tristitiam bona fugimus & à bonis recedimus. Hæc autem delectatio & tristitia propter quam generaliter mala agimus & bona omittimus, non potest esse aliqua specialis delectatio, circa quam sit aliqua virtus specialis : quia non sufficeret ad totius vitæ corruptionem. Videtur ergo, quòd non tantum delectabile circa quod est temperantia, sit corruptiuum existimationis prudentiæ, sed delectabile in genere circa quod est omnis virtus moralis. Adhuc prudentia non solum ordinat temperantiam, sed & fortitudinem & iustitiam quæ morales sunt virtutes. Non ergo tantum corrumpitur à delectabili intemperantiæ, sed & à delectabili iniustitiæ & timiditatis & audaciæ. Non ergo deberetur dicere, quòd temperatia saluat prudentiam, potius quam fortitudo vel iustitia.

Responsio.

Ad hoc autem respondet Eustrat. primo quidem, quòd cardinales virtutes morales sorores sunt : & quod dicitur de vno, intelligitur de alio. Sicut dicitur de temperantia, quòd saluat prudentiã, ita intelligitur de fortitudine & iustitia. Secundo respondet, quòd delectabile propter quod mala facimus, & triste propter quod bona omittimus, generaliter sumitur, sicut dicit obiectio. Sed tamen quod generale est, temperantiæ appropriatur : eò quod temperantia circa magis delectabile est : quamuis omnis alia virtus moralis etiam circa delectabile sit : vnde propter appropriationem, & non propter proprietatem temperantiæ attribuitur, quòd sit saluatiua prudentiæ. Tertia sua responsio est, quòd in qualibet virtutum cardinalium moralium tria sunt, scilicet difficile, delectabile, & rectum : vnde quælibet illarum virtutum dicitur dupliciter, generaliter scilicet, & specialiter : temperantia enim specialiter dicta est circa delectabile tactus tantum : generaliter enim dicta temperantia circa omne delectabile est cuiuslibet virtutis. Similiter fortitudo dicitur dupliciter : generaliter, & specialiter. Specialiter quidem dicta est circa difficile quod est in bello tantum. Generaliter verò dicta circa omne difficile cuiuslibet virtutis. Ita etiam est de iustitia. Circa æquum enim & rectum quod in commutationibus & distributionibus, est iustitia specialis. Circa æquum autem & rectum quod in omnibus est virtutibus, iustitia generalis est. Et hoc modo virtutes colligatæ sunt sibi vt temperantia sine rectitudine iustitiæ non sit, & sine constantia fortitudinis, & fortitudo sine temperantia modificante non sit, & sine rectitudine iustitiæ qua finem attingit, & iustitia sine constantia fortitudinis non sit, nec sine temperantia quæ modum ponit. In omnibus ergo his prudentia modum innenit, temperantia ponit, iustitia tangit, fortitudo tenet. Cum ergo dicitur, quòd temperantia saluat prudentiam, dicit Eustrat. quòd de temperantia generali non speciali intelligitur.

Tria sunt in qualibet virtute.

Sine præiudicio antiquorum posset breuiter responderi secũdum prædicta, quod quamuis omnis virtus circa delectationem sit, tamen differentia inter delectationes est. Delectabile enim innatum circa quod est tactus, profundatum est in nobis : eò quod innatum est & multum adhærens, eò quod contemporaneum est nimis afficiens, eò quod vetè simillimum est & conuenientissimum, & violenter ligans, eò quod intensissimam habet delectationem, per quod tota anima trahitur & ligatur. Vnde quamuis alia delectabilia aliquod præstet impedimentum existimationi prudentiæ, non tamen corrumpunt eam, sicut delectabile tactus : propter quod temperantiæ quod tale delectabile moderat, plus quam alij virtuti attribuitur saluare prudentiæ existimationem.

Responsio Auctoris propria.

CAPVT

CAPVT XII.

De differentia prudentiæ & artis, qua virtus dicitur esse artis & non prudentiæ.

30. *Artis est virtus, prudentiæ vero non est, sed ipsa est virtus.*

SEd tamen adhuc est alia differentia artis & prudentiæ: artis quidem enim virtus est, prudentiæ autem virtus non est, sed ipsa virtus est. Virtus enim dupliciter dicitur. Est enim virtus habitus laudabilis perficiens operantem & opera: & hoc modo ars virtus est & inter intellectuales virtutes numerata. Virtus etiam vltimum est potentiæ in re secundum potentiam actiuam vel passiuam: virtutis enim passiuæ vltimum in minimo est, actiuæ autem potentiæ virtus in maximo: & hoc modo dicta virtute omne id quod statum suo nomine dicit in vltimo, non ordinatur ad aliquâ vlteriorem virtutem: quia si hoc fieret, esset vltimi vltimum, quod est inconueniens. Diximus autem in præcedentibus, quòd virtus moralis stat in vltimo suo quod est eupraxia, in quo si non ster, virtus non est. Eupraxia enim & nihil aliud eius finis est. Virtutis ergo moralis virtus non est, quæ vlterius ponat in vltimum. Prudentia virtus moralis est. Ars autem finem non habet suam operationem: & saluata ratione artis contingit peccare artificem vel propter negligentiam, vel propter desidiam: quia non procurat quæ ad artem exiguntur: vel fortè quia perfectus in principiis artis non est; vel quia non bene ordinat & determinat principia ad finem: & sic ars de ratione artis non est in sui vltimo. In vltimo enim est, quando bene dirigit & perfectè in omne quod ad artificiatum exigitur in operibus in quibus artificiatum producitur: & quando bene dirigit in vltimam artificiati perfectionem. Artis igitur virtus est. Prudentiæ autem virtus non est. Cuius signum est, quòd ille qui in arte peccat volens, eligibilior est, & minus vituperabilis, quam qui peccat ex ignorantia: corrigibilior est enim error voluntaris, quam ignorantiæ. In prudentia autem oppositò modo se habet: peior enim est in operabilibus peccans ex voluntate, quam ex ignorantia. Ignorantia enim in talibus meretur veniam vel ignoscentiam. Malitia autem voluntaris, criminis habet accusationem.

CAPVT XIII.

In quæ parte animæ sit prudentia, & de differentia intellectus secundum substantiam & secundum habitum.

31. *Prudentia est in parte opinatiua, tamen non est opinio.*

CVm autem duæ partes sint animæ rationalis quæ essentialiter est rationem habens, Vna quidem intellectualis, alia verò acceptiua contingentium quæ opinatiua vocatur, prudentia in altera istarum partium erit, scilicet in opinatiua, & illius partis virtus est, sicut dispositio perfecti ad optimum. Opinio enim est circa contingens aliter habere. Circa hoc idem etiam est prudentia. Et quæcumque circa idem obiectum sunt, eiusdem partis animæ sunt: quia partes animæ secundum obiecta distribuuntur. Opinio igitur & prudentia eiusdem partis sunt, & non in intellectu. Quamuis autem dicamus, quòd prudentia in opinatiua parte animæ sit, tamen non est habitus qui solum in ratione sit, sicut opinio est. Hoc autem signum est: quia omni habitui qui solum in ratione est, accidit obliuio: prudentiæ autem nulla obliuio est: prudentia igitur in ratione sola non est. Cum hoc enim quod est in ratione & electiua & actiua est humani boni: vnde quamuis ars & prudentia in opinatiua ratione sint & cum ratione vera, tamen arti accidit obliuio, prudentiæ autem non: quia ars plus est in ratione, & prudentia plus in opere. Contingit autem hoc: quia secundum artem non oportet hominem semper operari ad totam vitam: secundum prudentiam autem semper operari oportet. Subiecta enim prudentiæ sunt sine quibus non est vita: quia in omnibus operationibus hominis alíquo modo necesse est sequi ordinem prudentiæ, vel vita destruitur. Quod autem semper in vsu & exercitio est, obliuionem accipere non potest.

Intellectiua & opinatiua sunt diuersæ partes animæ.

Quod autem nos aliam dicimus esse partem intellectiuam, & opinatiuam, secundum Peripateticorum & Stoicorum & Epicureorum dictum est. Et in hac re nihil dicere intendimus, nisi secundum quod ab ipsis traditum est, lectoris iudicio relinquentes quid & qua ratione dictum tenere velit. Omnium autem trium sectarum vna ratio est, qua approbare intendunt intellectualem esse aliam partem à parte animæ quæ opinatiua vocatur. Hæc autem est ratio ipsorum, quod quorum actus essentiales in forma & potestate substantialiter differunt, principia illorum actuum differre substantialiter necesse est. Intelligere autem actus est, qui per se intellectualis est substantiæ, quæ non est intellectualis ex hoc quod aliquid accipiat, sed secundum seipsam. Pars autem rationalis in homine non intelligit nisi acceptione alicuius intelligibilis, in quo lumen agentis intellectus est. Intelligere ergo partis rationalis in homine, & intelligere intellectualis substantiæ æquiuocum est. Intelligere enim intellectualis substantiæ per seipsum est sine appositione intelligibilis, ita quod ab intelligibili de suo intelligere nihil accipit. Pars autem rationalis in homine non intelligit nisi per appositum intelligibilis, à quo accipit ad intelligere perfectionem. Hoc autem quia non inusitatis in philosophia difficile est videre, Philosophi ponunt exemplum. In visibili enim alia est potentia lucis, alia coloris ad visum. Quantum enim vtrumque actum sit visus, tamen potentia lucis est ex se substantialiter agere visum ad actum. Color autem non facit hoc ex se & substantialiter: sed oportet, quòd lumen sit in ipso vt habitus & possessum, virtute cuius agat visum de potentia ad actum. Non ergo eadem est potentia lucis & coloris. Sed vnum ex se & substantialiter agit. Alterum autem

autem ex possesso & habitu superueniente: & iste habitus & possessio constituens est colorem in natura coloris: nec color esset, nisi talis esset superueniens possessio & habitus. Propter quod dicit Aristo. in secundo de sensato, quòd color est extremitas perspicui in corpore terminato. Si autem dicimus, quòd oculus videt & operationem exercet visus, inueniemus, quòd etiam hoc est altera potentia. Non enim facit hanc operationem nisi habitus superueniente & possesso primi agentis, & vsu secundi, quod primi agentis in se habet habitum. Per omnem eundem modum est in intelligibili & intellectu hominis siue intellectuali parte. Intelligentia enim suo substantiali lumine agens, formas omnes facit intelligibiles & constituit sua intellectualitate. Forma autem acta per hoc quod ipsa opus est intellectualis substantiæ, intelligibilis est habitu superueniente sibi & possesso, scilicet lumine intellectualis substantiæ. Omne ens actum & constitutum per se ab aliquo, formam participat agentis & constituétis ipsum. Participat autem vt habitum & possessionem. Nec forma intelligibilis esset, nec intellectualis operationis principium, nisi dicto modo lumine intellectualis substantiæ constitueretur. Patet igitur, quòd alia est potentia intelligibilis, & alia substantia intellectualis, & alia pars animæ quæ intellectualis vocatur. Pars enim intellectualis non intelligit, nec intellectualem operationem facit, nisi appositione intelligibilis. Lumine enim quod vt habitum & possessum est in lumine intelligibili, etiam ipsa animæ pars principium efficitur intellectualis operationis. Intellectum igitur non habet vt intellectum, hoc est, intellectualiter operantem, nisi vt aliunde habitum & possessum. Hoc autem intellectuali substantiæ conuenire non potest. Quia sicut autem id quod substantialiter & essentialiter calor est, nihil est quod calidum faciat vel caloremita autem id quod intellectuale est per substantiam, nihil est quòd intellectualitatem faciat vel intelligibilitatem. Propter quod de talibus substantiis dicit Aristot. quòd si non intelligerent per seipsas, oporteret quod haberent alium intellectum diuinum, & iretur in infinitum.

Ex omnibus igitur his patet, quòd intellectus per substantiam vltra animam est: & intellectus qui in anima est, licet per potentiam & rationem pars animæ sit, tamen nisi operationes intellectuales exercés, per studium adeptus est & aliunde habitus & acquisitus. Patet etiam, quòd intellectualis pars quæ in anima est, non est in ea nisi per conuersationem & assimilationem ad intelligentiam, & non per conuersionem ad sensus. Opinatiua autem pars in ea est per immixtionem & conuersionem ad sensibilia: & aliam secundum formam & speciem quæ substantiale esse dat potentiæ, necesse est partem intellectualem & opinatiuam: quamuis ambæ tadicentur in subiecto quod est anima. Hæc igitur ratio est omnium philosophorum qui distinguunt inter intellectum secundum substantiam, & inter intellectum possessum & habitum.

CAPVT XIV.

De constitutione formarum ab intellectualibus substantiis.

Positio Epicurorum.

IN constitutione autem formarum intellectualium vade differunt Epicurei à Stoicis. Epicurei enim omnes formas, dispositiones materiæ dicunt. Quamuis enim primi Epicurei vltra speciem materiæ in causis se non eleuauerint, & materiam principium omnium rerum esse dixerunt: tamen qui magis profecerunt in opinione illa, posuerunt materiam & efficientem. Formam autem non dixerunt nisi merè accidens in putrate maiori & minori. Et hoc quidem in simplicibus dixerunt esse raritatem & densitatem. In compositis autem ex ipsis quæ in materia sunt, dixerunt causari & formari causas coagulationis & liquefactionis huiusmodi. In complexionatis autem non dixerunt esse nisi vel complexionem, vel harmoniam complexionem consequentem. Vnde quatuor accidentia ponebant materiæ. In simplici enim ponebant rarum & densum, quæ dicebant accidentia materiæ esse ex positione partium eius propinquæ vel remotæ. In commixtis autem commixtionem ponebant accidens. Mixtio enim miscibilium alteratorum est vnio. Accidit autem miscibilibus mixtis ex mutua actione & passione remoueri ab excellentiis & venire ad medium, in quibus mixtio non est forma substantialis. In mixtis autem & complexionatis in quibus mixtio secundum proportionem ad vnum, dicunt harmoniam accidens esse materiæ, & non formam substantialem. In complexionatis autem & compositis, quæ, inquam, composita ex diuersis genere composita sunt, sicut ex capite, manu, pede, & huiusmodi, accidens, tamen dicebant esse harmoniam consequens, sicut est in anima. Et propter diuersitatem compositi diuersas potentias dicebant esse in anima, sicut est alia potentia in humido, & alia in sicco, & alia mixta in commixto, & alia in simplici. Et qui ponebant efficientem, ex illustratione efficientis dicebant materiæ venustatem & præparationem hanc differre secundum diuersam materiæ præparationem: nihil tamen esse formam, sed accidens materiæ ex diuersa præparatione, ita quod etiam intellectum possibilem præparationem materiæ dixerunt esse, quando intantum scilicet materia elcuatur vt illustratio primi efficientis resultet in ea secundum modum aliquem, qui primo efficienti vicinus est: & ideò intellectum accidens esse dicunt separabile à materia per turbationem illius præparationis. Hi ergo qui nullam formam dicunt esse substantialem formam, nec educi de materia, necessario induci in materiam dicunt. Hi ergo intellectum possibilem qui propriè & per se forma hominis esse dicitur, accidens dicunt esse in corpore, & destrui, tali præparatione corporis destructa.

Quatuor rationes Epicurorum.

Huius autem suæ positionis quatuor dixerunt esse rationes. Quarum vna est, quòd om-

1. ratio. ne quod in materia est secundum possibilitatem materiæ est in ipso: possibilitas autem eius est ex principiis quæ sunt in ipso: principia autem sunt potentiæ primarum qualitatum. Nihil ergo in ipsa nisi quod ex principiis causari potest: hæc autem principia accidentia sunt eius. Quod autem ex accidentibus causatur, accidens est. Omne igitur quod est in materia, accidens est.

2. ratio. Secunda ratio accipitur ex ratione principij secundum naturam eius. Principium enim est, quod ante omnia, & quod post. Physicè autem loquendo non est principium, nisi quod est primum per motum: sola autem materia est quæ ante omnem motum, & post omnem motum, & subiectum omnis motus & mutationis: sola igitur materia principium est. Omne autem quod consequitur substantiam principij, accidens est: omne igitur quod in materia sit, accidens est.

3. ratio. Tertia ratio est sumpta ex ratione primæ substantiæ. Prima enim substantia est, quæ primo & principaliter & maximè substat: substare autem hoc ex ratione primæ substantiæ est: hile autem siue materia primū subiectum est, vt in primo de generatione dicitur. Omne igitur quod substantiæ habet rationem, necesse est substare: forma autem nulli substat: substantiæ igitur non habet rationem: & ideò consequitur, quòd accidens sit. Secundi enim substantia necesse est, quòd rationem accipiat à prima.

4. ratio. Quarta ratio est, quòd omne quod extrinsecus est alicui, accidens est illi: extra autem essentialia materiæ forma est: quia forma nihil est de essentialibus materiæ: forma autem accidentalis in materia est.

Istæ igitur sunt rationes Epicureorum dicentium formam non esse principium nec substantiam, sed accidens materiæ: & hi intellectum dicebant esse in materia ad præparationem, & accidens esse materiæ, & destructa tali materia, destrui intellectum. Dicebant tamen primum esse efficientem, cuius actionis receptio in materia esset intellectus. Illam autem dicebant, quòd esset esse & non essentia vel substantia: & dicebant, quòd esset materiæ esse talis vel talis: & cum non haberet essentiam, sed esse solum, accidens esse dicebant. Accidens enim est, quòd habet esse & non essentiam.

Secundum hanc igitur Epicureorum philosophiam intellectus esse est, sed illud esse ex comparatione materiæ est ad efficientem primum. Opinatiua autem pars etiam esse est secundum eos, & non essentia aliqua vel substant a: sed esse illud est ex comparatione præparationis materiæ sic vel sic præparatæ ad sensibilia, & ea quæ accipiuntur cum sensibilibus. Alexand. etc. Et in hoc errore fuit Alexander commen. Arist. qui hoc expresse tradidit in quodam libr. quem fecit de eodem, hoc est, de mente & Deo & materia prima, & intantum in isto nostre concessit, quod etiam causam primam quæ Deus est, dixit esse materiam, sed vsque ad vltimum præparatum. Materiam autem sui recti primum esse dixit, nullam habens præparationem. Media verò ex diuersitate præparationis diuersificari in esse dicebat secundum diuersitatem præparationis illius inter efficiens primum & effectum vltimum: ita tamen, quòd omnes resonantiæ efficientis primi in materia esse diceret & non essentiam: & ideò accidentalia omnia ita esse & destructibilia cum materia. Hæc igitur positio Epicureorum, quamuis erronea sit, tamen hoc bene dixit, quòd alterum inesse principium intellectus posuit, & alterum opinatiuæ partis.

CAPVT XV.

De positione Stoicorum circa constitutiones formarum.

STOici autem omnia contraria dixerunt. Omnia enim quæ in naturis fiunt, formis attribuerunt, habentes quinque rationes. Quarum vna est ista, quòd nos videmus formam esse in materia & non ex materia, nec ab aliquo causari principiorum materialium. Cum igitur in materia sit finis motus, oportet quòd aliquid illius motus sit principium. Nihil autem mouet nisi secundum vnam formam. Oportet igitur, quòd mouens ad formam, forma mouens sit, & secundum rationem formæ moueat. Formæ ergo sunt quæ primo mouent. *Quinque rationes Stoicorum formas stabilientium.* 1. ratio.

Secunda ratio est: quia omne mouens æquiuocum ad vniuocum reducitur. Constat autem, quòd mouens materiam ad formam: aut est æquiuocum, aut vniuocum. Si est æquiuocum, ad vniuocum reduci potest. Æquiuocum multiplex est, & vniuocum simplex & vnum. Omne autem multiplex ad simplex & ad vnum reducitur secundum philosophiam. Oportet igitur, quòd primum mouens in eadem sit forma cum vltimo quod ex motu constituitur. Mouens ergo primum est forma in quolibet genere mouentium & motorum. 2. ratio.

Tertia ratio: quia cum sint causæ primæ & immediatæ, primæ non efficiuntur immediatæ nisi per medias in quibus determinantur & restringuntur ad hoc quod conuertibiles sint cum effectu vltimo: mediæ autem quæ restringunt & determinant, non possunt facere aliquid nisi virtute primarum. Omnes ergo mediæ informatur per primas, & omnes primæ determinantur per secundas & medias. Oportet igitur, quòd primi termini mouentes formæ sint, sed determinatæ ad vltimum motum per medias. 3. ratio.

Quarta ratio, quòd id quod est in potentia, non exit in actum nisi per id quod est in actu. Constat autem, quòd omnis forma quæ in materia est, non est, nisi de potentia educitur in actum. Educitur igitur per id quod in actu est. Quoniam ergo ascendatur in causis quæ habent actum permixtum cum potentia, necesse quod veniatur ad actum purum, cuius nihil in potentia est: alias enim iretur in infinitum. Primum ergo mouens in omnibus forma est & actus purus. 4. ratio.

Quinta ratio est, quòd dicunt causam corruptionis non esse nisi potentiam ad non esse quam 5. ratio.

quam dicunt esse potentiam materiæ. Non autem idem potest esse causa esse & non esse nisi per accidens, sicut dicimus præsentiam gubernationis nauis esse causam salutis nauis, & absentiam causam periculi. Non autem hic quærimus de causa per se & quæ mouendo & generando causa est: & sic quod est causa esse secundum formam, non est causa non esse. Causa autem esse secundum formam per se non est nisi forma. Formæ igitur sunt, quæ primò generant & primò mouent.

Hac igitur opinione per tot rationes sic confirmata, dicunt Stoici, quòd quiddam ex formis primis constituitur ad similitudinem ipsarum formarū. Quiddam autem propter esse vmbrosum materiæ inquantum agunt formæ, constituitur ad possibilitatem materiæ. Quiddam autem cōstituitur ad modum vtriusque. Quod ad modum formarum constituitur, dicunt esse separatum: & siquidem vicinius est formis constituentibus, nihil habet de potentia vel quasi nihil: & hoc dicunt esse imaginationem primarum formarum, sicut illæ substantiæ quas Plato heroas dixit, & calodæmones, hoc est, bonos intellectus vocauit. Si autem remotius distant, plus & plus distant secundum quod plus intercipiunt de potentia materiæ: & secundum hoc dicuntur cacodæmones, id est, mali intellectus, hoc est, menres malitiæ subiectæ. Id autem quod secundum vtrumque constituitur, anima rationalis, quæ secundum quod est anima, potentiam sequitur materiæ: & ideò diffinitur endelechia esse corporis organici physici. Secundum autem quod rationabilis est & intellectualis, impossibile est eā endelechiam esse alicuius corporis: quia sic nullius pars corporis est actus: sed ante omne corpus est: & consistētia corporis fundatur in ipsa, & non è conuerso. Propter quod Stoici dixerunt animas secundum substantiam immortales esse & æternas: cò quod principia earum æterna sunt: & non corrumpi eas dixerunt, nisi secundum quod animæ sunt & endelechiæ corporum: & hoc est corrumpi secundum accidens, & non per se. Ex hac igitur opinione patet, quòd intellectus ex altero est, & opinatiua pars ex altero. Intellectiua enim pars à formis est separatis. Opinatiua autem ab endelechia est, quæ est perfectio partis illius, quæ sensibus & sensibilibus vtitur ad vitæ conseruationem & regimen. Secundum hanc igitur opinionem sic intellectualis pars est altera ab opinatiua.

CAPVT XVI.

Qualiter Peripatetici dicut, quòd intellectiua pars altera est ab opinatiua.

PEripatetici autem medij quasi existentes inter Stoicos & Epicureos, viderunt quòd etiam si primæ formæ ponerentur, sicut dixerunt Stoici, actio earum non tangeret materiam nisi per aliquod communicans materiæ. Potentias quidem formas posuerunt esse intelligentias, sed esse actiones, per hoc quod sunt motores sphærarum: motus enim sphærarum causæ sunt omnis motus qui fit in materia. Ordines autem motuum & motorum ex parte mobilium quidem ponebant in quinque essentiis primis & simplicibus, quæ sunt quatuor elementa & cælum. Ex parte motuum ponebant sphærarum decem. Septem autem ponebant planetarum: vnā autem motus figurarum & imaginum, quam vocabant orbem decliuij: vnam etiam motus recti vel regularis qui est motus mobilis primi, quod mouet ad omne quòd est. Decimam verò ponebant motus actiuorum & passiuorum, quod est mouens ad esse determinans, cuius virtutes cum omnibus superioribus in centro generati congregantur, & ipsum educunt de potentia ad actum tali materiæ possibilem. Dicunt enim omnem actum agentis in materia recipi secundum potestatem materiæ, & non secundum potestatem efficientis, & formam quæ est in materia, & educitur de ipsa, dicunt non esse in materia ex principiis materiæ vel qualitatibus eius, sed ex principiis primis intellectualibus agentibus quæ per totam transeunt materiam, sicut virtus cordis transit per membra corporis. In virtute enim cordis secundum Aristot. ita est, quòd à corde nutrimentum accipit virtutem qua actione nutriat corpus: & forma ista accepta id quod consequens formam est, habet, id est, motum ad membra sursum & deorsum, dextrorsum & sinistrorsum, & in profundum & supremum, vbicumque membra sunt quæ vitam nutrimentalem à corpore percipiunt. Probatum enim est apud Peripateticos, quòd ab eodem generante est forma & motus localis qui per se formam consequitur. Vnde sicut nutrimentum in medio thalamo cordis virtutem habet vniuersalem, quæ ad omnia membra determinabilis est, ad nihil autem determinari potest, quod ad cor non habet relationem: & cum determinatur, aliquando determinatur ad cordis similitudinem, aliquando autem ad id quod vicinius est similitudini cordis, aliquando verò ad vltimum quod maximè distat, quod tamen ad cor secundum vitam habet resolutionem: ita dicunt, quòd formæ quæ sunt intelligentiarum opera, in ipsis quidem intelligentiis à quibus procedunt, ad similitudinem intelligentiarum sunt. In remotissimis autem vmbræ quædam sunt intelligentiarum: sed materiæ potentiis sic iunctæ, quòd secundum esse materiæ sunt in ipsis & inseparabiles ab eis. Aliquando autē vincit in eis quod intellectus est: & tunc inquantum illud vincit in eis, tantum necesse est elevari supra materiam. Et siquidē ad pure intelligibilia eluceat, nullius corporis erit actus vel endelechia: & quantum immergitur intra materiæ potentias, tanti recedit ab intelligentia per dissimilitudinem, & sic endelechia materiæ efficitur.

Adhuc autem dicunt, quòd nihil corruptibile est, nisi quod à corruptibilibus & à corrumpentibus causatur principiis. Intelligentiam autem incorruptibile principium esse dicunt, & vniuersale, & simplex siue immixtum. Quod igitur à solis illis secundum principium suæ constitutionis dependet, & incorruptibile est, & vniuersale, & simplex. Incorruptibile quidem: quia nihil penitus habet

contrarium. Vniuersale autem quia nihil habet quod ipsum vel ad differentiam loci, vel ad differentiam temporis determinet. Simpliciter verò: quia purum est & immixtum, nulli nihil habens commune, sicut dicit Anaxa. si enim haberet aliquid commune, oporter quòd ad illud permixtione esset determinatum, sicut virtus determinatur ad membra. Hoc autem non est verum: quia omnibus applicabilis est intellectus: quod esse non posset, si ad aliquid in genere esset determinatum.

Huius exemplum ponunt in artibus. Forma enim artis ad lignariam ædificatiuam determinata, applicabilis non est ferrariæ vel lanificio. Intellectus autem omnibus applicabilis est. Dicunt enim, quòd per operationem intelligentiarum noquem ordinum principiorum nihil determinatur ad materiam generabilem & corruptibilē, quamuis materia omnibus his moueatur tanquàm à motoribus primis non proximis. A motore autem decimi orbis ad materiam incipit inclinari, sed non in toto materiæ subiici. Ab ipsis autem principiis materiæ quæ sunt calidum, frigidum, humidum, siccum, ad materiam determinatur & materiæ subiicitur. Omnia enim hæc tria instrumenta intelligentiæ sunt, sicut omnes virtutes corporis sunt instrumenta cordis: sed virtus cordis in eis tribus modis est: in corde enim vniuersalis, in membris autem officialibus sicut in hepate, & cerebro, & stomacho, & cæteris huiusmodi magis coarctata est. In mēbris autem particularibus ad vnū determinata est. Et omnes has virtutes præhabet, & simpliciter habet & immaterialiter & vnitè cor quod principium omnium est, & formaliter habet: sed in esse efficiuntur determinato secundum quod iam influxæ sunt membris. Vnde quod virtutes sunt, habent à corde: quòd autem in tali esse vel tali sunt, à membris habent & à principiis membrorum.

Per omnem eundem modum ita sunt formæ procedentes ab intelligentiis, quæ quidem ad imaginem intelligentiarum, sunt simplices & puræ & immixtæ & vniuersales. Quæ autem ab hac puritate ad materiam recedunt, inclinatæ sunt & fumosæ, sicut anima sensibilis cum omnibus viribus eius quæ verè subiectæ sunt materiæ, non animæ, sed partis animæ nomen merentur. Et quod istæ formæ secundum elevationem à materia determinentur, dixerunt Peripatetici, quòd solus intellectus sicut incorruptibile à corruptibili separatur à sensibili & vegetatiuo: & quod ipse solus vniuersalis est secundum se, nec determinatur ad aliquem nisi per esse quod habet in sensitiuo. Dicunt enim, quòd nihil prohibet, quòd aliquid secundum se & secundum substantiam veri vniuersale sit, & tamen per esse determinatum sit ad vnum.

Alias simplices.

Et ex dicto istorum statim apparet, quòd alterum est potentia intellectiua, & opinatiua. Quia processio intelligentiæ pars est intellectiua. Pars autem opinatiua processio est illius motoris qui inclinat ad materiam. Sicut in processione cordis, aliam diximus cordis processionem, aliam hepatis, & aliam membrorum determinatorum. Cum tamen in omnibus his primus fons sit virtus cordis: & ideò à secundis & tertiis nihil procedat sine cordis virtute: & ideò est, quòd Peripatetici totum opus naturæ dixerunt opus esse intelligentiæ. Formatiua enim quæ est in quolibet, operatione intelligentiæ operatur, & non operatione naturæ. In plantis enim in nouo existens per se operatur radicem, stipitem, ramos, virgas, frondes, flores, & fructus. Natura autē cū sit vnum & eodem modo se habens, non operatur nisi vnum. Ilti ergo animæ rationalis substantiam dicunt esse processionem ab intelligentiis retinentem virtutes principiorum, à quibus procedunt à primis vique ad vltima, & talem esse substantiam quæ forma sit. Et quia talis substantia composita est ex virtutibus omnium à quibus procedit, ideò necesse est corpus, cuius ipsa forma & motor est, ex diuersis organis compositum esse, ita quod compositio cuiuslibet organi cuilibet virtuti respondeat quæ est actus illius & perfectio. Regulariter enim verum est in omnibus physicis, quòd omnis multiplicitas & diuersitas materiæ quæ per se & naturaliter est, in illa est propter diuersitatem quæ est in forma. Secundum hanc igitur Peripateticorum sapientiam patet, quòd essentialiter & substantialiter quantum ad principia constituentia alia est pars intellectiua à parte opinatiua.

Alias vno.

CAPVT XVII.

De quatuor quæ sequuntur ex dictis Peripateticorum.

EX his autem quæ dicta sunt, patet quòd intellectus qui processio & constitutio est intelligentiæ, ex hoc quod intelligentia est tantum, separatus est ab omni eo quod est, & nulli nihil habet commune, quamuis secundum esse quod habet ex coniunctione continui & temporis, sit determinatus ad vnum.

Secundum est quod sequitur ex dictis eorum, quod intellectus secundum se intellectus à sensitiuo & vegetatiuo separatur, sicut incorruptibile & immortale in omnibus principiis suis à corruptibili & mortali: sicut sensibile & vegetabile, corruptibile & mortale est secundum sui esse principia.

Tertium quod sequitur ex dictis eorum est, quòd quicquid est in intellectu, sit vniuersale: tales enim formæ, vt dicit Boëtius, quales sunt potentiæ in quibus sunt. Intellectus autem secundum omnem modum potentiæ sitæ vniuersalis est, vbique & semper existens per hoc quod nec ad nunc nec ad hæc determinatus est.

Quartum est, quòd omne id quod est species alicuius, agens ad speciem & constitutionem formalem, immediatè applicabile est ipsi, sicut lux species colorum est, omnes colores constituens, & ideò immediatè non per medium cuilibet applicatur colori. Cum igitur intelligentia omnium formarum constitutiua sit, intelligentia species erit omnium formarum, &

inquantum

inquantum de specie intelligentiæ participant, intantum intelligibiliores & minus intelligibiles sunt. Intellectus igitur qui intelligentiæ imago est, immediatam applicationem habet ad primas formas intelligibiles: sicut sēsus qui sensibilium species est, per hoc ipsum quod species est, immediata applicatione applicatur omnibus sensibilibus. Et ex hoc dicunt, quòd pars intellectiua mirabilis est: quia ea quæ sibi per naturam immediatè applicabilia sunt, & in quibus aliquando multis oportet vti mediis, melius intelligit.

Obiectio.

Si autem obiiciatur, quòd noster intellectus qui secundum dudum determinata non secundum substantiam intellectus est, sed aliunde possessus, & habitus, non est prima species intelligibilium: & ideò non sequitur, quòd omnibus intelligibilibus immediatè sit applicabilis. Dicendum, quòd hoc non valet: quia non tantum prima species constitutiua aliquarum formarū, illis formis immediatè applicabilis est: sed etiam omne quod est in specie illius primi. Lux enim solis omniū formarum sensibiliū cōstitutiua, est immediatè applicabilis ipsis existens: sed etiam quæcunque lux effecta est à sole, sicut Martis, Iouis, Lunæ, & ignis. Et similiter intellectus noster per hoc quod est in specie intelligentiæ, immediatè applicabilis est omni formæ. Omnis enim forma in eo quod forma intelligibilis est, quamuis per esse quod habet, aliquando sit sensibilis vel naturalis. Ex hoc patet, quòd nec sensus recipiunt formas sicut subiectum &, materia, quemadmodum malè dixit Theophrastus: sed recipiunt per applicationem luminis & determinationem speciei, qua applicantur & determinantur ad ipsas, sicut quodlibet principium formale applicatur secundis, & determinatur ad ipsa.

Forma simplex perpetua.

Quidam autem sunt, qui quædam inconuenientia inducunt, quæ Peripatetici inconuenientia non reputent: verbi gratia formam simplicem perpetuò manere. Dicunt enim formam non esse nisi in eo cuius forma est: & si nihil sit in quo sit, dicunt eam in natura esse non habere: & ideò dicunt ex materia intellectuali, quæ nec quantitate nec contrarietate determinatur, & ex forma intellectuali esse compositam animam, vt sic sit quædam substantia composita hic & nunc existens, & non semper, nec vbique: & hanc dicunt esse formam hominis, distinguentes, quòd quædam forma substantia est tantum, quædam est substantia & motor: & illa quæ substantia tantum, simplex est & non mouet: quæ autem est substantia & motor, composita est: & hæc omnia nulli Philosophi concedant. Quod enim compositum est & hoc aliquid est, prima substantia est, quæ est vltimum perfectū & nullius potest esse perfectio: aliter enim vltimum esset vltimi, & iretur in infinitum. Quod etiam dicunt formas simplices in natura esse non habere, & non esse incorruptibiles, philosophiæ penitus contrarium est, quæ ponit & probat prima entia in quibus omnia alia fundantur ad esse & in esse firmantur, esse intelligentias, nullam in mundo comparationem vel diuisionem habentes. Similiter quod dicunt, compositas esse ex materia & forma, quemadmodum Auicebron in libro fontis vitæ dicit, miror ego si seipsos intelligunt. Materia enim quam dicunt non esse determinatam quantitate & contrarietate, ex hoc quod est substantia, ad hoc aliquid non determinatur: similiter ex hoc quod materia est, non nisi fundamentum est: & ex hoc iterum nec ad hic nec ad nunc determinatur. Quæratur ergo ab eis, vnde substantia composita habeat, quòd hic & nunc est? Quæratur iterum, quæ sit causa huius compositionis? Licet enim compositio non constituatur per fieri, perficitur tamen per esse partium componentium quod habent in composito: & quæratur, quæ sit causa compositionis huius secundum naturam? & non erit verum assignare etiam volentibus fingere.

In hac tamen positione cauendum est error Abubacher qui dixit, quòd post mortem ex omnibus animabus hominum non relinquitur nisi vna. Et causa erroris fuit: quia nostrum intellectum non considerauit nisi secundum quod possessus & habitus est ab intelligentia, quæ substantialiter intellectus est, & omnium intelligibilium constitutiua. Vegetatiuum autem & sensitiuum quod in ipsa est, accidere dixit tali processioni sine tali substantiæ ab intelligentiis procedenti, ab inclinantibus eam ad materiam corporis & determinantibus ad principia & qualitates materiæ. Solutis ergo his corporalibus principiis non remanere dixit nisi quod intellectus est. Hoc autem quod intellectus vbique & semper est, vnum & æqualem ad omnes habens relationem. Quod autem ad omnes vnam habet relationē, ex omnibus relictum, vnum & idem est. Anima igitur ex omnibus relicta, & vna & eadem est. Et hic error magnus est etiam in philosophia. Et respondet, quòd omnis processio quæ à primo ad vltimum procedit per omnia media, virtutes omnes habet non per se, sed per accidens. Vnde processio quæ est ab intelligentia tam in intellectu est quam in sensibili, quam in vegetabili: & in omnibus his est vna secundum substantiam, diuersificata secundum esse potentiæ: & ideò quamuis Abubacher bene probauerit, quòd vegetatiuum & sensitiuum corrumpantur secundum esse potentiæ corpore corpore: tamen non probauit, quòd corrumpantur secundum quod radicantur in intellectuali substantia, quæ est processio & imago causæ primæ & intelligentiæ: & intellectus radicatus in hac determinatus est per esse, ita quod alius est qui resoluitur ex vno, & & alius qui resoluitur ex alio.

Non est omnis vnus intellectus.

Ex hoc etiam excluditur error Auerr. super tertium de anima, qui dicere videtur esse vnum intellectum possibilem in omnibus animabus. Quamuis enim vnus sit, per hoc quod intellectus est, non tamen sequitur vnum esse secundum quod radicatur in substantia processionis talis, quæ in totum ab intelligentia procedit, & distat, vt continuetur cum continuo & tempore. Per hoc enim vnus intellectus efficitur vnius, & alter alterius, & imperfectus in vno, perfectus autem in altero.

CAPVT XVIII.

De intellectu secundum quod est virtus intellectualis.

32. *Principiorum scientiarum, neque est scientia, neque ars, neq; prudentia, neque sapientia.*

CVm autem scientia de vniuersalibus sit existimatio quædam siue acceptio, & sic de talibus quæ ex necessitate rei sunt, & de quibus est demonstratio: omnis autem demonstratio à principiis procedat ad conclusionem: oportet, quòd omnis scientia principia vt priora se supponat, siue scientia sit acceptio conclusionis demonstratæ, siue etiam totus decursus à principiis vsque ad conclusionem scientia dicatur. Huius autem causa est: quia omnis scientia cum ratione argumentatiua est. Omnis autem talis argumentatio decursus est ab eo quod secundum naturam rei & ex necessitate principium scibilis est. Principium autem scibilis tale est, quod ipsius neque scientia est, neque ars, neque prudentia. Si enim esset de ipso & esset scibile, cum scientia non sit nisi effectus demonstrationis, oporteret, quòd principij esset principium, & iretur in infinitum. Scientia igitur non est de principiis. Ars autem & prudentia de principiis esse non possunt quia principium necessarium est: ars autem & prudentia sunt circa ea quæ contingit aliter habere. Sapientia verò de principiis etiam esse non potest vniuersaliter: quia sapientis est de quibusdam habere demonstrationem. Cum enim sapiens speculetur ens inquantum ens est, & ea quæ insunt enti, si passio de subiecto debet concludi, oportet quòd fiat per demonstrationem: & sic sapiens demonstratione vtitur. Quamuis ergo in stabiliendo principia, demonstratione ostensiua quæ per causam est, vti non possit sapiens, vtitur tamen demonstratione in conclusione passionum de subiecto: & in hac via principia à quibus incipit demonstratio, præsupponere oportet tanquam priora secundum naturam. Sapientia igitur inquantum sapientia est, non est acceptiua principiorum.

33. *Intellectus est acceptiuus principiorum.*

Si autem habita sunt, & habitus intellectuales, quibus circa contingens aliter habere vel non contingens aliter habere, verum dicimus & nequaquam mentimur, quinque sunt, scientia scilicet, prudentia, ars, sapientia, & intellectus: nullum autem quatuor potest esse acceptiuum principiorum: quatuor autem dico scientiam, prudentiam, artem, & sapientiam: relinquitur à partibus sufficienter enumeratis intellectum esse principiorum acceptiuum.

Ex his autem quæ dicta sunt, relinquitur, quòd ex quo intellectus est principiorum acceptiuus, & accipiens non est acceptum, quod accipiens intellectus potentia animæ est. Acceptus autem intellectus est habitus principiorum. In eo autem intellectu qui potentia animæ est, accipere est vltimum potestatis eius & optimum: & hæc erit virtus eius. In vltimo autem & optimo suæ potestatis non stat nisi per habitum aliquem qui facit, quod operationem propriam & connaturalem habet non impeditam: & ideò talis habitus virtus eius est, secundum quod virtus dicitur dispositio perfecti ad optimum. Perfecta enim est potentia per habitum & ad optimum, quod est propria & connaturalis operatio non impedita. Talis autem intellectus potentia animæ existēs, non est intellectus, qui sustantialiter intellectus dicitur, & nihil aliud est quā intellectus. Talis enim intellectus per substantiam dictus, essentialiter constituit intellecta, & vt constituens ea, præhabet ea simpliciter & vnitè: nec discurrit de vno in alterum, componendo, vel diuidendo, vel ordinando: non aliquando habet ea, & aliquando non, sed semper sicut causa omnium illorum existens. Et quamuis intellectus tales secundum Peripateticos multi sint in decem ordinibus, tamen ordo est in eis, ita quod inferior semper applicatur superiori, & superior influit inferiori, nec inferior vnquam influit in superiorem, nec superior vnquam applicatur inferiori. Quod enim alteri applicatur, supponit illud ante se cui applicatur: superior autem vt superior non præsupponit eodem modo quod influit ex se influit: & sic aliud ante se ex quo influat, non præsupponit. Propter quod etiam astronomi peritiores in iudiciis inferiores stellas coniungunt, & dicunt in luminibus earum aliquando consistere & applicari. Superiores autem coniungi inferioribus vel applicari luminibus earum omninò negant.

Et ex hoc sequitur primam causam solam operari per crationem: ex nihilo enim, quod ante se, sic operatur: ex nihilo autem deductum ad esse, causatum est. Omnes autem alij secundum alios ordines intelligentiæ per influentiam & applicationem operantur. Quicumque ergo processus est creaturæ alicuius à prima causa, necesse est, quòd per influentias & applicationes ad esse determinetur sibi propriu n secundum naturam: & talis processus est animæ rationalis, quando determinatur ad intellectum. Constituitur enim in imagine intelligentiæ vltimi ordinis, in qua per influentiam sunt omnes superiores secundum virtutes earum & lumina, cui applicatio intelligentiæ vltimi ordinis determinans omnes influentias superiorum ei esse confert intellectuale.

Talis igitur intellectus aliundè habitus est & possessus. Et per hoc quod est imago intelligentiæ, species est intelligibilium, quamuis non sit causa constituens ea. Est igitur applicabilis per seipsum intelligibilibus primis: sed tamen non æquali nobilitate, sicut intelligentia quæ secundum substantiam intellectus est & nihil aliud quam intellectus. Gadens igitur ab ista nobilitate, efficitur discurrens per intellecta, intellecta videlicet componens & dividens ea: tamen in hoc quod est imago intelligentiæ, per seipsum est applicabilis primis quæ medium non habent: & illa statim apprehendit quando terminorum quæ in principiis sunt, à sensu notitiam accipit. Sensus enim per hoc quod species est sensibilium, sensibilia immediatè accipit, in quibus confusum & immixtum est vniuersale, quod intellectus depurando

purando accipit per hoc quod vt species applicatur ei: & si medium non habet, tunc principium est & propria acceptio intellectus. Si autem medium habet, tunc intellectus non accipiet nisi per medium: & hæc est perceptio demonstrationis: cui tamen intellectus lumen influit, per hoc quod ordo terminorum & conjugatio per applicationem determinatur ad conclusionem, quæ tunc in lumine principiorum accipitur.

Talis autem intellectus in nobis existens medius est inter intelligentiam & animam, quia coniuncta est continuo & tempori, & est vt instrumentum intelligentiæ informatum per influentiam receptam ab intelligentia, & est verè vt oculus animæ & lumen, & per conuersionem quidem ad animam & animæ vires obumbratur, & inordinatus efficitur & impotens. Per extensionem autem & elevationem à viribus animæ ad intelligentiam & intelligentiæ lumen, perficitur & depuratur, ita quod aliquando mirabiliter excedit in lumine ad diuinissimorum comprehensionem. Sed tamen proficere non potest, quòd ad æqualitatem veniat intelligentiæ quæ simpliciter & per substantiam intellectus est. Si enim ad hoc proficeret, in profectu terminum sui status excederet: quod esse non potest secundum naturam: & ordo rerum confunderetur in causis, quando inferior proficiens ad gradum ascenderet superioris. Si enim superioris acciperet virtutem & actum: cum virtus & actus essentialia sine essentia non sunt, oporteret quòd inferior superioris acciperet essentiam, & sic intellectus possessus & acquisitus & habitus efficeretur intellectus per substantiam. Intellectus autem per substantiam non est possessus & acquisitus. Intellectus igitur possessus & acquisitus efficeretur intellectus non possessus nec acquisitus, quod est impossibile.

Intellectus autem acceptus qui habitus & virtus est talis potentiæ quam diximus esse intellectum, est in axiomatibus & diffinitionibus primò & per se: in suppositionibus enim & petitionibus non est nisi secundum quid. Suppositio enim non suppositio est nisi quod medium intra se habet, ex quo statim apparet eius probatio. Petitio autem medium habet, sed magis latens, concessibile tamen ex ipsa rei natura. Propter quod axiomata & diffinitiones quæ vsque ad prima recurrunt, de prima sunt acceptione intellectus: suppositiones autem & petitiones de secunda hoc modo habent modum intellectus & non rationem intellectus veri.

Obiectio. Sunt tamen qui obiiciunt, quòd intellectus non vt principium primum alia certificet, sed potius inductio. Intellectus enim inductione firmatur: & sic videtur, quòd primum confirmans & probans sit sensus, & intellectus non sit principium cognitionis nisi confirmatus per sensus. Ad hoc respondet Eustratius, quòd hoc sequeretur, si inductio & sensus vt causa & principium perficerent intellectum. Hoc autem non est verum. Non enim operantur nisi vt ministri ministrando scilicet sensibilia à quibus accipiuntur intellecta. Ratio autem dicti Eustratij hæc est, quòd sensus non constituit intellectum nisi per accidens, & non per se, scilicet inquantum repræsentat id in quo est confusus & immixtus intellectus vniuersalis. Repræsentat autem hoc ipse intellectus non lumine sensus, sed lumine proprio absoluit à confusione & permixtione: & ideò non per sensus, sed per seipsum applicatur illi: & ideò dicit Philosophus, quòd principia scimus inquantum terminos cognoscimus. Si autem inductio per se stabiliret intellectum, pro certo impossibile esset euadere conclusionem. Quamuis autem intellectus sit primorum principiorum, quæ necessaria sunt & perficiunt & nobilitant suum posse: tamen modos habet, sicut & aliæ virtutes tam morales quam intellectuales. Cum enim prudentia & ars modum habeant scientiæ, ex hoc quod supponunt cōsiliativa principia ex quibus procedunt, oportet quod illorum principiorum acceptio modus quidam reductus sit intellectus per imitationem & similitudinem: & sic facile est inuenire multos modos intellectus.

Hæc igitur de intellectu dicta sint, quæ sub assertione non ponimus: quamuis certissimum nobis sit, quòd vera posuimus Peripateticorum opinionem. Non enim hic theologicè loquimur, nec de profectu animæ quo per meritum & gratiam proficit: sed tantum loquimur de anima secundum quod natura sua processio quædam est à causa prima ex materia corporis & in materiam corporis educta per omnes motores medios determinata. Et quod dicimus ex materia esse, non ideò dicimus, quòd ex principiis materiæ educatur, sed potius quod à primis causis in materia inchoatus eius est, & ab ipsis educitur ad perfectum. Quæritur etiam, si principia materiæ quæ sunt calidum & frigidum, humidum siccum, aliquid operantur ad vitæ potentiam? dicendum, quòd non operantur, nisi prout informata sunt à primis vitæ principiis, quæ sunt causa prima & intelligentiæ. Et ideò dicit Arist. quòd calores sunt in seinuicem, elementi scilicet, & cæli, & animæ. Calor enim elementi mouet in forma animæ, calor autem animæ in forma cæli, & calor cæli in forma intelligentiæ, & calor intelligentiæ in forma primæ causæ.

CAPVT XIX.

De sapientia, quid & circa quid sit.

QVid autem sit sapientia, accipere possumus ex his quos in parte sapientes vocamus. Certissimis enim artificibus qui optimè finem artis attingunt, assignamus & tribuimus illas artes vt sapientiam, & eos sapientes in suis artibus vocamus. Verbi gratia Phidiam qui optimè inter latomos finem lapidearum structurarum attingunt, dicimus esse inter omnes latomos sapientem: eò quòd muros fecit & ædificia lapidea ad sanitatem & durabilitatem & honestatem & munitionem optimè cōgruentia. Similiter autem Polycletum qui statuas fecit & imagines, inter statuarios dicimus esse sapientem: quia ille vnicuique quem re-

34. *Scientiarum exactissima est sapientia.*

præsentare voluit in lapidem vel aliam materiam, imaginationem oprimè produxit. In talibus autem nihil aliud significamus, quam sapientiam secundum partem dictam esse artis virtutem, & vltimum & optimum ad quod ars factiua etiam intellectum factiuum ducere potest. Sicut autem diximus sapientiam in parte, ita necesse est sapientiam esse in toto, quæ vltima & optima acceptio intellectualis & acceptiuæ partis animæ secundum omnem rei acceptionem. Propter quod existimamus quo-

Ebene neque fossorem, neque diu fecere colonum. Nec reliqua sapiens alia fuit arte stupendus.

dam totaliter & vniuersaliter esse sapientes præter ipsam sapientiam quæ prima & nobilissima acceptio est omnium eorum quæ sunt: quemadmodum Homerus ait in quodam libro qui dicitur Margites, de quoddam quem neque artificiosum follibrem vel sapientem, neque sapientem aratorem, neque in aliquo alio determinato sapientem posuerunt dij, sed sapientem in omnibus, secundum quod sapientia in primo metaphysicæ describitur, quod sapientem omnia maximè circe sicut decet accipimus, non singularem secundum vnumquodque scientiam eorum habentem. Quamuis enim non arator nec fossor sine arte & scientia quod volunt adipisci non possunt: tamen in hac eadem arte vnius alio perfectior est, & vltimo artis propinquior qui dicitur habere virtutem artis, quæ sapientia dicitur, propter hoc quod sapienti e modum imitatur.

Ex talibus autem particularibus vniuersalem accipimus, quòd vniuersaliter sapiens est, qui in omnibus nobilissimam & perfectissimam habet acceptionem. Hoc autem secundum hunc modum probatur: quia eadem sunt principia cognitionis & entis: vnde necesse est, quòd sicut differunt principia entis, ità differant principia cognitionis, & eandem differentiam habeant cognitiones ipsæ. Primum autem ens subiectum est omnis entis, & ita diffinitiua ratio substantia est. Ex principiis ergo substantiæ fluit omne ens, & ex principiis substantiæ potissima est cognitio entis. Scientia ergo quæ cognoscit substantiam & substantiæ principia, & illis stabiliuit omne ens, illa inter omnes scientias sapientia est, & simpliciter & vniuersaliter dicta sapientia. Scientiæ autem quæ considerant partem entis, non sunt sapientiæ simpliciter, sed sapientiæ secundum partem dictæ, secundum scilicet quod contingunt in vnaquaque scientia secundum ordinationem ad finem consequendum.

Diuisio scientiæ.

Scientiam autem triplicem esse dixerunt Platonici, physicam scilicet quæ principia habet & diffinitiones accepta cum materia. Mathematicam, quæ discibilis est. Matheſis enim Græcè, Latinè sonat disciplinam. Hæc autem substantia imaginabilis est determinata quantitate, sed non contrarietate: & idcirco diffinitiones & principia non habent conceptum in materia sensibili, sed imaginabili tantum: circa quantum enim est, sed non circa physicum. Quanta autem substantia est, & non contrahitur. Vnde substantia ex solis principiis substantiæ dependens ante illam est firmans & probans eam, & circa illam est scientia diuina quæ sapientia vocatur. Quod enim Arist. dicit metaphysicam consistere per ablationem à sensibilibus, & diuinam per ablationem à mathematicis, Platoni non placuit: nullus enim dixit in anima esse per abstractionem à sensibilibus: indignum enim dixit esse, quòd dignius perficeretur ab indigniori: & sic animam non perfici à sensibilibus: eò quod anima multo dignior est, quam sensibilia: sed potius omnes has formas dixit à diis siue intelligentiis existere in anima. A sensibilibus autem non dixit nisi excitari ad agendum, sicut calor naturalis excitatur à motu & exercitio. Arist. autem & omnes alij Peripatetici hoc non dicebant, sed potius substantiam primam esse causam entis, & substantiam mathematicam esse substantiam substantiæ physicæ: eò quod nihil mouetur nisi quantum: omnis substantia physica cum motu est. Percipi autem substantiam mathematicam per abstractionem à sensibili, non ita quòd substantia sensibilis causet eam in anima: sed quia oblatam in sensibili intellectus accipit eam per modum qui superius dictus est. Et eodem modo substantiam diuinam accipit à mathematica: & secundum hoc non sequitur, quòd superius aliquid accipiat ab inferiori, vel dignius ab indigniori. Quia hoc modo quicquid lumine agentis intellectus accipit, & non lumine potentiæ inferioris,

Ex omnibus his patet, quòd certissima omnium scientiarum secundum modum accipiendi scibile est sapientia, & est virtus partis intellectiuæ animæ. Diuersi ergo modi sunt certificandi, sicut patet in ædificatiua quæ murum rectificat vel parietem per rectitudinem perpendiculi vel catheti. Erectionem autem columnarum dirigit ad rectitudinem lateris quod concludit angulum recti trianguli. Quare autem perpendiculum dirigat murum, & latus recti anguli directè erigat columnam, non confirmatur per ædificatorem, sed per geometram. Et similiter distinctio physica & mathematica referuntur ad diuinam scientiam, ex qua recipiunt confirmationem. Potissima ergo virtus intellectualis & omnes alias confirmans, sapientia est.

CAPVT XX.

Quod sapientem oportet scire quæ ex principiis, & ipsa principia.

OPortet autem verè sapientem non solum scire ea quæ sequuntur ex principiis, sed etiam ea quæ sunt circa principia, & in his quæ circa principia sunt, verum dicere. Entis enim secundum quod est ens, prima principia sunt: & illa oportet sapientem stabilire ad minus per deductionem ad inconuenientes, & per principiorum notificationem & inductionem ad sensum: aliter enim principia stabiliri non possunt. Et ex hoc sequitur, quòd sapientia sit intellectus & scientia. Et dicit Eustratius, quòd composita est ex veroque eorum, quod non potest esse verum de substantiali compositione. Si enim composita esset ex illis, non esset aliquid præter eas: & hoc non est verum.

36. Sapientia est intellectus & scientia.

Compo

Composita igitur est: quia participat modum vtriusque: considerando enim causas altissimas & potentias, necesse est quod immediate applicationem ad illa habeat: hæc enim medium non habent: & ideò per syllogismum accipi non possunt. Et isto modo intellectus necesse est in his vti. Communicando autem passiones entis cum subiecto, medio vtitur & syllogismo: & ideò in talibus vtitur modo scientiæ. Differt autem ab intellectu: quia intellectus principiorum demonstrationis est acceptiuus. Sapientia autem accipit principia entis vt est ens: & hoc est principium accipere in ratione causæ entis. A scientia autem differt: quia scientia decursus est à principiis demonstrationis ad conclusionem. Sapientia verò incipit à causis primis, in quarum cognitionem peruenit per secunda: & ideò via media incedit inter demonstratorem & topicum, & non verissimo modo attingit demonstrationem.

Ex hoc patet, quòd quia sapientia primorum est, prima autem honorabilissima sunt secundum naturam, quòd sapientia honorabilissimorum est: & quia prima influunt regimen super omnia alia & lumen cognitionis: ergo hæc sapientia caput omnium aliarum dicitur esse: quia in capite sicut in specula sensus disciplinarum sunt, quibus omnibus aliis prospicitur. Ideò etiam hæc sapientia caput aliarum dicitur: quia omnibus aliis prouidetur & prospicitur ab ipsa.

Si autem quæritur, in qua parte animæ sit, & cuius animæ partis sit virtus? Dicendum, quòd est partis intellectiuæ: sed est intellectus secundum maximam sui conuersionem intellectus ad imaginationem quæ constringit intellectum ad continuum vel diseretum, quod idem est, quia diuisio continui causa discreti est, vt dicit Arist. & hoc modo physica intellectiuo est secundum coniunctionem intellectiui ad sensum, qui primarum qualitatum & earum quæ ex qualitatibus causantur, est acceptiuus. Et hoc modo intellectus coniungitur tempori. Omne enim mobile vel mutabile est, quod contrarietate determinatur: mutabile autem omne tempore mensuratur: intellectum ergo in his tribus idem est secundum substantiam: sed esse eius non est idem. Tria autem dico, sapientiam, scientiam, & intellectum.

CAPVT XXI.

De differentia sapientiæ & prudentiæ secundum quod sapientia est honorabilissimorum.

36. Sapientia non est eadem cū prudentia & politica.

INconueniens autem est si quis dicat prudentiam absolutè dictam, siue etiam prudentiam politicam studiosissimam vel nobilissimam scientiam esse, siue acceptionem, nisi concederet, quòd homo circumferentia consideret prudentia, & studiosissimum sit eorum quæ sunt in mundo. Hoc autem concedi non potest: sapientia enim, sicut antediximus, scientia est & intellectus: prudentia autem est politica: potissima enim inter prudentias politica est. Si ergo concedatur, quòd sapientia est prudentia, sequitur necessario, quòd scientia sit politica. Ex quo enim duo prædicantur de sapientia, intellectus scilicet, & scientia: & duo sunt prudentia & politica sibi inuicem coniuncta: si prudentia de sapientia prædicatur ratione scientiæ, prædicabitur politica de sapientia ratione intellectus: quod omnino inconueniens est. Prudentia ergo & politica secundum subiectum differunt à sapientia: eò quod sapientia honorabilissimorum est: prudentia autem & politica non honorabilissimorum, sed de his quæ conferunt homini ad conuersationem humanam.

Si enim daretur, quod sapientia de humanis esset tanquam de honorabilissimis & optimis sequeretur, quòd sapientiæ essent multæ per multitudinem subiectorum, sicut multæ sunt prudentiæ politicæ. Si enim consideremus sanum & bonum, inueniemus ea altera & altera in hominibus & piscibus: album autem & rectum idem inueniemus in vtrisque. Bonum enim pisci est in aqua esse, & hoc est malum homini: sanum etiam pisci est frigidis & humidis vti & viscosis, & hoc est infirmum homini. Principia ergo sani & boni in pisce, alia sunt à principiis sani & boni in homine. Album autem & rectum in vtrisque ex eisdem accipitur principiis, superficiei scilicet, & lineæ. Si enim superficies plana & pura quæ vbique in se diffusum recipiat lumen, nulla parte alteram obumbrante, tam in homine quam in pisce causa albedinis est. Si vna linea non exeat ab extremis, causa rectitudinis est in vtroque. Vnde scientia vna albi & recti est in pisce & in homine, sed non vna scientia sani & boni: quia, sicut ante diximus, eadem sunt principia essendi & cognoscendi: & vbi differunt principia essendi, necesse est cognitionem sensus differre. Prudentia ergo quæ est cognitio conferentium pisci, differt à prudentia quæ est cognitio conferentium homini. Sapientia autem cum sit de his quæ nullam in se materiam concipiant, necesse est vnam & eandem esse in omnibus, piscibus scilicet & hominibus & aliis omnibus. Vnumquodque enim animalium & entium vel instinctu naturæ vel signo aliquo vel loquela hoc diceret sibi esse prudens & prudentissimum, quod est benè & optimè speculans omnia circumferentia quæ sunt circa ipsum: & si suum regimen alicui concedere deberent præter seipsa, illi concederent se esse regenda, sicut fœmina regimen suum concedet masculo: eò quod masculus prudentius prouidet conferentia fœminæ, quã fœmina prouideat sibiipsi. Quod autem optimè speculans circumferentia vnicuique, prudens sit, patet tali signo: quia etiã inter eas quæ sunt in numero bestiarum, maximè prudentes esse dicimus, quæ quamuis prouisionem non habeant, tamen ex instinctu naturæ prouisiuæ virtutis potentiam ostendunt in eo quod congregant conferentia sibi, sicut formica, & apis, & aranea. Formica enim & apis ad casas congregant: aranea autem retia tendit in capturam.

Patet igitur, quoniam sapientia eadem non

poteſt eſſe cum politica: quia ſi daretur, quòd ſapientia eſſet inutilis, quæ vnicuique conferentia ſunt, ſequeretur, quòd multæ eſſent ſapientiæ. Non enim vna poteſt eſſe ſapientia circa bonum cuiuſli et animalis, ſed altera & altera eſſet circa ſingula animalia: niſi forte concederetur per inconueniens, quòd vna eſſet ſcientia medicinalis omnium, quòd valde inconueniens eſt. Medicina enim eſt de conceptis cum materia ſecundum materiæ diuerſitatem, neceſſe eſt medicinas diuerſas eſſe non tantum materialiter, ſed etiam formaliter ſecundum diuerſitatem principiorum eorum quæ ſana & ægra ſunt in omnibus. Omnes tamen illæ medicinæ ſub vna quadam & communi medicina continentur. Patet igitur, quòd ſapientia & prudentia ſecundum ſubiecta differunt.

Obiectionis tacitæ diluitio.

Si autem aliquis dicat & opponat: quoniam optimum inter animalia homo eſt: & ideò ſcientiam de homine nobiliſſimam eſſe: non refert. Quamuis enim animalium terrenorum optimum homo ſit, tamen in mundo multa ſunt diuiniora ſecundum naturam quam homo ſit. Verbi gratia ea quæ manifeſtiſſima, & ex quorum totalitatibus mundus conſtat, ſicut ſpiritus cæleſtes, & elementa. Elementa enim quamuis in parte corruptibilia ſint, tamen in totalitatibus ſuis manent incorrupta. Non enim alia corrumpuntur quæ ante ſe ſint: quia elementum eſt, vt dicit Ariſt. quod ſecundum formam non corrumpatur in formam aliam. Propter quod multi dixerunt, quòd elementa reiterantur ſecundum ſubſtantiam incorruptibilem motam: quia etiam in compoſitis & in mixtis, quamuis ab excellentiis qualitatum remoueantur, tamen non remouentur à ſubſtantiali forma. In circulari autem generatione qua vnum ex alio generatur, in contabus ſphærarum ſuarum generantur abinuicem & corrumpuntur, in totalitatibus autem manent. Et ſic patet, quòd homine diuiniora ſunt inquantum incorruptibilia ſunt: potius enim cum priuatione rem quieſcere non ſinunt, nec in eodem ſtatu permanere, & diuinum eſſe participare. Tali autem potentiæ multum ſubiacet homo.

Quamuis autem hæc dicamus diuina, quia permanentiora ſunt: poſſet aliquis dicere, quòd homo diuinior eſt: quia anima rationabili participat. Sed hoc ſecundum Philoſophos non valet. Antiqui enim Philoſophi & maximè Platonici & Stoici vnicuique corporum cæleſtium dederunt animam rationem & intellectum & prudentiam: & adiungunt, quòd vnumquodque eorum habet cognitionem eorum quæ ſunt ſibi bona, & deſiderium, & prouidentiam, & ſtudium: & ſi hoc eſt, nobilior eſt prudentia eorum, quàm prudentia hominis. Hoc autem dixerunt Platonici: quia videbatur eis, quòd non poſſent intendere hunc motum huius natiuitatis vel illius, niſi cognitionem haberent omnium figurarum motus ex coniunctionibus & præuentionibus eorum quæ in æquali velocitate & in æquali tarditate virtutes ſuas influunt eidem & circa idem: & non poſſe cognoſcere hoc niſi prouiſa ſint, nec prouiſa eſſe poſſe niſi ſint imaginata & ad materiam determinata: propter quod animam imaginatiuam cæleſtibus diuidunt. Hoc autem Ariſtoteli Peripateticis non placuit, qui viderunt motus cæleſtium vniformes eſſe & regulares: vniforme autem & regulare à principio difformi eſſe non poteſt: imaginatiua autem anima principium difforme eſt: imaginatiua enim multiplicia ſunt. Dixerunt ergo, quòd motus ſphærarum cæleſtium ab intellectibus ſunt, qui vniformes ſunt & ſimplices. Motus autem materiæ diuerſus qui in elementis eſt, ex diuerſitate cauſatur figurarum & reſpectium, quæ ſunt ex ſuperioribus ad inferiora. Patet ergo ex dictis, quòd ſapientia eſt ſcientia & intellectus honorabiliſſimorum ſecundum naturam, & quod differt à prudentia.

CAPVT XXII.

De probatione per ſignum, quòd ſapientia non ſit prudentia.

37. *Anaxagoram Thalem & ſimiles ſapientes quidem dicimus, non autem prudentes.*

PRopter ea autem quæ dicta ſunt, Anaxagoram Italicum Philoſophum, & Thalem Milleſium, & ſimiles eis Philoſophos ſapientes quidem eos eſſe dicimus: prudentes autem non dicimus: eò quod videmus eos ignorare conferentia ſibiipſis & negligere. Superflua autem & inutila ad vitam hominis, quæ tamen admirabilia ſunt & difficilia ad ſciendum & intelligibilia, videmus eos optimè ſcire & multam curam illis impendere, quæ multi inutilia reputant, eò quod ad hominis vitam non conferunt: nihil autem bonum reputant niſi conferens. Prudentia autem circa humana bona eſt per nos operabilia, de quibus etiam eſt conſiliari: quam prudentiam Anaxa. & Thales non habuerunt: propter quod ab vno eorum admirabilibus intendenti, cum poſt multum tempus ad ſua reuerteretur, & omnia inueniſſet inculta & inſtructa, & quæreretur quare ſic ſua neglexiſſet, reſpondit inconueniens, Si hæc valerent, ego non valerem, intendens quòd ſi prudentialibus intendiſſet, à ſapientialibus animum reuocaſſet, & ſic admirabilium non haberet notitiam. Prudentia enim circa conſiliabilia eſt: & hoc opus quod dicimus bene conſiliari, maximè prudentis eſt. Nullus autem conſiliatur de impoſſibilibus aliter habere, neque de his conſiliatur quæ non poſſunt referri ad aliquem finem. Diximus enim in tertio, quòd de fine nullus conſiliatur: & ſi etiam poſſunt referri ad finem de quibus eſt conſilium, oportet quod ille finis ſit operabile bonum. Hæc autem omnia in antecedentibus probata ſunt. Si autem prudentis eſt conſiliari, ſequitur quod ſimpliciter & vniuerſaliter bonus conſiliator eſt, qui ſecundum rationem conſiliatiuam coniectatiuus eſt optimi inter ea quæ operabilia ſunt ab homine. Sapientia verò de nobiliſſimis eſt, impoſſibilibus aliter habere, quorum nullus eſt finis, & non ſunt operabilia homini. Sapientia igitur prudentia non eſt.

CAPVT

CAPVT XXIII.

De differentia ſapientiæ & prudentiæ quæ penes hoc accipitur, quòd ſapientia vniuerſalium tantum eſt, prudentia verò etiam particularium.

38. *Sapientia ſolum vniuerſalium, prudentia verò & vniuerſalium & ſingularium.*

ADhuc autem prudentia non ſolum vniuerſalium eſt, ſed oportet prudentiam etiam ſingularia cognoſcere, in quibus eſt actus. Prudentia enim actiua eſt: actio autem circa ſingularia: quia in ſingularibus eſt, hoc eſt, circunſtantiis circunſtantibus negotia & operationes humanas. Quod autem hæc duo prudentiæ ſint, ex hoc probatur, quòd ſæpè videmus ea diuiſa eſſe. Quidam enim ſunt rationes operabilium non ſcientes, & tamen magis actiui ſunt in prudentialibus, magis in aliis experti ſunt. Expertus autem circa aliena, vel magis cautus vel directius operans efficitur circa propria, quamuis ignoret communes regulas operabilium. Verbi gratia ſi enim aliquis ſciat in vniuerſali, quoniam leues carnes & bene digeſtibiles ſunt ſanę, ignoret autem in particulari quæ vel quales carnes leues ſint, ex tali vniuerſalium ſcientia non perficiet ſanitatem. Si verò ſciat, quoniam talium volatilium carnes leues ſint, & ſic vel ſic bene præparatæ digeſtibiles, ex hac experientia ſanitatem perficiet. Similiter autem eſt in prudentia. Prudentia enim actiua eſt ſicut & medicina: propter quod oportet ambas habere in prudentia, ſcilicet vniuerſalium & ſingularium cognitiones, ſi perfecta debeat eſſe prudentia: vel ſi altera deſit, & operari debeat, magis oportet habere ſingularium cognitionem: quia ſine hac nihil operari poteſt. Cum autem ambæ ſint in prudentia, vna erit architectonica, hoc eſt, princeps & ordinatiua alterius: altera autem vſualis & ordinata. Quæ enim circa vniuerſalia eſt, theorica & architectonica eſt: quæ verò circa ſingularia, vſualis eſt & practica.

CAPVT XXIV.

Quod politica & prudentia ſunt idem habitus, differentes à ſapientia.

39. *Prudentia multæ ſunt partes.*

SVnt autem politica & prudentia idem habitus: eſſe autem non eſt idem ipſis. Homo enim homo eſt & ciuis: & ideò conferens homini, non perfectè confert niſi perfectè conferat & ciui: & ideò habitus qui eſt de conferentibus homini, ſub ſe continet habitum qui eſt de conferentibus ciuilitati. Eius autem cognitionis quæ circa conferentia ciuilitati, duæ partes ſunt. Vna quidem quæ dicitur legiſpoſitiua, quæ in ciuilibus eſt ſimilis prudentiæ architectonicæ: ordinatrix enim eſt omnium eorum quæ circa ciuilia ſunt. Alia autem pars eius eſt experimentalis circa ſingularia cuilibet conferentia: & hæc commune nomen retinuit tanquam proprium: politica enim vocatur. Et huius adhuc duæ partes ſunt. Vna quidem conſiliatiua, quærens quidem ſecundum poſitas leges quibus vtile ſit. Alia verò actiua, in operatione ponens id quod per conſilium inuentum eſt. Huius autem probatio eſt, quòd ſententia conſilij, extremum conſilij eſt, & eſt ante opus: quia determinatio operabilis eſt: quod autem extremum eſt vni, eidem non poteſt eſſe principium. Oportet ergo, quòd executiua & conſiliatiua duæ partes politicæ ſint. Propter quod etiam ſolos illos qui actiui ſunt, ciuiliter & optimè oportet converſari. Hi enim ſoli ſecundum ciuilia operantur, ſicut chyrotechnæ operantur ſecundum artem: chyrotechnia enim in artibus ad theoricam ſe habet ſicut practica, & ſicut actiua in ciuilibus ad conſiliatiuam.

40. *Videtur enim maximè prudentia eſſe, quæ ſuiſpiam ſibiipſi bona proſpicit.*

Differentia tamen eſt in his: quia prudentia maximè videtur eſſe circa ea quæ ſunt homini per ſe ſolum exiſtenti conferentia: hæc enim eſt cui nomen prudentiæ maximè deputatur. Aliarum autem prudentiarum quæ ſunt circa conferentia homini, non ſecundum quod eſt per ſe ſolus, ſed ſecundum quod eſt domeſticus vel ciuis, alia eſt denominatio: quæ enim habent curam domus communicans conferentia domui, vocatur œconomica: quæ autem coniectat bona ciuilitati, vocatur legiſpoſitiua, ſi coniectat vt præordinatrix ciuium: ſi autem conjectat bona ciuibus ſecundum leges poſitas, vocatur politica nomine communi, & duas partes habet: conſiliatiuam ſcilicet, & iudicatiuam. Iudicatiuam autem dicimus determinatiuam pœnarum & premiorum ad opera & merita ciuium.

41. *Vna ſpecies prudentiæ eſt cognoſcere quæ ſibiipſi bona ſunt: ut id etiam dicam differentiam habet.*

Patet igitur, quòd quædam ſpecies cognitionis prudentiæ eſt ſcire & coniectare ſibiipſi bona & conferentia. Sed multam habet differentiam cognitio conferentium: & propter hoc qui ſciens eſt & exercitans ſe circa ſibiipſi bona, videtur propriè prudens eſſe. Politici autem aliquas habentes cognitiones conferentium ciuitati, polipracmones vocantur. Polis enim eſt ciuitas, pracmones operatores, quaſi circumferentia ciuitati operantes. Propter quod Euripides in ſabicis ſuis metris ſecutus hanc opinionem dixit, Qualiter vtique eſſem prudens, cum mihi adhæram inuitus: & cum eſſem in multis numeratus, vt multitudini intenderem, negotioſus fui participare iudicia æquali ſiue multitudini mihi commiſſæ proportionari? Hoc autem dixit tanquam ſuperfluè, ſicut qui ad aliquid vtile amplius operantur, quam quod vtile ſibiipſi ſolum. Et ſic videtur confirmari opinio, quod prudentia ſit circa bonum homini per ſe ſolum exiſtenti. Oeconomica enim non ſibi ſolum intendit, ſed omnibus ad domum pertinentibus, qualiter ſcilicet conſtituantur, conſeruentur, & multiplicentur. Politica autem ciuitati vel prouinciæ intendit qualiter pluriſicetur & in bonis augeatur & conſeruetur. Tales autem prudentes ſibiipſis bona quærunt, & exiſtimant oportere ſibi bona quærere & operari. Superfluum autem eſſet alienis occupari. Ex hac igitur opinione venit tales ſibiipſi intendentes prudentes eſſe & non alios:

Qui maximè prudens ſum, negotio ſine licebat inter milites cui vicere, Æquáque partem habere cum Eis ex bonis.

quamuis

quamuis forte hoc proprium non sit prudentiæ: quia perficere non potest sine œconomica & sine vrbanitate. Cuius probatio est id quod dicit Aristote. in politicis, quòd homo solitarius peior est quam esse posset, vel melior homine: erit enim vel Deus, vel bestia. Si enim nullo indiget, Deus est: si autem paucis quæ natura vltrò offert, contentus est, bestia est. Dicit enim Auicen. quòd nullum cibum sufficienter natura præparat homini nisi lac. Si ergo multis indiget ad cibum & vestitum & alia commoda quæ solus præparare non potest, patet quòd homo secundum se solus, conferens sibi prouidere non potest. Sed oportet, quòd inter ciues ciuiliter viuat in commutationibus & distributionibus, & domesticam curam habeat.

Adhuc autem homo secundum se solus apud se manifestum non habet, qualiter eum oporteat disponere & intendere suo proprio bono. Bonum enim proprium & priuatum ordinatur ad domesticum: domesticum autem ad bonum ciuitatis. In primo autem huius scientiæ libro determinatum est, quòd quæcumque potentiæ tales ordinantur ad vnam aliquam, omnes sub illa continentur sicut sub architectonica quadam & ordinatrice aliarum. Bonum ergo priuatum non potest disponi sufficienter, nisi per œconomicam, nec bonum œconomicum ordinatur nisi per ciuile: & si sine ciuili œconomica proprio bono intenditur, manifestum non erit, qualiter bonum hoc disponatur, quod ad optimum perfectum hominis perueniat.

CAPVT XXV.

De differentia sapientiæ & prudentiæ sumptæ penes hoc quòd diuersorum sunt perfectiones secundum ætatem.

QVòd autem prudentia non solum vniuersalium sed etiam singularium sit, signum est, quòd iuuenes inexperti benè fiunt geometrici, & bene disciplinati in scientiis disciplinabilibus, & benè fiunt sapientes in talibus particulari sapientia. Iuuenis autem prudens non videtur fieri. Et causa huius est: quoniam, sicut diximus, prudentia non solum vniuersalium, sed etiam singularium est cognitio. Singularia autem cognita non fiunt nisi per experientiam. Iuuenis autem propter ætatis breuitatem & instabilitatem experti esse non potest. Multum enim temporis requiritur ad hoc vt experimentum probetur, ita quod in nullo fallat: vnde Hippocrates in medicinalibus loquens hoc ipsum innuit dicens, Vita breuis, ars verò longa, experimentum fallax, iudicium difficile est. Oportet enim experimentum non in vno modo, sed secundum omnes circumstantias probare, vt certe & recte principium fiat operis.

Et quamuis non sit de præsenti intentione, tamen quia de hoc mentio facta est, non inutiliter intendat aliquis quærere, propter quid puer siue iuuenis in adulta existens ætate, ita quod rerum possit comprehendere rationes, benè sit mathematicus: sapiens autem vel physicus in tali ætate fieri non potest. Quæri enim potest, vtrum hoc sit propter hoc quod mathematica in abstractione sunt, sapientialia autem & physica per experientiam accipiuntur. Vnde sapientialia & physica bene dicunt iuuenes vt audita: sed non credunt plena fide: eò quod sunt inexperta. Omnia enim quæ sunt de genere mathematicorum, talia sunt, quòd diffinitio dicēs quid & propter quid in eis, est manifesta & stat in vno, & vno modo inuariabilis secundū comparationem ad multa: & hæc est vera causa eius quod quæritur: quia iuuenis propter ætatis puritatem intellectum habet optimè dispositum. Intellectus autem benè dispositus per seipsum applicabilis est formis intelligibilibus: & idcirco quæ intelligibilia sunt & intellectui hominis proportionata, optimè accipit iuuenis: quæ autem in sensibilibus sparsa sunt, & multa indigent collatione & proportione ad vnum tempus indigent, & multa examinatione antequam certe credantur. Similiter ea quæ intellectui hominis proportionata non sunt: eò quod quæ ante ipsum sunt, ab intellectu hominis non accipiuntur, nisi per posteriora, scilicet per effectus & signa, quæ etiam in particularibus & singularibus experiri oportet: ideò sapientialia à puero vel adulto certitudinaliter non accipiuntur.

Ad omnium autem horum notitiam notandum est, quòd physica omnia diffiniuntur concepta cum materia: quorum autem sedes & firmamentum materia est, in suis rationibus & quidditatibus variantur secundum materiæ variationem: & tales sunt omnes formæ quæ sunt actus & perfectiones corporum. In talibus enim quamuis forma finiat & determinet materiam, tamen non fundat eam in esse quod dat ei esse, sed variationi subiecta propter potentiam quæ non separatur ab ea, etiam ipsum esse & quidditas variabilia efficiuntur: propter quod Heraclitus dixit, quòd de talibus posset nihil verè pronunciari. Tales autem formæ sunt natura & naturales vitæ quæ sunt sensus & vegetationis: & ideò talia comprehendi non possunt certa comprehensione, vt dicunt Ptolemæus & Boëtius: & id quod scitur de eis, multo experimento indiget & multa examinatione, quæ inuenis non habet. Mathematica autem per seipsa secundum suas quidditates separata sunt: & si per se non essent separata: tunc proculdubio abstrahentium esset inuendacium sicut & in physicis. Si enim accipiamus circulum vel generaliter figuram, dicentes quòd circulus est figura plana, vna linea contenta, in cuius medio signum, à quo omnes lineæ ductæ ad circumferentiam, sunt æquales, constituit hoc siue sensibili materia: propter quod vna ratio est circuli siue sit ligneus, siue cupreus: & sic est in omnibus mathematicis tam discretis quam continuis. Mathematica enim per hoc quod sunt separata, per se intelligibilia sunt: per hoc autem quod ex quâtitate sunt, facile sunt intelligibilia ab homine: eò quod intellectus hominis imaginationi coniunctus

coniunctus est. Diuina verò nullo modo entitates suas habent in materia, nec fundantur in ea: quinimo in seipsis existentia omnia alia fundant & continent, tam mathematica, quam physica: & ideò illa abstractione non indigent vt intelligibilia sint: quia penitus per se deparata sunt, sicut intelligentiæ quæ per se causæ sunt rerum, omnes res fundantes, & intus fundatæ nullis: propter quod etiam anima rationalis quæ vere intellectualis est, in homine fundat corpus quod materia eius est, & continet non contenta ab ipso, sed separata, cum nullius corporis sit actus, sed intelligentiæ imago super omnes formas naturales elenata. Quamuis autem iste modus abstractionis sit per diffinitionem & quidditatem & esse: est tamen adhuc & alius modus quo vniuersale abstrahitur à particulari: & iste in omnibus est tam physicis, quam mathematicis, quam diuinis: & iste fit per intellectum abstrahentem, hoc est, veram rei naturam accipientem simpliciter, non secundum esse quod habet in isto vel in illo.

42. *Peccatum in prudentia est duplex.*

Ex his igitur sufficienter patet solutio quæstionis inductæ. Ad propositum ergo reuertentes dicimus, quòd quia prudentia circa vniuersale est & particulare, & idcirco duplex peccatum incidit in ea. Peccatum quidem circa vniuersale accidit in consiliando: quia scilicet non inuenitur quod vniuersale est ad finem. Peccatum autem quod accidit circa singularia, accidit in operando: quia scilicet sufficienter expertum non est. Huius autem exemplum est: quia circa vniuersale peccat, qui omnes ponderosas aquas pravas dicit esse. Contingit enim in aliquo casu ponderosam aquam esse vtilem. Alterius autem exemplum est de eo qui dicit hanc aquam ponderosam esse, quæ fortè ponderosa non est, sed similis ponderosæ.

CAPVT XXVI.

De differentia prudentiæ, scientiæ, & intellectus.

43. *Prudentia nō est scientia.*

QVod autem prudentia non sit scientia, manifestum est. Prudentia enim extremi est singularis, quemadmodum dictum est: nihil enim operabile est, nisi extremum, quod vltimo scilicet & consilio determinatum est. Scientia autem vniuersalium est. Propter quod iuuenis sciens esse potest, prudens verò non. Prudentia opponitur intellectui in hoc quod intellectus quidem terminorum est, diffinitionum scilicet, & principiorum, quorum non est ratio siue syllogistica siue diffinitiua, sicut patet per antedicta. Prudentia autem extremi singularis, cuius non est scientia, sicut paulò ante diximus: sed sensus de talibus est, non quod sensus proprius qui propriorum est sensibilium, sed sensus communis qui compositiuus & diuisiuus & iudicatiuus est vniuersaliter sensibilium, hoc est, sensus cum quo sentimus, perfectè iudicium sensibilium apud nos habentes. Quod enim tale sensibile extremum sit, per similе patet in mathematicis. Si enim figuræ angulatæ resoluantur, resolutio stabit in aliquo extremo quod non resoluitur in aliquam figuram ante se: & hoc est trigonum. Omnis enim figura angulata in tot trigonos resoluitur, quot habet angulos: trigonus autem non resoluitur in aliam figuram: eò quod illic stat resolutio. Similiter est cum consilium sit per modum resolutionis, stabit in aliquo vltimo singulari operabili quod sensu communi determinatur. Ille enim sensus per iudicium sensibilium quod habet, magis vt prudentia est. Alius autem sensus qui propius est, alia species est nuntians quidem sensibile, sed non diiudicans ipsum. Sic ergo differunt prudentia, intellectus, & scientia.

TRACT

TRACTATVS III.

De virtutibus adiunctis prudentiæ.

CAPVT I.

De eubulia in quo sit genere.

POST hæc de virtutibus adiunctis prudentiæ dicendum est. Quia autem omnes sunt circa ea quæ sunt per nos operabilia, de quibus est consiliari, oportet de ipso quædam consiliari dicere. Quærere enim & consiliari se habent sicut inferius & superius. Omne enim consiliari quærere est, sed non conuertitur: est enim quærere speculatiuum de sensibilibus de quibus nō est consiliari: cōsiliari ergo est quoddam quærere. Cum autem de prudentia iam dictum sit, & prudentis opus sit benè consiliari, oportet assumere ad dicendum de eubulia quid sit, & vtrum sit scientia quædam vel opinio vel eustochia vel aliquid aliud in genere existimationis, quod sit genus eius per quod possit diffiniri. In diffinitione enim primum genus inuestigandum est.

45. *Eubulia non est scientia.* Scientia quidem igitur non est. Scientes enim non quærunt de quibus iam sciunt. Sciunt enim de conclusione: & de illa quæstio viterius non est. Quamuis autem conclusionem in quæstione & admiratione ponerent. Eubulia autem consilium quoddam est. Omnis autem consilians in eo quod consilians quærit & ratiocinatur de quæsitis, quæsita scilicet disponens & ordinans, & eliciens quid vtile ad finem, & quid non. Et consilians in eo quod consilians, in nullo stat sicut de necessitate conclusso. Patet igitur, quòd eubulia non est scientia.

45. *Eubulia non est eustochia.* Similiter patet, quòd eustochia non est. Videtur enim eustochia ab eu quod est bene, & stochios quod est coniectario: inde eustochia, quasi bona coniectatio. Bona autem coniectatio in hoc est, quod aliquis statim & sine præmeditatione & sine inquisitione repente videt quid vtile & quid inutile sit: quos nos Latinè sagaces consueuimus appellare. Patet igitur, quòd eustochia sine ratione est, & sine inquisitione, & velox. Qui autem consiliantur, quia dubitant, & inquirunt & indigent multo tempore: & ideò prouerbium est antiquum, quòd consiliata velociter operanda & implenda sunt: consilium autem cum mora & grauitate debita inueniendum est. Manifestum est igitur, quòd eubulia eustochia non est.

47. Adhuc autem solertia alterum est ab eubulia. Solertia enim in se continet eustochiam: est enim eustochia quædam solertia. Solertia enim propriè & communiter dicitur. Propriè dicta solertia est indeliberata & impræmeditata inuentio medij termini qui est causa conclusionis: & hoc modo dicta solertia scientiæ adiungitur & non prudentiæ. Communiter dicta solertia est prompta inuētio & indeliberata causarum & rationum ad quodcumque priorum: & sic qui rationes operabilium promptas habet, solers vocatur: & hoc modo eustochia quædam solertia est: & cum eubulia non sit eustochia, sequitur quòd non sit hoc modo dicta solertia. *Eubulia non est solertia.*

Neque etiam opinio eubulia est quōcumque modo opinio dicatur, siue scilicet ea quæ videtur pluribus, siue ea quæ videtur sapientibus, siue quocumque alio modo dicatur. Hoc autem probatur per hoc quod non eadem accidunt opinioni & eubuliæ. Rectitudo enim & peccatum eubuliæ accidunt quæ sub eadem ratione non accidunt scientiæ & opinioni: qui enim malè consiliatur, peccat in consilio: qui autem benè consiliatur, rectus est in consiliando. 48. *Eubulia non est opinio.*

Manifestum est autem, quòd eubulia quædam rectitudo consilij est. Et hoc patet ex ipso nomine, quod componitur ab eu quod est bene, & buli quod est consilium. Vnde eubulia idem est quod bona consiliatio. Bona autem consiliatio recta est: eò quod per ipsam rectè attingitur finis. Talis autem rectitudo neque scientiæ neque opinionis est. Et quod scientiæ non sit, per hoc patet, quòd opposita nata sunt fieri circa idem. Si ergo rectitudo scientiæ accideret terminis, etiam accideret eis peccatum aliquando: quod falsum est: scientia enim diuiditur vero & falso, & non recto & peccato. Quamuis autem dicatur, quòd opinionis rectitudo est: hæc autem rectitudo veritas est opposita recto & non peccato: præterhoc tamen omne cuius opinio est vel scientia, vel determinatum est in anima scientis vel opinantis. Qui autem consiliatur, nihil habet vt determinatum. Eubulia igitur neque scientia, neque opinio est, sed est rectitudo consilij: quod sic patet. Sunt enim opposita, eubulia & cacobulia. Item opposita, peccatum & rectitudo circa idem. Si ergo oppositum de opposito, & propositum de proposito: constat autem, quòd cacobulia peccatum est in consiliando: ergo eubulia rectitudo in eodem erit. Neque eubulia semper verum considerat in consiliando si ciuiliter loqui velimus, sed considerat rectum ad finem, quod aliquando fit mendacio vel proditione, quibus ciuis benè vtitur ad 49. *Eubulia est rectitudo consilij.*

ad inimicum, vel vt lædat, vel vt amicum ab eo eripiat. Vnde Aristot. in regimine dominorum, Cum inimicis omnia cum proditione agenda sunt. Si tamen eubulia non est sine ratione: coniectatio enim rationis actus est: cunctarur autem eubulia & quærit: patet ergo, quòd defectu intelligentiæ eubulia deficit à ratione. Ratio enim completa siue mens in hoc completa est, quod ex principiis propriam assumit conclusionem & stat in illa. Quærens autem consilium, in nullo stat: sed quasi ponderando procedit si hoc scilicet vel illud fiat, quid accidat: & ideò in probando & certificando non habet perfectam operationem: sed est eius actus imperfectus quemadmodum generatio & motio. Qui autem opinatur, modo certo enuntiat de quo opinatur: quod non facit consilians. Opinio enim non quæstio: sed iam postquam opinatum est, enuntiatio quædam est: consilians autem nequaquam enuntiat de aliquo: patet igitur, quòd eubulia non est opinio. Omnis enim qui consiliatur, siue bene siue male consilietur, quærit aliquid quod ad finem valeat, & ratiocinatur qualiter. finis fiat earum ex illo. Consilium enim in genere quæstionis est. Ergo & eubulia: & cum eubulia rectitudo consilij sit: & in hoc quod quærit, à scientia & opinione distinguitur. In hoc autem quod consiliando quærit, differt ab eustochia & solertia. Bene autem vel malè consiliando quærere differentiæ constitutiuæ sunt eubuliæ & cacobuliæ.

CAPVT II.

De differentiis constitutiuis eubuliæ & de collectione diffinitionis eius.

INuestigando autē differentias constitutiuas eubuliæ supponimus ex prius habitis, quòd eubulia quædam rectitudo consilij sit. Propter quod primum oportet quærere, quid sit consilium, & circa quid sit. Genus enim est quod in quid prædicatur, differentiæ autem quæ in quale. In diffinitione ergo primo oportet supponere quid sit genus: & hoc consilium est in diffinitione eubuliæ. Consilij autem substantia non melius sciri potest, quam ex subiectis circa quæ est: consilium enim animæ est actus. Actus autem & habitus & operationes animæ ex subiectis cognoscuntur circa quæ sunt. Habentes igitur genus, & volentes inuestigare differentias, ex parte rectitudinis oportet inuenire. Est enim eubulia rectitudo quædam consilij.

50. *Non omnis rectitudo eubulia est.* Quia autem rectitudo multipliciter dicitur, manifestum est, quòd non omnis rectitudo eubulia est. Incontinens enim & prauus id quod vt finem suæ voluntatis proponit sibi optimum esse, ordinabit etiam ex ratiocinatione qualiter consequatur. Patet igitur, quòd ille rectè consilians est: & tamen magnum malum voluntatis vt finem assumens est, sicut patet in Paride & Helena. Paris enim rectè consiliabatur quando à venere requisiuit venerea. Magnum autem malum assumpsit pro fine, scilicet alterius thori violationem: & hoc non potest esse eubulia: quia bene consiliari, videtur omnibus quoddam bonum consiliari, ad quod consequendum omnis consilij dirigatur intentio. Eubulia enim non omnis consilij rectitudo: sed est rectitudo quædam quæ boni finis est adeptiua: quod non fuit in consilio Paridis.

Adhuc autem si boni finis sit adeptiua, & non per medium bonum, non propriè eubulia est. Contingit enim aliquando aliquem id quod sibi bonum est & opportunum, sortiri: & hoc falso syllogismo. Hoc autem contingit, quòd medium terminum contingit falsum esse & non bonum & opportunum. Sunt enim duo quasi termini: appetens, & res quæ appetitur: quos contingit aliquando proportionatos esse, sicut si captiuus liberetur, vel pauper appetat diuitias. Medium autem potest esse incompetens, sicut per adulterium cum vxore captiuatoris, vel diuitis, captiuus vel pauper quærat liberari vel ditari. Sicut enim in syllogismo veram contingit esse conclusionem medio falso in vna vel vtraque propositione assumpto: sic & in moralibus contingit esse medium incompetens, extremis tamen opportunè coniunctis. Si enim dicatur, quòd quicumque captiuus est, illi opportuna est liberatio & opportune eam desiderat, verum est quod dicitur. Si autem assumam, quòd omne per quod sortiri potest liberationem, opportunum sit, non semper verum sit. Malo enim quod non est opportunum, bonum sortiri contingit, & bonum sortiri malo medio cacobulia est. Eubulia igitur non est nisi & bonū sortiatur bono medio. 51. *Non omnis cōsiliatio qua bonū assequimur, eubulia est.*

Adhuc autem contingit, quòd consilians in multo tempore & pluri quam oportet, sortitur quod intendit. Contingit autem, quòd alius velociter & minori quam opportunum est ad consilij maturitatem, sortitur propositum. Primum quidem pigrum vel hebetem vel stolidum appellamus, qui plurimo tempore non inuenit quod faciendum est. Secundum autem appellamus præcipitem. Cum autem vtrūque sit malum, constat quòd vtrumque cacobuliæ est. Eubulia igitur neutrum illorum, sed rectitudo vtriusque, quæ tanti temporis est, quantum ad maturitatem consilij vtile reputatur, & est de re cuius oportet esse tale consilium, & vt oportet & quando oportet, & de aliis circunstantiis similiter. 52. *Eubulia est, qua quis assequitur quod oportet, vt oportet, & cū oportet.*

Adhuc contingit consiliari de eo quod simpliciter bonum est, & contingit consiliari ad quendam finem boni specialis. Bene enim consulere simpliciter, est benè consulere ad finem qui simpliciter finis est & vniuersaliter, sicut est felicitas, ad quem finem quis benè consulit quando proponit & ordinat ea quæ simpliciter dirigunt in finem illum, sicut faciunt virtutes & virtutum operationes quæ essentialiter saluantur in felicitate. Quædam autem bona consiliatio est, quando aliquis proponit & ordinat ea quæ dirigunt in bonum quoddam quod non simpliciter bonum est, sed est bonum simpliciter vel conferuans, vel adiuuans, vel impeditum prohibens, sicut sunt diuitiæ vel potentatus. 53. *Quædam eubulia absolutè est, & quædā particularis.*

Ex his igitur facile est concludere diffini- *Eubuliæ diffinitio.*

tionem cubuliæ. Eubulia enim vtique erit rectitudo, quæ est secundum vtile & conferens, dirigens ad finem simpliciter vel ad quendam finem, cuius prudentia vera suspicatio est. Omnis enim cubulia finem habet talem, cuius prudentia vera suspicatio est siue conceptio est, & è conuerso, omne consiliabile cuius prudentia vera conceptio est, cubuliæ finis est. Secundum prædicta prudentia sine errore se habet circa appetibilia & consiliabilia: eò quod quæcunque proposuit prudens, & meditatus est, & mensurauit ad finem adeptionis propositi, omnia illa opportuna sunt & vtilia: & modi per quos tales fines adipiscuntur, omnes sunt opportuni & finibus concordantes. Adinuenta enim sunt à prudentia quæ est habitus bonus, bonum eligens propter seipsum. Hæc igitur est diffinitio cubuliæ.

CAPVT III.

De synesi & asynesia, quid sint.

54. *Synesis non est omnino idem quod scientia vel opinio.*

DE virtutibus igitur adiunctis prudentiæ est etiã synesis, cui asynesia opposita est. Quod enim istæ qualitates sint & habitus animæ, ex hoc probatur: quia secundum istos synetos & asyneros denominamus quales esse quosdam significantes. Synesis autem non totaliter est siue vniuersaliter est idem quod scientia, vel opinio. Si enim hoc diceretur, sequeretur quòd omnes scientes vel opinantes essent synesi, quod falsum est.

55. *Sagacitas circa eadem est circa quæ est prudentia.*

Neque iterum synesis est aliqua vna particularium scientiarum, quæ est de particulari aliquo scibili, etiamsi scientia generaliter accipiatur secundum quod scientia diffinitur, quòd scientia scilicet est, quæ primorum & secundorum ordinem habet: sicut enim etiam continet artes. Omnis enim scientia & omnis ars conceptio est eorum quæ apud ipsam traduntur, ita vt hæc prima sit quidem, alia autem secunda, ita quod secunda tradi non possit nisi prænarratis prioribus. Hoc enim modo medicina est particularis quæ synesis non est. Si enim esset synesis media, synesis esset de sanis vel ægris vel neutris, quod falsum est. Per eandem rationem non est geometria. Geometria enim est circa magnitudines immobiles, synesis autem neque de semper entibus & necessariis est, neque de immobilibus, neque est de factis in præterito: hæc enim etiam necessaria sunt: nec de factis cuiuscumque ad nos non pertinentibus: sed est de operabilibus per nos, de quibus aliquis bene debet dubitare & consiliari. Propter quod manifestum est, quòd synesis circa eadem est, circa quæ est prudentia.

56. *Synesis differt à prudentia.*

Non tamen idem sunt synesis & prudentia: quia non eodem modo sunt circa idem. Prudentia quidem enim de vltimo per consilium inuento præceptiua est. Prudentia enim in consilio finem non ponit, nisi quando inuenit quando oportet agere vel non, & vltra illud consiliando non procedit: sed hoc quasi determinatũ relinquit. Synesis autem hoc quod à prudentia determinatum & præceptum est, diiudicat qualiter optimè proficiat ad opus, & qualiter optimè fiat. Synesis ergo iudicatiua est solum eius cuius quod à prudentia præceptum est: & quamuis hæc diffinitio non secũdum substantiam synesis, sed secundum bene synesis data sit, tamen reprehensibilis non est: quia idẽ est synesis & eusynesia: quod probatur in denominatiuo. Dicimus enim idẽ esse synetos & eusynetos: & sic concretum de concreto, & abstractum de abstracto prædicabitur. Græcè enim synesis intellectus trãsfertur: cum tamen non vere sit intellectus, sed potius intellectus quædam perspicacitas, qua homo optimè diiudicat qualiter bene in opere ponatur quod à consilio prudentis præceptum est: vnde dicitur à sin, quod est con, & nois quod est mens, quasi ad vnum diuidendum congregata mens: quod in bonis quidem est synesis, in malis autẽ astutia vel calliditas, nisi quod calliditas magis sonat in dolum. Et secũdum primam quidem institutionem synesis bonitas ingenij vocatur, secundum quam discipulus bene diiudicat præcepta doctoris. Transumptum autem est ad iudicium quo bene iudicatur præceptum datum ex consilio prudentis.

57. *Sagacitas non est idem ac habere vel accipere prudentiam.*

Ex quibus patet, quòd synesis neque est habere prudentiam, neque sumere prudentiam: vtrumque enim ante synesim est. Est enim habere prudentiam & sumpsisse prudentiam ante præceptum quod ex prudentia determinatum est. Synesis autem post præceptum: eò quod ipsa præcepti illius diiudicatiua est. Vnde quemadmodum discere à doctore in discipulo dicitur linene Græcè, quando scilicet discipulus scientia accepta à doctore perspicaciter vtitur: sic in moralibus perspicaciter vti opinione & in bene iudicare de his de quibus prudentia est, alio quodam dicente & ex prudentia determinante & præcipiente quid operandum vel non operandum sit. Patet igitur, quòd synesis est in bene iudicare: eu enim ei quod est bene idem est. Et hinc venit nomen synesis, quæ dicitur cõgregata vel vnita mens: congregatio autem mentis non est nisi ad difficile & bonum: malam enim facile est & sparsa mente perficitur: vnde synesis idem est quod eusynesia, secũdum quam eusynesi nominantur, transumpto nomine ex eo synesi quæ est in discere: multoties enim dicimus bene discere Græcè vocari sinene quando discens bene vtitur & diiudicat audita.

CAPVT IV.

De gnome, quid sit.

58. *Gnome siue sententia est boni & æqui viri rectum iudicium.*

EST autem virtus quædam quæ Græcè gnome dicitur, eò quòd de gnosticis, hoc est, cognitiuis virtutibus est. Quod autem habitus sit in genere qualitatis, ex hoc patet, quod secundum eam eugnomonos denominamus bene gnosticos sic vocantes, & illos dicimus habere gnosticum vt habitum, qui alicuius virtutis animæ perfectio est. Secundum hoc igitur

igitur gnomos est iudicium rectum iusti qui Græcè epicheios vocatur: ita quod epicheia excepti[illegible] sit eius quod gnomos iudicat esse faciendũ. Verbi gratia præcipit lex muros non esse diruendos: videt aliquis securitatem murorum ciuibus esse causam resolutionis & mollitiei: & sic ciues viles & imbelles fieri, per gnomon muros iudicat esse diruendos, vt necesse sit ciues in armis exercitari: quod legislator iudicãret si præsens esset: hoc autem exequitur epicheia. Signum autem eius quod dictum est, hoc est, quod epiches maximè dicimus esse singnomonicos: & dicimus, quòd epiches circa quædam habet singnomos: habet enim circa pericula emergentia quæ attendere non potuit legislator cum legem communem poneret. Singnome enim iudicatiua est epichis: recta autem singnome vocatur, quando iudicium verum est & veri. Videtur autem à sin quod est con, & gnome, quasi congregata gnostica virtus, qualiter id quod de nouo emersit, optimè fiat, & si hoc contra legem sit. Tres igitur sunt quæ ex parte prudentiæ accedunt virtutes adiunctæ: vna quidem in actu cubulia: vña vero ex hoc quod ex actu prudentiæ determinatum est & præceptum, scilicet synesis: vna quæ in re quæ prudentiæ subiacet & à legislatore determinari non potuit, scilicet gnome. Ad sapientiam autem & intellectum & scientiam taliter adiunctæ virtutes & adminiculantes ordinari non poterant: eò quod intellectus est acceptio sine medio: sapientia autem & scientia etsi medium habeant, habent tamen vno modo.

CAPVT V.

De differentia horum habituum ad inuicem.

59. *Omnes hi habitus rationabiliter in idem tendunt.*

SVnt autem omnes isti habitus rationabiliter in idem tendentes. Dicimus enim gnomon & synesim & prudentiam & intellectum practicum, omnes hos habitus in eosdem homines inferentes: quos enim dicimus habere gnomen siue gnosticos, eos etiam dicimus habere intellectum practicum & esse prudentes & synetos. Omnes enim isti habitus habituales potentiæ quædam sunt, quæ negotiatur circa singularia in quibus est actus vel operatio: & hæc extrema sunt: eò quod syllogismus practicus stat ad ipsa, sicut in antehabitis sæpè dictum est. Adhuc autem in eo quod bene quis iudicatiuus est de quibus prudens bene præcipit, synetus quis est: & in simili iudicio dicimus eugnomen & signomen. Iudicat enim de his quæ alius per prudentiam dirigeret hic quæ communia sunt & ad communem vtilitatem referibilia, sicut omnia iusta cum epicheia de numero communium bonorum quæ communiter ad omnes pertinent in eo quod ad alterum secundum rationem debiti referuntur, sicut in quinto libro determinatum est. Omnia autem talia sunt operabilia quæ sunt circa singularia & extrema: hæc enim oportet cognoscere prudentem: eò quod prudẽs actiuus est & in singularibus est actus. Synesis autem & gnome circa eadem operabilia sunt, sicut sæpe dictum est. Hæc autem operabilia sunt extrema. Omnes ergo dicti habitus circa extrema & singularia.

60. *Intellectus in vtramq; partem extremorum est.*

Aliter tamen intellectus est extremorum quam alij habitus: intellectus enim, siue sit speculatiuus, siue practicus, in vtramque partem extremorum est. Est enim primorum principiorum, siue sint axiomata, siue termini, hoc est, diffinitiones, immediata applicatione acceptiuus, siue illa principia sint contemplationis, siue operationis. Hæc autem principia extrema sunt ascendendo: quia in eis stat resolutio. Intellectus etiam extremorum singularium in quibus est operatio, & hic est intellectus practicus, hic enim actiuus est: & idèò singularium oportet habere cognitionem. Speculatiuus autem & conclusiones habet pro extremis in quibus stat decursus syllogisticus à principiis deductus: talium autem extremorum non est ratio quæ cum ratiocinatione est: talis enim ratio non accipit nisi per medium: intellectus autem immediata est acceptio veri. Speculatiuus quidem intellectus, qui secundum demonstrationes est terminorum primorum immobilium & necessariorum: practicus autem est extremi singularis & contingentis, & est magis alterius propositionis quam primæ. Prima enim in decursu syllogistico & in operabilibus vniuersalis est, & frequenter falsa vel dubia. Secunda autem siue minor, quia singulari vicinior est, particularis est & magis principium operis. Propter quod & rhetores in enthymematibus suis tacent maiorem, & ex minori concludunt: eò quod minor singulari proposito vicinior est. Illæ enim propositiones sunt principia eius quod est gratia finis, propter quod quæritur & fit omne quod quis quærit & operatur. In talibus enim vniuersale accipitur ex singularibus in quibus rpsperfsum & confusum est: nec multum separatur ab eis, sed accipitur secundum conditionem singularium in quibus est actus. Horum igitur singularium in practicis oporteret habere sensum. Sensum autem dico experimentalem cognitionem sensibilium. Hic autem sensus intellectus est practicus ad sensibilia.

Horum autem exemplum est quod fecit Demosthenes ad Athenienses concionans & persuadens Philippo non esse confœderandum, in singularibus ostendens quomodo Philippus terras Athenienſium depopulatus sit, castella intenderit, ciues occiderit, hostibus eorum semper coniunctus fuerit, ex his cõcludere volens, quòd Philippus ad nocumentum Athenienſium semper intenderit. Et ex hoc vniuersale siniens, quod ei qui intendit ad nocumentum, confœderandum non sit. Philippus autem intendit nocumento. Ergo Philippo confœderandum non sit. De differentia practici & speculatiui intellectus satis in præmissis huius operis à nobis dictum est.

CAPVT VI.

Quòd istæ virtutes quodammodo naturales sunt.

61. PRopter hoc autem quia omnes istæ virtutes in iudicio singularium consistunt, etiam naturales esse videntur, non quod cum natura datæ sint, sed quia in quadam ætate accedunt homini. Hoc autem non est in aliis: per naturam enim intellectus non dicitur esse sapiens vel sciens: oportet enim in his esse vel inuentionem vel doctrinam. Gnomum autem habet & synesim & intellectum practicum & etiam prudentiam & eubuliam in quadam ætate per naturam. Hæc autem ætas est, quæ ad optimum deducit iudicium de singularibus, ad quod tria exiguntur, scilicet complexio iudicantis, acceptio iudicati, & cura siue diligentia iudicij. Complexio quidem, quòd sit humidum formam recipiens & tenens, & spiritus mediocriter temperatus vt bene formas deferat, & calidum benè mouens & operationes tion commiscens. Infans ergo talis non est propter complexionis defluxum & instabilitatem. Senex vero in vltima ætate hæc non potest propter ruinosam eius complexionem. Inuenis igitur hæc incipit habere: sed in vito sunt confirmata. Iudicium autem rei acceptæ non est nisi per experientiam: quæ quia multiplex est in singularibus secundum omnem loci, temporis, aëris, climatis, complexionis, & ætatis varietatem, longissimo tempore indiget: & ideò inuenis expertus non est. & consequenter nec boni intellectus practici, nec prudens, nec synetus, nec gnomicus esse creditur. Qui autem studium & curam circa vitam non habent, experiri non curant: & ideò diximus in primo, quòd differt ætate vel moribus puerilis: non enim ab ætate, sed à passione defectio est. Quod autem in quadam ætate hæc accedant, signum est: quia omnes existimamus, quòd istæ virtutes sequuntur ad ætates quasdam: & hæc quædam particularis ætas sicut virilis quæ intellectum practicum habet & synesim & gnomon. Naturalia enim hæc dicimus: eò quod natura in suis principiis & apprehensiuis & iudicatiuis confortatiua talium existit virtutum.

Tria ad bene iudicandũ exiguntur.

62. Patet igitur, quòd intellectus in his principium est & finis: principium quantum ad vniuersales regulas morum: finis autem quantum ad acceptionem singularium. Ex his enim quæ communia sunt, demonstrationes sunt operabilium, & sunt de his quæ sunt singularium.

Intellectus principium est & finis.

63. Propter quod diligenter oportet attendere enuntiationibus & opinionibus quascunque regulariter enuntiauerunt & opinati sunt experti & seniores & prudentes, quamuis indemonstrabilia & non probata nobis proponantur. Non enim talibus minus attendendum est, quam demonstratis: propterea quia tales melius vident principia operabilium: propter hoc quia visum habent singularem & intellectualem ex multa experientia. Quid quidem igitur sit prudentia & sapientia & circa quæ vtraque est virtus existens circa subiecta, & quoniam alterius animæ particulæ virtus vtraque est istarum, ita quod vna vnius & altera alterius, quantum ad præsentem intentionem sufficienter à nobis determinatum est.

Non minus expertorii & seniorum indemonstrabilibus sententiæ quam demonstrationibus mẽtem adhibere oportet.

TRACTATVS IV.

De dubitationibus quæ oriuntur ex his quæ determinata sunt.

CAPVT I.

An vtiles sint virtutes intellectuales.

64. DVBITABIT autem aliquis quærens, ad quid vtiles sint virtutes intellectuales? Sapientia quidem igitur quæ inter intellectuales potissima est, nihil speculatur eorum ex quibus homo felix efficitur ciuiliter: hæc enim omnia operabilia sunt. Sapientia autem nihil considerat eorum quæ in generatione consistunt: talia enim contingentia sunt circa quæ sunt nostræ operationes. Sapientia autem circa contingentia non est, sed potius circa admirabilia & æterna, vt patuit ex antehabitis. Sapientia igitur circa operabilia non est. Felicitas autem vnum & solum bonum hominis est: & quod non ordinatur ad felicitatem, ad bonum hominis non ordinatur, & sic inutile esse videtur: solum enim hoc vtile est, quod ad finem obtinendum referri potest. Prudentia autem quæ intellectualium virtutum vna est, hæc quidem habet scilicet quæ circa contingens est, & circa operabilia per nos: sed tamen ipsa prudentia finis est, & cujus gratia est omne opus eius, sicut & in omni alia virtute nullus alius est finis nisi virtus ipsa & opus virtutis. Sicut enim in secundo dictum est, bonum virtutis consistit in hoc quod primum quidem sit sciens, deinde eligens, & eligens propter hoc. Prudentia quidem

Ad quid vtiles sint habitus, sapientia scilicet ac prudentia.

quidem est circa ea quæ sunt pulchra & iusta & bona homini per se non secundum accidens: talia enim boni viri est operari propter se, & non propter aliud. Operatur ergo illa ad aliud nõ referẽs: & quod nõ refertur ad aliud, nõ est vtile: virtutes ergo inutiles esse videtur.

Si autem aliquis dicat, quòd morales virtutes iusta & bona operantur, sed intellectuales docent quæ qualiter operatur sint: non videtur naturale. Non enim nihil magis operatiui efficimur bonorum propter hoc quod contingit nos scire ipsa: morales enim virtutes habitus sunt, in modum naturæ operationes suas elicientes. Quemadmodum ergo sana & euexiua siue bene habentia dicuntur esse ab habitu in sanis & euexiuis absque eo quod est scire ea, & facere quasi ex arte ita videntur fortia & temperata & iusta fieri ab habitu harum virtutum absque eo quod sciantur, vel fiant quasi ex arte aliqua vel nontitia in opere dirigente. Dictum enim est in antehabitis, quòd virtus est omni arte certior, & quod proximius imitatur naturam quam ars. Hoc autem patet per inductionem. In sanis enim & ægris nihil magis efficimur operatiui ex eo quod medicinalem artem nos contingit habere. Videmus enim sani opera facere, non medicum, & infirmitates pati medicinaliter. Similiter in exercitatiuis bonum videmus esse cursorem qui aptitudinem & vsum habet currendi, quamuis cursus non habeat peritiam. Ergo cum etiam isti habitus morales sint, ex solo vsu fines suos videntur attingere absque peritia intellectualium virtutum. Si autem aliquis dicat, quòd ad esse virtutis moralis vel ad operationem intellectualis virtus nõ perficit: & sic prudentiam non esse ponendam gratia illarum virtutum, & ad hoc quod aliquis jam est studiosus: tunc ad nihil vtilis esset ei prudentia, vel altera intellectualis virtus; quod est valde inconueniens.

Adhuc autem etiam non habentibus virtutem ad generationem virtutis nihil proficeret in operabilibus, nihil enim differt per se notitiam operabilium habere, vel ab alio persuaderi: & sufficiens est ad hoc quod aliquis fiat bonus, vel alium talem in animo ponat. Non ergo oportet habere prudentiam ad hoc quod aliquis fiat bonus, sed prudentem audire, quemadmodum & circa sanitatem. Volẽtes ergo sani fieri, non propter hoc oportet discere medicinalẽ scientiam, sed medicum audire.

Ex dictis autem adhuc sequitur inconueniens. Si enim sola virtus vniuersalis sit quæ circa operabilia & præceptiua & ordinatiua illarum omnium, inconueniens videbitur esse si virtus quæ deterior est quam sapientia, principalior sit quam sapientia ipsa: prudentia enim deterior est quam sapientia: eò quod circa deteriora est: prudentia autem circa operabilia est & faciens & principans & præcipiens circa singula eorum: hæc ergo videtur principalior esse sapientia quæ circa admirabilia & certissima est, quod valdè inconueniens est. De his igitur per certam determinationem dicendum est: quia quod dictum est nunc, disputatiuè de ipsis dubitatum est solũ.

65. Adhuc igitur soluentes primum per instan-

He virtutes sunt per se eligendæ.

66. *Sapientia & prudentia aliquid faciunt ad felicitatẽ.*

quæ faciunt ad hanc intentionem, vt eam virtus moralis facilè consequi possit. Intentionem autem dicimus, non eam quæ est ratio præstituens finem, sed eam quæ appetitus intendens & inclinans in finem, sicut graue intendit & inclinat deorsum. Sic enim ex Socratis scientia diximus in antehabitis, quòd appetitio finis & desiderium ex habitu est, nec in finem tendit quod habitum aliquo modo non habet: & ideò inter quæ iusta & casta sunt, per electionem non intendit, nisi qui aliquo modo iustus & castus est: & cum finis virtutis rectus finis sit, hoc modo dictum est, quòd virtus moralis intentionem rectam facit: cum autem intendat in modum naturæ & non in modum artis, non tendit nisi in vnum: & ideò ex sua propria potestate nec præceptiua est, nec desideratiua, nec ordinatiua eorum quæ exiguntur ad finem consequendum. Adhuc igitur alia virtus exigitur quæ intellectualis est circa operabilia: & hæc est prudentia. Tria igitur genera virtutum ad felicitatem exiguntur, speculatiui scilicet in quo sunt sapientia, intellectus, & scientia, & operatiui in quo sunt ars & prudentia, participantis qualiter ratione in quo sunt fortitudo, temperantia, & iustitia, sine quibus ad felicitatem homo non est perfectus. Quartæ autem particulæ animæ quæ vegetabilis est & nutritiua, non est aliqua talis virtus, moralis scilicet vel intellectualis. Cuius causa est quia non est in ipsa siue in libertate eius operari vel non operari: & ideò non est domina operationum suarum: sed de necessitate operatur quicquid operatur.

CAPVT II.

Quod prudentia non potest esse sine morali virtute, & de solutione obiectionis superius inductæ.

67. *Impossibile est aliquem esse prudentē qui bonus non est secūdum virtutem moralē. 3. ratio.*

DE eo quod superius dictum est, obiiciendo scilicet, quòd nihil magis sumus operatiui bonorum vel iustorum propter prudentiam, altius parum incipiendo soluere oportet, sumendo hoc scilicet quod pro principio, quemadmodum quosdam nequaquam dicimus esse iustos, qui tamen iusta sunt operantes. Verbi gratia eos qui faciunt ea quæ à legibus ordinata sunt motu legum, vel qui nolentes talia faciunt coacti, vel qui propter ignorantiam leges seruant, putantes non esse leges quod lex est, vel faciunt propter lucrum, & non faciunt propter ipsa iusta: opus enim virtutis sibiipsi finis est. Quamuis tales operentur quæ oportet & quæcumque oporteat operari studiosum: tamen non sunt iusti. Sic, vt videtur, contingit aliqualiter dispositum secundum habitum operari singula quæ sunt habitus illius, velut taliter operans sit bonus per habitum. Hoc autem dico quando per electionem finis operatur & gratia ipsorum operatorum, ita quod nullum alium habeat sui operis finem. Dupliciter ergo contingit operari iusta, scilicet opere sine fine, & opere cum fine debito. Si autem aliquis operetur sine fine, per notitiam iustorum non erit iustus: iustus autem est, quando nullo mouente nisi fine iusta operatur. Ex prudentia igitur iustorum nemo iustus est. Prudentia igitur indiget morali virtute. Sicut enim diximus, virtus moralis electionem rectam facit & intentionem per hoc quod intendit in finem. Quæcumque autem finis gratia nata sunt fieri vt adminiculantia ad illum, vel contrariorum prohibitiua, hæc non sunt virtutis moralis, sed alterius cuiusdam potentiæ: virtus enim moralis quæ est in modum naturæ, rationi consentaneus habitus, non nisi ad vnum est tendendo & non cognoscendo. Finis autem quamuis vnum sit, tamen circa difficile bonum est: & ideò multa oportet inquirere & ordinare ad finem consequendum: quod sine cognoscitiua potentia fieri non potest: quam cognoscitiuam quamuis sit necesse supponere finem, tamen necesse est cognoscere ea quæ sunt ad finem illum. Hoc autem dupliciter fieri potest, scilicet completè, & incompletè. Incompletè quidem fit per naturalem industriam. Completè autem fit per prudentiam.

2. ratio.

De his autem manifestius aliquid dicendum est, vt perfectior doctrina habeatur. Dicimus igitur, quòd quædam potentia animæ est, quam dinoticam Philosophi vocant, ad bonam & diuinam operabilium ex necessitate cognitionem. Dinotica est talis potentia, vt possit ex naturali industria operari & sortiri illa quæ ad contendentia sunt, siue conferentia ad suppositam intentionem qua quisque finem sibi desideratum obtinere intendit. Hæc autem dupliciter, scilicet secundum intentionem bonam & laudabilem, vel prauam & vituperabilem. Si quidem igitur intentio sit bona & laudabilis, dinotica vocatur. Si autem prana: tunc propriè vocatur astutia: & propter hoc dinos aliquando dicimus esse prudentes, quando ad bona contendunt sicut prudentes: aliquando autem dicimus esse astutos, quando scilicet contendunt ad malum. Et vt breuiter dicamus, dinos dicitur qui multum influxum habet intellectus practici ad obtinendum omne quod intendit: & hoc ex industria naturali: vnde prudentia non est potentia hæc quam dinoticam dicimus: licet non sit sine hac potentia in intellectu practico. Sicut enim sæpè diximus, nullum subiectum susceptiuum est alicuius habitus, cuius semina per naturam non sunt ipso: & per hoc efficitur illius habitus proprium subiectum. Dinotica enim nihil aliud est nisi semina sparsa prudentiæ & confusa, quæ per experimentum & doctrinam ad formam prudentiæ ordinantur & formantur, sicut potentia generis ad actum speciei ordinatur & determinatur per differentiam constitutiuam.

Habilitatem.

Habitus igitur hic, scilicet quem prudentiam vocamus, inest per experimentum & doctrinam huic vsui animæ, ita quod proprium subiectum est vsus eius hic. Hic enim vsus, dinoticus scilicet, intellectus practici est confusi & indeterminati, qui determinatur ad habitum prudentiæ. Sed hoc non potest fieri sine virtute morali, sicut iam dictum est, & manifestum est ex ipsa rei natura. Syllogismi enim operabilium

operabilium quos prudentia in modum consilij syllogizat, oportet quod sint habentes principium quod sit causa operabilium, & ad quod consulta referatur. Hoc autem principium est talis finis secundum intentionem optimus: & hoc generaliter qualiscumque sit finis secundum quamlibet virtutem moralem: quælibet enim illarum intentionem rectam facit, & ad illam prudentia ordinat omnia quæ syllogizat. Sic enim sermonis gratia est bonum morale: finis autem hoc bonum non apparet nisi ei qui bonus est secundum illam virtutem: quia sicut sæpè dictum est, apparentia boni est ex similitudine ad bonum. Similitudinem autem ad bonum moris non habet, qui in eodem more non est. Malitia enim quæ secundum habitum inest, peruertit à similitudine ad bonum, & facit mentiri circa practica principia: facit enim apparere bonum contrarium bono, & in conclusione illius mentiens, opportuna dicit quæ non sunt opportuna.

Exemplum huius est Paris & Helena & Diomedes. Helena enim est sicut concupiscibile mouens, quod Paridem propter habitum luxuriæ quo informatus fuit, mouit ad concupiscentiam: & ideò mentiens, vt concupiscibile sequeretur, violationem alterius thori dixit esse opportunam. Diomedes autem ex habitu castitatis vidit Helenam ad admirationem, & propter habitum castitatis violationem alterius thori nephandam reputauit, sed in tanta pulchritudine opus naturæ esse laudandum.

Ex omnibus his patet, quòd prudentia principia operabilium sumit ex fine quem tendendo & appetendo apperere facit & determinat moralis virtus. Prudentia igitur non sit sine morali virtute. Quare manifestum est, quòd impossibile est aliquem esse prudentem qui bonus non est secundum moralem virtutem.

CAPVT III.

Quod virtus moralis non est sine prudentia.

68. *Vt prudentia se habet ad naturam habilitatem, quæ prudentia non est sed aliquid simile: sic proprie virtus se habet ad naturalem virtutem.*

VT autem perfectior sit doctrina, rursus intendendum est de virtute morali. Sicut ostendimus, quòd prudentia non est sine virtute morali: ita è conuerso ostendere oportet, quòd virtus moralis non est sine prudentia. Ad hoc autem ostendendum intelligere oportet, quòd in parte animæ in qua est virtus moralis secundum materiam est quædam virtus naturalis præexistens per naturam in subiecto quæ similiter se habet ad virtutem moralem, sicut dinotica se habet ad prudentiam: & ista virtus naturalis non est idem cum virtute morali, sed est simile aliquid eius, in hoc scilicet quod circa eadem est & ad idem, sed est confusum & indeterminatum quod in virtute consuetudinali superueniente adiuuatur & determinatur: & propter hoc anima proximum subiectum efficitur virtutis. Hæc igitur quia per naturam inest, virtus naturalis vocatur: alia autem quæ consuetudine perfecta est, vocatur virtus principalis siue cardinalis. Huius autem signum est id quod in omnibus videtur. Omnes enim iudicant, quòd singuli singulorum mores existant aliqualiter per naturam. Confestim enim ab ipsa natiuitate habemus, quòd ad quædam simus iusti, ad quædam autem temperati, ad quædam autem fortes, & ad alia secundum hunc modum dispositi: & quidam ad vnum plus, ad alterum minus.

69. *Præter hæ naturales dispositiones, quærendum est aliud præter bonum.*

Et quamuis ita simus dispositi per naturam, tamen quærimus alterum quid bonum & perfectum, quod principaliter bonum perfectum habens rationem boni. Et talia bona secundum singulas virtutes dicimus nobis existere, & fieri secundum alterum modum, quia per consuetudinem, sicut diximus in secundi libri principio. Per naturales ergo virtutes innati sumus suscipere principales virtutes: perficere autem est ab assuetudine. Dinotica igitur quæ secundum partem rationalem inest, brutis & pueris attribui non potest. Virtus autem naturalis quæ potentia est ad virtutem principalem, quia secundum partem irrationalem inest, aliquando per similitudinem pueris & brutis attribuitur, sicut dicimus quem mansuetam, turturem castam, & leonem fortem. Etenim pueris & bestiis per similitudinem quandam naturales existit habitus, sed sine intellectu practico, quo quia non participant, aliquando per accidens nocini eis esse videntur, sicut leoni aliquando nocet audacia. Est ergo intellectus necessarius qui moderetur appetitus & passiones & passionum motus ad rectum. In talibus autem non moderatis per intellectum malum videtur fieri, quemadmodum corpori fortiter moto sine visione oculorum, fortiter accidit falli & periculosè propter non habere visum: quanto enim fortius mouetur, tanto non videns quo vadat, fortius impingit & periculosius cadit: sic & hic: passiones enim non moderatæ per intellectum effrænes sunt & præcipitantes in malum. Si autē quis accipiat intellectum practicum in operari quodliber operadorū, statim multum differt: hoc enim moderabitur passiones & motus earum: & sic adiuuantur & determinantur ad habitum virtutis moralis. Habitus enim sic simul existens & adiuuatus per rationem siue intellectum practicum, propriè virtus vocatur: ante autem hoc non habebat nomen virtutis, nisi per similitudinem: sed cum ex consuetudine & exercitio multo firmum esse accipit ad rectè & secundum rationem operari, tunc accipit verè nomen virtutis.

70. *Quemadmodum in parte animæ deliberatiua duæ sunt species, habilitas & prudentialis in parte morali & appetitiua duæ sic, vna naturalis virtus, altera propriè virtus & principalis.*

Quare quemadmodum in opinatiua parte animæ duæ species sunt, dinotes scilicet, & prudentia: sic in parte animæ quæ moralis dicitur, eò quod est subiectum moralium virtutum, & in ea quam diximus irrationalem participantem qualiter ratione, duæ sunt species: vna quidem autem dicitur naturalis imperfecta, alia autem quæ dicitur virtus principalis, quæ naturalis virtutis est formatiua & perfecta.

Inter has eaquæ dicitur principalis, non sit sine prudentia: non enim fit sine ordinatione & moderatione passionum & motuum & operationum:

71. *Harum virtutũ quæ proprie virtus est, non est sine prudentia.*

tationum : quæ omnia non fiunt nisi per intellectum practicum operantem secundum potissimum actum eius qui est prudentia. Manifestum igitur est, quòd virtus naturalis non deducitur in complementum virtutis principalis sine prudentia. Virtus ergo principalis sine prudentia esse non potest, sicut nec è contrario. Quinimo si comparentur adinuicem virtus principalis & prudentia, prima dignior inuenitur, sicut ordinans & moderans & disciplinans appetitum, vt certe in habitum virtutis principalis deducatur.

Quæstio. Et si quæritur, quomodo nos prudentiam in opinatiua parte ponamus, cum opinio non semper verum dicens sit habitus? Dicimus, *Responsio.* quoniam prudentia ideò quod actiua est, magis est circa sensibilia & contingentia quæ non nisi opinabiliter accipi possunt: & quamuis forte postea ratio talis ad se conuolans reducat ad vniuersale; tamen postea iterum ponens in opere, opinabiliter operetur & non ad certum, quamuis in vniuersali verum fuerit ex quo syllogizauit opera.

Quæstio. Sunt etiam qui quærunt, quòd ex quo mos aliquo modo attribuitur animalibus & pueris, quare non dicimus talibus virtutes morales inesse? *Responsio.* Ad hoc autem dicimus, quòd mos dupliciter dicitur & æquiuocè. Dicitur enim mos ex inclinatione naturali appetitus actus: & hic mos ad naturam refertur, & non propriè mos vocatur. Et dicitur mos ex habitu consuetudinali facultas non impedita ad agendum: & talis mos nullo modo inest bestiis: & ideò virtutes consuetudinales nullo modo habere possunt. Naturales autem habent non per morem, sed per aliquid mori simile.

CAPVT IV.

Quod Socrates dixit virtutes esse prudentias.

QVia vero virtus principalis ad sui generationem indiget prudentia, propter hoc autem Stoici omnes virtutes prudentias esse triplici ratione dixerunt. Vna scilicet: quia prudentia dicto modo generatiua est earum: & quod generatiuum alicuius est, eò quod ad formam propriam generat, dando formam dat & nomen: omnes igitur prudentiæ sunt. Secunda ratio est: quia à digniori est denominatio: quamuis enim homo sit animal mortale, tamen tantum à rationali denominatur sicut à digniori; similiter quamuis sine virtute principali aliquid sit moris, sicut recta intentio: & aliquid prudentiæ, sicut eorũ quæ sunt ad finẽ consequendum: determinatio tamen quia dignior est prudentia, totum à prudentia denominandum est. Tertia ratio est: quia virtutes differunt secundum perfectum & minus perfectum, sicut aliam virtutem dicimus esse politici, & aliam ciuis. Virtus enim politici non est in vno, sed in ordinatione & dispositione omnium. Ciuis autem virtus non est nisi obedire politico: vnde omnia bona ciuium politico attribuuntur, & non è conuerso. Similiter virtus prudentiæ est in ordinatione principaliter animæ & habituum omnium: & quicquid homini est in eis, prudentiæ attribuitur, & non è conuerso. Hac igitur ratione Stoici omnes virtutes prudentias esse dixerunt. Et Socrates quidem Stoicorum princeps non enuntiando cerritudinaliter, sed disputando quærebat hic. Et vno modo rectè quærebat, scilicet inquantum non sine prudentia est. Alio autem modo peccabat, inquantum scilicet virtutes secundum substantiam dicebat prudentias esse. Substantiæ enim & quidditates virtutum prudentiæ non sunt, sed potius voluntarius & electiuus habitus. Quoniam quidem igitur prudentias existimabat esse omnes virtutes secundum substantiam, peccabat: quoniam autem sine prudentia dicebat eas non esse vel fieri, bene dicebat.

Signum autem huius, quòd omnes qui diffiniunt virtutem, dicunt esse habitum secundum rectam rationem: recta autem ratio est quæ secundum prudentiam est: ergo non existente prudentia non erit virtus moralis: & sic prudentia ad minus erit causa virtutis sine qua non est virtus. Omnes autem sic diffinientes virtutes aliqualiter diuinare videntur, quòd virtus talis habitus sit qui est secundum prudentiam. Tales autem diuinare dico: quia non expressè enuntiabant, sed veritatem aliquo modo tangebant. Oportet ergo parum transcendere dicta eorum & veritatem plus tangere. Virtus enim non solum est habitus secundum rectam rationem, sed est habitus qui est cum recta ratione: eò quod medium virtutis moralis quoad nos medium sit determinata ratione prout sapiens determinauit: vnde prudentia quæ recta ratio est de operabilibus, medium in talibus inuenit & determinat, & in sic determinatum virtus moralis tendit. Virtus ergo moralis semper est cum recta ratione. Socrates quidem igitur virtutes rationes existimabat esse, non cum ratione tantum. Dixit enim virtutes esse scientias. Scientiæ autem rationes sunt cognoscibilium. Et si virtutes scientiæ sunt, virtutes rationes cognoscibilium sunt. Quod nos non dicimus, sed cum ratione eas esse concedimus, quæ rationes sunt prudentiæ. Manifestum igitur ex dictis est, quoniam non est possibile bonum virtutis principalis esse sine prudentia: nec è conuerso possibile est prudentiam esse sine morali virtute. Moralem enim virtutem dicimus perfectam in comparatione ad naturalem.

CAPVT V.

De connexione virtutum cum prudentia.

72. *Hinc solui potest ratio qua disceptãt virtutes abinuicẽ separari posse.*

HOc etiam modo, quod scilicet sine prudentia non est moralis virtus, & è conuerso sine morali virtute prudentia, ratio disputatiua Stoicorum dissoluetur, qua disputant Stoici, vtrum separantur abinuicem virtutes. Et quòd separentur, ex prædictis probare niruntur: quia non est aliquis vnus homo qui optimè natus sit ad omnes virtutes: & cum natus

natus sit ad vnam & non ad aliam, & virtutes scigatiæ sint secundum Stoicos, sequitur quod hanc virtutem quidem aliquis sciuit, & dinos ad eam fuit: aliam autem virtutem ad quam dinos non est, nequaquam assumere poterit. Et hoc prò certo concedit Plat. in libro quem inscripsit Mennoni. Nos autem dicimus, quòd sicut obiectum est, sic contingit in naturalibus virtutibus in quibus dispositus ad vnam, non est dispositus ad aliam: sed non contingit secundum virtutes principales secundum quas homo simpliciter dicitur bonus. Ex prædictis enim sequitur, quòd prudentia existente in vno aliquo, omnes aliæ morales etiam erunt. Sed hoc de prudentia intelligimus secundum maximum suum posse & maximam sui perfectionem, secundum scilicet quod ipsa est ordinatrix omnium appetituum & appetibilium sine eligibilium pertinentium ad totam vitam hominis inquantum homo est. Sic enim prudentia vna existente, ratio præstat & dominatur appetitibus & subdit sibi eos: subiectis autem illis, appetibilia non erunt nisi bona, & mala fugibilia; & sic morales virtutes in omnibus bonos fines determinant: & prudentia ea quæ sunt ad fines, ordinat: & taliter se habente homine cum prudentia omnes virtutes inerunt.

Tamen quamuis prudentia non esset connexa aliis, nec aliæ sibi, & quamuis non esset practica, manifestum est, quòd homo indigeret ipsa. Quamuis enim neutrum illorum esset tamen rationis particulæ esset perfectio cuius est virtus; & sine ea homo non est perfectus. Ratiocinatiuum enim melior particula est quã perfectio irrationalis. Adhuc electio exigitur ad omne quod pertinet ad vitam. Electio autem recta nec sine prudentia nec sine morali virtute esse potest. Moralis enim virtus finem determinat, prudentia inuenit & ordinat & operari facit ea quæ sunt ad finem illum. Hæc autem ambo recipit electio, hoc est, electiua pars animæ: & sic sibi proportionata opportuna cum opportunis coniungens, & quæ non non sunt opportuna abiiciens, præoptat optima: quod facere non posset nisi & finem acciperet, & ea quæ sunt ad finem, fini proportionaret, vt optima eligeret. Cum ergo finis sit à morali virtute, & ea quæ ad finem, à prudentia, constat electionem nec sine prudentia nec sine morali virtute posse existere.

Quamuis sic prudentiam principalem dicamus esse virtutem, & principari moralibus sibi connexis: tamen non dicimus esse principalem respectu sapientiæ vel intellectus vel scientiæ: quia in illis nihil ordinat, sed potius ab ipsis accipit sui medij confirmationem, neque est melioris particulæ animæ perfectio quam sapientia. Speculatiuus enim intellectus propterea quod plus habet de lumine agentis intellectus, & quia circa simpliciora & necessaria est, nobilior est quam practicus.

Obiectio. Siquis autem obiiciat, quòd prudentia disponit & ordinat hominem ad passionum quietem, vt sapientia & intellectus possint fieri in ipso: & sic videtur præcipere de sapientia, & principalior esse ipsa. Dicimus, quòd *Responsio.* non sequitur. Non enim omne præcipiens de aliquo, principalius est ipso. Medicinalis enim præcipit de sanitate: nec tamen principalior est illa: cum sanitas finis sit medicinæ, nec medicina aliquid est sanitatis, sed videt qualiter fiat sanitas: vnde gratia sanitatis præcipit vt ministra, & non præcipit sanitati vt domina. Adhuc si propter talẽ præceptum præcipientem principari diceremus, simile esset sicut si quis politicam diceret principari diis: eò quod politica præcipit circa omnia quæ sunt in ciuitate: propter quod consequenter ordinat de templis & deorum sacrificiis & theletis. Theletæ enim sunt ritus sanctificationum in sacramentis & delibationibus. Sed hoc præceptũ facit politica gratia deorum, & non diis: & ideo deorum famula est, & non princeps.

LIBER

LIBER VII.

TRACTATVS I.

De continentia & incontinentia.

CAPVT I.

Qualiter tractatus de continentia & virtutibus hominis pertinet ad alium tractatum quam præcedentia.

IN superioribus satis quantum ad præsentem intentionem pertinet, de virtutibus secundum sua principia essentialia determinatum est, tam de moralibus, quam etiã de intellectualibus. Sed quia hoc opus non est contemplationis gratia, sed vt boni fiamus, ad quam bonitatem non tam oportet scire substantias virtutum, quam eriam modos quos habent in nobis, secundum quod perfectiores & minus perfectæ sunt: ideo aliud principium faciendo dicendum est deinceps de modis virtutum & vitiorum secundum quod perficiunt hominem. Secundum enim hoc à Plotino distinguũtur in purgãtes, & purgatorias, & virtutes animi purgati: & à Stoicis, præcipuè autem à Platone qui quosdam heroas, quosdam autem homines mortales, & quosdam humanitatem inchoantes ex modis virtutum esse dicebat. Considerans enim, quòd non tantum iustum communicatiuum & distributiuum in ratione est super partem irrationalem, sed etiam iustum dominatiuum & paternum, dixit rationem quæ per substantiam ratio est, aliquando intantum in se trahere irrationale participans qualiter rationem, quòd passiones vel immutationes passionum penitus euadit. Et hos tales heroas appellauit quasi semideos. Deos enim in hoc esse dixit, quòd passionibus, non mutantur ad conuersationis immutationem: homines autem in hoc quod passiones sentiunt, quamuis in eis regimen rationis in nullo emoueatur. Quinimo in hoc dixit diis esse fortiores hos: quoniam dij per naturam differmes remanent intellectu: isti autem passionibus tacti in nullo etiam quantum ad irrationale quod rationem participat, sentiunt immutationem. Adhuc autem isti sunt qui fortitudinem habent super omnem fortitudinem, qui nec timore in aliquo deterrentur, nec audacia aliqua feruntur ad pericula: habent temperantiam super omnem temperantiam, nec illecebris affecti, nec insensibilitati subiacentes: habent iustitiam super omnem iustitiam, ad inæquale & in communicatione siue distributione nunquam respicientes: habent prudentiam super omnem prudentiam, penitus magis conferentia semper prouidentes, nulla impedimenti dubitationis inspicientia. Propter quod, aiunt, quidem virtutes heroicas nominauit Plato.

Socrates verò has virtutes quatuor signis notificauit. Primum quidem & potissimum est, quòd quia appetitio finis ex habitu est, heroica virtus est, quæ semper optima pro finibus in omni actu & operatione facit apparere, & nunquam inclinatur ad contrarium. Secundum autem est, quòd semper bonum & honestum & id quod ad honestum est, ex affectu & ratione est eligens, & eligens propter hoc & non propter aliud, vt actum temperantiæ propter temperantiam, & actum fortitudinis propter fortitudinem, & similiter actum iustitiæ propter bonum & honestatem iustitiæ, & non propter aliud, nunquam retorquens electionem ad aliquid vtile vel delectabile propter virtutem. Tertium autem est, quòd adeò firmat & immobilitat ad bonum honestum voluntatem, quòd nullus sensus est vel affectus contrarij. Quartum autem, quòd intantum delectatur in opere virtutum, quòd impossibile reputat in aliquo alio quærendam esse delectationem, & intantum aspernatur cõtrarium, quòd ad hoc nullum penitus habet respectum. Tales igitur talium virtutes heroicas Stoici vocabant. Sicut & Tull. in secunda paradoxa per tales virtutes Romulum in cælum ascendisse fatebatur. Dicit enim sic, Quibus gradibus Romulus ascendit in cælum? his quæ isti bona appellant, aut rebus gestis atque virtutibus? Quasi diceret, non diuitiis (quæ bona à quibusdam appellantur) sed gestis magnificis & virtutibus altissimis inter deos in cælum translatus est.

Hæc est causa, quòd etiam Plato in secundo Timæi Deum deorum loquentem ad subiectos inducit, & dicentem, quòd sementem quem ipse fecit & secundis tradidit, à se sumerent, si iustitiam colerent & pietatem amarent, & perfectum adipiscerentur intellectum. Tales enim in deos consecrabant antiqui. Secundum hoc igitur

igitur sunt virtutes heroicæ, quibus rationale dominatiuum irrationale ducit in modũ naturæ ad medium: & hoc aliqua perfectè, aliqua imperfectè. Considerauit etiam Plato, quòd rationale dominatiuum vel paternum in modum naturæ operatur in irrationali, ducens ipsum ad formam rationis quantum potest. Hoc autem dupliciter fit, scilicet perfectè & imperfectè. Sicut in natura medium aliquando remouetur ab excellentiis contrariorum, & tunc contraria quiescunt in medio & fit complexio perfecta: aliquando autem ad medium non deuenit, & tunc habet in se contrariorum pugnantiam maiorem vel minorem secundum quod plus & minus distat à medio quod secundum veritatem vitium est: ira dicebat in ratione. Si enim ratio quæ mediatrix passionum est & ordinatrix & moderatrix ad medium veniat per distantiam ab excellentiis, tale medium passionum erit in quo quiescit passio sine contrarij excellentiis: & hæc virtus vocatur moralis: & oppositum eius vocatur malitia: quia adimit talis medij bonum. Si autem ad medium excellentiæ passionum non deueniant, in forma tamen rationis irrationale teneant, erit sensus pugnæ passionum & tentio irrationalis: & tale bonum rationis paternum & dominatiuum est, quod in disciplina & forma rationis tenet id quòd seruile & iuuenile est: & talis habitus continentia vocatur à continendo in forma rationis. Oppositum autem eius vocatur incontinentia. Continentia autem vocatur, sicut iam diximus: eò quod tali habitu irrationale sparsum per concupiscentias, intra metas rationis restringitur & tenetur & colligitur. Nisi isti modi virtutum determinarentur, perfecta noritia non haberetur secundum quod per ipsas boni efficimur. Tales enim modi ex principiis in antehabitis determinatis libris sciri non possunt: sed principia alia oportet dare, ex quibus tales modi ex dominatiuo rationali in irrationali causantur, quod secundum diuersum modum formam rationis participat. Hæc igitur necessitate post hæc dicendum de istis virtutum modis. Et aliud principium faciendum est ex quo tales modi virtutibus possint determinari.

1. *Virtus quædã diuina statuenda est, quæ sit supra nos.*

Incipientes igitur dicimus, quoniam circã mores qui sunt in his quæ fugienda sunt & peruertunt homines, tres sunt species modorum: Malitia scilicet quæ corruptiua est virtutis mediatricis & moderatricis passionum. Et incontinentia quæ corruptiua est habitus illius, qui tentiuus est partis irrationalis, ne excellentiis passionum æquadat extra metas rationis. Et bestialitas quæ intantum irrationalibus passionibus subiacet, quod nihil diuinum vel heroicũ in ea apparet, sed feraliter & brutaliter fertur in ea quæ desiderat. Contraria autem duorum dictorum valdè sunt manifesta. Malitiæ enim contrarium est virtus, incontinentiæ autem contrarium vocamus continentiam. Contrarium autem ad bestialitatem, licet non manifestum sit, propter hoc quod pauci adeò virtutibus perfecti sunt, quod dij esse videantur: tamen in ponendo nomen, maximè congruit dicere, quod contrarium bestialitatis sit diuina quædam & heroica super hominem existens virtus, quemadmodum Homerus Priamum inducit dicentem de Hectore. Dixit enim, quòd Hector erat in omni virtute conspicuus & valde bonus, ita quod non videbatur viri mortalis puer vel filius esse, sed Dei, in diuinam quandam transmutatus perfectionem. Quod & Iosephus de Moyse dicit, quòd Scriptura eum mortuum & mortalem commemorat, ne propter nimias virtutes eius in Deum transmutatus esse dicatur. Propter quod si hoc est verum quemadmodum aiunt Stoici, quòd ex hominibus fiunt dij propter virtutis excellentiam, tunc congruè dicitur, quòd talis quidem habitus qui deos facit homines, bestialitati oppositus est.

Non homini de stirpe mortali filius ille esse videbatur, sed diuæ semine ortus.

Cuius est hæc ratio: quia sicut bestiæ propter indignitatem naturæ, neque virtus est, neque malitia: neque Dei propter naturæ suæ dignitatem, neque virtus est, neque malitia. Deus enim aliquid honorabilius est, quam quod virtus moderatrix & ordinatrix passionum possit ei conuenire: bestia autem indignius est, quam vnquam possit peruenire ad moderans passiones. Et ideò bestialitas non propriè malitia est quæ virtuti opponitur, sed est quoddam genus malitiæ adimens omne quod diuinum & honorabile in homine. Quia autem rarum est virum esse diuinum, & ideò etiam rarus in hominibus qui secundum totum bestialis sit. Propter raritatem enim si aliquis diuinus vir appareret, in admirattone est. Quemadmodum Lacones consueuerunt appellare quando admirantur aliquem excellentem in virtute. Dicunt enim, quòd talis sit vir diuinus. Bestiales autem rari sunt: eò quod ratus, in quo nihil humanum appareat. Ex duabus tamen causis accidere consueuit, scilicet propter læsionem & orbitatem, siue ægritudinem orbitatem facientem. Barbaros enim dicimus, qui nec lege nec ciuilitate nec alicuius disciplinæ ordine disponuntur ad virtutem, quos Tull. in principio rethoricæ syluestres homines vocat, more ferarum cum syluestribus feris conuersantes: quales non sunt Græci vel Latini, qui disciplinari sunt & connutriti regimine dominatiuo & paterno. Taliter enim bestiales crudas carnes comedunt, & sanguinem humanum bibunt, de craneis hominum comedere & bibere delectantur: noua genera supplicium inueniunt, quibus delectantur homines interficere, sicut de Dionysio Siculorum tyranno scribitur in chronicis. Et hoc comprehendit Diony. in tribus, quæ omne diuinum deprauant in ratione & intellectu, scilicet furore irrationali, demente concupiscentia, & phantasia proterua: vt scilicet ad omne nociuum quod sibi putat contrarium esse, furore irrationali feratur: ad omne delectabile ducatur concupiscentia demente quæ nullam seruat metam mentis: & ad omne vetum non secundum rationem rei, sed secundum propriam phantasiam proteruam. Quod enim nos dementem vocamus, antiqui bestialem & feralem appellabant. Qui autem propter ægritudinem quæ lædebat vim rationis, tales minus quidem sunt vituperabiles: sed eos qui propter malitiam tales sunt, nomine bestialitatis semper infames esse solent. De hac quidem

De diuin. nom cap. 4.

quidem dispositione, quæ sic omne humanum depravat, in sequentibus quandam faciemus recordationem. De malitia autem quæ virtuti contraria est, in antehabitis libris determinatum est.

De continentia.

2. *Nunc de continentia & incontinentia determinandum.*

De continentia igitur, & mollitie, & perseuerantia. Perseuerantiam autem vocamus perdurationem intra metas mentis. De his enim determinari non potest, quasi sint habitus idem cum virtute. Similiter malitiæ oppositæ & malitiæ ipsarum quæ vtrique opponuntur, non sunt omnino idem cum vitiis & malitiis quæ virtuti opponuntur: neque etiam suscipi possunt hæc vt aliud genus. Et hoc ex hoc patet: quia cum quies sit in medio, virtus illa quæ mediatrix est, pugnam passionum non sentit: quas tamen fortissime sentit continens. Si in malitiis oppositis virtuti nihil sentitur de dominio rationis valdè sentit incontinens: eò quòd dominio rationali fortiter detinetur, quamuis vi passionis extra metas rationis extrudatur.

3. *Primum quidem aliorum opiniones referendo, deinde dubitanda & meas quæ probabilia sunt, adducendo.*

Tractantes ergò de his tenebimus modum quem in aliis tenuimus. Primo ponentes opiniones quæcunque apparent sapientibus: & de his primum disputauimus & inquirentes quid est. Sic enim oportet ostendere ea quæ maximè probata sunt circa has passiones: & si non possumus omnia talia ponere, plura tamen & principalissima ponemus, & soluemus ea quæ disputantur in contrarium. Si enim assumantur probabilia & soluantur difficilia dubia quæ videntur esse contraria, sufficienter erit ostensum de proposito quantum pertinet ad ethici considerationem. In his enim quæ ab opere nostro sunt, stabilia non sunt: & propter hoc subtili consideratione tractari non possunt, sed typo & figuraliter tractanda sunt quæ magis in opinione & extimatione diuum sunt, quam in rerum veritate.

4. *Quæ ab antiquis de continentia & incontinentia dicta sint.*

Inter ea autem quæ de continentia ab antiquis dicta esse videntur, in quo omnes conueniunt, est hoc primum, quòd quantum ad genus continentia & perseuerantia sunt de numero bonorum & laudabilium, & mollities siue dissolutio sint de numero prauorum & vituperabilium.

Secundum autem quod respicit differentiam constitutiuam continentiæ, in quo omnes iterum conuenerunt, est quòd idem est continens quantum ad differentiam constitutiuam (inquam) ad speciem est, quod permansiuus in ratione siue intra metas rationis: & quod idem est incontinens, quod egrediens à ratione per oppositum.

Tertium vero in quo omnes conueniunt, est per comparationem ad propositum actum in propria passione: & hoc est quod dixerunt, quòd incontinens est, quòd ipse sciens de aliquibus quam prava sint, agit tamen ea propter passionis violentiam, quæ eum extrudit extra metas rationis & scientiæ. Continens autem per oppositum sciens de aliquibus concupiscentiis quam prauæ sunt, tamen retinetur ab eis, ita quod sequitur eas propter rationis imperium: omnia tamen frænat, & tenet concupiscentiam ne rationi elabatur.

Quartum est, in quo in parte conueniunt antiqui, & in parte differunt: & sumitur in comparatione ad obiectum & materiam circa quam est potissimè continentia: & hoc est delectabile tactus in venereis & gustu. Dicunt enim, quòd continens & perseuerativus est tèperatus. In hoc omnes conueniunt, sed differūt in hoc, quòd quidam eorum omnem incontinentem dicunt esse intemperatum, & è conuerso, confusè vnum accipientes pro alio. Quidam autem eorum aliter dicunt, omnem quidem intemperatum esse incontinentem, sed non è conuerso, scilicet quod omnis incontinens intemperatus sit. Est enim incontinens iræ, incontinens amoris, pecuniæ, & aliorum quorundam, qui intemperatus non est.

Quintum est quod Socratici dixerunt, sed non omnes alij consenserunt: & sumitur per comparationem continentiæ ad rationem in qua est sicut in subiecto, vel sicut in potentia. Et hoc est, quòd Socratici dixerunt, quòd prudentem nunquam esse conuenit incontinentem. Quidam autem contradicentes eis dixerunt, quòd non est inconueniens quosdam prudentes qui etiam diuini sunt, perfectam existimationem habentes de omnibus quæ contendunt ad propositum finem, aliquando incontinentes esse, quando scilicet propter concupiscentiam à bono rationis auertuntur.

Adhuc sextum est, quod à multis antiquorum dicebatur, quod incontinentes non tantum dicuntur qui indulgent voluptati tactus, sed etiam qui indulgent appetitui iræ, & qui indulgent appetitui honoris, & qui indulgent appetitui lucri, & appetibilibus concupiscentiarum aliarum. Et omnia ferè quæ ab antiquis inueniuntur dicta sunt: & ipsa enumeratione patet penes quod sumuntur ea quæ dicta sunt de opinionibus antiquorum.

CAPVT II.

De dubitationibus circa continentiam & incontinentiam.

ANtequam autem de inductis disputemus, scire oportet, quòd Socrates Stoicorum princeps, dicens virtutes scientias esse, & nullum aliquid agere contra scientiam, aliter scientiam accipit quam à nobis in sexto istius libri determinatum sit. Scientiam autem vocat omnem habitum siue scitiuum siue opinatiuum siue quocunque modo existat in quocunque, qui scientiæ alicuius per certitudinem informatur. Dixit enim Socrates, quòd scientia virtus est. Et ideò vltimum potentiæ est & causatum à nobis per meritum, à diis autem per elargitionem: & quia vltimum potentiæ est, dixit quòd perfectam facit rationem in omni posse rationis. Rationis autem vltimum posse non est quod trahi posset à parte seruili, hoc est, irrationali, sed potius seruilem partem semper contineat, & trahat in formam rationis. Et dixit nunquam posse trahi rationem, nisi vel decepta sit, vel ignorans. Hoc autem

autem modo sumendo scientiam non tantum scientia est habitus demonstratiuus, sed quælibet existimatio quæ totam sine formidine contrarij certificat rationem & conscientiam, siue hoc causetur à re, siue ab ipsa existimatione. Zenon nihil dubitauit quando nihil moueri dixit, & è contra Heraclitus nihil penitus hæsitans omnia moueri pronuntiauit. His ita præcognitis, de inductis disputabimus: prius tamen de opinione Socratis: quia si illa vera est, continentiæ nihil est.

1. *Dubitatio, vtrum sciens & recte existimans possit esse incontinens.*

5. Quæstio autem qua quæritur, an res est vel non est, prius est determinanda. Dicamus igitur, quod aliquis dubitans dicere posset, qualiter aliquis certam & rectam habens existimationem quæ scientiæ nomen induit & virtutem, possit incontinens esse. Durum enim est, quòd tali scientia existente in ratione, sicut existimat Socrates, aliud aliqui præter ipsam scientiam possit imperare & elicere actum aliquem, & quod possit trahere ipsum rationale quod scientia perfectum est tanquam seruū in quo actibus virtutem habet dominus eius. Dicebat enim, quòd in irrationali parte non fit motus nisi imperante aliquo & denuntiante quòd faciendum sit, & hoc oportet, quòd fiat per sensum, vel per rationem. Sensus autem non obuiat eum: quia scientia perfecta informatus est: & ideò sensus tunc contraria rationi non imperat. Oportet igitur, quòd imperet rationi. Cum igitur irrationalis pars non moueatur ad actum nisi imperante aliquo, sequitur de necessitate, quòd in sciente nunquam fit motus contra scientiam.

Præterea, Quod seruile trahat id quod est dominatiuum quando per habitum perfectum, durum videbatur Socrati: cum secundum ordinem naturæ contingere debebat è conuerso. Hoc autem dicendo Socrates pugnare videtur contra communem omnium rationem. Ex dictis enim Socratis sequebatur, quòd non sit incontinentia. Sequitur enim, quòd nullus operetur aliquid præter optimum, qui habet certam & rectam de operabilibus existimationem: & si facit aliquid præter optimum, sequitur quòd per ignorantiæ deceptionem faciat. Demum autem hic dubitatur de his quæ manifestè apparent in conuersatione hominum: quia multos videmus qui secundum existimationem rectam diiudicant optima, qui tamen faciunt contraria. Optimum est ergo quærere, circa quam passionem sint continentia & incontinentia. Et si propter ignorantiam contingat contra scientiam agere, quis sit ille modus ignorantiæ. Manifestum enim est, quòd incontinens nullam de operabilibus habet existimationem antequam fiat patiens & alteratus in passione: & si haberet aliquam ante, contemplatiua esset: & hoc non pertinet ad propositum. Loquimur enim de existimatione siue conceptione ad syllogismum ethicum pertinente, cuius maior in ratione est operabile decernente, minor in appetitu participante qualiter ratione impetus ad opus faciendum, conclusio autem ipsum opus est; sicut in primo huius scientiæ libro determinatum est.

Propter quod quidam Socraticorum hæc quæ dicta sunt, concedunt simpliciter & vniuersaliter, quod scilicet nullus aliquid operatur contra rationis conceptum, qui scientiæ habet virtutem. Quidam autem hoc vniuersaliter concedunt, sed dicunt, quòd scientia nihil quidem melius est: quia nullus habitus qui in toto certificet rationem nisi scientia, & omninò nullum operari præter id quod est ex scientia determinatum. Sed sunt aliqui qui non sunt certificati per modum scientiæ de operabilibus, sed opinionem habent vel existimationem per modum terminantis & non certificantis habitus: & illi operari possunt præter id quod opinatum est esse melius. Et propter hoc etiam dissentientes incontinentem esse, dicunt non esse incontinentem eum qui habens scientiam à voluptatibus imperatur & trahitur, quia hoc non contingit: sed eum dicunt incontinentem, qui habens opinionem de operabilibus & non certam existimationem, imperatur & ducitur à voluptatibus. Sed tamen irrationale videtur dictum istorum: quia si opinio quam habent tales, non est scientia, nec est fortis suspicatio, per quæ rationem informans contrarietur passioni: sed sit suspicatio quieta & remissa, quæ rationem non certificat nec fundat (qualis suspicatio est in dubitabilibus) venia deberetur ei qui monetur ad concupiscentias fortes, & non retinetur ab existimatione contrarij quæ debilis est, & in nullo fundans opinantem. Venia ergo deberetur incontinenti, & sic incontinentia non est quædam malitia, nec esset de numero vituperabilium per se. Hoc autem inconueniens est: incontinentia enim quædam malitia est de numero vituperabilium, sicut omnes antiqui concorditer asseruerunt.

Ambigens existimatio interminatus motus est rationis inter vtrumque contradictoriorum, ita quod neuter applicatur per aliquam confirmationem. Ambiguum autem, vt dicit Boetius, est quando vtrumque contradictoriorum æqualibus ambit rationibus. Opinio autem, quando probabilibus rationibus inclinatur ad vnum, timet tamen contradictorium propter rationum infirmitatem. Fides verò fit ex opinione, quando opinio iuuatur & confortatur ad vnum rationis, ita quod habere incipit ad aliud cum scientia. Scientia verò est quando totam animam in scientia certificat, ita quod nihil dubitat vel formidat de contradictorio. Cum autem vnumquodque per sui vltimum & optimum determinandum sit, continentia non ad opinionem, vel ad fidem, vel ad dubitationem, vel ambiguum determinandum est, sed ad scientiam.

6. *2. Dubitatio, vtrū id quod resistit in incontinente, sit prudentia.*

Si vero aliquis dicat quòd non scientia, sed prudentia est, quæ passioni contratendit retinendo in concupiscentia incontinentem, magis sequitur inconueniens: quia prudentia fortissimum contratendens est in operabilibus, & magis forte quam scientia. Si ergo inconueniens est secundum eos scientem vinci à passionibus, multo magis inconueniens est vinci prudentem. Adhuc autem si in incontinente prudentia contratendit passioni. Constat enim prudentiam esse in incontinente: sin quo autem prudentia est prudens est. Idem er-

go erit prudens simul & incontinens. Hoc autem inconueniens est. Nullus enim dicit hoc conuenire prudenti, quòd prauissima operetur volens & sciens. Cum his autem quæ dicta sunt, in sexto ostensum est prius, quòd omnis prudens electiuus est quidem bonorum. Et si dicatur, quòd prudens est circa vniuersalia operabilium, & non prudens circa singulare, inconueniens est: quia in superioribus probatum est, quòd prudens est circa operabilia quæ sunt de numero extremorum & singularium. Adhuc autem ostensum est, quòd prudens si perfectè prudens est, omnes alias virtutes habet: & quod omnes habens virtutes incontinens sit, valde irrationabile est. Inconueniens igitur quod dicunt Socratici, est.

7. 3. *Dubitatio, An temperatus sit continens, & è contra continens temperatus?*

Si autem hoc verum est quod temperatus dicitur continens, & è conuerso, videbitur accidere inconueniens. Continens enim in continendo patitur violentiam & violentiam facit passioni: hoc autem non fit nisi ideo, quòd continentis inquantum continens, est fortes & prauas habere concupiscentias. Ex quo sequitur, quòd temperatus non est continens, nec è conuerso continens temperatus. Valdè enim temperati, qui non tantum ad temperantiam dispositus, sed habitus temperantiæ iam habet perfectionem, proprium est non prauas habere concupiscentias. Aliter enim non faceret temperata, & hoc ipso gauderet. Hoc tamen inconueniens sequitur ex prædictis, scilicet quod temperatus prauas habeat concupiscentias & fortes. Si enim detur, quòd continentis est bonas habere concupiscentias (cum in omni continente habitus rationis obnitatur contra concupiscentiam) erit habitus rationis obnitens concupiscentiis bonis prauus habitus. Prauus enim habitus est, qui impedit sequi bonum. Ex hoc quidem sequitur, quòd continentia non tota sit studiosa, sed in parte praua. Si autem dicatur, quòd continentis proprium est, non prauas quidem sed infirmas habere concupiscentias & debiles: sequitur, quòd continentia nihil habet venerabile. Virtus enim venerabilis est ex hoc, quod est circa venerabile & bonum. Infirmas autem concupiscentias retinere non est difficile. Adhuc si detur, quòd continentis est prauas & infirmas habere concupiscentias, sequitur quod continentia non est aliquid magnum. Nihil enim magnum est retinere à paruis concupiscentiis. Ex omnibus igitur his colligitur, quòd continentis est fortes & prauas sentire concupiscentias, quarū nullum sensum vel valde exiguum habet temperatus. Non igitur est temperatus continens, vel continens temperatus.

8. 4. *Dubitatio, Vtrum sit continens qui in opinione permanet, incontinens verò qui ab opinione recedit?*

Si autem verum est, quòd continens permansiuus est in omni mente & in omni concepta opinione, & hoc facit continentia, sequitur, quòd aliqua continentia sit praua. Aliqua enim opinio siue conceptio mentis est, in qua prauum est permanere, puta si falsa vel mendosa sit opinio. In mendacio enim permanere turpe est. Similiter per oppositum sequitur, quòd si incontinentia egressiua est ab omni opinione concepta, quòd aliqua incontinentia erit studiosa & honesta: puta enim quæ fuit apud Sophoclem Neoptolemi, sicut scribitur in Philoctete. Narrant enim historiæ Græcorum, quoniam Vlysses & Neoptolemus missi erant erant à Græcis vt tollerent & caperent Philoctetem filium Bopiantis, Herculis arma ferentem. Erat autem Philocteres in insula quæ vocatur Leumos, in qua per dolum & insidias proiecerat eum Vlysses, vt ab hydra quæ ibi erat, morderetur & moreretur. Sed cum ab hydra non interficeretur, Vlysses astutus & nequam persuasit Neoptolemo vt Philoctetem abstraheret ab insula, mendosa promissione impunitatis, & sic in insidiis interficeret. Et primo quidem Neoptolemus persuasioni huic consensit: postea videns, quod turpe erat mendacio prodere hominem, à tali opinione recessit & veram manifestauit. Si ergo incontinentia est ab omni opinione egressio, & egredi à turpi opinione bonum & studiosum est, sequitur quod incontinentia Neoptolemi bona & studiosa sit. Laudabilis enim fuit Neoptolemus: quia non permansit in opinionibus quibus suasus est ab Vlysse: eò quod attristabatur de mendacio quo Philoctetem prodere cogitauerat. Adhuc si continentia per mansiua est in omni opinione, sequitur quòd in sophisticis sit continentia. Ratio enim sophistica siue syllogismus sophisticus, mentiens dubitatio est. Hoc autem mendacium apparentia quidem in dubitationem conuertum. Propter hoc enim, quòd sophistæ inopinabilia volunt arguere in conclusione, vt sapientes esse videantur, cum talen attingunt conclusionem, factus ab eis syllogismus in mente audientis propter apparentiam fit dubitatio mentem ligans: & sic ligata mens nititur ad partem vnam & trahitur: cum tamen manere non velit in illa: ideò quia non placet conclusio quæ manifestè falsa est: & sic in audiente sophisticum motus syllogismum oppositi mentis sumit dubietatis & conclusionis impossibilis: & mens procedere non potest, eò quod non habet vnde soluat sermonem sophisticum: & sic à mente egredi non potest. Si ergo continens est, qui à mente non egreditur, in sophisticis omnibus continentia erit.

Adhuc autem quidam illorum dicunt, quòd prudentia concupiscentiæ obnititur incontinentiæ: & ex illo sermone sequitur, quòd quædam imprudentia & quædam incontinentia faciunt virtutem. Incontinens enim semper contraria operatur ad ea quæ opinatur. Ponamus ergo, quòd aliquis mala opinetur esse bona, sicut non suam cognoscere, aliqui bonum operantur, cum tamen sit malum. Opinantur enim omnes mulieres communes esse: eò quod sicut dicit Plato, vnus multas implere potest ad fœcunditatem: talis enim opinatur non oportere operari quæ secundum veritatem bona sunt: auertitur ergo per incontinentiam ab illo quod opinatur, & operabitur in hoc quod fugit quòd est non suam cognoscere: tunc ergo bona & non mala operabitur per incontinentiam. Imprudentia autem fuit malum existimare bonum esse. Incontinentia verò ab opinione egressiuum esse. Ab hac igitur imprudentia & hac incontinentia causatur fugere malum quod est bonum. Et hoc est inconueniens.

Adhuc

9. *Dubitatio, vtrum intemperatus sit deterior incontinente?*

Adhuc autem ex hac opinione sequitur, quod intemperatus qui in toto corruptus est, melior sit incontinente qui in parte corruptus est, & in parte sanus. Quia prosequens delectabilia & ex electione eligens vt conuenientia, & oportere eligi indicans, melior vtique videbitur eo qui sequitur delectabilia non propter ratiocinationem quæ contrarium dictat, sed propter incontinentiam & vim passionis. In eo enim quod ex iudicio delectabilia prosequitur intemperatus, vt ex ratione persuasus, sanabilior est eo qui contra conscientiam delectabilia prosequitur: ex quo enim sequitur delectabilia propter suasum rationis, & non propter violentiam concupiscentiæ, si dissuasionem rationis ab alio accipiat, pro certo sanabitur. Incontinens autem qui contra conscientiam delectabilia prosequitur, reus est prouerbio quo communiter dicimus. Quando aqua suffocat, quid oportet adhuc aquam bibere? hoc est, quando conscientia suffocat & remordet & strangulat: quid oportet alia, id est, media extrinsecæ persuasionis adhibere. Si enim conscientia quæ prodesse deberet; non prodest, multo minus prodest extrinseca persuasio. In hoc autem melior est intemperatus: quia si ex persuasione alicuius ageret quæ agit, & non ex violentia concupiscentiæ, si a' alio dissuasus esset ne delectabilia prosequeretur, pro certo quiesceret à delectabilium prosecutione: nunc autem is qui incontinens est, non suasus ab alio, ex vi concupiscentiæ nihil minus agit alia quam cõscientia dictet: & sic sanabilior est intemperatus incõtinente. Sanabilior ergo est in toto corruptus, quam in parte. Hoc autem inconueniens est. Falsum est ergo, quòd omnis egressio à mente incontinentia sit, & persistentia in mente continentia.

10. *Dubitatio, Vtrum continentia & incontinentia versetur circa omnia delectabilia?*

Superius autem dictum est, quòd ab omnibus delectabilibus abstinens, continens sit & omnia delectabilia prosequens incontinens: & si à quibusdam abstinet, & quædam prosequitur, non simpliciter continens esse dicatur: & si hoc est verum, tunc circa omnia delectabilia erit continentia & incontinentia: & si hoc est verum, quæramus ab istis siue mulier siue vir sit continens vel incontinens? Nullus enim est, qui omnes habeat incontinentias in omni delectabilium prosecutione. Nullus ergo simpliciter est incontinens, sed omnes incontinẽtes sunt secundum quid, & in quodam, sicut incõtinens iræ, & inc õtinens amoris pecuniæ. Hoc autem inconueniens est: almus enim quosdam esse simpliciter etiam continentes & non secundum quid. Dubitationes igitur quæ videntur esse de dictis Philosophorum inductorum tales quædam accidunt, quales dictæ sunt similes. De omnibus autem his quædam oportet interimere, quæ rationem non habent: quædam autem relinquere, quæ rationi veritatis innituntur. Solutio enim dubitationis inuentio est causæ quare dubitatio est.

D. Alb. Mag. lib. 7. Ethic.

CAPVT III.

De distinctionibus quæ præparatoriè sunt ad solutionem inductarum dubitationum.

AD solutionem autem harum dubitationum inueniendam, primum intendendum est de dubitatione Socratis, vtrum scilicet scientes ex certitudine contra conscientiam agant vel non? & si scientes per vim concupiscentiæ contra conscientiam agant, oportet quærere, qualiter scientes agant contra conscientiam. Deinde quærere oportet, circa qualia delectabilia continentem vel incontinentem ponendum est. Hoc autem dico explanando scilicet quod quærere oportet, vtrum continens vel incontinens sit circa omnem delectationem & circa omnem tristitiam, vel si est circa aliquas delectationes vel tristitias segregatas & specificatas? Et tertio quærere oportet, vtrum continens & perseuerans in mente concepta idem est vel alter? Similiter autem quærere oportet etiam de aliis quæcumque cognata huic quæstioni, & ad hanc de cõtinentia pertinent speculationem.

Ante omnia autem hoc inquirendum quod & istius speculationis principium est, vtrum continens vel incontinens ab aliis vitiis & virtutibus habentes sunt differentiam in hoc quod diuersa sint obiecta circa quæ sunt, ab omnibus aliis obiectis virtutum & vitiorum. Vel differant in hoc quod circa eadem quidem sunt cum quibusdam virtutibus & vitiis: sed in hoc differunt, quòd aliter sunt circa illa quam aliæ virtutes & vitia. Et hæc est differentia quæ vocatur in qualiter existimando circa illa. Hoc autem dico explanando scilicet quòd quæratur, vtrum continens & incontinens differant ab aliis in hoc quod sunt circa hæc obiecta determinata, quæ ab omnibus aliis differunt obiectis virtutum & vitiorum, vel in hoc non habent differentiam, sed differunt in vt vel non in vt? Hoc est dicere, quòd circa eadem quidem obiecta sunt cum aliis: sed non vt illa sunt circa eadem, sed aliter. Verbi gratia, temperatus circa delectabilia tactus est, sed alio modo circa eadem est continens & incontinens. Oportet iterum quærere, si forte continens & incontinens ab aliis differant ex ambobus istis, scilicet quòd circa alia sit & aliter?

11. *Incontinens absolute, non est circa omnia delectabilia.*

Deinde quærere oportet, vtrum circa omnia delectabilia est continentia & incontinentia in abstinendo & prosequendo, vel non circa omnia, sed circa quædam? Simpliciter enim incontinens, hoc est, sine appositione determinationis esse videtur circa delectabilia circa quæ est intemperatus: & hæc sunt delectabilia tactus in gustabilibus & venereis: & non videtur esse circa omnia. Adhuc autẽ circa delectabilia tactus non videntur esse continens & incontinens in hoc quod simpliciter tanquam ad obiecta propria habeant se ad illa: sed potius

tius etiam sic se habere videtur ad illa, scilicet quomodo se habent temperatus & intemperatus ad illa. Si enim continens & incontinens rationem acciperent & specificam differentiam in hoc quod sunt circa delectabilia tactus sicut ad obiecta & fines, sequeretur quod idem essent continentia & incontinentia cum temperantia & intemperantia. Oportunum est enim in superioribus, quòd fines voluntatum constitutiuæ differentiæ sunt virtutum & vitiorum. Et quorum fines idem sunt, & ipsa eadem sunt. Non autem idem sunt cōtinens & temperatus, & incontinens & intemperatus. Differunt ergo in hoc, quòd circa delectabilia tactus est aliter temperatus, aliter continens. Temperatus enim circa hoc est non cum contradictione conscientiæ: Et intemperatus similiter circa delectabilia tactus est eligens ex conscientia existimans oportere semper prosequi præsens delectabile. Incontinens autem circa eadem est aliter, scilicet cum contradictione conscientiæ, in hoc scilicet, quod æstimat non prosequendum etiam delectabile esse, delectabile præsens prosequitur tamen ex vi passionis & concupiscentiæ.

§ 12. *Refert ad propositū an opinio vera sit, an scientia, quæ transgredientes incontinenter agunt.*

His autem sic præmissis ad solutionem prædictorum notandum est, quòd solutio quam afferebant quidam Stoicorum contra dictum Socratis, non est conueniens. In eo enim quod dicunt, quòd opinionem aliquando contingit veram, & tamen aliquid facere contra eam, sed non contingit aliquid facere contra conscientiam, ita quod propter opinionem incontinenter agat, sed non propter scientiam. Hoc est dicere, quòd opinione in scientia existente contingat incontinenter agere & egredi ab opinione, sed scientia existente in conscientia non contingat incontinenter agere & egredi à scientia. Hoc autem nihil differt quoad rationem. Non minus enim impossibile sequitur contra vnum, quam contra aliud. Iam enim in præcedentibus diximus, quòd nihil prohibet quamcumque existimationem operabilium formam scientiæ accipere quantum ad conscientiam operantis: & quoad illum idem est facere contra opinionem, quod contra scientiam. Hoc autem maximè est in virtutibus. Illæ enim omnes quoad nos accipiuntur determinata ratione, & non quoad rem. Quidam enim opinantium quantum ad se non dubitant, sed existimant rectè scire ea de quibus habent tamen fallacem opinionem. Si igitur dicunt isti, quòd contingit contra opinionem agere propter hoc quod quietè & remissè creduntur operabilia: scientes autem ideò contra conscientiam non agunt, quia vehementer credunt scita: sequitur, quòd nihil differt scientia ab opinione in quibusdam. Quidam enim nihil minus credere videntur & inniti eis qui opinantur & non veram habent scientiam, quam alteri qui verè sciunt. Hoc autem probatur per Heraclitum: hic enim dat omnia moueri, & hujc opinioni certitudinaliter innitebatur: cum tamen fallax esset opinio.

CAPVT IV.

De solutione dubitationis quantum ad dubitantem, quamuis non sit sufficiens solutio ad rationem.

His igitur præsuppositis dicimus, quòd præter scire contemplatiuum in operabilibus dicimus dupliciter scire aliquid. Etenim habens quidem scientiam operabilium in habitu, non vtens autem scientia in agere, ita scilicet quod scientia principium actionis sit, scire dicitur: & hæc scientia, sicut dicit Arist. in tertio de anima, est sicut inspectio delectabilium in pariete pictorum. Adhuc autem vtens scientia operabilium, hoc est, scita referens ad vsum operis, etiam dicitur scire. Et isti duo differunt in hoc, quòd vnus habet operabilium scientiam, & non speculatur ea ad vsum operis: alius autem speculationem refert ad agere, in hoc quod concipit speculata prout actiua & elicitiua sunt actionis. Et secundum hoc differunt hæc duo, scientiam in habitu habentem contra scientiam agere quæ non oportet, & scientiam in agere & vsu habentem contra scientiam agere quæ non oportet. Durum enim est dicere, quòd aliquis agat contra scientiam qui scientiam habet & ad vsum operis scientia vtitur & speculatur: sed non est durum si omnis qui habet scientiam & non speculatur, contra scientiam agat quæ non oportet. Qui enim vtitur, scibile accipit vt principium operis est. Hæc autem acceptio non est rationis quæ substantialiter ratio est: quia illa non immediatè mouet ad opus, sed decernit quid operandum sit: sed in irrationali appetitiuo & seruili inquantum participat formam rationis sicut dominatiui. Principium enim & principiata immediata sunt. Immediatum autem ad opus conceptio operabilis est ad hoc. Hoc autem sensu concipitur: & ideò immediatum ad opus irrationabile est formam rationis concipiens ad hoc.

Vlterius autem adhuc distinguendum est: in syllogismo enim ethico duo sunt modi propositionum. Vna quidem vniuersalis, quæ decretum est rationis de faciendo vel non faciendo. Alia autem singularis, quæ est conceptio huius singularis operabilis prout mouet & tenet appetitum ad opus. Cuius exemplum est, quòd ratio dicit à delectabili venereorum abstinendum esse. Concipit autem irrationalis appetitus hoc delectabile venereorum, Gorgonem vel Helenam. Hoc autem delectabile conceptum per se & de necessitate agit in impetum, sicut calidum in ligna. Dicimus igitur, quòd illum qui habet quidem in habitu & in consideratione rationis tenuinum vtrasque istas propositiones, & sic habitualiter scit eas, nihil prohibet operari quædam præter scientiam, contra scientiam scilicet faciendo. Adhuc autem eum qui vtitur vniuersali propositione & non vtitur particulari, adhuc nihil prohibet agere contra scientiam. Sed eum qui vtitur particulari quæ irrationali appetitiuo

tiuō concepta est, prout est principium operis, impossibile est aliquid facere contra conscientiam: conscientia enim sua conceptus est singularis ad opus: quod conceptum necesse est sequi operationem. In appetitu autem non fit motus & operatio sine determinante quid appetibile sit: & si desit, quòd opus est in appetitu quod sit præter conceptum, sequetur quòd motus & operatio sit nulla facta determinatione: & hoc est impossibile, & improbatum in tertio de anima. Si autem quæritur, quare conceptus singulariter in minori propositione sic obligat ad opus? Dicimus, quòd hoc ideo est: quia omnia opera singularia sunt, & circa vniuersalia non est operatio. Et ideò in syllogismo ethico minorem propositionem oportet esse conceptum singularem operabilis. Cōceptus autem singularis operabilis non est nisi in sensibili appetitiuo. Propter quod minorem propositionem oportet esse in appetitiuo sensibili formam rationis aliqualiter participante.

Viterius autem adhuc distinguendum est, quòd vniuersale differt in operabilibus: aliquando enim operans vniuersale accipit in seipso & particulare similiter in syllogismo ethico: & tunc particulare ignorare non potest. Quia sicut dictum est in tertio nemo ignorat seipsum. Huius autem exemplum est, sicut si dicam, quòd omni homini sicca conferunt: hic autem homo. Nemo enim ignorat hic minorem propositionem, hic de seipso cōcipiens. Aliquando autem vniuersale & particulare in rebus sunt quæ sunt extra operantem, sicut patet in eodem exemplo, scilicet quod omni homini sicca conferunt vniuersaliter: hæc autem sicca. In talibus enim vniuersale sciri potest, & ignorari particulare. Faciens autem contra conscientiam particularem, quod est extra homines, ignorare potest. Ignorare enim potest si hoc siccum est: & tunc vel non habet huius scientiam siue conceptum vel non habet vt illud est principium operis & vt operatur & facit in appetitum prout mouet enim ad operationem, sed habet ipsum tantum sicut si aspiciatur in parietem. Et secundum hos distinctionis modos differunt vtique etiam ipsum impossibile, & quantitas eius. Magis enim impossibile est contra conscientiam facere vno modo, quam alio: & ideò quod faciens contra conscientiam sic quidem sciat in scientiam habeat, nihil est inconueniens. Aliter autem sciens quod contra conscientiam faciat, admirabile videtur: habens enim & vniuersale iciens, & sensibile non sciens nisi in habitu, cum tamen sensibile non sit acceptum in operante, nihil impossibile est si contra conscientiam agat. Si autem particulare habet & vniuersale, & vtrumque in agere, ita quod agat in appetitum & trahat ipsum sicut ignis trahit cremabile, valde inconueniens est dicere agere contra conscientiæ conceptum. Ageret enim tunc appetitus sine mouente, quod est impossibile. Mobile enim non mouetur sine mouente immediato: & id quod est in potentia, non fit in actu, nisi per hoc quod est actus eius.

Adhuc autem vlterius distinguendum est, quòd habere scientiam etiam secundum alios modos ab his qui nunc dicti sunt, accidit hominibus, non quidem ex diuersitate scibilis, sed ex diuersa dispositione scientis. Videmus enim per experimentum habitum scientiæ differentem esse, non in vti, sed in habere. Et ideò contingit quosdam homines ex aliqua dispositione corporis aliqualiter habere scientiam eorum quæ sciunt, & aliqualiter eorundem scibilium scientiam non habere. Verbi gratia, in dormiente & vinolento. Dormiens enim ex oppilatione somni, & vinolentus ex oppilatione vini, scientiam habent eorum quæ sciunt in habitu, sed non reducibilem ad actum, nisi soluto oppilante quod ligat operationum principia & potentias. Et sic disponuntur ad sciendum illi qui sunt in motibus passionum. Impedit enim ira animum ne possit cernere verum, ex euaporatione fellis in sanguinem & eleuatione fumi fellici qui turbat spiritum animalem & commiscet ipsum cum animalibus: & ideò formæ repræsentatæ in tali spiritu, non nisi principium amaritudinis esse possunt. Similiter in concupiscentia venereorum constitutus, totum spiritum animalem protendit in venerea, ita quod etiam conceptu talium formatum totum corpus immutatur: quod maximè sentitur in genitalibus, & forma in tali spiritu accepta fortiter ligat ad venerea. Iræ enim & concupiscentiæ venereorum, & quædam aliæ concupiscentiæ de numero talium, sicut est concupiscentia delectabilis in cibo vel in potu, manifestè quantum ad sensum etiam corpus transmutant: in quibusdam autem in quibus fortiores sunt, etiam insanias faciunt. Propter quod gastrides dicuntur vel gastrimargi ventris insaniam habentes. Genos autem amor est ad venerea faciens insanire. Manifestum igitur est, quòd in concupiscentiis iræ vel ventreorum existentes qui incontinentes vocantur, dicendum est similiter se habere somnolentis & vinolentis: quia sicut illi ad iudicium rectum non redeunt nisi soluto vino vel somno, ita nec isti nisi soluta concupiscentia.

Si autem aliquis dicat, quòd hæc non sunt vera quæ dicta sunt, sed quod somnolenti & vinolenti habent claram scientiam: & hoc probant: quia frequenter dicunt sermones rectè determinantes disciplinalibus, quos dicere non possunt nisi à scientia quam habent. Dicimus, quòd hoc quod dicunt, nullum signum est, quòd possint operari secūdum scientiam: frequenter enim contingit, quòd existentes in passionibus somni vel vinolentiæ quādo somnus temperatè ligat, & vinum temperatè mouet & oppilat, subtilissimas faciunt demonstrationes & verba sapientissimorum proferunt, sicut Empedoclis vel alterius: sicut & pueri qui primum addiscunt literas apta coniunctione literarum & in constructione dictionum complectuntur sermones sapientum, quos tamen nequaquam sciunt in vsu & operatione prout illa sunt principia scientiæ vel operationis. Ad hoc quod sic sciant, oportet eos connasci & habitum quasi in naturam transponi, vt in potestate habeant quæ dicunt. Hoc vt faciant, tempore longo indigent. Et sic

Obiectio.

Responsio.

se habent incontinentes. In notestate enim non habent quæ dicunt, nisi soluta concupiscentia. Propter quod existimandum est, quod incontinentes dicant sapientiæ verba, quemadmodum dicunt & simulantes. Simulator enim vnum dicit, & aliud intendit per voluntatem & appetitum: & similiter facit incontinens, qui ex ratione naturali omnia vera dicit. Sicut & meretrix honestam dicit esse continentiam: aliud autem appetit per conceptum singularis delectabilis.

Solutio igitur est dubitationis quantum ad dubitantē in genere, quòd contra conscientiā si perfecta sit in maiori & minori propositione, & si cōcupiscentis mēs deobligata sit, & libera & serena, nunquā continget aliquid facere. Si autē perfecta sit scientia in maiori & non in minori propositione, sed minor sit conceptus delectabilis tenens & ligans ad opus ex violentia delectabilis & non concipiatur in ordine ad maiorem propositionem, ignorantia erit in minori propositione puræ negationis, hoc est, quòd non concipitur prout accipitur sub maiori: & sic fit aliquid contra conscientiam ab incontinente. Et sic etiam omnis malus ignorans est. Et ideò etiam ista solutio communior est & non propria de ignorantia incontinentis.

CAPVT V.

De solutione huius dubitationis connaturali & vera, & quæ est ad solutionem ad homines.

QVamuis autem hoc quod dictum est, sufficiat ad excludenda obiecta quæ sunt inducta: tamen adhuc oportet soluere & connaturalius huic quæstioni solutionem adhibere & respicere causam quæ propriè conuenit operationi continentis. Dicit enim Arist. quòd demonstrationes ethicæ sicut ad conclusionem sic stant ad opus: vnde quale est opus, talem oportet inquirere causam quæ medium sit syllogismi & operis principium. Opus autem incontinentis & similiter incontinentis non est vnius potentiæ sed duarum: ratio enim tenet & concupiscentia obnititur. Tale autem opus ex vna complexione soluta non causatur, sed ex duabus: & ideò syllogismus continentis duas habet complexiones, & quatuor propositiones. Si enim dicam, quòd à venereis abstinendum est: hoc autem venereum: non est principium & causa nisi abstinendi. Opus autem continentis non in hoc est solo. Continens enim abstinet cum sensu passionis in contrarium mouentis: & hoc ex alia complexione causatur, scilicet quod omne delectabile appetibile: hoc autem delectabile: ex hoc enim causatur motus appetitus à passione. & has complexiones continens simul accipit, vt ex vna sequatur motus rationis, ex altera termini motus appetitus: vnde medius terminus in syllogismo continentis nunquam accipitur sine opinione contrarij. Si autem dicam venerea esse fugienda, & venerea esse delectabilia, quæ sunt duæ propositiones maiores, sub his non possum accipere hoc esse venereum sub ratione fugiendi, nisi subrepat opinio & affectus delectabilis, scilicet hoc venereum esse appetibile & appetitus fortissimè motiuum: & ideò in tali syllogismo minor propositio non accipitur nisi sicut à vinolento & somnolento in quo id quod rationis est, obnubilatum est, & concupiscentiæ motus fortissimus. Propter quod ratio in minori termino syncera & clara est: in maiori propositione opinio vniuersalis est: altera autem propositio de singularibus. Singularium autem proprius sensus, hoc est, sensu acceptio. Sensibile autem sub qualitatibus sensibilibus acceptum de necessitate mouet appetitum. Sensibiles enim qualitates actiuæ sunt, & proprium passiuum earum in quod agunt, potentia sensibilis est, quæ de necessitate transmutatur à qualitatibus sensibilibus. Et ideò minor propositio non poterat accipi sine affectu & appetitu. Cum autem ex vniuersali & singulari fiat vna complexio & acceptio, necessarium est animam affirmando dicere & concedere alicubi: sed conclusum est sicut in contemplatiuis syllogismis: sicut si dicam, omne rationale mortale homo: Sortes autem rationale mortale: oportet concedere, quod Sortes sit homo. In factiuis autem syllogismis complexione facta vniuersalis & singularis confestim oportet operari: quia factiua demonstratio stat ad opus. Verbi gratia si dicam, omne dulce gustare oportet: hoc autem dulce, vt vinum: necessarium hoc operari, hoc est gustare, si potens sit & non prohibitus aliquis, sed gustandi habeat facultatem. Et hoc quidem generale in ethicis. In syllogismo autem continentis speciale, quod est propter quatuor propositiones & duas complexiones & propositas opiniones, quæ in animo continentis nascuntur ex duobus respectibus singularis ad duas vniuersales propositiones. Sicut enim dicam, quòd dulce gustare oportet: vinum autem dulce: innascitur opinio gustandi ex delectatione dulcedinis vini. Si autem dicam, quòd ab oppilantibus rationem abstinendum est: vinum autem dulce oppilans est rationem: innascitur opinio ad fugiendum. Et sic contrariæ acceptiones semper sunt in animo continentis. Quando igitur vna quidem vniuersalium est in qua est prohibens gustare, alia autem vniuersalis est, quod omne dulce delectabile: & sub his demonstratum singulare accipitur, hoc dulce, scilicet mel, vinum, vel concubitus: pro certo hoc operabitur. Si autem forte concupiscentia insit & fortiter moueat affectum: tunc vna complexio dicit fugere hoc: concupiscentia autem mouens in contrarium ducit ad hoc faciendum: concupiscentia enim illius potentiæ est, quod potest mouere vnamquamque particulam animæ & corporis, propter colligantiam quam habent ad appetitum quem mouet concupiscentia. Si autem tale est opus continentis & incontinentis, sequitur, quòd incontinenter agere aliqualiter est à ratione & opinione. Ratio enim in contrarium mouet concupiscentiæ. Quamuis non contrariæ sint secundum seipsas acceptio, siue opinio vniuersalis siue particularis, siue maioris

ioris propositionis & minoris, tamen secundum accidens contrarietatem habent, inquantum scilicet singularis acceptio cum cōcupiscentia est. Concupiscentia enim in hoc rectæ rationi contrarium est, quod in contrarium mouet eius quod à recta ratione determinatum est: quamuis opinio vniuersalis & singularis secundum se contrarietatem non habent: cō quod particulare sub vniuersali est acceptum? & sic à ratione & concupiscentia motus & opus est incōtinentis.

13. *Hinc sit vt bona incontinentis mala non sint.*

Patet etiam 3. quòd propter hanc causam bestias non dicimus incontinenter agere: quoniam non habent vniuersalem rationis opinionem, sed tantum singularium phantasiam & memoriam: & ideò statim sequuntur concupiscentias, & nihil habent obnitens in contrarium.

14. *Dubitat 2. Quomodo soluatur ignorantia ex incontinentia? Solutio.*

Si autem aliquis quærat, qualiter in incontinente resoluitur ignorantia quæ est ex obnubilatione concupiscentiæ, ita quod incontinens rursus fiat sciens & clarum habeat acceptionem operabilium. Eadem ratio est quæ est de vinolento & dormiente: hæc enim passio propria & separatam ab aliis nō habet causam. Hāc autem causam à Physiologis audire oportet: quia ex principiis ethicis non potest determinari: somnolentus enim à ligamento somni non resoluitur, nisi quando fumus spissus à loco digestionis elevatus attenuatur & digeritur, ita quod primum sensitiuum ligare non potest. Et similiter in vinolento soluitur digesto fumo vini. Et eodem modo concupiscentia resoluitur resoluto somno qui sanguinem & calorem vexat ad fluctum concupiscibilis: quia quod in syllogismo continentis vltima sive minor propositio & opinio sive acceptio sensibilis est sub affectu sensibilium qualitatum accepta, illa principale principium est actionum & operationum nostrarum. Omnes enim actiones nostræ circa singularia sunt. Hanc autem sensibilem acceptionem incontinens vel non habet, quandiu est in passione concupiscentiæ: vel sic non habet, quòd ex tali habitu verè dicatur scire secundum rectam rationem operabilia.

Obiectio & solutio.

Et si dicatur, quòd incontinens in passione concupiscentiæ existens, profert magnæ sapientiæ verba aliqua. Dicendum, quòd incontinens dicit talia sicut vinolentus profert verba Empedoclis. Ignorantia autem hæc contingit propter hoc quod extremus terminus qui est hoc singulare in minori propositione acceptum, non est vniuersale, sed singulare sub affectu qualitatum singulariter, quibus à recta ratione remouet appetitum, & quando extremus terminus non est vniuersale, abstractum scilicet & separatum à qualitatibus sensibilibus, sequitur quod extremum non est æqualiter, vel similiter scientificum cū maiori propositione. Qui enim in vino sensibus est obnubilatus: & ideò erroris & ignorantiæ causatiuū. Errat enim & ignorat omnis malus in minori propositione, in hoc quod minorem tantum accipit sub affectu sensibilium, & non secundum terminum rectæ rationis qui est in maiori.

15. Et ex hoc videtur accidere, quòd dubitando quærebat Socrates: non enim fit passio concupiscentiæ præsente scientia sive ex præsentia scientiæ illius quæ principaliter visa est esse scientia: hoc enim est vniuersalis & in ratione recta & in maiori propositione est: hoc enim non attrahitur ad illicitum propter passionem concupiscentiæ, sed semper obnititur. Sed sensibile præsente & accepto in appetitu statim fit passio & attractio per concupiscentiam: & sic fit ignorantia in minori propositione. Propter quod dicebat Socrates scientem nunquam operari cōtrarium nisi ex ignorantia. De eo quidem igitur quod est scientem vel non scientem incontinenter agere, & qualiter scientem contingit incontinenter operari vel non, tanta & tot à nobis dicta sunt.

Aliquo modo euenit quod quærebat Socrates, ni præsente scientia non fiat incontinens.

CAPVT VI.

De continentia & incontinentia per respectum ad materiam circa quam sunt.

DEinceps autem quærendum est de eo quod vltimò ponebatur, scilicet vtrum est aliquis incontinens simpliciter sine additione determinationis, vel omnes dicantur secundum partem incontinentes. Quærendum etiam, si aliquis est incontinens simpliciter, circa qualia obiecta est ille, vtrum scilicet circa omnia concupiscibilia, vel circa quædam? Et si est circa quædam, quæ sunt illa? Quod quidem igitur circa delectationes & tristitias sunt incontinentes & perseuerantes & incontinentes & molles, manifestum est ex his quæ dicta sunt. Adhuc autem eorum quæ faciunt delectationem, quædam sunt necessaria ad indiuidui vel speciei consistentiam: quædam autem secundum se quidem sunt eligibilia vel habentia ius quare eligantur: aliquando tamen superabundantia in his vituperabilis est. Verbi gratia ea enim quæ necessaria sunt, corporaliter delectantia sunt secundum tactum, verbi gratia vt talia quæ sunt circa cibum & venereorum vsum, sine quibus conseruatio speciei non est. Ea autem quæ non sunt necessaria, sunt autem eligibilia secundum seipsa, eò quod sunt coadiuuantia ad virtutem, sicut sunt victoria, honor, diuitiæ, & huiusmodi, quæ sunt de numero bonorum quæ in præcedentibus diximus instrumentaliter deseruire felicitati. Necessaria autem, vt generaliter dicatur, sunt ea quæ sunt delectabilia secundum tactum: circa quæ diximus esse temperantiam.

16. *Absolutè continens & incontinens versantur circa voluptates quæ sunt in gustu & tactu.*

Determinantes ergo quæstionem quæ quærit, vtrum aliquis simpliciter sit incontinens? Dicimus, quòd illi quidem, qui superexcellunt præter rectam rationem eligendorum hæc quæ sunt delectabilia non necessaria, superexcellunt autem rationem electionis quæ est in ipsis eligibilibus, plus eligētes ea quam eligibilia sunt: tales quidem non dicimus simpliciter incontinentes, sed cum determinatione apponentes determinationem hāc, quod

dicimus eos pecuniarum incontinentes, & lucri incontinentes, & honoris incontinentes, & iræ incontinentes. Simpliciter autem & sine determinatione non dicimus eos esse incontinentes, per hoc signantes tales alteros quosdam esse ab his qui simpliciter dicuntur incontinentes, & quod secundum similitudinem quandam ad illos & non vniuocationem dicuntur incontinentes isti & illi. Hæc autem alteritas rationis est, vt per exemplum demonstretur, quemadmodum homo qui olympia vicit: ille enim & homo est, & ad sensibile tractus est. Vnde communis ratio hominis in ipso à propria sua ratione parum differebat: non enim differt nisi per rationem individuatis, per quod vniuersale quod in intellectu est, determinatur ad sensibile. Simpliciter autē incōtinens circa hoc est, quod simpliciter est delectabile vel triste: hoc autem est delectabile in gustu tactus & veneris, vt in tertio huius scientiæ libro determinatum est.

Quod autem ille simpliciter incontinens sit quitali passione deductus, signum est, quòd incontinentia quæ simpliciter incontinentia est, non vituperatur tantum vt peccatum quod quantamcunque deformitatem habet in actu, sed vituperatur etiam vt malitia quędam & vitium speciale: quia vel simpliciter malitia est, vel secundum partem quandam, sicut in antecedentibus diximus, quod aliqua pars incontinentis corrupta est. Eorum autem qui sequuntur delectabilia quæ secundum se eligibilia sunt, quamuis superabundantiæ sint vituperabiles, nullus vituperatur vt vitiosus, sed potius vt peccans in electione, quæ secundum se vitiosa non est. Eorum autem qui circa corporis voluptates sunt in gustu & tactu, circa quas dicimus esse temperatum & intemperatum, nullus vituperatur persequens superabundans, & fugiens superabundans tristium, esuriei scilicet, sitis, caloris, & frigoris, & omnium circa quæ dicimus esse tactum & gustum. Nullus, inquam, horum vituperatur in hoc quod eligit & persequitur delectabilium superabundantias, sed simpliciter vituperatur propter electionem talium delectabilium: simpliciter enim talia eligere vitium est. Talis igitur etiam præter electionem & intellectum superabundantiæ simpliciter incontinens dicitur, & non dicitur incontinens secundum appositionem determinationis quemadmodum dicimus incontinentem iræ vel alicuius alterius. Signum autem huius est, quòd molles qui incontinentes sunt, circa tales passiones sunt molles & resoluti: de aliis autem incontinentiis quæ sunt incontinentiæ cum determinatione, nulla circa tales passiones est.

Soluta est ergo quæstio per distinctionem æquiuocationis in eo quod est simpliciter. Si enim simpliciter dicatur incontinens, qui vniuersaliter habet omnes incontinentias passionum, nullus est simpliciter incontinens. Si vero simpliciter incontinens dicatur, qui sequitur passiones quæ simpliciter fugiendæ sunt & à quibus continere difficile est propter connaturalitatem, simpliciter erit incontinens, qui contra rationis conatum sequitur passiones tactus circa quas sunt temperatus & intemperatus.

17. *Intemperatus & incontinēs circa eadem sunt, sed non eodem modo.*

Et propter hoc in idem quantum ad obiectum ponimus incontinentem & intemperatum, & continentem & temperatum. Sed nullum aliorum incontinentium ad idem obiectum referimus. Hoc autem contingit propter hoc quod secundum aliquem modum idem sunt voluptates & tristitiæ circa quas temperatus sunt & continens, & intemperatus & incontinens: quamuis non simpliciter sint circa illas: quia intemperati eligunt eas sine dissensu rationis: incontinentes autem non eligunt eas ex ratione, sed vi passionis deducuntur. Propter quod intemperatum magis dicimus vtique corruptum, quam incontinentem: quia intemperatus superabundantias passionū prosequitur vel non concupiscens, vel quietè & remissè concupiscens, & fugit paruas & modicas tristitias quæ sunt ex absentia delectabilium: incontinens autem prosequitur eas propter vehementem concupiscentiam quasi victus: si enim intemperatus tali concupiscentia duceretur vt incontinens, multo plus prosequeretur eas. Qui enim ex parua monetur concupiscentia, quid faceret ille si adesset ei concupiscentia iuuenilis quæ calido & humido seruentissima est? Et qui fugit moderatas tristitias, quid faceret si fortis tristitia adesset ex indigentia subtractionis necessariorum? proculdubio enim tunc insaniret. Quamuis ergo intemperatus melior sit incontinente in hoc quod persuasibilis est ad oppositum, tamen in hoc vituperabilior est, quia magis corruptus est.

CAPVT VII.

Circa quæ delectabilia sit continentia simpliciter dicta, & circa quæ continentia quædam.

18. *Incontinentia non est circa honesta delectabilia.*

QVia autem concupiscentiarum & delectationum quædam sunt de genere bonorum & studiosorum, sicut est delectatio virtutis & philosophiæ & aliorum honestorum quæ per se expetibilia sunt. Quædam autem sunt non de genere bonorum studiosorum, & illæ sunt multiformes. Delectabilium quædam enim ita eligibilia sunt, quòd per se & secundum sui naturam eliguntur, sicut diximus de delectatione in partibus honestatis. Quædam autem harum sunt contraria, sicut delectabilia vitiorum vel bestialitatum, in quibus quidam delectantur. Quædam autem delectabilia sunt intermedia horum, & hæc sunt de quibus in antehabitis diximus, quòd quædam secundum substantiam bona sunt, & organicè ad virtutem deseruiunt: sed tamen superabundantiæ malæ sunt. Verbi gratia, delectatio pecuniæ & lucri & victoriæ & honoris: omnia enim & hæc & talia quæ intermedia bona sunt, ita quod quædam bona in se, superabundantiæ autem malæ, nullus vituperatur in pati concupiscentiā ad hoc, & secundum concupiscere hoc, & secundum amare hoc: laudabile enim est talia concupiscere & amare. Sed qui circa hoc est secundum aliquem modum, scilicet in superfluę

superflue amare vel concupiscere, vituperatur. Propter quod cum continentis sit continere se in passione, quanti quidem retinentur à passione præter rationem, vel etiam præter rationem prosequuntur aliquid de numero eorum quæ secundum sui naturam sunt pulchra & bona: verbi gratia, sicut circa honores magis quam oportet vel minus quam oportet, studentes: vel magis quam oportet vel minus, studentes circa delectationem filiorum vel parentum, vituperantur: cum tamen de genere honorum sit & laudabilium circa hoc studere. Circa talia enim quædam superabundantia est quæ vituperabilis est. Sicut si quis propter dilectionem filiorum etiam ad Deos rebellet, sicut dicitur Niobe mulier quædam fecisse. Hæc enim duodecim natos dicitur habuisse, sex quidem masculos, & sex fœminas. Niobe igitur superflue filios suos amans, laudando præferebat eos natis Latonæ deæ, & se præferebat ipsi deæ, & dixit; Quantum ego melior sum Latona; eò quod duodecim habeo natos, illa autem non nisi duos? Hoc autem vituperabile est vt aliquis intantum diligat filios, quòd & diis conuicietur & rebellet. Quemadmodum Satyrus Philopater cognominatus se habuit circa dilectionem patris, qui in dilectione patris valde videbatur desipere. Hic enim Satyrus ideo Satyrus vocabatur, quia valdè erat luxuriosus, ita quod à saryriis impetum concupiscentiæ videbatur habere. Cognominabatur autem Philopater, hoc est, diligens patrem. Amans enim aliquando quandam puellam non ad honestatem nuptiarum, sed ad mœchiam & luxuriam, rogat ar patrem, Subtractum nomine, vt filii cooperaretur ad puellæ consensum: & cum pater hoc fecerat & puellam ad consensum filij induxisset, ex tũc idem tantum patrem amauit vt patre morente seipsum præcipitaret & vita priuaret: quæ magna fuit desipientia ad quam amor superfluus induxit. Circa talia igitur delectabilia nulla malitia est in dilectione eorum. Propter hoc quod dictum est, quòd vnumquodque eorum de numero eorum quæ natura eligibilia sunt, & propter seipsa, inquantum nullum eorum in se aliquid habet propter quod fugiendum sit: tamen superabundantiæ dilectionis eorum vel delectationis prauæ sunt & fugiendæ. Similiter autem in diligendo hoc quod diligendum secundum se, nulla est incontinẽtia. Incontinentia enim, sicut aliquando diximus, non solum est de numero fugiendorum, sed de numero vituperabilium. Et si incontinentia esset diligere hæc vel delectari in eis, esset dilectio eorum & delectatio in eis vituperabilis & fugienda; quod iam ante diximus non esse verum.

Philopater se interficit.

19. *Secundum vniquodque prædictorum, eò passionis similitudinẽ, cum additione incontinẽtiæ dicimus.*

Tamen propter similitudinem passionis quam patitur superfluè diligens hoc, ad passionem incontinentis, quia scilicet vterque patitur & deducitur, circa superfluitates istorũ dicimus incontinentias quasdam esse, & non incontinentias simpliciter. Verbi gratia quia circa vnumquodque istorum dicentes esse incontinentiam apponimus determinationem per quã intelligitur quod non est incontinentia simpliciter, sed quædam. Verbi gratia dicimus incontinentiam iræ, & incontinentiam amoris pecuniæ, & incontinentiaam amoris filiorum vel parentum. Multa enim sunt quæ coniuncta determinationibus suis, vera sunt, quæ tamen diuidere non licet. Sicut dicimus malum medicum, malum hypocritam siue repræsentatorem: quorum tamen neutrum nullus vtique simpliciter diceret malum & simpliciter, hoc est, quòd nullus illorum simpliciter dicitur incontinens: eò quod in talibus delectationibus nõ simpliciter malitia est, quamuis malitia sit in quodam modo talis dilectionis vel delectationis. Incontinentia autem simpliciter esse vult circa hoc quod malitia simpliciter est. Si ergo dicitur incontinentia, hoc erit secundum analogiam & similitudinem ad illum qui simpliciter est incontinens: sicut malus medicus & malus hypocrita siue repræsentator secundum analogiam ad verum medicum & verum repræsentatorem, qui simpliciter medicus est & simpliciter repræsentator. Sic ergo & hoc existimandum est, quòd continentia & incontinentia simpliciter circa eadem delectabilia sit cum temperantia & intemperantia. Circa iram autem & honorem & huiusmodi non sit continentia vel incontinẽtia simpliciter, sed ea quæ secundum similitudinem & analogiam dicitur: & propter hoc apponimus determinationem, dicentes incontinentem iræ vel lucri vel honoris, & non incontinentem simpliciter. Analogia autem est, qua diximus, quòd vterque est qui patitur & deducitur: hoc enim habet & incontinens simpliciter & incontinens quidam.

CAPVT VIII.

Quare incontinentia quædam & non simpliciter est circa delectabilia quædam.

20. *Circa delectabilia quæ sunt contra naturam, non est sumenda continentia.*

QVia autem quædam delectabilia sunt non ex natura delectabilis, sed potius ex natura & dispositione naturæ eius qui delectationem quærit in eis: sicut boui delectabile est orobum, & asino iringi, cholericis adustis amara, phlegmaticis autẽ pisces, & sic de aliis, oportet verò quærere qualiter incontinentia sit in talibus delectabilibus. Quædam enim horum delectabilium simpliciter siue vniuersaliter omnibus hominibus sunt delectabilia, vt cibus, vestis, & lectus. Quædam autem non vniuersaliter sunt delectabilia omnibus, sed diuersificantur secundum diuersa genera animalium & hominum secundum diuersas complexionis dispositiones eorum, ita quod delectabile est vni, non delectabile est alteri. Et hoc ex diuersis causis contingit. Aliquando enim contingit propter passiones infirmitatum quæ transmutant corpora, sicut est in prægnante in qua in principio etiam prægnationis cum sanguis menstruus retinetur & redundat, turbatur appetitus propter turbatam complexionem: & incipiunt desiderare quæ secundum sui naturam non delectabilia sunt: sicut ea quæ terrena comedit, id est, quæ comedit carbones, & ea quæ

quæ à vomitione stercorum abstinere non potuit: & talia etiam ex istis ægritudinibus contingunt. Aliquando autem tales tranſmutationes complexionum contingunt propter consuetudinem: quia scilicet connutriti eis qui in talibus delectari consueuerunt: sicut de his qui dicuntur connutriti lupis, & postea delectantur in cruadarum carnium comestione, cum hoc innaturale sit homini. Natura enim nullum cibum parat sufficienter homini nisi lac: & ideò naturale homini est coquinatum cibum desiderare. Aliquando autem contingunt talia desideria propter perniciosas naturas siue complexiones: sicut qui est de cholera adusta, carbones desiderat & alia adusta amara: & qui est de phlegmate putrido, fœtentes desiderat herbas: & melancholicus in obscuro & grosso delectatur. Circa singulas enim harum delectationum inuestigandi sunt proprij & proximi habitus: quia illi ad mores hominum pertinent.

Habitus autem istos dicimus bestiales: quia non conueniunt hominibus secundum quod homines, sed secundum animale quod in eis est, secundum bestialitatem, hoc est, similitudinem bestiarum transformantur. Verbi gratia, sicut dicitur de illo homine de quo legitur, quòd prægnantes rescidit mulieres & delectabatur pueros de vteris matrum deuorare. Dicitur enim, quòd Lamia fuit quædam mulier circa Ponticum Scythiæ prouinciæ, quæ quia perdidit proprios filios, aliarum mulierum fœtus comedit & deuorauit. Vel, sicut dicitur, quidam syluestrium hominum circa Ponticum mare habitantium in Scythia, qualibet gaudet delectatione innaturali. Dicunt enim quoldam illorum delectari crudis piscibus, quoldam hominum carnibus, quoldam autem proprios pueros comedere inuicem & nuntiare in conuiuium vt à parentibus demonstratur. Vel sicut dicitur de Phalaride. Phalaris enim homo fuit pessimus, qui cum proprium filium deuorasset, lectum habuit in quo posuit homines quos capere potuit. Et quicumque quidem erant longiores lecto, illis truncabat dentibus quantum excedebant longitudinem lecti: quicumque autem breuiores erant, illis soluebat iuncturas membrorum, vt ad longitudinem lecti extenderet: & in talibus delectabatur.

Lamiæ comedit filios aliarũ mulierum.

Phalaridis bestialitas.

Tales enim habitus bestiales sunt, & aliquando, sicut diximus, ex ægritudinibus cõtingunt, vel etiam ex insania. Sicut dicitur, quòd quidam Ieses Persarum rex propriam matrem diis sacrificauit: & quidam seruus eius sacrificans conseruum suum, partem conserui accipiens hepar deuorauit: sicut & Ieses primò primum sacrificatam matrem postea deuorauit, frustatim diuidens eam.

Et tales habitus aliquando sunt ex ægritudine, aliquando ex consuetudine. Sicut quosdam videmus pilos & vngues dentibus euellere & corrodere. Adhuc carbonum & terræ comestiones à quibusdam sunt delectabiles. Et cum omnibus antedictis venereis abusus masculorum quibusdam delectabilis est, qui ephebi vocantur.

Omnes autem hi habitus quibusdam contingunt ex pernicioſa natura siue complexione: quibusdam autem ex consuetudine quæ in naturam transponitur. Verbi gratia qui assuefacti sunt ex pueris in talibus delectari.

Quibuscumque igitur ex naturali dispositione contingunt, hos nullus sapiens diceret incontinentes simpliciter propter dispositionem pernicioſæ naturæ quam habent ad hoc quod inuincibilis eis est: quia dicit Horatius. Naturam licet expellas furca tamen vsque recurret. Quemadmodum enim mulieres dicuntur incontinentes: quia ex mollitie naturæ habent quod passionibus ducuntur, & non habent constantiam complexionis qua ad rationem ducere valeant passiones: & sic non ducunt passiones, & ducuntur ab eis. Et similiter est quicumque hos habitus habent ex ægritudine. Qui autem habent propter consuetudinem, eò quod consuetudo in naturæ modum transponitur, similem habent ad passiones obligationem.

Horum autem singula habere est extra terminos humanæ malitiæ & humani vitij: quemadmodum & bestialitas extra terminos humanitatis est. Ideò si habet tales passiones, continet se & superat eas: vel si non continet & superatur ab eis, hoc non simpliciter continẽtia vel incontinentia, sed est continentia & incontinentia secundum similitudinem & analogiam dicta, quemadmodum diximus, quòd talem modum passionis habet continens vel incontinens circa iras. Tales non simpliciter dicendum est esse continentes vel incontinentes, sed continentes vel incontinentes in quodam, eò quod ista extra terminos humanitatis sunt. Continentia autem & incontinentia humanorum sunt.

21. *Incontinentia omnia ferarum, ex quadã ex morbo autem.*

Omnis enim malitia & omnis insipientia & omnis timidas & omnis intemperantia & omnis crudelitas quæ superabundant super terminos humanæ malitiæ, bestiales sunt: & quædam earum sunt ex bestiali natura siue complexione: quædam autem ægritudinales, eò quòd ex ægritudinibus quibusdam relinquuntur. Quidam enim ex naturali complexione vitiata & pernicioſa dispositi sunt ad timendum omnia, & terrentur etiam si lonum faciat sonus: & tales pro certo secundum bestialem timiditatem timidi sunt. Et talium aliquis ex ægritudine sic dispositus fuit, quod etiam mustelam timuit. Similiter etiam est de insipientibus: quidam enim illorum ex vitiosa natura siue complexione tales sunt, ita quod irrationales & solo sensu viuentes. Sicut dicitur de barbaris lõgè positis in Scythia. Quidã autem impedimentum habent rationis ex ægritudine, sicut epileptici vel insani: & horum habitus dicuntur ægritudinales. Bestiales habitus autem eorum dicuntur, qui habent hoc ex pernicioſa complexione. Quocumque autem modo habeantur tales habitus, contingit aliquem in eis habere quidem passiones, sed non superari ab eis. Verbi gratia sicut si diceremus, quod Phalaris concupiscens proprium filium comedere, tenuit & continuit se ab opere non deductus à passione. Vel si aliquis inconuenientem delectationem venereorum habuit ad masculos: continuit autem se & non secutus est passionem. Contingit etiam aliquem habe-

re tã

re talem passionem & superari ab ea, & sic pati quædam similia continenti, & quædam similia incontinenti.

Sicut ergo dicimus in malitia quæ est secundum hominem, quæ simpliciter malitia est & sine delectatione. Quæ autem extra terminos humanos est, non dicitur simpliciter & sine delectatione malitia, sed dicitur malitia bestialis, si ex complexione: vel dicitur malitia ægritudinalis, si est ex ægritudine, & non dicitur malitia simpliciter. Secundum eundem modum habet se etiam incontinentia, quod scilicet incontinentia quæ circa talia est, dicitur incontinentia bestialis, vel incontinentia ægritudinalis, id est, non simpliciter & sine determinatione incontinentia: quia illa quæ simpliciter continentia est, secundum solam humanam est temperantiam, sicut in antehabitis dictum est. Quoniam quidem igitur incontinentia simpliciter solum est circa ea circa quæ est temperantia & intemperantia, & quoniam circa alia delectabilia alia species incontinentiæ quæ secundum metaphoram dicitur & non simpliciter, ex his quæ dicta sunt manifestum est.

CAPVT IX.

De comparatione incontinentiæ simpliciter ad incontinentiam iræ.

22. *Minus turpis est incontinentia iræ quam incontinentia quæ est circa concupiscentias tactus.* 1. ratio.

QVoniam vero minus turpis est incontinentia iræ quam incontinentia quæ est circa concupiscentias tactus, deinceps speculabimur. Incontinentia enim iræ in hoc minus turpis, quam concupiscentia tactus circa quam est incontinentia simpliciter. Quia ira quidem secundum aliquid videtur audire rationem: à syllogismo enim procedit sic, omne contristans repellendum: hoc autem contristans: statim repellit. Syllogismus autem actus rationis est. Vnde ira secundum aliquid audit rationis præceptum & decretum: sed non obaudire videtur, eò quod in minori propositione non satis discernit vtrum hoc vere contristans sit, & vtrum debite repellendum sit. Et hoc est simile ei quod fit in œconomicis, vbi veloces ministrorum qui prævolant ad implenda præcepta dominorum, excurrant ad obedientiam antequam perfectè audiant omne dictum dominorum: & deindè peccant in actione, eo quod perfectè voluntatem domini non perceperunt: & procedunt à tali syllogismo, omne dictum domini implendum: hoc autem dictum domini quod non perfectè perceperunt: & ideò peccant in actione non secundum decretum domini perficientes obedientiam. Similiter & canes & non à ratione sed à phantasia faciunt: ad solum enim sonitum latrant antequam intendunt si amicus est vel inimicus qui sonum facit. Sic ira propter caliditatem mouentis naturæ & velocitatem ad vindictam, audiens quid est præceptum rationis de repellenda iniuria; sed non perfectè audiens, statim mouet ad repulsionem eius qui iniuriam facit. Ratio quidem enim talibus ministris, vel phantasia in canibus nuntians manifestauit, quoniam iniuria facta est, vel contemptus illatus: & hæc eadem ratio quemadmodum syllogizans dixit, quoniam oportet talem iniuriam oppugnare & repellere: & confestim irascitur & insurgit, antequam audiat, an vel quid vel qualiter repellendum est. E contra autem concupiscentia circa quam est incontinentia simpliciter, si solum dicat ratio vel phantasia vel sensus nuntiando, quoniam delectabile, statim mouet concupiscentia ad affectionem præter syllogismum rationis. Patet igitur, quòd ira aliqualiter consequitur rationis actum: concupiscentia autem hunc non expectat: turpius autem quod minus habet de ratione: turpior ergo est incontinens simpliciter, quam incontinens iræ. Incontinens quidem enim iræ aliqualiter vincitur à ratione quæ imperat iniuriam repellere: incontinens autem concupiscentiæ etiam non à ratione motus, statim ducitur ab ipsa concupiscentia. Hæc autem est ratio: quia delectatio concupiscentiæ naturæ complantata est: & ideò seipsam mouet non præuenta à ratione.

Adhuc communis animi conceptio in moribus est, quòd magis naturalibus appetitibus facilius damus veniam, etiam quando inordinati sunt. Quod ex hoc patet: quia etiam concupiscentiis talibus quæ sunt communes omnibus & inquantum omnibus communes sunt, magis damus veniam: sicut est concupiscentia cibi, lecti, & vestis (quæ sicut dicit Homerus, omnis homo concupiscit & iuuenis & Senex) si inordinant, quod fit circa tales magis ignoscimus, quam si fiat circa concupiscentias non communes nec necessarias, sicut est concupiscentia venereorum in mœchia. Si vero accipiatur natura quæ principium generationis est, secundum quod dicitur in quinto metaphysicæ, quòd natura est ex qua pullulat pullulans: tunc ira naturalior est: quia ex parentibus frequentius innata. Calor enim cordis præcidit semen à generantibus, & informat vniuersali virtute: & ideò calor cordis parētis in semine remanēs generationis quasi in parente, fumosus & amarus est, & natus ex ipsa generatione dispositionem accipit ad iracundiam. Concupiscentia autem tactus non in natalibus, sed in ipsa communi complexione fundatur cui complexionata est: & ideò secundum respectum ad parentes ex parentibus naturalior est ira quam concupiscentia. Concupiscentiis autem quæ magis naturales sunt, maior est difficultas ad resistendum, quam concupiscentiis his quæ superabundantiæ sunt & non necessariæ, sicut sunt omnes concupiscentiæ tactus circa quas est incontinens. Concupiscentia enim cibi vel lecti naturalis est homini: sed concupiscentia superabundantis cibi vel superabundantis studij in lecto, nec naturalis nec communis est hominibus. Ira igitur naturalior est, quam concupiscentia incontinentis vel intemperati: & ideo dignior venia & minus turpis. Hæc autem apparent in allegationibus eorum qui accusati fuerunt propter iræ incontinentiam. Accusatus enim quidam, quia percussit patrem, excusando dixit, quòd ex patre ira esset sibi ingenita: cuius

Alius furioſus.

signum

signum induxit : quia & pater suus percussit suum patrem , & auus percussit proauum : & puer filium suum ostendens cui ira ingenita fuit, dixit, & iste filius meus percutiet me cum vir fuerit : omnibus enim nobis secundum totam genealogiam ira cognata est. Et alius à filio tuo tractus per iram vsque ad ostia , filium quiescere iussit allegans quòd vlterius trahendus non esset quam ipse traxerat suum patrem : traxerat autem vsque ad ostia. Quamuis autem ira sic innascitur à calore cordis generantis : tamen alteratione corporis & in qualitate materiæ, aliquando sit inæqualiter in filio, quam in patre.

3. ratio. Adhuc iniustiores concupiscentiæ & iniuriæ sunt quæ cum per insidias procurantur, quam illæ quæ fiunt manifestè: iracundus quidem igitur non est insidiator , neque ira insidiatrix , sed manifestè & statim repellit iniuriam. Concupiscentiam autem & maximè quæ est veneréorum , insidiatrix est : primo enim venatur amorem & familiaritatem, quo trahat eam quam concupiscit , quemadmodum Homerus & alij poetæ dicunt de Venere , quòd insidiatrix sit. Homerus enim dicit , quòd deceptio propria est dolosæ Cyprigenæ, hoc est, Veneris de Cypro natæ. Et hanc deceptionem dicit esse corrigiam Veneris valdè variam, per quam fraus est , & alliganit sibi intellectum siue rationem spissè sapientis, hoc est, profundè prudentis. Sicut dicit Sapiens, quòd vinum & mulieres apostatare faciunt etiam sapientes. Si ergo concupiscentia tactus iniustior est, quam concupiscentia iræ, pro certo & turpior est, & illa incontinentia quæ simpliciter incontinentia est , aliqualiter malitia est: incontinentia autem iræ non cum tali machinatione est malitiæ, pro certo incontinentia iræ minus turpis est quam incontinentia concupiscentiæ.

Fraus quoque inest adimens longè mentem sapienti.

4. ratio. Adhuc si iniuria fiat per incontinentiã concupiscentiæ, siue in adulterio, raptu, vel incestu, non fit cum tristitia, imo cum delectatione: qui autem iniuriam facit ex ira, semper habet tristitiam in actu, cum tristitia illata de diffinitione iræ sit. Cum igitur ea quibus maximè iustum est irasci , sic differunt quòd illa sunt cum tristitia, illa cum delectatione , iniustiora autem sunt quæ cum delectatione fiunt quam cum tristitia, sequitur quod iniustior sit incontinentia concupiscentiæ , quam incontinentia iræ. Hoc autem maximè videtur ex hoc quod ira non facit iniuriam primo, sed repellit eam. Repellere autem iniuriam non est iniuria. De iure naturali est vim vi repellere. Iniurians autem ex concupiscentia per se & primus infert iniuriam. Quod quidem igitur ea incontinentia quæ est circa concupiscentiam, turpior sit, quam incontinentia iræ, & quoniam continentia simpliciter & incontinentia ei opposita est circa concupiscentias & delectationes corporales circa quas est temperatus & intemperatus , manifestum ex dictis.

CAPVT X.

De comparatione incontinentiæ simpliciter ad incontinentiam bestialitatis.

HArum autem delectationum & concupiscentiarum circa quas est tactus differentiæ assumendæ sunt & considerandæ. Hæ enim multorum sunt modorum. Quemadmodum igitur dictum est in præhabitis vbi principia continentiæ & incontinentiæ inuestigauimus, quædam concupiscentiarum talium naturales sunt & communes omnibus & genere & magnitudine: omnis enim desiderat cibum & tantum cibum: sicut enim in secundo huius scientiæ libro determinatum est, natura non desiderat quale , sed quantum. Quædam autem sunt talium delectationes bestiales , & illarum quædam sunt passiones & ægritudines : quædam autem naturales ex pernicioſa natura, etiam quædam consuetudinales. Circa primas autem harum delectationum quæ naturales sunt & genere & magnitudine , est temperantia & intemperantia, & non circa alias. Propter quod neque bestias temperatas neque intemperatas dicimus , nisi secundum metaphoram loquamur , sicut dicimus turturem castum , & asinum luxuriosum , vel si aliquid aliud est in quo differt aliquod vel ab aliquo secundum totum genus suum , dicitur verecundum, quia in coitu absconditur , pauci viderunt actum cocuntem : hæc enim in quibus sic differunt animalia, metaphoricè dicuntur aliqua contumelia , sicut luem obscœnum dicimus , & aliquando sinamoriam quæ est nociuitas dentium vel vngularum , sicut dicimus aues rapaces iracundas esse, & ideò solas volare. Et aliquando est omnium voracitas, sicut dicimus canes voraces esse. Hæc enim omnia metaphoricè dicimus non propriè de brutis, eò quod nec electionem nec ratiocinationem habent. Bratum enim discessit per naturam & distat à natura rationali : eò quod non habet eam vt partem sui , quemadmodum insanientes homines à rationis actu per amentiam discesserunt : & ideò nec vitiorum nec virtutum capacia sunt : & si denominantur ab eis , non est nisi metaphorica denominatione.

23. *Voluptatum differentiæ hic iterum resumendæ.*

24. *Peritas minus est malum quam vitiũ, sed terribilius est.* Si ergo comparetur incontinentia simpliciter, minus habet de malitia , bestialitas autem plus crudelitatis & terribilitatis. Malitia enim in eo in quo est, admit bonum. In bestialitate autem bonum non admitur rationis : quia bestialis non destitit à bono rationis, vt prædictum est. Optimum igitur rationis quod est ordinatiuum morum , non est corruptum in bestia, quemadmodum corruptum est in homine malo qui incontinens est , & qui rationem egrediens de mente prosequitur passionem: sed in bestia vel in bestiali corruptum est bonum rationis , quod vel non habet vt bestia, vel non sic habet prout est ordinans mores sicut in bestiali. Non autem admitur bonum rationis in eo in quo non est : & sic bestialitas minus

minus malitia est , quàm incontinentia simpliciter dicta. Tamen in omnibus istis comparationibus non est comparatio simpliciter, sed secundum quid : quando enim vnum comparatur ad alterum secundum diuersas rationes, vtrumque potest excellere & in bono & in malo. Talis igitur est comparatio & similitudo, quemadmodum si inanimatum turpe vel inhonestum comparetur ad animatum turpe & inhonestum, & quæratur vtrum peius sit? In tali comparatione si innocentia intendatur , semper innocentior est prauitas eius quod non habet principium mores ordinans quod intellectus est practicus : talis enim ordinans communis principium intellectus practicus est. Simile igitur est ac si comparetur iniustitia quæ turpe est , ad hominem iniustum qui turpis & animarum est. Si enim attendatur turpitudinis causa & forma , pro certo homo iniustus qui animatus est, turpis est propter iniustitiam quæ turpe inanimatum est. Et si propter quod vnumquodque est & illud magis, constat quòd iniustitia in homine iniusto turpior est. Et si attendatur nociuitas & crudelitas in virtute, constat quod homo animatus multum & multis & in multis nocere potest per iniuriam , quorum nihil potest facere res inanimata quãtumcumque turpis sit. Et sic vtrumque comparatum peius est reliquo. Homo enim malus per machinationem rationis decies millies plura mala potest facere, quam bestia quæ propter defectum rationis mala machinari non potest.

CAPVT XI.

De comparatione continentiæ cum suis oppositis ad temperantiam & intemperantiam.

25. *Definitiones incontinentiæ & continentiæ, mollitiæ & perseuerantiæ.* CIrca eas autem delectationes & tristitias , & circa concupiscẽtias & fugas quæ sunt per tactum & gustum, circa quas & temperantia & intemperantia determinata est prius, valde multi modi sunt , secundum quod virtus determinari habet secundum esse quod habet in nobis & non secundum substantiam virtutis. Contingit enim aliquem sic se habere omni enernatione animi, quòd vincitur etiam à talibus delectationibus , quibus multitudo hominum communis melior est, ita quod vincit eas. Contingit etiam aliquem sic se habere, quod vincit eas delectationes quibus multitudo hominum minor est , ita quod vincitur ab eis. Et horum duorum qui sic se habet circa delectationes , quod vincitur ab eis quas omnis multitudo hominum vincit , propriè est & vocatur incontinens : ille verò qui vincit eas concupiscentias , quibus multitudo hominum communis succumbit , proprie est & vocatur continens. Tristitia verò est ex absentia delectabilium & concupiscentia permanente : & ad illam etiam contingit se multis modis habere. Qui enim cedit & deiicitur tristitiis quæ sunt ex absentia cuiuscumque delectabilis in gustu & tactu, quas multitudo hominum communis vincere consueuit , proprie est & vocatur mollis. Qui autem in tristitiis illis se tenet, quibus malitudo communis hominum cedere & succumbere consueuit, propriè est & vocatur perseuerans. Perseuerantia enim non in continuatione vsque in finem, sed in potentia mentis se tenentis in vi passionum. Inter hos autem quatuor habitus qui omnes extremi sunt , scilicet continentis & incontinentis , & mollis & perseuerantis, intermedij sunt plurimi habitus: quamuis omnes propter hoc quod omnes distant ab optimo, inclinent ad id quod in aliquo deterius est. Continentia enim non accipitur vt medium , quemadmodum cardinales virtutes & adiunctæ eis: & sic enim continentia virtus perfecta est , & incontinentia perfecta malitia , quod in antehabitis improbatum est. Sed continentia accipitur vt extremum potentiæ quod habet in continente , hoc est , quòd omnes turpes delectationes vincat & à nulla superetur, & incontinens per oppositionem semper superetur & non vincat. Et cum aliam passionem agat tristitia quæ est ex absẽtia delectabilis, & aliud posse sit in non deiici vel deiici à tristitiis, quã in vincere vel vinci à delectationibus , oportet quod secũdum hanc considerationem morum alij habitus sint disponentes ad tristitiã, & alij ad cõcupiscentiam delectabiliũ, & quod multi habitus sint intermedij, quibus homines diuersimodè disponuntur ad vincere vel non vincere delectationes, & ad tenere vel non tenere in tristitiis.

26. *Intemperans deterior est incontinente.* Secundum autem superius dicta delectationum quædam sunt necessariæ & communes, vt illæ quæ sunt vestimenti & potus & lecticti. Quædam autem non sunt necessariæ & communes , vt delectatio honoris, diuitiarum, potentatus, & huiusmodi. Et illæ quæ necessariæ & communes sunt , vsque ad quid mensuratæ necessariæ sunt. Natura enim non petit tantum quid , sed etiam quantum , vt in tertio huius scientiæ libro determinatum est. Superabundantiæ autem horum, in quibus excellunt id quod necessarium: similiter autem & defectus in quibus à necessario deficiunt , nec necessariæ sunt nec communes nec etiam naturales. Similiter autem & secundum eandem diuisionem se habet circa concupiscentias quæ ex delectabilibus sunt , & circa tristitias quæ sunt ex absentia delectabilium. Dicimus igitur, quòd intemperatus est & vocatur , qui prosequitur superabundantias delectabilium vel delectationum , vel secundum superabundantias nihil quærens nisi superabundare in illis , & hoc facit propter electionem & propter ipsas delectationes & propter nihil aliud quod adueniat delectationibus , sed illectus ipsis delectationibus & concupiscentiis eligit sine dissensu rationis superabundare & superfluere in illis. Talem enim necesse est in concupiscentia nullam pœnitentiam habere: propter quod etiam insanabilis est : quia si pœnitentiã haberet, facilius sanaretur, & non in toto corruptus esset. Qui verò deficit à concupiscentia omniũ delectationũ tactus & gustus, oppositus est intẽperato & iam à nobis vocatus est insensibilis. Medius autẽ inter hos est vocatus temperatus.

D. Alb. Mag. lib. 7. Ethic.

27. *Intemperans est etiam mal. deterior.*

Similiter autem qui taliter fugit corporales tristitias, & non fugit eas propter violentiam passionis, sed propter electionem qua eligit tales tristitias fugere, ille etiam est intemperatus. Et inter hos qui non eligunt nec ex electione peccant, vnus est qui deuincitur & deducitur delectationibus propter ipsas delectationes quibus illectus est, & quarum violentia trahitur. Et alter est qui ducitur & deducitur propter fugere tristitias quæ ab ipsa concupiscentia per abientiam delectabilium causantur. Propter quod isti duo differunt abinuicem. Maius est posse non vinci delectabilibus, quam tenere se in tristitia. Omnino autem & vniuersaliter loquendo inter hos videtur deterior esse intemperatus, qui non concupiscens vel quietè & remissè concupiscens, non victus vi passionis, sed illectus operatur turpe, quam incontinens victus & vehementer concupiscens vincitur potius quam illiciatur. Sicut in simili videmus: si enim aliquis vehementer iratus percusserit, minus vituperabilis est quam si non iratus percusserit. Quid enim faceret si in passione existeret, qui præuenit passionem. Et propter hoc intemperatus peior est incontinente. Dictorum autem trium habitum, scilicet incontinentiæ, intemperantiæ, & mollitiei, magis mollitiei species est intemperantia, in eo scilicet quod nihil vitruris habet. Incontinens autem rationis bonum habet ad minus, quò etiam mollis in toro non caret.

28. *Continentia & perseuerantia in quo differunt.*

Intemperatus autem opponitur temperato, & incontinens continenti, molli autem opponitur perseuerativus. Differunt autem abinuicem perseuerans & continens in hoc quod perseuerare quidem est in eo quod est detinere & retinere se tantum in vi concupiscentiæ: continentia autem in eo est quod est superare & excludere & subpeditare passionem, quem admodum differunt non vinci & vincere. Minoris enim potestatis est non vinci, quam vincere.

29. *Continentia eligibilior quàm perseuerantia.*

Propter quod & eligibilius aliquid est continentia, quam perseuerantia.

30. *Mollis est qui delectabilibus succubit quibus plerique resistunt.*

Deficiens autem ad delectabilia & concupiscentias ad quæ multi secundum communem hominum facultatem, & contra omnia tendunt ad hoc quod non vincatur, & possunt ita quod superant, ille propriè mollis est & vocatur delicatus. Deliciesenim mollities quædam est. Delicatus enim est, qui à qualibet deiicitur tristitia, quæ est ex absentia delectabilium, sicut fortè qui defluens in terra vestimentum post se trahit, vt non laboret in illa tristitia sine difficultate quæ est à vestium eleuatione: talis enim imitatur laborantem ex infirmitate neruos dissoluente: est enim similis infirmo & misero & enervato: & tamen secundum veritatem miser non est, quia in corpore non infirmatur: sed existimatur miser esse propter eneruationem mentis.

31. *Qui vehementius vertis gratibus aut doloribus vincitur, non ideo mollis est.*

Similiter autem & se haber circa continentiam & habitus illis coniunctos. Non enim dicimus esse mollem qui à fortissimis vincitur delectationibus vel à iicitur tristitiis. Vinci enim vel deiici à talibus non admirabile: quia hoc multis & sæpe contingit. Sed potius si talis in fortibus passionibus & fortissimis delectationibus diu contratendes est, ex ratione contemptibilis est. Ex vi passionis enim rationem habet quare facilius indulgeatur peccatum. Quemadmodum est videre & de Philoctete de quo Tragyous Theodectus scribit, quòd in manu à vipera percussus, primum dolorem diu sustinuit contratendens passioni: tamen victus ex desperatione clamauit rogans vt sibi manus præscinderetur.

Huius etiam exemplum est quod accipitur à Carcino in filia sua quæ vocabatur Alopecercyon siue Cercyonis, quæ dum corrupta esset per Mechercercion, diu doluit: tamen in tristitia decenter se tenuit. Tandem cum filia reuelasset patri corruptorem post multas preces patris promittentis, quòd si filia reuelaret sibi corruptorem, dolorem temperaret & filiæ peccatum indulgeret, reuelato sibi corruptore victus à tristitia rogauit vt occideretur dicens, quod tantam tristitiam diutius non posset portare.

Huius etiam exemplum est in his qui dum tentant retinere risum, & tandem victi gaudio, risum repentè per cachinnum effundunt. Quale aliquod dicitur accidisse Xenophanto, qui conceptum gaudium de fama magisterij in rhetorictes diu decenter portauit, & tandem repentè inepta lætitia effudit. Talis igitur non mollis est, sed potius siquis vincitur ab his tristitiis ad quas multi possunt abstinere & vincere, vel à delectationibus & non potest contratendere per vim rationis, & hoc non habet ex natura generis, vel ex ægritudine, ille mollis est. Genus autem id dicimus generationis principium, sicut quidam ex generationis principio habent, quod mollis & enervati cordis sunt, ita quod nullius resistit delectabili, nec in aliqua tristitia tenere se potest. Hoc autem patiuntur quidam ex ægritudine, sicut est politicius, & infirmitas quæ satyria vocatur, quæ in omnem fœminā mouetur statim quod visa est. Tales enim hoc quod compatiuntur, non patiuntur ex eneruatione cordis siue rationis, sed ex dissolutione naturæ complexionis. Talia patiuntur Scytharum reges, qui omnes molles sunt secundum totum genus suum ex ipso generationis principio: quia omnes in mollibus sunt nutriti: & tales se habent ad continentes, sicut fœmininum se habet ad masculinum. Fœmina enim ex complexione mollis est, masculus autem ex natura constans.

CAPVT XII.

De comparatione incontinentiæ ad intemperantiam in speciali.

VIdetur autem etiam luxuus intemperatus esse. Luxuum autem vocamus non quidem exercitatiuum liberalium, sicut sunt musica, & alia quædam exerciria, sed gaudentem iocis: talibus enim gaudens, ipso ioco & ludo ad intemperantiam inclinatur: iocus enim delectabile facit alteri, & delectatio quæ est ad alterum, hilaritatem inducit in alterius placentiam:

32. *Qui ad iocum est propensus, videtur esse intemperatus, est tamen modus.*

centiam; & superfluitas illius mollities quædam. Propter quod luxuus videtur quidem esse intemperatus, quamuis non verè sit intemperatus, sed mollis. Cuius probatio est, quòd luxuus talis remissus est per hoc quod est quies & resolutio strenuitatis animi ab intentione studiositatis: gaudens autem remissione tali, non quidem propter ludum, sed propter fugam tristitiæ quæ est in intentione strenuitatis ad studium, appetitus quietis est: & qui superabundanter per ludum talem fugit tristia, propriè luxuus vocatur.

33. *Duæ sunt species incontinentiæ & mollitiei, temeritas, & infirmitas.*

Incontinentiarum autem duæ sunt, quarum vna quidem vocatur irrefrænatio, alia vero debilitas: & hæ duæ species accipiuntur ex causis incontinentiarum quæ sunt in subiecto, hoc est, in incontinente. Irrefrænatio autem est quæ frænum rationis prævenit, ne imponatur concupiscentiæ, quamuis non præueniat fræni ostensionem, sicut equus qui effrænus dicitur, non præcipitanter mouetur antequam videt frænum, sed impositionem fræni præuenit & fugit. Debilitas autem est potius in fuga tristitiæ, quam in appetitu delectationis. Propter quod debilitas mollities quædam est. Debilis enim est, nullam tristitiam sustinens quæ esse possit ex absentia delectabilis. Quod autem hæ duæ partes sint incontinentiæ, patet: in more quidam enim consilia bona concipiscentes, non immanent eisdem quæ ex consilio conceperunt, propter passionis violentiam quæ frænum rationis non accepit: & tales incontinentes sunt. Hoc autem potest contingi duobus modis, scilicet propter fugam tristitiæ, vel propter passionis motum: & isti primi erunt debiles, secundi autem irrefrænati. In oppositio enim more, qui continentiæ sic, quidam sunt qui à passione non deducuntur propter hoc quod ante bene consiliati sunt, & concepto & ratione consilij tenent rationem. Sicut enim in passionibus corporis est, ita est in passionibus animæ. In passione enim corporis præcrescens & corpus non prurit, & fortiter frieans latus prætitillans est: eò quod fricato latere pori aperiuntur, & egreditur spiritus, si postea tangatur in latere, non titillatur. Sic etiam in passionibus animæ hi qui præsentiunt, quoniam in passionibus futuri, & præsciunt hoc per rationem, quod vel ex inclinatione complexionis vel consuetudinis ad talia sunt victi, præsuscitant seipsos & armant contra vim passionis, & rationem quæ frænat concupiscentiam, cuigilare faciunt, vt frænum ponant appetitui antequam nitatur, & concupiscentia non vincuntur à passione: quia ante concupiscentiæ motum frænauerunt appetitum. Si ergo passio disciplinabilis sit sicut infrænè, siue sit tristis sicut indelectabile, non deducuntur propter frænum rationis retinens. In oppositio more duæ prædictæ erunt incontinentiæ.

4. *...ici & ...holici incontinentes.*

Si autem ad complexionem respiciamus, maximè acutæ choleræ & melancholici homines secundum irrefrænatam incontinentiam sunt incontinentes. Cholerici enim propter velocitatem humoris & actuum, frænum rationis non expectant in desideriis. Melancholici propter vehementiam passionis quæ causatur ex hoc quod forma delectabilis inspectu melancholico fortissimè tenetur & iniacet, ad quam de necessitate sequitur totius corporis motus: & concupiscentiæ non recipiunt fræni impositionem. Forma enim delectabilis inspectui fortiter iniacens & attrahens concupiscentiam, nullo modo expectat fræni impositionem. Tales igitur sunt incontinentes: in ipsis enim est ratio frænum, omnis cuius impositionem expectat concupiscentia.

35. *Intemperatus est deterior incontinente.*

Si autem comparare velimus has partes incontinentiæ ad intemperantiam & partes eius, considerabimus quòd intemperatus quidem, quemadmodum dictum est, non est pœnitentiabilis in opere: & hoc ideò est: quia immanet delectabili & eligit ex ratione: nemo enim tristatur immanens ei quod eligit, quinimo delectatur fruens eo quod eligit. Incontinens autem omnis secundum quamcunque incontinentiã, pœnitiuus autem propter remorsum conscientiæ quæ se contrahendit concupiscentiæ. Propter quod etiam id quod iam in disputatione dubitauimus, non sic se habet, quemadmodum vt dictum est. Diximus enim, quòd intemperatus sanior est, quam incontinens, ex hoc quod intemperatus & persuasus facit: & si persuasionem oppositam accipiat, reuertitur ab eo quod facit. Incontinens autem persuadens habet intus incontinentiam, & hoc efficacius est quam persuadens extra, & tamen non proficit. Quamuis enim hoc quoad hoc verum sit: quia scilicet continentia non prosunt incontinenti: tamen attendendo dispositiones substantiales intemperati & incontinentis, sanatior est incontinens quam intemperatus: quia rationem quæ principale principium est operum & regens & frænans, iam sanam habet sanitatis quantum ad minorem propositionem quæ principium est operationis.

Nu 26.

Nu 9.

2. ratio.

Adhuc autem intemperantia quæ simpliciter in animali est & ægritudo animæ, inter ægritudines assimilatur hydropisi & ptisi. Hydropisi quidem propter humoris oppressionem in concupiscentia. Ptisi autem propter caloris incitationem. Incontinentia autem propter hoc quod ex oppilatione concupiscentiæ est quæ inebriat & ligat rationem, assimilatur epilepsiæ. Hydrops & ptisis continuè affligentes infirmitates sunt. Epilepsia autem non continua, aliquando enim ex oppilatione cerebri cadit, & aliquando non cadit.

4. ratio.

Et vniuersaliter quidem loquendo, alterum genus est moris incontinentiæ, & malitiæ quæ dicitur intemperantia. Malitia enim intemperantiæ in consecutione delectabilis latebras quærit & latenter accedit: incontinentia autem tales latebras non quærit, sed in concupiscentia vincitur & deducitur in fructu delectabilis.

36. *Incontinentes temerarij meliores sunt incontinentibus infirmis.*

Horum autem duorum incontinentium, scilicet irrefrænati & debilis, meliores sunt hi qui irrefrænati excedunt, quam debiles qui rationem quidem sunt habentes de non faciendo, sed rationi præsunt immanentes. Debiles enim in hoc sunt deteriores, quòd vincuntur à minori passione qua multi non vincuntur. Magis enim passibilis est, qui à mi-

nori vincitur, quam qui à maiori. Et in hoc sunt iterum magis turpes: quia hoc quod faciunt, non faciunt impræconsiliati: quinimo multa consilia habent, in quorum nullo permanent propter debilitatem. Et quantum ad primum similes sunt his qui velociter inebriãtur & pauco vino, minori scilicet quam multi inebriarentur: excessiui autem siue irrefrænati & magis passionibus agitantur: & quamuis consilium habeant in ratione in vniuersali propositione quæ non est principium operis, tamen directionem consilij nec expectant nec accipiunt fræni impositionem.

37. *In continentia non est simpliciter vitium sed aliqua ex parte.*

Ex omnibus autem quæ dicta sunt, manifestum est, quòd incontinentia simpliciter malitia non. Est illa, dico, malitia quæ intemperantia vocatur, sed quoad aliquid fortè aliquando dicitur intemperantia propter similitudinem: quia circa idem est, quamuis aliter & aliter: nam incontinens vel præter electionem rationis patitur: intemperatus autem patitur secundum electionem. Propter quod incontinentia & intemperantia non sunt idem secundum morem, similes sunt secundum actiones: quia circa eadem delectabilia conuersantur: & hoc est sicut dixit in simili Demodochus poëta conuitians Milesiis, dicens quòd Milesij stulti quidem non sunt secundum rationem, sed similia stultis operantur. Sic enim incontinentes iniustitiam intemperantiæ non habent, sed tamen faciunt similia temperatis quorum intemperantia iniusta. Et manifestum simpliciter est, quòd hinc elicitur differẽtia inter intemperantiam & incontinentiam. Incontinens enim qualitate incontinentem se disponente, talem habet qualitatem ex qua inclinatur ad sequendum corporales delectationes, quæ sunt præter nostrã rationem & sunt superabundantiæ, non propter hoc quod persuasus sit à ratione, sed propter hoc quod vi passionis deducitur. Intemperatus autem persuasus est ad sequendum delectationes.

38. *Incontinenti facile dissuadere potest, ne voluntates sequatur, non intemperato.*

Et ex hoc sequitur vlteriori differẽtia, quòd incontinens scilicet facilè transgredibilis sit: quia iam habet conscientiam in contrarium tendentem: & ideò credit persuadenti hoc quod iam habet in conscientia. Intemperatus autem non facile transgredibilis est: ex conscientia enim elicit passionem, nec facile recipit quod contra conscientiam persuadetur. Quemadmodum enim dicit Socrates, habitus apparere facit finem in omni more. Finis autem in ethicis maximè principium est. Propter quod cũ virtus & malitia habitus sint, principiũ sunt in omni more. Sed malitia quidẽ corruptiuum est moris: eò quod malum finem apparere facit. Virtus autem saluatiuum principium est moris propter oppositum. In quibus autem actionibus humanis id cuius gratia omnia alia fiunt, quod est finis intentionis, præcipuè principium moris est, quemadmodum suppositiones præcipuà principia sunt in mathematicis demonstrationibus. Quemadmodum in demonstratiuis ratio syllogistica non docet principia nec probat nec inquirit, sed ponit: ita in ethicis non quæritur vel consulitur de fine, sed ponitur. Virtus enim vel naturalis complexionis qualitas existens, vel per assuefactionem inducta causa est quod aliquis rectè opinatur & benè circa hoc principium. Virtus enim quæ bona qualitas est, bonum facit apparere finem, & talis est temperatus. Malitia autem malum finem præstituit, qui moris corruptiuus est: & talis est intemperatus temperato contrarius. Sicut autem ante diximus, aliquis est excessiuus termini rationis & præter rationes operans præter vim passionis, quæ passio superat ad hoc quod non ratione agat secundum rationem. Alius autem quidem in ratione non superat, passus ad hoc quod contra rectam rationem operetur, propter hoc quidem, quia tali qualitate dispositus est, quòd inclinatur ad hoc, præter hoc quod suasus sit ex ratione oportere sequi corporales delectationes. Et hic melior quidem est incontinens, quam intemperatus. Incontinens enim non simpliciter secundum totum prauus est. Ratio enim discernens quæ principium moris est optimum, saluatur in ipso. Alius autem huic contrarius, continens scilicet immansiuus est in ratione & non excedit eam propter vim passionis. Manifestum est igitur ex hoc, quod continentia est studiosus habitus: quia manet in bono rationis: incontinentia autem est habitus prauus propter oppositum, quod videlicet excedit à bono rationis.

CAPVT XIII.

De continentia secundum proportionem passionis quæ in ipsa est ad rationem regentem, & de differentia ipsius ad habitus qui in hac parte sibi similes videntur.

39. *Incontinens per accidens in quauis electione, per se autem in recta electione persistit.*

QVærendum autem est, vtrum continens est qui qualicunque generaliter rationani & vniuersaliter qualicumque immanet electioni, vel ille solum continens sit, qui rectè & bene siue studiosæ immanet rationi & electioni. Et similiter quærit de incontinuitate, vtrum ille scilicet incontinens sit, qui generaliter qualicumque electioni non immanet, & vniuersaliter egreditur de qualicumque ratione: vel ille solum sit incontinens, qui non immanet veræ rationi & rectę, immanet autem falsæ rationi & electioni, nec ratione, quemadmodum in disputationibus à principio tractatus dubitatum est. Dicimus autem immanere rationi propter maiorem syllogismi propositionem: immanere autem dicimus electioni propter minorem quæ principium est operationis. Hoc enim prius oportet determinari antequam sciri possit differentia contineri ad habitus qui in ratione sibi similes videntur. Na. 3. & 8.

Ad quæstionem autem hanc dicendum est, quòd secundum accidens quidem continens vel incontinens est, qui qualicumque generaliter non immanet vel immanet rationi vel electioni. Secundum seipsum autem siue per se ille solum continens vel incontinens est, qui veræ rationi & rectæ electioni vel immanet vel non immanet. Hoc autem ideò est: quia per se ratio non est nec electio, nisi sit de

recte

recto & bono. Quæcumque enim alia sunt quæ tario discernit, vel per electionem eliguntur, non per se eliguntur: per accidens enim eliguntur. Si enim aliquis aliquid eligit per se vel prosequitur, per se quidem hoc eligit & propter se prosequitur: subiectum autem, cui hoc accidit quod & prius ipso est, eligit secundum accidens. Verbi gratia amicus dulcis per se quidem eligit dulce: sed vinum cui accidit dulce, non eligit nisi per accidens: & ideo vniuersaliter in omnibus eligit dulce, sed vinum non eligit vniuersaliter, sed tantum vbi coniunctum est cum dulci. Similiter continens in recta ratione. In ratione autem non recta non stat nisi per accidens, inquantum scilicet credit esse rectam: propter quod cum persuadetur non esse rectam, statim dimittit eam: simpliciter enim dicimus in vnoquoque quod secundum seipsum est & vniuersaliter. Propter quod soluenda est quæstio inducta dicendo, quòd vno modo continens est vel incontinens qui qualicumque opinioni vel immanet si continens est, vel à qualicumque opinione excidit si est continens: & ille continens est non simpliciter, sed quodammodo, secundum accidens scilicet & secundum similitudinem & analogiam. Simpliciter autem & per se vel vniuersaliter continens vel incontinens est, qui veræ & rectæ electioni immanet vel non immanet. Illam enim vbicumque & semper tenet continens, & deserit incontinens. Hoc sic determinato facile est inuenire differentiam continentiæ ad alios habitus sibi similes.

40. *Pertinaces & continentes conuenit & differunt inter se.*

Sunt enim quidam qui in conceptis opinionibus fortiter manent: & tales sunt quos Græcè vocant ischyrognomones ab ischyros quod est forte, & gnomon quod est mens: tales autem sunt valde & difficile persuasibiles, & non facile transuasibiles à suis propositis. Diligunt enim opiniones suas & concepta, non habentes rationem dilectionis ex opinatis vel conceptis, sed quia sua sunt. Ita etiam vt si dicant diem esse noctem, nullam in oppositum accipiant persuasionem. Et illi quidem aliquid simile habent continenti, in hoc scilicet quod immanent opinioni, sicut etiam prodigus aliquid simile habet liberali, & audax aliquid simile habet confidenti siue forti. Et quamuis simile habeant aliquid, tamen alteri sunt & differentes secundum multa. Continentes enim propter detestationem passionis turpis quæ se rationi contrarendit & propter detestationem concupiscentiæ stant & manent in conceptis opinionibus suis. Et idcò si contingat conceptum suum non rectum esse, facile persuasibiles. Ischyrognomones autem non propter detestationem opinionis hoc faciunt vel concupiscentiæ. Tales enim multas malas concupiscentias assumunt, & multi eorum ducuntur à dubitationibus pranis: sed defendunt suas opiniones & stant in eis, non alia ratione nisi quia suæ opiniones sunt: & propter hoc indefensas non relinquunt propter quod & propria quædam habent. Vt in pluribus enim ischyrognomones sunt etiam idiognomones ab idis quod est proprium, & gnome quod est mens: & illi sunt quos nos Latinè dicimus proprij sensus, qui scilicet semper in propriis inuentionibus stant & sunt indisciplinati, ab aliis disciplinæ eruditionem non accipientes, & agrestes sunt & discoli, moribus hominum non congruentes, sed singula semper prosequentes. Et tales idiognomones sua defendunt propter delectationem & tristitiam: & gaudent & delectantur quando sunt vincentes, ita quod ab aliis persuasionibus à suis conceptis non transuadentur: tristantur valde si ea quæ ipsorum infirma inueniantur, & defendi non possunt. Venerantur enim sua ac si sint sententiæ per rationes rectas confirmatæ. Propter quod ischyrognomones quia à passionibus delectationis & tristitiæ ducuntur, quod propositum incontinentis est, magis assimilantur incontinenti quam continenti.

41. *Nō omnis qui propter voluptatem quippiam agit, incontinētes est, sed qui agit ob turpem.*

Adhuc autem sunt & alij quidem qui non manent conceptis his qui sibi videntur, qui tamen hoc non faciunt propter incontinentiam quæ semper à turpi passione ducitur: & ideò non dicuntur proprie incontinentes. Cuius exemplum est quod superius inductum est, quod Sophocles scribit de Neoptolemo & & Philoctete. Neoptolemus enim non mansit in proposito quod suaserat Vlysses: & causa quare non mansit, fuit delectatio: sed hæc delectatio ei erat bona, sibi enim videbatur bonum & delectabile verum dicere: ab Vlysse autem persuasus fuit falsum dicere, & propter tristitiam mendacij recessit à proposito, in hoc simili continenti quod persuasibilis fuit à turpi recedere. Non enim omnis qui propter delectationem aliquid operatur, est intemperatus, siue prauus, siue incontinens: sed qui aliquid operatur propter turpem delectationem, vel intemperatus quidem si eligit prauus vero si ex viuante consuetudine vel pernitiosa natura talibus delectatur: incontinens autem, quia rationi non obedit quæ concupiscentiæ contratendit.

CAPVT XIV.

De dissimilitudine continentiæ ad virtutem temperantiæ, & qualis virtus sit continentia.

42. *Inter insensibilem & incontinentē medius est continens.*

Similitudinem autem habet continentia ad temperantiæ virtutem in hoc quod quodammodo medium est duarum malitiarum. Est enim aliquis talis, hoc est, tali qualitate & dispositione dispositus, quòd minus quam oportet gaudet corporalibus delectationibus, quem in tertio huius scientiæ libro insensibilem vocamus: & tali etiam rationi non immanet, quia recta ratio quantum oportet & vt oportet, gaudere præcipit corporalibus delectationibus. Incontinens autem gaudet plus quam oportet. Talis igitur, huius scilicet qui insensibilis est & incontinens qui gaudet, medius est continens. Incontinens autem plus quam oportet gaudens, non immanet rationi propter maius aliquid quam oportet. Insensibilis quidem etiam non immanet rationi, sed propter minus aliquid quam oportet. Continens

autem immanet rationi: quia bonum rationis & non propter alterum: & ideò non transmutat propositum propter alterum aliquid, nisi per accidens, scilicet si cognouerit oppositum malum esse.

43. *Habitus hi inter quos media est continentia, prauitas sunt.*

Si autem continentia est studiosum aliquid & honestum, oportet de necessitate vtrosque habitus quibus ipsa media est, prauos & inhonestos esse. Excellentia enim & defectus apud ethicum vituperabilia sunt. Prauos ergo huiusmodi habitus esse etiam per se apparet cuilibet. Tamen quia alter illorum habituum qui insensibilitas vocatur, in paucis est & raro inuenitur, propter hoc videtur quod continentia non nisi vnum habeat contrarium. Sicut vnicum & solum contrarium videtur esse temperantiæ quod est intemperantia secundum abundantiam dicta: cum tamen duo habeat opposita, quorum alterum innominatum est propter dictam causam.

44. *Continens & temperans similes sunt, tamen differunt.*

Quia verò multa secundum similitudinem dicuntur & nominantur, continentia autem consecuta est similitudinem ad ea quæ temperati sunt, ideò aliquando temperantia continentia vocatur, & è conuerso. Vterque enim continens scilicet & temperatus ex habitu, & potestatem habet & facultatem qua potens est quasi facere vel admittere quod sit præter naturam communem propter corporales delectationes. Sed temperatus quidem in talibus non habet prauas concupiscentias, nec sentit eas: quas habet tamen & sentit continens. Adhuc autem temperatus talem habet dispositionem qualitatis ex habitu, quod non delectatur in aliqua concupiscentia præter rationem. Continens autem talibus delectatur, sed non deducitur. Similes ergo sunt incontinens & intemperatus cum tamen alteri & differentes sint secundum habitus. Vterque enim intemperatus scilicet & incontinens prosequitur corporalia delectabilia. Sed intemperatus quidem prosequitur ista, existimans & eligens ea oportere prosequi, sicut Epicurus. Incontinens autem prosequitur ea vi passionis victus, non existimans ea eligi oportere.

45. *Non simul prudens & incontinens est.*

Quod autem in præcedentibus dubitatum est, vtrum scilicet contingat aliquem simul esse prudentem & incontinentem, iam ex præinductis solutum est. Non enim contingit vnum & eundem simul esse prudentem & incontinentem. Ostensum est enim quòd quicumque perfectè prudens est, consequenter cum hoc studiosus est secundum morem. Si ergo simul aliquis esset prudens & incontinens, sequeretur quòd aliquis incontinens studiosus esset secundum morem.

46. *Nemini videtur prudentia & incontinentes, tamen non sunt.*

Adhuc autem in antehabitis ostensum est, quod non dicitur prudens propter hoc solum quod est scire operabilia, sed oportet cum hoc, quod sit practicus bonorum: incontinens autem non est practicus bonorum. Sed quia dinus est qui scit inuenire conducentia ad propositum finem: propositus autem finis aliquando bonus est, aliquando malus: nihil prohibet alicubi incontinentem dinum esse: propter quod & videntur incontinentes aliquando prudentes esse, cum tamen non prudentes, sed incontinentes sint. Propter hoc quod dinotica quæ habitus dini est, differt à prudentia secundum modum differentiæ qui habitus est in antehabitis sermonibus in sexto huius scientiæ libro. Patet igitur, quòd secundum communem rationem propriè est dinum ad prudentem esse. Differunt tamen secundum electionem: prudens enim electionem liberam habet, quam liberam non habet incontinens. Dinus etiam secundum quod dinus, in electione non impeditur: eò quod non determinatur nisi sicut sciens & speculans operabilia. Incontinès autem electionem non habet. Non enim determinatur vt liberè sciens & speculans, operabilia, sed speculans sicut dormiens & vinolentus speculantur. Et incontinens quidem volens facit quod facit. Non enim potest dici inuoluntarius per ignorantiam: quia secundum quèdam modum est sciens & id quod facit & cuius gratia facit, quamuis sit sciens sicut dormiens & ebrius.

47. *Incontinens non omninò malus est.*

Adhuc autem ex præostensis patet, quòd incontinens non simpliciter malus est. Electio enim eius epicheiosa est siue superbona, & similiter ista. Propter quod semimalus & non in toto iniustus siue malus est. Rationem enim sanam habet: propter quod insidiator non est, insidiæ enim ex machinatione sunt rationis. Cum autem duo sint incontinentium genera, irrefrænatus scilicet & debilis: debilis quidem non est immansuus in conceptis quæ ex consilio concepit propter debilitatem resistendi in paruis passionibus, quamuis bene consiliatus sit. Irrefrænatus autem melancholicus vel cholericus, in vniuersali siue totaliter non est consiliatiuus: quia antequam de concepto consiliari possit, præuenitur à passione. Quamuis enim videat consilium in vniuersali & in principiis consilij: tamen quia consiliari est quærere in partibus & disponere & ordinare, hoc non expectat irrefrænatus. Vniuersaliter autem incontinens & præcipuè debilis assimilatur ciuitati, cui optima calculatio sit de omnibus necessariis, & leges habet studiosas optima calculatione inuentas, sed non vtitur aliqua illarum ad opus. Quemadmodum Anaxandrides poëta suæ ciuitati conuitiatus est, dicens: Ciuitas volebat calculatione leges ponere, cui tamen nihil curæ est de legibus obseruandis. Malus autem qui intemperatus est, eò quod intemperantia simpliciter malitia est, assimilatur ciuitati quæ ad opus vtitur legibus, sed malis legibus vtitur & iniquis. Intemperatus enim ex ratione calculatur & eligit quæ mala sunt.

Vbi consiliabat, leges quas negligit almas.

48. *Continentia & incontinentia est circa id quod multitudini superat habitus.*

Amplius autem omnis incontinentia & continentia, in hoc continentia & incontinentia vocatur, quòd superexcellit habitum multorum, hoc est, habitum quo communis hominum multitudo ad delectabilia ducitur: & hoc est in hoc, quod continens immanet in mente magis quam multi maneant: incontinens autem minus immanet mente & minori potentia, quam plurimi possint à mente deduci.

49. *Incontinentia melancholici & cholerici sanabilior est quàm infirmi.*

Duarum autem incontinentiarum ea qua melancholici & cholerici incontinenter agũt, sanabilior est quam ea quæ est debilium, qui multa quidem ante consiliantur, non tamen immanent. Tales enim non ex impotentia succum

succumbunt, sed ex hoc quod ratione non præueniunt passionem: propter quod si præsuscitent rationem & prætintillant se, procul dubio sanabuntur. Hoc autem non prodest debilibus, qui postquam præconsiliati sunt & præsuscitauerunt rationem, adhuc post propter debilitatem cordis passionibus succumbunt. Similiter cum quidam per consuetudinem incontinentes sint, quidam autem per pernicioſam naturam, sanabiliores sunt incontinentes per consuetudinem, quam illi per naturam. Quod ex hoc probatur: quia facilius est consuetudinem mutare, quam naturam. Quod consuetudinem difficile est mutare, propter hoc est: quia consuetudinibus habitus naturæ assimilatur. Quemadmodum dicit Poëta Euenius, quòd diuturna meditatio quæ per consuetudinem in habitum versa est, amicabiliter immanet.

Mos vetustaque frequens meditatio dat amicè.

Adhuc autem de hoc alia ratio est: quia finis consuetus terminatur ad habitum similem naturæ. In modum enim naturæ mouet consuebilis habitus, vt dicit Tullius. Huius autem exemplum est in calore ethici, qui quandiu naturali humido dissimilis est, sentitur per afflictionem: quando autem tandem assimilatus est, non sentitur: eo quod in naturam conuersus est. Sic igitur dictum est quid est continentia & quid incontinentia, & quid est perseuerantia & quod mollities, & qualiter hi habitus se habent adinuicem. Ex omnibus autem quæ inducta sunt, facile est videre, quòd continentia intellectualis virtus est, & est in ratione ordinante concupiscibilem & irascibilem, secundum quod in ratione (vt dicit Plato) est dominatiuum iustum & paternum. Patet etiam, quòd continentia generaliter dicta, generalis & non specialis virtus est. Continentia autem quæ secundum se continentia est, specialis est. Hæc igitur dicta de continentia sufficiant.

TRACTATVS II.

De delectatione.

CAPVT I.

De introductione istius tractatus, & qualiter delectatio & tristitia speculentur ab ethico.

50. *Ad ethicum pertinet de vitiosa, & de ore determinare: 1 ratio.*

VIA de autè multa de lectationedicta sunt, & quia continens specialiter circa delectationes est continens, ideo debet determinari de delectatione. Si enim à delectationibus continet continens, oportet scire à quibus contineat: aliter enim erit casualis continentia. Non ergo perfectè scitur de continentia, nisi tractetur etiam de delectatione. De delectatione igitur & tristitia opposita illius philosophi est tractare, qui philosophatur politicam scientiam scientiam. Politica enim siue politicum bonum finis est architectonis ad quam architectones respicientes dicunt vnumquodque politicorum bonum vel malum esse. Politicum enim bonum felicissima operatio est reipublicæ: quod quidem in vno est, scilicet politico secundum operationem: plurimis autem conscitur & conficitur virtutibus & potentiis ad ipsum secundum aliquem modum ordinatis, sicut in primo huius scientiæ libro tradidimus. Vnumquodque autem eorum quæ sit ordinantur ad ipsum, boni habet rationem per respectum ordinis quem habet ad ipsum.

Adhuc autem intendere de delectatione est de numero eorum quæ necessaria sunt ad politicam philosophiam: & hoc est ideò: quia moralem virtutem diximus esse circa delectationes & tristitias. Continentiam autem nullus dubitat esse moralem virtutem: quamuis enim intellectualis sit secundum subiectum in quo est, tamen passio quæ est in ipsa, circa mores est. *2 ratio.*

Adhuc autem plures antiquorum philosophorum felicitatem dicunt esse cum delectatione. Propter quod beatum nominant felicem, quem Græci macharium nominant. Proprium autem eius dicunt esse macharion apochon chairein, quod Latinè sonat gaudere vel delectari in tota vita. In primo enim huius scientiæ libro iam determinatum est, quòd præ amicis infortuniis incidens non felicitaretur: eò quod non secundum totum vitæ in gaudio fuit. Mens enim tristis feliciter agere non potuit. Cum igitur gaudium & delectatio simul sint, oportet quod qui determinat de continentia, determinet de delectatione circa quam est continentia. Quamuis enim etiam virtus moralis circa delectationes sit, tamen non ita substantialiter cohæret delectatio virtuti morali sicut continentiæ. Continens enim secundum alteram partem sui quæ in affectu est, totus est in delectatione. *3 ratio.*

CAPVT II.

De positionibus antiquorum & improbationibus eorum circa delectationem.

1. Opinio. VIdebatur autem quibusdam antiquorum, quòd nulla delectatio sit bonum, scilicet quod delectatio neque secundum seipsam neque secundum accidens sit bonum aliquod. Bonum enim vt in antehabitis determinatum est, secundum analogiam dividitur in delectabile & honestum & vtile. Et bonum substantialiter & per se non est nisi honestum. Delectabile non dicitur bonum, nisi quia modus quidam honesti est: delectat enim honestum inquantum conueniens est naturæ rationali. Et vtile non dicitur esse, nisi inquantum referibile est ad obtinendum honestum. Bonum igitur simpliciter & secundum seipsum honestum est, & maximè illud quod honestissimum est, quod est bonum felicitatis. Hoc autem bonum delectatio non est, siue secundum seipsam siue secundum accidens accipiatur. Si enim idem esset cum illo, oporteret quod eadem esset intentio boni & delectationis: quod esse non potest propter hoc: quia iam diximus, quòd delectatio modus boni sit, & non ipsum per se bonum. Hac igitur ratione isti dixerunt nullam delectationem esse id quod verè & substantialiter bonum est.

2. Opinio. Quidam autem alij dixerunt quasdam delectationes esse bonas, quamuis delectationes communis multitudinis hominum sint praua. Delectationes enim theorematum, sicut ea quæ est ex eo quod diameter est asimeter costæ, bonæ sunt: sed hæ multis non sunt. Multitudo enim non ducitur nisi sensibili delectatione, cuius maior pars praua est & turpis.

3. Opinio. Fuerunt autem & tertij qui dixerunt, quod omnes delectationes bonum sunt: sed hoc dato non sequitur, quòd aliqua sit optimum & finale bonum: eò quod delectatio modus quidam alterationis est: in finali autem bono motus esse non potest: eò quod id quod mouetur, in fine motus non est in motu, sed in motum esse, sicut in physicis determinatum est. Hæc igitur sunt quæ ab antiquis dicta sunt de delectatione.

Rationes primæ opinionis. 1. ratio. Qui autem dicunt delectationem totaliter siue vniuersaliter esse non bonum, pluribus rationibus nituntur hoc astruere: quarum prima est, quòd dicunt, quòd omnis delectatio sensibilis generatio qualitatis est in naturam eius qui delectatur. Multi enim antiquorum quorum princeps fuit Philoxenus, intantum honorabat delectationem, quòd dicebant eam esse finalissimum bonum & principaliter bonum, quod omnia appetunt: & hoc felicitatis bonum esse diximus in primo libro: hoc enim bonum est, quod quælibet politica appetunt secundum tuum modum. Et his isti contrarij sunt: quia nullam delectationem dicunt esse id quod principaliter est bonum. Et pro ratione inducunt, quòd delectatio sensibilis generatio est in naturam, generationem vocantes fluxum delectabilis in naturam eius qui delectatur, ita quod delectatio sit delectabile fluens & se naturæ influens. Nulla autem generatio cognata est finibus. Verbi gratia, ædificatio quæ generatio domus est, non est domus: quia domus facta ædificatio est in ædificatum esse, & non in ædificari. Sicut quilibet motus in fine suo est in motum esse & non in moueri. Perceptio enim sensibilis non est nisi quandiu sensibile est dissimile: eò quod non est passio nisi à dissimili. Quod enim vltimè assimilatum est, passionem non infert, quia in naturam conuersum est: & quod dissimile est, propter hoc passionem facit & motum: quia adhuc natura substrata in potentia est, & continuè à potentia exit in actum. Cum igitur motus sit exitus potentiæ in actum in tempore continuo, non subito, patet quod delectatio quæ sensu perceptio est conuenientis & passio eius quod delectatur, generatio est & alteratio est & motus. Nihil autem talium finis est. Ergo nulla delectatio finis est. Omne autè quod per se bonum est, finis est. Nulla igitur delectatio est id quod per se bonum est.

2. ratio. Adhuc nullum eorum quæ fugit temperatus, vniuersaliter & totaliter bonum est. Delectiones autem fugit temperatus, vt in tertio huius libri probatum est. Delectatio igitur nec vniuersaliter nec totaliter bonum est.

3. ratio. Adhuc prudens quædam prosequitur, & à quibusdam abstinet. Totaliter autem delectabile & totaliter non triste, siue (vt ita liceat dici) intriste quod nullam infert tristitiam, non prosequitur prudens. Quicquid autem prudens prosequitur vt finem per se & totaliter, bonum est. Delectabile autem non triste non totaliter prosequitur prudens. Delectabile igitur non triste non totaliter bonum est.

4. ratio. Adhuc quicquid est impedimentum ad id quod est prudentem esse vel fieri, non totaliter est id quod bonum est. Delectationes impedimentum sunt ad id quod est prudentem esse vel fieri. Delectationes igitur non sunt totaliter id quod bonum est. Huius autem probatio est: quia quantò magis aliquis gaudet delectione, tanto magis impeditur à prudentem esse. Quod apparet in his qui in venereis delectantur. Constat enim nullum aliquid posse intelligere delectatione venereorum. Transponit enim mentem, & extasim facit animæ venereorum amor. Transposita autem mens intelligibilibus non studet: eò quod mens occupata circa vnum, abstrahitur circa alterum.

Amor venereus impedit intellectus operationem.

5. ratio. Adhuc nulla ars delectationis operatrix vel optatiua est. Omnis autem ars operatrix & optatiua boni illius est quod simpliciter bonum est. Nulla ergo delectatio est id quod simpliciter bonum est. A principio enim huius scientiæ determinatum est, quòd omnis ars in ciuitate est. Et omne quod in ciuitate est bonum vltimum, optat & operatur ipsum secundum aliquem modum.

6. ratio. Adhuc quæcumque prosequuntur hi qui bonum intendere non possunt, non totaliter sunt id quod bonum est. Pueri autem & bestiæ quæ bonum intendere non possunt, prosequun-

tur

tur delectationes. Delectationes igitur totaliter non sunt id quod bonum est.

7. ratio. Adhuc autem quod non omnia quæ sunt delectationes, sunt studiosa, manifestum est: quia expresse apparet, quòd quædam sunt turpes & probrosæ & nocivæ. Ægritudinalia enim quædam ex pernicioſa natura delectabilia sunt, quæ tamen nociua sunt.

Adhuc quod non optimum sit delectatio, per hoc patet quod delectatio, sicut diximus, non est finis siue finalissimum bonum, sed potius motus in naturam eius qui delectatur. Quæ igitur ab antiquis dicta sunt circa delectationem, fere hæc sunt quæ inducta sunt.

CAPVT III.

De solutione rationum inductarum.

13. *Inductis rationibus non probatur voluptatem non esse bonũ, neque optimum aliquid.*

QVod autem non sequatur propter rationes inductas delectationem non esse bonum neque optimum aliquid, manifestum erit etiam ex his quæ dicentur. Quod autem primum est, per quod hoc ostendemus, hoc est: quia sicut patet per ante dicta, bonũ dupliciter dicitur. Dicitur enim aliquando bonum, quod simpliciter, hoc est, vniuersaliter quod omnibus qui sunt in specie vna, bonum est, sicut cibus & potus & lectulus homini, orabum boui, hyrungus asino, & cætera huiusmodi. Aliud autem est bonum alicui & non omnibus in eadem specie existentibus propter pernicioſam naturam vel acquisitum habitum aliquem quo disponitur ad appetitum talium. Et secundum hanc digestionem diuersificantur naturæ, & habitus consequenter. Quia consistens natura & constituta & habitus saluans naturam appetunt bonum simpliciter. Deficiens autem & indigens ex pernicioſa natura vel habitu acquisito singulariter disponitur ad appetitum boni cuiusdam. Et cum omnis motio & omnis generatio sit actus vel operatio alicuius naturæ vel habitus, sequitur quòd etiam generationes & motiones dupliciter sunt, & quòd etiam illæ delectationes quæ prauæ videntur esse, dupliciter sunt, sicut & bonum dupliciter dicitur. Quædam enim simpliciter prauæ sunt, hoc est, vniuersaliter: alicui autem non sunt prauæ. Verbi gratia, comedere supra modum & vltra quam satis est replere, simpliciter & vniuersaliter prauum est: esurienti tamen & multum exinanito rursus non prauum, sed eligibile. Quædam etiam nec alicui sunt eligibiles semper, sed aliquando & secundum paucum tempus eliguntur & appetuntur, sicut ea quam diximus quæ est supersaturi: hæc enim non eliguntur nisi tempore magnæ famis. Quædam etiam nequaquam sunt delectationes, quamuis alicui & secundum paucum tempus delectabilia videantur, sicut illa quæ sunt cum magna tristitia, & sine tristitia fieri non possunt. Sicut Aiaci & Didoni delectabile videbatur interficere ipsos. Et tales sunt aliquando quæ fiunt medicinæ gratia, sicut delectationes laborantium, vt patet in eo qui multum prurit, & plenus acutis humoribus, sicut illi qui laborat lepra leonina, delectabile est intrare in ebullitionem calidissimam: est tamen hoc moris eius sic.

Adhuc autem bonum dupliciter est secundum aliam diuisionem. Dicitur enim bonum operatio, & dicitur bonum habitus. Operatio enim delectabilis est & sequitur habitum: quia qualis est habitus, talis est operatio: propter hoc etiam operationes quæ constituunt in naturalem habitum, secundum accidens delectabiles sunt. Operationes autem illæ quæ sunt in concupiscentiis carnalibus, sunt deficientis siue & indigentis naturæ & habitus. Et ideo secundum diuersitatem naturæ & habitus diuersæ sunt delectationes. Et quamuis hæ delectationes sint per accidens, tamen nihil prohibet alias quasdam esse delectationes quæ sunt sine tristitia & sine concupiscentia indigentis naturæ. Verbi gratia operationes speculationis theorematum quæ sunt natura non indigente: quinimo omnibus ad voluptatem & necessitatem existentibus, tales delectationes delectabiliores sunt. Quod autem talis sit dissimo delectabilium & delectationum, signum est, quòd non eodem delectabili gaudent omnes & semper. Natura enim indigens, repletione delectatur quadam & aliquando. Constituta autem natura & non indigens, gaudet simpliciter & semper delectabilibus. Illa autem quæ indigens repletione, gaudet his ad quæ disponitur secundum naturam vel habitum, quæ aliquando sunt contraria, sicut diximus: tales enim aliquando gaudent & acutis & amaris, vt comestione carbonum vel limi combusti vel luti, quorum nihil simpliciter delectabile est. Nihil enim talium secundum naturam constituram delectabile est. Et ideo motiones talium in naturam non sunt delectationes simpliciter. Quia sicut se habent delectabilia adinuicem, ita se habent & delectationes. Patet igitur, quòd quamuis aliqua delectatio sit motio & generatio, non tamen omnis. Non ergo sequitur, quod nulla delectatio sit finale bonum, propter hoc quod quædam delectatio motio & generatio est.

14. *Ad primam rationem.*

Adhuc autem non sequitur hoc quod quidam alij dixerunt, quòd necesse sit, quòd aliud aliquid melius sit delectatione, propter hoc quod dicunt delectationem motionem & generationem esse. Dicunt enim, quòd finis motionis & generationis in quo generatio est ingeneratum esse, & motio in motum esse, melior est motione & generatione: eo quod finis perfectus est actus, motio autem & generatio actus imperfecti & imperfectorum indigentium. Hoc enim non sequitur. Iam enim patuit, quòd non omnes delectationes generationes sunt, vel cum generatione, sed quædam sunt operationes & vltimi fines: operatio enim habitus est. Neque omnes sunt factorum per motionem & generationem, sed sunt quædam vtentium natura & habitu. Nulla enim natura & nullus habitus propria operatione destituitur. Quia omnis naturæ & omnis habitus vsus & aliqua operatio est. Sicut videre vsus & operatio est oculi, & lucere vsus & operatio lucis est.

Similiter non est generaliter verum, quòd finis

finis alterum quid sit ab eo cuius finis est. In omnibus enim virtutibus nullus alius finis est nisi pus virtutis. Sed hoc est verum, quod eorum quæ ducentia sunt imperfectionem naturæ deficientis & indigentis, finis alterum est: quia illa sunt motiones & generationes. Propter quod non bene se habet diffinitio quam antiqui diffiniunt delectationem dicentes, quòd delectatio est sensibilis generatio siue fluxus delectabilis sensibilis in naturam. Sed melius dicendum erat, quòd delectatio est operatio eius habitus qui est secundum naturam. Habitus autem ille est, qui est connaturalis & proprius. Dico autem connaturalis: quia conueniens est ad naturam constitutam. Proprius autem vocatur: eò quod conuertibilis est & sequitur, omnibus etiam illa natura constitutis, & solis illis & semper conuenit. Operatio enim talis habitus semper delectabilis est & delectatio est. Pro eo autem quod antiqui dicebant, delectationem esse sensibilem motionem, debebant dicere operationem non impeditam. Cum enim duo sint actus, scilicet primus, & actus secundus: actus secundus finalius bonum est, quam primus. Est enim secundus sicut vigilia, primus autem sicut somnus, & secundus non est nisi primus exercitus, sicut sophistæ dicunt differre negationem exercitam à negatione concepta, & numerum exercitum à numero concepto. Hoc autem planum est in ense, cuius secundus actus est incidere, primus autem figura terminata per angulum acutum: & cum acuti sit penetrare, patet quod incidere nihil aliud est nisi exercitium acuti. Et sic est in omibus habitibus si ad actus suos proprios referantur. Diffusio ergo actus primi in exercitium, propria operatio est vniuscuiusque naturæ & actus, quod omni actui & habitui summum gaudium est, & in illo summè floret & tota dilatatur & diffunditur. Hæc ergo summa delectatio est. Delectatio ergo proprij & connaturalis habitus est. Si autem perfecti & constituti est in natura & habitu & non indigentis, sequitur quod non impedita sit. Quod enim impeditur, ex permixtione contrarij impeditur, & hoc in motu & generatione, & est non perfectum & constitutum, sed indigens & perfectionem continuè accipiens, & quantum ad hoc non potest esse finale bonum, nec operatio eius simpliciter delectatio est, sed est delectatio quædam alicuius. Antiquis autem videbatur propter hoc generationem dici delectationem: quia dicebant, quòd delectatio principaliter bonum est omni naturæ, & constituës omnem naturam in esse, sicut generatio. Est enim ex coniunctione conuenientis cum conuenienti, quod omni naturæ bonum est & cõstitutum in esse. Antiqui enim opinabantur, quòd operatio sit & motio: cum tamen alterum quid sit: cum motio actus imperfectus sit imperfecti, operatio autem actus perfectus & perfecti.

Adhuc autem quod aliquis dicat delectationes vniuersaliter esse prauas & prauum quid, propter hoc quod quædam eligibilia & perniciosæ naturæ appetibilia, delectabilia sunt, idem est dicere, quod sana omnia sint prauia: quia ad quædam praua sunt & nociua. Sunt enim nociua ad pecunias congregandas. Verbi gratia sanitas enim non fit nisi pecuniis datis pro medico & medicinis. Si ergo sanitas induci debeat, pecuniam expendere necesse est. Sequitur igitur, quòd ambo dicta praua sint, scilicet & sanitas & expensa pecuniæ: & si non praua sint, hoc erit secundum hoc quod aliquid bonum inducunt: & hoc inconueniens est. Sanitas enim simpliciter bonum est & delectabile. Si enim propter hoc praua esset, quia ad quoddam praua est, sequeretur quod etiam speculari theoremata esset prauum: eò quod aliquantulum nocet ad sanitatem. Propter quod præcipitur febricitãtibus, quod non speculentur subtilia. In speculatione enim subtilium spiritus diriguntur ad cerebrum: propter quod corpus calefit, & augetur febris.

55. Similiter hoc quod dixerunt antiqui, quod propter hoc mala est delectatio, quia impeditiua est prudentiæ, non habet rationem. Delectatio enim quæ est propria operatio vniuscuiusque, nullius prudentiæ & nullius habitus est impeditiua, sed potius promotiua: sed delectatio aliena, hoc est, alieni habitus & alienæ naturæ. Quia inquantum illa aliena est, ad alienam trahit intentionem & appetitum, & ad alienum tracta, remittitur ad propria. Non enim potest esse intentio simul in duo opposita. Sed delectatio quæ est à speculari & addiscere, promouet ad speculari & discere. Quantò enim magis aliquis delectatur in speculatione, tantò liuentius studet & discit vt speculari possit.

56. Ad hoc autem quod antiqui dicunt, delectationem esse malam, quia nullius artis opus est, non sequitur. Rationabile enim est, quòd delectatio non sit artis secundum quod delectatio motio est, vt antiqui dicebant. Sic enim ars artificiatio est, hoc est, acceptio artis. Et hoc modo ars non est alicuius operationis, sed est illius potentiæ quæ vocatur habitus artis, & acceptio & constitutio iam illius habitus, operatio est propria connaturalis illi habitui. Nulla igitur ars operationis est, sed potentia habitualis. Cum ergo delectatio operatio sit, sequitur quòd delectatio artis non est opus, sed habitus acquisiti per artem. Tamen dictum antiquorum instantiam habet. Quia est ars pigmentaria & pulmentaria, & illa videtur esse delectationis. Pigmentaria enim ars, scientia est conficiendi pigmenta ad delectationem. Ars igitur illa finem habet delectationes. Ars igitur illa finem habet delectationes. Et sic aliqua ars delectationis esse videtur.

57. Quod aliqui dicunt delectationem ideo malam esse, quia temperatus fugit delectationes: & ideo iterum malam esse, quia prudens non præcipit prosequi delectationes, vel etiam tristitias: sed prosequitur intristem viam, quæ media est inter delectationes & tristitias. Et quod dicunt, quòd pueri & bestiæ prosequuntur delectationes, quæ bonum intendere non possunt, omnia vno & eodem modo soluuntur. Diximus enim, quòd quædam simpliciter bonæ sunt delectationes, & quædam non simpliciter bonæ, sed cuidam & aliquando. Et tales quæ cuidam & aliquando sunt, pueri & bestia

pro-

pro sequuntur: & prudens in talibus eligit intristis esse. Tales autem diximus esse eas quæ sunt cum concupiscentia indigentis & cum tristitia delectabilis absentis, & sunt corporales corporis deficientis & indigentis. Tales enim sunt delectationes bestiarum & puerorum, & harum superabundantias fugiunt prudens & temperatus. Secundum illas enim superabundantias intemperatus est: propter quod temperatus qui opponitur intemperato, fugit eas. Sed ex hoc non sequitur, quòd omnes fugiat. Sunt enim quædam delectationes temperati, quas temperatus non fugit, nec prudens fugere præcipit. Temperatus enim delectatur in temperatè facere & agere, & vniuersaliter in eo quod est temperatè viuere.

58. *Delectatio est quoddam bonum.* Adhuc autem per rationem probatur delectationem bonum esse. Confessum est enim ab antiquis omnibus, quòd tristitia malum est secundum se & vniuersaliter, & quod est fugibile quoddam. Tristitiarum, vt dicunt aliqui, quædam est simpliciter malum: quædam autem in eo malum quod est impeditiua alicuius boni: & quocumque modo sit, semper fugienda est & malum est. Tristitia autem & delectatio immediatè opposita sunt. Si ergo vnum per essentiam est malum, sequitur reliquum per essentiam esse bonum. Dicunt autem tristitiam esse malum. Necessarium igitur est delectationem bonum quoddam esse. Hoc autem soluebat Speusippus dicens medium esse inter delectationem & tristitiam, quod vocabat intriste: significans hoc per infinitum nomen intriste, & hoc dicebat opponi & tristi & delectabili, sicut opponitur æquale maiori & minori. Et hæc solutio non conuenit: quia non potest dicere, quòd malum aliquod sit delectatio, sicut patet ex rationibus inductis.

CAPVT. IV.

De rationibus factis contra eos qui dicebant delectationem non esse optimam.

59. *Licet quædam voluptates praua sint, tamen hoc non prohibet, quin aliquæ voluptas optimum sit.* Nihil autem prohibet, quin quædam delectatio optima sit, quamuis quædam praua sint delectationes. Non enim sequitur, si delectationes quædam praue sunt, quod delectatio quæ simpliciter est delectatio, non sit optimum. Sicut non sequitur, si quædam scientia praua est, quòd propter hoc scientia secundum se praua sit. Scientia autem praua duobus modis est, scilicet corruptione principiorum, & corruptione scientis. Banauses enim artes praue sunt corruptione principiorum: quia sine ratione perfecta principiorum traduntur. Sicut enim auguratiua, corrigere, lusiua, tesseratiua, quæ quasi nulla principia habent veritati subnixa. Prauitate autem scientis praua scientia dicitur, quando scientiæ aliqua prauitas est adiuncta in sciente, propter quam ad pratum inclinatur, sicut necromantia, furatiua, & huiusmodi, quas in ante habitis cacotegnias nominauimus. His enim existentibus prauis nihil prohibet scientiam optimam esse, sicut probatum est de scientia intellectus primi in mathematica: hæc enim omnium scientiarum primum principium est. Nihil enim scibilium scitur, nisi lumine primi intellectus: quemadmodum nihil visibilium videtur, nisi sub actu luminis solis.

60. *Delectatio est optimum.* Non autem non tantum consequentia non valet, sed etiam probatur, quòd delectatio optimum sit. Dictum est enim in præcedentibus delectationes esse operationes non impeditas secundum vniuscuiusque habitum. Siue ergo felicitas operatio sit omnium virtutum, siue sit operatio alicuius earum, vt prudentiæ, semper sequitur operationem quæ felicitas est, eligibilissimam esse, sicut in primo huius scientiæ libro demonstratum est. Eligibilissima autem operatio eligibilissimi habitus, delectatio est. Operatio igitur felicitatis delectatio est. Aliqua igitur delectatio optimum est. In primo enim huius scientiæ libro ostensum est, quòd felicitas optimum est. Quamuis ergo multæ delectationes sint simpliciter praue, nihil prohibet quandam delectationem optimam esse. Propter hoc enim communis omnium opinio est, qua omnes existimant vitam felicem delectabile esse, & implicant delectationem in felicitatis diffinitionem, & hoc rationabiliter faciunt. Nulla enim perfecta operatio quæ perfectus actus est, impedita est, sicut patet ex præhabitis. Perfecta enim operatio ex hoc perfecta est, quia perfecti est & constituti. Imperfecta autem ex hoc imperfecta est, quia imperfecti est. Imperfectum autem naturæ indigentis, sicut motus in mobili acceptus imperfectus actus est, quia imperfecti est. Motus autem prout est operatio mouentis, ex hoc actus perfectus est, quia perfecti est. Felicitas autem est de numero perfectorum actuum & operationum. Oportet igitur per diffinitionem, quòd ipsa delectatio sit, & quod delectatio essentialiter applicetur ei: propter quod quia vltimæ perfectionis est operatio felicis, indiget felix bonis quæ ad corpus ordinantur, sanitate scilicet, & pulchritudine, robore, nobilitate, & aliis quæcumque decorant beatitudinem. Et indiget his bonis quæ sunt exterius, vt diuitiis, gloria, potentatu, amicis. Et indiget fortuna, vt naturalem potentiam habeat ad optimos successus. Hæc enim si defuerint, cum organicè deseruiant ad beatitudinem, erunt operationes felicis secundum aliquid impeditæ. Qui enim felicem dicunt esse eum qui rotatur infortuniis & semper premit & premitur, & magnis & prę amicis incidit in infortuniis, sicut arcus qui in rota reuoluitur, cū tamē bonus sit secundū virtutem, illi vel volentes vel nolentes nihil dicunt. Volentes quidem, si intelligunt: nolentes autem, si non intelligunt, dicunt felicem qui impedita habet operatione.

Fortuna quid sit. Propter hoc autem quod felix indiget fortuna, videtur quibusdam bona fortuna idem esse cum felicitate: cum tamen altera sit. Fortuna enim est qualitas accepta in nato implexione causarum à cælo descendens secundum natiuitatis periodum, qua quis naturalem accipit potentiam vel impotentiam ad futuros successus. Felicitas autem operatio est, sicut diximus. Et ideo eufortunium felicitas non est.

Cuius

Cuius signum est: quia etiam ipium euforruaium si excellens sit, est impediens optimas operationes. Et propter hoc fortè non est iustum, quòd talis fortuna bona vocetur: quia impedit ad operationem felicitatis. Felicitatis enim operationem expeditam ad quendam terminum vtile est habere bonam fortunam, intantum scilicet inquantum coadiuuat ad felicitatis operationem.

Adhuc autem propter hoc quod omnia prosequuntur delectationem, & bestiæ scilicet & homines, signum est quoddam, quòd delectatio aliqualiter sit optimum quod omnia appetunt: & hoc quidem communis fama omnium est. Quod autem ab omnibus famatur, non in totum perditur, ita scilicet quod in totum falsificetur. Fama autem est omnium, quòd omnium naturæ appetunt esse diuinum, & propter illud agunt quicquid agunt, sicut in secundo de anima dicit Aristo. Sed secundum quod in primo huius scientiæ libro diximus, hoc diuinum quidem in se syncerum est & diuinitatis forma, in proximis imago est, in distantibus verò resonantia quædam est: & id quod est resonantia, appetibile non est nisi inquantum imitatur formam. Ratio igitur appetitus in omnibus prima formarum est. Diuinum igitur bonum appetitur ab omnibus propter resplendentiam quæ in omnibus resplendet. Tamen quia delectatio est operatio proprij & connaturalis habitus: eò quod non est vna natura omnium, neque vniformis habitus omnium, optimus enim habitus nec est nec videtur esse omnium: propter hoc contingit, quòd omnes vnam & eandem secundum subiectum prosequuntur delectationem, quamuis omnes delectationes prosequuntur secundum vestigium primi delectabilis, quod apparet in omnibus: fortè enim aliquando contingit, quod quidam prosequuntur delectationem, quam tamen non existimant esse prosequendam: & si quæreretur ab eis, dicerent vtique non esse prosequendum talem delectationem, sed prosequuntur eandem, vel propter indigentiam naturæ, vel ex habitu constitutæ naturæ per quam constituuntur ad talem delectationem. Omnia igitur appetunt summum bonum quod est delectatio: eò quod connaturaliter omnia in se habent quoddam diuinum, sicut paulò ante dictum est. Et quamuis operatio non impedita sit delectatio secundum veritatem, tamen corporales delectationes quæ indigentis naturæ sunt, nominis assumpserunt hæreditatem: ita quod communiter delectationes vocãtur propter hoc quòd homines pluries in ipsas inclinantur, & propter hoc quod omnes participant talibus delectationibus, ideo quia in natura complantatæ sunt, sicut in tertio huius scientiæ libro determinatum est. Propter hoc ergo quod istæ solæ cognitæ sunt à communi vulgo, solæ existimantur esse delectationes.

Verum quam populi cõmuni voce fiequentãr, Nulla quidè omnino fama perire potest.

Hoc autem etiam manifestum est alia ratione. Si enim detur, quòd delectatio non est bonum & optimum & operatio perfecta, sequitur quod felix non delectabiliter viuit. Si enim dicatur non bonum, sequitur quod felix qui optimus est, non indiget. Ad quid enim indigeret non bono ad optimas operationes. Sequitur etiam, quòd felicem contingit tristem vitam agere. Si enim delectatio non est bonum, sequitur tristitiam non esse malam: sequitur etiam, quòd tristitia non sit bonum. Nec posset assignari causa quare felix fugeret id quod neque bonum neque malum est. Posset igitur felix tristem vitam agere, quod valdè inconueniens est. Adhuc autem si operationes studiosi non sunt bonum & optimum ipsius, & in quo maximè delectatur studiosus, sequitur quod vita studiosi delectabilis non sit, quod valdè est inconueniens. Vltima igitur & optima operatio delectatio est.

CAPVT V.

Quare tristitiæ corporales in eo semper sunt vniuersaliter malæ, cum delectationes superabundantiarum corporalium rerum vniuersaliter malæ sunt.

61. *De delectationibus corporeis considerandum.*

DE corporalibus autem delectationibus nunc intendendum est. De intellectualibus enim in decimo huius scientiæ libro pertractabimus. Cum ergo dicamus, quòd quædã delectationes sunt eligibiles valdè, nec est in eis superabundantia, sicut bonæ delectationes quæ intellectuales sunt & virtutes, quarum quælibet in actibus suis delectatur. Dicimus autem, quòd delectationes corporales circa quas est intemperatus, quæ sunt in superabundantiis corporalium delectationum vniuersaliter malæ sunt.

Quæramus ergo, quare tristitiæ quæ sunt in absentia corporalium delectationũ circa quas est intemperatus, etiam vniuersaliter sint malæ? videtur enim debere esse oppositum. Malum enim bono contrarium est: propter quod si delectatio in superabundantiis est in genere mali, tristitia quæ est absentia earundem delectationum deberet esse in genere bonorum. Hoc autem non videtur: quia vnius & eiusdem moris est gaudere in superabundantiis delectationũ, & tristari in absentia earundem. Propter quod & si vnum horum malum est, & reliquum malum. In moribus enim omnibus sic est, quòd contraria maximè distantia in vno genere sunt mali, medium autem in genere boni.

62. *Excessus corporearum voluptatũ malus est.*

Ad hanc autem quæstionem soluentes dicimus, quòd delectationes quæ sunt in superabundantiis secundum se quidem non sunt bonæ: possunt tamen esse bonæ inquantum sunt necessariæ. Necessariæ autem sunt necessitate suppositionis quam hypothesim Græci vocant, hoc est, quòd hoc supposito quod alicui debeat mederi tristitiis, delectatio in superabundantia necessaria est. Hoc enim modo etiam est id quod non malum est secundum se, sicut est delectatio, bonum est ad aliquid: & sicut tunc delectatio in superabundantiis quæ secundum se non bonum est, bonum erit.

Ad

Alia respõsio.

Ad hoc posset etiam dici, quòd secundum se quidem non bonæ sunt tales delectationes, sed commensuratæ vsque ad hoc bonæ sunt. Vsque ad hoc autem dicimus, non propter hoc quod mensuratæ sint ad virtutem, sicut quidam dixerunt, quia in talibus delectationibus non est superabundantia: sed vsque ad hoc dicimus commensuratas esse, quòd sufficiẽter possunt mederi tristitiæ. Omnium enim habituum & motuum & operationum quantorumcumque superabundantia non est, eo quod melioris est & optimi, & quantumcumque superabundet, bonum est: horum etiam delectatio consequens vel concomitans, superabundantiam non habet quæ vituperabilis sit: sed quantumcumque quis delectetur in talibus, tantò melior est. In quibuscumque autem habitibus & operationibus superabundantia vituperabilis est, etiã in his delectatio concomitans & superabundans etiam vituperabilis est. Corporalium autem bonorum, sicut est cibus, potus, & venerea, superabundantia vituperabilis est propter hoc quod intẽperatus prauus est prosequendo tales superabundantias, qui non est prauus ex hoc quod prosequitur delectationes necessarias, quæ ad consistentiam & bonam habitudinem naturæ ordinantur. Si enim ex hoc aliquis prauus esset, omnes essent praui. Omnes enim homines gaudent aliqualiter & pulmentis, & vino, & lecticulo, & venereis quæ per honestas nuptias ordinata sunt. Sed intemperatus prauus est: quia talibus gaudet, non vt oportet, sed superabundanter.

63. *Intemperatus è diuerso se habet in delectationibus & tristitiis.*

Sed hoc modo non habet in tristitiis. Modum enim contrarium tenent tristitiæ in talibus. Non enim fugimus superabundantiam tristitiæ tantum, sed in toto & vniuersaliter fugimus tristitiam & paruam & superabundantem. Superabundantiæ enim delectationis tristitia est contraria. Quod ex hoc patet: quia illis qui prosequuntur superabundantiam delectationis, inest superabundans tristitia ex absentia delectabilis: & propter superabundatem tristitiam prosequuntur superabundantem delectationem. Sicut multum esuriens & famelicus & superabundanter tristatus in fame, non apperit mensurate comedere, sed superfluè ingurgitare, id est, tota die sumere cibum: & secundum hunc modum vtrumque malum est & eiusdem moris in genere delectari in superabundantiis, & tristari in absentiis delectationum.

64. *Insuper dicendum cur corporis voluptates expetibiliores videntur.*

Et hæc quidem solutio dicit verum: sed causam falsi quod conclusum est, non demonstrat. Non enim dicit quare tristitia malum sit, nec dicit quare superabundantiæ delectationum quæruntur vt bonæ. Quia ergo non solum oportet verum dicere, sed & causam falsi demonstrare, eò quod confert ad fidem dictorum. Quando enim aliquid rationabile apparet, & ostenditur propter quod id quod non est verum, verum videtur, hoc facit quod magis creditur vero.

65. *Ratio cur voluptates corporeæ expetibiliores videantur.*

Soluentes igitur ad dictam dubitationem in superabundantiis dicimus, quod dicendum est propter quid videntur corporales delectationes eligibiliores etiam in superabundantiis multis. Multitudo enim communis eligit in superabundantiis delectari. Dicimus igitur primum, quòd eligitur in superabundantiis delectatio non propter se quidem, sed quia expellit superabundantem tristitiam. Et illi qui prosequuntur superabundantem, vel etiam vniuersaliter corporalem delectationem, siue sit superabundans, siue non, prosequuntur eam non propter delectationem secundum se: sed quia medicina est superabundantis tristitiæ, & vniuersaliter, siue superabũdans sit tristitia siue nõ. Sed quia vehementes delectationes & superabundantes, eò quod sine cõtrario sunt quod est tristitia, efficaciores sunt medicinæ quam mensuratæ, ideo communitas hominum magis prosequitur superabundantes delectationes quam commensuratas & communes. Sicut in medicinis corporalibus efficacior est, quæ in toto contrariatur morbo, quam illa quæ est secundum partem.

Sed cõtra vo-luptates corporeæ non videtur bonæ ob duas rationes. 1. ratio.

Talis autem delectatio non videtur esse studiosa, nec est, propter duo quæ iam in antehabitis dicta sunt. Dictum enim est, quòd quædam illarum quæ sunt constitutæ naturæ, prauæ naturæ sunt operationes, quæ vel ex necessitate pranæ sunt, hoc est, ex complexione perniciosa, quemadmodum illæ quas bestiales ante diximus: vel sunt pranæ naturæ quæ per consuetudinem prava facta est, quemadmodum illæ quæ sunt prauorum hominum ex consuetudine prauitatem sibi inolitam habentium. Tales enim delectationes medicinæ sunt tristitiæ: eo quod sunt indigẽtis & desiderantis: & in talibus melius est esse quam fieri. Esse enim est secundum habitum perfectum & actum, fieri vero secundum transmutationem & potentiam.

2. ratio.

Quædam autem harum delectationum non sunt operationes habitus vel naturæ constitutæ, sed accidunt perfectis, hoc est, his qui perfectionem accipiunt indigentis vt repleantur: & illæ etiam vt medicinæ quæruntur, quamuis sint transmutationes & generationes, quemadmodum in antehabitis determinatum.

66. *Voluptates corporeæ sunt bonæ per accidens. 1. ratio.*

Ex omnibus autem his patet, quòd delectationes corporales non secundum quod sunt delectationes corporales, sed secundum accidens studiosæ sunt. Sunt enim studiosæ secundum quod commensuratæ sunt ad virtutis medium.

2. ratio.

Adhuc autem dicimus, quòd superabundantes delectationes à communi hominum multitudine prosecutæ sunt: propter hoc quod vehementes sunt, & communis multitudo in aliis gaudere non potest: quia delectationes veras non percipit. Tales ergo sibiipsis sitim quandam semper præparant per hoc quod tristantur delectationis talis absentia, & per rememorationem delectationis præteritæ: & ideo corporaliter delectari semper desiderant. Sicut & poeta dicit,

Tantalus à labris fugientia pocula captat,
Quo plus sunt potæ, plus fluuntur aquæ.

Quandoquidem igitur prosequuntur innocuas delectationes, hoc est, commensuratas virtuti quæ nihil nocent, quia virtutem non adimunt: talis persecutio non est increpabilis sine

siue viruperabilis. Quando autem prosequuntur superabundantes, quæ nociuæ sunt ad virtutem, hoc & pœnum est increpabile.

Has tamen prosequitur multitudo communis: quia in facultate sua non habet alia quibus gaudeat. Multis enim siue multitudini cõmuni triste est esse in neutro, scilicet quod nec superabundanter delectentur, scilicet nec superabundanter tristentur: & hoc contingit propter naturam humanam multis defectibus & malitiis subiectam. Animal enim etiam in animalibus operationibus semper laborat & lassatur & destituitur, quemadmodum testantur naturales sermones dicentes, videre & audire & vniuersaliter sensibus vti triste quoddam est & laboriosum: quamuis minus difficile videatur, vt quidam dicunt, propter assuetudinem. Quod enim laboriosa talia sint, ex hoc patet: quia in vsu sensuum consumitur & languescit spiritus & organum, ita quod quietem interponere desiderat per somnum. Similiter omnis homo in iuuentute & senectute multis laborat defectibus, & continuè desiderat medicinam. In iuuentute quidem enim supplementa desiderat & superabundantias propter naturæ augmentationem quæ calida est & humida, abundanter desiderans quæ restituant deperditum, & foueant naturam, & ad quantitatem debiti augmenti deducant. Disponitur enim iuuenis quemadmodum vinolentus, qui & calido feruet & madet humido, & continua ad libidinem sentit incitamenta: hoc enim modo iuuentus quiddam delectabile est siue delectatiuum incitatiuum ad delectationum superabundantias. In senectute autem quæ frigida & sicca est ad modum melancholiæ secundum naturam destitutam & deficientem, quæ (sicut dicit Arist.) est sicut ruinosa ædificiorum, semper indiget medicina supplente defectum: & hoc ideo est: quia tales corpus habent semper morsum & compunctum defectibus: & quod continuè consumitur propter complexionem decidentem & ruinosam: & ideo in continuo appetitu sunt supplementi, & vehementer desiderant restitutiua.

Nec hoc dicimus tantum de melancholicis melancholia innaturali quæ combusta cholera est & nigra, sed de melancholicis generaliter. Quamuis enim melancholici de melancholia accidentali ex acumine humoris morsa habeant corpora, tamen dicit Aristo. in problematibus, quòd omnes hi qui fuerunt heroicarum virtutum, Hector, & Priamus, & alij, in hac melancholia laborabant: eò quod hæc melancholia rubei vini quod vaporosum est, habet similitudinem: & quia grauitatem habet, constantiam facit: quia vero vaporosa, virtutem erigit ad operationem. Melancholia enim naturalis, vt dicit Gal. frigida est & sicca. Per frigiditatem ascidens motum & euaporationem, per siccitatem autem grauitate propria decidit: propter quod stomachus melancholicorum & senum superiùs vacuus est, omni euaporatione destitutus, & semper suam sentiens inanitionem ex nutrimenti defectu: propter quod continuè cibum desiderant, & in fine & in principio comestionis æqualiter delectantur. Cuius signum est, quòd tales multum & continuè comedunt, multi vercoris sunt, & parui nutrimenti. Appetunt continuè & supplens defectum & expellens tristitiam quæ est ex defectu. Delectatio autem si fortis sit, facit expulsionem, siue illa delectatio sit contraria, siue etiam conueniens quæcumque. Vehemens enim delectatio in quocumque sit, ad se trahit animam, & non sinit auertere tristitias quæ ex aliis contingunt defectibus. Propter hoc ergo quod tam senes quam iuuenes superabundantias prosequuntur delectationum, fiunt intemperati & praui: quia intemperatus circa tales est delectationes.

CAPVT VI.

De distinctione delectationis bonæ à delectatione mala.

67. *Perfectæ voluptates sunt sine tristitia, excessum vituperabilem non habentes.*

DElectationes autem sunt sine tristitia, eò quod nihil habent de contrarij admixtione, non habent superabundantiam vituperabilem, sed quantumcumque superabundent, bonæ sunt & meliores: & tales sunt illæ quæ sunt eorum quæ sunt de numero natura delectabilium per se & non per accidens, sicut est honestum, & omnes honesti partes. Secundum accidens autem delectabilia sunt, quæ non de natura sui nec per se appetuntur, sed quæruntur vt medicina defectibus & tristitiis. Quod ex hoc patet: quia talia non videntur esse delectabilia sano, nisi quando operatur & sustinet & laborat in operatione: & propter hoc & non per se quærit delectabile superadũdans. Natura enim & per se delectabilia sunt quæ faciunt per se & non impediunt actum & operationem talis vel talis alicuius naturæ: dixi enim, quòd vniuscuiusque naturæ propria & connaturalis habitus operatio, delectatio est.

68. *Nulla eadem res nos semper delectat.*

Nullũ autem delectabile corporale vnum & idem semper est delectabile homini: eo quod natura hominis non simplex est, ex corpore & anima constituta. Vnde quamuis intellectualiter semper idem posset esse delectabile, tamen necesse est etiam alterum ab illo esse delectabile secundum naturam illam secundum quam multipliciter corruptibilis est homo: & hoc est secundum corpus. Et ideo si aliquid agat homo secundum alteram partem sui, hoc reliquæ parti præter naturam est & triste. Si autem æquat operationes secundum vtramque partem, hoc non medicatur tristitiis: quia neque triste videtur, nec delectabile quod sic operatum est: & ideo tale quid à multitudine non desideratur. Si autem alicuius natura simplex sit & incorruptibilis, illius semper vna & eadem operatio semper delectabilissima erit: eo quod nihil habet de tristitia admixtum: eum semper operatio sit nullo impedita secundum proprium & connaturalẽ habitum. Propter quod Deus & substantiæ diuinæ semper vna & simplici gaudent delectatione, sicut vna & simplici agunt actione, quæ actio actus perfectus est & non motus. Dixi enim in præhabitis, quòd operatio non semper motus vel in

in motu: quinimo in immobili & immobilis & semper vno modo est: & perfectior est operatio, & perfectior delectatio: propter quod delectatio magis in quiete, quam in motu est. Nec est instantia per hoc quod dicit poëta Homerus, qui dicit, quòd transmutatio dulcissimum est: hoc enim dictum est per quandam malitiam complexionis & naturæ quæ nõ in vno sed in multis quærit supplementum: & cum simul omnia supplementa haberi non possunt, quærit autem malitiæ substantia variari in illis, propter quod dulcem reputat transmutationem. Transmutatio igitur malitiosæ naturæ indicium est: quemadmodum enim homo qui facilè transmutatus est à proposito, malus & prauus est: ita & natura quæ indiget transmutatione, malitiosa est. Et hoc ideò est: quia non est simplex, neque epiches, hoc est, simpliciter bona. Epilogates igitur quæ dicta sunt de cõtinentia, dicimus quod de continentia & incontinentia, & de delectatione & tristitia quantum ad propositam intentionem iam satis dictum est. Determinatum enim est quid vnumquodque istorum est, & qualiter vnum istorum, scilicet continentia bonum est: alia autem qualiter sunt mala. Deinceps autem de amicitia tractandum est.

LIBER VIII.

De amicitia.

TRACTATVS I.

De amicitia secundum se & partibus amicitia.

CAPVT I.

Quare oportet ethicum tractare de amicitia.

Cap. 4. de diuin nom.

DE amicitia tractantes non dicemus de amicitia quæ sine passione est ad amatum, quam diximus esse medium inter blanditorem & agrestem, hoc est, amicitia de adiunctis habitibus. Dicemus autem de amicitia quæ cum passione amationis est, quæ passio cor & affectum transponit amantis in amatum, ita quod vterque amantium nihil minus habet in altero quam in seipso. Ex hoc enim habet amicitia, quod est amantium ex charitate consensio: quia virtus quæ affectus in alterõ est. Sola enim passio amoris, vt dicit Diõnysius extasim facit, hoc est, transpositionem: quia nulla alia extra passionem amantis cor ponit in alio tanquam captiuum sit, nisi amor. Amatio autem etiam modorum est. Est quædam amatio simplex, & hæc est simplex transpositio cordis in amatum. Quædam autem cum discretione amati est, scilicet ex ratione discernere quid & quantum & qualiter ametur, & hoc propriè vocatur dilectio. Quædam etiam est existimatione amati, quantum scilicet possit apud amantem, & quanti pretij extimetur, & hæc proprie vocatur charitas. Et amicitiæ de qua intendimus, inchoatio quidem amor est, sed proficit in dilectionem, & perficitur ad charitatem. Propter quod Tullius dicit, quod amicitia est quædam ex charitate consensio. Carum enim dicimus, quod magni pretij existimatur. Dilectum quod ex aliis electum ad se trahit affectum. Amatum autem quod vt bonum ad se trahit cordis transitum & fluxum in benevolentiam quandam. Nec hic intendimus de amicitia nisi humana quæ propriè amicitia vocatur. Metaphoricè enim de amicitia locuti sunt Philosophi, dicentes amicitiam & litem rerum esse principia. Appellantes amicitiam realem consensum contrariorum ad constitutionem alicuius, litem autem esse dissensum eorumdem. Nec amicitiam vocamus generalem curam & prouidentiam diuinorum regentium inferiora & humana & inferiorum consentientium superiorum in talem prudentiam, sicut dicit Ierotheus, quòd amor virtus vnitiua est, superiora mouens ad inferiorum prouidentiam, & inferiora ad superiorum subiectionem: hæc enim metaphoricè dicta sunt. Et hanc videtur Tullius diffinire in libro suo de amicitia sic dicens, Amicitia nihil aliud est, quàm diuinarum humanarumque rerum quædam benevolentia & ex charitate consensio.

Cap. 4. de diuin nom.

De amicitia autem humana loquentes, pri-

De amicitia hic tractandum.
1. ratio.

mum determinabimus propter quid ad ethicum pertinet tractare de illa: cum enim de modis quibusdam virtutum in hac secunda parte ethicorum potius tractemus, quam de virtutibus, sicut in tractatu de continentia diximus, nobilissimus autem modus sit consensio virtutis in sibi simile, opportunum est hic de amicitia tractare post tractatum virtutum. Cum verò continentia modus virtutis sit ad solam passionem comparatus, amicitia autem consensio virtutis in alium, post hoc quod diximus de continentia, de amicitia ordine congruo sequitur pertransire. Est enim virtus quædam si sine passione accipiatur, vel est cum virtute supposita, scilicet in subiecto, si cum passione accipiatur & propriè, & sic modus virtutis est. De modis autem virtutum oportet pertractare ad ethicum.

2. ratio.

Adhuc autem amicitia est de necessariis in vita humana, quæ est in conuersatione hominum adinuicem ordinatis. Quod ex hoc probatur: quia sine amicis nullus vtique eligeret viuere, quamuis omnia alia ad necessitatem & voluptatem ordinata sufficienter haberet: aut enim eligeret viuere solus, quæ vita mala est, eò quod communicatione caret, sine qua hominis vita bona non est, vt dicit Aui. aut eligeret viuere cum aliis: & tunc communicatio nociua esset: quia fraudibus & impugnationibus continuè subiaceret. Adhuc autem qui omnia bona habet, si virtuosus est, bonis vtitur ad benefaciendum, sicut dignitates & principatus & potentatus possidentes, omnibus his vtuntur ad beneficientiam: indigeret ergo maximè amicis: nulla enim vtilitas est talis bonæ fortunæ quæ in prædictis bonis, si auferatur beneficientia: beneficientia maximè fit ad amicos: laudabilissimum enim est amicis benefacere. Adhuc dicit Horatius, Summisque negatum stare diu. Hippo. asserit omnes per summam habitudinem mutari. Hi qui de fortuna locuti sunt, volubilem & rotundam esse asserunt, & in quolibet arcu pressam & prementem. In talibus ergo fortunis existentes nullum remedium habent salutis conseruandæ nisi per amicos: qualiter enim diues princeps & potens seruabitur & saluabitur sine amicis? quantò enim maior est aliis, tantò instabilior est: eò quod summum in rota fortunæ non est nisi punctus vnus. Talis habet multa quæ alij desiderant. Et sicut dicit Theophrastus in libro qui dicitur Ateolus, non tutè possidetur, quod ab omnibus desideratur. Adhuc autem si vitam hominis non in diuitibus sed in pauperibus consideremus, maximè necessarij sunt amici. In inopia enim & in reliquis infortuniis solum restat refugium ad amicos. Si verò vitam consideremus in iuuenibus, qui passionibus viuunt & procliues sunt ad peccata, maximè necessarij sunt amici. Illis enim prosunt ad impeccabilitatem. Redarguentes enim magis audiunt amicos quam alios, & refrænant se propter dulcedinem amici plus quam per coactionem aliorum: dicit enim Seneca, Generosus est animus hominis, facilius ducitur, quam extrahatur. Si autem in senibus vita hominum consideretur, senium defectus est & virtutis & actionis: & nullum est tantum adiutorium ad famulatum & obsequium talium sicut per amicos: seruus enim redimendo tempus seruit, propinquus verò principalis sibi & rarò alij præbet auxilium. Amicus enim omni tempore diligit, & in omni necessitate probatus inuenitur. Si verò consideretur vita humana in adolescentibus in quibus iam robusta ætas est, nihil ita perficit ad bonas operationes sicut amici. Diximus enim in antehabitis, quòd diuitiæ, potentatus, & amici organicè deseruiunt ad bonas actiones: inter organa autem nullum efficacius est quam amici. Et ideo dixit Homerus in heroicis Græcos sapienter fecisse, quando duos non vnum miserunt, Diomedem scilicet & Vlyssem ad explorandа castra Troianorum. In particularibus enim in quibus vita humana consilio indiget & adiutorio, duo potentiores sunt quam vnus, & ad intelligere quid agatur & ad perficere quod intellectum est. Et ideo dicit sapiens, quòd frater qui adiuuatur à fratre, est quasi ciuitas firma. Et alibi dicit, Væ soli: quia si ceciderit, non habet subleuantem. Et iterum, Melius est esse duos quam vnum: si duo sunt, foebuntur mutuo, vnus quomodo calefiet?

Proverb. 18. Eccles. 4. Ibidem.

3. ratio.

Amplius amicitia de his quæ ex natura ingenita sunt & maximè generanti ad generatum, non solum in hominibus, sed etiam in volatilibus & pluribus animalibus generans sui aliquid vel potius se alterum habet in genito, & hoc de necessitate prosequitur sicut seipsum ex toto cordis affectu, nisi pernicioſæ sit naturæ. Et ex hoc contingit vlterius, ea quæ sunt vnius generis vel speciei, adinuicem se diligere: quia quodlibet talium aliquid sui sentit in alio. Hoc autem maxime est in hominibus: eò quod homo mansuetum animal natura est: propter quod benevolos ad omnes homines laudamus, & vocamus philantropos, hoc est, hominum amatores. Hoc autem quilibet potest videre ex manifesto signo, quo in erroribus viarum & aliis homo dirigitur ab homine etiam si ignotus sit. Huius enim causa non potest esse alia, nisi quod homo homini etiá ex natura animal familare est & amicum.

4. ratio.

Amplius hoc idem videtur ex hoc, quòd ciuilitates continentur amicitia, & legum positores magis studeut circa amicitiam, quam circa iustitiam. Sicut enim dicit Plato, leges magis positæ sunt vt iniuriæ non fiant, quam quod ratione agatur. Amicitia autem ciues conciliat ad omnis boni operationem: propter quod politici maxime studeut ad concordiam ciuium: concordia autem quamuis perfecta amicitia non sit, tamen quia est consensus in bonum, aliquid simile habere videtur. Concordiam autem maximè politici appetunt, & contentionem quæ est discordiæ & seditionum operatrix, tanquam inimicam existentem omnibus vrbanitatibus maximè præcauent & expellunt.

5. ratio.

Adhuc autem ciuibus existentibus amicis nihil est opus iustitia legali. De amicitia enim instantius & dulcius promouent commune bonum, quam ex motu legalis iustitiæ: sed iustitia existente adhuc indigent amicitia: quia, sicut diximus, iustitiæ legalis maximè est, vt iniuriæ non fiant. Amicitia ex ipsa propria vi ligat

ligat ad omnis boni perfectionem. Propter quod dicitur, quòd plenitudo legis est dilectio. Et iterum, Habe charitatem & fac quicquid vis. Amplius inter omnia iusta maxime iustum æquum est, quòd amicabile iustum vocatur. Iustissimum enim est vnicuique reddere quod suum est. De iusto ergo tractantem, de amicitia tractare oportet & qualiter iustum se habet ad amicitiam: maxime propter Socratem, qui quidem iustum & amicum esse dicebat.

Rom. 13.

6. ratio.

Amplius non solum de necessariis ad vitam est amicitia: quia sic tantum vtilis esset: sed etiam est bonum secundum se & honestum. Cuius signum est: quia proprium boni est laudabile esse. Laudamus autem philophilos, hoc est, amatores amicitiæ consiliatoriæ: vnde etiam philophilia videtur esse omnibus de modo bonorum honestorum, & per se diligitur. Pophilia autem amicitia est ad omnes vel ad multos. Hæc etiam est causa, quòd quidam Stoicorum eosdem dicunt esse viros bonos & amicos: sed de hoc in sequentibus determinabitur.

2.

Opiniones de amicitia. 1. opinio.

Dubitantur autem de amicitia ex antiquorum dictis non pauca. Quidam enim antiquorum amicitiam similitudinem quandam esse posuerunt, & similes dixerunt esse amicos: rationem habentes ex hoc, quòd in similitudine morum vera consistit amicitia. Et propter hoc dicunt in omni more similem esse, & similem similibus esse consentientem vt kaloyum ad kaloyum. Kaloyum autem dicimus sursum: quia ad sibi sin ilia congregatur, & in garritu sibi simílium quasi in collusione, colloquutione quadam delectari videtur. Et alia quæcumque talia sunt animalium quæ congregatione sibi simílium congaudent, & mutuò cum garritu congratulari videntur sibi.

Simile ad suum simile, & contrarium ad contrarium.

2. Opinio. Simile odit suum simile.

Quidam autem (vt Homerus) dicunt amicitiá esse non consimilium, sed potius contrariorum. Similes enim omnes adinuicem dicunt esse inimicos & contrarios ex inuidia, sicut figulum figulo, & fabrum fabro.

Et de eis ipsis quæ principia amicitiæ sunt simile vel contrarium, quidam superius & altius & inquirentes naturalia quam ad istam scientiam pertineat, determinauerunt. Videntes enim extrema contrariorum non posse conuenire nisi per nexum medij, amicitiam & inimicitiam posuerunt in omnibus. Et contra rationem diligere contrarium vt connectatur ei. Sic enim Euripides dixit, quòd terra siccata & arefacta non desideraret aridum, sed pluuiam vt infundatur. Et hoc modo dixit, quòd vrenale cælum nimbolum & impletum pluuia, desiderat cadere in terram siccatam: & sic vtrumque contrariorum desiderare reliqua vt temperetur ab ipso.

Cum est sicca terra, ipsa cupit humore tumere. Aer vero pulsum plenè nimbre celum tumet. Affectat vt fluuius in sinus cadat.

3. Opinio. Amicitia generatur ex contrariorum concurrentia.

Et hoc modo dixit Heraclitus, quod ad sanitatem conferens & expellens infirmitatem, semper contrarium est. Sicut & medicus dicit, quòd contraria contrariis curantur: & hoc modo dixit in musicis, quòd ex contrariis sonis, acutis scilicet & grauibus optima fit harmonia. Dixit enim, quòd omnia optimè fiunt ex inimicitiis & litibus, quando excellentiæ contrariorum alterantur adinuicem & ligantur in

medio. Quidam naturalium contrarium huius dicebant, vt Empe. qui dixit, quòd nihil appetit aliud nisi simile sit: ideò quòd omnis communicatio est per simile. Causa autem dicti, vt dicit Gal. quod complexio consistens in sanitate, simile semper appetit ad seruationem. Multum autem turbata & discrasiata, petit contrarium, vt fel ricitans aquam frigidam. Sed istæ quæstiones Philosophorum relinquuntur: non enim propriæ sunt intentionis præsentis. Quæcumque autem humana & in conuenientia ad mores & passiones humanas tractemus ex intentione: hæc enim pertinent ad propositum. Duo autem quærtemus principaliter. Verbi gratia, vtrum in omnibus sit amicitia vera, vel non sit possibile, quòd illi qui mali sunt, amici sint reliquorum? Quæremus etiam, vtrum vna sit species amicitiæ vel plures? Speciem autem non dicimus esse speciem specialissimam, sed vnamquamque formam generis vel speciei in qua plura vninocari possunt. Quidam enim vnam & vniuocam existimauerunt amicitiam de omnibus amicis prædicatam: propter hoc quod recipit magis & minus. Dixerunt enim amiciriores esse bonos adinuicem, quam vtiles delectabiles. Et illi non sufficienti credidertunt signo. Quamuis enim verum sit, quòd omnia quæ comparantur, per vnum aliquid comparentur quod est in ipsis: tamen non oportet, quòd illud vnum sit in eis vt prædicatum vniuocum, sed aliquando est in vno simpliciter, & in aliis secundum modum quendam proportionis ad illud, sicut ens est in substantia & generibus accidentium. Et hoc modo etiam ea quæ altera specie sunt & forma & natura, recipiunt comparationem secundum magis & minus. De his tamen quia altioris sunt negotij, in superiori scientia dictum est. In quinto enim metaphysicæ de his determinatum est.

CAPVT II.

De partibus diffinitionem amicitiæ constituentibus.

3. Amicitia innoscitur si amabile cognoscatur.

DE talibus autem forte manifestum sit ad propositam intentionem sufficienter, si cognoscatur amabile. Non enim omne videtur amari secundum illud quod amabilis habet totum conforrantibus: hoc enim ad se trahit affectum amoris. Amabile enim taliter esse videntur: nihil enim amabile est, nisi bonum honestum, quod simpliciter bonum est & sicut constans. Sicut & substantia simpliciter ens est delectabile vel vtile. Omne enim quod amatur, in ratione horum trium amatur. Omnibus autem videtur, quod hoc vtile sit, per quod sicut per instrumentum vel adminiculum bonum honestum acquiritur vel delectabile: propter quod necessarium est, quòd bonum honestum & delectabile amabilia sunt vt fines: eò quod ad aliud non referuntur: honestum quidam finis ad rationem: delectario autem ad sensum, vel communiter ad naturam: vtile autem non necesse est bonum, nisi per resolutio-

nem ad alterum ex quo desideratur, vt instrumentum vel adminiculum. Propter quod dicitur, vti est aliquid in facultatem voluptatis assumere & ad aliud referre quod obtinendum est. Et si referatur ad idem bonum ad quod naturaliter ordinatur, bonus vsus vocatur. Si autem contrario modo fiat, abusus dicitur, non vsus dicitur. Honestas autē & delectabile non amantur ad vsum, sed per fruitionem: frui enim dicimur illo cui per se & propter se inhæremus per amorem. Generaliter ergo loquendo non est amabile nisi bonum.

4. *Quæstio, vtrū homines ipsū bonum amāt, aut quod ipsis bonum est.*

Vtrum autem sit bonum simpliciter, vel bonum alicui, quærunt quidam: eò quod hæc quidem quandoque dissonant, sicut sæpè in antehabitis dictum. Et similiter est circa delectabile. Non enim semper est delectabile simpliciter, delectabile alicui. Sed tantum de hac quæstione in præcedentibus determinatum est: & ex illis quæ determinata sunt, perspicuè videtur, quòd vnusquisque amat quod sibi bonum est. Et quod hoc simpliciter amabile est, quòd ei qui simpliciter bonus est, bonum est. Vnicuique autem amabile, quod vnicuique bonum videtur, est. Vnusquisque enim semper amat quod sibi bonum est, vel secundum veritatem, vel quia sibi apparet. Hoc tamen ad propositam intentionem non differt. Non enim intendimus, nisi quòd omne amabile appetenti, bonum est vel simpliciter, vel quia apparet amanti. Et amationem ergo tria faciunt, honestum scilicet, delectabile, & vtile.

5. *In amatione verum inanimatorum non propriè dicitur amicitia.*

Tribus autem entibus propter quæ amant quæcumque amant, in amatione inanimatorum non propriè dicitur amicitia: quia non desideratur ibi ratio amabilis. Sed tantum ad amabile naturæ est instinctus: non enim in talibus est redamatio. Omne autem amans redamari vult. Neque voluntas boni est illorum, ita quod inanimaris velimus bonum per affectum benevolentiæ. Fortè enim ridiculum est, quòd nos dicamus vino velle bonum: sed siquidem aliquis saluari vult vinum, quod est bonum vino, hoc non vult propter vinum, sed vt ipse habeat hoc ad fruendum. Communiter autem omnes dicunt, quòd in amicitia oportet velle bona amico, amici & non nostri gratia.

6. *Amicitia non diffinitur sufficienter, quòd sit mutua benevolentia, sed addendum nō latens.*

Qui autem volunt bona hominibus, & non attendunt contrapati, propriè benevoli dicuntur. Volunt autem bona hominibus, quamuis non idem mutuò ab illis recipiant. Dicunt enim, quòd amicitia est benevolentia, quæ est in contrapassis mutuò se redamantibus. Sed quærendum, verum hoc sufficiat ad amicitiæ diffinitionem, vel apponere oporteat, quòd sibi inuicem non incogniti sint, & scinuicem non lateat taliter redamantes. Multi enim sunt benevoli etiam ad eos quos nunquam viderūt: eò quod per famā existimant esse eos epiches, hoc est, excellenter iustos & bonos: vel quia existimant eos esse sibi vtiles: & hoc est idem si ignotorum aliquis pariatur ad hunc amantem, vt mutua scilicet sit vtilitas & quasi vicissitudinata promotio. Tales igitur ignoti benevoli videntur adinuicem esse. Amicos autem tales esse adinuicem non dicimus: irrationabile est enim illos quos esse amicos latet qualiter se habeant adinuicem. Oportet ergo amicos secundum amationem bene velle adinuicem, & bona velle adinuicem, & non esse latentes qualiter adinuicem se habent secundum vnumquodque dictorum bonorum, honestum scilicet, delectabile, & vtile.

CAPVT III.

De speciebus amicitiæ.

7. *Tres amicitiæ species, honestus, vtilis & iucunda.*

HÆc autem tria specie differunt adinuicem, hoc est, natura, genere, & vniuocationis ratione, & cum formam determinent amationum quas eliciunt, & sint finis voluntatum eorum, sequitur quod delectabiles fines & voluntates amationes similem modum habeant differre. Et secundum hunc modum tres sunt spēcies amicitiæ, æquales numero & ratione tribus amationibus. Secundum vnumquemque enim horum modorum redamatio est non latens, quod diximus esse amicitiæ substantiam & rationem. Amantes enim adinuicem sic volunt bona adinuicem secundum illius boni rationem quod amant: quæ tamen alia est secundum honestum, & alia secundum delectabile, & alia secundum vtile. Et ex hoc propria possumus considerare vniuscuiusque amicitiæ.

8. *Amicitia ob vtile vel delectabile, nō per se sed per accidens sunt amicitiæ.*

Qui enim propter vtile se amant adinuicem, non amant amicos secundum seipsos, sed amant eos secundum quod sit aliquod bonum vtile ipsis mutuò abinuicem. Similiter autem & qui propter delectationem se amant adinuicem, non amant amicos propter amicos, sed quia sunt condelectabiles: aliquando enim tales non sunt amabiles propter seipsos: quia fortè mali sunt: cum tamen in multis sint vtiles & delectabiles. Non enim diliguntur in hoc quod quales quidem sint secundum virtutem & eutrapoli siue bene versati & moderati: sed diliguntur, quoniam delectabiles sunt sibiipsis mutuò. Quicumque ergo propter vtile amant, non amicum propter seipsum amant, sed in eo diligunt, quia ipsis bonus sit & vtilis. Et similiter diligunt qui propter delectationem diligunt. Delectationem enim quærunt in eo quem diligunt, & non diligunt eum secundum quod amandus vel amabilis est in seipso, sed secundum quod vtilis vel delectabilis sibiipsis. Hi igitur secundum accidens diligunt: propter quod & amicitiæ eorum secundum accidens amicitiæ sunt. Et bonum quod amicitias facit secundum accidens bonum est. Amatus enim in talibus amicus non amatur secundum quod est in seipso aliquando & aliqualis, sed amatur secundum quod tribuit aliquid amanti per redamationem vel bonum aliquod vtile vel delectationem aliquam corporalem.

9. *Eadē amicitia facilè dissoluuntur.*

Sequitur ergo, quòd tales amicitiæ facilè solubiles sint: eò quod bona illas amicitias facientia non diu permanent. Si enim amici aliquando efficiantur non delectabiles vel vtiles, statim quiescunt ab amore & soluuntur ab amicitia

amicitia. Vtile autem in corporalibus non diu permanet, sed mutatione statim aliud & aliud fit vtile. Vtile iuueni, non est vtile seni: & vtile pauperi, non est vtile diuiti. Et ideò in statūs variatione alia & alia fit vtilitas. Et similiter est delectabile. Quando autem dissoluitur bonum propter quod amici erant, necesse est, quòd etiam dissoluatur amicitia: eò quod talis amicitia non verè est amicitia ad amicum, sed ad illa quæ quæruntur ab amico.

10. *Maximè in senibus amicitia fit ob vtilitatem.*

Amicitia autem maximè vtilis in senibus est. Senes enim propter defectum calidi & humidi non prosequuntur delectabile corporale, sed vtile, sed vtile multum prosequuntur. Quia propter causas corruptionis non ita senxiunt delectabile corporale: sed cum multo indigeant restauratiuo, & ex multis vix restaurari possint multum restaurationem & ex multis, & propter hoc vtile diligunt. Et hoc quod senes habent ex ætate, plerique virorum & iuuenum habent ex consuetudine. Multi enim iuuenes & adolescentes prosequuntur confectens & vtile, & præcipuè commercatores & commilitones. Et quando amici quos diligūt, non omnino sunt vtiles, soluitur amicitia, nec conuiuunt adinuicem. Tales enim ad desiderium vtilis ætate vel consuetudine attracti, nō delectabiles sunt, nec delectabilium: tamen indigent societate socij vt secundum vtilitatem conuiuant. Amici enim talium intantum sunt delectabiles, inquantum boni vtilis habent speciem. In tales autem amicitias ponunt amicitiam etiam peregrinorum: peregrini enim non diliguntur, nisi inquantum putantur vtiles forè & in futurum. Vnde Ouidius in epistolis cum Penelopes reuocaret Vlyssem, Penelopem inducit ita dicentem:

Certus in hospitibus non est amor, errat vt ipse.
Cumque nihil speres certius esse, fugit.

11. *In iuuenibus maximè amicitia fit ob voluptatem. 1. ratio.*

Econtra autem amicitia quæ delectabilis est, iuuenum est vt in pluribus. Iuuenes enim secundum passionem delectationis viuunt. Ex calido enim incrementum habent, & ex humido materiam delectabilis. Hi etiam intellectum habent imaginationi & sensui coniunctum: & ideò maxime prosequuntur delectabile & præsens. Ætate autem transcendente in senium siue in senectutem, remisso calido titillante, & exiccato humido materiam præbente, delectabilia fiunt altera. Dilectio enim est, vt dicit Dionysius, ex communicatione conuenientis cum conuenienti. Idem autem conueniens ætatibus contrariis esse non potest. Ætas autem est de transmutantibus secundum accidens: sicut enim eadem sanitas non est in mane & vespere, vt dicit Aristo, ita non est vna dispositio hominis diu durans in homine: & ideò non est vnum delectabile conueniens. Non enim idem est conueniens iracundo & mansueto, nec ieiuno & saturato, nec negotioso & vacanti: & ideo multoties & velociter tales fiunt, & velociter quiescunt ab amicitia: talis enim delectationis velox est transmutatio. Similis enim cum delectabili transcidente transcidit & amicitia, ita quod multoties eadem die transmutatur.

ratio.

Adhuc autem iuuenes facile amatiui efficiuntur. Et huius causa est: quia secundum passionem viuunt. Et quod tales amicitiæ vt multum amatiuæ sunt, propter passionem est quæ vehementer incitat ad delectabile. Et sicut facilè amant, in transcidente delectabili facilè quiescunt: ita quod multoties eadem die trāscidunt. Amicorum autem est qui verè amici sunt, proprium commanere per totam diem & non exzediari abinuicem. Veris enim amicis delectabile est commanere adinuicem. Vita enim quæ secundum amicitiam est, ex tali conuictu fit in eis & proficit & perficitur.

12. *Bonorū amicitia, similitudo que virtute, perfecta est amicitia.*

Amicitia bonorum & honestorum ex multis causis sola vera & perfecta est, quarum prima est, quòd isti consimilantur eo quod solum verè & perfectè bonum est. Hoc enim est eorum quæ secundum virtutem similes sunt: isti enim bona sibi volunt adinuicem, secundum quod verè boni sunt, etsi nihil alij ab alio debeat contingere. Isti enim boni sunt secundum seipsos & diliguntur in eo quod tales sunt. Generaliter autem qui sibiinuicem volunt bona, amicorum ipsorum gratia & non gratia suiipsius, maximè & hi vniuersaliter amici sunt. Habent se enim diligendo adinuicem propter seipsos & non secundum accidens vtilitatis vel delectationis adiunctum. Efficiens ergo amicitiam eorum & finis & forma solum perfectum est bonum: efficientia enim alias amicitias, imperfecta sunt.

13. *Bonorū amicitia permanens.*

Secunda autem causa est, quòd horum amicitia mansiua est: semper enim manet, quandiu boni sunt. Bonum autem virtutis mansiuum est: supra enim dictum, quòd virtutis voluntas perpetua & stans & immobilis est. In talibus enim amicitiis vterque amicorum simpliciter bonus, & amico bonus secundum vtilitatem & delectationem. Boni enim simpliciter, & simpliciter boni sunt, & adinuicē vtiles sunt, & adinuicem delectabiles: & similiter qui boni simpliciter sunt, & simpliciter delectabiles sunt & adinuicem delectabiles. Cuius probatio est: quia sicut ex antehabitis patet, vnicuique dispositio secundum habitum aliquem, illius habitus propriæ actiones & similes illis secundum delectationem sunt. Actiones autem bonorum studiosorum studiosis sunt delectabiles secundum quod similes sunt eis. Delectatio enim est coniunctio conuenientis ad conueniens. Conueniens autem maximè bona est operatio sua & similis illi. Delectatur igitur in talibus maximè.

14. *Bonorum est maxima & optima amicitia.*

Quod autem talis amicitia maximè mansiua sit, ex hoc causatur ratiocinatum: quia talis sola amicitia copulat & includit omnia quæcumque oportet amicis existere, quæ sunt honestum, vtile, & delectabile. Omnis amicitia vel propter bonum honestum est, vel propter delectationem quæ simpliciter delectatio est, vel amanti delectatio esse videtur: vel propter vtile est, quod vel simpliciter vtile, vel amanti vtile est. Et omnis amicitia secundum similitudinem est contrapassionis. Sicut autem in præhabitis diximus, solus bonus vtile diligit ad vsum rectum: & solus bonus hoc quod simpliciter delectabile est, prosequitur. Amicus autem vtilis secundum abusum vtitur vtili: & ideò in sua amicitia non copulatur verè vtile. Et similiter amicus delectabilis non verè de-

lectabile diligit, sed corporale quod est indigentis naturæ, & vt medicina propter quod etiam non verè delectabile copulat amicitia talis. Sed amicitia verè bonorum copulat & & verè bonum honestum, & verè constitutæ naturæ talis amicitiæ alia omnia similia quodammodo sunt, quamuis non attingunt perfectionem ipsius quod simpliciter bonum est & simpliciter delectabile est. Tale igitur bonum honestum, & tale vtile quod in nullo abusum est, & tale delectabile & simpliciter est, maxime vtique amabilia sunt: & amare & amicitia maximè perfecta & operatiua in his est.

15. *Perfecta amicitia rara est.*

Tamen quia tarò in vnum conueniunt talia, conueniens est tales amicitias tarò esse: pauci enim sunt tales in quibus hæc tria communicant: perfecta tamen est amicitia in quibus sunt.

Tertia ratio est: quia talis amicitiæ amici sese non lateant, & de seinuicem confidere possunt: in tantum vt totum affectum in se transponant, indigent longo tempore & consuetudine & conuictu. Secundum prouerbium enim antiquorũ non cõtingit amicos cognoscere adinuicẽ, antequam sal multũ consumant adinuicẽm: nec oportet aliquẽ pro amico accepari, nec proprie aliquos amicos reputari antequã per multa experimenta vterque amicorũ vtrique appareat, & proberur esse amabilis, & credatur & confidatur esse amicus. Quidam enim ex bonitate cordis videntes aliquam similitudinem virtutis absque experimento maximæ amicitiæ cito faciunt amicabilia adinuicem per benevolentiam. Et hi quidem per apparentiam exteriorum volunt quidem esse amici, sed non sunt: nisi etiam hoc supposito, quod etiam verè amabiles sint: & hoc per multa argumenta virtutis sciant de seinuicem: voluntas quidem igitur amicitiæ velox & velociter fit propter subitò apparens virtutis bonum. Amicitia autem vera non velociter fit, sed per multa virtutum experimenta. Hæc igitur amicitia etiam secundum tempus durationis, & secundum reliqua duo quæ dicta sunt, perfecta est: & fit secundum omnia hæc quæ amabilia sunt in perfecta ratione accepta, & quod oportet amicis existere, vtrique scilicet ab vtroque simile habet in redamatione.

CAPVT IV.

Qualiter amicitia delectabilis vel vtilis cum vera amicitia habet similitudinem.

16. *Amicitia quæ ob voluptatẽ & ea quæ ob vtilitatẽ est, similitudinem habet cũ vera amicitia.*

EA autem amicitia quæ est propter delectabile, similitudinem habet cum vera. Similitudinem dico imitationis, non ita quod vnum in specie sit vtraque, secundum quod amicitia vera verum sit delectabile, & verum, vtile, in aliis delectabile & vtile per imitationem. Ad illud bonum enim veræ delectabiles adinuicem sunt, quod imitantur amici propter corporalem delectationem. Similiter autem & qui propter vtile sunt amici, imitantur veram amicitiam: eò quod verè amici, verè vtiles sint adinuicem. Maxime autem in talibus amicitiæ permanent quando æquale amicis fit adinuicem in redamatione, vt quicquid delectationis vnus amator habet in alio, hoc & tantundem reliquus habeat in isto. Quod autem ad hoc quod bene mansiua sit talis amicitia, quod ab eodem delectabili in vtroque fiet delectatio, sicut contingit in eutrapelis, quorum vterque bene versatus est ad alterum, & secundum idem. Oportet autem, quòd hoc sit in amicis, & non vt amator & amatus se habeant adinuicem. Amator enim & amatus inquantum huiusmodi, non necessario & eisdem delectantur: sed amator quidem fortè delectatur in pulchritudine vidēs eum qui amatur. Amatus verò fortè in hoc delectatur, quod famulatum recipit aliquem à suo amatore, sicut patet in his qui in pulchritudinibus fœminarum delectantur: & cum fœminæ in eis quærant non pulchritudinem, sed subuentionis alicuius famulatum. Talis autem amor non per se, sed per accidens amicitia: quia in redamatione non redditur idem: & si finiatur pulchritudo, quantum etiam finitur amicitia talis. Tunc enim amatorum visio amati non est delectabilis, & amato non fit recompensatio famulatus. Multi autem amici in tali delectationis amicitia rursus permanent amici, si ex longa consuetudine mores suos adinuicem diligant. Hoc autem fit quando similis sunt cõsuetudinis & moris: eò quod omnis amicitia in similitudine quadam fundatur. Amici autem quidam non comitantur delectabile, sed vtile, in amantibus minus amici sunt & minus permanent, quam illi qui propter delectabile amici sunt. Qui enim propter vtile amici sunt, si dissoluatur conferens vtile quod vnus alteri rependebat, consequenter & amicitia dissoluitur: eò quod sicut iam ante dictum est, quod tales non adinuicem amici sunt, sed sunt amici vtilis quod vterque quærit in reliquo.

17. *Amicitia vtili & delectabili possunt cõiungi cuiusſibet conditionis homines, sed boni soli honesta.*

Adhuc autem qui amici sunt propter delectationem, & qui propter aliquid vtile, contingit bonos esse. In talibus enim amicis & pranos contingit adinuicem esse amicos, & etiam epiches, siue bonos contingit esse amicos pranis: & illos qui neutri sunt, hoc est, nec prani nec boni, amicos contingit esse quibuscumque, hoc est, & pranis & bonis & neutris. Neutros autem dicimus ex ciuilitate ad virtutem non dispositos, nec vitio corruptos, quales sunt qui rura colunt & rustici vocantur. Solos autem bonos propter seipsos contingit esse amicos: vterque enim inuenit in altero quo congaudeat. Quod non potest esse in malis: eò quod mali non possunt gaudere de seipsis, nisi aliqua vtilitas vtrique fiat ab altero.

18. *In sola bonorum amicitia nullum cãlũnia locum habet.*

Consequens igitur est, quòd sola honorum amicitia verè intrans mutabilis sit. Talis enim per delectationem dissolui non potest: eò quod verè amicus non facilè credit aliquid sibi relatum contra eum qui in multo tempore ab ipso probatus est, & maximè non credit in his in quibus probauit eum: & sic talis amicitia lingua detrahentium solui non potest. Adhuc autem ex dissimilitudine non soluitur: talis enim

enim amicitiæ nunquam est iniustum facere: eò quod, sicut dicit Tullius, lex amicitiæ est pro amicis non nisi honesta facere. Similiter autem & alia quæcumque dicta sunt, & veræ amicitiæ, à talibus obseruantur. Amicitiæ enim aliæ, scilicet quæ propter vtile sunt & propter delectabile, vulgariter quidem & communiter ab omnibus amicitiæ dicuntur: quamuis veræ amicitiæ perfectam non habeant rationem. Vtilitatis autem amicitia maximè videtur esse ciuitatum. In ciuitatibus enim fiunt compugnationes adinuicem gratia conferentis & vtilis: & cum similis sunt vtilitatis, non contrapugnant, sed amicitiæ sunt. Amicitia autem quæ est propter delectationem qua se amici adinuicem diligunt, est quemadmodum puerorum & iuuenum amicitia. Hi enim secundum passionem viuunt, & corporales delectationes prosequuntur: tamen istæ non veræ amicitiæ sunt: sed oportet nos tales amicitias, amicitias vocare propter homines qui vulgariter vocant amicos.

19. *Plures sũt species amicitiæ, sed præcipua & proprie amicitia est bonorum.*

Et cum dicto modo amicitiæ species plures sint, primo quidem & principaliter dicitur amicitia quæ bonorum est secundum quod boni sunt: reliquas autem dictas amicitias dicimus secundum similitudinem qua illam imitantur: hoc enim modo sunt amici, secundum quod aliquod bonum quod similitudinem habet ad verum bonum, est in ipsis. Amantibus enim delectationes delectabile bonum aliquod videtur: similiter amantibus vtile. Tales autem amicitiæ non omnino copulantur siue coniunguntur & colligant amicos: eò quod tales non fiunt amici secundum seipsos, sed amici vtilis vel delectabilis. Amicitiæ enim quæ sunt, secundum accidens, non omninò coniunguntur, sed in quodam, vtili scilicet vel delectabili.

CAPVT V.

De comparatione amicorum secundum dictas amicitias.

20. *Sunt in eterna virtutibus quidam habitus quidã alius sunt, ita & in amicitia.*

SVpposito autem, quòd in has tres species amicitia sit distributa, dicimus, quòd prani quidem amici erunt adinuicem, vel propter delectationem, vel propter vtilitatem. In alio enim similes esse non possunt. Boni autem propter seipsos sunt amici. Sunt enim amici secundum quod ipsi boni. Boni ergo simpliciter sunt amici: alij autem amici sunt secundum accidens, & amici dicuntur in hoc quod assimilantur per imitationem quandam amicitiæ bonorum. In amicitia tamen attendendum est; quòd quemadmodum in virtutibus quidam dicuntur boni secundum habitum, quidam autem boni dicuntur secundum operationem & actum: ita se habet & in amicitia. Quidam enim amicorum actualiter conuenienter gaudent adinuicem, & secundum operationem bona tribuunt adinuicem. Quidam autem amici sunt quasi dormientes vel quasi separati per locorum distantiam: non enim isti operantur amicabilia, sed secundum habitum sic disposiri sunt vt amicabiliter operari possint quando velint. Locorum enim distantia non dissoluit amicitiam simpliciter, sed amicitiæ dissoluit operationem. Si autem diuturna fiat absentia, propter longum vsum conuersandi cum aliis amicitiæ propriæ facit oblitionem. Propter quod in procemio dictum, quòd multas amicitias aproterigoria dissoluit. Aproterigoria autem dicitur irrelaiutatio & irreapellario, quando scilicet amici seinuicem ex nomine appellare non possunt vel mutuò salutare.

21. *Neque senes neque seueri ad amicitiam apti sunt.*

In talibus enim amicitiis neque senes neque seueri assuefacti, multum amatiui sunt vel amabiles. Id enim quod delectationis est, breue & contractum est in talibus. In senibus quidem propter debilitatem virtutis. In austeris autem propter duritiam complexionis & consuetudinis, nisi fortè, vt dicit Tullius, virtus in aliquo senum multum sit inolita, ita quod etiam ætatis vincat defectum, sicut dicitur de senectute Catonis. In aliis autem parum amicitiæ est: eò quod tales vt frequenter tristes sunt & sibi & aliis. Nullus autem potest per totam diem commorari cum tristi, sicut est senex: neque cum non delectabili, sicut est austerus. Omnis enim natura hominum fugere videtur id quod est triste, appetere id quod est delectabile.

22. *Qui se mutuo recipiunt, non simul autem viuunt, benevoli magis cẽsedi sunt quã amici.*

Sunt tamen qui delectabiliter recipiunt inuicem, & tamen non commorantur, neque conuiuunt, & hi benevolis magis quam amicis assimilantur: nihil enim ita proprium est amicorum vt continuè conuiuere. Quidam autem indigentes fortè aliquo, vtilitatem appetunt, & propter hoc seinuicem dulciter & optimè suscipiunt, sed habito quod intendunt, non commorantur. Beatorum autem & bonorum proprium est simul per totum commorari diem, nec separari posse: nequaquam enim talibus conuenit solitarios esse & sequestratos adinuicem: eò quod, sicut diximus, vtriusque anima in animam alterius transposita: & propter hoc delectabiles adinuicem esse oportet. Continuè enim adinuicem conuersari non possunt; qui condelectabiles non sunt. Et hoc quidem amicitia connutritorum adinuicem videtur habere: tales enim difficulter separantur.

23. *Bonorũ amicitia, vt sæpe dictum est, maximè est amicitia.*

Secundum igitur dicta ea quæ bonorum est amicitia, maximè amici esse videtur amabile, & eligibile est, & etiam delectabile. Vnicuique autem amabile & eligibile quod sibi delectabile: bonus autem bono propter ambo huiusmodi amabilis & eligibilis est: quia scilicet est bonus simpliciter, & sibi bonus.

24. *Amatiq; esse ad, amicitiæ vero similis est habitus.*

Adhuc autem dicendum est, quòd amatio quidem magis assimilatur passioni. Consistit enim in motu cordis & sensu. Amicitia autem magis assimilatur habitui qui secundum rationem est. Sicut patet, quòd mulieres natos amant, à quibus tamen non redamantur. Et quod manifestissimum exemplum est, amatio non minus est ad inanimata quam animata. Redamatio autem quæ in amicitia est, cum electione necessariò est. Electio autem ab habitu est. Non enim fit electio nisi ab habitu quodam ratio dirigatur. Adhuc amici bona

volunt

volunt adinuicem amatis amicorum gratiâ & non alterius: hoc autem secundum passionem sicri non potest, sed secundum habitum. Amatio non fertur in id quod amat propter amatum, sed propter se vt fruatur illo. Adhuc amantes amicum non amant quod sibiipsis est bonum, sed quod est bonum amicis: amicus est bonus factus simpliciter, sit etiam bonus ei cui amicus est: talium igitur amicorum vterque amat in altero quod bonum est amico: quia hoc etiam est bonum sibi, & vt æquale retribuat vterque alteri & secundum delectabile & secundum vtile: vtriusque enim voluntas in altero est. Dicitur enim amicitia æqualitas. Æqualitas autem boni vtilis & delectabilis maximè est in amicitia bonorum.

25. *Iuuenes cito fiunt amici, non autem senes & seueri.*

In seueris autem ciuibus tantò minus fit amicitia, quantò magis tales discoli sunt, minus ritui aliorum conformabiles: tales enim minus gaudent colloquiis & conuictu ad alios. Colloquia verò conuictus maximè amicabilia esse videntur & amicitiæ factiua. Propter quod iuuenes quidam cito fiunt amici: colloquiis enim & conuictu gaudent. Senes autem non cito propter oppositum: non enim fiunt amici in his in quibus non gaudent: propter quod Antipes vxor Socratis ad Socratem dixisse legitur in Phedone, Hi sunt tui amici Socrates, cum quibus semper loqui consueuisti. Similiter autem nec seueri gaudent colloquiis: vnde tales quidam bene recipientes, quidam seinuicem, magis benevoli vocantur quam amici. Volunt enim bona adinuicem & obuiant ad necessitates, mutuò seinuicem iuuantes. Amici autem perfectè non sunt propter hoc quod non commorantur neque gaudent adinuicem conuictu & colloquiis, quæ vtique maximè propria videntur & amicorum & amicabilia in amicis.

CAPVT VI.

Quod vera amicitia non potest esse simul ad multos secundum operationem & actum.

26. 1. ratio.

MVltis autem esse amicum secundum perfectæ amicitiæ operationem non contingit: quemadmodum neque multas simul amare contingit secundum amoris operationem. Amor enim dictus secundum corporalem actū in amplexionibus & osculis & aliis talibus: quod simul ad multas fieri non potest. Huius autem causa est: quia vera amicitia similatur superabūdantiæ, vt scilicet in omnibus & plus & plus omnibus in omni tempore conuiuat & colloquatur & applaudet & saluter amicum. Tale autem ad vnum natum est fieri vel paucos. Multis enim eadem valdè placere ad victum & colloquia non est facile, & fortè etiam non est bonum. Si enim secundum operationem amicitiæ in multos feratur, remitti necesse est ad quamlibet amicitiam: propter quod in prouerbio dicitur, quòd omnium amicus, nullius est amicus: polyphili enim laudantes laudamus, vt quandam virtutem laudamus quæ sine passione est. Amicitia autem cum passione est, vt sæpè dictum est. Oportet autem & in vera amicitia experientiam accipere amicorum, & in consuetudine fieri operationem animæ: & hoc ad multos difficile omnino est. 2. ratio.

Sed placere multis & amicos esse propter delectabile vel vtile sæpè contingit. Multi enim sunt coutiles vel condelectabiles: & ministrationes siue retributiones in talibus amicitiis non tota die fiunt, sed in pauco tempore fieri possunt.. 27. *Amicitia delectabilis vel vtilis potest esse ad multos.*

Talium tamen amicitia magis amicitia est quæ sit propter delectabile, quam quæ sit propter vtile: cum eadem delectabilia mutuo fiāt ab ambobus adinuicem, & quando eisdem delectationibus gaudent adinuicem, vel quando ipsi amici seinuicem delectantur: & tales, sicut iam diximus, sunt amicitiæ iuuenum. Hanc autem amicitiam magis amicitiam dicimus, quam amicitiam vtilis: quia ratio eius quod liberale est, magis est in ea. Liberale enim est quod propter se volumus, seruile autem quod propter alterum: delectationem autem volumus propter seipsam, vtile autem propter alterum: quapropter amicitia propriè vtilis negotiatorū est: tales enim de seinuicem negotiantur. Bene autem & boni de talibus vtilitatibus nihil indigent: quamuis vtiles enim sint adinuicem, tamen vtilitatem non attendunt vt propter ipsam amici sunt: sed adinuicem valdè delectabiles sunt vt delectationem adinuicem multum attendunt. Volunt enim conuiuere adinuicem delectabiliter: triste autem aliquando quidem & secundum paucum tempus sustinent. Triste autem continuè nullus sustinere posset: sed ita quod si possibile esset, quòd bonus quidem simpliciter bonus est, continuè tristis efficeretur, & cum tristis, non sustineretur: quod tamen possibile non: quia bono semper bonum delectabile est: propter quod amicos condelectabiles adinuicem conuenit esse: & tales quærunt amicos qui delectabiles sint & sibi delectabiles. Sic enim in amicis existent omnia quæcumque amici sunt: propterea & quæcumque oportet existere amicis. 3. ratio. 28. *Amicitia delectabilis est similior veræ amicitiæ quàm vtilis.*

Qui autem in potestatibus sunt constituti, vt reges, & principes, diuersis videntur vti amicis: & diuersis valde secundum diuersas species amicitiæ. Alij autem talibus sunt vtiles, & alij delectabiles: & non contingit vniuersaliter, quòd secundum ambo scilicet delectabile & vtile sunt eidem aliqui amici: tales enim multa indigent vtilitate, & ad hanc subseruire non possunt qui delectationem intendunt. Tales etiam non quærunt amicos qui delectabiles sint cum virtute, sicut bonorum amicitia est: neque quærunt eos qui vtiles sunt ad bona felicitatis vel virtutis, sed potius delectabile appetentes, quærunt hoc secundum delectabiles sibi cutrapoles, sicut Sardonapalus fecit. Vtilitatem autem appetentes ad hoc quærunt deicios & astutos qui secundum præcepta eorum vndecumque vtilitatem procurent & operemur. Hæc autem in vno & eodem fieri non possunt in amicitia talium. 29. *Qui sunt in potestatibus constituti, diuersis vtimur amicis.*

Dele-

Delectabile enim & vtile non coniunguntur nisi in bonorum amicitiis: sed talis amicus verè non sit à superexcellente in potestate, nisi & secundum studiolorum virtutem superexcellens sit, sicut & secundum potestatem & superexcellatur ab amico. Vera enim amicitia in vtroque amicorum superexcellit & superexcellitur. Si autem non sit talis amicitia, sua non adæquat. Superexcelsus enim secundum analogum aliquid inferiori non adæquatur. Vnde tales in potestatibus constituti, non consueuerunt fieri etiam virtute superexcellentes.

30. *Amicitiæ in æqualitate cōsistunt.*

Omnes igitur dictæ amicitiæ in æqualitate quadam consistunt. Eadem enim amabilia in ambobus fiunt amicis, vel eadem amabilia volunt adinuicem, vel alterum commutant pro altero. Verbi gratia, delectationem pro vtilitate, quod tamen magis conuenit amari & amare quam amicitiæ. Patet autem ex ante dictis, quòd amicitiæ delectabilis & minus amicitiæ sunt & minus manent, quam amicitia vera. Amatio enim passio est, quæ sine motu & alteratione non est: propter quod tenuis passio est & non rationis, quæ propter hoc quod impassibilis, motus & alterationis non est susceptibilis. Amicitia verò secundum quod habitus est qui impartilis & simplex, est propriè rationis. Omnes autem amicitiæ esse & fieri videntur, non esse & non fieri propter similitudinem & dissimilitudinem eiusdem alicuius amabilis. Vna enim habet delectabile, altera autem habet vtile: & amicitia ostenditur secundum similitudinem eius quæ verè & secundum virtutem amicitia est: ambo enim hæc veræ amicitiæ existunt. In eo autem quod est veram amicitiam impermutabilem & mansiuam esse, alias autem velociter contingit transcidere, & aliis multis modis à vera amicitia differre, non videntur amicitiæ veræ esse propter dissimilitudinem quam habent ad illam.

TRACTATVS II.

De diuisione amoris secundum diuersitatem amantium.

CAPVT I.

De diuersitate amicitiæ secundum diuisionem generalem amantium, in qua requiritur, quòd in eodem sint redamatio & amatio.

31. *Est autem species amicitiæ quæ in excellentia consistit, & multa habet differentias.*

LIBER autem est amicitiæ species, & secundum alteras & alias differentias amationum accepta est, quæ in distantibus & superabundantia est, sicut se habet pater ad filium, & vniuersaliter senior ad iuniorem. Senior enim in sensu regiminis & scientia superabundat ad iuniorem qui in talibus deficit. Et sic secundum superabundantiam se habet omnis imperans ad imperatum: hic enim ex amore secundum quod superior, curam impendit inferiori: vnde Ierotheus dicit, quòd amor est vis vnica superiora mouens ad inferiorum prouidentiam, & inferiora ad superiorum subiectionem. Taliter enim distantes amando & redamando differunt abinuicem. Non enim est eadem amatio parentis ad filios, & in imperantibus ad imperatos: eò quod vterque non idem impendunt amando. Adhuc autem non est eadem amatio patris ad filium, & è conuerso filij ad patrem. Pater enim curam impendit filio, filius autem patri reuerentiam. Nec eadem amatio est viro ad vxorem, & è conuerso vxori ad virum: vir enim vxori fœcunditatem impendit, vxor autem viro generationem. In omnibus igitur his oportet, quòd altera sit virtus, & alterum opus super quod fundatur amicitia. Cap. 4. de diuin. nom.

Virtutem autem hic non dicimus illam quæ moralis est, sed eam quæ perfectio est ad opus perfectè secundum statum in quo est, secundum quod dicit Arist. in septimo physicorum, quòd virtus est dispositio perfecti ad optimum: & secundum quod dicit in primo de cælo, quòd virtus est vltimum potentiæ in re. Amor etiam in talibus amicitiis magis est amor secundum corporalem actum acceptus, quam ille qui est simpliciter passio animæ, quamuis in corporali actu etiam sit passio amoris. Quilibet enim amicorum alteri vult bonū. Tex. c. 18. Tex. c. 116.

Similiter autem sicut altera est virtus & opus in his, ita alij & alij sunt fines proximi, propter quod amicum. Propter aliud enim amat vxor virum, & vir vxorem: & sic est in omnibus aliis, quòd vnus amicorum quærit in alio propter quod amat. In his autem sic differentibus oportet, quòd amationes & amicitiæ alteræ & alteræ sint. Actus enim & passiones à finibus distinguuntur. In talibus enim amicitiis nec eadem fiunt vtrique amicorum ab vtroque amando & redamando, neque etiam secundum decentiam virtutis oportet talia quærere. Si enim idem faciat filius patri quod pater filio, dissoluetur ordo patris ad filium, & amicitia per consequens.

32. *Hæ amicitiæ stabiles sunt, cum inferiores superioribus & è conuerso*

Cum autem filij patentibus retribuunt ea quæ secundum connexionem ordinis conueniens est retribuere generantibus, & è conuerso parentes impendunt filiis quæ conueniens est

alterna exhibent officia.

est filiis impendere, erit talis amicitia mansiua epiches siue superbona & iusta.

33. *In his amicitiis amatio fieri debet cū separatione rationum.*

In omnibus enim amicitiis quæ sunt in distantibus personis quæ secundum superabundantiam, oportet analogam siue proportionabilem ad statum, pertonæ esse amicitiam. Verbi gratia, in talibus omnibus meliorem magis oportet amari, quam amare. Similiter autem & vtiliorem magis oportet amari, quam amare. Similiter autem vtiliorem & aliorum distantium omnium oportet eodem modo se habere in talibus amicitiis. Diximus enim, quòd secundum dignitatem virtutis & operationis tales distinguuntur amicitiæ: & ideò secundum geometricam distinguuntur medietatem & proportionem. Cum igitur talis amatio secundum dignitatem fiat, tunc secundum aliquem modum, quamuis non simpliciter æqualitas sit inter amicos, vt scilicet quilibet in alio inueniat quod conueniens est, secundum dignitatem virtutis & operis gradus sui.

34. *Æquale in iustis & in amicitiis non similiter se habet.*

Attendere enim oportet, quòd non secundum similitudinem vnam est æquale in iustitia & in amicitia vt æqualiter se in eis videtur habere, quamuis sit in vtroque. Æquale enim quod in iustis est, distributiuum scilicet secundum dignitatem primum est in ordine iustorum: ex hoc enim ciuitas ordinatur & constituitur in ciuitatis dispositione quæ non continetur in propriis superabundantibus & deficientibus secundum dignitatem. Æquale autem quod accipitur secundum quantum quod est secundum arithmeticam proportionem, & est, æqualium personarum vel per modum æqualium acceptarum, & est in exterioribus bonis ad communicationem relatis, vt in secundo & in quinto, vbi de talibus locuti sumus, prius determinauimus iustum distributiuum quam iustum communicatiuum. In amicitia autem secundum ea ex quibus ordo amicitiæ accipitur, è conuerso se habet. In illa enim æquale quod est secundum quantum, primo per se & simpliciter est in æqualibus. Amicitia enim est vel in his quæ vt æquales accepti sunt in eisdem & æqualibus amantibus & redamantibus: æquale autem quod secundum dignitatem est, secundo se habet ad amicitias. Ideo illa amicitia est amicitia quædam modum quendam habens amicitiæ & non perfectam rationem: propter quod etiam hic secundo loco ponitur. Hoc autem manifestum est, si multa fiat inter tales amicos distantia virtutis vel malitiæ. Si enim multum distans faciat quæ sic, & amatus inueniat quæ quærit, laudabilissima amicitia: & si transgrediatur, quò amor est, tantò indecentior efficitur secundum malitiæ incrementum. Distantias autem dicimus, quæ est sicut egestatis ad diuitem, vel infirmitatis ad potentem, vel alicuius alterius ad deficientem in illo. In omnibus enim talibus magis est amari superioris, & inferioris amare: quamuis enim amare proprium opus sit amicitiæ, & amare sit velle bonum amico, cui alter amicorum magis bonum vult, magis amatur. Vult autem inferior maius bonum superiori. Magis ergo amatur superior quam inferior. Qui verò maius bonum vult alteri, magis amat quam qui vult minus. Magis ergo inferior amat. Amatur autem magis superior. Propter quod si magna sit distantia & improportionabilis bonorum quæ sibinuicem volunt amici, amicitia dissoluitur: quia tales amici non dignificant se amicos appellare. Inferior enim sine proportione distans, non reputat se dignum, quod in infinitum excellens ipsum, eius vocetur amicus, sed potius vocat dominum reuerendum. Superior vero quamuis beneuolentiam impendat inferiori sine proportione sub ipso existente, tamen scit nihil dignum tantæ beneuolentiæ ab inferiori sibi posse rependi. Quando autem proportio secundum vtramque medietatem, geometricam scilicet & arithmeticam soluitur, necesse est amicitiam dissolui. Omnis enim amicitia in aliqua vult esse æqualitate.

Manifestum autem est quod dicitur, in diis: dij enim secundum plurimum in omnibus bonis superexcellunt homines: & ideo non est dignum hominem Deum appellare amicum, sed potius colendum ac honorandum dominum. Manifestum etiam est in regibus: reges enim non se dignificant amicos vocari, qui multum & sine proportione defectiores sunt regibus in omnibus bonis. Similiter autem & illi qui ex habitu morali vel intellectuali nullo digni sunt, non se dignificant esse amicos sapientissimorum optimorum, sed potius venerabiles & cum honore dignos, tales vocant doctores & eruditores. Sicut & nos sanctos in deos translatos non dicimus amicos, sed clementes & venerabiles patres & dominos.

35. *In talibus amicitiis certus non præfigitur terminus.*

In talibus autem distantiis non est determinare certitudinaliter vel diffinire vsque ad quantam distantiam amicitia remaneat vel saluatur: sed hoc certum est, quòd multis bonis ablatis ab vno qui deficit, & additis alteri qui superabundat, adhuc manet amicitia quandiu manet proportio bonorum qui sibiinuicem volunt. Si autem multum & sine proportione distent, sicut diuinum bonum distat ab humano: tunc quia proportio soluitur, soluitur & amicitia quæ superfundatur super æquale alicuius proportionis.

36. *Amicus non debet amico maxima bona optare, sed pro dignitate.*

Propter quod in dubium venit apud quosdam, id quod dictum est de omnibus amicitiis & amicis, quod scilicet amicus amico vult maxima bonorum. Hi enim dicunt hoc non esse verum: quia si inferior superiori vult maxima bonorum, vel è contra, cum maxima bonorum sint diuina, sequitur quòd vterque amicorum alterum vult esse diuinum. Hoc autem si fiat, amicitiæ soluitur proportio: & sic tales adinuicem amplius non erunt amici. Non autem est optabile amico, quod non amicus efficiatur. Ergo amici non est optare alteri maxima bona, amici enim volunt sibiinuicem per se bona, hoc est, quæ per se & secundum seipsa amicis vt amicis conueniunt. Hæc autem sunt per quæ conseruatur & non dissoluitur amicitia. Si ergo bene dictum est, quòd amici volunt sibi bona amicitiæ gratia, oportet de necessitate, quòd sic volendo sibi bona, maneat amicitia, & amicus maneat amicus, sicut fuit aliquando. Volet igitur homo amicus homini amico maxima bona, quæ optabilia sunt homini

homini & amico manenti, & non maxima simpliciter: quia per illa dissolueretur amicitiæ proportio. Adhuc autem in amicis distantium forte non vult minus alteri maxima bonorum. In talibus enim ordo & gradus sunt: & ideo cōceditur vnicuique amare plus seipsum, quam alterum & maiora bona sibi velle quam alteri: quod non contingit in amicitia quæ verè amicitia est, & verè super æquale quantitatis fundatur.

CAPVT II.

De quibusdam quæ sunt talis amicitiæ imitationes, non veritates.

37. *Multi, magis amari quam amare appetunt.*

MVlti autem communem hominum multitudinem sequentes, videntur velle amari à superioribus propter amorem honoris qui ambitio vocatur, magis quam amare: quamuis diximus, quòd superioris est amari, & inferioris amare. Si enim à superioribus amentur, sperant se promouendos: & propter hoc multitudo cōmunis & cōmuniter homines amatores sunt adulationis in dignitatibus constituti & grate recipiunt adulationes quas inferiores impēdunt, vt amētur & promoueātur. Inferior enim amicus si amicitiam sui gradus & virtutis excedat alius, secundum veritatem adulator est, vel talis esse fingitur, & magis se fingit amare quam amari: semper enim recitat, quòd plus diligat superiorem quam diligatur ab eo, vt ex hoc capter animum [redacted] Valiat, valde propinquum videtur esse ei quod est honorari: nec se reputat amari quam qui honoratur: quod vtique communis appetit hominum multitudo: & quamuis hoc amicitiæ actus esse videatur, non tamen omnino est ioem.

38. *Amari est quid præstabilius quam honorari.*

Constat, quòd honorem nullus desiderat nisi secundum accidens, & non desiderat honorari à superiori propter ipsum honorem, sed propter spem promotionis: & ideo gaudent honorari ab his qui constituti sunt in dignitatibus & potentatibus, propter spem promotionis. Ex tali enim honoratione existimant bene sedere in cordibus eorum, & ex hoc adipisci ab ipsis quo indigent. Gaudent itaque tales honore: propter hoc quod talis honor signum est, quòd bene afficiantur ad eos & dulciter hi qui in sublimitatibus sunt constituti. Et si tales quærunt honorem ab epichibus siue & virtuosis, & quod honorentur à scientibus & cognoscentibus eos, non quærūt honorem propter honorem, sed vt per bonos firmetur opinio propria ipsorum. Excellentes enim videntes, quòd tales boni honorant, firmiorem concipiunt opinionem, quod tales promouendi sint. Gaudent itaque, quod tales verè boni sunt qui honorant eos, credentes iudicio talium se fore magis promouendos. In amicitiis autē amici gaudent in amari. Melius ergo est amari eo quod est honorari. Ex amicitia secūdū seipsam quid videtur eligibilius,

D. Alb. Mag. lib. 7. Ethic.

honoratio autem secundum accidens. Honorem autem hic dicimus exteriorem reuerentiæ exhibitionem in cultibus & laudibus & demonstrationibus & titulis & præconiis, quæ à superioribus aliquando inferioribus exhibētur, quos priuilegiis specialibus capiunt insignire.

39. *Amicitia magis consistit in exhibēdo quā in suscipiendo amorem.*

Cum autem amare & amari proprium amicitiæ sit opus & passio, videtur amicitia quantum ad actum exteriorem, magis esse in amare, quam in amari: velle enim bonum, proprium opus amicitiæ est: velle autem bonum, amare est. Signum autem huius est, quòd in beneuolentia, quæ similitudo quædam est amicitiæ, mattes ad natos gaudentes sunt in amare, & non requirunt amari. Quædam enim beneuolæ mātres filios suos dant nutriri extra domos suas aliis mulieribus, vbi non vident eos, & amant natos scientes & cognoscentes eos natos suos esse, bona volentes eis: redamari autem à natis non quærunt, si vtraque, amare scilicet ac amari, vtrique amanti & amato non contingat. Nati enim infantes existentes redamare non possunt: & in talibus ipsis mattibus videtur sufficiens esse, quod videant & sciant natos bene operantes & proficientes: & ipsæ matres amant natos, quamuis illi propter ignorantiam infantilem rependere nō possunt, quæ matri secundum dignitatem matris conueniunt. Si autem hoc in beneuolentia est, oportet necessariò, quòd etiam sit in amicitia, cuius beneuolentia similitudo est.

CAPVT III.

Inter quos & qualiter mansiua sit talis amicitia.

40. *Amicorum virtus & perfectio est amare.*

CVm autem magis amicitia sit in amare, quam in amari: quod ex hoc probatur, quòd magis laudamus amatores amicorum, quam amatos: sequitur, quòd amicorum secundum quod amici sunt, virtus sit amare: est enim vltimum & optimum.

41. *Qui pro dignitate amāt, stabiles sunt amici.*

Propter quod in quibuscumque amicitiis sit amare secundum dignitatem, illi amici magis mansiui sunt: & talium amicitia durabilior est. Inæquales enim secundum distantiam personæ & amicitiæ, maximè sic erunt amici: sic enim maximè æquabuntur, si vtrique ament secundum dignitatem & secundum totam virtutem dignitatis. Amicitia enim, sicut diximus, æqualitas est quædam & similitudo.

42. *Amicitia maximè earum est similiando, qui virtute sunt similes.*

Propter quod & istæ amicitiæ maximè sunt inter eos, in quibus secundum virtutem dignitatis similiter est. Quia enim virtuosi etiam secundum seipsos maximè mansiui sunt in eadem propositi constantia, sequitur etiam, quòd magis mansiui sunt amici adinuicem: tales enim neque prauis indigent aliquibus quæ requirant adinuicem, neque ministrant vel impendunt sibi inuicem prauа: sed potius communiter dicere est, prauа prohibent ad scinuicem requirere vel ministrare. Bonorum enim hoc est proprium, quod nec ipsi peccent propter amicos, nec amicis concedant vel permit-

et aliquid propter se turpe facere. Propter quod dicit Tullius, Prima lex amicitiæ sciatur, vt nos nisi honesta pro amicis faciamus, & petamus ab amicis. Quod alij autem firmum quoddam non habent in constantia propositi: nunquam enim permanent sibiipsis similes existentes: dicit enim Dionysius, quòd malum vt malum est inæquale & inuoluntarium & infœcundum & pigrum.

Cap. 4 de diuin. nom.

42. *Priorum amicitia inhabilis est.*

Et si mali vt mali in paucum tempus amant seipsos, sicut leccator meretricem & fornicatricem amat, gaudentes adinuicem malitia: non tamen manifua est talium amicitia.

43. *Viles & iucundi in amicitia diutius perseuerant quam mali.*

Sed viles amici sibiinuicem & delectabiles, quamuis ambo mali sint, tamen plus permanent, sicut in antehabitis diximus. Permanent enim quandiu sibiinuicem tribuunt delectationes vel vtilitates.

CAPVT IV.

De solutione quæstionum in principio huius libri inductarum.

44. *Amicitiæ vitia maxime ex contrarijs efficiuntur.*

EA autem quæ à principio dicta sunt in opinionibus antiquorum, magis videntur esse circa has amicitias. Distantes enim primæ quodammodo contrariæ sunt: vnde amicitia quæ fit ex contrarijs & inter contrarios, vt antiqui dicebant, maximè videtur fieri propter vtile. Verbi gratia secundum hanc amicitiam pauper est amicus diuiti, & indisciplinatus est amicus scienti: vterque vt accipiat, pauper quidem pecuniam, indisciplinatus doctrinam. Quo [illegible] dicere, hoc appetens ab alio accipere, redonat aliquod quo illud redamando recompenset, sicut pauper diuiti famulatum pro pecunia, indisciplinatus autem scienti pretium pro doctrina. In eundem hunc modum amicitiæ attrahi potest & amator & amatus, inter quos, vt in antehabitis dictum est, nō est vera amicitia sed similitudo quædam, sicut se habet pulcher ad turpem: turpis enim gaudet pulchritudine qua frui cupit in pulchra, pulcher autem in turpi gaudet famulatu. Propter quod si aliquando amatores dignificant se amari vt amant in eisdem, & propter eadem volentes amare & amari, ridiculi esse videntur. Hoc enim inter turpem & pulchrum esse non potest, nec inter diuitem & pauperem, nec inter indoctum & scientem: sed fortè sic dignificatum est inter eos qui ex eodem ambo amabiles sunt. Hi autem qui nihil tale habent, se velle ad eadem dignificari & æqualia, ridiculum est.

Et si aliquis obiiciat, quòd contrarium non appetit contrarium: quia appetendo appeteret suam destructionem: & sic inter contraria dicat non posse esse amicitiam. Dicimus, quòd sequeretur si contrarium appeteret suum contrarium propter se & secundum seipsum: hoc autem contrarium non appetit contrarium propter se & secundum ipsum, sed secundum accidens. Pauper enim amat diuitem non inquantū diues est, sed vt per munus temperetur inopia paupertatis. Appetitus enim est vt veniat ad medium, in medium autem quo inter duos terminata ratione medium est: tale autem medium est bonum vniuscuiusque perficiens & saluans ipsum. Verbi gratia excellenter ficco non est bonum excellenter humidum fieri, sed vt siccitas excellens per humidum ad medium veniat: & sic est in excellenter calido ad frigidum, & in omnibus aliis contrariis vbi contrarium appetit contrarium: & sic terra siccata excellenter appetit humidam pluuiam: propter quod in fabulis ad Iouem clamare inducitur contra Phaëtontem, quod male dirigendo terram, ad meram siccitatem per incendium solis substantiam terræ deduxit. Sic etiam vernabile cœlum impletum pluuia in terram cadere desiderat, vt perspicuitas & se[illegible] excellenter incēsæ, frigidis & humidis vt temperentur, desiderant: sicut fortiter æstuans febre, desiderat aquam frigidam, non vt bonum sibi, sed vt calor temperetur. Aliter tamen vnumquodque sibi simile desiderat, & non contrarium: eò quod sibi simile suum bonum est suipsius perfectiuum & saluatiuum: contrarium autem sibi malum & destructiuum est: sed hæc dimittantur. De his enim tractare in moribus magis alienum est, quam propinquum: ad physicas enim pertinet rationes.

TRACT

TRACTATVS III.

De differentiis amicitiæ distributis secundum differentias vrbanitatum.

CAPVT I.

Penes quæ principium & differentia accipiatur vrbanitatum.

45. *In omni communicatione aliqua amicitia est.*

VEMADMODVM autem in principio huius libri dictum est, circa eadem & in eisdem videtur esse amicitia & iustum, sicut Socrates existimabat. In omni enim communicatione qua homines sibi secundum conuictum communicant, aliquod speciale iustum esse videtur, & aliqua specialis amicitia. Cuius signum est, quòd communiter consueuerunt appellare vel suos amicos connauigatores & commilitones. Similiter autem eos qui sibiinuicem in aliis communicationibus communicant. Connauigatores autem dicimus, non quorum vtriusque nauigatio est, sed quia lucra nauigationis ad commune referunt. Et eòdem modo dicimus commilitones, qui in commune referunt suæ militiæ victorias. Horum enim quia vnum commune bonum est, vterque bonum vult alteri, quod proprium amicitiæ est: & vterque secundù dignitatem debitum reddit alteri, quod proprium iustitiæ est: secundum quantù igitur communicant ad commune (scilicet referentes actiones, inantum est amicitia inter eos, & intantum iustum est inter eosdem. Propter quod in prouerbio dicitur rectè, quòd quæ amicorum, communia sunt. Talis enim amicitia semper in communicatione. In eisdem ergo & circa eadem & iustum est & amicitia.

46. *Amicitia cõmunitatũ diuersæ sunt specie & una.*

Sunt autem fratres quidem, qui nihil vltra statum fratrum habent, sed æqualiter sunt filiifamilias. Et connutritis, hoc est, coætaneis & collegis inquantum huiusmodi, sunt omnia communia, quæ ad eorum communicationem referantur, sicut diximus de connauigantibus & commilitonibus: illi enim ad modum fratrum se habent & connutritorum. Aliorum autem à fraternitate eorum & connutritione separatis non sunt cum istis communia, sed discreta: & siquidem communicantibus quibusdam plura sunt communia, quibusdam autem pauciora, secundum quod in pluribus vel in paucioribus communicant negotiis. Potest enim aliquis iudex esse & nauigator, & secundum nauigationem potest communicare alicui, cui non communicat secundum iudicium. Et sic etiam amicitiarum quædam sunt magnæ amicitiæ & in pluribus, quædam autem minus & in paucioribus. Eodem modo se habent iusta quæ sunt inter eos. Iusta tamen quæ sunt in talibus communicationibus differunt. Non enim eadem iusta sunt parentibus ad filios, & fratribus adinuicem: nec eadem sunt iusta æquis siue coætaneis & collegis adinuicem, & ciuibus adinuicem. Similiter autem est & in aliis amicitiis & communicationibus adinuicem. In omnibus autem talibus altera etiam sunt iusta ad singulos horum qui sic sibi communicant. Si igitur ex eisdem accipiunt differentiam iusta & amicitia, sequitur quòd circa eadem & ex eisdem sit iustum & amicum.

47. *Sicut amicitia crescunt, ita & iusta.*

Adhuc autem augmentationes & diminutiones accipiunt amicitiæ ex eisdem ex quibus etiam iustum capit augmentationem & diminutionem. Verbi gratia, qui magis & minus sunt amici, magis & minus est iniustum facere vel iustum. Verbi gratia, pecuniis priuare æquum, durius & iniustius est, quam ciuem. Similiter non iuuare fratrem, durius & iniustius est, quam non iuuare extraneum: & percutere patrem, durius & iniustius est, quam percutere quemcunque alium: & vniuersaliter quo maior est ratio amicitiæ & communicationis, eò durius & iniustus est tali iniuriam irrogare. Hoc autem ideo est: quia iustum & iniustum augmentari vel diminui natum est simul cum amicitia: eò quòd iustum & amicitia in eisdem sunt, & ex æqualibus dignitate nata sunt aduenire.

48. *Societates omnes familiæ sũt partibus societatis ciuilis.*

Hoc autem ideo est: quia communicationes omnes quibus homines ciuiliter communicant & amicitiæ vinculo connectuntur, assimilantur particulis politicæ iustitiæ. Particulas autem dicimus secundum totius philosophiæ consuetudinem eas quæ partes sunt, scilicet partium principalium. Partes enim tres, sunt principales vrbanitatum differentiæ, quas statim in consequẽtibus determinabimus: multæ tamen sunt particulæ quę partes sunt vniuscuiusque vrbanitatis: pars enim est quæcunq; cum parte totum constituit, particula autem autem pars partis. Quod autem politicæ plures partes sint, ex hoc probatur: quia conueniunt omnes in aliquo conferente ad vtilitatem, & tribuunt aliquid vtilitatis ad ea quæ conferunt ad vitam hominis. Omnis enim politica communicatio gratia alicuius conferentis ex principio videtur conuenire & commanere, sicut connauigantium, commilitonum, & omnium aliorum: conferens enim omnes legum positores communicant: iustum autem id quod est communiter conferens ad

D. Alb. Mag. lib. 8. Ethic.

vtriusque communicantium vtilitatem. Quod autem & aliæ communicationes secundum partes alias & alias vtilis & conferentis vipentur fieri. Verbi gratia nauigatores quidem communicant vtile secundum nauigium: hoc autem est secundum comparationem & augmentationem pecuniarum, vel aliquid aliud talium quod in lucrum computatur. Commilitonum autem communicatio refertur vel ad vtile quoddam secundum bellum, vel ad vtile quod est secundum stipendia pecuniarum, siue ad vtile quoddam secundum victoriam vel victori gloriam, siue ad vtile quod est ad capiendam ciuitatem. Similiter est in politis quæ sunt secundum communicationem, qua communicant contribules vel complebeij: omnes enim isti communicationes suas referunt ad communem vtilitatem, & intantum etiam communicant in amicitia. Quædam autem communicationum iustitiæ propter delectationem videntur fieri, sicut delectatio conchorezantium hoc est, choreas simul ducentium: & communicationes æranistarum. Æranistas autem dicimus, qui æra conferunt ad conuiuiorum celebrationem. Conchorezationes enim, licet in delectatione sint, tamen communicant vtile connubij, vt scilicet sponsus sponsæ placeat, & è conuerso sponsa sponso. In conchorezatione enim omnes excellere debet sponsus, & ideo sponsæ esse aptissimus. Æranistæ autem propter delectationem sacrificiorum communicant. Communicantes tamen vtile hoc, quod prius prouocetur ad deuotionem sacrificiorum: & ille qui excellentior in talibus est, magis populum prouocat.

49. *Communicationes quæque sub politica continentur.*

Omnes autem hæ communicationes sub politica consueuerunt reduci. Quamuis non præsentem tantum vtilitatem inquirunt, sed alteri futuram, vt quod in futurum sponso sponsa placeat, vel in futurum deuotio populi ad sacrificia perseueret: tamen ad politicum referuntur. Politica enim non communicat præsens conferens & vtile, sed etiam in omnem vitam in sæculo duraturam communicat & appetit vtile. Hi enim qui faciunt sacrificia & procurant congregationes quæ ad sacrificantes pertinent, & in his homines distribuũt, faciunt hoc propterea, quia in talibus sibiipsi requiem retribuunt, quæ requies est cum delectatione. In delectatione enim cor requiescit. Hoc signum est: quia antiqua sacrificia & congregationes antiquorum ad sacrificandum maximè videntur fieri post fructuum collectiones: tunc enim ab aliis negotiis liberati, magis requiescere poterant in deuotione sacrificiorum. Vnde tunc primitiarum offerebant sacrificia: eò quod illis temporibus maximè ad talia vacare poterant. Et vtiliores erant: quia tunc populus aliis omnibus laboribus deoccupatus, magis ad deuotionem poterat excitari. Patet igitur, quòd omnes communicationes hominum particulæ politicæ esse videntur. Amicitiæ autem de quibus nunc loquimur, maxime ad tales consequuntur communicationes. Amicitiæ igitur & iustum in eisdem & circa eadem sunt communicationes.

CAPVT II.

De speciebus politicarum in communi, penes quas amicitiæ species accipiuntur.

50. *Tres sunt reipublicæ species, & totidem corruptiones.*

POliticæ autem siue politexæ species, quibus omnis politexa perfecta perficitur, sunt tres, ex quibus perfecta constituitur vrbanitas: & tres æqualiter sunt transgressiones earum siue corruptiones, quibus vel in totum vel in parte corrumpatur vrbanitas. Vrbanitas enim quandam integram sonat potestatem secundum regimen iustitiæ. Hanc autem, sicut in primo diximus, in vno oportet esse sicut in diuinissimo & optimo. Partes autem eius oportet accipi secundum virtutis dignitatem. Partes autem dicimus gradus eorum qui in partem solicitudinis & regiminis vocantur. Quia etiã exteriora bona organicè ad felicitatis actum deseruiunt, quandam partem vrbanitatis oportet etiam esse in his qui in exterioribus secundum potestatem facultatum scilicet deseruire possunt ad optimam ciuium gubernationem. Et ideo tres sunt politicæ species: duæ quidem simpliciter species, regnum scilicet & aristocratia. Tertia autem quæ à facultate pretiorum est & exteriorum bonorum, secundum aliquid species vrbanitatis est, quam conueniens est dicere timocratiam. Hanc enim quãuis non sit vrbanitas secundum ea quæ essentialia sunt felicitati, tamen quia est in his sine quibus ciues ad felicitatem non reguntur, plures consueuerunt eam appellare politexam siue vrbanitatem. Vrbanitatis enim potestas aut accipitur in-se, aut in partibus. Si in se, fundatur in bono diuinissimo: & sic est in ordine ad vnum, qui bonum totius gentis præualet gubernare: & tunc est regnum siue monarchia. Si autem accipiatur in partibus: aut accipitur secundum partes essentiales, aut secundum eas quæ deseruiunt organicè. Si secundum partes essentiales accipiatur, accipietur secundum facultatem virtutis: & hoc quando partiales potestates quæ senatoriæ sunt dignitates, vt ducatus, præsidis dignitas, pontificatus, & potestas proconsulum & aliorum, secundum vnamquamque dignitatem secundum meritum virtutis conferuntur. Tunc enim prouenit regnum vniuersorum, quando rex præest secundum ordinem diuinissimi boni in omni perfectione iustitiæ. Principes autem ab eo constituti, possunt secundum virtutis vniuscuiusque propriam operationem. Sicut enim Bias dixit, principatus ostendit virũ: eò quod tam regnum quam principatus circa commune bonum est, ad quod quemlibet tam regem scilicet, quam principem, propriam habere oportet virtutem ad propriam suæ dignitatis operationem. Si autem accipitur secundum ea quæ deseruiunt organicè, iterum vrbanitatis habet speciem & ordinationem, vt scilicet tales præficiantur qui per exteriora bona ad sui officij operationem habent facultatem, vt ex eorum defectu non impediatur

actus

actus regiminis. Harum autem vrbanitatum perfectissima regnum est, quod consistit ex omnium ordine ad vnum secundum perfectissimam iustitiæ gubernationem. Propter quod dicit Dionysius, quòd regnum est omnis finis & ornatus & legis & ordinis distributio. Rex enim distribuit unicuique officio & omni dignitati & omni negotio finem proprium, ad quem contendat, legem qua reguletur in operationibus quibus deuenitur ad finem, ordinem quo ad commune bonum respiciens ad reipublicæ conseruationem ordinetur. Vnde in rege totius gentis bonum est, quod diuinissimum esse diximus in primo huius scientiæ libro. Nec rex est, qui talem virtutem non habet ex perfectissimo iustitiæ bono, quod hæc tria sapienter & vtiliter distribuere possit cum affectu. Harum igitur vrbanitatum optima quidem est regnum: pessima autem, hoc est, minima in boni ratione, est timocratia.

Cap. 12. de diuin nom.

51. Regnum & tyrannus conueniunt, sed multùm differunt.

Transgressio autem siue corruptio regni quidem est tyrannis. Ambæ enim potestates, regis scilicet & tyranni, monarchiæ quædam sunt, omnes sub se continêtes & non particulare habentes potestatem: differunt autem abinuicè plurimum. Tyrannus quidè casu est, qui in omni distributione terminũ legum & ordinum non intendit, nisi sibi ipsi conferens, neglecta communitatis vniuersalitate. Rex autem semper est, qui in talibus distributionibus semper vtilitatem intendit subditorum: non tamen per hoc cadit à ratione regis, si tributa & vectigalia & contributiones accipit à iudicatis, dummodo hæc omnia ad reipublicæ referat vtilitatem. Non enim est rex secundum perfectam regis rationem, qui non per seipsum ad hoc sufficiens est, & qui non in omnibus bonis, virtutibus scilicet & organicè deseruiẽtibus omnes est superexcellens. Taliter autem superexcellens, nullo indiget ad actum regiminis & gubernationis pertinente. Non ergo pro se, sed pro subditis quærit & cupit quæcumque quærit & cupit. Qui autem constitutus est quidem in regno & talibus & tantis bonis virtutem ad regnandum adeptus, non est clerotes magis quam rex. Clerotes enim à cleros Græcè dicitur, quod apud nos sortem sonat. Sorte fauente fortuita per errorem fortunæ in regnum constitutus est, & hoc non secundum naturæ ordinem est. Nulli enim potestati ad actum aliquem natura concedit principatum, nisi illa potestas prius adepta sit virtutem ad actum potestatis eiusdem, sicut patet in potestate videndi in oculis, & in potestate gradiendi in pedibus, & in vniuersali potestate mouendi in corde. Rex ergo erit secundum naturæ ordinem, qui omnium bonorum adeptione virtutem regnandi adeptus est secundum vltimum & optimum talis potestate.

52. Tyranni pessima est corruptionũ reipublicæ.

Tyrannus autem contrario modo se habet ad regem. Tyrannus enim sibi bonum vult & quærit & prosequitur, quod in potestate manifestissimum est: & ideo pessima est, quod satis congruit. Pessimum enim contrariũ optimo est, sicut nigerrimum contrarium est albissimo. Transgreditur ergo ille & corrũpitur ex optimo regni in pessimum tyrannidis. Tyrannis enim prauitas & corruptio est monarchiæ. Malus enim rex tyrannus fit per corruptionem virtutis regnandi. Differt autem tyrannus à clerote: quia clerotes nomen accipit à defectu, & rationem boni & virtutis regalis. Tyrannus autem, cum peruertitur actus regendi. Idem enim non secundum idem acceptum, sed secundum diuersa quæ in ipso sunt, pluribus potest opponi. Nec propter hoc transgressiones plures sunt, quam vrbanitates: quia clerotes & tyrannus vnius & eiusdem non secundum idem corruptiones sunt. Aristocratia autem pars regni est, & est potestas & principatus, qui conceditur vnicuique secundum propriæ virtutis meritum & dignitatem.

53. Ex optimatũ potestate ad paucorũ potestatem fit transgressio.

Transgressio autem & corruptio ex hac malitia est, quæ dicitur oligarchia, quæ propriè principum est. Et hæc corruptio duobus modis fit, scilicet vel quando tribuunt ea quæ sunt ciuitatis & communitatis præter dignitatem & meritum virtutum, honores scilicet, & laudes, & demonstrationes, & titulos, & præmia his qui indigni sunt. Et secundo modo quando omnia vel plurima bonorum omnium ad ciuitatem pertinentium, attribuunt sibi ipsis, priuantes dignos. Et quando distribuunt principatus semper eisdem & indignis & paucis, facientes se & eos ditari de plurimo ad communitatem pertinente, quod omnibus dignis secundum dignitatem distribuendum fuerat. Sic enim pauci & mali principantur pro his qui maximè sunt epiches & digni.

54. Ex censitaria potestate ad popularem potestatem fit transgressio.

Timocratia autem principatus est principantium in pretiis, sicut qui principantur super stipendia, vel super nutrimenta militum, vel super arma ministranda: cuius potestatis virtus est victima & optima facultas, talia quælia competunt pro tempore ministrare posse. Et patet etiam, quod hæc pars regni est, sed est in quæuis quæ ad regnum deseruiunt organicè. Transgressio autem & corruptio istius est in democratia. Demos enim Græcè, Latinè plebs est, quando scilicet quilibet de plebe vult talibus præesse & principari. Democratia enim vel timocratia potestates conterminales sunt: eò quod vtraque in multis est, & vtraque æqualium est. Qui enim in timocraticis honoratione præficiuntur, æquales omnes sunt, vel volunt esse, nullam ex virtutis merito habentes differentiam dignitatis inquantum huiusmodi sunt.

55. Minima transgressio reipublicæ est popularis potestas.

Minimum autem malum inter transgressiones est, quam democratiam dicimus. Parum enim sibi potestate opponente speciem transgreditur: eò quod timocratici & æquales sunt, sicut & democratici, nec distant à plebe virtutis merito, sed valore pretiorum. Et quia parum distant, vt in pluribus fit transgressio politicarum vel politexarum. Sic enim transgredientes, minimum transgrediuntur: facilis autem transgressio in minimo est.

CAPVT III.

De similitudinibus harum vrbanitatum in œconomicis.

56. *Similitudines specierum & corruptionum reipublicæ habentur in domibus.*

QVia verò omnia quæ in vrbanitatibus sunt, ex œconomicis ortum habuerunt, similitudines harum trium vrbanitatum & exempla potest aliquis in domibus & domorum dispensationibus accipere. Patris quidem enim ad filios communicatio, regis habet figuram. Patri enim cura filiorum est secundum excellens bonum œconomicum ad filios sicut ad liberos: & ipse pater curat de filiis propter filios, & non propter seipsum. Hinc enim est, quòd Homerus Iouem Gretesem regem, patrem appellat. Astronomorum enim sententia de Ioue est, quòd omnibus vult bonum & facit, & nulli vnquam malè nisi per accidens. Hoc autem id est quod regnum secundum sui rationem paternus vult esse principatus. Pater enim se alterum habet in filio: & ideò necesse est, quòd cum natura affectus patris transponitur in filium: id enim quod suipsius pater in filio, virtute totum est quod pater est: & sicut pater se alterum prosequitur, ita necesse est, quòd omni cura filium prosequatur: & non è conuerso: quia filius nihil sui habet in patre. Id autem quod patris in filio est bonum, triplex est, scilicet formatiuum ad esse, & figuram. Nutritiuum autem ad conseruationem. Id enim quod à patre est, est & in matrice, trahit & procurat nutrimentum, & extra filio iam nato, ipsum est quod conuertit & trahit ad membra cibi nutrimentum. Adhuc autem patris virtus est, quæ primo formauit: & formato iam corpore regitiua efficitur totius. Sic ergo patris est formatiuum, nutritiuum, & regitiuum. Eadem autem virtus est & regni: ad suum enim bonum proportionabiliter res omnes format, & in bono omnes nutrit & educat, & omnes regit ad disciplinam. Patris ergo & regis vna est similitudo.

Cauillationis diluitio.

Nec est instantia, quòd in Persis patris cura ad filios tyrannica est. Vtuntur ergo Persæ filiis vt seruis, vtilitatem propriam & non filiorum intendentes: domini enim ad seruos cura tyrannicus principatus est: eò quod domini in seruo non conferens seruo, sed domino conferens operantur & procurant. Sed in hoc est differentia, quòd principatus domini ad seruum rectus videtur & iustus. Principatus autem patris ad filios, si vtilitatem suam & non filiorum intendat, nec rectus nec iustus est. Peccat igitur Persicus principatus patris ad filios. Differentium enim subiectorum principatus sunt differentes. Differenter autem subiiciuntur serui & filij. Filij enim propter se sunt & liberi: serui autem non sunt nisi gratia dominorum, & non propter seipsos.

De principatu viri & mulieris in domo.

Principatus autem viri & vxoris per similitudinem & figuram aristocraticus videtur principatus, qui vnicuique secundum dignitatem virtutis & meritum conceditur. Eodem enim modo secundum dignitatem viri vt vir est, conceditur principari, & circa hæc quæ oportet virum principaliter vxori facere. Nihilominus tamen reddit & concedit vxori principari in his quæ vxori vt vxori cõgruunt. Si autem vir in omnibus velit dominari, nihil dignitatis reddens vel tribuens vxori, transponitur principatus viri in oligarchiam: quia tũc quod pluribus debebatur secundum dignitatem, sibi soli vsurpat, non dimittens & tribuens aliis quod eis congruit secundum dignitatem. Talis igitur vir non facit quod sibi secundum dignitatem conuenit, & non facit quod melius est secundum œconomicam dispensationem. Alio autem modo iste etiam principatus corrumpitur, quando scilicet vxores principantur: eò quod fortè sunt hæredes boni communis, ita quod bona communia per eas ad viros deuoluta sunt. Ex hoc enim quærentes principari, principatus talis non secundum virtutem fit, sed propter diuitias & propter potentatum, quemadmodum fit in oligarchiis, in quibus plurimi dignitate sua priuati sunt, vt pauci quidam ex tali diuentur potestate.

De principatu fratrum.

Timocratiæ autem principatui fratrum assimilatur principatus: quia fratres vt fratres æquales sunt, nec in aliquo eorum respectu alterius dignitatis est aliqua distantia præter quam in hoc quantum in ætatibus differunt. Propter quod si multum ætatibus differunt, non remanet in eos fraternus principatus vel amicitia, sed senior inter eos ad alios se habebit vt pater. Corruptio autem huius democratia est, quando quilibet ex æquo vult principari in his quæ pertinent ad familiæ dispensationem & prouisionem, ita quod quilibet vult esse celerarius, pincerna, & dapifer, & coquinæ magister. Talis autem democratia in his maximè domibus fit siue habitationibus, vbi nulli conceditur dominatus, sed sine dominatione sunt. In tali enim domo ex æquali volũt principari in dispensandis. Fit etiam in talibus in quibus debilis est, cui conceditur dominium. Debilis autem, dico, in virtute dispensationis, & debilis secundum vnamquamque ad dispensationem potestatem domus pertinentem, sicut est potestas camerariorum potestas vtendi seruis, & vtendi thesauro, frumento, vino, & cæteris omnibus. Sicut enim in vrbanitate ciuitatis vel gentis regimen est in ordinatione omnium: aristocratia autem in ordinatione parium in principatu, qui parium vtuntur dignitate, quos vulgariter barones vocamus: timocratia in ordinatione ministeriorum necessaria subministrantium, sicut est magistratus pistorum, & coquorum, & pincernarum, camerariorum, & huiusmodi aliorum: ita est in domo patersfamilias, ad quem pertinet ordinatio in filiis qui sunt per modum parium, in ministris domus qui sunt per modum timocraticorum & officiatorum.

CAPVT

CAPVT IV.

De distributione amicitiæ secundum quamlibet vrbanitatem.

57. *Regis amicitia ad eos qui regnantur, in excellentia beneficij cõsistit.*

SEcundum vnamquamque autem dictarum vrbanitatum amicitia fieri videtur secundum tantum, secundum quantum est ibi iustum distributiuum secundum medium geometricum acceptum. Regi quidem enim vt rex est, iustum & amicum congruit in superabundantia beneficij esse. Fluere enim beneficiis, congruum est regi. Rex enim benefacit subditis, & non beneficiatur ab eis. Rex enim inquantum rex, & bonus est, & bonitatis regalis perfectam habet virtutem: & ideò curam habet vt benè operentur, quemadmodum pastor ouium qui diligenter procurat omne quod ouibus est bonum secundum pastum & profectum, custodiam & repulsam contrariorum. Vnde Homerus Agamennonem magnæ Græciæ regem (quæ nunc pars Italiæ vocatur) pastorem populorum dixit esse.

58. *Amicitia paterna similis est regiæ, sed ab ea differt beneficiorum multitudine.*

Talis autem cura & amicitia est œconomicis etiam quæ paterna vocatur, quamuis differat magnitudine beneficiorum amicitia paterna & amicitia regalis. Sicut enim sexus duplices sunt, separati scilicet, & coniuncti: separati, sicut in gallo & gallina: coniuncti, sicut in ouorita est in omnibus membris animalium, & in omnibus seminibus plantarum. In omnibus enim causa substantialiter efficiens coniuncta est effectui, & semper efficit: quia aliter non esset verum, quod causa immediata & per se destructa destrueretur effectus, & posita poneretur effectus: & sic periret demonstratio, & totum quod in philosophia est determinatum: & propter quod pater in nato semper est, semper faciens & formans esse nutritionem, & totius vitæ regnum, siue mortuo patre separato, siue non. Illis autem beneficiis nihil simile est. Causa enim essendi & nutrimenti & disciplinæ sunt patres: & in hoc existimantur maximè benefici esse. Hæc autem & progenitoribus esse attribuuntur secundum totum auitarum ordinem. Ex quo enim pater à bonis se habet in filio, inter filium & patrem gradus non est. Et ex quo pater non est gradus, sequitur quod inter filium & auum gradus non est. Et eadem ratione inter nepotem & prosauum, & abauum & subauum: & vt vniuersaliter dicatur, secundum totum auitarum ordinem. Secundum naturam igitur paternum bonum principatiuũ est filiorum, & progenitores vniuersaliter secundum naturam principatiui nepotum, & similiter secundum similitudinem huius naturæ rex principatiuus est subditorum. Sicut enim iam diximus ante, eadem virtus quæ formatiua est, & perfectiua nati ad perfectum regimen efficitur iam perfecti. Et sic constitutio regis & regni à naturæ causatur ordine, & ibi configuratur. Amicitia ergo paterna in superexcessu se habet ad amicitiam regalem: propter quod plus regibus parentes à filiis honorantur. Non enim in eodem amicitia paterna est. Pater enim filio tribuit curam, filius autem patri honorem. Sed in hoc amicitia est, quòd vterque vult alteri bonum, quod sibi congruit secundum dignitatem. Proprius enim amicitiæ actus est velle bonum amico.

59. *Amicitia regia & paterna non est eadem iustum.*

Similiter autem iustum in his non est idem. Non enim idem est debitum, quod pater distribuit filio & filius patri, sed vterque reddit alteri quod competit secundum dignitatem sicut & amicitia.

60. *Vir ad vxorem non est eadem amicitia.*

Similiter autem est de amicitia viri ad vxorem: hæc enim est figura eius quæ est in aristocratia. In hac enim secundum dignitatem vterque vult donum alteri. Plus ergo vult boni meliori. Vult enim vnicuique congruens sibi bonum. Eodem enim modo se habet in distributione iusti. Digniori enim plus reddendum est: quia aliter proportio geometrica non saluaretur.

61. *Amicitiæ fratrum similis sodalitio.*

Amicitiæ autem ergo quidem fratrum ætayricæ assimilatur amicitiæ. Ætayricos autem dicimus coætaneos, collegas, comperegrinos, comphilosophantes, qui inquantum huiusmodi sunt, nihil habent diuisum sicut nec fratres. Vnde taliter coætanei & consocij æqualem habent dignitatem sicut fratres inquantum fratres sunt. Tales igitur quales sunt fratres sunt, qui vnius disciplinæ sunt, & qui sunt vniuscuiusque moris: inquantum tales enim omnia ad vnum morem referunt, & nihil habent diuisum vt in multum. Ergo huic amicitiæ assimilatur amicitia quæ est secundum timocratiam. Timocratici enim ciues æqualis dignitatis: volunt enim in pari principari, & æquali dignitate in officiis reipublicæ necessaria sui ministrantibus: & secundum momodum italis iusti sibiinuicem bona volunt. Sic igitur iustum, sic & amicitia est inter eos.

CAPVT V.

Vtrum æqualis amicitia sit in transgressionibus vrbanitatum.

62. *In trãsgressionibus parum amicitiæ, & præcipue in tyrannide.*

IN transgressionibus autem harum vrbanitatum est parum & parum amicitiæ. In pessima autem nihil est iusti, & nec est amicitiæ. Pessima autem est, quæ maximè pessimat subiectos, & hæc est tyrannis. In tyrannide nihil vel parum amicitiæ est. In quibus enim nihil est commune in quo plurium sit communicatio sicut in imperanti & in imperato, siue tyrannizanti & tyrannizato. In his neque amicitia, neque iustum esse potest. Tam iustitia enim, quam amicitia circa commune bonum sunt, in quo plures communicant secundum propriam vniuscuiusque dignitatem. Sed tyrannus vtitur subiectis ad vsum proprium, non communem, sicut artifex mechanicus vtitur organo instrumentali, vt architectus serui, & faber malleo: quorum vterque vsum instrumenti refert ad propriam vtilitatem & voluntatem, & nihil boni tribuit vel vult instrumento, sed totum sibiipsi. Similiter autem & anima se habet ad corpus & or-

gana corporis. Omnibus enim illis vtitur ad propriam voluntatem: hoc autem modo dominus se habet ad seruum. Tria enim hæc iuuantur ab his tribus quibus vtuntur, sed totum referunt ad suipsorum voluntatem. Amicitia autem non est ad inanimata. Nullus enim vult bonum inanimatis, sicut in principio huius libri dictum est. Similiter neque iustum distributiuum est ad inanimata. Sed neque ad animata: communicare enim in bono communi non possunt ad equum vel bouē. Nec iustitia est similiter neque amicitia ad seruū secundū quod seruus est. Nihil enim commune bonorum est, in quo secundum distributionem communicant vtentes, & quibus vtuntur. Seruus autem se habet ad dominum sicut animatum organum instrumentale, quo ad proprium vtitur vsum & discretum. Organum autem se habet ad artificem mechanicum sicut animatus seruus, quo ad discretam & non communem artifex vtitur necessitatem. Secundum id igitur quod seruus est, nulla est domini amicitia ad ipsum, sicut nec iustum: sed secundum quod homo, potest habere aliquid amicitiæ & quiddam iusti. Videtur enim quiddam esse iustum omni homini ad omnem hominem qui potest communicare lege & compositione siue conuentione contractuum humanorum. Inquantum autem iustum est inter eos, sic & amicitia potest esse secundum quod homo est. In tyrannidibus autem quæ non vtuntur hominibus vt homines sunt, valdè paruum est aliquid amicitiæ & aliquid iusti. Non enim in plus quam inquantum parcunt aliquibus vt hominibus.

63. *Inter transgressiones plurimum amicitia est in popularibus potestatibus.*

Quod autē in democratiis amicitiæ & iusti, in plurimū est. Plebeius enim principatus multa habet cōmunia: eò quod talis principatus inter æquales est. Omnis igitur amicitia in communicatione est, quemadmodum dictum est.

Obiectio.

Quod autem diximus, quòd in democratiis amicitia est in plurimis: eò quod vrbanitas æqualium est æqualiū autem multa cōmunicatio est adinuicem: quidā sine causa calumniantur. Dicunt enim tyrannidē corruptionem esse vnius, democratiam autem plurium: plurium autem corruptionem peiorem esse, quam vnius: & sic minus amicitiæ videtur esse in democratia, quam in tyrannide. Addunt etiam, quòd in antehabitis pessima dicitur esse democratia.

Responsio.

Sed ad hoc dicendum, quòd democratia minimum nocumēti est. Quamuis enim plurium & æqualium est, non tamen conueniunt ad nocendum. Tyrannus autem licet vnus sit, tamen refertur ad multos: & sic concordiam habet ad nocendum & pessimandum sine contradictionis impedimento, & multis nocet: eò quod ad omnes refertur, democratia ad quosdam tantum, ad eos scilicet qui ad officium democraticæ potestatis sunt ordinati. Quando verò democratia dicitur pessima, non ideo dicitur pessima, quòd multum pessimet: sed dicitur respectiuè pessima, quia scilicet nō est vrbanitas nisi secundum quid, quod corrumpit timocratiā. Timocratia enim videtur principatus in pretio esse, nec diuini boni. Et cum timocratia minus bona sit inter vrbanitates, & democratia corruptio sit eius, inter omnia minorem similitudinem habet cum bono democratia: & hoc modo dicitur pessima esse. Tyrannus enim imitatur regnum, oligarchia aristocratiam. Democratia autem minimum quid, quod timocratia mutetur. Longissimè ergo distat ab vrbanitatis bono.

CAPVT VI.

Quod amicitia cognata & ætairica separantur à politica, & ideò alia accidentia habent ab ipsa.

64. *Amicitia cognationis, sodalitia, & hospitalitia distinguuntur à politica.*

AMicitiam autem cognatam & æthairicam separabit & diuidet aliquis subtiliter inspiciens à politicis amicitiis. Quamuis enim ea amicitia quæ contribulum est, & ea quæ est connauigantium, vel conciuium, & aliæ quæcumque tales sunt, assimilentur communicatiuis amicitiis secundum medietatem geometricam vel arithmeticam, & sic politicæ esse videantur, eò quod tales videntur esse secundum quandam confessionem quę fit inter amicos (Confessionem autem vocamus, quod pacti quandam habet virtutem: propter quod politicus iudicat de eis) tamen speciale quiddam habent super politicam, ratione cuius quædam conueniunt istis amicitiis, quæ politicæ non conueniunt. Et inter has etiam ordinatur amicitia comperegrinantium, cui ratione comperegrinationis aliquid conuenit, quod non conuenit politicæ. Talis autem cognata amicitia & ætairica quantum ad ea quæ sibi propria sunt, à nobis hic determinanda est, maximè propter parentelam & matrimonialem amicitias.

65. *Pater plus diligit filium, quam filius patrem.*

Dicimus igitur, quòd cognata amicitia multiplaria est. Est enim parentum ad natos, & fratrum adinuicem, & neporum, & sic deinceps aliorum, inter quos similis cognatio esse videtur. & simile amicitiæ vinculum. Sed tamen sicut pater totius cognationis principium est, ita omnis talis amicitia dependet à paterna.

1. *ratio.*

Parentes enim quidem filios diligunt vt sui ipsorum aliquid existentes. Filij autem non hoc modo diligunt parentes, sed diligunt parentes & seipsos vt aliquid vnum existentes, quod ab illis est, & ab ipsis vnum est. Semen enim patris in virtute cordis, cuius virtus vniuersalis est, virtute totum est quod pater est. Propter quod Plato dixit, semen patris esse partū animal & partū hominem. Arist. autem quia potestate & non actu est, dixit aliquid patris esse, & non patrem vel hominem. Quando tamen potestate totum est quod filius est, & idem est id quod est in potestate & id quod est in actu, quamuis esse non sit idem: & propter hoc etiam filius dicitur esse aliquid patris. Quia autem idem semen non est potestate pater, sed filius, propter hoc filius non potest diligere patrem vt aliquid sui existentem, sed diligit eum vt aliquid existens ab illo. Totum enim quod est filius, à patre est, non tantū effectiuè, sed secundū totum cōstitutum ex forma & materia: hoc enim totum patris est. Propter quod sequitur patrem plus diligere filium,

2. *ratio.*

quam

quam è conuerso: quia pater sui aliquid habet in filio, filius autem in patre videtur.

Hoc autem & alia ratione probatur. Parentes enim magis & melius sciunt natos qui sunt ex ipsis, quam geniti sciant quòd sunt ex parentibus. Hoc autem dicunt quidam quod ex hoc contingit, quod non propriè filij sunt nisi ex legali procreati matrimonio. In tali enim natura nec vxór fraudat virum, nec vir vxorem, statim sciunt parentes natos esse filios scilicet: propter quod lege sancitum est, quòd pater est, quem nuptiæ demonstrant. E contra autem filij non statim sciunt, quòd nati sunt talium parentum: quinimo ex fide dicentium hoc credunt: & sic non habent æqualem scientiam, quòd sint parentes eorum, qualem habent parentes, quod isti sint nati eorum. Propter quod sequitur, quòd fortior est dilectio parentum in filios, quam è conuerso. Et quamuis hoc moraliter dici possit, tamen hic est alia subtilitas. Pater enim id quod suum est, & in sui aliquid est per rationem generationis, accrescit semper esse suum vsque ad vltimam perfectionem. Conformat enim idem quod patris est, non tantum guttam fœminæ in matrice; vt de potentia hominem faciat actu hominem: sed postea omnia formar, de puero faciens virum perfectum. Propter quod duas rationes distinguit Arist. scilicet de potentia homine in hominem, & de puero in virum. Et hoc pater scit, quod tanta bona ministrat per rationem actiuæ generationis. Nihil autem talium potest scire natus per rationem passiuæ generationis respectu patris: & ideò in tanto bono redamare non potest: sed hoc quod potest, rependit, reuerentiam scilicet.

4. ratio.

Adhuc autem magis approximatur pater filio, quam filius patri. Genito enim magis approximat id quod est à quo genitum est, hoc est, patet, quam factum siue genitum approximet generanti siue facienti. Quod enim ex aliquo est, propinquum quidem est ei à quo est, sicut dens mandibulæ, vel capillus capiti, vel aliquod quodcumque propinquum est ei quod habet ipsum, ita quod in ipso formatur & nascitur ex ipso. Plus tamen approximat generans genito, quam genitum generanti. Generans enim approximat aliquid sui habens in genito. Generanti autem quod dicitur esse id à quo genitum est, genitum per aliquid sui nihil approximat: & si approximare dicitur per hoc scilicet, quod ab ipso est, tamen multo minus approximat. Sicut & mandibula plus approximat denti, quam dens mandibulæ: & caput plus approximat capillo, quam capillus capiti. In his enim conueniens exemplum est: quia vtrumque distinguitur ab eo à quo est, cum transformetur in ipso, & sit ab ipso. Dens autem de humido nutrimentali formatur in mandibula: & ideo recrescit aliquoties & crescit continuò rediuiuus. Mandibula autem de humido radicali formatur à formatiua: & ideò non recrescit amputata. Similiter capillus de de fumo nutrimenti crescit in capite & de capite. Et similiter natus non nisi in parente & de parente. Et ideo extrema sunt conuenientia. Ex quo sequitur parentem propinquiorem esse nato, quam natum parenti. Et iterum patrem parentem propinquiorem esse, quam matrem: sicut formans propinquius est formato, quam amabile.

Hoc etiam multitudine temporis accipitur. Parentes enim confestim natos diligunt: affectus enim in eos trãsponitur cum natura. Nati autem non statim diligũt parentes, sed procedente tempore cum intellectum siue sensum accipiunt boni parentalis. 5. ratio.

Ex his autem vlterius manifestum est propter quam causam matres magis amant natos, quam patres. Diutius enim clausos retinent & multum ministrant sanguinis in formatione: & iam formatis & natis lactis ministrant alimenta. Pater autem confestim semen dat formationis, & vlterius ad esse non ministrat. Feruentius ergo diligit mater, parer autem constantius. Constat enim in vno quod patris est. In multis autem fluit quod matris est. Vterque ergo magis diligit & pater & mater. Parentes enim filios diligunt vt seipsos. Filij enim qui ex ipsis nati sunt velut alteri ipsi. Alteri autem dico propter separari. Si enim non separarẽtur, procul dubio non essent alteri, sed ipsi parentes. Filij autem diligunt parentes vt ab illis nati, vt diximus. Hæc igitur est parentalis amicitia. Hæc amicitia in primo gradu est amicitia fratrum adinuicem. Inter filium enim & patrem non est gradus, sicut inter patrem & se alterum gradus nullus est. *Mater plus patre diligit natos.*

Fratres igitur diligunt se adinuicem, sicut hi quorum nasci & generari ex eisdem est. Idemtitas enim fratrum ad illa parentalia, ex quibus sunt fratres, vnum & idem esse adinuicem. Quæ enim vni & eidem sunt quodammodo, hæc etiam adinuicem sunt eadem per aliquem modum. Quod probatur per prouerbium. Dicitur enim, quòd fratres sunt vnus idem sanguis, & vna & eadem radix: & alia talia multa dicuntur. Sanguis enim & radix vnum & idem aliqualiter sunt & in diuisis. Quamuis enim numero non idem sint, forma tamen & substantia originis idem sunt: & in quantum non idem sunt, gradus est inter eos, in quantum vno solo remouentur à radice, scilicet quod neuter fratrum in altero aliquid sui habet, sed in vtroque vnus sanguis est parentalis fratrum. 66. *Amicitia fraterna maior est post paternam.* 1. ratio.

Postea multum confortat & magnum aliquid confert ei ad vinculum amicitiæ, quòd connutriti sunt, & quod in communi secundum vnam sunt ætatem: non quidem ætatem temporis, sed sicut dicimus vnam ætatem, quæ eodem indiget pædagogo. Iunior enim & senior fratrum quandiu filiusfamilias est, quantum ad hoc vnius ætatis est. Diligit enim coætaneus coætaneum per hoc quod coætaneus est: & ætairus ætairum diligit, eò quod vnius moris sint. Et propter quod fraterna amicitia assimilatur ætairicæ. Vnius enim moris sunt, qui vnius pædagogi instituuntur disciplina: & vnius ætatis, quia nullus proprie sufficit regimini. Nepotes autem & reliqui deinceps cognati pronepotum & abnepotum & subnepotum approximantur adinuicem, ex his quæ sunt parentum & fratrum, omnes isti coniunguntur & communicant in hoc quod ab eisdem sunt secundum radicem. Fiunt tamen 2. ratio.

mera quidam eorum proximiores : alij autem magis alieni & longinquiores in hoc quod propè est vel longè qui præduc vel stipes dicitur esse parentelæ. Pluribus enim gradibus distantes, alieni magis sunt, paucioribus autem distantes, magis propinqui.

Quot autem gradus sint vinculum consanguinitatis dissoluentes, lege determinandum est. Si tamen simile sumatur ad ea quæ fiunt in homine vno, in quinto dissoluitur. Quia semen ex quo fit generatio, quatuor digestionibus membris corporis determinatur. Consanguinitas autem sicut corpus hominis est, in qua stipes siue præduc est sicut cor. Cæteri autem sicut membra cætera à corde. Primum autem quod oritur à corde secundum Peripateticorum sententiam, vena est. Secundum autem venæ diuisio ad determinatam partem. Tertium verò determinatio venæ ad membrum quod accipit nutrimenti beneficium. Prima ergo digestio, vt dicit Arist. sub medio thalamo cordis est : & ex hoc accipit nutrimentum, formam, & motum, qui proprius motus nutrimenti est hic quo tendit ad corpus quod nutritur, & ad membrum sicut ad propositum suum locum, sicut ferrum mouetur ad magnetem. In vena verò determinatur hæc forma & dirigitur ad tendendum siue vel deorsum, vel in dextrum, vel in sinistrum, vel ante, vel retrò, secundum tres diametros ad angulum rectum quo nutrimentum mouetur & in toto corpore. In subdiuisione autem venæ motum accipit ad vnum situm, quicunque est ille, in quo scilicet membrum est in quo nutriri debet. A membro autem accipit ad membrum quod nutritur & non ad aliud assimilationem : & si dirigatur vlterius, extra corporis similitudinem dirigeretur. Et quia parentela est sicut corpus, in qua stipes cor est, alij autem sicut membra : propter hoc lator legis dixit, quod in quatuor gradibus attenditur consanguinitas, & in quinto dissoluitur. Quod autem quidam dicunt vnam esse digestionem in stomacho, & vnam in hepate, non ad hanc sententiam pertinet determinare.

CAPVT VII.

Qualis sit amicitia parentalis.

67. *Amicitia filiorum ad parentes & hominis ad deos est sicut ad superexcellens.*

AMicitia autem filiorum ad parentes ferè talis est vt amicitia hominum ad deos. Bonum enim diuinum est vt creans & formans humana. Est ergo sicut ad superexcellens, & non sicut ad æquale. Parentes enim maximè benefecerunt, & in maximis. Sunt enim parentes essendi & non nutriendi tantum causa natis, & ad virtutem & curam sunt causa eius, quod est filios disciplinatos fieri : quibus bonis nihil æquale potest rependi à filiis.

68. *Amicitia cognatorum in vtilibus est : in honestis autem amicitia extraneorum.*

Hæc etiam amicitia comitantia habet & delectabile & vtile magis quam amicitia alienorum. Vita enim communis & ex natura & ex nutritione magis est consanguineorum, quam alienorum.

Adhuc autem omnia quæ sunt in cæterica amicitia, sunt & in fraterna : sed non conuertitur. Sed tamen in tali amicitia parentali magis est vinculum amicitiæ inter eos qui epiches sunt, & inter eos qui totaliter similes sunt. Tales enim quanto proximiores sunt etiam ex natiuitate, magis diligunt adinuicem, inquantum vnius motis sunt. Simile vinculum naturæ vinculum habent similitudinis inorum, qui ex eisdem parentibus sunt. Similiter inquantum connutriti & contradiscreti sunt ad vnam similitudinem.

Adhuc autem firmissima probatio amicitiæ & plurima est ea quæ est secundum tempus, scilicet quod in omni tempore amicus probatus inuentus est. Hoc autem maximè conuenit fraternæ amicitiæ. Et talia amicabilia siue amicitiam facientia secundum analogiam sunt in reliquis gradibus cognatorum.

CAPVT VIII.

De amicitia viri & vxoris.

69. *Vir ad vxorem secundum naturam amicitia videtur esse.*

VIro autem & vxori amicitia videtur secundum naturam existere, non secundum quod natura dicitur ea qua pullulat pullulans ; sed secundum naturam qua homo coniugale animal est magis, quam politicum. Solus enim homo in actibus & operationibus sibi non sufficit ; & propter hoc dicit Auic. quòd vita hominis solitarij peior est quam esse potest, propter suæ tenuitudinem complexionis, & multiplicem indigentiam, propter quam oportet ipsum tendere ad domus constitutionem. Domus autem constitutio non fit nisi propter coniugiũ. In perfecta enim constitutione domus similitudo regni est, & aristocratiæ, & timocratiæ. Et timocratia propter aristocratiam est, aristocratia autem propter regnum. In domo igitur solus homo esse non potest : sed prima inclinatione naturæ ad ordinem domus est, quod coniugale animal sit homo. Et quia ciuitas constituit ex domo & deriuatur ex illa, sequitur, quòd homo magis coniugale animal sit, quam politicum, quanto prior est domus ciuitate & magis necessaria, & quantò filiorum procreatio communius accidit animalibus quam esse œconomicum vel politicum. Omnia enim animalia procreationem filiorum intendunt : non omnia autem politica sunt. Aliis igitur animalibus ab homine quædam coniunctio coniugalis intantum communis est, inquantum procreationem filiorum intendunt : & idcirco non coniunguntur nisi tempore procreationis filiorum. Homines autem non solum procreationis filiorum causa cohabitant, sed etiam gratia eorum quæ necessaria sunt in totam vitam : & ideo semper cohabitant & indiuiduam vitam cõingaliter viuentes sortiuntur, & hanc indiuiduitatem lege & consensu inter se inuicem confirmant. Primo ante coniugium diuisa sunt opera, & altera viri & vxoris adinuicem ea nõ referunt. Homo autem diuisis operibus sibi non sufficit, sed ponentes propria ad commune, ad vnam & eandem indiuiduitatem

vitæ

vitæ referentes, omnia statim sibi inuicem sufficere incipiunt. Suppletur enim defectus qui est in altero ex vtriusque relatis ad idem. Propter hoc in hac amicitia videtur & vtile & delectabile esse. Delectabile quidem, inquantum naturale. Vtile autem, inquantum ex vtrisque suppletur defectus alterius. Erit autem etiam hæc amicitia propter virtutem, si ambo coniuges epiches sint: tunc enim virtus est, & gaudebunt adinuicem tali virtute.

79. *Filij sunt vinculũ quo vir & vxor ferius coniunguntur.*

Coniunctio autem quæ est per modum vinculi in hac amicitia, vt fortior & firmior sit, filij esse videntur, ex quibus domus constituitur. Propter quod steriles coniuges citius & facilius dissoluuntur, quam non steriles: & lege Romana ferunt ab antiquo sanctum, quòd ex solâ sterilitatis causa in altero coniugum coniugium soluetur. Sic Marcia è Catone soluta esse dicitur propter sterilitatem. Ambobus enim coniugibus commune bonum proles filiorum est. Quod autem commune vtrisque est, continet coniugium & firmat: vinculum autem æqualiter nectit.

Dubitatio. Virum naturale sit virum habere vnam vel plures fœminas: aut fœminam habere vnum vel plures viros.

Vtrum autem vnam esse oportet vnius secundum coniugale vinculum, vel plures vnius, vel etiam vnum coniungi pluribus, ad ciuilem pertinet determinare. Dicit enim Plato, quòd vnus multas implet, secundum quod vnum sigillum in multis sigillat. Propter quod videtur, quod cum semen generationis impediendum non sit, vnius viri multæ debeant esse vxores. Vna enim plures imprægnationes simul non accipit, nisi valdè difficulter & in paucis animalibus, scilicet in muliere, & equa, & lepore. Et in his videtur, quòd plures possint coniungi vni & eidem. Propter quod videmus multas gallinas sequi gallum vnum. Similiter autem dicitur, quòd ceruæ se habent ad ceruum, & equæ ad equum, & vaccæ ad taurum. In omnibus enim his multæ fœminæ sequuntur vnum masculum. Contra autem in canibus & lupis etiam est & vulpibus & quibusdam aliis. In his enim multi masculi sequuntur fœminam vnam. In quibusdam autem vnus vnam, & è conuerso vna vnum sequitur, sicut in turturibus & columbis & multis aliis animalibus. Si igitur omnia ista in animalibus inueniuntur, videtur quòd nihil quod naturale sit determinatè, sed omnia communia: dicunt enim ius naturale esse, quòd natura omnia animalia docuit. Omnia autem hoc docet secundum aliam diuersitatem.

Responsio.

Ad hæc autem & similia dici potest, quòd in veritate quantum ad potentiam generandi vnus multas implere valet, sed non plurimas. Si enim plurimas implere debeat, non ad perfectam maturitatem habit semen in corpore: & sic inutile efficitur ad generationem. Secundum autem quod natura animal domesticum est vir, vna vnius est secundum naturam. Non enim facit ad vnitatem domus habere plures, sed potius ad diuisionem. Individuitas enim vitæ simpliciter ad plures esse non potest: quod enim vni individuum est, alij individuum esse non potest. Quod & Theophrastus dicit, plures facere ad domus diuisionem: eò quod plures adinuicem non habent relationem, sed vnaquæque secundum suã quærit principari & dominari. Vnam autem habere plures in hominibus innaturale est. Exiccatur enim ex pluribus matrix vnius, & exiccata subtilis efficitur. Similiter autem ex nimio vsu venereorum lubricatur & non retinet semen iniectum. Similiter autem & natura matricis est sicut & stomachi: diuersa reiicere & vniformia retinere. Diuersus ergo vsus cum vna venereorum, conceptum vel bonitatem conceptus impedire videtur. Plures autem esse plurium non potest esse secundum legem matrimonij. Si enim debet reddere vni, simul cum hoc non potest reddere alij: nec iustum quod habet ad vnam, & vna ad vnum, non potest simul diuersorum. Non enim lege ordinatum est nec ordinabile, quòd vagatur secundum incertum debitum. Cum igitur matrimonium, secundum quod homo coniugale animal est, lege determinetur naturali & iusto naturali, videtur quòd secundum virtutem matrimonij vna debeat esse vnius: & hoc quidem verissimum est. Et si aliquando vnus plures habuit, secundum dispensationem fuit legislatoris, propter paucitatem populationis regnorum & ciuitatum.

Qualiter autem conuiuendum viro sit ad vxorem, & vniuersaliter qualiter conuiuendum sit amico ad amicum quærere, nihil aliud quærere est, vt videtur, quam quærere qualiter iustum sit viuere viro ad vxorem, vel amico ad amicum. Diximus enim in præhabitis, quòd non est idem iustum quo amicus communicat ad amicum, & quo communicat ad extraneum. Inter iusta iustissimum est amico benefacere. Hoc ad extraneum non ita se habet. Similiter autem non est idem iustum quo æquirus communicat æquiro, & quo condiscipulus communicat condiscipulo, & quo communicat extraneo, & sic est in omnibus aliis. Iustum autem est, super quod fundatur amicitia taliter communicantium: quia cum debito transponitur affectus. Similiter autem in distantibus personis secundum excellentiam non idem quod ministratur ab amante, & quod rependitur à reamante: & hoc est ideo: quia non idem decet ministrari & retribuere secundum distantiam adinuicem personarum. In omnibus igitur amicitia fundatur super iustum. Et secundum rationem debiti tribuendi vel retribuendi, secundum quam iustum diuersificatur, diuersificatur etiam amicitia: quare in his omnibus velle bonum variatur, quod proprium est amicorum.

CAPVT IX.

In quibus amicitiæ fiant actiones determinandæ per politicum.

71. *Studiosorum amicitia est sine incusationibus & querelis 1. ratio.*

TRinis itaque existentibus amicitiis, quemadmodum in principio huius libri dictum est, cum secundum vnamquamque dicatur amicitia: quidam enim secundum æqualitatem amici existunt, quidam autem secundum supexcellentiam, sicut in secundo tractatu dictum est oportet quærere secundum quas amicitias oportet accusare amicum de hoc quod non

non æqualiter ministrat vel retribuit. Sicut enim determinatū est de amicitiis, ita oportet quærere de solutionibus amicitiarum. Sunt enim quidam amici qui similiter & æqualiter, & in vno & eodem ministrantes & tribuentes sunt amici. Sunt etiam amici in quibus melior secundum aliquam dignitatem amicus est deteriori, in quibus non idem nec æqualiter amanti retribuere oportet, sicut diximus de patre & filio, & rege & subiecto: & hæc secundum vnam similitudinem est amicitia quæ fundatur super delectabile, & in illa quæ fundatur super vtile. Propter hoc enim duo & æquantes se in amicitiis amici sunt, & differentes amici sunt etiam adinuicem propter delectabile & vtile. Æquales autem æquari oportet secundum æqualitatem in amare & redamare, & in omnibus reliquis quæ ad æqualitatem inter eos referuntur. In his autem qui inæquales sunt & secundum excellentiam distantes, per idem oportet vtrique secundum analogiam suæ dignitatis assignari, sicut in antehabitis dictum est. Et si hæc quidem fiant, amicus ab amico accusari non potest. Si verò non, accusat amicus amicum coram iudice: eò quod omnis amicitia super iustum quoddam fundatur. Tales igitur accusationes vel increpationes & maximè fiant in amicitia quæ fundatur super vtile, vel forte solum in illa vel in aliis esse non possunt.

Ratio.

Et hoc quidem rationabiliter dicitur. Quia qui propter virtutem amici existunt, siue æquales, siue inæquales personæ sint, prompti sunt ad bene operandum adinuicem: nec oportet, quòd accusentur de hoc ad quod promptissimi sunt. Virtutis enim & amicitiæ proprium est promptissimum esse ad benefaciendum ministrando & retribuendo. Eorum autem qui sic contendunt vt bene tribuant, neque, pigri sunt in actiones, sed potius complexus & amationes. Amantem enim & quantum potest benefacientem nullus accusando contristat, sed potius si sit gratus, tribuenti bene operans retribuit. Si autem distantes personæ sint, vna quidem superexcellens, & altera superexcelsa: tunc quidem superexcellens sortiens quod appetit secundum geometricam medietatem, non vtique accusabit amicum. Vterque enim amicus bonum quod sibi competit, appetit: & propter hoc amico concedens, & quod ipse secundum dignitatem sortiatur, non aliquo modo accusandi habet rationem. Sic igitur in ea quæ super honestum fundatur, nullam habet accusationem.

72. *Nec in amicitia quæ ob voluptatem constans, multum fiunt incusationes & querelæ.*

Similiter in his quæ propter delectationem fiunt amicitiis, non omninò locum habet accusatio. Si enim gaudēt in hoc quod est commorari adinuicem propter mutuam quam sibi donant & redonant delectationem, ridiculus videbitur vnus amicorum vt accuset alterum, vt sic nō delectantē secundū quod oportet. Potest enim non commoiari: eò quod non obligatur ad commorandum. In his autem quæ per nos possumus, ridiculum est recurrere adinuicem.

75. *In amicitiis quæ vtilitatis gratia fiunt, habent locum incusationes & querelæ.*

Sed amicitia quæ fundatur super vtile, accusatiua est, & frequenter vnus amicorum accusat alterum coram iudice. Qui enim quærunt adinuicem vti secundum vtilitatem, semper plùri indigent. Indigentia enim causa est talis amicitiæ, & existimant semper minus accipere ab amico, quam conueniat eis secundum suæ amicitiæ conuentionem, & vituperant amicos de eo, quantum ipsi digni sunt plura accipere, quòd non tanta quantis indigent, sortiuntur ab amicis, & quanta meruerunt secundum vtilitatis ministrationem. Rebenefacientes autem allegant, quòd non possunt sufficere ad tanta, quantis indigent qui vtiliter ministrauerunt. Sic autem se habet in clientibus ad dominos: clientes enim semper allegant plura se meruisse: domini autem è contra plura merito soluisse.

CAPVT X.

Qualiter & quibus modis fiant actiones in hac amicitia.

Videtur autem quemadmodum iustum duplex quod est directiuum distributionis vel communicationis, ita & hæc amicitia duplex esse. Iustorum enim talium vnum quidem est non scriptum, quando scilicet circumscriptio non fit de pacto quod est inter taliter communicantes vel conuenientes. Aliquid est secundum legis modum, scilicet quando pactū fit inter conuenientes, & conscriptio fit pacti per chartam quæ instrumentū à quibusdam vocatur per manum publicæ personæ, quæ tabellio est, vel iudiciorum, quo scripto vterque arctatur & dirigitur ad soluendum. Sic igitur dupliciter est vtile quod in tali soluitur amicitia. Talis enim conuentio aliquando moralis est siue consuetudinalis sola consuetudine firmata, vt scilicet vterque alteri secundum consuetudinem communicet. Aliquando autem legalis esse videtur, quando scilicet pacta expressè fiunt, & hæc scripto confirmantur & commendantur, & hæc scripta per modum legis vtrumque ligant ad alterum, vt per modum scriptum vterque communicet alteri. Accusationes igitur quæ in talibus fiunt, tunc maximè fiunt cum non commutant vel communicant secundum eundem modum, aut consuetudinem, aut qui scriptus est in instrumentis: & tunc amicitiæ dissoluuntur. Legalis autem duplex est: pactum enim est per modum legis obligans: & hæc aliquando est in dictis solis, scilicet quando conuentiones verbis firmantur: & hæc talis communicatio est omnino venalis, quasi nihil habens amicitiæ. Venalem autem dicimus, quæ quasi de manu in manum: & hæc aliquando in scripto firmatur, & in tali nihil sit pro amico vt amicus est, sed totum est per mutuum propriæ vtilitatis.

Aliquando autem liberalior est, à quo aliquid sit pro amico vt amicus est: & hoc est quando ad minus sit mutuum, tempus & terminus ponitur solutioni: ita tamen, quod expressa confessio fiat, & in pactum vel scriptum deducatur quid pro quo soluendum sit. In tali enim communicatione debitum manifestum est & non ambiguum quid pro quo soluendum. De amicitia autem tantum est ibi, quod amicati

amicatiuam habet dilationem. Quando enim vnus tenetur alteri, statim solnere tenetur, nisi ex amicitia differatur, vel tempus vendat vt vsurarius. Propter quod & apud quosdam amicorum talium quorum amicitia super vtile fundatur, & non obseruantur iusta quæ dicta sunt: sed existimant sicut & in rei veritate se habet, oportere diligere eos vt amicos, qui nō in pactum vel scriptum deducunt, sed commutant vel mutuant secundum fidem, ita scilicet quòd fidei amici simpliciter credant. Talis enim communicatio liberalior est, alia seruilior: & talis etiam moralis est, vt scilicet consueta faciat amico retribuendo quod secundum consuetudinem iustum est. Est autem non in dictis siue pactis siue scriptis, sed potius vt amico donat vel mutuat, vel etiam cuicumque alij qui sibi non est manifestus in amicitia: sed tamen dignificantin retribuendo conferri sibi æquale vel plus. Non enim dat talis liberaliter, sed potius accommodat & mutuat & quādo similiter alius sicut sibi non mutuans, sed etiam est dissoluens consuetam retributionē, accusabit eum & dissoluet eam quam habebat secum amicitiam. Talis autem communicatio causatur per hoc quod omnes quidem vel plures volunt bona honesta, propter similitudinem vtrisque quæ per se expetibilis est. Eligunt autem vtilia sibi propter necessitatem vel auaritiam. Bonum autem honestum est benefacere amicis, non ea intentione vt donans & benefaciens aliquid contrapatiatur per retributionem, sed liberaliter intendat. Vtile autem est rebeneficiarum esse. Quod quamuis in pactū non deducāt, non intendit, quòd donat. Intendit enim, quòd ad æqualia vel maiora prouocet amicum.

74. *Amicus si gratus est, debet retribuere & beneficia compensare.*

Ei ergo qui talem accipit donationem ab amico & potens est soluere, retribuendum est secundum dignitatem & valorem eorum quæ passus est siue recepit: quamuis ille forte spōte dederit, ita quod nec pactum nec scriptum deduxit in conuentionem. Non enim faciendum est nōlentem amicum: qui quamuis vt amicus dederit, noluit tamen amicitiam, sed retributionem. Taliter enim accipiens est potestatis in principio amicitiæ, in hoc scilicet quod benepatiens est, hoc est, bonum vtile recipiens à quo non oportuit. Sciuit enim, quòd nō propter amicitiā daret, sed propter separatā vtilitatē. Nō enim accipit vt ab amico, neque ab eo qui propter ipsum vt ipsum amicum hoc operatur, sed potius vt ab eo quem sciuit vtile aliquid intēdere. Sicut igitur dissoluitur amicitia quæ est in dictis siue pactis siue scriptis per non retributionem æqualium, ita & hæc amicitia dissoluenda est, vt æqualium vel plurium fiat retributio. Quinimo qui in tali amicitia ab amico accipit beneficium & potens est reddere, in principio acceptionis, confiteri debet, quòd non vt donum, sed vt mutuum accipit. Si enim impotens sit soluere, talem primum beneficians qui vtilitatem intendit, dono suo non dignificabit. Propter quod si beneficiatus potens sit soluere, retribuere debet ei qui eum ex tali beatificauit amicitia. Si autem hoc graue est ei, intendendum fuerat & considerandum in principio antequam donum acciperet à quo beneficiaretur, & in quo siue quanta vtilitate, vt in his consideratis sustineret vel non sustineret communicationem. Honestius enim fuerat à principio à tali communicatione recedere, quam sic intendenti vtilitatem dignam non retribuere.

CAPVT XI.

Quomodo mensuretur talis amicitiæ retributio.

75. *Dubitatio.*

Dvbitationem autem habet vtrum oporteat retributionem talis amicitiæ mensurare patientis vel recipientis vtilitate, & ad hanc facere redditionem, vt scilicet tantum reddat, quantum vtilis fuit sibi donatio: vel oportet mensurari redditionem quantitate beneficij primi operantis siue donantis. Cuius exemplum est, si aliquis dedit decem, & recipiens lucratus est centum per decem, vtrum oporteat communicari reddendo secundum totam quātitatem lucri, vt scilicet reddat super sortem mutuatam 45. quod medietas lucri est, vel reddat tantum decem quæ primo recepit: allegando enim contra seinuicem videntur talia proponere. Patientes enim siue recipientes beneficia, dicunt se talia ab amicis recepisse, quæ parua erant illis ad dandum, & quæ etiam ab alteris quam ab amicis poterant recepisse, & ideo in tali donatione parum amicitiæ se expertos; & hoc dicunt paruificantes dona quæ receperunt. Dantes autem è conuerso allegant se secundum facultates proprias maximè donasse, & quæ à nullis aliis data fuissent: & adduntquòd in talibus periculis dederunt vel in talibus necessitatibus, in quibus accipiens magnum damnum incurrisset si non dedisset, & tunc secundum hoc sibi fieri debere retributionem.

Ratio dubitationis.

76. *Responsio ad quæsitum. Mensura retributionis accipienda est penes vtilitatem beneficiati.*

Ad hæc & talia dicendum est, quòd retributio in talibus mensurari debet patientis siue recipientis vtilitate. Recipiens enim in omnibus est vt indigens: indigenti autem sufficit si æquale recipiat: sed in recipiendo tantum debet sibi fieri adiutorium, quantum iuuatur ille qui suum donum ante recepit, vt scilicet tali tempore retribuat, quali recipiens iuuatur ad lucrum vel à tanto periculo vel à necessitate redimitur, vel etiam plus iuuatur quam adiutus est ille qui donum suum primo accipit, & intendit quod in plus iuuetur. Hoc enim melius est secundum morem, & magis congruum amicitiæ.

CAPVT XII.

Quod in amicitia bonorum non est accusatio.

77. IN his autem amicitiis quæ secundum virtutem sunt, accusationes quidem non sunt.

Mensura enim retributionis in talibus vel assimilatum mensuræ, est ministrantis vel retribuentis electio. Eligit enim vterque talium quantum potest secundum virtutem alij tribuere & retribuere, & vterque studet beneficiis alium vincere: & ideo neuter potest alium accusare. Principale enim mensurans in virtutis operibus & moris honestate, in electione est. Probauimus enim in quinto huius scientiæ libro, quòd nullus iniustum patitur volens. Propter quod si plus tribuit vel retribuit alter amicorum alteri, & hoc volens facit & ex electione, nihil iniustum passus: & ideo accusare non potest. Quinimo gaudet in hoc quod plus impendit, quam recipit.

CAPVT XIII.

De accusatione amicitiæ quæ est differentium personarum.

78. *In amicitiis inæqualiũ fiũt accusationes & querelæ. Ratio maiorum.*

HÆ autem accusationes non tantum sunt in amicitia & amicitiæ speciebus, quæ distinguuntur penes amabilia, sed sunt etiam in his quæ penes amantes distinguntur, & sunt inter personas secundam superexcellentiam differentes. In talibus enim amicitiis etiam differunt accusationes. Vterque enim talium dignum se reputat plus habere, tam excellens scilicet, quam excessus: & cum non fiat sibi hoc quo se dignificat, dissoluitur amicitia. Melior enim superexcellens existimat sibi plus conuenire, quod plus habeat ex sua excellentia secundum distributionem geometricam: ratiocinatur enim plus esse tribuendum in quantitate ei qui melior est & dignior. Addit, quòd etiam quantò dignior est, tantò vilior est: & quanto excessus indignior est, tanto etiam inutilior est, & minus confert communitati. Qui autem inutilior est, minus debet habere in distributione. Aiunt igitur excessum minus oportere habere. Adhuc autem si non plus recipiat, dicunt non esse amicitiam, sed quandam seruilem ministrationem. Si enim amicitia est, cum vterque amicorum alteri velit bona secundum dignitatem, oportet quod maiori vterque amicorum velit plus bonum: aliter enim videtur fieri iniuria. Hoc autem fit: quia existimant, quòd sicut in pecuniarum distributione plùs accipiunt, qui plus conferunt in promotione communitatis: ita dicunt oportere fieri in amicitiis. Verbi gratia habent fortè communicationem miles & plebeius in mercatione, & propter militem mercatio absoluitur à vectigalibus & teloneis: & sic ad commune lucrum plus confert operatio militis, quam plebeii: propter quod militi rationabile videtur, quod plus accipiat.

Ratio inferiorum.

Indigens autem siue excessus, cuius operatio deterior est in communicatione, è contra allegat, quòd amici boni proprium sit, quod sufficiat indigenti amico: & quia plus indigeat, de communi lucro plus debeat recipere. Dicunt enim, quòd ad nihil vtile esset amicum esse studiosum, vel potenti, vel erudito, vel diuiti, si nec vltra id quod confert, sit recepturus ab amico: tantum enim à quolibet non amico esset recepturus.

79. *Determinatio, Vterq; aliquo modo recte censet. 1. ratio.*

Ad hæc autem dicendum esse videtur, quòd vterque videtur ratione dignificare, & quòd oportet vtrique plus tribuere ex amicitia: sed non ex eodem bono vtrique plus tribuendum est. Sed superexcellenti quidem plus tribuendum honoris & demonstrationis & laudis. Indigenti autem qui superexcessus est, oportet tribuere lucrum, ita quòd lucrum generaliter sumatur pro omni eo quod supplet indigentiam excessi. Proprium enim præmium virtutis & beneficij liberaliter impensi honor est. Excellentis autem est ex virtute & liberalitate ministrare: eò quod ille per indigentiam non cogitur. Proprium autem auxilium indigentiæ lucrum est. Talis enim ab ipsa indigentia cogitur lucro intendere. Sic ergo vtrique retribuendum est secundum dignitatem, honor excellenti, & lucrum attribuetur excesso.

2. *ratio.*

Hoc autem probatur per id quod fit in vrbanitatibus. Sic enim videtur in vrbanitatibus obseruari. In vrbanitatibus enim non honoratur qui nullum vel paruum bonum commune reipublicæ tribuit. Commune enim bonum quod inter ciues distribuendum est, datur ei qui communem rem publicam beneficiat & promouet. De talibus autem communibus bonis est honor. Communitatē autem promouens excellens persona est. Opus enim vilis personæ & humilis ad rempublicam nullum est. Honor igitur excellentis est. Nec potest dici, quòd vna & eadem persona communitatem promouens simpliciter in vno tempore ditari possit à quibusdam communibus, & honorari. Sic enim vnus & idem & simul excedens esset & excessus in eodem. Adhuc autem si excellens lucrum non intendens, etiam honorem non reciperet: tunc impendens communitati, in vtroque, honore obsequij scilicet & lucro minoraretur. Nullus quidem autem in omnibus minus expectat. Excellentia autem minus circa pecunias tribuitur, sed honoris: & excesso qui dona expectat ad propriæ indigentiæ supplementum, vrbanitates tribuunt pecunias, & non honorem. Sic enim vtrique retribuitur secundum dignitatem. Quod autem secundum dignitatem sic retribuitur, secundum geometricam proportionem saluat & adæquat amicitiam, quemadmodum sæpè dictum est. Sic vtique associandum est vnicuique, inæqualibus personis existentibus, quod congruit vtrique secundum propriam dignitatem. Verbi gratia, quod ei qui in lucrum pecuniarum commune ex propria dignitate plus vtilis est, vel etiam qui plus vtilis est ad virtutem ex propria dignitate, sicut diues, vel honestus, vel eruditus, plus honoris reddatur ab eo qui sibi communicat, & retribuere debet quod congruit. Ei autem qui plus indiget, plus lucri reddatur propter famulatum quem impendit.

Attendendum tamen est, quòd retributio fit secundum possibilitatem, vt scilicet hoc retribuat quod contingit eum retribuere secundum facultatem propriam. Amicitia autem ab amico recipi requirit possibile, etsi non requirit hoc quod dignum esset reprehendere: hoc

hoc enim aliquando est super facultatem retribuentis. Non ergo quærit, quòd in omnibus sibi secundum dignitatem retribuatur, quemadmodum patet in his honoribus qui ad deos vel parentes retribuendi sunt. Nullus autem est (vtiamsi seipsum sæpius rependat) qui secundum æqualem dignitatem diis & parentibus retribuere possit: sed famulans & retribuens secundum potentiam propriæ facultatis, epiches & bonus esse videtur.

80. *Nonlicet filio abdicare patrem, patri autem videtur abdicare filium.*

Propter quod vlterius videtur, quòd non est possibile filio patrem abnegare in decenti retributione. Patri autem possibile est abnegare filium. In tantis enim beneficiis pater sibi filium obligauit, quæ filius nunquam reddere potest adæquatè: filius autem in nullo sibi obligauit patrem: filius ergo semper debet. Qui autem semper debitor est, ad reddendum semper obligatus. Filius enim nihil operatus est quod sit dignum his quæ sibi subfuerunt à patre. Semper igitur debitor manet & patri debet. In omnibus autem ita est, quòd ille cui debetur, liberam potestatem habet dimittendi debitorem: & non culpatur si dimittat, & soluat amicitiam. Patri igitur liberum est filium dimittere, & subtrahere sibi amicitiæ subuentionem. Simul autem cum hoc notandum est, quòd fortè nullus patrum sic dimittit filium, nec aliquando recedere videtur à filij subuentione, nisi filius superexcellentis malitiæ sit & contumaciæ in parentes: tunc enim pro certo à patre relinquendus est, & iudici condemnandus debet assignari. Quod autem diximus, patrem non relinquere filium, non est ex amicitiæ debito, sed potius ex naturæ vinculo: quia scilicet se alterum pater habet in filio. Vnde etiam sic conscribatur naturalis hæc amicitia, inquantum amicitia est. Adhuc humanum & humanæ pietati congruum est, non expelli à patre talem auxiliationem quam potest impendere filio. Expelli autem diximus: quia tanta est inclinatio naturæ patris in filium, quod nisi violenter expellatur per nimiam filij impietatem, pater filium non deserit. Sed tunc sic malo existente filio, patri vel à filio fugiendum est, vel ad minus non festinandum, vt filio secundum malam voluntatem suam sufficientia ministret. Multi enim talium beneuolunt pari, & multa bona recipere à patribus: facere autem in reuerentia patrum quæ debent, fugiunt: eò quod hoc inutile & non lucrosum reputant. De talibus igitur accusationibus intantum dictum est.

LIBER IX.

De impedimentis amicitiæ.

TRACTATVS I.

De impedimentis quæ sunt ex parte modorum amicitiæ & causarum sumptis, & non ex parte amicorum.

CAPVT I.

De enumeratione impedimentorum in communi,

EX his quæ superiori libro dicta sunt, manifestum est, quòd in omnibus amicitijs quæ sunt dissimilium specierum, semper analogum secundum distributiuam vel communicatiuam iustitiam æquat & saluat amicitiam. Quod patet in politicis amicitijs, quas politicus ordinat in ciuitate propter operum communicationem, si-

ne quibus non potest saluari ciuitas. Coriario enim pro calceamentis retributio fit secundum communicatiuam iustitiam, secundum sui operis dignitatem quæ est valor operis. Talis etiam retributio fit textori pro opere suo, & architecto, & similiter est in reliquis omnibus, quæ ad communicationem veniunt ciuitatis. In talibus autem omnibus vna quædam communis mensura inuenta est, quæ numisma vocatur. Quod ideò à numero denominatur: quia numero suo maioris valoris aut minoris mensurat & adæquat. Ad numisma enim omnia talia referuntur, & numismate mensurantur, quando veniunt ad communicationem qua de vno ad alium commutantur.

1. *Rependere necessum beneficium, seruat omnem amicitiam.*
1. *ratio.*

Tales enim amicitiæ quæ sunt tam dissimi-

lium ſpecierum, ex principiis amicitiæ non poſſunt determinari. Magnam enim habent diuerſitatem & magnum errorem. Et in moralibus magis ex particularibus, quam ex vniuerſalibus eſt procedendum. Propter quod ſpecialem librum hic inducere oportet. Loquemur autem hic de impedimentis quæ non tantum accuſabilem faciunt amicitiam, ſed etiam ſine accuſatione ſtatim reſoluunt etiam ſpecies amicitiæ. Vel etiam ſpecies impedimentorum non ſtrictè, ſed large accipimus, ita ſcilicet quod modi ſpecies vocantur, ſicut in ſecundo magnorum moralium ab Ariſt. eſt determinatum. Propter quod etiam amorem amantium amicitiam vocamus, & beneuolentiam, & concordiam, & benignitatem, & eutrapeliam, & huiuſmodi omnia quæ faciunt homines ſibiinuicem: cum tamen accipiendo ſtrictè nullum horum ſit amicitia, vel amicitiæ ſpecies.

Cap. 9.

c. ratio.

Incipientes igitur dicimus, quòd impedimentum cuiuſdam amicitiæ eſt quæ amatiua vocatur, quando quidem amator qui principium amationis eſt, accuſat amatum vel amatam de hoc quod cùm ipſe ſuperamans ſit, omnia ſoluens quæ debet ex amore, ab amato vel amata non redamatur, forte nihil recipiens vel habens amabile, ſi ſic contingat: vel non tantum, quantum debet recipere ab amato vel amata: & è conuerſo amatus vel amata accuſat amatorem: quia antequam frueretur amore ſcilicet, omnia repromiſit: & poſtquam amore perfruitus eſt, nihil vel non ſatis perfecit. Accidunt autem talia frequentius, quando amator quidam amat amatum vel amatam propter delectationem: è conuerſo autem amatus vel amata amatorem vel amantem diligit propter vtilitatem: hæc enim quæ amantur, non ſemper exiſtunt ambobus. Non enim ſemper amator vtilis eſt, nec amata delectabilis eſt: & propter hoc cum amicitia primum inter eos ſit, diſſolutio ſit talis amicitiæ, quando non fiunt illa quorum gratia amabant inuicem. Tales enim non amant ſeipſos propter ſeipſos, ſed amant quædam quæ ſunt in ipſis, quæ ſunt delectatio & vtilitas: propter illa enim tales ſunt amicitiæ, ſcilicet quod ſaluatis ſaluantur, & illis deficientibus reſoluuntur.

Ea autem amicitia quæ honeſtatis morum eſt & virtutis, ſola ſecundum ſeipſam amicitia eſt: & quia ſola virtus conſtans eſt, propter hoc hæc ſimpliciter manet, quemadmodum in priori libro dictum eſt.

Qui autem propter delectabile vel vtile ſeinuicem amant, etiam alia ratione contendunt, quam ſit illa quæ dicta eſt. Contendunt enim & diſſident, cùm altera retribuantur ipſis, & non eadem quæ apperunt in ſe adinuicem. Dicunt enim, quòd quantum ad amorem & appetitum aliquem non potiri eo quod appetit, ſimile eſt ei quod eſt nihil fieri in amoris retributione. Cuius exemplum eſt quod dicitur in Alexandro, quòd citharœdum vocans tempore nocturni ſomni, ad quod Pythagoras dulcius & lenius citharam tangi præcipiebat, ſicut & Orpheus dulcedine citharæ ſomnum vocaſſe dicitur, citharœdo repromiſit, quòd quantò melius & dulcius citharam caneret, tantò plus remunerationis eſſet accepturus. Cum autem in mane citharœdus ab Alexandro promiſſiones expeteret, reſpondit Alexander citharœdo, iam recepiſſe quod promiſerat. Delectationem enim pro delectatione ſe reddidiſſe dicebat. Tantum enim delectatus fuerat citharœdus vigilans: quia delectationes in melodiis habebat, quas Alexander dormiens non perceperat. Et hæc quidam reſponſio conueniens eſſet, ſi in communicatione qua Alexander & citharœdus communicabant, vterque delectationem appetebat & quærebat: tunc enim reſponſio talis ſatis habuit & ſufficiens fuit. Sed in communicatione qua conuenerunt, vnus petebat vtilitatem & lucrum, exhibens delectationem: alius autem petebat delectationem, miniſtrans lucrum. Et vnus quidem habet quod vult & quærit in alio: alter autem non habet in altero quod quærit (cum non miniſtretur id quod quæritur in ipſo) tunc non bene ſe habebit id in quo communicant adinuicem. Vnuſquiſque enim habens attendit & quærit quibus potiri vult, ſecundum indigentiam ſiue ad indigentiæ propriæ ſupplementum: & illius quidem gratia quo potiri quærit ſecundum indigentiæ ſuppiementum, dabit miniſtrado ea quę quęruntur in ipſo. Sic enim amator lucrum exhibet pro delectatione: amaſia autem delectationem miniſtrat pro lucro: & accuſant ſeinuicem quando ad votum non inueniunt in alterutris quod quærunt.

CAPVT II.

Quæ ſit menſura qua talis contentio dirimi poteſt.

2. *In hac beneficiorum compenſatione potius videtur ſequenda eſtimatio accipientis quam tribuentis.*

QVæramus igitur, quid ſit menſurans & ordinans, ad cuius menſuram iſta poſſit dirimi contentio. Et inquiramus, vtrum ſcilicet horum dignitas, hæc debeat ordinare, vtrum ſcilicet ante dans, ſiue miniſtrans ſecundum rationem ſuæ miniſtrationis debeat hæc ordinare: vel ille qui præaccipiens eſt miniſtrationem illam, ſecundum dignitatem ſuæ reminiſtrationis & menſuram hanc debeat dirimere contentionem. Hoc dubium eſt: quia aliquando & in aliquibus contractibus ille qui accipit & ſecum contrahit, quod ad æſtimationem ſcilicet ipſe menſuret. Cuius exemplum eſt, quod dicunt Pythagoram ſophiſtam feciſſe. Cum enim doceret quemcumque, & miniſtrare promitteret doctrinam, iuſſit in hoc diſcentem honorare, quod ad æſtimationem diſcentis tantum acciperet, quantò dignius ipſe diſcens reputaret ſcire ea quæ ab ipſo diſcebat. Voluit enim, quòd diſcipulus æſtimaret pro quanto vellet ſcire quæ docebat, & tantum daret pro doctrina. In talibus enim quibuſdam ſimilibus, ſcilicet Pythagoræ doctrinis ſufficit hoc, quod accipiens menſuret non ad valorem rei, ſed ad quantitatem appetitus deſiderantis rem illam. Sic enim omnes gemmarum gemmas vendere videntur: non enim reſpicitur ad valorem gemmarum, ſed ad quantitatem

Sufficien. ſocij merces ſunt eſt ſtatuenda.

titatem appetitus eius qui gemmas deſiderat. Sic etiam omnis res venditur tempore neceſſitatis, quando carior ab accipiente reputatur. Homerus dicit etiam, quòd viro cuilibet hoc modo merces debetur, & tanta, quantam eam æſtimat ille qui miniſterium viri accipit.

Illi autem qui præaccipiunt hoc modo argentum ab aliquo, vel quamcunque miniſtrationem, & deinde nihil faciunt eorum quæ promiſerunt propter ea, quia cum indigentes in appetitu eſſent rei habendæ, ſuperabundanter vltra valorem rei promiſerunt, conuenienter fiunt in accuſationibus, & accuſantur enim à prius dante & miniſtrante. Non enim perficiunt quæ ipſimet confeſſi ſunt ſe perfecturos cum acciperent. Taliter autem contrahere & menſurare ea quæ exhibent ſophiſtæ coguntur, & ſophiſtarum imitatores. Si enim rectè æſtimarentur quæ ſciunt, nullus vtique argentum daret. Quid enim valet ſcire ſicut dicit Seneca, Mus rodit caſeum. Mus eſt ſyllaba. Ergo ſyllaba rodit caſeum. Oportet igitur, quòd talia vendantur ad accipientis æſtimationem, ita ſcilicet quòd quantitas appetitus attendatur, & non valor rei. Ex oppoſito autem ſi docentes non faciunt exhibendo doctrinam his quorum accipiunt mercedem, vt ſcilicet talem exhibeant, qualem promiſerunt, conuenienter & ipſi accuſantur, & fiunt in accuſationibus diſcipulorum. Et hoc etiam patiuntur ſophiſtæ, qui admiranda & inenarrabilia promittunt, & parui valoris ſophiſmata perſoluunt: quæ omnia in 13. fallaciis determinantur. Mirum enim eſt ſi turris ſtet in capite hominis, quod promittit ſe docturum ſophiſta, &c. Et cum doctrina ſoluere del et, docet quòd turris ſtat in aere: aer autem in capite: ergo turris in capite.

3. *In amicitia ſtudioſorum remuneratio electione facienda eſt.*

In quibus autem communicatio amicitiæ non ſit propter confeſſionem miniſtrationis promiſſione vel pacto firmatam ad vtile, vel delectabile, ſed propter ſeipſos ſe adinuicem amant, ſunt veri amici, vt in antehabitis dictum eſt, quoniam iſti inaccuſabiles ſunt. Talis enim amicitia ſecundum virtutem eſt, & retributio facienda in ipſa ſecundum electionem menſuratur. In tali enim amicitia eligitur amicus propter ſeipſum: & talis eſt etiam electio virtutis in qua, ſicut dicit Seneca, vterque contendit vincere alium beneficiis. Et ad talem modum amicitiæ videntur referri illi qui in philoſophia communicant. Philoſophia enim eſſentialis eſt felicitati contemplatiuæ. Et philoſophari ſicut in theorematibus actus eſt talis felicitatis. Propter quod comphiloſophantes dignitatem operum ſuorum ad pecunias non referunt. Pecuniis enim non poteſt menſurari quod accipiens miniſtrat: ſed forte quod ſufficiens eſt ſecundum propriam facultatem, ideò acceptum ſit, quòd plus non poteſt: quemadmodum non ſufficiens, ſed quod poſſumus quod contingens eſt nobis ſecundum propriam facultatem, reminiſtramus ad Deum & ad parentes, ſicut in antehabitis dictum eſt.

Si autem non talis ſit datio ſiue miniſtratio, qualis eſt ſophiſtarum vel comphiloſophantium, ſed eſt in aliquo delectabili, vel vtili bono: tunc maximè & vt in pluribus menſuram retributionis oportet fieri ſecundum hoc quod ambobus ſecundum dignitatem eſſe videtur: & hoc eſt intantum retribuatur, quantum in pactum deductum eſt de pari conſenſu contrahentium & communicantium. Si autem nec hoc modo accidat, ſed ſine pacto per fidem qua vterque alteri credit communicando & communicant, neceſſarium eſſe videbitur, quòd præhabens ſiue præaccipiens miniſterium ordinet & menſuret dignitatem retributionis: & non ſolum hoc eſt neceſſarium, ſed etiam iuſtum. Iuſtitiæ enim conſonum eſt, vt quantum accipiens adiutus dono vtique dantis à principio, vel pro quanto delectationem talem voluit qualem primus exhibuit, tantum recipiens miniſtrationem habebit reſpectum & dignitatem ad hæc quæ recepit, vt tantum reminiſtret. Sic enim fieri videtur in omnibus empripnibus, in quibus emptor tantum ſoluit, quantum ipſemet æſtimabit valere rem emptam antequam haberet. Multa maioris pretij æſtimantur, quam poſtquam habita ſunt: & ideò æſtimatio fit ad id quod ipſemet emens æſtimauit rem antequam haberet. Si enim menſuraretur ad æſtimationem rei habitæ, ſæpè vendentes fraudarentur: eò quod non æſtimant eas ad valorem rerum habitarum, ſed potius ad valorem pretij quod ille menſurat qui rem quærit habendam. Res enim tantum valet, quantum vendi poteſt, fraudibus & dolis exclusis. Et hæc legibus concordant. Verum enim & apud omnes vrbanitates lex eſt, vindicari non debere contractus voluntariarum conuentionum, hoc eſt, ſecundum quod conuenit vtrique contrahentium. Tales enim reſtituendo non debent, etiamſi pretium valoris ei ſecundum aliquid diſſimile ſit. Taliter enim contrahentes ſcientes & valentes contrahunt: & ideò deceptionem allegare non poſſunt. Opportunum ergo in talibus, quòd ad eum cum quo contraxit, & cui credidit, diſſoluat reminiſtrationem ad eum modum ad quem commanicauit in contractu.

Exiſtimatio autem conueniens eſt, quòd iuſtius ſit ordinare retributionem in talibus eum cui conceſſum eſt è principio, quam eum qui conceſſit: ille enim cui conceſſum eſt, melius ſcit vtilitatem quæ ſibi ex conceſſione prouenit. Multa enim, ſicut iam diximus, non æquali retributione appretiantur illi qui habent ea & non indigent, & illi qui indigent & volunt & quærunt ea accipere. Propria enim & quædam poſſidentes, cum ea exhibent in venditione, ſingulis videntur multo digna, & multo cariora exiſtimant quam ſint. Forte exhibent ad duplum valoris. Sed ſecundum hoc retributio non fit, ſed ſecundum hoc & ad tantum, quantum vtique accipientes & ementes ordinant & menſurant. Dicit enim omnis emptor, malum eſt. Malum autem eſt, & manoret rem donec tandem ſtet, & communicat in proprium rei valorem. Forte igitur non oportet tanto appretiari, quanto dignum videtur habenti & vendenti: ſed quantò appetitus eſt eam accipiens & emens, antequam haberet eam.

CAPVT III.

De dubitationibus multiplicibus quæ sunt in talibus retributionibus.

TAlia autem quantum ad mensuram retributiones vel ministrationes multiplicem habent dubitationem. Verbi gratia dubitatur, vtrum oportet omnia & in omnibus patri attribuere? Et præ omnibus patri obedire in omnibus quibuscumque, vel laborantem infirmitate aliqua potius oportet medico obedire, quam patri si dissentiant? Similiter autem si dux exercitus ponendus est, vtrum oportet ponere eum quem pater præcipit, cum forte inutilis sit, vel eum qui secundum virtutem bellicosus sit, & per exercitum exercitus scit ducere & ordinare? Similiter autem est in aliis, sicut si oportet amico magis ministrare etiamsi non bonus sit, vel oportet magis ministrare studioso qui secundum virtutem bonus est, si facultas non suppetit ad ministrandum ambobus? Adhuc autem vtrum magis reddenda est gratia benefactori qui prius gratiam ministrat, vel amico qui nullum beneficium ante impendit, si secundum facultates non contingit nos ambobus reddere & reministrare? Omnia enim talia ad certum determinare non est facile. Diuersa enim sunt in causis, & facultatibus, & opportunitatibus, & debito, & loco, & tempore, & secundum hæc omnia multas & omnimodas habent differentias, & differunt magnitudine & paruitate, quam magnum scilicet vel etiam quam paruum ministrandum sit. Differunt in bono, quale scilicet in bono huic vel illi attribuendum sit. Similiter differunt necessario, vtrum scilicet de necessario vel de superfluo subueniendum sit, vel quid cui vbi & quando necessarium vel conueniens sit. Quia autem tantam habent differentiam, vno mensurari non possunt.

4. 1. *Quæstio, vtrum oporteat omnia patri tribuere, & in omnibus obtemperare?*

2. *Quæstio, vtrum amico potius, an studioso sit ministrandum?* 3. *Quæstio, vtrum amico potius, an benefactori sit tribuendum si vtrumque fieri nequeat?*

Sed hoc manifestum est, quòd non omnia per singula eidem reddenda sunt, nec in ratione boni, nec in ratione necessarij. Vt in pluribus autem loquendo beneficia quidem retribuenda sunt magis benefactori, quam donanda sit amicis, vt amicos dicamus qui communiter amici dicuntur, qui scilicet communicant in vna vtilitate vel delectatione. Beneficium enim receptum à benefico est quemadmodum mutuum quoddam. Mutuatum autem magis reddendum est ei cui debet, quam dandum sit amico, si ad vtrumque non sufficit. Amico enim de alieno non est subueniendum. Hoc tamen non est generale: quia nec hoc forte semper oportet facere. Verbi gratia dubium enim est, si aliquis liberat nos à latronibus, vtrum soluere volentes similiter, & ille liberandus est quicunque sit ille: vel non capto amico benefactori experenti à nobis retributionem reddendum est, neglecto eo qui à latronibus liberauit, si ad vtrumque non sufficimus? 2 Dubium etiam est si ambo, pater scilicet & liberator capti sint, vtrum oportet liberare patrem vel liberatorem, si facultas non suppetit ad vtriusque liberationem? Multis enim videbitur, quòd in tali quilibet magis debeat liberare sumptus patrem: quia ab ipso plura bona recepit, quam à liberatore.

5. *Non omnia eidem sunt tribuenda.*

Ad omnia autem hæc soluentes dicimus, quòd sicut dictum est, vniuersaliter quidem debitum cuilibet reddendum est. Debitum autem dicimus, quod cuilibet competit secundum propriam dignitatem & meritum: sed specialiter considerandum est, quando & vbi & ad quem & in quo superextendat se datio, ita quod melior fiat ad vnum, quam ad alterum, & hoc in bono & in necessario. Dico autem in bono: quia etiam honestior est ad vnum, quam ad alium. Et dico in necessario: quia magis necessaria vni, quam alteri: sicut magis necessarium est iuuare eum qui est in periculo, quam cum qui in nullo periculo est. Ad quodcumque enim datio se superextendit, ad hoc idem declinandum est, & secundum rationem illius dandum vel retribuendum est.

6. *Interdum non est æquum beneficium rependere.*

Quandoque enim nullo modo æquale est in bono vel necessario retribuere præexistentiam amici, hoc est, amicitiam quam prius ex habenti cum eo quod est benefacere studioso. Potest enim aliquis benefacere bono propter hoc quod scit eum studiosum esse, & potest beneficium reddere amico quem existimat malum esse. Et hæc nullo modo similia sunt, & ratione honestatis & boni. Non enim semper reaccommodandum est ei qui prius accommodauit. Prius enim accommodans sic accommodasse videtur forte, vt per accommodatum lucretur. Et sic forte accommodauit ei quem sciuit epichem siue superbum, & sic iusto accommodauit propter lucrum, quod turpe est. Alius autem qui accommodat non iusto, sic potest accommodasse, quòd non sperat lucrari à malo: sed accommodat ei, quod ante amicus fuit eius. Et hæc omnia habent diuersitatem. Siue igitur in veritate sic se habeat sicut positum est in exemplis, non est æqualis dignitas actionis accommodare bono & accommodare malo. Bono, dico, qui secundum veritatem bonus est, vel malo qui secundum veritatem malus est. Siue etiam non sic se habeat in veritate, sed existimat sic se habere, quod scilicet putat vnum bonum, & alterum malum esse, nihil inconuenientium videtur facere in vtraque istarum operationum siue retributionum. Non enim inconueniens est amico etiam malo benefacere: nec etiam inconueniens est iusto benefacere.

7. *Non eadem omnibus tribuenda, sed vnicuique pro dignitate.*

Quod igitur à nobis multoties dictum est in primo huius scientiæ libro, rationes quæ sunt circa passiones & actiones humanas, actiones quidem dantium siue ministrantium, passiones autem & recipientium & retribuentium, secundum vnam similitudinem habent determinari cum his circa quæ sunt. Passiones autem in talibus esse sunt dationum & retributionum. Passiones autem dico affectus ad amicos, vel liberatores, vel parentes, vel benefactores. Actiones autem, dationes, ministrationes, subuentiones, & recompensationes ministrationum in omnibus his. Omnium horum rationes determinari habent ex his circa quæ sunt. Secundum quod sunt, extendunt se in

in bono vel necessario, vt diximus. Non igitur immanifestum est, quòd non eadem omnibus reddenda sunt. Neque patri vel parentibus omnia reddenda sunt, quemadmodum neque Ioui omnia sacrificantur. Canem vel serpentem enim Ioui sacrificare non superextendit se in bono, sed deficit, quia dignitati Iouis non congruit. Quia autem altera parentibus, & altera fratribus, & altera amicis, & altera benefactoribus, & singulis secundum dignitatem propriam congruentia attribuenda sunt, satis manifestum est. Et sic in vrbanitatibus facere videntur ciues. Ad nuptiarum enim festum in quibus de propagatione generis agitur, vocare consueuerunt cognatos, quibus commune genus est cum ipsis. Similiter autem cognatos vocant ad omnes actiones quæ sunt circa nuptias. Quia ad tractatus de nuptiis (quos Græci kedeas vocant) maximè vocant cognatos, qui ad talia vtilius obuiant suis consiliis & concurrunt.

8. *Filij tenentur parentibus alimenta & honorem vt det are & amicis, quod sibi accommodant.*

Et secundum hanc rationem videbitur vtique in omnibus quæ ad nutrimentum pertinent, oportere maximè sufficere parentibus, & illos omnibus aliis præferre in ministratione nutrimenti, cum videamus illos esse causas nobis essendi. Et ideo illis in talibus magis debemus sufficere, quam nobismetipsis. Hic enim inæstimabiliter maiora ab ipsis accipimus. Similiter autem & honorem & omnia quæ ad honorem pertinent, debemus parentibus quemadmodum diis. Non autem omnem honorem parentibus impendere debemus. Neque enim eundem honorem debemus impendere patri & matri. Si enim pater in balneo fricari debet, honestum est exhiberi patri à filio: quod valdè inhonestum matri exhiberi ab eodem. Neque iterum eum honorem qui sapientis est per congruentiam, vel eum qui ducis exercitus est, patri exhibendus est. Sed paternum honorem exhibemus patri, & matri maternum. Similiter autem & omni cum honorem exhibebimus; qui secundum ætatem debitus est. Assurrectione enim & inclinatione & talibus huiusmodi senes honoramus: eò quod mundialiores & ornatiores nobis sunt. Mundialiores autem dico diutius quam nos mundò in omni demonstratione virtutis cognitos. Ornatiores autem: quia ornatu mentis decorem exterioris meruerunt honoris. De quibus dicit Sapiens, quòd cani sunt sensus hominis, & ætas senectutis, vita immaculata. De inueteratis enim dierum malorum dicit Plato in Timæo. Pueri estis, & non est in vobis vlla causa sapientiæ. Ad amicos autem rursus & ad fratres sicut ad fideles oportet habere confidentiam, & omnium bonorum nostrorum communicationem attribuere illis sicut fidelibus. Similiter autem & cognatis & contribulibus & conciuibus omnibus nobis communicantibus semper tentandum proprium vnicuique reddere & comparare, & ea quæ singulis sunt propria secundum propriam dignitatem & secundum propriam virtutem & secundum proprium vsum quo nobis coutuntur. Eorum quidem igitur qui vnius generis sunt amicitiæ, facile iudicium est quod cui attribuendum sit. Eorum autem qui differunt secundum genus, iudicium difficilius est: sed propter hanc difficultatem non recedendum, sed tentandum sic determinare attributionem bonorum quemadmodum vnicuique contingit secundum propriam dignitatem & meritum.

Sap. 4.

CAPVT IV.

De dubitatione & consolatione dubitabili quæ emergit circa ea quæ dissoluunt amicitiam.

HAbet autem dubitationem etiam de eo quod est dissoluens tales amicitias, vel non dissoluens circa amicitias non permanentes, siue sint amicitiæ ad eos qui propter vtile amici sunt, siue propter eos qui propter delectabile amici existunt. Quæramus enim, vtrum conueniens sit vel inconueniens tales amicitias dissolui, quando amici nihil eorum propter quæ amici sunt, in seinuicem inueniunt. Secundum prædicta enim non suiipsorum sed illorum amici erant quæ in seinuicem requirebant. Deficientibus enim his rationabile est seinuicem non amare, & amicitiam deficere. Aliquando autem in talibus amicitiis accusabit vnus alterum si ipse amet propter vtile vel delectabile, reliquus se simuler non propter vtile vel delectabile, sed propter morem, hoc est, morum honestatem amarum esse. Sicut enim in principio octaui diximus, plures sunt dictæ amicitiæ, & aliquando similiter non in vna scilicet communicatione existimantur & sunt amici: vnus enim aliquando in altero intendit delectationem, & reliquus vtilitatem. Similiter autem vnus alium diligit propter morem eius quem existimat studiosum esse propter similitudinem honestatis quam credit esse in ipso, reliquus ex similitudine virtutis lucrum quærit vtilitatis vel delectationis. Quandoque igitur decipitur aliquis & suspicatur aliationem fieri propter morem, cum ille qui honestus esse videbatur, nihil tale operetur in vita qua communicat, sed potius turpibus tactibus & osculis & collocutionibus, vel etiam ex auaritia omnia quæ potest, ad se conuertit, & ad lucrum proprium, & in talibus se sæpè prodit & manifestat. Talis non accuset amicum, sed causetur seipsum: quia talibus signis scire poterat, quòd non propter morem diligendus erat. Si autem nihil talium operetur in signis, sed honestatem morum omnium specie & similitudine honestatis exhibeat: tunc illius simulatione decipitur tali deceptione quam nullus cauere potest. Et tunc iustum est accusare decipientem, postquam in fide proditur simulatio. Plus enim peccant tales & magis accusabiles sunt, quam illi qui numisma violanda falsificant, quanto circa honorabilius est amicitia circa cuius corruptionem est mala operatio talium, quam numisma sit.

9. 1. *Dubitatio, Vtrum dissoluenda sit amicitia ad eos qui amici non permanent?*

10. 1. *Dubitatio, Vera amicitia dissoluenda sit, qui bonus in amicitiam admissus, sed postea prauus?*

Si autem aliquando amicus vertit amicitiam verum accepter bonum secundum veritatem & honestum, & postea fiat malus, ita quod manifestum videatur: tunc quæri potest, vtrum adhuc amandus sit, vel statim dissoluenda sit

effectus est, & talis esse cognoscitur?

amicitia ad ipsum? Statim enim videtur, quòd non sit possibile talem amare. Non enim omne quod est, amabile est, sed bonum solum secùdum sui rationem amabile. Non enim oportet aliquid amare nisi bonum: secundum morem enim nullum oportet esse amatorem mali. Cum enim amicitia assimilatio quædam sit, si bonus amaret malum, oporteret bonum assimilari prauo, quod valdè inconueniens est. Dictum est enim in præcedentibus prioris libri, quòd simile simili amicum est.

11. *3. dubitatio, Verum amicitia dissoluenda sit cum primùm amicus prauus efficitur?*

Quæramus igitur, verum confestim quando malus apparet, dissoluenda sit amicitia, vel non sit dissoluenda ad omnes, sed tantum ad eos qui insanabiles sunt propter malitiam qua peruersi sunt? Si autem aliquam habeat in spe directionem, magis videtur adiuuandus esse ad morem, quam ad subsistentiam substantiæ propriæ, quantò melius est adiutorium ad mores, & quantò magis proprium est veræ amicitiæ adiuuare ad mores, quam ad substantiam. Tamen in talibus bonis dissoluens amicitiam ad tales nihil inconueniens videtur facere. Honestus enim non erat amicus huic vel tali corrupto secundum mores, sed honesto fuit amicus. In talibus autem dicendum videtur, quòd honestus & bonus recedere debet ab alterato amico, quem resaluare & ad virtutem reducere non potest.

12. *4. dubitatio, Verùm amicitia manere debeat, si alter amicorum in dispositione permaneat, alter verò melior euadat, multumque virtute differat?*

Si autem ponamus, quòd vnus antiquorum in amicitia honestatis permaneat in gradu virtutis & honestatis in quo est, alter autem continuè proficiens magis epiches & honestus fiat, & tandem multum differat virtute ab inferiori: quæri potest, vtrum tunc vtendum sit eo vt amico, vel hoc non contingit, sed recedendum est ab ipso? Hoc autem manifestum sit in magna distantia vt in pluribus, puta in his amicitiis quæ ex pueritia oriuntur, quando scilicet ab initio, vnguibus adhuc teneris existentibus, quorum (vt dicit Gal. tenetitudo enim optimæ dispositionis indicium est) aliqui seinuicem propter bonam dispositionem diligere incipiunt. In talibus enim amicitiis si vnus quidem amicorum bonæ indolis existens puer remaneat secundum mentem nulla imbutus sana sapientia, alter autem proficit, qualiter sint amici? Tales enim non placent sibi in eisdem, neque gaudentes neque tristari sunt eisdem: eadem enim talia his in conuersatione quam habent adinuicem, non existunt. Sine autem tali communicatione non contingit amicos esse veros. Conuiuere enim & communicare tales non est possibile, sicut in antehabitis dictum est. Resoluitur igitur talis amicitia. Volens enim proficere cum possit amicitia, non caret: inertia enim malitia quædam est.

13. *5. dubitatio, Supposito quòd dissoluatur amicitia, vtrùm is qui optimus euasit, non secus ad alium se se habere debeat, quam si amicus nàquam fuisset?*

Sed hoc supposito quæritur, vtrũ amicus qui profecit, nihil minus alienum se tali exhibere debet, quam si nunquã fuisset amicus, vt scilicet se habeat ad ipsum sicut ad extraneum, vel oportet memoriam adhuc habere antiquæ factæ conuersationis & conuictus, & oportet illi magis largiri, quam extraneo, quemadmodum omnes existimamus amicis quam extraneis esse largiendum? Hoc enim, vt dicit Carpo, accidit honestissimo viro qui apud Deum orabat, Iuues aliquando amicos &, adhuc. Dicendum, quòd sic aliquando factis amicis aliquid propter antiquam amicitiam attribuendum est, sed non sic perfectum vt permanentibus attribuitur amicis. His autem & talibus attribuendum est, qui non ad superabundantiam malitiæ peruersi sunt. Dissolutio enim amicitiæ semper fit ad superabundantiam malitiæ.

TRACTATVS II.

De impedimentis acceptis penes defectus eorum quæ essentialia sunt amicitiæ.

CAPVT I.

De principiis amicitiæ, penes quorum defectus impedimenta accipiuntur.

14. *Quia ad amicos attinent, cognoscuntur ex his quæ ad seipsum facit.*

DETERMINATIS impedimentis penes communicationem iustitiæ acceptis, quæ impediunt amicitiã ex parte ministrationis & rettributionis, nunc de impedimentis penes principia amicitiæ acceptis intendendum est. Non enim possent accipi impedimenta nisi principia determinarentur, per quorum defectum impedimenta cognoscuntur. Non enim cognoscitur priuatio, nisi per habitum. Amicabilia autem sunt, quæ ad amicos beatitudinem determinant, & ex quibus ipsæ amicitiæ diffiniuntur & cognoscuntur. Hæc autem omnia videntur in omnibus Philosophis rationabiliter loquentibus prouenisse ex his ex quibus optimè disponitur homo ad seipsum. Cuius signum est: quia quando modum amicitiæ ad alium exprimere volumus, dicere consuetimus, quòd diligimus eos velut nosmetipsos, inuentes quod in eo diligimus eos, in quo

nos me

nosmetipsos, & ea eis volumus quæ nobisipsis secundum rectam rationem. Non congruens autem sibi, alium diligere non potest sicut seipsum: non enim alij congruit & communicat secundum rectam rationem. Omnis autem amicitia in communicatione & congruitate conuictus est. Oportet igitur primum determinare in quibus & quantis & qualibus homo secundum quod homo sibiipsi congruit.

Antiqui autem sapientissimi Stoicorum tria hæc esse dicebant, secundum quod amicitiam tripliciter considerabant. Si enim accipiatur amicitia in affectu siue voluntate in qua ipsa primo est, dicunt amicitiæ esse velle esse amicum & viuere, non suipsius, sed amici gratia. Si autem accipiatur amicitia in opere probata, dicunt amici esse velle & operari bona amicis, vel quæ videntur bona secundum æstimationem amici, amici gratia si illis etiam inde nihil prouenire debeat. Velle enim vel operari bona ad aliquem non gratia illius, sed gratia vtilitatis propriæ vel delectationis, conducticium & seruile est, & eius qui propriam delectationem vel vtilitatem honorat. Primum autem horum dicunt pati matres ad filios, & veros amicos qui ex aliqua causa amicis offensi sunt. Matres enim esse & viuere volunt filios & in omnibus prosperari successibus, quamuis non videat eos, nec aliquid operentur circa filios. Similiter & amicis offensi qui propter aliquam causam opus quod habent circa amicos, retrahunt, non tamen affectum. Patet igitur quòd si amicitia considèratur in voluntate, amici est amicó bona velle.

Si verò consideratur in actu & effectu secundum quod iam perfecta est amicitia, est velle bona amico & operari ad hoc vt bona quæ optat amico sibi proueniant, & gaudet ex hoc quod in sua operatione & procuratione talia proueniant amico qualia cupit: omnia autem hæc non propter se, sed propter amicum vult prouenire. Si vero amicitia accipiatur in optimo, scilicet in se & in substantia & in proprietatibus consequentibus, dicunt amici esse, conuenire cum amico secundum totum conuictum, quasi vna vita sit & indiuisibilis amborũ, & vtriusque vita dependeat ex alio, & quod vnius sint electionis in omnibus quæ ad vitam pertinent, & quod adinuicem sint in eodem condolentes & cõgaudentes. Non enim dolens est amicus, nisi de boni desiderati absentia: nec gaudet, nisi in existentia & præsentia optimorum & perfectissimorum secundum honestatis rationem. Hæc autem etiam dicunt maximè maribus accidere circa natos quando præsentes sunt: gaudent enim illis gaudentibus, & tristantur illis tristatis, quasi vita eorum ex vita natorum dependeat. Hæc tamen non ideo dicimus, quòd vera amicitia sit inter matres & natos, sed potius naturalis pietas quæ amicitiæ similis est. Magis enim hoc experiuntur matres quam patres, quò natura matrum fluxibilior est, & magis ad eos quos diligunt, sentiunt passionis immutationem.

15. *Hæc quæ dicta sunt, conuenium studioso ad seipsum.*

In his autem homo & ad seipsum disponitur, quando epiches siue superbonus est. In reliquis autem qui non superboni sunt, hæc fiunt intantum inquantum tales in istis dispositis existimant esse, & se illis assimilant. Omnis enim imitatio amicitiæ quæ quidem vera amicitia non est, secundum rectam rationem ex principiis veræ amicitiæ habet determinari. Sicut enim in sexto & in primo huius scientiæ libro determinauimus, anima humana effectus & imago est luminis primæ causæ, quamuis à forma ipsius longa differat distantia. Ex hoc enim, quòd coniuncta est actiuis & passiuis, ex principiis actiuorum & passiuorum complexionatis & compositis est quasi lumen nubi immersum: quod quamuis per essentiam lumen sit secundum se totum, tamen aliud & aliud esse habet secũdum quod spissæ vel tenui nubi immersum est, & secundum quod in seipso syncerum & immixtum est. Si tamen inferior pars luminis ad ordinẽ naturalem reducenda est, non potest hoc fieri, quòd superius participet formam inferioris: quia ex hoc à syncerítate recederet. Sed ex hoc fiet, quòd inferius quantum possibile est, reducatur ad participationem formæ superioris per continuam influentiam superioris in inferius, per quam teneatur id quod inferius est, ne ab obscuro nubis absorptum impediatur ab influentia superioris. Sic enim in homine se habet anima: secundum partem enim impermixtam corpori, quæ nullius corporis est actus, syncera est: secundum partes autem quæ actus sunt organorum corporalium, immixta est: & ex illa parte coniuncta est continuo & ipsi vt hic & nunc accipiens bonum, & ad bonum simpliciter non attollitur, nisi secundum influentiam intellectus in partes inferiores. Anima enim secundum substantiam & essentiam vna est: differentia verò potentiarum ex diuersitate esse ipsius substantiam animæ & essentiam consequitur. Et quò magis adipiscitur proprium intellectum ex inferiorum reductione ad superiora, eò magis bona & perfecta & magis immortalitati proxima, vt dicunt Peripatetici, qui talem adeptionem intellectum adeptum nominant, & in ipso ponunt radicem immortalitatis. Nec est aliquis Peripateticorum qui animam ex materia & forma composuerit, vel aliam sibi dederit compositionem. Quinimo animam hoc modo dixerunt instrumentum intelligentiæ, & intelligentiam formam suam imprimere in animam, sicut anima formam suam imprimit in naturam corpoream. Imprimit autem anima in naturam corpoream formam suam, quando natura instrumentum efficitur animæ, & ad formam & finem animæ operatur, sicut patet in calore digestiuo, qui quamuis natura corporea sit, cuius virtus est separare heterogenia, & homogenia in se conuertere: tamen inquantum instrumentum animæ est, non hæc operatur, nec stat in hoc fine. Non enim heterogenia sibi segregat & abiicit, sed potius heterogenia membro cui parat nutrimentum, segregat & abiicit. Similiter nõ homogenia sibi, sed potius homogenia membris attrahit & congregat & distribuit. Similiter non in fine sibi proprio stat, interminaret enim omne quod digerit: sed terminat actionem ad formam viui, & aliquando ad formam viui & sentientis.

Si igitur eodem modo natura intellectualis imprimit

impœnit in animam, sequitur necessariò, quod sensibile animæ sentiat ad formam intellectus, & vegetabile animæ ad formam intellectus vegeret, & corpus totum quantum ad partes sensibilis animæ & vegetabilis formetur & vegetetur & specificetur ad formam intellectus. Propter quod si vegetabilis quę est in homine, hepar & stomachum & cor capræ accipiat, nihil penitùs operabitur: & similiter sensibilis pigmi est in homine si oculos & aures & totum cerebrum à leone accipiat, in toto cessabit eius operatio, sicut cessat operatio architecti, si accipiat instrumenta arte tua non informabilia. Fistulas enim accipiens à tibicine, nihil ædificabit. Propter quod Arist. contra Pythagoram loquens dicit, quòd dicere animam transcorporari, idem est dicere, quòd tectonica tibicines induit. Hinc est etiam, quòd verissimè dicitur, quod etiam corpus hominis propter talis animæ vitæ receptionem secundum aliquem modum disponitur ad ipsius animę immortalitatem. Sequitur enim ex hoc, quòd oculus hominis & oculus bouis, & caro hominis & caro bouis non eiusdem sunt speciei & naturæ: & quod totum quòd est in corpore hominis, secundum aliquid naturæ intellectualis sit participatiuum. Ex hoc etiam intelligitur, quòd vegetabile est in sensitivo, & sensibile in intellectuali sicut trigonum in tetragono. Trigonum enim in tetragono est secundum actum tetragoni, in quo trigonum non est actu, sed in potentia. Non enim est in ipso, nisi in potentia diuisionis & resolutionis quæ non est accepta secundum naturam & substantiam tetragoni, secundum quod tetragonum est: hæc enim non est diuisa in tetragono in quatuor trigonis, nisi secundum esse resolutionis.

His ita dispositis manifestum est qualiter in dictis tribus optimè ad seipsum disponitur, & quod hæc tria non coaccidunt perfectè, nisi ei qui bonus est secundum virtutem. Videtur enim ex his, quemadmodum dictum est, mensura esse & boni propria virtus, quæ in vltimo bonitatis totam ponit naturam, secùdum quod sæpè dixi aliam esse virtutem hominis, & aliam bouis. Propriè autem virtus hominis est, quæ connaturaliter & non impedita perficit humanum bonum, quod est bonum intellectus: & hoc modo etiam studiosus secundum intellectuale bonum mẽsura est omnium aliorum. Sicut enim in discretis vnum indiuisibile mensurat in omnibus, & omnia tantò magis vnum sunt, quanto magis accedunt ad illius indiuisibilitatem: ita & omnia quæ in homine sunt, eò magis humana sunt, quanto magis accedunt ad hominis bonum, quod virtus eius est. Hoc enim est, quod in omnibus iecratur, quamuis secundum esse diuersum diuersimodè sit in ipsis: sicut etiam diuersimodè participatur indiuisibilitas vnitatis in discretis: & quod maximè participat vnitatis indiuisibilitatem, mensura efficitur omnium aliorum, quamuis non iteretur in ipsis, sed secundum quod referuntur ad ipsum sicut ad exemplar primum indiuisibilitatis.

In omnibus autem his aduertendum est, quòd numerans primum semper sibi simile & æquale est: aliter enim alia non certificaret. Vlna enim & cadus & pondus diuersimodè se habentia & sibi non æqualia, nihil possunt certificare de quantitate aridorum vel liquidorum vel ponderum. Et sic est in omni natura: si enim virtus vltimum illius naturæ est in bono, nisi vno modo se habeat, nihil in tota natura certificari potest ad ipsam: propter quod varium mensura esse non potest. Sensibile autem & vegetabile totum in homine varium est: intellectus autem simplex & vnus: propter quod bonum intellectus mensura est: & homo intellectualiter viuens, omnia ad bonum intellectus referens, vnus est & potest esse mensura aliorum. Iste enim consentit sibipsi & omnibus, & eadem appetit secundum omnem animam superiorem scilicet mensurantem, & mediam & inferiores mensuratas: & iste vult vtique sibipsi bona secundum quod ipse est: & vult sibipsi bona quæ tali apparent bona: tali autem non apparent bona, nisi quæ simpliciter bona sunt. Talis etiam sibi comparat bona, vt sibi proueniant bona quæ secundum veritatem bona esse æstimant. Eius enim qui simpliciter bonus est, proprium est elaborare bonum, vt bonum quod in ipso est depuratum, bona possit perficere, & omnia hæc facere gratia ipsius, secundum quod ipse intellectus & homo est; & nec referre ad hoc quod coaccidit ei ex coniunctione animæ ad continuum vel tempus: hoc enim principium peruersitatis est, vt dicit Auicenna. Istius ergo proprium est omnia facere gratia intellectus. Vnusquisque enim homo nihil aliud videtur esse inquantum homo est, nisi intellectus quo omnia tua facie vel perficit, format & mensurat.

Hic etiam talis, maximè seipsum vult viuere & in esse proprio saluari, & maximè hoc quo sapit, sicut primo intellectiuo. Tali enim intelligere est esse, secundum quod esse determinatur à Boëtio, quod esse est, quod ordinem retinet seruatque naturam. Studioso enim secundum intellectum viuenti proprium esse est bonum esse. Et vnusquisque talium bonum simpliciter volens, consequenter sibi vult bonum. Si autem factus sit alius à bono intellectus transmutatus, & quasi (vt dicunt Stoici) transcorporatus, nequaquam eliget secundum rectam rationem illud quod ipse factus est. Electio enim & appetitio boni, sicut dixit Socrates, secundum habitum est: tunc enim eliget ad habitum quo alius factus est, conuenientia. Quod autem sic studiosus vnus sit in diuino bono simpliciter existens, ex hoc patet, quòd Deus est diuinum bonum, quod sibi bonum est: sed hoc bonum tale est esse & taliter sicut aliquando fuit & erit secundum omne æuum. Vnusquisque enim homo vnicuique sapienti videbitur hoc vel solum esse maximè, quod est intellectuum in ipso. Secundum substantiam enim hoc solum est. Sed esse autem maximè est illud: quia ab illo etiam formantur & mensurantur quæcunque sunt in ipso, tam in corpore, quam in anima. Hoc quidã sapiens suis optauit accidere, quãdo dixit, Vtinam [illegible] vester spiritus & corpus & anima [illegible] accipiens pro parte rationali.

Et

Et tali etiam maximè competit quodcunque inductum est. Talis enim maximè sibi vult conuiuere, omnia vitæ scilicet principia referens in idem. Hunc enim hoc ipsum delectabiliter facit viuere secundum præteritum, præsens, & futurum. Talium enim valdè delectabiles sunt memoriæ, quando scilicet appetitorum ab ipsis accipiunt recordationem. Similiter spes futurorum benè & optimè sunt: quia nihil proponunt nisi bonum. Tales autem spes delectabiles sunt. Tales etiam secundum mentem abundant theoremaribus siue contemplationibus optimis, in quibus delectatio est nihil habens contrarium, sicut inferius in 10. huius scientiæ probabitur libro. Talis etiam sibi maximè ipsi condolet & condelectatur secundum totam animam: condolet quidem in absentia bonorum, condelectatur autem in præsentia. Alij autem discerpti sunt, in vno delectati, & in altero cõtristati. Omnium enim secundum totam animam idem est triste & delectabile. Si benè studiosus est, non est sibi aliud triste vel delectabile secundum partem & partem, sicut de continente & incontinente diximus. Hic enim impœnitibilis est secũdum totam vitam, inquantum impœnitibile conuenire potest homini, & inquantum singula horum existere possunt in epiche quem superbonum dicimus.

16. *Ex hu quæ studiosus facit ad seipsũ, cognoscitur quomodo se gerendum sit ãd amicum.*

Ad amicum autem conuenit ei se in his habere quemadmodum ad seipsum: eò quod (sicut in antehabitis diximus) amicus ipse alius est. Patet igitur, quòd amicitia videtur esse horum aliquid, & amici sunt veri quibus hæc existunt. Verum autem amicitia secundum perfectam rationem amicitiæ sit vnius & eiusdem ad seipsum vel non, relinquatur in præsenti; quia hoc in octauo huius scientiæ libro determinatum est.

CAPVT II.

De impedimentis penes defectum principiorum prædictorum acceptis.

17. *Hinc amicitia opera non habent prauã ad seipsos. 1. ratio.*

VEra igitur amicitia est in communicatione dictorum principiorum, sicut in historiis gentilium dicitur fuisse Achilles Pacholo amicus, qui quanta & qualia in se habuit bona, tanta & talia voluit prouenire Pacholo. Qui autem talia vult prouenire alteri propter hoc quod ipse in illis delectetur & confruatur, & ad seipsum referat quæ vult amico, non amicum dicimus, sed adulatorem vel fictum. Videbitur enim amicitia esse secundum prædicta, secundum quod duo vel plura ex præinductis existunt amico: & hoc est propter hoc, quia superabundantia amicitiæ assimilatur amicitiæ illi quæ est ad seipsum: superabundanter enim amicitiam exprimentes ad amicum dicimus, quoniam diligimus sicut nosipsos. Prædicta tamen multis videntur existere adinuicem, quamuis non boni, sed prauí sint: & hoc est ideò: quia existimant se epiches & bonos esse in his in quibus placeret sibiipsis, & diligentes seipsos, summum bonum in vita in his ponentes, sicut Epicurei summum bonum ponũt in voluptate, & auari in diuitiis, ambitiosi autem in honoribus: in omnibus enim his quæ sunt ad imitationem veræ amicitiæ, amici adinuicem volunt esse & viuere: & si plus proficit amicitia, talia operantur & procurant adinuicem: si perfectissima sit, talia coeligunt, & in talibus conuiuunt, & in talibus condolent, & in talibus gaudent: quamuis simpliciter non sint nisi in vera amicitia. Ex quo patet, quòd valde prauorum & nefariorum hominum nulli hæc existunt, nec etiam videntur existere: & si vniuersaliter loquamur etiam prauis, non tamen valdè prauis hęc non existunt, nisi secundum quod & ex deceptione ignorantibus humanum bonum. Quod autem hæc talia non existunt, causa est: quia prauí differunt à seipsis: & altera quidem concupiscunt secundum appetitum sensibilem, altera autem volunt secundum rationalem appetitum. Appetitus enim communis est & rationali animæ & sensuali. Et appetitus sensibilis distribuitur in concupiscibilem & irascibilem. Rationalis autem quia simplicior est, in sola voluntate consistit: omnis enim voluntas in ratione est. Quod autem alia velit & alia concupiscat prauus, patet in incontinentibus. Hi enim eligunt & præoptant præ eis quæ sibiipsis secũdum rationem videntur bona esse, delectabilia secundũ sensum, quæ sunt nociua.

Et similiter in aliis prauitatibus. Quidam enim propter timiditatem & desidiam fugiunt & recedunt ab operibus scilicet quæ existimant ipsimet optima esse secundum rationem. Propter quod quum quidam multa & valdè dura operata sunt, quæ propter malitiam nimiam quæ est in eis, etiam ab ipsis odiuntur & abominantur & detestantur, accidit seipsos abominati & odire: & ideò accidit eis fugere viuere, inquantum quod aliquando interimũt seipsos. Valde prauí enim & mali in seipsis requiem non habentes, quærunt in exterioribus cum quibus commorentur, & fugiunt seipsos, in seipsis nihil nisi triste inuenientes: quando enim secundum seipsos apud se sunt, recordantur multorum malorum & difficilium & abominabilium valdè quæ operari sunt in præterito, & prauos seipsos videntes, talia altera se operaturos expectant in futurum, nullam de seipsis bonam spem habentes: quando autem cum aliis sunt & abstrahuntur à propriis, aliquando & ad tempus obliuiscuntur, ita quod talia secundum actum non considerant: secundum habitum tamen nihil eis nisi talia iniacet. 2. ratio.

Et quia nihil amabile habent ad seipsos, nihil amicabile pariuntur ad seipsos. Tales enim sibiipsis neque congaudent, neque condolent secundum totam animam. Contendit enim anima istorum: & vna quidem pars animæ propter nimiam malitiam dolet & recedit à quibusdam valdè malè operatis; alia autem pars in eisdem delectatur: & superior quidem pars trahit huc, à malo auertens; inferior autem trahit illuc, ad tam magnum malum inclinans. Trahunt autem ista quemadmodum sicut discerpentia animam. Et si dicat aliquis, 3. ratio.

quòd

quòd delectatio & tristitia non possunt simul esse in eodem secundum actum, tamen post paucum tempus valdè tristantur de hoc quo ante valdè secundum paucum tempus delectatus est, & pro certo volebat tam praua sibi fieri delectabilia vel facta fuisse: & sic praui pœnitudine semper replentur. Propter quod prauus etiam salrem ad seipsum non amicabiliter disponitur: eò quod nihil habet amicabile propter quod amet seipsum. Si autem sic se habere valdè est miserum & nefas prauitatis indicium, valdè intense & instanter fugienda est malitia, & valde intente tentandum & laborandum est epichem, id est, superbonum esse. Sic enim ad seipsum aliquis amicabiliter se habebit tunc, & alteris amicus fiet congruenter.

Obiectio. Quod autem quidam dicunt Mahumetisequentes errorem, quòd anima cum simplex sit, in se non habet contrarietatem, & per consequens pugnam habere non potest: vel si diuersitatem habet in potentiis, non habet contrarietatem. Diuersa autem non contraria non pugnant. Hæc imperiti hominis sunt dicta. *Responsio.* Ad pugnam enim diuersitas sufficit quæ est cum modo contrarietatis. Bonum autem vt nunc & hic quod in sensibilem agit partem, quamuis non sit contrarium bono simpliciter in mouendo, tamen modum contrarietatis habet ad illud. Mouet enim contra morum intellectus practici, & abstrahit ab illo: & ex hoc surgit, quòd anima discerpitur sicut puella quæ à diuersis procis ad honestas & inhonestas nuptias per diuersas rationes delectabilium distrahitur.

CAPVT III.

De benevolentia secundum quod deficit ad veræ amicitiæ rationem.

38. *Benevolentia est similis amicitiæ, non tamen est amicitia.* 1. *ratio.* 2. *ratio.*

Benevolentia autem hoc modo impedimentum amicitiæ est: quia ad veræ amicitiæ deficit in aliquo rationem, sicut & amatio. Benevolentiæ quidem enim amicitia esse videtur, non tamen est amicitia. Cuius vna quidem ratio est: quia benevolentia etiam est ad ignotos, quos non nouimus nisi per famam. Secunda autem: quia benevolentia latens est in sola boni voluntate existens, & non operibus manifestata. Neutrum autem horum conuenit amicitiæ. Hæc autem & prius in octauo huius scientiæ libro dicta sunt.

29. *Tum benevolentia non est amatio.* 1. *ratio.*

Adhuc autem benevolentia etiam amatio non est, quæ tamen coaccidit amicitiæ. Dictum est enim in præhabitis, quod amicus in amicum transponitur per amationem. Amatio enim passio est & motio affectus sine qua non est amicitia. Amationem autem vocamus sicut si amicitiam vel amorem verbali nomine significaremus ac si albedinem vel calorem verbali nomine significaremus fingentes nomen quo Latinè caremus, dicentes, albetio, vel calferio: quod nihil aliud est nisi fluxus albedinis vel caloris, vel albedo fluens: sicut & à febre fingimus nomen febritionum, significantes motum febris in febriente. Sic enim pater, quòd amatio intensionem habet & remissionem: benevolentia autem nomen habitus est in quiete & tempore accepti, & benevolentiæ intensio & remissio non competit.

2. *ratio.* Adhuc autem hoc modo sumpta amatio non habet appetitum: appetitus enim non appetitionis, sed appetibilis est: amatio autem prædicto modo sumpta, ipsa appetitio & motus appetitus est. Benevolentia autem est ad id quod appetitur, & non ipsius appetitionis. Amatio igitur dicto modo sumpta benevolentia non est.

3. *ratio.* Adhuc amatio quidem prædicto modo sumpta, cum consuetudine quadam fit & generatur: sæpè enim videntes formas mulierum vel aliorum pulchrorum, & auditu percipientes formas delectabilium vel alio sensu, generatur in nobis cursus amoris vel fluxus in illa, quam motionem vel amationem ante diximus. Benevolentia autem etiam ex repentinis fit, quemadmodum accidit circa agonistas. Statim enim audientes vel videntes agonistas in agonisticis præcellentes, secundum benevolentiam inclinamur ad eos, & complacent nobis. Non tamen ita fluit amor à nobis in illos, quòd in aliquo cooperemur eis: quod non facit amatio quæ semper frui quærit amato, & operatur ad hoc quantum potest. Benevoli enim, sicut diximus, repentè fiunt, & superficialiter diligunt: nec sentitur in eis fluxus affectus, ita quod aliquid cooperentur ad bonum vel fruitionem eius cui benevoli sunt.

20. *Benevolentia est principium amicitiæ.* Videbitur igitur benevolentia amicitiæ principium, quemadmodum sæpè iterata delectatio per visum vel per aliam sensum principium est eius quod est amare, quod amationem iam ante nominauimus, non quidem formale, vel finale, vel materiale, sed effectiuum, prout inductiuum & promotiuum ad effectiuum reducuntur. Nullus enim amat aliquid ita quod in ipsum fluat affectus, nisi specie eius vel similis prædelectatus sit, quamuis non sequatur è conuerso, quòd quicunque gaudet specie vel prædelectatus est, statim amet illud. Est ergo principium sine quo non fit amatio, quamuis illo posito non necesse sit statim fieri amationem. Sed tunc fit amatio perfecta, quando eum quem amat absentem desiderat vt præsens sit, & præsentiam eius concupiscit, & toto affectu fluit in illud: & hoc modo benevolentia amicitiæ principium est. Non enim possibile est amicos esse, nisi facti sint adinuicem benevoli: sed benevoli facti adinuicem, non statim sunt amici adinuicem. Non enim sequitur, quòd eo quod sunt benevoli, ament seinuicem. Quia benevolentia sine transpositione amoris & affectus est, & sine fluxu. Benevoli enim solum bona volunt eis quibus benevoli sunt, simplici appetitu & voluntate: & ideo inquantum benevoli sunt, nihil cooperabuntur ad hoc quod bona illa eis proueniant, neque turbabuntur pro ipsis si non proueniant, quod est proprium amicorum.

21. *Benevolentia potest translatiuè dici principium amicitiæ, amicitiæ, & cum diuturna facta est, amicitia fieri non ea quæ est propter vtile vel delectabile, sed ea quæ est ob virtutem aliquam.* Et quia tale principium est amicitiæ, quòd perfectam principij non habet rationem, ideo aliquis transferens nomen ad improprietatem & metaphoram dicet ipsam principium esse amicitiæ.

amicitiæ. Efficit autem principium amicitiæ, & fit etiam amicitia illa quæ verè amicitia est, quando diuturna est & in consuetudinem adueniens. Non autem est principium illius amicitiæ, nec fit illa amicitia quæ est propter vtile vel propter delectabile. Benevolentia enim non fit in iis amicitiis: beneficiatus quidem enim ex benevolentia iusta & congrua secundum dignitatem eorum quæ passus est, retribuit benevolentiam, nihil eorum ad seipsum referens. Qui autem volens bene operatur circa aliquem, spem habens, quòd per illum circa quem operatur, superabundanter bona sibi refundantur, non videtur benevolus illi esse circa quem operatur, sed magis vult bona & benevolus est sibiipsi. Quemadmodum neque amicus verus est, si curet aliquem & procuret sibi bona propter quendam vsum, & vtilitatem sibiipsi sperat ab illo proueniturum vel retribuendam. Et totaliter siue vniuersaliter loquendo benevolentia propter virtutem quendam & epicheiam quandam sit, cum alicui aliquis appareat bonus secundum morem, vel in aliquo officio, sicut bonus agonista, vel bonus citharœdus, vel fortis, vel prædidens, vel castus, vel iustus, vel aliquod taliu quemadmodum de agonistis iam diximus: & hæc similitudinem ponit ad amicitiam veram, & non ad amicitiam vtilis & delectabilis.

CAPVT IV.

Qualiter concordia se habeat ad amicitiam, & in quo deficiat à ratione ipsius.

22. *Concordia nō est eadem ac cooperatio.* VNum etiam de amicabilibus videtur concordia esse. Conciliatio enim quædam cordium est & vnitas consensus, quemadmodum & amicitia: propter quod & non est omodexia quæ dicitur ab omi quod est simplitas vel vnitas, & dexia quod est opinio vel conceptio. Hæc enim corda non vnit secundum affectum. Omodexia enim aliquando eorum est qui ignorant adinuicem & seinuicem in operibus, & affectu non cognoscunt.

23. *Nec eos qui de re quamlibet sunt eiusdem sententiæ, concordes dicunt.* Stoici enim non dicunt eos concordare, qui in quantumcunque vel de quocunque cōsentiunt. Verbi gratia si de cælestium quantitatibus, vel cursibus, vel præuentionibus, vel coniunctionibus sic consentiant, quòd vnam communem habeant conceptionem. Verbi gratia, quòd sol sit maior terra, vel quod sol eclipsetur à luna, si sit infra gradus eclipticos latitudinis capitis draconis vel caudæ, non propter hoc concordare dicuntur. Talis enim communis conceptio potest etiam esse inimicorum & valde discordantium in his quæ pertinent ad vitam. De his enim concordare & communem conceptum habere, non est de numero amicabilium: eò quod omnia amicabilia faciunt amicos sibi velle bona adinuicem in aliquo eorum quæ ad vitam pertinent. Talis igitur omodexia non est concordia.

24. Communiter autem de concordia loquentes concordare in aliquo ciuilium dicunt ciuitatis, quando consentiunt de aliquo conferente ad vitam & ciuilitatem, quando omnes vnum eligunt, & communiter operantur vt hoc prouenjat quod ab eis communiter opinatum est valere ciuiliter. Concordia igitur circa operabilia est ad conuersationem. Adhuc autem non circa omnia talia concordia est, sed circa ea quæ magnitudinem habent, & quæ contingens & possibile est duobus vel pluribus vel omnibus accidere vel prouenire, & non sunt operabilia per vnum. Parua enim & parum possunt conduci. Cuius exemplum est, quòd ciuitates vel prouincias concordare dicimus de principatu vel de pugna. De principatu quidem si tractetur de electione principis. Verbi gratia si Pittacus qui præcipuus videbatur esse in regimine, eligi debeat in principem: si Athenienses pugnare debeant contra Lacedæmones. Cum enim omnibus videatur quorum interest, eligi debere Pittacum, & ipse Pittacus de se electioni factæ consentiat, tales concordare dicimus. Similiter cum omnes quorum interest, consentiant ad oppugnandum Lacedæmonibus, concordare dicimus Athenienses. *Concordia est circa operabilia.*

25. *Concordes esse non est idem vtrumque sentire quid cuiuslibet sit, sed in eandem sententiam.* Contendere autem dicimus eos, cum vterque duorum vel plurium seipsum velit principari, vel alium & alium in quo vota omnium non consentiunt, vel quando vnus oppugnare vult, alius autem non. Contendunt igitur tales, quemadmodum in Phœnissis scribit Euripides, in quibus poëmatibus causas litium inter discordes describit Euripides. Non enim est hoc concordare, quòd vnusquisque sibiipsi bonum velit, siue quod sibiipsi videtur bonum, defendere: sed hoc concordare dicimus, quòd omnium cor sit in vno & eodem, & omnes cooperentur ad hoc quod hoc proueniat. Verbi gratia & plebeii & epiches & superboni optimos velint principari, tam in principatu regis, quam aristocraticis & timocraticis. Sic enim omnibus fit quod appetunt. Hæc igitur propriè concordia est. Ab amicitia autem desistit, eò quod non est vna communicatio concordantium sicut amicorum, nec transpositio affectus vnius est in alterum, sed omnium affectus est in vnum quod existimant communiter bonum.

26. *Amicitia politica est & dicitur ciuilis.* Propter quod concordia videtur esse amicitia politica, quemadmodum etiam communiter dicitur. In politiis enim amicitia ita esse non potest, quòd affectus vniuscuiusque in omnes transponatur, vel quod in vno & eodem bono delectabili vel vtili communicant actus scilicet inuicem, sed quod consentiant in vnum quod sit conferens communitati, & ad vitam ciuilem pertinens: propter quod concordia dicitur politica amicitia, à ratione veræ amicitiæ deficiens, quemadmodum dictum est.

27. *Concordia maximè reperitur in bonis.* Talis autem concordia est maximè in his qui epiches sunt siue superboni, bonitate illa qua dicimus bonum ciuem, & quando non est bonus homo, melior tamen & perfectus est in his quæ à boni ciuis & boni hominis sunt. Isti enim & sibiipsis concordant secundum quod boni homines sunt, & concordant adinuicem

secundum quod sunt boni ciues: eò quod ipsi semper sunt existentes in eisdem, prout hoc dicere contingit de hominibus qui natura immutabiles sunt. Talium enim manent voluntates circa idem & non transfluunt instabiliter de vno in aliud, vel de contrario in contrarium, quemadmodum Eurus qui est ventus, vel turbinis tempestatis qui nunquam stat in vno modo flatus. Isti enim semper vno modo volunt iusta & conferentia, & prout homines sunt & prout ciues. Talia enim tales communiter appetunt.

Alij legunt Europus.

28. *Prauis impossibile est cõcordare.*

Prauos autem prauitate hominis & ciuis non possibile est concordare, nisi forte in parum & in paucum tempus, quemadmodum in præhabitis diximus de amicitia prauorum. Cuius causa est: quia tales sunt abundantiam appetentes in bonis & vtilibus sibiipsis: plus enim semper volunt habere in bono, minus aliis attribuentes. In laboribus autem qui pro communitate sustinendi sunt, & ministrationibus siue expensis faciendis deficientes esse desiderant, vt minus scilicet conferant de labore & expensis. Vnusquisque enim talium volens hoc propriam, conciuem perscrutatur & prohibet eum ne in bono plus habeat vel æquale, sed in laboribus & expensis sustineat, & sic commune non seruat quod ad ciuilitatem pertinet: hoc autem est æquale esse in damno & lucro. In omnibus autem his qui sunt commune hoc non seruantes, perditur hoc commune ciuilitatis principium. Propter quod accidit talibus contendere inuicem, & non concordare. Tales enim sunt adinuicem cogentes plus in damno habere, & minus in lucro: & accidit eis, quòd sint nolentes iusta facere secundum hoc commune iustitiæ ciuilis principium, quod est æquale in damnis & lucris custodire secundum arithmeticam vel geometricam proportionem.

Si autem conquæritur, vtrum concordia initiis sit, statim patet, quòd non habet perfectam virtutis rationem, sed aliquod est quod non est præter virtutem, & dispositio qua disponitur quilibet ad concordandum aliis in bonis, & quoddam potest esse amicitiæ principium sicut & beneuolentia. Si enim amicus est, concors est: sed non si concors est, continuò & amicus est: sed tantum potest addi ad concordiam, quòd amicitia erit, sicut etiam de beneuolentia dictum est.

CAPVT V.

De beneficentia, qualiter se habeat ad amicitiam.

BEneficentia autem aliquid esse videtur amicitiæ. Proprium enim amicorum est amicis benefacere, & bene rebeneficiare eum cui benefactum est. Hoc autem ex duobus elicitur. Aliquando enim mouet ad hoc bonum & pulchrum & honestum quod in ipso actu beneficiationis est. Est enim bonum & bonum facere & per se laudabile: & sic beneficiatio & beneficentia aliquid est liberalitatis & magnificentiæ. Aliquando autem hoc quidem non mouet, sed affectus in amicum transpositus, cum quo omne bonum quod in affectu amici est, in amicum transfluat: & hoc modo beneficentia conditio amicitiæ est. Non est autem conditio nisi veræ amicitiæ. In amicitia enim vtilis vel delectabilis non transfluit simplex bonum, sed transfluit vt refluat abundantius, quod venditioni vel mutuo magis assimilatur quam beneficentiæ. Deficit tamen beneficentia ad veræ amicitiæ rationem. Ministratio enim amicitiæ secundum totum est quod est & potest & habet amicus: beneficentia autem secundum aliquid est & non secundum totum.

29. *Videntur illi qui ben. plus contulerunt, magis eos amare in quos beneficia collata sunt, quàm hi qui acceperunt, & qui contulerunt. Ratio assignans.*

Taliter autem benefactores communiter magis videntur magis amare beneficiatos ab ipsis, quam beneficiati ament benefactores. Beneficiati enim bene passi sunt secundum receptionem, benefactores autem bene cooperantes secundum ministrationem. Cum autem præter rationem factum esse videatur, quòd benefactor plus amat & minus amatur, oportet de hoc quæstionem facere & determinare veritatem. Rationabile enim videretur esse, quòd qui alium beneficio præuenit, plus etiam ab ipso diligeretur: cum communiter fiat è conuerso: pluribus autem hominum accidere videtur: propter hoc quod recipientes beneficia ex ipsa receptione obligantur, debent, & debitores efficiuntur benefactorum: benefactoribus autem debetur fieri recompensatio secundum beneficij quod impenderunt dignitatem. Dicunt enim, quòd quemadmodum in mutuis datis & acceptis illi qui debent ex receptione, vellent non esse quibus debent, vt sic à redditione absoluerentur: accõmodantes autem siue mutuum dantes, multam curam habent de salute debentium, ne perdant mutuum & mutui lucrum quod dederunt: ita etiam benefacientes volunt esse & saluari eos qui ab ipsis benepassi sunt secundum receptionem. Similes enim illorum lucrantur gratiosas repensiones beneficiorum. Beneficiati autem non curant reddere gratias receptas. Ex hoc enim videtur eis, quòd minorentur in bonis. Huius autem repensationis auctor est Epicharmus poeta, qui multos hoc dicere dicit, beneficiatos hoc facere, & ex malo auaritiæ & ingratitudinis inuidere, & respuere suos benefactores: & ideo non tantum amare eos, quantum amati sunt. Dicunt etiam, quòd hoc assimilatur humano. Humana enim natura multipliciter ancilla est, & multis indiget: propter quod libenter accipit & inuitè rependit. Multi enim vt in pluribus immemores sunt beneficiorum acceptorum, & magis appetunt benepati secundum receptionem, quam benefacere secundum beneficiorum ministrationem.

1. metaphy.

Vera ratio.

Hæc autem causa non videtur esse conueniens: vera enim causa huius non est ex moralibus, sed ex principiis naturæ sumenda est. Nec est hæc causa similis ei quæ est circa accommodantes, in quibus etiam accommodans plus amat salutem eius cui accõmodauit, quam ametur ab ipso. Circa accõmodantes enim non verè est amatio, sed voluntas salutis ei qui accommodatum est, lucri gratia est. Benefactores autem amant eos quibus benefecerunt, & diligunt eos qui benepassi sunt ab ipsis, etiamsi nihil vtiles sint in præsenti, neque posterius in futurum aliqua vtilitas speretur ab ipsis, quemadmodum expresse videtur in artificibus. Omnis enim artifex proprium opus diligit magis quam diligatur vtique ab opere, etiamsi opus ipsum animatum esse per impossibile ponamus. Maximè autem hoc apparet circa poetas, quorum opus non ad aliam refertur vtilitatem, sed placet per seipsum. Poetæ enim superdiligunt propria poemata, diligentes ea quemadmodum filios. Quemadmodum enim in filiis generantis relpendet natura, ita & in poematibus poetæ resplendet intellectus. Et tali aliquo assimilatur vtique opus beneficiorum. Ille enim qui benepassus est ab ipsis, quodammodo opus ipsorum ad similitudinem eorum formatus in bono quod recepit ab eis. Benefactores igitur hoc opus magis diligunt, quam è conuerso opus diligat facientem & formantem se in beneficio percepto. Si autem sul tiliter respiciatur, hæc huius vera causa in naturalibus est accepta. Sicut enim omnes desiderant scire, & maximè desiderant hoc scire quod principium omnis scientiæ est: ita omnibus eligibile & amabile est esse, & maximè hoc esse quod in ipsis omnis esse principium est. Esse autem hoc in homine sicut iam ante determinatum est, est intellectus quod in homine principium est omnis esse in sensibili & vegetabili & toto corpore. Et sicut dicit Aristo. in epistola de principio vniuersi esse, hoc est tanquam centrum ex quo fluit esse in omnia & in omnibus quæ secundum aliquid & non simpliciter esse habent.

2. ratio.

Hoc autem esse duplex est: in habitu qui dem vt in somno sopitum: in actu autem & agere vt in vigilia suscitatum & excitatum, & vigilans, & expandens se, & suas effluens bonitates in omnia quæ per circuitum constituuntur ab ipso: & non est dubium quin hoc perfectum sit, aliud autem in potentia. Si igitur amatur & desideratur, maximè desideratur, secundum quod in actu est & secundum hoc quod in actu esse demonstratur. Hoc autem in sequentibus magis erit manifestum. Faciens igitur & per modum operantis & facientis se habens, est opus scilicet quodammodo, sicut filius est pater quodammodo: est enim intellectualis boni resplendentia & imago: & quodammodo vnum esse formale est facientis & operis constituti. Sequitur igitur, quòd factor diligit opus suum: propter hoc quod diligit suum esse secundum quod factor est. Principium autem talis dilectionis naturale est. Idem enim esse quod factor est potentia vel virtute actiua, hoc etiam opus constitutum nuntiat in actu & agere.

Diximus autem iam, quòd benefactoris bonum & optimum non est in habitu, sed secundum actum. Gaudet ergo in illo in quo esse suum in esse demonstratur. Econtra autem benepatienti nullum tale bonum & esse est in operante. Si enim aliquid habet in operante, hoc non est nisi bonum conferentis: quia scicet benefactor vtilis fuit beneficiato ad bonum consequendum. Diligit ergo benefactor opus suum vt bonum simpliciter: beneficiatus autem benefacientem vt vtilem & conferentem. Minus autem diligitur conferens, quam bonum simpliciter: eò quod conferens nõ diligitur nisi propter bonum: & ideo bonum plus diligitur, quam conferens. Benefactor ergo plus diligit beneficiatum, quam beneficiatus benefacientem.

3. ratio.

Huius autem & alia ratio est: quia in delectabilibus præsens quidem afficit & delectat secundum operationem quæ actu est: futuri autem non delectabilis nisi spes quæ minus afficit & delectat: in potentia enim est quod futurum est: facti autem in præterito delectabilis memoria est, & secundum hanc solam afficit & delectat, minus autem quam præsens, eò quod iam præterit, & non saluatur nisi in imagine præteritionis. Inter hæc igitur delectabilissimum est præsens quod secundum operationem est & actum. Est igitur simpliciter amabile. Cum igitur opus benefactoris diuturnum sit & manens secundum præsens: benepassi autem sue beneficiati vtile quod habuit in benefactore, transiit: cum enim adeptus, est iam transiit vtilitas conferens ad hoc vt adipisceretur: sicut transiit ædificario facta iam domo, & sicut transiit fleubothomia vel vstio adepta iam sanitate. Diligit ergo magis benefactor opus quod manet in omne præsens, quam beneficiatus benefactorem propter vtilitatem quæ transiit in præteritum. Adhuc autem si hæc etiam ad eandem temporis differentiam referantur, sicut ad præteritum, memoria bonorum quæ per se bona & per se appetibilia sunt, simpliciter delectabilis est, vel magis delectabilis quam memoria propter bonorum alterum. Benefactor ad opus suum se habet sicut ad bonum per se: beneficiatus autem ad vtile quod habet in benefactore, se habet sicut ad bonum propter alterum. Minus ergo afficitur beneficiatus ad benefactorem, quam benefactor ad beneficiatum. In expectatione autem futuri quantum ad aliquid è conuerso se habet: in illo enim prius expectatur vtile quam bonum finale quod per ipsum aliquis consequitur. In affectu autem eodem modo est: plus enim afficit finale bonum, quam vtile ad ipsum. Vnde quamuis in præterito bonum finale magis sit propinquum quã vtile quod fecit ad ipsum consequendum, & in futuro vtile magis propinquum quam bonum finale: tamen in afficiendo semper bonum finale magis afficit quam vtile: benefactor igitur magis afficitur beneficiato, quam è conuerso.

4. ratio.

Amplius amatio quæ est in actu benefactoris, factioni & actioni assimilatur: amari autem quod est in beneficiatione beneficiati, assimilatur ei quod est pati: & quamuis actio & passio, vt quidam dicunt, idem sint in subsistentia: tamen actio secundum quod est actus perfectus, in agente est, & passio secundum quod est actus imperfectus, in patiente est. Passionem autem dicimus receptionem actionis sicut est motus in agente quidam & ab agente actus perfectus: in patiente vero & moto actus imperfecti & imperfectus est. Est igitur excellentia

lentia boni in actu & in agere: beneficiatio autem in pati & in recipere. Hanc eandem habitudinem sequitur amare, & amicabilia esse. Sequitur ergo benefactorem qui agit, beneficiatum magis amare & magis sibi amicabile esse: beneficiatum autem minus amare benefactorem & minus sibi esse amicabilem. Propter quod & omnium Dominus & Deus dixit, magis beatius est dare quam accipere.

S. Paul.

Adhuc autem quæ laboriosè fiunt, omnes communiter magis diligunt, quam ea quæ minori labore constituuntur. Verbi gratia, hi qui pecunias vel diuitias possident propriis laboribus acquisitas, magis diligunt eas quam illi qui accipiunt eas sine labore datas siue collatas. Benepati autem in accipiendo videtur illaboriosum esse secundum exteriorem laborem: promptè enim & illaboriosè omnes accipiunt. Benefacere operosum est & cum difficultate. Magis ergo amat benefactor beneficiatum quem operosè in bono cõstituit, quam beneficiatus benefactorem à quo promptè & sine difficultate accepit.

Mater plus patre diligit natos.

Et huius simile est, quòd matres magis sunt amatrices filiorum quam patres. Quamuis enim in principio commixtionis æqualis patris & matris sit delectatio: tamen in ea quæ deinceps est in prægnatione & enutritione, laboriosior est cura matris quam patris. Est autem & alia causa eiusdem, quòd matres magis sciunt suos esse filios, quam patres sciant esse suos. Ex alieno enim semine potuit concipere: quæ suspicio diminuit in dilectione patris. Hoc autem omnino simile est in benefactore & beneficiato. Benefactor enim scit de quali & quanto & quam suo benefacit: beneficiatus autem suspicari potest, quòd non de suo benefacit: & propter hoc minus diligit benefactorem, quam diligatur à benefactore.

TRACTATVS III.

De dubitationibus consequentibus ad ea quæ de amicitia determinata sunt.

CAPVT I.

Quis secundum virtutem sit amator suiipsius.

30. Dubitatio. Verũ oporteat seipsum maxime amare? Videtur, quòd non.

HIs autem de amicitia determinatis, consequẽter determinãdum est de dubitationibus & quæstionibus quæ sũt de amicitia. Quia autem amator suiipsius, omnium aliorũ mensura est, quærimus primo, quis sit amator suiipsius quẽ Græci philautum vocant? Dubitatur enim à quibusdam, vtrum oportet maximè amare seipsum, vel alium aliquem plus quam alium oportet amare? Communiter enim loquentes increpant & increpabiles dicunt eos esse, qui seipsos maximè diligunt & plus quam alios. Vocant enim philautos vel amatores sui, qui vt in turpi sunt suiipsorum amatores.

1. ratio.

2. ratio.

Prauus enim esse videtur, qui suiipsius gratia omnia videtur agere: & quanto aliquis est deterior in concupiscentiis & ira, tantò magis accusant eũ vt suiipsius amatorem. Talis enim nihil agit à seipso, sed potius à concupiscentia prauorum, quæ concupiscentiæ in ipso sunt, & nihil agit propter virtutem vel amicum: & sic omnia videtur referre ad seipsum. Epiches autem, quem superbonum sæpè diximus, omnia agit propter bonum virtutis, vel propter amicum: & quod suiipsius est, secundum se præterit & negligit intuitu virtutis & amici. His igitur rationibus amator suiipsius est superfluus, qui omnia facit intuitu sui, nihil autem intuitu virtutis vel amici, priuatum & non communicabilem habens amorem.

Econtra videtur oportere seipsũ maximè amare.

Rationibus autem veris de natura hominis acceptis hæc opera dissonant non irrationabiliter. Aiunt enim omnes verè de moralibus philosophantes, quòd maximè oportet amare amicum, & plus quam vtilem vel condelectabilem. Ille autem maximè amicus est & maximè vt amicus amat, qui ei cui maximè vult bona, amici gratia vult bona, & vult ei bona etiamsi nullus sciet, nec etiam aliqua retributio fiat. Secundum autem omnia ea quæ in præcedentibus dicta sunt, mensura bonorum accipitur ex his in quibus homo amat seipsum. Hæc enim maximè existunt & primo vnicuique ad seipsum secundum quod ipse est. Reliqua enim omnia quibus amicus determinatur amari, ex his accipiuntur quibus homo optimè determinatur ad seipsum. Dictum est enim in præhabitis, quòd omnia illa quibus bene disponitur ad seipsum & amicus est suiipsius, extendit ad alios qui in vera amicitia, & tunc est amicitia perfecta quando diligit alium vt seipsum. Qui autem in concupiscentiis, & in aliis iræ & ambitionis incontinentiis seipsum diligit non secundum quod est ipse, sed in se diligit multipliciratem, hydram, & ventositatem. Hydram enim Stoici concupiscentiam vocauerunt qui multicaput

&

& renascentium capitum est : quia multi fida est & per infinita diuisa delectabilia quæ non sunt de hominis natura. Propter quod Homerus à Perseo hanc interfectam dicit auerso vultu : eò quod nullus vultum propriæ animæ conuertit ad ipsam , nisi statim veneno ipsius interficiatur. Qui autem vultum auertit , & contemnit eam interficit fugiendo. Vultus autem animæ intellectus est : hic enim anima est secundum seipsam. Amator ergo suiipsius, amator est proprij intellectus & boni quod secundum intellectum est.

2. ratio. Huic autem sententiæ concordant omnia prouerbia quæ de amicitia dici consueuerunt. Verbi gratia, quòd vna anima sit amicorum. Vnà enim anima secundum affectum esse non potest, nisi in eò quod vnum est hoc autem est bonum & honestum. Hydra enim secundum quod iam diximus, vnius capitis non est. Similiter & illud quod est , quòd communia sunt quæ amicorum sunt, & vt quidam dicunt, boni vnanimia, hoc est , obsequentia ad bonum vel bonum colentia : nulli enim secundo in concupiscentiis communicant , nec aliquem incontinentiæ colunt bonum, vel ad bonum obsequuntur. Et hoc similiter quod dicunt, quòd amicitia æqualitas est : nulla enim æqualitas secundum aliquam proportionem in concupiscentiæ incontinentiis concordat. Etiam hoc quod dicunt , quòd genu tibiæ est propinquum : tibia enim à genu accipit virtutem mouendi : genu enim immobiliter ligat tibiam , ne motu dissoluatur & separetur : sic amicus omnis motus sui principium habet in amico , & impossibilitatem separationis à vi amoris illius. Hæc enim omnia proverbia vera existunt ex his in quibus bene disponitur homo ad seipsum. Maximè igitur amicus erit talis, & in talibus suiipsius: & id quod maximè amandum est , maximè est ipse secundum seipsum. Dubitatur autem conuenienter , eò quod rationes sunt ad vtramque partem , qui istorum sequendi sunt : eò quod ambo credibiliter proponant.

31. *Determinandum quoisque & quo modo vera sint quæ dicta sunt.* Oportet igitur forte tales sermones diuidere & distinguere, & determinare per diffinitionem inquantum vtique & in quo verum dicunt. Si enim accipiamus qualiter vtique amatorem sui dicunt, forte vtique manifestum erit inquantum & in quo isti & illi verum dicunt.

32. *Qui amatorem sui reprehendunt, eum amatorem sui vocant, qui corpus & partem animæ rationis expertem amat.* Dicamus ergo , quòd illi qui amatorem sui ad opprobrium referunt, amatores sui vocant eos qui sibipsis plus tribuunt in pecuniis , & honoribus, & delectationibus corporalibus, & in omnibus quæ lucrum vocantur , quæ scilicet non tantum lucrantur homines vt census quos possident, sed & ipsa ad se trahunt homines , vt quasi lucrati sint homines ab illis & possessi : quemadmodum dicit Ptolemæus, quòd homines lucrantur census, & census lucrantur homines vice versa. Hæc enim omnia multi appetunt , & propter hoc inuicem pugnabilia sunt. Omnibus enim per circuitum compugnant , vt vel soli obtineant , vel plus aliis, & referantur ad seipsos, sicut dicunt Philosophi qui Epicurei vocantur. Hi enim dicunt studendum esse, quòd talia sunt optima entia & summa bona ad vitam hominis , quemadmodum Sardanapalus fecit & imitatores ipsius. Circa hæc enim & talia auari plus aliis habere cupientes , largiuntur & indulgent se concupiscentiis , & vniuersaliter passionibus , & donant se irrationali parti animæ. Quæ quidem anima proprij hominis non est, sed endelechia quædam & perfectio & forma corpori adhærens, & extra corpus nihil agens. Anima autem hominis vt homo est , separata à corpore, substantia est, etiam ea quæ corpori coniuncta sunt quantum vnicuique particulæ possibile est, trahens ad seipsam. Appellatio enim qua tales philauti, hoc est , amatores suiipsorum vulgariter dicuntur, inde accipit ortum , quod tales multi sunt. Multi enim amant concupiscentias : & tales concupiscentiæ non sunt nisi à prauo, & à prauitate denominatæ. Iusta igitur ratione exprobratur taliter philautus , hoc est, suiipsius amator.

Quomodo igitur illos qui talia sibi tribuunt, multitudo communis consueuit dicere philautos, non immanifestum est. Si enim aliquis studet semper iusta agere , & ipse maximè bona vel temperata & alia quæcumque sunt de numero eorum quæ secundum virtutem determinata, & (vt vniuersaliter loquamur) semper bonum quod secundum seipsum bonum est, sibiipsi acquirit , nullus de communi plebe hûc dicet philautum, nec vituperabit vt exprobrabilem existentem. Hæc igitur est sententia communiter loquentium de philauto.

33. *Qui amatorē sui defendāt, eum appellāt amatorē sui, qui quod in se nobilissimū est, amat.* Siquis etiam hoc subtiliter inspiciat, aliorum his contradicentium sententia videbitur magis vera. Videbitur enim talis magis dicendus esse philautus, qui bona simpliciter tribuit sibiipsi secundum quod ipse est : hæc enim sibiipsi tribuit optima & ea quæ sunt maximè bona: largitur enim ipsa principalissimo sui, & suiipsius gratia. Principalissimo enim hominis omnia alia obediunt, sicut mota ab ipso & mẽsurata & informata. Iam enim ante diximus, quòd intellectualis substantia quæ anima hominis est , & imago intellectus vniuersaliter agentis , & effectus luminis ipsius in corpore hominis , sicut centrum est se habens in pyramide , cuius basis siue circulus super quem stat pyramis, in toto extendatur corpore , & ad omnia organa determinatur & circumducitur. Cuius signum est , quòd motus omnium organorum est sicut in centro quod est in cono pyramidis , & est sicut principium eius. Musculus enim qui extra membrum est, lineis nerualibus diffusis per totum membrum motus membri est ad omnem partem , & non est ad vnum sicut motus naturæ corporalis. Dicit autem Arist. in 2. de anima, quòd id quod est in parte , oportet in toto accipere. In tota igitur anima sic erit, quòd illud quod est per modum centri, substantia & primum in anima est, & sicut principium omnibus aliis influit, quòd vitæ sint causa & principium operationis. Cuius imaginatio est , sicut si dicamus solem esse in nube diuersæ dispositionis , & obscuritate & claritate, & radiis totam nubem implentibus. Radij enim in sole puriſſimi sunt : secundum autem quod à sole distant diuersimodè secundum diuersam nubium dispositionem in diuersos

Tex. c. 9.

uersos erahuntur colores, & quidam efficiuntur albi, quidam autem cærulei, quidam verò rubei, quidam verò virides, & alij fuici, quidam etiam nigri: & in his omnibus diuersum accipiunt esse & operationem. Et secundum Peripateticorū sapientiam sic habet se anima ad potentias organicas, quòd anima quæ vere est anima hominis vt homo est, secundū seipsam separatus est intellectus, propter quod incorruptibilis & perpetua est. Potentiæ autem quæ sunt actus organorum, emanationes sunt ex ipsa per esse differentes, & per esse corruptibiles, & endelechiæ organorum: secundum substantiam autem secundum quam conferuntur ad animam, incorruptibiles sunt & separabiles. Propter quod patet, quòd ea quæ conueniunt homini secundum appetitum talium potentiarum in esse sic differentium ab anima hominis secundum quod homo est, non conueniunt ei secundum quod homo est, sed conueniunt homini secundum quod animal est, & conueniunt ei secundum quid & non simpliciter.

Quemadmodum ciuitas in regimine ciuitatis est principalissimum quod videtur esse in ciuitate, sicut est rex, vel melius monarcha: & quemadmodum omnis alia congregatio aristocratiæ scilicet & timocratiæ est principalissimum quod est in ea, & quod omnibus aliis influit & formam & motum. Sic ergo & homo & principalissimum est quod in homine est, & philautus vtique maximè erit talis qui hoc diligit & colit, & huic propria procurat, & largitur ei quæ secundum ipsum appetit.

Cuius signum est, quòd continens & incontinens dicitur ab eo quod est intellectum tenere vel non tenere alia quæ sunt in homine. Sic ergo homo ab hoc simpliciter est. Adhuc autem inter omnia quæ dicuntur acta hominum vel ab homine, illa dicuntur maxime hominis acta quæ cum ratione & voluntariè fiunt. Voluntas autem & ratio intellectus sunt. Homo igitur secundum se etiam intellectus est: quia est substantia intellectualis. Manifestum est igitur, quod homo maximè intellectus est.

34. *Qui maximè sui est amator, tantū differt ab eo qui reprehenditur, quantum vita cum ratione à vita cū perturbatione.*

Quia verò epiches siue superbonus maximè hoc diligit quod intellectus in ipso est, hoc enim est eius quod simpliciter verum & simpliciter bonum est, & non eius quod est bonum hic & nunc, sequitur quod solus epiches philautus est, & est secundum aliam speciem & formam quam sit ille philautus qui est exprobratus, & intantum differens ab ipso, inquantum differt secundum rationem viuere ab eo quod est appetere id quod videtur hic & nunc conferre secundum sensibile desiderium. Omnes igitur recipiunt & laudant eos qui student circa bona actiones secundum omnes differentias virtutum. Quos autem recipiunt & laudant, illis non exprobrant. Omnes igitur taliter laudant philautos. Si enim omnes contendant ad bonum simpliciter, & omnes intendant optima agere, proculdubio communiter omnibus erunt & prouenient omnia bona quibus indigetur ad vitam, & vnicuique secundum propriam naturam proue-

nient ea quæ sunt sibi maximè bona. Talis enim bonum est, quod est vniuscuiusque secundum cuiuscunque bonum propria & connaturalis virtus.

35. *Bonum quidē hominē amatorem esse sui oportet, nō autem prauum.*

Propter quod cum qui verè philautus est, oportet esse bonum simpliciter. Si enim philautus est, in propriis iuuabitur bona agens quæ simpliciter bona sunt, & alios iuuabit secundum idem. Talem autem oportet non esse malum. Malus enim lædet seipsum, proprium diminuens bonum. Lædet autem & proximos, prauas passiones sequens, quibus corrumpitur & distrahitur à proprio. Malo enim homini semper dissonant ea quæ agit, ab eis quæ oportet secundum intellectum proprium agere. Omnis enim intellectus purus & concupiscentiis non inebriatus, eligit optimum quod & secundum seipsum optimum est, & sibi optimum. Epiches autem siue superbonus in omnibus & per omnia credit intellectui.

Verum enim est quod communiter de studioso dicitur, quòd scilicet oportet eum agere multa amicorum gratia, & multa agere patriæ gratia. Intellectui enim intantum obedit, quòd & si oporteat eum mori, à talibus non desistit. Propter obedientiam enim intellectus quasi vt nihil proiiciet pecunias & lucra & honores exteriores, & vniuersaliter loquendo omnia bona quæ cōmuniter bona pugnabilia vocantur. Hæc autem sunt ad quæ constantes pugnant qui sensibilia desideria prosequuntur. Hæc omnia proiicit bonus, & quasi nihil reputat vt procuret hoc bonum quod sibiipsi bonum est secundum quod ipse est. Hoc autem est magnum intellectualis vel virtutis bonum. Propter quod dicit Michaël Ephesius, quòd superbonus assimilatur mutum stienti qui magis delectatur in paucum tempus & subitò absorbere aquam frigidam & limpidam, quam diu bibere & paulatim ingerere aquam turbidam & cænulentam. Superbonus enim delectationes turbidas sensibiles contemnens, magis monetur magno bono, quàm diu frui cænulentis concupiscentiis sensibilium. Paucum autem tempus delectari in optimis valdè magis eliget, quam multo tempore quierè & remissè delectetur. Remittunt enim delectationes optimorum sensibiles concupiscentiæ. Et magis eligit bene viuere in optimis per vnum annum, quam quod multis annis viuat qualitercumque & remissè viuens in optimorum delectatione. Et magis elicit vnam optimam electionem facere & magnam, quam multas & paruas circa remissa bona. Hæc autem maximè accidunt morientibus in bello optimo: hi enim eligunt magnum bonum quod saluatur per ipsos, sicut est salus reipublicæ, vel salus patriæ, vel salus amicorum, vel liberalitas: propter quod proiiciunt pecunias & contemnunt vitam propter bonum in quo amici bona recipiunt plura sed parua, sicut salutem pecuniæ vel vitæ, quæ bona amici recipiunt in patria. Ipsis autem morientibus magnum bonum fit, quod est esse causam salutis omnium. Ex tali enim bono amico quidem fiunt pecuniæ saluæ. Superbono autem qui causa salutis est, non quidem fit bonum conferens vel vtile, sed hoc quod simpliciter bonum

bonum. Id autem quod simpliciter bonum est, majus est & maximum: & hoc superbonus tribuit sibiipsi. Quod autem diximus de pecuniis, hoc etiam facit circa honores dignitatum & circa principatus. In omnibus his enim seruat eundem modum, omnia hæc pro amico proiicit & dimittit. Hæc enim omnia talia pro amico proiicere laudabile est, & bonum sibiipsi secundum quod ipse est.

Conuenienter itaque videtur ille studiosus esse perfectissimus, qui pro salute omnium & præ omnibus eligit id quod bonum est omnium; & causa boni in omnibus. Id autem quod est contingens etiam vt hic & nunc bonum, & actiones & fruitiones quæ sunt circa id, proiicit. & dimittit amico: eò quod sibi omnium bonorum melius est, quod ipse sit operans & causa, quòd talia & similia bona prouenient vel saluentur amico. In omnibus enim laudabilibus studiosi proprium est contendere ad hoc quod sibi plus tribuat de eo quod maximè bonum est: hoc autem est, quòd ipse sit causa salutis omnium in bono. Propter hoc enim & cælum moueri dicunt, quod cum nullo indigeat moueri, continuè tamen laborare, vt sicut primum causa boni in omnibus est, ita & ipsum causæ per se assimiletur in hoc quod bonum vnicuique attribuatur & saluetur in omnibus. Sic igitur philautum esse oportet si subtiliter inspiciatur, quemadmodum dictum est, & non oportet philautum (sicut multi dicunt) qui concupiscentiis ducitur, & carnales sequitur delectationes.

CAPVT II.

Virum felix & per se sufficiens indigeat amicis.

36. *Dubitatio, Virū felix indigeat amicis? Videtur, quòd non.*

Est etiam dubitatio circa felicem & per se sufficientem, si aliquando indigebit amicis vel non? Quidam enim hanc quæstionem non subtiliter intuentes, dicunt quod non est opus amicis, beatis & per se sufficientibus. Hoc autem arguunt ex rationem per se sufficientiæ & beatitudinis. Est enim beatitudo, vt dicit Boetius, status omnium bonorum congregatione perfectus. Omnibus autem bonis perfectus nullo indiget. Similiter autem & per se sufficiens secundum seipsum sufficiens: talis autem nullo indiget. *1. ratio.*

Ab altera parte ex proprietate amici arguunt. Patet igitur ex prædictis amicum esse alterum ipsum, & amicum tribuere amico quæ per seipsum tribuere non potest. Per se autem sufficiens omnia sibi tribuere potest. Beatus igitur & per se sufficiens amicis non indiget. *2. ratio.*

Arguunt etiam hoc ex hoc quod dicit Euripides in Oreste, vbi inducit Orestem loquentem ad Menelaum vocantem eum in adiutorium & dicentem, Cum Damon bene det omnia, non opus est amicis. Damon autem diuinus intellectus est & intelligens quod vnicuique necesse sit, & quo opus habeant singuli: & siquidem sufficienter ad hæc omnia ministrabit, non, dicit, opus est amicis. Si autem non sufficienter Damon ministrabit, ab amicis dicit esse quærenda adiutoria: & ideo Menelaum in adiutorium debere venire ei cui Damon non sufficienter ministrauit. Beato autem per se sufficienti qui omni bonorum congregatione perfectus est, Damon sufficienter ministrauit. Nullo ergo indigente ergo amicis non indiget. *3. ratio.*

Hoc autem si concedatur, assimilatur inconueniēti. Statim enim & prima facie inconueniens videtur, cum omnia bona interiora & exteriora attribuamus felici & per se sufficienti, quod potissimum est bonorum exteriorum non assignamus ei. Amici enim potissimum sunt omnium exteriorum bonorum, & maximum inter omnia exteriora. *Ex opposito videtur felici opus esse amicis. 1. ratio.*

Adhuc autem si (secundum quod omnes physici dicunt) amici magis proprium est benefacere quam benepati: perfectè autem boni & perfectæ virtutis, qualiter felicem dicimus bonum & virtuosum: non enim solum bonum & virtuosum in habitu esse, sed in actu benefacere. Cum autem multis contingat benefacere, inter omnes melius est benefacere amicis quam extrancis. Qui autem amicos non habet, amicis benefacere non potest. Nullius autem est benefacere ita sicut felicis. Et quod huius est maximè benefacere, maximè est ei attribuendum: maximè enim benefacere est laudabilissimum: laudabilissimum ergo benefacere priuabitur felix, si dicatur non indigere amicis. Felix igitur & studiosus adhuc vt optimè benefaciat, indigebit amicis benepassis ab eo secundum beneficentiam. *2. ratio.*

Propter quod & rursus quæritur, vtrum in bonis fortunis magis est opus amicis, quam in infortuniis? Cuius quæstionis causa est: quia sicut infortunatus indiget benefacturis ad supplementa necessitatis, ita benefortunatus indiget quibus benefaciat, vel erit quasi dormiens in seipso & sopitus, nullam habens boni operationem. Et quamuis de hac quæstione in sequentibus post pauca tractandum sit, tamen ex causa quæstionis tantum accipitur, quòd hoc ipso quod beneforunatus est, necesse est quod habeat quibus benefaciat. Et inconueniens forte est, quòd beatus dicatur qui solitarius est, destitutus amicis quibus benefaciat. Dico autem forte propter contemplatiuam felicitatem, quæ non in exteriori consistit beneficentia, sed in interiori theorematum contemplatione. Nullus enim sapiens eligeret vtique omnia bona habere secundum seipsum solitarium. Perfectione enim bonorum destitueretur, quod est in opere & in agere habere bona. Non enim haberet aliquem in quem diffunderet: cum hoc de ratione optimi sit, vt dicit Dionysius, optimè adducere secundum communicationem. Bonum enim semper est diffusiuum sui, & melius meliora diffundet, & optimum optima. Sicut lux solis diffusiua est sui luminis. Est enim homo politicum animal natura, & secundum hominis bene continere est aptus natus & communicare bona. Si igitur desit cui communicet secundum naturam, destituetur optimo. Oportet igitur, quòd ista felici existant. Hic autem maximè habet quæ secundum naturam *Alia quæstio. Reſpōſio. Cap. 4 de diuin. nom.*

bona sunt. Manifestum autem est, quòd optimum conuiuere est cum amicis conuiuere. Et quoniam conuiuere cum his qui epiches siue superboni sunt, melius est quam conuiuere cum extraneis, & melius commorari cum amicis & superbonis quam quibuscumque nullo fœdere amicitiæ copulatis. Opus ergo est felici amicis: eò quod sine amicis perfectæ virtutis perfectam non attingit operationem, quæ felicitas est. Hæc autem in aliis animalibus non est. Nihil enim in natura habent liberum. Animæ enim eorum & deliciæ corporales sunt ad priuatum obligatæ, & ad commune vel nihil vel parum respicientes.

37. *Felix non est opus amicis vtilibus aut delectabilibus*

Si autem hoc conceditur, quærendum est quid primi dicunt, & in quo dicunt verum? Dicendum autem, quòd illi communem multitudinem sequuti sunt. Multi enim non existimant alios esse amicos quam vtiles: propter quod proverbialiter dicitur, quod in necessitate probatur amicus: & talibus quidem amicis non indigebit beatus. Ex ratione enim beatitudinis omnia bona ad beatitudinem essentialiter vel adminiculariter adiuuantia existunt beato. Similiter beatus non indigebit qui propter delectabile amici sunt. Delectabile dico corporale: vel si indiget, in valdè parum indiget: in hoc enim solo quod in corpore existens, sine naturali vel corporea delectatione esse non potest: quæ delectatio est moderati & temperati siue sobrij & modesti. Delectatione autem quæ est in excellentiis concupiscentiarum, non indiget: quia tales abominatur. Cum enim tota vita felicis delectabilis sit vera & connaturali delectatione, nihil indiget superducta delectatione. Superducta autem dicimus, quæ super connaturalem in optimis delectationem & super eam quæ necessitatis corporalis est, inducitur in excellentiis turpissimarum cõcupiscentiarum. Vel apud communiter loquentes non indigens talibus amicis, qui propter vtile vel delectabile amici sunt, videtur amicis non indigere: nec enim alios amicos esse curat. In hoc autem fortè non est verum: quia certitudinaliter verum non est, quamuis illi credant.

38. *Felix studiosis indiget amicis. 1. ratio.*

Solutio ergo ad hoc redit, quòd tria genera amicitiæ sunt, & quamuis felix non indiget amicitia fundata super vtile aut super corporale delectabile, tamen indiget amicis quorum amicitia fundatur super honestum: non quod etiam illa amicitia vtilitate vel delectatione careat, sed vtilitatem & delectationem habet coniunctam, quemadmodum in 8. determinatum est. In primo enim huius scientiæ libro dictum est, quoniam felicitas operatio quædam est. Est autem operatio secundum perfectam virtutem, & perfectissima cum delectatione. Manifestum est autem, quòd omnis operatio fit & in fieri est, & non existit res permanens quemadmodum possessio quædam, verbi gratia domus, vel agger. Quathuis autem operatio sit, non tamen est operatio vt motus, nisi prout motus est actus mouentis & non actus moti, & ideo operatio perfecta est. Si autem esse felicis quod perfectissimum est in bono, est in viuere & operari, & hoc secundum actum & agere: boni autem propria operatio studiosa est, & secundum seipsam delectabilis, quemadmodum in principio huius scientiæ dictum est, etenim inter omnia delectabilia delectabilius quod proprium est, & quod secundum hoc conueniens est, proprium felici est & connaturale: constat tunc, quod hanc operationem speculari in felice delectabilissimum est, & quicquid ad hoc est quod hanc operationem in se speculetur felix & consideret, hoc maximè felici est necessarium. Magis autem possumus & valemus speculari proximos, quam nosipsos: & magis valemus speculari aliorum actiones, quam proprias: sicut magis valemus vultus nostros speculari in speculo, quam in nobisipsis. Sequitur ex hoc, quod amicorum studiosorum speculari actiones, valdè delectabile est bonis. Ambo enim amici studiosi nihil habent nisi ea quæ à natura & secundum se delectabilia sunt, & vterque speculatur seipsum in altero. Beatus itaque talibus indigebit amicis. Semper enim eligit & maximè vult speculari studiosas actiones, & quæ optimis propriæ sunt. Tales autem sunt actiones amici qui verè bonus est: propria enim est, quæ secundum optimum hominis conuertibilis est. Quod autem non valemus ita propria speculari sicut & aliena, exinde est, quòd intellectus continuo & tempori obligatus est, & nisi ex imaginatione continui vel perceptione subiectus, ad contemplationem simplicium bonorum, quæ per se bona sunt, vix attollitur. Propter quod vnusquisque ex alio etiam melius se cognoscit, quam ex seipso: & sicut in secundo magnorum moralium dicit Arist. quòd ex consideratione alterius reflectitur ad seipsum, quemadmodum aspicientis vultus à speculo reflectitur ad aspicientem.

Existimatio autem communis omnium de felice est, quòd oportet felicem delectabiliter viuere. Solitario igitur difficilis est vita: quia etiam propria solitarius difficulter in se considerat: & sicut in Eudemia dicitur ethica, vita felicis dicitur esse continua & in continuo agere & actione non interrupta. Hoc autem non facile secundum se solitarium continuè operari, & non interruptam habere actionem. Quia in seipso non facilè speculatur optima. At cum alteris sibi similibus, & ad alios respiciens à quibus excitatur ad non interrumpere actiones optimas, facile est. Operatio igitur quæ secundum seipsam delectabilis est, magis continua est cum alteris sibi similibus, quam sit ei qui secundum seipsum solitarius est. Talem autem operationem oportet esse circa beatum, quæ continua & delectabilissima sit. Continuam autem dicimus quæ nullo contrariorum interrupta est. Studiosus enim secundum quod studiosus nullis gaudet actionibus nisi his quæ secundum virtutem sunt: his autem quæ à malitia sunt, tristatur: quemadmodum optimus musicus bonis delectatur melodiis, tristatur autem in prauis & dissonis. Est enim delectatio operatio secundum proprium & connaturalem actum, vt in septimo huius scientiæ libro determinatum est. Bono autem musico inquantum musicus, melodia consonans propria operatio est: sicut & studioso inquantum

2. *ratio.*

tum studiosus est, propria operatio est virtutis.

3. ratio. Adhuc autem ex conuictione amici ad amicum; & quod vterque se speculetur in altero, & ex tali conuiuere bonis adinuicem aschesis sit, id est, coexercitatio ad bonum ad virtutem enim exacuunt adinuicem per ipsum conuiuere quo communicant adinuicem, quemadmodum dicit poeta Theognis, qui Dei cognitor interpretatur.

CAPVT III.

De naturali eiusdem quæstionis solutione.

4. ratio. EX moribus autem intendentibus quemadmodum dictum est, soluitur præinducta quæstio. Studiosus enim non statim cum natura studiosus est, sed natura susceptibilis studiositatis, per assuetudinem perficitur vel per doctrinam. Si autem naturalius intendamus ex propriis naturæ humanæ causam perscrutantes, videbitur nobis, quòd naturæ eligibilis studiosæ est studiosus amicus, & quod non optimè se habebit inquantum susceptibilis

Quod natura bonum est, studiosa, bonū & delectabile per se, est.

boni est, nisi cum tali amico. Sæpius enim iam dictum est, quòd nihil est bonum studioso inquantum studiosus est, nisi quod natura & secundum seipsum bonum est: & nihil est delectabile studioso inquantum studiosus est, nisi hoc quod etiam secundum seipsum delectabile.

Viuere est natu-ra bonū & per se delecta bile.

Videamus igitur qua vita sumatur & diffinitur homo secundum quod homo est. Animalibus enim secundum quod animalia sunt, vita determinatur & diffinitur potentia sensitiua. Hominibus autem determinatur & diffinitur vna potentia sensus & intellectus. Potentia autem determinatur & diffinitur ad operationem reducta. Actus enim sunt præuij potentiis secundum rationem diffinitiuam. Principale enim & perfectissimum vniusquisque in operatione & actu est. Hoc enim vltimum est, cui nihil vltetius aduenit de perficientibus. Vltimo autem aduenies vel solum vel maximè diffinitiuum est. Viuere quo vita determinatur diffinitiuo vltimo, principaliter est sentire vel intelligere, & non potentia sensum aut intellectum habere. Propter hoc etiam in secundo de anima, ipsa anima diffinitur, quòd est causa & principium huius viuere. Causa enim & principium in agere est, & sicut vigilia. Neque sufficienter determinatur per hoc quod dicitur entelechia corporis physici organici. Entelechia est sicut potentia, & sicut somnus est. Causa autem & principium vitæ in viuere est, & in continuo fluere vitam. Fluere autem tale de numero eorum quæ secundum seipsa bona sunt & delectabilia. Propter quod omne viuens viuere appetit, nec viuere interrumpit nisi per accidens, inquantum scilicet lassantur instrumenta eius quod est viuere, quæ sunt spiritus & calor. Tunc enim reuocantur ad intima, vt restituta iterum viuere valeant & operari. De viuere autem plantarum hic nihil dicimus: quia vita illarum manifesta non est. Appetit ergo vnumquodque viuens viuere, nec potentiam vitæ appetit, nisi propter actum viuere. Hoc autem ideo est: quia viuere determinatum & diffinitum ad esse viuentis est: potentia autem viuendi indeterminata & infinita. In initiis autem quæ posuit Pythagoras bonum in primo ponitur ordine. Quia bonum vniuscuiusque & optimum vltimo diffinitum est, & naturæ vniuscuiusque determinatur. Malum autem quod vt potentia deficit à bono, infinitum est. Sæpius autem dictum est, quòd epichi siue superbono idem est sibi bonum & natura bonum siue simpliciter bonum. Propter quod omnibus videtur id quod est superbono bonum simpliciter & sibi delectabile esse.

Studioso maxime expetibile est viuere, & sibi illum esse sentire, valde delectabile est.

Non autem oportet ea quæ hic dicuntur de vita mala intelligere & corrupta, neque de illa quæ in tristitiis est propter absentiam delectabilium. Talis enim vita indeterminata & infinita, quemadmodum & ea infinita & indeterminata sunt quæ existunt in tali vita in passionibus & concupiscentiis. Hoc autem erit manifestius in consequenter habitis, vbi de tristitia in 10. tractatum faciemus.

Si autem ipsum viuere secundum seipsum bonum est, sequitur, quod secundum seipsum delectabile est. Hoc autem etiam videtur ex eo quod omnes appetunt viuere, & boni maximè appetunt viuere: eò quod illorum eligibilius est, & illorum viuere cum multis modis sit beatissimum, viuere maximum eligibile est. Habitus enim & potentia vitæ somno sunt similia, somnus autem mortis imago. Vnde Ouidius,

Stulte quid est somnus? nihil est nisi mortis imago.
Longa quiescendi tempora fata dabit.

Quies ergo ab actione non est optimum; sed in ipso agere consideratur optimum.

Naturalia autem inspiciendo videns sentit, quia videt & percipit: & audiens in actu sentit, quia audit: & vadens in actu, sentit & percipit, quoniam vadit, & in aliis omnibus similiter est. Quicunque enim aliquid operatur, sentit & percipit, quoniam illud operatur. Aliquo ergo sentimus sentire nostrum quādo sētimus, & aliquo intelligimus intelligere nostrum quando intelligimus secundum actum. Hoc autem est, sicut in ante habitis diximus, quòd omnis multiplicitas sentiendi & multiplicitas intelligendi in scientifico & rationali ex vno quodam emanat, sicut radiales lineæ effluunt ex cōnaturali luce in totam basem pyramidis, cuius coniunctio est in cono in luce quæ plus dicitur pyramidis & quasi centrum exeuntium linearum: & hoc vniuersaliter & ex seipso actiuum est radialium linearum, & nullo modo passiuum & perfectum agere percipit omne illud in quo linea radialis offendit, & illud est primum vitæ principium, sicut & primum sciendi principium Aristot. dicit esse in sensu communi, qui formale & actiuum principium est sensuum particularium. In intelligibilibus autem hoc est simplex intellectus incomparabiliter intelligentias emittens, vt dicit Greg. Nazianzenus.

Cum

Text. c. 37.

Cum igitur intelligere intelligentibus sit esse diffinitum, intelligens te intelligere intelligit suum esse: intelligere enim omne est plus quam essentia. Dictum est enim in præhabitis, quòd esse diffinitiuum animalium est sentire & intelligere, & non potentia sensus & intellectus.

Si ergo intelligere bonum appetit vnumquodque, & hoc est sibi delectabile, & sentire, quoniam viuit in viuere secundum agere, dictum est de numero delectabilium quæ secundum seipsum & per se delectabilia. Diximus enim, quoniam vita in tali viuere accepta est natura bonum vnicuique viuenti. Si ergo sic sentire in seipso & per se est bonum sentienti, sequitur necessarium, quod id idem delectabile sit: quia conuenientissimum est secundum naturam. Diximus autem viuere, quòd delectabile est: quia est esse maximum hoc viuere, quod bonis est viuere delectabile est. Quia talibus bonum & delectabile, simpliciter est bonum & delectabile, non secundum quid. Consentientes enim hoc simul cum sensu boni sentire, se sentire & viuere sentiunt. Sentiunt ergo, quòd secundum seipsum bonum est, & delectantur in hoc quod est bonum secundum seipsum: maximè ergo delectantur.

Studiosus vt ad seipsū, sta se habet ad amicum.

Iam autem habitum est, quòd sicut se habet studiosus ad seipsum, ita & in eisdem se habet ad amicum. Amicus enim & alter ipse & speculum ipsius est. Quemadmodum igitur vnicuique studioso eligibile est esse quo ipse per se & secundum seipsum est, sic etiam se habet ad amicum, quod secundum idem quod per se & amici esse est, eligibilis est ei amicus & diligibilis proximè illi. Vt enim ipse est amicus, eligibile est sicut ipse. Vt autem altera est, proximè est eligibilis illi. Esse autem omnibus eligibile erat secundum prædicta, & propter hoc quod sentire seipsum bonum entem, est sentire proprium esse. Talis autem sensus & perceptio delectabilis est propter seipsum. Hāc autem virtutem qua sic intelligimus & sentimus, quod sentimus, quidam antiquorum artem tenuam vocauerunt. Sentiens autem suum esse vel intelligens, cum suo esse & ex suo esse consentire oportet etiam amicum quantum amicas, hoc est, quòd ipse est. Tale autem consentire amicum cum suo fiet in communicare amicos, & in communicare eos sermonibus adinuicem, & in communicare mente, quæ omnia mensurat & accipit secundum veritatem. Mente enim communicare, hoc est, conuiuere quod in hominibus est secundum quod homines sunt. Non enim conuiuere hominum est sicut pecorum, quæ conuiuere dicuntur quando pascuntur in eodem pabulo vel loco, sed conuiuere hominum est operationibus mentis communicare.

Vnusquisq; sentit sibi amicū esse, cum ipso viuendo & mentem communicando.

Si ergo secundum prædicta esse quod beato attribuitur, eligibile est secundum seipsum, eò quod est natura bonum & delectabile: esse autem amici proximum est illi sicut speculum ipsius existens: sequitur etiam, quòd amicus eligibilis sit felici sicut esse proprium. Quod autem eligibile est felici, oportet existere & attribuere felici. Vel si detur, quod non attribuitur ei, sequitur quod indigens erit. Dicit enim Tullius in Hortensio dialogo, quòd beatus est, cui omnia optata succedunt. Felicitanti ergo secundum actum felicitatis ex ista naturæ consideratione opus erit amicis studiosis cum quibus conuiuat & communicet.

CAPVT IV.

Vtrum plures conuenit habere amicos, & ad quem numerum determinatum.

QVæritur etiam quod & à principio octaui tactum est, vtrum plures & ad quem numerum determinatos faciendum esse est amicos? Ad hoc autem dici posset di putationis gratia, quòd quemadmodum in peregrinatione siue hospitalitate prudenter dictum esse videtur, quod antiquè dictum est, Neque multum volo esse peregrinus, neque vocari nullo modo peregrinus. Hospitem enim peregrinari est necesse ad recipientis voluntatem, & in his quæ placent recipienti conuersari. Peregrinum enim hic quemlibet extraneum dicimus receptum ab extraneis, & recipientem extraneos. In talibus enim & recipientem necesse est peregrinari ad receptum, & receptum vice versa ad recipientem in conformitate conuersationis. Propter quod dicere contigerunt, quòd difficile semper est esse in hospitalitate, & quod vita neque est hospitandi de domo in domum. Sic igitur dicunt, quòd etiam in amicitia congruit, scilicet quod neque congruit nulli esse amicum, neque è conuerso multos amicos habere secundum superabundantiam. Secundum superabundantiam autem dico propter ciuilem amicitiam, quæ quò ad plures est, eò melior est. Hæc enim sine communicatione & affectus transpositione in simplici consistit concordia. Amicitia autem secundum superabundantiam dicta, secundum omnem speciem amicitiæ non potest esse ad plures. Ad plures enim vel plurimos impossibile est communicare taliter.

39. *An plures colendi sint amici, vel pauci, vt de hospitalitate dictū est, Hospite ne carere, hospes neq; pluribus esto.*

In his quidem enim amicitiis quæ ad vtilitatem sunt, hoc quod dictum est de hospitalitate, omninò videtur contingere. In talibus enim qui ministrationem recipit, ex ipso vinculo amicitiæ tenetur reministrare tanta vel plura, quanta recepit. Plurimis autem ministrare laboriosum est valdè. Et hæc agere continuè ad multos vita secundum facultatem non sufficit. Multi enim qui sibi sunt ad vitam propriam sufficientes, perfrutatores tamen sunt à quibus ampliores recipiunt reministrationes, & per hoc impeditiui sunt ad benè viuere secundum omnem modum benè viuendi, siue bene viuere dicatur commodè viuere, siue quietè viuere, siue secundum facultates sufficienter viuere, siue studiosè viuere secundum virtutem actiuam vel contemplatiuam, semper impedit benè viuere plurimis reministrare. In tali amicitia nihil opus est plurimis amicis. Sed in eā quæ propter delectationem est, plurimis condelectari difficile est. Pauci enim ad delectationem sufficiunt corporalem: excrescentes autem in plurimos, delectationem impediunt, quem

40. *In amicitiis quæ ob vtilitatē constant, vel voluptatē, locum habet quod dictū est de hospitalitate.*

quemadmodum in cibo paucum sal & modicum sufficit ad delectamentum: plurimum autem natura abhorret, & statim abluere desiderat per potum. Nullum autem ad cibum appositum sal, cibum reliquit insipidum, quemadmodum & vita eius insipida est, qui nullum habet amicum. Propter quod antiqui dixerunt, quòd homo acharis est quasi fabula. Acharis enim sine condimento gratiæ est, nulli gratus, & nulli carus, sicut fabula vana, cui nihil subest vtilitatis vel delectationis. Aut enim prodesse volunt, aut delectare poëtæ in confictione fabularum.

41. *An studiosos expedit plures habere amicos? Videtur, quòd sic.*

In his autem amicitiis quæ studiosorum sunt, quæritur, vtrum studiosos plures vel plurimos secundum numerum conuenit amicos esse? Ad hoc autem dici potest, quòd quædam mensura est amicabilis multitudinis, quemadmodum quædam mensura construendæ ciuitatis. In paucum enim respiciendo, ex decem hominibus non potest fieri ciuitas. Nimis enim pauci sunt tum ad regimen, tum ad defensionem, tum ad communicationem ciuitatis. In multum autem perspiciētes, videmus quòd neque myriadiadibus adhuc conuenienter potest fieri ciuitas. Myriadias autem est decem millia; & decem myriadiades, decies decem millia sunt: & si decies decem ciues ponantur, decies decem millia domorum erunt in ciuitate, & decies decem millia familiarū. Qui numerus vt in pluribus excedit ciuitatis constitutionē. Constituta ergo ex paucis statim seruituti subiicitur ciuitas, nō valēs resistere cuilibet occupanti: constituta autem ex plurimis, à prouincia in qua est, non potest sufficienter recipere nutrimentum, & alia quæ sunt necessaria ad vitam. Quantum autem multis ad ciuitatem constituendam sufficiat, non est secundum vnum aliquid vel determinare. Loca enim in quibus constituantur, inæqualiter defensabilia sunt, & inæqualiter se habent ad fertilitatem communicabilium ad vitam hominis pertinentium: & quamuis secundum numerum vnum non determinabile sit, tamen secundum rationem determinabile est. Omne enim intermedium quorundam determinatorum extremorum determinatum est: & si non in se habeat determinationem, determinatur tamen ad alterum. Si enim ad quendam locum decem myriadiades superfluūt, decem autem homines pauci sunt ad ciuitatem construendam, omne intermedium inter decem & centum millia determinatum erit, si referatur ad loci in quo ciuitas construitur, sufficientiam & defensibilitatem. Sic igitur & amicorum secundum omnem speciem amicitiæ est quædam multitudo determinata, & fortè accipienda est sic, quòd quantum plures sunt amici, tot & tales tenendi sunt, cum quōt & qualibus poterit aliquis conuiuere secūdum communicationem sine magna difficultate. Inter omnia quæ amicabilia sunt, conuiuere videtur amicabilius esse.

42. *In amicitia studiosa non plures quærendi sunt amici. 1. ratio.*

Non enim immanifestum est, quòd non est possibile homini multis & plurimis conuiuere secundum voluntatē cuiuslibet, & cuilibet multorum seipsum distribuere. Cū enim vni se distribuit, ab altero de necessitate abstrahitur.

Adhuc autem in studiosa amicitia amicos vnius oportet & adinuicem amicos esse: & si amici sunt adinuicem, oportet omnes adinuicem cuilibet commorari & distribuere seipsum. Hoc autem valdè operosum & laboriosum est in multis & in plurimis custodire. 2. ratio.

Difficile enim congaudere & condolere familiariter multis. Si enim ponamus vnum portare filium mortuum ad sepulchrum, alium autem filiæ celebrare nuptias, conueniens erit simul concidere ad vnam horam: vni quidem amicorum condelectari, alteri contristari, quod esse non potest. Forte igitur non bene se habet secundum virtutem quærere eum qui amicissimus est, vt in multum & in plurimum acquirat amicos amicitia secundum superabundantiam dicta. In politica enim, sicut diximus, bene se habet. 3. ratio.

Sed bene se habet tot quærere amicos, cum quo sufficiens est conuiuere secundum communicationem vitæ & distributionem. 4. ratio.

Sicut enim non contingit in amore superabundante qui Heros vocatur, multas amare amicitias; ita non contingere videbitur, quòd aliquis multis & plurimis valdè & superabundanter sit amicus. Talis enim amicitia semper vult esse in superabundantia quadam. Abundantia autem amoris vel ad vnum est, vel ad paucos valdè, duos scilicet vel tres. Sicut autem etiam in rebus videtur habere. Stoicorum enim quidam in historiis Philosophorum in tota vita scribunt non esse lucratum nisi dimidium amicum, nec se vidisse vnquam amicos perfectos nisi semel duos in Perside, quibus omnia & mala & bona dicebant fuisse communia. Propter quod etiam quartus amicorum dicitur defecisse in Platone, & Hestrino epula subtraxisse. Trium enim vel duorum in vno optimo potest esse communicatio: ad plures autem extensa remittitur ad singulos. Si enim duo sint, vnus est vt alter: si tertius accedit, efficitur vt duorum vinculum: quartus autem in perfecta amicitia locum non habet. Hoc autem, sicut diximus & in conuersationibus obseruatum est. In æraitica amicitia quæ magis vera amicitiæ similis est, nō hymnizatur in comœdiis & tragœdiis plures fuisse amicos nisi duos secundum æraiticam amicitiam: hymnizare enim laudes cantare est: & sic amici hymnizati sunt Patroclus & Achilles, & Pylades & Orestes, & Theseus & Pyrithous: apud nos autem amicus annumerus. Sic ergo & in vera amicitia cōtingit esse. Poliphili autē, hoc est, multorum amici & omnibus familiariter potientes, nulli videntur esse amici secundum perfectam amicitiam. Sicut enim fluuius in plurima diuisus, extenuatur & aret in singulis: ita amicitia etiam in multos diuisa, extenuabitur & arescet.

Politicè tamen, vt diximus, contingit amicitiam esse ad plurimos: quamuis tales non amicos, sed placidos consueuerunt appellare. Placidos autem vocant affabiles non aduersantes operibus vel sermonibus proximorum vel conciuium, sed acceptantes & laudantes & sermones & actiones eorum. Propter quod etiam placidos, quia omnibus placent, tales appellare consueuerunt. Si autem non propter placere

45. *Amicitia politica consentaneum est plures habere amicos.*

placere se omnibus conformant, sed in bono conformabiles sunt, multis adhuc politicè possibile est multis esse amicum, si hi qui verè epiches sunt, hoc est, in bono modesti & superexcellenter secundum morem conformabiles, absque eo quod secundum affectum in alios transponantur, & secundum communicationem vitæ & distributionem ipse aliis communicent & distribuant. In amicitia autem vera quæ propter virtutem est, in quibus amici se amant propter seipsos, non contingit amicitiam ad multos habere, sed amabile talibus est inuenire & acquirere paucos tales quibus se totos communicent & distribuant.

CAPVT V.

Vtrum in bonis fortunis vel malis magis quis indiget amicis.

44. *In qua fortuna magis opus est amicis?*

45. *In prospera & aduersa fortuna quærendi sunt amici.*

QVæritur autem iterum, vtrum in bonis fortunis vel in infortuniis magis opus est amicis? In ambobus autem eufortuniis & infortuniis amici requiruntur propter diuersa. Infortunati enim auxilio indigentes, amicos requirunt propter auxilium. Amicorum enim dicunt proprium esse auxiliari & in necessitatibus promptos esse. In eufortuniis autem amici requiruntur: quia conuenientius est his benefacere eum qui potest. Dicunt enim amici esse benefacere amico. Eufortunati enim qui boni sunt, semper volunt bene operari. Hos enim neque eufortunium eleuat, nec verecundantur de necessitatibus amicorum: & cum melius sit amicis benefacere quam extraneis, tales requirunt amicos quibus benefaciant.

46. *In aduersa fortuna magis necessarius, in prospera autem honestius est habere amicos.*

Ad hoc autem dicitur, quòd amicus quidem magis necessarius est in infortuniis: propter quod in infortuniis opus est vtilibus quæ auxilientur. Melius autem in bono virtutum cõsiderantes dicimus, quod amico magis opus in bonis fortunis. In omnibus enim quæ ad virtutem pertinent, semper melius benefacere quam benepati, licet aliquando magis necessarium sit benepati, quam benefacere. Propter quod eufortunati qui boni sunt secundum virtutem, quærunt amicos epiches quibus benefaciant: eò quod eligibilius est bonos beneficiare & cum bonis conuersari secundum honestatis rationem, quam cum quibuscunque in bonis fortunis & etiam infortuniis.

47. *In vtraque fortuna præsentia amicorum iucunda est.*

In infortuniis tristati à tristitia secundum aliquid releuantur & alleuiantur ex præsentia amici tristati condolentis. Propter quod quãuis aliqui dubitent, qualiter releuetur vnus amicus ex altero. Vtrum scilicet diuidendo grauitatem tristitiæ in duos, scilicet dolentem, & condolentem, ita scilicet quod condolens in se transumat partem tristitiæ? sed hoc quidem non est verum, sed releuatio fit ex delectatione præsentiæ amici superuenientis? Sèper hoc certum est, quòd præsentia amicorum sibiinuicem delectabilis est: & per hoc quod amicus condolet amico tristato, amicus intelligens & cognoscens, quòd sibi alter condoler, statim minorem facit tristitiam. Hæc autem quæstio maximè propter Platonem est, qui delectationem tristitiæ dixit esse non contrariam, & sic tristitiam non releuari à delectatione præsentiæ amici sicut à contrario. Hippocrates autem dixit, quòd sicut in eodem membro maior dolor absumit minorem & consumit quantum ad sensum, ita tristitia superuenientis amici quem sicut seipsum diligit & contristatum videre non potest, absumit & esse tristitiam eius qui tristatus est. Propter quod etiam tristati qui boni sunt, in præsentia amici confortantur & exhibent se quasi non tristatos vel minus tristatos, ne amicos præsentes ex sua præsentia faciant amplius contristari. Siue ergo propter hoc vel propter aliud alleuiantur contristati, ad præsens dimittatur. Non enim pertinet ad propositam intentionem: & sufficit nobis scire, quia sic est, quòd tristatus amicus ex præsentia amici releuatur. Præsentia enim ipsorum adinuicem mixta est, ita quod vterque miscetur altero. Ipsum enim videre amicos valdè delectabile est. Ei autem qui infortunatus est, delectabilissimum est, si amici dignantur videre eum, & ipsum videre quomodo visitatur ab amico, sit ei quoddam auxilium ad non tristari, vel minus tristari. Amicus enim quoddam consolatiuum est, & inter consolantia consolantius tam visione quam sermone, maximè si epidexius sit. Epidexius autem dicitur ab epi quod est supra, & dexia quod est conceptio vel opinio: & est epidexius qui semper mouet sermonem & morem in quo amico congruere possit. Talis enim nouit morem & in quibus potissimè delectatur & tristatur amicus.

48. *Qui naturæ viriles sunt, eauèt ne amici secum condoleant.*

In infortuniis autem triste est omni bono contristatum sentire amicum. Omnis enim bonus fugit, ne tristitiæ causa fiat amicis Propter quod qui viriles sunt secundum naturam & optimi, valdè reuerenter & proprias tristitias abscondunt, ne ipsis contristari faciant amicos: & si tristati & infortunati, tristitiæ se non superextendant, non sustinent sibi amicum contristari. Abscondit enim tristitiam ab amico & demonstrat se amico ac si non tristatus sit vel minus tristatus. Vniuersaliter enim virtuosus virilis est, & propter hoc non complacet sibi in comploratibus qui lugent eum: neque etiam ipse secundum seipsum in tristitia plorativus est, sed in omnibus viriliratem ostendit & non delectum amicum. Propter quod quidam ad amicos dixisse refertur, non perij propter imminentes tenebras: nec operuit faciem meam caligo. Aliquando enim etiam tales qui secundum virtutem amici sunt, multebriter gaudent in his qui sibi coangustiantur & condolent & lugent eos, & amãt illos vt amicos qui sibi condolẽtes sunt, quos in talibus imitari non oportet: sed in omnibus imitandi sunt meliores. In omnibus enim ad virtutem pertinentibus virile muliebri melius est. In bonis autem fortunis amicorum præsentia & conuersatio delectabile habet, & insuper in hoc quod amicus condelectari sentit amicum in quibus ipse delectatur, & de hoc intelligentiam accipit, multum auget delectationem.

Propter

Amicus in prosperitatibus prõptè, in aduersitatibus uero tardè vocandi sunt.

Sat est grauis, tristisq; sine me fors premat.

Contra honestum est ad calamitosos ire non vocatum & prompte.

Propter quod rationabiliter videtur ad bonas fortunas vocare & inuitare amicum promptè. Bonum enim semper benefactiuum est, & benefactiuum esse bonum est. Ad infortunia autem in malis fortunis pigritare debet amicus, ne aduocet amicum ad contristationem: amicitiæ enim veræ proprium est, vt minimum quam potest malorum suorum & tristitiarum tradat & communicet amico. Vnde Hoc tragœdorum verum est quod dicunt, Sufficit, quòd ego solus infortunatus sim, non oportet amicos mecum infortunari. Si autem in infortunijs vocantur amici, maximè in talibus aduocantur, in quibus parum & secundum pauca turbari debeant, & secundum multa iuuare tristatum. In his ergo & talibus aduocandi & inuitandi sunt amici.

In ire autem & visitare amicum è conuerso forte congruit facere secundum veram amicitiæ rationem. Ad infortunatos quidem enim oportet prompte ire etiam non vocatos, vt amicis infortunatis benefaciant. Amici enim proprium est benefacere amico, & maximè benefacere his qui in necessitate sunt constituti, & his qui tunc hoc maximè amico dignificant, quòd ab amicis visitentur. Non enim dignum se reputat infortunatus amici præsentia. Semper enim bonus alium existimat meliorem & se indignum esse illius præsentia, maximè cum infortunatus sit. Ambobus enim his existentibus, scilicet quod amicus in necessitate sit, & indignum se reputet visitatione amici, melius & delectabilius est benefacere, tum propter humilitatem, tum propter amicitiam. Ad bonas autem fortunas amici amicum oportet prompte cooperantem esse. Quia hoc proprium est amicorum, vt prompte in omnibus bonis promoueant amicum. Etenim ad hoc necessitas amicorum est, quòd vterque ad bonum promoueatur ex altero. Promouere enim operari est & conferre, & ad hoc debet esse promptus quilibet bonus amicus. Ad hoc autem quòd bene patiatur amicus ab amico, quiete debet se habere amicus & remisse, & quasi inuitus aduenire. Non enim comperit bono virtutis promptum fieri aliquem ad hoc quòd iuuetur ab aliquo. Adhuc autem vnicuique bono reuerendum, & opinionem & delectationem facit & tædij, quod sæpe adueniat amico in hoc quod onerosum est. In antehabitis autem diximus onerosum esse & iuuare. Hoc enim quandoque accidit, quòd sæpe se ingerens ad subuentiones aliorum, onerosus & tædiosus efficitur. Ex omnibus autem inductis patet, quòd præsentia amicorum in omnibus eligibilis esse videtur, dummodo seruentur ea quæ dicta sunt. Amicorum autem secũdum virtutem semper delectabilis est præsentia. Non enim fundatur super aduitorio, sed super virtutis communicationem. Hi enim studiose sibi communicant in actionibus virtutum, & sermonibus, & speculatione communicantes. In his nunquam tarditas est vel tædium, sed semper gaudent coesse & continuè confrui bonis quæ sunt in figuis amico.

CAPVT VI.

De modo in quo veri amici communicant.

49. *Amicus maximè expetibile est esse, fari simulque viuere.*

AMicis igitur qui boni sunt secundum virtutem, maximè delectabilissimum est sciniuicem videre amantibus amore qui Heros vocatur: ita etiam (vt dicit Auicenna) quòd si subitò videant seinuicem, citatur qui in ipsis est pulsus: eò quod cor facit diastoles tanquam nitatur subito comprehendere præsens amatum. Et ideo magis eligunt hunc sensum qui est visus, quam alios: eò quod hic in pluribus & magis certificat, & secundum sensum hoc maximè est & fit amor & augetur. Hoc autem modo secũdum hunc sensum & in amicis sit eligibilissimum conuiuere secundum visum. Visus enim multas differentias ostendit & certificè nuntiat: vnde est illud Horatij,

Segnius irritant animum dimissa per aurem,
Quam quæ sunt oculis submissa fidelibus.

Diximus enim, quòd amicitia quædam communicatio est, & quod amicos sicut se habet ad seipsum, sic se habet ad amicum: propter quod sensus quo vtitur circa seipsum & quem eligit ad suiipsius conteitum, & notitiam habet, eligit etiam ad amicum nocendum. Auditus enim nõ est nisi de signo, & non de re, nec in ipso percipitur quid fœdum vel pulchrum sit, nec ostendit nisi soni differentias. Alij autem tres sunt sensus non disciplinabiles, sed indicatores alimenti, quemadmodum in libro de sensu & sensato probatum est. Propter quod sensu visus frui eligunt amici sibiinuicem plus quam alio sensu.

Amicitiæ enim operatio & constitutio & augmentatio fit in conuiuere secundum hunc sensum maximè: propter quod conuenienter amici appetunt videre seinuicem: & per hunc sensum hoc quod est esse singulis aliquando seorsum, & id cuius gratia eligunt viuere in hoc eodem delectabili & amabili, & cum amicis volunt conuersari. Quod enim vnusquisque fortissimè desiderat, in hoc dicit esse suum esse & viuere, & propter illud dicit esse totam suam vitam: sicut virtuosi esse totiũ reputatus esse in operibus virtutis, & contemplatiui in contemplatione, quibus autem in epulis, & ebrijs in potibus: & si abstrahantur à talibus, tristantur ac si interceptum sit eis esse & vita. Propter quòd quando conueniunt, aliqui quidem comparant, alij quidem colludunt ad aleas, alij autem coexercitantur forte in palæstra, & forte in sagittis, vel aliis exercitijs: aliqui autem conuenerunt, & aliqui compotationibus vacant, singuli comilitatores in hoc ad amicos quodcunque maximè diligunt de numero eorum quæ ad vitam pertinent. Conuiuere enim volentes cum amicis, hæc maximè faciunt, & in his communicant cum amicis, in quibus existimant conueniendum, & ad quæ referant totam vitam.

50. *Improbitatum*

Et ex hoc fit mala plurimorum amicitia. Communicant enim sibiinuicem in prauis, & in-

amicitia fragiliſs. prouectum autem ſtabilis.

ſtabiles de prauitate in prauitatem defluentes. Neceſſe eſt enim malos fieri & vtriuſque prauitatem in alterum tranſfluere, per hoc quod ſimilitudine amicitiæ & qualitate aſſimilari ſunt adinuicem. Amicitia autem eorum qui epiches ſunt & ſuperboni, ſit epiches & ſuperbona, coaucta in vtroque amicorum colloquiis optimis. Adhuc autem & meliores fiunt talium amicitiæ in hoc quod operantes ſunt optima. Iam enim olim probatum eſt omnes habitus operationibus & generari & augeri. Tunc etiam meliores fiunt, quia amici in amicitiæ operibus diriguntur adinuicem, & vterque trahit ſe ad alterum, & auellunt ſe ab oppoſitis, & recipiunt adinuicem optima in quibus ſibiipſis complacent: aliter enim non eſſent ſtudioſi. Vnde in poëſi Theognidis dicitur, quod bona quidem à bonis recipiuntur. In antiquo autem prouerbio dicitur, quod ab impio egredietur impietas. De amicitia quidem igitur in tantum dictum ſit. In ſequenti enim libro de delectatione & felicitate contemplatiua eſt pertranſeundum.

Diſces ex ſtudioſis nimirũ optima ſemper.

LIBER X.

De felicitate contemplatiua.

TRACTATVS I.

De delectatione.

CAPVT I.

De cauſis propter quas tractandum eſt de delectatione.

QVæ autem iam habitum ſit de principiis virtutum & omnibus virtutum differentiis moralium ſcilicet & intellectualium, & imperfectarum & inchoatarum, & differentiis eorum quæ adiuncta ſunt virtuti, ſicut ſunt genera amicitiarum & genera impedimentorum amicitiæ, poſt hæc omnia de delectatione forte ſequitur pertranſire. Rationes enim ethicæ neceſſitatem non habent, ſed ſub motu liberi arbitrij ſunt; quod quamuis formam moueat, eò quod in electione & ratione electionis poſita frequenter audiuntur. In ipſo enim eſt facere vel non facere, nec cogi poteſt ad hoc vel illum, nec agitur a natura nec communiter ratione. Et ideò per finem arbitrium homo eſt dominus ſuorum actuum. Sub fine ergo & non ſub neceſſitate determinate quæ de moribus dicuntur, pertranſeundo autem oportet dicere & figuraliter & typo pingere, & de nullo requirere ſubtilem rationem. Primo autem de delectatione dicemus, quia ipſa in felicitate contemplatiua ſe habet ſicut genus, & operatio quæ felicitas eſt, ſicut differentia ſpecifica. Eſt enim diffinitio felicitatis ſicut diffinitio ſimi, in cuius diffinitione cutuitas pro genere eſt, naſus autem differentia, ſicut & genus determinatur ad differentiã. Felicitatis diffinitio eſt operatio intellectus cum delectatione vel non ſine delectatione. Et ideò delectatio ſe habet ad operationem felicitatis ſicut ad ſubiectum per quod ſpecificatur & determinatur: ipſa autem eſt ſicut genus determinatum. Cum ergo à communioribus ſit procedendum, à delectatione procedendo meſt, & ſic ad determinationem operatio nis quæ felicitas eſt, procedendum.

1.
Ad moralem pertinet de delectatione tractare. 1. ratio.

Eſt enim delectatio quaſi quiddam principium directiuum in mo ribus: & quia homo etiam ſecundum animan & ſecundum complexionem corporis mag is perceptiuus eſt omnibus aliis animalibus: ex perceptione autem conuenientium cauſatu r delectatio: propter hoc delectatio maxime inter omnia animalia videtur coappropriari g eneri noſtro. Propter quod in tertio huius ſc entiæ diximus, quod complantata eſt vi re. Propter hoc etiam gubernatores, inuenum & inſtructores ciuidinr ad mores confide tationis delectationis & iuſtitiæ. Tales autem gubernatores Græci oiaxizontes vocant. Sicu t enim per oiaka, id eſt, gubernacula, nauigia circumacta & directa ad portus ſaluantur: ſic & iuuenes conſuetudines diſcentes, delectatione, quaſi à remige quodam directi ad portã m venitur virtutis, alliecentes gaudere in qr aibus oportet, & triſtari in quibus oportet.

2. *ratio.*

Adhuc autem ad moris virtutem maximum inter omnia principia vi detur eſſe gaudere quibus

quibus oportet gaudere, odire quæ odire oportet tam secundum corpus, quam secundum intellectum. Hæc enim pertendunt & pertingunt à fine vsque in finem per omnem vitam, siue sit vita intellectualis, siue rationalis. Rationalis dico quæ secundum essentiam ratio est, siue illius quæ ratio est, quia participat qualiter rationem. Et hæc habent inclinationem maximam & potentiam ad omnem virtutis differentiam & ad vitam felicem, siue quis ciuiliter felix sit, siue contemplatiuè. In omnibus enim his omnia delectabilia quidem eligunt, triste autem fugiunt. Delectabilia autem & tristia dico communiter, siue sint delectabilia simpliciter, siue sibi & vt hic & nunc. Pro talibus enim considerationibus delectationis & tristitiæ, quia scilicet per totam vitam pertingunt, & inclinationem habent ad virtutem, quibusdam videbatur quod delectatio nequaquam eligenda esset, sicut paulò post ostendetur.

ratio. Adhuc autem aliter considerando principia morum de delectatione determinandum est: eò quod multam inter antiquos accepit dubitationem, quibûsdam dicentibus eam esse bonum; quibûsdam autem malum & prauum, quibusdam autem nec bonum nec prauum, nec non bonum, sed virtutis impeditiuum. Vt autem hoc perfectius intelligatur, scire oportet, quòd antiqui per se bonum in tria distinxerunt. Dixerunt etiam, quòd per se bonum diuiditur contra participatum bonum, & contra per accidens bonum, & contra bonum propter aliud. Et primo modo per se bonum ipsa bonitas est separata, quæ quasi fons & centrum est, à quo deriuatur bonum in omnia quæ participantur bonum: simile ponentes in colore, cuius causa fontalis extremitas est perspicui, à quo fluit color iste vel ille, secundum quod extremitas perspicui diffunditur sic vel sic in determinato corpore. Vnde ipsius perspicui essentia simplex (cuius substantia nulla nisi perspicuum & lumen est) quasi centrum est, & quasi fons essentialiter constituens omnem colorem per sui diffusionem, & dixerunt in omni natura quæ absoluta est, quòd intellectus primæ causæ est extremitas eius ad hoc vel illud. Et illa extremitas eius nihil aliud est nisi intellectus primæ causæ & lumen eius, licet secundum esse differat. Esse enim intellecto primæ causæ adest, & aliud est extremitatis eius quæ proxima est effectui ipsius: & illa extremitas intellectus primæ causæ prout se diffundit in hoc vel illo, fons est & centrum constitutionis specierum. Vnde forma prius est prout extremitas luminis primæ causæ, quam sit in eo quod formatur per ipsam, sicut prius est participatum secundum se, quam participatio eius in participante. Talis autem differentia extremitatum primò fecit differentiam formarum quas Plato ideas vocauit. Sicut enim in coloribus si extremitas constituens colores referatur ad primum illuminans, indifferens est, & vitæ sunt in primo illuminante omnes extremitates & immateriales & immobiles & purissimæ & syncerissimæ: ita extremitates primi intellectus qui largitur omnes formas, si referantur ad ipsum intellectum, vnitæ sunt & immateriales & simplices & puræ & immobiles. Si autem ad res referantur in quibus diffunditur secundum esse, multiplices sunt, differentes, materiales, impuritatibus permixtæ, & mobiles.

Aliud exemplum de hoc dederunt in lineis mathematicis protractis ab vno centro: hæ enim omnes essentialiter fluxu centri constituuntur, sicut lumen causæ primæ fluit in effectum & formæ constitutionem. Lineæ autem reductæ ad centrum, vnitæ sunt, simplices & indistantes: effluentes autem quo plus effluunt, vel distant, & plus compositæ sunt, & plus materiales & mobiles.

Tertium exemplum dederunt, quod & nos ante induximus, de quolibet puncto polari sphæræ luminosæ, à quo omnes lineæ radiales egrediuntur ad cingulum sphæræ pyramidaliter: & quo plus accedunt ad cingulum sphæræ, plus distant, & materiales sunt & plus luminosæ: quo plus autem recolliguntur ad polum, plus synceræ sunt & plus vnitæ & plus immateriales.

Hoc igitur modo Plato posuit formas quas per se esse dixit: eò quod vidit totum opus naturæ esse opus intelligentiæ, nisi per diffusionem intelligentiæ in ipso, nec diffundi posse intelligentiam, nec esse opus intelligentiæ, nisi per lumen intellectuale quod est in ipsa. Quod autem diffunditur sic, aliquando necesse est esse in extremo diffusionis. In extremo autem proprium est: quia in extremo tangit in quo diffunditur, quamuis in ipso extremo nihil aliud sit nisi lumen intellectus primi. Nec hoc dicebat Plato, quod intelligeret distantiam loci esse & inter intellectum primi & causata ab ipso, sed quia distantia causæ est quod negari non potest: & hinc est quod in fine Timæi dicitur de paterno intellectu, & prole paterni intellectus, quæ est extremitas luminis paterni intellectus ad rerum constitutionem: & hinc est quod in secundo Timæi dicitur, quòd mundus ideo mundus dicitur, quia à mundissimo procedit exemplari, quod exemplar Archetypus mundus vocatur. Et Boëtius in consolatione philosophiæ, Mundum mente gerens pulchrum pulcherrimus ipse, similique imagine formans. Et hoc est quod dixit, aliquem esse ex aliquo, & hominem ex homine, & hoc vocauit vniuersale ante rem. Et ideò etiam Arist. in 2 e primo philosophiæ primæ dicit esse hominem ex homine, & capram ex capra, sicut domum ex domo, & sanitatem ex sanitate. Sic ergo dixit esse per se vitam, per se sensum, per se intellectum, per se bonum, & quodliberaliud, & ex quodam ædinagio, id est, sygillo, percipitur in participantibus. Tale autem bonum Græci pronomine discretiuo significabant astu, quod Latinè sonat ipsum: dicentes astu agaton, hoc est, ipsum bonum, quod primæ naturæ bonitatis nihil habet admixtum. Quidam enim posterorum articulo præposito significabant dicentes toagaton: & articulus discretiuus est sicut & pronomen: idem enim est toagaton quod astu agaton. Succedentes autem his Stoici toagaton dicebant per synalimpham. Vocalis autem post vocalem continuè posita ex multo soni pronuntiationem fa-

cie difficilem. Et ideò voluerunt, quòd prima vocalis tyrannidem patefaceret. Participatiuè autem bonum dixerant, in quo illud bonum separatum diffunditur ad esse specialis boni.

Dicebant iterum bonum esse per se, quod per sui substantiam & rationem diffinitiuam bonum est, & hoc dixerunt opponi ad bonum per accidens. Bonum autem hoc modo est omnis honesti pars. Similiter omne quod in substantia sua nihil habet nisi bonum, sicut est vita, substantia, ens, & intellectus, & omnia huiusmodi. Per accidens autem bonum, quod per accidens à Deo efficitur, vel videtur bonum cum non sit, sicut est comestio carbonum, vel concubitus fornicatorum, & quodlibet aliud quod per habitum accidentalem inductum bonum efficitur vel videtur.

Tertio modo dicebant bonum per se, finale bonum in quolibet genere quod ad vlteriorem finem non refertur: & huic opponitur ad aliud esse bonum, sicut diximus felicitatem per se bonum, & diuitias propter aliud esse bonum.

His sic prælibatis sciendum, quòd contentio erat apud antiquos, vtrum delectatio esset per se bonum secundum primam intentionem boni per se: & ideò quidam dicebant, quòd esset bonum per se: quidam autem, quòd non. Erat etiam contentio, vtrum delectatio esset bonum secundum secundam intentionem per se boni: & quidam dicebant, quòd esset quidem per se bonum: quidam autem, quòd esset prauum. Et tertio etiam contentio fuit, & quidam dicebant, quòd esset finale bonum, vt Eudoxus: quidam autem, quòd non, sed esset via in bonum, sicut in Plato. Quidam verò in aliam sviam diuerterunt consentientes, quòd esset quidem per se bonum in prima & in secunda intentione boni per se, sed tamen esset nocium homini tendenti ad virtutem. Multa enim per se bona, nocitiua tamen alicui, sicut philosophari per se bonum est, nocium tamen volenti ditari, est enim impeditiuum acquisitionis diuitiarum.

Ex omnibus igitur inductis patet, quòd quidam antiquorum delectationem dicunt per se bonum: quidam autem è contrario dicunt eam esse valdè prauum. Et horum qui dicunt valde prauum esse delectationem, quidam dicunt hoc, quia fortè sic persuasi sunt. Quidã autem dicunt hoc, non quòd persuasi sint, quòd per se prauæ sint, sed quia existimant, quòd melius & vtilius sit ad conuersationem vitæ, quòd enuntietur de delectatione, quod prauа sit, quam quod bona: eò quod multitudo communius facile inclinatur ad ipsam & seruit delectationibus: propter quod oportet vituperio delectationis hominem in contrarium ducere, sicut in tertio huius scientiæ libro diximus cos facere qui tortuosa lignorum dirigunt. Sic enim contingit venire ad medium.

2. *Non eorũ est vituperare voluptatem vt prauam, qui eam bonã esse sentiunt.*

Fortè autem specialiter in moribus hoc non bene dicitur de his de quibus persuadere oportet de moribus, & quorum sermones sunt in passionibus & actionibus humanis, minus credibiles & minus persuasibiles sunt sermones, quam opera. Quando igitur dissonant sermones ab his quæ secundum sensum videmus & experimur, contemnuntur, & contempris eis, verum quod erat in ipsis, contemnitur: quia veri esse non creduntur. Si enim qui vituperat delectationes & dicit esse eas prauas vel nocuas, aliquando visus est appetere ipsas, ipso opere videtur inclinari ad delectationes appetendas, ac si omnis delectatio talis sit, quòd appetibile bonũ sit: eò quod apud vulgus cõmune non est determinatũ, quæ delectatio sit appetibilis & quæ non. Sermones ergo veri & opere comprobati in moralibus, non solum ad scire vtiles sunt, sed etiam ad totam conuersationem vitæ. Quando enim conueniunt cum operibus, tunc creduntur à communi multitudine, & eos qui intelligunt eos, per opera prouocant ad hoc quod viuant secundum ipsos. Talium enim sermones sufficientes sunt, & dictum est sufficienter de his in secundo huius scientiæ libro, vbi diximus, quòd quidam fugientes ad rationem quærunt philosophari: faciunt autem operandorum nihil, simile aliquid patientes laborantibus, qui medicos quidem audiunt studiosè & præcepta medici non sequuntur: & quemadmodum isti nunquam bene habebunt corpus sic curati, ita illi nunquam bene habebunt animam sic philosophantes. Hæc autem relinquantur, & superueniamus his quæ de delectatione nostra dicta sunt ab antiquis.

CAPVT II.

De opinione Eudoxi qui delectationem per se bonum esse dicebat.

3. *Eudoxus existimabat voluptatem esse summũ bonũ. 1. ratio.*

EVdoxus igitur existimabat, quod delectatio esset per se bonum secundum primam per se boni intentionem & secundam & tertiam, rationem accipiens ex hoc quod vidit, quòd omnia desiderant & appetunt delectationem & rationalia & irrationalia. Hoc esse enim non potuit, nisi ex duabus causis concurrentibus in vnum. Quarum vna est ex parte desiderantium, altera autem ex parte desiderabilis. Ex parte quidem desiderantium est, quòd omnia desiderantia affectus sunt & imagines vel resonantiæ primi intellectus. Resplendentia ergo primi intellectus in omnibus est, quæ desiderium confert ad intellectus bonum differenti modo, sicut resplendentia primi intellectus differenter participatur, ab eis. Ex parte autem appetibilis ratio est, quòd nihil appetitur nisi vt bonum. Omne autem bonum à primo fontali bono deriuatur, & resplendentia primi boni, quod centrum & fons est omnium bonorum, differenter refulgetin omnibus appetibilibus. Et refulgentia primi in ipsis ratio est qua appetibilia sunt: & hæc est causa, quòd dicit Philosophus, quòd omnia appetunt diuinum bonum, & propter illud agunt quicquid agunt. In omnibus igitur appetibilibus magis eligere est quod est epiches siue superbonum, & hoc est quod primo bono propinquius est: & in eodem ordine maximè eligibile est inter bona id quòd potissimum est, & hoc est primum quod fons est aliorum.

rum. Omnia enim appetentia & appetibilia ad vnum idem ferri per desiderium & desiderabilitatem, nunciat illud optimum esse ad quod omnia sic referuntur. Vnumquodque enim eorum ex ratione primi boni quæ refulget in omnibus, quærit inuenire sibiipsi proprium bonum, sicut & quærit sibi inuenire proprium cibum. Quod igitur omnibus est bonum, & quod omnia appetunt, oportet per se bonum esse. Delectatio autem cum sit ex coniunctione conuenientis cum conueniente, est quod omnia apperunt, sicut omnia apperunt conueniens. Delectatio igitur est per se bonum. Isti autem sermones Eudoxi credebantur & suscipiebantur propter moris virtutem quæ erat in Eudoxo magis quam propter seipsos. Non enim erat Eudoxus amicus delectationum corporalium, sed potius fugiebat eas. Non enim videbatur aliquid in Eudoxo (cum esset temperatissimus) in quo differenter se haberet ad suos sermones: sed hoc quod dixit, secundum virtutem sic se habere opere comprobauit.

2 *ratio.*

Adhuc autem non minori persuasione existimabat delectationem per se bonum, manifestans & probans hoc ex contrario. Dixit enim tristitiam secundum seipsam omnibus fugiendam esse. Tristitia enim sit ex coniunctione inconuenientis. Inconueniens autem fugit omne quod est. Si autẽ vnum contrariorũ fugibile est, alterum est eligibile in moribus. Similitudine ergo accepta in opposito, sequitur quòd contrarium fugibili eligibile est ab omnibus. Quod autem ab omnibus eligibile est, per se bonum est. Delectatio igitur est per se bonum. Est autem & maximè bonum secundum Eudoxum. Maximè enim eligibile est finaliter eligibile, quod non propter alterum, nec alterius gratia eligimus. Tale autem eligibile esse delectationem, ab omnibus confessum est. Dicunt enim nullum ab aliquo interrogare, cuius gratia delectetur: eò quod manifestum omnibus sit, quòd delectatio secundum seipsam eligibilis est & appetibilis.

3. *ratio.*

Adhuc autẽ tertio inducit, quòd tale tali additum, magis facit tale: omnis enim pars compositi adauget compositum: propter quod per se notum est totum esse maius parte. Delectatio autem appolita cuicumque bonorum quæ per se sunt bona, facit illud eligibilius. Pura id quod est iustè agere, per se bonum est: & si apponatur eidem cum delectatione iusta agere, melius est quam sine delectatione iustè agere. Similiter est per se bonum temperatum esse, & melius est temperatum esse cum delectatione quam sine delectatione. Dixit etiam Eudoxus, quòd non contingit augeri aliquid ex appolito, nisi sibi apponatur, scilicet conueniens in formã & ratione, cum quid cui apponitur, sicut album albo, digrum nigro, & dulce dulci, & sic de aliis. Delectatio igitur appolita bono per se, non augeret per se bonum, nisi & ipsa per se bonum esset. Iste ergo sermo Eudoxi enuntiare videtur, quòd delectatio sit de numero per se bonorum, ita quod nullum alterum per se bonorum magis bonum sit, quam delectatio. Omne enim bonum cum altero eiusdem naturæ & speciei eligibilius sit, quam solitarium sine appolitione acceptum.

CAPVT III.

Qualiter Plato infirmauit rationes Eudoxi.

4. 3. *rationem Eudoxi impugnat Plato.*

PLato autem qui delectationem dixit non per se bonum, & non esse finale bonum, sed viam in ipsum. Eudoxi rationes infirmare conatur. Tali enim ratione quali Eudoxus probat delectationem per se bonum esse, Plato interimit dictum Eudoxi, ostendens quod delectatio non est per se bonum. Dicit enim, quòd Eudoxus dixit, quod delectabilis vita eligibilior est cum prudentia, siue prudentiæ adiuncta, quam si prudens vita sit sine delectatione. Si admixtum & adiunctum sit, cum nihil separatum sit miscibile, sequitur quod delectatio non sit per se bonum. Similiter per substantiam bonum non est miscibile alicui bonorum: quia quidditas vnius non miscetur quidditati alterius. Adhuc finale bonum alteri finali bono non miscetur: quia non sunt duo fines vnius & eiusdẽ proximi. Si ergo delectatio miscetur ad faciendum melius bonum, sequitur delectationem non esse per se bonum. Nullo enim appolito ipsi per se bonо per se bonum potest fieri eligibilius, sicut iam probatum est. Manifestum est igitur, quòd nullum per se bonorum, per se bonum erit quod cum alio aliquo quod est de numero bonorum quæ sunt bona secundum seipsum, eligibilius fieri potest. Restat igitur quæstio sicut prius, quale bonum sit delectatio, quam quoad nos secundum humanam conuersationem communicamus. Tale enim bonum quæritur à nobis: eò quod separato bono non communicant homines secundum humanam conuersationem: eò quod separatum semper in se æquale: id autem bonum quo communicamus, valdè differens est secundum omnem differentiam hominum, nec tale quale communicamus, quæritur à nobis, eò quod actus conuersationis humanæ circa particularia sunt, particulares autem operationes circa bonum particulare sunt, & non circa bonum separatum. Hæc igitur sunt quæ Plato inducit contra Eudoxum. Et ideò dicit Plato, quòd nõ est bonum per se quod omnia appetunt, instantiam ferens ex inductione, quòd vnumquodque appetit bonum sibi. Bonum autem sibi non est per se.

Sed tamen contra Platonicos est, quòd instantes contra hanc communem animi conceptionem, quod bonum est quod omnia appetunt, contradictoriam concedentes, quòd non bonum est quod omnia appetunt, penitus nihil dicunt: eo quod dicta eorum factis omnium discordant. Generaliter enim verum est, quod omnibus videtur: hoc enim omnes dicimus esse verum, dicente Boëtio, quòd communis animi conceptio est, quam quisque probat auditam. Interimens ergo hanc fidem,

5. *Platonici non sufficienter respondent 1. rationi Eudoxi negãtes id bonum esse quod omnia appetunt. 1. ratio.*

quam omnes probant, omnino siue nullo modo potest aliquid credibilius dicere.

1. ratio. Si enim diceret, quòd non sunt per se bona, quæ ea appetunt quæ sunt sine intellectu esse, tunc aliquid posset dicere. Sine intellectu enim appetunt, qui rationem intellectus in appetibilibus non sequuntur. Et tales aliquando appetunt, quod non bonum esse videtur sapientibus & iudicantibus secundum intellectum. Si autem dicit non esse per se bonum, quod appetendum iudicant hi qui sapiunt & intellectus iudicium sequuntur, qualiter posset esse, quòd talis aliquid verũ diceret? Sapiens enim secundũ intellectũ iudicans, per se bonum nõ iudicat & eligibile, nisi quod per se bonum & eligibile est: tamen forte etiam in prauis & appetentibus & appetibilibus est aliquod naturale bonum. Naturale autem dictum à natura profundente bonum quod est melius quam ea bona sint quæ dicuntur à Platone secundum seipsa bona, secundum quod dicit, quòd vnumquodque appetit proprium bonum: hoc autem bonum refulgentia primi boni est in quolibet, vt diximus. Plato enim dicebat delectationem non esse secundũ seipsum bonum, sed esse quoddam bonum quod proprium est vnicuique ex repletione propriæ indigentiæ, in hoc quod repletur in his quæ sibi secundum naturam conueniunt.

6. *Nec plenè satisfaciunt: 2. rationi Eudoxi sumptæ à contrario.* Adhuc autem Platoni non videtur, quod bene dicatur quod Eudoxus de contrario inducit. Dicunt enim Platonici, & in hoc verum dicunt, quòd non sequitur, si tristitia malum est, quod delectatio bonum sit. Dicunt enim, quòd contingit malum malo opponi, sicut insensibilitas intemperantiæ, & timiditas audaciæ: & ambo hæc mala contingit opponi ei quod neutrum est, scilicet nec bono, nec malo, quod indifferens vocamus. Et in hoc non malè dicunt quantum ad formam consequentiæ: tamen quantum ad materiam in moralibus his quæ dicta sunt, non verum dicunt. In omnibus enim moralibus quando ambo opposita mala sunt, ambo oportet esse fugienda: & si neutrum vel indifferens est, oportet quod neutrum illi conueniat vel secundum vnam similitudinem ambo. Aut enim sequitur, quòd nec fugiendum sit nec appetendum, vel quod æqualiter fugiendum sit & appetendum. Sed delectationem omnia eligunt vt bonum: tristitiam autem omnia fugiunt vt malum. Sequitur igitur, quòd tristitia & delectatio opponuntur vt bonum & malum, quod Plato negauit. Plato tamen quando per se bonum dixit bonum segaratum & non miscibile alteri cum quo ipsum efficeretur melius (vt quidam dicunt) intellexit hoc secundum proportionem: eò quod nihil bonorum materialium proportionale est bono separato. Et si quid talium bonorum adderetur ei, esset sicut additio puncti ad continuum. Et ponunt exemplum, sicut si millesima milij ad totum pondus terræ cum montibus & maribus adderetur. Propter quod dixit, bonum separatum nulli bonorum materialium miscibile est, vt melius fiat.

CAPVT IV.

De instantijs contra rationes Platonis, quibus probat delectationem non esse per se bonum.

7. 1. ratio. RAtionum autem Platonis, quibus probabat delectationem non esse per se bonum, prima talis fuit: omne per se bonum qualitas: nulla delectatio qualitas: ergo nulla delectatio per se bonum. Hoc enim sequi non videtur. Non enim sequitur, quod si delectatio non est de numero qualitatum, quòd non sit de numero per se bonorum. Qualitatem autem dicimus, secundum quam quales dicimur. Omnia enim quæ in prædicamento qualitatis continentur, in vna quatuor specierum qualitatis inueniuntur. Multa autem bona sunt, quæ ad quatuor species qualitatis reduci non possunt. Omnia enim talia vel simpliciter dicunt quale, vel dicunt quale quid. Dico autem simpliciter dicere quale, quæ subiectum circa quod sit qualitas, non determinant. Quale quid autem, quæ subiectum determinant in sui diffinitione & ratione, sicut simus & gibbus: est enim simus curuitas nasi, gibbus autem curuitas dorsi. Tale autem subiectum non determinant album vel nigrum. Multa autem per se bona quæ nullo modo determinant quale, sicut virtutum operationes, quæ non qualitates sunt, sed actiones & motiones virtuosi: & hæc est actio perfecti in actu existentis, sicut & felicitas operatio est secundum perfectam animi virtutem: nec tamen dicit quale secundum aliquam speciem qualitatis, sed quale quid. Attendendum enim, quòd aliud est qualitas secundum quam quales dicimur, & aliud quid qualitatis, & aliud quale quid, & aliud quale. Qualitas enim simplex forma qualitatis est. Quid autem qualitatis modus prædicandi substantialis in qualitatibus, sicut Aristot. docet in primo topicorum, quòd siquis albedine posita dixerit quod positum est, colorem esse, quid est dicit, & quale significat. Quale autem in qualitate habet infinitum subiectum. Quale quid autem, quod secundum suam qualitatem determinat sibi subiectum, extra quod qualitas eius non inuenitur, sicut diximus de simo & gibbo.

Contra 1. rationem.

2. ratio. Secunda ratio Platonis fuit, quòd dicebat, quòd omne per se bonum determinatum est: nulla delectatio determinatum est: ergo nulla delectatio per se bonum. Quod autem nulla delectatio determinatum quid sit, sic probabat. Nullum determinatum, magis & minus recipit: attigit enim terminum essentiæ suæ, in quo stat, nec vltra progreditur, nec citra inuenitur. Omnis autem delectatio recipit magis & minus. Ergo nulla delectatio determinatum. Hoc autem ideò dicebat: quia dicebat delectationẽ esse motum prout motus endelechia est mobilis secundum quod mobile est. Endelechia autem tale continuè plus & plus accipit terminum ad quem, & continuè abiicit terminum à quo. Semper ergo remittitur in

in termino à quo, & intenditur in termino ad quem, & nunquam est in actu stante. Nunquam ergo est determinatum. Nihil enim est determinatum, nisi quod per actum stantem determinatum est: hoc enim totum simul est. Quod autem in motu est, nunquam totum simul est, sed semper in accipiendo & abiiciendo.

Contra 2. rationem. Hæc autem ratio Platonis non procedit: & hoc dupliciter consideratur, scilicet in delectari quod est actus delectantis, & in ipsa delectatione. Si enim iudicant Platonici, quòd delectari secundum quod est actus delectantis non est totum simul, sed continua successio & motus: tunc idem debent iudicare circa iustitiam & alias virtutes, secundum quas etiam ipsi aiunt manifestum esse, quòd iusti & virtuosi in operando iusta & virtuosa magis & minus quales sunt. Sicut enim delectari actus delectantis est, ita (vt fingi liceat) iustare & virtuare actus sunt iusti & virtuosi: & de talibus tunc actibus virtutum idem iudicium erit. Iusti enim secundum iustitiæ opera magis & minus iusti sunt, & fortes secundum fortitudinis opera magis & minus fortes. Cõtingit enim secundum habitum iustitiæ perfectum iuste agere magis & minus, & secundum habitum etiam temperantiæ perfectum contingit temperata agere magis & minus. Sequitur ergo, quòd temperantia & iustitia & aliæ virtutes non sunt determinatum aliquid secundum Platonem, quod tamen Plato non dixit. Quare cogeretur concedere, quòd temperantia & iustitia non essent per se bonum. Si autem in ipsa delectatione consideratio fiat: tunc fortè non dicunt veram causam propter quam delectatio non sit quid determinatum, maximè si supponamus cum Platone, quòd quædam formarum sunt immixtæ & separatæ, quædam autem mixtæ cum subiecto & participante. Quæramus enim à Platone, quid prohibet delectationem separatam esse determinatũ quid, quemadmodũ sanitas separata determinatum quid est, quamuis sanitas mixta subiecto secundum esse concreti recipiat magis & minus. Remissa enim vel intensa commensuratione complexionis necesse est sanitatem secundum esse sani remitti & intendi. Non enim semper eadem mensuratio complexionis est in omnibus hominibus & animalibus, nec in eodem homine vna quædam semper commensuratio, sed permanet aliquando remissa secundum aliquid, & intensa secundum aliquid. Differt ergo semper in magis & in minus: cum tamen sanitas abstracta quid sit determinarum. Similiter ergo & delectatio separata determinatum quid si est, potest esse totum simul, quamuis delectari recipiat magis & minus.

Motus quomodo est totus simul, & successivus. Quod autem hoc melius intelligatur, scire oportet, quòd motus est actus mouentis & actus mobilis: & secundum quod est actus mouentis, actus perfectus est, non successiuè de potentia veniens in actum, sed totus simul. Nihil enim influit motor posterius, quod non influxerit prius, sicut patet de luce quæ essentiali suo actu totum influit simul, & non partem post partem, & in tota motus successione simul totum actum suum motor influit in mobile, quamuis mobile non nisi per successionem recipiat. Cum ergo operatio casti, iusti, temperati, virtuosi sit vt motus mouentis, & similiter delectari in delectante sit vt motus mouentis, sequitur quod non aliter est in determinatum esse & in delectari & in delectatum iri, sed totum simul vt in vno, ita & in alio: est enim operatio delectantis, & non passio, vel endelechia existentis in potentia ad delectationem.

3. ratio. Tertia ratio Platonis fuit syllogizata in secunda figura. Dicit enim, quòd omne per se bonum, perfectum: nulla delectatio perfectum: ergo nulla delectatio per se bonum. Quod autem delectatio non sit perfectum, ex hoc probabat, quod nulla motio siue motus, & nulla generatio est quid perfectum. Sunt enim viæ ad perfectum. Via autem terminus non est. Perfectum autem in termino est: via autem est, quæ continuè procedit de imperfecto ad perfectum. Et per hanc rationem Plato tentat enuntiare, quòd delectatio motio & generatio quædam sit.

Contra 3. rationem. Hoc autem non bene dictum esse videtur. Omni enim motui & generationi propriè conuenit velocitas & tarditas, quamuis alicui motui nihil conueniat secundum seipsum, tamen conuenit ei si ad aliud comparetur. Sicut est in motu vniuersi siue mundi, qui vocatur motus diurnus primi mobilis, qui quamuis in omnibus partibus primi mobilis vniformis & regularis sit, & ideò aplanes Græcè vocatur, id est, sine errore: tamen comparatus ad curuitatem zodiaci, & curuitatem Oricis, & curuitates circulorum planetarum, quorum motus planes est, hoc est, erraticus, stellæ dicuntur meridianæ, & in motu aplanes velociores quam stellæ aquilonares. Velox enim diuidit tempus: & in eodem tempore in quo stella aquilonaris secundum motum aplanes perficit arcum minorem, stella meridiana perficit multo maiorem. In æquali ergo tempore, perficiens maiorem in parte eiusdem temporis, perficit æqualem. Hoc autem delectationi non conuenit prout est actus delectantis. Diximus enim, quòd sic totus simul est, nec secundum magnitudinem, nec secundum tempus diuisibilis.

Obiectio. Responsio. Et si aliquis obiiciat, quòd aliqui velocius delectantur quam alij, hoc non est nisi per accidens, scilicet quod magis dispositi sunt ad delectandum quam alij: quemadmodum aliquem dicimus velocius fratum esse: eò quod magis dispositus est ad itam. Delectari autem ipsum quod est operatio delectantis, nec in se nec ad alterum tardi vel velocis recipit diuisionem. Sed ire siue ambulare & augeri & omnia talia quæ dicũt motum prout est endelechia mobilis, velocitatem recipiunt & tarditatem. Contingit ergo aliquem tardius & velocius secundum dispositionem subiecti transponi in delectationem, sed operari secundum delectationem velociter & tarde non contingit. Dico autem operari secundum delectationem, delectari, secundum quod delectari est actus delectantis, sicut lucere est actus lucis.

4. rat.

Quarta ratio Platonis sumebatur ex hoc quod dicebat delectationem generationem esse, secundum quod generatio est aggeneratio eorum quæ constituunt naturam, sicut dicimus esse nutrimentum vel augmentum, quorum vnũ aggenerat membrorum substantiam, aliud autem quantitatem. Arguebat autem sic: Nihil fluens ad perfectum, perfectum est: deest enim ei vltimum quod perficit. Delectatio autem fluxus est ad perfectum, quia scilicet naturã constituit. Delectatio igitur imperfecta est & imperfecti. Nihil autẽ talium per se bonum. Delectatio igitur per se bonum non est.

Contra 4. rationem.

Quod autem disputatio contra hoc intelligatur, scire oportet, quòd sicut determinatur in secundo physicorum, natura triplex dicitur, forma scilicet quæ simpliciter natura est. Materia in qua inchoatio naturæ est. Et generatio quæ via inchoatæ naturæ in naturam est, continuè accipiens naturam, & exiens de potentia inchoationis ad perfectum. Quæramus ergo à Platone, qualiter generatio delectatio sit. Secundum enim viam generationis non videtur quodcumque generatum ex quocumque vt materia fieri, sed fit ex eo propriè in quod dissoluitur per corruptionem, sicut plantæ fiunt ex terra commixta mouente lumine solis, & idolum Æsculapij ex ære fit mouente arte statuaria. Si ergo generatio est delectatio, tunc delectatio resoluitur in id quod est post delectationem ex quo incepit motus delectationis. Hoc autem falsissimum est. Si enim delectatio est motus impletionis, vt dicebat Plato, motus autem omnis terminatur ad motum esse, delectatio motus terminaretur ad impletum esse. Incepit autem ab eo quod est vacuum esse. Ergo resoluta delectatione in impletum esse, sequeretur quod impletum esse esset vacuum esse.

Adhuc contrariorum generatio contraria est. Cuiuscumque igitur delectatio est generatio, ipsius tristitia eiusdem erit corruptio. Corruptio autem delectationis est in impletum esse, sicut omnis motus corruptio est in motum esse. Sequitur igitur, quòd impletum esse sit tristitiam esse, quod valdè absurdum est. Delectatio igitur in impletione non est, nisi vt venit ad impletum esse.

Amplius Platonici dicunt tristitiam esse defectum quidem secundum naturam. Dicunt enim, quòd tristitia ex hoc causatur, quod deficit hoc quod secundum naturam ineſſe debuit, sicut est in vacuitate membrorum nutrimento indigentium. Delectationem autem per oppositum dicunt esse replerionem, & insumptionem eorum quæ naturam constituunt & restituunt: hæc autem corporales passiones sunt. Si ergo delectatio est repletio eius quod secundum naturam, sequitur quod nihil delectatur, nisi in quo est talis repletio. Nihil ergo delectabitur nisi corpus. Hoc autem videtur non esse verum. Multæ enim sunt animales & intellectuales delectationes. Non ergo vniuersaliter delectatio repletio est. Sed hoc verum est, quòd facta iam repletione & constituta natura & perfecta delectabitur aliquis: quia tunc secundum naturam propriam & perfectam habet operationem: & incisus vel præcisus à perfectæ naturæ constitutione tristabitur.

Hæc autem Platonis opinio ortum habuisse videtur ex his delectationibus & tristitiis quæ sunt circa cibum & cibi suppositionem. Quãdo enim aliqui sunt indigentes valdè euacuatis valis naturæ, & ex hõc tristatos esse hos contingit delectari replerione & insumptione repletiui. Hoc autem non accidit circa omnes delectationes. Quia delectationes quæ sunt à cõsideratione theorematum mathematicorum, sine tristitia sunt: cò quod illa delectatio nihil habet oppositum. Similiter delectationes operationum earum quæ secundum sensus, vt secundum visum, & per olfactum, & secundum auditiones, & multæ quæ sunt memoriæ præteritorum & spes futurorum, non possent conuenienter assignari, cuius repletionis essent generationes. Nullus enim defectus factus est de talibus per deperditionem substantiæ, cuius per delectationem fiat repletio & restitutio. Falsum est igitur, quòd delectatio secundum seipsam sit generatio repletionis.

Text. c. 80.

CAPVT V.

Responsio ad rationes eorum qui probant delectationes secundum se non esse bonum.

AD eos qui proferebant probrosissimas delectationes, vt ex his probarent delectationem secundum se non esse bonum, multipliciter respondemus. Probrosissimas enim delectationes lamiarum esse dixerunt. Lamiæ enim in Lydia dominantes, in hoc delectari dicuntur, quòd prægnantes rescindunt & muliebria cruda cum fecundinis deuorant. Et sicut est in concubitu epheborum quem quidam Aedipticas vocant, cò quod apud Aedippam primum hoc nefarium vitium inuentum fit. Dicunt igitur, quòd si omnis delectatio per se bonum sit, sequeretur tales delectationes esse bonas per se. Sed ad hæc conuenienter respondetur, quòd talia secundum se & secundum naturam non sunt delectabilia. Non enim existimandum est illa esse delectabilia simpliciter quæ malè dispositis secundum vitiosam naturam vel consuetudinem delectabilia sunt, tamen alia delectabilia sunt vel sic dispositis. Quemadmodum neque existimandum est illa esse simpliciter sana, vel simpliciter dulcia, vel simpliciter amara, quæ laborantibus infirmis in aliqua infirmitate, sana vel dulcia vel amara esse videntur. Quemadmodum neque alba simpliciter dicuntur, quæ patientibus ophtalmiam vel lippis alba esse videntur. Ophtalmia enim apostema oculorum est, in quo corruptus humor fluit in oculum, in quo humore diffusus color alterius speciei esse videtur quam sit in visibili. Sic etiam malè dispositis conuenientia esse videntur, quæ simpliciter sunt valdè inconuenientia.

11. *Multipliciter responderi potest iis qui voluptates obscœnas proferunt, vt probẽt voluptatẽ secundũ se non esse bonum.*

1. *responsio.*

Aliter etiam dici potest, quòd scilicet delectationes secundum se quidem eligibiles sunt

2. *responsio.*

& bonæ: sed tamen secundum quod sunt facta ab illis quæ probrosa sunt, nec eligibiles nec bonæ sunt. Quemadmodum & ditari secundum se bonum est & eligibile: à proditione autem ditari, nec bonum, nec eligibile est. Et sanum esse secundum se bonum & eligibile est: non tamen bonum & eligibile est sanari à quacumque comestione: sicut si diceretur aliquis sanari à comestione cordium humanorum.

1. *Responsio.*

Tertio potest dici, quòd delectationes specie differunt secundum species delectabilium: & sic alteræ sunt species delectationum quæ sunt à bonis laudabilibus delectabilibus, ab his quæ sunt à turpibus & probrosis. Et sic ille qui non est iustus, non delectatur delectatione qua delectatur iustus: cò quod iustus per hãbitum iustitiæ ad bona dispositus est: & sic sibi conuenientia non sunt nisi insta. Iniusto autem per oppositum non conueniunt nisi probrosa. Et eodem modo delectatione qua musicus delectatur, non contingit delectari non musicum. Non musicum enim contingit delectari aliquandò in non regulari cantu, in quo tristatur musicus. Similiter autem est in omnibus aliis. Vnusquisque enim delectatur in hoc quòd sibi conueniens est secundum habitum.

12. *Nõnulla sunt voluptates per se expetibiles & ab aliis specie differentes.*

Hoc autem manifestare videtur differentia amici & adulatoris. In hoc enim manifestè percipitur, quòd diuersæ sunt species delectationes, & bonæ sunt quæ sunt à bonis, & prauæ quæ à prauis, & neutræ quæ à neutris. Delectatio enim in his est à colloquutione vel maxime. Amicus autem si verè secundum virtutem amicus sit, non colloquitur nisi ad bonum virtutis. Adulator autem semper colloquitur ad delectationem audientis. Propter quod adulator vituperatur. Amicum autem laudant: eò quòd non ad altera nisi ad bona honesta colloquitur. Propter quod etiamsi contingat quandòque turbari, sed parum audientem, nihilominus colloquitur ea per quæ reducit ad virtutem.

Adhuc quod diuersæ species delectationum sint, monstrat puerorum delectatio. Nullus enim mentem sanam habens eligeret viuere pueri, vt per vitæ conuersationem delectaretur in his in quibus pueri delectantur, & in quibus pueri maximè existimant delectandum, sicut in sphæra, & lechito, vel equitatione baculi subiecti.

Adhuc autem nullus sanam mentem habens, delectatur faciens aliquid turpissimorum, etsi existimat, quòd nequaquam debet tristari, & tristabilia eligere ad vitam.

Adhuc autem quod delectatio quæ generatio est & motus, ficut diximus in 7. medicina est indigentis naturæ, non sit bonum quod quæritur in vita, ex hoc manifestatur, quòd si ponamus, quòd quædam nullam inferant delectationem talem quæ sit passio & endelechia delectantis: adhuc autem circa multa talium studium faceremus in vita, puta videre, recordari, scire, & virtutes generaliter in agere habere. Et siquis inster dicens, quòd talibus operationibus ex necessitate sequuntur delectationes, nihil differt ac si non inferrent. Ponamus enim, quòd delectationes non fiant à talibus, adhuc nihilominus studeremus ad illorum operationes. In tenebris enim existentes, in quibus nulla visibilis affertur delectatio, nihilominus studeremus aperire oculos & exercere ad visum secundum actum & operationem. Ex inductis igitur manifestum est, quòd non omnis delectatio quæ passio est indigentis naturæ, per se bonum est, nec omnis delectatio talis eligibilis est. Manifestum etiam videtur esse, quòd quædam delectationes sunt eligibiles secundum seipsas, & illæ specie differentes sunt, saltim intantum inquantum differunt ea à quibus sunt. Hæc igitur quæ ab amicis de delectatione & tristitia dicta sunt, & qualiter respondetur rationibus eorum, sufficienter dictum est.

CAPVT VI.

Quid sit delectatio secundum virtutem.

13. *Delectatio nõ est motus. 2. ratio.*

QVid autem per diffinitionem sit delectatio, vel si non potest determinari vt quid, tunc oportet, quòd determinetur vt quale quid, sicut est de termino passionis quæ in diffinitione determinatum continet subiectum, sicut in præcedentibus diximus. Et hoc manifestum fiet si à principio resumantur quæ iam in prælabitis dicta sunt, & maximè de his quæ probatum est motum & mutationem & generationem non esse. Ex his enim perspicuè videtur, quòd visio quæ est actus primi visiui, diffusus in octulum videntem perfectum, est secundum quodcumque tempus, & nihil habet immixtum de potentia: talis enim visio non est indigens aliquo quod in posteriori tempore aduehiat, & vt finis motus perficiat speciem ipsius, sicut est in omni motu & mutatione. Et tale aliquid videtur esse delectatio. Delectatio enim quoddam totum est prout est actus delectantis, & secundum nullum tempus vel partem temporis aliquid sit delectationis, quod in pluri tempore vel termino temporis ad speciem delectationis perficiatur. Propter quod sequitur, quòd delectatio motus non est. Motus enim forma post formam est vel vbi post vbi, & continuus exitus de potentia in actum & in actu sequente semper perficitur potentia præcedens. Omnis enim motus in tempore est.

2. *ratio.*

Et omnis est motus alicuius finalis formæ, in qua motus est in motum esse & in perfectum esse, sicut in tertio etiam physicorum determinatum est. Verbi gratia, ædificatiua prout est motus in ædificabilibus existens, perfecta est, cum perfecit quod appetiit: & hoc est in omni tempore continuo terminato ad ædificatum esse. In partibus autem illius temporis omnes partiales ædificationes imperfectæ sunt, & alterę specie adinuicem & à tota ædificatione, quæ in vltimo completa est, sicut quædam partialis ædificatio est lapidis compositio, & quædam partialis est columnæ ad modum virgæ erectio, & lapidum compositio ad columnæ vergationem, altera specie est: & lapidum

lapidum compositio ad basem, ad vergationem columnæ potentia est: & hæ duæ ædificationes specie differunt à templi ædificatione siue à templi perfectione, & sunt in potentia ad illam. Templi autem perfectio, ædificatio perfecta est, in quo ædificatio in ædificatum esse ita est, nullo vlterius adueniente indigens ad propositum templum ædificandum. Ædificatio, item fundamenti & ædificatio trisculpti si forte columnæ trisculptæ sunt, imperfectæ sunt ædificationes & imperfecti. Sunt enim ædificationes partis totius templi. Differunt igitur specie abinuicem & à toto. Et etiam ipsam ædificationem non contingit accipere vt motum perfectum secundum perfectam speciem ædificationis in quocunque tempore terminato ad vltimum & nunc ædificationis. Similiter autem & in ambulatione est, & in omnibus reliquis motibus animalium. Si enim motus processiuus animalium latio quædam est, erit vnde quo, hoc est, ab aliquo in aliquid processio: & semper id quod relinquit, aliud est ab eo quod accipit secundum speciem vbi, secundum omnes differentias motus processiui, quæ sunt volatus, ambulatio, & saltatio, & huiusmodi, qualia a nobis in libro de motibus animalium determinata sunt: & non solum in speciebus sunt, sed etiam in ipsa ambulatione. In hac enim semper est vnde quo: & non est hoc idem in stadio & parte stadij: neque est idem in altera parte stadij: in omnibus enim his secundum speciem alteram est id quod accipit, ab eo quod relinquit. Nec contingit secundum aliquem motum pertransire hanc lineam vel illam, nihil continuè procedendo vnde quo. Huius autem causa est: quia non solum lineam mathematicam pertransit, sed pertransit eam quæ in loco est & in magnitudine corporea & diuisibili. Ambulatio quæ in vnde est, in altero est vbi, ab illa quæ est in quo. Et de motu quidem in tertio & sexto physicorum per certitudinem dictum est, & maximè in sexto probatum est, quòd omnis motus est ab aliquo in aliquod. Et ideò expressè apparet, quòd non perfectus in qualibet parte temporis, sed in qualibet parte temporis est multi motus & imperfecti, & illi particulares motus specie differentes sunt, secundum speciem in vbi vel formæ specificum esse in qualibet parte motus vnde quo, secũdũ diuisionẽ potentiæ & actus.

Nihil autem talium in delectatione est secundum quod delectatio est actus delectantis. Delectatio enim hæc perfecta species est, & & perfecta forma in quacunque parte ipsius temporis, in qua quis delectatur. Patet igitur, quòd delectatio si esset motus, particulares motus essent alteri abinuicem secundum speciem: non autem sic est, sed eadem specie delectatio in principio, medio, & fine temporis, in quo aliquis delectatur. Sequitur igitur, quòd delectatio aliquid sit de numero totorum & perfectorum quæ totum esse suum simul habent. Hoc autem contingere videtur ex hoc quod non contingit moueri nisi in tempore. Delectari autem perfectè contingit in nunc temporis. Quod autem in ipsõ nunc est, totum aliquid est & perfectum.

Amplius ex dictis manifestum est, quòd non bene dicunt qui delectationem dicunt motum vel generationem. Motus enim & generatio non omnium sunt, sed partibilium secundum formam, vel vbi: & non sunt eorum quæ tota simul sunt secundum esse, secundum vbi vel formam. Propter quod in somnis visio prout est actus primi videntis non est generatio, eò quod impartibilis est secundum formam talis visio. Neque puncti generatio est neque vnitatis. Licet enim punctus sit in diuisibili positus, tamen secundum positionem non diuiditur: & vnitas est per formam, & forma diuisibilis non est: propter quod etiam motus horum nihil est: non enim totum est & perfectum, neque punctus indiuisibilis positione, neque vnitas indiuisibilis formæ. Sequitur igitur, quòd motus delectationis non est: quia delectatio totum quoddam est. 3 ratio.

Ex his patet, quòd tripliciter aliquid est in tempore, scilicet per diuisionem esse quod est in tempore sicut in numero numerante diuisionem esse sui: & sic motus est in tempore: propter quod dicit Dionysius, quòd tempus est esse in mutatione & generatione. Et Aristot. in quarto physicorum dicit, quòd in tempore esse est quadam parte temporis mensurari. Est iterum aliquid in tempore, cuius protensio potentiæ in esse perfecto secundum quam in toto perfectè existat, tempore mensuratur: sicut dicimus diurnum, mensiuum, annuum: & hoc est in tempore primi mobilis, secundum quod duratio in esse & permansio mensuratur: & hoc modo esse est in tempore vita, intellectus, sensus, & delectatio: & hoc modo quod habet potentiam protensam secundum durationem, & in qualibet parte illius temporis totum est: & hoc modo dicit Philosophus, quòd esse mensuratur tempore, ens autem loco. Dicitur etiam esse in tempore, quod nihil in se protensum habet, refertur tamen ad id quod in tempore est vel primo vel secundo modo: sicut dicimus intelligentias esse in tempore & causam propriam, quæ in nulla differentia temporis deficiunt vel absunt: & hoc modo omnia quæ sunt in tempore, sunt vel primo vel secundo vel tertio modo. Ex omnibus igitur inductis patet, quòd delectatio neque motus, neque generatio est. Cap. 10. de diuisione.

CAPVT VII.

Quod delectatio operationis perfectæ perfecta est.

SEnsus autem omnis, hoc est, sensualis actio siue operatio est alicuius operantis ad sensibile, diiudicandum scilicet & discernendum: & hanc sensus operationem diffusionem dicimus primi sensitiui. Perfecta autem talis sensus operatio est, quod optimè dispositum est secundum virtutem sensitiuam & est ad pulcherrimum obiectum quod iacet sub sensu. In illud enim maximè diffundit se primum sensitiuum: & talis, vt ita liceat loqui, sensatio maximè videtur esse operatio perfecta sensus. 14. *Perfectissimæ operationis intellectus delectatio est perfectissima.*

Nec

Nec hic facimus differentiam in hoc quod dicamus sensum operari vel id in quo est sensus, sicut est animal: quia non facit ad propositum. Secundum vnumquodque enim quod est sensus vel habens sensum, optima & perfectissima operatio est eius quod optimè dispositum est secundum vltimam sentiendi virtutem, ad potentissimum obiectum, quod est de numero eorum quæ cadunt sub talem sensationem, sicut pulcherrimum in visu, conuenientissimum in auditu, & sic in aliis sensationibus, ad quod sensatio talis vel talis sensus potentissima est: hæc enim perfectissima erit & delectabilissima: eò quod delectatio secundum omnem sensum: quamuis delectatio corporalis circa quam est temperatus, non sit nisi secundum tactum, vt in tertio huius scientiæ libro dictum est.

Sicut in sensu se habet, similiter se habet circa intellectum & speculatiuum, secundum quod intellectus est actus intelligentis, & speculatio est actus speculantis. Delectabilissima enim intelligentia & delectabilissima speculatio est ea quæ perfectissima est. Ea autem perfectissima est, quæ est optimi dispositi intelligentis per vltimam & optimam virtutem intellectus ad studiosissimum intelligibile & optimum inter omnia ea quæ cadunt sub intellectu. Talè autem est intellectus primæ causæ. Hic enim principium omnium intelligibilium est. Nihil enim intelligitur, quin sub lumine illius intelligatur. Ex omnibus his videtur, quòd delectatio floritio siue diffusio est super optimam operationem, quæ est secundum virtutem perfectam primi operantis: & ideò quamuis operatio non sit, tamen circa operationes semper est & inseparabilis ab ipsa, sicut simum inseparabile est à naso: propter quod vt quale quid determinari habet.

CAPVT VIII.

Quod delectatio in operante perficit operationem.

15. *Delectatio perficit operationem, nō vt obiectum, neq; vt forma vel habitus inexistens, sed vt finis superueniens.*

PErficit autem operationem delectatio non secundum eundem modum quo sensibile perficit sensationem, quando ambo studiosa & bona sunt secundum modum studiositatis & bonitatis quæ competunt sensibili & sensationi: sicut etiam eodem modo sanitatis operationem non perficiunt sanitas & medicus. Non enim secundum vnam similitudinem operationis sanitatis causa est medicus, & sanari. Et sicut virtus sani ab interioribus diffundens se in sanitatis operationem, medicus autem perficit sicut inducens ab extrinseco sanitatem faciendi: similiter sensibile operationem sentientis vel sentientis perficit eam sicut mouens ad operationem extrinsecus, sensitiuum autem primum perficit eam sicut diffundens se in eam: & hoc modo delectatio perficit operationem sicut intrinsecus diffundens se delectans in operationem, & non sicut extrinsecum operationis, quemadmodum extrinsecum ad sanitatis operationem est medicus, & sicut extrinsecum est sensibile ad primi sensitiui operationem. Quod autem secundum vnumquemque sensum delectatio sit, omnibus puto esse manifestum. Dicimus enim visiones & auditiones esse delectabiles. Et manifestum est, quòd tunc maximè delectabiles sunt, cum & sensitiuum potissimum est secundum dispositionem suæ virtutis, & cum operatur ad tale obiectum quod potissimum est omnium eorum quæ cadunt sub sensu. Talibus enim existentibus sentiente & sensato semper erit in opere sensus delectatio: eò quod & faciens & patiens conuenientissimè se habent adinuicem. Delectatio autem perficit operationem, non vt habitus qui insit vel insitus sensitiuo: quia sic esset motus de dispositione & potentia ad habitum: sed perficit eam vt superueniens quidam finis, qui finis est non operis, sed operantis. Operatio enim cum sit optimum, finem alium habere non potest. Sed operans finem habere potest delectationem quæ simul est cum ipsa operatione: eò quod est diffusio primi operatiui in operatione sicut omne in quo aliquis gaudet vel delectatur. In omnibus enim talibus gaudium nihil aliud est, nisi diffusio cordis in operatiuo conceptu boni in quo gaudet vel delectatur. Ista enim diffusio semper superuenit operationi, velut iuuenibus superuenit pulchritudo. Iuuenis enim vt iuuenis est operatio secundum virtutem iuuentutis, quæ est in optime mouente calido & in subtili & optimè mobili humido. Tali autem operationi semper superuenit & coest pulchritudo.

16. *Delectatio tandiu durat, quandiu manet perfectio cognoscentis operatio.*

Propter quod quandiu sensibile vel intelligibile sit secundum actum operationis, verbi gratia, vt sic discernens & speculans secundum actum, tandiu in operatione erit delectatio. Similibus enim entibus & adinuicem secundum eundem modum se habentibus passiuo & actiuo, idem continuè aptum natum est fieri.

17. *Nullus continuè delectatur. 1. ratio.*

Sed cum ita sit, videretur quòd aliquis continuè delectari deberet. Delectatio enim firmat operationem & continuat: firmata autem & continuata operatione, continua delectatio superuenit. Hoc autem non videmus: nullus enim continuè delectatur. Quæramus igitur quare est hoc quod nullus continuè delectatur? Et dicamus, quòd hoc est, quòd omne quod compositum est, laborat in operatione. In operatione enim necesse est esse discursum spirituum & continuam alterationem calidi & humidi in organo: & ideò debilitatur spiritus & laborat organum & attenuatur humidum: & ideò necesse est reduci hoc in principium digestionis vt restaureter. Et hæc causa est quare nulla humana corpora continuè possunt operari, sicut nec faber continuè fabricat debilitatis malleis, forcipibus, & incudè. Operationes autem omnes animales per spiritum & calidum & humidum fiunt sicut per instrumenta: & quia non continua est operatio, sequitur, quod neque continua sit delectatio. Delectatio enim consequitur operationem. Ex quo sequitur quod iam olim dictum est, quòd si alicuius natura simpliciter est vna & eadem, semper gaudet delectatione.

Tamen

1. ratio.

Tamen etiam lassata virtute quædam noua existentia delectant : posterius autem corrupta non delectant similiter. Sicut curiosi in leonibus videndis, à principio etiam lassati desiderantes currunt ad videndos leones, visis autem leonibus lassata virtus statim remittitur. Et huius causa est : quia primum inclinata mens ex curiositate ad operationem, exequitur sibi protendendo spiritus : & ideo intensè tunc operatur, quemadmodum ex curiositate aliquid noui aspicientes, protendunt spiritum visuum & intensè operantur: sed postea curiositate satiata, non sic tam intensa operatio, sed neglecta & remissa : propter quod etiam delectatio obscuratur & remittitur.

CAPVT IX.

Quare appetuntur ab omnibus delectationes.

18. Omnes appetunt delectationes.

SI autem quæratur, quare delectatio ab omnibus appetatur ? Omnium enim existimatio est, quòd omnes appetunt delectationes. Et huius causa est : quia omnes appetunt viuere : vita autem operatio quædam est : est enim operatio animæ secundum quod est principium vitæ : vita enim est actus continuus & essentialis animæ. Vnusquisque autem circa hæc & in his maximè operatur, quæ diligit, & ad quæ totam refert vitam, vt in antehabitis dictum est. Verbi gratia, musicus enim qui ad musicorum totam refert vitam, appetit viuere circa melodias. Amator autem disciplinalium scientiarum siue demonstratiuarum, quas mente considerat, & ad quas totam refert vitam, viuere appetit circa theoremata : quæ sunt principia vel conclusiones demonstrationum mathematicarum. Sic autem est in reliquis omnibus. Delectatio autem perficit operationes. Viuere autem quòd singuli appetunt & ad quod referunt vitam, operatio est cui superuenit delectatio. Rationabile igitur, quòd delectationem quæ superuenit operationi, etiam appetunt. Illud enim viuere quod vnicuique delectabile est & eligibile, perficit delectatio.

Vtrum autem propter delectationem viuere eligimus, vel è conuerso propter viuere eligimus delectationem, in præsenti quidem dimittatur : quia certum est, quòd delectatio ad operationem est sicut ad finem. Supremum enim & vltimum semper finis est : & hoc in moralibus est operatio, sicut patet in his quæ determinata sunt in primo huius scientiæ libro. Delectatio autem est vt finis quidam, non simpliciter, sed qui superuenit operationi. Delectatio enim operationi coniungi videtur vt passio proprio subiecto : & videtur, quòd non possit ab ea separari : eò quod sine operatione non sit delectatio : quamuis operatio separari aliquando possit à delectatione ; in temperantiæ enim & fortitudinis operibus operatio est & studiosa : non tamen semper cum illa operatione est delectatio.

19. Vnde etiam videntur delectationes specificas differentias contrahere ab ipsis operationibus. Altera enim specie secundum speciem delectationis ab alteris specie secundum operationes existimamus perfici. Sic enim videntur & naturalia & quæ ab arte, habere differentiam : animalia enim & arbores in naturalibus specie differentia, ab aliis, & aliis specie differentibus agentibus videmus produci. Et picturæ, & imagines, & domus, & vas, secundum omnem specierum suarum differentiam à differentibus specie secundum formam artis producuntur. Alia enim ars est & picturæ & imaginum & domus in formam artis. Et similiter operationes differentes specie, à differentibus specie delectationibus perficiuntur. Differunt autem specie operationes quæ sunt mentis siue intellectus, ab his operationibus quæ sunt sensus, specie differunt secundum differentiam eorum circa quæ operantur sensus. Oportet igitur, quòd etiam secundum eundem modum differant delectationes.

Voluptates specie differunt ab inuicem. 1. ratio.

2. ratio.

Apparet autem hoc maximè ex hoc quod vnaquæque delectatio maximè appropriatur illi operationi quam perficit & cui superuenit : eò quod illa operatio sola propria est vel secundum naturam, vel secundum habitum acquisitum. Propriæ autem operationi propria superuenit delectatio, & coauget propriam operationem propria delectatio. Delectantes enim circa aliqua, ex propria vi delectationis magis singula diiudicant, & certius exquirunt omnia illa quæ faciunt ad operationem quam cum delectatione operantur : gaudentes enim & delectati in eo quod est geometrizare, magis inquirunt singula & intelligunt quæ ad geometricam pertinent. Similiter autem & delectati in musicis & amantes musicas harmonias, magis inquirunt & intelligunt ad musica pertinentia. Ita etiam est de amantibus ædificatiuam, & de aliis singulis. Omnes enim augmentationem accipiunt ad proprium opus, quando gaudent & delectantur in ipso opere. Delectatio igitur coauget opus. Nulla autem coaugent non propria : non propria enim conuenientia non sunt : & ideò delectabilia non sunt : nec coaugentia apponitur. Ab alteris igitur specie operationibus etiam propriæ delectationes etiam altera specie fiunt.

3. ratio.

Hoc autem adhuc magis apparebit ex eo quod delectationes quæ sunt ab alienis quæ non sunt conuenientia nobis secundum habitum, impeditiuæ sunt propriarum operationum. Si enim aliquis qui amat fistulas & delectatur in symphonia fistularum, subitò dum in confabulationibus est, fistulas audiat, statim confabulari non potest sermonibus, magis gaudens fistulatiua quam præsenti operatione confabulationis. Intendens enim ei à quo delectatur, abstrahitur ab altero. Patet igitur, quòd delectatio quæ est secundum fistulatiuam, eam operationem corrumpit quæ est secundum confabulationem sermonum. Similiter autem hoc est in omnibus aliis, cum simul anima circa duo operetur, quorum vnum est conueniens, aliud autem extraneum secundum habitus conuenientiam. Delectabilior enim operatio expellit eam quæ minus delectabilis est : & tantò expellit eam plus, quantò delectatio

tatio vnius operationis est maior delectatione alterius : ita quòd etiam propter nimiam delectationem in vno, nihil contingit operari secundum alterum. Propter quod contingit, quòd vehementer gaudentes in quacunque operatione, nihil omninò discernimus alterum ab illo : & alia quædam facimus, quando alia quietè & remissè placent nobis. Verbi gratia, dum in theatris athletæ optimi pugnant, delectati in optimis plagis eorum, & comestionibus delectabilissimorum non intendentibus abstracti delectatione plagarum : dum autem malos ictus dant, remissius delectari, etiam seguminum comestioni intendere incipimus.

Aliud autem maximè tunc operamur, quando circa primum remissius intendimus & operamur. Quamuis enim anima plurium sit potentiarum, sicut sæpè dictum est, tamen id quod centrale est in anima & ex quo manat in omnes potentias operatio, secundum substantiam vnum & indiuisum : & ideò intensè fluens in vnum, retrahitur ab altero : sicut centrum in circulo fluens in vnamquamque linearum semidiametrorum circuli, necesse est quod ab altera retrahatur.

CAPVT X.

Quod propria delectatio confirmat operationes, & de delectationum differentia propriarum & alienarum.

4. ratio.

MAnifestum est igitur ex prædictis, quod propria delectatio confirmat operationes & diuturniores & meliores facit. Alienæ autem delectationes deficiunt & nocent ad operationes. Et per hoc patet, quòd multum distant abinuicem propriæ & alienæ. Alienæ autem delectationes ferè idem faciunt circa operationes, quod faciunt propriæ tristitiæ. Dico autem ferè : quia propriæ tristitiæ corrumpunt & cessare faciunt operationes in toto. Alienæ autem delectationes remittunt eas & auertunt ab eis intentionem operantis. Verbi gratia si alicui scribere sit indelectabile & triste, & alicui ratiocinari per argumentationis aliquam speciem sit triste & indelectabile, corrumpitur operatio in illis. Quia hic quidem non scribet ; & alius non ratiocinabitur eo quod tristes sunt eis tales operationes. Contraria igitur accidunt circa operationes à delectationibus & tristitiis. A propria enim delectatione firmatur operatio, à tristitia autem corrumpitur. Propriæ autem delectationes sunt, quæ fiunt in operatione propria, quæ secundum seipsam conuenit secundum habitum quo disponitur vnusquisque. Alienæ autem delectationes dictæ sunt, quæ ab alienis operationibus secundum proprium habitum conuenientibus fiunt, quæ proximum aliquid faciunt tristitiæ : eò quòd corrumpunt operationem : quamuis non similiter id faciant, sicut prædictum est.

20. Delectationes

Hæ autem delectationes operationibus differunt. Et est prima differentia qua differunt

secundum epicheiam & prauitatem, & quòd hæ quidem eligibiles sunt, aliæ autem fugiendæ, aliæ autem neutræ. Studiosæ enim eligibiles, prauæ autem fugibiles, mediæ autem quæ nec prauæ nec studiosæ sunt, neutræ sunt, nec eligendæ & nec fugibiles, sicut est motus digiti, vt dicit Boëtius, vel ludus troci. Et secundum vnamquamque harum operationum differunt delectationes : ita quod quædam sunt studiosæ & eligibiles, quædam autem prauæ & fugiendæ, quædam autem neutræ. Secundum vnamquamque enim operationem propria delectatio est. Delectatio igitur quæ propria est studioso & studiosæ operationi, epiches & bona & eligibilis est. Quæ autem propria & operationi prauæ, mala est & fugienda. *differunt prohibitæ & improbitate.* 1. ratio.

Quòd ex hoc patet, quòd concupiscentiæ quæ sunt inclinationes appetitus in operationes, & delectationes quæ sunt bonorum, laudabiles sunt : & quando sunt turpium, vituperabiles sunt. Propter quod autem vnamquodque, illud magis est tale, sicut dicit Aristot. Si igitur concupiscentiæ propter delectationes sunt prauæ vel bonæ, delectationes sunt magis prauæ vel bonæ. Delectationes enim magis propriæ sunt operationibus & magis propinquæ, quam concupiscentiæ : eò quod in ipsis operationibus sunt. Concupiscentiæ quidem enim discretæ sunt ab operationibus & separatæ temporibus & natura. Temporibus quidem : quia sunt ante eas. Natura autem : quia alia est diffinitio concupiscentiæ, & alia est diffinitio operationis. Delectationes autem propinquæ valdè sunt operationibus & indiscretæ ab eis : & intantum sunt coniunctæ eis, vt à multis sit dubitatio, vtrum idem sit operationi delectatio. Cum tamen delectatio non videatur esse substantialiter idem operationi mentis, vel operationi sensus. Inconueniens enim esset hoc : quia sequeretur ex hoc, quòd passio substantialiter esset idem subiecto in quo est. Sed propter hoc quod delectationes non separantur ab operationibus, quibusdam idem videbatur delectatio & operatio. Patet igitur, quòd secundum differentiam qua operationes sunt alteræ abinuicem, secundum eundem modum etiam delectationes abinuicem differunt. 2. ratio.

CAPVT XI.

De differentia delectationum penes puritatem & impuritatem operationum.

Differunt autem puritate & impuritate operationum : quod sic probatur. Operatio enim visus puritate differt ab operatione tactus : est enim visus obiectum super extremitatem scilicet perspicui, diffusam scilicet in corpore terminato, quæ nihil in se habet de impuritate materiæ : tactus autem eorum est quæ in materia permixta sunt. Similiter autem puritate differt operatio auditus ab opere olfactus & gustus : auditus enim est soni qui non pertingit nisi fractionem aëris absque aliis di- 3. ratio.

ipostrionibus materiæ elementaris : olfactus autem & gustus super dispositiones sunt commixti & complexionati. Et sic iterum differunt olfactus & gustus : olfactus enim super odorem est qui sequela est complexionis : gustus autem de differentiis humidi in ipsa complexione digesti. Purior autem sensus est remotior à materia : impurior vero coniunctior. Et secundum eundem modum similiter differunt delectationes quæ circa summum operationes sunt, & illæ omnes differunt à delectationibus quæ sunt circa operationes mentis, in quantum operationes mentis circa purius sunt, & puriores quam operationes sensus. Sunt autem & duæ operationes mentis, speculativa scilicet, & practica : & differunt abinuicem puritate vtræque istæ operationes. Speculativa enim purior est quam practica inquàtum circa puriora est, & omninò à materia separata : practica autem circa particularia quæ ad materiam referuntur.

21. *Animatum specie differentiâ delectationes specie differunt, specie verò similium, communitè specie.*

Quod autem quædam propriæ homini istaram delectationum, quod vnicuique animali propria delectatio est quemadmodum & opus proprium : propria enim est, quæ est cum propria operatione. Hoc autem in vnoquoque aparebit facilè speculanti opus proprium cuiusliber. Altera enim est equi delectatio propria sicut & opus, & altera canis, & altera hominis : quemadmodum Heraclitus dixit asinum fœnum iringorum secundum naturæ suæ conuenientiam, plus eligere quam aurum. Est enim tale fœnum delectabilius nutrimentum asinis quam aurum. Et secundum hunc modum plus eligitur à boue orobum, & à cane olla. Delectationes igitur diuersarum operationum specie, differunt specie : illas autem quæ sunt eorum quæ specie indifferentia sunt, rationabile est indifferentes specie esse. Hoc autem contingit in animalibus brutis : quia omnia illa à natura aguntur ad opera. Natura autem vna specie est in his quæ specei differentiam non habent. Et ideò in quo delectatur vnus asinus, in eodem delectatur & alter. Et de bobus & equis similiter est.

22. *In hominibus delectationes multũ diuersæ sunt.*

In hominibus autem qui non natura sed ratione aguntur vel phantasia, non parum differunt delectationes. Eadem enim quæ quidam homines delectant, alios contristant : & quæ quibusdam tristia & odibilia sunt, aliis sunt delectabilia & amicabilia : cum tamen homines omnes eiusdem speciei sint : eò quod aliter & aliter secundum rationem & phantasiam dispositi sunt. Et in dulcibus etiam hoc accidit secundum diuersam linguæ dispositionem & infusionem. Non enim eadem videntur febricitanti dulcia & sano. Sano enim dulcia videntur quæ verè dulcia sunt : & hæc eadem infirmo non dulcia videntur, eò quod linguæ eius infusa est cholera adusta & amara. Similiter etiam nec eadem calida esse videntur debili & benè habenti. Benè habenti enim non videtur calidum, nisi quod excellit medium complexionis : debili autem calefacto etiam modicus calor vstiuus videtur. Similiter autem etiam hoc accidit in multis aliis.

23. *In dubitatione minus tale iudicium esse videtur, quale sanorum videtur.*

Si tamen secundum sensum iudicaretur quid calidum & dulce esset simpliciter & secundum veritatem, determinaretur iudicio sani & non iudicio infirmi. In omnibus enim talibus hoc videtur simpliciter esse, quod videtur studioso & benè habenti. Si autem hoc benè & conuenienter dicitur, quemadmodum omnibus videtur, & sicut in præcedentibus dictum est, mensura vniuscuiusque qua videtur quid simpliciter sit vel non sit, est virtus eius propria, & bonus qui benè habet secundum virtutem, secundum quod talis est per virtutem bene dispositus. Sequitur igitur, quòd delectationes vtique simpliciter delectationes sunt, quæ bono secundum virtutem videntur esse delectationes, & quod illa simpliciter delectabilia sunt, quibus gaudet, quia talis est. Et quæ huic tristia sunt, si alis sunt delectabilia, nihil est admirabile. Multæ enim corruptiones & nocumenta sunt hominum, quibus vel secundum malitiosam naturam vel secundum habitum acquisitum disponuntur ad alia quam ad ea quæ conueniunt ad naturam constitutam & integram : & quæ talibus videatur, non simpliciter sunt delectabilia, sed sunt delectabilia his & taliter dispositis.

24. *Delectationes quas omnes fatentur esse turpes, nõ sunt dicendæ delectationes nisi corruptis : quas verò probi sunt, ex his constat operationibus.*

Patet igitur, quòd delectationes quæ ab omnibus confessæ sunt esse turpes, non sunt dicendæ delectationes esse simpliciter, sed sunt delectationes corruptis. Quæramus autem de delectationibus quæ videntur esse epiches siue studiosæ, qualem delectationem vel quam dicendum est delectationem esse hominis secundum quod homo est. Quod tamen secundum prædicta ex ipsis operationibus manifestum est. Formas enim operationum sequuntur delectationes. Siue igitur vna sola est operatio hominis secundum quod homo est, siue plures : illa quæ perfecti & beati viri est secundum optimam virtutem hominis, est operatio per se hominis, Vnam autem dico : quia finali virtute homo vnus est, si finalis virtus accipiatur secundum illud quo homo est. Hoc autem est vltimus & perfectissimus intellectus qui speculativus est, ad quem omnia alia adminiculantur. Plures autem dico, secundum quod homo plura est per intellectum, scilicet speculativum & practicum. Prudentia enim virtus est practici : sapientia autem virtus speculativi. Et felicitas ciuilis vltima operatio est practici : felicitas autem contemplativi & vltima & perfectissima est operatio speculativi. Et delectationes quæ perficiunt has operationes, dicuntur principaliter esse operationes hominis vt homo est. Reliquæ autem omnes delectationes secundariæ dicuntur & secundum quid : & hoc multipliciter est, quemadmodum & operationes tales sunt diuersimodè secundum animalem appetitum dispositorum.

TRACTATVS II.

De felicitate contemplativa.

CAPVT I.

In quo genere operationum sit operatio felicitatis contemplativæ.

25. *His de felicitate determinandum.*

His autem determinatis quæ circa virtutes morales & contemplativas & amicitias & delectationes determinanda esse videbantur, quæ omnia sunt adminiculantia ad felicitatem contemplativam, relinquitur de felicitate contemplativa typo pertransire. Omnia enim quæ ad hanc scientiam spectant, non fiat typo determinari possunt, quemadmodum in ante habitis dictum est. Vltimo enim & post omnia tractandum est : eò quod talem felicitatem finem ponimus omnium humanorum : eò quod omnia humana referuntur ad ipsam.

26. *Quædã resumenda. 1. felicitatẽ nõ esse habitum.*

Sermo autem istius tractatus compendiosior erit & intelligibilior, si resumantur ea quæ in primo huius scientiæ libro de felicitate ciuili dicta sunt. Ibi enim diximus, quòd felicitas non est habitus. Si enim habitus esset, existeret felicitas in eo qui dormit per totam vitam. Somnus enim quamuis sit ligamentum operationis exterioris, non tamen interiorem priuat habitũ. Cùm autẽ dormiens plus viuat operatione vegetabili ũ partium intus quam vigilãs, & sic viuãt vita plantæ quæ intus ingerit & digerit & nutrit, quamuis exterius immobilis sit, contingeret quòd viuens vita plantæ felix esset. Adhuc autem infortunatus maximè rotatus præ amicis infortuniis, non priuatur habitu virtutis, quamuis glorioſissimus operationibus priuetur & perfectissimus. Contingeret ergo, quod infortunatus felix esset : quæ omnia valde inconuenientia.

2. felicitatem esse quandam operationem.

Si autem hæc concedere non placet, sed magis ponendum est eam esse operationem quandam, quemadmodum in his quæ in primo huius scientiæ libro scripta sunt, dictum est : cauendum est, ne in genere habitus felicitatis esse ponatur. Est igitur operatio, non habitus.

3. operationũ quasdam esse necessarias, ergò alias, quasdam verò per ipsas expetibiles.

Operationum autem quædam sunt necessariæ necessitate positionis, sicut vstio & bibitio pharmaci. Hæ enim necessariæ sunt si aliquis debeat consequi sanitatem, & tales operationes non sunt per se eligibiles, sed propter altera quædam. Quædam autem operationum secundum seipsas sunt eligibiles, quas non ad alia quædam referimus, sed propter seipsas volumus.

D. Alb. Mag. li. b. 10. Ethic.

4. *felicitatem esse de numero operationum per se expetibilium.*

Manifestum est, quòd dicendum est felicitatem esse de numero & genere earum operationum quæ secundum seipsas eligibiles sunt, & non earum quæ eliguntur propter aliud. Determinatum enim est, quòd felicitas nullo modo est indigens, sed per se sufficiens omnium bonorum congregatione perfecta. Secundum seipsas autem eligibiles sunt operationes à quibus non quæritur obtineri aliud propter ipsam : secundum se operationem, eò quod ipsa finalissimum bonum est. Tales autem operationes esse videntur actiones quæ sunt secundum virtutem. Bona enim & studiosa agere secundum quamlibet virtutem est de numero eorum quæ propter se eligibilia sunt. Est enim de partibus honesti. Honestum autem est, quod volumus propter seipsum.

27. *Operationes virtutis sunt per se expetibiles, & ludi insuper.*

Sed tamen in his distinguendum est : quia & ludorum operationes delectabiles propter seipsas requiruntur. Ludentes enim ipsas ludorum operationes non eligunt propter altera. Quod ex hoc patet : quia ludentes sæpè ludũtur ab ipsis operationibus ludi magis quam iuuantur : exercentes enim tales operationes, negligunt & corporum ianitatem, & luctus possessionum, sicut patet in tota die curizantibus : quod non facerent, nisi ipsas operationes secundum se diligerent. Nescientes enim quod agant, ad tales ludorum conuersationes refugiunt multi qui ab Epicuro felices dicuntur. Propter quod illi qui eutrapeli in ludorum conuersationibus sunt, approbati sunt apud tyrannos, qui politicam non habent virtutem. Eutrapelos autem dicimus bene versatos ad placendum aliis in ludis. Tales enim tribuunt seipsos delectabiles in his quæ propter se appetunt. Tyranni autem indigent talibus, eò quod summum bonum in vita in requie ponunt.

Ludi non pertinent ad felicitatem. 1. ratio.

Talis igitur conuersatio videtur felicitas esse : propter quod illi qui in potentatibus sunt, felices esse dicuntur qui omnes talibus operationibus vacare videntur. Nullum autem signum verum esse videtur, licet quod inducunt, quòd tales operationes felicitatiuæ sunt. Virtutis enim operatio & operatio intellectus à quibus operationes sunt studiosæ, non sunt in hoc quod aliquis sit potens : quia multi potentes nihil habent de virtute, nec viuunt secundum intellectum illi qui potentes sunt.

2. ratio.

Nec sequitur, quòd propter hoc existimandum tales operationes eligi iliores esse quæ corporales sunt : quia ad corporales operationes & delectationes refugiunt illi qui ingustabiles sunt delectationis tyncerã & liberalis.

Etenim pueri existimant optima esse ea quæ apud ipsos pretiosa sunt: cum tamen optima non sint simpliciter. Rationabile autem est quemadmodum pueris & viris perfectis secundum ætatem, altera videntur esse pretiosa, sic etiam altera & altera sint quę videtur prauis, & quę videntur his qui sunt epiches siue studiosi & optimi. Quemadmodū igitur multoties dictum est, pretio à & delectabilia simpliciter sunt, quæ studioso & optimo pretiosa & eligibilia esse videntur. Rectum enim iudex est rei & obliqui: curuum autem (vt dicit Pythago.) nullius est iudex. Vnicuique autem illa eligibilissima est operatio, quæ sibi secundum proprium habitum conuenit. Studioso igitur eligibilissima est, quæ conuenit secundum habitum virtutis. Felix autem studiosus est & studiosissimus. Felicitas igitur operatio est secundum virtutem. Ludi autem operatio non secundum virtutem est, sed secundum remissam mollitiem: luxuosus enim mollis est. Non ergo in ludo felicitas est: valde enim inconueniens est ludum finem humanorum dicere.

4. ratio. Adhuc autem ridiculum esse videtur, quòd in multis negotiari & mala multa pati secundum omnem vitam, dicatur totum hoc fieri ludendi gratia. Vtilitas enim negotiationis & dispendia multorum laborum ad felicitatem vt ad finem referuntur. Si ergo felicitas ludus est, sequetur, quòd omnia humana ad ludum referuntur. Præter felicitatem enim solam, quæ finis humanorum est, omnia humana quodammodo alterius gratia eligibilia sunt. Virtutes enim quamuis secundum se eligibiles sint, tamen ad operationes virtutum referuntur, & propter illas eliguntur. Operationes autem virtutum quamuis per se eligibiles & perfectæ sint, tamen referuntur ad felicitatem ciuilem, felicitas autem ciuilis ad contemplatiuam. Et sic omnia ad aliud quodammodo referuntur propter felicitatem speculatiuā.

5. ratio. Studere autem virtutibus & laborare in difficili circa quod est virtus, ludi gratia, valde insipiens, & puerile dictum est: sed secundum Anacharsidem poëtam dicere, quòd aliquis ludatvt studeat, rectè habere videtur.

6. ratio. Multi enim intentionem in ludis remittunt, vt viribus recollectis fortiores sint in studio bonorum & honorabilium. Ludus enim, sicut in antehabitis dictum est, requiei assimilatur: eò quod intensionem intentionis & studij remittit, & sic requiem inducit. Non valentes enim continuè laborare, in exercitio studiosorum, requie indigent, quemadmodum & Cato dicit,

Interpone tuis interdum gaudia curis.

Requies autem finis humanorum non est. Fit enim requies gratia operationis, vt quemadmodum dictum est, remissa virtus fortior resurgat ad operationem.

7. ratio. Felix enim vita secundum virtutem esse videtur. Virtus autem cum studio & non in ludo est.

8. ratio. Et communiter dicitur, quòd studiosa meliora sunt in his quæ ridiculosa & cum ludo sunt. Felicitas autem meliorum bonorum esse perhibetur.

9. ratio. Adhuc autem bona operatio est bonæ partis animæ, & studiosior operatio melioris est particulæ animæ, & studiosissima optimæ est particulæ animæ & nobilissimæ. Sequitur ergo meliorem operationem feliciorem esse. Felicitas igitur operatio est secundum nobilissimam particulam animæ.

10. ratio. Quicunque autem bestiali quæ in ipsis est, & non minus optimo iudicant sibi, pro certo potiuntur corporalibus delectationibus pro optimo quod est in vita, sicut fecit Sardanapalus. Nullus autem felicitatem bestiali parti tribuit, nisi etiam vitam bestialem optimam esse dicat. In talibus enim conuersationibus bestialitatis non est felicitas, sed est in his operationibus quæ sunt secundum virtutem, quemadmodum & prius in primo huius scientiæ libro dictum est. Est igitur felicitas operatio optimæ virtutis secundum nobilissimam animæ particulam.

CAPVT II.

Secundum quam virtutem sit felicitas contemplatiua, & quæ sint differentiæ constituentes eam.

29. *Optima operatio intellectus speculatiui secundum propriam virtutem, est perfecta felicitas.* 1. ratio.

SI autem secundum ea quæ in primo libro dicta sunt, felicitas est operatio secundum animi virtutem perfectam, rationabiliter sequitur, quòd optima felicitas sit optima operatio secundum optimam virtutem. Optima autem virtus optimi est. Cum enim virtus vniuscuiusque sit vltimū in optimo ipsius: vltimum autem optimi optimum est: virtus ergo optimi optima est. Siue ergo hoc optimum in homine sit intellectus, sicut Peripatetici dicunt, siue sit aliud aliquid separatum quoddam per substantiam ab homine, cuius tamen refulgentia in anima operationem facit intellectualem, sicut dicebant Stoici & maximè Plato qui ideas introduxerunt, hoc quod principari videtur secundum naturam & dominari & intelligentiam habere, de bonis & diuinis erit illud optimum, & felicitas erit operatio secundum virtutem illius. Hoc autem redit ad hoc, quòd suus intellectiuum in homine sit diuinum secundum se & separatum, ex quo sicut extrinsecus influat in hominem intellectuales operationes, sicut Platonici dicebant, siue sit aliquid de numero eorum quæ in nobis sunt vt substantiā animæ, & sic diuinissimum inter omnia quæ in nobis sunt, huius optimi optima operatio quæ sibi competit secundum propriam virtutem, quæ ipsum in vltimo ponit, pro certo erit perfecta felicitas. Quod autem pars diuinissima & optima, speculatiua sit, sæpius dictum est. Hoc enim confessum est ab omnibus, & consonum est his quæ prius dicta sunt, & consonum ipsi vero. Hæc enim operatio speculatiui intellectus optima & dignissima est. Est enim intuitus & contactus

contactus ipsius veritatis rerum. Intellectus enim speculatiuus quo speculamur, est de numero eorum quæ in nobis sunt secundum Peripateticorum scientiam; & est cognoscibilium eorum circa quæ est intellectus purus & separatus.

Et ad hoc intelligendum oportet resumere quæ à principio istius decimi dicta sunt. Stoici enim formas ponentes, primum intellectum separatum dixerunt esse & non coniunctum continuo & tempori. Coniunctum enim, vt dicebant, vniuersaliter intelligentiæ non posset esse principium: eò quod omnis coniunctio particulans est & contrahens. Vniuersalium igitur talium talis intellectus non haberet cognitionem. Si igitur vniuersaliter instituit intelligentias, & vniuersalium oportet ipsum intellectum esse separatum & centralem & fontalem ad omnia intellectus operationes facientia. Hoc autem quod sui participatur in anima hominis, facit intellectualem operationem, & optimum illius virtus est eius, secundum quam sibi inest operatio felicitatis & potentia actiua ad feliciter operandum perfecta. Secundum Peripateticos autem sicut in omni natura, ita in anima accipere est differentias vniuersaliter actiui & vniuersaliter passiui. Dicunt enim hi, quòd omnis forma sit intelligentiæ & primæ causæ lumen, & processio luminis in res formatas, & quod hoc lumen diuersimodè est secundum distantiam à primo fonte, & secundum propinquitatem. Propter quod in corpore quod ad æqualitatē celi complexionatum est, vel ferè, sicut est corpus hominis, magis syncerum est, & quasi primi luminis imago. Propter quod in homine per modum diuinum est perficiens operationes intelligentiæ, quod ex ipso lumine secundum quod syncerum est, facultatem habet agendi intellectualiter. Ex eodem autem secundum quod receptum est, potentiam habet omnia fieri intellectualia: & sic iterum virtus eius est optimum & vltimum eius, quod ipsum ponit in perfecta facultate operandi intellectuales operationes.

Tam Stoici autem quam Peripatetici dixerunt, quòd aliæ sunt rerum veritates, & aliæ res ipsæ secundum esse proprium vnicuique rei. Rerum enim veritates in lumine sunt causæ primæ, sicut veritates coloris sunt in lumine solis. Omne enim quod processione constituit aliquid, tripliciter accipi potest, scilicet secundum quòd est in eo à quo procedit, & secundum quod est contingens in quod procedit, & in medio. Et huius exemplum in præhabitis diximus in lumine quòd à sole procedit in perspicuum, & in corpora terminata. Cum enim de veritate coloris nihil sit nisi natura perspicui illuminati, & esse coloris nihil aliud sit nisi diffusio perspicui illuminati in corpore terminato, veritas coloris non accipitur in natura corporis terminati, sed in natura perspicui quod separatum est secundum substantiam à corpore terminato. Propter quod antiqui colorem epiamum vocauerunt, vt dicit Aristot. Similiter autem se habet omnis forma substantialis rei in lumine primæ causæ siue intellectus primi vniuersaliter constituentis intelligibilia. Est enim hoc nihil aliud nisi extremitas luminis in materia quam perficit, & esse ipsius, diffusio luminis illius est in materia. Propter quod dicit Auicenna, quòd omnis forma largitur ab intelligentia. Et si considerentur veritas formæ determinatæ, ipsius non est materia, sed veritas ipsius est extremitas luminis intelligentiæ. Propter quod Dionysius probat, quòd veritas vniuscuiusque rei hoc quod est in lumine causæ primæ: & taliter cognoscibilium intellectus principium cognoscitiuum est. Quæ autem immersa sunt in materiam, & conditiones & appendicias materiæ acceperunt, non perfectè cognoscibilia sunt: sed oportet, quòd de eis fit inquisitio & inuestigatio per compositionem & diuisionem, & præcedentia & subsequentia & accidentia. Et talis cognitio opinatiua est potius quam intellectiua. Et ideo cum intellectus practicus ad particularia referatur, in quibus sunt operationes humanæ, cognitio intellectus practici æstimatiua est & consiliatiua. Propter quod intellectualem & puram non habet operationem. Speculatiuus ergo intellectus diuinissimus est & non practicus: & illius optima operatio felicitas erit contemplatiua.

2. ratio. Illi enim omnia conueniunt quæ ab antiquis conuenire dicuntur felici, quorum primum est, quòd continua sit operatio. Speculatio enim intellectus cognoscibilium in veritatibus rerum continuissima est. Magis enim continuè possumus sic speculari, quam operari quodcumque operabile. Ad operationem enim operabilium per nos multa requiruntur, quibus vel aliquo eorum deficientibus interrumpitur operatio. In speculatione autem veritas rerum nobis semper præsto est, & intellectus speculans habetur ad natum: nec contingit impedimentum nisi per accidens ex ratione organi subiecti, sicut in præhabito tractatu de delectatione dictum est.

3. ratio. Existimamus etiam secundum Epicuri sapientiam, quod oportet delectationem admixtam esse felicitati. Omnes autem confitentur tam Stoici quam Peripatetici, quam etiam Epicuri, quod delectabilissima omnium operationum quæ sunt secundum virtutem, illa est, quæ est secundum illam virtutem quæ sapientia vocatur: quæ quidem sapientia diffinita est in huius scientiæ libro sexto. Patet igitur, quòd sola philosophia quæ prima & verissima philosophia est, delectationes admirabiles habet puritate & firmitate. Altitudine enim admirabilis est. Res enim accipit in primis veritatibus suis. Puritate autem præcellit: nihil enim accipit impuritati materiæ admixtum. Præcellit igitur alias scientias, sicut visus alios præcellit sensus puritate, sicut ante dictum est. Firmitate: quia nihil habet opinatiuum, vel inquisitiuum: eò quod non sunt nisi simplex contactus super rerum ipsas veritates, à quibus firmantur & constituuntur. Rationale enim est, quòd con-

uersatio scientium quæ est in operatione scientiæ, certè delectabilior sit quam delectatio quærentium & dubitantium. Practici autem operationes cum inquisitione & dubitatione sunt. Est autem in sexto huius scientiæ libro probatum, quòd scientiæ virtus sapientia est.

4. ratio. Tertium autem, quod ratione quod ab Epicuro felicitati dicitur conuenire, est quod Græcè astarchia, quod Latinè sonat per se sufficientia. Hoc enim maximè est circa speculatiuam operationem. Quamuis enim ad sustentationem vitæ necessariis æqualiter indigeant & sapiens & iustus, hoc est speculatiuus & practicus. Sapiens enim speculatiuus est. Iustus autem à generali iustitia dictus practicus. Similiter etiam & reliqui omnes indigent necessariis ad vitam. Tamen omnibus necessariis ad vitam sufficienter largitis, practicè iustus ad iustitiæ opus multis indiget. Indiget enim hostibus contra quos fortis sit armatura, equis, adiutoribus. Similiter autem multis indiget aliorum vnusquisque secundum virtutem moralem operans. Sapiens autem in speculatione secundum seipsum solus existens, potest speculari; & facultatem habet perfectam: & quantò vtique sapientior est, secundum seipsum solus existens, melius potest speculari. Quia tunc nec dectore indigeret nec directore: eò quod secundum seipsum perfectus sit. Et quamuis fortè melius sit cooperatores habere qui vel necessaria vitæ procurent, vel ad speculationem excitent: tamen per se sufficientissimus est ad speculationem. Sicut enim diximus, rerum veritates præsto sunt & intellectus speculatiuus ad nutum. Hoc enim & Horatius dicit: Sic frugis copia, animum ipse parabo.

5. ratio. Peripatetici autem dicunt & Stoici, quòd felicitati cõuenit per se diligibilem esse & propter se: eò quod est vltimum & finale bonum. Hoc autem videtur soli conuenire speculationi. A speculatione enim nihil intenditur obtineri nisi ipsa speculatio. Ab operationibus autem semper aliquid vel plus vel minus acquirere intendimus etiam præter ipsam virtutis actionem. Quamuis enim virtutes morales in se perfectæ eligibiles sint, tamen relatæ ad felicitatem ciuilem, propter aliud sunt, vt scilicet obtineatur per eas. Similiter & ipsa ciuilis felicitas perfecta quidem est in seipsa, relata tamen ad ciues ipsos, ad beatitudinem ciuium ordinatur, vt vnusquisque sibiipsi redditus, intendere possit sapientiæ. Sola igitur operatio sapientiæ simpliciter propter seipsam est. Propter seipsam ergo sola eligibilis est.

6. ratio. Adhuc autem Epicuri vacationem attribuerunt felicitati. Vacationem autem diffinierunt absolutionem esse à curis & laboribus. Et secundum hoc videtur, quòd hæc contemplatiua felicitas sola, vel maximè in vacatione sit. Cum enim non vacamus, multis curis multa prouidentes & elaborantes, ad hoc non vacamus vt postea vacare possimus. Et cum bellamus, ad hoc bellamus, vt postea pacem ducamus & in pace viuamus. Pax autem quædam vacatio est. Est enim pax tranquillitas ab impugnantibus. Si autem attendamus practicas politiarum siue vrbanitatum virtutes, quæ tantò nobiliores sunt quam monasticæ, quantò ciuitas vel regimen vilius est quam vita priuatæ personæ: virtutes has præcipuas duas inuenimus, quæ omni vrbanitati cõueniunt, siue sit regnum, siue sit per modum regni, siue per modum aristocratiæ, siue per modum timocratiæ. Virtutes autem hæ sunt politica, & bellica. Politica quidem ciues optimè disponens in operationibus, officiis, præmiis, & pœnis. Bellica autem optimè hostes repellens. Operationes autem quæ sunt circa hæc, perspicuè videntur non vacantes esse. Bellicæ quidem virtutes etsi perfectæ sint in omni apparatu, non sunt vacantes, ita quod nulli nisi bello intendant. Nullus enim eligit bellare, eius quod est bellare gratia, nec eligit præparare bellum propter bellare. Si enim talis aliquis esset, contra omnes bellaret & semper. Talis autem videtur occisor quidam violentus esse, qui & amicos oppugnaret, nihil aliud intendens nisi vt pugnæ & occisiones fierent. Bellica igitur virtus sine cura & labore non est, semper sollicita quem impugnet, & quem non, & quando, & quando non, & qua de causa. Politica autem similiter non vacans est. Si enim excipiamus etiam conuersari ciuiliter quod procurat politicus vnicuique ciuium secundum suum modum: tamen sollicitus est politicus acquirere potentatus in subiectione terrarum, & acquirere honores & titulis & laudibus: & si forte habet hæc, tamen sollicitus est magis acquirere hæc & ampliare, & sollicitus erit felicitatem siue ciuilem siue contemplatiuam acquirere sibi & ciuibus, quæ felicitas altera est à politica operatione, sicut finis alterum quid est ab eo quod est ad finem. Talem enim felicitatem quærimus operatione politicæ virtutis, & per ipsam inquisitionem manifestum est, quòd altera est ab operatione politicæ virtutis. Sic igitur operationes virtutum politicæ & bellicæ pulchritudine & magnitudine præcellunt operationes virtutum monasticarum, quæ sunt quatuor cardinales, quemadmodum paulo ante dictum est: & hæ non vacantes sunt, sed finem aliquem appetunt & non eliguntur propter seipsas.

Econtra autem intellectus speculatiui operatio ab hac differre videtur studiositate & pretiositate, ita quod præter suum opus nullum vlteriorem appetit finem. Adhuc autem si speculatio propriam & perfectam videtur habere delectationem: quæ, inquam, delectatio coauget operationem ipsius & confirmat. Adhuc autem si speculatio per se sufficiens vtique inuenitur, & per se vacatiua & illaboriosa inquantum hæc homini conuenire possunt. Demum si omnia habet quæ beato attribuuntur ab antiquis, ita quod conueniunt secundum operationem speculationis, sequitur quod perfecta felicitas hominis sit

sit secundum operationes speculationis, hoc solo addito, quòd longitudinem vitæ accipiat. Horaria enim speculario beatum non facit: nihil enim imperfectum attribuendum est felicitati: propter quod perfectum secundum totam vitæ durationem oportet attribuere felicitati.

CAPVT III.

Quod talis vita pretiosissima est & nobilissima.

7. ratio. TAlis autem vita quæ secundum operationes speculationis est, melior est quam vita hominis. Hominis autem dico vitam quæ secundum hominis est operationes. Homo enim duo homines est secundum intellectum, scilicet secundum quem Deo connexus est (vt dicit Hermes Trismegistus) nihil brutale habens in seipso: & secundum rationem inquisitam, secundum quam tempori & continuo coniunctus est, secundum quam quidem etiam homo est excellens bestias. Secundum autem eandem nihil nisi humanum habet. Viuere igitur secundum intellectum speculationum supra homines est. Secundum enim illum intellectum non viuit secundum quod homo est, sed viuit secundum quod aliquid diuinum in ipso est. Et quanto differt tale viuere à viuere compositi quod continuo & tempori commixtum est, tantò differt etiam operatio quæ secundum sapientiam & intellectum est, à viuere illo quod secundum aliam virtutem est. Hæc autem virtus est prudentia in ratione ejecta consistens, & circa particularia negotians.

8. ratio. Si ergo intellectus diuinum est, quando comparatur ad hominem, sequitur etiam, quòd intellectus vita, diuina sit comparata ad vitam humanam. Oportet autem in talibus non intendere suasionibus Theongindis & Salonis, qui suadent humana debere sapere eum qui homo est, & mortalem debere sapere ea quæ mortalium sunt. Hæc enim suasio auertit à perfectissimo. Quinimo omni mortali contingit & expedit immortale aliquid facere de seipso, & conuenit homini omnia sua facere & referre ad illud viuere quod conuenit ei secundum optimum quod est in ipso. Hoc autem, sicut sæpè ante diximus, est secundum intellectum adeptum, quem adipiscitur in seipso, molem corporis excedens & subiiciens. Quamuis enim ille intellectus mole quidem quanti paruus & indiuisibilis sit, & nullam habens magnitudinem: tamen potentiæ valore & pretiositate nobilitatis centies millies superexcellit omnia quæ in homine sunt.

9. ratio. Et hic quidem intellectus totus homo est. Videtur enim vnumquodque esse hoc quod in ipso excellentius & melius est. Si enim est principale & principans, sequitur quod & melius sit, sicut politicus in ciuitate principans & formans est. Et siquis viderit virgines, matronas, viros, officia, personas formatas ad actum, in omnibus considerabit politicum qui secundum virtutem politicam quæ in ipso est, omnibus talem impressit formam rectitudinis. Et similiter intellectus qui in homine excellentissimum est, omnes animæ particulas & corporis ad se formar, secundum congruam vniuscuiusq; distributionẽ, sicut tapius iam ante dixisse nos meminimus. Est ergo talis intellectus homini proprius secundum naturam. Si enim quæram ab aliquo, quid sit secundum esse hominis, non dicet, quòd substantia sit, nec quod substantia animata sit, nec quod viuum sit, nec quod sensibile sit, sed dicet, quòd intellectuale sit. In omnibus enim præter vltimum non est homo nisi in potentia: per vltimum autem hominis accipit esse in actu secundum quod homo est. Proprium igitur hominis est, quod & conuertibile est, intellectuale esse & intellectuale viuere. Inconueniens igitur & contra naturam est, si aliquis non suipsius vitam eligat propriam, sed eligit alicuius alterius vitam, viui scilicet tantum, vel senticntis scilicet tantum. Quod & in primo libro dictum est: sed etiam nunc dicere congruit, quia sæpè dicendum est. Quidam enim sunt vitam pecudum eligentes. Vnicuique enim proprium est id, quod secundum naturam est optimum & vltimum: & hoc etiam secundum naturam vnicuique est delectabilissimum. Homini ergo & optimum & delectabilissimum est vita secundum intellectum speculatiua: hæc enim maximè est homo. Talis igitur homo felicissimus est prima & dignissima felicitate.

30. *Vita quæ est à virtute actiua, secundum locum sibi vendicat.*

Secundario autem & ille felix est, qui secundum aliam virtutem quæ rationis inquisitiuæ vltimum est, habet perfectas operationes. Hæc autem virtus moralis est, sicut in primo huius scientiæ libro determinatum est: secundum hanc enim sunt operationes humanæ. Quæcumque enim adinuicem agimus in commutationibus & necessitatibus & omnimodis actionibus communitatum, iusta sunt, vel fortiora, vel temperata. His enim in passionibus communioris audaciæ, concupiscentiæ, cupiditatis, & omnibus aliis passionibus operantes conseruamus quod decet vnicuique cum quo conuiuimus. Omnia autem hæc humana esse videntur, expressa intantum, quòd quædam horum ab ipsa corporis complexione accidere videntur. Quidam enim mansueti, quidam enim fortes, alij autem temperati, nonnulli iusti, multi & verecundi ab ipsa corporis videntur esse natura: quæ omnia ostendunt, quòd moris virtus circa passiones est & humana, & his appropriatur. Similiter autem & prudentia, quæ quamuis intellectualis virtus sit, non tamen

tamen est intellectus virtus secundum scientificum ipsius, sed potius secundum opinatiuum quod est in ipso. Propter quod morali virtuti coniugata est, & moralis virtus coniugata est prudentiæ, sicut in sexto huius scientiæ libro ostensum est. Principia enim quibus electionem rectificat prudentia, omnia secundum morales virtutes accepta sunt. Dictum enim est in præcedentibus, quòd moralis virtus finem ostendit. Principia autem prima finales causæ sunt. Omnis enim apparitio finis, vt dicit Socrates, ex habitu est qui in modum naturæ tendendo in proprium finem demonstrat. Rectum autem quod est in moralibus virtutibus in recta electione contendentium ad finem, à prudentia est. Et sicut ea quæ sunt ad finem, ita prudentia coniugata est moralibus, & morales coniugatæ sunt prudentiæ. Hæc autem omnia in sexto perfectè ostensa sunt. Morales autem virtutes, quibus copulata est prudentia, omnes circa passiones sunt. Passiones autem compositi sunt. Compositi autem virtutes humanæ sunt. Vita ergo quæ secundum has virtutes est, & felicitas quæ secundum has virtutes perfecta operatio est, humana quædam sunt. Vita autem & operatio intellectus speculatiui à passionibus & composito separata est. Nec conuenit homini, vt dicit Hermes Trismegistus, nisi secundum maximam auersionem intellectus à corpore. Talis igitur operatio & felicitas, non humana, sed diuina est. Tantum enim de ista felicitate secundum istius scientiæ proprietatem dici potest. Certitudinaliter enim determinare de ipsa, maioris & altioris scientiæ est, quam sit ista quæ nunc nobis in proposito est.

2. ratio.

Dicitur autem ab Epicuris nullo exteriorum indigens esse felicitas: & hoc maxime contemplatiuæ conuenit felicitati. Videtur enim ista exteriorum largitione valdè in paruum indigere, & multo minus quam ciuilis felicitas. Necessariis quidem enim sine quibus non est vitæ animalis sustentatio, ambobus ex æquali opus est, felici scilicet ciuiliter, & felici contemplatiuè. Quamuis enim magis laboret politicus labore corporis & labore aliorum quæcunque corporalia sunt, & propter hoc maiori indigeat cibo quam felix: contemplatiuo tamen tam paruum est hoc, quod non facit differentiam de qua sit curandum. Sed si vterque referatur ad operationes, tunc ad indigentiam exteriorum magnam habebunt differentiam. Liberali quidem enim opus est multis pecuniis ad agere liberalia; liberalitate autem non potest carere politicè felix. Similiter autem & iusto opus est pecuniis ad restitutionem & redditionem, siue ex debito reddat, siue ex amicabili communicatione.

Et si dicas, quòd voluntas in talibus pro facto computatur. Hoc apud deos esse potest, apud homines autem non est. Virtutes enim morales in communicatione hominum, ordinant humanam vitam. Voluntates autem sine operibus non sunt manifestæ hominibus. Nec creditur eis apud homines: eò quod multi etiam non iusti simulant se voluntatem habere ad iusta agere. Nec potest distinguere homo inter simulantem & verè iustum, nisi per omnia opera exteriora. Similiter autem & forti exteriorum opus est, sicut equis & armis & apparatu copioso, quæ faciant ipsum potentem & valentem ad opera fortis, si perficere debeat aliquid eorum quæ sunt secundum veritatem fortis. Eodem modo & se habet in temperato, quod indiget exterioribus quæ potestatem sibi tribuant vt possit perficere temperata. Qualiter enim potest esse manifestus proximo cum quo conuiuit vel iste temperatus, vel aliorum virtuosorum aliquis, nisi secundum opera exteriora?

Quæstio.

Propter quod quæritur, quid principalius sit in more, electio voluntaris interior, vel actiones exteriores? Quæstionis autem ratio est, quòd virtus moralis in vtroque consistit. Cuius quæstionis solutio est, quòd perfectum moralis virtutis in istis ambobus consistit. Ad actiones autem exteriores multis opus est. Et quantò aliqui maiores sunt secundum virtutem politicam meliores, tantò pluribus indigent. Pluribus enim indiget dux quam miles, & pluribus indiget iudex quam simplex ciuis. Speculanti autem secundum intellectum nullo talium opus est ad operationem. Sed etiam, si diceret licear, superabundantia exteriorum impedimentum afferret ad speculationem: eò quod ab intentione speculationis reuocat animum. Propter quod Plato dicitur de sinu projecisse aurum cum nauigaret, in Academia dicens, quòd melius erat perdere aurum quam animum. Felix autem ciuiliter secundum quod homo est, & pluribus conuiuit, & eligit ea agere quæ secundum virtutem moralem sunt, opus habebit exterioribus quæ necessaria sunt ad humaniter cum hominibus conuersari.

***

Responsio.

CAPVT

CAPVT IV.

De felicitate perfectæ intellectus speculatiui.

1 ratio. Felicitas contemplatiua ceteris actiones humanas primum sibi perfectionis locum vendicat.

PErfecta autem felicitas operatio intellectus speculatiui est. Quæ autem sit ratio perfectionis, ex his quæ nunc dicentur, apparebit. Suspicamur enim, & hæc suspicio ab antiquo ab hominibus tolli non potuit, deos beatos & felices esse. Deos autem dicimus intellectus diuinos motores cælestium, bonitates scilicet luminibus intellectualibus inferioribus influentes. Si autem felices dicimus, cum omnis felicitas in actione quadem sit, debitum est nobis quasdam actiones attribuere diis. Omnis autem actio quæ per intellectum est, de tribus vna est: aut enim est actio virtutis moralis, aut factio artis, aut speculatio intellectus contemplatiui perfecti & adepti. Videamus ergo si eis possint attribui actiones virtutis moralis. Dicemusne eos ipsos ab operationibus iustitiæ ciuilis? Si enim hoc dicamus, ridiculi apparebunt & derisibiles omnes dij. Tunc enim erunt commutantes res ad communitatem pertinentes, vel per proportionem medietatis arithmeticæ vendendo & emendo & mutuando, vel secundum proportionem medietatis geometricæ vnicuique quod dignum est tribuendo, & laudibus & præmiis & pœnis, & erunt reddentes depositа, & quæcunque alia talia secundum iustitiam sunt obseruantes. Et si proportio ista non seruetur, erunt litigantes, & adinuicem recurrentes, quemadmodum homines. Quæ omnia ridiculosa sunt. Similiter si attribuimus eis fortitudinis opera, sequitur quòd erunt sustinentes terribilia in bellis, & periclitantes se vulneribus & ictibus propter bonum ciuile vel rem publicam quæ est inter eos. Adhuc autem si attribuimus eis liberalitatis opera in quibus bona fortunæ dantur, quæramus tunc, cui dabunt talia bona? Non enim dabunt orbem quem mouent, vel partem orbis: sed oportet, quòd dent aliquod numisma, vel quod numismate mensuratur, quo inter se vrantur vel aliquod tale quod simile est numismati. Sed hoc valdè ridiculosum est. Si autem dicimus esse in operibus temperantiæ, tunc non erunt dij: & quæramus, quid tunc erunt quod passionibus subiaceat? Si enim ita deos laudamus, quod dicimus non continentes quidem esse, eò quod prauas concupiscentias non habent: temperatos autem, quia naturales habent passiones moderatas, vel dè onerosa & probrosa laus erit ad hominum passiones deos referentes. Sic autem in omnibus apparet transeuntibus omnia quæ virtutum sunt moralium. Omnia enim talia circa actiones deorum ponere, praua & indigna sunt diis. Eodem autem modo etiam est de prudentia, quæ (sicut dictum est) coniugata est moralibus virtutibus: & si Plato exemplares virtutes dicat esse in diis, constat quod æquiuocè dicentur ad virtutes humanas. Iustitia enim exemplaris secundum Platonem fontale principium est, omnem iustitiam profundens. Eodem modo est fortitudo exemplaris & temperantia. Et de talibus hîc non loquimur nos: profundemus enim iustitiam, non opus iustitiæ ciuilis. Cum ergo suspicentur deos viuere. Viuere autem vt vigilia, non sit nisi in operari, de necessitate sequitur deos operari. Oportet enim quòd dicantur non dormire, quemadmodum endymiona, hoc est, clausos interius intellectus. Accusatiuus enim Græcus est endymiona, & dicitur ab en quod est in, & dymion quod est intellectus: & endymiona sunt interius clausæ intelligentiæ & ligatæ. Somnus enim deorum non potest esse ligamentum sensuum: quia sensus non habent: erit ergo ligamentum intellectuum, quod valde ridiculum est dicere in diis. Si ergo tale agerea auferetur à virtute, cum omnis virtus moralis actiuum quoddam principium sit, auferetur operatio virtutis moralis ab ipsis. Factio autem artis est: & si facere attribuitur eis, oportet quod vt textores vel fabri sint, vel aliquam aliam factionem artis mechanicæ exerceant, quod omnino absurdum est. Agere sic & facere ablato de genere operationis nihil relinquitur, nisi speculatio. Speculatio igitur secundum intellectum attribuitur diis, etiam propter quod operatio Dei qui perfectione beatitudinis differens est à nostra, relinquitur quod sit speculatiua: & vlterius accipitur, quòd sit inter humanas operationes quæ diuinæ operationi cognatissima est & simillima, est felicissima. Speculatio autem per intellectum adeptum, simillima est. Hæc ergo felicissima est.

Alij intelligut Endymionem, quem poeta fabulatur à luna dilectū fuisse, & in monte Lycie sopitū, vt dormiens suauium libertatem caperet.

3. ratio. Bruta felicitatis partes atque cōtemplationis expertia.

Signum autem huius est, quòd omnia animalia reliqua ab homine bruta, eò quod tali operatione perfectè priuata sunt, nullo modo participant felicitatem. Quamuis enim Epicurus dicat bruta participare felicitatem, quando commodè secundum naturam viuunt & voluptuosè: eò quòd Epicurus voluptatem felicitatem dicit esse: tamen hæc felicitas non est nisi per metaphoram dicta. Similiter etiam Stoici veteres vsque ad Platonem felicia dicebant bruta, quando verò tempore optimis secundum naturam gaudent. Cuius signum esse dicebant in musicis: tunc enim tota

D. Alb. Mag. lib. 9. Ethic.

die cantant, & cantando proprias perficiunt operationes. Quæsi in tristitia essent, procerto à talibus refugerent. Hoc tamen non est nisi metaphoricè dictum. Propter quod & Plato Stoicorum præcipuus in hoc consentire noluit, sed posuit felicitatem esse in operatione intellectus. Deorum ergo perfectissima est felicitas. Diis enim omnis vita & tota beata est: quia speculatores sunt suiipsorum, & speculationi nihil interponunt. Hominibus autem tantum felicitatis competit, quantum similitudo talis speculationis hominibus existit. Aliorum autem animalium brutorum nullum felix est: eò quod nequaquam communicant tali speculationi. Inquantum enim protendit & extendit se speculatio in vita scilicet annua, vel multorum annorum, intantum etiam felicitas participatur à vita. Et quibus magis existit speculari limpidius ibi vel dulcius, illis etiam vel magis existit felices esse: non quidem secundum accidens, vt scilicet propter aliquid aliud felices sint quod coaccidit speculationi, sicut dixerunt & Epicurus & Stoicus. Sed felices existit eis esse secundum ipsam speculationem ad nihil aliud relatam. Speculatio enim secundum seipsam honorabilissimorum & pretiosissimorum est. Stoicus autem dixit, quòd speculatio beatitudinis non est per se, sed inquantum perducit ad virtutem. Epicurus verò, quod inquantum perducit ad commodum & voluptatem. Nos autem dicimus, quòd per seipsam felicitas est, quod quidem & Plato solus inter Stoicos dixit. Ergo quædam speculatio felicitas. Speculatio enim adepti intellectus & perfecti optimi felicitas est

CAPVT V.

Inquantum indiget exterioribus felicitas contemplativa.

33. *Felicitati ejus est verum extrarum prosperitate vt perfecta sit.*

OPus autem erit huic felicitati, si perfecta esse debeat, etiam prosperitate exteriori: eò quòd felix homo est, & humanis indiget. Hominis enim natura non est per se sufficiens sine exterioribus ad speculari. Oportet enim corpus sanum esse, & cibum competentem ad esse: & oportet existere etiam reliquum famulatum in veste, & domo, & lectulo, & aliis sine quibus homo in bono statu non est: & quibus si indigeat, à speculatione retrahitur.

32. *Licet nequeat quis felix fine bonis exterioribus fieri, tamen putandū, nō est, ei multis & magnis opus esse, qui futurus est felix.*

Quamuis autem dicamus, quòd non contingit aliquem sine exterioribus bonis beatum esse in opere: non tamen propter hoc æstimandum est, quòd multis & magnis & superfluis indigeat homo ad hoc quod futurus sit felix. Per se enim sufficientem esse non est in superabundantia multorum & magnorum: neque iudicium rectum est quod iudicetur felicitas in superabundantia: neque actio propria hominis perficitur ex abundantia exteriorum, quinimo ex talibus potius impeditur. Eos qui non sunt principes terræ & maris, possibile est ex sufficienti faculeate agere bona felicitatis. Si enim moderatè habeat exteriora ad necessitatem sufficientia aliquis, potestatem & facultatem habet satis agere secundum virtutem. Hoc autem est videre manifestè in exemplis. Si enim considerentur differentiæ hominum, inuenietur quòd frequenter idiotæ siue simplices, nullo prædicti potentatu, non minus agunt studiosa & felicia quam potentes, sublimibus potentatibus prædicti. Quinimo magis agunt: quia frequenter potentes curis eorum quæ habent pro cura, retrahuntur. Sufficiens est igitur tanta existere exteriorum, quanta necessitati & bonæ habitudini sufficiunt.

2. ratio.

In hanc enim sententiam præcipui Stoicorum & Epicureorum concordant. Solon enim præcipuus, felices enuntiauit esse, qui moderatè in exterioribus bonis fortunæ ditati sunt: in hoc proculdubio benè dicens. Tales enim existimabat sine impedimento esse agentes optima: & sunt viuentes temperatè secundum omnis virtutis moderamen. Contingit enim eos qui moderatam habent possessionem, sine impedimento agere quæ oportet secundum virtutem.

3. ratio.

Similiter etiam & Anaxagoras Epicureorum princeps, videtur non existimare felicem esse prædiuitem neque præponentem. Dixit enim de se, quòd non admirabitur si multitudini communi appareat inconueniens. Inconuenientem enim eum dixerunt multi: quia non festinauit ditari & in potentatibus exaltari. Quare autem non admirabitur, subinduxit causam dicens, quòd multitudo communis non iudicat felicem nisi in his quæ sunt exteriora & fortunæ bona. Tales enim alia bona non cognoscunt. Interiora enim bona communis plebs ignorat, vilis & indocta existens: cum tamen in interioribus præcipuè sit felicitas.

33. *Veritas in operabilibus iudicanda ex operibus & vita.*

Opiniones ergo tam Stoicorum quam Epicureorum sapientium rationibus hîc à nobis inductis concordare videntur. Opiniones verò tales circa moralia fidem quandam habent. Verum enim in operabilibus ex vita & operibus iudicatus potius, quam ex sermonibus. Vita enim dominans est, & non sermo: eò quod omnia moralia, de quibus prædictum est, intendere nos oportet inferendo ea ad vitam & opera: & quando opera concordant sermonibus, sermones acceptandi sunt: quando autem dissonant, tunc sunt tanquam sermones inarticulari, qui vsque ad auditum quidem suscipiendi sunt, sed dimittendi vt in aëra dissoluantur.

CAPVT VI.

Quod speculatiuus felix Deo amantissimus est.

34. *Sapiens Deo amicissimus est, & maximè felix.*

EX omnibus autem inductis patet, quòd secundum intellectum perfectum operans, & hunc curans & depurans, & dispositus optimè secundum optimam intellectus virtutem, consequenter etiam Deo amantissimus videtur esse. Si enim, sicut ab antiquo dictum est, à diis quædam fit cura & prouidentia humanorum operum, quemadmodum omnibus semper visum est, rationabiliter sequitur, quòd dij maximè gaudent optimo, & illud maximè amant: hoc enim cognatissimum est diis. Naturale enim est diis & omnibus maximè cognata magis amare. Iam autem ostensum est, quòd maximè cognatum est Deo intellectus & speculatio per intellectum: ex quo sequitur, quòd maximè diligant hoc & honorent. Si autem hoc maximè diligunt: tunc etiam maximè honorant, & sic præmiis maximè amici sunt, & de talibus maximè curant. Maximè ergo beneficiant benè & rectè operantes secundum intellectum. Quod autem omnia hæc sapienti maximè conueniant, non immanifestum est ex præinductis. Sapiens igitur in opere sapientiæ speculatiuæ Deo amantissimus est, & ideò cognatissimus. Conueniens est igitur eundem & felicissimum esse. Sapiens igitur maximè felix est.

Quæstio.

Sunt tamen qui quærunt, quæ melior sit felicitas, actiua vel contemplatiua? eò quod contemplatiua nihil prodest, nisi sibi: actiua autem multis prodest, & multos dirigit, & apud multos. E contra autem contemplatiua similima Deo est, & nullam pœnitudinem habet admixtam: actiua autem tota humana est, nihil ad deos habens similitudinis, & multas habet pœnitudines. Multos enim præmiat politicus, quos vellet non præmiasse: & multos punit, quos vellet non puniuisse. Multas etiam habet curas & sollicitudines tam de euentibus futuris, quam de procuratione necessariorum: eò quod maximam fortunam quærit in exterioribus bonis. In multis enim necesse est, quòd fortunæ se committat politicus, quorum nihil immiscetur felicitati contemplatiuæ. Hæc autem & multa huiusmodi similia soluenda sunt per id quod dictum est in nono huius scientiæ libro, quod scilicet actiones nostræ quandoque addunt in necessario, quandoque in bono. Patet autem cuilibet ea quæ inducta sunt legenti, quòd operatio felicitatis contemplatiuæ multo magis addit in bono. Operatio autem felicitatis actiuæ addit in necessario. Sic ergo dicit Aristoteles in primo philosophiæ primæ, quòd particulares quidem scientiæ omnes magis sunt necessariæ: potior autem quam nulla, prima philosophia sit, & magis necessaria actiua, sed potior contemplatiua secundum boni & honesti rationem.

Responsio.

TRACTATVS III.

De insufficientia istius operis ad faciendum bonos siue legis positiuos.

CAPVT I.

Quod persuasiuus sermo insufficiens sit sine legis coactione.

35. *Ethicorū præmissio, simul & in politica præfatio.*

VEramus autem post hæc, vtrum de his quæ de felicitatibus dicta sunt, & virtutibus tām moralibus quam intellectualibus: adhuc autem de his quæ de amiciria & de his quæ de delectatione typicè à nobis pertractatis, sufficienter sit dictum vel non? Si enim sufficienter dictum est: tunc existimandum est propositum finem in hoc libro habere. A principio enim elegimus de his tractare. Si autem non sufficienter dictum est: eò quod in operabilibus finis non est singula speculari & cognoscere, sed magis finis est operari ipsa, & habere principium operationum talium: tunc enim oportet aliam inuenire doctrinam: eò quod de virtute scire quid, nihil sufficit: sed oportet habere virtutem, & tentandum est vti virtute in opere, vel aggredi aliquid aliter quam per opera, vnde boni fiamus: quemadmodum Socrates virtutes dixit esse dona deorum: & si verum est quod dicit, oportet tentare acquisi-

rere virtutes per supplicationes & orationes & sacrificia. Causa autem quæstionis huius est, quòd problema ethicum non est de his ipsis propter se scire volumus, sed scire quæritur ibi propter operari: & ideò scire vel parum vel nihil prodest, operari autem multum. Et laudibus autem virtutum & descriptionibus non habetur nisi sermo persuasiuus ad virtutem: persuasio autem non est efficax principium ad opus: quia multi perversi difficile corriguntur: stultorum enim infinitus numerus est, qui persuasiones non attendunt. Propter quod sine coactiuo sermone efficax principium ad opus non est persuasio. Siquidem igitur sermones persuasiui à nobis inducti per se, hoc est, sine aliis sufficientes essent ad hoc quod facerent studiosos esse qui audiunt eos: tunc multa mercede digni essent illi qui tradunt & docent tales sermones, & magnas deberent iustè recipere mercedes, secundum quod dicit Theognis poëta. Non enim sufficienter posset remunerari, qui hominem posset solo sermone bonum perficere: & si mundus daretur in remunerationem, non satis esset.

Sermones ad probitatē incitare possunt iuuenem ingenuum & ad obtemperādū idoneum.

Nunc autem sermones tales prouocare videntur, & prouocando non videntur etiam omnes prouocare, sed quos inueniunt liberas à passionibus animas habentes & aptitudinem ad morem nobilem, & qui ex natura amant bonum, sicut illi quos dicimus esse optimæ indolis. In talibus enim plenitudinem siue complectionem vniuersalem boni faciunt ex virtute quam persuadent. Catachochymum enim Græcè complentem perfectionem vocant. Sicut aliquis dicitur catachochymus sapientia, qui plenus est sapientia & perfectus: & aliquis catachochymus virtute, plenus virtute & perfectus: ita tales bonæ indolis existentes ex persuasiuo sermone plenitudinem & perfectionem virtutis accipient. Eò quod tales ex propria voluntate & electione ad virtutem inclinati sunt.

Vulgus inuitare verbis non sufficiunt.

Communis autem multitudo talibus sermonibus ad bonitatem prouocari non potest: eò quod tales in passionibus nati & nutriti ex natura indolis aptitudinem non habent obedire verecundiæ, quæ est timor in turpi acto. Non enim verecundantur ad turpia, nisi timore pœnarum, nec recedunt à prauis operibus & delectationibus propter hoc quod turpes sunt: sed si recedunt à talibus, hoc fit propter pœnas quas timent, vel in flagellis, vel membrorum detruncationibus, vel mortibus, vel fortè damnis rerum. In passionibus enim viuere propterea consueti delectationes prosequuntur secundum quemlibet habitum viciorum: per quas delectationes etiam passiones ipsæ fiunt & confortantur in eis. Fugiunt etiam tristitias his delectationibus appositas, quæ sunt in absentia talium delectationum. Eius autem quod verè bonum est & quod verè delectabile est, nullam penitus habent intellectum affectiuum & practicum: eò quod talis boni & delectabilis non sunt gustatiui per experimentum. Eos autem qui tales sunt, quis vnquam sermo persuasiuus transformaret ad fugam turpium & perfectionem honestorum bonorum. Quæ enim ex antiqua consuetudine comprehensa sunt & radicata, vel non possibile, vel non facile sermone est persuasiuo in oppositum transmutare. Non possibile quidem in obstinatis: non facile autem in aliter consuetis.

Bene nobiscū agi sentiēdū est si omnibus ad nutrū existentibus, per quæ boni fieri valeamus, virtutem adipiscimur.

Et fortè satis amabile erit & acceptandum, si etiam virtutem accipiamus, vel accipere valeamus etiam omnibus nobis ad nutum existentibus & paratis, per quæ aliqui epiches siue superboni posse fieri videntur. Virtus enim, sicut sæpè dictum est, est circa difficile & bonum: & ideò per multa oportet studere ad virtutem. Si enim ab antiquis accipiamus ea per quæ ipsi existimant aliquos fieri bonos, maximè à dictis Socratis, tria inuenimus. Dicunt enim, quòd quidam natura quidem fiunt boni, quibus scilicet tantum à diis datum est, quòd virtutum habitus & electiones cum ipsa natura acceperunt. Quidam autem seminaria in natura habentes, consuetudine boni fiunt & perficiuntur. Alij autem his plus habentes de inclinatione ad virtutem, sola doctrina persuasiui sermonis adipiscuntur quod volunt. Principium igitur boni quod est natura, manifestum est, quod non in nostra voluntate consistit, sed insit in generatione per aliquam diuinam causam, vel quæ Deus est, vel circulus cælestis natiuitatem informans, & est in his qui verè benè fortunati, hoc est, bonam fortunam quæ naturalis potentia est ad bonum, ex diis vel periodo natiuitatis acceperunt: & tales sunt de quibus dixit Hesiodus, quòd optimi sunt qui per seipsos boni sunt. Rursum autem boni, quod tales in animo accipiunt, quos audiant & imitentur. Illi enim seminaria boni in seipsis habentes, facilè doctrinam suscipiunt & consuetudines imitantur. Qui autem nec per se boni, nec in animo tales ponunt, inutiles viri sunt, quos flagellis & punitionibus oportet cohibere.

Auditoris animam oportet præparare legibus bonis.

Sermo enim persuasiuus & doctrina aliquando non potest in omnibus perficere beatitudinem virtutis: sed oportet ante bonis consuetudinibus & bonis legibus animam auditoris esse præparatam & dispositam ad hoc quod bene & in bonis gaudet, & benè & mala odio habeat. Sicut oportet terram præparatam esse aratione & sirmatione ad hoc, quod susciat semen seminatum ipsa ad frugum incrementa, tunc enim semen iactum optimè & vtiliter suscipit: & tunc etiam anima talibus præparata conuenienter suscipit sermonem persuasiuum. Qui enim secundum passionem viuit, nec auditu recipiet, neque intellectu practico sufficienter intelliget sermonem

monem persuasiuum commonentem se quatenus conuertatur à prauis. Qui autem hoc habet in habitu radicato, qualiter possibile esset persuaderi ipsi aliquid de virtute: quia passio non videtur totaliter sermoni persuasiuo obedire, sed potius violentiæ pœnarum. Hæc autem patent per ea quæ dicta sunt de incontinente, qui quamuis interius persuasus sit, tamen turpes prosequitur delectationes. Ad hoc ergo quod aliquis persuaderi possit, proculdubio oportet præexistere consuetudinis morem aliqualiter, qui mos proprius sit virtutis, & qui per se diligat bonum virtutis, & aspernetur tuspe vitiorum. Talis autem mos non est nisi sit optimis legibus ordinatus in tali ciuitate, & inter tales ciues inter quos iuuenes optimè informati sunt & dispositi. Difficile enim valdè est recta sortiri ad virtutem educatione siue nutritione ex iuuene, nisi ipse iuuenis ex talibus optimis legibus enutritus & manuductus sit ad virtutem. Huius autem causa est: quia temperatè viuere, & in his perseuerare multitudini communi non est delectabile, & maximè iuuenibus qui toti in passionibus bullunt. Similiter autem est de omni moderamine virtutis. Omnis virtus circa difficile & bonum est. Propter quod enutritionem & adinuentionem iuuenum oportet ordinatas esse legibus optimis. Si enim hæc à iuuentute consuetudinaria facta sint, non erunt tristantia: & ideò persuasio ad ipsa facilè recipietur.

Leges semper sunt necessariæ.

Nec hoc dicimus, quòd talis nutritio & cura ad sortiendum recta secundum virtutem sufficiat, si iuuenibus fiat, quinimo etiam eum qui factus est vir, adimentiones suas & assuefactiones referre oportet & ordinare ad legum obseruationes. Indigebimus ergo legibus etiam circa hæc quæ ad viros pertinent, & non tantum ad hæc, sed circa omnem vitam vsque in senectam & senium legum indigemus informatione. Multitudo enim communis magis obedit necessitati coactionis quam sermoni persuasiuo: & magis obedit iacturæ & damno quod timet pati in rebus, quam amori boni & honesti quod nec intelligit nec gustauit. Propter quod quidam legispositores inter alios perfectiores existimant, quòd oportet sæpè aduocare & prouocare ad virtutem boni gratia: eò quod his qui epiches sunt siue boni, sicut dispositis optimè præcedentibus consuetudinibus, vtile sit vt facile obedientibus sermonibus persuasiuis, inobedientibus autem & obstinatis qui vitiata naturali consuetudine degeneres sunt ad bonum, oportet etiam pœnas & punitiones apponere. Pœnas autem dico disciplinales, & quasi paternas castigationes viciorum. Si autem aliqui insanabiles sunt & penitus obstinati, qui nec flagellis castigantur, illos de ciuitate oportet exterminare, vel ad exilium vel ad supplicium mortis damnare. Cuius dicti ratio est, quòd

Incorrigibiles à ciuitatibus sunt profligādi.

epiches & ad bonum viuentes, facile sermoni obediunt: praui autem & carnales delectationes appetentes, sermoni non obediunt: & ideò illos tristitia oportet puniri, quemadmodū subiugalem bouē vel asinum. Propter quod & dicunt, quòd talibus tales tristitiæ interminandæ sunt, quæ maximè contrariantur delectationibus quas amant.

CAPVT II.

Qualiter legibus quis disponitur ad bonum.

Si qui futurus est bonus, recte quodammodo ordine ad bonum cogente opus est.

Si igitur hæc sic se habent quemadmodum dictum est, oportet eum qui futurus bonus est, primum bene nutriri & assuefieri secundum leges, & deinde secundum enutritionem viuere in adiuuentionibus studiosis: ita quod nunquam agat prava volens & nolens. Ignorans enim volens agit: enutritus autem in bonis bonorum ignorantiam habere non potest. Hæc autem pro certo fiunt & proueniunt si enutriantur & viuant secundum quendam intellectum practicum & legalem, & viuant secundum rectum ordinem qui fortitudinem violentiæ habeat & cogentem ad bonum. Talis autem ordo non est paternus: paterna enim præceptio non habet fortitudinem & violentiam cogentem. Talis etiam non est aliqua amicabilis admonitio vel redargutio. Et vniuersaliter loquendo, quæcunque admonitio est vnius viri, non publicæ personæ, & quæ non est sicut rex in ciuitate, vel sicut alia persona publica, vel alicuius altercius talis; sicut est præfectus, vel prætor, vel alius reipublicæ consulens, non habet virtutem coactiuam, nec sufficiens est ad inducendum ad bonum.

Lex habet potentiam coactiuam.

Lex autem quæ præceptum est principis, coactiuam habet potentiam: eò quod auctoritatem accipiens à principe sermo est edictus ab aliqua prudentia & intellectu humanorum, ex quo hominis ad bonum diriguntur. Nati sunt enim communiter homines odire & aspernari castigationes contrariantes motibus suis, ab hominibus priuatis in eruditione propositas: quamuis fortè ratione fiat talis castigatio. Obiiciunt enim, quòd ex inuidia factum sit, vel ex odio. Lex autem nulli onerosa est: quia nullum specialiter tangit, quando præcipit epichea siue bona. Et talis quidem ordinatio legum valdè necessaria est, quamuis à multis & in multis ciuitatibus neglecta sit. In sola enim Lacedæmoniorum ciuitate & valdè paucis aliis legispositor curam ferre videtur, quales enutritiones, & quales artium & exercitiorum adinuentiones in ciuitate debeant esse. In pluribus autem ciuitatibus neglectum est de talibus aliquid dicere vel ordinare: & viuit vnusquisque vt

vult: ita quod Cyclopes, prout scribit Themistius non ordinem sequuntur puerorum & vxorum: pueros enim dimittunt viuere vt volunt, & vxores similiter.

Manifestū est publicæ diligentiæ atque curas fieri per leges.

Ex omnibus igitur inductis patet, quòd optimum est vt communis vitæ cura recta habeatur, & qualiter omnes communiter recta possint operari. Tales autem communem curam negligentibus contingit, quòd vnusquisque prout sibi videtur, eligit. Hoc autem videtur ad virtutem conferre suis filiis & suis amicis: & hoc imperfectum est ad rempublicam ciuitatis. Si ergo aliquis fiat legispositiuus in ciuitate ex communi ciuium electione & consensu, ille maximè habet posse ad communem curam reipublicæ, sicut patet ex prædictis. Manifestum enim est, quòd communes curæ per leges fiunt. Curæ autem epiches siue bonæ sunt, quæ sunt per leges studiosas. Siue autem illæ scriptæ sint vel non scriptæ, nihil videtur differre ad præsens: edictum enim principis consuetudine firmatum, scriptæ legis habet vigorem. Nec ad præsens differt, siue illæ leges sint per quas vnus tantum vel plures etudiantur ad rectum: quemadmodum neque differt hoc in musica operatiua, neque differt in exercitatiua arte, neque differt in aliis rudimentis artium mechanicarum. Leges enim communia respiciunt, & non singularia: & ideò communiter dantur, & non singularibus personis. Quemadmodum enim in ciuitatibus potestatem habent legalia scripta, vel mores consuetudinis approbata: sic & in domibus potestatem habent paterni sermones, & mores paterni consuetudine firmati: & adhuc magis vigoris habent quam illi qui sunt in ciuitatibus, propter cognationem quam habent domestici ad patrem, & propter beneficia quæ recipiunt ab illo. Propter hoc domestici prædiligentes existunt, cui propter naturæ inclinationem facilè obediunt.

Differunt institutum priuatæ à publicis sicut præcepta in medicina.

Adhuc autem considerandum est, quòd disciplinæ & eruditiones communium quidem sunt, sed tamen in obseruatione differunt secundum vnumquodque. Cuius exemplum est in medicinali disciplina, cuius præcepta communium sunt. Sicut autem vniuersaliter quidem quod febricitanti ex putrido humore, confert abstinentia & quies: si autem secundum vnumquodque accipiatur singulariter, fortè aliquis inuenitur cui non competet. Similiter est videre in arte pugillatoria quæ præcepta communia dat, & tamen secundum vnumquodque non omnibus eandem in singulari circomponit pugnam. Est ergo vtrumque necessarium, quòd & commune sciat, & singulariter adaptet secundum vnuscuiusque proprietatem. Si enim cura facta sit secundum vnuscuiusque proprietatem, certius & rectius agere videbitur. Magis enim hoc modo conueniente sibi potitur vnusquisque. Sed optimè curabit medicus secundum quod medicus, & optimè operabitur exercitatiuus secundum quod exercitans, & omnis alius artifex practicus, si vniuersale sit sciens. Verbi gratia, si sciat quoniam hoc omnibus vel talibus congruit, sicut si scamonea vniuersaliter choleram purgat: scientiæ enim omnes & dicuntur & sunt communis esse principij: & hoc non solum sciat, sed & circa hoc experimentum aduertat hoc quod est vnius alicuius in singulari proprium: tunc enim & rationem habebit & opus. Et fortè nihil prohibet aliquandò aliquem bene curare & ratione aliquam infirmitatem propter experientiam, quamuis non scit communia artis principia: considerantur enim diligenter accidentia in vnoquoque, & ex his procedit opus: quemadmodum quidam suiipsorum optimi esse medici videntur, cum tamen nulli alteri sufficere possint ad curationem vel consilium. Hoc autem contingit: quia suiipsorum nouerunt accidentia, & artem communis principij non habent.

Qui artifex & contemplator vult euadere, niti debet, quantum fieri potest, vniuersale cognoscere.

Et quamuis illi sine arte curent aliquando, tamen non propter hoc minus videtur esse ad notitiam vniuersalis, nec minus cognoscendum est hic qualiter hoc contingat, si aliquis artifex etiam speculatiuus fieri debeat & sui operis sciens rationem. Dictum est enim sapius, quoniam scientiæ circa communia principia sunt. Et propter hoc tentandum est, quòd aliquis per cognitionem legum legis positiuus fiat: quamuis non velit nec intendat per curam officij meliores facere ciues, siue multos, siue paucos. Non enim tantum politico qui gubernat & curam habet ciuium, ad legis positiuam studendum est, sed etiam simplici vnicuique ciui, si supponamus, quòd per leges boni fiamus. Non enim cuiuscunque est discernere per quam legem propositam bene disponi contingit: sed siquidem hoc alicuius est, illius est qui scientiam habet positionis legis: quemadmodum in medicinali vel equestri vel reliquis artibus, quarum est aliqua cura vel prouidentia de rebus ad se pertinentibus, non est iudicare de rebus illis cuiuscunque, sed eius qui habet artem & scientiam.

CAPVT III.

Quod scientia legis positiua tradenda est, eò quod ab aliis est neglecta.

Vnde & quomodo quisquis legislator euadere possit, inuestigandū est.

IGitur post omnia quæ de virtutibus dicta sunt, intendendum est, vnde, siue à quibus principiis politiarum, vel qualiter aliquis legis positiuus fiat. Quæramus autem, vtrum hoc contingere possit quemadmodum in aliis artibus à politica differentibus? Legis positiua enim particula quædam videtur esse politicæ: vel fortè non est simile

simile in politica & reliquis scientiis & potentiis? Scientias autem dicimus habitus intellectiuos stantes ad vnum, potentias autem habitus intellectuales trementes inter contradictoria vel contraria, quemadmodum iamdudum in primo huius scientiæ libro determinatum est. Hanc autem quæstionem fieri oportet ideò: quia in aliis artibus à politica & legis positiua idem videntur, qui potentias ipsas vel scientias tradunt per doctrinam, & operantur ab ipsis & opera exhibent, & talia perficere possunt. Puta medici qui principia curationum tradunt, & sanitates perficere possunt. Et scriptores siue pictores qui principia scribendi vel pingendi ex arte tradunt, & scripturas benè & imagines perficere possunt.

Qui ad docendū res ciuiles sint idonei.

Politica autem repromittunt quidam sophisticè dicere, cum tamen nullus eorum per doctrinam suam aliquid politicorum possit agere. Et è contra conuersantes ciuiliter in operibus qui potentia quadam facultatis ad opera agere videbantur politica, & hæc faciunt magis experientia, quam mente siue intellectu principiorum, non repromittunt hæc docere, quamuis possint hoc agere. Tales enim sophistæ neque scribentes neque dicentes inueniunt de talibus. Quamuis melius erat eis de talibus scribere, quam colligere in vnum sermones iudicatiuos vel concionatiuos. Adhuc autem illi per tales sermones collectos, nullos faciunt politicos, nec etiam proprios filios vel aliquos alios amicorum suorum: cum tamen rationabile esset, quòd talibus facerent, si ex sua facultate facere possent. Numquam enim melius aliquid possint ciuitatibus relinquere, neque sibiipsis vnquam aliquid melius eligere, neque suis amicissimis aliquid melius acquirere, quam esset talis potentia per quam perfectè legis positiui efficerentur. Legis enim positiuus est, quæ recta sunt & legalia cognoscens, & potens implere in opere. Et quamuis hoc dicamus, non tamen parum videtur experientia conferre, imo multum. Si enim nihil conferret, profectò politici per politicam consuetudinem non efficerentur magis politici. Propter quod etiam desiderantibus scire de politicis experientia videtur opus esse.

De re ciuili cognoscere cupienti scientia vniuersalium necessaria est.

Sophistas autem hìc vocamus, non qui decipiunt locis sophisticis, sed ab imitatione sophistarum copiosè ab apparente sapientia qui seipsos vocant politicos, cum neſciant quæ sit ars politica aut legis positiua: & repromittunt docere politica, cum artis & virtutis politicæ penitus sint experres. Quales autem sunt qui iudicata ab imperatoribus & prætoribus colligunt, & ex his ciuilia se docere præsumunt: simile aliquid facientes his qui sutoriam se docere promittunt, demonstratis multis formis calceorum, & nullius principia per rationem nosscentes. Oportet enim sutoriam cognoscere coria & coriorum incisiones & vnctiones & multa alia quæ non sunt de formis calceorum. Hi quoque qui promittunt ea quæ sophistarum sunt, valdè longè videntur esse à docere posse. Docens enim adiungit causam quæ doctrinæ suæ est principium. Isti autem vniuersaliter neque sciunt quale quid legis positiuæ, neque circa qualia est: ad potius iudicata multa colligunt, & soli iudicatiuæ potentiæ intendentes, se dirigere putant omnia politica negotia: neque quid sit politica scientia, nec quot sint genera politicarum, vel genera, vel species, vel differentiæ, vt quis fiat, neque quæ electio ad hunc contingentium.

Politica nō est eadem cū rhetorica.

Quæ si scirent, pro certo non ponerent politicam esse eandem scientiam cum rhetorica, neque dicerent politicam rhetorica esse deteriorem: eò quod dicebant politicam rhetoricæ esse subalternatam. Hæc enim dicta fuerunt commiuiret omnium antiquorum iudicata colligentium, sicut factum est in Institutis & Pandectis & omnibus libris qui legales vocantur. Omnes enim isti propter quod rhetor diuidit genera causarum per demonstrationum & deliberationum, sicut pars politicæ quæ dicitur iudicatiua, politicam dicebant esse sub rhetorica: non intelligentes, quòd genera causarum assumit sicut ea in quibus frequentius & vtilius est dicendi philosophia, & non sit subiecta propria. Iudicatiua autem quæ pars politicæ est, hoc vt subiecta propria determinat.

Adhuc autem si politicorum perfectam haberent scientiam ex his quæ collegerunt, non existimarent facile esse leges ponere, siue legispositiuam scientiam acquirere. Dicunt enim, quòd legispositiua acquiritur congreganti leges approbatas per sententias principum. Dicunt enim, quòd legispositiua est eligere leges optimas, auctoritate principum sancitas. Hæc enim non est idem cum legis positiua, quemadmodum idem non est, quod aliquis electiuus sit intellectuum vel conceptionum principum, cum eo qui potest iudicare rectè secundum singula, quod quidem maximum est: eò quod maximum incursum ad discretiones causarum, & quod multi non possunt, qui multos conceptus legum congregauerunt. Quemadmodum in his quæ sunt secundum musicam operationem, experti quidem circa singula recta iudicant opera musicæ, & intelligunt optimè quæ oportet esse circa ea per quæ vel qualiter perficiuntur musica, & qualia cuilibet concordant. Inexpertis autem, artem talem vniuersalium habentibus, latis amabile est & sufficit non latere eos vtrum bene vel male fiat opus. Quemadmodum in arte scribendi artem habenti vtrum bona vel mala scriptura sit, quamuis nesciat per quæ particularia hoc vel illud dirigatur ad rectum.

Leges assimilatur operibus politicis.

Leges enim politicis operibus assimilantur: eò quod forma legis communis ad particulare refertur. His autem & legislator assimilatur, qui totum mentis conceptum refert ad opera. Quod autem sic fiat legis positiuus

sitivus & non aliter, ex hoc apparet, quòd in aliis scientiis operativis non aliter possunt esse perfecti. Medicativi enim perfecti fieri non possunt conscriptionibus principiorum medicabilium: quamvis tales conscriptiones habentes, tentent & laborent dicere non solùm modos curationum, sed etiam qualiter sanentur, & qualiter singuli curentur, & qualiter dividuntur habitus ægritudinum. Hæc autem in vniversali sic scire, expertis quidem valdè vtilia essent: nescientibus autem per experientiam ea quæ in vniversali didicerunt, inutilia sunt ad curationem. Sic igitur fortè legum & politiarum congregationes & conscriptiones valdè quidem vtilia erunt his qui per experientiam possunt speculari & iudicare quæ bene habent in singulis, & quæ contraria & qualia quælibet congruunt secundum singula. His autem qui sine habitu artis per solam experientiam talia pertransierunt, non contingit benè medicare, nisi fortè secundum aliquem casum singularem, in quo experti sunt & non vniversaliter. Rationes enim operis sui non nouerunt. Et adhuc ipsa singularia, scilicet diiudicando ex arte quæ dicitur legis positiua, fortè

Scientia vniversalium sine experientia est inutilis.

fient intelligibiliores. Vtillimum ergo est tradere artem legis positiuam.

Vtile est tradere artē legis positiuam.

Relinquentibus igitur omnibus prioribus Philosophis, & non perscrutantibus id quod de legis positione est perscrutandum, oportet tamen eos intendere, quia hoc est melius ad doctrinam vt in totum perficiatur philosophia quæ circa humana est. Oportet totaliter intendere de politia, & non tantum de parte quæ iudicativa vel concionativa est. Hoc autem intendentes primo pertransire tentabimus quæcumque secundum aliquam partem bene à progenitoribus nostris dicta sunt. Deinde speculari oportet omnia quæcunque ex congregatis politiis secundum genera vrbanitatum saluant vel corrumpunt ciuitates, & qualia saluant vel corrumpunt singularum politiarum, & propter quas causas quædam autem contrario modo se habent. Consideratis enim his diligenter magis & subtilius, conspiciemus etiam qualis politia optima sit, & qualiter vnaquæque ordinari debeat, & quibus legibus & quibus consuetudinibus sit vtendum. Ad hoc igitur facientes principium, dicamus incipientes.

FINIS.

INDEX

Rerum notabilium, quæ in Libris Ethicorum continentur.

A

Aon licet filio abdicare patrem, patri verò licere videtur abdicare filium. lib 8.trac.3.cap.1 3.n.80
Actus quilibet, bonum quoddam appetere videtur. lib.1.trac.3.cap.4
Actus vnde dicitur. ibidem.
Actus dominativa sunt tria, sensus, intellectus & appetitus. lib.7.trac.2.cap.4.n.54
Actus duplex, primus & secundus. lib.7. trac. 2 cap.4.n.54
Æschyli mystica & facta memorabilia. lib. 3. trac.1.cap.12
Æternum quid est. lib.3.trac.1.cap.17
Æternum & necessarium conuertuntur. ibid.
Agens quantum dat de forma, tantum dat de consequentibus formam. libl 1. trac. 3. cap.7
Agens in anima duplex, primum & secundum, intellectus scilicet & appetitus. lib.2. tr.1. cap.3
Actio & factio differunt. lib.1.trac.3.cap.4 & lib.6.trac.1.cap.6.
Alcmeon quare matrem propriam interfecit. lib. 3.trac.1.cap.5
Alexandri error, Deum esse materiam primam. lib.6.trac.2.cap.14
Amo est verbum transitiuum plus omnibus verbis transiens. lib.1.trac.7.cap.16
Qui beneficia contulerunt, magis amant eos in quos beneficia collata sunt, quam hi qui acceperunt, eos qui contulerunt. lib.9. trac.2.cap.3.n.2
Mater plus patre diligit proles. ibidem.
Laboriosè acquisitum plus amatur. lib.9.trac. 2.cap.5
Verum oporteat seipsum maxime amare. li.9. trac. 3.cap.2
Amatio quid sit. lib.9.trac.1.cap.3
Amatio triplex. lib.8.trac.1.cap.1
Amatio non est eadem patris ad filium & è conuerso, nec domini ad seruum & è conuerso, nec viri ad vxorem & è conuerso, lib. 8.trac.2.cap.1
Bonum quidem amatorem esse sui oportet, non autem prauum. lib. 9. trac. 3. cap.1. n.35
Ambiguitas quid sit ex Boëtio. lib.7. trac.1. cap.1.n.5
Ambitio est appetitus honorum non congruentium, vitium oppositum magnimitati & pusillanimati. lib.2.trac.2.cap.7
Amicorum est idem velle & idem nolle. lib.1. trac.7 cap.26
Amor est extasim faciens non sinens amicos esse sui ipsorum. ibidem.
De amicitia tractandum in ethica propter sex rationes. lib.8.trac.1.cap.1 n.1
De amicitia plures sunt controuersiæ & opiniones. ibidem n.2
Amicitia innotescit, si amabile cognoscatur. lib.8.trac.1.cap.2.n.3
Quæstio, vtrum homines ipsum bonum amant, aut quod ipsis bonum est. ibid.n.4
In amatione rerum inanimatarum non propriè dicitur amicitia. ibidem.n.5
Amicitia non diffinitur sufficienter, quod sit mutua benevolentia, sed addendum non latens. ibidem.n.6
Tres amicitiæ species, honesta, vtilis, & iucunda. lib.8.trac.1.cap.3.n.7
Amicitiæ ob vtile vel delectabile, non per se sed per accidens sunt amicitiæ. ibidem. n.8
Hæ amicitiæ facile dissoluuntur. ibidem.n.9
Maximè in senibus amicitia fit ob vtilitatem, in iuuenibus ob voluptatem. ibidem. n.10.& 11
Bonorum amicitia similiumque virtute, perfecta est amicitia. ibidem.n.12
Bonorum amicitia permanens. ibidem.n.13
Bonorum est maximè & optima amicitia. ibidem.n.14
Perfecta amicitia rara est. ibidem.n.15
Amicitia quæ ob voluptatem & ea quæ ob vtilitatem est, similitudinem habet cum vera amicitia. lib.8.trac.1.cap.4.n.16
Amicitia vtili & delectabili possunt coniungi cuiuslibet conditionis homines, sed boni honesta. ibidem.n.17
In sola bonorum amicitia, nullum calumnia locum habet. ibidem.n.18
Plures sunt species amicitiæ, sed præcipua & propriè amicitia est bonorum. ibidem. n. 19.& cap.5.n.23

Index rerum.

Sicut in cæteris virtutibus quidam habitu, quidam actu boni sunt, ita & in amicitia. lib.8.trac.1 cap.5 n.20
Neque senes neque sæueri ad amicitiam apti sunt. ibidem.n.21
Qui se mutuo recipiunt, non simul autem viuunt, beneuoli magis censendi sunt quam amici. ibidem.n.22
Amatio affectui, amicitia verò similis est habitui. ibidem.n.24
Iuuenes citò fiunt amici, non autem senes & sæueri. ibidem.n.25
Amicitia delectabilis vel vtilis potest esse ad multos. ibidem n.27
Amicitia delectabilis est similior veræ amicitiæ quam vtilis. ibidem.n.28
Qui sunt in potestatibus constituti, diuersis vtuntur amicis. ibidem.n.29
Amicitiæ in æqualitate consistunt. ibid n.30
Est alia species amicitiæ quæ in excellentia consistit, & multas habet differentias. lib. 8.trac.2.cap.2.n.31
Hæ amicitiæ stabiles sunt, cum inferiores superioribus & è conuerso alterna exhibent officia. ibidem.n.32
In his amicitiis amatio fieri debet comparatione rationum ibidem.n.33
Æquale in iustis & in amicitia non similiter se se habet. ibidem.n.34
In talibus amicitiis certus non præfigitur terminus. ibidem n.35
Amicus non debet amico maxima bona optare, sed pro dignitate. ibidem.n.36
Multi magis amari quam amare appetunt. lib.8.trac.2.cap.2.n.37
Amari est quid præstabilius quam honorari. ibidem.n.38
Amicitia magis consistit in exhibendo quam in suscipiendo honorem. ibidem.n.39
Amicorum virtus & perfectio est amare. lib.8. trac 2.cap.3. n.40
Qui pro dignitate amant, stabiles sunt amici. ibidem.n.41
Amicitia maximè eorum est similitudo qui virtute sunt similes. ibidem.n.42
Prauorum amicitia instabilis est. ibidem.n.42
Vtiles & iucundi in amicitia diutius perseuerant quam mali. ibidem.n.43
Amicitia vtilis maximè ex contrariis efficitur. ibidem.n.44
In omni communicatione aliqua amicitia est. lib.8.trac.3.cap.1.n.45
Amicitiæ communitatum diuersæ sunt sicut & iura. ibidem.n.46
Sicut amicitiæ crescunt, ita & iura. ibid.n.47
Regis amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij consistit. lib.8.trac.3. cap.1. n.57
Amicitia paterna similis est regiæ, sed ab ea differt beneficiorum multitudine. ibid.n.58
Amicitiæ regiæ & paternæ non est idem iustum. ibidem.n.59
Viri ad vxorem non est eadem amicitia. ibid. n.60
Amicitia fratrum similis sodalitiæ. ibidem. n.61
In transgressionibus vrbanitatum parum amicitiæ & præcipuè in tyrannide. ibidem.n.62
Inter transgressiones plurimum amicitiæ est in popularibus potestatibus. ibidem n.63
Amicitia consanguinea, sodalitia, & hospitalitia distinguuntur à politica. lib.8.tr.3. cap. 6.n.64
Pater plus diligit filium quam filius patrem. ibidem.n.65
Mater plus patre diligit natos. ibidem.
Amicitia fraterna maior est post paternam. ibidem.n.66
Amicitia filiorum ad parentes & hominum ad deos est sicut ad superexcellens. lib.8.trac. 3.cap.7.n.64
Amicitia consanguineorum delectabilior & vtilior est quam amicitia extraneorum. ibidem.n 68
Viro & vxori secundum naturam amicitia videtur inesse. lib.8.trac.3.cap.8 n 69
Filij sunt vinculum quo vir & vxor fortius coniunguntur. ibidem.n.70
Studiosorum amicitia est sine incusationibus & querelis. lib.8.trac.3 cap.9.n.71
Nec in amicitiis quæ ob voluptatem constant, multum fiunt incusationes & querelæ. ibidem.
In amicitis quæ vtilitatis gratia fiunt, habent locum incusationes & querelæ. ibidem. n.73
Amicus si potest, debet retribuere & beneficia compensare. ibidem.n.74
In amicitiis inæqualium fiunt accusationes & querelæ. lib.8.trac.3.cap.13.n.78
Rependere vicissim beneficium ferunt omnem amicitiam. lib.9.trac.1.cap.1.n.1
In amicitiis studiosorum remuneratio electione facienda est. ibidem.cap.2.n 3
Vtrum amico potius an studioso sit ministrandum? lib.9.trac.1.cap.3.n.4
Vtrum amico potius an benefactori sit tribuendum, si vtrumque fieri nequeat? ibidem.
Vtrum dissoluenda sit amicitia ad eos qui amici non permanent? lib.9. trac.1. cap.4. n 9
Vtrum amandus sit qui bonus in amicitiam admissus, sed postea prauus effectus est & talis esse cognoscitur? ibidem.n.10
Vtrum amicitia dissoluenda sit, cum primum amicus prauus efficitur? ibidem n.11
Vtrum amicitia manere debeat si alter amicorum in dispositione permaneat, alter vero melior euadat multumque virtute differat? ibidem.n 12
Supposito quod dissoluatur amicitia, vtrum is qui optimus euasit, non secus ad alium sese habere debeat, quam si amicus nunquam fuisset? ibidem. n.13
Quæ ad amicos attinent, cognoscuntur ex his quæ quis ad seipsum facit. lib.9.trac.2. cap.1.n.14
Ex his quæ studiosus facit ad seipsum, cognoscitur quomodo se gerendum sit ad amicum. ibidem.n.16
Felici non est opus amicis vtilibus aut delectabilibus. lib.9.trac.3.cap.2.n.37
Felix studiosis indiget amicis. ibidem.n.38
Studiosus vt ad seipsum, ita se habet ad amicum. lib.9.trac.3.cap.3
studiosus

Index rerum.

Studiosus sentit sibi amicum esse, cum ipso viuendo & mentem communicando. ibid.
An plures conciliandi sunt amici. lib.9. tr.3. cap.4. n.39
In amicitia studiosa non plures quærendi sunt amici. ibid.n.40
Amicitia politica consentaneum est plures habere amicos. ibid.n.45
In aduersa fortuna magis necessarium, in prospera autem honestius est habere amicos. lib.9.tr.3.cap.5.n.46
Qui natura viriles sunt, cauent ne amici secum condoleant. ibid.n.48
Amici in prosperitatibus promptè, in aduersitatibus verò tardè vocandi sunt, contra honestum est ad calamitosos ire non vocatum & promptè. ibid.
Amicis maximè expetibile est conuersari simulque viuere. lib.9.tr.3.cap.9.n.49
Improborum amicitia flagitiosa, proborum autem proba. ibid.n.50
Anima est in corpore vt adipiscatur seipsam. lib.1. tr.1. cap.3. ad 1. rationem Stoicorum.
Animæ duplex definitio ex Aristotele. lib. 1. tr.5.cap.9
Bonorum animæ post mortem felicitate gaudent, omnes in lætitia magna & psalmodia cum Deo viuentes. Mali autem sub tristi orbe deprimuntur magno incendio concremati. lib.1.tr.7.cap.17
Finis prosperitatis animæ post mortem est, si coniungatur ad motorem primum. ibid.
Vtrum animæ pars rationem habens & pars rationis expers distinguantur re ipsa vel sola ratione, controuersum est inter Platonicos & Peripateticos. lib.1.tr.9.cap.3.n.58
Anima diuersimodè immergitur in corpus. ibid.
Anima est imago totius orbis. ibid.
Anima est in seminibus vt artifex non vt actus. ibid.cap 4
Anima rationalis non nisi duas operationes habet. lib.1.tra.7.cap.16
Animas mortuorum accipere suffragia à viuis censuit Plato. ibid.
Tria sunt in anima, passiones, potentiæ, & habitus. lib.2.tr.2.cap.1.n.11
Anima rationalis secundum Peripateticos est processio ab intelligentiis, &c. lib.6. tr.2. cap. 17
Apotelesma mechanicum est & non propter se volitum. lib.1.tr.3.cap.8
Apotelesma cooperatur organicè ad operationem felicis. ibid.cap.9
Nullus appetitus mouetur nisi propter aliquod bonum. lib.1.tr.3.cap.4
Appetitum disponentia ad bonum quæ & quot sint. ibid.cap.5
Appetitus bonorum est secundum gradus entium. ibid.cap.6
Appetitum diuersitas penes diuersitatem complexionis. lib.3.tr.3.cap.5
Appetitus duplex. lib.6.tr.1.cap.2
Appetitus ex se non est dominatiuus actus. ibid.cap.4.
Aristoteles commendatur à tribus, à nomine, à scientia, & à merito. lib.1.tr.1.cap.7
Omnis ars operatur aliquod bonum. lib.1.tr. 3.cap.2
Ars quomodo est ratio sapientiæ. ibid.
Nulla ars est mala. ibid.
Ars est collectio præceptorum ad vnum finem tendentium. lib.1.tr.3.cap.16
Artium bonum qualiter dicitur bonum ciuile. ibid.
Necessitas multiplicandi artes. ibid.
Mala ars non est ars, sicut mortuus homo non dicitur homo. ibid.
Quomodo omnes artes reducantur ad vnam. lib.1.tr.3.cap.1.& 14
Artes quædam à ciuitatibus profligandæ. lib. 1.tr.3.cap.13
Ars in communi sumpta diuiditur in speculatiuam & operatiuam. lib.1.tr.4.cap.1
Ad quamlibet artem tria requiruntur. ibid.
Ars non confert homini potentiam operatiuam, sed eam facit facilem ad opus. lib.1. tr.6.cap.5
Ars est in instrumento. lib.1.tr.9.cap.4
Ars imitatur naturam. lib.2.tr.2.cap.4
Ars & prudentia de se dicunt vorum. lib.6.tr. 2.cap.1
Ars est habitus faciendi vera cum ratione. lib. 6.tr.2.cap.5
Omnis ars circa generationem artificij versatur. lib.6.tr.2 cap.6.n.18
Ars non est eorum quæ necessariò sunt vel fiunt, neque eorum quæ sunt secundum naturam. ibid.n.19
Ars est factionis non actionis principium. lib. 6.tr.2.cap.7. n.20
Ars necessario habet tres fines. ibid.
Ars & fortuna in duobus conueniunt. ibid. n.21
Artes liberales sunt septem. lib.6.tr.2.cap.8
Artis est virtus, non autem prudentiæ, sed ipsa est virtus. ibid.cap.12
Vtile est tradere artem legis positiuam. lib.10. tr.3.cap.3
Omnis artificis est apponere suæ arti quod deficit. lib.1.tr.6.cap.10
Artifex bonus qui nouit vti arte sua. ibid.tr.7. cap.13
Artificem peccare contingit saluata ratione artis, vel propter negligentiam, vel quia perfectus in principiis non est, vel quia non bene ordinat principia ad finem. lib.6.tr.2.cap.12
Asynesia opposita est synesi. lib.6. trac.3. cap.3.
In termino sedens Athleta dicebatur, qui adolescentibus in stadio currentibus brauium ostendebat. lib.1.tr.1.cap.5
Auaritia incurabilis. lib.4.tr.1.cap.8.n.15
Auaritia plures habet modos. ibid.
Auaritia magis liberalitati contraria est quam prodigalitas. lib.4.tr.1.cap.8.n.27
Audacia & audax dupliciter dicuntur. lib.2. tr.2.cap.7
Audax, timidus, & fortis, versantur circa eadem, sed diuerso modo. lib.3.tr.2.cap.5. n.43
Auditor quæ concedere debeat, qui loco respondentis est in moralibus. lib.1. tr.4. cap.4

Index rerum.

Auditor moralium qualis debet esse. ibid. cap. 5
Nec inuenis nec passionum sit insecutor. ibid. cap. 6
Auditoris animum oportet præparare bonis legibus. lib. 10. trac. 3. c. 1

B

Barbarus est, qui nec lege nec ciuitate nec alicuius disciplinæ ordine disponitur. lib. 7. trac. 1. cap. 1
Beatus est, cui omnia optata succedunt. lib. 1. trac. 3. cap. 2
Bene esse est duplex. lib. 1. tra. 2. cap. 6. ad 2
Bene & bonum in moralibus est ab eodem. lib. 2. trac. 1. cap. 10
Ad bene tria requirantur. ibid.
Beneficus non debet recordari beneficij impensi. lib. 4. trac. 2. cap. 5
Beneficium an metiri oportet vtilitate recipientis, vel potius merito conferentis. lib. 8. trac. 3. cap. 11. n. 75
In beneficiorum compensatione videtur potius sequenda æstimatio accipientis quam tribuentis. lib. 9. trac. 1. cap. 2
Interdum non est æquum rependere beneficium. ibid cap. 3. n. 6
Qui beneficia contulerunt videntur magis eos amare in quos beneficia collata sunt, quam hi qui acceperunt, eos qui contulerunt. ibid. trac. 2. cap. 5. n. 29
Benevolentia est similis amicitiæ, non tamen est amicitia. lib. 9. trac. 2. cap. 3. n. 18
Benevolentia non est amatio. ibid. n. 19
Benevolentia est principium amicitiæ. ibid. n. 20
Benevolentia potest translatiue dici principium amicitiæ, & cum diuturna facta est, amicitia fieri, non ea quæ est propter vtile vel delectabile, sed ea quæ est ob virtutem aliquam.
Bomolochia quid est. lib. 2. trac. 2. cap. 7. & lib. 4. trac. 3. cap. 4
Bonum est, quod vltimam sui perfectionem adeptum est. lib. 1. trac. 2. cap. 1
Vnumquodque bonum est inquantum est, quomodo intelligitur. ibid.
Per se bonum est, quod per substantiam bonum est non per accidens, per seipsum & non per aliud. lib. 1. trac. 2. cap. 2
Hoc est primum bonum, ante quod nihil est, & quod est causa boni in omnibus aliis. ibid. cap. 5
Hoc idem est summum bonum & dicitur tale quadrupliciter. ibid. cap. 4
Bonum corporis, animæ, & Angeli quodnam sit. ibid. cap. 5
Bonum qualiter pertineat ad naturam entis. ibid. cap. 6
Quid sit vniuscuiusque bonum. ibid. cap. 7
Bonum ciuitatis, familiæ, & personæ quibus attribus & virtutibus perficiatur. lib. 1. tr. 3. c. 1
Bonum hominis inquantum est homo, est illud quod arte & doctrina, actu & virtute intenditur. ibid. cap. 2
Quale est illud bonum quod homo arte & doctrina, actu & virtute appetit. lib. 1. tr. 3. cap. 6
Bonum multiplex. ibid.
Bonum est quod omnia appetunt. lib. 1. tr. 3. c. 7
Primum bonum influit tria secundo bono consequentia formam bonitatis. ibid.
Quomodo omnia appetunt primum bonum. ibid.
Bonum artium & doctrinarum qualiter dicitur bonum ciuile. lib. 1. trac. 3. cap. 10
Vltimi boni cognitio maximum habet ad vitam hominis incrementum. ibid. cap. 12
Quid sit illud vltimum & humanum bonum, & cuius sci. ntiæ vel facultatis, & qualiter per illam accipiatur, oportet inuestigare. lib. 1. trac. 3. cap. 13. n. 8
Illud bonum tribuendum esse ciuili scientiæ, tribus rationibus probatur. ibid. n. 9
Bonum exercitûs & vniuscuiusque de exercitu est idem, non genere, vel specie, vel numero, sed analogia ad vnum. lib. 1. tr. 3. c. 14
Bruta felicitatis pariter atque contemplationis expertia. lib. 10. trac. 2. cap. 4
Dictum Circes ad Vlyssem. lib. 2. tr. 2. cap. 11 n. 29
Circe peritissimus nauta, vel secundum Eustratium poeta. ibid.
In exemplari Græco pro Circe ponitur Calypso. ibid.

C

Castitatem primitus matronis induxit Pythagoras. lib. 1. trac. 9. cap. 1. n. 55
Castitas est medium delectationis in venereis. lib. 3. trac. cap. 3. in fine.
Certitudo non est in omnibus eadem requirenda. lib. 1. trac. 4. cap. 1
Certum non est simpliciter in his quæ conuersationi hominum subiacent. lib. 1. tr. 4. cap. 2
Natura certior est virtute & ipsa arte. lib. 2. trac. 2. cap. 4
Chaymus dicitur qui cum indignus sit, seipsum magnis dignificat. lib. 4. trac. 2. cap. 1 n. 47
Chaymi sunt nullius boni conscij & maxima præsumentes, insipientes & seipsos amantes. lib. 4 tr. 2. & cap. 7. n. 70
Circumstantiæ actus quæ sunt & quid faciant lib. 3. trac. 1. cap 12
Harum circumstantiarum contingit aliquas ignorare, omnes autem impossibile est. ibid. n. 11
Ciuitas assimilatur corpori humano. lib. 5 trac. 2. cap. 9
Ciuis ad ciuem disponitur quatuor modis. lib. 1. trac. 3. cap. 1
Ciuilis dicitur dispositus & præparatus vt possit esse subiectum virtutis. lib. 4. trac. 2. cap. 1
Clerotes vnde dicatur & quid significet. lib. 8. trac. 3. cap. 2
Cogitationis effectus. lib. 3. trac. 1. cap. 9
Duplex modus cognoscendi, diffinitiuus & demonstratiuus. lib. 1. trac. 6. cap. 12
Ex aliis quisque seipsum melius cognoscit lib. 9. trac. 3. cap. 2
Cognita sunt duplicia. lib. 1. trac. 5. cap. 5
Comœdiæ inuentores. lib. 4. trac. 1. cap. 13
Comœdus quid sit. lib. 1. trac. 7. cap. 17
Commutationum quædam sunt voluntariæ, quædam

Index rerum.

quædam inuoluntariæ. Rursus inuoluntariarum quædam sunt occultæ, quædam manifestæ. lib. 5. trac. 2. cap. 3
In commutationibus ad tria est respectus. lib. 5. trac. 2. cap. 9
Commutationes ad particulare bonum ordinatæ. lib. 8. trac. 3. cap. 1
Communicationes vniuersæ sub politica continentur. ibid.
Concordia non est eadem accoopinatio. lib. 9. trac. 2. cap. 4. n. 22
Nec hi qui de re quauis sunt eiusdem sententiæ, concordes dicuntur. ibid. n. 23
Concordia est circa operabilia. ibid. n. 24
Concordes esse non est idem vtrumque sentire quidquid tandem id sit, sed in eodem idem. ibid. n. 25
Concordia maximè reperitur in bonis. ibid. n. 27
Prauos impossibile est concordare. ibid. 28
Concupiscentiarum quædam sunt communes, quædam vero propriæ & appositæ. lib. 3. trac. 3. cap. 5. n. 61
Circa communes concupiscentias pauci peccant & vno modo: circa propias vero multi delinquunt & pluribus modis. ibid. n. 62
Consilium non quærimus de his quæ fiunt natura, vel necessitate, vel fortuna, vel per homines ad nos non pertinentes, sed de his quæ per nos sunt operabilia. lib. 3. trac. 11. cap. 17
Consilium non est de omnibus quæ sunt in nostra potestate. lib. 3. trac. 1. cap. 18
Consilium non est de fine, sed de iis quæ sunt ad finem. ibid.
Omne consilium est quæstio, non tamen omnis quæstio est consilium. lib. 3. trac. 1. cap. 19
Non omnia singularia supponuntur consilio. ibid. n. 23
Consilium non est de præteritis. lib. 6. tract. cap. 7. n. 11
Constantia est per quam animus impertertitus manet in periculis. lib. 3. trac. 2. cap. 10.
Constellatio quid sit & proprietas eius. lib. 1. trac. 7. cap. 6
Constellatio non agit in animam nisi per accidens. ibid.
Consuetudo difficilè immutatur. lib. 7. trac. 1. cap. 14. n. 49
Quæ ab antiquis de continentia & incontinentia dicta sunt. lib. 7. trac. 1. cap. 1. n. 4
Vtrum sciens & rectè existimans potest esse incontinens? lib 7. trac. 1. cap. 2. n. 5
Vtrum id quod resistit in incontinente, sit prudentia? ibid. n. 6
Vtrum temperatus sit continens, & contra continens temperatus. ibid. n. 7
Vtrum sit continens qui in opinione permanet, incontinens vero qui ab opinione recedit? ibid. n. 8
Verum intemperatus sit deterior incontinente? ibid. n. 9
Vtrum continentia & incontinentia versentur circa omnia delectabilia? ibid. n. 10
Incontinens absolutè non est circa omnia delectabilia. ibid. cap. 3 n. 11
Quare belluæ non sint incontinentes. ibidem. cap. 5. n. 13
Quomodo soluitur ignorantia & continens sit sciens. ibid. n. 14
Aliquando euenit vt præsente scientia non fiat incontinens. ibid. n. 15.
Absolutè continens & incontinens versantur circa voluptates quæ sunt in gustu & tactu. ibid. n. 16
Intemperatus & incontinens versantur circa eadem, sed non eodem modo. ibid. n. 17
Incontinentia non est circa honesta delectabilia. lib. 7. trac. 1. cap. 7. n. 18
Circa delectabilia quæ sunt contra naturam, non est sumenda continentia. lib. 7. tract. 1. cap. 8. n. 20
Incontinentia quædam feralis & quædam ex morbo dicitur. ibid n. 21
Minus turpis est incontinentia iræ, quam incontinentia quæ est circa concupiscentias tactus. lib. 7. trac. 1. cap. 9. n. 22
Definitiones incontinentis & continentis, mollis & perseuerantis. ibid. cap. 11. n. 25
Intemperatus deterior est incontinente. lib. 7. trac. 1. cap. 12. n. 26. & cap. 12. n. 35
Continentia & perseuerantia in quo differunt. lib. 7. trac. 1. cap. 11. n. 28
Continentia eligibilior quam perseuerantia. ibid. n. 29
Duæ sunt species incontinentiæ & mollitiei temeritas & infirmitas. lib. 7. trac. 1. cap. 12. n. 33
Cholerici & melancholici incontinentes. ibid. n. 34
Incontinentes temerarij meliores sunt incontinentibus infirmis. ibid. n. 36
Incontinentia non est simpliciter vitium, sed aliqua ex parte. ibid. n. 37
Incontinenti facile dissuaderi potest ne voluptates sequatur, non autem intemperato. ibid. n. 38
Continens per acoidens in quauis electione, per se autem in recta electione perlistit. ibid. cap. 12 n. 39
Pertinaces & continentes conueniunt & differunt inter se. ibid. n. 40
Non omnis qui propter voluptatem quippiam agit, incontinens est, sed qui agit ob turpem finem. ibid. n. 41
Inter insensibilem & incontinentem medius est continens. ibid. n. 42
Habitus inter quos media est continentia, praui sunt. ibid. n. 43
Continens & temperans similes sunt, tamen differunt. ibid. 44
Nemo simul prudens & incontinens est. ibid. 45
Nonnulli videntur prudentes & incontinentes, tamen non sunt. ibid. n. 46
Incontinens non omnino melius est. ibidem n. 47
Continentia & incontinentia est circa id quod multitudinis superat habitum. ibid. n. 48.
Incontinentia melancholici & cholerici sanabilior est quam infirmi. ibidem n. 49
Contingens est triplex, lib. 1. trac. 4. cap. 3

Sententiæ

Index rerum.

Sententia Pythagoricorum dicentium non æquale secundum proportionem esse iustum, sed contrapassum. lib. 5. trac. 2. cap. 8

In quibus commutationibus contrapassum est iustum, & in quibus non est iustum. ibid. cap. 9

Quatuor perficitur virtus corporis, quæ respondent quatuor virtutibus cardinalibus in anima. lib. 1. tr. 4. cap. 2

Critias dicit parcendum esse adulteræ quæ in finu prodidit tyrannum. lib. 2. tr. 2. cap. 6

D

Delectationes liberales quæ sint. lib. 1. tr. 3. cap. 1

Delectatio nomen commune est ad delectationem corporalem & animalem. lib. 1. tr. 6. cap. 15. n. 40

Quæ natura propria bona sunt & delectabilia, maximè delectant amantes bonum honestum. ibidem

Delectatio quid sit. lib. 2. trac. 1. cap. 8

Virtus moralis est circa delectationes & tristitias. ibidem.

Delectatio animalis est amor honoris & disciplinæ. lib. 3. tr. 3. cap. 2

Delectatio corporalis quæ sit & quomodo dividatur. ibidem.

Delectationes quæ dicantur bestiales & seruiles. lib. 3. trac. 3. cap. 4. n. 58

Ad ethicum pertinet de delectatione & tristitia determinare. l. 7. tr. 2. c. item l. 10. tr. 1. c. 1

Antiquorum positiones & earum impugnationes circa delectationem. lib. 7. trac. 2. cap. 2

Delectatio venerea impedit intellectus operationem. ibidem.

Delectatio est quoddam bonum. lib. 7. trac. 2. cap. 3. n. 58

Licet quædam delectationes prauæ sint, tamen hoc non prohibet, quin aliqua delectatio optimum sit lib. 7. trac. 2. cap. 4. n. 59

Excessus corporearum delectationum malus est. lib. 7. trac. 2. cap. 5. n. 62

Intemperatus è diuerso se habet in delectationibus & tristitiis. ibid n. 63

Quare delectationes corporis expetibiliores videntur. ibid. n. 64

Delectationes corporeæ sunt bonæ per accidens ibid n. 66

Perfectæ delectationes sunt sine tristitia, excessum vituperabilem non habentes. lib 7. trac. 2 cap. 6. n. 67

Nulla eadem res non semper delectat. ibid. n. 68

Non est eorum vituperare delectationem, vt pranam, qui eam bonam esse sentiunt. lib. 10. tr. 1 cap. 1. n. 2

Eudoxus existimabat delectationem esse summum bonum propter tres rationes. ibid. cap. 2. n. 3

Qualiter Plato rationes Eudoxi impugnauit. ibid cap. 3

Instantiæ contra rationes Platonis, quibus probat delectationem non esse per se bonum. ibid. cap. 4

Multipliciter respondetur iis qui delectationes obscœnas proferunt, vt probent delectationem secundum se non esse bonum. ibid. cap. 5. n. 11

Nonnullæ delectationes per se expetibiles & ab aliis specie differenter. ibid n. 12

Delectatio non est motus. lib. 10. tr. 1. cap. 6. n. 13

Perfectissimæ operationis intellectus delectatio est perfectissima. ibid. cap. 7. n. 14

Delectatio perficit operationem, non vt obiectum, neque vt forma vel habitus inexistens, sed vt finis superueniens. lib. 10. tr. 1. cap. 8. n. 15

Delectatio tandiu durat, quandiu manet perfecta cognoscentis operatio. ibid. n. 16

Nullus continuè delectatur. ibid. n. 17

Omnes appetunt delectationes. lib. 10. tr. 1. cap. 9. n. 18

Delectationes differunt probitate & improbitate operationum. ibid. cap. 10. & 11. n. 20

Animalium specie differentium delectationes specie differunt, specie verò similium conueniunt specie. ibid. n. 21

In hominibus delectationes multum diuersæ sunt. ibid. n. 22

In delectationibus id tale esse videtur, quale studioso videtur. ibid. n. 23

Delectationes quas omnes fatentur esse turpes, non sunt dicendæ delectationes nisi corruptis; quæ vero probæ sint, constat ex operationibus. ibid. n. 24

Democratia est minima transgressio siue corruptio reipublicæ. lib. 8. tr. 3. cap. 2. n. 55

Quo sensu democratia dicatur pessima. lib. 8. tr. 3. c. 5 n. 63

Deprecatio est amicabilis à malo irrationabili reuocatio. lib. 1. tr. 9. cap. 9.

Ratio vtitur deprecatione, suasione & increpatione ad concupiscibilem & irascibilem, non autem coactiua virtute. ibid.

Deusarricus Megarensis p inceps inuentorum comœdiarum. lib. 4. tr. 1. cap. 13

Delicatus est, qui à qualibet deficitur tristitia, quæ est ex absentia delectabilis. lib. 7. tr. 1. cap. 11. n. 30

Dialecticæ primus inuentor. lib. 3. tr. 1. cap. 6

Iudex qui quasi dica iniuriam mensurat actionis & passionis, dicastes vocatur. lib. 5. tr. 2. cap. 7. n. 27

Dicæon est ratio medij, qua mensuratur iniuria actionis & passionis. lib. 5. tr. 2. ca. 7. n. 27

Dicæon est duplex, scilicet mensurans & mensuratum. ibid.

Dido seipsam interfecit Æneæ amore. lib. 3. tr. 2. cap. 5

Differentia est causa numeri. lib. 1. tract. 5. cap. 12

Diffinitio non habet causam. lib. 1. trac. 2. cap. 11

Quatuor sunt digestiones. lib. 8. tr. 3. cap. 6

Dignitatum differentiæ in quibus consistant. lib. 5. tr. 2. cap. 4. n. 21

Dinotica est semina sparsa prudentiæ & confusa. lib. 6. tr. 4. cap. 2

Dinus dicitur, qui multum influxum habet intellectus practici ad obtinendum omne quod intendit. ibid.

Index rerum.

Dinus & prudens quomodo differunt. lib 7. trac.1.cap.14

Disciplina est nomen æquiuocum. lib.3.trac. 3.cap.14

Discipuli officium. lib.1.trac 4.cap.4

Diuitiæ non possunt esse summum bonum. lib.1.trac.5.cap.10

Diuitiarum bonum in quo consistit. ibid.

Diuitiarum vsus. lib.1.trac.7.cap.1

Doctrina omnis appetit bonum, lib.1.trac. 3. cap.3

Doctrina omnis fit ex præcognitis. lib.6. trac. 2.cap.3

Docere est causam assignare, per quam res & quod sit & quid sit, docetur. ibid.

Dominans est puero & intemperato necessarium. lib 3.trac.3.cap.9

Tria sunt dominatiua actus veritatis. lib. 6. trac.1.cap.4

Tria requiruntur ad rationem dominij. lib. 1. trac.7.cap.11

Dominium quid sit. ibid.

Donum est donatio irreddibilis. lib.4. trac.1. cap.2.n.5

Dux bonus qui milite vti nouit in exercitu. lib.1.trac.7.cap.13

E

Ebrietas meretur duplicem pœnam. lib. 3. trac.1.cap.21

Edictum habet vim legis lib. 3.trac. 1. cap 21

Eligere est duobus vel pluribus propositis, hoc illi præoptare. lib. 1. trac. 3. cap. 5. Damascenus.

De electione agendum propter duas rationes. lib.3.trac.1.cap.14.n.14

Electio & voluntarium non sunt idem omninò. ibid.n.15

Electio non est in genere concupiscentiæ vel iræ. ibid.

Electio non est voluntas. lib.3. trac.1.cap.14. n.14

Electio non est opinio. ibid.

Electio est voluntarium cuius consultatio præcessit. lib.3.trac.1.cap.16.n.17

Eligentia & liberum arbitrium quomodo differunt. ibid.

Eligibile & consiliabile sunt idem secundum substantiam. lib.3.trac.1.cap.19.n.24

Nihil est eligibile nisi bonum. lib. 5. trac.2. cap.5

Embryo quid sit. lib.1.trac.9.cap.4

Eudymion quid sit & vnde dicitur. lib. 10. trac.2.cap.4

Eudelechia quid. lib.1.trac.2 cap.7

Encylia sunt carmina circularia. lib.3.trac. 5. cap.9

Energia quid. lib.2.trac.2.cap.4

Ens necesse non habet ante se causam sui. lib.6.trac.2.cap.2

Ens per accidens non cadit sub arte. lib. 5 trac. 4.cap.3

Epigramma in templo Apollinis,

Summè est pulchrum, ex astrea quod gignitur alma.
Optima si valeas, res est, quod quilibet optat.
Summè est iucundum, si re pateris amata.

lib.1.trac.6.cap.16

Epicureorum opinio de felicitate. lib.1.trac 5.cap.7

Epicureorum opinio de principiis rerum, & de constitutionibus formarum ab intellectualibus substantiis. lib.6.trac.2.cap.14

Epicurei quatuor rationibus probant intellectum possibilem corrumpi. ibidem.

Quid sit epyichia & epyiches. lib.5.trac.4. cap.1

Epyichia proprie pertinet ad iustitiam legalem. ibidem.

Epyichia est virtus. lib.5.trac.4.cap 1.n.78

Iustum epyichis melius iusto legali. ibidem. n.79

Cum iustum legale & iustum epyichis sint studiosa, iustum epyichis præstantius est. ibidem. n.80

Epyichia est virtus executiua eius quod gnomos iudicat esse faciendum. lib.6. trac.3. cap.4

Eryxius ob pulmenti delectationem sibi collum postulauit elongari. lib.3.trac.3 cap.4

Ethicæ nobilitas. lib.1.trac.1.cap.1

Ethica adminiculatur aliis scientiis. ibidem.

Ethica ordinat omnia quæ in homine sunt. ibidem.

Vtrum ethica sit scientia lib.1.trac.1.cap.2.& trac.4.cap.1

Cui parti philosophiæ ethica supponatur. lib.1.trac.1.cap.3

Vtrum ethica sit scientia theorica vel practica. lib.1.trac.1.cap.4

De quo sit ethica vt de subiecto. lib. 1. trac.1. cap.5

Quinam sit finis ethicæ. lib.1.trac.1.cap.6

Diuisio ethicæ secundum Aristotelem. lib.1. trac.1.cap.7

Ethicus quomodo scribitur & quid significat. lib.1.trac.9.cap.7

Eubulia neque est scientia, neque eustochia, neque solertia, neque opinio, neque rectitudo consilij. lib.6.trac.3.cap.1

Non omnis rectitudo eubulia est. lib.6.trac.3. cap.2.n.50

Non omnis consultatio qua bonum assequimur, eubulia est. ibidem.n.51

Eubulia est, qua quis assequitur quod oportet, vt oportet, & cum oportet. ibidem.n.52

Quædam eubulia absolutè est, & quædam particularis. ibidem. n.53

Eubuliæ definitio. ibidem.

Eudoxi opinio dicentis delectationem per se bonum esse. lib.10.trac.1.cap.2

Eupraxia finis est substantialiter, non tamen semper. lib.6.trac.2 cap.10

Eudemia liber Aristotelis. lib.1.trac.1.cap.7

Euripidis dicta quæ vocantur Alcmeona. lib.3. trac.1.cap.5

Eutrapelia quid sit & vnde dicitur. lib.2. trac. 2 cap.7

Eutrapelia circa quid sit. lib.4.tr.3.cap.4.n.97

Eutrapelius ea dicit quæ ad modestum & liberalem attinent. ibidem.n.99

Vitia eutrapeliæ opposita. lib.4. trac.3.cap.3. n.103

Exicholus dicitur extremam in iram habens velocitatem. lib.4.trac.2.cap.10

Index rerum.

F

FAtum quid sit. lib.1.trac.7. cap.6.& lib.3. trac.1.cap.17
Fatum & fortuna differunt. ibidem.
Fatum esse negari non potest. lib.3. trac.1. cap.17
Differentia fati & fortunæ & constellationis. lib.1.trac.7.cap.6
Intentio tractandi de felicitate. lib.1. trac.5. cap.1
In quo conueniunt opinantes de felicitate. ibidem. cap.2
Felicitas est optimum hominis. lib.1. trac.6. cap.1.& trac.7.cap.7
Defelicitatis differentia quæ est perfectum. lib.1.trac.6.cap.1
Felicitas per se sufficiens bonum est. lib.1. trac.6.cap.3
Felicitas vltima per se eligibilis est, & nulli bonorum connumerabilis. lib.1. trac.6. cap.4
Felicitas est opus hominis inquantum est homo. ibidem.cap.5
Felicitas est operatio animæ. lib.1. trac.6. cap.13
Antiquorum opiniones de felicitate. lib.1. trac.6.cap.13
Felicitas in vsu & actu ponitur. ibidem.
Felicitas summè delectabilis est. lib.1. trac.6. cap.15
Felicitas tria includit. lib.1.trac.6.cap.16
Felicitas qualiter indiget bonis exterioribus. lib.1.trac.7.cap.1.& 2
Vtrum felicitas sit de numero discibilium vel assuebilium. lib.1.trac.7.cap.3
Felicitas qualiter adueniat homini per quandam diuinam particulam. lib.1. trac. 7. cap.5
Felicitas est de numero diuinissimorum & communissimorum bonorum. ibidem. cap.7
Quotquot ad virtutem non sunt orbati, possunt esse felices. ibidem.
Felicitas variè dicitur. ibidem.
Definitio felicitatis. lib.1.trac.7.cap.8
Concordia quorundam dictorum de felicitate. ibidem.
Brutum non dicitur felix neque puer. ibidem.
Vtrum nullus hominum dicendus sit felix, sed secundum sententiam Solonis finis sit inspiciendus. lib.1.trac.7.cap.9.10.& 11
Felix verè bonus & tetragonus sine virtuperatione est. lib.1.trac.7.cap.12
Felix ad infelicitatem non transmutatur lib.1 trac.7.cap.13.& 14
Felicitas etiam secundum quod in exterioribus est, est felicis in vita ante mortem. lib.1. trac.7.cap.14
Vtrum fortunæ amicorum redundent ad felicitatem amicorum. lib.1.trac.7.cap.16
Vtrum fortunæ amicorum aliquam circa mortuos faciant immutationem. lib.1. tract.7. cap.17
Felicitas non est de numero laudabilium. lib. 1.trac.8.cap.1
In quo genere operationum sit operatio felicitatis contemplatiuæ. lib.10.trac.2.cap.1
Optima operatio intellectus speculatiui secundum propriam virtutem, est perfecta felicitas. ibidem.cap.2. n.29
Felicitas quæ est à virtute actiua, secundum locum sibi vendicat. lib.10. trac.2. cap.3. n.30
Felicitas contemplatiua inter actiones humanas primum locum perfectionis obtinet. lib.10.trac.2.cap.4
Felicitati opus est rerum exterarum prosperitate vt perfecta sit. lib. 10. trac.2.cap. 5. n.31
Licet nequeat quis felix sine bonis exterioribus fieri, tamen putandum non est, ei multis & magnis opus esse, qui futurus est felix. ibidem.n.32
Speculatiuus felix Deo amantissimus est. lib. 10.trac.2.cap.6.n.34
Quæ melior sit felicitas, actiua vel contemplatiua. ibidem.
Felix qua amicitia indigeat. lib. 9. trac. 1. cap.3
Fides fit ex opinione. lib.6.trac.1.cap.2
Fidentia quæ sit. lib.3.trac.2.cap.10
Filij tenentur parentibus sufficientiam tribuere. lib.9.trac.1.cap.3
Finis hominis duplex. lib. 1. trac.3. cap.3. resp 2
Mentis speculatiuæ finis est verum vel falsum. ibidem.cap.8
Differentia finium humanorum. lib.1. trac.3. cap.8
Quare sunt plures fines hominum. ibidem.
Comparatio illorum finium adinuicem. lib.1. trac.3.cap.9
Omnes fines ad vnum vltimum referuntur. lib.1.trac.3. cap.11
Finis in moralibus est principium. lib.1. trac. 3.cap.5
Finis contemplatio iuuat artem. ibidem. cap.18
Finis medicinæ sanitas. lib. 1. trac. 6. cap.1. n.28
Finis artis militaris victoria. ibidem.
Finis ædificatiuæ domus. ibidem.
Finis intellectus duplex. lib. 1. trac.6. cap.1. n.29
Finis in omnibus inspiciendus est. lib.1.trac.7. cap.8
Forma attenditur dupliciter. lib.1. trac.1.cap. 3.ad 1
Forma ad sui esse non indiget compositione materiæ. lib.1.trac.5.cap.12
Constitutio formarum ab intellectualibus substantiis. lib.6.tra.2.cap.14
Positio Stoicorum circa constitutiones formarum. lib.6.trac.2.cap.15
Forma simplex est perpetua. lib. 6. trac. 2. cap. 17
Fortitudinis diffinitio & vitia opposita. lib.2. trac.2.cap.7.n.23
Fortitudo versatur circa timores, & fiducias, non tamen circa omnes. lib.3.trac.2.cap.2. n.34
Fortitudo circa mortis pericula versatur. ibidem.n.35
Non circa omne genus mortis, sed circa eam mortem quæ in bello contingit, vir fortis esse dicitur lib.3.tr.2.cap.3.n.36
Homo verè fortis dicitur, qui circa honestam mortem, & ea omnia quæ repentè eueniunt atque inferunt ipsam, imperterritus est. ibid.n.37
Fortis non debet esse omninò impauidus & nihil prorsus metuens. lib.3. trac.2.cap.4. n.39
Viro fortissimo suus finis honestus est. ibid. n.40
Quatuor sunt extrema fortis & vnum medium. lib.3.tr.2.c.5.n.43
Qui mortem sibi consciscit ad fugiendum aliquid in vita molestum, non fortis, sed timidus & mollis est. ibid.n.44
Quinque modi fortitudinum quæ veram fortitudinem imitantur. lib.3. trac. 2. cap.6. n.45
Differentia inter veram fortitudinem, politicam & militarem. lib.3.trac.2.cap.7
Fortitudo furoris naturalissima est veræ fortitudini. ibid.cap.8
Fortitudo analogicè dicitur de suis inferioribus. lib.3.tr.2.cap.10
Species veræ fortitudinis. ibid.
Finis fortitudinis est delectabilis. lib.3. tr.2. cap.11.n.51
Quantò magis vir fortis omni virtute pollet, feliciorque est, tantò amplius in morte dolebit. ibid.n.52
Nihil vetat eos qui fortes non sunt, præstantissimos esse milites: sed cum fortes non sunt, aliud bonum non habent. ibidem. n.54
Fortuna quid sit & quomodo accipitur aliter quam in physica. lib.1.tr.7.cap.6
Vtrum per fortunam veniat virtus. ibid.
Fortuna, fatum, & constellatio in quo differunt. ibid.
Fortunas quis ferat decenter. lib.1.tr.7.c.12
Fortunæ considératio spectat ad astronomicos. lib.1.tr.7.c.16
Fortunæ amicorum vtrum aliquam circa mortuos faciant immutationem. ibid.c.17
Fortuna multos habet fines. lib.6.tr.2.c.7
Fortuna est qualitas accepta innata implexione causarum à cælo descendens. lib. 7.tr.2.c.4
Frontosus quis sit. lib.2.tr.2.c.7
Frugalitas quæ virtus sit. lib.2.tr.2.c.7
Fur quis dicatur. lib.4.tr.1.c.8
Furor differt à vera fortitudine. lib.3. trac.2. cap.8
Furiosus quis dicitur. lib.2.tr.2.cap7

G

GAstrimargi qui dicantur. lib.3.tr.3.c.5. n.62.& cap.7.
Gaudium intemperati quale sit. lib. 3. tr. 3. cap.5
Gaudium est diffusio animi in conceptione boni conuenientis. lib.1. tr.6.c.16. & lib. 10.c.8.n.15
Nullus bonus qui non gaudet bonis operationibus. lib.1.tr.6.c.16
Gladius quomodo diffinitur. lib.1. tr.3.c.9
Gloria est latè patens præconium. lib.1.tr.5. cap.8
Gnome est boni & æqui veri rectum iudicium. lib.6 tr.3.c.4.n.58
Eugnome & syngnome quid sint. ibid. c. 5. n.59
Gorgona pulchritudine sua se aspicientes in saxa conuertebat. lib.1.tr.7. c.2
Gratia est qua gratè & amicè communent ciues. lib.5.tr.2.c.9
Sacrum gratiarum quod lege sacratum est. ibid.
Gratia est in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria & alterius remunerandi voluntas continetur. lib.5.tr.3.c.3
Ginison quis dicatur. lib.4.tr.1.c.8
Gustus est quidam tactus. lib.3.tr.3.c.4
Gymnasium quid sit. lib.2.tr.2.c.8

H

HAbilitatis causatiuæ artes. lib.1. trac.3. cap.1
Ad personæ vel ciuium vel patriæ habilitationem pertinentia. ibid.
Habitus est qualitas perficiens potentiam qua quis aliquid agit cum voluerit. lib. 1. tr.5.c.9
Pro habitu nemo accipit præmium, sed pro operatione. lib.1.tr.6.cap.14
Habitus non semper se habet ad habitum sicut potentia ad potentiam. lib.1. tr.7. c.3. ad 3
Sæpe habitus contrarius cognoscitur ex suo contrario, & sæpe ex suis obiectis. lib.5.tr. 1.c.1.n.4
Habituum alius est corporalis alius animalis. ibid.
Habitus intellectuales sunt quinque. lib.6. tr.2.c.1
Habitium intellectualium sufficientia. ibid.
Habitus intellectuales quo ordine inueniantur in nobis. ibid.
Helena multorum malorum causa. lib.1.tr.7. cap.2
Helenæ pulchritudine Theseus, Menelaus, & Paris illecti. lib 2.tr.2.cap.11
Hector Priami filius qualis fuit. lib.3. trac.2. cap.6
Hippocrates pellinentes valde habuit oculos, & tamen castissimus fuit. lib.1.tr.6.c.4.& tr.7.c.1
Homo quid est secundum Socratem. lib.1.tr. 2.cap.1
Homo consideratur tripliciter. lib.1. trac.7. cap.1
Homo quomodo comparatur ad alia exta se. ibid.
Homo naturaliter est animal ciuile. ibid.
Homo per se solus, vel Deus est qui nullo indigeat, vel bestia cui humanorum officiorum nihil proficiat. lib.1.tr.3.c.10
Væ vobis homibus, qui computati estis in numerum bestiarum vt ex verbis nascatur liber. ibid.
In honore non consistit felicitas. lib.1.trac.5. cap.3
Honor non est finis vitæ ciuilis. lib.1.tr.5.c.8

Index rerum.

Honor quare appetitur. ibid.
Honor est præmium virtutis & finis vitæ ciuilis secundum Stoicos. lib.1.tr.6 cap.2
Honor quomodo est in honorato. lib.4.tr.2.c.2
Honor est maximū bonū inter exteriora. ibid.
Honor est duplex. lib.4.tr.2.c.8
In honorum appetitione est mediocritas & exuperatio. ibid.
Honorantur propria plus alienis. lib.5.tr.1.c.4
Honorandi sunt parentes secundum pietatem. lib.5.tr.5.c 3
Hymarmenes Græca dictio fatum significat. lib.1.tr.7.cap.6

I

Iactantia quid est. lib.2.tr.2.c.7. lib.4.tr.3.c.2
Iactator quis dicatur. ibid.
Platonis positio in vniuersali bono & idea felicitatem constituentis, an sit discutienda, fluctuatio, in qua triplex ratio consolationem adhibet. lib.1.tr.5.c.11
Expositio positionis Platonicæ. ibid.cap.12.& lib.10.tr.1.c.1
A primo motore vsque ad vltimam materiam omnia formant & assimilant ideæ. lib.1.tr.5.c.12
Idea tantum vna est. ibid.
Idearum positio inutilis est ad ciuilia. lib.1.tr.5.c.17
Ieses Persarum rex propriam matrem diis sacrificauit. lib.7.tr.1.cap.8
Ignorantia multiplex. lib.3.tr.1.c.8.& c.10
Quæ ignorantia facit inuoluntarium. ibid.
Aliud est propter ignorantiam operari, & per ignorantiam, & ignorantem. lib.3.tr.1.c 9
Qualiter omnis malus ignorans est. ibid.c.10
Ignorantia vniuersalis inuoluntarium non facit; sed ea quæ in singularibus est. lib.3.tr.1.cap.11
Ignorantia affectata, crassa, & supina. ibid.
Ignorantia iuris quid sit. lib.3 tr.1.c.21.n.27
Ignorantia aliquando excusat à culpa. lib.5.tr.3.c.6
Incorrigibiles à ciuitatibus sunt profligandi. lib.10.tr.3.c.1
Indigentia humana quæ omnia continet, est vera naturalis mensura commutabilium. lib.5.tr.2.c.10.n.33
Indigentia est quoddam vnum quod continet commutationem & conseruat. lib.5.tr.2.c.10.n.34
Iniuriam facere non est tantum aliquem lædere, sed addendum est, præter illius qui lædituꝛ voluntatem. lib.5.tr.3.c.8.n.70
Vt aliquis iniuriam patiatur, non est in potestate ipsius situm. ibid.n.71
Qui propter iram seipsum occidit, non sibi ipsi sed ciuitati facit iniuriam. lib.5.tr.4.c.2.n.85
Intellectus practicus quomodo est principium operationis. lib.1.tr.5.c.7.& tr.6.c.1
Intellectuales virtutes sunt necessariores moralibus. lib.5.tr.1.c.2
Intellectuale & intelligibile non differunt secundum Platonem. lib.1.tr.5.cap.12
Intellectus solus est dominatiuus sui actus. lib.6.tr.1 cap.4
Intellectus qui est dominatiuus actus est cõpositus intellectus. ibid.cap.5
Intellectus dicitur mens. ibid.
Intellectus quare dicitur practicus. ibid.
Intellectus secundum substantiam dictus differt ab intellectu secundum habitum dicto. lib.6.tr 2 cap.13
Intellectiua & opinatiua sunt diuersæ partes animæ. ibid.
Intellectus possibilis secundum Epicureos est corruptibilis. lib.6 tr.2.cap.14
Qualiter Peripatetici dicunt, quòd intellectiua pars, altera est ab opinatiua. ibid.cap.17
Intellectus secundum esse est separatus à sensitiuo & vegetatiuo. ibid.
Non est omnium vnus intellectus. ibid.
Intellectus est acceptiuus principiorum. lib.6.tr.2. cap.18.n.33
Intellectus in nobis medius est inter intelligentiam & animam. ibid.
Intellectus tam speculatiuus quam practicus est extremorum. lib.6.tr.3.cap.5
De inuoluntario prius dicendum quam de voluntario. lib.3.tr.1.cap.2.n.2
Inuoluntarium per violentiam quid sit. ibid. cap.3.& lib.5.tr.3.cap.5,n.53
Operationes mixtas ex voluntario & inuoluntario. lib.3.tr.1.cap.4
Inuoluntarium simpliciter, ex causa quandoque est voluntarium. ibid.
In operationibus mixtis ex voluntario & inuoluntario quid pro quo sit sustinendum vel operandum difficile est iudicare. lib.3.tr.1.cap.5.& 6
Inuoluntarium per ignorantiam quid sit. lib.3.tr.1.cap.8
Ira quid est: lib.3.tr.1.cap 9. & lib.4.tr.1.c.9
Defectio seu vacuitas iræ vituperatur. lib.4.tr.2.cap.9.n.78
Iræ proprietates. lib.7.tr.1.cap.9
Quæ per iram fiunt, non iudicantur ex prouidentia fieri. lib.5.tr.3.cap.6.n.62
Iracundia quid est. lib.4.tr.2.cap.9
Eorum qui peccant iræ excessu diuersitas. lib.4.tr.2.cap.10
Iracundus quis dicitur. lib.2 tr.2.cap.7
Ironia quid. lib.2.tr.2.cap.7
Ischyrogiomones qui sint. lib.2.tr.1.cap.13
Italia fuit olim magna Græcia nuncupata. lib.3 tr.2.cap.6
Iudex ad tria respicere debet. lib. 5. trac. 2. cap.6
Iudex qui iniuriam mensurat, dicastes vocatur. ibid.
Iudicium est difficile quid pro quo sustinendum sit vel operandum in operationibus mixtis ex voluntario & inuoluntario. lib.3.tr.1.cap.6
Iupiter non tonabit nisi duodecim diis consentientibus, non fulminabit autem nisi ante per contentum cæli, beneficia verò præstabit omnibus per seipsum. lib.1.tr.3.cap.13
Naturæ ius est, quod non opinio genuit, sed innata quædam vis inseruit. lib.5. trac, 3. cap. 3
Quæ sunt de iure naturali. ibid.
Ius consuetudinis quod sit. ibid.
Ius consuetudinale tribus innititur. ibid.

Iustitia

Iustitia est dignissima virtutum. lib.1.tr.6.c.8
Iustificatio est in id quod secundum naturam est, ab eo quod præter naturam est, editio. lib.1.tr.9.cap.2
De iustitia cur & quid quærendum. lib 5.tr.1.cap.1.n.1
Iustitia est habitus quo homines apti sunt ad res iustas agendas, & quo iusta agunt & volunt iusta. ibid.n.2
Iusta & iniusta non procedunt ab eodem habitu. ibid.n.3
Iustitia & iniustum multipliciter dicuntur. ibid.n.5
Quot modis dicitur iustitia, iustus, & iniustus. lib.5.tr.1.cap.2
Quæ à legibus proficiscuntur, sunt aliqualiter iusta, iniusta verò quæ contra leges sunt. lib.5.tr.1.cap.3.n.10
Iusta vno modo dicenda sunt quæcunque factiua & conseruatiua felicitatis. ibid.n.11
Iustitiæ virtutum præclarissima esse videtur. lib.5 tr.1.cap.4.n.12
Iustitia non pars virtutis, sed tota est virtus. ibid.n.14
De iustitia quæ est pars virtutis, inquirendum est. lib.5.tr.2.cap.1.n.15
Iustitia generalis & specialis inter se differunt. ibid.n.16
Iniquum & iniustum contra leges non idem sunt. lib.5.tr.2.cap.2.n.17
Diuisio iustitiæ specialis, & ptoprietates partium dividentium. lib.5 tr.2.cap.3
Medium iniusti est æquale. lib.5.tr.2.c.4.n.19
Iustum in distributione est quoddam medium & æquū & ad aliquid, & quibusnam, atque in quatuor minimis consistit. ibid.n.20
Iustum in quadam proportionalitate consistit. lib.5.tr.2.cap.5.n.22
Proportionalitas in qua iustum ex distributione consistit, disiuncta est. ibid.n.25
Iustum quod in distributione consistit, aliud plus aliud minus est. ibid.n.24
Iustum in commutatione directiuum, inter plus atque minus est. lib.5.tr.2.c.6.n.26
Iustum commutatiuum est medium inter maius & minus in arithmetica ratione. lib.5.tr.2.cap.7.n.27
Hoc iustum seruandum est in omnibus attribus. ibid.n.28
Hoc iustum commutatiuum est medium inter lucrum quoddam & damnum. ibid.n.30
Pythagorici voluerunt iustum simpliciter esse repassionem. lib.5.tr.2.cap.8.n 31
In quibus commutationibus contra passum est iustum; & in quibus non. ibid.c.9
Qualiter iustitia mediū est extremorū. ibid.c.11
Secundum quas iniustitias efficiatur quis iniustus. ibid.cap 12
Iustum simpliciter, quid sit. lib.5.tr.3.c.1.n.42
Politicum iustum est inter eos in quibus est iniustitia. ibid.n.43
Iustum herile & paternum non est idem politico iusto, sed simile. lib.5 tr 3.cap.2.n.46
Mariti ad vxorem magis iustum esse videtur, quam ad filios & possessiones. ibid.n.47
Iustum aliud naturale, aliud legale. lib.5.tr.3. cap.3.n. 48
Iustum naturale apud omnes eandem habet

Index rerum.

potentiam. ibid
Non omnia iusta lege & restitutione constant. lib.5.tr.3.cap.4.n.49
An iustum naturale & legale similiter mobilia sunt. ibid n.50
Iusto naturali mobili, eadem quæ ad cætera quæ immutabilia sunt, definitio est accommodanda. ibid.n.51
Vnumquodque iustorum tam legalium quam naturalium & consuetudinalium se habet vt vniuersale ad singularia. ibid n.52
Iustum & iustificatio, iniustum & iniustificatio differunt. lib.5.tr.3.cap 5.n.53
Tunc quis iustum aut iniustum agit, cum ea volens agit: quando autem inuitus, tunc neque iustum, neque iniustum agit. ibid. n.54
De modi iusti & iniusti, & iustificationum & iniustificationum. lib.5.tr.3.c.6.n.59
Qui sponte ex electione lædit iustum facit & iniustus est. ibid.cap.7.n.63
An aliquis volens iniustum patitur. lib.5.tr.3. cap.8.n.64.& 69 & cap.9
Non omnes sponte patiuntur iustum, quanto minus iniustum. lib 5 tr.3.c 8.n.65
Iusta & iniusta & agendo & patiendo consimiliter se se habent homines. ibid.n.68
Non est facile iniustum esse vt arbitrantur homines. lib.5.t .3.cap.10.n.74
Similiter non rectè sentiunt homines nullam sapientiam esse cognoscere iusta & iniusta. ibid n.75
Errant quoq; existimantes iustum non minus posse iniuriā facere quam iniustū. ibid.n.76
Inter quos sit iustitia. lib.5.tr.3 cap.11
Iustum est interdum legem moderari & emendari. lib.5.tr.4.cap.1.n.81
Vtrumque malum est & iniustum facere & pati, sed primum deterius est quam secundum ibid.cap.3.n.86.& 87
Quamuis ad se & sua iustum propriè non sit, tamen metaphoricè est non sibi ad seipsum, sed quorundam suorū ad sua. ibid c.4.n.88
Iuuenum opera noranda sunt, vt illis facultatibus applicentur, ad quas sunt ex natura magis idonei. lib.1.tr.2 cap.13
Iuuenis non videtur fieri prudens. lib.6.tr.2. cap.25

L

Lacones non commemorant beneficia Athenienſibus præstita. lib.4.tr.2.cap.5
Lamiarum delectatio in Lydia quæ sit. lib.10. tr.1.cap.5.n 12
Laus dicitur dupliciter. lib.1.tr.8.cap.1
Laus quid sit & qualiter prouocat ad virtutem. ibid.cap.2
A naturalibus non est laus neque vituperium lib.3.tr.1 cap.21
Laudabilitas vnde causatur in nobis. lib.1. tr.7. cap.3 ad 4
Ex passionibus neque laudamur, neque vituperamur. lib.2.tr.2 cap.1
Latro quis dicatur. lib.4 tr.1 cap.8
Lecythus est vasculum in quo aliquis humor absconditur. lib.4 tr.1.c.12
Lesbiæ regula qualis fuerit. lib.5.tr.4 cap.3
Lege ordinantur ad rempublicam pertinentia. lib.5 tr.1 cap.2

Index rerum.

Legale quid sit. ibid.
Legislatio iudicia quæ sit. lib.5.tr.1.cap.3
Legalia sunt quæcunque ad rempublicam ordinant. ibid.
Lex largè sumpta est ius scriptum ascitens honestum prohibensque contrarium. lib.5. trac.1.cap.3
Lex Zebadæorum & Brachmanorum quæ sit. lib.5.tr.3.c.4
Lex est tantum pro malis Pythagoræ & Platoni. lib.5.tr.2.c 8
Lex Mahumeti licentiat ad omnis turpitudinis expletionem. lib.6.tr.1.c.3
Auditoris animam oportet præparare legibus bonis. lib.10.tr.3.c.1
Leges semper sunt necessariæ. ibid.
Lex habet potentiam coactiuam li.10.tr.3.c.2
Manifestum publicas diligentias atque curas fieri per leges. ibid.
Leges assimilantur operibus politicis. lib.10. tr.3.c.3
Legislator quis sit, & qui primitus leges statuerunt. lib.1.tr.9.c.1
Legumlatores studeut ciues assuetudine bonos efficere. lib.1.tr.1.c.3
Liberalitatis diffinitio & vitia opposita. lib.2. trac.2.cap.7
Liberalitas est prima inter virtutes adiunctas. lib.4.tr.1.c.1
Liberalis optimè vtitur diuitiis. lib. 4.tr.1.c. 2.n.5
Magis est liberalis dare, quam accipere vnde oportet, & non accipere vnde non oportet. ibid.n.6
Liberales maximè omnium studiosorum amantur. ibid.
Liberalis dat gratia honestatis, rectè, & delectabiliter vel saltem sine tristitia lib.4.tr.1. c.3.n.7.8.& 9
Liberalis non accipit vnde non oportet, sed accipit vnde oportet, non negligit sua, sic excedit in dando vt sibi pauciora relinquat. ibid.n 10.11.12.& 13
Substantia liberalis est triplex. ibid.n.13
Magis liberales esse solent qui non comparauerunt sibi facultates, sed ab aliis acceperunt. ibid.n.15
Liberalem esse diuitem non est facile. ibid.n.16
Liberalis dabit quibus oportet & quod oportet, tam in paruis quam in magnis, & cum voluptate: & accipiet vnde oportet & quod oportet. ibid.n.18
Si præter id quod oportet & bene se se habet, contigerit liberalem pecunias erogasse, dolebit sanè, moderatè tamen, & vt oportet. lib.4.tr.1.c.5.n.19
Liberalis in rebus pecuniariis se facilem præstat. ibid.n.20
Illiberalitas incurabilis est. lib.4.tr.1.c.8.n.25
Illiberalitas plures habet modos. ibid.
Illiberalitas magis liberalitati contraria est quam prodigalitas. ibid.n.27
Ludus quid sit. lib.2.tr.2.c.7
Luxurius dicitur mollis. lib.7.tr.1.c.12
Lumen solis constituit formas seipso. lib.1. tr.6.c.6
Lumen intellectuale quid sit & quæ conferat. ibid.c.7
Lumen rationis quomodo semper est rectum. ibid.c.8.

M

Magnanimitas quid sit, & vitia opposita. lib.2.tr.2.cap.7
Magnanimus quis dicitur. ibid.
Circa quid sit magnanimitas, & qualiter sit virtus adiuncta. lib.4.tr.2.c.1.& 2
Magnanimus magnitudine extremus, ratione medius. ibid.c.2.n.48
Magnanimus versatur maximè circa honores & inhonorationes vt oportet. ibid.n.49
Magnanimum oportet esse optimum. lib.4. tr.2.c.3.n.50
Magnanimo conuenit quod in vnaquaque virtute magnum est. ibid.n.51
Magnanimitas est quidam ornatus virtutum. ibid.n.52
Magnanimus in honoribus moderatè se habet. ibid.n.53
Magnanimus æque se habet ad fortunam. lib.4 tr.2.c 4.n.54
Bona fortunæ aliquid conferunt ad magnanimitatem. ibid.n.55
Magnanimus non parua pericula subit, sed magna vt oportet aggreditur. lib.4.tr.2.c.5. n.57
Magnanimus beneficia conferre paratus est; at ipsum fuscipere pudet. Quod si receperit, maiora retribuit. ibid.n.58
Magnanimi est meminisse eorum quibus beneficia contulit, non eorum à quibus recepit. ibid.n.59
Magnanimi est nullius aut vix indigere, subministrare autem promptè. ibid.n.60
Magnanimus non properat ad ea in quibus alij primas occupant partes, sed tardus & piger est ad hæc, nisi vbi magnus est honor. lib.4.tr.2.c.6.n.61
Apertè odit atque amat. ibid.n.62
Plus curat veritatem quam opinionem, & apertè loquitur & agit. ibid.n.63
Non est propensus ad admirandum, nec memor mali sibi illati. ibid.n.64
De hominibus & hominum factis non loquitur. ibid.n.65
Neque laudator, neque maledicus est. ibid. n.66
De necessariis & minutis rebus non est querulus, neque ad peccandū procliuis. ib.n.67
Res præclaras magis eligit possidendas quam viles. ibid.n.68
Eius motus grauis & locutio tarda. ibid.n.69
Magnanimo opponuntur Chaymus & pusillanimus. lib.4.tr.2.c.7
Magnificentia superat liberalitatem magnitudine. lib.4.tr.1.c.9.n.29
Magnificentiæ defectus & exuperatio quomodo appellantur. ibid.n.31
Magnificus scienti similis est. lib.4.tr.1.c.10. n.32.
Magnifici sumptus magni sunt & decentes. ibid.n.33
Magnificus honestatis causa magnos facit sumptus. ibid.n.34
Eosdem sumptus fanit cū voluptate. ibid.n.35
Magnificum necesse est liberalem esse. lib. 4. tr.1.c.11.n.36

Ab

Index rerum.

Ab æquali sumptu magnificentius facier opus. ibid.n.37
In magnificis sumptibus ad agentem respectus habendus est. ibid.n.38
Pauperi non incumbit esse magnificum. ibid. n.39
Quos decet esse magnificos. lib.4. tr.1.c.13. n.40
In rebus priuatis qualiter expedit esse magnificum. ibid.n.41
Magnifici est habere domum suis diuitiis congruentem. ibid.n.42
Item in singulis decorum ipsum seruare. ibid. n.43
Duo vitia magnificentiæ opposita, quæ tamen suis authoribus non multum probri afferunt. lib.4.tr.1.c.13.n.44
Malum nihil est essentialiter. lib.1.tr.2.c.5
Omne malum aut est corporis, aut animæ, aut Angeli. ibid.
Malum infinitum. ibid.
Malum omnifariam. ibid.
Malum in se ad aliud relatum potest esse bonum. lib.1.tr.5.c.16
Malum est infiniti, bonum vero finiti. lib.2.tr. 2.c.5
Multa mala ciuiliter rediimuntur, quæ tamen simpliciter mala sunt. lib.2.tr.2.c.6
Malum est duplex. lib.3.tr.2.c.2
Malum destruit seipsum. lib.4.tr.2.c.10
Minus malū habet rationem boni. l.5.tr.2.c.5
Malitia est multiplex. lib.7.tr.1.c.8
Mansuetudo quid sit & vitia opposita. lib. 2. tr.2.c.7
Mansuetudo est mediocritas circa iram. lib.4. tr.2.c.9
Vitia mansuetudini opposita. ibid c.10
Iræ exuperatio magis opponitur mansuetudini quam defectus. lib.4.tr.2.c.11
Mathematici quid de morte senserint. lib.1. tr.7.cap.9
Mauors Deus honoris. lib.4.tr.2.c.8
Mauortia virtus disponens ad honorem ibid.
Medicus secundum cuiuslibet dispositiones medicatur differenter. lib.1.tr.5.c.18
Medium passionis duplex. lib.1.tr.7.c.4
Medium quid sit. lib.2.tr.2.c.5
Maior est oppositio extremorum adinuicem quam ad medium. ibid.c.9
Medium difficile est inuenire propter singularia. lib.2.tr.2.c.12
Medium determinat ratio. lib.6.tr.1.c.1
Non omnis passio vel operatio suscipit mediocritatem. lib.2.tr.2.c.6
Melancholiæ proprietates. lib.7.tr.2.c.5
Mendacium officiosum quid. lib.3.tr.1.c.5
Mendacium est triplex. lib.4.tr.3.c.2
Mens à metiendo accepit nomen. li.6.tr.1.c.5
Mens ad operabile determinata dicitur practica. ibid.
Merope quis fuit, & quòd filium suum interfecit. lib.3.tr.1.c.12
Milo quis & qualis fuerit & fortitudo eius. lib.2.tr.2.c.3
Minerua à diis derisa. lib. 3.tr.3.c.3
Modestia quædam virtus temperantiæ dicitur. lib.3.tr.3.c.3
Modestus dicitur qui se paruis dignificat. ibid.

Index in lib. Ethicorum.

Monastica quibus virtutibus perficitur. lib.1. tr.3.cap.1
Morum principia sunt voluntas & vsus operum. lib.1.tr.7.c.3.ad 3
Mos dicitur dupliciter. lib.6.tr.4.c.3
De moralibus non est vera scientia propriè dicta. lib.1.tr.3.c.1. & tr.4.c.1. & lib.2.tr. 1.c.5
De moralibus grosse scripserunt Seneca & Tullius. lib.1.tr.4.c.3
Mors est extremum infortunij. lib.1.tr.7.c.9
Mors est terribilissimum. lib.3.tr.2.c.2
Circa qualem mortem sit fortis. ibid.c.3
Morus quomodo est totus simul & successiuus. lib.10.tr.1.c.4
Mulier quare imperfecta. lib.1.tr.7.c.2

N

Natura rationalis est natura hominis inquantum est homo. lib.1.tr.6.c.6
Natura triplex. lib.10.tr.1.c.4
Opus naturæ est opus intelligentiæ. lib.6. tr. 2.c 16
Naturale quid est, & quæ sunt de iure naturali. lib.5.tr.3.c.3
De arte nauigandi pulchra. lib.2.tr.2.c.11
Necessitas est duplex. lib.1.tr.7.c.11
Nemesis quid sit. lib.2.tr.2.c.7
Nemesticus triflatur, quando indignis bene succedit in operibus. ibid.
Nemesis non est vera medietas inter inuidiam & epichairecachiam. ibid.
Niobe filios superstue laudauit. lib.7.tr.1.c.7
Numisma est medium commutationis. lib.5. tr.2.c.10
Numisma vnde dicitur. ibid.
Numisma quare sit inuentum. ibid.
Numismatis inueniendi ratio. lib.9.tr.1.c.1

O

Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecellentes cultu quodam & honore dignantur. lib.5.tr.3.c.3
Oeconomica est quæ habet curam domus. lib.6.tr.2.c.24
Oeconomica non solum sibi, sed & aliis intendit. ibid.
Oeconomica quibus virtutibus perficitur. lib.1.tr.3.c.1
Oligarchia fit duobus modis. lib.8. tr.3.c.2. n. 53
Operari felicitet quid. lib.1.tr.3.c.9
Operata sunt ingressa operationibus. ibid.
Ad bene operari requiruntur tria, lib.2. tr.1. cap.10
Causa prima operatur tantum creationem. lib.6.tr.2.c.18
Causæ secundæ operantur per influentiam. ibid.
Operatio melior est quam habitus. lib.1.tr.6. cap. 14
Operatio animæ secundum propriam & naturalem virtutem est felicitas hominis. lib.1. trac.6.c.8
Operationes intellectus & sensus differunt. lib.10.tr.c.9

Index rerum.

Operatio delectabior expellit remissam. ibid.
Opinio non est electio. lib.3.tr.1.c.15
Opinio est imperfecta æstimatio cum formidine de opposito. lib.6.tr.2.cap.1
Opinione non dicitur verum. ibid.
Opinionis causa. lib.3.tr.1.cap.15.& lib.7.tr.1.cap.2
Opposita quæ vnum genus habent, vnius sunt potentiæ passiuæ. lib.6.tr.1.c.3

P

Palæstra quid. lib.2.tr.2.cap.3
Pallas Athenienſis dea ſapientium. lib.4.tr.2.cap.5
Passionum diuisio. lib.3.tr.2.cap.1
Passio corporalis & animalis quæ sit. lib.3.tr.3.cap.2
Passiones innatæ sunt triplices. ibid.c.5
Passiones animæ sunt quatuor. lib.1.tr.4.cap.6
Passionis medium duplex. lib.1.tr.7.c.4
Passio naturalis quæ ex sensibilibus illata in diuersos affectus alterat. lib.5.tr.3.c.6
Passio necessaria. ibid.
Patri an oporteat omnia tribuere & in omnibus obtemperare. lib.9.tr.1.c.3.n.4
Filij tenentur parentibus alimenta & honorem vt diis dare. ibid.n.8
Peccatum quid sit. lib.1.tr.9.cap.2
Peccatum circa fortitudinem sit multis modis. lib.3.tr.2.cap.4
Peccatum in prudentia est duplex. lib.6. tr.2. c.25.n.42
Perfectio duplex. lib.1.tr.6.c.2
Perfectio hominis est duplex. ibid.c.7
Perfectius in ratione boni quid. lib.1.tr.6.c.2
Per se dicitur dupliciter. lib.1.tr.2.c.2
Perseuerantia est in ratione bene consideratæ stabilis & perpetua permansio. lib. 3. tr.2. cap.10
Perseuerantia est perduratio intra metas mentis. lib.7.tr.1.cap.1.n.2
Perseuerantia & continentia in quo differunt. lib.7.tr.1.c.11.n.28
Perseuerans est, qui se tenet in tristitiis in quibus multitudo succumbit. ibid.n.25
Phidias erat optimus inter Latomos. lib.6.tr.2.cap.20
Platonis positio de summo bono. li.1.tr.5.c.12
Expositio positionis Platonis de summo bono. lib.1.tr.5.c.12
Quæ sequantur ex opinione Platonis de summo bono. lib.1.tr.5.c.13
Secundum Platonem sequitur, quod omnium bonorum sit vna scientia. lib.1.tr.5.c.14
De obiectionibus quæ fiunt contra Platonem in eo quod dicit bonū per se. li.1.tr.5.c.15
Qualiter ex multiplicitate boni opinio Platonis impugnatur. lib.1.tr.5.c.16
Plato quare hoc nomine vocatus est. lib.1.tr.7.c.2
Pleonectis qui plus valt in lucris. lib.5.tr.1.cap.2
Pleonexia & meonectis comparantur dupliciter adinuicem. lib.5.tr.4.c.3
Phana deorum in ciuitatibus collocanda. lib.2.tr.3.c.13
Philotimia quid sit. lib.2.tr.2.c.7
Philopater se interfecit. lib.7.tr.1.c.7
Stoicis nulla est philosophia nisi moralis. lib.1.tr.1.cap.3
Philosophia dicitur dupliciter. ibid.
Studentibus philosophiæ olim de communi prouidebatur. lib.1.tr.5.c.10
Philosophus amator sapientiæ. lib.7.tr.1.c.7
Prima philosophia est suiipsius cognitio secundum Platonem. lib.1.tr.1.c.3.ratione 3
Politica quæ virtus. lib.6.tr.2.c.24.n.39
Politica habet duas partes. ibid.
Politica non est eadem cum rhetorica. lib.10.tr.3.c.3
Politicæ virtutes quæ & quot. lib.1.tr.3.c.1
Politicus maximè Deo assimilatur. l.1.tr.3.c.14
Politiarum species quæ sint. lib.8.tr.3.ca.2
Posseydelon est Deus maris. lib.4.tr.2.c.5
Potentia perficitur per habitum. lib.1.tr.2.c.7
Vnius potentiæ esse tantum vnum obiectum quomodo intelligitur. lib.1.tr.3.c.6.ad 5
Potentia in puero & viro eadem quomodo differat secundum esse. lib.1.tr.6.cap.7
Priamus rex primus Troiæ qualis fuerit. lib.1.tr.7.c.8
Princeps non sibiipsi sed aliis laborat, & eius merces honor & gloria. lib.1.tr.1.c.1.n.45
Princeps non punitur contrapasso. l.5.tr.2.c.8
De principatu viri & mulieris in domo. lib.8.tr.3.c.3
De principatu fratrum. ibid.
Principia virtutum quæ sunt secundum Aristotelem. lib.1.tr.1.c.2
Principia virtutum per naturam sunt apud nos. ibid.ad 5
Principia prima virtutis effectiua. lib.1.tr.1.c.3.ad 3
Principium operationis est intellectus practicus. lib.1.tr.5.c.7
Principium vniuersale vnum secundum Platonem. lib.1.tr.5.c.12
Principia in ordine bonorum sunt decem secundum Pythagoram. lib.1.tr.5.c.15
Omnia principia ad vnum referuntur secundum Pythagoram. ibid.
Principia cognitionum acquiruntur per inductionem, sensum, consuetudinem, experientiam, syllogismum ad impossibile, & aliis modis. lib.1.tr.6.c.12
Terminatio principiorum plurimum confert. ibid.
Principia operationum quarum nos domini sumus, sunt voluntas, voluntarium & electio. lib.3.tr.1. per totum.
Principiorum scientiarum neque est scientia, neque ars, neque prudentia, neque sapientia. lib.6 tr.2.c.18.n.32
Primum capitur dupliciter. lib.1. tr.2.c.12. in responsione ad Platonem.
Primum secundum Platonem est faciens & forma & finis. lib.1.tr.5.c.12
Priuatio saluatur in opposito habitu. lib.1.tr.2.cap.5
Priuatio in moralibus est notior habitu. lib.5.tr.1.c.1
Prodigalitas quid est. lib.2.tr.2.c.7. & lib.4.tr.1.c.2
Prodigalitas & illiberalitas quomodo sunt contraria. lib.4.tr.1.cap.6.n.21

Prodigalitas

Prodigalitas & illiberalitas sunt circa pecunias exuperatio & defectus lib.4.tr.1.c.1.n.2
Prodigalitatem interdum connumeramus aliis viriis. ibid.n.3
Prodigus non parum melior est auaro. lib.4.tr.1.cap.7.n.23
Prodigus cura adhibita ad medium deueniet. ibid.n.24
Proharesis habitus est electiuus. lib.3.trac.1.cap.16
Proportio est similitudo habitudinum. lib.5.tr.2.cap.5
Proportionum sunt quatuor genera. ibid.
Proportio diuersa. lib.1.tr.5.cap.7
Proportionalitas est similitudo proportionum. lib.5.tr.2.cap.5
Propositionum modi sunt duo. lib.7.tr.1.c.4
Propositio minor in syllogismo ethico debet esse singularis. ibid.
Prudentia quare dicitur appetere bonum ab Aristotele. lib.1.tr.3.cap.3
Prudentia est ordinans in ciuilibus. lib.1.tr.7.cap.15
Prudentia circa quid sit. lib.6.tr.2.cap.9
Prudentis est posse bene consulere vniuersaliter de his quæ ad bene viuendum conducunt. ibid.n.23
Prudentis non est consultare de necessariis & impossibilibus. lib.6.tr.2.c.10.n.24
Prudentia neque scientia neque ars esse potest. ibid.n.25
Prudentia est habitus vera cum ratione actiuus circa bona & mala hominis. ibid.n.26
Prudentes existimantur qui ad rem familiarem & ciuilem gubernandam idonei sunt. ibid.n.28
Temperantia conseruat prudentiam, voluptas peruertit. lib.6.tr.2.c.12.n.29
Artis est virtus, prudentiæ verò non est, sed ipsa est virtus. lib.6.tr.2.cap.12.n.30
Prudentia est in parte opinatiua, tamen non opinio lib.2.tr.2.cap.13.n.31
Sapientia non est eadem cum prudentia & politica. lib.6.tr.2.cap.21.n.36
Anaxagoram Thalem & similes sapientes quidem dicimus, non autem prudentes. lib.6.tr.2.cap.22.n.37
Sapientia solum vniuersalium, prudentia verò & vniuersalium & singularium. lib.6.trac.2.cap.23.n.38
Prudentiæ multæ sunt partes. lib.6.tr.2. c.24.n.39
Videtur ea maximè prudentia esse, qua quisque sibiipsi bona prospicit. ibid.n.40
Vna species prudentiæ est cognoscere quæ sibiipsi bona sunt: at id magnam differentiam habet. ibid.n.41
Peccatum in prudentia est duplex. lib.6.tr.2. c.23.n.42
Prudentia non est scientia. lib.6.tr.2.c.26.n.43
Puer non dicitur felix. lib.1.tr.7.cap.8
Puerorum idoneitas plurimum consideranda est. lib.1.tr.13.cap.13
Pueri & concupiscentes non corriguntur nisi pœnis. lib.3.tr.1.cap.9
Puer non habet virtutes morales lib.6.tr.4.c.3
Pulchritudo consistit in commensuratione partium adinuicem. lib.4.tr.1.cap.9
Pusillanimitas quid sit. lib.2.tr.1.cap.7
Pusillanimus est qui se paucioribus dignificat quam dignus sit. lib.4.tr.2 cap.1.& cap.7
Pythagoras legum inuentor. lib.1.tr.6.cap.1.
Aliud est qualitas secundum quam quales dicimur, & aliud quid qualitatis, & aliud quale quid, & aliud quale. lib.10.tr.1.cap.4.n.7.tat.

R

Rationes quibus proceditur à principiis ad principiata quomodo differunt ab oppositis, &c. lib.1.tr.5.cap.5
Rationes factiui principij sunt per se subsistentes secundum Platonem. lib.1.trac.5.cap.12
Irrationale duplex. lib.1.tr.9.cap.4.& 5
Rationale est multiplex. lib.1.tr.9.c.6
Ratio quandoque rem sequitur. lib.5.trac.4.cap.1
Ratio capitur multipliciter. lib.6 tr.1.c.3
Diuisio rationis in scientificum & ratiocinatiuum, siue intellectum speculativum & practicum. ibid.
Regula Lesbiæ qualis fuerit. lib.5.tr.4.c.1
Rex Indiæ quotiescunque se ostendit, dona magnifica dedit, & in reos vindicauit. lib.1. trac.7.cap.1
Rex primus Troiæ & Phrygiæ præclarus in iuuentute, & post modum abiectus. ibid.c.8
Regnum est omnis finis & ornatus & legis & ordinis distributio. lib.8.tr.3.c.2.n.50
Regnum & tyrannis conueniunt, sed multum differunt. ibid.n.51
Relatio cum mutatione innascitur. lib.1.tr.5. cap.12
Relatio ad alterum est duplex. lib.4.tr.1.c.2
Reperim quid est. lib.1.tr.3.c.14
Honestum est propria ad rempublicam referre. lib.5.tr.1.c.4
Tres sunt reipublicæ species & totidem corruptiones. lib.8.tr.3.c.2.n.50

S

Sacrificia & orationes quare Socrates instituit. lib.1.tr.1.c.2
Sacrificia fiebant post collectionem fructuum. lib.8.tr.3.c.1
Ieses rex Persarum sacrificauit propriam matrem. lib.7.tr.1.c.8
Sanctitas quid sit. lib.1.tr.3.c.14
Sanitas non intenditur in vniuersali, sed huius vel illius hominis. lib.1.tr.5.c.18
Sapientia consideratur dupliciter. lib.1.trac.1, c.3.ad 3
Sapientia non est vniuersaliter de principiis scientiarum. lib.6.trac.2.c.18
Sapientia est scientiarum exactissima. lib.6, tr.2.c.19.n.34
Sapientia est intellectus & scientia. lib.6.tr.2, c.20.n.36
Sapientia non est eadem cum prudentia & politica. lib.6.tr.2.c.21.n.36
Anaxagoram Thalem & similes sapientes quidem dicimus non autem prudentes. lib.6.tr.2.cap.22.n.37
Sapientia solum vniuersalium, prudentia verò & vniuersalium & singularium. ibid cap.23. n.38
Sapientia non est circa contingentia, sed potius

Index rerum.

circa admirabilia & æterna. lib.6.trac.4.c.1. n.64
Sapientia & prudentia aliquid faciunt ad felicitatem. ibid.n.66
Sapiens est mensura omnium. lib.1.trac.1 c.3. rat.3
Sapiens vir dominatur astris. lib.1.tr.7.cap.9
Sapiens vniuersaliter est qui in omnibus nobilissimam & perfectissimam habet acceptionem. lib.6.tr.2.c.19
Sapiens est Deo amantissimus. lib.1 6.tr.2.c.6
Sardanapalus rex fuit Assyriorum voluptati deditus. lib.1.tr.5.c.7
aturni domus sunt capricornus aquarius.
S lib.4 tr.2.c.5
ientia tantò melior & honorabilior est,
Sc quantò est de meliotibus & honorabilioribus. lib.1.tr.1,c.1
Scientia potest esse de virtutibus. ibid.c.2.& tr,7 c 3
Scientia est duplex,docens & vtens.libi 1.tr.1. cap 3
Scientia moralis cui parti philosophiæ supponatur. ibid.
Scientia moralis an sit theorica vel practica. lib.1.tr.1.c.4
Scientia moralis de quo sit sicut de subiecto. ibid c.5
Scientiæ moralis finis quis sit. lib.1.tr.1.c.6
Scientia ciuilis quatuor virtutibus perficitur. lib.1,trac.1.c.1
Scientia quare non ponitur inter principia hominis,per quæ homo efficitur potens appetere & operari bonum humanum.lib.1.tr.3. cap.3
Scientia moralis non habet demonstrationes. ibid.
Scientia omnium bonorum vna secundum Platonem. lib.1.tr.5.cap.14
Vera scientia est necessariorum & æternorum lib.6. trac. 2.cap,2.n.13
Est etiam ingenerabilium & incorruptibilium. ibid.n.14
Qualiter ex præcognitis sit scientia.lib.6.tr.2. cap.3.n.15
Scientia secundum antiquos præcedit duodecim rationibus artem & prudentiam. ibid. cap.4
Scientia est triplex secundum Platonicos. lib.6.trac.2.cap 19
Verum sciens & rectè existimans potest esse incontinens. lib.7.tr.1.c.2
Scientia habetur dupliciter scilicet actu & habitu. lib.7.tr.1.cap.4
Scientia dupliciter est mala. lib.7,tr.2.c.4
Scientia vniuersalium siue experientia est inutilis. lib.10,tr.3.c.3
Scire triplex. lib.2.tr.1.c.11
Semen est superfluum alimenti. lib.3.trac.3. cap.4
In fœminibus est anima vt artifex non vt actus. lib.1.trac.9.c.4.n.59
Sententia est rationis decretum, quod secundum emergentes casus vtile est,&c. lib.5. tr.1.cap.1
Seneca grossè scripsit de moralibus.lib.1.tr. 4. cap.3
Senecæ epitaphium. lib.1.tr.7.c.9
Sensus remotior à materia est purior immersis materiæ. lib.10.tr.1.c.11
Sensibus vti laboriosum est. lib.7.tr.2.c.5
Sepulchrorum cura quanta veteribus fuit. lib.1.trac.7.c.9
Non sermoni res, sed rei sermo subiectus est. lib.1.tr.4.c.1
Sermo dissonans experientiæ sensuum contemnitur. lib.10.tr.1.cap.1
Sermones opere probati conducunt ad conuersationem. ibid.
Seruus dicitur dupliciter, scilicet à natura & à coactione. lib.3.tr.3.cap.4
Signum est duplex. lib.4.tr.3.c.2
Simonides poeta Lyricus cur sit cognominatus Meladius,& Melliscos. lib.4.tr.1.cap.5
Synesis non est omnino idem quod scientia vel opinio. lib.6.tr.3.c.3.n.54
Synesis circa eadem est, circa quæ est prudentia. ibid.n.55
Synesis differt à prudentia. ibid.n.56
Synesis non est idem ac habere vel accipere prudentiam. ibid.n.57
Socratis opinio de felicitate. lib.1.tr.5.c.4
Socrates sex rationibus probat virtutes esse sapientias. lib.1.tr.7.c.3
Socratis verba morientis. lib.1.tr.7.c.17
Socrates ignorantiam simulabat.lib.4.tr.3 c.3
Socratis positio de virtutibus. lib.6.tr.4.c.4
Socrates non rectè dixit virtutes esse prudentias. ibid.
Solitarij vituperatio. lib.1.tr. 3.cap.2
Solonis sententia de felicitate. lib.1.tr.7.c.8. & 9
Somnus quid sit. lib.1.tr.9.cap.4
Somniorum diuersitas quomodo causatur. ibid.
Somnolenti & vinolenti non possunt habere claram scientiam. lib.7.tr.1.c.4
Sophista quis dicatur. lib.10.tr.3.c.3
Sophrosine verbum aquiuocum. lib.1.trac.9. cap.7
Sophrosine vnde dicatur. lib.6.tr.2.c.11
Sophrosine temperantiam significat. lib.3.tr.3. cap.3
Speculorum quædam pulchra repræsentatio. lib.1.tr.5.c.13
Speculari est quoddam pati. lib.6.trac.1.c.5
Speculatio est deorum operatio. lib.10.tr.2. cap.4
Speculativus felix est Deo amantissimus.ibid. cap.6
Stolidus quis dicatur. lib.6.tr.3.c.2
Stoici bene dixerunt bonum esse quod omnes appetunt. lib.1.tr.3.c.7
Stoicorum sententia de felicitate. lib.1.trac.7. cap.17
Stoicorum opinio de formarum constitutione. lib.6.tr.2.c.15
Stoici quinque rationibus attribuebant omnia quæ fiunt, formis. ibid.
Sufficiens simpliciter est Deus solus.lib.1.tr.6. cap 3
Sufficiens per se quid dicatur. ibid.
Sufficiens in œconomicis quid dicatur. ibid.
Summum dicitur per superabundantiam. lib. 1.trac.2.c.4

Summis

Index rerum.

Summis est negatum stare diu.lib.1.tr.7.c.14. in fine.
Suspicio imperfecta æstimatio est. lib.6.tr.2. cap.3
Suspicione non dicitur verum. ibid.

T

Tactus considerantur tripliciter. lib.3.tr.3. cap.4
Temperantiæ diffinitio & vitia opposita.lib.2. trac. 2.c.7
Quare immediatè post fortitudinem de temperantia sit agendum. lib.3.tr.3.c.2.n.55
Temperantia est medietas circa delectationes innatas & tristitias quæ sunt ex talium delectabilium absentia. ibid.
Circa quales delectationes in genere sit temperantia. lib.3.trac.3.c.2 n.56
Temperantia est circa delectationes corporales, non tamen circa omnes. ibid.c.3.n.57
Temperantia est circa delectationes seruiles & brutas, quæ scilicet percipiuntur tactu & gustu. ibid.c.4.n.58
Ad temperantiam vel intemperantiam ferè nullus est gustus. ibid.n.59
Ad intemperantiam vsus tactus plurimum conducit. ibid.
Intemperantia valdè reprehensibilis & aliena ab hominis natura. lib.3.trac.3.c.4.n.60
Temperantia non est circa dolores eodem modo quo fortitudo. ibid.c.6.n.63
Temperatus in voluptatibus & doloribus mediocriter se se habet. ibid.n.65
Intemperantia est magis voluntaria quam timiditas, si comparentur in principio operationum & in ipsis operationibus: si vero comparentur secundum relationem totius habitus ad totum habitum, timiditas est magis voluntaria. lib.3.tr.3.c.8
Intemperantia timiditate reprehensibilior. ibid.n.67
Intemperantia vitium puerile,& intemperans puero similis. lib.3.tr.3.c.9.n.68
Templa Veneris & Martis extra vrbem constituenda. lib.1.tex.3.c.6
Tempus diuersimodè est causa oblitionis & inuentionis. lib.1.tr.6.c.10
In tempore est aliquid tripliciter.lib.10.tr.1. cap.6
Tetragonus quid sit. lib.1.tr.7.c.12
Thetis deâ aquarum non recordatur impensa beneficia. lib.4.tr.2.c.5
Timoris diffinitio.lib.2.tr.2.cap.7.& lib.3.tr.2. cap.2
Timor & intemperantia quomodo comparantur adinuicem respectu subiectorum. lib.3 trac.3.c.9
Tristitia quid sit. lib.2.tr.1.c.8
Quare tristitiæ quæ sunt in absentia corporalium delectationum,sunt vniuersaliter malæ. lib.7.trac.2.cap.5
Tullius qualis fuerit. lib.1.tr.7.cap.2
Tullius grossè scripsit de moralibus. lib.1 trac.4.cap.3
Turpia quæ fieri coguntur, ad tria mensuranda sunt. lib.3.tr.2.c.5

V

Verecundia quid est. lib.3.tr.2.cap.2
Verecundia habet modum virtutis.lib.3. trac.2.cap.6.& lib.4.trac.3.c.6
Verecundia non est virtus, sed in genere passionum. lib.4.tr.3.c.6
Verecundus quis dicitur. lib.2.tr.2.c.7
Verecundum esse comperit inuenibus. lib.4. tr.3.c.6
Veritas amicis præferenda. lib.1.tr.5.c.11
Veritas quid est. lib.2.tr.2.cap.7.& lib.4.tr.3. cap.2
Veritati quæ vitia opponantur. lib.4.tr.3.c.3
Veritas est triplex. lib.6.tr.2.cap.1
Vero omnia consonant existentia. lib.1.tr.6. cap.12
Quod omnibus videtur generaliter, verum est. lib.30.tr.1.c.3
Verus quis dicitur. lib.2.tr.2.cap.7
Vindicatio quid sit. lib.5 tr.3.cap.3
Vir in natura hominis perfectum quid significat. lib.5.tr.1.c.4
Virtus nec discibilis nec assuescibilis est sed donum secundum Socratem.lib.1.trac.1.c.2. & trac.7.c.3
Virtus est discibilis secundum Aristotelem. ibid.
Virtutis cognitio duplex. ibid.ad 2
Virtus quæ disponit hominem ad bonum est duplex. lib.1.trac.1.cap.5
Virtus melior est honore. lib.2.tr.5.c.8
Virtus non est summum bonum. ibid.c.9
Virtus est de numero discibilium & assuescibilium. lib.1.tr.7.cap.3
Virtutis forma non est ex parte rationis. ibid. ad 2
Virtus exercitio bonorum operum non generatur per se, sed per accidens secundum Stoicos. lib.1.trac.7.cap.4
De virtute oportet tractare propter felicitatem. lib.1.trac.9.c.1.n.55
Virtutum genera penes Stoicorum sententiam. ibid.n.56
Propter virtutem tractandum est de particulis animæ. lib.1.tr.9.c.3
Virtutum diuisio secundum potentias acceptæ. ibid.c.7
Quare virtutes diuiduntur in intellectuales & morales. lib.2.trac.1.c.1.n.1
Virtus intellectualis experientia indiget & tempore,moralis vero ex more fit. ibid.
Nulla virtus moralis natura nobis inest.lib.2. trac.1.cap.2
Sumus natura nati suscipere virtutem. ibid.
Virtus moralis operationibus generatur.lib.2. trac.1.cap.4
Quinque qualitates operationum generantium virtutem. ibid.c.5.6.& 7
Virtus moralis circa voluptates & dolores versatur. lib.2.tr.1.c.7
Omnis virtus est circa delectationes optimo- rum operatiua. ibid.cap.8
Inutile est scire ad bene virtutis parum aut nihil prodest. lib.2.tr.2.c.11
Virtutes non sunt passiones. lib.2.tr.2.cap.1. n.12
Virtutes non sunt potentiæ. ibid.n.13
Virtutes sunt habitus. ibid.n.14

Omnis

Index rerum.

Cuiuis vereus & id cuius est virtus, bene se se habere facit, & opus ipsius reddit bene. lib.2.trac.2.cap 2.n. 15
Virtus est medium. ibid.cap.4
Virtus non tantum est medietas, sed etiam coniectura medij. ibid cap.4
Virtutis diffinitio. ibid cap.5.n 20
Virtutis diffinitio secundum singula aptatur. ibid.cap 6
Quare virtutes quædam dicuntur cardinales, quædam adiunctæ. lib.4.trac.1.cap.1
Sufficientia virtutum cardinalium. ibid.
Virtutes adiunctæ. ibid.
Virtutis magnitudo est duplex. lib.4.trac.2. cap.2
Tria sunt in qualiber virtute, scilicet difficile delectabile, & rectum. lib.6.trac.2.cap.11
Virtus dicitur dupliciter. ibid.cap.12
In anima est quædam virtus naturalis, & quædam principalis siue cardinalis. lib.6. trac.4.cap.3
Virtutum intellectualium vtilitas. lib.6.tr.5. cap.1
Diuisio virtutum in purgantes, purgatorias, purgati animi, & heroicas. lib.7.trac.1 cap.1
Quæ videantur fieri. lib.3.trac.1.cap.3
Differunt ea quæ vi & quæ metus causa fiunt. ibid.
Violentum quid sit. ibid.
Vita triplex excellens. lib.11.tr.5.cap.7
Vitæ ciuilis finis non est honor. ibid.cap.8
Vita est continua emanatio principij viuifici in viua. lib.1.trac.6 cap.7
Vita est difficilis solitario. lib.9.trac.3.cap.2
Vita vitiosa non est bonũ delectabile. ibid.c 3
Vita speculatiua est nobilissima. lib.10.trac.2. cap.3
Vita speculatiua est homini optimum. ibid.
Viuere in quo consistat. lib.9.trac.3.cap 3
Viuere est naturaliter bonum. ibid.
Vniuersale est triplex, scilicet ante rem, in re, & post rem. lib.1.trac.5.cap.12
Vniuersalia in moralibus quæ dicantur. lib.3. trac 1. cap 11
Voluntas cuius sit sicut subiecti & finis. lib.3. trac.1.cap.20
Quod studioso voluntabile est, simpliciter bonum est, quod verò vitioso, secundum quid bonum. ibid.
Voluntarium & inuoluntarium pertinent ad scientiam moralem. lib.3.trac.1.cap.2
Voluntarium quid est. ibid.cap.8
Nihil est voluntarium simpliciter nisi finis. lib. 3.trac.1.cap.15 rat.3
Voluntarium quædam sunt digna venia, quædam non, lib.5.trac.3.cap.7
Voluntaria dupliciter operantur. lib.5.trac.3. cap 5
Vsus est duplex. lib.4.trac.1.cap.2
Vtile non mouet appetitum simpliciter. lib.1. trac.3.cap.6.ad 2
Studenti liberalibus bonis, in quibus felicitas est, vxor non est ducenda vxor. lib.11.trac.7. cap.2

Z

ZEnonis vita & pro virtute tormenta. lib.3. trac.1.cap.6

D. ALBERTI MAGNI, RATISBONENSIS EPISCOPI; ORDINIS PRÆDICATORVM,

In octo lib. Politicorum Aristotelis, *COMMENTARII.*

LIBER PRIMVS.

Antiqua translatio.

VONIAM omnem ciuitatem videmus cõmunitatem quandam existentem, & omnem communitatem boni alicuius institutam. Eius enim quod videtur boni gratia, omnia operantur omnes. Manifestum quod omnis bonum aliquid coniecturat.

b Maximè autem principalissimum omnium, omnium maxime principalis, & omnes alias circumplectens. Hæc autem est, quæ vocatur ciuitas, & communicatio Politica.

c Quicunque igitur quidem existimant, Politicum, & Regale, & Oeconomicum, & Despoticum idem, non bene dicunt.

d Multitudine enim & paucitate putant differre, sed non specie, horum vnumquodque. Puta siquidem paucorum Patremfamilias: si autem plurium, Oeconomum: si autem adhuc plurium, Politicum aut Regale, tanquam nihil differentem magnam domum & parvam ciuitatem, Et Politicum & Regale, quandoquidem ipse præest, regale: quando autem sermones disciplinæ talis

Leonardi Aretini translatio.

VONIAM videmus omnem ciuitatem esse societatem quandam, & omnem societatem boni alicuius gratia constitutam. Nam eius gratia, quod bonum videtur, omnia omnes agunt, patet quod bonum aliquod omnes coniectant. De ciuitate, eius gubernatore, partibus, domo, pago.

Maximè verò principalissimum omnium, quæ est principalissima, & ceteras omnes complectitur. Est autem hæc, illa quæ ciuitas appellatur, & ciuilis societas.

Quicunque vero putant gubernatoris ciuitatis, & regis, patrisque familias, & domini, eandem esse rationem, non bene dicunt.

Multitudine enim, & paucitate, sed non specie, illorum singulos putant differre, veluti si paucorum quidem, dominum: si vero plurium, patremfamilias: si etiam plurium, gubernatorem ciuitatis vel regem, quasi nihil differat magna domus, & parua ciuitas, gubernatorque ciuitatis & rex, quandoquidem idem præsidet, & regit. Quando vero secundum rationem talis scien-

secundum partem principans & subiectus, Politicum.

e Hæc autem non sunt vera. Manifestum autem erit, quod dicitur intendentibus secundum subiectam methodum. Sicut enim in aliis compositum vsque ad incomposita necesse diuidere, hæ enim minimæ partes totius, sic & ciuitatem ex quibus componitur, considerantes, videbimus & de iis, quibus quidem differunt abinuicem, & si quid artificiale contingit accipere circa vnumquodque dictorum. Si quis enim ex principio res nascētes viderit, quemadmodum & in aliis, & in iis optime vtique contemplabitur.

tie in parte præsidet, & in parte subest, gubernator ciuitatis.

Sed hæc vera non sunt, quod manifestum erit secundum hanc doctrinam considerantibus. Vt enim in aliis compositum vsque ad incomposita diuidere necessarium est, hæ namque sunt minimæ totius particulæ, ita ciuitatem ex quibus componitur considerantes, & quia illa differunt inter se, & si quid artificij recipiunt singula ipsorum, intuebimur. Si quis igitur ab initio rerum originem inspicit, vt in aliis, sic & in istis optime discernet.

f Necesse itaque primum combinare sine inuicem non possibiles esse, puta fœminam & masculum generationis gratia, & hoc non ex electione, sed sicut in aliis animalibus & plantis, naturale appetere quale ipsum, tale derelinquere alterum.

Primum igitur necesse est combinare illos qui non possunt esse nisi simul, ceu marem & fœminam generationis causa. Et hoc non ex electione, sed velut in cæteris animalibus & plantis, naturale est desiderium tale alterum relinquendi.

g Principans autem, & subiectum natura propter salutem. Quod quidem enim potest mente præuidere, & principans natura, & dominans natura. Quod autem potest hoc corpore facere, subiectum & natura seruum: propter quod Domino, & seruo idem expedit.

Imperans vero natura & parens, propter conseruationem. Nam quod potest mente prospicere, natura imperat ac dominatur: quod autem potest corpore hoc facere, paret natura & seruit, quapropter Domino & seruo idem confert.

b Natura quidem igitur distinguuntur fœmina & seruus, nihil enim natura facit tale quale æris figuratores Delphicum gladium paupere, sed vnum ad vnum: sic enim vtique perficiet optime organorum vnumquodque, non multis operibus, sed vni seruiens.

Natura igitur distincta sunt fœmina & seruus, nihil enim natura facit tale quale statuarij Delphicum gladium ob inopiam, sed vnum ad vnum. Sic enim optime instrumenta proficient, si eorum singula non multis, sed vni deseruiant.

i Inter Barbaros autem fœmina & seruus, eundem habent ordinem.

Verum apud barbaros fœmina & seruus eodem gradu habentur.

k Causa autem quia natura principans non habent, sed fit communicatio ipsorum serui, propter quod dicunt Poëtæ Barbaris quidem Græcos principari congruè, quòd sit idem natura Barbarum & seruum.

Causa vero huius est, quoniam quod natura dominetur non habent, sed fit eorum societas ex seruo, & serua, quamobrem aiunt poëtæ, Græcos barbaris dominari oportere, quod idem sit natura barbarus, & seruus.

l Ex his quidem igitur duabus communitatibus domus prima. Et recte Hesiodus dixit poëtizans, domum quidem primum omnem, mulierem & bouem aratorem, bos enim pro ministro pauperibus.

Ex his igitur duabus societatibus domus prima, rectèque Hesiodus inquit, Domum in primis, mulieremque, & bouem aratorem. Bos enim pro seruo pauperibus est.

m In omnem quidem igitur diem, constituta communitas secundum naturam domus est, quos scilicet Charondas quidem vocat, Homositios: Epimenides autem Cretensis, Homocapnos.

Quotidiana igitur societas secundum naturam constituta, domus est, quos Charondas quidem Homosypios: Epimenides vero Cretensis Homocapnos appellat.

Al. Homapes.

n Ex plurimus autem domibus, communicatio prima, vsus non diuturnalis gratia, Vicus.

Sed quæ ex pluribus domibus constituitur societas

societas prima, vtilitatis gratia non quotidianæ, pagus est.

o Maximè autem videtur secundum naturam vicus vicinia domus est, quos quidam vocant collactaneos pueros, & puerorum pueros.

Maxime vero secundum naturam videtur pagus propagatio quædam esse domus, quos dicimus coaluisse, & natos esse eorum.

p Propter quod & primum rege regebantur ciuitates, & nunc adhuc gentes, ex subiectis enim regi. Omnis enim domus regitur à seniissimo. Quare & vicinię propter cognationem. Et hoc est, quod dicit Homerus, leges statuit vnusquisque pueris, & vxoribus, & dispersim enim, & sic antiquitus habitabant.

Quapropter primo sub regibus ciuitates erant, nunc vero etiam gentes. Nam ex his, qui suberant regno accreuerunt. Omnis autem domus regitur à seniore, itaque & genera inde propagata propter consanguinitatem. Et hoc est quod inquit Homerus. Iura dant singuli natis & vxoribus, sparsim namque & sic antiquitus habitabant.

Quisque gubernat vxorē iure ac natos.

q Et Deos autem propter hoc omnes dicunt regi, quia & ipsi, ij quidem adhuc & nunc, ij autem antiquitus regebantur. Sic autem & species sibi ipsis assimilant homines, sic & vitas Deorum.

Et Deos, ob hoc ipsum, putant cuncta regem habere. Quoniam & ipsi partim nunc, partim antiquitus sub regibus degebant. Quemadmodum vero formas humanas diis attribuunt homines, sic etiam & vitas.

r Quæ autem ex pluribus vicis communitas, perfecta ciuitas iam omnis, habens terminum per se sufficientiæ, vt consequens est dicere. Facta quidem igitur viuendi gratia, existens autem gratia bene viuendi.

Quæ autem ex pluribus pagis conficitur societas, ciuitas est. Quæ quidem, vt ita dixerim, totius sufficientiæ finem habet. Constituta quidem gratia viuendi, existens autem bene viuendi gratia.

s Propter quod omnis ciuitas natura est, siquidem & primæ communitates, finis enim ipsa illarum, natura autem finis est. Quale enim vnumquodque est generatione perfecta, hanc dicimus naturam esse vniuscuiusque, sicut hominis, equi, domus, adhuc quod cuius gratia, & finis, optimum. Per se sufficientia autem finis, & optimum.

Quapropter omnis ciuitas natura est, siquidem & primæ societates, nam hic illarum est finis. Natura vero finis est, quale enim vnumquodque est generationis perfectæ, hanc vniuscuiusque naturam esse dicimus, ceu hominis, equi, domus, insuper cuius gratia & finis, optimum, sufficientia vero finis & optimum.

t Ex iis igitur manifestum, quod eorum quæ natura ciuitas est, & quod homo natura ciuile animal est: & qui inciuilis propter naturam, & non propter fortunam, aut prauus est, aut melior quam homo, quemadmodum & qui ab Homero maledictus insocialis, illegatus, sceleratus, simul enim natura talis affectator belli, veluti sine iugo existens, sicut in volatilibus.

Ex his igitur patet ciuitatem esse ex his, quæ natura sunt, & quod homo natura ciuile sit animal. Et qui absque ciuitate est per naturam, non per fortunam, aut nequam est, aut potior quam homo, vt ab Homero per contumeliam increpatur sine tribu, sine iure, sine domo, nam simul talis est, & belli cupidus.

Iure, domoque, tribuque carens.

u Quod autem ciuile animal homo, omni ape & omni gregali animali magis, palam. Nihil enim, vt aiunt, frustra natura facit, sermonem autem solus habet homo super animalia. Vox quidem igitur delectabilis & tristabilis est signum, propter quod & aliis existit animalibus, vsque ad hoc enim natura eorum peruenit vt habeant sensum tristabilis & delectabilis, & hoc significant inuicem. Sermo autem est in ostendendo confe-

Ex quo patet sociale animal esse hominem, magis quam omnis apis, & quam omne gregarium. Nihil enim, vt diximus, frustra natura facit. Sermonem vero homo habet solus omnium animalium. Nam vox quidem molesti atque iocundi significatio est. Quapropter aliis quoque existit animalibus, hucusque enim natura processit in his, vt sensum habeant iocundi, & molesti, & hoc inter se significare possunt. At sermo ad hoc datus est nobis, vt ostendamus

rens & nociuum. Quare & iustum & iniustum. Hoc enim ad alia animalia habent, hominibus proprie solum boni & mali, iusti & iniusti, & aliorum sensuum habere. Horum autem communicatio facit domum & ciuitatem.

x Et prius itaque ciuitas quam domus & vnusquisque nostrum est, totum enim prius necessarium esse parte. Interempto enim toto, nec erit pes neque manus nisi æquiuoce, vel vt si quis dicat lapideam, currupta enim erit talis. Omnia enim opere diffinita sunt & virtute. Quare vero iam talia existentia, non dicendum eadem esse, sed æquiuoca. Quod quidem igitur ciuitas natura prior quam vnusquisque, manifestum. Si enim non per se sufficiens vnusquisque segregratus, similiter aliis partibus se habebit ad totum. Non potens autem communicare, aut nullo indigens propter per se sufficientiam, nulla pars est ciuitatis, quare aut bestia, aut Deus.

y Natura quidem igitur impetus in omnibus ad talem communitatem. Qui autem primus instituit maximorum bonorum causa. Sicut enim perfectum optimum animalium homo est, sic & separatim à lege, & iustitia pessimum omnium. Sæuissima enim iniustitia habens arma, homo autem habens arma nascitur, prudentia, & virtute, quibus ad contraria est vti maximè, propter quod sceleratissimum, & siluestrissimum sine virtute, & ad venerea, & voracitatem pessimum: iustitia autem ciuile. Diki enim ciuilis communitatis ordo est. Diki autem iusti iudicium.

Aristo.

vtilitatem & damnum atque ita iustum, & iniustum. Hoc enim præter cætera animalia hominibus proprium est, vt boni & mali ac iusti & iniusti, aliorum huiusmodi sensum habeant soli. Horumque societas facit domum, & ciuitatem.

Et certe secundum naturam prius est ciuitas, quam domus, & quam singuli nostrum. Nam totum prius esse quam partem, necessarium est, perempto enim toto, non erit pes nec manus nisi æquiuoce, veluti si quis dicat lapideam, nam corrupta quidem erit talis. Cuncta quidem opera diffinita sunt, & potentia. Itaque cum amplius non sint talia, non est dicendum illa esse eadem, sed æquiuoca. Esse igitur ciuitatem natura, & prius quam singuli manifestum est. Si enim non est sufficiens vnusquisque separatus perinde se habet, ac reliquæ partes ad totum. Qui autem in communi societate nequit esse, quique nullius indiget propter sufficientiam, nulla pars est ciuitatis. Quare aut bestia, aut Deus.

Natura igitur omnibus ad huiusmodi societatem est appetitus. Qui autem primus instituit, maximorum bonorum causa fuit, vt enim perfectione suscepta optimum cunctorum animalium est homo, ita si alienus fiat à lege & à iudiciis, pessimum est omnium animalium. Sæuissima est enim iniustitia tenens arma. Homo vero arma tenet per innatam prudentiam atque virtutem, quibus plurimum valet contrarium vti. Itaque impiissimum & immanissimum est sine virtute, & ad libidinem cibationemque deterrimum. Iustitia vero ciuile quiddam est. Nam ius, ordinatio est ciuilis societatis. Iudicatio autem, iusti iudicium.

CAPVT I.

De intellectu adepto vide lib. 2. de intellectu & intelligibili. cap. 8.

Ptolemæus in Almagest. dicit, quòd non est mortuus, qui scientiam viuificauit: nec fuit pauper, qui intellectui dominatus est, siue qui intellectum possedit. Ratio autem dicti est quòd dicit Alpharabius in lib. de intellectu & intelligibili, quòd omnes Philosophi radicem immortalitatis verè posuerunt in intellectu adepto: secundum enim istum intellectum extendit se anima rationalis ad principia incorruptibilis veritatis: nec potest esse quod mortale sit, quod subiectum est incorruptibilis veritatis. Quia dicit Arist. in 6. Ethic. quòd vnumquodque quod in aliquo est, est in eo secundum potestatem eius cui inest, & non secundum potestatem eius quod inest: & ideò si incorruptibilis veritas est in intellectu adepto, oportet quòd & ipse incorruptibilis sit.

Hæc est etiam causa quare talis pauper esse non potest: quia cum pauper sit non sibi sufficiens, & talis ex possessione & superpositione & pulchrorum & bonorum omnium sibi sufficiat ad vtramque felicitatem, politicam scilicet & contemplatiuam, pauper esse nunquam potest. Dicit autem Isaac in lib. de diffinitionibus, quòd Plato diffiniens Philosophiam dixit, quòd prima diffinitio est suiipsius cognitio. Est autem hominis consideratio triplex secundum naturam, scilicet in seipso, in domo, & in ciuitate. In seipso cognoscitur, in passionibus, operationibus & contemplatione, & sic cognitio hominis determinata est in Ethic. vbi determinauit Arist. de virtute morali & contemplatiua, & felicitate morali & contemplatiua. Sed quia alia est virtus hominis, & alia virtus ciuis, vt dicit Aristoteles in 6. Ethic. & in vnoquoque extremum in bono, est virtus eius, vt dicit idem in 4. Ethic. ideò ad perfectionem hominis

hominis in virtute, quia homo est animal naturaliter coniugale & ciuile, ideò post perfectionem Ethicorum, quibus docetur virtus hominis in seipso, & vtraque felicitas, moralis scilicet & contemplatiua, oportuit suscipere hoc negotium: vt perfectè traderetur moralis scientia: & hoc est causa suscepti operis. Subiectum autem siue materia est communicatio œconomica & communicatio ciuilis secundum ordinem recti & iusti, in qua ostenditur homo perfectus secundum virtutem secundum quam naturaliter est homo animal coniugale, & secundum quam homo naturaliter est animal ciuile. In hoc enim est sufficientia moralis doctrinæ, quando ostensum est qualiter homo est in virtute perfecta secundum se, & in domo, & in ciuitate. Et ex hoc patet ordo huius scientiæ ad scientiam Ethicorum, & etiam huius doctrinæ sufficientia. Passiones autem quæ probantur de hoc subiecto, sunt ordines recti & iusti, quibus communicat homo iis qui sunt in domo, vel iis qui sunt in ciuitate secundum omnem vrbanitatem monarchiæ, aristocratiæ, democratiæ, quæ sumuntur secundum mediatatem arithmeticam, vel geometricam, vt dicit Aristoteles in 5. Ethic. in commutando vel distribuendo. Et sic dicit Tullius, quòd principia omnia illa quibus concluduntur passiones de subiecto, proficiscuntur à tribus, scilicet à pari, à pacto, & iudicato, vt scilicet fiat secundum parei inter communicantes, ne alter scilicet velit habere plus in lucro & minus in damno. Hoc enim, vt dicit Arist. in 5. Ethic. principium iniquitatis est. Et vt teneantur pacta, secundum scilicet quòd interuenit inter communicantes duos vel plures: quia leges confirmant pacta. Dicit autem Tullius in fine 1. Rhet. 1. quòd lex est ius scriptum aciscens honestum, prohibensque contrarium. Proficiscuntur etiam à iudicato: quia in talibus, quod à principe ex consilio senatus & seniorum scientium leges & iura maiorum decretum est, legis habet vigorem. Sic igitur patet de subiecto huius scientiæ & passionibus & principiis.

Diuisio autem est, quod in prima parte, hoc est, in primo lib. docet hominem perfectionem secundum communicationem virtutis œconomicæ: à secundo autem vlterius docet perfectionem secundum virtutem politicam siue ciuilem. Prima pars in duas diuiditur, in quarum prima præmittit partem prœmialem, in qua ostendit qualiter & per quæ deuenitur ad hanc scientiam. In secunda de œconomica exequitur quod proponit, & hoc incipit in 2. cap. ibi, *Quoniam autem manifestum ex quibus partibus*, &c. Primum capitulum diuiditur in duas partes, in quarum prima ostendit ex quibus, & per quæ venitur in hanc scientiam. In secunda venatur quatuor conclusiones, in quibus ostendit excellentiam istius scientiæ, scilicet quod est secundum communicationem perfectissimam, naturalissimam, secundum naturam primam, & optimorum bonorum gratia iustitutam: & hoc incipit, ibi, *Quæ autem ex pluribus vicis communitas*, &c. Prima igitur pars in quâ ostendit per quæ, & qualiter deuenitur ad scientiam istam, habet tres partes. In prima proponit quandam generalem propositionem, per quam ostenditur finis istius scientiæ, ad quem deueniendum est secundum hoc opus sapientis, quod est non mentiri de quibus nouit. Secundum hoc enim omnis sapiens præstituit sibi finem ad quem cum venerit, scit esse perfectum opus suum: propter hoc enim dicitur finis, quia in hoc stat studium & opus efficientis. Secundò secundum aliud opus sapientis quod est mentientem manifestare posse, ponit errorem quorundam circa hoc & arguit eum, ibi, *Quicumque igitur quidem existimant*, &c. In tertia ponit distinctè communicationes & partes earum, ibi, *Ex his quidem igitur duabus communitatibus*, &c.

In prima parte dicit sic. *Quoniam omnem ciuitatem*, &c. vsque, ibi, *Institutam*; id est, videntes, quòd omnis ciuitas est in communicatione, & instituta est, vt ciuibus suis attingat extremum boni communicationis, quod est virtus eius. Quod probatur ex hoc quod omnes homines, & omnia quæcumque sunt, omnia quæcumque operantur, operantur boni alicuius gratia. Vnde in 1. Ethic. dicit Arist. quòd bonum est, quod omnia optant. Et addit Dionysius, & propter illud agunt, quidquid agunt. Et ratio dicti est, quòd vnumquodque secundum virtutem sibi propriam, siue in se, siue in communicatione ad alterum, desiderat venire ad extremum boni quod sibi debetur, secundum virtutem, secundum quam operatur. Ex hoc concludit, quòd omnes sic operantes in omnibus operibus suis, *bonum aliquod coniecturant*: & dicit coniecturant, quia hæc scientia vtens est, non docens: eò quòd vsus magis attenditur quam doctrina. Quia sicut dicit in Ethic. ad acquisitionem virtutis tria exiguntur, scilicet scire, velle, & perseuerare in operibus difficilibus: & scire quidem parum prodest, velle autem & perseuerare multum. Coniecturant ergo bonum ad quod cupiunt peruenire, ex circumstantiis, & agentium, & actuum, & principiis paris, & pacti & iudicati, secundum quod est optima communicatio & optimorum bonorum causa, secundum quod attingi potest virtus hominis, quæ est extremum in bono, secundum quod homo est naturaliter coniugale animal & ciuile.

b Et si hoc est in omnibus, tunc multò magis est in principalissima communicatione omnium. Principalissima autem omnium, est quæ omnes alias est complectens communicationes, in quibus homo potest deuenire ad vltimum suæ virtutis, & extremum in bono, secundum quod animal naturaliter coniugale & naturaliter ciuile. Omnes autem complectens, ciuitas est, & communicatio politica. Ergo illa est optima, & coniecturat bonum optimum communicationis humanæ. Et intendit vlterius quasi ex corelario concludere, quòd huic scientiæ maximè intendendum est, per cuius doctrinam positam in vsu deuenitur ad optimum bonum hominis, quod est in communicatione. Quia sicut dicit in 1. Ethic. Bonum quidem est, quod est bonum hominis, melius autem quod est ciuitatis, diuinissimum vero quod est gentis. Ita bonum est monastici hominis, quod traditur in Ethic. melius autem œconomicæ communicationis, & optimum quod est ciuitatis.

c Deinde subiungit arguens errorem qui est circa hoc, ibi, *Quicumque igitur quidem existimant*,

mum, &c. Et circa hoc sex facit. Primò enim ponit errorem, secundò tangit errantium rationem, ibi, *Multitudine enim & paucitate*, &c. Tertiò distinguit vt ex distinctione pateat error, ibi, *Quoniam quidem ipse*, &c. Quartò arguit, ibi, *Hæc autem non sunt vera*. Quintò dat arguendi artem omnes tales errores, ibi, *Manifestum autem erit*. Sextò procedit secundum artem illam ostendendo qualiter, & per quæ deueniatur ad finem, ibi, *Necesse itaque primum*, &c. Enumerando igitur errores dicit sic; *Quicunque igitur quidem existimant, Politicum, & regale, & œconomicum, & de paucum idem, non bene dicunt*. Et subiungit rationem eorum sic: *Multitudine enim & paucitate putant differre, sed non specie horum vnumquodque*. Et explanat subdens: *Puta si quidem paucorum*, ab vno parte descendentium, tunc principaliter in hac communicatione dicunt esse *patremfamilias: si autem plurium*, quod scilicet sit inter descendentes ab vno parte, & familias eorum, in seruis & ancillis, tunc principalem in tali communicatione dicunt esse *œconomum: si autem sit plurium adhuc*, vt scilicet sit inter conciues in ciuitate, vel contegnales in regno, tunc dicunt esse *Politicum*, aut *regale*. Et hoc dicunt, quia decepti sunt, quia putant, quòd nihil differant magna domus, & parua ciuitas, & tanquam nihil differant regale & Politicum. *Et quidoquidem* aliquis *præest* alicui communitati siue genti propria potestate, tunc dicunt esse *regale*. Rex enim est principatum tenens super gentem propria potestate. Quando autem aliquis principatur ciuitati, *ex sermonibus disciplinæ*, hoc est, legibus & plebiscitis & statutis communicatio *secundum partem*, hoc est, secundum particularem ciuitatem, & *subiectum* regi, qui eum in parte suæ sollicitudinis constituit, tunc dicunt esse *Politicum*.

e Inde arguit hunc errorem subdens. *Hæc autem non sunt vera*, &c. Et ratio communis est. Quia quæcumque communicationes diuersa bona specie coniecturant, non solum quantitate, sed etiam specie differunt: œconomica, Politica, & regalis communicationes, diuersa bona specie coniecturant: ergo non solum differunt quantitate, sed etiam specie. Qualiter autem ad hoc deueniatur subdit, artem docens, ibi, *Manifestum autem erit, quod dicitur intendentibus*, hoc est, subtiliter considerantibus *secundum subiectam methodum*, id est, propositam artem. Est enim via communis, vt dicit Arist. in 3. Physic. quòd compositum non cognoscimus, nisi cum scimus ex quibus, & quot, & qualibus est: & ideò ad cognitionem veram istarum communicationum, vtrum scilicet quantitate sola, vel etiam specie differant, necesse est hoc compositum quod est communicatio Politica, diuidere vsque ad incomposita & simplicia, *hæ enim minimæ* sunt *partes totius* ex quibus cognoscitur compositum. Sic necesse est *ciuitatem ex quibus componitur*, scilicet diuidere in componentia: considerantes scilicet vniuscuiusque propriam naturam & virtutem, *videbimus* etiam magis *de sic quibus quidem differunt adinuicem*, & videbimus etiam *si quid artificiale contingit accipere circa vnumquodque dictorum* secundum seipsum, vtrum scilicet quantitate differant & solum, vel etiam specie. Generaliter enim verum est, quod si *quis ex principio res nascentes viderit*, hoc est, composita ex suis componentibus, *iis*, scilicet *quemadmodum in* ciuilibus, *optimè contemplabitur, & in* omnibus *aliis* compositis.

f Et subdit exequendo secundum artem datam, omnes particulares communicationes œconomicam & ciuilem communicationes componentes. Et prima est mariti & vxoris, quæ conuenit homini secundum quod coniugale animal, per naturam inditam ei communiter cum omnibus animalibus & plantis, secundum quam inditum est vnicuique appetere tale, alterum relinquere posse, quale est ipsum: hoc enim est esse diuinum quod omnia appetunt propter conseruationem specici. Hæc est igitur communicatio prima extremum in bono habens conseruationem speciei: hoc igitur est bonum specie differens istius communicationis.

g Secunda autem communicatio est inter principans, & natura subditum, propter salutem indiuidui: & hæc est inter dominum & seruum, quæ communicatio despotica vocatur Græcè, Latinè autem dominalis. Quia sicut maritus & vxor sine inuicem non possunt esse vt attingant bonum virtutis coniugalis, ita seruus & dominus sine inuicem esse non possunt, vt attingant bonum despoticæ, in communicatione œconomicæ, quod est in conseruatione viuere, & bene viuere familiæ. Et hoc probatur si distinxerimus secundum naturam dominum, & secundum naturam seruum, secundum naturam rationem domini, & secundum naturam rationem serui. Dominus enim est, qui secundum mentem sapientia & prudentia præditus, conuenienter præordinat & disponit ea per quæ familia, quæ ad domum pertinet, optimè potest deuenire ad suæ virtutis optimum & extremum. Seruus autem est per naturam, qui tali mente non est præditus, potest tamen suscipere præceptum, & instructionem domini, & viribus corporis exequi omnia quæ pertinent ad viuere, & bene viuere communicationis œconomicæ.

h Ex quo patet, quòd natura & naturali virtute distinguuntur fœmina & seruus, maritus & dominus, & quòd specie differunt virtutes communicationis coniugalis & communicationis despoticæ, & non quantitate sola. Hoc etiam probatur alia ratione. Quia licet ars imitetur naturam, non tamen æquat eam, ità quod aliquid factum ab arte, in communicatione ad alterum contendat, coniecturando bonum aliquod per communicationem. Cuius probatio est, *quod natura nihil tale facit, quale artis figuratores*, qui faciunt Delphicum gladium etiam paupere rogante, non in communicatione aliqua ad alium gladium, sed faciunt vnum gladium ad vnum hominem, qui se defendit in eo. Et huius ratio est, quod vnumquodque organorum, id est, instrumentorum, sicut gladius & securis & huiusmodi talia, sic optimè perficiet opus suum ad quod factum est: hoc autem non posset facere, si ad plura deputaretur. Et ita est de seruo & domino, & vxore & marito, quod vnumquodque optimè perficiet opus suum, quando est ad hoc, cui naturaliter communicat: & sicut bona illa, ad quæ sunt, differunt

ferunt specie: sic & communicatione illæ differunt specie.

i Hoc autem vlterius probatur per eos qui legibus non vtuntur & communicationibus secundum legem iustitiæ ordinatis: & illi sunt qui dicuntur barbari. Licet enim hoc nomen, barbarus, factitium sit, vt dicit Strabus ab imitatione soni impositum, eò quòd sermones litetate & articulate non exprimunt, sed confusè quasi barbar loquentes: tamen pro certo barbarus est, qui legibus ad ordinem communicationis non vtitur: propter quod in multa peccata incidunt, confundentes communicationes, & corrumpentes ordinem iustitiæ in ipsis: & ideò apud ipsos fœmina & seruus eundem habent ordinem. Lib.14.

k Et causa huius est: quia barbari intellectum & rationem dispositam & ordinatam prudentia & iustitiæ legibus, qui natura siue naturaliter principans est & ordinans vnumquodque ad speciem sibi debitæ communicationis, non habent, & ideò sit communicatio ipsorum confusa, non habens ordinem recti & iusti, vxoris vt seruæ, & ministri vt serui. Propter quod dicunt Poëtæ, quòd Græci sapientes in ordine communicationum debent barbaris principari, intendentes quòd idem sit barbarum & natura seruum: quia sicut seruus ordinem & dispositionem faciendorum non habet in seipso, sed expectat à Domino, propter quod etiam seruus est alterius, sicut argumentum & organum motum ab alio: ita barbarus destitutus intellecta ordinante, secundum legem iustitiæ & communicationis, ordinem spectat à Græco siue à sapiente. Græci enim & Ægyptij primò sapientiam inquisierunt, & ordinem iustitiæ, secundum leges. Ibi enim sicut dicit Arist. in 1. metaph. concessa est in scholam intrare sacerdotum gens, & ibi primò mathematicæ scientiæ constiterunt & ordo legum, per Critiam quidem in Ægypto, & per nepotem eius Solonem in Græcia apud Athenas: qui primus ibi inuenit leges tabularum, vt dicit Plato in Timæo. Ex isto exemplo, Aristoteles vult sic argui. Si confusio & indistinctio communicationum in barbaris tantùm eis fecit damnum, vt vna communicatione vtantur pro alia, patet manifestè, quòd communicationes œconomiæ, Politicæ, regales non differunt quantitate solum, sed specie. In prooem.

l Sic ergo improbato errore qui est circa materiam propositam, in tertia parte primæ partis capituli, quæ incipit, ibi, *Ex his quidem igitur duabus communitatibus*, &c. distinctè ponit communicationes & partes earum. In primo fundat se super talem diuisionem, quòd communicationum, alia est constituta in omnem diem, inter eos scilicet quos omni die oportet communicare secundum ordinem & legem iustitiæ: alia verò non diurnalis, inter eos scilicet qui non omni die communicant sibi inuicem. Prima ex duabus constituitur, scilicet despotica, quæ est inter dominum & seruum, nuptiali, quæ est inter maritum & vxorem. Et hoc probat per Hesiodum, qui in hoc rectè dixit, quòd ex his duabus communitatibus constituitur prima communicatio domus, quæ in omnem diem est: quia illi qui sunt in eadem familia domus, necesse est, quòd omni die communicent sibi & in cibo & in igne & in aliis quæ ad vsum vitæ pertinent. Rectè dixit Hesiodus Poëtizans, quòd in omni domo necesse est esse *primum entem*, id est, patremfamilias siue dominum qui præeminet aliis: & necesse est in ea esse mulierem, quæ matrimoniali communicatione communicat, de qua Prouerb. vlt. Consideranit semitas domus suæ, & panem otiosa non comedit. Et Arist. in 1. Rhet. Mulieris bonum est esse operosam: & necesse est esse in ea bouem aratorem, qui possessiones arando moueat ad cultum, vt prouocentur ex iis fructus, qui pertinent ad vsum domus, & sine quibus communicantes sibi in eadem domo œconomica communicatione nec viuere nec bene viuere possunt, bos enim pro pauperibus est pro ministro. *sit domus in primis, sit fœmina, bos sit arator.*

m Ex his concludit, intentam conclusionem subinferens, ibi, *In omnem quidem diem constituta communitas secundum naturam domus est*, in eis, scilicet in tribus sibi inuicem communicantibus. Et dicitur, quòd est secundum naturam: quia natura non saluatur sine ea: hoc enim naturale est, sine quo natura non subsistit. Et hoc probat per quendam Philosophum qui Charondas dicitur, qui tales quotidiana communicatione communicantes in domo vocat homositios, ab homos quod est cum, & sitios quod est pulmentum, quasi compulmentales: eò quòd tales eisdem pulmentis & eadem mensa vtuntur. Inducit etiam alium, Epimenidem scilicet Okrem, id est, de Okra ciuitate natum, homocapnos, id est, in eodem fumo vel eodem igne communicantes, ab homos quod est vnum, & capnos quod est fumus, eo quod in eodem fumario sibi communicant. *ἐπιμενίδης.*

n Deinde distinguit secundam communicationem quæ fundatur supra secundum membrum supra dictæ diuisionis, quæ est communicatio non diurnalis. Et dicit, *Ex pluribus autem domibus communicatio prima*, id est, immediata, procedens ex prima diuturnali communicatione, quæ est *vsus* (genitiui casus) *non diurnalis gratia*, id est, propter vsum non diuturnalem instituta, *est vicus*.

o *Maximè autem videtur secundum naturam vicus vicina domui est*, vel domotim, *quos*, scilicet tali communicatione communicantes, *quidam*, id est, antiqui vocant *collactaneos*, quasi de eodem lacte & eodem semine parentum exeuntes, *pueros, & puerorum pueros*, id est, filios & nepotes. Græcè autem collactanei vocantur homogalacti qui vno lacte enutriti. Sicut etiam in astronomia quæ Græcè dicitur galaxia, Latinè vocatur lactea. Ratio dicti est est in 8 Ethic. vbi dicitur, tam in textu, quam in commento, quod sicut filius exit de corpore patris & matris, secum trahens sufficiens sibi ad substantiam corporis: ita debet exire de domo parentum, vt secum ducat de facultate parentum, quod sufficit ad necessitatem domus: & ideò filius constituit domum iuxta domum patris, & nepos iuxta illum, & pronepos & abnepos iuxta illos: & sic facta est vicinia. Vicinorum autem habitatio, vicus dicitur. Et inter eos est secunda communicatio non diurnalis, sed opportunis temporibus & constitutis ad vtilitatem communitatis sibi inuicem communicantes. *ὁμογάλακτας.*

p Et hoc probat, quia quando talis incepit multiplicatio domuum siue domorum, & crescere in vicum, & vici crescere in ciuitatem, omnes ciuitates regebantur vno qui rex dicebatur ad omnem communionem. Et hoc vlterius probatur ex hoc quod nunc adhuc gentes ita reguntur ad communicationes necessarias & naturales: reguntur enim ex subiectis regi. Domus autem, id est, familia ad domum pertinens regitur à seniſſimo: quia illi præsumuntur esse sapientes vnde Arist. 3. Top. Nemo eligit iuuenes duces, &c. propter quod & viciniæ quæ ad eandem cognationem pertinent, & dicuntur Græcè Φρατρίαι, ab eodem seniſſimo reguntur, & illi obediunt. Et hoc probat per Homerum sic dicentem: *Leges statuit vnuſquiſque pueris & exoribus.* Qui autem legem statuit ad ordinem communicationis, vice regis est. *Et diſperſim enim, & ſic antiquitus habitabant:* hoc enim, vt dicit alia translatio, seminale est & antiquum, quia à conseminalibus descendit & ab antiquo est obseruatum.

Loco 26.

q Quòd autem seniſſimi sit regere in parentela, probat per exemplum: quia *omnes Deos dicunt regi*: & est apud comicos, quod regibus (sicut Priamo & Ethubæ) adaptant personas Deorum superinduentes eis species siue figuras Deorum in sceptris, quæ directionem significant secundum leges & iustitiam: & cultum figuræ, quæ significat honestatem virtutis. Et sicut aptant eis figuras Deorum, sic & attribuunt eis vitas Deorum, in regimine scilicet. Et sic patet, quòd communicatio vici non est communicatio domus, sed diuerſæ sunt species inter se. Et communicatio domus generatione prima est, & est naturalis homini secundum naturam qua homo coniugale animal est: & communicatio vici secunda communicatio est: &, est item naturalis homini secundum quod homo per philantropiam coniungitur suis. Dicit enim in 8. Ethic. quòd parer propinquior est filio quam filius patri: eò quod parer aliquid sui habet in filio, filius autem nihil sui habet in patre.

r Ex his autem duabus communicationibus generatur tertia de qua in secunda parte capituli tractat Aristoteles, quæ incipit, ibi, *Quæ autem ex pluribus vicis*, &c. de qua quatuor inuestigat. Primò, quòd est sufficientiſſima, ibi, *Quæ autem*, &c. Secundò quòd est naturaliſſima, ibi, *Propter quod omnis ciuitas*, &c. Tertiò quòd secundum naturam est prima, ibi, *Et prius itaque ciuitas*, &c. Quartò quòd optimorum bonorum gratia est instituta, ibi, *Qui autem primus inſtituit*, &c. Primum probat tali ratione, supponens, quòd omnis communicatio instituta est ad sufficientiam vitæ & bonæ vitæ secundum iustitiam ordinatæ. Ex hoc sic procedit: quæcumque communicatio, quæ colligit omnes alias & complectitur, illa sufficientiſſima & perfectiſſima est: politica communicatio, siue ciuilis, colligit omnes alias: ergo sufficientiſſima & perfectiſſima est. Maiorem reputat per se notam. Ad probationem minoris sic procedit dicens. *Quæ autem ex pluribus vicis communitas* sic est, *perfecta ciuitas eſt iam*, id est, ex ipso ciuitas est, *omnis habens terminum*, id est, complementum (eò quod omnis res completa in termino) *per ſe ſufficientia*: colligit enim omnes communicationes alias quæ ad vitam, & bonam vitam hominis institutæ sunt, *vt conſequens eſt dicere.* Quia scilicet consequens rationem est, quod ex quo colligit omnes alias, quòd perfectiſſima sit & sufficientiſſima. Sic ergo probata est prima conclusio, ex qua sicut ex correlario sequitur vlterius, quod inducit. *Facta quidem igitur viuendi gratia*, scilicet est, *exiſtens*, est *autem*, supple ciuitas, *gratia bene viuendi:* bene enim viuere, est ad commodum & ordinem iustitiæ viuere. Propter quod dicit Auicenna in suo lib. de animalibus, quòd vita hominis solius, est peior quam esse potest: vnde vt nullum desit commodum, facta est ex vicis ciuitas in quibus sunt habitationes diuersorum artificum, scilicet corratiorum, fullonum, fabrorum, pannificum, in quibus necesse est, quòd ciues communicent ad bonam vitam.

s Deinde procedit ad ostendendam secundam conclusionem, scilicet quod hæc communicatio naturaliſſima est, ibi, *Propter quod omnes ciuitates*, &c. quare ad hoc inducit quatuor rationes. Prima est, quòd finis omnium quæ sunt ad finem, naturaliſſimus est illi cuius finis est: ciuilis communicatio, finis est omnium communicationum, quæ sunt ad finem hominis, secundum hominis naturam. Et hoc probat, quia finis vltimus vniuscuiusque naturaliſſimus est, sicut hominis, equi, domus: communicatio ciuilis, finis omnium aliarum est, & optimum, cum omnia alia ordinentur ad ipsam: ergo naturaliſſima est. Maiorem huius rationis supponit quasi per se notam. Minorem probat: quia ciuilis communicatio finis est, eò quod quale sit vnumquodque, ex ratione perfecta finis demonstrat, eò quod finis accipitur secundum vltimam differentiam & conuertibilem, vt dicit in 1. Metaphy. finis autem vniuscuiusque, sicut hominis, equi, & domus, natura est ipsius. Et hoc dicit Aristot. ibi, *Finis enim*, ipsa scilicet communicatio est *illarum*, scilicet communicationum. *Finis autem* semper *naturâ eſt* (& est natura ablatiui casus) nihil enim est ita naturale sicut finis vniuscuiusque: quia in hoc est complementum, vnde in vita hominis nihil est ita naturale sicut communicatio ciuilis, quia finis est & communionum omnium complementum: hoc enim dicimus naturam vniuscuiusque, in quo complementum sui est. Ad idem inducit hoc quod dicit. *Adhuc quod cuius gratia, &c. Per ſe ſufficientia*, in communicatione ciuili, *finis eſt & optimum*: ergo naturaliſſima hominis.

t *Ex iis igitur manifeſtum eſt, quòd* de numero *eorum quæ ſunt natura* (ablatiui casus) homini, id est, quæ sunt naturalia homini, *ciuitas eſt*, & communicatio ciuilis, siue politica. Ad idem secundo procedit demonstrandum ex natura hominis, dicens quòd homo natura animal ciuile est. Quod probat per contrarium: quia qui inciuilis est, aut est inciuilis propter naturam deficientem, aut proficientem in aliquid melius quam natura hominis sit & non propter fortunam, quæ (sicut dicit Arist. in 2. Phys.) est natura præter rationem faciens impetum: quod esse non potest nisi ex superioribus naturæ alicuius, quæ dominatur in complexione causarum, quæ ordinant & disponunt facta hominum, Tex. 55.

Lib. 4. proœm. 4. hominum, secundum quod factum dicitur à Boëtio in lib. de consolatione, quòd est rebus mobilibus adhærens dispositio, per quam prouidentia suis quæque nectit ordinibus. Vnde si propter naturam & non propter fortunam, quæ mobilis est, est inciuilis, id est, impotens ad ciuilem communicationem, aut prauus est, si scilicet deficit ab huiusmodi natura, aut melior est quam homo, si proficit in aliquid diuinum, & humana communicatione non indiget. Et hoc confirmat per dictum Homeri, qui de prauo dicit: *Maledictus infocialis, illegatus, ſceleratus.* Et subiungit rationem: *Simul enim* est ille maledictus talis, *natura talis*, id est, qui destituta natura est talis: & ille talis est *belli affectator, veluti ſine iugo* & fræno rationis *exiſtens*, sicut corruptus ex ratione in feritatem. Et talis est transcorporatus in ferinam bestiam lupi vel leonis, vt dicit Plato: sicut videmus in volatilibus, vt dicit Arist. 1. lib. de animalibus, quòd aues rapaces & iracundæ, sicut aquilæ, accipitres, & falcones, semper solæ sunt, & fugiuntur & inclinantur ab aliis auibus, propter hoc quod corrumpunt naturalem communicationem auium & societatem.

u Quod autem hoc innaturale sit homini, probat consequenter inducens & ostendens, quòd homo est animal naturaliter ciuile, ibi, *Quod autem ciuile animal homo*, scilicet sit, & plus *omni ape & omni animali gregali*, id est, in cuius genere principans constituitur vnum, sicut grues vnam sequuntur ordine literato, *palam*, est scilicet ex dicendis. Supponitur enim generalis propositio, quæ regulariter vera est, quòd natura nihil facit frustrà 2. Physic. & quòd non deficit in necessariis, nec abundat superfluis: constat autem, quòd per ordinationem naturæ solus homo supra cætera animalia habet sermonem significatiuum, per quem, vt dicit Plato in Timæo, homo communicet homini suos conceptus & affectus, & alia quidem animalia vocem habent per quam significant sibi delectabile vel tristabile: vnde vox illa nec literata nec articulata est. Vsque enim ad hoc peruenit natura brutorum animalium, quòd habeant sensum delectabilis & tristabilis: at vltra hoc non peruenit, vt sibi suos significent conceptus. *Sermo autem* articulatus & literatus, qui hominis est, *eſt in oſtendendo conferens & nocium*, & per consequens *iuſtum & iniuſtum.* Communicatio enim in his, & ostendere hoc sermone literato & articulato in comparatione ad alia animalia bruta hominibus proprium est. Communicatio enim boni & mali, iusti & iniusti, & addit Auicenna, verecundi & inuerecundi, turpis & honesti, notitiam & conceptionem talium habere solis hominibus proprium est: solus enim homo insensibili cognitione cum sensu talium accipit notitiam & discretionem. Horum autem communicatio iustitiæ legibus ordinata, facit domum in communicatione œconomica, & facit ciuitatem in communicatione politica. Ergo communicatio politica & œconomica naturaliſſimæ sunt homini. Sic ergo habentur duæ conclusiones, quòd politica communicatio naturaliſſima & perfectiſſima est hominis.

x Deinde cum dicit, *Et prius itaque ciuitas*, &c. procedit ad demonstrationem tertiæ conclusionis, scilicet quòd prior est secundum naturam. Et ad hoc inducit vnam rationem: sicut dicitur in Prædicamentis, Prius natura est, à quo non conuertitur consequentia: sed posita ciuitatis communicatione ponitur communicatio domus, non è conuerso: ergo prior est secundum naturam communicatio ciuitatis quam domus. Maior patet & per se nota est, quòd superius in inferiori est actu & intellectu, & non è conuerso: & ideò ablato superiori, aufertur inferius, & non è conuerso. Ad probationem autem minoris procedit sic, ponens primò conclusionem intentam, vt sciatur ad quid deueniatur per rationem inductam, & hæc est. *Et prius est ciuitas* secundum naturam *quam domus*, & etiam quàm *vnuſquiſque noſtrum.* Et huius rationem subiungit: *Totum enim prius neceſſarium eſſe parte.* Et huius causa est: quia pars trahit rationem à toto, & non è conuerso. Et illam subiungit dicens: Interempto enim toto non est pes, neque manus, nisi æquiuocè, quod non habet rationem perfecti pedis neque perfectæ manus. Velut si quis dicat lapideam manum esse manum, vel lapideum pedem esse pedem. Omnia enim talia diffiniuntur virtute & actu, quem habent in toto: quare iam non talia existunt, quando scilicet nec virtutem habent nec actum quem habent in toto: & non sunt eadem dicenda secundum formam & rationem: & si dicantur talia nomine, hoc erit æquiuocè. Et hoc concludit vlterius inferens: *Quod quidem igitur ciuitas natura prior*, &c. Et rationem communem quam induxit de toto & parte, adaptat ad propositum, subinferens: *Si enim non per ſe ſufficiens eſt vnuſquiſque*, ad vitam scilicet & ad bonam vitam, ille *ſegregatus* à communicatione ciuili, *ſimiliter aliis partibus*, segregatis scilicet à suis totis *ſe habebit*, quod scilicet non dicetur homo, vel domus, nisi æquiuocè: quia virtutem & actum hominis non habent, sicut nec pes lapideus, nec manus. Ex hoc vlterius infert, quòd non potens communicare ciuili communicatione, aut nullo indigens, & propter hoc nihil communicans, nulla pars est ciuitatis. Et ex correlario infert, quòd tunc *aut beſtia eſt, aut Deus*: bestia, si prauitate defecit à natura hominis: Deus, si, sicut Didimus Bragmanorum Rex, probitate Philosophiæ sic profecit, quòd ne impediretur à frequentantibus, nulli communicare voluit. Sicut dicitur de Diogene ab eodem Didimo, quòd exiens de palatio solum scyphum ligneum in sinu portauit, quo aquam hauriret ab bibendum: & cum fugeret ad solitudinem, & videret pastores bibere hausta manu, proiecit scyphum quem portauerat, dicens, Nesciui quòd tanta scyphum mihi parauerat. Et Alexandro multa promittenti si secum rediret ad palatium, cum in solitudine esset, & obseruaret cursum astrorum, respondit quòd nihil simile offerre posset delectationi Philosophiæ.

y Ex omnibus his conclusionem infert intentam, dicens. *Natura quidem igitur impetus in omnibus*, scilicet hominibus est, *ad talem communitatem*, id est, politicam communicationem, cùm sit perfectiſſima & naturaliſſima. Deinde procedit ad manifestationem quartæ conclusionis, quod scilicet hæc communicatio maximorum

ximorum bonorum causa, instituta est. Et hoc probat per duo. Vnum est quod regulariter verum est. quoniam si aliquid opponatur ad aliud quod magis, & maximè ad maximè: vnde si homo communicans isti ciuitati, optimus est, non communicans, malus est, & minus communicans peior est, & nullo modo communicans pessimus est. Et hoc est quod quod dicit. *Qui autem primus instituit*, &c. Et hoc probat ratione inducta subdens. *Sicut enim perfectum*, &c. Perfectum autem est, quod attingit vltimam perfectionem communicatione ciuili, quæ optima est & naturalissima. Sic è contrario, separatum à lege & iustitia ciuili acceptum animal homo, pessimum est omnium animalium. Cuius ratio est: quia iniustitia saeuissima est, quando habet arma & est armata ad iniquitatem: in homine autem armata est: habet enim in homine callens ingenium ad nocendum & astutiam ad machinandum omne malum: homo enim nascitur habens arma ingenij & astutiæ: vnde nascitur animal prudentia, id est, calliditate, & virtute, id est, robore nocendi & vi præditum, quibus ad contraria iustitiæ communicationis ciuilis vtens, siue abutens, separatur à lege & iustitia: propter quod sceleratissimum & silnestrissimum efficitur, quando est sine virtute & scientia frænantibus ipsum, quasi effræne efficitur & procliue ad venerea & voracitatem, & pessimum, ad omnia vitia pronum. E contra autem iustitiâ efficitur ciuile: & hoc probatur per primos impositores nominum: illi enim ab antiquo dicebantur Diki: Diki enim dicuntur ciuilis communitatis homines: & hoc nomine vocantur, quia per iustitiam communicant, & Dikaya ciuilis communicationis ordo est. Diki autem iusti iudicium est. Per omnia autem hoc intendit, quod isti scientiæ maximè intendendum est, quæ omnium perfectissima est & naturalissima & prima secundum naturam & optimorum bonorum, iusti causa instituta, & sine qua homo omnium animalium pessimum est. Et sic finita est pars poëmialis.

CAPVT II.

Dectonomia. Quoniam autem manifestum ex quibus partibus ciuitas constat, necessarium primum de œconomia dicere. Omnis enim componitur ciuitas ex domibus. Domus autem partes, ex quibus autem rursum instituta domus est.

b Domus autem perfecta ex seruis, & liberis. Quoniam autem ex minimis primum vnumquodque quærendum, primæ autem, & minimæ partes domus, dominus, & seruus, & maritus, & vxor, & pater, & filij, de tribus iis considerandum vtique erit, quid vnumquodque & quale oportet esse. Hæc autem sunt despotica, & Nuptialis. Innominata enim fœminæ & viri coniugatio, & Tecnomatica. tertium tecnofactiua: etenim hæc non est nominata proprio nomine. Sunt autem tres, quas diximus.

c Est autem quædam pars, quæ videtur iis quidem esse œconomia, his autem maxima pars ipsius. Quomodo autem habet se considerandum. Dico autem de vocata chrismatica. Chrematistica.

d Primum autem de despotica & seruo dicamus, vt & quæ ad necessariam opportunitatem videamus, & vt vtique si quid ad scire de ipsis poterimus accipere, melius nunc opinatis.

e Iis quidem enim videtur scientia quædam esse despotica, & eadem œconomica, & despotica & politica, & regnatiua, sicut diximus incipientes: iis

CAPVT II.

Quoniam vero declaratum est quibus ex partibus sit constituta ciuitas, necessarium videtur primum de re domestica dicere. Omnis enim ciuitas ex domibus constat. Rei domesticæ rursus partes sunt ex quibus domus est constituta.

Domus autem perficitur ex seruis, & liberis. Cum verò prima quæque sint in minutissimis perquirenda, primæ verò ac minutissimæ partes domus existant, dominus & seruus, maritus & vxor, pater & filij, de his vtique tribus considerandum fuerit, quid vnumquodque & quale esse oportet, hoc est, de dominica, de coniugali (nam & ipsa proprio nomine non nominatur) & de paterna disciplina. Sint autem hæ tres quas diximus.

Est insuper quædam pars quæ videtur quibusdam esse disciplina rei familiaris, quibusdam verò maxima eius pars. Loquor autem de illa parte quæ versatur circa acquirendum, quæ & ipsa quemadmodum se habeat, considerandum erit.

Ac primum de seruo, & domino dicamus, vt quæ necessaria sunt, intueamur, & si quid de his melius comprehendere possumus, quam ea quæ nunc existimantur.

Quibusdam porro videtur scientia quædam esse dominatio, eademque esse disciplina domestica, & dominatio gubernatioque ciuilis & regia, vt in principio diximus.

Aliis

autem præter naturam despotizare: lege enim, hunc quidem seruum esse, hunc autem liberum, natura autem nihil differre: propter quod neque iustum, sed violentum.

f Quoniam igitur possessio pars domus, & possessiua, pars œconomiæ. Sine enim necessariis impossibile est viuere. Quemadmodum autem determinatis artibus, necessarium vtique erit existere conuenientia organa, si debeat perfici opus, sic & œconomico. Organorum autem hæc quidem inanimata, hæc autem animata, velut gubernatori. Gubernaculum quidem inanimatum, prorarius autē animatus, minister enim in organi specie artibus, sic & res possessa organum ad vitam esse, & possessio multitudo organorum est, & seruus res possessa animata, & sicut organum ante organa omnis minister. Si enim posset vnumquodque organorum iussum & præsentiens perficere suum opus, quemadmodum quæ Dædali aiunt, aut Vulcani tripodas, quos ait Poëta spontaneos, diuinum subinduere agonem, sic si pectines pectinarent per se, & plectra citharizarent, nihil vtique opus esset architectoribus instrumentorum, nec Dominis seruorum.

g Quæ quidem dicuntur organa, factiua organa sunt, res possessa autem actiuum: ex pectine quidem enim alterum aliquid fit præter vsum ipsius, ex vestitu autem & lecto vsus solum. Adhuc quoniam differunt factio, specie, & actio, & indigent ambæ organis, necesse & hanc eandem habere differentiam: vita autem actio, non factio est, propter quod & seruus minister eorumque ad actionem. Res possessa autem dicitur quemadmodum & pars, quæ quidem pars non solum alterius est pars, sed & simpliciter alterius: similiter autem & res possessa, propter quod Despotes solum, illius autem non est, seruus autem non solum Despotis seruus est, sed est omnino illius.

h Quæ quidem igitur natura seruus, & quæ virtus, ex iis manifestum, qui enim non sui ipsius natura, sed alterius homo, iste natura seruus, alterius autem est homo, qui cùm res possessa sit, seruus est, res possessa autem organum actiuum & separatum.

Aliis autem præter naturam videtur esse dominatio, quoniam natura nihil differant, sed lege duntaxat inductum sit, vt alij liberi sint, alij serui. Quapropter iniustum, violentum enim.

Cum igitur possessio sit pars domus, certe, & illa per quam acquirimus, pars erit domesticæ disciplinæ. Nam sine necessariis impossibile est, & viuere, & bene viuere. Et vero in artibus necessarium est subesse propria instrumenta, si opus modo confici debeat, sic etiam in re familiari. Instrumentorum vero quædam inanimata sunt, quædam animata, veluti gubernatori, nauis quidem gubernaculum ananime est, qui vero proram regit, animatus: nam minister in artibus locum instrumenti obtinet, sic & res possessa instrumentum est ad vitam, res autem possessa, multitudo instrumentorum, & tanquam instrumentorum ante instrumentum, omnis minister. Si enim possent instrumenta ad iussum, vel nutum domini opus suum conficere, quemadmodum Dædali, aut Vulcani tripodes, quos inquit Poëta sponte sua diuinum prodiisse in certamen, sic & pectines texerent, & plectra pulsarent, nec architecti sane ministris, neque Domini indigerent seruis.

Quæ igitur instrumenta dicuntur, factiua sunt: quod verò possidemus, actiuum est, à pectine quidem enim aliquid fit præter illius vsum, à veste verò, atque lectica vsus solum. Præterea cum specie differant facere & agere, & indigeat vtrumque instrumento, necessarium est, & illa eandem habere differentiam, vita certe actio est, & non factio, quapropter seruis minister est ad actionem, id autem quod possidetur, dicitur quemadmodum, & pars ad totum: Pars enim non solum alterius est pars, sed etiam omnino alterius, quapropter dominus, serui est dominus solum, sed illius non est, seruus autem non solum domini seruus, sed omnino illius.

Quæ igitur sit natura serui, & quæ potestas, ex his patet, qui enim sui ipsius non est secundum naturam, sed alterius homo, hic natura est seruus, alterius autem est qui possidetur homo existens, res verò possessa, est instrumentum ad acquirendum, actiuum & separabile.

CAPVT

CAPVT II.

Finita parte procœmiali, incipit pars executiua, quam incipit diuidere secundum artem traditam in parte procœmiali. Vnde duo dicuntur in parte ista. Primò enim dicit ex quot & quibus partibus constat œconomia. Deinde ostendit, quòd de iis eodem ordine quo dictæ sunt, tradendum est: & istæ sunt partes istius primi libri, vt scilicet prima sit de despotica, secunda de chrimatistica, quæ incipit, ibi, *Totaliter autem de omni possessione*, &c. Tertia de nuptiali & paternali simul: & incipit, ibi, *Quoniam autem tres œconomicæ*, &c. In prima, hoc est, de despotica tria dicit, quorum primum est, quæ sit vera despotica. Secundò mouet dubitationem super hoc, ibi, *Verum autem est aliquis natura talis*, &c. Tertiò facit collationem inter contraria dicentes, de eo, ibi, *Quod autem & qui contraria dicunt*, &c. In prima parte quatuor dicit. Primò enim ostendit, quòd de despotica prius dicendum est, & ex quibus partibus componitur. Secundò remouet errorem qui est circa hoc, ibi, *Ita quidem enim videtur scientia*, &c. Tertiò probat hoc per simile, ibi, *Quemadmodum autem in artibus*, &c. Sed quia induxerat de organo factiuo & actiuo, ideò quattò distinguit inter illa, ibi, *Quæ quidem dicuntur organa*, &c. In primo duo sunt. Quia enim omne compositum ex componentibus cognoscitur, ideò primò ostendit ex quibus componitur œconomica. Secundò dicit, quòd eodem modo quo componunt, tradendum est de illis, ibi, *De tribus iis considerandum*, &c. Dicit ergo: *Quoniam manifestum*, ex præcedenti scilicet parte, *ex quibus partibus ciuitas constat*, constat enim ex domo & vico, secundum hoc *necessarium est primum de œconomia dicere*, & ratio dicti est: quia licet ciuitas & communicatio ciuitatis natura prior sit quam domus, tamen generatione prior est domus quam ciuitas. Et huius rationem assignat dicens, quòd necessarium est primum de œconomia dicere. Et subdit rationem dicens: *Omnis enim componitur ciuitas ex domibus*. Et quia, sicut habitum est, compositum non componitur nisi ex componentibus, subdit quæ sint componentia domus, dicens primò in genere, secundò in specie. In genere autem dicit sic: *Domus autem partes ex quibus rursum domus instituta est*. Et intelligit de partibus virtualibus, non integralibus, per quas hoc totum quod œconomia est, perfectè dispensatur & perficitur.

b Deinde enumerat eas in speciali subdens: *Domus autem perfecta ex seruis & liberis*. Et dicit perfecta: quia domus pauperis imperfecta est, & bouem arantem habet pro seruo & ministro. Deinde relinquit propositionem per se notam quam in antè habitis probauit, dicens: *Quoniam autem ex minimis*, id est, primis componentibus simplicibus, *primum vnumquodque*, supple, compositum *quærendum* est: sic etiam faciendum est in œconomia, quæ est scientia dispensatiua domus. Et enumerat partes illas, subdens: *Primæ autem & minimæ partes domus*, hoc est, œconomiæ, supple, sunt, *dominus & seruus, & maritus & vxor, & pater & filij*. Et si debeat sciri œconomia, ex partibus suis scietur. Vnde *de tribus iis considerandum vtique erit, quid vnumquodque & quale oportet esse* vnumquodque istorum. Inter hæc enim est communicatio domus, quæ diurna & in omnem diem est, vt in antè habitis dictum est. *Hæc autem*, scilicet partes sigillatim acceptæ, *sunt despotica*, hoc est communicatio serui & domini, quæ apud nos dominalis vocatur, *& nuptialis* communitas vocata, eò quòd *innominata* est proprio nomine, *viri & fœminæ coniugatio*: apud nos autem dicitur matrimonialis, quæ significat viri & vxoris communicationem ad ordinem iustitiæ redacta in fide thori & spe prolis educandæ ad ciuilem communicationem & prouisionem domus: *& tertium* quod vocatur *teleta nephinas*: teleta autem in Græco, traditio ritus est, nephos autem filij, & est instructio parentalis ad filios, vt sic scilicet instruantur, quòd ad ciuilem valeant communicationem. Enumeratis his partibus ex quibus perfectè dispensantur domus, licet secunda & tertia proprium nomen non habeant, sed ipse hæc nomina eis dederit, dicit quòd hæ *tres, quas diximus*, sunt partes œconomiæ siue dispensatiuæ domus.

c Et subiungit alteram quæ non ex æquo venit in diuisionem partium domus, sed est eis subseruiens & ad viuere & ad bene, quam vocat chrimatisticam, id est, thesaurizatiuam siue pecuniatiuam. Et dicit, quòd in hac, sententiæ antiquorum differunt: eò quòd quidam dixerunt, quòd hæc est tota œconomia, quidam autem quod maxima pars illius est: & subdit quomodo istæ virtutes se habeant ad inuicem, ibi, *Considerandum est*. Et exprimit eam per nomen subdens. *Dico autem de vocata chrimatistica*, quæ apud nos vocatur thesaurizatiua siue pecuniatiua, quæ scilicet procurat vt abundent in domo ea quæ sunt ad necessitatem familiæ, quia sine his non potest esse communicatio domus: vnde ex his scitis, scitur tota œconomia.

d Et subdit determinans ordinem, quo determinandum est de his, ibi, *Primum autem de despotica & ferno dicamus*. Hæc enim inter quatuor natura prior est: quia seruus est organum domini ad communicationem matrimonialem & paternalem, & ad acquisitionem eorum quæ per chrimatisticam habentur. Et determinat modum dicens: *Vt & quæ ad necessariam opportunitatem*, œconomicæ scilicet pertinent, *videamus, & vt vtique fiquid*, supple, ex aliorum opinionibus, *ad scire de ipsis* pertinentibus *poterimus accipere*, ex præteritis Philosophorum opinionibus, quid *melius sit* ex *nunc opinatis*: sæpè enim errores præsentium corriguntur ex superioribus antiquorum, eò quod in talibus experientia maximè prodest, quæ melior & certior est in antiquis, quam iuuenibus.

d Ponit igitur consequenter opiniones antiquorum de his, vt sicut dicit in fine primi de anima, bene quidem dicta accipiamus, malè autem dicta vereamur: & hoc ibi, *Ita quidem enim videtur scientia quædam esse despotica*, id est, dispensatiua seruorum, & videtur eis, quòd vna *& eadem* scientia sit *œconomica & despotica & politica & regnatiua*, & non differant specie, sed quantitate sola, *sicut diximus incipientes*, id est, in principio tractatus istius libri. Et falsitas istius opinionis iam in antè habitis ostensa est. Et subdit falsam antiquorum opinionem, dicens:

dicens, *Ita autem*, id est, quibusdam aliis, supple, videtur, quòd *despotizare* sit *præter naturam*. Et rationem inducunt, quia *lege* promulgata à principe dicunt *hunc quidem esse seruum*, in bello scilicet seruatum, *hunc autem liberum*, *contra autem*, id est, naturaliter *nihil differre*, scilicet seruum & liberum. Et propter hoc dicunt, quòd despotizare, siue seruis vti, sit præter naturam hominis, *& non* sit *vsus* naturale, ratione subinferentes, *violentum* esse, & nihil violentum esse naturale. Et arguunt sic. Omnis communicatio humana œconomica & ciuilis siue politica est secundum aliquam virtutem naturalem hominis: despotizare secundum violentiam est, & non secundum aliquam virtutem naturalem hominis: ergo despotizare non est de aliqua communicatione naturali hominis, siue sit œconomica, siue ciuilis.

f Hunc ergo errorem oportet primò remouere, & ostendere, quòd despotica, pars œconomicæ est, & secundum naturam hominis. Et ad hoc ostendendum vtitur generali propositione pro principio, quæ nota est apud omnes. Vnde dicit: *Quoniam igitur possessio pars domus est*, siue qua domus scilicet subsistere non potest: *& possessiua pars œconomiæ*, erit, supple. Et subiungit rationem dicens. *Sine enim necessariis impossibile est viuere*: ergo nec bene viuere: quia negato superiori, negatur inferius: & cum omnis communicatio sit ad viuere & bene viuere, sequitur de necessitate, quòd possessiua sit pars communicationis humanæ & naturalis: & cum despotica sit pars possessiuæ, sequitur vlterius, quòd despotica est pars communicationis humanæ, quæ œconomica dicitur, & naturalis, sine qua nec est viuere nec bene viuere. Maior illius syllogismi per se manifesta est. Minorem probat per simile in artibus, scilicet quæ architectonicæ dicuntur & mechanicæ, ibi, *Quemadmodum autem determinatis artibus* mechanicis, *si debeat perfici opus* artis secundum artis præcepta, *necessarium est existere conuenientia organa*, quibus opus perficiatur, vt in fabrili malleum & forcipem, in ædificatiua autem securim, asciam & seram, & præter hoc artificem, eò quod ista non perficiunt opus nisi mota ab aliquo animato, & artem habente. Ita necesse est œconomum, cum sit ars dispensandi domum, habere organa siue instrumenta quibus perficiat opus suum. Deinde cum dicit. *Organorum autem*, siue instrumentorum, &c. dat aliquam diuisionem, per quam probare vult, quòd despotica sit pars œconomicæ, & supponit vnam propositionem pro suppositione, hanc scilicet, quòd omne illud ad œconomicam pertinet, siue quo possessio non venit ad necessarium vsum domus. Organorum autem, quæ sunt possessio ad necessarium vsum domus, quædam sunt inanimata, vt ager, vinea, securis: quædam autem sunt animata, quæ scilicet motorem habent apud se, & mouentur à principio intrinseco, vt seruus & ancilla. Et dat exemplum in nauigio, sicut est organum gubernatori, gubernaculum quidem inanimatum, nec mouetur ad operationem nisi alio mouente: prorarius autem qui stat in prora nauis & impellit nauim ad nauigationem, sicut dicit in Ethic. quod Calypso suasit, ille est organum animatum, sine cuius motu nihil ad operationem mouetur organum inanimatum. Et assignat rationem huius diuisionis. Minister enim subseruiens præceptori in artibus mechanicis est in specie & forma & ratione organi. Ratio enim organi est, quòd moueatur ad opus ad præceptum alterius & motum: & cum seruus siue minister semper moueatur ad auditum præceptum domini, & conceptum, & non proprio motu, patet quòd seruus vel minister sit in organi forma, specie & ratione, sine quo organum inanimatum non venit ad vsum propriæ operationis. Et hinc patet, quòd organum inanimatum est res possessa, & quod est ordinata ad vitam in communicatione œconomicæ, & quòd possessio ad œconomicum pertinens est multitudo talium organorum, & quod seruus est res possessa animata, & est sicut organum ante organa omnis minister. Omnis enim minister in hoc ministrat, quòd ad præceptum domini organa inanimata, quæ possessiones sunt, mouet ad vsum domus & familiæ, vt sufficienter habeant ad viuere & bene viuere. Ex omnibus igitur his concluditur, quòd despotica siue dominalis ad œconomicam pertinet, quia organum animatum. Est autem organum inanimatum, quod nec ad operationem nec vsum venit, nisi per animatum: quia nec aratur ager, nec colitur vinea, nec mouetur securis, nisi per organum animatum. Et hoc idem ostendit aliter, ibi, *Si enim posset*, &c. quia si posset vnumquodque organorum inanimatorum, ita quod esset præsentiens & præconciperet iussum domini, & sic perficeret iussum domini & opus suum ad quod est, tunc posset dici, quòd seruus & minister non essent necessarij, & despotica non esset œconomicæ pars. Et inducit Poëtas super hoc dicens. *Quemadmodum autem Dædali*, id est, poëmata quæ de Dædalo aiunt, aut sicut poëmata Vulcani qui est Deus infernalis secundum errorem antiquorum, cuius tripodas poëmata illa dicunt, spontaneos & diuinos subinduere agones: ita vt per se, sicut animata, tripodiant, hoc est, opus tripodarum perficiant, tunc verum esset quod motore animato non indigeret, sicut est seruus vel minister. Sic etiam si pectines textorum per se pectierent & perficerent opus suum, & naucula per se subtegumen supponeret vltrò, & plectra citharædorum per se sine motore ad symphoniam tangerent & mouerent chordas, tunc non esset necesse, quòd exteriorem motorem haberent, & hoc est quod sequitur. Si ita esset *nihil vtique opus esset architectoribus*, id est, principibus in artibus mechanicis, instrumentorum, id est, de ministris, genitiuus pro ablatiuo. Nec opus esset *dominis seruorum*, id est, de seruis, per eundem modum constructionis.

g Hoc idem vult ostendere per aliam diuisionem instrumentorum. Vnde subdit: *Quæ quidem dicuntur organa, factiua*, illa *organa sunt, res possessa*, & hæc sunt actiua aliquando & operationum, & aliquando sunt vsus tantum: verbi gratia. Ex pectine quidem enim textoris aliquid fit præter pecten & præter vsum ipsius: operatio enim distinguendi & complanandi & ordinandi fila in tela fit ex pectine, quæ nec

Lib 2.c.9.

est pecten, nec vsus pectinis: sed ex vestitu & lecto non quæritur operatio constituens aliquid aliud, sed vsus tantum, scilicet incendi & inducendi. Organa igitur ex quibus quæritur operatio ad aliquid faciendum, quod ad vsum domus pertinet, extrinseco indiget motore, sine quo ad operationem propriam & vsum domus non proficiunt: ergo & ista quæ mouent ea ad operationes, ad vsum domus pertinent; & sic despoticum pertinet ad œconomiam. Hoc adhuc aliter probat, ibi, *Adhuc quoniam differunt factio*, &c. Actio enim, vt dicit Gregorius Nissenus, est vnius cuiusque proprius & naturalis actus. Factio autem est operatio in materia extrinseca, sicut ipse Arist. dicit in 6. Ethic. propter quod actio & factio indigent quidem organis propriis necessariò, & ex organis habent differentiam: Vita autem actio, non factio est. Est enim vita, vt dicitur in libro de motu cordis, motus continuus ab ente quieto. Et Auicenna dicit, quòd vita est actus continuus animæ in corpus: propter quod etiam definitur anima, quòd est principium & causa talis vitæ. In actione ergo non exigitur minister per quem fiat actio: in factione autem exigitur, quæ exigit instrumenta sese non mouentia, sed ab alio mota: propter quod etiam seruus in œconomicis, minister est eorum, quæ pertinent ad factionem, & non ad actionem. Cum igitur factio ad œconomiam pertineat, sequitur etiam quod despotica, quæ est scientia vtendi serui, pars est œconomicæ. Ad idem adhuc inducit, sic dicens: *Res autem dicitur possessa quemadmodum* dicitur *& pars*, id est, ad alterum: quod quidem enim pars est, supple, sub ratione partis, non solum alterius est per relationem, sed etiam simpliciter est: est enim membrum in toto: similiter res possessa simpliciter est: propter quod cum despotes siue dominus dicatur relatiuè ad seruum, ad conuertentiam relatiua dicendo, per eundem casum diceretur quidem dominus serui dominus solum: & despotes, serui despotes solum. Et non sequitur ex hoc quod dominus siue despotes simpliciter sit serui: quia hoc falsum est: non est enim possessio sua, licet relatiuè dicatur ad ipsum. Cum autem è contra dicitur seruus domini siue despotis, non dicitur tantum relatiuè ad ipsum, sed dicitur seruus domini siue despotis, quia simpliciter & omninò est seruus sicut res possessa.

b Vnde ponit epilogum omnium dictorum de despotico principatu, ibi, *Quæ quidem igitur natura* serui, & quæ virtus in œconomicis, supple, ex his quæ dicta sunt, manifestum. Et colligit ea in summa subdens. Qui enim non suiipsius naturâ (ablatiui casus) id est, per sufficientiam prouidentiam naturæ: sed alterius homo est, ad quem oportet eum in regimine vitæ respicere, iste natura seruus est. Res autem possessa aut seruus est, qui alterius homo est: sed in hoc differunt quod res possessa est organum factiuum, seruus autem vel minister organum actiuum subseruiens & ministrans ad factionem eius quod factiuum est. Differunt etiam in hoc quod organa factiua separata sunt à suis mouentibus, seruus autem & minister motorem suum, id est, animam, habent coniunctum sibi, per rationem enim concipiunt formam præcepti domini, & ad illam mouentur. Sic igitur finita est pars in qua probatur, quod despotica ad œconomiam pertinet.

CAPVT III.

Vtrum aliquis sit naturâ seruus, & aliquis natura liber, & aliquis natura dominus.

VTrum autem est aliquis natura talis, aut non, & vtrum dignius & iustius alicui seruire quam non, sed omnis seruitus præter naturam, est post hoc considerandum.

b Non difficile autem & ratione contemplari & ex his quæ fiunt addiscere. Principari enim & subiici, non solum necessariorum, sed etiam expedientium est, & statim ex natiuitate quædam segregata sunt, hæc quidem ad subiici, hæc autem ad principari, & species multæ & subiectorum sunt & principantium. Et semper melior principatus, qui meliorum subiectorum, puta hominis quam bestiæ: quod enim efficitur à melioribus, melius opus: vbi autem hic quidem principatur, hic quidem subiicitur, etiam aliquod horum opus.

c Quandocumque enim ex pluribus constituta sunt, & fiunt vnum aliquod commune, siue ex coniunctis, siue ex diuisis, in omnibus videtur principans & subiectum.

CAPVT III.

Vtrum vero sit aliquis natura talis vel non, & vtrum melius ac iustius sit alicui seruire vel non; sed omnis seruitus sit præter naturam considerandum posteà erit.

Nec sane difficile est ratione perspicere, & ex his quæ fiunt, cognoscere, imperare enim, & parere non solum necessariorum est, verum etiam vtilium, ac statim ex generatione quædam distincta sunt, alia quidem ad imperandum, alia vero ad parendum, & species multæ & imperantium, & parentium, & semper melius imperium, meliorum parentium est, seu hominis quam bestiæ, nam quod à melioribus perficitur, melius est opus, vbi vero aliud imperat, aliud paret, est aliquod horum opus.

Nam quæcumque ex pluribus constant, & vnum quid commune fiunt, siue ex continuis, siue ex discretis, in omnibus apparet, & quod imperat & quod paret.

Et

d Et hoc ex omnium natura ineſt animatis, etenim in non participantibus vita eſt quidem principatus, puta harmoniæ, ſed hæc quidem forte magis extrinſecæ ſunt ſpeculationis.

e Animal autem primum conſtat ex anima, & corpore, quorum hæc quidem principans eſt natura, hoc autem ſubiectum, oportet autem intendere ex ſecundum naturam habentibus, magis quam natura & non in corruptis, propter quod & optime diſpoſitum & ſecundum corpus, & ſecundum animam hominem conſiderandum, in quo hæc palam. Peſtilentium enim & praue ſe habentium videbitur principari multoties corpus animæ, propter praue & præter naturam habere, eſt quidem, ſicut dicimus, primum in animali, contemplari & deſpoticum principatum & politicum: anima quidem corpori enim dominatur deſpotico principatu, intellectus enim appetitui politico & regali, in quibus manifeſtum eſt, quod ſecundum naturam & expediens corpori regi ab anima, & paſſibili parti ab intellectu & parte rationem habente, ex quo autem aut è contrario nocium omnibus.

f Iterum in homine & in aliis animalibus ſimiliter ſe habet, manſueta quidem enim ſylueſtribus digniora ſecundum naturam, his autem omnibus melius regi ab homine, adipiſcuntur enim ſalutem ſic.

g Adhuc autem & maſculinum & fœmininum, natura hoc quidem melius, hoc autem deterius: & hoc autem principans, & hæc autem principata. Eodem autem modo neceſſarium eſſe & in hominibus.

h Quicumque quidem igitur tantum diſtant quantum anima à corpore, & homo à beſtia, diſponuntur autem hoc modo. Quorumcũque eſt opus corporis vſus, & hoc eſt ab ipſis optimum, iſti quidem ſunt natura ſerui, quibus melius eſt regi hoc principatu, ſi quidem & dictis creditur, nam enim ſeruus qui poteſt alterius eſſe, propter quod & alterius eſt. Et cõmunicans rationem tantum quantum ad ſenſum recipere, ſed non habere: alia enim animalia non ratione ſentientia, ſed paſſionibus ſeruiunt: opportunitas variat modicum, ad neceſſaria enim corpori auxilium fit ab ambobus, & ſeruis, & à domeſticis animalibus.

D. Alb. Mag. Politic.

Et hoc ex tota natura ineſt animatis, & in his, quæ expertia ſunt vitæ, eſt quedam imperium inſtar harmoniæ, ſed hæc forſan aliena ſunt ab iſta conſideratione.

Animal vero conſtat primum ex anima & corpore, quorum alterum imperat ſecundum naturam, alterum paret. Oportet autem conſiderare naturam non in corruptis, ſed in his quæ magis ſe habent ſecundum naturam: quocirca is, qui & animo, & corpore optime diſpoſitus ſit, inſpiciendus eſt, in quo certe id manifeſtum eſt: nam praauorum quidem, aut praue diſpoſitorum ſæpe inueniretur corpus imperare animo, ex eo quia pernicioſe, ac præter naturam ſe habent: eſt igitur, vt diximus, primum in animali proſpicere imperium dominicum & ciuile, nam animus quidem in corpus dominicum habet imperium, mens vero in appetitum ciuilem & regium, in quibus clarum eſt ſecundum naturam & vtilitatem imperari ab animo corpori, & ab ea parte, quæ habet rationem ei parti, quæ ſubiacet perturbationi, æqualitatem vero, ac viciſſitudinem omnibus nocere.

Rurſus in homine & aliis animalibus eodem modo, manſueta quidem meliora ſunt quam fera, his autem vniuerſis melius eſt vt homini pareant, nam ſalutem ita recipiunt.

Præterea autem maſculus & fœmina alterum melius ſecundum naturam, alterum deterius: & hoc imperans, illud parens. Eodem modo neceſſe eſt in cunctis hominibus eſſe.

Quicunque igitur diſtant tantum quantum animus à corpore, & homo à beſtia, per hunc modum ſe habent, quorumcunque eſt in corporis vſu, & hoc eſt in eis potiſſimum, hi ſunt natura ſerui quibus melius eſt vt imperetur, quemadmodum in præmiſſis, eſt enim natura ſeruus qui poteſt alterius eſſe quapropter & alterius eſt. Et qui tantum particeps eſt rationis vt ſentiat quidem, at non habeat, nam cætera animalia rationem quidem non ſentiunt, ſed paſſionibus inſeruiunt: vſus etiam variat parumper, neceſſariorum enim corpori auxilium fit ab vtriſque, à ſeruis videlicet, ac manſuetis animalibus.

a Vult quidem igitur natura & corpora differentia facere, quæ liberorum & seruorum, hæc quidem fortia ad necessarium vsum, hæc autem recta & inutilia ad tales operationes, sed vtilia ad ciuilem vitam, iste autem etiam sit diuisus ad bellicam opportunitatem & pacificam, accidit autem multoties & contrarium, hos quidem corpora habere liberorum, hos autem animas.

Vult ergo natura, & differentia facit corpora liberorum & seruorum, alia quidem robusta ad necessarios vsus, alia verò recta & inutilia ad tales operationes, verum vtilia ad ciuilem vitam, hæc autem diuisa est in belli opportunitates & pacis, accidit vero sæpe & contra, hos quidem corpora habere liberorum, illos vero animos.

b & Quoniam & hoc manifestum, quod si tantum fiunt differentes corpore solum quantum deorum imagines, sub deficientes omnes dicent vtique dignos esse his seruire.

Nam id quidem patet, quod si tantum præcellant corpore quantum deorum imagines, reliqui omnes digni apparerent illis seruire.

c Si autem in corpore hoc verum, multo iustius in anima diffiniri, sed non similiter facile videre animæ & corporis, quod quidem igitur sint natura quidam, hi quidam liberi, ij autem serui manifestum, quibus & expedit seruire & iustum est.

Id si verum est in corporibus, multo iustius in animo idem putare, sed non vt corporis, ita & animi pulchritudinem discernere facile, quod igitur sint secundum naturam alij liberi, alij serui, patet, quibus & seruire prodest ac iustum est.

CAPVT III.

QVia verò Philosophorum rationes circa hoc diuersæ fuerunt, ideo includit sequentis capituli disputationem. Et habet duas partes. In prima ostendit, quòd aliquis natura seruus est, & non conditione vel lege tantum. In secunda ostendit quid veritatis sit in dictis eorum qui contrariam asserunt sententiam, ibi, *Quod autem & qui contraria dicunt*, &c. Prima diuiditur in duas, in quarum prima ponit disputationem ad hoc, quod aliquis natura seruus est. In secunda ponit determinationem, ibi, *Quicumque quidem igitur tantum distant*, &c. In prima harum duo facit. Primò enim mouet duas quæstiones. In secunda verò disputat ad vtramque, ibi, *Non difficile autem & rationes*, &c. Prima quæstio hæc est, vtrum aliquis est natura talis, id est, naturaliter seruus, vel non. Hæc est quæstio prima. Secunda est, vtrum dignius & iustius est alicui inseruire quam non, seu an omnis seruitus, vt quidam dicunt, sit præter naturam.

b Et statim procedit ad disputationem, ibi, *Non difficile autem*, &c. Et quia quæstio est de his quæ sunt inter homines, ideò etiam rationes disputationum ab humanis accipiendæ sunt. Et hoc est quod dicit, quòd non difficile est etiam ratione contemplari ex iis quæ fiunt inter homines, quòd sic est, quòd aliquis est natura seruus, & aliquis natura liber, & aliquis natura dominus. Si enim consideremus ea quæ fiunt, facile est addiscere, quòd principati & subiici in humanis communicationibus, non solum est de numero necessariorum, sed etiam de numero expedientium & vtilium ad humanas communicationes. Similiter, facile est addiscere, quod statim ex natiuitate quædam segregata sunt, hæc quidem ad subiici, hæc autem ad principari. Et huius ratio est: quia species multæ sunt & subiectorum & principantium. In omnibus autem illis differentiis hoc communiter verum est, quòd semper melior est principatus, qui est meliorum subiectorum, puta hominis principatus melior est quam bestiæ. Cuius ratio est: quia semper quod efficitur à melioribus, melius opus est. Vbicumque autem vnum principatur & aliud subijcitur, est aliquod horum commune opus, quod ad communicationem eorum pertinet: sequitur ergo quod despotis siue domini & serui est aliquod vnum commune opus, quod ad communicationem despotis siue domini & serui pertinet.

c Hoc autem probat per combinationem corporis & animæ, maris & fœminæ, intellectus & appetitus, & hoc ibi, *Quandocumque enim ex pluribus constituta*, &c. Et secundum hoc in tria diuiditur ista pars vsque ad determinationem quæstionis. Præmittit autem, quòd in omnibus & animatis & inanimatis sibi inuicem communicantibus, quæ ex pluribus constituta sunt, siue vnum fiat ex illis pluribus, sicut ex corpore & anima, siue non fiat vnum, sicut ex domino & seruo, mare & fœmina: tamen in omnibus est principans & subiectum.

d Et hoc primum probat per locum à minori. Minus enim videtur, quòd in his quæ communicant ad vnum principium vitæ non habentium, & ideò vitam non participantium, sit vnum principans, & alterum subiectum, quam in vitam participantibus constitutis ad vnum: sed est in non participantibus vnum principans & alterum subiectum: ergo multò magis in vitam participantibus. Assumptam probat, scilicet quòd in non participantibus vitam est vnum principans & alterum subiectum. Quia in harmoniis ad vnam symphoniam compositis, vna principatur, altera subiicitur. Et ponit hoc

hoc quod tangitur in Ouidio magno lib. 2. Metamorphoseos, quòd Minerua in cœlo inuenit fistulas, & cum inflaret ad symphoniam, dij iusserunt buccas eius deriserunt, & orta est contentio, quæ musicarum principaretur, Minerua dicente, quòd fistularis, aliis dicentibus, quòd musica fidium, sicut vielle, aliis verò quod cimbalaris, quando scilicet cimbalum vel chorda ærea percutitur ad harmoniæ sonum, sicut in citharis, psalteriis, sistris, & aliis huiusmodi percutitur chorda ad sonum harmoniæ: iudicium relatum fuit ad Iouem, qui sententiam dedit, quòd musica vocalis principaretur, musica autem fidium & chordarum subseruiret, famularetur autem musica fistularis & cimbalaris: & sic musica vocalis esset sicut rex & monarcha, fidium autem essent in principatu despotico, fistularum autem essent in infimo famulatu. Quod audiens Minerua contra se probatum esse iudicium, fistulas inuentas proiecit de cœlo in terram, quæ cadentes iuxta paludes Meothidas, inuentæ sunt à pastoribus: & pastoribus cantantibus in eis, eadem contentio orta in terra, quæ fuerat in cœlo: iudicium autem relatum est ad Midam regem qui contra Iouem dixit musicam fistularem principari, propter quod Iupiter affixit capiti illius aures asininas, significans quòd nisi autibus asininis audisset, tale iudicium non dedisset. Ex his vult sic argui Aristoteles. Quod si in his quæ non participant vitam constitutis ad communicationem eiusdem, est vnum principans, alterum subiectum, multo magis in his quæ participant vita ordinatis ad vnum secundum communicationem, est vnum principans & alterum subiectum. Subiungit tamen, quod hæc consideratio quæ non sumitur ab humanis, magis fortè extrinsecæ est speculationis, id est, eorum quæ non pertinent ad hanc scientiam: sumitur enim magis ex principiis musicæ quam politicæ.

e Et ideò hic secundò inducit aliam considerationem per quam hoc probatur, dicens. Animal autem primum inter omnia, quæ sunt, constat anima & corpore, & communicant sibi corpus & anima ad actiones vitæ & bonæ vitæ, & inter ea est hæc quidem principans, scilicet natura, scilicet anima, hoc autem subiectum, scilicet corpus. Et quia posset aliquis obiicere, quòd in multis imperat corpus & concupiscentia corporis, per figuram, quæ dicitur antipophora, respondet ad hoc, & dicit, quòd oportet hoc intendere, scilicet quod anima principatur, & corpus subiicitur secundum naturam habentibus magis, id est, qui se habent secundum naturalem ordinem, & non corruptum in quo palam, scilicet homine se habente secundum ordinem naturæ: & non oportet hoc considerare in corruptis ab ordine naturæ. Propter quod optimè dispositum secundum corpus & secundum animam considerandum. Dispositiones enim quæ sunt in corpore, signa sunt dispositionum quæ sunt in anima, & vix vnquam contingit, vt dicit Porphirius & philosophia, quin monstrum in corpore sit etiam monstrum in anima & morum dispositione. Et propter hoc subdit, quòd ille qui est de numero pestilentium & prauè se habentium, in illo sæpè videbitur principari corpus animæ, propter prauè & præter naturam se habere, id est, quia prauus est & secundum ordinem non se habet. Ex omnibus his concludit, quòd in homine secundum corpus & animam sunt duo principatus, scilicet principantis & subiecti, ibi, *Est equidem sicut diximus*, &c. inter corpus enim & animam est despoticus principatus, in quo vnum, scilicet anima libere præcipit sicut dominus, alterum autem famulatur sicut seruus: quia corporis membra de necessitate famulantur præceptis animæ: & est communicatio quæ est inter dominum & seruum: intellectus etiam qui semper rectus est, & mouet appetitum, vt dicit Aristot. in 3. de anima, cum appetitu habet communicationem, & vnum corpus perficiunt: & ideò communicatio est inter eos & principans & subiectum. Sed talis communicatio vel est regalis, vel politica, & non despotica: etenim inter liberos, qui in seipsis principium habent suarum actionum & dominium: quia etiamsi præcipiat intellectus, appetitus adhuc libertatem habet faciendi vel non: & ideò similis est politico & regali principatui, qui inter liberos & super liberos est. Ex omnibus his concludit, quòd secundum naturam & expediens est corpori regi ab anima despotico principatu, & passibili parti animæ, id est, appetitu qui passionibus agitatur, gaudij scilicet & tristitiæ, spei, & timoris, expediens est etiam principari intellectum, & regi ab intellectu siue à parte animæ rationem habente, politico scilicet principatu. Vlterius etiam patet ex æquo se habere corpus & animam, intellectum & appetitum, & è contrario, quod scilicet corpus principetur super animam, & appetitus super intellectum, necessarium est omnibus ad vitam & ad bonam vitam.

f Vlterius probat hoc per communicationem masculi & fœminæ, ibi, *Mansueta quidem enim syluestribus digniora sunt secundum naturam*. Et hoc ideò est: quia mansueta aliquam disciplinam ab homine acceperunt, quam non syluestria. His autem omnibus, syluestribus & mansuetis scilicet, melius est bonum, scilicet quod ab homine siue à principatu hominis adipiscuntur: quia secundum rationem est opus hominis, quod alia animalia adipiscuntur maximè ad œconomicam pertinentia. Et hoc est quod dicit, adipiscuntur saltem sic, scilicet ab homine tecta.

g Et intendit, quòd ex omnibus his concludatur, quòd in omni communicatione humana, siue ex communicantibus constituatur vnum, vt ex corpore & anima, & intellectu & appetitu, siue non constituatur vnum, vt ex viro & fœmina, domino & seruo, expedit & naturale est vnum principari, & alterum subiici, & ita similiter necessarium est esse in hominibus.

h Vnde habita conclusione quam intendit, accedit ad determinationem quæstionis, ibi, *Quicumque quidem igitur tantum*, &c. Et circa hoc facit duo. Primum est, quod determinat quæstionem. Secundum est, quod probat determinationem per naturale signum, ibi, *Vult quidem igitur natura*, &c. Quia ante duas mouerat quæstiones, primam scilicet, vtrum aliquis

quis sit natura seruus, illam primam sic determinat dicens: Quicumque quidem igitur tantum distant ab inuicem in regimine rationis, quantum anima à corpore, & homo à bestia, id est, quod destituti proprio regimine rationis, regimen vitæ & præcepta oportet accipere ab alio, & in seipsis non habent vnde se regant, illi disponuntur ad hoc per naturam, quòd serui sint, sicut & aliis subsiciantur. Hoc autem modo disponuntur, quorum nulla est rationis dispositio, sed potius vsus & opus corporis ad nutum & dispositionem alterius: & hoc est eis optimum & extremum boni sui, seruitus: isti quidem serui sunt natura. Et sic determinata est quæstio prima. Et illis quidem melius est regi siue subiici, quam principari siue dominari: & sic soluta est quæstio secunda. Cuius ratio est: quia ex dictis creditur rationabiliter, scilicet, quòd qui natura seruus est, potest alterius esse, & hoc est vltimum & optimum bonum suum, & talis est alterius & non suipsius: & non est communicans ratione, nisi tantum quantum est recipere sensum & cognitionem æstimatiuam præcepti & dispositionem alterius ordinantis vitam, & ex se non habentis tale regimen vel dispositionem. Et hoc parum à stat à bruto: alia enim animalia bruta ratione non sentientia, id est, rationabilem conceptum per æstimatiuam non habentia, passionibus seruiunt, id est, incitantur, & opportunitas, quæ est à naturaliter seruis & ab animalibus domesticis modicum variatur. Animalia enim bruta passionibus seruiunt & incitantur ab eis, & ita corporis vsu seruiunt & famulantur. Similiter natura seruus ad ordinem ciuilitatis nihil seruit, vsu autem corporis in laboribus facit, quod præcipitur: & ita opportunitas variat modicum inter seruum & domesticum animal: quia ad necessaria corporis & non ad bonam dispositionem animi auxilium sit ab ambobus, à seruis scilicet & ab animalibus domesticis.

i Deinde cum dicit, *Vtri quidem igitur natura*, &c. Hanc solutionem probat per signum naturale: dicit enim, quòd si quis respiciat corpora seruorum, liberorum & dominorum, statim in ipso conspectu physiognomiæ regulas attendendo considerabit, quòd quidem ipsa natura vult & intendit differentia corpora seruorum & dominorum, facit enim corpora seruorum fortia ad necessarium vsum in corporalibus exercitandum, corpora verò liberorum facit recta, mollia, & inutilia ad tales operationes corporales, sed vtilia ad ciuilem vitam. Æqualitas enim corporis & bona complexio signa sunt animi bene dispositi & ad sapientiam ordinati. Similiter ex natiuitate iste est in fortitudine neruorum & ossium dispositus ad bellicam opportunitatem, quia fortitudo, sicut dicit in topic. in neruis & ossibus consistit. Alij autem per contrariam dispositionem ad pacificam. Et licet ita disponat natura, vt frequentius tamen accidit contrarium, quòd ij qui natura serui, habeant corpora liberorum: & accidit etiam alios, scilicet liberos habere animas seruorum. Et huius dicti sumenda est ratio ex naturalibus, vbi probatum est, quòd semen formans est patris, & nisi occasionem patiatur, formabit ad similitudinem patris: dicit enim Arist. lib. 16. de animalibus, quòd natura intendit semper facere masculum, quia semen patris est masculinum: & quod facit fœminam, per occasionem fit: quia scilicet aliquo alterante destituitur propria virtute. Ita fit, quòd fullones qui continuè in opere suo magnum morum habent in cruribus, ex calore qui ex motu excitatur, attrahitur nutrimentum ad crura & ingrossantur valde, & in generatione cum decisio seminis fiat ab omnibus partibus corporis, hac de causa crura efficiuntur grossiora & fortiora in natis. Ex simili autem causa & fabri habent grossa brachia & filij eorum. Similiter alia causa accipitur ex lib. de locis habitabilibus, vbi dicitur à Ptolemæo & aliis astronomis, quòd habitantes ad Meridiem iuxta æquinoctialem quibus bis est æstas in anno, astuti sunt & dolosi & corpore debiles, è contra autem habitantes ad Aquilonem, propter frigus ibi dominans, corpora habent cum seratis carnibus & fortia, intus propter frigus circunstans calentia, & sunt feroces & fortes, nisi propter occasionem alteratio fiat in ipsis, vt dictum est.

k Deinde subdit commune iudicium secundum huiusmodi dispositiones, dicens: *Quoniam & hoc manifestum*, scilicet nullam occasionem patientes, sunt differentes corpore solum, serui scilicet & liberi: & tantum sunt corpore differentes quantum Deorum imagines, in quibus principanti Deo pulchrior imago constituitur, sicut Ioui, tunc indicium omnium videntium imagines & comparantium, est quod dignum sit, quòd imagines subdeficientes, id est, in aliquo deficientes ab imaginibus principantium Deorum, & omnes dicent vtique dignos esse subdeficientes iis seruire, qui in nullo deficiunt, sed principantur aliis. Et hoc est dictum, sicut dicit Porphirius, quod species Priami digna est imperio.

l Hoc habito arguit à minori, & concludit solutionem sic dicens. *Si autem hoc in corpore*, id est, in corporalibus signis, hoc verum est, scilicet quod sic differunt seruus & liber, in quibus minus videtur, multò magis & iustius est hoc in anima diffiniri: sed non similiter, id est, æqualiter facile est videre pulchritudinem animæ in virtute & in prouidentia, & corporis in membrorum dispositione: quia pulchritudo corporis percipitur sensu, pulchritudo autem animæ solo intellectu: quia, sicut dicit Plato in Timæo, admodum paucorum est & diuinorum hominum. His de solutione quæstionum dictis, ponit epilogum, dicens: *Quod quidem igitur sunt natura, hi quidem liberi, hi autem serui, manifestum est.* Et hoc est quantum ad solutionem primæ quæstionis. Et addit quibus expedit seruire, & iustum est. Et hæc est solutio secundæ quæstionis.

CAPVT

CAPVT IV.

a QVod autem, & qui contraria dicunt secundum modum aliquem dicunt recte non difficile videret: dupliciter enim dicitur seruire & seruus: est enim aliquis secundum legem seruus & seruiens, lex enim promulgatio quædam est, in qu in bello superata præualentium esse dicunt.

b Hoc itaque iustum multi eorum, qui in legibus quemadmodum Rhetora scribunt iniquorum, tanquam durum, si vim inferre potentis, & secundum potentiam melioris, erit seruum & subiectum quod violentiam passum est, & iis quidem sic videtur, iis autem illo modo etiam sapientum.

c Causa autem huius dubitationis, & quod facit verba variari, quia modo aliquo virtus fortira successum, violentiam pati potest maxime, & est semper superatus in excessu boni alicuius; vt videatur non sine virtute esse violentia.

d Sed de iusto solum esse dubitationem, propter hoc enim iis quidem benevolentia iustum esse videtur, his autem ipsum hoc iustum, meliorem principari, quoniam depositis seorsum his rationibus, neque forte nihil habent, neque probabile alteræ rationes, vt non oporteat melius secundum virtutem principari & dominari.

e Totaliter autem attendentes quidem vt possibile ad iustum quoddam, lex enim iustum quoddam, eam quæ secundum bellum seruitutem ponunt iustam, omnino autem non aiunt.

f Principium enim contingit non iustum esse bellorum, & indignum seruire: nequaquam vtique dicit aliquis seruum esse: si autem non, accidet eos qui videntur esse optimi generis seruos esse, & ex seruis si contingat vendi captos. Propter quod non volunt ipsos dicere seruos, sed barbaros. Et quidem cum hoc dicunt, nihil aliud quærunt quam quod natura seruum, quod quidem à principio diximus: necesse enim est dicere aliquos esse, hos quidem à principio seruos: hos autem nequaquam.

g Eo autem modo & de ingenuitate, ipsos quidem enim, non solum apud ipsos ingenuos, sed etiam vbique putant, barbaros autem domi solum, tan-

CAPVT IV.

QVod autem & contradicentes quodammodo recte dicunt, non difficile fuerit intueri: dupliciter enim dicitur seruire & seruus: est enim aliquis secundum leges seruus & seruiens, nam lex consensio quædam est, per quam bello capta illorum fieri dicuntur qui ceperunt. De duplici seruo.

Hoc autem ius multi eorum, qui circa leges versantur, accusant, tanquam Oratorem qui contra leges decreuerit, quasi sit graue si eius qui vim afferre potest, & potentia præcellit, seruum fiat & subditur qui vim patitur, & quibusdam hoc modo videtur, quibusdam illo, etiam sapientum.

Causa vero ambiguitatis & variationis huiusmodi est, quia quodammodo virtus freta potentia, vim potest maxime afferre, & semper id quod superat, est in excellentia alicuius boni, ex quo fit, vt vis non absque virtute esse videatur.

Sed circa iustum, esse ambiguitatem, propter hoc enim aliis quidem benevolentia videtur esse iustum aliis hoc ipsum videtur iustum, potentiorem dominari, discordantibus inuicem huiusmodi sermonibus, tum alteri nec validum quicquam, neque persuasiuum contineant, quod non oporteat meliorem secundum virtutem præesse ac dominari.

Omnino retinentes quidem, vt aiunt, aliquid iusti, nam lex iustum quid est, seruitutem quæ ex bello prouenit iustam posuere, & simpliciter non aiunt.

Nam fieri potest vt belli principium nequaquam sit iustum, & indignum seruire: nequaquam vtique dicit aliquis seruum esse: aliquin continget eos qui nobilissimi videntur, seruos esse, atque ex seruis si contingat eos capi atque venundari. Itaque istos non volunt seruos dicere, sed barbaros. Atqui cum ista dicunt, nihil quærunt aliud quam natura seruos, vt ab initio diximus, necesse est enim dicere alios vbique esse seruos, alios nusquam.

Eodemque modo de nobilitate, non solum enim apud seipsos nobiles, sed vbique existimant, barbaros vero domi solum nobiles, quasi existat alia simpliciter nobi-

quam sit aliquod, hoc quidem simpliciter ingenuum & liberum, hoc autem non simpliciter, quemadmodum Theodecti Helena, inquit, Ex ambabus diuinis progenitricibus natam, quis vtique dignificabit addicere seruam?

b Cum autem hoc dicant, nihil aliud quam virtus & malitia determinant seruum & liberum, & nobiles, & ignobiles, dignificant enim, quemadmodum ex homine hominem, & ex bestiis fieri bestiam, sic & ex bonis bonum: natura autem vult quidem hoc facere multoties, non tamen potest.

i Quod quidem igitur habet quandam rationem dubitatio, & non sint ij quidem natura serui, ij autem liberi, palam, & quod in quibusdam determinatum, quod tale, quorum quidam huic expedit seruire, huic autem dominari, & iustum est, & oportet hunc quidem subiici, hunc autem principari, quo nati sunt principatu, principari: quare & despotizare, male autem inutiliter est ambobus, idem enim expedit parti & toti, & corpori, & animæ, seruus autem pars quædam Domini, velut animatum aliquid corporis, separata autem pars corporis, propter quod & expediens aliquid est, & amicitia seruo & Domino ad inuicem, iis qui natura tales dignificantur, iis autem qui non secundum hunc modum, sed secundum legem & violentiam passis, contrarium.

litas, alia non simpliciter, vt Theodecti Helena inquit. Ex diis ab vtraque stirpe prognatam, quisquam appellabit seruam?

Sed cum hoc aiunt, nullo alio quam virtute & vitio diffiniunt seruum & liberum, nobilesque & ignobiles, putant enim vt ex hominibus hominem & ex bestiis bestiam, sic ex bonis bonum generare, sed natura quidem hoc vult, attamen plerumque non potest.

Quod igitur hæc dubitatio habet rationem quandam, & quod sunt alij natura serui, alij liberi, manifestum est, & quod in quibusdam determinatum est, esse tale aliquid quibus prodest & iustum est alium seruire, alium esse liberum, & conuenit alium imperare, alium parere eo imperio, quod innatum est, quare & dominari: male autem, vtrisque inutiliter fit, nam idem prodest toti & parti, & animæ & corpori: at seruus, pars quædam est domini, quæst animatum quiddam corporis, sed separata pars: quapropter aliquid est quod simul prosit, & amicitia est seruo & domino inuicem secundum naturam ita dispositis, illis vero qui secundum legem & per violentiam, contrarium.

CAPVT IV.

Hic incipit pars illa in qua determinat, quod ij qui contraria dicunt dictis, hoc est, quod seruitus quædam sit legalis, & non omnis naturalis, in aliquo dicunt verum: & habet tres partes. In prima ostendit dictæ diuisionis rationem, scilicet quod seruitus quædam sit legalis, quædam naturalis. In secunda ostendit, quòd idem est de ingenuitate siue nobilitate, ibi, *Eodem modo & de ingenuitate*, &c. In tertia reuertitur ad propositum & soluit quæstionem qua quæritur, vtrum despotica & politica sint idem, ibi, *Manifestum autem est & ex iis*, &c. In prima dicuntur tria. Primò enim ostendit quomodo seruus dicitur secundum legem & iustè. Secundò causam dubitationis ostendit, & quid facit verba sapientum variari ibi, *Causa autem huius dubitationis*, &c. Tertiò soluit totum, ibi, *Totaliter autem attendentes*, &c. Dicit ergo, quòd qui contradicunt, scilicet quod seruitus sit secundum legem, & non secundum naturam tantum, secundum aliquem modum dicunt rectè, id est, recta ratione, non difficile est videre, supple, si distinctio seruitutis attendatur. Dupliciter enim dicitur seruire & seruitus, scilicet natura & lege. Et hoc est quod sequitur. *Est enim aliquis secundum legem seruus & seruiens*, & ille iustè seruus est & seruiens. Cuius probatio est. Etenim, id est, quia lex promulgatio quædam est, supple, iusti, in qua, scilicet promulgatione, in bello, scilicet iusto, superata præualentium, id est, superatum dicunt esse seruum.

b Et quibusdam non videtur hoc: & hoc est quod sequitur. *Hoc itaque iustum*, scilicet legale, multi eorum, id est, de numero eorum qui in legibus scribunt, hoc est, leges scribunt, quæ iura dicuntur esse gentium, quemadmodum Rhetora (proprium nomen est philosophi legistæ) dicunt esse iniquorum, id est, de numero iniquorum. Et subiungit rationem: tanquam durum, supple, sit dicere, si vim inferre poteris, id est, iniuriatoris, & secundum potentiam, id est, violentiam melioris tantum erit seruum & subiectum quod violentiam passum est. Iniustum enim videtur eis, quod sola violentia faciat dominum & alium seruum, cum violentia sit res innaturalis, & quæ in ciuilibus fauorem habere

non

non debet. Et iis quidem, id est, aliis ratione vsentibus sic videtur, quòd scilicet hoc iniustum sit: his autem, id est, aliis alio modo, scilicet quod iustum sit etiam sapientum, qui vtique mouentur secundum rationem, sapientis enim est per rationem determinare.

c Et subiungit causam dubitationis huius, ibi, *Causa autem*, &c. & est secunda pars primæ partis: quid est enim quod facit verba variari, etiam sapientum. Quia modo aliquo si dicatur, quòd legale seruum iustum est, videtur inconueniens sequi: quia modo aliquo secundum volubilitatem fortunæ virtus, quæ naturalis est, alicui fortita successum non prosperum, violentiam pati potest: & ita natura liberum & principans potest esse seruum & subditum: quòd videtur valdè inconueniens. Ab alia parte: quia superans semper est in excessu alicuius boni respectu superati: & ita videtur, quòd violentia non sit sine virtute, vel scilicet industriæ qua superauit, vel fortitudinis qua hoc potuit, vel etiam naturæ qua ille succumbere, ille superare debuit. Seruus enim à natura debet succumbere, & principans de natura debet præualere. Hæc est ergo ratio illorum, & quod facit verba sapientum variari.

d Et subiungit causam dubitationis eam, quæ dicta est: quia scilicet si dicatur, quòd legaliter dicitur seruum & iustè seruum, contingit quòd virtus scilicet naturaliter virtuosi fortita successum, supple, non prosperum vel infortunatum, violentiam pati potest & vinci in bello, & sic fieri seruum, quod videtur iniustum & iniquum. Et propter hoc in hac quæstione videtur, quòd non sit dubitatio nisi de iusto, quis scilicet iustè seruus sit: propter hoc enim, id est, propter illas rationes, quia scilicet quidam dicunt iustum, quod legaliter iustum est, quidam autem iustum, quod naturaliter secundum virtutem iustum est. His quidem, id est, quibusdam videtur, supple, esse iustum, quod beneuolentia communitatis concessum est vt iustum. Princeps autem ex beneuolentia ad communitatem, quam scilicet communitatem animare voluit vt resisteret malis, concessit vt iustum sit, quòd superatus seruus sit superantis in iusto bello. Iustum est ergo. Aliis autem videtur, quòd naturaliter iustus secundum virtutem, quæ natura melior est, debet principari ei qui secundum naturam non iustus est, vt in præhabitis habitum est. Patet autem, quòd hic non est quæstio nisi de iusto: quia seorsim positis istis rationibus de legali iusto, neque forte aliquid habent in se probabile alteræ rationes quæ dicunt, quòd non oporteat semper melius secundum virtutem principari & dominari, quod ei secundum virtutem subiicitur. Illæ enim non persuadent, quòd melius sit legale iustum quam naturale, nisi ex hoc quod illud bonum est commune, illud autem priuatum: commune autem præcedit priuatum: & ideò non oporteat melius secundum virtutem semper principari, sed & aliquando subiici.

e Et subdit determinando quæstionem istam, ibi, *Totaliter autem attendentes*, quidam scilicet Philosophi, vt possibile est communitatem dirigi, supple, ad quoddam iustum quod est legis iustum, eam quæ secundum bellum seruitutem, est, supple, ponunt iustam, & iustam esse secundum quid, id est, secundum legem, propter beneuolentiam communitatis, quia commune bonum præiudicat priuato. Omninò autem, id est, simpliciter legale seruum esse non aiunt.

f Et subiiciunt rationem. Quia principium bellorum contingit non esse iustum: & simpliciter iniustum est, quòd ille qui est in iniusto bello captus, seruus sit. Aliam rationem inducunt à communi scilicet sententia omnium, quod omnes dicunt, quod eam qui indignus est seruire ex virtute, nequaquam vtique aliquis dicet seruum esse digne & secundum naturam. Si autem non, id est, si diceret contrarium, accidet, id est, sequetur eos qui videntur esse optimi generis, esse liberi & principantis seruos esse & ex seruis suis natos, si contingat eos capi in tali iniusto bello & post captiuitatem vendi: tunc enim filij eorum erunt serui ex seruis. Propter quod etiam ipsos, tales scilicet non natura seruos, illi qui seruitutem dicunt esse ex natura virtutis, & non ex lege esse seruos, tales in tali bello captos, non volunt dicere esse seruos, sed barbaros, qui natura serui sunt, dicunt seruos. Et quidem cum hoc dicunt, nihil aliud quærunt quam hoc quod natura seruum est, sit seruum, & legale seruum, non simpliciter sit seruum, quod quidem à principio etiam nos diximus. Necesse est enim dicere hos, id est, quosdam ex principio natiuitatis seruos: hos autem, id est, alios nequaquam.

g Deinde cum dicit: *Eodem autem modo*, &c. est secunda pars capituli, in qua determinat, quòd eadem quæstio est & eadem determinatio de ingenuitate & nobilitate, quæ est de seruitute & libertate: & habet duas partes. In prima parte disputat quæstionem. In secunda ostendit, quòd vtraque pars rationem habet, & ponit determinationem, ibi, *Quod quidem igitur habet*, &c. Dicit ergo: Eodem autem modo & de ingenuitate, id est, nobilitate, sicut dicit alia translatio, dicunt qui seruitutem naturalem & nobilitatem & libertatem ad naturam virtutis referunt, supple, dicunt ipsos quidem qui natura ingenui sunt & nobiles ex virtute, non solum apud ipsos, id est, in domibus propriis ingenuos esse, supple, sed vbique tales putant ingenuos esse, iuxta illud Oratij: Omne solum forti patria est. Fortem ponit pro virtuoso. Barbaros autem qui natura, supple, serui sunt, vt præhabitum est, domi solum, id est, inter suos, supple, esse ingenuos siue nobiles, iuxta illud Senecæ: Nobilitas nihil aliud est nisi antiquæ diuitiæ. Hoc autem dicunt tanquam sit aliud aliquid hoc quidem, id est, quoddam simpliciter ingenuum & liberum esse à virtute, hoc autem non simpliciter, sed, supple, à lege vel à consuetudine abutentium propter diuitias. Et ad hoc probandum inducit Poëtam, subdens: Quemadmodum Theodecti elogia, hoc est, poëma quod de miseriis hominum scripsit, inquit: Ex ambabus diuinis progenitricibus radicibus quis vtique (quasi dicat, nullus) dignificabit, id est, dignum reputabit, addicere, hoc est, ad addicendum seruum. Et tamen, supple, si hoc contingit,

contingit

contingit talem dicere seruum : contingit enim tale incepi in bello etiam iniusto; Propter quod narrat Tetyna pontifex capitolij, quòd puer ingenius captus a barbaris, cum ad seruilia cogeretur, confregisse sibi caput ad lapidem, & in vltimo spiritu dixisse, Non seruiam.

b Deinde redit ad propositum & aptat quæ dicta sunt, subdens. *Cum autem hoc dicant*, supple, Philosophi, nil aliud, supple, volunt dicere, quam quod virtus & malitia determinant, supple, natura seruum & liberum, & natura nobiles & ignobiles : dignificant enim, id est, dignum reputant, quemadmodum ex homine secundum naturam, supple, hominem nasci, & ex bestiis fieri bestiam : sic ex bonis parentibus, supple, bonum : formatiua enim quæ est in semine parentum, semper ad similitudinem patris format secundum naturam, vt dicit Aristot. 16. de animalibus. Sed quia posset obiici, quòd ex bonis aliquando mali, & ex malis aliquando boni procreantur, occurrit & soluit ad hoc dicens. *Natura autem vult quidem hoc facere*, id est, ex bonis bonos, multoties tamen non potest : & huius rationem reddit in libro de animalibus. Quia licet semen patris, in quo est formatiua, semper intendit facere masculum ad similitudinem generantibus, tamen quia occasionem patitur semen in virtute alterantis, siue alterationis, aliquando fit fœmina : propter quod fœmina mas occasionatus dicitur. Ita natus ex bonis, occasiones malæ nutrituræ suscipiens, aliquando erit malus : & tunc natura à parentibus habita non potest eum bonum facere.

i His habitis concludit propositum & determinat quæstionem, cum dicit. *Quod quidem igitur*, &c. concludit ex præhabitis. Quandam habet rationem dubitatio, ad vtramque partem, supple, & non sunt ij, id est, quidam natura serui, tantum, supple ij autem liberi, sed etiam, supple, legaliter sunt serui & liberi, palam : & hæc est determinatio quæstionis primæ. Et vlterius palam, supple, est quòd in quibusdam hominibus determinatum est etiam ab ipsa natiuitate, quòd tale aliquid est in eis, quòd huic, id est, vni expedit seruire, huic autem, id est, alij dominari, supple, expedit, & iustum est. Et vlterius oportet hoc quidem ex natura subiici, hoc autem principari ex natura. Quare vlterius sequitur, quòd oportet hoc quidem, id est, vnum ex natura despotizare, quia despotizatio quidam principatus est. Et hæc est determinatio quæstionis secundæ. Per contrarium autem infert subdens. Male autem inutiliter despotizare, supple, malum & ambobus. Et hoc probat ex præhabitis : idem enim expedit parti & toti, & corpori & animæ, sicut habitum est : habitum est etiam, quòd seruus est quædam pars domini : & ideò ad idem opus referuntur. Et est seruus sicut quædem pars domini, & non est velut animatum organum corporis, sed est sicut separata pars quædam corporis : quia seruus separatus est à domino, & in hoc differt à membro corporis : propter quod, supple, quia talis communicatio est inter seruum & dominum, idem expediens est seruo & domino ad inuicem, his maximè qui natura tales dignificantur, id est, secundum naturam serui & secundum naturam domini. His autem qui non secundum hunc modum, id est, secundum naturam virtutis, sed secundum legem principantur, supple, & violentiam passis contrarium, supple, accidit : quia inter eos nec est communicatio nec amicitia, vt determinatum est in 8. Ethic.

CAPVT V.

De potentia gubernandi, dominationis ac gubernationis differentia.

a MAnifestum autem & ex iis, quoniam non idem est despotica & politica, nec omnis ad inuicem principatus, sicut quidam aiunt, hic quidem enim liberorum natura, hic autem seruorum. Et Oeconomica quidem monarchia : ab vno enim regitur omnis domus, politica autem liberorum & æqualium principatus.

b Despotes quidem igitur non dicitur secundum scientiam, sed eo quod talis sit, similiter autem & seruus & liber.

c Scientia autem vtique erit, & Despotica, & seruilis. Seruilis quidem, qualem quidem, qui in Syracusis erudiuit, ibi enim accipiens quis pretium, docuit ancillaria ministeria pueros, erit autem vtique & ad plus horum disciplina, velut pulmentaria & alia talia genera ministrationis, sunt enim alia aliis, hæc quidem honorabiliora opera, hæc

Διακονήματα.

CAPVT V.

PAtet autem ex his, quod non idem est dominatio & gubernatio Reipublicæ, nec omnes inter se principatus, vt quidam aiunt, nam aliud liberorum secundum naram, aliud seruorum est. Et in re familiari imperium est vnius, nam ab vno regitur omnis domus, in Rep. autem liberorum & æqualium est gubernatio.

Dominus ergo non dicitur secundum scientiam, sed quia est talis, eodemque modo & seruus & liber.

Scientia vero est liberalis & seruilis : seruilis, qualem Syracusis ille docebat, nam ibi quidam mercede pueros docebat seruitutem, ceu coquinariam, & alium huius generis famulatum : sunt autem ministeria aliorum quidem honestiora, aliorum vero necessaria magis, & vt est in prouerbio, seruus præ seruo, dominus præ domino :

hæ

autem necessariora, & secundum prouerbium, seruus ante seruum, vt dominus ante dominum: tales quidem igitur omnes seruiles scientiæ sunt.

d Despotica autem scientia est quæ est vsiua seruorum. Despotes enim non in possidendo seruos, sed in vtendo seruis.

e Est autem hæc scientia nihil magnum habens, neque venerandum: quæ enim oportet seruum scire facere, illum oportet hæc præcipere: propter quod quibuscumque potestas, quod non ipsi malum patiantur, procurator accipit hunc honorem, ipsi autem ciuiliter viuunt, aut philosophantur.

f Acquisitiua autem, altera ab vtrisque iis, velut quæ iusti bellica, quædam existens, aut venatiua: de seruo quidem igitur & Domino, determinatum sit hoc modo.

hæ igitur omnes scientiæ seruiles sunt.

Domini autem scientia est, per quam vtitur seruis, nam dominus est non in possidendo seruos, sed in vtendo.

Continet autem hæc scientia non magnum aliquid, neque gloriosum: quæ enim seruum scire facere oportet, illum oportet scire iubere: itaque quibuscumque est facultas à laboribus cessandi, vicarius quidem hunc honorem suscipit, ipsi vero aut Reipublicæ administrandæ, aut studiis philosophiæ intendunt.* vicarius

Acquirendi vero disciplina, alia est ab vtraque istarum seu bellica quædam iusta, aut venatica: de seruo igitur & domino in hunc modum determinatum sit.

CAPVT V.

DEterminatis his quæstionibus redit ad propositum, & ostendit, quòd despotica & politicâ neque omnes principatus ad inuicem sunt idem, sicut ipsi dixerunt, & sicut ipse à principio mouit quæstionem contra eos qui dicebant, quòd non differebant specie, sed quantitate sola. Et primò ostendit, quòd despotica & politica diuersæ sunt per hoc quod sunt similia principatibus diuersis. Politica enim & principatus super liberos conciues, scilicet eodem iure & eadē libertate vrentes, despotica autem est principatus seruorum: ergo non sunt idem principatus, politica & despotica.

b Deinde eodem modo probat, quòd œconomica non est despotica: quia despotes non dicitur secundum scientiam acquisitionis alicuius, sed eò quod talis sit per naturam, qui scilicet sciat vti seruis: hoc autem est natura quod sciat ordinem quo vnusquisque seruus ordinatur ad officium congruum sibi ad vtilitatem domus: & tali natura etiam seruus, seruus est, & liber, liber est.

c Quamuis autem despotica non sit scientia secundum essentiam & rationem, tamen non sine scientia est despotica & seruilis. Quia oportet, quòd despotica regatur secundum actum aliquâ scientiâ theoricâ, & seruilis similiter. Et hoc probat per quendam qui in Syracusis, id est, in Syracusana ciuitate, quæ est, vt dicit Hieronymus, in illa parte Italiæ quæ quondam magna Græcia dicebatur, vbi quidam accepto magistri coquorum pretio, pueros, id est, seruos docuit ancillaria ministeria, id est, seruilia: & talium quidem disciplina ad plura est, quia magnum simpliciter non habet, velut ars pulmentaria, id est, coquinaria, & alia talia genera ministrationis, sicut ministerium cameræ, ministerium marescalciæ, & huiusmodi: in talibus enim ministeriis alia sunt quædam, quibusdam honorabiliora, alia verò necessariora. Sæpè enim contingit, quòd minus honorabile, magis necessarium est, vt cura de purgamentis quam de palatio. Quia si non sint loca purgamenta recipientia, palatium replebitur fœtore, sicut dicit Augustinus. Et hoc probat per prouerbium antiquum, subdens. Dicitur enim propter gradus ministrationum talium, quod seruus est ante seruum, id est, honorabilior domino, qui scilicet honorabiliores habet seruos. Et concludit in fine, dicens: *Tale quidem igitur omnes seruiles scientiæ sunt*, id est, de ministeriis seruorum & ancillarum ad vtilitatem domus pertinentium.

d Deinde ostendit per oppositum de despotica, quòd etiam quandam scientiam habet, dicens. Despotica autem scientia est, quæ est vsiua seruorum. Despotes enim non in possidendo seruos, supple, dicitur, sed in vtendo seruis, eò quod vnumquemque seruorum scit aptare ministerio sibi congruo ad vtilitatem domus, quæ ordinatur ad viuere & ad bene viuere secundum communitatem œconomicam.

e Hæc autem scientia nihil magnum habens, supple, est, neque venerandum. Et hoc probat primum ratione, secundò vsu. Ratio talis est. In vno opere communicant seruus & despotes. Cuius probatio est. Quia quæcumque oportet seruum scire facere, oportet despotem scire præcipere. Nihil magnum & venerandum scit facere seruus: ergo nihil magnum & venerandum scit præcipere despotes. Secundò probat hoc à signo vsus & consuetudinis, dicens: Propter quod quibuscumque, supple, despotibus potestas, supple, est, ex abundantia familiæ fugiunt curam ordinationis seruorum, vt non ipsi malum patiantur, supple, solicitudinis: & procurator, supple, eorum, sicut villicus & syndicus ab ipso despote collata sibi potestate accipit hunc honorem

honorem dispensandi, scilicet familiam. Ipsi autem, supple, qui despotes dicuntur, relicta sollicitudine familiæ, vel ciuiliter viuunt, vt senatores, supple, reipublicæ intendentes, aut philosophantur, liberalibus scilicet studiis intendentes, quæ magnum & venerandum aliquid habent.

f Deinde continuat dicta ad sequentia: dicens, quod acquisitiua scientia eorum quæ necessaria sunt ad domum, altera est ab vtrisque his, scilicet à scientia despotis & seruorum scientia, siue à scientia dominandi & scientia seruiendi: neque iustitia bellica eadem est cum altera dictarum: & de his dicendum est deinceps. Deinde ponit epilogum in quo concludit totum quod dictum est in capitulo, sic: De seruo quidem & domino determinatum sit hoc modo.

CAPVT VI.

De possessione, acquisitioneque secundum naturam ac necessaria, animalium præcipuéque hominum vitis variis, ac veris diuitiis.

TOtaliter autem de omni possessione & pecuniaria contemplabimur, secundum subinductum modum, quoniam quidem & seruus possessionis pars quædam erat.

b Primum quidem igitur dubitabit aliquis, vtrum pecuniatiua eadem sit œconomicæ, aut pars quædam aut subministratiua: & si subministratiua, vtrum vt pectinifactiua textili, aut sicut æraria statuificæ, non enim similiter seruiunt: sed hæc quidem organa exhibet, hæc autem materiam, dico autem materiam quod supponitur, ex quo aliquod perficitur opus, puta textori quidem lana, statuifico autem æs.

c Quod quidem igitur non eadem œconomica pecuniatiuæ palam, huius quidem enim est acquirere, huius autem vti, quid enim erit, quod vtitur iis, quæ secundum domum, præter œconomicam?

d Vtrum autem pars ipsius sit quædam, aut altera species, habet dubitationem.

e Si enim est pecuniatiui videre, vnde pecuniæ & acquisitio erit, possessio autem multas complectitur partes, & diuitiæ itaque primum agricultura, vtrum pars quædam pecuniatiuæ, aut alterum quoddam genus, & vniuersaliter quæ circa cibum cura & acquisitio.

f Insuper species multæ ciborum propter quod & multæ vitæ, & animalium & hominum sunt, non enim possibile est viuere sine cibo, quare ciborum differentiæ vitas fecerunt differentes animalium: bestiarum enim hæc quidem gregalia, hæc autem dispersa, vtro modo expedit ad cibum ipsis, propter hoc quædam esse animaliphaga, hæc autem fructiphaga, hæc autem omniphaga ipsorum esse, itaque ad desidias & electionem horum natura vitas ipsorum determinauit: quoniam autem non idem vnicuique delectabile secundum naturam, sed altera alteris, & ipsorum animaliphagorum & fructiphagorum vitæ ad inuicem differunt.

g Similiter autem & hominum, multis enim differunt horum vitæ, qui quidem enim otiosissimi, pascuales sunt, qui enim à domesticis animalibus, cibus sine labore fit vacantibus, cum autem fuerit necessarium transmigrare pecoribus propter pascua, & ipsi coguntur coassequi, tanquam agriculturam viuentem colentes: alij autem ex præda viuunt, & prædas alij alias, puta, ij quidem à latrocinio, ij autem à piscatione, quicunque circa stagna, & paludes, & fluuios, & mare tale habitant, ij aut ex auibus, aut bestiis syluestribus: plurimum autem genus hominum extra viuit, & domesticis fructibus: vitæ quidem igitur fere tot.

h Quicunque quidem sponte natam habent elaborationem, & non per commutationem, & negotiationem ferunt alimentum, pascualis, furatiua, & piscatiua, & venatiua, alij autem & miscentes ex iis, delectabiliter viuunt, consupplentes defectissimam vitam, quæ fuerit deficiens, ad per se sufficientem esse, puta hi quidem pascualem simul & furatiuam, ij autem agriculturam & venatiuam, similiter autem etiam circa alias quomodocunque opportunitas compellat, hoc modo degunt.

i Talis quidem igitur acquisitio ab ipsa videtur natura data omnibus, sicut secundum primam generationem, mox fic & secundum perfectam: etenim secundum eam quæ à principio generationem, hæc quidem animalium coepariunt tantum alimentum, vt sufficiens sit quousque vtique possit ipsum sibi ipsi acquirere, quod generatum est, velut quæcunque viuificant, aut ouificant: quæcunque autem animalificant, pro genitis habent cibum in seipsis ad tempus, vocatam lactis naturam: quare similiter palam, quoniam & genitis existimandum plantas animalium gratia esse, & alia animalia hominum gratia, domestica quidem, & propter vsum, & propter cibum; syluestrium autem quamuis non alia omnia, tamen plurima cibi, & alterius

CAPVT VI.

OMninò autem de vniuersa possessione & quæstu intuebimur secundum antecedentem modum, quando & seruus possessionis erat pars.

Primum igitur dubitaret vtique aliquis, vtrum illa disciplina, quæ ad acquirendum spectat, idem sit quod res familiaris, vel pars aliqua eius, vel ministra: & si ministra, vtrum quemadmodum pectinaria textoriæ, aut quemadmodum araria statuariæ, non enim eodem modo subministrant, sed altera quidem organa præbet, altera materiam, dico autem materiam, ceu id quod subiacet, ex quo aliquod perficitur opus, ceu textori lana, statuario æs.

*Quod quidem igitur non sit eadem rei familiaris disciplina, illi quæ pertinet ad acquirendum, manifestum est, nam huius quidem * parare est, illius vero vti: * meum & quæ enim vtitur his, quæ sunt in domo, nisi rei familiaris disciplina?*

Sed vtrum sit eius pars, vel alia species, dubitationem habet.

Nam si est diligentis patrisfamilias videre, quomodo pecuniæ & possessio adsint. Possessio autem & pecuniæ multas complectuntur partes, itaque primum dubitatio est agricultura, vtrum pars aliqua sit illius diligentiæ, an alius quoddam genus, & totaliter circa alimentum cura & acquisitio.

Atqui species alimentandi multæ sunt, nam & vitæ plures sunt animalium & hominum, non enim fieri potest, vt viuantur sine alimento: itaque diuersitates alimentorum diuersas faciunt animalium vitas, nam ferarum quidem aliæ gregales sunt, aliæ soliuagæ, vt hoc vel illo modo illis conducit ad victum, quoniam aliæ viuis animalibus, aliæ fructibus, aliæ cunctis pascuntur: quare ad facultatem victus atque delectum earum, vitas natura distinxit: cum vero non idem cuique dulce sit secundum naturam, sed aliis alia, & illarum quæ animalia, illarum quæ fructus comedunt, vitæ inter se differunt.

Hoc idem est in hominibus, differunt enim eorum vitæ, nam pigerrimi qui sunt pastoralem vitam sequuntur, quoniam à mansuetis animalibus sine labore educatio prouenit otiosis, cumque sit necesse mutare locum animalibus, & ipsi coguntur vna sequi, quasi agriculturam quandam viuam colentes: alij vero ex præda viuunt, & præda quidem alia alij, seu alij venantes, alij piscantes, vt qui paludes, & stagna, & flumina, & mare accolunt, alij ab auibus, & ferè: sed maxima pars hominum à terra viuit, & à fructibus non syluestribus: vitæ igitur fere tot sunt.

Quot secundum propriam & innatam habent operationem, non per commutationem & commercia sibi præparant alimentum, pastoralis, agricultura, prædatoria, piscatoria, venatoria: sunt & qui ista miscentes iucunde viuant, supplentes deficientem vitam, qua deficiens est, vt sufficientia adsit, seu pastoralem simul quidam & prædatoriam, alij agriculturam & venationem, eodem modo & circa alias, ve indigentia compellit, in hunc modum degunt.

Talis igitur acquisitio ab ipsa videtur natura hominibus data vt statim post genituram, sic etiam ad perfectionem deductis, nam ab ipso generationis initio, quædam animalium simul exprimunt tantum alimenti, vt sufficiat, donec poterit sibi ipsi acquirere, quod generatum est, vt quæcunque ex putredine, vel ex ouis generantur: quæ vero pariunt viuentia, alimentum habent in seipsis ad natorum educationem, vsque ad tempus quoddam, quam lactis naturam dicimus: quare similiter est de perfectis quoque existimandum, plantasque animalium esse gratia, & cætera animalia hominum causa, mansueta quidem propter vtilitatem & cibum, feraue ro esse non omnia, at plurima illorum propter cibum, & alia adiumenta, vt vestis, ac cætera instrumenta ex illis fiant. Si igitur natura nihil, neque imperfectum facit,

auxilij gratia, vt & vestis, & alia organa hant ex ipsis. Si igitur natura nihil, neque imperfectum facit, neque frustra, necessarium, hominum gratia, ipsa omnia fecisse naturam: propter quod & bellica natura acquisitiua aliqualiter erit, prædatiua enim pars ipsius, qua oportet vti & ad bestias, & ad homines, quicumque nati subiici non volunt, tanquam natura iustum sit hoc prædatiuum bellum & primum.

k Vna quidem igitur species secundum possessiuæ naturam, œconomicæ pars est, quam oportet aut existere, aut acquirere ipsam, vt existat, quare est thesaurizatio rerum ad vitam necessariarum, & vtilium in communionem ciuitatis, aut domus.

l Et videntur veræ diuitiæ ex iis esse, possessionis enim talis per se sufficientia ad bonam vitam, non infinita, sicut Solon inquit poëtizans, diuitiarum nullus terminus præfinitus viris ponitur. Ponitur enim quemadmodum & aliis artibus, nullum enim organum infinitum, nullius est artis, neque multitudine, neque magnitudine, diuitiæ autem organorum multitudo sunt œconomico & politico: quod quidem igitur est quædam possessiua secundum naturam œconomicis & politicis, & propter quam causam, palam.

CAPVT VI.

Hic incipit determinare de possessiua siue de pecuniatiua: quæ fuit tertia pars œconomicæ: & diuiditur in duas partes. In prima parte determinat sufficienter ea quæ spectant ad theoricam: sed quia in particularibus & practicis scientiis plus valet vsus & exercitium & experimentum quam valeat ratio vniuersalis, ideò in secunda parte determinat ea quæ pertinent ad vsum & experimentum in particularibus, ibi, *Quoniam autem quæ ad scientiam*, &c. In prima parte duo facit. Primò enim determinat omnia quæ pertinent ad possessiuæ & pecuniatiuæ facultatem, secundum omnem vitæ diuersitatem. In secunda specialiter de pecuniatiua determinat, ibi, *Est autem genus aliud possessiuæ*, &c. In prima ergo determinat omnes facultates quæ possunt præstare auxilium ad vitam & bonam vitam gubernationis domus. Et hæc diuiditur in duas partes. In prima determinat facultates & modos quibus potest esse auxilium ad domum gubernandam. In secunda adaptat eas, ibi, *Quicunque quidem sponte natam*, &c. Prima pars in tres diuiditur, in quarum prima mouet dubitationem vnam

neque frustra, necessarium est, illa omnium hominum gratia fecisse naturam: quapropter & bellica, secundum naturam quodammodo acquisitiua erit, nam & venatoria pars illius est, qua vti oportet contra bestias, & contra eos homines, qui ad parendum nati sunt, nec volunt parere, vt natura id bellum iustum existat.

Vna igitur acquirendi species secundum naturam pars est rei familiaris, quam oportet subesse iam, aut illam parere, quo ea subsint, quarum est comparatio rerum in vita necessariarum, & vtilium ad societatem ciuitatis & domus.

*Et videntur veræ quidem diuitiæ ex his constare, nam sufficientia huius * possessionis ad vitam bonorum non infinita est, vt Solon carminibus inquit. Diuitiarum nullus est finis constitutus hominibus: at certe constitutus est, vt in aliis artibus: nullum enim instrumentum cuiusquam artis infinitum est, neque multitudine, neque magnitudine, diuitiæ autem sunt multitudo instrumentorum rei familiaris, & Reipublicæ: quod igitur sit aliqua acquisitio secundum naturam patribus familias, & gubernatoribus Reipublicæ, & propter quam causam, patet.*

* κτήσεως, acquisitionis.

quæ est hæc, vtrum scilicet pecuniatiua quæ fert auxilium domui, sit pars œconomicæ, vel eadem sibi & subministratiua, vel non. Secundò vtrum pars illius vel altera quædam species, ibi, *Vtrum autem pars quædam ipsius*, &c. Tertiò distinguit specialiter omnes modos possessiuæ quibus fieri potest auxilium ad gubernandam domum, ibi, *Insuper & species multa ciborum*, &c. Dicit ergo: Totaliter autem, id est, vniuersaliter de omni possessione quæ fert auxilium ad gubernationem familiæ & de pecuniatiua: quia sicut dicitur in 5. Ethic. pecunia mensura est valoris omnium eorum quæ veniunt ad commutationem, ex quibus sustentatur domus. De his ergo omnibus contemplabimur secundum subinductum modum, id est, secundum quod inuenimus in moribus hominum scientium gubernare domum & ciuitatem: sermones enim morales potius ab vsu quam à scientia theorica accipiendi sunt.

b Quæratur ergo primò, vtrum possessiua siue pecuniatiua eadem sit œconomicæ, vel sit pars quædam subministratiua ipsius: & si est pars subministratiua illius, quæratur secundò, vtrum subministret sicut subministrat textili, id est, textrici arti pectinifactiua, id est, instrumentorum ad artem subministratiua: aut subministrat ei sicut subministrat æratiæ, id est,

arti

arti quæ fundit imagines, & dicitur statuifica, ministrando materiam æris de quo fit statua. Et subdit quare istam diuisionem fecit, dicens. Enim, id est, quia non similiter inseruiunt illæ duæ. Et subiungit modum. Non enim similiter seruiunt illæ, supple, duæ mechanicæ: sed hæc, id est, pectinifactiua organa, id est, instrumenta præparando deseruit textili: alia autem præparando lanam deseruit eidem textili præparando materiam, & sic deseruit præparando æs statuifico: quia ex illo fundit statuas.

c Ex quo patet solutio quæstionis: & hoc est quod dicit. Quod quidem igitur non eadem œconomica pecuniatiuæ, palam: huius quidem enim, scilicet pecuniatiuæ, est acquirere, instrumenta scilicet, & materiam: huius autem, scilicet œconomicæ est vti. Cuius ratio est & ponit sub interrogatione. Quæ enim erit quæ vtitur omnibus his, quæ ad materiam & instrumenta pertinent gubernandæ domus præter œconomica? Quasi dicat, nihil. Ars enim imitatur naturam: & ideò sicut otiosum & vanum est, quo non vtitur natura: ita otiosum & vanum est, quo non vtitur ars, & hoc est inconueniens: quia nihil est otiosum & vanum in natura: oportet igitur, quod ista sint adornata ad œconomicam sicut partes subministratiuæ.

d Deinde monet secundam quæstionem, ibi, *Virum autem pars ipsius*, &c. Et quærit hîc, vtrum ista possessiua sit pars quædam œconomicæ siue species, vel altera species ab ea. Et habet duas partes: quia primò disputat, secundò soluit, ibi, *Quoniam autem non idem*, &c. Disputando sic procedit: primo enim videtur probare, quod pecuniatiua sit idem œconomicæ, & arguit sic. Quia quæcumque potentiæ habent eundem actum & finem, eædem esse videntur œconomicæ & possessiuæ est idem actus, scilicet prouidere vnde sit sustentatio domus & familiæ: ergo videntur esse eædem: & hoc dicit per hæc verba primò ponens quæstionem, dicens. Vtrum autem pars quædam ipsius, possessiua scilicet œconomicæ, aut altera species, habet dubitationem.

e Et procedit ad vnã partem per vnã rationem sic. Si enim pecuniatiui siue possessiui est, supple, officium, videre vnde pecuniæ & acquisitio erit, supple, ad gubernandam domum siue familiam, tunc cum hoc sit & possessiuæ & etiam œconomicæ, videntur esse eædem œconomica & possessiua. Et statim procedit ad oppositum sic. Si autem est huius quidem, scilicet possessiuæ acquirere, supple, materiam & instrumenta, huius autem, id est, œconomicæ, vti & non acquirere, tunc œconomica & possessiua erunt diuersæ facultates & artes: quia nulla est facultas quæ vtatur taliter acquisitis in organis & materia, nisi tantum œconomica: diuersæ ergo videntur œconomica & possessiua. Quod autem hoc verum sit, probat per hoc quod multæ species sunt possessiuæ siue acquisitiuæ possessionum, cum tantum sit vna œconomica vtens omnibus his. Et sumit à diuersitate ciborum probationem. Quia illa maximè diuersificat animalium & hominum vitas. Vnde Aristoteles dicit in 16. animalium, quòd omne animal abundat, vbi abundat suus cibus. Et hoc est quod subiungit. Possessio autem circa quam est possessiua facultas, multas complectitur partes: ergo & diuitiæ, quæ diuitiæ sunt possessiones. Primum tamen inter hæc secundum naturam est agricultura: primò enim homines de agricultura viuere cœperunt: quia terra prima est, quæ producit fructus ad sustentationem hominum: propter quod in epitaphio Saturni inuentum est scriptum. Hic iacet Saturnus, qui primus in Italia triticum seminare docuit. Propter hoc quæstio est, vtrum pars quædam pecuniatiuæ sit aut alterum quoddam genus facultatis ad domum pertinens sit facultas illa, quæ est circa curam ciborum: quia sine cibis domus non subsistit.

f Et vlterius quia secundum species ciborum multæ sunt industriæ & facultates animalium acquirendi cibum, vtrum secundum omne genus ciborum differant œconomicæ vel non: & hoc est, quod dicit. Insuper multæ species ciborum propter quod & vitæ multæ & animalium & hominum sunt. Cibus autem variat complexionem, complexio autem mores & modos viuendi animalium: complexio enim simile appetit, & in simili delectatur. Et subiungit rationem. Non enim possibile, supple, est viuere animalibus sine cibo: à cibo enim est esse & augmentari animalibus: & ideò, supple, differentiæ ciborum vitas faciunt differentes animalium. Et subiungit differentias dicens. Bestiarum enim, id est, animalium, hæc quidem, id est, quædam sunt gregalia, id est, in congregatione simul manentia: & hæc oportet quærere cibum qui toti congregationi sufficiat, & industriam siue facultatem habere ad hoc. Alia autem sunt dispersa, solitaria, volantia & gradientia: & hæc sæua sunt animalia, quæ sibi solis congregant: & secundum hoc oportet ea habere industriam venatiuam & prædatiuam, vt sibi sufficiant ad vitam secundum ordinem naturæ, & sic vnumquodque animal secundum ordinem naturæ sibi debitum secundum quod sibi expedit ad cibum, sic prouisionem habet sollicitudine vitæ, quomodo scilicet prouideat necessaria vitæ: & ideò bestiarum siue animalium quædam sunt animaphaga, id est, animalia comedentia (φάγω enim est comedo) vt lupi, leones, & ancipitres, & huiusmodi rapacia animalia. Quædam autem sunt fructiphaga, id est, fructus comedentia & semina, & illa habent sollicitudines & industrias inueniendi fructus & semina. Et in vtrisque horum sunt diuersa genera: quia in vtrisque iis sunt diuersa delectabilia, & semina siue fructus: & ideò horum etiam inter se vitæ differunt, & diuersas habent industrias acquirendi cibum. Multis enim differunt horum vitæ. Et similiter hominum secundum diuersa delectabilia, & vitæ necessaria. Ex omnibus his concludit, quòd ex hoc quod quædam comedunt animalia siue carnes, quædam etiam fructus, & quædam vtrumque, quod propter hoc ad desidias, id est, otiositates & quietem quam omnia animalia desiderant, & ad delectationes, quòd vnumquodque habeat suum desiderabile, natura ordinauit horum vitas, & determinauit ad vnius cuiusque delectabile: & dedit vnicuique industriam prouidendi sibi in iis.

g Et in hominibus est similiter: & ideò subdit, quòd

quòd propter hoc in hominibus qui otiosissimi sunt & otium diligunt & laborem fugiunt, illi sunt pascuales, id est, multa animalia habentes, sicut illi Ruben & dimidiæ tribus Manasses, & apud nos Cumani qui laborem fugiunt & otium diligunt, illi pascualibus viuunt, lacte scilicet & carnibus animalium, quæ sine labore habentur. Sed quia animalia sine pascuis viuere non possunt, & in vno loco multis animalibus pascua sufficere non possunt, ideò cum animalibus coguntur aliquando transmigrare de loco ad locum propter pascua inuenienda, eò quod talium animalium talis vsus est eis loco agriculturæ. Alij autem homines ex propria cultura terræ aut animalium, sufficientia ad vitam non habentes, coguntur viuere ex præda, sed diuersimode. Quidam enim ex latrocinio, quidam autem ex piscatione, vt quicumque circa stagna ac fluuios & paludes & mare habitant: quidam ex auibus, sicut aucupes: quidam autem ex bestiis syluestribus, sicut venatores: vt plurimum tamen genus hominum ex terra viuit, id est, ex terræ fructibus & domesticis fructibus, animalium scilicet & hortensium & agriculturæ. In fine subdit epilogum dicens: Vitæ quidem igitur animalium & hominum ferè tot sunt. Et dicit ferè, quia in speciali multæ sunt valde, in generali autem sunt quæ dictæ sunt, scilicet ex syluestribus, vel domesticis, vel animaliphagis, vel fructiphagis viuere.

b Deinde cum dicit, *Quicumque quidem secundum naturam*, &c. adaptat hos videndi modos ad vitam humanam: quia de vita humana principaliter intendit: & ponit hic omnia quæ ferunt auxilium ad vitam humanam in domo, quæ est œconomia. Et facit duo. Primò enim dicit omnia quæ ferunt auxilium in domo ad viuere, & bene viuere secundum ea quæ naturaliter faciunt ad supplementum defectus. Secundò ponit aliam speciem quæ est ex pecuniatiua, & non est ita naturalis, eò quod non est de iis quæ necessaria sunt ad vitam, ibi, *Vna quidem igitur species*, &c. Dicit ergo: Quicumque ergo sponte natam vel spontaneam habent elaborationem, sicut illi, supple, qui terras suas & areas & alia huiusmodi locant ad determinatum censum, qui in omni casu soluatur dominis quod pactum est, & non virtute per commutationem, id est, transactionem rerum & negotiationem, id est, mercationem, sed ex aliis quærunt auxilium vitæ in domo, illi, supple, auxilium ad domus sustentationem ferunt, id est, accipiunt alimentum familiæ domus, & eis est ad auxilium pascualis, scilicet prouidentia, id est, ex pastura animalium, furatiua: & intelligit furatiuam quamcumque industriam quæ occultè & in abscondito lucratur, non eam quæ in furto, id est, in latrocinio inuito domino contrectat rem alienam: hoc enim modo potest homo lucrari ciuiliter ea quæ ad sustentationem domus pertinent. Est etiam ad hanc pertinens piscatiua, id est, lucrum quod accipiunt homines ex piscium captura suorum. Hoc etiam modo deseruit venatiua, quæ scilicet venatur animalia syluestria: vel lucrum vndecumque proueniens ad sustentationem domus, sine hoc enim domus non potest peruenire ad vitam nec ad bonam vitam.

Alij autem, supple, œconomi, &, id est, etiam miscentes ex iis, scilicet modis viuendi plures simul, delectabiliter viuunt, plures lucrandi modos permiscentes & supplentes defectuosissimam vitam, humanam scilicet quæ omnibus defectibus plena est: quia quantò nobilius est animal homo, tantò pluribus modis indiget: vnde supplent vitam quocumque lucro, ad per se sufficientem esse, id est, quod ex iis quæ habet apud se sufficiat sibi. Et subdit exemplum dicens: Puta ij qui pascualem, simul & furatiuam, id est, in occulto lucratiuam: ij autem, id est, alij, supple, miscentes agriculturam in agris & vineis, & venatiuam in syluestribus animalibus, vt gubernationi domus subueniant, & circa alias, supple, industrias ad abundantiam domus pertinentes quomodocumque opportunitas, supple, viuendi compellat hoc modo degunt, ad viuere scilicet, & bene viuere in domo.

i Quia autem hæc acquisitio est de necessariis ad vitam, quæ naturalis est, eò quod omnium animalium sollicitudo est de pertinentibus ad vitam: ideò subdit concludens ex prædictis. Talis quidem igitur acquisitio ab ipsa videtur natura data omnibus, supple, animalibus. Et hoc probat per duo signa. Quia quicquid natura ordinat ad naturæ sustentationem, hoc naturale est: hæc autem ordinatur ad naturæ sustentationem: ergo naturalis est. Probatio minoris: sicut secundum primam generationem, id est, quando primò natura producit animalia, omnis natura sufficientia partui producit, donec per seipsum possit pasci & acquirere necessaria id quod generatum est. Et hoc probatur per hoc quod animalia aut ouificant: ouificantia autem in ipso ouo albuginem habent pro substantia corporis, croceum autem pro nutrimento partus, quod sufficit donec animal egrediatur de ouo & quærat necessaria sibi. Alia autem animalificant, id est, animalia pariunt, & illis ministrat natura alimentum lactis, quo sustententur donec sibiipsis possint accipere pastum, sicut apparet in omnibus animalibus boum, ouium, & aliorum. Patet igitur, quòd natura nos hoc docet, quod nobis & nostris sufficiamus in iis quæ pertinent ad sustentationem & viuere & bene viuere. Et ex correlario vltimorum conclusio patet, quod scilicet vegetabilia & plantæ ab ipsa natura ordinata sunt animalium gratia, & alia animalia ordinata sunt à natura, hominum gratia, scilicet bruta. Quod qualiter sit, determinat per partes in speciali: eò quod doctrina in particularibus in practicis scientiis vtilior est. Et ideò subdit dicens: Domestica quidem super bruta animalia sunt, supple, & propter vsum, lanarum scilicet & pellium, & propter cibum, scilicet lactis & carnium: syluestrium autem, sicut ceruorum & huiusmodi, quamuis non omnia, tamen plurima sunt cibi, & alterius auxilij, gratia ad hominem, supple, ordinata, vt gratia vestis, & alia organa, id est, instrumenta ad vitam, vt corrigiæ & fimus, & ex ossibus, dentibus, &c. diuersa fiant. Ex omnibus his, suppositâ quadam propositione generali, scilicet quòd natura nihil facit nec

imperfectum

imperfectum nec frustrà, concludit quòd necessarium, propter consequentiam, hominum gratia hoc fecisse naturam. Ex hoc vlterius concludit, quòd necessarium propter hoc quod bellica industria animalium, qua vnum oppugnat alterum, sit huius modi acquisitionis acquisitiua: & quia prædatiua est pars bellicæ, & subalternata ei, propter hoc prædatiua qua oportet vti & ad bestias & ad homines, talis est acquisitionis minister, hoc est, eorum quæ ad vitam & ad bonam vitam pertinent: propter hoc & prædatiua vtendum est aliquando. Et determinat in quo casu. Quia quicunque nati sunt subiici & naturaliter, simpliciter, sunt serui, sicut ante determinatum est, si illi nolunt subiici, cum secundum naturam subiici debeant (hoc enim secundum naturam iustum est, vt subiiciantur,) illis potest iustè moueri bellum: & hæc sunt causa primi belli. Ad illos ergo potest quis vti prædatiua & bellica in auxilium suæ domus.

k Determinatis autem omnibus ad auxilium domus pertinentibus, summatim concludit subdens. Vna quidem igitur species secundum naturam possessiuæ, id est, ad naturalem possessionem relata (naturale dicitur hic, sine quo natura esse non potest) quæ œconomicæ pars est, quam & qualem oportet existere, est quæ dicta est, in possessionibus scilicet & acquisitionibus: quia sine hac nec est viuere nec bene viuere, cum ex natura omnes illa indigeant. Sed quia quæstio est adhuc qualiter illa acquiratur, ideò adhuc qualiter oporter illam acquirere aut existere, vt existant, quarum rerum sit necessaria thesaurizatio ad vitam necessariarum & vtilium ordinatarum in communionem ciuitatis aut domus, quæritur.

l Et videtur secundum rationem, quòd veræ diuitiæ sint ex iis quæ dicta sunt, scilicet possessionibus agriculturæ, & animalium: possessionis enim talis per se sufficientia est ad bonam vitam. Cum enim habet tantum quantum sufficit pro numero & dignitate familiæ, tunc finis est: & ideò sufficientia est talis possessionis ad bonam vitam, & non est infinita: propter quod reprehendit Solonem qui fecit leges tabularum apud Athenas, quia poëtizans dixerit: Diuitiarum hominum nullus terminus præfinitus viris ponitur, sicut dicitur Isa. 5. Væ qui coniungitis domum ad domum & agrum agro copulatis, &c. Possessionum enim talium finis est sufficientia œconomi pro numero familiæ & dignitate. Et hoc probat supponés vnam propositionem, scilicet, in œconomica arte est sicut in aliis artibus, fabrili scilicet, textili, & aliis: nulla ars est, quæ exigat instrumenta infinita multitudine vel magnitudine, quia per illa nunquam contingeret venire ad finem artis. Cum igitur œconomica, ars quædam sit, cuius diuitiæ sunt organorum multitudo ad œconomum & politicum ordinata: quia sicut dicit Aristoteles in primo ethic. diuitiæ organicè ad felicitatem deseruiunt: & hæ diuitiæ sunt finitæ & naturales: patet quòd possessiua ad œconomicam ordinata, finita & naturalis est. Post omnia hæc concludit capitulum subdens. Quod quidem igitur possessiua, pars scilicet œconomicæ, secundum naturam œconomicis & politicis deseruiat & subministret, & propter quam causam, palam.

Solo, Diuitiarum horum non certa est finitæ meta.

CAPVT VII.

De pecuniaria, vbi multa de nam. vsu.

a EST autem genus aliud possessiuæ, quam maxime vocant, & iustum est, ipsum vocari pecuniatiuam: propter quod nullus videtur esse terminus diuitiarum & possessionis, quam vt vnam & eandem dictæ multi putant propter vicinitatem: est autem neque eadem dictæ, neque longe posita, est autem hoc quidem natura, hoc autem non natura ipsarum, sed experientiam quandam & artem sit magis.

b Sumamus autem de ipsa principium hinc: vniuscuiusque enim rei duplex vsus est, ambo autem secundum se, sed non similiter secundum se, sed hic quidem proprius, hic autem non proprius rei, pùta calciamenti calciatio & commutatio, ambo enim calciamenti vsus, etenim commutans cum eo, qui indiget calciamento pro numismate, aut cibo, vtitur calciamento, secundum quod calciamentum, sed non secundum proprium vsum: non enim commutationis gratia factum est, eodem autem modo se habet, & de aliis possessis rebus.

D. Alb. Mag. Politic.

CAPVT VII.

EST aliud genus acquirendi, quod maxime vocant, & merito vocari debet pecuniarum, in quo nullus finis esse videtur diuitiarum, & possessionis, quod esse vnum, & idem cum illo, de quo supra diximus, plerique crediderunt propter vicinitatem: sed neque est idem, neque valde remotum: est enim alterum illorum secundum naturam, alterum non secundum naturam, sed magis secundum peritiam & artem.

De quo dicere sic exordiamur, cuiusque rei, quæ possidetur, duplex est vsus, vterque vero secundum ipsam rem, sed non similiter, verum alter proprius, alter non proprius, seu calcei quidem est calceatio & venditio, vterque enim vsus calcei est, nam qui calceum indigenti vendit pro pecunia vel cibo, vtitur calceo, quo calceus est, sed non secundum proprium vsum, non enim commutationis gratia factus est calceus, eodem modo se habet in aliis rebus, quas possidemus.

c Est enim permutatiua omnium, quæ incepit, primò quidem ab eo, quod secundum naturam, eò quod hic quidem plura, hic autem pauciora sufficientium habent homines: quare & palam, quod non est secundum naturam pecuniatiuæ campsoria, quantum enim sufficiens ipsis, necessarium erat fieri commutationem.

d In prima quidem igitur communitate (hæc quidem est domus) manifestum, quod nullum opus ipsius, sed iam ampliori communitate existente, ij quidem enim ipsorum commutabant omnibus, ij autem segregati, multis rursum, & aliis, quorum secundum indigentias, necessarium fieri retributiones, quemadmodum adhuc faciunt multæ barbararum nationum, secundum commutationem: ipsæ enim opportunà ad ipsas commutant, ad plus autem nihil, puta vinum ad triticum dantes, & accipientes, & aliorum vnumquodque talium.

e Talis igitur commutatiua quidem, neque præter naturam, neque pecuniatiuæ est species vlla, in suppletionem enim eius, quæ secundum naturam per se sufficientiæ erat.

f Ex hac autem facta est illa secundum rationem in agendo: peregrino enim facto auxilio per adduci quibus indigebant, ex necessitate, numismatis acquisitus est vsus, non enim facile potabile vnicuique secundum naturam necessariorum, propter quod ad commutationes tale aliquid composuerunt ad semetipsos dare, & accipere, quod vtilium per se ens, habebat vtilitatem valde expeditam ad viuere, puta ferrum, & argentum, & si quid tale alterum, primo quidem simpliciter determinantibus magnitudine, & pondere, postremo autem & characterem imprimentibus, vt absoluat à mensuratione ipsos, character enim positus est quantitatis signum.

g Facto igitur iam numismate ex necessaria commutatione, altera species pecuniatiuæ facta est, campsoria. Primò quidem igitur simpliciter forte factum, deinde per experientiam iam artificialius, vnde & quomodo numismatum plurimum faciet lucrum.

h Propter quod videtur pecuniatiua maximè circa numismata esse, &

Est enim permutatio in omnibus cœpta quidem ab initio, ex eò quod est secundum naturam, quod alij plura quam opus sit, alij pauciora habeant, ex quo manifestum est, pecuniariam non esse secundum naturam eius, quæ pertinet ad acquirendum: quoad enim ipsi sufficeret, necessarium erat permutationem fecisse.

In prima igitur societate, id est, in domo, manifestum est, nihil opus esse illius, sed iam maiori existente societate, alij enim illorum communiter habeant omnia, alij separatim, multa rursus & alia, quorum secundum indigentiam necesse erat permutationem facere, quemadmodum adhuc faciunt barbarorum nationes multæ, alia pro aliis dantes recipientésque, inutilia enim sibi pro vtilibus trădunt, vltra vero nihil, ceu vinum pro tritico, & cæteris talibus.

Huiusmodi ergo permutatio neque præter naturam est, neque ad amplificationem patrimonij pertinet, cum sit in supplementum indigentiæ secundum naturam.

Ex hac tamen illa processit secundum rationem, nam cum à remotioribus quæreretur auxilium, in portando illa, quibus indigebant, & exportando illa quibus abundabant, necessario nummi introductus est vsus, non enim faciliter deferri possunt singula singulis ad vitam necessaria, itaque ad permutationes faciendas tale aliquid composuerunt inter se dare & accipere, quod vtilium quippiam existens, vsum haberet commutandi facilem ad vitam, ceu ferrum, & argentum, & si quid aliud tale, primo simpliciter diffinitum quantitate & pondere, postmodum vero etiam signo impressum, quo à mensura liberi essent, nam signum positum est ad quantitatem demonstrandam.

Reperto igitur nummo ex necessaria permutatione, alia species acquirendi emersit, nummularia. Primò forsan simpliciter, postea per experientiam artificiosior, vnde & quomodo permutando plurimum faciat.

Quapropter videtur nummularia maxime circa quæstum pecuniarum versari & illius

opus ipsius posse considerare, vnde erit multitudo pecuniarum, factiua enim diuitiarum & pecuniarum.

i Etenim diuitias multoties ponunt numisma is multitudinem, propter circa hæcesse pecuniatiuam & campsoriam.

k Alterum autem rursum deliramentum esse videtur numisma, & lex omninò, natura autem nihil, quoniã transpositis vtentibus, nullo dignum, neque vtile ad aliquid necessariorum, & numismate dites, multoties indigebit necessario cilo quamuis inconueniens tales esse diuitias, quibus abundans fame perit, quemadmodum & Midam illum fabulosi dicunt propter insatiabilitatem desiderij, omnibus sibi exhibitis aureis.

l Propter quod quærunt alterum aliquid; diuitiæ & pecuniatiuam recte quærentes, est enim altera pecuniatiua & diuitiæ, quæ secundum naturam, & hæc quidem œconomica. Campsoria autem factiua pecuniarum, non omnino; sed per pecuniarum permutationem, & videtur circa numisma hæc esse, numisma enim elementum, & finis commutationis est.

m Et infinitæ vsque diuitiæ, quæ ab hac pecuniatiua, sicut enim medicinalis ad sanare infinitum est, & quælibet artium finis in infinitum, quam maxime enim illum volunt facere, eorum autem, quæ ad finem, non in infinitum: terminus enim quod finis omnibus, sic & huic pecuniatiuæ, non est finis terminus, finis autem tales diuitiæ & pecuniarum possessio: œconomico autem non pecuniatiuæ est terminus, non enim hoc œconomicæ opus.

n Propter quod sic quidem videtur omnium diuitiarum necessarium esse terminum, in his autem, quæ fiunt, video accidens contrarium, omnes enim in infinitum augent pro rebus ad vsum habentes numisma.

o Causa autem propinquitas ipsorum, variat enim vsus eiusdem existens vtrique pecuniatiuæ, & eiusdem enim vsus est acquisitio, sed non secundum idem, sed huius quidem alius finis, huius autem augmentatio finis, quare videtur quibusdam, hoc esse economicæ opus, & perseuerant, vel saluare oportere existimantes, vel augere numismatis substantiam in infinitum.

illius esse opus, posse discernere, vnde proueniat multitudo pecuniarum, nummorum enim & diuitiarum effectiua est.

Nam & diuitias plerumque ponunt esse multitudinem pecuniæ, ex eo videlicet, quod circa illa intendunt pecuniaria & quæstuaria.

Contra vero interdum futile quiddam videntur nummus & lex omnino, & ne quicquam secundum naturam, quoniam mutatis his qui vtuntur, nullius pretij, aut vtilitatis est ad aliquod necessariorum, & locuples nummis penuriam patietur necessarij alimenti, atqui absurdum est, tales esse diuitias affirmare, quarum abundans quis fame perire possit, vt de Mida fabulis traditur, cui propter insatiabilitatem desiderij, quicquid apponebatur, fiebat aurum.

Quamobrem quærunt diuitias alias, & aliam acquirendi rationem, & recte quidem: est enim alia acquirendi ratio & diuitiæ secundum naturam, & hæc quidem rei familiaris disciplina, illa vero pecuniaria pecuniarum effectiua, non simpliciter, sed per ipsarum pecuniarum commutationem, & videtur circa nummum ista versari, nam nummus primum est & vltimum in commutatione.

Et infinitæ sunt huiusmodi diuitiæ, quæ ab hac ratione rei augendæ, proficiscuntur, vt enim medicina sanitatis in infinitum est, & vnaquæque ars, finis in infinitum, nam quam maxime volunt illum efficere, eorum vero, quæ sunt ad finem non in infinitum, finis enim extremum omnibus, sic & huius rationis augendæ rei non est finis terminus, finis autem tales diuitiæ, & pecuniarum possessio, sed rei familiaris non augendæ rei est finis, non enim hoc rei familiaris est opus.

Quapropter in hac quidem videtur necessarium, vt sit finis omnium diuitiarum, sed contra video fieri, omnes enim in infinitum augent, qui pecuniis student.

Causa vero huius est illarum propinquitas, variatur enim vsus eiusdem rei, cum sit vtriusque acquisitionis: ipsius enim vsus acquisitio, sed non secundum idem, at huius quidem, alius finis, illius vero amplificatio. Itaque videtur quibusdam hoc esse rei familiaris opus, & perseuerant existimantes oportere, aut conseruare, aut augere pecuniam in infinitum.

p Causa autem huius dispositionis studere circa viuere, sed non circa bene viuere: in infinitum igitur illa concupiscentia existente, & factiua infinita desiderant: quicumque autem ipsius bene viuere adiiciunt, quod ad fruitiones corporales quærunt, itaque quoniam & hoc in possessione videtur existere, omnis eorum vita circa acquisitionem pecuniarum est.

Causa vero huius dispositiuis studium viuendi, sed non bene viuendi: cum ergo cupiditas in infinitum extendatur, illa quoque quæ efficiunt infinit acupiunt: sed qui bene viuere student, ad fruitionem corporis diuitias quærunt, vnde cum hoc quoque in acquisitione consistere videatur, omnis eorum cura circa acquirendum est.

q Et altera species pecuniatiuæ propter hoc venit: in excessu enim non existente fruitione, fruitiui excessus factiuam quærunt, & si non pro pecuniatiua possint acquirere, per aliam causam hoc attentant, vnaquaque priorum vtentes non secundum naturam: fortitudinis enim non pecunias facere est, sed audaciam, neque militaris & medicinalis, sed illius quidem victoriam, huius autem sanitatem, hi autem omnes faciunt pecuniatiuas, tanquam hic finis existat, ad finem autem omnia opportunum occurrere: de non necessaria quidem igitur pecuniatiua, & quæ, & propter quam causam in indigentia sumus ipsius, dictum est, & de necessaria, quoniam altera quidem ab ipsa, œconomica autem secundum naturam, quæ circa cibum, non sicut ipsa infinita, sed habens terminum. Palam autem, & quod dubitabant à principio, vtrum œconomici & politici est pecuniatiua aut non, sed oportet hoc quidem existere: sicut enim & homines non facit Politica, sed sumens à natura, vtitur ipsis, sic & cibum naturam oportet tradere, terram, aut mare, aut aliud aliquid: ex his autem quomodo oportet ista disponere, conuenit œconomo: non enim est textilis lanas facere, sed vti ipsis, & cognoscere etiam, quale vtile, & idoneum, vel prauum & ineptum.

Et altera augendi specie hinc processit, cum enim fruitio modum excedat, illam adhibent, quæ huiusmodi excessum adimplere possit. Et si per ha acquirendi species nequeant parare, peraliam causam efficere conantur, vnoquoque freti potentia non secundum naturam: fortitudinis enim non est pecunias pirare, sed fiduciam animi, neque rei miltaris, aut medicinæ, sed huius quidem victoriam, illius vero sanitatem: at illi cuncta ad pecuniam conuertunt, quasi hic sit finis, ad finem vero cuncta oportem tendere: de illa igitur acquirendi specie, quæ necessaria non est, & quænam ea sit, & propter quam causam illa indigemus, diximus, & de illa, quæ necessaria est, quod altera ab illa, & disciplina rei familiaris secundum naturam circa alimentum, nec infinita ea, sicut illa, sed finem habens. Ex hoc patet id, de quo ab initio dubitabatur, vtrum gubernationis domus & ciuitatis sit acquirere, vel non, sed oporteat prius esse acquisitum: sicut enim homines non facit Resp. sed factos à natura suscipiens, vtitur illis, sic & alimentum oportet naturam prabere, aut à terra, aut à mari, aut alio quopiam: sed quemadmodum hæc administranda sint ad gubernationem pertinet domus: neque enim textoris est lanas facere, sed factis vti, & discernere, qualis sit bona & apta, & mala, & inepta.

r Etenim dubitabit vtique aliquis, propter quid pecuniatiua quidem pars œconomiæ, medicinalis autem non pars: quamuis oportet sanari eos, qui in domo, sicut & viuere, aut aliquid necessariorum: quoniam autem est quidem & œconomici, & principis etiam de sanitate videre, est aut vt non, sed medici, sic & de pecuniis est quidem vt œconomici, est autem vt non, sed subseruientis.

Nam dubitaret vtique aliquis, cur ea diligentia, quæ adacquirendum pertines, pars rei familiaris sit, medicina vero non sit eius pars. Atqui sanam esse familiam eius oportet, quemadmodum & victum habere, aut aliud quiddam necessariorum, sed cum sit vt patrisfamilias & gubernatoris, de salute pouidere, sit etiam vt non, sed medici, ta etiam de pecuniis est, vt patrisfamiliæ, est etiam vt non, sed vt lucro inseruientis.

s Maxime autem, quemadmodum dictum est prius, oportet naturæ hoc

Maxime veri, vt prius dictum est, à natura oportet hæ existere, naturæ enim opus

existere; naturæ enim opus est cibum genito exhibere. Omni enim, ex quo fit cibus, quod relinquitur, est: propter quod secundum naturam est pecuniatiua omnibus ex fructibus & animalibus.

Duplici autem existente ipsa, quemadmodum diximus, & hac quidem campsoria, hac autem œconomica, & hac quidem necessaria & laudata, hac autem translatiua vituperata iuste, non enim secundum naturam, sed ab inuicem est, rationabilissime odio habetur obolostatica, eo quod ab ipso numismate fit acquisitio, & non super quo quidem acquisiuimus, translationis enim gratia factum est vsura: tocos autem seipsum facit amplius, vnde & nomen istud accepit, similia enim parta generantibus ipsa sunt, tocos autem fit numisma ex numismate: quare & maxime præter naturam ista pecuniarum acquisitio est.

Cum vero & hæc sit duplex, vt diximus, & altera pecuniaria, & altera disciplina rei familiaris, & hæc quidem necessaria & laudabilis, illa vero translata, & merito improbanda, quia non secundum naturam, sed ab hominibus acquirit, rationabilissime habetur odio nummularia, quoniam à nummo ipso fit acquisitionem, & non quod inductus est, commutationis enim causa nummus inductus fuit. Fœnus autem seipsum maius facit, vnde & nomen venit, quoniam illa, quæ pariuntur, similia sunt gignentibus, in fœnore autem nummus nummum parit: itaque maxime præter naturam est hic acquirendi modus.

CAPVT VII.

SIc igitur determinata possessiua, quæ naturalis est & finita, accedit ad determinandum de chrimatistica siue pecuniatiua: chrima enim in Græco numisma dicitur, sicut dicit Eustatius super quartum Ethic. Determinans autem de chrimatistica tria facit: & secundum hoc diuiditur capitulum istud in tria. In primo enim mouet quandam quæstionem, scilicet vtrum chrimatistica & œconomica sint idem (sicut quidam putauerunt) vel non. In secunda parte ostendit, quòd numisma est elementum & finis commutationis rei ad rem, ad œconomicam pertinens, ibi, *In prima quidem igitur communitate*, &c. In tertia ex determinatis determinat quæstionem, scilicet quod chrimatistica non est idem œconomicæ nec possessiuæ, ibi, *Palam & quod dubitabant a principio*, & in hoc finitur capitulum. Primo igitur mouet quæstionem sic dicens. Est autem genus aliud possessiuæ, supple, industriæ siue potentiæ, quam scilicet industriam vocant, vsu scilicet communi, iustum est, quia rationabile est ipsam vocari pecuniatiuam siue chrimatisticam in Græco: propter quod Soloni nullus videtur terminus esse diuitiarum & possessionis. Quia illius nullus est terminus, vt infra dicit, eò quod concupiscentiæ non est terminus. Et subdit tangens quæstionem & rationem quæstionis, Quam, scilicet chrimatisticam vt vnam & eandem dictæ, id est, possessiuæ naturali & finitæ, quæ œconomicæ subministrat, multi putant. Et subiungit rationem illorum dicens: Propter vicinitatem: quia scilicet vicinæ sunt hæc & illa, propter hoc quod vtraque, ea quibus œconomica indiget ad sustentationem familiæ ad viuere & bene viuere, administrat. Et statim subdit determinationem quæstionis, licet posteà videatur, quòd melius determinet, ibi, *Est autem nec eadem*, &c. Et in hac determinatione duo facit. Primo enim determinat communicationem qua vtebantur primum communicantes res ad inuicem. Secundo determinat communicationem quæ facta est iam inuento numismate, ibi, *Facto igitur iam numismate*, &c. In prima harum quatuor facit. Primò enim ponit principium secundum quod procedendum est in quæstione ista. Secundò ponit communicationem quæ facta est domo tantum existente, ibi, *Est enim pecuniatiua omnium*, &c. In tertia ponit communicationem quæ facta est ciuitatibus existentibus, ibi, *Talis igitur communitatiua*, &c. In quarta ponit necessitatem propter quam inuctum est numisma, ibi, *Peregrina enim magis facto auxilio*, &c. Et hoc est. Est autem genus aliud possessiuæ, scilicet industriæ quam maximè in vsu loquentium vocant, & iustum est, id est, rationale ipsam vocari pecuniatiuam in Latino, siue chrimatisticam in Græco. Et dicit hanc esse genus: quia hæc commutatio est secundum valorem & mensuram omnium commutationum, vt dicit in quinto Ethic. propter quam, scilicet commutationem chrimatisticam, nullus videtur esse terminus diuitiarum, Soloni, supple, & possessionis, id est, possessiuæ, quæ facultatem subministrat œconomicæ ad viuere & ad bene viuere. Et statim procedit ad quæstionem. Quam, scilicet pecuniatiuam vt vnam & eandem dictæ, scilicet naturali possessiuæ & finitæ (de qua ante dictum est in præcedenti capitulo) multi putant. Et subdit rationem ipsorum. Propter vicinitatem: quia scilicet vtraque, & illa & ista, necessaria subministrat œconomico ad viuere & ad bene viuere: & tali procedunt argumento, ibi, *Quam vnam & eandem dictæ*, &c. Quæcumque industriæ eiusdem

dem sunt vsus, eædem sunt vel vicinæ: chrimatistica & possessiua naturalis & finita, eiusdem sunt vsus, quia vtraque est administratiua facultatum œconomico ad viuere & bene viuere pro se & familia: ergo sunt eædem. Statim subinfert solutionem & distinctionem vnius ab alia, ibi, *Est neque eadem dicta*, omninò, supple, *neque longè posita*. Et subdit distinctionem vnius ab alia. Est autem hæc quidem, scilicet possessiua naturalis & finita, quæ est in rebus ad naturæ sustentationem ordinatis, & est natura (ablatiui casus) id est, à natura ordinata. Hæc autem, id est, alia scilicet chrimatistica siue lucratiua pecuniæ, non natura, id est, non per naturalem industriam ordinata, sed per experientiam quandam & artem fit magis vsu, scilicet quotidiano. Non est enim natura hominis vt desideret pecuniam multiplicare, sed propter aliud & per accidens hoc facit, vt scilicet inueniat per pecuniam necessaria ad gubernationem domus: sic enim dicitur in 5. Ethicorum: Nummus diligitur, quia fideiussor est futuræ necessitatis.

b Deinde cum dicit: *Sumamus autem de ipsa*, &c. Proponit principium generale quo hoc probandum est, quod scilicet per artem & experientiam fit pecuniæ multiplicatio & non natura. Et dicit, *Sumamus autem de ipsa*, scilicet chrimatistica principium hinc. Et proponit generalem propositionem dicens: Vniuscuiusque rei duplex est vsus siue vtilitas: & ambo vsus siue vtilitates sunt rei secundum se, sed non similiter secundum se: vnus est enim proprius rei vsus, alter autem non ita proprius: puta calceamenti vsus est calceatio & proprius & secundum se: quia calceamentum factum est propter calceationem: & est vsus calceamenti propter commutationem, vt scilicet calceamentum commutetur pro numismate eiusdem valoris, vel tritico, vel vino, vel alio necessario, apud eum qui abundat tritico, vel vino, vel numismate, & deficit in calceamento: & iste est vsus calceamenti secundum se, sed non proprius: quia calceamentum non est factum ad hoc, sed ad calceationem. Et hoc est quod subdit: Ambo enim calceamenti vsus, calceatio scilicet & commutatio. Etenim commutans cum eo qui indiget calceamento, pro numismate quod est mensura valoris omnium, vt dicit in 5. aut cibo, vtitur calceamento secundum quod calceamentum, sed non, supple, vtitur so secundum proprium vsum. Et subdit rationem dicens: Non enim commutationis gratia factum est calceamentum, sed calceationis per se & propriè. Eodem modo & se habet de aliis possessis rebus, scilicet in opere pistrino & panifico & lanifico, & in omnibus aliis. In omnibus enim his est iste duplex vsus, vterque secundum se, sed non proprius.

c Et subdit, quòd permutatiua deseruiens œconomo in omnibus talibus est. Et hoc est: Est enim permutatiua omnium. Et subdit quomodo incepit in communicationibus hominum, ibi, Quæ incepit ab eo quod secundum naturam, supple, ordinatum est ad viuere & bene viuere. Et causam subdit quare oportet ista commutari, & dicit: Hæc quidem plura erant apud quosdam, vinum scilicet & calceamentum, plura habebant quam sufficeret: hæc autem, id est, quædam pauciora sufficientium, id est, de numero sufficientium habent homines diuersi: & idcò ea in quibus abundabant, commutare volebant in ea in quibus deficiebant. Hæc igitur est prima causa commutationis: ex quo palam est campsoria pecuniatiuæ, id est, quod cambiatur pecunia in pecuniam non est secundum naturam, non enim est de iis quæ ad viuere & bene viuere ordinata sunt: nec est in iis propter quæ numismata inuentum est. Illa enim inuenta est vt sit mensura valoris rerum ad viuere & bene viuere pertinentium, non vt commutetur in pecuniam.

d Et ostendit ordinem qualiter hæc processit in communicatione hominum, ibi, *In prima quidem igitur communitate*, id est, communicatione quæ est œconomica siue communicatio domus: hoc enim magnum est & consideratione dignum, quòd ad illam communicationem nullum erat opus ipsius. Illi enim qui in vna domo erant, eodem communicabant, & eiusdem artis erant, & ideò cum nullo communicationes faciebant nec rei nec pecuniæ: sed iam ampliori scilicet facta communicatione, domus scilicet ad domum, & viri ad virum, & ciuitatis ad ciuitatem, ij quidem, id est, quidam in vico, ciuitate, vel domo habitantes & multa opera facientes, communicabant omnibus in circuitu existentibus, superflua scilicet vltra sufficientiam quibus abundabant, in necessaria quibus deficiebant apud alios commutantes. Ij autem, id est, quidam segregati & in quibusdam abundantes non in omnibus, sua communicabant, multis, à quibus accipiebant pro suis, quibus indigebant: & in tali communicatione fuit necessarium ad indigentias, id est, secundum indigentias fieri retributiones secundum medietatem arithmeticam, vt dicit in 5. Ethic. Talis enim commutatio fit à pari & pacto, vt dictum est. Et si non fiat retributio ad parum & pactum, confugiunt ad iudicem, vt dicit Arist. in 5. Ethic. tanquam in iustum animatum. Et subdit, quòd tunc primò quando inceperunt communicationes hominum ad inuicem, commutabant res ad res secundum æqualem valorem dantes & accipientes & aliorum talium vnumquodque, supple, ad viuere & bene viuere pertinentium sic commutabant, quemadmodum adhuc faciunt multæ barbararum nationum, quæ commutant res ad res, eò quod numismate non vtuntur.

e Talis igitur commutatiua, rerum scilicet ad res, neque propter necessariam commutationem est, quia in necessariis ad vitam est: nec est pecuniatiuæ species vlla, id est, aliqua. Non enim est ad augendam pecuniam, sed ad supplementum necessariorum. Et hoc est quod subdit, rationem huius assignans, ibi, *In supplementum enim eius quod secundum naturam*, id est, ad naturam ordinatorum ad viuere erat, supple, ista commutatio per se sufficienti & abundanti, vt scilicet ea in quibus abundabat, commutaret in ea, in quibus deficiebat, & sic sufficeret ad viuere & bene viuere in domo.

f Ex hac tamen naturali & possessiua commutatione facta est illa, quæ non est naturalis commutatiua,

commutatiua, sed magis secundum rationem & legem quæ est pecuniatiua, vt scilicet ad pecunias fiat commutatio rerum necessariarum. Et subdit quomodo: Quia crescente multitudine hominum in villis & ciuitatibus, & facto peregrino auxilio contra pericula viarum & difficultates vectigalium, quibus indigebant homines, ad adducendum sibi, quibus etiam indigebant ad emittendum ad alios quibus abundabant, ex necessitate tali acquisitus est numismatis vsus, eò quod de facili vehitur & reuehitur numisma, & est mensura valoris omnium & fideiussor futuræ necessitatis. Et huius iterum subdit rationem, ibi, *Non enim facile est portabile per longa*, scilicet terrarum spatia, *vnumquodque secundum naturam necessariorum*, id est, quod est de numero necessariorum, sicut triticum, vinum, lana, & huiusmodi: propter quod, id est, propter talem indigentiam, ad communicationes vtiles omnium rerum, tale aliquid, id est, numisma composuerunt, supple, homines ex pacto inter se facto, vt scilicet per illud dare & accipere possint vnumquodque per se ens vtilium, id est, de numero vtilium ad vitam & bonam vitam. Et huius ponit rationem, ibi, *Habebat enim hoc*, scilicet numisma vtilitatem *valde expeditam*: quia erat vtilis mensura omnium commutabilium secundum valorem ad vitam & bonam vitam valentium. Et dat exemplum in metallis, ibi; *Puta ferrum & argentum*, supple, commutabantur in omnia alia. Et aliquid tale alterum, cuprum scilicet & aurum, & stannum. Et tangit ordinem commutationis istius secundum processum temporis subdens. Primò quidem simpliciter, scilicet sine impressione imaginis commutabant metallum, supple, determinatum magnitudine & pondere solum. Postremò autem, supple, processu temporis cum difficile esset semper ad ponderatores recurrere faciebant, supple, commutationes, &, id est, etiam characterem imprimentibus, id est, principum imagines & superscriptiones, hac scilicet necessitate cogente, vt absoluant seipsos à mensuratione ponderis quæ difficilis eis erat in qualibet commutatione, character enim, imago scilicet & superscriptio, positus est, supple, in numismate in signum quantitatis, id est, ponderis & puritatis metalli: scitur enim quot numismata marcham, quot marchæ libram faciant, & quot libræ sunt valor huius vel illius rei.

¶ Ostensa commutatione quæ fuit ante numismatis inuentionem in commutationibus, emptionibus & venditionibus, ponit eam quæ fuit post numismatis inuentionem, quæ & innaturalis & infinita: innaturalis, quia est in iis quæ ad naturæ sustentationem non sunt ordinata: infinita, quia est ad concupiscentiæ satietatem, quæ infinita est: & hoc est quod dicit, ibi, *Facto igitur numismate*, quod est mensura valoris omnium communicandorum, & fideiussor omnis futuræ necessitatis, & necessaria commutatione, qua scilicet indigebant homines, vt superflua sibi communicarent in necessaria quibus indigebant, tunc altera species pecuniatiuæ facta est, quæ scilicet dicitur campsoria, qua scilicet pecunia commutatur in pecuniam, argentea in argentum, & aurea in aurum. Et sicut dixit progressum possessiuæ & commutatiuæ naturalis & finitæ, determinat progressum istius, & dicit tria. Primò quomodo progressa est, & quomodo diuitiarum factiua. Secundò ostendit quomodo est innaturalis, ibi, *Factiua enim diuitiarum*, &c. Tertiò quomodo est infinita, ibi; *Numisma enim*, &c. Dicit ergo: Facto igitur iam numismate, vt scilicet mensura valoris vniuscuiusque rei commutandæ esset. Et hoc est quod subdit: *Ex necessaria commutatione*, qua scilicet indigebant homines vt superflua commutarent in necessaria quibus indigebant, altera species pecuniariæ, id est, multiplicatiuæ pecuniarum, facta est, campsoria scilicet qua pecunia commutatur in pecuniam ampliorem. Et subdit de progressu illius in experientiis hominum. Primo quidem igitur simpliciter forte factum, ad tantum scilicet pro tanto, sicut etiam dicit Dominus Lucæ 6. Mutuum date, nihil inde sperantes. Deinde per experientiam, quia scilicet in tempore quo commutabant, alij de pecunia sua lucrari poterant, per experientiam, talem scilicet iam artificialiter accommodare cœperunt propter interesse, minus scilicet pro maiori, vt damnum quod expectando incurrebant, magis accipiendo resarcirent: vnde, hoc est, propter quod quomodo transmutant, id est, mutant vel in quas merces commutant pecuniam, scire scilicet per experientiam, plurimum faciet lucrum, multiplicatione scilicet pecuniæ.

b Propter quod videtur pecuniaria, id est, industria multiplicationis pecuniæ, maximè circa numisma esse, supple, multiplicandum, & opus ipsius, scilicet campsoriæ, videtur esse posse, considerare vnde erit multitudo pecuniarum, mutuando scilicet vel commutando, vel quocunque modo alio: factiua enim diuitiarum & pecuniarum est, supple, talis industria.

¶ Et quia dixerat diuitiarum, quæ maximè est in possessionibus & non in pecunia, ideò probat quod dixit à dicto vulgi, ibi, *Et diuitias multorum*, multi scilicet vulgares & populares ponunt, supple, esse numismatis multitudinem, & reputant diuites eos qui multum habent de pecunia. Propter quod circa hoc esse pecuniatiuam & campsoriam opinantur, & non circa triticum, vel vinum & alia necessaria ad viuere & bene viuere. Hæc est enim opinio vulgi communis.

¶ Et statim vadit in contrarium dicens. *Aliquando autem rursum a sapientibus*, supple, considerantibus omnia secundum naturalem ordinem, deliramentum videtur esse numisma, supple, esse diuitias, & videtur esse, supple, lex omnino, id est, institutum à lege & non esse à natura omnino: & hoc est: Natura autem nihil. Et hoc est quod subdit pro ratione dicti. Quoniam transpositis vtentibus, à prima scilicet commutatione quæ est tritici & vini & lanæ & aliorum necessariorum ad vitam in commutationem pecuniæ, nullo dignum erit, supple, numisma, neque vtile erit, scilicet numisma ad aliquid necessariorum, ad vitam, supple. Et subiungit aliam rationem. Et numismate diues, multories indigebit necessario cibo: quia scilicet nummis vti non potest, nec inuenit nummo necessarij commutationem. Dicunt enim

enim vulgares hoc, ſupple, quamuis ſecundum rectam rationem inconueniens, ſupple, ſit, tales eſſe diuitias, quibus abundans fame perit. Et dat exemplum poeticum quod in Ouidio magnè ponitur & in Homero apud Græcos, ibi, *Quæ...bro...m Midam illum*, cui ſcilicet Iupiter aures aſininas dedit, quia omnia peruersè iudicabat, *fabulose dicunt*, ſcilicet Poetæ propter inſatiabilitatem deſiderij, id eſt, auaritiæ. Dicitur enim, quòd iſte Midas optabat, quòd quicquid tangeret, aurum fieret: & cum exaudiretur à Ioue, omnibus exhibitis & aurum factis quæ tetigerat, fame mortuus eſt, eò quod aurum ad ordinationem bonæ vitæ non eſt ordinatum.

k Propter quod ſapientes, ſcilicet qui attendunt naturam & ordinem naturæ, ſicut eſt quærunt alterũ ali quid diuitias veras, ſcilicet eſſe & pecuniatiuam: pecuniatiua enim eſt inuenta in rerum neceſſariarum ad vitam commutationem, & non in pecuniæ augmentum. Vnde illi diuitias alterum aliquid reputant à pecuniatiuâ, (& in hoc rectè iudicant) & quærunt. Eſt enim altera pecuniatiua, & diuitiæ veræ, ſupple, quæ ſecundum naturam ſunt. Et hæc quidem, poſſeſſiua ſcilicet, quæ ad viuere & bene viuere ordinatur, eſt ſecundum naturam, & eſt œconomica, id eſt, œconomicæ ſubſeruiens. Campſoria autem, id eſt, pecuniatiua pecuniæ in ampliorem pecuniam, hoc eſt, factiua pecuniarum, non omninò eſt, ſupple, ſecundum naturam, imò eſt à lege principum & concupiſcentiâ permutantium. Et hoc eſt: Sed eſt per pecuniarum permutationem, in amplius ſcilicet lucrum, & non ad neceſſariorum commutationem ad viuere & bene viuere: & videtur, ſupple, pluribus, numiſma hoc eſſe, ſcilicet nummorum multiplicatio. Propter quod dicit Poëta:

In mundo ſummus Rex eſt hoc tempore nummus.

Et ſubdit rationem huius dicens: Numiſma enim elementum & finis commutationis, ſupple, omnis: cuius cauſa eſt: quia inſtitutum eſt, vt ſit menſura valoris omnium commutandorum.

m Et ideò infinitæ vtique diuitiæ, ſupple, ſunt, pecuniatiuæ ſcilicet: & hoc eſt: Quæ ab hac pecuniatiua. Nullus enim ponit finem ſeu terminum in acquirendo. Et hoc probat per ſimile in artibus. In omni enim arte finis eſt deſiderabiliſſimus, nec artifex ponit finem in iis quæ ſunt ad finem artis: illum enim deſiderat, & infinitum eſt deſiderium ſuum ad hoc: Sicut medicinalis ad ſanitatem, deſiderium eſt infinitum, & cuiuſlibet artium finis eſt infinitum, in deſiderio, ſupple: Nullum enim ponit finem artifex in iis per quæ poteſt conſequi finem. Et ſubiungit rationem, ibi, *Quoniam maxime illam*, ſcilicet finem *volunt facere*, & nullum ponunt terminum ad conſecutionem huius. Et ſubdit ſtatim qualiter finita eſt concupiſcentia alia poſſeſſiuæ, quæ ſcilicet eſt ad viuere & ad bene viuere, dicens: Eorum autem quæ ad finem, id eſt, eorum quæ ordinantur ad finem aliquem, non infinitum, ſupple, eſt aliquid: quia illorum terminus eſt id quod eſt finis, ad quem ſcilicet ordinantur, omnibus ſic quod ſcilicet finita ſit ſufficientia ad finem: quando enim habet tot, quod poteſt conſequi finem, ibi terminus eſt. Tales autem ſunt diuitiæ, infinitæ ſcilicet, & pecuniarum poſſeſſio: œconomicæ autem, id eſt, diſpenſatiuæ domus, ad ſufficientiam ſui, & familiæ, eſt, ſupple, terminus, & non pecuniatiuæ. Et huius cauſa eſt, quod pecuniatiuæ non eſt opus œconomicæ, ſed potius ſui & familiæ in domo ſufficientia, finis eſt œconomicæ: vnde œconomica finita eſt, pecunia autem infinita.

n Et hoc concludit vlterius ſubdens: Propter quod ſic quidem, ſcilicet poſſeſſiuæ ſufficientiam ad domum, videtur omnium diuitiarum neceſſarium eſſe terminum aliquem, ſcilicet ſufficientiam domus & œconomicæ. In iis autem quæ fiunt, ſupple, per pecuniatiuam augmentationem videtur accidens contrarium. Et ſubdit in quo: Omnes enim auaritiæ, ſcilicet ſtudentes, in infinitum augent, ſupple, diuitias, pro rebus ad vſum ſcilitèt pertinentibus habentes numiſma, id eſt, quia habent numiſma menſuram valoris ad omnia quæ pertinent ad vſum vitæ, & pro fideiuſſore omnis neceſſitatis: & ideò volunt in infinitum augere.

o Et huius cauſa eſt propinquitas ipſorum, pecuniatiuæ ſcilicet & poſſeſſiuæ. Et hoc exponit ſubdens: Variat enim vſus eiuſdem exiſtens vtique, pecuniatiuæ ſcilicet & poſſeſſiuæ quarum vtriſque vſus eſt ſufficientia ad viuere & bene viuere: & ideò vtriuſque vſus eſt acquiſitio, ſed non ſecundum idem. Et ſubdit diſtinctionem, quomodo vnius & quomodo alterius. Et hoc eſt. Sed non ſecundum idem, ſed huius quidem, ſcilicet poſſeſſiuæ, alius finis, quam, ſupple, pecuniatiuæ: finis enim poſſeſſiuæ eſt ſufficientia ad viuere & bene viuere, & ideò habet acquiſitionem finitam: ſed huius, ſcilicet pecuniatiuæ finis, eſt acquiſitio quæ infinita eſt: & ideò finem non habet. Quare, id eſt, propter quod videtur quibuſdam non ratione vtentibus, ſed auaris, hoc eſſe œconomicæ opus, ſcilicet acquiſitio pecuniæ, &, ſupple, ideò perſeuerant ſemper in acquirendo, & ſaluare oportere exiſtimantes diligenter quod acquiſitum eſt, vel augere numiſmatis ſubſtantiam, nouâ ſcilicet acquiſitione in infinitum.

p Et ſubiungit cauſam huius deſiderij, dicens: Cauſa autem huius diſpoſitionis, id eſt, talis deſiderij ſecundum auaritiam, eſt ſtudere circa viuere, & non circa bene viuere. Pauca enim ſunt, quæ ſufficiunt ad bene viuere: infinita autem exiguntur ad viuere ſecundum concupiſcentiam. Et hoc eſt quod ſubdit: In infinitum igitur illa concupiſcentia exiſtente, quæ ſcilicet eſt ad concupiſcentiam viuere, & factiua, ſupple, illius concupiſcentiæ, infinita deſiderant. Et hoc eſt quod dicitur Eccli. 10. Auarus nuſquam implebitur pecunia. Per oppoſitum autem dicit de aliis: Quicumque autem ipſius bene viuere adiiciunt, ſupple, ſtudium, quærunt hoc tantum, ſupple, quod eſt ad fruitiones corporales, ſcilicet ad vitam neceſſarias, & hoc finitum eſt: & ideò hæc poſſeſſiua finita eſt. Ex his concludit ſubdens de pecuniatiua. Itaque quoniam & hoc, ſcilicet acquiſitio pecuniatiuæ ad ſufficientiam ſecundum concupiſcentiam

piſcentiam viuere, in poſſeſſione, id eſt, in poſſeſſiua acquiſitione videtur exiſtere, omnis eorum vita circa acquiſitionem eſt pecuniarum, vt ſcilicet ſecundum deſiderium poſſint viuere, nihil curantes de bene viuere.

q Ex his omnibus concludit, quòd altera ſpecies eſt œconomicæ, pecuniatiua & poſſeſſiua, & vna quidem finita & naturalis: altera autem infinita & innaturalis: & quod propter hoc venit in exceſſum pecuniatiua, quia fruitione non exiſtente finita, exceſſus factiua quærunt, id eſt, quærunt talia quæ faciant exceſſum ad viuere ſecundum concupiſcentiam, & ſi non pro pecunia, ſupple, talia poſſunt inuenire, acquirere tamen illa per aliam cauſam attentant: & ideò omnia ſua ordinant ad lucrum, vt ſecundum deſideria viuere poſſint, & virtutes ſcilicet & ſcientias. Cum enim fortitudinis, & aliarum potentiarum ſiue virtutum ſecundum naturam fortitudinis, non ſit pecuniam facere, ſed audaciam, neque militaris ſcientiæ & potentiæ, neque medicinalis ſit, ſcilicet pecunias facere: ſed militaris quidem victoriam, medicinalis autem ſanitatem: hi autem omnes faciunt pecunias, ſcilicet finem, tanquam hæc ſcilicet pecuniatiua, finis exiſtat, omnium potentiarum ſcilicet & operum eorum, & quod ad finem iſtum optimum eſt concurrere omnia, quæ ſunt, poſſunt, & faciunt: ſecundum quod etiam dicitur Eccl. 30. quòd pecuniæ omnia obediunt. Et Eccli. 30. Auaro nihil eſt ſceleſtius, hic etenim animam ſuam venalem habet, & in vita ſua proiecit ſua. Et ſubdit epilogum, ibi, Deinde neceſſaria quidem igitur pecuniatiua, & quæ, ſupple, ſit, & propter quam cauſam in indigentia ſumus infinita, dictum eſt, & ſcilicet dictum eſt de neceſſaria poſſeſſiua, ſcilicet quoniam altera quidem eſt ab ipſa, ſcilicet pecuniatiua, & quod œconomica ſecundum naturam eſt, quæ eſt circa cibum, ſufficientem ſcilicet ad viuere & ad bene viuere, & quod talis ſecundum naturam, quæ circa cibum, non eſt infinita, ſicut pecuniatiua lucratiua: ſed eſt habens terminum. Deinde cum dicit. *Palàm autem*, &c. Redit ad quæſtionem in principio motam, & ſoluit eam, hanc ſcilicet, vtrum œconomici & politici ſit pars quædam, illa quæ dicitur pecuniatiua: & hoc eſt: Palam &, id eſt, etiam ex dictis, ſupple, eſt, & quod dubitabant à principio, vtrum œconomici & politici eſt pecuniatiua aut non. Et ponit rationem ad hoc, quod non ſit œconomici vel politici. Quibuſcumque enim datis vel acceptis ab alio vtitur œconomicus & non facit ea, illa enim facere non eſt œconomici: ſed vti factis pecuniis, datis vel acquiſitis, eſt œconomici & non facere eas: ergo pecuniatiua quæ eſt acquiſitio pecuniæ, non eſt œconomici, ſed oportet ex poſſeſſiua & pecuniatiua pecunias & cæteras facultates, quibus vtitur œconomicus, præexiſtere per alias potentias, & induſtrias, & poſtea eis vti œconomum. Et hoc probat per duo ſimilia, vnum in natura, & alterum in arte. Simile in natura dupliciter inducit: vnum in politicis, politica enim quæ eſt ordinatiua ciuium ad formam iuſtitiæ, non facit homines, ſed ſumens eos à natura factos, ordinat legibus & vrbanitatibus ad formã iuſtitiæ, & ſic vtitur ſa-

ctis hominibus. Et hoc eſt quod dicit: Sicut enim & homines non facit politico, ſed ſumens à natura ſcilicet factos, vtitur ipſis, ordinando ſcilicet eos ſecundum legem ad vrbanitatem. Et ſtatim inducit aliud ſimile in natura & adaptat ad propoſitum, ibi, Sic etiam cibum quo vtitur œconomus ad diſpenſationem familiæ natura, id eſt, naturaliter, oportet tradere terram, aut mare, aut aliquid aliud, ſicut in præhabito capitulo expoſitum eſt, quod ex diuerſis animalia & homines quærunt cibum: ſicut dicit in libro de animalibus, quòd vnumquodque animal abundat vbi abundat ſuus cibus. Ex iis autem, ſcilicet quæ miniſtrant cibũ, & cibis ſiue neceſſariis aliis quibus indiget ad familiæ diſpoſitionem, quomodo oportet iſta diſponere ad diſpenſationem familiæ, conuenit œconomo & non aliquid acquirere: talia enim, quibus vtitur, præſupponit vt habita, illa enim ſunt inſtrumenta quibus vtitur in diſpoſitione domus. Et hoc probat per ſimile in artibus, & ſubdit in arte in qua hoc eſt magis manifeſtum, ſcilicet in textili, ibi, Non enim eſt textilis lanas facere, ſed vti ipſis ſcilicet ab alio prius acceptis ad operationem ipſam. Et etiam textilis eſt cognoſcere in lanis quale ſit vtile & idoneum, vel quale praauum ſit & ineptum. Et ſimiliter œconomi cognoſcere eſt, quid vtile ſit, & idoneum vel praauum & ineptum in diſpoſitione familiæ, ſcilicet in cibis & veſtibus & aliis neceſſariis. Ex iis ergo habetur, quòd pecuniatiua non eſt pars œconomicæ, ſed ſubminiſtratiua eorum quibus indiget œconomus in vſum.

r Vt autem hæc ſolutio quæſtionis magis placeat, aliam inducit quæſtionem, ibi, Etenim dubitabit vtique aliquis propter quid pecuniatiua pars œconomicæ, ſupple, ſit, medicinalis autem non pars. Et ponit rationem ad hoc quod debeat eſſe pars: & hoc eſt. Quamuis oportet eos ſanari qui in domo, ſcilicet ſunt, aliter enim communicationem œconomicam habere non poſſunt, ſicut viuere, id eſt, ſicut oportet eos ſiſtere, aut, ſupple, ſicut oportet eos habere aliquid aliud neceſſariorum, ſiue quò ſcilicet communicatio domus ſubſiſtere non poteſt. Et ſtatim procedit ad ſolutionem huius dubitationis ſubdens, & ſoluens per diſtinctionem, ibi, Quoniam autem eſt quidem œconomici & principis, id eſt, politici, & id eſt, etiam de ſanitate videre: principis enim œconomi eſt prouidere vt habeatur medicus in ſanitate conſeruans familiam, & curans ægrotos, & hoc modo pertinet medicina ad œconomum & principem, ſed medici cognoſcere cauſas morborum & curarum, vtrum purgatiuis & alteratiuis ſit vtendum in morbis, hoc eſt medici: medicina tamen ſubuerſit œconomo & principi, hoc enim modo pertinet ad principem, vt ſcilicet prouideat de talibus, & ſic vtatur medico. Et ex hac ſolutione confirmat ſolutionem principalis quæſtionis ſubdens. Sic & dicit de pecuniis, ſiue pecuniatiua, eſt quidem, hoc eſt, vno modo, vt eſt œconomici, id eſt, ad œconomum pertinens, eſt autem vt non, id eſt, alio modo non pertinens ad ipſum, ſed eſt ſubſeruientis, quæ ſcilicet miniſtrat ea quibus vtitur œconomus in cibis & aliis neceſſariis.

f Et hoc probat, ibi, Maximè autem, ſupple, hoc patet quemadmodum eſt prius dictum, & repetit, quod dictum eſt quia oportet naturã, id eſt, naturanter, hoc eſſe tale, quo ſcilicet vtitur œconomus. Et ſubiungit rationem: Naturæ enim opus eſt cibum genito exhibere ita diu, ſupple, & tantum, donec poſſit per ſeipſum eum inuenire, ſicut in prædictis dictum eſt, & hoc tam in ouantibus quam in animalificantibus. Omni enim rei, id ex quo fit cibus quod relinquitur, hoc eſt quod præſupponitur vt habitum ab vtente cibo, ſicut croceum in ouo, & lac in animalibus. Et ad ſimilitudinem huius oportet etiam œconomum præhabere quibus vtatur ad familiam diſponendam: & illa pecuniatiua eſt ſecundum naturam omnibus, quæ eſt ex fructibus & animalibus: pecuniatiua enim ad hoc inuenta eſt, vt inter vendentem & ementem, talium fiat commutatio, & non eſt inuenta ad hoc quod pecunia in maiorem pecuniam conuertatur: hoc enim non eſt ſecundum naturam pecuniæ, ſed eſt de prauitate auaritiæ humanæ, quæ ſæpè impedit bonam communicationem ciuium & domeſticorum.

g Et propter hoc ſubdit diſtinguens eam quæ per naturam dicitur, ibi, Duplici autem exiſtente ipſa quæma modum diximus & hac quidem pecuniatiua, ſcilicet campſoria dicta, quã ſcilicet conuertitur pecunia in pecuniam, ad quo non eſt inuenta, hac autem œconomica, quã ſcilicet conuertitur pecunia in victum & veſtitum & alia neceſſaria, ad quod inuenta eſt, & quibus vtitur œconomus. Et ſubdit proprietates vtriuſque pecuniatiuæ dicens: Et hæc quidem neceſſaria & laudata, quia ſcilicet pecunia conuertitur in neceſſaria ſecundum naturam: hæc autem, ſcilicet alia, quã conuertitur in pecuniam, tranſlatiua, ſupple, dicta eſt, eò quod inuenta eſt ad commutationem rerum: ſed auaritia tranſtulit in commutationem pecuniæ: & ideò tranſlatiua dicitur & vituperata iuſtè, id eſt, recta ratione. Et ſubdit cauſam quare vituperatur. Non enim ſecundum naturam, ſupple, eſt talis commutatio pecuniæ: quia non conuertitur in res naturæ neceſſarias, ſicut paulò antè patuit de Mida rege, qui omnibus ſibi exhibitis in aurum mutatis, fame periit. Sed ab inuicem eſt vna, pecuniatiua ſcilicet ab alia. Et ſubdit rationem vituperationis huius pecuniatiuæ, ibi, Rationabiliſſimè enim odio habetur oboloſtatica, id eſt, obolos ſtatuens ex mutuo: eò quòd ab ipſo numiſmate ſit, id eſt, mutuo numiſmatis acquiſitio, ſupple, talis, & non ſit acquiſitio talis, ſupple, ſuper quo quidem acquiſiuimus. Sicut enim dicit Auguſt. in libro de bono coniugali, Pecunia à pecudibus dicitur, eò quod primò à commutatione pecudum inuenta ſit: ſed quia, vt antea dictum eſt, difficile fuit res ad res commutare, inuentum fuit numiſma, quod eſt menſura vaſoris omnium per quod fieret commutatio. Poſtea autem auaritia tranſtulit, vt pecunia in pecuniam mutaretur, ad quod non fuit inuentum, vſurã (& eſt ablitiui caſus) vſura enim, id eſt, ſpecies lucri præter ſortem talem fecit commutationem: & ideò apud Græcos vocatur τόκος, quod Latinè ſonat partus. Et hoc eſt quod ſubdit: Seipſum facit amplius ſecundum ſpeciem, id eſt, vna pecunia aliam. Vnde & nomen iſtud accepit, ſcilicet τόκος. Et ſubdit rationem: Similia enim partã generantibus ipſa ſunt, quando ſcilicet vna pecunia profert alteram. Et aptat rationem ſubdens: Tocos enim fit numiſma ex numiſmate. Et ex his omnibus concludit propoſitum, ſcilicet quod talis pecuniatiua non poteſt eſſe œconomicæ pars, ibi, Quare, id eſt, propter quod, &, id eſt, etiam maximè, ſupple, eſt præter naturam iſta pecuniarum acquiſitio.

CAPVT VIII.

a QVoniam autem, quæ ad ſcientiam determinauimus ſufficienter, quæ ad vſum oportet pertranſire, omnia enim talia contemplationem liberam habent experientiam autem neceſſariam.

b Sunt autem pecuniatiuæ partes vtiles, circã poſſeſſibilia expertum eſſe qualia pretioſiſſima, & vbi, & quomodo, puta equorum poſſeſſio qualis quædam aut boum, aut ouium: ſimiliter autem & cæterorum animalium: oportet enim expertum eſſe ad inuicem horum, quæ pretioſiſſima, & qualia, in quibus locis, alia enim in aliis abundant regionibus, deinde de terræ cultura, & huius iam nudæ & plantatæ, & de apum cultura, & aliorum animalium natatilium à quibuſcumque conuenit fortiri auxilium. Propriiſſimæ quidem igitur pecuniatiuæ hæ partes & primæ.

CAPVT VIII.

QVoniam vero illa, quæ ad cognitionem pertinebant, determinauimus ſufficienter, illa quæ ad vſum pertinent, diſcutienda ſunt, cuncta enim hæc conſiderationem habent liberalem, experientiam vero neceſſariam. De vſu pecuniatiæ.

Sunt autem circa acquirendum partes vtiles rerum ipſarum, quæ acquirendæ ſunt, & vbi, & quomodo, ceu quales equi comparandi ſint, quales boues & pecudes: eodem modo in aliis animalibus: oportet enim peritum eſſe, quæ iſtorum potiſſima, & vbi, & qualia, nam alia alibi potiora gignuntur: deinde agricultura, eiuſque ſpecierum, vt nudi ſoli, & conſiti, & apum & aliorum animalium, ex quibus ſit vtilitas prouentura: maximè propriæ igitur acquiſitionis iſtæ ſunt partes & primæ.

Νομικὴ, θεωρητικὴ, πραγματικὴ.

τόκος.

βαναυσικὴ.

c Tranſlatiuæ autem maximum quidem mercatura, & huius partes tres, naucleria, phortigia, paraſtaſis: differunt autem horum altera ab alteris, eò quod hæc quidem certiora ſunt, hæc autem ampliorem acquirunt excreſcentiam: ſecundum autem tociſmos, tertium autem miniſtratiua: huius autem hæc quidem banauſarum artium, hæc autem inartificialium, & corpori ſoli vtilium. Quarta autem ſpecies pecuniatiuæ, intermedia huius & primæ, habet enim & eius, quæ ſecundum naturam aliquam partem, & tranſlatiuæ quæcumque à terra & ex terra genitis; infructuoſis quidem, vtilibus autem, puta ſyluæ inciſiua, & omnis metallica: hæc autem multa iam complectitur genera, multæ enim ſpecies ex terra metallorum ſunt.

Eius vero, quæ per tranſlationem dicitur, potiſſima pars eſt mercatura, & huius partes tres, nauigatio, deuectio, negotiatio, differunt autem hæc inter ſe, cum alia ſecuriora ſint, alia fructuoſiora. Secunda pars eſt fœneratio, tertia mercenaria, & huius alia vilium artium, alia ſine arte ſolo corpore miniſtrante, eſt & quarta acquirendi ſpecies, media inter hanc & primam, habet enim partem eius, quæ eſt ſecundum naturam, & partem eius, quæ per tranſlationem dicitur, & eſt in his omnibus, quæ à terra, & ab his, quæ terræ ſunt, non à fructibus, ſed ab vtilibus; ceu ſyluæ cædua, & omnis metallica: hæc rurſus multa complectitur partes, nam multæ ſunt metallorum ſpecies.

d De vnaquaque horum autem vniuerſaliter quidem dictum eſt, nunc particulariter autem diligentius dicere vtile quidem ad operationes, graue autem immorari.

De ſingulis horum in genere dictum eſt nunc, in ſpecie vero de his dicere vtile quidem foret ad opera conficienda, ſed graue nimis in his edocendis perſiſtere.

e Sunt autem maximè artificiales quidem operationum, vbi minimum fortunæ, maximè autem banauſicæ, in quibus corpora maculantur maximè. Maximè autem ſeruiles vbi corporis plurimi vſus. Ignobiliſſimæ autem vbi minimum requiritur virtutis.

Sunt enim operationes illæ artificioſiſſimæ, in quibus minimum eſt fortunæ. Illæ ſordidiſſimæ in quibus maximè inquinatur corpus. Illæ ignobiliſſimæ in quibus minimum requiritur virtutis.

f Quoniam autem à quibuſdam ſcripta ſunt de his, puta à Charete Pario, & Apollodoro Lemnio de terræ cultura & nudæ & plantatæ.

Cum vero ſit à quibuſdam de his ſcriptum, vt à Charete Pario, & ab Apollodoro Lemnio de cultu agrorum, tam nudorum, quam conſitorum.

g Similiter autem & ab aliis, de aliis, hæc quidem ex his conſiderentur cuicumque eſt cura. Adhuc autem & dicta ſparſim per quæ adepti ſunt quidam pecuniis intendentes oportet colligere. Omnia enim hæc proficua ſunt honorantibus pecuniatiuam.

Et ſimiliter ab aliis de aliis, ea quidem conſideret, cui cura eſt, præcepta etiam quædam à frugi patribusfamilias dicta colligere oportet, hæc enim omnia ſunt his, qui augere patrimonium curant.

h Puta, & quod Thalis Mileſij, hæc enim eſt conſideratio quædam pecuniatiua, ſed illi quidem propter ſapientiam adaptant, contingit autem vniuerſale aliquid exiſtens. Exprobrantibus enim ipſi propter paupertatem tanquam inutili philoſophia exiſtente. Aiunt ipſum conſideraſſe oliuarum vbertatem futuram ex Aſtrologia, adhuc quoque hyeme exiſtente abundantem pecuniis paucis arrhabones dediſſe oliuarum cultoribus his qui in Mileto & Chio omnibus modico pro pretio dato, tanquam nullo adiiciente. Quando autem tempus venit, mul-

Quale eſt illud Thaletis Mileſij, id enim conſideratio quædam eſt ad acquirendum, ſed illi quidem attributum propter ſapientiam: eſt autem vniuerſale quiddam, cui cum obiiceretur philoſophiæ ſtudium propter inopiam quaſi inutile & infructuoſum, proſpexiſſe illum ferunt per Aſtrologiam, oliuarum vbertatem futuram. Cumque coëgiſſet pauxillum pecuniarum, hyeme adhuc vigente, emptionem olei feciſſe in Mileto & in Chio pro paruo admodum pretio, vt pote nemine plus offerente, arrhaſque dediſſe. Cum itaque poſtea tempus veniſſet, multis ſubito quærentibus vendidiſſe oleum, quanti ipſe

tis præcatibus simul & subito pretium tantum quomodo voluit, cum multas pecunias collegisset, demonstrauit, quàm facile est ditari philosophis si volunt, sed non est hoc circa quod student. Thales quidem igitur hoc modo dicitur ostensionem fecisse sapientiæ.

g Est autem quemadmodum diximus vniuersale, quod tale pecuniatiuum, si quis poterit Monopoliam præparare sibi, propter quod & ciuitatum quædam hoc modo faciunt diuitias cum egeant pecuniis. Monopoliam enim vendas facit.

h In Sicilia autem quidam reposito apud se numismate, simul emit omne ferrum de ferri mineris. Post hoc autem, vt venerunt de nundinis mercatores, vendebat solus, non multum faciens excessum pretij, sed tamen in quinquaginta talentis, superassumpsit centum. Hoc igitur Dionysius sentiens pecunias quidem ipsius apportare, non tamen amplius manere in Syracusis, tanquam diuitias inuenientem, suipsius rebus inconuenientes.

i Quod vero visum fuit Thali, & huic idem est. Vtrique enim sibiipsis studuerunt fieri Monopoliam. Vtile autem mortificare hoc politicis. Multis enim ciuitatibus opus est pecuniæ acquisitione, & talibus diuitiis quemadmodum domibus, magis autem: propter quod, & quidam ciuiliter conuersantium, ciuiliter conuersantur per hoc solum.

voluit, ac magnam vim pecuniarum inde superlucratum, ostendisse amicis, perfacile esse Philosophis ditari, si vellent, sed hoc non se illis curæ. Thales igitur in hunc modum dicitur sapientiam suam ostendisse.

Est autem, vt diximus, vniuersalis hic quærendi modus, si quis possit sibi soli venditionem comparare. Quapropter ciuitatis quædam hunc faciunt quæstum, cum indigent pecuniis, venditionem enim sibi solis reseruant.

In Silicia, quidam cum apud eum pecunia reposita esset, ferri quicquid erat ex ferrariis emit, postea vero mercatoribus illuc accedentibus, vendebat solus, non magnum excessum pretij faciens, sed tamen ita vt pro quinquaginta talentis, centum conficeret. Hoc itaque sentiens Dionysius, pecunias quidem illi non abstulit, sed amplius Syracusis morari vetuit, vt qui reddituus reperisset suis rationibus inutiles.

Iste vidit aliquid tale quale Thales viderat, vterque enim sibi soli venditionem parauit. Hoc est vtile videre etiam in rep. Nam ciuitates pecuniis indigent, & huiusmodi quæstibus quemadmodum domus, sed magis. Quamorbem in republ. quidam huic soli parti intendunt.

CAPVT VIII.

Hic inducit capitulum de vsu eorum, eò quod in practicis scientiis parum valet ratio, vsus autem & exercitium multum, sicut dixit in tertio Ethic. quòd quidam ad rationem confugientes quærunt philosophari & esse boni, faciunt autem operandorum nihil, simile aliquid facientes ægrotis, qui medicos quidem audiunt studiosè, sed nihil faciunt de iis quæ præcipiunt medici: & quemadmodum illi nunquam bene habebunt corpus sic curatum, sic nec isti mentem, sic philosophantes. Propter hoc ergo, doctrinam quam tradidit theoricè de œconomica, possessiua, & pecuniatiua, hic docet ponere in vsu. Et dicit quinque. Primum, quòd considerandum est, quæ res plus valeant, & in quo tempore, & in quo loco. Secundum, quòd considerandum est in cultura terræ & aliarum rerum vbi & quando plus valeant, ibi, *Deinde de cultura terræ*, &c. Tertium, quod considerandum est in ministeriis quando magis vtilia sunt, ibi, *Tertium autem ministratiua*, &c. Quartum est, quod dicit quosdam Philosophos scripsisse de talibus, & quod legendi sunt libri eorum diligenter: quia inueniuntur ibi bona documenta, ibi. *Quoniam autem à quibusdam*, &c. Quintum est, quòd exempla etiam inter mercatores sæpius recitata, maximè de Monopolio notanda sunt: quia ex illis perpenditur, ex quibus homo citius ditari potest, ibi, *Adhuc & dicta sparsim*, &c. In primo duo facit. Primò ostendit quâ necessitate inducit capitulum istud. Secundò docet exercitium, ibi, *Sunt autem pecuniatiuæ*, &c. Dicit ergo primo. Quoniam autem quæ ad scientiam determinauimus sufficienter in præhabitis, scilicet capitulis, vbi quæsiuimus, quæ scilicet cuius pars sit, & quæ naturalis, & quæ innatutalis acquisitio, quod non pertinet ad scientiam practicam. Ideò, supple, quæ ad vsum pertinent, id est, exercitium, oportet pertransire tractando, scilicet etiam de illis: vsus enim in talibus scientiis plus valet quam ratio. Et hoc est. Omnia enim talia, ad mores scilicet pertinentia, contemplationem liberam habent: Philosophus enim de omnibus

bus libere potest contemplari & assignare rationem: sed per hoc nec in se, nec in domo, nec in ciuitate erit perfectus. Et hoc est quod sequitur. Experientiam autem scilicet habet necessariam, vt experiatur in operibus perseuerando, sicut dixit in Ethic.

b Deinde cum dicit, Sunt autem pecuniatiuæ, incipit tradere quæ pertinent ad vsum dicens. Sunt autem pecuniatiuæ, id est, ad pecuniæ acquisitionem partes vtiles. Et vocat hîc partes, industrias practicas acquirendi: & primum hoc vtile est circa possessibilia, id est, ad possessionem pertinentia expertum esse. Et subdit in quo, scilicet qualia pretiosissima sint, & vbi, plus valeant, supple, & quomodo. Et subdit exemplum, puta equorum possessio qualis quædam, supple, sit, aut boum, scilicet possessio qualis quædam sit, aut ouium: similiter autem & cæterorum animalium, scilicet qualis sit quædam possessio emptionis & venditionis. Et subdit rationem. Oportet enim, scilicet eum qui pecuniam acquirere vult, expertum esse ad inuicem horum, id est, commutationem horum ad inuicem, vt scilicet sciat quæ pretiosissima & qualia & in quibus locis. Et subiungit rationem. Alia enim in aliis abundant regionibus. Et oportet eum expertum esse, vt emat ea in locis in quibus abundant, & vendat in locis in quibus deficiunt: ex istis enim fit augmentum pecuniæ. Deinde transit ad secundum documentum dicens. Deinde de terræ cultura scilicet oportet expertum esse. Et huius scilicet terræ culturæ oportet expertum esse dupliciter, scilicet nudæ, id est, incultæ, ad quos scilicet vsus melius adhibeatur, vtrum ad pascuales, vel seminales: & plantatæ: quia si plantata est terra arboribus, vel aliis, considerandum est quæ plantæ plus lucratiuæ sint, & si ad illa excolenda est terra, &, id est, etiam oportet expertum esse de apum cultura, qualiter scilicet apes optimis vsibus proficiant, & similiter aliorum animalium natarilium & volatilium, qualiter scilicet pisces in lacunis habiti, ad optimos vsus proficiant, & qualiter gallinæ & anseres & huiusmodi quæ ad vsum hominis pertinent. Et subdit generaliter: A quibuscumque conuenit sortiri auxilium, ad lucrum habendum, similiter in illis oportet expertum esse. Et subdit adhuc in aliis documenta lucri, sicut in transportatione merciam, ibi, Propriissimæ quidem igitur pecuniatiuæ hæc, supple, sunt quæ dicta sunt.

c Et dicit quæ sunt in illis primò considerandâ. Prima est mercatura, quæ magnum fert auxilium ad pecuniatiuam, & huius, scilicet mercaturæ, partes sunt tres (& enumerat) scilicet naucleria, phortigia, parastagis. Naucleria est, quâ merces vehuntur nauî per aquas ad magna lucra. Phortigia siue onerifera Latinè, quia φόρτος Græcè, est onus vel pondus in Latino, & est quando merces equis vel asinis vehuntur de loco ad locum propter lucrum, vel humeris hominum. Parastatis dicitur à para quod est iuxta, & sto stas, & est illorum qui pecuniam mutuant mercatoribus, vi ex laboribus mercatorum lucrum partiantur cum eis. Differunt autem horum altera ab alteris: eò quod hæc quidem certiora sunt, id est, securiora, sicut verbi gratia quæ vehitur curribus vel animalibus per terram, securior est quam naucleria: hæc autem, id est, alia ampliorem habent vel acquirunt excrescentiam, sicut nauigium maiorem excrescentiam acquirit pecuniæ, sed minus securum est. Istæ ergo sunt tres partes mercaturæ. Secunda autem, scilicet à mercatura, quæ est acquisitiua multæ pecuniæ, est tocisinos, id est, vsuraria. Si quis autem obiiciat, quòd communicationes, de quibus in hoc libro, vt in principio dicit, ordinabiles sunt iustitiâ & lege, vsura autem vitium est (vt ipsemet dixit paulò ante) iustè odibile & exprobabile & præter naturam, & ita hîc non deberet poni inter industrias pecuniatiuæ. Respondendum est, quòd hîc enumerat partes ex quibus ciuiliter potest fieri lucrum: leges autem ciuiles etsi non statuant, tamen permittunt vsuras & ordinant eas. In vsuris enim secundum leges transfertur dominium. Cuius ratio est, quod leges pacta confirmant: pactum autem est in vsura de eo quod confertur vltra sortem; & tale pactum magis est voluntarium quam inuoluntarium: quia si proiectio mercium in mari ab Aristot. in tertio Cap. 1. Ethic. & similiter à Damasceno & Gregorio Nissenp iudicatur magis voluntarius actus quam inuoluntarius, tunc multò magis lucrum, quod vltra sortem mutuans pangit se daturum vsurario, voluntariè pangitur, & iudex compellit ad reddendum. Sed verum est, quod vsura est contra perfectionem religionis Christianæ: sed contra ciuilia non est. Ciuiliter autem loquitur hîc Aristoteles. Positis autem his duobus, scilicet mercatura & vsura, ponit tertium, ibi, Tertium autem quod similiter valet ad pecuniæ augmentationem, est ministratiua, vt homo scilicet det se talibus obsequiis & ministeriis, ex quibus lucrari potest. Et illa habet multas partes, in genere tamen in duo diuiditur: Et hoc est. Huius hæc quidem, scilicet ministratiuarum, supple, est, banausarum artium. Commentator Eustratius super quartum Ethic. dicit in principio, (vbi Arist. dicit, quòd excellentiæ magnificentiæ in plus sunt apyrocalia & banausia) quòd banni in Græco sunt cacchni, & banausi dicuntur qui turpiter sua consumunt ante caminos, ganeos & histriones & luxuriosos & comœdos nuptialiter cibantes, id est, nuptialibus epulis. Hîc autem banausa ars dicitur coquinaria, in qua multi multa lucrantur. Hæc autem, id est, alia talium artium est inartificialium, id est, eorum in quibus non magna ars exigitur & corpori foli vtilium, sicut est fodere in horto vel agro, vel opus cophim quod est ad purgationem viarum & plateatum: ad hos enim labores non exigitur nisi corpus, nec opus est magna sapientia. Postea, quoniam posuit quatuor species, scilicet mercatoriâ, terræ culturam, tocisinos siue vsurariam, & ministratiuam, subdit & adiicit quintam, quantum ad numerum, est tamen quarta quantum ad assignationem, & dicit. Quarta autem species, scilicet quæ est lucratiua pecuniæ, quæ scilicet est intermedia huius, scilicet translatiuæ & primæ, quæ fuit possessiua, quæ est scilicet vbi & quando plus valebunt boues, ques, equi, & huiusmodi talia. Et assignat quomodo est, subdens: Et primæ. Et subdit rationem: Enim,

id est, quia habet eius, scilicet possessiuæ, quæ secundum naturam est, in equis, bobus, ouibus, & aprobis, & aliis huiusmodi partem aliquam, scilicet quia per quendam cultum de terra eruitur: & translatiuæ similiter habet aliquam partem, in eo scilicet quod de loco vbi abundat, vbi deficit transfertur. Et illa est omnibus quibuscunque à terra & ex terra genitis, infructuosis quidem, vtilibus tamen, id est, ad vtilem vsum ordinatis, puta, dat exemplum, syluæ incisiua, id est, quando syluæ incidi debeat, vt ligna meliora sunt ad ædificia, scilicet vt minus putrescant diu conseruata & minus à vermibus corrodantur. Hoc enim fit, vt dicunt experti, quando in ianuario inciduntur, quando luna est pansilenos, id est, plena. Tunc enim rupes succum attrahit propter solem redeuntem, quem lumen lunæ plenum partibus plantatum coadunauit. Et aliam speciem dat acquisitiuæ huius, quæ venit de terra, subdens: Et omnis metallica, scilicet omnes septem species metallorum. Et hoc est quod subdit: Hæc autem multa iam complectitur genera: sunt enim septem species metallorum secundum septem planetarum numerum. Aurum enim Soli attribuitur, in quo multi lucrantur: argentum Lunæ, in quo iterum magnum lucrum est: plumbum Saturno, quod etiam confert ad lucrum: æs Ioui, in quo magnum lucrum est: ferrum Martis, in quo iterum est lucrum: stannum Veneri, in quo lucrum est: argentum viuum Mercurio, in quo multi lucrantur. Et hoc est quod sequitur. Multæ enim species metallorum sunt, scilicet septem quæ dictæ sunt.

d Inde subdit in communi dicens: De vnaquaque harum, supple, acquisitiuarum & pecuniatiuarum vniuersaliter quidem dictum est in præhabitis, similiter & nunc, id est, ad propositum particulariter, quia de particularibus est consideratio, diligentius dicere vtile quidem. In practicis enim scientiis operatio circa particularia magis vtilis est. Et hoc est: Vtile quidem ad operationes, quæ scilicet circa particularia sunt, graue autem immorari quia scilicet talia multa sunt, & de singulis tractare difficile est.

e His habitis diuisionem ponit & differentiam inter industrias acquisitiuas dicens: Sunt autem maximè artificiales, similiter industriæ acquisitionum quidem operationum, id est, de numero operationum, illæ, supple, in quibus minimum est fortunæ. Et huius causa est, sicut ipse dicit in 6. Ethic. quòd ars est factiuum principium cum ratione: de fortuitis autem dicit in capitulo de fortuna, quod est pars Ethicæ & pertinet ad primum Ethic. quòd fortuna est natura præter rationem faciens impetum. Vnde quæcunque plus habent artis, minus habent fortunæ: & quæcunque plus fortunæ, minus artis. Et subdit exemplum quod tales artes vbi nimium fortunæ est, maximè sunt banausicæ, id est, coquinariæ quæ in caminis exercentur & exigunt plurimum artis & rationis, sicut ipse dicit in 4. Mereo. quia ea ephetica, aliter præparari oportet ad digestionem, eò quod interius debent esse ficca & exterius humida, quæ apud nos vocantur elixabilia: & aliter optetica, quæ apud nos assabilia dicuntur, & sunt interius humida & exterius ficca. Dicit autem, quòd in iis corpora maculantur. Et propter hoc istæ artes ignobiles reputantur: & hoc est quod sequitur. Maximè autem seruiles, similiter sunt huiusmodi industriæ, vbi corporis plurimus vsus, id est, quæ labore corporis exercentur, & minimum requiritur rationis. Ignobilissimæ autem, supple, harum industriarum, vbi minimum requiritur virtutis & honestatis, sicut est focaria apud nos, & banausica apud Græcos dicta: illi enim minimum habent pulchritudinis & honestatis, sed sunt terri & fuliginosi & sordidi in pannis & conuersatione.

f Sic determinatis considerationibus quæ de industriis lucratiuis talibus scilicet induxit, inducit eam, quæ suprà dicta fuit, quod scilicet in libris Philosophorum de talibus scribentium diligenter studendum est: quia in talibus multa alia vtilia scripserunt. Et hoc est: Quoniam autem à quibusdam, scilicet Philosophis scripta sunt de iis industriis, scilicet qualiter conuertuntur ad lucrum. Et dat exemplum, puta, à Charete cui cognomen Parius, & Apollodoro Lemnio, id est, de tali loco nato. Et quid de iis scripserint, subiungit, scilicet de terræ cultura & nudæ, supple, terræ, id est, qualiter noualia fieri debeant in terra inculta: & plantaræ, id est, qualiter terra plantata debeat redigi ad maius lucrum. Illorum ergo considerationes legendæ sunt sicut & apud Latinos scripsit Palladius de agricultura, & Virgilius in buccolicis, qui de se dixit, Cecini pascua, aratra, boues.

g Nec hoc sufficit: & ideò inducit quintam considerationem, dicens: Similiter autem & ab aliis, supple, Philosophis, & de aliis industriis lucrandi, scilicet multa scripta sunt, & dicit: Hæc quidem, scilicet quæ scripserunt ex iis, scilicet quæ scripta sunt considerentur, ab eo scilicet cuicumque est cura de lucratiua industria: in iis enim potest inuenire industrias multas vnde augeat pecuniam. Et subdit, quòd etiam dicta sparsim exempla diligenter debent notari: quia multum faciunt ad lucrum. Et hoc est: Adhuc autem dicta sparsim, prouerbialiter scilicet & exemplariter, per quæ adepti sunt quidam pecunias, pecuniis intendentes, id est, qui intendunt pecuniis, oportet colligere & memoriæ commendare, supple: omnia enim exemplaria hæc, supple, proficua sunt honorantibus pecuniatiuam: quia similia facientes similia lucrabuntur.

h Et dat exemplum, puta, id est, sicut illud Thalis Milesij, qui fuit vnus de septem sapientibus qui consecrati fuerunt Apollini, & omnibus dimissis negotiis noluit occupari nisi circa philosophiam. Hæc enim est consideratio quædam pecuniatiua: sed illi quidem, hoc est, Thali Milesio, propter sapientiam adaptant, id est, propter amorem sapientiæ, siue quem ad sapientiam habuit: autem, id est, sed contingit vtile aliquid existens, hoc est, quod consideratum prouenit ad vtilitatem, sicut monopolium, id est, singularem emptionem & venditionem. Et subiungit quomodo: Enim, id est, quia exprobrantibus ipsi, hoc est, Thali Milesio, propter paupertatem, in quam scilicet inciderat,

inciderat, propter philosophiam negligendo sua, tanquam inutili philosophia existente, supple, sibi, id est, tanquam non sapienter faceret philosophiæ intendens & negligens propria negotia, considerasse dicunt, Thalem Milesium scilicet, oliuarum vbertatem futuram, supple, fore, ex Astrologia, id est, ex suffragatione astrorum, & adhuc hyeme existente, cum adhuc non florerent oliuæ, abundantem pecuniis, id est, cum adhuc abundaret pecuniis, paucis scilicet pretiis arrabones dedisse. Arrabon est pars pretij, quo obligatur vendens ementi, vt non recedat à contractu. Et quibus dedit, subiungit, scilicet oliuarum cultoribus, qui in Mileto, id est, qui in tali insula coluerunt oliuas, & Chio, id est, in alia insula, & omnibus, supple, oliuarum cultoribus in suprà dictis insulis modico pretio dato, tanquam nullo, adiicente, id est, plus exhibente, multum valdè subarrauit oleum. Quando autem tempus venit, supple, collectionis olei & simul subitò pretium taxans olei, supple, quomodo voluit, id est, quomodo existimauit, cum nullus alius haberet oleum nisi ipse, supple, tanti vendidit: & cum, supple, de tali lucro multas pecunias collegisset, demonstrauit scilicet exprobrantibus sibi philosophiam, quòd facile est ditari Philosophis si volunt: sed non est hoc, scilicet ditari, circa quod student, scilicet Philosophi. Ad idem potest adduci quod factum est circa Methrodorum, de quo dicit Atalus Capitolij Pontifex, quod cum multo tempore remansisset in studio, & tandem domum rediret, propinqui sibi demonstrauerunt terras & hæreditatem incultam & neglectam propter diuitiam ipsius absentiam: & omnibus sibi exprobrantibus propter hoc, respondit: Si hæc valerent, ego non valerem. Posteà subinfert conclusionem ex iis dicens: Thales quidem igitur, scilicet Milesius dicitur hoc modo ostensionem fecisse sapientiæ, quod scilicet diuitiis præponderanda sit. Sic & Arist. in 3. Topic. Loco 4. dicit, quòd simpliciter melius sit philosophari quam ditari, licet tempore necessitatis melius sit ditari quam philosophari.

i Et licet hoc dictum sit ad demonstrationem sapientiæ & philosophiæ, tamen quemadmodum diximus, vtile est hoc quærentibus pecuniam. Et subdit rationem: quia pecuniatiuum est, id est, pecuniæ lucratiuum, si quis potens monopolium, id est, singularem venditionem & emptionem sibi præparare: sicut patuit in Thale Milesio. Et hoc probat ab exemplo communitatum in ciuitatibus, id est, propter quod & ciuitatum hoc modo faciunt diuitias, cum, id est, quando, egeant pecuniis: monopolium enim venalium faciunt tunc scilicet, hoc est, quid de choro tritici & cado vini soluatur ab emente & vendente, & ex hoc congregant pecuniam ad sumptus communes, siue publicos.

k Et de hoc quidem aliud dat exemplum subdens: In Silicia autem quidam, scilicet mercator, repositio apud se numismate, quod scilicet diu congregauerat, simul enim omne ferrum de omnibus ferri mineris: post hoc autem vt aduenerunt, id est, postquam aduenerunt de mundinis mercatores, ferrum scilicet quærentes, vendebat solus pro voluntate, supple, non tamen multum faciens excessum pretij vltra, scilicet consuetum, sed tamen in quinquaginta talentis superassumpsit centum. Hunc autem Dionysius Siculorum tyrannus & rex sciens siue percipiens, scilicet quod sic lucratus esset pecuniam, pecunias quidem iussit asportare, secum scilicet, non tamen amplius manere, scilicet voluit in Syracusis, id est, Syracusana ciuitate: quia monopolium nocet communitati & idcirco à legibus prohibitum est. Et subdit rationem quare Dionysius permittere noluit, ibi, Tanquam diuitias inuenientem, illum mercatorem scilicet, scilicet Dionysij regis rebus inconuenientes: quia vtilitas Dionysij fuit in populo, & illi non conueniebat monopolium.

l Modò redit ad propositum, & ostendit quomodo hoc documentum vtile est, ibi, Quod verò visum fuerat, Thali scilicet Milesio, & huic, scilicet mercatori, idem est: & hoc probat. Vterque enim, scilicet Thales & mercator, studuerunt sibi ipsis fieri monopolium. Vtile autem, supple, est notificare hæc politicis. Et subdit rationem: Enim, id est, quia multis ciuitatibus opus est pecuniæ acquisitione, & talibus diuitiis, quemadmodum domibus, supple, opus est eis & magis quam domibus: quia sine hac acquisitione rempublicam gubernare non possent: propter quod & quædam, scilicet ciuitates ciuiliter conuersantium, id est de numero ciuiliter conuersantium (vt sit partitiua constructio) ciuiliter conuersantur, scilicet ad rem publicam gubernandam per hoc solum, scilicet monopolium.

CAPVT IX.

a QVoniam autem tres partes œconomicæ erant, vna quidem despotica de qua dictum prius, vna autem paterna, tertia autem nuptialis. Etenim mulieri præest & natis, tanquam liberis quidem ambobus. Non eodem autem modo principatus, sed mulieri quidem politicè, natis autem regaliter. Masculus enim natura femella principalior, nisi aliqualiter constet præter naturam, & senius, & perfectum, iuniore, & imperfecto.

CAPVT IX.

Quoniam vero tres erant partes rei domesti. a Vna dominica, de qua suprà diximus, alia paterna, tertia coniugalis, nam & vxori præest & filiis, tanquam liberis quidem ambobus, sed non eodem modo, sed vxori quidem ciuiliter, filius autem regiè. Masculus enim quam fœmina principalior est, nisi aliquibi contra naturam constituerit, & antiquus & perfectum, iuniore & imperfecto.

De maritali & patris, tum de virtutibus eorum tam qui præsunt, quam qui seruiunt.

b In politicis quidem igitur principatibus, plurimis transmutatur principans, & subiectum. Ex æquali enim vult esse secundum naturam, & differre nihil, attamen cum hic quidem dominetur, hic autem subiiciatur, quærunt differentiam esse & figuris, & sermonibus, & honoribus, quemadmodum Amasis dixit de pedum lotore sermonem. Masculus autem ad femellam semper hoc modo se habet.

c Puerorum autem principatus regalis. Quod enim genuit, & secundum amorem principans, & secundum senectutem est, quod quidem est regalis species principatus, propter quod bene Homerus Iouem appellauit dicens, Patet virorumque Deorumque, regem horum omnium, patrem dicens. Natura enim regem quidem oportet differre, genere autem esse eundem, quod quidem passum est senius ad iuuenem, & qui genuit ad natum.

d Manifestum igitur, quoniam amplior sollicitudo œconomiæ circa homines, quam circa inanimatorum possessionem, & circa virtutem, quam horum circa eam quæ possessionis quam vocamus diuitias, & librorum magis quam seruorum.

e Primo igitur quidem de seruis dubitabit vtique aliquis, vtrum est virtus aliqua serui præter organicas & ministratiuas, alia honorabilior iis, puta temperantia, & fortitudo, & iustitia, & aliorum talium habituum, aut non est neque vna, præter corporalia seruitia. Habet enim dubitationem vtrobique, si enim est, quid differat à liberis, & si non est, existentibus hominibus & ratione communicantibus, inconueniens.

f Fere autem idem est, quod quæstio de muliere & puero, vtrum & horum sunt virtutes, & oportet mulierem esse temperatam & fortem, & iustam, & puer est intemperatus, & temperatus, aut non. Vniuersaliter itaque hoc est considerandum de subiecto, natura, & principante, vtrum eadem virtus, aut altera. Si quidem enim oportet ambos Καλοκαγαθία. participare calocagathia, propter quid hunc quidem principari oportebit vtique, hunc autem subiici secundum semel: neque enim per magis, & minus possibile est differre, subiici quidem enim & principari specie differunt. Magis autem & minus nihil. Si autem

In ciuilibus igitur officiis plerumque commutatur is, qui præest, & is qui subest, nam æquales esse volunt secundum naturam, nec quicquam differre, attamen cum hic quidem præest, ille vero subest, requiritur differentia figuris, & sermonibus, & honoribus, vt Amasis inquit de pedum lotore. Enimuero masculus ad fœminam semper ita se habet.

Filiorum autem imperium est regium, quod enim genuit, quodque per amicitiam præest, & per ætatē, id ipsum est idem, quod species quædam regij imperij. Ideo bene Homerus de Ioue inquit. Hominum pater atque deorum, sic appellans horum omnium regem. Naturam enim excellere regem oportet, genere autem esse eundem, quod accidit seniori ad iuniorem, & parenti ad natum.

Manifestum autem, quod plus studij domesticæ disciplinæ est circa homines, quam circa possessiones inanimatorum. & circa horum virtutes possessionis, quas diuitias appellamus, & circa liberos magis, quam circa seruos.

Dubitatur autem, vtrum præter ministeria, & corporalia opera, sit aliqua virtus serui excellentior, puta modestia, fortitudo, & iustitia, & alij huiusmodi habitus, vel non sit alia præter corporalia ministeria. Ambiguitatem sane id habet, nam siue sit aliqua, excellentiores erunt serui quam liberi, siue non est aliqua, cum sint homines rationis participes, absurdum videbitur.

Eadem est fere quæstio de muliere & puero, vtrum & horum sint virtutes, & oporteat mulierem esse modestam & fortem & iustam, an puer sit intemperans & modestus, vel non. Et vniuersaliter id quærendum est de natura imperantis & parentis, vtrum eadem virtus, an alia. Si enim oportet vtrosque participes esse virtutis, cur tandem alter imperare debet, alter parere? Non enim secundum magis & minus possunt differre, nam imperare & parere specie differunt, & non secundum magis & minus. Sin vero alium oportet, alium non, admirabile est, nam si imperans non erit temperatus & iustus, quomodo bene imperabit? Sin is cui imperatur,

hunc quidem oportet, hunc autem non, mirabile. Si enim principans non erit sobrius & iustus, quomodo principabitur bene? si vero subiectus, quomodo subiicietur bene? Intemperatus enim, & formidolosus nihil faciet eorum, quæ oportet.

g Manifestum igitur, quia necesse quidem participare vtrosque virtute, huiusmodi autem esse differentiæ, quemadmodum natura, & subiectorum, & hoc statim exemplificatur circa animam. In hac enim est natura, hoc quidem principans, hoc autem principatum, quorum alterum dicamus esse virtutem, puta ratione abundantis, & irrationalis. Manifestum igitur, quod eodem modo se habet, & in aliis. Quare natura quæ pluta principantia, & subiecta; alio enim modo liberum seruo principatur, & masculus fœminæ, & vir puero. Et omnibus insunt quidem partes animæ, sed insunt differenter. Seruus quidem enim omnino non habet, quod consiliatiuum, fœmina habet quidem sed inualidum, puer autem habet quidem sed imperfectum: similiter igitur necessarium habere, & circa morales virtutes existimandum oportere quidem participare omnes, sed non eodem modo: sed quantum vnicuique ad sui ipsius opus, propter quod principem quidem perfectam habere oporret moralem virtutem, opus enim est simpliciter Architectonis: ratio autem Architecton, aliorum autem vnusquisque quantum immittit ipsis. Itaque manifestum, quoniam est moralis virtus & dictorum omnium, & non eadem temperantia mulieris & viri, neque fortitudo & iustitia, quemadmodum putauit Socrates, sed hæc quidem principatiua fortitudo, hæc autem subministratiua. Similiter autem se habet & circa alias.

h Palam autem hoc, & particulariter magis considerantibus. Vniuersaliter enim dicentes decipiunt seipsos, quia habere bene animam, virtute aut recte operari aut aliquid talium. Multo enim melius dicunt, enumerantes virtutes, sicut Gorgias quam si qui sic determinant. Propter quod oportet sicut Poëta dixit de muliere, sic putare de omnibus habere, mulieri ornatum silentium præstat, sed viro non iam hoc. Quoniam autem pueri imperfectus, palam quod huius quidem virtus, non ipsius

tur, quomodo bene parebit. Intemperatus enim & timidus nihil faciet, vt oportet.

Constat igitur, oportere vtrosque habere virtutem, sed in ipsa virtute esse differentiam, quemadmodum in his quæ natura obediunt. Id aperte in animo inspicitur: est enim in animo quod natura imperat, & quod paret, quorum diuersam censemus esse virtutem, & vt rationem habentis & irrationalis. Patet eodem modo se habere in aliis. Itaque pleraque sunt naturâ imperantia & parentia, alio enim modo liber præest seruo, & masculus fœminæ, & vir puero, & omnibus insunt partes animæ, sed differunt. Seruus enim omnino non habet deliberandi arbitrium, mulier vero habet quidem, sed inualidum, puer autem habet, sed imperfectum. Eodem modo se habere necesse est circa morales virtutes: putandum est autem omnes participes esse oportere, sed non eodem modo, sed quantum cuique opus est. Ex quo fit, vt is qui imperat, perfectam virtutem habere debeat moralem, nam eius opus est simpliciter præcipientis, ac præsidentis, ratio autem præcipit atque præsidet, aliorum vero vnusquisque quantum sibi competit. Quare patet, virtutem moralem esse eminium supradictorum, nec eadem modestia mulieris, & viri, neque fortitudo, neque iustitia, vt Socrates putabat, sed illa quidem iubens fortitudo, hæc vero obediens, eodem modo, & in aliis.

Patet autem id magis particulariter considerantibus, nam qui vniuersaliter dicunt, quod bene se habere animum virtus est, & recte agere, aut aliquid tale, seipsos decipiunt. Multo enim melius dicunt, qui enumerant virtutes, quemadmodum Gorgias, quam qui ita diffinunt. Quapropter oportet, sicut poëta de muliere dixit, ita censere in omnibus. Mulieri decus affert taciturnitas, sed non item viro. Cum vero puer sit imperfectus, patet quod & huius virtus non ipsius ad seipsum est, sed ad perfectum, & ducem, similiter, &

ad ſeipſum, ſed ad finem & ductorem. ſimiliter autem & ſerui ad dominum: poſuimus autem ad neceſſaria vtilem eſſe ſeruum, quare palam quod & virtute indiget parua & tanta, vt neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem deficiat ab operibus.

i Dubitabit autem vtique aliquis de nunc dicto: ſi verum, ergo & artifices oportebit habere virtutem: multotiens enim propter intemperantiam deficiunt ab operibus.

k Aut differt ab his plurimum. Seruus quidem enim particeps vitæ, hic tamen remotius & tantum immittit virtutis, quantum & ſeruitutis. Banauſus enim artifex determinatam quandam habet ſeruitutem, & ſeruus quidem eorum, quæ natura. Coriarius autem nullus, neque aliorum artificum.

l Manifeſtum igitur, quod talis virtutis cauſam eſſe oportet ſeruo dominum, ſed non doctrinatiuam habentem, operum deſpoticam. Propter quod dicunt non bene, ratione ſeruos priuantes, & dicentes præcepto vtendum ſolum: monendum enim magis ſeruos, quam pueros: ſed de iis quidem determinatum ſit iuſto modo.

m De mulieris autem, & viri, & natorum, & partis, ea quæ circa vnumquemque ipſorum virtute, & ea quæ ad ſeipſos homilia, quid quod bene, & quomodo oportet, quod quidem bene, perſequi, quod autem male, fugere. In his, quæ circa politicas neceſſarium peruenire.

n Quoniam enim domus quidem omnis pars ciuitatis, hæc autem domus, eam quæ partis ad eam quæ totius, oportet videre virtutem, neceſſarium ad politicam recipientes erudire, & pueros, & mulieres. Sed quidem aliquid refert ad ciuitatem eſſe ſtudioſam, pueros eſſe ſtudioſos, & mulieres ſtudioſas neceſſarium autem refert. Mulieres quidem enim dimidia pars liberorum, ex pueris autem diſpenſatores fiunt politicæ.

o Quare, quoniam de iis quidem determinatum eſt, de reliquis autem in aliis dicendum. Dimittentes tanquam finem habentes eos, qui nunc ſermones, aliud principium facientes dicamus, & primo conſideremus de pronuntiatis de optima politica.

& ſerui ad dominum. Poſuimus autem ſeruum eſſe vtilem ad neceſſaria, itaque patet ipſum virtute indigere parua, & tanta, vt neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem in operibus deficiat.

Dubitabit vero aliquis, ſi verum eſt, quod nunc diximus, vtrum artifices oportet habere virtutem, nam ſæpe propter intemperantiam deficiunt in operibus.

An hoc longè differt? nam ſeruus quidem adhæret nobis communione vitæ, ille autem remotior eſt, & tantum ſibi competit virtutis, quantum ſeruitutis. Vilis enim artifex determinatam quandam habet ſeruitutem, & ſeruus eſt ſecundum naturam, ſed nemo ſutor, aut alius opifex.

Patet ergo, quod huius quidem virtutis cauſam eſſe oportet dominum ſeruo, non eum qui doctrinam habet in operibus dominicam. Quapropter non bene dicunt qui ſeruos ſpoliant ratione, dicentes præcepto vti duntaxat, admonendi ſunt enim ſerui magis quam pueri. Et de his in hunc modum determinatum ſit.

De viri autem & mulieris, filiorumque & patris virtute, & conuerſatione adinuicem, quid recte vel contra, & quomodo oportet hoc quidem facere, ab illo autem abſtinere, in his quæ de rep. neceſſe eſt intueri.

Nam cum omnis domus ſit ciuitatis pars, illi autem domus, partis autem virtus ad totum reſpicere debeat, neceſſarium eſt reſpicientes ad remp. filios vxoreſque inſtituere. Siquidem refert ad rectam inſtitutionem reipub. pueros & mulieres eſſe bene inſtitutos. Enimuero refert neceſſarium eſt, nam mulieres media pars ſunt hominum liberorum, ex pueris autem ſumuntur, qui rempub. gubernant.

Quare, cum de ſeruis determinatum ſit, de reliquis autem in aliis ſit dicendum, omiſſis propoſitis, tanquam finem habentibus, alio ſumpto principio diſſeramus, ac primum illa diſcutiamus, quæ tradita ſunt de optimo ciuitatis ſtatu.

CAPVT

CAPVT IX.

Hic incipit tertia pars istius primi libri. Dictum enim fuit, quòd sunt tres partes œconomicæ, scilicet despotica siue dominalis, nuptialis, paterna, & quarta adiuncta chrimatistica: & dictum est iam de despotica & chrimatistica: relinquitur ergo dicendum de nuptiali & paternali: & diuiditur istud capitulum in duas partes, in quarum prima determinat proprias passiones & dubia pertinentia ad despoticam & paternam. In secunda de iis quæ pertinent ad nuptialem; ibi, *De mulieris autem & viri*, &c. In prima harum tria facit. Primò enim adaptat œconomicas, seruorum scilicet, puerorum, & vxoris ad vrbanitates siue politias, diuersis diuersas adaptans. Secundò mouet dubitationes super hoc, ibi. *Primò quidem igitur de seruis*, &c. Tertiò ponit solutionem, ibi, *Manifestum igitur quia quidem necesse*, &c. Dicit ergo primo: Quoniam autem tres partes œconomicæ erant sicut determinatum: & enumerat eas, dicens: Vna quidem despotica, de qua dictum est prius, id est, in præhabitis, & hæc est dominalis, cui adiuncta est chrimatistica: vna autem, scilicet secunda paterna, patris scilicet & filiorum: tertia autem nuptialis, viri scilicet ad vxorem. Et subdit rationem, quòd isti principatus non sint idem specie, ibi, Etenim mulieri præesse, & natis tanquam liberis quidem ambobus: quia & vxor libera & nati, scilicet non idem principatus cum despotico: quia seruus non est liber à domino. Deinde subdit, quòd nuptialis & paterna non est idem principatus, ibi, Non eodem autem modo principatus, supple, est mulieri & liberis: sed mulieri quidem politicè, supple, principatur maritus. Politicus autem principatus vocatur, quando in vna ciuitate vnus accipit principatum super reliquos ciues æquè liberos sicut ipse est: & non dominatur eis nisi secundum statuta ciuitatis, & transit de vno in alterum: vnus enim habes potestatem vno anno, & alter altero. Et hoc est quod dicit, ibi, Sed mulieri quidem politicè, supple, principatur: non enim habet potestatem in eam nisi secundum instituta nuptialia, vt dicunt canon & lex: propter quod etiam dicit canon, quòd consensus, qui facit matrimonium, debet esse secundum leges contrahentium. Deinde subdit de principatu paterno. Natis autem, principatur scilicet regaliter. Rex enim habet plenitudinem potestatis super omnes, qui sunt in regno, ad vtilitatem eorum, non ad vtilitatem propriam, statuendi & ordinandi quicquid voluerit. Et subdit rationem vtriusque principatus, dicens. Masculus enim naturâ, id est, naturaliter, femellâ principalior. Et quia posset aliquis obiicere, quòd aliqua fœmina sapientior & magis strenua est viro, propter hoc excipit subdens. Nisi aliqualiter contingat factum præter naturam, scilicet quod vir deficiat, & mulier proficiat: & hoc est præter ordinem naturæ. Mulieris enim secundum naturâ, est habere inconstantes conceptus, propter humiditatem: viri autem propter contrariam complexionem, est habere constantes. Et subiungit rationem de principatu paterno, dicens. Et senius & perfectum, sicut, supple, est pater, secundum naturam, supple, principalius est iuniore & imperfecto: in sene enim conceptus stabiles sunt & morantes circa idem: in iuniore autem & imperfecto secundum ætatem, sunt conceptus inconstantes & leues, & circa idem non morantes, propter complexionis fluxibilitatem. Et ideò dicit Aristot. in septimo Physic. quòd non æqualiter iudicant iuuenes senioribus presbyteris. In talibus tamen omnibus supponendum est quod dicit Arist. in primo Ethic. quòd nihil differt ætate an moribus, puerilis: non enim ab ætate defectio est, sed à passione. Cap 1

b Deinde subdit & dicit qualiter vnicuique appropriatur ille vel ille principatus, ibi, In politicis, id est, ciuilibus quidem igitur principatibus, plurimis, id est, ad plures transmutatur principans & subiectum: quia qui in anno hoc principatur, in futuro subiicitur, & talis principatus est ex æquali secundum naturam, & differt nihil. Ciues enim æquales sunt, & nullam differentiam libertatis vel iuris habent. Et hoc est quod dicit. Ex æquali vult secundum naturam, supple, talis principatus, & differre nihil habet, supple, vnus ciuis ad alterum. Attamen cum hic quidem, id est, vnus, dominetur, hic autem, id est, alter ciuium subiiciatur, tunc scilicet in tali principatu communiter homines quærunt differentiam esse, id est, facere, figuris & sermonibus & honoribus: figuris, vt in vestibus, & fastus ambitione, quem attribuunt principanti, & non subiectis: & sermonibus, quia aliter & cum maiori reuerentia conciuantur ad eos, quam ad subiectos: & honoribus, quia scilicet geniculando & adorando honorem exhibent eis quem non exhibent subiectis. Hoc autem probat per authoritatem Amasis, dicens. Quemadmodum Amasis, id est, talis Philosophus dixit de pedum lotore, sermonem, supple, faciens. Dictum autem Amasis fuit, quòd lotor pedum non esset dignus honore, qui debetur politico principanti in ciuitate. De secunda autem communicatione, scilicet viri & vxoris subdit: Masculus autem semper ad femellam hoc modo se habet, scilicet sicut principans ad eam qui subiicitur.

c Tertiò subdit de paterna dicens. Puerorum autem principatus, scilicet paternus, regalis est, id est, regali similis. Et subiungit rationem. Enim, id est, quia qui genuit, est & secundum amorem principans, & non propter vtilitatem propriam, & secundum senectutem: sicut enim dicit in tertio topic. Nemo eligit iuuenes duces: quia non constat eos esse sapientes. Et subdit, quòd hoc est proprium regis, ibi, Quod quidem est regalis species principatus. Regis enim est (vt dicit Aristot. in quinto Ethic. Et Boëtius in libro diuisionum) ex amore subditis præesse ad vtilitatem subditorum: & si fæuiat in subditos ad vtilitatem propriam, & nocumentum subditorum, corrumpitur Rex in tyrannum, & vrbanitas quæ regnum dicitur, in tyrannidem. Et hoc probat per Homerum, dicens. Propter quod bene Homerus louem, qui fuit primus rex institutus inter Deos: Et sicut dicit Ouidius de eo.

Iupiter

Iupiter esse pium statuerat quodcunque iuuaret.

Id est, voluit esse pium, id est, cultum Dei, quicquid iuuaret populũ. Et quia sicut dicit Tullius in fine primæ rhetoricæ, pietas est benevolentia in parentes & parentela coniunctos, ideò dicit esse similes principatus, regalem & paternum. Et hoc est quod bene Homerus Iouem appellauit dicens, quòd sic est pater virorum, Deorumque: & subdit rationem, regem horum omnium, scilicet virorum & Deorum, patrem dicens. Vnde subdit rationem Homeri, qua motus hoc dixit, ibi, Natura enim, id est, naturali sensu & industria regendi & potentia & benevolentia regem quidem differre oportet, supple, à subiectis, genere autem siue genealogia ex specie esse eundem, supple, oportet cum subiectis. Et subdit conuenientiam huius ad principatum paternum, dicens. Quod quidem passum est senius ad iuuenem, & qui genuit ad natum. Pater enim senior & industrior est & benevolentior ad regendum natos. Specie autem idem est cum eis: quia simile sibi secundum speciem ex seipso genuit.

d Et subdit faciens comparationem inter principatus qui sunt œconomicæ dicens. Manifestum igitur attendenti, est, supple, quoniam amplior est sollicitudo œconomicæ circa homines, quam circa inanimatorum possessionem, cum tamen vtrumque pertineat ad eam, quam scilicet possessionem, vocamus diuitias, & liberorum sollicitudo, supple, magis est, scilicet œconomicæ, quam seruorum.

e Deinde cum dicit, *Primo igitur quidem*, &c. Mouet quæstionem circa ea, quæ pertinent ad œconomicum, & habet duas partes: primò enim mouet quæstionem in vniuersali, & ponit solutionem. Secundò in particularibus ostendit eam, eò quod particularia in operabilibus magis certificant, quam vniuersalia, ibi, *Palam autem hoc & particulariter*, &c. Prima harum diuiditur in duas. Primò enim mouet quæstionem, & deducit eam. Secundò ponit solutionem, ibi, *Manifestum igitur, quia necesse quidem*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim mouet quæstionem de seruis in despotica. Secundò eandem quæstionem dicit esse de muliere & viro, ibi, *Ferè autem idem est*, &c. Tertiò dicit, quòd vtiliter tenet ista quæstio de Domino & seruo, & muliere & viro, & patre & puero, ibi, *Vniuersaliter itaque hoc est considerandum*, &c. Dicit ergo sic. Primò igitur quidem de seruis dubitabit vtique aliquis, id est, dubitando quæret, & intelligitur de iis qui sunt serui natura, non de iis qui sunt serui lege vel captiui in bello: illi enim nec liberum consensum habent, nec liberam electionem, sed in omnibus talibus respiciunt ad præceptum principantis domini: & in hoc solo habet locum quæstio de eis qui homines sunt. Et subdit quæstionem, vtrum est virtus serui, præter organicas & ministratiuas? In præhabitis enim ostensum est, quòd virtus serui inquantum seruus est, est corpore fortem esse, & ordinatum ad perficienda præcepta domini, & ministeria: & ideò est vt organum animatum domini: & virtus eius propria inquantum est seruus perficiens eum & complens, est vt opti-

mè perficiat præceptum domini, & ministerium. Vt enim dicit in tertio Ethic. In omnibus virtus est optimorum operatiua. Sunt autem serui etiam homines, & ideò quæritur si est alia virtus honorabilior quam ista quæ competat seruo: & subdit exemplum, puta temperantia, fortitudo, prudentia, & aliorum talium habituum, sicut est iustitia, mansuetudo, eutrapelia, & huiusmodi medietates 12. quales determinat in quarto Ethic. Et illæ virtutes dicuntur honorabiliores: quia sunt partes honesti, vt dicit Tullius in fine prirhetorices: honestum autem est, quod sua vi nos trahit, & sua dignitate nos allicit, vt ibidem dicit Tullius. Et omnes tales virtutes, vt ibidem dicitur, sunt habitus in modum naturæ, propriæ rationi & rectæ consentanei: organicæ autem & ministratiuæ virtutes subseruientes sunt, & consentaneæ præceptis principantis: propter quod illæ honorabiliores sunt. Habet enim dubitationem vtrobique, id est, ad vtramque partem: primò enim ostendit, quia neque vna, id est, nulla virtus est seruo, præterquam ad corporalia seruitia: & hoc ostendit tali ratione. Liberi est habere liberas virtutes: si ergo seruus habet liberas virtutes & liberorum, non differt à libero, quod falsum est: ergo & falsum id ex quo sequitur, scilicet quòd aliqua virtus nobilior sit seruo, quam organica & ministratiua. Et statim obiicit in oppositum subdens: Et si non est, scilicet aliqua virtus nobilior seruo, inconueniens, supple, videtur esse: & ponit medium ex quo hoc sequitur: Existentibus hominibus, supple, ipsis seruis, & ratione communicantibus, id est, cum sint homines & communicent naturæ sicut liberi, tunc ex ordine ipsius naturæ debent habere virtutes perficientes eos ad humana & rationabilia omnia. Dicit enim Plato in secunda parte Timæi, quòd creator nulli negauit aliquid eorum, quæ sunt ad beatitudinem vtilia & commoda. Nihil autem vtilius ad beatitudinem quam virtus moralis, quæ est pars honesti: vnde dicitur Sapientiæ 8. de sapientia: Sobrietatem & prudentiam docet & iustitiam & virtutem, quibus vtilius non est in vita hominibus. Et sobrietatem vocat, temperantiam: virtutem, fortitudinem.

f Deinde hanc quæstionem dicit etiam esse de muliere & viro, patre & puero, ibi, *Ferè autem idem est quod quæritur de muliere & puero.* Et dicit, ferè: quia tam seruus, quam mulier, quam puer sunt in ordine subiectorum & non principantium: sed non est eadem species subiectionis in tribus illis: & ideò non omninò eadem quæstio, & ideò dicit, ferè. Et repetit quæstionem, vtrum &, id est, etiam, horum, mulieris scilicet & pueri, sint virtutes, supple, honorabiliores quam illæ, quæ perficiunt eos ad subiectionem. Et explanat. Et, supple, quæritur, si oportet mulierem esse fortem temperatam, & iustam: Et, supple, si puer est intemperatus & temperatus, aut non, id est, si virtutes habet honorabiliores quam illas, quæ perficiunt puerum ad audiendum pædagogum, & mulieres ad audiendum maritum, aut non. Et quæstiones, quas in tribus dixit particulariter, reducit ad vniuersalem subdens vniuersaliter.

uersaliter. Itaque hoc est considerandum de subdito naturâ, siue sit seruus, siue mulier, siue puer, & principante, siue sit dominus, siue maritus, siue pater, vtrum eadem virtus scilicet sit principantis & subditi, aut altera: siquidem non oportet ambos, scilicet principantem & subiectum participare in his tribus ordinibus calothagathia. Et est nomen compositum in Græco, & componitur à calos quod est, bonum & thagaton, quod sicut dicit commentum super decimum Ethic. compositum est à tho præpositiuo articulo, & agaton quod est bonum: sed Græcis mos est quotiescumque vocalis est post vocalem immediatè, vt altera synalimphan patiatur, & maximè præcedens, vt facilior sit pronuntiatio, & ideò dicunt thagaton, pro thoagaton. Vnde calothagathia est per se bonitas, ad vitam pertinens secundum virtutem honesti: quia hoc per se bonum solum est, vtile autem & delectabile est ad aliud bonum. Si autem hoc concedatur, vadit in oppositum: si enim ambo, principans scilicet & subiectus æqualiter participant calothagathia, tunc, supple, non est ratio propter quid hunc quidem principari oportebit vtique semel, hunc autem subiici secundum semel. Dominus enim semper principatur seruo, similiter & maritus vxori, & pater puero: & non modò principatur, & postea subiicitur, sicut est in politicis, vbi qui vno anno principatur, postea subiicitur. Et quia posset aliquis dicere, quòd principans & subiectus habent virtutes secundum maius & minus, excludit istam responsionem subdens. Neque enim per maius & minus possibile est differre. Et ponit rationem. Subiici quidem enim, & principari, specie differunt: maius autem & minus nihil, supple, differunt secundum speciem. Et ratio talis est fundata super hoc, quod dicitur in tertio Ethic. Quòd vnuscuiusque extremum in bono, est virtus eius, puta principis potentia alia est, quam subiecti in quolibet ordine, & differunt specie: ergo extrema eorum in bono differunt: & ita alia, specie est virtus principantis quam subiecti. Et statim vadit in oppositum, ibi; Si autem hunc quidem oportet, hunc autem non, supple, honorabiliores virtutes habere, mirabile, supple, videbitur & inconueniens. Et ostendit hoc primò de principante sic. Si enim principans non erit sobrius & iustus & fortis & prudens, quomodo principabitur bene? Isaiæ 32. Princeps quæ digna sunt principe, cogitabit. Et similiter ostendit de subiecto, ibi, *Si vero subiectus*, supple, non erit sobrius & iustus, &c. quomodo subiicietur bene? Et adiungit rationem. Intemperatus enim existens & formidolosus, nihil faciet eorum quæ oportet, supple, bene. Et sic tam principans, quam subiectus indigent honorabiliori virtute ad hoc quod bene subiiciantur & principentur.

h Deinde ponit solutionem, ibi, Manifestum igitur, quia necesse est quidem participare vtrosque, scilicet principantes & subiectos, virtute scilicet honorabiliori, quæ est pars honestatis: iis enim necesse est participare principantes & subiectos, si digna debeant præcipere principantes, & subiecti digna facere: differenter tamen: & hoc est quod subdit. Huius autem, differentiæ scilicet virtutis, supple, sunt, quemadmodum natura, supple, est principantis & natura subiectorum. De talibus enim agit, qui secundum naturam principantur & secundum naturam subiiciuntur. Et probat per exemplum, ibi, & hoc statim exemplificatur circa animam. In hac enim, scilicet anima, naturâ hoc quidem principans, scilicet intellectus & ratio, &, supple, aliud cui principatur, sicut apperitus & desiderium in irascibili & concupiscibili. Et hoc est. Hoc autem principatum, irascibile scilicet & concupiscibile, sustinens principatum rationis & intellectus: quorum, scilicet intellectus & rationis, irascibili & concupiscibili alteram dicimus esse virtutem. Quod exemplificat subdens: puta rationem habentis & irrationalis. Rationem enim habens est ratio & intellectus, eò quod omnis virtus rationis & intellectus medium habet rectam rationem (vt dicit in 6. Ethic.) irascibilis autem & concupiscibilis virtutes, quæ circa passiones & operationes sunt, medium habent inter abundantiam & defectum. Et solutionem adaptat subdens. Manifestum igitur, quia eodem modo se habet & in aliis, vbi scilicet vnum principatur & alterum subiicitur, sicut est rationabile & irrationabile. Et hoc est quod subdit. Quare, id est, propter quod natura, id est, naturaliter quæ plura principantia, sicut dominus seruo, maritus vxori, pater puero, & subiecta, seruus, vxor, & puer, supple, ad virtutem moralem, quæ pars honestatis est, alio modo se habent. Et explanat dicens: Alio modo enim liberum seruo principatur, & masculus fœminæ, supple, alio modo, & vir, id est, pater puero, supple, & alio modo. Et omnibus, supple, iis, seruo & mulieri & puero insunt quidem partes animæ, rationale scilicet & irrationale in concupiscibili & irascibili, sed insunt differenter. Et ostendit differentiam subdens. Seruus quidem enim, supple, qui per naturam seruus, omninò non habet consiliativum, & ideò ad consilium proprium nihil perfectum facere potest: mulier autem habet, sed inualidum, & ideò nec ad consilium proprium aliquid perfectum facit: puer habet, sed imperfectum, quia stabiles conceptiones circa idem non habet. Et iterum adaptat solutionem dicens. Similiter igitur necessarium habere, hæc tria, supple, seruum scilicet, mulierem & puerum, &, id est, etiam circa morales virtutes. Et subdit quomodo: Existimandum, supple, est, oportere quidem participare morali quidem virtute omnes, sed non eodem modo, secundum quam scilicet participationem vnicuique, supple, contingit ad sui ipsius opus vt perfectum sit illud, scilicet secundum virtutem propriam. Et ex hoc concludit singulorum virtutem dicens, ibi, Propter quod principem quidem perfectam oportet habere moralem virtutem: quia scilicet ille præcipit omnibus aliis. Et hoc probat per simile in artibus mechanicis, in quibus architectonicus, id est, principalis artifex, præcepta & rationem operum dat omnibus vsualibus sibi subiectis: vt militaris, sicut dicit in primo Ethic. præcepta dat sellatrici, frænifactrici, & equestri, qualiter scilicet operari debeant: & hoc est quod subdit. Opus

enim ſimpliciter architectonicis, id eſt, principalibus artificibus. Et ſubdit cauſam. Ratio autem architectonis, id eſt principalis artifex, qui ratione dat qualiter vnuſquiſque operetur. Dicit enim in textu 1 th c. quòd in vnaquaque arte eſt, qui ex hac artis rationem dat omnium operandorum, quæ exiguntur ad artem. Et ſubdit qualiter eſt aliorum, ibi, Aliorum autem vnumquodque, ſcilicet habet virtutem, quam immittat ipſis, architector, ſupple. Et ex his concludit ſolutionem, ibi, Itaque manifeſtum, quoniam eſt moralis virtus dictorum omnium, deſpoticæ ſcilicet, nuptialis & paternæ, in principante & ſubiecto, quo ſcilicet ad ſubſtantiam virtutis, & non eſt eadem ſecundum eſſe, ſcilicet mulieris & viri, neque fortitudo & iuſtitia, ſupple, eſt eadem, ſcilicet ſecundum eſſe. Et ex hoc reprehendit Socratem ſubdens. Quemadmodum putauit Socrates, ſupple, eadem eſſe. Et ſubiungit differentiam, ibi, Sed hæc quidem principatiua, ſcilicet in principante fortitudo, hæc autem ſubminiſtratiua, ſcilicet in ſubiectis: ſimiliter autem ſe habet & circa alias, ſcilicet iuſtitiam & prudentiam & temperantiam & alias morales virtutes. In omnibus autem iis principari & ordinare, eſt principantis: obedire autem & ſubſeruire, ſubiecti.

h Deinde cum dicit: Palam autem hoc, &c. Solutionem quam dedit in vniuerſali, oſtendit in particularibus. Et circa hoc duo facit. Primò enim oſtendit ſolutionem quam dedit, tenere in particularibus. Secundò mouet dubitationem, vt confirmet ſolutionem, ibi, Dubitabit autem vtique aliquis, &c. Circa primum tria facit. Primò enim, quòd ſolutio data palam ſit particulariter intendentibus. Secundo probat hoc per quoſdam Poëtas, ibi, *Multo enim melius*, &c. Tertio adaptat ad propoſitum, ibi, *Mulieri ornatum ſilentium*, &c. Circa primum duo facit. Primo enim dicit quod intendit. Secundo ponit rationem, ibi, *Quia bene habere animam*, &c. Ergo dicit. Palam autem hoc, ſcilicet quod dictum eſt, quod ſecundum eſſe differunt virtutes viri & mulieris, domini & ſerui, patris & pueri, &, id eſt, etiam magis particulariter conſiderantibus. Et ſubiungit rationem. Vniuerſaliter enim dicentes, ſupple, de virtute, tamen circa particularia opera ſic decipiunt ſeipſos. Et huius, ſupple, cauſa eſt: quia bene habere animam virtute, id eſt, ſecundum virtutem monaſticam, œconomicam, vel politicam, aut rectè operari, ſupple, ſecundum hanc virtutem, vel illam, aut aliquid talium, quod eſt, ſupple, operum virtutis, quærunt confugere ad philoſophiam, & eſſe boni, & nihil operandorum facere: quod malum eſt: quia ſicut dicit in ſeptimo Ethic. Nunquam bene habebunt animum ſic philoſophantes. Et ideò inferi, quòd particulariter intendendo melius eſt. Et hoc eſt. Multo enim melius dicunt enumerantes virtutes, particulariter ſcilicet, & ſecundum particularia opera, ſicut Gorgias, ſupple, Philoſophus fecit, qui particulariter in omnibus oſtendit, in quo quis bonus, vel malus eſſet, quam qui ſic determinant, vniuerſaliter ſcilicet. Et confirmat hoc per authoritatem, ibi, Propter quod oportet ſicut Poëta dixit, Homerus ſcilicet de muliere, in particulari ſcilicet determinans bonitatem eius, ſic putare habere de omnibus, filio ſcilicet, ſeruo & omnibus ſubiectis. Et dicit verbum quod dicit Poëta de muliere in particulari, ibi, Mulieri ornatum, ſilentium præſtat, ſcilicet quod non ad ſeipſam, ſed ad viri vocem faciat, quod facit: ſed viro, iam non hoc, ſupple, præſtat ornatum, quod ſic habeat ſe, ſed quod cuncta quæ ad diſpenſationem domus pertinent, ſapienter & diſcretè diſponat. Eſt ſimile ei quod dicit Apoſtolus 1. Tim. 2. Mulieri in Eccleſia loqui non permitto: ſed ſi quid volunt diſcere, domi viros ſuos interrogent. Propter quod etiam cautum eſt in legibus, ſiue iure ciuili, Ne mulieres adducerentur in cauſis: aduocationes enim mulierum lubricæ ſunt, & inconſtantes, & allicientes animos iudicum. Et ſubdit de puero & patre. Quoniam autem puer imperfectus, ſupple, ſit, palam, & quod huius ſcilicet pueri quidem virtus, non ipſius ad ſe ipſum eſt, ſed ad finem & ductorem, id eſt, quod obediat pædagogo & ductori ad finem, quem ipſe præcipit circa ſingulas virtutes. Et adiungit de tertia combinatione, ſcilicet ſerui & domini, ibi, Similiter autem & ſerui ad dominum oportet, ſupple, præceptis particularibus intendere, & non vniuerſaliter philoſophari de virtute, quid ſit. Et ſubiungit rationem. Poſuimus autem ad neceſſaria vtilem eſſe ſeruum, vt ſcilicet famuletur præceptis domini particularibus: quare palam, quod & virtute indiget parua, ſcilicet alteri famulante, & tanta, ſcilicet indiget virtute, vt neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem deficiat ab operibus, ſupple, præceptis à domino.

i Deinde ſequitur pars in qua mouet dubitationem à dicta ſolutione exortam, ibi, *Dubitabit autem vtique*, &c. Quia ſi ita eſt quod tali virtute, cardinali ſcilicet indigent mulier & puer & ſeruus, vt non impediantur ab opere præcepto ſibi, tunc etiam videtur, quòd quilibet artifex hac virtute indigeat, vt non impediatur ab opere præcepto ab arte. Ars enim, vt dicit Tullius in fine primæ rhetoricæ, eſt collectio præceptorum ad eundem finem tendentium. Dicit ergo: Dubitabit autem vtique aliquis de nunc dicto, id eſt, de nunc dicta ſolutione. Et ponit rationem dubitationis dicens. Si verum, ergo & artifices oportebit habere virtutem, ſupple, cardinalem, ad hoc ſcilicet quod conſequantur finem artis. Et ponit rationem, quare oporteat, ibi, Multoties enim vt fabri vel alij artifices) propter intemperantiam, ſupple, vel timiditatem, deficiunt ab operibus, ita quod finem artis ſuæ non conſequantur: ergo, ſupple, oportet habere virtutem, quæ iuuet ad finem artis.

k Aut nota ſolutionis eſt. Et obuiat rationi inductæ dicens. Differt ab iis plurimum artifex, ſcilicet à ſeruo, puero & muliere. Artifex enim liber eſt, ſeruus autem non: & hoc eſt. Seruus quidem enim particeps, ſcilicet eſt, vitæ, œconomicæ ſcilicet cum domino: communicant enim in eodem, opere ſcilicet œconomico: hic autem, ſcilicet artifex, remotius, liber enim eſt, &, ſupple, ideò tantum immittit virtutis, cardinalis ſcilicet, quantum & ſeruitutis: quia ſcilicet alij operantur pretio, ideò etiam ad præceptum

ceptum eius tenentur perficere opus artis. Et hoc probat in particulari, ibi, Banauſus enim, id eſt, coquus artifex determinatam quandam habet virtutem, ſcilicet elixationis, aſſationis, & aliorum quæ pertinent ad ciborum præparationem. Et hæc virtus exigitur ab artifice, vt ad finem artis deueniat. Sed oſtendit diſſimilitudinem inter ſeruos & artifices, ibi, Et ſeruus quidem eorum, id eſt de numero eorum quæ natura, quia eſt organum animatum, vt in præhabitis dictum eſt, quod ad poſſeſſionem, quæ ſecundum naturam œconomicæ eſt, pertinet. Corrigiarius autem, qui incidit corrigias in cingula, nullus, neque aliorum artificum, ſupple, ſecundum naturam pertinet ad poſſeſſionem œconomicæ, ſicut ſeruus, qui de poſſeſſione eſt vt organum animatum.

l Ex iis concludit probationem ſolutionis, dicens: Manifeſtum igitur, quòd talis virtutis cauſam eſſe oportet ſeruio dominum: quia illius præcepto tenetur ſeruus obedire ad opera, ſed non oportet, ſupple, doctrinarum habentem, operum deſpoticam, id eſt, dominalem. Doctrinatiua enim eſt, quæ ſecundum Philoſophiam docet quid virtus, & cauſas, & ſpecies virtutum, & paſſiones & accidentia per ſe. Et ex hoc arguit quoſdam malè dicentes de hoc, & fuit Socrates, ibi, Propter quod dicunt non bene, ratione ſeruos prin[illegible] in totum, ſupple: oportet enim ſeruos ad minus tantum habere rationis, vt intelligant præcepta dominorum. Dictum autem illorum ponit, ibi, Et dicentes præcepto dominorum vtendum ſolum, ſeruos ſcilicet, & ideò, ſupple, non indigere ratione ad diſponendum propria opera: eò quod diſpoſitio operis ſeruorum ad dominos pertinet. Et rationem redargutionis huius ſubdit. Monendo enim magis ſeruos, ſupple, diſponimus, quam pueros. Et huius cauſa eſt: quia ſerui ſecundum ætatem perfectæ ſunt rationis, pueri autem imperfectæ. Et ſubdit epilogum de dictis: Sed de iis quidem, id eſt, deſpotica, poſſeſſiua, chrimatiſtica & paterna determinatum ſit hoc modo.

m *De mulieris autem, & viri*, &c. Determinata domini & ſerui communicatione, patris & filij, determinat de communicatione mulieris & viri, quæ fuit tertia pars œconomicæ quam in ante habitis vocauit nuptialem. Dicit ergo: De mulieris autem & viri, & natorum & patris, ea quæ circa vnumquodque ipſorum, virtute immediatè: habitum eſt enim, quòd alia eſt virtus ſerui, & alia domini, alia patris, alia nati, alia mulieris, atque alia viri ſecundum eſſe: &, ſupple, determinata eſt quæ ad ipſos, dominum ſcilicet & ſeruum, patrem & natum, mulierem & virum homelia: & dicitur ab homos quod eſt vnum, & logos quod eſt ſermo, & eſt collatio ſiue collocutio ad alios habita de iis quæ pertinent ad ipſos in moribus & factis ipſorum. Quomodo autem determinauerit, ſubdit: Quid quod bene, & non bene eſt, determinatum eſt: qualiter iſti bene communicant, & qualiter non bene. Et etiam, ſupple, eſt determinatum quomodo oportet, quod quidem bene eſt, & bonam facit communicationem in ſingulis, perſequi: quod autem malè, ſupple, fugere: ſic enim erit optima œconomica communicatio. His igitur determinatis in iis quæ circa politicas ſunt communicationes, ſupple, neceſſarium ſuperuenire, in reliquis, ſupple, ſequentibus libris.

n Dictum eſt enim in primo cap. parte ſcilicet prœmiali, quòd in ciuitate perfecta communicatio eſt, & non in domo. Et hanc rationem recipit hìc cum dicit: Quoniam enim domus quidem omnis pars ciuitatis, ſupple eſt: hæc autem, ſcilicet ciuitas domus (& eſt domus genitiui caſus) quia ſcilicet eſt conſtituta ex domibus ſicut ex partibus, propter hoc, ſupple, eam ſcilicet virtutem quæ partis domus, ad eam quæ totius, ſcilicet ciuitatis, oportet videre virtutem: virtus enim partis perficitur in virtute totius. Et hoc eſt. Neceſſarium, ſupple, eſt ad politicam reſpicientes, quæ communicatio eſt perfecta & totius, erudire pueros & mulieres ſtudioſos: & tacet de ſeruis, quia politica communicatio inter æquè liberos eſt: pueri autem & vxor æquè liberi ſunt, ſeruus autem non, maximè verò ſeruus per naturam, & ad communicationem politicam ſeruus non pertinet. Et hoc eſt. Sed quidem refert aliquid ad ciuitatem eſſe ſtudioſam, pueros eſſe ſtudioſos, & mulieres eſſe ſtudioſas, ſeruum autem eſſe ſtudioſum non multum confert, nec differentiam boni ſtudioſæ ciuitati, de qua ſit curandum: pueris autem & vxoribus non ſic eſt. Et hoc eſt. Neceſſarium autem refert, ſcilicet pueros & mulieres eſſe ſtudioſos: hoc enim magnum bonum facit ciuitati. Et ſubiungit rationem, ibi, Mulieres quidem enim dimidia pars liberorum, ſunt, ſupple: ſicut enim dixit in 5. ethic. Parer aliquid ſui habet in filio, quod actiua potentia totum eſt, mater autem etiam ſui aliquid habet in filio quod paſſiua potentia totum eſt: & bonæ & malæ diſpoſitiones parentum ſæpè ſunt in filiis: propter quod oportet matres ſemper ſtudioſas eſſe. Et idem dicit de filiis ſubdens: Ex pueris autem diſpenſatores fiunt politicæ, id eſt, communicationis ciuitatis, & ex bonis pueris boni diſpenſatores, & ex malis mali. Propterea dicitur de quibuſdam Sap. 12. Naturalis malitia eorum immutari non poterat.

o Sic determinato de iis ponit tranſitum ad ſequentia, ſubdens: Quare quoniam de iis quidem, ſcilicet communicationibus œconomica, deſpotica, nuptiali & paterna determinatum eſt, de reliquis autem, ſupple, communicationibus in aliis, ſupple, ſequentibus libris dicendum: dimittentes tanquam finem habentes eos, qui nunc ſermones, de œconomica ſcilicet, aliud facientes principium, id eſt, alterius libri, dicamus ſcilicet de communicatione politica. Et ſubdit quo ordine dicendum eſt de illa, ibi, Et primò, ſcilicet in ſequenti libro, conſideremus de pronuntiatis ab aliis, ſcilicet Philoſophis de optima politia: vt ſicut ipſe dicit in primo de anima, bene quidem dicta accipiamus, ſi quæ autem mala dixerunt, vereamur hæc: & innuit nobis diuiſionem ſequentis partis, & ſic terminatur ſententia primi libri.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER SECVNDVS,

Cum Beati Alberti Magni præclarissimis Commentariis.

CAPVT I.

Socratis opinio refutatur omnem vnionem & cõmunitatem in ciuitate constituentis apud Platonem.

VIA considerare voluimus de communione politica, quæ sit optima omnium, iis qui possunt viuere quam maxime ad votum, oportet & alias considerare politias, quibus vtuntur quædam ciuitatum earum, quæ bene regi legibus dicuntur, & si quæ aliæ existunt à quibusdam dictæ & visæ bene se habere, & vt recte habens appareat & vtile.

b Adhuc autem quærere præter ipsas alterum non videatur esse omnino sophizare volentium, sed propter non bene se habere has nunc existentes; propter hoc, hanc videamur inferere methodum.

c Principium autem primo faciendum, quod quidem natum est esse principium speculationis. Necesse enim aut omnes omnibus communicare ciues, aut nullo, aut quibusdam quidem, quibusdam autem non.

d Nullo quidem igitur communicare, manifestum quod impossibile. Ciuitas enim communicatio quædam est: & primum necesse loco communicare. Locus quidem enim vnus, qui vnius ciuitatis, ciues autem socij qui vnius ciuitatis.

e Sed vtrum quibuscunque contingat communicare, & melius est communicare futuram habitari ciuitatem bene, aut quibusdam quidem, quibusdam autem non, melius. Contingit enim, & pueris, & mulieribus, possessionibus cõmunicare ciues adinuicem, quemamodum in politica Platonis. Ibi enim Socrates ait, oportere communes pueros, & mulieres esse, & possessiones.

CAPVT I.

VONIAM proposuimus considerationem facere de ciuili societate, quæ sit optima omnium, potentibus viuere maxime ad votum, oportet alias quoque considerare Resp. quibus vtuntur ciuitates aliquæ earum, quæ bene legibus institutæ videntur, & si aliquæ sint ab aliquibus scriptæ, quæ bene se habere videantur, vt recta institutio vtilitasque appareat.

Nec putetur esse ad ostentationem & superfluitatem quærere aliud quidpiam præter illas, sed quia illæ non bene habent, ideo hunc laborem à nobis esse susceptum.

Incipiendum est autem ab eo, quod est secundum naturam huius considerationis principium. Necessarium quidem est, aut omnia esse communia inter ciues, aut nulla, aut quædam.

Enimuero nulla esse communia, impossibile constat esse, cum ciuitas sit communio quædam. Ac primo necesse est locum esse communem, nam locus quidem, paritas est vnius ciuitatis, ciues autem socij vnius ciuitatis.

Sed vtrum melius fuerit in bene instituenda republ. quæcunque recipere communionem possunt, ea omnia esse communia, an quædam communia esse, quædam non esse. Nam fieri potest vt filij & vxores & res, quæ possidentur, communes essent, quemadmodum in Platonis rep. Ibi enim Socrates inquit, oportere communes esse filios, & mulieres, & facultates. Id vero, vtrum præstat ita fieri, vt nunc fit, vel

nes.

nes. Hoc itaque vtrum, vt nunc sit melius habere, aut secundum in politia scriptam legem.

f Habet itaque difficultates alias multas omnium esse mulieres communes, & causa propter, quam inquit oportere lege statui hoc modo Socrates, non videtur accidens ex rationibus. Adhuc autem ad finem quem ait oportere existere ciuitati, vt quidem dictum est nunc impossibile: quomodo autem diuidere, nihil determinatum est.

g Dico autem vnam esse ciuitatem tanquam optimum ens, quam maximè omnem. Accipit enim hanc suppositionem Socrates.

h Quamuis manifestum sit, quod procedens, & facta vna magis, neque ciuitas erit. Multitudo enim quædam secundum naturam est ciuitas, factaque vna magis, domus quidem ex ciuitate, homo autem ex domo erit, magis enim vnam domum ciuitate dicemus vtique, & vnum domo. Quare, si potens quis esset hoc operari, non faciendum. Interimet enim ciuitatem.

i Non solùm autem plurium hominum ciuitas, sed & ex specie differentibus: non enim fit ciuitas ex similibus. Alterum enim compugnatio, & ciuitas, hoc quidem enim quantitate vtile, quamuis sit idem specie, auxilij enim gratia compugnatio apta nata est, quemamodum vtique si pondus amplius trahet, differet autem tali, & ciuitas à gente, cum non per vicos fuerint segregati multitudine, sed velut Arcades. Ex quibus autẽ oportet vnum fieri, specie differunt, propter quod æquale contrapassum, saluat ciuitates, quemadmodum in Ethicis dictum est prius, quoniam & in liberis, & æqualibus necesse hoc esse.

k Similiter autem non possibile est omnes principari, sed ad secundum annum aut secundum aliqualem alium ordinem, aut tempus, & accidit vtique secundum hunc modum, vt omnes principentur, quemadmodum vtique si transmutarentur coriarij, & fabri, & non semper iidem coriarij essent: quoniam autem melius sic habere, quæ circa communitatem politicam, palam, quomodo eosdem semper melius principari sit possibile. In quibus autem non possibile propter secundum naturam æquales esse omnes, simul autem, & iustum, siue bonum, siue pra-

secundum legem illam in republica scriptam.

Continet porro & alias turbationes permultas ista mulierum communio, & id, propter quod censuit legem hanc esse ferendam, non videtur consequi ex rationibus. Præterea ad finem quem inquit oportere ciuitati existere, vt nunc quidem dictum est, impossibile: quomodo autem transigere oporteat, nihil ab eo determinatum est.

Quod vna videlicet, sit ciuitas tota tanquam id sit maxime optimum, suscipit enim hanc suppositionem Socrates.

Atqui constat, quod ea procedente vt vna fiat magis, ciuitas non erit. Est enim ciuitas multitudo quædam secundum naturam, quæ dum fit vna magis, domus erit ex ciuitate, & homo ex domo. Vnam enim magis domum censemus esse quam ciuitatem, & hominum vnum quam domum: quare etiamsi posset quispiam hoc facere, tamen non esset faciendum, quia perimit ciuitatem.

Nec solum ex multitudine hominum constat ciuitas, verum etiam ex eorum multitudine, qui specie differunt. Non fit enim ciuitas ex similibus, aliud enim ad bellum confœderatio quam ciuitas, illa enim quantitate prodest, & si eadem sit specie, cum auxilij gratia fiat, seu si pondus magis attrahat. Differret autem & eo modo ciuitas à gente: quando per pagos diuisa non sit multitudo, sed quemadmodum Arcades. Ex quibus autem vnum fieri oportet, specie differunt. Quapropter par repensum ciuitatem conseruat, vt in Ethicis dictum est prius, quoniam inter liberos & æquales necessarium est hoc esse.

Nam omnes simul magistratum gerere impossibile est, sed aut per annum, aut per aliam præfinitionem & tempus, atque isto modo fit, vt omnes gerant magistratum, seu si mutarentur sutores & fabri, nec semper iidem sutores ac fabri essent. Cum vero melius sit ita se habere ea circa societatem ciuilem, manifestum est, melius fore si iidem semper magistratum gererent, modo id fieri posset: sed in quibus hoc fieri nequit, propterea quod omnes natura sunt pares simul & iustum est, siue bonus siue prauus sit gerere magistratum, vt omnes huius muneris participes fiant, & in eo imitari vicissim æquales, cedendo inuicem

uum principari omnes ipso participare, hoc autem imitatur, scilicet in parte æquales cedere hoc, tanquam similes sint à principio, ij quidem enim principantur, ij autem subiiciuntur tanquam vtique alij facti, & eodem vtique modo principantium. Alij alios principantur principatus. Manifestum igitur ex his, quod non aptum natum est vnam sic esse ciuitatem, vt dicunt quidam, & dictum, vt maximum bonum in ciuitatibus, quod ciuitates interimit, quamuis vniuscuiusque bonum saluet vnumquodque.

l Est autem, & per alium modum manifestum, quoniam valde quærere vnire ciuitatem non est melius, domus quidem enim magis per se sufficiens vno, ciuitas autem domo, & vult iam tunc esse ciuitas cum per se sufficientem accidit esse communitatem multitudinis, siquidem igitur magis eligibile quod magis per se sufficiens, & minus vnum, eo quod magis eligibilius.

m At vero neque si hoc optimum est, scilicet, vnam quam maxime esse communitatem, nec hoc ostendi videtur per sermonem, si omnes simul dicant meum, & non menm. Hoc enim existimat Socrates, signum esse eius, quod ciuitatem perfecte esse vnam, quod enim omnes, duplex, siquidem igitur vt vnusquisque forsitan vtique erit magis, quod vult facere Socrates. Vnusquisque enim filium suiipsius dicet eundem & mulierem vtique eandem, & de substantia, & circa vnumquodque vtique contingentium similiter. Nunc autem non sic dicent communibus vtentes vxoribus & pueris, sed omnes quidem quidem non vt vnusquisque autem ipsorum: similiter autem & substantiam quidem, non vt vnusquisque autem ipsorum. Quod quidem igitur paralogismus quidem est dicere omnes & vtraque & imparia & paria propter duplicitatem & in orationibus litigiosos faciunt syllogismos, propter quod est omnes idem dicere, sic quidem bonum, sed non possibile, sic autem nihil consentaneum.

n Adhuc autem aliud habet nocumentum quod dicitur. Minime enim cura fortitur, quod plurimorum est commune. De propris enim maxime curant, de communibus autem minus quam quantum vnicuique attinet, apud alios enim tanquam altero curante, negliguntur magis, sicut in ministerialibus seruitiis, multi seruientes quandoque deterius seruiunt paucioribus. Faciunt autem vnicuique ciuium mille filij, & isti non vt vniuscuiusque sed contingentis contingens similiter est filius quare omnes similiter negligent. Adhuc sed vnusquisque meus dicet bene operantem ciuium, aut male quomodocunque contingat secundum numerum existens, puta meus, aut huius filius, hoc modo dicens secundum vnumquemque mille, aut quodcumque ciuitas est, & hoc dubitans: immanifestum enim cui accidit genuisse filium, & saluatum esse genitum. Equidem vtrum sit melius, meum dicere vnumquemque, idem quidem appellantes duorum millium, aut decem millium, aut magis, vt nunc in ciuitatibus meum dicunt: ij quidem enim filium suum, hic autem fratrem suum appellat eundem, hic autem neporem, aut secundum aliam quandam cognationem, aut à sanguine, aut secundum familiaritatem, & curam ipsius primum, aut eorum qui ipsius: adhuc autem alterum fratruelem, aut contribulem: melius enim propriū nepotum esse, quam per modum istum filium.

o Quinimo, sed neque diffugere possibile non quosdam suspicari, siue ipsorum fratres, & pueros, & patres, & mares. Secundum similitudines enim quæ fiunt pueris ad generantes necessarium accipere de inuicem credulitates. Quod quidem aiunt quidam accidere terræ periodos describentium, esse enim quibusdam de superiori Lybia communes vxores, natos tamen pueros, diuidi per similitudinem. Sunt autem quædam, etiam femellæ, & aliorum animalium, puta equæ, & boues, quæ valde natæ sunt similes reddere natos parentibus: quemadmodum quæ in Pharsalo, vocata Iusta equa.

p Adhuc autem, & tales difficultates non facile deuitare, hanc construentibus communitatem puta vulnerationes, & homicidia inuoluntaria, hæc autem voluntaria, & pugnas, & maledictiones, quorum nullum inconueniens est fieri ad patres, & matres, & qui non longe quæ plus accidere necessarium ignorantibus, quam scientibus, & factorum scientibus quidem contingit putaras fieri solutiones, aliis autem neque vnam.

Patet etiam alio modo, quod quærere nimium vnire ciuitatem, non est melius: domus enim magis sufficiens est quam vnus, ciuitas autem quam domus, & vult iam eam quidem esse ciuitatem cum habet sufficientiam multorum societas. Si igitur magis expetendum est, quod magis sufficientiam habet: certe & minus vnum, eo quod est magis expetibilius.

Enimuero nec si optimum sit vnam quam maxime esse ciuitatem, tamen id demonstrari videtur sermone, si omnes dicant suum, & non suum. Hoc autem Socrates putat signum esse ciuitatis perfecte vnitæ. At enim verbum, omnes, duplex est: si igitur tanquam singuli, forsan esset magis, quod efficere vult Socrates, singuli enim eundem filium suum dicerent, & mulierem eandem, & de facultatibus, & de quibusuis aliis eodem modo. Nunc autem non ita dicunt, qui communibus vtuntur mulieribus, & filiis, sed omnes quidem, at non, vt singuli ipsorum, eodemque modo de facultatibus omnes quidem, sed non vt singuli eorum. Quod igitur aberratio quædam sit in verbo, omnes, manifestum est: nam & vtraque, & imparia, & paria dicit propter duplicitatem, & in sermonibus positum, litigiosos facit syllogismos: quare hoc ipsum omnes dicere, vno quidem ore bonum est, sed nequaquam possibile: alio autem modo nihil consentaneum.

Habet præterea, quod dicitur nocumentum aliud. Quod enim multorum commune est, in eo minime adhibetur diligentia, nam de propris maxime curant homines, de communibus autem minus: quam quantum singulis competit, tanquam enim alio curante, ab aliis negliguntur, quemadmodum in seruilibus ministeriis famulantes, multi interdum deterius inseruiunt, quam pauci. Fiunt autem vnicuique ciuium mille filij, & ij non vt singulorum, sed cuiusuis, quinis similiter est filius, quare omnes similiter negligent. Præterea isto modo singuli suum dicent bene agentem, aut male, quotuscunque continget numero, puta meus est, aut illius, hoc modo dicens, de singulis, ex mille, vel ex quot ciuitas sit, & hoc dubitans, nam incertum est cui contigerit genuisse filium, & saluum esse genitum. Atqui vtrum præstat sic dicere suum, ita vocantes vnumquemque duorum millium, & decem millium, vel magis vt nunc in ciuitatibus suum vocant, hic quidem filium suum, ille fratruelem eundem, ille nepotem, aut per aliam quandam coniunctionem, & ex consanguinitate, vel affinitate sui primum vel suorum, & præterea alterum sodalem, alterum contribulem, præstat enim esse proprium nepotem quam illo modo filium.

Quinimo nec vitari quidem potest, quin agnoscantur à quibusdam fratres, & filij, & patres, & matres. Nam per similitudines natorum ad parentes necessarium est, vt fidem recipiant de sese inuicem, quod tradunt scriptores quibusdam populis superioris Lybiæ euenire. Habere enim mulieres communes, filios tamen partiri inter se secundum similitudines natorum. Sunt enim mulieres quædam, & animalia, seu equi, & boues, quorum ea natura est, vt simillimos genitoribus edant fœtus, vt equæ illa apud Pharsaltam Iusta nuncupata.

Et præterea huiusmodi molestias non facile erit vitari ab his qui eam statuunt communitatem, puta plagas, & neces, partim voluntarias, partim inuoluntarias, & rixas, & iurgia, quæ nefas est committere aduersus parentes, & propinquos, magis quam aduersus extraneos, sed frequentius illa euenire necesse est vbi ignorant, quam vbi sciunt: & ea si contingant à scientibus expiari debito modo possunt: ab ignorantibus vero non possunt.

q Inconueniens autem, & communes facientes filios, coire solum auferre ab amantibus, amare autem non prohibere, neque vsus alios, quos patri ad filium esse omnium est indecentissimum, & fratri ad fratrem, quin & amare solum. Inconueniens autem, & coitum auferre propter aliam causam quidem, neque vnam, vt valde vehementi delectatione facta, quia autem hic quidem pater, aut filius, ij autem fratres adinuicem nihil putare differre.

Illud etiam absurdum quod filios communes fecerunt, coire solum amantes vetuerunt: amare vero non vetuerunt: nec alios vsus quos esse patri ad filios, & fratri ad fratrem omnium deformissimum est: cum & amare solum absurdum etiam non aliam ob causam coitionem illorum vetuisse, nisi quia nimia voluptas inde fit prouenitura: sed quia pater sit, aut filius, aut fratres, ob eam rem nihil putare referre.

r Videtur autem magis terræ cultoribus esse vtile, commune esse vxores, & pueros, quam custodibus. Minus enim erit amicitia communibus existentibus pueris, & vxoribus. Oportet autem tales esse subiectos ad obedire, & ad non insolescere.

Videtur autem magis prodesse vt agricolis communes sint mulieres & filij quam custodibus, minus enim erit amicitia si communes sint nati & mulieres. Enim vero tales sint quibus imperatur, oportet quo ipsi pareant imperio: nec res nouas in ciuitate moliuntur.

s Totaliter autem accidere necesse propter talem legem contrarium eorum, quorum conuenit recte positas leges causas fieri, & propter quam causam Socrates sic arbitratus est, oportere ordinare, quæ circa pueros & vxores. Amicitiam quidem enim putamus maximum esse bonorum ciuitatibus: sic enim vtique minime seditiones faciunt, & vnam esse ciuitatem collaudat maxime Socrates, quod & videtur, & ille esse inquit, amicitiæ opus, quemadmodum in amatiuis sermonibus scimus dicentem Aristophanem, quod amantibus propter nimis diligere desiderantibus, natura vnum factos esse, & ambos fieri vnum ex duobus existentibus. Hic quidem igitur necesse ambos corruptos esse, aut vnum.

Penitus autem contra euenit necessarium est ex huiusmodi lege, quam quorum causa optimas leges esse oportet, & cuius gratia Socrates censet ita instituendum & de natu & de mulieribus. Amicitiam enim putamus maximum esse bonum ciuitatibus, nam sic minime seditionibus agitabuntur, & vnam esse ciuitatem laudat maxime Socrates, quod & videtur, & ipse inquit esse amicitiæ opus, vt in amatorijs sermonibus scimus dicentem Aristophanem. Propter eximiam amantium cupiditatem applicari simul, & ex duobus fieri vnum. Hic ergo necessarium est ambos corruptos esse, vel vnum.

t In ciuitate autem amicitiam necessarium remissam fieri propter communionem talem, & minime dicere meum, aut filium patrem, aut patrem filium. Sicut enim modicum dulce in multam aquam mixtum insensibilem facit mistionem, sic accidit & familiaritatem adinuicem eam quæ ex nominibus his curare, minime necessarium existens in politia tali, aut patrem vt filij, aut filium vt patris, aut vt fratres inuicem. Duo enim sunt, quæ maxime faciunt follicite curare homines, & diligere proprium, & dilectum, quorum neutrum possibile est existere his qui sic ciuiliter conuersantur.

At in ciuitatibus necesse est amicitiam infirmam, fluxamque fieri, propter huius communitatem, & minime dicere suum, aut filium patrem, aut patrem filium. Vt enim parum mellis multa in aqua diffusum, insensibilem facit mixtionem, sic accidit communitatem istam nequaquam necessariam in tali Republic. à nominibus existimantibus vel patrem vt filij, vel filium vt patris, vel fratres inuicem exilem profecto benevolentiam efficere. Duo enim sunt, quæ faciunt homines curam habere, & amare, proprium scilicet & affectio, quorum neutrum sit, necesse est in huiusmodi republ.

u At vero & de eo, quod est transferri natos pueros, hos quidem ex cultoribus,

Insuper translatio illa natorum ex agricolis & artificibus in custodes, & ex his in

toribus,

toribus, & artificibus ad custodes, hos autem ex his ad illos, multam habet turbationem, quo erit modo, & cognoscere necessarium dantes, & transferentes quibus quos dant. Adhuc autem & antiqua dicta magis in his necessarium accidere, puta vulnerationes, amores, homicidia: non enim adhuc appellant fratres, & pueros, & patres, & matres, qui in alios ciues dati custodes, & rursum, qui apud alios ciues, vt vereantur talium aliquid operari propter cognationem. De ea quidem igitur, quæ circa pueros & vxores communione determinatum sit hoc modo.

illos, magnam continet difficultatem, quemadmodum tandem fiet, & cognoscant necesse est dantes & transferentes, quibus quos dedant. Præterea & superius dicta magis in his necessarium est euenire, puta ixas; & plagas, & amores, & cædes: nam non amplius dicebant custodes, fratres & filios, & patres & matres, qui aliis ciuibus deduntur, & rursus, qui ex custodibus aliis ciuibus, vt tale caueat aliquid perpetrare propter consanguinitatem. De communitate igitur natorum & mulierum, determinatum sit in hunc modum.

CAPVT I.

APostquam Philosophus docuit hominem perfectionem secundum communicationem virtutis œconomicæ, & hoc in primo libro, hic incipit docere perfectionem secundum virtutem politicam siue ciuilem in isto secundo libro. Et primò determinat de politicis secundum opiniones aliorum. Secundò incipit determinare de politica secundum opinionem propriam, & hoc in tertio libro. *Ei qui de politia considerat*, &c. In primo dat intentionem. Dicit enim Arist. quòd sapientis est præstituere finem, vt sciatur ad quid tendit in opere suo, quo habito finem est consecutus. Et hoc est: Quia considerare volumus de communicatione politica, quæ sit optima omnium: & quia multæ fuerunt sententiæ diuersorum. Quidam enim laudauerunt vt beatitudinem voluptatem, & illi dicebant, quòd optima politia esset ad voluptatè viuere, & ciues sibi in voluptate communicare. Quidam laudabant diuitias vt per se sufficientes, sicut Cræsus Rex: sicut enim Sardanapalus laudabat voluptatem, ita Cræsus diuitias: eò quòd diuitem reputabat ad omne quod vult sufficientem: & ad hoc ordinabant politicas communicationes. Quidam laudabant virtutem, vt Stoici: & ad hoc ciuiles communicationes ordinabant. Complectens igitur omnes in communi, dicit, quod considerare vult, quæ sit optima politia omnium iis qui possunt viuere quam maximè ad votum, siue votum illud sit voluptas, siue diuitiæ, siue virtus. Optima enim vnicuique est, in qua votum consequitur. Sic determinato fine negotij, quo habito, habetur propositum, statim in secundo paragrapho dicit modum procedendi ad illum, ibi, Oportet & alias considerare politias, &c. Considerantis enim diuersis politijs, facile est eligere, quæ sit optima. Considerandas autem politia diuidit in duo, subdens, Politias dico, quibus vtuntur quædam ciuitatum, quæ bene regi legibus dicuntur: sicut enim dictum fuit in fine primi capituli, Non est politia, quæ non sit ordinabilis legibus iustitiæ, sicut sunt barbarorum ciuitates. Et propter hoc iste secundus liber habet duas partes. Primò enim determinat rationes politiarum traditas à Philosophis. Secundò determinat de politijs obseruatis in ciuitatibus quæ legibus gubernantur, ibi, *De ea autem quæ Lacedæmoniorum politia*, &c. Prima diuiditur in tres, ita quod primò determinet de politia quam tradidit Socrates. Secundò de politia quam tradidit Phaleas Chalcedonius, ibi, *Sunt autem quædam politiæ*, &c. Tertiò de politia, quam tradidit Hippodamus Euriphontis, ibi, *Hippodamus autem Euriphontis*, &c. sic pars incipit infra. Dicit ergo: Et si quæ aliæ existunt politiæ, scilicet à quibusdam, scilicet Philosophis dictæ, & vitæ bene se habere illis talibus Philosophis, Socrati scilicet, Phaleæ, & Hippodamo. Et ostendit, quòd est vtile, subdens: Et vt rectè habens appareat, in dictis scilicet illorum Philosophorum, & vtile ad politicam. Quod enim rectè se habet & est vtile, eligendum est, & si quid autem præter hoc, aspernandum.

b Sed quia iudicari posset, quod præsumptio esset, quod ipse post tantorum politias aliam induceret, ideò hoc excusat dicens: Adhuc autem quærere, præter ipsas scilicet politias, quas tradiderunt Philosophi, & obseruantur in ciuitatibus, alterum, supple, genus politiæ à nobis tradendum non videatur alicui, nos iudicanti omninò sophizare volentium, id est, sapientiam ostentare volentium: non enim facimus propter hoc, vt sapientiam ostentemus, sed, supple, videatur, non bene habere has politias nunc existentes, id est, quæ nunc existunt secundum dicta Philosophorum & obseruationes ciuitatum: propter hoc, vt scilicet illi malo occurramus, hanc videamur inferere methodum. Alia translatio habet sic. Sed propter non bene habere has nunc existentes, propter hoc hanc approbamus inferre doctrinam.

c Sic finita parte quasi prooimiali, in qua dixit finem & modum procedendi, procedit à propositum, ibi, Principium autem primò faciendum, quod quidem natum est esse principium huius speculationis: & intendit, quòd quia de communicatione ciuili siue politica intendimus, oportet diuidere communicationem, & secundum partes diuisionis procedere. Et iste processus diuiditur in tres partes, in quarum prima ponit trimembrem diuisionem. Et in secunda statim destruit vnam partem: in tertia super

aliam

aliam diuisionis partem procedit, ibi, *Sed vtrum quibuscumque*, &c. Et illa diuiditur in duas. In prima destruit opinionem Socratis de communicatione vxoris & natorum, per multas rationes. In secunda destruit opinionem eiusdem in communicatione possessionum, ibi, *Habitum autem iis est considerare*, &c. Ponit ergo primò diuisionem, dicens: Necesse enim aut omnes, scilicet ciues omnibus communicare, supple, quæ ad ipsos pertinent, vxoribus, natis, & possessionibus. Et hoc est primum membrum diuisionis. Et subdit secundum, ibi, Aut nullo, supple, communicare. Et adiungit tertium, ibi, Aut quibusdam quidem communicare, quibusdam autem non.

d Statim destruit secundum, ibi, Nullo quidem igitur communicare manifestum, quod impossibile: quia hoc est contra rationem politicæ communicationis. Et hoc est. Ciuitas enim, quædam communicatio est: & ideò contra rationem ciuitatis est, in nullo communicare. Posteà tali negatione dat etiam ad alteram negatiuam, ibi, Primum necesse loco communicare. Et hoc ostendit. Locus quidem enim vnus, supple, est, qui vnius ciuitatis. Et vlterius ostendit, quòd illo loco ciues communicant. Et hoc est. Ciues autem socij, qui vnius ciuitatis, & sic socij æqualiter communicant loco ciuitatis, & sic non est verum, quòd in nullo communicant.

e Relinquitur igitur quærendum, vtrum in omnibus communicent, vel in quibusdam non. Et de primo, quòd in omnibus communicent, ponit opinionem Socratis, & destruit eam: & ideò diuiditur in duas partes. In prima ponit opinionem, in secunda verò destruit eam, ibi, *Habet itaque difficultates*, &c. Ponendo autem opinionem Socratis sic procedit, primò scilicet ponendo quæstionem de primo membro diuisionis, ibi, Sed vtrum quibuscumque contingit communicare; & melius est communicare futuram habitari ciuitatem bene, supple, ad votum communicatio. Alia translatio sic habet: Sed vtrum quibuscumque contingit communicare, melius est communicare habitandam bene ciuitatem, aut quibusdam, qui dixit, communicari, quibusdam autem non, melius, id est, vtrum sit melius, quòd in quibusdam communicent, in quibusdam non. Et subdit in quibus communicare possunt ciues, vel non communicare ad inuicem. Et ostendit ex politia Socratis, quòd melius est iis omnibus communicare ad inuicem secundum Socratem. Et hoc est. Quemadmodum in politia Platonis, supple, scriptum est, qui fuit discipulus Socratis. Et est attendendum, quòd politia Platonis est altera pars libri, qui dicitur Timæus, & tractauit in ea de iustitia positiua, & ordinatione ciuitatū, sicut in prima parte de iustitia naturali, quæ apud Latinos rara est, quamuis habeatur à quibusdam, & transtulit eam Apuleius Philosophus, sicut primam partem de iustitia naturali transtulit & commentatus est Calcidius: propter quod etiam in prima parte Timæi Critias Philosophus Ægyptius inducitur ibi reprehendens Solonem Græcum, quod non secundum antiquas leges & vrbanitatem Athenas, & rem militarem in Athenis ordinauit, & dixit: Græci pueri estis, & non est in vobis vlla cana sapientia: & protulit quandam ordinationem quam dixit esse factam in Ægypto ante 9. millia annorum. Et procedit ad propositum subdens & repetens quæstionem: Quemadmodum in politia Platonis, supple, scriptum est. Ibi enim Socrates, vt dicit Plato, ait oportere communes pueros & mulieres esse, & possessiones. Et procedit super illa opinione repetens quæstionem, ibi, Hoc itaque, supple, quærendum est, vtrum vt nunc sit melius sic habere communicationes, quibus scilicet ciues in quibusdam communicant, & in quibusdam non, aut secundum legem in politia Socratis & Platonis scriptam, scilicet quod in omnibus communicent & vxoribus & pueris & possessionibus.

f Deinde cum dicit: Habet itaque difficultates, &c. Incipit procedere contra opinionem Socratis, ostendens quam valdè nociua est ad communicationem bonam. Et circa hoc duo facit. Primò enim ostendit legem esse reprehensibilem ex tribus. Secundò destruit per rationem, ibi, *Sed & ex specie differentibus*, &c. Prima causa reprehensionis est, quòd bonum illud quod dicit Socrates accidere ex tali communicatione, non accidit. Et hoc est. Habet itaque difficultates, multas omnium esse mulieres communes: quia causa propter quam, inquit Socrates oportere leges hoc modo statui, vt scilicet ciues maximè hoc modo vnirentur & amarent seinuicem, non videtur accidens, id est, conueniens ex rationibus Socratis, sed potius oppositum, supple. Secunda reprehensio est, quod per talem legem non pernenitur ad bonum finem communicationis. Et hoc est. Adhuc autem ad finem quem ait oportere existere ciuitati, supple, Socrates, vt quidem dictum est nunc, id est, paulò antè in prima ratione, impossibile esse, supple, peruenire. Tertia reprehensio est, quòd nulla communicatio adeò communis est, quin oporteat vsum esse distinctum inter communicantes, & de tali distinctione nihil dixit Socrates. Et hoc est. Quomodo autem diuidere oportet mulieres, scilicet natos, & possessiones, nihil determinatum est, supple, à Socrate: & ideò diminutus.

g Vnde statim disputat in contrarium tribus rationibus. Prima sumitur ex iusto quod conseruat ciuitates. Secunda ex principatu ciuitatis, ibi, *Similiter autem non possibile*, &c. Tertia ex sufficientia ciuitatis, ibi, *Est autem & per aliam modum*, &c. Et hoc est. Dico autem vnam esse ciuitatem tanquam optimum ens, supple, & sufficientissimum: quia omnes colligit communicationes, vt dictum est in primo capitulo primi libri, quam scilicet ciuitatem maximè omnem dixit, supple, esse Socrates. Et subiungit rationem Socratis & est hæc: Accepit enim hanc suppositionem Socrates, quod scilicet ciuitas tantò melior esset, quantò ad vnum induceretur in communicando.

h Et statim obuiat ex ratione ciuitatis, ibi, Quamuis manifestum sit ex ipsa, scilicet ratione ciuitatis, quod procedens à diuersitate ad vnum & facta vna in omnibus magis, id est, maximè neque ciuitas erit. Et subiungit rationem. Multitudo enim quædam secundum naturam

ram est ciuitas, secundum quam scilicet naturam homo naturaliter ciuile animal est, sicut dictum est in primo lib. Et hæc multitudo ex diuersis specie est, scilicet fabris, pistoribus, & aliis, sicut etiam in primo lib. dictum est, factaque vna magis, id est, magis redacta ad vnum, domus quidem ex ciuitate, supple, erit: quia ex domibus componitur & in domum resoluitur: homo autem ex domo erit: quia si domus resoluatur in ea ex quibus componitur, resolutio stabit in homine. Et sic subiungit rationem, ibi, Magis enim vnam, domum dicemus, ciuitate, vtique magis simplex est domus, quam ciuitas sicut componens composito: & iterum vnum, supple, hominem, dicemus magis vnum, domo: quia domus componitur ex hominibus communicantibus communicatione quotidiana. Patet ergo, quòd ciuitas reducta ad simpliciter vnum, non erit ciuitas: ex quo sequitur, quòd si aliquis posset ciuitatem sic ad vnum, reducere, non deberet: quia sic eam destrueret. Et hoc est. Quare si potens esset quis hoc operari, non esset faciendum. Et subdit rationem: Interimet enim ciuitatem.

i Et hoc adhuc vlterius confirmat, dicens: Non solum autem plurium hominum est ciuitas, quantitate scilicet discreta, sed & specie differentibus, supple, constituitur ciuitas, scilicet fabris, sutoribus, lanificibus, pistoribus, & aliis qui specie artis differunt & per consequens etiam differunt specie communicationis: & hoc iam totum ostensum est in primo lib. quòd nisi ex multis componatur ciuitas, non erit sufficiens. Et hoc probat ostendens per oppositum in aliis animalibus, & in aliis quæ ex multis componuntur, ibi, Non enim fit ciuitas ex animalibus quæ expertia artis non conueniunt, nisi vt multitudine se defendant à contrariis, quod maximè porcorum est in gressibilibus, & anatum & sturnorum in volatilibus, quæ multitudine comprimunt se contra inimica, sicut contra lupos & accipitres. Et subdit rationem. Alterum enim, id est, alius finis est compugnatio & ciuitas: Et subiungit qualiter differunt: Hoc enim, scilicet compugnatio, quantitate vtile, supple, est: quia scilicet plures præualent paucis: propter quod prouerbialiter dicitur, quod multitudo formicarum præualuit leoni: vnde quantitate est vtile, tale scilicet auxilium compugnationis, quamuis sit idem specie, supple, in tota multitudine, nec differunt nisi per numerum. Et subdit huius rationem: Auxilij enim gratia compugnatio fit vel apta nata est, & illa sola quantitate præualet. Et ponit simile: Quemadmodum vtique si pondus amplius trahat, ad tractum enim maioris ponderis non oportet, quod diuersa specie congregentur, sed multitudo: ex qua congregata virtute possit moueri pondus. Propter quod dicit ipse in Phisic. quòd tale prædicatum redditur toti coniunctim & non partibus diuisim, sicut sonum facit modius milij, & non quodlibet granum: & tractum nauis facit multitudo coadunata in virtute trahendi, & non quilibet trahens mouet eam. Deinde cum dicit, Differt autem tali, &c. Ponit differentiam ciuitatis à tali multitudine, & dicit, quòd differt tali, scilicet differentia ciuitas à gente, cum, supple, illi qui sunt de gente multitudine sola adunati, non fuerint per vicos segregari: quia tunc non erit nisi gens: sed quando sunt per vicos segregati, ita quòd in vno habitant fabri, & in alio pistores, in tertio lanifices, & sic de aliis, tunc ciuitas est multitudo talis. Et huius dat exemplum: Sed velut Arcades. Arcadia quædam terra est, in qua quilibet in allodio suo seorsum habitat, & non conueniunt nisi vt multitudine aliquando armati defendant terram. Et statim subdit differentiam multitudinis ciuitatis ad illam multitudinem, ibi, Ex quibus autem oportet vnum fieri, ciuilis scilicet communitatis, vt fabri, lanarij, & huiusmodi specie differunt. Et hoc probat per signum cōuertibile cum causa, quod ponit in 5. Ethic. Et hoc est. Propter quod æquale contrapassum saluat ciuitates quemadmodum in Ethicis dictum est prius, scilicet in 5. vt scilicet quantum dedit in valore, tantum recipiat: & quantum intulit damni, tantum patiatur: hoc est enim æquale secundum mediatatis arithmeticæ vel geometricæ proportionem, vt ibidem dicitur. Quoniam in liberis & æqualibus ex quibus componitur ciuitas (ciues enim æqualiter liberi sunt, & æquales in omnibus conditionibus, & communicare non possunt nisi in æquali contrapasso) necesse hoc esse, scilicet æquale contrapassum, sine quo communicare non possunt: quia sunt liberi & æquales.

k *Similiter autem non possibile*, &c. Hic ponit secundam rationem contra Socratem, & ostendit, quòd per propositionem Socratis destruitur principatus qui in omni communicatione politica necessarius est. Et ratio sua talis est: Sicut dicitur in 6. Ethic. & dixit Bias vnus de septem sapientibus, quòd principatus ostendit virum: si autem omnes efficiuntur vnum, sicut dicit Socrates, quod scilicet vxores sint communes & pueri, omnes æqualiter secundum idoneitatem habebunt se ad principatum: sed omnes æqualiter non possunt principari nisi vno modo, scilicet vt vicissim principentur vnus post vnum. Et hoc est quod dicit. Simul autem non possibile omnes participari, sed vicissim, supple. Vnde sequitur. Sed ad secundum autem, id est, vt vnus vno anno principetur & vnus alio, aut secundum alium ordinem aut tempus, vt scilicet per mensem, aut septimanam aut diem vnus principetur, & alius alio die vel septimana vel mense. Et dat simile. Si enim omnes hoc modo principentur vicissim, id est, sicut corrigiarij vel fabri transmutarentur vicissim, supple, & non semper iidem corrigiarij & fabri essent: sed vicissim isti, aliquando corrigiarij, aliquando fabri essent. Deinde tangit, quòd talis vicissitudo principatus non est optima, ibi, Quoniam autem melius, &c. Isti enim propter modicum tempus non sunt experti, & sicut dicit in principio metaphysicæ, experientia autem fecit, inexperientia casum, sicut ai Polus rectè dicens. Dicit ergo, quòd melius est eosdem semper principari si possibile: optimus enim principatus est, quod aliqui sapientes & excellentes viri semper principentur in ciuitatibus & potest esse sine seditione sicut Priamus in Troia & Ethuba.

in

In quibus autem, supple, ciuitatibus, hoc non possibile Et subiungit causam propriè secundum naturam æquales esse homines omnes, ciues scilicet. Et vocat naturam, naturalem idonietatem ad principatum: tunc enim non plus se habet vnus ad principari quam alius. Et adiungit: Simul autem cum hoc, scilicet quod dictum est, & id est, etiam iustum, supple, est. Iustum enim ciuile est, quod æqualiter digni æqualiter dignificentur. Et hoc est quod dicit, quòd siue bonum, siue prauum principari omnes, ipsi participare principatu, scilicet qui æqualiter digni sunt. Hoc autem quod aliqui principentur & alij non, imitatur, scilicet in parte æquales cedere, à principatu scilicet, & aliis locum dare. Et hoc fit, supple, tanquam similes sunt à principio: ij quidem enim principantur, hi autem subiiciuntur: eò quod inæqualiter se habent ad principatum, & aliter gubernari non possunt. Et hoc est. Tanquam vtique alij facti, scilicet ex primo similibus, & eodem vtique modo principantium alij alios principantur principatus. Sicut adhuc est in ciuitatibus, quod artifices sutores, fabri, pictores, & alij præponunt sibi principes, quos magistros fraternitatum appellant. Et hoc est, propter inæqualitatem principantium & subiectorum. Et omnia hæc inducit, vt videatur, quòd communicatio ciuilis, non potest esse sine principatu, & quod inter penitus æquales & vnum existentes non potest esse principatus & subiectio. Vnde ex omnibus dictis concludit, ibi, Manifestum igitur ex his, quæ scilicet dicta sunt, quod non aptum natum est vnam sic esse ciuitatem, vt dicunt quidam, scilicet Socrates & sui sequaces, & dicunt hoc dictum, supple, esse vt maximum bonum in ciuitatibus, quod non est: quia illud ciuitates interimit, si omninò sic vniuntur, vt Socrates dixit. Habitum enim est, quod ciuitas de ratione eius est, vt ex diuersis specie componatur: quamuis hoc quod dixit, supple, Socrates, saluet vniuscuiusque bonũ & vnũquodque bonum, scilicet singulare & personale: quia hoc quandò plùs restringitur ad vnum, tandò melius saluabitur, sed non bonum ciuitatis. Ex omnibus his patet, quod lex Socratis de vxoribus, pueris & possessionibus destruit ciuitatem.

l Est autem & per alium modum manifestum, &c. Hic incipit tertia ratio contra Socratem, & est talis. Quia quod magis est ad sufficientiam ciuitatis, magis est eligendum in politicis: sed sic vnire ciuitates vt Socrates vnivit, destruit sufficientiam: ergo non est eligendum. Et hoc est. Est autem per alium modum, id est, aliqua ratione manifestum, quoniam valde quærere vnire ciuitatem, non est melius ciuitati, supple. Et ostendit hoc subdens: Domus quidem enim, id est, familia in domo magis per se sufficiens est vno, scilicet homine: quia quod deficit in vno, acquirit in alio: ciuitas autem domo, supple, per se est magis sufficiens, & vult esse de ratione ciuitatis, scilicet quæ in principio primi libri determinata est. Tunc iam esse ciuitatem cum per se sufficientem accidit esse communitarem multitudinis, vt scilicet nihil desit necessariorum. Et ex hoc arguit: Siquidem magis sufficiens est, supple, ex diuersis constituta ciuitas, igitur eligibile quod magis per se sufficiens & minus vnum, eò quod magis sufficiens & eligibilius. Et ita Socrates vniendo sic ciuitatem, destruit sufficientiam eius.

m Deinde cum dicit, At verò neque si optimum, &c. Hic ponit quartam rationem contra Socratem, & repetit propositionem Socratis. Et hoc est. At verò neque si optimum, scilicet vnam quam maximè esse communitatem, id est, quam maximè potest, hoc est, dicere non est ostensum per sermonem Socratis, quòd illud sit optimum. Et hoc est. Neque hoc ostendi videtur per sermonem. Et ponit sermonem Socratis, ibi, Si omnes simul dicant nostrum & non meum, de qualibet scilicet vxore, & de quolibet filio, & qualibet re possessa: dicit enim meum, quia qualibet vxore, & quolibet filio, & qualibet re possessa vtitur vt suo, & dicit non meum, quia alius eodem modo vtitur. Hoc enim, scilicet quod quilibet dicat meum de quolibet, Socrates signum esse existimat, id est, dicit eius quod est ciuitatem perfectè esse vnam, quod scilicet quilibet de quolibet filio, quod suus sit, de qualibet muliere, quod sua, & de qualibet possessione, quod sua. Et ostendit, quòd sophisma est in dictione & æquiuocatione, ibi, Quod enim omnes, &c. Cum enim dicitur hoc meum, potest intelligi collectiuè, vel disretiuè siue sigillatim. Collectiuè meum est, quod priuatim meum est. Et hoc est. Siquidem igitur vt vnusquisque priuatim, scilicet indicat hoc meum, forsitan vtique erit magis, supple, vnum & priuatum quod meum dicitur, quod vult, id est, intendit facere Socrates. Et huius subdit signum: Vnusquique enim filium suiipsius dicit eundem, nec potest esse alterius, & mulierem vtique eandem, supple, dicit esse suam, & de substantia, & circa vnumquodque contingentium, agrum scilicet aut vineam, similiter, supple, dicet hoc esse suum & non alterius. Nunc autem non sic dicent: quia si omnes vxores communes sunt, nulla sua: si autem omnes filij communes, nullus suus est. Et hoc est. Non sic dicent communibus vtentes vxoribus & pueris, sed omnes quidem communibus, scilicet vtuntur vxoribus & pueris, non vt vnusquisque aut ipsorum, id est, ita erant communes omnibus, quod non erit aliqua vnius propria: & hoc destruit communitatem. Similiter autem & substantiam, id est, possessionem dicent, supple, suam, in communi, non priuatim. Et sic patet, quòd meum & tuum duplex dicitur, in communi scilicet, & priuatim. Et ex hoc concludit, quòd quidem igitur paralogismus est, dicere omnes, meum, manifestum, supple, est. Et ostendit hoc ex distinctione, ibi, Quod enim omnes, supple, dicunt suum, & vtraque, supple, sigillatim dicunt suum, & imparia, & paria, supple, dicunt sua propter duplicitatē sermonis, supple, dicunt: potest enim esse nota passionis in communi vel in priuato: & si in communi, tunc valet ad communicationem ciuitatis: & si in priuato, destruit ciuitatem. Et hoc est quod subdit: Et in orationibus litigiosos faciunt syllogismos. Et ponit distinctionem sophismatis, ibi, Propter quod est omnes quidem dicere meum & tuum de omnibus, scilicet de vxore, natis, & possessione, sic quidem bonum, scilicet in communi,

sed

sed non possibile: quia idem, quod in communi est omnium, non potest vniuscuiusque esse proprium, cum tamen meum & tuum discretam notet possessionem. Sic autem, id est, alio modo quod vnusquisque dicat sigillatim suum hoc & hoc, nihil consentaneum habet, supple, rationi: quia sic si vnaquæque vxor, possessio, filij dicerentur vniuscuiusque sigillatim, communitas ciuitatis destrueretur.

n Deinde cum dicit, Adhuc autem aliud habet nocumentum, &c. aliter quam in præmissis probat legem Socratis esse nociuam: quia multa nocumenta affert ciuitati secundum rationem damni & secundum rationem inhonesti. Vnde secundum hæc, primò ponit de ratione damni: secundò autem de ratione inhonesti, ibi, *Adhuc & tales difficultates*, &c. In prima tria dicit. Tres enim rationes inducit qualiter talis communitas & adunatio ciuitatis sit damnosa. Prima sumitur ex hoc quod quia minor cura est de communibus quam de propriis ex tali adunatione ciuitatis, nulla aut minima cura adhibebitur de communibus. Secunda, quòd si omnia taliter sint communia & vxores & filij & possessiones, in dubium veniret de propriis filiis quis genuerit eos, ibi, *Adhuc sic vnusquisque meum dicet*. Tertia ratio: quia ex hoc proueniet, quod nullus sciat discernere filios, fratres, consanguineos in aliqua linea consanguineitatis: & hæc incipit, ibi, *Quin imò sed neque diffugere possibile*, &c. Dicit ergo primo. Adhuc autem aliud habet nocumentum quod dicitur. Minime enim cura fortitur, quod plurimorum est commune, id est, diligens, & fortis cura, minima est de communibus. Et subiungit rationem à consuetudine acceptam: de propriis enim maximè curant, supple, homines: de communibus autem minus. Et excipit subdens. Quam quantum vnicuique attinet: apud alios enim, supple, quibus non attinet, tanquam altero curante, supple, cui attinet, negliguntur magis, supple, communia. Et ponit simile: Sicut in ministerialibus seruitiis, multi seruientes, id est, multi seruientium quandoque deterius seruiunt pauciotibus: eò quod quando vnus seruientium requiritur, remittit ad alium qui eodem iure seruit vt ipse, & sic impeditur seruitium, ex excusante se vno per alium. Et adaptat hanc rationem ad propositum, ibi, Fiunt autem vnicuique ciuium mille filij, scilicet ista vnitate & communitate posita: quia vnusquisque alterius erit filius, & isti non vt vniuscuiusque, supple, erunt filij secundum veritatem, sed contingentis vnusquisque: contingens enim non qui generauit, sed quilibet ciuium nitetur eo pro filio, & similiter est filius. Vnde Poëta: Pater est cui nullus & omnis: cui populus pater est, non habet ille patrem. Et ex hoc concludit, quòd impeditur commune & communicatio, ibi, Quare omnes similiter negligent, supple, eò quod ad nullum singulariter pertinet. Deinde cum dicit, Adhuc sic vnusquisque, &c. ponit secundam rationem, scilicet quòd ex hoc veniet in dubium quis quidem genuerit, & quis cui proprius pater existat. Dicit igitur. Adhuc sic, id est, tali communitate in ciuitate seruatâ, vnusquisque scilicet ciuium, meus dicet bene operantem, id est, de numero ciuium qui bene operantur, dicet, hic est meus filius, aut male, id est, de male operante dicet, quòd sit filius huius quomodocunque contingat: quia scilicet contingens causa est, quòd bene vel male operetur secundum naturam existens, scilicet qui verus pater est. Et dat exemplum: Puta mens, aut huius filius, hoc modo dictus secundum vnumquemque mille, aut quodcunque, id est, ad quemcumque numerum ciuitas est, supple, constituta: omnes enim ciues sunt ciuitatis: & si de quolibet debeo dicere meus, aut tuus, aut illius filius: & hoc, supple, debeo dicere dubitans: immanifestum enim, supple, erit, cui accidit genuisse filium, & etiam, supple, immanifestum est cui accidit, scilicet saluatum esse genitum, per nutrimentum scilicet & educationem, ex quo scilicet quilibet vtitur eo pro filio. Equidem vtrum sit melius dicere meum vnumquemque talium, supple, in filiis, vxoribus, & possessione, quod æqualiter ad omnes refertur, idem quidem appellantes, meum scilicet tuum & illius & vniuscuiusque duorum millium, aut decem millium, aut magis centum millium scilicet aut plurium, supple, in dubium venit, quod nescitur quis quem genuerit. Et subiungit causam: quia vt nunc in ciuitatibus meum dicunt: ij quidem enim filium suum, supple, dicunt quem genuerunt & non quemlibet, hic autem fratrem suum appellat, supple, qui ex iisdem parentibus cum eis natus est: hic autem, id est, alius nepotem, supple, vocat, qui ex filiis filiorum natus est, aut secundum aliam quandam cognationem, id est, cognationis gradum aut à sanguine, id est, à consanguinitate, aut secundum familiaritatem, supple, amicitiæ, aut curam ipsius, id est, curam, quæ ad amicitiam siue familiaritatem illam pertinet: & sic in diuersis gradibus vnus omnibus attinebit. Adhuc autem alterum fratruelem, supple, appellabit alius: fratrueles autem sunt de duobus fratribus nati: aut contribulem, id est, de eadem tribu natum: & sic, supple, per istum modum confunduntur gradus consanguinitatum & amicitiarum. Et subdit rationem: Melius enim est, supple, nepotem esse secundum veritatem, quam per modum istum filium: quia eadem ratione, qua filius est istius, est filius omnium.

o Deinde cum dicit, Quin imò sed neque diffugere, &c. ponit tertiam rationem obiiciendo contrà Socratem: quia secundum legem ipsius, suspecti erunt vnicuique etiam sui proprij filij & mulieres & patres & fratres: & dicit. Quin imò, id est, quamuis, sed neque diffugere possibile secundum legem, scilicet Socratis, non quisquam suspicari, id est, vt non quisquam suspicetur siue ipsorum fratres & pueros & patres & mulieres: omnia enim hæc venirent in suspicionem, vtrum sint vel non. Et subiungit rationem. Secundum similitudines, generatorum scilicet ad generantes: & hoc est: quæ fiunt pueris ad generantes, cum tamen hoc sit fallax signum necessarium accipere de inuicem credibilitates, vt scilicet filius illius sit cui est similis, cum tamen hoc frequenter fallat. Et inducit quosdam in quibus talis est communi-

catio, ibi, [illegible] quidam accidere [illegible] scilicet, id est, mentes [illegible] sicut illi qui dicunt [illegible], neque patet in descriptione [illegible] sub Augusto Cæsare. Illi enim dicunt esse [illegible] de superiori Lybia, ad meridiem scilicet, vbi sunt deserta maxima, sicut dictum est in descriptione Augusti, & vbi generantur leones & multa venenata animalia: propter quod, sicut ibidem dicitur, ex magna parte deserta est. Dicunt tamen quibusdam ibi habitantibus communes esse vxores, natos tamen pueros simili per similitudines. Et de hoc etiam ponit signum in aliis animalibus, ibi, Sunt autem quædam etiam femellæ aliorum animalium, ab hoginibus, supple, puta equæ & boues, quæ valde natæ sunt similes reddere natos parentibus. Et determinat locum vbi hoc est. Quemadmodum quæ in Pharsalo vocata, supple, est iusta equa. Pharsalum fuit locus non propinquus ad habitationem Aristotelis, vbi primum sic equa dicta est: quia valde natæ sunt ibi equæ similes reddere natos parentibus, propter quæ etiam equus vocatus est.

p Deinde cum dixit, Adhuc autem & tales difficultates, &c. obiicit contra Socratem à turpi quod contra honestum in tali communitate necesse est accidere. Et circa hoc duo facit. Primò ponit inconueniens quod accidit ex ira & rixis. Secundò ponit inconuenientia quæ accidunt ex concupiscentia venereorum, ibi, Inconueniens autem & communes facientes filios, &c. Dicit ergo: Adhuc autem & tales difficultates non facile deuitare hanc, scilicet Socratis constituentis communitatem vxorum scilicet & puerorum, puta vulnerationes & homicidia, inuoluntaria, per ignorantiam dicto scilicet inuoluntario. Hæc autem voluntaria, id est, quædam homicidia accidere voluntaria: hæc enim necesse est frequenter accidere in omni communitate ciuitatum, propter dissimiles mores hominum, & dissimiles motus passionum, vt dicit Aspasius in libello de naturalibus passionibus, & pugnas, & maledictiones, quæ omnia sæpe necesse est accidere in ciuitatibus: quorum nullum, conueniens est fieri ad patres & matres & eos qui non longè secundum cognationem sunt. Illos enim vulnerare & illis maledicere turpius est, quam extraneis: & tamen, supple, hoc necesse est fieri quando ignoro verum patrem & verum filium. Tunc enim habeo patrem vt extraneum, & extraneum vt patrem, & interquèo maledictiones, & iurgia in vnum sicut in alium, quod turpissimum est. Communicatio ergo talis ciuitatis turpissima est. Et vlterius obiicit, quod factorum siue bonorum siue malorum scientibus contingit quidem, eis scilicet qui fecerunt bona vel mala, putatas fieri solutiones, id est, æstimatas ad quantitatem boni vel mali quod fecerunt, vt scilicet secundum quantitatem illius quod retribuatur eis plus vni & alteri minus coniunctus est. Aliis autem de quibus, scilicet nescitur verum coniuncti vel extranei sint, neque vnam contingit fieri dignam retributionem in bonis vel in malis.

q Deinde cum dicit, Inconueniens autem & communes facientes filios, &c. incipit obiicere à turpitudine venereorum, quæ accidit in tali communitate, qualem posuit Socrates: & habet quinque partes, penes quinque inconuenientia quæ inducit quæ accidunt ex lege Socratis. Primum est, quòd propter amorem quem ponit ad omnes Socrates sicut ad vxores, cum ab amore tali coitus non possit separari, accidet coire cum matribus, filiabus, & sororibus, quod inconuenientissimum est. Et hoc est. Inconueniens autem & communes facientes filios, sicut Socrates fecit, coire solum auferre ab amantibus, amare autem non prohibero. Dixit enim Socrates amorem debere esse ad omnes sicut patris ad filium, sed coitum non communem, & neque vsus alios, supple, debere esse communes, turpes scilicet, quos scilicet vsus patri ad filium esse omnium est indecentissimum, & fratri ad fratrem. Contingit enim ex hoc patrem coire cum filia, frattrem cum sorore, quod indecentissimum est. Quoniam & amare solum, supple, dixit esse Socrates, & alios abusus debere prohiberi. Et subdit ostendens hoc fieri non posse, ibi, Inconueniens autem & coitum auferre propter aliam causam quidem, neque vnam, id est, nulla causa assignata quare auferatur. Et ponit rationem, ibi, Vt valde vehementi delectatione facta, supple, in coitu, quæ semper stimulat ad coitum appetendum: quia autem hic quidem pater aut filius aut fratres nihil putant differre, à communibus, supple. Nulla enim æquitas legis est, quòd prohibeatur coitus à coniunctis sanguine & generis propinquitate: & cum hoc dicatur, quòd nihil differant à communibus in amore. Tunc enim eadem ratione commiscetur filiæ, quâ aliis, ex quo vnus amor est ad filiam & aliam & æquè honestus.

r Et subdit secundum inconueniens, quod accidit, ibi, Videtur autem magis terræ cultoribus, rusticis scilicet esse vtile, quod scilicet lege statuit Socrates, communes scilicet esse vxores & pueros, quam custodibus, scilicet Reipublicæ, qui senatores vocantur: quia illi ex hoc nobilitantur, & custodes ignobilitantur. Et subiungit rationem. Minus enim erit amicitia communibus existentibus vxoribus & pueris: ad communia enim minor amicitia est quam ad propria. Propter quod in 9. Ethic. dixit, quòd vera amicitia est inter paucos & ad plus inter tres: & hoc nocet senatoribus, licet prosit cultoribus agrorum & popularibus. Nocet etiam ciuilitati siue communitati ciuili, quia plus expedit tales populares & subiectos in timore tenere, quam in communi amore. Et hoc est. Oportet tales esse subiectos & obedire, & non insolescere, & hoc omnibus talibus seruilibus personis magis fit per timorem quam per amorem. Virtus enim serui est corporali obsequio obedire superioris præcepto, sicut in ante habitis determinatum est.

s Et subiungit tertium inconueniens, scilicet quod ex tali Socratis lege, contingit contrarium ei quod Socrates intendit, & contrarium ei quod rectè positæ leges causant in communitate, ibi, Totaliter autem accidere necesse est propter talem legem contrarium eorum, quorum conuenit rectè positas leges causas fieri: & propter quam causam Socrates sic arbitratus est oportere ordinare, ciuilitates scilicet quæ circa pueros & vxores, vt scilicet communes sint. Dicit enim Tullius in fine primæ

primæ rhetorices, quòd lex est ius scriptum astruens honestum, prohibensque contrarium. Per istam autem legem accidunt multa inhonesta, sicut iam patuit. Accidit etiam contrarium eius, quod intendit Socrates. Ille enim intendit per hoc amicitiam conciliare inter ciues, & ex hac tali scilicet lege dissipatur amicitia. Et hoc est. Amicitiam quidem enim putamus maximum esse bonorum ciuitatibus. Cuius rationem ponit: Sic enim vtique, id est, per amicitiam minimè seditiones faciunt, supple, ciues ad inuicem: & intendit, quòd seditio maximum malum est in ciuitate, quod excluditur per amicitiam. Et vnam esse ciuitatem collaudat maximè Socrates, in qua, scilicet vxores & pueri communes sunt, ita scilicet quod quilibet quælibet mulierem habeat vt suam, & quemlibet natum vt suum: sic enim dixit vnam esse ciuitatem & non diuisam. Quod &, id est, etiam videtur. Et ponit rationem: Et ille, scilicet Socrates esse inquit amicitiæ opus, scilicet quod sic vnum fiant ciues in vxoribus, natis, & aliis. Et adhuc inducit Philosophum hoc dicentem, ibi, Quemadmodum in amatiuis sermonibus, id est, in libro suo de amicitia scimus dicentem Aristophanem. Et ponit dictum, quod amantibus propter nimis diligere desiderantibus, id est, quia desiderant se nimis diligere, naturâ, id est, quasi naturâ vnum factos esse per effectum, scilicet dilectionis, & ambos fieri vnum ex duobus existentibus, sicut Tullius in libro de amicitia dicit, quod amicorum est idem velle & idem nolle. Et ex hoc concludit inconueniens quod accidit ex lege Socratis, dicens. Hic quidem igitur, supple, ex lege Socratis necesse est ambos corruptos esse, si pueri & vxores sint communes, aut vnum, quo corrupto, corrumpetur & alter: quia ex tali amore & communitate mulierum & puerorum corruptio sequitur honestatis, vt antè habitum est. Et propter hoc dicit Tullius in lib. de amicitia: Prima igitur lex amicitiæ sanciatur, vt amicis non nisi honesta faciamus. Dicit enim Arist. in nono Ethic. quòd vera amicitia fundatur super honestum, non super vtile, nec delectabile: quamuis, sicut dicit Tullius, amici sibi inuicem sint delectabiles & vtiles: sicut & virtus quæ est de genere honesti & per se boni, & vtilis & delectabilis est omnibus eam habentibus, sicut probatur ex definitione honesti, quam ponit Tullius in fine primæ rhetorices, quòd honestum est, quod sua vi, hoc est, propria dignitate nos allicit.

t Et subiungit quartum inconueniens, quod ex lege Socratis accidit, ibi, In ciuitate autem amicitiam necessarium remissam fieri, propter communionem talem scilicet vxorum & puerorum: &, supple, accidit minimè dicere meum, aut filium patrem, aut patrem filium: quia non potest dici meum de eo quod æqualiter est commune omnium, & dat exemplum: Sicut enim modicum dulce, vel, non est disiunctiua coniunctio, sed notans diminutionem, sicut cum dicimus, si nõ das marcham, vel da denarium: & ponitur pro saltim: & hoc est, vel in multam aquã mixtum, insensibilem facit mixtionem: vincitur enim dulcedo modica, multa aquæ insipiditate: sic accidit, id est, sequitur & familiaritatem adinuicem, supple, talis amicitiæ, quam ponit Socrates, quæ demonstratur ex nominibus his, meum scilicet & tuum, & cuiuslibet alterius curare minimè, eò quod communia parum diliguntur: & sic existens in politia talis amicitia remissa est, & minime curatur. Et determinat qualis est illa amicitia, tali scilicet amicitia aut patrem vt filij, aut filium vt patris, aut vt fratres inuicem: cuius causa est: quia sic quemlibet habeo vt patrem, & quemlibet vt filium, & quemlibet vt vxorem: remittitur & non dulcescit affectus amoris ad singulos. Et huius assignat rationem subdens. Duo enim sunt quæ maximè faciunt sollicitè curare & diligere, supple, se inuicem, proprium scilicet & dilectum: & est proprium quod vni soli conuenit, dilectum verò quod singularem in se habet causam dilectionis: quorum neutrum possibile est existere his, qui sic ciuiliter conuersantur. Existentibus enim omnibus communibus nil omnium erit proprium, & nil singulariter dilectum, & destructis causis amoris, necesse est & ipsum amorem destrui, qui debet esse in politicis.

u Et subdit quintum inconueniens quod accidit ex lege Socratis, ibi, At verò de eo quod est transferri natos pueros hos quidem, scilicet ignobiles ex cultoribus, id est, rusticis & artificibus, supple, natos ad custodes, id est, senatores custodientes ciuitatem (prælati enim antiquitus custodes dicebantur & pastores, vt infra dicet) hos autem, id est, nobilium pueros & vxores ex iis, scilicet nobilibus, ad illos, scilicet cultores & artifices, multam habet turbationem. Nobiles enim non sustinebunt vxores suas & pueros humiliari: vnde turbatio erit. Quo erit modo translatio, scilicet illa: &, supple, cognoscere necessarium est dantes & transferentes, scilicet nobiles ad ignobiles. & è conuerso, cognoscere, dico, necessarium est quibus, quos dant, & etiam propter quas causas, & hoc generat turbationẽ & difficultatem in politicis. Et huic adiungit adhuc aliam difficultatem dicens. Adhuc autem & antiqua dicta, prouerbia scilicet, magis in iis necessarium accidere qui scilicet in tali conuersantur communitate, puta vulnerationes, amores. Et vocat amores qui sunt secundum corporalem actum, vt coire, amplexari, osculari, de quo amore dicit in primo Topicorum, quod amare secundum corporalem actum non habet cõtrariũ. Hæc enim omnia, vt paulò ante probatum est, & etiam homicidia sine quibus esse non potest magna politia, indecentissimum est esse inter taliter propinquos, vt dicit Socrates. Et subiungit rationem, ibi, Non enim adhuc appellant fratres, & pueros, & patres, & matres, eos scilicet qui in alios ciues, id est, super alios ciues custodes dati, supple, sunt: sed, supple, digniori nomine vocant eos, scilicet præfectos, præsides, proconsules: & rursum, supple, illos etiam non vocant patres & matres & fratres & sorores, qui apud ciues, supple, tali prædicti sunt dignitate in aliis propinciis & ciuitatibus, vt scilicet ipso nõmine patris vel matris vereantur talium aliquid operari propter cognationem, scilicet homicidia, vulnerationes, coitum, qualia inter cognationes turpissimum est esse. Et post hæc concludit capitulum generali conclusione, dicens. De ea quidem igitur quæ circa pueros & vxores communione determinatum hoc modo sit.

CAPVT

CAPVT II.

Bonorum communio reiicitur, quam statuit Socrates.

a HAbitum autem iis est, considerare de possessione quomodo oportet constituere futuris conuersari, secundum optimam politiam, vtrum communem, aut non communem oportet esse possessionem. Hoc autem vtique quis considerabit, & seorsum extra legis statuta de pueris, & vxoribus. Dico autem quæ circa possessionē, vtrum & si sint illa seorsum secundum modum, secundum quem nunc se habent, omnes communes esse possessiones melius & vsus, puta campos quidem seorsum, fructus autem in commune ferentes expendere. Quod quidem quædam faciunt nationum, aut contrario modo, terram quidem communem esse & colere communiter, fructus autem diuidi ad proprios vsus. Dicuntur autem diuidi ad proprios vsus. Dicuntur autem quidam & hoc modo communicare barbarorum, vt & campos & fructus communes.

b Alteris quidem igitur existentibus cultoribus, alius vtique erit modus & facilior, ipsis autem sibi laborantibus quæ circa possessiones plures vtique exhibebunt difficultates: etenim in fructibus & operibus non factis æqualibus, sed inæqualibus, necessarium accusationes fieri ad fruentes, si accipientes quidem multa, pauca autem laborantes, ab iis, qui minus quidem accipiunt, plus autem laborant. Omnino autem conuiuere & communicare humanis omnibus difficile, & maxime talibus, ostenditur comperegrinantium communitates: fere enim plurimi dissidentes, ex iis quæ in potibus & ex paruis propulsantes inuicem. Adhuc autem famulantium, iis maxime offendimur, quibus plurimum indigemus ad ministrationes ancillares: communes quidem igitur esse possessiones, has & alias tales habet difficultates.

c Eodem autem modo quo nunc se habet super ornatum consuetudinibus, & ordine legum rectarum non modicum vtique differet, habebit enim quod ex ambobus bonum. Dico autem quod ex ambobus, quod est communes esse possessiones, & quod est proprias: oportet enim aliquo modo quidem esse communes, omnino autem proprias. Curæ quidem enim diuisæ,

CAPVT II.

His consequens est, de rebus quæ possidentur considerare, quomodo sit constituendum illis, qui in optima republ. versari debeant, vtrum communes esse debeant vel non communes, hoc seorsum scrutandum est, nec simul cum his, quæ de natis & mulieribus constituuntur. Dicq autem circa res, vtrum & si sint nati mulieresque separatim, quemadmodum nunc sint omnibus, præstet tamen res esse communes & vsus: puta, fundos proprios esse, fructus vero in cōmune conferre, quod apud quasdam sit gentes, vel contra, solum quidem commune esse, & communiter coli, fructus autem partiri in proprios vsus, quod etiam facere dicuntur quidam barbarorum, vel & fundos, & fructus esse communes.

Si ergo alij forent agricolæ, alius esset modus & facilior, sed cum ipsi sibi laborent, magnas ea res afferet difficultates: nam si in fruendo, & laborando non sint pares, necesse est incusationes existant contra fruentes quidem, & consumentes multa, parum vero laborantes ab his, qui minus consumunt & multum laborant. Omnino autem conuictus omnis, & communitas hominum, difficilis est, & maxime in his rebus. Probant autem eorum, qui vna peregrinantur societates, quorum plerique fere dissident inter se, de paruis vilibúsque rebus offensi. Nos quoque ministris illis plurimum irascimur, quibus maxime vtimur ad circularem famulatum. Communes igitur habere res, has & huiusmodi continet difficultates.

Eo autem modo quo nunc sit, si insuper moribus, & moderatione legum rectarum honestetur, non parum præstabit: habebit enim vtriusque commoda: dico autem vtriusque, videlicet eius, quod communes sint res, & eius quod propriæ. Oportet omnino, vt res sint propriæ, sed quodammodo communes. Curæ enim diuisæ, incusationes non parient, imo proficient. Vtpote ad proprium vnoquoque sedulo incumbente.

At

litigia adinuicem non facient, magis autem addent, vt ad proprium vnicuique insistentes, propter virtutem autem erit ad vti, secundum prouerbium, communia quæ amicorum. Est autem nunc hoc modo in quibusdam ciuitatibus sic subscriptum, tanquam non existens impossibile, & maxime in bene dispositis. Hæc quidem sunt, hæc autem fient vtique: propriam enim vnusquisque possessionem habens, hæc quidem, vtilia facit amicis, iis autem vtitur tanquam communibus, velut etiam in Lacedæmonia seruis vtuntur iis, qui adinuicem, vt est dicere, propriis. Adhuc autem equis, & canibus, si indigeant pro viaticis in agris per regionem. Manifestum igitur, quod melius esse quidem proprias possessiones, vsu autem facere communes: quomodo autem fiant tales, legislatoris hoc opus proprium est.

d Adhuc autem, & ad delectationem inenarrabilem, quantum differt, putare aliquid proprium. Nequaquam enim vane eamque quæ ad seipsum habet amicitiam vnusquisque, sed est hoc naturale. Philauton autem esse vituperatur, & iuste: non est autem hoc amare seipsum, sed magis quam oportet seipsum amare, quemadmodum & amatorem pecuniarum, quemadmodum amant quidem omnes, vt dicatur, vnumquodque talium.

e At vero & largiri, & auxiliari amicis, aut extraneis, aut alteris, delectabilissimum, quod fit in possessione propria existente. Hæc itaque accidunt vniuersis, vnum facientibus ciuitatem.

f Et ad hoc interimunt opera duarum virtutum manifeste, temperantiæ quidem circa mulieres, opus enim bonum ab aliena existente abstinere propter temperantiam, liberalitatis autem circa possessiones, nec enim manifestus erit liberalis existens, nec operabitur actum liberalem, nec vnum: in vsu enim possessionum liberalitatis opus est.

g Bonæ faciei quidem igitur talis legislatio, & philanthropos vtique esse videbitur: audiens enim gaudens suscipit putans fore amicitiam quandam mirabilem omnibus ad omnes, aliterque cum accusat aliquis nunc existentia in politiis mala, tanquam facta propter non communem esse substantiam.

D. Alb. Mag. Politic.

Ac vero per virtutem erunt ad vsum, vt est in prouerbio. Amicorum communia. Est autem etiam nunc quibusdam in ciuitatibus in hunc modum subscriptum, ne putetur impossibile, & præcipue in his, quæ bene gubernantur aliqua sunt, aliqua esse possunt. Propria enim sua quibusque possidens, partim vtilia facit amicis, partim vtitur communibus, vt in Lacedæmone, seruis vtuntur vicissim, tanquam forent vniuscuiusque, & præterea equis, & canibus, & vehiculis. Patet igitur esse melius, vt propria sint res, sed vsu facere illas communes. Quemadmodum autem hoc fiat, legislatoris erit prouisio.

Est sane intnarrabile quantum interfit ad voluptatem considerare aliquid esse proprium sui. Non enim frustra quisque ad seipsum amicitiam habet, est vero id naturale. Sed cum amatio sui reprehenditur, quia se amet, sed quia magis quam oportet se amat, quemadmodum & amatio pecuniarum, nam amant omnes, vt ita dixerim, talia.

Atqui & largiri, & opem ferre amicis, & hospitibus, & familiaribus, dulcissimum est, quod fit, si propriæ sint facultates. Hæc autem non contingunt illis, qui nimis vnam efficiunt ciuitatem.

Et præterea duarum virtutum opera manifeste tollunt, temperantiæ ergo mulieres alienas, à quibus laudabile est se abstinere, & liberalitatis circa res possessas, neque enim discerni poterit liberalis, neque liberalem operationem faciet vllam. Nam in vsu earum rerum, quæ ipsi possidemus, liberalitatis est opus.

Iliusmodi itaque legis positio, faciem habet apparentem, & humana videri potest quam auditor libenter recipit, putans fore mirabilem quandam amicitiam omnibus erga omnes, præsertim cum quis incommoda accusat rerum publicarum esse prouenientia, ex eo quia non sint communes omnium facultates, seu litigia ex

Dico autem disceptationes adinuicem circa contractum & falsorum testimoniorum iudicia, & diuitum adulationes, quorum nihil fit propter incommunicationem, sed propter malitiam, quoniam & omnia possidentes & communicantes, multo magis dissidentes videmus, quam separatum substantias habentes. Sed videmus paucos ex communibus dissidentes ad multos comparantes, possidentes segregatim possessiones. Adhuc autem iustum non solum dicere quantis priuantur malis communicantes, sed & quantis bonis: videtur autem esse omnino impossibilis vita.

b Causa autem deuiationis Socrati, oportet putare suppositionem non entem rectam. Oportet quidem enim esse modo aliquo vnam, & domum, & ciuitatem, sed non omnino: est quidem enim vt non erit procedens ciuitas, est autem vt erit quidem: prope autem existens, vt non sit ciuitas, erit deterior ciuitas. Quemadmodum vtique si quis symphoniam, facit homophoniam, aut rhythmon basin vnam, sed oportet multitudinem existentem, quemadmodum dictum est prius, propter disciplinam communem, & vnam facere, & futuram disciplinam inducere, & putantem per hanc fore ciuitatem studiosam inconueniens talibus existimare dirigere, sed non consuetudinibus, & philosophia, & legibus, ad modum quem circa possessiones in Lacedæmonia, & Creta pro conuiuiis legislator communicauit.

i Oportet autem non hoc ipsum ignorare, quia oportet attendere multo tempore & multis annis, in quibus non vtique lateat si hæc bene se habuerint. Omnia enim fere inuenta sunt quidem, sed hæc quidem non conducta sunt, iis autem non vtuntur cognoscentes, maxime autem fiet vtique manifestum, si quis operibus videat talem politiam constructam: non enim poterit, non patiens ipsam & segregans facere ciuitatem, hæc quidem in conuiuia, hæc autem in confraternitates, & tribus, itaque & nihil aliud accidit esse lege statutum præter non agros colere municipes, quod nunc Lacedæmonij facere conantur.

k Quinimò sed neque modus totius politiæ quis erit communicantibus, neque dixit Socrates, neque facile dicere,

Causam vero Socrati huius erroris, putandum est fuisse suppositionem non rectam. Oportet enim quodammodo vnam esse ciuitatem, & domum, sed non penitus. Est enim quo, si procedat, non erit ciuitas: est etiam quo erit quidem prope, vt non sit ciuitas, deterior ciuitas, velut si quis concentum faciat vniuocum, & versum pedem vnum. Sed oportet cum sit multitudo, vt prius diximus, per disciplinam, communem & vnam efficere. Et quid disciplinam sit adhibiturus, volens per illam studiosam facere ciuitatem absurdum est, si per talia quædam instituendam putet, ac non per mores, & per philosophiam & per leges, veluti seruorum tumentorumque possessionem in Lacedæmone, & commessationum in Creta legislator communem induxit.

Neque illud sane ignorandum est, quia oportet ad longum tempus, ac diuturnas consuetudines inspicere, in quibus haud quaquam poterit latere, an recte se habeant. Ferme enim omnia inuenta sunt quidem, sed alia non inducta, alia ab expertis repudiata. Maxime autem id apparet, si quis per opera inspiciat rempub. sic institutam. Non aliter enim poterit fecisse ciuitatem nisi separet illa atque distinguat, partim in commessationes, partim in genera, partim in tribus. Itaque nihil aliud contingit lege promissum esse, nisi vt custodes agros non colant, quod nunc Lacedæmonij facere captant.

Modus vero totius Reipublicæ quis futurus sit in communione degentibus, neque Socrates ipse inquit, neque dictu facile est,

equi

equidem multitudo fere ciuitatis diuersorum ciuium multitudo, de quibus nihil determinatum est prius, & agricolis communes esse oportet possessiones, aut secundum vnumquemque proprias.

l Adhuc autem vxores & pueros proprios aut communes: siquidem enim eodem modo communia omnia omnibus? quid different isti ab illis municipibus? aut quid plus sustinentibus principatum? nisi aliquid sapiant tale, quale Cretenses: illi enim alia hæc seruis dimittentes, solum negant gymnasia, & armorum possessionem: si autem quemadmodum in aliis ciuitatibus, & apud illos erunt talia, quis modus erit communitatis? in vna enim ciuitate duas ciuitates esse necessarium, & has subcontrarias inuicem, faciunt enim hos quidem municipes velut custodes, agricolas autem & artifices, & alios ciues, accusationes autem & disceptationes, & quæcumque alia ciuitatibus existere inquit mala, omnia existent & his, quamuis dicat Socrates, quod non multis indigebunt legalibus propter disciplinam, puta legalibus circa municipia, & circa forum, & aliis talibus, attribuens solum disciplinam municipibus.

m Adhuc autem dominos facit rerum possessarum agricolas, oblationem ferentes, sed multo magis verisimile est, graues esse & astutiis plenos, quam quibusdam obsequia, & humiliationes, & seruitutes. Sed siue necessaria similiter, siue non, nunc nihil determinatum est, & de habitis, quæ eorum politia, & disciplina, & leges quales: est autem neque inuenire facile, neque differens modicum, quales quosdam esse hos, ad saluandum municipum communitatem.

Πλατωνίας κοινωνίας ἀναλέγει.

n At vero si vxores quidem faciet communes, possessiones autem proprias, quis dispensabit, quamuis sint communes possessiones & agricolarum vxores, quemadmodum quæ in agris viri ipsarum? Inconueniens autem, & ex bestiis fieri parabolam, quia oportet eadem tractare mulieres viris, quibus Oeconomiæ nihil attinet.

o Insecutum autem & principes, quomodo instituit Socrates, semper enim facit eosdem principes, hæc autem seditionis causa, & apud nullam dignitatem possidentes, si aliunde vtique apud

atqui multitudo ciuitatis diuersorum ciuium est multitudo, de quibus nihil determinatum est, an & agricolis communes esse facultates oporteat, vel proprias singulorum.

Præterea, verum mulieres & pueros proprios vel communes: si enim eodem modo communia sunt omnia omnium, quid different isti ab illis custodibus? vel quid plus accedet sustinentibus eorum imperium? vel quam ob causam imperium sustinebunt? nisi forte præterunt aliquid tale, quale Cretenses, qui cætera omnia seruis permittentes, gymnasia solum illis vetuerunt, & armorum possessionem: quod si vt in aliis ciuitatibus, ita apud illos talia erunt, quis modus erit communitatis? necesse est enim duas ciuitates in vna esse ciuitate, & eas inter se contrarias, facit enim alios quidem custodes quasi in præsidio constitutos, alios agricolas & artifices, & cæteros ciues: litigia vero & iudicia, & quæcunque alia mala ciuitatibus prouenire inquit, omnia prouenient etiam istis, quanquam dicat Socrates fore, vt non multum legibus indigeant, propter disciplinam, veluti circa res vrbanas, & circa forum, & alios huiusmodi legibus, tribuens solum disciplinam custodibus.

Insuper dominos facit suarum rerum agricolas, ac tollere permittit, at multò magis putandum est fore illos graues, & insolentes, quam illas, quæ apud quosdam sunt Noteias, & penesticas, & duleias. Enimuero siue necessaria sunt hæc similiter, siue non, nihil nunc quidem determinatum est, neque de consequentibus quæ sit eorum administratio, & disciplina, & leges quædam: est autem neque parum referens, quales hos esse oporteat ad consecrandam custodum communionem.

Atqui si mulieres faciet communes, facultates vero proprias, qui curam habebit rei domesticæ, vt agriculturæ viri, si sint communes facultates, & agricolarum mulieres? absurdum etiam ex bestiis facere similitudinem, quod conueniat eadem exercere mulieres, quæ viri, ad quos rei domesticæ cura nequaquam pertinet.

Periculosa est insuper magistratuum constitutio, quam sic facit Socrates, vt semper sint iidem: at hoc seditionis est causa etiam apud illos, qui nullam possident dignitatem: quid ergo apud bellicosos

animosos & bellicosos viros. Quod autem necessarium ipsi facere eosdem principes, manifestum, non enim quandoque quidem aliis, quandoque autem aliis mixtum, animabus à Deo aurum, sed semper eisdem: ait autem, iis quidem mox genitis misceri aurum, his autem argentum, æs autem & ferrum artificibus futuris & agricolis.

p Adhuc autem & felicitatem auferens à municipibus, totam inquit oportere felicem facere ciuitatem legislatorem, impossibile autem felicitare totam, non pluribus, aut non omnibus partibus, aut quibusdam habentibus felicitatem: non enim eorum felicitate, quorum & par, hoc quidem enim contingit toti inesse, partium autem neutri, felicitari autem impossibile: at vero, si municipes non felices, qui alteri? non enim vtique artifices & multitudo banausorum. Politia quidem igitur, de qua Socrates dicit, has dubitationes habet, & his non minores alteras.

& animosos viros? Quod autem sibi necessarium sit eosdem semper magistratus facere, patet, non enim aliorum modo, & modo aliorum miscetur animis diuinum illud aurum, sed semper eisdem: inquit autem, quibusdam argentum, æs vero, & ferrum illis, qui artifices futuri sunt, aut agricolæ.

Præterea custodibus felicitatem auferens, totam inquit ciuitatem facere beatam oportet legislatorem, at impossibile est totam esse beatam, nisi aut plurimi, aut omnes partes, aut quædam habeant felicitatem: non enim eorundem est felicitas, quorum & par, nam par contingit inesse toti, & si nulli partium insit, sed inesse felicitatem impossibile: quod si custodes non erunt felices, quinam alij? non enim artifices quidem, neque vulgus. Illa igitur Resp. de qua Socrates locutus est, has continet difficultates, & alias his non minores.

CAPVT II.

a POstquam Aristoteles ostendit, quòd lex Socratis nociua est politicæ quantum ad communicationem vxorum & puerorum, hîc ostendit, quòd nociua est quantum ad communicationem possessionum. Et diuiditur hæc pars in duas partes. In prima ostendit nocumenta quæ proueniunt ex tali communitate. In secunda disputat de legibus huius communicationis, ibi, *Ferè autem similiter*, &c. Prima adhuc diuiditur in tres. Primò enim ostendit quæ nocumenta proueniunt ex tali communitate possessionum contraria ipsi communicationi. Secundò quæ nocumenta affert ad duas virtutes, castitatem & liberalitatem, ibi, *Et ad hoc interimunt opera*, &c. Tertiò ostendit quibus priuat homines bonis communicantes, ibi, *Oportet autem non hoc ipsum ignorare*, &c. Prima harum diuiditur in tres, in prima ostendit modos communicationum qui esse possunt. In secunda ponit inconuenientia quæ sequuntur ex hoc si omnes omnibus communes habent possessiones, tam in vsu quam in possessione, ibi, *Alterius quidem existentibus*, &c. In tertia ostendit quæ bona fiunt ex communicatione illa quæ est quod priuatim habeantur possessiones, & vsus fructuum communis sit lege & amicitia, ibi, *Eodem autem modo quo nunc se habet*, &c. Enumerans igitur communicationes, quæ possunt esse possessionum, primò continuat se dicens. Habitum autem, id est, consequens iis, quæ scilicet dicta sunt de vxoribus & pueris, est considerare de possessione, de cuius communicatione etiam dixit Socrates. Quid autem considerandum sit, subdit, Quomodo oportet constituere futuris conuersari, ciuibus scilicet secundum optimam politiam, in qua scilicet quilibet viuit ad votum, vt in principio dictum est. Et ponit diuisionem, ibi, Vtrum communem aut non communem oportet esse possessionem, vt scilicet quicquid possessum est ab aliquo, sit commune omnium, aut non. Deinde cum dicit, Hoc autem vtique quis, &c. Ostendit quod hæc quæstio singulatem requirit tractatum. Vnde dicit, Hoc autem vtique quis considerabit & seorsum, distinctè scilicet extra legis statuta de pueris & vxoribus. Cuius causa est: quia habet quasdam speciales difficultates, quas seorsum oportet determinare. Et subdit, exemplificando & diuidendo. Dico autem quæ circa possessionem, id est, communitatem possessionis. Et exemplificat, quærendo, ibi, Vtrum & si sunt illa, quæ ad possessionem pertinent seorsum, id est, priuatim secundum modum secundum quem nunc habent. Nunc enim quilibet habet suam possessionem, & vsum aliquo modo communem. Quæritur ergo, Vtrum omnes esse communes possessiones melius, sit, supple, & vsus esse etiam communes. Et exemplificat, puta campos quidem seorsum, id est, priuatim esse possessos, fructus autem, camporum scilicet & vinearum in communne ferentes, post messionem & collectionem, supple, expendere. Quod quidem quædam faciunt nationum: Sclaui enim quidam collectis fructibus in vnum, non recedunt ab inuicem donec consumpti sunt. Et ponit secundum membrum diuisionis, ibi, Aut è contrario modo terram quidem communem esse, id est, fundum agrorum aut vinearum, fructus autem diuidi collectos scilicet ad proprios vsus, id est, priuatos & personales. Et exemplificat. Diuiditur autem

quidam

quidam & hoc modo communicare, barbarorum: quidam enim Sclauorum possessiones habent in communi: collectis autem fructibus, quos in communi coluerunt, diuidunt eos & proportionaliter iniiciunt cuilibet ciuium. Et subdit tertium membrum diuisionis, ibi, Vt & campos & fructus communes, supple, esse & nihil habere priuatum. Quæstio ergo est, quid horum sit melius.

b Et procedit ad disputationem, ibi, Alteris quidem igitur, &c. ibi incipit secunda pars primæ partis, & dicit: Alteris quidem igitur existentibus cultoribus, qui scilicet colunt terras, & aliis, supple, possessoribus: alius vtique erit modus istius, scilicet quæstionis & communicationis & facilior, supple, communicationis modus erit: quia tunc possessor, dato pretio faciet coli terram, & cultor accepto pretio non accusabit possessorem. Ipsis autem, supple, iisdem quibus & possessiones & vsus communes sunt sibi laborantibus, supple, in communi circa possessiones sicut agros, vineas, plures vtique exhibebunt difficultates. Et huius causa est: quia custodes vrbanitatum siue Senatores, qui minus laborabunt, plus accipient de fructibus quam rustici, qui plus laborabunt. Et hoc est: Etenim in fruitionibus & operibus siue laboribus non factis æqualibus necessarium, supple, est accusationes fieri ad fruentes quidem. Et subdit in quo, si accipientes quidem multa, supple, de fructibus, pauca autem laborantes, supple, sint. Et à quo fient accusationes; subdit: Ab iis qui minus quidem accipiunt, plus autem laborant. Et huic simile est quod scribitur Matth. 20. de operariis vineæ patrisfamilias, Hi nouissimi vna hora fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstus. Et subdit ostendens, quòd talis communicatio difficilis est, ibi, Omninò autem conuiuere & communicare humanis omnibus, pueris scilicet, vxoribus, & possessionibus, difficile, & maximè talibus, supple, quibus omnia communia sunt. Ostendunt autem, supple, hoc, comperegrinantium communicationes. Et subdit in quo: fere enim plurimi, talium, supple, dissidentes, scilicet sunt, ex iis quæ in potibus, & aliis, supple, similibus, sicut cibis, dum scilicet vnus accusat alium, quòd plus sumpsit & minus soluerit, & ex paruis propulsantes inuicem, id est, accusantes, supple, sunt. Et infert vlterius ex alio per quod probat hoc, ibi, Adhuc autem famulantium eis maximè offendimur: quibus tamen, supple, famulantibus plurimum indigemus ad administrationes ancillares, sine quibus tamen conuiuere non possumus. Quia dicit in primo Metaphys. multipliciter humana natura ancilla est. Et Auerroës, Væ vobis hominibus qui computati estis in numerum bestiarum, & laboratis seruitute reciproca, vt ex vobis nascatur liber. Deinde ponit generalem conclusionem huius partis sic: Communes quidem igitur esse possessiones, has & alias tales habet difficultates.

c Deinde cum dicit, Eodem autem modo, &c. ex omnibus his subdit, quòd melius est communicationem esse secundum quod nunc, scilicet quod possessiones priuatæ sint & vsus secundum collationem priuati & secundum amorem & largitatem sint communes. Et ista pars habet duas partes. In prima enim parte quatuor rationibus probat, quòd hoc melius est. In secunda ostendit, quòd causa quæ decepit Socratem, fuit mala suppositio, ibi *Causa autem deuiationis*, &c. Quatuor rationes sunt istæ, & prima sumitur ex hoc quod ista communicatio vtriusque communicationis habet bonum, scilicet & illius quam dedit Socrates, & illius quæ nunc est. Secunda ex inenarrabili delectatione largitatis propriorum, ibi, *Adhuc autem & ad delectationem*. Tertia, quod sic melius contingit largiri & auxiliari amicis & extraneis, quam si & omnia essent communia & possessiones & vsus, ibi, *At verò & largiri*, &c. Quarta est quam primò ponit, quod istud & non illud consuetudinibus & legibus rectis & honestis est confirmatum & exornatum. Adhuc primum horum in tria diuiditur. Primò enim dicit, quod hoc legibus & consuetudinibus est approbatum. Secundò probat hoc per causam legis, ibi, *Magis autem addent*, &c. Tertiò probat idem per specialem communicationem Lacædemoniorum, ibi, *Velut etiam in Lacedemonia*, &c. Dicit igitur: Eodem autem modo, communicationis scilicet, quo nunc se habet, communicatio scilicet hominum, quod scilicet possessiones sunt propriæ & priuatæ vnuscuiusque & similiter fructus, consuetudinibus super ornatum, & ordine legum spectarum, supple, & ornatum, non modicum vtique differet, ab eo scilicet quod ordinauit Socrates. Cuius probatio est: Enim, id est, quia habebit quod ex ambobus, bonum, & explanat ibi. Dico autem, quòd ex ambobus habebit hoc bonum, quod scilicet est communes esse possessiones & proprias. Et subdit causam. Oportet enim aliquo modo quidem esse communes, scilicet amicitia & largitate, omninò autem, id est, simpliciter oportet, supple, esse proprias quantum ad possessiones & fructus. Et ostendit quomodo habebit bonum quod voluit esse Socrates: Socrates enim intendit, quòd omnibus existentibus communibus non essent litigia: & hoc non prouenit, sed magis lites, sicut ostensum est: quia in communibus inæqualibus existentibus laboribus & fruitionibus generantur lites. Cum autem diuisæ sint possessiones, & diuisæ fruitiones, & curæ laborum & culturarum diuisæ erunt: & tunc cessabunt litigia. Et hoc est. Curæ quidem enim diuisæ, ad inuicem litigia non faciunt. Tunc enim quilibet scit quantum curæ & quantum fruitionis habebit. Deinde cum dicit, Magis autem addent, &c. Ostendit, quòd hoc proficit ad bonam communicationem, & dicit. Magis autem addent vt ad proprium vnicuique insistens. Vnusquisque enim natus est plus curæ impendere proprio quam communi: vt si illud bene colatur, etiam ad bonam fruitionem communicationis proueniat: & hoc bonum accipit ex hoc, quod propriæ sunt possessiones. Qualiter autem communes sint & quid boni ex hoc proueniat, subdit. Propter virtutem autem, supple, amicitiæ erit, quod proprium est, commune ad vti, id est, ad vsum. Et hoc confirmat per prouerbium, ibi, Secun-

dum

dam prouerbium; Communia, quæ amicorum: amicorum enim in vlu nihil eſt habere diuiſum. Vnde Boetius de conſolat. lib.5. Nullius boni, non in ea numine deducti, iocunda eſt poſſeſſio. Hoc autem confirmat per legem, & conſuetudinem, ibi, Eſt autem nunc hoc modo in quibuſdam ciuitatibus ſic ſubſcriptum. Fuit enim antiquitus conſuetudo, quòd edicta & leges in tabulis ſcribebantur, & in loco publico ponebantur, vt ſinguli viderent: & tunc ſcriptum fuit, quòd poſſeſſiones in cura eſſent diuiſæ & priuatæ, per vſum autem amicitiæ communes: &, ſupple, hoc fuit ſcriptum tanquam non exiſtens impoſſibile. Dicit enim in quinto Ethicorum, quòd non ſunt difficilia de quibus præcipit lex. Dico autem, quòd non eſt hoc impoſſibile & maximè in bene diſpoſitis per philantropiam, id eſt, amorem communem admittem. Amor enim communicat. Et ex his concludit. Hæc quidem ſunt, ſupple, adornata conſuetudine & lege, ſcilicet quod quilibet habeat propria: hæc autem fient vtique, ſupple, communia in vſu: propriam enim vnuſquiſque poſſeſſionem habens, hæc quidem vtilia facit amicis ſecundum vſum, ſcilicet qui philanthropos eſt: iis autem vtitur tanquam communibus, ſcilicet quæ poſſider, communicando amicis. Et dat exemplum: Velut enim in Lacedæmonia, quæ communicatione bona & legibus bonis vtitur, ſeruis vtuntur, ſupple, Lacedæmones, iis qui, id eſt, quibuſdam adinuicem, vt eſt dicere, propriis: quilibet enim vtitur ſeruo alterius ac ſi ſuus ſit: adhuc autem equis ad vehendum, & canibus, ſupple, ad venandum, ſi indigeant pro viaticis in agris per regionem: tunc, ſupple, vtuntur equis & canibus tanquam propriis. Et ex hoc concludit propoſitum, ibi, Manifeſtum igitur, quòd melius eſt eſſe quidem proprias poſſeſſiones, vſu autem facere communes, quam, vt dixit Socrates, poſſeſſione & vſu eſſe communes. Quomodo autem fiant tales poſſeſſiones priuatæ, & vſu communes, legiſlatoris hoc opus eſt proprium: legiſlator enim habet omnia ordinare ad optimam diſpoſitionem ciuium.

d Deinde cum dicit, Adhuc autem & ad delectationem, &c. addit adhuc aliud bonum, quod ex tali communicatione prouenit. Et circa hoc facit duo. Primò enim oſtendit bonum. Secundò reſpondet ad obiectionem quæ poſſet fieri contra illud, ibi, *Nequaquam enim vanè*, &c. Dicit ergo: Adhuc autem ad delectationem inenarrabilem facit, ſupple, talis communicatio, quantum differt, putare aliquid proprium. Sicut enim dicit in 4. Ethic. in principio de largitate, Largus ſiue liberalis delectatur in hoc quod bene faciat, & nihil repatiatur ſecundum donationes retributionum: & quotieſcumque recolit de proprio ſe bene feciſſe, admirabilem habet delectationem: & ſi recolit aliquid ſe recepiſſe, triſtatur, tanquam minoratus ſit ſecundum virtutem largitatis. Hæc autem delectatio tollitur, ſi omnia ſint communia & in poſſeſſione, & vſu: quia tunc nullus dat de proprio. Et quia poſſet aliquis obiicere, quòd amare ſe vel propria ſit vituperabile, occurrit ſubdens, ibi, Nequaquam enim vanè, id eſt, inutiliter & innaturaliter eam, quæ ad ſeipſum habet amicitiam vnuſquiſque, ſcilicet quod ſeipſum diligat & proprium bonum: ſed hoc eſt naturale. Philauton autem eſſe, id eſt, amatorem ſuiipſius vituperatur & iuſtè. Et reſpondet excludens obiectionem, ibi, Non eſt autem hoc philauton, ſcilicet quod vituperatur, amare ſeipſum, ſcilicet moderate, ſed philauton eſt magis quam oportet ſeipſum amare, quando ſcilicet priuatus amor, operationem impedit virtutis, & reſtringit ab amore communi, quemadmodum & amatorem pecuniarum, ſcilicet propter ſimpliciter amare non vituperatur, ſed propter ſuperfluè amare. Et ſubiungit rationem: Quoniam amant quidem omnes, vt dicatur, ſupple, prouerbialiter, vnumquodque talium, ſcilicet & ſe & pecuniam aliquo modo, & hoc non eſt vituperabile.

e Et addit tertium bonum quod prouenit ex tali communitate dicens: At verò & largiri & auxiliari amicis, aut extraneis aut alteris delectabiliſſimum, ſupple, eſt liberali quod ſit in poſſeſſione propria exiſtente, eò quod non eſt delectabile ſi de communi fiat. Tali ergo delectatione priuatur, ſi omnium ſit communis poſſeſſio, & ponitur propria exiſtente poſſeſſione. Et ſubdit concluſionem vniuerſalem ex omnibus his conſequentem, ibi, Hæc itaque accidunt, ſupple, inconuenientia vniuerſis, nimirum in pueris, vxoribus & poſſeſſionibus, vnum facientibus ciuitatum.

f *Et ad hoc interimum opera*, &c. Hîc incipit pars illa, vbi oſtendit, quòd communicatio, quam ponebat Socrates, interimit honeſtatem virtutis, & habet quatuor particulas, in quarum prima oſtendit, quod hæc lex duas virtutes interimit. In ſecunda quandam obiectionem apparentem pro Socrate deſtruit, ibi, *Bonæ faciei quidem igitur*, &c. Tertia oſtendit quæ fuit cauſa deceptionis Socratis, ibi, *Cauſa autem deuiationis Socratis*, &c. In quarta dicit, quòd ex tali communicatione deſtruitur ciuitas, ibi, *Eſt quidem enim vt non erit*, &c. Dicit ergo primò. Et ad hoc opera duatum virtutum manifeſtè, & dicit quarum, temperantiæ quidem circa mulieres, id eſt, caſtitatis. Et ſubdit rationem: enim, id eſt, quia bonum opus eſt, ab aliena, ſupple, vxore exiſtente abſtinere, propter temperantiam: iſti autem dicunt abutendum eſſe aliena ſicut propria. Et ponit ſecundam virtutem, ibi, Liberalitatis autem, ſupple, virtutem deſtruunt, circa poſſeſſiones. Et ponit rationem: Tali enim, ſupple, communicatione poſita, qualem ponit Socrates, neque erit manifeſtus liberalis exiſtens, eò quod liberalis non eſt niſi in communicatione propriorum, ſicut in 4. Ethic. demonſtratum eſt. Et ponit rationem ſubdens: Nec operabitur actum liberalem, nec vnum: actus enim non poteſt fieri niſi de proprio. Et hoc eſt. In vſu enim poſſeſſionum, ſcilicet propriarum, liberalitatis opus eſt: omnibus autem exiſtentibus communibus nihil eſt proprium, & ſic ceſſabit opus liberalitatis.

g Deinde cum dicit, Bonæ faciei quidem, &c. rationem quæ poſſet eſſe pro Socrate, deſtruit: & ponit primò apparentiam quæ eſt in ipſa ratione, dicens: Bonæ faciei quidem igitur talis legiſlatio, ſcilicet quòd omnia ſint communia & philanthropos, id eſt, amicitia hominum, vtique

vtique eſſe videbitur, ſupple, talis communicatio, licet non ſit. Et ſubdit rationem. Audiens enim, ſupple, aliquis, talem communicationem eſſe in ciuitate, gaudens ſuſcipit, putans fore amicitiam quandam mirabilem omnibus ad omnes, ex hoc ſcilicet quod omnia ſint omnibus communia, & nihil ſeparatum habent. Aliterque, id eſt, etiam alia ratione, cum accuſat aliquis nunc exiſtentia in politicis mala, tanquam facta propter non communem eſſe ſubſtantiam. Et exponit mala, ibi, Dico autem diſceptationes ad inuicem circa contractum, ſcilicet quod non tantum ſoluerit quanti vendidit ſuum, & falſorum teſtimoniorum iudicia, ſcilicet quod aliquis falſos teſtes inducit coram iudice, quòd aliquid ſit ſuum quod non eſt, quod fieri non poſſet ſi omnia eſſent communia. Et ponit tertium malum, ibi, & diuitum adulationes, quibus nullus adularetur ſi omnia eſſent communia: & hoc reſpiciens, reputat eſſe bonam communicationem qua omnia ſint communia. Et ſtatim obuiat ſubdens. Quorum nihil ſit propter incommunicationem, ſcilicet priuatæ poſſeſſionis, ſed propter malitiam auaritiæ, qua vnus ab alio obtinere intendit quod ſuum eſt. Et quod non fiat propter incommunicationem, oſtendit ſubdens. Quoniam & omnia poſſidentes, ſupple, in communi, & communicantes ſibi, ſcilicet in omnibus vt communibus, multò magis diſſidentes videmus, ſcilicet ad multos, quam ſeparatim ſubſtantias habentes. Hoc autem approbatum eſt in principio huius capituli, quòd nulli tantum diſſident, ſicut illi quibus ſunt omnia communia. Et hoc eſt quod ſubdit: Sed videmus paucos ex communicantibus in vſu ſcilicet priuatarum poſſeſſionum, diſſidentes ad multos: quia, ſicut dictum eſt, quod priuatim poſſident, vſu faciunt commune, & ſic concordant. Adhuc autem iuſtum, politica ſcilicet conſideranti, dicere non ſolum quantis priuantur malis communicantes, ſupple, ſic, ſed & conſiderandum eſt quantis bonis, ſupple, priuantur: habitum eſt enim, quòd priuantur virtute, pace, & concordia ſic communicantes. Concludit igitur ex his: Videtur autem eſſe omninò impoſſibilis vita, ſupple, talis communicationis, ſicut patet ex prædictis.

Deinde cum dicit, Cauſam autem deuiationis, &c. ſubdit cauſam deceptionis Socratis, & quare ita deuiauit à veritate, dicens. Cauſam autem deuiationis Socratis, quare ſcilicet ita deuiauit à veritate, oportet putare ſuppoſitionem non exiſtentem rectam, qua ſcilicet putauit ſic debere vniri ciuitatem, vt quilibet de quolibet diceret meum, & communi vteretur tanquam proprio: hoc enim eſſe non poteſt: enim, id eſt, quia oportet eſſe modo aliquo vnam & domum & ciuitatem, ſcilicet modo proprio: proprius autem modus domus eſt, quòd ex tribus combinationibus vniatur, ſcilicet domino & ſeruo, patre & nato, marito & vxore: proprius verò modus vnionis ciuitatis eſt vt magis vniatur loco & ſpecie diuerſis artificibus & negotiatoribus & diuerſis officialibus: ſed non omnino, ſupple, vniatur. Cuius dat rationem. Et quidem enim, id eſt, contingit, ſi ſcilicet omninò vniatur, vt non erit procedens ciuitas: ſi enim omninò vniatur, ceſſat à ratione ciuitatis, vt in primo dictum eſt. Eſt autem, id eſt, contingit, vt erit quidem, ſupple, aliquo modo ciuitas aliqua communione poſita, ſed non omnimoda: propè autem exiſtens, vt non ſit ciuitas, erit deterior ciuitas, id eſt, per quodcumque perducitur ad hoc vt non ſit ciuitas, hoc facit deteriorem ciuitatem. Et dat exemplum: Quemadmodum vtique ſi quis ſymphoniam, quæ eſt concentus mutarum vocum acutarum & grauium, faciat homophoniam, ille enim deſtruit ſymphoniam. Et adhuc inducit exemplum. Aut ſi quis, ſupple, rhithmòn baſin vnam, ſupple, faciat: rhithmon autem eſt numerus ſyllabarum ſimili terminatione terminatarum, & baſis dicitur in qua duo rhythmi ſibi conſonando concurrunt. Vnde ſi quis rhythmum concordat in vnam baſin, iam non erit rhythmus: ita & ſi quis nimis vniat ciuitatem, iam non erit ciuitas. Et ſubiungit, quòd per hoc non erit ciuitas ſtudioſa, ſed per alia quatuor, videlicet diſciplinam virtutis, bonas conſuetudines, philoſophiam & ordinatas leges. Et hoc eſt Sed oportet multitudinem, ſupple, ciuitatis exiſtentem, quemadmodum dictum eſt prius, propter diſciplinam, ſcilicet virtutis inducere & communem facere & vnam, & putantem, ſupple, oportet eſſe per hanc, ſcilicet diſciplinam fore ciuitatem ſtudioſam. Et ſubiungit cauſam. Inconueniens enim talibus exiſtimare dirigere, ciuitatem ſcilicet, ſed non conſuetudinibus, bonis ſcilicet, & philoſophia, & legibus, talibus enim melius dirigitur ciuitas vt ſit ſtudioſa quam communicatione quam poſuit Socrates. Et inducit vnam ex Græcia ciuitatem, quæ præ cæteris laudabatur dicens. Ad modum quem circa poſſeſſiones in Lacedæmonia & Creta, id eſt, adiacente prouincia pro conuiuiis legiſlator communicauit: ille enim legiſlator ordinauit poſſeſſiones & fructus eſſe proprios, ſed in conuiuiis communicare, ſicut dicitur de filiis Iob primo, quibus non erant omnia communia, ibant tamen per domos facientes conuiuia per ſingulos dies, & mittentes vocabant ſorores ſuas vt cum eis epularentur.

i *Oportet autem hoc ipſum non ignorare*, &c. Hîc incipit tertia pars iſtius capituli, in qua oſtendit, quòd Socrates non conſideranit quibus bonis priuatur ciuitas ex tali lege, quod omnia ſint communia: & diuiditur in quinque partes, in quarum prima oſtendit, quòd communicatio qua dixit Socrates omnia debere eſſe communia, non fuit probata per experimenta, an eſſet vtilis vel inutilis. In ſecunda oſtendit, quòd lex ſua erat inutilis: quia non oſtendit differentiam inter nobiles & ignobiles, ibi, *Adhuc autem & vxores & pueros*, &c. In tertia oſtendit, quòd nocina fuit ex hoc quod dominos rerum fecit agricolas, ibi, *Adhuc autem dominos facit rerum*, &c. In quarta dicit, quòd ex hoc inconueniens eſt, quòd eoſdem fecit eſſe principes ſemper, & non diuerſos ſucceſſiue ſecundum principatum, ibi, *Inſecurum autem & principes*, &c. In quinta oſtendit, quod lex Socratis aufert felicitatem à ciuibus, ibi, *Adhuc autem & felicitatem*, &c. Dicit ergo:

ergo: Oportet autem non hoc ipsum ignorare, qui iam scilicet bonis, ex communicatione quam ponit Socrates, priuatur ciuitas: quia oportet attendere, ea scilicet quæ ponuntur secundum legem, multo tempore, vt scilicet per experimentum probentur, & multis annis, in quibus non vtique fateat, per multiplex experimentum si hæc bene, scilicet quæ lege statuta sunt, se habuerint secundum diuersas conuersationes & consuetudines hominum. Et subiungit rationem: Omnia enim ferè inuenta sunt, ab antiquis, supple, secundum quæ, scilicet bene possunt homines conuenire. Sed hæc quidem, id est, quædam, non conducta sunt, id est, lege statuta, eò quod nociua inuenta sunt iis autem, id est, quibusdam aliis non vtuntur cognoscentes. Et huius causa est: quia vident, quòd ciuitas per talia priuatur multis bonis. Maximè autem fiet vtique manifestum, scilicet quid prosit, quidue noceat ad communitatem si quis operibus, id est, experimento operum videat, id est, consideret talem politiam constructam, supple, esse. Ille enim considerabit quæ sunt nociua & proficua tali communicationi: non enim poterit, qui sic scilicet considerare intendit, non partiens ista, quæ scilicet in ciuitate sunt, & segregans facere ciuitatem. Et subiungit qualiter partienda sit in communicationes speciales. Hæc quidem in conuiuia, id est, qualiter quædam communicatio quorundam in ciuitate, qui conuiuæ sunt & commensales in conuiuiis, lege ordinanda, vt sic communicantes non sint accusationes inter eos: hæc autem in confraternitates, id est, qualiter illi qui sunt vnius confraternitatis communicent sine accusatione, & tribus, id est, qualiter homines vnius tribus, qui contribules dicuntur, communicent inuicem sine accusatione. Et ex hoc concludit diminutionem legis Socratis dicens: Itaque & nihil aliud accidet, ex lege scilicet Socratis, esse lege statutum præter non agros colere municipes, id est, ciues siue senatores municipium custodientes & iura municipij. Vtrumque enim simul facere non possunt, scilicet iura municipij custodire & agros colere. Et modum istius legis, à quo exemplum accepit Socrates, subdit, ibi, Quod & nunc Lacedæmonij facere conantur: illi enim solos municipes acceperunt ab agricultura, dicta de causa.

k Deinde cum dicit, Quin imò, &c. ostendit legem Socratis diminutam & imperfectam, dicens: Sed neque modus totius politiæ, ciuitatis scilicet, quis scilicet modus secundum conuiuia, confraternitates & tribus communicantibus, supple, in ciuitate erit aptus, neque dixit Socrates, nec facile dicere potest, & ideò diminutus est & insufficiens. Quod autem hoc sit necessarium, probat subdens. Equidem ferè multitudo ciuitatis, supple, tota diuersorum ciuium fit multitudo: quidam enim sunt de diuersis confraternitatibus, quidam de diuersis tribubus, & quidam de diuersis artibus, & secundum hoc variantur communicationes de quibus nihil dictum est prius, supple, à Socrate, & ideò imperfectus & insufficiens. Vlterius arguit Socratem de lege agricolarum, ibi, Et agricolis, vt dixit, supple, Socrates communes oportet esse possessiones, aut, quas, supple, colunt secundum vnumquemque oportet esse proprias, vt scilicet quilibet sciat quid colat.

l Deinde cum dicit, Adhuc autem vxores & pueros, &c. ostendit, quòd lex Socratis non facit differentiam inter nobiles & ignobiles, dicens: Adhuc autem vxores & pueros, agricolarum scilicet proprios oportet esse, aut communes cum municipibus. Et ostendit, quòd non communes: siquidem enim eodem modo communia omnia omnibus, agricolis scilicet & municipibus, quid different isti ab aliis municipibus? quasi dicat, in nullo. Tunc enim senator erit vt agricola. Et hoc est: Aut quid plus, supple, dabitur honoris sustinentibus principatum ipsorum, nisi sapiant aliquid tale, per quod scilicet distinguantur, quale Cretenses. Et subdit quid est hoc: Illi, scilicet Cretenses, alia, id est, possessiones, scilicet vxores & pueros seruis dimittentes, supple, communia, solum negant gymnasia, id est, exercitia belli, & armorum possessiones, ne forte contra eos insurgant arte militandi, & vsu armorum. Et est simile ei quod dicitur in libro Iudicum, vbi dicitur, quod cauerant Philistiim ne in terra Israël esset faber ferrarius, dicentes, ne faciant sibi filij Israël gladium aut lanceam, & insurgant contra nos. Et subdit adhuc arguens Socratem: quia dixerat omnia debere esse communia, ibi, Si autem quemadmodum in aliis ciuitatibus, supple, sunt omnia communia, ita, supple, & apud illos talia, supple, erunt communia omnia, quis modis erit communitatis? hoc enim dixisse debuit Socrates, & non dixit. Et ostendit inconueniens quod sequitur. In vna enim ciuitate duas ciuitates esse necessarium, supple, est, & has subcontrarias inuicem. Et ostendit quomodo. Faciunt enim hos quidem municipes velut custodes Reipub. agricolas autem & artifices & alios ciues, scilicet plebeios ponunt in ordine alio. Et adhuc sequitur inconueniens. Et hoc est: Accusationes autem & disceptationes & quæcumque alia existere inquit aliis mala, existent & his: quia cùm in omnibus dicat eos Socrates debere esse æquales, statim litigia erunt quare inter æquales vnus alteri præponatur, sicut municipes agricolis: quamuis dicat Socrates, quòd non multis indigebunt legalibus propter disciplinam. Et intendit Socrates hoc quod dicit Apostolus Rom. 1. quòd tales sic erunt disciplinati, quòd ipsi sibi sunt lex. Ostendunt enim opus legis scriptum in cordibus eorum, & non indigent legibus, puta legibus circa municipia, id est, custodia municipiorum, & circa forum, id est, qualiter & quanti vendantur res venales, & aliis talibus similibus, sicut de nundinis & festis, attribuens solum disciplinam municipibus: & ideò dixit eos lege non indigere. Et hoc idem dicit Aristoteles in Ethic. de Platone qui dixit, quòd lex non propter bonos, sed propter malos posita est, ad malorum scilicet pœnam & correctionem. Et concordat cum Apostolo ad Tim. dicente, quòd iusto non est lex posita sed homicidis & plagiariis, adulteris, & raptoribus, &c.

m Deinde cum dicit, Adhuc autem dominos facit, &c. arguit Socratem, quod agricolas facit dominos rerum possessarum, & ostendit quod per

per hoc multis bonis priuauit remp. & multis malis repleuit eam. Et hoc est. Adhuc autem dominos facit rerum possessarum agricolas oblationem ferentes, id est, quod ex philantropia per seipsos oblationes offerent municipibus. Et subiungit redargutionem dicens, quòd hoc non est verisimile, sed multò magis verisimile est, tales scilicet agricolas & seruiles personas, graues esse & astutiis plenos: tales enim nesciunt habere amorem communem, sed priuatum tantum: vnde semper machinantur qualiter ea quæ communia sunt, sibi retineant magis quam quibusdam obsequia & humiliationes, & seruitutes, supple, exhibeant. Sed siue necessarium hoc similiter, siue non, tunc nihil derernatum est, supple, à Socrate, & ita diminutus: & de habitis, supple, de quibus iam determinatum est, quæ, supple, sit horum politia & disciplina, secundum virtutem scilicet & leges quales, supple, nihil determinatum est à Socrate: & sic iterum insufficiens. Et quia posset aliquis dicere, quod talia inuenire esset facile & ideo omisisset ea Socrates, subdit. Est autem neque inuenire facile, neque differens modicum ad rempub. scilicet quia multum nocet talia omittere, & multum confert ea describere. Et subdit quæ sint illa, quales quosdam esse hos, supple, oportet politica disciplina & lege municipes scilicet, ad saluandum municipium & communitatem: hoc enim speciali indiget disciplina & lege, quales scilicet oportet esse municipes vt saluent municipium.

n Deinde cum dicit, At verò si vxores, &c. redarguit Socratem de eo, quod insufficiens est de legibus agricolarum, dicens. At verò si vxores quidem faciat communes, agricolarum scilicet & municipum, possessiones autem proprias agricolarum, quis dispensabit fructus, vtrum municipes, vel agricolæ? hoc enim non describit Socrates, cum tamen summè esset necessarium, quamuis, supple, describerit si communes possessiones, & agricolarum vxores, supple, etiam communes, quod tunc, supple, vxores laborare debeant in agris, quæ in agris viri ipsarum, supple, faciunt. Et accepit hoc à simili: dixit enim, quod sicut in bestiis, equis scilicet & bobus eodem labore laborant & masculi & fœminæ, eodem modo deberet esse in viris & vxoribus agricolarum. Et hoc reprehendit hic Aristoteles dicens. Inconueniens autem & ex bestiis fieri parabolam, ad hoc scilicet, quia oportet eadem tractare mulieres viris sicut, supple, dixit Socrates, quibus scilicet mulieribus œconomicæ, id est, curæ domus nihil attinet, quin potius sicut in Ethic. determinatum est, corruptio vrbanitatis est, si mulier obtinuerit principatum, & ideò inconueniens fuit eadem tractare mulieres viris, sicut dixit Socrates.

o Deinde cum dicit, Insecurum autem & principes quomodo, &c. redarguit Socratem de hoc quòd dixit semper eosdem debere esse principes, dicens. Insecurum autem & principes quomodo instituit Socrates, quod scilicet semper iidem principentur. Et hoc est. Semper enim facit eosdem principes, & aduersatur subdens. Hoc autem seditionis causa fit: quia scilicet cum differentes sint homines & magis & minus digni ad principatum, facere eos æqualiter principari, generat seditiones. Et hoc est. Et apud nullam dignitatem possidentes, sed, supple, in omnibus æquales, sicut dixit Socrates, seditionis causa est, si aliunde vtique apud animosos & bellicosos viros, quam, supple, ex ipsis accipiantur principes: non enim sustinebunt animosi & bellicosi viri quod ex agricolis, eis princeps constituatur. Et quia posset aliquis dicere, quòd Socrates non semper eos fecit principes, ideò obuiat ostendens hoc sequi ex dictis suis, ibi, Quod autem necessarium, supple, sit, ipsi scilicet Socrati facere eosdem principes, manifestum, supple, est. Non enim quandoque quidem aliis, quandoque autem aliis mixtum est animabus à Deo aurum, sed semper eisdem: Intendit dicere, quòd natura omnes homines æquales genuit, & non vnum meliorem alio. Et tamen cum hoc dixit, quod de hominibus esset sicut de mineriis in terra: in qua enim minera inuenitur aurum, semper inuenitur: & in qua argentum similiter, & in qua æs, inuenitur semper æs: & in qua ferrum similiter: & non mutatur mineria auri in mineriam argenti, nec melioris metalli in mineriam inferioris, sed semper manet eadem: ita dixit, quòd non quandoque quidem aliis, quandoque autem aliis mixtum est animabus à Deo aurum, sed semper eisdem. Et explanat, Ait autem, Socrates scilicet, his quidem, id est, quibusdam mox genitis misceri aurum, illis scilicet qui optimè sunt dispositi ad virtutem & sapientiam: his autem, id est, aliis scilicet mox genitis, argentum, scilicet dispositis non tam excellenter ad virtutem & sapientiam: æs autem & ferrum dicebat, supple, mox genitis artificibus futuris, supple, esse mixtum, parum scilicet valde dispositis ad virtutem & sapientiam: & hoc etiam dicebat esse mixtum agricolis, id est, animalibus agricolarum, & omnibus qui seruilibus operibus intendunt. Et propter hoc dixit debere illos semper principari, quorum animabus mixtum est aurum: cum tamen omnia deberent esse communia & vxores & pueri & possessiones, & ex tali communitate sæpè permutarentur nobiles ad ignobiles, & è conuerso, & secundum talem permutationem deberent etiam permutari principatus: quia aliter oriretur contentio & seditio, si quibusdam semper principantibus, alij æquè nobiles excluderentur à principatu.

p Deinde cum dicit, Adhuc & felicitatem, &c. arguit Socratem, quod à municipibus auferebat felicitatem dicens. Adhuc autem & felicitatem auferens, supple, Socrates à municipibus, totam inquit oportere felicem facere ciuitatem legislatorem, id est, quod legislator totam felicem deberet facere ciuitatem, & non solum municipes: & intellexit de ciuitate perfecta, quæ non solum consistit in operatione perfecta quæ est secundum virtutem naturalis habitus non impeditam, vt docet in primo Ethic. sed consistit in omnibus organicè deseruientibus ad ipsam, sicut in diuitiis & fortitudine & omnibus condecorantibus ipsam, sicut & species corporis & nobili-

tas, secundum quod dixit Tullius felicem fine beatum dicens in Hortensio dialogo: Felix nemo beatus est, cui omnia optata succedunt. Et Boetius in 3. de consolatione philos. qui felicitas siue beatitudo est status omnium bonorum aggregatione perfectus. Et huic dicto Socratis obuiat dicens: Impossibile autem felicitare totam, scilicet, ciuitatem, aut paribus, aut non omnibus partibus, scilicet, beneficiatis & felicitatis, aut quibusdam habentibus felicitatem, aliis autem, scilicet, non habentibus eam, sed impossibilibus ad eam. Non enim eorundem, scilicet, est felicitare: quia vel ex genitura, vel ex fortuna, vel ex conuersatione habent, quòd felicitari non possint. Et dat exemplum: Quia aliquid conuenit toti, quod tamen partibus non conuenit, sicut perfectum vel par in numeris: senarius enim & perfectus numerus est & par, & tamen neutra pars eius scilicet, vt ternarius, nec perfecta est, nec par. Et hoc est. Hoc quidem, scilicet perfectum & par contingit toti inesse, senario scilicet, partium autem neutri: felicitare autem impossibile, scilicet, est multas partes ciuitatis. At verò si municipes non sunt vel fiant felices, secundum Socratem scilicet, qui alteri, scilicet, erunt felices? Et subiungit rationem. Non enim vtique artifices, scilicet, erunt felices: quia mechanicis intendentes intendunt seruilibus, quod ad felicitatem non pertinet, quæ non est nisi circa liberalia. Et multitudo banausorum, scilicet, non potest esse felix, propter eandem causam: banausi enim, sicut prius habitum est, toti sunt fulginosi, vilibus operibus dediti, & mercenarij, vilibus operibus pro mercede dediti. Postea ponit epilogalem conclusionem, dicens: Politia quidem igitur, de qua Socrates dixit, has dubitationes habet, scilicet, quæ dictæ sunt, & his non minores alteras, scilicet quæ in sequentibus dicentur.

CAPVT III.

Precedit pars Socratis, in qua de legibus agit, & eius refellitur.

a FEre autem similiter, & quæ circa leges se habent, posterius scriptas: propter quod & de ea, quæ hic politia considerare modica melius: etenim in politia de paucis omninò determinauit Socrates, de vxorum & puerorum communione, quomodo habere oportet, & de possessione, & politiæ ordine.

b Diuiditur autem in duas partes multitudo habitantium, hæc quidem in agricolas, hæc autem in partem, quæ ad bellum. Tertium autem ex iis consilians & principale ciuitatis. De agricolis autem & artificibus, vtrum nullo aut aliquo participant principatu, & vtrum arma oportet possidere & hos, & compugnare, aut non, de iis nihil determinauit Socrates.

c Sed vxores quidem existimat oportere simul bellare, & disciplina participare eadem municipibus, alia autem exterioribus replevit sermonibus. Et de disciplina, qualem quandam oportet fieri municipibus, legum autem plurima quidem pars leges existunt entes: pauca autem de politia dixit, & hanc volens communionem facere ciuitatibus, secundum modicum circumducit iterum ad alteram politiam: præter mulierum enim communionem, & possessionis alia eadem tradit ambabus politiis, etenim disciplinam eandem, & quod ab operibus necessariis abstinentes viuere, & de conuiuiis similiter, veruntamen in hac inquit, oportere esse

CAPVT III.

FErme autem similiter circa leges quoque se habet postea scriptas, quapropter & de illa Reipublicæ parte hic cogitare parum melius erit: etenim in Republica de paucis admodum determinauit Socrates, vt de mulierum & natorum communitate, & de rebus possessis, ac de institutione Reipublicæ.

Diuisit enim in duas partes multitudinem habitantium, in agricolas, & propulsatores belli. Tertiam ex his fecit eos, qui consultant ac deliberant, & in quibus summa Reipublicæ consistit auctoritas. Agricola vero & artifices, vtrum nullius magistratus, an alicuius participes sint, & vtrum arma possidere debeant, & vna pugnare, nihil determinauit.

Sed mulieres censet vna pugnare debere ac disciplinam habere eandem, quam custodes. Cætera vero extraneis peregit sermonibus. Et de disciplina custodum, qualem esse illam oporteret. Legum autem maxima quædam pars leges existunt publicæ. Pauca verò de Republ dixit, quam dum pergit communionem facere, paulatim circumagit in aliam Rempublicam. Præter communitatem enim mulierum & rerum possessarum, cætera eadem vtrisque attribuit, nam & disciplinam eandem, & abstinentes viuere ab operibus necessariis, & de comessationibus eodem modo, præterquam quod hic existimat, mulieram quoque comessationes esse debere, & hanc mille habentium arma, illam verò quinque millium.

conuiuia

conuiuia mulierum, & hanc mille armatorum possidentium, hanc autem quinque millium.

d Superfluum quidem igitur habent omnes Socratis sermones, & leue, & nouum, & quæstionibus plenum, bene autem omnia forte difficile, quia nunc dictam multitudinem oportet non latere, quia regione Babylonica, vel aliqua infinita opus erit, tot multitudinem, ex qua otiosi quinque millia nutriantur, & præter hos mulierum, & famulorum alia turba multo maior: oportet quidem igitur supponi ad votum, nihil tamen impossibile.

e Dicitur autem, quod oportet legislatorem ad duo respicientem ponere leges, ad regionem & homines, adhuc autem bene se habet apponere & ad vicinorum loca: primum quidem si oportet ciuitatem viuere vitam politicam, non enim solum necessarium est, ipsam talibus vti ad bellum armis, quæ vtilia secundum propriam regionem sunt, sed ad exteriora loca: si quis autem non talem acceptat vitam, neque propriam, neque communem ciuitatis, tamen nihil minus oportet terribiles esse inimicis, non solum venientibus in regionem, sed & discedentibus.

f Multitudinem autem possessionis videre oportet, ne forte melius altero modo determinatur plane magis, tantam enim inquit esse oportere, vt viuatur temperate, quemadmodum si quis dicat, vt viuatur bene, hoc enim vtile magis. Adhuc autem est temperate quidem, misere autem viuere, sed melior determinatio, temperate, & liberaliter, separatim enim vtrumque hunc quidem deliciari assequetur: hunc autem laboriose viuere, quoniam soli ij habitus sunt virtutis, circa habitudines substantiæ, puta substantia, mansuete, aut fortiter vti non est, temperate autem & liberaliter est, quare & vsus hos necessarium esse circa ipsam.

g Inconueniens autem & possessiones adæquantem circa multitudinem ciuium non constituere, sed finere puerorum procreationem infinitam, tanquam sufficienter vtique respondentem ad eandem multitudinem, propter sterilitates quantiscunque generatis, quia videtur hoc etiam nunc accidere circa ciuitates: oportet autem hoc non

Superfluum ergo quiddam, & compti, & nouum, & dubitationum, omnes Socratis habent sermones, sed cuncta recte, forsan difficile. Nam etiam multitudo illa, de qua nunc dicebatur, latere non oportet, cum tanta sit, quia Babylonia, aut alia quædam infinita regione indigebit, ex qua otiosorum quinque millia cum mulierum ac ministrantium multipici turba alantur: suppositiones quidem sunt pro arbitrio faciendæ, non tamen impossibiles.

Dicitur autem debere legislatorem ad duo respicere in ferenda lege, ad regionem & homines, addendum est, & ad vicina loca, si oportet ciuiliter viuere ciuitatem: non solum enim necessarium est, ipsam talibus vti ad bellum armis, quæ vtilia sint in sua regione, verum etiam quæ in aliena. Quod si quis huiusmodi non recipit vitam, neque priuatim, neque publice, nihilominus tamen oportet terribilem esse hostibus, non venientibus solum in regionem, verum etiam abeuntibus.

De modo quoque rerum possidendarum videndum est, ne forsan melius sit aliter diffinire & clarius, tantas inquit possidere oportet, vt modeste viuatur, perinde ac si dicat, vt bene viuatur: verum hoc est nimis generale, & est temperate viuere, arumnose tamen: at melius est dicere modeste, & liberaliter, separatim enim vtrumque, alterum enim luxuriæ accommodabitur, alterum difficultati, cum solæ huiusmodi virtutes habitus sint circa vsum facultatum nostrarum, puta patrimonio mansuete vel fortiter vti non dicimur: at modeste & liberaliter dicimur, quare necessarium est circa illud istas versari virtutes.

Absurdum quoque est, cum facultates adæquauerit, de ciuium multitudine nihil determinare, sed indefinitam relinquere multitudinem filiorum, quasi sufficienter adæquatam propter sterilitates quorcumque contingant, quod videtur nunc quoque euenire in ciuitatibus, sed opus est, vt aliam certitudinem tunc habeat, quam nunc.

similiter certe habere circa ciuitates tunc & nunc.

b Nunc quidem enim nullus dubitat, eo quod partitæ sunt substantiæ ad quantamcumque multitudinem, tunc autem indiuisis existentibus, necesse deiectos nihil habere, siue pauciores sint secundum multitudinem, siue plures.

Nam nunc quidem nemo dubitat ex eo, quia in singulos diuisæ sunt facultates, in quantamcumque multitudinem, tunc vero cum indiuisæ, necessarium est, dispares nihil habere siue pauciores sint multitudine, siue plures.

c Magis autem suspicabitur quis vtique oportere determinatam esse puerorum procurationem, quam substantiam, vt non numero quodam plures generentur, hanc autem multitudinem ponere aspicientem ad fortunas, si accidat mori quosdam generatorum, & ad aliorum sterilitatem, finem autem, quemadmodum in aliis ciuitatibus paupertatis necessariam causam fieri ciuibus, penuria autem seditionem efficit, & malignitatem.

Magis autem putaret quis oportere determinatum esse modum procreandorum filiorum, quam facultatum, vt non plures quam determinatum sit, procreari oporteat, & numerus diffiniendus est, respectu habito ad fortunas, si contingat decedere aliquos, & ad defectum procreandi caterorum. Praetermittere autem id, vt in plerisque ciuitatibus, necesse est egestatis causa ciuibus, egestas vero seditiones & delicta parit.

d Itaque Phidon Corinthius, vnus ex vetustis legum latoribus, familias censuit æquales permanere debere, & ciuium multitudinem, quamuis sortitiones habebant prius omnes iniquas secundum magnitudinem, at in his legibus contrarium est: verum de his quemadmodum statuendum putemus, postea erit dicendum. Omissum est etiam in illis legibus, quemadmodum differant præsides à subiectis, inquit enim oportere, quemadmodum ex alio lanæ filum ducitur, quam lini, sic & eos, qui præsunt, se habere debere ad eos, qui subsunt. Cum vero totam substantiam augeri dixerit vsque ad quintuplum, quare hoc vtique non erit in regione vsque ad aliud? videndum est etiam, ne ædificiorum diuisio non prosit ad rem familiarem, duas enim cuique domos attribuit, at difficile est duas habitare domos.

e Itaque Phidon Corinthius, vnus ex vetustis legum latoribus, familias censuit æquales permanere debere, & ciuium multitudinem, quamuis sortitiones habebant prius omnes iniquas secundum magnitudinem, at in his legibus contrarium est: verum de his quemadmodum statuendum putemus, postea erit dicendum. Omissum est etiam in illis legibus, quemadmodum differant præsides à subiectis, inquit enim oportere, quemadmodum ex alio lanæ filum ducitur, quam lini, sic & eos, qui præsunt, se habere debere ad eos, qui subsunt. Cum vero totam substantiam augeri dixerit vsque ad quintuplum, quare hoc vtique non erit in regione vsque ad aliud? videndum est etiam, ne ædificiorum diuisio non prosit ad rem familiarem, duas enim cuique domos attribuit, at difficile est duas habitare domos.

f Coordinatio autem tota, vult quidem neque democratia, neque oligarchia, media autem harum, quam vocant politiam, ex vtentibus enim armis est.

Tota vero constitutio vult esse neque plebis gubernatio, neque paucorum potentium, sed horum mediam, quam vocant Remp. Est enim ex his qui arma ferunt.

g Siquidem igitur communissimam hanc constituit ciuitatibus aliarum politiarum, bene dixit forte: si autem vt optimam, post primam politiam, non bene: forsitan enim eam, quæ Laconorum, aliquis vtique laudabit magis, vel etiam aliam aliquam magis Aristocratiam.

Si igitur vt communissimam omnium hanc ciuitatibus constituit Remp. recte forsan dixit, sin vt optimam Rempublicam, non recte: forsan enim Lacedæmoniorum Rempublicam quis magis probabit, vel aliam quandam magis optimatum.

h Qui

h Qui quidem igitur dicunt, quod oportet optimam Politiam ex omnibus esse ciuibus mixtam, propter quod & Lacedæmoniorum laudant, esse enim ipsam, ij quidem ex Oligarchia & Monarchia & Democratia aiunt, dicentes, Regnum quidem Monarchiam, seniorum autem Principatum, Oligarchiam. Democratice autem principari secundum plebeiorum principatum, propter ex populo esse Ephoros, alij autem ephoriam quidem esse tyrannidem. Democratice autem principari secundum conuiuia, & aliam vitam quotidianam.

Sunt qui dicant, optimam Remp. ex omni genere gubernationum admixtam esse debere, atque ob id Lacedæmoniorum laudant Remp. constare quidem illam ex paucorum potentia. Item, ex vno principe, & populari statu, ponentes regem illorum pro vnius gubernatione, Senatum vero pro paucorum potentia, Ephoros autem pro statu populari, quoniam Ephori ipsi ex plebe sumuntur: alij Ephoratum quidem tyrannidem putant, sed populariter regi per comessationes, & alium quotidianum victum.

i In legibus autem iis est dictum, quod opportunum, componi optimam politiam ex Democratia & Tyrannide: quas aut omnino non vtique aliquis ponet politias, aut pessimas omnibus.

Sed in his legibus dictum est, optimam Remp. ex plebeio statu constare debere, ac ex tyrannide: quas aut non reponat quis omnino inter species Rerump. aut deterrimas omnium esse fateatur.

k Melius igitur dicunt, qui plures commiscent ex pluribus enim composita politia melior.

Melius ergo dicunt, qui plures commiscent, nam quæ ex pluribus constat Resp. melior est.

l Deinde neque iis videtur monarchichum nullum, sed oligarchica & democratica, magis autem declinare vult ad Oligarchiam.

Deinde nihil videtur habere ex vnius gubernatione, sed ex paucorum potentia, ac populari statu, verum ad paucorum potentiam inclinare magis.

m Palam autem ex principantium institutione, quod quidem enim ex electis sortiales, commune est amborum, quod autem abundantioribus necessarium sit conuocare, & ferre Principes, aut facere aliquid aliud Politicorum, hos autem dimittere, hoc Oligarchicum.

Quod patet ex magistratuum creatione, nam quod ex delectis sortitio fiat, commune est vtrique: sed quod necesse sit, ditiores concionem habere, & magistratus creare, vel aliud quidpiam huius publicorum negotiorum facere, alios vero præteriri, id paucorum potentiæ est.

n Et tentare plures ex abundantibus esse principes, & maximos, & maximis honorabilitatibus. Oligarchiam autem facit & consilij electionem. Eligunt quidem enim omnes necessario, sed ex prima honorabilitate, deinde rursum æquales ex secunda, deinde ex tertiis. Veruntamen non omnibus erat necessarium his, qui ex tertiis aut quartis. Ex quarto autem quartorum, necessarium solis primis & secundis. Deinde ex his ex qualibet honorabilitate, ait oportere ostendere æqualem numerum. Erunt autem plures, qui ex maximis honorabilitatibus, & meliores propter quosdam popularium non eligere, quia non necessarium.

Insuper conari, vt plures ex diuitibus ad dignitates sumantur, & ad maximas quidem, ex maximo censu, paucorum potentia est, & senatus assumptio, assumuntur enim cuncti ex necessitate, sed ex primo censu, postea totidem ex secundo, postea ex tertio: verum non omnes necesse erat ex tertio vel quarto assumi: ex quarto autem quartorum solis necesse est primis & secundis, postea ex his æqualem ex singulis censibus, numerum esse sumendum, inquit: erunt itaque plures & potentiores, qui ex maximo censu sumuntur. Propterea quia ex plebe quidam non sumuntur, quia necesse non est.

o Quomodo quidem igitur ex Democratia, & Monarchia oportet constare talem politiam, ex his manifestum, & ex posterius dicendis, cum inciderit de tali politia consideratio.

Quod igitur non ex gubernatione plebis, ac vnius principatu constabit huiusmodi Resp. ex his patet. Patebit etiam postea, cum de ea specie Reip. tractabimus.

p Habet autem & circa electionem

Habet etiam circa magistratuum crea-

pericula, scilicet quod ex electis eligantur pericolosi, si enim aliqui iniqui, vt sæpe vsu venit & mediocres multitudine, semper ad horum eliguntur voluptatem. Quæ quidem igitur circa politiam, quæ in legibus, hunt habent modum.

CAPVT III.

a IN capitulo isto Aristoteles disputat contra leges quas de sua politia dedit Socrates, & habet istas partes in genere. Primò enim ponit leges, secundò procedit contra eas; ibi, *Superfluum quidem igitur habent*, &c. Prior istarum partium diuiditur in tres, in quarum prima dicit, quod expedit de politia ista pauca considerare: eò quod etiam Socrates in politia sua pauca determinauit. In secunda dicit qualiter Socrates diuisit habitantes in ciuitate, ibi, *Diuiditur autem in duas partes multitudo*, &c. In tertia ponit quandam specialem legem Socratis, qua promulgauit, quòd vxores oportet simul cum viris ad bella procedere, & eadem disciplina cum municipibus participate, ibi, *Sed de vxores quidem existimat oportere*, &c. Dicit ergo: Ferè autem similiter, non enim in omnibus simile est, sed in quibusdam, &, id est, etiam quæ circa leges se habent, quibus scilicet Socrates regulabat talem politiam qualem dedit de vxoribus & pueris & possessionibus posterius scriptas, scilicet à Socrate. Primò enim delit politiam & ordinauit, posteà posuit leges quibus regularentur in vita secundum ordinem politiæ traditæ. Et quia iam de politia multa dicta sunt, ideò subdit: Propter quod & de ea, quæ hic politia, scilicet de legibus tradenda Socratis, considerare modica melius. Et subiungit rationem: Etenim in politia, scilicet Socratis, de paucis omninò determinauit Socrates. Et subdit de quibus: De vxorum scilicet & puerorum communione quomodo oportet habere, id est, qua lege regulari, & de possessione, supple, etiam lege determinauit, quod scilicet omnia oportet esse communia, & nihil proprium, & politiæ ordine, supple, determinauit.

b Deinde cum dicit, Diuiditur autem, &c. ostendit quomodo Socrates politiæ ordinem diuisit in duas partes scilicet, eò quod multitudo habitantium in duas partes diuiditur, quibus tamen addit & tertiam, & supponit partes in quas diuiditur dicens. Hoc quidem, id est, vna pars in agricolas qui virtualia procurent: hæc autem, id est, alia pars, in partem, quæ ad bellum, quæ scilicet est pars militum, quæ, sicut dicit Plato in Timæo, ex electa iuuentute eligenda est, & in extrema parte habitationum ponenda: eò quod in extremis ordinati sunt ad repellendas iniurias. Tertium autem ex his consilians & principale ciuitatis, ex militibus enim & aliis de populo qui consilio regerent multitudinem, elegerunt quosdam qui principatum haberent regiminis, & secundum leges politas multitudinem regerent, vt quilibet ad votum viueret, & finem beatæ vitæ attingeret secundum iustitiæ ordinem. Vnde etiam Tullius in lib. de Repub. & Vitruuius in lib. de architectura dicunt instituisse Socratem & Platonem, quod ciuitas ad modum corporis humani ædificaretur. In corpore enim humano primò fundatur cor & munitur ossibus pectoralibus & officialibus membris in circuitu positis, & in extremo ponuntur membra motiua, sicut manus & pedes quibus reppellantur contraria & attrahantur conuenientia. Ita dixerunt in ciuitate, in medio ponendam domum regis, & in circuitu domos consiliariorum & senatorum ad muniendum regem, & in extremis domos militum qui sustineant & repellant insultus inimicorum: quorum si aliquis formidolosus inueniretur ex electa iuuentute electus & sublimatus, dicit Plato ad inferiores sedes eum esse retrudendum, & alium loco eius esse instituendum: quod si omnes deficerent bello interfecti, dicit Vegetius in lib. de re militari ex æratiis & fabris esse restituendos. Et assignat causam dicti: quia æratij & fabri ex continuo auditu soni malleorum & æris minus fiunt pauidi audito sono armorum hostium. Deinde cum dicit, De agricolis autem, &c. ex his arguit de insufficientia Socratem dicens. De agricolis autem & artificibus vtrum nullo aut aliquo participent principatu, nihil determinauit Socrates: cum tamen hoc summè esset necessarium; quia quorum est vna communicatio in arte & communitate, horum necessarium & alterum esse subiectum & alterum principans, sicut in primo libro sæpius determinatum est. Et arguit de alio subdens, Et vtrum arma oportet possidere etiam hos, scilicet agricolas, & artifices, & compugnare sicut pugnant milites ad repellendos hostes, aut non: de his nihil determinauit Socrates, & ideò insufficiens fuit.

c Deinde cum dicit, Sed vxores quidem, &c. subiungit de imperfectione legum Socratis circa vxores dicens: Sed vxores quidem existimat, Socrates scilicet, oportere simul bellare cum viris, cum tamen hoc sit contra timiditatem sexus fœminei. Et addit, quòd etiam pro lege dedit Socrates, & disciplina participare eadem mulieres munipicibus, id est, rectoribus ciuitatis. Cum tamen in Ethic. determinatum sit, quod si mulier principatum obtineat, hoc corruptio voluntatis est. Et subdit de aliis de quibus etiam insufficiens fuit, ibi, Alia autem scilicet de agricolis & artificibus, exterioribus, id est, impertinentibus repleuit sermonibus. Et de disciplina, qualem quandam, scilicet disciplinam oportet fieri municipibus, scilicet qualiter custodiant municipium, & quibus legibus ordinent, populum, supple, omnia hæc exterio

tionem, delectorum delectum periculosum, nam si aliqui conspirare velint etiam mediocri numero, semper secundum horum voluntatem fiet assumptio. In legibus igitur illa Resp. ita se habet.

exterioribus, id est, impertinentibus repleuit sermonibus: cum tamen summè necessarium fuisset, quod de iis certè & determinatè aliquid tradidisset. Et hoc est. Legum autem plurima quidem pars leges existunt. Vnde de quibus alij legislatores plurimas leges tradiderunt, ipse insufficienter paucas tradidit. Leges dico entes, id est, quæ sunt secundum veram rationem legum: traditiones enim quasdam tradidit, sed rationes legum non habebant: quia, sicut dictum est, lex est ius scriptum ascitens honestum prohibensque contrarium. Et ostendit in quo, subdens. Pauca autem, supple, secundum rationem legis de politia dixit, & hanc, scilicet politiam volens communiorem facere ciuibus, id est, quam communio ciuitatis permittat, secundum modicum circunducit. Et vocatur circunductio, à regula veræ legis abductio: tamen aliqua translatio habet, secundum modum circunducit iterum ad alteram politiam. Dixit enim, quod oportet omnes participare eandem disciplinam, licet artibus & aliis vitæ differentiis viuant: quod tamen esse non potest. Et ostendit in quo, subdens: Præter mulierum enim communionem (quas dixit debere esse communes omnibus) & possessionum, scilicet communionem, quas etiam dixit esse debere communes, alia eadem tradit ambabus politiis, scilicet mulierum, virorum & municipum & agricolarum: & ostendit in quo, ibi, Etenim disciplinam eandem, dicit esse ambarum scilicet politiarum, & quod ab operibus necessariis abstinentes, eò quod illa cum labore sunt (Opera enim necessaria dicuntur, quæ fiunt pro victus & vitæ necessitatibus) viuere, supple, debeant ciues: sicut enim in huius libri principio dictum est, ad votum debent viuere politicè viuentes: sed nec ad votum nec beatè viuit, qui labore necessitatis victum quærit. Et de conuiuiis similiter, supple, nihil determinauit Socrates. Et aduertatur subdens. Verumtamen in hac, scilicet politia, inquit, scilicet Socrates, oportere esse conuiuia mulierum: quia sine conuiuiis non est iocunda vita nec beata, qualis debet esse politicè viuentium: & hanc, politiam scilicet militum, millè arma possidentium, supple, dixit esse Socrates, vbi scilicet communitas per millè armatos defendi potest: hanc autem, scilicet politiam quinque millium, quæ scilicet quinque millibus ab hostibus vix defendi potest: & tamen hoc, quod ita dixit, non determinauit, vnde essent sumptus & stipendia his omnibus sufficientia.

d Deinde cum dicit, Superfluum quidem igitur habent, &c. incipit procedere & disputare contra legem Socratis: & habet duas partes, in quarum prima rationes reprehensionis Socratis ponit, in secunda confirmat eas authoritate Phidonis, ibi, *Phidon quidem igitur Corinthius*, &c. Prima harum lex continet. Primò enim reprehendit Socratem in sermone. Secundò quod non respexerit ad ea quæ legislatores respicere debent, ibi, *Dicitur autem quod oportet legislatorem*, &c. Tertiò, quòd non bene determinauit de multitudine possessionis, ibi, *Multitudinem autem possessioni*, &c. Quartò, quod non bene determinauit multitudinem ciuium proportionando ad possessiones, ibi, *Inconueniens autem & possessiones*, &c. Quintò, quod non bene determinauit circa generationem, quomodo deberet diuidi hæreditas patrum ad sufficientiam filiorum, ibi, *Nunc quidem nullus dubitat*, &c. Sextò, quòd non respexit ad fortunas quæ accidere consueuerunt in ciuitate, ibi, *Magis autem sufficiunt quæ*, &c. Dicit ergo circa primum. Superfluum quidem igitur habent omnes Socratis sermones (& dicit superfluum quod non est necessarium ad bonam politiam in qua homo non potest viuere ad votum) & nouum, id est, non concordans antiquis legislatoribus, neque expertum per multos annos, sicut ante docuit, & quæstionibus plenum propter inconuenientia quæ accidunt ex dictis suis: bene autem omnia, fortè difficile, supple, est determinare. Et reddit rationem, ibi, Difficile enim & nunc, scilicet possessionibus, iam diuisis, dictam multitudinem quæ scilicet ciuiliter in ciuitate possit viuere, supple, difficile est determinare. Et subiungit rationem, ibi, Oportet enim non latere, quia regiones Babylonica, quæ tota militabat ad subiectionem orbis vel aliqua alia, supple, simili illi, infinita erit opus multitudini: & sic difficile est de possessionibus tantæ multitudini prouidere, vt tot sufficientia habeant de expensis ex possessionibus determinatis, ex qua otiosi qui agriculturæ non deseruiunt. Et propter hos, scilicet quinque millia militum arma possidentium, mulierum & famulorum, alia turba multò maior. Quod debuit determinare legislator, vnde sufficerent expensæ. Et hoc est: Oportet quidem igitur supponi ad votum, id est, quod omnes isti ad votum habeant: quia bona politia non est (sicut dictum est in huius libri principio) in qua ciuis ad votum non viuit: tamen nihil impossibile, supple, oportet supponi à legislatore: quia hoc haberi non posset, nec in terra, nec in ciuitate.

e Deinde cum dicit, Dicitur autem, quòd oportet, &c. reprehendit eum, quòd non respexerit ad ea ad quæ respicere debet legislator, dicens. Dicitur autem, quòd oportet legislatorem ad duo respicientem ponere leges, ad minus. Et subdit ad quæ: Ad regionem & homines: ad regionem, vt tanta sit, vt possit nutrimenta & necessaria præbere, sicut dicitur de Troia: Potum vberia, pastum dabat area læta. Et apponit tertium. Adhuc autem bene se habet apponere, quod scilicet legislator respiciat, &, id est, etiam vicinorum loca, lex quibus vel adiutorium vel nocumentum potest inferri ciuitati: & oportet respicere, supple, primum quidem, id est, principaliter, si oportet ciuitatem viuere vitam politicam. Politica enim vita multis indiget, & à multis lædi potest. Et hoc est. Non enim solum necessarium ipsam, id est, politicam vitam talibus vti ad bellum armis, quæ vtilia sunt secundum propriam regionem, ad defensionem, supple, sed & ad exteriora loca, vt scilicet possit repellere contraria insurgentia. Et si quis obiiceret, quòd hæc tempore pacis non essent necessaria, respondet dicens. Si quis autem non talem acceptat vitam, id est, bellicosam, neque propriam, supple, vnicuique ciuis, neque communem ciuitatis, supple, quòd

Socrates dixit omnia debere esse communia, vt scilicet non esset pax inter ciues: tamen alia ponitur quòd ciues debeant esse inimici, vt scilicet non adeant insurgere, non solum venientibus in regionem, tempore belli scilicet, sed & discedentibus & distantibus, supple, vt scilicet terror compescat & propinquos & remotos: inimici enim plus timore quam amore compescuntur.

f De ille cum dicit, Multitudinem autem posse finis videre oportet qualiter determinetur, ne forte melius altero modo determinetur magis, id est, vt sit planior determinatio quam Socratis. Et ponit dictum Socratis. Tantum enim, inquit Socrates esse oportere, possessionem, supple, vt viuatur temperatè: & intellexit temperatè, id est, non superfluè, secundum luxum, nec parcè secundum defectum: tamen Aristoteles imponit ei, quòd temperatè secundum temperantiam dixit esse viuendum. Et hoc reprehendit, ibi, Quemadmodum si quis dicat, vt viuatur bene, hoc enim est vtile magis: & intendit, quòd melius dixisset tantas oportere esse possessiones, vt quilibet viuat bene: quia illa magis vtilis determinatio est, quam quod viuat temperatè. Consequenter ad idem inducit aliam rationem, & dicit. Adhuc autem est, id est, contingit temperatè quidem, miserè autem viuere, id est, sub defectu. Et ille bene non viuit, qui miserè viuit. Et aduersatur determinationi Socratis, ibi, Sed melior determinatio, supple, esset temperatè & liberaliter. Et subiungit rationem quare illa duo debent simul poni ad determinationem & non diuisim, ibi, Separatim enim, id est, si hæc duo, scilicet liberaliter, & temperatè ab inuicem separentur, vtrumque diuisim, supple, acceptum, hunc quidem liberaliter, supple, viuentem assequetur deliciari, & hoc non est bene viuere: quia sub luxu viuere non est bene viuere, & banausi efficiuntur & apyrokales, vt dixit in Ethic. Hunc autem, scilicet temperatè viuentem, laboriosè, supple, viuere assequetur. Et hoc iterum non est bene viuere, propter quod dicit Seneca, quòd laboriosè viuens potius trahit vitam quam ducat: & ideò oportet, supple, vtrumque coniungi, vt scilicet viuatur temperatè & liberaliter. Sed quia posset aliquis quærere, quare non accepit determinationem ab aliis virtutibus, vt dixisset mansuetè & fortiter viuere? Respondet, ibi, Quoniam soli hi habitus, temperantiæ scilicet, & liberalitatis sunt virtutis circa habitudines substantiæ, id est, facultatum. Et dat exemplum: Puta, substantiâ mansuetè & fortiter vti non est: mansuetudo enim & fortitudo sunt circa timores & audacias. Temperatè autem & liberaliter est, supple, vti substantiâ: & ideirco determinatio formatur à temperantia & liberalitate, & non à mansuetudine & fortitudine. Et subdit concludens ex his, ibi, Quare & vsus hos, temperantiæ scilicet & liberalitatis, necessarium est esse circa ipsam substantiam scilicet, & secundum vsum earum virtutum determinari.

g Deinde cum dicit, Inconueniens autem & possessiones, &c. reprendit Socratem, quòd constituens sufficientiam possessionis ad multitudinem, non determinauit quanta deberet esse multitudo, dicens: Inconueniens autem & possessiones adæquantem circa multitudinem ciuium non constituere, supple, quanta debet esse multitudo, sed finere puerorum procreationem infinitam, tanquam sufficienter vtique respondentem ad eandem multitudinem, id est, tanquam possessiones respondeant multitudini infinitæ procreandæ. Et huius causam dixit Socrates esse: Propter sterilitates aliquarum matronarum, quarum sterilitate restringitur numerus ciuium, vt possessiones aliis sufficiant, quantiscumque generatis, supple, ex non sterilibus. Et rationem reprehensionis subdit, ibi, Quia videtur hoc etiam nunc accidere circa ciuitates, scilicet possessionibus partiris & diuisis secundum vnumquemque ciuem. Et subdit, quod determinasse debuit numerum multitudinis ciuium, ibi, Oportet autem hoc non similiter, id est, æqualiter, certè habere circa ciuitates tunc & nunc.

h Et hoc ostendit subdens, Nunc quidem enim partitis, supple, possessionibus secundum vnumquemque, nullus dubitat, quin scilicet sufficiant possessiones ad omnem numerum procreandorum: eò quod partitæ sunt substantiæ ad quantamcumque multitudinem. Et huius causa est: quia vnusquisque diuisam habens possessionem & propriam, satagit quomodo ex suis possessionibus & sibi & suis sufficiat. Tunc autem indiuisis existentibus, supple, possessionibus, necesse, supple, fuit deiectos, de quibus nullus sollicitabatur, nihil habere, siue pauciores sint secundum multitudinem, siue plures: semper enim illi erunt miseri.

i Deinde cum dicit, Magis autem suspicabitur, &c. reprehendit Socratem, quòd non determinauit numerum circa procreandos, cum hoc magis oporteret, quam etiam circa possessiones, dicens: Magis autem suspicabitur quis, id est, aliquis vtique oportere determinatam esse puerorum procreationem quam substantiam. Et dat rationem: vt non numero quodam plures generentur, quam, supple, sufficere possint possessiones. Et subdit qualiter ille numerus determinari debuit, ibi, Hanc autem multitudinem ponere, supple, oportet legislatorem aspicientem ad fortunas. Et addit quomodo. Si accidit mori quosdam generatorum: hoc enim considerare debet, vt scilicet adhuc aliis possessiones sufficiant: &, supple, aspicientem etiam ad aliorum sterilitatem, vt scilicet etiam talis numerus sit cui semper possessiones sufficiant. Et quia dixit aspiciendum ad fortunas, siue fata, subdit rationem, ibi, Finem autem, supple, est vel contingit, quemadmodum in aliis ciuitatibus, paupertatis necessariam causam fieri ciuibus. Quare autem hoc oportet aspicere, subdit. Penuria autem seditionem efficit & malignitatem: & hoc præcauere debet legislator determinans talem numerum qui egere non possit ex quantitate possessionum ad ciuitatem pertinentium.

k Phidon quidem igitur Corinthius, &c. Hic incipit pars in qua per Phidonem confirmat reprehensionem contra Socratem dictam: & habet tres partes, in quarum prima dicit politiam quam constituit Phidon. In secunda ostendit & comparat illam ad politiam Lacedæmoniorum, ibi,

ibi, Forsitan enim eam quæ Lacedæmoniorum, &c. In tertia dicit quibus politiis siue vrbanitatibus similes sint, ibi, Democraticè autem principari, &c. In prima autem harum dicuntur tria. Primum est quod dicit legem Phidonis. Secundum quod ostendit defectum, ibi, Derelictum est autem legibus, &c. Tertium est, quòd dicit quantum oportebit crescere substantiam, ibi, Quoniam autem omnem substantiam, &c. Dicit ergo primo: Phidon quidem igitur Corinthius, existens legislator antiquorum, domus, municipum scilicet & rectorum, æquales opinatus est oportere permanere, in familia scilicet & quantitate possessionum, &, supple, etiam multitudinem ciuium, supple, oportere permanere æqualem opinatus est. Etsi, id est, quamuis, primò inæquales haberent sortes omnes, secundum magnitudinem: tamen postea oportuit redigi ad æqualitatem, & sic permanere, ne scilicet incremento sortium suarum continuè facto nimis excrescant super sortes ciuium, sicut dicitur Isaiæ quinto, Væ qui coniungitis domum ad domum & agrum agro vsque ad terminum loci: Nunquid vos soli habitabitis in terra? Et subdit, quod hæc lex reprehensibilis est: excusat tamen vt reprehensionem differat vsque posteriùs, ibi, In legibus autem iis contrarium est, vetitari scilicet. Sed de his quidem quomodo vtique æstimamus, supple, ordinandum ad veritatem melius habere, dicendum posteriùs, vbi scilicet secundum nostram opinionem determinabimus in tertio huius scientiæ libro. Secundo, ibi, Derelictum est autem, &c. Ostendit, quòd contrarium seu defectum habeat lex Phidonis: quia diminuta & imperfecta. Cuius probatio est, quam subdit: Derelictum est autem legibus iis, id est, in legibus iis, & quæ circa principes, supple, erant ordinãda. Et subdit quæ, quomodo erunt scilicet differentes à subiectis. Ait enim, scilicet Phidon, oportere, supple, hoc ordinare quemadmodum ex altero lanæ filum quàm lini (Intendit dicere quia sicut textorem aliam ordinationem oportet habere de filis filatis ex lana & filatis ex lino: ita legislatorem oportet diuersam ordinationem habere de principibus & subiectis) sic & principes habere oportet ad subiectos, supple, aliam & aliam ordinationem. Tertiò, ibi, Quoniam autem substantiam omnem, &c. dicit de lege Phidonis quantum oportebat cessere substantiam, sic: Quoniam omnem substantiam nobilium, supple, finit ipse Phidon fieri maiorem vsque quintuplum, ex tunc, supple, dabitabatur, propter quid hoc non vtique erit in terra, scilicet agris, vineis & similibus vsque aliquid, id est, vsque aliquam quantitatem, sicut fuit multiplicatio mobilium possessionum. Et vlterius addit de domibus, ibi, Et domiciliorum autem diuisionem oportet considerare, ne fortè non expediat ad œconomiam, diuisio scilicet Phidonis. Et dicit quæ fuit illa: Duo enim domicilia cuilibet distribuebat, duideus seorsim, secundum singulos scilicet. Et quod hoc ad œconomiam non expediat, ostendit subdens. Difficile autem duas domos habitare, supple, & procurare, vni homini scilicet: & ideò ad œconomiam hoc non expedit. Alia translatio habet sic: Duo enim domicilia cuilibet vni quidem diuidens seorsum, difficile autem domos in duo diuidere.

l Deinde cum dicit, Coordinatio autem tota, &c. reprehendit Phidonem in hoc quod ordinatio pessimæ vrbanitati similis est quæ est democratia, multorum de populo diuitum principatus dicta: demos enim diuites sint: & democratia dicitur quando multi propter solas diuitias ad principatum constituuntur, & corrumpuntur in timocratiam quæ à pretiis sic dicitur; timos enim Græcè pretium est, & cratia potestas siue principatus, quando aliqui de populo pretiis se erigunt ad principatus, qui nunquam quærunt bonum populi, sed potius à populo extorquent vnde pretia recuperent quæ dederunt: & hoc totum continetur octauo Ethic. decimo cap. in textu & in comm. Eustratij. Ita iste democraticum induxit principatum corrumpendum in timocraticum, qui substantias diuitum voluit multiplicare in quintuplum & domos in duplum. Dicit ergo. Coordinatio autem, politiæ scilicet talis, vult quidè esse neque democratia tota, quia est ex multis propter diuitias principantibus: neque vult, supple, esse oligarchia, quæ est minoris malitiæ corruptio. Etenim, vt dicit Aristoteles in octauo Ethic. cap. decimo, & est etiam ibidem in commento, aristocratia est principatus multorum ex virtute principatum habentium. Et dicitur ab aris quæ est virtus, & cratia, quæ est principatus. Et corruptio huius vrbanitatis siue politiæ est in oligarchiam, quæ est quando pauci de nobilibus constituuntur in potestate, propter apparentiam quam ex nobilitate & potentia habent ad virtutem. Et dicitur per compositionem ab oligon Græcè, quod est paucum, & archos, quod est, potestas siue principatus: & huic nihil simile habuit politia Phidonis, sed potius democratiæ & timocratiæ vt dictum est. Addit vlterius quid constituit Phidon in militibus, dicens. Media autem harum, politiarum scilicet quam vocant, Phidon scilicet & fuit, politiam. Et subdit rationem, quare dicatur media: enim, id est, quia est ex vtentibus armis, id est, militibus, qui medij sunt inter principes & subiectos.

m Et ostendit reprehensionem in hoc. Siquidem igitur, id est, contingit vno modo, supple, vt communissimam hanc constituit ciuitatibus, supple, Phidon. Et in hoc scilicet quod dicit communissimam, bene dixit fortè: quia democraticus principatus communissimus est inter alias politicas potestates. Si autem hanc, scilicet politiam dixit constitui ciuitatibus vt optimam post primam, non bene dixit, supple. Prima enim politia regum est optima, & est monarchia, vt dicitur in 5. Ethic. cap. 10. & commento, quando aliquis in omnibus sibi sufficiens diuitiis, gloria & amicis, constituitur in potestate: hic enim nullo indigens, nihil extorquet à populo, sed quærit in omnibus bonum populi commune & non priuatum. Si autem non sit sibi sufficiens in omnibus, tunc non Rex, sed vocatur clerotes. quasi qui fortè & casu fortuito venit ad regnum: cleros enim Græcè sors est. Et hæc politia inter omnes melior & naturalior: quia sicut vnius corporis est vnum caput & non plura, ita vnius multitudinis

dinis in communitate vna est vnus princeps, & nam p̃tes. Et ideo dicitur in decimo, quòd grue vnam quæritur ordine beato. Et huius corruptio est in tyrannidem, quæ pessima est omnium politiarum, & propter hoc opponitur optimæ: Tyrannus enim est, qui omna ad vtilitatem propriam & pecunentum populi constituit. Et subiungit rationem, ibi, Forsitan enim quæ est Laconorum, quæ commixta est ex multis, aliquis vtique laudabit magis, de qua infra dicetur: vel etiam aliquam aliam magis, supple, laudabit, vt verbi gratia Aristocraticam, supple, magis laudabit, quæ est virtuosorum principatus: hæc enim melior est quam democratica.

n Et ostendit differentiam in eis, dicens. Quidam quidem igitur dicunt, quòd oportet optimam politiam ex omnibus esse ciuibus mixtam, id est, ex omnibus politiis ciuitatum: propter quod Lacedæmoniorum, supple, politiam laudant. Et subiungit rationem. Esse enim ipsam, ij quidem ex oligarchia & monarchia & democratia aiunt, dicentes regnum quidem monarchiam, supple, esse, eò quod in Lacedæmonia principatur vnus. Seniorum autem principatum oligarchiam. Et hic etiam fuit in Lacedæmonia. Et si iste fuit, oportuit etiam, quòd esset aristocratia. Democraticè autem principari, supple, dicunt secundum plebeiorum principatum, propter ephoros ex populo esse, id est, talem principatum. Ephori autem dicuntur extra forum commune aliorum positi, & ad principatum assumpti. Alij autem ephoriam quidem esse tyrannidem, supple, dicunt: eò quod ad similitudinem declinet tyrannidis, sicut aristocratia tendit ad principatum regni, propter similitudinem virtutis. Democraticè autem principari, dicunt, supple, illi secundum conuiuia & aliam vitam quotidianam, eò quod conuiuantes datis pretiis in conuiuiis principantur.

o Deinde cum dicit, In legibus autem iis, &c. determinat quæ optima politia est secundum leges determinatas, & reprobat compositionem quam fecit Phidon sequens Socratem: & habet duas partes. Primò enim determinat compositionem Phidonis & Socratis. Secundò reprehendit eam ex aliorum compositione, ibi, Melius igitur dicunt, &c. Dicit ergo: In legibus autem iis, quæ dictæ sunt secundum Phidonem & Socratem, dictum est in antè habitis, quòd opportunum, supple, est componi optimam politiam ex democratia, quæ scilicet est principatus multorum & tyrannide. Et causa dicti est: quia democratia principatus est populi & diuitum, quod dicebant magis referri ad communitatem, si multi principarentur quam si vnus: omnia enim dicebant esse debere communia, tyrannidem autem apposuerunt: quia militum dicebant esse politiam mediam inter aristocratiam & democratiam, qui feueri & crudeles debent esse in hostes: propter quod Plato dixit militem habere duas facies, scilicet benignam in ciues, & crudelem in hostes. Vnde etiam præcipit, quòd in egressu militum ad pugnam contra hostes, nihil ostenderetur eis, nisi quod audaces faceret, vt arma & linguis & vulnera percussorum, vt ex illis prouocarentur in furorem & audaciam contra inimicos. Sicut & Arist. dicit in 3. Ethic. quod Cæs. fortes exsufflabant spiritus per nares & ebulliit sanguis. Et ibidem inducit Homerum dicentem, Virtutem furore immisce, & in furore virtutem erige. Per virtutem intelligit fortitudinem, sicut Machab. 11. dicitur, quòd Lysias & sui pugnaturi cum Iuda Machabæo ostenderunt elephantibus & militibus suis sanguinem vuæ & mori, vt acuerent eos in prælium. Quamuis autem hæc compositio vtilis sit in acie contra hostes in quâ democratico principatu principantur centuriones & milliarchæ, qui mille præsunt militibus, & milites audaci fortitudine obediunt: tamen inter communicantes ciuiliter non est bonum. Propter quod etiam Plato, vt in Timæo scribitur, præcipit militibus redeuntibus à victoria hostium, occurrere puellas cum tympanis & choris & laudibus, ex quibus ad benignitatem conuerteretur facies quam exhibituri erant ciuibus, deposita feritate crudelitatis & audaciæ. Et hoc est. Quas, scilicet politias, aut omninò non vtique aliquis, ponet politias, ciuiliter communicantium, supple, esse. Cuius dat rationem. Pessimas omnibus, id est, quia hæ duæ pessimæ sunt omnium: tyrannis enim est simpliciter pessima & corruptio monarchiæ. Democraticus autem principatus, non quidem simpliciter pessimus, sed minus bonus est regno & aristocratia.

p Deinde cum dicit, Melius igitur dicunt, &c. reprehendit compositionem dictam ex aliorum compositione, concludens quòd melius dicunt alij, aliter componentes politicam vitam. Dicit ergo: Melius igitur dicunt, qui plures commiscent, quam, supple, duas dictas, democraticam scilicet, & tyrannicam. Et subdit rationem: Ex pluribus enim composita politia melior, supple, est.

q Ex hac ratione ostendit, quod politia composita ex democratica & tyrannide non sufficienter habet, ibi, Deinde, id est, alia ratione videtur non esse bona, neque iis videtur monarchicum nihil, scilicet compositio facta ex democratica & tyrannide: & superfluit hic altera negatio, & est sensus, quòd cum nihil habet compositio illorum de monarchia quæ optima politia est, ideò bona esse non potest. Et subdit ex quibus politiis secundum veritatem componitur, ibi, Sed ex oligarchica & democratica. Oligarchia enim principatus est paucorum & potentium in ciuitate, quæ est inter potentes, centuriones scilicet & cilliarchas. Democratia autem principatus est diuitum & aliorum in armis valentium, non tamen æqualiter componitur ex his. Et hoc est. Magis autem declinare vult ad oligarchiam: cuius ratio est: quia pauci sunt ex quibus principes eliguntur.

r Et hoc est quod subiungit. Palam autem, scilicet quod declinet ad oligarchiam, ex principantium institutione: illi enim pauci sunt: & ideò dicit: Quod quidem enim ex electis sortiales, commune est amborum. In democraticis enim & oligarchicis ex electioribus personis & altioribus sortialiter accipiunt principatum. Et subdit probans hoc: Quod autem abundan

abundantioribus necessarium sit conuocare. Alia translatio dicit: Sic autem esse necessarium potentioribus conuocare. Et intendit, q iòd abundantiorum, id est, diuitum & potentiorum officium sit conuocare, inferiores scilicet & facere principes electione sua: aut facere aliquid aliud politicorum: hoc enim pertinet ad potententiores, quòd quosdam ad hoc vocent: hos autem dimittere, id est, quod quosdam dimittant, qui non sunt apti ad negotia politica: hoc oligarchicum, ergo, supple, declinat ad oligachiam.

s Et de hoc ponit adhuc aliam rationem, ibi, Et tentare plures ex abundantibus esse principes & maximos, scilicet principes, ex maximis honorabilitatibus, supple, tentare facere ostendit oligarchiam. Et adiungit tertium dicens. Oligarchiam autem facit & consilij electionem, scilicet Socrates & Phidon. Et subiungit rationem quare talis electio oligarchica est, ibi, Eligunt quidem enim omnes necessario: quia scilicet æqualiter pertinet electio principantium super omnes, sed ex prima honorabilitate, quæ dignorum personarum est, supple, eligunt primos. Deinde rursum, supple, eligunt, æquales, supple, ex primis, ex secunda, id est, secundæ dignitatis viros, qui præsint parti multitudinis. Deinde ex tertiis, id est, tertiæ dignitatis eligunt iterum quosdam, qui pauciores præsint. Veruntamen non omnibus erat necessarium, scilicet eligere, vel eligi, his qui ex tertiis vel quartis: quia tertiæ vel quartæ dignitatis viros non eligebant: sed ex quarto, id est, quartæ dignitatis necessarium, supple, eligere solis primis & secundis: illi enim instituebant tertiæ & quartæ dignitatis principatus. Deinde, id est, post hos gradus ex qualibet honorabilitate, eligebant, supple, ad officia suæ, dignitati congrua suscipere, ait, Phidon, supple, oportere ostendere æqualem numerum, gradum scilicet ad dignitates. Et huius causam dicebat esse, quòd plures eliguntur ex maximis honorabilitatibus. Et hoc est: Erunt autem, &c. Et meliores, supple, eliguntur. Et ponit causam subdens: Propter quosdam popularium non eligere, id est, quia quidem de populo ad dignitates non eliguntur à primis & secundis. Et huius subdit causam: quia non necessarium: tales enim aptitudinem non habent ad dignitatum actus.

t His dictis ponit conclusionem intentam, ibi, Quod quidem igitur, &c. Alia transl. Quomodo quidem igitur ex democratica & monarchica oportet constare talem politiam, ex his manifestum, & ex posterius dicendis, cum inciderit, scilicet in proprio loco, de tali politia consideratio. Hæc autem politia componitur ex monarcha, quando ex honorabilissimis eligitur vnus: ex democratia autem, quando ex ditissimis eliguntur plures, sicut in regno Romano sæpe factum est: Augustus enim regnabat solus, Diocletianus autem & Maximinianus simul: proconsules autem & senatores ex secundæ dignitatis viris multi eligebantur.

u Dicit tamen subdens, quòd in hac electione quiddam est periculosum, ibi, *Habet autem & circa electionem principum*, scilicet quod ex electis, id est, dignioribus personis, eligibiles, supple, sunt, periculosum. Et ostendit, quòd sit illud periculosum: si enim aliqui instituti velint, ad prinipatum scilicet, &, id est, etiam mediocres multitudine, semper ad horum eliguntur voluntatem, scilicet principum, multitudo enim timet principes, & non secundum virtutem, sed secundum voluntatem principum eligit, & aliquando indignos ad secundas & tertias dignitates. Postea ponit epilogalem conclusionem totius capituli, ibi, Quæ quidem igitur circa politiam quæ in legibus, scilicet Socratis, hunc habent modum, qui scilicet dictus est.

CAPVT IV.

De Phaleæ, & quæ & Carthaginensium, est reipubl.

SVnt autem quædam politiæ & aliæ, hæ quidem idiotarum, hæ autem Philosophorum & ciuilium, omnes autem constitutarum, & secundum quas politice viuunt nunc propinquius sunt iis ambabus, nullus enim neque eam, quæ circa pueros, communitatem & vxores alius adinuenit, neque circa conuiuia mulierum, sed à necessariis inchoant magis.

b Videtur enim quibusdam, quod circa substantias esse necessarium maximum ordinari bene, de iis enim fieri aiunt seditiones omnes.

c Propter quod Phaleas Chalcedonius hanc intulit primus: ait enim oportere æquales esse possessiones ciuium, hoc autem eas, quæ habitari incipiebant, ciuitates quidem confestim non difficile existimabat facere, eas

CAPVT IV.

Sunt verò & aliæ quædam Respub. tum idiotarum, tum Philosophorum, & in administratione ipsarum versantium, omnes autem hæ propinquiores sunt illis, secundumquas nunc regunt, quam istæ duæ. Nullus enim neque de communitate filiorum, neque de mulieribus talem aliquam introduxit nouitatem, neque etiam de fœminarum comessationibus, sed à necessariis magis inchoant.

Videtur quibusdam maximum vt de patrimonijs recte constituatur, nam hinc seditiones ortri cunctas asserunt.

Quamobrem Phaleas Carthaginensis ante omnia de hac parte constituit. Inquit enim, patrimonia ciuium æqualia esse debere, hoc autem perfacile factu esse, si statim ab ipsa conditione ciuitatis prouideretur: postquam verò condita foret, difficilius

eam

autem, quæ iam habitabantur, laboribus quidem, tamen celerimè vtique regulari per dotes diuites dare quidem, accipere autem non, pauperes autem non dare quidem, accipere autem. Plato autem leges scribens vsque ad aliquid quidem putabat oportere, plus autem quam quintuplum esse minimæ possessionis nulli ciuium potestatem esse possidere, quemadmodum dictum est & prius. Oportet autem neque hoc latere sic leges ferentes, quod latet nunc, quoniam substantiæ statuentes multitudinem, conuenit & multitudinem filiorum ordinare: si enim excedat substantiæ multitudinem puerorum numerus, necesse legem solui, & sine solutione prauum, multos enim ex diuitibus fieri pauperes: opus enim non insolescentes esse tales.

d Quæ quidem igitur habet quandam boni ad politicam communitatem substantiæ regularitas, etiam antiquorum quidam videntur cognouisse, velut & Solon lege statuit, & apud alios est lex, quæ prohibet possidere terram quantumcumque voluerit quis, similiter autem & substantiam vendere, leges prohibent, sicut in Locris, lex est non vendere, nisi manifestum infortunium ostendatur accidisse: adhuc autem antiquas sortes conseruare, hoc autem solutum, & circa Leucadem demoticam valde fecit politiam eorum, non enim adhuc contingebat à determinatis dignitatibus ad principatus procedere.

e Sed est æqualitatem quidem substantiæ, hanc autem, vel valde multam esse, vt delitiose viuatur tenaciter. Palam igitur, quod non sufficiens substantias æquales facere erit legislator secundum medium coniecturandi: adhuc autem si quis mediocrem ordinauerit substantiam omnibus, nihil prodest. Magis enim oportet concupiscentias regulare quam substantias, hoc autem non est, non eruditis sufficienter à legibus. Sed fortè vtique dicet Phaleas, quod hoc ipse dicit, putat enim duorum horum æqualitatem oportere existere ciuitatibus, possessionis & disciplinæ: secundum disciplinam quidem, quæ erit, oportet dicere, & vnam esse & eandem nihil vtile, est enim eandem quidem esse, & vnam, sed hanc esse quidem, attamen satis mature adæquari posse, si diuites dent, nec accipiant dotes, & non tradant. Plato autem in legibus suis vsque ad aliquid censuit esse permittendum, nam supra quintuplum eius, quod foret minimum, nemini licere ciuium possidere, vt prius diximus, sed oportet ne id quidem latere legislatorem, quod certe nunc latet, quod qui patrimonio modum imponit, debet etiam filiorum numero modum imponere, nam si excedat multitudo filiorum patrimonij facultatem, necessarium erit legem abrogare, & sine illa abrogatione improba lex erit, quoniam ex diuitibus pauperes facit. Opus est ergo, ne tales seditiosi efficiantur.

Quod igitur valet aliquid in Republica patrimoniorum exæquatio, & veterum aliqui videntur cognouisse, vt Solon constituit, & apud alios lege cauetur, vt non quantum quisque velit, sed quantum lex permittit, agri possideantur. Eadem quoque ratione patrimonia sua alienare leges vetant, vt est apud Locros lege cautum, ne quis patrimonium alienare possit, nisi euidentem calamitatem ostenderit superuenisse. Præterea, vt antiquæ hereditates conseruentur, quod sublatum apud Leucada, valde popularem eadem ciuitatem efficiat. Non enim amplius euenit ex taxatione census ad magistratus assumi.

Sed ad æqualitatem quidem patrimoniorum constitui, verum hæc aut ita magna esse, vt delitiari liceat, aut ita exigua, vt tenuiter victum agant. Patet igitur non sufficere patrimonia exæquata fuisse à legislatore, sed medium coniectandum esse. Præterea, si quis mediocria statuat omnibus patrimonia, nulla vtilitas est. Magis enim cupiditates adæquandæ sunt quam patrimonia, hoc autem fieri non potest nisi sufficienter disciplina ciuibus adhibita per leges: sed forsan responderet Phaleas hoc ipsum se dicere. Censet enim horum duorum æqualitatem ciuitatibus inesse debere, patrimonij scilicet ac disciplinæ: sed quæ tandem hæc disciplina sit, exprimendum fuit & vnam eandemque esse nihil prodest, nam fieri potest, vt sit vna eademque disciplina, verum eiuscemodi, per quam cupidi talem

talem ex qua erunt electiui supergrediendi, aut pecuniis, aut honore, aut simul vtrisque.

f Adhuc dissident non solum propter inæqualitatem possessionis, sed etiam propter honorum inæqualitatem. Econtrario autem circa vtrumque, multi quidem, cum enim propter inæquale circa possessiones: gratiosi autem de honoribus si æquales, vnde & indigent honore, hic quidem malus, hic autem bonus, non solum autem homines propter necessaria iniuriantur, quorum remedium esse putat æqualitatem substantiæ, vt non spolient propter rigere; aut esurire, sed vt gaudeant & non concupiscant, si enim maiorem habeant concupiscentiam necessariorum, propter huius medicinam iniuriabuntur: non igitur propter hanc solum, sed & si desiderent vt gaudeant sine tristitijs, delectationibus: quod igitur remedium horum trium? iis quidem substantia modica & operatio, iis autem temperantia, tertium autem si aliqui possunt per ipsa gaudere, non vtique quærent nisi à philosophia remedium: aliæ enim hominibus indigent vt gaudeant sine tristitiis, delectationibus. Iniuriantur autem maxime propter excellentias, sed non propter necessaria, puta Tyrannides exercent, non vt rigeant, propter quod & honores magni si interficiat quis, non furem sed Tyrannum: itaque ad modicas iniurias auxiliatiuus solum modus Phaleæ.

g Adhuc multa opus est constitui, ex quibus ad seipsos conuersentur bene, oportet autem ad vicinos & ad extraneos omnes, necessarium igitur politiam constitui ad bellicum robur, de qua ipse nihil dixit.

h Similiter autem & de possessione, oportet autem non solum ad politicos vsus sufficientem existere, sed & ad extrinseca pericula, propter quod quidem neque tantam oportet multitudinem existere, quàm proximi, & meliores concupiscant, habentes autem sufferre non possunt molestantes, neque sic modicam, vt non possint bellum sufferre inæqualium & similium. Ille quidem igitur nihil determinauit.

i Oportet autem hoc non latère, quod confert multitudo substantiæ. Forte igitur optimus terminus, vt non

fiant pecuniarum, aut honoris, aut vtriusque.

Insuper, seditiones oriuntur non solum ob patrimoniorum, verum etiam ob bonorum inæqualitates, & hoc diuersum in alterutro, nam multitudo quidem grauiter fert inæqualitatem patrimoniorum, præstantes autem viri honorum aqualitatem, vnde illud natum est. Honori incumbit tam ignauus quàm bonus: non solum vero homines propter necessaria iniuriantur, quorum remedia putant adæquationem patrimoniorum, ne spolient alios propter frigus, aut propter famem, verum etiam, vt gaudeant neque concupiscant, nam si maiorem habeant necessariorum cupiditatem, ob huius medelam iniurias inferunt: non ergo ob hanc solum, verum etiam si concupiscant, vt molestia careant, & voluptate fruantur. Quod igitur horum trium remedium est? his quidem exiguum patrimonium, & opificium, illis autem temperantia. Tertium vero, si quis velit per illa delectari, non aliunde quam à philosophia quærat remedium, nam cæterè quidem hominibus egent. Cum iniurias inferunt plurimum propter superflua, non propter necessaria, puta tyrannidem inuadunt, non vt frigus repellant. Quapropter honos maximus habetur, non ei qui furem occiderit, sed ei qui tyrannum: itaque Phaleas paruis duntaxat iniuriis hac sua Reipublicæ constitutione succurrit.

Præterea multa statuere pergit, per quæ ad seipsos recte instituti erunt, sed oportebat quoque ad finitimos, & peregrinos omnes, necesse est ergo constitutam esse Rempublicam ad bellicum robur, de quo ille nil dixit.

Eodem modo de facultatibus, tantas enim esse oportet, vt non solum ad ciuium vsum verum etiam ad pericula externa sufficiant, quare nec ita magnas esse decet, vt finitimi concupiscant, quibus resisti non possit, nec rursus ita paruas, vt cum paribus & similibus bellum nequeant sustinere. Ille igitur nihil determinauit.

Oportet autem neque id latère, quantas facultates habere conducat, forte rectè determinatio fuerit, tantas esse debere

prolem habeat melioribus propter abundantiam bellum inferre, sed sic vt vtique est non habentibus tantam substantiam, vt velut Eubulus Autophradati volenti Acarneam obsidere, præcepit ipsum considerantem in quanto tempore capiet locum, ratiocinari temporis huius expensam, debere enim minus hoc sumentes derelinquere iam Acarneam: hoc autem cum dixisset fecit Autophradatem consentientem factum, cessare ab obsidione: est quidem igitur aliquid expedientium substantias esse æquales ciuibus, ad non seditiones fieri adinuicem, attamen magnum nihil, vt est dicere, etenim gratiosi vtique indignabuntur, vt non æqualium existentes digni, propter quod & videntur frequenter molesti, & seditiones mouentes. Adhuc autem malitia hominum inreplebilis, & primum quidem sufficient duo oboli solum, cum autem iam hoc fuerit patrium, semper indigerent pluribus quousque in infinitum veniant. Infinita enim concupiscentiæ natura, ad cuius vtique repletionem multi viuunt. Talium igitur principium magis quam substantias regulari, Epiyches quidem natura tales constituere, vt non velint auare agere, prauos autem, vt non possint. Hoc autem, si minores sint, & non iusta patiantur.

Διορθωσις.

k Non bene autem, neque æqualitatem substantiæ dixit. Cura terræ enim possessionem adæquat solum, sunt autem, & seruorum, & pecorum diuitiæ, & numismatis, & præparatio multa eorum, quæ suppellectilia vocantur: aut igitur omnium horum æqualitatem quærendum, aut ordinem quendam moderatum, aut omnia dimittenda?

l Videtur autem ex legislatione construens ciuitatem modicam, siquidem artifices omnes publici erunt: & non supplementum aliquid exhibebunt ciuitatis, sed siquidem oportet publicos esse contraria operantes. Oportet sicut in Epidamnio & sicut Diophantus aliquando constituit in Athenis & hunc habere modum. De Phaleæ quidem igitur politia fere ex his vtique quis speculabitur, si quid bene dixit, aut non bene.

vt lucrum superantibus bello afferre non possint, sed ita sint, quasi nihil super acquirant: quare Eubulus considerare iussit Autophradatem cum Atharnea obsidere vellet, cogitaret quanto tempore circa expugnationem eius loci distineretur, ac existimare huius temporis iacturam, velle enim pro minori pretio, iam tunc Atharnea relinquere: quæ cum dixisset, Autophradatem in sententiam traxit, & obsidionem pretermittere fecit. Habet igitur vtilitatem exæquatio patrimoniorum inter ciues, ne inde seditiones oriantur, verum, vt ita dixerim, non admodum magnam, nam & præstantiores conqueri possent, quasi ipsi plus habere debeant ex quo fit vt ipsi sæpe surgant, ac seditiones concitent. Præterea improbitas hominum insatiabilis est, & primo quidem sufficere dicunt pauca atque minima, mox vero, vbi illa sunt consecuti, plura appetunt semper, quousque in infinitum procedant. Infinita est enim cupiditatis natura, ad cuius expletionem plurimi viuunt. Horũ igitur principium est magis quam patrimoniorum exæquatio, ciuitatem sic instituere, vt boni quidem viri, plus quam sibi competat, habere non quærant: improbi autem si quærant, habere non possint: hoc autem fiet si inferiores sint, nec iniuriam patiantur.

Nec vero in hac ipsa exæquatione patrimoniorum recte est ab eo dispositum, cum fundos & agros exæquet solum, sed sunt seruorum quoque, armentorúmque, & pecuniarum diuitiæ, & apparatus ingens earum rerum, quas supellectilem vocitamus. An igitur horum omnium exæquatio quærenda est, vel moderatio quædam mediocris, vel cuncta omittenda?

Videtur autem ex ipsarum legum positione ciuitatem exiguam constituere, siquidem artifices omnes publici erunt, nec multitudinem augebunt ciuitatis: sed certe publicos esse eos, qui publica faciunt opera oportet, quemadmodum Epidamnij, & quemadmodum Diophantus quandoque Athenis constituit. De Phaleæ igitur Republica fere ex his deprehendi potest, si quid ab eo sit bene dictum, vel non bene.

CAPVT

CAPVT IV.

HIc incipit disputare de politia Phaleæ & Platonis: & diuiditur in tres partes. In prima enim ponit quod dicebant de legibus & politiis. In secunda parte commendat, ibi, *Quia quidem igitur habet*, &c. In tertia obuiat, ibi, *Adhuc dissident non solum*, &c. Dicit ergo: Sunt autem quædam politiæ, id est, leges politicæ, & , id est, etiam aliæ, scilicet à prædictis Socratis & Phidonis. Et subdiuidit illas, ibi, Hæ quidem idiotarum: & vocat idiotas, eos qui sine ratione leges ponunt, consuetudine & antiquitate obseruatas: hæ autem, id est, quædam Philosophorum & ciuilium. Philosophos vocat, qui secundum rationem leges promulgant, ciuiles verò qui secundum virtutem. Deinde subiungit, quòd si illæ aliæ leges sunt, reducuntur ad istas, ibi, Omnes autem politiæ, supple, constitutarum, supple, legum, & secundum quas politicè viuunt, nunc, supple, in diuersis prouinciis & ciuitatibus propinquius sunt his ambabus, scilicet idiotarum & Philosophorum: &, supple, non appropinquant ad leges Socratis & Phidonis. Et hoc ostendit subdens. Nullus enim, supple, Philosophorum & ciuilium, neque eam quæ circa pueros communitatem & vxores alius adinuenit, supple, vt Socrates: nec circa conuiuia mulierum, id est, vt communia essent conuiuia cum mulieribus, sicut Sardonopalus fecit, qui semper erat in conuiuiis cum mulieribus: & hoc putabat beatitudinem esse. Sed, supple, alij legislatores qui politias ordinarunt, secundum quas nunc viuitur, à necessariis, id est, facultatibus mobilibus & immobilibus inchoant, leges scilicet ponere, & non à communitate puerorum & vxorum.

b Et ponit rationem quæ mouet eos dicens. Videtur enim quibusdam, legislatoribus scilicet, quòd circa substantias esse politicum, scilicet opus, necessarium maximum ordinari bene, & ponunt rationem. De his enim aiunt fieri seditiones omnes, quibus principaliter per legem occurendum.

c Deinde cum dicit, Propter quod Phaleas, &c. adducit vnum magnæ authoritatis legislatorem, ostendens quid circa hoc ordinauerit. Et dicit, Propter quod, seditiones scilicet compescendas, Phaleas Chalcedonius hanc, scilicet de ordine possessionum, intulit primus. Ait enim Phaleas oportere æquales esse possessiones ciuium, scilicet vt vnus tantum haberet quantum alter de area pertinente ad ciuitatem: sed quia difficile esset ad hoc reducere, respondit Phaleas, Hoc autem eas quæ habitari incipiebant ciuitates, in quibus scilicet sortes nondum distributæ erant, confestim quidem non difficile existimabat facere, scilicet quod sortes statim æquales mensurarentur ciuibus in areis pertinentibus ad ciuitatem: eas autem, supple, ciuitates, quæ iam habitabantur, scilicet quibus sortes iam erant distributæ, laboriosius quidem, supple, erat reducere ad æqualitatem, tamen celerrimè vtique regulari, supple, potebat, scilicet ad hoc quod fiat æqualitas. Et ponit legem per quam hoc poterat regulari quam dabat Phaleas. Per dotes, diuites dare quidem, id est, quod lex sit quâ compellantur diuites dotes dare pauperibus, accipere autem non, id est, quod diuites nihil accipiant, sed dent. Et oppositam legem dat pauperibus: Pauperes autem non dare quidem, accipere autem. Tunc enim citò reducuntur ad æqualitatem, si diuites non accipiant, sed dent: pauperes autem è conuerso. Deinde cum dicit, Plato autem leges scribens, &c. ostendit quomodo hanc legem temperauit. Videns enim Plato ciues non esse æqualiter idoneos, nec æqualis dignitatis in reppb. & sicut dicitur in 5. Ethicorum distribuendis non obseruari æquale in quantitate, quod est secundum medietatem, arithmeticam: sed æquale in quantitate, quod est secundum medietatem geometricam: dixit sortes inter ciues non esse æque distribuendas, sed pro dignitate vniuscuiusque. Et hoc est. Plato autem legem scribens vsque ad aliquid quidem putabat oportere, vnum scilicet habere plus, & alium minus, propter differentem dignitatem: plus autem quam quintuplum esse, scilicet quod plus haberet dignior, quam indignior, minimæ possessionis, id est, supra minimam possessionem, nulli ciuium potestatem esse possidere, ita scilicet quod ditissimus in ciuitate pauperrimum non excedat nisi in quintuplo, quemadmodum dictum est & prius, scilicet paulò ante. Deinde cum dicit, Oportet autem non latere, &c. Sic positis legibus incipit reprehendere de diminutione & insufficientia dicens. Oportet autem neque hoc latere, sic leges ferentes, quod latet nunc quia latere videtur id de quo mentionem non faciunt. Et ostendit quid est illud. Quoniam substantiæ statuentes multitudinem limitatam, supple, sicut fecit Plato, conuenit & filiorum multitudinem ordinare, scilicet quodlibet generet. Et dicit rationem. Si enim substantiæ multitudinem, id est, facultatem puerorum numerus, supple, excedat, necesse est legem solui: quia tunc propter diuisionem substantiæ inter pueros non potest retinere quintuplum, sed potius depauperabitur, quare de hoc subiungit adhuc aliam causam. Et sine solutione, supple, legis, prauum, supple, est talis lex. Cuius dat rationem. Multos enim ex diuitibus fieri pauperes, supple, contingit propter insolentias: & ideò, supple, leges statui debere ne per insolentias depauperentur. Et hoc est. Non insolescentes esse tales. Et de hoc nihil statuit neque Phaleas, neque Plato: vnde diminuti sunt & insufficientes.

d Deinde cum dicit, Quia quidem igitur, &c. quod laudandum est in lege Phaleæ commendat, dicens: Quia quidem igitur habet quandam potentiam ad politicam communitatem substantiæ regularitas, sicut Phaleas dixit, à substantiis inchoando, etiam antiquorum quidam videntur cognouisse. Et inducit magis authenticos inter illos. Velut & Solon, qui scilicet inuenit leges tabularum, & fuit vnus de septem sapientibus, lege statuit, & apud alios est lex, quæ prohibet possidere terram quantumcunque voluerit quis: putabant enim, quòd

vnò excellenter ditato, alij premerentur, sicut & verum est. Et de hoc inducit duas leges, subdens. Et substantiam vendere leges prohibent. Et dat exemplum: Sicut in Locris lex est non vendere, supple, aliquam suam possessionem (& est Locris nomen ciuitatis in Calabria) nisi manifestum infortunium ostendatur accidisse, propter quod scilicet cogatur substantiam vendere, sicut est redemptio à captiuitate, vel aliquid aliud simile. Et inducit aliud ad idem, ibi, Adhuc autem antiquas sortes conseruare, supple, illæ præcipiant leges. Et ostendit damnum quod fuit ex solutione istius legis, ibi, Hoc autem solutum. Et, id est, etiam circa Leucadem (nomen ciuitatis est) denoticam, id est, popularem & vtilem valdè fecit politiam ipsorum. Et ideò tenendum est, quòd scilicet sortes antiquæ conseruentur. Et dat rationem: Non enim adhuc, scilicet mutatis sortibus nobilium, contingebat à determinatis dignitatibus ad principatus procedere: quia si nobiles mutant sortes, necesse est, quòd permisceantur ignobilibus, & perdant ab antiquo sibi determinatas dignitates: & hoc est periculum Reipubl. quia tunc non de dignitate æstimentur, sed de populari vtilitate: & illi frequenter malè regunt. Et ideò legislator non debuit tantum substantias moderari, sed concupiscentias in modo experiendi.

e Deinde cum dicit, Sed est æqualitatem, &c. etiam ad hoc adducit adhuc aliam rationem dicens: Sed est, id est, contingit, æqualitatem quidem esse substantiæ, inter ciues scilicet, hanc autem, scilicet substantiam vel valde multam esse, scilicet ita vt omnes valde diuites sint, vt deliciosè viuatur, supple, in ciuitate in omnibus: aut valde modicam, scilicet ita quod omnes sint valde pauperes, vt viuatur tenuiter, ab omnibus scilicet, & sicut dicit Seneca, vitam potius trahant quam ducant: & vtrumque horum mala politia est. Ex his concludit, ibi, Palam igitur, quòd non sufficiens substantias æquales facere erit legislator secundum medium coniecturandi, supple, à legislatore, vt scilicet vnusquisque ad votum viuat, ita tamen quòd pro dignitate, & non secundum æqualitatem sortes distribuantur. Deinde cum dicit, Adhuc autem siquis, &c. ad idem adducit aliam rationem, dicens: Adhuc autem si quis mediocrem ordinauerit substantiam omnibus, nihil prodest, ad vrbanitatem scilicet. Cuius dat rationem: Magis autem oportet concupiscentias regulare, quam substantias: concupiscentia enim citò subuertit substantias: hoc autem, supple, concupiscentia, non est, ordinata, supple, à Phalea, & ideò insufficiens est. Maximè autem necessarium ordinari concupiscentias non eruditis sufficienter à legibus: rudis enim non refrænatus lege, impetu prosequitur concupiscentias: & ideò male fecit Phaleas, concupiscentias non ordinando. Et excludit responsionem quam ad hoc faceret Phaleas, ibi, Sed forte vtique dicet Phaleas, quod hoc ipse dicit: putat enim duorum horum æqualitatem oportere existere ciuitatibus. Et subdit quorum, scilicet possessionis & disciplinæ. Et subdit, quòd adhuc reprehensibilis est de insufficientia, ibi, Secundum disciplinam quidem quæ erit oportet dicere, quod non fecit Phaleas. Et huius rationem iam dixit in primo lib. quòd scilicet in moribus vniuersales sermones deceptiui & inutiles sunt, particulares autem & exemplares vtiles. Et adducit vlterius ex quo hoc innuit, ibi, Et vnam esse & eandem, supple, disciplinam omnium ciuium, nihil vtile est: quia sicut dixit in primo lib. Ex ciuibus eiusdem speciei in artibus, non componitur ciuitas: & ideò ad vnam & eandem disciplinam regi non potest: sed oportet talem esse disciplinam quæ ciuilibus secundum suum modum conueniat. Est enim, id est, contingit, talem esse disciplinam vnam & eandem, ex qua scilicet disciplina, erunt electiui, id est, illi qui ex virtute magis eligibiles sunt ad principatus, superegrediendi, à popularibus scilicet, aut pecuniis, aut honore, aut simul vtrisque. Et hoc, supple, non expedit politicè: quia sic confunderentur gradus dignitatum.

f Deinde cum dicit, Adhuc dissident non solum, &c. arguit eum vlterius de insufficientia, quod nihil ordinauit circa ambitionem honorum, dicens: Adhuc dissident, ciues scilicet, non solum propter æqualitatem possessionis, sed etiam propter inæqualitatem honorum. E contrario autem multi circa vtrumque, scilicet & possessionis inæqualitatem & honorum. Et ostendit quomodo, ibi, Multi quidem enim, propter æquale circa possessionem, supple, litigant: gratiosi autem de honoribus, de quibus in 1. Ethic. dicit, quod grauantur si honores æquales aliis, supple, quibus videtur quod sint præponendi, contrariantur sibi inuicem propter honores: & illi dicuntur ambitiosi. Et hoc est quod sequitur. Vnde & indigent honore tales, & quietè non viuunt, nisi adipiscantur honores. & de hoc nihil ordinauit Phaleas. Et quia dixerat, quòd indigent honore, dicit hoc duplicitèr esse, subdens. Hic quidem malus, ciuis scilicet, hic autem honore, supple, bonus indiget: quia, sicut dicit in 5. Ethic. honor est præmium virtutis: & de talibus nihil dixit Phaleas, propter quod insufficiens est. Deinde cum dicit, Non solum autem homines, &c. addit etiam vlterius aliam rationem, secundum quam ostendit Phaleam insufficientem esse, dicens: Non solum autem homines propter necessaria iniuriantur, sibi inuicem, supple, quorum remedium esse putat Phaleas scilicet, æqualitatem substantiæ, vt scilicet non spolient nec iniurias inferant propter rigere, id est, frigescere, aut esurire: sed, supple, litigant & spoliant, vt gaudeant & non concupiscant, id est, necessitatem concupiscendi non habeant: si enim maiorem habeant concupiscentiam necessariorum, propter huius medicinam, id est, vt medeantur tali concupiscentiæ, iniuriabuntur, supple, sibi inuicem. Et ex his concludit, ibi, Non igitur propter hanc solum, scilicet penuriam rerum, sed & si desiderent, quodcumque scilicet, vt gaudeant sine tristitiis, delectationibus, statim, supple, dissidere incipiunt. Et vlterius quærit: Quod igitur remedium horum trium? Et ostendit quæ sint illa: his quidem substantia modica, & operatio, scilicet ad lucrum: his autem temperantia, supple, modica est, qui scilicet concupiscentias prose

quuntur, & pro illis dissident. Tertium autem quia aliqui possunt perpeti gaudere, quæ scilicet desiderant, & pro hoc dissident vt gaudeant desideratis. Et ostendit, quod talibus necessarium fuisset remedium legis: tales enim non quærent nisi à philosophia remedium. Et hoc ostendit subdens: Aliæ enim aliis, scilicet hominibus opportunæ sunt, & vnusquisque obtinere nititur, quod sibi optimum est. Deinde cum dicit, Iniuriantur autem maximè, &c. ostendit pro quibus maximè litigant & iniuriantur sibi inuicem, & dicit. Iniuriantur etiam maximè propter excellentias, & superfluas concupiscentias, sed non propter necessaria. Et dat exemplum: puta tyrannides exercent, non vt non rigeant, id est, non frigescant, propter quod & honores magni, supple, sunt, si interficiat quis, non furem, qui debilis est, & resistere non potest, sed tyrannum, qui fortis est ad resistendum: vnde magno reputatur signus honore. Ex his omnibus concludit, quod intendit, ibi, Itaque ad modicas iniurias auxiliatiuus solum modus Phaleæ politiæ. Et quia hoc non determinauit, insufficiens fuit.

g Deinde cum dicit, Adhuc multa opus, &c. arguit Phaleam, quòd in hoc diminutus fuit, quod nullas constituit leges, quibus ciues ad seipsos conuersarentur, cum tamen summè esset necessarium. Vnde dicit: Adhuc, supple, reprehensibilis est Phaleas: quia multa opus est constitui, ex quibus, supple, ciues ad seipsos conuersantur bene, de quibus ille nihil dixit. Et infert vlterius. Oportet autem & ad vicinos & ad extraneos omnes, supple, constitui per leges quo bene ad inuicem conuersentur. Et ex his concludit subdens necessarium constitui politiam, supple, talem, quæ ad bellicum robur, supple, sufficiat, de qua ille, scilicet Phaleas nihil dixit, & ideò insufficiens fuit.

h Deinde cum dicit, Similiter autem & de possessione, &c. arguit eum, quòd de distinctione possessionum non bene dixit, & circa hoc tria facit. Primò enim ostendit hoc quod dictum est de diuisione possessionum. Secundò probat hoc per exemplum, ibi, *Oportet autem hoc non latere*, &c. Tertiò ostendit, quòd non sufficienter dixit de possessione quando alias dimittendo de possessione terræ tantum dixit, ibi, *Non bene autem nec æqualitatem substantiæ*, &c. Dicit ergo: Similiter autem & de possessione, supple, insufficienter dixit. Et de hoc declarat subdens. Oportet autem non solum ad politicos vsus, qui, supple, fiunt in ciuitate inter ciues sufficientem existere, supple, in ciuitate possessionem, sed & ad extrinseca pericula, scilicet oportet sufficere, vt scilicet bellum insurgens ab hostibus possint ferre per expensas, propter quod quidem neque tantam multitudinem existere possessionum in ciuitate quam proximi & meliores, supple, ciuitates eis concupiscant, dicentes, quòd eis maiori iure debentur: habentes autem sufferre non possunt molestantes, scilicet repellendo eos, neque sic modicam, supple, oportet esse possessionem, vt non possint bellum sufferre, ciues scilicet inæqualium & similium: quia si ita esset, quilibet veniret & prædaretur ciuitatem, & ideirco oportuit moderari possessiones. Et ex his concludit dicens. Ille quidem igitur Phaleas nihil determinauit, scilicet ad propositum pertinens de possessione.

i Deinde cum dicit, Oportet autem hoc non latere, &c. probat per exemplum, quòd de distinctione possessionum bene dixit, dicens, Oportet autem hoc non latere, quòd conferre multitudo substantiæ, ad conseruandam scilicet politiam, sicut ille dixit. Et ex hoc concludit, cuius scilicet substantiæ optimus terminus forte est, vt scilicet tanta sit, vt ex illa non valeant melioribus propter abundantiam, bellum inferre. Quia, sicut dicit Poëta, stultitiam patiuntur opes, & concitant animos inferiorum aduersus superiores: sed sic, limitentur, supple, vt vtique est, id est, contingit, non habentibus tantam substantiam, supple, possint bellum inferre si insurgant contra eos. Et dat exemplum in casu speciali. Veluti Eubulus, nomen est cuiusdam sapientis, Autophraudati volenti Acarneam, ciuitatem, supple, obsidere, præcepit ipsum considerantem, supple, esse, primò in quanto tempore capit locum: & cuin hoc ratiocinari, supple, præcepit temporis huius expensam, in quo scilicet capere posset. Et subiungit rationem, ibi, Debere enim minus hoc, scilicet expensa sumentes derelinquere iam obsessam Acarneam: hoc autem cum dixisset, scilicet Eubulus ad Autophraudatem, fecit ipsum Autophraudatem consentientem factum cessare ab obsidione, scilicet quia expensas non habebat. Ex his concludit, quòd expedit ciuibus limitatas habere possessiones, ibi, Est quidem igitur expedientium, id est, de numero expedientium substantias æquales esse ciuibus, sed æqualitate proportionis, non quantitatis: & hoc, quod scilicet sint sic æquales, valet ad non seditiones fieri ad inuicem, id est, vt non litigent: quia secundum dignitatem datum est vnicuique. Sicut enim iam antè diximus, distributiones debent fieri secundum medietatem geometricam, non arithmeticam. Attamen magnum nihil, vt est dicere, supple, sic limitare possessiones. Et dat rationem, ibi, Etenim gratiosi, id est, digniores inter ciues, vtique indignabuntur, vt non æqualium existentes digni, sed maiorum, & non accipientes nisi minus dignis æqualia: propter quod & videntur frequenter molesti, scilicet quia imparibus ad patria iudicantur, & seditiones mouentes, propter idem scilicet: videtur enim eis, quod melioribus digni essent. Deinde cum dicit, Adhuc autem malitia, &c. vlterius arguit, quod nihil legum fecit ad regulandam concupiscentiam, quod summè fuisset necessarium, dicens. Adhuc autem malitia, id est, concupiscentia, hominum inreplebilis. Et primum quidem sufficient diobolia habere solum: & dicitur à dio, quod est duo, & bolia quod est obolli; vel pauca: quia homini pauperi sufficit habere pauca. Cum autem hoc iam existat, id est, cum illud paucum quod desiderauerant, habuerint, semper indigent pluribus quousque in infinitum veniant; infinita enim concupiscentiæ natura, non enim ponit terminum: ad cuius vtique concupiscentiæ repletionem multi viuunt. Ex his concludit contra Phaleam sic, ibi, Talium igitur principium, politiæ, supple,

est, concupiscentias scilicet, magis quam substantias regulari, & hoc non facit Phaleas, propter quod insufficiens est. Et ponit rationem, ibi, Epiiches quidem, id est, super iustos naturâ, supple, est, tales constituere ciues, vt non velint auarè agere, prauos autem, supple, ciues tales constituere, vt non possint etsi velint. Qualiter autem hoc fiat, subdit: Hoc autem, supple, fiet, si minores sint, praui scilicet ad faciendum iniuriam, & non iniusta patiantur, supple, ab aliis, qui prouocent eos.

k Deinde cum dicit, Non bene autem nec æqualitatem, &c. arguit Phaleam, quod limitando possessiones non determinauit nisi circa terram, cum plures sint, dicens: Non bene autem neque æqualitatem substantiæ, id est, facultatum, dixit. Et subdit rationem: Circa tertæ enim possessionem adæquat solum: sunt autem & seruorum & pecorum diuitiæ, & numismatis, & præparatio multa eorum, quæ supellectilia vocantur: aut igitur, ex quo scilicet voluit limitare possessiones, horum omnium æqualitatem quærendum, aut ordinem aliquem moderatum, vt scilicet vnicuique distribueretur de talibus secundum dignitatem, aut omnia dimittenda, quod non faciendo peccauit Phaleas. Nam de quibusdam determinauit, & de quibusdam non.

l Deinde cum dicit, Videtur autem, &c. arguit iterum eum, quod minimam partem constituxit politici, dicens: Videtur autem ex legislatione sua, supple, constituens, Phaleas scilicet, ciuitatem modicam. Et huius dat rationem: Siquidem artifices omnes publici, id est, communes erunt, scilicet quia dixit omnes possessiones debere esse communes, & non supplementum aliquod exhibebunt ciuitatis: quia sicut in antè habitis dixit, minus communibus, & magis propriis intenditur. Et ex hoc vlterius concludit. Sed siquidem, id est, certe artifices oportet publicos esse contraria operantes. Alia translatio, publica operantes. Oportet, supple, hoc esse sicut in Epidamnio (ciuitatis nomen est) & sicut Diophantus Philosophus legislator aliquando constituit in Athenis, hunc habere modum, scilicet quod commutanda veniant ad æqualitatem medietatis arithmeticæ & distribuenda ad æqualitatem medietatis geometricæ, sicut in 5. Ethic. determinatum est. Et supponunt epilogalem conclusionem de toto illo tractatu Phaleæ, ibi, De Phaleæ igitur quidem politia ferè ex his vtique quis speculabitur si quid bene dixit, aut non bene.

CAPVT V.

Hyppodamus reipublicæ formam quam instituerit.

HIppodamus autem Euryphontis Milesius, qui & ciuitatum diuisionem inuenit, & suburbia incidit, factus circa aliam vitam magis superfluus propter honoris amorem, sic, vt videatur quibusdam viuere curiosius capillorum multitudine & comæ. Adhuc autem vestitus, vilis quidem, sed calidi, non in hyeme solum, sed & circa æstiua tempora. Ratiocinatus autem & circa totam naturam esse volens, primus non politice viuentium conatus est aliquod de politia dicere optima.

b Constituxit autem ciuitatem multitudine, etiam quidem decem millium virorum in tres autem partes diuisam. Fecit enim vnam quidem partem artifices, vnam autem agricolas, tertiam autem propugnans & arma habens.

c Diuidebat autem in tres partes regionem, hanc quidem sacram, hanc autem publicam, hanc autem propriam. Vnde quidam deputata faciant ad Deos sacra, à quibus autem propugnantes viuant, communem agricolarum autem propriam.

d Putauit autem & species legum esse tres solum: de quibus autem disceptationes fiunt, tria hæc esse numero, iniuriam, nocumentum, mortem. Lege

CAPVT V.

Hippodamus autem Euryphontis Milesius, qui & ciuitatum diuisionem inuenit, & pyreum abscidit, cum esset in cætera quoque vita morioſior, propter gloriæ cupiditatem, vsque adeo, vt quibusdam videretur superfluum capillorum prolixitate, & ornatu sumptuoso. Præterea vestitu vili quidem, sed admodum facto, non in hyeme solum, verum etiam in æstate, studioſus autem de omni natura esse volens, primus omnium, qui non in Republica versati essent, aggressus est aliquid dicere de optimo ciuitatis statu.

Constituit autem ciuitatem multitudine decem millium in tres diuisam partes. Faciebat enim vnam partem artifices, alteram agricolas, tertiam propulsatores belli, atque arma tenentes.

Diuisit quoque regionem in tres partes, vt esset pars vna sacra, alia publica, tertia priuata, vnde cultus diis fieret, sacra: vnde vero propulsatores belli aleruntur, publica: quæ vero agricolarum foret, priuata.

Legum quoque tres esse species solum putabat: de quibus verò iudicia fierent, totidem esse numero, iniuriam, damnum, cædem. Ponebat quoque vnum iudicium

autem

autem statuit prætorium vnum principale, ad quod omnes reduci oportet causas, quæ non bene iudicatæ esse videntur, hoc autem constituxit ex quibusdam senibus electis. Iudicia enim in prætoriis, non per sententiæ collationem putabat fieri oportere, sed ferre vnumquemque pugillarem in quo scribatur, si condemnetur simpliciter, si autem absoluatur simpliciter, vacuus. Si autem hoc quidem, hoc autem non, hoc determinare: nunc enim non putabit lege statutum esse bene, cogere enim deierare hic, vel hic disceptantes.

e Adhuc autem legem posuit de inuenientibus aliquid ciuitati expediens quatenus adipiscantur honorem. Et pueris eorum qui in bello moriuntur, de publico fieri cibum tanquam nondum hoc apud alios lege statutum. Est autem & in Athenis ista lex nunc, & & in alteris ciuitatum. Principes autem à populo eligi omnes, populum autem faciebant tres partes ciuitatis: Electos autem curare de communibus, & peregrinis, & orphanis. Plurima quidem igitur, & quæ maxime verbo digna, Hippodami ordinationis hæc sunt.

CAPVT V.

a HIc tangit politiam Hippodami, quæ numeratur inter politias traditas à Philosophis: & diuiditur in duas partes. In prima tradit eam, in secunda disputat contra eam, ibi, *Dubitabit autem vtique aliquis*, &c. Circa primum duo facit. Primò tradit quædam de vita Hippodami, qualis fuerit in vita & ornatu. Secundò qualiter ordinauit lege & diuisione politiam, ibi, *Constituxit autem ciuitatem*, &c. Circa primum dicit quatuor, primò genus & patriam Hippodami, secundò viuendi modum, tertiò studium, quartò quid de politica diuisione dixit. Dicit ergo: Hippodamus autem Euriphontis, supple, filius, Milesius, patria scilicet: est enim in Plexia quædam insula quæ postea dicta fuit Militena, vnde etiam natus fuit Thales, de septem sapientibus vnus. Et subdit de studio ipsius, Qui & ciuitatum diuisionem inuenit, primus scilicet, & suburbia incidit, id est, diuisit. Dixit enim ciuitatem esse diuidendam in habitationem ciuium, & vicos artificum, & suburbia terras colentium. Et subdit de conuersatione eius, ibi, Factus circa aliam vitam, scilicet quam ciuilem, contemplatiuam scilicet: dixit enim in ciuitate nullum posse vitam ducere contemplatiuam: & propter hoc patet fuisse vt Philosophus Didimi regis Brachmanorum. Omnes enim illi eremiticam vitam duxerunt, sicut scribitur in epistolis Didimi ad Alexandrum, in quibus continetur, quod

principale, ad quod omnia male iudicata reducerentur, idque constituebat ex senibus quibusdam delectis. Sententias verò in iudiciis non calculis ferendas esse censebat, sed vnumquemque iudicem tabellam afferre, in qua scriberet, si condemnaret simpliciter, sententiam: sin partim condemnaret, partim absolueret, idipsum diffiniret, nam vt nunc quidem sit, non rectè prouisum à lege existimabat, quia coguntur homines alterutrum iudicantes, peierare.

Ferebat quoque legem de his, qui vtile quidpiam ciuitati reperissent, vt honoribus afficerentur. Filios autem eorum qui pro patria bellando occubuissent, ea publico alendos esse, quasi id non prius fuerit lege prouisum, nam est nunc Athenis ea lex & in aliis quibusdam ciuitatibus, magistratuum verò omnium electiones populo attribuit, populum autem faciebant tria illa genera ciuium: qui verò delecti essent, eos Reipumpblicarum curam habere debere, item hospitalium & pupillorum: plurima igitur ac maxime digna memoratu, in Hippodami constitutione ista sunt.

Didimus dixit: Antra nobis sunt domus: dum viuimus, proficiunt in hospitium: dum morimur, in sepulchrum. Sequitur: Magis superfluus: quia scilicet superstitiosè & curiosè obseruabat omnia ad vitam solitariam pertinentia, propter honoris amorem. Quia, sicut dicit Arist. in primo Ethic. honor est præmium virtutis. Virtutem autem non reputabat esse nisi solitariam vitam contemplatiuam. Sic, id est, ità vt videatur, scilicet quibusdam Philosophis qui nouerunt enim, viuere curiosius capillorum multitudine quos non tondebat, eò quod nullum studium corporis apperebat. Viterius de vitâ eius subdit. Adhuc autem vestitus vilis quidem, sed calidi, non in hiemè solum, sed circa æstiua tempora: dixit enim in vestitu non esse gloriandum, sed ob necessitatem quærendum, vt scilicet calidus sit vestitus etsi non ornatus: sicut & rex Brachmanorum scripsit Alexandro, dicens: Nos & vxores nostræ in vestitu ornatum non quærimus, quem natura negauit: ganda enim opertus aliquando melior quam opertus purpura. Est enim ganda vilis pannus & grossus, qui extenditur super naues in quibus merces portantur. Deinde cum dicit, Ratiocinatus autem, &c. commendat eum de studio dicens: Ratiocinatus autem & circa totam naturam esse volens, vt scilicet de singulis naturalibus disputaret, primus non politicè viuentium, sed contemplatiuè scilicet, conatus est aliquid de politia dicere optima, scilicet quæ esset, & qualiter distribuenda: & hoc facit hic in tribus, scilicet populatione ciuitatis, diuisione, & legibus.

b Et ideò sequitur quartum, scilicet quid dixerit de diuisione politicæ, ibi, Construxit autem ciuitatem multitudine quidem decem millium virorum, mensurans illam multitudinem secundum territorium ciuitatis, quod scilicet tot pascere posset, & non plures. Et subdit qualiter istam multitudinem diuisit, ibi, In tres autem partes diuisam, scilicet ciuitatem. Et subdit quomodo, fecit enim vnam quidem partem artifices, in vicis scilicet habitantes, vnam autem, scilicet secundam, in agricolas, in suburbanis scilicet habitantes: tertiam autem, scilicet, quæ est propugnans & arma habens, quæ est militum, quos Plato in extremis habitare constituit, ad repellendas iniurias.

c Sic diuisa ciuitate, diuisit territorium, pertinens ad ciuitatem, ibi, Diuidebat autem in tres partes regionem. Et subdit quomodo. Hanc quidem sacram, Deo scilicet, & cultui diuino deputatam: primum enim & principale Deo attribuendum est: hanc autem, id est, secundam partem, publicam, scilicet ex qua sustentarentur personæ publica negotia gerentes in ciuitate, sicut iudices, proconsules & milites: hanc autem propriam, tertiam scilicet, quæ dabatur agricolis ad colendum: & facta est illa propria vt melius colerent. Habitum est enim suprà de politia Socratis, quòd quilibet intendit magis colere propria, quam communia.

d Deinde cum dicit, Putauit autem & species legum, &c. ostendit quomodo leges etiam distribuit, dicens, Putauit autem & species legum esse tres solum. Et subiunxit rationem. De quibus enim disceptationes fiunt, inter ciues, supple, tria hæc esse numero, supple, dixit. Et subdit quæ: iniuriam, nocumentum, mortem. Et vocat iniuriam, quicquid fit contra honorem, sicut conuitia: nocumentum, quicquid cedit in damnum, sicut spolium & furtum: mortem, quicquid fit contra personam, sicut vulnera & verbera. Et videtur illi verbo Platonis inniti, quod dicitur in Ethic. scilicet quod leges propter malos positæ sunt, non propter bonos: sicut & Apostolus. 2. Tim. 1. quòd iusto non est lex posita, sed impiis, plagiariis & homicidis. Et ponebat rationem Plato: quia iustus regula virtus sibi ipsi lex est. Deinde subiungit qualiter dicebat fieri iudicia, ibi, Legem autem statuit, &, id est, etiam prætorium vnum principale, ad quod, scilicet prætorium, sicut ad summum iudicem omnes reduci oportet causas, per appellationem scilicet, quæ non bene iudicatæ esse videntur, supple, ab inferioribus iudicibus. Hæc autem, scilicet inferiora iudicia constituit, id est, constituenda esse dixit, ex quibusdam senibus electis, id est, quibusdam sapientibus electis ad hoc: de senectute enim mentis loquitur, non ætatis, sicut & Aristotel. in primo Ethic. dicit, Non differt ætate, sed moribus puerilis: non enim ab ætate est defectio, sed à passione. Quare autem statuti sunt tales iudices, & quare prætorium, subdit. Iudicia enim in prætoriis, scilicet quando ad prætores appellatum est, non per sententiæ collationem putabat fieri oportere, id est, ipse Hippodamus putabat, quod iudicia, non oportebat fieri per collationem cum iudicibus. Et qualiter debeant fieri, subdit. Sed vnumquemque pugillarem ferre, in quo scribatur si condemnetur simpliciter: si autem absoluatur simpliciter, vacuus, supple, feratur, id est, ipse Hippodamus dixit, quod proposita quæstione à prætore in communi de condemnatione vel absolutione alicuius rei siue culpabilis, quilibet audiens seorsum deberet scribere in pugillari quid sibi videretur, vtrum ille esset condemnandus, vel absoluendus: & si iudicaret condemnandum, in pugillari, id est, in tabula vel scedula, quam pugillo ferret, causas condemnationis scriberet: si autem iudicat absoluendum, pugillarem præsentaret vacuum, per quod significaretur, quòd ille non haberet reatum aliquem condemnationis. Et quod præter omnibus illis pugillaribus acceptis iudicaret secundum hoc & non per collationem vel discussionem. Si autem hic quidem, supple, est condemnandus, hic autem non, determinare in pugillari, supple, scripto, quare scilicet vnus absoluatur, & alter condemnetur. Et ponit rationem, ibi, Nunc enim, id est, in modo qui nunc obseruatur in collatione absoluendi vel condemnandi, non putabat lege statutum esse bene. Cuius rationem dicit, ibi, Cogere enim deierare dicebat, supple, hic vel hic disceptantes, id est, dicebat, quòd per tales collationes sæpè cogebantur ad periurium disceptantes circa hoc vel hoc.

e Deinde cum dicit, Adhuc autem legem, &c. ostendit vlterius, quid faciendum est eis, qui laborabant pro repub. studendo & inueniendo quod bonum esset, dicens. Adhuc autem legem posuit, Hippodamus scilicet, de inuentoribus, per studium scilicet, aliquid ciuitati expediens. Et ponit quid hoc sit, quatenus adipiscantur honorem, sicut in ciuitate Romana talibus fiebant statuæ & demonstrationes, sicut de Ioseph legitur & de Mardochæo, quòd imponerentur super equos, qui de sella Regis sunt, & omnes genua flecterent & adorarent, præconis voce clamante, quòd tali honore dignus est, quem Rex decreuerit honorare. Deinde subdit quid statuit de pueris ipsorum qui in bello pro Republ. moriuntur, ibi, Et pueris eorum qui in bello morinntur, supple, statuit, de publico, id est, de communi fieri cibum, id est, expensas: & hæc quidem statuit tanquam hoc nondum apud alios lege statutum, supple, esset, sed ipse esset primus inuentor huius legis. Est autem & in Athenis, vbi Solon leges posuit, ista lex nunc, scilicet quòd morientium in bello pueri nutriantur de ærario publico, & in alteris ciuitatum, supple, etiam hæc lex obseruatur. Et subdit quomodo ordinabat principes, ibi, Principes autem à populo eligi, debere, supple, omnes, dixit scilicet: populum autem faciebat tres partes ciuitatis, scilicet agricolas, artifices, & arma ferentes, de quibus paulò antè dictum est. Electos autem, supple, principes, dixit scilicet, ciuitate debere de communibus, negotiis scilicet, & peregrinis & orphanis: quia illi non haberent aliter vnde sustentarentur. Postea ponit epilogum dictarum legum, ibi, Plurima quidem igitur & quæ maximè verbo digna, Hippodami ordinationis, de politicis scilicet, hæc sunt.

CAPVT

CAPVT VI.

Hippodami reipubl. ex examinatur & reiicitur.

a DVbitabit autem vtique aliquis, primum quidem circa diuisiones multitudinis ciuium, artifices enim & agricolæ, & arma habentes, communicant politia omnes. Agricolæ quidem non habentes arma, artifices autem neque terram, neque arma: quare fiunt fere serui arma possidentium; participare quidem igitur omnibus honoribus, impossibile, necesse enim ex arma habentibus institui, & duces exercitus, & ciuium rectores, & principalissimos principatus arma dicere, non principantes autem politia, quomodo possibile est amicabiliter se habere ad politiam?

b Sed oportet & meliores esse ad arma possidentes ambabus partibus, hoc autem non facile non multos existentes: si autem hoc erit, quid oportet alios participare politia, & omnino esse constitutionis principum?

c Adhuc agricolæ quam vtiles ciuitati? artifices quidem enim necessarium esse, omnis enim indiget ciuitas artificibus, & possunt procedere quemadmodum in aliis ciuitatibus ab arte. Agricolæ autem, acquirentes quidem arma possidentibus cibum, rationabiliter vtique essent aliqua pars ciuitatis, nunc autem propriam habent, & hanc propriam colent.

d Adhuc autem communem à qua propugnantes habebunt cibum, siquidem ipsi colent, non vtique erit pugnans alterum & agros colentes, vult autem legislator alterum esse. Si autem alteri quidem erunt ab iis, qui propria colunt bellantibus, quarta igitur pars erit, huius ciuitatis nullo participans, sed aliena à politia. At vero siquis eosdem ponat eos qui propriam & qui communem colant, tunc multitudo deficiens erit fructuum, ex quibus vnusquisque ministrabat duas domos, & cuius gratia non statim ex terra & eisdem sortibus sibiipsis cibum sument, & viris prælij exhibebunt: hæc itaque omnia multam habent turbationem.

e Non bene autem, nec de iudicio habet lex iudicare, significans diuidentes causa simpliciter scripta & fieri iudicem disquisitorem, hoc autem in disquisitione quidem & pluribus con-

CAPVT VI.

Sed primo dubitabit aliquis de partitione ciuium: nam & artifices, & agricolæ & qui arma tenent, omnes in Reipublicæ communione versantur: verum agricolæ quidem arma non habent, artifices autem neque agros, itaque fiunt quodammodo serui eorum, qui habent arma. Participes esse igitur omnium honorum impossibile est, cum sit quidem necessarium ex his qui habent arma, constitui belli duces, & custodes ciuium, & principalissimos, vt ita dixerim, magistratus: quod si participes non sint Reipublicæ, quomodo bono animo esse poterunt in Republica?

Enimuero potentiores esse oportet illos, qui arma tenent, ambabus partibus, id autem non facile est, nisi multitudine exuperent: quod si hoc erit, quid opus est alios participes esse Reipublicæ, & suffragia magistratuum habere?

Præterea agricolæ quid vtilitatis afferunt ciuitatibus? Artifices enim esse necessarium est, nam omnis ciuitas artificibus indiget, & possunt proficere ex artibus quemadmodum in aliis ciuitatibus: sed agricolæ, si habentibus arma victum parant, merito forent pars aliqua ciuitatis, at hi priuatim habent agros, priuatimque colunt.

Præterea, publicos agros, ex quibus propulsatores belli victum habere oportet, si ipsi iidem colant, non esse aliud agricolæ, aliud propulsator belli, quod legislator esse vult. Sin alij quidam ab agricolis, & propulsatoribus, quartum erit membrum ciuitatis nullius particeps, sed alienum à Republica. Quod siquis dicat eosdem agricolas, & suos colere, & publicos agros, primo fructuum multitudo non sufficeret, ex quibus singulis binis domibus haberent ministrare, deinde quamobrem non statim ex eisdem agris pro se, quæ alimenta sumant, & propulsatoribus exhibeant, hæc sane omnia magnam continent turbationem.

Nec de iudicio quoque recte se habet lex, quæ iudicandum putat cum distinctione litem simpliciter scriptam, ita vt ex iudice fiat arbiter, hoc enim in compromisso in plures facto recipitur. Confe-

tingit.

tingit. Colloquuntur enim ad inuicem de iudicio, in prætoriis autem non esse, sed contrarium huius legislatorem multi statuunt, vt iudices non colloquantur adinuicem. Deinde quomodo non erit plenum turbatione iudicium; cum debere iudex quidem existimauerit non tantum quantum litigans quidem viginti minas, iudex autem iudicat decem minas, aut hic quidem plus, hic autem minus, alius autem quinque, hic autem quatuor: & hoc itaque modo palam, quia patientur, ij quidem omnia condemnabunt, ij autem non. Quis igitur modus erit disputationis sententiarum?

f Adhuc nullus deierare cogit simpliciter abiudicantem, aut si quidem accusatio scripta est iuste. Non enim nihil debere abiudicans iudicat, sed viginti minas, secundum illud peierat condemnatus, non computans debere viginti minas.

g De eo autem, quod inuenientibus cum aliquod ciuitati vtile oporteat fieri quendam honorem, non est securum legem ferre, sed boni aspectus audire solum, habet enim calumnias, & motus si eueniat politiæ: incidit autem in aliud problema, & considerationem alteram. Dubitant enim quidam, vtrum nociuum, aut expediens ciuitatibus amouere patrias leges, si sit aliqua alia melior, propter quod quidem non facile dicto velociter consentire, siquidem non expedit amouere: contingit autem inducere quasdam legum solutiones, aut politiæ, aut commune bonum.

h Quoniam autem fecimus memoriam, modicum amplius de ipso dilatare, melius enim habet, quemadmodum diximus, dubitationem, & videbitur vtique melius esse amouere, in aliis enim scientiis hoc contulit, puta medicinali mota extra paterna, & gymnastica, & totaliter artes omnes, & virtutes. Quare, quoniam vnam harum ponendum etiam politicam palam, quia & circa hanc necessarium similiter habere. Signum autem vtique fieri dicet aliquis in ipsis operibus: antiquas enim leges valde simplices esse & barbaricas, ferrum enim portabant tunc Græci & vxores emebant adinuicem. Quæcunque autem reliqua antiquorum sunt alicubi legalium, stulta omnino sunt, puta in Cumis circa homicidia lex est, si multitudo quædam testium astiterit persequens homicidam, qui suorum esset cognatorum, rerum esse homicidij fugientem. Quærunt autem totaliter, non quod patrium, sed quod bonum omnes. Verisimile quia prius, siue terrigenæ erant, siue ex corruptione quadam saluati sunt, similiter esse & contingentes & insensatos, quemadmodum & dicitur de terrigenis. Quare inconueniens manere in horum dogmatibus. Adhuc autem neque scriptas si immobiles melius: sicut enim & circa alias artes & circa politicum ordinem impossibile diligenter omnia scripta esse, vniuersaliter enim necessarium scribere, actus autem de particularibus sunt. Ex iis quidem igitur videtur quia amouendæ & quædam & quandoque legum sunt.

i Alio autem modo considerantibus reuerentiæ vtique videbitur esse multæ. Cum enim fuerit quod quidem melius modicum, assuescere autem facile soluere legem prauum. Manifestum quod sinendum quædam peccata & legislatoribus & principibus; non enim tantum proderit qui mutauerit, quantum nocebit principibus rebellare assuescens.

k Mendax quoque exemplum quod ab artibus, non enim simile mouere artem & legem: lex enim robur nullum habet ad perfuaderi præter consuetudinem, hoc autem non fit, nisi per temporis multitudinem. Itaque facile mutare ex existentibus legibus, ad alteras leges nouas, facere est debilem legis virtutem.

l Adhuc autem, si mutandæ, vtrum omnes & in omni politia, an non, & vtrum quocumque aut quibus: hæc tamen habent magnam differentiam, propter quod nunc quidem dimittamus hanc considerationem, aliorum enim est temporum.

Sed cum in hanc mentionem incideri-mus, etiam pauca de eo perstringenda sunt. Habet enim, vt diximus, dubitationem, & melius videri potest vt mutationem recipiant, nam in aliis quidem scientiis hoc prodest, ceu si medicina ab institutis patriis mutetur, & gymnastica, & alia artes, atque facultates, quarum cum vna ponenda sit ciuilis disciplina, patet in ea quoque eandem rationem esse tenendam. Probari autem hoc dicet aliquis, & in ipsis rebus, antiquas enim leges nimium rudes esse, & barbaras: armati siquidem incedebant Græci, & vxores emebant inuicem, & quotcunque vetusta iura alicubi extant, penitus rudia sunt, ceu apud Cumas de cæde lex est, si accusator multos testes inducat ex agnatis propriis, reum esse cædis, contra quem probatur. Quærunt autem non patrium, sed bonum omnes, tutandumque est priscos illos homines, siue ex terra geniti fuerunt, siue ex corruptione aliqua seruati, simul fuisse ignoratos: & imprudentes, quod de terra natis dicitur, vt absurdum sit in eorum opinionibus persistere velle. Præterea neque leges scriptæ meliores sunt, si sunt immutabiles, vt enim in aliis artibus, sic etiam circa ciuilem constitutionem, impossibile est singula ad minimum vsque scripsis comprehendere, necesse est enim, vt generaliter scribantur: at illa quæ aguntur, particularia sunt: ex his ergo videtur, & quasdam leges, & quandoque esse mutandas.

Præterea nemo deierare cogit simpliciter condemnantem vel absoluentem si simpliciter petatur, non enim cum absoluit, nihil deberi iudicat, sed viginti minas non debere, at ille periurat, qui cum putat viginti minas non deberi, tamen condemnat.

De eo autem, quod inuenientibus aliquod commodum ciuitati honores tribuendi sunt, non est tutum lege cauere, sed apparentiam solum probabilem habet, continet enim calumnias & motum forsan Reipublicæ. Sed incidit hæc in aliam quæstionem & considerationem aliam. Nam dubitant nonnulli vtrum damnosum sit vel vtile ciuitatibus leges patrias mutare, si sit alia melior, quapropter non est facile dicto statim assentiri, siquidem non conducit mutare: fieri autem potest vt inducatur, aut legum, aut Reipublicæ dissolutio, tanquam commune bonum.

Alio autem modo considerantibus cauendum videtur esse maxime, cum enim vtilitatis quidem accessio prava sit, assuescere vero faciliter leges mutare, improbandum. Constat vero errata quædam esse toleranda, & legislatorum, & magistratuum, non enim tantum proderit, qui corrigere perget, quantum nocebit assuefactio superioribus non parendi.

Mendax & de artibus exemplum, neque enim simile est mutare artem, atque legem: nam lex nullam vim habet, vt ipsi parentur, nisi ex more, mos autem non fit, nisi temporis longitudine. Quare faciliter mutare leges ex præsentibus in alias nouas, infirmam facere est vim legis.

Præterea si mutandæ sunt leges, vtrum omnes & in omni Republ. vel non, & vtrum a quocumque aut quibusdam. In his enim magna est differentia, quapropter nunc quidem omittamus considerationem hanc, nam aliorum est temporum.

CAPVT VI.

a POstquam Arist. tradidit politiam Hippodami, hîc disputat contra eam. Et diuiditur in duas partes. In prima disputat contra diuisionem quam fecit Hippodamus. In secunda disputat contra modum iudicij, quem posuit, ibi, *Non bene autem nec de iudicio*, &c. Circa primum tria facit. Primum disputat contra hoc quod vni parti dedit arma & non alij. Secundò ostendit, quòd cum meliores sint arma habentes aliis, ex parte illorum contingit, quòd quasi alij non erunt pars ciuitatis, ibi, *Sed oportet & meliores*, &c. Tertiò ostendit, quòd ex hoc quod Hippodamus diuisit ciuitatem in tres partes, necesse est addicere quartam, ibi, *Si autem alteri quidam erunt*, &c. Dicit ergo primò. Dubitabit autem vtique aliquis, primum quidem circa diuisionem multitudinis ciuium, scilicet quam fecit Hippodamus. Et subiungit rationem: Artifices, & agricolæ, & arma habentes,

habentes, communicant politia omnes, vna fuit, vt dicit Hippodamus. Et determinat quomodo sub eis: Agricolæ quidem non habentes arma, sed terram, scilicet, quam colunt: politæ autem nec terram, nec arma. Et ex hoc infert conclusionem, ibi, Quare fiunt ferè semper arma possidentium, & sic non concludentia politia secundum politiam Hippodami: politia enim æqualium est, & inter seruum & dominum non est æqualitas: ergo nec vna politia. Et quia posset aliquis respondere, quòd in hoc æquales sunt quod omnes participant principatu: obicit in contrarium dicens. Participare quidem igitur honoribus omnibus, æqualiter, scilicet, impossibile. Cuius dat rationem: Necesse ex armis habentibus constitui, & ducces exercitus, & ciuium rectores, & principalissimos principatus, eò quod illi soli possunt repellere contraria insurgentia, & illi soli debent esse principes, quia soli possunt defendere à malis secundum illud Eccles. 6. Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitatem. Hoc autem facere non possunt nisi habentes arma & spiritualia & carnalia. Ex hoc arguit: Non participantes autem politia, vna scilicet secundum æqualitatem, sicut agricolæ & artifices cum habentibus arma non participant vna politia, quomodo possibile est amicabiliter se habere ad politiam? Quasi dicat, impossibile est. Et ita diuisio Hippodami schisma & diuisiones inducit inter ciues in ciuitate: ergo est mala.

b Deinde cum dicit, Sed oportet & meliores, &c. inducit aliam rationem sumptam ab inæqualitate partium, dicens: Sed oportet, &, id est, etiam, meliores esse, id est, fortiores arma possidentes ambabus partibus, scilicet agricolis & artificibus: quia aliter non possent constringi ab eis, & contineri. Hoc autem non facile. Cuius ratio est. Non multos existentes, scilicet respectu duarum aliarum partium. Et addit tertiam rationem probantem idem: Si autem hoc erit, scilicet quod arma habentes principabuntur, quid oportet alios participare politia? inutile enim erit: quia possidentes arma constituent quæ voluerint: &, supple, oportet arma habentes, dominos esse constitutionis principum, aliquando autem contradicere non possunt.

c Deinde cum dicit, Adhuc agricolæ quam vtiles, &c. ponit aliam rationem sumptam ex parte artificum, ad hoc idem dicens: Adhuc agricolæ quam vtiles ciuitati, scilicet secundum diuisionem Hippodami. Habitum enim est in præcedentibus, quòd agricolæ & cultores vinearum non sunt ciues. Artifices quidem enim necessarium esse, supple, est in ciuitate. Omnis enim ciuitas indiget artificibus: quia communitas & communicatio ciuium in ciuitate non potest fieri sine operibus artificum, sicut determinatum est in primo lib. & Aristot. dicit in 5. Ethic. Et subiungit aliam rationem, ibi, Et possunt procedere cum ciuibus, scilicet ad eandem communicationem, quemadmodum & in aliis ciuitatibus ab arte, id est, ab opere artis. Alia autem translatio sic habet: Et possunt fieri quemadmodum in aliis ciuitatibus ab arte, id est, ab operibus artis. Et subdit de tertia parte, quæ est agricolarum, quòd illa irrationabiliter ab Hippodamo ordinata est, ibi, Agricolæ autem acquirentes quidem arma possidentibus: ministrabant enim agricolæ arma possidentibus, id est, militibus cibum, rationabiliter vtique essent aliqua pars ciuitatis, vtiliter enim laborant ad politicam communicationem: & ideò pro parte ciuitatis essent habendi. Nunc autem propriam habent, secundum Hippodamum scilicet, & hanc, scilicet terram propriam colent, sibi scilicet, non aliis: quia secundum ius naturale, quod suum est, nemo cogitur alteri communicare.

d Deinde cum dicit, Adhuc autem communem, &c. ostendit insufficientem diuisionem ciuitatis quam Hippodamus fecit, dicens: Adhuc autem iidem agricolæ communem, terram, supple, colent: quia Hippodamus terram diuisit in tres partes, vt præhabitum est, & illam partem, quæ communis est, quæ scilicet danda est militibus pro cibo, non possunt colere nisi agricolæ, à quâ, scilicet parte propugnantes habebant cibum: siquidem ipsi colent: quia cum alij pugnant pro repub. non poterunt laborare sibi cibum: vnde iustum est, vt communibus expensis sustententur, iuxta illud 1. Corinth. 9. Quis militat suis stipendiis vnquam? Non, id est, nonne vtique erit pugnans alterum, id est, altera pars: & agros colens, supple, alterum? Quasi dicat, sic. Et confirmat per ipsum legislatorem, ibi, Vult autem legislator alterum esse: & ideò lex in codice est, quod si militi non datur stipendium ab aula, non tenetur militare. Deinde cum dicit, Si autem alteri, &c. ostendit, quòd secundum diuisionem Hippodami quam fecit de ciuitate in tres partes, necesse sit adiicere quartam, dicens: Si autem alteri quidem erunt, supple, colentes possessiones communes, ex quibus dantur stipendia, ab iis qui propria colunt & bellantibus, quarta iterum pars erit hæc ciuitatis nullo participans, cum aliis tribus partibus, supple, militum, artificum, & agricolarum qui colunt propria, sed aliena, supple, erit hæc pars à politia, supple, trium partium, & sic insufficienter diuisit Hippodamus ciuitatem in tres partes. At verò si quis eosdem ponat agricolas, eos scilicet qui propriam & qui communem colant: tunc multitudo deficiens erit fructuum, ex quibus, scilicet fructibus vnusquisque, scilicet agricolarum ministrabit, id est, procurabit duas domos, vnam scilicet propriam, alteram militis pro repub. militantis. Deinde cum dicit, Et cuius gratia, &c. adducit aliam rationem, & ostendit inutilitatem talis legis & irrationabilitatem, dicens. Et cuius gratia, id est, propter quam rationem, non statim, id est, sine tali diuisione, ex terra, supple, sibi appropriata & eisdem sortibus, id est, hæreditatibus sibi attributis, cibum sument, sibi scilicet, & viris prælij, id est, ad prælium constitutis, exhibebunt, sicut, supple, modo fit, quando vnusquisque ex propria sorte, prouidet sibi, & postea per contributionem communem dant stipendia militibus præliantibus bella communia. Ex omnibus his concludit, ibi, Hæc igitur omnia multam habent turbationem, & ideò, supple, diuisio Hippodami inutilis.

e Deinde cum dicit, Non bene autem neque de iudicio, &c. disputat contra modum iudicij, quem dedit Hippodamus: & diuiditur in quatuor partes, in quarum prima disputat de sententiis seorsum scribendis, secundum quas debet iudicare iudex vt prætor. In secunda disputat contra hoc quod dixit Hippodamus de his qui aliquid faciunt pro communi vtilitate ciuitatis, quòd honores speciales eis exhibendi sunt, ibi, *De eo autem quod inuenientibus*, &c. In tertia disputat de hoc, vtrum melius sit antiquas leges tenere vel nouas adinuenire, ibi, *Incidit autem in aliud problema*, &c. In quarta specialiter ostendit, quòd melius est adhærere veteribus, ibi, *Quarum autem totaliter*, &c. Dicit ergo primò. Non bene autem iudicio habet lex, Hippodami scilicet iudicare, significans, scilicet de qualibet causa à quolibet in pugillari proposita, diuidentes, supple, & seorsum scribentes in pugillaribus quid sententiandum sit, causa simpliciter scripta, in pugillari scilicet, & fieri iudicem, prætorem scilicet, disquisitorem, hoc est, discussorem, scilicet vt discutiat scripta. Et subiungit causam. Hoc autem in disquisitione quidem, id est, discussione, & pluribus contingit: discussio enim non est nisi inter plures, sicut disputatio. Et ostendit rationem ex ipsa ratione disputationis, ibi, Colloquuntur enim, discurrentes scilicet ad inuicem de iudicio: & hoc vocatur discussio causarum: in prætoriis autem, supple, in quibus solus vnus diiudicat, non est, supple, discussio: quia vnus cum multis ibi colloqui non potest: sed contrarium huius legislatorum, id est, de numero legislatorum, multi statuunt. Et cuius contrarium, subdit, vt iudices non colloquantur ad inuicem: huius enim contrarium multi statuunt, scilicet quod iudices colloquantur, & discutiant quid de qualibet causa sententiandum sit. Deinde cum dicit, Deinde quomodo non erit, &c. adducit de hoc aliam rationem, dicens. Deinde quomodo non, id est, nonnè erit plenum turbatione iudicium cum debere iudex quidem existimauerit non tantum, supple, exhibere in emendam, quantum litigans, & non licet ei colloqui ad alios quorum consilio lis dirimatur. Et subdit rationem, ibi, Hic quidem, scilicet litigans, qui petit satisfactionem sibi fieri de iniuria, viginti minas, supple, eò quod tanti existimat iniuriam suam: iudicat autem iudex decem minas, supple, dandas, & non plus, eò quod tantâ pecuniâ, tanta sit redimenda iniuria: & variat hoc iudicium alio modo, subdens, ibi, Aut hic quidem plus, supple, iudicat esse dandum, hic autem minus. Et dicit modum. Alius autem quinque minas dicit, supple, exhibendas pro iniuria: hic autem quatuor. Et hoc itaque modo palam, id est, manifestum est: quia scilicet in tali iudicio patientur, ij quidem omnia, oppressi scilicet condemnabunt, ij autem non, id est, nihil patientur, sed alios condemnabunt: quis igitur erit modus disputationis sententiarum? ex quo, supple, non licet colloqui magis.

f Deinde cum dicit, Adhuc nullus deierare, ponit aliam rationem. Nullus delerare cogit simpliciter abiudicantem aut condemnantem. Alia translatio habet sic: Quia nullus iurare cogit simpliciter abnegantem aut accusantem. Et ponit rationem. Siquidem simpliciter accusatio scripta est ieste & non sub testibus, & iudici non licet discutere. Et iterum huius dat rationem, ibi, Non enim nihil debere, supple, reum abiudicans iudicat, sed minas, supple, iudicat cum debere secundum illud deierat condemnatus, non computans debere 20. minas, sed minùs minas, sic disceptatio erit inter iudicem & condemnatum.

g Deinde cum dicit, De eo autem quod inuenientibus, &c. disputat contra legem quam dedit Hippodamus de premissione puerorum illorum, qui bene fecerunt pro ciuitate, & de hoc, quod & ipsi honorandi sunt in imaginibus & demonstratione. Dicit ergo: De eo autem quod inuenientibus aliquid ciuitati vtile oporteat fieri aliquem honorem, non est securum legem ferre. Et huius causa potest esse: quia nouorum inuentio, antiquitati derogat, & sic inter adhærentes antiquitati & inuentores nouorum contentio surgit, quæ non expedit ciuili communitati: sed est boni aspectus, id est, grati aspectus, audire solum, scilicet si quis boni pro communitate aliquid inueniat. Hoc enim omnis debet gratè audire, secundum illud Augustini in Regula: Charitas quæ non quærit quæ sua sunt, sic intelligitur, quia communia propriis anteponit. Et ostendit rationem subdens, ibi, Habet enim calumnias & motus, supple, indignationis, si eueniat politiæ scilicet quibusdam adhærentibus vetustati, & quibusdam, quibus placent noua, acceptantibus, & sic dissidium fit in ciuitate. Deinde cum dicit, Incidit autem in aliud problema, &c. ponit quæstionem, quod noua accipienda sunt non vetera dicens. Incidit autem super hoc quæstio in aliud problema & considerationem alteram. Et huius quæstionis dat rationem, ibi, Dubitant enim quidam, vtrum expedit aut nociuum ciuitatibus, supple, sit amouere patrias leges, scilicet à patribus & proauis obseruatas, scilicet si sit aliqua alia noua melior, quæ per experimentum sit probata esse melior quam antiqua. Et quia dubium est hoc, obiicit ad vtramque partem. Et primò quod non expediat nouas leges inducere, ibi, Propter quod quidem non facile dictu, scilicet quod nouæ leges acceptandæ sint, velociter consentire, id est, consentiendum est. Et dat rationem, ibi, Siquidem non expedit amouere, supple, leges antiquas. Cuius ratio est. Autem, pro quia, contingit, supple, ex nouis legibus, inducere quasdam legum solutiones, antiquarum scilicet, aut politiæ, id est, totius ciuitatis, aut commune bonum, scilicet soluentibus: ciuitas enim semper adhæret antiquitati: & idcirco non expedit recipere noua.

h Deinde cum dicit, Quoniam autem fecimus memoriam, &c. ostendit, quòd ista quæstio melius disputanda est ad vtramque partem, dicens. Quoniam autem fecimus memoriam modicum, supple, de quæstione ista, amplius de ipso, scilicet quæsito dilatare melius, vt scilicet ad vtramque partem disputetur. Et subdit rationem.

tionem. Habet enim, quemadmodum dixerit, dubitationem, scilicet vtrum sit melius addiscere antiquis vel accipere noua. Et videtur, quòd sit melius accipere noua, & dicit. Videbatur vtique esse melius amouere, supple, antiqua, & accipere noua. Cuius ratio est. In aliis enim scientiis, omnibus scilicet sapientialibus, naturalibus & artificialibus hoc contulit semper, supple, accipere noua experimenta priùs quàm antiqua. Et dat exemplum: puta medicinali mora extra paterna, id est, supra paterna. Noua enim experta à nouis, extra paterna experimenta, meliora sunt: quia magis probata. Et in illis verum est quod dicit Priscianus: Cuius authores quantò iuniores, tantò perspicaciores. Et quod dicit Arist. in 2. elench. quòd sic adinuentæ sunt artes, quod scilicet priores quædam inuenerunt, sed posteriores semper auxerunt vsque ad perfectum. Et inducit aliud exemplum de alia scientia quæ etiam experimentis perficitur, ibi, Et gymnastica, quæ est pugillatoria ars, in qua posteriores multas bonas plagis inuenerunt, quas ignorauerunt antiqui. Ex his vniuersaliter concludit. Et totaliter artes omnes & virtutes, & vocat virtutes, artes operatiuas sicut in Ethicis. In omnibus enim illis, & artes & virtutes experimento perficiuntur & meliores efficiuntur veteribus. Et viterius ex his concludit generalem conclusionem, ibi, Quare quoniam vnam harum ponendum etiam politicam, scilicet quæ per experimenta proficit, palam: quia etiam circa hanc similiter necessarium habere: & ideò videtur ex hoc quod melius est nouas leges accipere quam antiquas retinere: quia nouæ magis expertæ sunt, quam antiquæ: habent enim nouæ quicquid antiquæ habuerunt, & præter hoc quædam adinuenerunt. Deinde cum dicit, Signum autem vtique, &c. adducit ad idem adhuc rationem, dicens. Signum autem, vt quæ fieri dicet aliquis in ipsis operibus: antiquas enim leges valde simplices & barbaricas esse, supple, aliquis inueniet. Et quia ante dedit exemplum, quod de hominibus est, sicut de terra minerali, cuius quædam pars portat aurum, quædam argentum, quædam ferrum, subdit: ferrum enim portabant tunc Græci, id est, nullam subtilem tunc habebant sapientiam, sed, supple, ferocitate vnus domabat alterum & subiiciebat eum, & vxores emebant ad inuicem: &, sicut Tullius in fine rhetoricæ dicit, Nemo sciebat quid essent honestæ nuptiæ. Et hoc quidem faciebant Græci, qui aliis præcellentiores videbantur esse in sapientia. Quæcunque autem reliqua antiquorum sunt alicubi legalium, barbarorum scilicet, stulta omninò sunt: & dat exemplum, Puta in Cumis circa homicidia lex est. Alia translatio, Puta in Hym circa Phœnicem lex est. Si multitudo quædam testium astiterit persequens homicidam, quæ suorum esset cognatorum, reum esse homicidij fugientem, id est, si quis fugerit qui vide it cognatum suum interfectum, reus reputetur homicidij: quod omninò iniustum est: quia ille nihil cooperatus est ad homicidium. Deinde cum dicit, Quærunt autem totaliter, &c. ostendit, quòd melius non est adhærere veteribus, & disputat contra Hippodamum ex iis qui nouas habitationes in terris inducunt, illos enim necesse est inducere nouas leges & tales habitationes sæpe necesse est fieri in mundo secundum reuolutiones orbis, quæ causant desolationem terrarum, secundum Philosophos. Dicit ergo. Quærunt autem totaliter, id est, vniuersaliter, legislatores scilicet leges ponendo, non quod partium, id est, quod non à partibus obseruatum, sed quod bonum omnibus: oportet enim sæpè vetera mutare propter nouos casus emergentes. Propter quod etiam in iure scribitur, quòd vetus abrogatur per nouum. Et est ratio ad hoc quod noua scribenda sunt potiùs quam vetera tenenda. Deinde cum dicit, Verisimile quia primus, &c. ponit viterius ad hoc rationem dicens. Verisimile quia prius siue terrigenæ erant, siue ex corruptione quadam saluati sunt. Et tangit duo ex quibus fit terrarum noua habitatio secundum Philosophos astronomos, & præcipuè secundum Socratem. Primum est de coniunctione Iouis & Saturni de triplicitate in triplicitatem, quæ fit in ducentis quadraginta annis semper, eò quod istæ duæ stellæ semper in triplicitate habent duodecim coniunctiones: coniunguntur enim de nono in nonum signum in quibus sunt ber viginti annis octaua parte anni minus, & duodecies viginti faciunt 240. Et dicit Alumasar in lib. de magnis accidentibus mundi & coniunctionibus planetarum, quòd hæc coniunctio de triplicitate in triplicitatem causat destructionem habitationum antiquarum ciuitatum & ædificationes & populationes nouarum in prouinciis. Et illos qui sic primi habitant nouas ciuitates, vocat terrigenas, quod necesse est primo rudes esse, eò quod experti non sunt. Sunt etiam in astronomia fabulæ vel tabulæ positæ quæ vocantur diluuiorum, maximè ignis & aquæ, sicut diluuium aquæ describitur in fabula de Pyrrho & Deucalione, & diluuium ignis in fabula de Phaetonte ab Ouidio: in quorum vtroque à corruptione vniuersali quidam saluati sunt, à quibus posteà disseminati sunt habitatores & cultores terrarum: & hos vocat, eos qui ex corruptione quadam saluati sunt: & dicit illos similiter esse sicut terrigenæ, supple, & contingentes & insensatos, propter similem causam, scilicet inexperientiam. Et hoc est. Quemadmodum & dicitur de terrigenis, supple, ab antiquis, quòd scilicet tales semper simplices & insensati fuerunt, sicut etiam ipse Aristot. in primo metaphys. dicit, quòd experientia autem fecit, inexperientia casum, sicut ait Polus rectè dicens. Ex iis concludit, Quare, id est, ergo inconueniens manere in horum dogmatibus: quia scilicet rudes & inexperti fuerunt. Et ex hoc concludit viterius melius esse nouas leges condere quam veteribus adhærere. Deinde cum dicit, Adhuc autem nec scriptas, &c. ad idem adducit iterum aliam rationem dicens. Adhuc autem nec scriptas, si immobiles melius, id est, melius est quod leges scriptæ non teneantur, eriamsi immobiles ex consuetudine. Cuius ratio est: Sicut enim & circa alias artes, scripras scilicet à primis qui bene experti fuerunt, ita & circa politicum ordinem impossibile diligenter omnia scripta esse. Et dicit rationem, ibi,

ibi, Vniuersaliter enim necessarium scribere, id est, per vniuersales rationes, actus autem qui regulantur secundum leges, non de vniuersali, sed de particularibus sunt. Ex his infert sic. Ex his quidem igitur, supple, rationibus, videtur, quòd amouendæ quædam & quandoque legum sunt, scilicet propter nouos casus emergentes, quos non præuiderunt antiqui.

i Deinde cum dicit, Alio autem modo, &c. statim vadit in oppositum dicens: Alio autem modo consideratibus reuerentiæ vtique videbitur esse multæ, scilicet quod leges antiquæ & paternæ maneant. Et ad hoc dat rationem, ibi, Cum enim fuerit quod quidem melius modicum, id est, cum paruum bonum adiicit lex noua, tunc considerandum est vtrum melius sit modicum, quod adiicit lex noua, vel malum, quod inducit solutio veteris. Et ostendit quomodo hoc considerandum, ibi, Assuescere autem facile soluere leges prauum, id est, prauum est, quod ciues assuescant facile soluere leges: propter quod & dicuntur leges sanctæ, sanguine scilicet confirmatæ: quia Romulus fratrem suum Remum occidit, quia soluit legem de non ascendendo super murum qui ascendit super murum, cum tantum esset in lege, quòd nullus ascenderet super murum, ne ciues legem soluere assuescerent, videntes hoc in fratrem Regis esse iudicatum. Et ex hoc concludit. Manifestum, supple, ex hoc est, quod sinendum, id est, indulgendum, supple, est quædam peccata, quæ, supple, in legibus esse videntur, & legislatoribus & principibus. Quædam autem dicit peccata: quia intelligit de peccatis paruis non impedientibus Rempub. in ciuitate, & propter hoc melius esse ea dissimulare. Et ponit rationem, ibi, Non enim tantum prodesit qui mutauerit, supple, antiquam legem propter paruum peccatum, quantum nocebit principibus rebellare assuescens: quia inde seditiones orientur. Rebellant autem: quia leges antiquas non tenent, quæ promulgatæ sunt à principibus.

k Et quia Hippodamus leges nouas præferendas antiquis probabat per artes, eò quod per posteriores auctæ sunt & melius traditæ, ideò respondet ad hoc, ibi, Mendax quoque exemplum quod ab artibus sumpsit, supple, Hippodamus. Cuius ratio est, Non enim simile mouere artem & legem. Et ostendit in quo, ibi, Lex enim robur nullum habet ad persuaderi præter consuetudinem: ars verò omne robur accipit ex persuasione rationis, è contra autem lex nullum robur habet præter consuetudinem, vt dictum est. Hoc autem, scilicet consuetudo, non fit nisi per temporis multitudinem. Ex his concludit, Itaque facile mutare ex existentibus legibus antiquis, scilicet ad alteras leges nouas, facere est debilem legis virtutem, quod valdè damnosum est ciuitati.

l Deinde cum dicit, Adhuc autem si mutandæ, &c. infert viterius multas adhuc esse quæstiones de tali mutatione, dicens: Adhuc autem si mutandæ, supple, sunt leges, quæretur scilicet vtrum omnes, & in omni politia, supple, sunt mutandæ vel non, & vtrum à quocumque sunt mutandæ, quærendum est. Hæc enim habent magnam differentiam: propter quod nunc quidem dimittamus hanc considerationem: aliorum enim est temporum: in Pandectis enim, vbi tractatur de politia, quæ est legis positiua, habet hoc determinari. Et sic finitur pars, quæ est de politia secundum operationes Philosophorum, Socratis scilicet, Platonis, Phaleæ, Phidonis, & Hippodami.

CAPVT VII.

De Lacedæmoniorum republica quantum ad seruos, mulieres & possessiones.

a DE ea autem quæ Lacedæmoniorum politia, ferè autem de aliis politiis, duæ sunt considerationes. Vna quidem, si quid bene vel non bene ad virtutis ordinem lege statutum est. Altera autem, si quid ad modum & ad suppositionem contrariæ propositæ ipsis politiæ.

b Quod quidem igitur oportet futuræ bene politicæ viuere necessariorum existere scholam, confessum est. Quo autem modo existere, non facile accipere. Thessalorum enim inopes molesti fuerunt multotiens Thessalis. Similiter autem Lacònibus serui, quasi enim insidiantes in infortuniis perseuerant, circa Cretenses autem nihil vnquam tale accidit. Causa autem forte vicinas ciuitates, quamuis pugnantes adinuicem, neque vnam esse compugnantem distantibus propter non expedire, etiam ipsis possidentibus

CAPVT VII.

De Lacedæmoniorum autem Repub. & Cretensium, ferme autem & de aliis, duo sunt consideranda. Vnum, siquid rectè, vel non rectè ad optimam constitutionem in illis sit ordinatum. Aliud, siquid ad suppositionem & modum subcontrariæ sibi propositæ Reipub.

Quod igitur necessarium est in bene constituenda Repub. necessariorum adesse facultatem, omnes fatentur: sed quemadmodum id futurum sit, non facile est comprehendere: nam & Penestæ Thessalorum, multoties in ipsos Thessalos insurrexerunt. Et Ilotes Lacedæmoniorum in casibus eorum aduersis nunquam insidiari destiterunt, verum apud Cretenses nihil adhuc tale accidit. Causa forsan est, quia vicinæ ciuitates, quamuis inuicem bellum gerant, tamen earum nulla rebelles recipit, quoniam id non conducit, quando & ipsa Periœcos habent. At Lacedæmoniorum

prædia circa domos. Laconibus autem vicini inimici omnes erant Argij, & Messenij, & Arcades, quoniam & Thessalis à principio discedebant propter bellare. Adhuc cum Achaicis vicinis, & Perebiis, & Magnesibus: videtur autem & si nihil alterum, sed quod curæ quidem operosum esse, quo oporteat ad ipsos colloqui modo. Remissi quidem iniuriantur & æqualibus dignificant seipsos dominis, & male ferendo viuentes, insidiantur & odium. Palam igitur, quod circa continentibus optimum modum quibus hoc accidit circa seruitutem.

c Adhuc autem ad mulieres remissio & ad electionem politiæ ciua, & ad felicitatem ciuitatis: quemadmodum enim domus pars vir & mulier, palam quia & ciuitatem prope ei quod est, in duo diuidi oportet putare, vt ad virorum multitudinem & mulierum. Itaque in quibuscunque politiis praue habet quod circa mulieres, medium ciuitatis oportet putare esse inordinatum lege.

d Quod quidem ibi accidit, totam enim ciuitatem legislator esse volens perseueratiuam secundum viros talis est. In mulieribus autem neglexit. Viuunt enim voluptuose ad omnem intemperantiam & delitiose.

e Itaque necessarium in tali politia honorari diuitias. Aliterque & si existant à mulieribus continentes, quemadmodum multa militarium & bellicorum generum, vel etiam siquidem alteri honorauerunt cum qui ad masculos coitum: videtur enim qui fabulose loquutus est primus, non irrationabiliter coniunxisse Martem ad Venerem, aut enim ad eam quæ masculorum collocutionem, aut ad eam quæ mulierum videntur inhiantes omnes tales: propter quod apud Lacones extitit, & multa dispensabantur à mulieribus in principatu ipsorum, quamuis quid differt mulieres principari, aut principes sub mulieribus regi? Idem enim accidit: vtili enim existente audacia ad nihil circularium nisi ad bellum, maxime nociuæ etiam ad hoc quæ Laconum erãt. Ostenderunt autem in eo qui Thebeorum congressu. vtiles quidem enim nihil erant, quemadmodum in aliis ciuitatibus. Tumultum autem exhibebant plusquam inimici.

f A principio quidem igitur videtur accidisse Laconibus rationabiliter mu-

finitimi, omnes inimici erant, Argiui, Messeni, & Arcades, nam & Thessali ab initio rebellarunt, dum cum finitimis Achæis, & cum Perrhæbis, & Magnesijs gererent bellum. Videtur autem & si nihil aliud, attamen hoc ipsum esse perdifficile, quemadmodum cum eis sit conuersandum, nam si remisse erga illos te geras, superbiunt illi quidem ac se pares dominantibus existimant: sin aspere tractentur, insidiantur atque odio habent. Patet igitur non reperire optimum modum eos quibus ista contingunt, circa subiectos.

Præterea lenitas in mulieres, & ad propositum Reipublicæ nocet, & ad directionem ciuitatis: vt enim domus partes sunt vir & vxor, ita & ciuitatem bifariam diuidi censendum est, in virorum multitudinem, ac mulierum. Quocirca in quacunque Repub. male prouisum est circa mulieres, in ea putandum est medietatem ciuitatis esse neglectam.

Quod ibi contingit, volens enim legislator totam ciuitatem esse duram, ac laborum patientem. In viris quidem id fecisse constat, in mulieribus autem non fecisse, viuunt enim molliter, ac in omnem licentiam dissolute.

Itaque necessarium in tali Repub. diuitias haberi in pretio: præsertim cum viri sint mulieribus obnoxij, quod accidit omnibus ferme militaribus, bellicosisque gentibus, præterquam Celtis, aut si qui alij coitum masculorum palam receperint. Videtur autem qui primus fabulatus est: non irrationabiliter, Venerem Marti coniunxisse, quoniam omnes huiuscemodi homines proni sunt ad venerem, illisque obnoxij: itaque apud Lacedæmonios hoc fuit, multaque in eorum principatu à mulieribus administrabantur. At enim quid refert, vtrum mulieres ipsæ gubernent, an eos qui gubernant, à mulieribus gubernari? Ita enim accidit. Cumque insolentia ad nullum obsequium vtilis sit, nisi forte ad bellum, maxime nociua etiam ad hoc ipsum Laconum mulieres erant. Patefecerunt hoc in Thebanorum aduentu, non enim magis vtiles præstiterunt se, quam aliarum ciuitatum mulieres, & turbam inferebant magis quam hostes.

Ab initio igitur irrationabiliter cõtigisse Lacedæmonijs videtur in mulieres indul-

lierum

lierum remissio, extra domum enim propter militias peregrinabantur multo tempore, pugnantes ad Argos bellum, & rursum ad Arcades & Messenios, vocantes autem se exhibebant legislatori præparatos factos propter militarem vitam, multas enim habet partes virtutis. Mulieres autem aiunt quidem conatum fuisse Lycurgum ducere ad leges, vt autem resistebant, discedere rursum. Causæ quidem igitur sunt hæc factorum quia palam, quia & huius peccati, sed nos hoc non consideramus cui oporteat veniam habere aut non habere, sed de eo quod recte aut non recte. Quæ autem circa mulieres habentia non bene sicut dictum est, & prius, non solum indecentiam quandam facere politiæ ipsius secundum se, sed addere aliquid ad amorem pecuniæ.

g Post ea enim quæ nunc dicta sunt, eos qui circa irregularitatem possessionis increpabit vtique aliquis, iis quidem enim ipsorum accidit possidere multam valde substantiam, iis autem omnino modicam, propter quod quidem ad paucos venit ad regio.

h Hoc autem etiam per leges ordinatum est praue, emere quidem enim aut vendere existentem fecit non bonum, rectè faciens, dare autem & derelinquere potestatem dedit volentibus, quamuis idem accidere necessarium illo modo, & isto. Sunt autem mulierum fere omnes omnis regionis quinque partium duæ hæredibus multis factis, & propter dotes dare magnas, quamuis melius nullam, aut modicam aut mensuratam institutam esse. Nunc autem licet date hæreditariam cuicunque voluerit, & si moritur non disponens quem vtique derelinquat hæredem. Iste cuicunque voluerit dat.

i Igitur cum possit regio mille equites mittere & quingentos, & viros ad arma triginta millia, neque mille multitudine erant, factum est autem per opera ipsorum, manifestum, quia prauè ipsis habebant, quæ circa institutionem hanc, nullam enim plagam pertulit ciuitas, sed periit propter hominum paucitatem: dicunt autem, quod sub prioribus regibus deiiciebant politiã vt non fieri tunc hominum paucitas bellantibus multo tempore, & aiunt fuisse aliquando Spartiatas, & decem millia, attamen siue sint vera ista, siue non,

gentia, cum per militiam multum domo abessent. Argium primo, mox Arcadibus & Messeniis bellum inferentes Irrefragantes enim seipsos legislatori præstabant, assuefacti, propter militarem vitam. Mulieres autem fertur Lycurgus deducere conatus ad leges, at vbi repugnabant, abstinuisse. Causæ igitur factorum hæc sunt, itaque & huius admisi. Sed nos non id consideremus, cui venia danda sit, vel non danda, sed rectum, ne sit, vel non rectum. Quæ porro circa mulieres non bene se habent, videntur, vt diximus ante, non solum ipsa per se indecentiam quandam facere in Reipub. sed impellere quoque ad cupiditatem pecuniæ.

Post illa enim, quæ nunc dicta sunt, inæqualitatem rerum possessarum quis reprehendat: nam eorum quibusdam hoc euenit, vt magnam nimium opulentiam haberent, aliis verò, vt penitus exiguam. Quapropter ad paucos deuenerunt agri.

Hoc autem ex eo accidit, quia male fuerat lege prouisum, emere quidem aut vendere, quod habeas, fecit non honestum, rectè id quidem, sed donare, ac testamento relinquere concessit. Atque idem accidit necesse est, per hunc modum, & illum. Sunt enim mulierum fere ex quinque partibus totius regionis duæ, multis hæredibus institutis, & traditione dotium magnarum. Atqui melius erat, aut nullam, aut paruam, aut mediocrem esse constitutam. Nunc autem licet donare ex testamento cuicunque, etiamsi nullo instituto hærede decesserit.

Ex quo factum est vt regio sufficiens mille & quingentos equites alere, peditum vero xxx. millia, nec mille quidem totos habeat. Probauit autem res ipsa praue apud illos in hac parte fuisse prouisum. Quoniam vno modo plaga susceptã, ciuitas ea corruit, nec vltra pertulit ob hominum paucitatem. Aiunt etiam per tempora priorum regum, nouos homines per multos ciuitate donatos, ob numerum ciuium, qui bello diminuti fuerant, ad augendum, & aiunt fuisse quãdoque Spartiatas decem millia, attamen siue sint ista vera, siue non sint, melius est per adaquationẽ

melius per possessionem regulatam repiere viris ciuitatem.

k Contraria autem, quæ circa filiorum procurationem lex ad hanc directionem. Volens enim legislator vt plures sint Spartiatæ, prouocat ciues quod plures faciant pueros. Est autem ipsis lex, cum qui genuerit tres filios Aphuron esse, eum autem qui quatuor sine vectigali omnium, quamuis manifestum quod multis factis, regione autem sic diuisa, necessarium multos fieri pauperes.

possessionum replere hominibus ciuitatem.

Contraria etiam quodammodo est huic prouisioni lex illa circa prolem. Volens enim legislator quam plurimos fore Sparciatas, inducit ciues ad multitudinem procreandam. Est enim illis lex, qui tres genuerit filios, eum esse immunem à custodia, qui vero quatuor, immunem esse ab omnibus. At qui patet, quod si multi gignantur, regione sic distributa, necessarium est multos fieri pauperes.

CAPVT VII.

Hic incipit determinare de Politiis in principalibus ciuitatibus obseruatis, quæ fuit secunda pars huius libri. Et habet duas partes. In prima enim determinat politias in ciuitatibus obseruatas. In secunda politias eorum qui vixerunt vita solitaria, scilicet in vltimo cap. ibi, *Eorum autem quæ pronunciauerunt*, &c. Prior harum diuiditur in tres secundum tres ciuitates. In prima enim determinat de politia Lacedæmoniorum. In secunda de politia Cretensium, ibi, *Cretensium quidem autem politia*, &c. In tertia de politia Calcedonorum, ibi, *Politiæ autem videntur*, &c. Prima pars diuiditur in tres. Primò enim ponit politiam Lacedæmoniorum, secundò disputat in contrarium, ibi, *Itaque in quibuscumque*, &c. Tertiò ostendit cui principatui similis est, vtrum scilicet monarchiæ, vel aristocratiæ, vel democratiæ, ibi, *At verò & quæ circa Ephoriam*, &c. Circa primum tria facit. Primo ostendit qualis sit politia Lacedæmoniorum: secundò in quo conueniat & differat ab aliis, ibi, *Thessalorum enim inopes*, &c. Tertiò quod inconueniens accidit in ea, ibi, *Circa Cretenses autem*, &c. Circa primum duo facit, secundum duas considerationes quæ sunt in ea. Primo ostendit quid bene aut non bene habeat ad virtutis ordinem. Secundò quid bene aut non bene habeat ad modum & suppositionem contrariæ politiæ, ibi, *Altera autem si quid ad suppositionem*, &c. Dicit ergo primo: De ea autem quæ Lacedæmoniorum politia, supple, est, ferè autem & de aliis politiis, scilicet in aliis ciuitatibus obseruatis, duæ sunt considerationes, in communi scilicet, vna quidem, supple, consideratio est, si quid bene aut non bene ad virtutis ordinem lege statutum est. Cuius ratio est: quia sicut vult Plato in politia sua, licet lex virtutem coactiuam habeat ad malos, tamen tota legislatoris intentio, est beatos facere ciues, quod sine virtutis actu fieri non potest: felicitas enim, vt dicitur in primo Ethic. est proprij & connaturalis habitus operatio non impedita. Altera, supple, consideratio est, si quid ad suppositionem, quam scilicet proponunt legislatores efficere per legem, & modum contrariæ propositæ ipsis politiæ, supple, statutum est & ordinatum. Et huius ratio est: quia omnis sapiens legislator supponit aliquid in ciuitate per legem suam ordinari, & contrarium suæ intentionis euacuare à ciuitate: & si hæc secundum effectum inueniantur in lege, lex conuenienter posita est: si autem non, lex erit reprehensibilis: & propter hoc dicitur in Timæo Platonis, quod Critias dixit de maximo virtutis & famosissimo titulo quem gessit hæc ciuitas, & dicit sui commentator, quòd hæc ciuitas Saytica nuncupatur, & sicut ibidem dicitur, hæc ciuitas tota zelabat virtutem, & pacem, & scientiam, & ciues ordinare ad legis rectitudinem & beatitudinem.

b Deinde cum dicit, Quod quidem igitur oportet, &c. ostendit qualiter politia conuenienter ordinetur: & dicit, Quod quidem igitur, supple, ad talem politiam ordinandam, oportet futuræ scilicet politiæ ordinandæ bene politicè viuere necessariorum, id est, ministeriorum seruorum, mulierum & aliorum subseruientium, qui necessarij sunt in ciuitate, existere scholam, id est, disciplinam quandam, qua erudiantur ad politicam vitam, confessum est, supple, ab omnibus & notum. Quia nisi erudiantur ad politicam vitam, turbabunt ciuitatem. Quo autem modo existere, supple, oporteat illam scholam, non facile est accipere: & hoc ideo est: quia diuersorum, supple, ministrantium tantum in politica communicatione diuersi sunt mores & officia, quæ vna vel simili lege ordinari non possunt. Deinde cum dicit, *Thessalorum enim*, &c. ostendit in quo politia Lacedæmoniorum conueniat & differat ab aliis, & ostendit esse necessarium, quod talis schola sit per contrarium, dicens. Thessalorum enim, id est, Thessalonicensium inopes, id est, populares, molesti fuerunt multoties Thessalis. Et huius causa fuit: quia popularibus disciplina non erat proposita, & ideò reputabant se opprimi à maioribus: & aliquando propter hoc maiores vel occidebant vel eiiciebant, sicut etiam nunc sæpissimè factum est, & hoc factum non fuisset si scholâ disciplinæ repressus fuisset populus. Et de hoc inducit aliud exemplum, ibi, *Similiter autem Laconibus*, id est, Lacedæmonibus serui, supple, populares, sæpè molesti fuerunt. Et subdit rationem, ibi, Quasi enim insidiantes in infortuniis perseuerant, id est, populares siue inopes vel serui Lacedæmoniorum scholam disciplinæ non habentes, reputantes se opprimi à magnatibus, semper perseue

perseuerant insidiantes si aliquod infortunium accidat magnatibus, & addicti inimicis eorum expellant eos de ciuitate. Deinde cum dicit, Circa Cretenses autem, &c. ostendit quibus tale inconueniens non accidit, ex schola scilicet quam dederunt popularibus, & dicit. Circa Cretenses autem nihil tale vnquam accidit, scilicet propter contrariam politiam Cretensium & Lacedæmoniorum. Et subdit causam, ibi, Causa autem fortè vicinas ciuitates, quamuis pugnantes adinuicem, pro terminis scilicet territoriorum, pro quibus sæpè litigant vicinæ ciuitates: sicut etiam hoc tempore Episcopi pro terminis episcopatuum: neque vnam esse compugnantem distantibus, supple, Cretensibus. Cuius causa est: quia Creta insula est, nec habet ciuitates vicinas cum quibus litiget de terminis: & ideò populares eorum non inueniunt quibus addantur ad molestationem magnatum. Et ponit ad hoc antiquum dictum, ibi, Propter non expedire, etiam ipsis possidentibus, terras scilicet, prædia circa domos, supple, habere: quia vicini eorum desiderantes eadem prædia, litigabunt cum eis: & si addantur eis ministri eorum, eiicientur: propter quod Cretensibus expediebat vicina sibi prædia non habere. Naturale est enim omni animali, vt dicit Arist. in lib. de animalibus pugnare pro cibo, domo, & pullis: & ideò vna auis pugnat cum alia, propter vicinitatem nidi. Sic etiam vna ciuitas cum vicina ciuitate pro terminis, quos prope se habet: quod si non haberet, remanebit cum pace. Et hæc fuit quidem in Creta causa pacis. Deinde cum dicit, Laconibus autem, &c. ostendit per oppositum, quod causa dissidij in aliis fuit vicinitas, dicens: Laconibus autem, id est, Lacedæmonibus vicini, inimici omnes erant. Et enumerat eos, scilicet Argij, & Messenij, & Arcades: Argia enim & Messenia ciuitates erant Arcadiæ. Et vltra addit de aliis ciuitatibus, ibi, Quoniam & à Thessalis, id est, Thessalonicensibus à principio, fundationis scilicet istarum ciuitatum discedebant propter bellare, id est, ne propter vicinitatem cogerentur bellare cum eis: & est simile et quod dicitur Gen. 14. de Abraham & Loth: Ne sit quæso iurgium inter me & te, & pastores meos & pastores tuos, fratres enim sumus: recede à me obsecro. Nota historiam. Deinde cum dicit, Adhuc cum Achaicis, &c. quia dixerat difficile esse accipere modum, quo teneantur ministri ne insurgant; ideò modum illum inuestigat, dicens: Adhuc cum Achaicis viciniis & Perrhæbis & Magnesibus pugnant, supple, propter eandem causam: & tanto malo occurrendum est per legem. Et hoc est. Videtur autem etsi nihil alterum, supple, eueniat, sed quod cutæ quidem, id est, ad curam operosum esse, id est, vtile, quo oporteat ad ipsos colloqui modo, scilicet seruos & subministrantes, vt scilicet per disciplinam coerceantur. Remissi quidem enim, id est, si magnates remissi sint ad seruos colloquentes eis sicut amicis, & non sicut subditis, efficiuntur protenui, iuxta illud Prouerb. 28. Qui delicatè nutrit seruum, sentiet eum contumacem. Et hoc est. Iniuriantur & æqualibus significant se ipsos dominis, iuxta illud Prouerb. 30. Seruis verbis non potest eru-

diri: quia quod dicitur, intelligit & respondere contempnit. Et idcircò, supple, operosum est, quod talis disciplina imponatur, quod insurgere non possint nec addi inimicis. Et quia serui aliquando durius tenentur quam expediat, addit Et male ferendo, id est, passionibus affecti, scilicet serui verberati & afflicti viuentes sub dominis, insidiantur & odiunt: & propter hoc si accidat infortunium dominis, addantur inimicis. Ex hoc concludit. Palam igitur, quod non ex inuenientibus, supple, Lacedæmonum legislatores optimum modum quibus hoc accidit, scilicet vilis iniuria, circa seruituteм: si enim inuenissent optimum modum disciplinæ, non accidisset eis talis iniuria.

c Deinde cum dicit, Adhuc autem ad mulieres, &c. postquam reprehendit disciplinam quam habebant ad seruos Lacædemones, reprehendit eam quam habebant ad mulieres, dicens: Adhuc autem ad mulieres remissio & ad electionem. Alia translatio ad voluntatem, permittere scilicet viuere mulieres, politia nociua, supple, est, & ad ciuitatis felicitatem. Et subdit rationem, ibi, Quemadmodum enim pars domus (sicut dictum est in primo lib.) vir & mulier, palam quia ciuitatem prope ei, id est, domui. Alia tamen translatio habet sic: Prope ei quod est sine diuisione esse, id est, sine schismate. In duo diuidi oportet putare: & hoc neglexit Lacedæmonius legislator. Et hanc diuisionem oportet fieri, vt ad virorum multitudinem, supple, fiat & mulierum. Deinde cum dicit, Itaque in quibuscumque, &c. disputat contra politiam Lacedæmonum, & ostendit qualiter erat quantum ad aliqua, inordinata, dicens: Itaque in quibuscumque politiis, ciuitatum scilicet, si prauè habet quod circa mulieres, per disciplinam, supple, est ordinatum, medium ciuitatis oportet putare esse inordinatum lege, prauè enim ordinatum, inordinatum est. Dicit enim Boëtius, quòd omnis ordo in ratione boni determinatur.

d Et hoc probat, scilicet quod aliquid erat inordinatum in politia Lacedæmonum, ibi, Quod quidem ibi accidit, in Lacedæmonia scilicet. Totam enim ciuitatem legislator perseuerantiam esse volens, in bono scilicet, secundum viros quidem talis est, scilicet ordinatius disciplinæ: in mulieribus autem neglexit, scilicet per disciplinam ordinare. Et hoc probat, ibi, Viuunt enim voluptuosè, in Lacedæmonia, supple, mulieres, ad omnem intemperantiam, & deliciosè, epulis scilicet vacantes & dissolutionibus.

e Et ex hoc concludit, hoc nociuum esse communicationi politicæ, ibi, Itaque necessarium in tali politia honorari diuitias, scilicet à viris: quia aliter non sufficerent mulieribus ad deliciosam vitam. Et quia posset aliquis dicere, quod etiam dixit Theophrastus, quod philosophiæ & militaribus intendenti non expedit ducere vxorem, ostendit quòd etiam hoc expedit politiæ, ibi, Et si existant, aliqui legislatores qui dixerunt, supple, à mulieribus continentes debere esse, supple, viros, quemadmodum multa militarium & bellicorum generum, sicut dixerunt Plato & Theophrastus, scilicet milites debere se continere à mulieribus. Et assi-

gnarunt rationem, quòd militantes pro Reipub. non debent habere rem priuatam & familiarem, ne abstrahantur à communibus. Vel etiam fortè aliqui alteri, scilicet, hoc dixerunt legislatores, quòd tales deberent abstinere à mulieribus, illi, scilicet, honorauerunt ipso facto, eum qui ad masculos coitum. Vnde Augustinus. Hoc facit meretrix in mundo, quod cloaca in palatio: tollee loacam de palatio, & implebis palatium fœtore: tolle meretricem de mundo, & replebis mundum sodomia. Et assignat rationem, quòd militantes & bellicosi, non possunt carere mulieribus, ibi, Videtur enim quid fabulosè locutus est primus, poëta scilicet, & fuit Hesiodus, non irrationabiliter, scilicet, videtur, coniunxisse Martem ad Venerem: licet enim hæc fabula sit quæ componitur ex miris, tamen intendebat, quòd militaribus dediti, magis appetunt coitum: & est integumentum fignatum in fabula. Et hoc est quod subdit. Aut enim ad eam quæ masculorum collocutionem, siue commixtionem, aut ad eam quæ mulierum videntur inhiantes omnes tales, scilicet militares & bellicosi. Vbi non habemus, inhiantes, alia translatio habet, titillantes, vel titillati omnes tales. Cuius ratio est in quodam lib. de problematibus quibusdam, quem transtulit quidam, dicandum Imperatori Frederico de Græco in Latinum, & incipit, Cum essem in Græcia, venit ad manus meas liber, &c. Et dicit ibi, quòd militares & bellicosi propter hoc quod continuè sedent in equis, propter confricationem & motum membrorum genitalium & dorsa equorum, magis quam alij titillantur ad coitum: & ideò præcepit Plato Athenis, quòd militibus redeuntibus, mulieres solotæ non occurrerent ad fornices, id est, arcus triumphales in quibus militiæ eorum imaginibus sculptis demonstrabantur, ne ibi commiscerentur eis: & quia arcus tales, fornices vocabantur, dictæ sunt etiam ipsæ mulieres fornices, & coitus earum fornicatio. Deinde cum dicit, Propter quod apud Lacones, &c. adaptat quod dixit, Lacedæmonijs, dicens. Propter quod apud Lacones, id est, Lacedæmonas, hoc extitit, scilicet quod multum titillabantur ad mulieres, & multa dispensabantur à mulieribus in principatu ipsorum. Et huius causa fuit: quia propter bella quæ agebant, rarò domi fuerunt in ciuitate, & propter desiderium mulierum & amorem committebant eis rempublicam dispensandam. Et hoc quidem fecerunt ad bellum procedentes, & quando domi fuerunt, tunc etiam ad voluntatem mulierum ordinabant rempub. & principabantur. Et hoc est. Quamuis quid differt mulieres principari, aut principes sub mulieribus regi? Quasi dicat, nihil. Et hoc probat. Idem enim accidit, scilicet dissolutio Reipub. Et inducit adhuc aliam rationem, ibi, Vili autem existente audacia militari scilicet ad nihil circularium, id est, rempub. in circuitu circunstantium, nisi ad bellum, maximè nociuæ etiam ad hoc, quæ Laconum mulieres, supple, erant. Ostenderunt autem inutilitatem suam mulieres in eo qui Thebæorum congressu, vel insultu secundum aliam literam, quem scilicet fecerunt in Lacones, vtiles quidem nihil erant, scilicet in illo insultu, quemadmodum in aliis ciuitatibus etiam inutiles sunt, supple: & adiungit quomodo nociuæ fuerunt. Tumultum autem exhibebant plusquam inimici, & per tumultum impedichant ciues, ne ordinatis aciebus resisterent Thebanis.

f Deinde cum dicit, A principio quidem igitur, &c. excludit excusationem Lacedæmoniorum in tali politia & maximè ad mulieres: & dicit. A principio quidem igitur (& est principium habitationis quando Lacedæmonia incœpit habitari) videtur accidisse Laconibus, id est, Lacedæmonijs rationabiliter mulierum remissio, id est, quòd remissi erant circa mulierum restrictionem. Et ponit rationem, ibi, Extra domum enim propter militias peregrinabantur multo tempore: & tunc oportebat domos & ciuitatem mulieribus committere: & si durè tenuissent mulieres, non bene gubernassent, odium concipientes ad viros. Quare autem tunc peregrinabantur, subdit. Pugnantes ad Argos bellum, qui eis finitimi erant: & rursum ad Arcades, qui in altera parte finitimi erant, & litigabant cum eis de terminis, & Messenios, supple, etiam pugnantes. Et propter hoc amplexibus vacare non valebant: propter hoc oportebat, quòd remissi essent circa mulieres. Vacantes autem, supple, bellis, se exhibebant legislatori præparatos factos, id est, expeditos, propter militarem vitam, exercendam scilicet. Et subdit qua ratione: Multas enim habet, supple, militaris vita, partes virtutis, id est, fortitudinis, vt in tertio Ethicor. dicitur. Mulieres autem aiunt, supple, communiter quidem conatum fuisse Lycurgum ducere ad leges, id est, ad legum ordinem: vt autem resistebant, scilicet mulieres, discedere rursum, supple, Lycurgum regem, ne scilicet cogeret mulieres ad legis ordinem. Sed Aristot. dicit, quòd hæc responsio non sufficit nisi ad excusationem peccati, sed ad legis ordinem nihil, ibi, Causæ quidem igitur sunt hæ factorum, in Lacedæmonia scilicet circa mulieres: quia, id est, propter quod palam, quia & huius peccati remissionis scilicet circa mulieres, sunt hæ eædem causæ. Et excludit hanc responsionem, ibi, Sed nos hoc non consideramus, cui scilicet actui oporteat veniam habere, aut non habere, sed de eo quod rectè aut non rectè, supple, est ad politicam vrbanitatem. Et de hoc subdit, quòd non rectè se habet in Lacedæmonia. Quæ autem circa mulieres habentia, lege scilicet Lacedæmoniorum non bene, supple, se habent, sicut dictum est prius. Et subdit causam. Non solum indecentiam quandam facere politiæ ipsius, supple, videntur per se, quia scilicet inclinant ad masculorum concubitum, vt paulò antè dictum est, quæ maxima est indecentia & contra naturam: sed etiam addere aliquid ad amorem pecuniæ, supple, videntur Alia translatio sic. Sed addere aliquid ad philocrimontiam, id est, ad amorem pecuniarum: quia sicut dictum est in primo, crimatistica pecuniatiua est, quæ ad œconomicam pertinet.

g Deinde cum dicit, Post ea enim quæ nunc dicta sunt, &c. sic ordinata politia ad seruos & mulieres, incipit ordinare & reprehendere diuisionem possessionum, quæ fuit in Lacedæmonia.

monia: Et dicit, Post ea enim. Alia translatio, Post autem quæ nunc dicta sunt, quæ circa inæqualitatem possessionis, siue irregularitatem, vt dicit alia translatio, incepabit vtique aliquis. Et hoc est tertium quod reprehendit in politia Lacedæmoniorum, scilicet quod inæqualiter & irregulariter inter ciues diuiserant possessiones. Et dicit causam reprehensionis, ibi, Alis quidem enim ipsorum, ciuium scilicet, accidit possidere multam valde substantiam, quibus scilicet lata prædia sunt, iis autem, aliis scilicet omninò modicam, ex inæquali diuisione prædiorum. Et quantum hoc damnificet ciuilitatem, subdit. Propter quod quidem ad paucos venit regio, scilicet viros. Quibusdam enim dilatantibus possessionem suam, alij excluduntur & in regione non possunt permanere.

h Sed quia posset dicere aliquis, quòd hoc non esset ex legislatore, nec ex lege, sed ex auaritia ciuium, occurrit, & dicit hoc esse per leges prauè ordinatas, ibi, Hoc autem & per leges ordinatum est prauè. Et ostendit in quo: Emere quidem enim aut vendere existentem, scilicet ciuem fecit non bonum, rectè faciens. In hoc enim rectè fecit, quod emere & vendere dixit non esse bonum: quia per hoc ciues remanent in possessionibus suis & habitant terram. Et subdit quid non rectè fecit, ibi, Dare autem & derelinquere, possessiones scilicet, potestatem dedit volentibus, scilicet legislator. Et ostendit inconueniens quod ex hoc accidit, ibi, Quamuis idem accidere necessarium, sit, supple, illo modo & isto: si enim aliquis dat possessiones suas, exhæreditabitur sicut si vendidisset, & sic recedat de terra, & terra per consequens desolabitur. Et ostendit prauitatem istius legis per exemplum, ibi, Sunt autem mulierum ferè omnis regionis, Lacedæmoniæ scilicet, quinque partium duæ hæredibus multis factis, id est, quicquid inuenitur in bonis alicuius defuncti, diuiditur in quinque partes, quarum duæ dantur mulieribus: omnibus autem aliis hæredibus, quotcumque fuerint, tres aliæ dantur. Et subdit rationem quare hoc ordinauit legislator, ibi, Et propter dotes dare magnas, id est, quia mulieribus dotes magnæ dandæ sunt, propter honorem matrimonij. Et hoc ipsum increpat tanquam prauè ordinatum, ibi, Quamuis melius, supple, esset nullam, dotem scilicet aut modicam, aut mensuratam institutam esse. Tunc enim vnusquisque remaneret in hæreditate suæ: & magnorum domus & nobilium conseruarentur, & ciuitas remaneret populata & abundans. Et vlterius ostendit prauitatem istius legis, ibi, Nunc autem, scilicet tali ordinatione facta, licet dare hæreditatem, cuicumque voluerit. Alia translatio: Nunc autem licet dare sortem cuicumque voluerit. Et vocat sortem hæreditatis partem eum contingentem: & si moritur, non disponens, supple, per testamentum, vel non habens hæredes, quem vtique derelinquat hæredem, iste scilicet, hæres cuicumque voluerit dat.

i Et ex hoc concludit inconueniens quod accidit, ibi, Igitur cum possit regio, scilicet per communem contributionem, nutrire mille equites & quingentos, & viros ad arma triginta millia, per communem scilicet contributionem, neque mille multitudine erant, tam modica possessione eis diminuta, qui contributionem faciebant. Et hoc ostendit in exemplo, ibi, Factum est autem per opera ipsorum, scilicet Lacedæmoniorum, manifestum, quia pauci ipsis, id est, ad nocumentum ipsorum habebant quæ circa institutionem hanc. Et ostendit in quo: Nullam enim plagam ab hostibus, supple, pertulit ciuitas, sed perit propter hominum paucitatem, scilicet ex institutione vitiosa legis: quia depauperatis ciuibus, relicta est ciuitas. Et ad hoc inducit aiti quum dictum & obseruatum, ibi, Dicunt autem, quòd sub prioribus regibus Carillo scilicet & Nino (vt inferius habebitur) delitiebant politiam, id est, ciuilitatem, scilicet ex legibus antiquis ad istas nouas. Alia translatio sic habet. Dicunt autem, quòd in prioribus quidem regnis statuerunt cum politia. Sequitur, vt non fieret tunc, id est, aliquando, hominum paucitas bellantibus multo tempore. Et est sensus, quòd statuerunt, vt nihil fieret in ciuitate, propter quod numerus bellantium diminueretur, etiamsi multo tempore bellarent, & aiunt fuisse aliquando Spartiatas decem millia, supple, pugnatorum, quæ non licebat diminuere. Spartiatæ autem & Lacedæmones sunt idem, & habebant confœderationem cum Iudæis, sicut dicitur in 2. lib. Machabæorum, & etiam cum Romanis: quia bellicosi viri erant, & quærebant auxilium ab aliis. Deinde redit ab antiquo dicto, subdens. Attamen siue vera ista sint, siue non, scilicet quæ dicuntur de antiquis, melius, supple, est per possessionem regulatam, lege scilicet, replere viris ciuitatem, quam sine lege vnusquisque juxta suum placitum alienet suas possessiones, & ex hoc in solitudinem redigatur ciuitas.

k Deinde cum dicit, Contraria autem & quæ circa, &c. post reprehensionem de seruis, mulieribus, & possessionum diuisione, ponit reprehensionem legis eorum circa generationem filiorum, dicens: Contraria autem & quæ circa filiorum procreationem lex ad hanc defectionem, scilicet quod remaneat populata ciuitas viris repleta. Volès enim legislator vt plures sint Spartiatæ, id est, Lacedæmonij, prouocat ciues quod plures faciant pueros, scilicet vxores plures & concubinas concedendo: quia, sicut dicit Vlpianus, concubinatus ex lege procedit. Et subdit, quę fuit lex. Est autem ipsis lex, supple, Spartiatis, eũ qui genuerit tres filios, Aphurõ esse, id est, ad Aphuroniam dignitatem eligi. In ciuitate enim dicebantur Aphori vel Ephori procuratores publicorum negotiorum. Et ad hanc dignitatem meruit eligi quis, generando tres filios. Eum autem qui quatuor, supple, genuerit filios, sine vectigali omnium, supple, esse. Et est vectigal teloneum, quod de vectis & vehendis mercibus dabatur ad stipendia militum, qui vias tutas faciebant effugando latrones & prædones. Et subdit istius legis reprehensionem, ibi, Quamuis manifestum, supple, sit, quòd multis genitis, & sic multis factis, regione autem sic diuisa, vt dictum est supra, scilicet vt vnusquisque possit alienare possessionem, necessarium est multos fieri pauperes: &, sicut in præhabitis dictum est, paupertas est causa dissentionis: & sic diuisio inducetur in ciuitate, quæ contraria est communicationi politicæ.

CAPVT

CAPVT VIII

a AT vero quæ circa Ephoriam, prauè se habent, principatus enim dominus quidam maximorum ipsis est: fiunt autem ex populo omnes, vt & multotiens incidant homines valde pauperes in locum principum, qui propter penuriam venales erant: ostenderunt autem multotiens & prius, & nunc autem in Andriis, corrupti enim argento quidam, quantum in ipsis totam ciuitatem perdiderunt, & propter principatum esse valde magnum & æquityrannicum, regere populum seipsos cogebant reges, vt & sic simul lædatur politia.

b Democratia autem ex Aristocratia accidebat: continet quidem igitur politiam principatus hic, quiescet enim populus, eò quod participet maximo principatu, itaque siue propter legislatorem, siue propter fortunam hoc euenerit, vtiliter habet rebus. Oportet enim politiam saluandam omnes velle partes ciuitatis esse, & permanere has. Reges quidem igitur propter ipsis honorem sic habent, boni autem propter senatum: præmium enim principatus iste virtutis est, populus autem propter Ephoriam: constituitur enim ex omnibus. Sed eligibilem oportebat principatum esse hunc ex omnibus quidem, non autem isto modo qui nunc, puerilis enim est valde. Adhuc autem & iudiciorum magnorum sunt domini existentes quicunque, propter quod quidem non propria sententia melius iudicare, sed secundum literas & leges. Est autem & dicta Ephororum non consona voluntati ciuitatis, hæc quidem enim remissa valde, in aliis autem magis accedit ad durum, vt non possint perseuerare, sed latenter legem transgredientes fruantur corporalibus delectationibus.

c Habent autem & quæ circa seniorum principatum, non bene ipsis. Placidis enim existentibus & eruditis sufficienter ad andragathiam, id est, ad virilem bonitatem, forsitan vtique dicet aliquis expedire ciuitati: quamuis per vitam dominos esse iudiciorum magnorum formidabile sit: est enim quemadmodum & corporis & mentis senectus. Modo autem isto eruditis, vt legislator ipse diffidat, vt non bonis viris

CAPVT VIII.

AT enim & quæ circa Ephoros constituta sunt, prauè se habent, hic enim magistratus maximarum apud illos rerum potestatem habet. Sumuntur autem ad eam ex plebe omnes, vt multoties contingat homines valde pauperes in hac potestate constitui, qui propter egestatem venales sint. Ostenderunt id & sæpe prius, & nunc in Andriis. Corrupti enim pecunia quidam, quantam in se fuit Rempub euerterunt. Et propter eius magistratus nimiam potestatem, ac tyrannidi parem, reges ipsos populares fieri compulerunt, vt in hac quoque parte respub. lederetur.

Popularis enim status ex optimate resultauit. Continet tamen Rempubli. magistratus iste, acquiescit enim plebs, ex eo quia maximi magistratus capax est. Ita, siue per legislatorem, siue per fortunam euenit hoc, vtiliter se habere. Oportet enim rempubl. quæ duratura sit, velle, vt omnes ciuitatis partes consent, atque in statu suo permaneant. Reges ergo propter honorem suum ita se habebunt, præstantes autem viri propter senatum, nam ea dignitas virtutis est præmium. Plebs autem propter Ephoriam, nam constituitur ex omnibus. Sed oportebat hunc magistratum sumi quidem ex omnibus, non tamen per hunc modum, per quem nunc fit: est enim nimium puerile. Præterea & iudicandi de magnis rebus potestatem habent homines contingentes: itaque melius foret non secundum propriam mentem eos iudicare, sed secundum literas, & leges. Est autem Ephororum vita nequaquam conueniens proposito ciuitatis, nam Ephori quidem molliter viuunt. In cæteris autem tanta asperitas est vitæ, vt nequeant homines illam perferre, sed clam transgredientes legem, voluptatibus fruantur.

Senatorum quoque potestas non recte apud illos constituta est. Nam quod sint viri boni ac sufficienter ad virtutem eruditi, dicet forsan aliquis ciuitati conducere. Enimuero quod per omnem vitam magnis de rebus decernendi potestatem habeant, periculosum est. Est enim vt corporis, sic etiam & mentis senectus. Per hunc autem modum eruditis, vt legislator ipse diffidat, tamquam non bonis viris nequaquam tutum. Videntur autem hi, qui in hac potenon

non securum. Videntur autem & velle videri datiui & inutiliter tribuentes multa communium qui participes fuerunt principatus istius. Propter quod melius est ipsos non sine correctione esse, nunc autem sunt. Videbitur autem vtique Ephororum principatus omnes corrigere principatus. Hoc autem Ephoriæ magnum valde donum, & modo non hoc dicimus oportere dare correctiones.

d Adhuc autem & electionem quam faciunt seniorum secundum iudicium, est puerilis, & ipsum petere qui principatu dignificabitur, non recte habet. Oportet enim & volentem, & non volentem principari qui dignus est principatu. Nunc autem quid & circa aliam politiam legislator videtur faciens, amatorem enim honoris constituens ciues hic vsus est ad electionem senum. Nullus enim vtique principatu quæret non amator honoris existens, quamuis iniustitiarum voluntariarum plurima quidem accidant fere propter amorem honoris, & amorem pecuniarum hominibus.

e De regno autem siquidem melius existere ciuitatibus, aut non melius, alius sit sermo: sed etsi melius, non sicut nunc, sed per ipsius vitam vnumquemque iudicare Regum. Quod autem legislator neque ipse putat posse facere optimos, manifestum: diffidit enim vt non existentibus sufficienter bonis viris, propter quod quidem emittebant simul legatos inimicos & salutem putabant ciuitati esse diffidere reges.

f Non bene autem neque circa conuiuia vocata lege statutum est ab eo qui instituit primum. Oportebat enim de communi magis esse synodum, quemadmodum in Creta: apud Lacedæmonas autem oportet ferre etiam valde pauperibus quibusdam existentibus, & hoc consumpto non potentium expendere: quare accidit contrarium legislatoris voluntati, vult quidem enim Democraticum esse præparationem conuiuiorum: fit autem minime Democraticum sic lege statutum: participare quidem enim non facile valde pauperibus. Determinatio autem politiæ ista est ipsis patria, non potentem hoc tributum ferre non participare ipsa.

g Eam autem quæ circa nauigij

state constituti sunt, largiendi, gratificandique permultam facultatem habere. Quapropter melius erat eos rationi subdendos subiectos esse, nunc autem non sunt. Videtur autem Ephororum magistratus omnes alios magistratus corrigere. In hoc autem nimium certe illis permissum, & non per hunc modum decimas rationem reddere oportere.

Insuper creatio ipsa senatorum, quam per suffragia faciunt, perlenis est, ac ipsum petere qui eligendus sit, non recte se habet: oportet enim & volentem & non volentem ad magistratum assumere, si dignus sit eo magistratu. Nunc autem idem facere in hoc videtur legislator, quod in alia Rep. Ambitiosos enim faciens ciues, illis vtitur ad senatorum delectum. Nemo enim magistratum petet, nisi honoris sit affectator, atqui pleraque eorum quæ homines iniuste faciunt, per ambitionem & auaritiam committuntur.

De regia verò potestate, vtrum melius sit eam in ciuitatibus existere, necne, alia foret disputatio: attamen melius, non vt nũc quidem, sed pro vita cuiusque regis iudicare. Quod autem ne ipse quidem legislator credit se facere bonos & honestos, manifestum est: diffidit enim quasi non sint ad sufficientiam boni viri. Itaque legatos simul mittebant inimicos, ac salutem ciuitatis esse putabant seditiones regum.

Non bene etiam circa comessationes: quæ illi Phiditia nominant, constitutum est ab initio: oportebat enim magis ex publico esse conuentum, quemadmodum in Creta, sed apud Lacedæmonios vnusquisque conferre habet, etsi sint quidam longe pauperrimi, qui huius sumptum nequeant conferre. Ex quo fit, vt legislatori contra eueniat, quam ipse voluerit. Voluit enim ciuitatem popularem facere per comessationes, sed contra accidit, cum sit non facile pauperibus comessationum esse participes. More enim maiorum sic apud eos diffinitur, vt qui comessationum particeps esse nequeat, is ad Reipub. gubernationem non admittatur.

Legẽ verò, quæ est circa præfectos classis,
principes

principes legem & alteri quidem increpant recte increpantes: seditionis enim sit causa, sub regibus enim existentibus militaribus sempiternis manentia fere alterum regnum.

b Et autem suppositionem legislatoris increpabit vtique aliquis, quod quidem & Plato in legibus increpuit, ad partem enim virtutis omnis ordinatio legum est, scilicet & bellicam: hæc enim vtilis ad dominari: igitur saluabantur quidem bellantes, peribant autem principantes propter nescire vacare, neque ad virtutem exercitari nulla exercitatione, altera principaliori quam bellica: hoc autem peccatum non modicum, putant enim fieri bona, quæ circa res bellicas per virtutem, magis quam per malitiam, & hoc quidem bene: quod tamen hæc meliora virtute suspicantur, non bene.

c Præterea autem habet & circa communes pecunias Spartiatis, neque enim in communi ciuitatis est nihil, bella magna coactis præliari, inferuntque male: eò enim quod Spartiatarum est plurima terra, non requirunt ab inuicem illationes: accidit autem contrarium legislatori quam expediebat. Ciuitatem quidem enim fecit sine pecuniis, idiotas autem amatores pecuniarum. De Lacedæmoniorum quidem igitur politia intantum dictum sit: hæc enim sunt, quæ maximè vtique quis increpabit.

& alij quidem improbarunt. Rectè quidem: est enim seditionis causa, nam cum reges sint belli duces, præfectura illa perpetua, ferè alterum est imperium.

Et sic suppositioni legislatoris succenseri potest, quod & Plato in legibus suis censuit. Ad partem enim virtutis tota ordinatio illarum legum contendit, scilicet bellicam. Hæc autem vtilis ad victoriam consequendam: itaque salui erant bellum gerentes, peribant vero rerum potiti, quoniam nec otium agere, nec quicquam aliud exercere sciebant præstabilius, quam rem militarem. Illud quoque erratum non sane minus, quod putauit bona illa quæ ad bellum pertinent, ex virtute magis, quam ex vitio fieri, & in hoc quidem rectè, sed quod hæc potiora, quam virtutem ipsam putant, in hoc non rectè.

Male etiam circa pecunias publicas constitutum apud illos est, quia neque in publicos habent quicquam, & magna bella gerere coacti, pecunias agre conferunt, nam quia Spartiatarum est plurimum agri, non examinant inuicem collationes, & euenit legislatori contra quam commodum est, publice inopiam, priuatim auaritiam inducere. De Lacedæmoniorum igitur Repub. hactenus dictum sit, nam hæc sunt, quæ maxime quis reprehendat.

CAPVT VIII.

a POstquam Aristot. reprehendit leges Lacedæmoniorum de seruis, mulieribus, diuisione terrarum, & procreatione filiorum, hic reprehendit eas de institutione principatuum. Et diuiditur in tres partes. In prima reprehendit institutionem Ephororum, & ostendit eam non esse consonam voluntati ciuitatis. In secunda ostendit talem electionem esse puerilem, ibi, *Adhuc autem electionem quam faciunt*, &c. In tertia reprehendit institutionem quam faciunt de senio, ibi, *De regno autem siquidem*, &c. Circa primum duo facit. Primò ostendit malam esse institutionem Ephororum, eò quod corrupti sunt & facile corruptibilis. Secundò ostendit, quòd contraria est voluntati ciuitatis, ibi, *Est autem & dicta Ephororum*, &c. Circa primum duo facit. Primò ostendit malam esse Ephoriam eo modo quo obseruabatur à Lacedæmoniis, licet vtilis esset secundum se. Secundò in comparatione eius laudat democratiam, ibi, *Democratia enim ex aristocratia*, &c. Dicit ergo primò: At verò & quæ circa Ephoriam, id est, institutionem procuratorum, qui procurabant publica negotia, sicut iudices & huiusmodi, prauè se habent. Et ponit rationem, ibi, Principatus enim proprius per se magnatorum ipsis est: quia magnates diuites & nobiles, non habent causam quare corrumpant iudicium vel ciuilitatem. Illi enim dederant, vt ex communi populo tales eligerentur: & hoc erat prauum. Et hoc est. Fiunt autem ex populo omnes, scilicet secundum leges Lacedæmoniorum, vt &, id est, etiam multoties incidant homines valde pauperes in locum principum, scilicet Ephororum, qui vtique propter paupertatem, vel penuriam secundum aliam translationem, venales erunt. Ostenderunt autem multoties & prius, scilicet multis propter paupertatem, & nunc autem, scilicet in ciuitate Lacedæmonum in atriis vel in andriis secundum aliam translationem, id est, in priuatis habitationibus, supple, sæpe ostendunt. Et ostendit modum, ibi, Corrupti enim argento, in priuato, supple, quidam, quantum in ipsis, fuit, supple, totam ciuitatem perdiderunt, nisi fortè proditum fuisset & ab aliis obuiatum. Et propter hoc principatum esse valde magnum, supple, Ephorium principatum

principatu & æquityrannicum, id est, æquabitur principatui tyrannico: quia etiam tyranni subijci ipsis cogebantur & reges. Erant enim in ciuitate quasi principes, sine quorum consilio nihil potuit fieri, neque per regem, neque per tyrannos, qui propugnatores erant ciuitatis: vt & sic lædatur politia: quia potestate ad eos deuoluta, omnes alij opprimuntur.

b Deinde cum dicit, Democratia enim ex aristocratia, &c. in comparatione illius, scilicet Ephoriæ, laudat democratiam, & incipit hic secunda pars primæ partis, & dicit. Democratia enim quæ est principatus populi, siue diuitum, ex aristocratia accidebat: aristocratica autem, sicut in antè habitis dictum est, principatus est virtuosorum, & accidebat ex aristocratia democratia: quia quando virtuosi non inueniebantur, eligebantur diuites loco ipsorum. Et ostendit vtilitatem illius principatus, subdens. Continet quidem igitur politiam principatus hic, democraticus scilicet. Et ostendit quomodo, Quiescit enim populus, scilicet sub democratico principatu: eò quod participet maximo principatu, id est, communissimo, democratico scilicet: itaque siue per legislatorem, qui scilicet hoc instituit, siue propter fortunam, quæ scilicet ad hoc prouexit, secundum eos qui fatum ponunt, hoc euenit. Alia translatio habet, Accidit vtiliter, rebus, id est, vtile est communitati ciuitatis. Et ostendit quomodo, ibi, Oportet enim politiam saluandam omnes velle partes ciuitatis esse, scilicet quod in ciuitate sint omnes politiæ, regnum scilicet, aristocratia, & democratia. Habitum est enim in præcedentibus, in disputatione contra Socratem, meliorem esse politiam compositam ex omnibus, & permanere has. Reges quidem igitur propter ipsius honorem sic se habent, vt scilicet reges sint calicagathi, id est, virtuosi, supple, debent permanere propter gerusiam. Et dicitur gerusia à geros quod est gratum, hîc autem ponitur pro honorabilitate; quia honòr est præmium virtutis, vt dicitur in primo Ethic. propter quod etiam hîc addit: Præmium enim, principatus iste, virtutis est: propter quod etiam in 8. Ethic. dicitur aristocratia, hoc est, principatus virtutis. Populus autem, supple, quiescit à seditione, propter Ephoriam, id est, quia assumuntur ad procurationes publicorum negotiorum, & sic aliquo modo participant principatum, & sic tota ciuitas quiescit, quando quilibet participat principatu sibi debito. Vnde Titus Liuius scribit in gestis Romanorum, quòd Scipio dixit ad Domitianum qui insertus erat senatoribus: Consentias me esse Senatorem, & ego consentio te esse principem: & cum nollet, à senatu iussus est Domitianus interfici, & præceptum, vt nomen infaustum è lignis & lapidibus eraderetur, iuxta illud Prouerb. decimo, Memoria iusti cum laudibus, nomen autem impiorum putrescet. Quare autem populus quiescit participando istum principatum; subdit rationem, ibi, Constituitur enim ex omnibus, scilicet Ephoricus principatus. Sed eligibilem oportebat principatum esse hunc ex omnibus quidem, id est, quia ex omnibus tales eligebantur: non autem isto modo, supple, oportebat eos eligi, quo nunc, supple, eligunt, Lacedæmones scilicet ex pauperibus. Et subdit, quare: Puerilis enim est valde, supple, talis electio. Deinde cum dicit, Adhuc autem & iudiciorum, &c. adhuc assignat aliam rationem dicens. Adhuc & iudiciorum magnorum sunt domini existentes quia sententiæ non dabantur nisi secundum dicta eorum: & hoc fuit periculosum: quia facilè erant corruptibiles, quicumque sic eligebantur de populo: & quia erant facilè corruptibiles, ex hoc concludit. Propter quod quidem non propria sententia melius iudicare, supple, est, hoc est, non dictata sententia à quolibet Ephoro, sed secundum literas & leges, id est, secundum scriptas leges melius est iudicare. Et hoc est etiam lex domini Deuter. 6. In iudicio non acquiescas plurimorum sententiæ, vt à veritate deuies. Deinde cum dicit, Est autem & diæta Ephororum, &c. arguit principatum Lacedæmoniorum, eò quod erat contrarius voluntati ciuitatis: & quia apud eos erat triplex principatus, ideò hæc pars habet tres partes. Primò enim arguit malam institutionem Ephororum. Secundo quia etiã seniores eligebant pro consulibus, modũ electionis illorum arguit, ibi, *Adhuc autem & electionem*, &c. Tertio quia habebant regnum & regem, modum illius reprehendit, ibi, *De regno autem siquidem melius*, &c. De Ephoris autem dicit, quod diæta Ephororũ non consona fuit voluntati ciuitatis, eò quod erat nimis delicata & magnarum expensarum plusquam ciuitas posset sustinere. Et hoc est quod dicit. Hæc quidem remissa valde est. Ephori enim sibi indulgentes ordinabant magnas & sumptuosas diætas & expensas. In aliis autem qui etiam intendebant communitati & reipub. magis excedit ad durum: illis enim ordinabant durissimas diætas & paruarum expensarum, vt non possent perseuerare, sed latenter legem transgredientes fruantur corporalibus delectationibus: & hoc erat iniquum sibi magnas & aliis paruas constituere expensas, qui æqualiter communitati ciuitatis intendebant.

c Deinde cum dicit, Habent autem & quæ circa, &c. ponit aliam rationem dicens. Habent autem & quæ circa seniorum principatum, non bene ipsis. Eligebant enim seniores qui per totam vitam principarentur in consulatu & essent proconsules: & hoc dicit non esse tutum nec bonum. Primò tamen ponit rationem: quia id bene fieri videtur, ibi, Epiichis enim, id est, superiustis: dicit enim commentator super 5. Ethicor. quod Epiiches, est ἐπιεικὴς superiustus, ab *epi* quod est supra, & *ius* quod est iustus: & sunt illi qui sciunt quando lex tenenda & soluenda est, eò quod quandoque melius & vtilius sit ciuitati legem tenere, quandoque soluere. Dicit ergo, quòd talibus senioribus constitutis, Epiichis sic existentibus & eruditis sufficienter ad andragathiam, id est, ad virilem bonitatem, forsitan vtique dicet aliquis expedire, quamuis ciuitati per vitam dominos esse, scilicet quia melius sciunt regere, quam aliqui noui experti (& hoc etiam mouit Lacedæmones ad constitutionem talis legis) iudiciorum magnorum formidabile, sit, supple, per vitam dominos esse. Et de hoc ponit rationem ex parte senectutis, ibi, Sic enim est quemadmodum & corporis & mentis senectus, senescente enim corpore, necesse est & virtutem

Τεφριαν. ἐπιεικὴς. Ἀνδραγαθίαν.

tem debilitari in corpore existentem, ita quòd Arist. in lib. de memoria & reminiscentia dicit, quòd memoria senum est sicut ruinosa ædificiorum, & cum non permaneant in erectione, sed corrumpantur per senectutem, formidabile est eis principatum ad vitam committere. Vnde etiam in multis terris Reges & Principes cedunt propter senectutem, eò quod deliri efficiuntur. Modo autem isto eruditis, supple, ad virilem bonitatem, & per senium mutatis intantum, vt & legislator ipse dissidat, vt non bonis viris, ad regimen scilicet, non secundum, supple, est principatum committere ad vitam. Et ad hoc inducit aliam rationem, ibi, Videtur autem & velle videri, Ephori scilicet, datiui esse & inutiliter tribuentes multa communium: & quando sciunt se non posse deponi à principatu, tunc largè communia suis, quod communitati non expedit, qui participes fuerunt principatus istius, ad gratificandum tribuant vitam scilicet durantis. Ex his concludit subdens. Propter quod melius est ipsos non sine correctione esse, scilicet quod deponi possint, si ciuitati inueniatur inutiles. Alia translatio habet: Propter quod melius est ipsos non anenarinos esse, id est, sine correctione: nunc autem sunt sine correctione: quia scilicet principantur ad vitam. Deinde cum dicit, Videbitur autem vtique, &c. inducit iterum ad hoc tertiam rationem, dicens: Videbitur autem vtique Ephororum principatus omnes corrigere principatus, scilicet in ciuitate existentes, sicut aristocratiam, democratiam, & regimen. Ephori enim procuratores sunt communitatis, & ad ipsos pertinet cognoscere & dirigere principatus omnes. Et ex hoc infert. Hoc autem, scilicet in Lacedæmonia, Ephoriæ magnum valde donum (intransitiua constructio) id est, donum Ephoriæ valdè magnum est, nec oportet dari nisi valde idoneis. Et hoc est. Et modo non hoc dicimus oportere dare correctiones. Alia translatio: Et modo non eodè dicimus dari directiones oportere, id est, dicimus, quòd non oportet eodè modo dari directiones, id est, principatus alios dirigentes, sed valde circùspecto modo, vt scilicet sciatur cui & quàto tèpore & ad quid detur: quia aliter potest accidere inconueniens.

Arist. 2. pol.

d Deinde cum dicit, Adhuc autem & electionem, &c. arguit electionem seniorum non esse bonam, dicens: Adhuc autem electionem quam faciunt seniorum secundum iudicium, rationis scilicet, est puerilis. Et hoc idcò fuit: quia non eligebant idoneum, sed volentem & ambientem principatum: & hoc dicit esse reprehensibile. Et hoc est. Et ipsam petere, scilicet Ephoriam eum, qui principatu dignificabitur, per ambitionem scilicet, non recte habet, iuxta illud Bern. ad Eugenium: Sit tibi suspectus omnis pro quo aliquis rogat: qui autem pro seipso petit, iam condemnatus est: ambitiosus est enim. Sequitur, Oportet enim & volentem & non volentem principari qui dignus est principatu. Deinde inducit ad hoc aliam rationem, ibi, Nunc autem quod & circa aliam politiam. Alia translatio: Contra aliam politiam. Politiam vocat comunnicationem ciuium bonam, & illa est, quòd ciues non sint ambitiosi. Et quomodo legislator faciat contra illam, subdit. Amatores enim honoris constituens ciues, per hoc scilicet quod viuunt se posse adipisci dignitates per propriam procurationem, hic vsus est, modo scilicet ad electionem senum, scilicet quod posset quisque se promouere. Et quomodo fiat, subdit. Nullus enim vtique principati quæret non amator honoris existens, id est, non ambitiosus, quamuis iniustitiarũ voluntariarum plurima accidant fere propter amorem honoris & pecuniarum hominibus: corrupti enim ambitione & auaritia multa iniusta faciũt hominibus: propter quod dicitur 2. Mac. 5. quòd Iason & Simon crescebant in malitia propter auaritiã eorũ, qui in principatu erant constituti.

e *De regno autem siquidem non melius est*, &c. Hic reprehendit institutionem Lacedæmoniorum de regno: & hoc per tria, secundum quæ diuiditur hæc pars in tres partes. In quarum prima reprehendit, quod communes expensæ, quæ fiebant in festis & demonstrationibus, fiebant per contributionem pauperum parum habentium & non de communi. In secunda reprehendit in principatu nauali, qui fuit causa dissentionis, ibi, *Eam autem quæ circa nauigij*, &c. In tertia reprehendit, quòd politiam non referebant ad debitam & perfectam virtutem, ibi, *Et hanc suppositionem legislatoris*, &c. In prima harum tria facit. Primò enim ostendit, quod quæstionem illam, qua quæritur, vtrum regnum vtilius sit ciuitatibus habere, vel non habere, differt disputandam in alium locum, scilicet in tertium librum. Secundò quod etsi bonum & vtile sit regnum ciuitatibus, ostendit quod non eo modo quo Lacedæmonij habebant regnum, ibi, *Sed etsi melius*, &c. Tertiò reprehendit expensas quæ fiebant in festis & demonstrationibus, sicut dictum est, ibi, *Non bene autem neque circa conuiuia*, &c. Dicit ergo primò: De regno autem siquidem melius est existere ciuitatibus, aut non melius, alius sit sermo, in 3. lib. scilicet: & hoc est primum primæ partis. Secundò, ibi, Sed etsi melius, &c. ostendit, quòd non erat bonum habere regnum sicut habebant Lacedæmonij, dicens: Sed etsi melius, supple, sit habere regnum, non sicut nunc, est, supple, in Lacedæmonia. Et causa est: quia in Lacedæmonia sæpè instituebantur & deponebantur Reges, & non regnabant ad vitam, & ex hoc vilescebat apud subiectos potestas Regis, & non potuit ciues perfectè bonos facere. Et hoc est quod subdit: Sed, supple, melius est, per ipsius, scilicet Regis, vitam vnumquemque iudicare Regum. Et rationem, quæ dicta est, subdit, quod scilicet aliter ciues non potest bonos facere, ibi, Quod autem legislator neque ipse putat posse facere calocagathos, id est, perfectè bonos, manifestum: calos enim bonum est in Græco, & agathos etiam bonum: & dicit Aristoteles in libello quodam de perfecto bono, quòd in Græco bonum siue calocagathos, dicitur de perfectè bono. Et quod non possit, ostendit per id quod consuetum est apud Lacedæmonios, ibi, Diffidit enim, supple, de ciuibus suis, vt non existentibus sufficienter bonis viris. De quibus, supple, sit plenè confidendum. Et hoc ostendit à signo, ibi, Propter quod quidem emittebant simul legatos inimicos: & intendit dicere, quòd quando pro negotijs publicis mittebant legatos ad diuersas terras & regna, non mittebant vnum nec duos amicos qui concordarent in legatione, sed inimicos: vt si vnus in legatione

tione aliquid contra ciuitatem attentaret, alter ex inimicitijs reuocaret: de nullo enim confidebant. Et addit aliud signum, ibi, Et salutem putabant ciuitatis esse dissidere reges. Ex hoc enim dicebant, quòd si aliquid statutum esset ab vno rege nocium ciuitati, ab alio si dissidente reuocaretur. Ex quo patet, quòd de nullo vel sufficienter bono confidebant.

f Tertio, ibi, Non bene autem, &c. reprehendit expensas quæ fiebant in festis & demonstrationibus dicens. Non bene autem neque circa conuiuia vocata Phiditia, id est, amicabilia, à philos quod est amor: quia in amorem & fauorem populi instituta sunt, & fiebant in festis & institutionibus principum, & in demonstrationibus eorum qui fecerant pro communitate, quibus imagines statuebantur & laudes & acclamationes, lege statutum est ab eo qui instituit primum. Et ostendit quomodo non bene, ibi, Oportebat enim, scilicet si bene statutum esset, communi, scilicet expensa, magis esse synodum. Alia translatio habet, de communi, & illa melior est. Et vocat synodum congregationem populi ad epulationes in festo vel demonstratione: quia sicut dicit Arist. in quarto Ethic. cap. de magnificentia, quando tota ciuitas festat, magnifici est, profusione expensarum omnes excedere. Quemadmodum in Creta, vbi talia fiebant de communibus bonis, & non per contributionem singulorum. Sed apud Lacedæmonas oportet ferre, etiam valdè pauperibus quibusdam existentibus, & hoc consumptio, supple, est, non potentium expendere, & tamen de ipsa paupertacula oportet date contributionem. Quare accidit contrarium legislatoris voluntati, scilicet qui instituit conuiuia. Et ostendit voluntatem legislatoris, dicens. Vult quidem enim democraticum esse, id est, in fauorem populi præparationem conuiuiorum: sit autem minimè democraticum sic lege statutum: quia contra populum est dare tantam contributionem, eò quod multi præ paupertate non possint soluere. Et quia posset aliquis dicere, quòd hoc non esset magnum damnum populo, ostendit quòd sit, ibi, Participare quidem enim non facile valde pauperibus, ista scilicet lege obseruatâ: quia non possunt soluere, & sic nunquam possunt participare democraticum principatum: & hoc facit dissentionem in populo. Et hoc ostendit subdens. Determinatio autem politiæ ista est ipsis patria, id est, per totam patriam non potentem hoc tributum ferre, non participare ipsa, scilicet politia & democratico principatu: & sic dissentio erit in populo, vno participante, alio non.

g Deinde cum dicit, Eam autem quæ circa nauigij, &c. prosequitur reprehensionem naualis principatus, dicens. Eam autem quæ circa nauigij principes legem & alteri quidem, scilicet Plato, incœperunt, rectè increpantes. Et subdit causam, ibi, Seditionis enim fit causa. Et ostendit in quo: Sub regibus enim existentibus militaribus sempiternis nauarchia ferè alterum regnum constituit, id est, si rex sit ad vitam in ciuitate, cuius potestas extenditur super totam ciuitatem, & principatur princeps nauigij qui nauali bello pugnat pro ciuitate, erunt duo regna in ciuitate: & sic diuidentur in se inuicem, & sic ciuitas desolabitur: sicut dicitur in Euangelio: Omne regnum in se diuisum desolabitur.

h Deinde cum dicit, Et autem suppositionem legislatoris, &c. reprehendit, quia politiam non referebant ad debitam & perfectam virtutem, dicens. Et autem suppositionem legislatoris, Lacedæmoniorum scilicet, increpabit vtique aliquis. Et subdit propter quid, & in quo. Quod quidem & Plato in legibus increpuit, id est, in politicis suis: ad partem enim virtutis omnis ordinatio legum est, scilicet Lacedæmoniorum. Et quæ sit illa pars virtutis, subdit, scilicet bellicam. Et vocat partem virtutis militarem fortitudinem, quæ non est nisi secundum quid dicta fortitudo: sicut enim ipse dicit in 3. Ethic. vera fortitudo ciuilis est: Ciues enim gratia boni publici exponunt se periculis, & non cedunt, neque fugiunt superexhorescentibus periculis: est enim mors eis, tali salute eligentior. Milites autem confidentes in exercitio militari, superexhorescentibus periculis, proiectis armis, turpiter fugiunt: & ideò veram fortitudinem non habent, sed secundum quid, quam hic vocat partem virtutis. Quare autem ordinauerint leges ad illam, subdit. Hæc enim vtilis ad dominari, quæ tamen dominatio tyrannica est. Et concludit inconueniens quod sequitur, ibi, Igitur per virtutem, scilicet bellicam, saluabantur quidem bellantes, scilicet repellendo contraria: peribant autem principantes. Et subdit quomodo: Propter nescire vacare, neque ad virtutẽ exercitari nulla exercitatione altera principaliori quam bellica (altera negatio superfluit) hoc autem peccatum non modicum. Et subdit rationem, ibi, Putant enim fieri bona, quæ circa res bellicas, supple, sunt per virtutem, fortitudinis scilicet, magis quam per malitiam, id est, inertiam timiditatis. Et hoc quidem bene (laudat eos in hoc) quod tamen hæc, scilicet bellica, meliora virtute suspicantur, non bene, supple, putant: exercitium enim ad virtutem, melius est quam bellicam, & maxime ad principalem virtutem, sicut est iustitia & temperantia.

h Deinde cum dicit, Prauè autem habet, &c. ponit reprehensionem expensarum circa militiam dicens. Prauè autem habet & circa communes pecunias Spartiatis, id est, Lacedæmoniis. Et ostendit in quo, ibi, Neque enim in communi ciuitatis est nihil, bella magna coactis præliari, quia malè inferunt, scilicet bella aliis. Et enim quod Spartiatarũ, id est, Lacedæmoniorum est plurima terra (dictum est enim in præcedentibus, quòd latissima habent territoria, & propter hoc bellant cum omnibus) & ideò non requirunt ab inuicem Lacedæmones, illationes, id est, administrationes quæ bella faciunt, sed potius exercitium iustitiæ ad faciendum iudicia. Deinde cum dicit, Accidit autem contrarium, &c. ponit tertiam rationem reprehensionis dicens. Accidit autem contrarium legislatori quam expediebat ciuitatem quidem enim fecit sine pecuniis, scilicet ad expensas militum: idiotas autem, id est, plebeios & ignobiles amatores pecuniarum, supple, fecit: videntes enim, quod pecuniis adipisci poterant principatum bellicum, amabant eas & vndequaque conquirebant etiam per rapinam. Et subdit epilogum, ibi, De Lacedæmoniorum quidem igitur politia intantum dictum sit: hæc enim sunt, quæ maximè vtique quis increpabit.

CAPVT IX.

De Cretensium republica.

a CRetensium quidem autem politia proxima quidem est huic, habet autem modica quidem non deteriùs, plurimum autem minus.

b Plane etenim videtur, & dicitur quidem in plurimis imitari Creticam politiam, quæ ad Lacedæmoniorum. Plurima autem antiquorum minus dearticulata sunt iunioribus. Aiunt enim Lycurgum cum procurationem Charillæ regis derelinquens peregrinatus est plurimo tempore conuersatum esse circa Cretam propter cognationem. Domestici enim Cretenses Lacedæmonibus erant. Susceperunt autem qui ad familiaritatem venerant, institutionem legum existentem in tunc habitantibus: propter quod & nunc incolæ eodem modo vtuntur ipsis, vt instituit Minos primus ordinem legum.

c Videtur autem insula & ad principatum Græcorum apta esse, & poni bene, toti enim supponitur mari fere, Græcis collocatis circa mare omnibus. Distat quidem enim à Pelopis insula modicum versus Asiam, ab eo autem loco qui circa Triopium & à Rhodo, propter quod & maris principatum obtinuit Minos, & insulas has quidem subegit, has autem habitari fecit, finaliter autem appositus Siciliæ vitam consummauit ibi circa Camerinam.

d Habet autem proportionaliter Cretensium institutio ad Lacedæmonicam. Agriculturæ enim opus faciunt, iis quidem serui, Cretensibus autem incolæ: & conuiuia apud ambos sunt, & antiquitus vocabant Lacedæmones non Phiditia, sed Andria, quemadmodum Cretenses: ex quo & manifestum, quia inde venit. Adhuc autem politiæ ordo. Ephori quidem enim habent eandem potentiam, iis qui in Creta vocantur Cosmi: veruntamen Ephori quidem quinque numero, Cosmi autem decem sunt. Seniores autem, senioribus quos vocant Cretenses consilium, æquales. Regimen autem primo quidem fuit, deinde dissoluerunt Cretenses, & ducatum Cosmi eum qui ad bellum habent. Ecclesia autem participant omnes, dominatio autem nullius est nisi sententiandi ea quæ videntur senioribus & Cosmis.

e Quod quidem igitur conuiuiorum

CAPVT IX.

CRetensium vero Respubl. huic finitima est, habet autem quædam non deterius, sed plurima minus nitide.

Videtur autem & fertur Lacedæmoniorum Respubl. in pluribus imitata Cretensem. Vetusta autem pleraque rudiora sunt nouis. Ferunt enim Lycurgum post dimissam Charilli regis tutelam, cum longo tempore peregrinaretur, in Creta plurimum fuisse diuersatum, propter cognationem: erant enim Lycij Lacedæmoniorum coloni, susceperant autem hi, qui in eam coloniam venerant instituta legum, tunc in antiquis habitatoribus obtinentia. Quapropter & nunc Periœci eodem modo illis legibus vtuntur, quomodo eas Minos constituit primus.

Videtur autem hæc insula ad principatum Græciæ esse nata ac præclarè sita, cuncto namque imminet mari, cum fere Græci omnes circum mare sint positi: abest enim hinc modicum à Peloponneso, illic verò ab Asia circa Triopium & Rhodum. Quare imperium maris obtinuit Minos, ac & insularum alias subegit, alias vero dudum incultas habitari fecit. Tandem Siciliam aggressus, circa Camerinam defunctus est.

Habet autem conuenientiam Cretica institutio cum Laconica. Agriculturam exercent apud hos quidem Ilotæ, apud illos vero Periœci. Et comessationes sunt apud vtrosque. Et antiquitus nuncupabant Lacedæmonij has non Phiditia, sed Andria, quemadmodum Cretes: ex quo palam est illas inde prouenisse. Insuper autem & Reipub. institutio. Ephori namque eandem vim habent, quam in Creta ii qui Cosmi appellantur, nisi quod Ephori quinque sunt, Cosmi autem decem. Senatores autem pares sunt Senatoribus quos vocant Cretes Consilium. Regia autem potestas fuit primo apud Cretas, postea illam sustulerunt, imperio in bello ad Cosmos translato. Concio autem omnibus communis est, sed aliam nullam habet auctoritatem, quam ea comprobandi, quæ à Senatoribus & Cosmis fuerint ante decreta.

Quæ igitur de comessationibus consti-

habent

habent, melius Cretensibus, quam Lacedæmonibus. In Lacedæmonia quidem enim secundum caput vnusquisque infert constitutum, si autem non, participare lex prohibet politia quemadmodum dictum est & prius. In Creta autem communius, ab omnibus enim natis fructibus, aut pecoribus ex publicis & oblationibus, quas ferunt incolæ, constituta est pars, hæc quidem ad Deos & communia sacrificia, hæc autem ad conuiuia, vt & de communi nutriantur omnes & mulieres & pueri. Ad-modicum autem cibum, vt proficuum multa philosophatus est legislator, & ad disiungationem mulierum vt non multos pueros faciant, eam quæ ad masculos facit collocutionem, de qua si præue aut non præue, alias erit considerandi tempus. Quod autem quæ circa conuiuia, melius ordinata sunt Cretensibus quam Lacedæmonibus, manifestum.

f Quæ autem circa Cosmos, adhuc deterius quam quæ Ephororum principatus existit & iis: fiunt enim quicunque. Quod autem ibi expedit ad politiam, nic non est: ibi quidem enim propter electionem ex omnibus esse participans populus maximi principatus vult manere politiam, hic autem non ex omnibus eligunt Cosmos, sed ex quibusdam senibus, & senes ex quibusdam qui fuerunt Cosmi.

g De quibus eosdem vtique dicet aliquis sermones, & de iis, quæ in Lacedæmonia fiunt: quod enim sine correctione, & quod per vitam, maior senectus est dignitate ipsis, & non secundum literas principari, sed Autognomonas, insecurum.

h Quiescere autem non principantem populum, nullum signum eius, quod est ordinatam esse bene, neque enim sumptionis aliquid Cosmis sicut Ephoris: longe enim peregrinantur in insula differentium.

i Quam autem faciunt peccati huius medicinam, inconueniens, & non politica, sed oppressiua. Multotiens enim eiiciunt conuenientes quidam Cosmos, aut comprincipantium ipsorum, aut idiotarum, licet autem & intermedie Cosmis abnegare principatum. Hæc vtique omnia melius fieri secundum legem, quam secundum hominum voluntatem, non enim securus canon.

tuta sunt, melius apud Cretas, quam apud Lacedæmonios se habent: nam apud Lacedæmonios vnusquisque certum quid in singula capita taxatum soluit, quod nisi factat, à rep. repellitur, vt prius diximus. At in Creta communius est, ex cunctis enim quæ à terra proueniunt, vel armentis ex publicis, & his quæ afferunt Periœi diuisio fit, vt pars vna ad Deorum cultum & ad publica onera, pars ad comessationes deputetur, ac ita ex publico educari omnes, & mulieres, & pueros, & viros. Ad temperantiam autem cibi, quasi vtilis sit, multa legislator philosophatus est, & de mulierum diuortiis, ne superfluam pariant multitudinem, prospexit, alio introducto vsu, quod vtrum præue, vel non præue constitutum sit, aliud erit considerandi tempus. Sed quod circa comessationes melius prouisum sit apud Cretas quam apud Lacedæmonios, manifestum est.

At circa Cosmos deterius quam circa Ephoros, quod enim mali habet Ephororum magistratus, idem est & in illis, sumuntur enim quiuis. Sed quod in his prodest Reip. illic non est. Nam hic quia ex omnibus assumptio est, particeps populus amplissimi magistratus vult manere Remp. illic autem non ex omnibus sumuntur Cosmi, sed ex quibusdam familiis, & Senatores ex his, qui Cosmi iam fuerunt.

De quibus idem dici potest, quod de his, qui apud Lacedæmonios fiunt, nam esse liberum magistratum atque perpetuum, maius est munus quam dignitas eorum mereatur, & non secundum legem scriptam iudicare, sed secundum quod sibi videtur, periculosum est.

Quiescere autem plebem non participantem, nullum signum est bene constitutæ ciuitatis, nec quicquam susceptionis est Cosmis, quemadmodum Ephoris, abeuntque per insulam longe à contendentibus.

Medicina vero, quam huic delicto adhibent, ridicula est, nec ciuilis, sed tyrannica. Sæpenumero enim aut collegæ illorum, aut priuati homines insurgentes, per seditionem Cosmos expellunt, licet etiam Cosmis seipsos magistratu abdicare. Enimuero hæc omnia præstabat lege fieri quam pro hominum voluntate, non enim secura est regula.

k Causam autem pessimam id, quod Acotniæ, quam constituunt frequenter, cum non sententias velint dare potentum. Aut & palam, quod habet aliquid politiæ institutio, sed non politia est, sed potentatus magis: consueuerunt autem assumentes populum & amicos Monarchiam facere, & seditiones mouere, & pugnare adinuicem: equidem quid differt, quod tale, aut quod post quoddam tempus, non iam ciuitatem esse talem, sed solum politicam communionem: est autem periculosa valde sic habens ciuitas, volentibus inuadere & potentibus, sed quemadmodum dictum est, saluatur propter locum, ab expulsione enim quod longe facit: propter quod & incolarum manet Cretensibus: ministri autem recedunt frequenter, neque enim extrinseco principatu participant Cretenses, nuperque bellum peregrinum transiuit ad insulam, quod fecit manifestam infirmitatem earum, quæ ibi legum. De hac quidem igitur politia tantum nobis dictum sit.

Omnium vero deterrimum est potentiorum deturbatio, quam sæpe concitant, cum sententias dare nolunt. Per quam manifestum est habere eam institutionem aliquid Reip. sed non esse Rempub. at potentatum magis. Consueuerunt autem concitata plebe & amicis, ad vnius arbitrium rem deferre, seditionesque & prælia inter se miscere. At vero id, quid differt ab eo, quod tandem ea ciuitas non sit dissoluta ciuili societate? Est autem periculosus hic Reipubl. status, si qui velint possintque inuadere, sed vt supra diximus, seruatur propter locum, quia omnes aduenas excludit. Itaque Periœci manent Cretensibus. Verum Ilotes persæpe à Lacedæmoniis defecere. Non enim erat in Creta potentia vlla externa, sed nuperrime bellum peregrinum irrupit in eam insulam, quod patefecit imbecillitatem legum suarum. De hac igitur Republica hæc dixisse sufficiat.

CAPVT IX.

a IN isto capitulo determinat Aristot. de politia Cretensium, & diuiditur in tres partes, in quarum prima ostendit qualiter Lacedæmoniorum politia orta est à politia Cretensium. In secunda ostendit in quibus conuenit cum illa, ibi, *Habet autem proportionaliter Cretensium*, &c. In tertia in quibus est reprehensibilis, ibi, *Quæ autem circa Cosmos*, &c. Circa primum duo facit. Primò ostendit à quibus orta est politia Cretensium. Secundò aptitudinem insulæ ad principandum, ibi, *Videtur autem insula & ad principatum*, &c. Dicit ergo primò: Cretensium autem politia proxima quidem est huic, scilicet origine & conuenientia. Habet autem modica quidem, supple, propria, non deterius, sed melius quam Lacedæmonica, plurimum autem minus planè, supple, tradita.

b Et ostendit quomodo proxima, ibi, Etenim viderunt, & dicitur quidem in plurimis imitari Creticam politiam, quæ Lacedæmoniorum. Et hoc ideò est: quia Lacedæmoniorum politia processit à Cretica. Et ponit rationem qualiter minus planè tradita, ibi, Plurima autem antiquorum, id est, tradita ab antiquis, minus benè dearticulata sunt, id est, distincta & expressa sunt iunioribus. Et huius causa est: quia quæ communiter tradita sunt ab antiquis, nouis emergentibus casibus, à iunioribus distincta & magis expressa sunt. Et propter hoc etiam in iure veteri multa abrogantur per nouum. Et subdit ostendendo qualiter Lacedæmonica politia processit à Cretica, & supponit hoc ex communi fama, ibi, Aiunt enim, scilicet historiæ, Lycurgum vel Lygurgum cum procurationem Charillæ Regis derelinquens peregrinatus est. Historia est hæc, quòd Charilla Rex fuit Lacedæmoniorum & procurationem regni sub ipso habuit Lycurgus vel Lygurgus, qui propter accusationes, quibus accusabatur apud Charillam, fugiens dereliquit procurationem & peregrinatus est à Lacedæmonia. Et addit plurimo tempore conuersatum esse circa Cretam propter cognationem, scilicet quia inde oriundus fuit. Et subdit quare illuc fugit. Domestici enim Cretenses Lacedæmonibus erant. Et subiungit, quod cum sic susceptus esset propter cognationem à Cretensibus, ibidem formam politiæ & legum accepit, & cum rediret in Lacedæmoniam, eandem formam ibi tradidit. Et hoc est. Susceperunt autem qui ad familiaritatem venerant, scilicet Lycurgus & sui in Cretam. Alia translatio sic habet: Domestici enim Cretenses Lacedæmonibus erant. Susceperunt autem qui ad cohabitationem venerant, institutionem legum existentem tunc in habitantibus, scilicet Cretam: propter quod nunc incolæ, Lacedæmoniæ scilicet, qui de Creta, eodem modo vruntur ipsis, scilicet legibus. Quot enim de Creta nati fuerunt, incolæ fuerunt in Lacedæmonia, alienam terram colentes: agricolæ enim fuerunt in Creta, incolæ autem in Lacedæmonia, iuxta illud: Accola quæ sua sunt colit, incola quæ sua non sunt. Deinde ponit actorem illarum legum subdens: Vt instituit Minos primus ordinem legum, cuius filius Crebatha fugiens nouercam, quæ Semiramis vocabatur, eundem ordinem legum instituit in ciuitate Cretensi, quæ modo Crebethis vocatur, quam ædificauit & secundum suum

suum nomen Crebethim vocauit, vt ibi se defenderet à nouerca, quæ postea à tribus viris, Agritio, Euchario, & Valerio, qui eam ad finem conuerterunt, Crebethis dicta est.

c Deinde cum dicit, Videtur autem insula, &c. describit insulam Cretam, ostendens quam apta sit Græcis ad principandum, dicens. Videtur autem insula & ad principatum Græcorum apta esse, & poni bene. Et huius dat rationem. Toti enim supponitur mari, Græciæ scilicet: & hoc ferè Græcis collocatis circa mare omnibus. Et ostendit qualiter, ibi, Distat enim à Pelopis insula modicum versus Asiam, quæ est pars Græciæ, vbi est ciuitas Ephesum, ab eo autem loco qui est circa Triopium, scilicet aliam insulam Græciæ, & à Rhodo insula, in qua Ptolemæus obseruationem fecit astrorum, vt ipse dicit in Almagesto: propter quod & maris principatum obtinuit Minos, qui Rex fuit in Creta. Et subdit quomodo, ibi, Et insulas has quidem subegit, scilicet bello, has autem habitari fecit, scilicet populando eas: qui rediens ad cultum, finaliter autem, idem scilicet Minos Rex appositus Siciliæ, quæ supra mare est & contra Rhodum, vitam consummauit ibi circa Camerinam. Alia translatio habet, Caminon: Et est nomen ciuitatis vbi mortuus est Minos rex Cretensis.

d Deinde cum dicit, Habet autem proportionaliter, &c. ostendit in quibus specialiter conuenit Cretensis cum Lacedæmonica politia, & ponit tria: duo in quibus conueniebant, primum in agricultura, secundum in electione consulum, ibi, *Adhuc autem politiæ ordo*, &c. tertium differentia in celebritate conuiuiorum, ibi, *Quod quidem igitur conuiuiorum*, &c. Dicit ergo primò. Habet autem proportionaliter Cretensium institutio ad Lacedæmonicam, supple, institutionem. Agriculturæ enim opus faciunt, supple, & ista, & illa. Et ponit differentiam non magnã, ibi. His quidem enim seruiunt, scilicet Lacedæmonibus, vt faciant agricultúram, Cretensibus autem incolæ, id est, rusticani, qui colunt terras eorum pro pretio. Et ponit adhuc aliam conuenientiam in conuiuiis, ibi, Et conuiuia apud ambos sunt quæ, sicut in antè habitis dictum est, fiebant in demonstrationibus eorum qui fortiter fecerant pro Repub. & in festis Deorum: & ponit in hoc etiam paruam differentiam, ibi, Et antiquitus vocabant Lacedæmones, supple, conuiuia non Phiditia, sed Andria, ab andros, quod est vir: quia virilitates eorum, qui pro Repub. fecerant, ibi celebrabantur: quemadmodum Cretenses, supple, adhuc vocant andria. Et ex hoc concludit tanquam ex signo subdens. Ex quo & manifestum, quia inde venit, scilicet politia Lacedæmonica à Cretensi. Deinde cum dicit, Adhuc autem politiæ ordo, &c. ostendit conuenientiam electionis eorum qui ordinauerunt rempub. in Creta & Lacedæmonia, & dicit, Adhuc autem politiæ ordo, supple, conuenit cum ordine Cretensium. Et ostendit quomodo, ibi, Ephori quidem enim, id est, procuratores in Lacedæmonia eandem habent potentiam iis qui in Creta vocantur Cosmi: in Græco autem Cosmos idem est quod ornatus. Et quia sapientes quibus committitur ordinatio reipub. ornatus sunt ciuitatis, ideò ab ornatu nomen acceperunt, & Cosmos appellati sunt. Et ponit adhuc differentiam paruam sicut & prius fecit in conuiuiis, ibi, Veruntamen Ephori quidem, in Lacedæmonia scilicet, sunt quinque numero, Cosmi autem, in Creta scilicet, decem sunt. Et subiungit aliam conuenientiam, ibi, Seniores autem, canitie scilicet inentis, non corporis, senioribus, sunt scilicet, æquales, quos vocant Cretenses, Boulin, id est, consilium: dicit enim Dama. quòd boulisis est voluntas consiliatiua, à qua illos boulin dicunt. In vtraque enim, scilicet in Creta & Lacedæmonia eligebantur quidam, qui præessent consilio communi. Et adiungit vlterius aliam conuenientiam, ibi, Regnum autem primò quidem fuit, supple, in Creta, deinde dissoluerunt Cretenses, regnum scilicet, ne vnus solus haberet potestatem: hoc enim videbatur eis periculosum: eò quod citius corrumpitur quam multi. Et hoc est quod sequitur. Et ducatum Cosmi eum qui ad bellum habent, scilicet loco regni: Cosmi enim elegerunt duces exercitus & ordinauerunt militiam, vt hostibus resisteretur, & ex tunc ducatum habuerunt loco regni. Et adhuc dat conuenientiam aliam, ibi, Ecclesia autem participant omnes, id est, conuocatione generali: hoc enim fiebat & in Lacedæmonia & in Creta in conuocatione totius multitudinis. Dominatio autem nullius est, supple, Ecclesia, nisi consententiandi (sicut adhuc est in ciuitatibus Lombardiæ, vbi proposita sententiã populo, consilium nihil facit nisi populus acclamet sic, sic sit) ea quæ videntur senioribus & Cosmis.

e Deinde cum dicit, Quæ quidem igitur conuiuiorum, &c. positis istis conuenientiis ostendit differentiam eorum in celebratione conuiuiorum, faciendo comparationem eorum ad inuicem: & primò agit de conuiuiis Lacedæmoniorum dicens. Quod quidem igitur conuiuiorum statutum est, supple, se habet melius Cretensibus quam quod Lacedæmonibus, scilicet statutum est. Et ostendit in quo, ibi, In Lacedæmonia quidem enim secundum caput vnusquisque infert, siue pauper, siue diues, constitutum, id est, constitutam contributionem. Et sicut dixit suprà, hoc est pauperibus valde onerosum, & facit ciues amatores pecuniæ, vt scilicet habeant vnde possint contribuere, & sic venire ad potestatem Ephororum, ad quam aliter venire non possunt. Et hoc est. Si autem non, supple, contribuant, participare lex prohibet politia, quemadmodum dictum est & prius, scilicet in capitulo de politia Lacedæmonum Ephororum. Et quomodo se melius habeat lex Cretensis ad conuiuia, ostendit, ibi, in Creta autem communius, supple, statutum est de conuiuiis, ab omnibus enim natis fructibus & pecoribus ex publicis, hoc est, communibus, & oblationibus quas ferunt incolæ, scilicet de terris quas colunt, constituta est pars, sicut apud nos constitutæ sunt decimæ, hæc quidem, scilicet pars, ad Deos, & communia sacrificia (Alia translatio, Et communes celebrationes) hæc autem ad conuiuia, celebranda scilicet: ita quòd non oportet vnumquemque secundum caput offerre. Et

tangit vſum illius conſtituti, ibi, Vt & de communi nutrianter omnes, in conuiuiis ſcilicet, & mulieres, & pueri, & viri. Deinde cum dicit, Ad modicum autem cibum, ſupple, ſumendum vt proficuum, naturæ ſcilicet, multa philoſophatus eſt legiſlator, ſcilicet rationes dans quomodo proficuum & ſanum ſit modicum ſumere, & parcè viuere. Et ad diſſungationem mulierum, ſcilicet quod viri non coniungantur mulieribus, multa philoſophatus eſt, vt non multos pueros faciant, eam quæ ad maſculos eſt fecit collocutionem: cum tamen hoc vitium ſit contra naturam, contra rationem, contra morem, contra leges diuinas & humanas, vt probat Alanus in lib. de conqueſtione naturæ contra Sudomitas. Dicit etiam Auicenna, quòd intenſam delectationem natura ordinauit circa coitum mulierum: quia coitus eſt res diuina, quæ per generationem eſſe diuinum retinet, quod naturaliter ab omnibus deſideratur. De qua, ſcilicet collocutione ad maſculos, ſi prauè aut non prauè, ſupple, habet, alias erit conſiderandi tempus: hoc enim pertinet ad 7. Ethic. vbi de continentia & incontinentia agitur. Deinde facit comparationem quam paulò ante inceperat inter Cretenſes & Lacedæmones, ibi, Quod autem quæ circa conuiuia, melius ordinata ſint Cretenſibus quam Lacedæmonibus, manifeſtum eſt, ſupple, ex paulò antè dictis.

f Deinde cum dicit, Quæ autem circa Coſmos, &c. ſubdit reprehenſionem iſtius politiæ: & eſt tertia pars principalis, & dicit, Quæ autem circa Coſmos, adhuc deterius, ſupple, ordinatio. Et oſtendit in quo reprehenſibilis eſt Coſmorum ordinatio pluſquam Ephororum, ibi, Fiunt enim quicumque, id eſt, de communi populo Ephori. Et quia poſſet aliquis dicere, quòd hoc expedit ad politiam, oſtendit hoc non eſſe in Creta circa Coſmos, ibi, Quod autem ibi, id eſt, in Lacedæmonia expedit ad politiam, hic non eſt, ſcilicet in Creta. Et oſtendit quomodo: ibi quidem enim, in Lacedæmonia ſcilicet, propter electionem, Ephororum ſcilicet, ex omnibus eſſe, id eſt, ex communi populo, principans populus maximi principatus (quilibet enim poteſt eligi) vult manere politiam talem ſicque non mouet ſeditionem, hic autem, ſcilicet in Creta non ex omnibus eligunt Coſmos, ſed ex quibuſdam ſenibus, quos paulò ante vocauit Boulin, id eſt, conſiliarios, & ſenes, ſupple, eligunt, ex quibuſdam qui fuerunt Coſmi, antè ſcilicet, & ſic electio non poteſt ad populum peruenire, propter quod frequenter ſeditiones mouentur.

g De quibus, ſcilicet Coſmis, eoſdem vtique dicet aliquis ſermones, & de iis qui in Lacedæmonia ſiunt: eadem enim inconuenientia ſequuntur ad vtrumque. Et oſtendit hoc, ibi, Quod enim ſine correctione, eſt, ſupple, id eſt, quibus committitur poteſtas, ita quòd populus non poteſt corrigere, non eſt ſecurum. Alia tranſlatio: Ingubernatum eſt. Et addit aliud inconueniens, ibi, Et quod per vitam ſenectus eſt maior dignitate ipſis. Alia tranſlatio habet: Et per vitam maius ſenectus dignitatis ipſis. Senſus eſt, quod Coſmi qui ad vitam principantes eligebantur in Creta, maius periculum fuit, quam Ephori qui eligebantur adepta ſenectute in Lacedæmonia. Et adiungit tertiam reprehenſionem, ibi, Et non ſecundum literas principari, id eſt, ſcriptas leges, ſed Autogonomonas, id eſt, conſententiantes, inſecurum, id eſt, non eſt ſecurum: quia lex peruerti non poterit, Coſmi autem peruerti poſſunt qui conſententiantes ſunt.

h Deinde excludit reſponſionem quæ poſſet fieri: poſſet enim dici, quod populus quieſcit & ſilet ſub tali politia: ergo bona eſt. Et reſpondet: Quieſcere autem non participantem populum, nullum ſignum, ſupple, eſt, eius quod eſt ordinatam eſſe bene politiam. Et hoc ideò eſt: Neque enim ſumptionis aliquid Coſmis ſicut Ephoris, longè enim peregrinantur in inſula differentium. Alia tranſlatio habet: Nihil enim manens Coſmis quemadmodum Ephoris: longè enim abeunt in inſula corruptorũ, id eſt, à corruptis qui corruptionem ingerunt: & eſt Græca conſtructio, genitiuus ſcilicet pro ablatiuo.

i Deinde cum dicit, Quam autem faciunt, &c. oſtendit, quòd inconueniens eſt medicina illius mali, quam quidam ponunt, dicens: Quam autem faciunt peccati huius medicinam, inconueniens & non politica, ſed oppreſſiua ſiue tyrannica. Et quæ eſt illa dicit, ibi, Multoties enim eiiciunt conuenientes quidam, id eſt, conſpirantes Coſmos, ſcilicet à Coſmica dignitate, aut comprincipantium ipſorum, ſcilicet quando aliquis Coſmicam habens dignitatem, conſpirat contra alios, & eiicit eos: aut idiotarum, id eſt, popularium multos ſibi aduocat, cum quibus conſpirat & eiicit Coſmos de poteſtate, & hoc eſt tyrannicum. Et ponit adhuc aliam medicinam, ibi, Licet autem & intermediè, id eſt, tempore intermedio, ſcilicet ante mortem Coſmis abnegare principatum, cedendo ſcilicet. Et quia dixit, videtur eſſe medicina & finis iniuriæ, quam facit Coſmus, ex his omnibus accipit dicens. Et hæc omnia melius eſt fieri per legem. Et hoc eſt: Hæc vtique omnia melius eſt fieri ſecundum legem, quàm ſecundum hominum voluntatem: non enim ſecurus canon, id eſt, regula, vel lex, hominum voluntas. Quando enim crederetur velle cedere, forte nollet.

k Omninm autem peſſimum Acoſmiæ, ab a, quod eſt ſine, & Coſmia, quod eſt violenta ceſſatio Coſmorum, quando ſcilicet cogebantur cedere: quam conſtituunt frequenter, conſpirantes ſcilicet, cum non ſententias velint dare potentum, id eſt, quando Coſmi, qui iudices ſunt, nolunt dare ſententias pro potentibus, & tunc conſpirantes deiiciunt eos, & hoc vocatur Acoſmia, id eſt, ceſſatio potentatus Coſmorum. Et hoc eſt. Aut & palam quod habet aliquid politiæ inſtitutio, ſcilicet hoc quod ſic deponantur Coſmi. Sed non politia eſt, verè ſcilicet, ſed potentatus magis & oppreſſiuus & tyrannicus. Et ſubdit quod periculoſum eſt hoc, ibi, Conſueuerunt autem, ſupple, multi ambitioſi, aſſumentes populum & amicos, ſcilicet conſpirantes cum eis, monarchiam facere, id eſt, principatum plurium ſcilicet quandoque ad vnum conuertere, & ſeditiones mouere, ſcilicet vt hoc poſſint facere, & pugnare adinuicem: & hoc valde periculoſum eſt ciuitati. Et quia poſſet aliquis dicere, quòd hoc non ſtatim fit,

ſit, ſed poſt magnum tempus, occurrit dicens. Equidem quid differt quod tale, aut quod poſt quoddam tempus, non iam ciuitatem eſſe talem, ſed ſolum politicam communionem, ſupple, per talem conſpirationem. Quaſi dicat, Nihil differt: quia quod iam eſt in cauſa, poſt modicum erit in effectu. Et ſubdit oſtendens eſſe periculum in hoc, ibi, Eſt autem valde periculoſa ſic habens ciuitas, volentibus inuadere & potentibus. Et huius cauſa eſt: quia ciuibus ſic diſſidentibus non vnanimiter occurreret hoſtibus, & ſic patietur periculum euerſionis. Et quia poſſet aliquis dicere, quòd Creta hoc periculum non eſt paſſa, Reſpondet, ibi, Sed quemadmodum dictum eſt, ſaluatur propter locum, ab expulſione enim, ſcilicet ciuitatibus circumiacentibus in mare ſaluatur, ita quod impugnari non poteſt. Alia tranſlatio ſic habet: Zeuclaſias enim, ſcilicet primus fundator Cretæ, longè fecit Cretam à circumhabitantibus, ita vt impugnari non poſſit. Et ponit ex hoc contingens, ibi, Propter quod & incolarum manet Cretenſibus: quia incolæ libenter manent ibi propter fertilitatem, miniſtri autem recedunt frequenter. Et quare hoc ſit, ſubdit cauſam, ibi, Neque enim extrinſeco principatu participant Cretenſes, quem ſcilicet miniſtris poſſent committere: & ideò recedunt ab eis. Et de hoc inducit ſignum, ibi, Nuperque bellum peregrinum tranſiuit ad inſulam, quod fecit manifeſtam infirmitatem earum, quæ ibi legum: non enim inueniebantur concordes ad reſiſtendum, & ideò victi ſunt. Omnibus his ſubiungit clauſulam finalem, ibi, De hac quidem igitur politia tantum nobis dictum ſit.

CAPVT X.

Antiqua Carthaginenſiũ reſpublica cõſideratur.

a POlitizare autem videntur & Carchedonij bene, & in multis abundantius ad alios, maxime autem quædam propinqua Lacedæmonibus: hæ enim politiæ tres ad inuicem propinquæ aliqualiter ſunt; & ab aliis multùm differunt, quæ Cretenſium & Lacedæmonica, & tertia ab iis, quæ Carchedoniorum, & multa inſtitutorum ſe habent apud ipſos bene.

b Signum autem politiæ coordinatæ populum habentem permanere, & inſtitutione politiæ, & neque ſeditionem (quod indignum dici) fieri, neque Tyrannum.

c Habet autem ſimilia Lacedæmonum politia, conuiuia quidem ſocietatum, Phiditiorum, cum autem, qui centum & quatuor principatum Ephoris, veruntamen non deterius. Ij quidem enim ex contingentibus fiunt, hunc autem eligunt principatum virtuoſum; reges autem & geruſian proportionatam iis quæ regibus & ſenibus etiam.

d Melius autem Reges, neque per ſe eſſe genus, neque hoc, quod contingens, ſed quod differens, ex iis eligibiles magis, quam ſecundum ætatem. Magnorum enim domini conſtituti, ſi viles fuerint, multum lædunt, & læſerunt iam ciuitatem Carchedoniorum. Plurima quidem igitur increpatorum, vtique propter tranſgreſſiones, communia exiſtunt entia omnibus dictis politiis.

e Eorum autem quæ ad ſuppoſitionem Ariſtocratiæ & politiæ, hæc quidem ad populum declinant magis,

CAPVT X.

Videtur etiam Carthaginenſium Reſp. bene conſtituta, multaque habere præter alias, quædam vero maxime ſimilia Lacedæmoniis. Tres enim iſtæ Reſp. quodammodo inter ſe proximæ ſunt, multumque diſtant ab aliis. Cretica dico, & Laconica, & Carthaginenſis, multaque in ipſis prouiſa ſunt recte.

Signum eſt Reip. bene inſtitutæ, quod populus in ſuo permanet loco, neque ſeditionem vllam (vt ita dixerim) vnquam fecit, neque Tyrannum.

Continet autem ſimilia Lacedæmoniorum Reſp. Comeſſationes quidem ſodalitiorum, Phiditiis, centum autem & quatuor virorum poteſtas, Ephoris: præterquam quod non deterior: nam illi ex contingentibus ſunt, hanc autem poteſtatem ſuſcipiunt optimates. Imperator vero & ſenatus conueniunt Lacedæmoniorum regibus, & ſenibus.

Melius autem, quod imperatorem non ſecundum genus, neque ex vili, aut præexcellenti magis eligunt, quam ſecundum virtutem, nam qui magnam habent poteſtatem, ſi ipſi nullius pretij ſint, multum nocent, nocuerunt que iam Lacedæmoniorum ciuitati. Plurima igitur reprehenſorum, propter tranſgreſſionem, communia ſunt omnibus antedictis.

Sed quantum ad intentionem optimatum attinet, & Reip. quædam ad populare ſtatum declinant, quædam ad pau-

hæc

hæc autem ad Oligarchiam. Eius quidem enim quod est hoc quidem adducere, hoc autem non adducere ad populum, Reges domini cum senioribus, si consenserint omnes: si autem non, & horum populus. Quæcunque autem intulerint, non audire solum attribunt populo, qui statuit principibus, sed domini de iudicando sunt, & volenti illatis contradicere licet: quod quidem in aliis politiis non est. Pentarchias autem dominas existentes multorum & magnorum ab ipsis eligibiles esse, & eum, qui centum, hos eligere maximum principatum. Adhuc autem hos ampliori principari tempore aliis, etenim præteriti principantur, & futuri, Oligarchicum. Quod autem sine pretio & non sortiales, Aristocraticum ponendum, & si quid tale alterum: & sententias à principibus iudicari omnes, & non alias ab aliis, quemadmodum in Lacedæmonia.

f Transgreditur autem Aristocratiæ institutio Carchedoniorum maxime ad Oligarchiam, secundum quendam intellectum, vt videtur multis: non enim solum virtuosum, sed diuitem putant oportere eligi principem, impossibile enim egentem bene principari, & vacare. Siquidem igitur eligere diuitem Oligarchicum, secundum virtutem autem Aristocraticum: iste quidem igitur erit ordo tertius, secundum quem quidem ordinata sunt & apud Carchedonas, quæ circa politiam: eligunt enim ad duo hæc respicientes, & maximè maximos reges, & duces exercitus.

g Oportet autem putare, peccatum legislatoris esse transgressionem hanc Aristocratiæ: à principio enim videre hoc, necessariissimum est, qualiter optimi possint vacare, & nihil dehonestari non solum principes, sed neque singulariter viuentes.

h Si autem oportet aspicere & ad abundantiam, gratia vacationis, prauum, maximos principatuum venales esse, regnum scilicet & ducatum exercitus: lex enim ista diuitias facit pretiosas magis virtute, & ciuitatem totam amatiuam pecuniarum: quodcunque autem existimat pretiosum esse, quod principale, necesse & aliarum politiarum opinionem assequi iis. Vbi autem non maxime virtus honoratur, hanc politiam non est possibile firmiter

corum potentiam. Nam referendi quidem ad populum, aut non referendi aliqua, imperatores vna cum senatu domini sunt, si omnes concordent: si non concordent, populus ipsorum dominus est. Quæcunque retulerint magistratus, de his non approbandi modo illorum sententias, potestas permissa est populo, verum etiam pro arbitrio constituendi prouidendique, & cuius contradicere relatis illorum licet, quod non est in aliis Rebuspub. Quinqueuiratum vero, qui multarum ac magnarum rerum potestatem habet, ab illis eligi. Et Centumviratum hos eligere, qui est maximus magistratus, & hos longiori tempore, quam alios imperium retinere. Nam & perfuncti magistratu imperant, & designari ad magistratum, ad paucorum potentiam spectat. Esse autem sine mercede, & sine sortitione, optimatum est ponendum, & si quid aliud tale. Iudicia quoque omnia à cunctis magistratibus iudicari, & non ab aliis alia, vt apud Lacedæmonios.

Transgreditur autem maxime ab optimatibus ad paucorum potentiam institutio Carthaginensium, secundum aliquam intelligentiam in eo, quod etiam multi comprobant, non solum enim optimos, verum etiam ditissimos censent in magistratibus esse ponendos, quasi impossibile sit, qui egenus existat, eum bene magistratum gerere, aut quietem optare. Si igitur sumere diuitem, paucorum potentia est, per virtutem autem, optimatum, ista quædam esset species tertia, per quam constituta est apud Carthaginenses Resp. Creant enim magistratus ad hæc duo respicientes, & præsertim maximos, vt imperatores & prætores.

Putandum autem est, huiuscemodi excessum ab optimatibus esse errorem legis conditoris, quem ab initio præuidisse valde necessarium fuit, vt optimi valerent quietem agere, nec quicquam indecorum facere, non solum in magistratu, sed etiam in vita priuata.

Quod si inspicere oportet ad opes gratia quietis, prauum est, maximos magistratus esse venales, imperiũ, & præturã. Hæc enim lex pretiosas magis facit diuitias, quam virtutes, ac ciuitatem totam ad studium pecuniarum conuertit. Nam quicquid apud ciuitatis principes habetur in pretio, necessarium est & aliorum ciuium opinionem subsequi. Vbi autem non maxime honoratur virtus, ibi non est possibile firmum optimorum esse in Rep. statum. Assuescere vero ad lucra rationabile est, quando per

secundum

secundum virtutem principari: rationabile autem assuescere lucrum hoc ementes, quando cum expenderint, principentur: inconueniens quidem, si pauper quidem existens, epiiches autem volet lucrari, deterior autem vtique non volet, cum expenderit: propter quod oportet eos, qui possunt optimè gerere magistratum, assumere ad magistratum. Probabilius que fuit, si auctor legis opulentiam præstantium virorum abiecisset. ac eorum qui in magistratu ferent, quieti prospexisset.

Prauum etiam videri potest plures magistratus ab vno homine geri: quod in honore est apud Carthaginenses. Vnicum enim ab vno optimè perficitur opus. Hoc autem vt fieret, prouidendum fuit à legislatore, neque cogendum eundem tibicinem esse atque sutorem. Quare vbi non parua est ciuitas, magis ciuile est, vt plures sint participes magistratuum, magisque popolare. Communius enim, vt diximus, & melius singula conficiuntur, atque celerius. Patet autem hoc in bellicis rebus & nauticis. In his enim ambobus per omnes (vt ita dixerim) transit imperare & parere.

Prauum etiam videri potest plures magistratus ab vno homine geri: quod in honore est apud Carthaginenses. Vnicum enim ab vno optimè perficitur opus. Hoc autem vt fieret, prouidendum fuit à legislatore, neque cogendum eundem tibicinem esse atque sutorem. Quare vbi non parua est ciuitas, magis ciuile est, vt plures sint participes magistratuum, magisque popolare. Communius enim, vt diximus, & melius singula conficiuntur, atque celerius. Patet autem hoc in bellicis rebus & nauticis. In his enim ambobus per omnes (vt ita dixerim) transit imperare & parere.

i Prauum autem vtique videbitur esse; & plures principatus principari eundem: quod quidem acceptatur apud Carchedonios: vnum enim opus ab vno optimè perficitur. Oportet autem hoc qualiter fiat, videre legislatorem, & non præcipere eundem fistulare, & coria incidere. Quare vbi non parua ciuitas, magis politicum est, plures participare principantibus, & magis democraticum. Commodius enim, sicut diximus, & pulchrius vnumquodque perficitur ab eisdem, & velocius. Palam autem hoc in bellicis & nauticis. In iis enim ambobus per omnes, vt est dicere, extenditur principari & subiici.

k Oligarchia autem existente politia, optimè effugiunt iudicando, semper aliquam populi partem emittentes super ciuitatem: hoc enim faciunt, & seruant mansuram politiam: sed hoc est fortunæ opus. Oportet autem inseditionales esse propter legislatorem. Nunc autem si infortunium aliquod eueniat, & multitudo abscesserit subiectorum, nullum est remedium quietis per leges. De Lacedæmoniorum quidem igitur politia, & Cretensium, & Carchedoniorum, quæ merito acceptantur, hoc habet modo.

Sed cum ad paucorum potentiam vergat Resp. eorum, optime illud effugiunt, vt semper aliqua plebis pars dicatur, ad oppida mittentes: per hoc illi arbitrantur, ac certe efficiunt, statum ciuitatis permanere: sed hoc est fortunæ opus. Oportebat vero non per fortunam sine seditionibus esse, sed per legislatorem id fieri. Nunc autem si diuersa fortuna incidat, & plebs à gubernatoribus secedat, nullum est remedium legis ad quietem adhibitum. Lacedemoniorum igitur, & Cretensium, & Carthaginensium Respubl. in hunc modum se habet.

Lacedæmonum politiæ, &c. Dicit ergo primo. Politizare autem videntur & Carchedonij bene. Alia translatio: Ciuiliter autem viuere videntur & Carchedonij bene & in multis abundantius, id est, melius, ad alios, id est, comparatione aliorum, maximè autem propinque Lacedæmonibus: hæ enim politiæ tres ad inuicem propinquæ aliqualiter sunt, & ab aliis, politiis scilicet barbarorum multum differunt, & multa institutorum, supple, per leges, se habent apud ipsos, scilicet Carchedonios, bene.

b Et hoc secundò probat per signum, ibi, Signum autem politiæ, bonæ, supple, est coordinatè populum habentem, id est, quod quilibet secundum suum officium habet se ordinatè ad alium, non supergrediens ipsum, nec seditionem

CAPVT X.

*** Hic agit de politia siue vrbanitate Carchedoniorum, & diuiditur in tres partes. In prima ostendit in quo maximè conuenit cum politia Lacedæmoniorum. In secunda ostendit ad quam transgressionem declinat, ibi, *Transgreditur autem aristocratiæ*, &c. In tertia reprehendit ea quæ reprehensibilia sunt in ea, ibi, *Oportet autem putare peccatum*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim commendat politiam Carchedonensem super alias. Secundò probat per signum, ibi, *Signum autem politiæ*, &c. Tertiò ponit ea in quibus conuenit cum politia Lacedæmoniæ, ibi, *Habet autem similia*

nem mouens, permanere in institutione politiæ, populum scilicet tic se habentem. Et addit secundum signum, ibi, Neque seditionem, quod indignum dici, fieri, id est, quod inter eos nunquam fuit seditio tanta, quòd digna esset mentione, licet fortè vnus cum alio in tumultus aliquando ciuiliter contenderit. Et adiungit tertium signum, ibi, Neque tyrannum, id est, inter eos non surrexit tyrannus qui crudeliter opprimeret alios. Sicut in 8. Ethic. dicitur, tyrannis opposita optimæ vrbanitati, id est, regno, & pessima corruptio est.

c Deinde cum dicit, Habet autem similia, &c. ostendit in quibus assimilatur politiæ Lacedæmonum. Et circa hoc duo facit: primò ostendit, quòd in tribus similis est & imitatur eam. Secundò ostendit quomodo in iis excedit quantum ad bonitatem & virtutem, ibi, *Et melius autem reges*, &c. Dicit ergo: Habet autem similia Lacedæmonum politiæ, conuiuia quidem societatum, Phiditiorum, id est, sicut apud Lacedæmones sunt conuiuia quæ Phiditia vocantur, & primò vocabantur andria: ita apud Carchedones sunt conuiuia societatum per communem contributionem, quæ fiunt in demonstrationibus honorabilium personarum & in festis. Et hoc primum in quo conuenit. Sequitur secundum, ibi, Eum autem qui centum & quatuor principatum Ephoris, supple, habet similem. Et vult dicere, quòd sicut apud Lacedæmones eligebantur Ephori qui procurarent rempub. apud Carchedones eligebantur centum & quatuor procuratores Reipub. & principes erant ciuitatis. Et subiungit paruam quandam differentiam in electione, ibi, Verumtamen non deterius, id est, non peiori modo eligunt Carchedonij quam Lacedæmones, sed melioti. Et ostendit in quo. Ij quidem enim, scilicet Ephori in Lacedæmonia ex cõtingentibus sunt, id est, ex quibuscunque de populo: & hoc malum est: hunc autem eligunt principatum, scilicet centum quatuor virtuosum: non enim illos centum quatuor eligebant nisi de virtuosis, & virtute perfectis. Et huius fuit causa: quia communicabant aristocratia, quæ est secundum virtutem & potestatem virtuosorum. Et ostendit tertium in quo conueniunt, ibi, Reges autem & Gerusiam, id est, principatum honorabilium, supple, habent Carchedonij proportionatum iis quæ, ibi, scilicet in Lacedæmonia, regibus & senibus. In antè habitis enim dictum est, quòd Lacedæmones regnum habebant & senes eligebant quos boulin, id est, consiliarios vocabant: & ad imitationem eorum Carchedonij eligebant reges & gerusios quos honoratos vocabant, ad assistendum regi.

d Deinde cum dicit, Et melius autem reges, &c. posita ista conuenientia ponit differentiam, scilicet quod melius in tali electione habebant Carchedonij quam Lacedæmonij, dicens. Melius autem reges, neque per se esse genus, id est, quod non de vno genere semper eligantur, neque hoc quod contingens, id est, quod ex quibuscunque de populo eligantur sicut Ephori apud Lacedæmones, sed quod differens (alia translatio, siue differens) ex iis eligibiles magis quam secundum ætatem. Alia translatio, quam secundum staturam, id est, melius est quòd reges eligantur ex differentibus & magis eligibilibus secundum virtutem sicut præcepit Carchedonius, quam secundum ætatem seniores, sicut legislator Lacedæmonius, eligi senes eos quos dicebant boulin, qui in Lacedæmonia regi assistebant, quem ex senioribus eligebant. Et subiungit rationem quod ex contingentibus non expedit eligi regem, ibi, Magnorum enim domini constituti, supple, reges, si viles fuerint, sicut probabile est fore electos ex humili plebe, multum lædunt & læserunt iam in præterito ciuitatem Carchedoniorum: vnde versus.

Asperius nihil est humili, dum surgit in altum.

Et quia hæc politia similis est aliis duabus, eadem reprehensiones quas habent aliæ in transgressionibus, habet & ista. Et hoc est. Plurima quidem igitur quidem increpatorum vtique propter transgressiones communia existunt, conuenientia omnibus dictis politiis. Ratio dicti est, quòd non increpatur rationabiliter, nisi vitium, & non homo, vel ciuitas. Et si vnum vitium transgressionis est in pluribus, eadem erit ratio increpationis.

e Deinde cum dicit, Eorum autem quæ ad suppositionem, &c. ponit aliud in quo specialiter reprehenditur dicens. Eorum autem quæ ad suppositionem legislatoris, id est, quam ipse intendit aristocratiæ & politiæ, Carchedoniorum scilicet, hæc quidem ad demum, id est, populum siue democratiam declinant magis, hæc autem ad oligarchiam, supple, declinant. Etenim democratia principatus est populi, oligarchia autem principatus paucorum, sicut in antè habitis dictum est. Et ostendens in quo, subdit. Eius quidem enim quod est hoc quidem adducere, ad populum scilicet, hoc autem non adducere ad populum, reges domini, supple, sunt cum senioribus, si autognomones omnes, id est, consentientes. Sensus est statuta esse apud eos, quòd quædam à regibus & principibus proponenda sunt populo, vt omnes simul consentiant & consententient, & vna simul omnium sententia approbetur. Quæ autem sic sunt proponenda, reges domini sunt cum senioribus. In his autem, supple, quæ populo proponuntur sic, populus habuit potestatem consentiendi vel dissentiendi. Et hoc est. Quæcumque autem intulerint, isti scilicet populo sic ordinata à principibus, domini, supple, populares, de iudicando sunt, scilicet vtrum sint tenenda vel non: & volenti, populo scilicet talia obseruare, illatis, id est, propositis, populo contradicere licet. Et subdit quod hoc habebat speciale Carchedonia, ibi, Quod quidem in aliis politiis non est, Lacedæmoniorum scilicet, & Cretensium. Et hoc videtur etiam fuisse democraticum: quia in fauorem populi factum est. Et subdit quomodo declinat ad oligarchiam, ibi, Pentarchias autem, id est, principatus quinque virorum, dominas existentes multorum & magnorum. Et ostendit quorum, ibi, Ab ipsis, scilicet pentarchiis, eligibiles esse, & eum, scilicet principatum, qui centum est, hos eligere maximum principatum: hunc enim principatum elegerunt pentarchi: & dicitur maximus, quia ampliſſimus est, & ad multos pertinens. Hoc est enim

enim oligarchicum: quia potestatem conuertit ad principatum paucorum. Et subdit aliud in quo etiam oligarchicum est, ibi, Adhuc autem hos ampliori principari tempore, scilicet pentarchios. Et ostendit quomodo ampliori, ibi, Etenim præteriti, eligentes scilicet futuros, cum futuris principabantur. Et hoc est. Etenim præteriti principabantur & futuri, oligarchicum: in hoc enim declinat in potestatem paucorum. Et ostendit in quo conuenit cum aristocratia. ibi, Quod autem sine pretio, supple, eligunt & non sortiales, qui clerotæ dicuntur Græcè, aristocraticum ponendum, supple, est. Sortiales enim sunt, qui pauperes existentes, non arte vel dignitate, sed qui sorte vel fortuitò veniunt ad principatum, & ideò principatu vtuntur in lucrum: & si quid tale alterum est, supple, simile illi, in hoc declinat ad aristocratiam sicut & virtuosos eligunt & non alios. Et ponit tertium in quo iterum aristocraticum est, ibi, Et sententias à principibus iudicari omnes & non alias ab aliis, diuersis scilicet iudicibus, quemadmodum in Lacedæmonia, scilicet à diuersis iudicibus fit iudicium in eadem causa, supple, etiam est aristocraticum. Et propter hoc in iure prohibetur, quod vna & eadem causa ad diuersos iudices non referatur.

f Deinde cum dicit, Transgreditur autem aristocratiæ, &c. ostendit in quo declinet ab aristocratia dicens. Transgreditur autem aristocratiæ (genitiuus pro ablatiuo), id est, ab aristocratia institutio Carchedoniorum maximè ad oligarchiam secundum quendam intellectum, vt videtur multis, in hoc scilicet quod aristocratia potestas est virtuosorum, oligarchia autem principatus paucorum. Et ponit rationem, ibi, Non enim solum virtuosum, sed & diuitem putant oportere eligi principem. Et ponit rationem legislatoris, ibi, Impossibile enim egentem bene principari, & vacare, scilicet publicis negotiis. Et huius causam in præhabitis assignauit: quia egentem oportet intendere lucris pro necessitate vitæ: propter quod etiam dicitur in 8. Topic. quòd tempore necessitatis melius est ditari quam philosophari, licet simpliciter sit melius philosophari quam ditari. Et ex hoc elicit inconueniens, quod sequitur, ibi, Siquidem igitur eligere diuitem, oligarchicum est: quia oligarchia principatus paucorum & diuitum est; secundum virtutem autem, supple, principari & eligere principem, aristocraticum, supple, est. Iste quidem vtique erit ordo tertius, scilicet qui est simul & secundum virtutem, & secundum diuitias eligere principes: secundum quem quidem ordinem ordinata sunt & apud Carchedonas, quæ circa politiam. Et ponit rationem, ibi, Eligunt enim ad duo hæc respicientes, diuitias scilicet & virtutem: & maximè, supple, sic eligunt maximos, scilicet principes, reges & duces exercitus.

g Deinde cum dicit, Oportet autem putare, &c. reprehendit ea quæ sunt reprehensibilia in politia seu vrbanitate Carchedonum. Sed quia posset aliquis dicere, quòd respicere ad diuitias in eligendo principem, peccatum est in principatu aristocratiæ, præcipuè cum in antè habitis dictum sit, quòd virtuosus pauper, etiamsi nolit, cogendus est ad principatum, ide dicit, quòd peccatum in hoc est legislatoris, non ciuitatis: & hoc est. Oportet autem putare peccatum esse legislatoris transgressionem aristocratiæ. Et ostendit quomodo, ibi, A principio enim institutionis politiæ, hoc videre est necessariissimum, qualiter optimi possint vacare reip. & nihil dehonestari, propter paupertatem, non solum principes, qui sunt personæ publicæ, sed nec singulariter, id est, priuatè viuentes: his enim legislator debuit prouidere de ærario publico & publicis ædibus, vt in tantum abundarent, quòd non oporteret venales esse & in principatu, & priuatè viuentes.

h Et ostendit inconueniens quando secus fit, ibi, Si autem oportet aspicere, principes scilicet, &, id est, etiam ad abundantiam, id est, vt abundent, gratia vacationis, prauum, id est, si principes propter hoc quod vacant à negotiis propriis, & intendunt communibus, oportet respicere & intendere qualiter abundent, hoc prauum est & corruptum. Et dat rationem, ibi, Maximos principatuum, supple, contingit venales esse, regnum scilicet & ducatum exercitus. Et ostendit quomodo hoc est prauum, ibi, Lex enim ista, scilicet vt diuites eligantur, diuitias facit pretiosas magis virtute, & etiam ciuitatem totam amatiuam pecuniarum. Videntes enim ciues, quòd propter diuitias adipiscuntur principatus, inhiant diuitiis, qualitercumque & quibuscumque lucris, iuxta illud Sap. Existimabant ad lucrum vitam hominis esse compositam, & oportere vndecumque etiam ex malo acquirere. Et hoc maxima corruptio est. Et hoc est quod addit. Quodcumque autem existimat pretiosum, id est, pretio suppositum, quod principale, id est, principales, necesse, supple, est illud aliarum politiarum opinionem assequi his, id est, timocratiæ quæ propter lucrum est, tyrannicæ quæ est oppressiua propter prædam: & hoc pessimum. Et hoc est quod addit. Vbi autem non maximè virtus honoratur, hanc politiam non est possibile secundum virtutem firmiter principari. Et ostendit hoc per inconueniens quod sequitur, ibi, Rationabile autem affluescere lucrum hoc, id est, principatus ementes, quando cum expenderint, principentur, id est, quando expensas ad hoc quod principentur, posuerint: volet enim rehabere quod posuit. Et ostendit subdens. Inconueniens quidem, si pauper quidem existes, epiiches autem, id est, superiustus secundum virtutem volet lucrari: hoc enim non est de iustitia, neque de virtute quod vendat sententias & iustitias. Ponet, enim sicut dicunt Theologi, impretiabile sub pretio. Deterior autem vtique, ciuiliter scilicet, non volet cum expenderit: quia tunc & ipsa expendit, nec supperunt aliena, & sic omninò inutiliter erit: propter quod oportet eos qui possunt, & virtute & facultatibus scilicet, aristocratizare, hos principari, & non alios, supple. Et facit comparationem, ibi, Dignius autem si etiam præferret penuriam epiichorum, supple, aliquis legislator, sed & principantium curaret de vacatione, id est, dignius esset, quòd legislator curaret de

sumptibus communibus prouidere principibus qui vacant publicis, quam quod diuitibus, propter diuitias, conferat principatus. Minus enim damnum est de communi prouidere eis, quam totam ciuitatem fieri amatiuam pecuniarum.

2 Deinde cum dicit, Prauum autem vtique, &c. reprehendit legislatorem de hoc quod plures principatus commisit vni gubernandos, dicens: Prauum autem videbitur esse, plures principatus principati eundem, quod quidem acceptatur apud Carchedonios, & male. Et ponit rationem, ibi, Vnum enim opus ab vno optimè perficitur. Cuius rationem reddit optimè Greg. in Past. sic dicens: Impar quisque inuenitur ad singula, dum confusa mente fertur circa multa. Et illud poëtæ:

Pluribus intentus minor est ad singula sensus.

Et hoc est quod sequitur, ibi, Oportet autem qualiter fiat hoc videre legislatorem. Et dat simile in artibus, ibi, Et non præcipere eundem fistulare & coria incidere. Ex his concludit: Quare vbi non parua ciuitas, magis politicum est plures participare principantibus, supple, quam vnum plures principatus habere, & etiam est, supple, magis democraticum, id est, populare: fauor enim populi accedit, cum etiam seipsos posse promoueri ad principatus vident. Et huius dat rationem, ibi, Communius enim (alia litera, commodius enim) sicut diximus, & pulchrius vnumquodque perficitur ab eisdem & velocius: quia si plures sint, aliquando non concordant, & sic causæ protrahuntur. Hoc autem probat in exemplis, ibi, Palam autem hoc in bellicis & nauticis, id est, in naualibus bellis & equestribus. In iis enim ambobus per omnes, vt est dicere, extenditur principari & subiici: & ideò, supple, sæpè negliguntur & protrahuntur & confusè aguntur.

k Oligarchica autem existente politia, id est, paucorum principatu, ita scilicet quod vnusquisque sit in officio suo, optimè effugiunt, iudicando semper aliquam populi partem: tunc enim expeditè fit, quod fieri debet. Qualiter autem fiat, subdit. Emittentes super ciuitatem, sibi, supple, subiectam: vbi tangit modum imperij Romanorum, qui super ciuitates exteras sibi subiectas quosdam de suis emittebant in præsides & proconsules, qui dirigerent negotia prouinciarum & ciuitatum, ne dispendium esset in republ. propter longam distantiam Imperatoris. Et huius ordinationis vtilitatem subdit, ibi; Hæc enim seruant & faciunt mansuram politiam: quando enim vnusquisque in suo principatu opus suum perficit, seruatur politia à corrumpentibus, & fit mansiua sine seditione populi: sed hoc est fortunæ opus, scilicet apud Carchedonios, qui nullum legis ordinem habent: & hoc imò totum fortunæ commiserunt. Et ideò hoc reprehendit subdens: Oportet autem inseditionales esse, scilicet ciues, propter legislatorem, & non propter fortunam, supple. Nunc autem si aliquod infortunium accidat & multitudo abscesserit subditorum, ab obedientia scilicet Carchedonum, nullum est remedium quietis per leges: quia nullam legem dederunt de hoc quomodo rebelles redirent in subiectionem & quietem à seditione. Deinde ponit epilogum de omnibus dictis, ibi, De Lacedæmoniorum quidem igitur politia & Cretensium & Carchedoniorum, quæ merito acceptantur, hoc, scilicet quod dictum est, habet modo. Alia litera hoc habet: Notorium, id est, quod notum sit: fortè enim habebant aliqua occulta, de quibus non oportebat dicere.

CAPVT XI.

De republica Solonis, & variis institutoribus rerumpublicarum.

a EOrum autem qui pronuntiauerunt de politia quidem qui non communicauerunt à communibus politicis nullis, sed perseuerauerunt singulari vita viuentes: de quibus si quid sermone dignum, dictum est fere de omnibus. Quidam autem legislatores fuerunt, ij quidem propriis ciuitatibus: ij autem & quibusdam extraneorum politicè conseruati ipsi: & horum quidem ij fuerunt conditores legum: ij autem & politiæ, puta Lycurgus & Solon. Isti enim & leges & politias instituerunt. De ea quidem igitur quæ Lacedæmoniorum, dictum est.

b Solonem autem aliqui quidem putant fuisse legislatorem studiosum. Oligarchiam enim dissoluisse valde intemperatam existentem, & seruientem populum liberasse, & Democratiam patriam instituisse, miscuisseque bene politiam, fuisse enim, quod in

CAPVT XI.

EOrum autem qui de Republ. aliquid tradiderunt, quidam nunquam versati sunt in gubernatione ciuitatis, sed in priuata vita ociosi vixerunt: de quibus si quid dignum relatum fuit, supra diximus. Quidam autem legislatores fuere, gubernauerunt que vel in propriis ciuitatibus, vel in alienis: & horum quidam solummodo legum auctores fuere. Quidam etiam Reip. constituendæ, veluti Lycurgus & Solon. Hi enim leges & Respub. condidere. Lycurgus quidem Lacedæmonijs, vt dictum est, Solon autem Athenienſibus.

Existimant autem quidam, Solonem legislatorem fuisse præclarum. Nam & paucorum potentiam sustulisse, quæ nimis intemperans erat, & plebem à seruitute liberasse, ac statum popularem in patria constituisse, optimèque Reipp. temperasse. Nam esse consilium Areopagi, paucorum

Areopago

Areopago consilium Oligarchicum, quod autem principatus eligibiles, Aristocraticum, prætorium autem, Democraticum. Videtur autem Solon illa quidem existentia prius, non dissoluisse, consilium scilicet & principatuum electionem, populum autem instituisse prætoria faciens ex omnibus.

e Propter quod & quidam accusant ipsum, soluere vero alteram, cum fecerit prætorium dominum omnium, cum sit sortiale. Cum enim hoc inualuit, sicut tyranno populo largientes politiam, in eam quæ nunc Democratiam instituti sunt, & id quidem, quod in Areopago consilium Ephialtes prohibuit & Pericles: & hoc itaque modo vnusquisque rectorum populi augens produxit in eam, quæ nunc Democratiam.

d Videtur autem hoc non secundum Solonis voluntatem factum fuisse, sed magis ab accidente. Nauarchiæ enim in Medis populus factus causa astute concepit, & rectores populi accepit prauos pro politice conuersantibus Epicheis. Quoniam & Solon videtur necessariam maxime potentiam attribuere populo, scilicet principatus eligere & corrigere, neque enim huius populus existens dominus, seruus vtique esset, & aduersarius: principatus autem ex insignibus & abundantibus, instituit omnes ex quingentis Medimnis & lugariis, & tertio fine vocato equestri: quartum autem quod mercenarium, quibus nullus principatus attinebat.

e Legislatores autem fuerunt Zaleucus Locrensis Occidentalibus, & Charondas Catanæus suis ciuibus, & aliis Calchidiæ ciuitatibus circa Italiam & Siciliam. Volunt autem quidam colligere, qualiter Onomacritus fuit primus industrius circa legislationem, exercitatum autem fuisse in Creta, cum esset Locrus, & præfectum populo secundum artem, huius autem fuisse socium Thaletem, Thaletis autem auditorem Lycurgum & Zaleucum, Zaleuci autem Charondam: sed hoc quidem dicunt inconsideratius tempore dicentes.

f Fuit autem & Philolaus Corinthius legislator Thebeis, erat autem Philolaus de genere quidem Bacchidorum, amator autem factus Dioclis, qui vicit Olympiadem, vt ille ciuitatem reliquit.

D. Alb. Mag. Politic.

gubernationis, delectus vero magistratuum, optimatum, iudicia vero, populare. Sed videtur Solon illa duo, cum essent prius, non sustulisse, consilium Areopagi, & magistratuum delectus, at populum asseruisse, iudiciis ex omnibus constitutis.

Quapropter quidam illi succensent, quod alterum dissoluerit, cum auctoritatem omnem ad iudicium traduxerit, quod per sortitionem est. Nam cum hoc inualuit, tanquam tyranno, gratificantes populo, in eum, qui nunc est, popularem statum Remp. redegerunt, & consilium Areopagi Ephialtes inhibuit & Pericles. Iudicibus vero salaria Pericles induxit, ac per hunc modum vnusquisque eorum, qui apud plebem posse voluerunt, populi vim augere perseuerauerunt, donec in istam, quæ nunc est, licentiam peruenit.

Apparet autem hoc non tam Solonis voluntate, quam casu euenisse. Nauali enim potentia aduersus Medos victor populus, maiora de sese sapere cœpit, & accesserunt patroni seditiosi contra bonos & modestos viues, qui Rempub. gubernabant. Cum videatur quidem Solon eam, quæ maxime necessaria fuit, potestatem populo tradidisse, vt magistratus crearet, & male facta corrigeret, nisi enim populus hanc habeat potestatem, seruus erit & inimicus. At magistratus omnis constituitur ex nobilibus, ac locupletibus ex censu quingentorum Medimnorum & iugerum. Tertium ex equitibus. Quartum ex opificibus sordidis, quibus nullum magistratus assequendi ius erat.

Fuerunt etiam legum positores Zaleucus apud Locros Occidentales, & Charondas Catanienſis ciuibus suis, ceteriſque ciuitatibus Chalcidicis, quæ sunt circa Italiam & Siciliam. Tentant vero quidam inducere, quasi Onomacritus fuerit primus legum ferendarum peritus. Hunc vero exercitatum in Creta, cum esset Locrus, perfectum autem per artem diuinationis, ei familiarem fuisse Thaletem, Thaletis autem auditores fuisse Lycurgum & Zaleucum, Zaleuci autem Charondam. Sed qui ista dicunt, tempora non supputant.

Fuit etiam Philolaus Corinthius legislator Thebanis. Erat autem Philolaus ex familia Bacchiadum, amicus vero Dioclis, qui Olympia vicit. Sed vbi ille ciuitatem deseruit, commotus ob amorem matris

recordatus amorem matris Alcyones, abiit Thebas, & ibi vitam finierunt ambo, & nunc adhuc ostendunt sepulchra ipsorum, inuicem quidem facile complectibilia existentia: ad regionem autem Corinthiorum, hoc quidem conspectibili, hoc autem non conspectibili: fabulantur enim ipsos sic ordinasse sepulturam. Dioclea quidem propter abstinentiam passionis, quatenus non visibilis sit Corinthia à puluere. Philolaum autem quatenus visibilis. Habitauerunt quidem igitur propter talem causam apud Thebeos. Legislator autem fuit ipsis Philolaus.

g De aliis quibusdam, & de puerorum procreatione, quas vocant illi leges positiuas, & hoc est singulariter ab illo lege statutum, quatenus numerus saluetur fortium. Charondæ autem nihil est proprium, nisi vindictæ falsorum testium: primus enim fecit considerationem, diligentia autem est legum placentior, & his qui nunc legislatoribus. Philolai autem proprium & substantiarum irregularitas. Platonis autem mulierum & puerorum, & sustantiæ communitas & conuiuia mulierum. Adhuc autem lex circa ebrietatem, scilicet sobrios symposiarchizare, & exercitium in bellicis, quatenus ambidexteri fiant, per studium, vt opportunum est, non hac quidem manuum vtile esse, hac autem inutile. Draconis autem leges sunt, politiæ autem existenti leges posuit: proprium autem in legibus nihil est quod sit memoria dignum, nisi fœnitia propter magnitudinem damni. Fuit autem & Pittacus legum conditor, sed non politiæ. Lex autem propria ipsius, ebrios, si percusserint, amplius damni ferre quam sobrios, quia pluries iniuriantur ebrij quam sobrij, non ad veniam respexit, quia oportet ebrios habere magis, sed ad conferens magis. Fuit autem & Androdamas Rheginus legislator Chalcidibus, qui in Thracia, cuius circa homicidialia & hæreditationes est. Attamen proprium ipsius nihil vtique habebit dicere aliquis. Quæ quidem igitur circa politias principales, & circa dictas politias ab aliquibus, sint considerata hoc modo.

Alciones, Thebas migrauit. Atque ibi ambo defuncti sunt: Monstranturque etiam nunc illorum sepulchra, spectantia quidem sese. Verum ita constituta, vt ex Dioclis quidem sepulchro non sit prospectus in Corinthium agrum, ob animi infectionem. Ex Philolai autem sit prospectus. Habitarunt igitur ob huiusmodi causam apud Thebanos, legesque illis Philolaus descripsit.

Et de aliis quibusdam, & de sobole procreanda, quas illi leges proletarias appellant, & hoc est præcipue ab illo prouisum, vt numerus hereditatum conseruetur. Charondæ autem nihil est proprium, nisi iudicia falsorum testium: primus enim de his legem posuit, diligentia autem & claritate etiam elegantior quam hi, qui nunc sunt legum conditores. Philolai proprium est patrimoniorum disparitas. Platonis autem mulierum & natorum & patrimoniorum communitas, & comessationes fœminarum. Et præterea lex circa ebrietatem: vt reges conuiuiorum sobrij sint, & in rebus bellicis exercitatio, per quam ambidextri fiant, cum oporteat non alteram manum vtilem, alteram inutilem habere. Draconis quoque leges sunt: sed iam constituta Reipubl. leges tulit. Proprium autem Draconis est nihil quod sit memoria dignum, nisi rigiditas ob magnitudinem pœnarum. Fuit quoque Pittacus legum conditor, sed non in Rep. versatus. Lex est propria illius, ebrios, si quem pulsauerint, minori pœna damnari, quam si sobrij fecissent. Quod enim pluris derelinquunt ebrij quam sobrij, non ad id respexit, quod magis est ebriis venia, sed ad vtilitatem. Fuit etiam Androdamus Rheginus legum conditor Chalcidensibus, qui sunt in Thracia, de homicidio, & hereditatibus: nihil tamen huius proprium referre quis potest. De his ergo Rebuspub. quæ principales sunt, & de his quæ sunt ab aliquibus scriptæ, in hunc modum cognouisse sufficiat.

CAPVT XI.

IN hac vltima parte secundi libri determinat Aristoteles differentiam politias instituentium. Determinat enim primò differentiam politiarum secundum seipsas. Secundò differentias earundem secundum ciuitates, in quibus obseruabantur. Et ideò nunc tertiò non restat nisi

nisi determinate differentias earum secundum instituentes eas: sicut enim dicitur in Ethic. sermones morales magis acceptantur secundum authoritatem eorum qui diligunt mores, quam secundum syllogismum. Qui enim diligit virturem, vera dicit de virtute. Diuiditur autem istud capitulum in partes duas, in quarum prima determinat differentias legislatorum, & politiarum quas instituerunt. In secunda tangit diuersorum nomina legislatorum & legum quas instituerunt, ibi, *Legislatores autem fuerunt*, &c. Circa primum duo facit. Primò determinat differentiam legislatorum in modo vitæ. Secundò negotiatur circa legislationem Solonis, ibi, *Solonem autem aliqui quidem*, &c. Dicit ergo primò: Eorum autem qui pronunciauerunt de politia, quidam quidem fuerunt qui non communicauerunt actionibus politicis nullis (altera negatio superfluit) sed perseuerauerunt singulari vita viuentes, & illi fuerunt qui philosophiæ intenderunt, sicut Socrates, Phaleas, Hippodamus & generaliter omnes qui in Brachmania sub Didimo rege fuerunt in antris habitantes, sicut Diogenes, de quibus si quid est sermone dignum, dictum est ferè de omnibus, scilicet in præhabitis. Et accipit alteram partem subdens, Quidam autem legislatores fuerunt, scilicet qui politicis actibus communicauerunt. Et hos diuidit in duas differentias, ibi, Ij quidem propriis ciuitatibus, supple, legem dantes tantum: ij autem, scilicet alij & quibusdam extraneorum ciuitatibus, supple, leges dantes: & huiusmodi potest esse Critias qui optimas leges nobilissimæ ciuitatis Ægypti per Solonem dedit Athenienſibus, vt in Timæo Platonis dicitur. Et de illis vtrisque in communi subdit, Politicè conuersati ipsi, & non in singulari vita; supple, per hoc enim differunt à primis qui singulariter vixerunt: & hos diuidit vlterius in duas differentias, ibi, Et horum quidem ij fuerunt conditores legum, sicut Phidon Corinthius: ij autem, id est, alij & politici fuerunt & conditores legum & ordinatores ciuitatis. Et dat exemplum, ibi, Puta Lycurgus & Solon: Quidam tamen Lycurgum, Lygurgum vocant: & hoc nomen dicunt ei ab euentu impositum esse, quia scilicet præfuit Lugurgiæ prouinciæ, sicut Africanus dicitur Scipio, quia deuicit Africam. Et subdit ostendens quid instituit vterque. Isti enim & leges & politias instituerunt, Lycurgus in Lacedæmonia, Solon autem apud Athenienses. Deinde excusat se de institutis in Lacedæmonia, ibi, De ea quidem igitur quæ Lacedæmoniorum, dictum est, scilicet in præhabitis.

b Deinde cum dicit, Solonem autem aliqui, &c, negotiatur circa legislationem Solonis. Et circa hoc tria facit. Primò enim ponit laudem Solonis. Secundò quorundam accusationem contra eum, ibi, *Propter quod & quidam*, &c. Tertiò excusationem ipsius, ibi, *Videtur autem hoc, non secundum Solonis voluntatem*, &c. Dicit ergo primò: Solonem autem aliqui quidem putant fuisse legislatorem studiosum, id est, valde bonum. Et addit rationem, ibi, Oligarchiam enim, scilicet quæ fuit Athenis in potestate paucorum & diuitum, dissoluisse valde intemperatam existentem: quia per talem potestatem diuites valde opprimebant populum. Et hoc est quod sequitur. Et seruientem populum liberasse, id est, à seruitute & oppressione populum liberasse, & democratiam, id est, populi principatum, patriam instituisse. Et quia talis principatus est in fauorem populi, propter hoc populus ab oligarchico principatu liberatus est. Et addit vlterius in laudem ipsius. Miscuisseque, scilicet dicunt Solonem, bene politiam: quia sicut in præhabitis dictum est, politia ex omnibus mixta, est melior. Et vt hoc bene intelligatur, dicit quæ politia erat antè Athenis, ibi, Fuisse enim, supple, ante Solonem, quod in Areopago consilium oligarchicum. Areopagus autem ideò est quod virens vel vicus Martis. Athenienses enim colebant Martem propter militiam, in quo vico aræ Deorum constitutæ fuerunt: & diuites quidem habitabant & conueniebant principatu oligarchico dominantes populo. Quod autem principatus eligibiles fecit, Solon, supple, sine pretio, aristocraticum, supple, fuit: prætorium autem, scilicet ad quod causæ deuoluebantur per appellationes, & populis conueniebat, democraticum, id est, populare & in fauorem populi factum fuit. Et sic videtur bene miscuisse politiam. Videtur autem Solon illa quidem existentia prius, scilicet de institutione Athenienſium, non dissoluisse, consilium scilicet, & principantium electionem, populum autem instituisse prætoria, supple, præter intentionem Solonis, faciens ex omnibus. Intendit dicere, quòd licet Solonі imponatur prætorium, tamen Solon non fecit, sed populus volens ad vnum reducere causas omnium principantium.

c Deinde cum dicit, Propter quod & quidam, &c. ponit quorundam accusationem contra eum dicens: Propter quod & quidam accusant eum, scilicet Solonem. Quasi dicat: Propter hoc accusabatur Solon: hoc enim attribuebatur ei, quod populus fecerat. Et subdit accusationem, ibi, Soluere enim, dicunt, supple, alteram, scilicet politiam quæ fuit prius aristocratica & oligarchica, cum fecerit prætorium dominum omnium: per hoc enim videtur alias potestates conuertisse in regnum. Quare autem hoc accuserur, subdit. Cum sit fortiale, id est, quod Græcè dicitur κληρωτὸν, qui est principatus eorum qui ad lucra principantur. Et ostendit hoc subdens, ibi, Cum enim hoc inualuit, sicut tyranno populo largientes politiam, in eam quæ nunc democratiam instituti sunt. Et est hoc dicere, quòd cum potestas per prætorium deuoluta esset ad populum, tyrannicè opprimebant nobiles: & remedium quærentes de hoc malo instituti sunt in democratiam, relictis aliis principatibus. Et subdit qualiter paulatim fuit mutatus principatus in democraticum, & per quos, ibi, Et id quidem quod in Areopago consilium, supple, fuit de principatu oligarchico, nobiliam scilicet, Ephialtes prohibuit & Pericles, stantes scilicet pro alio principatu. Et addit quomodo fuit continuatum, ibi, Et hoc itaque modo vnusquisque rectorum populi augens, produxit in eam quæ nunc, scilicet est, democratiam: quia tales rectores de popularibus assumebantur: & ideò principatum democraticum sustinebant.

d Deinde cùm dicit, Videtur autem hoc non &c. incipit excusare Solonem, dicens, Videtur autem hoc non secundum Solonis voluntatem factum fuisse, sed ab accidente. Et ponit illud accidens, ibi, Nauarchiæ enim in Medis populus factus, id est, cum nauali bello pugnarent contra Medos qui eos inuaserant, eam, scilicet politiam democraticam, astutè concepit, & rectores populi accepit prauos pro politicè conuersantibus epicheis, id est, concepit primò populus astutè qualiter opprimeret nobiles, & aristocratiam conuerteret in democratiam: & ideò in bello contra Medos acceperunt rectores prauos qui ad hoc populum conforiarent, pro epicheis, id est, superinstis qui principantur in aristocratia. Deinde dicit, quod accusabatur de hoc Solon, licet non esset culpabilis, ibi, Quoniam & ipse Solon videtur necessariam maximè potentiam attribuere populo. Et exemplificat, ibi, Scilicet principatus eligere & & corrigere, id est, vt populus & eligat principes, & corrigat si delinquant: hanc enim potestatem dixit Solon attribuendam populo. Et dicit rationem Solonis ad hoc, ibi, Neque enim huius populis; id est, sic institutus, existens dominus, eò quod potestatem habet eligendi & corrigendi, seruus vtique erit & aduersarius, id est, populus in tali potestate constitutus nunquam erit seruus, id est, seruiliter oppressus à talibus dominis, quos instituunt & corrigere possunt: nec erit aduersarius eorum, quia populus non opponet se talibus: & sic non fiet seditio in ciuitate. Deinde cum dicit, Principatus autem, &c. ostendit qualiter Solon instituit principatus, vt sciatur, quòd non fuerit intentione suâ hoc malum, & dicit. Principatus autem ex insignibus & abundantibus instituit omnes, id est, quòd nullus principaretur nisi esset insignis virtute & abundans: quia sicut antè dictum est, quando viles accipiunt principatum, multa fiunt in ciuitate & aliter: quoniam pauperes intendunt lucris & corrumpunt iudicia, & quia apud Athenas quingentis erant, qui Ephori dicebantur in Lacedæmonia, illos constituit ex quingentis Medimnis & Iugeris. Et dicuntur Medimni & Iugarij, qui principatum habebant in artibus, sicut fabri habent inter se principatum societatis suæ, & lanarij, & pistores, & huiusmodi. Solon non constituit hos ex mediis personis accipiendos, & tertio fine vocato equestri, id est, constituit, Solon, quod illi qui præsunt equestribus in ciuitate, acciperentur de tertio ordine ciuium, id est, de illis qui sunt in tertio gradu dignitatis in ciuitate: & illi sunt, qui apud nos berruiarij vocantur siue ruptarij, qui custodiunt vias, vt securè deducantur ea quæ pertinent ad ciuitatem. Quartum autem genus, scilicet est secundum Solonem, quod mercenarium, id est, illorum qui pro mercede seruiebant, quibus nullus principatus attinebat, ex ordinatione Solonis scilicet. Et ratio sua fuit: quia tales de facili corrumpuntur, & faciunt dissentionem eis quibus seruiunt pro pretio.

e Deinde cum dicit, Legislatores autem fuerunt, &c. tangit diuersorum nomina legislatorum, & legum quas instituerunt. Et dicit. Legislatores autem fuerunt. Et enumerat eos: Zaleuchus Locrensis Occidentalibus (Loctis ciuitas est Calabriæ, quæ respectu Græciæ est ad Occidentem, & est in ille parte Italiæ, quæ sicut dicit Hieronymus in prologo galeatos quondam magna Græcia dicebatur) & Charondas Cataneus, id est, Catanensis, qui fuit de ciuitate Cataniæ, suis ciuibus, id est, Catanensibus, supple, dedit legem, & aliis Calchidiæ ciuitatibus circa Italiam & Siciliam. Et subdit de alio qui fuit ante istos, ibi, Volunt autem quidam, historiographi scilicet, colligere qualiter Onomacritus fuit primus industrius circa legislationem, excercitatum autem fuisse in Creta, supple, volunt, cum esset Locrus natione, id est, de Locro ciuitate, & præfectum populo, supple, fuisse illius ciuitatis, secundum artem autem huius, legislatoris scilicet, fuisse socium Thaletem, qui fuit multum peritus in legibus: quod ostendit nomen: telete enim in Græco dicitur ritus vel lex, sicut dicit commentum Maximi super Ecclesiasticam Hierarch. Dionysij, vt dicit Dionysius, Mysterium teletæ mystibi enim dicit sic. Teleta sunt ritus obseruati in sacrificiis Deorum: vnde Teletanus idem est quod legista. Et subdit de disciplina istius. Thaletis autem auditorem Lycurgum, supple, dicunt fuisse, & Zaleucum. Lycurgus autem fuit, qui Lacedæmonibus dedit leges, quas accepit in Creta, vt in præhabitis dictum est, cum de Lacedæmonia fugeret in Cretâ à facie Charillæ regis. Zaleuci autem dicunt fuisse auditorem Charondam. Et subdit de reprehensione ipsius dicti, ibi, Sed hoc quidem dicunt inconsideratius ipsi dicentes: quia non est multum inspiciendum quis vel cuias fuerit legislator, dummodo lex fuerit bona.

De Eccl. Hierar. c. 4 num. 2.

f Fuit autem &, id est, etiam Philolaus Corinthius legislator: & dicitur Philolaus à Philos quod est amor, & laos quod est populus: quia leges dedit in fauorem populi: & fuit compatriota Phidonis, de quo in præhabitis dictum est. Et etiam subdit, quibus ipse dedit leges: Quia Phidon dedit Corinthiis, iste Thebeis, supple, dedit leges. Thebæ autem sunt ciuitates iuxta Athenas, de quarum legibus sæpè facit mentionem. Erat autem Philolaus de genere quidem Bachidorum, qui à Deo Baccho denominationem acceperunt. Et erant heriles sicut à Deo trahentes originem, & fortè heroicas habebant virtutes, sicut Aristot. in primo Ethic. inducens Homerum, sic inquit Homerus de Hectore: Quoniam valdè fuit optimus, & non videbatur viri mortalis filius, sed Dei. Totum autem hoc dicit ad commendationem Philolai. Et ad commendationem eius vlterius dicit. Amator autem factus est Dioclis, qui vicit Olympiadem. Olympias est quinquennalis agon per modum quo tornementum est apud Latinos, in quo probantur tyrones, id est, noui milites. Vt, id est, postquam ille, Diocles scilicet, ciuitatem reliquit, scilicet Corinthum, recordatus amorem matris Alcyones, vocatæ scilicet, abiit Thebas (vnde etiam natus fuerat) & ibi vitam finierunt ambo, scilicet Philolaus & Diocles. Et nunc adhuc ostendunt sepulchra ipsorum quæ dicuntur esse ædificata & ornata imaginibus ipsorum, inuicem quidem facilè conspectibilia existentia, vt ipsa scilicet conspectibilitas

spectibilitas sepulchrorum ostenderet amorem quem habuerunt ad inuicem. Et adhuc vlterius infert ad laudes istorum, ibi, Ad regionem autem Corinthiorum hoc quidem, scilicet sepulchro Philolai, conspectibili, quia cum Corinthius fuisset, voluit quòd decor sepulchri versus Corinthum respiceret: fabulantur enim Thebei, ipsos sic ordinasse sepulturam. Dioclea quidem (accusatiuus Græcus), id est, Diocleum propter abstinentiam passionis, scilicet ne Corinthij spectantes sepulchrum paterentur tristitiam in amissione tanti ciuis: & ideò fecit, quòd sepulchrum non esset visibile eis. Et hoc est. Quatenus non visibilis sit Corinthia à puluere, scilicet ne eis tristitiam ingereret. Philolaum autem dicunt ordinasse sepulchrum versus Corinthum quatenus visibilis, supple, esset, & reuocarentur ipsis ad memoriam beneficia ipsius. Et sic vtrique in ordinatione sepulchri piam habuit intentionem. Ex his infert de ambobus. Habitauerunt quidem igitur propter talem causam apud Thebeos. Legislator autem fuit ipsis Philolaus, non Diocles.

g Deinde cum dicit, De aliis quibusdam, &c. determinat de aliis qui etiam leges dederunt, dicens. De aliis quibusdam, scilicet legislatoribus & legibus, supple, Philolai, & de puerorum procreatione, scilicet de quibus dedit leges Philolaus, quas vocant illi, scilicet Thebei, leges positiuas, & hoc est singulariter ab illo lege statutum, scilicet quod quilibet pueros procrearet. Et subdit causam quare hoc statuit, ibi, Quatenus numerus saluetur sortium: quia si multos generaret quilibet, oporteret hæreditates in paruas sortes, siue partes diuidi: & per hoc dissoluererur ciuitas. Et subdit de quodam legislatore, ibi, Charondæ autem nihil est proprium, nisi vindictæ falsorum testium. Et subdit rationem: Primus enim fecit considerationem, supple, testium contra falsos testes, iuxta illud Prou. 9. Testis falsus, non erit impunitus. Deinde cum dicit, Diligentia autem est placentior, &c. facit comparationem ad ea quæ nunc sunt, & dicit. Diligentia autem est placentior, id est, quod legislator circa singula diligenter inspiciat, &, id est, etiam eis qui nunc legislatoribus. Et huius causa est: quia actus humani sunt circa particularia in quibus diligenter oportet considerare, Philolai autem proprium est substantiarum irregularitas. Platonis autem mulierum & puerorum & substantiæ communitas, supple, est proprium: hoc enim didicerat à magistro suo Socrate, sicut dictum est in præcedentibus, & communia mulierum, supple, etiam instituit Plato. Adhuc autem, Platonis est, supple, lex circa ebrietatem, scilicet sobrios esse ciues, supple, sympotiarchizare, id est, qualiter sympotiarchi ponantur. Sympotiarchi autem dicuntur principes qui simul ponuntur vt regnent in ciuitate & præsint reip. Et qualiter instituantur aræ Deorum: & exercitium in bellicis, quatenus ambidextri fiant per studium, vt opportunum est, supple, ad bella: non hac quidem manuum vtile esse, hac autem inutile, sicut in libro iudicum dicitur de Aioth, quod vtraque manu vtebatur pro dextera, supple, hoc totum instituit Plato. Et postea inducit aliud, ibi, Draconis autem leges sunt, politiæ autem existenti iam posuit leges: proprium autem in legibus nihil est quod sit memoria dignum nisi sæuitia propter magnitudinem damni, id est, quod ciues sæui essent, acriter puniemes eos, qui magna damna facerent, vt quilibet timeret alteri damna inferre, sicut & modo apud nos infligitur suspendium latronibus, cum tamen nulla lex diuina neque humana furtum præcipiat morte puniri, sed furem deprehensum reddere in quadruplum vel subiicere in seruitutem. Et subdit adhuc de alio, ibi, Fuit autem & Pittacus legum conditor, sed non politiæ, id est, non fuit ordinator ciuitatis alicuius. Lex autem propria ipsius, supple, est, ebrios, si percusserint, amplius damnum ferre quam sobrios, iuxta illud in tertio Ethic. Ebrius si percusserit, duplices maledictiones meretur, & quia se inebriauit, & quia percussit. Et ratio est: quia non potest excusari per ignorantiam, qui causam dedit ignorantiæ. Et hoc est quod etiam hic addit: Quia plures iniuriantur ebrij quam sobrij, non ad veniam respexit: quia sicut dicit in Ethicis, venia non est danda iis qui dederunt causam ignorantiæ. Et hoc est. Quia oportet ebrios habere magis, veniam scilicet, quam alios propter ignorantiam ebrietatis: sed ad conferens, supple, respexit. Confert enim ciuitati ne ciues se inebrient: & ideò fecit acriter puniri ebrietatem, vt magis vitetur. Et subdit de alio, ibi, Fuit autem & Androdamas Rheginus legislator Chalcedibus, qui in Thracia, supple, sunt, Chalcedonia enim ciuitas Thraciæ est, cuius circa homicidialia & hæreditationes, id est, qualiter hæreditates diuidantur; studium, supple, est: attamen proprium ipsius nihil vtique habebit dicere aliquis: quia nihil noui statuit, sed prius statuta obseruare fecit. Postea subiungit epilogum omnium dictorum in secundo libro, ibi, Quæ quidem igitur circa politias principales, & circa politias dictas ab aliquibus, sunt considerata hoc modo.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER TERTIVS,

Cum Beati Alberti Magni præclarissimis Commentariis.

CAPVT I.

De ciuitate, & quot modis ciuis dicatur, ieque vera eius definitione: & quà notâ ciuitas ea dē vel alia sit æstimanda.

EI qui de politia considerat, quid sit vnaquæque, & qualisque, quæ prima est consideratio de ciuitate videre, quid quidem sit ciuitas: nunc enim dubitant, ij quidem dicentes ciuitatem egisse actionem, ij autem non ciuitatem, sed Oligarchiam, vel tyrannum. Politici autem & legislatoris videmus omne negotium existens circa ciuitatem. Politia autem est ordo quidam habitantium ciuitatem.

b Quoniam autem ciuitas est compositorum, sicut aliud aliquod totorum quidem & constantium ex multis partibus, palam quòd prius ciuis est inquirendus: ciuitas enim ciuium quædam multitudo est. Quare quem oporteat vocare ciuem, & quis sit ciuis, considerandum: etenim ciuis dubitatur sæpe: non enim eundem confitentur omnes esse ciuem, est enim aliquis, qui in Democratia ciuis existens, in Oligarchia sæpè non est ciuis.

c Eos quidem igitur qui aliter qualiter sortiuntur hanc appellationem, velut poëtales ciues dimittendi. Ciuis autem non per habitare alicubi ciuis est: etenim aduentitij & serui communicant habitatione. Neque iustorum participes, ita vt & sententiam obtineant & iudicent: hoc enim inest & iis qui à contractibus communicant. In multis quidem neque iis perfectè aduentitij participant, sed necesse tribuere astitorem. Quare imperfecte aliqualiter participant tali communione, sed sicut & pueros qui nondum propter ætatem inscripti sunt & senes dimissos dicendum esse aliqualiter quidem ciues, non simpliciter, aut valde,

CAPVT I.

QVI de Repub. considerat, quæ sit vnaquæque, & quàlis, fere prima illa consideratio occurrit videre, quid sit ciuitas: nam ea nonnunquam in controuersiam venit: cum alij dicant à ciuitate factum, alij non à ciuitate, sed à potentibus quibusdam, vel à tyranno. Gubernatoris autem Reip. ac legum positoris, totum negotium versari videmus circa ciuitatem. Est autem Respub. eorum qui in ciuitate degunt, institutio.

Cum vero sit ciuitas compositum quiddam, quemadmodum alia tota ex pluribus consistentia, manifestum est primo de ciue esse perquirendum. Nam ciuitas est ciuium multitudo quædam. Quare & quem oporteat ciuem vocari, & qui sit ciuis, est considerandum: nam & de ciue sæpe contenditur: nec eundem omnes esse fatentur ciuem, & qui in populari statu ciuis est, persæpe in paucorum gubernatione non erit ciuis.

Eos igitur qui alio quodam modo appellationem sortiuntur, ceu eos, qui ciuitate donati sunt, omittamus. Nec habitatio ciuem facit: nam isto modo ministri qui circa nos habitant, & serui ciues essent. Nec rursus qui fori ac iudicij ius habent: nam hoc existit etiam illis, qui simul contrahunt, cum per contractum forum sortiantur, quanquam multis in locis peregrini ne id quidem perfecte habeant, sed necesse est, vt patronum accipiant. Ex quo fit, vt imperfecte quodammodo sint fori iudiciorumque participes, sed vt pueri nondum ætate perfecti, & senes ob ætatem à muneribus publicis vacantes, non simpliciter ciues dicendi sunt, sed quodammodo ciues.

sed

sed apponentes hos quidem imperfectos, hos autem vltra proiectos, vel aliquod tale alterum, nihil enim differt, palam enim quod dicitur.

d Quærimus enim simpliciter ciuem, & nullam tamen habentem adiectionem opportunam directioni, quoniam & de vilibus & profugis est talia & dubitare & soluere. Ciuis autem simpliciter nullo aliorum determinatur magis, quam per participare iudicio & principatu. Principatuum autem ij quidem sunt diuisi pro tempore, vt & quibusdam omninò non liceat eundem bis principari, vel per aliqua determinata tempora: alius autem indeterminatus, velut prætor & concionator. Fortè quidem igitur dicet vtique quis, neque principes esse tales, neque participare propter hoc principatu, sed differat nihil, de nomine enim ratio, innominatum enim quod commune in prætore & concionatore, quid oporteat hæc ambo vocare. Sit itaque determinationis gratia indeterminatus principatus. Ponimus itaque ciues eos, qui sic participant. Qui quidem igitur maximè congruit vtique ciuis ad omnes qui dicuntur ciues, ferè talis est.

e Oportet autem non latere, quòd rerum in quibus supposita differunt specie, & hoc quidem ipsorum est primum; hoc autem secundum, aliud autem habitum, aut omninò nihil est, secundum quod talia, quod commune, aut vix: politias autem videmus specie differentes ab inuicem, & has quidem posteriores, has autem priores existentes: vitiatas enim vt transgressas necessarium posteriores esse non vitiatis: transgressas autem quomodo dicimus, posterius erit manifestum: quare & ciues necessarium alterum esse eum qui secundum vnamquamque politiam. Propter quod quidem in democratia quidem maximè est ciuis, in aliis autem contingit quidem, non tamen necessarium: quibusdam enim non est populus, neque Ecclesiam putant, sed conuocatos, & sententias iudicant secundum partem, velut in Lacedæmonia, eas quæ contractuum iudicat Ephororum, alius alias, Senes autem homicidiales, fortè autem alius principatus alias. Eodem autem modo & circa Carchedonem: omnes enim sententias principatus aliqui iudicant.

At nos quærimus eum, qui simpliciter ciuis dicatur, nec habeat aliquam adiunctionem, quæ restringat & torqueat, cum & de infantibus & de exulibus eodem modo, vt supra, dubitari & responderi possit. Ciuis simpliciter nulla alia definitur magis, quam participatione potestatu publicæ iudicandi & decernendi. Potestates autem aliæ sunt determinatæ secundum tempus: ita vt non liceat interdum nisi semel eandem habere: aut per alia temporum spatia. Aliæ sunt indeterminatæ, seu illius qui in concione deliberat & decernit, quanquam fortasse dicerent aliqui, tales non esse in potestate constitutos. Atqui ridiculum foret, qui de maximis rebus deliberant, & decernunt, eos potestatem dicere non habere, sed nihil refert cum de nomine sit quæstio: est enim absque nomine publica potestas iudicantis decernentisque in concione. Sed sit definitionis gratia indeterminata potestas. Ponimus autem eos esse ciues, qui huius potestatis vna cum aliis participes sunt. Maximè igitur propriè ciuis super omnes alios qui ciues dicuntur, fere talis est.

Nec latere nos debet, quod in rebus quarum subiecta differunt specie, & aliud eorum est primum, aliud secundum, aliud consequens, aut omninò nihil est, quæ talia sunt, commune, aut vix. Respublicas autem videmus specie differre, & alias esse posteriores, alias priores: quæ enim aberrauerunt, ac prolapsæ sunt, necesse est, vt posteriores sint integris, & incorruptis: quomodo autem dicamus eas labi, posteà patebit: quare esse ciuem quoque alium, necesse est secundum differentiam Rerumpublicarum. Itaque ille de quo diximus, in populari quidem statu maxime est ciuis, in aliis vero speciebus esse quidem potest, non tamen necesse est: in quibusdam enim ciuitatibus, nec populus est, neque concionis vsus, sed Senatum habent & iudicia, alij alia exercent, vt apud Lacedæmonios de contractibus cognoscunt hi, qui Ephori nuncupantur, de cæde autem Senatus, & forsan alij de aliis ius dicunt. Eodemque modo apud Carthaginenses: de omnibus quidem causis magistratus quidam cognoscunt.

f Sed habet directionem ciuis diffinitio. In aliis enim politiis non qui indeterminatus princeps, est concionator & prætor, sed qui secundum principatum determinatum: horum enim, aut omnibus, aut quibusdam attribuitur consiliari & iudicare, vel de omnibus, vel de aliquibus. Quis quidem igitur sit ciuis, ex iis manifestum: cui enim potestas communicandi principatu consiliatiuo vel iudicatiuo, ciuem iam dicimus esse huius ciuitatis. Ciuitatem autem talium multitudinem sufficientem ad autarciam vitæ, vt simpliciter est dicere.

Αὐτάρκειαν.

g Determinant etiam secundum vsum ciuem, eum qui ex ambobus ciuibus, & non ex altero solum, puta patre, vel matre: alij autem & hoc ad plus requirunt, puta ad alios duos vel tres, vel plures. Sic autem determinatis politicè, & celeriter, dubitant quidem tertium hunc, vel etiam quartum quomodo erit ciuis. Gorgias quidem igitur Leontinus, hoc quidem fortè dubitans, hoc autem ironicè loquens, ait sicut mortariola esse ea, quæ à mortariolificis facta sunt, sic & Lariſſæos eos, qui à condentibus facti sunt: esse enim quosdam Lariſſofactinos. Est autem simplex: si enim participabant secundum dictam diffinitionem politia, erant ciues: neque enim possibile est adaptare, quod ex ciue mare, aut fœmina, ad primos qui habitauerunt, vel ædificauerunt.

h Sed fortè illis magis habent dubitationem quicumque participant transmutatione facta politiæ, velut Athenis fecit Clisthenes post tyrannorum iectionem: multos enim ad tribus applicuit extraneos, & seruos aduentitios.

i Dubitatio autem ad hos est, non quis ciuis, sed vtrum iniustè vel iustè. Equidem & cum hoc adhuc aliquis dubitabit, vtrum si non iustè ciuis, non ciuis, tanquam idem potente iniustè & falso. Quoniam autem videtur & principantes quosdam iniustè quos principari quidem dicemus, sed non iustè: ciuis autem principatu quodam determinatus est: qui enim communicat tali principatu, ciuis est, vt diximus: palam, quia ciues quidem esse faciendum & hos. De eo autem quod est iustè, vel non iustè, copulatur ad dictam prius dubitationem.

Sed recipit correctionem quandam diffinitio ciuis: quod in aliis Rebuspublicis non est indeterminata illa potestas, quæ in concione decernit & iudicat, sed determinata secundum iurisdictionem: horum enim, aut omnibus, aut quibusdam concessum est deliberare, ac iudicare, vel de omnibus, vel de quibusdam. Quis igitur sit ciuis, ex his patet: cui enim habilitas est participandi potestatis publicæ deliberatiuæ & iudiciariæ, hunc ciuem esse dicimus eius ciuitatis. Ciuitatem vero talium multitudinem, quæ ipsa per se sufficiens sit, vt simpliciter dixerim ad viuendum.

Cosueuerunt autem eum etiam dicere ciuem, qui ex duobus ciuibus ortus sit, & non ex altero solum, ceu ex parte & matre: alij verò magis vltra requirunt, ceu auos, & proauos, & attauos, vel plures. His ita diffinitis ciuiliter & succinctè, dubitant quidam, tertius ille, aut quartus quomodo erit ciuis. Gorgias quidem Leontinus partim dubitans fortasse, partim ludens, inquit, quemadmodum mortaria sunt illa, quæ à factoribus mortariorum fiunt, sic Lariſſæos esse, qui ab artificibus eorum fiunt: esse namque aliquos Lariſſeorum factores. Est autem simplex: si enim participarent administrationis Reipublicæ secundum determinationem iam dictam, essent vtique ciues. Etenim neque possibile est congruere diffinitionem illam primis conditoribus, aut habitatoribus, vt ex patre & matre ciuibus sint exorti.

Sed forsan de eo magis dubitari potest, cum facta mutatione recipiuntur quidam ad communionem Reipublicæ, quemadmodum Athenis fecit Clisthenes post tyrannorum eiectionem: complures enim in tribus descripsit peregrinos, & seruos, & inquilinos.

De his dubitari potest, non qui ciuis, sed an iustè vel iniustè. Atqui & de eo insuper quis dubitabit, an si non iustè ciuis, ne ciuis sit, quasi idem valeat iniustus & falsus. Sed cum videamus quosdam iniustè se in magistratibus gerere, quos tamen magistratus esse dicimus, sed nequaquam iustè: ciuis autem potestate quadam diffinitus sit: nam qui particeps est talis potestatis, est ciuis, vt diximus, patet quod hos quoque ciues esse, dicendum est. Iustè autem vel iniustè pertinet ad primam illam quæstionem.

k Dubitant

k Dubitant enim quidem, quando ciuitas egit, & quando non ciuitas, puta quando ex oligarchia, vel tyrannide fiat democratia: tunc enim neque conuentiones volunt quidem dissoluere, tanquam non ciuitas, sed tyrannus accepit, neque alia multa talium, tanquam quædam politiarum sunt in obtinendo, sed non propter communiter expediens. Siquidem igitur in democratiam versæ fuerint quædam secundum hunc modum, similiter dicendum ciuitatis huius esse eas, quæ huius politiæ actiones, & eas quæ ex oligarchia & tyrannide.

Inquæ quæritur, nunquid à ciuitate factum sit, vel non à ciuitate, ceu cum ex paucorum potentia vel ex tyrannide ad popularem statum sit mutatio: tunc enim neque mutuatam pecuniam soluere quidam volunt, quasi non ciuitas eam susceperit, sed tyrannus, nec alia huiusmodi permulta, quasi Respublica, vi ac victoria constet non publica vtilitate. Si igitur per hunc modum quædam in popularibus statu fiunt, esse similiter dicendum est huius ciuitatis acta, & paucorum potentia, & tyrannidis.

l Videtur autem sermo proprius esse dubitationis huius, qualiter quidem oporteat dicere ciuitatem esse eandem, aut non eandem, sed alteram. Superficialis quidem igitur inquisitio dubitationis circa locum & homines est: contingit enim disiungi locum & homines, & hos quidem alterum, hos autem alterum habitare locum: hanc quidem igitur minorem ponendum dubitationem: multipliciter enim ciuitate dicta, est aliqualiter alleuiatio talis inquisitionis. Similiter autem & hominum eundem locum habitantium, quando oportet vnam esse ciuitatem: non enim vtique muris: erit enim vtique Peloponneso circumponere vnum murum. Talis autem fortè est & Babylon, & omnis quæ habet circumscriptionem magis gentis quam ciuitatis, qua quidem capta aiunt tertio die non sensisse quandam partem ciuitatis. Sed de hac quidem dubitatione in aliud tempus opportuna speculatio: de magnitudine enim ciuitatis, scilicet quantum & vtrum gens vna vel plures expediant, oportet non latere politicum.

Videtur autem proprius huius quæstionis locus, quomodo aliquando dicamus ciuitatem esse eandem, & non eandem, sed aliam. Potissimè igitur inuestigatio dubitationis huius est circa locum & homines, fieri enim potest, vt separetur locus, & homines, & alios alibi habitare: sed hæc leuis est dubitatio: nam cum multipliciter dicatur ciuitas, superficialis est huiusmodi quæstio. Similiter quoque eorum, qui eundem inhabitant locum, quod dicendum sit vnam esse ciuitatem: non enim mœnibus diffinitur: liceret enim Peloponnesum totam vnis mœnibus circundari. Talis fortasse est Babylon, quæ capta cum esset ab hostibus, ferunt partem aliquam eius ciuitatis tertia die nondum aliquid sensisse, similiter & quæcumque alia magis habet circunscriptionem gentis, quam ciuitatis: sed huius quæstionis alio loco vtilis erit consideratio: nam de magnitudine ciuitatis, & quantam esse vtile sit, & vtrum vnam, vel plures, latere non debet.

m Sed eisdem habitantibus eundem locum, vtrum donec vtique sit genus idem habitantium, dicendum eandem esse ciuitatem, quamuis semper iis quidem corruptis, iis autem generatis, sicut & fluuios consuemimus dicere eosdem, & fontes eosdem, quamuis semper hoc quidem superueniente fluxu, hoc autem recedente.

At manentibus eisdem habitatoribus eodem loco, vtrum quoad sit idem genus habitantium, eandem esse ciuitatem dicendum sit: quamuis semper alij intereant, alij oriantur, vt & flumina solemus eadem dicere, & fontes eosdem, quamuis semper vnda noua superueniat, ac defluat.

n An homines quidem dicendum esse eosdem propter talem causam, ciuitatem autem alteram? siquidem enim est communicatio quædam ciuitas, est autem communicatio ciuium politica facta altera specie, & differente

An homines dicendum sit eosdem esse propter eandem causam, sed ciuitatem aliam: Nam si ciuitas est societas quædam, societas autem ciuium, varia Reipubl. gubernandæ forma, & alia effecta, necessarium vtique videretur ciuitatem

politica,

politica, neceſſarium eſſe videbitur, & ciuitatem eſſe non eandem, ſicut & chorum, quandoque quidem Comicum, quandoque autem Tragicum alterum eſſe dicimus, eiſdem ſæpe hominibus exiſtentibus. Similiter autem & omnem aliam communionem, & compoſitionem alteram, ſi ſpecies altera compoſitionis ſit, velut Harmoniam eorundem ſonorum alteram eſſe dicemus, ſi quandoque quidem ſit Doria, quandoque autem Phrygia. Si itaque hunc habet modum, manifeſtum quod maximè dicendum eandem ciuitatem, ad politiam reſpicientes, nomine autem vocare altero, vel eodem vtique, & eiſdem habitantibus ipſam, & omnino alteris hominibus. Si autem iuſtum diſſoluere, vel non diſſoluere, quando ad alteram politiam tranſmittatur ciuitas, ratio altera.

quoque non eandem permanere, vt & chorum alium eſſe dicimus, dum Tragicus eſt, quam dum Comicus, etſi iidem ſint homines: eodemque item modo omnem aliam ſocietatem & compoſitionem, ſi ſpecies compoſitionis alia fiat, ceu harmoniam earundem vocum aliam eſſe dicimus, & modo Doricam, modo Phrygiam vocitamus. Id ſi ita eſt, patet, quod maximè dicendum eſt eandem ciuitatem ad Rempub. reſpicientes, nomine autem vocari alio, aut eodem, licet eiſdem habitantibus eandem, vel aliis penitus hominibus. Vtrum autem iuſtum ſit reddere pecuniam mutuo ſumptam, mutata Reipublicæ gubernandæ ſpecie, vel non iuſtum, alia eſt diſputatio.

CAPVT I.

ARiſtoteles incipit hîc determinare de politia ſecundum ſeipſam, & in ipſo procemio quod præmittit, diuidit ſe in tria, ſcilicet quæ ſit vnaquæque politia. Et ad hoc exiguntur duo. Primò quod enumerentur politiæ, & hoc facit in hoc tertio lib. Secundo vt oſtendatur, quæ ſit vnaquæque: & hoc incipit facere à principio quarti, ibi, *In omnibus artibus & ſcientiis*, &c. Tertio qualis ſit, & hoc facit à principio ſeptimi vſque in finem libri, vbi docet inſtituere optimam politiam. Iſtum tertium videtur diuidere in duas partes, ita quod prima ſit de prima conſideratione quæ quaſi principium eſt ad alia. Secunda de enumeratione politiarum in generali, ibi, *Quoniam autem hæc determinata ſint*, &c. Adhuc primum diuidit in duas partes, in quarum prima determinat quid ſit ciuis, & quid ciuitas ſecundum rectam rationem. In ſecunda, vtrum eadem ſit virtus ciuis & boni hominis, vel non, ibi, *His autem quæ dicta ſunt*, &c. Adhuc prima diuiditur in tertio. In prima determinat quid ſit ciuis, & quid ſit ciuitas ſecundum rectam rationem. In ſecundâ, quid ſit ciuis ſecundum vſum, ibi, *Determinant etiam ſecundum vſum ciuem*, &c. In tertia mouet quaſdam dubitationes circa determinata, & ſoluit, ibi, *Dubitatio autem ad hos etiam*, &c. Prima harum in tres diuiditur, eò quod à tribus accipit rationem determinationis. Primò enim accipit rationem ab eo qui eſt ciuis ſecundum quid. Secundò ab eo qui eſt ciuis ſimpliciter, ibi, *Ciuis autem ſimpliciter*, &c. Tertiò ab ordine politiarum, ibi, *Oportet autem non latere*, &c. Circa primum ponit tres rationes, quarum prima ſumitur ex eo quod rationabiliter dubium eſt, quid ſit ciuis propter diuerſas politias. Secunda ex mala conſideratione quorundam, qui determinauerunt ciuem ex habitatione, ibi, *Ciuis autem non per habitare*, &c. Tertia ſumitur ex conſiderationibus quæ conueniunt ciui propriè dicto, ibi, *Ciuis autem à nullo aliorum*, &c. Primo ergò ordinans & diſtinguens tractatum dicit ſic: Et qui de politia conſiderat, id eſt, conſiderare vult, quid ſit vnaquæque, ſcilicet ſecundum ſpeciem, & quot ſunt numero, & qualis, ſecundum bonum ſtatum ciuitatis, prima conſideratio eſt de ciuitate videre, quid ſit ciuitas. Et huius ratio eſt quæ in antè habitis poſita eſt: quia in moralibus ſermonibus ratio non ſumitur ex perſuaſione ſyllogiſmi vel rationis, ſed ſumitur ratio ex amantibus mores & honeſtatem morum, vt dicitur in Ethic. ſicut etiam virtus moralis à voluntate & à perſeuerantia in operibus difficilibus magis accipit generationem, quam à ſcientia, vt docet in primo Ethic. Quod autem neceſſaria ſit huiuſmodi conſideratio, probat ſubdens. Nunc enim dubitant ij quidem dicentes ciuitatem egiſſe actionem, ſicut violentam oppreſſionem aliquorum bonorum operum, vel populi, ij autem, id eſt, alij non ciuitatem, ſupple, illam egiſſe actionem, ſed oligarchiam vel tyrannum, quaſi alia ſit actio oligarchiæ & tyranni, & alia ciuitatis. Et ſic dubium eſt, quid ſit ciuitas, & determinatione indiget. Et eſt exemplum huius quod Athenienſes occiderunt cicuta aquata Socratem, quod tamen ciuitas negauit ſe feciſſe, ſed dixit hoc feciſſe oligarchicos quoſdam & tyrannos in ciuitate qui tunc iudices erant. Et poſtea cum Ariſtotelem vellent occidere, fugiens Ariſtoteles dixit, ſicut legitur in vita ſua, Non decefecerunt Athenis vnquam mali ſupra malos ſicut pirum ſupra pirum: non conſentiam Athenienſibus bis peccare in philoſophiam: Socratem occiderunt, me non occident: & fugit ad Alexandrum. Et ex hoc accipitur, quòd in alio determinatur ciuitas & ciuis, & in alio oligarchia

Et pira nata piris, ſicuſque in ficubus extant.

chia & tyrannus: & necessarium est, quòd determinetur secundum quod habet determinari ciuitas & ciuis. Et hoc est. Politici autem, id est, ciuilis, & legislatoris videmus omne negotium existens circa ciuitatem: & ideò oportet determinare quid sit ciuitas. Politia autem est ordo quidam habitantium ciuitatem: ordo autem ille determinatur lege, secundum quod lex est ius scriptum ascisens iustum prohibensque contrarium.

b Sed quia nullum compositum cognoscitur, nisi ex suis componentibus, ideò subdit. Quoniam autem ciuitas est compositorum, id est, de numerò compositorum, sicut aliud aliquod totorum & constantium ex multis partibus, palam est, quòd prius ciuis est inquirendus: & hoc probat, ibi, Ciuitas enim quædam ciuium multitudo est, & sic ex ciuibus componitur: quare (concludit ex prædictis) quem oporteat appellare ciuem, & quis sit ciuis, considerandum. Et ponit rationem, ibi, Etenim ciuis dubitatur sæpè, id est, ciuis ratio. Et huius dat rationem, ibi, Non enim eundem omnes confitentur esse ciuem. Et subdit rationem. Est enim aliquis qui in democratia ciuis existens, in oligarchia sæpè non est ciuis. Cuius ratio accipitur ex præhabitis, Quia democratia est principatus populi, ad quem quilibet de populo potest eligi. Oligarchia autem principatus paucorum diuitum, ad quem pauper non eligitur vel quilibet de populo.

c Et subdit de quo ciue intendit, ibi, Eos quidem igitur qui aliter qualiter quam, supple, per veram rationem, fortiuntur hanc appellationem, velut poëtales ciues dimittendi. Poëtales autem vocat, qui ex aliqua conuenientia ad veros ciues, & non per veram rationem, ciues dicuntur. Poëtarum enim est sic fingere per conuenientias, & fabulas componere. Deinde cum dicit, Ciuis autem non per habitare, &c. ponit secundam rationem, quæ sumitur ex mala consideratione quorundam, & dicit. Ciuis autem non per habitare alicubi ciuis est, sicut, supple; quidam dixerunt omnem habitantem in ciuitate ciuem esse. Et hoc probat, ibi, Etenim aduentitij & serui communicant habitatione, & tamen, supple, non sunt ciues: aduentitij enim non confidenter agunt in ciuitate, serui autem non habent liberum officium. Patet ergo, quòd per habitationem non est determinandus verus ciuis. Deinde excludit aliam falsam ciuis determinationem, ibi, Neque iustorum participes, &c. vbi tangit quorundam opinionem, qui dixerunt, quòd ciuis est, qui in iudiciis iustorum ciuitatis est particeps, & dicit. Neque iustorum participes, ita vt & sententiam obtineant & iudicentur, supple, sunt ciues, qui sententias expectant iudicum ciuitatis. Vnde hoc improbat, ibi, Hoc enim inest & iis qui à contractibus communicant: Forenses enim contractus habentes cum ciuibus accipiunt iusta iudicia ciuitatis & sententias, & quantum contingit contractus suos: & tamen non sunt ciues. Et subdit instantiam in iis, ibi, In multis quidem, scilicet locis, neque iis, iustis scilicet & sententiis, perfectè aduentitij participant, sed necesse, aduentitiis scilicet, tribuere astitorem, id est, fideiussorem, qui stet pro ipsis, qui scilicet iuri pareant & sententiæ iudicum, quod non facit ciuis. Et adhuc hoc tenetur in ciuitatibus, quod habens hæreditatem in ciuitate non dat fideiussorem de parendo iuri, eò quòd certus est index de ciue, & non de aduentitio. Et ex his concludit, ibi, Quare imperfectè aliqualiter participant tali communione, ciuium scilicet, sed sicut & pueros qui nondum propter ætatem inscripti sunt, scilicet in ius & dignitatem ciuium, & senes dimissos, id est, emeritos absolutos ab oneribus ciuitatis & laboribus, dicendum esse aliqualiter quidem ciues, non simpliciter, aut valde, sed apponentes hos quidem imperfectos, supple, esse ciues, vt pueros: hos autem vltra prouectos, scilicet vt senes & emeritos, vel aliquod tale alterum, quod scilicet determinet secundum quid esse ciuem & non simpliciter: nihil enim differt, supple, quamcumque determinationem apponamus, palam enim quod dicitur, & huius ratio est: quia quælibet determinatio addita diminuit rationem ciuis, & facit ciuem secundum quid & non simpliciter.

d Et subdit, Quærimus enim simpliciter ciuem, & nullam talem habentem adiectionem opportunam directioni, id est, per quam nomen ciuis optimè ei aptetur. Et subiungit quare hoc necessarium est, ibi, Quoniam & de vilibus, seruis scilicet & profugis est, id est, cõtingit, talia dubitare & soluere, vtrum scilicet simpliciter sint ciues, vel secundum quid, sicut de pueris & senibus. Et soluitur, quod secundum quid possunt esse ciues, sed non simpliciter. Deinde cum dicit, Ciuis autem simpliciter, &c. ostendit secundum quid determinetur verè ciuis & dicit. Ciuis autem simpliciter nullo aliorum determinatur magis, quam per participare iudicio & principatu. Qui enim ex dignitate ciuilitatis potest esse iudex & princeps in ciuitate, verè ciuis est. Et distinguit etiam principatus, ibi, Principatuum autem ij quidem sunt diuisi per tempus, vt &, id est, etiam quibusdam non liceat eundem bis principari, sicut in præhabitis dictum est: quod, inquam, quidam in Lacedæmonia principabantur per quinquennium, Ephori scilicet, & alij per per decennium, scilicet electores eorum qui principabantur cum electis. Alius autem indeterminatus est, supple, principatus per tempus, sicut in aliis qui principabantur ad vitam, de quibus etiam in antè habitis dictum est. Et statim soluit, ibi, Velut prætor & concionator, qui, supple, principantur ad vitam. Prætor enim est, qui in prætorio audit & iudicat causas & leges condit. Concionator verò, qui in conuentu populi conciones proponit. Deinde cum dicit, Fortè quidem igitur, &c. dubitationem quorundam ex hoc infert, dicens. Fortè quidem igitur dicet vtique aliquis neque principes esse tales, prætores scilicet & concionatorem, neque participare propter hoc principatu. Et respondet ibi. Sed differat nihil, à proposito, supple, de nomine enim ratio, non enim lis est nisi de nomine, vtrum scilicet oporteat prætorem & concionatorem principes vocari. Innominatum enim quod commune in prætore & concionatore, quid oporteat hæc amho vocare. Sic enim in omnibus æquinocis est, vbi so-

lum nomen commune est & ratio substantiæ diuersa. Commune enim vtrisque non conuenit per vnam rationem. Quantum ad propositum sufficit sic determinare commune in prætore & concionatore. Sit itaque determinationis gratia indeterminatus principatus: hoc enim conuenit tam prætori quam concionatori. Deinde inuestigat quis verus ciuis sit, ibi, Ponimus itaque ciues, supple, veros esse eos qui sic participant, iudicio scilicet & principatu simpliciter & non secundum quid. Et hoc est quod subdit. Qui quidem igitur maximè congruit, ad iudicia scilicet & principatus, vtique ciuis ad omnes qui dicuntur ciues, ferè talis est: & dicit, ferè, quia iam distinxit inter eos qui dicuntur ciues.

e Deinde cum dicit, Oportet autem non latere, &c. accipit rationem determinationis ciuis ab ordine politiarum, & dicit: Oportet autem non latere, quòd rerum in quibus supposita differunt specie, sicut, supple, in politiis differunt, & hoc quidem ipsorum est primum, hoc autem secundum, aliud autem habitum, id est, consequens ad secundum, aut omninò nihil est secundum quod talia, quod commune, aut vir, id est, secundum adiectionem determinationis: & ideo vna communis ratio non potest reddi de eis. Et ostendit, quòd sic est in proposito, ibi, Politias autem videmus specie differentes ad inuicem, regnum scilicet, aristocratiam, democratiam & oligarchiam, & has quidem posteriores, has autem priores existentes. Et dat exemplum, ibi, Vitiatas enim & transgressas necessarium posteriores esse, non vitiatis prioribus. Et huius ratio redditur in Ethic. Regnum enim corrumpitur in tyrannidem, & transgreditur aristocratia in oligarchiam, democratia in timocratiam. Et subdit excusans se à determinatione harum politiarum, ibi, Transgressas quomodo dicimus, supple, politias, posterius erit manifestum. Et ex hoc concludit, quòd sicut multipliciter dicitur politia, ita necesse est multipliciter dici ciuem: quare ciuem necessarium alterum esse cum qui secundum vnamquamque politiam. Propter quod quidem dictus in democratia quidem maximè ciuis. Ratio enim ad democratiam maximè declinat: in aliis autem, supple, politiis, contingit quidem, supple, ciuem esse secundum aliquid, non tamen necessarium, supple, simpliciter ciuem esse. Et subiungit rationem, ibi, Quibusdam enim, supple, politiis non est populus, sicut in quibus principatur vnus vel pauci, neque ecclesiam putant, id est, totam congregationem, populi, debere principari, supple, sed conuocatos, ad hoc scilicet quod illi, supple, conuocati de populo & sententias iudicant secundum partem. Et dat exemplum, ibi, Velut in Lacedæmonia eas quæ contractuum, supple, sententias iudicant, Ephororum, alius alias, supple, & non vnus omnes. Senes autem, qui bouli, id est, consiliarij in antè habitis dicebantur, homicidiales iudicant causas. Fortè autem alius principatus alias, supple, iudicat causas. Et subdit ad exemplum, ibi, Eodem autem modo & circa Carchedonem: omnes enim sententias principatus aliqui iudicant. Alia litera: Omnis enim senatus principatus aliqui iudicant. Et vocat senatus confraternitates & artificum societates, in quibus præest vnus semper tanquam iudicans eos, & dirigens.

f Deinde cum dicit, Sed habet directionem, &c. venatur veram diffinitionem ciuis, & dicit: Sed habet diffinitionem ciuis diffinitio. In aliis enim politiis, scilicet à democratia, non qui indeterminatus est princeps, concionator est & prætor, sed qui secundum principatum determinatus est, sicut Ephori & consiliarij: horum enim, id est, qui sunt de numero horum, attribuitur consiliari aut iudicare, aut omnibus, aut quibusdam, & vel de omnibus, vel de aliquibus. Et ex his concludit veram definitionem ciuis, ibi, Quis quidem igitur sit ciuis, ex his manifestum. Cui enim potestas, supple, est communicandi principatu consiliatiuo & iudicatiuo, ciuem iam dicimus esse huius ciuitatis, ciuitatem autem, supple, dicimus esse talium multitudinem sufficientem ad autarciam vitæ, id est, per se sufficientiam vitæ, vt simpliciter est dicere. Ostensum est enim in primo, quod non est per se sufficientia vitæ nisi in ciuitate: & sic finita est prima pars de partibus capituli, scilicet quis vere sit ciuis & ciuitas.

g Deinde cum dicit, Determinant etiam secundum vsum, &c. determinat quis sit ciuis secundum vsum, dicens: Determinat etiam secundum vsum ciuem, cum scilicet qui ex ambobus ciuibus natus est, & non ex altero solum, puta patre & matre: alij autem & hoc ad plus requirunt, puta ad auos duos, vel tres, vel plures. Et mouet dubitationem super hoc, ibi, Sic autem determinatis politicè, ciuibus, supple, & celeriter dubitant quidam, id est, statim, tertium hunc, vel quartum, ab auis scilicet ciuibus descendentem, quomodo erit ciuis, id est, secundum quam rationem. Et ponit rationem vnius eorum qui hoc dubitant, ibi, Gorgias quidem igitur Leontinus, hoc quidem fortè dubitans, id est, hanc dubitationem mouens, hoc autem ironicè loquens, ait. Sicut mortariola esse ea quæ à mortariolificis facta sunt, sic & Larissæos eos, qui à condentibus facti sunt, id est, generati: esse enim quosdam Larissofactiuos, id est condentes vrbem. Larissam, & descendentes ab eis dicuntur Larissæi, sicut descendentes à Romulo Romulei. Est autem simplex, supple, determinatio ciuis: si enim participabant secundum dictam diffinitionem politia, erant ciues. Et assignat rationem, ibi, Neque enim possibile est adaptare quod ex ciue mare vel fœmina, id est, qui nati sunt à ciue mare & fœmina, ad primos qui habitauerunt & ædificauerunt ciuitatem: quia secundum hoc illi non erant ciues: quia non erant filij ciuium.

h Et de transmutatione formali ciuitatis subdit, ibi, Sed fortè illi magis habent dubitationem quicumque participant transmutatione facta politiæ, id est, qui transmutatur de vna politia in aliam, vtrum sint ciues vel non. Et dat exemplum: Velut Athenis fecit Clisthenes post tyrannorum eiectionem (eiecit enim tyrannos qui in populo per violentiam principabantur) multos enim ad tribus applicuit & extraneos, id est, de ciuibus non natos applicuit numero ciuium, & seruos aduentitios, supple, etiam

etiam applicuit in numerum ciuium sine quorum auxilio non poterat expellere tyrannos, & ideò dedit eis ius & dignitatem ciuium.

i *Dubitatio autem ad hos*, &c. Postquam Aristoteles determinauit quis sit ciuis, hìc mouet quasdam dubitationes circa determinata & soluit. Et diuiditur in tres partes. In prima corrigit dictam dubitationem de determinatione ciuis secundum vsum. In secunda mouet dubitationem de eo quod est ciuitatem quid agere vel non agere, ibi, *Dubitant enim quidam*, &c. In tertia mouet dubitationem, quæ sit eadem ciuitas vel non eadem, ibi, *Videtur autem sermo proprius*, &c. Dicit ergo primò: Dubitatio autem ad hos est, id est, qui sic per vsum determinant ciuem, non quis ciuis, secundum rationem veram scilicet, sed verum iustè vel iniustè, supple, aliquis sit ciuis: qui enim ex hæreditate ciuis & per successionem parentum, iustè vocatur ciuis: & qui non, ciuis vocatur iniustè: tamen adhuc non sumitur ratio ciuis, sicut patet ex dictis: & subiungit rationem, ibi, Equidem & eam hoc adhuc dubitabit aliquis, vtrum si non iustè ciuis, supple, sit aliquis, non ciuis, supple, sit. Et ponit rationem dubitationis, ibi; Tanquam idem potente iniustè & falso, id est, quod sicut falsus ciuis non est ciuis, eò quod falsum diminuit rationem ciuis, & cum dicitur falsus ciuis, est oppositio in adiecto: ita cum dicitur iniustè ciuis, sit oppositio ad rationem ciuis, ita quod per hoc quod dicitur iniustè, destruatur ratio ciuis. Hæc enim est vis dubitationis inductæ. Deinde cum dicit, Quoniam autem videmus, &c. soluit istam dubitationem dicens, ibi, Quoniam autem videmus & principantes quosdam iniustè, de quibus dicitur Isa. 1. Principes tui infideles, socij farum: quos principari quidem dicimus, sed non iustè: ita, supple, dicimus quosdam ciues esse, sed non iustè. Et ponit rationem istius solutionis, ibi; Ciuis autem principatu quodam determinatus est: vnde paulò antè dictum est in hoc eodem capitulo, quòd cuius est potestas communicandi principatu consiliatiuo & iudicatiuo, ciuem iam dicimus esse. Et ex hoc concludit quæstionis solutionem, ibi, Palam quia ciues quidem esse fatendum & hoc, scilicet iniustè ciues sicut & iniustè principes. De eo autem quod est iustè, vel non iustè, copulatur ad dictam prius dubitationem, scilicet quis sit ciuis vel non.

k Deinde cum dicit, Dubitant enim quidam, &c. mouet dubitationem de eo quod est ciuitatem quid agere vel non agere, & dicit. Dubitant enim quidam quando ciuitas egit, & quando non ciuitas. Et ratio dubitationis est, quod ciuitas est verorum ciuium multitudo, sicut dictum est, vnde si aliquid agant tyranni, videtur non egisse ciuitas. Et hoc est. Puta quando ex oligarchia & tyrannide fiat democratia, id est, principatus populi. Tunc enim neque conuentiones quidem volunt tenere, supple, sed dissoluere, tanquam non ciuitas, sed tyrannus acceperit, supple, huius conuentionem, neque alia multa talium, supple, volunt tenere, dicentes quod ciuitas non fecerit, sed tyrannus. Et subdit. Tanquam quædam politiarum sint in obtinendo vni alicui, sicut oligarchia & tyrannis, sed non propter communiter expedientia: & ideò dicunt istas esse ciuitatis, alias autem non. Et de hoc dat rationem, ibi, Siquidem igitur in democratiam versæ fuerint quædam, scilicet politiæ, vt oligarchia & tyrannis, secundum hunc modum, similiter dicendum ciuitatis huius esse eas, quæ huius politiæ, id est, si oligarchia & tyrannis ab oligarchico & tyrannico principatu transierint in democratiam & fecerint in conuentiones aliquas, dicendum est, quòd illæ conuentiones sint huius ciuitatis, & quod teneatur ciuitas. Et exprimit quæ sint illæ actiones scilicet contra deos, & eas, supple, conuentiones quæ ex oligarchia & tyrannide, supple, fiunt.

l Deinde cum dicit, Videtur autem sermo proprius, &c. mouet dubitationem de eo quod est, quæ sit eadem ciuitas, vel non eadem: & reducit hanc secundam dubitationem ad tertiam: quia sine ea non potest determinari. Dicit ergo: Videtur sermo proprius esse dubitationis huius, qualiter quidem oporteat dicere ciuitatem esse eandem, vel non eandem, sed alteram. Et hanc quæstionem disputat superficialiter. Et hoc est. Superficiali quidem igitur inquisitio dubitationis circa locum & homines est, vt scilicet dicatur eadem ciuitas in eodem loco, & diuersa quæ in diuersis: & eadem quæ eorundem hominum, & diuersa quæ diuersorum. Et vocat hanc superficialem: quia non est nisi de vnitate & diuersitate materiali & non formali, quæ consistit in diuersitate communicationum & ciuilitatum, quando scilicet ciuitas mutatur de aristocratia in democratiam vel oligarchiam: istæ enim mutationes sunt secundum formam communicationis, quæ sæpè fiunt in ciuitatibus manentibus iisdem in materia: sæpè enim diuersæ ciuitates vnam habent formam communicationis, & sæpè vna diuersas. Et ponit rationes disputantium, ibi, Contingit enim diuisungi locum & homines, & hos quidem, supple, homines alterum, hos autem, id est, alios alterum habitare locum, sicut sæpè contingit quando aliqui de vna ciuitate egredientes ædificant in alio loco ciuitatem. Et quia leuis est talis inquisitio, subdit, Hanc quidem igitur mitiorem, id est, faciliorem ponendum dubitationem. Alia litera minorem quam illam, supple, quid agat vel non agat ciuitas cuius ponit rationem, ibi, Multipliciter enim ciuitate dicta, scilicet formaliter & materialiter, est aliqualiter alleuiatio talis inquisitionis, & hoc distinguere non est difficile. Deinde cum dicit, Similiter autem & hominum, &c. ponit aliam dubitationem, & dicit. Similiter autem hominum eundem locum habitantium, quando oportet putare eandem esse ciuitatem, supple, quæstio est. Et ponit rationem, ibi, Non enim vtique muris, supple, determinatur, vt scilicet dicatur eadem ciuitas, quam cingit idem murus. Et dat instantiam. Erit enim vtique Peloponnenso, quæ est prouincia quædam, circumponere vnum murum. Et quia posset dicere aliquis, quòd non habentur tales muri ita magni, subdit. Talis autem fortè est & Babylon, & omnis, supple, alia regio, quæ habet circonscriptionem magis gentis quam ciuitatis, qua quidem capta, per Tirum scilicet

& Darium, aiunt tertio die non sensisse quandam partem ciuitatis. Et simile est quod dicitur de Niniue. Deinde excusat se à dubitatione hac; quia non multum ad propositum, ibi, Sed de hac quidem dubitatione in aliud tempus opportuna speculatio, supple, erit. Et ponit rationem; ibi, De magnitudine enim ciuitatis, scilicet quantum, id est, quoad quantitatem, & vtrum gens vna vel plures expediant, scilicet ad quantitatem ciuitatis, oportet non latere politicum: huius enim est considerare quot possint ciuitatem constituere, & quot possint pasci à territorio ciuitatis diuiso inter ciues, sicut in primo dictum est.

m Deinde reuertitur ad propositam quæstionem, ibi, Sed iisdem habitantibus eundem locũ, quæritur, supple, vtrum donec vtique sit genus idem habitantium, dicendum eandem esse ciuitatem. Et ponit rationem in contrarium, ibi, Quamuis semper iis quidem corruptis, iis autem generatis, supple, fiat successio diuersorum. Et dat simile, ibi, Sicut & fluuios consueuimus dicere eosdem & fontes eosdem, quamuis semper hoc quidem superueniente fluxu, hoc autem recedente.

n Et ponit solutionem, ibi, An homines quidem dicendum esse eosdem propter talem causam, scilicet quia in eadem materia succedunt, ciuitatem autem alteram. Et ponit rationem, ibi, Siquidem enim est communicatio quædam ciuitas: est autem communicatio ciuium politia facta altera specie & differente politia, specie, supple, necessarium esse videbitur, secundum consequentiam, supple, ciuitatem alteram esse: forma enim ciuitatis forma communicationis est, quæ dicitur politia. Politia enim, sicut parum antè dixit, ordo ciuium est: & ideò secundum differentiam harum formarum videntur habere differentiam formalem.

Et dat simile, ibi, Sicut & chorum, id est, symphoniam quæ dicitur chorus, quandoque Comicum, quandoque autem Tragicum alterum esse dicimus, eisdem sæpè hominibus existentibus: tunc enim formaliter differt, licet sit in eadem materia successiuè. Est enim Comicus chorus dictus à Comos quod est villa, & est chorus rusticorum, scilicet ad quem rustici choreas ducunt. Tragicus autem est chorus nobilium, ad quem nobiles & ciuiles chorizant. Et adaptat simile, ibi, Similiter autem & omnem aliam communionem & compositionem alteram, si species altera compositionis sit, supple, dicimus formaliter differre, velut harmoniam eorundem sonorum alteram esse dicimus, si diuersa sit compositio sonorum. Et hoc est. Si quandoque quidem sit Doria, quandoque autem Phrygia: & dicitur Doria acuta, eò quod à Doris inuenta est, & est consonantia septimi & octaui toni. Phrygia verò consonanta primi & secundi toni, quæ à Phrygiis inuenta est. Et ex iis concludit solutionem prædictæ quæstionis, ibi, Si itaque hunc habet modum, supple, politia ciuitatum, manifestum, supple, est quòd dicendum eandem ciuitatem, supple, vel diuersam ad politiam respicientes, vt scilicet ab hoc dicatur vna vel diuersa, à quo formalem accipit differentiam. Nomine autem vocare altero, vel eodem licet: quia hoc est ab institutione voluntatis hominum: &, id est, etiam eisdem habitantibus ipsam, & omninò alteris hominibus. Deinde cum dicit, Si autem iustum dissoluere, &c. ab alia quæstione absoluit se, excusans se ab ea, & dicit: Si autem iustum dissoluere, quando ad alteram politiam transmutatur ciuitas, ratio altera, supple, est, vtrum dicatur ciuitas dissoluta quando transmutatur de vna politia vel non, infra determinabitur, vbi determinabitur de numero & differentia politiarum.

CAPVT II.

Vtrum boni viri boníque ciuis eadem sit virtus.

a HIs autem quæ dicta sunt, habitum est considerare, vtrum eandem virtutem boni & viri, & ciuis studiosi, vel non eandem: at verò siquidem oportet fortiri inquisitione eam quæ ciuis, typo quodam primo sumendum. Sicut igitur nauta vnus aliquis communium est, ita & ciuem dicimus: nautarum autem quamuis dissimilium existentium potentia (hic quidem enim est remigator, hic autem gubernator, hic autem prorarius, hic autem aliam quandam talem habens denominationem) palam quod diligentissima vniuscuiusque ratio propria virtutis erit. Similiter autem & communis quædam congruet omnibus. Salus enim nauigationis opus est ipsorum omnium, hoc enim desiderat vnusquisque nautarum. Similiter igitur ciuium quamuis dissimilium existentium,

CAPVT II.

HIs verò quæ nunc dicta sunt, consequens est videre | vtrum eadem sit virtus boni viri, & boni ciuis, vel non eadem. Atqui si hoc est perquirendum, prius de virtute ciuis sub compendio videre oportet. Vt igitur nauta vnus aliquis est eorum qui sunt in communi societate, ita & ciuem dicimus: nautarum verò quamquam dissimiles sint secundum potentiam (nã alter est remex, alter gubernator, alter proram dirigens, alter alteram huiusmodi appellationem habens) patet quod expressius vniuscuiusque sermo proprius erit illius virtutis. Similiter autem & commune quiddam conuenit omnibus. Salus enim & conseruatio nauigantium, commune est omnium opus, ad hoc enim vnusquisque eorum intendit. Sic igitur & ciuibus, licet dissimiles sint, opus est conseruatio communis societatis, societas vero est Respublica: quapropter necesse est virtutem esse ciuis

opus est salus communitatis, communitas est autem politia: propter quod quidem necessarium est esse ciuis virtutem ad politiam. Siquidem igitur sunt plures politiæ species, palam quod non contingit studiosi ciuis vnam esse virtutem perfectam. Bonum autem virum dicimus esse secundum virtutem perfectam. Quod quidem igitur contingit ciuem existentem studiosum, non possidere virtutem secundum quam est studiosus vir, manifestum.

b Quin imò & secundum alium modum est, dubitantes venire ad eandem rationem de optima politia. Si enim impossibile ex omnibus studiosis existentibus esse ciuitatem, oportet autem vnumquemque secundum ipsum opus benefacere, hoc autem à virtute, quoniam impossibile similes esse omnes ciues; non vtique erit virtus vna ciuis & boni viri. Eam quidem enim quę studiosi ciuis oportet omnibus ineſſe: sic enim optimam necessarium esse ciuitatem, eam autem quæ viri boni, impossibile, si non omnes necessarium bonos esse eos, qui in studiosa ciuitate ciues.

c Adhuc quoniam ex dissimilibus est ciuitas, sicut animal mox est ex anima & corpore, & anima ex ratione & appetitu, & domus ex viro & muliere, & possessio ex domino & seruo: eodem modo & ciuitas ex omnibus iis, & adhuc ex aliis dissimilibus speciebus consistit, necesse non vnam esse ciuium omnium virtutem, sicut neque chorizantium summi & astantis: quod quidem igitur non ex eadem, manifestum ex iis.

d Sed fortè erit alicuius eadem virtus ciuis boni & viri studiosi? Dicimus vtique studiosum principem esse bonum & prudentem, politicum autem necessarium esse prudentem.

e Et disciplinam autem mox alteram esse dicunt quidam principis, sicut & videntur regum filij equestrem & bellicam eruditi. Et Euripides ait: Non mihi quæ vna altera, sed quorum ciuitati opus est; tanquam sit quædam principis disciplina. Si itaque eadem principis boni & viri boni, ciuis autem est, & qui subditus, non eadem vtique erit simpliciter ciuis & viri. Alicuius tamen, scilicet potentis principati solius ciuis, non enim eadē principis & ciuis: & propter hoc Iason ait esurire quando non tyrannizat, tanquam nescius idiota esse.

ciuis ad Rempubl. Siquidem igitur plures sunt Rerumpublicarum species, patet non esse recipiendum, vt studiosi ciuis vna sit virtus eaque perfecta. At viri boni perfecta est virtus. Quod igitur fieri possit, vt ciuis studiosus non possideat virtutem illam per quam dicitur vir bonus, manifestum est.

Quinetiam & alio modo inquirentibus, deuenire licet ad eandem rationem circa optimam Rerumpubl. Nam si impossibile est ex omnibus studiosis esse ciuitatem, & oportet singulos opus suum benefacere, hoc autem à virtute, sit vero impossibile similes esse ciues omnes, nequaquam vna esset virtus ciuis, & viri boni. Nam virtutem studiosi ciuis omnibus esse oportet, sic enim optima foret ciuitas vtique, at viri boni virtutem impossibile est omnibus esse nisi necessarium sit in studiosa ciuitate ciues omnes esse viros bonos.

Præterea cum ex dissimilibus constet ciuitas, vt animal ex anima & corpore, anima vero ipsa ex ratione & appetitu, & domus ex viro & vxore, & acquisitio ex domino & seruo: eadem modo cum ciuitas ex his omnibus, ac præterea ex aliis dissimilibus constet speciebus, necesse est non vnam esse ciuium omnium virtutem, quemadmodum nec chorum agentium supremi, & assistentis: quod igitur non eadem simpliciter sit, ex his patet.

Sed an erit alicuius eadem virtus ciuis studiosi, & viri boni? Dicimus vtique studiosum, in magistratu bonum esse, atque prudentem, ciuilem autem hominem necessarium est esse prudentem.

Et statim aliam esse disciplinam præsidentis aiunt quidã, vt patet in Regum filiis qui ad equestrem, bellicamque disciplinam in adolescentia eruduntur. Et Euripides inquit: Non mihi speciosa, sed ea quorum ciuitas indiget, tanquam sit præsidentis disciplina quædam. Si autem est eadem virtus regentis boni, ac viri boni, ciuis autem est, & qui regitur, non eadem virtus simpliciter esset ciuis, & viri boni, sed tamen cuiusdam ciuis, non enim eadem virtus est regentis, & ciuis. Et ob hoc forsan Iason inquit grauiter se ferre si non regnaret, quasi nesciret priuatus esse.

At verò laudatur posse principari, & subiici, & probati ciuis virtus est posse principari & subiici bene. Si igitur eam quidem quæ boni viri ponimus principatuam, eam autem quæ ciuis, ambo, non vtique erunt ambo laudabilia similiter.

Sed nihilominus laudandum est posse imperare, & parere, ac præclari ciuis virtus est posse præesse, & subesse laudabiliter. Si ergo virtutem boni viri posuimus præsidentem, ciuis autem vtramque, non vtique forent ambæ similiter laude dignæ.

c Quoniam igitur aliquando videtur vtraque, & non eadem oportere principem discere, & subditum: ciuem autem ambo scire, & participare ambobus, & hinc vtique considerabit aliquis. Est enim principatus despoticus, hunc autem quæ circa necessaria dicta scire facere principem, non necessarium, sed vti magis, alterum, aut seruile: dico autem alterum posse & seruire ministerialibus actionibus. Serui autem species plures dicimus, operationes enim plures, quarum vnam partem tenent manuales: isti autem sunt, sicut & nomen significat ipsos, qui viuunt de manibus in quibus banausus artifex est. Propter quod apud quosdam non participabat principatus antiquitus artifices, antequa fuisset populus extremus. Opera quidem subditorum sic non oportet bonum, neque politicum, neque ciuem bonum addiscere, nisi quandoque gratia opportunitatis sibi ad seipsum: non enim adhuc accidit fieri hunc quidem despotem, hunc autem seruum: sed est quidam principatus secundum quem principatur similibus genere, & liberis, hunc enim dicimus esse ciuilem principatum, quem oportet principem subditum addiscere, velut equestribus principari eum, qui inter illos subditus fuit, & exercitum ducere in exercitu ductum, & qui ordini præfuit, & insidias disposuit. Propter quod dicitur, & hic bene, quod non est bene principari eum, qui non sub principe fuit.

Cum ergo aliquando videatur vtraque, sed non eadem, & eum qui imperat, & eum qui paret, addiscere debere. Ciuem autem vtraque scire, & participare ambarum, quid sequatur deprehendere quis potest. Est enim præsidentia dominatiua, hanc vero in his quæ necessaria vocantur, scire facere, nequaquam necessarium est ei, qui præsidet, sed vti magis, alterum vero seruile est: dico autem alterum posse exhibere eadem ministeria. Seruorum autem species plures, cum sint ministeria plura, quorum partem vnam obtinent manuales. Hi sunt, vt nomen significat, qui ex manibus viuunt, in quibus sunt opifices. Quapropter apud quosdam antiquitus huiusmodi homines excludebantur à Reipublicæ honoribus, antequam populus extremus fieret. Hæc igitur opificia eorum qui ita subsunt, neque rectorem discere oportet, neque eum qui in Republica versatur: neque bonum ciuem, nisi forte quandoque suiipsius priuatim gratia: non enim amplius contingeret esse alterum dominum, alterum seruum: sed est præsidentia quædam, per quam præest similibus genere, & liberis hominibus, & hanc dicimus esse ciuilem præsidentiam, quam eum qui præest, didicisse parendo oportet, ceu præfectum equitum esse, cum ipse prius sub alio fuerit, & exercitum ducere, cum ipsius in exercitu per inferiores militiæ gradus ductus sit. Quamobrem rectè dicitur, neminem bene imperare posse, qui non ipse prius sub imperio fuerit.

b Horum autem virtus quidem altera, oportet autem ciuem bonum scire, & posse principari, & subiici; & hæc virtus ciuis, scire principatum liberorum ad vtraque & boni etiam viri ambo, etsi altera species temperantiæ, & iustitiæ principatiuæ. Etenim subiecti quidem, liberi autem boni, palam quia non vna vtique erit virtus, puta iustitia, sed habens species secundum quas principabitur & subiicietur. Sicut enim viri & mulieris alia temperantia & fortitudo: videbitur enim vtique timidus vir esse, si sic fortis fuerit, sicut mulier loquax, si sic ornata fuerit,

Sed horum diuersa est virtus, & oportet bonum ciuem scire, ac posse præesse & subesse. Et hæc est virtus ciuis, scire recte se habere in vtraque parte, & boni viri quidem in vtraque, quanquam alia est species eius prudentiæ & iustitiæ quæ præest: nam eius qui subest, ac si liber sit, non vna profecto virtus esset, vt puta iustitia alia, species habere, cum præest, alias cum subest. Quemadmodum viri & mulieris alia temperantia, & fortitudo. Nam videretur vtique timidus esse vir, si ita fortis esset, vt fœmina fortis, & mulier inhonesta videretur, si sic honesta foret, vt vir honestus. Administratio quoque sicut

sicut vir bonus. Quoniam & œconomia altera viri & mulieris, huius quidem enim acquirere, huius autem seruare opus est. Prudentia autem principis propria virtus sola: alias enim videtur necessarium esse vel conueniens subditorum & principum. Subdi autem non est virtus prudentia, sed opinio vera: sicut enim fistularum factor subiectus, princeps autem fistulator qui vtitur. Vtrum quidem igitur eadem virtus viri boni & ciuis studiosi, vel altera, & quomodo eadem, & quomodo altera, manifestum ex iis.

domus, alia mulieris, alia viri. Nam viri est acquirere, mulieris seruare. Prudentia verò propria virtus est præsidentis. Nam cæteræ quidem virtutes videntur communes, tam eorum qui præsunt, quam eorum qui subsunt. At prudentia non est virtus eius qui subest, sed opinio vera. Qui enim subest, vt is est qui fistulam facit: qui verò præest, vt is qui vtitur fistula. Vtrum igitur eadem sit virtus viri boni, & ciuis studiosi, vel alia, & quomodo eadem, & quomodo alia, ex his patet.

CAPVT II.

IN hoc secundo capitulo inquirit vtrum eadem sit virtus ciuis & boni hominis. Secundo mouet dubitationem circa hoc & determinat, scilicet in sequenti capitulo, ibi, *Circa ciuem autem*, &c. Prima pars diuiditur in quatuor, in quarum prima ostendit, quòd non est eadem virtus ciuis & boni hominis vniuersaliter. In secunda soluit quandam dubitationem quæ videtur esse instantia, ibi, *Sed forte erit alicuius*, &c. In tertia determinat qualiter serui & ministerialis se habent ad ciuilem principatum, ibi, *Dico autem alterum posse*, &c. In quarta ostendit, quòd non bene principatur ciuiliter, qui subiectus principi in subiectione & obedientia principari non didicit, ibi, *Sed est quidem principatus*, &c. Ad primum adducit quatuor rationes. Prima incipit in principio capituli. Secunda, ibi, *Siquidem igitur sunt plures*, &c. Tertia, ibi, *Quin imò & secundum aliam modum*, &c. Quarta, ibi, *Quoniam ex dissimilibus est ciuitas*, &c. In prima ratione tria facit. Primò enim mouet quæstionem. Secundò dicit quid exigitur ad determinationem, ibi, *At verò siquidem*, &c. Tertiò ponit simile, & concludit propositum, ibi, *Siquidem igitur sunt ciuitates plures politiæ*, &c. Dicit ergo primò. His autem quæ dicta sunt, habitum, id est, consequens est considerare virum eandem virtutem, ponendum, scilicet, si, boni viri & ciuis studiosi, vel non eandem. Ratio quæstionis est: quia sicut dixit in 2. Ethic. virtus est extremum in bono, licet sit in mediocrare quoad operationem & passionem quoad nos determinata ratione: & ideò omnis habitus quo perficitur homo secundum partem intellectiuam vel operatiuam, necesse est, quòd habeat aliquid summum & extremum in bono ad quod perficit: & cum habitus illi secundum officia & operationes differant, necesse est etiam, quòd virtus differat. Et hoc est. Sicut in membris hominis quia necesse est aliam esse virtutem oculi, aliam manus, aliam pedis. Virtus autem boni hominis est, quia disponit ad actum fœlicitatis secundum prudentiam, eò quod sicut dicitur in primo Ethic. bonum hominis fœlicitas est: nec habet prudentiam perfectè, vt dicit in quarto, qui non habet omnem virtutem. At verò siquidem oportet hoc sortiri inquisitione, id est, rationis inuestigatione eam quæ ciuis, scilicet, virtutem, typo quodam primo sumendum. Tota enim ista scientia typica est & typo & signis tradenda: quia demonstratio in ea haberi non potest, sicut nec in rhetoricis. Et statim supponit typum à simili sumptum ad negatiuam partem quæstionis, ibi, Sicut igitur nauta vnus aliquis communium est: multa enim sunt opera nauigationis, omnia ordinata ad ipsius nauigationis finem, qui est salus nauis & directio, quibus omnibus præest vnus nauta, qui perfectus est secundum virtutem nauigandi, quem Calypsum nominat in 2. Ethic. & particulares ministri sunt sub illo secundum particulares potentias, nauigationi subministrantes. Et hoc est. Sicut igitur nauta, &c. ita & ciuem dicimus perfectum, scilicet, ad actum ciuilitatis. Nautarum autem quamuis dissimilium existentium potentia. Et ostendit quomodo dissimilium, ibi, Hic quidem enim est remigator, impellens scilicet nauim per motum remi, hic autem gubernator, scilicet dirigens per gubernaculum, hic autem proratius, scilicet temonens proram ab occurrentibus oppositis, hic autem aliam quandam talem habens denominationem, à puppi scilicet vel carina: palam, quòd diligentissima vnius cuiusque ratio, propria virtutis erit: sicut enim si diligenter accipiantur & subtiliter, diuersæ sunt potentiæ proprie proratij, remigatoris & gubernatoris ad actus: ita necesse est, quòd vltima in bono vnius cuiusque potentiæ & actus sint diuersa, & illa sint virtutes eorum: sed quia hæc ordinantur ad vnum, ideò subdit. Similiter autem & communis quædam congruet omnibus. Salus enim nauigationis opus est horum omnium. Et ponit rationem, ibi, Hoc enim desiderat vnusquisque nautarum, scilicet, in quocumque sit officio: vnde ad illud est virtus omnium. Et adaptat. Similiter igitur ciuium quamuis dissimilium existentium in diuersis officiis, opus est communitatis, scilicet, vnum, quod communitas salua sit. Et huius dat rationem, ibi, Communitas autem est politia: propter quod quidem necessarium est esse ciuis virtutem ad politiam ordinatam, sicut nautarum ad salutem nauis. Ex his concludit propositum, ibi, Siquidem igitur sunt plures politiæ species, palam quod non contingit studiosi ciuis vnam

ſic virtutem perfectam, ſed alia & alia erit ſecundum gradum ciuilitatis. Bonum autem virum dicimus eſſe ſecundum virtutem perfectam ad hominis bonum quod eſt fœlicitas. Ex his infert propoſitum. Quod quidem igitur contingit ciuem exiſtentem, ſtudioſum ſcilicet ſecundum rationem ciuilitatis, non poſſidere virtutem ſecundum quam eſt ſtudioſus vir, manifeſtum, ſcilicet eſt.

b Deinde cum dicit, Quin imò & ſecundum alium modum, &c. ponit ad idem ſecundam rationem, & dicit. Quin imò & ſecundum alium modum eſt, id eſt, contingit dubitantes venire ad eandem rationem de optima politia. Et ponit eam, ibi, Si enim impoſſibile eſt ex omnibus ſtudioſis exiſtentibus eſſe ciuitatem, oportet autem vnumquemque ſecundum ipſum opus benefacere: hoc enim à virtute propria, ſupple, eſt quòd vnuſquiſque opus ſuum benè faciat. Ex hoc arguit, ibi, Quoniam impoſſibile ſimiles eſſe omnes ciues. Probatum enim eſt in primo, quod ciuitas niſi ſit in ea ſufficiens communicatio, in omnibus non eſt perfecta: non vtique erit virtus vna ciuis & viri boni. Et explanat, ibi, Eam quidem enim quæ eſt ſtudioſi ciuis, ſupple, virtutem, oportet omnibus ineſſe, id eſt, vnicuique ſecundum ſuum officium ſibi competit: Eam autem, ſupple, virtutem quæ viri boni, ad fœlicitatem, ſupple, impoſſibile eſt, ſi non omnes neceſſarium bonos eſſe, ſcilicet virtute morali, qui in ſtudioſa ciuitate ciues. Et hoc eſſe non poteſt: quia non omnes poſſunt ſtudere virtuti morali & operibus ciuilibus intendere.

c Deinde cum dicit, Adhuc quoniam ex diſſimilibus eſt ciuitas, ſicut animal ex anima & corpore, & anima ex ratione & appetitu, & domus ex viro & muliere, & poſſeſſio ex domo & ſeruo: eodem modo & ciuitas ex omnibus his & adhuc aliis diſſimilibus ſpeciebus. Et vult, quòd inferatur, quòd ſicut omnia quæ ex diſſimilibus ſpeciebus in officiis componuntur, diuerſas habent virtutes, id eſt, vltima potentiarum in bono ſecundum officia & gradus officiorum in quibus ſunt: ita ciuis & bonus homo diuerſas habeant virtutes. Et hoc eſt. Neceſſe eſt non vnam ciuium omnium eſſe virtutem, ſicut neque chorizantium ſummi, qui vltimum in ſymphonia chorizantium attigit, & aſtantis. Aſtans dicitur qui imitatur eum. Sicut enim antè dixit, in ſymphoniis ſecundum diuerſam compoſitionem melodiarum diuerſæ virtutes ſunt: & ita ſunt in politiis. Et infert concluſionem generalem ex omnibus his, ibi, Quod quidem igitur non eadem, ſupple, virtus ſit ciuis & boni viri, manifeſtum ex his, ſcilicet eſt.

d Deinde cum dicit, Sed fortè erit, &c. ponit inſtantiam quandam quæ videtur occurrere, & ſoluit eam. Et ratio inſtantiæ eſt: quia prudentia quæ potiſſima virtutum eſt, eſt virtus boni viri, ſine qua vir bonus eſſe non poteſt, & ſine qua etiam ciuis eſſe non poteſt: ergò eadem erit virtus ciuis & boni viri, vt videtur, & ſic habere inſtantiam doctrina præinducta. Reſponſio autem ſolutionis eſt, quòd prudentia quam habet ciuis ad officium ciuilitatis, eſt prudentia ſiue diſciplina quædam & ad quædam: prudentia autem quæ eſt virtus boni viri, ſimpliciter eſt ordinatrix paſſionum & operationum, in quibus eſt moralis virtus: & ideò prudentia ciuis & boni viri non vnius & ciuſdem rationis ſecundum rationem virtutis: propter quod etiam quæ videbatur inſtantia, non eſt: & ſic remanet generalis vetitas præinductæ doctrinæ. Et hoc eſt quod intendit in reſidua parte capituli per totum. Dicit ergo mouendo inſtantiam, Sed fortè erit aliquius eadem virtus ciuis ſtudioſi & viri ſtudioſi? Et hoc ipſo quod dicit fortè, notat non eſſe inſtantiam niſi ſecundum apparentiam. Et ſubdit. Dicimus vtique principem ſtudioſum eſſe bonum & prudentem: princeps autem ciuis eſt: & ſic videtur prudentiam eſſe vnam virtutem ciuis & boni viri. Et addit vlterius. Politicum autem neceſſarium eſſe prudentem, ſupple, dicimus: & ſic videtur, quòd ſit vna virtus politici & boni viri.

e Et ſtatim ſubdit ſolutionem, ibi, dicens: Et diſciplinam autem mox alteram eſſe dicunt quidam principis, ſupple, & boni viri: & ſic nulla erit inſtantia. Et hoc probat per exemplum, ibi, Sicut & videntur Regum filij, ſcilicet qui in principatu ſuccedere debent, equeſtrem & bellicam eruditi. Et hæc eſt diſciplina quædam, non ea quæ eſt prudentia virtus boni viri. Et confirmat per Euripidem poetam, ibi, Et Euripides ait: Non mihi quæ vana altera, ſupple, diſciplina ſit, ſed quorum ciuitati opus, id eſt, de quacumque alia diſciplina non curo, ſed de illa ſola quæ vtilis eſt ciuitati. Et hoc exponit ſubdens, quòd hoc dicit Euripides, tanquam ſit quædam principis diſciplina propria. Et ex hoc concludit, ibi, Si itaque eadem principis boni & viri boni, ſupple, dicitur eſſe virtus, ciuis autem eſt & qui ſubditus, non eadem vtique erit, ſupple, virtus ſimpliciter ciuis & viri boni, ſupple, id eſt, ex præinducta inſtantia non ſequitur, quòd eadem ſit virtus ciuis & viri boni ſimpliciter, ſed quod quædam diſciplina ſit cuiuſdam ciuis ſicut principis, quæ ſecundum aliquid habet rationem prudentiæ. Et hoc eſt quod ſequitur ſtatim: Alicuius tamen, ſcilicet potentis principari ſolius ciuis, id eſt, ciuis talis, qui poteſt principari, & non ſimpliciter ciuis. Non enim, ſupple, eadem eſt virtus, principis & ciuis ſimpliciter. Cuius ratio eſt: quia non omnis ciuis eſt princeps, licet vt præhabitum eſt, omnis ciuis ex ipſa ciuilitate poſſit participare principatum conſiliatiuum & iudicatiuum. Et hoc confirmat per Iaſonem poëtam, ibi, Et propter hoc Iaſon ait eſurire quando non tyrannizat, tãquam neſciens idiota eſſe, ſupple, non principando. Et intendit dicere, quòd eſurit, id eſt, deficit & deſtituitur tanquam fame, id eſt, deſiderio honorum virorum ciuitas, quando tyranni principantur in ea, & idiotæ, hoc eſt, ruſticani qui nuſquam ſubiici didicerunt in aliqua ciuilitate. Et hoc eſt quod dicit Horatius, quòd fugere vltra Sauromatas hinc libet, quando de moribus diſponendis ſe intromittunt, qui de moribus nunquam curauerunt. Et eſt dictum Gregorij, quod qui ſubeſſe non didicit, præeſſe minimè nouit.

f At verò laudatur poſſe principari & ſubiici, & probati ciuis virtus eſt poſſe principari & ſubiici

ſubiici bene. Et ex his concludit, quòd non eiuſdem rationis prudentia eſt ciuis & boni viri, dicens: Si igitur dam quidem, ſcilicet prudentiam & virtutem, quæ boni viri, ponimus principatiuam, quia ex cardinali virtute homo efficitur dignus principatu: eam autem quæ ciuis, ſupple, prudentiam & virtutem, ambo, ſcilicet ad ſubiici & principari, ſicut dictum eſt, non vtique erunt ambo laudabilia ſimiliter: multo enim laudabilior prudentia boni viri quæ facit dignum principatu, & eſt prudentia ſimpliciter reſpectu prudentiæ cuiuſdam ciuis, quæ non eſt prudentia niſi quædam: & ſic iterum non valet inſtantia.

g Et hoc eſt quod concludit ſubdens: Quoniam igitur aliquando videtur vtraque, id eſt, ſubtiliter conſideratur, & non eadem oportere principem diſcere & ſubditum, ciuem autem ambo ſcire, ſupple, oportet & participare ambobus. Et hoc eſt. Et hinc vtique conſiderabit aliquis, ſcilicet quod non inſtantia eſt, quæ inducta eſt pro inſtantia. Et ſubdit rationem conſiderationis. Eſt enim principatus, ſupple, quidem deſpoticus, id eſt, dominalis, de quo in primo libro ſatis dictum eſt, quomodo ad œconomiam pertinet, & qualiter ille principatus differt in domino & ſeruo per prudentiam: hunc autem, ſcilicet deſpoticum principatum, quæ circa neceſſaria dicta, ad vſum domus ſcilicet, ſcire facere, ſupple, ſeruum, principem, non neceſſarium, ſcilicet ſcire facere, ſed vti magis: dominus enim vtitur, & ſeruus perficit miniſterium. Et ſubdit: Alterum aut ſeruile, ſupple, facit deſpotica: vnde deſpotica dominum docet vti ſeruis & ſeruum ſeruire: & ſic in vno eodemque communicant dominus vt imperans, & ſeruus vt perficiens. Et exponit quid ſit ſeruire, ibi, Dico autem alterum poſſe, ſcilicet ſeruum, &, id eſt, etiam ſeruire miniſterialibus actionibus, quibus, ſicut in 1. dictum eſt, dominus vtitur ſeruo. Serui autem ſpecies plures dicimus. Hic ſeruos vocat, non eos qui natura ſerui ſunt, ſed eos qui ſeruilibus intendũt, etiamſi natura ſerui non ſint: de illis enim quæſtio eſt, vtrum ciues vel non ciues ſint. Et ſubiungit rationem, ibi, Actiones enim plures, ſupple, ſeruiles ſunt, quarum vnam partem tenent manuales. Et ſubdit determinando qui ſunt iſti. Iſti autem ſunt, ſicut & nomen ſignificat ipſos, qui viuunt de manibus, in quibus, id eſt, inter quos banauſus, id eſt, coquus fuliginoſus & terrus, artifex eſt, id eſt, vnus artificum. Et quia ciuis nomen eſt honoris & principatus, cum ciuis poſſit participare principatu conſiliatiuo & iudicatiuo, ſicut prædictum eſt, ſubdit. Propter quod apud quoſdam, ſupple, ciuiles, non participabant principatus antiquitus, id eſt, apud antiquos, artifices, antequam fuiſſet populus, id eſt, de principatu populi qui democratia dicitur, extremus, id eſt, de extremo principatu populi, ad quem quilibet de populo poteſt pertingere. Et ſubiungit propter quid, ibi, Opera quidem ſubditorum, ſupple, ſunt: ſubditorum enim eſt, opera manualia facere, & non eſt decens hos principari: ſic ad opera manualia non oportet bonum ciuem, ſupple, neque politicum, neque ciuem bonum addiſcere, opera ſcilicet manualia & ſeruilia, niſi quandoque gratia opportunitatis ſibi ad ſeipſum, id eſt, quando alio artifice non habito indiget ad ſeipſum: quando enim indiget ad ſeipſum, non habens alium, oportet quòd faciat ſibiipſi, conquinam ſcilicet & calcenum, & ſic de aliis. Et ſubdit rationem, ibi, Non enim adhuc accidit fieri, ſupple, quando nullum habet, hunc quidem deſpotem, id eſt, dominatiuum, hunc autem, id eſt, alium, ſeruum: quia nullum ſeruum habentem, oportet eſſe deſpotem & ſeruum ad ſeipſum. Deinde cum dicit, Sed eſt quidam principatus, &c. tangit quòd in principatu in quo liber principatur, non eſt ita, & dicit: Sed eſt quidam principatus, ſecundum quem principatur ſimilibus genere & liberis: hunc enim dicimus eſſe ciuilem principatum. ciues enim æquè liberi ſunt, quem, ſcilicet principatum, oportet principem ſubditum addiſcere, vt ſcilicet ex ſubiectione ſua diſcat qualiter oporteat eum alios regere. In hoc enim quo ipſe ſubiectus eſt, diſcit quomodo ab ſubiectionem & obedientiam oportet eum alios cogere. Et dat exemplum: Velut equeſtribus principari, id eſt, militibus ſiue equitibus eum, qui inter eos ſubditus fuit. Et ſubdit ad exemplum. Et exercitum ducere in exercitu ductum, & qui ordini præfuit & inſidias diſpoſuit: ille enim per experimentum ſcit, & talia particularia aliter neſciunt. Et probat per antiquum dictum, ibi, Propter quod dicitur & hoc bene, quod non eſt, id eſt, contingit bene principari eum qui non ſub principe fuit.

h Et ex omnibus his reuertitur ad propoſitum, ibi, Horum autem virtus quidem altera, ſcilicet principantis & ſubiecti. Iam enim habitum eſt, quòd vniuſcuiuſque virtus eſt ſecundum proprium officium extremum in bono. Deinde reuertitur ad propriam virtutem ciuis, ibi, Oportet autem bonum ciuem ſcire & poſſe principari & ſubiici: & hæc virtus ciuis, ſupple, ſcire principatum liberorum ad vtraque, id eſt, ſubiici & principari: & boni etiam viri, eſt ſcire, ſupple, ambo, ſcilicet iam dicta, quamuis alio & alio modo. Et oſtendit quomodo, ibi, Etſi altera ſpecies, id eſt, quamuis altera ſpecies, ſupple, ſit temperantiæ & iuſtitiæ principatiuæ: etenim ſubiecti quidem, liberi autem boni, palam quia non vtique vna erit virtus, puta iuſtitia, ſed habens ſpecies, ſupple, diuerſas, ſecundum quas principabitur & ſubiicietur. Et vocat ſpecies Ariſtoteles hic modos: alius eſt enim modus ſecundum quem ſubiectus debitum reddit principi, & alius ſecundum quem princeps tenetur regere ſubditum. Et dat ſimile. Sicut enim viri & mulieris alia temperantia & fortitudo. Et oſtendit quomodo alia, Videbitur enim vtique vir timidus eſſe, ſi ſic fortis fuerit ſicut mulier fortis: & ſimiliter loquax mulier, ſupple, videbitur, ſi ſic ornata fuerit, modeſtia ſcilicet loquelæ, ſicut vir bonus, cuius eſt loqui pro neceſſariis domus. Vnde in præcedentibus habitum eſt, quòd ornamentum mulieris taciturnitas eſt. Et probat per aliud ſimile, ibi, Quoniam & œconomia altera viri & mulieris, id eſt, diſpenſatio domus. Et oſtendit quomodo diuerſa, ibi, Huius quidem, ſcilicet viri, acquirere, ſupple, eſt œconomica prudentia: huius autem, ſcilicet mulieris ſeruare, opus eſt: vnde prudentia viri eſt

acquirere,

acquirere, mulieris autem conseruare. Vnde ad idem referuntur prudentia viri & mulieris. Vnde Horatius:

Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri.

Deinde cum dicit, Prudentia autem principis, &c. reuertens ad propositum ostendit quæ sit propria virtus principis, & dicit. Prudentia autem principis est virtus sola: ille enim tenetur & sibi & subditis prouidere. Isa. 37. Non eritis quasi insipiens princeps. Alias enim, supple, virtutes videtur necessarium esse communes: vel conueni ns, alia litera, id est, vtile subditorum & principum, scilicet fortitudinem, temperantiam & iustitiam. Subditi autem non est

CAPVT III.

An opifices sunt dicendi ciues.

a Circa ciuem autem adhuc restat quædam dubitatio, vt vere enim vtrum ciuis est cui licet communicare principatu, aut banausos ciues ponendum. Siquidem igitur & hos ponendum quibus non interest principatuum, non est possibile omnis ciuis esse talem virtutem, ipse enim ciuis. Si autem nullus talium ciuis, in qua parte ponendus vnusquisque? neque enim aduena, neque peregrinus. Aut propter hanc quidem rationem nullum dicemus accidere inconueniens, neque enim ferui dictorum nullum, neque libertini: hoc enim verum, quòd non omnes ponendum ciues, sine quibus non vtique erit ciuitas, quoniam neque similiter ciues pueri & viri, sed ij quidem simpliciter, ij autem ex suppositione, ciues quidem enim sunt, sed imperfecti. In antiquis quidem igitur temporibus apud quosdam erat seruum, quod banausum vel peregrinum.

b Propter quod multi tales & nunc. Optima autem ciuitas non faciet banausum ciuem. Si autem & hic ciuis sed ciuis virtutem quam diximus, dicendum non omnis vtique liberi solum, sed quicumque operibus necessariis sunt dimissi. Necessariorum autem, qui quidem vni ministrantes talia, serui, qui autem communiter, banausi, & mercenarij

c Manifestum autem hinc parum considerantibus, quomodo habet de ipsis, ipsum enim apparens, quod dictum, est facit euidens Quoniam enim plures sunt politiæ, & species ciuis necessarium esse plures, & maxime subditi ciuis. Quare in aliqua quidem politia necessarium esse banausum, & mercenarium ciues: in aliquibus autem impossibile, puta si qua est, quam vocant aristocratiam, & in qua secundum virtutem dantur honores, & secundum dignitatem: neque enim possibile est exhibere, quæ virtutis viuentem vita banausa, vel mercenaria. In oligarchiis autem mercenarium quidem non contingit esse ciuem: ab honorabilitatibus enim longis participationes principatuum: banausum autem contingit: ditantur enim multi artificum.

d In Thebis autem lex erat, eum qui decem annorum non abstinuisset à foro, non participare virtute. In multis autem politiis contrabitur & peregrinorum lex. Qui enim ex matre ciue in quibusdam democratiis ciuis est, eodem autem modo habent, & quæ circa spurios apud multos. Attamen quoniam propter indigentiam legitimorum ciuium, faciunt ciues tales: propter paucitatem enim hominum sic vtuntur legibus, defectum habentes turbæ, paulatim eligunt eos, qui ex seruo primum vel serua, deinde eos qui ex mulieribus: tandem autem solum eos qui ex ambobus ipsis, ciues faciunt.

e Quòd quidem igitur species plures ciuis, manifestum ex iis. Et quod dicitur maximè ciuis, qui participat honoribus, sicut & Homerus poëtizauit, ac si quendam inhonoratum post exurgentem. Sed vbi quod tale occultum est gratia deceptionis cohabitantium est. Sicut aduena enim est, qui honoribus non participat.

f Vtrum quidem igitur alteram, vel eandem ponendum, secundum quam vir bonus est, & ciuis studiosus, palam, quia alicuius quidem ciuitatis, idem: alicuius autem alius, & ille autem non omnis; sed qui ciuis, & dominus, & potens esse dominus, vel secundum se, vel cum aliis curæ communium.

virtus prouidentia, scilicet qua prouideat quid faciendum sit, sed opinio vera, vt scilicet opinetur omnia vera quæ prudenter prouidet princeps. Et de hoc dat simile, ibi, Sicut enim fistularum factor subiectus, supple, sequitur fistulatorem & supponit vera quæ fistulat, princeps autem, supple, fistulator, id est, qui ducit harmonias fistularum & vtitur inferioribus ad finem fistularum & harmoniam: ita, supple, est in his: princeps enim vtitur omnibus subiectis ad finem communicationis ciuitatis. Deinde subdit totius capituli epilogum, ibi, Vtrum quidem igitur eadem virtus boni viri & ciuis studiosi, vel altera, & quomodo eadem, & quomodo altera, manifestum ex his.

CAPVT III.

Restat adhuc vna dubitatio circa ciuem, vtrum re vera ciuis sit is solum, cui participatio est publicæ potestatis, vel opifices etiam, ac mercenarij, sint ciues nuncupandi. Nam si ponamus hos quoque esse ciues, qui magistratuum sint expertes, nequaquam possibile est vnuscuiusque ciuis talem esse virtutem: si vero nullus horum est ciuis, in qua parte sunt huiusmodi homines reponendi? neque enim in eorum ministrorum loco, qui nobiscum habitant, neque rursus, vt peregrini. An secundum hanc rationem nihil dicemus euenire absurdum, neque enim serui supra dictorum quicquam, neque liberti. Illud autem verum, quod non omnes illi dicendi sunt ciues, sine quibus ciuitas esse non potest, cum neque pueri ita ciues sunt, vt viri: sed hi quidem simpliciter, hi vero ex suppositione, ciues enim sunt, sed imperfecti. Vetustis quidem temporibus apud quosdam opifices erant serui, aut peregrini.

Quapropter etiam nunc plerique tales sunt. Optima quidem ciuitas nunquam opificem faciet ciuem. Quod si hi ciues, ciuis autem virtus est, quam diximus, dicendum est non esse cuiusque ciuis, neque liberi modo, sed eorum qui à ministeriis necessariis sunt alieni: necessaria vero qui vni ministrat, seruus est, qui autem publicè, viles & sordidi.

Patebit autem hoc paulo adhuc considerantibus, quemadmodum in his res se habeat. Hoc enim quod diximus, id ostendit, cum enim plures sint Rerumpublicarum species, plures quoque species ciuium sint necesse est, ac maxime eorum ciuium qui subsunt. Itaque in quadam Republica opifices tia & sordidi ciues erunt. In quibusdam verò, impossibile est vt ciues sint, puta in optimatum gubernatione, si qua illa est, in qua secundum virtutem dantur honores, & secundum dignitatem. Neque enim virtutem exercere potest, qui vilibus opificiis occupatus est. In paucorum quoque gubernatione tenues homines ad Rempubl. non recipiuntur: ex magno enim censu ad honores Reipublicæ peruenitur. Artifices tamen ad hanc speciem peruenire possunt, est sordidi sunt, quoniam plerumque diuitiis abundant.

Apud Thebanos lex fuit, vt nemo habilis esset ad honores Reipublicæ suscipiendos, nisi decem annis à mercatura desitisset. In multis autem rebus publicis attrahuntur lege ad ciuitatem etiam peregrini. Est etiam lex in quibusdam ciuitatibus, vt satis sit ex matre ciue esse genitum, & spurios quædam recipiunt: atque propter defectum legitimorum ciuium tales faciunt ciues, paucitate enim hominum inducti, his vtuntur legibus, quod si abundent multitudine, paulatim excludunt, primo libertini generis homines, deinde eos qui ex vtraque solummodo ciues sint, nec nisi ex vtroque parente natos ciues, pro ciuibus habent.

Quod igitur plures sint species ciuis, ex his patet. Et quod maximè dicitur ciuis ille, qui habilis sit ad honores suscipiendos, vt Homerus inquit. Sed vbi id occultum est, ex deceptione habitatorum, tanquam inhonoratum quendam reptitium repellunt: vt inquilinus enim est & aduena, qui honores capere non potest.

Vtrum igitur alia, an eadem virtus sit, per quam est vir bonus & ciuis studiosus, patet ex suprà dictis, quod enim sit ciuitatis idem, ciuisdam vero alius, & ille non omnis, sed qui præest Reipublicæ & potestatem habet, aut solus, aut cum aliis gubernationem exercens.

CAPVT III.

a Hic incipit pars in qua mouet dubitationem circa prædicta: & habet duas partes, in quarum prima inquirit, vtrum artifices seruilium operum possint esse ciues. In secunda determinat qua necessitate aliquando fiunt ciues & accipiunt ciuilem dignitatem, ibi, *In Thebis autem lex erat*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim proponit quæstionem. Secundò in ea procedit, ibi, *Siquidem igitur & hos*, &c. Tertiò soluit, ibi, *Quare in aliqua quidem politia*, &c. Dicit ergo primò: Circa ciuem autem adhuc restat quædam dubitationum, id est, aliquid de numero dubitationum. Et ponit dubitationem, ibi, Vt verè enim vtrum ciuis, supple, sit aliquis quæritur, vtrum ciuis est, cui licet communicare principatu, sicut habitum est: si enim ita est, tunc non nisi honorabiles

rabiles personæ ciues sunt. Et formar quæstionem, ibi, Aut banausos ciues ponendum. Sæpè autem dictum est, quòd banausi sunt mercenarij pro mercede seruientes in operibus seruilibus, & corpora polluentibus, sicut sunt coqui tetri & fuliginosi & purgatores cloacarum. Deinde cum dicit, Siquidem igitur & hos, &c. procedit in quæstione, & obiicit ad vnam partem, & dicit: Siquidem igitur & hos ponendum, supple, ciues quibus non interest principatuum, scilicet propter inhonorabilitatem & vilitatem officij, non est possibile omnis ciuis esse talem virtutem ciuis, qui non est de communicatione ciuili: & constat, quòd tales de communicatione ciuili sunt, quia sine operibus eorum non est sufficiens ciuitas: videtur ergo, quòd sint ciues. Et hoc est quod sequitur. Iste enim ciuis. Et si non contigit huius esse virtutem quæ suprà dicta est, ciuis, scilicet participare principatu consiliatiuo & iudicatiuo, tunc diffinitio ciuis posita non fuit generaliter vera: dictum enim est, quòd ciuis est potens participare principatu consiliatiuo & iudicatiuo secundum autarchiam. Et statim obiicit in oppositum, ibi, Si autem nullus talium, &c. id est, si dicatur non esse ciuem vllum talium, & dicit: Si autem nullus talium est ciuis, dubium est, supple, in qua parte ponendus sit vnusquisque. Constat enim, quòd pertinet ad familiam ciuitatis. Et excludit singula, ibi, Neque enim aduena, neque peregrinus, sed, supple, de habitantibus ciuitatem est. Deinde cum dicit, Aut propter hanc quidem rationem, &c. ostendit qualiter quidam instabant ad hanc rationem, & dicit: Aut propter hanc quidem rationem nullum dicemus accidere inconueniens. Et dat instantiam quam ferunt, ibi, Neque enim serui, dictorum nullum, sunt, supple, scilicet neque aduenæ, neque peregrini, & tamen non sunt ciues (& superfluit hic altera negatio) neque libertini, supple, contingit aliquem horum esse, non decrepitum vel puerum. Et propter hoc subdit, quòd vniuersalis non est vera, ibi, Hoc enim verum, supple, est, quòd non omnes ponendum ciues, sine quibus non vtique erit ciuitas. Et hoc probat, ibi, Quoniam neque similiter ciues pueri & viri. Et ostendit quomodo non similiter, ibi, Sed ij quidem, scilicet viri simpliciter sunt, supple, ciues: ij autem, scilicet pueri, ex suppositione. Et addit quomodo. Ciues quidem enim sunt pueri, sed imperfecti. Sed quia cum temporibus mutantur ciuitates & ciuilitates, sicut in antè habitis dictum est, ideò dicit, quòd de istis aliter est nunc, quam fuerit apud antiquos. Et hoc est. In antiquis quidem igitur temporibus idem erat seruum quod banausum & peregrinum, id est, banausi & peregrini antiquitus censebantur iure seruorum, quod etiam adhuc apud quosdam est.

b Vnde subdit, Propter quod multi tales, & nunc. Hoc tamen non est secundum optimam politiam: & ideò subdit. Optima autem ciuitas non faciet banausum ciuem. Et ratio huius est: quia seruilibus operationibus & ciuilibus vrbanitatibus simul intendere non potest. Si autem & hic ciuis, supple, aliquo modo dicatur secundum quid & non simpliciter, tunc, supple, in optima ciuitate non attribuitur ei virtus ciuis quæ supra dicta est. Et hoc est. Sed ciuis virtutem quam diximus, dicendum non omnis, supple, esse qui aliquo modo ciuis est, neque liberi solum, supple, est talis ciuis virtus. Et huius causa est: quia etiam quidam liberi coguntur propter paupertatem seruilibus intendere. Et hoc est quod sequitur. Sed quicunque operibus necessariis sunt dimissi, id est, absoluti, & intantum habentes, quòd operibus necessariis non oportet intendere. Et hoc innuit subdens. Necessariorum autem, id est, illi de numero necessariorum, scilicet qui necessariis operibus intendunt, qui quidem vni ministrantes talia, supple, sunt, serui, supple, ad vnius seruitium deputati, & inde sunt serui dicti, scilicet à seruiendo: qui autem communiter, supple, talibus operibus intendunt in ciuitate, sunt banausi & mercenarij.

c Et ex hoc iam incipit manifestari solutio, ibi, Manifestum autem hinc, id est, ex hoc, parum considerantibus, quomodo habet de ipsis, id est, vtrum tales ciues sint, vel non. Et ponit rationem, ibi, Ipsum enim apparens quod dictum est, scilicet in præhabitis de distinctione politiarum, facit euidens, scilicet quod nunc quæritur. Et subdit. Quoniam enim plures sunt politiæ & species ciuis, necessarium esse plures, & maximè subditi ciuis, scilicet ciuis illius qui subiectorum operibus deputatus est. Deinde cum dicit, Quare in aliqua quidem, &c. ex hoc concludit solutionem dicens. Quare in aliqua quidem politia necessarium est banausum & mercenarium ciues, sicut in democratia & timocratia. In aliquibus autem, supple, politiis impossibile. Et dat exemplum, ibi, Puta si qua est politia quam vocant aristocratiam, & in qua secundum virtutem dantur honores, & secundum dignitatem, in illa, supple, impossibile esse ciues banausos & mercenarios: & ponit rationem, ibi, Neque enim possibile est exhibere quæ virtutis, viuentem vita banausa vel mercenaria. Et intelligit de virtute publica, quæ est iustitia publica, & prudentia quæ dirigit negotia communia ciuitatis secundùm aliquem principatum, & de fortitudine militante pro republica: priuatas tamen virtutes secundum quod virtus est ordinatio vel ordo passionum & operationum, tales personæ habere possunt, sicut & ipse in primo docuit, vbi dixit, quòd seruus habet aliam virtutem quam serui, inquantum homo est. In oligarchiis autem, quæ sunt principatus paucorum, mercenarium quidem non contingit esse ciuem. Et huius dat rationem, ibi, Ab honorabilitatibus enim longis participationes principatuum: quia non dantur nisi honestis personis: mercenarius autem intendit seruilibus, & ideò virtutem ciuis quæ est participare principatu consiliatiuo & iudicatiuo in vrbanitate oligarchica attingere non potest: banausum autem contingit, esse, supple, ciuem in oligarchia. Et ponit rationem, ibi, Ditantur enim multi artificum, inter quos etiam ditantur banausi. Vnde cum oligarchia sit principatus paucorum & diuitum, erunt in ea ciues participantes principatum oligarchicum.

d Deinde cum dicit, In Thebis autem lex erat, &c. qua verò necessitate talibus aliquando detur

detur ius ciuium, determinat, & dicit. In Thebis autem lex erat, eum qui decem annorum, supple, spatio, non abstinuisset à foro, ad quod veniunt mercenarij, & operibus etiam banausicis, non participare virtute, supple, ciuis. In multis autem politiis contrahitur, supple, tempus, & fortè in breuiori tempore eis ius ciuis & dignitas addicitur, & peregrinorum lex, supple, etiam contrahitur, & variatur in diuersis politiis. Et ostendit qualiter, ibi, Qui enim ex matre ciue est, in quibusdam democratiis ciuis est: eodem autem modo habent, scilicet in quibusdam ciuitatibus, & quæ circa spurios apud multos, scilicet quod post aliquod tempus datur eis ius legitimorum ciuium. Qua autem necessitate hoc fiat, subdit, ibi, Attamen quoniam propter indigentiam legitimorum ciuium faciunt ciues tales, non sunt simpliciter ciues. Et subdit rationem, ibi, Propter paucitatem enim hominum, supple, ciuitatem habitantium, sic vtuntur legibus, id est, talibus legibus, defectum habentes turbæ, ciuium scilicet. Et ostendit quomodo processu temporis hoc inualuit, ibi, Paulatim eligunt eos, scilicet in ciues, qui ex seruo primum vel serua, deinde eos qui ex mulieribus, solutis, supple, sicut spurios: tandem autem solum eos qui ex ambobus ipsis, ciuibus, supple, patre scilicet & matre, ciues faciunt.

e Deinde cum dicit, Quod quidem igitur

CAPVT IV.

De prima ciuitatum origine, deque imperiorum discrimine.

e QVoniam autem hæc determinata sunt, quod post hæc considerandum, vtrum vnam ponendum politiam, vel plures, & si plures, quæ & quot, & differentiæ quæ sunt ipsarum.

b Est autem politia ordo ciuitatis aliorum principatuum, & maximè dominantis omnium. Dominans quidem enim vbique est politeuma ciuitatis: politeuma autem est politia: dico autem, puta in democraticis quidem dominans populus, pauci autem è contrario in oligarchiis. Dicimus & politiam alteram esse eorum, eundem autem hunc sermonem dicemus de aliis.

c Supponendum itaque primo, cuius gratia constructa est ciuitas, & principatus species quot, eius qui circa hominem, & circa communionem vitæ.

d Dictum est autem in primis sermonibus, in quibus de œconomia determinatum est, & de despotica, & quod natura quidem est homo animal ciuile, propter quod & nullo indigens eius, quæ ab inuicem politiæ appetunt conuiuere. Quin imò & commu-

species, &c. subdit epilogum omnium dictorum in tribus capitulis huius tertij, & dicit: Quod quidem igitur species plures ciuis, manifestum ex his: & quod dicitur maximè ciuis, qui participat honoribus: hoc enim etiam patet ex secundo capitulo, vbi egit de virtute ciuis. Et hoc confirmat per Homerum, dicens: Sicut & Homerus poëtizauit, ac si quendam inhonoratum vilem scilicet post exurgenter, per diuitias diceret, supple, honoratum ciuem. Sed quia talia occultantur propter verecundiam sic exurgentium, ideò subdit. Sed vbi quod tale occultatum est gratia deceptionis cohabitantium est: verecundum enim esset coram illis. Et ponit rationem, ibi, Sicut aduena enim est, qui honoribus non participat, ciuilibus scilicet.

f Et subiungit epilogum, ibi, Vtrum quidem alteram vel eandem ponendum, supple, virtutem, secundum quam vir bonus est & ciuis studiosus, palam, quia alicuius quidem ciuitatis idem est, scilicet quod est virtus ciuis studiosi & viri boni: alicuius autem alius, & ille autem, scilicet cuius idem est virtus ciuis & boni hominis, non omnis, sed qui ciuilis & dominus, supple, est, vel potens esse dominus, vel secundum se, vel cum aliis curæ communium. De illo autem habitum est in præcedenti capitulo, quòd eandem habet virtutem cum bono viro.

CAPVT IV.

His ita determinatis, videndum iam est, vtrum vna sit Respublica an plures: & si plures, quæ & quot, & quænam differentiæ earum sint.

Est autem Respublica ordinatio ciuitatis, & circa magistratus alios, & maximè circa id, quod summam in ciuitate habeat auctoritatem, & sic principalissimum. Principalissimum autem est id, quod vbique gubernat & regit ciuitatem, ceu in populari quidem populus, in paucorum vero potentia pauci. Diximus autem & Rempublicam aliam esse ab istis, eodemque modo dicemus de aliis.

Supponendum est primo cuius gratia ciuitas sit constituta, & quot sint gubernandi species, circa hominem, & circa vitæ societatem.

In superioribus libris, vt de gubernatione rei domesticæ, ac de domino, & seruo determinauimus, dictum est natura hominem esse ciuile animal, ex quo fit, vt si etiam nihil indigeant mutuo auxilio, nihilominus affectent vitæ societatem. Quin etiam & communis vtilitas coniungit eos,

niter conferens colligit inquantum adiacet & vnicuique pars, vt viuatur bene. Maximè quidem igitur hoc est finis & communiter omnibus & sigillatim. Conueniunt autem & ad viuere gratia ipsius, & continet politicam communionem: fortè enim ineſt aliqua boni particula, & ſecundum ipſum viuere ſolum, ſi non diris ſecundum vitam excedatur valde. Palam autem, quod perſeuerant multa mala ſuſtinentes multi hominum inuiſcati ad viuere, tanquam exiſtente quodam ſolatio in ipſo, & dulcedine naturali.

e At verò principatus dictos modos facile diuidere, etenim in extrinſecis ſermonibus determinauimus de ipſis ſæpè. Deſpotia quidē enim quamuis ſit idem conferens ſecundum veritatem ei qui natura ſeruus, & ei qui natura deſpotes, tamen principatur ad conferens deſpotis nihil minus: ad id autem quod ſerui, ſecundum accidens. Non enim contingit corrupto ſeruo ſaluari deſpotiam. Principatus autem puerorum, & mulieris, & totius domus, quem vtique vocamus œconomicum, vel ſubiectorum gratia eſt, vel alicuius communis amborum: ſecundum ſe quidem ſubiectorum, vt videmus & alias artes, puta medicinalem & exercitatiuam: ſecundum accidens autem & vtique ipſorum erunt: nihil enim prohibet exercitia docentem pueros aliquando eſſe & ipſum eorum qui exercitantur, ſicut gubernator eſt ſemper vnus nautarum. Puerorum quidem igitur exercitator vel gubernator conſiderat ſubiectorum bonum: quando autem vnus horum fuerit, & ipſe ſecundum accidens participat vtilitates, hic quidem enim natura, hic autem ſic vnus eorum qui exercitantur, cum ſit puerorum exercitator.

f Propter quod & politicos principatus quando fuerint ſecundum æqualitatem ciuium conſtituti, & ſecundum ſimilitudinem, ſecundum partem dignificant principari, prius quidem qua aptum natum erat dignificantes in parte miniſtrare & conſiderare aliqua rurſum quod ipſis bonum, ſicut ipſe principans conſiderabat quod illius conferens. Nunc autem propter vtilitates quæ à communibus, vt eas quæ ex principatu, volunt continuè principari, veluti ſi accideret tanos eſſe ſemper principantes cum eſſent ægro-

inquantum confert ſingulis partem bene viuendi. Maximè igitur hic eſt finis, & publicè omnibus, & priuatim. Congregantur etiam ipſius vitæ gratia: forſan ſiquidem ineſt ſibi aliqua particula honeſti, & continet ciuilem ſocietatem etiam viuendi gratia ſolum, ſi non moleſtiæ in vita admodum exuperent. Patet autem, quod tolerant homines multa aſpera, propter viuendi cupiditatem, vt exiſtente in eo quadam naturali dulcedine.

Atqui & modos imperij facile eſt diuidere, cum ſæpè ſit de his à nobis in externis ſermonibus determinatum. Dominatio enim licet re vera vtilis exiſtat natura ſeruo, & natura domino: nihilominus imperat pro domini vtilitate, pro vtilitate autem ſerui contingenter. Neque enim fieri poteſt, vt ſeruo deficiente, ſeruetur dominatio. Filiorum verò imperium, & vxoris, & domus totius, quam vocamus rei familiaris gubernationem, aut gratia eſt eorum qui gubernantur, aut gratia alicuius, quod ſit vtriſque commune. Gratia eorum qui gubernantur, vt videmus & alias artes, ceu medicinam & gymnaſticam, illorum quibus imperatur, vtilitatem quærere: contingenter tamen & eorum qui præcipiunt, eſſe poteſt: nihil quippe vetat magiſtrum ipſum gymnaſij eſſe vnum eorum, qui exercentur, quemadmodum gubernator ſemper eſt vnus ex his, qui ſunt in naui. Magiſter igitur gymnaſij, & gubernator conſiderant ſemper eorum vtilitatem quos gubernant: ſed quando horum vnus eſt, per accidens ipſe quoque ſuſcipit vtilitatem, hic quidem nauta, ille autem vnus eorum qui in gymnaſio exercentur.

Quapropter ciuilia quoque imperia, cum ſint ſecundum æqualitatem ciuium conſtituta, & ſecundum paritatem, viciſſim exigunt ea gerere, quæ natura fert, cenſentes inuicem munera ſubire, & conſiderare viciſſim quoddam illius bonum, quemadmodum ille prius dum præeſſet, conſiderauit vtilitatem iſtius. Nunc autem ratione commodorum ex Reip. gubernatione prouenientium, volunt continua in poteſtate eſſe, veluti ſi ſemper contingeret magiſtratum gerentibus, ex mala valetudine ſanos fieri: nam forſan ita magiſtratus amplecterentur.

tatiui:

tatiui: etenim sic fortè vtique persequerentur principatus.

g Manifestum ergo, quod quæcunque quidem politiæ intendunt, quod communiter conferens, ipsæ quidem rectæ existunt entes secundum id quod simpliciter iustum. Quæcunque autem conferens principum solum, vitiatæ & omnes sunt transgressiones rectarum politiarum. Despoticæ enim: ciuitas autem communitas liberorum est.

Constat igitur, quod quæcunque Respublicæ ad communem vtilitatem intendunt, hæ rectæ sunt secundum simpliciter iustum: quæcunque vero ad propriam eorum qui præsunt vtilitatem solum, aberrant, suntque omnes rectarum Rerumpublicarum transgressiones & labes: gubernantur enim quasi à dominis. Ciuitas autem est liberorum societas.

CAPVT IV.

a Hic incipit tractare de politiis, & est secũda pars libri, quæ habet tres partes, in quarum prima determinat de politiis in communi, scilicet in isto capitulo. In secunda enumerat eas in speciali, ibi, *Determinatis autem his*, &c. In tertia determinat de quibusdam adiunctis, sicut de dominatiuo siue de politiarum regno, ibi, *Habet autem dubitationem quid oportet*, &c. Istud autem capitulum diuiditur in quatuor partes, in quarum prima ostendit, quòd omnis politia bonum aliquod humanum intendit & commune. In secunda hoc per despoticam, de qua dictum est in primo libro, ibi, *At verò principatus dictos modos*, &c. In tertia idem probat per artes & scientias, ibi, *Vt videmus & alias artes*, &c. In quarta ostendit, quòd vtilitas & bonum politiæ licet per se referatur ad communitatem subiectam, tamen etiam per accidens refertur ad bonum eius qui principatur in politia, ibi, *Propter quod & politicos principatus*, &c. Circa primum duo facit. Primò mouet quæstionem. Secundò procedit ad eam determinandam, ibi, *Est autem politiæ ordo*, &c. Dicit ergo primò. Quoniam autem hæc determinata sunt, scilicet de ciue & ciuitate, quod fuit principium ad istud, quod post hæc, supple, secundum consequentiam rationis est in scientia de politiis considerandum. Et dicit, quod est hoc. Vtrum vnam ponendum politiam, vel plures: & si plures, quæ & quot: & hæc erit secunda quæstio. Et tertiò, supple, quæremus, quæ sint differentiæ, iplarum ad inuicem, supple. Et in hoc finietur iste tertius liber.

b Et procedit ad primum, scilicet ad quæstionem determinandam, ibi, Est autem politiæ ordo ciuitatis aliorum principatuum. In ciuitate enim sunt diuersi principatus, vt habitum est, scilicet Ephororum, proconsulum qui bouli vocati sunt in antè habitis, & dignitas prætoria, & senatus, & huiusmodi, quorum omnium ordo per leges iustitiæ ad rempublicam, vocatur politia siue ciuilitas. Nec est tantum ordo illorum principatuum, sed & maximè dominantis omnium, supple, est ordo. Et ostendit, quòd hoc pertinet ad politiam, ibi, Dominans quidem enim vbique, id est, in qualibet politia est politeuma ciuitatis: politeuma autem est politia: quia sicut habitum est in primo, in omni communicatione est vnum principans & alterum subiectum, & in illo referuntur ad idem in quo communicant. Et hoc est quod hic distinguendo subdit, Dico autem, supple, exponendo, puta in democraticis quidem dominans populus: quia, sicut præhabitum est, democratia est principatus populi: pauci autem è contrario, supple, sunt dominantes in oligarchiis: sicut enim dictum est, oligarchia est principatus paucorum & diuitum ad vtilitatem propriam omnia referentium. Dicimus autem politiam alteram esse eorum: alia enim politia democratia, & alia oligarchia, & aliud dominans in vna, & aliud in altera, & ita est in omnibus politiis. Et hoc est. Eundem autem hunc sermonem dicemus de aliis, scilicet politiis, aristocratia, & regno. In omnibus enim aliud est dominans, aliud subiectum.

c Et quia in omnibus sic est, addit, Supponendum itaque primò, quod ciuis est, cuius gratia constituta est ciuitas, & propter hoc, supple, præmissimus de ciue, & principatus species, supple: constitutæ sunt eius qui circa hominem & circa communionem vitæ, gratia, supple, propter bonum enim hominis & bonum commune inuentæ sunt species principatuum.

d Et de hoc remittit ad primum librum, ibi, Dictum est autem in primis sermonibus, id est, in primo libro, in quibus de œconomia determinatum est, & de despotica, quòd natura quidem homo est animal ciuile: hoc enim totum præhabitum est in primo libro, capitulo primo. Et hic etiam ponit de hoc signum, ibi, Propter quod, quia natura ciuile est, &, id est, etiam nullo indigens eius quæ ab inuicem politiæ appetunt conuiuere. Et dat vlterius signum, ibi, Quin imò & communiter conferens, id est, vtile ad vitam colligit quilibet homo, inquantum adiacet vnicuique pas vitæ, scilicet quam confert ad communem vitam in ciuitate, vt viuatur bene. Sicut enim probatum est in primo, perfecta sufficientia non est nisi in collatione omnium pertinentium ad ciuitatem. Maximè quidem igitur hic est finis, scilicet hominis & communiter omnibus & sigillatim, id est, singulariter, vt scilicet in communicatione viuatur bene. Et ponit rationem, ibi, Conueniunt enim & ad viuere gratia ipsius, scilicet illius boni quod communiter continet politicam communionem, scilicet gratia talis boni.

Et ideò dixit in primo in primo, quòd qui docent instituere ciuitatem, maximorum bonorum causa fuit. Et addit adhuc aliud signum huius, ibi, Fortè enim inest aliqua boni particula. &, id est, etiam secundum desiderium naturale inest omnibus, vt viuant in communicatione, nisi diris vel duris oppressionibus grauentur ni ciuitate. Et ostendit subdens. Palam autem, supple, est hoc, quod, id est, quia persecerant multa mala sustinentes multi hominum inuitati ad viuere; amore scilicet communitatis, tanquam existente quodam solatio ipso, scilicet conuiuere, & dulcedine naturali. Et ideò dicitur Eccl.4. Melius est esse duos quam vnum: habent enim emolumentum suæ societatis. Vnus enim quomodo calefiet? si duo fuerit, foueburtur mutuò. Et de hoc in primo libro multa dicta sunt.

e Deinde cum dicit, At verò principatus, &c. ostendit, quòd hæc omnia ad communitatem pertinentia, gratia communis boni & vtilitatis facta sunt, & dicit: At verò principatus, omnes scilicet, secundum dictos modos facile diuidere, supple, est in subiectum & dominatiuum quod politicam dicitur. Et subiungit rationem, ibi; Etenim in extrinsecis sermonibus determinauimus de ipsis sæpe. Extrinsecos sermones dicit sermones primi libri, qui sunt de œconomicis, & præambuli sunt ad politicos sermones, & sic extrinseci. Et resumit quædam in primo libro determinata, ibi, Despotia quidem enim, id est, scientia dominatiua, & vtendi seruis, quamuis sit idem conferens secundum veritatem ei qui natura seruus, & ei qui natura despotes, id est, natura dominus, de quo in primo libro dictum est, tamen principatur ad conferens despotis, id est, dominantis, nihil minus, supple, principatur semper ad conferens: ad id autem quod serui, supple, est conferens, principatur secundum accidens. Et ostendit, quòd ad hoc conferens serui fetiam principatur, licet secundum accidens, ibi, Non enim contingit corrupto seruo seruari despotiam, id est, principatum dominatiuum: & ideò, supple, oportet cogitare de saluantibus seruum & conferentibus ei. Et sic despoticus principatus ordinatus ad bonum commune, conferens est & domino & seruo. Et ostendit etiam in aliis principatibus, ibi, Principatus autem puerorum & mulieris & totius domus, quem vtique vocamus œconomicum, vel subiectorum gratia est, id est, propter vtilitatem subiectorum, vel alicuius communius amborum, & despotis siue domini & subiectorum. Deinde cum dicit, Vt videmus & alias artes, &c. probat, quòd omnis principatus est ad vtilitatem & bonum commune, & hoc per artes & scientias, & dicit: Vt Videmus & alias artes, quæ scilicet semper sunt ad aliquod bonum commune, & artificis docentis, & eius qui instruitur. Et istæ sunt maximè artes operatiuæ, puta, exemplificat, medicinalem & exercitiuam: & vocat exercitatiuam sicut est palæstra, torneamentum, equestris & huiusmodi, quibus exercentur iuuenes ad artem bellicam & militarem: omnes enim hæ ad commune bonum sunt exercitantis & exercitati: exercitati per se, exercitantis autem per accidens. Et hoc est. Secundum accidens autem, &, id est, etiam vtique ipsorum erunt. Et ostendit quomodo, ibi, Nihil enim prohibet exercitia docentem pueros aliquando esse & ipsum eorum qui exercitantur. Et hoc maximè manifestum est in docente & discente: quia in quo aliquis aliquem docet & prodest discenti, & in hoc prodest etiam sibiipsi: vt discendo per inuentionem, vel confirmando habitum doctrinæ: & sic prodest alteri per se, sibi autem per accidens. Et quod dixit, ostendit exemplo, ibi, Sicut gubernator est semper vnus nautarum. Gubernator enim qui ordinat & docet remigantes & prorarios & vela erigentes cæteraque ad vsum nauigii pertinentia facientes, vnus est & ad vnam vtilitatem communem nautis & sibi gubernat nauem. Postea subiungit differentiam in talibus, ibi, Puerorum quidem igitur exercitator vel gubernator considerat subiectorum bonum, supple, per se: quando autem vnus horum fuerit, scilicet quando etiam ipse est in exercitio, & ipse secundum accidens participat vtilitates, easdem scilicet. Et ponit differentiam in participatione illa, ibi, Hic quidem enim, exercitatus scilicet, nauta, supple, participat vtilitatem illam, scilicet per se: quia naturale est, quod discens exercitia participet vtilitatem exercitationis: hic autem, exercitator scilicet, sic, supple, participat eodem vtili, vnus eorum qui exercitantur, cum sit, secundum actum, supple, puerorum exercitator: quando enim in actu est puerorum exercitator, ipse exercitatur cum pueris, & sic secundum accidens eadem vtilitate communicat, qua communicant pueri.

f Deinde cum dicit, Propter quod & politicos principatus, &c. quæ duxit pro simili, adaptat ad propositum, dicens: Propter quod & politicos principatus, quando fuerint secundum æqualitatem ciuium constituti, id est, quando ea quæ constituta sunt, secundum æqualitatem ciuium constituta fuerint, & secundum similitudinem, id est, quod ciues secundum vnam similitudinem participant vtilitate principatuum, secundum partem dignificant principari, id est, quod vnus principetur: sed quia necesse est, quòd ab aliquo incipiat, ideò subdit. Prius quidem quia aptum natum erat dignificantes se, supple, moribus & virtute, in parte, scilicet temporis, ministrare, in principatu scilicet, talis enim principatur ad bonum commune & considerare aliqua. Rursum post illum, scilicet qui principetur & consideret, quod ipsius bonum, hoc est, prius principantis, sicut ipse prius principans considerabat quod illius conferens, id est, quod constituebant principatus sibi succedentes in diuersis personis, vt sicut primò principans considerabat bonum subiectorum & damnum, ita repatiatur à posterius principante. Et ita quidem fuit in antiquis temporibus. Nùc autē propter vtilitates quæ à cōmunibus, id est, à communitatibus vt eas quæ ex principatu, volunt continuè principari, per totā vitam, supple. Et huius causa est. Veluti si accideret sanos esse semper principantes, id est, incorruptos, cum essent ægrotatiui, alia litera, congregatiui, lucrorum scilicet, non reputant sanum esse principatum qui multorum lucrorum est, cum tamen in hoc sit maximè corruptus. Et hoc est quod

quod sequitur. Etenim sic fortè vtique persequerentur principatus, scilicet propter lucrum.

g Ex omnibus dictis in isto capitulo patet, quod omnis politia est ad commune bonum, & nulla ad priuatum: & hoc ex generali conclusione subinfert, ibi, Manifestum igitur, quòd quæcumque quidem politiæ intendunt quod communiter conferens, ipsæ quidem rectæ existunt entes secundum id quod simpliciter iustum, supple, est. Quæcumque autem, supple, intendunt conferens principum solum, vitiatæ, sunt, supple, & omnes sunt transgressiones rectarum politiarum. Et ponit rationem, ibi, Despoticæ enim, id est, dominatiuæ & oppressiuæ sunt. Ciuitas autem communitas liberorum est: & ideò, supple, non competit ei despoticus principatus.

CAPVT V.

Rerumpublicarum diuisio, siue, de rectis pariter & vitiosis.

a DEterminatis autem iis, habitum est politias considerare quot numero, & quæ sint, & prius rectas ipsarum: etenim trangressiones erunt manifestæ iis determinatis.

b Quoniam autem politia quidem, & politeuma significant idem: politeuma autem idem est, quod dominans ciuitatum: necesse autem esse dominans, aut vnum, aut paucos, aut multos. Quando quidem vnus, vel pauci, vel multi ad commune conferens principantur, has quidem rectas necessarium esse politias, eas autem, quæ ad proprium, vel vnius, vel paucorum, vel multitudinis, transgressiones: aut enim non ciues dicendum esse participantes, aut oportet communicare conferente.

c Vocare autem consueuimus Monarchiarum quidem eam, quæ ad commune conferens respicit, regnum: eam autem quæ paucorum quidem, plurium autem vno, aristocratiam, aut propter optimos principari, aut propterea quod ad optimum ciuitati & communicantibus ipsa. Quando autem multitudo ad commune conferens viuit, vocatur communi nomine omnium politiarum politia. Accidit autem rationabiliter, vnum quidem igitur differre secundum virtutem, vel paucos contingit, plures autem iam ad summum omnis virtutis peruenisse difficile, & maxime ad bellicam, hoc enim in multitudine fit: propter quod quidem secundum hanc politiam principalissimum, quod propugnatiuum, & participant ipsa qui possident arma.

d Trangressiones autem dictarum tyrannis quidem regni, oligarchia autem aristocratiæ, democratia autem politiæ. Tyrannis quidem igitur est monarchia ad conferens monarchiantis, oligarchia autem ad id quod abundantium, democratia autem ad conferens egenorum. Ad id autem

CAPVT V.

His determinatis, consequens est Respublicas considerare, quot sunt, & quæ, & primo quidem eas quæ sunt rectæ: nam labes earum ex illis patescunt.

Cum verò gubernatio ciuitatis & regimen idem significent: regimen autem est potestas & arbitrium ciuitatis, necesse est potestatem & arbitrium huiusmodi, aut penes vnum esse, aut penes multos. Quando igitur vnus, vel pauci, vel multi communem vtilitatem in gubernatione sequuntur, has esse rectas rerumpublicarum species necesse est: quando autem ad propriam vtilitatem, vel vnius, vel paucorum, vel multitudinis gubernantur, transgressiones sunt, & labes: aut enim dicendum est non esse ciues, aut ad participationem vtilitatis sint recipiendi.

Vocare autem consueuimus, cum vnus ad vtilitatem communem respiciens gubernat, regiam potestatem. Cum verò pauci gubernant, plures tamen vno, optimatum gubernationem, vel ex eo quia optimi præsunt, vel ex eo quia ad optimum publicum administrant. Cùm tamen multitudo gubernat ad communem vtilitatem, vocatur communi nomine omnium Rerumpubl. Resp. Contingit autem rationabiliter, vnum enim excellere secundum virtutem, aut paucos datur: vt verò multitudo excellat ad omnem virtutem, difficile est, sed maximè ad bellicam, hæc enim in multitudine fit. Quare in hac Reipublicæ specie principalissimum ac potentissimum est id, in quo robur belli consistet, & in his ipsis illi sunt, qui sunt in possessione armorum.

Prolabuntur verò ac transgrediuntur huiusmodi species, ex regia quidem gubernatione, in tyrannidem: ex optimatibus verò, in paucorum potentiam: ex Republ. autem in popularem statum. Tyrannidem enim esse dicimus dominatum vnius ad proprium commodum intendentis. Paucorum autem potentiam, cum ad

quod expedit communi, nulla ipsarum.

e Oportet autem paulo per longiora dicere quæ sit vnaquæque harum politiarum. Etenim habent quasdam dubitationes. Ei autem qui circa vnamquamque methodum philosophatur, & non solum aspicit ad agendum, conueniens est non despicere, neque prætermittere, sed declarare circa vnumquodque veritatem. Est autem tyrannis quidem Monarchia, sicut dictum est; despotica politicæ communitatis. Oligarchia autem, quando fuerint domini politiæ qui substantias habent. Democratia autem è contrario, quando qui non possident multitudinem substantiæ, sed egeni.

f Prima autem dubitatio ad diffinitionem est: si enim fuerint qui plures existentes diuites domini ciuitatis, democratia autem est quando fuerit domina multitudo, similiter autem rursum vtique si alicubi accidat egenos pauciores quidem esse diuitibus, meliores autem existentes dominos esse politiæ, vbi autem pauca multitudo domina, oligarchiam esse aiunt, non videbitur vtique bene diffinitum esse de politiis.

g At verò si quis connectens abundantiæ quidem paucitatem, penuriæ autem & multitudinem sic appellet politias, oligarchiam quidem, in qua principatus habent qui diuites pauci multitudine existentes: democratiam autem, in qua qui egeni multi existentes multitudine: aliam habet dubitationem. Quas enim dicemus modo dictas politias, eam in qua plures opulenti, & in qua pauciores egeni, domini autem vtrique politiarum, siquidem nulla alia politia est præter dictas.

h Videtur igitur ratio facere palam, quòd paucos quidem vel multos esse dominos accidens est, hoc quidem oligarchiis, hoc autem democratiis: propterea quod opulenti quidem pauci, egeni autem multi sunt vbique: propter quod etiam non accidit dictas causas fieri differentiæ: quo autem differunt democratia & oligarchia ab inuicem, penuria & diuitiæ sunt, & necessarium quidem vbicumque principantur propter diuitias, siue pauciores, siue plures, hanc esse oligarchiam: *opulentorum commodum gubernantur, popularem autem statum cum ad commodum egenorum: harum enim nulla ad communem vtilitatem respicit.*

Oportet autem paulo vberius explicare, quæ sit vnaquæque istarum: habent enim dubietates quasdam. Philosophantis verò circa singulorum disciplinam, & non solum ad agendum respicientis, proprium est nihil negligere, neque prætermittere, sed demonstrare in singulis veritatem. Tyrannidem esse diximus vnius dominationem ciuili societate præsidentis. Paucorum autem potentiam, quando Rempubl. tenent opulenti, & diuites. Popularem vero gubernationem, cum tenues homines, & non possidentes diuitias, gubernant.

Prima igitur dubitatio est circa diffinitionem. Nam si plures sint opulenti, & diuites, ac Rempublicam teneant, popularis autem gubernatio sit, cum multitudo regit, eodemque modo, si ubi contingat inopes esse pauciores, quam opulenti, sed potentiores, ac Rempublicam teneant, & vbi pauci Rempublicam obtinent, paucorum potentiam nuncupamus, non recte viderentur istæ diffinitiones esse positæ.

Enimuero si quis adiungens, opulentiæ quidem paucitatem, inopiæ verò multitudinem, sic appellet Rerumpublicarum species, vt dicat paucorum potentiam esse, in qua gubernationem Reipubl. habent opulenti, numero pauci: popularem verò, in qua inopes Rempub. tenent, multi existentes: aliam habet dubitationem: quas enim dicemus eas Respublicas, eam videlicet in quibus plures opulenti, & eam in quibus pauciores inopes gubernant, siquidem nullæ sunt Respublicæ præter supra dictas.

Videtur igitur ratio ista ostendere, quod paucos esse, vel multos, qui gubernant, contigens est, aliud paucorum potentiæ, alterum populari: propterea quod vbique accidit, vt pauci sint opulenti, multi verò inopes. Ex quo fit, vt huiusmodi causæ non faciant differentiam, sed in eo differat popularis gubernatio à paucorum potentia, quod alibi opulenti, alibi inopes Remp. obtinent, necessariumque est vbicumque per opes, ac diuitias præsunt, siue hi pauciores sint, siue plures, hanc esse speciem illam, quæ vocatur paucorum potentia: vbi

vbi autem egeni, democratiam, sed accidit, sicut diximus, hos quidem paucos esse, hos autem multos: abundant enim pauci, libertate autem participant omnes: propter quas causas altercantur vtique de politia.

CAPVT V.

a Hic incipit secunda pars istius partis, in qua distinguit politias & enumerat eas, & habet duas partes, in quarum prima enumerat politias, & ostendit differentias earum ad inuicem. In secunda ostendit, quòd sicut differunt politiæ, ita differunt principatus, ibi, *Sed neque principatus omnibus communes*, &c. Prima harum diuitur in duas. In prima enumerat & distinguit politias per differentias in genere. In secunda prolixius exequitur, & mouet dubitationes & soluit eas, ibi, *Oportet autem paulo*, &c. Circa primum duo facit. Primo enim ordinat quæstionem de qua intendit. Secundò inducit differentiam eius quod dicitur politeuma, ibi, *Quoniam autem politia quidem & politeuma*, &c. Dicit ergo primo. Determinatis autem iis, scilicet quod omnis politia intendit bonum commune, habitum, id est, consequens est politias considerare, in specie scilicet. Et ponit problemata, ibi, Quot numero, & quæ sint, per nomen scilicet & diffinitionem. Et ponit ordinem in iis, ibi. Et primò rectas ipsarum, id est, de numero ipsarum. Et tangit rationem ordinis, ibi, Etenim transgressiones, rectarum scilicet politiarum, sicut tyrannis, & oligarchia, & timocratia, erunt manifestæ, iis, scilicet rectis, determinatis. Et huius causa est: quia sicut dicit Aristoteles in primo de anima, rectum est iudex sui & obliqui: recto enim cognoscimus & ipsum & obliquum.

b Deinde cum dicit, Quoniã autẽ politia, &c. ponit differentiam inter politeuma & politiam, & dicit: Quoniam autem politia quidem & politeuma significant idem, differenter scilicet: & ostendit differentiam, ibi, Politeuma autem idem est quod dominans ciuitatum: & ex hoc accipit differentiam politiarum, ibi, Necesse autem esse dominans, aut vnum, aut paucos, aut multos. Et vlterius distinguit rectas à non rectis per idem, ibi, Quando quidem vnus, sicut rex, vel pauci, vel multi ad commune conferens principantur, & eis quibus principantur, has quidem rectas necessarium esse politias: eas autem, supple, politias, quæ ad proprium, vel vnius, sicut regis, vel paucorum, sicut in oligarchiis, vel multitudinis, sicut in timocratiis in quibus principatur populus, & generaliter loquendo quandocumque principans intendit vtilitatem propriam & non subiectorum, transgressiones. Quia in omnibus talibus transgressio est. Aut enim non ciues dicendum esse participantes, tali scilicet politia, aut oportet communicare conferente, id est, quod conferens intentum in politia sit commune, & eius super quem principantur, & ipsius principantis. Et ideo de Ierusalem corrupta à tali ciuilitate dicitur Isa. 1. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij. Iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Prou. 28. Leo rugiens & vrsus esuriens, princeps impius super populum pauperem.

vbicunque autem inopes hanc esse popularem gubernationem, sed accidit, vt diximus, hos quidem paucos esse illos vero multos. Opibus enim ac diuitiis pauci abundant, libertatis tantum omnes participes sunt: propter quas causas contendunt vtrique de Republica.

Deinde cum dicit, Vocare autem consueuimus, &c. ponit ex iis quæ dicta sunt, statim distinctiones politiarum, sicut posuit in octauo Ethic. & dicit. Vocare autem consueuimus monarchiarum quidem eam, scilicet politiam, quæ ad commune conferens respicit, regnum. Monarchia autem dicitur principatus vnius: propter quod in octauo Ethic. dicit, quòd rex est, qui ex suis sibi sufficiens est, & omnia ordinat & statuit ad vtilitatem populi & non ad vtilitatem propriam: si autem ex insufficientia suorum cogitur sollicitari de priuata vtilitate, clerotes est, non rex. Et Dionysius diffiniens regnum dicit, quod regnum est omnis finis & ornatus & legis & ordinis distributio. Talis igitur politia est regnum. Deinde cum dicit, Eam autem quæ paucorum, &c. ponit secundam politiam & dicit. Eam autem, supple, politiam, quæ paucorum quidem, id est, ad paucos, supple, pertinet principantes, plurium, supplet tamen est, vno, Aristocratiam, supple, consueuimus vocare. Et subdit rationem quare sic vocatur, ibi, Aut propter optimos principari, in ea scilicet (optimi enim sunt, qui ex dignitate virtutis eliguntur ad principatum, & hoc sonat aristocratia, scilicet principatus virtuosorum) aut propterea quòd ad optimum ciuitati & communicantibus ipsa, scilicet politia, supple, principatur. Dictum enim est suprà in secundo, quòd nihil ita bonum est ciuitati & ciuibus, sicut prouocare ad studium virtutis. Deinde cum dicit, Quando autem multitudo, &c. distinguit tertiam politiam, & dicit. Quando autem multitudo ad commmune conferens viuit, & non, supple, ad vtilitatem alicuius propriam, vocatur communi nomine omnium politiarum politia, in specie quidem democratia, in genere autem politia. Et subdit rationem quare sic distinguuntur, ibi, Accidit autem rationabiliter, sic vocari, supple, quod scilicet vna regnum, altera aristocratia: vnum quidem igitur differre ab aliis secundum virtutem, vel paucos, supple, differre secundum virtutem contingit: & ideò vnius vel paucorum principatus dicitur regnum & aristocratia: plures autem iam ad summum omnis virtutis peruenisse difficile (Et ideò, supple, vnius vel paucorum principatus potest denominari à virtute, sed plurium non, sed dicitur vel politia, vel democratia) & maximè ad bellicam quæ est fortitudo ciuilis, hoc enim, bellica scilicet, in fortitudine fit: propter quod Plato in Timæo ad hanc iubet eligi electam iuuentutem. Et subdit: Propter quod quidem secundum hanc politiam, scilicet militarem, principalissimum, supple, est quod pro-

Cap. 12. de diuin. nom.

pugnandi & fortitudinem militarem: & participant ipsa, id est, tali politia qui possident arma, id est, ex arte sciunt uti armis, scilicet defensionis & impugnationis.

d Deinde cum dicit, Transgressiones autem, &c. postquam sic dixit politias, distinguit transgressiones, dicens. Transgressiones autem dicta sunt, scilicet tyrannis quidem regni, Oligarchia autem Aristocratiæ, Democratia autem politiæ, Tyrannis quidem igitur est monarchia ad conferens monarchizantis. Oligarchia autem ad id quod abundantium, id est, principatus paucorum diuitum abundantium transgressio, aut ad Aristocratiam. Democratia autem, supple, est ad conferens egenorum, id est, popularium, quæ non est transgressio, sed politia. Et hoc est. Ad id autem quod expedit communi, id est, communitati, nulla ipsarum: quia ad id quod expedit communi, nulla trãsgressio est, sed vera ciuilitas.

e Deinde cum dicit. Oportet autem paulò, &c. prolixius exequitur, & mouet dubitationes contra inductas politiarum diffinitiones: & propter hoc pars ista diuiditur in duas. In prima cõparat contra diffinitionem inductam. In secunda venatur alias, ibi, *Sumendum autem primo*, &c. Circa primum, tria facit. Primò enim ponit rationem quare subtilius procedendum est quam vsque huc factum sit. Secundò inducit dubitationem de diffinitionibus dictis, ibi, *Prima autem dubitatio*, &c. Tertiò ostendit, quod connexio positorum in definitione non facit differentiam politiarum nisi per accidens, ibi, *At verò si quis connectens*, &c. Dicit ergo primò. Oportet autem paulò, id est, modicum per longiora dicere, quæ sit vnaquæque harum politiarum. Et ponit rationem sumptam ex necessitate tractatus, ibi, Etenim habet quasdam dubitationes, supple, illud quod ante determinatum est, quas oportet determinare, si completus debet esse tractatus. Deinde ponit rationem ad idem ex perfectione philosophiæ, ibi, Ei autem, scilicet Philosopho, qui circa vnamquamquè methodum, id est, artem, philosophatur, & non solum aspicit ad agendum, in operibus scilicet methodi (alia litera, ad regem) sed etiam, supple, aspicit ad veram determinationem singulorum, conueniens est non despicere, distinctè scilicet singula, neque prætermittere aliquid, sed declarare circa vnumquodque veritatem. Deinde vt hoc fieri possit, resumit diffinitiones dictas, ibi, Est autem tyrannis quidem, id est, diffinitio, monarchia, sicut dictum est, despotica politicæ communitatis, & est quando vnus despoticè, id est, dominaliter regit communitatem sibi subiectam. Oligarchia autem quando fuerint domini politiæ qui substantias habent, id est, diuites & pauci. Oligarchia enim est principatus paucorum diuitum, vt in octauo Ethic. dictum est: & non est politia siue ciuilitas, sed corruptio siue transgressio aristocratiæ, sicut tyrannis regni. Democratia autem è contrario, scilicet oligarchiæ, quando qui non possident multitudinem substantiæ, id est, qui non sunt diuites, sed egeni, principantur, supple, communitati.

f Resumptis sic diffinitionibus politiarum, obiicit contra, ibi, Prima autem dubitatio ad diffinitionem, &c. Obiectio sua talis est. Quod ex quo democratia est, vbi dominantur plures, si contingat diuites esse plures quam pauperes, erit dominium diuitum dictum democratia, quod est contra diffinitionem præinductam. Similiter si contingat pauperes pauciores dominari in communitate, & dominium paucorum est oligarchia, ab ὀλίγοι quod est paucum, & ἀρχὴ principatus, erit dominium paucorum dictum oligarchia, quod est tamen contra præinductam diffinitionem. Et hoc est. Si enim fuerint qui plures existentes diuites domini ciuitatis, democratia autem est, quando fuerit domina multitudo. Et hæc obiectio est ex parte democratiæ. Et ponit ex parte oligarchiæ, ibi, Similiter autem rursum vtique si alicubi accidat, in aliqua scilicet ciuitate, egenos pauciores quidem esse diuitibus, meliores autem, id est, fortiores existentes dominos esse politiæ, supple, contingat, & assumit minorem, ibi, Vbi autem pauca multitudo domina, supple, est, oligarchiam esse aiunt. Et inducit conclusionem, ibi, Non videbitur vtique bene diffinitum esse de politiis. Syllogismus ita formatur. Quandocumque multitudo dominatur, est democratia; & paucitas oligarchia: sed contingit sæpè multitudinem diuitum dominari: contingit etiam paucos aliquando esse pauperes & dominari: ergo sæpè contingit democratiam esse principatum diuitum, & oligarchiam pauperum. Non ergo bene diffinitæ sunt politiæ, quando dictum est, quòd democratia est principatus multorum egenorum, & oligarchia paucorum diuitum.

g Deinde cum dicit, At verò si quis connectens, &c. ostendit, quòd connexio positorum in definitione non facit differentiam politiarum, nisi per accidens: & obiicit aliter sic. At verò si quis connectens abundantiæ quidem paucitatem, scilicet vt dicat pauci, pecuniæ autem multitudinem, supple, connectens, sic appellet politias, id est, ab hoc nominet eas sic, scilicet oligarchiam quidem in qua principatus habent qui diuites pauci multitudine existentes: democratiam autem, supple, dicat, in qua quidem egeni, supple, principantur multi existentes multitudine: aliam habet dubitationem. Quia ex hoc sequitur, politias non differre nisi secundum accidens, non autem differentiis constitutiuis propriis. Et hoc ostendit subdens. Quas enim dicemus modo dictas politias, scilicet secundum diffinitiones præinductas, eam in qua plures opulenti, & in qua pauciores egeni: illas enim oportet nos nominare aliquam dictarum politiarum, eò quod nulla alia est: domini enim vtique tam diuites quam egeni politiarum, oligarchiæ scilicet & democratiæ: siquidem nulla alia est politia præter prædictas: & sic diuites vel pauperes dicere dominari, & multos vel paucos, nullam per se facit politiam. Et hoc est.

h Videtur igitur ratio, id est, consequentia rationis facere palam, quòd paucos quidem vel multos dominos esse, supple, politiæ accidens est. Et distinguit, ibi, Hoc quidem oligarchiis, scilicet paucos esse dominos & diuites, hoc autem

autem democratiis, scilicet multos esse & pauperes dominos politiæ: propter quod opulenti quidem pauci, egeni autem multi sunt vbique. Et quia hoc non differunt nisi secundum accidens, subdit. Propter quod &, id est, etiam non accidit, id est, non sequitur dictas causas fieri differentiæ, scilicet per se & constitutiuæ, & esse naturales; accidentia enim non conferunt esse specificum. Deinde cum dicit, Quo autem differunt, &c. resumit quæstionem & ostendit, quòd argumentum sequitur, dicens: Quo autem differunt & democratia & oligarchia ab inuicem, penuria & diuitiæ sunt, & necessarium quidem, scilicet secundum præinductas diffinitiones & differentias, quod vbicumque principantur propter diuitias, siue pauciores, siue plures, supple, sint, hanc esse oligarchiam: vbi autem egeni, supple, principantur, democratiam, supple, esse. Et resumit assumptas minores, vt inferat consequentiam, ibi, Sed accidit, sicut diximus. hos quidem paucos esse, hos autem esse multos. Et dicit rationem, ibi, Abundant quidem enim pauci, libertate autem participant omnes, scilicet diuites & egeni, ita scilicet quod assumi possunt ad democratiam & oligarchiæ principatum: propter quas causas altercantur vtique de politia. Quia oligarchicus efficitur democraticus, & democraticus oligarchicus. Alia litera, Altercantur vtique de politia. Definitiones ergo nullæ fuerunt non ostendentes differentiam specierum politiarum, nisi secundum accidens.

CAPVT VI.

De iure democratico & oligarchicò & de ciuitatis fine, vtrute ac vitio.

a Sumendum autem prius quos terminos dicunt oligarchiæ & democratiæ, & quidem quod iustum est oligarchicum existens & democraticũ. *b* Omnes enim tangunt iustum quoddam, sed vsque ad aliquid procedunt, & dicunt non omne quod proprie iustum: puta videtur æquale esse, quod iustum est, & est, sed non omnibus, sed æqualibus. Ij autem hoc auferunt, scilicet quibus, & iudicant male.

c Causa autem, quia de seipsis iudicium: ferè autem plurimi sunt iudices praui de propriis. Quare quoniam quod iustum aliquibus, & diuitum est, eodem modo in rebus, & quibus, sicut dictum est prius in Ethicis, rei quidem æqualitatem confitentur, eam autem quæ quibus, dubitant maximè quidem propter dictum modum: quia iudicant de seipsis male.

d Deinde autem & quia dicere vsquequo vtrosque iustum aliquid, putant iustum dicere simpliciter: hi quidem enim si secundum aliquid inæquales sint, puta secundum pecunias, totaliter putant inæquales esse: ij autem si secundum libertatem, totaliter æquales.

e Quod autem principalissimum non dicunt: siquidem enim possessionum gratia communicassent & conuenissent, tantum participant ciuitate, quantum & possessione. Quare oligarchiorum sermo videbitur vtique inualescere: non enim esse iustum aiunt participare centum minis vnum qui intulit minam vnam, cum eo qui dedit residuum totum.

CAPVT VI.

Sumendum est prius quos terminos esse dicunt paucorum potentiæ, & popularis gubernationis, & quid sit iustum in vtraque.

Omnes enim attingunt iustum quoddam, sed vsque ad aliquid, & aiunt non omne iustum proprie, puta, videtur æqualitas iustum quiddam esse, & est quidem, sed non omnibus, ac æqualibus. Et inæqualitas videtur iustum esse, & est quidem, sed non omnibus, at inæqualibus. Alij verò hoc auferunt personis, & male iudicant:

Causa verò est, quia de seipsis iudicium fit: qui vero de seipsis iudicant, vt plurimum non recti sunt iudices. Itaque cum iustum aliquibus, & diuitum sit, eodem modo in rebus & personis, vt diximus in Ethicis, æqualitatem rei confitentur, sed de personis contendunt maximè, vt dictum est, quia de seipsis non rectè iudicant.

Denique quia vsque ad aliquid vtrique eorum iustum quoddam dicentes, putant se dicere simpliciter iustum. hi enim si in aliquo sint superiores, ceu opibus, & diuitiis, altos omnino putant impares esse: hi verò si in aliquo sint pares, puta libertate, omnino putant esse pares.

Cæterum, quod est principalissimum non dicunt: si enim possessionum gratia societatem iniissent, atque vna conuenissent, tantum caperent ciuitatis, quantum possessionis. Itaque ratio illa valeret, quæ est paucorum potentum, qui aiunt non esse iustum, vt qui vnum contulit, tantum percipiat de centum minis, quantum is qui contulit omne reliquum.

f Neque

f Neque iis qui à principio, neque poſt acquiſitis. Si autem neque ipſius viuere gratia ſolum, ſed magis ipſius bene viuere: etenim ſeruorum vtique & aliorum animalium eſſet ciuitas, nunc autem non, quia non participant felicitatem, neque ipſo viuere ſecundum electionem.

Neque eorum quæ ab initio, neque eorum quæ poſtea ſuperueniant. Quod ſi non viuendi ſolum gratia, ſed magis bene viuendi. Nam ſic ſeruorum & aliorum animalium ciuitas eſſe poſſet, quod non eſt ex eo, quia felicitatis non ſunt capacia, nec viuendi ſecundum electionem.

g Neque compugnationis gratia, quatenus à nullo iniuſtitiam patiantur, neque propter commutationes, vt cum vſum qui adinuicem.

Neque ſocietatis gratia bellicæ, ne à quoquam iniuria afficiantur, neque propter commercia, ac mutuam vtilitatem.

h Etenim vtique Tyrrheni & Carchedonij, & omnes quibus ſunt contractus adinuicem, & vnius vtique ciuitatis ciues eſſent. Sunt enim ipſis pacta de introductibilibus, & conuentiones de non iniuſtitia facienda, & ſcripturæ de compugnatione.

Nam ſic Thuſci, & Carthaginenſes, & omnes hi, quibus eſt commercium inuicem, tanquam ciues eſſent vnius ciuitatis. Sunt nempe illis fœdera circa res importandas, & pacta, ne iniuria afficiantur, & ſcripturæ circa mutuam bellorum ſocietatem.

i Sed neque principatus omnibus communes in iis conſtituti ſunt, ſed alij apud vtroſque.

Sed neque magiſtratus communes his deputati ſunt, verum alij apud alios.

k Neque quales quoſdam eſſe oporteat alteros alteri curant, neque quomodo nullus erit iniuſtus eorum qui ſub pactis, neque quomodo malitiam nullam habeant, ſed ſolum quomodo nihil iniuſtè agant inuicem: de virtute autem & malitia miniſtrant, quicumque curant bonam legiſlationem. Quare manifeſtum, quod oportet de viuere ſollicitam eſſe eam, quæ tanquam vere nominatur ciuitas, non ſermonis gratia: fit enim communicatio & compugnatio de aliis loco differens ſolum ab iis, qui de longè compugnant: & lex pactum, ſicut ait Lycophron ſophiſta, fideiuſſor inuicem iuſtorum, ſed non qualis faciat bonos, & iuſtos ciues.

Nec quales eſſe oportet alteri de alteris cogitant, neque vt nemo eorum iniuſtus ſit, qui ſub fœdere comprehendantur, neque vt prauitatem nullam habeant, ſed ſolum, vt non inuicem ſe iniuria afficiant. At enim de virtute ac de vitio publice cogitant, quicunque curam habent bene inſtituendi ciuitatem. Ex hoc manifeſtum eſt de virtute curam eſſe habendam ei, quæ re vera ciuitas ſit nominanda, non orationis gratia. Nam ſit communicatio ſocietas aliorum ad bellum loco ſolum differens ab aliis ſociis longè exiſtentibus. Et lex pactio, vt ait Lycophron ſophiſta, fideiuſſor inuicem iuſtorum, ſed non talis, vt bonos & iuſtos ciues efficiat.

l Quod autem hoc modo ſe habeant, manifeſtum. Si enim aliquis, & copulet loca in vnum, vt ſe tangant Megarcorum ciuitas & Corinthiorum muris, tamen non vna ciuitas: neque ſi adinuicem connubia fecerint, quamuis hoc propriarum communicationum ciuitatibus ſit: ſimiliter autem neque ſi qui habitarent ſeparatim quidem, non tamen tantum de longe, vt non communicarent, ſed ſi eſſent ipſis leges, vt non ſeipſos iniuſte moleſtarent, circa mutuas dationes, puta ſi hic quidem eſſet faber, hic autem agricola, alius autem coriarius, alius vero aliud aliquid tale, & multitudine eſſe decem

Et quod ita ſe habeat, patet, nam ſi quis coniungat loca in vnum, vt Megarenſium Corinthiorumque ciuitates ſeſe inuicem contingant mœnibus, nihilominus vna non erit ciuitas: nec ſi ſimul coniugia ineant, quanquam hoc vnum ſit de his communibus, quæ proprie ſunt ciuitatum. Eodemque modo ſi qui habitent ſeparati quidem, non tamen ita longe, vt nequeant ſimul communicare, legeſque habeant, iniuriam ſibi inuicem in commerciis prohibentes, ceu ſi vnus faber, alter agricola, alter ſutor, alter aliquis huiuſmodi foret, eſſentque hi decem millia numero, nec alia eis foret communio, niſi talium rerum, puta contractuum bellorum & confœderationis, nec ſiquidem ciuitas adhuc foret.

millia,

millia, non tamen communicarent in alio nullo, quam in talibus, puta communicatione, & compugnatione, neque ſic quidem ciuitas. Propter quam itaque cauſam? non enim vtique propter non propinquum communitatis. Si enim ſic & conuenirent ſic communicantes, vnuſquiſque tamen vteretur propria domo tanquam ciuitate, & ſibi ipſis auxiliantes ſicut pugna exiſtente ad iniuriantes ſolum, neque ſic vtique videbitur eſſe ciuitas diligenter conſiderantibus. Siquidem ſimiliter colloquerentur congregati, & ſigillatim.

Propter quam tandem vtique cauſam? non enim quia non propinqua ſit communicatio: nam ſi in vnum conuenirent ita communicantes, vnuſquiſque tamen vtatur propria domo, vt ciuitate, ac ſibiipſis vt confœderati auxilium ferant contra iniuriantes ſolum, nec ſic quidem ciuitas eſſe videretur recte conſiderantibus. Siquidem eodem modo conuerſarentur ſimul communitim & ſeparatim.

m Manifeſtum igitur, quod non eſt ciuitas communio loci, & eius quod eſt non iniuſta agere ad ſeipſos, & mutuæ dationis gratia, ſed hoc quidem neceſſarium exiſtere ſi erit ciuitas. Attamen neque exiſtentibus omnibus iis, eſt iam ciuitas.

Ex quo patet, quod ciuitas non eſt communicatio loci, & non iniuriandi ſibiipſis, & commercij gratia, ſed iſta quidem vt adſint neceſſarium eſt, ſiquidem futura ſit ciuitas: nec tamen ſi iſta adſint omnia, ciuitas adhuc erit.

n Sed ipſius bene viuere communicatio, & domibus, & generibus gratia vitæ perfectæ & per ſe ſufficientis, non erit tamen hoc niſi vnum & eundem locum habitantium & vtentium connubiis: propter quod affectiones factæ ſunt in ciuitatibus, & fraternitates, & immolationes, & deductiones ipſius conuiuere. Quod autem tale amicitiæ opus, conuiuendi enim electio amicitia eſt.

At bene viuendi ſocietas, & domibus, & generibus vitæ perfectæ gratia & per ſe ſufficientis, hoc tamen non erit niſi vno eodemque loco habitantibus, & coniugia ſimul ineuntibus: propter quod propinquitates in ciuitatibus exiſtiterunt, & ſodalitia, & ſacra, & conuerſationes familiarum. Idque eſt amicitiæ opus, nam ſimul viuendi electio amicitia eſt.

o Finis quidem igitur ciuitatis bene viuere, hæc autem finis gratia. Ciuitas autem generum, & vicorum communitas vitæ perfectæ & per ſe ſufficientis, hoc autem eſt, vt diximus, viuere feliciter & bene. Bonarum ergo actionum gratia ponendum eſſe politicam communionem, ſed non ipſius conuiuere.

Finis eſt igitur ciuitatis, bene viuere, illa vero gratia finis. Ciuitas autem eſt generum pagorumque ſocietas, vitæ perfectæ ac per ſe ſufficientis, hoc eſt, vt diximus, bene ac beate viuere. Bene igitur agendi gratia, ponendum eſt eſſe ciuilem ſocietatem, non autem gratia ſimul viuendi.

p Propter quod quidem quicumque adiiciunt plurimum ad talem communionem, iis ciuitatis attinet plusquam æqualibus ſecundum libertatem & genus, vel maioribus, ſecundum politicam autem virtutem inæqualibus, vel excedentibus ſecundum diuitias, ſecundum virtutem autē exceſſis. Quod quidem igitur omnes qui de politiis altercantur, partem quandam iuſti dicant, manifeſtum eſt ex dictis.

Quapropter, quicumque plus conferunt ad huiuſmodi ſocietatem, his plus iuris competit in ciuitate, quam his qui libertate ac genere pares ſunt vel maiores, ſed ciuili virtute ſunt impares; & quam his qui diuitias ſuperant, ſed virtute ſuperantur. Quod igitur omnes qui de Republica contendunt, partem aliquam iuſti dicunt, manifeſtum eſt ex ſupra dictis.

CAPVT

CAPVT VI.

a Hic inuestigat seu venatur Aristoteles veras diffinitiones & essentiales differentias politiarum, & circa hoc tria facit. Primò enim ostendit quid præcipuè assumendum sit ad diffinitionem politiarum. Secundò quid facit errorem, ibi, *Causa autem quia de seipsis iudicium*, &c. Tertiò ostendit, quod dixit ex fine omnium politiarum, ibi, *Si autem neque ipsius*, &c. In primo intendit ostendere, quòd quia omnis politia dirigitur iusto aliquo, & iustum fundatur supra æquale secundum medietatem arithmeticam & geometricam, sicut dicit in 5. Ethic. ideò maximè attendendum est in diffinitione politiarum quod iustum est. Et hoc est. Sumendum autem primò, id est, principaliter, quos terminos, diffinitiuos scilicet, dicunt oligarchiæ & democratiæ, scilicet secundum essentialem diffinitionem vtriusque, &, supple, sumendum si debeat vera diffinitio dari, quidem quod iustum est oligarchicum existens & democraticum, id est, quid est, iustum oligarchicum, & quid iustum democraticum.

b Et ponit rationem, ibi, Omnes enim, supple, politiæ, tangunt iustum quoddam, sed vsque ad aliquid procedunt, id est, vsque ad quendam terminum iusti, & non perueniunt ad simpliciter iustum. Et hoc est. Et dicunt non omne quod propriè iustum. Et exponit, ibi, Puta videtur æquale esse, quod iustum est & est: iustum enim, vt dicit in 5. Ethic. æquale est lucri & damni, in commutationibus quidem æquale secundum medietatem arithmeticam, in distributionibus autem æquale secundum medietatem geometricam: sed non omnibus, supple, est æquale, sed æqualibus, id est, proportionatis ad vnum secundum distributionem vel commutationem, quod æquale est vtique in lucro & damno. Ij autem, scilicet oligarchici hoc auferant, scilicet æquale, scilicet quibus, id est, auferunt quibus debeant iudicare secundum æquale in politia, &, supple, iudicant male.

c Deinde cum dicit, Causa autem, &c. ostendit quid facit errorem, ponendo causam, & dicit. Causa autem, scilicet quare male iudicant, est quia de seipsis iudicium ferant: & ideò, supple, sibiipsis semper iudicant plus in lucro, & minus in damno: & aliis plus in damno, & minus in lucro: quod principium est omnis iniquitatis & iniustitiæ. Et hoc est quod subdit. Ferè autem plurimi sunt iudices praui de propriis. Vnde in legibus statutum est, quòd nullus in causa propria potest esse iudex. Et ex hoc infert intentum, ibi, Quare quoniam quod iustum aliquibus est, supple, & non simpliciter, & diuirum est: quia quod iis iustum est, aliis non est iustum: percutiens enim principem, magis punitur quam percutiens alium æquali ictu. Eodem modo in rebus, supple, etiam æquale est attendendum, & quibus reddaturi, scilicet est attendendum, sicut dictum est prius in Ethicis ibi in 5. Ethic. Rei quidem æqualitatem confitentur, supple, omnes attendendam, eam autem quæ quibus, dubitant maximè quidem propter dictum modum: quia scilicet iudicant de seipsis malè: ad paria enim se cum aliis non iudicant, sed sibi plus in lucro & minus in damno, aliis autem è conuerso, vt dictum est.

d Deinde cum dicit, Deinde autem & quia dicere, &c. ponit ad idem aliam rationem, & dicit. Deinde autem & quia dicere vsquequo, & non simpliciter. Non enim determinant simpliciter iustum, sed vsquequo (sicut in præhabitis dictum est) vtrosque iustum aliquid putant iustum dicere simpliciter. Hi quidem enim, oligarchici scilicet, si secundum aliquid inæquales sint. Et explanat, Puta secundum pecunias, totaliter putant inæquales esse, id est, oligarchici reputant, quòd si secundum pecuniam inæquales sint, totaliter sint inæquales & iniusti: quia semper iudicant sibi plus attribuendum de pecunia, aliis autem minus. Hi autem, democratici scilicet, si secundum aliquid æquales, puta si secundum libertatem, totaliter æquales, supple, esse se reputant, cum in multis sint inæquales.

e Quod autem principalissimum, supple, faciunt ad æqualitatem & inæqualitatem, non dicunt. Et ostendit quomodo, ibi, Siquidem enim possessionum gratia communicassent & conuenissent tantum, tunc, supple, tantum participant ciuitate, quantum & possessione: quia tunc non esset inter eos vlla communicatio nisi possessionis. Et ostendit inconueniens quod ex hoc sequitur, ibi, Quare oligarchiorum sermo videbitur vtique inualescere. Et ponit sermonem, ibi, Non enim esse iustum, æquum, supple, videbitur, participare 100. talentis, scilicet ex æquo distribuendis, vnum qui intulit minam vnam cum eo qui dedit residuum totum, id est, centum talenta. Quia si secundum proportionem geometricam distribui debet, plus recepturus est qui plus intulit.

f Neque iis qui à principio, supple, inæqualia intulerant, neque post acquisitis, scilicet quæ etiam inæqualia sunt. Et huius ratio est: quia ratio iustitiæ est in communicandis, quòd inæqualia inferentes ad communicationem, inæqualiter participent. Deinde cum dicit, Si autem neque ipsius viuere, &c. inducit alteram rationem ad idem ex ratione ciuitatis, & dicit. Si autem neque ipsius viuere gratia solum, sed magis ipsius bene viuere, supple, constructa est ciuitas & politia. Et hoc probat, ibi, Etenim, si, supple, gratia ipsius viuere solum sit ciuitas & habitatio ciuitatis, seruorum vtique & aliorum animalium esset ciuitas, quod est inconueniens, nunc autem non, supple, talium gratia est ciuitas. Et huius dat causam, ibi, Quia non participant à felicitate, neque ipso viuere secundum electionem, scilicet serui & alia animalia.

g Et adhuc supponit aliam, ibi, Neque compugnationis gratia est ciuitas, quantenus à nullo iniuriam patiantur. Propter hoc enim sæpè inuicem coniurant ciuitates. Neque propter communicationes, supple, est communicatio ciuitatis, vt eum vsum, qui ad inuicem, supple, habeant in mercatione.

h Et ostendit inconueniens quod sequeretur, ibi,

ibi, Etenim vtique Thyrrheni & Carchedonij & omnes quibus sunt contractus ad inuicem, vnius vtique ciuitatis ciues essent, quod non est: ergo communicatio ciuitatis non ad hoc. Et ostendit, ibi, Sunt enim ipsis pacta de introducibilibus, id est, quænam de vna ciuitate introducantur in aliam, & conuentiones, supple, sunt ipsis de non iniustitia facienda, quod scilicet de hoc quod vnus introducit in ciuitatem alterius, fiat ei iustitia sicut ciui, & scripturæ, scilicet per manum publicam tabellionum de confirmatione vniuscuiusque contractus, de compugnatione, id est, quod se inuicem etiam compugnatione defendant. Non tamen propter omnia hæc sunt communia vnius ciuitatis.

i Deinde cum dicit, Sed neque principatus, &c. volens inuestigare Aristot. definitionem politiæ, primò inuestigat per diuersitatem principatuum qui diuersi sunt in diuersis politiis. Vnde circa hoc tria facit. Primò enim ostendit insufficientiam antiquarum politiarum, eò quod de virtute & malitia nihil tractauerunt. Secundò ostendit, quod cohabitatio non facit ciuitatem, ibi, *De virtute autem & malitia*, &c. Tertiò ostendit quæ cohabitatio verè facit ciuitatem, ibi, *Sed ipsius bene viuere*, &c. Dicit ergo primò. Sed neque principatus omnibus communes in iis, scilicet politiis, constituti sunt: sed alij apud vtrosque. Quædam enim mixtæ sunt ex duabus vel tribus, & illæ etiam mixtos habent principatus.

k Et subdit reprehendens eos de imperfectione, ibi, Neque quales quasdam esse oporteat alteras, supple, politias, alteri curant, eò quod principes vnus politiæ corrigunt ea quæ sunt in altera. Et explanat quod dixit, ibi, Neque quomodo nullus erit iniustus eorum qui sub pactis, id est, non curant de confœderatis ciuitatis vtrum iusti vel iniusti sint, dummodo pacta inita cum eis teneant. Vnde sequitur. Neque, supple, curant quomodo malitiam nullam habeant, scilicet confœderati cum eis: sed solum, supple, curant quomodo nihil iniustè agant in inuicem. Et vocant iniustum quod est contra fœdus initum, & nihil aliud. Et politia non est perfecta: Politia enim ordo ciuium est in ciuitate. Ciuis autem non est ordinatus ad felicitatem, nisi in omni virtute ordinatus sit. Et probat per dispositionem perfectæ politiæ, vbi ostendit, quæ cohabitatio non facit ciuitatem, ibi, De virtute autem & malitia ministrant, principes scilicet, quicumque curant bonam legislationem, quæ scilicet secundum virtutem est, qua scilicet legislatione. Quare manifestum, quòd oporter de virtute sollicitam esse eam, quæ tanquam verè nominatur ciuitas, non sermonis gratia. Illa enim quæ ciuitas vocatur sermonis gratia tantum, & cadit à nominis significatione secundum rem, non verè vocatur ciuitas: non enim est ciuium vnitas, nisi vniantur in studio virtutis. Vnde in præcedentibus dictum est de Lacedæmonibus, quòd nihil adeò vtile est ciuitati sicut prouocare ciues ad studium virtutis, non ad appetitum pecuniæ. Et vt hoc ostendat & probet, ostendit quòd aliæ communiones non faciunt ciuitatem, ibi, Fit enim communicatio, supple, inter ciues compugnatio, id est, quæ dicitur compugnatio. Et hoc est. Ciues coniurant vt simul compugnent contra aduersarios, & hæc compugnatio est, supple, de aliis loco differens solum ab iis qui de longè compugnant: communicantes enim in vna eademque ciuitate, vt compugnantes sibi inuicem ferunt auxilia, non differunt ab iis qui à se inuicem longè distant in aliis ciuitatibus: vnde sicut coniuratio distantium non facit veritatem ciuitatis, ita nec habitantium in vna ciuitate facit vnitatem ciuitatis. Et talibus, scilicet fœdere communicantibus, pactum quod facium inter se, est lex. Et hoc est. Et lex pactum. Et confirmat, ibi, Et sicut ait Lycophron sophista, fideiussor inuicem iustorum, id est, pacta, quæ ineunt, vt sibi inuicem assistant, sunt fideiussor eorum quæ promittunt ad inuicem. Et ideò sicut legitur in gestis antiquorum, quando duæ ciuitates vel plures talia pacta ineierant, lacerabatur in duo immundum animal, sicut porca, & latera cadaueris lacerati suspendebantur ex vtraque parte iuxta viam, & præcipiebatur partibus transire per medium diuisionum, vt scirent quemcunque contra pactum venientem, sic lacerandum, & ab hac fœditate sic lacerati cadaueris tale pactum primò fœdus dictum est: & hoc totum dicit Hieron. supra Ieremiam. Et subdit imperfectionem istius legis, ibi, Sed non qualis faciat bonos & iustos ciues, id est, licet hoc pactum sit lex & fideiussor ad inuicem iustorum, tamen non est lex quæ faciat bonos ciues, & ideò non facit ad communicationem ciuitatis.

l Et hoc probat, ibi, Quod autem hoc modo se habeat, manifestum. Et ponit rationem. Si enim aliquis copulet loca, supple, diuisa in vnum, vt se tangant. Et exemplificat, ibi, Sicut Megareorum ciuitas & Chorinthiorum muris, scilicet in vno muro cingat vtramque ciuitatem, tamen non vna ciuitas, supple, est. Per hoc intendit, sicut paulò antè dixit, quòd communicatio compugnationis & cohabitationis non est communicatio ciuilis, quæ faciat verè vnam ciuitatem. Et ex hoc etiam excludit alias communicationes, subdens. Neque si ad inuicem connubia fecerint, supple, facient vnam ciuitatem: quamuis hoc, communicatio scilicet connubij, propriarum communicationum ciuitatibus sit, id est, vna de numero communicationum quæ sunt propriæ ciuitatibus. Ciuium enim est sibi in connubiis communicare, non tamen propter hoc dicitur ciuitas, ciuium vnitas. Et excludit aliam communicationem. Similiter autem neque si qui habitarent separatim quidem, scilicet in locis diuersis, non tamen tantum de longe vt non communicarent. Et huius exemplum est sicut & nunc in diuersis villis habitantes, conueniunt ad vnam forensem villam, in qua sibi communicant in rebus commutabilibus: quæ tamen communicatio non facit vnam ciuitatem. Et hoc est. Sed si essent ipsis leges vt non seipsos iniustè molestarent circa mutuas dationes, scilicet quas ferunt ad forum, commutandas. Et dat exemplum: Puta si hic quidem esset faber, fabrilia scilicet commutans, hic autem agricola, annonam & fructus ipse commutans,

alius autem contrarius, & alius verò aliquid aliud tale, licet ignarus, vel fullo, vel aliquid tale, & multitudine essent decem millia, non tamen communicarent in alio nullo quam in talibus (altera negatio superfluit) puta commutatione, rerum scilicet venalium, & compugnatione, scilicet quod simul pugnarent contra aduersarios, neque sic quidem ciuitas, supple, esset, propter talem communicationem. Propter quam vtique causam, est ciuitas? supple Et excludit ea quæ possent dici causa, & non sunt, ibi, Non enim vtique propter non propinquum, in loco scilicet, communitatis, id est, non potest dici quod non sit ciuitas, quia communitas ciuium non simul habitat in vno loco: & quod per contrarium, causa sit quod ciuitas sit: quia ciues in vnum habitant. Et hoc probat, ibi, Si enim sic & conuenirent, supple, in vnum locum sic communicantes, vnusquisque tamen vteretur propria domo tanquam ciuitate, singulari, supple, & sibi ipsis auxiliantes, sicut pugna existente ad iniuriantes solum, neque sic vtique videbitur esse ciuitas diligenter considerantibus, propter tales scilicet communicationes. Et dat rationem, ibi, Siquidem similiter colloquerentur congregati & sigillatim, id est, non colloquuntur nisi de commutatione rerum venalium & compugnatione, quod non facit ciuitatem.

m Ex omnibus his concludit, ibi, Manifestum est igitur, quòd non est ciuitas communicatio loci, & eius quod est non iniusta agere ad seipsos, & mutuæ dationis gratia: nullum enim illorum est causa ciuitatis, sicut iam habitum est, licet sine his non sit ciuitas. Vnde sequitur: Sed hoc quidem necessarium existere si erit ciuitas: attamen neque existentibus omnibus iis, iam est ciuitas.

n Deinde cum dicit, Sed ipsius bene viuere, &c. est vltima pars capituli, in qua causam veræ politiæ ponit, dicens: Sed ipsius bene viuere communicatio, & domibus, per cohabitationem scilicet, & generibus, & cohabitare scilicet per connubia, gratia vitæ perfectæ, & per se sufficientis, supple, est causa communicationis ciuitatis. Et licet hæc sit causa, tamen exiguntur alia quæ dicta sunt. Et hoc est, Non erit tamen hoc non vnum & eundem locum habitantium & vtentium connubiis. Et ideò sine communicatione connubiorum, & habitatione eiusdem loci non potest esse ciuitas. Et ponit signum, ibi, Propter quod affectiones factæ sunt, id est, amicitiæ, in ciuitate, per connubia scilicet, cohabitationes & fraternitates, id est, consanguineitates quæ fiunt per connubia, & immolationes, id est, festa conuiuantium, victimis immolatis, & deductiones ipsius conuiuere. Conuiúere enim simul cupientes inueniunt diuersos ludos quibus ducunt vitam in iucunditate. Quod autem tale amicitiæ opus, supple, est. Et hoc probat per diffinitionem amicitiæ, ibi, Conuiuendi enim electio amicitia est. Propter hoc dicit Eustratius in Comment. super 8. Ethic. quod amicorum proprium velle conuiuere & in colloquiis & iocunditatibus conterere totos dies.

o Ex omnibus his concludit intentum, ibi, Finis quidem igitur ciuitatis bene viuere, est, supple. Hæc autem, scilicet ciuitas, finis gratia, huius scilicet qui est bene viuere & secundum virtutem. Ciuitas autem, supple, est generum, id est, consanguineorum & vicinorum communitas vitæ perfectæ, secundum virtutem scilicet, & per se sufficientis: quia sicut in primo dictum est, nullius necessarij debet esse defectus. Et explanat quæ sit talis vita, ibi, Hoc autem est, vt diximus, id est, sicut sermone determinamus nunc, feliciter & bene: feliciter, vt felicitatis actus attingatur, scilicet vt secundum propriam & connaturalem virtutem attingatur perfecta operatio in nullo impedita. Illi enim finem habent felicitatis. Ex his omnibus concludit. Bonarum ergo actionum gratia ponendum, supple, est esse politicam communionem, sed non ipsius conuiuere tantum.

p Et ex hoc quasi correlariè concludit, ibi, Propter quod & vlterius quidem quicunque adiiciunt plurimum ad talem communionem, felicis scilicet & bonæ vitæ, his ciuitatis attinet plus, id est, plus accedunt ad causam & rationem ciuitatis & ciuium, quam æqualibus secundum libertatem & genus, id est, plus communicant vera communicatione ciuitatis quam alij qui æqualiter eis liberi sunt, & æquales genere, vel maioribus, id est, qui libertate & genere eis maiores sunt. Secundum politicam autem virtutem inæqualibus, id est, qui in politica virtute eis minores, vel excedentibus secundum diuitias, secundum virtutem autem excessis, id est, plus attinet eis de politica communicatione, quam eis qui excedunt eos secundum diuitias, exceduntur autem ab istis secundum virtutem. Cuius ratio est: quia sicut dictum est, tota communicatio politica secundum virtutem est: & ideò plus excedens in actibus virtutis, plus communicat politicæ communicationi. Deinde ponit conclusionem generalem totius capituli, subdens. Quod quidem igitur omnes qui de politiis altercantur, partem quandam iusti dicant, id est, dicere conantur, manifestum est ex dictis, scilicet in capitulo isto.

CAPVT VII.

Quæ oportet in ciuitate dominari, & nonnulla de repetitis distinctionibus.

a HAbet autem dubitationem quid oportet esse dominatiuum ciuitatis, aut enim multitudinem, aut diuites, aut epiiches, aut optimum virum omnium, aut tyrannum.

b Sed hæc omnia videntur habere difficultatem. Quid enim si pauperes, quia plures sunt, diripient ea quæ diuitum: hoc non iniustum est? Videbatur enim vtique per legem dominatio iustè: iniustitiam igitur quid oportet dicere extremam?

c Rursumque omnibus acceptis, qui plures, ea quæ paucorum, si diripiant, manifestum quod corrumpunt ciuitatem. At vero non quidem virtus corrumpet, quod ipsam habet, neque iustum ciuitatis corruptiuum. Quare palam, quod & legem hanc non est possibile esse iustam.

d Adhuc & actiones quascunque tyrannus egit, necessarium esse omnes iustas. Vim enim infert potentior existens, sicut & multitudo diuitibus.

e Ergone pauciores principari iustum & diuites? Si igitur & illi hoc faciant, & diripiant, & possessiones auferant multitudinis, hoc est iustum? Alterum ergo. Hoc quidem igitur, quod sint prauæ omnia, & non studiosa, manifestum.

f Sed Epiichcs principari oportet & dominos esse omnium. Igitur necesse alios omnes inhonoratos esse, qui non honorantur politicis, honores enim dicimus esse principatus: principantibus autem semper eisdem, necessarium esse alios inhonoratos.

g Sed vnum studiosissimum principari melius. Sed adhuc hoc magis oligarchicum. Qui enim inhonorati plures.

h Sed forte dicet vtique aliquis, dominatiuum totaliter hominem esse, habentem occidentes passiones circa animam, sed non legem, prauum.

i Si igitur lex quidem, oligarchica autem vel democratica, quid differt de dubitatis? accident enim similiter dicta prius.

k De aliis quidem igitur altera sit aliqua ratio. Quod autem oportet dominans esse magis multitudinem, quam optimos quidem, paucos autem, videbitur vtique solui, & alicuius habere dubitationem, fortè autem vtique veritatem.

l Multos enim, quorum vnusquisque est studiosus vir, tamen contingit, cum conuenerint, esse meliores illis, non vt singulum, sed vt simul omnes, veluti comportare cœnam,

CAPVT VII.

EST autem dubitatio quid oportet dominans esse in ciuitate, nunquid populum, an eos qui diuitias habent, an bonos & æquos, vel vnum qui sit optimus omnium, vel tyrannum.

Verum hæc omnia videntur habere difficultatem. Quid enim inopes, quia plures

sunt, partiantur ea, quæ sunt opulentorum, hoc nomine iniustum est? Decreuerunt enim qui potestatem habent: iniuria igitur summa, quæ tandem dicenda est?

Rursusque omnibus acceptis, si plures ea sibi trahant, quæ sunt paucorum, constat, quod ciuitatem corrumpant. Atqui virtus nunquam corrumpit id quod eam habet, neque iustum ciuitatis corruptiuum est. Ex quo patet legem istam non posse iustam esse.

Præterea illa quoque quæ facta fuerunt à tyranno, necessarium foret iusta esse omnia. Vim enim affert propter potentiam, quemadmodum multitudo diuitibus.

Sed an paucos & opulentos iustum est dominari? An ergo si & illi hæc agant, & rapinas exerceant, auferantque multitudinis bona, hocne erit iustum? Alterum ergo. Hæc igitur omnia constat esse prauа.

Verum bonos & æquos dominari oportet, auctoritatemque habere omnium. Ergo alij omnes, cum magistratus non capiant, inhonorati manebunt. Nam honores quidem magistratus potestatesque appellamus: quos si boni semper habeant, necessarium est alios excludi ab honoribus Reipublicæ.

Sed nunquid vnus, qui sit optimus, dominari debet? At enim hoc etiam grauius est, quoniam plures erunt ab honoribus exclusi.

Sed forsan dicet aliquis, legem dominari debere, non autem hominem, in quem cadunt animi perturbationes.

Si igitur sit lex quidem, sed vel ad paucorum potentiam, vel ad multitudinis fauorem declinans, quid tandem refert in his de quibus dubitatum est? eueniens enim eadem, quæ suprà dicta sunt.

De his igitur sit alius quidem sermo. Quod autem magis penes multos debeat esse potestas, quam penes paucos licet optimos, videtur solui posse, & quandam habere dubietatem, imo forte veritatem.

Nam si plures sint, quorum vnusquisque non sit studiosus, tamen fieri potest, vt in vnum conuenientes omnes meliores sint, quam illi, non vt singuli, sed vt omnes, quemadmodum cœna,

is, quæ ex vna expensa elargitæ sunt. Multis enim existentibus vnumquodque partem habere virtutis & prudentiæ, & fieri congregatorum quasi vnum hominem multitudinem multorum pedum, & multarum manuum, & multos sensus habentem, sic & quæ circa mores, & circa intellectum: propter quod & melius qui multi, & quæ musicæ opera, & quæ poëtarum. Alij enim particulam aliquam, omnia autem omnes.

qua plures conferunt, quam ea, quæ ex vnius erogatione fit: nam cum plures sint, vnusquisque partem habet virtutis ac prudentiæ, ac fiunt in vnum collati, quasi homo vnus, qui multos pedes habeat, multasque manus, multosque sensus, & eodem modo circa mores & intelligentiam. Quapropter melius iudicant multi, & in musica, & in poëtarum operibus. Alij enim aliud, & cuncti cuncta discernunt.

m Sed hoc differunt studiosi virorum ab vnoquoque multorum, sicut à non bonis bonos aiunt, & picta per artem à veris, eò quod collecta sint dispersa seorsum in vnum, quoniam separatum quidem pulchrius habere picto, hoc quidem oculum, aliquo autem altero alteram particulam.

Sed in hoc differunt studiosi viri ab vnoquoque aliorum ex multitudine, quemadmodum decoros à non decoris aiunt, & picta artificiosè à veris, eò quòd seorsum distincta in vnum colliguntur, cum si separatio fiat, pulchrius se habebit, huius quidem picti oculus, alterius vero cuiusdam alia particula.

n Siquidem igitur circa totum populum & circa totam multitudinem contingit hanc esse differentiam multorum ad paucos studiosos, immanifestum. Forte autem per Iouem, palam quod de quibusdam impossibile, eadem enim vtique ratio & in bestiis congruet: equidem quid differunt quidam à bestiis, vt consequens est dicere? sed circa aliquam multitudinem nihil prohibet, quod dictum est, esse verum.

Si igitur de omni populo, omnique multitudine recipitur, hanc esse differentiam multitudinis ad paucos studiosos, incertum est: imo forsan certum, quod de quibusdam est impossibile, nam eadem ratio de bestiis esset. Quanquam quid differunt quidam, vt ita dixerim, à bestiis? sed de aliqua multitudine nihil vetat esse verum.

o Propter quod & prius dictam dubitationem soluet vtique quis per hoc, & habitâm ipsi, quorum oportet dominos esse liberos & multitudinem ciuium, tales autem sunt quicumque neque dignitatem habent virtutis nullam.

Quapropter dubitationem illam primam per ista soluere quis potest ac similiter aliam subsequentem, quorum oporteat potestatem habere, libros homines, ac multitudinem ciuium, quales sunt quicunque, qui neque opes habent, neque virtutis vllam existimationem.

p Participare quidem enim ipsos principatibus maximis, non securum: propter iniustitiam enim, & propter imprudentiam, hoc quidem iniuste agere vtique, hoc autem peccare ipsos.

Etenim permittere istis magnos magistratus, nequaquam est tutum: propter iniustitiam & ignorantiam, per quas quibusdam iniuriarentur, in quibusdam errarent.

q Non tradere autem, neque participare terribile. Cum enim inhonorati multi, & pauperes extiterint, necessarium ciuitatem hanc esse plenam seditionis.

Rursus vero excludere illos penitus ab honoribus periculosum esset. Cum enim multitudo inopum est in ciuitate, eademque ab honoribus excluſa, necesse est eam ciuitatem esse plenam hostium Reipublicæ.

r Restat vtique, eo quod est consiliari & iudicare, participare ipsos. Propter quod quidem & Solon, & aliorum legislatorum aliqui statuunt, fieri electiones principatuum & correctiones principum, principari autē singulariter

Restat igitur, vt ad consultandum & decernendum isti recipiantur. Quapropter & Solon, & alij quidam eorum, qui leges condidere, huiuscemodi homines ad repetendas gestorum rationes, & ad suffragia, electionesque magistratuum

non

non permittunt. Omnes quidam enim habent congregati sufficientem sensum, & admixti melioribus ciuitatibus prosunt, sicut non purum alimentum cum puro totum facit vtilius pauco: sigillatim autem vnusquisque circa iudicare imperfectus est.

admittunt, solis autem vt magistratus committantur, nequaquam permittunt: dum enim cum aliis vna decernunt atque consultant, capiunt omnes simul sufficientem sensum, & permixti melioribus prosunt Reipublicæ, quemadmodum non purum alimentum vna cum puro, totum facit vtilius quam paucum: separati vero vtrique imperfecti sunt ad iudicandum.

f Habet autem ordinatio hæc politiæ dubitationem: primum quidem, quia videbitur vtique eiusdem esse iudicare, quis recte medicatus est, cuius quidem & medicari, & facere sanum laborantem ab ægritudine præsente. Iste autem est medicus. Similiter autem & hoc & circa alias experientias & artes: sicut enim medicum oportet dare correctiones in medicinis, ita & alios in similibus: medicus autem & qui operator, & qui architectonicus, & tertius qui eruditus circa artem. Sunt enim aliqui tales circa omnes, vt est dicere, artes: attribuimus autem iudicare nihil minus eruditis quam scientibus.

Sed habet dubitationem huiusmodi ordinatio Reip. primum, quia videretur eiusdem esse hominis scire iudicare, quis recte medelam attulit, qui ipse sciat etiam mederi, ac sanitatem ægrotantibus afferre: hic autem est medicus. Eodem modo de aliis facultatibus & artibus: vt enim medicum rationem suæ medelæ apud alios medicos reddere oportet, ita & alios apud similes. Medicus autem est & ille qui agit, & ille qui præcipit, & ostendit, & tertio loco ille qui à peritia expertus est circa artem: sunt enim quidam tales in cunctis, vt ita dixerim, artibus. Tribuimus vero iudicium non minus expertis quam scientibus.

t Deinde circa electionem eodem vtique modo videbitur habere: etenim eligere rectè, scientium opus est, veluti geometram geometricorum, & gubernatorem gubernatiuorum. Etenim si de quibusdam operibus & artibus participant etiam idiotarum aliqui, sed non quidem scientibus magis.

Deinde & circa electionem eodem se videtur modo habere: nam recte eligere, scientis est opus, ceu geometram in geometria, & gubernatorem in nauigatione. Etsi enim in quibusdam operibus & artibus concurrunt, alij quidam ignorantes, non tamen melius iudicant quam scientes.

u Quare secundum hanc quidem rationem non vtique erit faciendum multitudinem dominans, neque electionum principatuum, neque correctionum.

Itaque secundum hanc rationem auctoritas multitudini danda non esset, neque in electionibus magistratuum, neque in rationibus administratorum reposcendis.

x Sed forte non omnia hæc dicuntur bene, propter eam quæ olim rationem, si sit multitudo non nimis vilis: erit enim vnusquisque quidem deterior iudex scientibus, omnes autem congregati meliores, aut non deteriores.

At enim forsan hæc omnia nō bene dicuntur, etiā propter superiorem sermonem, si sit multitudo non nimis seruilis: erit enim vnusquisque deterior iudex, quam hi qui sciunt, verūtamen simul omnes, vel melius iudicabunt, vel non deterius.

y Et quia de quibusdam neque solus qui fecit, neque optimè vtique iudicabit, quorumcunque opera cognoscunt & qui non habet artem, puta domum non solum est cognoscere eius qui fecit, imo melius, qui vtitur ipsa, iudicat: vtitur autem œconomus: & gubernaculum gubernator carpentario, & cibum epulans, sed non coquus. Hanc quidem igitur dubitationem forte videbitur vtique aliquis sic soluere sufficienter.

Et de quibusdam quidem non solum is, qui fecerit, recte iudicat, & qui habet artem, puta domum non solum is intelligit & iudicat, qui fecit, sed melius is qui vtitur: vtitur autem paterfamilias domo: & de clauo gubernator, non faber: & de epulis conuiua, non coquus. Hoc igitur dubium per hunc modum videtur sufficienter solui.

z Alia autem est habita huic, videtur enim inconueniens esse, maiorum esse dominos prauos quam epiiches. Correctiones autem & principatuum electiones sunt maxima, quas in quibusdam politiis, sicut dictum, & populis attribuunt. Ecclesia enim talium omnium domina est. Equidem ecclesiæ quidem participant, & consiliantur, & iudicant à paruis honorabilitatibus, & cuiuscunque ætatis. Præsunt autem operibus, & exercitus ducunt, & maximis principatibus principantur à maioribus.

Est & alia dubitatio cum hac annexa, quia inconueniens videtur vt deteriores qui sunt, maiorum rerum habeant potestatem quam probi. Rationes verò administratorum à magistratibus reposcere, & magistratus ipsos deligere, maximum est: quæ duo in quibusdam ciuitatibus à populo fiunt. Concio enim talium omnium domina est. Atqui concionis quidem participes sunt, & deliberant & decernunt exigui census homines & cuiusque ætatis. Quæsturam vero & præturam, & maximos magistratus suscipiunt ex censu magno atque ætate.

Quæstio illa potest eodem modo solui: nam forsan id se recte habet: neque enim iudex, neque consultor, neque is qui in concione exiit, dominatur, sed iudicium, & senatus, & populus. Illorum vero vnusquisque est particula istorum. Dico autem particulam esse consultorem, & concionatorem, & iudicem. Itaque iustè domina maior est multitudo: ex multis enim populus constat, & senatus, & iudicium, maiorque census est vniuersorum quam singulorum per se, & quam illorum paucorum, qui magnos suscipiunt magistratus. Hæc igitur in hunc modum terminata sint.

aa Similiter itaque soluet vtique aliquis & hanc dubitationem: forte enim habent & hoc rectè, neque enim iudex, neque consiliator, neque concionator, princeps est, sed prætorium, & concilium, & populus. Dictorum autem vnusquisque pars est horum. Dico autem partem, consiliarium & concionatorem & iudicem. Quare iustè dominans maior multitudo: ex multis enim populus, & concilium, & prætorium: honorabilitas autem amplior horum omnium, quam eorum, quæ secundum vnum & secundum paucos principantium magnis principatibus. Hæc quidem igitur determinata sint hoc modo.

Prima verò illa quæstio manifestum facit, nihil adeò vt leges rectè positas debere dominari, illum autem qui Reip. præest, siue vnus hic sit, siue plures, in his potestatem habere debere, in quibus leges expresse cauere non possunt: ex eo quia non facilè sit generali sermone singulos casus comprehendere.

bb Prima autem dicta dubitatio facit manifestum, nihil sic alterum quomodo quod oportet leges rectè positas esse dominans, principem autem, siue vnus, siue plures sint, de iis esse dominos, de quibuscumque non possunt leges dicere certitudinaliter: propterea quod non facile sit vniuersaliter determinare de omnibus.

Quas tamen leges rectè positas dicamus, nondum apparet, sed adhuc superest anterior dubitatio. Atqui tales esse leges, quales sunt Resp. necessarium est, prauas vel studiosas, iustas vel iniustas, & hoc vnum manifestum est oportere ad speciem Reip. leges esse accommodatas. Quod si ita sit, patet, quod leges illas quæ ad rectas gubernationes accommodatæ sunt, necesse est esse iustas: illas vero, quæ ad eorum labes, esse non iustas.

cc Quales tamen quasdam oportet esse rectè positas leges, nondum palam, sed adhuc manet olim dubitatum. Sed si simul politiis necesse & leges prauas vel studiosas esse, & iustas vel iniustas. Verumtamen hoc manifestum, quod oportet ad politiam poni leges. At verò si hoc, palam, quod eas quidem quæ secundum leges rectas politias, necessarium esse iustas: eas autem quæ secundum transgressas, non iustas.

CAPVT

CAPVT VII.

a Hic incipit huius tertij libri quinta pars, in qua mouet dubitationes duas, secundum quas hæc pars diuiditur in duas. Primò enim mouet dubitationem de politeumate: & hoc in isto capitulo. Secundò de bono vniuscuiusque politiæ in sequenti capitulo, ibi, *Quoniam autem in omnibus scientiis*, &c. Prima, id est, præsens capitulum diuiditur in duas, in quarum prima ostendit qualia sunt pericula de dominantibus in singulis politiis. In secunda, quod melius est dominari multitudinem, quam paucos, vel vnum, ibi, *De aliis quidem igitur*, &c. In prima harum tria facit. Primò enim ostendit quid periculi accidit si dominantur plures pauperes. Secundò quid si plures diuites, ibi, *Rursumque omnibus acceptis*, &c. Tertiò quid si plures virtuosi, ibi, *Sed Epiichos principari*, &c. In prima harum duo facit. Primò enim ordinat quæstionem, & disputat eam ad partem primam. Secundò ponit quæstionem ad oppositam, & disputat eam, ibi, *Ergone pauciores*, &c. Dicit ergo primò: Habet autem dubitationem quid oportet esse dominatiuum ciuitatis, in singulis politiis scilicet. Et diuidit secundum politias præinductas. Aut enim multitudinem, supple, oportet esse dominatiuam, sicut in democraticis, aut diuites, sicut in oligarchiis, & Epiiches, id est, virtuosos, sicut in aristocraticis, aut optimum virum, sicut in regno, aut tyrannum, sicut in tyrannide, quæ est corruptio regni. Et non sunt plures politiæ in præhabito capitulo enumeratæ.

b Et ostendit difficultatem quæ sequitur circa singulum horum, ibi, Sed hæc omnia videntur habere difficultatem. Et ponit primò rationem de democratia, in qua plures pauperes dominantur. Et ratio sua hæc est. Plures pauperes existentes quam diuites si in dominio sint, paupertate coacti diripient bona quæ sunt diuitum: sed diripere bona ciuium est iniustum: ergo plures pauperes dominari iniustum est. & contra ciuilitatem. Prima probatur ex hoc quod dixit in secundo libro, quod periculum est eligere pauperem ad principandum: quia omnia conuertet ad lucrum & supplementum suæ paupertatis. Secundam probat in litera per Iouem qui statuit dominationem debere esse iustam: sed iniustitia extrema est diripere ea quæ sunt ciuium. Et hoc est. Quid enim si pauperes, sunt dominaturi ciuitati scilicet. Et ponit rationem: Quia si plures sunt, diripient ea quæ diuitum: hoc non iniustum est: negatio superfluit in textu. Et probat, ibi, Videbatur enim vtique per Iouem dominatio iustè, supple, debere fieri. Vnde poëta:

Iupiter esse pium statuit quodcumque iuuaret.

Et per oppositum quod noceret, statuit esse impium. Iniustitiam igitur quid oportet dicere extremam, scilicet diripere aliena.

c Deinde cum dicit, Rursumque omnibus acceptis, &c. ostendit quid periculi accidit si dominantur plures diuites, & dicit: Rursumque omnibus acceptis qui plures, pauperes scilicet, ea quæ paucorum, diuitum scilicet, si diripiant, sicut contingit pauperibus dominantibus, maximè in oligarchiis, manifestum quod corrumpunt ciuitatem. Et ponit rationem, ibi, Quod, id est, quia habet ipsam, id est, virtus habet ciuitatem, & saluat eam, & idcò non corrumpit. Neque iustum ciuitatis corruptium, supple, est. Et vult, quòd ex his inferatur neque virtuosum, neque iustum esse pauperes super diuites principari vel dominari. Et ex hoc concludit conclusionem vlteriorem, ibi, Quare palam, quod, id est, quia & legem hanc non esse iustam, supple, manifestum est.

d Et ponit de oligarchiis, ibi, Adhuc & actiones quascumque tyrannus egit, necessarium esse omnes iniustas. Quod probat subdens. Vim enim infert potentior existens. Vim autem inferre iniustum est. Sicut & multitudo pauperum, scilicet vim infert diuitibus.

e Ex hoc concludit intentum. Et hoc est quod intendit, scilicet quod si vim inferre iniustum est, sic pauperes multos diuitibus principari in ciuitate iniustum est. Deinde cum dicit, Ergone pauciores, &c. ponit quæstionem ad oppositum & disputat eam, dicens: Ergone pauciores principari iustum & diuites? sicut, supple, sit in oligarchiis. Et ostendit inconueniens quod etiam ad hoc sequitur, ibi, Si igitur & illi, scilicet diuites pauci dominantes hæc faciant, & diripiant, & possessiones auferant multitudinis, hoc est iustum? Quasi dicat, non. Et alterum, supple, à priori simile est illi. Et ex hoc concludit, ibi, Hoc quidem igitur quod sint prava omnia & non studiosa, manifestum.

f Deinde cum dicit, Sed epiiches principari oportet & dominos esse omnium, si hoc, supple. Et ostendit etiam inconueniens quod ex hoc sequitur. Igitur necesse alios omnes inhonoratos esse, qui non honorantur politicis principatibus. Et ostendit hoc quomodo necesse est, ibi, Honores enim dicimus esse principatus. Et ideò cui non datur principatus politicus, inhonoratus est. Principantibus autem semper eisdem, virtuosis scilicet, necessarium esse aliquos inhonoratos, scilicet non virtuosos. Et hæc, sicut dicet infrà, contentiones generant & dissentiones.

g Deinde cum dicit, Sed vnum studiosissimum, &c. ex omnibus his concludit quartam partem quæstionis, dicens: Sed vnum studiosissimum principari melius, sicut in regno: & disputat quare hoc, & circa hoc duo facit. Primò enim excludit falsam responsionem quæ posset fieri de hoc. Secundò procedit in disputatione, ibi, *De aliis quidem igitur*, &c. Et hoc est. Sed adhuc magis oligarchicum, est, supple, cum tamen oligarchia sit iniusta dominatio. Est enim corruptio aristocratiæ. Et hoc est. Qui enim inhonorati plures. Et sic oligarchiæ simile est, quando vnus dominatur super multos, & videtur esse corruptio politiæ.

h Et excludit falsam responsionem, vbi duo facit. Primò enim ponit eam. Secundò destruit, ibi, *Si igitur lex sit*, &c. Dicit ergo: Sed fortè dicet vtique aliquis, dominatiuum totaliter, id est, totius ciuitatis, hominem esse habentem occidentes passiones circa animam, sed non legem, prauum, id est, quod prauum est si in ciuitate dominetur homo qui sequitur passiones animi, scilicet gaudium & tristitiam, spem & concupiscentias, sed non legem. Ille enim non

potest nisi malè dominari. Vnde Boëtius de consolatione Philosophiæ. Tu quoque si vis, Lumpido visu, vel lumine claro cernere verum, Tramite recto Carpere callem. Gaudia pelle, Pelle timorem, Spemque fugato, Nec dolor adsit. Nubila mens est, Vinctaque frænis, Hæc vbi regnant. Lib.1. metro.7.

j Consequenter cum dicit, Si igitur sit lex, &c. destruit hanc responsionem, & obiicit Arist. in contrarium, scilicet quod si lex prava sit qua dominatur vnus, idem accidit inconueniens. Dicit ergo: Si igitur sit lex quidem, oligarchica autem vel democratica, quid differt de dubitaris? Quasi dicat, nihil. Et ponit rationem, ibi, Accident enim, id est, sequentur similiter dicta prius, scilicet inconuenientia. Et ita hæc solutio non valet.

k Deinde cum dicit, De aliis quidem igitur, &c. procedit in disputatione, & ponit rationes inconuenientes valde quare multitudinem conuenientius sit dominari, quam paucos, vel vnum. Et habet duas partes, in quarum prima ostendit hoc per plures similitudines. In secunda autem per iudicium, quod semper est imperfectius in vno quam in multis, ibi, *Sigillatim autem vnusquisque*, &c. Circa primum duo facit. Primò ponit similitudinem. Secundò similitudinis adaptationem, ibi, *Sic & quæ circa mores*, &c. Dicit ergo primò: De aliis quidem igitur, scilicet dubitatis circa politias, altera sit ratio, quam inferius prosequitur in singulis, vbi de politiis sigillatim aget. Quod autem oportet dominans esse magis multitudinem, quam optimos quidem, paucos autem, videbitur vtique solui, scilicet inconueniens quod videtur esse contra hoc, &, supple, videbitur aliquam habere dubitationem, fortè autem vtique veritatem, id est, licet habeat quasdam dubitationes, tamen veritatem habet.

l Et hoc probat per simile, ibi, Multos enim quorum vnusquisque est nō studiosus vir, tamen secundum quod vir dicitur à vi mentis vel à vitore virtutis contingit cum conuenerint esse meliores illis, scilicet paucis virtuosis, vel vno, non vt singulum, supple, contingit esse meliores paucis aut vno, sed vt simul omnes. Et dat simile, ibi, Veluti comportare cœnam. (Alia littera, comportare censum) iis quæ ex vna expensa clargitæ sunt. Multis enim existentibus qui sic largiuntur & dant symbola, vnumquodque partem habere virtutis & prudentiæ, supple, contingit, & fieri congregatorum quasi vnum hominem multitudinem, id est, tota multitudo fit quasi vnus homo, multorum pedum, & multarum manuum, & multos sensus habentem. Et intelligit, quòd multitudo semper proficit ad sapientiam quasi multis pedibus, & multa adiutoria confert ciuitati quasi multis manibus, & multa concipit vtilia quasi multis sensibus. Deinde cum dicit, Sic & quæ circa mores, &c. adaptat similitudinem. In hac autem adaptatione duo facit. Primò enim adaptat quod dixit. Secundò mouet super hoc dubitationem, ibi, *Habet autem ordinatio hæc politia*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim adaptat per similitudinem. Secundò ostendit adaptationis differentiam, ibi, *Sed hoc differunt studiosi*, &c. Tertiò circa hoc quandam mouet dubitationem & soluit, ibi, *Siquidem igitur circa totum populum*, &c. Dicit ergo primò adaptando similitudinem: Sic & quæ circa mores, in moribus scilicet scientiis, & circa intellectum, in physicis, sic habet, sicut habet in expensa à multis compottata, vbi (sicut dicit in elenchis) multi multas adinuenerunt partes: & in primo metaphysicæ dicit, quòd non tenemur tantum reddere gratias illis qui boni aliquid & veri adinuenerunt, sed etiam illis qui errauerunt, quia etiam errantes excitauerunt ingenia nostra ad inquisitionem veritatis, errorisque destructionem. Ex hoc concludit, ibi, Propter quod & melius, supple, iudicant qui multi, quam pauci, vel vnus solus. Et dat aliud exemplum, ibi, Et quæ musicæ opera, & quæ poëtarum, supple, etiam melius iudicant multi quam pauci, vel vnus. Et subdit rationem, ibi, Alij enim aliam aliquam particulam, supple, inuenerunt, omnia autem omnes, supple, particulas inuenerunt: & sic tota musica totumque poëma inuenta sunt.

m Deinde cum dicit, Sed hoc differunt studiosi virorum, ab vnoquoque multorum, scilicet quia illud quòd in vno studioso est virtutis & intellectus, hoc sparsim est in multis. Et de hoc dat similitudinem, ibi, Sicut à non bonis bonos aiunt, supple, differre, & picta per artem à veris, eō quod collecta sint dispersa seorsum in vnum: quæ enim in populo dispersa sunt de similitudine boni, in vno perfecto viro collecta sunt & congregata. Et quæ in singulis de populo, quasi picta micant, hæc per veritatem sunt in studiosis & optimis viris. Et ponit rationem, ibi, Quoniam separatum quidem, quodlibet scilicet bonum in vno, pulchrius habere picto, dicimus, supple, hoc quidem oculum, aliquo autem altero, id est, quam alterum, alteram particulam, sicut nasum, vel aurem. Et intendit, quòd bona moris & intellectus quæ sparsa sunt in multitudine, resplendent in vno clarius, & in altero obscurius.

n Deinde cum dicit, Siquidem igitur circa totum populum, &c. mouet circa hoc quandam dubitationem, & soluit. Vnde ostendit, quòd in aliqua multitudine hoc non est manifestum, eò quod nihil vnitatis micat in ea, sed tota est bestialis. Dicit ergo: Siquidem igitur circa totum populum, & circa totam multitudinem contingit hanc esse differentiam multorum ad paucos studiosos, immanifestum, id est, non manifestum. Et hoc ideò est, quod ratio inducta non bene probat. Et ideò ponit aliam magis probantem, ibi, Fortè autem per Iouem, palam. Et fabula est quæ ponitur à Seneca in lib. de naturalibus quæstionibus, vbi dicitur, quòd dij expulso saturno de regno per Iouem, ipsi Ioui commiserunt sceptrum regni & potestatem tonandi & fulgurandi: ordinauerunt tamen, quòd non tonaret nisi de consensu duodecim deorum qui singulis domibus duodecim distinctis in circulo cuiuslibet ascendentis præsunt, magis tamen respiceret ad eum qui est in via, id est, qui dominatur septimæ, quæ indirectio est ascendentis, sicut docet Ptole. in lib. qui dicitur Alarba siue quadripartitum. Si vero fulgurare vellet Iupiter, non fulgurare nisi Lib.2.c.41.

nisi de consensu totius cœli omniumque deorum. Et intendit per hoc, quòd nullus quantumcumque perfectus, etiam vt Iupiter, siue pauci, æqualiter iudicant, sicut multitudo. Et ideò non vni soli commiserunt deorum regnum, neque paucis, sed quod vnus haberet de consensu omnium, & nisi de illorum consilio non tonaret, neque fulgurare, tonaret comminando & terrendo, fulgurare puniendo. Et quod præinducta similitudo de picturis non conuenienter probet, ostendit, ibi, Quod de quibusdam, scilicet populis & multitudinibus, impossibile, scilicet quod melius iudicet multitudo, quam studiosus. Et dat rationem. Si enim illa ratio sequitur & consequentiam habet, tunc etiam tenet in bestiis: & in illis dat instantiam, ibi, Eadem enim vtique ratio & in bestiis congruet, id est, in bestialibus. Quod pater esse falsum: nam multi bestiales minus bene iudicant quam vnus studiosus. Et quia posset aliquis dicere hoc quidem verum esse in bestiis, non autem in hominibus, ideò infert, ibi, Equidem quid differunt quidam à bestiis, vt consequens est dicere? Quasi dicat, In bestiali sensu conueniunt, vt ipsæ nihil rectè iudicantes, sicut fabulæ dicunt de Mida rege, cui Iupiter dedit aures asininas, vt dicit Ouidius, quia in iudicio musicarum pro Minerua contra totum deorum concentum prætulit musicam fistularem musicæ vocali & musicæ fidium siue chordarum, & etiam contra iudicium ipsius Iouis. Et cum crimen suum occultare voluisset, fossa diens fistulas ad paludes Meotidas, præcepit Iupiter vt arundines nascerentur de fistulis, quæ vento flante omnes cantarent, Midas rex habuit aures asininas: designans per hoc quod stultitiæ regum in omnium ore dilatantur. In tali ergo multitudine, quæ asinina est, non tenet dicta comparatio. Sed quia non omnes multitudines tales sunt, subdit. Sed circa aliquam multitudinem nihil prohibet, quod dictum est, esse verum, scilicet quæ rationabilium est. 11. metamor.

o Propter quod & prius dictam dubitationem soluet vtique quis per hoc, id est, per istam distinctionem, & habitam ipsi, id est, ipsi consequentem etiam soluet per istam distinctionem. Cōsequens autem dubitatio est (sicut infrà patebit) quis sit optimus iudex in regimine politiarum. Et explanat, ibi, Quorum oportet dominos esse liberos & multitudinem ciuium, tales autem (scilicet quod sint ciues secundum superius inductam ciuis diffinitionem, id est, per autarchiam sibi sufficientes communicantes principatu consiliatiuo & iudicatiuo) sunt quicumque, ciuium, supple, neque dignitatem habent virtutis nullam. Altera negatio superfluit.

p Participare enim quidem ipsos, tales, supple, principatibus maximis, non securum, supple, est. Et ponit rationem, ibi, Propter iniustitiam enim & propter imprudentiam, est, id est, contingit, hoc quidem iniuste agere vtique, ad ciues, hoc autem peccare ipsos, supple, contingit, in actibus scilicet corruptis & operibus.

q Consequenter cum dicit, Non tradere autem neque participare, &c. statim vadit in oppositum, dicens: Non tradere autem, supple, ipsis principatus, & non participare ipsos principatibus, terribile. Et subiungit rationem, ibi, Cum enim inhonorati, id est, principatibus & dignitatibus destituti, multi & pauperes extiterint, necessarium ciuitatem hanc esse plenam seditionis, id est, seditione, genitiuus pro ablatiuo, more Græcorum. Et huius causa est: quia inhonorati plures existentes litigabunt cum iis de principatu & honoribus.

r Et ex his concludit, ibi, Restat vtique, eo quod est consiliari & iudicare, participare ipsos, cum, supple, sint ciues, & ex hoc apti ad democraticum principatum, quod probatum est in præhabitis. Et hoc confirmat per Solonem Atheniensium legislatorem, ibi, Propter quod quidem & Solon & aliorum legislatorum aliqui statuerunt super electiones principatuum & correctiones principum, principari autem singulariter non permittunt. Et ponit rationem eorum sub lens: Omnes quidem enim habent congregati sufficientem sensum. Et dat simile, ibi, Et admixti melioribus ciuitatis prosunt, sicut non purum alimentum cum puro, scilicet mixtum, totum facit vtilius pauco, scilicet nutrimento: sigillatim autem vnusquisque circa iudicare imperfectus est.

s *Habet autem ordinatio hæc politiæ*, &c. Hic mouet dubitationem super ea quæ dicta sunt. Diuiditur autem hæc pars in duas partes. In prima ponit dubitationem de hoc quod dictum est. In secunda adiungit aliam dubitationem, scilicet vtrum melius sit dominari multos quam vnum vel paucos, ibi, *Alia autem est habita*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim mouet dubitationem. Secundò de aliis artificibus adducit similitudines, ibi, *Sicut igitur medicinæ*, &c. Tertiò diuidit inter architectonicum & sualem, ibi, *Sed fortè non omnia*, &c. Dicit ergo primò: Habet, id est, habita vel consequens dubitatio ad præcedentem, ordinatio hæc politiæ dubitationem, quis videlicet cuiusl bet politiæ sit optimus iudex, vtrum scilicet ordinator & compositor eius, quem vocat peritum, vel vsualis, qui vtitur ea. Et similis quæstio est in omnibus scientiis artificialibus, secundum quod ars est (vt in 6. Ethic. dicitur) principium factiuum cum ratione recta. Politia enim est scientia practica ad vsum & ordinem ciuium ordinata: & ideò necesse est, quòd duos habeat iudices, vnum qui componit secundum rationem rectæ legis, alium qui vtitur ea secundum ordinem rectum politiæ siue ciuilitatis. Et ideò quæritur hic, quis melius iudicet inter duos. Et quia multiplex est dubitatio, diuidit eam & ordinat, ibi, Primum quidem, supple, habet dubitationem: quia videbitur vtique eiusdem esse iudicare quis rectè medicatus est, id est, in omni arte eiusdem est iudicare de bono & vtili artis, qui est peritus in ea. Dicit enim Arist. 6. Ethic. quòd vnusquisque eorum quæ nouit secundum artem, est optimus iudex. Et Boëtius super top. Marci Tullij dicit, quòd vnicuique in sua facultate credendum est, dummodo secundum facultatem dicatur. Et hoc est. Cuius quidem medicari & facere, id est, eiusdem est iudicare bene de omni re, cuius est principia artis medicinæ comprehendere, & secundum præcepta artis illius facere. Et dat exemplum, ibi,

ibi, Sicut sanum laborantem ab ægritudine præcipere, supple, est eiusdem facere, cuius est medicati principaliter artis medicinæ. Quis autem sit ille, subdit. Iste autem est medicus. Et ex hoc infert, quòd hoc generale est in omnibus artibus, ibi, Similiter autem, &, id est, etiam hoc & circa alias experientias & artes: quia, vt dicit in 3. Ethic. talia accipiunt generationem à doctrina, cum sint virtutes intellectuales: & ideò, sicut ibidem dicit, indigent experimento & tempore. Ars enim, vt dicit Tullius in fine primæ Rhetoricæ, est collectio plurium præceptorum siue principiorum ad vnum finem tendentium. Principij autem vniuersalitas non accipitur, nisi cum ex multis experimento acceptis fit vna memoria, & ex multis memoriis vnum vniuersale, quod, sicut dicit in primo metaph. est principium artis & scientiæ. Et hoc est quod explanando subdit. Sicut enim medicum oportet dare correctiones in mediciniis, id est, in medicamentis, ita & alios, supple, correctiones oportet facere in similibus, id est, operabilibus artibus, sicut in architectonica, nautica, militari & similibus. Sed quia medicus qui iudicat circa talia, triplex est, ideò subdit. Medicus autem, est, supple, & qui operator, id est, practicus, & qui architectonicus, id est, theoricus, & tertius qui eruditus circa artem, id est, in singularibus expertus, qui proprio nomine vsualis vocatur. Et ostendit hoc esse generale in omnibus artibus, ibi, Sunt enim aliqui tales, supple, practici, theorici, vsuales circa omnes, vt est dicere, artes, scilicet operatiuas. Et ex his format dubitationem, cuius ex his sit iudicare de iis quæ sunt artis, ibi, Attribuimus autem iudicare, de artibus scilicet, nihil minus eruditis, id est, vsualibus quam scientibus, id est, theoricis.

t Et quod vniuersaliter dixit, applicat ad propositum de electione politiarum, ibi, Deinde autem circa electionem, politiarum scilicet, eodem vtique modo videbitur habere. Et hoc probat, ibi, Etenim eligere rectè, scientium opus est, scilicet qui theoricè hoc nouerunt per rationem. Et dat exemplum, ibi, Veluti geometram geometricorum, supple, esse electorem, & gubernatorem gubernatiuorum, id est, instrumentorum ad naues pertinentium. Deinde cum dicit, Etenim si de quibusdam, &c. instat ad id quod dictum est, & postea soluit. Dicit ergo: Etenim si, id est, quamuis de quibusdam operibus & artibus participant etiam idiotarum, id est, imperitorum aliqui, quia fortè sciunt quædam de illis cognoscere, sed nunquid scientibus magis, supple, possunt cognoscere? Quasi dicat, non. Et ideò iudicio & electioni idiotarum in talibus non creditur.

u Ex omnibus autem his infert, ibi, Quare secundum hanc quidem rationem non vtique erit faciendum multitudinem dominans, & corrigens politias: & hoc ideo quia oportet dominans esse expertum & scientem & eruditum, & hoc multitudini conuenire non potest, neque, supple, faciendum multitudinem dominans, electionum principatuum, neque correctionum, principatuum, supple.

x Isti autem determinationi obuiat obiiciendo, & soluit, ibi, Sed fortè non omnia hæc dicuntur bene propter eam quæ olim rationem, id est, in præcedenti quæstione positam, hanc scilicet, si sit multitudo non nimis vilis, sed habeat in se boni & eruditionis in singulis: tunc enim erit vnusquisque quidem, de multitudine scilicet, deterior iudex scientibus, omnes autem congregati, supple, in vnum, meliores, aut non deteriores: & tunc iudicium multitudinis præualet iudicio sapientis vel eruditi.

y Et ponit rationem, ibi, Et quia de quibusdam neque solus qui fecit, scilicet architectus, neque optimè vtique iudicabit. Et ostendit quæ sunt illa, ibi, Quorumcumque opera cognoscunt, &, id est, etiam qui non habent artem, sicut vsualem. Et ponit exemplum, ibi, Puta domum, non solum est cognoscere eius qui fecit, id est, architecti, imò melius qui vtitur ipsa, iudicat, sicut œconomus: & de gladio melius iudicat miles, quam faber, qui fecit eum. Et dat exemplum, ibi, Vtitur autem œconomus: & gubernaculum gubernator, supple, melius iudicat carpentario, & saltitiam epulans, sed non coquus, quia epulans vtitur ea, coquus autem ad artem coquinandi & salciandi facit eam. Vera autem solutio in his omnibus est, quòd architectus melius iudicat de materia ex qua componitur vnumquodque, vsualis autem melius de vsu, eruditus autem siue expertus circa singula cautius operatur & eligit. Et hoc est quod subdit. Hanc igitur quidem dubitationem forte vtique videbitur aliquis sic soluere sufficienter.

z Deinde cum dicit, Alia autem est habita, &c. Hîc in vltima parte mouet dubitationem, & est, vtrum melius sit dominari multos quam vnum vel paucos. Et circa hoc tria facit. Primò enim ostendit, quòd in multis politiis dominata est multitudo. Secundò ostendit per quid est dominata, ibi, *Similiter itaque soluet*, &c. Tertiò mouet partiam dubitationem & soluit eam, ibi, *Prima autem dicta dubitatio*, &c. Dicit ergo: Alia autem est habita, id est, consequens huic, dubitationi scilicet dictæ: & ponit eam, ibi, Videtur enim inconueniens esse maiorum esse dominos prauos quam epiiches. Et intendit, quòd in multitudine multi praui sunt, iusti autem siue superiusti, quos epiichès vocat, non sunt de multitudine, sed excellentes: & multitudo iudicabit de politiis, vel corrigat eas, multi praui bonorum & iustorum erunt domini, quod videtur esse inconueniens. Correctiones autem, trangressionum scilicet, & principatuum electiones sunt maxima, scilicet quæ pertinent ad politias: quas, correctiones scilicet & electiones, in quibusdam politiis (sicut dictum est, in secundo scilicet, hoc enim dictum est fuisse in Lacedæmonia) populis attribuunt. Et ostendit hoc per dicta in secundo, ibi, Ecclesia enim, congregatio multitudinis, talium omnium domina est, correctionum scilicet & electionum: & sic praui quidem videntur esse domini bonorum. Vnde subdit. Equidem ecclesiæ quidem participant & consiliantur & iudicant à paruis honorabilitatibus, id est, qui parum honorabilitatis habent, ad maximos principatus sæpè per multitudinem eliguntur: & cuiuscumque ætatis, eligunt, supple, ad dignitates.

res. Et subdit, quòd tales aliquando præsunt operibus, publicis scilicet ad ciuitatem pertinentibus, & exercitus ducunt, & maximis principatibus principantur à maioribus, supple, instituti electi per populum.

aa Et nititur soluere hanc dubitationem, ibi, Similiter itaque soluer, &c. vbi ostendit per quid multitudo dominata est in aliquibus politiis, & dicit: Similiter itaque soluet vtique aliquis & hanc dubitationem. Et dicit solutionis modum, ibi, Fortè enim habent & hoc rectè, quia talibus dominantibus populus dominatur, cum sine populo nihil possint facere. Et hoc est quod sequitur. Non enim iudex, neque consiliator, neque concionator princeps est, sed prætorium & concilium & populus, supple, dominantur. Et ponit rationem, ibi, Dictorum autem vnusquisque pars est horum. Et explanat, ibi, Dico autem partem consiliarium & concionatorem & iudicem. Ex his concludit propositum, ibi, Quare iustè dominans maior multitudo. Et huius dat rationem, ibi, Ex multis enim populus, supple, compositus est & concilium & prætorium. Prætorium enim est, ad quod omnes causæ per appellationem deducuntur. Et ad hoc ponit rationem, ibi, Honorabilitas autem amplior omnium horum, quam quæ eorum qui secundum vnum vel secundum paucos principantium magnis principatibus. Et finem quæstionis sic concludit, ibi, Hæc quidem igitur determinata sint hoc modo.

bb Deinde cum dicit, Prima autem dicta dubitatio, &c. paruam in fine mouet dubitationem, & soluit eam, dicens: Prima autem dicta dubitatio, in qua dubitatum est si secundum politias oportet leges ponere, facit manifestum, nihil sic alterum quomodo quod oportet leges rectè positas esse dominans, principem autem, siue vnus, siue plures sint, de his, scilicet rebus esse dominos (princeps autem non debet esse dominus nisi secundum legem) de quibuscumque non possunt dicere leges certitudinaliter. Vnde quod lex dicit vniuersaliter, principis est adaptare ad particularia, quia eiusdem est condere & interpretari, sicut dicit lex. Et ponit rationem eam, quæ dicta est, ibi, Propterea quod non facile sit vniuersaliter determinare de omnibus. Et hoc est. Propter multos casus in particularibus emergentes.

cc Quales tamen quasdam oportet esse rectè positas leges, nondum palam: hoc enim in legis positiua determinandum est. Vnde subdit. Sed adhuc manet olim dubitatum. Sed, supple, palam est, si simul politiis necesse, & leges prauas vel studiosas esse, & iustas vel iniustas. Quomodo autem hoc sit palam, subdit. Verumtamen hoc manifestum, supple, est, quòd oportet ad politiam poni leges. At verò si hoc, palam, quòd eas quidem quæ secundum leges rectas politias, necessarium, supple, est, esse iustas: eas autem quæ secundum transgressas, non iustas, supple, necesse est esse. Et ideò Sapient. 2. illi qui dominabantur tyrannicè dicebant: Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ. Quod enim infirmum est, inutile inuenitur.

CAPVT VIII.

Quid maximè in cõferendis magistratibus, & condendis legibus spectandum, & de ostracismo.

a QVoniam autem in omnibus quidem scientiis & artibus bonum finis, maximum itaque & maxime in principalissima omnium: hæc autem est politica potentia, est autem politicum bonum, quod iustum: hoc autem est, quod communiter conferens.

b Videtur autem omnibus æquali aliquid esse quod iustum: & vsque ad aliquid quidem consentiunt iis qui secundum philosophiam sermonibus, in quibus determinatum est de moralibus: quod enim & quibusnam quod iustum, & oportet æqualibus æquale esse, aiunt. Qualium autem æqualitas est, & qualium inæqualitas est, oportet non latere: habet enim hoc dubitationem, & philosophiam politicam.

c Forte enim vtique dicet aliquis, secundum omnis boni excessum oportere inæqualiter distribui principatus, si omnia reliqua nihil differant, sed similes acciderit esse: differentibus enim alterum esse quod iustum, & secundum dignitatem. At verò si hoc verum, erit

CAPVT VIII.

Cum vero in cunctis scientiis & artibus finis sit bonum, maximum autem & maximè principalissima omnium. Hæc autem est ciuilis potestas: est autem ciuile bonum iustum, id autem communis vtilitas.

Videtur autem omnibus æquum quoddam esse iustum: & vsque ad aliquid consentiunt philosophicis rationibus, in quibus determinatum est de moralibus: quid enim, & quibus iustum, & oportere paribus par existere. Quorum certe paritas, & quorum imparitas sit, oportet non latere: habet enim id dubitationem, & philosophiam ciuilem.

Forsan enim diceret aliquis, secundum omnis boni præeminentiam oportere imparitur magistratus tribuere, si in aliis non differant, sed partes sint: differentibus enim aliud esse iustum, & secundum dignitatem. Atqui si hoc verum sit, erit & secundum colorem, & secundum ma-

&

& secundum colorem, & secundum magnitudinem, & secundum quodcunque bonorum, superabundantia quædam politicorum iustorum excedentibus.

d At hoc superficiale falsum: manifestum autem in aliis scientiis & potentiis. Similiter enim fistulatoribus secundum artem non dandam superabundantiam fistularum nobilioribus: neque enim fistulabunt melius. Oportet autem ei qui secundum opus excedit, dare & organorum excessum.

e Si autem nondum palam quod dicitur, adhuc magis ipsum producentibus erit manifestum. Si enim sit aliquis excedens quidem secundum fistulatiuam, multum autem deficiens secundum nobilitatem, vel pulchritudinem, etsi vnumquodque bonorum illorum sit magis fistulatiua. (Dico autem nobilitatem & pulchritudinem) & secundum analogiam excedant plus fistulatiuam, quam ille secundum fistulatiuam, tamen huic dandum differentes fistularum: oportet enim ad opus comparari excessum, & diuitiis & nobilitati comparantur nihil.

f Adhuc secundum hanc rationem omne bonum ad omne vtique erit comparabile. Si enim magis aliqua magnitudo, & totaliter magnitudo vtique adæquabilis erit & ad diuitias & ad libertatem. Quare si plus hic differat secundum magnitudinem, quam hic secundum virtutem, & ampliorem virtutis magnitudo totaliter excedit, erunt vtique * comparabilia omnia: tanta enim magnitudo si melior, valentior tanta, palam quod æqualis.

Συμβλητά.

g Quoniam autem hoc impossibile, palam, quod in politiis rationabiliter non secundum omnem æqualitatem altercantur de principatibus: si enim ij quidem tardi, ij autem veloces, nihil propter hoc oportet hos quidem plus, hos autem minus habere, sed in exercitatiuis agonibus horum differentia accipit honorem.

h Sed ex quibus ciuitas consistit, in iis necessarium fieri altercationem. Propter quod quidem rationabiliter præparantur honori nobiles, & diuites, & liberi. Oportet enim liberos esse honorabilitatem ferentes: non enim vtique erit ex egenis omnibus

gnitudinem, & secundum vnumquodque bonorum plus tribuendum de ciuili iusto illis qui superexcellunt.

At hoc quidem falsum est: quod patet in aliis scientiis & artibus. Paribus enim fistulatoribus quantum ad artem, danda non est prærogatiua fistularum illi qui sit nobilior: nihil enim melius caneret: sed oportet his, qui in opere superexcellunt, tribuere fistularum prærogatiuam.

Quod si nondum patet quod dicimus, etiam magis deducentibus erit manifestum. Nam si erit aliquis excellens fistulatoria arte, inferior tamen nobilitate generis, vel forma, etsi magis quodlibet illorum est bonum quam fistulatoria (Dico autem nobilitatem & formam) & secundum proportionem fistulatoriæ sunt anteponenda, tamen huic dandæ sunt meliores fistulæ: oportet enim in opus ipsum prærogatiuam conferre, diuitiarum vero & nobilitatis respectus nihil confert.

Præterea secundum istam rationem omne bonum ad omne bonum esset vtique comparabile. Nam si magis aliqua magnitudo, & certe omnino magnitudo comparabilis foret & ad diuitias, & ad libertatem. Itaque si magis hic excelleret magnitudine, quam ille virtute, & magis supereminеret omnino magnitudo virtuti, essent omnia conferenda. Quanto enim magnitudo huius illum superaret, tantò constat esse vt parem.

Cum vero hoc sit impossibile, patet, quòd in rebus ciuilibus non secundum omnem imparitatem de magistratibus rectè contendunt: si enim sint hi quidem tardi, illi autem veloces, nihil ob hoc oportet alios plus, alios minus habere, sed in gymnicis certaminibus horum excellentia honorem capit.

At ex quibus constat ciuitas in his necesse est contentiones cadere. Quapropter rationabiliter sibi arrogant honorem nobiles, & ingenui, & opulenti. Oportet enim ingenuos esse, & censum habere ad onera perferenda: non enim ciuitas esse potest ex pauperibus omnibus, quemadmo-

ciuitas,

17. Iniquum iniustum e tra leges, idem sunt

ciuitas, ſicut neque ex ſeruis. At verò ſi opus eſt horum, palam quia & iuſtitiæ, & bellicæ virtutis: neque enim ſine iis habitari ciuitatem poſſibile eſt. Sed ſine prioribus quidem impoſſibile eſſe ciuitatem, ſine iis autem habitari bene.

i Ad ciuitatem quidem igitur eſſe, videbuntur vtique vel omnia vel quædam horum rectè dubitari; ad vitam verò bonam diſciplina & virtus maximè iuſtè vtique dubitarentur, quemadmodum dictum eſt prius.

k Quoniam autem neque omnium æquale oportet habere æquales ſecundum vnum aliquid ſolum exiſtentes, neque inæquale inæquales ſecundum vnum, neceſſe eſt omnes tales politias eſſe tranſgreſſiones.

l Dictum eſt quidem igitur & prius, quod altercantur modo quodam iuſtè omnes, ſimpliciter autem non omnes iuſtè: diuites quidem, quia plus regionis attinet ipſis: regio autem commune. Adhuc ad conuentiones, fideles magis vt in pluribus.

m Liberi autem & ingenui tanquam prope inuicem. Ciues enim magis qui generoſi iis qui non generoſi. Ingenuitas autem apud quoſcumque habetur honorabilis. Adhuc quia veriſimile eſt meliores ex melioribus: ingenuitas autem eſt virtus generis.

n Similiter autem dicemus iuſtè & virtutem altercari. Communicatiuam enim virturem dicimus eſſe iuſtitiam, cui neceſſarium omnes alias aſſequi.

o At verò & plures ad pauciores. Etenim valentiores & ditiores & meliores ſunt, vt acceptis pluribus ad pauciores.

p Ergo ſi omnes ſint in vna ciuitate, dico autem puta boni, & diuites, & ingenui, adhuc autem multitudo alia politica, vtrum altercatio erit quas oporteat principari, aut non erit: ſecundum vnamquamque quidem igitur poſitiam dictarum indubitatum iudicium quos oporteat principari. Dominantibus enim differunt ab inuicem, puta hæc quidem eo quod per diuites, hæc autem eo quod per ſtudioſos viros ſit, & aliarum vnaquæque eodem modo. Attamen conſideramus quando circa idem tempore hæc exiſtunt quomodo determinandum, ſi itaque ſint numero pauco valde qui virtutem

dum nec ex ſeruis. Atqui ſi hæc requirantur, patet, quod & iuſtitia, & virtus bellica requiritur: ſine his enim ſtare ciuitas non poteſt. Hoc tantum intereſt, quod ſine primis illis ciuitas eſſe non poteſt, ſine his autem non bene permanere.

Ad hoc igitur vt ſit ciuitas, videri poſſunt vel omnia, vel quædam iſtorum rectè ſibi honores vendicare: ad vitam tamen optimam, diſciplina & virtus iuſtiſſimè ſibi vendicare honores vtique viderentur, vt ſupra dictum eſt.

Cum verò nec omnium partium par habere debeant, qui in vno aliquo ſint pares, nec impar, impares, ſecundum vnum, neceſſarium eſt, omnes huiuſmodi Reipubl. tranſgreſſiones eſſe, & labes.

Dictum verò eſt prius, quia inter ſe quodammodo omnes iuſtè contendunt, ſimpliciter autem non omnes iuſtè, opulenti quidem quod plus regionis poſident Regio autem commune eſt quiddam. Præterea in commerciis magis creditur eis vt plurimum.

Ingenui autem & nobiles quaſi prope inter ſeſe. Ciues enim magis generoſi, quam ingeneroſi. Nobilitas autem apud omnes in honore habetur. Inſuper conſentaneum eſt ex melioribus ortos eſſe meliores, eſt enim generis virtus nobilitas.

Similiter quoque dicimus virtutem merito contentionem inducere. Sociabilem enim virtutem dicimus eſſe iuſtitiam, cui cæteræ omnes virtutes neceſſario conſequuntur.

Atqui & plures ad pauciores, nam & potentiores, & ditiores, & meliores ſunt, vt ſuſceptis pluribus ad pauciores.

An ergo, ſi omnes iſti forent in vna ciuitate, ceu boni, & diuites, & nobiles, eſſetque alia multitudo populi, verum in dubium veniret quibus gubernatio Reipub. foret tribuenda, an non eſſet dubium? In vnaquaque igitur Republ. earum quas diximus, indubitatum eſt iudicium, quinam debeant gubernare. Principatibus enim inter ſe differunt, ceu alia per diuites eſſe, alia per virtuoſos, & aliarum vnaquæque eodem modo. Sed tamen conſiderandum eſt quando circa idem tempus iſta exiſtunt, quomodo ſit determinandum. Nempe ſi virtuoſi ſint in ciuitate admodum pauci, quomodo eſt agendum? An conſiderare oportet, ſi pauci ad opus gubernandi Rem-

habent, quo oportet diuidere modo? vel hoc quod pauci, ad opus oportet considerare, si possit habitari ciuitas, vel quod tanti multitudine, vt sit ciuitas ex ipsis.

q Est autem dubitatio quædam ad omnes altercantes de politicis honoribus. Videbuntur enim nihil dicere iustum, qui propter diuitias volunt principari Similiter autem & qui secundum genus. Palam enim rursus, quòd si quis vnus ditior omnibus est, palam quod secundum idem iustum oportebit hunc vnum principari omnibus. Similiter autem & differentem ingenuitate altercantibus propter libertatem. Idem autem iis accidet & circa aristocratias de virtute. Si enim aliquis vnus sit melior vir aliis, qui sunt in politeumate studiosis existentibus, hunc oportet esse dominum secundum idem iustum. Igitur si & multitudo oportet dominans: quia valentiores sunt paucis, & si vnus, vel plures quidem vno, pauciores autem multis, valentiores sunt aliis, hos vtique oportebit dominos esse magis quam multitudinem.

r Omnia itaque hæc videntur facere manifestum, quod horum terminorum nullus rectus sit secundum quem volunt ipsi quidem principari, alios autem omnes sub se subiici. Etenim vtique ad eos qui secundum virtutem volunt domini esse politeumatis, similiter autem & ad eos qui secundum diuitias, habebunt vtique dicere multitudines rationem quandam iustam: nihil enim prohibet aliquando multitudinem esse meliorem paucis, & ditiorem, non vt secundum singulum, sed vt simul omnes. Propter quod & ad dubitationem, qua quærunt & præmittunt quidam, contingit hoc modo obuiare.

s Dubitant enim quidam, vtrum legislatori volenti ponere rectissimas leges sit ponendum leges ad conferens meliorum, vel ad id quod plurium, cum acciderit quod dictum est: quod autem rectum sumendum fortè.

t Rectum autem fortè ad conferens totius ciuitatis & ad commune ciuium. Ciuis autem communiter quidem est, qui participat eo quod est principari & subiici, secundum vnamquamque politiam, alter. Ad optimam autem qui potest & eligit subiici, &

publicam sufficiant. An tot esse oportet, vt ex his ciuitas constet?

Est autem dubitatio quædam in cunctis qui de honoribus Reipublicæ contendunt. Nam qui vel propter diuitias, vel propter genus gubernationem sibi tribuendam putant, nihil iuste dicere viderentur. Sequeretur enim, vt si quis vnus omnium ditissimus foret, is eodem iure gubernare alios omnes deberet. Eodem modo qui nobilitate antecelleret, eorum gubernator esset, qui cum ipsi sint ingenui, de honore contendunt. Hoc idem forsan continget in optimatum gubernatione circa virtutem. Siquè enim vnus probitate antecellat aliis, qui in eadem Republ. versentur, hunc dominari oportebit secundum illam rationem. Ergo si multitudinem dominari oportet ex eo quia potentior est quam pauci, etiamsi vnus vel plures vno, pauciores tamen quam multitudo potentiores sint aliis, hos oportebit gubernare potius quam multitudinem.

Hæc itaque omnia videntur ostendere, quod harum determinationum nulla est recta, secundū quam censent sibi quisque gubernationem esse tribuendam, cæteros verò omnes sub eorum gubernatione esse debere. Nam profectò & ad eos qui per virtutem sibi arrogant gubernandi auctoritatem, & ad eos qui per diuitias, respondere posset multitudo iustum sermonem: nihil enim vetat multitudinem quandoque meliorem esse, quam pauci, ac ditiorem; non secundum singulos, sed secundum vniuersos. Ex quo ad quæstionem illam quam afferunt, per hunc modum responderi potest.

Quærunt enim quidam, ad quid respicere leges conditor debeat in legibus rectissimis constituendis, vtrum ad meliorum, vel ad plurium vtilitatem, quando contingat quod modo diximus: rectum quidem accipiendum est æquè.

Æquè vero rectum ad totius ciuitatis vtilitatem & ad communem ciuium. Ciuis autem communiter est, qui particeps est imperandi & parendi, licet alius secundum vnamquamque speciem rerumpublicarum. Secundum autem optimam speciem, qui potest & eligit parere &

principari

principari ad vitam quæ secundum virtutem.

u Si autem est aliquis intantum differens secundum excessum virtutis, vel plures quidem vno, non tamen possibile complementum exhiberi ciuitatis, vt non sit comparabilis aliorum omnium virtus neque potentia ipsorum politica ad eam quæ illorum, siue plures, siue vnus, eam quæ illis solum, non adhuc ponendum partem huius ciuitatis.

x Iniuriabuntur enim dignificati æqualibus, inæquales tantum existentes secundum virtutem, & secundum politicam potentiam: sicut enim Deum inter homines verisimile esse talem.

y Vnde palam, quia & legislationem necessariam esse circa æquales & genere & potentia. De talibus autem non est lex: ipsi enim sunt lex: etenim deridendus vtique erit aliquis leges statuere tentans de ipsis. Dicentur enim vtique fortè quæ quidem Antisthenes ait, Leones condentibus lepusculis, & æquale volentibus, omnes habere.

z Propter quod & ponunt relegationem democratizatæ ciuitates propter talem causam. Hæ enim vtique persequuntur æqualitatem maxime omnium. Quare eos qui videntur excedere potentia propter diuitias, vel multos amicos, vel propter aliquam aliam politicam potentiam; relegabant & transtulerunt extra ciuitatem temporibus determinatis.

aa Fabulantur autem & Argonautas Herculem dereliquisse propter talem causam: non enim voluisse ipsum ducere Argo, id est, nauem cum aliis, tanquam excedentem multum uautas.

bb Propter quod vituperantes tyrannidem, & Periandri Thrasybulo consilium non simpliciter æstimandum recte increpare: aiunt enim Periandum dixisse quidem nihil admissum præconem de consilio, sed auferentem excedentes spicarum, planasse aream. Vnde ignorante quidem præcone eius quod fiebat causam, proferente autem quod contigit, intellexisse Thrasybulū quod oportet excellentes viros perimere. Hoc enim nō solum expedit tyrannis, neque solum tyranni faciunt, sed similiter habet & circa oligarchias, & circa

imperare ad vitam secundum virtutem degendam.

Quod si vnus sit vsque adeo superexcellens virtute, vel plures quam vnus, nec tamen tot numero, vt implere ciuitatem possint, vt neque comparanda sit aliorum omnium virtus, neque facultas gerendi Rempublicam, ad hanc plurium, si plures sint, vel vnius tantum, si vnus, non amplius hi ponendi sunt ciuitatis pars.

Fieret enim illis iniuria, si pariter atque alij censeantur, cum sint vsque adeo superiores secundum virtutem ac ciuilem potentiam. Putandum est enim, talem virum tanquam Deum in hominibus esse.

Ex quo manifestum est, positionem legum necessariam esse circa æquales genere & virtute. Sed in illos tales non est lex: ipsi enim lex sunt: etenim ridiculus foret, qui illos legi subiicere conaretur. Dicerent enim fortasse quemadmodum de Leone scribit Antisthenes, concionantibus lepusculis, ac censentibus æquum omnes habere debere.

Quapropter à ciuitatibus, quæ populariter reguntur, Ostracismus repertus est. Hæ siquidem ciuitates æqualitatem maxime complectuntur. Itaque qui superexcellere videtur, vel propter diuitias, vel propter amicos, vel propter aliquam aliam ciuilem potentiam, extra ciuitatem relegatur ad tempus aliquod terminatum.

Tradunt etiam fabulæ ob huiusmodi causam Herculem ab Argonautis fuisse relictum: non enim vna cum aliis nauem regere illum voluisse, vt nimium superexcellentem inter nauigantes.

Quapropter qui vituperant tyrannidem, & consilium Periandri Thrasybulo datum, non simpliciter existimandi sunt recte dicere: ferunt enim Periandrum nihil respondisse ei, qui consilij petendi causa ad ipsum missus fuerat, sed superuenientes spicas demetendo segetem adæquasse, cuius causam cum non intelligeret nuncius, ac factum ab eo narraret, intellexisse Thrasybulum, quod oportebat supereminentes ciues auferre. Hoc autem nec prodest solum tyrannis, nec solum faciunt tyranni, sed & in paucorum potentia, & in populari statu similiter se habet.

democratias. Relegatio enim eandem habet potentiam modo quodam, scilicet prohibere excellentes & fugare.

cc Idem autem circa ciuitates & gentes faciunt qui domini potentiæ, velut Athenienses quidem circa Samios, & Chios, & Lesbios. Cum enim magis imperialiter haberent principatum, humiliauerunt ipsos præter pacta. Persarũ autem Rex Medos, & Babylonios & aliorum sagaces factos, qui fuerant aliquando in principatu, dispersit sæpe. Problema autem vniuersaliter est circa omnes politias etiam rectas: transgressæ quidem enim ad id quod proprium respicientes, hoc agunt non solum, sed cura commune bonum intendentes, eodem habent modo.

dd Palam autem hoc & in aliis artibus & scientiis: neque enim pictor sinet vtique animal habere pedem excedentem commensurationem, neque si differat pulchritudine: neque proram nauis factor, vel aliarum partium nauis: neque vtique magister chori eum qui altius & pulchrius toto choro cantat, sinet simul chorum agere. Quare propter hoc quidem nihil prohibet monarchias concordare ciuitatibus, si proprio principatu proficuo ciuitatibus existente, hoc agunt.

ee Propter quod secundum excessus excellentias habet aliquod ciuile iustum, sermo qui circa relegationem. Melius quidem igitur legislatorem à principio sic instituere politiam vt non indigeat tali medicina. Secunda autem nauigatio si euenerit tentare dirigere tali aliqua directione: quod quidem non faciebant circa ciuitates: non enim respiciebant ad conferens propriæ politiæ, sed seditiosè vtebantur relegationibus.

ff In transgressis quidem igitur, quod quidem singulariter expediat & iustum sit, manifestum. Forte autem & quod non simpliciter iustũ, & hoc manifestum. Sed in optima politia habet multam dubitationem, non secundum aliorum bonorum excessum, puta roboris, & diuitiarum, & multitudinis amicorum, sed si quis fuerit differens secundum virtutem, quid oporteat facere. Non enim dicet vtique oportere eiicere & transferre talem. At verò neque principari talem. Simile enim & vtique si Iouem principari velimus

Ostracismus enim eandem quodammodo vim habet tollendo eos qui supereminent, & in exilium pellendo.

Hoc idem & in ciuitatibus & in gentibus faciunt hi qui dominantur, velut Athenienses circa Samios, & Chios, & Lesbios. Quamprimum enim imperiũ firmiter habuere, eos in multis pessundarunt contra fœderis æquitatem. Persarum autem rex Medos, & Assyrios, & alios qui magnum aliquid de seipsis sapiebant, ob imperium prius habitum, sæpe contriuit. Quæstio autem proposita circa omnes est rerumpublicarum species vniuersaliter, & quæ sunt rectæ: nã illæ quæ transgrediũtur, ad propriam respicientes vtilitatem, hoc agunt: quinimo & illæ quæ ad commune respiciunt bonum, eodem modo se habent.

Patet hoc in aliis quoque artibus & scientiis: neque enim pictor mensuram excedentem pedem animal habere pateretur, quamuis pulcherrimus ille pes esset: neque faber proram, aut aliam partem nauis: neque vero magister chori, eum qui pulchriorem ac meliorem toto choro vocem emittit, sineret in choro esse. Itaque ob hoc quidem nil prohibet eos qui domini sunt, conuenire cum ciuitatibus si propriæ dominationis gratia, quæ etiam ciuitatibus vtilia sunt, agant.

Quare secundum eas quas confitemur superexcellentias quandam habet vtilitatem ratio illa, per quam Ostracismus fuit repertus. Melius tamen foret sic ab initio per legis conditorem prouideri, vt resp. non indigeret tali medicina. Secundò autem loco, si quid tale accidat, conandum est tali aliquo remedio corrigere: quod tamen factum non est à ciuitatibus: non enim respexerunt ad commodum publicum, sed per seditionem vsæ sunt ciuili pulsione.

In his igitur speciebus gubernandi quæ lapsæ sunt, quod ad priuatum commodum pertinet, ac iustum est, patet. Forsan autem non simpliciter iustum, & hoc est manifestum: sed in optima republica magnam habet dubitationem, non per excellentiam aliorum bonorum ceu virium, & diuitiarum & amicitiarum, sed si quis excellat virtute, quid de eo sit faciendum: non enim dicendum est, vt talis vir sit de ciuitate pellendus. At qui neque gubernationi aliorum talis vir erit subiciendus: perinde enim est, ac si qui Iouem gubernare velint potestatem diuidentes.

partientes

partientes principatus. Relinquitur igitur, quod etiam videtur, aptum natum esse tali obedire: omnes enim lætantur, vt reges sint tales perpetui in ciuitatibus.

CAPVT VIII.

a Hic mouet dubitationem de bono vniuscuiusque politiæ: & sunt principales dubitationes duæ. Quia enim iustitia diffinitur, quòd est virtus reddens vnicuique æquale ad dignitatem quod suum est: propter quod etiam Pythagoras dixit, quòd iustitia est numerus pariter par: ideò primò monet quæstionem & disputat & soluit eam; scilicet si ad omne quod est in ciue, siue secundum corpus, siue secundum animam, reddendum sit æquale, vel ad quædam tantum. Secundò inducit quæstionem, si positione rectissimarum legum, ponendæ sint leges ad conferens meliorum, vel ad conferens plurium, ibi, *Dubitant enim quidam virum legislatori*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim ponit quæstionem. Secundò disputat eam, ibi, *Forte enim vtique dicet*, &c. Tertiò adaptat & soluit, ibi, *Quoniam autem hoc impossibile*, &c. Dicit ergo primò ponendo quæstionem: Quoniam autem in omnibus quidem scientiis, practicis scilicet, quæ sunt secundum rationem, sicut prudentia, & artibus, quæ sunt factiuæ secundum rationem, vt dicit in 6. Ethicorum, bonum finis, scilicet est. Omnes enim tales desiderant bonum quod est finis ipsarum. Et ex hac propositione arguit, quòd si sic est in omnibus, quòd maximè est in principalissima. Et hoc est. Maximum itaque, scilicet bonum; & maximè in principalissima omnium, supple, erit finis: hæc autem est politica potentia. Hanc rationem melius explicat in primo Ethic. sic dicens. Primum quidem oportet videre, quod omni scientiæ & potentiæ est quidam finis & hic bonus: nulla enim, neque scientia, neque potentia causa mali est. Si igitur omnium potentiarum bonus est finis, manifestum est, quòd optimæ optimus vtique erit: at vero politica est optima potentia: quare finis ipsius vtique erit optimus. Sed quia non sufficit in moralibus generaliter dicere, propter hoc in specie ostendit quod sit illum bonum, ibi, Est autem politicum bonum quod iustum. Et determinat quod sit iustum in qualibet, ibi, Hoc autem est, quod communiter conferens, id est, quod ad communitatem politicam est conferens.

b Et vlterius quid sit conferens communiter ostendit, ibi, Videtur autem omnibus æquale aliquid esse quod iustum: & vsque ad aliquid quidem cõsentiunt. Et hoc est quod dixit in 5. Ethic. quòd iustum de quo est virtus iustitia distributiua & reddens vnicuique quod suum est, aut est secundum æquale medietatis arithmeticæ, aut secundum æquale medietatis geometricæ. In commutandis enim est secundum æquale medietatis arithmeticæ, in distribuendis autem secundum æquale medietatis geometricæ. Et subdit secundum quam rationem est

hoc accipiendum, ibi, His qui secundum Philosophiam sermonibus, in quibus determinatum est de moralibus, id est, in 5. Ethic. Dicit enim 1. Ethic. quòd negotium quod est circa mores, vt videtur, pars est & principium politiæ. Et rationem subiungit, ibi, Quod enim & quibusnam quod iustum, & oportet æqualibus æquales esse, aiunt, id est, commune dictum est, quod id quòd est, oportet æqualibus esse æquale, secundum proportionem scilicet. Plato enim diffiniens iustitiam sic dicit. Iustitia est virtus vnicuique quod suum est tribuens, seruata vnicuique propria dignitate. Et ex hoc procedit ad disputationem quæstionis, ibi, Qualium autem, rerum scilicet & personarum, æqualitas est, & qualium inæqualitas, oportet non latere: quia aliter non redderetur vnicuique quod suum est secundum medietatem damni & lucri in distribuendis & commutandis, & sic non haberetur finis politiæ. Vnde subdit: Habet enim hoc dubitationem, & philosophiam politicam.

c Deinde cum dicit, Forte enim vtique dicet, &c. procedit ad disputationem vtriusque partis, & primò, quòd inæqualiter debent distribui principatus, dicens: Forte enim vtique dicet aliquis, opponendo, supple, secundum omnis bonis excessum, scilicet quod est in anima vel corpore ciuis, oportere inæqualiter distribui principatus, vt scilicet maiori in corpore, & pulchriori in colore, & magis ingenioso melior detur principatus: si, id est, quamuis omnia reliqua nihil differant, sed similes ciues acciderit esse, in omnibus aliis scilicet. Et ponit rationem, ibi, Differentibus enim, alterum esse quod iustum, & quod secundum dignitatem, id est, in distribuendis, sicut aliud redderetur principi, aliud militi, aliud rustico: ita etiam aliud reddendum est magno, aliud paruo, aliud pulchro, aliud turpi, aliud diuiti, aliud pauperi. Et ponit rationem generalem, ibi, Et secundum quodcumque bonorum, corporis scilicet, vel animæ, vel fortunæ, superabundantia quædam politicorum iustorum excedentibus, supple, sic redderetur, id est, quod secundum distributionem politicam plus redderetur excedenti in quocumque bono quam qui non excedit.

d Secundò cum dicit, At hoc superficiale, &c. statim vadit in oppositum, scilicet quod hoc non sit iustum, dicens: At hoc superficiale falsum, id est, in prima superficie & primo aspectu hoc apparet esse falsum, quod hoc sit politicum iustum. Et probat, ibi, Manifestum, supple, est hoc in aliis scientiis & potentiis. Et ponit exemplum, ibi, Similiter enim fistulatoribus secundum autem, id est, qui æqualem potentiam habent ad fistulandum autem, non dandum superabundantiam fistularem nobilioribus. Ratio talis est. Si duo sint vel plures inæquales secundum nobilitatem, æquales autem in

potentia artis fistulatiuæ, inæquales fistulæ vel plures non distribuuntur inter eos secundum inæqualitatem generis, sed potius æquales secundum æqualitatem artis fistulatiuæ: ergo similiter excellenti in aliquo non politico, sicut est magnitudo corporis, vel pulchritudo coloris. Et ponit rationem, ibi, Neque enim fistulabunt melius secundum hoc, scilicet quod magni sunt vel pulchri. Oportet autem & ei qui secundum opus excedit, dare & organorum excessum, scilicet vt melius fistulanti dentur meliores fistulæ & plures.

e Sed quia hoc vniuersaliter dicitur, & in vno tantùm particulari propositum est, ideò addit. Si autem nondum palam quod dicitur, adhuc magis ipsum producentibus, secundum alia particularia, erit manifestum. Et ponit quomodo, ibi, Si enim sit aliquis excedens quidem secundum fistulatiuam, multum autem deficiens secundum nobilitatem vel pulchritudinem, etsi vnumquodque illorum bonorum sit maius fistulatiua (dico autem, exponendo, nobilitatem & pulchritudinem, quorum scilicet vtrumque rectius est quam fistulatiua) & secundum analogiam, id est, proportionem, excedant plus fistulatiuam, & in nobilitate scilicet & pulchritudine, quam ille secundum fistulatiuam, id est, quod plus excedunt istum in nobilitate & pulchritudine, quam ipse eos in arte fistulatiua: tamen huic, scilicet excellenti secundum fistulatiuam, dandum differentes fistularum, id est, de numero fistulatum, quod scilicet meliores dantur fistulatori quam meliori, quia sic peruenitur melius ad finem fistulatiuæ. Et adaptat, ibi, Oportet enim ad opus comparari excessum, scilicet vt in opere politico plus excedat, cui plus dandum est de principatu politico, & diuitiis & nobilitati comparatur, scilicet opus politicum.

f Et subdit quid elici potest ex hac ratione, ibi, Nihil adhuc secundum hanc rationem omne vtique erit comparabile, id est, secundum hanc rationem patet, quòd in distributione politicorum bonorum, nihil politicorum erit comparabile secundum quodlibet bonum, siue secundum excessum cuiuslibet boni, sed tantum illius quod excedit ad actum politicum, sicut meliori militi, vel meliori ciui, vel meliori præfecto. Et ponit rationem, ibi, Si enim magis aliqua magnitudo, supple, est alicui bono politico comparabilis, &, id est, etiam sequitur, supple, quod totaliter vtique magnitudo adæquabilis, supple, boni politici, erit, scilicet comparabilis, & ad diuitias & ad libertatem, supple, erit bonum politicum etiam comparabile. Et ex hoc infert inconueniens quod sequitur, ibi, Quare, id est, ergo si plus hic differat secundum magnitudinem, scilicet corporis & roboris corporalis, quam hic secundum virtutem, & ampliorem virtutis, id est, virtute (genitiuus pro ablatiuo) magnitudo, corporis scilicet & roboris totaliter excedit, id est, magnus corpore magnum virtute in politicis. Et hoc adhuc vlterius infert, ibi, Erunt vtique comparabilia omnia, scilicet politica, supple, distributa & ad proportionem magnitudinis. Et ponit causam, ibi, Tanta enim magnitudo, proportionaliter scilicet, & sic tantum bonum politicum proportionatur ei & distribuitur. Et infert vlterius ibi, Si melior, valentior, magnitudo scilicet, tanta, id est, quam tanta alia, magnitudo scilicet, illa iterum erit tanta, id est, in aliqua nota quantitate, palam quod æqualis, id est, quod illa etiam erit alicuius boni politici sibi proportionati & æqualis.

g Deinde cum dicit, Quoniam autem hoc impossibile, &c. reuertitur ab impossibili concluso ad veritatem soluendo, & dicit: Quoniam autem hoc impossibile, supple, est, palam quod in politiis rationabiliter non secundum omnem æqualitatem altercantur de principatibus, sicut nec in fistulatiuis secundum omnem æqualitatem altercantur de fistulis, sed potius qui præeminet in potentia fistulatiua, præfertur in acceptione fistularum ei qui magis est ingenuus, vel magis fortis in corpore: sic etiam in politicis qui præeminet in potentia politica, rationabiliter accipit politiæ principatum. Et hoc probat adhuc aliter, ibi, Si enim hi quidem tardi, in currendo scilicet, ij autem veloces, cum nec tarditas nec velocitas aliquem disponant ad principatum, nihil propter hoc oportet hos quidem plus, hos autem minus habere, scilicet in politicis principatibus. Deinde cum dicit, Sed in exercitatiuis agonibus, &c. tangit ea quæ disponunt ad politicum principatum, & dicit: Sed in exercitatiuis agonibus, sicut est palæstra, & duellum, & alia quæ robore corporis & agilitate, horum differentia, scilicet roboris & magnitudinis, accipit honorem, ibi enim fortiores vincunt & honorantur demonstrationibus & coronis & statuis, quando pro repub. fortiter faciunt.

h Et simile quid dicit de ciuitate, ibi, Sed ex quibus ciuitas consistit, sicut, supple, ex politiis vel ciuilitatibus, in his necessarium fieri altercationem, vt scilicet is qui præminet potentia ciuili, maiorem accipiat principatus honorem. Et ex hoc concludit qui tales sunt. Propter quod quidem rationabiliter præparantur honori nobiles, maximè in politia quæ regnum est, & diuites, in politia quæ est oligarchia, & liberi, in politia ciuitatum, quia ciues oportet liberos esse. Et subdit causam, ibi, Oportet enim liberos esse & honorabilitatem ferentes, supple, ciues & principatum habentes in ciuitate. Et huius dat rationem, ibi, Non enim vtique erit ciuitas ex egenis omnibus, sicut neque ex seruis. Si enim sit ex omnibus egenis, nihil habebunt conferre, nec in communicationem, nec in distributionem, & sic peribit ciuilitas: si etiam omnes serui, cum virtus serui, sicut dictum est in primo, non sit agere ex proprio conceptu & libertate, sed domini, nullus eorum habebit aliquid agere ex proprio conceptu vel libertate, & sic iterum peribit ciuilitas. Ex hoc arguit à maiori, ibi, At verò si opus est horum, scilicet libertate & diuitiarum, quod minus videtur, palam, quia & iustitiæ & bellicæ virtutis, id est, fortitudinis, supple, est opus ad ciuilitatem. Et rationem subiungit, ibi, Neque enim sine iis, scilicet iustitia & fortitudine, habitari ciuitatem possibile est. Sed sine prioribus quidem, scilicet diuitibus & liberis, impossibile est esse ciuitatem, sicut paulo ante dictum

dictum est: sine iis autem, scilicet iustitia & fortitudine habitari bene, supple, impossibile est.

i Deinde cum dicit, Ad ciuitatem igitur quidem, &c. concludit hanc disputationem dicens: Ad ciuitatem quidem igitur esse, id est, vt ciuitas sit, videbuntur vtique omnia vel quædam horum rectè dubitari: quia, sicut habitum est, sine iis esse non potest: ad vitam verò bonam, virtutis scilicet, disciplina & virtus (& dicit disciplinã pro omni intellectuali virtute, virtutem autem pro morali) maximè iustè vtique dubitarentur, pertinere, supple, quemadmodum dictum est & prius: quia vita bona non est sine iis, sicut nec ciuitas sine diuitiis & libertate.

k *Quoniam autem neque omnium æquale*, &c. In parte ista ostendit Aristot. quòd quicumque æquales sunt in vno solo, vel inæquales ad politicam communicationem non pertinente, secundum illud vnum non oportet accipere æqualia vel inæqualia in politico principatu: & si attribuantur eis æqualia vel inæqualia secundum illud vnum, non erit ciuilitas, sed transgressio ciuilitatis. Et hoc ostendit hic quatuor modis, videlicet in personis singularibus, scilicet in diuitibus, in fidelibus, in ingenuis, & in pluribus comparatis ad pauciores, & in virtuosis. In primo horum duo facit. Primum est, quod transgressio ciuilitatis est, si æqualibus vel inæqualibus in vno attribuantur æquale vel inæquale. Secundò ostendit, quòd omnes ciues secundum vnum aliquid quod est in eis, altercantur de principatu, scilicet quod ipsi debeant principari iustè simpliciter, non autem altercantur iustè ibi, *Dictum est quidem igitur*, &c. Dicit ergo. Quoniam autem neque omnium æquale oportet habere æquales secundum vnum aliquid solum existentes, id est, quod vnum aliquid sit in eis, in quo sint æquales, neque inæquale inæquales secundum vnum, scilicet quod inæqualiter sit in eis, sicut diuitiæ vel nobilitas, vel aliquid tale, sicut paulò antè dictum est. Et ex hoc concludit, ibi, Necesse est omnes tales politias esse transgressiones, in quibus scilicet, vel æqualibus in vno attribuitur æquale, vel inæqualibus in vno attribuitur inæquale de politico principatu. Et hoc est intentum primæ partis.

l Et subdit de secundo, ibi, Dictum est quidem igitur & prius, scilicet in 2. lib. quòd altercantur modo quodam iustè omnes, supple, de principatu, simpliciter autem non omnes iustè, supple, altercantur. Et hoc ostendit quasi inducendo in multis, & primo in diuitibus, ibi, Diuites quidem, supple, altercantur se debere principari: quia plus regionis attinet ipsis. Regio autem commune, est, supple. Et est ratio talis. Ad quos plus pertinet de communi regione, ij debent in ea plus principari: ad diuites plus pertinet: ergo ipsi principabuntur. Secundò inducit in iis qui fideles vocantur patriæ, ibi, Adhuc ad conuentiones, fideles magis vt in pluribus. Et est ratio talis. Communicatio ciuium maximè est in conuentionibus & pactis: fideles maximè conseruant conuentiones & pacta: ergo principabuntur maximè.

m Tertiò inducit in liberis, ibi, Liberi autem & ingenui tanquam prope inuicem, supple, altercantur pro principatu. Et ponit rationem, ibi, Ciues enim magis qui generosi iis qui non generosi. Et est ratio talis. Quicumque propinquiorem dispositionem habent ad ciues, maximè debent principari in ciuilibus siue politicis: liberi & ingenui maximè disponuntur ad ciues & ciuilitates: ergo maximè principabuntur. Et adhuc ad idem inducit aliam rationem, ibi, Ingenuitas autem, id est, liberorum nobilitas, apud quoscumque habetur honorabilis. Et est ratio talis. Honorabiles personas magis oportet principari, quam non honorabiles: ingenui magis honorabiles sunt apud omnes: eripsos oportebit magis principari. Et ad idem adducit tertiam rationem, ibi, Adhuc quia meliores, supple, esse, verisimile est, eos qui ex melioribus nati sunt, supple: ingenuitas autem est virtus generis. Et accipitur virtus prout dicit extremum in bono: sic enim extremum in genere quod est nobilitas, est ingenuitas. Ratio autem talis est. Quicumque magis nobiles & meliores inter ciues, hos maximè decet principari: ingenui sunt huiusmodi: ergo, &c.

n Quartò inducit qua ratione iusti & boni & virtuosi altercantur de principatu, ibi, Similiter etiam dicemus iustè, &, id est, etiam virtutem altercari, de principatu scilicet. Et ponit huius rationem, ibi, Communicatiuam enim virtutem dicimus esse iustitiam. Omnes enim iusti communicant in distributiuis vel communicatiuis secundum æquale iustitiæ, vel ad medietatem arithmeticam, vel geometricam, vt dicitur in 5. Ethic. Sed quia iustitia specialis, est vna virtus, ideò addit, cui, scilicet iustitiæ, necessarium est, supple, omnes alias assequi, supple, virtutes. Et huius rationem dat in 5. Ethic. Quia iustum est de quo lex præcipit: præcipit autem lex de omni virtute: ergo necessarium, quod iustitia assequatur omnes virtutes. Et est ratio sua hæc de altercatione. Quicumque dignior est principatu, maximè debet principari: iustus quem assequitur omnis virtus, est huiusmodi: ergo, &c.

o Quintò inducit de pluribus comparatis ad pauciores, ibi, At verò & plures ad pauciores. Et ponit huius altercationis rationem, ibi, Et enim valentiores & ditiores & meliores sunt vt acceptis pluribus, id est, in pluralitate, ad pauciores, id est, comparatione paucorum. Et ratio talis est. Quicumque valentiores & ditiores & meliores sunt, debent magis principari: multi, valentiores & ditiores & meliores sunt paucis: ergo magis principabuntur.

p Et addit, Ergo si omnes sint in vna ciuitate, dico autem, explanando scilicet, puta boni & virtuosi & diuites & ingenui, adhuc autem multitudo alia politica, sit in eadem ciuitate, supple, vtrum altercatio erit, inter eos, supple, quos oporteat principari, aut non erit. Et statim respondet, ibi, Secundum vnamquamque quidem igitur politiam dictarum, in singulari, supple, scilicet aristocratiam, oligarchiam, & democratiam, indubitatum iudicium, supple, est quos oporteat principari. Quia in aristocratia constat debere principari virtuosos & bonos, in oligarchia paucos potentes & diuites, in democratia populi multitudinem, sicut ostenditur ex præcedentibus. Et hoc est quod

subdit, ibi, Dominantibus enim differunt ab inuicem. Et ostendit quomodo, ibi, Puta hæc quidem, eò quòd per diuites, sicut oligarchia, hæc quidem, scilicet aristocratia, eò quod per studiosos viros sit, & aliarum, scilicet politiarum, vnaquæque, sicut regnum & democratia, eodem modo, supple, diuidatur penes eos qui principantur in ea. Deinde cum dicit, Attamen consideramus, &c. quomodo paucos oportet principari, determinat, & dicit: Attamen consideramus quando circa idem tempus hæc existunt, supple, in ciuitate, quomodo determinandum? quia tunc singuli per suas differentias altercantur de principatu per rationes principales. Si itaque sint numero pauco valdè qui virtutem habent, quo oportet diuidere modo? Et ponit modos speciales multos, ibi, Vel hoc, supple, considerandum est, quòd pauci ad opus, ciuitatis, supple, quod est communicatio ciuium, oportet considerare si possit habitari ciuitas, à tam paucis, supple, sicut si esset ciuitas parua & pauci in ea viri, sicut dicitur Eccl.9. Vel, supple, oportet considerare, quod tanti multitudine, vt sit ciuitas ex ipsis: quia aliter non sedabitur altercatio, nisi dicatur ratio qua debent dominari & qua multi.

q Deinde cum dicit, Est autem dubitatio, &c. mouet dubitationem ad singulas partes, & circa hoc duo facit. Primò enim ordinat dubitationem. Secundò inducit rationem contra singulos, ibi, *Videbuntur enim nihil dicere*, &c. Dicit ergo: Est autem dubitatio quædam ad omnes, id est, contra omnes altercantes de politicis honoribus, id est, principatibus. Et primò ponit contra primos, ibi, Videbuntur, supple, quidam nihil dicere iustum, qui propter diuitias volunt principari. Illi enim, vt in secundo habitum est, non principantur nisi ad diuitias, iusto neglecto, lucris intendentes. Secundò, ibi, Similiter autem & qui secundum genus, opponit contra secundos dicens: Similiter autem & qui secundum genus, supple, volunt principari: illi enim principabuntur inæqualiter, suos videlicet exaltantes & alios deprimentes. Tertiò, ibi, Palam enim rursus, &c. ad idem obiicit contra tertios dicens: Palam enim rursus, quòd si quis vnus omnibus ditior est, palam quòd secundum idem iustum oportebit hunc principari omnibus. Ratio talis est. Si iustum est diuites aliis principari secundum eandem rationem talis iusti, si vnus omnibus ditior fuerit, ille omnibus principabitur secundum illam rationem: sed hoc est falsum: ergo propter diuitias non debet aliquis de principatu altercari. Quartò, ibi, Similiter autem & differentem, &c. inducit de ingenuis dicens: Similiter autem & differentem ingenuitate altercantibus, supple, de principatu propter libertatem: si enim vnus magis ingenuus omnibus est, si ingenuitas debet principari, ille vnus omnibus principabitur: sed hoc est falsum: ergo propter ingenuitatem non debet principari. Quintò, ibi, Idem autem iis accidet, &c. inducit de virtuosis, & dicit: Idem autem iis accidet & circa aristocratias de virtute. Si enim vnus sit melior vir aliis qui sunt in politeumate, studiosis existentibus, hunc oportet esse dominum secundum idem iustum: & sic vnus omnibus dominabitur, quod est inconueniens. Sextò, ibi, Igitur si & multitudinem, &c. à simili obiicit de multis & paucis, & dicit: Igitur si multitudinem esse dominans: quia valentiores sint aliis, hos vtique oportebit dominos esse magis quam multitudinem, scilicet eadem ratione: hoc etiam reputatur inconueniens: quia sic peribit democraticus principatus, qui præcipuus est ciuitatibus.

r Ex omnibus his concludit intentionem propriam, ibi, Omnia itaque hæc videntur facere manifestum, quòd horum terminorum nullus rectius sit secundum quem volunt, ipsi quidem omnibus, supple, principari, alios autem omnes sub se subiici, scilicet nec diuitiæ, nec ingenuitas, nec virtus. Etenim ad eos, id est, contra eos qui secundum virtutem volunt domini esse politeumatis, similiter autem & ad eos qui secundum diuitias, habent multitudines dicere quandam rationem iustam. Hic dat rationem contra altercantes pro principatu de virtute & de diuitiis. Vna enim ratio est contra modos: quia multitudo si colligatur virtus existens in singulis in vnum, prævalebit virtuti paucorum virtuosorum & vnius. Similiter multitudo eadem ratione prævalet in diuitiis vni vel paucis: & si propter virtutem dominium conceditur paucis, nunc multitudo prævalens in virtute, magis principabitur quam vnus vel pauci. Similiter si propter diuitias conceditur principatus, multitudo habens maiores diuitias, magis principabitur. Deinde cum dicit, Nihil enim prohibet, &c. ponit rationem dicens: Nihil enim prohibet multitudinem aliquando esse meliorem, secundum virtutem scilicet, paucis, id est, quam pauci sint, vel vnus: & sic multitudo magis principabitur quam vnus vel pauci. Et similiter obiicit de diuitiis, ibi, Et, supple, nihil prohibet multitudinem aliquando esse, ditiorem, supple, vno vel paucis: & si tunc propter diuitias conceditur principatus, iterum principabitur multitudo. Et subdit qualiter debet fieri comparatio vt verum sit quod ponitur, ibi, Non vt singulum, id est, non vt singuli ad singulos comparentur secundum excessum, sed vt simul omnes, id est, vt omnes de tota multitudine congregati virtutem & collectas habentes diuitias comparentur ad vnum vel paucos: quia scilicet multitudo excedit in virtute & diuitiis. Et ex hoc sumit occasionem alterius quæstionis, vnde subdit. Propter quod & ad dubitationem quam quærunt & præmittunt quidam, contingit hoc modo obuiare: & ponit illam quæstionem immediatè.

s Dubitant enim quidam. Hic incipit secunda pars capituli, vbi inducit quæstionem, si positione rectissimarum legum, ponendæ sint leges ad conferens meliorum, vel ad conferens plurium. Et diuiditur in tres partes. In prima ponit quæstionem. In secunda disputat, ibi, *Iniuriabuntur enim significari*, &c. In tertia determinat quæstionem, ibi, *Intransgressas quidem igitur*, &c. Dicit ergo primò: Dubitant enim quidam vtrum legislatori volenti ponere rectissimas leges sit ponendum leges ad conferens meliorum, vel ad id quod conferens plurium, cum acciderit, quod dictum est, supple, talis casus in ciuitate. Et ratio quæstionis est, quod sicut sæpè dictum

dictum est; distributiones in ciuitatibus debent fieri secundum dignitates personarum & merita. Et constat, quòd virtuosi sunt digniores & melioris meriti sunt in ciuitate quam alij: & per hanc rationem videntur eis distribuendæ dignitates & principatus. Econtra sicut sæpius habitum est, plures paucis & multi vno melioris meriti sunt & maioris virtutis, non singuli ad singulos comparati, sed vniuersi ad paucos, vel ad singulos: & per hanc rationem videtur ponenda lex multitudine vel pluribus. Deinde cum dicit, Quod autem rectum, &c. ponit vnam propositionem per se notam, ex qua vult procedere, & dicit: Quod autem rectum sumendum fortè. Et non dicit fortè, quia dubia sit propositio, cum legislator semper secundum rectum debeat, sed quia rectum in ciuitatibus est in particularibus voluntariis actibus, qui semper dubiis casibus subiacent: ideò aliquando lex non potest poni ad rectum simpliciter, sed ad rectum vt nunc & tunc quod pro tempore magis expedit.

t Vnde subdit. Rectum autem fortè ad conferens totius ciuitatis, supple, sumendum est. Et hoc vlterius explanat, subdens, Et ad commune ciuium, id est, quod communiter omni ciui conuenit. Et subdit quis sit ciuis, ibi, Ciuis communiter quidem est, qui participat eo quod lib. cap. de ciue, quòd ciuis est, qui participat principatu iudicatiuo & consiliatiuo secundum autarchiam vitæ. Deinde cum dicit, Secundum vnamquamque, &c. ostendit, quòd in specialibus politiis aliter determinatur hæc quæstio, & aliter in optima, & dicit: Secundum vnamquamque autem politiam aliter (Alia litera, alter) In aristocratia enim determinatur conferens ad meliores, in oligarchia ad potentes & diuites, in democratia ad populi multitudinem. Ad optimam autem, optimus est, supple, qui potest & eligit subiici & principari ad vitam quæ secundum virtutem: ille enim vere est ciuis & optimus ciuis, & ideò ille meritò altercabitur de principatu.

u Deinde cum dicit, Si autem est aliquis, &c. statim vadit in oppositum per rationem de multitudine sæpius inductam, dicens: Si autem est aliquis intantum differens secundum excessum virtutis, vel plures quidem vno, non tamen possibile, est, supple, complementum exhibere ciuitatis, scilicet vt tantum de virtute secundum complementum sit in vno vel paucis, quantum est in omnibus totius ciuitatis: vnde sequitur, quòd non sit comparabilis aliorum omnium virtus, simul, supple, neque potentia eorum politica ad eam potentiam politicam & virtutem, quæ illorum, siue plures, siue vnus sit: quia, sicut dictum est sæpius, potentia multitudinis semper prævalet vni vel paucis: & ideò videbitur principatus dandus multitudini. Et quod dixit, explanat, ibi, Eam quæ illius solum, id est, virtus politica & potentia vnius solum, non potest comparari virtuti & politicæ potentiæ totius multitudinis. Et subdit, quòd talis non debet esse pars ciuitatis qui sic excedit, ibi, Non adhuc ponendum partem huius ciuitatis, supple, esse taliter excedentem in politica potentia & virtute.

x Deinde cum dicit, Iniuriabuntur enim dignificati, &c. disputat prædictam quæstionem, & ostendit inconueniens quod sequitur, si pars ciuitatis ponatur, dicens: Iniuriabuntur enim dignificati æqualibus, inæquales tantum existentes secundum virtutem & potentiam politicam, id est, tum excellentes personæ iniuriabuntur aliis ciuibus si iudicabuntur ad paria cum eis, cum tamen sint excellentiores. Et explanat de excellentia ipsorum, ibi, Sicut enim Deum inter omnes verisimile est esse talem, scilicet tam excellentem in politica potentia & virtute.

y Et ex hoc infert, quòd etiam legislatio debet esse æqualis, ibi, Vnde palam, quod & legislationem secundum quam regitur ciuitas, supple, necessarium esse circa æquales & genere & potentia. De talibus autem, scilicet tam excellentibus personis non est lex. Et dat rationem, ibi, Ipsi enim sunt lex. Quasi dicat, soli. Etenim deridendus vtique erit aliquis leges statuere tentans de ipsis, scilicet personis tam excellentibus. Et hoc est quod dicit Plato, quòd leges positæ sunt propter malos, & non propter bonos. Et Apostolus 2. Tim. 1. Iusto non est lex posita, sed plagiariis, homicidis, &c. & reddit rationem dicens: Eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis. Vnde etiam hic subdit prouerbium: Dicentur enim vtique fortè, quæ quidem Antisthenes ait, leones condentibus lepusculis: & intendit dicere, quòd leones mordaces non sunt comparandi lepusculis: excellentes autem personæ sunt sicut leones, & communis populus sicut lepisculus: & ideirco etiam excellentes personæ aliquando deuorant & mordent inferiores. Et æquales volentibus omnes habere. Ciuium enim est æqualia habere. Vnde quando inæqualia capiunt propter excellentiam, populus suscitatur contra maiores, & expellunt eos.

z Et hoc est. Propter quod & ponunt relegationem democratizatæ ciuitatis propter talem causam, scilicet quia nolunt sustinere, quòd excellentes personæ sint super se, & dominentur in ciuitate. Democraticus enim principatus popularis est, & in fauorem populi inductus, sicut sæpè dictum est. Et subdit. Hæ enim, ciuitates scilicet, vtique persequuntur æqualitatem maximè omnium. Quare, id est, propter quod, eos qui videntur excedere potentia propter diuitias, vel multos amicos, vel aliquam aliam politicam potentiam, relegabant & transtulerunt extra ciuitatem temporibus determinatis, scilicet quando potentia voluerunt opprimere alios.

aa Et hoc probat per fabulas antiquas Poëtarum, scilicet quod tales eiiciendi sunt, ibi, Fabulantur autem & Argonautas * Heracleam dereliquisse, id est, quòd Heracleas dereliquit alios nautas, & expulsus ab eis propter talem causam. Et ponit rationem, ibi, Non enim voluisse ipsum ducere Argo, id est, nauem cum aliis. Et ponit causam, ibi, Tanquam excedentem multum nautas. * Hercules. tem.

bb Propter quod vituperantes tyrannidem, in qua vnus opprimit alium propter excellentiam aliquam, qua eminet aliis. Et Periandri

mettum

metrum quoddam quod de vicilibus compositum, Thrasybulo id est, à Thrabulo (est enim proprium nomen Poetæ qui Periandria composuit) consilium, scilicet ciuitatum, non simpliciter existimandum rectè increpare. Ille enim increpauit consilium, quod eminentes personas de ciuitatibus eiecit. Aiunt enim Periandrum dixisse quidem nihil admissum præconem de consilio, id est, quod præco ciuitatis ad nullum consilium debet admitti, sed auferentem excedentes spicarum planasse aream. Metaphorice loquitur, & vult dicere, quòd excellentes personas eiiciens, ciuitatem fecit esse ex æqualibus. Et hoc totum inducit ad hoc quod leges ponendæ sunt per communi vtilitate plurium & æqualium & eminentium tantum. Vnde ignorante quidem præcone, eius quod fiebat (quòd nolunt aliquem ad consilium admittere faciendorum) causam, proferente autem, scilicet postea cum ab eo quæreretur causa facti sui, quod contingit, intellexisse Thrasybulum ex dicto suo metaphorico, quòd oportet excellentes viros perimere, scilicet ne super alios dominentur. Hoc enim non solum expedit tyrannis, scilicet ne ab eis in tyrannide impediantur, neque solum tyranni hoc faciunt. Sed similiter habet & circa Oligarchias, in quibus potentes & diuites principantur, & circa Democratias. In omnibus enim his ab excellentibus personis impediuntur aliquando. Et quia dixerat tales personas debere perimi, quod durum esse videtur, innuit quod sufficit relegare, ibi, Relegario eandem habet potentiam modo quodam, scilicet cum peremptione, prohibere excellentes & fugare: hoc enim fit per relegationem.

cc Deinde cum dicit, Idem autem circa ciuitates, &c. ostendit hoc factum esse in ciuitatibus & gentibus vbicumque timebatur oppressio maiorum vel oppositio, & dicit: Idem autem circa ciuitates & gentes faciunt qui domini potentiæ vel politiæ, supple, sunt: semper enim eiiciunt præcellere volentes. Et dat exemplum, ibi, Velut Athenienses quidem circa Samios & Chios & Lesbios, scilicet tres insulas quibus dominabantur. Et ostendit in quo, ibi, Cum enim magis imperialiter haberent principatum, supple, supra dictas insulas, humiliauerunt ipsos habitatores earum præter pacta: cum enim insulæ illæ subderent se eis, pacta quædam fecerunt quæ Athenienses non seruauerunt, sed opprimebant eos præter pacta, ne rebellare possent. Et dat exemplum in gentibus, ibi, Persarum autem Rex, scilicet Darius Medos & Babylonios, quibus dominabatur & aliorum sagaces factos, scilicet qui præminebant sagacitate & industria, quia fuerant aliquando in principatu, dispersit sæpè, scilicet ne iterum eleuarentur contra eum. Ex hoc accipit, quod vniuersaliter sic faciendum sit, ibi, Problema autem, id est, prouerbium vniuersaliter est circa omnes politias etiam rectas, scilicet quod eminentes personæ semper deprimantur ne se eleuent contra ciuitatem. Transgressæ quidem enim, supple, politiæ, sicut est tyrannis, oligarchia, & timocratia, ad id quod proprium respicientes, hoc agunt, scilicet quod leges statuunt ad proprium conferens, & non ad commune, non solum, sed circa commune bonum intendentes eodem habet modo, id est, simili modo in omnibus deprimuntur eminentes, ne eleuentur.

dd Et hoc probat per simile in aliis artibus, ibi, Palam autem hoc & in aliis scientiis. Neque enim pictor finet animal, p etium scilicet, habere pedem excedentem commensurationem aliorum membrorum, supple, neque fi d fferat pulchritudine, supple, finet, sed semper vult commensurati & proportionari membra: neque proram nauis factor, supple, finet excedere commensurationem aliarum partium nauis, vel aliarum partium aliquam, supple, finet excedere: neque vtique magister chori, id est, symphoniæ eum qui altius & pulchrius toto choro cantat, finet simul chorum agere: quia statim offuscarentur cantus aliorum, & non concordarent, & sic dissolueretur chorus. Sed quia posset aliquis dicere, quod sic periret monarchia, quæ tamen principalis politia est in ciuitatibus, ideò obuiat subdens, ibi, Quare propter hoc quidem nihil prohibet Monarchias concordare ciuitatibus si proprio principatu proficuo ciuitatibus existente, hoc agant: quia si agerent ad vtilitatem propriam, repellerentur.

ee Ex omnibus his concludit intentum, ibi, Propter quod secundum excessus excellentias vel concessus in quocumque habet aliquod ciuile iustum sermo qui circa relegationem, id est, lex de relegatione, scilicet quod melius est relegare excellentes, quam quod opprimant alios. Et si sic, tunc melius est ciuitatem à principio ex æqualibus instituì: & non erit opus relegatione. Et hoc est. Melius quidem igitur legislatorem à principio sic instituere politiam, vt non indigeat tali medicina. Secunda autem, id est, prospera nauigatio si euenerit (loquitur de directione nauis) tentare dirigere aliqua tali directione, scilicet quæ maximè sit ad conferens ciuitati: quia per hoc ciuitas erit in pace: quod quidem non faciebant ciuitates antiquæ, scilicet sicut Athenienses & Reges Persarum. Et hoc est. Quod quidem non fiebat circa ciuitates, scilicet antiquas: non enim respiciebant ad conferens propriæ politiæ, scilicet in bonum commune ciuitatis, sed seditiosè vtebantur relegationibus, scilicet respicientes ad proprium conferens, & non ad commune, & ideò seditiones oriebantur.

ff Deinde cum dicit, In transgressis quidem igitur, &c. Incipit determinare totam quæstionem, & circa hoc duo facit. Primò enim ostendit cui oportet ordinare conferens an communitati, vel vni in transgressis politiis, sicut sunt tyrannis & oligarchia. Secundò cui oportet ordinare conferens in optima politia, ibi, *Sed in optima politia*, &c. Dicit ergo primò: In transgressis quidem igitur politiis, quod quidem singulariter conferens expediat & iustum sit, manifestum, supple, est: ibi enim lex iustitiæ est oppressio & fortitudo, sicut dicitur Sap. 2. Sit fortitudo lex nostræ iustitiæ: quod enim innutile est, nociuum inuenitur. Et ideò conferens in tali politia ordinatur tyranno & potentibus. Et de tali subdit iusto. Fortè autem & quod non simpliciter iustum, supple, est, tale iustum, iustum, & hoc manifestum, supple, est. per se: iustum enim deberet ordinari ad commune conferens, non vnius. Deinde cum dicit, Sed optima politia, &c. ostendit cui oportet ordinare conferens in optima politia. Et circa hoc duo facit. Primò ostendit qualiter fieri debet in optima politia. Secundò vadit in oppositum, ibi, *At verò neque principari*, &c. Dicit ergo: Sed in optima politia, quæ vt dicit in 8. Ethic. est regnum secundum virtutem ordinatum, habet multam dubitationem. Et subiungit causam, ibi, Non secundum aliorum bonorum excessum, id est, rex in talibus ponitur, non quia excessum habet in extrinsecis bonis, puta roboris & diuitiarum, & multitudine amicorum, sed si quis fuerit differens secundum virtutem ab aliis, scilicet excedendo: & tunc secundum prædicta dubium est, quid oportet fieri. Secundum dicta enim Antisthenis & similitudines inductas oportet talem eiici à ciuitate: secundum veram autem rationem nullus vtilior est ciuitati quam talis, sicut dicitur Sapient. 6. Rex sapiens stabilimentum populi. Et, Multitudo sapientum sanitas est orbis terrarum. Et hanc rationem innuit hic subdens. Non enim dicent, ratione recta vtentes, supple, vtique oportere eiicere, extra ciuitatem scilicet, & transferre talem, per relegationem, supple. Deinde cum dicit, At verò neque principari, &c. statim vadit in oppositum. Et primò opponit.

Secundò concludit in totam quæstionem solutionem, ibi, *Relinquitur igitur*, &c. Dicit ergo: At verò neque principari talem, supple, deuent debere: quia secundum prædicta excedens alios non debet principari, sed potius omnis populus. Et ad confirmationem inducit simile, ibi, Simile enim & vtique si Iouem principari velimus (& est sumptum ab Homero. Ioui enim commissum est regnum, eò quod benignissimus erat & ad vtilitatem populi omnia statuit. Vnde versus, Iupiter esse pium statuit quodcumque iuuaret) partientes principatus. Littera sic ordinatur. Nos partientes, id est, partiri debentes principatus, scilicet democraticos in populum, si dicimus talem debere principari, simile dicimus ac si diceremus Iouem principari. Et hoc non conuenit: quia principatus tales debent partiri, eò quod in fauorem populi inducti sunt. Secundò ex his omnibus concludit totam quæstionis solutionem secundum veram rationem, ibi, Relinquitur igitur, quod etiam aptum narum esse, ex ordine virtutis scilicet, talì obedire, debere, supple. Et subiungit rationem, ibi, Omnes enim lætantur vt reges sint tales perpetui in ciuitatibus: sicut enim dicitur in 8. Ethic. Tales sufficiunt omninò sibi & suis: & ideò nihil flagitant ad vtilitatem priam, sed omnia ad vtilitatem populi. Et ideò in antiquis fausta clamabant tali regi, sicut Salomoni 3. Reg. 1. Viuat Salomon Rex in æternum.

CAPVT IX.

De regno & regni speciebus.

a FOrtè autem bene habet post determinatas rationes transire & considerare de regno hoc: dicimus enim rectarum politiarum vnam esse hanc. Considerandum autem, vtrum expediat futuræ bene habitari ciuitati, & regioni, rege regi, aut non, sed alia aliqua politia magis, vel aliquibus quidem expedit, aliquibus autem non expedit. Oportet itaque primò diuidere, vtrum vnum aliquod genus est ipsius, vel plures habeat differentias.

b Facilè itaque hoc addiscere quod plura genera continet, & principatus modus est non vnus omnium. Qui enim in Laconica politia, videtur quidem esse regnum maximè eorum quæ secundum legem, non est autem dominans omnium, sed quando exierit regionem, dux est eorum quæ ad bellum. Adhuc autem quæ ad deos, attributa sunt regibus. Hoc quidem igitur regnum velut ducatus quidam exercitus imperialis & perpetuus est. Occidendi enim non dominus, nisi in aliquo regno, quemadmodum sub antiquis in bellicis exercitibus promptus potens lege.

CAPVT IX.

Forsan verò post hæc congruum fuerit considerare de regia gubernatione: diximus enim hanc esse vnam ex rectis speciebus Rerumpublicarum. Considerandum est autem, vtrum conducat ciuitati & regioni, quam rectè gubernari oportet, regem habere, vel non, sed alia quædam species gubernandi magis conducat, vel an quibusdam non. Ante omnia verò distinguendum est, an sit vnum genus eorum, vel differentias habeant plures.

Et facile est intueri, quod plura genera sunt, nec est omnium regum modus vnus potestatis. In Lacedæmoniorum enim Rep. videtur rex esse maximè secundum leges, neque enim potestatem habet omnium, sed cum egreditur extra regionem, imperium habet eorum quæ pertinent ad bellum. Præterea sacrificia deorumque cerimoniæ ei commissa sunt. Hæc igitur regia potestas est, quasi auctoritatem belli perpetuam habere. Vitæ enim necisque alicuius non habet potestatem, nisi dum bellum gerit, vt etiam apud antiquos fuisse videtur.

c Significat

c Significat autem Homerus. Agamemnon enim male quidem audiens deprimebatur in congregationibus: egressis autem & interficiendi dominus erat. Dicit enim: Quem ego videro fugientem in prælio, non sufficiens erit sibi fugere canes vel vultures, apud me enim est mors. Vna quidem igitur species huius regni ducatus exercitus per vitam. Horum autem ij quidem secundum genus sunt, ij autem eligibiles.

Quod ostendit Homerus. Nam Agamemnon in concionibus maledictis & iurgiis vexabatur, sed cum à concione digressus in prælio erat, occidendi habebat potestatem. Itaque inquit: Quem ego procul à pugna fugientem conspexero, non sibi sat erit fugere canes & aues, nam penes me occidendi potestas. Vna ergo species regia est auctoritas belli perpetua. Et quandoque per genus, quandoque per electionem huiusmodi regnum obtinetur.

d Præter hanc autem alia monarchiæ species, qualia erant regna apud quosdam Barbarorum. Habent autem hæc omnia potentiam similem tyrannidibus. Sunt tamen secundum legem & patrima. Quia enim magis seruiles mobibus sunt natura barbari quidem Græcis. Qui autem circa Asiam, iis qui circa Europam, sufferunt despoticum nihil contristari. Tyranni quidem igitur propter tale sunt.

Est & alia insuper monarchiæ species, quales sunt apud quosdam barbaros regna. Vim habentia proximam tyrannidi: licet sit legitima, & secundum morem patriæ. Ob id enim quia magis aptæ sunt ad seruiendum nationes Barbarorum, quam Græcorum, & eorum qui incolunt Asiam, quam eorum qui Europam, præferunt seruile iugum æquo animo. Et ob hoc tyrannicæ sunt huiusmodi regna.

e Secura autem, quia patria & secundum legem sunt. Et custodia autem regalis & non tyrannica propter talem causam. Ciues enim custodiunt armis reges, tyrannos autem extranei. Ij quidem enim secundum legem & voluntarii, ij autem inuoluntariis principantur. Quare ij quidem & ciuibus, ij autem super ciues habent custodiam. Duæ quidem igitur species hæ monarchiæ.

Sed habent securitatem, quia more vt legibus consistunt. Et ea de causa custodiam habent regiam, non tyrannicam. Reges enim à ciuibus custodiuntur, tyranni verò ab externis mercede conductis. Et reges secundum leges, & volentibus, tyranni verò inuitis dominantur. Itaque alteri à ciuibus custodiuntur, alteri contra ciues custodiam parant. Sunt igitur hæc, de quibus dictum est, duæ species monarchiæ.

f Altera autem, quæ quidem erat in antiquis Græcis, quos vocant Æsymnetas. Est autem hæc, vt simpliciter est dicere, electa tyrannis. Differens autem à barbarica, non eò quod non secundum legem, sed eò quod non patria sit solum. Principabantur autem ij quidem per vitam principatu hoc, ij autem vsque ad quædam determinata tempora vel actiones.

Tertia est species, vt antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Æsymnetas. Est autem hæc, vt simpliciter dicamus, electa tyrannis, differens à barbarica, non eò quod non legitimè, sed eò quod non consuetè. Potestas autem huiusmodi, aut viuente eo durabat, aut tempore quodam præfinito, vel rebus gestis finiebatur.

g Qualem elegerunt quandoque Mitylenæi Pittacum aduersus profugas, quibus præerant Antimenides & Alcæus poëta. Significat autem Alcæus, quod elegerunt Pittacum tyrannum, in quodam scholiorum versuum: increpat enim, quia malum patriæ Pittacum præfecerunt ciuitati sine felle, & grauis felicitatis, tyrannum quidem laudantes simul collecti. Hæ quidem sunt & erant: quia enim tyrannicæ erant, despoticæ: quia autem electæ & voluntariorum, regale.

Qualem elegerunt quandoque Mitylenæi Pittacum aduersus exules suos, quibus præerant Antimenides, & Alcæus poëta. Ostendit hoc Alcæus in quodam loco suorum carminum: increpat enim, quod Pittacum hominem obscuri generis, & sine felle, laboranti ciuitati præfecerint tyrannum. Huiusmodi igitur species, quia tyrannicæ sunt, dominationem habent: quia verò electiuæ sunt & volentium, regiæ.

h Quarta autem species monarchiæ

Quarta species regni est, quales erant

regalis,

regalis, quæ secundum Heroica tempora voluntariæ & patriæ factæ secundum legem. Quia primi fuerunt benefactores multitudinis secundum artes, aut bellum, aut quia collegerunt, aut emerunt regionem, facti fuerunt reges voluntariorum, & successiuè sumentibus patrij.

heroicis temporibus spontaneæ & secundum morem, & legem. Propter beneficia enim à primis collata in populos, vel per artes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel per acquisitionem regionis, delatum fuit eis regnum de populorum voluntate, & successorius id erat secundum patriæ morem.

i Domini autem erant præsulatus secundum bellum, & substantiarum quæcunque non sacerdotales, & cum iis sententias iudicabant. Hoc autem faciebant ij quidem non iurantes, ij autem iurantes. Iuramentum autem erat scepteri eleuatio.

Hi & imperium habebant belli, & rei diuinæ cultum exercebant, nisi talia essent sacrificia, quæ sacerdotem requirerent, & præterea de controuersijs iudicabant: & hoc faciebant alij iureiurando præstito, alij sine iureiurando. Erat autem illis iusiurandum per scepteri eleuationem.

k Qui quidem igitur in antiquis temporibus & super ea quæ penes ciuitatem & quæ popularia, & quæ circa confinia, continuè principabantur. Posterius autem hoc quidem permittentibus ipsis regibus, hoc autem turbis occupantibus, in aliis quidem ciuitatibus patriæ substantiæ remanserunt regibus solum: vbi autem dignum est dicere regnum in confiniis bellicorum, ducatum solum habebant.

Veteres igitur illi reges, antiquis temporibus, ciuitates, & gentes, & nationes externas, continuè gubernabant. Postea verò partim ipsis regibus dimittentibus, partim multitudine detrectante, illud solum in quibusdam ciuitatibus relictum est regibus, vt ceremoniarum erga deos haberent facultatem, ac belli duces in externis essent.

l Regni quidem species hæ quatuor numero: vna quidem quæ circa Heroica tempora: hæc autem erat voluntariorum quidem, in quibusdam autem determinatis. Dux enim exercitus, & iudex, erat Rex, & eorum quæ ad Deos, dominus. Secunda autem quæ barbarica: hæc autem ex genere principatus despoticus, secundum legem. Tertia autem quam Æsymneticam appellant: hæc autem est electa tyrannis. Quarta autem quæ Laconica: hæc autem est (vt simpliciter est dicere) ducatus exercitus secundum genus perpetuus. Hæ quidem igitur hoc modo differunt ab inuicem. Quinta autem species regni, quando fuerit omnium dominus existens, sicut vnaquæque gens & ciuitas vnaquæque communium, ordinata secundum œconomiam: sicut enim œconomia regnum quoddam domus est, ita regnum ciuitatis, & gentis vnius, vel plurium œconomia.

Regiæ ergo potestatis tot sunt species, quatuor videlicet: vna qualis erat temporibus Heroum, volentium scilicet, & in quibusdam determinatis rebus. Dux enim belli, & iudex controuersiarum erat Rex, & dominus ceremoniarum erga deos. Altera erat barbarica ex progenie, scilicet dominatio, secundum leges tamen. Tertia quam Æsymneticam vocant, quam esse diximus electiuam tyrannidem. Quarta Laconica: ea autem est, vt simpliciter dicam, imperium belli in quodam genere perpetuum. Ita quidem igitur per hunc modum inter se differunt. Quinta regni species est, quando vnius omnium habet potestatem, quemadmodum vnaquæque gens, & ciuitas vnaquæque publicè ordinata ad exemplar gubernationis domus. Vt enim gubernatio patrisfamilias est regia quædam potestas domi, ita regia potestas est ciuitatis, & gentis vnius, aut plurium, quasi domestica quædam gubernatio.

m Ferè itaque duæ sunt (vt dicere) species regni, de quibus considerandum: hæc quidem, & Laconica. Aliarum enim multæ intermediæ harum sunt: pauciorum quidem enim domini quam regnum, plurium autem sunt quam Laconicus. Quare consideratio ferè de duobus est. Vnum quidem,

Ferè autem duæ sunt regni species, de quibus considerationem facere expedit: vna hæc de qua diximus, altera Laconica. Nam aliarum pleraque inter hæc media sunt: pauciorum enim domina quam omnimoda potestas regia, plurium verò quam Laconica. Itaque consideratio fere circa duo versatur. Vnum conducatne ciuitatibus

vtrum expediat ciuitatibus ducere exercitus perpetuum esse, & hunc, vel secundum genus, vel secundum partem, aut non expedit. Vnum autem, vtrum quidem vnum expedit dominum esse omnium, vel non expedit.

a De tali quidem igitur ducatu exercitus considerare habet magis legum speciem considerans quam politiæ: in omnibus enim politiis contingit hoc fieri: quare dimittatur primum. Reliquus autem modus regni politiæ species est; quare de hac oportet considerare, & dubitationes quæ insunt, transcurrere.

CAPVT IX.

POstquam Arist. determinauit de politiis in communi, determinat de eis in speciali, & primò de regno quod dicit esse optimam. Vnde circa hoc duo facit. Primò enim determinat quid sit regnum, & quot eius species, & hoc in isto capitulo. Secundò mouet dubitationes quæ sunt circa regnum, & soluit eas, ibi, *Principium autem inquisitionis*, &c. Istud autem capitulum diuiditur in duas partes. Primò enim diuisim & distinctè agit de quatuor generibus regnorum. Secundò colligit simul epilogaliter, ibi, *Regni quidem igitur species*, &c. Prima harum diuiditur in quatuor. In prima quarum determinat regnum quod est ducatus exercitus. In secunda regnum barbaricum, ibi, *Præter hunc autem alia monarchiæ*, &c. In tertia regnum despoticum, ibi, *Qui autem circa Asiam*, &c. In quarta regnum Æsymnetum, ibi, *Altera autem quæ quidem erat*, &c. & in eadem parte adiungit regnum heroicum, ibi, *Quarta autem species monarchiæ*, &c. In prima harum tria facit. Primò continuat se ad prædicta, & rationem dicit continuationis. Secundò mouet quæstionem subiungendo quandam diuisionem, ibi, *Considerandum autem vtrum*, &c. Tertiò ponit modum secundum quem vult procedere, ibi, *Oportet itaque primò*, &c. Dicit ergo primò. Forte autem bene post determinatas rationes, de communi scilicet politia, transire, supple, est conueniens, &, id est, etiam considerare de regno. Et ponit rationem, ibi, Dicimus enim rectarum politiarum vnam esse hanc: sicut enim dicit in 8 Ethic. Illa est ōptima politia & principaliter inter alias, & corruptio eius pessima. Deinde cum dicit, Considerandum autem vtrum, &c. ordinat quæstionem per tria membra, dicens: Considerandum autem, supple, est, vtrum expediat futuræ bene habitari ciuitati & regioni rege regi, aut non. Et hoc est primum membrum. Et si, supple, non expedit, sed aliqua alia politia magis, supple, expedit ciuitatem & regionem regi sicut democratia & aristocratia. Et hoc est secundum membrum. Et ponit tertium. Vel aliquibus quidem expedit, aliquibus autem non. Hæc cum tria tra-

perpetuum belli ducem habere, & hunc vel per genus, vel per electionem. Alterum, conducatne vnum habere potestatem omnium, an non.

De duce igitur belli considerare ad leges potius pertinet, quam ad aliquam speciem Reipublicæ: nam in omni Republica id cadere potest: quare dimittamus hanc primam partem. De rege autem, quoniam hæc est vna gubernandi legitima species, considerare oportet, & dubitationes quæ in ea cadunt, percurrere.

ctanda sunt in hoc tractatu. Deinde cum dicit Oportet itaque primo, &c. habita diuisione ponit modum procedendi, dicens, quòd oportet considerare multiplicitatem regni. Et hoc est. Oportet itaque primò videre vtrum vnum aliquod genus est ipsius, regni scilicet, vel plures habeat differentias, scilicet secundum diuersum modum regiminis.

b Et statim determinat quæstionem, ibi, Facile itaque hoc addiscere, supple, est, quòd plura genera continet, scilicet regnum, & principatus, supple, regni, modus non est vnus omnium, id est, in omni scilicet ciuitate & regione. Et dat exemplum, ibi, Qui enim in Laconica politia, supple, reguntur (Est autem Laconica prouincia pars Italiæ, quæ quondam magna Græcia dicebatur, vt dicit Hieronymus, in qua fuit palatium Memnonis Regis, cui successit Menelaus) videtur quidem esse regnum, hoc, supple, maximè eorum, id est, de numero eorum regnorum, quæ secundum legem, supple, regebantur: & ideò etiam in primis ponitur inter regna. Et subdit, quòd hoc regnum restrictam habuit potestatem, quia nec omni dominabatur, nec semper, ibi, Non est autem dominans omnium, sed quando exierit regionem, id est, mouerint forensibus bella distantibus, dux est eorum quæ ad bellum, id est, quæ exiguntur ad belli & exercitus dispositionem. Adhuc autem quæ ad Deos, id est, quæ ad sacra pertinent, sicut dispositio sacerdotum, sacrificiorum, & festorum, attributa sunt regibus, supple, in regione Laconica. Et super alia non habebat potestatem. Vnde sequitur. Hoc quidem igitur regnum vult ducatus quidam exercitus imperialis, id est, quo imperare potuit tantum, & perpetuus est, quia ad vitam talis Rex constituebatur. Et ostendit qualiter restrictam habuerit potestatem in puniendo forte facta subditorum, ibi, Occidendi enim non dominus, supple, nec puniendi, nisi in aliquo regno, id est, regno sui ducatus, quod scilicet dux erat exercitus, tunc enim & in illis occidendi habuit potestatem, sed non alibi, quemadmodum sub antiquis in bellicis exercitibus promptus, supple, ad ducendum exercitum, potens lege, id est, tunc poterat legem dare de puniendo vel occidendo transgressore sibi non obediente.

c Et

c Et hoc probat per Homerum, ibi, Significat autem Homerus, hoc scilicet quod dictum est. Agamemnon enim Rex male quidem audiens, id est, exaudiens statùta communis populi, deprimebatur in congregationibus, scilicet quia noluerunt eum regnare super se: egressis autem, supple, exercitibus ad bellum, quorum dux fuit, &, id est, etiam insufficiendi dominus erat. Et hoc probat per comminationem quam fecit. Dicit enim: Quem ego videro fugientem e prælio, non sufficiens erit sibi fugere canes vel vultures. Et hoc idem etiam ponit in 4. Ethic. cap. de fort. Et hoc. Et ponit rationem ib., Apud me enim est mors, id est, habeo potestatem occidendi. Deinde ponit epilogum de hoc regno, ibi, Vna quidem igitur species hæc regni ducatus exercitus, id est, quæ est ducatus exercitus per vitam: regnabant enim per totam vitam. Et tangit duos modos huius regni, ibi, Horum autem hi quidem secundum genus sunt, ita scilicet quod filij succedant patribus, in illo principatu: hi autem, scilicet alij, eligibiles, ita scilicet quod in quolibet bello noui duces exercituum eligebantur.

d Deinde cum dicit, Præter hanc autem alia, &c. determinat de bello barbarico: sed quia potius transgressio est quam regnum, ideò quatuor dicit de illo. Primò quale est. Secundò propter quid est. Tertiò quomodo conseruatur. Quartò quomodo custoditur Rex in regno illo. Et hoc est. Præter hanc autem, scilicet monarchiam alia monarchiæ species, supple, est. Monarchia est principatus in quo tantum vnus regnat. Et tangit qualitatem eius, ibi, Qualia sunt regna apud quosdam barbarorum. Habent autem hæc omnia, scilicet regna barbarica, parentiam similem tyrannidibus, id est, oppressiuam & coactiuam. Tyranni enim, sicut dicit in 8 Ethic. est opprimere subiectos ad vtilitatem propriam, non ipsorum subiectorum, sicut dicitur fuisse regnum Siciliæ sub Dionysio tyranno, qui delectabatur nouis pœnis cruciare homines, & de craneis hominum scyphos facere, de quibus biberet. Sunt tamen secundum leges paternas. Hoc quod dicit paternas, diminuit rationem legis: quia, vt sæpius dictum est, lex est iustum ascitum honestum, prohibensque contrarium: & talibus legibus non vtuntur regna illa, sed paternis, id est, institutionibus patrum suorum ad oppressionem inductis, quæ vim legis non habent nisi ex antiqua consuetudine patrum. Et subdit causam, ibi, Quia enim magis seruiles moribus sunt natura barbari quidem Græcis. Et vocat seruiles mores oppressiuos, eò quod serui opprimantur: sicut etiam in iure dicitur communiter, quòd seruorum genus non nisi per verbera corrigitur. Deinde cum dicit, Qui autem circa Asiam, &c. determinat de regno despotico, & dicit: Qui autem circa Asiam, supple, sunt barbari, his qui circa Europam, supple, sunt magis seruiles, ideò, supple, sufferunt despoticum principatum (Est autem despoticus principatus domini in seruum, sicut in primo dictum est) nihil contristati: & hoc ideò quia pro iure habetur quod ab institutione patrum descendit. Et dat causam, ibi, Tyranni quidem igitur propter tale sunt, scilicet quod vtuntur oppressiua potestate in subiectos.

e Secura autem, supple, est talis monarchia, ita quod subditi traditiones, non mouent: quia paternæ & secundum legem sunt, id est, secundum institutiones paternas obseruata & consuetæ: aliter enim tyranno non esset securum dominari. Deinde ponit de custodia illius regni, ibi, Custodia autem regalis & non tyrannica propter eadem causam. Et dat differentiam inter custodiam regalem & tyrannicam, ibi, Cures enim custodiant armis reges, tyrannos autem extranei. Reges etiam ba barorum custodiuntur à ciuibus, & in hoc sunt regales. Et tabdit vlterius differentiam. Hi quidem enim, scilicet reges barbari secundum legem, id est, paternas institutiones, & voluntariis, quia voluntarie subiiciunt se eis: hi autem, scilicet tyranni inuoluntariis principantur: & ideò non esset eis secura custodia ciuium, sed oportet eos vti custodia extraneorum. Vnde sequitur. Quare, id est, propter quod, hi quidem à ciuibus supple, reges, ij autem, supple, tyranni super cives habent custodiam, supple, ne ab ipsis ciuibus interficiantur, quibus sunt infesti & inuoluntarij. Deinde ponit conclusionem epilogalē de duobus dictis regnis, ibi, Duæ quidem igitur species harmonacchiæ, supple, sunt, scilicet bellica, & barbara.

f Deinde cum dicit, Altera autem quæ quidem, &c. determinat de regno Æymneto, & dicit: Altera autem, supple, monarchia, quæ quidem erat in antiquis Græcis, quos vocant Æymneras. Et fuerunt primi duces Græciam inhabitantes, sicut in Timæo Platonis dicitur, quòd Athen. docetur, quòd prima militia ex electa iuuentute constituitur. Et hoc est quod etiam hic exponendo addit. Est autem hæc, scilicet monarchia, vt simpliciter est dicere, id est, vniuersaliter dicere, electa tyrannis: quia, vt dicit Plato, electa iuuentus eligebatur ad tales oppressiones exercendas & repellendas: & propter hoc etiam fides in finibus regionis accipiebant, vbi primus est insultus hostium. Et ponit differentiam inter hoc regnum & barbaricum, dicens quòd hoc regnum non differt à barbarico, eò quod sit secundum legem. Vtrumque enim secundum legem est, & illud & istud, ita quod lex vocetur institutio paterna. Et hoc est. Differens autem à barbarica, scilicet monarchia, non eò quod non secundum legem, sed eò quod non patria sit solum. Hoc enim regnum principabatur etiam extraneis quos subiicere potuit. Et dat differentiam in istis principatibus, ibi, Principabantur autem, supple, in tali regno, hi quidem per vitam principatu hoc: ij autem, id est, alij principes in eodem regno vsque ad quædam tempora determinata, qui erant quasi quidam præfecti in quibusdam locis constituti ad tempus, sicut & modo videmus fieri in Lombardia, vel actiones, id est, duces exercitus non principabantur, nisi quamdiu ducebant exercitū in bellis tantū, sicut paulò ante dictum est de regno Agamemnonis.

g Et de hoc regno inducit exemplum, ibi, Qualem elegerunt quandoque Mitylenæi, (& est Mitylænia insula iuxta Siciliam posita in mari) Pittacum aduersus profugas, quibus præ-

erant Antimenides & Alcæus poëta. Fuit autem Antimenides dux, Alcæus autem legislator: isti enim congregauerant peregrinum exercitum profugarum, & infestabant insulam, contra quos repellendos elegerunt Mitylenæi Pittacum. Et dicit poëma Alcæi: Significat autem Alcæus, quòd elegerunt Pittacum tyrannum in quodam scholiorum versuum. Scholium dicitur, vt dicit Maximus, quod in margine iuxta textum versuum ponitur, & exponit ea quæ in eo continentur, & dicitur à Græco σχολὴ, quod est disciplina, sicut & Glossa dicitur à Græco γλῶσσα, quod est lingua: quia textum loquitur. Et exponit quid dixerit Alcæus subdens, Increpat enim, scilicet Alcæus Mitylenæos, quia malum patriæ Pittacum præfecerunt ciuitati sine felle: ciues enim ciuitatis sine felle erant, & scilicet hominem præferunt, vt refugas legum & patriæ fellicos repellerent. Et vlterius subdit verba Alcæi. Et grauis felicitatis tyrannum, scilicet Pittacum, quidam laudantes simul collecti, supple, præfecerunt ciuitati. Deinde subdit epilogalem conclusionem de tribus regnis, ibi, Hæ quidem sunt, supple, regna, & erant ab antiquo scilicet. Et ponit qualitatem eorum in communi, ibi, Quia enim tyrannicæ, scilicet erant tales monarchiæ, erant despoticæ, id est, seruilium dominatiuæ: quia autem electæ & voluntariorum, supple, erant, regales. Rex enim dominatur voluntariis & liberis.

b Deinde cum dicit, Quarta autem species, &c. determinat de regno heroico, quod est quarta regni species, & circa hoc quatuor facit. Primò enim describit heroicum regnum. Secundò ostendit qualiter instituebatur, & quid habebat pro possessione, ibi, *Domini autem erant præfulatus*, &c. Tertiò quomodo dilatabatur, ibi, *Qui quidem igitur in antiquis temporibus*, &c. Quartò conclusionem epilogalem, ibi, *Regni quidem species*, &c. Dicit ergo primò: Quarta autem species monarchiæ regalis, supple, est, quæ secundum heroica tempora, scilicet Priami & Æneæ & Hectoris, voluntariæ: voluntate enim libera subditi elegerunt tales reges. Et ponit causam, ibi, Et patriæ factæ, sunt, supple, secundum legem: quia secundum leges honestas principabantur. Et subdit rationem, ibi, Quia primi fuerunt benefactores multitudinis secundum artes aut bellum: secundum artes, quia primi vtiles artes docuerunt in ciuitatibus: secundum autem bellum, quia primi docuerunt mouere iustum bellum contra Colchos pro aureo vellere, contra Græcos pro destructione Troiæ. Et ponit aliam causam quare regnabant tales, ibi, Aut quia collegerunt, supple, populum terræ in ciuitates, aut emerunt regionem. Facti fuerunt reges voluntariorum, & successiuè sumentibus, supple, principatus per successionem patrij, supple, facti sunt, id est, paterni iuris successores.

i Secundò, ibi, Domini autem erant, &c. ostendit quam potestatem habebant, & dicit: Domini autem erant præfulatus secundum bellum, præsing enim vt duces exercitus, & substantiarum, id est, facultatum facti sunt domini, quæcumque, scilicet substantiæ, non sacerdotales, supple, erant. Et huius causam dicit in primo metaph. quia omnibus existentibus ad necessitatem & voluptatem, in scholam intrare concessa est sacerdotum gens, vt liberalibus intendere posset studiis: propter quod etiam, vt dicit idem ibidem, scientiæ dicuntur liberales, quia scilicet propter se, non propter aliquod lucrum quæsitæ sunt: sicut enim dicit ibidem, liberum dicimus qui causa sui est. Deinde ponit in quo habebant potestatem tales reges, ibi, Et cum iis sententias iudicabant, scilicet in causis ad prætorium pertinentibus. Et determinat quod dupliciter constituebantur ad hoc, ibi, Hoc autem faciebant, scilicet sententias iudicantes i ij quidem non iurantes, quia sine iuramento: quia sicut dicitur in 5. Ethic. Iudex debet esse sicut iustum animatum: ij autem iurantes, quod iustas darent sententias. Iuramentum autem erat sceptri eleuatio, sicut & nunc quando iuramus, manus eleuamus.

k Tertiò cum dicit, Qui quidem igitur in antiquis, &c. agit de dilatatione regni, dicens: Qui quidem igitur in antiquis temporibus, & super ea quæ penes ciuitatem, id est, in territorio ad ciuitatem pertinente, & quæ popularia, id est, ad populum pertinentia, & quæ circa confinia continuè, scilicet ciuitatis principabantur. Posterius autem hoc quidem permittentibus ipsis regibus, hoc autem turbis occupantibus, in aliis quidem ciuitatibus patriæ, supple, etiam principabantur, & sic dilatatum est regnum, & factum est imperium, & in talibus subiectis patriæ substantiæ, id est, facultates remanserunt regibus solum: vbi autem dignum est dicere regnum in confiniis bellicorum, quæ defendebant pugnantes pro eis, ducatum solum habebant.

l Quartò, ibi, Regni quidem species, &c. ponit epilogalem conclusionem. dicens: Regni quidem species hæ quatuor numero: vna quidem quæ circa heroica tempora. Et incipit hic pars in qua summatim recolligitur quicquid dictum est, & incipit ab vltima ponens eam primò: quia verius participat rationem regni: & addit vnam monarchiam quintam, quam prius non posuerat, & in summa reducit omnes ad duas: & hæc tria hîc dicuntur. Et hoc est. Vna quidem quæ circa heroica tempora: hæc autem erat voluntariorum quidem, voluntariè enim subiiciebant se talibus dominis, in quibusdam autem determinatus, non in omnibus. Et addit in quibus, ibi, Dux enim exercitus, & iudex, supple, in causis, erat Rex, & eorum quæ ad Deos, dominus, sicut paulò antè dictum est. Secunda autem quæ barbarica, & illam describit in summa, dicens: Hæc autem est ex genere, id est, generaliter dicatur principatus despoticus, id est, dominatiuus super seruiles personas, secundum legem. Despoticus enim principatus legibus ordinatur, sicut dictum est in primo. Tertia autem quam Æsymneticam appellant, hæc autem est electa tyrannis, quod patet per antecedentia. Quarta autem quæ Laconica: & hæc etiam patet per prædicta. Hæc autem est (vt simpliciter est dicere) ducatus exercitus secundum genus perpetuus, id est, secundum generis successionem

à

à patre in filios & sic deinceps, & hoc fuit Agamemnonis, vt dictum est. Et subdit conclusionem generalem de iis quatuor, ibi, Hæ quidem igitur hoc modo differunt, ab inuicem scilicet, vt prius dictum est. Deinde cum dicit, Quinta autem species regni, &c. apponit quintã dicens. Quinta autem species regni quando fuerit omnium dominus existens, sicut vnaquæque gens, & ciuitas vnaquæque communium, id est, communitatum populi ordinata secundum œconomiam. Omnis enim communitas oportet quod ordinetur ad vnum caput: quia aliter esset acephala: quia non est corpus, cuius membra ad vnum caput non ordinantur, sicut dicit Canon, quòd grues sequuntur vnam ordine literato. Qualiter autem sit ordo secundum œconomiam, exponit subdens, ibi, Sicut enim œconomia regnum quoddam domus est, ita regnum ciuitatis & gentis vnius vel pluriũm, supple, est œconomia: quia sicut familia ordinatur ad vnum, qui regit omnes, qui est paterfamilias: ita communitas ciuitatis ordinatur ad vnum, qui est Rex ordine legis.

m Deinde cum dicit, Ferè itaque duæ, &c. reducit omnes ad duas, dicens. Ferè itaque duæ sunt (vt est dicere) species regni de quibus considerandum, scilicet in hac scientia. Et tangit eas in communi, ibi, Hæc quidem, scilicet quæ communis vltrò dicta est, & Laconica, quæ scilicet similis est ducatui exercitus. Illæ enim duæ sunt extremæ. Vade sequitur. Aliarum

enim multæ intermediæ harum sunt. Et determinat quomodo, ibi, Pauciorum quidem enim domini, supple, quam regnum sunt: plurium autem sunt quam Laconicus, supple, dominatus. Illæ enim sunt sicut principatus super quosdam constitutus & ad quædam. Ex his concludit sufficientiam illius scientiæ ibi, Quare consideratio ferè de duobus est, scilicet politiis. Et determinat de quibus, ibi, Vnum quidem, verum expediat ciuitatibus ducem exercitus perpetuum esse, & hunc vel secundum genus, id est, generis successionem, vel secundum partem, id est, vt tota generatio succedat, vel tantum aliqui de generatione scilicet, vt filius patri, sed non nepos auo. Vnum autem, id est, alterum considerandorum, vtrum quidem vnum expedit dominum esse omnium, vel non expedit.

n Deinde cum dicit, De tali quidem igitur, &c. excusat se ab hac consideratione in hoc tractatu, dicens. De tali quidem igitur ducatu exercitus considerare magis habet legum speciem considerans, quam politiæ: in omnibus enim politiis contingit hoc fieri, id est, legum species considerare: quare dimittatur primum, scilicet in hoc tractatu: quia positiua legum debet de hoc considerare. Reliquus autem modus regni, id est de regnorum distinctione, politiæ species est: quare de hoc oportet considerare, supple, in hoc libro, & dubitationes quæ insunt transcurrere, scilicet in sequenti capitulo.

CAPVT X.

An ab optimo viro vel ab optimis legibus gubernari magis expediat. Et vtrum regnaturus potestatem habere debeat; qua eos qui parere nolunt vi cogere possit. Et quid Regi conueniat, quid optimatibus, quid reip.

a PRincipium autem inquisitionis est hoc, vtrum expedit magis ab optimo viro regi, vel ab optimis legibus.

b Videtur itaque putantibus expedire, à Rege regi, vniuersale solum leges dicere, sed non ordinare ad ea quæ eueniunt: quare in quacumque arte principari secundum literas, miserum. Et quidem in Ægypto post tertium diem mouere licet medicis: si autem prius, in suo periculo. Manifestum igitur, quòd non est quæ secundum literas & leges, optima politia propter eandem causam.

c At verò & illum sermonem vniuersalem oportet existere principibus: valentius autem cui non adest quod passionale omninò, quam cui connaturale. Legi quidem igitur hoc non inest, humanam autem animam necesse hoc habere omnem.

d Sed fortè dicet vtique aliquis, vt contra hoc consiliabitur de singularibus melius.

e Quod quidem igitur necesse ipsum esse legislatorem, palam: & ponere leges, sed non dominos, quam transD. Alb. Mag. Politic.

CAPVT X.

CAput verò huius quæstionis est, vtrum expediat magis ab optimo homine regi, vel ab optimis legibus gubernari.

Qui gubernationem hominis præferunt, aiunt leges solum vniuersaliter prouidere, non autem ad singularia ordinari: itaque in quacunque arte literis præcipere fatuum esse. Et in Ægypto post tertiam diem, mouere licet medicis: quod si prius, periculo id agunt suo. Patet ergo propter eandem causam, non esse per literas & leges optimam gubernationem.

At qui & illam adesse oportet gubernantibus vniuersalem rationem: & melius certè, cui non adest turbatio aliqua omnino, quam cui naturaliter inest. Hac igitur turbatione lex caret, mens verò humana non caret.

Sed forsan dicet aliquis, quod per huiusmodi rationem probabilius deliberabit circa singula.

*Quod igitur necesse sit ipsum legis conditorem esse, ac leges poni, manifestum est, sed non inuiolabiles, quatenus transQ 3 gredian

grediantur · quoniam de aliis oportet esse dominos : quæcumque verò non possibile legem iudicare, vel omninò, vel bene, vtrum vnum oportet optimum principari, vel omnes.

f Etenim nunc conuenientes disceptant, & consiliantur, & iudicant. Hæc autem sunt iudicia omnia de singularibus. Secundum vnum quidem igitur comparatus quicumque fortè deterior : sed est ciuitas ex multis, sicut concœnatio comportata pulchrior vna & simplici : propter hoc & iudicat melius turba multa quam vnus quicunque.

g Adhuc magis in differens quod multum, quemadmodum aqua ampbor, sic & multitudo paucis magis in differens. Vno autem ab ira obtento, vel ab alia aliqua passione tali, necessarium corrumpi iudicium. Ibi autem habent difficile simul omnes impetu ferri & peccare. Sit autem multitudo qui liberi nihil præter legem agentes, nisi de quibus necessarium deficere ipsam.

h Si autem non hoc facile in multis, sed si plures sint boni viri & ciues, vtrum vnus magis incorruptibilis princeps, vel magis plures quidem numero, boni autem viri ? an palam quod plures?

i Sed ij quidem diuisiones facient, vnus autem sine seditione. Sed ad hoc contraponendum fortè, quod studiosi secundum animam sicut & ille vnus.

k Si itaque plurium principatum, bonorum autem virorum omnium Aristocratiam ponendum, eum autem qui vnius, regnum, eligibilior vtique erit ciuitatibus Aristocratia, quam regnum (& cum potentia, & sine potentia existente principatu) si sit accipere plures similiter.

l Et propter hoc fortè rege regebantur prius : quia rarum erat inuenire viros multum differentes secundum virtutem, aliter & tunc paruas habitabant ciuitates. Adhuc autem à beneficio instituebant reges, quod quidem est opus bonorum virorum.

m Quoniam autem euenit fieri multos similes ad virtutem, non adhuc sufferebant, sed quærebant commune aliquid, & politiam instituerunt.

n Quoniam autem deteriores facti, opulenti facti sunt à communibus, hinc rationabile factas esse oligarchias. Honorabiles enim fecerunt diuitias.

o Ex iis autem primò in tyrannides transmutabantur.

p Ex tyrannidibus autem in democratiam. Semper enim ad pauciores ducentes propter turpe lucrum fortiorem ipsam multitudinem fecerunt, vt insurgerent & fierent democratiæ. Quoniam autem & maiores accidit esse ciuitates, fortè neque facile iam fieri politiam aliam præter democratiã.

q Si vero aliquis ponat optimum ciuitatibus à rege regi, quomodo se habebunt quæ de natis ? vtrum & genus oportet regnare ? sed genitorum quales quidem contingunt, nociuum. Sed non tradet dominus existens natis, sed non facile adhuc hoc credere. Difficile enim & maioris virtutis, quam secundum humanam naturam.

r Habet autem dubitationẽ & de potentia, vtrum oportet habere regnaturũ robur aliquod circa ipsum, quo possit cogere non volentes obedire, aut qualiter contingit principatum dispensare. Si enim secundum legem sit dominus, nihil agens secundum suam voluntatem præter legem, tamen necessarium existere ipsi potentiam qua custodiet leges.

s Fortè quidem igitur quæ circa regem talem, non difficile determinare. Oportet enim ipsum quidem habere potentiam, esse autem tantam potentiam, vt sit ea quæ singulorum & vnius & simul pluriam maior, ea autem quæ multitudinis, minor, quemadmodum antiqui custodias dederunt, quando præfecerunt ciuitati quendam, quem vocabant Æsymnetem vel Tyrannum: & Dionysio, quando petebat custodias, consuluit quidam Syracusanis dare tot custodias.

t De rege autem qui secundum suam voluntatem omnia agat, fermo instat nunc & facienda consideratio: qui quidem enim secundum legem rex, non est species regni, sicut diximus. In omnibus enim contingit esse ducatum exercitus perpetuum, puta in democratia & aristocratia, & multi faciunt vnum dominum dispensationis. Talis enim quidem principatus est & circa Epidamnum & circa Opunta. Opunta autem circa aliquam partem minor est.

Etenim nunc plures simul cognoscunt de causis, & deliberant, & iudicant. Sunt autem huiusmodi iudicia de singularibus. Et cum vnusquisque per se fortasse deficiat, ciuitas autem ex multitudine constet : vt conuinium ad quod plures conferunt, melius est quam vna atque simplex mensa : sic iudicia multorum sæpè meliora sunt, quam vniuscuiusque.

Præterea multitudo minus subiacet corruptioni, quemadmodum aqua magna congeries ; sic etiam plures quam pauci incorruptibiliores sunt. At cum vnus iudicat, si ira, vel alia huiusmodi perturbatio vincat, necessarium est iudicium corrumpi. Sed in multitudine difficile foret omnes irasci atque errare. Sit autem multitudo liberorum hominum, qui nihil agant præter legem, nisi in quibus lex ipsa necessariò deficiat.

Quod si hoc non facile in pluribus, si plures sint boni viri & ciues, vtrum incorruptior erit vnus in gubernando, vel cum erant plures, & boni omnes ? An patet quod plures ?

Enimuero plures inter se factionibus contendunt. Vnus autem non contendit, sed aduersus hoc forsan ponendum est, quod studiosi viri sunt omnes vt ille vnus.

Si ergo plurium gubernatio, bonorum autem virorum omnium, optimatum dicitur, vnius autem regnum, optabilius esset ciuitatibus, ab optimis gubernari, quam à rege (Et cum potestate, & sine potestate) modo reperiri queant plures similiter.

Et ob hoc forsan rex ab initio repertus esset, quod difficile erat viros plures excellenti virtute reperiri, præsertim cum tunc ciuitates paruæ forent. Præterea ob beneficia accepta reges creauere, quod opus est bonorum virorum.

Sed cum postea contingeret, vt plures pari virtute reperirentur, non amplius tolerarunt regem, sed commune quiddam quærentes Respublicas constituerunt.

Cum vero deteriores facti, lucrum sibi quærent ex gubernatione Rerumpublicarum, hinc

rum, paucorum hinc potentiam exercam fuisse credendum est. Honorabant enim diuitias.

Ex his vero in tyrannides transit.

Ex tyrannis rursus ad plebem. Semper enim ad pauciores redigentes propter quæstus cupiditatem, multitudinem corroborarunt, vt tandem insurgens multitudo ad popularem statum ciuitates redegerit. Factis nempe maioribus ciuitatibus, non facile est ad aliam quam popularem gubernandi speciem remanere.

Sin autem quis ponat optimum esse ciuitatibus à rege gubernari, quomodo fiet in filiis ? vtrum per genus erit successio ? At si natorum qualescumque, perniciosum est, sed non relinquet regnum huiusmodi natis rex, cum id in sua sit potestate : at non facile iam est in hoc fidem habere. Arduum enim ac maioris virtutis est, quam secundum humanam naturam.

Quæstio est etiam, vtrum habere debeat, qui regnaturus est, circa se potentiam quandam, qua possit compellere non parentes, vel quomodo gubernationem exercebit. Si autem habeat potestatem à legibus concessam, & nihil ex voluntate sua faciat præter leges, tamen necessaria erit sibi potentia, per quam leges tueri queat.

Forsan quidem de huiusmodi rege non difficile est determinare. Nam oportet ipsum viri habere, sed tales, vt vnoquoque separatim, & simul pluribus potentior sit, populo tamen sit impotentior, vt antiqui solebant custodiam ciuitatis tradere, quando aliquem Æsymnetam vocitabant, vel tyrannum : & Dionysio sic postulanti circa habere aliquos custodiæ causa, censuit quidam Syracusanis tot esse dandos.

Verum de eo rege qui cuncta ex voluntate sua gerit, consideratio nunc est facienda. Nam ille qui secundum leges dicitur rex, non facit vt diximus regiæ gubernationis speciem : quia in cunctis Reipubl. cadere potest, vt sit quidam ducendo exercitui, quoties ciuitas bellum gerit, perpetuo præfectus, puta in populari statu, & optimatum gubernatione, pluresque auctoritatem vni committunt belli gerendi. Est autem talis quædam deputatio apud Dyrachium, & apud Sipontinos, licet apud Sipontinos paulo constrictior.

z De vocato autem omnimodè rege (hoc autem est in quo Rex principatur omnibus secundùm suam voluntatem) dicendum. Videtur autem quibusdam neque secundum naturam esse quod dominus sit communium ciuium vnus, vbi consistit ex similibus ciuitas

x Similibus enim naturâ idem iustum, necessarium, & eandem dignitatem secundum naturam esse. Quare siquidem inæquales æquale alimentum habere, vel vestimentum nociuum corporibus, sic habeat & quæ circa honores, similiter & inæquales.

y Propter quod quidem nihil magis principari, quam subiici, iustum est, & vicissim igitur eodem modo, hoc autem iam lex, ordo enim lex. Legem ergo principari eligibilius magis, quam ciuium vnum aliquem.

z Secundum eandem autem rationem hanc vtique, si aliquos principari melius, hos instituendum seruatores legis, & ministros legum. Necessarium enim esse quosdam principatus, sed non hunc vnum esse aiunt iustum, similibus existentibus omnibus.

aa At verò quæcumque non videtur posse determinare lex, neque homo vtique poterit nota facere, sed vniuersalè lex instituit reliqua iustissima sententia iudicare, & disponere principes, adhuc autem omnia dirigere dant quodcumque videbitur tentantibus melius esse positis.

bb Qui quidem intellectum iubet principari, videtur iubere principari Deum, & leges: qui autem hominem iubet, apponit & bestiam: quando enim concupiscentia tale, & furor principatum habuerit, tandem & optimos viros interimet: propter quod quidem sine appetitu, intellectus lex.

cc Exemplum autem artium videtur esse falsum, quod secundum literas medicari sit prauum, sed & eligibilius vti habentes artes. Ij quidem enim propter amicitias nihil præter rationem faciunt, sed accipiunt mercedem ægrotos curantes: ij autem in politicis principatibus multa ad affectum & gratiam consueuerunt agere. Quoniam & medicos quando suspicantur persuasos ab inimicis perimere propter lucrum, tunc eam quæ ex literis curam quærunt vtique magis.

Sed regia illa potestas plenissima, per quam rex omnia ex voluntate sua gubernat, videtur quibusdam non esse secundum naturam, vt vnus omnium dominus sit ciuium, cum ex similibus ciuitas constet.

Nam similibus natura idem ius esse necessarium est, & eandem dignitatem secundum naturam. Quare vt parem habere impares alimoniam, aut vestem, nociuum est corporibus: ita & in honoribus res se habet. Similiter ergo & inæquale æqualibus.

Ex quo non magis præesse, quam subesse iustum est, & per vicissitudinem eodem modo. Et hæc iam lex, nam institutio lex est. Melius igitur vt lex dominetur, quam aliquis ciuium.

Eademque ista ratione, si quos præesse oportet, ita sunt præficiendi, vt custodes legum atque ministri. Necesse est enim esse aliquos magistratus cum potestate, sed non vnum hunc debere aiunt in ciuium paritate.

Quæcumque tamen videntur per legem quidem terminari non posse, per hominem verò cognosci posse, prudenter cauens lex adiungit, cætera iustissima intentione iudicari debere per eos qui iudiciis præsunt, ac insuper emendare permittit quod videatur conantibus, vt melius disponantur, quam sicut iacet.

Qui igitur legem præesse iubent, videntur iubere Deum præesse, & leges: qui autem hominem iubet præesse, adiungit ad bestiam sæuam: libido quippe talis est, atque obliquos agit etiam viros optimos, qui sunt in potestate: ex quo mens absque appetitu lex est.

Videtur autem de artibus falsum esse exemplum, quod secundum literas medicari vanum esset, melióque fore si possidentibus artẽ vtatur. Nam illi quidem nihil contra rationem per amicitiam agunt, nisi quod recusant mercedem accipere cum sanos fecerint: at in magistratibus multa per affectionem & gratiam consueuerunt delinquere, cum si de fide medici timeretur, ac suspicio foret, nec susceptо ab inimicis pretio necare velit, tunc ex literis curam magis optaremus.

dd At

dd At vero medici ægrotantes inducunt ad seipsos alios medicos, & exercitatores puerorũ cum sint in exercitio, inducunt exercitatores disciplinæ, tanquam non potentes iudicare quod verum: quia iudicarent de propriis & in passione existentes. Quare palam quod iustum quærentes, medium quærunt, lex enim ipsum medium.

ee Adhuc principaliores & de principalioribus quam hæ quæ secundum literas leges sunt, quæ secundum consuetudines. Quare si iis quæ secundum literas homo princeps est securior, sed non iis quæ secundum consuetudinem.

ff At verò neque facile prospicere multa vnum. Oportebit igitur multos esse sub ipso constitutos principes. Quare quid distet hoc à principio mox existere, vel vnum consistere hoc modo?

gg Adhuc, quod & prius dictum est, siquidem vir studiosus, quia melior, principari dignius vno autem duo boni meliores, hoc autem est quod dicitur, Simul duobus venientibus. Et oratio Agamemnonis, Tales mihi sodales, vt non iam principari iustum.

hh Sunt autem & nunc de quibusdam principatus dominantes iudicio, sicut iudex, de quibus lex non potest determinate: quoniam de quibus potuit, nullus dubitat de ils, tanquam non vtique optimè lex præceperit, iudicabit. Sed quoniam hæc quidem contingit comprehendi legibus, hæc autem impossibilia, hæc sunt, quæ faciunt dubitare, & quærere, vtrum optimam legem principari eligibilius, quam optimum virum? De quibus enim consiliantur, sunt impossibilium lege constituta esse. Non igitur hoc contradicunt, tanquam non necessarium esse hominem iudicantem de talibus, sed quod non vnum solum, sed multos: iudicat enim vnusquisque princeps eruditus à lege bene.

ii Inconuenientsque forte vtique esse videbitur si melius percipiat quis duobus oculis, & duabus auribus iudicans, & agens duobus pedibus, & manibus, quam multi multis. Quoniam & nunc oculos multos Monarchæ faciunt sibi, & aures, & manus, & pedes. Eos enim qui principatui, & ipsius sunt amici faciunt comprincipes. Non amici quidem igitur existentes non faciunt secundum

Atqui ægrotantes medici alios ad se medicos vocant, & magistri palæstræ alios magistros, quasi nequeant verum discernere, qui de se propriis iudicant, & in affectu constituti sunt. Quare manifestum est, quod iustum quærentes, medium quærunt, lex enim medium.

Præterea validiores & de validioribus rebus leges sunt illæ quæ ex moribus proueniunt, quam quæ ex literis. Quare si minus fallitur homo quam hi qui secundum literas, non tamen qui secundum consuetudinem.

Atqui nec facile est vnum discernere. Opus erit ergo vt plures sint sub eo iudicantes. Itaque quid refert hoc statim ab initio prouidere, vel expectare vt ipse vnus aliis ista committat?

Insuper quod prius dicebatur, si quidem vir studiosus, quoniam melior sit, præesse debet: vno autem duo boni meliores sunt, hoc enim est, quod Homerus ait: Duo simul euntes. Et optatio Agamemnonis, Vtinam tales mihi decem consultores adessent.

Sunt autem etiam nunc magistratus cum potestate iudicandi de quibusdam, ceu iudex, de quibus lex prouidere non potest: nam de quibus lex determinare potest, nemo dubitaret. Sed cum quædam comprehendi legibus possint, quædam non possint, & hæc sunt illa quæ dubitationem & quæstionem faciunt, vtrum melius sit ab optima lege, an ab optimo viro gubernari? Nam quæ in consultationem veniunt, de eisdem ferri legem impossibile est. Non igitur hoc aiunt, quod necessarium sit hominem in huiusmodi rebus iudicare, sed quod non vnum solum, sed plures: iudicat enim vnusquisque in magistratu hunc, si sit eruditus primo à lege.

Forsan verò absurdum videri posset, si melius cernat duobus oculis, & duabus auribus audiat, & duobus pedibus, duabusque manibus agat, quam plures pluribus: cum & nunc quidem reges & tyranni oculos plures sibi comparent, & aures, & manus, & pedes, præficiendo amicos, & curationem rerum eis committendo: qui nisi sint amici, non faciunt secundum illorum intentionem: si verò sint amici, & status

cundum

cundum Monarchæ voluntatem: si autem amici, & illius principatus quoque amicos forte, & similes. Quare si hos æstimat oportere principari æquales, & similes principari æstimat oportere similiter. Quæ quidem igitur dicunt dubitantes aduersus regnum, fere hæc sunt.

kk Sed fortè hæc in aliquibus quidè habent hoc modo, in aliquibus autem non sic. Est enim aliquid natura despoticum, & aliud politicum, & iustum, & conferens: tyrannicū autem non est secundum naturam, neque aliarū politiarum quæcunque transgressiones sunt: hæc enim fiunt, quæ præter naturā. Sed ex dictis manifestum, quòd in similibus quidem & æqualibus, neque iustum, vnum dominum esse omnium, neque non existentibus legibus, sed ipsum, tanquam sit lex, neque legibus existentibus neque bonum bonis, neque non bonis non bonum, neque si secundum virtutem melior sit, nisi modo quodam. Quis autem modus, dicendum. Dictum est autem æqualiter, & prius.

Primò autem determinandum quid sit regnabile, & quid sit Aristocraticum, & quid politicum. Regnabile quidem igitur talis est multitudo, quæ nata est ferre genus superexcellens secundum virtutem ad præfulatum politicum. Aristocratia autem multitudo, quæ nata est ferre multitudinem potentem regi principatu liberorum ab iis qui secundum virtutem præsidibus ad politicum principatum. Politica autem multitudo, in qua nata est fieri multitudo politica, potens principari & subiici secundum legem, distribuentem principatus secundum dignitatem opulentis.

mm Cum igitur vel genus totum, vel aliorum vnum acciderit esse differentem secundum virtutem tantum, vt excedat quæ illius, eam quæ aliorum omnium, tunc iustum est genus hoc esse regale & dominans omnium, & regem vnum hunc. Sicut enim dictum prius, non solum sic habet secundum iustum quod proferre consueuerunt qui politias instituerint, & qui Aristocratias, & qui Oligarchias, & iterum qui Democratias: penitus enim secundum excessum volunt, sed excessum non eundem, imò secundum quod prius dictum est: neque enim occidere, vel fugare, *illorum, & personarum, amicus autem par & similis. Quare si eos censet præficiendos, certe pares ac similes gubernationi præesse censet oportere. Quæ igitur contendentes contra regiam gubernationem aiunt, fere ista sunt.*

Sed hæc forsan in quibusdam ita se habent in quibusdam autem non ita. Est enim quod dam natura dominabile, aliud regibile: aliud populare, & iustum, & vtile. Tyrannicum vero non est secundum naturam, nec vlla aliarum gubernationum quæ rectam transgrediuntur formam: hæc enim fiunt præter naturam. Sed ex his quæ dicta sunt, patet, quod in similibus & paribus, nec vtile est, neque iustum, vt vnus sit dominus omnium, neque si non sint leges, neque bonus, bonorum: neque non bonorum, non bonus: neque si secundum virtutem sit melior, nisi per quendam modum. Quis autem iste sit modus, dicendum est. Diximus vero æqualiter & ante.

Sed primo determinandum est quid congruat regi, quid optimatibus, quid Reipublicæ. Regibus congruit huiusmodi multitudo, quæ natura apta sit ferre genus præstans virtute ad principatum ciuilem. Optimatibus verò congruens est multitudo liberorum, quæ nata sit ad ferendum gubernationem eorum, qui sunt secundum virtutem primarij. Ad ciuilem gubernationem autem Reipublicæ congruit ea multitudo, in qua populus innascitur bellicus, qui gubernari posit & gubernare secundum leges & æquitatem, impartiens tenuioribus honores & magistratus.

Quando igitur aut totum genus, aut inter alios vnum aliquem ita præcellere contingat, vt vnius ipsius virtus maior sit aliorum omnium virtute, tunc iustum est hoc esse regium genus, & omnium dominari, & hunc vnum ee regem. Vt enim dictum est prius, non solum id habet iustitiam, quam præferre solent Rerumpub. instituores, & qui optimatum, & qui paucorum potentiam, & qui popularem: omnes enim secundum excellentiam tribuunt, sed excellentiam non eandem, sed secundum prius dictam: neque interficere, neque in exilium agere, neque relegare hunc posse decet, neque diguari vt per vices gubernet.

est

neque relegare vtique talem decens est, neque vtile vniuersale subiici secundum partem. Non enim nata est pars excellere ipsum omne: ei autem qui tantam excellentiam habet, hoc accidit. Quare relinquitur solum obedire tali, & dominum esse non secundum partem, sed simpliciter.

nn De regno quidem igitur quas habet differentias, & vtrum non expediat ciuitatibus, aut expediat, & quibus & quomodo, determinatum sit hoc modo.

oo Quoniam autem tres dicimus esse rectas politias: harum autem necessarium optimam esse eam, quæ ab optimis dispensatur: talis autem est in qua accidit vel vnum aliquem simul omnium, vel genus totum, vel multitudinem excedentem esse secundum virtutem, iis quidem subiici potentibus, iis autem principari ad dilectissimam vitam: in primis autem sermonibus ostensum est, quòd eandem necessariùm viri virtutem esse, & ciuis optimæ ciuitatis: manifestum, quod eodem modo, & per eandem sit vir studiosus, & ciuitatem instituet vtique quis aristocratizatam & regno gubernatam.

pp Quare erunt & disciplina & assuetudines eædem ferè, quæ faciunt studiosum virum, & quæ faciunt politicum, & regale.

qq Determinatis autem iis, de politica optima iam tentandum dicere, quò nata sit fieri modo, & institui quomodo. Necesse vtique facturum de ipsa conuenientem speculationem.

Non enim natura fit, vt pars superet totum: habenti vero tantam excellentiam hoc accidit. Restat ergo, vt huic suadenti pareatur, & potestatem cum habere non per vices, sed simpliciter.

De regia igitur gubernatione, & quam differentias habeat, & vtrum vtile sit ciuitatibus vel non, & quibus & quomodo, in hunc modum determinatum sit.

Cum verò tres dixerimus esse rectas gubernandi species, harum verò necessarium sit eam esse optimam, quæ ab optimis gubernetur: talis autem est in qua contingit aut vnum aliquem omnium, aut genus totum, aut multitudinem virtute præstantem gubernare eos qui gubernari valeant, ad eam vitam, quæ sit maximè expetenda: & in primis libris ostensum sit necessarium esse, vt sit eadem virtus boni viri, & ciuis optimæ ciuitatis: patet quod eodem modo, & per eadem fit vir bonus, & ciuitatem statuerēt quis ab optimis gubernari, vel à rege.

Itaque eadem ferè disciplina & iidem mores facient studiosum virum, qui facient ciuilem & regium.

His determinatis, consandum iam erit de optima Republica dicere, quemadmodum fiat, & quomodo constituatur. Nam necesse est de illa conuenientem considerationem facere.

CAPVT X.

a IN hoc capitulo determinat dubitationes circa prædicta. Et diuiditur in tres partes, secundum tres dubitationes quas inducit. Primò enim quærit, vtrum melius sit ciuitati regi Rege vel lege. Secundò, vtrum melius sit Regem tobur habere ab cogendum inobedientes, vel non, ibi, *Habet autem dubitationem & de potentia*, &c. Tertiò quid proprie regnabile sit in vnaquaque politia, ibi, *Primo autem determinandum*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim ostendit, quòd lege non potest gubernari ciuitas: eò quod vniuersalis & vniuersalium est. Secundò obiicit in contrarium, ibi, *At verò & illum sermonem*, &c. Dicit ergo primò, quòd homine non melius gubernatur ciuitas quam lege: quia homo passionibus subiacet, & sæpe deducitur ira, amore, & huiusmodi, quod gubernationi ciuitatis non competit. Et hoc est. Principium autem inquisitionis est hoc, vtrum expedit magis ab optimo viro regi, supple, ciuitatem, vel ab optimis legibus.

b Et ponit rationem, quod ab optimo viro, ibi, Videtur itaque putantibus expedire, à Rege regi, id est, ab optimo viro. Cuius dat rationem, ibi, Vniuersale solum leges dicere, supple, videntur, sed non ordinare ad ea quæ eueniunt, scilicet in particularibus casibus, tam in communicationibus, quam in distributionibus, in quibus quotidiana requiritur experientia, quam legislator considerare non potuit: vnde videtur, quòd melius sit regi viro quam lege. Et concludit, ibi, Quare, id est, propter quod in quacumque arte, scilicet actiua, vel factiua, principari secundum literas, id est, scriptas leges, miserum. Et causam reddit 5. Ethic. vbi dicit, quòd humana ad vnam communem

cem aliquem regulam redigi non possunt, sed est in eis sicut in regula ædificationis Lesbiæ. Lesbia autem insula est, in qua lapides omnes indomabiles sunt ad regulam: propter quod incolæ animenerunt, quod sit plumbea regula, vt cum lapis non posset redigi ad rectitudinem regulæ, regula curuetur ad lapidem, ita quod non in enormis excessus. Et quod dixit, probatur per experientiam, ibi, Et quidem in Ægypto post tertium à mouente non licet medicis: si autem prius, in suo periculo, scilicet medici. Intendit dicere, quòd sic est in regimine ciuitatis, sicut in regimine corporis: in infirmitate enim corporis si est infirmitas in sanguine qui putrescit continuè, intelligit medicus morbum omni die & omni hora: si ex phlegmate, intelligit ex putrefactione continua non interpolata: si ex cholera, mouebit infirmum in tertium diem: si ex melancholia, mouebit in quartum: & sic statuerunt Ægyptij, quòd medico non liceret mouere infirmum ad aliquam dietam per diætas & curam, nisi post tres dies: quia tunc expertus est motus omnium humorum: & si ante mouet eum secundum alterationem curæ & diætæ, facit hoc in suo periculo: quia tunc non operatur secundum artem. Similiter videtur esse in politiis: vnde sequitur.

Manifestum igitur, quòd non est quæ secundum literas, id est, scriptas leges, & leges scilicet vniuersales, optima politia, propter eandem causam, scilicet quia vt dictum est, actus humani sunt secundum particulares casus emergentes, in quibus sæpe oportet ciuitatem de regimine in regimen transferri.

c Deinde cum dicit, At verò & illum sermonem, &c. statim vadit in oppositum. Et est secunda pars primæ partis, in qua duo facit. Primò enim ponit rationes quibus probatur melius esse regi lege quam Rege. Secundò circa hoc obiectionem quorundam excludit, ibi, *Sed fortè dicet vtique aliquis*, &c. In primo ponit rationem prius dictam, scilicet quod homo vincitur & mouetur passionibus quibus impeditur à bene regendo. Et hoc est. At verò & illum sermonem vniuersalem oportet existere principibus, scilicet regibus & aliis. Sermo autem iste est. Valentius autem erit non adest quod passionale omninò, quam cui connaturale, est, supple, passionibus abduci. Legi quidem igitur hoc non inest, scilicet quod passionibus abducatur, humanam autem animam necesse hoc habere omnem. Ratio talis est. Quodcumque à recto abduci est impossibile, rectius dirigit quam quod passionibus abducitur: lex passionibus non subiacet, & omnis humana anima passionibus subiacet: ergo rectius dirigit lex quam homo.

d Deinde cum dicit, Sed fortè dicet vtique, &c. excludit responsionem quorundam, dicens. Sed fortè dicet vtique aliquis, vt contra hoc consiliabitur, supple, Rex, de singularibus melius, quam lex: & sic melius est regi Rege quam lege.

e Et obiicit contra hoc, ibi, Quod quidem igitur necesse est ipsum esse legislatorem, scilicet Regem, & ponere leges secundum quas dirigit id quod consilio inuenit, palam. id est, manifestum, est, supple, & sic adhuc lege gubernabitur ciuitas, sed non dominos, supple, oportet constituere reges: quia transgrediuntur sicut homines passionibus subiecti: quoniam de aliis oportet esse dominos. Et subdit quæ sint illa, ibi, Quæcumque non possibile legem iudicare, vel omninò, vel bene. Cuius causa est: quia sunt circa particulares actus, qui nouis emergentibus casibus continuè occurrunt in ciuitate. Et sic determinatio redit ad hoc, quòd ciuitas optimè regitur lege, nisi sint non casus particulares, in quibus dominium confertur principi ad iudicandum secundum suum arbitrium. Et circa hanc determinationem statim mouet dubium, vtrum melius sit hoc committere communitati ciuitatis, vel vni alicui, & obiicit ad vtrumlibet, primò quod melius sit committere ciuitati: & ordinat sic quæstionem, ibi, Vtrum oportet vnum optimum principari, vel omnes.

f Etenim nunc conuenientes, scilicet in ciuitate disceptant, & consiliantur ad inuicem, & iudicant, scilicet secundum consilia inter se inuenta: & hæc omnia videntur facere ad hoc quod melius sit committere communitati, quam vni. Et dat causam, ibi, Hæc autem sunt iudicia omnia de singularibus, quæ communitas ex consuetudine iudicat senatorum & consulum ciuitatis. Et ex hoc arguit, ibi, Secundum vnum quidem igitur comparatus quicumque fortè deterior, est communitate scilicet, quia multi præualent vno, sicut in ante habitis probatum est. Et ponit rationem, ibi, Sed est ciuitas ex multis, sicut conconatio, id est, cœna ex multis collecta, comportata, id est, à multis dantibus symbola, pulchrior, supple, est, vna & simplici: quia multis dantibus symbola multa congerunt in diuersis ferculis: sicut dicitur in cœna Regis Assueri, in qua vnusquisque dedit secundum suam dignitatem Et infert, ibi, Propter hoc & iudicat melius turba multa, quam vnus quicumque: sicut & melius disputabitur omnis quæstio à multis, quam ab vno.

g Et de hoc ponit aliud exemplum, ibi, Adhuc magis in differens quod multum, quemadmodum aqua amplior: & est sensus. Id quod multum est, magis tendit in differens, id est, in differentes rationes & persuasiones. Et dat exemplum: Quemadmodum aqua amplior in plura diuiditur quam simplex. Et adaptat, ibi, Sic multitudo paucis magis in differens, id est, consilio & ratione plura inuenit differentia ex quibus colligitur optimum consilium. Deinde cum dicit, Vno autem ab ira, &c. ad idem inducit aliam rationem magis ex propriis: quia scilicet facilius corrumpitur vnus quam multi. Vno autem ab ira obtento, vel aliqua alia passione tali, necessarium corrumpi iudicium, est, supple. Vnde Poëta: Ira impedit animum ne possit cernere verum. Ibi autem, scilicet in multitudine, habent difficile simul omnes impetu, supple, iræ vel alterius passionis, ferri & peccare. Sed quia posset dici, quòd in multitudine plures sunt iracundi, occurrit, dicens, ibi, Sit autem multitudo talis & talium, qui liberi, scilicet à passionibus sint, nihil præter legem agentes, nisi de quibus necessarium deficere ipsam, scilicet legem, & hoc in quibusdam particularibus casibus.

h Et

h Et obuiat ad hoc respondendo, & soluit, ibi, Si autem non hoc facile, scilicet inuenire talem multitudinem, in multis, tunc, supple, quæratur, si plures sint boni viri & ciues, in multitudine scilicet, qui secundum rectam rationem ciues sint, vtrum vnus magis incorruptibilis princeps, vel magis plures quidem numero, supple, sint incorruptibles, boni autem viri, supple, sint magis incorruptibiles, quam vnus, an palam, quod plures, supple, sint magis incorruptibiles quam vnus.

i Et statim ostendit aliud periculum quod est in pluribus, ibi, Sed hi quidem, scilicet plures, seditiones facient, vnus autem sine seditione. Et sic iterum videtur melius vni committere quam multis. Et iterum contra hoc obiicit, ibi, Sed ad hoc, id est, contra hoc, contraponendum fortè, supple, est quod studiosi secundum animam, supple, sint illi plures, sicut & ille vnus, & non passionibus subiecti.

k Et ex hoc concludit, quòd principatus plurium bonorum virorum, qui aristocratia dicitur, melior erit regno vnius. Et hoc est. Si itaque plurium quidem principatum, bonorum autem virorum omnium, aristocratiam ponendum, sit, supple, sicut dicitur in 8. Ethic. cum autem qui vnius: scilicet principatum, regnum, supple, sit ponendum, vt ibidem dicitur, eligibilior vtique erit in ciuitatibus aristocratia, quam regnum. (& cum potentia & sine potentia existente principatu) cuius tamen contrarium in 8. Ethic. dictum est, scilicet quod optima politia sit regnum. Et contra hoc iterum opponit. Primæ enim ciuitates regebantur rege, & non aristocratia. Et huius assignat causas, ibi, Si sit accipere plures similiter, scilicet secundum virtutem difficile.

l Et propter hoc fortè Rege regebantur prius, ciuitates scilicet: quia rarum erat inuenire viros plures multum differentes secundum virtutem, ab aliis, supple, sed vnus facilius inueniebatur. Et huius assignat etiam aliam causam, ibi, Aliter, quia & tunc parvas habitabant ciuitates, ad quarum regimen sufficiebat vnus. Et tertiam causam ponit, ibi, Adhuc autem à beneficio instituebant reges, quod quidem, scilicet beneficium, opus est bonorum virorum. Et hoc videtur Dominus tangere Luc. 22. vbi dicitur, quòd Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent, supple, benefici vocantur.

m Qualiter autem successu temporis ad hoc corrupti sunt, ostendit subdens, ibi, Quoniam autem euenit, supple, successu temporis fieri multos similes ad virtutem, non adhuc sufferebant, vnum regere, supple, sed quærebant commune aliquid, & politiam instituerunt, scilicet quæ vocatur aristocratia, id est, principatus virtuosorum.

n Deinde cum dicit, Quoniam autem deteriores, &c. ostendit ex hoc qualiter declinauerunt in oligarchiam, dicens: Quoniam autem deteriores facti, supple, postea opulenti facti sunt à communibus, id est, à rebus communitatis, hinc rationabile, supple, est factas esse oligarchias, id est, principatus paucorum & diuitum. Et ponit rationem, ibi, Honorabiles enim fecerunt diuitias.

D. Alb. Mag. Politic.

o Et subdit qualiter ex eis declinauerunt in tyrannidem, ibi, Ex iis autem, scilicet ol garchiis, primò in tyrannides transmutabantur: opprimebant enim populum, & deprimebant facultates, vt ditati dominarentur.

p Vlterius dicit, quod ex tyrannidibus mutabantur in democratiam, ibi, Ex tyrannidibus autem in democratiam. supple, transmutabantur. Et ponit causam quomodo sic politiæ processerunt, ibi, Semper enim ad pauciores ducentes, scilicet principatum, propter turpe lucrum, primò, supple, fecerunt Regem, deinde paucos bonos, postea paucos diuites & potentes, deinde tyrannos non nisi turpis lucri gratia regnantes. Et vt hoc ciuitates à se excluderent, fortiorem ipsam multitudinem fecerunt, scilicet ciuitates, vt consurgeret, scilicet ipsa multitudo contra tales, &, sic, supple, fierent democratiæ, id est, principatus populi. Et subdit. Quoniam in hac politia plus perdurabant quam in aliis. Quoniam autem & maiores accidit esse ciuitates, scilicet postea quam in principio, fortè neque facile iam fieri politiam aliam præter democratiam. Et hoc quia populus gauder esse in libertate.

q Deinde cum dicit, Si verò aliquis ponat, &c. in fine quæstionis primò ponit aliquam obiectionem contra eos qui dicunt regnum esse optimam politiam, & dicit: Si verò ponat aliquis optimum ciuitatibus à rege regi, quomodo se habebunt quæ de natis, id est, regum filiis? Vtrum etiam secundum genus oportet, &, id est, etiam regnare, scilicet vt patri succedat filius? Et ostendit hoc nocium, ibi, Sed genitorum, id est, filiorum quales quidem contingunt, supple, esse, nocium, supple, est regnare. Secundò, ibi, Sed non tradet, &c. opponit etiam in contrarium ponens responsionem quorundam, & dicit: Sed, supple, dicet aliquis. Non tradet Dominus existens, scilicet Rex bonus, natis, supple, malis, regnum. Et huic responsioni obuiat, ibi, Sed non facile adhuc hoc credere. Et dat rationem, ibi, Difficile enim, supple, est hoc, & maioris virtutis quam secundum humanam naturam naturale enim plus est diligere filium, etiam malum, quam extraneum, etiam bonum.

r *Habet autem dubitationem*, &c. Hic incipit secunda dubitatio, in qua quærit, quam potentiam oportet dare Regi ad cogendum subiectos. Et diuidirur in tres partes. Primò enim quærit, quæ potentia danda sit Regi cuicumque. Secundò, vtrum naturale sit Regem super æquales constitui, qui secundum voluntatem regat, ibi, *De vocato autem omnimodè regno*, &c. Tertiò, vtrum melius sit principari secundum leges scripras, vel vtrum secundum æqualissimas sententias inuentas à principibus, ibi, *Secundum eandem autem rationem*, &c. Est ergò prima quæstio, quam oportet adiungere Regi potentiam ad cogendum inobedientes. Et hanc soluit per distinctionem. Quod Rex aut regit lege, aut voluntate. Si lege, oportet ei dare potentiam qua quisque cogatur ad legis obseruationem: si voluntate, tunc periculum est dare tantam potentiam, quòd possit occidere bonos quando vellet: sed danda est ei tanta fortitudo vt vno vel pluribus plus possit paucis

tamen, ita nullo modo tanta, quod possit plus in multitudine, propter periculum. Et hæc est tota sententia primæ partis. Dicit ergo primò: Habet autem dubitationem, &, id est, etiam de potentia. Et explanat de qua potentia, ibi, Vtrum oportet habere regnatorum, scilicet in ciuitate, robur, ex militia scilicet, aliquod circa ipsum. Et subdit ad quid, ibi, Quo possit cogere non volentes obedire, aut qualiter contingit principatum dispensare. Hæc quæstio surgit ex fine decimi Ethic. vbi dicit Aristoteles, quòd persuasiuus sermo in talibus non sufficit, sed oportet adesse coactiuum. Et concordat cum eo quod dicitur Eccl. 1. Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates. Et quia dupliciter dispensatur regnum, scilicet secundum legem, & secundum voluntatem, subdit dicendo, ibi, Si enim, id est, quamuis enim secundum legem sit dominus, nihil agens secundum suam voluntatem præter legem, tamen necessarium existere ipsi potentiam qua custodiat, id est, custodiri faciat, leges; & hoc propter dictam causam, scilicet quia sermoni persuasiuo oportet adesse coactiuum, propter malitiam populi.

f Deinde cum dicit, Forte quidem igitur, &c. incipit determinare quæstionem istam: & determinat, sicut dictum est, dicens: Fortè quidem igitur quæ circa regem talem, non est difficile determinare, scilicet in eo qui dispensat regnum secundum legem. Et dicit quomodo, ibi, Oportet enim ipsum habere potentiam coactiuam, scilicet qua cogat inobedientes: esse autem tantam potentiam, vt sit eâ, quæ singulorum & vnius & simul plurium maior: eâ autem quæ multitudinis minor. Et huius ratio est: Quia potest peruerti Rex, & tunc bonum est, quòd multitudo præualeat ei: aliter enim peruerteret ciuitatem. Et hoc probat à consuetudine antiquorum, ibi, Quemadmodum antiqui custodias dederunt quando præfecerunt ciuitati quendam quem vocabant Æsymnetem, vel tyrannum, scilicet qui reprimeret insolentias Regum & maiorum. Quia sicut dicitur Esther 3. ad Assuerum qui optimè regnabat: Optimè nosti, quòd non expediat regno tuo, quòd insolescat per licentiam. Et propterea etiam dicendum, quia bene rexit, continuè habuit circa se Cerethi & phelethi legiones, qui interpretantur occidentes & viuificantes: quia obedientes tuebantur in vita, transgressores autem puniebant. Rom. 13. Vis non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Si autem malè feceris, time: non enim sine causa gladium portat, ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum. Et hoc idem probat per aliud exemplum, ibi, Et Dionysio, scilicet siculorum tyranno & regi, quando petebat custodias, à Siculis scilicet, consuluit quidam sapiens, scilicet Syracusanis, quæ fuit principalis ciuitas regni sui, dare tot, custodias scilicet, quod essent singulis, aut vno pluribus paucis fortiores, minus autem potentes multitudine.

t Deinde cum dicit, De rege autem qui secundum suam voluntatem, &c. accipit alteram partem, scilicet de Rege dispensante regnum secundum voluntatem: & determinat etiam de illo, dicens: De rege autem qui secundum suam voluntatem omnia agat, sermo instat nunc, & faciendum considerationem, scilicet quæ custodia danda sit illi. Et quare oportet specialiter de hoc determinare, dat rationem, ibi, Qui quidem enim dicitur secundum legem Rex, id est, dispensans regnum secundum legem, non est species regni, sicut diximus, scilicet in 8. Ethic. vbi dictum est regnum esse optimam politiam, corrumpi autem in pessimam. In omnibus enim generaliter, supple, politiis, contingit esse ducatum exercitus perpetuum, & ille dicitur esse regnum, sicut in præcedenti capitulo de distinctione regnorum dictum est, puta in democratia & aristocratia. Et ponit in exemplo particulari, ibi, Et multi, scilicet in prouinciis & ciuitatibus, faciunt vnum dominum dispensationis, qui communi nomine dicitur rex. Talis enim quidam principatus est, &, id est, etiam circa Epidamnum (prouincia quædam est in Græcia) & circa Epunta, quæ est pars quædam illius prouinciæ. Vnde sequitur. Epunta autem circa aliquam partem minor est, id est, minorem Epuntioni faciunt dominum dispensationis, qui tamen aliquo modo etiam rex dicitur.

u Deinde cum dicit, De vocato autem omnimodè regno, &c. secunda particula istius partis, in qua quærit, vtrum in quolibet modo regni, dominus dispensationis possit esse rex secundum voluntatem principans, & dicit. De vocato autem omnimodè regno, id est, quocumque modo dicatur regnum (hoc autem est in quo rex principatur omnibus secundum suam voluntatem) dicendum, scilicet quam potentiam & quod robur oportet eum habere. Et obiicit adhuc quod nullum robur debet habere talis rex, nec debeat esse dominus, ibi, Videtur autem quibusdam neque secundum naturam esse, quæ omnes fecit æquales, quod dominus sit communi ciuium vnus, vbi consistit ex similibus, id est, æqualibus ciuitas. Et hoc est quod dicit Gregorius, quòd contra naturam est superbire, hominem homini velle præesse.

x Et ponit rationem, ibi, Similibus enim naturâ idem iustum necessarium, supple, esse, & eandem dignitatem secundum naturam, supple, est, esse: & ideò nullus inter tales dominari debet aliis. Et ad hoc inducit similia, ibi, Quare, id est, propter quod siquidem inæquales, scilicet in complexione & compositione corporum, æquale alimentum vel vestimentum habere nociuum corporibus: sic habent & quæ circa honores, scilicet quod æqualibus naturâ inæquales dantur honores, supple, erit nociuum. Similiter & inæquales, supple, naturâ, æquales accipere honores, erit etiam nocium & contra ordinem naturæ: æqualibus enim debentur æqualia, & inæqualibus inæqualia.

y Et ex hoc infert, ibi, Propter quod quidem nihil magis principari, quam subiici iustum est & vicissim, tales scilicet, æqualiter enim se habent ad inuicem & æquali iusto & dignitate pollent. Igitur eòdem modo, supple, se habent ad inuicem, & idem est ordo inter eos ad principandum & subiiciendum. Hoc autem

autem iam lex: ordo enim lex, & inter eos non est ordo nisi æqualitatis. Et ex hoc concludit, ibi, Legem igitur principari eligibilius magis quam ciuium vnum aliquem.

z Deinde cum dicit, Secundum eandem autem rationem, &c. intrat in aliam quæstionem, scilicet vtrum melius sit principari secundum leges scriptas vel secundum æquissimas sententias inuentas à principibus, & est tertia pars huius. Dicit ergo: Secundum eandem autem rationem hanc vtique, si aliquis, scilicet de ciuibus principari melius, supple, est, eum omnes sint æquales, hos instituendum, scilicet ad principandum, seruatores legis & ministros legum, scilicet qui legi obediunt & ministrant ad eius obseruantiam. Et ostendit necessitatem ad hoc compellentem, ibi, Necessarium enim esse quoddam principatus, scilicet qui sint domini dispensationis communicationum, sed non hunc vnum esse aiunt iustum similibus existentibus omnibus, id est, dicunt non esse iustum quod omnibus similibus existentibus vnu sit dominus.

aa Secundò, ibi, At verò quæcumque, &c. aduersatur seu vadit in oppositum: quia multa sunt quæ lex non determinat, quæ emergunt continuè: vnde dicit. At verò (aduersatiua coniunctio) quæcumque non videtur posse determinare lex, neque homo vtique poterit nota facere: quia hominis non est æquali sibi posse legem ponere. Et quid debeat in talibus, subdit. Sed vniuersale lex instituit reliqua, scilicet quæ circa particularia variantur, iustissima sententia iudicare, & disponere principes, supple, habent. Propter quod etiam principes & legum obseruatores necessarij sunt. Et ideò in hac secunda parte huius secundæ partis quæsit quid in talibus sit iudicatiuum vel dispensatiuum iusti, vtrum intellectus vel lex. Et hoc est. Adhuc autem omnia, de lege iudicanda, supple, dirigere dant, scilicet legi, quodcumque videbitur rectantibus, scilicet quia diiudicare, melius esse secundum legem Potysis, scilicet talis Philosophi qui hoc dixit.

bb Et ponit dictum, ibi, Qui quidem intellectum iubet principari Deum. Huius causa ponitur in 10. Ethic. vbi dicit, quòd intellectus solus est diuinum in nobis. Et addit adhuc de dicto Potysis, ibi, Qui autem hominem iubet, supple, principari, apponit & bestiam. Et subdit rationem. Quando enim concupiscentia talis, scilicet bestiale, & furor principatum habuerit, qui etiam est bestialis, tandem & optimos viros interimet, scilicet sicut bestia. Et ex hoc concludit, ibi, Propter quod quidem sine appetitu, bestiali, supple, intellectus, supple, adeptus, lex est, scilicet secundum quam quis debet principari.

cc Et quia posset aliquis obiicere, quòd in artibus operatiuis, sicut in medicina, aliquando vtilius est operari secundum experta quam secundum artem scriptam, obuiat, & dicit, ibi, Exemplum autem artium videtur esse falsum. Et dicit quid. Quòd secundum literas, id est, scripta, medicari sit prauum. Vnde etiam actor medicinæ dicit, quòd non oportet multum attendere si aliquis præter rationem artis curatur, aliquando enim potius casu quam arte: sicut fit in experimentis, quæ vocantur experimenta. Deinde cum dicit, Sed & eligibilius, probat per similia, quòd licet æqualitas sit inter ciues, & æquales sint ad dignitatem honorum, tamen eligibilius est eum in principatu ponere & ad regnum suæ dominationis exercendum, qui licet & habet in promptu leges, quam alium: & quod eligibilius est tales plures ponere, quam vnum. Et hoc probat duobus exemplis, scilicet exemplo medicorum, & exemplo exercitia docentium pueros. Et circa hoc tria facit vsque in finem istius partis. Primum est quod eligibilius est vti habentibus artes. Secundò determinat in quibus hæc quæstio (scilicet vtrum melius sit ciuitatem regi lege vel viro bono) tenet, & in quibus non, ibi, *Sunt autem & nunc de quibusdam*, &c. Tertiò mouet dubium circa determinationem, ibi, *Sed fortè in aliquibus*, &c. Ratio quam primò inducit, est hæc. Eligibilius est vti habentibus artes: quia illi secundum rationem & intellectum artis operantur, & nihil faciunt propter passionem cupiditatis vel alterius passionis: quia in talibus, in omnibus dirigit diuinus intellectus. Et hoc maximè necessarium in politicis: quia in eis multa fiunt propter amicitiam, vel propter cupiditatem, vel iram. Et hoc est. Sed & eligibilius vti habentibus artes. Et subdit dictum rationem, ibi, Hi quidem enim propter amicitias nihil præter rationem faciunt: quod sit, propter hoc quod intellectus adeptus diuinitus dominatur in eis. Et quia posset aliquis obiicere, quòd medici tales, accipiunt mercedes, & sic etiam videntur facere vitium quantumcumque periti sint in legibus. Respondet, quòd medici non accipiunt nisi curantes. Et hoc est. Sed accipiunt mercedem ægrotos curantes: hoc autem iustum est. Qui autem in politicis principantur, multa ad affectum & gratiam consueuerunt facere. Et hoc intendit de principantibus secundum voluntatem, non secundum legem: & ideireò necesse est, quòd lege frænentur, ne impetu passionum peruertant iudicia. Et ostendit hoc in simili, ibi, Quoniam & medicos, quando suspicantur persuasos ab inimicis permeie propter lucrum, scilicet eos quos habent in cura, tunc eam quæ ex literis, id est, ex arte scripta, curam quærent vtique magis, & ex illa arguunt medicos, quòd artem non sequuntur.

dd Quod autem plures tales assumendi sint ad iudicium, probat per duo dicta similia, ibi, At verò medici ægrotantes inducunt ad se alios medicos: & exercitatores puerorum cum sint in exercitio, inducunt exercitatores disciplinæ, vt ad eorum eruditionem melius erudiantur. Et dicit rationem, ibi, Tanquam non potentes, sufficienter, supple, iudicare quod verum, scilicet per seipsos. Et subdit, Quia iudicarent de propriis & in passione existentes: nemo autem de propriis bene iudicat, & maximè in passione existens. Impetus enim passionis, scilicet affectus ad seipsum, impedit ne videat verum, & abducit eum extra limites mentis. Ex hoc concludit, ibi, Quare palam, quòd iustum quærentes, medium quærunt: & sic dicit in Ethic. Medium inuenire difficillimum est; facillimum autem declinare à medio: & ideò assumendum

de scientem leges. Et dicit, quòd est illud medium, inter quæ lex enim ipsum medium: determinando enim tollum, determinat & medium: quia iustum, medium est, vt dicit in quinto Ethic.

ee Et adducit adhuc rationē fortiorem, quare plures assumendi sunt ad iudicium. Cum enim dispensatio politicæ sit in actibus particularibus, qui sunt in consuetudinibus hominum, magis attenditur circa eos consuetudo, quam lex: consuetudines autem melius sciunt plures quam vnus. Et hoc est. Adhuc principaliores & de principalioribus, negotiis scilicet, quam hæ quæ secundum literas leges, id est, quam scriptæ, quæ secundum consuetudines. Propter quod etiam dicit in 1. metaph. Quanta vis consuetudinis sit, leges ostendunt, in quibus consuetudo facit credi apologos, id est, falsas responsiones pro veris accipere. Quare si, id est, quamuis, iis quæ secundum literas, id est, scriptas leges, homo vnus, id est, princeps est secutior, quia in particularibus melius dirigit, sed non in iis quæ secundum consuetudinem, supple, solus, securior est: quia multi melius sciunt consuetudines multorum.

ff Et quia hæ rationes inductæ per simile parum suadent, inducit fortiorem, ibi, At verò neque facile prospicere multa vnum, supple, est. Et ex hoc vlterius infert, ibi, Oportebit igitur multos esse sub ipso constitutos principes, scilicet qui vocentur ab ipso in partem sollicitudinis. Et hoc est consilium Iethro Exod. 18. qui videns iudicare Moysen totam multitudinem, dixit: Stulto labore consumeris. Prouide igitur ex omni plebe viros potentes & timentes Deum, in quibus sit veritas, qui oderint auaritiam: & constitue ex eis tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos, qui iudicent populum omni tempore. Quidquid autem maius fuerit, referant ad te, scilicet quod vires eorum excedit. Et ex hoc infert, quod si sic necesse est principem multos sub se ponere in partem suæ sollicitudinis, melius est vt hoc fiat à principio institutionis politiæ. Et hoc est. Quare quid differt hoc à principio, scilicet institutionis politiæ mox existere, scilicet quod multis committatur, & non vni, vel vnum consistere hoc modo, scilicet qui vocet multos in partem sollicitudinis?

gg Et hoc idem ostendit vlterius per rationem efficacem, ibi, Adhuc quod & prius dictum est, scilicet in præhabito capitulo de regno. Siquidem vir studiosus, quia melior, principari dignius, supple, est: vno autem, duo boni meliores: sequitur quod melius erit plures principari quam vnum. Et hoc probat per prouerbium communiter dictum, ibi, Hoc autem est quod dicitur, Simul duobus venientibus, supple, melius est adiutorium. Eccl. 4. Melius est esse duos quam vnum: habent enim emolumentum suæ societatis: si duo sunt, fouebuntur mutuò: vnus quomodo calefiet? Et adhuc vlterius adducit orationem Agamemnonis, ibi, Et oratio Agamemnonis, supple, hoc suadet. Agamemnon, autem fuit rex magnæ Græciæ, vt dicit Hieronymus, id est, illius partis Italiæ quæ quondam magna Græcia dicebatur. Et ponit orationem, ibi, Tales mihi fodales, supple, dentur, vt non iam principari iustum, supple, mihi sit super eos, hoc est, qui æqualiter mihi digni sint ad principatum.

hh Deinde cum dicit, Sunt autem & nunc de quibusdam, &c. quia hæc quæstio, scilicet vtrum melius sit principari legem vel bonum virum, non in omnibus tenet, sed in quibusdam, ideò in hac parte ostendit in quibus tenet, & in quibus non. Et est sententia, quòd non tenet nisi iis quæ lege non possunt comprehendi: quæ enim comprehendi possunt lege, non est dubium, quin melius ea iudicentur, quam homine. Et hoc est. Sunt autem & nunc de quibusdam, supple, causis, principatus iudicio dominantes, sicut iudex, scilicet qui dominus est dispensationis, de quibus lex non potest determinare: quia in particularibus sunt, lex autem non respicit nisi vniuersale iustum. Quoniam de quibus potuit, supple, lex determinare, nullus dubitat de iis tanquam non vtique lex optimè præceperit & iudicauerit: & hæc etiam secundum legem optimè iudicabuntur. Et subdit de aliis, ibi. Sed quoniam hæc quidem contingit comprehendi legibus, hæc autem impossibilia, hæc sunt, quæ faciunt dubitare & quærere, vtrum optimam legem principari eligibilius sit, quam optimum virum: Et ponit rationem dubitationis, ibi, De quibus enim consiliantur, in talibus, supple, sunt impossibilium lege statuta esse: & ideò, supple, non est illa iudicare lege. Non igitur hoc contradicunt: quia quod iudicat bonus vir legis peritus, iudicat lex, tanquam non necessarium, supple, sit esse hominem, scilicet bonum, iudicantem de talibus, scilicet de quibus iudicat lex. Et huius ratio est: quia homo bonus in lege peritus applicat particularibus quod lex præcipit in vniuersali. Et subdit, quòd in talibus tenet secunda quæstio, scilicet vtrum melius sit iudicari per vnum vel per plures. Et hoc est. Sed quod non vnum solum, supple, eligibilius est iudicare, sed multos. Et ponit rationem, ibi, Iudicat enim vnusquisque princeps eruditus à lege bene.

ii Inconueniensque fortè vtique esse videbitur, si melius quis percipiat duobus oculis, & duabus auribus iudicans, & agens duobus pedibus, & duabus manibus tantum, quam multi multis, Et hoc probat in consuetudine iudicantium, ibi, Quoniam & nunc oculos multos monarchæ faciunt sibi, & aures, & manus, & pedes, supple, multos faciunt sibi. Et subdit quomodo, ibi, Eos enim qui principatui, supple, congruunt, & ipsius, scilicet principis, amici sunt, faciunt comprincipes. Et quare amicos faciant, ponit rationem, ibi, Non amici quidem igitur existentes non facient secundum monarchæ voluntatem: & ideo non assumunt tales ad comprincipandum: si autem amici illius, scilicet monarchæ sint, & principatus, supple, etiam sint amici, ita scilicet quod diligant rectitudinem principatus: quoque amicos tales, supple, habet fortè, & similes, supple, tot habet. Dicet enim Tullius in lib. de amicitia, quòd amicorum est idem velle & idem nolle: & prima lex amicitiæ est, vt propter amicum non nisi honesta faciamus. Et quantò plures tales habet, tantò melius reget. Ex his concludit propositum & quæstionis determinationem, ibi, Quare si hos æstimat oportere principari æquales, & similes sibi, supple, principari æstimat oportere

tere similiter, sibi scilicet: & hæc recta existimatio est. Deinde cum dicit, Quæ quidem igitur sibi dicunt, &c. ponit epilogalem conclusionem omnium dictorum in hoc capitulo de dubitationibus regni, dicens. Quæ quidem igitur dicunt dubitantes aduersus regimen, scilicet regni, ferè hæc sunt. Et dicit ferè propter vnam dubitationem quam statim mouet circa determinata, & soluit. Et est tertia pars huius partis: & hoc est.

kk Sed fortè hæc in aliquibus quidem, scilicet politiis, habent hoc modo, scilicet sicut dictum est, in aliquibus autem non sic. Cuius ratio est, & etiam in litera tangitur. Quia in diuersis communicationibus diuersa sunt iusta & conferentia. Et hoc est. Est enim aliquid natura despoticum, quæ est communicatio domini ad seruum, vt in primo determinatum est, & aliquid politicum, scilicet communicatio æqualium & liberorum, & iustum & conferens, scilicet aliud in politico & aliud in despotico. Et ab hac communicatione remouet transgressiones, subdens. Tyrannicum autem non est secundum naturam, neque aliarum politiarum quæcumque transgressiones sunt, sicut oligarchia, & timocratia. Et subdit quare sunt transgressiones. Hæc enim fiunt, quæ præter naturam, scilicet quia fiunt non secundum naturam rationis & intellectus hominis, nec sunt communicationes, sed oppressiones. Sed ex dictis manifestum, supple, est, quòd in similibus quidem & æqualibus neque expediens est, neque iustum vnum dominum esse omnium, neque non existentibus legibus, sed ipsum, scilicet dominum, tanquam sit lex, supple, dominari, neque legibus existentibus. Et addit, Neque bonum bonis, supple, bonum vnum dominari, neque non bonis non bonum, neque si secundum virtutem melior sit, nisi modo quodam, scilicet vt cum multis aliis dominetur. Quis autem modus sit, scilicet in quo bonum est vnum dominari, dicendum in quarto. Dictum est autem aliqualiter, id est, vniuersaliter & prius.

ll *Primò autem determinandum*, &c. Hìc incipit tertia pars huius capituli, & quærit hìc, quid sit regnabile. Habet autem duas partes. In prima enim determinat, quid sit regnabile, quid aristocraticum, quid democraticum: & diffinit singula. In secunda determinat qualiter hæc sint in qualibet politia ad electissimam vitam, ibi, *Quoniam autem tres dicimus esse*, &c. Primò igitur diffinit quid sit regnabile, id est, regno aptum, dicens. Primò autem determinandum, est scilicet, quid sit regnabile, & quid aristocraticum, & quid democraticum. Et manifestat intentionem quæstionis, vt melius intelligatur quid intendit, ibi, Regnabile quidem igitur est talis multitudo, quæ nata est ferre genus superexcellens secundum virtutem ad præsulatū politicum. Et dicitur hìc regnabile non à rege, sed regno. Rex enim regnatiuus est, non regnabilis: & cum regnum sit politia & ordo multorum scilicet, vt habitum est in capitulo de regno, quòd regnum est politia multorum nobilium & ingenuorum genere, sub vno viro optimo ordinatorum secundum virtutem, propter hoc dicit hìc, quòd est multitudo quæ nata est ferre genus superexcellens secundum virtutem ad præsulatum politicum, id est, principatum. Princeps enim præsidentiam habet super aliquos. Et dictum est in primo huius scientiæ libro, quòd nobilis solo genere non est nobilis nisi domi, nec est nobilis nisi secundum virtutem nobilis autem virtute, vbique & simpliciter nobilis est: & ideò superexcellens secundum virtutem. Et addit definitionem aristocratici, ibi, Aristocratia autem secundum quod est politia multorum, est multitudo quæ nata est ferre multitudinem potentem regi principatu liberorum, ab iis qui secundum virtutem præsidibus ad politicum principatum. Aristocratia componitur ab aris quod est virtus, & cratia quod est potestas: vnde multitudo quæ vult & nata est regi secundum virtutem & à virtuosis, talis institutio multitudinis & ordo, est politia quæ vocatur aristocratia. Diffiniens autem politicum dicit, ibi, Politica autem multitudo, supple, est, in qua nata est fieri multitudo politica, ciuium scilicet, potens principari & subiici secundum legem distribuentem principatus secundum dignitatem opulentis. Opulentis autem addit propter hoc quod in secundo libro cap. de ciue, dixerat ciuem esse, qui ex dignitate & libertate potest participare principatu consiliatiuo & iudicatiuo secundum autarchiam vitæ, id est, per se sufficientiam: per se autem sufficiens non est nisi opulentus sit: quia aliter propter indigentiam corrumperet iudicium.

mm Et quod dixit in vniuersali, per singula exequitur & exponit, & primò de regnabili, ibi, Cum igitur vel genus totum, vel aliorum, id est, aliquorum, si non potest esse omnium, vnum acciderit esse differentem secundum virtutem, vt excedat illius, scilicet virtus eam, scilicet virtutem quæ aliorum omnium, tunc iustum est genus hoc esse regale & dominans omnium, & regem vnum hunc, scilicet qui optimus est in tali genere. Et ponit rationem, ibi, Sicut enim dictum est prius, scilicet capitulo de regno, & etiam in 5. Ethic. non solum sic habet secundum iustum, id est, secundum ordinem iustitiæ, scilicet quod talis regnet, sed etiam hoc proferre consueuerunt, qui politias instituunt, id est, non tantum ratio iustitiæ exigit hoc, sed etiam authoritas primò instituentium politias hoc probat. Dicunt enim propter virtutem excellentem, hanc politiam quæ regnum est, quibusdam attributam fuisse. Et qui Aristocratias, supple, instituerunt, idem dicunt: & qui oligarchias, supple, instituerunt, cum his concordant: & iterum qui democratias, expone sicut prius. Et ponit rationem eos mouentem, ibi, Penitus enim secundum excessum volunt, supple, principari eos, sed excessum non eundem, imò secundum quod prius dictum est, hoc est, excessum virtutis. Et quia ante dictum fuit excellentes personas debere relegari, excludit hoc subdens, ibi, Neque enim occidere vel fugare, neque relegare vtique talem decens est. Neque vtile vniuersale subiici secundum partem, id est, quod virtuosus vniuersaliter, subiiciatur virtuoso secundum partem. Et ponit rationem, ibi, Non enim nata est pars excellere ipsum omne, id est, totum. Et autem qui tantam excellentiam habet, sup-

ple exercitatis, hoc ait dicit, scilicet quod vniuersaliter in secundum virtutem. Et ex hoc concludit propositum, ibi, Quare relinquitur solum obedire tali, debere scilicet, & dominum esse, supple, debere, non secundum partem, sed simpliciter.

n Deinde subdit epilogum dictorum, ibi, De regno quidem igitur quas habet differentias, & vtium non expediat ciuitatibus aut expediat, & quibus, & quomodo, determinatum sit hoc modo.

o Deinde cum dicit, Quoniam autem tres dicimus, &c. determinat qualiter dominatio, sicut regnatio, in qualibet istarum politiarum contingit esse ad electissimam vitam. Secundò repetit quoddam dictum in præhabitis, scilicet quod eadem sit virtus ciuis & ciuitatis, ibi, *In primis autem sermonibus*, &c. Tertiò continuat dicta dicendis, ibi, *Determinatis autem his*, &c. Dicit ergo primò: Quoniam autem tres dicimus rectas esse politias, scilicet Regnum, Aristocratiam, & Democratiam. Et dicit rectas: quia transgressiones non sunt rectæ. Et facit comparationem inter rectas, ibi, Harum autem necessarium optimam esse, quæ ab optimis dispensatur, secundum virtutem scilicet. Et determinat quæ sit illa, ibi, Talis autem est, in qua accidit vel vnum aliquem, simul omnium, supple, esse regem, sicut in regno, vel genus totum, sicut dictum est quod assumit sibi amicos & facit comprincipes, vt multos habeat oculos, multas aures, multas manus, multos pedes, quorum vtrumque sit in regno, vel multitudinem, sicut in aristocratia & democratia excedentem esse secundum virtutem, supple, contingit, iis quidem, ciuibus scilicet, subiici potentibus, scilicet secundum omnem rationem ciuium, iis autem principari, supple, potentibus, ad electissimam vitam. Dictum est enim in primo, optimam esse politiam, in qua vnusquisque viuit ad votum ex politia, quæ est ordo principantium & subiectorum. Secundò, ibi, In primis autem sermonibus, &c. repetit ea quæ supra dicta sunt, scilicet quod tractatus vt sciatur, sit perfectus, & dicit: In primis autem sermonibus, id est, in secundo, in quo incipit agere de politia, ostensum est, quòd eandem necessarium, supple, est, viri virtutem esse & ciuis optimæ ciuitatis. Et concludit ex hoc, ibi, Manifestum est, quòd eodem modo & per eandem, scilicet politiam, sit vir virtuosus, & ciuitatem instituet vtique quis aristocratizatam, id est, virtute siue ad virtutem ordinatam, & regno gubernatam ad virtutem, scilicet quod optimum est ciuibus.

p Posteà conclusio sequitur ex præhabitis, ibi, Quare erunt & disciplina, scilicet ad mores, & assuetudines eædem ferè, quæ faciunt politicum, & regale. Quia sicut antè dictum est, politicum & regale non est, nisi ex institutione virtutis: & ideò dixit in magnis moralibus, quòd scientia virtutum quæ traditur in Ethicis, principium est ad scientiam politicam.

q Tertiò, ibi, Determinatis autem his, &c. his dictis vtitur transitu in quo continuat & ordinat dicta dicendis, dicens: Determinatis autem his de politia optima: iam tentandum dicere. Et quid de ea dicendum sit, subdit. Quo nata sit fieri modo & institui. Et explanat in speciali, ibi, Quomodo necesse, supple, sit vtique, scilicet tractantem de ipsa, facturum de ipsa conuenientem speculationem, id est, vt speculatiuè tractetur & perfectè & conuenienter, quomodo obseruetur in vsu ciuium secundum singulas differentias communicantium, & quibus legibus statuatur & regatur. Et in hoc terminatur sententia tertij libri.

ARISTO

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER QVARTVS,

Cum Beati Alberti Magni præclarissimis Commentariis.

CAPVT I.

Quæ & qualia, in constituenda Republica, politicum considerare oportet. Et quomodo sibi mutuò opponantur bonæ rerumpublicarum formæ, ac malæ.

IN omnibus artibus & scientiis iis, quæ non secundum particulam fiunt, sed circa genus vnum aliquod perfectis existentibus, vnius est considerare, quod congruit circa vnumquodque genus, pura exercitatio corporis qualis quali expediat, & quæ optima. Si enim qui optimè aptus natus & proportionatus, optimam necessarium congruere, & quæ plurimis vna omnibus. Etenim hoc exercitatiuæ opus est. Adhuc autem siquis non attinentem desideret, nec scientiam eorum quæ circa Agoniam, nihil minus exercitatoris disciplinæ & gymnastici est præparare, & hanc adhuc potentiam. Similiter autem hoc & circa medicatiuam, & nauificam, & circa vestitum, & circa omnem aliam artem videmus accidens.

b Quare palam, quod eiusdem scientiæ est politiam optimam considerare, quæ est & qualis quædam vtique existens, maximè erit secundum votum, nullo impediente extrinsecorum, & quæ quibus congruens. Multis enim valde forte impossibile sortiri optimam.

c Quare optimam simpliciter, & eam quæ ex suppositis optimam, non oportet latuisse bonum legislatorem, & eum qui est vt verè politicus: adhuc autem tertiam eam quæ ex suppositione. Oportet enim & datam posse considerare, & à principio quomodo vtique fiet, & facta quo vtique modo saluari plurimo tempore. Dico autem, puta si alicui ciuitati accidit neque optima politia disponi, non abundantémque esse etiam necessariis, neque ea quæ

CAPVT I.

IN cunctis artibus & scientiis, quæ non circa partem, sed circa genus aliquod perfectè existunt, vnius est considerare, quid cuique conueniat generi, ceu exercitatio corporis qualis quali conueniat, & quæ sit optima. Optime enim natura disposito, & optime affluenti, optimam conuenire necessarium est, & quæ plurimis vna omnibus. Etenim hoc gymnastica est. Præterea verò si quis non exactam illam cupiat habitudinem, & scientiam circa certamina, nihilominus magistri Gymnasiorum est hanc potentiam præparare. Eodemque modo in medicina, & in fabricatione nauium, & vestium, & in omni alio artificio videmus contingere.

Quare manifestum est, quod eiusdem est scientiæ videre, quæ optima Respublica, & qualis maximè ad votum foret, nullo externorum eam impediente, & quæ quibus conueniat. Nam plures optimam assequi, forsan impossibile est.

Itaque & ea quæ sit simpliciter optima, & ea quæ quantùm fieri potest optima latere non debet legis conditorem, ac verè ciuilem hominem, ac præterea tertia, quæ fit ex suppositione. Nam oportet datam quoque considerare posse, quemadmodum ab initio constituatur, & constituta conseruetur quamplurimo tempore. Dico autem, ceu si cui ciuitati contigerit neque optimam gubernationem habere, neque necessaria illi adesse, neque illis ipsis quæ adsint, rectè vti, sed aliis deterioribus.

contingent ex exiſtentibus, ſed quadam peiori.

a Præter omnia autem hæc, eam quæ maximè in omnibus ciuitatibus congruit, oportet cognoſcere.

e Quomodo plurimi pronunciantium de politia, etſi alia dicant bene, tamen in optimis peccant: non enim ſolum optimam oportet conſiderare, ſed etiam poſſibilem. Similiter autem & faciliorem & communiorem omnibus. Nunc autem ij quidem ſummam & indigentem multis copiis quærunt ſolum, ij autem magis communem quandam, dicentes eas quæ ſint interimentes politias, ſcilicet Laconicam, vel quam aliam laudamus.

f Oportet autem talem induci ordinem ad quem facilè exiſtentibus perſuadeantur, & poſſint proſequi, tanquam non ſit minus opus corrigere politiam, quam inſtituere à principio, ſicut & poſt addiſcere à principio.

g Propter quod cum dictis oportet, & exiſtentibus politiis poſſe auxiliari politicum, ſicut dictum eſt, & prius. Hoc autem impoſſibile, ignorantem quot ſunt ſpecies politiæ.

h Nunc enim vnam democratiam putant quidem eſſe, & vnam oligarchiam. Non eſt autem hoc verum. Quare oportet differentias politiarum non latere quot, & quot modis componantur.

i Cum eadem autem hæc prudentia & leges optimas videre, & eas quæ vnicuique politiarum congruunt. Ad politias enim legem oportet poni, & ponuntur omnes, ſed non politias ad leges. Politia quidem enim eſt ciuitatis ordo, qui circa principatus quo modo diſtribuantur, & quid dominans politiæ, & quid quod finis eſt communionis ſingulis. Leges autem ſeparatæ ſignificantium politiam, ſecundum quas oportet principes principari, & obſeruare tranſgredientes ipſas. Quare palam, quod differentias & numerum neceſſarium habere politiæ vniuſcuiuſque, & ad legum poſitiones. Non enim poſſibile eſt eaſdem leges conferre oligarchiis neque democratiis omnibus, ſiquidem plures, & non vna democratia, neque oligarchia ſolum eſt.

Præter hæc autem omnia eam gubernationem, quæ omnibus maximè congruat ciuitatibus, noſſe oportet.

Vt tradunt plurimi eorum, qui de Republica tractant, & ſi de aliis rectè dicunt, de vtilibus certè aberrant: non ſolum enim optimam Rempublicam conſiderare oportet, ſed etiam illam quæ in vſum cadere poſſit, & quæ ſit facilior, & communior omnibus. Nunc autem alij ſupremam quærunt ſolum, multis ſanè adminiculis indigentem, alij magis communem aliquam tradentes, tollentéſque eas quæ in vſu ſunt, Laconicam, vel aliam quandam commendant.

At enim oportet talem inſtitutionem Reipublicæ inducere vt velint, ac poſſint homines ex his, quæ ſibi adſunt faciliter eam recipere. Nam eſt non minus difficile corrigere Rempublicam iam inſtitutam, quam ab initio inſtituere quemadmodum & poſt diſcere, quam ab initio didiciſſe.

Quapropter non ſolum his, quæ libris ſcriptæ ſunt Reſp. verum etiam illis quæ reuera exiſtunt auxiliari poſſe oportet ciuilem hominem, vt diximus. Hoc autem facere non poteſt, ſi ignoret, quod ſint ſpecies earum.

Nam nunc quidam putant vnam eſſe popularem, & vnam paucorum potentium: quod non eſt verum. Itaque oportet non latere differentias omnium, & quot ſint, & quotupliciter componantur.

Leges etiam ſimul cum his conſiderandæ erunt quæ ſint optimæ, & quæ conueniant vnicuique gubernationi. Sunt enim leges omnes ad Rempub. accommodandæ: non autem Reſpub. ad legem. Eſt namque Reſpub. inſtitutio ciuitatis circa magiſtratus honoréſque publicos, quemadmodum debeant impertiri: & in quo poteſtas auctoritáſque ſumma debeat conſiſtere: & quid ſit finis cuiuſque ſocietatis. Leges autem earum variæ ſunt, per quas modis Reſpubl. gubernandæ ſignificatur, ſecundum quas debeant illi qui ſunt in poteſtate, imperare & prohibere tranſgreſſores. Ex quo patet, quod neceſſarium eſt differentias & numerum tenere ſingularum Rerumpubl. etiam ad legum poſitiones. Neque enim fieri poteſt, vt eædem leges vtiles ſint paucorum potentiæ, ac popularibus omnibus, ſiquidem plures ſunt, & non vna dumtaxat popularis poteſtas, neque vna paucorum potentia.

k Quoniam

k Quoniam autem in prima methodo, politiarum diuiſimus tres quidem rectas politias, regnum, Ariſtocratiam, politicam: tres autem harum tranſgreſſiones, tyrannidem quidem regni, Oligarchiam autem Ariſtocratiæ, Democratiam autem politiæ: & de Ariſtocratia autem quidem in regno dictum eſt. De optima enim politia conſiderare idem & de iis eſt dicere nominibus: vult enim vtrumque conſiſtere ſecundum virtutem diffuſam. Adhuc autem quid differant inuicem Ariſtocratia, & regnum, & quando oportet regnum putare, determinatum eſt priùs. Reliquum de politia percurrere ea, quæ communi nomine appellatur, & de aliis politiis, Oligarchia, & Democratia, & tyrannide.

l Manifeſtum quidem igitur & harum tranſgreſſionum quæ peſſima, & ſecunda quæ. Neceſſe enim eam quidem quæ primæ & diuiniſſimæ tranſgreſſionem, eſſe peſſimam. Regnum autem neceſſarium, aut nomen ſolum habere, non exiſtens, aut propter multam excellentiam regis eſſe, & tyrannidem, peſſimam exiſtentem plurimum diſtare à politia. Secundò autem Oligarchiam: Ariſtocratia enim diſtat multum ab hac politia. Menſuratiſſimam autem Democratiam.

m Iam quidem igitur pronuntiauit & quidam priorũ ſic, non tamen in idem nobis aſpiciens. Ille quidem iudicauit omnibus quidem exiſtentibus Epiiceis, puta Oligarchia bona, & aliis peſſimam Democratiam, prauarum autem optimam. Nos autem totaliter has vitiatas eſſe dicimus: & meliorem quidem Oligarchiam aliam alia, non bene habet dicere, minus autem prauam. Sed de tali quidem iudicio dimittatur nunc.

n Nobis autem primò diuidendum eſt, quot ſunt differentiæ politiarum: ſiquidem ſunt ſpecies plures Democratiæ & Oligarchiæ. Deinde quæ communiſſima & quæ eligibiliſſima poſt optimam politiam, & vtique ſiqua alia contigerit Ariſtocratia, & conſiſtens bene, ſed pluribus congruens ciuitatibus quæ ſit. Deinde & aliarum quæ quidem eligibilis. Forte enim iis quidem neceſſaria Democratia magis quam Oligarchia, iis autem hæc magis quam illa. Poſt hoc autem quomodo oportet inſtituere volentem has politias.

Cum verò in præcedentibus dictum ſit à nobis tres eſſe Rerumpublicarum ſpecies rectas: regnum, optimatum, & eam quæ appellatur Reſpubl. ac tres earum tranſgreſſiones, & labes: cum regnum in tyrannidem, optimorum autem gubernatio in paucorum potentiam, Reſpub. autem in popularem ſtatum labatur: & de optimatum gubernatione & regia ſit dictum. Nam de optima Republ. conſiderare, idem eſt ac de illis dicere: vult enim vtraque illarum per virtutem cæteris opportunius concurrentibus conſiſtere. Et inſuper quid inter ſe differant regia poteſtas, & optimorum gubernatio: & quando regia gubernatio putanda ſit, determinauimus. Reſtat nunc, vt de illa quæ appellatur Reſpublica, dicamus, & de cæteris gubernandi formis, & de paucorum potentia, ac de populari ſtatu, & de tyrannide.

Patet igitur harum tranſgreſſionum, quæ deterrima ſit, quæ vt ſecunda. Neceſſe eſt enim primæ & diuiniſſimæ tranſgreſſionem eſſe deterrimam. Regnum quippe gubernationem neceſſe eſt, aut nomen habere ſolum, cum non ſit, aut propter magnam illius qui regit excellentiam eſſe. Ex quo fit tyrannidem deterrimam exiſtere, ac plurimum à recta ſpecie gubernandi abeſſe. Secundo autem loco paucorum potentiam: nam optimorum gubernatio multum ab hac ſpecie diſtat. Maximè verò mediocrem eſſe popularem ſtatum.

Fuit & prius quidam qui iſto modo tradidit, non tamen in idem aſpiciens nobiſcum. Ille enim exiſtimabat ſpecierum omnium, quæ rectæ ceu paucorum potentiæ ſanè eſſent, & aliarum, deterrimam eſſe popularem. Improbarum verò, optimam. Nos autem eas quæ tranſgrediuntur, aberrare omnes dicimus: nec paucorum potentiæ, quod melior ſit altera, quam altera, rectè dicitur. ſed quod minùs improba. Verum de his nunc diſcutere omittamus.

Eſt autem nobis primo diſtinguendum, quot ſunt differentiæ Rerumpubl. Si quidem plures ſunt ſpecies popularis gubernationis, ac paucorum. Deinde quæ communiſſima & optabiliſſima ſit poſt optimam Rempublicam: & ſi quæ contigit alia ad optimatum naturam declinans rectè conſtituta, & quamplurimis congruens ciuitatibus, quænam iſta ſit. Deinde aliarum, quæ à quibus expetenda. Forſan enim quibuſdam neceſſaria eſt popularis gubernatio magis, quam paucorum potentia. Quibuſdam verò hac magis, quam illa. Deinde quemadmodum diſpoſitum eſſe conueniat

politias.

pliciás. Dico autem democratias fecundum vnamquamque speciem, & item oligarchias. Tandem autem post hæc omnia, quando fecerimus breuiter contingentem memoriam, tentandum superuenire quæ corruptiones, & quæ saluationes politiarum & communiter & sigillatim vniuscuiusque, & propter quas causas hæc maxime fieri nata sunt.

illum, qui velit has gubernationes recipere. Dico autem popularem secundum singulas species, ac rursus paucorum potentiam. Tandem verò omnium istarum cum facta fuerit breuiter mentio, conandum erit referre quænam labes, & quæ conseruationes sint, & communiter omnium, & particulariter vnusquisque, & per quas causas illas maxime euenire contingat.

CAPVT I.

HIc à quarto vsque ad septimum tria facit Aristoteles, secundum quæ, in tria diuiditur hæc pars. In hoc enim quarto exequitur diuisiones politiarum quas in genere ante determinauit, in species determinatas. Sed quia quandoque transmutantur politiæ, ideò secundò determinat de transmutatione politiarum, scilicet in quinto qui incipit, ibi, *De aliis quidem vero*, &c. Sed quia ad omnem politiam requiritur consiliatiuum dominans politiæ, & ordo principatus, & prætorium, ideò exequitur de his in sexto qui incipit, ibi, *Quot quidem igitur*, &c. Hic quartus diuiditur in tres partes. In prima tangit causas subdiuisionis in species politiarum in genere. In secunda dicit ordinem principatuum, ibi, *Circa institutiones autem principatuum*, &c. In tertia determinat de iudiciatiuo & prætoriis, ibi, *Reliquum autem dicere*, &c. Prima harum adhuc subdiuiditur in tres, ita quod prima parte dicit causas subdiuisionis politiæ in species specialissimas. In secunda ostendit quæ sit optima, ibi, *Quæ autem sit optima*, &c. In tertia determinat quæ politia quibus expediat, ibi, *Quæ autem politia quibus*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim præmittit causam diuisionis in species in genere. Secundò hoc specialiter ostendit in democratias, ibi, *Quod autem sint democratiæ species*, &c. In hoc primo capitulo quinque dicit. Primum est subdiuisio politiæ in species: hoc enim primò considerandum est. Secundum, quod oportet considerare, cui ciuitati quælibet politia congruat, ibi, *Præter omnia autem hæc*, &c. Tertium, quod oportet cognoscere, quæ leges cui politiæ conueniant, ibi, *Cum eadem autem hæc prudentia*, &c. Quartum est comparatio transgressionum ad politias, ibi, *Quomam autem in prima methodo*, &c. Quintum est, quod licet omnes transgressiones vitiatæ sint, tamen vna multò melior est quam alia, ibi, *Manifestum quidem igitur & harum*, &c. In prima parte primò vtitur quadam generali propositione, scilicet quod in omnibus artibus & scientiis in quibus consideratur aliquod commune totum & vniuersale particulare individuum, consideratio perfecta non est, nisi illud commune totum deducatur in vltimas partes, & consideretur quæ sunt propria accidentia vniuscuiusque partis. Quia sicut dicit in principio de anima, secundum quas diffinitiones non contingit cognoscere proprias passiones eius quod quid est, facile de ipsis manifestum, quòd logicæ & vanæ sunt omnes. Et ideò cum politiæ in præhabitis determinatæ sint in communi, oportet subdiuidere in specialissimas partes quamlibet, & propria accidentia siue passiones vniuscuiusque considerare: sine hoc enim non erit perfecte tradita ars vel scientia. Et hoc est. In omnibus artibus & scientiis iis quæ non secundum particulam fiunt: quia si secundum particulam fierent, non esset vlterius diuidere: sed circa genus vnum aliquod, id est, commune subiectum perfectis existentibus, supple, scientiis & artibus, minus est considerare, id est, imperfectum est, quod congruit circa vnumquodque genus: quia per hoc non scitur nisi in vniuersali, hoc autem non est scire nisi in potentia & non in propria natura, sicut dicit in secundo priorum. Et ideò oportet, quòd scientia vniuscuiusque ducatur vsque in propriam naturam. Et dat exemplum, ibi, Puta exercitatio corpori qualis quali expediat & quæ optima, supple, non est considerandum in vniuersali. Et subdit rationem, ibi, Ei enim qui optimè aptus natus & proportionatus, supple, est, secundum naturalem potentiam, scilicet ad actum illius exercitationis, optimam necessarium congruere, supple, est. Sicut verbi gratia, qui longa & gracilia cura habet, ad cursoriam: & qui dura ossa & brachia & agilia, ad pugillatoriam & militarem. Et ex hoc vniuersaliter infert, ibi, Et quæ plurimis vna omnibus, id est, quando in aliqua potentia naturali ad vnum actum alicuius exercitationis multi conueniunt, vna exercitatiua illis competit. Et subdit rationem, ibi, Etenim hoc exercitatiuæ opus est, sicut nautica (vt dicit Eustratius super Ethic. Arist. lib. 1.) iis competit qui natura habent, quòd vias bene imaginentur secundum plagas cœli. Et sagittaria competit iis qui ad radium oculi secundum lineam directam finem sagittæ sciunt dirigere ad metam tangendam, sicut dicitur de Domitiano Cæsare, quòd expansa manu in pariete sagittis repleuit omnes intercapedines digitorum absque tactu alicuius eorum. Et ideò dicit Plato, quòd notanda sunt opera puerorum: quia frequentius dant se exercitationibus quarum habent naturalem potentiam: & si illis applicantur, in illis perfectiores efficiuntur. Et subdit, per oppositum confirmans rationem, ibi, Adhuc autem siquis non attinentem desideret, nec habitum, nec scientiam eorum quæ circa agoniam, supple, consequetur: frustrà enim laborat, qui conatur contra potentiam naturalem. Et quod dixit, adaptat, ibi, Nihil minus exercitatoris disciplinæ & gymnastici est præparare, scilicet vt cuique apterur illa

illa exercitatio ad quam naturali potentia dispositus est, & hanc adhuc potentiam. Et inducit hoc in aliis, ibi, Similiter autem hoc & circa medicationem, scilicet vt illa aptetur ei qui potentiam habet considerandi diuersitatem complexionum, & quæ medicamenta profunt vnicuique secundum complexionem & locum & tempus, & nauificam, vt scilicet aptetur ei sciens considerare vias & remouere à Scylla & Lib.2.c.9. Charybdi & aliis periculis, sicut dicit in Ethic. quòd suadebat Calypso. Et inducit vlterius, ibi, Et circa vestitum, sartoriam quæ optanda est ei qui scit aptare vestes decentes cuilibet, secundum figuram corporis. Et ex his accipit vniuersale, ibi, Et circa omnem aliam artem videmus accidens, illud idem scilicet, quòd quælibet ars & scientia aptatur habenti aptitudinem ad eam.

b Ex omnibus his infert à simili, quòd etiam politia aptanda est cuilibet secundum sibi expediens & aptitudinem, ibi, Quare palam, quòd eiusdem scientiæ est politiam optimam considerare quæ est secundum diffinitionem, & qualis quædam vtique existens, maximè erit, scilicet secundum passiones & accidentia, secundum votum, supple, vniuscuiusque nullo impediente extrinsecorum, id est, quod omnia in se contineat, quæ faciunt ad viuere secundum votum: & vlterius, quæ quibus congruens, sit, supple. Et ponit rationem, ibi, Multis enim valde fortè, scilicet diuersarum ciuitatum, impossibile sortiri optimam, scilicet vnam & eandem: quia quæ congruit ciuibus vnius ciuitatis, non congruit ciuibus alterius, sicut infra dicet.

c Ex his concludit, ibi, Quare optimam simpliciter, scilicet politiam, & eam quæ ex suppositis optimam, non oportet latuisse bonum legislatorem. Et vocat optimam simpliciter, quæ est secundum virtutem perfecta. Optima ex suppositis, quæ demonstratis & suppositis his ciuibus sic communicantibus est, sicut dicit in Ethic. quòd non bonus sutor, qui ex optimo corio facit optimum calceum: sed ille qui ex quolibet dato corio facit meliorem qui fieri potest. Et addit quis sit ille legislator. Et eum, scilicet legislatorem qui est vt verè politicus, id est, politias perfectè sciens: sicut enim dicit in Ethic. Non omnia hæc possunt redigi ad perfectam regulam: & ideò debent redigi ad regulam Lesbiæ ædificationis, Lesbia enim insula est, in qua omnes lapides indolabiles sunt: & ideò vtantur regula plumbea, vt si lapis non possit redigi ad rectitudinem regulæ, regula curuetur ad lapidem. Adhuc autem tertiam, supple, oportet eum considerare. Et dicit quæ. Eam quæ ex suppositione, id est, quæ competit his suppositis ciuibus sic communicantibus. Et ponit rationem, ibi, Oportet enim & datam posse considerare, scilicet ipsum legislatorem. Et subdit quæ considerauda sunt in ipsa, ibi, Et à principio quomodo vtique fiet, id est, instituatur, & facta quo vtique modo saluabitur plurimo tempore, scilicet ne per seditiones corrumpatur. Et explanat quod dixit, ibi, Dico autem, exponendo scilicet, puta si alicui ciuitati accidit neque optima politia disponi. Et ponit causam, ibi, Non abundantémque esse etiam necessariis, neque ea quæ contingent ex existentibus, supple, posse potiri: quia pauperes sunt, & victum laboribus quærunt: ideóque communibus intendere non possunt: sed quadam peiori, scilicet politia pauperum, qui sine communicatione esse non possunt. Vnde oportet politicum intendere qualiter illam etiam ordinet vt in concordia viuant.

d Deinde cum dicit, Præter omnia autem hæc, &c. ostendit quod non sufficit etiam in singulis politiis considerare commune, sed quid cuilibet expediat. Et circa hoc tria facit. Primò ostendit, quòd oportet considerare cui ciuitati quælibet politia congruat. Secundò arguit insufficientiam aliter considerantium & tractantium, ibi, *Quomodo plurimi pronuntiantium*, &c. Tertiò enumerat species politiarum, ibi, *Nunc enim vnam democratiam*, &c. Dicit ergo primò: Præter omnia autem hæc, quæ dicta sunt, supple, eam quæ maximè in omnibus ciuitatibus congruit, oportet cognoscere. Et intelligit in omnibus sigillatim, ita quod in qualibet: quia quæ congruit in vna, non congruit in alia ciuitate.

e Secundò, ibi, Quomodo plurimi, &c. hic arguit insufficientiam tractantium de politiis, & dicit: Quomodo plurimi pronuntiantium, id est, tractantium de politia: & si, id est, quamuis, alia, id est, quædam dicant bene, tamen in optimis peccant. Et vocat optimas, magis ad propositum pertinentes, scilicet quæ suppositæ & datæ conueniunt ciuitati. Propter quod sequitur. Non enim solum optimam, simpliciter scilicet, oportet considerare: sed etiam possibilem, id est, quam possibile est inducere hos ciues huius ciuitatis. Similiter autem oportet considerare & facilliorem & communiorem omnibus: quia ad illam faciliùs inducuntur ciues. Et ex hoc sumit occasionem arguendi non sic considerantes, ibi, Nunc autem ij quidem, scilicet legislatores, summam, scilicet politiam, & indigentem multis copiis quærunt solum, & in hoc peccant: quia multæ ciuitates sunt, quæ copiam habere non possunt tum ad militiam, tum ad sumptus principum. Ij autem, id est, alij legislatores magis communem quandam, scilicet politiam, dicentes eas quæ sunt interimentes politias, id est, docent in communi qualiter politia instituenda sit, & negligunt hanc vel aliam huius & illius ciuitatis, cum sermones vniuersales & communes in moribus hominum sint inutiles, vt præhabitum est, particulares autem magis vtiles & veri. Et dat exemplum in particularibus, ibi, Scilicet Laconicam, id est, politiam Laconicæ ciuitatis, quæ ciuitas est Græciæ, quæ nunc Licaonica dicitur: vel quam aliam laudamus, scilicet alterius ciuitatis politiam, illam negligunt: quia in particulari non tractant.

f Et docet corrigere hoc vitium, ibi, Oportet autem talem inducí ordinem, scilicet politiæ, ad quem facilè existentibus, id est, suppositis & datis facultatibus ciuium persuadeantur, scilicet ciues, & possint prosequi, saluando eam scilicet, & continendo ne corrumpatur. Et huius dat exemplum, ibi, Tanquam sit non minus opus corrigere politiam quam instituere à principio, id est, quod tantæ virtutis est politiam

tam instituta corrigere & saluare continuè, quàm instituere primo & ordinare. Vnde Horatius

Nosce te ait : vtile quam quærere, parta tueri.

Et ideo exemplum, ibi, Sicut eiusdem virtutis est vel modi animi is post addiscere, id est, doctrinam acquirere, quam addiscere à principio, id est, quam proficere in iis quæ aliquis didicit à principio. Eiusdem enim virtutis accipere primò principia per doctrinam, & ex principiis acceptis procedere ad conclusiones ipsa principia consequentes.

g Et hoc concludit, ibi, Propter quod cum dictis, scilicet in communi de principiis politiarum, oportet & existentibus politis, scilicet in qualibet data ciuitate, posse auxiliari politicum, sicut dictum est, & prius. Et intendit, quòd oportet politicum auxiliari, & scire qualiter saluetur politia instituta, & corrigatur corrupta. Qualiter autem fiat, subdit, ibi, Hoc autem impossibile est ignorantem, supple, facere, quot sint species politiæ.

h Et subdit causam erroris, ibi, Nunc enim vnam democratiam putant quandam esse, & vnam oligarchiam. Non est autem hoc verum. Quare oportet differentias politiarum non latere, quot scilicet sint, & quot modis componantur : & est finis secundæ partis capituli.

i Deinde cum dicit, Cum autem eadem hac prudentia, &c. ostendit quòd oportet cognoscere, quæ leges cui politiæ conueniant, & dicit. Cum eadem autem hac prudentia & leges optimas videre, supple, oportet politiarum, & eas, scilicet leges, quæ vnicuique politiarum congruunt : quia aliter ad particulare non congrueret sermo. Et ponit rationem, ibi, Ad politias enim oportet leges poni, & ponuntur omnes ; quia (sicut præhabitum est) lex est ordo politiæ, & huius politiæ hæc lex : sed non politias ad leges, supple, oportet poni. Cuius ratio est. Politia quidem enim est ciuitatis ordo. Et subdit, Qui ordo circa principatus, quomodo distribuantur, & quid dominans politiæ, & quid quod finis est communicationis singulis politiis. Et hoc totum est in particularibus. Leges autem separatæ, quæ de vniuersali sunt, sunt, supple, leges significantium politiam, secundum quas, scilicet leges, oportet principes principari, & obseruare transgredientes ipsas, scilicet leges, vt puniantur. Ex his concludit, ibi, Quare palam quòd differentias & numerum necessarium, est, supple, habere politiæ vniuscuiusque & ad legum positiones, id est, qualiter ponantur ad legem. Et ponit rationem, ibi, Non enim possibile est eisdem leges conferre oligarchiis neque democratiis omnibus : siquidem plures, & non vna democratia, neque oligarchia solum est. Cuius ratio est : quia impossibile est plures principatus eisdem legibus regulari : & est finis tertiæ partis capituli.

k Deinde cum dicit, Quoniam autem in prima methodo, &c. agit de comparatione transgressionum ad politias, dicens. Quoniam autem in prima methodo politiarum, id est, in tertio diuisimus tres quidem rectas politias (& enumerat eas) Regnum, Aristocratiam, & politiam : tres autem transgressiones harum, Tyrannidem quidem Regni, Oligarchiam autem Aristocratiæ, Democratiam autem politiæ, scilicet quæ democratia dicitur. Et de Aristocratia autem quidem in Regno, id est, in capitulo de regno dictum est. De optima enim politia, idem & de iis est dicere nominibus, id est, de diffinitione horum omnium. Quia tunc dicetur de optima politiarum. Et hoc totum dictum est in 4. Ethic. Et ponit rationem, ibi, Vult enim vtrumque, scilicet Regnum & Aristocratiam, consistere secundum virtutem diffusam in multitudinem, cuius scilicet est politia. Regnum enim est virtus infusa in multitudinem ingenuorum & nobilium. Aristocratia in multitudinem virtuosorum & honorabilium. Democratia autem in populum, cuius ordo est: & hæc sunt consideranda. Adhuc autem quod differant inuicem Aristocratia & Regnum, & quando oportet regnum putare, determinatum est prius, scilicet in tertio capitulo de Regno. Reliquum autem de politia percurrere, scilicet restat, ea quæ communi nomine appellatur, scilicet quæ in communitate sua colligit omnes politias, & de politiis aliis, supple, restat considerare, Oligarchia scilicet, & Democratia, & Tyrannide.

l Deinde cum dicit, Manifestum quidem igitur, &c. enumeratis sic politiis & transgressionibus facit comparationem, & dicit omninò eadem quæ dixerat in 4. Ethic. sic. Manifestum quidem igitur & harum transgressionum quæ pessima, & secunda quæ est, quæ secunda est in malo post illam. Et ponit rationem, ibi, Necesse enim quidem eam quæ primæ & diuinissimæ transgressionem, esse pessimam. Et dat exemplum, ibi, Regnum autem necessarium aut solum habere existentem significationem nominis, aut propter multam excellentiam Regis, in virtute scilicet, esse, Regnum, supple, & Tyrannidem pessimam existentem plurimum distare à politia, scilicet inter omnes transgressiones. Secundò autem oligarchiam, scilicet transgressionem. Aristocratia enim distat multum ab hoc politia. Mensuratissimam autem transgressionem, Democratiam. Et hoc totum dictum est in 8. Ethic.

m Et dicit quendam legislatorem hoc idem dixisse, ibi, Iam quidem igitur & quidam priorum pronuntiauit, scilicet legislator ante nos, scilicet quod talis est diuisio politiarum & transgressionum, non tamen in idem nobis aspiciens, id est, non per omnia nobiscum concordans. Et ostendit in quo, ibi, Ille quidem igitur, legislator scilicet, iudicauit omnibus quidem existentibus, ciuibus scilicet, epiiceis, id est, iustis & bonis, puta oligarchiam bonam esse politiam, quæ est principatus paucorum honorabilium, &, supple, iudicauit aliis pessimam democratiam, omnibus scilicet existentibus bonis : tamen prauarum optimam, supple, dixit esse democratiam. Nos autem totaliter has vitiatas esse dicimus, scilicet transgressiones. Et subdit in alio reprehensionem, scilicet quod non benè fecit comparationem, ibi, Et meliorem quidem oligarchiam aliam alia, cum oligarchia sit corruptio aristocratiæ,

non

non bene habet dicere, minus autem prauam: sed & de tali quidem iudicio dimittatur nunc.

n Deinde cum dicit, Nobis autem primò dicendum, &c. ostendit per diuisionem, quomodo inducuntur capitula vsque in finem istius quarti, dicens. Nobis autem primò diuidendum, quot sint differentiæ politiarum. Et hoc statim facit in sequenti capitulo, ibi, Eius quidem igitur, &c. & determinat modum, ibi, Siquidem sunt species plures democratiæ & oligarchiæ, supple, de quibus determinandum est. Deinde quæ communissima, pluribus scilicet ciuitatibus, & quæ eligibilissima post optimam politiam, quod etiam quærit in sequentibus, & vtique si qua alia contingit aristocratia, scilicet quam quæ dicta est, illud, supple, etiam quærendum est. Et consistens benè, id est, benè conueniens ciuibus, sed pluribus congruens ciuitatibus quæ sit, quærendum est. Deinde quæ ciuibus eligibilis sit. Et dicit necessitatem inquisitionis, ibi, Fortè enim in iis quidem necessaria democratia magis, quam oligarchia: iis autem, scilicet aliis, hæc, scilicet oligarchia magis quam illa, id est, democratia. Post hoc autem, supple, inquirendum est, quomodo oportet instituere volentem has politias. Et exponit, ibi, Dico autem democratias secundum vnamquamque speciem: & iterum oligarchias, scilicet quomodo oportet instituere secundum quamlibet speciem. Tandem autem post omnia hæc, quando fecerimus breuiter memoriam, de illis, supple, id est, tractatum qui memoriam excitet, tentandum superuenire quæ corruptiones & quæ saluationes politiarum (quod facit in quinto & sexto) & communiter & sigillatim vniuscuiusque, & propter quas causas hæc maximè fieri nata sunt.

CAPVT II.

Quare tot diuersæ Rerumpublicarum inueniantur species, & quæ sint earum præcipuæ, tum ex aliorū, tum verò ex propria opinione.

a Eius quidem igitur quod est esse plures politias, causa: quia omnis ciuitatis sunt partes plures numero. Primò quidem enim ex domibus compositis videmus omnes ciuitates: deinde rursus huius multitudinis, hos quidem opulentos, necessarium esse, hos autem egenos, alios autem medios: & opulentorum autem & egenorum hic quidem arma exercens, hic autem sine armis. Et hunc quidem populum videmus agricultores esse, hunc autem circa forum occupatos, hunc autem banausum.

τῶν γενῶν. *b* Et insignium sunt differentiæ, & secundum diuitias, & magnitudines substantiæ: puta secundum nutritiones equorum, hoc est non facile non diuites facere. Propter quod quidem in antiquis temporibus, quibuscumque ciuitatibus, in equis potentia erat, oligarchiæ apud istos erant: vrebantur autem ad bella equis ad vicinos, velut Eretrij, & Chalcidij, & Magnetes qui sub Mæandro, & aliorum multi circa Asiam.

c Adhuc cum iis quæ penes dinites, differentiis sunt, hæc quidem secundum genus, hæc autem secundum virtutem, & liquid vtique tale alterum dictum est esse ciuitatis pars in iis quæ circa aristocratiam: ibi enim diuisimus ex quot partibus necessariis est omnis ciuitas.

d Harum enim partium aliquando quidem omnes participant politia, aliquando autem pauciores, aliquando autem plures.

D. Alb. Mag. Politic.

CAPVT II.

VT igitur sint plures Rerumpublicarum species, illa est causa, quòd cuiusque ciuitatis partes sunt plures. Videmus enim primò ex domibus constare ciuitatem: deinde rursus ex hac multitudine, alios esse diuites, alios pauperes, alios medios: diuitumque & pauperum partem esse bellicam, partem imbellem. Et rursus ex plebe partem agrorum culture esse deditam videmus, partem mercenare, partem opificiis & sordidis ministerijs.

Nobilitatis quoque differentiæ sunt secundum opulentiam & magnitudinem census. Sunt enim alij equites, quod munus nemo faciliter supportare potest, nisi sit dives. Itaque antiquis temporibus quacumque ciuitates equestri potentia excellebant, in his paucorum potentia gubernat. Equitatu autem bella contra finitimos exercebant, ceu Eretrienses, & Chalcidenses, & Magnesij qui sunt super Mæandrò, & alia plures Asiaticarum ciuitatum.

Præterea sunt aliæ quam iuxta diuitias nobilium differentiæ: quosdam enim genus, quosdam virtus extollit, & si quid alium tale ciuitatis partem esse dictum est, vbi de optimatibus tractauimus: ibi namque distinximus quot ex partibus necessarijs omnis constat ciuitas.

Et hæ quidem partes quandoque concurrunt omnes ad Rempublicam gubernandam, quandoque pauciores, quandoque plures.

e Manifestum igitur, quòd pures necessarium est esse politias specie differentes abinuicem. Etenim hæ partes differunt specie à seipsis. Politia quidem enim principatuum ordo est: hunc autem distribuunt omnes, vel secundum potentiam participantium, vel secundum quandam ipsorum communem æqualitatem, dico autem, puta egenorum vel opulentorum, vel communem quandam amborum. Necessarium ergo politias esse tot, quot quidem ordines secundum excellentiam sunt & secundum differentias partium.

f Maximè autem videntur esse duæ, quemadmodum de ventis dicitur, ij quidem Australes, ij quidem Boreales, reliqui autem horum prætergressiones, sic & politiarum duæ, populus & oligarchia: aristocratiam enim ponunt speciem oligarchiæ tanquam existentem quandam oligarchiam, & eam quæ vocatur politia, democratiam, sicut in ventis Zephyrum quidem Boream, Austri autem Eurum. Similiter autem habet & circa harmonias, vt aiunt quidam: etenim ibi ponunt duas species, Doricam & Phrygiam: alias autem coordinationes, has quidem Doricas, has autem Phrygias vocant. Maximè quidem igitur consueuerunt ita existimare de politiis.

g Verius autem & melius, vt nos diuisimus, duarum, aut vnius existentis bene institutæ, alias esse transgressiones, has quidem bene contemperatæ harmoniæ, has autem optimæ politiæ. Oligarchias quidem eas quæ duriores & magis despoticæ: remissas autem & molles, democratias.

h Non oportet autem poni democratiam (sicut consueuerunt quidam nunc) simpliciter ita vbi dominans multitudo. Etenim in oligarchiis & vbique amplior pars dominans. Neque oligarchiam, vbi domini politiæ pauci. Si enim essent qui omnes mille & trecenti, & horum ipsi mille diuites, & non traderent de principatu ipsis trecentis & pauperibus liberis existentibus, & quantum ad alia similibus, nullus vtique diceret democratizare istos. Similiter autem & si pauperes quidem pauci essent, valentiores autem diuitibus pluribus existentibus, nullus vtique oligarchiam appellaret, neque talem, si aliis existentibus diuitibus non attinerent honorem.

Patet igitur, quod necesse est plures Respublicas esse inter se differentes specie. Nam & hæ partes earum in inter se specie differunt. Respublica est institutio gubernatorum: hanc verò distribuunt omnes, vel secundum potentiam eorum qui participes sunt, vel secundum aliquam aquitatem communem, dico autem, veluti tenuiorum, & opulentorum, vel communem alrquam amborum. Necessarium est ergo Respublicas tot esse, quot sunt institutiones circa earum supereminentias, secundum differentiam partium.

Maximè verò duæ videntur esse, quemadmodum de ventis dici solet, alios quidem esse Boreales, alios Australes, cæteros autem ventos horum esse excessus: sic etiam Respublicas duas esse, popularem scilicet & paucorum potentiam: nam optimates speciem esse paucorum potentium, posuere, & eam quæ vocatur Respublica, dicebant esse popularem, quemadmodum de ventis Zephyrum quidem Borealem, Eurum autem Australem. Eodemque modo in harmoniis, vt quidam tradunt: nam & in illis posuerunt duas species, vnam Doricam, alteram Phrygiam, cæteras vero omnes, vel ad Doricam, vel ad Phrygiam referri. Maximè quidem igitur consueuerunt de Rebuspubl. sic existimare.

Sed certe verius ac melius est, vt nos diuisimus, duarum vel vnius rectè constitutæ, cæteras esse transgressiones, vt probè temperatæ harmoniæ, sic etiam optimæ Reipublicæ. Ad paucorum quidem potentiam inclinant, quæ duriores sunt ac magis violentæ: quæ vero remissæ, & molles, ad popularem statum.

Neque verò popularis ita simpliciter ponenda est, vt quidam ponunt, vbi multitudo dominatur. Nam & in paucorum potentiis, & vbique maior pars præualet. Etenim si essent vniuersi mille trecenti, & horum mille forent opulenti, neque partem gubernationis darent trecentis illis pauperibus ingenuis, ac in cæteris paribus, nemo certe diceret hanc esse popularem. Eodemque modo si pauci quidem inopes in ciuitate plus possent quam multi & opulenti, nec honores illis impartirentur, nemo vtique diceret hanc esse speciem, quæ appellatur paucorum potentium.

i Magis

i Magis igitur dicendum, quòd demos quidem est quando liberi fuerunt domini, oligarchia autem quando diuites: sed accidit hos quidem plures esse, hos autem paucos, liberi quidem enim multi, diuites autem pauci.

k Etenim vtique si secundum magnitudinem distribuetur principatus, sicut in Æthiopia aiunt quidam, vel secundum pulchritudinem, oligarchia vtique esset: pauca enim multitudo & pulchrorum & magnorum.

l Sed neque iis solum sufficienter habet determinare politias has. Sed quoniam partes plures & populi & oligarchiæ sunt, adhuc distinguendum, tanquam neque si liberi pauci existentes pluribus & non liberis principentur, demos, velut in Apollonia quæ in Ionio, & in Thera: in vtraque enim harum ciuitatum in honoribus erant, qui differebant secundum ingenuitatem, & primi obtinentes vicinias, pauci existentes multorum: neque vtique diuites propter excedere secundum multitudinem, demos, velut in Colophone antiquitus, ibi non possidebant magnam substantiam qui plures, antequam fieret bellum aduersus Lydos: sed est democratia quidem, quando liberi & egeni plures existentes domini fuerint, principantur. Oligarchia autem quando diuites & nobiliores, pauci existentes: Quod quidem igitur politiæ sunt plures, & propter quam causam, dictum est.

Potius itaque dicendum fuerit, popularem quidem esse, cum penes ingenuos homines est gubernatio. Paucorum autem potentiam, cum penes opulentos, sed contingit, vt alteri multi sint, alteri pauci, plerique enim ingenui sunt, rari vero diuites.

Etenim si magistratus honoresque publici secundum dignitatem distribuerentur, vt in Æthiopia quidam tradunt fieri, vel secundum pulchritudinem, paucorum esset gubernatio, cum parua multitudo magnorum & formosorum.

Verumtamen, his solum non sat est Respub. istas determinasse. Sed cum pules sint partes & multitudinis & paucorum potentium, adhuc resumendum est, vt neque ingenui pauci existentes pluribus, neque multitudo ingenuis dominetur, vt in Apollonia quæ est Ionio, & in Thera: in vtraque enim istarum vrbium honores dignitatesque erant illorum qui nobilitate præstabant, & qui primi in eas Colonias venerant; qui erant pauci: non autem diuitum, licet multitudine superaret populus, vt in Colophone antiquitus: ibi enim possidebat magna patrimonia multitudo antequam bellum gererent aduersus Lydos. Sed est multitudinis quidem gubernatio, quando ingenui homines & inopes multi existentes gubernant Rempubl. Paucorum verò potentium quando opulenti & nobiliores pauci existentes, gubernant. Quod igitur plures sint Rerumpubl. species, & quibus de causis, patet.

CAPVT. II.

Dictum est, quòd sunt plures politiæ, hic autem facit quæstionem, quæ sit multiplicitatis causa: & determinat eam per tria capitula: & secundum hoc diuiditur hæc pars in tres partes. In isto enim capitulo primò dicit causam multiplicitatis politiarum. In sequenti ostendit, quòd quælibet politia secundum speciem suam diuiditur in alias, ibi, *Quod autem & plures dictis*, &c. In tertia determinat de democratia, quod habet plures species, ibi, *Quod autem sint & democratiæ*, &c. Istud capitulum diuiditur in duas partes. In prima ostendit quæ sit causa pluralitatis politiarum in vna & eadem ciuitate. In secunda ostendit duas esse principales, & alias sumi iuxta illas, ibi, *Maximè autem videntur*, &c. Determinatio primæ partis tota fundatur super vnam propositionem quæ talis est. Politia est ordo communicationis: & ideò quot sunt differentiæ communicationum, tot erunt ordines communicationum, & tot politiæ: & hæc est tota sententia primæ

D. Alb. Mag. Politic.

partis, excepto quòd differentias communicationum enumerat in speciali, eò quod in moribus sermones vniuersales inutiles sunt, particulares autem necessarij. Dicit ergo primò: Eius quidem igitur quod est esse plures politias, causa. Et statim tradit hoc quod dictum est, ibi, Quia omnis ciuitatis sunt plures partes numero: & vocat partes differentias communicationum. Primò quidem enim ex domibus compositis videmus omnes ciuitates. Et dictum est in primo tres communicationes esse in domo, scilicet congugalis, paterna & despotica. Et ideò necesse est esse tres politias in domo. Et ponit secundam differentiam, ibi, Deinde rursus huius multitudinis hos quidem opulentos necessarium esse, supple, est: & inter illos necessarium esse communicationem quandam. Et ponit tertiam, ibi, Hos autem egenos, supple, necessarium esse, & hi etiam habent inter se specialem communicationem. Et ponit quartam, ibi, Alios autem medios, qui etiam inter se habent communicationem. Et inductos subdiuidit, ibi, Et opulentiorum autem & egenorum hæc quidem, supple, multitudo arma

exercens, ſicut militaris, quæ etiam inter ſe habet communicationem: hæc autem, ſcilicet alia multitudo ſine armis, ſicut non deputati ad militiam. Et hunc quidem populum, ſupple, eſſe, videmus, id eſt, plebem, qui ſecundum plebiſcita communicant. Et ſubdiuidit illam: Et huius quidem quoſdam videmus agricultores eſſe, qui inter ſe communicant ſecundam agriculturam: hunc autem, ſcilicet populum, circa forum occupatos: qui etiam inter ſe communicationem habent ſecundum leges ementium & vendentium, ſicut inferius dicet: hunc autem, ſcilicet populum, banauſum, qui ſunt ſeruientes in operibus maculantibus, ſicut tetri & purgatores platearum in cophinis ſeruientes. Et ita ſunt quatuor communicationes communis plebis.

b Et de differentiis magiorum in ciuitate, ibi, Et minorum ſunt differentiæ. Et dicit in communi circa quid, ibi, Et ſecundum diuitias & magnitudines ſubſtantiæ, ſcilicet in quibus communicant. Et dat exemplum, ibi, Puta ſecundum nutritiones equorum quos nutriunt ad lucrum. Et dicit rationem quare hoc ſit in ſignium perſonarum, ibi, Hoc enim non facile non diuites facere: quia ad equos requiritur mareſcalcia quæ magnas impenſas requirit. Et quod dixit, probat per antiquas conſuetudines, ibi, Propter quod quidem in antiquis temporibus, quibuſcumque ciuitatibus, in equis potentia erat, ſcilicet ex ordine politiæ, oligarchiæ apud iſtos erant. Oligarchia autem (vt ſæpè habitum eſt) eſt principatus paucorum diuitum & potentum. Ad quem autem vſum equos habuerint, ſubdit, ibi, Vtebantur autem ad bella equis. Equus autem eſt animal bellicum. Vnde de eo dicitur Iob 38. Procul odoratur bellum: cum audierit ſonitum buccinæ, dicit, Vah. Et ſubdit aduerſus quos vtebantur equis, ibi, Ad vicinos, id eſt, contra vicinos, de terminis ſcilicet litigantes. Et ponit exemplum in particulari, ibi, Velut Eretrij, id eſt, ciues Eretriæ ciuitatis, & Chalcidij, id eſt, Chalcedonij, & Magnetes qui erant ſub Rege Mæandro (& hæc nomina ſunt antiquarum ciuitatum Græciæ) & aliorum multi circa Aſiam. Et intendit, quòd ſingulæ harum communicationum ſpeciales habent politias.

c Et vlterius ponit communicationes diuitum, ibi, Adhuc cum iis qui penes diuitias, ſupple, communicant, differentiæ ſunt. Et enumerat eas, ibi, Hæc quidem communicatio eſt ſecundum genus, ſcilicet exiſtentium de nouo genere: hæc autem ſecundum virtutem, ſicut virtuoſi ſpecialem habent communicationem. Et poſtea ſubdit in communi, Et ſi quid vtique talem alterum, ſcilicet in quo multi communicant, dictum eſt eſſe ciuitatis pars in iis quæ circa ariſtocratiam: ibi enim diuiſimus ex quot partibus neceſſariis eſt omnis ciuitas. Et videtur mittere ad octauum & nonum Ethic. vbi diſtinguit ſpecies amicitiarum ſecundum ſpecies communicationum: & hos libros vocat ariſtocratiam: quia omnis ſpecies amicitiæ fundatur ſuper virtutem.

d Ex his elicit plures eſſe ſpecies politiæ, ibi, Harum enim partium aliquando quidem omnes participant politia, aliquando autem pauciores, aliquando autem plures.

e Et ex hoc concludit, ibi, Manifeſtum igitur, quòd plures neceſſarium eſt eſſe politias ſpecie differentes abinuicem. Et ponit rationem, ibi, Etenim hæ partes differunt ſpecie à ſeipſis. Cuius cauſa eſt: quia communicationes differunt ſpecie. Vnde ſubdit. Politia quidem enim principatuum ordo eſt: hunc autem, ſcilicet ordinem, diſtribuunt omnes, ſcilicet legiſlatores, vel ſecundum quandam ipſorum communem æqualitatem. Et huius ratio eſt: quia ſecundum differentias principantium neceſſe eſt differe leges quibus principantur, & ſecundum æqualitates communicantium neceſſe eſt differre leges & iura communicationum: aliis enim vtuntur communicantes in equis, aliis communicantes in mercatione, aliis communicantes in nauigatione: cum (ſicut paulò antè dictum eſt in hoc eodem libro) leges ordinentur ad politias, & non è conuerſo politiæ ad leges. Et quod dixit, explanat, ibi, Dico autem puta egenorum, ſcilicet æqualitatem, vel opulentorum, vel communem quandam amborum, ſcilicet qualitatum videlicet & egenorum & opulentorum. Ex omnibus his concludit quod in principio capituli dictum eſt, ibi, Neceſſarium ergo politias eſſe tot, quot quidem ordines ſecundum excellentiam ſunt, & ſecundum differentias partium, id eſt, partialium communicationum.

f Deinde cum dicit, Maximè autem videntur, &c. Poſitis iſtis differentiis reducit omnes in duas. Et dat exemplum in ventis & harmoniis muſicis: & hæc tota ſententia iſtius ſecundæ partis capituli. Dicit ergo primò: Maximè autem videntur eſſe duæ, ſcilicet politiæ extremæ, quemadmodum de ventis dicitur, ij quidem Boreales, id eſt, Aquilonares: ij autem Auſtrales: & ſecundum hoc Boreales dicuntur omnes, qui accipiuntur ſecundum diuiſionem zodiaci, & ſecundum ortum ſolis inter libram vſque in cancrum aſcendendo: & Auſtrales dicuntur omnes, qui accipiuntur inter finem libræ ſecundum ortum ſolis deſcendendo vſque in finem capricorni, ſecundum diuiſionem ventorum quæ facta eſt in meteoris. Tamen ibi dicuntur quatuor eſſe principales, ſcilicet Aquilonaris, Auſtralis, Orientalis, & Occidentalis: alij autem collaterales octo. Sed hic diuidit ſecundum diuiſionem quæ eſt inter duo ſolſtitia, ſcilicet aſcendendo & deſcendendo. Reliqui autem horum, ſcilicet ventorum prætergreſſiones. Sic & politiarum quæ ſunt, ſupple, principales, populus, id eſt, democratia, & oligarchia. Et ſtatim ſubdit qualiter ariſtocratia reducitur ad oligarchiam, ibi, Ariſtocratiam enim ponunt ſpeciem oligarchiæ tanquam exiſtentem quandam oligarchiam. Cuius ratio eſt: quia vtraque eſt principatus paucorum. Diuites enim & potentes & honorabiles pauci ſunt in ciuitate. Vnde in hoc conueniunt, vt dictum eſt. Et eam quæ vocatur politia, id eſt, ciuitas populi, democratiam, ponunt eſſe, ſupple. Et adaptat ſimile, ibi, Sicut in ventis Zephyrum quidem Boreæ, ſupple, dicunt eſſe collateralem Auſtri autem Eurum, ſupple, dicunt eſſe coniunctum. Et ponit ſecundum ſimile in muſicis, ibi, Similiter

Similiter autem habet & circa harmonias, ſcilicet quod ad duas reducuntur, vt aiunt quidam. Retinent enim ibi ponunt duas ſpecies, ſcilicet Doricam & Phrygiam, quæ ſunt harmoniæ grauis & acutiſ: ſicut enim in præhabitis dictum eſt, Doria eſt conſonantia primi & ſecundi toni, Phrygia autem ſeptimi & octaui: alias autem, ſcilicet harmonias, coordinantes, ſupple, dicunt, has quidem Doricas, quia primo & ſecundo tono propinquiores, has autem Phrygias vocant, ſcilicet ſeptimo & octauo propinquiores. Et adaptat ſimile, ibi, Maximè quidem igitur conſueuerunt, ſcilicet antiqui ita exiſtimare de politiis, ſcilicet quod omnes aliæ ita oriantur à duabus dictis, videlicet oligarchia & democratia. Et hoc eſt quod dicitur in prima parte huius ſecundæ partis.

g Deinde cum dicit, Verius tamen & melius, &c. in hac ſecunda parte reprehendit dicta illorum: & habet duas partes. Primò enim reprehendit dictum eorum in communi: quia ad ſpecialia non deſcenderunt. Secundò circa ſingulas politias reprehendit poſitionem eorum, ibi; *Non oportet autem poni*, &c. Circa primum dicit ſic. Verius autem & melius, ſupple, quam antiqui dixerunt, vt nos diuiſimus, ſupple, dicitur. Et ponit dictum ſuum, quod etiam præhabitum eſt, ibi, Duarum aut vnius exiſtentis bene inſtitutæ, politiæ ſcilicet, alias omnes eſſe tranſgreſſiones, harum ſcilicet. Et ſubdit quomodo, ibi, Has quidem bene contemperatæ harmoniæ, id eſt, ad ſimilitudinem harmoniæ mediæ, has autem optimè politiæ, ſupple, tranſgreſſiones eſſe. Et dat exemplum, ibi, Oligarchias quidem eſſe eas quæ duriores, id eſt, magis oppreſſiuæ & magis deſpoticæ, ſcilicet quæ ſubditis vtuntur vt ſeruis: remiſſas autem & molles, democratias, ſcilicet quæ ſubiectis vt liberis vtuntur.

h Deinde cum dicit, Non oportet autem poni, &c. in hac parte in ſpeciali reprehendit antiquos, quòd politias principales quæ multæ ſunt, diſtinguebant differentiis accidentalibus, & non eſſentialibus quæ per ſe differentiæ ſunt & ſpecificæ. Et oſtendit, quòd duo inconuenientia ex hoc ſequuntur. Vnum eſt, quòd politiæ ex hoc tranſmutantur vna in aliam, ita quod ariſtocratia efficitur oligarchia, & oligarchia democratia, & è conuerſo. Secundum eſt, quòd differentia per accidens eſt per ſe & eſſentialiter & ſpecie differentium, quod eſt valde inconueniens. Et, ſicut parum poſt dicet, poſitio iſta fuit Platonis in politiis ſuis. Et hæc eſt tota ſententia huius partis in communi, in qua quatuor ſpecialiter dicuntur. Primum eſt, quòd non oportet totaliter diuidere politias, vt Plato diuiſit, & talibus differentiis dicere differre. Secundum eſt probatio huius per deductionem ad inconueniens, ibi, *Etenim in oligarchiis*, &c. Tertium eſt, quòd oſtendit hæc eſſe accidentalia & accidentales differentias, ibi, *Sed accidit hos quidem*, &c. Quartum eſt, quòd particularia maximè attendantur in hac ſcientia, oſtendit hoc in particularibus, ibi, *Sed quoniam partes plures*, &c. Ratio autem iſtius diſputationis tota fundatur in vna ratione quæ talis eſt. Principatus politicus non diſtinguitur nec diuiditur per ſe, niſi per illud quod eſt

eſſentiale principanti: & hæc ſecundum antè dicta quatuor ſunt, ſcilicet libertas: quia non liber non poteſt principari, quia virtus ſua ad alterum eſt, cuius nutu & voluntate oportet cum omnia operari ſicut organum ſiue inſtrumentum. Secundum eſt potentatus, ſine quo non poteſt irrumpere iniquitatem, vt dictum eſt. Tertium eſt virtus, ſine qua principatus abducitur in inconuenientias paſſionum. Quartum eſt diuitiæ, ſine quibus non eſt ſibi per ſe ſufficiens, propter quod ſubuertet iudicium: & ideò ſecundum antarchiam non poteſt principari conſiliatiuo & iudicatiuo. Dicit ergo: Non oportet autem poni democratiam (ſicut conſueuerunt quidam, ſcilicet Platonici) nunc ſimpliciter ita, id eſt, vniuerſaliter, vt dicit Plato. Et ponit dictum Platonis, ibi, Vbi dominans multitudo, ſupple, ſit ibi democratia. Et hoc probat, ibi, Etenim in oligarchiis, & vbique, id eſt, in omnibus politiis amplior pars dominans: & ſi hoc contingit in omnibus, in omnibus erit democratia, quod falſum, ſic enim confunderentur & permiſcerentur politiæ, quæ ſpecie differunt. Et idem oſtendit in oligarchiis, ibi, Neque oligarchiam, vbi domini politiæ pauci, ſupple, oportet dicere. Et dat rationem, ibi, Si enim eſſent qui dominantur politiæ omnes mille & trecenti, & horum ipſi mille diuites, & non traderent de principatu ipſis trecentis, & pauperibus liberis exiſtentibus, & quantum ad alia ſimilibus, nullus diceret vtique democratizare iſtos, ſcilicet propter multitudinem, ſed potius diceret oligarchizare propter potentiam & diuitias. Et vult, quod inferatur ergo per multitudinem & paucitatem non diſtinguuntur politiæ. Deinde cum dicit, Similiter autem etſi pauperes, &c. ad idem inducit aliam rationem, dicens: Similiter autem etſi pauperes quidem pauci eſſent, valentiores autem, id eſt, potentiores, diuitibus pluribus exiſtentibus, nullus vtique oligarchiam appellaret, neque talem, ſcilicet politiam. Et ſuperfluit altera negatio. Et quod dixit, explanat, ibi, Si aliis exiſtentibus diuitibus, pluribus ſcilicet, non attinerent, id eſt, non attribuerent honorem principatus.

i Oſtenſo inconuenienti quod ſequitur talem diſtinctionem politiarum, emendat, determinans qualiter diſtinguendæ ſunt ſubſtantialibus differentiis, ibi, Magis igitur dicendum, quòd demos, id eſt, democratia, quidem eſt quando liberi fuerunt domini, politiæ ſcilicet: oligarchia autem quando diuites: ſed accidit hos quidem plures eſſe, hos autem paucos. Et ponit rationem, ibi, Liberi enim multi, diuites autem pauci.

k Et hoc probat per ſimile, ibi, Etenim vtique ſi ſecundum magnitudinem, ſcilicet corporis, diſtribuerentur principatus, ſicut in Æthiopia aiunt quidam, vel ſecundum pulchritudinem, oligarchia vtique eſſet: pauca enim multitudo & pulchrorum & magnorum, eſt ſcilicet. Et ſic in Æthiopia non eſſet democratia neque ariſtocratia. Cauſa autem quare ibi ſit pauca multitudo pulchrorum & magnorum, aſſignatur in libro de locis habitabilibus: quia ſcilicet Æthiopia eſt ſub torrida cancri, in qua radij ſolis directè incidunt ad angulum perpendicularem,

diculares, & din ſtant circa idem, propter reflexionem circuli: & ideò exciccant humidum quod deberet protendi in quantitate, & incendunt & in terreſtritatem inducunt, & ſic impediunt venuſtatem coloris luminis ſuſceptiui, & deducunt ad nigredinem. Et ideò dicunt Philoſophi Meſſealach & Auicenna, quòd vita Æthiopum vt in pluribus eſt 30. annorum, & non plus, & ſunt nigri parui & criſpi.

l Ex his elicit vlterius, quod his non bene determinentur politiæ, ſcilicet paucitate & multitudine, ſed neque iis ſolum ſufficienter habet determinare politias has. Et ſubdit qualiter, ibi, Sed quoniam partes plures, & populi, & oligarchiæ ſunt, adhuc diſtinguendum, ſupple, eſt, tanquam neque ſi liberi pauci exiſtentes pluribus, & non liberis principentur, demos id eſt, democratia, ſit, ſupple. Et dat exemplum in particulari, ibi, Velut in Apollonia, &c. & eſt quartum huius partis. Dicit ergo: Velut in Apollonia quæ eſt in Ionio. Et eſt Ionium prouincia Græciæ, in qua eſt Apollonia ciuitas. Et in Thera, quæ eſt aliqua ciuitas. In vtraque enim harum ciuitatum in honoribus erant, ſupple, principatuum, qui differebant, ab aliis ſcilicet, ſecundum ingenuitatem, id eſt, qui erant nobiles, & primi obtinentes vicinias, id eſt, vicinas regiones, pauci exiſtentes multorum, id eſt, reſpectu multorum: & tamen non propter hoc oligarchico principatu dominabantur, ſed potius Ariſtocratico. Et ſimiliter dicit de democratia, ibi, Neque vtique diuites propter excedere ſecundum multitudinem, demos, id eſt, principatu democratico principantes. Et dat exemplum in particulari, ibi, Velut in Colophone antiquitus: ibi enim poſſidebant magnam ſubſtantiam qui plures, antequam fieret bellum aduerſus Lydos, à quibus per prædam accepta ſubſtantia ditati ſunt, & tamen ante principabantur principatu oligarchico cum multi eſſent. Et ſubdit de democratia, quæ non ſic diſtinguitur per multitudinem & paucitatem, ibi, Sed eſt democratia quidem quando liberi egeni plures exiſtentes, quod eſt per accidens, domini fuerint principatus: & ſic penes libertatem politeumatis diſtinguitur politia, quæ dicitur democratia, & non penes multitudinem & paucitatem. Vltimo apponit epilogalem concluſionem totius capituli, quæ eſt hæc. Quod quidem politiæ ſunt plures, ſpecie ſcilicet differentes, & propter quam cauſam, dictum eſt.

CAPVT III.

Quamobrem vero plures ſint quam illæ quas adduximus, & quænam iſtæ ſint, & propter quid, deinceps dicemus, principio inde priùs aſſumpto. Fatemur enim non vnam partem, ſed plures omnem habere ciuitatem. Vt igitur ſi animalis vellemus ſpecies capere, primo ſegregaremus id quod neceſſarium ſit animal omne habere, ceu quoddam ſenſus inſtrumentum, & quod cibum conficiat, atque recipiat, puta os, & ventrem, & præterea illas quibus mouentur partes. Si itaque tot ſpecies ſolum, harum vero differentiæ forent. Dico autem ceu oris genera plura, & ventris, & ſenſuum inſtrumentorum, & præterea earum quibus mouentur partium, harum coniugationis numerus neceſſariò efficiet plura genera animalium. Non enim fieri poteſt, vt idem animal habeat plures differentias oris, ſic etiam neque aurium. Itaque quando ſuſceptæ ſint omnes combinationes iſtorum, facient ſpecies animalis, & tot quidem ſpecies, quot coniugationes ſunt partium neceſſariarum.

Eodem modo de Rebuſpublicis: ciuitates enim non ſolum ex vna, ſed ex multis partibus conſtant, vt ſæpius dictum eſt.

Vna quidem pars eſt circa alimenta alimentum

alimentum multitudo, quæ vocatur agricolæ, ſecunda autem quæ vocatur banauſa: eſt autem hæc quæ circa has artes ſine quibus ciuitatem impoſſibile eſt habitari. Harum autem artium has quidem ex neceſſitate oportet exiſtere, has autem ad delicias, vel bene viuere. Tertia autem quæ circa forum, dico autem foralem, quæ circa venditiones & emptiones, & negotiationes, & campſorias demoratur. Quarta autem quod ad mercenarium. Quintum autem genus. quod propugnans, quod iis nihil minus neceſſarium eſt exiſtere, ſi debeant non ſeruire inuadentibus. Nihil enim minus impoſſibilium quam dignum eſſe vocare ciuitatem natura ſeruam. Per ſe ſufficiens enim eſt ciuitas: quod autem ſeruum, non per ſe ſufficiens.

d Propter quod quidem in politia ſcitur hoc, non ſufficienter autem dictum eſt.

e Ait enim Socrates è quatuor neceſſariiſſimis componi ciuitatem: dicit autem hos textorem, agricolam, coriarium, ædificatorem. Rurſum autem apponit tanquam non neceſſariis iis, æratium & eos qui ſupra neceſſaria pecora, adhuc autem negotiatorem & campſorem. Et hæc omnia fiunt complementum primæ ciuitatis, tanquam gratia neceſſariorum omnis ciuitas ſit conſtituta, ſed non boni, quaſi magis æqualibuſque indigeat æratiis & agricolis.

f Partem autem propugnantem non prius attribuit, antequam regione creſcente, ac tangente vicinos, ad bellum inſtituantur.

g At verò & inter quatuor & quotcumque communicantes neceſſarium eſſe aliquid reddentem & iudicantem quod iuſtum.

h Siquidem igitur & animam ponat vtique quis magis partem animalis quam corpus, & ciuitatum magis talia ponendum quam ea quæ ad neceſſarium vſum tendunt, ſcilicet bellicum, & quod participat iuſtitia diſceptatiua. Adhuc autem quod conſiliatur, quod quidem eſt intellectus politici opus: & hæc ſiue ſeparatim exiſtant aliquibus, ſiue eiſdem: nihil enim differt ad rationem: etenim ditari & agros colere accidit eiſdem ſæpè. Quare ſiquidem & hæc & illa ſunt ponenda partes ciuitatis, manifeſtum quod & qui ad arma neceſſaria ciuitatis pars eſt.

multitudo, quos agricolas dicimus. Altera verò pars circa miniſteria, ſeu artifices, ſine quibus ciuitas habitari non poteſt. Harum verò artium aliæ ſunt neceſſariæ, aliæ ad delicias pertinent, & ad vitæ cultum. Tertia pars eſt forenſis multitudo, quæ circa emendum vendendúmque, & circa mercaturam & nummulariam verſatur. Quarta pars mercenarij. Quinta, propulſatores belli, quæ quidem pars non minus neceſſaria eſt ciuitati, quam aliquæ ſuperiorum, ſi velint tueri libertatem. Impoſſibile eſt enim vt quæ ciuitas vocari mereatur, ſi natura ſerua. Per ſe enim ſufficiens ciuitas: ſeruus autem non per ſe ſufficiens eſt.

Quapropter libris de Repub. ornatè quidem hoc, ſed non ſufficienter dictum eſt à Socrate.

Inquit enim ex quatuor maximè neceſſariis ciuitatem conſtare: hos autem eſſe textorem, agricolam, coriarium, ædificatorem. Rurſus verò adiungit quaſi illi non ſufficiant, fabrum ferrarium, & paſtorem, & inſuper negotiatorem, & nummularium. Et hæc omnia complent primam ciuitatem, quaſi verò ciuitas omnis neceſſariorum gratia ſit conſtituta, ac non magis gratia honeſti, & quaſi æquè indigeat coriariis & agricolis.

Propulſatores autem belli non primam facit partem, antequam aucta regione, ac vicinis coactis, ad bellum deueniatur.

Atqui & in quatuor illis & in quotcumque communicantibus, neceſſarium eſt eſſe aliquem qui ius dicat ac decernat.

Siquidem ergo animam quis ponat animalis eſſe partem magis quam corpus, & ciuitatum magis talia ponendum eſt eſſe partes, quam ea quæ pertinent ad neceſſarium vſum, propulſatores belli videlicet, ac iuſtitia iudiciariæ exhibitores. Ac præterea conſultores, quod eſt ciuilis prudentiæ opus: & hoc ſiue ſeparatim exiſtat quibuſdam, ſiue eiſdem, nihil refert ad hunc ſermonem: nam & in armis eſſe, & agros colere ſæpè contingit eiſdem. Quare ſi hæc & alia ponenda ſunt ciuitatis eſſe partes, manifeſtum eſt, quod & propulſatores belli pars neceſſaria ſunt ciuitatis.

i Septima autem quæ subſtantiis miniſtrat, quam vocamus opulentos. Octaua autem demiurgica, ſcilicet populi inſtitutiua, & quæ circa principatus adminiſtratiua: ſiquidem ſine principatibus impoſſibile eſſe ciuitatem. Neceſſarium igitur eſſe aliquos potentes principari, & adminiſtrantes, vel continuè, vel ſecundum partem ciuitati, hac adminiſtratione.

k Reliqua autem, de quibus determinauimus perfectè, quod conſiliabitur, & conuincat altercantibus de iuſtis: ſiquidem igitur hæc oportet fieri in ciuitatibus, & bene fieri, & iuſtè, neceſſarium, & aliquos politicorum eſſe principantes virtute.

l Alias quidem igitur potentias videtur multis contingere exiſtere eiſdem, puta eoſdem eſſe propugnantes, & agricolas, & artifices, adhuc autem conſiliantes & iudicantes: informantur autem & virtute omnes, & plurimis principatibus principari putant poſſe: ſed pauperes eſſe & diuites eoſdem impoſſibile eſt: propter quod hæ partes maximè eſſe videntur ciuitatis, diuites & egeni.

m Adhuc autem propterea quod vt in pluribus, ij quidem pauci ſunt, ij autem multi, hæ videntur contrariæ partes partium ciuitatis, vt & politiæ ſecundum exceſſus harum conſiſtant, & duæ politiæ videntur eſſe, democratia & oligarchia. Quod quidem igitur ſint politiæ plures, & propter quas cauſas, dictum eſt prius.

Septima pars eſt eorum, qui magna patrimonia habentes, Reipubl. onera ſuſtinent, quos opulentos vocamus. Octaua eorum qui publicam operam exhibent, & qui in magiſtratibus gerendis occupati exiſtit: ciuitas enim abſque magiſtratibus eſſe non poteſt. Neceſſarium igitur eſt eſſe quoſdam qui magiſtratus gerere valeant, & hoc munus ſufferre, vel perpetuò, vel ad tempus.

Reliqua verò ſunt illa, de quibus ſuprà determinauimus in conſulendo, & ius litigantibus reddendo verſari. Si igitur hæc ciuitatibus adeſſe oportet rectèque fieri & iuſtè, neceſſarium eſt eſſe aliquos qui virtutem habeant rerum ciuilium.

Cæteras ergo potentia eiuſdem adeſſe poſſe videntur pluribus, ceu eoſdem eſſe propulſatores belli, & agricolas, & artifices. Et præterea conſultores & iudicantes: & arrogant quoque ſibi virtutem cuncti, & maximè ſe idoneos exiſtimant ad gubernandum. Verum pauperes ac diuites eoſdem eſſe impoſſibile eſt. Quapropter hæ partes præcipuè videntur eſſe ciuitatis, inopes ſcilicet & opulenti.

Et præterea ex eo quod vt plurimum alij pauci ſunt, alij multi maximè omnium contrariæ inter ſe partes iſtæ apparent. Itaque & Reſpub. ſecundum earum præualentiam conſtituerunt, ac duæ videntur, ſcilicet popularis, & paucorum potentiæ. Sed quod ſint plures, & ob quas cauſas, dictum eſt prius.

CAPVT III.

a IN iſto capitulo oſtendit, quòd quælibet politia ſecundum ſpeciem ſuam diuiditur in alias: & habet tres partes. In quarum prima facit quod dictum eſt. In ſecunda tangit opinionem Socratis de diuiſione politiarum, ibi, *Ait enim Socrates ex quatuor*, &c. In tertia docet accipere diuiſionem politiarum in ciuitate ad modum diuiſionis animæ, ibi, *Siquidem igitur & animam*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim docet accipere partes politiarum ad modum diuiſionis membrorum animalis. Secundò docet accipere quinque politias, ibi, *Eodem autem modo*, &c. Dicit ergo primò. Quod autem & plures dictis, & quæ, & propter quid, dicimus, principium ſumentes dictum prius. Conſtituemur enim non vnam partem, ſed plures habere omnem ciuitatem, & quot ſunt partes communicantium in ciuitate, ſecundum tot neceſſe eſt eſſe modos & ſpecies politiarum. Et quia dicit Tullius, quòd omnis ciuitas ædificata eſt ad modum corporis animalis, & maximè hominis, in cuius corpore caput omnibus ſuperpoſitum eſt, quod eſt regens totum corpus: ſic principatus in ciuitate omnibus ſuperponitur: & cor quod principium eſt motus, eſt in medio poſitum, & munitum oſſibus fortibus pectoralibus, & coſtis. Sic Regis ædificium in medio ciuitatis apud antiquos ponebatur, & muniebatur in circuitu habitatoribus principum, & conſiliariorum, quorum conſilio mouebatur & regebatur ciuitas: ideò deſcribit hic ad modum diuiſionis membrorum corporis animalis, & maximè hominis, ibi, Sicut igitur ſi animalis vellemus accipere ſpecies, membrorum ſcilicet, primò quidem vtique ſegregaremus, id eſt, per diuiſionem acciperemus, quod quidem neceſſarium, ſupple, eſt habere omne animal, velut quædam ſenſitiuorum, id eſt, organa ſenſitiua, vt oculos, & aures, quorum virtus deſcendit ab anteriori parte capitis, &, ſupple, deinde acciperemus quod alimenti eſt elaboratiuum & ſuſceptiuum: puta os & ventrem: os enim maſticando elaborat alimentum, maſticando

maſticando vt vndique frangi poſſit à venis meſaraicis, quod fieri non poſſet, niſi per maſticationem minutam diuideretur: ſtomachus autem quem ventrem hic vocat, cuſtodit alimentum & digerit, ac hepati per venas meſaraicas adminiſtrat, quod oſtendit nomen ſtomachi: componitur enim à Græco ſtoma, id eſt, os, & chus quod per appocopen dicitur cuſtos. Vnde ſtomachus quaſi cuſtos oris: quia cuſtodit quæ per os traiiciuntur in ipſum. Hepar autem chylum à ſtomacho per meſaraicas attractum, vt in lib. de nutrimento dicit Ariſtoteles, eleuat ad medium thalamum cordis, & ibi accipit virtutem: quia mouetur ad omnia membra: ſic enim diſtribuitur ad venas, quæ ad ſingula membra deferunt ipſum: & ideò neceſſe eſt eſſe communitatem inter os & ventrem & hepar & medium thalamum cordis: in quo principatur cor, & alia miniſtrantia deſeruiunt. Et dat exemplum in motiuis & in particularibus, ibi, Adhuc autem quibus mouetur partibus vnumquodque ipſorum, ſcilicet animalium: virtus enim motiua à poſteriori parte capitis deſcendit in muſculos vniuſcuiuſque membri, ſcilicet oris & brachiorum & crurium: & ideò neceſſe eſt eſſe communicationem inter omnes partes motiuas corporis, in qua communicatione principatur poſterior pars cerebri, & cor, ſecundum quod in ipſo eſt virtus motiua, vt dicit Ariſtoteles in lib. de principiis motuum animalium: motiua autem quæ eſt in aliis muſculis membrorum, continuè mouentur in corpore hominis, qui, ſicut dicit Auicenna in lib. ſuo de animalibus, ſunt quingenti decem & nouem. Vnde verſus:

Mus quingentenos numeratur & vndè vicenus.

Et neceſſe eſt inter iſta motiua communicationem eſſe, in qua ſecundum Ariſtotelem principatur cor, & ſecundum Galenum poſterior pars cerebri. Ex iſtis ſimilitudinibus concludit dicens, ibi, Si itaque tot ſpecies, ſupple, ſunt, membrorum ſcilicet officiatorum animalium, ſolum autem horum, ſcilicet membrorum, eſſent differentiæ, ſcilicet in animali, dico autem, exponendo ſcilicet, puta oris quædam plura genera, ita ſcilicet quod vnum genus maſticaret, & aliud glutiret, & tertium in ſtomachum traiiceret, ſicut facit œſophagus ori coniunctus. Et ventris, ſupple, eſſent plura genera, ſicut in veritate ſunt: os enim ſtomachi recipit, ſtomachi concauitas tenet, & gurgulio ad concauum continuò dirigit. Et ſenſitiuorum, ſupple, ſunt plura genera ſecundum organa quinque ſenſuum: adhuc autem & motiuarum partium, numerus, ſupple, eſt in corpore animalis, & maximè hominis, qui perfectum eſt animal (ſecundum quod paulò ante dictum eſt) in omnibus motiuis membris & muſculis, coniugationis horum, ſcilicet membrorum, ex neceſſitate facient plura genera animalium. Et ſupponit rationem, ibi, Non enim poſſibile idem animal plures habere oris differentias, ſimiliter autem neque aurium, ſupple, plures habere differentias. Quare, id eſt, propter quod (& eſt concluſio propoſitum concludens ex prædictis) quando acceptæ fuerint horum omnium contingentes combinationes in qualibet ſecundum principium vnum, ſicut dictum eſt, perficiet ſpecies animalis, ſecundum quod etiam animal diſtribuitur in membra animalis, quæ ſunt in corpore animalis, & maximè hominis, & tot ſpecies animalis, id eſt, tot ſpecies membrorum officiatorum animalis, quot quidem coniugationes neceſſariarum partium ſunt ad ſenſum & motum & ad alia officia neceſſaria animali.

b Deinde cum dicit, Eodem autem modo, &c. quod dixit de corpore animalis, adaptat ad ciuitatem, & dicit. Eodem autem modo & ductarum politiarum, ſupple, ſunt ſpecies. Et ſupponit rationem, ibi, Etenim ciuitates non ex vna, ſed ex multis partibus componuntur, ſicut dictum eſt ſæpè.

c Et dat exemplum ſubdens, & enumerat exempla ſecundum quod ciuitati ſunt magis neceſſaria, ibi, Vna id eſt, prima, quidem igitur eſt, quæ circa alimenta multitudo, quæ vocatur agricolæ, & elaborant alimenta. Secunda autem, ſupple, multitudo eſt, quæ vocatur banauſa. Et explanat quæ ſit illa, ibi, Eſt autem hæc quæ circa artes, ſine quibus, ſcilicet artibus, impoſſibile eſt habitari ciuitatem: quia ſine artibus mechanicis impoſſibile eſt hominem viuere ad votum. Et ſubdiuidit illas, ibi, Harum autem artium, has quidem ex neceſſitate oportet exiſtere, ſupple, in ciuitate, ſicut domificatiuam, piſtoricam, & lanificium, & huiuſmodi, ſine quibus homo viuere non poteſt: has autem ad delicias, vel bene viuere, id eſt, ad iocunditatem, ſicut eſt muſica & ſaltatiua, quæ ad iocunditatem ſunt. Tertia autem, ſupple, multitudo eſt, quæ circa forum. Et explanat quæ ſit illa, ibi, Dico autem foralem, ſupple, multitudinem, quæ circa venditiones & emptiones, & negotiationes, & campſorias demoratur. Campſores enim mutuant pecuniam vendentibus & ementibus. Quarta autem, ſupple, multitudo eſt, quod mercenarium, id eſt, illi qui mercede conducti, neceſſarias operationes faciunt ciuitati. Quintum autem genus, ſupple, multitudinis eſt, quod propugnans, id eſt, militare. Et dat rationem, ibi, Quod iis, ſcilicet multitudinibus dictis, nihil minus eſt neceſſarium exiſtere, ſi debeat non ſeruire inuadentibus ciuitas. Et ſupponit rationem, ibi, Nihil enim minus impoſſibilium, id eſt, de numero impoſſibilium, eſt, ſupple, quam dignum eſſe vocare ciuitatem natura ſeruam. Et huius dat rationem, ibi, Per ſe ſufficiens enim eſt ciuitas, ſicut in primo lib. monſtratum eſt: ſeruum autem natura ad nihil ſufficiens eſt. Et hoc eſt quod ſubdit. Quod autem ſeruum, non per ſe ſufficiens: quia non mouetur niſi ad nutum & imperium domini.

d Et ex his dictis occaſionem accipit reprehendendi Socratem, qui non in has quinque communicationes diuiſit ciuitatem. Et hoc eſt. Propter quod etiam quidem in politia, quæ eſt ordo ciuitatis, lenitet, id eſt, parua conſideratione, hoc, quod ſcilicet dictum de diuiſione ciuitatis, non ſufficienter autem dictum eſt.

e Deinde cum dicit, Ait enim Socrates, &c. reprehendit Socratem: quia ex quatuor ſolum dicit conſiſtere ciuitatem. Et circa hoc duo facit.

Primò

Primò ponit ordinationes Socratis, ciuitatis scilicet. Secundò ponit rationem reprehensionis, ibi, Tanquam gratia necessariorum, &c. Dicit ergo primò. Ait enim Socrates ex quatuor necessarijssimis componi ciuitatem. Et subdit ex quibus, ibi, Dicit autem hos, supple, esse textorem, qui intendit scilicet lanificio pro indumentis: agricolam, qui scilicet intendit colendis alimentis: coriarium, qui scilicet intendit cortis parandis ad pelificia & calceos: & ædificatorem, qui scilicet intendit præparandis domibus, & aliis quæ ad habitationem necessaria sunt. Et hæc quatuor ponit necessaria, sine quibus non potest habitari ciuitas. Et subdit, quòd alia ponit non esse necessaria, sed ad benè esse ordinata, ibi, Rursum autem apponit tanquam non necessariis iis, sed, supple, ad bene esse ciuitatis ordinandis, ærarium, qui scilicet fabricat in ære & ferro ad diuersa vtensilia ciuitatis: & eos, supple, apponit, qui super necessaria pecora, supple, sunt constituti, id est, pastores, à quibus habentur alimenta infantium, sicut lac, & caseï, & huiusmodi. Adhuc autem, supple, apponit, negotiatorem, qui scilicet in communicationibus rerum negotietur, & campsorem, qui scilicet pecuniam mutuet, quæ mensura est (vt dicit in 5. Ethic.) rerum venalium & commutandarum: sicut enim dixit in 1. lib. huius scientiæ, primò commutationes fiebant per res: sed quia hoc difficile fuit, inuentum est numisma, quod est mensura valoris vniuscuiusque rei commutandæ: & hoc paratum & promptum semper exhibent campsores. Et subdit in communi de his, ibi, Et hæc omnia sunt, secundum Socratem, supple, complementum primæ ciuitatis, siue quibus scilicet non possit esse ciuitas. Deinde cum dicit, Tanquam gratia necessariorum, &c. ponit rationem reprehensionis, dicens. Tanquam gratia necessariorum, id est, sine quibus non potest esse vita, omnis ciuitas sit constituta, sed non boni magis (Et vocat bonum omne illud quod facit ciuem ad votum viuere, sicut à principio dixit, quòd bonum ciuitatis est hoc quod facit ciuem ad votum viuere) æqualibusque indigeat ærariis & agricolis, qui scilicet ad necessitatem deseruiunt.

f Et subdit, quòd ad primam constitutionem non ponit militares, ibi, Partem autem propugnantem, id est, militares, non prius attribuit, ciuitati scilicet, antequam regione crescente & attingente vicinos, qui scilicet de terminis territoriorum litigant, ad bellum instituantur, sicut in prima parte Timæi Platonis dicitur, quòd Athenis instituti sunt milites in finibus territoriorum ad ciuitatem pertinentium, qui terminos ciuitatis defendant, & hostes inuadentes repellant.

g Et subiungit rationem in qua diminutus est Socrates, ibi, At verò & in quatuor, partes scilicet ciuitatis, & quotcunque communicantes, sicut militares, necessarium esse, supple, vnicuique aliquem iudicantem & reddentem quod iustum, est, supple, vnicuique: quia aliter altercantibus ad inuicem dissoluetur politia, quæ est ordo communicationis ciuium. Et hanc partem ciuitatis non posuit Socrates, & propter hoc est diminutus. Causa autem propter quam hanc partem ciuitatis non posuit Socrates, dicta est in 1. lib. quia dixit scilicet Socrates omnia debere esse communia & vxores & pueros & possessiones & omnia, vt se quasi fratres diligerent ciues, & nulla lis posset oriri inter eos.

h Deinde cum dicit, Siquidem igitur & animam, &c. docet accipere diuisionem politiarum in ciuitate per similitudinem ad animam humanam, quæ est pars hominis principalis: & dicit. Siquidem igitur & animam ponat vtique quis magis partem animalis quam corpus, quæ scilicet anima in corpore ab vnoquoque membro repellit contraria, & virtute regitiua distribuit vnicuique quod suum est, ad cuius similitudinem (vt prius dictum est) ædificatæ sunt ciuitates. Et hoc est. Et ciuitatum magis talia ponendum, supple, est, magis esse partes, supple, quam ea quæ ad necessarium vsum tendunt, sicut agricola, coriarius, & ædificator. Et dicit quæ, scilicet bellicum, quod repellit contraria, sicut anima membris, & quod participat iustitia disceptatiua, quod scilicet sicut virtus regitiua reddit vnicuique quod suum est, sic iudex in ciuitate. Adhuc autem, supple, necessarium esse in ciuitate, quòd consiliatur, id est, quod consilium dat principi: quod quidem igitur intellectus est politici opus, id est, sicut intellectus in homine regit omnes vires inferiores, ita consiliarij in ciuitate dantes consilium politico principi, regunt omnes ciues. Et necessaria est pars ciuitatis, sine qua non potest esse ciuitas. Sed quia idem ciuis aliquando est consiliarius & miles, & sic diuersæ partes esse non videntur, dicit quòd hoc non obstat ad rationem: quia licet idem sint subiecto, tamen forma & specie differunt. Et hoc est quod sequitur. Et hæc siue separatim existant aliquibus, siue eisdem, nihil enim differt ad rationem: quia scilicet semper ratione & specie differunt ista, ex quibus scilicet componitur ciuitas, & sine quibus esse non potest. Et hoc est quod sequitur. Et enim ditari & agros colere accidit eidem sæpe: & tamen, supple, specie & ratione differunt. Ex omnibus his concludit propositum, quòd plures sunt scilicet partes ciuitatis, quam Socrates posuerit, ibi, Quare siquidem & hæc, supple, quæ nunc dicta sunt, & illa, supple, quæ dixit Socrates, sunt ponenda partes ciuitatis, manifestum, supple, est quòd & qui, ad arma necessaria, supple, quædam pars populi, ciuitatis pars est, sine qua, supple, non potest esse ciuitas libera.

i Et quia sex partes dixit esse Socrates, scilicet textorem, agricolam, & coriarium, & ædificatorem, & rursum apposuit ærarium & pastorem & negotiatorem & campsorem, ideò subdit. Septima autem quæ substantiis ministrat, id est, lucris intendit, quam vocamus opulentos, qui scilicet lucris intendunt: quia sicut dicit Aristoteles in 1. Ethic. bona fortunæ organicè ad felicitatem deseruiunt, sine quibus ciues viuere feliciter non possunt. Octaua autem, supple, pars ciuitatis, est demiurgica. Et subdit quæ sit illa, scilicet populi institutiua, quæ scilicet distribuit populum, ita quod vnusquisque sit in officio sibi congruo. Et quia hoc proprium est principis, subdit, ibi Et quæ circa principatus administratiua. Et supponit rationem,

nem, ibi, Siquidem sine principibus, ordinantibus scilicet populum, impossibile est esse ciuitatem. Ex omnibus his concludit, ibi, Necessarium igitur, aliquos esse potentes principari, & administrantes, supple, rempublicam, vel continuè, id est, per totam vitam, vel secundum partem, id est, ad quoddam tempus ciuitati, hac administratione, principatus scilicet, qui ordinat & distribuit populo officia congrua.

k Et subdit de aliis quæ adhuc necessaria sunt ciuitati, ibi, Reliqua autem officia ciuitatis de quibus determinauimus perfectè, supple, est, quod consiliabitur, sine quorum scilicet consilio non potest quicquam agere princeps. Et determinat quæ pars sit, ibi, Et conuincat altercantibus de iustis: sicut enim dicit Aristoteles in 5. Ethic. cum altercantur inter se ciues, ad iudicem confugiunt tanquam ad iustum animatum, qui consilio rationis & intellectus per æquale, quod est medium lucri & damni secundum rationem proportionis geometricæ in distribuendis, vel rationem proportionis arithmeticæ in commutandis, determinat inter eos, & sic est finis altercationis. Et hoc est quod concludit, ibi, Siquidem igitur hoc oportet fieri in ciuitatibus, & benè fieri, & iustè, necessarium, supple, est, & id est, etiam aliquos politicorum esse principantes virtute, id est, potestate, qui scilicet talem habeant potestatem iudicandi.

l Alias quidem igitur, supple, oportet esse, potentias multis, scilicet vel in militia, vel in campsoria, vel alio officio. Sed quia multa talia officia aliquando coincidunt in vnam personam, ideò subdit, Contingere existere eisdem. Et exponit, ibi, Puta eosdem esse propugnantes, & agricolas, & artifices, adhuc autem consiliantes & iudicantes, supple, contingit esse eosdem. Informantur autem & virtute omnes: quia necesse est, quòd vnusquisque in suo officio informetur ad extremum actum illius officij, cum virtus sit extremum in bono secundum vnamquamque potentiam habitus (vt dicit Aristoteles in 2. Ethic.) licet sit medium in passionibus & operationibus: & ideò, supple, plurimis principatibus putant principari posse, supple, vnum solum: quia scilicet pluribus virtutibus secundum plures potentias & officia potest informari: sed pauperes esse diuites eosdem impossibile est. Propter quod hæ partes maximè videntur esse ciuitatis diuites & egeni: quia scilicet in eosdem non coincidit.

m Et eiusdem subiungit aliam rationem, ibi, Adhuc autem propterea quod vt in pluribus, supple, ciuitatibus, ij quidem pauci sunt, scilicet diuites, ij, id est, alij, autem multi, scilicet pauperes vel egeni, hæ videntur contrariæ partes partium ciuitatis, id est, de numero partium ciuitatis, vt & politiæ, id est, ordines ciuilitatum secundum excessus harum, in politemate, supple, id est, in dominio ciuilitatum, consistant, & duæ politiæ videantur esse, democratia, quæ est principatus populi pauperis, & oligarchia quæ est principatus diuitum & potentium. Et subiungit epilogum omnium dictorum in hoc capitulo & præcedenti, ibi, Quod quidem igitur sint politiæ plures & propter quas causas, dictum est prius.

CAPVT IV.

De speciebus democratiæ & oligarchiæ, quæ sunt ex congregationibus.

a QVod autem sint & democratiæ specie plures & oligarchiæ, dicamus. Manifestum autem hoc & ex dictis. Species enim plures populi, & dictorum insignium sunt. Puta populi quidem species, vna quidem agricolæ, altera autem quæ circa artes: alia autem foralis, quæ circa emptionem & venditionem versatur: alia autem quæ circa mare, & hæc quidem bellica, hæc autem pecuniatiua, hæc autem vectiua, hæc autem piscatiua. In multis enim locis circa singula horum multæ turbæ, puta piscatores quidem in Tarento & Byzantio: triericale autem Athenis: negotiatiuum autem in Ægina & Chio: transuectiuum autem in Tenedo. Adhuc autem quod manuale, & quod modicam habet substantiam, vt non possit vacare. Adhuc quod quidem ex ambobus ciuibus liberum, & vtique si qua talis alterius multitudinis species.

b Insignium autem, diuitiæ, nobilitas, virtus disciplina, & iis similia, dicta secundum eandem differentiam.

CAPVT IV.

QVod verò & populariis ipsius species sint plures & paucorum potentium, ostendamus. Patet autem hoc ex his quæ dicta sunt. Nam & in plebe & in nobilitate plura sunt hominum genera. Plebis quidem vna species, agricolæ: alia, artifices: alia, negotiatores, qui emendis vendendisque rebus intendunt: alia circa rem maritimam, & horum alij bellatores, alij mercatores, alij nautæ, alij piscatores. Multis enim locis horum omnium turba ingens, vt piscatores Tarenti & Byzantij: naualis multitudo Athenis: mercatores in Ægina & Chio: portitores in Tenedo. Insuper manuales & paruas facultates habentes, qui otiosi esse non possunt. Præterea qui non ex vtroque parente ciues sunt orti, liberi tamen homines, & si qua huiusmodi plebeiorum hominum species altera.

Nobilitatis vero, diuitiæ, genus, virtus, disciplina, & his similia, quæ dicuntur secundum eandem differentiam.

c Democratia igitur est prima quidem quæ dicitur maximè secundum æquale. Æquale enim ait lex talis democratiæ, nihil magis existere egenis, vel diuitibus, neque dominos esse vtroscunque, sed similes ambos. Siquidem enim libertas maximè est in democratia, sicut existimant quidam, & æqualitas, sic vtique erit maximè, communicantibus omnibus maximè politia similiter. Quoniam autem amplior populus, dominans autem quod visum fuerit pluribus, necesse democratiam esse hanc. Vna quidem igitur species democratiæ hæc.

Popularis igitur prima species dicitur maximè secundum æqualitatem. Vult enim lex huius popularitatis pares esse diuites & pauperes, nec alteros plus posse, alteros minus, sed vtrosque esse æquales. Siquidem maximè libertas est in populari statu, vt putant quidam, & æqualitas certè esset maximè, pariter omnibus Reipub. participantibus. Cum verò populus sit multitudo, & id obtineat quod pluribus videatur, necesse est, vt hec sit popularis gubernatio. Vna igitur species popularis est hæc.

d Alia autem quod principatus sint ab honorabilitatibus & breuibus existentibus iis. Oportet autem ei qui possidet, potestatem esse participandi, & carentem non participare.

Alia vero species, vt magistratus, honoréque in Republ. secundum censum patrimoniorum, & eum quidem paruum, tribuantur: ita vt qui tanta possidet, habilis sit ad honores Reipubl. suscipiendos: qui verò non possidet, sit inhabilis.

e Altera species democratiæ, omnes quidem esse principantium, si solum sit ciuis, principari autem legem.

Alia species popularis est, vt omnibus omnino ciuibus habilitas sit, modo non sint aliqua ex causa obnoxij, dominetur autem lex.

f Altera autem species democratiæ, alia quidem esse eadem, dominans autem esse multitudinem & non legem. Hoc autem fit quando sententiæ fuerint dominæ, sed non lex.

Alia species popularis est, vt omnes omnino habiles sint ad magistratus gerendos, modo sint ciues, & dominetur lex. Alia species eodem modo, nisi quod non lex dominatur, sed multitudo. Hoc autem fit, quando populi decreta præualent legibus.

g Accidit autem hoc propter demagogos. In quibus quidem enim quæ secundum legem democratizant, non fit demagogus, sed optimi ciuium sunt in præeminentia. Vbi autem leges non dominantur, hîc fiunt demagogi. Monarchus enim fit populus compositus vnus ex multis. Ipsi enim multi sunt domini, non vt vnusquisque, sed omnis. Quale autem dicat Homerus non bonam esse multi dominationem, vtrum hanc vel quando plures sunt qui principantur vt vnusquisque, incertum. Talis igitur populus veluti monarchus existens, quærit monarchizare: quia non subiicitur sub lege, & fit despoticus. Quare & adulatores honorati. Et est populus iste proportionaliter tyranni monarchiarum. Propter quod & mos idem, & ambo despotica meliorum; & sententiæ sicut ibi præcepta.

Accidit autem istud ob prapotentes quosdam qui populum ducunt. Nam in his Rebusp. in quibus dominatur lex, prapotens aliquis non fit qui populum ducat, sed optimi ciuium Rempub gubernant. At vbi leges non dominantur, ibi ductores populi oriuntur. Solus enim populus regit compositus vnus ex pluribus. Multitudo enim auctoritatem dominandi habet non vt singuli, sed vt omnes. Homerus autem cum dicit non esse bonum, vt plures regant, vtrum de hac dicit, vel de illa cum plures gubernant, vt singuli, incertum est. Talis ergo populus, vtpote absolutam potestatem habens, dominari solus quærit, nec vlli legi subesse, efficitúrque dominator. Itaque assentatores eius in pretio habentur. Et est huiusmodi populus in gubernatione sua, tyranno persimilis. Iidem nempe mores, & vtrobique meliores deprimuntur: & decreta huius populi perinde sunt vt tyranni præcepta.

h Et demagogus & adulator idem, & proportionaliter & maximè aut vtique apud vtrosque valent, adulatores quidem apud tyrannos, demagogi autem apud populos tales.

Et ductores suasoréque huius populi sunt velut adulatores illi qui circa tyrannos versantur, & vtrisque apud vtrosque potentia par, tam adulatoribus penes tyrannum, quam ductoribus suasoribúsque populi apud ipsum populum.

i Sunt

i Sunt autem ij causa vt sententiæ sint dominæ, sed non leges, omnia reducentes ad populum. Accidit enim ipsis fieri magnos, propter populum quidem esse dominum omnium, opinionis autem populi hos: suadetur enim multitudo iis.

Hi auctores sunt vt decreta & leges infringant, & ad voluntatem populi cuncta referantur. Contingit autem illis fieri potentes, ex eo quia populus dominatur omnium. Ipsi autem voluntatem populi maximè ducunt: quoniam fides à populo eis adhibetur.

k Adhuc autem qui principatus accusant, aiunt oportere populum iudicare. Hic autem gaudenter recipit aduocationem. Quare dissoluuntur omnes principatus.

Præterea qui de magistratibus quærunt, ad iudicium populi negotia deferunt. Populus autem gratanter audit eorum prouocationes. Per hunc modum magistratus irritantur omnes.

l Rationabiliter autem vtique videbitur increpare, qui dicit talem esse democratiam non politiam. Vbi enim non principantur leges, non est politia. Oportet enim legem quidem principari omnium: de singularibus autem principatus & politiam iudicare.

Meritò autem reprehendere videntur, qui dicunt huiusmodi popularem non esse legitimam Reipublicæ speciem. Vbi enim leges non præualent, non est Respublica. Nam lex dominari omnibus debet: in particularibus autem magistratus & politiæ prouidere.

m Quare siquidem est democratia vna politiarum, manifestum, quod talis institutio in qua sententiæ omnia dispensant, neque democratia propriè. Nullam enim sententiam contingit esse vniuersalem. Species quidem igitur democratiæ determinatæ sint hoc modo.

Itaque si est popularis vna specierum Reipublica, clarum est, quod talis gubernatio in qua decretis cuncta efficiuntur, non est propriè popularis. Nullum enim decretum recipit esse vniuersale. De popularis igitur speciebus in hunc modum determinatum sit.

n Oligarchiæ autem species, vna quidem esse principatus ab honorabilitatibus tantis, vt egeni non participent, cum sint plures: licere autem possidenti participare politia.

Paucorum vero gubernationis species vna est, in qua magnum habentes censum, ad gubernationem Reipubl. recipiuntur, atque ita magnum, vt tenues homines ad eum peruenire non possint: is verò qui tanta possidet, habilis sit ad Rempub. gerendam.

o Alia autem quando ab honorabilitatibus in mensis sunt principatus, & eligunt ipsi eos qui deficiunt. Siquidem igitur ex omnibus iis hoc faciant, videtur hoc esse magis Aristocraticum: si autem ex aliquibus determinatis, Oligarchicum.

Alia species est, cum à paruo censu est habilitas, & eligunt ipsi eos quibus desunt. Si igitur ex omnibus hoc faciant, videtur hoc esse potius optimatum: sin verò ex paruo numero, paucorum.

p Altera species Oligarchiæ est, quando puer pro patre vnus fit.

Alia species est, cum filius patri succedit.

q Quarta autem, quando extiterit quod nunc dictum est, & principetur non lex, sed princeps. Et est conuertibilis hæc in oligarchiis, sicut tyrannus in monarchiis, & de qua diximus vltima democratia in democratiis, & vocant talem Oligarchiam potentatum. Oligarchiæ quidem igitur species tot & democratiæ.

Quarta species, cum hoc fit quod modo diximus & lex non dominatur, sed illi regunt. Et hæc est species in paucorum gubernatione vt est species in monarchia, & vt est in populari statu vltima illa species, de qua diximus, & vocant huiusmodi speciem paucorum potentiam. Gubernationis igitur paucorum hæ species sunt.

CAPVT IV.

Hic determinat Aristoteles species democratiæ: & primò illas quæ sunt ex diuersis congregationibus populi. Secundò eas quæ sunt ex affluctudinibus in sequenti capitulo, ibi, *Non oportet autem latere*, &c. Prima pars diuiditur in duas, in quarum prima determinat species democratiæ ex diuersis congregationibus populi creatas. In secunda autem determinat species oligarchiæ, ibi, *Oligarchiæ autem species*, &c. Circa primum duo facit. Primò determinat species multitudinis populi. Secundò determinat secundum quid principantur democratiæ in communi, ibi, *Alia autem quod principatus sint*, &c. Dicit ergo primò: Quod autem sint & democratiæ species plures & oligarchiæ, dicamus. Et subdit quare sunt species plures democratiæ in communi, ibi, Manifestum autem hoc ex dictis: quia vna & eadem causa est, quare sint plures species politiæ, & quare sint plures species democratiæ. Et hoc est. Species enim plures populi: quot enim societates populi communicantes in vno aliquo, tot necesse est esse democratias. Et subdit causam quare necesse est plures oligarchias, ibi, Et dictorum insignium, sunt, supple, plures species. Vnde cum oligarchia sit principatus insignium potentium & diuitum, quot sunt communicationes insignium sub vno aliquo principatu, tot necesse est esse oligarchias. Et dat exemplum de democratiis, ibi, Puta populi quidem species, vna agricolæ: & ideò necesse est esse inter agricolas vnam democratiam sub vno aliquo ordinante agriculturam. Altera autem, supple, species, democratiæ est, quæ circa artes, mechanicas, supple, & illa multiplicatur secundum multiplicationem artium mechanicarum: in quibuslibet enim necesse est esse vnum ordinatorem artificij illius artis. Alia autem forialis. Et exponit quæ sit illa, ibi, Quæ circa emptionem & venditionem versatur. Et hanc necesse est multiplicari secundum diuersitates specierum eorum quæ venduntur & emuntur, vt vinum, lana, panni, corium, & huiusmodi. In omnibus enim talibus necesse est vnum esse ordinatorem fori omnium illorum qui communicant in foro illius rei emendo & vendendo secundum æquale damni & lucri, secundum quod dicit Aristoteles in 5. Ethic. Alia autem quæ circa mare. Et hanc subdiuidit, ibi, Et hæc quidem bellica, qua scilicet piratæ vtuntur, nauibus bellicis vtentes, quæ dicuntur galeidæ: hæc autem pecuniatiua, qua scilicet vtuntur mercatores, merces suas per mare ducentes de loco ad locum, vt carius vendant, & sic pecuniam augeant: hæc autem, id est, tertia, vectiua, & sunt illi qui naues locant pro pretio, vt veniant hominibus res de loco ad locum per mare: hæc autem, id est, quarta, piscatiua, scilicet qua in mari piscantur & lucrantur in piscibus capiendis ad vendendum. Et ostendit hoc per diuersitates locorum in quibus illæ exercentur, ibi, In multis enim locis, maritimis scilicet, circa singula horum sunt multæ turbæ communicantium, scilicet in vnum, quas necesse est circa singulas, aliqua ordinare politia democratica. Et dat exempla in singulis. Et hoc est. Puta piscatores quidem in Tarento & Byzantio, quæ duæ ciuitates sunt Italiæ, quæ quondam Græcia dicebatur, & abundant multum piscatoribus, quorum ordo communicationis, democratiæ facit species. Et subdit, Tricricale autem Athenis, supple, abundat. Trieres est magna nauis, quæ duos malos & duo vela habet & tres ordines remorum, propter quod triremis etiam dicitur, qua vtuntur bellantes & piratæ, quorum communicatio ad vnum relata speciem facit democratiæ. Negotiatiuum autem in Ægina ciuitate, scilicet maritima abundat, & Chio quæ nunc ciuitas Tutiæ est, & Chioma vocatur, vnde vehuntur negotiationes pellium variarum & tebalorum. Transuectiuum autem, supple, abundat in Tenedo, ciuitate scilicet maritima, sicut nunc dicimus, ad aquas mortuas, & in Massilia, & in Brandusio abundare multos qui accepto pretio transuehunt homines vltra mare: quorum communicatio ad vnum relata, ordinatorem scilicet communicationis, facit democratiam specialem. Et supponit alias adhuc secundum diuersitates populi, ibi, Adhuc autem quod manuale, multitudo scilicet quæ labore manuum lucratur, quos necesse est etiam communicare, & ordinari sub vno ordinante laborem manuum, & sic facit etiam ista multitudo democratiam specialem. Et hoc est quod sequitur. Et quod modicam habet substantiam, vt non possit vacare operibus, scilicet ciuilibus, sed necesse est quod opere manuum lucrum quærat: & ista multitudo democratiam habet specialem sub vno ordinatam, qui ordinator est communicationis. Et subdit aliam adhuc quæ vniuersalis est, ibi, Adhuc quod quidem ex ambobus ciuibus, patre scilicet & matre, liberum est: quia seruilis conditionis non potest esse ciuis, vt antè dictum est. His inductis, vniuersaliter subdit de similibus, ibi, Et vtique si qua talis alterius multitudinis species: quot enim talis multitudinis communicantium sunt species in ciuitate, tot necesse est esse species democratiarum.

b Et subdit qualiter multiplicantur species oligarchiarum, ibi, Insignium autem, supple, differentiæ sunt, diuitiæ, nobilitas, virtus, disciplina: secundum hoc enim differunt insignes personæ communicantes in ciuitate, & similia dicta his secundum eandem differentiam: secundum hæc enim differunt insignes personæ communicantes in ciuitate inter se oligarchico principatu.

c Et subdit de ordine harum politiarum inter se, ibi, Democratia igitur est prima quidem, supple, inter politias. Et subdit rationem, ibi, Quæ, id est, quia illa dicitur maximè secundum æquale. Et hoc est quod etiam dicitur in principio institutæ, quòd prima potestas principandi fuit populi antequam illam ex voluntate transferrent in imperatorem. Et ponit dictum legis ad hoc, ibi, Æquale enim ait lex talis democratiæ. Et determinat quid sit æquale, ibi, Nihil magis existere egenis & diuitibus, neque dominos esse vtrosque, sed similes ambos. In præhabitis enim ostensum est, quòd democraticus principatus est æqualiter liberorum, & non pertinet

tinet plus ad egenum quam ad diuitem. Et hoc est quod hic subdit. Siquidem enim libertas maximè est in democratia, sicut existimant quidam, & æqualitas. Et propter hoc diffinitur democratia, quod est politia populi, & principatus eius liberorum & æqualium. Et hoc est quod subdit, ibi, Sic vtique erit maxime communicantibus omnibus maximè politia similiter. Et subiungit qualiter causatur prima species democratiæ, ibi, Quoniam autem amplior populus, dominans autem quod visum fuerit pluribus, id est, sententia plurium dominatur, necesse democratiam esse hanc. Et est prima species. Et hoc est quod subdit. Vna quidem igitur species democratiæ hæc, id est, prima, supple, secundum quamlibet multitudinem communicantem inter se. Species autem democratiæ, quas ante diuiserat secundum materiam, hîc diuidit secundum formam. Et prima est quæ dominatur secundum formam sententiæ plurium.

d Deinde cum dicit, Alia autem quod principatus, &c. determinat secundum quid principantur democratiæ in communi ponendo alias species democratiæ, & dicit. Alia autem, supple, est, quod principatus sint, supple, distributi ab honorabilitatibus, id est, honorabilibus personis. Et subdit quibus, ibi, Et brevibus, id est, paucis existentibus iis & sic paruam potestatem habentibus in ciuitate. Oportet autem ei qui possidet, principatum scilicet, potestatem esse participandi, & carentem, supple, tali potestate, non participare, supple, principatum. Et ideò in antè habitis probauit, quòd regi, siue secundum voluntatem, siue secundum legem principetur, oportet adiungere tantam potestatem, per quam possit compellere rebelles ad obediendum, secundum illud Eccl. 7. Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute disrumpere iniquitates.

e Et ponit tertiam iterum secundum formam acceptam, ibi, Alia quidem, supple, est, species democratiæ, omnes quidem esse principantium, si solum sit ciuis, supple, secundum quod suprà ciuis diffinitus est in capitulo de ciue, vbi sic diffinitur. Ciuis est qui secundum autarchiam, id est, per se sufficientiam, potest participare principatu consiliatiuo & iudicatiuo. Et hæc est tertia species secundum formam acceptam, in qua etiam quia ciuis potestatem sufficientem non habet coercendi, necesse est principari legem & non sententiam. Populus enim iuuat semper ad obseruationem legis, & non ita ad obseruationem sententiæ voluntatis principantis.

f Et subdit quartam, ibi, Altera autem species democratiæ, supple, est ista quæ dicta. Et supponit adhuc aliam, ibi, Alia quidem esse eadem, scilicet quod dominans sit non lex. Et hoc est quòd dicit, Dominans autem esse multitudinem & non legem. Hoc autem sit quando sententiæ, supple, multitudinis fuerint dominæ, sed non lex.

g Et dicit qualiter hoc inducitur, ibi, Accidit autem hoc, scilicet democratia, propter demagogos, id est, propter conciones congregantes populorum, δημος enim in Græco est populus, ἀγωγὴ autem conductio. Vnde demagogus idem est ac conciones & congregationes faciens in populo. Et hanc distinctionem ponit subdens, ibi, In quibus quidem enim, supple, ciuitatibus, quæ secundum legem democratizant, non fit demagogus: eò quod lex in talibus dirigit in omnibus: sed optimi ciuium sunt in præeminentia, supple, constituti, qui secundum legem dirigunt populum, & non est necessarius demagogus. Vbi autem leges non dominantur, illic fiunt demagogi. Et dicit rationem, ibi, Monarchus enim sit populus, id est, ad modum monarchæ principans, compositus vnus ex multis. Et ponit rationem, ibi, Ipsi enim multi sunt domini, non vt vnusquisque, supple, per se sit dominus, sed vt omnes, simul, supple: qui modus est in ciuitatibus Lombardiæ, vt in Ianua. Quia autem Homerus increpat huiusmodi dominatum plurium, respondet Homero subdens, ibi, Qualem autem dicat Homerus non bonam esse multi dominationem, vtrum hanc, scilicet quando multi dominantur vt vnus, vel quando plures sunt qui principantur vt vnusquisque, scilicet sigillatim, incertum, est, supple: & ideò discernendum. Vnde non increpat dominatum quando omnes dominantur vt vnus, sed quando diuidunt inter se principatum, & vnus vult succedere alteri, & sic omnes principatum appetere. Et hoc est quod subdit, ibi, Talis igitur populus veluti monarchus existens, id est, vnus princeps, quærit monarchizare, id est, vt vnus principari: quia non subiicitur sub lege, & sic despoticus, id est, subditis vt seruis vtens. Et hoc probat per signum, ibi, Quare & adulatores honorati sunt, supple, à tali populo. Et ponit aliud signum, ibi, Et est populus iste proportionaliter tyrannidi monarchiarum: quia sicut in tyrannide vnus principatur ad vtilitatem propriam, non communem (vt dicit Arist. in 8. Ethic.) ita talis populus dominatur. Et hoc est quod sequitur. Propter quod & mos idem, scilicet tyranno & tali populo. Et ostendit in quo, ibi, Et ambo despotica meliorum, id est, setuiliter vtentia melioribus, & sententiæ, supple, dictatæ secundum voluntatem & secundum legem, sicut ibi præcepta, scilicet in tali populo & in tyrannide.

h Et ponit tertium in quo iterum conueniunt, ibi, Et demagogus & adulator idem. Et exponit qualiter, ibi, Et proportionaliter, id est, in vna proportione se habentes ad vnum apud tyrannum & apud talem populum. Et hoc viterius exponit qualiter sit, ibi, Maximè autem vtique apud vtrosque valent. Et subdit quomodo diuisim, ibi, Adulatores quidem apud tyrannos, demagogi autem apud populos tales. Vnde Hieronymus dicit, quòd adulatores fecerunt credere Nabuchodonosor, quòd conuertendus esset in Deum: propter quod diuina vox venit super eum, dicens Dan. 4. Tibi dicitur Nabuchodonosor Rex, quòd ab hominibus eiicient te, & cum feris erit habitatio tua, & septem tempora mutabuntur super te donec scias, quòd habet potestatem Altissimus in regno hominum, & quemcumque voluerit etiam humillimum hominem, ponit super illud.

i Et subdit quid faciunt adulatores & demogogi, ibi, Sunt autem, scilicet adulatores & demogogi, ij, tyrannidum scilicet in tali po-

pulo, causa, vt sententiæ sint dominæ, sed non leges ... aliter autem hoc faciant, subdit, ibi, Omnia reducentes ad populum, id est, ad talis populi principatum & tyrannorum. Et quod hoc faciant, subdit, Accidit enim ipsis, adulatoribus scilicet & demogogis, fieri magnos, scilicet viros, propter populum quidem esse omnium dominum, optimates autem populi hos, supple, est esse dominos. Et dicit quomodo, ibi, Suadetur enim assentando his, scilicet adulatoribus & demogogis.

k Et subdit vlterius qualiter hoc perficiunt, ibi, Adhæc autem qui principatus accusant, adulatoribus scilicet & demogogis, aiunt populum oportere iudicare, & non honorabiles personas. Hic autem gaudenter recipit, supple, populus, adiudicationem, supple, illorum. Quare dissoluuntur omnes principatus insignium & honorabilium personarum.

l Et deinde concludit, ibi, Rationabiliter autem videbitur vtique increpare qui dicit talem esse democratiam non politiam, id est, rationabiliter increpatur talis populi politia. Et ponit rationem, ibi, Vbi enim non principantur leges, non est politia. Et ponit causam, ibi, Oportet enim legem principari quidem omnium, id est, in vniuersali: de singularibus autem, id est, specialibus casibus, principatus & politiam iudicare, supple, oportet, vt in antè habitis dixit in 3. lib. vbi quæsuit, vtrum melius sit legem principari, vel bonum virum: vbi dixit, quòd legislator non potuit considerare de nouis casibus quotidie emergentibus.

m Et ex his concludit, ibi, Quare, id est, propter quod siquidem est democratia vna politiarum ad quam, sicut in præhabitis dictum est, leges ordinantur, manifestum, supple, est, quod talis institutio, scilicet populi, in qua sententiæ, id est, ad voluntatem principum, omnia dispensant, neque democratia, supple, est, propriè. Et repetit rationem in communi, ibi, Nullam enim sententiam contingit esse vniuersalem, sed, supple, de casibus particularibus emergentibus quotidie. Et ponit epilogum post omnia, ibi, Species quidem igitur democratiæ determinatæ sunt hoc modo.

n Deinde cum dicit, Oligarchiæ autem species, &c. Tangit species oligarchiæ quæ est principatus diuitum & potentum: & videtur tangere quatuor species: vnam qua possidentes multa bona participant, & qua non licet participari egenis, eò quod egeni propter paupertatem frequenter subuertunt iudicium. Secunda, qua participant splendidi in mensis, & in cœnis illos sæpe eligunt ad principatus illi qui pascuntur ab eis. Tertia species est, quando potentum & diuitum pueri vel filij eliguntur ad principatum ob gratiam patrum. Quarta species est, quando pauci diuites principantur, non secundum legem, sed secundum voti sententiam. Dicit ergo primò: Oligarchiæ autem species, supple, hæ sunt. Vna quidem, id est, prima, esse principatus ab honorabilitatibus id est, ab his quos vulgus honoratos consueuit appellare, & illi sunt diuites, sicut etiam Seneca dicit, quòd nobilitas nihil aliud est quam antiqua diuitiarum tamis, scilicet honoribus, vt egeni non participent, tali scilicet principatu, cum sint plures, id est, etiamsi sint plures egeni quam diuites. Licere autem, dicunt, supple, possidenti participare, id est, diuiti, politia, tali scilicet: quia sicut in antè habitis in 2. lib. dictum est, pauper subuertit iudicium propter paupertatem, & in iudicio est suspectus: diues autem sibi sufficiens, non habet necesse vt propter munera subuertat iudicium: sicut etiam dicitur Deut. 16. Ne accipias munera: quia munera excæcant oculos iudicum, & subuertunt verba iustorum.

o Alia autem, id est, secunda species, quando ab honorabilitatibus in mensis sunt principatus, id est, quando splendidi in panibus & mensis eliguntur in principatus, & eligunt ipsi eos qui reficiunt, id est, quia reficiuntur ab eis: sicut etiam dicitur Eccl. 15. Splendidum in panibus benedicent labia multorum. Hæc ergo est secunda species oligarchiæ: & istam emendat distinguens eam, ibi, Siquidem igitur ex omnibus his hoc faciant, id est, si indifferenter ex omnibus honorabilibus personis eligantur principes, cum verè honorabiles personæ non sint nisi ex virtute, videtur hoc magis esse aristocraticum, quod est principatus virtuosorum: si autem ex aliquibus determinatis personis, supple, hoc faciant, scilicet diuitibus, oligarchicum, id est, species oligarchiæ: quia hic est principatus paucorum diuitum, quod sonat oligarchia: dicitur enim oligarchia ab oligon, quod est paucum, & archi, quod est regnum vel principatus.

p Altera autem species oligarchiæ, id est, tertia, quando puer pro patre vnus sit, id est, vnicus princeps: talis enim eligitur ad principatum propter diuitias patris.

q Quarta autem, species, supple, oligarchiæ, cum à paucis diuitibus principes constituuntur, & principatur non lex, sed princeps, ad votum scilicet suum. Et huius ratio est: quia lex semper principatur ad virtutem. Dicit enim Tullius in fine primæ Rhetoricæ, quod lex est ius scriptum sciscens honestum prohibénsque contrarium. Oligarchicus enim princeps secundum potestatem coactiuam principatur. Et hanc determinat per accidentia propria, ibi, Et est conuertibilis hæc, scilicet oligarchia, in oligarchiis, id est, in speciebus oligarchiæ, sicut Tyrannus in monarchiis. Quia sicut Tyrannus est, qui in regno siue monarchia principatur ad voluntatem, & non ad legem. Et hoc est: conuertibilis est, supple, & cum ea de qua diximus vltima democratia in democratiis, id est, in speciebus democratiæ: & hoc dictum est in hoc eodem capitulo parum in antè habitis, quando scilicet per demogogos populus compositus vnus ex multis sit principans, non vt vnusquisque, sed omnes vt vnus, & principatur despotico principatu sicut paulò antè dictum est. Quod autem sic sit conuertibilis cum monarchia & tali democratia, probat à nomine, ibi, Et vocant, communiter scilicet loquentes, & talem oligarchiam potentatum: quia potestate plus vtitur quam lege. Deinde ponit epilogum de omnibus dictis in primo capitulo, ibi, Oligarchiæ quidem igitur species tot, supple, sunt, & democratiæ, etiam supple, species tot, quot paulò antè enumeratæ sunt.

CAPVT

CAPVT V.

De speciebus democratiæ & oligarchiæ, quæ sunt ex moribus.

a NOn oportet autem latere, quòd in multis locis accidit, vt politia quidem quæ secundum leges non sit democratia, propter assuetudinem autem & modum politizet & democratizet. Similiter autem rursum apud alios eam quidam quæ secundum leges politiam esse magis democraticam, assuetudinibus autem & modo oligarchizare magis.

b Accidit autem hoc maximè post transmutationes politiarum. Non enim statim transmutantur, sed amant in primis paulatim rapientes ex inuicem, vt leges quidem permaneant quæ prius exiterunt, obtineant autem quæ transmutant politiam.

c Quod autem sint tot species democratiæ & oligarchiæ, ex ipsis quæ dicta sunt, manifestum. Necesse enim, aut omnes dictas partes populi communicare politia, aut has quidem, has autem non. Quandoquidem igitur quod agricultiuum, & quod possidet mediocrem substantiam, fuerint dominantes politiæ, politizant secundum leges. Habent enim viuere laborantes, non possunt autem vacare. Quare legem scientes conuocant necessariissimas congregationes. Aliis autem participare licet, cum possideant honorabilitatem determinatam à legibus. Propter quod omnibus possidentibus licet participare. Vniuersaliter quidem enim non licere omnibus, oligarchicum. Licere autem vacare impossibile non existentibus prouentibus. Hæc quidem igitur vna species democratiæ propter causas has.

d Altera autem species propter consequentem electionem. Est enim & omnibus licere non refutatis secundum genus, participare tamen potentibus vacare. Propter quod quidem in tali democratia leges principantur propter non esse prouentum.

e Tertia autem species est, omnibus licere quicunque liberi fuerint participare politiæ, non tamen participare propter prædictam causam. Quare necessarium & in hac principari legem.

CAPVT V.

NEc latere nos debet, quòd multis locis accidit Reipub. quæ secundum leges non sit popularis, more tamen & gestione populariter gubernari. Similiter autem è conuerso apud alios contingit Remp. secundum leges esse popularem, moribus tamen & gestione ad paucorum gubernationem magis referri.

Contingit autem hoc maximè post mutationem Rerumpubl. Non enim statim mutantur, sed contenti sunt ab initio homines parua accessione potentiæ. Itaque leges quidem manent vt prius erant, præualent tamen qui Rempublicam mutauerunt.

Quod autem tot sint popularis & paucorum gubernationis species, ex ipsis patet. Necesse est enim, aut omnes partes populi, quas supra enumeranimus, Reipublicæ gubernationem habere, aut quasdam habere, quasdam non habere. Cum igitur & agricolæ, & mediocria possidentes, Rempublicam gubernant, secundum leges est gubernatio. Victum enim ex opera sua quærere habent, nec otiosi esse possunt. Itaque lege constituta solummodo, necessariis concionibus intendunt. Aliis autem recipi ad Rempublicam licet, cum tanta possidebunt, quanta determinat lex. Omnino enim non licere omnibus, paucorum potentiæ est. Otiari autem eum qui non reditus habeat, impossibile. Hæc igitur est vna species popularis gubernationis.

Altera verò species est, omnibus licere, qui prohibiti non sint per genus, potentibus tamen in otio esse. Quapropter in huiusmodi quidem populari administratione leges præualent & gubernant, quia reditus non est.

Tertia species est, omnibus omninò licere Rempublicam gerere, qui liberi sint: non tamen licere ob suprà dictam causam. Quare necessarium est in hac quoque legem dominari.

f Quarta autem ſpecies democratiæ tem poribus vltimò in ciuitatibus facta. Quia enim factæ ſunt ciuitates maiores multò quam à principio & prouentus exiſtunt, & opulentiæ, participant quidem omnes politia propter exceſſum multitudinis. Communicant autem & politizant, quia poſſunt vacare, etiam egeni accipientes mercedem. Et maximè autem vacat talis multitudo. Neque enim impedit ipſos neque propriorum cura. Diuites autem impedit, vt ſæpè non communicent congregationi, neque ei quod eſt iudicare: propter quod fit multitudo egenorum, dominans politiæ, ſed non leges. Species quidem igitur democratiæ tot & tales propter has neceſſitates ſunt.

g Oligarchiæ autem quandoquidem plures habent ſubſtantiam, minorem autem, & non multam valde. Primæ oligarchiæ ſpecies eſt: faciunt enim poteſtatem principandi poſſidenti, & propter multitudinem eſſe principantium politeumate, neceſſe non homines, ſed legem eſſe dominans. Quantò enim vtique plus diſtant à monarchia, & neque tantum habeant ſubſtantiam, vt vacent negligentes: neque tamen modicam, vt nutriantur à ciuitate: neceſſe legem velle ipſis principari, ſed non ipſos.

h Si autem vtique pauciores ſunt, qui ſubſtantias habent, quam qui prius, ampliorem autem, ſecundæ oligarchiæ fit ſpecies. Magis enim potentes ſupergredi volunt. Propter quod ipſi quidem eligunt ex multi eos, qui ad politeuma admittuntur. Quia autem nondum ſic fortes ſunt, vt ſine lege principentur, legem ponunt talem.

i Si autem inualuerint pauciores exiſtentes habere maiores ſubſtantias, tertius gradus fit oligarchiæ, ſcilicet per ſeipſos principatus habere: ſecundum legem autem præcipientem morientium filios ſuccedere.

k Quando autem iam plus inualuerint ſubſtantiis & multis amicis, prope talis potentatus monarchia eſt, & domini fiunt homines, ſed non lex, & quarta ſpecies oligarchiæ hæc eſt conuertibilis vltimæ democratiæ.

Quarta vero ſpecies eſt illa, quæ poſteris temporibus in ciuitatibus eſſe cœpit. Maioribus enim factis ciuitatibus quam ab initio fuerant, & reditibus facultatibuſque abundantibus, participant omnes Reipublicæ propter multitudinis præualentiam. Verſantúrque in Republica gubernanda ex eo, quia poſſunt otioſi eſſe, etiam inopes mercedem capientes. Maxique huiuſmodi multitudo otioſa eſt. Non enim cura rei familiaris propriæ eos impedit, quæ diuites ita occupat, vt ſæpè à concionibus abſint, & à iudiciis. Ex quo fit, vt multitudo pauperum dominetur in Republica, non autem leges. Species igitur popularis gubernationis tot ac tales ſunt, ob neceſſitates ſuprà dictas.

Paucorum autem gubernationis prima ſpecies eſt, quando plures habent patrimonia, ſed non admodum ampla: faciunt enim poteſtatem participandi ei qui tanta poſſidet, & propter multitudinem eorum qui ad Rempublicam recipiuntur, neeſſe eſt non hominem, ſed legem dominari. Quantò enim magis diſtant à monarchia, neque tam amplas habent facultates, vt eas negligendo otiari valeant: neque ita exiguas, vt à ciuitate victum quarant: neceſſe eſt, vt legem velint dominari, non autem ipſos.

Quod ſi pauciores ſint, qui poſſident patrimonia, ſiquidem plura quam prius, ſecunda ſpecies ſit gubernationis paucorum. Magis enim potentes plus habendi ſe dignos putant. Quapropter ipſi ſumunt ex aliis, qui ad Rempublicam ſe conferunt. Præterea, quia nondum ita robuſti ſunt, vt abſque lege gubernare poſſint, legem huiuſmodi poſuere.

Quod ſi eo deueniant, vt ipſi pauciores numero maiores facultates habeant, tertia cumulatio ſit gubernationis paucorum, ipſi enim per ſe magiſtratus & imperia retinent: ſecundam legem iubentem, vt parentum defunctorum loco filij ſuccedant.

Quod ſi magis etiam ſubnixi ſint opibus & amicitiis, prope eſt talis potentia ad monarchiam, & dominantur homines, non autem lex, & eſt hæc quarta ſpecies gubernationis paucorum, correſpondens vltimæ ſpeciei popularis.

CAPVT

CAPVT V.

a IN iſto capitulo determinat ſpecies democratiæ quæ fiunt ex aſſuetudine & etiam oligarchiæ. Et ideò diuiditur in duas partes. Primò enumerat ſpecies democratiæ ex aſſuetudine factas. Secundò oligarchiæ ſpecies ex aſſuetudine factas, ibi, *Oligarchiæ autem quandoquidem plures*, &c. Prima diuiditur in partes tres. In quarum prima dicit, quòd aſſuetudinibus mutantur democratiæ & oligarchiæ. In ſecunda oſtendit qua arte multiplicantur, ibi, *Quod autem ſint tot ſpecies*, &c. In tertia enumerat quatuor ſpecies democratiæ quæ ex aſſuetudinibus fiunt, ibi, *Quandoquidem igitur quod agricultiuum*, &c. Sententia primæ partis eſt hæc, quòd volentem ſcire politias oportet non latere, quòd frequenter democratiæ, quæ ſecundum leges ſunt, aſſuetudinibus populi mutentur: & hoc eſt in omnibus, in quibus non iudicatur ſecundum leges, ſed ſecundum aſſuetudines. Habitus enim aſſuetudinis efficitur quaſi naturalis. Propter quod dicit Tullius, quòd virtus eſt habitus per conſuetudinem perfectus in modum naturæ conſentaneus. Sicut enim dicit Ariſtoteles in 2. Ethic. Innati ſumus virtutes quidem ſuſcipere, perficere autem eſt ex aſſuetudine. Dicit ergo. Non oportet autem latere, politicum ſcilicet, quòd in multis locis accidit, vt politia, id eſt, ciuitas quidem quæ ſecundum leges non ſit democratia, ſed, ſupple, ſecundum voluntatis dominantium, propter aſſuetudinem autem & modum, ſupple, quem conſueuit tenere populus, politizet & democratizet, id eſt, principatu populi. Similiter etiam eſt in oligarchia, quòd ſcilicet tranſmutetur per aſſuetudinem. Et hoc eſt. Similiter autem rurſum apud alios eam quidem quæ ſecundum leges politiam eſſe magis democratiam, id eſt, apud quos conſueuit eſſe politia democratica ſecundum leges, aſſuetudinibus autem & modo oligarchizare magis, ſupple, accidit.

b Et ſubdit cauſam vnde hoc accidit, ibi, Accidit autem hoc maximè poſt tranſmutationes politiarum, id eſt, quando nouis emergentibus caſibus & nouis principibus & politeumate dominantibus, neceſſe eſt mutari politias. Et dicit rationem ſubdens, ibi, Non enim ſtatim tranſmutantur, vt ſcilicet vnam politiam omnino deſerant, & aliam ſimpliciter aſſumant, ſed amant in primis paulatim rapientes ex inuicem, id eſt, modum & leges vnius politiæ, quam ſcilicet prius habuerunt, rapientes & trahentes, in aliam politiam ſcilicet. Et dicit modum, ibi, Vt leges quidem permaneant quæ prius extiterunt, in priori ſcilicet politia: quia dicit Tullius, Difficile eſt à conſuetis recedere. Obtineant autem, ſupple, conſuetudines, quæ tranſmutant politiam vnam ſpecialem, in aliam, ſicut democratiam in oligarchiam, vel è conuerſo. Et hæc eſt prima pars primæ partis iſtius capituli.

c Deinde cum dicit, Quod autem ſint tot ſpecies, &c. oſtendit qua arte multiplicantur politiæ in tot ſpecies, quot dictæ ſunt, dicens. Quod autem ſint tot ſpecies democratiæ & oligarchiæ, quot ſcilicet in præhabitis enumeratæ ſunt, ex ipſis quæ dicta ſunt, manifeſtum eſt. Et ponit rationem quam etiam in præhabitis poſuit, ibi, Neceſſe enim aut omnes dictas partes populi, id eſt, in præhabitis numeratas communicare politiâ, quæ eſt ordo communicationis: & ſic tot erunt politiæ, quot ſunt partes populi; aut has quidem, has autem non: & tunc illæ quæ communicant vnâ politiâ, vnam faciunt politiam, id eſt, vnum ordinem communicationis: & tot erunt politiæ, quot ſunt ordines communicantium. Deinde cum dicit, Quandoquidem igitur quod agricultiuum, &c. dat artem accipiendi politias, enumerando quatuor ſpecies democratiæ quæ ſunt ex aſſuetudinibus, & dicit. Quandoquidem igitur quod agricultiuum, & quod poſſidet mediocrem ſubſtantiam, fuerint dominantes politiæ, quæ ſcilicet, non ex amicis, nec ex facultatibus poteſt cogere rebelles, politizant ſecundum leges, vt ſcilicet leges cogant eos quos ipſi compellere non poſſunt. Et ponit rationem, ibi, Habent enim, ſupple, tales viuere laborantes, id eſt, ex labore victum quærere: non poſſunt autem vacare, iudiciis ſcilicet. Et qualiter diſponant ciuilitates ſiue politias, oſtendit, ibi, Quare legem ſcientes, ſapientes ſcilicet & ſenatores conuocant neceſſariiſſimas congregationes, vt ſcilicet per illos poſſint compellere rebelles, quos per ſeipſos non poſſunt. Aliis autem, ſupple, multitudinibus hominum participare licet, politico ſcilicet principatu, cum poſſideant honorabilitatem determinatam à legibus, ſcilicet quod non licet egenis participare politicum principatum, ne ſcilicet propter pauperrtatem ſubuertant iudicium. Et ex hoc infert. Propter quod omnibus poſſidentibus, id eſt, diuitibus licet participare, principatu ſcilicet oligarchico. Et diſtinguit in illo modo, ibi, Vniuerſaliter quidem enim non licere omnibus, ſed, ſupple, paucis & diuitibus, oligarchicum, ſupple, eſt: quia oligarchia eſt principatus paucorum & diuitum. Et ſubdit rationem talis politiæ, ibi, Licere autem vacare, ſtudiis ſcilicet iudiciorum & diſpoſitioni vrbanitatum, impoſſibile, eſt, ſupple; quia tales oportet intendere qualiter victum acquirant. Vnde dicit in 1. Metaph. quòd omnibus exiſtentibus ad neceſſitatem & voluptatem, Sacerdotum gens conceſſa eſt in ſchiolas intrare, & liberalibus ſcientiis intendere. Et hoc eſt quod ſequitur. Non exiſtentibus prouentibus: quia liberalibus artibus intendere non poteſt, cui prouentus non ſuppetunt. Et infert conſequenter, ibi, Hæc quidem igitur vna ſpecies eſt democratiæ, conſuetudinalis ſcilicet, propter has cauſas, quæ ſcilicet dictæ ſunt.

d Deinde cum dicit, Altera autem ſpecies, &c. ponit ſecundam, & dicit. Altera autem ſpecies, id eſt, ſecunda eſt, ſupple, propter conſequentem electionem, populi ſcilicet. Eſt enim, id eſt, contingit, &, id eſt, etiam omnibus licere, ſupple, participare democratico principatu, non refutatis ſecundum genus: ſeruis enim de ſeruis parentibus natis non licet participare, ſed liberis ſolis. Cauſa autem quare licet participare liberis potentibus vacare, hæc eſt. Quia poſſunt vacare, ſtudiis ſcilicet iudiciorum & vrbanitatum ſiue ciuilitatum: quia ſicut dixit Socrates,

& in præhabitis primi libri ostensum est, seruus non habet virtutem nisi a domino. Isti autem licet pauperes sint electi, tamen liberi sunt & liberum consensum habent faciendi quod volunt. Et hoc est quod sequitur. Propter quod quidem in tali democratia leges principantur propter non esse prouentum, id est, quia non habent diuitias vel amicos, ex quibus possint compellere rebelles: & ideò oportet inuocare auxilium legis.

e Deinde cum dicit, Tertia autem species, ponit tertiam speciem, dicens. Tertia autem species, scilicet, democratiæ consuetudinalis, est omnibus licere quicumque vtique liberi fuerint participare politia, propter prædictam causam scilicet, non tamen participare propter prædictam causam, id est, propter electionem populi: quia aliter hæc species tertia coincideret in idem cum secunda. Et subdit. Quare necessarium, &c, id est. etiam, in hac principari legem. Licet enim liberi sint, virtutem tamen coactiuam rebellium non habent, nisi ex lege: & ideò ex sententia votiua dominari non possunt.

f Deinde cum dicit, quarta autem species, &c. ponit quartam speciem democraticæ politiæ ex consuetudine, dicens. Quarta autem species democratiæ temporibus vltimis in ciuitatibus facta, scilicet, est. Et hæc est mercenariorum, quibus constituitur salarium sui dominatus, vt dominentur in politia. Et hoc est quod subdit, ibi, Quia enim factæ sunt ciuitates maiores multò quam a principio, & prouentus existunt & opulentiæ, participant quidem omnes politia, id est, politico principatu propter excessum multitudinis, quæ cogit alios subiici sibi: in talibus enim multitudo dominatur vt vnus, non vt singuli, vt in præhabitis dictum est. Communicant autem & politizant, id est, politico principatu participant, qui possunt vacare, iudiciis scilicet & studio ciuilitatum, etiam egeni accipientes mercedem, pro salario scilicet. Et maximè autem vacat talis multitudo, egenorum scilicet ad politias. Et subdit rationem, ibi, Neque enim impedit ipsos neque propriorum cura. Altera negatio superfluit more Græcorum qui duas negationes ponunt pro vna. Et subdit quare hoc plus competit egenis quam diuitibus, ibi, Diuites autem impedit propriorum cura, vt sæpè non communicent, id est, communicare non possint, congregationi, id est, communi populo siue politiæ, neque ei quod est iudicare, id est, qualiter iudicia exerceantur, quia propriis intenti, communibus intendere non possunt: propter quod fit multitudo egenorum dominans politiæ, quæ semper dominatur ad sententiam voti: quia leges ignorant. Et hoc est quod addit, ibi, Sed non leges, scilicet, dominantur. Post omnia hæc ponit epilogum, ibi, Species quidem igitur democratiæ tot & tales & propter has necessitates sunt. Et in hoc finita est prima pars capituli.

g Deinde cum dicit, Oligarchiæ autem quandoquidem, &c. enumerat species oligarchiæ factas ex assensu sine, & dicit. Oligarchiæ autem, sunt, scilicet, quandoquidem plures habent substantiam, scilicet de populo, sed tamen minorem, scilicet, substantiam, seu diuitias, & non multam valde: propter quod non assumuntur ad principarum, sed diuites & potentes, qui habent multas diuitias. Et ponit quatuor species oligarchiæ. Primam, ibi, Prima autem oligarchiæ species est, prima scilicet quæ per consuetudinem fit: faciunt enim potestatem principandi possidenti, scilicet diuiti, & propter multitudinem esse participantium politeumate, id est, politiæ dominio necesse non homines, sed legem esse dominans. Et huius ponit rationem, ibi, Quantò enim vtique plus distant à monarchia, in qua scilicet dominatur vnus, sicut in regno rex, & neque tantam habeant substantiam, diuitiarum scilicet, vt vacent, id est, vacare possint, negligentes, scilicet, curam propriorum: neque tam modicam, scilicet, habeant substantiam diuitiarum, vt nutriantur à ciuitate, salario scilicet sibi exhibito: necesse legem velle ipsis principari, sed non ipsos. Tales enim ad sententiam voti non possunt compellere subiectos, sed oportet inuocare legis & communis populi auxilium. Hæc est ergo prima species oligarchiæ consuetudinalis.

h Et ponit secundam, ibi. Si autem vtique pauciores sint qui substantias habent, id est, diuitias, quam qui prius, scilicet, dominabantur in politia, ampliorem autem, scilicet, communi populo habeant substantiam (sicut sæpè factum est Romæ, vbi post dominium senatorum & nobilium paucis & diuitibus commissum est dominium) secundæ oligarchiæ fit species. Et ponit rationem, ibi, Magis enim potentes supergredi volunt, id est, supprimere eos. Propter quod & ipsi quidem, id est, populus, eligunt ex multis eos qui ad politeuma, id est, dominium politiæ admittuntur. Quia autem nondum sic fortes sunt, diuitiis scilicet & potentia, vt sine lege principentur, id est, principari possint, legem ponunt talem, id est, statuta ciuitatis faciunt talia, vt tales sic de populo eligantur.

i Et ponit tertium gradum seu speciem oligarchiæ, ibi, Si autem inualuerint habere diuitias, scilicet pauciores existentes, numero, scilicet, maiores substantias, diuitiarum scilicet, tertius gradus sit oligarchiæ. Et exponit illum, ibi, Scilicet per seipsos principatus habere: quia tunc per seipsos possunt compellere subiectos. Et ponit quartam speciem, ibi, Secundum legem autem præcipientem morientium filios succedere, scilicet, quartum gradum seu speciem facit oligarchiæ.

k Et subdit in quo ille gradus differt ab aliis, ibi, Quandò autem iam plus inualuerint substantiis, id est, diuitiis, & multis amicis, propè, id est, ferè talis potentatus monarchiæ, id est, regno in quo dominatur vnus, & domini sunt vel fiunt homines, sed non lex: tales enim dominantur ad sententiam voti, & non secundum leges. Et quarta species oligarchiæ hæc est conuertibilis vltimæ democratiæ. Superius enim dictum in hoc eodem capitulo, quòd vltima democratia consuetudinalis est, quando dominantur egeni ad sententias voti & non secundum leges. Conueniunt ergo in hoc quod neutra dominatur secundum leges, sed ad sententiam voti.

CAPVT

CAPVT VI.

Quot sint Rerumpublicarum species, & de aristocratiæ variis speciebus.

a Adhuc autem sunt duæ politiæ præter democratiam & oligarchiam, quarum alteram quidem dicunt omnes, & dicta est quatuor politiarum species vna. Dicunt autem quatuor, Monarchiam, Oligarchiam, Democratiam, quartam verò vocatam Aristocratiam. Quinta autem est, quæ appellatur communi nomine omnium: politiam enim vocant. Sed quia non sæpè fit, latet tentantes enumerare species politiarum, & vtuntur quatuor solum, sicut Plato in politiis.

b Aristocratiam quidem igitur bene habet vocare, de qua pertractauimus quidem in primis sermonibus. Eam enim quæ ex optimis simpliciter politicam secundum virtutem, & non ad hypothesim aliquam bonorum virorum, solam iustum appellare aristocratiam. In sola enim simpliciter idem vir & ciuis bonus, bonus est. Qui autem in aliis boni ad politiam ipsorum sunt.

c Sed sanè sunt aliquæ quæ ad oligarchizatas habent differentias, & vocantur aristocratiæ, & ad vocatam politiam, vbi verò non solum respectu diuitiarum, sed & respectu virtutis eligunt principatus. Hæc politia differt ab ambabus, & aristocratica vocatur. Etenim in non facientibus communem causam virtutis, sunt tamen quidam approbati, & qui videntur esse epiiches.

d Vbi igitur politia respiciat ad diuitias, & virtutes, & populum, velut in Carchedonia, hæc aristocratia est. In quibus ad duo solum, vt quæ Lacedæmoniorum ad virtutem & populum, & est mixtio horum duorum democratiæ & virtutis. Aristocratiæ quidem igitur præter primam optimam politiam, hæ duæ species, & tertia quæcunque eius quæ vocatur politia, inclinantur ad oligarchiam magis.

CAPVT VI.

Sunt insuper duo alia genera Reipublicæ præter eas, in quibus aut multitudo, aut pauci gubernant, quarum alteram aiunt omnes speciem esse vnam ex quatuor. Dicunt autem eas quatuor, monarchiam, paucorum gubernationem, popularem, & quartam quam vocant optimatem. Est & quinta, quam communi nomine omnium appellant Rempublicam. Sed quia non sæpe fit, latet numerare volentes: & ita suscipiunt, quasi sint quatuor solum, vt Plato in libris de Republica facit.

Optimatem igitur se recte habet appellare illam, de qua tractauimus in primis libris. Quæ enim ab optimis viris simpliciter per virtutem est gubernatio Reipublicæ, & non ad suppositionem quandam bonorum virorum, eam solam iustum est optimatem appellari: in sola enim ista simpliciter idem est vir bonus & ciuis: in aliis autem boni sunt ad speciem gubernandi suam.

Sunt tamen quædam quæ differentiam habeant à paucorum gubernatione, & appellantur optimates, & ab ea, quæ vocatur Respublica, vbi non solum respectu diuitiarum, sed etiam respectu virtutis ad gubernationem Reipublicæ sumuntur. Hæc Respublica differt ab illis, & naturam optimatis sapere videtur. Nam in his ciuitatibus quæ non faciunt publicè curam virtutis, sunt tamen quidam præstantiores, qui videntur esse boni viri.

Vbi ergo Respublica respicit ad diuitias, & ad virtutem, & ad populum, vt est apud Carthaginenses, ea naturam optimatum sapere videtur. Et vbi ad duo illorum solum, vt Lacedæmoniorum, ad virtutem, & ad populum, & est hæc mixtura popularis ac virtutis. Optimatum igitur præter illam primam optimam Rempub. gubernandi formam, hæ duæ species sunt, & tertia quæcunque illius quæ appellatur Respublica, inclinant ad paucorum gubernationem.

CAPVT

CAPVT VI.

Diuisis omnibus politiis quæ sunt sub democratia & oligarchia, quas antè dixit extremas politias & simplices, sicut in harmoniis Doricam & Phrygiam, & in ventis Boream & Australem: addit hic duas, & ostendit hic diuisionem earum, scilicet eam quæ communi nomine dicitur politia, & Aristocratiam. Et ideò istud capitulum diuiditur in tres partes: in quarum prima dicit, quòd istæ duæ politiæ addendæ sunt tribus aliis, vt quinque efficiantur in vniuerso. In secunda determinat quæ sit vera Aristocratia, ibi, *Aristocratiam quidem igitur*, &c. In tertia determinat politias mixtas, ibi, *Sed sanè sunt aliquæ quæ ad oligarchicas*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quod scilicet sunt adhuc duæ politiæ præter democratiam & oligarchiam, & dicit, quòd altera illarum nominata est, quam scilicet omnes ponunt: quinta autem latet tentantes ponere politiæ species, eò quod non sæpè fit nec in multis ciuitatibus obseruatur. Dicit ergo primò. Adhuc autem sunt duæ politiæ præter democratiam & oligarchiam, quarum alteram quidem dicunt omnes, scilicet aristocratiam: & dicta est, supple, in 8. Ethic. à nobis, quatuor politiarum species vna, supple, esse. Et determinat quæ sint illæ quatuor quæ communiter dicuntur esse politiæ, ibi, Dicunt autem quatuor communiter, supple, Monarchiam, id est, Regnum, in quo principatur vnus: Oligarchiam, in qua principantur pauci & diuites: Democratiam, in qua principatur populus sicut vnus ex multis, & non sicut singuli: quartam autem vocatam Aristocratiam, in qua scilicet principantur virtuosi & boni viri. Quinta autem est, quæ appellatur communi nomine omnium: politiam enim vocant, generali scilicet nomine. Et rationem reddit quare illa nomen generale obtinuit, & speciale non habuit, ibi, Sed quia non sæpè fit, latet tentantes enumerare species politiarum. Causa autem quare latet, hæc est: quia non determinatur finis aliarum politiarum, vt scilicet in ea vnus dominetur ad vtilitatem populi, sicut in Regno: vel vnus dominetur ad vtilitatem propriam, sicut in Tyrannide, vel multi potentes & diuites non ad rectitudinem legum, sed ad voti sententiam dominantes sint, sicut in oligarchia: vel quod dominetur in ea populus vt vnus non vt singuli, sicut in democratia: sed est simpliciter ordo communicantium in ciuitate vel secundum plebiscita, vel secundum statuta communia: & ideò latet in specie, & nomen generis obtinuit. Et hoc est. Et vtuntur quatuor, supple, politiis, sicut Plato in politiis, supple, tantum quatuor species politiarum enumerauit. Et hic est finis primæ partis capituli.

b Deinde cum dicit, Aristocratiam quidem igitur, &c. determinat quæ sit vere aristocratia, & mittit ad 8 Ethic. & dicit. Aristocratiam quidem igitur bene habet vocare, de qua pertractauimus quidem in primis sermonibus, id est, in 8. Ethic. & vocat illos primos sermones: quia sicut dicit in libro magnorum Ethic. Sermones Ethici de virtute, principaliter sunt ad sermones politicos. Et hoc est quod subdit in ratione nominis, ibi, Eam enim quæ ex optimis, scilicet viris, simpliciter, id est, qui secundum virtutes simpliciter sunt optimi, & non huic vel illi, politiam secundum virtutem, supple, iustum est appellare. Et hoc est quod sequitur. Et non ad hypotesim aliquam bonorum virorum solam, id est, ad positionem, vt scilicet sit iustus his vel illis, vel hic vel ibi, vel nunc vel tunc, sed simpliciter, id est, vniuersaliter semper & vbique bonus sit secundum virtutem, iustum appellare aristocratiam, in qua scilicet simpliciter virtuosi dominantur. Et supponit rationem, ibi, In sola enim aristocratia, supple, simpliciter, idem vir & ciuis bonus est secundum virtutem: qui autem in aliis, scilicet politiis, boni, supple, dicuntur, ad politiam ipsorum sunt, solum, supple, boni: & hoc est bonum ad hypotesim & non simpliciter, sicut paulò antè dictum est.

c Deinde cum dicit, Sed planè sunt aliquæ, &c. determinat politias mixtas & dicit. Sed sanè sunt aliquæ, supple, aristocratiæ, quæ ad oligarchizatas, supple, politias, habent differentias, constitutiuas scilicet, & vocantur aristocratiæ, & ad vocatam politiam, id est, in comparatione ad illam, quæ simplici nomine politia dicitur, tamen mixta est ex oligarchia & aristocratia. Et hoc est quod sequitur. Vbi verò non solum respectu diuitiarum, sed etiam respectu virtutis eligunt principatus, hæc politia differt ab ambabus, id est, ab oligarchia & aristocratia: quia mixta est, & aristocratia vocatur, communiter, supple. Et dicit causam, ibi, Etenim, id est, quia in non facientibus communem virtutis causam, electionis, supple, principum, sunt tamen quidam approbati, & qui videntur esse epiices & illi in electione principum respiciunt ad virtutem: & ideò talis politia mixta est ex oligarchia & aristocratia. Et hoc est quod sequitur.

d Vbi igitur politia respicit, in electione scilicet principum, ad diuitias & virtutem & populum, velut in Carchedonia, quæ est ciuitas Græciæ, in qua fuit Concilium Chalcedonense, hæc aristocratia est, supple, quædam, sed mixta ex oligarchia & aristocratia & democratia. In quibus, scilicet politiis, ad duo solum, supple, respicitur in electione principum, vt quæ Lacedemoniorum ad virtutem & populum, supple, respicitur in electione principum, & est mixtio horum duorum democratiæ & virtutis, id est, aristocratiæ. Et post subiungit epilogum de speciebus aristocratiæ, ibi, Aristocratia quidem igitur præter primam optimam politiam, in qua scilicet ad nihil respicitur in electione principum, nisi ad virtutem, hæ etiam duæ species, supple, sunt, mixtæ scilicet, & tertia, scilicet species est, quæcunque, supple, species eius, quæ vocatur politia simpliciter, sed inclinantur ad oligarchiam magis, scilicet in quibus cum virtute respicitur ad honorabilitatem diuitum & potentum: & hæc est etiam mixta ex oligarchia & aristocratia, sicut paulò ante dictum est.

CAPVT

CAPVT VII.

De ea quæ a nomine generis. Respublica peculiariter appellatur.

a Reliquum autem est nobis de nominata politia dicere, & de tyrannide. Ordinauimus autem sic non existentem, neque hanc transgressionem, neque assignatas aristocratias: quia secundum veritatem quidem omnes sunt vitiatæ à rectissima politia: deinde diuumerantur cum iis, sùntque ipsarum hæ transgressiones, sicut in iis quæ à principio diximus. Vltimò autem de tyrannide rationabile est facere mentionem: quia omnium minimè politia hæc est.

b Nobis autem est methodus de politia. Propter quam quidem igitur causam & ordinatum est hoc modo, dictum est. Nuncautem ostendendum est nobis de politia.

c Manifestissima enim potentia ipsius determinatis iis, quæ de oligarchia & democratia. Est enim politia, vt simpliciter est dicere, mixtio oligarchiæ & democratiæ.

d Consueuerunt autem vocare declinantes quidem vt ad democratiam, politias: declinantes autem ad oligarchiam, magis aristocratias: quia magis assequitur disciplina & nobilitas opulentioribus. Adhuc autem videntur habere opulenti, quorum gratia iniusta agunt iniusti. Vnde & Calusagathos & insignes hos appellant. Quoniam igitur aristocratia vult excellentiam attribuere optimis ciuium, & oligarchias esse aiunt ex Calusagathis magis.

Καλὸς κἀγαθός.

e Videtur autem esse impossibilium ciuitatem aristocratizantem non bene legibus disponi, sed malè gubernatam: similiter autem & aristocratizari eam, quæ non bene legibus disponitur.

f Non est autem bona legum dispositio, bene poni leges, non obedire autem. Propter quod vnam quidem bonam legum dispositionem existimandum esse, obedire positis legibus: alteram autem benè poni leges, quibus immaneant. Est enim obedire, & bene positis. Hoc autem contingit dupliciter: aut enim optimis contingentium ipsis, aut simpliciter optimis.

g Videtur autem aristocratia quidem esse maximè honorem distribui secundum virtutem, aristocratiæ quidem

CAPVT VII.

Reliquum est, vt de ea quæ Respublica appellatur, dicamus, & de tyrannide. Ordinauimus autem ipsam nos, cum prius non esset, neque hæc transgressio, neque illæ, de quibus modo diximus, optimates: quia reuera omnes abertant à rectissima gubernandi forma: postmodum cum istis numerantur, & sunt harum transgressiones & labes, vt in superioribus circa principium diximus. Merito autem postremo loco tyrannidem reseruauimus propterea quod ista minime est Respublica.

Nostra vero materia est de Republica tractare. Quæ igitur de censa sic ordinauimus, dictum est. Nunc autem est à nobis de illa, quæ communi nomine appellatur Respublica, ostendendum.

Nam clarius eius vis apparebit post determinationem eorum, quæ ad paucorum gubernationem & ad popularem spectabant. Est enim Respublica, vt simpliciter dicamus, mixtura paucorum gubernationis ac popularis.

Consueuerunt autem eas quæ inclinant ad popularem, vocare Respublicas: eas vero quæ ad paucorum gubernationem, vocare optimates: ex eo quia opulentioribus doctrina atque nobilitas magis adesse consueuerunt. Praterea qui diuitias habent, ea videntur habere, propter quæ cæteri iniurias faciunt: vnde & honestos & bonos & nobiles istos appellant. Cum ergo optimatum gubernatio velit excellentiam tribuere optimis ciuibus, & paucorum gubernationem esse dicant ex bonis & honestis magis,

Videtur impossibile, quæ ciuitas non ab improbis, sed ab optimis gubernetur, eam non bene gubernari: eodémque modo, quæ leges non habeat, gubernari ab optimatibus.

Habere autem leges bonas non id est, si rectæ sint positæ nec eis pareatur. Itaque vna recta legum institutio putanda est, legibus parere: altera, vt rectè sint leges positæ, quibus parere oportet. Fieri enim potest, vt pareant ciues malè positis legibus. Id autem dupliciter accidit: aut enim optimis quantum datur ipsis, aut simpliciter optimis.

Videtur autem optimatum esse maximè honores tribuere secundum virtutem. Finis enim optimatum, virtus: paucorum

enim

enim terminus, virtus: Oligarchiæ autem, diuitiæ: Democratiæ autem, libertas.

h Hoc autem quodcunque videatur pluribus, in omnibus existit. Etenim in oligarchia, & in aristocratia, & in democratia, quodcunque videatur maiori parti participantium politia, hoc est dominans.

i In plurimis quidem igitur ciuitatibus politiæ species vocatur. Solum enim mixtio coniecturat diuitum & pauperum diuitias & libertatem. Ferè enim apud plurimos qui opulenti caloncagathon videntur tenere regionem.

k Quoniam autem tria sunt, quæ altercantur de æqualitate politiæ, libertas, diuitiæ, virtus (Quartum enim, quod vocant ingenuitatem, assequitur duobus: ingenuitas enim est virtus & diuitiæ antiquæ) manifestum, quòd mixtionem quidem duorum, scilicet opulentorum & egenorum, politiam dicendum: trium autem aristocratiam maximè aliarum præter veram & primam.

l Quod quidem igitur sint & aliæ species politiæ præter monarchiam & democratiam, & oligarchiam, dictum est, & quales hæ, & quid differunt inuicem aristocratiæ & politiæ ab aristocratia, & quod non ab inuicem longè, manifestum.

m Quo autem modo fit præter democratiam & oligarchiam, quæ vocatur politia, & qualiter ipsam oportet instituí, dicemus consequenter dictis. Simul autem palam erit & quibus determinant democratiam & oligarchiam. Sumendum enim horum diuisionem. Deinde ex iis ex vtraque velut symbolum accipientes, componendum.

n Sunt autem termini tres compositionis & mixtionis. Aut enim vtrumque sumendum, quæ vtraque lege statuunt, puta de eo quod est iudicare, in oligarchiis quidem enim opulentis damnum ordinant, si non disceptent, egenis autem nullam mercedem: in democratiis autem egenis quidem mercedem, opulentis autem nullum damnum. Commune autem & medium horum ambo hæc. Propter quod & politicum, mixtum est enim ex ambobus. Vnus quidem igitur iste combinationis modus.

verò gubernationis, diuitiæ: popularis autem, libertas.

Quod autem pluribus videtur, commune est omnium. Nam in paucorum, & in multitudinis gubernatione, & in optimorum, quod videtur maiori parti eorum, qui in Republica versantur, id obtinet.

In plerisque igitur ciuitatibus hæc species gubernandi Respublica vocatur. Sola enim mixtio coniecturam facit opulentorum, & inopum, diuitiarum & libertatis. Ferè enim apud plurimos illi, qui diuitiis pollent, bonorum & honestorum locum obtinere videntur.

Cum verò tria sint, quæ circa æqualitatem Reipublicæ contendunt, libertas, diuitiæ, virtus (Nam quartum illud, quæ appellatur nobilitas, duobus consequens est: nobilitas enim est antiquæ diuitiæ, & virtus) manifestum est, quod duorum mixtura, diuitum & pauperum, est Respublica appellanda: trium verò, optimatum gubernatio maximè aliarum præter illam veram & primam.

Quod igitur sint aliæ Respublicæ præter monarchiam, & popularem, & paucorum potentium, dictum est, & quales istæ, & in quo differant inter se, & optimatum gubernatio, & aliæ species, quæ ad optimates declinant, & quomodo non longè distant inter se, manifestum est.

Quomodo autem fiat præter popularem & paucorum potentiam illa quæ appellatur Respublica, & quo in ordine reponenda sit, deinceps dicemus: & simul apparebit, quibus diffiniant popularem & paucorum gubernationem. Sumenda est enim horum distinctio. Postea ex his ab vtraque tanquam regulam sumentes, componere oportet.

Sunt autem diffinitiones tres compositionis ac mixturæ. Aut enim ambo sumenda, quorum vtræque leges ponunt, ceu circa iudicia, in paucorum enim potentia diuitibus pœnam constituunt, nisi in iudicando adsint, pauperibus verò mercedem nullam: in popularibus autem pauperibus mercedem, diuitibus autem pœnam nullam. Commune ac medium istorum ambo hæc. Itaque & ciuile, mixtum est enim ex ambobus. Vnus igitur modus hic est combinationis.

o Alterum

e Alterum autem accipere medium eorum, quæ vtrique statuunt, puta congregationes fieri, ij quidem ab honorabilitate nulla, vel parua omninò, ij autem ab immensa honorabilitate. Commune autem neutrum, sed media honorabilitas vtriusque horum.

p Tertium autem ex duabus institutionibus, hæc quidem ex oligarchica lege, hæc autem ex democratica. Dico autem, puta videtur democraticum quidem esse, fortiales esse principatus, eligibiles autem, oligarchicum. Et democraticum quidem qui non ab honorabilitate, oligarchicum autem qui ab honorabilitate. Aristocraticum igitur & politicum ex vtraque vtrumque accipere: ex oligarchia quidem eligibiles facere principatus, ex democratia autem quod non ab honorabilitate.

q Modus quidem igitur mixtionis iste. Eius autem quod est bene miscerí, democratiam & oligarchiam, terminus; quando contingit dicere eandem politiam democratiam & oligarchiam.

r Palam enim, quòd hoc patiuntur dicentes propter mixtas esse bene. Patitur autem hoc & medium: apparet enim vtrumque extremorum in ipso, quod quidem accidit circa Lacedæmoniorum politiam: multi enim conantur dicere tanquam democratia existente, quia democratica multa ordo habet, puta primò, quod circa alimentum puerorum: similiter enim qui diuitum nutriuntur iis, qui pauperum, & eruditur hoc modo vtique quo possent & pauperum pueri. Similiter autem & in habita ætate, & cum viri fuerint, eodem modo. Nullo enim distinctus diues & pauper. Sicque circa alimentum eadem omnibus in conuiuiis, & vestimentum tale diuites, quale vtique præparare posset & pauperum aliquis quicunque. Adhuc eo quod duos maximos principatus, hunc quidem eligat populus, hoc autem participet. Senes quidem enim eligunt, ephoria autem participant. Alij autem oligarchiam, quia multa habet oligarchica, puta quod omnes sunt eligibiles, & nullus fortialis, & quod pauci sunt domini mortis & fugæ, & alia multa.

Alium autem medium capere eorum, quæ ab vtrisque iubentur, ceu concionari, hæ quidem à nullo censu, vel exiguo penitus, hæ vero à magno censu, commune certe neutrum, sed medium vtriusque census.

Tertius vero ex duobus iussis, hoc quidem ex populari lege, illo autem ex paucorum gubernatione. Dico autem tale aliquid, videtur populare quidem magistratus sortiri: paucorum autem gubernationis, eligere. Et populare non ex censu tribuere, paucorum autem ex censu. Optimatum igitur ac ciuile ab vtraque vtrumque accipere, ex paucorum quidem gubernatione electiuos facere magistratus, ex populari autem sumere non per censum.

Modus igitur admiscendi talis: bene autem admiscuisse popularem, & paucorum gubernationem, finis est, quando eadem Respublica dici potest popularis, & paucorum gubernatio.

Patet enim hoc accidere dicentibus eas bene esse commixtas. Accidit hoc etiam medio. Conspicitur namque in eo vtrumque extremorum, quod contingit Lacedæmoniorum Reipublicæ. Sunt enim permulti, qui aggrediuntur dicere eam esse popularem, propterea quod populariter complura in illa sunt constituta, ceu præmium circa educationem puerorum. Pari modo diuitum filij educantur & pauperum, & eruditur per eum modum, per quem valent pauperum filij erudiri. Similitérque in sequenti ætate, cum viri facti sunt. In nullo enim magis conspicuus dives quam pauper. Cibi quoque iidem vtrisque in conuiuationibus. Vestitu etiam tali diuites vtuntur, qualem & pauperum quiuis habere potest. Præterea duorum maximorum magistratuum, alterum eligit populus, alterum gerit. Senatores enim per populum eliguntur, ephori autem ex popularibus constituuntur. Alij verò dicunt esse illam paucorum gubernationem, quoniam multa habeat, quæ paucorum potentiam asserunt, ceu omnes dignitates per electionem conferri, per sortem verò nullam, & insuper apud paucos potestatem esse necandi, & in auxilium pellendi, ac cætera huiusmodi permulta.

s Oportet

ſ Oportet autem in politia mixta bene videri vtraque eſſe & neutrum, & ſaluari per ſeipſam, non eò quod plures extrinſecus ſint, qui volunt (erit enim vtique & prauæ politiæ hoc exiſtens) ſed eò quod neque vtique velit politiam alteram nulla partium politiæ totaliter. Quo quidem igitur modo videtur conſiſtere politia, ſimiliter autem & putatæ ariſtocratiæ, nunc dictum eſt.

Oportet enim in Republica bene temperata vtrumque videri ineſſe, & neutrum, & conſeruari per ſeipſam, non aliunde, & per ſeipſam, non per alios multos extraneos, qui velint. Nam & prauæ Reipublicæ hoc poteſt contingere: ſed nec velle quidem gubernationem alteram quoque modo partium ciuitatis omninò. Quemadmodum igitur oporteat Rempublicam conſtituere, & ſimiliter illas quæ appellantur optimates, dictum eſt.

CAPVT VII.

a POſt diuiſionem ſpecialium politiarum, incipit tractare de ea quæ communi nomine politia dicitur, & determinare diuiſiones eius. Et incipit hic ſecunda pars libri quarti principalis. Et habet duas partes. In prima enim parte tractat de politia, ſcilicet in iſto capitulo. In ſecunda de Tyrannide quæ eſt tranſgreſſio politiæ peſſima, ibi, *De Tyrannide autem erit*, &c. ſequenti capitulo. Prima pars diuiditur in duas partes. In prima oſtendit qualiter politia ſit, & quare politia communi nomine vocatur. In ſecunda oſtendit qualiter oportet ipſam inſtitui, ibi, *Quo autem modo fit*, &c. Prima pars adhuc diuiditur in quatuor partes, in quarum prima oſtendit ordinem ad alias politias. In ſecunda oſtendit potentiam ipſius & conuenientiam ad ariſtocratiam & oligarchiam, ibi, *Manifeſtiſſima enim potentia ipſius*, &c. In tertia oſtendit qualiter leges ipſius ponendæ ſunt, ibi, *Videtur autem eſſe impoſſibile*, &c. In quarta determinat de terminis politiarum, ibi, *Videtur autem ariſtocratia*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim determinat rationem ordinis, quare ſcilicet vltimò cum Tyrannide ordinatur inter politias. Et ratio huius eſt ex parte tyrannidis, quæ omnium tranſgreſſionum peſſima eſt, ſicut oſtenſum eſt in 8. Ethic. & ideò vltimò ordinanda. Secundò ponit rationem ex parte politiæ: quia politia quæ communi nomine vocatur, ſit ex mixtione aliarum, maximè ariſtocratiæ & democratiæ: ideò prius oportuit cognoſcere de aliis quam de ipſa. Et hoc, ibi, *Nobis autem eſt methodus*, &c. Dicit ergo primò. Reliquum autem eſt nobis de nominata politia dicere, id eſt, de illa quæ ſimplici nomine politia dicitur, non determinata ad aliquam ſpeciem, & de Tyrannide. Et determinat rationem iſtius ordinis, ibi, Ordinauimus autem ſic non exiſtentem, neque hanc, ſcilicet politiam, tranſgreſſionem, neque aſſignatas ariſtocratias, quia politia ſimpliciter neque tranſgreſſio eſt, neque ſimpliciter ariſtocratia. Et ſubiungit rationem ex parte Tyrannidis, ibi, Quia ſecundum veritatem quidem omnes, ſcilicet tranſgreſſiones, ſunt vitiatæ à rectiſſima politia, quæ eſt Regnum & ariſtocratia. Deinde enumerantur cum iis propter rationem ſcilicet diſciplinæ: quia oppoſitorum eadem eſt diſciplina: ſúntque ipſarum politiarum hæ tranſgreſſiones: & ideò, ſupple, cum politiis determinandæ, ſicut in iis quæ à principio diximus, id eſt, in 8. Ethic. & hoc, ſupple, determinatum eſt. Ibi enim determinauit quæ ſunt ſimpliciter politiæ, & quæ tranſgreſſiones earum. Et ſubdit rationem quare vltimò de Tyrannide tractat, ibi, Vltimo autem de Tyrannide rationabile eſt facere mentionem: quia omnium politiarum optima, quæ eſt Regnum, Tyrannis tranſgreſſio eſt: ideò omnium tranſgreſſionum peſſima eſt, & minimè habens rationem politiæ.

b Secundò ponit rationem ex parte politiæ, quare vltimò Tyrannis ponitur, ibi, Nobis autem eſt methodus de politia, id eſt, tractatus, quæ ſcilicet ſimpliciter politia eſt, cuius ſcilicet peſſima tranſgreſſio Tyrannis eſt: & ideò immediatè poſt eam, de Tyrannide eſt tractandum. Et ponit epilogum iſtius ordinis, ibi, Propter quam quidem igitur cauſam & ordinatam eſt, hoc modo, dictum eſt, quod ſcilicet vltimò ponitur tractatus de politia, & Tyrannide. Et hoc eſt quod ſequitur, ibi, Nunc autem oſtendendum nobis de politia, id eſt, tractandum.

c Deinde cum dicit, Manifeſtiſſima enim potentia, &c. Potentiam ipſius politiæ & conuenientiam ad ariſtocratiam & etiam oligarchiam dicit, ponendo rationem. Manifeſtiſſima enim potentia ipſius, ſupple, eſt, determinatis iis quæ de oligarchia & democratia, ſupple, dicenda erant. Et rationem, quare poſt illas de ipſa tractat, dat, ibi, Eſt enim politia, vt ſimpliciter, id eſt, vniuerſaliter, eſt dicere, mixtio oligarchiæ & democratiæ. Et omne compoſitum ex componentibus cognoſcitur, & ideò, ſupple, prius erat tractandum de democratia & oligarchia, & poſteà de politia, quæ mixta eſt ex vtraque, tamen aliquando declinat plus ad vnam, & aliquando plus ad aliam. Et hoc eſt quod ſequitur.

d Conſueuerunt autem vocare declinantes quidem vt ad democratiam, politias, quia illa eſt principatus populi: declinantes autem ad oligarchiam, democratias, ſupple, magis, ariſtocratias, ſupple, conſueuerunt appellare. Et ponit huius rationem, ibi, Quia magis aſſequitur diſciplina & nobilitas opulentioribus: opulenti enim & diuites conſueuerunt eſſe magis diſciplinati & nobiles, & ideò principatus eorum qui propriè oligarchicus eſt, quaſi à digniori, id eſt, à diſciplina & nobilitate ariſtocratia vocatur. Et de hoc ponit aliam rationem, ibi, Adhuc autem videntur habere opulenti, id eſt, diuites, ea ſcilicet quorum graria iniuſta agunt iniuſti: iniuſti enim iniuſtè agunt, vt diuitias acquirant, & illas habent iam opulenti: & ideò, ſupple, non eſt neceſſe illis iniuſtè agere.

agere. Et probat hoc à ſigno, ibi, Vnde & caloſcagathos, id eſt, inſignes homines appellant, ſcilicet opulentos. Caloſcagathos autem componitur à Græco, ſcilicet à καλὸς quod eſt bonum, & ab ἀγαθὸς quod etiam eſt bonum: vnde caloſcagathos eſt bonum bonum, id eſt, perfectum bonum: ſicut ipſe Ariſtoteles dicit in capitulo de per ſe bono. Et nota, quòd libri communiter habent caluſagathos: eſt enim corrupta litera à vitio ſcriptorum. Et hoc eſt quod ſubiungit, ibi, Quoniam igitur Ariſtocratia, id eſt, principatus virtuoſorum, vult excellentiam attribuere optimis ciuium, & Oligarchias eſſe aiunt, ſupple, communiter loquentes, ex caloſcagathis magis, propter hoc, ſupple, politias declinantes ad Oligarchias, id eſt, principatus diuitum, vocant Ariſtocratias: quia ſcilicet diuites non habent neceſſe iniuſtè agere ſicut pauperes. Et in hoc finitur ſecunda pars primæ partis capituli.

e Deinde cum dicit, Videtur autem eſſe impoſſibilium, &c. determinat de legis poſitione, ſcilicet qualiter leges ipſius ponendæ ſunt, & dicit. Videtur autem eſſe impoſſibilium, id eſt, de numero impoſſibilium ciuitatem ariſtocratizantem, id eſt, principatu ariſtocratico gubernatam, non bene legibus diſponi, ſed malè gubernatam: hoc enim impoſſibile eſt, propter hoc quod in præhabitis dixit, quod ſcilicet leges ad politiam, non politia ad leges ordinatur: vnde cum Ariſtocratia ſit optima politia, neceſſe eſt, quòd optimæ leges ponantur ad ipſam. Similiter autem, ſupple, impoſſibilium eſt, &, id eſt, etiam Ariſtocratizari eam, ſcilicet ciuitatem, quæ non bene legibus diſponitur, propter eandem cauſam quæ dicta eſt.

f Et ſubdit quid exigatur ad hoc quòd ſit bona legum diſpoſitio, ibi, Non eſt bona autem, &c. Duo enim exiguuntur ad hoc, ſcilicet quod leges iuſtæ ſint, & quod obediatur eis. Et hoc eſt. Non eſt autem bona legum diſpoſitio benè poni leges, non obedire autem, ſupple, legibus poſitis. Propter quod vnam quidem bonam legum diſpoſitionem exiſtimandum eſſe, obedire poſitis legibus: alteram, ſcilicet diſpoſitionem, benè poni leges, quibus immaneant, ſcilicet ciues, & per quas regantur. Et qualiter hoc contingat, ſubdit. Eſt enim obedire, id eſt, contingit obedire, &, id eſt, etiam benè poſitis, ſupple, legibus, ſcilicet ad hypotheſim huius vel illius politiæ. Et eſt obedire optimis legibus ſimpliciter, non ad hypotheſim. Et hoc eſt quod ſequitur. Hoc autem contingit dupliciter: aut enim optimis contingentium ipſis, aut optimis ſimpliciter.

g Deinde cum dicit, Videtur autem Ariſtocratia, &c. determinat de terminis ſiue finibus politiarum, dicens. Videtur autem Ariſtocratia quidem eſſe maximè honores, ſcilicet principatuum, diſtribui ſecundum virtutem, vt ſcilicet virtuoſi principentur. Et hoc eſt quod ſequitur. Ariſtocratiæ quidem enim terminus virtus, id eſt, finis: oligarchiæ autem, ſupple, terminus eſt, diuitiæ: quia oligarchia eſt principatus diuitum & paucorum. Demi autem, id eſt, populi cuius principatus eſt democratia, terminus eſt libertas.

Δῆμος

h Et quis dominans ſit in omnibus iſtis politiis; oſtendit, ibi. Hoc autem quodcunque videatur pluribus, in omnibus exiſtit, ſupple, politiis. Et hoc probat, ibi, Etenim in oligarchia & ariſtocratia & in demis, id eſt, in democratia, quodcunque videatur maiori participantium politia, hac ſcilicet, vel illa, hoc eſt dominans. Et hoc adhuc obſeruatur apud gentes, quæ iudicant ſecundum ſententias, & non ſecundum leges: licet hoc ſit contra legem Domini dicentis Deuter. 21. In iudicio non acquieſces plurimorum ſententiæ vt à veritate deuies.

i Ex omnibus his concludunt. In plurimis quidem igitur ciuitatibus politiæ ſpecies vocatur iſta, quæ mixta eſt ex oligarchia & democratia. Et dicitur ſimpliciter politia, vt iam habitum eſt. Et ponit rationem, ibi, Solum enim mixtio coniecturat, in iudiciis ſcilicet, quod iuſtum eſt, mixtio diuitum & pauperum, diuitias & libertatem. Et ponit rationem, ibi, Ferè enim apud plurimos qui opulenti, ſupple, ſunt, caloncagathon, id eſt, de numero bonorum videntur tenere regionem, & ſic tenere principatum.

k Et ſubdit de mixtura politiarum, ibi, Quoniam autem tria ſunt in politiis, quæ altercantur de æqualitate politiæ, libertas, diuitiæ, virtus. De libertate democratiæ altercatur, de diuitiis oligarchia, de virtute ariſtocratia. Et quia poſſet eſſe quæſtio de nobilitate, vt de illa poſſet eſſe quarta politia, ſubdit. Quarum enim, quod vocant ingenuitatem, aſſequitur duobus, id eſt, ſequitur duo. Et oſtendit quomodo, ibi, Ingenuitas enim eſt virtus & diuitiæ antiquæ. Vnde Seneca: Nobilitas eſt diuitiæ antiquæ: & eſſe aliquem nobilem magis eſt laus parentum, quam propria. Ex his concludit, ibi, Manifeſtum, quòd mixtionem quidem duorum, ſcilicet opulentorum, quorum eſt oligarchia, & egenorum, quorum eſt democratia, politiam dicendum, ſimplici ſcilicet nomine: trium autem, ſupple, mixtionem, ariſtocratiam, maximè aliarum, ſupple, eſt dicendum (Et huius ratio eſt: quia in mixtis à digniori ſit denominatio) præter veram & primam, quæ ſcilicet ſimpliciter eſt ariſtocratia: illa enim verius dicitur ariſtocratia, quam mixta.

l Poſt hæc ponit epilogum omnium dictorum, ibi, Quod quidem igitur ſint & aliæ ſpecies politiæ præter monarchiam, & democratiam, & oligarchiam, dictum eſt. Et, ſupple, etiam dictum eſt, quales hæ, ſupple, ſunt: & etiam dictum eſt, quod differunt inuicem ariſtocratiæ, & politiæ, ſimpliciter ſcilicet dictæ, ab ariſtocratia, & quod non ab inuicem longè, ſupple, diſtant, manifeſtum eſt.

m Deinde cum dicit, Quo autem modo ſit, &c. determinat qualiter illa, quæ ſimpliciter dicitur politia, mixta ex democratia & oligarchia, inſtituatur. & quibus legibus regatur. Et circa hoc quatuor facit. Primò docet eam miſceri ex oligarchia & democratia. Secundò docet accipere medium eorum quæ vtrique ſtatuunt, ibi, *Alterum autem accipere mediæm*, &c. Tertiò docet electionem principis fieri ſecundum inſtitutionem vtriuſque politiæ, ſcilicet oligarchiæ & democratiæ, ibi, *Tertium autem ex duabus inſtitutionibus*, &c. Quartò docet qualiter

quæ bene commixtæ oligarchia & democratia constituunt politiam, quæ simpliciter dicitur politia, ibi, *Eius autem quod est bene misceri*, &c. Sententia primæ partis in communi est hæc, quòd si politia mixta ex oligarchia & democratia debet institui, quòd oportet accipere, quæ vtraque politiarum illarum statuit, & ex illis oportet apponere, & symbolum accipere, qualiter politia, quæ simpliciter dicitur, misceatur ex vtraque. Et ponit tres terminos compositionis & mixtionis. In oligarchia enim quæ est principatus diuitum, cum sit corruptio virtualitatis, quæ dicitur aristocratia, statuunt minus in damno semper habere, diuitibus, & pauperibus statuunt, quòd non habeant plus in lucro: in democratiis autem fit è conuerso, quod scilicet in omnibus iudiciis pauperes minus habeant in damno, & plus in lucro, & diuites è contrario. Dicit ergo primò. Quo autem modo fit præter democratiam & oligarchiam illa quæ vocatur politia, simplici nomine scilicet, & qualiter oportet ipsam instituí, dicemus consequenter dictis. Et quia compositum non cognoscitur nisi ex componentibus, ideò ad hoc; quòd etiam compositum simul cum hoc cognoscimus, ibi, Simul autem palam erit, &, id est, etiam quibus determinant democratiam & oligarchiam, ex quibus componitur politia simpliciter dicta. Et tangit modum, ibi, Sumendum enim horum diuisionem, oligarchicorum scilicet & democraticorum. Et docet modum qualiter sumendum, ibi, Deinde ex his ab vtraque, scilicet oligarchia & democratia velut symbolum accipientes, id est, conuenientiam, componendum, qualiter scilicet componatur ex vtraque: quia sicut dicit in secundo de generatione & corrupt. habentium symbolum facilior est transmutatio.

n Et tangit modum in communi, ibi, Sunt autem termini tres compositionis & mixtionis. Et tangit primum, ibi, Aut enim vtrumque sumendum, quæ vtraque lege statuunt, in iudiciis scilicet. Et dat exemplum, ibi, Puta de eo quod est iudicare, id est, in causis in quibus recurritur ad iudicem sicut ad iustum animatum, sicut dicitur in 5. Ethic. Et dat iterum exemplum, ibi, In oligarchiis quidem enim opulentis damnum ordinant, supple, restituendum, id est, damnum ordinatur à iudice, scilicet quod restituatur & satisfiat de damnis, si non disceptent iudices, scilicet inter se: si enim disceptant in iudicio oligarchico, tunc fortè aliud ordinabunt. Egenis autem nullam mercedem, supple, id est, nullum lucrum. Oligarchicum enim est, quòd pauper semper minus habeat in lucro & plus in damno. In his enim verum est quod dixit Poëta:

Diues vbique placet, pauper vbique iacet.

In democratiis autem, supple, est è conuerso: quia egenis quidem mercedem, id est, lucrum, supple, ordinant dandam iudices, opulentis autem, id est, diuitibus, nullum damnum, supple, iudicant super restitutionem. Et ideò, supple, in politia quæ componitur ex vtraque, medium compositum ex vtraque ambo hæc, vt scilicet vnicuique fiat æquale damni & lucri. Commune autem & medium horum ambo hæc. Propter quod & politicum, supple, est hoc, vt scilicet & pauperi & diuiti fiat in damnis & lucris æquale, sicut dicitur Deuter. 1. Ita paruum vt magnum audietis, scientes quia Domini est iudicium. Quod autem sit politicum, ostendit subdens. Mixtum enim est ex ambobus. Et iam prius dictum est, quòd simpliciter politia miscetur ex ambobus illis. Et subdit conclusionem istius partis siue compositionis, qui primus terminus est, ibi, Vnus quidem igitur iste combinationis modus.

o Deinde cum dicit, Alterum autem accipere medium, &c. docet accipere medium eorum quæ vtrique statuunt: & est sententia: quia in oligarchiis congregationes fiunt ad principes constituendos ab immensa honorabilitate, vt scilicet non habeant potestatem constituendi principes nisi qui eximiæ sunt honorabilitatis in potentia & diuitiis. In democratiis autem nullam attendunt honorabilitatem, sed libertatem, quæ communis est omnibus ciuitatibus & egenis & diuitibus: sed in politia in qua commune bonum attenditur, neutrum eorum est considerare, sed mediam honorabilitatem attendere, vt ex illa principes constituantur. Dicit ergo primò. Alterum autem quod considerandum est in politia quæ ex vtraque componitur, supple, est accipere medium eorum, quæ vtrique statuunt, ad principatus scilicet constituendos. Et dat exemplum, ibi, Puta congregationes fieri, ad principatus scilicet constituendos vel distribuendos, ij quidem scilicet democratici statuunt ab honorabilitate nulla, vel parua omninò, ij autem, scilicet oligarchici, statuunt scilicet, ab immensa honorabilitate. Commune autem, quod scilicet politia attendit, neutrum, supple, est: sed media honorabilitas vtriusque horum, vt scilicet principes constituantur ex mediis personis, quæ sunt in ciuitate: quia sicut dicet infrà in sequenti parte istius libri, ex mediis personis securissima & optima componitur ciuilitas.

p Deinde cum dicit, Tertium autem ex duabus, &c. docet electionem principis fieri secundum institutionem vtriusque politiæ, & dicit. Tertium autem, supple, quod attendendum in mixtione, est ex duabus institutionibus, hæc quidem ex oligarchica lege, hæc autem ex democratica, supple, accipere medium. Et dat exemplum, ibi, Dico autem, exponendo scilicet, puta videtur democraticum quidem esse, sortiales esse principatus, vt scilicet sorte succedant in principatu: quia æqualiter liberi sunt & pauperes & diuites. Eligibiles autem, supple, esse, oligarchicum, supple, est. Et docet in his accipere medium quòd est politiæ simpliciter dictæ, ibi, Et democraticum quidem, supple, est, qui non ab honorabilitate, supple, constituuntur principes, oligarchicum autem, est, supple, qui ab honorabilitate. Aristocraticum igitur & politicum ex vtraque vtrumque accipere. Et dicit modum, ibi, Ex oligarchia quidem eligibiles facere principatus, vt scilicet digni eligantur: ex democratia autem, supple, accipere, quòd non ab honorabilitate, eximia scilicet eligantur principes, sed æquè digni pauperes etiam eligantur.

q Post hos tres terminos mixtionum, ponit epilogum, ibi, Modus quidem igitur mixtionis iste, supple, est, qui dictus est. Deinde cum dicit,

Eius

Eius autem quod est bene misceri, &c. docet qualiter bene mixtæ oligarchia & democratia constituunt politiam, quæ simpliciter dicitur politia: & dicit. Eius autem quod est bene misceri democratiam & oligarchiam, terminus supple, mixtionis est, quando contingit dicere eandem politiam democratiam & oligarchiam, propter conuenientiam cum vtraque: istæ enim duæ politiæ, sicut in antè habitis dictum est, extremæ sunt, & omnes aliæ quasi mediæ sunt inter illas.

r Et quia posset aliquis dicere, quòd istæ politiæ non patiuntur talem mixtionem, quòd mixta denominentur ab vtraque, occurrit, dicens, ibi, Palam enim quod hoc patiuntur dicentes, id est, denominantes medium ab extremis, propter mixtas esse bene, id est, quia extrema in medio benè mixta sunt. Et hoc est quod sequitur, ibi, Patitur autem hoc, scilicet talem mixtionem, &, id est, etiam medium. Et subdit rationem huius, ibi, Apparet enim vtrumque extremorum in ipso, scilicet medio. Et hoc est in omnibus mediis, in quibus medium dicitur per compositionem extremorum, & non per abnegationem, sicut in grammaticis per abnegationem neutrum genus dicitur inter masculinum & fœminium, istud enim medium, sicut in antè habitis dictum est, imitatur medium in harmoniis & in ventis: in harmoniis enim medium dicitur inter acutum & graue, & mixtum est ex vtroque: in ventis medius est inter Boream & Austrum, qui conuenit cum vtroque & remissius habet qualitates extremorum quam sint in extremis. Et quia in ciuilibus sermones vniuersales inutiles sunt, ideò ostendit hoc in particulari, scilicet in qua ciuitate hæc politia obseruetur, ibi, Quod quidem accidit circa Lacedæmoniorum politiam, de qua satis in 2. lib. superius dictum est, capitulo de ea quæ Lacedæmoniorum politia, &c. Et ponit hic rationem quare illæ duæ in illa mixtæ sunt, ibi, Multi enim conantur dicere, scilicet quod Lacedæmoniorum politia, tanquam democratia existente: quia democratica multa ordo, scilicet illius politiæ, habet. Puta primò, quod circa alimenta puerorum. Et ostendit in quo, ibi, Similiter enim, id est, simili cibo diuitum nutriuntur, supple, pueri, his, scilicet pueris, qui pauperum: & oportet, quòd hoc alimentum sit lactis alimentum: & erudiuntur, supple, in disciplinis & exercitiis hoc modo quo vtique modo possent, scilicet pauperum pueri, erudiri, supple. Et adiungit viterius quod democraticum est, ibi, Similiter autem & in habita ætate, & cum viri fuerint, eodem modo, supple, eruditur & instituuntur. Et ponit in quo, ibi, Nullo enim distinctus diues & pauper. Sicque circa alimentum eadem omnibus, diuitibus scilicet & pauperibus, in conuiuiis communibus, quæ scilicet solent facere ciuitates in festis (Non enim permittebant, quòd diues lautiora præpararet quam pauper, timentes ex hoc oriri seditionem) Et vestimentum tale, supple, diuites habebant, quale vtique præparare posset & pauperum aliquis quicunque, cauentes sapienter ne gloria & splendor in vestibus diuitum pauperes concitaret in seditionem. Deinde cum dicit, Adhuc eò quod duos, &c. ostendit etiam in constitutione principum, mixtionem politiarum, & dicit. Adhuc eò quod duos maximos principatus, hunc quidem eligat populus, hoc autem participet: supra enim in 2. lib. determinatum est, quòd in Lacedæmonia duo principatus erant sub Rege, scilicet principatus senum, qui plus à canitie mentis, quam corporis dicebantur senes: & erant consiliarij, ad quorum consilium omnia fiebant: secundum quod etiam dicitur Sap. 4. Senectus venerabilis diuturna, nec numero annorum computata. Cani enim sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata. Et in secunda parte Timæi Platonis Critias Ægyptius inducitur dixisse ad Solonem Græcum legislatorem: Græci pueri estis, & non est in vobis vlla cana sapientia. Secundus principatus fuit quem vocabant Ephoriam, id est, procuratores publicorum negotiorum. Lacedæmones ergo, qui optima politia regebantur, in fauorem populi constituerunt, quòd populus eligeret senes consiliarios & participarent Ephoria, id est, quod illi de populo possent eligi in Ephoros, id est, in publicorum negotiorum procuratores. Et hoc est quod dicit, ibi, Senes quidem enim eligunt, ephoria autem participant. Et hoc totum est democraticum, quia in fauorem populi inductum. Alij autem dicunt, supple, illam politiam oligarchiam. Et supponit rationem, ibi, Quia multa habet oligarchica. Et ostendit quæ, ibi, Puta quòd omnes sunt eligibiles, & nullus sortialis, id est, qui sorte successionis hæreditariæ constituatur ad principatum, & quod pauci sint domini mortis & fugæ: constituerunt enim paucos, ad quorum præceptum occiderentur qui occidendi erant, & expellerentur de ciuitate, qui expellendi erant: cauentes ne fortè si multi tales essent, quod multi etiam innocentes occiderentur & expellerentur. Et subiungit de aliis vniuersaliter, ibi, Et alia talia multa, supple, habet oligarchica Lacedæmoniorum politia.

s Deinde cum dicit, Oportet autem in politia, &c. docet qualiter oportet misceri has duas politias, & dicit. Oportet autem in politia mixta bene videri vtraque, scilicet, mixta, ita scilicet quod vtraque mixta appareant in ipsa, esse autem neutrum, simpliciter, supple. Et hoc est. Et saluari per seipsam, scilicet mixtam politiam, & non ab extra, sed & per seipsam, non eò quod plures, scilicet politiæ extrinsecus sint, qui volunt, politia scilicet participare. Et supponit rationem, ibi, Erit enim vtique & ptauæ politiæ hoc existens, si multi desiderant aliam politiam: eò quòd in ista non possunt ad votum viuere. Sed eò quod neque vtique velint politiam alteram, & nullam partem politiæ, supple, alteram vélint: eò quod in ista & in partibus eius quilibet potest ad votum viuere. Et post hæc adiungit epilogum continentem omnia quæ dicta sunt de politia simpliciter dicta, ibi, Quo quidem igitur modo videtur consistere politia, supple, simpliciter dicta & putatæ aristocratiæ, nunc dictum est. Dixit enim, quòd eligere principes ex immensa honorabilitate, vergit ad aristocratiam: & ideò repetit hoc in epilogo.

CAPVT VIII.

De tyrannide eiusque speciebus.

a DE tyrannide autem erat reliquum nobis dicere, non quasi sit multa sermocinatio circa ipsam, sed vt accipiat quis methodi partem, quoniam & hanc ponimus politiarum quandam partem.

b De regno quidem igitur determinauimus in primis sermonibus, in quibus de eo quod maximè dicitur regnum, fecimus cõsiderationem, vtrum inexpediens, vel expediat ciuitatibus, & quem & vnde oportet constituere & qualiter.

c Tyrannidis autem species duas quidem diuisimus, in quibus de regno considerauimus, propter potentiam ipsarum vergere aliqualiter & ad regnum, propter secundum legem esse ambos hos principatus. In quibusdam enim Barbarorum eligunt Imperatores monarchas, & olim apud antiquos Græcos fiebant quidam monarchæ isto modo, quos vocabant Æsymnetas. Habent autem hæ quasdam ad inuicem differentias. Erant autem propterea quod secundam legem regales, & quia monarchizabant voluntariis, tyrannicæ autem propter despoticè principari, & secundum suam sententiam.

d Tertia autem species tyrannidis, quæ quidem maximè videtur esse tyrannis conuertibilis existẽs ei quæ omnimode regnum. Tale autem necessarium tyrannidem esse monarchiam, quæ est incorrigibilis principatus similium, & meliorum omnium ad proprium siue conferens, sed non ad id quod subiectorum: propter quod inuoluntarius. Nullus enim voluntarius liberorum sustinet talem principatum. Tyrannidis quidem species hæ & tot propter dictas causas.

CAPVT VIII.

a DEinde cum dicit, De tyrannide autem erit, &c. determinat de tyrannide quæ est transgressio politiæ pessima. Licet enim tyrannis non sit politia, sed corruptio: tamen quia imitatur in multis regnum quod est optima politia, pauca interponit de diuisione tyrannidis: & in vniuersali sententia est, quòd pauca dicenda sunt de tyrannide: quia plura de ea dicta sunt in 3. lib. cap. de Regno. Et diuidit tyrannidem in species. Et hoc est totum quod dicitur hîc. Dicit ergo primò. De tyrannide autem erit reliquum nobis dicere, non quasi sit multa sermocinatio circa ipsam, quia pauca restant dicenda, sed vt accipiat quis methodi, id est, artis politiæ partem: quoniam & hanc ponimus politiarum quandam partem: & ideò, supple, nisi differentias eius tractaremus, esset methodus imperfecta.

b Et subdit qualiter hæc perfectius in 3. lib. cap. de Regno, tractata sunt, ibi, De Regno quidem igitur determinauimus in primis sermonibus, in 3. lib. huius scientiæ, & in 8. ethic. In quibus, scilicet sermonibus, de eo quod maximè dicitur

CAPVT VIII.

Restat nunc, vt de tyranide dicamus, non quod multis verbis indigeat, sed vt habeat in hoc tractatu locum suum. Quandoquidem hanc quoque posuimus partem esse aliquam publicæ gubernationis.

De regno igitur determinauimus in superioribus libris, vbi tractatum est à nobis, nunquid regia gubernatio vtilis foret ciuitatibus an inutilis? & quam & vnde constituere oportet & quomodo.

Tyrannidis vero species duas ibidem distinximus. Propterea quod earum potentia quodammodo alteratur ad regiam gubernationem, ex eo quia ambæ potestates istæ sunt secundum leges. Nam & apud quosdam barbarorũ eliguntur aliqui ad gubernandum soli, cum absoluta omnimodaque potestate. Et apud Græcos olim eodem modo quidam eligebantur, qui soli gubernarent, quos vocabant Æsymnetas. Habent verò hæc inter se differentias quasdam. Erant enim regiæ ex eo quia volentibus imperabant, tyrannicæ autem ex eo quia pro arbitrio dominationem exercebant.

Tertia species tyrannidis, quæ maximè propriè videtur id nomen habere, oppositæ est regiæ potestati absolutè. Nam necesse est tyrannidem, illam vnius gubernationem esse, quæ nullis subinceat legibus, & dominetur per vim æqualibus ac melioribus ad propriam vtilitatem, non ad vtilitatem subditorum. Quapropter inuoluntaria est, cum nemo liber sponte sua ferat huiusmodi seruitutem. Species igitur tyrannidis tot & tales sunt, propter dictas causas.

dicitus Regnum, fecimus considerationem, & determinauimus, vtrum inexpediens, sit, supple, vel expediat ciuitatibus, & quem, scilicet oportet constituere, & qualiter, id est, ex quo genere hominum, & secundum quas leges regnanteṁ.

c Tyrannidis autem species duas quidem diuisimus, ibidem scilicet in sermonibus, in quibus de Regno considerauimus propter potentiam ipsarum, scilicet tyrannidum, vergere aliqualiter, &, id est, etiam ad Regnum. Et ostendit in quo, ibi, Propter secundum legem esse ambos hos principatus, id est, Regnum & Tyrannidem. Et subdit qualiter, ibi, In quibusdam enim Barbarorum eligunt Imperatores monarchas, & olim apud antiquos Græcos fiebant quidem monarchæ isto modo, quos vocabant Æsymnetas, id est, Tyrannos. Habent autem hæ, Tyrannides scilicet, quasdam ad inuicem differentias. Et subdit, quòd propter duo sunt regales. Erant autem propterea quod secundum legem, electionis scilicet instituebantur, regales. Et secundum, propter quod etiam erant regales, est quia monarchizabant voluntariis: Regis enim est voluntariis imperare, & non seruis, sed nobilibus. Et ostendit propter quid tyrannicæ dicebantur, ibi; Tyrannicæ autem, propter despoticè principari (Despoticus principatus dicitur, sicut in 1. lib. dictum est, quo vtitur dominus ad seruum) & secundum suam sententiam principari & secundum legem: sic enim dominatur tyrannus. Istæ ergo sunt duæ species, Barbarorum scilicet & Græcorum.

d Tertia autem species Tyrannidis est, quæ quidem maximè videtur esse Tyrannis conuertibilis existens ei quæ omnimodè regnum, supple, dicitur, id est, secundum perfectam rationem regni, cuius corruptio est Tyrannis. Et eam describit, ibi, Talc autem necessarium Tyrannidem esse monarchiam, quæ incorrigibilis est principatus similium & meliorum omnium, id est, sibi similes & meliores subiiciat ad proprium suum conferens, sed non ad id, supple, conferens, quod subiectorum. Dictum est enim in 8. Ethic. quòd Rex qui verè Rex dicitur, & non Clerotes, omnia ordinat ad conferens subiectorum, sed non ad vtilitatem propriam: Tyrannus autem nihil ad conferens subiectorum, sed ad vtilitatem propriam. Propter quam inuoluntarius est, supple, principatus Tyranni. Et subdit rationem, ibi, Nullus enim voluntarius liberorum sustinet talem principatum: quia oppressiuus est & coactiuus. In fine ponit epilogum dictorum, ibi, Tyrannidis quidem igitur species hæc & tot, scilicet sunt, propter dictas causas.

CAPVT IX.

De mediocribus in Republica: atque vbi plures sunt eiusmodi, firmiorem esse Reipublicæ statum.

a QVæ autem sit optima politia, & quæ optima vita plurimis ciuitatibus, & plurimis hominum, neque ad virtutem comparandum esse superidiotas, neque ad disciplinam, quæ natura indigent & successu fortunali, neque ad politiam secundum votum factam, sed ad vitam possibilem communicari plurimis, & ad politiam qua plurimas ciuitates contingit participare: etenim quas vocant aristocratias, de quibus nunc diximus, hæ quidem magis extra cadunt plurimis ciuitatum, hæ autem appropinquant ei, quæ vocatur politia. Propter quod de ambabus, vt de vna dicendum. Iudicium enim de omnibus iis, ex eisdem elementis est.

b Si enim bene in ethicis dictum est, felicem vitam esse eam, quæ secundum virtutem non impeditam, medietatem autem virtutem, necessarium mediam esse vitam optimam, medietatis autem contingentis sortiri à singulis.

c Eosdem autem terminos hos necessarium esse, & ciuitatis virtutis & malitiæ. Politia enim vita quædam est ciuitatis.

d In omnibus itaque ciuitatibus sunt tres partes ciuitatis, ij quidem opulenti valde, ij autem egeni valde, ij autem

CAPVT IX.

Qve verò sit optima Respubl. & quæ vita optima pluribus ciuitatibus, & hominibus, neque per virtutem iudicant, quæ supra vulgus emergat, neque per doctrinam, quæ ingenio indiget & adiumentis externis, neque per gubernationem, quæ ad votum fiat, sed vitam eam probant, quam plurimi consequi possint, & gubernationem eam quam plurima ciuitates valeant recipere, nam quas vocant optimates, de quibus modo diximus, partim exterius cadunt plurimis ciuitatibus, partim appropinquant illi, quæ Respubl. vocatur. Quamobrem de ambabus, tanquam vna sit, dicendum est. Iudicium autem de omnibus istis, ex eisdem principiis est.

Si recte dictum fuit in Ethicis vitam beatam esse secundum virtutem non impeditam; virtutem autem ipsam esse mediocritatem, necesse est medium esse vitam optimam eius, quam singuli adipisci valeant mediocritatu.

Et has omnes diffinitiones necesse est esse circa ciuitatis virtutem, vitium & Rempublicam. Est enim Respublica vita quædam ciuitatis.

In cunctis autem ciuitatibus partes sunt tres: nam alij diuitiis excelluut, alij paupertate nimia deprimuntur, alij sunt inter

tertij qui medij horum. Quoniam igitur conceditur, quod mediocre, optimum, & quod medium, manifestum, quòd benè fortuitorum possessio, quæ media optima omnium.

e Facillima enim rationi obedire. Superpulchrum, aut superfortem, aut superingenuum, aut superdiuitem, aut contraria iis superegenum, aut superdebilem, aut valde vile, difficile rationem sequi. Fiunt enim, ij quidem iniurioſi, & in magnis iniqui magis: ij autem astuti, & in paruis iniqui valde. Iniuriarum autem hæ quidem fiunt propter iniuriam, hæ autem propter astutiam.

f Adhuc autem isti minimè amant principes, & volunt esse principes. Hæc autem ambo nociua ciuitatibus.

g Adhuc autem qui quidem sunt in excessibus eufortuniorum potentiæ, & diuitiarum, & amicorum, & aliorum talium, subiici neque volunt, neque sciunt. Et hoc statim à primordio existit pueris existentibus. Propter delicias enim neque Doctoribus subiici consuetum ipsis.

h Qui autem secundum excessum in indigentia horum, humiles valde: vt ij quidem principari nesciant, sed subiici seruili principatu: ij autem subiici quidem neque vno principatu, subiici autem secundum despoticum principatum. Fit igitur seruorum & despotorum ciuitas, sed non liberorum. Et horum quidem inuidentium, horum autem contemnentium, quæ plurimum distant ab amicitia & communione politica. Communio enim amicabile: neque enim in via volunt communicare cum inimicis.

i Vult autem ciuitas ex æqualibus esse & similibus quam maximè: hoc autem existit maximè mediis. Quare necessarium optimè politizare hanc ciuitatem, ex quibus dicimus esse natura constitutionem ciuitatis.

k Et saluantur autem in ciuitatibus isti maximè ciuium: neque enim ipsi aliena desiderant sicut pauperes, neque horum substantiam alteri, quemadmodum pauperes eam quæ diuitum concupiscunt. Et propterea quod neque insidias patiuntur, neque fraudes moliuntur, sine periculo degunt.

hos medij. Cum igitur confessi simus mediocritatem & medium esse optimum, palam quod bonorum fortunæ mediocris possessio est optima omnium existimanda.

Hæc enim facilis est ad obedientiam mandatorum. At enim si modum excedant in alterutram partem (seu si forma, si viribus, si nobilitate generis, si diuitiis, vel his contrariis, seu si paupertate nimia, si imbecillitate egregia, si ignominia multa) difficile est vt rationi obediant. Fiunt enim istorum alij superbi & delinquentes apertè in rebus magnis, alij occultè praui, & in rebus exiguis fraudatores. Iniuriæ verò inferuntur quandoque per contumeliam, quandoque per dolum.

Insuper hi minimè circa gubernationem Reipublicæ afficiuntur, minimeque consulunt. Hæc autem vtraque damnosa sunt ciuitatibus.

Præterea qui bonis fortunæ superabundãt, seu opibus, diuitiis, amicis, & aliis huiusmodi, nec imperium cuiusquam pati volunt, neque sciunt, & hoc statim domi eorum natis existit. Propter delicias enim nec in scholis quidem præceptoribus obedire consueuerunt.

Qui autem eorum sunt in indigentia nimia constituti, dejecto nimium animo vilesque existunt. Ex quo fit, vt alij magistratum gerere nesciant, sed ad parendum seruiliter sint apti. Alij verò sibi imperari nullo modo patiantur, sed ipsi aliis tanquam domini volunt imperare. Efficitur ergo seruorum & dominorum ciuitas, non autem liberorum: & aliorum inuidentium, aliorum spernentium, quod plurimum abest ab amicitia & ciuili societate. Nam societas amicabile quiddam est: cum inimicis enim ne viam quidem communicare volunt homines.

Vult quidem ciuitas ex paribus ac similibus esse, quantum fieri potest. Hoc autem maxime existit mediis. Itaque necessario fit vt huiusmodi ciuitas optime gubernetur, ex quibus diximus natura constare ciuitatem.

Conseruantur quoque in ciuitatibus isti maxime cæterorum ciuium. Neque enim aliena concupiscunt, vt faciunt pauperes, neque eorum bona cupiuntur ab aliis, vt accidit diuitibus. Et quia nec insidiantur aliis, nec alij ipsis, sine periculo degunt.

l Propter

Esse volo medius, mediis sunt commoda multa

l Propter hoc benè optauit Phocylides multa mediis optima, medius volo in ciuitate esse.

m Palam ergo, quòd & communio politica optima per medios. Et tales contingit bene politizare ciuitates, in quibus vtique multum quod medium, & valentius maximè quidem amborum, si autem non, alterius partis. Appositum enim facit inclinationem, & prohibet fieri contrarios excessus.

n Propter quod quidem eufortunium maximum, politizantes substantiam habere mediam & sufficientem, tanquam vbi ij quidem multa valdè possederint: ij autem nihil, aut populus extremus sit, aut oligarchia intemperata, aut tyrannis propter ambos excessus. Et enim ex democratia maximè iuuenili, & ex oligarchia fit tyrannis: ex mediis autem, & ex iis qui propè multò minus. Causam autem posterius in iis quæ circa transmutationes politiarum, dicemus.

o Quod autem quæ media, optima, manifestum: sola enim sine seditione. Vbi enim multum quod intermedium, minimè fiunt conturbationes & dissensiones politiarum. Et magnæ ciuitates sunt magis sine seditionibns propter eandem causam, quia multum quod medium. In paruis autem facile diuidere omnes in duo, vt nullum relinquatur medium: & omnes ferè egeni, vel opulenti sunt.

p Et democratiæ autem securiores sunt, oligarchiis & durabiliores sunt propter medios. Plures enim sunt & magis participant honoribus in democratiis, quam in oligarchiis: quoniam quando sine iis multitudine inualuerint homines, mala operatio fit, & pereunt citò.

q Signum autem oportet putare, & quod optimi legislatores fuerunt de mediis ciuibus. Solon enim fuit de iis, significat autem ex poësi, & Lycurgus (non enim fuit Rex) & Charondas, & ferè plurimi aliorum.

r Manifestum autem ex iis, & quod plurimæ politiæ, hæ quidem democratiæ sunt, hæ autem oligarchiæ: quia enim sæpè in iis paucum est, quod medium, semper quicumque excesserint, siue qui substantias habent siue populus, qui medium egrediuntur, secun-

Quapropter bene optauit Phocylides, mediocribus optima, mediocris esse volens in ciuitate.

Patet igitur, quòd ciuilis societas optima est, quæ per mediocres fit: easque ciuitates recipere, vt optime gubernentur, in quibus mediocres plurimi sunt, ac plus possunt, maxime quidem ambabus, vel saltem altera parte. Hæc enim addita præualere facit, & prohibet contrarios excessus fieri.

Quapropter valde optandum est, vt hi qui in Repub. versantur, facultates habeant mediocres ac sufficientes. Nam vbi alij nimis multa possident, alij nihil, vel plebs infima insurgit, vel paucorum potentia illa extrema, vel tyrannis, propter vtrumque sexum. Ex populari enim statu nimium superbo, & ex paucorum potentia, ad tyrannidem deuenitur: ex mediocribus autem, ac prope paribus, multo minus. Cuius rei causam posthæc, vbi de mutationibus tractabitur, dicemus.

Quod autem media sit optima, manifestum est: sola enim seditionibus caret. Vbi enim permultum est mediocre, minimum seditiones & discordiæ ciuium innascuntur: magnæque ciuitates ob hanc ipsam causam minus seditionibus subiacent: quia magna in his est mediocrium hominum multitudo. Paruas autem ciuitates facile est in duas partes diuidi omnes, ita vt nihil medium relinquatur: & ferè cuncti vel inopes sunt, vel opulenti.

Populares quoque gubernationes tutiores sunt & diuturniores quam paucorum potentium propter medios. Plures enim sunt, & magis honoris participant in populari gubernatione, quam paucorum. Nam quando sine his multitudo inops plus potest, malè res se habent, ac citò pereunt.

Signum vero huius putandum est, quod qui optimè leges condiderunt, ex mediocribus ciuibus fuere. Nam & Solon huiusmodi fuit, vt apparet ex eius carminibus. Et Lycurgus, non enim erat Rex. Et Charondas, & plurimi aliorum.

Patet autem ex his, & quia plurimæ Respublicæ aut populares sunt, aut paucorum gubernationes. Quod enim in his frequenter pauci sunt in diij, semper qui præualent, siue hi sint, qui facultates habent, siue populares, qui medium transcendunt, per seipsos gubernationem agunt.

dum

dum se ducunt politiam. Quare aut democratia fit, aut oligarchia.

f Adhuc autem propter seditiones fieri & pugnas adinuicem populo & diuitibus, quibuscunque euenerint obtinere magis contrariis, non instituunt communem politiam, neque æqualem, sed victoriæ præmium excessum politiæ accipiunt, & ij quidem democratiam, ij autem oligarchiam faciunt.

t Adhuc autem & eorum qui in præeminentia fuerunt Græciæ, ad eam quæ apud ipsos politiam vtique respicientes, ij quidem democratiam in ciuitatibus instituerunt, ij autem oligarchiam, non ad conferens ciuitatis intendentes, sed ad id quod suipsorum, vt propter has causas, aut nunquam media fit politia, aut rarò, & apud paucos: vnus enim vir solus eorum qui prius in præsidatu fuerunt, persuasus fuit hunc ordinem assignare. Iam autem & in iis qui in ciuitatibus, extat consuetudo, neque velle quod æquale, sed aut principari quærere, aut obtentos sufferre. Quæ quidem igitur sit optima politia, & propter quam causam, ex iis manifestum.

* Aliarum autem politiarum, quoniam plures democratias & plures oligarchias diximus esse, qualem ponendum primam & secundam, & hoc modo consequentem, per esse hanc quidem meliorem, hanc autem deteriorem, determinata optima, non difficile videre. Oportet autem necessariò esse meliorem quæ propinquissima huic, deteriorem autem plus distantem à medio, si non ad hypothesim: quia sæpè existente alia politia magis eligibili, quibusdam nihil prohibet expedire magis esse alteram politiam.

Itaque aut multitudo populi insurgit, aut paucorum potentia.

Præterea ex eo quia seditiones fiunt & pugnæ inter multitudinem & opulentos quibuscunque vincere contingit, hi neque communem amplius habent Rempub. neque æqualem: sed quasi victoria præmium reportant, Rempublicam obtinere, & alteri popularem statum, alteri paucorum potentiam faciunt.

Præterea qui principatum Græciæ habuerunt, hi ad propriam respicientes Rempublicam, aut popularem statum ciuitatibus constituerunt, aut paucorum gubernationem, non ad ciuitatum illarum commoda respicientes, sed ad sua. Atque ita per istas causas effectum est, vt vel nunquam mediorum illa gubernatio exiterit, vel admodum raro. Vnus enim vir consensit solus ex his, qui antiquitus in principatu fuere, hunc gubernandi modum constituere. Iamque in ciuitatibus consuetudo obtinuit, non velle æquale, sed aut imperare quærere, aut victos obedire. Quæ igitur optima sit Respub. & quam ob causam, ex his patet.

De aliis autem, cum plures populares, & plures paucorum gubernationes esse dixerimus, quæ prima ponenda sit, & quæ secunda, & quæ deinceps, quia potior sit, aut deterior, determinata optima, non erit difficile intueri. Necesse est enim meliorem esse, quæ proximè huic accedat, deteriorem verò, quæ plurimum distat à medio, nisi ad suppositionem quis iudicet. Dico autem ad suppositionem: quia multotics alia Reipublicæ forma eligibiliori existente, nil vetat aliam quibusdam magis vtilem esse.

CAPVT IX.

a Hic incipit secunda pars primæ partis huius quarti libri, in qua determinat quæ sit optima politia. Et diuiditur in duas partes, in quarum prima determinat de optima politia, quæ ex mediis personis constituitur. In secunda ostendit, quòd de politiis aliis, quæ huic magis appropinquat, est melior, & quæ magis recedit, peior, ibi, *Aliarum autem politiarum quotcunque*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim ostendit, quòd politia, quæ ex mediis personis, melior est, & quietior. Secundò ostendit, quòd etiam personæ mediæ securius viuunt in ciuitate, ibi, *Et saluantur autem in ciuitatibus*, &c. Tertiò probat per signa, ibi, *Et democratiæ autem securiores sunt*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quod ex mediis personis optima constituitur politia. Et ponit rationem ex hoc sumptam: & est hæc. In 1. Ethic. dictum est, quòd felicitas, quæ est totum bonum hominis, est operatio perfecta secundum connaturalem virtutem hominis non impeditam. Virtus autem circa medium consistit. Cuius ergo optima politia sit secundum operationem virtutis, optima politia est quæ consistit ex mediis personis. Dicit ergo primò. Quæ autem sit optima politia, & quæ optima vita plurimis ciuitatibus, & plurimis hominum, neque ad virtutem comparandum esse super idiotas, sicut principes, supple, sunt super populum: neque ad disciplinam, sicut, supple, faciunt qui summum bonum ponunt, quæ, scilicet politia, natura, id est, naturali ratione,

ratione, &, id est, etiam indiget successu fortunali: neque, supple, respicit ad politiam secundum votum factam, in qua, supple, summum bonum ponit, alius in diuitiis, alius in honoribus, alius in delicijs: scd, supple, respicit, ad vitam possibilem communicari plurimis, id est, in qua potest homo securè plurimis communicare, &, supple, respicit ad politiam qua plurimas ciuitates contingit participare. Et quia posset aliquis dicere, quòd talis politia esset aristocratia, occurrit & dicit, ibi, Etenim quas vocant aristocratias, de quibus nunc, id est, paulò antè diximus, hæ magis extra cadunt plurimis ciuitatum, ita scilicet quod plures ciuitates non tenent eas, hæ autem appropinquant ei quæ vocatur politia, simplici scilicet nomine. Et hoc totum patet per diuisionem de aristocratiis in præcedenti capitulo positam. Propter quod de ambabus, politia scilicet simpliciter, & politia optima, vt de vna dicendum. Et ponit rationem, ibi, Iudicium enim de omnibus iis ex eisdem elementis est, id est, principiis propriis & proximis, ex quibus quælibet res habet determinari, sicut dicit Aristot. in 1. Metaph.

b Ethici autem sermones elementales sunt ad sermones politicos: & ideò de Ethicis sumit principium determinationis. Si enim benè in Ethicis, in 1. lib. dictum est, felicem esse vitam eam, quæ secundum virtutem non impeditam, supple, est, medietatem autem, supple, esse, virtutem, vt, supple, dictum est in 2. Ethic. Ex his concludit necessarium esse, mediam vitam optimam esse. Qualiter autem hæc fiat, subdit, ibi, Mediertatis autem contingentis, scilicet quæ contingit singulis ciuitatibus & hominibus. Et hoc est. Sortiri à singulis, supple, contingit.

c Et quia omnis mediertas est inter abundantiam & defectum, ideò subdens ostendit terminos huius mediertatis, ibi, Eosdem autem terminos hos necessarium esse, est, supple, & ciuitatis virtutis & malitiæ. Et ponit rationem, ibi, Politia enim vita quædam est ciuitatis secundum virtutem, supple, & ideò in præhabitis probatum est, quòd eadem est virtus boni viri & boni ciuis.

d Et sumit medium ex extremis quæ sunt in ciuitate, ibi, In omnibus itaque ciuitatibus sunt tres partes ciuitatis. Et dat exemplum, ibi, Ij quidem enim opulenti valde, ij autem egeni valdè, ij autem tertij qui medij horum, supple, neque valde opulenti, neque valde egeni, sed medio modo se habentes ad bonum fortunæ. Ex his concludit propositum, ibi, Quoniam igitur conceditur, quòd mediocre, optimum, & quod medium, manifestum, supple, est, quod bene fortuitorum possessio, quæ media optima omnium.

e Et ponit rationem, ibi, Facillima enim rationi obedire, supple, ad quietissimam politiam & optimam. Et hoc ostendit per excessum extremorum, ibi, Superpulchrum autem, id est, qui splendere volunt in gloria super alios, aut superforte, in potentia scilicet, aut superingenuum, scilicet qui se extollunt de nobilitate, aut superdiuitem, qui scilicet extolluntur de diuitiis. Et ista sunt quæ ponuntur excessiua in ciuitatibus. Et ponit contraria iis, quæ dicunt diminutionem horum omnium, ibi, Aut contraria iis, superegenum, quod est contrarium ad superdiuitem, aut superdebile, quod est contrarium ad superforte, aut valde vile, quod est contrarium ad superingenuum, difficile, supple, est rationem sequi, scilicet ad bonam & quæram politiam tenendam. Et dat rationem, ib., Fiunt enim, ij, scilicet excedentes in quatuor dictis, iniurioli & in magnis nequam magis, fiunt, supple: ij autem, scilicet deficientes in quatuor dictis supra, fiunt astuti, & in paruis nequam valde, supple, fiunt: & sic, supple, iniuria replebitur ciuitas. Et hoc est. Iniuriarum enim hæ siquidem fiunt propter iniuriam, quam scilicet faciunt excellentes in quatuor dictis, hæ autem, supple, iniuriæ fiunt propter astutiam.

f Et ponit aliam rationem, ibi, Adhuc autem isti minimè amant principes, qui scilicet politeuma tenent in ciuitate, & volunt esse principes, supple, per ambitionem. Hæc autem ambo nociua ciuitatibus. supple, sunt.

g Et subdit ostendens quomodo non obediunt rationi, ibi, Adhuc autem qui quidem sunt in excessibus eufortuniorum, id est, bonæ fortunæ, potentiæ, & diuitiarum, & amicorum, & aliorum talium subiici neque volunt neque sciunt. Et vnde contingat eis hoc, subdit. Et hoc starim à primordio existit pueris existentibus. Et exponit causam, ibi, Propter delicias enim, in quibus nutriuntur, neque Doctoribus subiici consueuerunt ipsis, supple, est.

h Et ponit ab altera parte in deficientibus, ibi, Qui autem secundum excessum, sunt, supple, in indigentia horum, humiles valde, supple, sunt: vt ij quidem deficientes principati nesciant, sed subiici seruili principatu: ij autem subiici quidem, supple, sciunt tales; scilicet deficientes, neque vno principatu, qui scilicet bonus & dignus sit. Subiici autem secundum despoticum principatum, supple, sciunt. Despoticus autem principatus est, quo dominus vtitur ad seruos, sicut sæpè suprà dictum est. Fit igitur (supple, si ex talibus sit ciuitas) seruorum & despororum ciuitas: quod est contra rationem ciuitatis. Et hoc est quod sequitur, ibi, Sed non liberorum, ex quibus scilicet debet esse ciuitas. Politicus enim principatus debet esse æqualium & liberorum, sicut antè dictum est. Et horum quidem inuidentium, horum autem contemnentium, supple, si sit ex excedentibus ciuitas, quæ ambo plurimum distant ab amicitia & communione politica: quæ ambo scilicet debent esse inter ciues ejusdem ciuitatis. Et ponit rationem, ibi, Communio enim amicabile. supple, est. Et hoc probat à signo, ibi, Neque enim in via, id est, in via communi volunt, homines scilicet communicare cum inimicis.

i Vult autem ciuitas, secundum rationem scilicet ciuitatis, ex æqualibus esse & similibus quam maximè: hoc autem existit maximè mediis, inter diuitias scilicet excellentes & paupertatem nimiam. Ex omnibus his concludit, ibi, Quare necessarium optimè politizare hanc ciuitatem constitutam scilicet, ex quibus diximus esse natura, id est, naturali ratione constitutionem ciuitatis. Ethica enim & naturalis ratio, hoc persuadet, sicut dictum est.

k Deinde cum dicit, Et saluantur autem in ciuitatibus, &c. ostendit quòd mediæ personæ inter

ter diuites & pauperes maximè saluantur in ciuitatibus. Et ad hoc vtitur tribus rationibus. Prima est quod tales minimè patiantur insidias. Secunda est ab authoritate aliquorum legislatorum & incipit, ibi, *Propter hoc benè optauit*, &c. Tertia, quòd si aliquando mutentur politiæ ab vna in aliam cum periculo ciuitatis, sicut ex democratia in oligarchiam, vel è conuerso, maximè succurritur per medias personas, & incipit, ibi, Propter quod quidem eufortunium, &c. Sententia primæ rationis est, quòd personæ mediæ in ciuitatibus maximè saluantur: quia nullas patiuntur insidias, nec etiam fraudes moliuntur: quia non habent necesse vt concupiscant aliena, sicut pauperes: neque habent necesse, quòd eorum substantiam aliquis concupiscat: quia non habent nisi quod sufficit sibi. Dicit ergo. Et saluantur autem in ciuitatibus illi maximè ciuium, id est, inter ciues. Et ponit rationem, quæ inducta est, ibi, Neque enim ipsi aliena desiderant, id est, necesse habent desiderare, sicut pauperes, qui paupertate compellente semper desiderant aliena, & insidiantur furtis & rapinis: neque substantiam horum (cum non habeant superflua) alteri, scilicet, desiderant, quemadmodum pauperes eam, scilicet substantiam, quæ diuitum, scilicet, est, concupiscunt. Ex his elicit conclusionem, ibi, Et propterea quod neque insidias patiuntur, vt diuites, scilicet, neque fraudes moliuntur, vt pauperes, scilicet, sine periculo degunt, id est, viuunt in ciuitate. Et propter hoc dictum est ad Dædalum, Medio tutissimus ibis.

l Secundam rationem ab authoritate quorundam legislatorum ponit, ibi, Propter hoc benè optauit, &c. Et dicit, quòd propter hoc benè optauit Phocylides multa mediis optima, euenire, scilicet: & dixit optando. Medius esse in ciuitate volo, nec scilicet prædiues, nec nimium pauper. Propter hoc dicit Salomon Prouerb. 30. Duo rogaui te ne deneges mihi antequam moriar, mendicitatem & diuitias ne dederis mihi: tribue tantum victui meo necessaria, ne fortè saturatus alliciar ad negandum, & dicam, Quis est Dominus? aut egestate compulsus, furer & periurem nomen Dei mei.

m Ex his elicit conclusionem quam intendit, ibi, Palam ergo, quod & communio politica optima, per medios, id est, per medias personas inter diuites & pauperes. Et vlterius elicit conclusionem vniuersaliorem tanquam ex correlario, ibi, Et tales ciuitates, scilicet, contingit bene politizare, id est, quietè, in quibus vtique multum quod medium, id est, in quibus multi ciues sunt medij inter diuites & pauperes: & valentius maximè quidem amborum, id est, quod valeant super ambas partes, scilicet excellentes & nimis pauperes. Et subdit rationem, ibi, Si autem non, scilicet, politizet bene aliqua ciuitas, alterius partis, id est, diuitum, propter excessus, vel fraudem pauperum, statim, scilicet, redeuntur per medias personas ad bonam politiam. Et subdit rationem, ibi, Appositum enim, scilicet, medium ad alteram partem, diuitum scilicet & pauperum, facit inclinationem, & prohibet fieri contrarios excessus, diuitum scilicet & pauperum: quia cuicunque apponuntur medij, illa pars vincit & reprimit aliam, quæ facit iniuriam & seditionem.

n Tertiam rationem, qualiter succurritur in mutatione politiarum per medias personas, ponit, ibi, Propter quod quidem eufortunium maximum, id est, maxima bona fortunæ, scilicet, est, politizantes substantiam habere mediam & sufficientem, non, scilicet, excellentem & nimiam. Et ostendit, quòd si non ita sit, quòd corumpitur politia, ibi, Tanquam vbi ij quidem multa possederint, id est, excellenter diuites sint: ij autem nihil, sed in extrema, scilicet, paupertate sint, aut demos extremus sit, id est, democratia pessima, scilicet si vincunt pauperes: aut oligarchia intemperata, scilicet si vincunt diuites: aut Tyrannis propter ambos excessus, scilicet si excedant pauperes & diuites contra principes. Et ostendit per rationem, ibi, Etenim ex democratia, id est, principatu populi maximè iuuenili, id est, in qua stultitia iuuenum dominatur, & ex oligarchia, in qua principantur potentes & diuites ad votum, non ad legem, fit tyrannis, quæ pessima corruptio est ciuitatis, vt dicit Aristoteles in 8. Ethic. Ex mediis autem, scilicet, inter diuites & pauperes, & ex iis qui prope, scilicet medios, multò minus, scilicet, fit Tyrannis. Causam autem, quare hoc, scilicet, fiat, posterius, scilicet in 5. lib. in his quæ circa transmutationes politiarum, dicemus, scilicet vbi agemus de transmutatione politiarum.

o Et subdit rationem confirmationis dictorum, ibi, Quod autem, quæ media, optima sit, manifestum, scilicet, est. Et ponit causam, ibi, Sola enim sine seditione, scilicet, est: vbi enim multum quod intermedium, id est, in ciuitate vbi multæ personæ sunt mediæ inter pauperes & diuites, minimè fiunt conturbationes & dissensiones, id est, transmutationes politiarum. Et ponit aliam rationem, ibi, Et magnæ ciuitates sunt magis sine seditionibus, propter eandem causam. Et ponit causam, ibi, Quia multum quod medium, id est, mediæ personæ: & quia multæ mediæ personæ sunt, reprimunt diuites à violentia, & pauperes à fraude. In paruis autem ciuitatibus facile est omnes diuidere in duo, vt nihil relinquatur medium: & omnes ferè egeni, vel opulenti sunt: & ideò, scilicet, in paruis ciuitatibus frequenter est discordia.

p Deinde cum dicit, Et democratiæ autem securiores, &c. probat hoc quod dictum est à tribus signis. Primum signum scilicet ad hoc est: quia democratiæ securiores sunt oligarchiis & durabiliores: eò quod multas habent medias personas. Secundum signum est, quòd optimi legislatores, sicut Solon, & alij quidam, fuerunt filij mediarum personarum, & non diuitum, vel pauperum. Tertium est, quòd medij qui constituerunt politiam in Græcia, ad hoc respicientes, constituerunt democratias & politias: & si qui aliter instituerunt, hoc non fecerunt ad conferens ciuitati, sed ad conferens proprium. Dicit ergo primò. Et democratiæ autem securiores sunt oligarchiis & durabiliores propter medios. Plures enim sunt, scilicet, in democratiis medij, & magis participant honoribus in democratiis, medij scilicet quam in oligarchiis, in quibus scilicet non principantur nisi diuites & potentes. Et ponit rationem, ibi,

Quoniam

Quoniam quando sine iis, id est, mediis, multitudine inualuerint homines, diuites scilicet vel pauperes, mala operatio fit, & pereunt citò. Et huius causa est. Quia si diuites inualuerint, opprimunt pauperes: si autem pauperes inualuerint, fraudes moliuntur contra diuites.

q Et ponit secundò secundum signum, ibi, Signum autem oportet putare, scilicet quod ex mediis personis optima sit, &, id est, etiam cum signo iam dicto, quod optimi legislatores fuerunt de mediis ciuitatibus nati. Et inducit tres, ibi, Solon enim, legislator Athenarum, fuit de iis. Et inducit signum, ibi, Significat autem ex Poëti, id est, ex Poëtica quam scripsit, & Lycurgus, vel Lygurgus, scilicet, se fuisse de mediis his: non enim fuit Rex, sed, scilicet, de medio populo natus, & fuit legislator in Lacedæmonia, vt in secundo libro habitum est. Et Charondas, & ferè plurimi aliorum.

r Quod autem sic fuerit, probat ex politiis quas instituerunt, ibi, Manifestum autem ex iis, scilicet, est, &, id est, etiam, quod plurimæ politiæ, quas scilicet instituerunt, hæ quidem democratiæ sunt, hæ autem oligarchiæ. Et ponit rationem, ibi, Quia enim sæpe in iis paucum est, quod medium, id est, mediæ personæ, semper quicunque excesserint, siue qui substantias habent, id est, diuites, siue populus, id est, pauperes, qui medium egrediuntur, secundum se ducunt politiam, & sic, scilicet, corrumpunt politias. Quare, id est, propter quod aut demos fit, id est, democratia, si scilicet vincit populus: aut oligarchia, si scilicet vincunt diuites.

s Et ad hoc inducit aliam rationem, ibi, Adhuc autem propter seditiones fieri & pugnas ad inuicem populo, & diuitibus, quibuscunque euenerit obtinere magis contrarijs, diuitibus scilicet & pauperibus, non instituunt communem politiam, neque æqualem, vtrique parti scilicet, sed victoriæ præmium excessum politiæ accipiunt, & ij quidem democratiam, scilicet si populus vincit: ij autem oligarchiam faciunt, scilicet si diuites vincunt. Et propter hoc in præhabitis dixit, quòd extremæ politiæ sunt oligarchia & democratia, ex quibus componitur media, quæ simplici nomine dicitur politia.

t Tertiò ponit tertium signum, ibi, Adhuc autem, &, id est, etiam, eorum, id est, de numero eorum, qui in præeminentia fuerunt Græciæ, vbi præ aliis terris abundant sapientes, ad eam quæ apud ipsos politiam vtique respicientes, hi quidem democratiam in ciuitatibus instituerunt, hi autem oligarchiam. Et ostendit peccatum vtrorumque, ibi, Non ad conferens ciuitatis intendentes, sicut, scilicet, debuerunt, sed ad id quod suiipsorum, id est, ad vtilitatem propriam, vt hæc politia, scilicet media, de qua hic loquimur, propter has causas, vtilitatis scilicet priuatæ, aut nunquam sit politia, aut rarò, & apud paucos: quia scilicet priuata vtilitas ex se non surgit, sed communis: vnus enim vir solus eorum, qui in præsidatu fuerunt, persuasus fuit, recta scilicet ratione, hunc ordinem assignare politiæ scilicet mediæ & compositæ ex oligarchia & democratia, sicut dicunt. Et iste vnus videtur fuisse Critias Ægyptius, qui instruxit Solonem qualiter regenda esset optima ciuitas. Et dicit, quòd sicut antiqui ita moderni attendentes vtilitatem propriam seu priuatam, sequuntur antiquos. Et hoc est. Iam autem & in iis qui in ciuitatibus, scilicet, sunt, extat consuetudo, proprer priuatam scilicet vtilitatem, neque velle quod æquale, quod competit scilicet mediis personis: sed aut principari quærere, democratico principatu scilicet, aut obtentos sufferre, scilicet, oligarchico principatu principantes. Postea ponit epilogum omnium dictorum in hac parte, ibi, Quæ quidem igitur sit optima politia, & propter quam causam, ex his, id est, ex dictis manifestum, scilicet, est.

u Deinde cum dicit, Aliarum autem politiarum, &c. breui documento docet eligere inter alias politias, quas dixit superius quæ melior, aut quæ peior sit: & dicit. Aliarum autem politiarum: quoniam plures democratias & plures oligarchias diximus esse, scilicet, in præcedenti capitulo, qualem ponendum primam & secundam, & hoc modo consequentem, id est, tertiam & quartam, & deinceps, per esse hanc quidem meliorem, quæ scilicet composita est mediarum personarum, hanc autem deteriorem, determinata optima politia, non difficile videre, scilicet, est. Et ponit rationem, ibi, Oportet enim necessariò esse meliorem quæ propinquissima huic, meliori scilicet, deteriorem autem plus distantem à medio. Sed quia aliquid est non bonum simpliciter, sed bonum huic, ideò addit. Sed non ad hypotesim, id est, ad positionem, conferentis priuatæ personæ iudicer aliquis. Et exponit. Dico autem ad hypotesim, exponendo, scilicet, quia sæpè existente aliqua politia magis eligibili, simpliciter, scilicet, quibusdam nihil prohibet, propter particulares scilicet casus, expedire magis esse aliam politiam, scilicet, quam illa quæ simpliciter eligibilis est. Propter hoc dicit Hieronymus, quòd Plato cum literas quasi toto orbe fugientes prosequitur, captus à pratis, tyranno crudelissimo paruit. Et Salustius versu.

Consulo quisquis eris, qui pacis fœdera quæris:
Consonus esto lupis, cum quibus esse cupis.

Et adhuc inducit sequens capitulum, quòd est tertia pars primæ partis istius quarti libri.

CAPVT X.

Quæ Respublica quibus, & qualis qualibus expediat, habitum est dictis pertransire.

a QVæ autem politia quibus & qualis qualibus expediat, habitum est dictis pertransire.

b Sumendum itaque primò de omnibus vniuersaliter idem. Oportet enim valentiorem esse partem ciuitatis volentem, non volente manere politiam. Est autem omnis ciuitas ex quali & quanto. Dico autem quale quidem libertatem, diuitias, disciplinam, ingenuitatem, quantum autem multitudinis excessum. Contingit autem quale quidem existere alteri parti ciuitatis, ex quibus partibus consistit ciuitas, alij autem parti quod quantum, vt plures esse in numero nobilibus ignobiles, & diuitibus pauperes: non tamen tantum excedere quanto, quantum deficere quali. Propter quod hæc & alia comparandum.

c Vbi quidem igitur excedit egenorum multitudo, secundum dictam analogiam, hic nata est esse democratia. Siquidem enim agricolæ excedunt, fit agricolarum democratia: & vnaquæque species democratiæ secundum excessum populi vniuscuiusque, puta siquidem agricolarum inualuerit multitudo, primam democratiam: si autem multitudo banauforum & mercede agentium, vltimam: similiter autem & alias intermedias harum.

d Vbi autem multitudo diuitum & insignium supertendat quali quoniam deficit quanto, hic oligarchiam: & oligarchiæ eodem modo vnaquæque species secundum excessum oligarchiæ multitudinis.

e Oportet autem semper legislatorem in politia coassumere medios. Siue enim oligarchicas leges ponat, oportet coniecturare medios: siue democraticas adducere legibus hos. Vbi autem mediorum supergreditur multitudo, quoniam simul amborum extremorum, aut etiam alterius solum, hîc contingit politiam esse legalem.

f Nihil enim timendum, ne fortè consentiant diuites pauperibus super hoc. Nunquam enim alteri volunt seruire esse. Communiorem autem si quærant, nullam inuenient aliam ab hac. In parte enim principari, non vtique sustinebunt, propter discredentiam adinuicem. Vbi autem dicetes

CAPVT X.

Quæ autem Respublica quibus, & qualis qualibus conferat, consequens est tractare.

Sed capiendum prius est vniuersaliter de cunctis. Oportet enim partem illam ciuitatis, quæ Rempublicam stare vult, potentiorem esse, quam illa pars, quæ non vult Rempublicam manere. Est autem omnis ciuitas ex quali, & quanto. Dico autem quale, ceu libertatem, diuitias, disciplinam, nobilitatem: quantum vero ceu multitudinem populi prævalentem. Fieri autem potest, vt quale existat vni ciuitatis parti, alteri vero quantum, ceu maiorem esse numerum ignobilium quam nobilium, & pauperum quam diuitum: neque tamen tantum superare quantitatem, quantum superari qualitate. Propter hoc adinuicem conferenda sunt.

Vbi ergo superat pauperum multitudo, eam quam diximus, proportionem, hic popularis gubernatio exoritur, ac species singulæ popularis status secundum multitudinis exuperantiam, ceu si agricolarum multitudo plus posit, prima species: si multitudo tenuiorum, ac mercenariorum, vltima species, & sic de aliis quæ sunt harum mediæ.

Vbi autem ea pars in qua sunt opulenti & nobiles, magis superat qualitate, quam deficiat quantitate, hic paucorum potentia gubernatióque exoritur: ac eodem modo singulæ species huius, secundum exuperantiam istiusmodi hominum.

Debet autem qui legem ponit in Republica semper ad medios respicere. Siue enim ad paucorum gubernationem dirigantur leges, de mediis est coniectandum, siue ad popularem statum, his respicere debet. Vbi enim mediocrium superat multitudo, vel vtrumque extremum, vel alterum tantum, hic Respublica recipit stabilitatem.

Non est metus, ne quandoque diuites cum pauperibus conspirent contra mediocres, nunquam enim alteri seruire alteris vellent. Quod si communiorem aliquam quærunt, nullam aliam quam istam reperirent. Nam per vices gubernare non paterentur, propter diffidentiam quæ inter eos existit. In cunctis verò locis arbiter est

fidelissimus,

fidelissimus, dicetes autem qui medius. Quantò enim vtique melius politia miscatur, tantò magis mansiua.

g Peccant autem multi, & eorum qui aristocraticas volunt facere politias, non solum in plus attribuere diuitibus, sed in præter audiendo populum. Necesse enim tempore aliquando ex falsis bonis verum euenire malum. Supergressiones enim diuitum destruunt magis politiam, quam quæ populi.

h Adhuc autem quæcunque prolocutionis gratia in politiis sapienter loquuntur ad populum, sunt quinque numero, circa congregationem, circa principatus, circa prætoria, circa armationem, circa exercitia.

i Circa congregationem quidem, licere omnibus congregationi interesse: damnum autem imponi diuitibus, si non interfint congregationi, vel solum, vel multò maius.

k Circa principatus autem habentibus quidem honorabilitatem, non licere abiurare, egenis autem licere.

l Circa prætoria diuitibus quidem esse damnum, si non discutiant, egenis autem licentiam, vel iis quidem magnum, iis autem paruum, sicut in legibus Charondæ. Alicubi autem licet quidem omnibus scriptis, congregationi adesse & discutere. Si autem scripti neque conuenerint, neque discusserint, imponuntur iis magna damna, vt propter damnum quidem fugiant scribi: propter non scribi autem, neque discutiant, neque conueniant.

m Eodem autem modo & de possidendo arma & de exercitari leges ferunt: egenis quidem enim licet non possidere, diuitibus autem damnosum non possidentibus: & si non exercitantur, iis quidem nullum damnum, diuitibus autem damnosum: quatenus ij quidem propter damnum participent: ij autem propter non timere, non participent. Hæc quidem igitur sunt oligarchica sophismata legislationis.

n In democratiis autem aduersus hæc sapienter obsistunt: egenis quidem enim mercedem acquirunt congregationi præsentibus & discutientibus, diuitibus autem nullum statuunt damnum.

o Quare manifestum, quod si quis vult miscere iuste, oportet quæ apud vtrosque colligere, & iis quidem mercedem acquirere, iis autem damnum.

fidelissimus, arbiter autem medius. Quantóque melior est gubernatio temperata, tantò durabilior.

Aberrant etiam plerique illorum, qui optimates Reipub gubernationes efficere volunt, non solum in tribuendo nimium diuitibus, verum etiam in excludendo plebem. Necesse est enim procedente tempore, ex falsis bonis verum malum euenire. Diuitum enim cupiditates plus habendi, magis destruunt Rempubl. quam multitudinis.

Sunt autem illa circa quæ simulant ac fallaciter prætexerunt ad populum, quinque numero, concio, magistratus, iudicium, armatura, exercitatio.

Circa concionem quidem, licere omnibus adesse: sed pœna apposita diuitibus, si non adsint, vel solis, vel maior quam multitudini.

Circa magistratus autem, non licere his qui censum habent magnum, renunciare magistratui, pauperibus autem licere.

Circa iudicia vero, pœnam esse diuitibus, nisi iudicent, pauperibus autem impunitatem: aut illis magnam, his paruam pœnam, vt est in Charondæ legibus. Quibusdam vero locis, omnibus licet descriptis in concionibus iudiciisque adesse. Quod si descripti sint, & non exerceant, in pœnas incidunt permagnas, vt metu pœnæ vitent descriptionem: & per non descriptionem, neque iudicia, neque conciones exerceant.

Eodem modo circa arma, & circa gymnasia legibus statuunt. Pauperibus enim licet non habere arma, diuitibus autem pœna constitutum est, nisi habeant. Et si in gymnasio se non exerceant pauperes, nulla pœna est. Diuitibus autem est pœna, vt alij metu pœnæ se exercere compellantur, alij quia nullam formident pœnam, non faciant. Hæc igitur paucorum potentiæ machinamenta.

In populari autem statu contra hæc, alia excogitant: pauperibus enim salaria statuunt concionantibus, atque iudicantibus, diuitibus autem nullam pœnam imponunt.

Itaque manifestum est, si quis velit iustè hæc temperare, quod oportet vtrinque assumere, & his quidem salaria constituere, his autem pœnam. Sic enim omnes

Sic enim communicabant omnes, illo autem modo politia fit solorum alterorum.

communicarent, nam illo quidem modo Respublica fit alterorum solum.

p Oportet autem politiam esse quidem ex habentibus arma solis. Honorabilitate autem secundum multitudinem simpliciter quidem determinata, non est dicere tantum existere: sed considerantes, quod quale adiicit longissimum, vt participantes politia sint plures non participantibus, hoc ordinare.

Oportet quidem Remp. esse ex his solum qui arma possident. Census autem magnitudo diffiniri simpliciter non potest: sed considerata qualitate adiungatur largissimus, vt qui participant Reipublicæ sint plures quam hi qui non participant, hoc instituere.

q Volunt enim pauperes etiam non participantes honoribus, quietem habere, si neque aliquis molestet ipsos, neque auferatur aliquid substantiæ. Sed hoc non facile: non enim accidit semper gratiosos esse eos qui participant politeumate: & consueuerunt autem quando bellum fuerit mouere, si non accipiant alimentum, pauperes autem sunt: si autem acquirat aliquis alimentum, votum bellare.

Volunt enim pauperes, & bonorum expertes, quietem agere, si neque contumelia eos quis afficiat, neque bona illis auferat. Sed hoc non facile: non enim semper contingit, vt qui Remp. gubernant, sint mites, & humani: & consueuerunt quoties bellum est graviter ferre, nisi suscipiant alimenta, nam sunt egeni: & si quis alimenta porrigat, cupiunt bellum.

r Est enim politia apud aliquos non solum ex iis qui sunt ad arma, sed etiam ex iis qui fuerunt ad arma.

Apud quos gubernatio Reipub. existit non in his qui ad armaturam sunt habiles, sed in his qui exercebant arma.

s Malensium autem politia quidem erat ex eis: principatus autem eligebant ex militantibus. Et prima autem politia in Græcis fuit post regna ex præliantibus: quæ quidem à principio ex equestribus (robur enim & excellentiam ex equestribus prælium habebat: sine coordinatione autem enim inutile quod ad arma: experientiæ autem de talibus, & ordinationes inter antiquos non erant, quomodo in equestribus esset robur) Crescentibus autem ciuitatibus, & iis qui in armis inualescentibus magis, plures participabant politia. Propter quod quidem quas nunc vocamus politias, priores vocabant democratias.

In Malensibus quidem gubernatio Reip. erat in istis: & magistratum creabant ex his qui militabant. Primáque Resp. apud Græcos constituta est ex his qui bellum gerebant, postquam desierunt regna ab initio quidem ex equitibus (nam robur belli tunc in equitibus habebatur: peditatus enim nisi ordo ac disciplina adsit, inutilis est: huiusmodi autem disciplina & ordo antiquis illis temporibus nondum erat, ex quo fiebat, vt equitatu robur belli haberetur) Sed auctis ciuitatibus, quæ in armis potentiam habebant, plures ad communionem Reip. recepti sunt. Ex quo factum est, vt quæ nunc Resp. vocamus, tunc popularis status diceretur.

t Erant autem & antiquæ politiæ rationabiliter oligarchicæ, & regales. Propter paucitatem enim hominum non habebant multum quod medium. Quare pauci existentes multitudine & secundum coordinationem, magis sufferebant subiici.

Fuerat enim antiqua ciuitatum gubernatio rationabiliter paucorum, & regia: propter paucitatem enim hominum non erat magnus numerus mediocrium. Itaque pauci cum essent multitudine & institutione, magis ferebant ab aliis gubernari.

u Propter quam quidem igitur causam sunt politiæ plures, & propter quid præter eas quæ dicuntur, aliæ. Democratia autem non vna numero est, & aliarum similiter. Adhuc autem, quæ differentiæ, & propter quam causam accidit, adhuc autem quæ sit optima politiarum, dictum est.

Quam igitur ob causam plures sint Rerump. formæ, & quamobrem præter eas quæ dicuntur, aliæ sint. Neque enim popularis gubernationis vna est species, neque aliarum similiter. Ac præterea quæ differentiæ sint inter eas, & quare accidat, & insuper quæ sit optima Respub. (vt plurimum dici potest) & aliarum qualis, & qualibus congruat, dictum est.

CAPVT

CAPVT X.

Hic determinat Aristoteles quæ politia quibus & qualis qualibus expediat. Et dividitur hæc pars in duas partes. In prima ostendit quæ politia expediat, ex quali & quanto. In secunda docet qualiter proloquendum sit in politia ad quinque, quæ sunt in politia, ibi, *Adhuc autem quacunque prolocutionis gratia*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim dicit quali &, quanto differunt politiæ. Secundò ostendit qualiter differunt democratiæ secundum omnem speciem & etiam oligarchiæ, ibi, *Siquidem enim agricolæ excedunt*, &c. Tertiò ostendit, quòd legislatorem tam in democratiis quàm in oligarchiis oportet semper coassumere mediàs personas in ciuitate, ibi, *Oportet autem semper legislatorem*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quod scilicet omnes politiæ ducbus differunt, scilicet quali & quanto: & vocat quale, quo scilicet personæ differunt inter se fortuna, nobilitate, & disciplina. Fortuna, sicut quòd vnus est diues, & alter pauper. Nobilitate, sicut quod vnus est ingenuus, & alter seruilis conditionis, siue ignobilis. Disciplina, sicut quod vnus est virtuosus, & alter non. Quanto autem differunt, quod vna, scilicet politia multitudine excedit alteram & altera exceditur: & illa quæ excedit, vincit in ciuitate; & cogit alteram vel ad mutandam politiam, vel pro conseruanda eadem. Dicit ergo primò. Quæ autem politia quibus, ciuitatibus scilicet, & qualis qualibus expediat, habitum est, id est, consequens dictis, id est, post dicta pertransite, tractando scilicet.

b Et subdit, quod oporret in hoc vti generali documento in omnibus politiis, ibi, Sumendum itaque primò de omnibus politiis vniuersaliter idem, scilicet documentum. Et ponit hoc, ibi, Oportet enim valentiorem esse partem ciuitatis volentem manere politiam, scilicet antiquam, non volente, id est, quod fortior sit illa pars quæ vult manere politiam, quam illa quæ vult mutari eandem. Et subdit ostendendo qualiter omnis ciuitas diuiditur quali & quanto, ibi, Est autem omnis ciuitas ex quali & quanto, supple, diuisa. Et exponit, ibi, Dico autem quale quidem, libertatem, diuitias, disciplinam, ingenuitatem: quia scilicet vnus diues, & alter pauper: vnus disciplinatus secundum virtutem, & alter non: vnus ingenuus, & alter ignobilis. Et istæ sunt differentiæ eius quod est quale. Et ponit, quantum, ibi, Quantum autem, supple, dico, multitudinis excessum, quòd vna scilicet pars excedat alteram multitudine. Et hoc est quod subdit, ibi; Contingit autem quale quidem existere alteri parti ciuitatis, id est, vni parti ciuitatis, ex quibus partibus consistit ciuitas scilicet, & quibus partibus consistit ciuitas scilicet, & quibus partibus consistit ciuitas scilicet, &

f Et subiungit rationem, ibi, Nihil enim timendum, supple, legislatori, ne forte consentiant diuites pauperibus super hoc, id est, super mediorum ordinationem. Nunquam enim alteri volunt seruire, scilicet diuites pauperum, vel pauperes diuitum. Communiorem autem si quærant, supple, politiam, nullam inuenient aliam ab hac, scilicet quæ est mediorum: quæ scilicet respicit æqualiter ad diuites & ad pauperes. Et subdit rationem, ibi, In parte enim principari, id est, vel quod diuites vel quod pauperes principentur, non vtique sustinebunt propter discredentiam ad inuicem, id est, quia diues non credit pauperi, nec pauper diuiti. Vbique autem fidelissimus diceretes, & componitur à δὺο quod est duo, & δῆμος quod est positio, quasi politus medius inter duos. Et hoc est quod sequitur. Dicteres autem, supple, est qui medius. Et ex hoc infert, quòd politia quæ ad medium deducta est, magis est mansiua, ibi, Quarè enim vtique melius politia miscetur, supple, ad medium, tantò magis mansiua, supple, est.

g Et quia rectum est iudex sui & obliqui, ideò subdit reprehendendo alios qui sic rectam politiam non indacunt ex medio, ibi, Peccant autem multi, &, id est, etiam eorum qui aristocraticas volunt facere politias, licet aristocratia sit optima. Et ostendit in quo, ibi, Non solum in plus attribuere diuitibus, id est, quia plus de principatu attribuunt diuitibus quam pauperibus: sed in præter audiendo populum, id est, quia non audiunt de constitutione principatus quid velit vel consulat populus. Et subdit rationem, ibi, Necesse enim, supple, est, tempore aliquando, id est, in aliquo tempore ex falsis, quæ scilicet aliquis audit ab aliquo, bonis, verum euenire malum: & ideò bonum est vt malum audiatur vt caueri possit. Vnde Boetius: Scientia mali bono deesse non potest: non enim vitatur malum nisi cognitum. Et subdit rationem huius, ibi, Supergressiones enim diuitum, quæ, supple, per experimentum sentit populus, destruunt magis politiam, mediam scilicet, quam quæ populi: & ideò de his bonum est audire populum.

h Deinde cum dicit, Adhuc autem quæcumque prolocutionis gratia, &c. docet quid oportet concionando vtiliter proferre ad populum. Et circa hoc, duo facit. Primò enim enumerat quinque quæ sunt proferenda populo. Secundò ostendit, quòd vniuersaliter regens politicam, debet colligere quæ sunt apud vtrosque, diuites scilicet & pauperes, ibi, Quare manifestum, quòd si quis vult, &c. Quinque autem quæ primò enumerat, de quibus debet esse prolocutio concionis in populo, sunt hæc, scilicet de congregatione, de principatu, de prætoriis, de armatione, de exercitiis: hæc enim quæ ad totam pertinent multitudinem, omnibus proponi debent. In concione tamen dissimulari debet, si aliqui aliquando desint ad quos non multum pertinet, & maximè pauperes, quos oportet esse occupatos circa alia propter indigentiam vitæ. Dicit ergo primò. Adhuc autem quæcunque prolocutionis gratia, id est, concionis gratia in politiis sapienter loquuntur ad populum, sunt quinque numero. Et enumerat ea.

i Primum est circa congregationem, id est, quando congreganda est multitudo propter aliquid quod omnes tangit. Vnde Dominus ad Moysen dixit Num. 11. Fac tibi duas tubas ductiles argenteas, quibus possis conuocare populum in die quando mouenda sunt castra. Et hoc est. Circa congregationem quidem licere omnibus congregationi interesse: damnum autem imponi diuitibus, si non intersint congregationi, id est, sub pœna damni præcipi debet diuitibus, ne subtrahant se à congregatione: quia ad illos magis pertinet: & addit, vel solum, vel multò maius, id est, vel solum diuitibus debet præcipi sub pœna damni vel pauperibus, vel si præcipiatur omnibus sub pœna damni, tunc diuitibus debet præcipi sub pœna multò maioris damni quam pauperibus.

k Secundum est, ibi, Circa principatus autem, supple, sit concio communitatis & tractatus, habentibus quidem honorabilitatem non licere abiurare. Et causa huius est: quia habentes honorabilitatem, magis apti sunt ad principatus, & vtilius præsunt: & ideò non licet eis abiurare, quòd non intersint tractatui de principatu. Egenis autem licere, scilicet abiurare.

l Tertium ponit, ibi, Et circa prætoria, vbi scilicet iudicantur causæ qualiter puniantur rei, & præmientur benè meriti, diuitibus quidem esse damnum, id est, debet præcipi sub pœna damni, quòd veniant ad discussionem: & hoc damnum debet eis esse, si non discutiant. Egenis autem licentiam, dandam, supple, quod non intersint, quia non vacat eis: vel iis, id est, diuitibus quidem magnum, supple, debet ordinari damnum, si non intersint, supple, & si non discutiant causas prætoriales: iis autem, id est, egenis, paruum, supple, debet imponi damnum. Et hoc confirmat authoritate, ibi, Sicut in legibus Charondæ. Nomen est legislatoris, qui sic ordinauit. Et subdit specialem obseruantiam talium in diuersis locis: quia in aliquibus ciuitatibus per nomina scribuntur illi qui debent venire ad tractatus communes. Et hoc est. Alicubi autem licet quidem omnibus, scilicet concioni interesse & conuentibus, scriptis autem per nomina, supple, licet congregationi interesse, vel adesse, & discutere de causis scilicet. Si autem scripti neque venerint, neque discusserint, imponuntur iis magna damna. Et ostendit quomodo, ibi, Vt propter damnum quidem fugiant scribi, id est, vt excusent se ne scribantur, neque incurrant magna damna: propter non scribi autem neque discutiant, neque conueniant.

m Quartum ponit, ibi, Eodem autem modo & de possidendo arma, vt scilicet arma habeant, & parati sint ad militiam. Quintum ponit statim. Et de exercitari. Exercitium vocat sicut palæstram, & torneamenta & alia quædam, de quibus scribit Negenus in lib. de re militari. Et hoc est. Leges ferunt, concionatores scilicet. Et ostendit quas, ibi, Egenis quidem enim licet non possidere, arma secundum leges, supple, diuitibus autem damnosum, id est, in pœna damni præceptum, non possidentibus, id est, si non possideant. Et hoc adhuc seruatur in multis ciuitatibus, in quibus præfectus ciuitatis ordinat

ordinat equos & arma secundum facultates ciuium: & si non exercitantur in militaribus, iis quidem, id est, egenis nullum damnum, supple, ordinant leges: iis autem, id est, diuitibus, damnosum, supple, ordinant esse leges, si non exerceitentur. Quare autem hoc faciant leges, subdit, ibi; Quatenus ij quidem, id est, diuites propter damnum, quod scilicet timent incurrere, participent, armis scilicet & exercitiis militaribus: ij autem; id est, pauperes propter non timere, non participent, quia ad talia vacare non possunt, egestate impediente scilicet. Et quia omnia quæ dicta sunt de oligarchico principatu, scilicet diuitum, vera sunt, ideò subdit generaliter, ibi, Hæc quidem igitur sunt oligarchica sophismata legislationis. Et vocat sophismata apparentem sapientiam, & etiam existentem, quã ostendere intendunt legislatores in oligarchiis.

n Sed quia duæ sunt politiæ extremæ, oligarchia scilicet & democratia, ex quibus aliæ omnes, vt in præhabitis determinatum est. Et quia iam dixit de oligarchiis, subdit de democratiis, ibi, In democratiis autem aduersus hæc, quod scilicet quidam sunt in congregatione, quidam autem non, sapienter obsistunt. Et ostendit quomodo, ibi, Egenis quidem enim mercedem acquirunt, id est, statuunt, congregationi præsentibus & discutientibus, causas scilicet, vt scilicet accipiant pro rata laboris stipendium, diuitibus autem nullum statuunt damnum: & sic, supple, sapienter occurrunt seditioni quæ posset esse inter diuites & pauperes.

o Secunda pars. Deinde cum dicit, Quare manifestum, &c. concludit qualiter debet misceri media politia, quæ simpliciter vocatur politia. Et habet duas partes. Primò enim ostendit qualiter media politia miscetur ex duabus extremis: Secundò ostendit, quòd omnes antiquæ politiæ erant ex militaribus, qui vrebantur armis, ibi, *In Malientibus politia quidem erat*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd qui bene vult miscere politias extremas in media, debet attendere in legislatioue, quòd nullum damnum fiat diuitibus, & lucrum pauperibus: tunc enim quietissimè habitabunt. Dicit ergo primò concludendo. Quare manifestum, supple, est, quòd si quis vult miscere iustè, politias scilicet extremas ad mediam, oportet quædam apud vtrosque, diuites scilicet & egenos colligere. Et docet quomodo, ibi, Et iis quidem mercedem acquirere, scilicet egenis, his autem, id est, diuitibus non damnum: sic enim communicabunt omnes, illo autem modo, scilicet in simplici oligarchia vel in simplici democratia, politia fit solorum alterorum, scilicet vel diuitum, vel egenorum.

p Et ostendit quomodo, ibi, Oportet autem, supple, in oligarchia, politiam esse quidem ex habentibus arma solis, id est, ex diuitibus, qui arma habere possunt, honorabilitate autem secundum multitudinem, id est, secundum democratiam, simpliciter quidem determinata, politia, supple, non est dicere tantum existere, determinate scilicet, sed considerantes, quod quale adiicit longissimum, id est, si vult determinate mediam politiam, quod adiiciat hoc, quod scilicet æquale est, & quod longissimè facit stare politiam. Et hoc est. Vt scilicet consideret vt participantes politia sint plures non participantibus, hoc ordinare, id est, hoc oportet eum ordinare, quòd sic stabit quando si participantes politia, resistere non possunt non participantibus.

q Et subdit causam, ibi, Volunt enim pauperes etiam non participantes honoribus, principatuum scilicet, quietem habere, si neque aliquis molestet ipsos, in corpore scilicet iniuriam faciendo, neque auferatur aliquid substantiæ, ab eis, supple. Sed hoc non facile. Et ponit causam, ibi, Non enim accidit semper gratiosos esse pauperibus, supple, eos qui participant politeumate, id est, dominio politiæ. Et de hoc ponit aliam causam, ibi, Et consueuerunt autem quando bellum fuerit mouere, si non accipiant alimentum, id est, expensas, pauperes autem sunt, scilicet illi qui sic in politeumate spoliant pauperes. Si autem acquirat aliquis, supple, talium alimentum, id est, expensas, volunt bellare: quia scilicet stipendiarij sunt.

r Et subdit rationem, ibi, Est autem politia apud aliquos non solum ex iis qui sunt ad arma, vt nunc, supple, sed etiam ex iis qui fuerunt ad arma, in præterito scilicet, id est, qui longo vsu didicerunt exercitium bellorum & armorum: & illi sine stipendiis nihil volunt facere.

s Deinde cum dicit, In Malientibus autem politia; &c. ostendit, quòd antiquæ politiæ ex militaribus erant, dicens. In Malientibus autem politia quidem erat antiquitus ex eis, id est, ex militibus. Et hoc probat adducens signum, ibi, Principatus autem eligebant ex militantibus. Sicut Antonius Imperator apud Coloniam à Romanis militibus fuit electus, sicut legitur in gestis Romanorum. Et Phocas, Cæsare interfecto à Mauritio optimo Imperatore, etiam à militibus est electus. Et quia aliquis posset dicere, quod hoc fuit apud Barbaros, ostendit quòd etiam apud Græcos, ibi, Et prima autem politia in Græcis fuit post regna, quæ super regiones erant, & non tantum super ciuitates, ex præliantibus, supple, fuit. Et ostendit rationem illorum ab antiquo, ibi, Quæ quidem, scilicet militia à principio ex equestribus, supple, fuit: robur enim & excellentiam ex equestribus prælium habebat. Sine coordinatione enim præliabantur, nec sciuerunt ad hoc ordinare acies. Et hoc est. Sine ordinatione autem enim inutile quæ ad arma. Experientiæ autem de talibus, id est, militaribus & ordinationes inter antiquos non erant, quomodo in equestribus esset robur. Crescentibus autem ciuitatibus, & iis qui in armis inualescentibus magis, plures participabant politia. Propter quod quidem quas nunc vocamus politias, priores vocabant democratias, id est, populi principatus.

t Et subdit qualiter primò fuerunt oligarchicæ, ibi, Erant autem & antiquæ politiæ rationabiliter oligarchicæ & regales. Et ponit rationem, ibi, Propter paucitatem enim hominum, supple, quæ tunc erat in ciuitatibus, non habebant multum quod medium, id est, personas medias & medias politias. Et ex hoc concludit, ibi, Quare pauci existentes multitudine, secundum coordinationem etiam, supple,

pauci existentes. Et vocat coordinationem partes communitcantes in ciuitate, vt agricolas, piscatores. & banausos, & huiusmodi, quales, suprà nominauit. Et quia tales pauci erant, magis sufferebant subtici, sipple, diuitibus, qui scilicet dominabantur eis oligarchico principatu.

u Vltimò ponit epilogum omnium dictorum in hoc & in præcedenti capitulo, & in ante habitis à principio quarti libri, ibi, Propter quam quidem igitur causam sunt politiæ plures, & propter quid præter eas quæ dicuntur, politiæ simplices; aliæ, sipple, sunt politiæ compositæ. Et ponit rationem, ibi, Democratia enim non vna numero, sed multæ valde, vt præhabitum est, & aliarum similiter nulla vna numero est. Adhuc autem quæ differentiæ, sipple, sunt inter eas, & propter quam causam accidit, tales scilicet differentias esse inter eas, adhuc autem quæ sit optima politiarum, dictum est.

CAPVT XI.

a RVrsum autem cum dixerimus & communiter & sigillatim de vnaquaque, dicamus de iis quæ deinceps, accipientes ipsorum principium conueniens. Sunt itaque tres partes omnium politiarum, de quibus oportet considerare studiosum legislatorem, conferens vnicuique: quibus se habentibus bene, necesse politiam habere bene, & politias ab inuicem differre in differendo vnumquodque horum.

b Est autem trium horum, vnum quidem aliquid quod consiliatur de communibus: secundum autem, quod circa principatus, hoc autem est, quos oportet esse, & quorum dominos, & qualem quandam oportet fieri electionem ipsorum. Tertium autem aliquid quod iudicat.

c Dominans autem est, quod consiliatur de bello, & pace, & compugnatione, & dissolutione, & de legibus, & de morte, & fuga, & populatione, & de electione principatuum, & correctionum.

d Necessarium autem, aut omnibus dare omnia hæc iudicia: aut quibusdam omnia, velut principatui alicui vni, aut pluribus, aut aliis alia: aut quædam quidem ipsorum omnibus, quædam autem quibusdam.

e Omnes quidem igitur & de omnibus, democraticum: talem enim æqualitatem quærit populus.

f Sunt autem modi, eius, quod omnes, plures. Vnus quidem secundum partem, sed non omnes simul, sicut est in politia Teleclei Milesij (& in aliis autem politiis consiliantur comprincipatus conuenientes) ad principatus autem vadunt omnes particulariter ex tribubus & minimis partibus omninò, donec vtique pertranseat per omnes. Conuenire autem solum de legum positione & de iis quæ de politia, & responsa audientes à principibus.

CAPVT XI.

RVrsus autem & communiter & separatim de vnaquaque dicemus eorum quæ post hoc sequuntur; conuenienti sumpto principio. Sunt ergo tres partes omnium Rerumpublic. in singulis, quarum studiosus legis positor considerare debet vtilitatem: quibus bene se habentibus, necesse est Rempub. bene se habere, & gubernandi formas inter se differre in eo quod singulæ istarum differunt.

Harum trium partium vna est quæ versatur in publicis consiliis: altera in magistratibus, hoc est, quos esse oportet, & quam potestatem habere, & quemadmodam debeant creari. Tertia pars in iudicijs consistit.

Ea pars quæ consulit, auctoritatem habet de bello & pace, de societate ineunda vel dissoluenda, de legibus ferendis vel abrogandis, de morte, de exilio, de publicatione bonorum, & rationibus reposcendis.

Necesse est enim, vel omnibus ciuibus hæc omnia decernenda tribuerè: vel quibusdam, ceu vni cuidam magistratui, aut pluribus, vel aliis alia: vel quædam illorum omnibus, quædam quibusdam.

Omnes igitur & de omnibus, populare est: talem enim æqualitatem affectat populus.

Sunt autem plures modi. Vnus si singulariter & non simul omnes, vt est in Repub. Teleclei Milesij (& in aliis Rebuspub. deliberant magistratus simul collecti) ad magistratum vero vadant omnes singulatim ex tribubus, partibus etiam minutis, donec transeat per omnes. Congregatur autem populus solummodo pro legibus ferendis & pro his quæ pertinent ad Reipub. statum, & pro his audiendis quæ à magistratibus annuntiantur.

g Alius autem modus, quòd omnes simul, conuenire autem solum ad electiones principatuum electuros, & ad legislationes: & de bello, & de pace, & ad correctiones: alia autem consiliari principatus, in singulis instituens eligibiles existentes ex omnibus, vel sortiales.

h Alius autem modus circa principatus & correctiones occurrere ciues: & de bello consiliaturos, & compugnatione: alia autem principatus disponere eligibiles existentes quoscunque contingit; tales autem sunt, quoscunque principari necessarium scientes.

i Quartus autem modus, omnes de omnibus consiliari conuenientes, principatus autem de nullo iudicare, sed solum referre: quo quidem modo nunc democratia vltima dispensatur, quam proportionalem dicimus esse oligarchiæ, potestatiuæ & monarchiæ tyrannicæ. Isti quidem igitur modi sunt democratici.

k Quosdam autem de omnibus, oligarchicum. Habet autem & hoc differentias plures. Quandoquidem enim ab honorabilitatibus mediocribus eligibiles sunt; & plures propter mediocritatem honorabilitatis, & de quibus lex vetat ne moueant, sed sequantur, & liceat possidenti honorabilitatem participare, oligarchia quidem, politia autem est talis propter moderate. Quando autem non omnes eo quod est consiliari, participant, sed electi, secundum legem autem participant sicut & prius, oligarchicum. Quando autem ipsos eligunt ipsi qui domini eius quod est consiliari, & quando puer pro patre ingreditur, & domini legum sunt, oligarchicum necessarium esse ordinem hunc.

l Quando autem quorundam, pura belli quidem, sicut & pacis, & correctionum, omnes: aliorum autem principes, & isti eligibiles, vel sortiales, aristocratia est, vel politia. Si autem quorundam quidem eligibiles, quorundam autem sortiales, vel simpliciter, vel ex præiudicatis, vel communiter eligibiles, & sortiales, hæ quidem horum sunt politiæ aristocraticæ, hæ autem ipsius politiæ. Diuisum est quidem igitur quod consiliatur ad politias hoc modo: & disponitur quælibet politia secundum dictum modum.

Alius modus est, omnes simul conuenire, aut solummodo ad magistratus creandos, aut ad ferendas leges: & pro bello, vel pace, & ad rationes reposcendas: in cæteris verò eos qui magistratum gerunt decernere ad singula deputatos, vel per electionem, vel per sortem.

Alius modus est, vt ad magistratus creandos, & ad rationes reposcendas, & conueniant omnes ciues, & ad deliberationem belli suscipiendi, vel societatis ineundæ: cætera verò magistratus exequantur per electionem creati: quod fieri potest: tales verò sunt, quot exercere necessarium est eos qui sciunt.

Quartus modus est, vt omnes de omnibus conuenientes deliberent: magistratus verò de nullo statuant, sed tantum primo loco sententiam dicant: quemadmodum fit in extrema illa gubernatione populari, quam in paucorum gubernatione species illi violentæ, & in gubernatione vnius tyrannidi correspondere diximus. Hi ergo modi populares.

Quosdam verò de omnibus, paucorum potentiæ. Habet autem & hoc differentias plures. Quando enim à mediocri censu fiet assumptio, & multi assumentur, propter eam census mediocritatem, & quæ lex vetat, non moueant, sed sequantur, & liceat possidenti censum habere, paucorum est huiusmodi gubernatio, sed tamen ciuilis propter eius mediocritatem. Quando verò non omnes participes, sed qui eliguntur, & secundum leges gubernant vt prius, paucorum potentiæ est. Quando autem ipsi se eligunt, qui deliberandi auctoritatem habent, & quando filius patri succedit, ac domini sunt legum, necesse est huiusmodi gubernationem esse paucorum potentium.

Sed quando aliquorum aliqui, ceu tum de bello & pace, & repetendis rationibus, vniuersi: de aliis autem magistratus electi, vel sorte assumpti, optimatum id est, vel eius quæ appellatur Respublica. Quod si de quibusdam electi, de quibusdam verò sortiri, & sortiti, vel simpliciter vel ex prælatis, vel communiter electi ac sortiti, partim optimatum est, partim Reipub. ipsius. Distinguitur ergo ea pars, quæ in consulendo, deliberandóve consistit, in hunc modum pro natura Reipub. Et administratur vnaquæque Respub. secundum huiusmodi terminationem.

m Expedit

m Expedit autem democratiæ, quæ maximè esse videtur democratia, quæ nunc (Dico autem talem, in qua dominus populus & legum est ad cõsiliari) melitúque ipsum facere, quod quidem in prætoriis, in oligarchiis. Statuunt enim damnum iis qui nolunt iudicare, vt iudicent: demotici autem mercèdem egen.s. Hæc autem & circa congregationes facere: consiliantur enim melius communiter consiliantes, omnis populus quidem cum insignibus, isti autem cum multitudine.

n Expedit autem & eligibiles esse consiliarios, vel fortiales æquales ex partibus.

o Expedit autem, si excedant multum secundum multitudinem demotici super politicos, aut non omnibus dare mercedem, sed quot commensurati ad multitudinem insignium, aut ex forte facere plures.

p In oligarchiis autem aut præeligi quosdam ex multitudine, aut præparantes principatum, velut in quibusdam politiis est, quos vocant præmissos, vel legis seruatores, & de iis negotiari de quibus vtique isti præconsiliauerint. Sic enim participabit populus eo quod est consiliari, & soluere nihil poterit eorum quæ circa politiam.

q Adhuc eadem sententiare populum, aut nihil contrarium iis qui inferuntur, aut consiliariis quidem tradere omnibus, consiliari autem principes.

r Et oppositum autem eius quod fit in politiis, oportet facere. Absoluentem quidem enim per sententiam, dominam oportet facere multitudinem, condemnantem autem per sententiam, non dominam, sed referatur rursum ad principes. In politiis enim contra faciunt: pauci enim absoluentes quidem domini, condemnantes autem non domini, sed reducetur ad plures semper. De consiliante quidem igitur & dominante vtique politiæ, determinatum sit hoc modo.

Confert autem & gubernationi illi, quæ nunc maxime videtur esse popularis (Dico autem ei in qua populus dominus est etiam legum in deliberando ac melius disponendo) hoc idem facere in concionibus, quod fit circa iudicia in paucorum potentia. Imponunt enim pœnam illis quos iudicare volunt, vt iudicent: populares verò mercedem statuunt pauperibus. Confert & hoc idem circa conciones agere: melius enim deliberabunt, si omnes consilio intersint, populus quidem cum nobilioribus, isti autem cum populo.

Confert etiam per electionem assumi eos qui deliberaturi sunt, vel per sortem æqualiter ex partibus ciuitatis.

Confert etiam, si plurimum excedat multitudo plebis eos qui sunt in gubernanda Repub. peritiores, vel non omnibus mercedem tribuere, sed quantum respondet numero nobilitatis, vel sortiri plures.

In paucorum verò gubernatoribus, aut eligere quosdam ex multitudine, aut tale aliquid constituere, quale est in quibusdam ciuitatibus, quos appellant præconsultores, ac legum custodes, ac de his solummodo rebus ad consilium referre, de quibus isti ante deliberauerunt. Per hunc enim modum populus interueniet in deliberando, nec tollere quicquam de Republ. valebit.

Insuper illa decernere poterit populus, aut nihil contrarium illis, quæ præponentur, vel consultandi quidem omnes participes facere, deliberandi verò magistratibus potestatem relinquere.

Et oppositum eius facere, quod sit in populi statu. Populi autem decretum in condemnando ratum non sit, sed ad magistratus rursus referatur: quod contra fit in popularibus: magistratus enim absoluendi domini sunt omninò, condemnandi verò non sunt, sed ad populum habetur recursus. De consultando igitur & deliberando, eiusque potestate in hunc modum determinatum sit.

CAPVT XI.

a Hic incipit secunda pars principalis huius quarti lib. Quia enim in nulla scientia sufficit determinare subiectum & partes subiecti iecundum se, nisi etiam determinentur accidentia propria, ideò determinata politia & partibus eius per diuisiones partium, hìc determinat de accidentalibus, quæ in sunt ei per se. Et habet tres partes, scilicet de consiliatiuo, & hoc determinat in isto capitulo, de principatus diuisione, in sequenti capitulo, ibi, *Habitum iis est*, &c. de principatuum institutione in vltimo capitulo istius quarti libri, ibi, *Circa institutiones autem principatuum*, &c. Istud capitulum diuiditur in tres partes, in quarum prima ostendit, quòd tria sunt quæ etiam iam dicta sunt,

sunt, & secundum quæ est diuisio, circa quæ oportet intendere legislatorem studiosum. In secunda ostendit, quòd istud, scilicet consiliatiuum, quod tractatur in hoc capitulo, habet quatuor modos diuersos, ibi, *Sunt autem modi eius*, &c. In tertia ostendit quid expedit secundum quemque modum, ibi, *Expedit autem democratiæ*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim continuat dicenda dictis. Secundò enumerat tria quæ attendenda sunt, ibi, *Est autem trium horum*, &c. Tertiò ponit diuisiones de modis, quos posteà exequitur in sequenti parte capitùli, ibi, *Necessarium autem aut omnibus*, &c. Dicit ergo primò: Rursum autem cum diximus, in præcedenti scilicet parte, & communiter & sigillatim de vnaquaque, scilicet politia. Et vocat communiter quod dictum est de quatuor politiis, quas posuit Plato in communi, scilicet de regno, aristocratia, oligarchia, & democratia. Et vocat sigillatim quod dictum est de partibus earum, & de partium partibus. Et hoc est. Dicamus de his quæ deinceps, cum ista dicta sunt iam. Et tangit modum quomodo dicendum est de his quæ deinceps, ibi, Accipientes ipsorum principium conueniens. Et hoc est. Per diuisionem eorum quæ accidunt singulis politiis. Et tangit illa, ibi, Sunt itaque tres partes politiarum omnium, quæ singulis politiis conueniunt, de quibus oportet considerare studiosum legislatorem. Et quid considerandum sit in quolibet, subdit, Considerare dico, conferens vnicuique politiæ scilicet. Et ponit rationem, ibi, Quibus, scilicet tribus, se habentibus bene, necesse, est, supple, politiã habere bene, & politias ab inuicẽ differre, supple, necesse est, supple, secundũ bene habere vel male, in differendo vnumquodque horum.

b Deinde cum dicit, Est autem trium horum, vnum quidem aliquid quòd consiliatur de communibus, & illi vocantur proconsules. Secundùm autem quod circa principatus sicut Ephori, & illi, qui in ciuitatibus, singulis partibus præsunt. Et dicit quid considerandum sit de eis. Et ponit tria quæ considerandà sunt, ibi, Hoc autem est, quos oportet esse, scilicet principes, & quorum, scilicet subiectorum dominos, & qualem quandam oportet fieri electionem ipsorum, id est, quod statuatur ad quem pertineat electio ipsorum. Tertium autem, supple, quod considerandum est, aliquid esse quod iudicat, id est, cui cõstituitur iudiciũ in prætoriis & causis.

c Et ostendit, quid conuenit vnicuique istorum trium, ibi, Dominans autem est, &c. Et dicit, quod consiliatiuo conueniunt nouem. Et enumerat ea per ordinem, de quibus requirendum est consilium ipsorum, & quicquid consuleint, est tenendum. Dicit ergo: Dominans autem est, quod consiliatur de bello, mouendo scilicet, vel non mouendo, & pace obseruanda, vel non obseruanda, & compugnatione inuenda, vel non inuenda. Et est compugnatio inter vicinos & propriè seditio vocatur. Vnde Gregorius: Bella quippe ad hostes, seditiones ad ciues pertinent. Et dissolutione, fœderis scilicet, vel pacis initæ cum aliquibus. Et de legibus, quibus regatur ciuitas. Et de morte, quis vel qua de causa vel occidendus vel non occidendus sit. Et fuga, quis scilicet, vel qua de causa effugandus sit de ciuitate, vel non. Et depopulatione, & vocatur depopulato quando bona alicuius publicantur & traduntur dirigenda populo. Et de electione, principatuum, supple, qui habent consulere & diffinire. Et correctionum, qualiter scilicet quælibet persona corrigatur in ciuitate: & hoc etiam habent consiliarij, supple, corrigere & diffinire.

d Deinde cum dicit, Necessarium autem aut omnibus ciuibus, &c. ponit diui sionem de modis trimembrem. Sententia hæc est, quòd ista multis modis possunt fieri, vt eligatur conuenientior modus. Vnde diuisio trimembris talis est. Aut enim hæc iudicia committuntur omnibus, ita scilicet quod omnes habeant simul cognoscere de omnibus istis: aut omnia ista committuntur quibusdam, ita quod alij non habeant se intromittere de eis: aut quædam istorum committuntur omnibus; & quædam quibusdam Dicit ergo primo: Necessarium autem, supple, est, aut omnibus scilicet ciuibus, supple, simul dare omnia hæc iudicia: aut quibusdam omnia. Et exemplificat, ibi, Velut principatui alicui vni, aut pluribus, vt scilicet committantur hæc iudicia vni vel pluribus, sicut verbi gratia, Regi, vel Senatoribus, vel Ephoris: aut aliis alia, supple, committantur, & non quibusdam omnia, sed diuersis diuersa. Et ponit tertium modum, ibi, Aut quædam quidem ipsorum, scilicet modorum, omnibus, supple, committantur, quædam autem quibusdam, scilicet committantur.

e Et subdit ostendens quid in his est democraticum, & quid oligarchicum, ibi, Omnes quidem igitur & de omnibus, iudicare scilicet, democraticum, supple, est. Et subdit rationem, ibi, Talem enim æqualitatem quærit populus, id est, quod ad omnes æqualiter pertineat. Democratia enim est principatus populi, sicut sæpè dictum est.

f Talis autem modus ad omnes pertinet quinque vel quatuor modis, quos enumerat consequenter, cum dicit, Sunt autem modi eius, &c. vbi ostendit, quòd istud, scilicet consiliatiuum, habet quatuor modos diuersos. Dicit ergo de primo modo. Sunt autem modi eius quod est omnes, plures, quia scilicet quatuor. Vnus quidem, id est, primus secundum partem, id est, quod ab vnoquoque particulariter quæratur, sed non omnes simul, supple, cognoscant. Et dat exemplum, ibi, Sicut est in politia Milesij. Thales autem Milesius, qui fuit vnus de septem sapientibus, cum secretis Appollonis vacaret in Milesia insula talem instituit politiam, quod quicquid de præinductis nouem esset iudicandum, quod hoc à singulis requireretur: & si aliquis contemneretur a quo non requireretur, quod hoc præiudiciaret omnibus aliis. Et hoc adhuc obseruatur in electione prælatorum Ecclesiasticorum. Et ponit alium modum, ibi, Et in aliis autem politiis, id est, oligarchia & aristocratia, consiliantur, supple, de talibus comprincipatus, sicut Rex & Senatores & Ephori conuenientes & tractantes inter se qualiter iudicandum sit. Qualiter autem conueniant, subdit, ibi, Ad principatus autem vadunt omnes particulariter ex tribubus & minimis partibus, scilicet ciuitatis, omninò, id est, vniuersaliter,

uerſaliter, donec vtique pertranſeat per omnes, id eſt, quod omnes ierint ad principatus, & audiant reſponſa eorum. Conuenire autem ſolum, ſupple, totam ciuitatem, de legum poſitione, & de iis quæ de politia, ſupple, commum tractanda ſunt. Ad quid autem conueniant, ſubdit, ibi, Et reſponſa audientes à principibus, quid ſcilicet de ſingulis ſuprà dictorum diffinierint.

g Et ponit ſecundum modum, ibi, Alius autem modus, ſupple, eſt, quòd omnes ſimul, ſupple, iudicent de ſuprà dictis. Et intelligit, quòd omnes ſimul principes, non populus. Et ſubdit de conuentu populi, ibi, Conuenire autem ſolum, ſupple, populum ciuitatis ad electiones principatuum electuros, id eſt, quando debent eligere quoſdam, quibus committitur vlterius electio principum, & ad legiſlationes, id eſt, quando debent poni leges & publicari, hoc enim communiter pertinet ad populum. Et de pace, ſeruanda ſcilicet vel non ſeruanda, & ad correctiones, ciuium ſcilicet, qualiter malefactores corrigantur. Et ſubdit de aliis iudicandis, ibi, Alia autem conſiliari principatus, id eſt, qui ſunt de principatu conſiliatiuo, ſicut proconſules, in ſingulis, ſupple, ciuitatibus, inſtituens eligibiles exiſtentes. Hoc dicit: quia ſi ſerui eſſent, non eſſent eligibiles. Iterum ſi non ſufficerent ſibi ex ſuis, non eſſent eligibiles, propter definitionem quam ſuprà in 2. lib. cap. de ciue, poſuit, vbi ſic dixit. Quod ciuis eſt qui ſecundum autarchiam, id eſt, per ſe ſufficientiam poteſt participare principatu conſiliatiuo & iudicatiuo. Et ideò dicit hic, Eligibiles exiſtentes ex omnibus, vel ſortiales, id eſt, quibus ſorte conuenit eligi ad principatus, ſiue quos irregularitas non impedit, quin poſſint eligi.

h Et ponit tertium modum, ibi, Alius autem modus, ſupple, conueniendi, circa principatus & correctiones eſt occurrere ciues, id eſt, conuenire ad hoc. Et de bello conſiliaturos & compugnatione: hæc enim ad omnes ciues pertinent: & ideò quando tractatur de iis, omnes debent conuenire. Et ſubdit, quòd alij alia tractare debent, ibi, Alia autem, ſupple, negotia ciuitatis, principatus diſponere, ſupple, habent, eligibiles exiſtentes, id eſt, qui nullum habent impedimentum quin eligi poſſint in principes. Et ideo addit, Quoſcumque contingit, ſupple, eſſe principes. Et exponit qui ſunt illi, ibi, Tales autem ſunt, quoſcumque principari neceſſarium eſt ſcientes, id eſt, ſcientiam principandi habentes, ex ſcientia iuris & legum. Quia ſicut dicitur Iſa. 31. Non erit is qui inſipiens eſt, princeps, nec fraudulentus vocabitur maior.

i Et ponit quartum modum, ibi, Quartus autem modus, ſupple, conueniendi eſt, omnes de omnibus conſiliati conuenientes, principatus autem de nullo iudicare, ſed ſolum referre, populo ſcilicet: quo quidem modo nunc democratia vltima diſpenſatur, quam proportionalem diximus eſſe oligarchiæ, poreſtatiuæ, & monarchiæ tyrannicæ. Vltima autem democratia, ſicut ſuprà dictum eſt in capitulo de diuiſione democratiæ, eſt quando totus populus vt vnus non vt ſinguli deſpotico principatu principatur. Et ibidem dictum eſt, quòd hoc eſt prauum & tyrannicum. Conſequenter cum dicit, Iſti quidem modi, &c. Poſt hæc omnia, ponit epilogum de modis conſiliatiui democratici, dicens. Iſti quidem igitur modi ſunt democratici, ſuppie, conſiliatiui omnes, qui dicti ſunt.

k Deinde cum dicit, Quoſdam autem de omnibus, &c. ponit modos oligarchiæ & ariſtocratiæ: & circa hoc duo facit. Primò enim ponit modos principatus conſiliatiui & oligarchici. Secundò conſiliatiui ariſtocratici, ibi, *Quando autem quorundam*, &c. Circa primum duo facit. Primò ponit duos modos principatus conſiliatiui oligarchici. Secundò adiungit tertium, ibi, *Quando autem ipſos eligunt*, &c. Ponit ergo primum modum, qui eſt quando eliguntur conſiliarij à mediocri honorabilitate, & plures eliguntur, eò quod mediocris honorabilitatis plures ſunt in ciuitate, & tales eliguntur: lex tamen vetat ne eligantur, eò quod talibus expedit ne moueant alios ſicut principes: quia ſequuntur alios, eò quod forte non ſatis ſapientes ſunt ad conſilium, & principatu conſiliatiuo non participant, niſi propter honorabilitatem, & non propter ſapientiam: talis modus eſt oligarchicum conſiliatiuum, & nihil habet de politiæ ratione, niſi quod moderatur in ciuitate quid faciendum vel non faciendum ſit. Dicit ergo primò: Quoſdam autem modos, ſupple, de omnibus, qui ſunt ſcilicet in ciuitate, conſiliationis eſſe, ſupple, oligarchicum, ſupple, eſt. Habet autem & hoc, ſcilicet conſiliatiuum, differentias plures. Et ponit primam differentiam, ibi, Quandoquidem enim ab honorabilitatibus mediocribus eligibiles ſunt, ſupple, conſiliarij, & plures propter mediocritatem honorabilitatis, ſupple, eliguntur, quia multi tales ſunt in ciuitate, & de quibus lex vetat, eò quod periti non ſunt, ne moueant, aliis, ſupple, conſiliis, ſed ſequantur, conſilia aliorum ſcilicet, & liceat poſſidenti honorabilitatem, eo ipſo, ſupple, quod poſſidet, participare principatu, ſcilicet conſiliatiuo, oligarchia quidem, eſt, ſupple, politia autem eſt talis, ſcilicet ordo ciuilitatis, propter moderare, id eſt, quia quædam moderantur in ciuitate conſiliis ſuis, & ſic attingunt rationem politiæ. Et iſte eſt modus primus oligarchicus. Secundum modum ponit, ibi, Quando autem non omnes, &c. & illum diuidit in duos. Primus eſt quando non omnes, mediæ ſcilicet honorabilitatis, participant conſiliatiuo: ſed quidam electi ad hoc quod conſiliarij ſint. Dicit ergo: Quando autem non omnes, mediæ ſcilicet honorabilitatis, eo quod eſt conſiliari, participant, id eſt, principatu conſiliatiuo, ſed electi, ad hoc, ſupple, ſecundum legem autem participant, & non ſecundum votum, ſicut & prius, oligarchicum, ſupple, eſt iſtud: & eſt ſecundus modus oligarchici conſiliatiui. Tertium modum adiungit, ibi, Quando autem ipſos eligunt, conſiliatores ſcilicet, ipſi qui domini eius quod eſt conſiliatiuum, id eſt, principes, qui ponuntur ſuper ordinem conſilij & ordinant conſiliarios, & quando puer, pro patre ingreditur, tanquam hæres ſcilicet in principatu conſiliatiuo, & domini legum ſunt, pueri ſcilicet, eò quod conſiliarij domini ſunt legum, oligarchicum neceſſarium eſſe ordinem

hunc,

huiusmodi. Isti verò sunt tres modi oligarchici principatus consiliatiui.

l Deinde cum dicit, Quando autem quorundam, &c. ponit modos principatus consiliatiui aristocratici. Et sunt duo in vniuerso. Primus est, quando domini eius quod est consiliari, id est, quorum est ordinare consilium, eligunt quosdam quorum consilio quædam agantur, sicut bellum & pax & correctiones, & omnes aliorum principes, & isti, supple, soli, eligibiles sunt, vel sortiales, id est, qui sorte accipiant principatum consiliatiuum, aristocratica est, vel politia: quia tales eliguntur ad virtutem. Et ponit secundum modum, ibi, Si autem quorundam quidem eligibiles, id est, si quidam de numero quorundam, qui secundum virtutem eligibiles sunt, ad talem principatum, supple, quorundam autem sortiales, id est, eligantur quidam de numero sortialium ad virtutem. Et istum modum subdiuidit, ibi, Et sortiales vel simpliciter, quia scilicet simpliciter virtuosi sunt, & ideò dignè principatum consiliatiuum sortiuntur, aut ex præiudicatis, quia scilicet probati sunt virtuosi fuisse. Et iste est secundus modus. Et ponit tertium modum, ibi, Vel communiter, supple, eligantur, eligibiles & sortiales, id est, quod ad principatum consiliatiuum eligantur viciſſim eligibiles ex virtute, & sortiales, id est, qui dignè sortiuntur talem principatum. His positis breuem ponit epilogum, ibi, Hæ quidem horum; scilicet modorum, consiliatiui scilicet, sunt politiæ aristocraticæ: hæ autem, quæ prius dictæ sunt, de modis scilicet democratiæ & oligarchiæ, ipsius politiæ, supple, sunt modi. Et subdit communiter epilogando de hoc, ibi, Diuisum est quidem igitur quod consiliatur ad politias hoc modo: & disponitur quælibet politia, scilicet in suo consiliatiuo, secundum dictum modum.

m Deinde cum dicit, Expedit autem democratiæ, &c. ostendit quid expediat cuilibet politiæ secundum quemque modum. Et circa hoc tria facit. Primò ostendit, quòd vtile est democratiis, quòd consilium simul faciant & populi & insignes. Secundò ostendit, quòd in oligarchiis oportet quosdam præeligi ex multitudine, qui cum insignibus tractent quæ tractanda sunt, ibi, *In oligarchiis autem aut præeligi*, &c. Tertiò dicit, quòd in absolutionibus reorum oportet facere dominam multitudinem, ibi, *Et oppositum autem eius*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd in democratiis consilians sit populus dominus, & etiam legum sit dominus populus. Et quòd huius oppositum sit in prætoriis & in oligarchiis: quia in illis vt quosdam cogant iudicare, statuunt pœnam damni iis qui iudicare nolunt, vt iudicent. In democratiis autem egenis statuitur merces, vt faciant congregationem ad consilium habendum: & ideò vtilius est, quòd consiliantes sint omnes, & populus scilicet & insignes, id est, egeni & pauperes. Et si pars populi multitudine excedat super partem insignium qui dicuntur politici, tunc expedit, quòd non omnibus detur merces, vt per hoc quidam retrahantur à consilio: sed detur merces tot de egenis, quod commensurati esse possint multitudini insignium, vel quod plures ex populo extorres fiant principatus, scilicet consiliatiui, & relinquantur tot, quod commensurati sint insignibus. Et causa huius est: quia si pars potentior erit insignibus & numerosior, seditio orietur in ciuitate: eò quod potentior pars volet excludere minus potentem à principatu consiliatiuo. Dicit ergo primò. Expedit autem democratiæ. Et quia multiplex est democratia, determinat cui expediat, ibi, Quæ maximè videtur esse democratia, quæ nunc, scilicet obseruatur in ciuitatibus. Et exponit quæ sit illa, ibi, Dico autem talem, in qua dominus populus & legum est, id est, in qua in potestate est populi leges condere ad consiliari, melióſque ipsum facere, id est, quod ipse populus faciet consilium & participet principatu consiliatiuo. Et ponit rationem, ibi, Quod quidem in prætoriis in oligarchiis, id est, quod populus hoc faciat quod in oligarchiis faciunt in prætoriis, quod scilicet populus hoc faciat & non committat insignibus. Quid autem in prætoriis in oligarchiis faciunt insignes, subdit, ibi, Statuunt enim damnum, id est, pœnam damni, iis qui nolunt iudicare, vt iudicent, id est, sub pœna damni præcipiunt, vt ij qui sunt electi in iudices, exerceant iudicia: democratici autem mercedem egenis, supple, statuunt, vt iudicia exerceant: quia sine mercede hoc facere non possent, eò quod egeni sine mercede coguntur intendere propriis, & non communibus iudiciis. Hoc autem, supple, expedit, &, id est, etiam circa congregationes facere, id est, quod diuitibus statuatur damnum si non conueniant ad congregationes. Et subdit rationem, ibi, Consiliantur enim melius, id est, vtilius ciuitati, communiter consiliantes omnes. Et exponit qualiter omnes, ibi, Populus quidem cum insignibus. Et hoc est quod dicit Psal. Simul in vnum diues & pauper. Et hoc est quod addit, ibi, Isti autem, insignes scilicet, cum multitudine.

n Et addit vlterius quid expediat in talibus, ibi, Expediat autem & eligibiles esse consiliarios, vel sortiales, qui scilicet sorte prudentiæ sortiuntur principatu consiliatiuo. Quid autem expediat subdit, ibi, Æquales, supple, esse, ex partibus, insignium scilicet & populi. Et huius causa est: quia si altera pars excedat, oritur dissentio.

o Et subdit quid expedit si altera pars excedat, ibi, Expedit autem si excedant multum secundum multitudinem democratici, id est, populares super politicos, id est, super insignes, aut non omnibus dare mercedem, populoribus scilicet, vt sic aliqui retrahantur à congregatione consiliatiua, sed tot, supple, dare mercedem, quod commensurati, supple, sint ad multitudinem insignium, aut ex sorte facere plures, id est, quod plures de populo ex sorte sint de congregatione consiliatiua, & non veniant nisi tot, quod proportionati possint esse multitudini insignium. Et sic finita est prima pars huius partis.

p Deinde cum dicit, In oligarchiis autem aut præeligi, &c. determinat quid expedit in oligarchiis. Et dicit, quòd ibi expedit eligere quosdam ex multitudine, qui cum diuitibus tractent & præparati sint, id est, præparantes congregationes, & participent principatu consiliatiuo,

& negotientur de iis de quibus insignes præconsiliaturi erant. Dicit ergo primò: In oligarchiis autem aut prælegi quoidam ex multitudine, sūpple, oportet; aut præparantes principatum, oportet esse, supple, participantes congregationi & consilio. Et dat exemplum quod hoc alicubi obseruatur, ibi, Velut in quibusdam politiis est, quos vocant præmissos, id est, præpositos, vel legis seruatores, supplè, vocant, qui scilicet in diuersis partibus populi, leges faciunt obseruare. Quid autem potestatis habeant hi, ostendit, ibi, Et de iis negotiari, supple, habent potestatem, de quibus vtique isti, scilicet insignes, præconsiliauerint. Et huius ponit rationem, ibi, Sic enim participabit populus, in oligarchia scilicet, eo quod est consiliari, id est, principatu consiliatmo, & soluere nihil poterit eorum quæ circa politiam, oligarchicam scilicet, in qua soli potentes & insignes principantur: & tunc, supple, ex hoc seditio oritur. Et ideò vlterius est, quod populus nihil potestatis habeat de consilio oligarchico, sed quidam de populo.

q Et dicit vlterius quid expediat in oligarchia, ibi, Adhuc, supple, expedit eadem sententiare populum, cum insignibus scilicet, aut nihil contrarium iis qui inferuntur, ab insignibus scilicet, aut consiliariis quidem tradere omnibus, id est, exponere, & rogare quid consulant. Consiliari autem principes solos, ita quod principes de potestate sua dimittant populo: quia per populum dissolueretur oligarchicus principatus.

r Deinde cum dicit, Et oppositum autem eius, &c. ostendit quòd in absolutionibus reorum oportet facere dominam multitudinem, dicens: Et oppositum autem eius quod sit in politiis, oportet facere in oligarchiis. Et vocat politias, eas quæ simpliciter dicuntur politiæ, & commixtæ sunt ex democratia & oligarchia, sicut dictum est in antè habitis. Quid autem sit hoc, subdit, ibi, Absoluentem quidem enim per sententiam, dominam oportet facere multitudinem: sic enim fit in politiis omnibus, scilicet quod nullus reorum absoluitur per sententiam, nisi in qua dominans est multitudo. Condemnantem autem per sententiam, non dominam oportet facere multitudinem, sed referatur rursum ad principes, qui in oligarchiis sententiarum domini sunt. In politiis enim, quæ scilicet simpliciter sunt politiæ, vel è concurso faciunt: pauci enim absoluegres quidem domini, supple, sunt sententiæ absolutionis.: condemnantes autem non domini, supple, sunt pauci sententiæ condemnationis, sed reducetur ad plures, supple, ad multitudinem populi. Pauci enim nullum possunt condemnare, nisi condemnetur ex multitudine. Postea ponit epilogum de omnibus dictis in hoc capitulo, ibi, De consiliante quidem igitur & dominante. vtique politiæ determinatum sit hoc modo.

CAPVT XII.

De magistratuum diuisione.

a HAbitum iis est, quæ circa principatus diuisio. Habet enim & hæc pars politiæ multas differentias, quot principatus, & quorum domini, & de tempore quantum vniuscuiusque principatus: ij quidem enim sex mensium, ij autem per minus, ij autem annuales, ij autem diuturniores faciunt principatus perpetuos, vel multi temporis, vel neutrum, sed sæpè eosdem, vel non eundem bis, sed semel solum. Adhuc autem circa institutionem principatuum, ex quibus oportet fieri, & à quibus, & qualiter: de omnibus enim iis oportet posse diuidere, secundum quod contingit fieri modos, deinde coaptare qualibus quales politiæ expediant.

b Est autem neque facile hoc determinare, quales oportet vocare principatus: multis enim præceptoribus politica communitas indiget. Propter quod quidem omnes, neque electos, neqúe sortiales ponendum principes, puta sacerdotes primò. Hoc enim alterum quid præter politicos principatus, ponendum. Adhuc & distributores, & præcones, eliguntur autem & legati. Sunt autem hæ quidem politicæ curarum, vel omnium ciuium ad quandam operationem, velut dux exercitus militantium: vel secundum partem gyneconomus, vel pueronomus: hæ autem œconomicę, sæpè enim eligunt frumenti mensuratores: hæ autem ministeriales, & ad quas vtique abundauerint, ordinant seruos.

Τμηματικὸν μὲν. Παρόσον μὲν.

c Maximè autem, vt simpliciter est dicere, principatus dicendum hos, quibuscumque attribuitur consiliari de aliquibus, & iudicare, & præcipere, & maximè hoc: præcipere enim magis principatuum est.

d Sed hæc differunt ad opportunitates quidem nihil, vt est dicere. Non enim vnquam iudicium fuit altercantium de nomine: habent autem quoddam aliud intellectuale negotium.

e Quales autem principatus, & quot necessarij, si erit ciuitas, & quales necessarij quidem, non opportuni autem ad studiosam politiam, magis vtique quis dubitat ad omnem politiam, & etiam ad paruas ciuitates.

f In magnis enim vtique contingit & oportet vnum ordinari ad vnum opus: multósque enim contingit ire ad principatus, propter multos esse ciues, vt fit hos quidem intermittere multo tempore, hos autem semel principari. Et melius vnumquodque opus fortitur cura circa vnum intenta, quam circa multa.

g In paruis autem necesse congregare in paucos multos principatus: propter paucitatem enim hominum non facile est in principatibus multos esse. Qui enim erunt, qui hos successiuè suscipiunt iterum? Indigent autem aliquando eisdem principatibus & legibus paruæ cum magnis: veruntamen hæ quidem indigent sæpe eisdem, aliis autem in multo tempore hoc accidit.: propter quod quidem nihil prohibet multas curas simul præcipere, non enim impedient: & ad paucitatem hominum necessarium principatus velut obeliscolychnia facere.

Ὀβελισκολύχνια.

h Si igitur habeamus dicere, quot necessarium existere omni ciuitati, & quot non necessarium quidem, oportet autem existere, facile autem quis sciens hæc, colligit quales principatus congruit congregare in vnum principatum.

CAPVT XII.

Consequens his est circa magistratus distinguere. Habet enim & hæc pars differentias multas, quotque magistratus esse, & quarum rerum auctoritatem habere oporteat, & pro quo tempore singulos: nam alij semestres, alij breuiores, alij annuos, alij diuturniores statuunt magistratus. Et vtrum magistratus oporteat esse perpetuos, an ad longum tempus, aut neutrum, sed multotiens eosdem, aut non eundem bis, sed tantum semel. Et praterea circa constituendum magistratus, ex quibus oportet creari, & à quibus, & quomodo. De his enim omnibus oportet posse distinguere, quot modis valeant fieri, ac deinde accommodare quibus conferant gubernationibus Reipublica.

Est autem ne hoc quidem facile determinare, quales magistratus sint nuncupandi. Indiget enim ciuilis societas multis præsidentibus. Quapropter non omnes qui vel eligunturr, vel assumuntur sorte, sunt magistratus existimandi, vt puta Sacerdotes: hoc enim aliud quiddam ponendum est à ciuilibus magistratibus. Præterea qui pompas ducunt, & præcones, & legati qui eliguntur. Huiusmodi enim cura ciuiles, aut

omnium ciuium sunt ad vnam actionem, puta dux eorum qui militant: aut secundum partem, vt mulierum, puerorúmque curatores: aliæ dispensatiuæ, sæpe enim eliguntur quidam ad distribuendam annonam: aliæ ministratiuæ, ad quas si opulenti eligantur, substituunt seruos.

Maximè verò, vt simpliciter dicamus, illi sunt magistratus appellandi, quibus datum est deliberare de quibusdam, & statuere, & iubere, & maxime hoc extremum. Nam iubere imperiosius est.

Verumiſta quantum ad vsum nihil differunt, vt ita dixerim. Nondum enim determinata est huiusmodi de nomine controuersia. Habet autem quandam aliam intellectiuam considerationem.

Sed quales magistratus, & quot necessarij sunt ciuitati, & quales necessarij quidem, inutiles verò ad Reipub. gubernationem, magis vtique quisquam dubitabit, & ad omnem Remp. & præsertim ad paruas ciuitates.

Nam in magnis quidem licet, & debent singuli magistratus ad singula opera deputari. Sufficit enim multitudo ciuium ad magistratus gerendos, & alios sum intermissione magna temporis, alios semel duntaxat gerunt. Meliúsque singula curantur, quam si in multis cura nostra distrahatur.

Sed in paruis ciuitatibus necesse est in paucos magistratus plures conferre. Nam cum sit paucitas hominum, non facile est multos in magistratibus esse. Quinam postea forent successores horum? Indigent quandoque magistratibus eisdem, & legibus paruæ magnæque ciuitates, nisi quod hæ quidem sæpè indigent eisdem: his verò multo tempore intermisso id accidit. Quapropter nihil prohibet multa simul his demandare, non enim se impediunt: & propter hominum paucitatem necessarij sunt magistratus quidam quasi luminaria obeliscis imposita.

Si ergo dicere possumus, quot necessarij sunt omni ciuitati, & quot non necessarij quidem, sed opportuni, facilè quis sciens ista, coniungat quot coniungere congruat in ciuium magistratu.

i Congruit autem & hoc non latere quales oportet secundum locum principatus de multis curare, & qualium vbique vnum principatum esse dominum, puta boni ornatus esse, vtrum in foro quidem fori præfectum, alium autem in alio loco, vel vbique eundem: & vtrum secundum rem oporteat differre, vel secundum homines. Dico autem, puta vnũ boni ornatus, vel puerorum, alium & mulierum. Et secundum politias autem, vtrum differt secundum vnamquamque etiam genus principatuum, vt nihil, puta in democratia, & oligarchia, & aristocratia, & monarchia, vtrum iidem sint principatus quidem domini, non ex æqualibus, neque ex similibus, sed alij in aliis, puta in aristocratiis quidem ex eruditis, in oligarchiis autem ex diuitibus, in democratiis verò ex liberis.

k Aut existunt quidem quidam existentes secundum has differentias principatuum. Est autem vbi conferunt iidem, & vbi differunt propter hoc: hic quidem enim congruit magnos, hic esse paruos eosdem. Non solum, sed & singulares quidem sunt, velut qui præconsulunt: hic enim non democratiis, consilium autem democraticum. Oportet enim quidem esse aliquid tale, cui cura erit populi præconsiliari, quatenus non vacans erit: ij autem cum pauci numero sint, præconsules autem paucos necessarium esse multitudine: quare oligarchicum. Sed vbi ambo iidem principatus, præconsules instituuntur super consiliarios. Consiliarius quidem enim democraticum, præconsul autem oligarchicum.

προβουλοι.

l Dissoluitur autem & consilij potentia in talibus democratiis, in quibus ipse propter conueniens tractat de omnibus. Hoc autem accidere consueuit, quando penuria aliqua fuerit, vel merces conuocatis. Vocantes enim colliguntur sæpè, & omnia ipsi iudicant.

m Pueronomus autem, & mulieronomus, & si quis alius principans dominus est talis curæ, aristocraticum, democraticum autem non. Quomodo enim possibile prohibere exire eas quæ egenorum? neque oligarchicum: deliciantur enim quæ oligarchizantium. Sed de iis quidem intantum dictum sit nunc.

Debet etiam hoc non latuisse, quales conueniant secundum locum magistratus plurium curam habere, & qualium vbique vnum magistratum potestatem habere, ceu honestatis: vtrum in foro præfectum annonæ, & alium alibi, aut vbique eundem: & vtrum secundum negotia partiendum est, an secundum personas. Dico autem ceu vnum curam honestatis, alium puerorum, & alium mulierum: & in Rebuspubl. vtrum differant secundum vnamquamque, & magistratuum genus, vel nihil, ceu in populari statu, & paucorum gubernatione, & optimatum, & monarchia, vtrum iidem sunt magistratus potestatem habentes, sed non ex æqualibus, aut similibus, sed alij in aliis, veluti in optimatibus quidem ex hominibus doctis, in paucorum autem potentia ex opulentis, in populari statu ex ingenuis.

Vel existant quidam secundum istas differentias magistratuum, & alicubi conferat eosdem esse, alicubi diuersos: alicubi enim congruit magnos esse, alicubi paruos eosdem magistratus. Veruntamen sunt aliqui proprij, ceu eorum qui ante deliberant. Hæc enim potestas non est popularis, consilium vero populare. Oportet enim esse aliquid tale, cui cura sit populum consilio præuenire, ne otiosus sit. Hi autem si pauci sunt numero, paucorum potentia est. Est autem necesse, vt illi sint pauci, qui antè deliberant: itaque paucorum potentia est. Sed vbi sunt ambo hi magistratus, illi qui antè deliberant, consiliarios constituunt. Consiliarius enim popularis: qui vero ante venit in consulendo & deliberando, paucorum potentiæ.

Dissolnitur etiam potestas consilij in huiusmodi gubernationibus, in quibus populus ipse conueniens de omnibus constituit. Hoc autem accidere consueuit, cum est vtilitas quædam, aut merces constituta his qui concionem conueniunt. Otiosi enim conueniunt persæpè, & de cunctis ipsi statuunt.

Qui autem puerorum curam habent, & qui mulierum, & si quis alter est, qui potestatem habet & curam huiusmodi, optimatum id est, & non populare (Fieri enim non potest, vt prohibere pauperum mulieres, alterius sit quam paucorum potentiæ) cum mulieres ipsorum in deliciis viuant. Sed de his quidem eatenus dixisse nunc satis sit.

CAPVT

CAPVT XII.

a IN isto capitulo tractat Arist. de diuisione principatus. Et habet quatuor partes. In quarum prima ponit diuisionem principatus in generali. In secunda ostendit quot & qui principatus necessarij sint in ciuitate magna, vel parua, ibi, *Quales autem principatus*, &c. In tertia ostendit in quibus ciuitatibus expediat, quòd sint per successiones, ibi, *Qui enim erum qui hos*, &c. In quarta ostendit diuisionem principatus secundum locum & secundum curas quæ committuntur principi, ibi, *Congruit autem & hoc non latere*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd primò dicenda dictis, id est, quod diuisio principatus tractanda est post prædicta: quia multas diuisiones habet secundũ officia & secundum tempus, quæ attribuuntur aliquando eis qui sortialiter & quasi ex hæreditate sibi succedunt in eis, sicut officiũ Sacerdotum circa sacra Deorum. Aliquando eliguntur sicut eliguntur distributores, præcones & legati. Aliquando sunt ad curas omnibus ciuibus conuenientes. Aliquando sunt ad vnam singularem operationem, & aliquando sunt œconomicæ, & aliquando sunt ministeriales siue seruiles. Et quædam earum sunt simpliciter principatus, quædam autem ministeria siue obsequia. Et hoc est totum quod in summa continetur in prima parte. Dicit ergo primò: Habitum autem, id est, consequens iis, supple, quæ dicta sunt, est quæ circa principatus diuisio, vt principatus largè sumatur ad quodlibet officium, in quo constituitur aliquis vnus ordinator, qui ordinat ea quæ pertinent ad officium illud. Et tangit rationem quare oportet tractare de hoc, ibi, Habet enim & hæc pars politiæ multas differentias, quot principatus, & quorum dominũ, id est, præpositi, qui sunt ordinatores eorum, quæ ad officium illud pertinent. Et tangit aliam differentiam secundum tempus, ibi, Et de tempore, supple, oportet considerare, quantum vniuscuiusque principatus, supple, duret: quia quidam ipsorum principantur per sex menses, quidam minus, & quidam per annum, & quidam diutius, & quidam etiam perpetuos faciunt principatus, vel multi temporis. Et hoc est quod sequitur, ibi, Ij quidem enim, in ciuitate, supple, sex mensium, supple, habent principatum, ij autem, id est, alij, per minus, ij autem annuales, faciunt, supple, principatus, ij autem diuturniores faciunt principatus, perpetuos scilicet, vel multi temporis. Et vocat perpetuos durantes ad vitam, & multi temporis vocat durantes per successionem filiorum & neporum: & tales videntur esse principatus Senatorum Romæ, & potestatum qui sunt in ciuitatibus Lombardiæ. Ad vitam autem fuit semper principatus Imperatorum Romæ. Et ponit aliam diuersitatem, scilicet quod quidam aliis faciunt principes, neutrum istorum considerantes. Et in hoc ponit duas diuersitates: quia quidam scilicet eundem eligunt bis, quidam autem non eundem eligunt bis, sed semel. Et hoc est quod sequitur, ibi, Vel neutrum, supple, horum considerant, quia nec perpetuum, nec longi temporis faciunt principatum, sed sæpè eosdem, destituendo scilicet & reeligendo: vel non eundem bis, sed semel solum, supple, faciunt principem. Et subdit aliam diuisionem secundum principantes, ibi, Adhuc autem circa institutionem principatuum, supple, oportet considerare, ex quibus oportet fieri, scilicet principes, vtrum scilicet ex insignibus vel mediis scilicet populo: & à quibus, supple, oportet eos eligi, vel institui: & qualiter, vtrum scilicet cum plenitudine potestatis, vel non. Et ponit rationem, ibi, De omnibus his enim oportet posse diuidere, supple, politicum, secundum quot contingit fieri modos, scilicet ad vtilitatem ciuitatis: deinde, supple, oportet etiam politicum scire, coaptare qualibus, scilicet ciuitatibus, quales politiæ expediant, sicut in antè habitis huius libri cap. Quæ autem politia quibus, &c. determinatum est.

b Et ostendit difficultatem huius determinationis, ibi, Est autem neque facile hoc determinare, quales oportet vocare principatus, & qualia ministeria, non principatus, supple. Et ponit rationem huius, ibi, Multis enim præceptoribus politica communitas indiget. Et vocat præceptores magistros præpositos operibus. Propter quod quidem omnes, neque electos, id est, per electionem constituros, neque sortiales, id est, hæreditate succedentes, ponendum principes. Et dat exemplum, ibi, Puta sacerdotes primò. Hoc enim, sacerdotium scilicet, alterum aliquid, supple, esse, præter politicos principatus, ponendum. Et huius causa est quia sacerdotes circa sacra occupabantur, & ideò politicæ ordinationi non subiacebant. Adhuc &, id est, etiam distributores & præcones, eliguntur autem & legati. Et vocat distributores, qui ea quæ distribuenda erant ciuitatibus quantum ad specialem iustitiam secundum æquale medietatis geometricæ ciuibus distribuebant secundum vniuscuiusque dignitatem, sicut spolia accepta ab inimicis, & huiusmodi: præcones autem, qui statuta publica principum populo nunciabant: Legatos verò qui à latere principis missi solemniter negotia agebant. Et ponit adhuc alia negotia, in quibus etiam diuersi principabantur apud antiquos, ibi, Sunt autem hæ quidem politicæ curarum, vel omnium ciuium, id est, quæ ad omnes ciues æqualiter pertinent, & sunt ad quandam operationem, sed tamen ad omnes pertinent, velut dux exercitus militantium: vel secundum partem, supple, pertinet ad quosdam, velut ginetonomus vel pueronomus: & componitur ginetonomus à ginos quod est labor, & to quod est articulus præpositiuus in Græco, & nomos, quod est regula: & sic dicebantur præpositi laborantium, qui regulam dabant laborantibus. Similiter componitur pueronomus, à puero & to, articulo, & nomos regula: & sic dicebantur præpositi pueris, qui regulam dabant pueris, in quibus oporteret eos exercitari, & ad quæ artificia applicari secundum naturales potentias consideratas in ipsis. Et de his generaliter subdit, ibi, Hæ autem, supple, operationes œconomicæ sunt, id est, ad curam domus & familiæ pertinentes. Et istæ, sicut dictum est in primo, ad paternum pertinent principatum. Et sunt aliæ quæ pertinent ad despoticum, de quibus subdit, ibi, Sæpè

Sæpè etiam eligunt frumenti mensuratores. Hæ autem ministrales, id est, illæ curæ sunt despoticæ & ad despoticum principatum pertinentes. Et ad quas, scilicet res, vtique abundauerint, sicut scilicet ad vinum & oleum mensurandum, ordinant seruos, magistros scilicet illarum curarum.

c Deinde subdit qui istorum dicuntur principatus, & qui non, ibi, Maximè autem, vt simpliciter est dicere, id est, vniuersaliter est dicere, principatus dicendum hos quibuscunque attribuitur cõsistiari de aliquibus & iudicare & præcipere. Illorum enim est ex consilio ordinare, ex iudicio sententiam dare diffinitiuam, & ex authoritate præcipere: & ideò tales principes dicuntur & sunt. Et maximè hoc, scilicet præcipere, facit principem. Et ponit rationem, ibi, Præcipere enim magis principatuum est: hoc enim indicat authoritatem.

d Et ostendit in quo differunt ista, ibi, Sed hæc differunt ad opportunitates quidem nihil, vt est dicere. Vnumquodque enim istorum ministeriorum ad aliquam est opportunitatem ciuitatis, vel domus: vnde in hoc non differunt. Sed quia propter hoc posset aliquis dicere, quòd tunc non differunt, sed vnum sunt, & vnum nomen habent. Respondet, quòd ista obiectio penitus nulla est: quia apud sapientes nusquam fuit altercatio de nomine, sed illa iudicantur diuersa, quæ secundum intellectuale negotium, quod subest nomini, diuersa sunt. Et hoc est. Non enim vnquam iudicium fuit altercantium de nomine. Habent autem, supple, ipsa nomina, quoddam aliud intellectuale negotium, & per diuersitatem, supple, huius iudicantur diuersa. Et sic finita est prima pars huius capituli, in qua diuisionem posuit principatuum.

e Deinde cum dicit, Quales autem principatus, &c. ostendit quot & qui principatus necessarij sint in ciuitate magna, vel parua. Et est sententia in communi istius partis, quòd politico considerandum est quales principatus & quot necessarij sint ad ciuitatem, quæ verè sit ciuitas. Sicut enim dictum est in vltimo capitulo primi libri, non est verè ciuitas, quæ non in omnibus sufficit sibi, & quod in magnis ciuitatibus, propter hoc quod multi sunt ciues in illa, qui æqualiter idonei sunt ad principatus, oportet vnum ciuem ordinari ad vnum, & sic omnes possint principari. In paruis autem propter oppositum oportet multa committi vni: quia non habent ciues, qui in singulis possint principari. Dicit ergo primò. Quales autem principatus, & quot necessarij, si erit ciuitas, supple, secundum rationem ciuitatis, quæ assignata est in fine primi libri, quod ciuitas est, quæ in omnibus sibi sufficit & in nullo deficit. Et quales, scilicet principatus necessarij quidem, supple, sunt in ciuitate, non opportuni autem ad studiosam politiam, id est, virtuosam ciuitatem (hoc dicit: quia non in omnibus ciuitatibus studium est ad virtutem) magis vtique quis, id est, aliquis dubitat: hoc enim magis est ad propositum ad omnem politiam, scilicet aristocraticam, oligarchicam, democraticam: & etiam, supple, dubitat hoc ad paruas ciuitates.

f Et assignat rationem differentiæ inter magnas & paruas, ibi, In magnis enim vtique, supple, ciuitatibus, contingit & oportet vnum ordinari ad vnum opus. Et assignat causam, ibi, Multa enim, id est, quia multos contingit ire ad principatus, æqualiter scilicet dignos principatu. Et supponit causam, ibi, Propter multos esse ciues, in magnis scilicet ciuitatibus, qui æqualiter scilicet digni sunt principatu. Et huius assignat causam, ibi, Vt sit hos quidem intermittere multo tempore, ne principentur, hos autem semel principari: quia, supple, aliter non possent omnes æqualiter digni principari, si quidam semper, & alij nunquam principarentur. Et huius etiam ponit aliam causam, ibi, Et melius vnumquodque opus sortitur cura circa vnum intenta, quam circa multa. Vnde Poëta Ozorius:

Pluribus intentus minor est ad singula sensus.

Et Eccles. 28. Fili non sint in multis actus tui: quia qui minoratur actu, induit sapientiam. Sic ergo est in magnis ciuitatibus.

g Et subdit de paruis, ibi, In paruis autem, supple, ciuitatibus, necesse, supple, est in paucos congregare multos principatus. Et assignat causam, ibi, Propter paucitatem enim hominum, id est, ciuium, non facile est in principatibus multos esse. Deinde cum dicit, Qui enim erunt qui hos, &c. assignat causam, per interrogationem, in quibus ciuitatibus expedit, quòd sint per successiones: & dicit. Qui enim erunt qui hos successiuè suscipiant, supple, cum pauci ciues sint in parua ciuitate? autem, id est, sed indigent, in paruis scilicet ciuitatibus, aliquando eisdem principaribus & legibus paruæ, scilicet ciuitates, cum magnis. Verumtamen hæ quidem, scilicet paruæ indigent sæpe eisdem, principibus scilicet, aliis autem, in magnis scilicet ciuitatibus, vbi multi sunt ciues, in multo tempore hoc accidit, scilicet quod iidem ciues ad eosdem principatus resumantur: propter quod quidem, in paruis scilicet ciuitatibus, nihil prohibet multas curas præcipere, supple, vnum. Et assignat causam, ibi, Non enim impedient inuicem, quin vnus possit scilicet de omnibus curare: quia paruæ curæ & paucorum sunt in paruis ciuitatibus. Et de hoc ponit aliam rationem, ibi, Et ad paucitatem hominum, id est, ciuium, necessarium, supple, est, principatus velut obeliscolychnia facere, & componitur obeliscolychnia ab obeliſco quod est veru, & lychnia quod est amputatio: vnde etiam dicitur lictor qui ferit amputando, sicut dicit Hieronymus, qui obelis, id est, verubus, & astericis, id est, figuris ad modum stellarum compositis distinxit bibliam, vt obelis signarentur amputanda, quæ scilicet de veritate Hebraica non essent, astericis autem signarentur ponenda, quæ scilicet deficientia illucescerent de veritate Hebraica. Et intendit dicere, quòd in paruis ciuitatibus necesse est amputare vel mutilare multa negotia, eò quod procuratores eorum non habentur.

h Ex omnibus his concludit, ibi, Si igitur habeamus dicere, secundum artem politicam scilicet, quot necessarium existere omni ciuitati, negotia scilicet, & quot non necessarium quidem, oportet autem, id est, optimum est existere,

existere, id est, vtile, facilè vtique quis sciens hæc, supple, quæ dicta sunt, colliget quales principatus congruit congregare in vnum principatum, in patua scilicet ciuitate.

i Deinde cum dicit, Congruit autem & hoc non latere, &c. ostendit diuisionem principatus secundum locum, & secundum curas, quæ committuntur principi. Et habet duas partes, secundum quod illa permiscet ad inuicem, scilicet quid in talibus est secundum locum congruum, & quid oligarchicum, quid democraticum: vnde circa hæc duo facit. Primò enim ponit quasdam diuersitates circa principatus, quæstiones mouendo. Secundò ad vtramque partem disputat veritatem determinando, ibi, Est autem vbi conferunt, &c. Sententia autem in communi est, quòd congruit politico ordinanti ciuitatem, scilicet quas secundum diuersitatem loci congruit habere negotiorum curas, & quales in iltis sunt secundum diuersitatem politiarum adhibendi principes siue præpositi: quia aliquando congruit hoc in foro, quod non alibi congruit: & aliquando congruit mulieribus, quod non pueris congruit: & aliquando congruit procuratores esse magnos, & aliquando paruos, & aliquando medios, & aliquando ex democratia, & aliquando ex oligarchia, & aliquando ex aristocratia. Et hoc est quod dicit in summa. Dicit ergo primò. Congruit autem, &, id est, etiam hoc non latere, quales oportet secundum locum, id est, loci diuersitatem principatus, supple, esse & de multis curare, id est, de multis qualiter oportet curare, & qualium vbique vnum principatum esse dominum. Et dat exemplum, ibi, Puta boni ornatus, vtrum in foro quidem fori præfectum, supple, oportet esse dominum, alium autem in alio loco, supple, oportet esse dominum boni ornatus, sicut in festis & theatris, vbi homines procedunt ad spectaculum, vel vbique eundem, supple, oportet esse dominum. Et in hoc ponit aliam diuersitatem; vtrum scilicet illum bonum ornatum oportet differre secundum rem, vel secundum consuetudinem hominum, ibi, Et vtrum secundum rem oportet differre vel secundum homines. Dico autem, supple, exponendo, puta vtrum boni ornatus, supple, esse principem, vel puerorum, id est, saltim puerorum, ita quod vel non notet diffunctionem, sed diminutionem, id est, alium autem & mulierum, scilicet oportet esse principem ornatus. Et ponit aliam differentiam quæ considerandæ est in principibus, ibi, Et secundum politias autem, supple, considerandum est, vtrum differt secundum vnamquamque politiam etiam genus principatuum, vel nihil, supple, differt. Et dat exemplum, ibi, Puta in democratia, & oligarchia, & aristocratia & monarchia: hæ enim sunt quatuor politiæ secundum Platonem. Et inde, supple, quærendum est, vtrum iidem sint quidem principatus domini, non ex æqualibus, supple, politiis, neque ex similibus, supple, simpliciter, sed alij in aliis, supple, politiis. Et dat exemplum, ibi, Puta in aristocratiis iidem, supple, principes ex eruditis sumpti (& intelligit eruditos, doctos ad virtutem principari) in oligarchiis autem ex diuitibus, in democratiis verò ex liberis, supple, sumpti sunt principes. Et hæc est vna pars quæstionis.

k Et inducit aliam, ibi, Aut existunt quidem quidam, supple, principes existentes secundum has differentias principatuum, &, supple, alij accepti non secundum has differentias. Deinde cum dicit, Est autem vbi conferunt, &c. disputat quæstionem ad vtramque partem, dicens. Est autem vbi conferunt iidem, in aliqua scilicet ciuitate: & vbi differunt, in alia scilicet ciuitate, propter hoc, hic quidem enim congruit magnos, supple, habere principes, hic autem, in alia scilicet ciuitate, esse paruos eosdem, scilicet principes. Non solum autem, supple, hoc est secundum diuersitatem ciuium, sed &, id est, etiam singulares, scilicet personæ quidem sunt velut qui proconsulum, id est, de numero proconsulum, vnde proconsules sunt qui à latere Imperatoris mittebantur ad gubernationem prouinciarum: hic enim, scilicet principatus, non democraticus: quia tales non ex populo, sed ex magnis sumebantur. Consilium autem, supple, commune consiliariorum, democraticum, supple, est: quia tales consiliarij ex populo eligebantur. Et tangit necessitatem huius principatus, ibi, Oportet quidem enim esse aliquid tale, principatus scilicet, cui cura erit populi. Et subdit ad quid, ibi, Præconsiliari, id est, ad præconsiliandum, quatenus non vacans erit, supple, populus, sed vnusquisque ad proprium negotium dirigatur. Hoc autem, supple, quod tales sint proconsules, cum pauci numero sint, erit oligarchicum. Et vt melius exprimat, addit, ibi, Proconsules autem paucos necessarium esse multitudine: quare oligarchicum: quia politia oligarchica est paucorum. Et subdit vbi, ibi, Sed vbi ambo, scilicet proconsules & consiliarij, sunt iidem principatus. Et ponit rationem, ibi, Proconsules instituuntur super consiliarios: & ideò ex magnis. Et ponit rationem diuersitatis politiæ, ibi, Consiliarius quidem enim democraticum, quia scilicet ex populo eligitur. Proconsul autem oligarchicum, quia scilicet eligitur ex magnis.

l Et ostendit necessitatem talis electionis, proconsulum scilicet, & consiliariorum, ibi, Dissoluitur autem & consilij potentia in talibus democratijs, in quibus ipse populus conueniens tractat de omnibus, sine scilicet proconsule: & hoc ideò: quia non est, qui dominetur & ordinet consilium. Et subdit vbi hoc consueuit accidere, quando penuria aliqua fuerit, id est, pœna damni, vel merces conuocatis, vt scilicet venientes præcedem accipiant, & non venientes pœnam incurrant. Et subdit rationem, ibi, Vocantes, id est, vocati colliguntur sæpè, & omnia ipsi iudicant, sine proconsule scilicet: & ideò potentia consilij dissoluitur.

Et subdit ponens principatum aristocraticum, ibi, Pueronomus, & mulieronomus, & si quis alius principatus dominus est talis curæ, aristocraticum, supple, est, democraticum autem non. Et causa est, quod pueri scilicet & mulieres gubernantur ad virtutem, & non ad libertatem: finis enim aristocratiæ est virtus, & democratiæ libertas. Et ostendit rationem, ibi, Quomodo enim possibile, supple, est, prohibere exire, supple, secundum libertatem, eas,

scilicet mulieres quæ egenorum? illæ enim propter necessitatem sæpe exeunt ad lasciuiam: vnde ex talibus meretrices fiunt, à merendo dictæ, quia prostituuntur pro mercede. Neque oligarchicum, supple, est talis principatus. Et ponit rationem, ibi: Deliciantur enim, supple, mulieres, quæ oligarchizantium, id est, diuitum & magnorum, supple, sunt: quia illæ in deliciis sunt, & ad virtutem ordinari non possunt: vnde Proverb. 7. Mulier vaga & garrula, quietis impatiens, non valens in domo consistere pedibus suis, nunc in plateis, nunc in angulis platearum. Et tales secundum Hieronymum proprie vocantur ganeæ, & amasij earum vocantur nepotes. Vnde patris nepos est filius filij. Nepos est luxuriosus. Vnde Hieronymus super Oseam, in principio. Quid dicemus de Platino Philosopho, quem inter ganeas & nepotes Socrates assumptum probatissimum Philosophum fecit? Postea ponit epilogum breuem de omnibus dictis in hoc cap. ibi, Sed de his quidem intantum dictum sit nunc, id est, ad propositum.

CAPVT XIII.

De magistratuum constitutione.

De constituendis autem magistratibus conandum est iam transigere.

Constituunt autem differentiæ in tribus diffinitionibus, quibus compositis, necesse est omnes modos esse comprehensos. Vnum ex tribus est, qui sint illi, qui magistratus constituant. Alterum, ex quibus constituantur. Tertium, per quem modum.

Cuiuscumque vero istorum sunt differentiæ tres. Aut enim ciues omnes constituunt, aut quidam: & vel ex omnibus, vel ex quibusdam determinatis, ceu per censum, vel per genus, vel per virtutem, vel per aliud quiddam tale, quale apud Megarenses, ex quibus vna cum populo ad bella coniuncti redierunt, & hoc aut per electionem, aut per sortem.

Rursus autem hæc simul conduplicata. Dico autem hæc, ceu quosdam aliqui, quosdam omnes: & quidam ex omnibus, & quidam ex quibusdam: & quidam electione, quidam sorte. Vniuscuiusque istorum differentiæ modi erunt quatuor: aut enim omnes ex omnibus per electionem, aut omnes ex omnibus per sortem. Et vel ex cunctis, vel quasi diuisim per tribus, & conuentus, & societates, quousque transeat per vniuersos ciues: aut semper ex omnibus, & partim sic, partim illo modo.

Rursus verò si pauci sunt illi qui constituunt magistratus, aut ex omnibus per electionem, aut ex omnibus per sortem: aut ex quibusdam per electionem, aut ex quibusdam per sortem: vel partim isto modo, partim illo. Dico autem, quædam ex omnibus per electionem, quædam per sortem. Atque ita duodecim modi efficiuntur, seorsum duobus conduplicatis.

Horum autem duæ constitutiones sunt populares, hoc est, omnes ex omnibus electione, vel sorte: vel partim sorte, partim electione. aut

a Circa institutiones autem principatuum, tentandum à principio pertransire.

a Sunt autem differentiæ in tribus terminis, quibus compositis necessarium omnes acceptos esse modos. Est autem trium horum vnum quidem qui sunt instituentes principatus, secundum autem ex quibus, reliquum autem quomodo.

c Vniuscuiusque autem horum trium sunt tres differentiæ: aut enim omnes ciues instituunt, aut quidam, aut ex omnibus, aut ex aliquibus determinatis, puta vel honorabilitate, vel genere, vel virtute, vel tali aliquo alio, sicut in Megaris ex condescendentibus & compugnantibus ad populum, & hoc electione aut sorte.

d Rursum hæc combinata. Dico autem hos quidem quidam, hos autem omnes, & hos quidem ex omnibus, hos autem ex aliquibus: & hos quidem electione, hos autem sorte. Horum autem vniuscuiusque differentiæ erunt modi quatuor: aut enim omnes ex omnibus electione, aut omnes ex omnibus sorte: & aut ex omnibus simul, aut diuisim, puta secundum tribus, & populos, & societates, donec vtique pertranseat per omnes ciuiles: aut semper ex simul omnibus, & aut hoc quidem sic, aut autem illo modo.

e Rursus si quidam instituentes, aut ex omnibus electione, aut ex omnibus sorte: aut ex quibusdam electione, aut ex quibusdam sorte: aut hoc quidem sic, hoc autem illo modo. Dico autem hoc quidem ex omnibus electione, hoc autem sorte, Quare duodecim modi fiunt, exceptis duabus combinationibus.

f Harum autem duæ quidem institutiones demoticæ, secundum omnia ex omnibus electione, vel sorte fieri:

aut ambarum hos quidem sorte, hos autem electione principatuum.

g Non omnes autem simul quidem instituere ex simul omnibus, vel ex quibusdam, aut sorte, aut electione, aut ambotum: aut hos quidem ex omnibus, hos autem ex quibusdam amborum (Dico autem amborum, hos quidem sorte, hos autem electione) politicum.

h Et quosdam ex omnibus, hos quidem electione instituere, hos sorte, aut amborum, hos quidem sorte, hos autem electione, oligarchicum, magis oligarchicum autem, quod ex ambobus.

i Sed hos quidem ex omnibus, hos autem ex quibusdam, politicum aristocraticè, aut hos quidem electione, hos autem sorte.

k Quosdam autem ex quibusdam, oligarchicum, & quosdam ex quibusdam sorte, non factum autem similiter: & quosdam ex quibusdam amborum, quosdam autem ex similibus omnibus, non oligarchicum: ex quibusdam autem electione omnes, aristocraticum. Modi quidem igitur eorum, quæ circa principatus, tot numero sunt, & diuisi sunt secundum politias sic.

l Quæ autem quibus expediant, & quomodo oportet fieri institutiones simul cum potentis principatuum quæ sunt, erit manifestum. Dico autem potentiam principatus velut eam quæ domina prouentuum, & dominam custodiæ: aliæ enim species potentiæ velut ducatus exercitus, & dominæ eorum qui circa forum contractuum.

At enim non omnes simul, sed ex omnibus constituere, vel ex quibusdam sorte, vel vtroque modo: aut partim ex omnibus, partim ex quibusdam vtroque modo (Dico autem vtroque modo, partim sorte, partim electione) illius species est, quæ appellatur Respublica.

Quosdam verò ex omnibus constituere, partim electione, partim sorte, paucorum potentiæ est, multoque magis si ex ambobus.

Sed quosdam ex omnibus, quosdam ex quibusdam, ciuile optimatum est, vel quosdam electione, quosdam sorte.

Quosdam verò ex quibusdam, paucorum potentiæ, etiamsi per sortem fiat, vel non fiat: & quosdam ex quibusdam vtroque modo: quosdam autem ex omnibus, & ex quibusdam omnes per electionem, optimatum. Modi igitur circa magistratus tot sunt, & distinguuntur ita secundum Rerumpub. formas.

Qui autem quibus conducant & quomodo constitutiones eorum faciendæ sint, vna cum potestatibus magistratuum, & qui sint, manifestum erit. Dico autem potestatem magistratus, ceu circa reditus auctoritatem habere, & circa custodiam: aliæ enim potestatis species, quemadmodum circa bellum, & circa contractus forenses.

CAPVT XIII.

a Hic in vltima parte quarti lib. agit de institutione principatuum, & habet duas partes. In prima enim parte agit de institione principatuum. In secunda de iudicatiuo in prætoriis, ibi, *Reliquum autem dicere*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim ostendit quot requiruntur ad hoc quod principes instituantur, ita quod nullus modus omittatur, quo possunt institui principes. Et dicit, quòd tria sunt in hoc considerando, scilicet qui instituant, qui instituantur & quomodo. Secundò docet hos modos multiplicare per combinationem in duodecim, ibi, *Rursum si quidam instituentes*, &c. Tertiò docet qui principatus, quibus expediant, & quomodo, ibi, *Quæ autem quibus expediant*, &c. Sententia primæ partis hæc est, scilicet quod primò tentandum est dicere de institutione principatuum ad perfectionem istius tractatus. Et dicit, quòd ad hoc sumendi sunt tres termini, scilicet qui instituunt, ex quibus instituant, & tertium quomodo instituant: & quod horum trium terminorum quilibet habet tres differentias. Verbi gratia, qui instituant, vniuersaliter omnes, vel quidam: & si quidam, qui sunt illi, vtrum scilicet sint honorabiles personæ, vel nobiles, vel virtute excellentes. Et iidem termini sunt ex quibus constituuntur, vel quomodo constituuntur: aut enim accipiuntur vel ex honorabilibus, vel nobilibus, vel excellentibus virtute. Et quodlibet istorum combinatur per duo: quia vel instituuntur per electionem, vel per sortem: & hoc est totum quod continetur in prima parte. Dicit ergo primò: Circa institutiones autem principatuum tentandum à principio pertransire.

sire. Et vocat principium illud, ex quo habetur constitutio principatum: & dicit pertransire, quia non requiritur hic subtilis inquisitio, vel prolixa: sed in transitu ista determinanda sunt.

b Et statim ponit principium à quo incipiendum est, ibi, Sunt autem differentiæ acceptationis, scilicet principatuum, in tribus terminis, quibus compositis, scilicet per combinationes, necessarium, supple, est, omnes acceptos esse modos, scilicet constitutiuos principatuum. Et ponit tres terminos, ibi, Est autem trium horum, terminorum scilicet, vnum quidem, id est, primum, qui sunt instituentes principatus: secundum autem ex quibus, per illud enim scitur, qui instituantur: reliquum autem, id est, tertium quomodo.

c Et subdit qualiter vniuscuiusque eorum sunt tres differentiæ, ibi, Vniuscuiusque autem horum trium sunt tres differentiæ. Et ostendit quales, ibi, Aut enim ciues omnes instituunt, aut quidam: & si quidam, qui sunt illi. Et sic primus terminus habet tres differentias. Et ponit secundum, ibi, Et ait ex omnibus, supple, instituuntur principes indifferenter, aut ex aliquibus: & si ex aliquibus, determinatis scilicet, qui sunt illi, puta vel honorabilitate, supple, ciuitatis, vel genere, id est, generis nobilitate, vel virtute, sicut in aristocratiis scilicet ex virtute constituuntur. Et subdit generaliter, ibi, Vel tali aliquo alio, sicut scilicet potentia, vel diuitijs, sicut fit in oligarchiis. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Megatis. Megata in Græco idem est quod eximium & magnum: vnde etiam vsque hodie in Græco Imperator vocatur Megaris. In illis ergo ex magnis constituuntur principes ex condescendentibus & compugnantibus ad populum: & vocantur condescendentes, qui in mansuetudine gubernant ciues: compugnantes autem, qui tempore belli pugnant pro ciuibus, sicut & Plato dicit duas facies habere militem, scilicet blandam ad ciues, & ferocem ad hostes. Omnes autem istos modos institutionis sub duobus modis ponit in genere, ibi, Et hoc aut electione, aut sorte. Et vocat electionem, quæ fit per communem consensum eligentium & consentientium in electione de se. Et vocat sortem, quæ fit per indagationem dispositionis astrorum, quis scilicet idoneus sit ad electionem principatus, sicut dicit in regimine dominorum ad Alexandrum, quod omnia faciat de consilio periti astronomi. Hoc autem non imponit necessitatem, sicut dicit etiam Ptolemæus in quadripartito, sed inclinationem aliquam. Sors enim non potest accipi pro indagatione sortiaria à volatu auium, vel garritu, vel ab extis animalium in sacrificiis Deorum, quod vocatur auspicium. Quia licet modi illi tunc consueti fuerint idololattris, tamen, vt dicit Ptolemæus in quadripartito, omnis Philosophus semper tales inodos abhorruit: quia falsaces & mendaces sunt in pluribus.

d Et hos modos docet subdiuidere vlterius, ibi, Rursum hæc combinata, &c. Et ponit exemplum. Dico autem hos quidem, principes scilicet, quidam, supple, eligant: hos autem, id est, alios, omnes, supple, eligant. Et hoc secundum combinationem primi termini. Et ponit combinationem secundi, ibi, Et hos quidem electione, supple, ponant siue instituant, hos autem, id est, alios, sorte. Et subdit, quòd vniuscuiusque harum differentiarum erunt quatuor modi, ibi, Horum autem vniuscuiusque differentiæ erunt modi quatuor. Et dat exemplum, ibi, Aut enim omnes ex omnibus electione, aut omnes ex omnibus sorte, qui sunt modi duo. Et ponit alios duos, ibi, Et aut ex omnibus simul, vt vnus scilicet pro omnibus eligat, aut diuisim, vt singuli eligant. Et ponit diuisionis modos tres, ibi, Puta secundum tribus, vt scilicet contribules simul eligant: & populos, vt scilicet, qui sunt de vno populo siue communicatione populi, vnam habeant electionem: & societates, vt scilicet qui sunt de vna societate vnius artificij, vnam habeant electionem, donec vtique pertranseat per omnes ciuiles, personas scilicet in ciuitate, electio omnium. Et adiungit adhuc duos modos quantum ad electos, ibi, Aut semper ex simul omnibus, eligant, supple, omnes principes. Et aut hoc quidem, scilicet electio, sic, supple, fiat, hoc autem, id est, alia, illo modo, id est, alio modo fiat. Et sic finita est prima pars huius capituli.

e Deinde cum dicit, Rursum si quidam instituentes, &c. docet hos modos multiplicare per combinationem. Et circa hæc duo facit. Primò enim ostendit qualiter multiplicatio modorum peruenit vsque ad duodecim, exceptis duabus combinationibus quæ sunt in singulis, scilicet sorte & electione. Secundò ostendit quid in his electionibus & combinationibus est democraticum, & quid politicum simpliciter, quid oligarchicum, quid aristocraticum, ibi, *Harum autem duæ*, &c. Et secundum has differentias diuiditur hæc pars secunda in quatuor partes. Et hoc est quod dicit in summa. Dicit ergo primò: Rursum si quidam instituentes, supple, sint, aut ex omnibus electione, aut ex omnibus sorte: aut ex quibusdm electione, aut ex quibusdam sorte: aut hoc quidem sorte sic, hoc autem illo modo. Et subdit explanans. Dico autem hoc quidem, principatuum scilicet, ex omnibus electione, hoc autem sorte. Quare duodecim modi fiunt, exceptis duabus combinationibus, quæ fiunt scilicet electione vel sorte: & illæ duodecim iam enumeratæ sunt in antè habita parte: omnes enim eligentes multiplicantur secundum singulos, vel tribus, vel populos, & societates. Dictum est autem, quòd tres termini sunt in electione, quorum quilibet multiplicatus in quatuor, facit duodecim.

f Secundò cum dicit, Harum autem duæ, &c. ostendit quid democraticum est in istis, dicens. Harum autem, supple, institutionum, duæ quidem institutiones democratiæ, supple, sunt: & dicit, quæ sunt illæ, ibi, Scilicet omnia ex omnibus electione, vel sorte fieri. Et hoc ideò est: quia democratia respicit communiter populum, & est principatus populi. Aut ambarum hos quidem sorte, hos quidem electione principatuum.

g Et subdit de aliis combinationibus, ibi, Non omnes autem simul quidem instituere ex simul omnibus,

omnibus, vel ex quibusdam, supple, diuitibus, aut sorte, aut electione, aut ambarum: aut hos quidem, eligentes scilicet & electos, ex omnibus: hos autem ex quibusdam amborum, diuitum scilicet & communis populi. Et exponit subdens. Dico autem amborum, hos quidem sorte, supple, instituì, hos autem, id est, alios electione, institui, supple, politicum, supple, est de mixta politia ex oligarchia & democratia.

h Tertiò cum dicit, Et quosdam ex omnibus, &c. ostendit quid in iis sit oligarchicum, dicens. Et quosdam ex omnibus, hos quidem, principatus scilicet, electione instituere, aut sorte, aut amborum: hos quidem sorte, hos autem electione, supple, instituì, magis oligarchicum, supple, est: hoc enim respicit quosdam & non omnes: & oligarchia est principatus paucorum.

i Quartò cum dicit, Et quod ex ambobus, &c. ostendit quid est in istis aristocraticum, & dicit. Et quod ex ambobus, omnium scilicet & quorundam, hos quidam ex omnibus, supple, instituì: hos autem ex quibusdam, politicum, supple, est de mixta politia, aristocraticè, id est, ad modum aristocratiæ: aut hos quidem electione, hos autem sorte, supple, instituere, etiam est aristocraticum. Et hoc ideò est: quia quidam ex quibusdam non eliguntur, nisi ex determinatione virtutis & honorabilitatis.

l Et subdit adhuc secundum eundem modum diuisionis, quid ad quam politiam pertinet, ibi, Quosdam autem ex quibusdam, oligarchicum, supple, est: quia est potestas paucorum. Et quosdam ex quibusdam sorte, supple, institui, oligarchium: non factum autem similiter, id est, indifferenter de personis: & quosdam ex quibusdam, amborum, omnium scilicet, vel quorundam: quosdam autem ex simul omnibus, non oligarchicum, supple, est: quia oligarchia respicit potestatem quorundam diuitum vel potentium. Ex quibusdam autem electione omnes, principatus scilicet constituere, aristocraticum, supple, est. Et huius ratio est: quia per electionem ex quibusdam instituuntur in circuitu, qui in eminentia virtutis conspiciuntur. Deinde vltimò ponit epilogum, ibi, Modi quidem igitur eorum, quæ circa principatus, tot numero sunt, & diuisi secundum politias sic.

m Deinde cum dicit, Quæ autem quibus expediant, &c. docet qui principatus, quibus, & quomodo expediant: quia enim in iam antè habitis determinatum est, pauca & breuiter dicit: quia in antè habitis eiusdem capituli istius quarti libri quod incipit, Quæ autem politia quibus, & qualiter, & qualibus expediat, sufficienter determinatum est de hoc. Dicit ergo primò. Quæ autem, politia scilicet, & quibus expediat, & quomodo oportet fieri institutiones, politiarum scilicet, cum potentijs principatuum quæ sunt, erit manifestum, in sequenti libro, vbi agetur de transmutatione & saluatione politiarum. Et quia dixit diuersas esse potentias principatuum, exponit, ibi, Dico autem potentiam principatus velut eam, quæ domina prouentuum, supple, est. Constituebatur enim princeps, qui quemliber defenderet in prouentibus suis: & illa potentia dicebatur domina prouentuum. Et dominam custodiæ, quam potentiam habebat princeps, qui super ciuitatis custodes constituebatur, ne ciues ex improuiso ab hostibus lædi possent. Alia enim species potentiæ, id est, diuersa, supple, est, in diuersis, supple, principatibus. Et dat exemplum, ibi, Velut ducatus exercitus, & domina, supple, est alia eorum, quæ circa forum contractuum, supple, est alia: quia scilicet diuersi principatus diuersas habent potentias, ordinantes ea, quæ committuntur eis.

CAPVT XIV.

De iudicibus, & qualitate in singulis eligendi sunt rebus publicis.

a RElíquum autem trium dicere, quod iudicatiuum de prætoriis. Sumendum autem & horum modos secundum eandem hypothesim. Est autem differentia prætoriorum in tribus terminis, ex quibus, & de quibus, & quomodo. Dico autem ex quibus quidem, vtrum ex omnibus, aut ex quibusdam. De quibus autem quot species prætoriorum. Quomodo autem, vtrum sorte, aut electione. Prius igitur diuidatur, quot species prætoriorum.

b Sunt autem numero octo. Vna quidem correctiua: alia autem, si quis iniustè læserit aliquid communium: alia quæcunque in politiam ferunt: quarta & principibus, & idiotis, quicunque de damnificationibus altercantur: quinta de propriis commutationibus & ha-

CAPVT XIV.

RElíquum ex tribus est, de iudiciis dicere. Capiendi verò sunt istorum modi per eandem viam. Est enim differentia iudiciorum in tribus terminis, ex quibus, & de quibus, & quomodo. Dico autem ex quibus, vtrum ex omnibus, vel ex quibusdam. De quibus quot species iudiciorum. Quomodo, vtrum per sortem, vel per electionem. Primò igitur distinguamus, quot sint iudiciorum species.

Sunt autem octo. Vnum, rationes reposcere: alterum, si publicè quis, cui iniuriatus sit: aliud, quot ad statum ciuitatis pertinent: quartum, ex & magistratibus & priuatis hominibus, quæcunque circa pœnas versantur: quintum, de priuatis contractibus, & habentibus ma-

habentibus

bentibus magnitudinem. Et propter hoc, quod homicidiale, & quod peregrinum. Homicidialis quidem igitur ſpecies ſiue inter eoſdem iudices, ſiue inter alios, ſed de iis quæ ex præmeditione, & de inuoluntariis, & quæcunque confitentur quidem, altercantur autem de iuſto. Quartum autem quæcunque fugientibus in deſcenſu feruntur homicidia, velut Athenis dicitur, & quod in puteum compulit iudex. Accidit autem talia in præſenti tempore pauca, & in magnis ciuitatibus. Peregrinalis autem, vnum quidem extraneis ad extraneos: aliud extraneis ad ipſos. Adhuc autem præter omnia hæc de paruis commutationibus quæcunque punctualia, & quinque drachmarum, & paulo amplioris. Oportet enim & de iis fieri iudicium: non incidunt autem in iudicum multitudinem. Sed de iis quidem dimittatur, & de homicidialibus, & de peregrinalibus.

c De politiis autem dicamus, de quibus non factis benè ſeditiones fiunt & politiarum motus.

d Neceſſe itaque, aut omnes de omnibus iudicare, diuiſis electione, aut ſorte: aut omnes de omnibus ij quidem ſorte, ij autem electione: aut de quibuſdam eiſdem, hos quidem ſorte, hos autem electione. Iſti quidem igitur modi quatuor numero, tot autem & alteri qui ſecundum partem. Rurſum enim ex quibuſdam & iudicantes de omnibus electione, aut ex quibuſdam de omnibus ſorte: aut hoc quidem ſorte, hoc autem electione: aut quædam prætoria de eiſdem ex ſortialibus & electis. Iſti quidem igitur ſicut dicti fuerunt modi dictis. Adhuc autem eadem combinata, dico autem puta, ij quidem ex omnibus, ij autem ex quibuſdam, ij autem ex ambobus: velut ſi prætorij eſſent, ij quidem ex omnibus, ij autem ex quibuſdam, & aut ſorte, aut electione, aut ambobus. Quot quidem igitur contingit eſſe modis prætoria, dictum eſt.

e Horum autem prima quidem democratica, quæcunque ex omnibus, aut de omnibus. Secunda autem oligarchica, quæcunque ex quibuſdam de omnibus. Tertia autem ariſtocratica & politica, quæcunque ij quidem ex omnibus, ij autem ex quibuſdam.

gnitudinem. Ac præterea de homicidiis, & de peregrinis. Homicidij rurſus ſpecies ſiue in ipſis iudiciis, ſiue in aliis, ex prouidentia fecerit, vel inuitus, & quotcunque confitemur quidem facta, ſed de iure controuerſiam facimus. Et quot pro homicidio exulantibus, circa reditum ſtatuuntur, vt Athenis dicitur & in Phreatti iudicium. Contingunt autem talia & in omni tempore pauca, & in magnis ciuitatibus. De peregrinis autem vna pars eſt, ſi peregrinus contra peregrinum agat: altera, ſi peregrinus contra ciuem. Eſt inſuper vltra hæc omnia de paruis rebus cognitio, quæ drachmas quinque aut non excedant, aut parum. Oportet enim de his ius dici: nec incidit in iudiciorum multitudinem. Sed omittamus de his, & de homicidiis, & de peregrinis.

Dicamus autem de ciuilibus, in quibus, ſi non recte iudicetur, ſeditiones gignuntur, ac Rerumpublicarum motus.

Neceſſe eſt enim, vel omnes de omnibus ſupra dictis iudicare, electione vel ſorte: vel omnes de omnibus, partim ſorte, partim electione: vel de quibuſdam eorum aliquos partim ſorte, partim electione aſſumptos. Hi ergo modi ſunt quatuor, totidem alteri, qui ſecundum partem. Rurſus enim ex quibus, & qui iudicant de omnibus per ſortem, vel partim ſorte, partim electione, vel quædam iudicia ex eiſdem, ex ſortitis & electis. Iſti ergo, vt dictum eſt, ſunt modi in prædictis. Inſuper eadem conduplicata, vt quædam ex omnibus, quædam ex quibuſdam, quædam ex vtriſque: eeu ſi eiuſdem iudicij eſſent alij ex omnibus, alij ex quibuſdam, & vel per ſortem, vel per electionem, vel ex ambobus. Quot igitur modi iudiciorum eſſe poſſint, dictum eſt.

Horum autem prima, popularia ſunt quæcunque ex omnibus, vel de omnibus. Secunda verò paucorum potentiæ, quæcunque ex quibuſdam de omnibus. Tertia optimatum & ciuilia, quæcunque partim ex omnibus, partim ex quibuſdam.

CAPVT

CAPVT XIV.

Dictum eſt enim in antè habitis, quod tria conſideranda erant in iſto vltimo tractatu, ſcilicet principatus diuiſio, quod iam habitum eſt, & principatuum inſtitutio, & hoc etiam habitum eſt: & reliquum trium quod iudicatiuum eſt in prætorio, de quo oportet iam pertractare. Et diuiditur hæc pars in tres partes. In prima dat modum tractandi. In ſecunda diſtinguit octo prætoria, ibi, *Sunt autem numero octo*, &c. In tertia dicit quot prætoria, ad quam politiam pertinent, ibi, *De politiis autem dicamus*, &c. Sententia primæ partis hæc eſt, quod reliquum eſt dicere quid iudicatiuum ſit in prætoriis: & quod hoc determinandum eſt ſecundum eandem hypotheſim, id eſt, poſitionem, qua alia duo præcedentia determinata ſunt: & quod differentia prætoriorum eſt in tribus terminis, ſcilicet quod ſumantur ex quibus ſumendi ſunt iudices prætorij, & de quibus, ſcilicet cauſis, & quomodo, vtrum ſcilicet ſorte vel eligendi ſint. Dicit ergo primò: Reliquum autem trium dicere, ſupple, teſtat, quod iudicatiuum de prætoriis. Et dicit modum qualiter tractandum de eis, ibi, Sumendum autem & horum modos, prætoriorum ſcilicet, ſecundum eandem hypotheſim. Et ponit modum, ibi, Eſt autem differentia prætoriorum in tribus terminis (& enumerat terminos) ex quibus, ſcilicet iudicibus, & de quibus, ſcilicet cauſis, & quomodo, ſcilicet inſtitutis iudicibus. Et hoc eſt quod ſubdit explanando, ibi, Dico autem ex quibus quidem, vtrum ex omnibus, aut ex quibuſdam. De quibus autem, quot ſpecies prætoriorum. Quomodo autem, vtrum ſorte aut electione electis iudicibus. Inter hæc primò dicit ſpecies prætoriorum, ibi, Primò igitur dicamus quot ſpecies prætoriorum.

b Deinde cum dicit, Sunt autem numero octo, &c. diſtinguit octo prætoria, enumerando ſpecies prætoriorum: & dicit. Sunt autem octo, ſcilicet ſpecies. Vna quidem, ſcilicet prima, correctiua, tranſgreſſionum ſcilicet: alia autem, ſupple, ſpecies ſecunda, ſi quis iniuſtè læſerit aliquid communium: alia, ſcilicet tertia, quæcunque in politiam, id eſt, contra ciuilem communicationem, ferunt, id eſt, committunt aliquid. Quarta, ſpecies, ſupple, & principibus & idiotis, ſupple, communis, quæcunque de damnificationibus altercantur, quod ſcilicet alteri damnum vnus fecerit, ſiue princeps, ſiue idiota. Quinta, ſpecies ſcilicet de propriis commutationibus, quando ſcilicet vnus vendit alteri, quod emit ab altero. Et determinat hoc ad legem. Et hoc eſt. Et habentibus magnitudinem, vt ſcilicet ſi decipiat eum vltra dimidium iuſti pretij: tunc enim vocatur ad iudicem. Et præter hoc, ſcilicet eſt ſextum, quod homicidiale, & quod peregrinum, id eſt, ſi compellit eum peregrinari in exilium. Et quia homicidium poteſt fieri multis modis: aliquando enim eſt incertum & caſuale, ſicut dicit Dominus Deuteronom. 19. Si duo iuerint in ſyluam ad ſecanda ligna, & vno ſecante, euaſerit ferrum de manibus, & interfecerit alium, in cuius mortem nihil iſte machinatus fuerat: ille enim non eſt reus homicidij. Et propter hoc determinat ſubdens, ibi, Homicidiales quidem igitur ſpecies, ſiue inter eoſdem iudices, ſiue inter alios, agatur ſcilicet (hoc ideò dicit: quia aliquando interfector eſt de foro vnius iudicis, & interfectus de foro alterius) ſed, ſupple, prætorium eſt de iis, homicidiis ſcilicet, quæ ex præmeditatione, ſupple, ſiunt, quando vnus ſcilicet machinatus eſt in mortem alterius: & de inuoluntariis, id eſt, homicidiis quæ inuoluntaria ſunt, & caſualia: & quæcunque, ſcilicet homicidia confitentur, actor ſcilicet & læſus, altercantur autem de iuſto: dicit enim læſus ſe iniuſtè eſſe læſum: alter autem dicit, quod iuſtè læſerit, ſicut ſi vim vi repellendo cum moderamine inculpatæ tutelæ occiderit: hoc enim omni homini licet, & eſt de iure naturali. Et quia tria genera homicidij computauit, addit quartum, ibi, Quartum autem, ſupple, genus homicidij eſt, quæcunque, ſcilicet homicidia, fugientibus de carcere communi in deſcenſu feruntur homicidia, & dicuntur fieri homicidia. Et dat exemplum, ibi, Velut Athenis dicitur, quod in puteum compulit iudex quoſdam, ſupple, deſcendere, qui ibi mortui ſunt. Et eſt ſimile quod adhuc fit, quod quidam in duris carceribus occidantur. Accidit autem talia in præſenti tempore pauca, ſupple, eſſe, & in magnis ciuitatibus. Et cauſa huius poteſt eſſe, quòd homines modo ſunt manſuetiores & ciuiliores quam antiquitus, & in magnis ciuitatibus maiores quam in paruis. Hæc igitur ſunt ſeptem prætoria. Et addit octauum de peregrinali: & diuidit hoc in duo. Ponit ergo primò peregrinale, ibi, Peregrinalis autem, prætorij, ſupple, vnum quidem, eſt, ſupple, extraneis ad extraneos, quando ſcilicet vnus extraneus cogit exulare alium extraneum. Aliud, ſupple, peregrinale, extraneis ad ipſos, ſcilicet ciues, quando ſcilicet extraneus ciuem vel ciuis extraneum compellit exulare. Iſta ergo ſunt octo prætoria. Et patet, quòd ſumitur numerus eorum ſecundum numerum cauſarum magnarum, in quibus appellatur ad prætorem. Secundò ponit nonum paruum adiunctum omnibus his, ibi, Adhuc autem præter omnia hæc de paruis commutationibus, ſupple, eſt prætorium. Et ponit exemplum, ibi, Quæcunque punctalia, id eſt, ſecundum pauca momenta ſtateræ decipit alium, & quinque drachmarum, & paulo amplioris ponderis, ſcilicet decipit alium. Et ponit rationem, ibi, Oportet enim, & id eſt, etiam de his fieri iudicium. Sicut enim in 5. Ethic. dicitur, de omni inæquali damni & lucri recurrunt ad iudicem tanquam ad iuſtum animatum: non incidunt autem, ſupple, altercantes de paruis commutationibus, in iudicum multitudinem: quia inferior poteſt ſufficienter ſententiare: & non oportet, quòd à ſententia lata per eum, ad ſuperiorem appelletur. Poſtea ſubdit, quod in præſenti ſatis dictum eſt de iſtis, ibi, Sed de his quidem dimittatur, & de homicidialibus, & de peregrinalibus, ſupple, etiam dimittatur.

c Deinde cum dicit, De politicis autem dicamus, &c. oſtendit quid de iſtis, ad quam politiam pertinent, ſcilicet quid ad democratiam, quid ad oligarchiam, & quid ad ariſtocratiam.

Et fiunt combinationes omnium eodem modo, quo prius, scilicet quod vel omnes de omnibus iudicant, & hoc sorte, vel electione instituti: vel omnes de quibusdam, vel quidam de quibusdam, & hoc de eisdem, vel diuersis: & vtrumque ex electione scilicet, vel sorte. Dicit ergo primò. De politiis autem dicamus, de quibus non factis benè, seditiones fiunt & politiarum motus, id est, tranſmutationes.

d Et ponit diuiſiones in combinatione ſicut prius, ibi, Neceſſe itaque aut omnes de omnibus iudicare, diuiſis, ſupple, quantum ad modum inſtitutionis, electione, aut ſorte, aut omnes de omnibus, ij quidem ſorte, ij autem electione: & hoc fit quando ſorte conſtituti iudicant quædam, & electi per conſenſum iudicant alia. Et ponit aliam diuiſionem, ibi, Aut de quibuſdam eiſdem, ſupple, iudiciis, hos quidem ſorte, ſupple, contingit iudicare, hos autem electos. Et ideò hoc dicit: quia in eadem cauſa ſæpè iudicum verba variantur. Et ſubdit generaliter modos, qui circa iſtam partem dicti ſunt, ibi, Iſti quidem igitur modi quatuor numero, ſupple, ſunt, tot autem & alteri qui ſecundum partem, quatuor ſcilicet. Et enumerat etiam iſtos modos, ibi, Rurſum enim ex quibuſdam, non omnibus ſcilicet, & iudicantes de omnibus, cauſis ſcilicet, electione, aut ex quibuſdam de omnibus ſorte: aut hoc quidem ſorte, hoc autem electione: aut quæ prætoria de iiſdem, cauſis ſcilicet iudicant, ex ſortialibus & electis. Et ſubdit generaliter, ibi, Iſti quidem igitur ſicut dicti fuerunt, ſupple, tot, modi dictis. Adhuc autem eadem combinata: quatuor enim ſunt, quando omnes de omnibus, aut omnes de quibuſdam, & ſemper ad quælibet, vel ſorte, vel electione. Et hoc eſt quod ſequitur, ibi, Dico autem puta, ij quidem ex omnibus, ij autem ex quibuſdam, ij autem ex ambobus. Et dat exemplum, ibi, Velut ſi prætorij eſſent, ſupple, iudices, ij quidem ex omnibus, ij autem ex quibuſdam, & aut ſorte, aut electione, aut ambobus, ſorte ſcilicet & electione. Deinde cum dicit, Quot quidem igitur contingit, &c. ſubiungit epilogum, dicens. Quot quidem igitur contingit eſſe modis prætoria, dictum eſt.

e Et ponit breuem adaptationem ad politias. Horum autem, prætoriorum ſcilicet, prima quidem democratica, id eſt, democratica: & eſt ibi figura. Et dicit quæ, ibi, Quæcumque ex omnibus & de omnibus, illa ſcilicet communiter reſpiciunt principatum populi. Secunda autem, prætoria ſcilicet, oligarchica. Et dicit quæ, ibi, Quæcumque ex quibuſdam de omnibus. Et in talibus eſt reſpectus ad quaſdam perſonas eximias potentia vel diuitiis. Tertia autem, prætoria ſcilicet, ariſtocratica & politica, ſimul ſcilicet. Et dicit quæ ſint illa, ibi, Quæcumque ij quidem ex omnibus, ſupple, iudicant, & quantum ad hoc eſt politicum: ij autem ex quibuſdam, & quantum ad hoc eſt ariſtocraticum: quia illa fiunt ex potentia quorundam virtuoſorum. Et in hoc terminatur ſententia quarti libri.

ARISTO

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER QVINTVS,

Cum Beati Alberti Magni præclariſſimis Commentariis.

CAPVT I.

De cauſis mutationũ Reſtimp. & quæ ipſe conſiderãda.

a DE aliis quidem igitur, quæ prælegimus, ferè dictum eſt de omnibus: ex quibus autem tranſmutantur politiæ, & ex quot, & ex qualibus, & quæ ſint vnuſcuiuſque politiæ correctiones, & ex qualibus ad quales maximè referuntur: adhuc autem ſaluationes quæ ſint vnuſcuiuſque & communiter & ſigillatim: adhuc autem per quæ vtique maximè ſaluatur politiarum vnaquæque, conſiderandum conſequenter.

b Oportet autem primo ſuſcipere principium, quia multæ factæ ſunt politiæ, omnibus quidem conſitentibus quod iuſtum, & quod ſecundum proportionem æquale: adhuc autem peccantibus, ſicut dictum eſt & prius. Demos quidem enim factus eſt ex eo quod eſt æquales in quocunque exiſtentes, putare ſimpliciter eſſe. Quia enim liberi ſimiliter omnes ſimpliciter æquales eſſe putant.

c Oligarchia autem ex eo quod eſt inæquales in quocunque exiſtentes, exiſtimare totaliter eſſe inæquales. Secundum ſubſtantiam enim inæquales, ſimpliciter inæquales exiſtimant eſſe. Deinde quidem ij tanquam æquales exiſtentes, omnibus æqualibus volunt participare: ij autem tanquam inæquales exiſtentes, ſupergredi quærunt: quod enim plus, inæquale. Habent quidem igitur politiæ omnes aliquid iuſtum, vitiatæ autem ſunt ſimpliciter. Et propter hanc cauſam, quando non ſecundum exiſtimationem, quam fortè vtique habent, participent politia, ſeditiones faciunt.

CAPVT I.

DE aliis quidem omnibus, de quibus dicere propoſuimus, ferè dictum eſt: ex quibus autem mutantur Reſpublicæ, & quot ea ſint, & qualia, & quænam ſint ſingularum Rerumpublicarum corruptiones & labes, & ex qualibus in quales maximè mutantur: præterea, quæ remedia generaliter & ſpecialiter cuiuſque, & per quæ maximè conſeruari poſſit vnaquæque Reſpublica, conſiderandum deinceps erit.

Oportet autem prius illud principium aſſumere, quod plures ſunt formæ Reipublicæ, & in his conſitentur quidem omnes iuſtitiam, & conuenientem æqualitatem: ſed aberrant ab ea, vt eſt ante dictum. Nam populus conſtat ex his, qui cum ſint ſecundum quid pares, putant ſe ſimpliciter pares.

Paucorum verò potentia ex his, qui cum præſtent aliquare, ſe in cunctis præſtare arbitrantur. Opibus enim ſuperantes, ſimpliciter exiſtimant ſe ſuperare. Deinde verò illi quaſi pares exiſtentes, in cunctis dignum putant ſe parem portionem habere. Hi autem quaſi ſuperiores ſint, maiora ſibi competere arbitrantur. Maius enim inæquale. Habent vero omnes aliquid iuſtum, ſed ſimpliciter aberrant. Et ob eam cauſam, quando non pro opinione ſua vtrique reportent de Republica, ſeditiones concitant.

d Omnium autem iustissimæ quidem vtique seditiones facerent, minime autem hoc agunt, qui secundum virtutem differunt. Maxime enim rationabile inæquales simpliciter esse hos solũ.

e Sunt autem quidam, qui secundum genus excellentes, non dignificant æqualibus seipsos propter inæqualitatem hanc. Nobiles enim esse videntur, quibus existunt progenitorum virtus & diuitiæ. Principia quidem igitur, vt est dicere, hæc & fontes seditionum sunt, vnde seditiones mouent.

f Propter quod & transmutationes fiunt dupliciter. Quandoque quidem enim ad politiam, vt ex instituta aliam constituant, velut ex democratia oligarchiam, aut democratiam ex oligarchia, aut politiam & aristocratiam ex his, aut has ex illis. Quandoque autem neque ad constitutam politiam, sed institutionem quidem eligunt eandem, per ipsos autem esse volunt hanc, velut oligarchiam & monarchiam.

g Adhuc de eo quod est magis & minus velut oligarchiam existentem ad magis oligarchizari vel ad minus: aut democratiam existentem, ad magis democratizari, vel ad minus. Similiter etiam & in reliquis politiis, vt aut intendantur, aut remittantur.

h Adhuc ad partem aliquam politiæ mouere, puta principatum aliquem instituere, vel destruere, sicut in Lacedæmonia aiunt quidem Lysandrum conatum fuisse dissoluere regnum: & Pausaniam regem, Ephoriam: & in Epidamno autem transmutata fuit politia secundum partem, pro Philarchis enim consilium fecerunt. Apud Æsienses autem in prætorio eorum necesse est adhuc qui in politeumate, ire principatus, cum eligitur aliquis principatus. Oligarchicum autem & princeps vnus in hac politia.

i Vbique enim propter inæquale seditio, non solum inæqualibus existit proportionale. Perpetuum enim regnum inæquale, si sit in æqualibus: totaliter enim æquale quærentes, seditiones faciunt.

k Est enim duplex quod æquale: hoc quidem enim numero, hoc autem secundum dignitatem est. Dico autem numero quidem, multitudine, aut magnitudine idem: & æquale secundum dignitatem autem, quod ratione, vt puta excedunt secundum numerum

Omnium vero iustissime hoc facerent, qui virtute præcellunt, qui tamen minime omnium id faciunt. Nam hi simpliciter rationabile est, vt soli præferantur.

Sunt autem quidam, qui præstantes genere, plus habere se dignos putant. Videndentur nobiles esse illi, quorum maiorum virtute & diuitiis præditi fuere Hinc principia & fontes, vt ita dixerim, seditionum oriuntur.

Quapropter & mutationes merito fiunt, quandoque ex præsenti statu ad alium, seu ex populari gubernatione ad paucorum potentiam, vel ad popularem ex paucis, vel ad Rempublicam & optimatem ex illis, vel ad illas ex istis. Quandoque præsentem gubernandi formam non quærunt mutare, sed in ea permanentes, pro se illam suscipiunt, vt paucorum potentiam, vel monarchiam.

Insuper circa magis & minus, seu vel paucorum potentiam existentem, magis extendere, vel coercere: vel popularem statum ampliare, vel restringere. Eodemque modo de aliis speciebus ampliandis, vel restringendis.

Vel in aliqua parte Reipublicæ mouenda, seu magistratum quendam de nouo inducere, vel remouere, vt apud Lacedæmonios ferunt Lysandrum tentasse regiam potestatem tollere: & Pausaniam regem, Ephoros: & Epidamni mutata est Respublica in parte, cum pro tribuum præfectis senatores creauerunt. Apud Æsienses verò necessarium est illorum etiam qui versantur in Repub. dignitates inuadere, quando creatur magistratus aliquis. Paucorum autem potentia erat in hac Republica, quod vnus solus ad magistratum sumebatur.

Vbique enim propter inæqualitatem oritur seditio, disparibus tamen non existit proportio. Perpetua enim potestas regia iniqua foret, si esset in paribus: omnino enim quærentes æquum, in seditiones incidunt.

At enim duplex est æquum: vnum numero, alterum dignitate. Numero quidem, seu multitudine, ac magnitudine, idem & æquum. Dignitate autem dico id quod est secundum rationem, seu tria excedunt duo, secundum æqualem numerum, & hæc vnum. Dico autem quatuor excedere duo, & in hoc vno: æqua enim pars duo ex quatuor, & vnum ex duobus: ambo enim medietates.

æquali, tria duo, & hoc vnum: ratione autem quatuor duo & hoc vnum: æqualis enim pars duæ ipsorum quatuor, & vnum duorum: ambo enim dimidium.

l Confitentes autem simpliciter esse iustum, quod secundum dignitatem, differunt, sicut dictum est prius: ij quidem, quia si secundum aliquid æquales sint, æquales totaliter esse putant; ij autem, quia secundum aliquid inæquales, omnibus inæqualibus dignificant seipsos.

m Propter quod & maximè duæ fiunt politiæ, demos & oligarchia. Nobilitas enim & virtus in paucis, hæc autem in pluribus. Nobiles enim & boni nusquam centum, egeni autem in multis locis.

n Simpliciter autem omninò secundum vtramlibet æqualitatem ordinatum esse, prauum. Manifestum autem ex eo quod accidit: nulla enim ex talibus politiis mansiua manifesta est. Huius autem causa: quia impossibile à primo, & eo quod in principio vitiato, non occurrere in finem malum aliquod. Propter quod oportet hoc quidem arithmetica æqualitate vti, hoc autem ea quæ secundum dignitatem.

o Attamen securior magis & minus seditiosa democratia quam oligarchia. In oligarchiis quidem enim fiunt duæ, quæ ad inuicem seditio, & adhuc quæ ad populum. In democratiis autem, quæ ad oligarchiam solum: ipsi autem populo ad seipsum, quod & dignum dicere, non fit seditio.

p Adhuc autem quæ ex mediis politia propinquior populo, quam quæ paucorum, quæ quidem est securissima talium politiarum.

Fatentes autem simpliciter esse iustum id, quod est secundum dignitatem, contendunt, vt prius dictum est: alij, quia si in aliquo sint pares, se penitus pares existimant: alij, quia si in aliquo præstant, in cunctis se superare arbitrantur.

Quamobrem duæ præcipue fiunt gubernandi formæ, populus scilicet & paucorum potentia. Nobilitatem enim ac virtutem in verbis quidem omnes fere vsurpant. At enim qui reuera nobiles, ac boni sint, nusquam centum reperiuntur: diuites autem multis in locis.

Simpliciter vero omnino secundum alterutra statuere æqualitatem, improbum est. Patet autem ex eo quod contingit: nulla enim huiusmodi Rerumpublicarum recipit stabilitatem. Causa vero huius, quia impossibile est ex primo errore in principio commisso, non euenire ad extremum aliquid mali. Quare opus est partim arithmethica æquitate vti, partim ea quæ est secundum dignitatem.

Veruntamen tutior est ac minus seditioni subiacet popularis gubernatio, quam paucorum. Nam in paucorum gubernatione duæ gignuntur seditiones: vna inter seipsos, alia ad populum. In gubernationibus autem populi vna tantum seditio sit ad paucorum potentiam: ipsis verò inter se, quod quidem nignum dictu sit, non accidit seditio populi.

Insuper mediocrium hominum gubernatio propinquior est populari gubernationi, quam illi quæ paucorum, quæ quidem est magis tuta, quam aliqua huiusmodi Rerumpublicarum.

CAPVT I.

a IN hoc autem quinto lib. intendit Aristoteles de transmutationibus & corrigentibus & saluantibus politias. Et ideò diuiditur in tres partes. In quarum prima transmutantia politias. In secunda ponit accidentia politiarum, ibi, *Secundum vnamquamque enim speciem politiæ*, &c. In tertia determinat de saluatione politiarum, ibi, *De saluatione autem communiter & sigillatim*; &c. Prima harum partium habet duo cap. in quorum primo determinat quæ sit causa transmutationis. In secundo ex quibus fiunt seditiones per quas politiæ transmutantur, ibi, *Quoniam autem considerauimus*, &c. Adhuc hoc capitulum diuiditur in duas partes, in quarum prima determinat quæ sit causa transmutationis politiarum in communi. In secunda quæ sit causa transmutationis principatus, ibi, *Adhuc ad partem aliquam politiæ*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim ostendit quale iustum est in democratia, circa quod peccatur, ex quo politia transmutatur. Secundò ostendit vnde oligarchia transmutatur, ibi, *Oligarchia autem ex eo*, &c. Tertiò ostendit, quòd aristocratia quæ maxime habet causam seditionis ex inæquali, minimè hoc agit, ibi, *Omnium autem iustissime quidem*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd primò dicit quid considerandum,

& quid inquirendum sit in toto isto libro 5. Secundò docet quid considerandum specialiter in democratia, & dicit esse æquale secundum libertatem: & quando contendunt de hoc, transmutatur politia. Dicit ergo primò. De aliis quidem igitur quæ prælegimus, quantum scilicet ad species politiarum & partes, ferè dictum est de omnibus. Et ponit statim de quibus numerandum est quantum ad proprias passiones politiarum, ibi, Ex quibus autem transmutantur politiæ, & quot, & ex qualibus, & quæ sint vniuscuiusque politiæ corruptiones, & ex qualibus ad quales maximè transferuntur: adhuc autem saluationes quæ sint vniuscuiusque & figillatim: adhuc autem per quæ vtique maximè saluabitur politiarum vnaquæque, considerandum consequenter dictis. Penes ista quæ hic enumerat, est accepta diuisio in principio istius quinti lib. posita.

b Sicut autem in præhabitis sæpè dictum est, ista tractare impossibile est, nisi à principio conuenienti. Et huius causa est: quia modus omnium scientiarum & finis est scire, qui non potest saluari in hac scientia: quia finis istius est operari & non scire, sicut in primo de anima dicit, quòd practicæ demonstrationes stant ad opus, scibiles autem ad causam. A tali ergo principio inchoans tractatum, dicit, quòd multæ factæ sunt politiæ, vt in quarto lib. habitum est: sed in hoc conueniunt, quòd omnes confitentur aliquod iustum: & hoc iustum consistit in eo quod secundum proportionem æquale est, contra quod peccantes, in politia peccant. Et ostendit quid sit illud iustum in democratia, dicens, quod æquale secundum libertatem est iustum quod attenditur in democratiis: & peccatum quod fit in democratiis, est putare, quòd æquales secundum libertatem in omnibus debeant esse æquales. Dicit ergo primò, à quo principio est inchoandum, ibi, Oportet autem primò suscipere principium, supple, conueniens, à quo procedamus. Et ponit illud principium, ibi, Quia multæ factæ sunt politiæ, omnibus quidem, supple, politiis, confitentibus quod iustum hoc, supple, est aliquod iustum. Et determinat quid sit illud iustum, ibi, Et quod secundum proportionem æquale. Et debet intelligi æquale secundum proportionem in democratia, æquale secundum medietatem proportionis arithmeticæ, quod est æquale rei: & peccare in politia, est peccare contra hoc æquale. Et hoc est quod dicit, ibi, Demos enim quidem factus est, id est, democratia, ex eo quod est æquales in quocumque existentes, sicut scilicet in libertate, putare simpliciter æquales esse. Et ostendit rationem, ibi, Quia enim liberi similiter omnes simpliciter æquales esse putant: democratici enim in ciuitate omnes liberi sunt, sicut sæpius habitum est: quia ex seruis non potest esse ciuitas, cum seruus in nullo sufficiat sibi: ciuitas autem in omnibus sit sibi sufficiens. Peccatum autem est quando similes in libertate, simpliciter æquales se esse putant. Et hoc non est verum: quia ex aliis cõditionibus & fortunis inæquales esse possunt: & ex his inæqualiũ digni unt. Et sic finita est prima pars primæ partis.

Deinde cum dicit, Oligarchica autem ex eo, &c. ostendit vnde oligarchia transmutatur, & vnde oritur peccatum transmutans eam: quia enim inæquales sunt in aliquo, sicut scilicet secundum substantiam, in qua diuites, egenis inæquales, putant & male, quòd in omnibus commutandis & distribuendis debeant esse inæquales: & ex hoc oritur seditio dissoluens politiam. Dicit ergo primò, vnde oligarchia facta est. Oligarchia autem, supple, fit, ex eo quòd est inæquales in quocumque existentes, existimare totaliter inæquales, supple, debere esse. Et dat exemplum, ibi, Secundum substantiam enim inæquales, id est, secundum diuitias existentes, simpliciter inæquales existimant esse, & hoc non est. Et hoc est quod addit, quòd ex hoc oritur contentio, ibi, Deinde ij quidem, egeni, supple, tanquam æquales existentes, in libertate scilicet, in qua omnes ciues sunt æquales, omnibus æqualibus volunt participare, scilicet & in commutandis & in distribuendis: ij autem, id est, diuites tanquam inæquales existentes, in diuitiis scilicet, supergredi quærunt. Et subiungit generaliter, ibi, Quod enim plus, scilicet habet vnus super alium, inæquale, id est, hoc facit inæquales esse ciues. Et ex his concludit, ibi, Habent quidem igitur politiæ omnes aliquid iustum. Et hoc est, sicut dicit in 5. Ethic. iustum quod accipitur secundum æquale medietatis arithmeticæ, non secundum æquale geometricæ. Et ostendit de vitiatis vnde oritur contentio, ibi, Vitiatæ autem sunt simpliciter. Et, id est, etiam propter hanc causam. Et ostendit modum, ibi, Quando enim secundum æstimationem, quam fortè habent de seipsis vtique, participant politia, id est, in politia distribuendis & commutandis, seditiones faciunt. Vult enim magnus plus habere in lucro, & minus in damno: & contra hoc contendit alius æqualis sibi in libertate secundum democraticum principatum: & ex tali contentione dissoluitur politia.

d Deinde cum dicit, Omnium autem iustissimè, &c. ostendit, quòd aristocratia quæ videtur habere causam seditionis, minimè hoc agit. Et dicit, quòd nulli ita iuste contenderent de inæqualitate sicut virtuosi, & tamen minimè contendunt. Et huius causam dicit esse: quia virtus maximè est secundum rationem: & ideò licet inæquales sint aliis, tamen vtunt contentiones, propter mala sequentia. Dicit ergo primò. Omnium autem iustissimè quidem vtique seditiones facerent, minimè autem agunt, qui secundum virtutem differunt, in aristocratiis scilicet. Et ponit rationem, ibi, Maximè enim rationabile, supple, est, inæquales simpliciter hos esse solum, virtuosos scilicet. Et rationem dicit Seneca: quia scilicet virtus sola est, quæ confert magnitudinem dignitatis.

e Et ratione istius subdit de his conferentibus magnitudinem, ibi, Sunt autem quidam qui secundum genus excellentes, non dignificant æqualibus seipsos propter inæqualitatem hanc: videtur enim eis, quòd maioribus digni sint quam alij. Vnde dicit. Nobiles enim esse videntur, quibus existunt progenitorum virtus & diuitiæ: & propter virtutem progenitorum, quam tamen non habent, dixit Aristoteles in primo libro huius scientiæ, quòd tales nobiles sunt

sunt domi & non vbique. Propter diuitias dicit Seneca, quòd nobilitas non est nisi antiquæ diuitiæ. Et ex his concludit, ibi, Principia quidem igitur, vt est dicere, hæc, supple, in vniuersali (& intelligit de principiis politiarum) & fontes seditionum sunt, supple, & hæc sunt principia, vnde seditiones mouentur.

f Ex his elicit, quòd seditiones sunt causæ transmutationis politiarum: & quia duplex dicitur mutatio politiarum, oritur ex illis duplex seditio: quia aliquando transmutatur politia vna ad aliam ab antiquis tamen constitutam: aliquando ad nouam quam ipsi contendentes inter se constituunt. Et hoc est quod dicit, ibi, Propter quod & transmutationes fiunt dupliciter. Quandoque quidem enim ad politiam, supple, prius constitutam, vt ex instituta aliam constituant. Et dat exemplum, ibi, Velut ex democratia oligarchiam, aut è conuerso ex oligarchia democratiam aut politiam, quæ suprà dicta est mixta ex oligarchia & democratia, aut aristocratiam ex his, aut has ex illis, è conuerso scilicet. Quandoque autem, supple, transmutantur neque ad constitutam politiam, ab antiquis scilicet, sed institutionem quidem eligunt eandem, id est, in communi. Et ponit causam, ibi. Per ipsos autem esse volunt, id est, per seipsos hanc, scilicet politiam institutam esse volunt. Et dat exemplum, ibi, Velut oligarchiam, & monarchiam, quæ est Regnum.

g Et subdit, quòd aliquando miscent duas in vnam, ibi, Adhuc de eo quod est magis & minus: quia commiscent duas: tamen magis volunt habere de vna quam de alia. Et hoc ostendit, ibi, Velut autem oligarchiam existentem ad magis oligarchizari, vel ad minus: aut democratiam existentem ad magis, supple, volunt, democratizari, vel ad minus. Similiter autem in reliquis politiis, ad quas scilicet transmutantur, vt aut intendantur, ad magis scilicet, aut remittantur, ad minus scilicet.

h Deinde cum dicit, Adhuc ad partem aliquam, &c. ostendit, quòd aliquando mouentur principatus de vno principatu ad alterum. Et circa hoc duo facit. Primò enim ostendit quomodo mouentur principatus de vno in alium. Secundò ponit causam, ibi, *Est enim duplex quod æquale*, &c. In prima parte dicit tria. Primum est, qualiter mouentur diuersi principatus. Et dat exemplum in Lacedæmonia, vbi Lysander conatus fuit dissoluere regnum, & Pausanias Rex conatus fuit dissoluere ephoriam, & in Epidamno transmutata fuit politia secundum partem principatus pro philarchis, id est, principatum ambientibus & amantibus. In prætorio autem necesse est adhuc p.r eos qui politeumate, id est, in politiæ dominio, mutari principatum de vno in alium. Et subiungit generaliter causam: quia scilicet æquale quærentes, seditiones faciunt in omni politia. Et hæc est sententia primæ partis in summa. Dicit ergo primò. Adhuc autem ad partem aliquam politiæ mouere, supple, contingit politiam, pura principatum aliquem instituere vel destruere. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Lacedæmonia aiunt quidam Lysandrum qui se eleuauit contra Regem, conatum fuisse dissoluere regnum. Et aliud exemplum dat, ibi, Et Pausaniam regem, qui successit Lysandro, supple, conatum fuisse dissoluere ephoriam. Ephoria est (sicut dictum est) principatus procuratorum negotiorum communium. Et in Epidamno, quæ est ciuitas Græciæ, transmutata fuit politia secundum partem. Et ostendit in quo, ibi, Pro philarchis enim, id est, amantibus principatus, consilium fecerunt, id est, consules elegerunt. Et. ratio fuit, quia philarchæ ambitiosi fuerunt amantes principatum, propter quod populum oppresserunt. Consules autem sapientes, sub quibus populus in pace & quiete viuebat. In prætorio autem eorum, Epidamnorum scilicet, necesse est adhuc qui in politeumate, id est, in dominio politiæ, supple, sunt, ire principatus per successionem scilicet, cum eligitur aliquis princeps. Et ostendit de qua politia sint hæc, ibi, Oligarchi cum autem & princeps vnus in hac politia. Epidamnorum scilicet. Et sic patet, quod in multis locis mutantur principatus, pars politiæ.

i Et subiungit generalem causam, ibi, Vbique enim propter inæquale seditio, supple, fit. Et ratio est: quia si æquales inæqualia accipiant, statim compugnant. Et subiungit rationem, ibi, Non solum in æqualibus proportionale existit, sed etiam, supple, existit proportionale in iis quæ sunt inæqualia. Et dat exemplum, ibi, Perpetuum enim regnum (quia regnum est principatus ad vitam vel successionem generis in filios & nepotes) inæquale si sit, id est, quamuis sit, in æqualibus, supple, contingit: quia pauperes non sufficientes sibi, non sunt apti regno. Et subiungit rationem, ibi, Totaliter enim æquale quærentes, seditiones faciunt. Et vocat totaliter æquale secundum arithmeticam medietatem: hoc enim quærentes secundum dignitatem inæquales, statim faciunt seditiones.

k Deinde cum dicit, Est autem duplex quod æquale, &c. gratia huius quod dictum est immediatè, distinguit æquale per omnem modum, sicut in 5. Ethic. & ex hoc infert causam seditionis. Dicit ergo. Est autem duplex quod æquale: hoc quidem numero est æquale. sicut duo & duo, quatuor & quatuor: hoc autem secundum dignitatem, supple, est æquale. In commutationibus oportet attendi æquale numero, vt scilicet tantum pro tanto commutetur: in distribuendis autem oportet attendi æquale secundum dignitatem, vt scilicet principi distribuatur quantum dignum est, & militi secundum dignitatem suam, & sic de aliis. Et explanat vtrumque æquale, sicut facit in 5. Ethic. ibi, Dico autem numero quidem, scilicet æquale, multitudine, aut magnitudine idem. Et dicit, multitudine, propter numerum pretij: magnitudine autem, propter magnitudinem valoris & ponderis: hoc enim attenditur in commutandis quod est mensura commutabilium, vt dicit in 5. Ethic. Et exponit æquale secundum dignitatem. Et æquale secundum dignitatem, supple, dicitur æquale, quod ratione, id est, quod proportione geometrica æquale, in æqua proportione: aliud autem proportionale principi, & aliud est militi. Per omnem eundem modum sicut Theologi distinguunt necessarium personæ & necessarium homini. Multo enim maius est necessarium principi quam militi, & Episcopo quam Sacerdoti. Et exponit vtrumque, sicut

in Ethic. per exempla, ibi, Vt puta excedunt, secundum numerum quidem, æquali, tria, duo: & hoc, duo scilicet, vnum, supple, excedunt. Ratione autem, id est, proportione, quatuor, duo, scilicet excedunt, & hoc, scilicet duo, vnum. Et ponit rationem, ibi, Æqualis enim pars, duo ipsorum quatuor, & vnum duorum. Et exponit. Ambo enim dimidium, scilicet vnum duorum, & duo quatuor.

l Deinde ex his quæ dicta sunt, infert quid est causa seditionis, ibi, Confitentes autem simpliciter, id est, vniuersaliter, esse iustum, quod secundum dignitatem, supple, tantum, est iustum, differunt, sicut dictum est prius. Et subdit differentiam, ibi, Ij quidem, quia si secundum aliquid æquales sint, scilicet secundum libertatem, æquales totaliter esse putant: & hoc non est verum: hi autem, alij scilicet, quia si secundum aliquid inæquales, supple, sint, omnibus, id est, in omnibus inæqualibus, in damno scilicet & lucro dignificant seipsos, vt scilicet in omnibus debeant minus habere in damno, & plus in lucro.

m Et ex his elicit causam duarum politiarum, quæ extremæ sunt, ibi, Propter quod & maximè duæ fiunt politiæ, demos, id est, democratia, & oligarchia. Et ostendit rationem nominum, ibi, Nobilitas enim & virtus in paucis. Et tangit hoc quod in antè habitis dixit, quòd duæ sunt extremæ politiæ, oligarchia scilicet & democratia. Et ibidem dixit, quòd aristocratia quædam oligarchia est: quia paucorum est principatus, democratia autem multitudinis siue populi. Et rationem horum nominum assignat, ibi, Nobilitas enim & virtus in paucis: & ideò, supple, potestas eorum dicitur oligarchia, hæc quidem in pluribus, scilicet democratia: & ideò dicitur principatus populi. Et ponit causam, ibi, Nobiles enim & boni nusquam centum, supple, faciunt, quia pauci: egeni autem in multis locis, supple, faciunt centum, quia multi.

n Deinde subiungit causam contentionis cum dicit, ibi, Simpliciter autem omninò, id est, vniuersaliter, secundum vtramlibet æqualitatem, scilicet arithmeticam & geometricam, ordinatum esse, prauum. Et ponit signum ex quo hoc probat, ibi, Manifestum autem, supple, est; ex eo quod accidit: nulla enim ex talibus politiis mansiua manifesta est. Huius autem causa: quia impossibile, supple, est, à primo, & eo quod in principio vitiato, non occurrere in fine malum aliquod: vitiatum autem est in primo æquale secundum numerum, esse æquale secundum dignitatem, vel è conuerso: quia ita se non compatiuntur. Et ex hoc concludit, ibi, Propter quod oportet hoc quidem arithmetica æqualitate vti, democratia scilicet, hoc autem, oligarchia scilicet, ea quæ secundum dignitatem, id est, geometrica oportet vti, supple.

o Attamen securior magis & minus seditiosa democratia, quam oligarchia. Et ponit rationem, ibi, In oligarchiis quidem enim fiunt duæ, supple, seditiones. Et dat exemplum de vtraque, ibi, Quæ ad inuicem seditio, quando scilicet diues cum diuite altercatur: & adhuc quæ ad populum, supple, quando diuites cum populo altercantur: in democratijs autem quæ ad oligarchiam solum, supple, fit seditio, id est, quando populus contra diuites seditiones mouet: ipsi autem populo ad seipsum, quod & dignum est dicere, in fauorem scilicet, non fit seditio.

p Et quia antè dixit, quòd politia quæ simpliciter dicitur politia, mixta est ex oligarchia & democratia, addit. Adhuc autem quæ ex mediis politia propinquior populo, id est, democratiæ, quam ei quæ paucorum, id est, oligarchiæ, quæ quidem est securissima talium politiarum: huius causa est, quòd nullam habet causam seditionum.

CAPVT II.

De origine & seditionum ac causis.

QVoniam autem consideramus, ex quibus seditiones fiunt & transmutationes circa politias, sumendum vniuersaliter prima principia, & causas ipsorum. Sunt autem ferè (vt est dicere) tres numero, quas determinandum secundum se typo primum. Oportet enim accipere, qualiter se habentes seditiones mouent, & quorum gratia, & tertiò, quæ principia fuerint ciuilium turbationum & seditionum ad inuicem.

b Eius quidem igitur, quod est ipsos se habere aliqualiter ad transmutationem, causam vniuersaliter maxime ponendum, de qua iam exstitimus dicentes. Ij quidem enim æqualitatem appetentes, seditiones mouent, si putant minus habere, æquales existentes supergredientibus: ij autem inæqualitatem

CAPVT II.

CVm vero consideremus, quibus de causis seditiones, mutationesque Rerumpublicarum euenerint, capienda sunt primo vniuersaliter principia, & causæ earum. Sunt autem fere tria, de quibus ipsis primo succinctè determinandum est. Videre enim oportet quemadmodum dispositi ad seditiones deueniunt, & quarum rerum gratia, & tertiò, quæ sint initia ciuilium turbationum ac seditionum inter ciues.

Quod quidem igitur disponantur ad res nouas appetendas, illa est potissima causa, de qua iam diximus. Quia alij pares esse volunt his qui plus possunt, & nisi hoc fit, non acquiescunt. Alij verò se præstare dignos putantes, indignè ferunt, nisi plus habeant. Hæc autem quandoque iustè capiuntur, quandoque iniustè. Inferiores quidem &

& excessum, si existimant inæquales existentes non plus habere, sed æquale, vel minus. Hæc autem est quidem appetere iustè, est autem & iniustè: minores enim existentes, vt æquales sint, seditiones faciunt, & æquales existentes, vt maiores. Qualiter quidem igitur se habentes seditiones faciunt, dictum est.

c De quibus autem dissident, sunt lucrum & honor, & contraria iis. Etenim dehonorationem fugientes, & damnum, vel pro seipsis, vel pro amicis, seditiones faciunt in ciuitatibus.

d Causæ autem & principia motuum, vnde ipsi disponuntur dicto modo, & de dictis, sunt quidem vt numero septem existentes, sunt autem vt plures: quorum quidem duo sunt eadem dictis, sed non eodem modo: propter lucrum enim & propter honorem exacerbantur ad inuicem, non vt obtineant sibi ipsis, sicut dictum est prius: sed alios videntes, hos quidem iustè, hos autem iniustè plus habentes in his. Adhuc propter iniuriam, propter timorem, propter excessum, propter despectionem, propter excrescentiam, propter proportionem. Adhuc autem alio modo propter verecundiam, propter parupensionem, propter paruitatem, propter dissimilitudinem.

e Horum autem iniuria quidem & lucrum, quam habeant potentiam, & qualiter causa, ferè fuit manifestum. Iniuriantibus enim iis, qui in principatibus & supergredientibus, seditiones mouent & ad inuicem, & ad politias, dantes potestatem: superacceptio autem fit quandoque quidem à propriis, quandoque autem à communibus.

f Palam autem & honor, & quid potest, & quomodo causa seditionis. Etenim ipsi inhonorati, & alios videntes honoratos, seditiones faciunt. Hæc autem iniustè quidem fiunt, quando præter dignitatem aut honorantur aliqui, aut inhonorantur: iustè autem, quando secundum dignitatem.

g Propter excessum autem, quando aliquis potentia maior aut vnus, aut plures, aut penes ciuitatem & potentiam politeumatis. Ex talibus enim fieri consueuit monarchia vel potentatus. Propter quod alicubi consueuerunt relegare, velut in Argo & Athenis: quanis melius à principio videre qualiter non inessent intantum excedentes, quam

vt pares sint, res nouas exoptant, & pares qui sunt, vt præsint. Quemadmodum igitur dispositi sint, qui res nouas quærunt, dictum est.

Res autem pro quibus contendunt, sunt lucrum, & honor, atque his contraria. Dedecus enim & damnum, vel ipsorum, vel amicorum fugientes, seditiones agunt.

Causæ verò ac principia motus vnde ipsi ita disponuntur, & pro his de quibus diximus, sunt vt septem, sunt etiam plura: quorum duo sunt eadem cum illis quæ dicta sunt, non tamen eodem modo. Propter lucrum enim & propter honorem irritantur inuicem, non vt acquirant sibiipsis, sed quia vident alios partim iniustè, partim iustè plus habere. Insuper propter contumeliam, propter metum, propter præpotentiam, propter contemptum, propter incrementum excessuum, & alio modo propter verecundiam, propter negligentiam, propter pusillanimitatem, propter imparitatem.

Ex quibus contumelia & lucrum, quam habeant vim, & quot causæ, ferè manifestum. Superbia enim & auaritia eorum qui gubernant, homines prouocant contra se, & contra statum eius Reipublicæ, quæ ista fieri patiatur: auaritia verò quandoque ex priuatis rebus fit, quandoque ex publicis.

De honore etiam clarum est, & quod valeat, & quomodo causa sit contendendi. Ipsi enim inhonorati, & alios honoratos cernentes, seditionem aggrediuntur. Hæc autem iniustè quidem fiunt, cum præter dignitatem honorantur quidam, vel inhonorantur: iustè verò cum secundum dignitatem.

Propter præpotentiam autem, quando quis minor sit & potentior, vel vnus, vel plures, quam secundum dignitatem Reipublicæ. Consueuit enim ex talibus fieri vnius dominatio vel gubernatio violenta. Quapropter quibusdam in locis ostracismo vtuntur, ceu Argis & Athenis. Atqui melius erat ab initio prouidere, ne in huiusmodi potentiam augeri homines permitterent-

postquam

postquam permiserunt fieri, sanare posterius.

h Propter timorem autem seditiones mouent & qui iniusta fecerunt, timentes ne dem vindictam: & qui iniusta passuri volentes præuenire antequam iniusta patiantur, sicut in Rhodo conuenerunt insignes contra populum propter sententias, quæ superferebantur.

i Propter despectionem & seditiones mouent & insurgunt, velut in oligarchiis, quando plures fuerint, qui non participant politia: valentiores enim putant esse: & in democratiis opulenti contemnentes eos qui sine ordine & sine principatu, velut in Thebis post eam quæ in Oenophytis pugnam, male politizantibus, democratia corrupta est, & quæ Megareorum propter victorum inordinationem & defectum principatus: & in Syracusis ante tyrannidem Gelonis: & in Rhodo populus ante insurrectionem.

k Fiunt autem & propter excrescentiam quæ propter proportionem transmutationes politiarum. Sicut enim corpus ex partibus componitur, & oportet augeri proportionaliter vt maneat commensuratio (si autem non, corrumpitur, quando pes quidem quatuor cubitorum, aliud autem corpus duorum palmorum, aliquando autem vtique & in alterius animalis formam transmutabitur, si non solum secundum quantitatem, sed & secundum quale crescat præter proportionem) sic & ciuitas componitur ex partibus, quarum sæpè latet aliqua excrescens, velut egenorum multitudo in democratiis & politiis.

l Accidit autem aliquando hoc & propter fortunas, velut in Tarento, victis & pereuntibus multis insignibus ab Iapygiis, paulò posterius à Medis, democratia facta est ex politia. Et in Argo, iis qui in septima, pereuntibus à Cleomene Lacedæmone, compulsi admittere vernaculorum aliquos. Et in Athenis, infortunatis in campo, insignes pauciores facti sunt, quia militabant supputati sub Laconico bello. Accidit autem hoc & in democratiis, minus autem: pluribus enim egenis factis, vel substantiis augmentatis, transmutantur in oligarchias & potentatus.

tur, quam post contra auctos remedium quærere.

Propter metum enim ad seditionem deueniunt, qui pœnas formidant, ob maleficia commissa: & hi, contra quos paratur violentia, præuenire volentes, priusquam malum patiantur, vt apud Rhodum nobilitas contra plebem insurrexit, metu iudiciorum, quæ sibi parabantur.

Propter contemptum vero ad seditiones deueniunt, ceu in paucorum potentia, quando plures sunt illi, qui à Republica excluduntur: potentiores enim se putant, & in populari statu opulenti contemnentes inordinationem & incuriam eorum, qui Reipublicam gubernant, ceu apud Thebanos post pugnam in Oenophytis commissam, mala gubernatione popularis status interiit: & in Megarensibus cum per inordinationem & negligentiam superati sunt: & Syracusis, ante Gelonis tyrannidem: & Rhodi populus, antequam contra insurgeretur.

Fiunt etiam propter incrementum mutationes Rerumpublicarum. Vt enim corpus ex partibus suis constat, & oportet eas simul pro modo quamque suo crescere, vt conuenientia permaneat (ac nisi hoc fiat, corrumpitur: ceu quando pes quatuor cubitorum sit, cæterum verò corpus duarum palmarum longitudinem habeat, interdum verò & in alterius animalis figuram transiret, si non solum quantitate, verum etiam qualitate immoderatum fieret incrementum) ita & ciuitas ex partibus constat, quarum interdum aliqua pars paulatim subcrescit, ceu egenorum hominum multitudo in popularibus gubernationibus, & & Rebuspublicis.

Contingit verò quandoque id per fortunam, velut apud Tarentum, cum superati prælio ab Iapygensibus, nobilitatis magnam partem amisissent (Fuit autem id prælium paulò post id tempus quo Medi Græciam inuaserunt) ad popularem statum ex Republica est facta mutatio. Et Argiui post cædem suorum in Hebdoma à Cleomene Spartiata factam, coacti sunt inquilinos quosdam ad Rempublicam recipere. Et Athenis, cum terra male pugnaretur aduersus Lacedæmonios, nobilitas attenuata est, cum ex descripto submittere se ad bellum cogeretur. Contingit autem hoc & in popularibus gubernationibus, rarius tamen: pluribus enim diuitibus existentibus, vel diuitiis in pluribus

m Transmu

m Transmutantur autem & politiæ, & sine seditione propter verecundiam, sicut in Hærea. Ex eligibilibus enim propter hoc fecerunt sortiales, quia eligebant verecundiam passos. Et propter paruipensionem, quando permittunt principatus intrare non amicos politiæ, sicut in Horeo dissolura fuit oligarchia principum, facto Heracleodoro, qui ex garchia politiam & democratiam instituit.

n Adhuc propter id quod penes paruum. Dico autem penes paruum: quia sæpè latet magna facta transgressio legitimorum, quando negligunt quod paruum, sicut in Ambracia, paruum erat honorabilitas, tandem autem nullius principabantur, tanquam propinquum, sit vel nihil differens ab eo quod nihil, id quod paruum.

o Seditionale autem & quod non eiusdem tribus, donec vsque simul spirauerint. Sicut enim neque ex quacumque multitudine ciuitas fit, ita neque in quocumque tempore.

p Propter quod quicumque iam cohabitatores susceperint, vel superuenientes, plurimi seditione diuisi sunt, velut cum Trœzeniis Achæi cohabitauerunt Sybarin, deinde Achaici plures facti eiecerunt Thrœzenios: vnde odium accidit Sybaritis: & in Thuriis Sybaritæ iis, qui ibi cohabitauerunt. Exigentes enim plus habere tanquam sua regione, exciderunt. Et Byzantinis aduenæ insidiantes, deprædati exciderunt per pugnam. Et Antissæi, profugàs de Chio susceptos per pugnam eiecerunt. Zanclæi autem Samios suscipientes, exciderunt ipsi. Et Apolloniatæ, qui in Euxino Ponto adnenas superinducentes, seditiones passi sunt. Et Syracusani post tyrannica, extraneos & merces portantes ciues cum fecissent, seditiones passi sunt, & ad pugnam deuenerunt. Et Amphipolitæ suscipientes Chalcideorum expulsos, exciderunt ab iis plurimi ipsorum.

q Seditiones autem mouent in oligarchiis quidem qui multi, tanquam iniusta sustinentes, quia non participant æqualibus, sicut dictum est prius, æquales existentes: in democratiis au-

auctis, mutatio fit in paucorum potentiam.

Mutantur etiam Respubl. absque seditione propter verecundiam, vt in Hærea. Cum enim per electionem sumere magistratus solerent, postea sortiti sunt. ex eo quod electiones eorum in homines turpes, pudendósque cadebant. Et propter negligentiam, quando sinunt ad summas potestates eos assumi, qui non sunt amici status eorum. Per quem quidem modum apud Horeum euersa est paucorum gubernatio per Heracleodorum, qui magistratum nactus, gubernationem ciuitatis ex paucorum potentia ad popularem statum traduxit.

Insuper propter pusillitatem. Dico autem pusillitatem, quando latet paulatim subcrescens Reipublica mutatio, quæ ad magnitudinem latenter euadit, si negligitur: quemadmodum apud Ambraciotas à paruo censu prius erant magistratus, tandem verò à nullo fuerunt, quasi nihil aut prope foret inter parum & nihil.

Seditiones quoque concitat peregrinitas, donec in eandem simul conspirationem deueneriit. Vt enim non ex quauis multitudine constituitur ciuitas, ita etiam neque in quouis tempore.

Quapropter, quicunque adhuc inquilinos susceperunt, vel aduenas, omnes ferè seditionibus iactati sunt, ceu apud Sibarin vnà cum Trœzeniis incoluerunt Achei. Postea maiorem in numerum crescentes Achei Trœzenios pepulerunt: vnde pollutio illa exorta est Sybaritis: & in Thuriis idem fecerunt Sybaritæ contra eos qui illos receperant. Nam plus habere volentes quasi de suis agris, pulsi sunt. Et apud Byzantium peregrini in oppressionem ciuium coniurati, cognita re, prælio & armis expulsi sunt. Et Antissæi, exules ex Chio susceptos, tandem armis deiicere coacti sunt. Zanclæi vero Samios receperunt, mox ab eis sunt propria ciuitate deiecti. Apolloniatæ qui sunt in Ponto, incolis recepti, seditione agitati sunt. Et Syracusani post tyrannos expulsos, cum hospites & conductos milites fecissent ciues, in seditionem & prælium inciderunt. Et Amphipolitæ receptis Chalcidensium colonis, pulsi tandem ab illis sunt fere omnes.

Seditionem autem concitant in paucorum quidem potentia, multitudo indigne ferens, quòd cum ipsi sint pares, non pariter honorantur: in populari verò statu, nobilitas quod par fiat cæteris, cum ipsi

sint

tem qui insignes, quia participant æqualibus non-æquales existentes.

x Seditiones autem sustinent aliquando ciuitates & propter loca, quando non benè aptè habet regio ad hoc quod sit vna ciuitas: velut vt in Clazomeniis, qui in Chytro, ad eos qui insula: & Colophonij & Notij: & Athenis non similiter sunt, sed magis demotici sunt, qui inhabitant suburbium quam qui municipium. Sicut enim in bellis penetrationes aperturarum etiam valde paruarum distrahunt acies, ità videtur omnis diuersitas facere dissidionem. Maximum quidem igitur fortè dissidentia virtus, & malitia, deinde diuitiæ & paupertas: & sic vtique altera magis quam altera, quarum vna est, quæ dicta est.

y Fiunt quidem igitur seditiones non de paruis, sed ex paruis: seditiones autem faciunt ad magnis. Maximè autem & paruæ inualescunt, quando inter dominos fiunt, velut accidit in Syracusis in antiquis temporibus. Transmutata enim fuit politia ex duobus iuuenibus dissidentibus in principatibus, qui erant circa amorosam causam. Altero enim absente, leno quidam existens amicum ipsis finxit: rursum autem ille huic indignatus est, vxorem ipsius persuasit tanquam ipsum venire: vnde coassumentes eos qui in politeumate, diuiserunt omnes.

z Propter quod quidem subditos vereri oportet talia, & dissoluere præsidium & potentum dissensiones. In principio enim fit peccatum, principium autem dicitur esse dimidium totius. Quare & quod in principio paruum peccatum, proportionale est ad ea quæ in aliis partibus.

aa Totaliter autem insignium dissensiones coassumere faciunt & totam ciuitatem.

x Velut in Hestiæa accidit post Medica; duobus fratribus de paterna hæreditate dissidentibus: pauperior quidem enim, tanquam non proferente alio substantiam, neque thesaurum quem inuenit pater, adduxit populares: alius autem habens substantiam multam, opulentos.

y Et in Delphis, differentia quæ facta est ex cura, fuit principium omnium

sint præstantiores.

Incidunt etiam quandoque in seditionem ciuitates propter situm, quando talis est locus, vt non ad vnam eandemque gubernationem sit aptus: vt Clazomeniis accidit, qui in Chytro habitant, contra eos qui habitant in insula: & Colophonius erga Notios: Athenis quoque non eodem modo, sed multò magis populares sunt, qui in Pyræo habitant, quam qui in vrbe. Vt enim in præliis transitus fossarum, etiamsi admodum paruæ sint, interrumpunt ordines militum, ita & in ciuitate dissidentia omnis videtur disiunctionem facere. Maxime forsan dissident virtus & vitium: deinde paupertas & diuitiæ: & alia magis quam alia, quarum vna est illa de qua diximus.

Oriuntur autem seditiones non pro paruis rebus, sed ex paruis ad magna perueniunt. Maximè verò etiam paruæ corroborantur, quando in principalibus fiunt, vt contingit Syracusanis antiquitus. Mutatus est enim ciuitatis status propter duos adolescentes, qui in magistratu constituti, simultatem inter se habuerunt ex amatoria causa. Altero enim absente, alter puerum quem amabat, sibi conciliauit: at ille reuersus cum id grauiter ferret, vxorem illius habere studuit: ex hoc omnes qui versabantur in Republica, diuerso fauore se diuiserunt.

Quamobrem ab istis principiis cauendum est diligenter, ac dissoluendæ statim sunt eorum discordiæ, qui multum in Republ. possunt. In principio enim peccatur, principium autem dicitur esse dimidium totius. Itaque paruum in principio erratum, correspondens est ad alias partes.

Omninò enim excellentium virorum discordia totam post se trahunt ciuitatem.

Vt contingit apud Hestiæam post popularem statum. Duobus enim fratribus de diuisione patrimonij contendentibus, vnus eorum qui erat pauperior, quasi non exhibente altero fratre bona omnia, neque thesaurum quem pater ingenerat proferente, querebatur, ac populum in suos fauores pertraxerat: alter verò qui diuitiis pollebat, locupletes sibi ascinerat.

Et in Delphis ex fauore partium contentione exorta, principium fuit seditionum

seditionum

seditionum posteriorum. Hic quidem enim auguratus quoddam symptoma, vt venit ad sponsam, non accipiens, abscessit: hi autem tanquam iniuriam passi, iniecerunt sacrarum rerum sacrificatorem, & deinde tanquam sacrorum violatorem interfecerunt.

z Circa Mitylenam autem ex hæreditatibus dissensione facta, multorum fuit principium malorum, & belli quod aduersus Athenienses, in quo Pachus cepit ciuitatem ipsorum. Timophane enim egenorum quodam relinquente duas filias, Doxander coarctatus, & non accipiens, filiis suis incepit seditionem, & Athenienses exacerbauit, aduena existens ciuitatis.

aa Et Phoceis ex hæredatione facta seditione circa Mnaseam patrem Mnasonis & circa Euthycratem Onomarchi, seditio hæc principium fuit sacri belli Phoceis.

bb Fuit autem transmutata & in Epidamno politia ex nuptialibus. Cum desponsasset enim quidam filiam, & læsisset ipsum desponsati pater factus principantium, alter comprehendit eos qui extra politiam, tanquam delusus.

cc Transmutantur autem & in oligarchiam, & in demum, & in politiam, ex eo quod est approbari aliquid vel augeri, vel principatum, vel partem ciuitatis.

dd Velut in Ariopago consilium bene complacens in Medicis videbatur fortiorem facere politiam.

ee Et rursus naualis turba facta causa victoriæ circa Salaminam, & per hanc præsulatus propter eam quæ in mari potentiam, democratiam fortiorem fecit.

ff Et in Argo insignes acceptari circa eam quæ in Mantinea pugnam ad Lacedæmonios, conati sunt dissoluere demum.

gg Et in Syracusis populus cum esset causa victoriæ belli, quod ad Athenienses, ex politia in democratiam transmutatio facta est.

D. Alb. Mag. Politic.

omnium, quæ postea fuerunt in ea ciuitate secutæ. Hic enim cum sibi triste augurium incidisset, vt venit ad sponsam, suscipere illam noluit: parentes verò puellæ quasi spreti atque contempti, sacrorum quiddam eo sacrificante, iniecerunt, atque vt sacrilegum accusantes, capite damnari fecerunt.

Mitylenæ quoque seditio ex hæreditate exorta, magnorum malorum fuit origo: indeque bellum Athenienſibus contra Mitylenæos suscepium, in quo vrbs eorum à Pachete duce, capta fuit. Timophane enim quodam opulento homine vita functo, cum duæ filiæ superstites fuissent, Doxandrus quidam dari illas filiis suis in matrimonium concupiuit: quod cum assequi non potuisset, alios sibi prælatos dolens, res nouas moliri aggressus, Athenienſibus quibus erat publicè hospes, bellum suscipere persuasit.

Et apud Phocenses seditio exorta est ex hæreditate inter Mnaseam Mnasonis patrem, & Euthycratem Onomarchi, hæc seditio Phocenſibus initium fuit eius belli, quod sacrum appellauerunt.

Mutatus est etiam Epidamni ciuitatis status ex nuptiis. Desponderat enim quis filiam. Cum verò pater sponsi magistratum gereus, illi multam irrogasset, quasi despectus, omnes qui præsenti ciuitatis statui infensi erant, per factionem ad se recepit.

Fiunt etiam mutationes & in paucorum potentia, & in populari statu, & in ea quæ appellatur Respublica, ex eo quod aliquod collegium, vel aliqua pars ciuitatis famam sit vel augmentum maiorem in modum consecuta.

Vt apud Athenienses Areopagi consilium per tempora belli Persarum, famam consecutum, scueriorem Reipub. gubernandi formam videtur fecisse.

Et rursus naualis turba, quod causa victoriæ Salaminensi bello fuisse videbatur, & ob eam victoriam principatum maris acquisisse ciuitati, popularem statum magis asserit.

Et apud Argiuos nobilitas, quod in prælio contra Lacedæmonios apud Mantineam vrbem commisso, magnam famam consecuta erat, popularem statum delere tentauit.

Et apud Syracusanos multitudo vrbana, quod causa victoriæ belli aduersus Athenienses videbatur fuisse, Reipubl. mutauit ad popularem statum.

hh Et in Chalcide populus cum insignibus Phoxum tyrannum perimens, statim habebat politiam.

ii Et in Ambracia rursum similiter, populus coëtiens Periandrum tyrannum iis qui infesti erant, in seipso constituit politiam.

kk Et vniuersaliter etiam oportet hoc non latere, quòd qui potentiæ causa facti, & idiotæ, & principatus, & tribus, & totaliter pars, & qualiscumque multitudo seditionem mouent: aut enim qui iis honoratis inuident, inchoant seditionem: aut isti propter excessum non volunt manere in æqualibus.

ll Mouentur autem politiæ & quando quæ videntur esse contrariæ partes ciuitatis, æquantur inuicem, velut diuites & populus: medium autem sit nullum, aut valde paruum. Si enim excedat alterutra partium ad manifestè valentius, reliqua non vult periclitari. Propter quod & qui secundum virtutem differunt, non faciunt seditionem, vt est dicere: pauci enim fiunt ad multos. Vniuersaliter quidem igitur circa omnes politias principia & causæ seditionum & transmutationum, hunc modum habent.

mm Mouent autem politias quandoque quidem per violentiam, quandoque autem per fallaciam: per violentiam quidem aut mox à principio, aut posterius cogentes. Etenim fallacia duplex. Qui quidem enim cum deceperint primò, voluntariorum transmutant politiam: deinde posterius violentia detinent inuoluntariorum, velut in trecentis, qui populum deceperunt, dicentes regem daturum pecunias ad bellum aduersum Lacedæmonios: & cum mentiti fuissent, conabantur retinere politiam. Aliquando autem à principio cum persuaserint, & posterius iterum persuasis ipsis voluntariis principantur: Similiter quidem igitur circa omnes politias, ex dictis accidit fieri transmutationes.

Et apud Chalcidenses, quod simul cum nobilitate ad opprimendum Phoxum tyrannum plebs insurrexisset, statim Reipublicæ gubernationem suscepit.

Et apud Ambraciam eodem modo, populus vna cum aggressoribus, Periandro tyranno expulso, in seipsum gubernationem conuertit.

Et omninò hoc latere non oportet, quod qui potentiæ causa fuerunt, siue priuati homines, siue collegia publica, siue tribus, siue & pars aliqua ciuitatis, siue quæcunque multitudo, seditionem commouent: aut enim qui honori illorum inuident, seditionem faciunt: aut ipsi propter præualentiam partem habere cum cæteris non acquiescunt.

Mouetur quoque Resp. quando partes illæ ciuitatis quæ contrariæ videntur esse, pariscantur: ceu diuites & plebs. Medium autem parum, nihil omninò sit. Si enim quæuis pars ita robusta fiat, vt ad illam quæ prædominabatur, proximè accedat, nõ tolerat posthac discrimina subire. Quapropter & qui virtute præcellunt, nullam (vt ita dixerim) faciunt seditionem, pauci vero sunt, alij vero permulti. Vniuersaliter ergo in cunctis Rebuspub. initia causæque seditionum ac mutationum in hunc modum fiunt.

Mutatur autem Respublica quandoque per vim, quandoque per dolum: per vim autem statim, aut posteà compellendo. Nam & fraus duplex est. Nonnunquam enim decepti ab initio, sua demum sponte recipiunt alium gubernandi modum: deinde posteà violenter conseruant, vt accidit, cum quadringenti illi Athenienſium Rempublicam susceperunt: affirmantes enim, quòd Persarum rex pecunias ad bellum contra Lacedæmonios subministraret, ac in eo mentiti, nihilominus posteà vi retinere gubernationem conati sunt. Interdum autem ab initio persuadentes, ac posteà rursum persuasis sponte ac volentibus retinent gubernationem. Simpliciter ergò circa omnes Respublicas, ex his quæ dicta sunt, contingit mutationes fieri.

CAPVT

CAPVT II.

a Hic incipit secunda pars primæ partis huius quinti libri, vbi ponit causas seditionis: & habet decem partes secundum decem causas, quas ponit. Dicit enim, quòd illas oportet accipere typo, id est, per signa. In prima dicit, quòd æqualitatem appetentes maximè seditiosi sunt. In secunda dicit, quòd appetentes luctum & honorem, & contraria his fugientes, seditionem mouent, ibi, *De quibus autem dissident*, &c. In tertia dicit, quòd multi seditiones faciunt propter timorem & excessum & despectionem, *Propter excessum autem quando aliquis*, &c. In quarta dicit, quòd multi faciunt insurrectiones in se inuicem propter excrescentiam vnius super alium, ibi, *Fiunt autem propter excrescentiam quæ præter proportionem*, &c. In quinta dicit, quòd mutantur politiæ frequenter: quia scilicet in principatu ponuntur non amici politiæ & non diligentes communia, ibi, *Transmutantur autem politiæ & sine seditione*, &c. In sexta dicit, quòd seditiones fiunt: quia principes non sunt eiusdem tribus, ibi, *Seditionale autem & quod non*, &c. In septima dicit, quòd quandoque fit seditio in ciuitate propter loca: quia scilicet locus non est aptus vt fit vna ciuitas, sed distincta est per loca, ibi, *Seditiones aliquando sustinet ciuitas*, &c. In octaua dicit, quòd aliquando seditio fit quando dissentiones insignium à tota ciuitate assumuntur, ibi, *Totaliter autem insignium*, &c. In nona dicit, quòd seditio aliquando fit in ciuitate ex contrariis partibus, ibi, *Transmutantur autem in oligarchiam*, &c. In decima dicit, quòd dissentio fit aliquando in ciuitate per violentiam, aliquando per fallaciam, ibi, *Mouent autem politias*, &c. Sententia primæ partis est hæc: dicit enim, quòd oportet considerare ex quibus fiant seditiones & transmutationes circa politias: quia hoc ordinatè non potest fieri, nisi primò sumantur principia & causæ transmutationum seditionum. Et subiungit, quòd hæc primò sumenda sunt vniuersaliter, & quod in vniuersali sunt tres numero, & quòd illæ determinandæ sunt typo, id est, per signa. Primò quia in humanis maximè voluntariis, causa necessaria haberi non potest: & ideò oportet, quòd probetur typo, id est, signo. Et in vniuersali dicit tria. Dicit enim, quòd oportet primò accipere qualiter se habentes ciues, seditiones mouent. Secundò quorum gratia mouent seditiones, id est, propter quæ. Et tertiò quæ principia sint ciuilium turbationum. Deinde dicit, tunc primum, scilicet qualiter se habentes ciues mouent seditiones. Et dicit duo. Si enim æquales sunt, sicut in democratiis, & inæqualia accipiant in commutandis & distribuendis vel in damno & lucro, seditiones mouent. Si inæquales sint, sicut in oligarchiis, & accipiant æqualia in commutandis & distribuendis, mouent seditiones. Dicit etiam, quòd hoc aliquando fit iustè, aliquando iniustè. Secundum distributionem arithmeticæ medietatis iustum est vt æquales æqualia accipiant in commutandis: secundum distributionem geometricæ medietatis iustum est, vt inæquales inæqualia accipiant in distribuendis: & sic dictum est in vniuersali de primo, scilicet qualiter se habentes ciues faciunt seditiones. Litera sic ordinatur. Quoniam autem consideramus ex quibus fiunt seditiones & transmutationes circa politias, sumendum vniuersaliter primò principia & causas ipsorum, scilicet seditionum & transmutationum. Et determinat vnde sumantur, ibi, Sunt autem fere, vt est dicere, tres numero, supple, causæ, quas determinandum secundum se, id est, sigillatim typo, id est, probabili signo, primò. Et enumerat illa tria in communi, ibi, Oportet enim accipere qualiter se habentes, supple, ciues, seditiones mouent (hoc est primum) & quorum gratia, id est, propter quæ (hoc est secundum) Et tertiò quæ principia faciant ciuilium turbationum & seditionum ad inuicem.

b Et exponit primum, ibi, Eius quidem igitur quod est ipsos, scilicet ciues se habere æqualiter ad transmutationem, id est, ad causam transmutationis, causam maximè ponendum, scilicet turbationum & seditionum, de qua iam extitimus dicentes, id est, iam diximus. Ij quidem enim æqualitatem appetentes, in distribuendis scilicet & commutandis, seditiones mouent, si putant minus habere æquales existentes supergredientibus, id est, quam illi qui plus accipiunt cum sint æquales dignitatis cum ipsis: ij autem, id est, alij inæqualitatem & excessum appetentes, supple, in distribuendis & commutandis, si existimant inæquales existentes, inferioribus scilicet, non plus habere, sed æquale, vel minus. Et causa est, quia in eadem proportione qua maiores sunt aliis, etiam maiora deberent accipere. Et subdit, quòd hoc aliquando fit iustè, aliquando iniustè, sicut dictum est, ibi, Hæc autem est quidem appetere iustè, est autem & iniustè. Et subdit quomodo, ibi, Minores enim existentes, vt æquales sint, seditiones faciunt, & hoc iustè: & æquales existentes vt maiores, supple, fiant, mouent seditiones, & hoc iniustè. Et sic finita est prima pars. Et ideò ponit epilogum istius partis, ibi, Qualiter quidem igitur se habentes seditiones faciunt, dictum est.

c Secundam causam seditionis scilicet, ponit, ibi, De quibus autem dissident, &c. Et est sententia huius partis, quòd maximè dissident propter lucrum, & honorem, & propter contraria eorum, scilicet damnum & inhonorationem, in quæ incidere timent, vel in se, vel in amicis: & ideò hoc præuenientes mouent aliquando seditiones. Dicit ergo primò. De quibus autem dissident, sunt lucrum, & honor, & contraria his. Etenim dehonorationem fugientes & damnum, vel pro seipsis, vel pro amicis, seditiones faciunt in ciuitatibus.

d Causæ autem & principia motuum talium, id est, supple, sunt, vnde, id est, ex quibus ipsi disponuntur dicto modo, scilicet amore lucri vel timore damni, & de dictis, scilicet ipsorum & amicorum. Et dicit, quòd hæc multiplicantur in septem, ibi, Sunt quidem vt numero septem existentes, supple, causæ. Et hoc est. Sunt autem vt plures, supple, causæ, quam septem, supple: quorum duo sunt eadem dictis, sed non eodem modo. Et exequitur, ibi, Propter lucrum enim & propter honorem exacerbantur ad inuicem

iuicem. Et ostendit quomodo non eodem modo, ibi, Non vt obtineant sibi ipsis, lucrum scilicet, vel honorem, sicut dictum est prius: sed alios videntes, hos quidem iustè, hos autem iniustè plus habentes in eis, lucro scilicet vel honore. Et enumerat vlterius vsque ad septem., ibi, Adhuc propter iniuriam (hoc est tertium) propter timorem (hoc est quartum) propter despectionem (hoc est quintum, quia vident se despici in ciuitate) propter excrescentiam præter proportionem (hoc est sextum idem: quia aliquis excrescit in ciuitate supra proportionem suæ dignitatis) Adhuc autem alio modo, septimo scilicet, propter verecundiam, quia non potest confusionem tolerare: propter impensionem, id est, quia plura impenduntur vni quam alij: vel secundum aliam literam propter paruipensionem, quia scilicet ab aliis despiciuntur & quasi modicum reputantur propter paruitatem quantum ad personas siue starum: propter dissimilitudinem, id est, quia in iis dissimilia sunt, & ad dissimilia iudicant.

e His habitis dicit qualiter ista sunt causæ dissentionum, ibi, Horum autem iniuria quidem & lucrum, quam habeant potentiam, in faciendo scilicet dissentiones, & qualiter causa, ferè fuit manifestum, in principio scilicet istius partis, vbi dictum est qualiter hæc duo faciunt dissentiones. Et subdit modum qualiter omnia alia enumerata faciunt dissentiones, ibi, Iniuriantibus enim iis, &c. Et est sensus. Quando scilicet hi qui in principatu sunt, supergrediuntur & opprimunt subditos plusquam debent. Dicit ergo. Iniuriantibus enim iis qui in principatibus & supergredientibus, seditiones mouent, supple, alij, ad inuicem, id est, contra se inuicem, & ad politias, id est, contra politias: quia scilicet nolunt sustinere talem ordinem ciuilitatis. Et hoc est. Tantas potestates, id est, nolunt sustinere potestates quæ inferuntur eis. Alia litera habet, dantes potestatem, qua scilicet iniuriatur. Et quia hoc fit per superacceptionem principum, distinguit superacceptionem, quod scilicet superacceptio fit aliquando à propriis, quando scilicet auferuntur hominibus sua: aliquando à communibus, quando scilicet communiter distribuenda ciuibus, vsurpant sibi. Et hoc est. Superacceptio autem fit quandoque quidem à propriis, quandoque autem à communibus. Talem igitur potestatem faciendi dissentiones habet lucrum.

f Et subdit consequenter qualem potestatem habet honor faciendi dissentiones, ibi, Palam autem & honor, &c. Et est sententia, quòd quidam inhonorati in ciuitate videntes alios honoratos, ex inuidia dissentiones suscitant. Dicit etiam, quòd hoc aliquando iniustè fit, quando scilicet præter dignitatem aliqui honorantur: iustè autem, quando secundum dignitatem honorantur. Dicit ergo. Palam autem & honor, & quid potest, & quomodo, supple, est, causa seditionis. Et ponit rationem, ibi, Etenim ipsi, id est, quidam inhonorati, & alios videntes honoratos, seditiones faciunt, ex inuidia, supple. Et distinguit, quòd hoc aliquando fit iustè, aliquando iniustè, ibi. Hæc autem iniustè quidem fiunt, quando præter dignitatem, aut honorantur aliqui, aut inhonorantur: iustè autem, quando secundum dignitatem.

g Tertiam causam seditionis ponit, ibi, Propter excessum autem; quando aliquis, &c. vbi ostendit qualiter excessus est causa dissentionis. Et est sententia. Quando scilicet vnus vel plures potentia sunt maiores in virtute & potentia politeumatis, id est, dominio politiæ: propter hoc alij timentes ne faciant Monarchiam, id est, Regnum, vel alios potentatus, scilicet sicut ducem exercitus, vel Ephoriam, vel Senatum, qui dicuntur proconsules, insurgunt, & seditiones mouent. Et addit, quòd hæc est causa quare tales potentes in ciuitatibus, alij ciues consueuerunt aliquando relegare. Et nominat duas ciuitates, in quibus hoc factum est, Argum scilicet, & Athenas. Et addit, quòd melius fuisset à principio occurrere, ne ita crescerent in ciuitate, quam postea mederi per relegationem. Dicit ergo primò. Propter excessum autem, supple, fit seditio, quando aliquis fuerit potentia maior, aut vnus, aut plures, aut penes ciuitatem & potentiam politeumatis: tunc alij, supple, timentes quod insurgant ad principatum obtinendum, mouent seditiones contra eos. Et assignat rationem, ibi, Ex talibus enim fieri consueuit Monarchia, quando scilicet tales vsurpant sibi Regnum, vel potentatus, quando scilicet alios principatus vsurpant. Et addit signum per quod hoc probatur, ibi, Propter quod alicubi, id est, in aliquibus ciuitatibus, consueuerunt relegare, supple, sic crescentes in ciuitate, velut in Argo & Athenis: quamuis melius, supple, esset, à principio videre, id est, præcauere, qualiter non inessent, supple, in ciuitate intantum excedentes, quam postquam permiserint fieri in excessu scilicet, sanare posterius, supple, per relegationem.

h Et subdit ponens qualiter timor est aliquando causa seditionis, quod supra immediatè in secunda causa enumerauit inter septem. Et est sententia, quòd aliqui malefactores timentes sententiam contra se dari, præueniunt seditione. Et hoc dicit factum esse in Rhodo insula, vbi insignes qui iniuriam intulerant populo, timentes sententiam contra se dari, præuenerunt, & seditionem mouerunt populo. Dicit ergo. Propter timorem autem seditiones mouent & qui iniusta fecerunt, timentes ne dent, id est, soluant vindictam: & qui iniusta passuri, supple, erant, volentes præuenire antequam iniusta, id est, mala patiantur, supple, mouent seditiones. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Rhodo, insula, supple, conuenerunt insignes, id est, magni contra populum, cui scilicet intulerant iniuriam, propter sententias quæ superferebantur, insignibus scilicet. Per seditionem enim volebant tales sententias impedire.

i Et iuxta illum modum sumit alium modum, scilicet quod propter despectionem, &c. & fuit suprà quartum enumeratum in secunda causa. Et est sententia, quòd propter timorem despectionis quidam mouent seditiones, & etiam insurgunt. Et dat exemplum, ibi, Sicut in oligarchiis, quando multi fuerint, qui non participant politica dignitate, & putant esse valentiores eis qui participant, mouent seditiones: & in democratiis, opulenti, qui contemnunt eos qui

sine

sine ordine; id est, gradu politiæ & sine principatu. sunt, tunc illi contempti insurgunt & mouent seditionem: aliquando etiam transmutant politiam. Et dicit, quod hoc factum est in Thebis & in Syracusa, quæ est ciuitas Siciliæ. Dicit ergo. Propter despectionem autem & seditiones mouent & insurgunt. Et dat exemplum, ibi, Velut in oligarchiis, quando plures fuerint, qui non participant politia, id est, politica dignitate. Et dat rationem, ibi, Valentiores enim putant esse, supple; cum plures sint, & ideò mouent aliis seditiones. Et dat aliud exemplum, ibi, Et in democratiis opulenti contemnentes eos qui sine ordine, id est, sine gradu politiæ, & sine principatu, supple, seditionem mouerunt. Et dicit vbi hoc factum est, ibi, Velut in Thebis post eam, scilicet seditionem, quæ in Homosites pugnam; male politizantibus, id est, à male politizantibus. & dicuntur Homosites ab homos quod est vnum, & situs. Et dicuntur populares, qui æquales & vnum sunt in populo per similitudinem, quorum est democratia propriè. Et hoc est quod addit, ibi, Democratia corrupta est. Et huius causa est: quia alij malè politizantes mouerunt eis bella, & corruperunt democratiam ipsorum. Et quæ Megareorum (Megarea dicebatur magna ciuitas, quorum politia corrupta est propter victorum inordinationem, qui secum seditionem mouerunt) & defectum principatus, democratici scilicet vniuersalem. Corruperunt enim principatum democraticum, id est, populi. Et dat aliud exemplum, ibi, Et in Syracusis, supple, corrupta est democratia, & mutata in tyrannidem Gelonis: & in Rhodo, insula scilicet, populus habebat democraticum principatum ante insurrectionem, tyrannorum scilicet, qui democratiam & regnum corruperunt in tyrannidem.

k Quartam causam transmutationis politiarum siue seditionis ponit, ibi, Fiunt autem & propter excrescentiam, &c. & dicit in summa, quòd illa excrescentia alicuius vel aliquorum ciuium præter proportionem, est causa transmutationis politiæ. Et dat simile, quòd sicut in corpore hominis excrescentia alicuius membri præter proportionem dissoluit compositionem corporis, sicut si pes sit quatuor cubitorum, vel etiam figuram alterius animalis accipiat, sicut si accipiat quantitatem pedis cameli, vel equi, dissoluitur compositio corporis hominis: ita in ciuitate dissoluitur politia, & transmutatur ordo ciuilitatis, quando aliquis vel aliqui permittuntur crescere diuitiis, gloria, & potentatu, ita quod non sint proportionales aliis ciuibus. Et hoc est in summa quod continetur in litera. Dicit ergo primò, ordinando literam. Fiunt autem & propter excrescentiam, quæ præter proportionem, supple, est, transmutationes politiarum. Et causa est: quia in omni ordine multorum ad vnum necesse est saluari proportionem, vel confusio inducet solutionem. Et hoc est quod inducit per simile, ibi, Sicut enim corpus, humanum scilicet, ex partibus componitur, & oportet augeri proportionaliter, vt scilicet maior sit quæ debet esse maior, & minor quæ debet esse minor, vt maneat commensuratio, partis scilicet ad partem, & omnium partium ad totum: si autem non, supple, talis commensuratio maneat, corrumpitur, corpus scilicet. Et subdit quomodo. Quando pes quidem quatuor cubitorum, supple, est, aliud autem corpus duorum palmorum, supple, est: in tali enim proportione nō potest esse opus hominis, & sic dissoluitur corpus hominis: quia actus humanos exercere non potest: aliquando autem non dissoluitur secundum quantitatem, sed secundum qualitatem, quando scilicet in alterius animalis formam transmutatur. Et hoc est quod dicit, ibi, Aliquando autem vtique & in alterius animalis formam transmutabitur, si non solum secundum quantitatem, sed secundum quale crescat præter proportionem. Et huius simile fit in ciuitate, quando permittuntur in ea multiplicari serpentum homines, scilicet per astutiam, vel leonum, scilicet per ferocitatem. Et hoc quod induxit, adaptat, ibi, Sic & ciuitas componitur ex partibus, & maximè ex pauperibus & diuitibus, quarum, scilicet partium, sæpè latet aliqua excrescens. Et dat exemplum, ibi, Velut egenorum multitudo in democratiis & politiis. Et vocat politias illas quæ commixtæ sunt ex democratia & oligarchia, sicut in præhabitis dictum est.

l Et subdit causam vnde hoc frequenter accidit, ibi, Accidit autem aliquando hoc, &, id est, etiam propter fortunas: quia scilicet vna pars ciuitatis per infortunium vel infortunium humiliatur sub altera. Et dat exemplum in particulari vbi hoc accidit. Velut in Tarento, quæ est ciuitas Appliæ, quæ quondam magna Græcia dicebatur, victis & pereuntibus multis insignibus, de ciuitate scilicet, & infortunium à Iapygiis scilicet, id est, à ciuibus illius ciuitatis quæ sic dicta est, paulo posterius à Miditis, id est, ciuibus Midiæ ciuitatis, democratia facta est ex politia, id est, postquam victi sunt insignes in Tarento & à Iapygiis & Miditis, conuenerunt ciues Iapygiæ & Midiæ ciuitatum, & reordinantes ciuilitatem in Tarento, vbi prius fuit politia commixta, scilicet ex oligarchia & democratia, fecerunt democratiam simplicem, in fauorem populi scilicet, vt magis quietè viueret populus cum insignibus. Et dat aliud exemplum, ibi, Et in Argo, id est, in bello Argesti, iis qui in Septima pereuntibus Septima autem hic proprium est nomen ciuitatis, cuius ciues perierunt in bello campestri: & tunc, supple, à Cleomene Lacedæmone compulsi sunt admittere vernaculorum aliquos. Vernaculus autem dicitur seruus intra domum natus & nutritus. Et intendit dicere, quòd postquam occisi sunt ciues qui liberi erant in Septima scilicet ciuitate, compulsi sunt admittere vernaculos, & illis dare ius ciuium, vt ex illis ciuitas numerositate ciuium consueta repararetur. Et adhuc dat aliud exemplum, ibi, Et in Athenis (quæ est ciuitas Græciæ, vbi fuit studium Philosophorum) infortunatis, id est, infortunium patientibus in campo, id est, in campestri bello, insignes pauciores facti sunt: quia, supple, occisi sunt. Et ponit causam, ibi, Quia militabant supputati, id est, ad certum numerum computati, sub Laconico bello, quos iuuabant, & interfecti sunt. Accidit autem hoc & in democratiis,

eratiis, vbi est fauor populi, & minus occidantur insignes. Pluribus enim egenis factis, vel substantiis augmentatis, transmutantur, scilicet democratiæ (quæ est principatus populariũm)in oligarchias & potentatus,quæ est principatus paucorum & diuitum.

m Quintam causam transmutationis politiarum ponit, ibi, Transmutantur autem & politiæ &sine seditione, &c. Et dicit in summa,quòd propter electionem quorundam aliquando transmutantur politiæ : quia scilicet propter impensionem pretij, scilicet alicuius fauoris, eligunt in principatus politiarum, qui non sunt amici politiæ : & illi, quia honestatis non habent amorem, transmutant politias. Et dicit etiam, quòd apud tales aliquando honorabilitas reputatur parum, & sic paulatim declinando tandem nihil reputatur: & tunc principatus & politia tandem ad nihilum rediguntur. Et hæc est tota sententia istius partis. Litera sic ordinanda est. Transmutantur autem, &, id est, etiam sine seditione, propter electionem. Et non intelligit de electione simpliciter, sed de malo modo electionis : quia scilicet inidonei eligebantur. Alia litera, Propter verecundiam, scilicet passionis. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Hærea, scilicet ciuitate. Et dat rationem. Ex eligibilibus enim, quia primò consueuerunt principes eligere ad principatus, propter hoc fecerunt sortiales, vt scilicet non electione vitiosa, sed sorte principes ad principatus instituerentur. Et dat rationem : quia eligebant, supple, indignos & verecundiam passos, &, id est, etiam, propter impensionem, fauoris scilicet vel pretij, quando scilicet permittunt principatum principales, sicut est Regnum & Ephoria, & huiusmodi maiores principatus, intrare non amicos politiæ, qui de republica nihil curabant, supple,sed indigni erant principatu. Et dat exemplum, Sicut in Horeo(ciuitas est Græciæ)dissoluta fuit politia principum facto Heracleodoro, supple, principe, qui ex oligarchia, quæ est principatus diuitum & honorabilium, politiam & democratiam instituit, id est, principatum honorabilium, ad principatum populi reduxit.

n Et ponit aliam causam meliorem, ibi, Adhuc propter id quod penes paruum, supple, est: quia parua negligebant : primò enim attendenda erat in electione honorabilitas,quam postea non adeò exactè requirentes, sic paulatim defluxerunt ab honorabilitate, sicut etiam dicitur Eccles.38. Qui minima negligit, paulatim defluit. Et hoc est quod exponens subdit. Dico autem penes paruum : quia sæpè latet magna facta transgressio legitimorum. Et ast legitimorum neutri generis, & vocat legitima, quæ attendenda sunt in electione principium. Et exponit, subdens. Quando negligunt quod paruum : parua enim paulatim negligere, magnam inducit transgressionem in fine : quia sicut dixerunt Democritus & collega eius Leucippus, ex multis paruis componitur magnum. Et Augustinus, Vitasti grandia, caue ne obruaris arena. Et dat exemplum vbi hoc accidit, ibi, Sicut in Ambrachia (cinitas est Asiæ) paruum erat honorabilitas, quia non curabant scilicet, tandem nullius principabantur. Et hoc est quod exponendo subdit. Tanquam propinquum sit vel nihil differens ab eo quod nihil, id quod paruum. Paruum enim vitium in principio non reputatum, in fine nihil facit reputuri etiam magna vtia : & propter hoc Aristoteles. Paruus error in principio, magnum inducit in conclusione. Et sic finita est pars quinta de causa dissolutionis politiæ.

o Sextam causam seditionis ponit, ibi, Seditionale autem & quod non eiusdem,&c. Et est sententia, quòd sæpè seditiones inducit in ciuitatibus, quòd multos extraneos, qui non sunt eiusdem tribus cum ipsis, superinducunt, qui postcà insurgentes, ciues eiiciunt, & dominantur in ciuitate. Et dat exemplum in multis ciuitatibus, vbi oligarchiæ & democratiæ sic immutatæ sunt ex aduenis superinductis in ciuitatem. Dicit ergo primò. Seditionale autem (& est sexta causa seditionis) &, id est, etiam, quod non eiusdem tribus, habitantes scilicet in ciuitate. Et quia qui primò sunt extranei, per connubia & amicitias possunt fieri contribules, & sic simul spirare in amicitiam vnam, ideò subdit. Donec vtique simul spirauerint, in vnam amicitiam scilicet,quia tunc possunt concordare. Et dat rationem huius : quia sicut ciuitas non fit ex quacumque multitudine, & in quocumque tempore, sed ex multitudine communicantium in tempore quando communicant : ita nec etiam in ciuitate bene cohabitare quæcumque multitudo & in quocumque tempore, supple, facit ciuitatem. Et hoc est quod dicit,ibi, Sicut enim neque ex quacumque multitudine ciuitas fit, ita neque in quocumque tempore : & sic,supple,neque quæcumque multitudo potest cohabitare in ciuitate.

p Et ostendit periculum quod ex hoc sæpè factum est, ibi, Propter quod quicumque iam cohabitatores susceperunt, vel superuenientes, supple, extraneos, plurimi seditione diuisi sunt. Et dat exemplum in speciali, ibi, Velut cum Troiseniis Achaici, id est, quidam aduenæ de Achaia cohabitanerunt Sybarin. Ciuitas est Dalmatiæ, quam simul ædificauerunt Troiſi, id est, Troiani, expulsis etiam Achaicis, hoc est, de illa parte Græciæ vbi est Chorinthus, quæ Achaia dicitur : & postea multiplicati sunt Achaici & expulerunt Troianos. Et hoc est quod dicit, ibi, Deinde Achaici plures facti eiecerunt Troisenios. Et dicit etiam, quòd inde accidit odium (Et est corrupta litera, & vera litera est, diuidium, & est idem quod dissidium) Sybaritis : & in Thuriis Sybaritæ, id est, ciuitatibus collectis scilicet ex Achaicis & Troiseniis. Et subdit causam : quia illi qui inhabitauerunt primò, plus voluerunt habere de terra in possessione, & aliis minus dare tanquam extraneis : & ex hoc contendere inceperunt. Et hoc est quod dicit, ibi, Exigentes enim plus habere tanquam sua regione, id est, de sua, exciderunt, electi scilicet ab aliis. Et vlterius multiplicat exempla, ibi, Et Byzantinis aduenæ insidiantes,i l est, Constantinopolitanis (Constantinopolis enim olim dicebatur Byzantium) deprædati exciderunt per pugnam. Et adhuc multiplicat vlterius, ibi, Et Antissæi, profugas de Chio suscipientes, per pugnam eiecerunt. Chio autem ciuitas est Rosiæ, vnde nunc Thebalorum

balorum & variorum adducuntur merces. Et vlterius multiplicat exempla, ibi, Aglæi autem Samios (Agla ciuitas est maritima respiciens Samos insulam) Samios suscipientes, id est, quosdam de insula, exciderunt ipsi expulsi à Samiis. Adhuc vlterius dat exempla, ibi, Et Apolloniatæ, id est, de ciuitate Apollonia, quam Apolloni in honorem Apollonis ædificauit, qui scilicet ciues in Euxino ponto, id est, ex ponto, hoc est, ex mari Euxino, & dicitur Euximium : quia ibi est sita ciuitas Euximia, aduenas superinducentes, supple, in ciuitatem suam, seditiones passi sunt, supple, ab eis. Et adhuc exempla multiplicat, ibi, Et Syracusani, scilicet in Italia, post tyrannica, bella, supple, extraneos, quos scilicet ceperant, & merces, id est, bona eorum, portantes, ciues cum fecisſent, in Syracusa, seditiones passi sunt, & ad pugnam deuenerunt : ingrati enim existentes beneficij accepti, hospites suos expellere nitebantur. Et adhuc dat exemplum, ibi, Et Amphipolitæ suscipientes Chalcideorum expulsos, exciderunt ab iis plurimi ipsorum : quia scilicet susceperi immemores beneficij accepti, se suscipientes expulerunt, & loca eorum possederunt. Vnde Eccles.11. Ne inducas omnem hominem in domum tuam : quia multæ insidiæ dolosi.

q Et inde subdit generaliter de causa seditionis in oligarchiis & democratiis, ibi, Seditiones autem mouent,&c. Et dicit,quòd in oligarchiis causa seditionis est multitudo, quæ conqueritur iniusta sustinere : quia non participat æqualibus cum diuitibus & potentatibus, cum æquales sint eis in libertate. In democratiis autem causæ seditionis sunt insignes conquerentes, quia participant æqualibus cum egenis, cum inæquales eis sint. Et hoc est. Seditiones autem mouent, &, id est, etiam in oligarchiis quidem qui multi, id est, egeni, tanquam iniusta sustinentes : quia non participant æqualibus, sicut dictum est prius, æquales existentes, id est, cum eis sint in libertate æquales : in democratiis autem, qui insignes, supple, mouent seditiones : quia participant æqualibus, supple, tamen eis non æquales existentes. De his autem à principio istius quinti libri satis dictum est.

r Septimam causam seditionis ponit, ibi, Seditiones autem sustinent aliquando ciuitates, &c. Et ista causa sumitur ex locis in quibus sitæ sunt ciuitates. Sententia est hæc,quòd loca illa in quibus sunt sitæ ciuitates, ita aliquando disposita sunt, quòd totum municipium non potest aduari in vnum locum, neque ciues simul esse, sed oportet, quòd quidam habitent in suburbiis & suburbanis & vicis diuersis : & sicut diuiduntur loco, ita diuiduntur communicantibus & communicationibus : quia non communicant nisi in his qui secum habitant & ab aliis dissident. Et huius dat exemplum, quòd sicut in exercitibus, ordinatis acicbus, parua apertura & diuisio inducit diuisionem totius exercitus, ita parua diuisio in ciuitatibus inducit seditionem in tota ciuitate & destructionem politiæ. Et dat exemplum de iis quæ faciunt diuisionem. Et dicit, quòd prima diuidentia sunt malitia & virtus. Secunda autem sunt diuitiæ & egestas. Dicit etiam,quòd parua dissentio inter aliquos cum assumitur à principatibus & dominis,magna fit in ciuitate, ita quod dissoluitur ciuilitas frequenter propter paruum quod in principio paruum erat : & propter hoc consueuit dici, quòd principium est dimidium totius, vel pluquam dimidium : vnde Horatius :

Dimidium facti qui bene cœpit, habet.

Exemplum autem suum est de duobus litigantibus de causa amorosa, id est, de amasia, quam cum vnus per lenonem attraxisset sibi, illi qui in politeumate erant, id est, domini politiæ, diuiserunt se, & tota ciuitas diuisa est : & ideò oportet multum vereri diuisionum principia: quia quod paruum est in principio, magnum fit in progressu. Et hoc est totum quod dicit in summa. Litera sic legenda est. Seditiones autem sustinent aliquando ciuitates. Et subdit causam, Et, id est, etiam propter loca, id est, propter areas in quibus ædificantur. Et ostendit modum, ibi, Quando non bene aptè habet regio ad hoc quod vna ciuitas, id est, in vnum municipium per murorum ambitum non est structa. Et dat exemplum, ibi, Velut in Clazomeniis, qui in Chytro, murorum scilicet circulo, habitabant, ad eos qui in insula : quædam enim pars ciuitatis erat in insula quadam adiacente, & quædam alia in circo murorum. Et Chalophinij & Nothici, id est, ciues duarum ciuitatum quarum vna dicebatur Chalophina, & altera Nothica : & Athenis : quia ciuitas Atheniensis diuidebatur in Areopagum, vbi habitabat Beatus Dionysius Areopagita, & in aliam partem, vbi communis populus habitabat. Et ostendit quomodo sic diuisi non sunt de politia vna, ibi, Non similiter sunt, id est, de vna politia non sunt, sed magis demotici, id est, democratici sunt (demos enim in Græco est populus, democratici autem populares) qui habitant suburbium, quod est extra muros & ante portas, quam qui municipium, supple, inhabitant : agricolæ enim habitabant in suburbio, ciues autem ciuilitati intendentes,in municipio, & sic in suburbio habitantes quasi democratia communicabant : ciues autem in municipio quasi oligarchia : & sic diuisio erat inter eos, quæ aliquando fuit causa dissentionis. Et huius dat exemplum, ibi, Sicut enim in bellis penetrationes aperturarum etiam valde paruarum, quando scilicet timas timens aliquis hostium aperit & irrumpit acie ordinata, tales aperturæ distrahunt acies, ita scilicet quod acies sic distractæ non adunantur ad pugnam, sed potius patent hostibus : ita videtur omnis diuersitas facere dissidionem, supple, in ciuitatibus Et gratia huius enumerat diuersitates, ibi, Maxima quidem igitur fortè dissidentia, virtus & malitia : maximè enim dissident boni & mali: deinde diuitiæ & paupertas : quia etiam pauperes & diuites non concordant : & sic vtique altera magis quam altera, quarum vnaquæque dicta est, in isto scilicet capitulo, in quo sunt positæ causæ dissentionis inter ciues. Et subdit ostendens qualiter ex paruis crescunt magnæ dissentiones, sicut etiam dicitur Eccles.ast.11. A modica scintilla augetur ignis, &c. Et hoc est. Fiunt quidem igitur seditiones non de paruis, supple, ciuitatibus : quia nec paruus cum

parua, hæc parua cum magno seditionem facere potest: sed ex paruis, supple, cautis. Et hoc est. Seditiones autem faciunt de magnis, id est, conseuerunt facere maxime autem & paruæ insalescunt, quando inter dominos fiunt. Inter illos enim ex paruis cautis sæpe fumit initium magnum malum. Et dat exemplum. Velut accidit in Syracusa in antiquis temporibus. Et dicit quomodo. Transmutata enim fuit politia, id est, optimum politiæ quod vocatur politeuma, ex duobus iuuenibus dissidentibus, illis, supple, in principatibus, qui erant, id est, principibus, quando vna pars principum adhæsit vni, scilicet iuueni, & altera alteri. Et quod parua causa fuit, subdit, ibi, Circa amorosam causam, id est, pro quadam amasia quam amabant. Et dicit modum, ibi, Altero enim, illorum iuuenum scilicet, absente, leno quidam existens, id est, qui procurabat amasias aliis. Et dicitur leno à quadam muliere quæ lena vocabatur, quæ primò prostituit iuuenculas. Et dicit quid fecit ille leno, ibi, Amicum illius finxit; mulieris scilicet, & sic, supple, secundum, qui non absenterat, admisit: turpium autem ille, qui primò scilicet absenterat, huic indignatus est, qui scilicet amasiam ab eo abstraxerat, vxorem ipsius, quæ scilicet vera vxor fuit secundi, persuasit, vt sibi scilicet consentiret, tanquam ipsum, id est, primum maritum, venire, id est, persuasit ei, quod secundus venit ad eam tanquam esset primus, & cognouit eam: vnde coassumentes, primus scilicet & secundus eos qui in politeumate, id est, in dominio politiæ, diuiserunt omnes: quidam enim adhæserunt vni, & quidam alteri: & sic omnes inter se diuisi sunt.

t Ex hoc concludit propositum, ibi, Propter quod subditos quidem vereri oportet talia, & dissoluere præsidum & potentum dissentiones, scilicet ne ex talibus politia dissoluatur. Et dicit rationem, ibi, In principio enim fit peccatum, id est, initiatur peccatum: principium autem dicitur esse dimidium totius. Quare & quod in principio paruum peccatum, supple, est, proportionale est, supple, initium ad finem & ad ea quæ in aliis partibus. Sicut enim dicit Aristot. in 16. animalium, sicut cordis virtus, ex quo est generatio totius corporis, proportionatur toti corpori: ita principium mali facti virtute malitiæ suæ producit magnum malum.

u Octauam causam seditionis ponit, ibi, Totaliter autem insignium dissentiones, &c. Sententia est hæc, quòd causa dissentionis ciuitatum sunt dissentiones insignium, id est, potentum in ciuitate. Et assignat eam: quia insignium dissentiones frequenter assumuntur à tota ciuitate: & sic dissoluitur politia. Et dat exempla multa, quæ in vniuerso sunt nouem, sed reducuntur ad tres causas. Prima causa est, quòd insignes quando dissident, attrahunt sibi partes ciuitatis: & sic tota ciuitas cadit in dissentionem. Secunda causa est, quando volunt aliqui approbari in ciuitate, vel augeri, vel principatum facere, tunc attrahunt partes ciuitatis in suum consensu, & sic diuidunt eam. Tertia causa, quòd aliquando simulant quod aliis inimicis ciuitatis volunt facere pugnam, & sic reliqui attrahunt sibi partes. Quarta causa est, quæ tamen commixta est tertiæ, quòd aliquando simulant se mutare forum propter commune bonum: & sic iterum attrahunt sibi partes ciuitatis, & turbant eam, & mutat politiam. De quolibet istorum ponit plura exempla, quæ satis erut plana in literæ expositione. Dicit ergo primò. Totaliter autem, id est, vniuersaliter insignium dissentiones coassumere. Insignium dissentiones dicuntur, quando viri claræ dignitatis in ciuitate dissentiunt, & hi coassumunt partes ciuitatis: sic enim fit, quòd tota ciuitas diuiditur & compugnat. Et hoc est. Insignium dissentiones faciunt coassumere & totam ciuitatem, scilicet dissentiones insignium.

x Et dat exemplum, ibi, Velut in Esticis. Estica quædam prouinciola est Græciæ, in qua est villa vocata Postmidica: in illa villa Postmidica accidit id quod hic dicit: & hoc est, quod duo fratres litigabant pro paterna hæreditate, quorum vnus qui fuit pauper, adiunxit sibi populares in lite: alter qui habuit substantiam, coniunxit sibi opulentos: & sic compugnauit tota ciuitas. Et hoc est, ibi, Duobus fratribus de paterna hæreditate dissidentibus. Et ponit casum, ibi, Pauperior quidem enim, tanquam non proferente alio substantiam neque thesaurum quem inuenit pater, id est, quem acquisiuit pater, adduxit populares, pauperior scilicet, quia non habuit facultates vnde conduceret diuites: alius autem habens substantiam multam, opulentos, supple, adduxit in partem suam: & sic ex dissentione popularium & opulentorum turbata est tota ciuitas, & mutata politia.

y Et dat aliud exemplum, ibi, Et in Delphis, scilicet in insula, differentia, id est, dissentio, quæ facta est ex cura, principum scilicet (Quidam enim principes curabant de parte vna, & quidam de altera) fuit principium omnium seditionum posteriorum. Et ponit causam qualiter hoc fuit, ibi, Hi quidem enim, id est, quidam auguratus quoddã symptoma, id est, signa, symptomata enim febris, sunt signa febris in medicina, vt venit, id est, postquam venit, ad sponsam, supple, accipiendam: auguratus enim erat ex signis, quòd non expediret ei accipere eam. Et hoc est quod sequitur. Non accipiens abscessit: hi autem, id est, alij parentes scilicet, sponsæ & amici, tanquam iniuriam passi, quia scilicet refutauerat sponsam, inuecerunt, in culpam scilicet, sacrarum rerum sacrificatorem, id est, Sacerdotem. Et causa fuit, quia ille in extis animalium sacrificatorum à Sacerdote auguratus fuerat per Sacerdotem: & respondit Sacerdos, quòd non expediret sibi accipere, sicut expressè scribitur in libro, vbi traditur scientia augurandi, quam scripsit Costabellius, quem quidam Costabulum vocant, qui etiam scripsit librum de differentia spiritus & animæ, & librum de physicis ligaturis & de colli suspensione. Dicit enim ille, quod in haruspicio quando sacrificatur animal, si in yugula, quando occiditur, dextra pars fluens sanguine currit super sinistram, signat prosperitatem ad votum immolantis: si è conuerso sinistra super dextram, infortunium signat. Et in tali haruspicio responderat Sacerdos, quòd ille qui promiserat sponsam accipere, infortunium pateretur, si acciperet eam: & ideò abscessit; & propter hoc amici

amici sponsæ intorserunt culpam in Sacerdotem. Et hoc est quod sequitur, ibi, Et deinde tanquam sacrorum violatorem interfecerunt. Imponebant ei, quod peruertens ritum sacrificiorum malè auguratus esset.

z Et inducit aliud exemplum, ibi, Et circa Mitylenam autem (Mitylena enim insula est inter Græciam & Apuliam in mari sita) ex hæreditatibus dissentione facta, multorum fuit principium malorum, & supple, principium belli quod aduersus Athenienses, habuerunt scilicet Mityleni, in quo, scilicet bello, Paches (Tyrannus fuit quidam Mitylenus) cepit ciuitatem ipsorum, Athenas scilicet. Et narrat casum, ibi, Timophanes enim egenorum quodam, id est, de numero egenorum, relinquente duas filias, Doxander ciuis quidam Athenensis coarctatus, supple, paupertate, & non accipiens filiis suis, supple, illas duas vxores, incepit seditionem, & Athenienses exacerbauit, aduena existens ciuitatis. Et ex ipso sic seditiõ orta est & conturbatio politiæ ciuitatis.

aa Et inducit adhuc exemplum, ibi, Et in Phochenis, ciuibus scilicet (Phochena est ciuitas iuxta Dalmatiam & Bulgariam) ex hæreditione facta seditione, id est, pro hæreditate. Et subdit inter quos, circa Mneseam parrem Mnasonis, & circa Euthycratem Onomarchi, supple, filium, seditio hæc principium fuit sacri belli Phochenis, id est, fortissimi belli: quia sacrum idem est quod forte.

bb Et inducit aliud exemplum, ibi, Fuit autem transmutata &, id est, etiam in Epidamno, ciuitate scilicet Græciæ, politia ex nuptialibus. Et ponit casum. Cum desponsasset enim quidam filiam Epidamni scilicet, qui à nomine loci sic dicebatur, & læsisset ipsum desponsati pater, id est, socer, qui est vt pater factus, in Epidamno scilicet principantium, alter, id est, vnus comprehendit eos qui extra malitiam, id est, qui non erant conscij consilij mali, & habuit ille qui desponsatur, vt scilicet per hoc obtineret principatum. Et quare comprehenderit, subdit, tanquam delusus. Imposuit enim quibusdam non conscijs quod consilium dedisset, & quod ipse delusus esset & principatum amisisset. Et sic finis est illius partis, quæ fuit octaua causa seditionis ciuitatis. Et ex omnibus his nihil aliud est accipere, nisi quod paruum malum in principio, coassumptum à principibus & partibus ciuitatis, magni mali causa est in fine: & ideò summè cauenda sunt principia malorum. Et principiis ostendit Cato obuiandum esse, dicens.

Principiis obsta, sero medicina paratur.

cc Nonam causam seditionis ponit, ibi, Transmutantur autem in oligarchiam, &c. Et dicit tria in summa. Primum est, in quid transmutantur politiæ consuetè in ciuitatibus. Secundum est, quando transmutantur. Tertium quæ partes ciuitatis mouent seditionem. Et dicit, quòd transmutantur in oligarchiam & in democratiam & politiam. Et ratio est: quia vincentibus potentatibus transmutantur in oligarchiam, vincente populo in democratiam, vincentibus mediis in politiam compositam ex democratia & oligarchia. Et hoc probat per sex exempla, quæ per ordinem enumerat in litera, & sunt plana. Dicit ergo primò. Transmutantur autem & in oligarchiam, vincentibus scilicet potentibus, & in demum, id est, in democratiam, vincente scilicet populo: & in politiam mixtam scilicet ex democratia & oligarchia, vincentibus scilicet mediis: hæc enim probata sunt in præcedentibus, &, id est, etiam ex eo quod approbari aliquid, supple, in ciuitate, vel augeri, supple, velle in ciuitate vel principatum, vel partem ciuitatis: quando enim aliquid istorum vult aliqua pars in ciuitate, necesse est tunc transmutari politiam secundum partem ciuitatis vincentem, vt iam dictum est.

dd Et dat exemplum, ibi, Velut in Ariopago, in vico Martis scilicet Athenis, consilium beneplacens, supple, fuit in Medicis (Media fuit quædam prouinciola subiecta Athenienſibus) videbatur enim, supple, Ariopago, fortiorem facere politiam, supple, in Medicis: & sic factum est, & sic mutata est politia, eò quod hoc approbauerint Ariopagi.

ee Et dat aliud exemplum de eodem, ibi, Et iterum naualis turba facta causa victoriæ circa Salaminam, quæ etiam ciuitas fuit subiecta Athenienſibus. Et hoc est quod sequitur. Et per hanc, scilicet victoriam, præsularus, id est, facta est causa prælationis, quod scilicet præfuit & ordinauit eam. Et tangit causam, ibi, Propter eam quæ in mari potentiam, qua scilicet Athenienses nauali bello subiecerunt Salaminam, democratiam fortiorem fecit. Cum enim ante dominarentur in ea insignes Athenienses vincentes eos nauali bello, oligarchiam insignium in democratiam verterunt, confortantes principatum populi super principatum insignium.

ff Et inducit tertium exemplum, ibi, Et in Argo (ciuitas est maritima) insignes acceptati, id est, recepti, circa eam quæ in Mantinea pugnam, ad, id est, contra Lacedæmones, conati sunt dissoluere demum, id est, democratiam, & conuertere, supple, in oligarchiam.

gg Et inducit quartum exemplum, ibi, Et in Syracusa, quæ est ciuitas Siciliæ, cum esset populus causa victoriæ belli, quod ad Athenienses, id est, quod Syracusani habuerunt contra Athenienses, ex politia (qua prius scilicet vtebantur) in democratiam transmutatio facta est. Et ratio est, quæ dicta est: quia vincente populo necesse fuit vt secundum principatum populi ciuitas ordinaretur.

hh Et inducit quintum exemplum, ibi, Et in Chalcide, id est, in Calcedonia, populus cum insignibus ex concordia, supple, Tyrannum Phoxum perimens, qui scilicet ante principabatur in Chalcedonia, statum habebat politiæ, mixtæ scilicet, vel habebat politiam mixtam, scilicet ex democratia & oligarchia: eò quod tunc populus cum insignibus concordabat.

ii Et inducit sextum exemplum, ibi, Et in Ambracia (ciuitas est maritima) rursum similiter populus coëficiens, id est, pari consensu eiiciens, Periandrum Tyrannum, his, id est, ab his qui infesti erant, supple, Periandro, in seipso, populo scilicet, constituit politiam, remota scilicet Tyrannide Periandri in omnibus.

kk His causis dissentionis positis, subdit vniuersaliter, quòd oportet non latere, quòd quæcumque

cumque pars in ciuitate causa potentiæ potest super aliam, siue sint idiotæ, siue principatus, siue tribus & totaliter qualitercumque multitudo, statim mouet seditionem. Et hoc est quod dicit, ibi, Et vniuersaliter etiam oportet hoc non latere, quòd qui potentiæ causa facti sunt, scilicet, in ciuitate, & idiotæ, id est, populares, & principatus, id est, principes, & tribus, consanguinei scilicet & cognati, & totaliter, id est, vniuersaliter quicumque multitudo, seditionem mouent, scilicet; aliis. Et tangit duplicem causam. Dicit enim, Quia si inferiores sunt, inuident superioribus, & mouent seditionem: si autem superiores sunt, nolunt contenti esse æqualibus cum inferioribus, & iterum mouent seditionem. Et generaliter subdit, quòd quandocumque contrariæ partes in ciuitate æquantur in potentia, & non sit media pars quæ possit constringere vtrumque, statim ad inuicem mouent seditionem. Et hoc est. Aut enim qui iis honoratis inuident, inchoant seditionem, inferiores scilicet superioribus: aut isti, scilicet superiores propter excessum, id est, quia excedunt minores diuitiis & potentia non volunt manere in æqualibus, cum inferioribus scilicet: & tunc iterum mouent seditionem.

ll Et subiungit, quòd semper partes contrariæ mouent seditionem, ibi, Mouentur autem politiæ, &, id est, etiam quando quæ videntur esse contrariæ partes ciuitatis, æquantur inuicem. Et dat exemplum, ibi, Velut dientes & populus: medium autem sit nullum aut valde parum, ita quod vtrumque constringere non possit. Et subdit causam, ibi, Si enim multum excedat alterutra partium ad manifestè valentius, id est, quod manifestum sit, quod altera valentior sit quam alia, reliqua, debilior scilicet, non vult periclitari: & ideò, scilicet, non se opponit, & sic non fit seditio. Ex hoc concludit, quòd boni & virtuosi semper pauci sunt respectu malorum, & nunquam faciunt seditionem. Et hoc est. Propter quod & qui secundum virtutem differunt, non faciunt seditionem, vt est dicere. Et ponit rationem, ibi, Pauci enim sunt ad multos, scilicet, non virtuosos. Deinde ponit epilogum de omnibus causis dictis, ibi, Vniuersaliter quidem igitur circa omnes politias principia & causæ seditionum & transmutationum habent hunc modum.

mm Decimam causam transmutationis siue seditionis ponit, ibi, Mouent autem politias & est generalis. Positis ergo omnibus causis seditionis suprà dictis, ponit hîc duos modos, qui generaliter sunt circa omnes causas, dicens, quòd omnis politia mouetur per violentiam, vel per fallaciam. Et hoc dupliciter. Primò, quia aliquando per fallaciam decipientes faciunt eos voluntariè transmutare politiam, postcà deceptos per violentiam detinent, ne recedant. Et dat exempla, sicut consueuit. Dicit ergo primò. Mouent autem politias quandoque quidem per violentiam, quandoque autem per fallaciam: per violentiam quidem aut mox à principio, quandoque scilicet compellunt mutare politiam: aut posterius cogentes, quando scilicet primò decipiunt, & postcà per violentiam compellunt in deceptione remanere. Et hoc est quod subdit, ibi, Etenim fallacia dupliciter: quandoque quidem enim cum deceperint primò, voluntariorum transmutant politiam, ita scilicet, quod illi ex voluntate consentiant, decepti tamen: deinde posterius violentia detinent inuoluntariorum, politiam, scilicet, & tenere scilicet cogunt: primo enim decipiunt, & postea cum redire vellent, non permittunt. Et dat exemplum, ibi, Velut qui in Tretentis qui populum deceperunt, primo, scilicet, dicentes regem daturum pecunias ad bellum aduersus Lacedæmones. Et sic patet in præhabitis in secundo libro, quòd Lacedæmoniorum politia primò erat in Cretha. Et cum mentiti fuissent, quia scilicet rex non dedit pecuniam, conabantur detinere politiam, aliquando autem à principio cum persuaserint, decipiendo scilicet, & posterius iterum persuasis voluntariis principantur. Non enim permittunt redire ad politiam consuetam. Postcà ponit epilogum de omnibus dictis in isto capitulo, ibi, Simpliciter quidem igitur circa omnes politias ex dictis accidit fieri transmutationes.

CAPVT III.

De mutationibus demonstratis, & earum modis

a SEcundum vnamquamque autem speciem politiæ ex iis partientes, accidentia considerare oportet.

b Democratiæ quidem igitur maximè transmutantur propter demagogorum impudentiam. Ij quidem enim seorsum calumniantes habentes substantias, coadunant ipsos (congregat enim & separatissimos communis timor) hi autem communiter multitudinem inducentes.

c Et hoc in multis videbit vtique aliquis factum. Etenim in Co democratia transmurata fuit, demagogis factis malis. Insignes enim coadunati sunt.

CAPVT III.

Sed oportet in vnaquaque specie Rerumpublicarum hoc idem considerare.

Popularis ergo status maximè recipit mutationes propter eorum hominum perfidiam, qui sunt quasi Duces in populo. Hi enim priuatim egregium quemque calumniando, conspirare eos simul compellunt (cogit enim in vnum communis metus etiam eos qui prius erant inimicissimi) publicè verò multitudinem irritant.

Et hoc fere vbique in hunc modum fieri videmus. Nam & apud Choum popularis status interiit ob prauitatem eorum qui populum ducebant. Nobilitas enim conspiratione facta, regimen ciuitatis arripuit.

d Et

d Et in Rhodo demagogi tractantes stipendia acquisierunt, & prohibebant reddere quæ debebantur trierarchis. Ij autem propter illatas iniurias coacti sunt coadunati dissoluere demum.

e Dissolutus est autem & in Heraclea demus post migrationem mox propter demagogos. Insignes enim iniusta passi, ab ipsis successerunt: deinde coadunati qui secesserant, & superuenientes dissoluerunt demum.

f Consimiliter autem & in Megaris dissoluta est democratia. Demagogi enim vt pecunias haberent de populari, eiecerunt multos insignium, donec multos facerent fugientes. Ij autem descendentes oppugnantes populum, vicerunt, & instituerunt oligarchiam.

g Euenit autem idem & circa Cumam in democratia quam dissoluit Thrasymachus.

h Fere autem & in aliis videbit vtique aliquis considerans transmutationes hoc modo se habentes. Quandoque quidem enim vt dona habeant iniusta facientes insignes, insignes coadunant, vel substantias æquè partiales facientes, vel reditus sacrificiis: quandoque autem criminantes, vt habeant de populari possessiones diuitum.

i In antiquis autem quando erat idem demagogus, erat & dux exercitus, in tyrannidem fiebat transmutatio: ferè enim plurimi antiquorum tyrannorum ex demagogis facti sunt.

k Causa autem quare tunc quidem fiebat, nunc autem non: quia tunc quidem demagogi erant ex militantibus. Nondum enim erant diserti loqui: nunc autem rhetorica augmentata, qui possunt loqui, fiunt demagogi: propter inexperientiam autem bellicorum, non superponuntur, nisi alicubi aliquid breue fiat tale.

l Fiebant autem tyrannides prius magis quam nunc, & quia magni principatus committebantur aliquibus, sicut in Miléto ex Prytania: multorum enim & magnorum erat dominus Prytanes.

m Adhuc autem quia non magnæ

Et apud Rhodum: impositis enim pecuniis, quæ conductis militibus soluerentur, potentes quidam in populo pro se eas retinebant, erantque impedimento quo minus ea redderentur præfectis triremium. Præfecti autem classis cum pecunias non haberent, ac nihilominus nauigare ex lege cogerentur, veriti pœnam iudicij, conspirationem inierunt ad popularem statum euertendum.

Apud Heracleam quoque populus oppressus est ea de causa. Potentes enim quidam in populo illatis iniurijs, nobilitatem expulerunt: illi verò postmodum conspirantes, & in vnum conuenientes, in vrbem reuersi, populum oppresserunt.

Nec multò dissimiliter apud Megarenses popularis status interiit. Ductores enim populi quo pecunias per bonorum publicationem haberent, multos è nobilitate pepulerant, vt tandem facta sit permagna exulum multitudo. Exules ergo in vnum conuenientes, prælio superarunt, oppressóque populo paucorum potentiam constituerunt.

Contigit hoc idem apud Cumas in popolari statu quem destruxit Thrasymachus.

Et apud alios fere quis inspiciat eodem modo contigisse, interdum enim vt gratificentur iniuriantes nobilitatem conspirare faciunt vel patrimonia diuidentes vel reditus muneribus publicis subiicientes: interdum verò calumniantes, vt bona opulentorum publicari faciant.

Vetustis quidem temporibus, quandoidem erat potens in populo, ac belli dux, popularis Respublica in tyrannidem mutabatur. Et profectò antiquorum tyrannorum plurimi ex popularibus hominibus facti sunt.

Causa verò cur tunc fierent, non autem nunc, illa est, quod tunc qui in populo maximè poterant ex his qui bello gerendo præficiebantur: nondum enim dicendi peritiam habebant: nunc autem rhetorica arte superueniente, qui dicendi facultatem habent, populos ducunt quidem: sed quia imperiti sunt, Rerumpublicarum tyrannidem inuadere non audent, ni ficubi parum aliquid tale incidit.

Tyrannides certe frequentius fiebant prius quam nunc, & propter magnas potestates quibusdam commissas, ceu Mileti ex consulatu: multarum enim ac magnarum rerum potestatem habebat consul.

At etiam ob id, quia tunc vrbes non erant

erant

erant tunc ciuitates, sed in agris habitabat populus, occupatus exiſtens operibus, optimates populi, quando bellicoſi erant, tyrannide præferebantur. Omnes autem hoc faciebant crediti à vulgo. Perſuaſio autem erat inimicitia ad diuites.

n Velut Athenis Piſiſtratus ſeditionem mouit aduerſus Pediacos: & Theagenes in Megaris diuitum pecora occidens, capiens iuxta fluuium paſcentes: & Dionyſius accuſans Daphnæum & diuites, dignificatus eſt tyrannide, propter inimicitiam creditus tanquam popularis exiſtens.

o Tranſmutantur autem & ex prima democratia, in maximè nouam. Vbi enim eligibiles quidem principatus, non autem ab honorabilitatibus, eligit autem populus, demagogi qui ſtudent principari, ad hoc inſiſtunt vt populus ſit dominus legum. Remedium autem, vt non fiat, vel vt minus fiat, tribus ferre principes, ſed non omnem populum. Democratiarum quidem igitur tranſmutationes omnes ferè fiunt propter has cauſas.

erant magnæ, ſed rure homines habitabant, otium agentes, præterquàm ab agris. Qui autem patroni erant in populis, cum viri militares eſſent, tyrannidem inuadebant: idque agebant omnes præſtita ſibi prius fide à populo, quæ acquirebatur ex inimicitia aduerſus opulentos.

Vt Athenis Piſiſtratus per factionem contra Pediacos ſuſceptam: & Megaris Theagenes armentis opulentorum occiſis, quæ iuxta flumen repererat paſcentia: & Dionyſius accuſans Daphnæum & diuites, meruit tyrannidem Syracuſis obtinere, propter inimicitiam nobilitatis ſibi fide à populo præſtita, quaſi popularis eſſet.

Mutantur etiam Reſpub. ex conſueta gubernatione in vltimam ſpecem popularitatis. Cum enim per electionem ſunt magiſtratus, non tamen à cenſu, eligit autem populus, ambientes populum, magiſtratuum gratia, eo rem deducunt, vt ſit populus dominus etiam legum. Remedium autem ne hoc omninò fiat, vel vt minus fiat, illud eſt, vt tribus quidem magiſtratum eligant, non populus vniuerſus. Popularium igitur ſtatuum mutationes ferè omnes per has fiunt cauſas.

CAPVT III.

a Hic ponit accidentia politiarum, ex quibus maximè tranſmutantur. Et habet tres partes. Primò enim hoc oſtendit in democratiis. Secundò in oligarchiis, ibi, *Oligarchiæ autem tranſmutantur*, &c. Tertiò in ariſtocratiis, ibi, *In ariſtocratiis autem ſiunt ſeditiones*, &c. Iſtud verò capitulum diuiditur in duas partes. In prima parte oſtendit per quod accidens maximè mutantur democratiæ. In ſecunda oſtendit cauſam propter quam in antiquis temporibus maximè mutabantur, ibi, *In antiquis autem quando erat*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim oſtendit, quòd propter demagogorum impudentiam maximè mutatur democratia. Secundò particulariter oſtendit hoc in quatuor exemplis, ibi, *Et hoc in multis videbit vtique aliquis*, &c. Sententia primæ partis eſt, quòd impudentia demagogorum facit ſeparari democratias. Demagogi autem fuerunt quidam præpoſiti populo, qui concionando alloquebantur populum, & proponebant quæ facienda erant. Et poſtquam hi facti ſunt impudentes vt non verentur adulari & detrahere, detrahebant diuitibus coram populo, & adulabantur populo, & ſic diuitibus timorem facientes de populo, fecerunt quòd diuites coadunabantur per conſpirationem contra populum, & ſic diſſoluebant democratiam communem diuitum & populi. Dicit ergo primò. Secundum vnamquamque autem ſpeciem politiæ, ſcilicet democratiam, oligarchiam, & ariſtocratiam (Illas enim vocat ſpecies politiæ) ex iis, cauſis ſcilicet ſeditionum in præcedenti capitulo enumeratis, partientes, id eſt, diſtinguentes, pertinentia accidentia oportet conſiderare. Accidentia enim vocat extrinſeca, quæ cauſas ſeditionum frequentius inducunt.

b Et dicit, quòd hoc ex demagogorum eſt impudentia, ibi, Democratiæ quidem igitur maximè tranſmutantur propter demagogorum impudentiam. Iam autem dictum eſt quomodo ſiunt impudentes, in ſententia ſuprà. Et hoc eſt quod hic addit. Ij quidem enim ſeorſum calumniantes, coram populo ſcilicet, habentes ſubſtantias, id eſt, diuites, coadunant ipſos, per conſpirationem ſcilicet. Quod autem ſit efficax hoc ad conſpirandum diuites contra populum, oſtendit ſubdens, ibi, Congregat enim, id eſt, congregari facit & conſpirare, etiam ſeparatiſſimos communis timor. Quando enim aliqui timent de aliquo, etiamſi inimici fuerint, reconciliantur & conſpirant contra illum quem timent. Quod autem moueant populum contra diuites, ſubdit, ibi, Hi autem, id eſt, demagogi, communiter multitudinem inducentes, ſupple, ſunt contra diuites. Et ſic finita eſt prima pars primæ partis.

c Secundò cum dicit, Et hoc in multis videbit vtique aliquis factum, &c. oſtendit quod dixit, particulariter in quatuor exemplis. Et primò dat primum exemplum, ibi, Etenim in Aea (Aea ciuitas eſt Græciæ à qua dicuntur Æoles: & ſæpè in Authoribus omnes Græci Æoles dicuntur: dicitur enim, quòd in illa ciuitate primò Græci habitabant) Democratia tranſmutata fuit, demagogis factis malis malis. Et ponit modum, ibi, Inſignes enim coadunati ſunt, ad conſpirandum ſcilicet contra populum.

d Et

d Et dat ſecundum exemplum, ibi, Et in Rhodo (inſula eſt in qua Ptolemæus fecit obſeruationes aſtrorum) Demagogi tractantes, id eſt, vt tractauere cum populo, ſtipendia acquiſierunt, quia mercede conducti fuerunt, & prohibebant reddere quæ debebantur Trierarchis. Trierarchæ ſunt principes, qui præſunt triremibus, id eſt, magnis nauibus, quæ habent tres ordines remorum, quibus vtebantur in nauali bello. Et ſubdit quid ex hoc ſequutum ſit, ibi, Hi autem, ſcilicet Trierarchæ, propter illatas iniurias coacti ſunt adunari & diſſoluere demum, id eſt, democratiam.

e Et ponit tertium exemplum, ibi, Diſſolutus eſt autem & in Heraclea demus (Heraclea ciuitas eſt) poſt migrationem mox, id eſt, quando diuites coacti ſunt migrare de ciuitate propter demagogos: quia ſcilicet perſuaſerunt populo, vt diuites eiicerent de ciuitate. Et tangit modum qualiter demus diſſolutus eſt, ibi, Inſignes enim iniuſta paſſi, à populo ſcilicet, ab ipſis, popularibus ſcilicet, ſeceſſerunt: deinde coadunati qui ſeceſſerant, & ſuperuenientes, populo ſcilicet, & vincentes, diſſoluerunt demum, id eſt, democratiam, & conuerterunt in oligarchiam.

f Et ponit quartum exemplum, ibi, Conſimiliter autem & in Megaris (quæ, ſicut dictum eſt, magna ciuitas eſt à magnitudine ſic dicta: quia μέγα idem eſt quod magnum in Græco) diſſoluta eſt democratia. Et tangit modum, ibi, Demagogi enim vt pecunias haberent de populari, ſcilicet multitudine, eiecerunt multos inſignium, donec multos facerent fugientes, timore ſcilicet populi. Ij autem, inſignes ſcilicet, deſcendentes oppugnantes populum, poſtea, ſupple, vicerunt, & inſtituerunt oligarchiam, principatum ſcilicet inſignium.

g Iuxta hoc exemplum ponit aliud penitus ſimile ei, & non differunt niſi ſecundum materiam, ibi, Euenit autem idem & circa Cumam, ciuitatem Græciæ, in democratia quam diſſoluit Thraſymachus, qui fuit demagogus in Cuma.

h Iſtis ſic particularibus poſitis, ex his vniuerſaliter ſubdit, quod in multis ſimilibus cauſis poteſt hoc conſiderari, ibi, Ferè autem & in aliis videbit, id eſt, videre poterit, vtique aliquis tranſmutationes, id eſt, cauſas tranſmutationum, hoc modo ſe habentes. Et ſubiungit cauſas, quod hoc totum ſit propter auaritiam, ibi, Quandoque quidem enim vt dona habeant iniuſta facientes, inſignes coadunant, id eſt, contra populum conſpirare faciunt, vel ſubſtantias æquè partiales facientes; id eſt, perſuadent eiici quoſdam, vt ſubſtantias eorum diuidant inter ſe, vel reditus ſacrificiis, debitos ſcilicet, vel faciunt eiici quoſdam maximè Sacerdotes, vt habeant reditus ad ritus ſacrificiorum pertinentes. Quandoque autem criminantes, ſupple, ſunt, diuites ſcilicet, coram populo, vt habeant depopulari poſſeſſiones diuitum. Et hoc ſit quando crimina imponit demagogus diuitibus, propter quæ publicantur bona diuitum. In omnibus his modis accidentium, democratia mutatur in oligarchiam.

i Deinde cum dicit, In antiquis autem quando erat, &c. oſtendit cauſas quare antiquitus democratia mutabatur in tyrannidem. Et circa hoc duo facit. Primò ponit tres cauſas. Secundò oſtendit hoc tribus exemplis, ibi, *Velut Athenis Piſiſtratus*, &c. Prima cauſa eſt, inter tres, quam dicit, quòd antiquitus demagogi ex militaribus ſumebantur, & illis committebantur principatus ſuper populum: & quia illi bellatores erant conſtituentes multitudinem, ſtatim commutabantur in tyrannides.

k Et addit, quòd in antiquis temporibus non habebatur rhetoricæ ſcientia, vt ſcilicet ornatè & ordinatè ſcirent loqui demagogi, quæ nunc augmentata eſt: & propter hoc nunc demagogi non habent quidem experientiam bellatorum, ſed rhetoricis argumentis vtentes, pugnant verbis. Et ideò nunc non mutantur in tyrannides, niſi ratò vt rector & bellicoſus exiſtat. Secundam cauſam dicit eſſe, quòd antiquitus cum populus adhuc rudis eſſet, magni principatus committebantur aliquibus regendi: & illi propter magnitudinem potentiæ quam habebant, facile tranſmutabant in tyrannidem. Tertia cauſa eſt: quia antiquitus adhuc non erant magnæ ciuitates, ſed populus in agris habitabat, vnuſquiſque in prædio ſuo occupatus circa opera priuata: & ideò quidam optimates, quando bellicoſi fuerunt, ſola tyrannidis conſideratione præferebantur. Et hoc fiebat: quia vulgo perſuadebant, quòd tales eſſent vtiles, & perſuaſio maximè ſumpſit rationem ab hoc quod inimici erant diuitum, & inſidiabantur facultatibus eorum, & adiutorio populi volebant eas diripere. Hæc eſt ſententia tota primæ partis. Littera ſic legenda eſt. In antiquis autem, ſupple, temporibus, quando erat idem demagogus & dux exercitus, in tyrannidem fiebat tranſmutatio democratiæ. Et ponit rationem, ibi, Ferè enim plurimi antiquorum tyrannorum, ex demagogis facti ſunt. Et dat cauſam, ibi, Cauſa autem quare tunc fiebat, nunc autem non: quia tunc quidem demagogi erant ex militantibus, qui propter exercitium & vſum armorum facilè mutabantur in tyrannos. Et ſubdit rationem quare nunc non eſt ita, ibi, Nondum enim erant diſerti loqui, id eſt, ad loquendum: nunc autem rhetorica augmentata, qui poſſunt loqui, id eſt, qui potentiam habent ad loquendum, ſiunt demagogi, id eſt, concionatores, ſcilicet ad populum: propter inexperientiam autem bellicorum (quia in vtroque non poſſunt eſſe perfecti & in bellicis & in rhetoricis) non ſuperponuntur, ſupple, iudices & principes, niſi alicubi aliquid breue fiat tale. Sicut dicit Seneca de Nerone in libro de naturalibus quæſtionibus, quòd & Philoſophus & bellicoſus fuit: ſed hoc eſt in paucis. Hæc ergo eſt cauſa prima.

l Secundam ponit, ibi, Fiebant autem tyrannides prius magis quam nunc, &, id eſt, etiam quia magni principatus committebantur

...tibus tunc. Et huius ratio fuit. Quia ...erant idonei ad principandum: & ...operuit, quod vni alicui idoneo ...committeretur magnus principatus. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Mileto insula quædam est iuxta Siciliam, quæ vtique hodie vocatur Mileton. insulæ ex Pryiania accidit, supple, Et posuit modum, ibi, Multorum enim & magnorum erat dominus Pryranis, & supple, ideò exitus potestate conuertus est in Tyrannum. Et hæc est secunda causa.

m Tertiam ponit, ibi, Adhuc autem quia non magnæ erant tunc ciuitates, sed in agris habitabat populus occupatus existens operibus agriculturæ scilicet, optimates autem, supple, populi, quando bellicosi erant, tyrannide præferebantur, id est, sola consideratione tyrannidis, qui hostes possent repellere: sicut dicitur in Timæo Platonis. Omnes autem hoc faciebant, scilicet quod tales eligebant, creditis a vulgo: quia scilicet vulgus credebat, quòd tales optimates per tyrannidem repellere possent hostes. Et à quo sumpserint persuasionem, subdit. Persuasio autem erat, id est, ratio persuasionis, inimicitia ad diuites. Inimici erant diuitum: quia diuites potebant lædere eos, pauperes autem non. Vnde in epistola Iacobi. Nonne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi pertrahunt vos ad iudicia? Et Ecclesiast. 4. Venatio leonis onagri in eremo, sic pascua diuitum, pauperes. Et sic finita est pars de causis transmutationis democratiæ in tyrannidem.

n Deinde cum dicit, Velut Athenis Pisistratus, &c. probat quod dictum est, per exempla. Et circa hoc duo facit. Primò enim ponit tria exempla. Secundò ostendit quandam specialem causam transmutationis, ibi, *Transmutantur autem & ex patria*, &c. Primum exemplum est de quodam Pisistrato, qui Athenis mouit seditionem aduersus Pediacos diuites. Pediaci sunt quidam populus. Secundum exemplum est de quodam Theagene, qui in Megaris diuitum pecora occidit, capiens ea iuxta amnem vbi pascebantur. Tertium exemplum est de Dionysio Tyranno Siculorum, qui accusauit Daphnæum quendam diuitem & diuites, dignificatus est tyrannide, propter inimicitias, quas habuit ad ipsos, cum crederetur esse popularis à communi populo. Et hæc tota sententia. Litera sic legenda est. Velut Athenis Pisistratus, in principatum scilicet promotus, seditionem mouit aduersus Pediacos, qui scilicet diuites erant: & Theagenes in Megaris (Ciuitas est magna) Megara (quia magna) dicta, diuitum pecora occidens, capiens iuxta fluuium pascentia. Pastores autem iuxta fluuium pascebant pecora: quia ibi erant vberiora pascua. Et Dionysius, Siculorum scilicet tyrannus, accusans Daphnæum & diuites, dignificatus est, id est, in dignitatem principatus positus est, tyrannide, id est, consideratione tyrannidis, propter inimicitiam, supple, quam habebat ad diuites, creditus tanquam popularis existens: credebatur enim esse popularis. Et propter inimicitiam, quam habebat ad diuites, positus est in principatu, vt tyrannidem exerceret in diuites. Et ista sunt exempla quæ inducit.

o Deinde cum dicit, Transmutantur autem, &c. ostendit specialem causam transmutationis democratiæ. Et sententia huius est, quòd ex patria ipsa, id est, ex modo patriæ aliquando transmutatur democratia vetus in nouam: quia vbicumque populus eligit principes, & non eligit eos ab honorabilitatibus, sicut fit in oligarchia & democratia, & demagogi instant, propter hoc quod studeant principari in populo, vt nullus eligatur, sed populus sit dominus legum. Et contra hanc astutiam demagogorum remedium est, vel vt non fiat voluntas eorum, vel vt ad minus fiant tribus ferè principes, & non totus populus principetur. Dicit ergo primò. Transmutatur autem & ex patria, id est, ex patriæ consuetudine, democratia, vetus scilicet, in maximè nouam. Et ponit modum, ibi, Vbi enim eligibiles quidem principatus, supple, sunt, non autem ab honorabilitatibus, sicut, supple, fit in oligarchiis & aristocratiis, eligit populus, demagogi qui studeant principari, in populo scilicet, ad hoc instituunt, vel instituunt, vt populus sit dominus legum, & nullum, supple, habeant super se. Remedium autem, scilicet contra hanc malitiam est, vt non fiat, scilicet quod suadent demagogi. Et ratio est: quia confusa multitudo nunquam bene dominatur: vel vt minus, id est, ad minus fiant tribus ferè principes, vt scilicet secundum tribus ciuitatis eligantur, qui præsint communitati, sed non omnem, populum, supple, permittant principari. Postea ponit epilogum, ibi, Democratiarum quidem igitur transmutationes omnes ferè fiunt propter has causas. Et dicit ferè propter illam quam vltimò induxit, quæ non fit ex talibus causis.

CAPVT

CAPVT IV.

De mutationibus oligarchiæ, & earum modis.

a OLigarchiæ autem transmutantur maxime propter duos modos manifestissimos.

b Vnum quidem si iniusta agant in multitudinem. Omnis enim fit præses sufficiens, maximè autem quando ex ipsa oligarchia accidit fieri Præsidem, sicut in Naxo Lygdamus, qui & posterius tyrannizauit super Naxios.

c Habet autem & qui ex aliis principatus seditionis differentias. Quandoquè quidem enim ex ipsis diuitibus, non existentibus autem in principatibus, fit dissolutio, quando pauci valde fiunt qui in honoribus, velut in Massalia, & in Istro, & in Heraclea, & in aliis ciuitatibus accidit. Qui enim non participabant principatibus, euacuabant, donec transmutarent seniores prius factum, posterius autem minores iterum. Non enim principatur alicubi quidem simul pater & filius, alicubi autem senior & iunior frater: & in eo quidem magis politica facta fuit oligarchia: in Istro autem ad demum remissa fuit: in Heraclea autẽ ex paucioribus ad sexcentos venit.

d Transmutata autem fuit & in Cnido oligarchia ipsis insignibus seditionem facientibus ad seipsos propter paucos participare, & sicut dictum est, si pater filium non participaret, neque si plures fratres, sed aut senissimum. Insurgens enim populus seditionem agentibus, & accipiens Præsidem ex insignibus, inualescens obtinuit. Debile enim quod seditione diuisum. Et in Erythres autem in oligarchia reginarum in antiquis temporibus, quamuis bene curam habentibus iis qui in politia, tamen propter à paucis regi indignatus populus, transmutauit politiam.

e Mouentur autem oligarchiæ ex ipsis, & propter contentionem demagogizantium.

f Est enim demagogia dupliciter. Hæc quidem inter ipsos paucos. Inest enim Demagogus etsi omninò pauci sunt, velut in triginta Athenis, qui circa Chariclea habuerunt triginta demagogizantes: & in trecentis qui circa Phrynicum eodem modo: aut quando turbam demagogizant, qui in oligarchia sunt, velut in Larissa ciuitatis custodes propter eligentes ipsos vulgus demagogizabant: & in quibuscunque oligarchiis non-isti eligunt principatus ex quibus

D. Alb. Mag. Politic.

CAPVT IV.

Pautorum autem gubernationes mutantur per duos maximè modos manifestissimos.

Vnum si iniuriis afficiant multitudinem. Quilibet enim patronus sufficit, & maxime si ex numero paucorum dux aliquis existat, quemadmodum in Naxo Lygdamus, qui tyrannidem postea inuasit.

Habet autem etiam ex aliis initium seditionis differentias. Quandoque enim ab ipsis opulentis, qui magistratibus non honorantur, magistratibus fit dissolutio, cum perpauci sint illi, qui dignitates vsurpant, vt in Massalienſibus, & in Histro, & apud Heracleam, & aliis ciuitatibus accidit. Homines enim ab honoribus exclusi, res nouas moliri non cessant, quando ipsi quoque honorentur: primo quidem seniores ex fratribus, deinde iuniores. Quibusdam enim locis non simul ad Reipp. gubernandam recipiuntur filius & pater, alicubi verò frater senior ac iunior: & ibi paucorum potentia ciuilior est: in Histro autem ad popularem recidit: apud Heracleam verò à paucioribus ad sexcentos.

Mutata est etiam Cnidi paucorum potentia, seditione inter nobilitatem ipsam coorta, ex eo quod pars eorum ab honoribus excludebatur. Siquidem pater filium impediebat, & frater fratrem, nec nisi qui senior foret, honorabatur. Insurgens enim populus per illorum discordiam, ac ducem nactus, ex ipsa nobilitate peruicit. Imbecillis enim aduersa pars erat. Et apud Erythrienses in paucorum gubernatione regiarum vrbium antiquis temporibus, licet diligenter curarent, qui in gubernatione illarum versabantur, tamen quia perpauci erant, non tulit populus, sed Reipub. mutauit.

Mutantur etiam paucorum gubernationes ex seipsis, propter factiones ipsorum qui plus posse apud populum volunt.

Hoc autem dupliciter fit. Quandoque enim sibi asciscunt & coniungunt alios ex ipso numero paucorum, vt Athenis in triginta illis fecit Charicles, & in quadringentis Phrynicus. Quandoque verò ipsi qui sunt ex paucorum numero, vendicant sibi plebem, vt apud Larissam nobilitas plebem colebat, ex eo quia per plebem fiebat electio magistratus illius, qui custodia Reipubl. vocabatur: & in quibuscunque gubernationibus paucorum, non illi ipsi eligunt ad magistratus, qui & gerere illos possunt:

principes sunt: sed principatus quidem ex honorabilitatibus magnis sunt, ac in sociera tibus: eligunt autem qui ad arma, vel populus, quod quidem in Abydo accidit, & vbi prætoria non ex politeumate sint. Demagogizantes autem aduersus iudicia transmutant politiam, quod quidem & in Heraclea, quæ in Ponto, factum fuit.

g Adhuc autem quando aliqui ad pauciores trahunt oligarchiam. Qui enim quærunt quod æquale, coguntur inducere populum adiutorem.

h Fiunt autem transmutationes oligarchiæ & cum consumpserit propria, viuentes impudicè: etenim qui tales, innouare quærunt, & aut tyrannide præferuntur ipsi, aut disponunt alium, sicut Hipparinus Dionysium in Syracusis, & in Amphipoli, cui nomen erat Cleotimus, aduenas Chalcideorum induxit, & cum veniſſent, seditiosè mouit ipsos aduersus diuites: & in Ægina, qui actionem ad Charetã egit, conatus est transmutare politiam propter talem causam. Quandocunque quidem igitur mox conatur mouere aliquid, quandoque autem furantur communia: vnde ad ipsos seditiones agũt, aut isti, aut qui pugnãt aduersus istos fures: quod quidem accidit in Apollonia, ea quæ in Ponto.

i Concors autem oligarchia non facilè corruptibilis ex seipsa. Signum autem, quæ in Pharsalo politia. Illi enim pauci existentes multorum domini sunt, qui vtuntur seipsis bene.

k Dissoluuntur autẽ, & quando in oligarchia alteram oligarchiam inducunt: hoc autẽ est, quando toto politeumate pauco existente, maximis principatibus non participant qui pauci omnes. Quod quidem in Elide accidit aliquando. Politia enim per paucos existente senum, pauci omninò ficbant, propter perpetuos esse nonaginta existentes, & propter electionem potestatiuam esse & similem ei quæ in Lacedæmonia senum.

l Fit autem transmutatio oligarchiarum & in bello & in pace. In bello quidem propter discredentiam ad populum, militibus coactis vti. Cuicunque enim manus iniecerunt, iste sæpè fit tyrannus, sicut in Corintho Timophanes: si autem plures isti amplius acquirunt potẽtarum. Qui autem *sed ex censibus magnis tribuuntur, vel ex aliquo corpore: electio tamen eorum per ciues fit, vel per plebem, vt Abydi, & vbi iudicia non sunt ex his qui Remp. gubernant colendo plebem, quo eorum suffragia promereantur. Rempub. mutant, vt apud Heracleam contigit, quæ est in Ponto.*

Quod idem accidit quando in gubernatione paucorum quidam existentes, ad pauciores etiam Rempub. trahunt. Pares enim cæteris esse quærentes, compellantur populum in sui auxilium adhibere.

Fiunt etiam mutationes in gubernatione paucorum, quando prodigaliter viuentes qui gubernant, per luxuriam patrimonia consumpserunt: optant enim res nouas huiusmodi homines, tyrannidemque vel sibiipsis, vel alteri affectant, quemadmodum Hipparinus Dionysium Syracusis, & Amphipoli Cleotimus Chalcidenses colonos superinduxit, & cum veniſſent seditionem cum illis contra diuites fecit: & in Ægina qui negotium illud Chareti Atheniensi confecerat, res nouas molitus est, propter huiusmodi causam. Hi ergo homines consumptis patrimoniis, aut res nouas commouent, aut Rempublicam furtis expilant. Itaque seditiones aut ab ipsis, aut ab illis concitantur, qui eorum furta non tolerant, vt Apolloniæ, quæ est in Ponto, accidit.

Concors vero si sit paucorum gubernatio, ex seipsa non facile interiit. Huius signum est apud Pharsalum vrbem Reipub. status: pauci siquidem in ea ciuitate gubernatores, multorum sunt domini, quia ipsi inter se rectè ac debito more se gerunt.

Euertuntur etiam quando in paucorum gubernatione aliam paucorum gubernationem efficiunt, id est, quando eorum ad quos pertinet gubernatio Reip. qui pauci sunt, selectio quædam fit: neque habilitas est omnibus ad maximos magistratus dignitatesque posse assumi. Quod apud Elidem vrbem quandoque contigit. Nam cum paucorum esset gubernatio Reipubl. admodum pauci eorum ad senatorium ordinem, quæ erat perpetua dignitas, peruenire poterant, ob id quod erat potentium hic ordo, ac persimilis Lacedæmoniorum senatui.

Fit autem mutatio gubernationis paucorum & in bello, & in pace. In bello quidem, quod populo diffidentes, conducto milite vti compelluntur: & qui illis præficitur, sæpè tyrannus euadit, vt Corinthi Timophanes: quod si plures præficiuntur, ipsi sibi potentiam parant. Interdum verò ista formidantes, qui regunt populum, hoc

hoc formidant, tradunt multitudini politiæ, quia compelluntur populo vti.

m In pace autem propter discredentiam adinuicem immittunt custodiam militibus, & principante Mesidio, qui aliquando fit dominus amborum, quod quidem accidit in Larissa in principatu Aleuadarum circa Samum, & in Abydo in sodalitatibus, quarum vna erat quæ Iphiadæ.

n Fiunt autem & seditiones & ex circumueniri alios ab aliis ipsorum qui in oligarchia, & ex dissidere penes nuptias, vel sententias, puta ex nuptiali quidem causa, quæ prius dictæ: & oligarchiam quæ in Eretria equestrium, Diagoras dissoluit, iniusta passus circa nuptias. Ex iudicio autem prætorij, quæ in Heraclea seditiò facta fuit: & in Thebis ex causa adulterij, iustè quidem, seditionaliter autem facientibus punitionem, iis quidem in Heraclea contra euectionem, iis autem qui in Thebis contra Archium, vicerunt enim ipsos inimici, quare exceperunt in foro in Cyphone.

o Multæ autem & propter valdè despoticas esse oligarchias, ab iis qui in politia contristatis dissolutæ sunt, quæ in Cnido, & quæ in Chio oligarchia.

p Fiunt autem & ab euentu transmutationes, & vocatæ politiæ, & oligarchiarum, in quibuscunque honorabilitate consiliantur, & iudicant, & principatibus principantur. Sæpè enim primò statuta honorabilitas ad præsentia tempora, vt participent in oligarchia quidem pauci, in politia autem medij, facilitate facta propter pacem, vel propter aliam aliquam bonam fortunam, accidit easdem possessiones fieri dignas multiplicata honorabilitate, vt omnes omnibus participent, quandoque quidem paulatim & secundum modicum facta transmutatione, & latenter, quandoque autem & celerius.

q Oligarchiæ quidem igitur transmutantur & seditiones sustinent propter tales causas. Totaliter autem & democratiæ & oligarchiæ transeunt, aliquando non in contrarias politias, sed in eas quæ in eodem genere, puta ex legibus democraticis & oligarchicis in eas quæ dominæ, & ex iis in illas.

recipiunt ad Reip. communionem: quantam necessitas cogit populo vti.

In pace autem propter diffidentiam quam inter se habent conductis militibus custodiam tradunt, præficiuntque illis virum aliquem, qui ad neutram partem magis inclinare videatur. Atque sæpe fit dominus partis vtriusque, quod accidit in Larissa vrbe Aleuadensibus Rempub. apud Samum tenentibus, & apud Abydum tempore sodalitatum, quarum vna erat Iphiadi.

Oriuntur etiam seditiones per exclusionem aliorum ab aliis factam, eorum ipsorum qui sunt in paucorum gubernatione, quando de nuptiis, vel de iudiciis concertant, quemadmodum de nuptiis suprà diximus. Et in Eretria paucorum gubernatio equitum sublata est per Diagoram, qui affectus iniuria fuerat ex nuptiis. Ex iudicio autem apud Heracleam seditio exitit, & Thebis ob adulterij iudicium. Atqui vtroque in loco non iniusta fuerat accusatio, sed per factionem pœna nimis exasperata, apud Heracleam quidem aduersus Eurytionem, Thebis verò aduersus Archium, quem inimici peruincentes, in foro ligari, ac ceruicem eius annulo ferreo includi fecerunt.

Sæpè etiam paucorum gubernationes dissolutæ fuerunt ob nimiam dominationem, non probantibus quibusdam ex ipsis qui gubernabant huiusmodi excessum, vt accidit his qui apud Cnidum & apud Chium per paucorum potentiam gubernabant.

Fuit etiam casu mutationes illis, quæ vocantur Respub. & gubernationes paucorum, vbicunque à censu sumuntur ad deliberandum & iudicandum, & ad cæteros magistratus. Sæpe enim constitutus primo census ad præsens tempus, vt participent, in paucorum quidem gubernatione pauci, in Repub vero medij felicitate aliqua superueniente, vel per pacem vel per aliam causam, contingit easdem possessiones multo maioris pretij fieri, itaque omnes efficiuntur habiles ad cunctos Reipubl. gradus, dignitatesque suscipiendas. Idque contingit interdum celerius.

Paucorum igitur gubernationes mutantur & seditionem recipiunt per huiusmodi causas. Omnino autem & popularis status, & paucorum potentiæ conuertuntur interdum, non in contrarias species, sed in eas quæ sunt proprij generis, ceu ex institutis popularibus & paucorum, in ipsa propria, & ex illis rursus in ista.

CAPVT IV.

a POst causas transmutationum democratiæ, determinat de causis transmutationum oligarchiæ, ideò quia istæ duæ politiæ sunt extremæ, ex quibus componuntur politiæ mediæ: & etiam q ria aristocratia est quædam oligarchia: & ideò ante transmutationes aristocratiæ, oportuit determinare de istis. Diuiditur autem capitulum istud in tres partes, in quibus ponuntur vniuersales causæ transmutationis oligarchiæ. Primò enim ponit causas transmutationis oligarchiæ communes. Secundò ostendit, quòd oligarchia concors, non est facile transmutabilis, ibi, *Concors autem oligarchia*, &c. Tertiò ponit causas transmutationis oligarchiæ speciales in bello & pace, ibi, *Fit autem transmutatio oligarchiarum*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim ponit duos modos transmutationis communes, qui sunt creati ex ipsa oligarchia. Secundò ponit differentias seditionum transmutantium, quæ causantur ex iis quæ sunt extra ipsam oligarchiam, ibi, *Habet autem & qui ex aliis principatus*, &c. Sententia primæ partis hæc est. Dicit enim, quod propter duos modos manifestissimos oligarchia transmutatur, qui ambo in oligarchia ipsa sunt. Primus modus sumitur ex parte subiectorum, qui scilicet est populus, si scilicet iniusta agant in populum subiectum, tunc populus quemlibet de se facit præsidem contra eos qui sunt, & expugnat & aufert eis potestatem. Et hoc maximè potest perficere populi multitudo, quando aliquem de ipsa oligarchia potest inducere populus, vt sit præses populi contra alios qui sunt in principatu oligarchiæ. Litera autem sic est ordinanda. Oligarchiæ autem, quæ scilicet sunt principatus paucorum diuitum & potentum honorabilium, transmutantur, supple, ad alios modos politiarum, maxime, id est, frequentius, propter modos duos manifestissimos. Hoc dicit, quia alij modi transmutationis non habent adeò manifestas causas sicut isti.

b Et ponit modum primum, ibi, Vnum quidem, modum scilicet, si iniusta agant in multitudinem, comprimendo scilicet & exactiones indebitas imponendo, angariis scilicet & perangariis opprimendo populum, sicut fecit Roboam filius Salomonis 3. Reg. 12. Tunc enim opponit se populus, & facit præsidem quemlibet de omni populo, & sic dissoluit oligarchicum principatum. Et hoc est quod dicit, ibi, Omnis enim fit præses, maximè autem quando ex ipsa oligarchia accidit fieri per inductionem populi scilicet, præsidem, supple, assumentem bellum contra alios. Et de hoc dat exemplum in particulari, eò quod particularia magis valent in politicis. Et hoc est quod dicit, ibi, Sicut in Naxo (nomen est ciuitatis, in qua hoc accidit) Lygdamus. Nomen est eius qui fuit in principatu oligarchico, & introductus à populo, assumpsit præsidiatum contra alias oligarchias. Et quia oligarchia facilè declinat in Tyrannidem, ideò addit. Qui, &, id est, etiam posterius, id est, postquam confortatus in præsidiatu siue principatu, tyrannizauit, scilicet per violentiam oppressionem, super Naxios, ciues scilicet pertinentes ad Naxum.

c Deinde cum dicit, Habet autem & qui ex aliis, &c. ostendit sex differentias seditionis, quibus mouetur iste principatus ex aliis, quas per ordinem ponit in litera, & sunt faciles. Prima est, quando diuites ciuitatis non participantes principatu oligarchico, mouent seditionem illis qui participant eo, propter hoc quod æquè digni videntur ad principandum, sicut alij. Et dat exempla vbi hoc particulariter factum fuit. Dicit ergo primò. Habet autem, &, id est, etiam, primò scilicet, qui ex aliis, scilicet est, principatus, seditionis differentias. Et dicit modum, ibi, Quandòque quidem enim ex ipsis diuitibus, qui scilicet habitant ciuitatem, non existentibus autem in principatibus, oligarchicis scilicet, fit dissolutio, oligarchiæ scilicet, quando pauci valdè fuerint qui in honoribus, principatuum scilicet oligarchiæ: quia tunc alij diuites possunt contra eos adiutorio populi, & tunc deponunt eos ab honore principatus. Et dat exemplum in pluribus ciuitatibus, vbi hoc factum est, ibi, Velut in Massalia, ciuitate Græciæ, & in Histro (Hister est fluuius, qui & Danubius dicitur, & in Græcia influit in mare, & ibi sita est ciuitas quæ à fluuio Histria vocatur) Et in Heraclea quæ ab Heracleo imperatore ædificata nomen accepit. Et subdit generaliter, Et in aliis multis ciuitatibus accidit. Et ponit modum & causam, ibi, Qui enim non participabant principatibus, diuites scilicet, cum vt sibi videbatur, æquè digni essent ad principandum sicut alij, euacuabant, supple, per seditiones oligarchiam, donec seniores, ciuitatis scilicet, quorum intererat constituere principatum, transmutarent prius factum, id est, donec amouerent principes quos constituerant. Et ostendit, quòd hoc erat facilè: quia non erant hæreditarij principatus. Et ideò posterius semper pauciores & minores facti quam erant, diuites in ciuitate facilè remouebantur à senioribus instituti scilicet. Et hoc est quod dicit, ibi, Non enim principantur alicubi simul pater & filius: quia principatus non succedit à patre in filium, nec alicubi simul principabantur senior & iunior frater, Et ideò facile mouebatur ab vno in alium. Et ostendit in quibus mutabantur, ibi, Et Nico, quæ dicitur Nicopolis, à Græco Νίκη, quod est victoria. Et in illa ciuitate sæpè mutabantur de vna oligarchia in aliam, quando vnus dies alij succedit in principatu oligarchico. In Istro autem, in qua ciuitate potentior erat populus, oligarchia ad demum, id est, democratiam sæpè remissa fuit, id est, mutata in fauorem populi, cùius propria est politia democratica. In Heraclea autem ex paucioribus qui primò oligarchicè principabantur, ad sexcentos venit, qui omnes in diuersis officiis & congregationibus instituti sunt in principatu oligarchico: & sic transmutata fuit oligarchia in democratiam.

d Et ponit adhuc alia exempla, ibi, Transmutata autem fuit & in Cnido (ciuitas est quædam) oligarchia, ipsis insignibus, id est, diuitibus vel potentibus, seditionem facientibus ad se, id est, contra seipsos. Et ponit causam, ibi, Propter paucos participare, principatu scilicet, &

& sicut dictum est, si pater, filium non participare: neque si plures fratres, quia alij non permittebant eos non participare principatu, sed aut, id est, tantum senissimum. Et hoc ideò fuit ne confortarentur in principatu, & sic ab aliis deponi non possent. Et ponit casum, ibi, Insurgens enim populus seditionem agentibus, diuitibus scilicet & principibus inter se, & accipiens præsidem, id est, capitaneum, ex insignibus, ihualescens contra eos obtinuit, principatum scilicet oligarchicum. Et ponit causam, ibi, Debile enim, supple, est, quod seditione diuisum: & ideò succubuit. Vnde etiam Christus in Euang. Lucæ: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Et ideò cum principes inter se dissidebat, prævalet eis populus, & dissoluit principatum oligarchicum. Et de hoc inducit aliud exemplum, ibi, Et in Erythres. Prouincia est quædam Græciæ, in qua damnabantur fœminæ & regum filiæ. Et hoc est. In oligarchia reginarum in antiquis temporibus, quamuis curam bene agentibus his qui in politia, quia per procuratores regebant politiam reginæ: & quamuis illi bene regerent, tamen propter hoc quod pauci erant & debiles, populus indignatus mutauit politiam oligarchicam in democraticam, id est, in principatum populi commutauit: eò quod mulieribus subesse noluisset.

e Deinde cum dicit, Mouentur autem oligarchiæ, &c. tangit causas quibus ex seipsis oligarchiæ aliquando mouentur. Demagogos enim est necesse esse in omni politia, qui conuocant multitudinem. Oportet etiam in ea esse antiquos & senes & digniores, qui vsque hodie in ciuitatibus antiqui dicuntur. Aliquando autem oritur contentio inter demagogum & antiquos siue antranos: & ex tali causa sæpe soluitur oligarchia, & mutatur in aliam politiam.

f Et qualiter hoc fit, docet, ibi, Est autem demagogia dupliciter. Hæc quidem, id est, vna inter ipsos pauços, principes scilicet in oligarchia, quæ est principatus paucorum: & subintelligit, quòd alia demagogia est eorum qui sunt in populo. Et dat exemplum, ibi, Insit enim demagogus, etsi, id est, quamuis omninò pauci sint, sicut qui est concionator populi, & dux verbi, velut in triginta Alensibus, ciuibus, scilicet Alensæ ciuitatis, qui circa Chariclea (ciuitatis nomen est) habuerunt triginta demagogizantes, quos vocabant procuratores negotiorum communium, quæ agebantur in Chariclea, quæ fuit quasi metropolis Alensium. & trahebant in curiam scilicet Charicleam. Et dat aliud exemplum, ibi, Et in trecentis, demagogis scilicet, qui circa Phrynichum, quæ etiam est ciuitas Græciæ, & erant in eo 300. agentes negotia publica. Et ideò demagogia est duplex, paucorum scilicet, & multorum: eodem modo, contingit, supple, aliquando contendere & soluere oligarchiam: & eodem modo contingit aliquando contentio, quando illi qui sunt in oligarchia, per se ipsos demagogizant turbam. Et dat exemplum, ibi, Velut in Larissa, quæ est ciuitas circa Troiam, ciuium custodes, supple, demagogizant ad turbas: eò quod in illa ciuitate vulgus eligit custodes ciuium, qui ponuntur in oligarchico principatu: & inter eos frequentius contentio accidit, transmutans oligarchiam. Et subdit generaliter, quòd tales contentiones oriuntur in quibuscunque oligarchiis vel ciuitatibus, isti non eligunt principatus, ex quibus principes sunt, oligarchiæ scilicet, sed principatus quidem sunt ex honorabilitatibus magnis: quia ditiores & potentiores, honestiores vocantur. sed tantum eliguntur à societatibus, populi scilicet, qui in ciuitate est, siue artium, siue in aliquo alio communicantium. Et eligunt principes scilicet, vel populus. Sicut accidit in ciuitate quæ dicitur Abydo, vel milites qui ad arma sunt instituti, scilicet eligunt principes. Et accidit hoc in ciuitatibus in quibus sunt prætoria, ad quæ causæ per appellationem deuoluuntur, & illa prætoria non sunt ex politeumate, id est, dominio politiæ. In omnibus autem demagogizantes contra iudicia & sententias principum oligarchiarum, sæpè transmutant politiam quæ dicitur oligarchica: quod quidem in Heraclea, quæ in Ponto, factum est.

g Deinde cum dicit, Adhuc autem quando aliqui, &c. ponit aliam causam mutationis oligarchiæ, quando scilicet aliqui ad pauciores trahunt oligarchiam: eò quod nolunt multos esse principantes, sed paucos, quibus possint prævalere quando voluerint. Et subdit rationem, ibi, Qui enim quærunt quod æquale, id est, iustum, quod verum est æquale, illi coguntur inducere populum adiutorem contra oligarchicos principes, qui potentes sunt: & ideò non possunt contra eos nisi per populum.

h Deinde ponit aliam causam mutationis oligarchiæ, ibi, Fiunt autem transmutationes oligarchiæ, &c, id est, etiam cum aliqui nobiles & potentes consumpserunt propria, viuentes impudicè, cum meretricibus & histrionibus, supple, expendendo. Exponit rationem, ibi, Etenim qui tales, supple, sunt, semper quærunt innouare, politias scilicet, & tyrannide præferuntur: quia in talibus associant sibi tales, quales sunt ipsi, & sunt duces latronum, aut disponunt alium, ad prædam scilicet diripiendam. Et dat exemplum in singulari, ibi, Sicut Hippasinus Dionysium, quidam latro sic vocatus dispositi Dionysium Siciliæ Tyrannum in Syracusis, quæ est ciuitas Siciliæ: & in Amphipoli, quæ est alia ciuitas eiusdem prouinciæ, disposuit eum alius, cui nomen erat Cleotimus: & erant ambo latrones. Et hic latro aduenas Chalcidensium, id est, de Chalcedonia, induxit, & cum venissent in Amphipoliam & Syracusam, seditionem mouit cum ipsis aduersus diuites, qui erant in oligarchia. Et dat aliud exemplum, ibi, Et in Ægina (nomen est ciuisdam ciuitatis) qui actione ad Charetam, scilicet diuitem quendam egit, in iudicio scilicet, conatus est transmutare politiam oligarchicam propter talem causam, vt scilicet mutaret politiam, & sic posset prædari diuites. Et tangit duos modos quibus hoc facere consueuerunt, ibi, Quandoque quidem mox, id est, à principio conantur mouere aliquid, seditiosum scilicet contra diuites quandoque autem furantur communia, quæ scilicet ad communes vsus reipublicæ pertinent. Vnde ad ipsos, id est, contra diuites & potentes, sedi-

tiones agent, ne scilicet possint vindicare in eos sic tunc turos. Et hoc est quod dicit. Aut isti, scilicet simul, aut illi qui pugnam aduersus illos fures Et dat exemplum, ibi, Quod quidem accidit in Appollonia, scilicet ciuitate ab Appollonio duce ædificata & sic vocata: & hæc ciuitas erat Appollonia, quæ erat in Ponto insula.

i Deinde cum dicit, Concors autem oligarchia, &c. ostendit, quòd concors oligarchia non facile corrumpitur ex seipsa. Et ponit figuram; & ostendit per contrarium. Quia oligarchia dissoluitur quando alia inducitur super aliam: & hoc fit, quando toto politeumate pauco existente, eò quod paucum: quia diuites & potentes & honorati pauci sunt, vt sæpius in præhabitis dictum est: & hoc fit, quando maximis principatibus, vt regno & ducatu, non participant omnes qui pauci sunt: tunc enim à maioribus principibus dissoluitur. Et hoc est totum quod dicitur in parte illa. Litera sic ordinanda est. Concors autem oligarchia non facilè corruptibilis ex seipsa. Hoc dicit: quia ex causa extrinseca corrumpitur: quia sicut seditionale est corruptibile rei, ita concors ex se ad conseruationem facit. Sic est forte sicut in corpore humano: quia quando concordant complexionantia in medium, & componentia in harmoniam, non dissoluitur nec complexionatum, nec compositio. Et inducit huius probationem in singulari, ibi, Signum autem quæ in Pharsalo politia. Pharsalum est ciuitas in qua illa qui in oligarchico principatu principabantur, omnes in vnum concordabant. Et hoc est quod dicit, ibi, Illi enim pauci existentes, multorum domini sunt: quia vtuntur seipsis bene, id est, ad concordiam. Et hæc est prima pars huius partis.

k Et redit & ostendit, quòd quando fit oppositum, tunc oligarchia dissoluitur, ibi, Dissoluuntur autem, &, id est, etiam, quando in oligarchia, consueta scilicet, alteram oligarchiam non consuetam inducunt. Quod qualiter fiat, ostendit, ibi, Hoc autem est quando toto politeumate, id est, dominio politiæ, pauco existente, maximis principatibus, scilicet regno & ducatu, qui pauci omnes non participant. Et ostendit in exemplo particulari, ibi, Quod quidem in Elide accidit, id est, ciuitate dicta Elida accidit aliquando. Politia enim, oligarchica scilicet, per paucos existente senum, qui proconsules erant, pauci omninò fiebant, scilicet qui regere possent & constituere politiam. Et ponit causam, ibi, Propter perpetuos esse nonaginta existentes, supple, in oligarchico principatu, & propter electionem, ad oligarchicum principatum scilicet, potestatiuam (potentes enim eligebant, & sæpè indignos) & similem ei quæ in Lacedæmonia senum, vbi (sicut dictum est supra in secundo libro capitulo de politia Lacedæmonica) potestatiua indignorum sæpè fiebat electio: & ideò à populo superinducta est alia politia, & mutata prima.

l Deinde cum dicit, Fit autem transmutatio oligarchiarum, &c. determinat transmutationes oligarchiarum & in bello & in pace. Et circa hoc tria facit. Primò determinat, quòd oligarchiæ transmutantur in bello propter discredentiam: quia vnus non credit alteri: & propter eandem etiam discredentiam dissoluuntur in pace: quia scilicet illi qui sunt in principatu oligarchico, non credunt sibi inuicem, nec confidit vnus de altero. Et hoc dicit in prima parte huius partis. Secundò ostendit, quòd etiam dissoluuntur aliquando propter hoc quod despoticè, id est, seruiliter principantur, ibi, *Multæ autem propter valde*, &c. Tertiò dicit, quòd etiam aliquando ab euentu dissoluuntur, ibi, *Fiunt autem & ab euentu*, &c. & de omnibus dat exempla. Litera sic est ordinanda. Fit autem tranmutatio oligarchiarum & in bello & in pace, supple, propter eandem causam: quia scilicet vnus non confidit de alio. Et hoc ostendit, ibi, In bello quidem propter discredentiam ad populum. Et ostendit modum, ibi, Militibus coactis vti, id est, quia milites coguntur discredentiam habere ad populum. Et subdit in quo. Quia cuicumque, de populo scilicet, manus iniecerunt, scilicet milites, eò quòd eorum manus iniecere & coëgere populum in oligarchico dominatu. Et cuicumque manus iniecerunt, ille recordatur iniuriæ sibi factæ, & fit tyrannus in milites, propter hoc scilicet, quod milites manus iniecerant sibi. Et dat exemplum. Sicut in Corintho Timophanes. Si autem plures isti, quibus scilicet manus iniecerant milites, tunc à multitudine amplius ipsis scilicet militibus, acquirunt potentatum, quam scilicet milites. Et qui hoc formidant, scilicet quod manus sibi iniiciant potentes & diuites, isti tradunt potestatem multitudini politiæ. Et subdit causam, ibi, Quia compelluntur populo vti, in adiutorium scilicet contra milites: & sic mutatur oligarchia in democratiam.

m Et subdit qualiter propter similem discredentiam soluitur in pace, ibi, In pace autem propter discredentiam, quam scilicet habet populus ad milites & ad potentes qui sunt in oligarchico principatu, muniunt custodiam, & præsidia scilicet, militibus, & principante Mesidio, qui idem est quod demagogus, qui aliquando fit dominus amborum, scilicet populi & potentum in oligarchico principatu militum. Et dat exempla in particulari vbi hoc accidit, ibi, Quod quidem accidit in Larissa (quod est nomen ciuitatis) in principatu oligarchico Aleuadarum circa Samum, id est, circa Samos insulam, vbi sic mutata fuit oligarchia in democratiam: eò quod demagogus Mesidius in fauorem populi eam sic mutauit. Et dat aliud exemplum de eodem, ibi, Et in Abydo (nomen est ciuitatis) in sodalitatibus, quas inter se per conspirationem fecerunt contra oligarchicos principes, quarum, sodalitatum scilicet, vna erat quæ Iphiadæ, qui fuit dux illius sodalitatis contra oligarchicos, vt deponeret eos à principatu.

n Fiunt autem & seditiones, scilicet inter eos qui principantur in oligarchia, & hoc etiam ex circumueniri alios ab aliis, id est, quia vnus circumuenit alium: & ideò discredentiam concipit contra ipsum. Et adhuc fiunt discredentiæ inter eos ex dissidere penes nuptias, quia promittunt ad inuicem fidem per nuptias, & non soluunt: & etiam per sententias, quia scilicet promittunt pro se inuicem dare sententias, & non

non faciunt: & sic discredentia fit inter eos propter hoc quod vnus non credit alteri. Et dat exemplum de nuptiali discredentia, ibi, Puta ex nupriali quidem causa, quæ prius dictæ sunt. Et oligarchiam autem quæ fuit in ciuitate dicta Eretria, quæ fuit oligarchia equestrium, id est, militum, Diagoras quidam nomine dissoluit, iniusta passus circa nuptias. Et dat exemplum de discredentia propter sententias, ibi, Ex iudicio autem prætorij, quæ in Heraclea seditio facta fuit. Et dat aliud exemplum de nuptiis, ibi, Et in Thebis ex causa adulterij, & hæc causa, iuxtè quidem facta fuit, quia adulterium secundum legem morte plectendum est, seditionaliter autem facientibus punitionem vel punctionem, id est, vltionem iis, ciuibus scilicet qui in Heraclea ciuitate erant contra cuectionem, id est, contra eos qui euehebant adulteras extra ciuitatem: & per hanc seditionem transmutauerunt & corruperunt politiam oligarchicam, quæ fuit in ciuitate. Et dat exemplum de discredentia propter sententias, ibi, His autem qui in Thebis, supple, facta est discredentia contra Archium in foro: quia scilicet forum iudiciale fuit: contenderunt enim cum ipsis Thebis, scilicet inimici, vt ligarentur in foro in Cyphone. Ciuitas est in qua fuit forum iudiciale ad causas. Et sic ex discredentia sententiæ iudicialis facta est dissentio dissoluens oligarchiam. Et omnes illi modi fiunt ex discredentia. Et sic terminatur prima causa dissolutionis oligarchiæ.

o Secundò ibi, Multæ autem & propter valde, &c. ponit secundam causam dissolutionis oligarchiæ, quia scilicet despoticè, id est, seruiliter principantur, dicens. Multæ autem, scilicet oligarchiæ soluuntur, propter valdè despoticas, id est, seruiles esse oligarchias: quia scilicet subiecto populo vt seruis & non vt liberis abutuntur, & sic soluuntur ab his, scilicet populis, qui in politia sunt contristari de seruili nimis subiectione, & opponendo se soluunt politiam. Et dat exempla, vbi ex illa causa solutæ sunt oligarchiæ, ibi, Sicut quæ in Gnido (ciuitas est) & quæ in Chio. Ciuitas est Rusiæ subiecta Græcis, modo autem Tartaris.

p Tertiò ibi, Fiunt autem & ab euentu, &c. ponit tertiam causam solutionis oligarchiæ simul & politiæ: &, dicit. Fiunt autem & ab euentu, scilicet nouo & inconsueto, transmutationes, supple, oligarchiæ, & vocatæ politiæ, quæ in antè habitis dicta est politia composita ex democratia & oligarchia, & præcipue oligarchiarum, in quibuscumque ab honorabilitate consiliantur & iudicant: quia sicut dictum est in secundo libro capitulo de ciue, Ciuis est qui participat de principatu consiliatiuo & iudicatiuo. Et hoc est quod dicit. Et principatibus, scilicet consiliatiuo & iudicatiuo, principantur. Et dat causam, ibi, Sæpè enim primò statuta honorabilitas ad præsentia tempora, sic, supple, mutatur per nouos euentus, vt participent principata quidem oligarchico pauci: in politia autem, id est, in principatu politico participent medij, scilicet inter potentes & diuites & egenos (sicut in antè habitis dictum est) facilitate facta, id est, bono successu, propter pacem vel aliquam aliam bonam fortunam, accidit eisdem possessiones fieri dignas multiplicata honorabilitate, ita scilicet vt omnes, honorabiles, supple, omnibus participent, quibus scilicet pauci participabant. Et hoc duobus modis, quod ostendit, ibi, Quandoque quidem paulatim & secundum modicum facta transmutatione in melius, & latenter, id est, imperceptibiliter: quando autem & celerius, &, supple, manifestis incrementis. Et tunc scilicet multiplicatis honorabilibus plures constituuntur in oligarchico principatu: & sic crescit oligarchia.

q Deinde ponit epilogum, ibi, Oligarchiæ quidem igitur transmutantur & seditiones sustinent, propter tales causas. In fine autem huius capituli adiungit specialem modum solutionis, ibi, Toraliter autem & democratiæ, &c. & dicit, quòd non semper soluuntur siue corrumpuntur in contrarias politias, sed mutantur aliquando in aliquid eiusdem speciei vel generis: & hoc quando non in toto, sed in parte mutantur, ex legibus quæ ad politias ordinantur, vt in antè habitis. Dicit ergo. Toraliter autem & democratiæ & oligarchiæ aliquando non in contrarias politias transeunt, per seditiones, supple, contrariantium, sed in eas quæ in eodem genere sunt, mutantur, supple. Et dat exemplum, ibi, Puta ex legibus democraticis, quas scilicet populus statuit, & oligarchicis, quas potentes & honorati statuerunt, mutantur in eas, leges scilicet, quæ dominæ sunt, vt regum & principum, & ex his quæ dominæ & dominarum, mutantur medij in illas, quando scilicet leges pro legibus assumunt.

CAPVT V.

De mutationibus aristocratiæ, & earum modis.

a IN aristocratiis autem fiunt seditiones, hæ quidem propter paucos participare honoribus, quod quidem dictum est mouere & oligarchias, propter aristocratiam esse aliqualiter oligarchiam. In ambabus enim pauci qui principantur: non tamen propter idem pauci. Quoniam videtur propter hoc & aristocratia oligarchia esse.

b Maximè autem hoc accidere necessarium quando fuerit multitudo astutorum tanquam similis secundum virtutem, quæ in antè habitis dicta est politia composita ex democratia & oligarchia, & præcipue oligarchiarum, in quibuscumque ab honorabilitate consiliantur & iudicant: quia sicut dictum est in secundo libro capitulo de ciue, Ciuis est qui participat de principatu consiliatiuo & iudicatiuo. Et hoc est quod dicit. Et principatibus, scilicet consiliatiuo & iudicatiuo, principantur. Et dat causam, ibi, Sæpè enim primò statuta honorabilitas ad præsentia tempora, sic, supple, mutatur per nouos euentus, vt participent principata quidem oligarchico pauci: in politia autem, id est, in principatu politico participent medij, scilicet inter potentes & diuites & egenos (sicut in antè habitis dictum est) facilitate facta, id est, bono successu, propter pacem vel aliquam aliam bonam fortunam, accidit eisdem possessiones fieri dignas multiplicata honorabilitate, ita scilicet vt omnes, honorabiles, supple, omnibus participent, quibus scilicet pauci participabant. Et hoc duobus modis, quod ostendit, ibi, Quandoque quidem paulatim & secundum modicum facta transmutatione in melius, & latenter, id est, imperceptibiliter: quando autem & celerius, &, supple, manifestis incrementis. Et tunc scilicet multiplicatis honorabilibus plures constituuntur in oligarchico principatu: & sic crescit oligarchia.

q Deinde ponit epilogum, ibi, Oligarchiæ quidem igitur transmutantur & seditiones sustinent, propter tales causas. In fine autem huius capituli adiungit specialem modum solutionis, ibi, Toraliter autem & democratiæ, &c. & dicit, quòd non semper soluuntur siue corrumpuntur in contrarias politias, sed mutantur aliquando in aliquid eiusdem speciei vel generis: & hoc quando non in toto, sed in parte mutantur, ex legibus quæ ad politias ordinantur, vt in antè habitis. Dicit ergo. Toraliter autem & democratiæ & oligarchiæ aliquando non in contrarias politias transeunt, per seditiones, supple, contrariantium, sed in eas quæ in eodem genere sunt, mutantur, supple. Et dat exemplum, ibi, Puta ex legibus democraticis, quas scilicet populus statuit, & oligarchicis, quas potentes & honorati statuerunt, mutantur in eas, leges scilicet, quæ dominæ sunt, vt regum & principum, & ex his quæ dominæ & dominarum, mutantur medij in illas, quando scilicet leges pro legibus assumunt.

CAPVT V.

IN optimatibus autem seditiones fiunt. Interdum quidem ex eo quod pauci sint bonorum participes, quod in paucorum gubernatione diximus seditionem mouere. Nam & optimatum gubernatio, quodam modo paucorum est. In vtraque enim pauci gubernant: non tamen propter idem pauci, cum videatur propterea optimatum gubernatio esse paucorum.

Maximè verò id accidere necesse est, quando sit multitudo aliter sentientium, quasi similis secundum virtutem, velut

autem, velut in Lacedæmonia, qui dicebantur Partheniæ, ex similibus erant, quos deprædantes cum ipsidiati fuissent, emiserunt Tarentum inhabitare.

e Aut quando aliqui inhonorantur magni existentes & nullo minores secundum virtutem ab aliquibus honoratioribus, velut Lysander à regibus. Aut quando virilis aliquis existens non participat honoribus, velut Cinadon qui sub Agesilao statuit insurrectionem in Spartiatas.

d Adhuc quando ij quidem egent valde, ij autem abundant. Et maximè hoc fit in bellis. Accidit autem hoc & in Lacedæmonia sub Messeniaco bello. Palam autem hoc ex Tyrtæi Poësi vocata Eunomia. Tribulati enim quidem propter bellum, voluerunt æquè partialem facere regionem.

e Adhuc si quis magnus fuerit, & potens adhuc maior esse, vt monarchizet, sicut in Lacedæmonia videtur Pausanias, qui fuerat dux exercitus in Medio bello, & in Carchedone Annon.

f Soluuntur autem maximè politiæ & aristocratiæ, propter eam quæ in ipsa politia insti transgressionem. Principium enim id quod est, non esse mixta bene, in politia quidem democratiam & oligarchiam, in aristocratia autem hæc & virtutem: maximè autem ipsa duo. Dico autem duo, demum, & oligarchiam. Hæc autem politiæ tentant misceri, & multæ vocatarum aristocratiarum.

g Differunt enim à nominatis politiis aristocratiæ hoc: & propter hoc sunt hæ quidem minus, hæ autem magis mansiuæ ipsarum. Declinantes enim magis ad oligarchiam, aristocratias vocant: eas autem quæ ad multitudinem, politias. Propter quod quidem securiores tales aliis sunt. Valentius enim quod plus & magis amant æquale habentes. Qui autem in abundantiis, si politia det excessum, iniuriari quærunt, & supergredi.

h Totaliter autem ad quodcumque vtique declinauerit politia, ad hæc transit, vtriusque quod tuum augentibus, velut politia quidem ad demum, aristocratia autem ad oligarchiam: vel ad contraria, velut aristocratia quidem ad demum (tanquam enim iniusta pa-

apud Lacedæmonios, hi qui Partheniæ nuncupabantur. Ex similibus enim erant quos deprehensos res nouas moliri in Coloniam Tarentum misere.

Vel quando aliqui inhonorantur cum sint magni, & nihilo inferiores virtute quam illi, qui honores capiunt: quemadmodum Lysander a regibus. Vel quando vir fortis & magni animi non sit particeps honorum, quemadmodum Cinadon ille, qui coniuratione facta per Agesilai tempora, Spartiatas opprimere tentauit.

Præterea, cum alij paupertate nimia premuntur, alij diutius abundant. Quod maxime in bello contingit, & accidit hoc Lacedæmonijs Messeniensi bello. Ostendit hoc etiam Tyrtæus Poeta in illo carmine, quod inscribitur, Bona diuisio. Exhausti enim quidam per id bellum ac pauperes facti, cupiebant agros æqua portione ciuibus esse diuidendos.

Insuper si quis magnus & potens etiam maior fieri, ac solus dominari velit, vt apud Lacedæmonios videtur Pausanias ille fecisse, qui dux belli aduersus Medos fuit, & apud Carthaginenses Hanno.

Dissoluuntur autem maxime & Respub. & optimatum gubernationes, propter transgressionem iustitiæ in seipsis factam. Huius autem origo est, non bene temperatam simul esse ac permixtam, in Republica quidem, popularem gubernationem, & paucorum, in optimatibus vero ista simul, atque virtutem maxime illa duo, popularem dico atque paucorum. Hæc enim & Respublicæ conantur miscere, & multæ illarum, quæ optimates vocantur.

Differunt enim optimates ab illis quæ appellantur Respublicæ in hoc: & ob id sunt aliæ earum minus, aliæ magis durabiles. Illas enim quæ magis declinant ad paucorum potentiam, optimates appellant: illas verò quæ ad multitudinem, Respublicas vocant. Quapropter tutiores sunt istæ quam aliæ. Fortius enim est id quod plus potest, ac magis acquiescunt, æquum habentes. Qui verò diutius abundant, si Respubl. excellentiam eis tribuat, contumelia cæteros afficere pergunt, nec per habentes conquiescunt.

Penitus enim ad quamcumque speciem declinet gubernatio ciuitatis, in eam transmutatur, vtriusque suum augentibus, velut Respubl. ad populum, optimates ad paucorum potentiam: vel in contraria, ceu optimatum gubernatio in popularem (tanquam enim iniuriam patientes, in contrarium

tientes

tientes trahunt in contrarium, qui magis egent) politiæ autem ad oligarchiam. Solum enim manſiuum, quod ſecundum dignitatem æquale, & id quod eſt habere quæ ipſorum.

i Accidit autem, quod dictum eſt, in Thuriis. Quia quidem enim ab ampliori honorabilitate erant principatus, ad vnius tranſiuit, & ad principatiua plura. Quia quidem enim regionem totam inſignes poſſidebant præter legem (politia enim magis oligarchia erat, quare poterant ſupergredi) populus autem exercitatus in bello factus fuit valentior, donec dimitterent regionem quicumque plus erant habentes.

k Adhuc quia omnes ariſtocraticæ politiæ ſunt oligarchiæ, magis plus occupant, qui inſignes, velut in Lacedæmonia ad paucos ſubſtantiæ deueniunt, & licet facere quodcumque voluerint inſignibus magis, & curare de quocumque volunt.

l Propter quod & Locrorum ciuitas periit ex ea, quæ ad Dionyſium cura ſingulari, quod in democratia non vtique fieret, neque vtique in ariſtocratia bene mixta.

m Maximè autem latent ariſtocratiæ tranſmutantes, eò quod ſoluantur paulatim: quod quidem dictum eſt in prioribus vniuerſaliter de omnibus politiis, quod cauſa tranſmutationum eſt & quod modicum. Quando enim ſecundum aliquid eorum quæ ad politiam, prolabuntur, poſt hoc & aliud paulò maius facilius mouent, donec vtique moueant totum mundum.

n Accidit autem hoc & in politia Thuriorum: lege enim exiſtente, per quinque annos ducatum exercitus obtinere, quidam virorum bellicoſi facti & apud multitudinem cuſtodiarum accepti, deſpicientes ea quæ in rebus, & putantes facile obtinere, hanc legem ſoluere conati ſunt, primò vt liceret continuè eoſdem ducatum exercitus obtinere, videntes populum ordinantem ipſos prompte. Qui autè ſuper hoc inſtituti erant principum, vocati conſiliarij, cum imperum feciſſent primò ad contrariandum, perſuaſi ſunt, exiſtimantes cum hanc mouiſſent legem, ſinere aliam politiam. Poſterius autem volentes prohibere, aliis motis, non adhuc plus faciebant aliquid:

trahunt, qui magis ſunt inopes) Reſpubl. verò in paucorum potentiam tranſmutantur. Solum enim ſtabile eſt ſecundum dignitatem æquum, & habere ſua quæ ſunt.

Contingit verò id quod modo diximus, in Thuriis. Quod enim à maiore cenſu erant magiſtratus, in minorum facta eſt mutatio, & in plures gubernationes. Et quia agros totos poſſidebat nobilitas contra legem (Nam gubernatio eius ciuitatis erat ipſorum, itaque plus habere poterant) at populus bello exercitatus, ac potentior effectus, quam illorum cuſtodes, nobilitatem compulit ad agros, qui contra legem tenebantur dimittere.

Inſuper quia omnes optimatum ſpecies ad paucorum potentiam declinant, nobilitas in illis plus habet, velut apud Lacedæmonios, opes & diuitiæ in paucis ſunt, ac magnam licentiam habet nobilitas faciendi quodlibet, & cui velit gratificandi.

Quæ cauſa fuit vt Locrorum ciuitas interiret propter Dionyſij clientelas: quod non contigiſſet in populari ſtatu, neque in ea optimatum gubernatione, quæ optimè mixta & temperata eſſet.

Maximè verò latent optimatum gubernationes paulatim ſeſe diſſoluentes, quod quidem dictum eſt prius vniuerſaliter de omnibus Rebuſpubl. idque inter cauſas mutationis minuta paruitas appellatur. Quando enim omittunt aliquid ex his quæ ad Rempubl. pertinent, ac deinde aliud paulò maius, facilius mouent, quouſque totam moueant Reipubl. formam.

Quod in Thuriis accidit: cum enim legem haberent, per quam non niſi intermiſſo quinquennio, præturam gerere licebat, iuuenes quidam rei militaris periti, & apud multitudinem famam habentes, cum ceteros, qui in rebus gerendis verſabantur, ſpernerent, ac faciliter ſe conſecuturos arbitrarentur. Legem totam illam tollere aggreſſi ſunt, lata altera lege, vt liceret continuè eoſdem prætores eſſe. At enim magiſtratus, qui præerant ſuffragiis, appellabantur verò Conſultores, commoti prius ad reſiſtendum, tamen poſtea deſiterunt putantes, quamuis hac vna lege ſoluta, tamen ceteras eſſe permanſuras. Poſteà verò prohibere volentes, ne alia mouerentur, nihil proficere valuerunt: ſed mutata eſt eorum Reſpubl. in

ſed

sed transmutatus est ordo totius politiæ ad potentatum eorum qui conati fuerant insolescere.

o Omnes autem soluuntur quandoque quidem ex seipsis, quandoque autem ab extrinseco, quando contraria politia fuerit, vel propè, vel longè quidem, habens autem potentiam. Quod quidem accidit in Athenienſibus & Lacedæmonis. Athenienſes quidem enim vbique oligarchias, Lacedæmonij autem demos diſſipabant. Vnde quidem igitur tranſmutationes fiunt politiarum & ſeditiones, dictum eſt ferè.

potentiam eorum qui nouas res aggrediebantur.

Diſſoluuntur vero cunctæ Reſpubl. interdum per ſeipſas, interdum per externam cauſam, quando contraria gubernatio ſit, vel propè, vel longè quidem, ſed admodum potens. Quod quidem contigit Athenienſibus, & Lacedæmoniis. Athenienſes enim vbique potentiam paucorum, Lacedæmonij verò vbique popularem ſtatum euertebant. Vnde igitur Rerumpub. mutationes ſeditioneſque exoriantur, ferè dictum eſt.

CAPVT V.

a IN hoc vltimo capitulo agit Ariſtoteles de tranſmutatione ariſtocratiæ: & diuiditur in duas partes, in quarum prima docet cauſas ſolutionis ariſtocratiæ. In ſecunda tangit modos generales quibus omnes politiæ ſoluuntur, ibi, *Omnes autem politiæ ſoluuntur*, &c. Prima harum diuiditur in tres partes, in quarum prima determinat cauſas ſolutionis ariſtocratiæ communes cum oligarchia. In ſecunda oſtendit differentiam ariſtocratiarum ad alias politias, ibi, *Differunt autem à nominatis*, &c. In tertia oſtendit in quibus & qualiter ſe habentibus hoc maximè contingit, ibi, *Maximè autem latent*, &c. Circa primum duo facit. Primò aſſignat conuenientiam & differentiam ariſtocratiæ & oligarchiæ. Secundò oſtendit quibus cauſis maximè ſoluitur ariſtocratia, ibi, *Maximè autem hoc accidere neceſſarium*, &c. Sententia eſt hæc, quòd ſeditiones fiunt in ariſtocratiis, ideò quia in ariſtocratia pauci participent honoribus principatus: quia principatus terminatur ad virtutem, & pauciſſimi ſunt virtuoſi: & in oligarchia terminatur ab honorabilitate politiæ & diuitiarum, & pauci ſunt ſic honorabiles, contra quos facilè inſurgit multitudo. Propter quod etiam in antè habitis dictum eſt, quòd ariſtocratia eſt oligarchia quædam. Et hæc eſt ſententia. Litera ſic eſt ordinanda. In ariſtocratiis autem fiunt ſeditiones propter paucos participare honoribus, principatus ſcilicet ariſtocratiæ, quod quidem dictum eſt, ſcilicet in præcedenti capitulo, mouere, &, id eſt, etiam, primò oligarchias. Et dat rationem, ibi, Propter ariſtocratiam eſſe aliqualiter oligarchiam: quia vtraque eſt principatus paucorum. Vnde dicitur oligarchia ab oligon quod eſt paucum, & archi quod eſt poteſtas vel principatus. Et ſubdit cauſam, ibi, In ambabus enim, ſcilicet ariſtocratia & oligarchia, pauci, ſupple, ſunt qui principantur. Et ponit differentiam in cauſa paucitatis, ibi, Non tamen propter idem pauci: quia in ariſtocratia quidem ſunt, quia pauci ſunt inſignes determinatione virtutum: ſed in oligarchia ſunt pauci, ideò quod pauci ſunt inſignes determinatione honorabilitatis ſecundum potentiam, nobilitatem, & diuitias. Et quia in vtraque pauci participant, addit, Quoniam propter hoc videtur ariſtocratia, oligarchia quædam eſſe.

b Deinde cùm dicit, Maximè autem hoc accidere neceſſarium, &c. oſtendit quibus cauſis maximè ſoluitur ariſtocratia. Et circa hoc duo facit. Primò enim ponit tres cauſas extrinſecas ſoluentes ariſtocratiam. Secundò ponit vnam cauſam intrinſecam, id eſt, ab intrinſecis ariſtocratiæ cauſatam, ibi, *Soluuntur autem maximè politiæ*, &c. Dicit ergo primò, quòd quando multitudo aſtutorum fingit ſe eſſe virtuoſam & æquè dignam principatu ariſtocratiæ ſicut ſunt, qui ſunt in principatu, tunc agunt ſeditiones contra principes ariſtocratiæ & ſoluunt politias. Et hæc eſt ſententia. Litera ſic eſt ordinanda. Maximè autem hoc accidere neceſſarium, quod ſcilicet ſoluatur ariſtocratia, quando fuerit multitudo aſtutorum, ſcilicet fictorum, tanquam ſimilis ſecundum virtutem, principantibus in ariſtocratia. Et dat exemplum, ibi, Velut in Lacedæmonia qui dicebantur Partheniæ, id eſt, puellares: quia parthæ in Græco dicuntur virgines; illi enim erant ex ſimilibus virtuoſis tanquam verecundi & puellares, & fictè inſidiabantur principibus ariſtocraticis & principantibus. Et oſtendit fictionem eorum, ibi, Quos Lacedæmones deprædantes cum inſidiati fuiſſent, honoribus principum, & deprehenſa eſſet fraus & fictio eorum, ipſi Lacedæmones emiſerant, id eſt, eiecerunt de ciuitate Tarentum, quæ eſt ciuitas Italiæ, tanquam in exilium, vt ibi habitarent, tanquam in pœnam fraudis.

c Et dat aliam cauſam ſeditionis, ibi, Aut quando aliqui inhonorantur, id eſt, honoribus debitis priuantur, magni exiſtentes, ſecundum virtutem ſcilicet, & in nullo minores illis, ſecundum virtutem, qui ſunt in honore principatus ab aliquibus honoratioribus, qui ſcilicet participant principatu: tunc enim illis videtur, quòd æquè digni ſunt honore principatus, & inſurgunt contra principes, & mouent ſeditiones. Et dat exemplum, quod potiſſima probatio eſt in politicis, ibi, Velut Lyſander, qui cum virtute eſſet prædītus, priuatus fuit honore principatus in Lacedæmonia. Hoc autem non tantum fit in politia ciuitatis, ſed & in oligarchia quæ eſt regnum. Et hoc eſt. A Regibus autem,

autem, fit hoc scilicet quod aliquis dignus honore, priuatur honore, quando virilis aliquis existens, scilicet in militari fortitudine, non participat honoribus, principatus, supple. Et ideò frequenter opponit se & mouet seditiones. Et dat exempla, ibi, velut Cinadon quidam qui in militia meruerat imagines, sub Agesilao Rege Lacedemoniæ ex fortitudine militari statuit & ordinauit insurrectionem ad bellum in Spartiatas, id est, Macedones, quibus erat rex Alexander Macedo: & aliquando accepit vnus militaris mercedem, & postea insurgens contra Regem, turbauit politiam Aristocratiæ.

d Et adiungit tertiam causam seditionis, ibi, Adhuc quando hi quidem egent valdè, æqualiter digni aliis secundum virtutem scilicet, hi autem abundant in rebus, principibus ex politia debitis: tunc enim inæquale secundum medietatem geometricæ facit egentes mouere seditionem. Et hoc maximè fit in bello, quando capiuntur facultates hostium, & non æqualiter diuiduntur inter milites æqualiter dignos. Et dat exemplum vbi hoc accidit, ibi, Accidit autem hoc &, id est, etiam in Lacedæmonia sub Messeniaco bello, quod Lacedæmones habebant contra Messeniacos, quæ modo ciuitas Mellana dicitur, eò quod melles Ægypti de iure Romanorum ibi deponebantur. Et hoc probat, ibi, Palam autem hoc ex Tyrtæi (nomen est Poëtæ) poesi vocata Eunomia, id est, boni nominis: quia famosum & laudabile fuit illud dictamen. Et ponit dictamen, ibi, Tribulari enim quidam propter bellum, qui sustinuerunt periculum & pondus, voluerunt æquè partialem facere regionem, id est, quod terra capta super hostes æqualiter diuideretur inter milites, qui æquali virtute pugnauerant.

e Et ponit adhuc aliam causam seditionis quæ frequenter accidit, & est ambitio inter maiores principatus. Et hoc est quod dicit ibi. Adhuc si quis, in Aristocratia scilicet, magnus fuerit, & potens adhuc maior esse, ambiat, supple, vt monarchizet, id est, Regnum accipiat, quod Monarchia dicitur: quia vnicus in eo principatur. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Lacedæmonia videtur, fuisse, supple, Pausanias; qui fuerat dux exercitus in Medio bello, id est, in bello contra Medos, & in Carchedone hominum, id est, in bello contra Carchedonses. Et dicitur, hominum, sicut Alexandria populorum, propter multitudinem ibi habitantium: & ideò mouit seditionem vt regnum acciperet, quo se dignum indicauit. Sic igitur positæ sunt causæ seditionum ab extra causatæ.

f Deinde cum dicit, Soluuntur autem maximè politiæ, &c. ponit causas seditionum ab intus causatarum: & dicit, quòd illæ causantur propter iusti transgressionem: quia iustum siue æquale transgrediuntur quidam, & hoc alij non sustinent, & sic mouent seditiones. Dicit ergo. Soluuntur autem maximè politiæ & aristocratiæ, propter eam quæ est in ipsa politia iusti transgressionem. Principium enim seditionis est id quod in ipsa politia, non est esse bene mixta. Tamen, sicut habitum est in præcedentibus, omnis politia ad iustum & æquale determinatur. Deinde determinat qualiter miscentur iij his, ibi, In politia quidem, &c. Quia in ea quæ simpliciter dicitur politia, oportet misceri democratiam & oligarchiam, & attendi æquale secundum vtramque. In aristocratia autem oportet considerare hæc, scilicet æquale ad democratiam & ad oligarchiam, propter honorabilitatem: & etiam oportet attendi æquale ad virtutem. Et huius ponit rationem, ibi, Maximè autem in ipsa duo oportet attendi: dico autem duo, demum, id est, democratiam, & oligarchiam, vt æquale & iustum fiat secundum vtramque: hæc enim politiæ tentant misceri: quia aliter non sunt sine seditione populus & insignes. Et similiter multæ politiæ de numero vocatarum aristocratiarum aliter sine seditione non possunt esse: in vnoquoque enim genere politiæ, multæ sunt species, vt in tertio lib. ostensum est suprà.

g Deinde cum dicit, Differunt enim à nominatis politiis, &c. ostendit differentias aristocratiarum ad alias politias, in hoc quod quædam sunt magis manſiuæ & quædam minus. Et circa hoc tria facit. Primò ostendit quæ sunt magis manſiuæ & securiores. Secundò ostendit in quid declinant quando sunt in abundantiis, siue in excessu, siue æqualis, siue iusti, à quo declinant, ibi, *Qui autem in abundantiis*, &c. Tertiò ostendit, quòd quia aristocratiæ magis sunt oligarchiæ, ideò insignes ex hoc aliquando soluunt politiam, ibi, *Adhuc quia omnes aristocratiæ politiæ*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd aristocratiæ differunt ab aliis, quod in eis attenditur æquale & iustum secundum virtutem, & quod propter hoc quædam eorum sunt magis manſiuæ, in quibus scilicet nulla transgressio est iusti secundum æquale virtutis: quædam autem sunt minus manſiuæ, in quibus scilicet aliqua talis est iusti transgressio, & quod declinantes politias ad oligarchias vocant communiter aristocratias propter honorabilitatem: quia sicut dicitur in primo Ethic. honor est præmium virtutis: eas autem quæ declinant ad multitudinem, vocant politias simplici nomine, & quod hac de causa illæ sunt securiores, quia contra tales, seditiones non mouet populus. Et assignat rationem. Quia quod plus & magis amant habentes, est quod sibi est æquale, id est, proportionale: & hoc est valentius & magis manſiuum & securius. Litera sic est ordinanda. Differunt enim à nominatis politiis aristocratiæ, in hoc, scilicet quod attendunt æquale secundum virtutem, quod ab omni ciue est attendendum. Quia sicut in secundo huius lib. ostensum est, nihil est tam vtile ciuibus sicut ad virtutem consuescere: & propter hoc sunt quidem hæ aristocratiæ minus, hæ autem magis manſiuæ ipsarum, aristocratiarum scilicet, secundum quod plus vel minus conseruant æquale secundum dignitatem virtutis. Et subdit qualiter & in quas aliquando declinant, ibi, Declinantes enim magis ad oligarchiam, eo quod plus attendunt æquale secundum honorabilitatem potentiæ & diuitiarum, quam æquale secundum dignitatem virtutis, aristocratias vocant communiter loquentes: quia dignior est denominatio in mixtis: eas autem quæ ad multitudines decli-

nant, vocant politias, licet secundum virtutem mixtæ sint. Et subdit: Propter quod quidem secundum tales, scilicet politiæ aliis sunt: quia, sicut dictum est, minus mouet seditiones contra illas. Et ponit rationem, ibi, Valentius enim quod plus & magis amant, æquales populares scilicet, æquale habentes secundum proportionem propriæ dignitatis. Quia, sicut dicit Plato in politicis, iustitia reddit vnicuique quod suum est, seruata vnicuique propria dignitate. Secundò cum dicit, Qui autem in abundantiis, &c. ostendit, quòd qui in abundantiis transgrediuntur æquale, declinant aliquando ad abundantiam, aliquando ad defectum. Et dicit, Qui autem in abundantiis sunt & transgrediuntur æquale & iustum, si politia, quæ est ordo ciuium, det illis excessum, ita quod videatur eis quod secundum ordinem politiæ, debeant alios excedere: tunc iniuriari, si fiat eis æquale, quærunt & supergredi: & sic declinant & excedunt sibi æquale, id est, proportionale secundum æquale dignitatis: & tunc mutatur politia.

b Et ostendit quomodo, ibi, Totaliter autem, id est, vniuersaliter ad quodcumque vtique declinauerit politia, siue ad abundantius, siue ad defectum, ad hoc transit: & tunc mutatur aristoctatia. Et hoc est. Vtrisque quod suum est augentibus. Et dat exemplum, ibi, Velut politia quidem ad demum declinat, supple, id est, ad democratiam, aristocratia autem ad oligarchiam, propter causam quæ dicta est: vel ad contraria. Et dat exemplum, ibi, Velut aristocratia quidem declinat ad demum, id est, democratiam. Et dat rationem. Tanquam enim iniusta patientes, scilicet ciues, eò quod non recipiunt æquale secundum dignitatem, trahunt politiam in contrarium, qui magis egeni, æquale & secundum proportionem dignitatis non recipientes: & ideò trahunt aristocratiam in democratiam. Politiæ autem, in quibus fit transgressio æqualis secundum dignitatem, ad oligarchiam. Et ponit rationem qualiter non manent, sed mutantur, ibi, Solum enim manssuum quod secundum dignitatem æquale: quia quando quilibet recipit in bonis & honoribus politiæ quod sibi competit secundum dignitatem, tunc manet ordo politiæ: & quando aliter, tunc surgunt dissolutiones. Quid autem sit, quod secundum dignitatem æquale, exponit subdens, ibi, Et id quod est habere quæ ipsorum, id est, quod quilibet in politiis quod suum est, habet.

c Et quia exempla potissima sunt ad probandum politica, dat exempla per quæ hoc quod dictum est, ostendit, ibi, Accidit autem quod dictum est in Thuriis. Nomen est ciuitatis. Et ostendit modum, ibi, Quia quidem enim ab ampliori honorabilitate erant principatus, id est, principatus instituebant ab ampliori honorabilitate, quam deberent, alij indignati, seditionem mouebant: & sic politia transiuit ad minus, scilicet vt popularibus conferretur principatus, & transiuit ad principativa plura, vt scilicet plures principentur ex populo. Et ostendit quomodo, ibi, Quia enim, primo scilicet regionem totam, pertinentem scilicet ad ciuitatem, insignes compossidebant, fructus & reditus simul accipientes, præter legem, scilicet communem. Et ratio fuit, quod politia, scilicet quæ debuit esse mixta ex democratia & oligarchia, magis oligarchica erat: nec attendit, supple, æquale politicum. Et hoc est Quare poterant supergredi, scilicet primò insignes. Populus autem, vsu armorum, supple, exercitatus, factus fuit valentior, & tunc restitit: quia factus fuit valentior insignibus, donec, insignes scilicet, dimitterent regionem, quicumque plus erant habentes: & tunc diuisa est æqualiter vnicuique secundum dignitatem, siue esset insignis, siue populatis.

k Tertio cum dicit, Adhuc quia omnes aristocratiæ, &c. ostendit, quòd quia aristocratiæ plus tendunt ad oligarchias, quando non sunt benè mixtæ, ideò insignes aliquando ex hoc soluunt politiam: tunc enim insignes plus occupant de bonis politiæ. Quod in Lacedæmonia accidit, in qua substantiæ communes ad paucos deuenerunt: & tunc insignes curant de quibus volunt, & de aliis non curant: propter quod fiunt seditiones, & mutantur politiæ. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Adhuc quia omnes aristocratiæ politiæ, scilicet secundum quaslibet species aristocraticæ politiæ, sunt oligarchicæ, quam conueniant cum democraticis, & plus in talibus occupant de bonis communibus qui insignes, vèlut in Lacedæmonia ad paucos potentes substantiæ politiæ, quæ deberent esse communes, deuenerunt: & licet de eis facere quodcumque voluerunt, insignibus magis quam popularibus, & curare de quocumque volunt, & incurati maneant populares: & hoc non diu sustinent populares.

l Et ostendit in exemplo quam periculosum est illud, ibi, Propter quod &, id est, etiam Locrorum ciuitas periit insurgente populo contra insignes, & ex ea quæ ad Dionysium cura singulari, id est, politiam communem peruerterunt ad curam singularem Dionysij Tyranni. Voluerunt enim plus esse sub cura singulari & tyrannide Dionysij, quam esse in politia tali, in qua insignes facerent quod vellent: quod in democratia non vtique fieret, quia ad democratiam fauet populus: neque vtique fieret in aristocratia benè mixta, cum democratia scilicet: quia illa semper habet fauorem populi.

m Deinde cum dicit, Maximè autem latent, &c. ostendit quomodo latenter, dum non cauetur à minimis, mutantur aristocratiæ, sicut & aliæ politiæ: & dicit. Maximè autem latent aristocratiæ, scilicet quando soluuntur, quod transmutantur: & transmutationes etiam latent, eò quod soluantur paulatim, id est, successiua transgressione: quod quidem dictum est in prioribus vniuersaliter de omnibus politiis. Et ideò occurrendum in principio, quamdiu paruus est error: quia si incrementum acceperit, difficilior est medicina. Et ideò dictum est, quòd in principio transgressionum, causa est quod modicum. Et ostendit modum, ibi, Quando enim secundum aliquid eorum quæ ad politiam, supple, pertinent, prolabuntur, post hoc & aliud, id est, secundum aliud magis facilius mouent, id est, amouent, donec vtique moueant totum mundum, quod pertinet ad

ad politiam: & toto illo amoto, necesse est quod remaneat politia.

Et dat exemplum vbi hoc accidit, ibi, Accidit autem hoc & in politia Thuriorum, in qua ciuitate, scilicet Thuria, fuit politia aristocratia prima. Et dat exemplum quomodo, ibi, Lege enim existente, quod per quinque annos obtinerent ducatum exercitus, quidam iuniorum vel virorum, bellicosi facti, qui bene militauerant pro ciuitate, & apud multitudinem custodiarum accepti (hoc ideo dicit: quia primò in terminis territorij ciuitatis pro custodia ponebantur milites in extremis territorij) despicientes ea quæ in rebus iniuncta erant eis ad custodiendum, & putantes facilè obtinere hanc legem, vt scilicet perpetuò committeretur eis talis custodia, hanc legem soluere conati sunt: primò vt liceret eis continuè eosdem ducatum exercitus obtinere, videntes populum ordinantem ipsos ad hoc officium promptè, id est, promptum & paratum tunc ad custodiam optimè faciendam, ad repellendum hostes. Qui autem super hoc instituti erant principium, vt scilicet talibus præessent & tales ordinarent, vocati consiliarij, quia tales qui talibus præerant, proconsules Reipublicæ dicebantur, cum impetum fecissent, primò scilicet contra Rempublicam, primò ad contrariandum eis, quod scilicet perpetuò essent duces exercitus, persuasi sunt, quod scilicet hoc non esset expediens Reipublicæ, scilicet quod perpetuò duces essent exercitus, existimantes cum hanc mouissent legem, id est, contrariabantur ad hoc quod sinerent istam legem sanciri, vt perpetuò essent duces: & ideò consenserunt sinere aliam politiam, ne ista lex procederet. Posterius autem

CAPVT VI.

De omniù ac singulatium reipùblicarum conseruatione.

a DE saluatione autem communiter & sigillatim vniuscuiusque politiæ, habitum est dicere.

b Primò quidem igitur palam, quòd siquidem habemus per quæ corrumpuntur politiæ, habemus & per quæ saluantur: contrariorum enim contraria sunt factiuà: corruptio autem saluationi contrarium.

c In bene autem temperatis quidem igitur politiis, sicut aliud aliquid oportet obseruare, vt nihil præuaricentur, & maximè quod paruum serpere: latet enim subintrans præuaricatio sicut substantias paruæ expensæ consumunt sæpè factæ. Latet autem seditio: quia non simul tota fit: paralogizatur enim mens ab ipsis, sicut sophistica oratio, si vnumquodque paruum, & omnia. Hoc autem est quidem vt sic, est autem vt non: totum enim & omnia, non paruum, sed componitur ex paruis. Vnam quidem igitur custodiam, ad hoc principium oportet facere.

D. Alb. Mag. Politic.

volentes prohibere, scilicet istam legem ne procederet, aliis, qui erant de tali politia, motis, paulatim scilicet, non adhuc plus faciebant aliquid, id est, nihil profecerunt: sed totus ordo politiæ transmutatus fuit, & impediri non poterant: & ideò in principio erat resistendum: resolutus enim iam fuerat totus ordo politiæ ad potentatum eorum qui conati fuerant insolescere, & ducatum obtinere.

o Deinde cum dicit, Omnes autem politiæ, &c. tangit vltimò duos modos generales, quibus omnes politiæ soluuntur. Modi autem illi sunt. Quia aut soluuntur ex seipsis, quando illi qui in principatu sunt, mouent seditiones ad inuicem, vel contra subiectos, vel subiecti contra eos. Alter modus est, quod quandoque soluuntur ab extrinseco, quando scilicet aliqua alia politia in quam declinat, fuerit vel propè, vel longè. Et dat exemplum, ibi, Quod quidem accidit in Athenensibus & Lacedæmoniis. Et ostendit modum per quem accidit, ibi, Athenienses quidem enim vbique oligarchias diffipabant, in fauorem populi, supple, Lacedæmonij autem demos, id est, democratias, vbique in fauorem, supple, insignium diffipabant: & sic soluebatur vtrorumque politia ex ipsis. Postea dat epilogum de omnibus dictis, ibi, Vnde quidem igitur transmutationes fiunt politiarum & seditiones, dictum est ferè. Et dicit ferè, quod intelligitur satis dictum in vniuersali. In particulari autem propter contingentes casus nusquam dici potest sufficienter: quia nullus legislator particularia potest sufficienter considerare: & ideò hæc subiiciuntur sententiæ iudicis & non legi, sicut dictum est.

CAPVT VI.

DE conseruatione autem earum & communiter & seorsim de vniuscuiusque, consequens est, vt dicamus.

Illud ergo ante omnia patet, quod si sciamus per quæ corrumpuntur Respub. scimus etiam per quæ conseruantur: contrariorum enim contrarij effectus: corruptioni autem conseruatio est contraria.

In illis igitur rebusp. quæ laudabiliter permixtæ ac temperatæ sunt, illud est diligenter obseruandum, ne quid ex legibus institutisque moueatur, maximèque ab eo cauendum quod paulatim repit: latet enim corruptio: quia non tota simul fit: decipiturque mens ab illis, vt sophistica illa ratio, si vnumquodque pusillum, & omnia. Hoc autem est vt sic, & est vt non. Totum enim & omnia, non pusillum, sed composita ex pusillis. Vna igitur custodia aduersus hoc principium, est opponenda.

d Deinde non credere iis qui sophismatis gratia ad multitudinem applicantur. Arguuntur enim ab operibus. Qualia autem dicimus politiarum sophismata, prius dictum est.

c Adhuc autem videre, quòd quædam manent non solum aristocratiæ, sed oligarchiæ, non propterea quod firmæ sunt politiæ, sed quia bene vtuntur ij qui in principatibus fiunt, & iis qui extra politiam, & iis qui in politeumate: non iniusta facientes in eos quidem qui non participant, & introducendo principales eorum ipsorum in politiam, & amatores quidem honoris non iniuriando in inhonoratione, & multos in lucro ad seipsos autem & ad principantes, in vtendo inuicem demoticè. Quod enim in multitudine quærunt æquale qui demotici, hoc in similibus non solum iustum, sed expediens est.

f Propter quod si plures sint in politeumate, multa expediunt demoticorum lege statutorum, velut sex mensium principatus esse, vt omnes qui similes participent. Est enim sicut demus iam qui similes: propter quod & in iis fiunt demagogi sæpè, sicut dictum est prius: deinde minus in potentatus incidũt oligarchiæ & aristocratiæ. Non enim similiter facile malignari pauco tempore principantes, & multo. Quoniam propter hoc in oligarchiis & democratiis fiunt tyrannides: aut enim qui maximi in vtraque præferuntur tyrannide, ij quidem demagogi, ij autem potentes: aut qui maximos habẽt principatus, quando multo tempore principantur.

g Saluantur autem politiæ non solum propter longè esse à corrumpentibus, sed aliquando & quia propè. Timentes enim per manus habent magis politiam. Quare oportet eos qui de politia sollicitantur, timores præparare, vt conseruent, & non dissoluant, quemadmodum nocturnam custodiam politiæ obseruationem, & quod longe, propè facere.

h Adhuc insignium contentiones & seditiones, & per leges oportet tentare cauere: & eos qui extra contentionem sunt, antequam comprehendantur & ipsi: tanquam quod in principio fit malum cognoscere, sit non cuiuscunque, sed politici viri.

Deinde non confidere his qui finguntur quodammodo, & adumbrantur ad populum. Reprobantur enim ex ipsis operibus. Qualia verò dicamus Reip. figmenta, superius est ostensum.

Intueri licet quasdam Respublicas durare, non solum ex optimatibus, verum etiam ex paucorum potentiis, non quia per se ipsæ stabiles sunt, sed quia hi qui gubernãt, rectè se gerunt, tam erga eos qui sunt extra Rempublicam, quam erg. eos qui in Reipubl. gubernatione versant. r. Erga eos quidem qui non participes sunt gubernationis, non afficiendo ipsos iniuriis, ac præstantiores ipsorum ad participationem Reipublicæ recipiendo, cupidósque honoris non deprimendo, neque multitudinem suis commodis fraudando. Erga illos verò qui socij in gubernanda Repũblica sunt, humanè inuicem populariter se gerendo. Æqualitas enim illa quæ in populari statu affectatur, ea in similibus non solum iusta est, verũ etiam vtilis.

Quamobrem si plures sint in gubernatione Reipubl. constituti, eis permulta popularium institutorum vtilia sunt, ceu semestres esse magistratus, vt omnes qui similes sunt, adipisci valeant. Sunt enim tanquam populus quidam illi, qui inter se pares ac similes sunt: itaque in illis frequenter existunt velut duces quidam populi, vt prius diximus: deinde minus in potentias incidunt, paucorum gubernationes & optimates. Non enim similiter facile est latere male agentem in breui tempore magistratus, & in longo. Nam ob hoc in paucorum gubernationibus & popularibus tyrannides fiunt: aut enim hi qui maximi sunt in vtraque, tyrannidem inuadunt, hic ductores populi, ibi potentes: vel qui maximos gerunt magistratus, quando longo tempore durant.

Conseruantur autem Respubl. non solum ex eo quia procul sint à periculis, verum etiam interdum quia propinquæ sunt. Homines enim formidantes, vigilantes intendunt ad Reipubl. custodiam. Itaque oportet eos qui Rempubl. saluam esse volunt, formidines quasdam parare, vt caueant, neque dissoluant, quasi nocturnam quandam custodiam, Reipubl. obseruationem, & quod longe abest, propinquum facere.

Etiam nobilium contentiones seditionésque per leges quoque oportet custodire conari: & qui extra contentiones sunt, eos ante capere: tanquam malum ab initio exoriens cognoscere, non cuiusuis sit, sed ciuilis viri.

i Ad

i Ad eam autem quæ per honorabilitatem fit transmutationem ex oligarchia, & politia, cum acciderit hoc manentibus quidem eisdem honorabilitatibus, abundantia autem honorabilitatis facta, expedit honorabilitatis communis multitudinem considerare ad præteriens: in quibuscunque quidem ciuitatibus honorantur secundum annum, secundum hoc tempus: in maioribus autem per triennium, aut quinquennium. Et si fit multiplex, vel submultiplex prioris, in quo honoratiores institutæ fuerunt politiæ, legem & honorabilitates intendere, vel remittere: siquidem excedant, intendentes secundum multiplicationem: si autem deficiant, remittentes, & minorem facientes honorationem.

k In oligarchiis enim & politiis non facientibus quidem sic, hic quidem oligarchiam, hic autem potentatum fieri accidit: illo autem modo ex politia quidem democratiam, ex oligarchia autem politiam vel demum.

l Commune autem & in demo, & in oligarchia, & in monarchia, & in omni politia, neque crescere valde multum præter commensurationem, sed magis tentare paruos & multi temporis dare honores quam breuiter magnos. Corrumpuntur enim, & non omnis viri ferre bonam fortunam. Si autem non, neque cum simul multos totos dederint, auferre rursus simul totos, sed gradatim.

m Et maximè quidem tentare legibus sic ordinare, vt nullus fiat multum excedens potentia, neque amicorum, neque pecuniarum: si autem non, sequestratas facere stationes ipsorum.

n Quoniam autem & propter proprias vitas insolescunt, oportet facere principatum quendam, qui consideret viuentes nociuè ad politiam, in democratia quidem ad democratiam, in oligarchia autem ad oligarchiam. Similiter autem & in vnaquaque aliarum politiarum. Et quod iucundum autem ciuitatis sigillatim obseruare propter easdem causas.

o Huius autem remedium super oppositis partibus firmare actiones & principatus. Dico autem opponi Epiices multitudini, egenos autem opulentis, & tentare commiscere egenorum multitudinem, & eam quæ diuitum, vel

Ad mutationes verò quæ propter censum fiunt ex paucorum potentia, atque ex Respubl. quando contingit hoc, manentibus eisdem censibus, aut pecuniarum copia facta, vtile in Republ. est considerare vniuersum totius ciuitatis censum, ac præsens tempus ad præteritum conferre: nam in quibusdam ciuitatibus census agitur annuatim, in maioribus verò per triennium, aut quinquennium. Et si sit multiplicatus, ac multo maior factus quam prius erat ille, secundum quem statuta fuerat Reipub. gubernandæ habilitas, lege prouidere, vt census vel augeatur, vel relaxetur: siquidem excedat, augeatur secundum multiplicationem: si verò deficiat, relaxetur ac minor fiat census taxatio.

In paucorum enim gubernationibus, & in Respubl. nisi hoc fiat, hic paucorum gubernatio, ibi potentia illa vtmia insurget: illo autem modo ex Repub. quidem popularis status, ex paucorum verò gubernatione Respubl. aut populus.

Commune autem est & in populari, & in paucorum gubernatione, & in omni Republic. neque augere nimium quemquam supra modum, sed magis conari paruos & longi temporis honores præbere, quam confestim magnos. Corrumpuntur enim, nec cuiusuis est hominis prosperitatem ferre. Quod si accumulate dati sint alicui honores, non sunt simul omnes postea auferendi, sed paulatim.

Maximè verò lege ita prouidere conandum est, vt nemini sit excessiua potentia, neque amicorum, neque pecuniarum. Quod si ita contingat, per absentiam remouendæ sunt huiusmodi hominum clientelæ.

Cum verò ex priuata etiam vita res nouæ oriantur, magistratus constituendus est quidam, qui sit quasi in specula, ad mores ciuium instituendos, ne quis ita viuat, vt Reipublicæ nocere possit: in populari quidem statu, ne altenè viuat à popularitate: in paucorum autem potentia, ne altenè à natura eius gubernationis. Eodémque modo de aliis speciebus Rerumpublicarum. Et si quid exulcet clarúmque sit in ciuitate, per partes obseruare propter easdem causas.

Cuius remedium est, semper contrariis partibus magistratus & res agendas committere. Contrarias partes voco ceu præstantes viros multitudini, & diuites pauperibus. Conandúmque est, vel admiscere pauperes cum diuitibus, vel medios augere:

quod medium augere. Hoc enim dissoluit eas quæ propter inæqualitatem seditiones.

p Maximum autem in omni politia, & legibus, & alia prouisione sic ordinari, vt non sit principatus lucrari.

q Hoc autem maximè in oligarchiis oportet seruare: non enim sic indignantur coërciti ab eo quod est principari, multi: imo gaudent, si quis sinit circa propria vacare. Quare si putauerint principantes furari communia, tunc ambo contristantur, scilicet honoribus non participare, & lucris.

r Singulariter autem contingit simul esse democratiam & aristocratiam, si hoc instituerit aliquis. Contingit enim & insignes & multitudinem vtrosque habere, quæ volunt. Licere quidem enim, scilicet omnibus principari, democraticum: insignes autem esse in principatibus, aristocraticum. Hoc autem erit cum non sit lucrari à principatibus: egeni enim non volent principari, eò quod nullum sit lucrum, sed circa propria esse magis: opulenti autem poterunt, propter nullo communium indigere.

s Quare accidit egenis quidem fieri opulentos, propter immorari circa opera: insignibus autem, non subiici quibuscumque.

t Et vt non furentur quæ communia, traditio fiat pecuniarum, præsentibus omnibus ciuibus, & refcripta penes fraternitates, & contubernia, & tribus reponantur. Eius autem quod est sine lucro principari, oportet esse honores lege statutos approbatis.

u Oportet autem in democratiis quidem opulentis parcere non solum in non faciendo possessiones æquè partiales, sed neque fructus: quod in quibusdam politiarum latet factum. Melius autem & prohibere volentes, oblationes facere sumptuosas quidem, non vtiles, puta chorigias quidem & lampadarchias, & quæcumque aliæ tales.

x In oligarchia autem egenorum facere curam multam, & principatus à quibus receptiones, iis tribuere, & si quis opulentorum iniuriatus fuerit istis, maiores increpationes esse, quam si sibi ipsis. Et hæreditates non secundum dationem esse, sed secundum genus, neque plures quam vnam eum in hæditare: sic enim vtique æqualiores substantiæ erunt, & egenorum vtique plures ad abundantiam pertingent.

y Expedit autem & in democratia & in oligarchia, aliorum vel æqualitatem, vel possessionem dare iis qui minus communicant politia hac, in democratia quidem opulentis, in oligarchia autem egenis, excepto, quicumque principatus sunt domini politiæ: hoc autem iis qui ex politia, committere solis vel pluribus.

z Tria autem quædam oportet habere futuros principari principales principatus. Primò quidem amorem ad consistentem politiam. Deinde potentiam maximorum operum principatus. Tertiò autem virtutem & iustitiam in vnaquaque politia eam, quæ ad politiam: si enim non idem iustum secundum omnes politias, necesse & iustitiæ esse differentias.

aa Habet autem dubitationem quando non acciderit hæc omnia circa eundem, quomodo oportet facere diuisionem: puta si militaris quidem aliquis fuerit, nequam autem, & non politiæ amicus: alius autem iustus & amicus, qualiter oportet fieri electionem.

bb Videtur autem oportere respicere ad duo, quo plus participant omnes, & quo minus. Propter quod in militia quidem ad experientiam magis virtute, minus enim militari participant, Epiicia autem plus: in custodia autem & cameratione contrarium: ampliori enim virtute indiget quam qualem multi habent, scientia autem communis omnibus.

cc Dubitabit autem vtique aliquis si potentia extiterit politiæ, & amor, quid opus est virtute: facient enim quæ expediunt per ipsa duo.

dd Aut quæ contingit eos qui hæc duo habent incontinentes esse: quare quemadmodum & ipsis non seruiunt scientes, & amantes ipsas: sic & ad commune nihil prohibet quosdam se habere.

ee Simpliciter autem quæcumque in legibus, vt conferentia dicimus politiis, omnia hæc saluant politias.

ff Et quòd sæpè dictum est maximum elementum, vt valentior sit multitudo, quæ vult politiam, quam quæ non vult.

gg Præter omnia autem hæc, oportet

hi enim dissoluent seditiones ob imparitatem procedentes.

Maximum vero illud est in omni Republica & legibus, & cæteris omni diligentia constituendum, ne ex magistratibus lucra proueniant.

Id autem maximè in paucorum gubernatione est obseruandum. Leuius enim ferunt populi, qui ab Republica excluduntur: quinimo gaudent, quod sua agere non impediuntur. At si existiment eos qui magistratus gerunt, ex Republica ditari, duplicem capsunt molestiam, & quod ab honore excluduntur, & quod à lucro.

Vnicè verò etiam contingit simul existere popularem statum & optimatum, si ita quis instituat. Foret enim, vt & nobiles & plebei haberent, quæ vtrique vellent. Licere enim omnibus Rempublicam gerere, popularè est: magistratus verò à nobilibus obtineri, optimatum. Hoc autem accidit quando ex magistratibus non proueniunt lucra: pauperes enim magistratus non volent, si nil insit lucri, sed potius suis rebus propriis intendere: diuites autem quia non indigent ex Republica lucrari, magistratus gerent.

Atque ita continget, egenis quidem ditari ob operam rebus suis impensam: nobilibus verò, non subiici cuicumque.

Ad hoc autem, vt non surripiantur pecuniæ publicæ, editio fiat pecuniarum ciuibus omnibus præsentibus, & descriptæ per societates, & ordines, & tribus deponantur. Quod verò magistratus sunt absque lucro, statuendi per legem sunt honores his qui optimè se gesserint.

Oportet autem in populari statu, diuitibus parcere, ac non modo possessiones eorum non auferre, sed ne fructus quidem earum, quod in quibusdam ciuitatibus imprudenter fit. Melius etiam est volentibus prohibere, vt munera illa subeant, quæ sint magni sumptus, ac nullius vtilitatis, ceu choros exhibere, & ludos, & cætera huiusmodi munera.

In paucorum verò gubernatione, cura est pauperum suscipienda diligenter, & officia quibus sunt salaria constituta, istis tradenda: & si quis diuitum eos contumelia affecerit, maior pœna est constituenda, quam si ipsi inter se idem fecissent. Et successio in hæreditatibus per cognationem fiat, non per donationem: nec valeat quispiam

plures hæreditates capere, sed vnam solummodo: per hunc enim modum magis æquales erunt facultates, & egenorum permulti ad abundantiam traducentur.

Vtile est etiam in populari statu & in paucorum gubernatione, aliorum vel æqualitatem, vel præstantiam tribuere his, qui minus participant Republ. in populari quidem diuitibus, in paucorum verò gubernatione egenis, exceptis tamen his magistratibus, in quibus ius auctoritasque Reipublicæ consistit: hi enim solis his qui sunt ex Republica committi debent.

Tria vero debent illi, qui principales magistratus sunt suscepturi. Primum, vt ament præsentem ciuitatis statum. Deinde, vt habeant potestatem maximam ad ea exequenda quæ magistratus requirit. Tertium, vt habeant virtutem & iustitiam in vnaquaque Republ. ad ipsam Rempubl. nisi enim iustum idem sit in cunctis Rebusp. necesse foret & iustitiæ esse differentias.

Habet autem dubitationem, quando hæc omnia non concurrunt in eodem, quemadmodum sumere oportet: si sit quidam aptus ad rem militarem, sit autem ille idem improbus, nec Reipubl. amator: alter verò iustus & amator, sed ad rem militarem non aptus, cuius facienda sit electio.

Videtur inspiciendum esse ad duo, cuius magis participent omnes, & cuius minus. Quapropter in re militari quidem, ad peritiam magis, quam ad probitatem est respiciendum: pauciores enim sunt rei militaris periti, plures verò probitatis. Contra verò in custodia & administratione ærarij: plus enim probitatis requirit, quam quantum habeant multi, scientia verò huius communis est omnibus.

Dubitari etiam potest, si potentia absit Reipubl. & amicitia, quid opus est virtute: sufficient enim illa duo ad Reipubl. vtilitatem.

An quia fieri potest, vt duo illa habentes sint intemperati: itaque vt sibipsis non obtemperant scientes, & amantes seipsos: sic etiam erga Rempubl. nihil vetat ita se habere quosdam.

Simpliciter autem quæcumque in legibus prodesse diximus, tuetur illa Rempubl. seruant.

Et quod sæpè iam diximus, maximum fundamentum est custodire, vt potentior sit ea pars, quæ Rempubl. saluam esse velit, quam illa quæ nolit.

Præter hæc autem omnia latere non

non latere quod vtique latet transgressas politias quod medium.

h h Multa enim eorum quæ videntur demotica, toluunt democratias: & oligarchicorum, oligarchias. Qui autem putant hanc esse vnam virtutem, trahunt ad excessum, ignorantes quemadmodum naris est transgressa quidem rectitudinem eam, quæ pulcherrima ad aquilinum vel simum, sed tamen adhuc pulchra & gratiam habens ad aspectum: non tamen si intendat aliquis adhuc magis ad excessum, primò quidem abiciet mediocritatem partis, finaliter autem ita quod neque narem faciet apparere, propter excellentiam & defectum contrariorum: eodem autem modo habet & de aliis partibus. Accidit itaque hoc & circa alias politias. Etenim oligarchiam & democratiam est, vt habetur sufficienter, non ex existente optimo ordine: si autem aliquis intendat magis vtramque ipsarum, primò quidem deteriorem faciet politiam, tandem autem neque politiam.

i i Propter hoc oportet non ignorare legislatorem & politicum, qualia saluant democraticum, & qualia corrumpunt democratiam, & qualia oligarchiam. Neutrum enim ipsarum contingit esse & permanere sine diuitibus, & sine multitudine: sed quando æqualitas facta fuerit substantiæ, aliam necesse esse hanc politiam. Quare corrumpentes iis quæ secundum excessum legibus, corrumpunt politiam.

k k Peccant autem in democratiis & in oligarchiis: & in democratiis quidem demagogi, vbi multitudo domina legum: dominos enim faciunt super ciuitatem pugnantes cum diuitibus. Oportet autem contrarium semper videri dicere pro diuitibus: in oligarchiis autem pro populo oligarchicos: & iurare contra quam nunc iurent oligarchicos: nunc quidem enim in quibusdam iurant: Et populo malignus ero, & consulam quodcumque habebo malum. Oportet autem & existimare & simulare contrarium, insinuantes in iuramentis, quod non iniustè agat in populum.

l l Maximum autem omnium dictorum ad permanendum politias, quod nunc negligunt omnes, scilicet erudiri ad politias. Profectus enim nullus vtilissimarum legum & conglorificatarum

oportet, quod modò latet eas Respublicas, quæ transgrediuntur medium.

Multa enim quæ popularia videntur, popularem statum dissoluunt: multa etiam quæ paucorum esse videntur, dissoluunt paucorum gubernationem. Qui verò existimant hanc esse vnam virtutem, trahunt ad excessum, ignorantes, quod quemadmodum nasus excedit rectitudinem laudabilem, ad aquilinum esse, vel simum, sed tamen adhuc pulchritudinem ac gratiam retinet. At si quis magis trahat ad excessum, primo quidem abiicit congruentem mensuram partis, tandem vero ita disponitur, vt non nasus appareat propter excellentiam, ac defectum contrariorum. Eodem modo & de aliis partibus. Contingit autem hoc & circa alias gubernationes. Nam paucorum quidem potentiam & popularem sufficienter se habere contingit, & si transgrediantur ab optimo statu: quod si quis intendat magis vtramque earum, deteriorem primam faciet, tandem verò neque Rempublicam esse.

Quapropter id non ignorari oportet à legis conditore, ac ciuili homine, qualia popularium seruent populi statum, & qualia paucorum apparentia, euertant paucorum gubernationem. Nulla enim istarum videtur stare posse, absque opulentis, & multitudine: sed quando adæquatio fiat facultatum, aliam necesse est esse Rempublicam. Itaque dissoluentes leges, quæ sunt circa excellentiam, dissoluunt Respublicas.

Aberrant vero & in popolari statu, & in paucorum gubernatione. In popolari quidem, ductores populi, vt multitudinem dominam legum efficiant. Ob id enim faciunt semper ciuitatem opulentis repugnantem. At oportebat contrarium videri semper dicere pro opulentis. In paucorum vero gubernatione, pro populo, eos qui Rempubl. gubernant, & contraria iurare quam nunc iurent. In quibusdam enim ciuitatibus nunc iurant: Populum odio habebo, & consilio annitar, vt male habeat. Expedit autem simulare ac fingere contrarium, atque ita iuramentum concipere, Non afficiam populum iniuriis.

Maximum autem omnium, quæ dicta sunt ad Reipubl. stabilitatem, est id, quod nunc parui faciunt omnes erudiri ad Reipublicæ disciplinam. Nil enim prosunt vtilissimæ leges quæ à gubernatoribus decer-

ab

a omnibus politizantibus, si non erunt assueti & eruditi in politia, si quidem leges democratiæ, demoticaliter: si autem oligarchiæ, oligarchialiter. Quæ quidem est in vno incontinentia, & in ciuitate. Est autem erudiri ad politiam non hæc facere quibus gaudent oligarchizates, & democratiam volentes, sed quibus poterunt ij quidem oligarchizare, ij autem democratizare. Nunc autem in oligarchiis quidem principantium filij deliciantur: qui autem egenorum, fiunt exercitati & laboriosi: quare & volunt magis & possunt insolescere.

m m In democratiis autem, quæ maximè videntur esse democraticæ, contrarium conferentis consistit. Causa autem huius: quia malè diffiniunt, quod liberum. Duo enim sunt quibus videtur democratia diffinita esse, in id quod populum esse dominum, & libertate. Quod quidem enim iustum, æquale videtur esse: æquale autem, quodcunque videatur multitudini hoc esse dominans: liberum autem & æquale, quodcumque noluit quis facere. Quare viuere in talibus democratiis vnusquisque viuit vt vult, & ad quod abundat, vt ait Euripides.

n n Hoc aatem prauum. Non enim oportet putare seruitutem esse viuere ad politiam, sed salutem. Ex quibus quidem ergo politiæ transmutantur, & corrumpuntur, & per quæ saluantur, & permanent, vt simpliciter est dicere, tot sunt.

nuntur, nisi moribus instituti, & disciplina imbuti homines fuerint, si leges populares, populariter: si paucorum potentiæ, ad hanc ipsam gubernationem. Nam si est in vno intemperantia, est etiam in ciuitate. Disciplina autem Reipubl. est, non ea facere, per quæ latentur pauci potentes, aut populares: sed per quæ valeant illi quidem paucorum gubernationem tenere, hi verò popularem. Nunc autem in paucorum potentia gubernatorum filij deliciis intendunt. Tenuiorum autem filij, Gymnasiis laboribúsque exercentur: itaque & volunt magis & possunt res nouas moliri.

In popolari verò statu, qui maximè videtur esse popularis, contra quam vtile sit, constitutum est. Huius rei causa est, quod male diffiniunt libertatem. Duo sunt enim, quibus popularis status diffinitur, potestate summa populi, ac libertate. Iustum autem & æquum videtur esse: æquum verò quodcunque videatur multitudini id esse stabilitum: liberum autem & æquum quodcunque velit quis facere: ita quod viuit vnusquisque vt vult, in huius popolari statu, & ad quod gliscit, vt ait Eurspides.

Sed hoc est prauum. Non enim putandum est esse seruitutem, viuere ad formam Reipublicæ, sed salutem. Ex quibus igitur mutantur Respubl. & corrumpuntur: & per quæ seruantur, & permanent, vt simpliciter dicamus, tot & talia sunt.

CAPVT VI.

a Hic incipit secunda pars huius libri quinti. Postquam enim determinauit Aristot. de corrumpentibus politias secundum quòd notius est quoad nos, nunc tractat de saluantibus eas, quod non est manifestum. Et diuidit tractatum istum in duas partes. In prima dicit esse tractandum de saluantibus eas communiter & sigillatim. In secunda determinat specialiter de corrumpentibus & saluantibus Monarchiam, ibi, *Restat autem superuenire*, &c. Istud autem capitulum, in quo communiter tractat de saluantibus, diuiditur in duas partes, in quarum prima tangit de vnoquoque modo communi, quo saluatur omnis politia. In secunda tangit multos modos, secundum quos singularis politia saluatur, ibi, *Saluantur autem politiæ*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim tangit communissimum modum saluationis politiarum, dicens, quòd ille est per contraria corrumpentium. Secundò ostendit quomodo latet seductio eorum qui corrumpunt politias, sicut Sophistarum, ibi, *Deinde non credere iis*, &c. Tertiò dicit quomodo saluantur, ibi, *Adhuc autem videre quod quædam manent*, &c. Hæc est sententia primæ partis. Litera sic est ordinanda. Primò enim innuit ordinem ad præcedentia, dicens. De saluatione autem, politiarum scilicet, communiter & sigillatim vniuscuiusque politiæ habitum, id est, consequens est dicere.

b Et statim inducit modum communissimum, ibi, Primò quidem igitur palam, quod siquidem habemus per quæ corrumpuntur politiæ, habemus, scilicet in communi & hoc scilicet, per quæ saluantur in communi. Et ponit rationem, ibi, Contrariorum enim contraria sunt factiua: corruptio autem saluationi est contraria: vnde cum accipimus vniuscuiusque corrumpentia, tum per contrarium habemus saluantia politias. Et inducit in vniuersali: sed hoc non sufficit in politicis: quia oportet in particulari saluantia considerare.

c Et determinat qualiter oportet considerare, ibi, In bene temperatis quidem igitur politiis,

supple,

ſupple, ad voluntates hominum quæ maximè ſaluantur, ſicut aliud aliquid, quod ſaluari debet, oportet obſeruari, aliquid, ſupple, vt nihil, id eſt, nullo ſaluante prævaricentur: & quod maximè non præuaricentur etiam in paruo ſaluante ipſas, ſed oportet ſeruare quod parum ſaluationis ipſarum. Et ponit rationem, quod in talibus paruis corrumpentibus ineſt malum: latet enim ſubintrans præuaticatio. Et ponit ſimile, ibi, Sicut ſubſtantias, id eſt, facultates, paruæ expenſæ conſumunt ſæpè factæ: ita etiam politiam conſumit paruum & paruum per tranſgreſſionem ſæpe factam. Et adaptat ſimile, ibi. Latet autem ſeditio: quia non ſimul tota fit, ſed paulatim, ſupple. Et ponit ſimile de ſophiſticantibus in orationibus, ibi, Paralogizatur, id eſt, decipitur mens ab ipſis occultè ſubrepentibus, ſicut ſophiſtica oratio, paralogizat, ſupple, id eſt, decipit argumentantem, ſi vnumquodque, ſcilicet decipiens, ſit paruum, & quaſi non manifeſtum, & omnia, parua ſcilicet ſimul ſumpta ſint. Hoc autem eſt quod corrumpit & decipit, hoc autem eſt quidem vt ſic, in oratione ſophiſtica eſt quidem vno aliquo modo vt eſt quidem ſcilicet verum, eſt autem vt non, corrumpens ſcilicet politiam: totum enim & omnia ſic congregata ſimul eſt, & non paruum: & ideò corrumpit politiam. Et quia ſic corrumpitur politia ſicut in antè habitis determinatum eſt, quòd qui minima negligit, paulatim deſluit, quia componitur magnum corrumpens politiam ex paruis: & ideò totum compoſitum & omnia ſimul congregata in vno compoſito non ſunt paruum. Et ponit remedium ſaluans, ibi, Vnam quidem igitur cuſtodiam ad hoc principium, ad ſaluandum ſcilicet politiam, oportet facere, vt ſcilicet caueatur, ne per parua diſſimulata ſubintret magnum deſtruens politiam.

d Et ponit ſecundo aliam cautelam. Deinde non credere his qui ſophiſmatis gratia, & ficti & deceptionis gratia, ad multitudinem, ſupple, accedunt in democraticis, & applicantur, multitudini ſcilicet populi, vt decipiant & ſubuertant democratiam, ſicut multi faciunt, abutentes populi ſimplicitate. Et ponit rationem quare oportet his non credere, ibi, Arguuntur enim, ſupple, tales, ab operibus: quia ſcilicet latere non poſſunt, quin mala intentio eorum comprehendatur: vnde Ptolemæus in prouerbiis: Qui male agendo vult celari, diſcoopertus eſt. Et poëta: Quamuis arte nates, tamen apparent tibi nates. Sed quia aliquis poſſet quærere, quæ eſſent politiarum ſophiſmata, cum ſophiſmata ſint in orationibus, politiæ autem in operibus, ideò ſubdit, ibi, Qualia autem dicimus politiarum ſophiſmata, prius dictum eſt paulò ante, vbi dictum eſt, ſimulata opera cum intentione fallendi ſunt politiarum ſophiſmata. Et ideò dicit Auguſtinus, quòd ſimulata æquitas non eſt æquitas, ſed duplex iniquitas.

e Tertio, ibi, Adhuc autem videre, &c. tangit verum remedium ſaluans politiam, & hoc eſt, quod vnuſquiſque bene vtatur omnibus ad politiam pertinentibus: quia tunc nullus inſurgit & corrumpit politiam. Dicit ergo. Adhuc autem videre oportet, quòd quædam manent, ſaluæ ſcilicet politiæ, non ſolum ariſtocratiæ, quæ ſecundum dignitatem virtutis inchoantur, ſed etiam oligarchiæ, quæ ſecundum honorabilitatem, potentiæ & diuitiarum ſcilicet principantur, non propterea quod firmæ ſunt politiæ, ſcilicet in ſeipſis, nam minimam habent rationem firmitatis: ſed quia benè vtuntur ij qui in principantibus fiunt, ſcilicet illarum politiarum, & iis qui extra politiam, vt popularibus, & iis qui in politeumate, id eſt, dominis politiarum, vnicuique honorem debitum attribuentes. Et ſubdit in quo bene vtuntur, ibi, In non iniuſta faciendo. Qualiter autem hoc fiat, determinat ſubdens per ſingula, ibi, In eos quidem qui non participant, ſcilicet ariſtocratia & oligarchia, quæ ſunt in communi populo, introducendo principales, id eſt, digniores & maiores ipſorum, in politiam, id eſt, conſtituendo in officiis politiæ: & eos qui ſunt amatores honoris, id eſt, dignitatis, non iniuriando, id eſt, non iniuſtè repellendo ab officiis dignitatum. Et hoc eſt quod ſubdit. In inhonoratione, id eſt, quod non inhoneſtent eos, talibus officiis priuando: quia ex hoc ſæpè oritur contentio deſtruens politiam. Et ponit modum per quem fit frequenter huiuſmodi inhonoratio, ibi, Et multos, ſcilicet de multitudine, in lucrum, id eſt, propter lucrum: ad ſeipſos, id eſt, priuatum quod ad ſeipſos ordinatur, & ad principantes, id eſt, ad lucrum principum, in vtendo, quia ſcilicet aliis de populo non vtuntur, vel potius abutuntur, niſi ad lucrum proprium: quia & ipſi, & omnia quæ familiæ, venalia ſunt, propter lucrum. Et ponit rationem per contrarium, ibi, In vtendo inuicem democricè, id eſt, democraticè, id eſt, æqualiter ſicut liberis, & non ſicut ſeruis: quia democratia eſt æqualiter liberorum. Et hoc eſt quod ſubdit, exponens, ibi, Quod enim in multitudine quærunt æquale, qui democici, id eſt, democratici, & æqualiter ſunt liberi, hoc in ſimilibus, id eſt, in qualibet politia, non ſolum iuſtum, ſed expediens eſt: quia niſi habeat illud quilibet æqualium & ſimilium, mouebit ſeditionem.

f Et ex his concludit quid expedit ad ſaluationem politiæ, ibi, Propter quod ſi plures ſint in politeumate, id eſt, dominio cuiuſcumque politiæ, multa expediunt, quæ ſunt de numero democticorum, id eſt, democraticorum, lege, ſcilicet democratica, ſtatutorum. Et dat exemplum, ibi, Velut ſex menſium principatus eſſe. Et ſubiungit quare hoc expedit, ibi, Vt omnes qui ſimiles, in libertate ſcilicet participent, honore ſcilicet principatus. Et ponit rationem, ibi, Eſt enim ſicut demus, id eſt, democratia, qui ſimiles ſunt in libertate. Et ideò dictum eſt ſuprà in ſecundo, quòd omnes ciues ſimiliter participant principatu conſiliatiuo & iudicatiuo. Ex omnibus his concludit propoſitum, ibi, Propter quod in his, democraticis ſcilicet, fiunt demagogi, id eſt, concionatores & duces populi ſæpè, æqualiter ex diuerſis ciuibus, vt dictum eſt prius. Et ponit aliam vtilitatem quæ ſit ex hoc ſpecialiter in oligarchiis & ariſtocratiis, qua ſcilicet minorem cauſam malignandi habet ex potentatu, qui paruo tempore principatur, quam qui diu ad vitam principatur,

principatur, ibi, Deinde (alia ſcilicet vtilitas) minus incidunt in potentatus, id eſt, ambitione potentatus; oligarchiæ & democratiæ. Et dat rationem, ibi, Non enim ſimiliter, id eſt, æqualiter facilè malignati ſuper ſubiectos pauco tempore principantes, & multo: quia qui ſe cogitat multo tempore principari, citius graſſatur ad malignitatem oppreſſionis ſubiectorum: quia cogitat, quod alius non ſucceder, qui faciat vindictam. Et hoc oſtendit ex exemplis, ibi, Quoniam propter hoc in oligarchiis & democratiis fiunt tyrannides. Et ponit cauſam, ſubdens. Aut enim qui maximi, ſecundum potentiam & diuitias, in vtraque, ſcilicet politia, præferuntur, id eſt, ponuntur in dignitatibus principatus, tyrannide, id eſt, ſola conſideratione tyrannidis, vt tyrannides exerceant: ij quidem, ſcilicet in democratia, demagogi, ſunt ſcilicet, id eſt, ponuntur: ij autem, ſcilicet qui ſunt in oligarchia, potentes, quia illi ſola conſideratione potentiæ ponuntur in principatu: aut qui maximos habent principatus, maximè, ſupple, malignantur, quando multo tempore principantur.

Deinde cum dicit, Saluantur autem politiæ, &c. ponit cauſas particulares ſaluationis politiæ cuiuſlibet in communi, quæ reducuntur in ſex genera. Primum eſt, quòd omnia timenda continuè proponantur, vt caueantur. Secundum eſt, quòd ſtatus politicus talem principatum habeat, per quem iocunda ciuitati permaneant, & contraria amoueantur, ibi, *Quoniam autem & propter proprias vitas*, &c. Tertium eſt, quòd principatus non inſtituantur ad lucrum, ibi, *Maximum autem in omni politia*, &c. Quartum eſt, quòd conſiderentur quæ oportet habere principem, qui principatur in magno principatu, videlicet amorem ad politiam, potentatum ad magna perficienda, & virtutem, ſcilicet vt princeps ſit virtuoſus, ibi, *Tria autem quædam oportet habere*, &c. Quintum eſt, quòd conferentia ad politias, per leges ſtatuta, diligenter obſeruentur, ibi, *Simpliciter autem quæcunque in legibus*, &c. Sextum eſt, quòd ſit eruditus in ciuilibus, qui debet principari, ibi, *Maximum autem omnium dictorum*, &c. Quodlibet iſtorum plura continet, ſicut dicetur de quolibet in loco ſuo. In primo iſtorum ſunt tria. Primum, quòd politiæ ſaluantur aliquando non ſolum quia elongantur à corrumpentibus, ſed etiam aliquando propter propè eſſe: quia tunc propter timorem conſeruantur diligentius, ſicut ea quibus apponitur nocturna cuſtodia, melius conſeruantur. Adhuc oportet cauere inſignium contentiones & ſeditiones, & oportet tentare cauere talia per leges, quamdiu extra contentionem ſunt, antequam comprehendantur à contentione vt cognoſcatur malum à principio: hoc enim cognoſcere non eſt cuiuſque, ſed politiæ, quod tamen facilius ſedatur: & quia maxime ab honorabilitatibus principatuum conſurgunt ſeditiones, & etiam fiunt tranſmutationes politiarum, oportet conſiderare omnes, qualiter diſtributæ ſunt honorabilitates in prætoriis in ciuitatibus ad multitudinem, verum ſcilicet ad annum, vel ad quinquennium, vel triennium: & ſecundum hoc quod videtur, oportet illud tempus intendere vel remittere. Si enim excedunt principes, oportet remittere & abbreuiare. Et hæc ſententia huius partis in communi. Litera ſic eſt ordinanda. Saluantur autem politiæ non ſolum propter longè eſſe à corrumpentibus, per id enim ſaluantur per ſe, ſed aliquando, ſupple, ſaluantur &, id eſt, etiam, quia prope, ſunt, corrumpentibus: & tunc ſaluantur per accidens: quia ſcilicet timor propinquorum corrumpentium facit, vt ſollicitius cuſtodiantur. Et hoc eſt. Timentes, corrumpentia ſcilicet per manus habent magis politiam, continentes eam ſcilicet, quia in manibus tenent eam. Et hoc infert valde bonam cautelam, ibi, Quare oportet eos qui de politia ſollicitantur, timores præparare, id eſt, cauſas timoris de corrumpentibus, continuè præ oculis habere, vt, ſic ſcilicet politiam conſeruent, & non diſſoluant per cautelam de corrumpentibus. Et dat ſimile, ibi, Quemadmodum nocturnam cuſtodiam, qua ſcilicet ſeruatur contra timores nocturnos: & ſic oportet fieri politiæ obſeruationem, contra timores ſcilicet corrumpentium. Et oportet quod longè eſt periculum, propè facere, id eſt, cauere tanquam ſit propè: quia ſic facilius cauetur.

h Et quia accidit præcipuè in contentionibus inſignium, ideò ſubdit, ibi, Adhuc inſignium, potentum ſcilicet & diuitum, contentiones & ſeditiones, ſupple, oportet præcauere. Et quia hoc facilius fit ſub forma iuris, addit qualiter hoc fiat, ibi, Et per leges oportet tentare cauere, ſic ſcilicet vt eos qui extra contentionem ſunt, antequam comprehendantur & ipſi, id eſt, illi qui ſunt extra contentionem principum: illi enim inuoluuntur in contentionibus principum, quando principes intendunt contendere: & ideò oportet præcauere per legem qualiter hoc propriè fit. Propter quod ſubdit. Tanquam quod in principio ſit malum cognoſcere, ex iuris & legis ordine, ſit, non cuiuſcumque, ſed politici viri, cuius eſt ordinare ciuilitatem ſiue politiam.

i Et dat exemplum, ibi, Ad eam autem, quæ per honorabilitatem fit, tranſmutationem, ſi eſt oligarchia & politia mixta ex oligarchia & democratia, in quibus intuita honorabilitatis conſtituuntur principes. cum acciderit hoc, ſcilicet contentio vel ſeditio, manentibus quidem eiſdem honorabilitatibus, tunc, abundantia autem honorabilitatis, principum ſcilicet, facta, honorabilitatis communis multitudinem, populi ſcilicet, oportet conſiderare ad præteriens, id eſt, ad præteritum tempus, in quo principati ſunt: quia in bello diſcitur probabiliter qualiter ſe habebunt in futuro. Et eſt verum iuris exemplum. Ex præterita vita diſcimus quid de futuris præſumere debeamus. Et oſtendit qualiter ſi conſideretur ad politias aliarum ciuitatum, ibi, In quibuſcumque quidem ciuitatibus honorantur ſecundum annum, vt ſcilicet in anno principatu principentur, ſecundum hoc tempus, annuum ſcilicet, in maioribus autem per trienuium, aut quinquennium, ſcilicet principentur. Et conſiderandum eſt ſi tempus quo principantur, ſit multiplex, vel ſubmultiplex, ad tempus aut terminum, in quo honorationes, id eſt, principatus, inſtituæ fuerunt

fuerunt politiæ : & secundum hoc considerandum, quibus scilicet quanto tempore principari debeant : & sic secundum hanc considerationem oportet lege honorabilitates intendere, scilicet ad tempus, vel remittere, scilicet ad breuius : siquidem excedant, intendentes, scilicet in principatu, secundum multiplicationem, id est, oportet tempus multiplicari : quia illi sunt digni ampliori honore, qui excedunt honorabilitate virtutis : si autem deficiant, scilicet intendentes ad principatus, secundum defectum legis & ordinis, tunc oportet remittere tempus & abbreuiare. Et hoc est : & minorem, id est, breuioris temporis, facientes honorationem, vt scilicet, deponantur : quia indigni sunt principatu.

k Et ostendit in quibus, si non sit huiusmodi remedium, quæ inconuenientia sequantur, ibi, In oligarchiis quidem enim & politiis non facientibus quidem sic, hic quidem oligarchiam & politiam, hic autem potentatum, tyrannicum, supple, fieri accidit : illo autem modo, vbi scilicet remittitur ex politia quidem mixta democratiam, ex oligarchia autem politiam vel demum, id est, democratiam, supple, fieri accidit : & vtroque modo transmutatur & non mutatur politia.

l Et subdit remedium saluans politiam, ibi, Commune autem, saluans scilicet remedium, & in demo, id est, democratia, & in oligarchia, & in monarchia, quæ est regnum, & in omni alia scilicet politia neque crescere valdè multum, id est, principes permittere nullos præter commensurationem, scilicet aliorum ciuium, sed magis tentare paruos principatus, & multi temporis dare eis honores, quam breuiter magnos. Quia per paruos non habent, quin possint deponi quando ciues voluerint. Et ponit rationem quare hoc est melius, ibi, Corrumpuntur enim, & non omnes sunt viri, supple, qui se contineant à corruptionibus : & ideò diffinit sic virum Gregorius, Vir est qui contra biformes fortunæ insultus, vniformi constantia militat præmunitus. Et ideò non omnes viri sunt molles, vt fœminæ quæ sunt ad fortunas. Et ideò non omnis viri est ferre bonam fortunam : eleuantur enim in bona fortuna, & deiiciuntur in mala. Et subdit ad remedium, ibi, Si autem non, supple, fiat sic, tunc caueatur, neque cum simul totos dederint magnos, supple, principatus, auferre rursum totos, sed gradatim, supple, auferantur eis principatus : quia nemo subitò ab altis in infimum vult cadere.

m Et quia forma iustitiæ maximè tolerabilis est, plusquam violentiæ, ideò subdit, ibi, Et maximè quidem tentare, supple, oportet, legibus, scilicet communibus, sic ordinare, vt nullus fiat multum excedens potentia, nec amicorum nec pecuniarum : quia aliter resistit communitati populi, & soluit politiam. Et ponit vltimum remedium contra hoc si fiat potens, ibi, Si autem non, supple, caueatur ne exaltetur potentia amicorum & pecuniarum, tunc oportet sequestratas facere stationes ipsorum, id est, habitationes, vt scilicet in ciuitate non habitent, sed extra : quia ibi non possunt dominari super populum, sed in priuatis habitantes, in suis, non in communibus dominabuntur.

n Deinde cum dicit, Quoniam autem & propter proprias vitas, &c. ponit secundum remedium saluans politias. Sententia est, quòd quando aliqui propter proprium modum viuendi insolescunt, & ideò contra ordinem politiæ viuunt, quòd oportet politicum, qui doctus est in politeumate, ponere aliquem qui tales consideret, & habeat principatum in talibus, qui consideret eos qui nociuè viuunt contra ordinem politiæ, secundum vnumquemque, ita quod iucundum ciuitatis non auferat : quia necesse est, quòd quælibet ciuitas habeat aliquas iucunditates, in quibus iucundetur, & violantes compescat, & trahat eos per commonitionem ad propositas actiones, ne alij exemplo eorum insolescere consuescant. Et hæc est sententia tota huius partis. Litera sic ordinanda est. Quoniam autem, &, id est, etiam propter proprias vitas insolescunt, scilicet lasciuiis & concupiscentiis vacantes, oportet, ad medicinam huius morbi, facere in ciuitate principatum quendam, in quo princeps illius principatus consideret viuentes nociuè ad politiam, id est, contra ordinem ciuilitatis. Et quia multæ sunt politiæ, ideò subdit. In democratia quidem ad democratiam, in oligarchia autem ad oligarchiam, id est, contra oligarchiam. Similiter autem & in vnaquaque aliarum politiarum, supple, qui consideret omnes viuentes contra ordinem politiæ. Et ille princeps illius ciuitatis, id quod pertinet ad iocundum ciuitatis, secundum modos & iocunditates liberales, vt est vigella, & alia exercitia ciuitati vtilia, sigillatim secundum vnamquamque ciuitatem debet obseruare, propter easdem causas, ne scilicet contentiones oriantur, si consueta ad inconsueta transferantur.

o Et subdit quodnam sit illud remedium, ibi, Hoc autem remedium est super oppositis partibus firmare actiones, id est, tales actiones, quæ oppositis partibus, quæ sunt in ciuitate, congruant : & ad talia firment actiones, vt sine vitio cuiuslibet partis viuant : & principatus, scilicet ad hoc firment. Et exponit quæ sunt oppositæ partes, ibi, Dico autem, exponendo scilicet, opponi Epiices, id est, super iustos multitudini : quia iusti in ciuitate non sunt multi : egenos autem dico, supple, opponi opulentis. Et oportet principes talis principatus tentare commiscere egenorum multitudinem, & eam quæ diuitum, vel oportet tentare augere quod medium inter eos, id est, mediarum personarum : quia medij synceriſſimè viuunt, vt in præhabitis ostensum est. Et tangit causam subdens. Hoc enim, scilicet augere medios, dissoluit eas quæ propter inæqualitatem, oriuntur, supple, seditiones. Si enim cuilibet permittatur ad propriam concupiscentiam viuere, fiunt inæqualitates, & oriuntur seditiones.

p Deinde cum dicit, Maximum autem in omni politia, &c. ponit tertium remedium saluans politias. Sententia est, quòd princeps debet lege statuere, quòd principatus non sint ad lucrum, & maximè hoc oportet obseruari in oligarchiis. Et causa huius est : quia tunc non indigna

digna habuntur si coërceantur à principando, sed potius gaudent : quia principantes in publicis non possunt vacare propriis vtilitatibus, & sic ditari. Si autem putarent, quòd in principatu possent furari ea quæ sunt communia, tunc contristarentur non principantes, ex duabus causis, quia scilicet non participant honoribus principatuum, & quia priuantur lucris, & sic mouerent seditiones & conturbarent politiam & aliam ciuilitatem. Deinde dicit, quòd sic tali institutione facta, contingit singulariter simul saluatam, scilicet esse, democratiam & aristocratiam & oligarchiam : eò quod insignes & populus habent quod volunt. Quod enim omnibus liceat principari consiliatiuo & iudicatiuo principatu, hoc est democraticum, vt in antè habitis probatum est : quod autem insignes sint in principatibus, hoc est aristocraticum secundum quod aristocratia quædam oligarchia est, & hoc est quando principatus non sunt ad lucrum : tunc enim egeni de populo non possunt principari : eò quod nullum sit lucrum : sic insignes erunt in principatibus, & hoc est aristocraticum : eò quod egeni volunt esse circa propria vt lucrentur, & insignes nullo indigentes, valent & volunt principari : & sic accidit egenis ditari, quia intendere possunt propriis : & sic insignibus non accidit subiici egenis principantibus, sed potius sibi subiici alios in principatibus : & sic ambæ partes ciuitatis stabunt in pace & sine seditione. Sed quia aliquis posset dicere qualiter obuiandum esset illi malo quod est furari communia ad rempublicam siue politiam pertinentia, ideò occurrit & docet hoc in parte ista : quia vt non furentur quæ sunt communia, statuatur quod traditio pecuniarum communium fiat principibus & etiam ciuibus omnibus in publico, & rescripta per manum publicam tabellioni reponantur penes confraternitates & contubernia artificum & penes tribus consanguineorum quæ semper testes sunt de receptis. Et hæc est sententia huius partis in communi. Litera sic ordinanda est. Maximum autem, scilicet saluantium in omni politia, & legibus, & alia, quacumque scilicet, prouisione salutis politiarum, est, sic ordinari, scilicet statuta legum, vt non sit principatus lucrari, ex iudiciis scilicet & aliis artibus principatus.

q Et licet hoc conseruet omnem politiam maximè in oligarchiis oportet seruare : quia in illa principantur insignes, contra quos ad insurgendum pronus est populus. Et dat rationem, ibi, Non enim scilicet, id est, tantum indignantur egeni, scilicet de populo, coërciti à principando, id est, ab eo quod est principari, multi populares qui sunt de multitudine, imò gaudent etiam si quis finit eos circa propria vacare, quare, id est, propter quod si putauerint principante aliquo furari posse communia, tunc ambo contristant. Et subdit quæ scilicet honoribus non participare & lucris : & sic facilius insurgunt contra principantes & mouent seditiones.

r Et ponit alias vtilitatem ex hoc prouenientem, ibi, Singulariter autem vel singula vtriusque politiæ &, id est, etiam contingit simul esse, scilicet democratiam & aristocratiam, si hoc instituerit aliquis, quod scilicet principatus non sint ad lucrari. Et hoc ostendit subdens, ibi, Contingit enim vtique & insignes & multitudine vtroque habere quæ volunt. Et ostendit modum, ibi, Licere quidem enim omnibus principari, democraticum est : quia illi æqualiter sunt liberi : insignes autem esse in principatibus, est aristocraticum & oligarchicum : & vtrumque horum erit cum non sit lucrari à principantibus. Et ponit rationem, ibi, Egeni enim non valent nec volunt principari, eò quod nullum sit lucrum ad excellentiam, sed egeni volunt circa negotia magis esse vt lucrentur : opulenti autem optimè poterunt principari propter nullo communium indigere : quia ex suis sibi sufficiunt, & aliis.

s Quare, id est, propter quod ex tali institutione accidit egenis quidem fieri opulentos, propriis intendentibus : & hoc propter immorari circa propria : insignibus autem accidit non subiici quibuscumque de populo : desiderant enim & volunt esse insignes.

t Et ponit remedium ad hoc quod non possint furari communia, ibi, Et vt non furentur, quæ communia scilicet sunt, traditio fiat pecuniarum publicarum, siue communium, principibus, præsentibus & ciuibus & omnibus, & rescripta, scilicet per manum publicam tabellionis, penes fraternitates, id est, societates, & contubernia, id est, contubernales, & tribus, id est, qui sunt contribules, reponantur : tunc enim nihil negare & nihil possunt subtrahere. Et subdit si talis lex statuatur, quòd non sit lucrari in principatu, quid faciendum, ibi, Eius autem quod est sine lucro principari, oportet esse honores, scilicet principatuum, lege publica statutos approbaris personis, & quod alij non principentur.

u Adhoc autem quod talis politia saluetur, oportet ipsos principes in democratiis quidem, opulentis, id est, ditioribus parcere non solum in non faciendo possessiones æquè partiales, id est, quod æqualiter dividant possessiones (vt præcipit Socrates) sed potius vnumquemque dimittant gaudere sua possessione : sed neque etiam oportet præcipere diuitibus, quòd fructus possessionum cogantur æqualiter diuidere : quod tamen in quibusdam politiarum latet quandoque factum, sicut ordinauit Socrates : ideo factæ sunt seditiones in illis. Et tangit adhuc expediens ad hoc, ibi, Melius autem est, scilicet ad saluandam politiam, prohibere volentes, oblationes facere principibus, sumptuosas quidem, non vtiles autem oblationes. Et dicit quæ sint illæ, ibi, Puta chorigias, id est, sumptus in choreis & congregationibus, sicut fieri solet in conuiuiis ad quæ illi inuitantur : illæ enim dicuntur chorigiales à choreis quæ in talibus conuiuiis ducuntur : & lampadarchias (lampas in Græco est flamma) & loquitur de expensis candelarum, quæ fiunt in talibus conuiuiis : & quæcumque aliæ tales, sunt inutiles expensæ.

x Et dat quid adhuc expedit in oligarchia vt quiete & sine seditione principentur, ibi, In oligarchia autem in qua principantur insignes,

expedit principibus, egenorum facere curam multam, & facere siue statuere illis principatus, à quibus fiunt receptiones, & his sic largis & magnificis tribuere principatus: quia sic illis bene cupit & fauet populus, nec insurgit contra illos. Et dicit vlterius quid expediat principibus ad principandum quietè, ibi, Quod si quis opulentorum iniuriatus fuerit istis, egenis scilicet de populo, maiores increpationes esse à principibus, quam si sibi ipsis, id est, quam si sibi ipsis fuissent iniuriati. Et iterum aliud, ibi, Et hæreditates non, esse scilicet distributas, secundum dationem, principum scilicet, sed secundum genus, vt vnusquisque in hæreditate paterna scilicet sui generis succedat: quia ex hoc quod aliquis eiicitur de sua hæreditate, & alius ponitur in ea, sæpè fiunt seditiones. Et expedit etiam, neque plures quam vnam eundem hæreditatem hæreditare, ita quod princeps non det ius alteri in vna hæreditate vnius. Et dat rationem, ibi, Sic enim vtique æqualiores substantiæ ciuium, & egenorum vtique plures ad abundantiam pertingent: quia quilibet studet augere quod suum est. Hoc igitur expedit sic in oligarchiis ad hoc quod quietè principes principentur.

y Et subdit quid expedit in democratiis, ibi, Expedit autem & in democratia & oligarchia, ad saluandum principatum, aliorum dominantium de foris factorum, vel æqualitatem vel possessionem dare, his qui minus habent, & non sibi vsurpare, & iis qui minus communicant politia hac, quia communicare non possunt propter inopiam. Et hoc est. In demo, id est, in democratia quidem opulentis, quia illi non communicant egenis: in oligarchia autem egenis, quia sic ostendant se habere curam de omnibus. Excipit in hoc quod aliqui principatus iura debita possunt sibi retinere, ibi, Excepto, quicumque principatus sunt domini politiæ, & hoc debent committere solis illis qui sunt de politia: hoc autem iis qui ex politia, committere dominis solis, quibus ex iure debentur pro salario vel stipendio, eò quod deseruiunt in politia communiter omnibus, vt in antè habitis sæpè determinatum est: quia nullus militat suis stipendiis: vnde solum illis talia debentur iura, si vnus est, vt in regno, vel plures sunt domini politeumatis, vt in democratia. Et sic finita sunt ea quæ dicit de tertio saluatiuo politiarum.

z Tria autem quædam oportet, &c. Incipit hic quartum saluatiuum politiarum determinare: & circa hoc duo facit. Primò enim determinat ipsum saluatiuum. Secundò monet super hoc dubitationem, ibi, Habet autem dubitationem, &c. Sententia primæ partis est, quòd si princeps in maximo principatu (cuius est ordinare politiam) saluare debeat politiam, oportet eum habere tria, primò scilicet amorem ad consistentem politiam, id est, quod amet vt politia saluata consistat: deinde secundò potentiam qua possit perficere maxima opera, quæ sunt principatus sui. Et tertiò virtutem & iustitiam: quia vitiosus & iniustus nihil bene agit, nec alium ordinare potest, qui in seipso est inordinatus: dicetur enim ei, vt quid alium doces, te ipsum non doces: Rom. 2. Et cum dicitur, oportet esse iustum, id est, oportet eum scire iustum & differentias iusti, secundum quamlibet & omnes politias: ideò quia non est idem iustum cum omnibus politiis sicut nec idem æquale. Hæc est sententia primæ partis. Litera sic ordinanda est. Tria autem quædam oportet habere futuros principari principales principatus, sicut est rex, & dux exercitus, & dominus politeumatis, & proconsul, & huiusmodi. Et ponit hæc tria secundum ordinem. Primò quidem amorem ad consistentem politiam, id est, vt politia consistat saluata & maneat: quia nihil bene fit & diligenter sine amore: amor enim cuncta leuia facit: vnde Ouidius.

Omnia vincit amor, & nos cedamus amori.

Deinde, secundo scilicet, oportet eum habere potentiam ex seipso maximorum operum, id est, ad maxima opera principatus seu politiæ in corrigendo malos & præmiando bonos. Propter quod dictum est in præhabitis, quòd oportet regi dari & ordinari adiutorium, in quo possit effectui mandare quod statuit & præcepit. Tertiò autem oportet eum habere virtutem & iustitiam: quia sicut dicit in 5. Ethic. ad iudicem confugiunt sicut ad iustum animatum. Et oportet eum habere secundum illud iustum quod pertinet ad illam politiam in qua principatur. Et hoc est quod subdit, ibi, Si enim non idem iustum secundum omnes politias, sed aliud est in democratia, & aliud in aristocratia, & aliud in oligarchia, & aliud in regno, & sic de aliis partibus politiarum quæ multæ sunt, sicut in tertio & quarto in antè habitis ostensum est, tunc necesse est multas esse differentias iustitiæ, & quod iustum est in vna, non est iustum in alia: propter quod principantem in politia oportet cognoscere iustum quod pertinet ad politiam in qua principatur, vt secundum hoc ordinet politiam.

aa Deinde cum dicit, Habet autem dubitationem, &c. mouet dubitationem circa determinata: & hæc est dubitatio. Si quando in aliqua politia princeps sit constituendus, & hæc tria non concurrunt, qualiter tunc oportet constitui principem? oportet enim aliquem esse principem politiæ: quia aliter non ordinaretur politia. Et dat exemplum in militari. Militaris quidem est quædam communicatio, & politiæ habet ordinem, sicut bonum exercitus, quod est victoria, cum duce exercitus siue principe militiæ: & oportet illum eligere. Ponamus ergo, quod aliquis sit militaris quoad potentiam, & habeat amorem militiæ, sed sit nequam & iniustus & non politiæ amicus: alius autem non sit militaris, ita vt nec experientiam nec scientiam habeat militarium, sed est iustus & virtuosus: est ergo quæstio quomodo oportet eligere principem militiæ. Et dicit soluens, quod oportet respicere in instituendo principem ad duo quibus omnis princeps constitutus oportet participare: quia instituendo principem ad actum militiæ plus oportet respicere ad experientiam & potentiam militarem, quam ad virtutem: in custodia autem rerum ad politiam pertinentium, magis oportet respicere ad

ad virtutem & iustitiam: & in talibus oportet diuidi principatum in duos. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Habet autem dubitationem quando non acciderint hæc omnia circa eundem, scilicet constituendum in principem, quomodo oportet facere diuisionem horum trium. Et ponit exemplum, ibi, Puta si militaris quidem aliquis fuerit exercitio, scilicet artis militiæ, & strenuitate, nequam autem non habens virtutem iustitiæ, & non sit, scilicet politiæ, id est, ordinis politiæ amicus: alius autem non militaris secundum potentiam & virtutem militarem, qualiter oportet in tali casu fieri electionem.

bb Et subdit soluens hanc dubitationem, ibi, Videtur autem oportere respicere ad duo, scilicet ad id quod minus participat, propter quod in militia quidem, quoad actus militares magis respiciendum est, ad experientiam, sapple, est respiciendum magis quam ad virtutem moralem quæ facit bonum hominem. Et ponit rationem, ibi, Minus enim militia participant (& quod minus dicit, id est, ad minus) duces exercituum ad minus participant militia, id est, oportet participare: quia sine hac experientia nihil militarium perficere possunt: & ideò in constitutione & electione militiæ principis plus oportet respicere ad experientiam militantium, quam ad virtutem moralem. Sed in custodia, quando eligitur custos politiæ, vel militiæ & rerum ad militiam pertinentium, tunc oportet plus respicere ad epiiciam, id est, virtutem & amationem, id est, amorem politiæ. Et hoc est. In custodia autem & cameratione, id est, illorum quæ seruantur in camera, contrarium, id est, respiciendum est minus ad experientiam, & plus ad virtutem moralem: ampliori enim virtute indiget, custos scilicet politiæ, quam sit illa, quam qualem habent multi, scilicet communiter: quia aliter non committeretur ei plusquam custodia tantorum bonorum: scientia autem communis est omnibus: quia indiget miles scientia militari, & custos scientia qua custodire sciat, & fideliter conseruare.

cc Sic soluta quæstione ponit aliam dubitationem de sufficientia trium enumeratorum, ibi, Dubitabit vtique aliquis, &c. Et est dubitatio ista, quòd aliquis potest dubitare si aliquis habet amorem & potentiam politiæ, quid oportet apponere tertium, quod est virtus? Ex politia enim & amore potest aliquis singula perficere: sicut enim in natura non est superfluum in abundantia, ita nec in nullo rationabili ordine: & sic videtur superfluere virtus posita tertia.

dd Et soluit valde bene hanc dubitationem, dicens, quòd nihil prohibet scientes & amantes esse incontinentes, secundum quod incontinentes dicuntur qui impetu passionis metas mentis & rectæ rationis excedunt ad illicitum: propter quod contingit, quòd sicut quandoque sibi ipsis non seruiunt scientes & amantes ipsos, vi passionis ad aliud impulsi, sic ad commune nihil prohibet scilicet habere quosdam scientes communia & amantes communia, qui tamen vi passionis impulsi non seruiunt communibus. Et vt hoc non fiat, oportet tria esse, potentiam scilicet, amorem & virtutem. Et hæc valde bona solutio.

ee Deinde cum dicit, Simpliciter autem quæcumque in legibus, &c. ponit quintum remedium saluans politias. Et sententia huius partis habet tres partes, scilicet quod conferentia ad politias per leges statuta, diligenter obseruentur. Quod multitudo volens salutem politiæ, super non volentes conferretur: quia hoc est maximum elementum politiæ. Quod medium, quod est iustum politiæ, nullo modo transgrediantur: quia sicut in compositione corporis humani medium in figura & compositione membri transgressum, dissoluit pulchritudinem & decorem corporis: ita medium in politia extensum nimis, vel attenuatum nimis, soluit politiam, vel decorem ordinis politiæ: sed qui medium habet, existit scilicet in optimo ordine: & tale soluentes, soluunt primò ordinem pulchritudinis politiæ, & tandem corrumpunt politiam in aliam. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Simpliciter autem, sapple, saluant politiam, quæcumque in legibus, statuta scilicet, vt conferentia dicimus politiis, omnia hæc saluant politias.

ff Et dat exemplum, ibi, Et quod sæpè dictum est, maximum elementum, id est, proprium & essentiale principium procurare, vt valentior sit multitudo, in ciuitate, quæ vult politiam, quam quæ non vult: quia infirmior pars non audet se opponere valentiori. Et hoc est primum.

gg Præter omnia autem hæc, quæ scilicet lege statuuntur, vt saluantia politias, oportet non latere, scilicet legislatorem, quod vtique latet transgressas politias: quia hæc est potissima causa transgressionis, quod medium, sapple, iusto proportionetur in politia: quia transgressio eius soluit politias, & obseruatio huius saluat eas.

hh Et huius ponit rationem, ibi, Multa enim eorum, id est, de numero eorum, quæ videntur democratica, soluunt democratias, scilicet extensa nimis, vel nimis remissa: & in aliis politiis est similiter. Et hoc est. Et oligarchicorum, multa scilicet soluunt, oligarchias, scilicet extensa nimis, vel remissa nimis. Et dicitur Prouerb. Qui nimis emungit, sanguinem elicit. Et dat exemplum, ibi, Qui autem vnam hanc virtutem esse putant, in extremo scilicet, non in medio, trahunt medium ad excessum, id est, ad extremum: ignorantes, quòd quemadmodum naris in compositione hominis est transgressa quidem rectitudinem eam, quæ pulcherrima est compositionis & decoris membrorum, ad aquilinum, nasum scilicet, vel simum, in medio scilicet depressum, & tamen nasus est adhuc, sed tamen adhuc est pulchra & gratiam nasi habens ad aspectum, non tamen habet gratiam si iurendat aliquis adhuc magis ad excessum: quia tunc quidem primò abiicier, id est, tollet à naso mediocritatem, quæ pulcherrima est dispositio partis, quæ est nasus: finaliter autem tollens mediocritatem ad excessum ita tollet pulchritudinem in ostensione, ita quod neque nasum facier apparere, propter excellentiam & defectum, ita scilicet quod amittet non tantum pulchritudinem nasi, sed & amittet in

toto figuram. Et hoc fit propter excellentiam & defectiua contrariorum, in quæ impellitur à medio relicto de luce pulchritudinis & figuræ. Et eodem modo res se habet & de aliis partibus corporis, sicut in ante habitis dictum est de commensuratione pedum. Accidit itaque hoc & circa alias politias, in quibus etiam rationis ordo & commensuratio proportione medij attenditur. Et adaptat, ibi, Etenim oligarchiam & democratiam est, id est, contingit, vt habetur sufficienter, supple, secundum ordinem rationis & commensurationem. Et dicit qualiter, ibi, Equidem, supple, sufficienter habent ex stante optimo ordine secundum rationem principatus oligarchici vel democratici: si autem aliquis magis intendat vtrumque, scilicet oligarchiam vel democratiam, recedens à medio, primò quidem parum intendens deteriorem faciet peritiam, quæ tamen erit in specie politiæ: tandem supra modum intendens, neque politiam faciet, sed corrumpet alio ordine rationis politiæ.

zz Propter quod oportet hoc non ignorare legislatorem & politicum, principem scilicet qui dominatur in politeumate, qualia scilicet saluant democraticum, id est, democraticum, & qualia democratiam corrumpunt: & qualia oligarchicorum saluent & corrumpant oligarchiam: hæ enim duæ politiæ extremæ sunt, ex quibus aliæ componuntur. Et ponit rationem, ibi, Neutram enim ipsarum contingit esse & permanere sine diuitibus, & sine multitudine popularium siue egenorum: sed quando æqualitas facta fuerit substantiæ, tunc scilicet aliam necesse est esse hanc politiam. Et hoc est quod in præhabitis dixit mediam & sacratissimam, quæ est mediarum personarum inter insignes & pauperes. Quare, id est, propter quod corrumpentes his quæ secundum excessum legibus, corrumpunt politias: & ideò non expedit tales leges ponere.

kk Peccant autem tales & in democratiis & in oligarchiis. Et ostendit qualiter peccant, ibi, In democratiis quidem demagogi, qui quasi sunt principes multitudinis. Et hoc est. Vbi multitudo domina legum: quia licut in antè habitis determinatum est, domina politeumatis est multitudo in democratiis, & statuit quod vult. Et ostendit quomodo peccant, ibi, Dominos enim faciunt, supple, demagogi, pugnantes cum diuitibus super ciuitatem: & ideò expedit populo contrarium semper videri dicere pro populo, & omnia dicant pro diuitibus: sic enim ad se trahent diuites, vt stent pro demagogis. In oligarchia autem expedit, vt insignes, qui in ea dominantur, omnia dicant pro populo: sic enim in pace stabit populus, & non insurget contra insignes: & saluabitur politia. Et ponit expediens ad vtrumque eorum. Et iurare contra quam nunc iurent iuramentis enim conseuerabantur: & statuebant talia iuramenta, in oligarchia sic: fidelis ero insignibus, & agam mala in populo. In democratia autem sic, Populo, supple, iurabant malignus ero, & consulam quæcumque habebo mala diuitibus. Et oportet iurare contraria. Et hoc est: oportet autem & existimare & simulare contrarium iuramentis: quia tunc nec insignes insurgunt contra populum, nec populus contra insignes: & sic saluabitur politia, ita quod insignis iuret, Sic iuro, scilicet quod non iniustè agam in populum.

ll Deinde cum dicit, Maximum autem omnium dictorum, &c. ponit sextum remedium saluans politias, quod dicit inter omnia maximum & potissimum. Et est sententia huius partis, quòd maximum inter saluantia politias (quod tamen nunc ferè omnes negligunt) est, quòd omnium filij erudiantur & assuescant ad ordinem politiæ viuere: quia sine hoc nullus profectus est vtilissimarum legum ab omni glorificatarum. Et hoc distinguit, vt scilicet in democratia instruantur viuere, scilicet iuuenes democraticè: in oligarchiis autem oligarchicè: quia vnusquisque ad quod eruditus est viuere, gaudet quando contingit illud. Nunc autem non est sic: quia insignium filij statim deliciantur, & non curant viuere secundum ordinem politiæ: filij autem egenorum sunt exercitati & laborioſi: propter hoc filij principum & volunt & possunt ex diuitiis magis insolescere: sed in democratiis quæ maximè videntur esse democraticæ, consistit contrarium vt conferens & vtile. Et causa huius est vt dicit, quod malè deffinire videntur id quod est liberum, esse quod æquale & iustum in democratia. Democratia enim diffinitur ad duo, scilicet quod plus, id est, multitudo sit domina, & habeat dominium in politeumate, & per libertatem, scilicet quod æqualiter omnes liberi sint qui sunt participantes in democratico principatu, consiliatiuo & iudicatiuo, vt sæpius dictum est: quia iustum democraticum æquale videtur. Æquale autem dicunt, quod hoc sit dominans quodcumque videatur multitudini: liberum autem & æquale dicunt esse quodcumque voluerit quis facere, quod hoc faciat. Et propter hoc in talibus democratiis viuit vnusquisque vt vult. Et hoc abundat in populo, vt dicit Euripides: & hoc est prauum: & ideò non est viuere ad politiam: viuere enim ad politiam est viuere non secundum praua, id est, non est subesse ad seruitutem: vnde ad politiam viuere non est prauè viuere, sed ad salutem quæ non est nisi in virtute. Hæc est sententia. Libera sic est ordinanda. Maximum autem omnium dictorum, politiam scilicet saluantium. Et hoc est. Ad permanendum politias, quod nunc negligunt omnes: eo quod intentio omnium non est ad virtutem, sed ad concupiscentias. Hoc autem est scilicet eruditi in iuuentute ad politias, scilicet viuere. Profectus enim nullus, sine hoc est scilicet, vtilissimarum legum, quæ omnes assuescunt honestati & prohibent contrarium, vt dicit Tullius, & conglorificatarum, legum scilicet ab omnibus politizantibus, id est, politicè pro lege miscentibus, si non erunt assueti & eruditi ad politias. Et docet qualiter hoc est in singulis, ibi, Siquidem, supple, sint leges democticæ, eruditur democraliter: si autem oligarchicæ sint leges, oligarchicè, supple, eruditur viuere. Et dat rationem, ibi, Quæ quidem enim est in vno, scilicet ciue, incontinentia, ad sequendam sensualitatem pluſquam rationem, & in ciuitate, supple, est: quia vnus imitatur alium.

alium. Est autem eruditi ad politiam hæc facere, quibus attingent ad quod eruditi sunt, & non hæc facere, quibus gaudent oligarchizantes & democratiam volentes: sed quibus poterunt hi quidem oligarchizare, supple, eruditi ad hoc: hi autem, aliter eruditi, democratizare: in his enim gaudent in quibus assueti & eruditi sunt: & sic saluatur politia. Nunc autem quia non fit sic, in oligarchiis quidem principantium filij, qui sunt insignes & potentes, deliciantur: qui autem egenorum filij, fiunt exercitati & laborioſi. Quare, id est, propter quod & volunt & possunt ex facultatibus magis insolescere, filij scilicet insignium.

mm In democratiis autem quæ maximè videntur esse democraticæ, contrarium conferentis, scilicet ad politiam consistit: & ideò etiam illi insolescunt. Causa autem huius, supple, est: quia malè diffiniunt quod liberum. Duo enim sunt, quibus videtur democratia diffinita esse secundum veritatem. Et dicit quæ sunt illa, ibi, In id quod populum, id est, multitudinem, esse dominum politeumatis, & libertate. Et dat rationem, ibi, Quod quidem enim iustum, supple, in democratiis, æquale secundum proportionem videtur esse, vt dictum est in 5. Ethic. æquale autem dicunt esse quodcumque videatur multitudini in democratiis, & hoc dicunt esse dominans politiæ: liberum autem & æquale, secundum iustum libertate dicunt, quodcumque voluerit quis facere: quare, id est, propter quod viuit in democratiis talibus, vnusquisque vt vult, & ad quod abundat in ciuitatibus, vt ait Euripides Poeta.

nn Et hoc est prauum, Non enim oportet putare seruitutem esse viuere ad politiam, sed salutem. Salus autem scilicatis non determinatur ad prauum, sed ad libertatem virtutis: dicit enim Tullius & Augustinus, quòd beatus est qui omnia habet quæ vult, & nihil mali vult. Post hæc omnia dicta epilogat, ibi, Ex quibus igitur politiæ transmurantur, & corrumpuntur, & per quæ saluantur, & permanent, vt simpliciter, id est, vniuersaliter, est dicere, tot sũt.

CAPVT VII.

De mutationibus monet eharum, ac corruptionibus.

A REstat autem superuenire de monarchia, ex quibus corrumpitur, & per quæ saluari nata est. Ferè autem consimilia dictis circa politias, sunt & quæ accidunt circa regna, & tyrannides. Regnum enim secundum aristocratiam est, tyrannis autem ex oligarchia extrema componitur & democratia: propter quod vtique & maximè nociua subditis est, veluti ex duobus malis composita, & transgressiones & peccata habens, quæ ab ambabus politiis.

b Existit autem generatio mox ex contrariis vtique monarchiarum. Regnum quidem enim ad auxilium quod à populo Epiicis factum est: & instituitur Rex vnus Epiicorum secundum excessum virtutis, vel actionum, quæ à virtute, vel secundum excessum talis generis.

c Tyrannus autem ex populo & multitudine ad insignes, quatenus populus nihil molestetur ab ipsis. Manifestum autem ex iis quæ acciderunt. Fere enim plurimi tyrannorum facti fuerunt ex demagogis, vt est dicere, credibiles facti ex contrariari insignibus. Hæ quidem enim hoc modo constituerunt tyrannides iam ciuitatibus augmentatis.

d Quædam autem ante istas, ex regibus transgredientibus patria, & magis despoticum principatum appetentibus. Hæ autem ex electis ad principales

CAPVT VII.

REstat nunc videre de vnius gubernatione, ex quibus corrumpatur, & per quæ seruari valeat. Ferè autem similia ac propinqua sunt illis quæ diximus supra de cæteris gubernationibus, illa quæ circa regnum, & circa tyrannidem contingunt. Nam regia quidem potestas, optimatum gubernationi respondet, tyrannis autem ex paucorum potentia illa postrema, & ex populari componitur. Quapropter pernitiosissima est his, qui sub ea sunt, vtpote ex duobus composita malis, & transgressiones, & delicta continens, quæ ex ambabus illis proueniunt.

Existitque generatio statim ex contrariis vtique istarum. Nam regia potestas pro tutela præstantium virorum contra populum reperta est: & fit rex ex præstantibus, per excellentiam virtutis, vel rerum gestarum, quæ sint à virtute, vel per excellentiam huiusmodi generis.

Tyrannis verò originem habet à populo, ac multitudinem contra nobilitatem, vt populus iniuriam ab illis non patiatur. Patet hoc ex ipsis his quæ contigerunt. Ferè enim tyranni vt plurimum facti sunt ex ducibus populorum, fidem adepti ab initio propter calumnias contra nobilitatem factas. Tyrannides igitur aliæ in hunc modum constitutæ sunt, ciuitatibus iam auctis.

Aliæ prius regibus transgredientibus patria iura, & affectantibus magis dominari. Aliæ ex electis ad principales magistratus. Antiquitus enim populi agi- conſti- principi

principatus: antiquitus enim populi instituerunt multi temporis conditores populi & prospectores. Hæ autem ex oligarchiis eligentibus vnum aliquem dominum ad maximos principatus.

e Omnibus enim ineratmodis iis ad efficere de facili, si solum voluissent propter potentiam præexistere: iis quidem regales principatus, iis autem eam quæ honoris: velut Phidon quidem circa Argum, & alij tyranni constiterunt regno existente: qui autem circa Ioniam, & Phalaris ex honoribus: Panætius autem in Leontinis, & Cypselus in Corintho, & Pisistratus Athenis, & Dionysius in Syracusis, & alij eodem modo ex demagogis.

f Sicut igitur diximus, regnum institutum fuit secundum aristocratiam. Secundum dignitatem enim est, vel secundum propriam virtutem, vel secundum genus, vel secundum beneficium, vel secundum hæc & potentiam. Omnes enim cum beneficiassent, vel potentes beneficiare ciuitates, vel gentes, adepti sunt honorem hunc: ij quidem secundum bellum prohibentes seruire, sicut Codrus: ij autem liberantes, sicut Cyrus: vel cum instituissent regionem, sicut Lacedæmoniorum reges, & Macedonum, & Molossorum.

g Vult enim Rex esse custos, vt quidem qui possident substantias, nihil iniustum patiantur, populus autem nullam sustineat iniuriam.

h Tyrannis autem, sicut dictum est sæpè, ad nihil commune respicit nisi propriæ vtilitatis gratia. Est autem intentio tyrannica quidem, quod delectabile, regalis autem, quod bonum.

i Propter quod & supergressionum, quæ quidem pecuniarum, tyrannicæ: quæ autem ad honorem, regales magis: & custodia, regalis quidem ciuilis, tyrannica autem per extraneos.

k Quod autem tyrannis habeat mala & quæ democratiæ & quæ oligarchiæ, manifestum: ex oligarchia quidem, eò quod finis sit diuitiæ: sic enim solum & permanere necessarium custodiam & delicias, & multitudini nihil credere: propter quod & ablationem faciunt armorum, & suspectam habere turbam, & à munitione repellere, & demorari in domo, commune est tambarum & oligarchiæ, & tyrannidis.

tuebant diuturniores administrationes, & procurationes. Aliæ ex paucorum potentia eligentium vnum aliquem ad maximos magistratus.

Omnibus istis modis facultas fuit perficiendi, si modo voluerit per potentiam sibi præexistentem, vel ex regia potestate, vel ex honoribus à populo exhibitis: ceu Phidon apud Argos, & alij alibi regiam potestatem habentes, tyranni sunt facti: circa Ioniam vero tyranni & Phalaris ex honoribus: Panætius quoque in Leontinis, & Cypselus Corinthi, & Pisistratus Athenis, & Dionysius Syracusis, & alij eodem modo ex fauore populorum apud quos multum poterant.

Vt ergo diximus, regia potestas institutа est secundum optimatum gubernationem. Est enim secundum dignitatem, vel per virtutem propriam, vel generis, vel per beneficia collata, vel per ista simul ac potentiam. Omnes enim qui maxima beneficia in ciuitates gentesque contulerunt, vel qui eam facultatem habuerunt, vt conferre valerent, hoc honore potiti sunt: alij bello conseruatis populis, ne in seruitutem deuenirent, quemadmodum Codrus: alij à seruitute liberatis, vt Cyrus: alij quod condidissent vrbem, vel regionem acquisissent, quemadmodum Lacedæmoniorum, & Macedonum, & Molossorum reges.

Vult autem rex esse custos, vt qui diuitias habent, nihil iniustum patiantur, nec etiam populus afficiatur contumeliis.

Tyrannus autem, vt sæpè iam diximus, ad nullam communem respicit vtilitatem, nisi gratia proprij commodi. Est autem obiectum tyranni, quod placeat, regis, quod honestum sit.

Quamobrem & illa in quibus plus habent, sunt tyrannis quidem pecuniæ: regibus autem honores: & custodia regi à ciuibus suis est, tyranno autem à peregrinis.

Quod verò tyrannis contineat illa mala, quæ sunt & popularis gubernationis & paucorum potentia, manifestum est: ex paucorum quidem potentia finem esse diuitias: per has enim solas necesse est permanere, vt conductos retineat custodes, vt sumptus faciat in educando, vt populo suo in nulla parte confidat. Itaque arma ciuibus suis adimere, ac multitudinem populi conculcare, ac ex vrbe pellere, & vacuam habitatoribus ciuitatem red-

l Ex

l Ex democratia autem, & oppugnare insignes, & corrumpere occulte, & manifestè, & fugare, tanquam contra machinantes & impeditores aduersus principatus. Ex iis enim accidit fieri & insidias, iis quidem principari volentibus, iis autem non volentibus. Vnde & Periandri ad Thrasybulum consilium fuit; excedentium spicarum euulsio, quasi opportunum sit semper excedentes perimere.

m Sicut igitur ferè dictum est, transmutationum ipsa principia oportet putare circa politias esse, & circa monarchias. Propter iustitiam enim, & propter timorem, & propter contemptum multi subditorum insurgunt aduersus monarchias. Iniustitiæ autem maximè propter iniuriam, aliquando autem & propter propriorum spoliationem. Sunt autem & fines iidem, quemadmodum ibi, & circa tyrannides, & circa regna. Magnitudo enim diuitiarum & honoris existit monarchis, quæ desiderant omnes.

n Insurrectionum autem, hæ quidem ad corpus fiunt principantium, hæ autem ad principatum. Quæ quidem igitur propter contumeliam ad corpus, contumelia autem existente multarum partium, quælibet ipsarum fit causa iræ. Iratorum autem ferè plurimi punitionis gratia insurgunt, sed non excellentiæ.

o Velut Pisistratidarum quidem propter propulsasse Harmodij sororem, & illusisse Harmodio. Harmodius quidem enim propter sororem, Aristogiton autem propter Harmodium.

p Insidiati sunt autem Periandro ei qui in Ambracia tyranno: quia simul bibens ipse cum pueris interrogauit ipse, si iam ex ipso prægnantes sunt.

q Quæ autem Philippi à Pausania: quia permisit contumeliam pati ipsum sub Attalo.

r Et quæ Amyntæ parui Hypoderda: quia insultauit ad staturam ipsius.

s Et quæ Eunuchi Euagoræ Cyprio: quia enim mulier recusauit filium ipsius, occidit tanquam contumeliam passus.

t Multæ autem insurrectiones factæ sunt, & propterea quod aliqui monarcharum in corpus verecundiã fecerunt.

dere, communia sunt paucorum potentia, & tyrannidis.

Ex populari autem habet, vexare nobilitatem, clamque euertere, & apertè in exilium pellere, tanquam aduersarios, & machinatores contra potentiam suam. Ex his enim & consilia aduersus eos inire contingit, aliis dominationem affectantibus, alus seruitutem fugientibus. Vnde Periandri consilium Thrasybulo datum, supereminentes spicas decerpere, tanquam opportunum fuerit eminentiores ciuium de medio tollere.

Vt igitur ferè dictum est, eadem principia mutationum sunt existimanda, & in Rebuspublicis, & in vnius gubernatione. Per contumeliam enim, & per metum, & per contemptum, insurgunt plerique subiectorum aduersus dominantes. Iniuriæ verò maximè per contumeliam, nonnunquam & per ablationem rerum fiunt. Sunt autem & fines ibi tales, quales sunt circa tyrannides, & regna. Opes enim & honores, qui in tyrannis regibusque maximi conspiciuntur, affectant omnes.

Insurgunt autem quandoque in corpus dominantis, quandoque in ipsam dominationem. Quando enim per contumeliam adducuntur homines ad insurgendum, impetus fit in corpus. Cumque sint contumeliæ partes plures, vnaquæque illarum concitat ad iram. Irascentium verò plurimi vltionis causa impetum faciunt, non causa potentiæ.

Quale fuit illud filiorum Pisistrati: ob contumeliam enim sorori Harmodij illatam, & ipsum Harmodium compellatum, impetus in eos factus est: ab Harmodio quidem propter sororem, ab Aristogitone autem propter Harmodium.

Aduersus Periandrum quoque Ambraciæ tyrannum insidiæ factæ sunt, ex eo quia in potu, quem amabat, puerum interrogauit, an adhuc ex se prægnans esset.

Philippus vero à Pausania occisus est: quia non vlciscebatur contumeliam sibi factam ab Attalo.

Et Amyntas paruus à Darda: quia iactaret se in illius ætate abusum esse.

Et Eunuchus ab Euagora Cyprio: quod enim mulierem elegerat eius filiam, quasi contumelia affectum eum necauit.

Plurimæ vero inuasiones factæ sunt ex eo quia in corpus verecundiam intulissent.

* Velut & quæ Cratæi ad Archelaum: semper enim grauiter se habebat ad colloquium. Quare sufficiens & minor fuit occasio, propterea quod filiarum nullam dedit, cum promisisset ipsi, sed priorem quidem detinens à bello aduersus Sirram & Arabæum dedit regi Elibeas, iuniorem autem filio Amyntæ, existimans sic vtique illum nihil differre, & eum qui ex Cleopatra. Sed ab alienationis principium extitit grauiter ferre ad veneream gratiam.

x Cum insurrexit autem & Hellanocrates Lariſſæus propter eandem causam: tanquam enim vtens statura ipsius non deduxit spondens, propter contumeliam, & non propter amatiuam concupiscentiam, putauit esse factam colloquutionem.

y Paron autem & Heraclides Ænij Cotyn peremerunt, patri supplicium inferentes.

z Adamas autem discessit à Cotyo: quia puer existens excisus fuit ab ipso, tanquam iniuriam passus.

aa Multi autem & propter ea quod in corpus afflicti fuerunt percussionibus irati, ij quidem destruxerunt, hi autem aggressi sunt tanquam iniuriam passi, & ea quæ circa principatus & regales potentatus.

bb Velut in Mitylena Megacles Pentalidas circunstantes & verberantes Coynes insurgens cum amicis peremit.

cc Et posterius Smerdes Penthilum cum plagas accepisset, & ab vxore extractus, peremit.

dd Et insurrectionis Archelai Decamnichus dux fuit exacerbans insurgentes primus. Causa autem iræ: quia ipsum tradidit flagellandum Euripidi Poëtæ. Euripides autem infremuit cum dixisset ipse aliquid aduersus fœtorem oris. Et alij autem multi propter tales causas, ij quidem perempti sunt, ij autem insidias passi sunt.

ee Similiter autem & propter timorem: vnum enim aliquid erat hoc causarum, sicut politias & monarchias: velut Xerxem Artapanes timens criminationem, quæ circa Darium, quia suspendit, cum non iussisset Xerxes: sed putans indulgeri tanquam non memorantem propter cœnam.

ff Hæc autem propter contemptum,

Qualis fuit inuasio illa Cratæi aduersus Archelaum: semper enim molesta illi fuerat consuetudo eius. Itaque parua etiam occasio sufficiens fuit, vel quia filiarum nullam sibi dederat, cum se daturum promisisset, sed primam occupatus bello aduersus Sirram & Arrabæum, tradidit regi Elbeæ, alteram verò filiam minorem natu filio Amynta coniugauit, existimans per hunc modum minimè sibi fore aduersaturum ex Cleopatra genitum. Sed indignationis principium extitit, quod grauiter ferebat se ad libidinis gratiam haberi.

Fuit vna cum illo ad rem patrandam Hellanocrates Lariſſæus ob eandem causam: quod enim abusus ætate illius, non vt promiserat, deducebat, ob contumeliam id fieri ratus est, non ob amorem.

Paron verò & Heraclides Ænij Cotyn peremerunt, patri mactantes.

Adamas verò à Coty rebellauit, quasi contumelia affectus, quod ab eo in pueritia exectus esset.

Multi etiam ob verberatum corpus, vel interfecerunt ira perciti, vel impetum fecerunt, quasi contumelia affecti, & contra homines in potestate constitutos, & contra reges.

Vt Megacles apud Mitylenem magistratus circumeuntes, & clauis pulsantes cum amicis aggressus interfecit.

Et postea Smerdes verberibus cæsus, & à muliere tractus, Penitilon interemit.

Archelai verò necis princeps fuit Dechamnicus. Is enim primus cæteros aggressores commouit, & irritauit. Causa verò fuit irarum, quod illum Archelaus Euripidi poëtæ verberandum tradidisset. Erat verò infensus illi Euripides ob maledictum in ipsius insuauitatem oris iactatum. Et alij complures tali de causa, vel interfecti sunt, vel in periculum insidiari venerunt.

Similiter quoque propter metum: hæc enim vna ex causis est, vt in Republica, sic etiam in vnius gubernatione: seu Xerxem Artapanes metuens calumniam de Dario, quod eum suspendisset, Xerxe non iubente: sed putans illi veniam esse datam propter cœnam, quasi abignoscente.

Alia verò propter contemptum, vt vi-

sicut

ſicut Sardanapalum videns quidam percutientem ſecum mulieribus, ſi verè hoc fabulantes dicunt. Si autem non de illo, ſed de alio erit vtique hoc verum. Et Dionyſio poſteriori Dion inſurrexit propter deſpectionem, videns ciues ſic ſe habentes, & ipſum ſemper ebrium.

gg Et amicorum autem quidam inſurgunt propter deſpectionem: propter confidere enim contemnunt, tanquam obliturí: & putantes poſſe obtinere principatum, modo quodam propter contemnere inſurgunt. Tanquam potentes enim & contemnentes periculum propter potentiam inuadunt de facili, ſicut ducentes exercitus monarchis, ſicut Cyrus Aſtiagi, & vitam contemnens & potentiam: propter potentiam quidem inoperoſam fuiſſe, ipſum autem deliciari. Et Scuthes Thrax Amadoco exiſtens dux exercitus. Ij autem & propter plura horum inſurgunt, vt & deſpicientes, & propter lucrum, ſicut Ariobarzani Mithridates.

hh Maximè autem propter hanc cauſam inuadunt, qui quidem natura audaces & honorem habent bellicum à monarchis. Virilitas enim potentiam habens, audacia eſt, propter quas ambas tanquam de facili prævaliturí faciunt inſurrectiones.

ii Eorum autem qui propter amorem honoris inſurgunt, eſt alius modus cauſæ præter dictos prius. Non enim, ſicut quidam, tyrannos inuadunt, videntes lucra magna & honores magnos exiſtentes ipſis: ſic & eorum qui propter amorem honoris inſurgunt, vnuſquiſque præeligit periclitari: ſed illi quidem propter dictam cauſam, ij autem ac ſi vtique aliqua alia fieret actio ſingularis, & propter quam nominati fierent & noti, ſic & monarchas inuadunt non poſſidere volentes monarchiam, ſed gloriam.

kk Sed tamen pauciſſimi numero ſunt propter hanc cauſam impetum facientes. Supponi enim oportet nihil curare de eo quo eſt ſaluari, ſi non debeat prævalere in actione, quibus aſſequi quidem oportet Dionis æſtimationem: non facile autem ipſam adeſſe multis. Ille enim cum paucis militauit aduerſus Dionyſium, ſic habere dicens, quod vbicunque poſſit procedere, ſufficiens ſibi tantum participare actioni, veluti

dens quidam Sardanapalum regem inter eas mulieres penſa diuidentem, ſi modo fabula vera fuit: & ſi non in illo, attamen hoc in alio verum eſſet. Et Dionyſium poſteriorem Dion inuaſit, quod eum contemnebat, conſpiciens ipſum Dionyſium ſemper ebrium, & ciues Syracuſanos ita ſe habere.

Amicorum etiam quidam inſurgunt propter contemptum. Ob fidem enim ei adhibitam ſpernunt, tanquam facultatem habentes clam moliendi: & putantes ſe dominationem obtinere poſſe, quodammodo per contemptum inuadunt. Tanquam enim potentes, & contemnentes periculum, propter ſuam potentiam, faciliter inſurgunt, vt duces quidam exercituum aduerſus principes ſuos, quemadmodum Cyrus contra Aſtyagem, cuius & vitam & potentiam contemnebat, cernens & copias eius iam conſenuiſſe, & ipſum in deliciis vitam agere. Et Seuthes Thracius cum eſſet dux exercitus Amadoci. Quidam verò huius plurimum gratia inſurgunt, ſeu propter contemptum, & propter lucrum, velut contra Ariobarzanem Mithridates.

Maximè verò propter hanc cauſam inſurgunt hi qui ſunt natura ſuperbi, & honorem habent ex rebus bellicis apud dominantes & principes. Fortitudo enim potentiam habens, ſuperbia eſt, per quas ambas quaſi facilitèr ſuperaturi eos aggrediuntur.

Eorum verò qui ob honoris cupiditatem inſurgunt, aliusmodus eſt cauſæ vltra iam dictos. Non enim, vt quidam, tyrannos inuadunt, ſpe magnorum commodorum, magnorumque honorum quos in illis cernunt, inducti: ſic & qui ob honoris cupiditatem eos aggrediuntur: ſed illi quidem, vt ea ſibi arripiant quæ in tyrannis admirabantur, hi autem vt ex re geſta memorabili atque egregia, famam ac celebritatem nominis conſequantur, non dominationem acquirere volentes, ſed gloriam.

Sunt tamen perpauci qui ob hanc cauſam moueantur. Conſtituendum eſt enim ſibi viuendum non eſſe, niſi rem confecerint, quibus adeſſe oportet Dionis propoſitum, non facile quidem fieri in multis. Ille enim cum paucis militibus contra Dionyſium profectus ait, quantumcunque progredi poſſet, ſatis id ſibi foret, vt ſi vel parum terræ illius inuaſiſſet, pulchrum iam ſibi mori exiſtimaret.

ſicut

ſicut modicum inuaſiſſet terræ, mox accideret mori, huic bene habere ſibi mortem.

ll Corrumpitur autem tyrannis, vno quidem modo ſicut aliarum politiarum vnaquæque ab extrinſeco, ſi contraria aliqua ſit politia valentior. Conſiliari quidem enim palam, quod exiſtit propter contrarietatem electionis. Quæ autem volunt potentes, agunt omnes. Contrariæ autem politiæ, demos quidem tyrannidi ſecundum Heſiodum, ſicut figulus figulo. Etenim democratia vltima tyrannis eſt. Regnum autem & ariſtocratia propter contrarietatem politiæ. Propter quod Lacedæmonij plurimas diſſoluerunt tyrannides, & Syracuſani pro tempore quo politizabant bene.

mm Aliquando autem ex ſe ipſa, quando qui participant, ſeditiones fecerunt, ſicut qui circa Gelonem, & nunc quæ eorum quæ circa Dionyſium. Quæ quidem Gelonis, Thraſybulo Hieronis fratre filium Gelonis abducente, & ad delectationes excitante, vt ipſe principaretur: familiaribus autem congregatis, ne tyrannis omninò diſſolueretur, ſed Traſybulus: congregari autem ipſorum tanquam tempus habentes, eiecerunt omnes ipſos: Dionyſium autem Dion aggreſſus curator exiſtens & aſſumens populum, illum eiiciens peremit.

nn Duabus autem exiſtentibus cauſis propter quas maximè inſurgunt contra tyrannides, ſcilicet odio, & contemptu, alterum quidem horum oportet exiſtere tyrannis, ſcilicet odium: ex contemptu autem fiunt multæ diſſolutionum. Signum autem eorum: quidam enim qui acquiſierunt plurimi conſeruauerunt principatus: qui autem ſuſceperunt, mox, vt eſt dicere, peremit omnes. Fruitiuè enim viuentes, facilè contemptiui fiunt, & multas opportunitates dant inſurgentibus.

oo Partem autem quandam odij iram oportet ponere. Modo enim quodam earundem actionum cauſa fiat.

pp Sæpè autem & magis operoſa ira quam odium. Robuſtius enim inſurgunt, propterea quod non vitiur ratiocinatione paſſio. Maximè autem ſignificat furoribus aſſequi propter iniuriam: propter quam cauſam Piſiſtratidarum deſtructa eſt tyrannis, & multæ aliarum. Sed magis odium. Ira qui-

Corrumpuntur autem tyrannides, vno quidem modo, vt vnaquæque aliarum Rerumpublicarum ab extra, ſi aliqua ſit contraria Reſpublica robuſtior. Nam voluntas quidem aderit, propter contrarietatem electionis. Quæ autem volũt omnes efficiunt, modo poſſint. Contrariæ vero ſunt gubernationes, populus quidem tyrannidi ſecundum Heſiodum, vt figulo figulus: nam gubernatio populi illa poſtrema, tyrannis eſt: regia vero poteſtas, & optimatum gubernatio, propter contrarietatem gubernandi. Quapropter Lacedæmonij multas euerterunt tyrannides, & Syracuſani per id tempus, quo Reſpublica eorum recte gubernabatur.

Alio autem modo corrumpuntur, cum in ſeipſis ſeditionem habent, quemadmodum circa Gelonem factum eſt, & nunc circa Dionyſium. Gelonis enim filium Thraſibulus Hieronis frater per illecebras & voluptates traducebat, vt ipſe dominaretur. Domeſtici verò ac neceſſarij per factionem repugnabant, vt non tyrannis omninò ſolueretur, ſed Thraſybulus: vtrum alij inter hæc conſpirantes, eam occaſionem nacti, ipſos omnes pepulerunt: Dionyſium autem Dion, contra eum copijs ductis, cum eſſet affinis, ſuſcepto populo illum pepulit, ipſe verò interfectus eſt.

Cumque duæ ſint cauſæ propter quas maxime contra tyrannos inſurgitur, odium ſcilicet, & contemptus, odium quidem exiſtat oportet in tyrannos, ex contemptu autem plurimæ fiunt euerſiones. Huius verò ſignum fuerit, quod plerique eorum qui dominationes adepti ſunt, eas vſque ad extremum conſeruauerunt: ſed qui ab illis ſuſceperunt, confeſtim (vt ita dixerim) perierunt omnes. In voluptatibus enim viuentes, efficiuntur facilè contemnendi, ac multas præbent occaſiones opprimendi ſui.

Particulam verò quandam odij debemus iram exiſtimare. Nam quodammodo earundem rerum cauſa exiſtit.

Et eſt interdum ira efficacior quam odium. Vehementius enim inſurgunt: quia perturbatio illa non vtitur ratione. Maximè verò contingit, vt ira deferantur, qui contumelia fuerint affecti: per quam quidem cauſam & Piſiſtratidarum deleta eſt tyrannis, & multæ aliarum. Sed odium magis ratione vtitur. Nam ira cum dolore

dem

dem enim cum triſtitia adeſt, quare non facile ratiocinari: inimicitia autem ſine triſtitia.

qq Vt autem in ſumma eſt dicere, quotcunque cauſas diximus oligarchiæ intemperatæ & vltimæ & democratiæ extremæ, tot & tyrannidis ponendum. Etenim hæ exiſtunt entes diuiſibiles tyrannides.

rr Regnum autem ab extrinſecis quidem minimè corrumpitur: propter quod & multi temporis eſt: ex ſeipſo autem plurimæ corruptiones accidunt.

ſſ Corrumpitur autem ſecundum duos modos: vno quidem, ſeditionem facientibus iis qui participant regno: alio autem modo, magis tyrannicè tentantibus gubernare, quando exegerunt eſſe domini plurium & præter legem.

tt Non ſiunt autem regna nunc: ſed ſi ſiant, monarchiæ & tyrannides magis: propter regnum quidem eſſe voluntarium principatum, dominium autem maiorum, & propter multos eſſe ſimiles, & nullum differentem tantum, vt correſpondeat ad magnitudinem & dignitatem principatus. Quare propter hoc quidem non permanent voluntarij. Si autem per fraudem principatur aliquis vel per violentiam, iam hic videtur tyrannis eſſe.

uu In iis autem quæ ſecundum genus regnis, ponere oportet cauſam corruptionis, cum iis quæ dicta ſunt, & quod eſt fieri multos contemptibiles facilè: & hoc quod eſt potentiam non poſſidentes tyrannicam, ſed regalem honorem iniuriari. Facilis enim fieret diſſolutio. Non volentibus enim mox non erit Rex. Sed tyrannus non volentium. Corrumpuntur ergo monarchiæ propter has & alias tales cauſas.

fit, quare non facile ratione vtitur: odium verò ſine dolore.

Vt autem ſummatim dicamus, quotcunque cauſas diximus paucorum potentiæ illius poſtremæ & nimiæ ac popularis gubernationis extremæ, totidem & tyrannidis cauſas eſſe ponendum eſt. Nam & hæ ſunt tyrannides quædam.

Regnum autem ab his quæ extra ſunt, minimè corrumpitur: quapropter diuturnius eſt: ex ſe autem ipſo vt plurimum euerti contingit.

Corrumpitur autem duobus modis: vno, ſi ſeditio oriatur inter eos qui participes ſunt regni: alio modo ſi tyrannicè gubernare pergant, volentes eſſe domini plurium, & contra legem.

Non ſiunt nunc amplius regna: ſed ſi qua ſiunt, monarchiæ & tyrannides magis ſunt: ob id quia regnum ſpontanea gubernatio eſt, ac maiorum propriè: ac plurimi pares ſunt, neque vſque adeò præcellentes, vt ad magnitudinem dignitatemque huius gradus ſe poſſint attollere. Atque ex eo fit, vt ſponte illi non pareatur. Quod ſi deceptione quis, aut vi dominetur, iam appareat hanc eſſe tyrannidem.

In regnis autem illis in quibus ſuccedituer per genus, ponendum eſt corruptionis eſſe cauſam, vltra illas quæ ſuprà ſunt dicta, quod plerunque contemnendi homines ſuccedunt in regnum: & quod cum non habeant potentiam tyrannicam, ſed regiam, ſuperbiunt. Eſt enim facilis dejectio regis. Si enim nolint, ſtatim non erit rex. At enim tyrannus etiam nolentium eſt. Corrumpuntur ergo gubernationes vnius per has & huiuſmodi alias cauſas.

CAPVT VII.

Hic incipit determinare de ſaluantibus & corrumpentibus Monarchias, ſcilicet Regnum & Tyrannidem. Et habet tria capitula penes tres partes. In iſto enim capitulo ponit corrumpentia. In ſequenti autem ſaluantia, ibi, *Saluantur autem palam*, &c. In tertio tractat de corrumpentibus & ſaluantibus, opinionem Socratis improbando, ibi, *In politia autem quidem de tranſmutationibus*, &c. Iſtud capitulum diuiditur in tres partes. In prima enim determinat generationem monarchiæ quæ eſt regnum, & monarchiæ quæ eſt tyrannis, vt per oppoſitum accipiat cauſas corruptionis. In ſecunda determinat cauſas inſurrectionis in tyrannum & corruptionis monarchiæ, quæ eſt tyrannis, ibi, *Sicut igitur ferè dictum eſt*, &c. In tertia determinat corrumpentia & ſaluantia Regnum, ibi, *Regnum autem ab extrinſecis*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim ponit generalem propoſitionem & concluſionem quæ ſequitur ex dictis, quòd reſtat ſuperuenire de monarchia, ex quibus corrumpitur, & ex quibus ſaluatur: ſemper enim ſaluam reddit principatus populi: illud enim eſt principium & finis omnium politiarum. Et

eſt

et primum quod dicit. Et subdit secundum, scilicet de generatione monarchiarum. Et est sensus talis in hoc quod fere consimilia dictis circa politias secundum transmutationes & salutationes dicenda sunt de transmutatione & salutatione monarchiarum, regno scilicet & tyrannide. Et ponit causam: quia monarchiæ oriuntur ex politiis, regnum quidem ex aristocratia, tyrannis autem ex oligarchia extrema componitur & democratia vltima, sicut dictum est in ante habitis, quòd quando populus totus vt vnus non vtitur vt liberis, sed abutitur vt seruis: & ideò regnum est ad auxilium populi, & tyrannis, quæ pessima est transgressio, ad nocumentum populi. Et hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Fere autem consimilia dictis circa politias, sunt &, id est, etiam quæ accidunt circa regna & tyrannides. Et dat rationem, ibi, Regnum quidem enim, supple, est, secundum aristocratiam: tyrannis autem ex oligarchia extrema componitur (Extremam autem dicit, id est, intensam secundum potentiam & oppressionem) & democratia, illa scilicet quæ in tertio lib. capitulo de distinctione democratiæ vltimò ponitur, quando scilicet totus populus non vt singuli, sed vnus despotice principatur. Et ex his elicit & & concludit, quòd tyrannis inter omnes transgressiones maximè nocina est subditis, veluti transgressio ex duobus malis composita. Et habet transgressiones & peccata vniuscuiusque. Et hoc est quod dicit. Et transgressiones & peccata haberis, quæ ab ambabus politiis, oligarchia scilicet extrema & democratia vltima, quæ fere conuertitur oligarchiæ.

b Et ex his elicit generationem monarchiarum, ibi, Existit autem generatio mox ex contrariis vtique monarchiarum, scilicet regno & tyrannidi. Et ostendit quomodo, ibi, Regnum quidem enim ad auxilium quod à populo Epiicis, id est, iustis & bonis, factum est. Et ponit rationem sumptam ex his quæ dicta sunt in 8. ethic. ibi, Et instituitur rex vnus Epiicorum, id est, dominio superiustorum, id est, in iustitia excellentiam habentium. Et hoc est secundum excessum virtutis, vel actionum quæ sunt à virtute, sicut in 5. ethic. dictum est, vel secundum excessum talis generis quod fiat simpliciter virtuosus: quia sicut dictum est in capitulo de regno, reges aliquando instituuntur secundum generis successionem: eò quod verecundatur non esse bonus, cuius pater est bonus.

c Tyrannus autem ex populo & multitudine instituitur ad insignes, vt à tyranno reprimantur. Et hoc est. Quatenus populus nihil molestetur ab ipsis, scilicet insignibus. Et hoc probat ex propriis huius scientiæ, id est, ex exemplis quæ acciderunt: & dicit qualiter, ibi, Fere enim plutini tyrannorum facti fuerunt ex demagogis, vt sæpius habitum est, vt est dicere: quia aliqui facti fuerunt ex regibus corruptis & transgredientibus ordinem regni. Qualiter autem fiat ex demagogis, subdit, ibi, Credibiles facti, id est, quando credentiam fecerunt ex contrariati insignibus. Et hoc est. Hæ quidem enim, scilicet ciuitates, hoc modo, id est, ad hunc finem constituerunt tyrannides, iam scilicet ciuitatibus augmentatis, quando insignes inceperunt oligarchicè opprimere populum.

d Quædam autem ante ciuitates istas isto modo augmentatas ex regibus trãsgredientibus pactia pacta, & magis despoticum principatum appetentibus, id est, seruiliter vti populo ex regibus transgredientibus, supple, constituerunt tyrannos. Vnde Genesis decimo legimus, quòd Nemroth à principio habitationis mundi cœpit opprimere populum, & prædas agens ædificauit ciuitatem, in qua constitutus est tyrannus, & regalem habens potentiam. Et ferè idem est quod dicit in literâ. Et hoc est. Hæ autem tyrannides factæ sunt ex electis ad principales principatus. Et ponit exemplum, ibi, Antiquitus enim, antequam ciuitates & politiæ conualescerent, populi instituerunt multi temporis conditores populi, id est, qui olim ante multum tempus condiderunt vrbes, & in eis collegerunt volenter ciues, & prospectores, id est, illos ponebant loco prospectorum populi: quia prospicere & cauere debebant populo ab incursu hostium. Hæ autem, aliæ scilicet gentes & ciuitates, ex oligarchiis, potentibus scilicet & diuitibus, eligentibus vnum aliquem, supple, instituerunt dominum ad maximos principatus, scilicet monarchiam.

e Et ponit rationem, ibi, Omnibus enim inerat modis iis, instituendi scilicet vnum dominum, hoc ad efficere de facili, id est, vt hoc de facili efficerent, si solum voluissent instituere, scilicet in monarchia propter potentiam qua excellebant super alios: iis quidem, id est, quibusdam regales principatus, id est, monarchias, sicut tyrannis potentia principantibus, iis autem, id est, aliis eam excellentiam, quæ scilicet est honoris, veris scilicet Regibus: quia honor est præmium virtutis, & exhibitio reuerentiæ in testimonium virtutis, vt dicit Aristoteles. Et dat exemplum, ibi, Velut Phidon, qui (vt supra in secundo dictum est) Corinthius legislator fuit, circa Argum tyrannus fuit de his qui ab insignibus defenderunt populum, Et alij tyranni constiterunt similiter regno iam existente, supple, circa Argum. Prouincia est circa mare sita, vbi nauium fuit multitudo, vbi tyranni instituti sunt vt defenderent populum à Piratis nauali bello terram impugnantibus. Et dat exemplum de aliis, ibi, Qui autem circa Ioniam, id est, Græciam, quia Ioni sunt Græci, & Phalaris ex honoribus, supple, instituti sunt. Panætius autem in Leontinis (Nomen est prouinciæ) id est, in Leonticis ciuitatibus, supple, est institutus: & Gypselus in Corintho, supple, sic est institutus: & Pisistratus Athenis, sic, supple, est institutus: & Dionysius in Syracusis, quæ est ciuitas Siciliæ, quæ quondam magna Græcia dicebatur, supple, sic est institutus. Et subdit generaliter. Et alij eodem modo, supple, sunt instituti tyranni, ex demagogia seu demagogis.

f Ex omnibus his concludit propositum, ibi, Sicut igitur diximus, regnum institutum fuit secundum aristocratiam, id est, principatum virtutis & dominationem. Et hoc est. Secundum dignitatem enim est, generis scilicet, vel secundum propriam virtutem, qua id meruit aliquis,

aliquis, vel secundum genus, quod semper secundum virtutem claram dignitatem habuit, vel secundum beneficium, quod semper aliis impendere consueuit, vel secundum hæc, scilicet virtutem & beneficium, & potentiam, subiectos & defendere & continere potuit. Et ponit modum, ibi, Omnes enim, scilicet Reges, cùm beneficiassent, vel potentes beneficiare ciuitates, vel gentes, adepti sunt honorem hunc, scilicet regalem. Et multiplicat hunc modum, ibi, Hi quidem secundum bellum prohibentes ferunte, id est, ne ciues subiicerentur hostibus ad seruiendum, sicut Codrus, qui sic bellum ad hoc suscepit, & ciues à seruili subiectione liberauit: hi autem liberantes à seruitute iam subiectos, sicut Cyrus Rex Persarum, qui liberauit oppressos à Nabuchodonosor & Babylonica seruitute. Et ponit alium modum, ibi, Vel cum instituissent, vel acquisiuissent regionem, circumiacentem scilicet, sicut Lacedæmoniorum reges, vt in secundo libro dictum est, in quibus reges propter beneficia & probitates virtutum sic instituti sunt. Et Macedonum, in quibus regnauit Alexander, & multa regna sibi subiecit, in quibus reges sic instituit. Et in quibus etiam reges secundum virtutem & beneficia sunt instituti.

g Et de omnibus dicit generalem rationem, ibi, Vult enim rex esse custos, supple, secundum primam intentionem institutionis, vt quidem qui possident substantias, siue nobilium, siue ignobilium, nihil iniustum, per violentiam alterius scilicet, patiantur (Et hoc quantum ad diuites) Populus autem nullam sustineat iniuriam, à diuitibus scilicet. Et sic terminata est pars de origine regni & tyrannidis.

h Deinde cum dicit, Tyrannis autem, sicut dictum est, &c. dat differentiam regis & tyranni quantum ad intentionem finis. Et dicit. Tyrannis autem, sicut dictum est sæpè, ad nihil commune respicit, id est, non intendit vtilitatem communem. Et hoc est quod sequitur, ibi, Nisi propriæ vtilitatis gratia, id est, priuatæ. Et ideò sequitur. Est autem intentio tyrannica quidem, quod delectabile, priuatum scilicet & non commune. Regalis autem, scilicet monarchiæ est intentio, quod bonum, secundum virtutem propter commune bonum, populi scilicet. Et in hoc differunt regalis monarchia & tyrannis.

i Et ex hac elicit vlteriorem differentiam, ibi, Propter quod & supergressionum, quæ quidem pecuniarum, scilicet ad propriam vtilitatem, est tyrannica: quæ autem est ad honorem, qui est præmium virtutis, est magis regalis: vel in plurali, tyrannicæ, & regales. Tertiam differentiam ponit. Et custodia, regalis quidem, scilicet monarchæ, qua confirmetur in potestate, ciuilis, quia ex ciuibus dantur qui custodiant regem: tyrannica autem custodia est per extraneos: quia de ciuibus non confidit. Et hoc in antè habitis expositum est: quia tyrannus violator est ciuilitatis, & ciuibus non confidit, sed extraneis.

k Quartam differentiam ponit, ibi, Quod autem tyrannis habeat mala, & quæ democratiæ, & quæ oligarchiæ, habeant mala, supple, manifestum est, Ex oligarchia quidem, eo quod finis oligarchiæ sit diuitiæ, priuatæ scilicet: & ideò quia tyrannis habet mala oligarchiæ, vt paulò ante dictum est, nihil facit nisi propter lucrum proprium: & ideò excæcatos habet oculos, & iudicia iniuste iudicat, vt in antè habitis est determinatum. Et hoc est quod sequitur. Sic enim, scilicet intentione lucri priuati, solum & permanere necessarium est custodiam quæ datur ei ab extraneis, & delicias, vel diuitias, scilicet priuatas, & multitudini nihil credere: propter quod ipsi, scilicet tyranni, & ablationem armorum faciunt sibi fieri, vt multitudo communis inermis sit & resistere non possit: & est proprium tyrannidum turbam, communem scilicet ciuitatis, suspectam habere, & ideò eam à munitione repellere, scilicet ne custodiat munitiones communes, vt turres, & huiusmodi: & demorari in domo qualibet propria, & non exire ad bellum commune vel communem custodiam. Quintam differentiam ponit, ibi, Commune est ambarum & oligarchiæ & tyrannidis quæ oritur ex ipsa, hoc quod dictum est, scilicet non confidere de ciuibus, nec de turba communi.

l Ex democratia autem vltimo dicta habet, &, id est, etiam oppugnare insignes, & corrumpere occultè per detractationes, & manifestè per expulsiones, & fugare extra, ciuitatem scilicet, tanquam machinantes contra se, & impeditores tyrannidis ipsorum. Et hoc est. Aduersus principatus, ipsorum scilicet qui non sunt nisi tyrannides & oppressiones ciuitatis. Et dat causam, ibi, Ex his enim, scilicet insignibus accidit fieri & insidias, his quidem, scilicet tyrannis, principari volentibus ipsis, his autem, scilicet insignibus, non volentibus, supple, tyrannos principari. Et inducit ad hoc consilium Periandri ad Thratybulum tyrannum: fuit enim, supple, consilium, excedentium spicarum euulsio, id est, quod excellentes ciues euellerentur sicut de agro excellentes spicæ euelluntur, ne alias suffocent vel opprimant. Et exponit metaphoram inductam, ibi. Quasi optimum sit semper excedentes ciuium perimere, ne scilicet impediant tyrannum à suis iniquis propositis.

m Deinde cum dicit, Sicut igitur ferè dictum est, &c. determinat causas insurrectionis in tyrannum, dicens. Sicut igitur ferè dictum est (Ferè dicit: quia in vniuersali dictum est & non in particulari: in particulari autem oportet dicere in hac sententia) transmutationum ipsa principia, scilicet tyrannidis & regni. oportet putare circa politias esse ex quibus generatur tyrannis in regnum, & circa monarchias, quæ oriuntur ex politiis. Et dicit illa esse tria in vniuersali, ibi, Propter iniustitiam enim quam faciunt in iudiciis causarum & oppressionibus, & propter timorem, & propter contemptum, quia scilicet à tyrannis contemnuntur, & præferuntur eis extranei, multi subditorum insurgunt contra monarchias, tyrannicas scilicet. Et exequitur de singulis istorum trium per exempla, quæ in præterito facta sunt. Et primò de iniustitiis siue iniuriis, ibi, Iniustitiæ autem maximè, supple, sunt propter iniuriam illatam à tyrannis: aliquando autem & propter propriorum spoliationem, scilicet quia subiectos

D. Alb. Mag. Politic.

cines spoliant propriis bonis. Et ostendit hoc: quia scilicet iidem fines sunt in vniuersali, regni & tyrannidis. Et hoc est. Sunt autem & fines iidem quemadmodum, ibi, scilicet in oligarchiis, & circa tyrannides, & circa regna. Et determinat fines, ibi, Magnitudo enim diuitiarum quoad tyrannos, & honoris quoad reges: exilit monarchis tyrannis & regibus, quæ cupiebant omnes: & ideò insurgunt contra eos.

Et diuidit insurrectiones, ibi, Insurrectionum autem, hæ quidem, id est, quædam, ad corpus id est, contra vitam corporalem fiunt, vt scilicet vitam auferant, principantium, scilicet in tyrannide vel regno: hæ autem, id est, quædam aliæ, ad principatum, vt scilicet auferant principatum, non vitam. Et ostendit in genere, quæ fiunt ad vitam, ibi, Quæ quidem igitur, supple, insurrectiones fiunt, propter contumeliam, quam scilicet monarcha tyrannus aut rex facit subiectis, fiunt ad corpus, id est, vt vita principi auferatur. Et hoc probat, ibi, Contumelia autem existente multarum partium, quia multis modis infertur contumelia, quælibet ipsarum sit causa iræ, & semper ira est appetitus in vindictam. Et hoc est quod subdit. Iratorum autem ferè plurimi punitionis gratia insurgunt, sed non excellentiæ. Sicut enim dicit Damascenus, ira est accensio sanguinis iis circa cor cum euaporatione fellis: & ideò semper appetit pœnam inferre in corpus & in vitam. Et tales insurrectiones in tyrannum enumerat primò quæ in præterito contigerunt ex contumelia illata. Deinde in secunda parte enumerat eas quæ ex causa timoris, ibi, Similiter autem & propter timorem, &c. Tertio enumerat eas quæ propter contemptum, ibi, Hæ autem propter contemptum, &c. Dicit ergo primò, quòd iratorum ferè plurimi punitionis gratia insurgunt, vt puniant scilicet in corpore, sed non excellentiæ, id est, non insurgunt vt auferant excellentiam dignitatis, sed vt auferant vitam. Et dicit ferè: quia in talibus particularibus quæ subiacent voluntati hominis, nihil vniuersaliter dici potest, propter variationem casuum continuam.

Et ponit exempla in particulari, quorum primum est de quibusdam qui dicuntur Pisistratidæ à quodam Pisistrato, qui talem machinatus est insurrectionem, ibi, Velut Pisistratidarum propter propulsasse, id est, quia tyrannus propulsauit, id est, à se separauit, Harmodij cuiusdam nobilis sororem, & illusisse, scilicet in hoc facto Harmodio. Et ponit casum qualiter hoc factum fuit, ibi, Harmodius quidem enim propter sororem, scilicet repulsam, supple, insurrexit; Aristogiton autem quidam nobilis cognatus Harmodij, proprer Harmodium, vt scilicet Harmodio adiutorium ferret.

p Insidiati sunt autem & Periandro. Et describit eum à loco principatus sui, ibi, Ei qui in Ambracia, scilicet ciuitate, tyranno, supple, insidiati sunt. Et ponit causam, ibi, Quia simul bibens ipse cum pueris, id est, familiaribus, interrogauit ipse, tanquam confidens de illis, si iam ex ipso, id est, contra ipsum, puguantes sunt, Harmodius scilicet & Aristogiton: & hoc illi intelligentes, quòd non confideret de ipsis, recolentes quod etiam repulisset Harmodij sororem, insurrexerunt & occiderunt Periandrum.

q Et ponit secundam insurrectionem ex causa iræ, ibi, Quæ autem Philippi, qui scilicet fuit Pater Alexandri, & cognomine vocabatur Arideus, & fuit Philosophus astronomus, & fecit libros astronomiæ de cursibus planetarum, de quibus fecit mentionem Dionysius in epistola ad Apollophanem, contrà quem insurrexit quidam Pausanias vocatus. Et hoc est. Quæ autem, scilicet insurrectio, Philippo, id est, contra Philippum, à Pausania, machinante scilicet contra Philippum. Et ponit casum, ibi, Quia permisit contumeliam pati ipsum sub Attalo quodam duce ipsius & alio adiutore.

r Et quæ Amyntæ parui, qui fuit contra Philippum, & fuit hormillus siue manus hypoderda, id est, nanus, propterea vocatus ab ὑπὸ quod est sub, & δέρα quod est manus: & ideo sic vocatus. Et ponit causam, ibi, Quia insultauit ad staturam ipsius, scilicet Philippus: & ideò Attalus & Amyntas Philippo etiam machinati sunt, scilicet contra eum.

s Et ponit tertium exemplum, ibi, Et quæ, scilicet insurrectio, eunuchi cuiusdam castrati qui vocabatur Euagoras, & erat Cyprius. Et ponit casum, ibi, Quia enim mulier quædam recusauit filium ipsius, eò quod esset filius eunuchi, occidit, mulierem scilicet, tanquam esset passus contumeliam in filio. Sic igitur tribus de causis insurrectiones fiunt in corpus tyranni siue in vitam.

t Et ponit generaliter de omnibus talibus, ibi, Multæ enim insurrectiones factæ sunt, &, id est, etiam, propterea quod aliqui monacharum, scilicet tyrannorum & regum, in corpus verecundiam fecerunt, exprobrando scilicet.

u Et dat exemplum, ibi, Velut quæ, scilicet insurrectio Crateæi (cuiusdam insurgentis nomen est) ad Archelaum, scilicet tyrannum quendam: semper enim iste, scilicet Archelaus, grauiter se habebat ad colloquium, & exprobrabat colloquentibus vituperia obiiciendo. Et ponit causam quandam, scilicet ex qua occasionem acceperunt insurgentes contra eum, ibi, Quare sufficiens & minor fuit occasio (Occasio enim non est causa per se, sed est causa coadiuuans) propterea quod filiarum suarum nullam dedit, cum tamen promisisset ipsi, scilicet Crateæo: & ideò insurrexerunt contra eum, scilicet Archelaum. Sed vera causa fuit: quia exprobrauerat vituperium dicendo. Et ponit casum causæ quæ fuit occasio, ibi, Sed priorem quidem detinens, id est, seniorem filiam siue antiquiorem, quia senior est masculini generis, eò quod senectus non comperit mulieri, sed viro: & ideò est etiam masculini generis senior, & non communis, sicut alij comparatiui in or desinentes: vnde antiquiorem detinuit, quam Sirras dixit sibi esse promissam à bello, id est, propter bellum quod habuit aduersus Sirram, in cuius reconciliatione promisit antiquiorem filiam & Arabæum, qui iunt partes Sirræ: & illam dedit regi cuidam Elibeas nomine, iuniorem autem dedit filio eiusdem regis Amyntæ nomine: existimans sic vtique illum, scilicet

scilicet Amyntam nihil differre à Sirra. Vnde illa non fuit causa insurrectionis, sed occasio. Et dat aliud exemplum, ibi, Et eum qui ex Cleopatra, quæ fuit Regina Ægypti, & habuit filium, contra quem quidam insurrexit. Et ponit casum, ibi, Sed abalienationis, quod se scilicet à Ptolemæo Cleopatræ filio abalienauit, principium extitit grauiter ferre, seipsam scilicet Cleopatram, ad venereales gratiam: quia scilicet ipsum ducere voluit. Consurrexit autem contra filium, scilicet Cleopatra.

x Et ponit aliud exemplum, ibi, Et Hellanocrates Larissæus, id est, de ciuitate Larissa, vel Lapissæus; id est, de ciuitate Lapissa natus, propter eandem causam scilicet insurrexit. Et ponit causam, ibi, Tanquam enim vtens statura ipsius in derisum ipsius: quia scilicet parous erat, & ideò contempsit illum. Et hoc est. Non deduxit illum spondens, id est, cum ante spopondisset: & ideò ille qui insurrexit, propter contumeliam exprobrationis, & non propter amatiuam concupiscentiam, putauit esse factam collocutionem: quia scilicet ante colloquium fuerat tractatum de tradenda Cleopatra.

y Et ponit aliud exemplum de contumelia, ibi, Paron autem & Heraclides, duo socij Æneij Coryn de tali loco nati, peremerunt patri suo, quia fratres eiusdem patris filij, peremerunt, inquam, patri suo supplicium inferebtes, scilicet propter contumeliam, quam scilicet sibi in parte factam esse referebant.

z Et ponit adhuc vlterius exemplum, ibi, Adamas autem discessit, supple, separata amicitia, à Coryo: quia puer existens excisus, id est, castratus fuerat, ab ipso, & sic contumeliam passus est iniuriam.

aa Et quia omnia inducta, non nisi quasi per inductionem & exempla probant contumeliam esse causam iræ, ideò quasi vniuersaliter subdit, ibi, Multi autem, &, id est, etiam propterea quod in corpus afflicti fuerunt percussionibus, irati, id est, ad iram prouocati, ij quidem destruxerunt, in rebus & personis: hi autem tanquam iniuriam passi ab illis, destruxerunt & inuaserunt ea quæ circa principatus, scilicet inferentes iniurias, & ea quæ circa regales potentatus.

bb Et dat exemplum, ibi, Velut in Mitylena (insula est in mari inter Græciam & Apuliam) Megacles quidam nobilis Pentalidas (gentes quædam sunt) circumstantes & verberantes, eum scilicet & suos Cotynes, quidam cum amicis qui iuuerunt eum, peremit.

cc Et postetius Smerdes Ponthilum, scilicet quendam, cum plagas accepisset, ab eo scilicet, & ab vxore extractus, eò quod maximam reputauit contumeliam, peremit, illos scilicet, tam adulterum quam vxorem, posteà prænalens eisdem.

dd Et adhuc vlterius inducit exemplum ad idem, ibi, Et insurrectionis Archelai, qui fuit Herodis frater, Decamnichus (nomen est cuiusdam) dux fuit exacerbans, id est, prouocans, insurgentes contra Archelaum, primus, fuit dux scilicet. Ponit autem causam iræ, ibi, Causa autem iræ: quia ipsum tradidit Archelaus flagellandum Euripidi Poëtæ. Euripides autem infremuit, in iram immoderatam scilicet, & metas excessit, cum ipse, scilicet Decamnichus aliquid contumeliæ aduersus fœtorem oris, quem ferebat Euripides, dixisset. Et subiungit generaliter de talibus contumelia ad iram concitantibus, ibi, Et alij autem multi propter tales causas, ij quidem perempti sunt, id est, occisi, hi autem, id est, alij insidias passi sunt. Et sic finitæ sunt causæ iræ & insurrectionis in corpus propter contumeliam.

ee Deinde cum dicit, Similiter autem & propter timorem, &c. enumerat causas iræ & periculorum & insurrectionum propter timorem, quo se nimis aliquis tyrannus vel princeps facit timere, & dicit. Similiter autem & propter timorem. Et tangit rationem, ibi, Vnum enim aliquid erat hoc causarum, scilicet supra enumeratarum propter quam insurgit aliquis in vitam principis & tyranni, sicut politias & monarchias, id est, sicut insurgitur in politias, ita & in monarchias. Et dat exemplum, ibi, Velut Xerxem Artapanes, qui, supple, in eum insurrexit, timens criminationem, quæ circa Darium, scilicet Regem Medorum: quia Darij suspendit quosdam, cum non iussisset Xerxes illos suspendi: sed putans indulgeri sibi à Dario tanquam non memorantem propter cœnam, id est, propter illos qui secum recumbebant. Et in omnibus his non est aliud nisi multiplicatio exemplorum tanquam per inductionem probantium hanc vniuersalem, scilicet quod nimius timor, quo aliquis se nimis facit timeri, sæpè est causa insurrectionis aliquorum in vitam ipsius, & pertinentium ad eum.

ff Deinde cum dicit, Hæ autem propter contemptum, &c. enumerat insurrectiones, quæ contingunt propter contemptum. Et primò ponit exemplum, ibi, Sicut Sardauapalum, de quo dicitur, quod semper voluit esse clausus cum mulieribus in cameris, quem videns quidam eum mulieribus se percutientem, id est, alapizantem: in hoc enim delectabatur, vt dicitur in primo Ethic. eò quod totus resolutus voluptatem summum bonum reputabat; si tamen hoc verè fabulantes dicunt, supple, Poëtæ. Si autem non de illo dicunt verè, sed de alio talia faciente erit vtique hoc verum, quod talium vilissimorum contemptus, facit frequenter ex indignatione talis vitæ alios insurgere contra eos, sicut contra turpissimam vitam quam eligunt pro beatitudine. Sicut & de Dionysio quodam posteriori pecudum vitam eligente, qui voluptatem summum bonum reputauit, contra quem Dion quidam insurrexit propter despectionem, videns ciues sic se habentes, quia despiciebant eum, & ipsum semper ebrium: & ideò insurgens contra eum, eò quod eum contempsit, peremit, propter vitam turpissimam quam agebat.

gg Et ponit generaliter de hac causa, ibi, Et amicorum autem, id est, consanguineorum quidam insurgunt propter despectionem talis vitæ, id est, quia tales despiciunt & contemnunt, qui vitam pecudum eligentes, eam summum bonum putant, vt dicitur in primo Ethic. Quia reuera tales viuere est indignum, qui scilicet eligunt vitam pecudum. Et adiungit causam quare amici insurgunt contra tales, ibi, Propter confidere enim, id est, quia confidunt

de eis, contemnunt, tanquam oblitari, id est, quia sunt oblituri insurrectionis, eò quod non curant nisi de voluptate: & ideò amici sunt putantes quod possunt obtinere principatum eorum: & ideò modo quodam propter vitam eorum contemnere in illos insurgunt: tanquam potentes enim super tales, & contemnentes periculum quod à talibus inferri posset, propter potentiam quam habent, inuadunt tales de facili, sicut inuadunt ducentes exercitus monarchiæ. Et dat exemplum, ibi, Sicut Cyrus Astyagi, scilicet filius dux Medorum & Persarum, & vitam contemnens & potitiam Balthazar filij Nabuchodonosor: propter potentiam quidem inoperosam fuisse, id est, quod Balthazar inoperose & inutiliter vtebatur potentia regia ad voluptatem, ipsum autem deliciari, scilicet cum concubinis & aliis voluptati suæ deditis, sicut legitur Daniel 5. cap. quòd in ipsa nocte, qua Balthazar conuiuium celebrabat, & bibebat in vasis transportatis de templo Domini de Ierusalem in Babylonem cum concubinis, & laudabat Deos suos, apparuit manus scribens in pariete, Mane, Thecel, Phares, quod interpretatus est Daniel, Appensum, numeratum & diuisum: eò quod appensum regnum suum, & inuentum minus habens, & numeratum esset & consummatum, & ideò ab ipso diuisum: & eadem nocte inuasit eum Cyrus Astyagi filius, eò quod ipsum vidit deliciari & obtinuit regnum ipsius. Et de hoc dat aliud exemplum, ibi, Et Seuthes Thrax, de Thracia scilicet regione, Amadoco quodam tyranno existens dux exercitus, sic, supple, obtinuit monarchiam & regnum. Et hæ sunt causæ ex quibus aliquis propter contemptum vitæ principis, regnum obtinuit. Et subdit generaliter, ibi, Ij autem & propter plura horum, contumeliam scilicet, timorem, & contemptum, insurgunt. Et dat exemplum, ibi, Puta & despicientes eos propter immundam & bestialem vitam, & etiam propter lucrum, quod concupiscunt diuitiis eorum ablatis. Et dat exemplum, ibi, Sicut Ariobarzani Mithridates, nomen est insurgentis, fuit autem vocatus Mithridates, quia sic vocabatur Pater eius cuius erat filius: sic adhuc consuetudo est quibusdam vt nomen patris in cognomen adaptetur.

hh Deinde cum dicit, Maximè autem propter hanc causam, &c. ostendit quibus competit ex hac causa maximè inuadere tyrannos & reges, dicens. Maximè autem propter hanc causam inuadunt, illi scilicet qui quidem, supple, sunt natura audaces & cholerici & magnanimi, &, supple, qui honorem habent bellicum, id est, in bellis assueti, & qui victoriam reputant honorem vt fortes militari fortitudine, à monarchis, scilicet regibus & tyrannis quos expugnant, reputant honorem summum. Et ostendit hoc ex lib. Ethic. Virilitas enim habens potentiam, superandi, supple, magnos, audacia est, supple, opinione talium, propter quas ambas, scilicet virilitatem & audaciam, tanquam de facili præsaliturj, secundum suam scilicet opinionem, faciunt contra monarchias, quamuis hoc aliquando fallat: quia sicut dicit Poëta,

Audaces fortuna iuuat non omnibus horis.

ii Et adhuc ponit aliam causam stultæ inuasionis monarchatum, ibi, Eorum autem qui propter amorem honoris insurgunt, vt scilicet sint in fama, quod talia audent attentare, contra magnos, horum scilicet est alius modus, & tota sententia dicitur in glossa super illud Psal. 9. Non mouebor à generatione in generationem sine malo. Dicitur enim, quòd quidam Romæ incendit Capitolium, quod in honorem Deorum fuit consecratum, & cum causa quæreretur, dixit, quòd ideò fecit, quia nemo loquebatur de ipso: & ideò vt haberent homines aliquid de ipso, & sic moueretur à generatione in generationem, & esset memoria eius, Capitolium incendit & templa Deorum combussit. Et hoc est quod dicitur hic, quòd quidam insurgunt contra monarchas, vt iste honor prædicetur de ipsis: quia scilicet hoc tam magnum ausi sunt facere. Et hoc est. Eorum autem qui propter amorem honoris insurgunt, est alius modus causæ præter dictos prius. Et dat rationem, ibi, Non enim, sicut quidam tyrannos inuadunt, videntes, id est, intendentes, lucra magna, quæ scilicet possent habere spoliatis talibus, & honores magnos, dignitatum scilicet quas accipiant regnantes pro ipsis existentes ipsis, id est, quos prius habuerunt illi quos expugnant: hoc enim non attendunt, nec hoc mouet eos ad insurgendum, siue non hac de causa volunt insurgere: sic & eorum qui propter amorem honoris insurgunt, vnusquisque præligit periclitari: hoc enim non mouet eos ad insurgendum, sed sola gloria, quod hoc scilicet audent attentare. Et hoc est quod addit, ibi, Sed illi quidem lucra & ambitionem dignitatis attendentes, hi autem actu vtique aliqua alia actio fieret singularis, & propter quam, scilicet causam, nominati fierent aliis, vt fama de ipsis sit, quòd hoc ausi sunt facere, & fiant sic noti apud homines, sic & monarchas inuadunt non possidere volentes monarchiam, sed gloriam, scilicet in fama: quia hoc ausi sunt perpetrare.

kk Sed tamen, supplè, tales pauciſſimi numero sunt, quia adiutores in stulta audacia non inueniunt, propter hanc causam impetum facientes, in tyrannos scilicet & monarchas. Supponi enim oportet, tales scilicet, nihil curare de eo quod est saluari: quia non curant de salute, dummodo perpetrent aliquid magnum quod sit in fama hominum, vt paulò antè dictum est, si debeat præualere, vel scilicet succumbere, in actione, scilicet insurrectionis: quibus assequi, id est, adaptare oportet Dionis illius ducis scilicet, æstimationem. Et subdit, quòd hoc non multis est facile, ibi, Non facile autem ipsam, scilicet æstimationem, adesse multis. Et subdit exemplum Dionis, ibi, Ille enim cum paucis, supple, electis viris, quibus fuit mors turpi salute eligentior, vt dicitur in 3 Ethic. militauit aduersus Dionysium Siculorum tyrannum, sic habere in bello illo dicens, quod vbicumque possit procedere contra eum impium tyrannum expugnando ipsum, sufficiens sibi pro omni præmio tantum participare actioni, veluti si cum modicam inuasisset terram, mox accideret mori, hinc bene habere sibi mortem, quam pro tali scilicet facto incurreret:

reret: ita enim reputabat indignum illum vtuere, quod optimam mortem reputauit si pro inuasione talis tyranni mortem subiret. Hoc est igitur quod dicit de tribus causis insurrectionis.

ll Corrumpitur autem tyrannis, &c. Postquam exequtus est Aristot. de tribus generibus causarum, ex quibus corrumpitur tyrannis, ponit hic modos corruptionis eiasdem tyrannidis communes cum aliis politiis. Et hæc pars habet tres partes, in quarum prima ponit corruptiones tyrannidis communes cum aliis politiis. In secunda ponit duas causas propter quas maximè insurgitur contra tyrannidem, quæ sunt odium & contemptus, ibi, Duabus autem existentibus causis, &c. In tertia ponit causas communes cum oligarchia intensa & democratia dicta vltimò, ibi, Vt autem in summa est dicere, &c. Sententia autem plana erit cum expositione literæ, quæ valde plana est, nihil habens difficultatis. Dicit ergo. Corrumpitur autem tyrannis, secundum quod est monarchia quædam & politia, vno quidem modo sicut aliarum politiarum vnaquæque. Et tangit modum, ibi, Ab extrinseco, id est, à contrario. Et ponit, si scilicet sit contraria aliqua politia ipsa valentior, tunc illam destruit quæ valentior. Et ponit modum, ibi, Consiliari quidem enim palam, quod existit, supple, ad tyrannidem, propter contrarietatem electionis consiliariorum: quia tunc eligunt consiliarij ad contrariam politiam: & sic erit consilium ad tyrannidem; & destruitur tyrannis. Quæ autem volunt, supple, consiliarij potentes, agunt omnes ad contrariam politiam: & sic destruitur tyrannis. Sic destructa est tyrannis Domitiani, quando consilium senatorum præcepit eradi Domitianum, & quod nomen eius in diuersis locis inscriptum in vrbe in lignis & lapidibus eraderetur. Et quæ sit politia contraria, ostendit, ibi, Contrariæ autem politiæ, demos quidem tyrannidi secundum Hesiodum, sicut figulus figulo, hoc est, per inuidiam, sicut duo eiusdem artis sibi inuicem contrariantur. Democratia enim vltimò dicta est quædam tyrannis populi: & hæc inuidet tyrannidi monarchiæ, & eam destruit insurgente populo in tyrannum. Et hoc est quod addit. Etenim democratia vltima tyrannis est. Regnum autem & aristocratia destruit tyrannidem propter contrarietatem politiæ, scilicet quia illæ maioris virtutis sunt tyrannis ab oppressione & lucro priuatæ: & ideò est contraria tyrannis regno & aristocratiæ, & est pessima regni transgressio, vt dictum est in octauo ethic. Propter quod vbi conualuerit regnum & aristocratia, ibi, dissoluitur & corrumpitur tyrannis. Et de hoc dat exempla more consuetо, quia per hæc melius probantur ciuilia, ibi, Propter quod Lacedæmonij, qui intra se regnum habebant & aristocratiam, vt in secundo capitulo de politia Lacedæmoniorum dictum est, plurimas dissoluerunt tyrannides, quas habebant raw in se quam in ciuitatibus ad se pertinentibus & sibi subiectis. Et adducit aliud exemplum, ibi, Et Syracusani in Italiæ parte quæ, vt dicit Hieronymus, quondam magna Græcia dicebatur, pro tempore antequam regnaret in eis Dionysius tyrannus, quo politizabant bene secundum virtutem, supple, dissoluebant tyrannides non permittentes tyrannos dominari.

mm Et subdit adhuc aliam causam dissolutionis, ibi, Aliquando autem ex seipsa, supple, dissoluitur, quando augetur nimis malum in tempore: quia sicut dicit in primo ethic. malum omnifariam etiam seipsum destruit: propter quod dicit Dionysius, quòd nihil est vniuersaliter malum. Et hanc assignationem subdens dicit, quando qui participant tyrannidem & dominantur in ea, seditiones fecerunt, sicut quæ circa Gelonem tyrannum antiquitus acciderunt, & nunc, temporibus illis scilicet, eorum, id est, illa quæ sunt de numero eorum quæ, supple, acciderunt circa Dionysium Siculorum tyrannum. Et assignat quomodo dictæ tyrannides, Gelonis scilicet & Dionysij post dissolutæ sunt, ibi, Quæ quidem Gelonis, scilicet tyranni Thrasybulo Hieronis fratre (nomina sunt quorundam ducum potentium in illo tempore) filium Gelonis abducente contra patrem, & ad delectationes excitante, vt non secundum rationem & virtutem viueret, sed secundum delectationem potestatis, & sic dissoluebatur tyrannis non sustinentibus ciuibus: familiaribus autem, id est, amicis Gelonis congregatis ne tyrannis omninò dissolueretur, sed Thrasybulus, supple, interim dominaretur: congregati autem ipsorum tanquam tempus habentes, scilicet conspirandi, quia tunc simul erant, & consentire & conspirare poterant, eiecerunt de dominio omnes ipsos, scilicet amicos Gelonis, qui tyrannidem voluerunt seruari. Et dat modum alterius exempli quod inducit, ibi, Dionysium autem qui postea tyrannizabat Dion, scilicet dux, aggressus curator, id est, procurator, populi scilicet existens & assumens populum illum in Syracusa oppressum à Dionysio, eiiciens Dionysium peremit, id est, occidit: & sic solata est tyrannis.

nn Deinde cum dicit, Duabus autem existentibus causis, &c. ponit duas causas propter quas maximè insurgitur contra tyrannos, odium scilicet & contemptum, dicens. Duabus autem existentibus causis propter quas maximè insurgunt, cities scilicet & populus, contra tyrannides, scilicet odio, quia odiosi sunt, & diligibiles se non exhibent, sed odiosos, & contemptu, propter vitam peruersam, alterum quidem illorum oportet existere tyrannis, scilicet odium: eò quod omnium corda contra se prouocant, cum nihil ad commune populi bonum faciant vel statuant. Ex contemptu autem fiunt multæ dissolutionum tyrannidis. Tyrannis autem est contemnere omnes & subiicere propriæ potestati: quare homines qui nolunt contemni, opponunt se tyrannis, & dissoluunt tyrannidem. Isa. 2. Væ qui spernis, nonne & ipse sperneris? & qui contemnis, nonne & ipse contemneris? Dictum est, ibi, de tyranno Assyriorum Sennacherib, qui omnes contempsit. Et de hoc, scilicet quod contemptus dissoluit principatum tyrannidis, ponit exemplum, ibi, Signum autem eorum, supple quæ dicta sunt de odio & contemptu, est. Quidam enim qui acquisierunt principatum plurimi conseruauerunt principatus, per opposita illorum, scilicet

per amicitiam & exhibitionem honoris debiti principibus. Vnde Titus lib.6. dicit, quod quidã senatori cuidam Imperatori voluit recognoscere honorem debitum, & dixit Imperatori: si me recognoueris principem esse & senatorem, recognoscam te principem & Imperatorem. Et dat causãm destructionis principatus per oppositum, ibi, Qui autem susceperunt, supple, principatus, mox, vt est dicere, peremit omnes, supple, contemptus & odium. Et dat causam, ibi, Fruitiue enim, id est, ad fruitionem delectationis in potestate propria viuentes, facilè contemptui fiunt. Vnde Eccles. 18. Si præstes animæ tuæ concupiscentias suas, faciet te in gaudium inimicis tuis. Et hoc est quod sequitur. Et multas opportunitates dant insurgentibus contra eos.

oo Qualiter autem ira se habeat ad odium, subdit. Partem enim quandam odij iram oportet ponere, dissolutionis scilicet tyrannidis. Odium enim, vt dicit Gregorius, idem est quod inueterata ira. Et dat rationem, ibi, Modo enim quodam eorumdem actionum causa fiat, scilicet quod insurgatur contra tyrannum.

pp Sæpe autem & magis operosa ira, supple, est causa insurrectionis, quam odium. Et hoc est quod sequitur. Robustius enim, id est, vehementius insurgunt, propterea scilicet quia ira non vtitur ratiocinatione, siue ratione vt deliberet quid expediat, passio, scilicet iræ: vnde poëta. Ira impedit animum ne possit cernere verum. Et hoc est quod addit, ibi, Maximè autem significat, scilicet ira furoribus assequi (est enim furor, vt dicit Gregorius, feruens ira) propter iniuriam illatam, vel quæ videtur illata: & ideò quia ira est appetitus in vindictam, statim insurgunt. Vnde poëta.

Dum furor in cursu est, currenti cede furori.

Et dat exemplum, ibi, Propter quã causam, scilicet furoris, Pisistratidarum, de quibus paulo antè in hoc capitulo dictum est, dissoluta est tyrannis, & multæ tyrannides aliorum, scilicet sunt dissolutæ. Sed magis odium, quod est inueterata ira, supplẽ, dissoluit principatus tyrannidis. Et dat rationem quare ira non admittit rationem, ibi, Ira quidem enim cum tristitia adest, quare, id est, propter quod non facile est ratiocinari, id est, deliberare: inimicitia autem, odij scilicet, sine tristitia: quia iam quieuit animus ex inueterata ira. Et sic terminatur pars dissolutionis tyrannidis, ex ira, odio, & contemptu.

qq Deinde cum dicit, Vt autem in summa est dicere, &c. ponit causas communes dissolutionis tyrannidis, oligarchiæ intemperatæ & vltimæ, & democratiæ extremæ, quæ etiam est in extremo tyrannica: & dicit. Vt autem in summa est dicere, quotcumque causas diximus oligarchiæ intemperatæ & vltimæ & democratiæ extremæ, tot, supple, causas dissolutionis &, id est, etiam tyrannidis ponendum, est, supple, esse causas dissolutionis. Et dat rationem, ibi, Etenim hæ, oligarchiæ scilicet & democratiæ extremæ, existunt entes, id est, existentes diuisibiles tyrannides, id est, in quas tyrannis multipliciter dicta diuiditur, sicut in capitulo de tyrannide in tertio & quarto istius scientiæ libris dictum est. Et sic finita est pars huius capituli de corruptione tyrannidis.

rr Deinde cum dicit, Regnum autem ab extrinsecis, &c. tangit causas corruptionis regni. Et circa hoc tria facit. Primò quidem dicit causam quare non corrumpatur ab extrinseco. Secundò ostendit duos modos, quibus corrumpitur ab ipso rege, qui dominatur in ipso, ibi, *Corrumpitur autem secundum duos modos*, &c. Tertiò tangit eos qui per fraudem vel violentiam principantur, ibi, *Si autem per fraudem*, &c. Dicit ergo primo. Regnum autem ab extrinsecis, scilicet causis insurrectionis, minimè corrumpitur, propter quod & multi temporis est. Et causa huius est: quia regnum est dominatus super voluntarios, qui se regi non opponunt. Et hoc est primum de tribus. Et ponit secundum, ibi, Ex seipso autem, id est, ex peruersitate regis plurimæ corruptiones accidunt, supple, regno.

ss Secundò, ibi, Corrumpitur autem, &c. tangit duos modos frequentiores quibus corrumpitur regnum, dicens. Corrumpitur autem, supple, regnum secundum duos modos. Et tangit illos, ibi, Vno quidem modo, seditionem contra regem facientibus iis qui participant regno, scilicet paribus & principibus regni: alio autem modo, magis tyrannice tentantibus ipsis regibus dominari. Et ratio est: quia tunc regnum conuertitur in tyrannidem, & incipiunt gubernare subiectos tyrannicè, quod est contra hoc quod dixit Assuerus optimus rex, Esther tertio. Cum multa regna subiecisset mihi Deus, placuit mihi nequaquam abuti potentiæ meæ magnitudine, sed in mansuetudine gubernare subiectos. Et subdit modum quo regnum peruertitur in tyrannidem, ibi, Quando exegerunt, supple, coactiua potentia, esse domini plurium, & præter legem, scilicet regni.

tt Et subdit, quòd nunc non fiunt regna sicut antiquitus, & ideò æquinoctè dicuntur. Sicut enim dicit Dionysius in lib. de diuinis nom. capitulo 12. Regnum est omnis boni, legis, & ordinis distributio. Et hoc modo nunc non fiunt regna. Et hoc est. Non autem fiunt regna nunc: sed si fiant, quæ, supple, dicantur regna, vera ratione sunt monarchiæ. & tyrannides, quæ sunt regni transgressiones, in quibus clerotæ & tyranni dominantur, vt dictum est in 8. ethic. Et dat rationem quæ dicta est, ibi, Propter regnum quidem esse voluntarium principatum, cui scilicet nobiles & liberi voluntariè subiiciuntur, & propter regem verum dominium esse maiorum, & propter multos esse similes nobilitate virtutis & libertate, & nullum esse à rege differentem tantum, supple, in dignitate virtutis, vt correspondeat ad magnitudinem & dignitatem principatus. Et ratio est: quia rex verus sic excellit omnes virtute & dignitate, quòd nullus inter omnes ita respondet principatus dignitati vt ipse. Quare, id est, propter quod hi quidem non permanent voluntarij & subiecti tanto regi, sed efficiuntur aliquando inuoluntarij, tunc, supple, non est rex, nec principatus est regnum. Tertiò, ibi, Si autem per fraudem, &c. tangit eos qui per fraudem vel per violentiam principantur, & dicit. Si autem per fraudem principatur aliquis, scilicet fraudulenter subiiciens sibi partes & ciues vel

vel per violentiam, iam hic videtur tyrannis esse, &, supple, regnum dicitur æquinoctè.

uu Et ostendit causas corruptionis regni quod succedit secundum genus, vt in quarto libro capitulo de regno dictum est, & etiam in tertio. Et hoc est. In iis autem quæ secundum genus regnis, ponere oportet causam corruptionis, ex genere, quia scilicet non semper est ornatum illud genus virtute, cum iis quæ dicta sunt, scilicet de causis corruptionis regni. Primã causam corruptionis dicit, ibi, Et oportet scire, scilicet quòd est fieri multos facilè contemptibiles propter inhonestatem vitæ: & sic insurgunt subditi. Ponit secundam, ibi, Et hoc quod est potentiam non possidentes tyrannicam, quia moderni plus possunt cogi pœnis & contemnere dominos mansuetos, sed regalem honorem contingit iniuriari, à talibus scilicet subditis. Facilis enim fieret dissolutio, si scilicet potestatiuè non dominatentur subiectis. Et hoc probat: quia si principatur, non volentibus enim inox non erit rex, sed tyrannus, vt dictum est, & erit non volentium dominus, quia est tyrannus. Et ideò nunc nostro tempore non fiunt vera regna. Omnibus his positis ponit epilogalem conclusionem, ibi, Corrumpuntur quidem igitur monarchiæ propter has quæ dictæ sunt & alias tales causas.

CAPVT VII.

De monarchiarum conseruatione.

a SAluantur autem palam, vt simpliciter quidem est dicere, ex contrariis.

b Vt autem secundum vnumquodque, eò quod est regna quidem ducere ad moderatius. Quanto enim pauciorum fuerint domini, ampliori tempore necessarium manere omnium principatum. Ipsi enim & fiunt minus despotici, & moribus æqui magis, & à subditis inuidetur eis minus.

c Propter hæc enim & circa Molossos multo tempore regnum permansit, & quod Lacedæmoniorum: propterea quod à principio in duas partes diuisus fuit principatus. & rursum Theopompo moderante & in aliis, & instituente ephororum principatum: à potestate enim auferens auxit tempore regnum: quare modo quodam fecit non minus, sed maius ipsum: quod quidem & ad vxorem respondisse dicunt ipsum, quæ dixerat si nihil verecundatur minus regnum tradens filiis quam à patre accepit: non oportet hoc dicere, trado enim diuturnius.

d Tyrannides autem saluantur secundum duos modos contrariissimos, quorum alter est qui traditus est, & secundum quem dispensant plurimi tyrannorum principatum. Horum autem multa aiunt instituisse. Periandrum Corinthium: multa enim talia est accipere & à principatu Persarum. Sunt autem & olim dicta ad saluationem, vt possibile est, tyrannidis, excellentes perimere, & sapientes destruere, & neque communicationes finere, neque fodalitatem, neque disciplinam, neque aliud nihil tale, sed omnia cauere, vnde consueuerunt fieri duo, sapientia, & persuasio. Et neque scholas, neque

CAPVT VIII.

Seruantur autem simpliciter loquendo ex contrariis.

Singulariter autem loquendo, per deductionem illarum ad mediocrem modum. Quanto enim magis restringitur potestas omnis, tanto maiori tempore necesse est eam durare. Nam & ipsi qui regunt, minus superbiunt, magisque moderati fiunt: & illi qui regnantur, inuident minus.

Propter hoc enim & apud Molossos longo tempore duranerunt reges, & apud Lacedæmonios: quod ab initio statim in duas partes diuisa fuerit regia potestas: & post Theopompus ad mediocritatem magis illam deducens, Ephoros superaddidit: potestate quidem minuens, sed tempore augens regiam auctoritatem: vt faceret eam quodammodo non minorem, sed maiorem: vt ad vxorem respondisse ferunt dicentem, an non erubesceret, quod filiis minorem potestatem regiam derelinqueret quam à parentibus ipse accepisset? non profecto, inquit, nam relinquo eis multò durabiliorem.

Tyrannides verò seruantur duobus modis inter se contrariissimis, quorum alter est is, quem per successionem traditum plurimi tyrannorum obseruant. Horum autem multa constituisse ferunt Periandrum Corinthium. Multa etiam ex gubernatione Persarum est assumere. Sunt autem hæc illa pernitiosa quæ supra retulimus, omni conatu à tyrannis fieri, quo dominationem retineant, veluti potentiores decerpere, & sapientes perimere, & neque comessationes permittere, neque sodalitates, neque disciplinam, neque aliud quicquam tale, sed omnia cauere, vnde consueuerint oriri inter ciues intelligentia & fides. Et neque scholas, neque conuentus aliquos scholasticos

alias collectiones permittere fieri vacatiuas.

e Et omnia facere, ex quibus quam maximè ignoti inuicem erunt omnes; notitia enim fidem facit magis ad inuicem.

f Et præfectos populi semper palam esse, commorari circa ianuas: sic enim minimè latebit, quid agunt.

g Et deprehendere si assuefiant modicum semper seruientes. Et alia quæcumque talia Persica & barbara tyrannica sunt: omnia enim idem possunt.

h Et tentare non latere quæcumque extiterit quis dicens, vel agens subditorum, sed esse attentos, velut circa Syracusanos vocati Potagogides, & auribus audientes, quos misit Hieronym. vbi fuerit aliqua congregatio, & collectio. Confident enim minus timentes tales: & si confidant, latebunt minus.

i Et criminari inuicem, & turbare, & amicos cum amicis, & populum cum insignibus, & diuites cum seipsis.

k Et pauperes facere subditos tyrannicum, quatenus neque custodia alatur.

l Et occupati circa quotidiana non vacantes sint ad machinandum. Exemplum autem huius, tyrannides quæ circa Ægyptum, anathemata Cypselidarum, & Olympij ædificatio à Pisistratidibus, eorum qui de Samo opera multi imperij. Omnia enim hæc possunt idem, scilicet non vacationem & penuriam subditorum.

m Et illatio vectigalium, velut in Syracusis. In quinque enim annis sub Dionysio substantiam omnem inferri accidit.

n Adhuc autem & bellorum procurator tyrannus, vt vtique sine vacatione sint, & permaneant in indigentia præsidis existentes.

o Et regnum quidem saluatur per amicos: tyrannicum autem maximè discredere amicis, tanquam volentibus quidem omnibus, potentibus autem iis maximè.

p Et adhuc quæ circa democratiam fiunt vltimam, tyrannica sunt omnia. Et gynecocratia circa domos, vt enuncient contra viros.

q Et seruorum remissio propter eandem causam. Neque enim machinantur serui & mulieres contra tyrannos, *fieri concedere.*

Et omnia facere, ex quibus ciues inter se quam maximè incogniti sint: cognitio enim fidem generat inter ipsos.

Et satellites eius apparere semper ac versari foris, quo minus latere possit, quid quisque agat.

Assuescántque animum submittere per seruitutem continuam. Et alia quæcumque talia Persica & barbara, tyrannidis sunt: cuncta enim idem valent.

Et ne lateant conari, quæcumque quis dixerit, aut fecerit, sed esse exploratores, quemadmodum Syracusis hi qui ductores nuncupabantur, & auricularij, quos submittebat Hieron. vbicumque foret congregatio aliqua, vel conuersatio. Minus enim audent qui talia formidant, & si audeant, minus latere possunt.

Calumniari quoque inuicem, & collidere amicos cum amicis, & plebem cum nobilitate, & diuites inter seipsos.

Et subditos ad paupertatem redigere tyrannica est prauitatis, vt neque sumptus fiat in custodia.

Et illi quotidianis molestiis occupati, vacare non possunt ad consilia contra tyrannos incunda. Exemplum huiusmodi sunt Pyramides Ægypti, & donaria Cypselidarum, & Olympi ædificatio à Pisistratidis facta, & Polycratis opera circa Samum. Hæc enim omnia fuerunt instituta ad otium & quietem populorum tollendam.

Et ad inducendam paupertatem per tributorum pensionem, vt etiam Syracusis factum est. Dionysio enim eam ciuitatem tenente, contigit Syracusanos in quinque annorum tempore cunctas facultates suas in soluendis tributis consumpsisse.

Studet etiam bellum concitare tyrannus, vt negotiis occupentur ciues, & indigentia detineantur.

Et regnum quidem per amicos saluatur: tyranni autem est maximè amicis diffidere, quasi velint omnes, possint autem maximè amici eum subuertere.

Et quæ fiunt circa vltimam popularem gubernationem, tyrannica sunt omnia, vt potentia mulierum domi, quo reuelent virorum secreta.

Et manumissio seruorum eadem de causa. Non enim insidiantur serui & mulieres tyranno, & si prosperè degant, necesse est

gaudentes,

gaudentes, quia necessarium benenolos esse; & tyrannidibus & democratiis.

r Etenim demus vult esse monarchus. Propter quod & adulator apud vtrasque est honoratus, apud demos quidem demagogus (est enim demagogus demi adulator) apud tyrannos autem qui humiliter colloquuntur, quod quidem est opus adulationis. Etenim propter hoc ponirophilon, id est, malorum amicus est tyrannus: adulationem enim recipientes gaudent: hoc autem nullus vtique faciet sensum habens liberum, sed amant qui Epiices si non adulentur.

s Et opportuni maligni ad maligna: clauo enim clauus, sicut Prouerbium. Et nullo gaudere venerabili, neque libero, tyrannicum. Ipsum enim esse solum vult tyrannus. Qui autem contra venerabilis & liberalis, aufert excellentiam & quod despoticum tyrannidis. Odiunt igitur quemadmodum dissoluentes principatum.

t Et vti conuiuiis. Et conditurnitari extraneis magis quam ciuilibus tyrannicum, tanquam hos quidem aduersarios, hos autem non contrariantes. Hæc & talia, tyrannica quidem & saluatiua principatus. Nihil autem deficit magis maligniratis.

u Sunt autem, vt est dicere, omnia hæc comprehensa tribus speciebus: coniecturat enim tyrannus tria. Vnum & quidem vt modica sapiant subditi: nulli enim vtique pusillanimis insidiabitur. Secundum autem, vt discredant inuicem: non dissoluitur enim prius tyrannus, antequam credant aliqui sibi ipsis. Propter quod & epiiceis aduersantur tanquam nociuis ad principatum, non solum propterea quod non volunt subiici despotice, sed & quia fideles sunt sibipsis, & aliis, & quia non produnt, neque seipsos, neque alios. Tertium autem negotiorum impossibilitas: nullus enim manum mittit ad impossibilia: quare neque tyrannidem dissoluere, non existente potentia.

x Ad quos quidem igitur reducantur volita tyrannorum, isti tres existunt entes: omnes enim vtique reducet quis tyrannica ad has hypotheses, hoc quidem vt non credant inuicem, hoc autem vt non possint, hoc vt parum sapiant. Vnus quidem igitur modus, per quem fit saluatio tyrannidibus, talis est.

benecudos fore, & ergà tyrannidem, & ergà popularem statum.

Nam & populus dominus esse vult. Ex quo fit, vt adulatores apud vtrosque in honore habeantur. Est enim qui populum colit & ducit, populi adulator, tyrannorum vero, qui assentando conuersatur, quod est opus adulatoris. Nam propter hoc prauos amicos habent tyranni, quod adulationibus gaudent. Id autem nemo faceret qui mentem haberet libero homine dignam: sed amant boni viri, vel non adulantur.

Et vtiles praui ad praua. Clauus enim clauo, vt dictat Prouerbium. Nullo quidem honesto, nulloque libero delectari, tyrannicum est. Se enim solum esse talem putat tyrannus. Qui autem subditorum vel honestati studeni vel libertati, minuere excellentiam & præeminentiam tyranni videntur. Oderunt ergo illos tyranni, tanquam euersuros potestatem suæ.

Peregrinos etiam in conuiuia, & familiarem vsum magis recipere, quam ciues, tyrannorum est, quasi illos quidem habeant hostes, hos verò non aduersantes. Hæc & huiusmodi à tyrannis fiunt pro dominatione retinenda, nec quicquam omittunt prauitatis.

Sunt autem, vt ita dixerim, hæc omnia tribus speciebus comprehensa. Tria enim coniectat tyrannus. Vnum, vt animos imminuat ciuium: nemo enim parui animi contra tyrannum insurgit. Secundum, vt ciues inter se diffidentes reddat. Non euertitur enim tyrannus, nisi ciuium aliqui inter se fidem habeant. Quapropter & bonos viros prosequitur, quasi pestiferos & aduersarios dominationi suæ, non solum quia non acquiescunt in seruitute viuere, verum etiam quia fides eis & inter se & ab aliis plurima adhibetur, neque accusant alios, neque ipsi inter se accusantur. Tertium, impotentia agendi: nemo enim sibi impossibilia aggreditur: itaque neque tyrannidem tollere, si potentia desit.

Ad quos ergo fines referantur tyrannorum consilia, tres isti sunt. Ad has enim suppositiones tyrannica redigi possunt vniuersa, partim ne confidant inter se ciues, partim vt potentia eis desit, partim vt pusillanimes efficiantur. Vnus ergo modus, quo vtuntur tyranni, talis est. Alter verò modus contrarius istis quæ dicta sunt, dili-

Alius

Alius autem, vt ex contrario dictis habet curam. Est autem accipere ipsum ex corruptione regnorum. Sicut enim vnus modus corruptionis regni, facere magis tyrannicum principatum: sic tyrannidis saluatio, facere ipsum magis regalem, vnius seruantem solum potentiam, vt principetur non solum volentibus, sed & nolentibus: prætendens enim & hoc prætendit & tyrannizare.

y Sed hæc quidem sicut suppositionem oportet manere, alia autem hæc quidem facere, hæc autem videri simulantem, quod regale bene.

z Primo quidem vt videatur curare communia, neque expendat gratuita talia, in quibus multitudines molestè ferant, quando ab ipsis quidem accipiunt operantibus & laborantibus assidue: dant autem meretricibus, & extraneis, & artificibus copiosè.

aa Rationemque reddat acceptorum & expensarum, quod quidem iam fecerunt quidam tyrannorum: sic enim vtique quod dispensans œconomus, sed non tyrannus esse videbitur.

bb Non oportet autem timere, ne fortè deficiat pecuniis, dominus existens ciuitatis: sed extorquentibus tyrannis à domo, & expedit hoc magis, quam delinquere, cum congregauerint. Minus enim vtique, qui seruant, insilient rebus. Sunt autem tyrannorum qui seruant terribiliores egredientibus à populo, quam ciuibus: ij quidem enim peregrinantur, hi autem subsistunt.

cc Deinde introitus oportet videri colligere dispensationis gratia, & si aliquando opportunum fuerit, vti ad bellicas opportunitates. Vniuersaliter autem exhibere seipsum custodem & camerarium, tanquam communium, sed non tanquam propriorum.

dd Et videri non sæuus, sed reuerendus. Adhuc autem talem, vt non timeant occurrentes, sed magis verecundentur. Hoc tamen adipisci non facile, non existentem, facilè contemnibilem. Propter quod oportet, etsi non aliarum virtutum curam habeat, tamen politicæ, & opinionem efficere de se ipso talem.

ee Adhuc autem non solum ipsum videri, nullum subitorum iniuriantem, neque inuenculam, sed neque alium vllum eorum qui circa ipsum.

gentiam facit. Est autem deprehendere ipsum ex regnorum corruptione. Vt enim regni modus corruptionis vnus est, gubernationem ipsam regiam magis reducere ad tyrannicam: ita tyrannidis conseruatio est, ad regiam gubernationem magis eam referre, vnum solummodo custodientem, vt potentiam retineat, per quam non modo volentibus, verum etiam nolentibus dominari possit: nam si hanc abiiciat, simul abiicit & tyrannum esse.

Sed hoc tanquam suppositionem quandam manere oportet, extra verò partim facere, partim quam optimè simulare, vt regia gubernatio videatur.

Primum enim videri communium commodorum curam habere non effundentem largitiones tantas, vt ciues molestè ferant: quandoquidem ab illis capitur operantibus ac laborantibus in sua tenuitate: donant verò scortis, & peregrinis, & histrionibus effusè.

Rationem reddentem eorum quæ acceperit, & expenderit, quod iam factum est à quibusdam tyrannis, sic enim administrans, non tyrannus videbitur, sed legitimus gubernator.

Nec erit ei formidandum, ne quandoque sibi desint pecuniæ, cum sit dominus ciuitatis: sed dispergentibus tyrannis ex propria domo, & prodest hoc magis quam relinquere congregatas. Minus enim custodes ipsi contra tyrannum insurgerent. Sunt autem formidabiliores absentibus tyrannis, qui custodiunt, quam ciues: nam illi quidem simul absunt, hi autem remanent.

Deinde reditus & impensas apparere oportet, tum gratia diligentis administrationis, tum etiam vt si quando foret opus, illis vti possit ad belli necessitates, omninóque seipsum præbere custodem & quæstorem, non vt suarum pecuniarum, sed vt communium, & publicarum.

Et videri velle non asperum, sed cum grauitate honestum, & talem, vt eum non timeant obuij, sed magis reuereantur. Hoc autem non facile est eum assequi, qui foret contemnendus. Quapropter opus est, vt si non aliarum virtutum, at saltem ciuilis eum curam habere, ac talem de seipso opinionem afferre.

Insuper non solum ipsum videri, nulli protinus ciuium contumeliam facere, sed etiam nemini illorum qui circa eum sunt.

ff Simi

ff Similiter autem & habere vxores familiares ad eas quæ aliorum, tanquam & propter vxorum iniurias multæ tyrannides perierunt.

gg Et circa fruitiones corporales contrariarum facere, quam nunc quidam tyrannorum faciunt (non solum enim mox diluculo hoc faciunt, & continuè multis diebus, sed etiam videri aliis volunt hoc operantes, vt tanquam felices & beatos admirentur) sed maximè quidem moderatorem esse talibus: si autem non, tunc videri aliis diffugere. Neque enim facilè inuasibilis, neque facilè contemptibilis, qui sobrius, sed qui ebrius: neque qui vigil, sed dormiens.

ii Contrarium faciendum olim dictis ferè omnibus: præparare enim oportet & ornare ciuitatem, tanquam procuratorem existentem, & non tyrannum.

kk Adhuc autem quæ ad Deos videri semper in studio habentem differenter: minus enim timent pati aliquid iniquum à talibus, si deicolam putant esse principem, & curare de Diis, & machinantur minus, tanquam habeat propugnatores etiam Deos.

ll Oportet autem sine insipientia videri talem, bonosque circa aliquid factos honorare, ita vt putentur nunquam honorati magis à ciuibus suæ legis existentibus.

mm Et tales quidem honores distribuere ipsum: supplicia autem per alios principes & prætoria.

nn Communis autem custodia omnis monarchiæ, nullum virum facere magnum, sed siquidem plures: seruabunt enim inuicem.

oo Si aliquid fortè oporteat facere magnum, nequaquam secundum morem audacem: maximè enim inuasiuus talis mos penès omnes actiones.

pp Et si à potentiam aliquem videatur dimittere, gradatim hoc agere, & non totam simul auferre potestatem.

qq Adhuc autem omnem quidem iniuriam cohibere, præcipuè autem duas, eam scilicet, quæ in corpus flagellationem, & eam, quæ in ætatem. Maximè autem hanc faciendum reuerentiam, circa amatores honoris: eam quidem enim quæ ad pecunias, minorationem, amatores pecuniarum ferunt grauiter:

Eodémque modo se habere mulieres suas erga cæteras mulieres: nam & per contumelias mulierum permultæ iam tyrannides perierunt.

Et circa voluptates corporis contrarium facere, quam nunc faciant quidam tyranni (non solum enim statim ab aurora id agunt, conuiuantúrque per dies plures, verum etiam apparere volunt aliis, quòd ita faciunt, vt tanquam felices beatósque admirentur) sed in talibus maxima eris moderatio adhibenda, vel saltem videri illa fugere. Non enim faciliter inuadi potest, nec faciliter contemni, qui sobrius sit, sed qui ebrius: neque qui vigilet, sed qui dormiat.

Contrariúmque agendum est supra dictorum fere omnium. Corroboranda enim & ornanda ciuitas est ab eo, tanquam à curatore, ac non tyranno.

Videri etiam oportet ipsum erga religionem deorum affici vehementer: minus enim formidabunt populi, ne quid contra iustitiam fiat, si religioni deditum illum existimabant, ac deorum timorem habere, minúsque contra illum audebunt insurgere, quasi Deos habeat propitios & fauentes.

Verumtamen oportet sine improbitate talem videri, atque eos viros qui aliqua in re laudabiliter se gesserint, honorare, ita vt non existiment vnquam se magis honorari à ciuibus iis in libertate degentibus potuisse.

Hos autem honores ipsemet tribuere debet tyrannus: pœnas verò & animaduersiones per alios infligere, per magistratus videlicet, & iudicia.

Communis verò custodia omnis dominationis vnius est, neminem vnum præ cæteris magnum facere, sed plures: nam se inuicem custodient.

Quod si quem extollere oporteat, non tamen eum qui sit moribus audax: nam huiusmodi homines aptissimi sunt ad inuadendum circa res omnes.

Si verò cuiusquam potentia minuenda est, modicè ac non vno simul impetu omnis potestas est auferenda.

Insuper ab omni contumelia abstinendum, præcipuè tamen à duabus, ne in corpus flagris, neue in ætatem libidine insultet. Maximèque id cauendum in illis hominibus, qui honorem magnifaciunt: nam in pecunias illatam iniuriam, auari homines grauiter ferunt: in honorem verò illatam, & qui boni sunt viri, & qui honorem ma-

eam

cam autem quæ ad inhonorationem, amatores honoris & epiiches hominum. Propter quod quidem enim vti oportet talibus, aut supplicia videri facientem patriæ, & non propter paruipensionem. Eas autem quæ ad ætatem, collocutiones, propter amatiuas causas, sed non propter potestatem: totaliter enim reputatas inhonorationes redimere maioribus honoribus.

yy Inuadentium autem ad corporis differentiam, hi maximè terribiles, & indigent ampliori custodia, quicunque non eligunt acquirere viuere cum peremerint. Propter quod maximè vereri oportet putantes iniuriam pati, aut ipsos, aut eos, quorum curantes existunt: non parcunt enim sibiipsis, qui propter furorem inuadunt, sicut & Heraclitus dixit, dicens, difficile esse cum furore pugnare, animæ enim pretium fieri.

ff Quoniam autem ciuitates ex duabus partibus constitutæ sunt, ex egenis hominibus & opulentis, maximè quidem vtrosque oportet existimare saluari propter principatum, & alios ab aliis iniustum pati nihil. Quicunque autem fuerint valentiores, hos proprios facere maximè principatus: quod si hoc exiterit rebus, neque seruorum liberationem facere tyrannum, neque armorum ablationem. Sufficiens enim altera pars appositа ad potentiam, vt valentiores sint insurgentibus

tt Superfluum autem dicere per singula talium. Intentio enim manifesta: quia oportet non tyrannicum, sed œconomum & regalem videri esse subditis, & non suum curantem, sed procuratorem, & mediocritates vitæ persequi, non excellentias.

uu Adhuc autem insignes quidem affari, multos autem demagogizare: ex his enim necessarium non solum principatum esse pulchriorem, & magis zelabilem, quam quod meliores principentur, & non humiles, neque odio habitum & timore perseuerare, sed & principatum esse durabiliorem.

xx Adhuc autem ipsum disponere secundum morem, vel bene ad virtutem, vel semitem,

gnificiunt, permolestè patiuntur. Quapropter aut non huiusmodi hominum opera vtendum est, aut animaduersiones in illos patrio more ac sine vlla contumelia sunt faciendæ. In ætatem verò ex amore sit conuersatio, non ex licentia. Denique hoc dedecoris impensione maiorum bonorum est redimendum.

Eorum autem qui ad vim inferendam contra corpus tyranni insurgunt, illi sunt formidandi & cauendi, qui ita dispositi sunt, vt amplius viuere non curent, cum occiderint. Quapropter maximè cauendum est ab his qui vel ipsos, vel eos quos habebant cariſsimos, contumelia affectos putant: sine vlla enim cura propriæ salutis irruunt, qui per indignationem & iram aggrediuntur, quemadmodum & Heraclitus inquit, durum esse dicens, pugnare aduersus iram, vita enim id emi.

Cum verò ciuitates ex duabus constiterint partibus, ex inopibus scilicet, & opulentis, maxime quidem de vtriusque partis salute cogitandum est ab eo, qui gubernat, & alteros ab alteris nulla iniuria affici. Quicunque tamen eorum sint potentiores, hi præcipue sunt gubernatione vendicandi, ac velut proprij efficiendi: nam si hoc extiterit, neque seruorum liberationem facere coompelletur tyrannus, neque arma adimere. Altera namque pars tyranni potentiæ adiuncta, sufficiens erit ad superandum eos, qui contra insurgere vellent.

Superfluum autem, particulariter dicere de omnibus istis. Intentio enim manifesta est, quod oportet non tyrannicum, sed tanquam patremfamilias, & regem esse putari ab illis, qui sub eo sunt, nec pro se capientem, sed pro communis vtilitatis tutela & cura, & mediocritates in vita sequi, non excessus.

Præterea egregios viros per familiaritatem sibi coniungere, plebem verò, ac multitudinem per fauorem & gratiam in obsequio retinere: ex his enim necesse est, non solum dominationem eius esse pulchriorem & optabiliorem, ex eo quia melioribus imperet, & non abiectis, neque afflictis, neque ex eo quod ipse, neque odio sit, neque formidetur, verum etiam ex eo quod longiorem ac durabiliorem eius dominationem fore contingat.

Insuper moribus talem esse, vt vel rectè se habeat ad virturem, vel semi-

tem, vel semibonum existentem, & non malignum, sed semimalignum.

yy Equidem omnibus malis politiis, paucioris temporis sunt oligarchia, & tyrannis.

zz Plurimo enim tempore fuit, quæ circa Sicyonem tyrannis, quæ Orthagori puerorum, & ipsius Orthagori: permansit enim ipsa annis centum. Huius autem causa: quia subditis vtebantur moderatè, & multis legibus seruiebant: & quia bellicosus fuit Clisthenes, non fuit facilè contemptibilis, & quantum ad multa curis demagogizabat. Dicitur igitur Clisthenes, respondentem de victoria, ipsum quomodo coronauit. Quidam autem aiunt esse imaginem eius, qui iudicauit sic, statuam, quæ in foro sedet. Aiunt autem & Pisistratum aliquando sustinuisse sententiam, cum esset vocatus ad Ariopagum.

aaa Secunda autem circa Corinthum, quæ Cypselidorum. Etenim hæc perseueranit annis septuaginta tribus, & mensibus sex. Cypselus quidem tyrannizauit annis triginta. Periander autem quadraginta quatuor. Psammetius autem qui Gordiæ, annis tribus. Causæ autem eædem, & huius. Cypselus quidem enim demagogus erat, & à principio permansit sine armorum custodia. Periander autem fuit quidem tyrannicus, sed bellicosus.

bbb Tertia autem, quæ Pisistratidorum Athenis, non fuit verò continua. Bis enim fuit Pisistratus tyrannizans: ita vt in annis triginta tribus, decem & septem annis tyrannizauit: pueri autem decem & octo: quare omnes anni fuerunt triginta & quinque.

ccc Reliquarum autem, quæ circa Hieronem & Gelonem circa Syracusas, non autem permansit ipsa multis annis, sed omnes duobus deficientibus de viginti. Gelon quidem enim septem annis tyrannizauit, octauo vitam finiuit, decem autem Hieron: Thrasybulus autem vndecimo mense excidit. Multæ autem tyrannides, pauci temporis fuerunt omnes penitus. Quæ quidem igitur circa politias & quæ circa monarchias, ex quibus corrumpuntur, & iterum saluantur, feré dictum est de omnibus.

bonus quidam sit, & non malus, sed semimalus.

Atqui omnium gubernationum breuissimè durare soleat paucorum potentia & tyrannis.

Quippe illa quæ plurimo durauit tempore, Orthagoræ & filiorum, qui apud Sicyonios tyrannidem habuere, ad centesimum vsque annum peruenit. Durationis verò causa fuit, quod mediocritate quadam erga subditos vtebantur, multisque legibus seruientes agebant: & qui aptus rei militari fuit Clisthenes, non facilè contemnendus habebatur. Plurimum verò conuersatione & vsu familiari fauorem & gratiam hominum acquirebant. Fertur enim Clisthenes coronasse iudicem, qui victoriæ illius contradixerat. Aiunt quidam huius iudicis statuam esse illam, quæ in foro sedet. Pisistratus quoque fertur aliquando apud consilium Ariopagi citatus, iudicium subiisse.

Secunda verò apud Corinthum Cypselidarum tyrannis. Namque durauit annis tribus & septuaginta, & mensibus sex. Cypselus enim ipse tyrannidem exercuit annis triginta. Periandrus verò quadraginta quatuor. Psammetius autem Gordij annis tribus. Causa verò durationis eadem fuit. Cum enim popularis esset Cypselus, ac gratia apud multitudinem præualeret, sine vlla corporis custodia in dominatione perseuerauit. Periander autem eius filius magis tyrannicè se gessit, sed vir erat bello egregius.

Tertia Pisistratidarum Athenis. Hæc autem non fuit continua: bis enim tyrannide pulsus fuit Pisistratus. Itaque ex annis triginta tribus, solum annis septem & decem tyrannidem exercuit: filij verò eius annis decem & octo: atque ita omnes simul anni fuerunt quinque & triginta.

Ex reliquis verò illa, quæ apud Syracusas fuit Hieronis & Gelonis, sed non longa fuit hæc, annis enim non amplius quam duo de viginti duravit. Gelon enim septem annis cum tyrannidem exercuisset, octauo defunctus est, Hieron autem decem: Thrasybulus verò mense decimo excidit. Caterarum verò tyrannidum pleraque breui tempore duraverunt omnes. Quæ igitur sint tam circa gubernationes plurium, quam circa gubernationem vnius solius, per quæ & corrumpantur illæ, & seruentur, ferè dictum est.

CAPVT VIII.

a POstquam Aristoteles egit de corruptionibus monarchiarum, scilicet tyrannidis & regni, in hoc capitulo agit de eas saluantibus. Et diuiditur capitulum in duas partes, in quarum prima ostendit in vniuersali qualiter omnis monarchia melius saluetur. In secunda agit de saluatione tyrannidis, ibi, *Tyrannides autem saluantur*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim dat documentū qualiter monarchiæ melius & diuturnius saluātur. Secundò probat hoc per duo exempla, ibi, *Propter hoc enim & circa Molossos*, &c. documentum est hoc, quod principatus arcentur, si ad pauciores trahantur: quia quantò pauciores sunt domini, tantò minus sunt despotici, id est, seruiliter opprimentes, & tantò magis moribus æqui, & tantò minus inuidetur eis à subditis. Hæc est sententia. Dicit ergo. Saluantur autem, monarchiæ scilicet palam, id est, manifestè, vt simpliciter quidem, id est, vniuersaliter est dicere, ex contrariis, scilicet eorum quæ corrumpunt eas, de quibus iam dictum est.

b Sed quia vniuersales sermones nō sufficiunt in politicis, sed oportet ad vnumquodque particulare descendere, ideò subiungit, ibi, Vt autem secundum vnumquodque, eo, scilicet saluantur, quod est regna quidem ducere ad moderatius, id est, quod arceantur & stringantur. Et ponit rationem, ibi, Quantò enim pauciorum fuerint domini, ampliori tempore necessarium manere omnem principatum. Et ponit causam, ibi, Ipsi enim, domini scilicet, & fiunt minus despotici, id est, seruili oppressione opprimentes subditos, & moribus æqui magis, supple, fiunt, id est, conformes: & à subditis inuidetur eis minus.

c Secundò probat per duo exempla de regnis, scilicet Molossorum & Lacedæmoniorum, ibi, Propter hoc enim & circa Molossos (nomen est cuiusdam gentis circa Græciam) multo tempore regnum permansit: quia scilicet restrictum ad paucos fuit, & multis non potest ita prouidere sicut paucis. Et inducit secundum exemplum, ibi, Et quod Lacedæmoniorum, supple, regnum: propterea quod à principio in duas partes diuisus fuit principatus, supple, diutius permansit. Et ratio est: quia vnusquisque custodit diligentius partem sibi commissam. Et addit de vlteriori diuisione, ibi, Et rursum Theopompo moderante & in aliis, scilicet diuidente regnum, & instituente Ephororum principatum. In præhabitis enim sæpe dictum est, quòd Ephori fuerunt procuratores publicorum negotiorum. Et tangit modum, ibi, A potestate enim auferens auxit tempore regnum, id est, potestatem quam habuit vnus Rex scilicet, diuisit in plures, quos vocauit in partem sollicitudinis, & sic fecit melius regno prouideri, propter quod regnum diutius duravit. Et ex hoc concludit, ibi, Quare modo quodam fecit non minus, sed maius ipsum, scilicet regnum, quod potestate minus ipsum faciendo, fecit ipsum longius. Adhuc inducit responsionem, pro probatione, Theopompi, ibi, Quod quidem & ad vxorem aiunt respondisse ipsum, scilicet Theopompum, quæ scilicet vxor dixerat marito, exprobrando, si nihil verecundatur minus regnum tradens filiis quam à patre acceperit. Et ponit responsum mariti, ibi, Non oportet hoc dicere, trādo enim diuturnius. Ac si diceret, quantum diminui regnum per diuisionem potestatis, tantum auxi per diuturnitatem temporis & durationis.

Deinde cum dicit, Tyrannides autem saluantur, &c. agit de saluatione tyrannidis: & habet duas partes, in quarum prima ponit quatuordecim cautelas vt diutiùs saluetur tyrannis. In secunda deducit omnes ad tres, ibi, Sunt autem, vt est dicere, &c. Primò igitur ponit primam cautelam, dicens quod tyrannides saluantur secundum duos modos contrariissimos: quorum alter est, qui traditus est, & est ille qui saluat per contraria destruentium eam. Et inducit rationem, ibi, Et secundum quem, scilicet modum dispensant plurimi tyrannorum principatum: quia sic multi dispensant tyrannidem. Dicit etiam, quòd à quodam Periandro Corinthio multæ tales cautelæ sunt traditæ. Multæ etiam accipiuntur à principatu Persarum, qui totus tyrannicus est. Et quia hæc plana sunt in litera, sufficit cum literæ expositione enumerare. Et hoc est quod dicit. Sunt autem & olim dicta ad saluationem, vt possibile est, tyrannidis. Et dicit vt possibile est: quia ipsa tyrannis in seipsa corrupta est: & quod corruptum est in seipso, non potest simpliciter saluari, sed modo quodam. Et ponit saluans, ibi, Excellentes perimere, & sapientes destruere. Hoc enim dixit Periander esse faciendum, sicut in præhabitis dictum est, sicut excellentiores spicæ euelluntur de agro, ne humiliores suffocent. Secundam cautelam ponit, ibi, Et neque communicationes sinere, esse, supple, in ciuitate. Et ratio est: quia communicantes in vno frequenter concordant, & sic possunt insurgere contra tyrannum. Et hoc est quod addit. Neque soliditatem, id est, solidam confœderationem, neque disciplinam, supple, esse in ciuitate, neque aliud nihil tale, sed omnia cauere, ne, supple, fiant in ciuitate, vnde consueuerunt fieri duo, sapientia scilicet & persuasio. Et neque scholas, neque alias collectiones permittere fieri vacatiuas, id est, quibus vacent homines ad tractandum de communibus.

e Et omnia facere, ex quibus quam maximè ignoti inuicem erunt omnes. Et ponit rationem, ibi. Notitia enim fidem facit magis ad inuicem, id est, cum noscunt se per collocutionem amici ad inuicem, tunc confidunt de se ipsis, & sic magis possunt insurgere contra tyrannum.

f Tertiam cautelam ponit, ibi, Et præfectos populi semper palam esse, commorari circa ianuas, id est, ante fores tyranni. Et ponit rationem, ibi, Sic enim minime latebit quid agunt: & sic tyrannus poterit semper obuiare actibus eorum.

g Et sub eadem cautela adhuc addit, ibi, Et deprehendere si assuescant modicum semper seruientes, id est, quod debet deprehendere & obseruare, si hi qui semper seruientes debent esse, assuefiant modica licentia: quia si non

molescant per licentiam, non semper oppressi seruilibus operibus, tunc opponunt se tyranno. Sicut Exodi 4. Rex Ægypti dixit ad Moysem, Vacatis otio, & idcirco dicitis, Eamus ad sacrificandum Domino. Et de talibus subiungit, ibi, Et alia quæcumque talia Persica & barbara tyrannica sunt. His enim modis Persæ & barbari tyrannizant. Et ponit quare hæc omnia attendenda sunt, ibi, Omnia enim idem possunt, supple, ad conseruationem tyrannidis.

h Quartam cautelam ponit, ibi, Et tentare non latere, tyrannum scilicet, quæcumque exciterit quis dicens, vel agens subditorum, id est, de numero subditorum: & ratio huius est, quia tunc potest obuiare singulis: sed esse attentos, circa singula istorum scilicet. Et dat exemplum, ibi, Velut circa Syracusanos, vbi scilicet dominabatur Dionysius Tyrannus, vocati pedagogides, & dicuntur pedagogides à peda quod est pedes, & gogos quod est ductio, eò quod pedibus continuè circumducuntur & discurrunt: & auribus audientes, supple, sunt quæcumque dicuntur vt renuncient tyranno. Et hoc est quod sequitur, Quos misit. Iste Hieron fuit procurator Dionysij tyranni. Et quo & ad quid misit, subdit dicens. Vbi fuerit aliqua congregatio & collectio. Et ponit rationem, ibi, Confident enim minus, timentes tales, id est, quia timent prodi per tales: & si confidunt, latebunt minus: quia scilicet per tales produntur.

i Quintam cautelam ponit, ibi, Et criminari inuicem, id est, facere quod inuicem criminentur subditi, & conturbare amicos cum amicis, & populum cum insignibus, & diuites cum seipsis. Et ratio est: quia conturbati inuicem magis refugium habent ad tyrannum.

k Sextam cautelam ponit, ibi, Et pauperes facere subditos tyrannicum, est, supple. Et sub eadem cautela addit rationem quare hoc expedit tyranno, ibi, Quatenus nec custodia alatur, sed, supple, oporteat ipsos alere custodes suos, vt sic magis depauperentur.

l Et occupati circa quotidiana, victum quærentes non vacantes sint ad machinandum. Et ad hæc probanda inducit exemplum, ibi, Exemplum autem huius, est, supple, tyrannides quæ circa Ægyptum, supple, sunt, in quibus subiecti sic depauperantur: & anathemata, id est, separationes Cypselidarum. Nomen est cuiusdam gentis tyrannicè imperantis, quæ semper schisma ponit inter suos, ne eleuentur contra tyrannum. Et adhuc ponit exemplum, ibi, Et Olympij ædificatio à Pisistratidibus. Pisistratus, sicut dictum est, fuit magnus tyrannus, qui persuasit actium quoddam ædificari in ciuitate sumptuosis expensis, in quo olympia, id est, quinquennales agones celebrarentur, quo populus occuparetur. Et addit adhuc aliud exemplum, ibi, Et eorum qui de Samo (insula est iuxta Græciam versus Thebas) opera multa imperij, id est, vbi populus per multa opera imperio continuè premebatur. Et de omnibus his subdit simul, ibi, Omnia enim hæc possunt idem, id est, valent ad idem. Et subdit quid sit illud, scilicet non vacationem & penuriam subditorum, vt nunquam vacent ad machinandum contra tyrannum.

m Septimam cautelam ponit, ibi, Et illatio vectigalium, id est, quod vectigalia districtè exigantur, vt magis opprimatur populus. Et dat exemplum, ibi, [illegible] in Syracusis, vbi Dionysius quintam partem accepit pro vectigali, quolibet anno: & sic in quinque annis habuit totam substantiam terræ. Et hoc est. In quinque enim annis sub Dionysio substantiam omnem inferri accidit.

n Octauam cautelam ponit, ibi, Adhuc autem & bellorum procurator tyrannus, supple, debet esse: tyrannus volens remanere in principatu, debet procurare vt semper sint bella, vt scilicet nunquam vacent, & semper sint in indigentia defensionis tyranni. Et hoc est quod dicit. Vt vtique sine vacatione sint, & permaneant in indigentia præsidis existentes, id est, tyranni: quia tunc, supple, non opponunt se ei.

o Nonam cautelam ponit, ibi, Et regnum quidem saluatur, &c. Et hoc sumitur ad differentiam regni, & est hoc quod regni proprium est ad saluationem credere amicis, & maximè potentibus: quia per illos saluatur regnum: tyranni è contra nihil credere amicis, & hoc ideò est: quia omnes offendit, & nullos habet amicos qui velint eum regnare super se. Et hoc est. Et regnum quidem saluatur per amicos: tyrannicum autem, supple, est maximè discredere amicis, tanquam nolentibus quidem omnibus, supple, regnare tyrannum, potentibus autem maximè discredere, eò quod potentes maximè offendit.

p Decimam cautelam ponit, ibi, Et adhuc quæ circa democratiam, &c. Et illa cautela est, quòd quæcumque dicta sunt circa democratiam vltimò dictam in tertio libro, capitulo de distinctione democratiæ, valent ad conseruationem tyrannidis: quia illa democratia vera tyrannis est. Et exemplificat de vno quod gynecocratia circa demos, id est, populares. Gynecocratia autem est commissio potestatis & principatus ignobilibus: & ideò subdit causam quare hoc, ibi, Vt enuncient contra viros, id est, viriles, si scilicet aliquid machinantur contra tyrannum. Et hoc est. Et adhuc quæ circa democratiam fiunt vltimam, id est, vltimò dictam, tyrannica sunt omnia. Et gynecocratia circa demos, vt enuncient contra viros.

q Vndecimam cautelam ponit, ibi, Et seruorum remissio propter eandem causam, scilicet vt enuncient si aliqui aliquid machinentur. Et hoc est quod subdit, ibi, Neque enim machinantur serui & mulieres contra tyrannos. Et ponit rationem, ibi, Gaudentes, supple, de tyrannis, quia necessarium beneuolos esse, seruis scilicet & mulieribus scilicet tyrannos: & sub eadem cautela dicit. Et tyrannidibus & democratiis, supple, gaudent serui & mulieres. Et ratio est quia Rex vt perfectus dominus non curat de seruis tanquam de vilibus, nec de mulieribus tanquam emollientibus viriles animos.

r Et ex hoc concludit proprium consequens, scilicet quod adulator apud vtrosque acceptus est, scilicet apud democratiam & apud tyrannum. Et hoc est. Etenim demus, id est, populus, vult esse monarchus. Propter quod

& adulator apud vtraſque, ſcilicet democratiam & tyrannidem eſt honoratus. Et diſtinguit, ibi, Apud demos quidem demagogus, id eſt, apud populum. Et exponit demagogum qualiter ſit adulator, ibi, Eſt enim demagogus dem adulator, id eſt, populi: quia in concionibus laudibus populi quærit placere populo: apud tyrannos autem qui humiliter colloquuntur, ſupple, placent, ſicut ſuſurrones, quod quidem eſt opus adulationis ſuſurrare ſcilicet. Et ponit rationem, ibi, Etenim propter hoc porinophiſon, id eſt, malorum amicus eſt tyrannus. Et ponit rationem, ibi, Adulationem enim recipientes, ſupple, tyranni gaudent. Et oſtendit, quòd hoc non competit bonis, ſed malis tyrannis, ibi, Hoc autem nullus vtique faciet ſenſum habens liberum, id eſt, vitio non obligatum, ſed amans, ſcilicet ſentiens habentes liberum, qui Epiices, id eſt, iuſtos ſi non adulentur. Vnde in Alex. dicitur, Contemptor procerum, ſeruos contemne bilingues: Adulator bilinguis eſt, qui laudando vnum detrahit alteri.

f Secundam cautelam ponit, ibi, Et opportuni, ſunt, ſupple, tyranno, maligni ad malignã. Et probat proverbium antiquum, ibi, Clauo enim clauus, ſupple, retunditur: ita tyrannus maligno ad maligna vtitur. Prou. 16. Rex qui libenter audit verba mendacij, omnes miniſtros habet impios. Et ſub eadem cautela accipit quod ſequitur, quòd ſcilicet de nullo venerabili vero gaudet & libero. Et hoc eſt. Et nullo gaudere venerabili neque libero, tyrannicum, ſupple, eſt. Et huius dat rationem, ibi, Ipſum enim eſſe ſolum vult tyrannus, id eſt, vult quòd ſolus appareat eſſe: qui autem contra venerabilis & liberalis, auſert excellentiam, comparatus ſcilicet aliis: & ideò, ſupple, à tyranno non diligitur. Tertiam cautelam ponit, ibi, Et quod deſpoticum tyrannidis, id eſt, vti ſeruilibus perſonis. Et ex hoc concludit, ibi, Odiunt igitur venerabiles perſonas & liberas quemadmodum diſſoluentes tyrannicum principatum ſcilicet.

Quartam cautelam ponit, ibi, Et vti cõuiuiis, ſupple, eſt tyranni, & conditurnalibus, ſupple, colloquiis, &, ſupple, deductionibus extraneis magis quam ciuilibus, tyrannicum, ſupple, eſt. Et exponit ſubdens. Tanquam hos quidem, ſupple, ciuiles, aduerſarios, ſupple, habeat, hos autem, ſcilicet extraneos, non contrariantes. Omnibus his poſitis ponit epilogum de omnibus, ibi, Hæc & talia tyrannica quidem, ſupple, ſunt & ſaluatiua principatus tyrannici, ſupple. Nihil autem, in his & talibus deficit, ſupple, malignitatis.

x Sunt autem, vt eſt dicere, &c. Hîc reducit cautelas immediatè poſitas ad ternarium numerum. Et hæc pars habet quatuor partes, in quarum prima ea quæ dixit, reducit ad tres cauſas. In ſecunda ponit cautelas, qualem oportet ſcilicet ſe ſimulare tyrannum in rebus communibus, ibi, *Sed hæc quidem ſicut ſuppoſitionem*. &c. In tertia ponit cautelas qualiter oportet ſe habere in cultu diuino, ibi, *Adhuc autem quæ ad Deos*. &c. In quarta ponit cautelas quæ faciunt ad cuſtodiam omnis monarchiæ, ibi, *Communis autem cuſtodia omnis monarchiæ*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim ponit tria quæ coniectatur omnis tyrannus. Secundò repetit eadem vt cautelas iuxta ea accipiendas doceat, ibi, *Ad quos quidem igitur reducuntur*, &c. In prima parte ſic procedit. Dicit enim, quòd omnia quæ dicta ſunt, comprehenſa ſunt tribus ſpeciebus. Vnum eſt, vt ſubditi nihil ſapiant, id eſt, vt nullius ſapientiæ ſint & puſillanimes. Secundum eſt, vt ſemper diſcredant ſibi inuicem. Tertium eſt, vt ita in altum teneat ſe ſuper eos, vt eum impugnare, videatur negotium impoſſibile. Et hæc planè dicit in litera, quæ ſic eſt ordinanda. Sunt autem, vt eſt dicere, vniuerſaliter ſcilicet in ſumma, omnia hæc comprehenſa tribus ſpeciebus. Et vocat ſpecies volita ſiue fines voluntatis. Et ponit rationem, ibi, Coniecturat enim tyrannus tria, quæ ſcilicet eligit vt fines. Et ponit primum, ibi, Vnum quidem, vt modica ſapiant ſubditi. Et ponit rationem, ibi, Nulli enim vtique puſillanimis inſidiabitur. Et ratio eſt: quia ſimplex non multa ſapiens, puſillanimis efficitur, & nec ſcit, nec audaciam habet inſidiandi: & ſic tyrannus ſecurus remanet. Et ſubiungit ſecundum, ibi, Secundum autem, vt diſcredant inuicem. Et huius ponit rationem, ibi, Non diſſoluitur enim prius tyrannis antequam credant aliqui ſibi ipſis, qui ſcilicet conſœderantur & conſpirant contra tyrannum. Ex his accipit quoddam conſequens, quod ſequitur ex illo, ſcilicet quod tyranni propter hoc aduerſantur Epiiceis, id eſt, iuſtis & bonis tanquam nociuis propter tres cauſas, ſcilicet quia nolunt ſubiici deſpoticè, id eſt, ſeruiliter: & quia fideles ſunt & ſibiipſis, & aliis: & nec produnt ſeipſos, nec alios. Et hoc eſt quod dicit, ibi, Propter quod & Epiiceis aduerſantur tanquam nociuis ad principatum, tyrannidis ſcilicet. Et ſubdit rationem, ibi, Non ſolum propterea quod non volunt ſubiici deſpoticè, id eſt, ſeruiliter, ſed &, id eſt, etiam quia fideles ſunt ſibiipſis, & aliis: & quia non produnt neque ſeipſos, neque alios. Et ponit tertium, ibi, Tertium autem impoſſibilitas negotiorum eſt, ſupple, id eſt, quia in tanta fortitudine & robuſta manu dominatur ſuper eos, quod negotium impugnandi eum videtur impoſſibile. Et huius ponit rationem, ibi, Nullus enim manum mittit ad impoſſibilia. Et ex hoc concludit, ibi. Quare neque tyrannidem diſſoluere, id eſt, ad tyrannidem diſſoluendam aliquis manum mittit, non exiſtente potentia: quia negotium videtur ei impoſſibile.

x Secundo ibi, Ad quos quidem igitur reducuntur, &c. repetit eadem vt cautelas accipiendas doceat: & dicit. Ad quos quidem igitur, ſcilicet fines, reducantur volita tyrannorum, iſti tres, ſcilicet fines, exiſtunt entes. Et ponit rationem, ibi, Omnia enim vtique reducet quis tyrannica ad has hypotheſes, id eſt, ad has ſuppoſitiones. Et repetit, ibi, Hoc quidem, vt non credant inuicem: hoc autem, id eſt, aliud vt non poſſint: hoc autem, tertium ſcilicet, vt parum ſapiant. Aliter enumerat hîc quam ſuperius: quia ſuperius enumerauit ſecundum ordinem rationis ſecundum quod credere oritur ex ſapere, poſſe ex his duobus: hîc autem

autem repetit ea ſecundum quòd plus valent ad propoſitum: & ideò primò ponit, quod non credant ſibi inuicem. Secundò vt non poſſint, eò quod multum etiam confert ad propoſitum. Et tertio ponit, quòd parum ſapiant, quòd plus diſtat à propoſito. Poſtea ponit epilogum dictorum, & addit cautelam, ibi, Vnus quidem igitur modus per quẽm ſit ſaluatio tyrannidibus, talis eſt. Alius autem, ſupple, modus, ex contrario dictis habet curam. Et addit cautelam, ibi, Eſt autem accipere ipſum ex corruptione regnorum. Et dicit modum. Quia ſicut corrumpitur regnum ex hoc quod inclinatur in tyrannidem, ita ſaluatur tyrannis ex hoc quòd inclinatur ad regnum. Et hoc eſt. Sicut enim vnus modus corruptionis regni facere magis tyrannicum principatum, ſupple, regnum (& hoc paulò antè in præcedenti capitulo dictum eſt) ſic tyrannidis ſaluatio, ſupple, eſt facere ipſam magis regalem, id eſt, ad regni proprietatem inclinare. Et dicit modum illius, ibi, Vnius ſeruantem ſolum potentiam. Et hoc ideò eſt, vt tam regnum quam tyrannis ſit vnus principatus & mõnarchia quædam, & ſit ſolum ſeruans potentiam & non opptimens, ſupple. Quod qualiter fiat tam in regno quam in tyrannide, ſubdit, ibi, Vt principetur, Rex ſcilicet & tyrannus, non ſolum volentibus, ſed etiam nolentibus: prætendens enim, tale ſcilicet regnum, & hoc, id eſt, ex hoc prætendit, & primò etiam tyrannizare. Regnum enim quod principatur nolentibus, tyrannizat.

y Deinde cum dicit, Sed hæc quidem ſicut ſuppoſitionem oportet manere, &c. id eſt, ponit ſex cautelas, qualiter ſcilicet tyrannus ſe debet habere in rebus communibus. Prima eſt, quòd videatur res communes multum curare, nec expendat inutiliter gratuitè oblata, nec expendat in his in quibus multitudines populi moleſtè ferant. Et exponit hoc; quod non expendat meretricibus & extraneis & hiſtrionibus copioſè; quod ex laboribus populi acquiſitum eſt. Secunda eſt, quòd ſemper ſtudeat rationem reddere expenſarum & acceptorum: & quia aliquis poſſet dicere, quòd ſic deficeret in expenſis, reſpondet quòd non oportet, ſcilicet quod deficiat, quia dominus eſt ciuitatis & regni, & poteſt vndecumque recipere. Tertia cautela eſt, quòd dona & oblationes quæ dantur ex reditibus & vectigalibus, videatur colligere propter communem vtilitatem, ſicut pro bello communi, & non pro lucro proprio, vt ſic videatur eſſe quaſi cuſtos & camerarius communium & non propriorum. Quarta eſt, quòd nunquam exhibeat ſe ſubditis ſæuum, ſed renerendum. Quinta eſt, quòd nulli videatur injurioſus, & quod omnibus ſit familiaris & in vxoribus non injurioſus. Sexta & vltima cautela eſt, quòd circa fruitiones corporales, in cibo & potu ſcilicet, ſemper videatur frugalis & ſobrius, & vigil non dormiens, & quod in omnibus ſemper videatur ornare ciuitatem vt procurator exiſtens, non tyrannus. Et hæc eſt ſententia. Litera ſic eſt ordinanda. Sed hæc quidem, ſcilicet quæ dicta ſunt de cautelis, ſicut ſuppoſitionem oportet manere: alia autem quæ, ſupple, dicentur, hæc quidem facere, ſupple, oportet, hæc autem videri ſimulantem. Et oſtendit quæ ſunt ſimulanda ponendo primam cautelam, ibi, Quod regale bene, ſupple, debet ſimulare, vt habeat.

z Et oſtendit in quo, ibi, Primò quidem, vt videatur curare communia. Et oſtendit quomodo. Neque ex expendat gratuita, id eſt, gratuitè oblata, in quibus multitudines moleſtè ferant, quando ab ipſis multitudinibus quidem accipiunt, ſupple, tyranni, operantibus & laborantibus aſſiduè: dant autem meretricibus, & extraneis, & artificibus (quos alibi vocauit banauſos, id eſt, hiſtriones) copioſè. Ratio autem huius redditur in principio 4. Ethic. quia ſcilicet ſic expendere, non eſt ſecundum liberalitatem & magnificentiam, ſed ſecundum epiroraliam & banauſiam, & tales expenſas, multitudines moleſtè ferunt: quia labores eorum & ſudores in malos vſus expenduntur.

aa Secundam cautelam ponit, ibi, Rationémque reddat acceptorum & expenſarum. Et confirmat hanc cautelam per exemplum, ibi, Quod quidem iam fecerunt quidam tyrannorum, &, ſupple, ideò in principatu permanſerunt. Et ponit rationem, ibi, Sic enim vtique quis diſpenſans œconomus, id eſt, diſpenſator, ſed non tyrannus eſſe videbitur.

bb Et quia poſſet aliquis dicere, quòd ſic in expenſis poſſet deficere, occurrit, ibi, Non oportet autem timere, ne forte deficiat pecuniis, dominus exiſtens ciuitatis, id eſt, cum ſit dominus ciuitatis: ſed extorquentibus tyrannis à demo, id eſt, à populo, ſupple, pecuniis non deficiet: & expedit hoc magis quam derelinquere, ſupple, velut cum congregauerint. Et vult dicere, quòd cum miniſtri ſui, ſcilicet tyranni talia congregauerint à populo, magis eligat ea expendere quam ſeruare. Et ponit rationem, ibi, Minus enim vtique qui ſeruant, inſilient rebus: quia non eſt neceſſe congregare, eo quod ſatis habeant in theſauris. Deinde ponit ſubdiuiſionem tyrannorum, ibi, Sunt autem tyrannorum, id eſt, aliqui de numero tyrannorum, qui ſeruant, ſcilicet in theſauris, terribiliores egredientibus à populo, id eſt, hoſtibus quam ciuibus. Et dicuntur egredientes à populo, qui ad militiam ſunt contra hoſtes. Et ponit rationem, ibi, Ij quidem, ſupple, egredientes à populo comperegrinantur, ſcilicet cum tyranno contra hoſtes, &, ſupple, ideò volunt, quòd tyrannus habeat theſauros, ex quibus ſcilicet ſufficiat ad donatiua & ſtipendia militum: hi autem, ſcilicet ciues ſubſiſtunt, ſupple, in ciuitate: & ideò ſcilicet ea quæ colligantur in demo, magis volunt expendi in ornamentum ciuitatis.

cc Tertiam cautelam ponit, ibi, Deinde introitus, id eſt, dona quæ dantur ad receptionem regis in primo introitu, & oblationes quæ dantur ex reditibus regni & vectigalibus, oportet videri colligere diſpenſationis gratia, & ſi aliquando opportunum fuerit, vti ad bellicas opportunitates, id eſt, quod non accipiat talia ad lucra propria, ſed ſi neceſſe ſit, quod expendat in bello, in defenſionem regni vel ciuitatis. Et hoc eſt quod ſequitur, ibi, Vniuerſaliter autem exhibere ſeipſum, ſupple, cuſtodem & camerarium tanquam communium, ſed non tanquam propriorum.

ad Quartam cautelam ponit ibi. Et videri non sæuus, sed reuerendus: & sub eadem cautela addit, ibi, Adhuc autem, supple, se exhibeat talem, vt non timeant occurrentes, sed magis verecundentur. Et quia posset obiici, quòd vix possit hoc adipisci, respondet, ibi, Hoc tamen adipisci non facile, non existentem, scilicet in veritate talem, facilè contemptibilem secundum veritatem. Propter quod oportet, etli non aliarum virtutum curam habeat, tamen politicæ, scilicet vrbanitatis, & populo etiam opinionem efficere de seipso talem, vt scilicet videatur esse vrbanus.

ee Quintam cautelam ponit, ibi, Adhuc autem non solum ipsum videri, nullum subditorum iniuriantem, neque iuuenem, neque iuuenculam, sed neque alium vllum eorum qui circa ipsum, id est, de familia sua.

ff Et hanc cautelam extendit etiam ad vxores tyranni, quas dicit familiares esse debere vxoribus aliorum. Et hoc est. Similiter autem &, id est, etiam oportet habere vxores, tyrannum scilicet, familiares ad eas quæ, sunt, supple, aliorum. Et ponit rationem, ibi, Tanquam & propter vxorum iniurias multæ tyrannides perierunt: quia scilicet vxores iniuriatæ, concitabant maritos contra tyrannum.

gg Sextam cautelam ponit, ibi, Et circa fruitiones corporales, in comedendo scilicet & bibendo, supple, oportet contrarium facere, quam nunc quidam tyrannorum faciunt. Et ostendit quid quidam infruniti faciunt, ibi, Non enim solum mox diluculo hoc faciunt, scilicet surgentes ad bibendum vinum, & continuè multis diebus, sed &, id est, etiam videri aliis volunt hoc operantes. Et dicit quare, ibi, Vt tanquam felices & beatos admirentur. De quibus dicitur Isa. 5. Væ vobis qui surgitis manè ad ebrietatem sectandam, vt vino æstuetis: & sic non est faciendum. Et hoc est.

hh Sed maximè quidem moderatos esse talibus, supple, expedit. Si autem non, supple, sint tales secundum veritatem, tunc tamen videri debent aliis diffugere, supple, à talibus comessationibus. Et ponit rationem, ibi, Neque enim facilè inuasibilis, neque facilè contemptibilis, qui sobrius, sed qui ebrius: neque qui vigil, sed dormiens, supple, contemptibilis est.

ii Et generaliter subdit, In omnibus, supple, talibus contrarium faciendum olim dictis ferè omnibus, vt scilicet nulla turpitudo appareat in ipso. Et dat rationem, ibi, Præparare enim oportet & ornare ciuitatem tanquam procuratorem existentem non tyrannum.

kk Deinde cum dicit, Adhuc autem quæ ad Deos oportet videri, &c. ponit cautelas, quod etiam ad Deos videatur esse deuotus: & est sententia, quod tyrannus videatur ad Deos esse deuotus, & cultum diuinum diligens: quia tunc videbitur non solum homines habere adiutores, sed etiam Deos: & tunc minus insurgunt contra eum subiecti. Et circa hanc cautelam subdit aliam, scilicet quod nulla insipientia appareat in ipso, & quod bonos in aliqua dignitate positos honoret semper, intantum quod videatur eis, quod nunquam ab aliquo plus honorati fuerint, vel honorari possint. Et quod etiam dignis distribuat honores principatus suæ monarchiæ: & quod ad principes alios non sub ipso constitutos semper sit simplex & deuotus, in nullo detrahens ipsis: & hoc planè continetur in litera, quæ sic est ordinanda. Adhuc autem ad Deos, id est, quæ ad culturam Deorum pertinent, videri semper in studio habentem, supple, oportet, differenter, id est, quod in hoc plus differat ab aliis, quod plus diligat cultum diuinum. Et assignat rationem, quod scilicet pauci, qui scilicet boni sunt in populo talibus subiecti minus timent aliquid iniquum à talibus contra se fieri, quando principem putant esse Deicolam, eò quod Dei cultor nihil iniquum agit contra aliquem: & ideò magis timent seu formidant insurgere contra talem, quem putant habere Deos adiutores, & curare de Diis, id est, de cultura Deorum. Et adiungit aliam rationem quæ dicta est, ibi, Et machinantur minus, supple, contra talem. Et ponit rationem. Tanquam habeat propugnatores etiam Deos, supple, & non solum homines.

ll Et vlterius adiungit cautelam, qualis debet esse ad homines, ibi, Oportet autem sine insipientia videri talem, vt scilicet quantitatem aliorum cognoscat respectu suæ quantitatis. Dicit enim Ptolemæus in prouerbiis in almagesto positis, quod insipiens est, qui sui ipsius ignorat quantitatem. Et Arist. in 3. ethic. quòd insipiens ignorat seipsum. Et tales sunt, qui non recognoscunt aliis debitas dignitates: sapientes autem vnumquemque secùdum gradum dignitatis honorant. Et hoc est quod subdit. Bonosque circa aliquid factos, id est, in aliquo gradu dignitatis positos, honorate, ita, id est, intantum, vt putentur nunquam honorari magis à ciuibus suæ legis existentibus, id est, nullus conciuium suorum eos tantum possit honorare.

mm Et adiungit adhuc. Et tales quidem honores distribuere ipsum supplici, id est, ei qui supplex est, & deuotus, quia non cuilibet distribuit tales honores, sed supplici & deuoto ad cultum diuinum: per alios principes & prætoria, id est, si distribuit supplicibus dignitates principatuum suorum, sic etiam distribuit prætoria commitens talibus iudicia. Vel potest esse alia litera. Supplicia autem, &c. vt sit sensus, quòd honores & dignitates distribuantur à tyranno immediatè, vt ex hoc subiecti magis ad ipsum alliciantur: supplicia autem, supple, reis debita, inferantur per principes sibi subiectos, vt subditi minus contra eum moueantur: & prætoria, id est, iudicia quæ à iudicibus in prætorio promulgantur contra damnatos. Et sic finita est pars ista, quæ est de cautelis sumptis à tribus finibus tyrannorum.

nn Deinde cum dicit, Communis autem cùstodia omnis monarchiæ, &c. ponit cautelas quæ faciunt ad custodiam omnis monarchiæ. Et diuitur in tres partes. In prima ponit cautelas tres, quæ faciunt ad custodiam omnis monarchiæ. In secunda ponit cautelas duas sumptas ex partibus ciuitatis, ibi, *Quoniam autem ciuitates ex duabus partibus*, &c. In tertia ostendit quæ tyrannides & oligarchiæ his cautelis vtentes, diutius durauerant, ibi, *Adhuc autem ipsum*

ipsum dispone secundum morem, &c. Sententia primæ partis hæc est, quòd communis custodia monarchiæ est, quòd nullum virum faciat excellenter magnum: sed si magnos debeat facere, quòd faciat multos, & non vnum: quia multi magis seruabunt se inuicem, quam vnus: & hæc est sententia cautelæ primæ. Secunda est, quòd si aliquem à magna dignitate debeat deponere, quòd non deponat eum à tota dignitate simul, sed gradatim: quia hoc facilius sustinebit. Tertia est, quòd cohibeat se, ne inferat iniurias, & maximè duas, scilicet flagellationem in corpore, & increpationem criminosam contra senes: quia hoc facilè non sustinerent viri honesti. Quarta est, quòd si aliquando debet inferre supplicia, quòd hoc faciat ex patente causa, & non ex impulsione iræ, vel vindicta alicuius. Et assignat causam, quam probat per Heraclitum: quia puniti à principibus, ex ira & furore inuasiui sunt principatuum, etiamsi animas perdere debeant. Hæc est sententia literæ quæ sic ordinanda est. Communis autem custodia omnis monarchiæ, supple, est, nullum virum facere magnum, supple, excellenter, sed siquidem, supple, oportet hoc fieri, plures, supple, facere magnos conuenit. Et ponit rationem, ibi, Seruabunt enim inuicem, id est, vnus ab alio seruabit principem.

oo Et sub eadem cautela adiungit. Si autem fortè aliquem oporteat facere magnum, nequaquam, supple, faciat magnum secundum modum audacem: audax enim, vt dicitur in 3. Ethic. est, qui nec timet timenda, nec non timenda: & est ille qui præcipitat se in pericula. Et hoc est quod subdit pro ratione, ibi, Maximè enim inuasiuus talis mos, id est, tale morale vitium, scilicet audaciæ, penes omnes actiones, id est, in omnibus actionibus præceps est talis in pericula.

pp Secundam cautelam ponit, ibi, Et si à potentatu aliquem videatur demittere, id est, deponere, gradatim hoc agere, supple, conuenit, & non totam simul auferre potestatem. Et huius ratio est. Quia sicut nemo repentè fit summus, ita nullus secundum honorem summus, patitur libenter esse minimus.

qq Tertiam cautelam ponit, ibi, Adhuc autem omnem quidem iniuriam cohibere conuenit, supple, monarchæ, præcipuè autem duas, eam scilicet quæ in corpus flagellationem (flagellatio enim pœna seruilis, quam sustinere honesti erubescunt) & eam quæ in ætatem, supple, exprobrationem: senes enim venerabiles sunt, non exprobrandi, maximè quando eis canities, & mentis virtus testimonium perhibent. Sap. 4. Senectus venerabilis est, non diuturna, nec annorum numero computata: cani enim sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata. Et propter hoc subdit, ibi, Maximè autem hanc faciendam reuerentiam, quod scilicet non flagellentur nec exprobrentur, circa amatores honoris, id est, circa virtuosos: honor enim, vt dicit in primo Ethic. est præmium virtutis, & ideo ab antiquis diffinitur sic: honor est exhibitio reuerentiæ in testimonium virtutis. Et vt ostendat, quòd talis iniuria grauiter ferrur à talibus, subdit. Eam quidem enim quæ est ad pecunias, minorationem, quæ scilicet fit per pœnam damni, amatores pecuniarum ferunt grauiter: eam autem quæ ad inhonorationem, supple, grauiter ferunt, amatores honoris & episces hominum, id est, ipsti & boni inter homines secundum virtutem. Propter quod quidem bene vti oportet talibus. Et subinfert qualiter oportet inferri supplicia, si inferenda sunt, ibi, Aut supplicia videri facientem patriæ (Et est quarta cautela) publicè enim plectendus est, qui est plectendus. Propter quod dicit Aristoteles in regimine dominorum, quòd Rex Persarum semel in anno publicè coram populo apparuit, & tunc dignis dona & honores impendit, & malefícos punire fecit publicè coram omnibus. Et hoc est quod sequitur. Et non impensionem, vindictæ scilicet vel iræ. Et subdit, ibi, Eas autem quæ ad ætatem, collocutiones, quas scilicet necesse est habere monarcham cum suis, propter amatiuas causas, supple, debet habere cum senibus, quòs amare debet. Exemplum est 3. Regum 12. vbi Roboam spreto consilio seniorum, & sequens consilia iuuenum, scidit regnum. Et hoc est etiam quod sequitur hic. Sed non propter potestatem: ex potestate enim nihil facere debet cum senioribus, sed ex amicitia. Et sub eadem cautela addit. Totaliter enim reputatas inhonorationes, quas scilicet monarcha intulit alicui, redimere, supple, oportet maioribus honoribus, vt scilicet placet eum quem offendit.

rr Omnium horum subdit rationem & causam, ibi, Inuadentium autem, id est, de numero inuadentium, sunt ad corporis differentiam, id est, ad corporis periculum, hi maximè terribiles, scilicet qui inuadunt principes propter inhonorationem sibi factam; & indigent, supple, principes, ampliori custodia, supple, ab his, quicumque non eligunt acquirere viuere, id est, acquirere vitam, cum peremerunt: magis enim volunt mori quam in exprobratione & turpiter viuere. Et sicut dicit Aristoteles in 3. Ethic. Est eis mors tali salute eligentior. Et ex his concludit, quòd talibus periculosum est facere vituperium, ibi, Propter quod maximè vereri oportet putantes iniuriam pati, aut ipsos, id est, seipsos, aut eos, quorum curantes existunt, id est, aut amicos de quibus curam habent. Et ponit rationem, ibi, Non parcunt enim sibiipsis qui propter furorem inuadunt, id est, non reputant pericula. Et hoc confirmat per Heraclitum, subdens. Sicut & Heraclitus dixit, dicens: Difficile esse cum furore pugnare. Et subdit causam, ibi, Animæ enim, id est, vitæ pretium fieri: quia est furore inuadens libenter perdit vitam vt interficiat eum qui intulit iniuriam.

ss Deinde cum dicit, Quoniam autem ciuitates ex duabus, &c. ponit cautelas à partibus ciuitatis sumptas. Et circa hoc duo facit. Primò enim ponit cautelas. Secundò ostendit, quòd tyrannides secundum dictas cautela gubernatæ, diutius semper durabunt, ibi, *Plurimo enim tempore fuit*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quòd quia duæ partes sunt in ciuitate, egeni scilicet & diuites, quòd oportet tyrannum ambas saluare partes quantum potest, & neutram ab altera aliquid iniustè permittere parti: & quod oportet eum valentiores ad se trahere, &

maximè principatus, id est, eos qui in principatu sunt constituti, & nihil violentum facere in ciuitate. Et specificat, ita quod neque faciat seruorum liberationem, nec perficiat tyrannum, nec faciat ablationem armorum ab insignibus. Et assignat causam: quia sic attrahit ciues vel maximam partem ciuium, quibus adiunctis suæ potentiæ semper valentior erit omnibus insurgentibus. Deinde ostendit, quòd quidem multæ tales sunt cautelæ, sed non oportet immorari singulis: quia talis multiplicatio est materialis & intentio in omnibus manifesta. In fine ex omnibus colligens dicit, quòd oportet tyrannum studere ad hoc quod exhibeat se non tyrannum, sed œconomum & regalem, & quod ita videatur non curare de seipso, sed semper appareat quasi procurator ciuitatis: & si aliquem persequitur, quod ille sit mediocris, & videat, quod non persequatur excellentes, & quod alloquatur dulciter & amicabiliter, & quod multos ex populo faciat demagogos: quia ex hoc principatus erit pulchrior, & magis zelabilis, quam si semper meliores principentur, & non humiles. Et addit adhuc qualem se debet exhibere, ibi, Neque odio habitum, supple, se exhibeat, & timore, id est, quod non exhibeat se austerum, qui semper timeatur, perseuerare, id est, quod non perseueret in his. Idem dicit Augustinus in regula de Prælato: Honore coram vobis Prælatus sit vobis, timore coram Deo substratus sit pedibus vestris: & quamuis vtrumque sit necessarium, tamen plus à vobis appetat amari, quam timeri. Et addit. Sed & principatum esse durabiliorem, supple, faciunt ista.

xx Et dicit adhuc de eadem intentione, ibi, Adhuc autem ipsum, scilicet tyrannum disponere, supple, oportet, secundum morem, id est, virtutem moralem. Et exponit hoc. Vel bene ad virtutem, supple, se habens, vel semibonum existentem, id est, apparenter bonum. Et hoc est quod addit. Et non malignum, sed semimalignum.

yy Omnium horum ponit causam, ibi, Equidem omnibus politiis, paucioris temporis sunt oligarchia, scilicet intensa, & tyrannis. Et huius ratio est: quia durum est imperium vtriusque: & ideò subiecti sæpè opponunt se eis, & deponunt à principatu.

zz Deinde cum dicit, Plurimo enim tempore, &c. ostendit, quòd tyrannides secundum cautelas præhabitas gubernatæ, diutius duraverunt. Et probat hoc per quinque tyrannides, quas inducit per ordinem, quæ cum talibus cautelis diu durauerunt, aliis valdè citò consumptis. Prima est Orthagori & filiorum eius, qui Sicyonem prouinciam centum annis principatu tyrannico rexerunt: quia subditis vtebantur moderatè. Et filius eius Clisthenes nomine, non fuit facilè contemptibilis, & fuit bellicosus & victoriosus: propter quod etiam imaginem meruit in foro. Pisistratus autem tyrannus vnus de successoribus eius, quia hoc non fecit, nec sic obseruauit, vocatus ad Ariopagum apud Athenas, sustinuit depositionis sententiam. Et hoc est totum quod dicitur in politia prima durante per centum annos. Litera sic ordinatur. Plurimo enim tempore fuit quæ circa Sicyonem, prouinciam scilicet, tyrannis, quæ Orthagori puerorum, id est, filiorum, & ipsius Orthagori, patris scilicet: permansit enim ipsa annis centum. Et huius ponit causam, ibi, Huius autem causa, supple, fuit: quia subditis vtebantur moderatè, Orthogorus scilicet id est, medios inter insignes & egenos perse-qui, id est, perfectè sequi (Et causa huius in præhabitis dicta est, scilicet quod ad quamcumque partem declinant mediæ personæ, illa prævalebit) non excellentias: quia sicut dictum est, si excellentias prosequitur, id est, fauore prosequitur, egeni & medij discedent ab eo, & opponent se ei.

nn Et addit adhuc de intentione ista, ibi, Adhuc autem insignes quidem affari, id est, dulciter alloqui & salutare, multos autem, scilicet ex communi multitudine acceptos, demagogizare, id est, demagogos facere. Et ponit causam, ibi, Ex his enim necessarium, supple, est, non solum principatum esse pulchriorem, sed & magis zelabilem, quam quod meliores principentur, supple, semper, & non humiles. Et addit adhuc qualem se debet exhibere, ibi, Neque odio habitum, supple, se exhibeat, & timore, id est, quod non exhibeat se austerum, qui semper timeatur, perseuerare, id est, quod non perseueret in his. Idem dicit Augustinus in regula de Prælato: Honore coram vobis Prælatus sit vobis, timore coram Deo substratus sit pedibus vestris: & quamuis vtrumque sit necessarium, tamen plus à vobis appetat amari, quam timeri. Et addit. Sed & principatum esse durabiliorem, supple, faciunt ista.

xx Et dicit adhuc de eadem intentione, ibi, Adhuc autem ipsum, scilicet tyrannum disponere, supple, oportet, secundum morem, id est, virtutem moralem. Et exponit hoc. Vel bene ad virtutem, supple, se habens, vel semibonum existentem, id est, apparenter bonum. Et hoc est quod addit. Et non malignum, sed semimalignum.

yy Omnium horum ponit causam, ibi, Equidem omnibus politiis, paucioris temporis sunt oligarchia, scilicet intensa, & tyrannis. Et huius ratio est: quia durum est imperium vtriusque: & ideò subiecti sæpè opponunt se eis, & deponunt à principatu.

zz Deinde cum dicit, Plurimo enim tempore, &c. ostendit, quòd tyrannides secundum cautelas præhabitas gubernatæ, diutius duraverunt. Et probat hoc per quinque tyrannides, quas inducit per ordinem, quæ cum talibus cautelis diu durauerunt, aliis valdè citò consumptis. Prima est Orthagori & filiorum eius, qui Sicyonem prouinciam centum annis principatu tyrannico rexerunt: quia subditis vtebantur moderatè. Et filius eius Clisthenes nomine, non fuit facilè contemptibilis, & fuit bellicosus & victoriosus: propter quod etiam imaginem meruit in foro. Pisistratus autem tyrannus vnus de successoribus eius, quia hoc non fecit, nec sic obseruauit, vocatus ad Ariopagum apud Athenas, sustinuit depositionis sententiam. Et hoc est totum quod dicitur in politia prima durante per centum annos. Litera sic ordinatur. Plurimo enim tempore fuit quæ circa Sicyonem, prouinciam scilicet, tyrannis, quæ Orthagori puerorum, id est, filiorum, & ipsius Orthagori, patris scilicet: permansit enim ipsa annis centum. Et huius ponit causam, ibi, Huius autem causa, supple, fuit: quia subditis vtebantur moderatè, Orthogorus scilicet

scilicet & filij sui, & in multis legibus seruiebant, & subditos gubernabant. Et adiungit a llic vlteriorem causam, ibi, Et quia bellicosus fuit Clisthenes, vnus scilicet de filiis, nō fuit facilè contemptibilis, & quidem ad multa curis, id est, in curis publicis demagogizabat, id est, vices populi gerens concionabatur pro populo. Et hoc probat per historias, ibi, Dicitur igitur Clisthenes respondente de victoria ipsum quomodo coronauit, id est, quomodo populus coronauit eum corona respondente victoriæ ipsius. Et addit de imagine quam meruit, ibi, Quidam autem aiunt imaginem esse eius qui iudicauit sic, id est, Clisthenis, qui in principatu suo iudicia talia exercuit, statuam, quæ in foro fedet, apud Sicyonem scilicet: statuam enim hāc meruit; quia moderatè gubernauit subiectos. Idem probat per oppositum, ibi, Aiunt autem & Pisistratum, qui scilicet fuit crudelis tyrannus, aliquando sustinuisse sententiam depositionis, cum scilicet esset vocatus ad Ariopagum. Et sic finita est prima tyrannis de centum annis.

aaa Secundam ponit, ibi, Secunda autem circa Corinthum quæ Cypselidorum, supple, fuit, id est, Cypseli & filiorum eius. Etenim hæc tyrannis durauit 73. annis, & mensibus sex. Et ostendit quomodo. Cypselus quidem enim tyrannizauit annis 30. Periander vnus de pueris eius 44. Psammetius autem qui Gordiæ, supple, fuit filius, annis tribus. Causæ autem hæ eædem, quare ita diu permanserunt in principatu, &, id est, etiam huiusmodi: quia, supple, bene vtebantur subditis. Et ostendit quomodo, ibi, Cypselus quidem enim demagogus erat, id est, concionator, & à principio permansit sine armorum custodia, tanquam scilicet confidens de ciuibus: Periander autem alius de pueris fuit quidem tyrannus, sed bellicosus, id est, bella agens, scilicet pro ciuibus: & ideò manserunt in principatu.

bbb Tertiam tyrannidem ponit, ibi, Tertia autem, supple, tyrannis quæ diu duravit, fuit, quæ Pisistratidorum Athenis. Et ostendit quomodo illa fuit, ibi, Non fuit autem continua: bis enim fuit Pisistratus tyrannizans, ita vt in annis 30. tribus 17. annis horum tyrannizauit: pueri autem, huius succedentes ei scilicet 18. annis, supple, tyrannizauerunt: quare omnes anni fuerunt 35. quibus duravit tyrannis Pisistratidorum apud Athenas.

ccc Quartam & quintam tyrannides ponit, ibi, Reliquarum autem, supple, tyrannidum quæ circa Hieronem, tyrannum scilicet, & Gelonem circa Syracusas, supple, fuerunt tyrannides, non autem permansit ipsas multis annis, sed omnes tyrannides illæ, supple, duobus defecientibus de viginti, id est, 18 Et comparat de tyranno in tyrannum, ibi, Gelon quidem enim 7. annis tyrannizauit, octauo vitam finiuit: decem autem Hieron ibidem, supple, tyrannizauit: Thrasybulus autem, succedens, supple, illi, vndecimo mense excidit, propter malitiam, supple. De omnibus talibus generaliter subdit. Multæ autem tyrannidum, pauci temporis fuerunt omnes penitus: quia scilicet malitiæ eorum non sinebant eos viuere, nec in principatu permanere. Postea ponit epilogum omnium istorum, ibi, Quæ quidem igitur circa politias, & quæ circa monarchias, ex quibus corrumpuntur, & iterum saluantur, ferè dictum est de omnibus. Ferè dicit: quia in particularibus nihil ad vltimum dici potest.

CAPVT IX.

Socratis opinio de causis mutationum Reipublicarum refertur.

a IN politia autem dicitur quidem de transmutationibus à Socrate, non tamen dicitur bene. Optimæ enim politiæ & primæ existentis non dicit transmutationem propriè. Ait enim causam esse, id quod est, non manere aliquid, sed in aliqua periodo transmutari. Principium autem esse horum, quorum epitritus, fundus quinario coniugatus duas harmonias exhibet, dicens, quando numerus diagrammatis huius solidus fuerit.

b Tanquam natura quandoque producente & meliores, & peiores disciplina, hoc ipsum dicens fortè non malè. Contingit enim esse aliquos, quos disciplinari & fieri studiosos viros, impossibile est.

c Sed hæc quidem vtique erit transmutatio eius quæ ab illo dicitur optima politia magis quam aliarum omnium, & eorum quæ fiunt omnium, & per tempus, per quod dicit omnia transmutari,

CAPVT IX.

IN Republica verò Platonis Socrates de mutationibus loquitur, nec tamen rectè. Illius enim Reipublicæ quæ est optima, atque prima, mutationem nullam propriè assignat. Inquit enim causam esse mutationis, quia sic natura comparatum sit, vt nihil permaneat, sed in ambitu quodam temporis mutationem recipiat. Esse verò principium horum, inquit, quorum sesquitertius quinario coniungatur, fundus duas exhibet harmonias: inquiens, quando numerus diagrammatis huius efficiatur solidus.

Vtpote natura producente pravos & meliores disciplina. Hoc ergo forsan, inquit, non male, fieri enim potest, vt sint aliqui, quos disciplina instituit, ac bonos fieri viros, impossibile est.

Sed hæc non propria mutatio foret illius Respublicæ, quam optimam esse vult, magis quam aliarum omnium, & vniuersorum quæ fiunt, & ex tempore, per quod inquit omnia mutari, & ex eo quia quæ non simul

tari,

tari, & quæ non simul inceperunt fieri, simul transmutantur, velut si die priori ante tropicum facta fuerunt, simul transmutantur.

d Adhuc autem propter quam causam ex hac in eam quæ Lacedæmoniorum fit transmutatio? Sæpius enim in contrariam transmutantur omnes politiæ quam in eam quæ propè. Eadem autem ratio & de aliis transmutationibus. Ex Lacedæmonienſi enim, ait, transmutantur in oligarchiam: ex hac autem in democratiam: in tyrannidem autem ex democratia. Et quidem etiam è contrario transmutantur, puta ex demo in oligarchiam, & magis quam in monarchiam.

e Adhuc autem tyrannidis non dicit, neque ſi erit transmutatio, neque ſi non erit, propter quam cauſam, & in qualem politiam. Huius autem cauſa: quia non facile vtique haberet dicere. Indeterminatum enim. Quoniam & ſecundum illum oportet & in primam & optimam. Sic enim vtique fieret continuum, & circulus. Sed transmutatur & in tyrannidem tyrannis, ſicut quæ Sicyonis, ex ea quæ Myronis, in eam quæ Cliſthenis: & in oligarchiam, ſicut quæ in Chalcide, quæ Antileontis: & in democratiam, ſicut quæ Gelonis in Syracuſis: & in ariſtocratiam, ſicut quæ Charilai, in Lacedæmonia, & in Carchedone. Et in tyrannidem transmutatio fit ex oligarchia, ſicut in Sicilia ferè plurimæ antiquarum in Leontinis, in tyrannidem Panætij, & in Gela ab eam quæ Cleandri, & in Rhegio in eam quæ Anaxilai, & in aliis ciuitatibus multis ſimiliter.

f Inconueniens autem & putare in oligarchiam propter hoc transmutari, quia amatores pecuniarum & pecuniosi, qui in principatibus: ſed non quia qui multum excedunt in ſubſtantiis, non iuſtum putant æquale participare per ciuitatem eos qui nihil poſſident, cum his qui poſſident.

g In multiſque oligarchiis non licet pecuniosum fieri, ſed leges ſunt prohibentes. In Carchedone autem democratizantes pecuniosi ſunt, nec tamen transmutatæ fuerunt.

h Inconueniens enim eſt dicere, duas ciuitates eſſe eam quæ oligarchia diuitum & pauperum. Quid enim hæc magis quam Lacedæmonica paſſa eſt, vel quæcumque alia, vbi non omnes poſſident æqualia, vel non omnes ſimiliter erunt boni viri. Nullo autem pauperiori facto quam prius nihil minus transmutantur in demum ex oligarchia, ſi fiant plures qui egeni, & ex demo in oligarchiam, ſi valentius fuit quod opulentum, quam multitudo: & ij quidem non curent, ij autem adhibeant intellectum.

i Multiſque exiſtentibus cauſis, per quas fiunt transmutationes, non dicit, ſed vnam, quia prodigi facti, vſurarij fiunt pauperes, vt à principio diuitibus exiſtentibus omnibus aut plurimis. Hoc autem eſt falſum. Sed quando quidam præſidium perdiderunt ſubſtantias, innouant, quando autem aliorum, nihil fit dirum. Et transmutantur nihil magis nunquam in demum quam in aliam politiam. Adhuc autem & ſi honoribus non participant, & ſi iniuſta patiantur, vel iniurias, ſeditiones faciunt, & transmutant politias: etſi non conſumpſerint ſubſtantiam, propter licere ſibi quodcunque voluerunt facere, cuius cauſam, eam quæ valde libera, eſſe dicit.

k Pluribus autem exiſtentibus oligarchiis & democratiis, tanquam vna exiſtente vtraque, dicit transmutationes Socrates.

incipiunt ſimúlque mutantur, ceu ſi pridie mutationis facta eſſent, ſimul forte mutarentur.

Præterea quam ob cauſam ex illa tranſit ad Lacedæmoniorum Rempub. Sæpe enim in contraria tranſeunt Reſp. omnes quam in ea quæ ſint propinqua. Eadem ratio eſt de aliis quoque mutationibus. Ex Laconica enim, inquit, mutatio fit ad paucorum potentiam. Ex iſta verò ad popularem ſtatum, ex illo rurſus ad tyrannidem. Atqui & è contrario mutantur, ceu ex populari in paucorum potentiam, & magis quidem quam in tyrannidem.

Præterea tyrannidis vtrum mutatio ſit, vel non ſit, nil dicit, propter quam cauſam, nec in quam Reipub. ſpeciem tranſit. Huius verò cauſa eſt, quod non facilitèr dicere valebat. Infinitum enim. Nam ſecundum eum oportebat in primam & optimam: ſic enim vtique fieret continuo circulus. Sed mutatur in tyrannidem tyrannis, vt ea quæ apud Sicyonios, ex Myronis tyrannide in Cliſthenis: & in paucorum potentiam, vt illa quæ in Chalcide fuit Antileontis: & in popularem ſtatum, vt illa quæ Gelonis fuit Syracuſis: & in optimates, vt illa quæ Charilai apud Lacedæmonios, & Carthaginenſes. Et in tyrannidem ſit mutatio ex paucorum potentia, vt in Sicilia, plurima vetuſtarum in Leontinis in Panætij tyrannidem, & apud Gelam in Cleandri, & apud Rhegium in Anaxilai, & in aliis compluribus ciuitatibus eodem modo.

Abſurdum etiam putare in paucorum potentiam ideò tranſire, quia homines cupidi, & pecuniarum ſtudioſi, in magiſtratibus verſentur: ac non quia plurimi diuitiis ſuperabundantes, non iuſtum exiſtimant par habere in ciuitate eos qui habent.

In multiſque paucorum potentiis, non licet pecunias quærere, ſed leges ſunt prohibentes Et apud Carthaginem quæ popularitèr gubernatur, pecuniis ſtudent, nec tamen adhuc mutati ſunt.

Abſurdum etiam dicere eſſet duas ciuitates ſub paucorum gubernatione, opulentorum, & inopum. Quid enim aliud huic, quam Laconicæ accidit, vel alteri cuicumque, vbi non omnes æqualia poſſideant, aut non omnes æqualiter ſunt boni viri? Nullo autem pauperiore facto, nihilominus ex paucorum tranſmutantur gubernatione ad popularem ſtatum, ſi plures ſint inopes. Et ex populari in paucorum potentiam, ſi potentiores ſint opulenti, quam multitudo. Et alteri negligant, alteri intendant.

CAPVT IX.

a IN iſto capit. vltimo Ariſtoteles improbat opinionem Socratis de cauſis trãſmutationum politiarum: & ſecundum duas opiniones Socratis diuiditur in duas partes. Primò improbat eam quæ eſt ex tranſcendentibus. Secundò improbat eam quæ eſt ex propriis, ibi, *Inconueniens eſt enim dicere*, &c. Prima adhuc diuiditur in duas partes. In prima ponit opinionem Socratis. In ſecunda ponit improbationem, ibi, *Sed hoc quidem vtique erit*, &c. Circa opinionem Socratis dũo facit. Primò ponit eam. Secundò laudat quòd laudandum eſt in ea, ibi, *Hoc ipſum dicens forte non male*, &c. In prima procedit ſic. Dicit enim, quod de cauſis transmutationum politiarum loquutus eſt Socrates, ſed non bene: quia nec proprias cauſas aſſignauit, nec veras. Et ponit opinionem Socratis, & eſt hæc, quod ſcilicet in qualibet ciuitate & regione, non mutatur prima & optima politia illius regionis vſque ad periodum illi regioni ex cœleſtibus conſtitutam. Et vt hoc intelligatur, oportet accipere ex aſtrorum ſcientia. Dicitur enim à Ptolemæo & ab Albumaſar in libro de coniunctionibus grauium planetarum, Iouis ſcilicet & Saturni, ex quibus cauſantur magna mundi accidentia & transmutationes per coniunctionem eorumdem de triplicitate in triplicitatem: & fit in quibuſlibet ducentis quadraginta annis. Et huius ratio eſt: quia coniunguntur de nouo ſigno in nouum ſignum in quibuſlibet viginti annis octaua parte anni minus: & tales coniunctiones duodecim faciunt in qualibet triplicitate: duodecies autem viginti faciunt 240. Et circa tertiam decimam coniunctionem faciunt in alia triplicitate: propter quod tunc mutatur quicquid tunc in priori triplicitate factum eſt ſecundum habitationes hominum & natiuitates, propter virtutes diuerſas in figuris ſtellarum. Propter quod figura deſcripta ſuper fundum alicuius ciuitatis, ſecundum numerum ſolidum, qui prouenit ex ductu numeri in ſe in quadratum, non mutatur: quia ſolidus eſt & tetragona irradiatione Iouis & Saturni conſtituitur: & politia illa quæ ex tali figura radiationis cauſatur, optima eſt illi loco: quia à cœleſtibus munitur, & non mutatur vſque ad periodum alterius triplicitatis. Si autem deſcribitur irradiatio ſuper fundum aliquem ciuitatis ſecundum proportionem numeri ſeptagoni, ſicut ſe habent tria ad quinque, ipſum enim tria continet & duas partes ternarij, quæ proportio vocatur Græcè epitrita, Latinè ſeſquitertia in arithmeticis, & tunc quando mutatur non mutatur niſi ad politiam proportionalem ſibi in proportione tali. Hæc eſt poſitio Socratis. Dicit autem in contrarium Ariſtoteles, quòd ſecundum hoc oporteret,

Cumque plures ſint cauſæ, ex quibus mutationes fiunt, eas non dicit, ſed non ſolum, quod prodigaliter viuentes, vſuris confecti, pauperes efficiuntur. Quaſi verò fuerint omnes ab initio diuites, vel plurimi eorum. Sed hoc falſum. At quando ipſorum potentium quidam patrimonia conſumpſerint, res nouas moliuntur: quando autem alij nihil graue accidit. Et mutantur nihilo magis in popularem ſtatum, quam in aliam ſpeciem gubernationis. Inſuper verò & ſi honores vna cum aliis non capiant, ſi iniurias inferant, ſi contumelijs afficiant, ſeditiones oriuntur, & mutationes in Republica fiunt, etiamſi nulla diſſipatio patrimonij interceſſerit, ex eo quod liceat, quicquid volunt, efficere: cuius rei cauſam eſſe ferunt nimiam libertatem.

Cumque plures ſint paucorum, plures etiam populi gubernationes, tanquam vtraque vna ſit, mutationes aſſignat Socrates.

teret, quòd aliqui nascerentur praui non mutabiles in contrarium: sed qui scilicet praua politia vtuntur, prauí sunt: & quòd necessitas prauitatis esset ex figura radiationis descriptæ super fundum nativitationis eorum: & hoc falsum est: quia licet quidam prauí nascantur ex dispositione stellarum &, ineludibiles ad virtutes, tamen cum hoc sit in actibus voluntariis, qui nulla necessitate obligantur, continuè possunt mutari de politia in politiam per solam causam voluntatis, & non tantum possunt mutari in politiam propinquam secundùm proportionem, sed etiam in longinquam & omninò contrariam. Dicit etiam, quòd secundùm hoc Socrates non posset assignare causam quomodo tyrannis in tyrannidem mutetur. Et hæc est tota sententia primæ partis. Litera sic ordinanda est. In politia autem dicitur quidem, id est, in libro quem scripsit Socrates de politia, de transmutationibus à Socrate, non tamen bene: quia non ex propriis causis. Et hoc est quod sequitur. Optimæ enim politiæ & primæ existentis non dicit transmutationem propriè, id est, per propriam causam. Et ostendit hoc per dictum Socratis, ibi, Ait enim causam esse, scilicet Socrates, transmutationis politiæ, id quod est, id est, contingit non manere, aliquid, semper, supple, sed in aliqua periodo transmutari, id est, figura triangulari. Et hoc est quod dictum est, quòd quando radiationes in aliqua triplicitate variantur secundùm virtutes, quod tunc necesse est mutari quod factum est in periodo anterioris triplicitatis. Et exponit quomodo, ibi, Principium autem horum, supple, dicit Socrates, scilicet quod transmutantur, & in quid: quorum epittitus fundus quinatio coniugatus, id est, quorum fundus secundum descriptionem radiationum se habet ad sesquitertiam proportionem, in hoc commutatur, & non in aliud. Et hoc explanat vlterius, ibi, Duas harmonias, id est, duas proportiones exhibet, supple, Socrates dicens, quando numerus diagrammatus, id est, descriptus fuerit: vel, sicut dicit alia litera, diagrammatis, id est, descriptionis (gramma enim scriptura est in Græco, diagramma autem descriptio) huius solidus fuerit, id est, non ductibilis nisi in seipsum, tunc politia nunquam mutatur nisi in seipsam. Alia autem descriptio fuit de illa: dictum est enim, quòd quando numerus radiationis descriptæ proportionalis est alij numero radiationis super illum fundum, tunc politia huius fundi mutatur in politiam alterius fundi.

b Et incipit obuiare, ibi, Tanquam natura quandoque producente prauas & meliores politias, id est, quod hoc dixit Socrates, ac si opinaretur, quod natura ex vi stellarum de necessitate produceret quasdam politias meliores disciplina, id est, secundum disciplinam. Secundò cum dicit, Hoc ipsum dicens, &c. laudat quod laudandum est in hac positione, & dicit. Hoc ipsum dicens fortè non malè. Et dicit fortè, eò quod secundum dispositionem stellarum verum est, sed per necessitatem falsum. Et hoc est quod sequitur. Contingit enim aliquos, supple, secundum dispositionem stellarum, quos disciplinari & fieri studiosos vtiles, impossibile est, scilicet secundum dispositionem stellarum, & non simpliciter. Et huius duo exempla pulcherrima ponuntur in Commento Bugafori super centilogium Ptolemæi. Vnum de Hipocrate, qui ex constellatione nativitatis figuram accepit procliuem in vitia. Vnde cum figuram illam à se depictam per duos discipulos mitteret ad Polum physiognomiæ actorem, dixit Polus, Hic vir cuius hæc est figura, incontinens est & vitiosus est. Istis respondentibus quod falsum esset: quia optimi viri esset figura, & ideò quod diuinatio eius esset falsa, & ars quam tradidit. Et redeuntibus ad Hipocratem & referentibus quid dixit, & quid responderunt, dixit Hipocrates, Verum dixit Polus: ad pessima enim dispositus sum: sed quia vidi hoc turpe esse, ex animo transtuli me ad bona. Aliud exemplum est de quodam rege Persarum, de quo dixit Bugafarus, quòd inuenit eum pulchertimis indutum, pulchras vxores diligentem, cum honestis conuersantem, & dixit ei. Quid hoc te, cum inueniam omnes significatores tuos esse malos & turpes, quod tamen in pulchris & honestis delectaris? Et respondit rex, quòd verum est, quòd ex inclinatione natiuitatis semper appeto turpia & inhonesta: sed quia video hoc indecens esse regi, virtute animi vinco meipsum, & traho me ad pulchra & honesta.

c Deinde cum dicit, Sed hæc quidem vtique, &c. ponit improbationem contra positionem Socratis, dicens. Sed hæc quidem vtique erit propria transmutatio eius, quæ ab illo dicitur, id est, à Socrate, optima politia, magis quam aliarum omnium, supple, transmutatur, & eorum quæ fiunt omnium, supple causa erit secundum Socratem, & per tempus, periodi scilicet per quod dicit omnia transmutari, scilicet Socrates, & quæ non simul inceperunt fieri, simul transmutantur, quod tamen non deberet esse secundum Socratem: quia super natiuitatibus eorum non est scriptum diagramma constellationis. Et exponit, ibi, Velut si die priori ante tropicum facta fuerunt, simul transmutantur.

d Et obiicit vlterius & fortius, ibi, Adhuc autem propter quam causam ex hac, quacumque scilicet politia determinata, in eam quæ Lacedæmoniorum sit transmutatio. Huius enim causam non potest assignare Socrates ex dictis suis. Et hoc est. Sæpius enim in contrariam transmutantur omnes politiæ quam in eam quæ propè, sicut dixit Socrates. Et adhuc ad idem obiicit, ibi, Eadem autem ratio & de aliis transmutationibus. Et dat exemplum, ibi, Ex Lacedæmonicensi enim, ait, supple, Socrates, transmutantur (in plurali legendum est) & hæc transmutatio fit in oligarchiam: ex hac autem, scilicet oligarchia, in democratiam: in tyrannidem autem ex democratia. Et adhuc vlterius ponit exempla, ibi, Et quidem etiam è contrario transmutantur, puta ex demo, id est, democratia in oligarchiam, magis quam in monarchiam.

e Et vlterius obiicit ad idem, ibi, Adhuc autem tyrannidis non dicit, Socrates scilicet, neque si erit transmutatio, neque si non erit, propter quam causam & in qualem politiam, supple,

ple, transmutetur. Huius autem causa, scilicet quod non dicit: quia non facilè vtique haberet dicere. Et supponit rationem, ibi, Indeterminatum enim. Quoniam & secundum illum, scilicet Socratem, oportet & in primam & in optimam, supple, transmutari ex pessima & vltima. Sic enim vtique fieret continuum, & circulus quem ponit, scilicet Socrates de talibus: & vocat periodum. Et aduersatur subdens, ibi; Sed transmutatur & in tyrannidem tyrannis, sicut quæ Sicyonis, ex ea quæ Myronis, supple, transmutata fuit in eam quæ Clisthenis: & in oligarchiam, supple, mutatur tyrannis, sicut quæ in Chalcide, id est, Chalcedonia, quæ Antileontis, ibi enim tyrannis Antileontis mutata est in oligarchiam: & supple, mutatur tyrannis aliquando in democratiam, sicut quæ Charilai, tyrannis scilicet, in Lacedæmonicam, supple, democratiam mutata est, & in Carchedone, supple, similiter factum est. Et adhuc ponit exempla aliarum transmutationum, ibi, Et in tyrannidem transmutatio fit ex oligarchia, sicut in Sicilia ferè plurimæ antiquatum in Leontinis (Prouincia est Italiæ) in tyrannidem Panætij, supple, oligarchiæ mutatæ sunt: & in Gela (regio quædam est) in eam, scilicet tyrannidem, quæ Cleandri, supple, oligarchiæ mutatæ sunt. Et addit exemplum. Et in Rhegio, ciuitate, supple, in eam, scilicet tyrannidem, quæ Anaxilai, supple, oligarchia mutata est. Postea subdit generaliter, ibi, Et in aliis ciuitatibus similiter: & de nulla istarum, supple, potest Socrates ex sua suppositione conuenientem assignare causam vel rationem.

f Deinde cum dicit, Inconueniens autem & putare, &c. improbat opiniones Socratis: eò quod dixit, quòd politiæ mutantur in oligarchiam, propter hoc quod ciues sunt amatores pecuniæ. Et inducit ad hoc tres rationes. Prima est per deductionem ad inconueniens: quia scilicet secundum positionem Socratis, qui dixit omnia esse communia, & mulieres, & substantiam, si hoc est verum, tunc non licet principibus plus habere, quam pauperibus: & sic propter diuitias non transmutantur politiæ. Secunda ratio est: quia in multis oligarchiis hoc non licet, scilicet aliquem pecuniosum fieri: quia leges scilicet Socratis hoc prohibent: inde est, quod in multis ciuitatibus ex democratia & non oligarchia multi fiunt pecuniosi, ex quo mutatæ sunt politiæ. Et si aliquis respondet, quòd duæ ciuitates sunt, quæ pauperum & diuitum, occurrit & dicit, quòd est inconueniens, stante quod in Lacedæmonia vel in quacumque alia ciuitate, vbi non omnes æqualia possident, non similiter erant boni viri nullo pauperiori facto quam prius: & tamen politiæ eorum transmutata est ex democratia in oligarchiam, quando plures fuerunt opulenti, quam multitudo egenorum. Tertia ratio est, quod cum multæ sint transmutationes, Socrates non dicit nisi vnam, scilicet quod quando diuites perdiderunt substantiam per incuriam, quia scilicet non adhibent intellectum ad conseruandum sua, & tunc fiunt vsurarij, democratia mutatur in oligarchiam: & hoc est falsum: sed potius quando perdiderunt substantiam, quicumque sint illi, & studeant innouare substantiam per quodcumque lucrum, si transmutatur politia, non plus in democratiam quam in oligarchiam vel aliam politiam transmutatur. Ad hanc rationem addit in fine, quòd multæ causæ sunt seditionis ciuium, ex quibus transmutantur politiæ: sicut si non participant ciues honoribus æqualiter, vel si iniusta patiantur ab inuicem, ex quibus seditiones mouent ciues & transmutant politias, quamuis non consumpserint substantiam, ex quibus transmutant politias ciues. Socrates verò ex omnibus non assignat nisi vnam: & ideò est diminutus. Et hæc est tota sententia vsque in finem. Litera sic ordinanda est. Inconueniens autem. &, id est, etiam putare in oligarchiam propter hoc transmutari politias, quia amatores pecuniarum, supple, sunt & pecuniosi, qui in principatibus: sed non quia qui multum excedunt in substantiis, sicut prædiuites, supple, non iustum putant æqualem participare per ciuitatem, supple, portionem, eos qui nihil possident, cum his qui possident. Et hoc dixit Socrates, quando dixit omnia debere communia fieri.

g Secundam rationem ponit, ibi, In multisque oligarchiis non licet pecuniosum fieri, sed leges sunt prohibentes, Socratis scilicet, qui dixit omnia debere esse communia. Et inducit exemplum, ibi, In Carchedone autem democratizantes pecuniosi fiunt, nec tamen transmutatæ fuerunt, supple, politiæ in oligarchiam.

h Et si aliquis diceret, quòd vna ciuitas sic facta est duæ, occurrit, & dicit. Inconueniens autem est dicere duas ciuitates esse eam quæ oligarchia diuitum & pauperum. Et adhuc inducit rationem, ibi, Quid enim hæc magis quam Lacedæmonica passa est, vel quæcumque alia, scilicet ciuitas, vbi non possident omnes æqualia, vel non omnes similiter erunt boni viri. Nullo autem pauperiori facto quam prius, nihil minus transmutantur in demum, id est, democratiam ex oligarchia, si fiant plures qui egeni, &, supple, è conuerso, ex demo, id est, democratia in oligarchiam, si validatius fuerit quod opulentum, id est, pars diuitum, quam multitudo, scilicet egenorum: & ij quidem non curent, supple, de dissipatione facultatum, sicut prodigi, ij autem adhibeant intellectum, supple, ad conseruandum sua, sicut sapientes.

i Tertiam rationem ponit, ibi, Multisque existentibus, supple, causis, per quæ, id est, per quas, fiunt transmutationes, non dicit, sed vnam, id est, nisi vnam. Et ponit illam, ibi, Quia progigi facti, vsurarij fiunt pauperes, & hoc, supple, dicit, vt à principio diuitibus existentibus omnibus aut plurimis. Hoc autem est falsum. Quia etiam in principio ædificationis ciuitatis quidam pauperes, quidam diuites. Et ponit rationem, ibi, Sed quando quidam præsidum perdiderunt substantias, innouant, per vsuras scilicet, & per quæcumque alia lucra: quando autem aliorum nihil fit duum, id est, duorum, scilicet quod nec excellenter diuites, nec excellenter pauperes sunt. Alia littera, nihil fit dirum, id est, triste. Et,

id est, etiam transmutantur magis nunquam, politiæ scilicet, in demum, id est, democratiam, quam in aliam politiam, quamcumque scilicet. Et ponit in fine, ibi, Adhuc autem & si honoribus non participant, supple, æqualiter ciues, & si iniusta patiantur vel iniurias, ab inuicem, supple, ciues, seditiones faciunt, & transmutant politias: etsi, id est, quamuis non consumpserint substantiam, propter licere sibi quæcumque volunt facere: cuius causam, eam quam valde libera, esse dicit, supple, Socrates, sicut in primo primæ Philosophiæ, id est, in principio Metaphysicæ liberum dicimus hominem, qui causa sui est: & hic, qui potest quod vult.

& In fine adiungit reprehendendo Socratem de diminutione & insufficientia, ibi, Pluribus autem existentibus oligarchiis & democratiis, tanquam vna existente vtraque, id est, oligarchia & democratia, dicit transmutationes fieri Socrates: & ideò diminutus est, supple. Et in hoc terminatur sententia quinti libri.

ARISTO

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER SEXTVS,

Cum Beati Alberti Magni præclarissimis Commentariis.

CAPVT I.

De proprietatibus vniuscuiusque politiæ, & quis sit finis populatis gubernationis.

a VOT quidem igitur differentiæ, & quæ eius quod consiliatiuum, & dominans politiæ, & eius quæ circa principatus ordinis, & de prætoriis, & qualia ad qualem politiam coordinata sunt: adhuc autem de corruptione & saluatione politiarum, ex qualibus fit, & propter quas causas, dictum est prius.

b Quoniam autem fuerunt species plures democratiæ existentes, & aliarum similiter politiarum, simúlque de illis, si quid residuum, non deterius considerare, & modum congruum & conferentem assignare ad vnamquamque. Adhuc autem & collectiones ipsorum dictorum omnimodorum considerandum.

c Hæc enim combinata faciunt politias variari, vt aristocratiæ sint oligarchiæ, & politiæ sint magis democratiæ. Dico autem combinationes (quas oportet quidem considerare, non sunt autem consideratæ) puta, si quod quidem consilians, & quod circa electionem principatuum, oligarchicè fuerit institutum: quæ autem circa prætoria, aristocraticè: aut hoc quidem & quod circa consilians, oligarchicè, aristocraticè autem quod circa electiones principatuum: aut secundum aliquem alium modum non omnia componantur, quæ politiæ conuenientia.

d Qualis quidem igitur democratia ad qualem congruit ciuitatem, similiter autem & qualis oligarchiarum, quali multitudini, & reliquarum autem politiarum quid quibus expediat, dictum est prius.

e Attamen oportet fieri palam, non

CAPVT I.

Vot igitur sunt differentiæ, & quales eius quod deliberandi habet potestatem, & in quo summa Reipub consistit, & circa magistratuum ordinationem, & de iudiciis, & qualia ad qualem ordinentur Rempub & præterea de corruptionibus & conseruationibus Rerumpub. ex quibus proueniant, & quas ob causas, dictum est prius.

Sed cum plures sint species popularis, & similiter aliarum gubernationum, de illis si quid restat, non peius fuerit considerare, ac simul vnicuique earum proprium & conuenientem modum reddere: ac præterea considerare coniunctiones simul ipsorum modorum.

Nam eorum coniunctio parit Rerumpub. varietatem, vt & optimatum gubernationes ad paucorum declinent potentiam, & Respubl. magis populares existant. Dico autem coniunctiones (quas considerare oportet, & nunc vsque consideratæ non sunt) ceu si pars illa quæ in deliberando versatur, & ea quæ circa electiones magistratuum, ita instituta sit, vt conferat paucorum potentiæ: aut quæ circa deliberandum, ad paucorum potentiam, quæ autem circa electiones, ad optimatum gubernationem magis declinet: vel per alium quendam modum nec omnia instituta sint Reipul. congruentia.

Qualis igitur popularis quali congruat ciuitati, & qualis paucorum potentia quali multitudini, & aliarum gubernationum quæ quibus conferat, dictum est prius.

Veruntamen oportet fieri manifestum non

solum qualis harum politiarum sit optima ciuitatibus, sed & qualiter oportet instituere & has & alias, pertractemus breuiter.

f Et primo de democratia dicamus: simul enim & de opposita politia manifestum: hæc autem est, quam quidam vocant oligarchiam.

g Sumendum autem ad hanc methodum omnia quæ democratica, & quæ videntur democratiis assequi.

h Ex his enim compositis democratiæ species fieri accidit, & democratias plures vna esse, & differentes. Duæ enim sunt causæ, propter quas democratiæ sunt plures. Primo quidem, quæ dicta est prius: quia diuersi populi: fit enim hæc quidem agricola multitudo, hæc autem banausum, & mercenarium: quorum primo assumpto cum secundo, & tertio rursum cum ambobus, non solum differt in fieri meliorem & deteriorem democratiam, sed ex eo quod non eandem.

i Secunda autem de qua nunc dicimus: quæ enim democratiis assequuntur, & videntur esse propria politiæ huius, simul posita, faciunt democratias alias: huic quidem enim pauciora, huic autē assequuntur plura, huic autem omnia. Opportunū autem vnumquodque ipsorum cognoscere ad instituendum quamcumque ipsarum aliquis extiterit volens, & ad directiones. Quærunt quidem enim qui politias instituunt, omnia conuenientia ad hypothesim congregare: peccant autem hoc facientes, quemadmodum in iis quæ circa corruptiones & saluationes politiarum dictum est prius.

solum quenam istarum gubernationum optima sit ciuitatibus, sed etiam quomodo constituendæ sint & istæ & aliæ, breuiter est explicandum.

Et primò de populari dicemus: nam per hanc etiam de contraria illius gubernatione patebit: hæc est autem quam vocant quidam paucorum potentiam.

Capienda sunt autem ad hanc disciplinam cuncta popularia, & quæ videntur popularium esse sequentia.

Ex his enim simul positis resultant species gubernationis popularis, & plures esse eas quam vnam, & differentes continget. Duæ sunt causæ per quas plures existunt populares. Primum illa quæ dicta fuit: quia inter populos differentia est: sunt enim alij agricolæ, alij opifices, alij ministri: quorum primi à secundis, & tertij ab vtrisque non in eo modo differunt, quod melior aut deterior popularis status, verum etiam in eo quod non idem sit.

Secunda verò causa est, de qua nunc dicimus: quæ enim popularem statum sequuntur, ac videntur esse propria ipsius, coniuncta simul faciunt varietatem: nam alicui pauciora consequentia sunt, alicui plura, alicui omnia. Vtile verò horum singula cognoscere, & ad constituendum quam velit quis, & ad corrigendum. Quærunt enim, qui Remp. instituunt, cuncta, quæ illi propria, & conuenientia sint in vnum colligere ad propositum suum, sed aberrant, dum hoc faciunt, vt supra dictum est à nobis, vbi de corruptionibus, & conseruationibus Rerump. tractauimus.

k Nunc autem exigentias, & mores, & quæ appetunt, dicamus. Hypothesis quidem igitur democraticæ politiæ libertas. Hoc enim dicere consueuerunt, tanquam in sola hac politia participantes libertate. Hoc enim coniectare aiunt omnem democratiam.

l Libertatis autem vnum quidem, in parte subiici & principari. Etenim iustum democraticum est, habere æquale secundum numerum, sed non secundum dignitatem. Huius autem existentis iusti multitudinem necessarium esse dominam, & quodcumque videatur pluribus, hoc esse finem, & hoc quod iustum. Aiunt enim oportere æquale habere vnumquemque

Nunc autem dignitates, & mores, & quæ flagitent, dicemus. Propositum igitur popularis Reipub. est libertas. Hoc enim dicere consueuerunt quasi in hanc solum modo Rempub. libertatem quærentes. Ad hanc enim respicere dicunt omnem popularem statum.

Libertatis verò ipsius pars vna in eo consistit, vt per vices imperent, & pareant. Nam iustum populare, est æquum habere secundum numerum, non secundum dignitatem. Ex quo fit vt secundum hoc iustum multitudo ex necessitate dominetur, & quicquid decreuerit populus, id esse ratum, & id esse iustum. Aiunt enim oportere, vt vnusquisque ciuium æquum habeat: atque ita contingit in popularibus gubercium.

tium. Quare in democratiis accidit magis esse dominos egenos diuitibus: plures enim sunt, dominans autem quod pluribus visum.

m Vnum quidem igitur libertatis signum hoc, quod terminum politiæ ponunt omnes, qui democrici. Vnum autem viuere, vt vult quis. Hoc enim opus libertatis esse aiunt. Siquidem seruientis ipsum viuere non vt vult. Et democratiæ quidem igitur terminus iste secundus.

n Hinc autem venit id quod est non subiici, maximè autem sub nullo. Si autem non, secundum partem, & facit hac ad libertatem eam quæ secundum æquale.

o Talibus autem suppositis, & tali existente principatu, talia democrica, scilicet eligere principatus omnes ex omnibus.

p Principari omnes quidem super vnumquemque, vnumquemque autem in parte super omnes.

q Sortiales esse principatus, vel omnes, vel quicumque non indigent experientia & arte.

r Non ab honorabilitate aliqua esse principatus, aut quam paruissima.

s Non bis eundem principari, aut raro, aut paucis, exceptis iis, quæ penes bellum.

t Pauci temporis esse principatus ij, quæ penes, vel omnes, vel quascunque contingit.

u Iudicare omnes, vel ex omnibus, & de omnibus, vel de plurimis, & de maximis, & de principalissimis, puta de correctionibus, & de politia, & de propriis commutationibus.

x Congregationem esse dominam omnium; principatum autem nullum nullius, aut quam pauciissimorum aut maximorum dominam.

y Principatuum autem maximè democricum consilium, vbi non mercedis de factis omnibus. Ij enim auferunt & huius principatus potentiam: ad seipsum enim reducit iudicia omnia populus abundans pretio, sicut dictum fuit prius in methodo, quæ ante hanc.

z Deinde præmiare, maxime quidem omnes, congregationem, prætoria, & principatus: si autem non, principatus, & prætoria; & consilia, & congregationes præcipuas.

D. Alb. Mag. Politic.

nationibus, inopes plus posse quam opulentos: plures enim sunt, & id obtinent, quod pluribus videatur.

Vnum igitur libertatis signum hoc est, quod ponunt omnes populares Reipub. finem. Alterum verò, viuere vt quisque velit. Hoc enim aiunt opus esse libertatis: siquidem serui est viuere non vt vult. Hic est igitur secundus popularis Reipubl. finis.

Hinc profectum est, nemini potissimum subesse velle. Quod si hoc non datur, at saltem per vices subesse ac præesse, idque pertinet ad libertatem quæ est secundum æquum.

His præsuppositis, ac tali existente principio, popularia huiusmodi sunt, sumi ad magistratus omnes ex omnibus.

Ac præesse omnes vnicuique, & vnumquemque vicissim omnibus.

Per sortem tribuere magistratus, vel omnes penitus, vel illos saltem qui non peritia indigent & arte.

A nullo censu esse magistratus, vel saltem à minimo.

Non nisi semel eundem magistratum ab aliquo geri posse, vel perraro, & paucos, exceptis his, qui versantur in bello.

Parui temporis esse magistratus, vel omnes, vel quot recipiunt.

Iudicare omnes & ex omnibus, & de omnibus, vel de plurimis, & maximis & principalissimis, puta de corrigendo, & de Repub. & de priuatis contractibus.

Et concionem esse omnium dominam, magistratum verò nullius: aut dominam esse concionem rerum maximarum, magistratum verò minimarum.

Inter magistratus autem popularissimum est consilium, vbi non omnibus est mercedis facultas. Nam tunc quidem adimunt & huius magistratus potentiam. Ad se enim reducit iudicia cuncta populus, mercede abundans, vt diximus supra, vbi de hac parte tractauimus.

Deinde mercedem capere, potissimum quidem omnes, concionem, iudicia, magistratus, vel saltem magistratus, & iudicia, & consilium, & conciones principales.

a a Aut principatuum necesse conuiuari cum inuicem.

b b Adhuc autem quoniam oligarchia & genere, & diuitiis, & disciplina determinatur, quæ democratica, videntur contraria horum esse, ignobilitate, paupertate, banausia.

c c In principatibus autem nullum perpetuum esse: si autem aliquis deficiat ex antiqua transmutatione, tunc circumtollere potentiam ipsius, & ex eligibilibus sortiales facere.

d d Communia quidem democratiæ hæc sunt. Accidit autem ex iusto confesso esse democratico, hoc autem est æquale habere omnes secundum numerum. Quæ maximè videntur esse democratia, & demus. Æquale enim nihil magis principari egenos quam diuites, neque dominos esse solos, sed omnes ex æquo secundum numerum. Sic enim vtique putabunt existere æqualitatem ciuitati, & libertatem.

Vel eos magistratus, quos necesse est in eadem simul esse comessatione.

Præterea cum paucorum gabernatio genere, & diuitiis, & eruditione diffiniatur, videntur quæ popularitatis sunt, contraria esse, ignobilitas, inopia, sordidum opificium.

Præterea potestatam nullam perpetuam esse, quod si reliqua sit aliqua ex antiqua mutatione illius, auferre potentiam, & ex electione ad sortem reducere.

Hæc igitur omnia communia sunt gubernationum popularium. Contingunt autem ex eo iusto, quod fatentur esse populare, hoc est æquum habere omnes secundum numerum. Quod maxime videtur esse popularis status, & populi. Æquum est enim cum nihil magis gubernant diuites quam pauperes, nec soli potestatem habent, sed omnes ex æquo secundum numerum. Sic enim demum existimant paritatem in Republ. esse ac libertatem.

CAPVT I.

a IN hoc sexto libro Aristoteles exequitur de consiliatiuo dominante politiæ, & ordine principatus, & prætorio, secundum diuisionem habitam in 4. lib. huius scientiæ. Vnde in hoc lib. dicit propria vniuscuiusque, & maximè democratiæ, quæ prima est omnium politiarum, secundum quod comperit vnicuique ad. electionem politiæ, quæ sibi magis comperit ad felicitatem vitæ de qua tractaturus est in septimo & octauo huius scientiæ. Diuiditur autem iste liber in duas partes. In prima determinat propria vniuscuiusque politiæ. In secunda ostendit quæ sit optima politiarum, quæ consistit in concordia populi & insignium, ibi, *Quomodo quidem igitur oportet instituere optimam*, &c. Prima adhuc tres partes habet. In prima dicit, quòd sunt propria vniuscuiusque democratiæ. In secunda dicit quid est æquale & iustum in qualibet democratia, ibi, *Quod autem post hæc dubitatur*, &c. In tertia facit comparationem inter quatuor species democratiæ, & ostendit quæ sit melior, ibi, *Democratiis quidem existentibus quatuor*, &c. Prima pars adhuc diuiditur in tres, in quarum prima vtitur quodam transitu, in quo continuat dicenda dictis. In secunda ponit causas, quare democratiæ sunt plures, ibi, *Duæ enim sunt causæ*, &c. In tertia exigentias ponit & mores, secundum ea quæ appetunt democratia communicantes, ibi, *Nunc autem exigentias & mores*, &c. Circa primum tria facit: primò enim dicit quid dictum est. Secundò quid restat dicendum, ibi, *Quoniam autem fuerunt species plures*, &c. Tertio ostendit, quòd oportet ostendere quæ politia sit optima ciuitatibus, ibi, *Attamen oportet fieri palam*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd licet dictum sit quot differentiæ sint politiæ & quæ differentiæ consiliatiui, & de prætoriis, & qualia, ad qualem politiam sunt ordinata, tamen adhuc restat dicendum quid ad vnamquamque politiam congruat, & qualiter combinentur ea quæ congruunt ad politiam. Et assignat causam, eò quod combinationes tales non solum variant politias in modo communicationis, sed etiam variant politias secundum speciem. Et ideò oportet hoc considerare omnem hominem qui vult instituere politiam. Et quod primò considerandum est in democratia: quia si bene considerantur in hac, tunc etiam in opposita politia quæ est oligarchia, manifestum erit. Hæc est sententia primæ partis. Litera sic est ordinanda. Quot quidem igitur differentiæ, supple, sunt politiarum, & quæ eius quod consiliatiuum, supple, sint differentiæ, & dominans politiæ, id est, quæ sint differentiæ politeumatis, quod vocatur dominans in politia, & eius qui circa principatus ordinis, supple, quæ sint differentiæ, & de prætoriis, supple, quæ sint differentiæ, & qualia ad qualem politiam coordinata sunt, supple, in prætoriis & consiliatiuis & aliis principatibus: adhuc autem de corruptione, scilicet politiarum corruptarum, & saluatione politiarum, ex qualibus, scilicet causis, fit, & propter quas causas, dictum est prius. Hæc igitur sunt dicta.

b Secundo, ibi, Quoniam autem fuerunt, &c. subdit quæ sunt dicenda, dicens. Quoniam autem fuerunt species plures democratiæ existentes, & aliarum similiter politiarum (quod totum patet ex quarto & quinto huius scientiæ, vbi hæc assignata sunt) simulque de illis si quid residuum, supple, est quod adhuc non dixit, est considerandum, non deterius considerare, imò & æquè bonum propter perfectionem artis:

artis: quia oportet, quòd consideretur omne illud quod conferens est ad politias si debet esse ars. Et subdit quid considerandum in talibus, ibi, Et modum congruum & conferentem assignare, supple, oportet ad vnamquamque, supple, politiam. Et subdit quid adhuc insuper oportet considerare, ibi, Adhuc autem & collectiones ipsorum dictorum omnium modorum considerandum.

c Et subdit causam, ibi, Hæc enim combinata faciunt politias variari. Et subdit quomodo, ibi, Vt aristocratiæ sint oligarchiæ, quando scilicet miscentur cum oligarchiis, & politiæ (quæ secundum præhabita mixtæ sunt ex oligarchiis & democratiis) magis sint democratiæ. Et explanat quomodo, subdens. Dico autem, explanando scilicet combinationes, quas oportet quidem considerare, non sunt autem consideratæ, supple, in præhabitis libris. Et explanat per exemplum, ibi, Puta si quod quidem consilians, id est, circa principatus consiliatiuos & quòd circa electionem principatuum oligarchicè, supple, institutum sit, vt scilicet magnates & potentes consiliari: aristocraticè autem quæ circa prætoria, vt scilicet prætores audientes causas, sint viri perfecti secundum virtutem: aut, supple, è conuerso, hæc quidem quæ sunt consiliatiui principatus, sint aristocratica, & quæ circa prætoria, sint oligarchica. Et hoc est quod dicit, ibi, Aut hæc quidem quod circa consilians, oligarchicè: aristocraticè autem, supple, instituatur quod circa electiones principatuum, in prætoriis scilicet & Ephoris & aliis principatibus. Et subdit generaliter omnes modos compositionis, ibi, Aut secundum alium aliquem modum, supple, omnia componuntur quæ politiæ conuenientia, vel non componuntur, supple, considerandum est.

d Et subdit quid de his dictum est, & quid adhuc restat determinandum, ibi, Qualis quidem igitur democratia, ad qualem congruit ciuitatem, similiter autem & qualis oligarchiarum, id est, democratia oligarchiarum, quali multitudini, supple, congruat. Et subdit vnaquæque aliter, ibi. Et reliquarum autem politiarum, democratiæ scilicet & eius quæ simpliciter dicitur politia, quid quibus expediat, dictum est prius, scilicet in quarto & quinto lib. huius scientiæ.

e Tertio, ibi, Attamen fieri oportet palam, &c. subdit de his quæ adhuc restant dicenda, ostendens quod oportet ostendere quæ politia sit optima ciuitatibus, & dicit, Attamen oportet fieri palam, supple, in sequentibus, non solum qualis harum politiarum sit optima ciuitatibus, sed &, id est, etiam qualiter oportet instituere & has & alias, scilicet politias: quia sine hoc non erit completa ars & methodus politiarum.

f Et subdit ordinem tractandorum, ibi, Pertractemus igitur breuiter, & primò de democratia. Et ponit rationem quare primò dicendum de illa, ibi, Simul enim & de opposita politia manifestum, supple, erit. Et quæ sit illa opposita, subdit, ibi, Hæc autem est, quam vocant qui iam oligarchiam, id est, principatum potentum & diuitum.

g Et subdit modum, per quem oportet procedere in hac scientia, ibi, Sumendum autem ad hanc methodum, id est, autem, omnia quæ democratica, id est, democratica: quia tunc perfectè scietur ars, & quæ videntur de democratiis assequi, id est, allequentia.

h Et ponit rationem, ibi, Ex his enim compositis democratiæ species fieri accidit, & democratias plures vnà esse, & differentes, supple, secundum speciem. Deinde cum dicit, Duæ enim sunt causæ, &c. ponit causas quare plures sunt democratiæ, & diuiditur in duas partes, secundum duas causas quas ponit. Secunda incipit, ibi, *Secunda autem de qua nunc dicimus*, &c. Prima causa est diuersitas populi. Et est sententia hæc: dicit primò, quòd causæ, quare democratiæ sunt plures, sunt duæ. Vna: quia multæ sunt diuersitates populi, quas necesse est diuersis modis communicare, & quælibet communicatio specialiter facit democratiam, sicut in antè habitis quarti libri, vbi de diuersis democratiis dictum est, habitum est. Hæc est sententia primæ partis. Litera sic est ordinanda. Duæ enim sunt causæ propter quas democratiæ sunt plures. Et ponit primam, ibi, Primò quidem quæ dicta est prius, in quarto scilicet libro, quare democratiæ sunt plures, & hanc repetit hic. Et hoc est. Quia diuersi populi: sit enim hæc quidem agricola multitudo, hæc autem banausum & mercenariorum: quorum primo assumpto cum secundo, agricolis scilicet cum banausis, & tertio cum ambobus, id est, mercenariis cum agricolis & banausis, non solum differt in fieri meliorem & deteriorem democratiam, sed ex eo quod non eandem, supple, esse democratiam. Et causa dicti est: quia cum politia sit ordo communicantium, & ex tali commixtione differat ordo communicantium, necesse est politias differre & democratias, & ita plures democratiæ species ex hoc generantur.

i Secundam causam ponit, ibi, Secunda autem de qua nunc dicimus, &c. Et est ista secunda causa combinatio eorum quæ assequuntur huic politiæ, & sunt propria politiæ, quæ dicitur democratia. Dicit ergo. Secunda autem, supple, causa est quare differunt democratiæ, de qua nunc dicimus, hæc est, supple, quod propria quæ assequuntur democratiis secundum diuersas species & videntur propria politiæ huius, scilicet democratiæ, si simul ponantur, faciunt alias & alias democratias. Et huius causa est: quia huic quidem eniam aristocratiæ assequuntur pauciora, huic, id est, alicui autem plura assequuntur, huic, id est, alicui autem omnia. Et hoc omni instituenti politias optimum est cognoscere ad instituendum quamcumque politiam quam aliquis vult instituere ad directiones politiarum. Et huius ratio est: quia qui instituunt politias, quærunt omnia conuenientia ad suam hypothesim, id est, positionem congregare, vt illa ponant: & peccant qui hoc faciunt, quemadmodum dictum est in præcedenti libro quinto, vbi de corruptione & saluatione politiarum dictum est. Hæc est sententia. Litera sic legitur. Secunda autem, supple, causa est, de qua nunc dicimus,

propter quam scilicet politiæ sunt plures, quæ dicuntur democratiæ. Et ponit eam, ibi, Quæ enim democratiis assequuntur, & videntur esse propriæ huius politiæ, democratiæ scilicet, simul posita faciunt democratias alias, supple, secundum speciem. Et subdit rationem, ibi, Huic quidem enim, supple, democratiæ, pauciora, supple, assequuntur, huic autem assequuntur plura, aliæ scilicet democratiæ, huic autem, scilicet tertiæ omnia, hæc assequuntur. Assequentia vocat sicut electiones Ephotorum, consulum, & institutiones prætoriorum. Et ponit rationem, ibi, Opportunum autem vnumquodque ipsorum, supple, assequentium, cognoscere ad instituendum quamcumque ipsarum, scilicet democratiarum aliquis extiterit volens, supple, instituere, & ad directiones, id est, vt instituat ea quæ dirigunt politias. Et ponit rationem ex antiquis legislatoribus instituentibus politias, ibi, Quærunt quidem enim, qui politias instituunt, omnia conuenientia ad hypothesim, id est, ad positionem siue intentionem suam congregare: peccant autem hoc facientes, quemadmodum in his quæ circa corruptiones & saluationes politiarum dictum est prius, scilicet in præcedenti lib. quinto.

k Deinde cum dicit, Nunc autem exigentias, &c. ponit conuenientia & propria ex quibus variantur democratiæ, & circa hoc duo facit. Primo ponit quæ sunt propria secundum exigentias & mores & secundum ea quæ appetunt democratia communicantes. Secundò dicit propria democratiæ, ibi, *Non bis eundem principari*, &c. Ibi enim determinat quatuor propria democratiæ. Prima harum habet duas partes, in quarum prima determinat quæ sint propria secundum mores & exigentias democratiæ. In secunda ponit libertatis signa, ibi, *Libertatis enim vnum quidem*, &c. vbi dicit propria quæ ex hoc sequuntur. Sententia primæ partis est hæc, quod nunc dicendum est exigentias & mores democratiæ, & quod finis democratiæ libertas est: quia omnes democratica communicatione participantes coniecturant, quòd libertas sit finis democratiæ: & quòd libertatis duo sunt signa. Vnum est, quod quilibet ciuium, in parte subiiciatur, & in parte principetur. Et huius causa est: quia æqualitas secundum numerum est iustum in democratica politia: æquale autem secundum numerum non esset, si vnus semper principaretur & non alter. Secundum signum est, quòd vnusquisque ciuium viuat vt vult, nullo compellente eum ad id quod non vult. Hæc est sententia. Litera sic ordinanda est. Nunc autem dicamus, supple, exigentias & mores, & quæ appetunt, qui, supple, democratica politia communicant. Et incipit, ibi, Hipothesis quidem igitur, id est, positio siue suppositio democraticæ politiæ libertas, supple, est. Et ponit rationem ex consuetudine in hac politia, ibi, Hoc enim dicere consueuerunt tanquam in sola ac politia participantes libertate. Et explanat, subdens, ibi, Hoc enim coniectare aiunt omnem democratiam, quod scilicet quilibet sit liber.

l Deinde cum dicit, Libertatis autem vnum quidem, &c. ponit libertatis signa: & primò primum dicens. Libertatis autem vnum quidem, scilicet signum est, in parte subiici, & principari, supple, in parte, id est, quod nullus semper principetur, sed aliquando vnus, aliquando alius. Et ponit rationem, ibi, Etenim iustum democraticum est, &c. quia æquale quod iustum est in democratia, est secundum numerum arithmeticæ proportionis, & non secundum dignitatem, hoc enim esset iustum secundum proportionem geometricam, quod iustum est in oligarchia & aristocratia. Et ex hoc concludit vlterius, quòd secundum hanc proportionem arithmeticam iustum est in oligarchia & aristocratia, & quod secundum hanc proportionem, iustum est, non hunc vel illum, sed multitudinem populi totam dominari politiæ. Et hoc est. Etenim iustum democraticum est, habere æquale secundum numerum, & non secundum dignitatem. Huius autem existentis iusti multitudinem necessarium esse dominam, supple, politiæ. Et huius ratio est: quia in democratia vnus æqualiter dignus est sicut alius participare scilicet principatu consiliatiuo & indicatiuo: & idcirco necesse est, quòd principatus ad multitudinem referatur. Et huius rationem ponit, ibi, Et quodcumque videatur pluribus, supple, de multitudine in qua nullus præfertur alteri, hoc esse finem, supple, talis politiæ, & hoc esse quod iustum. Non enim aliquid iustitiæ referunt ad principes: eò quod in democratia iustum naturale seruatur, in quo natura omnes homines fecit æquales: & hoc esse iustum. Et ponit rationem, ibi, Aiunt enim, supple, democratica politia principantes, oportere æquale habere vnumquemque ciuium, vt scilicet sicut natura æquales eos genuit, ita æqualiter se habeant ad dignitatem in principatu. Et ponit duo consequentia ex huiusmodi-dispositione. Primum, ibi, Huius autem existentis iusti, secundum æquale scilicet arithmeticum, quod est æquale secundum numerum, necessarium multitudinem esse dominam, totam scilicet: quia æqualiter vnus se habet ad dignitatem sicut alius: & ideò necesse est, quòd omnibus tribuatur. Et vlterius sequitur, quodcumque videatur pluribus, hoc esse finem, democratiæ scilicet: & hoc est quod iustum, quando scilicet iustum ponitur arbitrio hominum esse denominandum, & acquiescendum sententiæ plurium. Et hoc probat per commune dictum in democratia, ibi, Aiunt enim oportère æquale habere vnumquemque ciuium, id est, quod sententia vniuscuiusque sit æqualis valoris in iudiciis. Secundum consequens ponit, ibi, Quare in democratiis, &c. Et hoc consequens ex illo de necessitate sequitur: & dicit. Quare in democratiis accidit, id est, sequitur magis dominos esse egenos diuitibus. Et ponit rationem, ibi, Plures enim sunt, supple, egeni, & pluribus in democratia acquiescendum est. Et hoc est quod subdit. Dominans autem quod pluribus visum, supple, est.

m Hoc posito subdit, quod hoc est vnum signum libertatis, scilicet quod terminum, id est, finem politiæ, ponunt omnes qui democratici. Secundum signum libertatis ponit, ibi, Vnum autem, id est, secundum signum libertatis, supple, hoc viuere vt vult quis, id est, quilibet.

liber. Et ponit rationem, ibi, Hoc enim opus libertatis esse aiunt, quod scilicet quilibet viuat vt vult. Et ponit rationem per oppositum, ibi, Siquidem seruientis, id est, serui signum est, supple, ipsum viuere non vt vult, sed vt vult, supple, alius. Et hoc est quod dictum est in secundo huius scientiæ libro, quod serui virtus est ad dominum, & non habet propriam virtutem. Ex his concludit finem democratiæ, ibi, Democratiæ quidem terminus, id est, finis iste, supple, est.

n Et concludit vlterius quod sequitur ex isto, ibi, Secundus autem hinc venit (& iste est) id quod non est subiici, id est, quod nullus alij subiiciatur, sed omnes sint æqualis libertatis. Et hoc est. Maximè autem sub nullo, supple, subiici: si autem non, id est, si oportet aliquem subiici & aliquem præesse, tunc, supple, oportet subiici secundum partem, id est, quod vnus principetur secundum vnam partem temporis, & alius secundum aliam. Et subdit rationem, ibi, Et id est, quia facit hoc ad libertatem eam quæ secundum æquale, vt scilicet ciues omnes æquali dignitate potiantur.

o Et subdit vlterius 13. propria quæ sequuntur ex hac libertate, ibi, Talibus autem suppositis, supple, finibus libertatis, & tali existente principatu, supple, democratico, sequuntur, supple, de necessitate talia democratica. Et enumerat tredecim. Primum est, scilicet eligere principatus omnes ex omnibus, id est, quod vnusquisque possit eligi ad principatum.

p Secundum est principari omnes quidem super vnumquemque, ita scilicet quod quilibet possit ad principatum, diues scilicet & pauper, nobilis & ignobilis.

q Tertium est sortiales esse principatus, id est, sorte eligibiles, vel omnes, vel quicumque non indigent experientia & arte, vt scilicet quilibet possit eligi ad talem principatum. Quia si indiget experientia & arte, sicut in bellicis, tunc periculosum esset quemliber eligere sorte: arte enim talia gubernantur, & non sorte, sicut gubernator nauis & gubernator ciuitatis.

r Quartum est non ab honorabilitate aliqua esse principatus, scilicet diuitiarum, vel potentiæ, vel generis: quia sic non omnimoda æqualitas esset inter ciues, quod maximè attendit democratia: aut quam paruissima, quia non potest esse, quin in aliquo saltim paruissimo excedat vnus alterum secundum virtutem.

s Quintum est non bis eundem principari nullo principatu, aut rarò, aut paucis, exceptis iis quæ penes bellum. In bellicis enim non æqualiter possunt esse idonei, vt scilicet sint duces exercitus: quia hoc indiget exercitio & arte & fortuna militari.

t Sextum est pauci temporis esse principatus, vel omnes, vel quoscumque contingit: quia si longo tempore principetur vnus, tunc principatus non poterit per omnes transire: oportet autem, quòd omnes principatus transeant per omnes, vt æqualitas seruetur. Et addit, vel quoscumque contingit: quia in quibusdam principatibus oportet habere exercitium & artem: & illi non sunt proportionales omnibus, sed quibusdam.

u Septimum est iudicare omnes vel ex omnibus, scilicet agricolis, pastoribus, banausis, ita scilicet quod quilibet sit dignus ad principatum iudiciarium ex quacumque communicatione populi sumatur: & de omnibus, scilicet iudicare causis, vel de plurimis, supple, causis, & de principalissimis, supple, causis iudicare. Et determinat quæ sunt principalissimæ, ibi, Puta de correctionibus, ciuium scilicet forefacientium, & de politia, id est, ordine ciuilitatis, & de propriis commutationibus, in foro scilicet vbi inter ementem & vendentem commutationes sunt. Hæc enim omnia sunt secundum diffinitionem ciuis in tertio libro suprà assignatam, vbi dictum est, quòd ciuis est, qui secundum autarchiam, id est per se sufficientiam, potest communicare siue participare principatu consiliatiuo & indicatiuo.

x Octauum est, congregationem dominam esse omnium, id est, quod congregatio populi iudicet de omnibus, principatum autem nullum nullius, id est, quod nullus habeat aliquem principatum super alium, præter ipsam communitatem populi, aut paucissimorum. Et hoc ideò est (vt dictum est) quia in quibusdam, maximè in bellicis principatibus, oportet quòd princeps habeat exercitium & artem: & hoc non potest committi indifferenter cuilibet. Et hoc est quod dicit. Aut maximorum: quia illi sunt principatus maximi.

y Nonum est, quod democraticum consilium omnium maximè dominetur, & non mercedis causa, sed causa communis boni. Et huius ratio est: quia qui mercedis causa principantur, ad lucra propria vertunt iudicia, & peruertunt ea. Et hoc est. Principatuum autem maximè democraticum consilium, id est, communis populi, vbi non mercedis, supple, causa, de factis omnibus, supple, iudicatur: ij enim, qui scilicet mercedis causa iudicant, auferunt, supple, iustitiam, & huius principatus potentiam. Et huius ratio est: quia in tali principatu potentia est, quod vnicuique ius suum reddatur, & illam auferunt. Et ponit rationem, ibi, Ad se ipsum enim reducit iudicia omnia abundans pretio: populus enim qui indiget, vbi abundat muneribus, peruertit iudicia pro pretio, sicut dictum fuit prius in methodo, id est, arte, quæ ante hanc, id est, in primo huius scientiæ libro.

z Decimum est, quòd si aliqui præmiantur propter communem sollicitudinem reipublicæ, quod tunc communis fiat præmiatio, scilicet quod congregatio populi præmietur æqualiter, & prætoria & principatus: & si non principatus, supple, præmientur & prætoria, tamen consilia & congregationes, supple, æqualiter præmientur. Et hoc est quod dicit, ibi, Deinde præmiare maximè quidem omnes congregationes, prætoria, principatus: si autem non principatus, & prætoria, supple, præmientur, tunc, supple, præmientur æqualiter & consilia & congregationes. Et ratio dicti est: quia vbi præmiationes sunt æquales, cessant inuidiæ & æmulationes, quod maximè expedit populo.

aa Vndecimum est, Aut principatuum, scilicet ordinator, necesse habet communari cum inuicem. Alia litera, commutare eum inuicem, supple,

suptæ, principatus, id est, quod vnumquemque sumat ad principatum: tunc enim cessabunt inuidiæ & æmulationes.

b b Duo iccimum est sumptum ex opposito oligarchiæ, quod scilicet in oligarchia assumuntur ad principatus diuites & potentes & nobiles, per contrarium in democratia assumuntur pauperes, egeni & mercenarij. Et hoc est. Adhuc autem quoniam oligarchia, & genere & diuitiis & disciplina, supple, determinatur ad principatū, quæ democratica videntur contraria horum esse. Et enumerat, ibi, Ignobilitate, paupertate, banausia, vt scilicet talès possint principari in democratia.

c c Decimùtertiū est, quòd nullus principatus sit perpetuus: quia aliter non posset transire per omnes: & hoc esset quædam inæqualitas. Et hoc est. In principatibus autem nullum perpetuum esse, supple, conuenit democratiæ. Sed aliquis posset obicere sibi, quòd aliquis electus ad principatum corrumpi posset ex malitia, addit quod si aliquis ita deficiat ex antiqua mutatione & consueta malitia & non semel, quod tunc oportet circumtollere potentiam ipsius ab ipso: & si corruptè eligebantur, fiant ex eligibilibus sortiales, vt scilicet sorte principatus distribuantur in populo. Et hoc est. Si autem aliquis deficiat ex antiqua transmutatione, quod scilicet malitiosus efficiatur ex consueta malitia, tunc, supple, oportet circumtollere potentiam ipsius, id est, principatum ipsius, & ex eligibilibus, malè scilicet electis, sortiales facere.

d d Omnibus his positis ponit epilogum de omnibus dictis, ibi, Communia quidem igitur democratiæ hæc sunt. Et subdit vnde accipiuntur, ibi, Accidit autem, supple, hæc, communia, ex iusto & confesso esse democratico, id est, ex ratione iusti, quod confessum est esse democraticum iustum. Et determinat quod sit illud, ibi, Hoc autem est æquale habere omnes, supple, ciues secundum numerum. Quæ maximè videntur esse democratia, & demus, id est, democratica politia. Et subdit rationem, ibi, Æquale enim, nihil magis principari egenos quam diuites, neque dominos esse solos, supple, quosdam, sed omnes ex æquo secundum numerum. Et subdit rationem, ibi, Sic enim vtique putabunt existere æqualitatem ciuitati & libertatem, ita scilicet quod omnes æquali iure & æquali dignitate se habeant ad omnem principatum, diuites scilicet & pauperes.

CAPVT II.

De iure status popularis, & quo pacto obseruandum.

a QVod autem post hoc dubitatur, quomodo habebunt quod æquale, verum oportet honorabilitates diuidere ipsis mille eas quæ quingentorum, & ipsos mille æquale posse quingentis, aut non sic oportet poni in iis æqualitatem, sed diuidere quidem sic: deinde ex quingentis æquales accipientem, & ex mille, hos dominos esse diuisionum & prætoriorum. Vtrum igitur hæc quæ secundum multitudinem honorabilitatum politia iustissima secundum demoticum iustum, aut magis quæ secundum multitudinem.

b Aiunt enim demotici, hoc iustum quodcumque videatur pluribus, & oligarchici quod ampliori substantiæ: secundum mulitudinem enim substantiæ aiunt oportere iudicari.

c Habent autem ambo inæqualitatem & iniustitiam. Si quidem enim quodcumque qui pauci, tyrannis: etenim si vnus habeat plura aliis diuitibus, secundum oligarchicum iustum, principari solum iustum.

d Si autem quodcumque qui plures secundum numerum, iniusta agent depopulantes quæ diuitum & paucorum, sicut dictum est prius.

e Quæ igitur vtique erit æqualitas quam confitentur vtrique, considerandum ex quibus iustis determinant. Diunt enim, quòd quodcumque videbitur pluribus ciuium, hoc oportet esse dominans. Sit itaque hæc non causa tamen omnino, sed quoniam duæ partes existunt, ex quibus ciuitas, diuites & pauperes, quodcumque vtrisque videatur, vel pluribus, hoc fit quod dominans: si autem contraria videantur, quodcumque qui plures, & quorum honorabilitas amplior: pura si ij quidem decem, ij autem viginti: videbatur autem diuitum quidem ipsis sex, pauperiorum autem ipsis quindecim: adiungantur autem pauperibus quidem diuitum quatuor, diuitibus autem pauperum quinque: quorumcumque igitur honorabilitas excedit, simul numeratis vtrisque hoc dominans vtrisque. Si autem æquales euenerint, communem hanc putandum esse dubitationem, sicut nunc si diuisa in duo congregatio fiat, vel prætorium: aut enim sortiendum, aut aliquid aliud tale faciendum.

f Sed de æquali quidem & iusto, quamuis sit valdè difficile inuenire veritatem, de ipsis tamen facilius sortiri, quam permittere potentes supergredi: semper enim quærunt quod iustum & quòd æquale qui minores, præeminentes autem nihil curant.

CAPVT II.

Sed quæritur post hæc, quemadmodum habebunt æquum, vtrum oportet partiri in mille eos census qui sunt quingentorum, & mille æqualiter posse quingentis, vel non sic ponere oportet istam paritatem, sed partiri quidem sic: deinde ex quingentis pares accipientem, & mille, hos potestatem habere partitionum & iudiciorum. Vtrum igitur Respubl. ita iustissima est secundum populare iustum, vel magis illa quæ secundum multitudinem.

Aiunt enim populares, id esse iustum, quod videtur vtique pluribus: potentes verò, quod videtur his qui plus possident. Pro multitudine enim facultatum aiunt esse statuendum.

Sed habent hæc vtraque imparitatem & iniustitiam. Si enim quod pauci possunt, tyrannis est: nam si vnus habeat plura, quam alij opulenti, secundum paucorum iustum, is solus dignus est, qui gubernet.

Si vero quod plures secundum numerum, iniuriabuntur, publicantes bona opulentorum, ac paucorum, vt superius dictum est.

Quæ igitur sit æqualitas quam ambo profitentur, considerandum est ex his quæ vtrique diffitentur iusta. Inquiunt enim,

quicquid videtur maiori parti ciuium, id oportere esse ratum. Sit quidem hoc, attamen non penitus, sed cum duæ partes sint, ex quibus ciuitas constat, diuites scilicet, & pauperes, quod ambabus videatur, aut pluribus, id ratum sit. Quod si contraria videantur, quod pluribus & habentibus maiorem censum: puta si alij decem, alij viginti: videatur autem diuitum sex, pauperum verò quindecim, accedant verò pauperibus quatuor diuitum, diuitibus autem quinque pauperum, quorumcumque census exuperat, connumeratis ambobus vtrisque id ratum sit. Quod si forsan æquales esse contigerit, communem esse hanc ambiguitatem, putandum est, vt nunc accidit, si vtrinque paria suffragia concionis sint, aut pares in iudicio sententiæ: nam aut sorte dirimendum est, aut aliud quiddam huiusmodi agendum.

Sed de æquo & iusto, quamquam sit admodum difficile in illis reperire veritatem, tamen facilius est sortiri, quam persuadere his, qui plus habere possunt. Semper enim qui imbecilliores sunt, æquum & iustum quærunt: sed qui plus possunt, ista non curant.

CAPVT II.

a SEcundum capitulum, in quo determinat Aristoteles quomodo accipiatur quod æquale siue iustum in politiis, maximè in democratiis, in quibus dicitur, quòd iustum est, quod pluribus videtur. Et habet duas partes. In prima ponit dubitationes. In secunda inducit determinationem, ibi, *Quæ igitur vtique erit æqualitas*, &c. Sententia primæ partis hæc est. Dicit enim, quòd post ea quæ dicta sunt, dubium remanet, quomodo accipiant politiæ æquale, quod iustum est, in politiis, maximè in democratiis. Et ostendit vnum modum, scilicet vtrum oportet honorabilitates diuidere: quia iustum videtur semper esse, quod honorabilitates domini sint politiæ. Et tangit modum diuisionis, scilicet quod honorabilitates quingentorum sæpè tantæ sunt, quantæ honorabilitates mille aliorum, & sic ipsos mille posse æquari quingentis in honorabilitate: aut non sic diuidendum est, nec sic oportet poni in his æqualitatem, sed oportet sic diuidere secundum honorabilitatem, & postea de quingentis accipere honorabiliores, & hos dicere esse dominos diuisionum, id est, eorum quæ per distributionem debentur ciuibus, & prætoriorum, id est, causarum quæ ad prætoria prouocantur, scilicet per appellationem, vt hoc scilicet iustum sit, quod illis videtur. Et quærit vtrum secundum multitudinem talem accipiendum sit quod est æquale & iustum, & ponit rationem huius quæstionis. Et hoc est. Quia democratici iustum dicunt esse quodcumque videtur ampliori numero, & oligarchici quod ampliori substantiæ: quia secundum multitudinem substantiæ aiunt oportere hoc iudicari per sententiam diffinitiuam. Et inducit rationem contra hoc, & dicit, quòd ambo ista habent inæqualitatem & iniustitiam: si enim aliquis dicat, quòd iustum est quod iudicant pauci & honorabiliores, accidit inconueniens; quia tyrannis fiet, si vnus habeat plura quæ sunt honorabilitatis, aliis diuitibus, secundum oligarchicum iustum, iustum est illum principari: & sic tyrannis fiet, quæ est corruptio vrbanitatis quæ est regnum. Si autem dicatur, quòd plures secundum numerum debent dominari in politia, iterum accidit inconueniens: quia pauperes sunt plures quam diuites: & si sint domini politiæ, depopulabantur & deprædabuntur ea quæ sunt diuitum & paucorum, quod iterum iniustum est, sicut dictum est prius in tertio & quarto huius scientiæ libris. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Quod autem post hæc dubitatur, est, supple, quomodo habebunt politiæ quod æquale. Dictum est enim in præhabitis, quòd omnis politia habet aliquod æquale quod iustum est in ea. Et ponit dubitationem, ibi,

ibi, vtrum oportet honorabilitates dimidere ipsis mille eas quæ quingentorum. Et ratio est: quia sæpe contingit, quòd in quingentis tot sunt honorabiles personæ, quot in mille aliis. Et hoc est quod sequitur. Et ipsos mille æquale posse quingentis, scilicet in honorabilitate. Et accipit aliam partem dubitationis, quæ verior est: & hoc est. Aut non sic oportet poni in his æqualitatem, sed dimidere quidem sic oportet, scilicet mille contra quingentos in honorabilitate, deinde ex quingentis æquales accipientem, in honorabilitate, supple, & ex mille, etiam accipientem æquales, hos dominos esse diuitionum, id est, eorum quæ per distributionem debent diuidi inter ciues: & prætoriorum, id est, causarum quæ prouocantur per appellationem ad prætoria, vt scilicet iudicentur, si illis videtur, iterato. Deinde ponit dubitationem quæ iam habita est, ibi, Vtrum igitur hæc quæ secundum multitudinem honorabilitatum politia iustissima secundum democticum iustum, aut magis quæ secundum multitudinem, vt sic scilicet multitudo reducatur ad æqualitatem.

b Exponit causam quæstionis, ibi, Aiunt enim democratici, id est, democratici, hoc iustum, supple, esse, quodcumque videatur pluribus: oligarchici autem, supple, aiunt, quodcumque videatur ampliori substantiæ, non plurali numero, & aiunt oportere iudicare hoc, quod scicet videtur pluribus in prætoriis secundum multitudinem substantiæ.

c Deinde ponit disputationem ad vtramque partem, ibi, Habent autem ambo inæqualitatem & iniustitiam, scilicet quod sententietur secundum pauciores, & quod sententietur secundum plures. Et ponit rationem primò ad pauciores, ibi, Siquidem enim quodcumque qui pauci sunt, sententiant, hoc scilicet vt iustum habeatur, supple, iniustum est & tyrannis, quæ corruptio est & non ciuilitas: etenim si vnus habeat plura in potentia & honorabilitate, aliis diuitibus, secundum oligarchicum iustum, principari solum, supple, talem tyrannum, iustum, supple, est: quod tamen simpliciter est iniustum.

d Et opponit ad oppositum, ibi, Si autem quodcumque qui plures secundum numerum, id est, si debet videri iustum quod videtur pluribus secundum numerum, iniustam agent depopulantes quæ diuitum & pauciorum, sicut dictum est prius in tertio & quarto huius scientiæ libris.

e Deinde cum dicit, Quæ igitur vtique erit æqualitas, &c. determinat quæstionem, & est sententia. Dicit enim primò, quòd considerandum, quid iustum sit, ex iustis, id est, ex ratione iustorum, ex quibus iusta sua determinant vtrique, scilicet & illi qui dicunt, quòd pauciores & honorabiliores, & illi qui dicunt, quòd plures. Et ponit dictum eorum. Dicunt enim, quòd quodcumque videbitur pluribus ciuium, hoc oportet esse dominans. Deinde dicit, quòd etsi hoc concedatur, non tamen oportet adhuc considerare pluralitatem simpliciter, sed secundum partes ciuitatis: duæ enim sunt partes, pauperes scilicet & diuites: & ideò oportet considerare vtrum sint plures pauperes, aut plures diuites: & si hoc sit, quodcumque videatur pauperibus & diuitibus simul, hoc pro certo et dominans & præualeat: si autem contraria videantur eis inequaliter diuisis, quod tunc iudicandum est secundum eos qui plures, vel secundum eos quorum honorabilitas est amplior. Et dat exemplum. Si forte pauperes sint viginti, & diuites sint decem: & sex de diuitibus videatur vno modo, & quindecim de pauperibus videatur alio modo, quòd tunc pauperibus quatuor adiungantur de diuitibus, & tunc videatur quid illis videtur: & etiam diuitibus, quinque adiungantur de pauperibus, & videatur iterum quid videtur eis: & sic hoc iudicetur, ita quod semper consentiatur eis, quorum honorabilitas excedat simul numeratis vtrisque. Si autem in æquales partes se diuiserint, tunc redit eadem dubitatio quæ tunc, scilicet si congregatio tota populi diuisa fuerit in æqualia, vel prætorium in æqualem numerum iudicum, qui determinant causas, tunc oportet vel sorte accipere, quorum iudicio stetur, vel aliquo alio modo vti, quorum sententia teneatur: quia tunc difficile est inuenire veritatem de æquali, quod iustum est. Sed tamen cauendum est, ne potentes supergrediantur: quia melius est quemlibet modum attentare ad inquirendum quod iustum est, quam permittere, quòd potentes per potentiam obtineant sententiam suæ voluntatis aduersus pauperiores: semper enim quærunt quod iustum est & æquale, scilicet inferiores, & de hoc præeminentes nihil curant, sed potius vt obtineant sententiam secundum voluntatem. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Quæ igitur vtique erit æqualitas quam confitentur vtrique, considerandum est, scilicet ex quibus iustis, id est, ex ratione iustorum qua determinant vtrique. Et tangit modum, ibi, Dicunt enim, quòd quodcumque videbitur pluribus ciuium, hoc oportet esse dominans; ita scilicet quod sententia illorum præualeat. Et determinat subdens, ibi, Sit itaque hoc, id est, concedatur hoc eis, non tamen omninò, id est, vniuersaliter. Et subdit qualiter determinandum sit, ibi, Sed quoniam duæ partes existunt ex quibus ciuitas, supple, componitur, diuites scilicet & pauperes, quodcumque vtrisque videatur, vel pluribus, de vtrisque, supple, hoc sit quod dominans, ita quod sententia eorum præualeat: si autem contraria videantur, quodcumque qui plures, supple, approbant, & quorum honorabilitas amplior, supple, hoc præualeat in iudiciis: quia semper probabile est, quòd honorabiles personæ minus deuiant à veritate. Et dat exemplum, ibi, Puta si hi quidem decem, supple, diuites, hi autem viginti, supple, pauperes: videbatur autem diuitum quidem ipsis sex, pauperiorum autem ipsis quindecim, supple, videbatur aliter quam ipsis sex diuitibus: adiungantur autem pauperibus quidem diuitum quatuor, ita quod sint 19. diuitibus autem, supple, adiungantur pauperum 5. ita quod sint vndecim. Et subdit quomodo tunc iudicandum est, ibi, Quorumcumque igitur honorabilitas excedit, & maximè, supple, ex virtute, simul numeratis vtrisque, pauperibus scilicet & diuitibus, hoc

hoc dominans vtrisque, supple, dicitur esse, & præualere in sententia. Et adiungit quid faciendum si non sint inæquales, sed in duo diuidi videntur æqualia, ibi, Si autem æquales euenerint, supple, partes, communem hanc putandum est esse dubitationem sicut nunc. Et dat exemplum, ibi, Si diuisa fuerit in duo tota congregatio, & vna pars dicat vnum, & altera alterum, vel prætorium, id est, iudices prætorij, si diuidantur in duo, & vna pars dicat vnum, & altera alterum: aut enim sortiendum, tunc, supple, aut aliquid aliud tale faciendum, vt scilicet in alia parte maior numerus possit inueniri.

f Deinde cum dicit, Sed de æquali quidem & iusto, &c. concludit capitulum dicens. Sed de æquali quidem & iusto, quamuis valde difficile sit inuenire veritatem, ac perfectam, supple, rationem, de ipsis, æquali scilicet & iusto, tamen facilius sortiri, est, supple, vt fors sit in euentu dubio, quam permittere potentes supergredi, id est, quod sententia potentum præualeat. Et subdit rationem, ibi, Semper enim quærunt quod iustum & quod æquale qui minores, id est, pauperes, præeminentes autem nihil curant, supple, de æquali & iusto.

CAPVT III.

De optima status popularis forma.

a Democratiis autem existentibus quatuor, optima quidem quæ prima ordine, quemadmodum dictum est in sermonibus qui ante hos. Est autem, & antiquissima omnium hæc. Dico autem primam, sicut si quis distinguat populos, optimus enim populus, qui terræ cultiuus est.

b Quare & facere contingit democratiam, vbi viuit multitudo ab agricultura, vel pascuis.

c Propter quidem enim quod non multam substantiam habet, neque vacans, vt non sæpe congregationes faciat. Propterea autem quod non habent necessaria, circa opera immorantur, & aliena non concupiscunt, sed delectabilius est ipsis laborare quam politizare, & principari, vbicumque non fuerint acceptationes magnæ à principantibus. Qui multi enim magis appetunt lucrum quam honorem. Signum autem, etenim antiquas tyrannides sustinuerunt, & oligarchicas sustinent, si quis ipsos operari non prohibeat, neque auferat aliquid. Celeriter enim ij quidem ditantur ipsorum, ij autem non egent.

d Adhuc autem quod domini sunt eligendi & corrigendi, supplet indigentiam, si quid ambitionis habent. Quoniam apud quosdam demos, quamuis non participent electione principatuum, sed quidem eligibiles secundum partem ex omnibus, sicut & in Mantinea: eius autem quod est consiliari, quod domini sint, sufficienter hoc multis: & oportet putare etiam hoc schema esse quoddam democratiæ, sicut in Mantinea aliquando erat.

e Propter quod vtique & expediens est prius dictæ democratiæ, & existere consueuit eligere quidem principatus,

CAPVT III.

a Cum vero quatuor sint gubernationes populares, optima est illa, quam primo gradu posuimus, vt superioribus libris dictum est. Eadem quoque antiquissima omnium. Dico autem primam secundum distinctionem populorum. Nam optimus populus est ille, qui ex agricolis constat.

b Itaque & popularis status effici datur, vbi multitudo viuit ab agricultura, vel pascuo.

c Negotiosa quidem, quia nondum multum habet, ex quo fit, vt raro concionem agant. Cum enim laborandum sit illis circa necessaria ad victum, operibus destinentur suis, & aliena non appetunt, dulciusque illis est opus facere, quam in Republ. versari, nisi magna in gubernando sint emolumenta susceperi. Plerique enim magis lucrum appetunt, quam honorem. Signum huius est, quod tyrannides antiquitus pertulerunt, & nunc pauorum potentiam perferunt, modo suam rem agere illis permittatur, neque diripiantur, quæ habent. Cito namque alij eorum diuites efficiuntur, alij egere desistunt.

Præterea si quis cupido honorum eis inest, facile adimpletur per potestatem quam in concionibus habent creandi magistratus & corrigendi delicta. Nam in quibusdam ciuitatibus, etsi non eligit populus magistratus, sed quidam per partes deputati ex omnibus, vt apud Mantineam, tamen satis esse putant, quod consulendi deliberandique habent potestatem: ac putandum est hanc esse tanquam formam aliquam popularis gubernationis, vt fuit quandoque apud Mantineam.

Quapropter vtile est prius dictæ populari gubernationi, & ita consuetudo fuit eligere quidem magistratus, & corrigere,

& corrigere & iudicare omnes: principari autem maximis electos, & ab honorabilitatibus maioribus: à maioribus autem ab honorabilitatibus quidem nullum, sed eos qui possunt.

f Necesse autem politizantes sic politizare bene: principatus enim semper meliores erunt populo consulente; & epiiceis non inuidente: & epiiceis & insignibus sufficere hunc ordinem: subiicientur enim non sub aliis deterioribus, & principabuntur iustè, propter quod correctionum sint alij domini. Suspendere enim, & non omnem licere facere quodcumque videatur expediens. Potestas enim agendi quodcumque voluerit aliquis, non potest seruare quod in vnoquoque hominum tribuale.

g Quare necessarium accidere quod quidem est maximi profectus in politiis, principari epiiceis impeccabiles existentes, nihil minorata multitudine.

h Quod quidem igitur hæc democratiarum sit optima, manifestum, & propter quam causam, quia propter qualem quendam esse populum.

i Ad instituendum autem populum agricolam, aliquæ legum apud antiquos positarum antiquitus vtiles, omnes aut totaliter non licere possidere ampliorem terram mensura quadam, aut ab aliquo loco ad municipium & ciuitatem.

k Erat autem antiquitus in multis ciuitatibus lege statutum, neque licere vendere primas sortes.

l Est autem & quam dicunt Oxyli legem esse, tale aliquid potens, non mutuare ad aliquam partem terræ existentis vnicuique.

m Nunc autem oportet dirigere & lege Aphytolorum, ad id enim quod dicimus, est vtilis. Illi enim quidem existentes multi, possidentes autem terram paucam, tamen omnes terram colunt: appretiantur enim non totas possessiones, sed secundum tantas partes diuidentes, vt habeant excedere pretiis etiam pauperes.

n Post agricolam autem multitudinem optimus populus est, vbi pastores sunt, & viuunt ex pecoribus. Multa enim habet consimiliter agriculturæ, & actionibus ad bellica maximè isti exercitati sunt secundum corpora, & potentes venari.

& iudicare omnes: magistratus autem maximos geri per eos qui electi sint, & à censibus maioribus maiores, vel à censibus nullum, sed per eos qui possunt.

Necesse est autem cum ita gubernatur Respub. eam bene gubernari: nam magistratus semper ab optimis gerentur, populo ita volente, neque præstantioribus inuidente, nobilibus autem ipsis & præstantibus hic gradus sufficiet: non enim suberunt aliis deterioribus. Ipsi verò magistratus gerent iustè: quia pœnam formidabunt, quoniam corrigere ad alios pertinet, compesci enim, ac non licere facere quicquid quis velit, vtile est. Nam licentia agendi quod quisque velit, custodire non potest ingenitam vnicuique hominum prauitatem.

Itaque necesse est illud euenire, quod optimum est in Rebuspub. vt magistratus à præstantioribus gerantur, sine vlla populi diminutione.

Quod igitur hæc popularium gubernationum est optima, patet, & qua de causa, quia ob talem aliquem esse populum.

Ad constituendum autem populum agricolam, tum leges quædam antiquitus apud multos latæ vtilissimæ sunt, tum illud vniuersaliter, ne liceat cuiquam habere plus agri, quam mensuram certam, vel ab aliquo loco ad oppidum & ciuitatem.

Erat antiquitus in multis ciuitatibus lege cautum, non licere venditionem facere bonorum primæ hereditatis.

Est etiam lex, quam dicunt Oxyli fuisse, nec liceat cuiquam fœnerari super aliqua fundi parte, quam quis haberet.

Dirigere etiam id oportet Aphytalorum lege, est enim vtilis ad id, quod dicimus. Illi enim quamquam sint permulti, possideant autem exiguam regionem, tamen omnes agricolæ sunt: quoniam pretia constituunt, non totarum possessionum, sed per tales partes diuidentes, vt etiam pauperes faciliter eas pretiis superare possint.

Post agricolarum multitudinem optimus est populus, vbi pastores sunt & viuunt ex animalibus. In multis verò hæc cum agricultura conuenientiam habet: vtrique enim corporibus exercitati ad bellicas expeditiones vtilissimi sunt, ac potentes sub dio consistere.

o Aliæ

o Aliæ autem omnes multitudines ferè ex quibus reliquæ democratiæ constant, multò deteriores iis. Vita enim prauа, & nullum opus cum virtute eorum quæ tractat multitudo, & quæ banausorum, & quæ forensium hominum, & quæ mercenaria.

p Adhuc autem propterea quod circa forum & circa municipium conuersantur omne tale genus, vt est dicere, facilè congregationes facit. Qui autem terræ cultores, propterea quod dispersi sunt per regionem, neque concurrunt, neque similiter indigent synodo hac.

q Vbi autem & accidit regionem positionem habere talem, vt tegio multum à ciuitate semota sit, facile & democratiam facere bonam & politiam. Cogitur enim multitudo in agris facere habitaculà.

r Quare oportet, etsi hæc turba forensis sit, non facere in democraticis congregationibus sine multitudine, quæ per regionem.

Cæteræ verò multitudines quasi omnes ex quibus alij status populares constant, multò quam hi deteriores sunt. Nam opificum quidem ac forensium, ac mercenariorum, vilis est vita, nullumque virtutis opus eorum quæ tractat multitudo.

Et insuper quia huiusmodi genus hominum circa forum vrbémque, vt ita dixerim, assidùe hæret, faciliter conciones agitat. At agricolæ quia sparsim habitant per agros, neque in vnum coëunt faciliter, neque similiter indigent huiusmodi congregatione.

Quibus verò contingit situm regionis talem esse, vt longè distent ab vrbe, in his facile est popularem statum laudabilem constituere, ac Respub. Vi enim ipsa compellitur multitudo quasi colonias per agros efficere.

Quare etsi forensis turba sit, tamen conciones in populari statu non faciet absque multitudine illa quæ per agros habitat.

CAPVT III.

* TErtium capitulum, in quo comparat democratias ad inuicem, & ostendit quæ sit melior: & habet tres partes. In prima ostendit, quòd agricolarum democratia sit melior inter quatuor quæ determinatæ sunt in quarto libro, scilicet agricolarum, mercenariorum, siue banausorum, & pastorum. In secunda parte ostendit rationem quare hæc sit melior, ibi, *Qui multi enim magis appetunt*, &c. In tertia parte ostendit, quod post agricolas melior democratia est ex pastoribus, ibi, *Post agricolam autem multitudinem*, &c. Sententia primæ partis est, quod cum democratiæ sint quatuor, vt paulò antè dictum est, optima est agricolarum, sicut dictum est in sermonibus qui ante hos, id est, in tertio vel quarto libro, & illa est quæ antiquissima omnium. Et determinat quæ sit illa. Quia si quis distinguat populos, optimus populus est, qui terræ cultiuus est: à principio enim habitationis humanæ omnes homines agricolæ fuerunt vel pastores. Vnde Gen. 3. dicitur de Adam: Eiecit Dominus Deus hominem de paradiso, vt operaretur terram, de qua sumptus erat. Et primi filij Adæ, Cain scilicet & Abel, Cain fuit agricola, & Abel pastor ouium: vnde primus populus fuit, qui terræ cultiuus & optimus populus. Ex hoc concludit, quòd democratiam (quæ est principatus populi) optimam est, id est, contingit, facere de terræ cultoribus vel de pastoribus. Et assignat rationem: quia propterea quod non habent multam substantiam, id est, facultates diuitiarum; non est vacans talis multitudo, vt sæpè faciat congregationes: in congregationi-

bus enim fiunt conspirationes, in quibus dissoluitur ciuilitas siue politia. Et adiungit aliam. Quia enim tales non habent multam substantiam, & semper intendunt vt operentur circa acquirendum, circa opera immorantur, & propter hoc aliena non concupiscunt, & delectabilius est ipsis laborare ad necessariorum acquisitionem, quam politizare, vel etiam principari. Consueuerunt enim laborare pro necessariis maximè vbicumque non fuerint acceptiones à principantibus: quia si essent acceptiones à principantibus, tunc fortè desiderarent principari, & efficerentur contentiosi. Et ponit rationem. Quia qui multi sunt (plures enim semper sunt pauperes quam diuites) magis appetunt lucrum quam honorem in principatibus, & hoc aliquando dissoluit politias. Et dat signum huius. Quia ab antiquo tales agricolæ sustinuerunt tyrannides & oligarchias, & adhuc sustinent, si quis eos non prohibeat operari & laborare, neque auferat eis aliquid per volentiam: & per laborem quidam ipsorum ditantur, & quidam ad minus inueniunt necessaria, ita quod non egent. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Democratiis autem existentibus quatuor: distinctio enim democratiæ supra habita est in quarto lib. capitulo de democratia. Et huius facit mentionem hic. Dictum est enim, ibi, quòd quatuor sunt species democratiæ, secundum quatuor distinctiones populi generales, scilicet agricolarum, pastorum, piscatorum, & eorum qui circa forum sunt mercimoniis occupati. Et harum facit hic comparationem, subdens. Optima quidem quæ prima ordine, quemadmodum dictum est in sermonibus qui ante hos, id est, in quarto lib. huius scientiæ. Et subdit, quòd etiam est

antiquissima, in qua cœperunt homines communicare. Et hoc est. Est autem & antiquissima omnium hæc. Et explanat quare sit antiquissima, id est, optima, ibi, Dico autem primam, sicut si quis distinguat populos, secundum communicantes scilicet, optimus enim populus qui terræ cultivus est.

b Et ex hoc concludit. Quare & facere contingit democratiam optimam, supple, vbi viuit multitudo ab agricultura vel pascuis. Democratia enim est principatus populi secundum ordinem communicationis: & ideò vbi optimus populus, ibi optima democratia.

c Et ponit causam, ibi, Propterea quidem enim quod non multam substantiam habet, talis populus scilicet, ideo, supple, non est vacans ab opere agriculturæ: & ex hoc sequitur, vt non sæpe congregationes faciat: quia non vacat: in congregationibus enim fiunt conspirationes & dissentiones, ex quibus dissoluuntur politiæ. Et ponit causam, ibi, Propterea autem quod non habent necessaria, superflua, supple, circa opera immorantur, agriculturæ scilicet, vt necessaria inueniant, & aliena non concupiscant: quia concupiscentia alienorum causa est discordiæ & dissentionis: sed delectabilius est illis laborare quam politizare & principari, vbicunque non fuerint acceptiones magnæ à principantibus, vel vbicunque principatus non est ad lucrum vel ad acceptiones, ibi magis volunt laborare in agricultura, quam principati vel politizare. Deinde cum dicit, Qui multi enim magis appetunt, &c. ostendit per rationem quare sit melior democratia agricolarum quam aliæ, vbi principatus non est ad lucrum, & dicit. Qui multi enim magis appetunt lucrum quam honorem. Et huius ratio sæpè dicta est: quia qui multi, pauperes & indigentes. Hoc probat etiam per signum dicens, quòd ab antiquo inuentum est, quòd tales agricolæ sustinuerint tyrannides & oligarchias, dummodo non prohiberentur ab opere, & non auferretur aliquid ab eis. Et ponit aliam rationem. Quia ij sunt qui citò ditantur quidem ex agricultura, & qui citò ditantur, non egeni, vt propter indigentiam seditionem faciant. Et hoc est. Signum autem, etenim antiquas tyrannides sustinuerunt, & oligarchicas sustinent, supple, oppressiones, si quis ipsos non prohibeat operari, in agricultura scilicet, neque auferat aliquid: tunc enim sustinent in pace tyrannides & oligarchicas oppressiones, ita quod seditionem non moueant. Et subdit. Celeriter enim ij quidem, id est, aliqui ipsorum, sunt qui ditantur, ex agricultura scilicet, ij, id est, alij autem non egent, id est, egere desistunt, & sic propter egestatem seditiones non mouent.

d Sed quia posset aliquis obiicere, quod propter ambitionem principatus seditiones aliquando moueret, occultè respondet ad hoc quod in democratiis domini eliguntur, id est, principes maiores à populo, & etiam electi corriguntur à populo si quid delinquant: & sic potestas electionis & correctionis principum residet apud populum: & hoc supplet quicquid ambitionis est in eis, & sufficit eis, ita quod non curant eligi ad principatus. Adhuc licet non sint eligibiles ad principatus, tamen sunt eligibiles ad officia reipublicæ, sicut ad Ephoriam & Consiliarios: & hoc sufficit eis, ita quod non ambiunt principatum. Et hoc est. Adhuc autem quod domini, id est, principes sunt eligendi & corrigendi, supple, à populo, supplet indigentiam, si quid ambitionis habent. Sufficit enim eis qui honorari appetunt, quod sint electores & correctores principum. Et ostendit hoc per exempla, ibi, Quoniam apud quosdam demos, id est, democraticos principatus, quamuis non participent electioni principatuum, agricolæ scilicet & communis populus, sed quidem eligibiles secundum partem, ad Ephoriam scilicet & alia officia publica, ex omnibus, ad illa enim officia communiter omnes eliguntur, sicut in Mantinea (Prouincia est in Oriente) eius autem quod est consiliari, quod domini sint, sufficienter hoc multis. Et huius ratio est quæ dicta est in definitione eiuis suprà in 3. lib. capitulo de ciue, quod ciuis est, qui secundum autarchiam potest communicare principatu consiliatiuo & iudicatiuo. Et dicit subdens, quod hoc fuit schema siue forma in democratiis antiquis, sicut in Mantinea (Prouincia quæ est in Oriente posita) aliquando erat.

e Ex hoc vlterius elicit quid expediens est democratiæ prius dictæ, id est, agricolarum, ibi, Propter quod vtique & expediens est prius dictæ democratiæ, & existere consueuit, ab antiquis temporibus scilicet, eligere quidem principatus, & corrigere & iudicare omnes, id est, quod omnes habeant potestatem eligendi, corrigendi & iudicandi principatus: sic enim communis populus semper erit super principes potestate eligendi, corrigendi & iudicandi. Et subdit vlterius quid expedit in electis sic, ibi, Principari autem maximis, scilicet principatibus, electos sic, & ab honorabilitatibus maioribus, id est, qui honorabiliores sunt inter ciues: à maioribus autem, supple, electio ab honorabilitatibus nullum quidem, supple, eligere, ita scilicet quod in electione non respiciatur honorabilitas, sed eos qui possunt, eligant: quia necesse est, quod tales bene politizent. Et hoc est.

f Necesse autem politizantes sic politizare bene. Et subiungit causam: quia sic politizando principatus maiores, supple, per meliores erunt gubernati, scilicet & populo consulente, & Epiiceis, qui scilicet sunt principes, non inuidente: & sic stabit stabilis concordia & amicitia inter principes & populum: & Epiiceis & insignibus, id est, principibus sufficere hunc ordinem, supple, conueniens est. Et dicit causam. Per hunc enim, supple, ordinem, non subiicientur aliis deterioribus, & principabuntur iustè, principes scilicet, propterea quod correctionum sint domini, alij quam principes scilicet. Populus enim potest corrigere principes. Suspendere enim, ab officio, supple, potest populus principes: & sic, supple, non omnem, supple, principem licere facere quodcumque videatur expediens, sibi scilicet. Et hoc probat per contrarium, ibi, Potestas enim agendi quodcumque voluerit aliquis, tali ordinatione facta, supple, non potest seruare quod in vnoquoque hominum,

hominum, tribunale. Si enim populus corrigat, principes non possunt seruare & abuti potestate, quæ secundum tribum & consanguinitatem & amicos videtur eis conuenire: vnde populus hoc non permitteret, scilicet abuti potestate consanguineorum & amicorum.

g Et ex hoc concludit, ibi, Quare necessarium accidere, supple, est, quod quidem est maximi profectus in politiis. Et determinat quid sit illud, ibi, Principari Epiicois, id est, iustos, impeccabiles existentes (& dicuntur impeccabiles: quia non peccant in actu, non quia priuentur potestate peccandi) nihil minorata multitudine: quia adhuc remanet multitudo, nulla dignitate priuata: adhuc enim possunt participare principatu consiliatiuo, & eligere principes, & eligi ad officia publica ciuitatis: & sic cessante inuidia inter principes & populum, cessabit causa dissentionis & ambitionis, & in pace erit ciuitas.

h Ex omnibus his concludit, ibi, Quod quidem igitur hæc democratiarum sit optima, manifestum, supple, est, & propter quam causam, sit scilicet optima, scilicet propter concordiam populi & principum. Et hoc est quod sequitur. Quia propter qualem quendam esse populum: optima enim qualitate disponitur populus, quando concordat cum principibus.

i Et hoc confirmat per antiquas leges, ibi, Ad instituendum autem populum agricolam aliquæ legum, apud antiquos positarum antiquitus obseruatæ vtiles, supple, sunt. Et dicit quæ sunt illæ, ibi, Omnes, autem scilicet tales leges, totaliter, id est, vniuersaliter, supple, præcipiebant, non licere possidere ampliorem terram mensura quadam: mensurabant enim cuilibet ciui quantum deberet possidere de terra, & item mensurabatur ab aliquo loco ad municipium in ciuitate pertinente, sicut adhuc moris est, quòd territoria ad ciuitates pertinentia, mensurata sunt: & etiam in Ecclesiasticis propter hoc positi sunt termini Episcopatuum & prouinciarum ad metropolim pertinentium.

k Et ostendit vnam de antiquis legibus de hoc, ibi, Erat autem antiquitus in multis ciuitatibus lege statutum, neque licere vendere primas sortes, sic scilicet ne ciues depauperarentur.

l Et ostendit, quòd adhuc tenent tales leges in quibusdam locis, ibi, Est autem & quam dicunt Oxyli legem esse, tale aliquid potens (Oxylus legislator fuit) non mutare ad aliquam partem terræ pecuniam, existentis vnicuique, ciuium, supple: & fuit ratio Oxyli, ne scilicet translatis sortibus vniuscuiusque ciuis ad alios hæredes & dominos, depauperarentur ciues, & sic dissolueretur ciuitas.

m Et subdit qualiter nunc in tali democratia legibus oportet vti, ibi, Nunc autem oportet dirigere, &, id est, etiam lege Aphytolorum. Nomen ciuitatis est. Et subdit rationem. Ad id enim quod dicimus, est vtilis. Et ponit legem, ibi, Illi enim quidem, Aphytoli scilicet, existentes multi, possidentes autem terram paucam, tamen omnes terram colunt. Et dicit quomodo. Apprectiantur enim non totas possessiones, id est, sub pretio locant non totas possessiones vni, sed secundum tantas partes diuidentes, vt habeant excedere pretiis etiam pauperes, id est, cuilibet locant vnam portiunculam pro pretio determinato, quod potest etiam habere pauper, vt sic vnus viuat in alio, vnus scilicet locando fundum, alter adhibendo culturam: & sic de eadem viuat & dominus fundi & cultor agri. Iste mos seruatur apud nos in frumento censuali.

n Deinde cum dicit, Post agricolam autem multitudinem, &c. determinat de democratia pastorum, quæ optima est post democratiam agricolarum. Et circa hoc tria facit. Primò enim ostendit quare democratia pastorum sit melior post agricolarum. Secundò ponit, quòd aliæ multitudines ex quibus reliquæ multitudines consistunt, quæ sunt circa forum, multò deteriores sunt, ibi, *Aliæ autem omnes multitudines*, &c. Tertiò concludit, quòd agricolæ & pastores propter hoc quod habent habitacula dispersa per agros, & non habitant in ciuitatibus, non facile faciunt congregationes: & per consequens non faciunt conspirationem nec dissentiones ad dissoluendum politiam, ibi, *Qui autem omnes cultores*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quòd post agricolam multitudinem optimus populus est, vbi pastores sunt & viuunt ex pecoribus. Et ad hoc ponit tres rationes. Prima est, quòd multa similiter habet agricultura, scilicet talis vita: quia scilicet viuunt in campis, & intendunt propriis negotiis, & non faciunt congregationes. Secunda ratio est, quod in actionibus bellicis isti maximè exercitati sunt, & corpora habent apta. Et potest esse ratio: quia pugnant contra lupos & vrsos & leones rapientes animalia: sicut & Dauid dicit 1.Reg.17. Nam & leonem & vrsum ego interfeci: & propter hoc aptus iudicabatur ad inuadendum Goliath Philisthæum. Corpora autem habent: quia ex discursu post animalia efficiuntur eis corpora agilia, ita vt apti sint hostes insequi & persequi. Tertia ratio est: quia tales apti sunt venari animalia syluestria; ex quibus consequuntur multam vtilitatem, & in carnibus & in pellibus. Propter hoc etiam Augustinus in primo libro de bono coniugali dicit, quòd pecunia ideò dicitur pecunia: quia commutatione pecudum primò inuenta est. Hæc est sententia. Litera sic ordinanda est. Post agricolam autem multitudinem optimus populus est, vbi pastores sunt & viuunt ex pecoribus. Et subdit rationem triplicem (sicut dictum est) ibi, Multa enim habet consimiliter agricultura, scilicet quod in campis habitat diffusè, & congregationes non facit. Et subdit secundam rationem, ibi, Et actionibus ad bellica maximè isti exercitati sunt, secundum habitus. Et ratio est dicta: quia pugnando contra bestias nocitas exercitati sunt & efficiuntur vtiles secundum corpora: quia, sicut dictum est, exagitando feras, agilia corpora accipiunt ad insequendos hostes. Et ponit tertiam rationem, ibi, Et potentes venari, supple, efficiuntur: & per hoc sciunt inuadere cautè, & cauere ab inuasione hostium: & lucra multa accipiunt, sicut dictum est, quòd Dauid se habuit ad Philistæum, quem percussit.

o Secundo, ibi, Aliæ autem omnes multitudines, &c. dicit quòd omnes aliæ multitudines quæ communicant in democratiis, multò sunt deteriores. Et ponit duplicem rationem. Vna est: quia talium vita prava est, scilicet iners ad bellica, & cum fraudibus in negotiationibus, & nullum opus habet cum virtute, bellica scilicet, sicut est militaris, vel equestris, vel sagittaria: in tali enim nullo modo exercitantur illi qui sunt de multitudine banausorum & forensium & hominum mercenariorum, talis enim multitudo hominum non tractat nisi fraudes & deceptiones. Et adiungit aliam rationem; quod tales circa forum & circa municipium conuersantur, & ideò omne tale genus hominum facile congregationes & conspirationes facere & dissentiones. Hæc est sententia. Litera sic ordinanda est. Aliæ autem omnes multitudines ferè ex quibus reliquæ democratiæ consistunt, multò deteriores his, supple, sunt. Et dicit ferè, propter medias personas inter diuites & pauperes in ciuitate, ex quibus (sicut dictum est in quinto lib.) fit securissima & optima politia. Et ponit rationem, quare aliæ sunt deteriores, ibi, Vita enim prava, id est, iners & fraudibus admixta, & nullum opus cum virtute, bellica scilicet, eorum, scilicet operum quæ tractat multitudo, supple, talis, & quæ banausorum, scilicet operum, quæ maculant corpus, sicut est coquinaria, & huiusmodi, & forensium hominum, id est, circa forum occupatorum, & quæ mercenaria. Nulla enim talis multitudo ad liberale tractat, sed semper fraudes & deceptiones & lucra.

p Et adiungit aliam rationem, ibi, Adhuc autem propterea quod circa forum & circa municipium conuersantur omne tale genus, vt est dicere, facile congregationes facit: & per consequens conspirationes & dissentiones, ex quibus conturbantur & dissoluuntur politiæ. Tertiò, ibi, Qui autem terræ cultores, &c. concludit per oppositum democratiam agricolarum & pastorum esse optimam: quia scilicet talibus congregationibus & synodis non indigent: dispersi enim sunt per regionem, nec facile est eis concurrere, & per consequens vbi regio talem habet positionem, quod à ciuilitate semota sit, facile est facere democratiam. Et ratio est: quia fraudes malignantium in ciuitate, ibi non subuertunt simplicitatem bonorum. Et huius ponit signum, quod scilicet in multitudine forensi non expedit facere democratiam exclusa multitudine agricolarum, quæ per regionem diffusa est. Hæc est sententia. Litera sic est ordinanda. Qui autem terræ cultores, propterea quod dispersi sunt per regionem, neque concurrunt, neque similiter indigent synodo hac, id est, congregatione hac, ex eis, supple, fit optima democratia.

q Et hoc est quod sequitur, ibi, Vbi autem &, id est, etiam accidit regionem positionem habere talem, id est, ordinationem in loco, vt regio multum à ciuitate semota sit, facile, supple, est &, id est, etiam democratiam facere bonam & politiam. Et subdit rationem, ibi, Cogitur enim multitudo magis facere habitacula, diuisa scilicet ab inuicem, vt vnusquisque resideat in præsidio suo, & sic congregationes non facere possit.

r Et ex hoc vlterius concludit correlatiuam conclusionem inferens, ibi, Quare oportet, etsi turba forensis sit, non facere in democraticis congregationibus, supple, politiam, sine multitudine, quæ per regionem, est diffusa, supple, agricolarum & pastorum. Et ratio huius est: quia nisi fraudes forensium temperarentur simplicitate pastorum & agricolarum, ipsa politia forensium suis fraudibus dissolueretur.

CAPVT IV.

Quomodo instituendi duo posteriores modi status popularis.

a QVomodo quidem igitur oportet instituere optimam & primam democratiam, dictum est. Manifestum autem & quomodo alias, consequenter enim oportet transgredi, & deteriorem semper multitudinem separare.

b Vltimam autem, propterea quod omnes communicant, neque ferre est omnis ciuitatis, neque facile permanere, non bene compositam legibus & consuetudinibus. Quæ autem accidit corrumpere & hanc & alias politias, dicta sunt prius plurima ferè.

c Ad firmandum autem hanc democratiam, & faciendum populum impotentem, consueuerunt præsides assumere quam plurimos, & facere ciues non solum legitimos, sed spurios, & eos qui ex vtrocumque ciue. Dico autem, puta ex patre, vel matre: omne enim conueniens magis tali populo.

CAPVT IV.

QVomodo ergo constituenda sit optima illa ac prima popularis gubernatio, dictum est. Patet etiam quomodo aliæ, subsequenter enim est descendendum, & deterior semper multitudo separanda.

Postremam vero speciem, quia omnis multitudo ad illam recipitur, neque cuiuscumque ciuitatis est eam perferre, neque facile permanere eam, nisi legibus & moribus bene stabilitam. A quibus verò labefactari contingat & hanc & alias Resp. ferè dictum est prius in plurimis.

Sed ad constituendam hanc popularem gubernationem, & ad populum roborandum, consueuerunt præsidentes recipere complures, ac ciues efficere, non solum legitimos, verum etiam spurios ex quouis ciue, id est, siue ex patre, siue ex matre: omne enim hoc, huic populo magis conueniens est.

d Consue

d Consueuerunt quidem igitur demagogi instituere sic, oportet tamen assumere donec vtique excedat multitudo insigniorum, & mediorum, & non vltra hoc procedere. Excedentes etenim inordinatiorem faciunt politiam, & insignes exacerbant magis ad grauiter sufferre democratiam. Quod quidem euenit fieri causam seditionis circa Cyrenem. Paucum quidem enim malum negligitur, malum autem factum magis in oculis est.

Consueuerunt igitur hi qui populos ducunt, ita constituere, oportet tamen id facere quoad exuperet nobilium mediorumque multitudo, neque vltra progredi: nam si transcendunt, turbatiorem efficiunt Rempub. ac nobilitatem exasperando magis irritant: quæ causa seditionis fuit apud Cyrenem. Parum enim inconueniens conuiuendo transitur, magnum verò in oculis hæret.

e Adhuc autem & talia instituta sunt opportuna ad democratiam talem, velut Clisthenes Athenis vsus fuit, volens augere democratiam: & circa Cyrenem, qui demum instituebant. Tribus enim aliæ faciendæ plures, & fraternitates, & in propriis sacris colligendum in pauca, & communia, & omnia sophisticandum, vt vtique quam maximè permisceantur omnes inuicem. Consuetudines autem coniungantur, quæ priores.

Insuper talia constituta vtilia sunt ad popularem statum huiusmodi, & ad populi corroborationem, qualia Clisthenes Athenis factitauit, quo populi gubernationem augeret, & apud Cyrenem, qui populum constituerunt. Tribus enim aliæ constituendæ sunt plures, & sodalitates priuatorum sacrorum redigendæ sunt ad pauca, & publica: & cuncta diligenter excogitanda, quo quam maxime omnes simul admisceantur familiaritates, conuersationesque primæ disiungantur.

f Adhuc autem & tyrannica instituta democratica videntur omnia, dico autem, puta anarchia seruorum (Hæc autem vtique erit vsque ad aliquid expediens) & mulierum, & puerorum.

Præterea tyrannica machinamenta omnia videntur esse popularia, ceu licentia seruorum & mulierum, & puerorum.*

* Cod. Græc. ad. (hæc autem vsque ad aliquid conducere potest.)

g Et viuere vt quis vult, dissimulare. Multum enim erit politiæ tali auxilians: delectabilius enim multis viuere inordinatè, quam temperatè.

Vt sine vllo metu viuant, vt velint: permulti enim huiusmodi statum ciuitatis amabunt, cum plerisque dulcius sit dissolutè viuere, quam modestè.

h Est autem opus legislatoris, & volentium consistere talem quandam politiam, non instituere maximum opus, neque solum vnum, sed vt saluetur magis. Vno enim, aut duobus, aut tribus diebus non difficile manere politizantes qualitercumque. Propter quod oportet, de quibus consideratum est prius, quæ saluationes, & correctiones politiarum, ex iis tentare facere firmitatem, verentes quidem corrumpentia, ponentes autem tales leges, & non scriptas, & scriptas, quæ comprehendent maximè saluantia politias. Et non putare hoc esse democraticum, neque oligarchicum, quod faciet ciuitatem quam maximè democratizari, neque oligarchizari, sed quod plurimo tempore.

Est autem opus legis positoris, & eorum qui volunt statum aliquem talem consistere. Nam vt constituatur talis status, non magnum negotium est, neque solum, sed magis vt seruetur. Vno enim, vel duobus, vel tribus diebus permanere, quomodocumque gubernantibus haud difficile est. Quapropter opus ex his, quas supra retulimus conseruationibus, & corruptelis Rerump. cautelam assumere, cauendo illa quæ corruptiua sunt, ac leges tales ponendo, & sic scripto, & scriptas, quæ conseruationes status maxime comprehendant, neque putare id esse popularе, neque paucorum potentiæ, quod efficiat ciuitatem, maxime à multis, vel à paucis gubernari, sed quod quam plurimo tempore.

* Cod. Græc. non constituere maximum opus, neque solum

i Qui autem demagogi gratiosi populis, multa democratizant per prætoria. Propter quod oportet ad hæc contra agere eos qui cordi habent politiam, lege statuentes nihil esse publicum, eorum quæ condemnantur, &

At nunc hi qui sunt potentes in populis, gratificantes multitudini, multa populariter agunt per publicationes bonorum in iudiciis factas. Quare oportet eos qui curam salutis habent Reip contra moliri, leges ponendo, vt damnatorum bona sacra sint,

feruntur ad commune, sed sacrum. Qui quidem enim iniusta agunt, nihil minus verentes erunt: damnificabunt enim similiter: turba autem minus corrumpet sententias de iis qui iudicantur, cum nihil debeat accipere.

k Adhuc autem eas quæ fiunt publicas vindictas, quam paucissimas semper facere magnis damnis prohibentes eos qui vanè ferebant: non enim populares, sed insignes consueuerunt indicere. Oportet autem politiæ omnes ciues maximè quidem benevolos esse: si autem non, nunquam vt aduersarios putari dominos.

l Quoniam autem vltimæ democratiæ multorum hominum sunt, & difficile congregari sine mercede: hoc autem vbi reditus non existunt entes, aduersarium insignibus: ab illatione enim & depopulatione necessarium fieri, & prætoria malorum, quæ multas iam democratias euerterunt. Vbi quidem igitur reditus non existunt entes, oportet facere congregationes paucas, & prætoria multorum quidem, paucis autem diebus. Hoc enim facit & ad non timere diuites expensas, sed diuites quidem non accipiant prætoriale, pauperes autem. Facit autem & ad iudicare sententias multò melius. Diuites enim multis quidem diebus non volunt à propriis abesse: breui autem tempore volunt.

Adhuc autem eas quæ fiunt publicas vindictas, quam paucissimas semper facere magnis damnis prohibentes eos qui vanè ferebant: non enim populares, sed insignes consueuerunt indicere. Oportet autem politiæ omnes ciues maximè quidem benevolos esse: si autem non, nunquam vt aduersarios putari dominos.

Quoniam autem vltimæ democratiæ multorum hominum sunt, & difficile congregari sine mercede: hoc autem vbi reditus non existunt entes, aduersarium insignibus: ab illatione enim & depopulatione necessarium fieri, & prætoria malorum, quæ multas iam democratias euerterunt. Vbi quidem igitur reditus non existunt entes, oportet facere congregationes paucas, & prætoria multorum quidem, paucis autem diebus. Hoc enim facit & ad non timere diuites expensas, sed diuites quidem non accipiant prætoriale, pauperes autem. Facit autem & ad iudicare sententias multò melius. Diuites enim multis quidem diebus non volunt à propriis abesse: breui autem tempore volunt.

m Vbi autem sunt reditus, non facere quod nunc demagogi faciunt: obuenientia enim distribuunt, accipiunt autem simul, & rursum indigent eisdem: perforata enim lagena est tale auxilium pauperibus.

Vbi autem sunt reditus, non facere quod nunc demagogi faciunt: obuenientia enim distribuunt, accipiunt autem simul, & rursum indigent eisdem: perforata enim lagena est tale auxilium pauperibus.

n Sed oportet verè demoticum prouidere, qualiter multitudo non valde egens fit: hæc enim causa eius, quod est prauam esse democratiam.

Sed oportet verè demoticum prouidere, qualiter multitudo non valde egens fit: hæc enim causa eius, quod est prauam esse democratiam.

o Artificiandum igitur, qualiter abundantia fiat diuturna. Quoniam autem expedit hoc etiam diuitibus. Quæ quidem à reditibus fiunt congregantes, simul tota oportet distribuere pauperibus.

Artificiandum igitur, qualiter abundantia fiat diuturna. Quoniam autem expedit hoc etiam diuitibus. Quæ quidem à reditibus fiunt congregantes, simul tota oportet distribuere pauperibus.

p Maxime autem si quis potest tantum congregans, quantum ad fundiculi acquisitionem, vel ad occasionem negotiationis, & agriculturæ.

Maxime autem si quis potest tantum congregans, quantum ad fundiculi acquisitionem, vel ad occasionem negotiationis, & agriculturæ.

q Et si non omnibus possibile, saltem secundum tribus, vel secundum partem aliquam alteram in parte distribuere.

Et si non omnibus possibile, saltem secundum tribus, vel secundum partem aliquam alteram in parte distribuere.

In hoc autem ad necessarias synodos diuites inferre mercedem, respuentes vanas oblationes.

In hoc autem ad necessarias synodos diuites inferre mercedem, respuentes vanas oblationes.

r Tali autem quodam modo Carchedonij politizantes, amicum acquisierunt populum. Semper enim aliquos de populo emittentes ad negotia domus, faciunt diuites. Gratiosorum autem, & intellectum habentium insignium est, & assumentes pauperes, occasiones quidem dantes prouocare ad operationes.

Tali autem quodam modo Carchedonij politizantes, amicum acquisierunt populum. Semper enim aliquos de populo emittentes ad negotia domus, faciunt diuites. Gratiosorum autem, & intellectum habentium insignium est, & assumentes pauperes, occasiones quidem dantes prouocare ad operationes.

s Bene habet autem imitari & Tarentinum principatum. Illi enim communia facientes possessa pauperibus ad vsum, benevolam instituunt multitudinem. Adhuc autem principatus omnes duplices fecerunt, hos quidem eligibiles, hos autem sortiales: sortiales quidem, vt populus ipsis participaret, eligibiles autem, vt politizarent melius. Est autem hoc facere & de eodem principatu partientes, hos quidem sortiales, hos autem eligibiles. Quomodo quidem igitur oportet democratias instituere, dictum est.

Bene habet autem imitari & Tarentinum principatum. Illi enim communia facientes possessa pauperibus ad vsum, benevolam instituunt multitudinem. Adhuc autem principatus omnes duplices fecerunt, hos quidem eligibiles, hos autem sortiales: sortiales quidem, vt populus ipsis participaret, eligibiles autem, vt politizarent melius. Est autem hoc facere & de eodem principatu partientes, hos quidem sortiales, hos autem eligibiles. Quomodo quidem igitur oportet democratias instituere, dictum est.

CAPVT IV.

t IN isto capitulo sicut dictum est in antè habitis, considerat Philosophus quæ sit optima politia. Diuiditur autem in duas partes, in quarum prima agit Aristoteles de optima politia quæ consistit in concordia populi & insignium. In secunda tractat de pertinentibus ad optimam politiam secundum ordinem ad virtutem & felicitatem in septimo libro, ibi, *De politia optima facturis conuenientem inquisitionem*, &c. Prima pars diuiditur in tres, secundum tria capitula. In primo capitulo determinat qualiter optimè saluantur democratiæ aliæ à prima & secunda, de quibus iam dictum est in quarto & quinto. In secundo ostendit qualiter optimè saluantur oligarchiæ, ibi, *Ferè autem & circa oligarchias*, &c. In tertio ostendit qualiter diuidendi sunt principatus in singulis, ibi, *Consequens autem dictis est diuidere*, &c. In prima parte duo dicantur. Primò scilicet qualiter optimè saluantur aliæ democratiæ in genere. Secundo qualiter saluantur democratia vltima & tyrannica, & oligarchica, ibi, *Quoniam autem vltimæ democratiæ*, &c. Adhuc prima habet duas partes, in quarum prima generali documento ostendit qualiter aliæ democratiæ saluantur. In secunda dat speciales cautelas, ibi, *Adhuc autem & talia instituta*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quod primò vritur transitu in quo continuat dicenda dictis. Secundò ponit generale documentum saluandi democratiam: dicit enim, quòd iam dictum est, qualiter saluetur optima & prima democratia: ad saluandum autem alias democratias, quæ in quarto enumeratæ sunt, dem diuites conferre cupidos inantum numerum.

IN isto capitulo sicut dictum est in antè habitis, considerat Philosophus quæ sit optima politia. Diuiditur autem in duas partes, in quarum prima agit Aristoteles de optima politia quæ consistit in concordia populi & insignium. In secunda tractat de pertinentibus ad optimam politiam secundum ordinem ad virtutem & felicitatem in septimo libro, ibi, De politia optima facturis conuenientem inquisitionem, &c. Prima pars diuiditur in tres, secundum tria capitula. In primo capitulo determinat qualiter optimè saluantur democratiæ aliæ à prima & secunda, de quibus iam dictum est in quarto & quinto. In secundo ostendit qualiter optimè saluantur oligarchiæ, ibi, Ferè autem & circa oligarchias, &c. In tertio ostendit qualiter diuidendi sunt principatus in singulis, ibi, Consequens autem dictis est diuidere, &c. In prima parte duo dicantur. Primò scilicet qualiter optimè saluantur aliæ democratiæ in genere. Secundo qualiter saluantur democratia vltima & tyrannica, & oligarchica, ibi, Quoniam autem vltimæ democratiæ, &c. Adhuc prima habet duas partes, in quarum prima generali documento ostendit qualiter aliæ democratiæ saluantur. In secunda dat speciales cautelas, ibi, Adhuc autem & talia instituta, &c. Sententia primæ partis hæc est, quod primò vritur transitu in quo continuat dicenda dictis. Secundò ponit generale documentum saluandi democratiam: dicit enim, quòd iam dictum est, qualiter saluetur optima & prima democratia: ad saluandum autem alias democratias, quæ in quarto enumeratæ sunt,

Per talem aliquem modum Carthaginenses gubernantes, amicum retinent populum. Semper enim quosdam à populo mittentes in aliquas gubernationes eos diuites faciunt. Gratiosorum vero ac mentem habentium nobilium est suscipere egenos, & occasionem præbentes conuertere ad res agendas.

Recte quoque se habet Tarentinorum exemplum imitari. Illi enim iumenta facientes communia ad pauperum vsum, benevolam per hunc modum sibi plebem constituunt. Magistratus insuper omnes duplices faciunt, vt sint alij per electionem, alij per sortem. Quo enim populus capiat, per sortem. Quo autem melius gubernent, per electionem. Est autem hoc facere etiam in vno eodemque magistratu, vt alij sorte, alij electione ad eum gerendum assumantur. Quemadmodum ergò oporteat gubernationes multitudinis instituere, dictum est.

generale documentum est, quod oportet transgredi & deteriorem multitudinem, communicantium scilicet in foro secundum emptiones & venditiones, & generaliter transmutationes illas oportet separare, & separatim de vnaquaque dicere, quod conuenit. Vltimam autem democratiam, quæ est quando totus populus principatur vt vnus & non vt singuli, & oppressiuè principatur tyrannicè & oligarchicè, propterea quod omnes communicant in ea, neque ferre est omnis ciuitatis, sed aliquarum & paucarum, nec facile est quod permaneat ista: eo quòd non bene est composita ex legibus & consuetudinibus bonis, & iam dictum est in antè habitis in quinto quæ sunt corrumpentia & saluantia politias, quæ oportet hic attendere & ad memoriam reuocare. Et dicit, quòd ad hoc quod hanc politiam temperent, vt tolerabilis fiat, consueuerunt præsides omnia ponere & statuere quæ faciunt populum impotentem super insignes. Et ponit exemplum, sicut quod faciunt multos ciues, non solum legitimos, sed etiam spurios, & tot assumere donec excedat multitudo insignium & mediorum, vt illis scilicet reprimant læuitiam populi: sed tamen quod non immoderatè excedere oportet in multiplicatione talium: quia multiplicati per excessum inordinatam esse faciunt politiam, & insignes exacerbant magis ad graviter sufferre democratiam, & sic ex contentione insignium cum populo, soluitur aliquando democratia. Et quia exempla in hac scientia efficacissima probatio sunt, dicit exemplariter, quod causa hæc fuit causa contentionis circa Cyrenèm, vbi ex hac causa solum fuit democratia soluta. Et dat generale Prouerbium de hoc dicens,

In

dicens, quòd paucum malum dissimulando negligitur frequenter, sed quando magnum efficitur malum, in oculis habetur & non toleratur. Et per hoc intendit, quòd moderata multiplicatio mediorum ciuium addita insignibus, toleratur: si autem enormiter multiplicentur, tunc considerantes esse malum non amplius tolerant. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quomodo quidem igitur oportet instituere optimam & primam democratiam, dictum est. Manifestum autem, supple, est, & quomodo alias, supple, oportet instituere, quæ quatuor sunt numero, vt dictum est. Cognoscitur enim ex eodem: rectum enim est iudex sui & obliqui, vt dicitur in primo de anima. Et tangit modum, ibi, Consequenter enim oportet transgredi (omnes enim aliæ politiæ transgressiones sunt) & deteriorem semper multitudinem, communicantium scilicet in hac vel illa democratia, separate, id est, separatim considerare, quibus scilicet legibus & quibus statutis communicet, & sic de vnaquaque determinare, qualiter scilicet melius & vtilius in ea communicatio fiat.

b Vltimam autem, supple, democratiam propterea quod omnes, supple, ciues communicant, in illa scilicet, neque ferre est omnis ciuitatis, sed paucarum (Et huius ratio est: quia oppressiua & tyrannica est, vt dictum est) neque facile permanere, supple, est eam. Et ponit rationem, ibi, Non bene compositam legibus & consuetudinibus. Quod enim non est bene compositum, facilè corrumpitur: & ideò quia totum non congruens est partibus, non permanet in illis. Sed quia multa dicta sunt in quinto de salute & correctione politiarum, ideò addit, ibi, Quæ autem accidit corrumpere & hanc & alias politias, dicta sunt prius plurima ferè, in quinto scilicet, vbi dictum est de correctionibus politiarum singularum. Et dicit ferè, quod in particularibus nemo ad plenum potest dicere.

c Sed quia agit hîc de optima politia quæ est in concordia populi & insignium, ideò addit documentum qualiter hoc fiat, ibi, Ad firmandum autem hanc democratiam, & faciendum populum impotentem, scilicet contra insignes, consueuerunt præsides, id est, insignes assumere quamplurimos & facere ciues non solum legitimos, sed spurios, & eos, supple, consueuerunt assumere, qui ex vtrocumque ciue. Et explanat quid sit hoc, ibi, Dico autem, puta ex patre, scilicet ciue, vel matre, ciue scilicet: hos enim assumunt ad officia ciuilia, vt illis scilicet se firment contra sæuitiam populi. Et ponit rationem, ibi, Omne enim conueniens magis tali populo. Hoc est dicere, quod hoc omne est conueniens populo: quia isti qui ex ciuibus nati sunt, maioris reputationis sunt in populo, quam si non essent: tunc enim minus reputarent & citius insurgerent: nunc autem, quia ex ipsis sumuntur, qui adduntur insignibus, facilius quiescunt & reprimuntur à sæuitia propter tales qui ex ipsis sumpti sunt, maximè in hac democratia vltima, in qua totus populus tyrannicè dominatur contra insignes.

d Ex his concludit quasi epilogando, ibi, Consueuerunt quidem igitur demagogi instituere sic: sed quia timor est, ne talibus nimis multiplicatis tandem populus contra insignes insurgat, & fiat nouissimus error peior priore, ideò addit temperamentum, ibi, Oportet tamen assumere de talibus, supple, donec vtique excedat multitudo insignium & mediorum, supple, intantum quod possit reprimere sæuitiam populi, & non vltra hoc procedere. Et ponit causam, ibi, Excedentes enim inordinatiorem faciunt politiam, & insignes exacerbant magis dum adduntur populo contra insignes, ad grauiter sufferre democratiam. Et quia exemplaris probatio maxima est in hac scientia, probat hoc per exemplum, ibi, Quod quidem euenit fieri causam seditionis circa Cyrenem, quæ est prouincia circa Alexandriam. Et hoc confirmat per prouerbium antiquè dictum, ibi, Paucum quidem enim malum negligitur, id est, dissimulatur, multum autem factum, malum scilicet, magis in oculis est: & ideo non dissimulatur.

e Deinde cum dicit, Adhuc autem & talia instituta, &c. ponit quinque cautelas quibus augetur & firmatur democratia: & secundum hoc diuiditur in quinque partes. Prima cautela est qua vsi sunt, qui circa Cyrenem democratiam instituebant, & illa est, quod illi instituebant multas tribus in ciuitate, vt etiam essent multi principes tribuum qui adhærerent insignibus: & similiter faciebant multas fraternitates diuersorum artificum & officiorum, propter eandem causam, vt scilicet multi principes fraternitatis additi insignibus, reprimerent sæuitiam populi, qui in illa vltima (sicut dictum est) tyrannicè dominabatur. Propter quod oportuit insignes semper studere qualiter reprimerent sæuitiam populi, ne insurgeret contra insignes. Et propter hoc etiam omnia, quæ communia erant omnium, oportuit redigere in pauca & sophisticare, id est, apparenter studere qualiter omnia permiscerentur & omnes inuicem permiscerentur & vniantur per connubia & alias confœderationes, vt omnes essent vnum, & sic schisma non surgeret contra insignes & populum. Et ad hoc dicit valere etiam quod consuetudines antiquæ seruentur & non mutentur, quia nouæ murationes sæpè inducunt schisma. Et addit, quod etiam tyrannica instituta antiqua seruanda sunt propter hoc. Et dicit exemplum de anarchia seruorum. Et est anarchia circularis principatûs, dicta ab ana quod est circum, & archi quod est principatus, in quo scilicet modo principatur vnus seruus super alios, postèa alius, donec in circulum transierit. Eadem ratione dicit, quòd permittendus est principatus mulierum, & principatus puerorum. Et ratio potest esse: quia quilibet qui constituitur in principatu vtriusque sexus, efficitur insignis & additur insignibus ad sæuitiam populi reprimendam, qui, sicut dictum est, in vltima democratia tyrannicè dominatur. Vlterius dicit, quòd cautela in illa politia seruanda est, quòd cuilibet permittatur viuere vt vult à legislatore: eò quod multis est delectabilius viuere inordinatè, quam temperatè: & quando impediuntur à voluptatibus suis, concitant populum sæuientem & tyrannicum, vt insurgant

insurgunt contra legislatorem & insignes: & ex hoc dissoluitur politiæ frequenter. Addit autem aliam cautelam, quòd legislator caueat in hac politia, quod magnum opus non instituat, quod graue sit communi populo, nequidem vnum solum: & quod semper studeat vt saluetur politia, magis quam ad aliud aliquid: eò quod vnum vel duobus facile est saluare politiam qualiscumque, vel duobus, vel tribus. Propter quod oportet legislatorem studere in omnibus his quæ dicta sunt in quinto de saluatione, vt in illa instituat & ponat & caueat ab omnibus his de quibus ibidem dictum est, quæ sunt corrumpentia politiam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Adhuc autem & talia instituta sunt opportuna ad democratiam talem, scilicet saluandam, velut Clisthenes, legislator scilicet, Athenis vsus fuit, volens augere democratiam, &c. id est, etiam circa Cyrenem, qui demum, id est, democratiam instituebant, ibi scilicet, quibus etiam vsus fuit legislator volens augere democratiam. Et tangit institura, ibi, Tribus enim aliæ faciendæ plures. Et causa iam dicta est, vt scilicet multiplicatis tribubus, multiplicentur principes tribuum, & sic conforretur pars insignium contra sæuitiam populi. Et addit, Et fraternitates, supple, faciendæ sunt propter eandem causam. Et quæ sint fraternitates, iam dictum est in sententia. Et addit, Et in proprijs sacris colligendum in pauca, & vocat sacra, confirmationes per pacta & confœderationes, quæ dicit esse colligenda in pauca, & communia, vt etiam illi qui talibus pactis seu confœderationibus præsunt, addantur insignibus contra sæuitiam populi. Et generaliter subdit, quòd omnia sophisticandum, id est, apparente sapientia ordinandorum, vt vtriquecomnes quam maximè permisceantur inuitem, per connubia scilicet & confœderationes. Et ratio est: quia tunc minus insurgunt contra inuicem, & magis saluatur politia. Et adiungit. Consuetudines autem coniungantur, quæ priores, id est, antiquæ. Et ratio est: quia populus difficile recedit à consuetis & antiquis, & sæpè dissentiones fiunt quando noua introducuntur.

f Et hoc est quod subdit, ibi, Adhuc autem & tyrannica instituta, demotica, id est, democratica videntur omnia, quando scilicet ab antiquo sunt obseruata. Et huius exemplum est 1. Mach. 3. vbi Antiochus venit in maximã turbationem, propter hoc quod legitima terræ abstulit, & voluit omnes transferre ad ritum proprium. Et ponit exempla, ibi. Dico autem puta anarchiã seruorum, id est, circularis dominatiõ, qua serui sibi inuicem dominantur & principantur, sicut dictum est. Hæc autem vtique anarchia, seruorum scilicet, erit vsque ad aliquid expediens, id est, limitata ad aliquem numerum, vt immoderatè non excrescat. Et ratio est: quia si excresceret immoderatè, timendum esset vt adderetur populo, & sic excresceret sæuitia populi contra insignes. Et mulierum, supple, anarchia permittatur & limitetur vtraque, & puerorum, supple, etiam anarchia.

g Et addit aliam cautelam, ibi. Et viuere vt quis vult dissimulare. Et ponit aliam rationem, ibi, Multum enim est politiæ tali auxilians. Et subdit causam, ibi, Delectabilius enim multis est viuere inordinatè quam temperatè, & quando prohibentur à voluptatibus suis, insurgunt & faciunt seditionem populi.

Et ponit aliam, ibi, Est autem opus legislatoris & volentium consistere talem quandam politiam, non instituere maximum opus, neque solum vnum, id est, neque saltem vnicum opus graue instituat. Graue opus dicitur, quod est difficile ferre communitati populi: quia populus statim insurgit, & non sustinet. Exemplum huius sæpe visum in Romanis, vbi sæpè insurgit populus ex talibus causis contra insignes & nobiles. Et addit hoc, Sed vt saluetur magis, supple studendum est legislatori politiæ talis. Et subdit rationem, ibi, Vno enim aut duobus aut tribus diebus non difficile manere politizantes qualitercumque, sed, supple, vt maneat continuè politia talis quæ quasi tyrannica est, est difficile, supple. Propter quod oportet de quibus consideratum est prius, in quinto, supple, considerare quæ saluationes & corruptiones, supple, sint politiarum, & ex his, saluantibus scilicet & corrumpentibus, tentare facere firmitatem, politiæ scilicet. Et dicit modum, ibi, Verentes quidem corrumpentia, ponentes autem, id est, statuentes tales leges, & non scitas & scriptas, quæ comprehendant maximè saluantia politias. Quales autem illæ leges sit, in septimo de saluantibus politias requiratur. Et non putare hoc esse democraticum, neque oligarchicum, quod facit ciuitatem quam maximè democratizari & oligarchizari, sed quod plurimo tempore, scilicet ad hoc studeat quod plurimo tempore potest saluare politiam, id est, non studeat ad hoc quod in hac vel illa politia ponat ciues sed quod plurimo tempore conseruet eos in politia qua politizant.

h Deinde cum dicit, Qui autem nunc demagogi, &c. ostendit, quòd quidam demagogi non sicut dictum est, facientes, sed quærentes esse gratiosi populo, multa democratizant, id est, ad fauorem populi instituunt, per prætoria, id est, in causis & iudiciis, & his, supple, non conseruatur politia, licet acquiratur fauor populi & ex hoc populus confortator contra insignes, quod sæpe causa est euersionis politiæ: & ideò subdit. Propter quod oportet adhuc contra agere eos, qui corrupti habent politiam, supple, talem. Et dicit quomodo, ibi, Lege statuentes nihil esse publicum, id est, commune, & id est, etiam eorum quæ condemnantur, id est, damna ad quæ condemnantur delinquentes, non sunt communia, nec in communi distribuenda, nec sunt conferenda ad commune, sed sint lucrum, scilicet quod ex talibus prouenit. Et ostendit, quòd ex hoc nullum nocumentum iustitiæ procurat, ibi, Qui quidem enim iniusta agunt, nihil minus verentes, id est, timentes enim iniusta facere: damnificabuntur enim limitter: quia ex hoc non minus damnificantur quod obuentiones ex talibus in sacris reponuntur, & non diuidantur in turbam. Et ostendit vtilitatem ex hoc prouenientem, ibi, Turba autem minus corrumpet sententias de iis, qui iudicantur, ad pecuniæ scilicet condemnationem.

demnationem. Et ponit rationem, ibi, Cum nihil debeat accipere, sed totum, supple, sit in factis reponendum.

k Vlterius ponit, quod ad politiæ conseruationem multum valet, quod publicæ vindictæ pauciſſimæ fiant ad condemnationem pecuniæ, ibi. Adhuc autem eas quæ fiunt, publicas vindictas quam pauciſſimas semper facere. Propter quod Ariſtoteles in libro de regimine dominorum dicit, quòd Rex Perſarum, qui præ cæteris optimè rexit, non niſi ſemel in anno in publicum procedens, vindictas publicas exercuit in malefactores. Et cauſa eſt: quia ex talibus vindictis efficitur horror populo. Et addit. Magnis damnis prohibentes eos qui vanè ſcribunt, id eſt, qui vanas leges ſcribunt ad magnas vindictas eſſe faciendas. Et ponit rationem, ibi, Non enim populares, quorum ſcilicet eſt democraticus principatus, ſed inſignes, quorum ſcilicet eſt principatus oligarchicus, conſueuerunt inducere, ſupple, tales ſcripturas, & propter hoc, ſupple, tales ſcripturæ non valent ad conſeruationem democraticæ politiæ. Poſtea addit vltimum documentum, ibi, Oportet autem politiæ, talis ſcilicet, omnes ciues maximè quidem benevolos eſſe. Et ratio huius eſt: quia politia illa in ſe corrupta eſt, & magis eſt tranſgreſſio quam politia: vnde conſeruari non poteſt niſi benevolentia ciuium. Et addit: Si autem non, ſupple, ſint aliqui benevoli, maximè inter inſignes, nunquam vt aduerſarios oportet putari dominos, id eſt, inſignes. Et ideò oportet ſtudere vt ſint benevoli omnes.

l Deinde cum dicit, Quoniam autem vltimæ democratiæ, &c. oſtendit qualiter optimè ſaluetur vltima democratia, quæ eſt quando totus populus principatur vt vnus, & non ſinguli principantur oppreſſiuè & tyrannicè. Diuiditur autem hæc pars in duas partes. In prima enim docet cauere omnia quæ poſſunt populum incitare contra inſignes. In ſecunda oſtendit hoc per exempla, ibi, *Tali autem quodam modo Carched.* &c. Prima pars tres particulas habet iuxta tria documenta quæ dat. Primum eſt, quòd non ſæpè fiant congregationes multitudinum & inſignium: quia in congregationibus ſynodorum & prætorionum in diſcuſſione cauſarum ſæpè fiunt ſeditiones vel diſſentiones. Et huius ſententiam dicit ſic. Quod quia vltima democratia multorum hominum eſt, eſt enim totius populi principantis, vt vir vnus, non vt ſinguli: & quia difficile eſt congregari populum & inſignes ſine mercede, vbi nihil ſperant accipere, quia ibi non ſunt communes exiſtentes reditus, aduerſarium eſt inſignibus ad talia congregari & negligere propria, eo quod in talibus locis vbi non ſunt reditus communes, ab illatione, id eſt, communi contributione & deprædatione, id eſt, præda & ſpolio, neceſſarium eſt fieri prætoria malorum, id eſt, congregationes in prætoriis, vbi diiudicantur cauſæ. Et talis congregatio iam multas euertit democratias. Ideò debet ſtudere legiſlator paucas facere congregationes: & ſi prætoria facienda, oportet ea multorum facere, id eſt, in quibus multi conueniant, & quod faciat illa paucis diebus. Et aſſignat duas vtilitates ex hoc prouenientes. Vna eſt, quòd diuites tunc minus timent expenſas: etſi non accipiant prætoriale quod in communi diſtribuitur, pauperes autem accipiant. & ſic non ſit diſſentio inter pauperes & inſignes. Secunda vtilitas eſt, quòd ex hoc multò melius iudicantur ſententiæ quam in prætoriis: quia quando diuites & pauperes conueniunt, tunc diſcutiuntur merita ſingulorum. Et aſſignat rationem, quare bonum eſt, quod paucis diebus durent tales, ſcilicet congregationes: quia diuites ſiue inſignes nõ volunt multo tempore abeſſe à propriis. & negligere propria, licet breui tempore propter communem vtilitatem, abſint: & ſic compendiosè terminant cauſas, & non protrahunt eas, quod multum valet ad conſeruationem politiæ, & vt populus non concitetur contra iudices & inſignes. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Quoniam autem vltimæ democratiæ multorum hominum ſunt, ſunt enim totius populi principantis vt vir vnus, & difficile congregari ſine mercede, populum ſcilicet & inſignes: quia in congregationibus talibus negligunt homines propria, & hoc eſt eis difficile, niſi aliquid mercedis accipiant: hoc autem vbi reditus non exiſtunt entes, communes, ſupple, aduerſarium inſignibus, ſupple, eſt. Et ponit cauſam, ibi, Ab illatione enim, id eſt, contributione, & depopulatione, id eſt, ſpolio & præda, neceſſarium fieri, ſupple, eſt: quia illam contributionem & depopulationem & ſpoliationem pauperes, qui ſunt communis populus, & tyrannicè principantur in tali democratia, ſemper conuertunt in inſignes & diuites. Et huius exemplum frequenter apparet in ciuitatibus Lombardiæ. Inſignibus autem contrarium eſt huiuſmodi damna ſuſtinere, & prætoria malorum, ſupple, ſunt: quia ibi mali conueniunt, quæ ſcilicet congregationes, & prætoria multas iam democratias euerterunt, id eſt, deſtruxerunt: quia ibi inſignes damna recipiunt ex hoc quod populus ſeruit contra inſignes, & deſtruunt democratiam. Et docet medicamenta ad hoc, ibi, Vbi quidem igitur reditus non exiſtunt entes, communes ſcilicet, oportet facere congregationes paucas, & prætoria multorum quidem: quia, ſicut dictum eſt, ſine multis non bene diſcutiuntur cauſæ, paucis autem diebus, ſupple durantia talia prætoria. Et aſſignat duas vtilitates ex hoc prouenientes. Prima eſt hæc. Hoc enim facit & ad non timere diuites expenſas, id eſt, quod diuites non timeant facere expenſas, ſi diuites quidem, &, id eſt, etiam non accipiant prætoriale, pretium ſcilicet, pauperes autem accipiant. Et ratio eſt: quia diuites non curant de tantillo quod pauperibus confert: & ſic concordant pauperes & diuites. Et ponit ſecundam vtilitatem, ibi, Facit autem & ad indicare ſententias multò melius. Et aſſignat rationem, ibi, Diuites enim multis quidem diebus non volunt à propriis abeſſe, ſiue negligere propria, propter communia: breui autem tempore volunt, ſupple, abeſſe propter communem vtilitatem, & ſic compendioſe terminant cauſas, & non ſinunt eas protrahi per appellationes & interlocutoria.

m Secundo, ibi, Vbi autem ſunt reditus, &c. dat ſecundum documentum, & dicit, quòd non oportet

oportet facere quod nunc faciunt demagogi. Qui ſint autem demagogi, in præhabitis ſæpè dictum eſt: demos enim in Græco populus eſt, gogos autem ductio: vnde duces & prolocutores diuerſarum congregationum populi, demagogi dicuntur. Et dicit quid faciunt, ſcilicet quod illi obuenientia de rebus communibus diſtribuunt inter ſe: & ideò ſemper accipiunt, & rurſus indigent propter auaritiam, & auxilium ſemper accipere, & ſemper indigere, eſt pauperibus, ſicut perforata lagena, in quam quicquid immittitur, non retinetur, ſed per extillationem ſitibunda efficitur ſicut prius. Et docet huic malo occurrere, quod verè democraticum, id eſt, qui democratiam diligit, oportet prouidere qualiter multitudo non valde egens ſit. Et ratio eſt: quia egeſtas multitudinis communis populi ſæpè compellit populum ſæuire & inſurgere contra inſignes, & ſic diſſoluitur politia. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Vbi autem ſunt reditus, non facere quod nunc demagogi faciunt. Et oſtendit quid eſt hoc, ibi, Obuenientia enim, de communibus ſcilicet, diſtribuunt, ſupple, inter ſe, accipiunt autem, ſupple, obuenientia ſimul & rurſum indigent eiſdem: quia auaritia non quieſcit. Et dat ſimile, ibi, Perforata enim lagena eſt tale auxilium pauperibus. Et ratio eſt: quia talis lagena ſemper ſitibunda deſiderat impleri.

n Et dat medicinam, ibi, Sed oportet verè democraticum, id eſt, democratiam diligentem, prouidere qualiter multitudo non valde egens ſit: quia, ſicut dictum eſt, egeſtas ſæpè compellit multitudinem inſurgere contra inſignes. Et hoc eſt quod dicit. Hæc enim cauſa eſt, quod valde ſcilicet eget multitudo, eius quod prauam eſſe democratiam.

o Ex hoc infert medicamentum, ibi, Artificiandum igitur qualiter abundantia fiat diuturna, egenis ſcilicet. Et oſtendit modum, ibi, Quoniam autem expedit hoc etiam diuitibus. Et ratio eſt: quia diuites ex hoc quieſcunt & fruuntur ſuis in pace. Et dat modum qualiter hoc fiat, ibi, Quæ quidem à reditibus fiunt congregantes, id eſt, quod congregent obuentiones redituum communium, ſimul tota oportet diſtribuere pauperibus, vt ſic eſſet ſæuitia eorum contra inſignes.

p Et docet qualiter hoc fit quadrupliciter. Vnus modus eſt, quod ex hoc emant fundiculi acquiſitionem, id eſt, ſortem aliquam vel poſſeſſionem, vt dent pauperibus vnde viuant. Et hoc dicit, ibi, Maximè autem ſi quis poteſt tantum congregans, quantum ad fundiculi acquiſitionem. Et ſubdit ſecundum modum, ibi, Si autem non poteſt ad fundiculi acquiſitionem, ad occaſionem negotiationis & agriculturæ, id eſt, quod tantum dent eis de communibus obuentionibus, quod poſſint incitari per negotiationes & agriculturam, ne nimia egeſtate compulſi inſurgant contra inſignes.

q Et ſi hoc non poſſit fieri omnibus & ſingulis, quod ſaltim fiat ſecundum tribus, vel ſecundum partem aliquam alteram, ſcilicet officiorum vel artificum: & ſic ſecundum partem diſtribuant inter pauperes, ita ſcilicet quod ad neceſſarias ſynodos diuites inferant mercedem pauperibus, reſpuentes vanas oblationes, ſed, ſupple, pauperibus diſtribuant.

r Deinde cum dicit, Tali autem quodammodo, &c. probat quod dictum eſt, per exempla. Et circa hoc duo facit. Primo probat per exemplum Carchedoniorum, ſecundo per exemplum Tarentinorum, ibi, *Bene autem habet imitari*, &c. De Carchedoniis dicit, quòd tali modo Carchedonij politizantes amicum acquiſiuerunt populum, & propter hoc populus non inſurrexit contra inſignes, & ſtabat democratia: quia ſemper aliquos de populo emittebant ad negotia: & ſic populum, & domos ſiue familias populorum, diuites faciebant, eò quod lucris propriis poterant intendere. Et aſſignat cauſam. Quia generoſorum & intellectum habentium inſignium proprium eſt quod aſſumant pauperes de populo, vt dent eis occaſionem lucrandi. & prouocent ad operationes lucratiuas. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Tali autem quodam modo, ſcilicet quo dabant occaſionem lucrandi pauperibus, Carchedonij politizantes, amicum acquiſierunt populum. Et tangit modum, ibi, Semper enim de populo emittentes aliquos, ſupple, à negotiis publicis & omnibus abſoluentes, ad negotia, propria, ſupple, agenda, demos, id eſt, populos, faciunt diuites. Et ponit rationem, Generoſorum enim & intellectum habentium inſignium eſt, ſupple, proprium, & aſſumentes pauperes, id eſt, quod ſint aſſumentes pauperes, occaſiones quidem dantes, per mutuationes ſcilicet pecuniæ & alia adiutoria, pronocare ad operationes, ſcilicet propriæ vtilitatis, vt ſic ſcilicet ſatis habentes & ſufficienter in propriis, non inſurgant.

s Secundò ibi, Bene autem habet imitari, &c. probat per exemplum Tarentinorum, & dicit. Bene autem habet imitari, & primo etiam Tarentinotum principatum. Tarentina autem quædam eſt ciuitas Græciæ. Et dicit in quo, ibi, Illi enim communia, id eſt, communes obuentiones, facientes poſſeſſa pauperibus: quicquid enim erat de communibus obuentionibus per legem ſtatutam dabant pauperibus, ad vſum, id eſt, ad vtilitatem propriam conuertenda: & ſic, ſupple, benevolam inſtituunt multitudinem, vt ſcilicet non inſurgant contra eos. Et adhuc dicit aliud quod fecerunt Tarentini ad benevolentiam populi, ibi, Adhuc autem principatus omnes duplices fecerunt, Tarentini ſcilicet. Et tangit modum, ibi, Hos quidem eligibiles, qui ſcilicet per electionem principarentur, hos autem ſortiales, qui ſorte ſuccederent. Et tangit cauſam, ibi, Sortiales quidem, vt populus, ſupple, communis, ipſis participaret, quando ſcilicet omnes communiter poſſent ſorte ſuccedere in principatum. Eligibiles autem vt politizarent melius: quia in electione, ſi diſcretus eſt eligens, attenditur virtus & prudentia in electo, quibus melius politizat electus ad principatum. Et quia poſſet aliquis dicere, quòd in eodem principatu non poſſent eſſe ſortiales & eligibiles, occurrit reſpondens, ibi, Eſt autem hoc facere & de eodem principatu partientes, id eſt, diuidentes, hos quidem ſortiales, eſſe principes, ſupple,

hos autem eligibiles. Deinde subiungit epilogum de omnibus dictis in hoc capitulo, ibi,

Quomodo quidem igitur oportet democratias instituere, dictum est.

CAPVT V.

Quonam modo instituenda sit oligarchia.

4 FErè autem & circa oligarchias, quomodo oportet, manifestum ex iis. Ex contrariis enim vnamquamque oligarchiam oportet colligere ad contrariam democratiam.

b Reputantem bene temperatam quidem maximè oligarchiarum & primam. Hæc autem est, quæ propinqua vocatæ politiæ, qua oportet honorabilitates diuidere, has quidem minores, has autem maiores facientes. Minores quidem, à quibus participabunt necessariis principatibus. Maiores autem, à quibus principalioribus habentibus honorabilitatem licere participare politia, tantam populi multitudinem introducentes per honorabilitatem, cum qua valentiores erunt iis qui non participant. Semper autem oportet assumere ex meliori populo communicantes.

c Similiter autem & consequentem oligarchiam intendentes, oportet parum instituere.

d Oppositæ vltimæ democratiæ ei quæ maximè potestatiua & maximè tyrannica oligarchiarum, quantò quidem pessima, tantò ampliori cautela opus est.

e Sicut enim corpora quæ bene disponuntur ad sanitatem, & naues quæ bene se habent nautis ad nauigationem, sustinent plura peccata, vt non corrumpantur propter ipsa, quæ autem ægrotantia se habent corporum, & nauium resolutæ, & nautas prauos fortitæ, neque praua possunt ferre peccata: ita & politiarum pessimæ plurima indigent cautela.

f Democratias quidem igitur totaliter multitudo hominum saluat, hæc enim opponitur ad iustum id quod secundum dignitatem, oligarchiam autem palam, quod è contrario à bona ordinatione oportet fortiri saluationem.

g Quoniam autem quatuor quidem sunt maximè partes multitudinis, agricultiua, banausa, forensis, mercenaria: quatuor autem, quæ opportuna ad bellum, equestre, armatiuum, nudum,

CAPVT V.

DE paucorum quoque gubernationibus quomodo agendum sit, patet fere ex eisdem. Nam per contrarium agendum est in omni paucorum gubernatione ad oppositam sibi popularis gubernationis speciem.

Reputando meram illam ac summam ceterarum gubernationem paucorum & primam. Hæc autem est propinqua illi, quæ Respubl. nuncupatur, in qua oportet census diuidere, & alios minores, & alios maiores facere. Minores quidem, à quibus necessarij magistratus capiantur. Maiores verò, à quibus capiantur hi magistratus, qui sunt principaliores, & qui tantum adepti fuerint censum; & habiles sint ad Remp. gerendam, afferente populo tantam multitudinem per ipsum censum, vt cum illa potentiores sint qui gubernant Rempub. quam illi qui non gubernant. Semper enim ex meliori populo capiendi sunt illi qui ad societatem Reip. capiuntur.

Similiter autem in ea gubernatione paucorum, quæ sequitur intendentes, parumper est instituendum.

In ea verò quæ opposita est extremæ popularitati, quæ est paucorum potentia, tyrannidi persimilis, quantò deterrima est, tantò maiori opus est custodia.

Vt enim corpora bene disposita ad sanitatem, & nauigia bene instructa ad nauigandum, multos ferunt errores, nec ob eos succumbunt, valetudinaria autem corpora, & nauigia parum firma, nautisque instructa prauis, ne paruos quidem ferunt errores: ita Rerûmp. hæ quæ deterrimæ sunt, plurima indigent custodia.

Populares igitur gubernationes per multitudinem hominum omnino seruantur. Hoc enim opponitur ad illud iustum quod est secundum dignitatem. Paucorum vero potentium contra, videlicet per rectam ordinationem oportet assequi firmitatem.

Cum verò sint multitudinis potissimum partes quatuor, agricolæ, artifices, negotiatores, mercenarij: quatuor etiam vtiles ad bellum, equites, pedites, grauis armatura, expediti leuis, & turba nualis: vbi

nauficum:

nauticum: vbi quidem accidit regionem equitabilem esse, hic quidem benè aptè habet instituere oligarchiam fortem. Salus enim habitantibus per hanc potentiam est: nutriturae autem equorum magnas substantias possidentium sunt. Vbi autem armatiuam, consequentem oligarchiam: quod enim armatiuum, est diuitum magis quam egenorum.

b Nuda autem potentia, & nautica popularis omnino haec quidem. Nunc quidem igitur vbi est talis magna multitudo, cum dissenserint, agonizant deterius. Oportet autem ad hoc remedium accipere à ducibus exercitus bellicis, qui combinent ad equestrem potentiam & armatiuam, eam quae congruit nudorum: his autem praevalent in dissensionibus diuitibus populares. Nudi enim existentes, & ad equestrem & armatam agonizant facile. Ex iis quidem igitur constituere hanc potentiam, sibilipus est constituere.

c Oportet autem diuisa aetate, & iis quidem existentibus senioribus, iis autem iuuenibus, adhuc existentes iuuenes ipsorum filios doceri leues & nudas operationes, sequestratos autem ex pueris, athletas esse ipsos operum.

d Appositionem autem fieri multitudini politeumatis: vel quemadmodum dictum est prius, iis qui honorabilitatem habent: vel sicut Thebanis abstinentibus per tempus aliquod à banausis operibus: vel sicut in Massalia discretionem facientes dignorum qui in politeumate, & eorum qui extra ciuitatem.

e Adhuc autem & principatibus praecipuis, quos oportet eos, qui in politia, obtinere, opus est apponere oblationes, vt voluntarius populus non participet, & compassionem habeat ad principes tanquam participantes, multum pretium dantes principatus.

m Congruit autem sacrificia immittentes, facere magnifica, & praeparare aliquid communium, vt iis quae circa conuiuationes participans populus, & ciuitatem videns ornatam, haec quidem sursum suspensis, haec autem aedificiis gaudens videat manentem politiam. Accidet autem & insignibus esse memoralia expensarum.

n Sed hoc nunc, qui circa oligarchias, non faciunt, sed contrarium. Acceptiones enim quaerunt non minus quam honorem. Propter quod quidè bene habet

D. Alb. Mag. Politic.

contingit regionem esse ad equitatum aptam, vbi locum habet aptissimum paucorum potentia illa suprema. Nam conseruatio habitatorum ab equitibus prouenit: equos vero nutrire, eorum est, qui magnas habeant facultates. Vbi autem regio ad peditatum est apta, alteram speciem affectat paucorum potentia. Nam grauis armatura diuitum est magis quam pauperum.

Expediti autem leuis armaturae, & nautica turba à plebe est omnis. Nunc autem vbi talis turba multa est, quando seditio fit, deteriuscertant. Sed oportet huius medicinam capere à belli ducibus, qui ad equitum ac peditum robur, expeditos leuis armaturae solent coniungere, & tum his superant populi in seditionibus opulentos. Nam leues & expediti contra equites, & contra grauis armaturae pedites, facile pugnant. Instituere igitur ex his potentiam talem, contra seipsos est instituere.

Sed oportet diuisis aetatibus, cum alij seniores, alij iuuores existant, in iuuenili adhuc aetate constitutos filios suos erudire ad leues & expeditas operationes, delectos quidem ex pueris athletas esse ipsos operationum.

Concessio autem Reipubl. populo faciendà est: vel cum ad censum peruenerint, vt dictum est prius: vel vt faciunt Thebani, cum certum tempus à mercatura, & huiusmodi exercitiis desitierint: vel vt apud Massiliam iudicio facto, qui digni sint, ad Remp. recipi, & qui excludi.

Praeterea dignitatibus his quae sunt principalissimae, quas suscipere oportet eos qui in Reip. gubernatione versantur, adiungenda sunt onera publica, vt populus sponte sua eas nolit, & veniam habeat illis qui huiusmodi magistratus suscipiunt, vtpote mercedem permagnam propria dignitate soluentibus.

Congruit autem cum huiusmodi magistratus ineunt, & sacra magnificentissime facere, & publica quaedam aedificia ad vsum populi constituere, vt multitudo cernens vrbem ornari, tum muneribus erga Deos, tum aedibus ad vsum publicum, libenter aspiciat praesentem statum ciuitatis. Contingetetiam praestantibus viris haec esse monumenta sua largitatis

Sed hoc non fit nunc per eos homines, qui magni sunt in paucorum potentia, sed contrarium. Lucrum enim quaerunt non minus quam honorem. Itaque dici potest

dicere has esse democratias paruas. Quomodo quidem igitur oportet firmare democratias & oligarchias, determinatum sit hoc modo.

CAPVT V.

a IN hoc capitulo Aristoteles tradit doctrinam qualiter emendetur oligarchia, ita quòd sit tolerabilis & permaneat. Et habet duas partes. In prima parte dicit quædam communia de emendatione oligarchiæ. In secunda parte ostendit ex quibus attibus & exercitiis conseruetur, ibi, *Oportet autem diuisa esse*, &c. Circa primum tria facit. Primò enim dat generale documentum. Secundò ostendit ex quo genere hominum assumptio ad insignes melius conseruatur, ibi, *Quoniam autem quatuor quidem sunt maximè*, &c. Tertiò ostendit, quòd ex militaribus & armatiuis exercitiis maximè perficitur oligarchia, ibi, *Quatuor autem quæ optimè*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim ostendit ex quo, & qualiter confortatur oligarchia. Secundò ostendit, quòd hoc magis est necessarium in hac politia quam in alia: eò quod magis corrupta est omnibus aliis & magis difficiliter toleratur, ibi, *Similiter autem & consequentem*, &c. Sententia primæ partis hæc est. Quia oligarchia principatus paucorum insignium honorabilium & diuitum & inter politias propinquior illi est quæ simpliciter politia dicitur, & sic dictum est in quinto, quod mixta est ex democratia & oligarchia, generale documentum est ad conseruationem eius, quod principatus diuidatur in multos, aut multi fiant insignes, ita quod principatus minores qui necessarij sunt in ciuitate, sicut principatus Ephororum, & legatorum, & consulum, & prælationes artificum, & fraternitatum distribuantur inter medias personas, inter pauperes & diuites: principatus autem maiores, sicut ducum exercitus, & prætoriales, & proconsulum, dentur honorabilibus personis, vt sic per distributionem principatuum introducantur in tota multitudine insignes, ex quibus valentiores erunt populo communi, qui non participat principatum. Et assignat rationem: quia istam oligarchiam opposito modo oportet firmare ad democratiam: populus enim communis firmat democratiam, quia est principatus populi: oligarchia autem firmatur ex assumptis melioribus de populo: eò quod oligarchia est principatus paucorum & insignium. Et hæc omnia determinata sunt in 8. Ethic. tam in textu quam in commento. Et quia oligarchia non est politia, sed corruptio & potestatiua & tyrannica, & est corruptio optimæ politiæ quæ est aristocratia, ideò indiget maxima cautela vt obseruetur: sicut enim ægra & corrupta maximè indigent medicina si conseruari debeant, & naues fractæ & corruptæ optimis indigent nautis, si ad nauigationem valere debeant, corpora autem sana per se resistunt nocumentis & expellunt a se nocumenta, & naues integræ & non corruptæ multa pericula sustinent, & tamen saluantur: ita optimæ politiæ, sicut est aristocratia & verum regnum, facilè saluantur: politiæ autem corruptæ, sicut tyrannis & oligarchia, multa cautela indigent, si saluari debeant. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Ferè autem & circa oligarchias quomodo oportet, manifestum, supple, est ex his quia contrariorum eadem est disciplina. Et hoc est quod subdit. Ex contrariis enim vnamquamque oligarchiam oportet colligere ad contrariam democratiam. Et ratio est: quia, sicut dictum est in quarto huius scientiæ libro, multæ sunt oligarchiæ, & multæ democratiæ. Sed hoc generale est, quòd semper cum democratia sit principatus populi, ex confortatione populi quælibet democratia confortatur: & cum oligarchia sit principatus insignium & paucorum, ex qualibet confortatione insignium confortatur quælibet oligarchia per contrarium modum.

recte, hos esse populares status paruos. Quomodo igitur instituendæ sint, & paucorum gubernationes, & multitudinis, in hunc modum determinatum sit.

b Et tangit quomodo oportet colligere. Reputantem benè quidem temperatam maximè oligarchiarum, & primam. Et subdit quæ sit illa, ibi, Hæc autem est quæ propinqua, per similitudinem, supple, est vocatæ politiæ, id est, illi quæ simpliciter politia vocatur, de qua in quarto dictum est, quòd commixta ex democratia & oligarchia, qua, scilicet, politia, oportet honorabilitates diuidere. Et tangit modum, ibi, Has quidem minores, scilicet honorabilitates, has autem maiores facientes. Et tangit quo fine, ibi, Minores quidem, a quibus participabunt necessariis principatibus, minores scilicet, siue inter honorabiles. Maiores autem, à quibus, scilicet honorabilioribus & principalioribus, habentibus honorabilitatem, magnam, supple, licere, participare politia, id est, principatu politiæ, tantam populi multitudinem introducentes, ad consortium scilicet insignium, per honorabilitatem, eò quod in oligarchiis ad electionem non consideratur nisi honorabilitas personæ, cum qua, scilicet multitudine valentiores erunt ij, qui non participant, supple, honorabilitate & principatu, id est, communi populo. De tali autem assumptione subdit. Semper autem oportet assumere ex meliori populo communicantes, id est, qui communicent honorabilitate insignibus: quia ex similibus vnumquodque magis confortatur. Hæc est igitur confortatio primæ & principalis oligarchiæ.

c Secundò, ibi, Similiter autem & consequentem, &c. agit de confortatione consequentis, quæ secunda est inter oligarchias: & dicit. Similiter autem & consequentem oligarchiam intendentes, supple, confortare, vtique, supple, oportet, parum instituere, id est, per pauca adiuuare: eò quod infirmior sit.

d Et tangit modum in communi, ibi, Oppositæ autem vltimæ democratiæ, id est, opposito modo se habet. Et quæ sit illa dicit, Scilicet ei quæ maximè potestatiua & maximè tyrannica oligar

chiarum. Et ratio est: quia sicut illa confortatur assumpto populo super insignes, ita etiam ista multiplicatis insignibus super populum. Et assignat quam necessarium hoc sit per similitudines quæ dictæ sunt, & hoc ibi. Quantò quidem pessima sit ista oligarchia, tantò ampliori cautela opus est, vt scilicet confortetur.

e Et dat simile, ibi, Sicut enim corpora quæ bene disponuntur ad sanitatem, & naues quæ bene se habent nautis ad nauigationem, sustinent pluta peccata, id est, pericula & infirmitates, vt non corrumpantur propter ipsa. Et ratio est: quia vi propriæ sanitatis & firmitatis resistunt contrariis: quæ autem ægrotantia se habent corporum, id est, de numero corporum & nauium resolutæ, id est, corruptæ, & nautas prauos fortitæ, neque praua possunt ferre peccata, id est, pericula: ita & politiarum pessimæ, sicut est tyrannis & oligarchia tyrannica, plurima indigent cautela, supple, si debeant saluari.

f Ex omnibus concludit generalem conclusionem, ibi, Democratias quidem igitur totaliter, id est, vniuersaliter multitudo hominum saluat. Et ponit rationem, ibi, Hoc enim opponitur, ad id, quod secundum dignitatem. Et tangit hoc quod dicit in quinto ethic. quod duplicirer est æquale iustum, scilicet secundum arithmeticam proportionem, quod est æquale re & numero, & hoc dixit in quinto huius scientiæ lib. æquale esse & iustum democratiæ: illi enim iudicant esse iustum, quod plures approbant secundum numerum: & est æquale iustum, secundum geometricam proportionem, quod, sicut dicit Eustachius, est in qualitate, & non in quantitate, nec in numero: & ideo hoc idem dixit esse iustum aristocratiæ & oligarchiæ: illi enim iudicant esse iustum, quod approbant insigniores & honorabiliores: & ideò etiam differenter confortatur oligarchia & democratia: & sicut multitudo hominum saluat democratiam, ita bona ordinatio insignium oligarchiam saluat: & hoc dicit, ibi, Oligarchiam autem palam, quod è contrario, supple, democratiæ à bona ordinatione, supple, insignium, oportet fortiri saluationem: & sic apparet modus saluationis oligarchiæ.

g Deinde cum dicit, Quoniam autem quatuor quidem sunt, &c. docet ex qua multitudine hominum maximè confortatur oligarchia. Et est sententia talis, quòd quatuor sunt partes multitudinis ciuitatis, scilicet agricultura, nautica, forensis, circa forum scilicet occupati, mercenaria, quam banausam alibi nuncupauit, eò quod pro mercede laborant aliquando etiam in operibus maculantibus corpus. Inter ista autem quatuor sunt democratiæ hominum, quæ ordinantur ad bellum, quæ sunt istæ, equestre, armatiuum, nudum, nauticum. Et ponit nudum, quia antiquitus agonistæ nudi & vncti pugnabant: nudi, vt per vestes capi non possent: vncti, ne teneri possent. Dicit etiam, quod equestre scilicet & armatiuum diuitum est magis quam egenorum: nuda autem & nautica multitudo omninò popularis: & ideò vbi equestris est multitudo & armatiua, ibi benè & aptè instituitur oligarchia: quia habitantibus in istis locis, salus est per potentiam oligarchiæ: vbi autem multitudo talis est, quæ nuda siue inermis, vel etiam nautica, cum dissenserint, agonizant, id est, certant: & ibi deterius est instituere oligarchiam. Et tunc dicit, quòd oportet accipere remedium à ducibus exercitus bellici, vt scilicet ad equestrem & armatiuam politiam combinent tam multitudinem nudorum, quæ congruit eis: quia multitudo nudorum in dissentionibus propter hoc quod popularis est & in multitudine magna, facilè præualet ad equestrem & armatiuam: eò quod magna est. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem quatuor quidem sunt maximè partes multitudinis, agricultura, quæ scilicet colit agros, nautica, quæ nauium est gubernatrix, forensis circa forum occupata, mercenaria quæ banausa in antè habitis dicta est, quæ laborat pro mercede: quatuor autem (& est quatuor hic accusatiuus pluralis) quæ optima ad bellum equestre, quod in exercitiis quatuor est, armatiuum, quod arma parat & armis vtitur: nudum, quod agonisticum dicitur propter ea quæ dicta sunt, sicut adhuc pugnare solent Sclaui: nauticum, nauali scilicet bello pugnatiuum. Et subdit, vbi oligarchia optima fier, ibi, Vbi quidem accidit regionem equitabilem esse, id est, equestrem, hic quidem benè aptè habet instituere oligarchiam fortem. Et ponit causam, ibi, Salus enim habitantibus, supple, in tali regione per hanc politiam est. Et ratio est: quia per militiam insignium defenduntur ab hostibus. Et dicit, quòd hoc est diuitum & insignium. Et hoc est. Nutritiæ autem equorum magnas substantias possidentium sunt: quia pauperes non possunt pascere multos equos. Vbi autem armatiuam, supple, contingit esse multitudinem, ibi, supple, benè & aptè habet instituere consequentem oligarchiam. Et ponit causam, ibi, Quod enim armatiuum, est diuitum magis quam egenorum: & ideò, supple, principatus diuitum ibi debet institui, qui est oligarchia.

h Nuda autem potentia, agonistarum scilicet, & nautica popularis omnino, supple, est: & ideò non ita aptè instituitur ibi oligarchia. Sed quia aliquis posset dicere, quomodo equestris & armata multitudo pugnat contra nudam multitudinem, subdit. Nunc quidem igitur vbi est talis magna multitudo, nudorum scilicet, cum dissenserint, agonizant deterius. Et occurrit, quid tunc faciendum est, ibi, Oportet autem ad hoc remedium accipere à ducibus exercitus bellici, id est, qui sciunt naturam belli, qui combinent ad equestrem potentiam & armatiuam eam, scilicet multitudinem, quæ congruit, insignibus scilicet, nudorum, id est, de numero nudorum. His enim præualent in dissentionibus populares diuitibus. Et tangit causam quomodo populares per nudos præualent diuitibus, ibi, Nudi enim existentes, & leues, supple, & ad equestrem & armatam agonizant facile. Et hæc est pugna Phrisonum vsque in hodiernum diem: leues enim existentes & nudi in palustribus omnem equestrem multitudinem superant etiam armatam. Ex omnibus his concludit epilogalem conclusionem, ibi,

ib., Ex his quidem igitur, scilicet nudis & leuibus, conuitere hanc potentiam, sibi ipsis est, id est, contingit constituere, ad adiutorium, vt præualeant tantæ multitudini adiutorio nudorum, cui equestres & armati præualere non possent.

k Deinde cum dicit, Oportet autem diuisa ætate, &c. determinat ex quibus exercitiis & ex quibus operibus magnificis soluatur oligarchia magis. Et circa hoc tria facit. Primò scilicet in quibus oportet exercere filios oligarchicorum. Secundò quales oportet esse principes in exhibitione munerum, ibi, *Adhuc autem & principatibus præcipuis*, &c. tertiò quales oportet esse oligarchicos principes in demonstrationibus sacrificiorum & conuiuiorũ, in ornatu ædificiorum tam in ciuitate, quam in terminis principatus, ibi, *Congruit autem & sacrificia*, &c. Et omnium horum dicit vnam causam, quod scilicet populus videns magnificentiam in his omnibus & splendorem, est suspensus per admirationem, ita vt cupiat regnare tales principes. In fine adiungit, quòd oligarchici qui nunc sunt, non ita faciunt, quia plus est eis curæ lucrum, quam honor: & ideò etiam vere oligarchico principatu non principantur, sed potius parua democratia, quæ, sicut in antè habitis in quinto lib. dictum est, vt deprauatur, corrumpitur in oligarchiam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Oportet autem, supple, ad oligarchiam confortandam, diuisa ætate, id est, hominibus secundum ætatem, iis quidem existentibus senioribus, qui virtute scilicet deficiunt & emeriti dicuntur, iis autem iuuenibus, adhuc existentes iuuenes, qui à Platone in prima parte Timæi dicuntur electa iuuentus, ipsorum filios, emeritorum scilicet & senum doceri leues & nudas operationes, sicut cursitationes equorum, artem sagittariam, palæstram, Torneamenta, & huiusmodi, in quibus se nudi vel leuibus armis armati leuius habent, quia agiliores sunt ad iactus lancearum & iactum instrumentorum, quæ gabiloctes vocant & fundibularios: sequestratos autem, iuuenes scilicet qui fortiores sunt & fortiora membra habent & ossa, & neruos duriores habent, ex pueris, id est, de numero puerorum & filiorum suorum, athletas esse ipsos, id est, exercitari in athleticis pugnis: talibus enim competit exercitium: quia, sicut dicit Aristoteles in secundo Topic. fortitudo in ossibus & neruis est.

l Si autem aliqua opera artificialia & mercenaria necessaria sunt in ciuitate talis politiæ, illorum operum appositionem oportet fieri multitudini politeumatis, quæ est communis populus. Sed quia posset aliquis dicere, quòd multi in populo inueniuntur apti ad militares operationes, dicit quòd oportet committere oligarchica eximiis personis, quæ honorabilitatem habent, vel oportet vti exemplo Thebano, ex quibus primo processit legio Thebea, eò quod militares valde sunt. Illi enim tempus faciebant: nullum enim scribebant ad militiam, nisi per longum tempus abstinuisset à banausis operibus. Vel oportet vti exemplo Massaliorum: illi enim discretionem fecerunt inter dignos, qui erant in politeumate, & eos qui extra ciuitatem intendebant agriculturæ. Et hoc est quod dicit. Vel quemadmodum dictum est prius iis qui honorabilitatem habent, oportet, supple, committere oligarchicas vel oligarchicos principatus, vel sicut Thebanis, supple, est consuetum, abstinentibus pro tempore aliquo, vel secundum aliam literam per tempus aliquod, à banausis operibus. Quia turpe reputabant, quòd aliquis hodie vngeret corrigiam, & cras esset princeps in oligarchico principatu, sicut dux exercitus, vel aliquis talis: vel sicut in Massalia, quæ est ciuitas Græciæ in Asia prouincia. Et dicit quid faciunt illi, ibi, Discretionem facientes dignorum, id est, excellentium personarum in nobilitate & diuitiis, qui in politeumate, supple, locantur & ordinantur, & eorum qui extra ciuitatem, supple, intendunt rusticanis: illi enim ad politeuma oligarchicum non valent.

l Secundo ibi, Adhuc autem principatibus, &c. ostendit quam munifici & magnifici muneribus debent esse principes oligarchiæ. Et dicit. Adhuc autem & principatibus præcipuis, quos oportet eos, supple, esse, qui in politia, supple, tali obtinere volunt principatum, opus est apponere oblationes, id est, dona facere, & voluntarios, id est, liberales, supple, esse. Et dicit propter quid, ibi, Populus non participet, id est, vt à subiectis non accipiat, sicut faciunt illi quos clerotes potius quam principes vocat Aristoteles in 8. ethic. Et compassionem habeat, supple, populus ad principes tanquam pretium multum dantes principatus: tunc enim multitudo subiecta tali politeumati compatiatur eis tanquam magnificis & magnifica dantibus subiectis dignis, & maximè principibus sibi subiectis: histrionibus enim non expedit nec est honestum, sed potius, sicut dicit Aristoteles in 4. ethic. hoc est banausiæ & epirotaliæ. Et ex talibus nemo firmatur in politeumate, sed ex magnificentia quæ est ad dignos. Vnde de Alexandro versificatus est quidam sic.

Histrio dona petit, Rex inquit, nil tibi dabo.
Te non magna decent, nescio parua dare.

Omnes autem authores testificantur, quòd Alexandrum nihil firmauit in politeumate, nisi magnificentia & liberalitas.

m Tertio ibi, Congruit autem, &c. agit de magnificentia sacrificiorum diuinorum & aliarum demonstrationum, ostendens quales oportet esse oligarchicos principes circa talia: & dicit. Congruit autem sacrificia immittentes, id est, quando sacrificia immittunt in gazophilacium, facere magnifica, supple, sacrificia: ex hoc enim firmantur in principatu, & præparare aliquid communium, congruit, supple, vt firmentur in principatu. Et dat exemplum, ibi, Vt iis, id est, in his quæ circa conuiuationes, vt scilicet tunc faciãt magnifica & splendida, sicut legitur in Esther. 1. de Assuero, quòd in vestibulo horti fecit conuiuium omnibus principibus & tribunis regni sui, & bibebant omnes in poculis aureis iuxta magnificentiam principalem. Et quare hoc sit, subdit. Vt populus participans, ex multitudine scilicet, & ciuitatem videns ornatam, talibus scilicet magnificentiis, hæc quidem sursum suspensis, aspiciat admirans.

rans. Hæc autem, alia scilicet, ædificiis gaudens, scilicet pulchritudine ædificiorum (quia sicut dicitur in 4. Ethic. decet magnificum pulchram habere ædificationem) videat manentem politiam, in tali scilicet magnificentia. Et addit, quòd etiam insignibus expedit habere memorialia, sicut areus triumphales, & huiusmodi. Ex hoc enim populus trahitur in admirationem, & cupit eis principatum; & sic firmantur. Et hoc est quod dicit, ibi, Accidet autem & insignibus esse memorabilia expensarum in fornicibus & huiusmodi.

CAPVT VI.

De necessarijs in ciuitate magistratibus.

a Consequens autem dictis est diuidere bene quæ circa principatus, quot, & qui, & quorum, sicut dictum est & prius.

b Sine necessariis quidem enim principatibus impossibile est esse ciuitatem. Sine iis autem qui ad bonum ordinem & ornatum, impossibile habitari bene.

c Adhuc autem necessarium in paruis quidem pauciores esse principatus, in magnis autem plures, sicut extitit prius dictum. Quales igitur congruit simul ducere, & quales separare, oportet non latere.

d Primò quidem igitur cura necessariorum quæ circa forum: cui oportet quendam principatum præesse aspicientem circa contractus, & bonum ornatum. Ferè enim necessarium omnibus ciuitatibus, hunc quidem emere, hunc autem vendere ad eam quæ ad inuicem necessariam vtilitatem, & hoc est accommodatissimum ad autarciam, propter quam videntur in vnam politiam conuenisse.

e Altera autem cura huic habita & propinqua, quæ eorum, quæ circa municipium publicorum & propriorum, qualiter bonus ornatus sit, & cadentium ædificiorum & viarum saluatio & directio, & confinium ad inuicem, qualiter sine querela se habeant, & curæ alia quæcunque iis similis modi. Vocant autem plurimi astynomiam talem principatum. Habet autem partes plures numero, quarum ad alias alios instituunt in ciuitatibus magis populosis, velut murorum factores, & fontium curatores, & portus custodes.

f Alia autem necessaria & consimilis huic: de eisdem quidem enim, sed circa regionem est, & de eo quod extra op-

n Sed quia hæc olim fuerunt & modo non sunt, addit. Sed hoc nunc qui circa oligarchias non faciunt, sed contrarium. Et ponit causam, ibi, Acceptiones enim quærunt, id est, lucra, non minus, id est, multò magis quam honorem. Et ex hoc concludit vlterius, ib:, Propter quod quidem bene habet dicere has esse democratias paruas, supple, Rex, non oligarchias veras. Post hæc subdit epilogum de toto capitulo isto, & præcedenti, ibi, Quomodo quidem igitur oportet firmare democratias & oligarchias, determinatum sit hoc modo.

CAPVT VI.

Consequens est circa magistratus videre diligenter, quot hi sint & quales, & quibus de rebus, vt supra dictum est.

Sunt enim quidam magistratus, sine quibus ciuitas esse non potest. Sunt etiam quidam ad cultum ornatumque pertinentes, sine quibus bene habitari ciuitas non valet.

Præterea necessarium est, & in paruis quidem ciuitatibus pauciores esse magistratus, in magnis autem plures, vt prius ostendimus. Quales ergo congruat simul coniungere, & quales separare, non debet esse clam.

Primum ergo cura rerum necessariarum, vt in foro adsint venundenturque. Super qua quidem cura magistratus quidem est constituendus, cuius officium sit circa contractus, & circa honestatem. Nam cunctis ferè ciuitatibus necessarium est emptiones venditionesque fieri inuicem, pro vsu rerum necessariarum: & hæc facultas maxima & expeditissima est ad eandem sufficientiam consequendam, cuius gratia in vnam videntur conuenisse Reipublicæ societatem.

Altera verò cura huic coniuncta, ac propinqua est, circa vrbem de publicis priuatisque rebus, de ædificatione decenti, de viarum conseruatione ac directione, de finibus regendis, vt sine querela sint, & de similibus. Vocant autem plurimi huiusmodi magistratum ædilitatem. Partes eius verò sunt plures, vt in magnis ciuitatibus aliæ super alias incidunt, ceu mœnibus reficiendis præfecti, & fontium curatores, & portuum conseruatores.

Alia verò est cura, & quidem necessaria, atque huic propinqua: nam de eisdem rebus cæterum non in vrbe, sed extrà vr-

pidum. Vocant autem principes hos, ij quidem agronomos, ij autem * hylotes. Hæ quidem igitur curæ horum sunt tres.

g Alius autem principatus, ad quem reditus communium referuntur, à quibus custodientibus partiuntur ad vnamquámque dispensationem. Vocant autem receptores hos & camerarios.

h Alius autem principatus, ad quem rescribi oportet proprios contractus, & iudicia ex prætoriis, apud eosdem autem istos & scripturas sententiarum fieri oportet, & inductiones. Alicubi quidem igitur partiuntur & hunc in plures: est autem vnus principali, horum omnium, vocantur autem * Hieromnimones & præsides, & aliis iis nominibus propinquis.

i Post hunc autem consequens quidem necessariissimus autem ferè & maximè difficilis principatuum est, qui circa actiones condemnatorum & proscriptorum secundum scriptiones, & circa custodias corporum.

k Grauis quidem igitur est propter multam habere inimicitiam: ita vt vbi non est magna lucrari, neque principari sustinent ipso: neque qui sustinent, volunt agere secundum leges.

l Necessarius autem est: quia nullus profectus est fieri quidem sententias de iustis, has autem non accipere finem. Quare si non factis communicare inuicem impossibile, & executionibus non factis.

m Propter quod melius non vnum esse hunc principatum, sed alios ex aliis prætoriis. Et circa præpositiones eorum quæ rescripta sunt, eodem modo tentare diuidere. Adhuc autem quædam agere & ipsos principatus, aliósque & nouorum magis nouos: & eos qui instantium, cum alter condemnauerit, alterum esse exequentem: velut astynomus eos qui agoranomon, eos autem qui ab iis, alios.

n Quantò enim vtique minor inimicitia infuerit exequentibus, tantò magis accipient finem executiones. Eosdem quidem igitur esse condemnantes & exequentes inimicitiam habet duplicem: de omnibus autem eosdem aduersarios omnibus.

o In multis autem locis diuisi sunt, qui custodit, ad eum qui exequitur, velut Athenis vocatorum vndecim. Propter

bem in agro versatur. Vocant autem huiusmodi magistratum, alij diffinitores, alij custodes agrorum. Hæ igitur procurationes sunt tres.

Est & alius magistratus, ad quem reditus publici referuntur, qui apud eos conseruati, mox distribuuntur ad singulas opportunitates. Vocant vero istos receptores & quæstores.

Alter verò magistratus est apud quem præscribi oportet priuatos contractus & sententias iudicum, apud quos etiam postulationes, vacationésque in ius præscribi debent. Quibusdam in locis huiusmodi magistratum diuidunt in partes plures: sed est vna eadémque auctoritas istorum omnium, appellántque eos qui hunc magistratum gerunt, tum præfectos, tum memoriales, vel similibus nuncupationibus.

Qui verò post hunc sequitur, summè necessarius est, ac difficillimus omnium magistratuum. Versatur autem circa executiones eorum qui damnati sunt, & circa eorum pœnas atque custodias.

Est autem grauis huiusmodi administratio, propter multas quæ inde prouenunt, inimicitias. Itaque nisi magna emolumenta ex eo capiantur, gerere illum omnes recusant: & si gerant, secundum leges facere non tolerant.

Sed est necessaria res: nam nihil prodessent iudicia, aut sententiæ, nisi forent, qui eas executioni mandarent. Quare si hæc desint, communio inter se ciuium permanere non potest.

Præterea melius est, non vnum hunc esse magistratum, sed partiri in plures, vt alij de aliis iudicia exequantur. Et circa actiones eodem modo conandum est distinguere. Adhuc etiam magistratus alios aliis exequendis & nouorum, magis nouos. Et præsidentium alio condemnante, alij sint qui exigant, ceu prætores vrbani, ædilium condemnationes, ac rursus istorum alij.

Quantò enim minus inimicitiarum sit illis qui executioni demandant, tantò magis res finem suscipient. Si sint ergo iidem qui condemnant, & qui condemnationes exigunt, duplex contrahitur odium: in omnibus autem eosdem cunctis inimicum est.

Multis etiam locis separatur ille, qui custodit reos, ab illo qui animaduertit in eos, vt Athenis illi qui vndecim viri nuncu-

quod

quod melius & hunc separare, & sophisma quærere etiam circa hunc: neque necessarius quidem enim non minus dicto.

p Accidit autem epiices quidem fugere maximè hunc principatum: prauos autem non securum facere dominos, ipsi enim indigent custodia aliorum, magis quàm possint alios custodire.

q Propter quod oportet non vnum repositum principatum esse apud ipsos, neque continuè eodem, sed iuuenum, vbi aliquis epheborum vel custodiarum est ordo, & principatuum oportet secundum partes facere curam alios. Hos quidem igitur principatus tanquam necessariissimos ponendum esse primos.

r Post hos autem necessarios quidem nihil minus, in maiori autem schemate ordinatos, etenim experientia & fide indigent multa, tales autem erunt vtique qui circa custodiam ciuitatis, & quicumque ordinantur ad bellicas opportunitates. Oportet autem & in pace & in bello, portarum & murorum custodiæ; similiter curatores esse exquisitionis & coordinationis ciuium.

s Hic quidem igitur in omnibus iis principatus plures sunt, hic autem pauciores: velut in paruis ciuitatibus vnus in omnibus. Vocant autem duces exercitus & principes belli tales. Adhuc autem & si sint equites, aut nudi, aut sagittarij, aut nautici: & super horum vnumquemque aliquando constituuntur principatus vocati nauarchiæ, & equiarchiæ, & ordinum archiæ: & particulariter autem qui sub iis tricrarchiæ, insidiarum dispositiones & philarchiæ, & quæcumque partes horum. Quod autem omne, vna quædam horum est species curæ bellicorum. Circa hunc quidem igitur principatum habet hoc modo.

t Quoniam autem principatuum quidam & si non omnes tractant multa communium, necessarium aliud esse sumentem rationem, & emendantem, ipsum nihil aliud tractantem: vocant autem hos ij quidem correctores, ij autem ratiocinatores, ij autem exquisitores, ij vero * syngoros.

u Præter omnes autem hos principatus, qui maximè dominans est omnium. Idem enim sæpè habet finem, & ephoriam quæ præsidet multitudini, vbi dominans est populus. Oportet enim esse

pantur. Quapropter melius est hunc quoque diuidere magistratum & quasi umbrare, & mitigare: est enim necessarius non minus quam superior.

Contingitque in eo, vt viriboni maximè vitent hoc officium: prauos autem nequaquam tutum sit ei præficere, cum ipsi potius indigeant custodia & carcere, quam alios debeant custodire.

Itaque oportet hoc non vnum esse officium, neque continuò ab eisdem fieri, sed vbi est aliquis iuniorum ordo, aut custodum, aut magistratuum, deputandi sunt pro tempore alij, atque alij, qui horum officiorum susceptant curam. Hos ergo magistratus tanquam summè necessarios ponendum est esse primo.

Post hos autem alij sunt magistratus nec sanè minus necessarij, & maioris quidem dignitatis, nam plurima indigent experientia & fide, tales verò sunt circa custodiam vrbis, & circa illa omnia quæ ordinantur ad bellicas expeditiones. Opus est enim & in pace & in bello permultis: nam & mœnia ciuitatis curanda, tuendáque sunt, & disquisitiones, descriptionésque ciuium agendæ.

Alicubi ergo super his plures sunt magistratus, alicubi pauciores: veluti in paruis quidem vrbibus, vnus super omnibus. Appellant vero hos prætores, vel consules. Insuper si sint equites, aut pedites, aut sagittarij, aut turba naualis, super vnoquoque eorum præfecti quidem statuuntur, appellantúrque præfecti equitum, præfecti legionum, præfecti nauales, & seorsum sub his præfectus triremis, præfectus cohortis, tribunus militum, & alia huiusmodi particularia. Totum verò, vnum aliquid est, procuratio scilicet rerum bellicarum. Et erga huiusmodi magistratum hos modo se habet.

Cum ergo quidam magistratuum, & si non omnes pertractent multa negotiorum publicorum, necesse est esse alium magistratum, qui rationes repetat atque corrigat, ipse verò nihil tractet. Vocant vero hos alij correctores, alij rationales, alij scrutatores, alij procuratores.

Præter hos verò omnes magistratus, vnus est maximè principalissimus omnium, idem enim plerumque habet finem & introductionem, qui præsidet multitudini, vbi populus dominatur. Oportet autem id quod

congregans,

congregans, quod dominans politiæ: vocantur autem hic quidem præconsules propter præconsiliari, vbi autem multitudo est, consilium magis. Politici quidem igitur principatuum tot quidem sunt.

x Alia autem species curæ, quæ circa Deos, velut Sacerdotes & curatores eorum quæ circa sacra, vt seruentur existentia, & erigantur decedentia ædificiorum, & aliorum quæcumque ordinata sunt ad Deos.

y Accidit autem curam hanc alicubi quidem esse vnam, velut in paruis ciuitatibus: alicubi autem multas & separatas sanctitatis, puta sacrorum factores, & templorum custodes, & camerarios sacrarum pecuniarum. Habitus autem huic, qui determinatus ad immolationes communes omnes quascumque non assignat lex sacerdotibus, sed à communi mensâ habent honorem. Vocant autem ij quidem principes hos, ij autem reges, ij autem prytanes.

z Necessariæ quidem igitur curæ sint deis, vt est dicere summatim, circa dæmonia & bellica, & circa reditus, & ea quæ expenduntur, & circa forū, & circa municipium, & portus, & regionem. Adhuc quæ circa prætoria, & commutationes, scripturas & executiones, & custodias, & circa ratiocinationes, & exquisitiones, & correctiones principatuū, & finaliter quæ circa consiliarios sunt communium, proprij autem ciuitatibus, quæ magis vacant & magis gaudent.

aa Adhuc autem soliciti de bono ornatu, de gyneconomia, de custodia legum, de lege puerorum, de principatu exercitiorum. Adhuc autem cura circa agones gymnasticos, & dionysiales, & vtique si quas tales alteras accidit fieri theorias.

bb Horum autem manifestè quidam sunt non demotici principatuum, puta gyneconomia & pædonomia. Egenis enim necesse vti mulieribus & pueris, tanquam consequentibus propter inseruilitatem.

cc Tribus autem existentibus principatibus, secundum quos eligunt quidem principatus principales, scilicet custodibus legum, præconsulibus consilio: qui quidem legum custodes, aristocraticum: oligarchicum autem, qui præconsules, consilium verò democticum. De principatibus quidem igitur in typo ferè dictum est de omnibus.

cogit, summam habere in Republica auctoritatem. Appellantur verò quibusdam in locis præconsultores, ex eo quòd antè deliberant: vbi verò multitudo est, consilium magis. Ciuitatum igitur magistratus ferè tot aliqui sunt.

Alia species curationis est circa rem diuinam, ceu Sacerdotes, & aditui circa templa, vt conseruentur, quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cætera omnia, quæ pertinent ad diuinum cultum.

Euenit autem alicubi curam hanc esse vnam, vt in paruis ciuitatibus, alibi verò plures separatas à sacerdotio, vt sacrificuli, ac aditui, & custodes sacrarum pecuniarum. Huic consequens est illa, quæ circa sacrificia publica, quotcumque sacerdotibus lex non committit, sed ex publico fiunt. Vocant autem eos qui illis præsunt, alij reges sacrorum, alij Pontifices maximos.

Necessaria ergo officia sunt circa hæc, vt illa repetamus circa rem diuinam, circa rem bellicam, circa reditus publicos, & impensas circa forum, circa vrbem, & portus, & regionem. Insuper circa iudicia & contractus, postulationes, & executiones, & custodias, & super rationibus, & disquisitionibus, & super correctionibus eorum quæ quis gesserit in magistratu, & finaliter circa consilia hæc communia, propria autem earum ciuitatum, quæ magis pacata atque tranquille sunt.

Curam facere de mulierum disciplina, de legibus seruandis, de disciplina iuuentutis, de gymnasiorum gubernatione. Præterea de ludis gymnicis, ac musicis, & si qua alia huiusmodi spectacula contingat fieri.

Horum verò quædam manifestè sunt non popularia, veluti disciplina mulierum & puerorum. Nam pauperibus necesse est vti mulieribus, & pueris, tanquam ministris, quoniam seruos non habent.

Cúmque tres sint magistratus, per quos assumunt quidam summas potestates, conseruatores legum, & præconsultores, & consilium: conseruatores legum, optimatum magistratus est: præconsultores verò, paucorum potentia: consilium autem, populare. De magistratibus ergo vt in figura ferè dictum est omnibus.

CAPVT

CAPVT VI.

VLtima pars sexti libri & est etiam sextum capitulum, in quo agit de diuisione principatuum, ita quod principatus dicantur omnia officia publica, in quibus præsunt aliqui ad ordinationem & executionem illorum officiorum. Et in litera diuidit eos principatus in tres: quidam enim pertinent ad tranquillam vitam in bonis & possessionibus ciuitatis, & de illis agit primò. Secundo de iis quæ pertinent ad bellicas opportunitates, ibi, *Post hos autem necessarios quidem nihil minus*, &c. Tertiò ponit eos qui pertinent ad sacra, & ad nobiles, & ad correctiones, & ad huiusmodi, ibi, *Alia autem species cura quæ circa Deos*, &c. In prima parte septem ponit per ordinem, publica officia, sine quibus non potest esse ciuitas nec communicatio bona ciuitatis. Primus scilicet principatus est de iis quæ circa forum. Secundus de his quæ circa municipium publicorum & communium bonorum, sicut verbi gratia circa cadentia ædificia, qualiter reparentur, qualiter viæ dirigantur, qualiter confinia saluentur. Tertius est qualiter in ciuitatibus populosis instituantur murorum factores, fontium curatores, & portuum custodes in ciuitatibus vbi est nauigium. Quartus est eorum quæ sunt extra oppidum vel ciuitatem in regione vbi constituuntur agrorum mensuratores & terminorum. Quintus est principatus, ad quem referuntur communes reditus sicut ad camerarios, & à quibus exiguntur quando debentur, & quando etiam ad communes dispensationes expendunt. Sextus est principatus, qui pertinet ad scriptores, tabelliones scilicet & scrimarios & notarios, & eos qui memores debent esse pactorum & contractuum qui fiunt inter homines. Septimus qui necessariissimus est, licet difficilis sit, qui est circa actiones condemnatorum & scriptiones, & circa custodias corporum, & huiusmodi ad condemnatos pertinentium, sicut quod quidam sint condemnantes, & quidam exequentes. Et hunc dicit esse diuidendum in plures. Et addit, quod ad talem etiam pertinet custodia meretricum & ephebororum, & huiusmodi quæ pertinebant ad gentium immunditias: qui modus vsque hodie seruatur in ciuitatibus Orientalium, qui semper immundi fuerunt & Sodomitæ pessimi & hæretici contra naturã. Propter quod dicit Albumasar de Mahometo cuius cultores fuit illæ nationes: Signum, inquit, prophetiæ Mahometi, scilicet scorpio est, quod signum est mendacij secundum astronomos: quia Mahometus nusquam nisi mendacium & turpitudinem docuit. Hanc sententiam litera plane dicit, quæ sic ordinanda est. Consequens autem dictis est diuidere bene quæ circa principatus: quia nisi principatus distinguantur, confusio est officiorum in ciuitate. Qualiter verò diuidantur, subdit, ibi, Quot & qui & quorum, supple, debeant esse, sicut dictum est prius, in quinto scilicet, vbi tractatum est de diuisione politiarum & ephororum.

b Et ponit rationem, ibi, Sine necessariis quidem enim principatibus impossibile est esse ciuitatem. Et addit vlterius de ratione. Sine his autem qui spectant ad bonum ordinem & ornatum, impossibile habitari bene, supple, in ciuitate.

c Et subdit quomodo hæc differenter sunt in paruis & magnis ciuitatibus, ibi, Adhuc autem necessarium in paruis quidem, supple, ciuitatibus, pauciores esse principatus, in magnis autem plures, sicut exstitit prius dictum, in quarto scilicet & in quinto huius scientiæ. Ex his concludit, ibi, Quales igitur principatus congruit simul ducere, eosdem scilicet principes & quales seperare, oportet non latere.

d Primum principatum ponit, ibi, Primò quidem igitur cura necessariorum quæ circa forum, id est, circa ea quæ sunt de numero necessariorum. Et dicit officium illius, ibi, Cui oportet quendam principatum præesse aspicientem circa contractus & bonum ornatum, iustitiæ scilicet, quod nulli fiat iniuria. Et ponit rationem, ibi, Ferè enim necessarium omnibus ciuitatibus, hoc quidem vendere, hoc autem emere, ad eam quæ ad inuicem necessariam opportunitatem, id est, communicationem: & hoc est accommodatissimum, id est, vtilissimum ad autarchiam, id est, secundum se sufficientiam, propter quam videntur in vnam politiam, id est, in vnum ordinem communicationis, conuenisse. Politia autem nihil aliud est quam ordo communicantium, sicut sæpè in ante habitis dictum est.

e Secundum principatum ponit, ibi, Altera autem, scilicet circa ordinationem principatus, supple, oportet esse, cura huic habita, id est, huic consequens & propinqua. Et dicit quæ est hæc ordinatio, ibi, Quæ, supple, est, eorum (& exponit) quæ circa municipium (municipium dicitur ciuitas, quia munit eos quos capit) publicorum, id est, communium, & propriorum, ad singulos scilicet ciues pertinentium. Et dicit modum, ibi, Qualiter bonus ornatus sit, in ciuitate scilicet, & supple, qualiter sit, cadentium ædificiorum & viarum saluatio & directio, & confinium ad inuicem, id est, qualiter saluentur confinia arearum, vt vnus non occupet aream alterius. Et ponit modum. Qualiter sine querela se habeant, scilicet ciues vnusquisque in suis terminis, ibi, Et curæ, supple, saluandi talia & alia, quæcumque iis similis modi, supple, sunt. Et dat nomen isti principatui, ibi, Vocant autem plurimi astynomiam talem principatum, id est, principatum astutorum siue sapientum. Et componitur ab astu quod est astutia, & nomos quod est regula, quasi astutia regulata: quia principes tales oportet esse regulatos & sapientes in consideratione propriorum & communium. Dicuntur autem nunc tales principes castellani, qui potestatem habent talia considerandi & capiendi. Et subdiuidit hunc principatum, ibi, Habet autem partes plures numero, quarum ad alias, supple, partes, alios, supple, principes, instituunt in ciuitatibus magis populosis (& exemplificat) velut murorum factores & fontium curatores, & portus custodes, scilicet in ciuitatibus vbi est nauigium.

f Alia autem necessaria. Tertium principatum ponit

ponit)& consimilis huic. Et dat rationem quare consimilis, ibi, De eisdem quidem enim, supple, est, scilicet communibus. Et subdit qualiter distinguatur ab ista, ibi, Sed circa regionem est, & de eo quod est extra oppidum, sicut verbi gratia circa mensuras agrorum. Et dat nomen isti principatui, ibi, Vocant autem præcipes hos, ij quidem agronomos, id est, agrorum mensuratores; ij autem hylores, id est, fundorum siue prædiorum distinctores: quia pedi funiculos & decem pertas & perticas & alias duodecim mensuras geometricas describunt siue distribuunt & distinguunt areas vniuscuiusque, sicut expresse traditur in libro quem transtulit Boëtius de Græco in Latinum, & est Euclidis de mensuris agrorum & arearum. Et subiungit quasi epilogando, ibi, Hæ quidem igitur curæ horum sunt tres.

g Quartum principatum ponit, ibi, Alius autem principatus, supple, est in ciuitate, ad quem reditus communium referuantur, vt scilicet accipiat, à quibus custodientibus tales, scilicet reditus communes partiuntur ad vnamquamque dispensationem, quando scilicet indigent expensis de communi. Et dat istis nomina, ibi, Vocant autem receptores hos & cametarios.

h Quintum principatum ponit, ibi, Alius autem principatus, ad quem rescribi oportet proprios contractus & iudicia ex prætoriis, apud eosdem autem istos & scripturas sententiarum fieri oportet, & inductiones, supple, testium. Alicubi quidem igitur partiuntur & hunc, scilicet principatum in plures, propter plures actus & officia, & sicut dictum est, quidam dicuntur notarij, quidam tabelliones, quidam scrimarij, quidam officiales: est autem vnus, scilicet principatus, principalis horum omnium. Vocant autem illum Hierompimones, quod apud Latinos sonat sacrum: quia omnes tales scripturæ sacræ sunt & authenticæ: & præsides, quia in iudiciis præsident. Vel memores vocant, quia per manum publicam scribentes, præterita facta, reuocant ad memoriam iudicibus. Propter quod Aristoteles in primo Rhetor. suorum dicit, quod chartis sit fides iudici.

i Sextum principatum ponit, ibi, Post hunc autem consequens quidem necessariissimus autem forè & maximè difficilis principatuum est, qui circa actiones condemnatorum & proscriptorum, & secundum inscriptiones, in quibus scilicet continentur malè facta eorum, propter quæ condemnantur, & circa custodias corporum, postquam interfecti sunt, ne sepeliantur communi sepultura, & etiam circa carcerales custodias captorum.

k Et ostendit difficultatem huius, ibi, Gravis quidem igitur est, supple, iste modus, propter multam habere inimicitiam: quia quamuis pœnas digne patiantur, tamen inimicantur eis qui inferunt illas. Et ostendit signum grauitatis illius modi, ibi, Ita, supple, gratis est, vt vbi non est magna lucrari, neque principari sustinent ipso, neque qui sustinent, viles scilicet personæ, sicut carnifices, volant agere secundum leges: illegales enim sunt tales personæ.

l Et subdit, quòd tamen necessarius est, ibi, Necessarius autem est. Et ponit causam, ibi, Quia nullus profectus est, fieri quidem sententias de iustis, scilicet condemnationibus, has autem non accipere finem, scilicet per executionem. Ex omnibus his concludit, ibi, Quare sine factis, communicare inuicem impossibile, supple, est, & executionibus non factis, supple, impossibile est communicare. Vnde nisi sententiæ mandentur executioni, perfecta communicatio esse non potest inter ciues.

m Ex his elicit concludendo modum istum, ibi, Propter quod melius non vnum esse hunc principatum, sed alios ex aliis prætoriis. Et circa præpositiones eorum quæ rescripta sunt, eodem modo tentare diuidere, vt scilicet sicut dictum est, ibi alij sint notarij, alij tabelliones, alij scrimarij. Adhuc autem quædam agere & ipsos principatus, id est, quòd ipsi principes agant quædam, aliosque & nouorum, supple, emergentium talium magis nouos, supple, esse actores, & sic principatus in multa diuidantur, quia melius fiunt per plures, quam per paucos. Et eos qui instantium, id est, præsentium, supple, sunt vltores vel correctores, cum alter condemnauerit, supple, vt iudex, alterum esse exequentem sententiam, supple, datam. Melius est enim, quod alter exequatur quam qui sententiam dedit. Et dat nomina, ibi, Velut altynomos, supple, dicere eos principes qui ex sensu & sapientia sententias dictant, eos autem qui agoranomon, id est, qui per actum exequitur sententias datas, eos autem qui ab iis, sicut ministri, alios, supple, oportet dicere.

n Et ponit causam omnium horum, ibi, Quantò enim vtique minor inimicitia infuerit exequentibus tales, supple, sententias, tantò magis accipiunt finem executiones: & hoc est vtile Reipublicæ. Et subdit conclusionem ex omnibus his, ibi, Eosdem quidem igitur esse condemnatos & exequentes, inimicitiam habet duplicem: de omnibus autem eosdem aduersarios, facit esse omnibus, scilicet & pro dictatione sententiæ, & pro executione. Et hoc expedit: vnde melius est hos principatus diuidere: quia tunc & iudex excusabit se quod iure cogente dictauit sententiam, & exequens excusatus erit, scilicet quòd iudice compellente oportuit eum exequi.

o Et quod dixit, probat per exemplum, ibi, In multis autem locis diuisi sunt qui custodit, sicut carcerarius & iudex, ad eum qui exequitur: alius enim est qui exequitur pœnas & sententias dictatas. Velut Athenis vocatorum vndecim (Vndecim enim erant positi Athenis, qui sententias iudicum exequerentur infligendo pœnas debitas) propter quod melius, supple, est, & hunc separare, scilicet principatum, & sophisma quærere, id est, apparentem sapientiam coram populo, etiam circa hunc, supple, diuidendo. Et subdit, quòd iste modus est valde necessarius, licet difficilis, ibi, Necessarius enim est non minus dicto, modo scilicet.

p Accidit autem Epiices, id est, superiustos quidem fugere maximè hunc principatum. Et huius ratio est: quia intendere talibus videtur esse crudele & inhumanum & causatiuum inimicitiarum: prauos autem non securum facere dominos, scilicet in talibus. Et ponit rationem, ibi,

ibi, Ipsi enim indigent custodia aliorum, praui scilicet magis quam possint alios custodire.

q Propter quod oportet non vnum, id est, nullum repositum principatum apud illos, prauos scilicet, neque continuè eodem, supple, oportet vti principatu, sed inuenum, supple, oportet vti principatu vbi aliquis ephebornm, scilicet lupanarium, vbi pueri ponuntur prostibulo, vel custodiarum est ordo, sicut incarceratorum, vel meretricum, vt in sententia dictum est, & principatuum, oportet secundum partes facere curam alios, scilicet & alios. Post hæc omnium dicit quasi epilogum, ibi, Hos quidem igitur principatus qui dicti sunt, scilicet septem, tanquam necessariissimos ponendum esse primos. Et nemo credat hic Aristotelem commendare lupanar ephebornm: quin imò detestatur: sed recitat hic gentilem ritum pessimorum, sicut in secundo Mach. 4. legitur de Simone pessimo, quòd prava instituta sanciebat. Etenim ausus est sub ipsa arce gymnasium constituere, & optimos quosque ephebornm in lupanaribus ponere. Erat autem hoc non initium, sed incrementum quoddam & profectus gentilis & alienigenæ conuersationis, propter impij & non sacerdotis Iasonis nefarium & inauditum scelus.

r Deinde cum dicit, Post hos autem necessarios, &c. agit de principatibus bellicis & ad communes opportunitates ciuitatis pertinentibus. Et habet quatuor partes. In prima ponit, quæ pertinent ad custodiam ciuitatis & ad bellica: In secunda ponit ea, quæ pertinent ad communes rationes & emendationes ciuitatis, ibi, *Quoniam autem quidam principatuum*, &c. In tertia ponit ea quæ pertinent ad Deos & ad sacra; ibi, *Alia autem species curæ*, &c. In quarta agit de fortunis bellicis & reditibus, quæ quotidiè expenduntur circa forum & circa municipium, ibi, *Circa damonia & bellicæ*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd post hos principatus qui dicti sunt, non minus, necessarij, scilicet alij, in maiori autem schemate, id est, in maiori forma principatus & honorabiliori, ordinati: quia experientia indigent & fide, id est, experta fide: & sunt illa quæ sunt circa custodiam ciuitatis, sicut in portarum & murorum custodia, quibus ciuitas indiget, & in bello, & in pace: & quibus indiget in bellicis opportunitatibus, & in exquisitionibus, & ordinationibus ciuium, quando scilicet ad bella debent procedere. Et hæc omnia sunt plura in maioribus ciuitatibus, & pauciora in minoribus ciuitatibus: ita quod in parua ciuitate vnus est super omnes principatus. Et dicit, quòd tales vocant duces exercitus & principes belli, & in ipso exercitu quosdam vocant equites, qui equestres sunt, in equis pugnantes: quosdam autem nudos, inermes scilicet, quosdam sagittarios, & quosdam nauticos qui in nauali bello pugnant: inter quos sunt multæ diuersitates: vnde super vnamquamque diuisionem constituuntur principatus qui vocantur nauarchiæ & equiarchiæ, & generaliter ordinum archiæ, id est, cuiuslibet legionis principatus, & sub istis particulariter signantur trierarchiæ, id est, qui ordinant eos qui in trieribus pugnant, & insidiarum dispositiones, id est, qui ordinant eos qui insidiantur, & philarchiæ, id est, ordinatores eorum, scilicet qualiter declinandum est aliquando ab hostibus, & eorum qui secundum particulares ordines sunt etiam in talibus. Omnia enim conueniunt in hoc quod sunt circa curam bellicorum. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Post hos autem necessarios quidem, supple, principatus quidem, nihilominus sunt alij, supple, principatus, in maiori autem schemate, id est, forma ordinati. Et ponit rationem, ibi, Etenim experientia & fide indigent, id est, experti in fide, & probati multa. Et tangit quæ sunt illa, ibi, Tales autem erunt vtique illi qui circa custodiam ciuitatis, supple, ordinantur, & quicumque ordinantur ad bellicas opportunitates. Et dat rationem, ibi, Oportet autem & in pace & in bello, quod sint, supple, portarum & murorum custodiæ. Et ideò præceptum Romuli fuit, vt nullus ascenderet super murum, ne ex hoc læderetur ciuitas: & Remum fratrem suum præcepit interfici, qui contra hoc præceptum ascendit super murum. Similiter, supple, oportet esse curatores exquisitionis, & coordinationis ciuium, id est, qui curam habent vt exquirant cives in tempore belli, & ordinent eos.

s Et subdit, quòd aliter est de his in magnis, & aliter de his in ciuitatibus paruis. Et hoc est. Hic quidem igitur, id est, in magnis ciuitatibus in omnibus his, scilicet principatibus, principatus plures sunt, principes scilicet principantes, hic autem pauciores, velut in paruis ciuitatibus vnus, supple, est, de omnibus: quia sicut in ante habitis dictum est, in paruis ciuitatibus oportet multos principatus committere vni: eò quod idonei ad principatus singulos non habentur. Et istis principatibus dat nomina, ibi, Vocant autem duces exercitus, & principes belli tales. Et nominat particulares principes in bellicis, ibi, Adhuc autem etsi sint equites aut nudi, id est, inermes, aut sagittarij, aut nautici, & super horum vnumquemque, scilicet ordinem, aliquando constituuntur principatus vocati nauarchiæ, id est, principatus nauium, & equiarchiæ, id est, principatus equitum, & ordinis archiæ, qui vocantur principatus ordinantes alios principatus. Et particulariter autem qui sub his trierarchiæ, qui ordinant eos qui in trieribus pugnant: & insidiarum dispositiones, qui ordinant scilicet insidiantes, qualiter in occulto ponant insidias, & philarchiæ (philarches in Græco interpretatur declinans principatum, vt dicit Remigius) & dicuntur philarchiæ, qui ordinant qualiter declinandum est ab hostibus. Et generaliter subdit. Et quæcumque partes horum, supple, principatuum: vnusquisque enim horum principatuum quot habet ordines, tot habet partes. Et ponit totum vniuersale ad omnes hos principatus, ibi, Quod autem omne, id est, vniuersale, vna quædam horum est species curæ bellicorum, supple, vocata. Ex omnibus his epilogalem ponit conclusionem, ibi, Circa hunc quidem igitur principatum habet hoc modo.

t Deinde cum dicit, Quoniam autem quidam principatuum, &c. tangit officia siue principa-

tus communium ad ciuitatem pertinentium, ſicut verbi gratia, ratiocinatores communium, emendatores ſiue correctores, exquiſitores communium reditуum, Ephoros, proconſules, politicos. Dicit ergo. Quoniam autem quidam principatuum etſi non omnes tractant multa communium, eò quod ad alia ordinantur, ſicut dictum eſt: & ideò dicit Seneca, quòd ſuperbia multos conturbans eſt intromittere ſe de officio alieno: tamen, ſupple, neceſſarium eſt aliquem eſſe, in ciuitate, ſupple, ſumentem rationem, de communibus ſcilicet, & emendantem, ſi aliquis malè computat, ipſum ſcilicet nihil aliud tractantem. Et dat nomina iſtis, ibi, Vocant autem hos, ij quidem correctores, ij autem ratiocinatores, ij autem exquiſitores, quia ſcilicet exquirunt reditus communes, ij autem ſynigoros, quod tantum valet quantum communium exquiſitores vel congregatores.

u Præter omnes autem hos principatus adhuc, ſupple, eſt principatus, qui maximè dominans eſt omnium. Et illum ſubdiuidit ſicut habitum eſt in præcedentibus: quia talis principatus aliquando non multum durat, ſed aliquando eſt diurnus, aliquando menſurnus, aliquando annuus. Et hoc eſt quod dicit, ibi, Idem enim ſæpè habet finem. Et alium principatum nominat, ibi, Et Ephoriam, ſupple, neceſſe eſt eſſe, quæ præſidet multitudini, vbi dominans eſt populus. Et ponit rationem, ibi, Oportet enim omninò eſſe congregans, populum ſcilicet, quod dominans politiæ, ſupple, eſt: & ideò oportet habere miniſtros per quos congreget & contineat multitudinem. Et illis etiam dat nomina, ibi. Vocantur autem hic quidem præconſules, propter proconſiliari: quia ſcilicet præ aliis conſulunt quod expedit ciuitati & multitudini: vbi autem multitudo eſt, tota, ſupple, conſilium magis vocatur quam proconſu[illegible]. Deinde ponit epilogalem concluſionem iſtius partis, ibi, Politici quidem igitur principatuum tot quidam, id eſt, particulares ſunt.

x Deinde cum dicit, Alia autem ſpecies curæ, &c. ponit principatus ad ſacra pertinentes. Et eſt ſententia, quod cura illa eſt circa ſacerdotes & curatores ſacrorum, vt ſaluentur exiſtentia, & erigantur decendentia ædificiorum, & circa alia quæ ad Deos ſunt ordinata: & hæc etiam contingit eſſe in paruis ciuitatibus pauca, & in magnis multa, verbi gratia, qui ſacra faciunt, qui cuſtodes ſunt templorum, qui camerarij ſunt ſacrarum pecuniarum, quæ determinatæ ſunt ad immolationes communes omnes quaſcumque non aſſignat lex ſacerdotibus, ſed habent honorem, quod pertinent ad communem menſam. Et ſubdit, quòd illi conſueuerunt vocari tripliciter: quidam enim vocant eos principes ſacerdotum, quidam verò reges, eò quod etiam apud illos fuit regale ſacerdotium, quidam autem vocant eos prytanes, quos nos præcentores vel primitios vel præpoſitos vocamus. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Alia autem ſpecies curæ, quæ circa Deos, ſupple, eſt. Et diuidit eam, ibi, Velut ſacerdotes, qui ſcilicet circa laudes deorum occupantur, & curatores eorum quæ circa loca ſacra, vt ſcilicet ſaluentur exiſtentia & erigantur decedentia ædificiorum, & aliorum quæcumque ordinata ſunt ad Deos, ſicut ſunt imagines & aræ.

y Et oſtendit qualiter hæc in paruis ciuitatibus ſunt pauca, & in magnis multa. Et hoc eſt. Accidit autem curam hanc alicubi quidem eſſe vnam, velut in paruis ciuitatibus, in quibus neceſſe eſt multa committere vni, propter defectum perſonarum: alicubi autem multas & ſeparatas ſanctitatis, curas, ſupple, in magnis ciuitatibus, vbi ſunt multæ perſonæ ſacerdotum. Et dat exemplum, ibi, Puta ſacrorum factores, & templorum cuſtodes, & camerarios ſacrarum pecuniarum: habitus autem huic, ſcilicet curæ ſacrarum pecuniarum, ſupple, eſt, qui determinatus ad immolationes communes omnes, ſupple, eſt, quaſcumque non aſſignat lex ſacerdotibus, ad vſus ſcilicet præbendales diſtinctos, ſed à communi menſa habent honorem, ſicut & in primitiua Eccleſia clerici viuebant de communi menſa. Et dat eis nomina, ibi, Vocant autem ij quidem principes hos, ſcilicet ſacerdotum, ij autem reges, propter quod regale fuit ſacerdotium, ij autem prytanes, quod nos primicerios, vel præpoſitos, vel præcentores dicimus.

z His dictis ponit epilogum, ibi, Neceſſariæ quidem igitur curæ ſunt, ſupple, iſtæ de iis, vt eſt dicere ſummatim, ſupple, dictum. Deinde cum dicit, Circa dæmonia & bellica, &c. tangit officia & principatus, quæ ſunt circa fortuita & communia ciuitatis, & qualiter hæc ordinanda ſunt in ciuitate ad decorem & vtilitatem ciuitatis. Et dicit, quòd circa decem ſunt, quæ enumerat, ſcilicet circa fortunas quibus ſæpè ſubiacent ciues, circa bellica, circa communes reditus, circa ea quæ expenduntur, in communi ſcilicet in conuiuiis & demonſtrationibus, circa forum, circa municipium, circa portus, circa regionem, ad ciuitatem ſcilicet pertinentem, circa prætoria, circa ſcripturas communicationum, circa executiones, circa cuſtodias & ratiocinationes & exquiſitiones & correctiones principatuum, & finaliter circa conſilians communium. Et hæc ſunt quæ ad commune pertinent ciuitatis. Et præter hos omnes ſunt principatus proprij eorum qui magis vacant, & magis gaudent in ciuitatibus. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Circa dæmonia, id eſt, fortuita, quibus ſæpè ſubiacentes ſunt ciues, & bellica, quia ſæpè ex fortuna bella inferuntur ciuibus, & circa reditus, communes ſcilicet, & ea quæ expenduntur, communi ſcilicet diſtributione, & circa forum, id eſt, circa ordinem fori in emptionibus & venditionibus, & circa municipium in cuſtodiis & in vigilibus, & portus, id eſt, circa portus, vbi ſcilicet ſunt nauigia in ciuitate. Et regionem, circumiacentem, ſupple, quæ pertinet ad ciuitatem. Adhuc quæ circa prætoria, ad quæ ſcilicet reuocantur cauſæ per appellationem, & commutationum ſcripturas, quæ ſcilicet ſiunt vt firmentur contractus per manum publicam, & executiones, ſententiarum ſcilicet quæ datæ ſunt à prætoribus, & cuſtodias, carcerum ſcilicet & portarum, & circa ratiocinationes, communium ſcilicet reditуum, & exquiſitiones, rerum ſcilicet bene vel male factarum,

& correctiones principatuum, vtrum ſcilicet benè vel malè gubernauerint Rempublicam, & finaliter quæ circa conſilians ſunt communium, ſicut circa Ephoros & proconſules, qualiter ſcilicet conſuluerunt, ciuitati, ſupple. Circa omnia hæc ſunt principatus, de quibus oportet intendere eum qui ordinat Rempublicam. Adhuc præter omnes hos, ſupple, proprij principatus ciuitatibus, ſupple, ſunt, quæ magis vacant & magis gaudent, ſupple, libertate ciuitatis.

aa Et determinat in quo, ibi, Adhuc autem ſolliciti, ſupple, ſunt, de bono ornatu ciuitatis, qualiter ſcilicet ſingulæ familiæ in ornatu antiquo conſeruentur & dignitate. Et determinat de quo, ibi, De geneconomica, id eſt, nobilitate, id eſt, qualiter quælibet domus in ciuitate conſeruet nobilitatem ſuam, de cuſtodia legum, ad communem ſcilicet vtilitatem editarum, de lege puerorum, ad quæ ſcilicet artificia & exercitia adhibeantur. Dicit enim Plato, quòd notanda ſunt opera puerorum: ſtatim enim prætendunt in operibus ad quæ magis habiles ſunt ſecundum naturam, & ſi adhibentur ad illa, magis proficiunt. Item de principatu exercitiorum, ſicut, ſupple, de agoniſticis & militaribus & ſagittarijs & huiuſmodi. Adhuc autem cura, ſupple, adhibenda eſt, circa agones gymnaſticos (gymnaſtici agones à Græco, gymnos enim idem eſt quod labor, & ſunt labores in quibus aliquis laborat apitudine naturæ, ſicut melancholici circa inſaniam, & cholerici circa phreneſim, & ſic de aliis) & dionyſiales, id eſt, diiudicatiuos, dionyſius enim in Græco, interpretatur diiudicans. Et ſubdit vniuerſaliter de omnibus, ibi, Et vtique ſi quas tales alteras accidit fieri theorias, id eſt, contemplationes vel conſiderationes: & dicitur à verbo Græco theoro, theoras, quod eſt video vides, vel conſidero conſideras.

bb Horum autem manifeſtè quidam ſunt non demotici, id eſt, democratici principatuum, id eſt, populares, puta geneconomia, quæ eſt regula generis, vt ſcilicet vnuſquiſque ſecundum genus ſuum viuat, & pædonomia, id eſt, pedeſtrium & humilium perſonarum ordo & regula. Et dat rationem, ibi, Egenis enim neceſſe, ſupple, eſt, vti mulieribus & pueris tanquam conſequentibus propter inſeruibilitatem, id eſt, tanquam ancillis & ſeruis propter indigentiam.

cc Omnibus his poſitis electiones principum reducit ad tria, ibi, Tribus autem exiſtentibus principatibus ſecundum quos eligunt quidam principatus principales in ciuitatibus, ſupple, ſcilicet cuſtodibus legum, qui dicuntur domini politeumatis, præconſulibus, qui ex nomine vocantur ad conſilium quando de communibus tractandum eſt, conſilia, quando ſcilicet tota ciuitas conuocanda eſt. Et reducit iſta ad tres politias, quas Plato poſuit, ibi, Qui quidem legum cuſtodes, propter hoc ſcilicet quod ſecundum virtutem eliguntur, ariſtocraticum, eſt, ſupple: oligarchicum autem, qui præconſules, eo ſcilicet quod ſecundum dignitatem eliguntur: conſilium verò, quia de communi populo fit, demoticum, id eſt, democraticum. Poſtea ſubiungit epilogum de omnibus dictis in iſto capitulo, ibi, De principatibus quidem igitur in typo, id eſt, per ſigna, ferè dictum eſt de omnibus. Et dicit ferè: quia de particularibus nemo poteſt ſufficienter dicere. Et in hoc terminatur ſententia ſexti libri.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER SEPTIMVS,

Cum Beati Alberti Magni præclarißimis Commentariis.

CAPVT I.

De optima vita & ciuitate beata.

DE politia optima facturum conuenientem inquisitionem, necesse determinare prius quæ sit eligibilissima vita. Immanifesto enim existente hoc, & optimam politiam necessarium esse immanifestam. Optimè enim agere conuenit eos qui optimè politizant ex existentibus sibi, nisi aliquid fiat præter rationem. Propter quod oportet prius confessum esse quæ sit quæ omnibus (vt est dicere) eligibilissima vita. Post hæc vtrum communiter & seorsum eadem vel altera.

b Putantes igitur sufficienter multa dicere, & eorum quæ extrinsecis sermonibus de optima vita, & nunc vtendum ipsis. Vt verè enim ad vnam diuisionem nullus dubitabit vtique, quoniam tribus existentibus partitionibus eorum quæ extrinsecus, & eorum quæ in corpore, & eorum quæ in anima, omnia hæc existere beatis oportet.

c Nullus enim vtique dicet beatum eum, qui nullam partem habet fortitudinis, neque temperantiæ, neque iustitiæ, neque prudentiæ: sed formidantem quidem volantes muscas: abstinentem autem à nullo extremorum, si appetat comedere, vel bibere: gratia quadrantis perimentem amicissimos amicos; similiter & quæ circa prudentiam, sicut imprudentem & mendacem, sicut quidam puerulus, vel insensatus.

d Sed hæc quidem dicta, vt omnes vtique concedent: differunt autem in quanto & excessibus. Virtutis quidem enim quantumcumque habere sufficiens esse putant: diuitiarum autem & pecuniarum, & potentiæ, & gloriæ,

CAPVT I.

DE optima Republica recte quærere volenti, necessarium est prius determinare, quæ vita sit maxime expetenda. Nam si id ignotum sit, necesse est & optimam Rempublicam ignorari. Optime enim agere consentaneum est, qui sub optima Respublica disciplina reguntur ex his quæ sibi adsint, nisi quid accidat præter rationem. Quare primò statuendum est quæ vita sit cuuctis, vt ita dixerim, maxime optanda. Deinde vtrum publicè & priuatè eadem sit, an alia.

Putantes igitur multa sufficienter esse dicta de optima vita, etiam in externis sermonibus, & nunc illis vtendum censemus. Nempe aduersus hanc diuisionem nemo vtique refragabitur, quòd tria cum sint bonorum genera, externa, corporis, & animi, ista omnia adesse felici homini oportet.

Nemo enim felicem diceret eum, qui nullam partem fortitudinis habeat, neque temperantiæ, neque iustitiæ, neque prudentiæ: sed timentem etiam circumuolantes muscas: temperantem verò à nulla penitus edendi bibendique extrema cupiditate: & gratia quadrantis vnius, dilectissimos interficientem: similiter & mente tam stultum, atque ignarum, quasi puerum quendam, vel insanum.

Sed ista quidem sic vt dicta sunt, omnes concederent: discordent tamen in quanto atque excessu. Nam virtutis quidem satis habere se putant, quantulumcumque habeant: diuitiarum verò atque pecuniæ potentiæque & famæ, & huiusmodi omnium, infinitum excessum sequuntur.

e Nos autem ipsis dicemus, quòd facile quidem de iis & per opera prouenire fidem, videntes quia acquirunt & conseruant non virtutes extrinsecis, sed illa iis, & viuendo feliciter (siue in gaudere est, siue in virtute omnibus, siue in ambobus) quia magis existit ornatis moribus quidem & intellectu ad excessum: circa extrinsecam autem possessionem bonorum mediocribus quàm iis qui illa quidem possident ampliora optimis, in iis autem deficiunt.

f Quinimò & secundum rationem considerantibus facilè conspicabile est. Quæ quidem enim extra, habent terminum, sicut organum quoddam. Omne autem quod vtile est, eorum excessum aut nocere necessarium, aut nihil proficuum esse habentibus. Bonorum autem quæ circa animam, vnumquodque quantò quidem vtique excedit, tantò magis vtile esse: si oportet & in iis dicere non solum quod bonum, sed & quod vtile.

g Totaliterque palam, quod assequi dicemus, dispositionem optimam vniuscuiusque rei ad inuicem secundum excessum quem distantia quidem sortita est, quarum dicimus esse ipsas has dispositiones. Quare siquidem est anima pretiosior & possessione & corpore, & simpliciter & nobis necesse & dispositionem optimam vnicuiscuiusque proportionaliter iis habere.

h Adhuc autem & animæ gratia eligibilia nata sunt hæc, & oportet omnes eligere bene prudentes, sed non illorum gratia animam.

i Quod quidem igitur vnicuique felicitatis adiacet tantum, quantum quidem virtutis & prudentiæ, & eius quod est agere secundum has, sit confessum nobis, teste Deo vtentibus, qui felix quidem est & beatus, propter nullum autem extrinsecorum bonorum, sed propter seipsum ipse, & propterea quod qualis quis est secundum naturam.

k Quoniam & bonam fortunam à felicitate propter hoc necessarium esse alteram: bonorum quidem enim quæ extra animam, causa, casus & fortuna: iustus autem nullus neque temperatus à fortuna, neque propter fortunam est. Habitum autem est & eisdē rationibus

Dictis etiam ratione licet hoc intueri. Nam externa quidem bona fidem habent tanquam instrumentum quoddam. Omne autem vtile tale est, vt eius excessus vel nocent habenti, vel certè nil prosit. At bona animi quantò magis excedunt, tantò magis vtilia sunt: siquidem non solum honesti, verumetiam vtilis appellationem tribuere illis oportet.

Omninoque patet, quod sequi dicemus, dispositionem optimam cuiusque rei adinuicem secundum excessum distantiæ illorum quorum dicimus eas esse dispositiones. Quare si est anima pretiosior corpore & pecuniis, & simpliciter & nobis necessarium est, & dispositionem vtriusque optimam eodem modo illis correspondere.

Insuper animi gratia illa expeti nata sunt, & ita recte sentientes expetere omnes oportet, non autem animum gratia illorum.

Quod igitur felicitatis tantum vnicuique contingit, quantum virtutis, atque prudentiæ, & quantum secundum has operatur, confessum nobis existat, teste Deo vtentibus, dicente, felicem esse atque beatum non per aliquod externorum, sed per seipsum, quia talis est secundum naturam.

Cum & bonam fortunam aliud esse quam felicitatem propter hæc necessarium est. Nam externorum quidem bonorū causa est fortuna & casus: at iustus & temperatus nemo à fortuna est, neque per fortunam. Consequens verò est, & iisdem rationibus consentaneum, ciuitatem quoque beatam

opportunum & ciuitatem felicem esse eam quæ optima & agentem bene. Impossibile autem bene agere iis qui non bona agunt. Nullum autem bonum opus, neque viri, neque ciuitatis, sine virtute & prudentia. Fortitudo autem ciuitatis & iustitia & prudentia eandem habet potentiam & formam, quibus participans vnusquisque hominum dicitur iustus & prudens & temperatus.

i Sed hæc quidem intantum sint prooemialiter dicta sermone, neque enim non attingere ipsa possibile, neque omnes conuenientes rationes contingit edissere: alterius enim studij opus sunt hæc. Nunc autem supponantur tantum, quod vira quidem optima, & seorsum vnuscuiusque, & communiter ciuitatibus, quæ cum virtute redundante intantum vt sit participare iis quæ secundum virtutem actionibus. Ad dubitantes autem dimittentes in præsenti methodo considerandum posterius, si quis dictis existit non persuasus.

esse, quæ optima sit, & quæ bene agat. Impossibile autem bene agere eos qui bona non agunt. Nulla vero bona actio est neque viri, neque ciuitatis, sine virtute atque prudentia. Fortitudo autem & iustitia & prudentia ciuitatis eandem habent vim ac formam iis secundum quas vnusquisque hominum dicitur iustus, & prudens, & temperatus.

Hæc hactenus præmissa sint, neque enim non attingere illa possibile fuit, neque omnino omnes eorum proprias rationes explicare: nam alterius otij ista sunt. Nunc autem supponatur nobis, quod vita optima & priuatim vnicuique, & publicè ciuitatibus est, cum virtute intantum externis facultatibus adiuta, vt actiones studiosas cõficere possit. Sed de his nunc prætermissis posteà considerandum erit, si quis forsan dictis non acquiescit.

CAPVT I.

a IN isto septimo lib. tractat Aristoteles de pertinentibus ad optimam politiam in comparatione ad eligibilissimam vitam secundum ordinem ad virtutem & felicitatem. Et diuiditur in duas partes. In prima ostendit, quòd ciuitas non est felix neque perfecta, in qua non est optima politia. In secunda parte ostendit, quæ oportet præsupponi ex parte ciuitatis, & ex parte ciuium, & ex parte regionis, in quibus potest esse & conualescere optima politia, ibi, *Quoniam autem prooemialiter dicta sunt*, &c. Prima pars habet duas partes & duo capitula. In prima parte ostendit, quòd nisi secundum virtutem perfectam, non est optima politia. In secunda ostendit, quòd eadem est felicitas vniuscuiusque hominis, & ciuitatis, secundum modum differentem, ibi, *Virum autem eandem felicitatem esse*, &c. Prima pars adhuc diuiditur in tres partes. In prima parte ostendit per rationes extrinsecas, quòd optima politia non est sine virtute perfecta. In secunda parte ostendit hoc idem per comparationem bonorum extrinsecorum ad bona virtutis, ibi, *Sed hæc quidem dicta vt omnes vtique*, &c. In tertia parte ostendit hoc idem per diuersitatem bonorum felicitatis & bonorum fortunæ, ibi, *Quoniam & bonam fortunam & felicitate*, &c. Prima pars habet duas rationes. Prima ratio est, quòd eligibilissima vita est secundum optimam politiam: sed eligibilissima vita non est nisi secundum virtutem perfectam: ergo optima politia non erit nisi secundum virtutem perfectam. Secunda ratio est quasi ab authoritate: quia omnes confitentur, quòd cum bona in quibus vitit, diuidantur in tres partitiones, scilicet in bona exteriora, & in bona corporis, & in bona animæ, nullus dubitat quin optima vita & eligibilissima sit secundum optimum vsum omnium istorum trium bonorum: omnia enim hæc bona oportet existere beatis: vsus autem bonus aliorum bonorum, exteriorum scilicet & corporis, est secundum virtutem: quia nemo benè vtitur, nisi qui secundum virtutem vtitur bonis. Cuius probatio est: quia nullus dicet beatum vel felicem eum qui nullam partem habet fortitudinis, neque temperantiæ, neque iustitiæ, neque prudentiæ: sed potius contra fortitudinem est ita timidus, quòd timet volantes muscas: contra temperantiam ita inabstinens, quòd à nullo extremorum abstinet in cibis & potibus & venereis, quantumcumque sint vituperabilia: & qui contra iustitiam sic iniustus est, quòd per valorem quadrantis amittit, perimit, & perdit amicissimos amicos: & contra prudentiam sic est imprudens & inconstans & mendax sicut puerulus, in quo omnis conceptus inconstans & leuis est. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De politia optima facturum conuenientem inquisitionem, necesse, supple, est, determinare prius quæ sit eligibilissima vita. Et ratio huius est: quia in omni tempore sapienti præstituendus est finis: finis autem omnis politiæ est vita eligibilis ad votum, sicut in principio primi huius scientiæ libri dictum est. Et ponit rationem huius, ibi, Immanifesto enim existente hoc, hoc est, quando hoc non ponitur per rationem euidentem in manifesto, &, id est, etiam optimam politia m necessarium, supple, est, esse immanifestam.

nifestam. Et huius ponit rationem & probationem, ibi, Optimè enim agere conuenit eos qui optimè politizant ex existentibus sibi, bonis scilicet quæ habent in facilitate: illi enim optimè vtuntur bonis & ad optimum finem: nisi aliquid fiat præter rationem. Hoc dicit (sicut habetur in 1. ethic.) propter quosdam, qui secundum vitam eligentes, voluptatem dixerunt esse summum bonum: sed hoc est præter rationem. Ex his vlterius concludit, ibi, Propter quod oportet primo confessum esse quæ sit quæ omnibus, supple, ratione vtentibus (vt est, id est, contingit dicere, per rationem,) supple, eligibilissima vita. Post hoc autem, supple, oportet dicere vtrum communiter, viuenti scilicet & seorsum, eadem vel altera, sit, supple, vita hominis. Et in hoc notat diuisionem huius tractatus siue libri: quia in duobus primis capitulis determinat quæ sit eligibilissima vita vniuscuiusque seorsum secundum felicitatem & virtutem. In secunda parte dicit quæ sit eligibilissima vita in ciuitate & regione. Et per hoc patet, quòd diuisio data est secundum intentionem Authoris.

b Et procedit ad modum, scilicet qualiter ista tractanda sint, ibi, Putantes igitur sufficienter multa dicere, id est, sub compendio multa comprehendere, & eorum, supple, Philosophorum, quæ in extrinsecis sermonibus, sicut Platonis, Socratis, & aliorum, scilicet Philosophorum, quorum magnus numerus in primo huius scientiæ lib. inductus est, vbi actor determinauit de politia secundum opinionem aliorum, de optima vita, supple, determinauerunt, & nunc, in isto tractatu seu libro, supple, vtendum ipsis, supple, est tanquam suppositionibus, & postmodum. Vt verè enim, id est, secundum rationem veri, ad vnam diuisionem nullus dubitabit vtique, id est, nullus dubitabit ad vnam diuisionem pertinere. Et explanat, ibi, Quoniam tribus existentibus partitionibus, id est, diuisionibus, bonorum scilicet: & exemplificat, ibi, Eorum, scilicet bonorum, quæ exterius, quæ scilicet dicuntur bona fortunæ, & sic dicit in primo ethic. quòd organicè deseruiunt ad felicitatem, & eorum, scilicet bonorum, quæ in corpore, sicut est sanitas, robur, & pulchritudo: quia sicut dicit in ethic. hæc sunt condecorantia felicitatem: nemo enim dicet felicem eum, qui specie turpissimus est: & eorum, scilicet bonorum, quæ in anima, sicut virtus, cuius perfectissimus actus est felicitas: vnde in primo ethic. dicit, quòd felicitas est secundum propriam & connaturalem virtutem hominis non impeditam & perfectam. His igitur tribus bonis existentibus subdit. Omnia hæc, scilicet tria genera bonorum, existere beatis oportet, id est, felicibus.

c Et hoc probat inducendo communem suppositionem omnium, ibi, Nullus enim vtique dicet beatum eum qui nullam partem fortitudinis, supple, habet, neque temperantiæ, neque iustitiæ, neque prudentiæ: sed formidantem quidem, destitutum scilicet fortitudine cordis, volantes muscas: abstinentem autem, destitutum scilicet temperantia & continentia, à nullo extremorum, id est, turpium desiderium. Et ponit in quo, ibi, Si appetat comedere, vel bibere, vel etiam venereis vti, quos Aristoteles in 4. Ethic. vocat molles, eò quod resoluti sunt in omni mollitia: & sicut dicit ibidem, non vult laborare neque alleuare vestes, propter trifitiam. Et ponit contra iustitiam, ibi, Gratia autem quadrantis perimentem, siue perdentem amicissimos amicos: sic enim iniustus est, quòd pro quadrante prodat amicum. Et ponit contra prudentiam, ibi, Similiter autem & quæ circa prudentiam, scilicet talis se habet: neque enim beatificant sic imprudentem & mendacem, sicut quidam puerulus insensatus, se habet, supple, in quo propter fluidam ætatem nullus conceptus stabilis est: propter quod dicit Aristot. in 7. Physic. Text. 10. quòd in sedendo & quiescendo fit homo sciens & prudens. Et Apostolus 1 Corinth. 14. Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti sitis. Ex omnibus his concludendum est, quòd sine bonis animæ beatitudo siue felicitas non est.

d Deinde cum dicit, Sed hæc quidem dicta vt omnes, &c. ostendit quòd optima politia non est sine virtute perfecta, per comparationem bonorum extrinsecorum ad bona virtutis: hoc enim concessum est ab omnibus, videlicet quod felicitas non est, sine bonis animæ, licet in operibus quidam magis appetant bona corporis quam animæ, & intensionem siue incrementum bonorum corporis plus appetant, quam incrementum bonorum animæ, & illi sunt qui voluptatem dicunt esse summum bonum. Et hoc reprobat triplici ratione. Prima ratio est: quia videmus feliciores esse mediocres in bonis fortunæ, & magis ad votum viuere, quam illos quibus amplius quam opportunum sit, existunt bona exteriora, & deficiunt bona interiora animæ. Secunda ratio est: quia exteriora non deseruiunt nisi organicè ad beatitudinem, vt dictum est. Omne autem organum si vile debeat esse, quandam mensuram determinatam habet: bona igitur exteriora in quadam mensura vtiliora sunt, quam si in infinitum addantur secundum quantitatem. Tertia ratio est: quia bona exteriora sunt propter bona interiora, & non è conuerso: & ideo bona interiora secundum naturam quantò plus excedunt, tantò meliora sunt: bona verò exteriora vtiliora sunt, quando sunt in sufficientia ad organicam opportunitatem. Ex hic concludit, quòd vnicuique tantum adiacet felicitatis, quantum virtutis & prudentiæ. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Sed hæc quidem dicta, vt omnes vtique concedent, id est, ferè vt omnes: & hoc dicit propter illos qui voluptatem dicebant summum bonum: differunt autem in quanto & excessibus. Et dicit modum, ibi, Virtutis quidem enim quantumcumque habere sufficiens esse putant, supple, quantumcumque parum: diuitiarum autem, supple, in immobilibus, sicut agris, & vineis, & pecuniarum & potentiæ & gloriæ & omnium talium in infinitum quærunt excessum.

e Nos autem ipsis dicemus, obuiantes scilicet, quod facile quidem de his, supple, est, & per opera prouenire fidem, id est, veram rationem & opinionem, secundum quod dicit Aristot. in tertio de anima, quòd opinio innata rationibus fit fides. Et ostendit per quæ opera fit fides,

ibi, Videntes, id est, quia videmus, quod acquirunt & conseruant, homines scilicet, non virtutes extrinsecis, id est, per extrinseca bona sed, supple, è contrario, illa iis, id est, extrinseca bona virtutibus: & viuendo feliciter (siue, hoc, supple, sit in gaudere, siue in virtute omnibus, supple, felicibus, siue in ambobus, scilicet in gaudere & virtute) hoc scilicet videmus, quia magis existit ornatis moribus quidem & intellectu ad excessum: boni enim secundum virtutem & intellectum felicius gaudent: quia gaudent de bono interno. Et per oppositum dicit de exterioribus bonis, ibi, Circa extrinsecam autem possessionem bonorum mediocribus, supple, magis contingit gaudere, quam illis, supple, diuitibus, quia illa, scilicet extrinseca quidem possident ampliora optimis (optima dicuntur quæ sufficiunt ad bonam vitam) in his autem, scilicet bonis animæ, deficiunt.

f Secundam rationem ponit, ibi, Quinimò & secundum rationem, &c. & dicit, quòd interiora bona, sicut virtutes, semper sunt augenda, exteriora autem vsque ad quendam terminum sunt vtilia: & si plus augeantur, nociua efficiuntur. Omne enim instrumentale deseruiens, in quadam determinata quantitate proficit: sicut manus, & sicut pes, & alia organa corporis: & si vltra progrediantur, enormia & inutilia efficiuntur ad opus. Quæ autem essentialiter sunt ad aliquid, quantò maiora & plura sunt, tantò melius proficiunt: interiora essentialiter proficiunt ad beatitudinem, exteriora autem organicè: & sic interiora appetenda sunt excrescere in infinitum, exteriora verò vsque ad quendam terminum. Et hoc est quod dicit. Quinimò & secundum rationem consideranibus facilè conspicabile est, scilicet quod dictum est, nempe quod interiora debent crescere in infinitum, & exteriora ad quendam terminum. Et ponit rationem quæ dicta est, ibi, Quæ quidem enim extra, id est, exteriora bona, sunt, habent terminum, sicut organum quoddam. Et arguit, ibi, Omne autem quod vtile est, sicut organum, supple, eorum excessum, extra debitam quantitatem, aut nocere necessarium, supple, est, aut nihil proficuum esse habentibus, vt scilicet enormis manus, aut pes. Bonorum autem quæ circa animam, vnumquodque quantò quidem vtique excedit, tantò magis vtile esse, supple, dicimus. Sed quia vidit, quòd bonum per se non dicitur esse vtile, sed per se bonum, ideò occurrit tacitæ obiectioni, quæ posset fieri, & dicit, ibi, Si oportet &, id est, etiam in iis quæ per se sunt bona, dicere non solum, quod bonum, per se, supple, sed etiam quod vtile. Et hoc est quod dicit Tullius in libro de amicitia, quòd licet honestum sit quod sua vi animos trahit & propria dignitate nos allicit, tamen plurimam vtilitatem & delectationem habet adiunctam.

g Ex his arguit, ibi, Totaliterque palam, id est, vniuersaliter, quod assequi dicemus, dispositionem optimam vnusquisque rei ad inuicem, supple, comparatæ, secundum excessum distantiæ, id est, per distantiam, quam quidem sortita est res illa, supple, per naturam: vnde cum interiora pretiosiora sint quam exteriora, illa debent excrescere in infinitum secundum desiderium, hæc verò vsque ad quendam terminum. Propter quod Seneca de interioribus dicit. Definis esse bonus, vbi definis velle fieri melior. Et hoc est quod hic addit. Quarum, scilicet rerum interiorum vel exteriorum, dicimus esse ipsas, scilicet res, has dispositiones. Vnde cum virtutes sint dispositiones animæ, appetendæ sunt in infinitum crescere, quia anima non habet terminum: & cum exteriora bona sint dispositiones corporum quæ finita sunt, exteriora bona his instrumentaliter deseruientia debent esse finita. Et hoc est quod concludit inferens. Quare siquidem est anima pretiosior & possessione & corpore & simpliciter, id est, non vsque ad quendam terminum, sed simpliciter & in infinitum, &, id est, etiam nobis, supple, secundum rationem procedentibus, necesse, supple, est, &, id est, etiam dispositionem optimam vnusquisque proportionaliter his habere, vt scilicet bona animæ in infinitum excedant bona exteriora & bona corporis.

h Tertiam rationem ponit, ibi, Adhuc autem & animæ gratia, &c. Et est hoc, quod animæ gratia eligibilia sunt exteriora, & non è conuerso: ergo bona animæ in infinitum excedunt bona corporis. Et hoc est. Adhuc autem & animæ gratia, id est, propter animam eligibilia nata sunt hæc, exteriora scilicet & oportet omnes eligere bene prudentes, id est, qui sunt benè prudentes, sed non illorum gratia animam, supple, oportet eligere: & debet concludi: ergo in infinitum meliora sunt bona animæ, quam corporis.

i Et ex omnibus his quasi epilogando concludit, ibi, Quod quidem igitur vnicuique felicitatis adiacet tantum, quantum quidem virtutis & prudentiæ, & eius quod est agere secundum has, virtutes scilicet & prudentiam, sit confessum nobis teste Deo vtentibus, qui, scilicet Deus, felix quidem est & beatus, propter nullum autem extrinsecorum bonorum, supple, est beatus, sed propter seipsum ipse, supple, est felix & beatus, & propterea quod qualis quis est, felicitate scilicet & beatitudine secundum naturam, felicitas enim eius & beatitudo ipsius sunt essentia eius.

k Deinde cum dicit, Quoniam & bonam fortunam à felicitate, &c. ostendit, quòd fortuna separata est à felicitate. Et est sententia, quòd exteriora bona sunt à fortuna & casu, & secundum vnumquemque hominem, & secundum ciuitatem: sed nullus dicitur neque felix, neque iustus à fortuna, sed, sicut dicit in ethic. innati quidem sumus virtutes suscipere, perficere autem est ab assuetudine bonorum operum, licet Socrates & Plato (sicut dicitur in libro Memnonis) dicant virtutes esse dona Dei, & nullius alterius: & hoc verissimum est de virtutibus theologicis: sed Aristoteles loquitur de virtutibus moralibus. In fine dicit, quod hæc procemialiter dicta sunt de optima politia ad virtutem ordinata: quia non est propositi negotij intentio omnes rationes conuenientes hîc inducere: & si aliqua dubitanda obiiciuntur contra hæc, in sequentibus habebunt conuenientem

nientem solutionem. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam & bonam fortunam à felicitate propter hoc necessarium esse alteram. Et dat rationem, ibi, Bonorum quidem enim extra animam, corporis scilicet & diuitiarum & potentiæ & gloriæ, causa, supple, est, casus & fortuna, quæ sicut dicit Aristoteles in 2. Physic. sunt causæ per accidens. Iustus autem nullus neque temperatus, supple, est, à fortuna, neque propter fortunam. Habitum autem est, in quarto scilicet huius scientiæ libro, vbi probatum est, quòd eadem est virtus ciuis & ciuitatis, & eisdem rationibus opportunum, supple, esse, & ciuitatem felicem esse eam quæ optima & agentem bene, id est, qui bene agit secundum virtutem. Impossibile autem bene agere iis qui non bona agunt, supple, secundum virtutem. Et hoc est quod sequitur. Nullum autem bonum opus, neque viri, neque ciuitatis, sine virtute & prudentia, supple, est. Et ratio est, quod habitus informat opus. Et hoc est quod sequitur. Fortitudo autem ciuitatis & iustitia & prudentia eandem habent potentiam & formam, quibus participans vnusquisque hominum dicitur iustus & prudens & temperatus.

l Sed quia hæc vniuersaliter dicta sunt, & non secundum singulas ciuitates & politias, ideò subdit, ibi, Sed hæc quidem intantum sint procemialiter dicta, sermone, scilicet vniuersali. Et dat rationem, ibi, Neque enim non attingere ipsa possibile, est secundum singula, supple, quia hæc infinita sunt, neque omnes conuenientes rationes, in particulari, supple, contingit edicere, hîc, supple. Et dat rationem, ibi, Alterius enim studij opus sunt hæc, illius scilicet, vbi agitur de optima politia vniuscuiusque ciuitatis & hominis sigillatim. Nunc autem supponatur tantum, ex inductis scilicet rationibus hîc, quòd vita quidem optima, & seorsum vniuscuiusque, scilicet hominis, & communiter ciuitatibus, optima, supple, est, quæ cum virtute redundante, id est, abundante, intantum vt sit participare iis actionibus quæ secundum virtutem, vt scilicet virtutibus aliquis participet. Quia sicut dicit in Ethic. tria exiguntur ad virtutem, scire, velle, & perseuerare in operibus difficilibus, & quod scire parum prodest, velle & perseuerare multum. Ad dubitantes autem, contra hæc, supple, quæ dicta sunt (& videtur tangere Pythagoram, qui dixit virtutes esse numeros, & Socratem, qui dixit virtutes esse scientias) dimittentes in præsenti methodo, disputationem scilicet & responsionem, considerandum posterius si quis dictis existit, id est, sit per dicta, non persuasus, id est, non sufficienter saluatus. Et videtur tangere primum magnorum moralium: quia ibi disputat de eis, & soluit ea quæ hîc dicta sunt.

CAPVT II.

CAPVT II.

Vtrum eadē a vnius & totius ciuitatis sit felicitas: vtrum vita actiua, an contemplatiua præferenda sit: & in qua consistit felicitas.

Vtrum autem eadem sit dicenda felicitas singulorum hominum, & ciuitatis, vel non eadem, reliquum est videre.

VTrum autem felicitatem eandem esse dicendum vniuscuiusque hominum, & ciuitatis, vel non eandem, reliquum est dicere.

b Manifestum autem & hoc. Omnes enim vtique confitebuntur esse eandem. Quicumque enim in diuitiis viuere bene ponunt in vno, isti & ciuitatem totam; si fuerit diues, beatificant. Et quicumque tyrannicam vitam maximè appretiantur, isti & ciuitatem plurimis principantem felicissimam esse dicent vtique. Si etiam aliquis vnum propter virtutem recipit, & ciuitatem feliciorem dicet eam quæ studiosorum.

Manifestum verò & hoc. Omnes enim fatererentur esse eandem. Nam quicumque in diuitiis beatam vitam posuerunt, hi ciuitatem quoque totam, si opulenta sit, beatam fatebuntur. Et quicumque tyrannicam vitam aliis præfecerunt, hi ciuitatem latè dominantem beatissimam esse dicent. Quisque id vnum per virtutem recipit, is & ciuitatem beatiorem dicet, si sit studiosior.

c Sed iam duo hæc sunt, quæ consideratione egent. Vnum quidem, vtrum eligibilior vita, quæ per simul politizare, & communicare ciuitate, vel magis quæ peregrina, & à politica communione absoluta. Adhuc autem quam politiam ponendum, & qualem dispositionem ciuitatis optimam, siue omnibus existentes eligibili communicare ciuitate, siue & quibusdam quidem non, plurimis autem.

Sed hæc iam duo sunt, quæ indigent consideratione. Vnum, numquid vita illa præferenda sit, quæ versatur in Republica, & in communi societate, an potius vita peregrina & à ciuili societate remota. Præterea quam speciem Reipublicæ, & quam dispositionem ciuitatis optimam putare debeamus, siue ab omnibus expetenda sit communio ciuitatis, siue à quibusdam non, sed tamen à pluribus.

d Quoniam autem & politici intelle-

Cum verò ciuilis intelligentiæ & specu-

ctus & theoriæ hoc est opus, sed non circa vnumquodque eligibile: nos autem nunc hanc eligimus speculationem: id quidem accessorium vtique erit, hoc autem opus methodi huius.

e Quod quidem igitur necessarium esse politiam optimam hanc, secundum quem ordinem & quicumque vtique optime aget & viuet beate, manifestum est.

f Dubitatur autem ab ipsis qui constentur vitam cum virtute esse eligibilissimam, vtrum politica & actiua vita eligibilis, vel magis absoluta ab omnibus exterioribus, velut contemplatiua quædam, quam solam quidam aiunt esse philosophicam. Ferè enim has duas vitas hominum honoratissimi ad virtutem videntur præeligentes, & priorum, & eorum qui nunc: dico autem duas, politicam & philosophicam. Differt autem non modicum, vtro modo se habeat veritas. Necesse enim bene prudentem ad meliorem coordinare intentionem & hominũ vnicuique & communi politiæ.

g Putant autem ij quidem proximis principari, despoticè quidem factum, cum iniustitia esse maxima: politicè autem, quod quidem iniustum non habere, impedimentum autem habere qui circa seipsum iucunditati.

h Iis autem ex contrario alij existunt opinantes: viri enim solam vitam actiuam esse & politicam: in vnaquaque enim virtute non esse actiones magis solitariis, quam iis qui communia agunt & politizantibus.

i Ij quidem igitur sic existimant, ij autem despoticum & tyrannicum modum politiæ aiunt solum esse felicem. Apud quosdam autem iste & legum & politiæ terminus, quatenus despotizent vicinis. Propter quod & plurimorum legalium dispersim, vt est dicere, positorum apud plurimos, tamen si alicubi aliquid ad vnum leges respiciunt, vt imperent, coniecturant omnes, sicut in Lacedæmonia & Creta ad aduersarios coordinata sunt ferè disciplina & legum multitudo.

k Adhuc autem in gentibus omnibus, potentibus supergredi, talis potentia honorata est, velut inter Scythas & Celtas.

l In aliquibus enim & leges quædam sunt prouocantes ad virtutem hanc, sicut in Carchedone aiunt ornatum ex liliis accipere quotcumque militis

lationis hoc sit opus, non autem circa vnumquodque expetendum, præferamus & nos hanc considerationem: nam illud quidem extra propositum esset, hoc autem secundum propositum huius inuestigationis.

Quod igitur necessarium sit illam esse optimam Rempublicam, per cuius institutionem vnusquisque optime agat, & beate viuat, manifestum est.

Sed dubitatur etiam ab his, qui vitam cum virtute maxime eligendam putant, vtrum vita ciuilis & actiua sit præferenda, an potius illa vita, quæ sit ab omnibus externis soluta, ceu contemplatiua, quam solam putant quidam esse sapientis Ferè enim has duas vitas præstantissimi ad virtutem homines anteponere videntur, & antiqui & recentes: dico autem duas, ciuilem, & philosophicam. Sed refert non parum, vtrum hoc vel illo modo veritas se habet. Necesse est enim illum qui rectè sapit, ad melius propositum se disponere, & priuatim vnumquemque hominem & publicè ciuitatem.

Putant quidam in gubernando alios, si cum dominatu fiat, iniuriam esse summam: si ciuiliter, cessare quidem iniuriam, sed impediri vitæ tranquillitatem.

Alij verò contra hæc omninò putant ciuilem & actiuam vitam solam esse viri: in singulis enim virtutibus nulli esse maiorem operandi facultatem, quam his qui in Reipublicæ gubernatione versantur.

Sunt etiam qui aliis dominari, & tyrannicum Reipublicæ modum putant solum esse beatum. Et in quibusdam ciuitatibus hic est finis legum, vt finitimis dominentur. Itaque cum plerasque constituta passim, vt ita dixerim, incegnt apud plurimos, tamen si quid vnum leges respiciunt, id coniectant omnes vt ciuitas dominetur, sicut in Lacedæmone & Creta ad bellum ferè ordinata est disciplina iuuentutis & legum multitudo.

Præterea apud gentes omnes, quæ possunt præualere, huiusmodi honoratur potentia, ceu apud Scythas, & Persas, & Thraces, & Gallos.

Quibusdam enim leges sunt ad huiusmodi prouocationes virtutum, vt apud Carthaginenses ornatum ferunt annulorum accipere pro numero expeditionum, in qui-

militauerunt. Erat autem aliquando & circa Macedoniam lex, eum qui nullum occidisset inimicorum virum, circumcingi capistro. Inter Scythas autem non licebat bibere in festo quodam scyphum circumportatum ei, qui nullum inimicum occidisset. Inter Iberos autem, qui sunt gens bellicosa, tot numero obeliscos commassant circa sepulchrum, quot vtique peremerint inimicorum. Et alia multa vtique apud alios sunt talia, hæc quidem legibus comprehensa, hæc autem consuetudinibus.

m Quamuis videbitur vtique valde inconueniens esse fortè volentibus considerare, si hoc est opus politici, posse speculari qualiter principetur & despotizet vicinis & volentibus & non volentibus. Qualiter enim vtique erit hoc politicum aut lege feribile, quod neque legale est? Non legale autem, non iustè solum, sed & iniustè principari: imperare autem est & non iustè. Neque enim medici, neque gubernatoris opus est suasisse, aut sanasse, huius quidem eos qui curantur, huius autem nautas. Sed videntur multi despoticam putare esse politicam, & quod quidem singuli sibi non aiunt esse iustum neque expediens, hoc non verecundantur ad alios studentes. Ipsi quidem enim apud se iustè principari quærunt, ad alios autem nihil curant iustorum.

n Inconueniens autem, si non naturâ hic quidem despotizans est, hic autem non despotizans. Quare si quidem habet hoc modo, non oportet omnibus tentare despotizare, sed despotibus: sicut neque venari ad salsiciam vel hostiam homines, sed ad id quod est ad hoc venabile: est autem venabile quodcumque syluestre fuerit esibile animal.

o At verò erit vtique, & secundum seipsum vna ciuitas felix quæ politizat, videlicet bene. Siquidem contingit ciuitatem habitari alicubi secundum seipsam legibus vtentem studiosis, cuius coordinatio politiæ non ad bellum, neque ad imperandum erit aduersariis: nihil enim existit tale.

p Palam ergo, quia omnes quæ ad bellum curas, bonas quidem ponendum, non autem tanquam finem omnium summum, sed illius gratia has. Studiosi autem legislatoris est considerare ciuitatem, & genus hominum,

bus militauerint. Fuit etiam quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hostem interfecisset, capistro cingi. Apud Scythas verò non licebat solemnibus epulis pateram circumlatam accipere ei, qui nullum occidisset hostem. Apud Iberos quoque pugnacem gentem tot obeliscos erigere circa sepulchrum mos est, quot homines ex numero hostium necauerit. Et alia apud alios sunt huiusmodi complura, legibus, aut moribus constituta.

Atqui videretur forsan nimis absurdum esse si quis considerare velit, an hoc propositum esse debeat eius qui legibus instituit ciuitatem, prouidere scilicet vt illa dominetur finitimis & volentibus & inuitis. Quomodo enim id ciuile, aut lege faciendum, quod ne legitimum quidem est? Neque enim legitimum non solum iustè, verum etiam iniustè dominari: subdere veri est & non iustè. Atqui nec in aliis scientiis videmus. Nec enim medici, neque gubernatoris est id persuadere ægrotis & nautis, vel vim afferre. Sed plerique videntur existimare ciuilem disciplinam esse dominari, & quod in seipsos fieri nollent, hoc in alios facere non erubescunt. Ipsi pro se iustitiam quærunt, pro aliis verò nulla eis iustitiæ cura est.

Hoc autem absurdum, nisi tales sint natura, vt alter dominari debeat, alter non. Quod si est ita, non est conandum omnibus dominari, sed illis duntaxat, qui dominabiles sunt, sicut nec venari hominem ad mensam, vel sacrificium, sed illud quod venabile est: est autem venabile omne animal, quod sit natura ferum, & esui aptum.

Enimuerò fieri potest, vt sit ciuitas vna seorsum per seipsam beata, videlicet si gubernetur rectè. Nam potest esse sita in loco penitus separato, & legibus vti laudabilibus: cuius Reipublicæ constitutio non ad bellum, neque ad superandum hostes sit.

Patet igitur, quod omnia rei bellicæ studia bona sunt existimanda, sed non vt finis supremus, sed gratia illius. Studiosi autem legum positoris est considerare vrbem, ac naturam hominum, & omnem aliam communionem vita laudabilis

& omnem aliam communicationem, vita bona qualiter participabunt & contingente sibi felicitate. Differentt tamen statutorum quædam legalium, & hoc legislatiuæ est videre, si aliqui extirerint vicini, quali ad quales studendum, aut qualiter deuenientibus ad quoscumque vtendum. Sed hoc quidem posterius vtique sortietur congrua consideratione ad quem finem oportet optimam politiam tendere.

q Ad eos autem qui confitentur quidem vitam, quæ cum virtute, esse eligibilissimam, differentes autem de vsu ipsius, dicendum nobis ad vtrosque ipsos. Ij quidem enim reprobant politicos principatus, putantes vitam liberi alteram quandam esse à politica, & omnium eligibilissimam, ij autem hanc optimam. Impossibile enim nihil agentem agere bene. Bonam autem actionem & felicitatem esse idem.

r Quia hæc quidem vtique dicunt rectè, hæc autem non rectè. Ij quidem quod liberi vita melior quam despotica: hoc enim verum. Neque enim seruo inquantum seruus, vti venerabile. Iussio enim quæ de necessariis, nullo participat honestorum.

s Putare verò omnium principatum esse despotiam, non rectum. Non enim minus distat liberorum principatus ab eo qui seruorum, quam rursum quod natura liberum à natura seruo, determinatum est autem de ipsis sufficienter in primis sermonibus.

t Magis autem laudare sine actione esse quam agere, non verum. Felicitas enim actio est. Adhuc autem multorum & pulchrorum finem habent quæ iustorum & temperatorum actiones.

u Et quidem fortè vtique existimabit aliquis, iis ita determinatis, quòd dominans esse omnium optimum. Sic enim vtique plurimarum & pulcherrimarum dominus erit actionum. Quare non oportet potentem principari, parcere proximo, sed magis auferre, & neque patrem pueros, neque pueros patrem, neque totaliter amicum, amicum nullum reputare, neque ad hoc curare. Quod enim optimum, eligibilissimum, bene autem agere optimum.

x Hoc quidem igitur verè dicunt fortè, siquidem existit priuantibus, & vim inferentibus, quod entium eligibilissimum. Sed fortè non est possibile quo participent quantum fieri potest felicitatem. Differentia tamen erit in quibusdam legum institutis constituendis, & hoc pertinet ad eam disciplinam, quæ est de legibus ponendis, videre, si qui sunt finitimi populi, qualia ad quales exercenda sint, & quemadmodum cum singulis conuersandum. Verum de hoc postea suo loco considerationem faciemus, ad quem finem debeat optima Reipublicæ constitutio tendere.

Ad confitentes autem vitam cum virtute esse maximè recipiendam, sed contendentes de illius vsu, dicendum est nobis. Sunt enim qui despiciunt magistratus ciuitatis, putantes ingenui hominis esse aliam vitam quam ciuilis, & omnibus præferendam. Alij verò hanc optimam putant. Impossibile enim nihil agentem bene agere. Bene autem agere ac felicem esse idem est.

Vtrique eorum quædam dicunt rectè, & quædam non rectè. Nam liberi quidem hominis vitam meliorem esse quam in dominando occupati, verum est. Nihil enim egregium est seruo vti inquantum seruus. Iussus enim domini in rebus necessariis, nihil habet decorum.

At putare omnem gubernationem esse dominationem, nequaquam est verum. Non enim minus distat liberorum gubernatio à dominatione seruorum, quam differat natura liber à natura seruo, de quo sufficienter in superioribus libris determinatum fuit.

Sed laudare magis nihil agere, quam agere non est rectum, nam felicitas actio est. Preterea multorum & præclarorum finem habent iustorum, temperatorúmque actiones.

Quinimo respondebit fortasse aliquis, quod potestatem habere optimum esset: sic enim plurimas ac pulcherrimas res agere posset. Itaque is qui dominus agendi esse potest, hanc facultatem dimittere aliis non debet, sed sibi arridere, neque filium patris, neque parentem filij, neque amicum amicitationem habere. Nam quod optimum sit, in nobis ipsis asciscere debemus, optimum autem est bene agere.

Hoc illi forsan rectè dicerent, si modo existeret auferentibus ac violantibus illud, quod esset omnium maximè optandum. Sed fortasse is id fieri non potest, falsóque hoc existere,

existere, sed supponunt hoc. Non enim adhuc bonas actiones contingit esse ei qui non differt tantum, quantum vir à muliere, aut pater à natis, aut despotes à seruis. Quare qui transgreditur, nihil vtique tantum diriget posterius, quantum iam transgressus est virtutem. Similibus enim bonum & iustum in parte. Hoc enim æquale & simile. Non æquale autem æqualibus, & non simile similibus, præter naturam. Nullum autem eorum quæ præter naturam, bonum.

y Propter quod & si aliquis alius fuerit melior secundum virtutem, & secundum potentiam actiuam optimus, huic bonum assequi, & huic obedire, iustum. Oportet autem non solum virtutem, sed etiam potentiam existere, secundum quam erit actiuus.

z Sed si hæc dicimus benè, & felicitatem bonam operationem ponendum, & communiter omnis ciuitatis vtique erit, & secundum vnumquemque optima vita, quæ actiua. Sed actiuam non necessarium esse ad alteros, sicut putant quidam, neque meditationes solas has esse actiuas, quæ euentium gratia fiunt ex agere, sed multò magis eas quæ per se perfectæ, & eas quæ ipsarum gratia theorias & meditationes. Bona enim actio finis: quare actio aliqua. Maximè autem agere dicimus & dominos extrinsecarum actionum architectorias intelligentibus.

aa At verò neque sine actione esse necessarium ciuitates secundum se locatas, & ita viuere eligentes. Contingit enim secundum partes & hoc accidere. Multæ enim communicationes ad inuicem partibus ciuitatis sunt. Similiter autem & hoc existit circa vnumquemque hominum. Vacationem enim vtique Deus habebit bene, & totus mundus, quibus non sunt extrinsecæ actiones præter proprias quæ ipsorum.

bb Quod quidem igitur eandem vitam necessarium esse optimam vnicuique hominum & communiter ciuitatibus & hominibus, manifestum est.

D. Alb. Mag. Politic.

supponunt. Non enim amplius bonas actiones illas esse contingit, nisi tantum ipse præstet, quantum vir mulieri, & pater filiis, & dominus seruo. Quare is qui violaret, nihil tantum proficeret postea, quantum iam à virtute ipsa recessit. Paribus enim honestum & iustum in parte. Hoc enim iustum non par, non par autem paribus, & non simile similibus, præter naturam est. Nihil autem bonum, quod sit præter naturam.

Quapropter & si alius quidem sit melior secundum virtutem, & secundum potentiam actiuam in rebus optimus, huic sequi honestum est, & huic parere iustum. Sed oportet illi non virtutem solum, verum etiam potentiam existere, per quam sit actiuus.

Quod si hæc vera sunt, & felicitas in bene agendo est reponenda, & publicè totius ciuitatis, & priuatim singulorum vita illa erit optima, quæ sit actiua. Verumtamen actiuum non est necessarium esse ad alios, quemadmodum quidam putant. Neque eas meditationes solum esse actiuas, quæ gratia eorum fiunt quæ exagendo preueniunt, sed multo magis, quæ in seipsis finem habent, & suiipsius gratia fiunt contemplationes & meditationes. Bene agere enim finis est: quare & actio quædam. Maximè autem propriè dicimus agere etiam externis actionibus, eos qui intelligentia & cogitatione operibus præsunt, architectis.

Quinimò neque sine actione esse necessarium eas ciuitates, quæ posite sint in solitudine, & est ita viuere eligentes. Fieri enim potest, vt paribus inter se agere contingat. Multæ enim communicationes ad inuicem sunt partibus ciuitatis. Similiter autem hoc existit vnicuique hominum. Vix enim Deus bene se haberet, & mundus totus, quibus non sunt actiones externæ præter proprias ipsorum.

Quod igitur necessarium sit eandem esse vitam optimam priuatim vnicuique hominum, & publicè ciuitatibus, & hominibus, manifestum est.

CAPVT II.

a Secundum capitulum, in quo agit de optima politia in comparatione ad felicitatem, habet duas partes. In prima enim disputat hanc quæstionem, scilicet vtrum sit eadem felicitas vnius hominis & ciuitatis, vel non eadem: & hoc secundum opinionem eorum qui in exterioribus bonis ponebant felicitatem. In secunda docet soluere secundum veritatem, ibi, *Studiosi autem legislatores est*, &c. Prima adhuc diuiditur in partes duas, in quarum prima ponit opiniones diuersorum circa felicitatem. In secunda disputat quandam quæstionem secundum diuersos. Et est quæstio hæc, vtrum scilicet absoluta vita à communicatione exteriori, sicut est contemplatiua, quam vocant philosophicam, vel vita ciuilis & politica, quæ est in ordine communicationum, sit melior & felicior, & incipit, ibi, *Dubitatur autem ab ipsis*, &c. Sententia est hæc, quòd ponit quæstionem, vtrum felicitas eadem sit vniuscuiusque hominis & ciuitatis, vel non eadem: hoc enim post omnia dicta relinquitur dicendum. Et statim determinat quæstionem secundum quosdam, & dicit, quòd omnes qui de felicitate loquuntur, confitentur quòd vna & eadem est: quod etiam probat inducendo. Quia quicunque in diuitiis ponunt felicitatem & bene viuere in vno homine, isti etiam ciuitatem totam, quando diues fuerit, beatificant: similiter qui potentiam dicunt summum bonum & imperium super alios siue victoriam, quæ vocatur tyrannica vita, isti etiam dicunt, quòd ciuitas pluribus principans, felicissima est, sicut & homo. In dominatu enim summam ponunt fortunam, quam dicunt esse felicitatem. Si etiam aliquis recipit vnum hominem, & dicit eum esse felicem propter virtutem, ille etiam ciuitatem studiosorum dicit esse felicem. De his verò qui dicebant summum bonum voluptatem, non inducit: quia sicut dicit in ethic. hæc vita secundum est, nec est digna vt inter vitas humanas computetur. Quia ergo omnium confessio est, quòd eadem est felicitas hominis & ciuitatis, quæcunque illa sit, relinquitur quòd de duobus sit inquirendum. Vnum est, vtrum eligibilior sit vita, quæ est per simul politizare & communicare in ciuitate, vel magis eligibilis sit vita quæ peregrina est ab hoc & absoluta. Secundum est, quam politiam sit ponendam optimam, & qualem dispositionem ciuitatis sit ponendum optimam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Vtrum autem felicitatem eandem esse dicendum vniuscuiusque hominum, supple, singulariter, & ciuitatis, supple, in communi, vel non eadem, reliquum est dicere, id est, restat post omnia hæc dicendum.

b Et statim determinat quæstionem, ibi, Manifestum autem autem & hoc, per antè dicta scilicet. Et ostendit quomodo, ibi, Omnes enim vtique confitebuntur esse eandem, vniuscuiusque scilicet & ciuitatis. Et hoc probat inducendo, ibi, Quicunque enim in diuitiis viuere bene ponunt in vno, homine scilicet singulari, isti & ciuitatem totam, si fuerit diues, beatificant, id est, felicem dicunt. Quicunque autem tyrannicam vitam, id est, dominalem cum potentia, maximè appretiantur, tanquam scilicet summum bonum, isti &, id est, etiam ciuitatem pluribus principantem felicissimam esse dicent vtique. Si etiam aliquis vnum, ciuem scilicet vel virum, propter virtutem recipit, supple, esse felicitandum, &, id est, etiam ciuitatem felicioremdicit eam quæ studiosorum est, id est, virtuosorum, ciuium scilicet. Sic ergo quæstio determinata est, quòd eadem felicitas est vniuscuiusque hominis & ciuitatis.

c Et subdit, quod duo remanent inquirenda quæ dicta sunt in sententia, ibi, Sed iam duo hæc sunt considerandа. Vnum quidem, vtrum eligibilior vita, supple, sit, quæ per simul politizare & communicare ciuitate, supple, est, vel magis quæ peregrina, supple, vita est, & à politica communione absoluta. Adhuc autem, secundum scilicet quod est inquirendum, quam politiam ponendum, supple, esse optimam, & qualem dispositionem ciuitatis optimam, supple, esse ponendum. Et subdiuidit, ibi, Siue omnibus existente eligibili communicare ciuitate, siue non omnibus, sed quibusdam quidem non, plurimis autem.

d Et explanat quæstionem vlterius, ibi, Quoniam autem & politici intellectus & theoriæ hoc est opus, scilicet communicare pluribus, sed non quod circa vnumquodque eligibilia: quia quod vnicuique est eligibile, vitæ monasticæ conuenit, quæ est vniuscuiusque secundum seipsum: nos autem nunc, in hac scientia scilicet, hanc eligimus speculationem, quid scilicet sit eligibile ciuitati & communicationi pluriumid quidem accessorium vtique erit, scilicet quid sit eligibile vnicuique, hoc autem, quid sit scilicet eligibile ciuitati, opus methodi huius, supple, est, hoc enim intendit hæc methodus.

e Ex omnibus his ponit conclusionem quæstionis huius, ibi, Quòd quidem igitur necessarium, est, supple, politiam esse optimam hanc, secundum quem, id est, secundum aliquem, ordinem, & quicunque, supple, ciuium, vtique optimè aget & viuet beatè, manifestum est: secundum enim omnem sufficientiam non viuet beatè, nisi in ciuitate, vt in antè habitis probatum est.

f Deinde cum dicit, Dubitatur autem ab ipsis, &c. ponit disputationem ad duo quæ dixit restare inquirenda, scilicet vtrum actiua vita quæ communicatiua est multis in ciuitate, vel contemplatiua, quæ philosophica est, magis eligibilis sit. Et rationem tangit quare de his disputet dicens, quòd honorabilissimi viri ad virtutem, semper has vitas duas prælegerunt: & non modicum differt vtro modo se habeat veritas. Et statim ponit rationes vtriusque partis, & necesse est, vt dicit, quòd prudens homo ad meliorem vitam totam intentionem coordinet. Et statim ponit rationes eorum qui contemplatiuam vitam prælegunt. & ponit tres rationes per ordinem. Prima est, quòd dicunt, quòd aliis principari primò fortium est despoticum, id est, seruile & iniust... quia iniustum

iustum est, quos natura æquales genuit, quod alter alteri dominetur, vt dicit Gregorius. Secunda est, quòd esse in communicatione, magnum dat impedimentum iucunditati quam homo debet habere circa seipsum. In contrarium autem alij obiiciunt: dicunt enim, quòd sola vita actiua est vita hominis: vita autem hominis ad seipsum non est perfecta nisi politizet secundum virtutem ad alios in communicatione. Postea ponit epilogum, quòd illi qui dicunt de actiua vita secundum virtutem & contemplatiua, talibus rationibus sic dicunt. Et inducit rationem eorum qui dicunt præeligendam esse vitam tyrannicam. Hæc est sententia. Litera verò planissima est, & sic ordinanda. Dubitatur autem ab ipsis qui confitentur vitam cum virtute esse eligibilissimam, vtrum politica & actiua vita eligibilis, supple, sit, vel magis absoluta ab omnibus exterioribus, velut contemplatiua quædam, quam solam, scilicet vitam, quidam aiunt esse philosophicam. Et ratio est: quia Philosophi est intendere rationem veritatis circa singula. Et ponit rationem quare quærendum sit de his, ibi, Ferè enim has duas vitas hominum honorabilissimi ad virtutem videntur præeligentes, supple, esse, & priorum, id est, antiquorum, & eorum qui nunc. Et explanat, ibi, Dico autem duas, scilicet politicam, & philosophicam. Et ratio est: quia politici contendunt ad perfectionem virtutis moralis & felicitatem ciuilem: Philosophi autem contendunt ad perfectionem virtutis intellectualis & felicitatem contemplatiuam siue intellectualem. Deinde subdit de difficultate quæstionis, ibi, Differt autem non modicum, vtro modo se habeat veritas. Et ponit rationem, ibi, Necesse enim, supple, est, bene prudentem ad meliorem, scilicet vitam coordinate intentionem, & hominum vnicuique, est hoc necesse, supple, & communi politiæ, supple, est hoc necesse.

g Deinde ponit rationem eorum qui laudant virtutem, & non ciuilem vitã, ibi, Putant autem ij quidem, qui scilicet laudant virtutem, proximis principari, despoticè quidem factum, supple, esse, id est, seruili communicatione, sicut in primo huius scientiæ libro ostensum, & cum iniustitia esse maxima: politicæ autem vitæ esse, quod quidem iniustum non habere, id est, quod quidem nihil habet iniustitiæ: & ideò dicunt vitam principantem aliis esse iniustam, & ideò neque politica, neque secundum virtutem. Et inducunt aliam rationem, ibi, Impedimentum autem habere ei quæ circa seipsum iucunditati. Et est ratio. Quia quidem dum intendit aliis principando, non potest circa seipsum felicitati contemplatiuæ intendere, quæ sola habet iucunditatem & delectationem, cui nihil est contrarium, vt probatur in tertio Ethic.

h Iis autem è contrario alij existunt opinantes. Et ponit rationem, ibi, Viri enim, vniuscuiusque, supple, solam vitam actiuam esse dicunt & politicam. Et ex hoc arguunt, ibi, In vnaquaque autem virtute, cardinali scilicet, dicunt, supple, non esse actiones magis solitarias, quam his qui communia agunt, hoc est, quòd illæ sunt maximè actiones secundum virtutem, quæ circa communia sunt, & politizantibus, supple, conueniunt. Et fundant se super hoc quod dicitur in principio Ethic. quòd diuinum est hoc, scilicet quod est hominis: diuinius quod est ciuitatis, diuinissimum autem quod est gentis.

i Deinde ponit epilogum, Et concludit hanc partem, ibi, Hi quidem igitur sic existimant, hi autem despoticum & tyrannicum modum politiæ aiunt solum esse felicem, & illi sunt qui gloriam & potentiam summum bonum ponunt, vt tyrannicè politizent. Et inducit, quod hic est apud multos legum & politiæ terminus. Vnde legaliter & dispersim apud diuersas nationes positæ sunt, sicut in Lacedæmonia & Creta, verbi gratia, disciplina contra aduersarios ordinata est & legum multitudo, vt scilicet honoretur, qui aduersarium superat, tanquam felix & beatus. Vlterius addit, quòd in gentibus omnibus potentia supergrediendi inimicos, semper honorata est, tanquam beatitudo sit in illa: velut inter Scythas & Celtas, & leges quædam sunt positæ prouocantes ad virtutem hanc, scilicet subiiciendi inimicos, sicut in Carchedone aiunt legislatores scilicet, ornatum, id est, coronam, ex liliis accipere quotcunque ex militibus in militiis optimè militauerunt. Aliud exemplum inducit, scilicet quod aliquando in Macedonia lex erat, qui nullum inimicorum occidisset virum, circumcingi capistro, tanquam vilem & abiectum. Vlterius inducit aliud exemplum, quod inter Scythas, qui sunt gens barbara Sclauorum, in festo quodam, scilicet Dei sui, qui Bacchus erat, scyphum circumportatum singulis, tyronibus scilicet, non licebat bibere ei qui nullum occiderat inimicum, eò quod reputabant talem infelicem. Vlterius inducit aliud exemplum, quod inter Iberos, qui sunt gentes quædam in Hispania positæ, & sunt gentes bellicosæ, quando aliquis de tyronibus patriæ vel fortioribus moritur, tot numero obeliscos commassant circa sepulchrum, quot peremit inimicorum, in demonstrationem felicitatis eius. Et post hoc vniuersaliter subiungit, quòd alia multa talia legibus sunt comprehensa apud diuersas nationes, & apud alios consuetudinibus, & quod hoc non fecissent, nisi tyrannidem & subiectionem inimicorum & potentiam summum bonum reputassent. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Ij autem despoticum & tyrannicum modum politiæ aiunt solum esse felicem. Et inducunt rationem, ibi, Quia apud quosdam, supple, est, iste & legum & politiæ terminus, id est, finis, quatenus despotizent vicinis, id est, subiiciant seruiliter vicinos. Et videtur concordare cum legibus quæ captos in bello & reseruatos ad vitam dicunt esse seruos. Et hoc est quod subdit, ibi, Propter quod plurimorum legalium dispersim, vt est dicere, positorum apud plurimos, id est, apud diuersas nationes, tamen in hoc concordant, si alicubi aliquid ad vnum leges respiciunt vt imperent, coniecturant omnes. Omnes enim volunt imperare etiam vt non sibi imperetur. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Lacedæmonia & Creta ad, id est, contra aduersarios coordinata sunt ferè disciplina, id est, consuetudo, & legum multitudo,

hoc est, quia omnes ordinauerunt ad hoc consuetudines & leges, vt aduersarij tyrannicè subiiciantur.

Et inducit adhuc alia exempla, barbarorum scilicet, ibi, Adhuc autem in gentibus omnibus potentibus supergredi, scilicet inimicos, talis potentia honorata est, tanquam, supple, summa felicitas & beatitudo, velut inter Scythas & Persas & Thraces & Celtas. Scythæ sunt gens Sclauorum: Celta est quædam insula maris.

l In aliquibus enim, supple, gentibus, & id est, etiam leges quædam sunt prouocantes ad virtutem hanc, scilicet subiiciendi inimicos sibi. Et dat exemplum, ibi, Sicut in Carchedone nunt accipere ornatum, id est, coronam ex liliis quotcumque militiis militauerunt, supple, ad subiectionem inimicorum. Et inducit aliud exemplum, ibi, Erat autem & aliquando circa Macedoniam lex, vbi regnauit Alexander Macedo, eum qui nullum occidisset inimicorum virum, circumcingi capistro, in vituperium scilicet, tanquam esset exprobrabilis & infelix. Et inducit adhuc aliud exemplum, ibi, Inter Scythas autem, Sclauos scilicet non licebat bibere in festo quodam, scilicet Bacchi, scyphum circumportatum, quem Anglici Vuisheile vocant, nos autem garsel, & est bibere ad æquales potus, ei qui nullum occidisset inimicum. Inter Iberos autem, id est, Hispanos qui sunt gens bellicosa, tot numero obeliscos commassant circa sepulchrum, imagines eorum scilicet ponentes, quot vtique peremerint inimicorum. Et vniuersaliter subdit, ibi, Et alia multa vtique apud alios sunt talia, hæc quidem legibus comprehensa, hæc autem consuetudinibus. Et vult, quòd ex his omnibus inferatur, quòd nisi nationes illæ reputarent victoriam super inimicos summum bonum & felicitatem, ista non facerent.

m Deinde cum dicit, Quamuis videbitur valde, &c. arguit contra inductam opinionem, quæ dicit, quòd despotizare & tyrannicè principari super alios, sit felicitas. Et ponit sex rationes. Prima ratio est, quòd non potest esse politicum & legale siue lege feribile, quod est illegale & iniustum; sed principari volentibus & noleutibus despoticè, id est, seruiliter, est illegale siue iniustum: ergo non potest esse politicum. Secunda ratio sumitur à simili. Quia sicut medici opus non semper est sanare, & sicut gubernatoris non semper est portum attingere, & sicut rhetoris non semper est persuasisse, sed sicut dicitur in top. si de contingentibus nihil omiserint, sufficienter dicemus eos habere finem in se ad minus, etsi non in alio: ita politici non semper est principari, sed si disponendo ciues optimè ad virtutem, doceat qualiter principandum est in ciuitate, sufficienter habet finem: ergo non debuit diffiniri optima politia ad principandum secundum actum & nolentibus & volentibus, sicut ad eligibilissimum bonum. Tertia ratio sumpta à regula iustitiæ, quæ est, Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris: nullus autem vult, quòd sibi alius despoticè principetur, quin imò debet verecundari, quòd aliquis faciat quod sibi nec iustum nec expediens esse videtur. Quarta ratio, quòd inconueniens est, si despotizare non est secundum naturam, quod vnus sit despotizans, & alius non despotizans: ergo optima politia non debuit poni in despotizando: quia non est secundum naturam. Et dat simile. Quia sicut non omne animal venabile est ad hostiam Diis immolandam, sed syluestre animal ad hoc venabile est solum: ita non omnis homo est ad hoc quod sibi aliquis despoticè principetur, sed solum seruus, liber autem non. Et qui sint tales, dictum est in primis sermonibus, id est, in primo huius scientiæ libro. Cum ergo politia in ciuitate optima, sit ordo communicationis liberorum, optima politia non potest despoticè imperare. Quinta ratio est, quòd ea quæ sunt ad finem, non debent poni finis: vsus autem armorum & bellicorum est ad optimam politiam instituendam vel defendendam: ergo non debet poni optima politia. Sexta ratio est sumpta ab actu optimi legislatoris, quod est quòd consideret ciues secundum diuersitatem generis ciuium, & secundum alias quascumque communicationes secundum quas conuiuunt, & consideret qualiter in illis communicationibus participabunt vita bona, & contingente sibi felicitate secundum communicationem qua conuiuunt. Quia alia est communicatio carnificum, alia est piscatorum, & sic de aliis: & hoc opus legislatoris est ad eligibilissimam vitam: ergo eligibilissima vita non est in despotico principatu. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quamuis videbitur vtique valdè inconueniens esse fortè volentibus considerare, supple, secundum rationem. Et dicit quid, Si hoc est opus politici, posse speculari qualiter principetur & despotizet, aliquis, supple, vicinis & volentibus & non volentibus. Et tangit medium primæ rationis, ibi, Qualiter enim vtique erit hoc politicũ aut lege feribile, quod neque legale est? Et assumit. Non legale autem, supple, est, non iustè solum, sed etiam iniustè principari: imperare autem est, id est, contingit, &, id est, etiam, non iustè: & debet suppleri: ergo non est legale: & si non est legale, ergo non potest esse eligibilissimum opus, quod est felicitas. Et assumit medium secundæ rationis ad hoc idem probandum. Neque enim medici est suasisse & sanasse, neque gubernatoris portum attigisse. Et repetit. Huius quidem, scilicet medici, eos qui curantur, supple, ex infirmitate: huius autem, scilicet rhetoris, eos quibus persuaderur: illius autem nautas, duxisse, supple, ad portum. Et vult, quòd subintelligatur quod dixit in topicis, quòd si vnusquisque eorum nihil de contingentibus omiserit, quin omnia disponat in suo ordine ad finem eligibilissimum, tunc optimè agit opus suum. Et aduersatur, quod illi non ita faciunt, ibi, Sed videntur multi despoticam putare esse politicam, & quod quidem singuli sibi non aiunt esse iustum neque expediens, hoc non verecundantur ad alios studentes: quod maxima iniustitia est. Vnde Act. 15. dixit Petrus: Vt quid tentaris alios imponere onus, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus? Et ostendit, quòd in proposito casu directè simile sit, ibi, Ipsi quidem enim apud se iustè principari quærunt, ad alios autem nihil

nihil curant iustorum.

n Et procedit vlterius ostendens hoc esse iniustum, ibi, Inconueniens autem, supple, est, si non natura hic quidem despotizans, id est, seruiliter dominans, hic autem non despotizans: & hoc est in omnibus quos natura æquales genuit. Ex his arguit subdens. Quare siquidem habet hoc modo, non oportet omnibus despotizare, sed despotibus, id est, seruis. Et dat simile, ibi, Sicut neque venari, supple, oportet ad salcitiam (salcitiæ autem dicuntur falsæ assaturæ qua condiuntur, & falsæ sunt, vt delectabilius comedantur) vel hostiam, diis scilicet offerendam, homines, supple, venentur, sed ad id quod est ad hoc venabile. Et dicit quodnam est illud. Est autem venabile quodcumque syluestre fuerit esibile animal. Et vult, quòd inferatur, quòd similiter despotico principatu non subiiciatur quilibet homo, sed seruus.

o Et supponit aliam rationem, ibi, At verò erit vtique & secundum seipsam vna ciuitas felix, quæ politizat videlicet bene, & supple, cum nulli subiicitur, & nullum subiicit despotico principatu. Et hoc probat subdens. Siquidem contingit ciuitatem habitari alicubi secundum seipsam, distinctam scilicet ab aliis, legibus vtentem studiosis, cuius coordinatio politiæ non ad bellum, supple, est, neque ad imperandum erit aduersariis: quia per se habitat, & tamen felicitatem attingit. Et hoc probat, ibi, Nihil enim existit tale, quod sit scilicet ciuitati contrarium & contra quod pugnet.

p Ex omnibus his concludit, ibi, Palam ergo, quia omnes quæ ad bellum curas, bonas quidem ponendum, supple, esse, non autem tanquam finem omnium summum, sed illius gratia has, curas scilicet bellorum. Propter quod etiam grammaticè loquendo bellum dicitur quasi minimum bonum: quia ipso pax quæritur, quæ magnum bonum est: & inquantum est ad hoc ordinatum, habet rationem boni, vt dicit Augustinus. Quæritur enim pax bello, vt in pace quilibet suo eligibilissimo bono perfruatur, sicut dicit, Assueras Esther 4. Placuit nequaquam abuti potentiæ magnitudine, sed in mansuetudine gubernare subiectos, vt maiori cunctis mortalibus pace fruerentur. Deinde cum dicit, Studiosi autem legislatoris, &c. ponit opus studiosi legislatoris, vt ex illo ostendat falsitatem istius opinionis, & soluat quæstionem: & dicit. Studiosi autem legislatoris est considerare ciuitatem, & genus hominum, nobilium & ignobilium scilicet, & omnem aliam communicationem, qua, supple, communicant in ciuitate ciues. Et quid considerandum sit, subdit, ibi; Vita bona qualiter participabunt, & contingente sibi felicitate; quilibet scilicet secundum suam communicationem. Ad hoc tamen, supple, exigitur diuersitas statutorum legalium, & hoc legislatiuæ est videre (legislatiua dicitur scientia siue potentia legalis, quæ considerat quibus, quales, & qualiter leges ponantur) si aliqui exiterint vicini, quali ad quales studendum, est aliqua legis scilicet positiuæ arte, aut qualiter deuenientibus secundum leges ad quoscumque vtendum, id est, ad quamcumque rem, quâ debet vti ciuitas in se, vel ad vicinos communicantes ciuitati. Et hæc scientia docetur non ab Aristotele, sed in codice & in digesto veteri & nouo & in instituta & infortiato cum tribus partibus. Hoc enim magis fundatur institutione imperiali, quam persuasione rationis: & ideò subdit, ibi, Sed hoc quidem posterius vtique sortietur congrua consideratione ad quem finem oportet optimam politiam tendere.

q Deinde cum dicit, Ad eos autem qui consentur, &c. incipit soluere omnes inductas dubitationes, & ostendere in quo quis verum vel falsum dicit: & habet tres partes. In prima respondet ad eos qui dicunt politicam vitam esse liberi, non subiecti politicæ ordinationi. In secunda respondet ad eos qui despoticam ordinationem dixerunt esse felicitatem. In tertia respondet ad eos qui dixerunt politicam rationem esse eius, qui omninò liber est & nullius alterius. Vnde filij non dicunt esse politicam actionem, neque serui, neque vxoris. Hæc est sententia in generali, in particulari autem patebit in expositione literæ. Dicit ergo. Ad eos autem qui consentur quidem vitam quæ cum virtute, supple, est, esse eligibilissimam, differentes autem, supple, sunt, de vsu ipsius, supple, virtutis, dicendum nobis ad vtrosque ipsos, id est, respondendum. Et ostendit qualiter differunt in vsu, ibi, Hi quidem enim reprobant politicos principatus. Et dicit rationem, ibi, Putantes, id est, quia putant vitam liberi alteram quandam esse à politica, & omnium esse eligibilissimam, id est, quia putant, quòd vita hominis liberi sit omnium eligibilissima: & liberi vita est, quæ nulli subiacet, sed sui causa est. Hi autem, id est, alij, hanc, scilicet, politicam, optimam esse dicunt. Et ponit vtramque rationem, vnam, ibi, Impossibile enim, supple, est, nihil agentem agere bene: bonam autem actionem & felicitatem esse idem, supple, dicunt vtrique: felicitas enim, vt probatur in primo Ethic. ciuilis est operatio secundum propriam & connaturalem virtutem hominis, non impeditam & perfectam: & hoc dicunt vtrique, & qui liberam, & qui politicam vitam dicunt esse optimam. Et hoc est quod sequitur.

r Quia hæc quidem vtique dicunt rectè, hoc autem, scilicet aliæ opiniones de despotica vita quod optima sit, non rectè, supple, dicunt. Sed quia isti etiam diuiduntur, ideò distinguit eos, vt respondeat singulis, ibi, Hi quidem enim, supple, dicunt, quod liberi vita melior, supple, sit, quam despotica: hoc enim verum, supple, est. Et dat rationem, ibi, Neque enim seruo inquantum seruus, supple, est, vti venerabile. Et hoc probat, ibi, Iussio enim quæ de necessariis, supple, est, nullo participat honestorum. In hoc ergo rectè dicunt.

f Et ostendit in quo non rectè, ibi, Putare autem omnium principatum esse despoticum, non rectum. Et ostendit per rationem, ibi, Non enim minus distat liberorum principatus ab eo qui seruorum, quam rursum quod natura liberum à natura seruo. Et quia hæc sufficientissimè dicta sunt in primo huius scientiæ libro, mittit ad illum subdens, ibi; Determinatum autem

autem est sufficienter de ipsis in primis sermonibus, & ibi etiam dictum est, quòd despotica scientia nihil habet venerabile.

t Quia autem adhuc remanet respondere de contemplativa & activa vita, ideò subdit, ibi, Magis autem laudare sine actione esse, quam agere, non verum. Et dat rationem, ibi, Felicitas enim actio est, ciuilis scilicet. Et adhuc inducit aliam rationem, ibi, Adhuc autem multorum & pulchrorum finem habent quæ iustorum & temperatorum actiones.

u Et quidem fortè vtique existimabit aliquis, talibus actionibus felicem, supple, & sic activa melior & vtilior est, quam contemplativa, licet pulchrior sit contemplativa. Ex his concludit, ibi, His itaque determinatis, supple, sit quod dominans esse omnium optimum, & ideo in 8. ethic. dicit, quòd regnum & monarchia optimæ sunt politiæ. Et huius addit rationem, ibi, Sic enim vtique plurimarum & pulchertimarum dominus erit actionum: quia rex omnium erit, qui optimarum erit actionum dominus, vt dicitur in 8. ethic. Et ex hoc concludit, quod nihil est despoticum in talibus, id est, seruile, ibi, Quare non oportet potentem principari, sic scilicet, parcere proximo: quia in nullo lædit eum, sed magis auferre, lædentem, supple, & neque patrem pueros, supple, oportet putare, neque pueros patrem, neque totaliter amicum nullum amicum reputare, neque ad hoc curare, id est, aliquam curam habere. Et ponit rationem, ibi, Quod enim optimum, eligibilissimum, supple, est: bene autem agere optimum: dominans autem in optimis actionibus est pro patre & domino & amico.

x De omnibus his concludit, ibi, Hoc quidem igitur verè dicunt, illi scilicet qui dicunt dominans in optimis actionibus esse eligibilissimum & optimum & melius quam dominans in contemplatione vel contemplativa vita. Et addit, fortè, ratione incertitudinis. Deinde cum dicit, Siquidem existit priuantibus, & vim inferentibus, quod entium eligibilissimum, &c. ponit rationem in contrarium: & diuiditur hæc pars in duas partes. Primò enim ponit rationes tres contra illud. Secundò redit, & soluit dubitationem superius inductam, hanc scilicet cum felicitas sit actio, quòd videtur, quòd contemplativa vita nullam habet felicitatem, eò quod nullam habeat actionem, ibi, *Et si hæc dicuntur bene*, &c. Ratio primæ partis est hæc, bona actio non est nisi viri & non effœmini sicut est mulier, neque est stulti sicut sunt pueri, sed perfecti sicut est pater, neque est eius qui non habet liberam voluntatem sicut est seruus, sed eius qui despotes est sicut est dominus. Sicut enim antè dictum est in primo huius scientiæ libro, despotica scientia est vti seruis, quando scilicet dominus bene scit seruis vti: nihil horum habet tyrannus: tyrannis enim transgressio est, & non politia. Si ergo transgrediatur tyrannus in tyrannide, nunquam tantum posterius diriget dominando hominibus tyrannicè, quantum iam virtutem transgressus est in ipsa tyrannide, despoticè scilicet imperando: quia scilicet vtitur ciuibus vt seruis. Secunda ratio est, quod bonum & iustum ciuilia sunt similia & æqualia secundum geometricam proportionem, vt scilicet libero hat quod æquatur libero, & seruo quod æquatur seruo secundum proportionem: sed quod non æquale nec simile fiat similibus & æqualibus, est præter naturam: est autem nullum quod præter naturam, bonum: ergo hoc non est bonum, quod libero fiat vt seruo, vel seruo vt libero. Ex hoc vlterius concludit, & potest esse tertia ratio, quòd si quis in tota multitudine ciuium secundum virtutem melior est, & secundum potentiam activam optimis, ciuibus scilicet, huic bonum est obsequi, & huic iustum est obedire. Et ponit causam: quia optimum cui obediendum est, non solum oportet esse optimum secundum virtutem, sed etiam secundum potentiam activam, vt possit agere optimè. Et vult, quòd ex omnibus his concludatur, quod cum nihil horum sit in despotico siue in tyrannico principatu, quod felicitas esse non potest in tali principatu. Hæc est sententia. Litera autem sic est ordinanda. Siquidem existit priuantibus, id est, spoliantibus, & vim inferentibus: si enim hoc quod est priuans inferens sicut tyrannus, potest habere optimas actiones, eò quod illi dicunt, quòd dominari multis & prouidere, optima actio sit, propter hoc quod diuinissimum opus est, id quod est generis, vt paulò antè dictum est: sed tamen non est verum, quòd tyranni bona actio sit in dominatu: vnde sequitur, quod entium eligibilissimum, supple, tunc dicunt verè qui in despotico principatu ponunt felicitatem & in tyrannico. Sed quia hoc non est verum, obiicit in contrarium, ibi, Sed fortè non est possibile existere, supple, hoc. Et non dicit fortè, eò quod dubium sit, sed quia secundum opinionem est: non enim est verum nisi secundum eos, qui in potentia & in gloria ponebant felicitatem, sicut dicitur de Nabuchodonosor Iudic. 1. quòd in hoc beatum se putabat, si omnem terram subiiceret sibi, & gloriabatur quasi potens in potentia sua & in multitudine quadrigarum suarum. Et ponit adhuc rationem, ibi, Non enim adhuc bonas actiones contingit esse & qui non differt tantum, quantum vir à muliere, & ideò emollitus & fractus mollitie non habet bonas actiones: aut pater à natis, & ideò stultus & puerulus bonas actiones habere non potest, quia sicut dicitur in 1. ethic. non differt ætate vel moribus puerulus, non enim ab ætate defectio est, sed à passione: aut despotes à seruis: & ratio est: quia qui liberum non habet consensum, actiones bonas habere non potest. Ex omnibus his vult, quòd inferatur, quòd ciuibus in despotico principatu existentibus & subiectis, quibus vtitur princeps vt seruis, non potest esse operatio secundum verum actum felicitatis: & cum eadem sit felicitas hominis & ciuitatis, ciuitas talis non potest feliciter politizare. Et hoc intendit per hanc conclusionem quam infert, ibi, Quare qui transgreditur, sicut tyrannus vel despoticè imperans, nihil vtique tantum diriget posterius, secundum virtutem scilicet & felicitatem, quantum iam transgressus est virtutem. Et hoc probat subdens. Similibus enim bonum & iustum in parte, id est, bonum & iustum ciuilis in parte proportionali existunt similibus secundum

propor

proportionem geometricam. Et dat rationem, ibi, Hoc enim æquale & simile est. Et vadit in oppositum, vt per oppositum concludat propositum, ibi, Non æquale autem æqualibus, & non simile similibus, supple, distribuere, ciuili scilicet distributione, præter naturam, supple, est: & ideò despotico principatu imperare liberis ciuibus, est attribuere liberis quod seruis, qui inæquales sunt: & ideò præter naturam est. Et arguit vltrius, ibi, Nullum autem eorum quæ præter naturam, supple, sunt bonum, est, supple. Et intendit, quod concludatur ex hoc principatus igitur despoticus non est bonum.

y Et ex hoc vlterius concludit. Propter quod & si aliquis alius principatus fuerit melior secundum virtutem, & secundum potentiam actiuam optimis, id est, in optimis, huic, scilicet principatui, bonum est assequi, ciuitatem scilicet, & huic obedire iustum, supple, est. Et subdit ostendens, quòd talis principatus consistit in duobus, in virtute scilicet, & in potentia activa, ibi, Oportet autem non solum virtutem, sed potentiam existere, secundum quam erit actiuus optimorum, id est, quod tunc ciuitatem felicem agit, quando & virtute est dispositus ad optimas operationes in tota multitudine ciuium, & tantæ potentiæ, quòd potest repellere contrarium.

y Deinde cum dicit, Sed si hæc dicimus bene, &c. determinat ea quæ dicta sunt superius de activa & contemplativa vita, & soluit dubitationem, & circa hoc duo facit. Primò improbat quod dicunt de felicitate, quòd sit actio secundum activam vitam. Secundò improbat quod dicunt, quòd meditationes siue prouidentiæ sint actiuæ quæ sunt gratiæ euenientium ex agere, ibi, *Sed actiuam non necessarium*, &c. Sententia hæc est. Duo enim dicunt illi, scilicet quod felicitas est actio secundum activam vitam: sed hoc est falsum: quia supponunt, quòd actiones secundum virtutem non sunt, nisi quæ sunt ad alterum: & aliud etiam est falsum quod ponunt, scilicet quòd meditationes siue prouidentiæ solæ sine actiuæ, quæ sunt gratia euenientium ex agere, quin imò multò magis actiones quæ sunt per se perfectæ, sicut theoriæ & meditationes, quæ sunt gratia suiipsius, quia in se sunt perfectæ & bonæ, & si non sint ad alterum, sunt perfectæ theoriæ & meditationes: actio enim finis est, actio scilicet virtutis, & hoc verum est. Dicit enim, quòd maximè illos dicimus agere, qui sunt domini extrinsecarum actionum: quia actiones eorum sunt manifestæ, & meditationes & theoriæ eorum qui ordinant extrinseca, sicut principes & consiliarij, dicuntur architectoritæ, id est principales. eò quod ordinationes sunt aliorum. Et falsificat dictum eorum, qui dixerunt, quòd ciuitates secundum se positæ, & non aliis imperantes, essent sine actione: hoc enim est falsum: quia secundum partes quæ sunt in ciuitate, sunt multæ actiones, in quibus contingit optimè agere secundum virtutem & felicitatem. Adhuc non est homo qui non habeat proprias actiones præter communes, & quilibet hominum habet vocationem cogitandi & meditandi de illis: ex quo patet, quòd contemplativa non est omnino absoluta ab actione: & sic potest esse felicitas secundum contemplativam sicut secundum activam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Sed si hæc dicimus bene, supple, quæ dicta sunt de actionibus secundum virtutem, & felicitatem bonam operationem ponendum, supple, est secundum prædicta, & communiter omnis ciuitatis vtique erit, & secundum vnumquodque, ciuium, supple, optima vita, supple, erit, quæ activa. Secundo, ibi, Sed activam non necessarium, &c. hoc posito obviat falso quod supponebat, ex quo sequebatur inconveniens, & dicit. Sed activam non est, supple, necessarium esse ad alteros, sicut putant quidam, & non rectè, supple, quia secundum quamlibet virtutem contingit hominem in se habere optimam operationem: neque meditationes solas has esse activas, quæ euenientium gratia fiunt ex agere, id est, ex ordine actionum. Et intendit dicere, quòd probauit in 10. ethic. quòd non sunt solæ theoriæ de agibilibus, sed contemplationes theorematum sunt actiones intellectus, quibus nihil est contrarium, sicut dicit ibidem, quòd delectatio est vera secundum propriam & connaturalem virtutem non impeditam. Et hoc est quod dicit, ibi, Sed multò magis, supple, dicendum est, actiones eas quæ per se perfectæ, & eas quæ ipsarum gratia, id est, talium actionum, theorias, supple, est dicendum, & meditationes. Et dat rationem, ibi, Bona enim actio finis, supple, est. Vnde sicut dicit in 10. ethic. Cum solus intellectus sit homo, actio intellectus finis hominis est: contemplatio autem theorematum actio intellectus est: & in tali actione finis hominis est & felicitas secundum naturam. Et hoc est quod concludit, ibi, Quare actio aliqua etiam in contemplativa vita finis est. Et respondet ad id quod vulgariter dicuntur actiones esse eorum qui exteriora agunt, ibi, Maximè autem agere dicimus & dominos extrinsecarum actionum: quia scilicet illæ, sicut antè dictum est, magis manifestæ sunt, & sunt circa bonum commune, quod diuinius est quam proprium, & archicheorias, supple, dicimus intelligentibus, id est, inter intellectuales meditationes, quæ sunt de communibus bonis, propter eandem causam: quia semper est melius bonum commune quam priuatum.

aa Et respondet ad id quod dixerunt de ciuitatibus seorsum positis, quia aliis non imperant, ideo sine actionibus esse. Et dicit hoc falsum esse, ibi, At verò neque sine actione esse necessarium ciuitates secundum se locatas, & ita viuere eligentes. Et dat rationem, ibi, Contingit enim secundum partes, ciuitatis scilicet, &, id est, etiam hoc accidere, actiuas scilicet esse. Et dat rationem, ibi, Multæ enim communicationes ad inuicem partibus ciuitatis sunt, secundum quod communicant & societates multis actionibus, vt in præhabitis dictum est sæpè. Similiter autem hoc existit & circa vnumquemque hominum, scilicet quod multas habet actiones bonas. Et ponit rationem, ibi, Vacationem enim, quia, supple, quilibet sibi vacat, vtique Deus habebit bene (Deum vocat enim qui principatur in politemate) & totus mundus, supple, habebit bene vacationem quibus non sunt extrinsecæ actio-

nes præter propriας quæ ipsorum, scriptoriæ: quilibet enim potest intendere propriis, & bene.

bb Postea ponit epilogum de toto capitulo, subdens. Quod quidem igitur eandem vitam necessarium sit esse optimam vnicuique homini & communiter ciuitatibus & hominibus, manifestum est.

CAPVT III.

Quanta debeat esse multitudo ad conuenientem ciuitatis magnitudinem.

a QVoniam autem procemialiter dicta sunt, quæ nunc dicta sunt de ipsis, & circa alias politias nobis consideratum est prius: principium reliquorum dicere, primò quales quasdam suppositiones oportet esse de futura consistere ad votum ciuitate.

b Non enim possibile est politiam fore optimam sine moderata abundantia: propter quod oportet multa præsupponi, quemadmodum optantes esse, tamen nihil horum impossibile: dico autem, puta de multitudine ciuium, & regionis.

c Sicut enim & aliis conditoribus, puta textori, & nauifico, oportet materiam existere idoneam existentem ad operationem (quantò enim hæc extiterit præparata melius, necesse & quod fit ab arte, esse melius) ita & politico & legislatori oportet conuenientem materiam existere idonee se habentem.

d Est autem politici successus, primum multitudo hominum, quos, quot, & quales quosdam existere oportet natura: & secundum regionem similiter quantam esse, & qualem quandam hanc.

e Putant quidem igitur plurimi congruere magnam esse felicem ciuitatem. Si autem hoc verum, ignorant qualis magna, & qualis parua ciuitas Secundum numerum enim multitudinem inhabitantium iudicant magnam.

f Oportet autem magis non ad multitudinem, sed ad potentiam aspicere. Est enim quoddam & ciuitatis opus. Quare potentem maximè hoc efficere, hanc esse maximam, velut Hippocratem non hominem, sed medicum dicet vtique aliquis esse maiorem differentia secundum magnitudinem corporis.

g Non solum, sed & si oportet iudicare respicientes ad multitudinem, non secundum contingentem multitudinem hoc putandum. Necessarium enim fortè in ciuitatibus existere & multorum seruorum numerum, & aduenarum, & extraneorum. Sed quicumque sunt

CAPVT III.

CVm verò ista nunc præmissa sint, ac de aliis Rebusp. fuerit prius à nobis consideratum: de reliquis dicendi initium faciamus, quales aliquas suppositiones esse oportet pro ea ciuitate, quæ maximè secundum votum sit constitutionem susceptura.

Neque enim fieri potest, vt optima sit Respubl. nisi opportunè adsint facultates: ex quo necesse est multa præsupponere, quasi optantes esse, tamen nullum eorum impossibile: dico autem ceu de multitudine ciuium ac de regione.

Vt enim cæteris artificibus, puta textori, & nauiculario, materiam subesse oportet aptam ad opificium (nam quantò melior hæc existit, tantò id quod fit ex arte, erit præclarius) sic & gubernatori Reip. & legum positori, oportet propriam subesse materiam aptè se habentem.

Est autem ciuilis facultatis primò videre de multitudine hominum, quam multos & quales natura esse oportet: de regione quoque eodem modo, & quanta, & qualis esse debet.

Putant plerique magnam esse debere beatam ciuitatem. Id & si verum est, ignorare tamen videntur qualis parua dicenda sit ciuitas. Existimant enim magnam ex numero habitantium.

Sed oportet non tantum ad numerum, sed magis ad potentiam respicere. Est enim ciuitatis opus quoddam: quare quæ maximè id efficere potest, hanc existimandum est esse maximam ciuitatem, ceu Hippocratem non hominem, sed medicum quis diceret esse maiorem quam alium, qui magnitudine corporis eum excedat.

Quinimò si ex multitudine iudicandum sit, non ex quauis multitudine id est existimandum. Necesse est enim forsan in ciuitatibus esse seruorum, & inquilinorum, & hospitum, grandem numerum. Sed ex his, qui sunt pars ciuitatis, & ex quibus ciuitas constat. Horum enim præcellent

pars

pars ciuitatis, & ex quibus constat ciuitas propriis partibus. Horum enim excessus multitudinis, magnæ ciuitatis signum. Ex qua autem barbari quidem multi numero egrediuntur, armorum autem viri pauci, hanc impossibile esse magnam: non enim idem magna ciuitas & multorum hominum.

h Non solum, sed & hoc ex operibus manifestum, quia difficile, fortè autem impossibile bene legibus regi eam, quæ valde multorum hominum. Earum enim quæ videntur politizare bene, nullam videmus existentem remissam ad multitudinem. Hoc autem palam est persuasionem rationum. Lex enim ordo quidam est, & bonam legislationem necessarium bonam ordinationem esse. Valde autem excedens numerus non potest participare ordine. Diuinæ enim vtique potentiæ opus hoc, quæ & hoc omne continet.

i Quoniam quod bonum in multitudine & magnitudine consueuit fieri. Propter quod & ciuitatem, cuius cum magnitudine dictus terminus existit, hanc esse optimam, necessarium.

k Sed est magnitudinis ciuitatis quædam mensura, sicut & aliorum omnium animalium, plantarum, organorum. Etenim horum vnumquodque, neque valde paruum, neque secundum magnitudinem excedes, habebit suam potentiam: sed aliquando quidem totaliter erit priuatum natura, aliquando autem praue habens: puta nauis palmi quidem non erit nauis omninò, neque duorum stadiorum: ad aliquam autem magnitudinem veniens, quandoque quidem propter paruitatem prauam faciet nauigationem, quandoque autem propter excessum.

l Similiter autem & ciuitas quæ quidem ex paucis valde, non per se sufficiens (ciuitas autem per se sufficiens) quæ autem ex multis valde, in necessariis quidem per se sufficiens sicut gens, sed non ciuitas: politiam enim non facile existere. Quis enim dux exercitus erit valde excedentis multitudinis, aut quis præco non magnæ vocis?

m Propter quod primam quidem ciuitatem necessarium esse eam, quæ ex tanta multitudine, quæ prima multitudo causa per se sufficiens est ad viuendum bene, secundum politiæ communionem.

n Contingit autem & eam quæ excedit

multitudo signum est magnæ ciuitatis. Ex qua verò ciuitate operarij quidem permulti exeunt, bellatores autem pauci, hanc impossibile est esse magnam. Non enim idem est magna ciuitas & populosa.

Quin etiam re & effectu patet, quia difficile est, & forsan impossibile, vt quæ nimium populosa sit ciuitas, optimè gubernetur. Earum certe quæ bene gubernari dicuntur, nullam videmus in populosam multitudinem esse diffusam. Patet etiam ex rationum fide. Nam lex ordinatio quædam est, & bonam legis positionem necessarium est esse bonam ordinationem. At multitudo nimium magna non potest recipere ordinationem. Diuinæ enim potentiæ id opus esset, quæ & hoc totum continet.

Cum & bonum quidem in multitudine & magnitudine consueuit fieri. Quapropter & ciuitatem illam, cuius cum magnitudine dictus terminus existit, optimam esse, necesse est.

Sed est quædam mensura magnitudinis ciuitati, quemadmodum & aliorum omnium animalium, plantarum, instrumentorum. Nam horum singula neque parua nimium, neque magnitudine excessiua, suam potentiam retinebunt: sed aut destituta erunt omninò à natura, vel malè se habebunt: ceu nauis vnius palmi, non erit penitus nauis, neque duorum stadiorum: sed si processerit ad aliquam magnitudinem, quandoque propter paruitatem malè faciet nauigationem, quandoque propter excessum.

Ita & ciuitas si ex nimium paucis sit, non est per se sufficiens: sin ex nimium multis, sufficiens quidem in necessariis erit, vt gens, sed non vt ciuitas. Respub. enim non facile est in illis constitui. Nam quis dux esset tam excessiuæ multitudinis, aut quis præco non Stentorius?

Quocirca necesse est primam esse ciuitatem illam, quæ ex ea multitudine constat, quæ multitudo prima per seipsam sufficiens sit ad bene viuendum in ciuili societate.

Recipitur verò vt ea quæ multitudinem

dif

dit secundum multitudinem, esse maiorem ciuitatem. Sed hoc non est, sicut diximus, infinitum. Quis autem sit excessus terminus, ex operibus videre facile est.

o Sunt enim actiones ciuitatis, horum quidem principantium, horum autem subditorum: principantis autem opus est iussio, & iudicium. Ad iudicandum autem de iustis & ad distribuendum principatus secundum dignitatem, necessarium cognoscere inuicem ciues quales quidem sint: tanquam vbi hoc non accidit fieri, prauè necesse fieri quæ circa principatus & iudicia. Circa vtraque enim non iustum proprio impetu agere: quod quidem in ea quæ valde multorum hominum, existit manifestè.

p Adhuc autem extraneis & aduenis facilè transumere politiam: non enim difficile latere propter excessum multitudinis.

q Palam igitur, quòd iste est ciuitatis terminus optimus multitudinis maximus excessus ad autarchiam vitæ facilè conspicabilis. De magnitudine quidem igitur ciuitatis determinatum sit hoc modo.

hanc excedit, sit maior ciuitas. Sed hoc non est, vt diximus, infinitum. Quæ verò sit huius excessus determinatio, ex operibus intelligi facilius potest.

Sunt enim actus ciuitatis imperantium atque parentium. Imperantis quidem opus est iubere ac iudicare. Ad iudicandum verò secundum iustitiam, & ad magistratus determinandos secundum dignitatem, necessarium est, vt se inuicem cognoscant ciues quales sint: quare vbi hoc non fieri contingit, necesse est, vt male res procedant circa magistratus demandandos, & circa iudicia. In vtroque certè horum nequaquam est temerè procedendum: quod in nimia multitudine manifestè contingit.

Insuper hospitibus & inquilinis facile est ad Remp. aspirare, cum non difficile sit in tanta hominum multitudine latere.

Patet igitur, quòd hæc est optima determinatio ciuitatis, vt sit maximus multitudinis excessus, quæ sit per se sufficiens ad viuendum, & facile inter se cognosci possit. De magnitudine ergo ciuitatis determinatum sit in hunc modum.

CAPVT III.

* VLtima pars est septimi libri, in qua agit de his quæ oportet præsupponi ad bonam politiam ex parte ciuitatis: & diuiditur in duas partes, in quarum prima ostendit quid oportet præsupponi ex parte loci in quo fundatur ciuitas. In secunda ostendit quid oportet præsupponi in ipsa politia; ibi, *De ipsa autem politia de quibus & qualibus*, &c. Adhuc prima pars diuiditur in tres partes, in quarum prima ostendit quid oportet præsupponi in loco in quo fundata est ciuitas. In secunda ostendit quid oportet præsupponi de distributione regionis, ibi, *De distributione autem & de agricolis*, &c. In tertia ostendit quid oportet præsupponi ex parte munitionis ciuitatis, ibi, *De locis autem munitis*, &c. Prima pars habet tres partes, in quarum prima describit loca conuenientia ciuitatibus. In secunda determinat quæ sunt partes in ciuitate necessariæ, si feliciter debeat viuere ciuitas, ibi, *Quoniam autem sicut aliorum secundum naturam constantium*, &c. In tertia parte determinat, quæ, quibus, committenda sunt in ciuitate, ibi, *Determinatis autem his*, &c. In prima parte sunt tria capitula, in quorum primo describit quantitatem ciuitatis. In secundo dispositionem regionis, ibi, *Consimiliter autem & qua de regione*, &c. In tertio describit mores habitantium in diuersis ciuitatibus ex longitudine & latitudine ciuitatis ad viam solis, ibi, *Qualis autem quodam natura*, &c. Primum capitulum, scilicet de quantitate ciuitatis, diuiditur in tres partes, in quarum prima ostendit, quòd in quadam quantitate determinata oportet esse ciuitatem, si debeat politizare. In secunda ostendit, quòd hæc quantitas non est accipienda ad numerum hominum, & quod falsa sit opinio eorum qui dicunt, quod ad numerum hominum accipienda est, ibi, *Oportet autem magis non ad multitudinem*, &c. In tertia ostendit, quòd quantitatis ciuitatis non est excessus in infinitum, & ostendit ad quem terminum oportet excrescere ciuitatem, ibi, *Contingit autem & eam quæ excedit*, &c. Circa primum duo facit. Primò ostendit quæ sunt necessaria ad bonam consistentiam ciuitatis. Secundò reprobat opinionem eorum qui dixerunt, quòd magnitudo ciuitatis felicis esset in numero ciuium in ea habitantium, ibi, *Putant quidem igitur plurimi*, &c. Dicit ergo primo, quòd ex quo hæc quæ dicta sunt, scilicet de virtute & felicitate, & actiua, & contemplatiua vita, procemialiter præmissa sunt, quòd oportet quæ circa politias consideranda sunt, prius determinare, & aliquod principium sumere ab iis: & hoc primum est, quod quia sine abundantia moderata non potest esse optima politia, oportet optantes instituere optimam politiam, multa præsupponere ex parte quantitatis ciuitatis & regionis. Et dat rationem ad hoc: eò quod sicut in artibus, textori & nauifico oportet materiam existere idoneam, antequam faciat opus, & quantò melius illa parata & disposita fuerit, tantò melius erit opus suum: ita politico &

& legislatori oportet præexistere conuenientem materiam idoneè se habentem ad opus politici & legislatoris. Et determinat quæ sit illa, dicens, quòd politici successus est primum considerare multitudinem hominum, scilicet quos, quot, & quales quosdam existere oportet natura: & secundum regionem similiter quantam esse & qualem quandam hanc. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem procemialiter dicta sunt, quæ nunc dicta sunt, de virtute scilicet & felicitate, & actiua & contemplatiua vita, &, id est, etiam circa alias politias nobis considerandum est quæ sit optima & eligibilissima. Et tangit modum, ibi, Prius principium reliquorum dicere est, id est, conuenit, primò quales quasdam suppositiones oportet esse de futura consistere ad votum ciuitate, id est, quod quædam suppositiones sunt necessariæ ad hoc quod sit ciuitas, in qua ciues politizent ad votum.

b Et dat rationem, ibi, Non enim possibile est politiam fore optimam, sine moderata abundantia. Ex quo concludit, ibi, Propter quod multa oportet præsupponi quemadmodum optantes, esse optimam scilicet politiam, tamen nihil horum impossibile est: quia si impossibile supponeretur, hoc haberi non posset, & sic inaniter supponeretur. Et dat exemplum, ibi, Dico autem supponendo scilicet, puta de multitudine ciuium, & regionis.

c Et dat rationem quæ paulò antè inducta est in sententia, ibi, Sicut enim & aliis conditoribus, id est, artificibus, puta textori, & nauifico, oportet materiam existere idoneam ad operationem, id est, quæ sit idonea ad opus suum. Et dat rationem, ibi, Quantò enim vtique extiterit hæc præparata melius, necesse &, id est, etiam quod sit ab arte, esse melius, id est, opus artis, vt telam & nauim: quantò enim melius est parata lana, tantò melior tela: & quantò melius sunt parata ligna, tantò melior nauis. Et adaptat simile, ibi, Ita & politico & legislatori oportet conuenientem materiam existere idoneè se habentem.

d Et determinat quæ sit illa, ibi, Est autem politici successus materia, supple, primum multitudo hominum quos, quot, & quales quosdam existere oportet natura: & secundum regionem similiter quantam esse, & qualem quandam hanc, scilicet multitudinem oportet esse.

e Secundò cum dicit, Putant quidem igitur plurimi, &c. reprobat opinionem eorum qui dixerunt, quòd magnitudo ciuitatis felicis esset in numero ciuium habitantium in ea. Et ponit rationes per ordinem, quod hoc non sit verum. Prima ratio est, quòd oportet vnuscuiusque magnitudinem respicere in comparatione ad actum & potentiam naturalem quia possit perficere opus suum ad quod est. Et dat exemplum, Sicut Hippocratem medicum non oportet dicere magnum à magnitudine corporis, sed magnus dicitur si potentia artis potest perficere quamlibet operationem medicinæ: ergo à simili ciuitas non dicitur magna à multitudine inhabitantium in ea; sed quando potest perficere omnia quæ sunt ciuitatis felicis. Secunda ratio est, quòd si magna diceretur ciuitas a multitudine inhabitantium, cum multi serui extranei, aduenæ necessarij sint in ciuitate, qui tamen nulla pars ciuitatis sunt, dicere quod ciuitas magna est & non partibus suis, inconueniens est. Tertia ratio est à signo: quia si ciuitas diceretur magna à multitudine inhabitantium, tunc ciuitas ex qua egrediuntur multi banausi, id est, viles mercenarij, & pauci armati, esset magna, quod valde inconueniens est: potius enim dicitur magna ciuitas magnitudine virtutis, quam multitudine inhabitantium, eò quod ciuitas potius dicat totum potestatiuum, quam totum integrale. Quarta ratio est, quòd ex opere ciuitatis manifestum est, quod difficile vel fortè impossibile est benè legibus regi eam quæ valde multorum hominum est ciuitatem. Cum ergo magna sit ciuitas quæ optimis legibus benè regitur (eò quia magna est virtute & dignitate) non à magnitudine inhabitantium dicitur magna, sed à magnitudine virtutis & dignitatis. Quinta ratio est, quòd perfuasione legis probatur hoc idem. Lex enim ordo quidam est politiæ: etiam bonam legislationem necesse est esse bonam ordinationem: valde autem excedens numerus non potest participare ordine, eò quod ordo potentiæ opus: & diuina potentia hoc etiam contineat quod omne quod est in multitudine & magnitudine, habeat tantum determinatum sibi: non ergo ab immensa multitudine dicitur magnitudo ciuitatis, sed à quantitate determinata sibi. Sexta ratio est, quæ fundatur super hoc quod dicit in lib. de anima, quòd omnium natura constantium est terminus & ratio magnitudinis & augmenti, sicut patet in omnibus animalibus & plantis: & cùm ars imitetur naturam, necesse est, quòd ita sit in operibus artis. Vnde quod non attingit quantitatem perfectam diminutione, vel excedit magnitudine, necesse est esse prauum & corruptum ad opus: sicut nauis vnius palmi perficere non potest nauigationem propter diminutionem, & nauis duorum stadiorum etiam propter enormem magnitudinem perficere non potest nauigationem. Stadium enim, vt dicitur in libro Lucij Iulij Moderati de geometricis mensuris, habet pedes 625. passus 125. Ideo Lucæ 2. in Glossa super illud, Ibant ipsi die & post, quod erat in spatio stadiorum, habetur, Stadium octaua pars milliarij est: nam 80 stadia iuxta mille passuum & ducentos significant. Et propter hoc dicit Lucius Iulius Moderatus in lib. de geometricis mensuris, quòd milliarium habet passus mille, pedes 5. stadia 8. Tantæ enim quantitatis nauis à nullo nauta gubernari potest ad opus nauigationis. Ex omnibus his infert, quod ciuitas quæ à paucis valde inhabitatur, non est sufficiens ad opus ciuitatis: & similiter ciuitas quæ ex multis valde est non necessariis, non perficit opus ciuitatis. Et dat duo similia. Nullus dux est exercitus, qui sit valde excedentis multitudinis, & nullus præco est, qui sit non satis magnæ vocis: quia conuocare non posset. Et infert ex hoc, quòd etiam in ciuitate, necesse est eam ciuitatem esse primam & præcipuam, quæ est ex tanta multitudine quæ per se sufficiens sit ad viuendum verè secundum politicam communicationem. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Putant quidem igitur plurimi, Lib. 2. text. 41.

plurimi, ſupple, falsò opinantes, congruere, id eſt, quod congruum ſit, magnam eſſe felicem ciuitatem. Si autem hoc verum, ſupple, ſit, ignorant qualis magna, id eſt, qua magnitudine magna, & qualis parua, id eſt, qua paruitate parua ciuitas, ſupple, ſit. Et dat rationem deceptionis, ibi, Secundum numeri enim multitudinem inhabitantium iudicant magnam, ſupple, dici ciuitatem: & hoc falſum eſt.

f Et vadit in contrarium, ibi, Oportet autem magis non ad multitudinem, ſed ad potentiam aſpicere, vt ſcilicet magna dicatur. Et dat rationem, ibi, Eſt enim quoddam & ciuitatis opus. Quare, id eſt, ergo potentem maximè, ſupple, dicendum eſt ciuitatem, hoc efficere, hanc eſſe maximam. Et dat ſimile, ibi, Velut Hippocratem, magnum, ſupple, non hominem dicet eſſe, ſed medium dicet vtique aliquis eſſe maiorem differentia ſecundum magnitudinem corporis, id eſt, quod non dicet eum eſſe magnitudine corporis, ſed magnitudine artis, quæ differt à magnitudine corporis.

g Secundam rationem ponit, ibi, Non ſolum, ſed & ſi oportet iudicare reſpicientes ad multitudinem, de quantitate ſcilicet ciuitatis, non ſecundum contingentem multitudinem, quorumcumque ſcilicet, hoc putandum, ſupple, eſt. Et dat rationem, ibi, Neceſſarium enim, ſupple, forte eſt in ciuitatibus exiſtere & multorum ſeruorum numerum & aduenarum & extraneorum, ex quorum tamen numero, ſupple, non conſiſtit quantitas ciuitatis. Sed quicumque ſunt pars ciuitatis, & ex quibus conſtat ciuitas propriis partibus: & illi ſunt ciues liberi nati, ſicut in ante habitis dixit, ex vtroque parente ciuibus. Tertiam rationem ponit, ibi, Horum enim exceſſus multitudinis, ciuium ſcilicet, magnæ ciuitatis ſignum, ſupple, eſt. Ex qua autem banauſi quidem multi numero egrediuntur, armorum autem viri pauci, hanc impoſſibile eſt eſſe magnam, ſupple, ciuitatem. Et probat per ſimile, ibi, Non enim idem magna ciuitas & multorum hominum: homo enim non dicitur habere multa membra, niſi ſint membra habentia virtutem membrorum: aliter ſi plura habeat, monſtrum eſt, non homo.

h Quartam rationem ponit, ibi, Non ſolum, ſed & hoc, &c. & eſt ſumpta ab opere ciuitatis: & dicit. Non ſolum, ſupple, hoc patet ex dictis rationibus, ſed &, id eſt, etiam hoc ex operibus ciuitatum, ſupple, manifeſtum eſt. Et dat rationem, ibi, Quia difficile, aut fortè impoſſibile, ſupple, eſt, bene legibus regi eam, ſcilicet ciuitatem, quæ valde, id eſt, enormiter multorum hominum, ſupple, eſt. Earum enim, id eſt, de numero earum, quæ videntur politizare bene, ciuitatum, ſupple. Et dat ſignum, ibi, Nullam videmus talium exiſtentem, ſcilicet ciuitatum, remiſſam ad multitudinem, quæ exigitur ad opus ciuitatis & virtutem, vt bene politizet. Quintam rationem ponit, ibi, Hoc autem palam eſt per ſuaſionem rationum ex lege ſumptarum: & hoc eſt. Lex enim eſt ordo quidam, ſcilicet politiæ, & bonam legiſlationem neceſſarium bonam ordinationem eſſe. Valde autem excedens numerus non poteſt participare ordine. Et hoc probat per diuinam potentiam ordinantem mundum, ibi, Diuinæ enim vtique potentiæ opus hoc, ſupple, eſt, quæ, ſcilicet potentia, & hoc, id eſt, etiam, hoc omne, id eſt, mundum continet.

i Et dat rationem omnium, ibi, Quoniam quod bonum in vniuerſo, ſupple, eſt, in multitudine & magnitudine conſueuit fieri. Vnde Sapient. 11. Sed & omnia in numero & pondere & menſura diſpoſuiſti. Et ex hoc infert, ibi, Propter quod ciuitatem, cuius cum magnitudine dictus terminus exiſtit, hanc eſſe optimam, neceſſarium, ſupple, eſt, quæ ſcilicet tantum habet debitæ quantitatis in multitudine & magnitudine.

k Sextam rationem ponit, ibi, Sed eſt magnitudinis ciuitatis quædam menſura, ſicut & aliorum omnium animalium, plantarum, organorum, artificialium ſcilicet. Et dat rationem, ibi, Etenim horum vnumquodque neque valde paruum, neque ſecundum magnitudinem excedens, debitam, ſupple, habebit ſuam potentiam: ſed aliquando quidem totaliter erit priuatum natura, id eſt, naturali potentia, aliquando autem prauè habens. Et dat exemplum, ibi, Puta nauis palmi quidem non erit nauis omninò, ſcilicet propter paruitatem, ſed neque duorum ſtadiorum, ſupple, erit nauis propter enormem magnitudinem: ad aliquam autem magnitudinem veniens, ſupple, determinatam ad opus erit nauis. Et dat rationem, ibi, Quandoque quidem propter paruitatem paruam faciet, nauigationem, quandoque autem propter exceſſum.

l Et adaptat ſimile, ibi, Similiter autem & ciuitas quæ quidem ex paucis valde, non per ſe ſufficiens, ſupple, eſt, & ideò non ciuitas. Ciuitas verò per ſe ſufficiens eſt, ſicut in primo libro dictum eſt. Quæ autem ex multis valde, in neceſſariis quidem per ſe ſufficiens, ſupple, eſt, ſicut gens, ſed non vt ciuitas. Et dat rationem, ibi, Politiam enim non facile exiſtere, in immoderata ſcilicet multitudine. Et hoc probat, ibi, Quis enim dux exercitus erit valde excedentis multitudinis? Quaſi dicat, nullus. Aut quis præco, conuocans ſcilicet talem multitudinem, non magnæ vocis? Quaſi dicat, nullus: quia nullus niſi qui tam magnam vocem habeat ad congregandam tantam multitudinem.

m Ex omnibus his concludit intentam concluſionem, ibi, Propter quod primam quidem ciuitatem, id eſt, principalem, neceſſarium eſſe quæ ex tanta multitudine, ſupple, eſt, quæ prima multitudo cauſa per ſe ſufficiens eſt ad viuendum bene, ſecundum politicam communicationem.

n Deinde cum dicit, Contingit autem & eam, &c. oſtendit quòd quantitas ciuitatis non eſt exceſſus in infinitum, & dicit, quòd contingit eam ciuitatem quæ excedit ſecundum multitudinem, maiorem dici. Sed hoc non eſt vt excedat in infinitum ſecundum numerum, ſed ad actiones ciuitatis, vt ſcilicet terminus ciuitatis ſit quando & principantes & ſubiecti tot ſunt, quod requiruntur vt optimè perficiant opera ciuitatis. Et determinat quid ſint actus principantium & ſubditorum, & dicit, quòd opus principantis eſt iuſſio & iudicium de iuſtis, principatus diſtribuere ſecundum dignitates ciuium, &

& quod ciues cognoſcant ſe inuicem quales ſint ſecundum dignitatem vnuſcuiuſque, & quod in iudiciis proprio imperu nihil agat, ſed ad iuſtitiam & legem. In ſubditis autem attendendū eſt in termino ciuitatis quod nihil committatur extraneis & aduenis: quia talibus eſt facile tranſumere & peruertere politiam. Ex omnibus his concludit, quòd terminus ciuitatis optimus eſt multitudinis tantum exceſſus, qui ad autarchiam, id eſt, per ſe ſufficientiam, facile ſit conſpicabilis. Hoc dicto ſubiungit epilogum totius capituli, quod de magnitudine ciuitatis tanta dicta ſunt, & hoc modo determinata. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Contingit autem & eam quæ excedit ſecundum multitudinem ciuium, eſſe maiorem ciuitatem: ſed hoc, vt diximus, non eſt infinitum, multitudine ſcilicet. Quis autem ſit exceſſus, multitudinis ſcilicet, terminus, ex operibus, ſcilicet ciuitatis, videre facile eſt. Et ratio eſt: quia ad opera ciuitatis neceſſaria eſt multiplicatio ciuiū.

o Et vt hoc ſciatur, dat opera ciuitatis, ibi, Sunt enim actiones ciuitatis, horum quidem principantium, horum autem, ſcilicet aliorum, ſubditorum & obedientium. Et enumerat opera principantium propria, ibi, Principantis autem opus eſt iuſſio, id eſt, præceptum quid fiat, & iudicium. Ad iudicandum autem de iuſtis, iudicium debet eſſe & iuſtè. Deut. 16. Iuſtè quod iuſtum exeqüeris. Et ſubdit. Et ad diſtribuendum principatus ſecundum dignitatem neceſſariam, ſcilicet quod quælibet dignitas attribuatur digno ad ipſam: quia tunc bene adminiſtrabitur. Et concordat legi diuinæ Iſa. 32. Bene in iuſtitia regnabit rex, & principes in iudicio præerunt, & non erit is qui inſipiens, princeps, nec fraudulentus vocabitur maior: fraudulenti enim vaſa peſſima ſunt. Et ponit opus ſubditorum, ibi, Cognoſcere inuicem ciues quales quidem ſint, id eſt, quod vnuſquiſque recognoſcat alteri quod ei debetur ſecundum propriam dignitatem: quia iuſtitia eſt (vt dicit Plato) virtus reddens vnicuique quod ſuum eſt, propria dignitate ſeruata. Et rationem horum operum ſubiungit à contrario arguens, ibi, Tanquam vbi non accidit fieri, prauè neceſſe fieri quæ circa principatus & iudicia. Et dat rationem, ibi, Circa vtraque enim, principatus ſcilicet & iudicia, non iuſtum imperu proprio agere, aliquid ſcilicet, ſed, ſupple, ſecundum iuſtitiam & legem. Et ſubdit in qua multitudine hoc contingit, ibi, Quod quidem, ſcilicet quod proprio imperu agant, in ea, ſcilicet ciuitate, quæ valde multorum hominum, ſupple, eſt, exiſtit manifeſtè. Et ratio eſt: quia nulla maior pars ſuperata à minore, & principatus & iudicia diſponit ad imperum propriæ voluntatis, & ſic prauè diſponuntur ea quæ ſunt in ciuitate.

p Et oſtendit aliud damnum quod ex hoc prouenit, ibi, Adhuc autem extraneis & aduenis, qui ſcilicet exceſſum faciunt multitudinis in ciuitate, facile, eſt, ſupple, tranſumere politiam, quod maximum damnum eſt, & maximè cauendum. Tales enim aſſueti ſunt aliis politiis, & ad aſſueta ſemper nituntur redire. Et hoc eſt quod ſubdit. Non enim difficile, ſupple, eſt, latere tales propter exceſſum multitudinis, in qua, ſupple, latent ſub ſpecie ciuium, & latentes occultè tranſmutant politiam.

q Ex omnibus his concludit propoſitum totius capituli, ibi, Palam igitur, quòd iſte eſt ciuitatis terminus optimus, multitudinis maximus exceſſus, non, ſupple, ad numerum ciuium, ſed ad autarchiam vitæ, id eſt, per ſe ſufficientiam vitæ, facilè conſpicabilis, vt ſcilicet tot & tales ſint ciues, qui conſpicabiles vnicuique, quòd in ipſis quilibet poſſit viuere ſecundum autarchiam, id eſt, per ſe ſufficientiam. Et de omnibus his ponit epilogalem concluſionem, ibi, De magnitudine quidem igitur ciuitatis determinatum ſit hoc modo.

CAPVT IV.

Optimæ regionis & ſitus vrbis conditiones: & vtrū vtile ſit nec-ne, vicinam mari eſſe ciuitatem.

a Conſimiliter autem & quæ de regione habent. De eo quidem enim quod eſt qualem quandam, palam quia per ſe ſufficientiſſimam omnis qüicumque laudabit vtique. Talem autem neceſſarium eſſe omnia ferentem: omnia enim exiſtere, & nullo indigere autarces.

b Multitudine autem & magnitudine tantam, vt poſſint habitantes viuere vacantes liberè ſimul & temperate. Hunc autem terminum, ſi bene vel non bene dicimus, conſiderandum poſterius diligentius, quando totaliter de poſſeſſione, & de ea quæ circa ſubſtantiam abundancia, accidet facere mentionem, qualiter oportet habere, & quomodo ipſam ad vſum. Multæ enim circa conſiderationem hanc ſunt

CAPVT IV.

De regione autem eadem fere dici poſſunt. Nam qualis eſſe debeat, clarum eſt, quod ſufficientiam omnes laudabunt. Hanc autem neceſſe eſt feraciem eſſe omnium. Nam omnia in ſeipſa habere, & nullius indigere, ſufficientis eſt.

Multitudine vero, ac magnitudine tantam, vt queat habitatores otioſos nutrire liberaliter ſimul temperate viuentes. Hoc autem, vtrum bene, vel non bene dicatur, poſtea diligentius erit conſiderandum, vbi de poſſeſſionibus, & facultatibus mentionem fieri continget, qualiter & quemadmodum ſe habere erga vſum ipſum oportet. Permulta enim circa conſiderationem iſtam dubitationes cadunt, propter trahentes in vtramque partem vitæ ex-

dubitationes, propter trahentes ad vtrumque excessum vitæ, hos quidem ad tenacitatem, hos autem ad delicias.

c Speciem autem regionis non difficile dicere. Oportet autem quædam suaderi & ab iis qui circa ducatum exercitus sunt experti, quia oportet quidem aduersariis esse difficilè adibilem, ipsis autem facilè exibilem. Adhuc autem sicut multitudinem hominum diximus oportere facere conspicabilem esse, ita & regionem: quod autem facilè conspicabile, est regionem esse facilè auxiliabilem.

d Ciuitatis autem positionem, si oportet facere ad votum, ad mare conuenit poni bene, & ad regionem. Vnus quidem qui dictus terminus: oportet enim adesse auxilia locorum omnium. Reliquus autem ad delationes fructuum, qui nascuntur. Adhuc autem eius quæ circa ligna materiæ, & vtique siquam aliam operationem talem regio existat possidens facilè deportabilem.

e De communicatione autem ad mare, vtrum proficua sit bene legibus rectis ciuitatibus, aut nociua, multa existunt dubitantes.

f Aduenire enim aliquos in aliis nutritos legibus inconferens aiunt esse ad bonam legislationem, & hominum multitudinem fieri quidem enim ex vsu maris, emittentes & suscipientes negotiatorum multitudinem, contrariam autem esse ad politizare bene.

g Quod quidem igitur, si hoc non accidit, melius & ad securitatem, & ad abundantiam necessariorum, ciuitatem & regionem participare mari, non immanifestum.

h Etenim ad facilius ferre aduersarios facilè auxiliabiles oportet esse secundum ambo saluandos, & per terram & per mare, & ad lædendum inuadentes. Si non secundum ambo possibile, tamen secundum alteram existet magis, participantibus ambobus. Quæcumque autem non extiterunt apud ipsos entia, suscipere hæc, & superflua nascentium emittere, sunt necessariorum.

* Ejusdem alius. *i* Sibi autem * negotiatiuam, sed non aliis oportet esse ciuitatem. Qui autem exhibent seipsos omnibus

cessum, alios ad tenuitatem, alios ad largitatem.

Formam vero regionis non est difficile præscribere. Credendumque est in quibusdam rei militaris peritis, asserentibus talem esse oportere, vt ab hostibus quidem non facilè inuadi possit, ciuibus autem facilis sit in alienа egressio. Præterea vt hominum multitudinem facile inter se cognosci posse diximus oportere, sic etiam regio sit subiecta conspectui, id est, vt cognosci & succurri faciliter possit.

Vrbis autem situs, si formanda nobis illa est secundum votum, opportune & ad terram & ad mare debet iacere. Vna iam determinatio præmissa est, oportere ad auxilia ferenda communem esse locorum omnium vndequaque aptitudinem. Altera ad importationem fructuum. Præterea ad lignorum materiem, & siquid aliud simile opificum, regio in se habeat facilem adductionem.

Communio autem maris, vtrum vtilis sit ciuitatibus vel damnosa, permultæ sunt disceptationes.

Nam & frequentare aduenas quosdam alienis educatos legibus, inutile putant ad rectam ciuitatis disciplinam, & turbam popularem multiplicari ex vsu maris trãsmittentibus & recipientibus negotiatorum multitudinem, contrarium esse dicunt rectæ ciuium institutioni.

Quod igitur, si ista non contingant, melius sit & ad securitatem, & ad copiam rerum necessariarum, communionem maris habere vrbem & regionem, non est obscurum.

Nam ad facilius ferendum hostes peropportuna facultas succurrendi auxiliandique suis terra & mari esse debet, & ad nocendum inuadentibus. Si non vtrinque possibile, at altera ex parte magis existit ambarum participantibus. Et quæ apud eos non existunt, importari, & quæ superabundant, deportari, ex necessariis est.

Sibi enim ipsi mercabilem, non aliis ciuitatem esse oportet. Qui autem omnibus mercatum apud se præbent, hi faciunt

forum

forum, acquisitionis gratia hoc agunt. Quam autem ciuitatem non oportet tali participare super acquisitione, neque negotiatorium oportet habere tale.

k Quoniam autem & nunc videmus multis existens & regionibus & ciuitatibus suburbia & portus bene iacentia ad ciuitatem, vt neque occupetur ipsum municipium, neque sit longè valdè, sed optimè muris circumdari & aliis talibus firmaculis, manifestum, quod si quidem bonum aliquod accidit fieri propter communicationem ipsorum, existet ciuitati hoc bonum: si autem aliquid nociuum, caueri legibus facile, differentes & determinantes quos non oportet, & quos oportet, misceri inuicem.

l De nautica autem potentia, quod quidem opportunum existere vsque ad aliquam multitudinem, non immanifestum. Non enim solum sibi ipsis, sed & vicinorum aliquibus oportet & terribiles esse, & posse auxiliari, sicut per terram & mare.

m De multitudine autem iam, & magnitudine potentiæ huius aspiciendum ad vitam ciuitatis. Siquidem enim ducali & politica viuat vita, necessarium & hanc potentiam existere ad actiones commensuratam.

n Multitudinem autem hominum, quæ sit circa nauticam turbam, non necessarium existere ciuitatibus. Neque enim ipsos oportet esse partem ciuitatis. Quod quidem enim supergressiuum liberum & pedestrium est, quod dominans est & obtinet naugium.

o Multitudine autem existente vernaculorum & regionis agricolarum, copiam necessarium est esse & nautarum. Videmus autem hoc & nunc existens quibusdam, puta ciuitati Heracleotarum: multas enim replet triremes, ædificata ciuitate, magnitudine aliis contractiore.

p De regione quidem igitur & portubus, & ciuitatibus, & mari, & de nautica potentia, sit determinatum hoc modo. De ciuili autem multitudine, quem quidem terminum oportet existere, prius diximus.

q D. Alb. Mag. Politic.

quæstus cupiditate. Quod si non expedit ciuitati hanc cupiditatem habere, neque mercatum certè huiusmodi debet recipere.

Nam & nunc quidem videmus multis regionibus & ciuitatibus stationes ac portus opportunè iacere, vt neque intra vrbem sint, neque valdè distantes, murisque circundari, & aliis huiuscemodi munitionibus: clausum est enim, quod siquid boni proueniet ex tali communione, ciuitas id bonum suscipiet: sin aliquid mali, caueri ab eo facile erit per leges iubentes, ac determinantes, quos oportet, & quos non oporteat, inuicem admisceri.

De nauali autem potentia, quod melius sit eam habere vsque ad aliquam quantitatem, manifestum est. Non solum enim sibiipsis, sed finitimis quibusdam oportet & auxiliari posse, & esse terrori, quemadmodum terra, sic etiam mari.

Magnitudo autem, ac multitudo huius potentiæ ad mores ciuitatis erit accommodanda. Nam si ea fuerit ciuitas quæ magnam præstantiam auctoritatemque habere consueuit, necessarium erit hanc potentiam rebus esse conformem.

Turbam vero nauticam, & huiusmodi hominum multitudinem, non necessarium est ciuitatibus existere. Nulla enim ciuitatis pars huiusmodi homines esse debent. Nam pugnatores qui naues conscendunt, ingenui sunt homines, terra quoque militare consueti, hi præsunt nauali turbæ, & imperant.

Existente verò multitudine tenuis fortunæ hominum, qui circa nos habitant, & agricolarum qui in regione rem rusticam exercent, necessarium est abundantiam esse nautarum. Videmus etiam nunc istud fieri in quibusdam ciuitatibus, ceu Heracleotæ multas implent triremes, vrbem possidentes magis exiguam quam cæteri.

De regione igitur, & portubus, & vrbibus, & mari, & nauali potentia, in hunc modum determinatum sit: de multitudine quoque ciuitatis, quam determinationem habere debet, prius diximus.

CAPVT IV.

a POstquam determinauit Aristoteles de quantitate ciuitatis, determinat de qualitate regionis & quantitate ad ciuitatem pertinentis: & diuiditur in quatuor partes. In prima parte determinat qualitatem regionis, ex his scilicet quæ pertinent ad abundantiam & facilem exitum ciuibus, & difficilem aditum inimicis. In secunda parte determinat vtilitatem ciuitatis ex situ super mare, ibi, *Ciuitatis autem positionem oportet*, &c. In tertia determinat qualitatem ciuitatis ex munitione, quam habet ex mari, ibi, *Quoniam autem & nunc videmus*, &c. In quarta parte determinat qualitatem ciuitatis ex liberis & pedestribus & nauigantibus & vernaculis & agricolis & omnibus huiusmodi ad ciuitatem pertinentibus, ibi, *Quod quidem enim superegressuum*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quòd sicut determinatum est de ciuitate, consimiliter oportet determinare de regione pertinente ad ciuitatem, vt scilicet sufficientissima sit: sic enim omnis qui laudat ciuitatem, laudat illam. Talem autem regionem oportet esse ferentem omnia, id est, omnes fructus, sicut dicitur de Troia, Potum vineta cibum dedit arua læta. Et huius dat rationem: quia omnia existere ciuitati & in nullo deficere est autarces, id est, per se sufficiens. Et addit quod multitudine & magnitudine tanta sit regio, vt viuentes in ciuitate possint vacare studio & ciuilibus liberè simul & temperatè viuere. Addit etiam, quòd si talis terminus regionis quantum ad habitantes rectè positus est, posterius erit considerandum, quando de distributionum possessione agetur in hoc eodem libro, capitulo, De distributione autem & de agricolis, &c. eò quod hæc consideratio multas habet dubitationes, propter eos qui trahunt ad vtrumque excessum vitæ, tenacitatis scilicet, & deliciarum: vtrique enim horum excedunt temperantiam. Addit etiam, quòd speciem regionis qualis esse debeat, non est difficile dicere, & quòd oportet suaderi in his à ducibus exercituum expertis, ita scilicet quod regio difficile sit adibilis aduersariis, ciuibus autem contra aduersarios facile sit exibilis. Adhuc sicut dictum est de ciuitate, quòd sit multitudo ciuitati competens, ita & conspicabilis sit regio: vt scilicet tantam multitudinem habeat, qualis sufficit ad opera regionis, vt facilè auxiliabilis sit ciuitati. Hæc est sententia. Litera sic ordinanda est. Consimiliter autem, ciuitati scilicet, &, id est, etiam quæ de regione, habent. Et dat rationem, ibi, De eo quidem enim quod est qualem quandam, supple, esse regionem, palam, quia per se sufficientissimam, supple, regionem, omnis quicumque laudabit vtique. Et quæ sit illa, subdit, ibi, Talem autem necessariam esse, supple, est omnia ferentem, id est, quod ferax sit omnium, maximè frumenti, vini, & olei, & pascuorum propter animalia. Et dat rationem, ibi, Omnia enim existere, & nullo indigere, autarces, supple, est, regio, id est, per se sufficiens.

b Et subdit qualis debeat esse secundum multitudinem inhabitantium, ibi, Multitudine autem, supple, habitantium & magnitudine tantam, supple, oportet esse, vt possint habitantes in ea viuere vacantes liberè simul & temperatè: occupati enim laboribus, liberalibus studiis intendere non possunt. Et subiungit, quòd de hoc termino posterius considerandum est, ibi, Hunc autem terminum, si bene vel non bene dicimus, considerandum posterius diligentius, quando totaliter, id est, vniuersaliter de possessione, & de ea quæ circa substantiam abundantia, accidet facere mentionem infrà, scilicet in capitulo superius assignato, qualiter scilicet oportet abundantiam habere, & quomodo ipsam ad vsum, hoc, supple, totum ibi determinabitur. Et quare differt illud, subdit, ibi, Multæ enim circa considerationem hanc sunt dubitationes. Et tangit dubitationum causas, ibi, Propter trahentes ad vtrumque excessum vitæ, hos quidem ad tenaciratem, hos autem ad delicias: vtrique enim horum recedunt à medio temperantiæ.

c Speciem autem regionis, qualis scilicet debeat esse, non difficile, supple, est, dicere. Et subdit, quòd quia etiam species regionis est etiam ad bellica consideranda, oportet in his suaderi à ducibus exercitus expertis. Et hoc est. Oportet autem quædam suaderi & ab his qui circa ducatum exercitus sunt experti. Et ostendit in quo, ibi, Quia oportet quidem aduersariis difficilè adibilem, supple, esse regionem. Et huius ratio est, vt faciè non possint vastari ab hostibus: ipsis autem ciuibus facilè exibilem, quando scilicet vadunt cum exercitu contra hostes. Et addit de multitudine habitantium in regione, ibi, Adhuc autem sicut multitudinem hominum diximus oportere facilè conspicabilem esse, ad opera scilicet ciuitatis determinatam, ita & regionem, supple, dicimus esse debere conspicabilem, quando scilicet determinatam habet multitudinem ad opera regionis, & non vltra, nec citra. Et ostendit, quòd hoc est vtile, ibi, Quod autem facilè conspicabile, est regionem esse talem, vt dictum est scilicet, facilè auxiliabilem, supple, & ad temperantem & felicem vitam.

d Deinde cum dicit, Ciuitatis autem positionem, &c. determinat de vtilitate ciuitatis ex situ super mare: & habet duas partes, in quarum prima tangit tres vtilitates, si bene ponatur ad regionem. In secunda ponit quinque vtilitates si bene ponatur ad mare, ibi, *De communicatione autem ad mare*, &c. Agit igitur de positione ciuitatis: & est sententia, quòd si ciuitas ad votum debeat poni, oportet quòd bene ponatur ad mare, & bene ad regionem. Et sic bene posita est ad esse locorum omnium, qui vnus terminus est bonæ positionis. Secundus autem est, quòd bene ponatur ad delationes fructuum qui nascuntur in terra, frumenti scilicet, vini, & olei. Tertius est, quòd bene ponatur ad materiam lignorum quæ necessaria sunt propter ignem, & propter ædificationem, vt facile habeantur. Quartus est, vt bene ponatur ad operationem & vsum aliorum, sicut sunt pascua quæ profert regio ad vsum animalium. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Ciuitatis autem positionem, si oportet facere ad votum, ad mare conuenit poni bene, & ad regionem, vt scilicet votiuè perfruatur ciuitas bonis quæ possunt adueni & per nauigationem maris, & regionis. Post hoc subiungit, quòd iste est primus terminus bonæ, locationis, ibi, Vnus quidem qui dictus, supple, est terminus. Et dat illum, ibi, Oportet enim, supple, locatæ ciuitati adesse auxilia locorum omnium. Secundum terminum ponit, ibi, Reliquus autem, supple, terminus, ad delationes fructuum qui nascuntur, supple, oportet esse locatam ciuitatem, maximè scilicet frumenti, vini, & olei, vt facilè habeantur: quia sine his non potest subsistere ciuitas. Tertium terminum ponit, ibi, Adhuc autem eius, scilicet tertius terminus locationis, supple, est, quæ circa ligna materiæ, id est, materia, scilicet lignorum, ad cremabilia scilicet & ædificabilia, vt facile possint haberi. Quartum terminum ponit, ibi, Et vtique si quam aliam operationem talem regio existat possidens, in pascuis scilicet in feno, facilè deportabilem, id est, quòd facilè deportetur ad ciuitatem.

e De communicatione autem ad mare, &c. Ponit vtilitates quinque ex eo quòd sita sit ciuitas super mare: & huius sententia est, quòd licet quidam dubitent vtrum nocua sit talis positio, vel proficua, eò quod multi nutriti in aliis legibus possent aduenire ciuitati, quod dicunt esse non conferens ciuitati ad bonam legislationem, & quod ex hoc hominum multitudo fiat in ciuitate, quia scilicet ex vsu maris emittunt & suscipiunt negotiatorum multitudinem, qui sæpe contrarij sunt ad bene politizare: tamen sunt quinque vtilitates manifestæ, quæ eueniunt ciuitati, eò quod sita est super mare. Prima est, quæ dicta est, quia scilicet negotiatio de ciuitate ad ciuitatem facilè potest fieri. Secunda est ad securitatem ciuitatis: quia scilicet nec equestri nec pedestri exercitu potest aditri. Tertia est: quia ad abundantiam necessariorum, nec immanifestum est, bonum esse regionem participare mari: quia per mare vndique aduehuntur necessaria. Quarta est: quia facilius ferunt aduersarios: eò quod per mare facilius possunt sibi auxiliari, nauali scilicet bello. Quinta est: quia ea quæ non abundant apud se, facilè possunt suscipere, per nauigationes scilicet, & ea quæ superfluunt apud eos de fructibus terræ, possunt emittere ad alios, & sic lucrari. Et dat rationem horum: quia omnem ciuitatem oportet negotiatiuam esse sibi, si non aliis: & qui exhibent seipsos omnibus forum, acquisitionis gratia faciunt hoc. Si autem aliqua ciuitas est, quam non oportet tali participare acquisitione, illam non oportet negotiatorium tale habere. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De communicatione autem ad mare, vtrum proficua sit bene legibus rectis ciuitatibus (rectis participium est à passiuo verbo formatum) aut nociua, multa existunt dubitantes. Et hæc proferunt.

f Et primò obiicit quod sit nocisa, ibi, Aduenire enim aliquos, supple, ad ciuitatem, in aliis nutritos legibus, inconferens aiunt esse ad bonam legislationem Et ponit rationem, ibi, Et hominum multitudinem fieri quidem enim, supple, in ciuitate, ex vsu maris, nauigando scilicet, emittentes & suscipientes negotiatorum multitudinem, ex quibus quidem fit, supple, multitudo in ciuitate: contrariam autem esse dicunt, supple, hanc multitudinem ad politizare bene: sic ergo obiiciunt ad probandum, quod positio ciuitatis super mare, sit nociua.

g Et vadit in contrarium, ibi, Quod quidem igitur, si hæc non accidunt, melius, supple, sit, & ad seruitutem & ad abundantiam necessariorum, ciuitatem & regionem participare mari, non immanifestum, supple, est.

h Et dat rationem, ibi, Etenim ad facilius ferre aduersarios, facilè auxiliabiles, id est, quod facilè possunt se iuuare contra eos. Et dat rationem, ibi, Oportet esse secundum ambo saluandos, & per terram & per mare, & ad lædendum inuadentes. Si autem non secundum ambo possunt, scilicet lædere, possibile est tamen lædere, supple, ex vna parte aduersarios. Et hoc est. Tamen secundum alteram existet magis, vt scilicet lædantur, participantibus ambobus, scilicet terræ & mari. Et ponit aliam vtilitatem, & est tertia, ibi, Quæcumque etiam non exiterint apud ipsos entia, suscipere hæc, supple, per nauigationem maris facilè possunt, & superflua nascentium, scilicet apud se, emittere, supple, possunt per nauigationem, vt vendant scilicet aliis, & sic lucrentur. Et subdit rationem. Sunt, autem, supple, necessariorum id est, de numero necessariorum.

i Et dat rationem, ibi, Sibi autem negotiatiuam, id est, lucratiuam, sed non aliis oportet esse ciuitatem. Et dat rationem, ibi, Qui autem exhibent seipsos omnium forum, scilicet emptionibus & venditionibus, acquisitionis gratia hoc agunt: & ideò, supple, studeant vt vndequaque lucrentur, emendo scilicet & vendendo. Et subdit, quòd si aliqua ciuitas est, quæ his non indiget, illam non oportet tale negotiatorium habere. Et hoc est. Quam autem ciuitatem non oportet tali participare, supple, acquisitione, scilicet venditionis, neque negotiatorium oportet habere tale, scilicet emittendo sua & suscipiendo aliena.

k Deinde cum dicit, Quoniam autem & videmus nunc, &c. agit de vtilitate ciuitatis ex portu & mari & nautica potentia: & in vniuerso dicit tria. Primum est, quòd si forte aliquis diceret, quòd nocumentum potest fieri ex porta, ita scilicet quod inimici nauali bello possint aditre portum & occupare municipium, dicit quòd hoc potest caueri, sicut in multis ciuitatibus cautum est, quod scilicet portus aptè iaceat ad ciuitatem, vt ex eo non occupetur municipium, neque sit longè valdè à ciuitate, & claudatur muris & aliis firmaculis, ita quod nullus præter voluntatem possit intrare: & sic bonum quod est ex nautica potentia, accidet ciuitati, & nullum damnum. Et si timor est de aliquibus, quod non debent misceri per communicationem ciuitati, caueatur legibus determinando eos quos oportet misceri ciuitati, & quos non. Hæc est sententia. Dicit ergo primò. Quoniam autem & nunc videmus multis existens & regionibus & ciuitatibus suburbia & portus, vniuersaliter scilicet, benè aptè iacentia ad ciuitatem. Et describit modum, ibi,

Vt neque occupetur, id est, vt neque possit occupari, ab hostibus scilicet, ipsum municipium (municipium dicitur ciuitatis: quia munit eos quos continet) neque sit longè valdè, ita scilicet quod vtilitas quæ est ex portu, facilè à ciuitate possit haberi. Et dicit qualiter munitur, ne hostes intrent portum, ibi, Sed optimè mutis, & clausura murorum, & talibus aliis firmaculis circundari, sicut scilicet turribus & portis & seris. Et ex hoc infert ibi, Manifestum, supple, est, quod siquidem bonum aliquod accidit fieri, ex portu scilicet, propter communicationem ipsorum ciuium ad alios, existet ciuitati hoc bonum: sicut enim infra dicet in hoc eodem capitulo, sua possunt nauigando emittere, & alia quæ sunt aliorum, ad se facilè deportare. Sed quia superius subiectum est, quòd multi extranei possunt sic misceri in ciuitate, de quibus timendum est, quòd subuertant politiam, respondet, quòd hoc legibus cauetur. Et hoc est. Si autem aliquod nociuum, supple, contingat per hoc intrare ciuitatem, cauetur legibus facile, supple, contingit. Et dicit modum, ibi, Differentes & determinantes, id est, differenter determinantes, per leges scilicet, quos non oportet, & quos oportet misceri ad inuicem, communicando se ciuitati.

l Secundum ponit, ibi, De nautica autem potentia, &c. ostendit quam vtilis sit nautica potentia: & dicit, quòd non est immanifestum, quòd nautica potentia optima existit ciuitatibus, dummodò sit vsque ad aliquam multitudinem determinata. Et dat rationem. Quia non solum sibiipsis ciues debent esse auxiliabiles, sed etiam multis vicinorum, & inimicis debent esse terribiles, tam per mare, quam per terram. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De nautica autem politia, quod quidem opportunum, supple, sit existere vsque ad aliquam multitudinem, determinatam scilicet, non immanifestum, supple, est. Et dat rationem, ibi, Non enim solum sibiipsis, supple, debent esse ciues auxiliabiles, sed & vicinorum aliquibus oportet & terribiles esse, si, supple, sunt inimici, & posse auxiliari, si, supple, sunt amici, sicut per terram, ita, supple, & per mare.

m Tertium ponit, ibi, De multitudine autem iam, &c. & determinat mensuram & terminum nauticæ potentiæ secundum quod expedit ciuitati. Et est sententia, quòd terminus multitudinis nauarum & piratarum & generaliter pugnantium in nauibus determinari debet ad vitam ciuitatis & communicationem. Si enim ciuitas est ita potens, quæ vtitur ducali potentia & exercitu, & politica vita viuat, necesse etiam, quod habeat nauticam potentiam ad actiones ciuitatis commensuratam. Sed multitudinem hominum ad nauticam potentiam pertinentium non est necessarium existere ciuitati: eò quod tales cum sint peregrini & aduenæ, nulla pars ciuitatis sunt. Nam quod in ciuitatibus supergressiuum est & vincens, sunt ciues liberi maximè & insignes & nobiles & pedestrium, id est, populi: & hoc est dominans in ciuitatibus, & obtinet nauigium & omnes alios principatus ciuitatis: & quando multitudo est vernaculorum necessaria & agricolarum regionis, ita etiam est necessaria multitudo nautarum. Et probat hoc per exemplum. Quia videmus ciuitatem Heracleotarum (& est ciuitas quæ vocatur Heraclea) quæ licet ædificata sit contractior aliis ciuitatibus, tamen per mare potentia nautica defert Ceretes, id est, fruges suas (Ceres enim est Dea frugum, & ab illa Ceretes, fruges dicuntur) & replet multas triremes. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De multitudine autem iam & magnitudine potentiæ huius, nauticæ scilicet, aspiciendum ad vitam ciuitatis. Siquidem enim, ciuitas scilicet, ducali & politica viuat vita, necessarium, &, id est, etiam hanc potentiam existere, nauticam scilicet, ad actiones, supple, ciuitatis commensuratam, vt scilicet actiones ciuitati necessarias non excedat.

n Multitudinem autem hominum quæ sit circa nauticam turbam, non necessarium existere ciuitatibus: & ideò, supple, ex eis non oportet timere subuersionem politiæ: neque enim ipsos oportet esse partem ciuitatis. Et hoc ostendit vlterius, ibi, Quod quidem enim supergressiuum, supple, est in ciuitate, supple, est liberum, id est, liberi ciues, insignes scilicet, & nobiles, & pedestrium est, id est, populi, quod dominans est, supple, in ciuitate, & obtinet nauigium, hoc est, principatus nauigij & omnes alios principatus.

o Et subdit quomodo necessaria est ista communicatio sicut & aliorum, ibi, Multitudine autem existente vernaculorum (vernaculus est seruus in domo domini & genitus & nutritus, qui necessarij sunt ad communicationem ciuitatis) & regionis agricolarum copia, supple, existente ad communicationem ciuitatis, &, id est, etiam necessarium est esse & nautarum, multitudinem, supple. Et dat exemplum, ibi, Videmus autem hoc & nunc existens quibusdam, scilicet ciuitatibus, pura ciuitati Heracleotarum: & dicit modum. Multas enim replent triremes ædificata ciuitate, supple, sic super mare, magnitudine aliis contractiorem, id est, cum aliis minor sit ciuitatibus multis, prodest per nauigium communicando fruges. Exemplum conuenientius est quod dicit Titus Linius in historia Romana, quod Romani super mare portum ædificabant & ciuitatem, quam Messanam vocabant: eò quod messes Ægypti ibi deponebantur ad ciuitatem Romanam per ostia Tiberina deferendo ad horrea publica Romanorum, ex quibus stipendia militibus præbebantur. His dictis adiungit epilogum totius capituli sic. De regione quidem igitur & portibus & ciuitatibus & mari & de nautica potentia sint determinata hoc modo. De ciuili autem multitudine, quem quidem terminum oportet existere, prius diximus, in præcedenti scilicet capitulo.

CAPVT

CAPVT II.

Quales debeant esse natura ciues, de quo laudantur Græci, & quales vrbis custodes.

a QVales autem quosdam natura oportet esse, nunc dicamus. Ferè itaque deprehendet vtique quis hoc respiciens ad ciuitates approbatas Græcorum, & ad totum orbem terræ, vt occupatus est gentibus.

b Quæ quidem enim in frigidis locis gentes, & quæ circa Europam, sunt quidem plenæ animositate, intellectu autem & arte magis deficientes, propter quod libere quidem perseuerant magis, non politizare autem, & vicinis principari non potentes. Quæ autem circa Asiam intellectiuæ quidem & artificiosæ secundum animam, sine animositate autem: propter quod subiectæ quidem & seruientes perseuerant.

c Genus autem Græcorum, sicut mediat secundum loca, ita ambobus participat. Etenim animosum & intellectiuum est. Propter quod quidem liberum perseuerat, & maximè politizans, & potens principari omnibus vna fortiens politia. Eandem autem differentiam & Græcorum gentes ad inuicem: hæ quidem enim habent naturam monocolam, hæ autem bene mixtæ sunt ad vtraſque potentias has.

d Manifestum igitur, quod oportet intellectiuos esse & animosos natura eos, qui debent esse æuagogi legislatori ad virtutem.

e Quod quidem enim aiunt quidam oportere existere custodibus, scilicet amatiuos quidem esse notorum, ad ignotos autem syluestres. Animus est, qui facit quod amatiuum: hæc enim est animæ potentia, qua diligimus: signum autem, ad consuetos enim & amicos animus attollitur magis quam ad ignotos paruipendi putans. Propter quod & Archilocus conuenienter amicis querelans disputat ad animum. Non enim ab amicis à lanceis perforationes. Et quod principans autem, & quod liberum, à potentia hac existit omnibus: principaliuum enim & inuincibile animus.

f Non bene autem habet dicere, graues esse ad ignotos: ad nullum enim oportet esse talem: neque sunt qui magnanimi, natura agrestes, nisi ad iniusta agentes: hoc autem magis adhuc

CAPVT V.

NVnc autem quales natura ciues esse oportet, à nobis dicetur. Forsan verò id deprehendet quis, si inspiciat ad ciuitates Græcorum, quæ bene gubernari dicuntur, & ad totum terrarum orbem, vt à gentibus variis incolitur.

Nam quæ frigidas regiones incolunt gentes, & quæ per Europam, animo quidem abundant, ingenij vero & artificij parum habent. Quapropter in libertate magis perseuerant, disciplinam vero Reipublicæ difficulter recipiunt, ac finitimis dominari non possunt. Quæ verò Asiam incolunt, ingenio & arte abundant, sed animositatem non habent: propter quod & parere dominantibus & seruire perseuerant.

At Græcorum genus, vt mediam regionem locorum sortitum est, sic etiam amborum est particeps. Nam & animosum & ingeniosum est. Ex quo fit, vt in libertate degat, & disciplinam Reipub. optimè recipiat, & vnius Reipubl. constitutionem sortitum, imperare omnibus possit. Eandem quoque differentiam habent Græcorum gentes inter se: quædam enim habent naturam ad vnum illorum, quædam verò permixtæ ac temperatæ sunt ad vtramque illarum potentiarum.

Patet igitur, quod oportet & intelligentiam & vigorem animi natura existere illis, qui futuri sint idonei, quos legum positor ad virtutem instituat.

Nam quod de custodibus aiunt quidam oportere, vt benevoli sint erga notos: erga ignotos vero infesti. Vigor animi est, qui benevolentiam facit: illa est enim potentia animæ, per quam amamus, ac benevoli sumus. Cuius rei signum est, quod magis irritatur animus contra familiares & amicos, quam contra ignotos, si contemptum se putet. Quapropter Archilocus rectè cum amicos incusaret, ad amicum loquitur, inquiens: Non tu quidem ab amicis lanceis transfixus es? Quod dominatur: & quod libertatem seruat, ab hac potentia animi existit: dominus enim & inuictus est animus.

Nec bene se habet dicere, quod aduersus ignotos debent esse infesti: nam aduersus neminem esse tales oportet: neque sunt magnanimi homines natura infesti, nisi contra iniuriantes: hoc autem magis contra

ad consuetos patiuntur, quod quidem dictum est prius, si iniustè pati putent. Et hoc accidit secundum rationem: apud quos enim deberi beneficentiam putant cum nocumento, & hac priuari putant: vnde dictum est, Seueri enim inimici fratrum, & ij quidem vltra diligentes, ij autem & vltra oditi.

g De politizantibus quidem igitur quot oportet existere & quales quosdam natura: adhuc autem regionem quantam quandam, & qualem quandam, determinatum est ferè: non enim eandem certitudinem oportet quærere per rationes, & eorum quæ fiunt per sensum.

CAPVT V.

a IN isto capitulo describit Aristoteles mores habitantium in diuersis ciuitatibus ex longitudine & latitudine ciuitatis ad viam solis. Et habet tres partes, in quarum prima describit quales ex longitudine & latitudine ciuitatis apti sunt bene politizare, & quales non. In secunda parte ostendit, quòd ex ipsa natura habitationis quidam sunt bene apti politizare, & quidam non, ibi, *Manifestum igitur, quòd oportet intellectiuos esse*, &c. In tertia redarguit dictum Archiloci, in hoc quod dixit politicum debere esse grauem ad ignotos, ibi, *Non bene autem habet dicere*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quòd quales oportet esse secundum naturam complexionis qui bene politizent, oportet considerare ex situ ciuitatum Græcorum & Gentium in toto orbe. Et oportet hîc reuocare ad memoriam ea quæ in libro de natura locorum & locatorum dicta sunt à nobis. Qui enim habitant in frigidis regionibus, sicut circa Europam, propter circunstans frigidum, intus æstuant, sicut & ventres calidiores sunt in hyeme quàm in æstate: & ideò tales gentes sunt plenæ animositate, & de intellectu parum habent. Cuius ratio est: quia circunstans frigidum, quod ad interiora reprimit calorem, nimis fortificat calidum, & ignit & inspissat spiritum animalem, & facit calorem circa cor, & accendit sanguinem, & facit euaporationem fellis, quæ sunt causæ animositatis & audaciæ omnibus: & eundem spiritum qui defert formas ad intellectum ad mediam cellulam capitis, quæ logistica dicitur, inspissat, obscurat, & ex calido commiscet operationes eius: propter quod in intellectu & arte deficiunt, & non sunt subtiles, licet pleni sint animositate. Et ex hoc concludit, quòd habitantes in istis regionibus liberi quidem perseuerant & inuincibiles propter animositatem, sed politizare & principari vicinis nesciunt propter defectum intellectus. Gentes autem quæ circa Asiam habitant, quæ infrigidissima est, id est, calidissima, eò quod latitudo parum à via distat solis. Arcus enim meridionalis ab æquinoctiali vsque ad zenith capitis habitantium vocatur latitudo ciuitatis in astronomia: arcus autem coluri, qui est ab Oriente vsque ad zenith capitis habitantium, vocatur longitudo ciuitatis. Qui ergo habitant ciuitates vltra Asiam, propter hoc quod parum distant à via solis, & sol bis in anno transit super capita eorum, propter multum calorem climatis sui corpora habent euanida, spiritu naturali destituta; habent tamen spiritus intellectiuos lucidos, tenues formas intellectiuas optimè repræsentantes: propter quod sunt intellectiui & artificiosi, timidi & dolosi: & ideò quia timidi sunt, subiiciuntur aliis & perseuerant seruientes & non possunt politizare. Genus autem Græcorum, quod medium est inter ista, vt dicit, sicut mediat loco, ita mediat natura, & ambobus participat, sicut medium extremis: & est animosum & intellectiuum, & ideò liberum perseuerat, & maximè politizans, & optimè potens principari omnibus, vnica & optima fortiens politia. Et addit, quòd eandem differentiam habent Græcorum ciuitates ad inuicem: sitæ enim in frigidis locis, habent proprietatem frigidorum: sitæ autem in locis calidis, habent proprietates calidorum. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quales autem quosdam, ciues scilicet, natura, id est, complexione naturali & moribus, oportet esse, nunc dicamus. Et dat regulam per quam hoc potest comprehendi in vniuersali, ibi, Ferè itaque deprehendet vtique quis respiciens ad ciuitates approbatas Græcorũ, id est, ad climata ciuitatũ, & ad totum orbem terræ. Tota enim quarta nostra habitabilis (vt dicit Ptolemæus in Almag.) quæ est ab æquinoctiali vsque ad polum articum, per septem climata distribuitur, quæ propter diuersam qualitatem aëris diuersas faciunt complexiones habitantium & mores.

b Et hoc est quod subdit, ibi, Quæ quidem enim in frigidis locis gentes, supple, habitant. Et dat exemplum, ibi, Et quæ circa Europam, sunt quidem plenæ animositate, intellectu autem & arte deficientes, magis, supple, sunt. Et ex hoc concludit qualem politiam possunt habere, ibi, Propter quod liberè quidem perseuerant magis, propter animositatem scilicet, eò quod nulli seruiunt, non politizare autem, & vicinis principari non potentes, propter defectum scilicet intellectus: quia nesciunt. Quæ autem

notos familiaréſque patiuntur, ſi iniuriatos ſibi exiſtimant. Et hoc non ſine ratione contingit. A quibus enim deberi ſibi beneficium expectant, ab eiſdem non ſolum priuari beneficio, ſed inſuper ſe læsi putant. Vnde prouerbio dicitur, Fratrum contentiones & iræ ſunt acerbiſsimæ, & qui ſe nimium amant, hi ſe nimium oderunt.

De hominibus quidem igitur qui in Republ. futuri ſint, & quot eſſe oportet & quales natura, & de regione quantum, & qualem ferè, determinatum eſt: non enim eadem certitudo quædam eſt in his quæ per rationes, & in his quæ fiunt per ſenſum.

autem circa Asiam, calidissimam scilicet ad Meridiem, intellectiuæ quidem; gentes scilicet, & artificiosæ secundum animam, sine animositate autem. Horum causa sufficienter dicta est in sententia. Et ex hoc concludit, ibi, Propter quod subiectæ quidem & seruientes perseuerant: quia timidi in nullo se defendunt.

c Et subdit de mediis, ibi, Genus autem Græcorum, inter Europam scilicet & Asiam habitãs, sicut mediat secundum loca, ita ambobus participat. Et enim animosum & intellectiuum est. Et ex his concludit, ibi, Propter quod quidem liberum perseuerat: quia scilicet animosum, & maximè politizans, supple, est: quia scilicet intellectiuum, & potens principari omnibus, vna fortiens politia, monarchia scilicet. Et tangit regnum Alexandri Macedonis, quod omnibus imperabat. Et licet ita in communi sit de ciuitatibus Græcorum; tamen in speciali habent differentiam. Et hoc est. Eandem autem habent differentiam & Græcorum gentes ad inuicem: hæ quidem enim, supple, gentes, habent naturam monocolam, quia scilicet vel tantum sunt animosæ, vel tantum intellectiuæ siue astutæ: hæ autem benè mixtæ sunt ad vtrasque potentias has, scilicet animositatem & intellectualitatem. Illæ enim duæ potentiæ quasi duo oculi sunt, quibus efficitur homo politizans.

d Deinde cum dicit, Manifestum igitur, quòd oportet intellectiuos esse, &c. concludit ex præhabitis, quod hæc duo sunt secundum animum, & ideò oportet æuagogos, id est, duces æuorum, secundum diuersas ætates & complexiones, institui à legislatoribus, qui æuagogi sunt ad virtutem; id est, ad virtutem ducunt homines. Et confirmat hoc per commune dictum. Quia commune dictum est, quòd custodes politiarum oportet amatiuos esse notorum, ad ignotos autem syluestres. Est autem animus qui vtrumque istorum facit. Et hoc probat per rationem duplicem. Prima est, quòd animus est, qui facit quod amatiuum, animæ enim potentia est, qua diligimus. Secunda ratio est à signo sumpta: quia scilicet animus ad notos & amistringitur & deprimitur, paruipendi putans ab ipsis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Manifestum igitur, supple, est, quod oportet intellectiuos esse & animosos natura eos qui debent esse æuagogi legislatorum ad virtutem, id est, qui per ordinem politiæ debent esse duces diuersarum ætatum, qualiter scilicet quælibet ætas communicet ad virtutem.

e Et probat per dictum commune, ibi, Quod quidem enim aiunt quidam oportere existere custodibus, politiarum scilicet. Et subdit quid est illud. Amatiuos quidem esse notorum, ad ignotos autem esse syluestres. Et hoc probat, ibi, Animus est, qui facit quod amatiuum. Et dat rationem, ibi, Hæc enim animæ est potentia qua diligimus. Et hoc vlterius probat per signum, ibi; Signum autem, supple, est, ad consuetos enim & amicos animus attollitur magis, id est, dilatatur magis, quam ad ignotos, paruipendi putans, supple, ab ignoris. Propter quod Archilocus (Philosophi nomen est) conuenienter amicis querelans disputat ad animum: quia ex animo torum est. Vnde in hoc laudat Archilocum, quod hoc posuit in animo. Quid autem dixit, qualem scilicet oportet esse animum ad amicum, subdit, ibi, Non enim ab amicis, supple, sunt, à lanceis perforationes, id est, amicos non oportet inuicem malefacere, vel aliquod nocumentum inferre, sed in iucunditate cordis se inuicem recipere. Quia sicut dicit in secundo topicorum, eiusdem moris est amicis benefacere & inimicis male. Et ideò Plato in libro Memnonis hoc ipsum ponit in diffinitione hominis. Dicit enim, quòd homo est animal disciplinabile & præceptibile, amicis benefactiuum, & inimicis malè. Et addit adhuc vnum dicens. Et quod principans autem, in ciuitatibus scilicet, & quod liberum, supple, est in homine, à potentia hac, id est, ab animo existit omnibus. Et ponit rationem, ibi, Principatiuum enim & inuincibile animus, supple, est.

f Deinde cum dicit, Non bene habet dicere, &c. redarguit dictum Archiloci, in hoc quod dixit, quòd politicus debet esse grauis ad ignotos: quia ad nullum oportet esse talem politicum, quin imò etiam ad eos qui natura sunt agrestes, oportet politicum esse benenolum, vt scilicet trahantur ad bonam communicationem: sed ad solos illos qui iniusta agunt, oportet hoc pati, scilicet quod duri & agrestes sint. Et ponit rationem, dicens, quòd hoc accidit secundum rationem: quia apud quos sperant beneficentiam, inueniunt nocumentum, ac beneficientia putant priuari, quòd est reddere malum pro bono: & hoc est factum inimici. Vnde dictum commune est, Sæuit qui ab antiquo amicus fuit, & postea incœpit malefacere. Et ideo in talibus quidam sunt vltra amici plusquam oportet, & quidam sunt vltra odientes plusquam oportet. Hæc est sententia istius partis. Litera sic ordinatur. Non bene autem habet dicere, graues esse, supple, debere ad ignotos. Et ponit rationem, ibi, Ad nullum enim oportet esse talem, scilicet grauem, vt omnes scilicet benenolentia prouocentur ad bonum. Et ponit rationem, ibi, Neque sunt, supple, aliqui, qui magnanimi, supple, sunt, natura agrestes: quia aliter non esset verum quod hominis proprium est esse animal mansuetum natura, quod tamen secundum omnes Philosophos est proprium hominis. Et subdit ad quos oportet esse agrestes, ibi, Nisi ad iniusta agentes. Et nisi, ponitur hîc exceptiue. Et dicit quando rationabiliter hoc accidit. Et hoc est quod subdit. Hoc autem magis ad consuetos patiuntur, si scilicet iniusta agunt: vnde in Psal. 54. *Si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem vtique; tu verò homo vnanimis, dux meus, & notus meus.* Vnde consuetis in beneficia si malè agant, debent esse grauiores. Et hoc est quod sequitur, ibi, Quod quidem dictum est prius si iniustè pati putant, supple, à consuetis & conciuibus. Et hoc accidit secundum rationem. Et ponit illam, ibi, Apud quos enim deberi beneficentiam putant, id est, sperant cum nocumento, supple, aliquo, &, id est, etiam hac, scilicet beneficentia illa, priuari putant. Et confirmat per antiquum dictum. Vnde dictum est: Seueri enim inimici fratrum:

fratrum: quia durum est, quod scilicet ab amico malum pro bono re ldatur. Et subiungit, quòd vtrumque est mali moris, ibi, Hi quidem vltra diligentes, supple, sunt, si diligunt notos in malefactis, ij autem, &, id est, etiam vltra odiunt, qui oderunt extraneos etiam in benefactis.

g Deinde subiungit epilogum de omnibus dictis in hoc capitulo & præcedentibus à principio septimi libri, ibi, De politizantibus quidem igitur quot oportet existere, quod scilicet in primo capitulo determinatum est, & quales quosdam natura, quod dictum est in isto capitulo: adhuc autem regionem quantam quandam, & qualem quandam, quod dictum est in secundo capitulo, determinatum est ferè. Ferè, dicit propter hoc quod non determinatur in particularibus, in quibus plura consideranda sunt propter nouos casus emergentes tota die. Et hoc est quod sequitur. Non enim eandem certitudinem oportet quærere per rationes, in vniuersalibus scilicet, & eorum quæ fiunt per sensum, scilicet in particularibus: sicut enim dixit in antè habitis, in particularibus sensus dignior est ratione.

CAPVT VI.

De veritate partibus ciuitatis quæ necessariæ sint ciuitati.

QVoniam autem sicut aliorum secundum naturam constantium, non hæ sunt partes totius consistentiæ, sine quibus totum non erit vtique, palam quod neque ciuitatis partes ponendum quascumque ciuitatibus necessarium existere, neque alterius communionis vllius, ex qua vnum aliquid genere.

b Vnum enim aliquid & commune oportet esse, & hoc communicantibus, siue æquale, siue inæquale transumant, veluti siue alimentum hoc est, siue regionis multitudo, siue aliquid aliud talium est. Quando autem fuerit hoc quidem huius gratia, hoc autem cuius gratia, nihil in iis commune, sed aut huic quidem facere, huic autem accipere. Dico autem, puta organo omni ad id quod sit opus, & condentibus: domus enim ad ædificatorem nihil est quod sit commune, sed est domus gratia ædificatorum ars. Propter quod opus est possessione ciuitatibus. Possessio autem nulla pars est ciuitatis. Multa autem animata sunt partes possessionis. Ciuitas autem communitas quædam est similium, gratia autem vitæ contingentis optimæ.

c Quoniam autem est felicitas quod optimum, hæc autem virtutis operatio, & vsus quidam perfectus, accidit autem sic, vt hos quidem contingat participare ipsa, hos autem modicum aut nihil, palam quòd hæc causa, quare fiant ciuitatis species & differentiæ, & politiæ plures. Alio enim modo & per alia singuli hæc venantes, & vitas alteras faciunt, & politias.

d Considerandum autem & quot sint hæc, sine quibus ciuitas non erit vtique. Et enim quæ dicimus esse partes ciuita-

CAPVT VI.

Cvm verò vt aliorum secundum naturam consistentium, non hæ sunt partes totius consistentiæ, sine quibus totum non esse potest, palam quòd nec ciuitatis ponendum est esse partes, quæcumque ciuitatibus existere necessariò oportet nec alterius cuiusquam communionis, ex qua fit vnum aliquod genus.

Vnum enim quid & commune esse debet communicantibus siue æquale, siue inæquale suscipiant, ceu si alimentum id sit, siue agri quantitas, siue aliud tale. Sed quando hoc gratia huius, hoc autem non gratia nihil in his commune, sed aut huic quidem facere, huic autem accipere. Dico autem, veluti organo omni ad id opus quod sit, & opificibus: domui enim ad ædificatorem nihil est quod fiat commune, sed est domus gratia ædificatorum ars. Quapropter possessione quidem indiget ciuitas, nulla tamen pars ciuitatis est possessio. Multa verò animata sunt possessionis partes. Ciuitas autem communio quædam est similium, gratia vitæ, vt maximè fieri potest, optimæ.

Cum verò sit felicitas optimum, ipsa tamen virtutis operatio, & vsus quidam perfectus, contingat autem ita, vt aliqui illius recipiant participationem, alij parum aut nihil, manifestum est, quòd hæc est causa, quare ciuitatis species & differentiæ existunt, pluréque Rerumpubl. formæ. Per alium enim modum & alius viis singuli hoc appetentes, & alios viuendi modos fecerunt, & alias Reipubl. disciplinas.

Considerandum autem est quot sint illa, sine quibus ciuitas esse non potest. Nam quas dicimus esse ciuitatis partes, eas necessitis,

tis, in iis vtique erunt, propterea quod necessarium existere.

e Sumendum igitur operum numerum. Ex iis enim erit palam. Primò quidem igitur oportet existere alimentum. Deinde artes: multis enim organis indiget id quod est viuere. Tertio autem arma: communitates enim, necessariorum & in ipsis habere arma ad principatum, & inobedientium gratia, & ad conantes iniusta inferre extrinsecus. Adhuc pecuniarum aliquam abundantiam, quatenus habeant & ad opportunitates quæ secundum seipsos, & ad bellicas. Quinto autem & præcipue ea, quæ circa diuinorum curam, quam vocant sacerdotium. Sextum autem numero, & omnium necessariissimum, iudicium de conferentibus & iustis ad inuicem.

f Opera quidem igitur hæc sunt, quibus indiget omnis ciuitas, vt dicere. Ciuitas enim multitudo est non quæcumque, sed ad vitam per se sufficiens, vt diximus: Si autem aliquid horum contingat deficere, impossibile simpliciter per se sufficientem communionem hanc esse.

g Necesse igitur secundum operationes has consistere ciuitatem. Oportet ergo agricolarum esse multitudinem, qui præparent alimenta, & artifices, & quod pugnax, & quod opulentum, & sacerdotes, & iudices necessariorum & conferentium.

sarium est in istis subesse.

Capiendus est igitur operum numerus. Ex his enim illud apparebit. Primum igitur debent existere alimenta. Deinde artes: multis enim instrumentis indiget vita. Tertium, arma: nam qui simul in communione viuunt, necessarium est ipsis habere arma, quibus & magistratibus parere inobedientes compellantur, & quibus vis propulsetur externa. Præterea pecuniarum habendarum facultas quædam, quo illas habere possint & ad proprias indigentias, & ad bellum. Quintum ac primum, circa rem diuinam cultus, quod vocant sacrificium. Sextum, quod est omnium summè necessarium, iudicium pro vtilitate & iustitia contrahentium.

Hæc sunt igitur opera quibus indiget ciuitas omnis. Est enim ciuitas multitudo non quæcunque, sed illa, quæ ad vitam per se sufficiens sit, vt diximus. Si vero aliquid horum deficiat, impossibile est simpliciter per se esse sufficientem huiusmodi societatem.

Necessarium est ergo his operibus ciuitatem constare. Esse igitur oportet multitudinem agricolarum, qui victum conferant, & artifices, & pugnatores, & locupletes, & sacerdotes, & iudices necessariorum atque vtilium.

CAPVT VI.

IN isto capitulo determinat Aristoteles, quæ partes in ciuitate sunt necessariæ, si feliciter debeat viuere ciuitas. Et habet duas partes, in quarum prima determinat hoc & probat per similitudinem omnium naturæ constantium. In secunda ostendit per communicationes quas necesse est esse in ciuitatibus, ibi, *Quoniam autem est felicitas quod optimum*, &c. Circa primum duo facit: primò enim ostendit quod dictum est, scilicet quod sicut omnium naturæ constantium sunt partes quædam determinatæ, sine quibus non est totum, ita & in politia. Secundò ostendit, quòd non omnia quæ sunt necessaria in ciuitate, sunt partes ciuitatis, ibi, *Quando autem fuerit hoc quidem huius gratia*, &c. Sententia primæ & secundæ partis, quòd sicut omnium naturæ constantium partes organicæ sunt, per quas impletur opus eius proprium, & sine quibus perfici non potest, eò quod totius operatio est in communicatione partium propriarum: ita etiam in ciuitate sunt partes quædam, sine quibus non perficitur communicatio ad per se sufficientiam, siue communicet ciuitas secundum æquale, sicut in democratiis & commutationibus quæ fiunt secundum æquale medietatis arithmeticæ; siue secundum inæquale, sicut in oligarchiis, & in distribuendis quæ fiunt secundum æquale geometricum, quod secundum rem inæquale est. Et dat exemplum in iis in quibus communicant, siue sit regionis multitudo, siue distributio in possessionibus, siue sit aliud aliquid talium: & hoc dicit, quod oportet esse in omnibus, in quibus hoc sit gratia huius, hoc autem alterius: quia in illis oportet esse multas partes, in quibus est aliquid commune continens omnes partes illas. Et huius exemplum ponit in domo. Domus enim si referatur ad ædificatorem, plura non habet, nec commune ad plura, sed est ædificatoris gratia ars & opus ædificantis simpliciter: si autem referatur ad œconomicam communicationem, de necessitate plura continet, sine quibus non perficitur communicatio domus, sicut dixit in primo, sicut despotica potentia qua dominus principatur seruo, & nuptialis potentia qua vir principatur ad vxorem, & paterna qua pater principatur ad filios,

filios, & christmatica siue pecuniatiua, ita etiam est in ciuitate, vt dicit. Ciuitas enim indiget possessione sicut domus indiget pecunia, cum tamen possessio nulla pars ciuitatis sit, sicut nec pecunia domus, & sicut dictum est in præhabitis primi libri, multa animata partes sunt possessionis, sicut asinus & bos. Ciuitas enim communitas est quædam similium, gratia vitæ optimæ communicans. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem sicut aliorum secundum naturam constantium, non hæ sunt partes totius consistentiæ, id est, ex quibus constat totum, sine quibus totum non erit vtique, palam, supple, est, quòd neque ciuitatis partes, essentiales scilicet, ponendum quascumque ciuitatibus necessarium existere, quia scilicet possessio necessaria est ciuitati, & tamen nulla pars ciuitatis est, ciuitatis enim pars est, quæ in actu ciuilitatis communicat, sicut ciuis, neque alterius communionis nullius (altera negatio superfluit more Græcorum) ex qua, scilicet communione, vnum aliquid genere, supple, fit.

b Et dat rationem, ibi, Vnum enim aliquid & commune oportet esse, scilicet ciuitatem, & hoc communicantibus, siue æquale communicent, sicut in democratiis & in communicationibus secundum arithmeticam proportionem, siue inæquale, supple, communicent, sicut in oligarchiis, & in distribuendis, transumant, vel transmutent, in quibus transmutatio fit & distributio secundum æquale geometricum. Et dat exemplum. Velati siue alimentum hoc est, siue regionis multitudo, quod scilicet ciuibus distribuitur, siue aliud aliquid talium est, in quo scilicet ciues communicant. Et subdit in quibus hoc non est, ibi, Quando autem fuerit hoc quidem huius gratia, scilicet sicut causæ efficientis, hoc autem cuius gratia, alterius scilicet ab alio effectu, nihil in his commune, supple, est sicut totum commune est ad partes, sed aut huic quidem est facere, sicut causæ efficienti, huic autem accipere, supple, ab efficiente. Et exponit se, subdens. Dico autem, puta organo omni ad id quod sit opus, id est, sicut se habet organum siue instrumentum ad id opus quod sit per instrumentum: ibi enim organum accipit motum ab efficiente, quia non mouetur à se, & ideò nulla pars est operis. Et adaptat, ibi, Et condentibus, id est, domum ædificantibus: domus enim, supple, nulla pars est, ad ædificatorem, & nihil est quod sit commune, ad ipsum scilicet, sed est domus gratia ædificatorum ars, id est, artificiatum, & sic, supple, non est communicatio œconomicæ communicantium. Et adaptat hoc ad ciuitatem, ibi, Propter quod opus est possessione ciuitatibus, sicut instrumento scilicet: quia sicut dicit in primo Ethic. diuitiæ organicè deseruiunt ad felicitatem. Et hoc est quod hic addit. Possessio autem nulla pars est ciuitatis. Multa autem animata, partes sunt possessionis, sicut bos & asinus. Et dat rationem, ibi, Ciuitas enim communitas quædam est similium, gratia autem vitæ contingentis optimæ, secundum felicitatem scilicet: & ideò supra in libro quarto de ciue dixit, quòd ciuis qui verè pars ciuitatis est, est ille qui potest ex libertate & dignitate participare principatu consiliatiuo & iudicatiuo secundum autarchiam.

c Deinde cum dicit, Quoniam autem est felicitas quod optimum, &c. ostendit quòd necessariæ sunt partes in ciuitate, per communicationes, quas necesse est ibidem esse. Et circa hoc duo facit. Primò enim ostendit, quòd cum multa genera communicantium sint in ciuitate, quod non æqualiter participant felicitate, sed secundum plus & minus: & ideò faciunt diuersas specie communicationes in ciuitate. Secundò reducit omnes istas diuersitates in sex, ibi, *Sumendum igitur operum numerum*, &c. & enumerat illas. Prima est eorum qui solicitantur de alimento ciuitatis, sicut agricolæ. Secunda est multitudo & diuersitas artificij, eò quod multis indiget vt organis humana vita, si feliciter debeat viuere. Tertia est arma ferentium: his enim indiget ciuitas, & vt intra se possit principari rebellibus, & extra se possit repellere hostes insurgentes. Quarta est diuitiarum & pecuniæ acquisitiua: quia his indiget ciuitas & ad opportunitates proprias, & aliquando ad bellicas, quando scilicet stipendia sunt danda militibus. Quinta est eorum qui occupantur circa curam diuinorum, sicut Sacerdotes: quia sine cultu diuinorum non potest esse felix vita. Sexta & quæ necessariissima est inter omnes, communicatio iudicum, qui iudicant de conferentibus & iustis in casibus qui tota die emergunt inter ciues. Et addit, quod hæc sunt opera ciuitatis: & si aliquod deficiat, non est perfecta ciuitas. In fine per modum epilogi repetit omnia quæ dicta sunt in hoc capitulo. Hæc est sententia. Litera sic ordinanda est. Quòniam autem est felicitas quod optimum, bonum scilicet, hæc autem, scilicet felicitas, est virtutis operatio, & vsus quidam perfectus: & hoc ideò dicit: quia in habitu non est perfectio, cum sicut dicit in lib. de anima, habitus sit perfectio sicut somnus, actus autem sicut vigilia, felicitas verò est summa perfectio, & ideò est operatio, vt dicit in primo Ethic. quod felicitas est operatio secundum propriam & connaturalem virtutem hominis, perfecta & non impedita: & ideo, vt ibi dicit, necesse est vt habeat organicè subseruientia, & omnia eam condecorantia, vt in nullo impediatur. Et hoc est quod hic subdit. Accidit autem sic, vt hos quidem contingat participare ipsa, scilicet felicitate, hos autem modicum, alios scilicet, aut nihil, propter defectum ad virtutis operationem. Et concludit ex his, ibi, Palam quod hæc causa, supple, est, quare fiant ciuitatis species & differentiæ, & politiæ plures: quia secundum species communicantium differunt species politiarum, sicut in antè habitis sæpissimè determinatum est. Et in communi ponit rationem vnam ad omnia, ibi, Alio enim modo & per alia singuli hæc venantes, vitas alteras faciunt, & politias, supple, alteras, quibus scilicet quilibet quærit ad votum viuere.

d Et ex hoc subdit, quòd si considerentur ista, sciuntur partes ciuitatis. Et hoc est. Considerandum autem & quot sint hæc, sine quibus ciuitas non erit vtique. Et dat rationem, ibi, Etenim quæ dicimus esse partes ciuitatis, essentiales, supple, in his vtique erunt, propterea quòd

quòd necessarium existere illas scilicet partes in ciuitate. Secundò, ibi, Sumendum igitur, &c. tangit omnes istas diuersitates in sex, & dicit. Sumendum igitur operum numerum, vt scilicet ex numero operum sumantur partes ciuitatis. Et hoc est. Ex his enim erit palam, scilicet de numero partium. Et enumerat per ordinem, ibi, Primò quidem igitur oportet existere alimentum, deinde artes multas. Et dat rationem, ibi, Multis enim organis indiget id quod est viuere, feliciter scilicet. Tertio autem arma. Et dat rationem, ibi, Communicantes enim, communi scilicet communicatione, necessarium, supple, est, & in ipsis, id est, inter ipsos, habere arma ad principatum, supple, confortandum, & inobedientium gratia, id est, vt possint regere inobedientes ad legum obedientiam. Et subdit aliam vtilitatem. Et ad conantes, id est, contra conantes, iniusta inferre extrinsecus, vt scilicet tales repelli possint. Quartò, supple, adhuc pecuniarum aliquam abundantiam. Et subdit causam. Quatenus habeant & ad opportunitates, quæ secundum seipsos, supple, sunt, id est, priuatas, & ad bellicas, quando scilicet, stipendiandi sunt milites in bello publico. Quinto autem & præcipuè ea quæ circa diuinorum curam. Ciues enim præcipuè in cultu Dei curam decet habere: quam, curam scilicet, vocant sacerdotium, quòd illo tempore fuit in multitudine Deorum: eò quod nondum erat propalatus cultus vnius Dei, qui per Moysen in figuris, tandem verò per Iesum Christum in veritate propalatus est. Sextum autem numero, & omnium necessariissimum, ad ciuilem scilicet communicationem, iudicium de conferentibus & iustis ad inuicem, in casibus qui scilicet tota die emergunt inter ciues.

f Omnibus his positis vniuersaliter subiungit, ibi, Opera quidem igitur hæc sunt, quibus indiget omnis ciuitas, vt est dicere, in communi scilicet. Et ponit rationem, ibi; Ciuitas enim, multitudo est non quæcumque, sed ad vitam per se sufficiens, vt diximus, quod scilicet ad vitam felicem nihil deficiat. Et hoc est quod subdit. Si autem aliquid horum contingat deficere, impossibile, supple, est, simpliciter per se sufficientem communionem hanc esse, quia non est sufficiens per se, quod in aliquo deficit necessariorum.

g Postea infert de omnibus quasi per modum epilogi concludendo, ibi, Necesse igitur secundum operationes has, quæ, supple, dictæ sunt immediatè consistere ciuitatem, si scilicet debeat feliciter viuere. Oportet ergo agricolarum esse multitudinem qui præparent alimentum, & artifices, & quod pugnat, & quod opulentum, & sacerdotes, & indices necessariorum & conferentium.

CAPVT VII.

Vtrum omnia ciuitatis omnibus communicari possint munia.

DEterminatis autem iis, reliquum considerare, vtrum omnibus communicanda omnia hæc (Contingit enim eosdem omnes esse & agricolas, & artifices, & consiliarios, & iudicantes) aut secundum vnumquodque opus dictorum alios supponendum, aut hæc quidem propria, hæc autem communia horum ex necessitate sunt.

b Non in omni autem politia hæc. Sicut enim diximus, contingit & omnes communicare omnibus, & non omnes omnibus, sed quosdam quibusdam: hæc enim & faciunt politias alteras. In democratiis enim participant omnes omnibus, in oligarchiis autem è contrario.

c Quoniam autem existimus considerantes de optima politia, hæc autem secundū quam ciuitas vtique erit maximè felix, felicitatem autem, quod sine virtute impossibile est existere, dictum est prius, manifestum quòd in optima politizante ciuitate, & habente iustos viros simpliciter, sed non ad suppositionem, neque banausam vitam, neque forensem oportet quærere ciues: vilis enim talis vita, & ad virtutem subcontraria. Neque oportet agricolas esse: opus est enim vacatione & ad virtutis generationem, & ad actiones politicas.

D. Alb. Mag. Politic.

CAPVT VII.

His determinatis, reliquum est considerare, vtrum omnes communicare debeant, horum omnium (fieri non potest, vt iidem ipsi sint & agricolæ, & artifices, & consultores, & iudicantes) an in vnoquoque opere supra dictorum alios ponendum est, an quædam esse propria, quædam verò communia necessarium est.

Sed non in omni Repub. hoc, vt diximus, contingit. Nam fieri potest, vt omnes participent omnium, & non omnes omnium, sed quidam quorundam: hæc enim faciunt Rerumpublicarum varietatem. Nam in populari quidem participant omnes omnium, in paucorum autem potentia contrarium est.

Cum autem considerativa nostra sit de optima Repub. ea verò est per quam ciuitas esset maximè felix, felicitatem autem quod sine virtute impossibile est existere, primò diximus, manifestum est ex his quod in ciuitate quæ optimè gubernetur, & quæ iustos habeat ciues simpliciter, ac non ad suppositionem, neque artifices, neque mercatores ciues esse oportet: vilis est enim huiusmodi vita, & virtuti aduersa. Nec certè agricolas esse oportet eos qui futuri sint ciues: opus est enim quiete & otio ad virtutem comparandam, & ad Rempublicam gerendam.

d Quoniam autem quod bellicum, & quod consultatiuum de conferentibus, & iudicans de iustis inexistit, & videntur maximè esse partes ciuitatis, vtrum altera & hoc ponendum, aut eisdem dandum ambo.

e Manifestum vtique & hoc, quia modo quidem aliquo eisdem, modo autem aliquo & alteris. Qua quidem enim alterius ætatis vtrumque operum, & hoc quidem indiget prudentia, hoc autem potentia, alteris: qua autem impossibilium est, potentes violenter agere & prohibere, hos sufferre subiectos, semper hæc eosdem. Qui enim armorum domini, & manendi & non manendi politiã sunt domini. Relinquitur igitur eisdem quidem vtrisque dare politiam hanc, non autem simul, sed sicut aptum natum est, potentia quidem in iunioribus, prudentia autem in senioribus. Igitur sic ambobus distribui expedit, & iustum esse videtur: habet enim hæc diuisio quod secundum dignitatem.

f At verò & possessiones oportet esse circa hos: necessarium enim abundantiam existere ciuibus, ciues autem isti. Quod enim banausum, non participat ciuitate, neque alia nulla pars, quæ non virtutis conditiua est: hoc autem palam ex suppositione. Felicitati quidem enim necessarium existere cum virtute: felicem autem ciuitatem non ad partem aliquam ipsius respicientes oportet dicere, sed ad omnes ciues. Manifestum autem & quòd oportet possessiones esse horum: siquidem necessarium agricolas esse, seruos, aut barbaros, aut vernaculos.

g Reliquum autem ex dinumeratis, quod sacerdotum genus, manifestum autem & horum ordo. Neque enim agricolam, neque banausum sacerdotem constituendum: à ciuibus enim decet honorari Deos. Quoniam autem diuisum est id quod ciuile in duas partes, hoc est, in id quod armorum, & quod in consiliatiuum, decet autem cultum exhiberè diis, & requiem habere circa ipsos, eos qui propter tempus abdicati sunt, hos assignandum vtique erit sanctificationibus.

h Sine quibus quidẽ igitur ciuitas non consistit, & quot partes ciuitatis, dictum est. Agricolas enim & artifices, & omne quod mercenarium, necessarium existere ciuitatibus, partes autem ciuitatis id quod armorum, & consiliatiuum, & separatiuum est vtique vnumquodque horum, hoc quidem semper, quodque

Cum verò hi supersint qui bello intendunt, & hi qui consultant de vtilibus, & iudicant de iustis & non iustis, qui quidem maximè videntur partes ciuitatis, vtrum & hos esse alios ponendum sit, an eisdem hominibus ambas partes tribuendum.

Clarum est, quod quodammodo eisdem, & quodammodo alijs. Qua enim alterius vigoris vtrum opus, & alterum prudentia, alterum viribus indiget, alijs: qua verò impossibilium est eos qui afferre vim & prohibere hos possunt subiectionem pati, semper eisdem. Qui enim armorum domini sunt, iidem etiam sunt domini status, vel mutationis Reip. Restat igitur, vt eisdem quidem ambobus Respub. tradatur, non simul quidem, sed vt natura fert, vires quidem in iunioribus sunt, prudentia verò in senibus. Sic inter eos distribui commodum est & iustum esse videtur: habebit enim hæc distributio id quod est secundum dignitatem.

Atqui possessiones quoque circa hos esse oportet: necesse est enim facultates adesse ciuibus, hi autem sunt ciues. Nam turba quidem vrbana vilium ministrorum, nulla pars est ciuitatis, nec aliud genus quodcumque, quod non sit virtutis effector: patet hoc ex eo quod præmisimus. Felicitas enim necesse est, vt per virtutem fiat: felicem verò dicere ciuitatem debemus, non ad partem aliquam eius respicientes, sed ad omnes ciues. Manifestum igitur, quòd horum esse possessiones oportet: siquidem necesse est agricolas esse, seruos, vel barbaros, vel ministros.

Reliquum est ex his qui supra memorati sunt, genus esse sacerdotum, quorum institutio manifesta est. Neque enim agricola, neque artifex, neque vilium exercitiorum quisquam sacerdos est deputandus: honos enim diis est à ciuibus impendendus. Sed cum distincti sint ciues in partes duas, hoc est, in eos qui arma tenent, & in eos qui consultant, & decens sit diis cultum exhibere, & requiem suscipere eos qui pro tempore in his laborauerunt, ac defessi sunt, his vtique esset sacrorum cura demandanda.

Quæ sint igitur, sine quibus ciuitas stare non potest, & quot sint ciuitatis partes, dictum sit. Agricolas enim & artifices, & omne ministerium ciuitatibus existere necessarium est: sed partes ciuitatis sunt, qui arma tenent, & qui consultant, & separatum est vnumquodque istorum, hoc quidem semper, quodque

quodque horum, hoc quidem semper, hoc autem secundum partem.

i Videtur autem non nunc neque reconter hoc esse notum iis, qui de politia philosophizant, quod oportet diuisam esse seorsum secundum genera ciuitatum, & quòd bellicum alterum esse, & quod terræ cultiuum. In Ægypto enim habet hoc modo, adhuc autem & nunc quæ circa Cretam: quod quidem igitur circa Ægyptum, Sesostris, vt aiunt, ita lege statuit, Minos autem quæ circa Cretam. Antiqua autem videtur esse & conuiuiorum institutio, quæ quidem circa Cretam facta circa Regem Minois.

k Quæ autem circa Italiam multo antiquiora iis. Aiunt enim historiæ inhabitantium ibi Italum quendam fuisse regem Oenotriæ, à quo nomen transumentes Italos, pro Oenotriis, vocatos esse, & oram hanc Europæ Italiæ nomen accepisse, quæcunque existit intra sinum Scylleticum, & Lameticum, distant autem hæc ab inuicem itinere mediæ dici. Hunc itaque Italum dicunt Oenotrios pastores existentes fecisse agricolas, & leges ipsis alias posuisse, & conuiuia constituisse primo, propter quod * & nunc vocati cognominatione Ausones. Quod autem ad Iapygiam, & Ionium, Chaones vocatam Syrtim, erant autem & Chaones Oenotrij genere.

l Conuiuiorum quidem igitur institutio, hinc facta fuit prius, separatio autem quæ secundum genus ciuilis multitudinis, ex Ægypto. Multis enim excedit temporibus regimen Minois Sesostris.

m Ferè quidem igitur & alia oportet putare inuenta fuisse sæpè in multo tempore, magis autem infinities (necessaria quidem enim opportunitatem ipsam verisimile est docere) quæ autem ad bonam aptitudinem, & circunstantiam existentibus iam iis, rationabile accipere incrementum. Quare & circa politias oportet putare eodem modo habere.

n Quod autem omnia antiqua, signum quæ circa Ægyptum sunt, isti enim antiquissimi quidem videntur esse, leges autem sortiti fuerunt & ordines politicos. Propter quod oportet dictis quidem sufficienter vti, prætermissa autem tentare quærere.

hoc verò secundum partem.

Videtur autem non nunc, neque paulò antè, hoc notum fuisse his, qui de Republ. philosophantur, quod per genera sit ciuitas distinguenda. Et pugnatorum genus aliud esse, aliud agricolarum. Nam in Ægypto vsque ad hoc tempus in hunc modum se habet, & in Creta. In Ægypto quidem Sesostri legem ferente, & in Creta verò Minoe. Antiqua videtur esse etiam comessationum institutio, quod in Creta factum est Minoe regnante.

Sed multò prius hoc in Italia, quam in Creta constitutum fuit. Tradunt enim periti homines illorum fuisse Italum quendam Oenotriæ regem, à quo mutato nomine, pro Oenotris Itali sunt vocitati, oramque illam maritimam Europæ, quæ est inter Scylleticum & Lameticum sinum, distant verò hæc loca inter se meridiei iter. Italiæ nomen primo cœpisse. Hunc ergo Italum tradunt agriculturam Oenotros docuisse, cum prius essent pastores vagi, ac palantes, illisque leges posuisse, & comessationes instituisse primum. Quapropter etiam nunc quidam illorum populorum comessationibus vtuntur, & legibus quibusdam ab illo positis. Incolebant autem eam Italiæ partem, quæ ad Tyrrheniã versa est, Opici, qui nunc Ausonij nominantur. Alteram verò partem, quæ ad Iapygiam & Ionium pertinet, incolebãt Chaones, Syrtim appellatam, & ipsi quoque ab Oenotris orti.

Inuentio igitur comessationum hinc primum extitit. Diuisio autem ciuitatis per genera apud Ægyptum incepit. Sesostris enim multis temporibus ante fuit quam Minos in Creta regnaret.

Et alia ferè credendum est eodem modo inuenta fuisse multoties in longo tempore, imo verò infinities (nam & quæ necessaria sunt ad vsum vitæ, indigentiam ipsam docuisse rationabile est) & illis repertis additamenta postmodum facta fuisse ad expolitiorem viuendi formam. Quod eòdem modo in constitutione Rerumpublicarum accidisse credendum est.

Esse verò cuncta vetusta, signum est, quòd Ægyptij, quorum antiquitas maxima putatur, leges habuerunt & ciuilem institutionem. Quapropter vtendum est his quæ sufficienter tradita sunt, & quæ deficiunt, reperire conandum.

a Quod quidem igitur oportet regionem esse arma possidentium, & participantium politia, dictum est prius, & quod agricolas oportet esse alteros ab ipsis, & quantam & qualem oportet esse regionem.

Quod igitur agri & possessiones eorum esse debent, qui arma tenent, quippe partes sunt ciuitatis, dictum est, & qua de causa cultores illarum alios esse oportet, & quanta & qualis debet esse regio.

CAPVT VII.

a IN isto capitulo incipit Aristoteles determinare, quæ, & quibus, committenda sunt in ciuitate. Et habet tres partes, in quarum prima ostendit qualiter in politia communi, quibus, quæ, committenda sint & commendanda. In secunda reuocat quæstionem prius inductam, scilicet de bello & consiliatiuo, ibi, *Quoniam autem quod bellicum*, &c. In tertia ostendit quos oportet & quos non oportet applicare ad sacerdotium, ibi, *Reliquum autem ex determinatis*, &c. Circa primum duo facit. Primò mouet quæstionem. Secundò ponit solutionem, ibi, *Quoniam autem existimus*, &c. Sententia primæ partis est hæc. Primò dicit intentionem, quid considerandum est, & statim ponit rationem quare omnia sex quæ suprà enumerata sunt, commendanda sunt omnibus ciuibus sine discretione. Et ratio est hæc. Quia in multis ciuitatibus contingit eosdem esse & agricolas & artifices & consiliarios & iudicantes & arma ferentes: & hoc non posset esse nisi omnibus omnia commendarentur. Et statim vadit per disiunctionem in oppositum, & quærit, Vtrumne melius sit quod ad diuersa diuersi ciues supponantur, sicut & secundum rationem videtur debere fieri: quia sicut dicit alibi, vnusquisque de quibus nouit, melius iudicat, & horum est optimus iudex. Et adiungit aliam rationem: quia non in omni politia, omnes omnibus communicant, sed quidam quibusdam, quod, sicut in antè habitis dictum est, facit multas politias etiam in vna ciuitate secundum diuersas communicationes in sex illis, quæ in anteriori capitulo inducta sunt. Et licet in democratiis omnes omnibus principatibus communicent, tamen in oligarchiis è contrario est, vbi maioribus principatibus non communicant nisi insignes. Deinde soluit hanc quæstionem secundum determinationem politiæ quæ hic consideranda est, & dicit, quòd quia consideratur politia ad felicitatem, & felicitas est operatio perfecta secundum virtutem, quòd impossibile est, quòd felicitas sit sine virtute: quia ciuitas optimè politizans est, quæ habet simpliciter iustos viros & bonos secundum virtutem, & non ad suppositionem, id est, aliquid suppositum, sicut dicimus aliquem bonum fabrum, qui non simpliciter bonus est, sed ad hoc suppositum. Et ex hoc concludit solutionem, dicens, quòd ad optimam politiam quæ secundum felicitatem est & virtutem, non oportet quærere banausam vitam, id est, mercenariorum de vilibus mercibus, neque forensem, emptioni scilicet & venditioni occupatam: quia sicut dicitur Eccles. 26. Difficile negotiator exuitur à negligentia. Et ideò est decretum etiam Chrysost. de vita & honestate Clericorum. Qui negotiator est, ab Ecclesia expellatur: quia scriptum est in Psalm. Quoniam non cognoui negotiationem. Et est alia litera. De his igitur in communi dicit, quòd ad optimam politiam ad virtutem & felicitatem non oportet quærere ciues in talibus communicantes. Et dat rationem vnam in communi valde sufficientem, scilicet quia vilis est talis vita & ad virtutem subcontraria, id est, in hoc contraria, eò quod studentes in talibus banausis & forensibus, impediuntur à studio bonæ politiæ & virtutis & felicitatis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Addit tamen in fine, quod etiam agricolæ non sunt assumendi ad talem politiam, non propter vitæ viliratem, sed quia propter occupationem agriculturæ, vacare non possunt ad virtutis generationem & ad actiones politicas. Dicit ergo primò. Determinatis autem his, scilicet dictis operibus, in quibus communicant ciues, reliquum, supple, est, considerare vtrum omnibus, ciuibus scilicet, communicanda, supple, sint, omnia hæc, æqualiter scilicet. Et ponit rationem, quòd sic, ibi, Contingit enim eosdem ciues omnes esse agricolas, & artifices, & consiliarios, & iudicantes (& hoc conuenit in ciuitate vbi agri ita vicini sunt, quod ciues excolunt eos propriis laboribus,) aut secundum vnumquodque opus dictorum alios, supple, ciues, supponendum. Deinde per disiunctionem vadit in oppositum, ibi, Aut hæc quidem propria, opera scilicet quibusdam ciuibus attributa, hæc autem, scilicet opera, communia horum, id est, de numero horum operum, ex necessitate sunt, sicut iudicium & consiliatiuum, quæ respiciunt ciuitatem & nullum ciuem proprie.

b Et dat instantiam ad rationem primam, ibi, Non in omni autem politia hæc: sicut enim diximus (in quarto scilicet, vbi distinximus politias (contingit & omnes communicare omnibus, & non omnes omnibus, sed quosdam quibusdam: hæc enim, diuersa scilicet communicatio diuersorum &, id est, etiam, faciunt politias alteras, specie scilicet. Et dat exemplum, ibi, In democratiis enim participant omnes, scilicet ciues, omnibus, scilicet principatibus communicantium, in oligarchiis autem è contrario, in illis enim principatibus non participant nisi insignes.

c Deinde cum dicit, Quoniam autem existimus, &c. soluit quæstionem & præmittit quod necessarium est ad solutionem dicens. Quoniam autem existimus considerantes de optima politia. Et determinat quæ sit illa, ibi, Hæc autem, supple, est, secundum quam ciuitas vtique erit maximè felix: felicitatem autem quod sine virtute impossibile est existere, dictum est prius, manifestum, supple, est, quòd in optimè politizante ciuitate & habente iustos viros simpliciter, sed non ad suppositionem, id est, ad hoc

hoc vel ad illud suppositum, neque banausam vitam, neque forensem, id est, negotiatorum oportet quærere ciues, supple, sed oportet quærere vitam quæ secundum virtutem est. Et ponit rationem, ibi, Vilis enim talis vita, supple, est, & ad virtutem subcontraria, id est, impedimentum habens. Neque oportet agricolas esse, ciues, supple, tales. Et dat rationem, ibi, Opus est enim vacatione & ad virtutis generationem, & ad politicas actiones, ad quæ non potest vacare agricola. Vnde Auerroës super 11. metaph. dicit, quòd rusticus neque bonus neque malus est: quia ciuilitate ad virtutem non est dispositus.

d Deinde cum dicit, Quoniam autem quod bellicum, &c. reuocat quæstionem prius inductam & solutam de duobus maximè operibus, quæ similima sunt ad virtutem, hoc est, de bellico & consiliatiuo, bellicum enim similitudinem habet ad fortitudinem, consiliatiuum autem ad prudentiam. Et quærit vtrum hæc duo sint eisdem committenda, vel non. Et soluit, quòd aliquo modo eisdem & aliquo modo diuersis committendum est: eisdem, quia non nisi ciuibus: diuersis, quia ætate differentibus. Bellicum enim fortitudinem requirit, quæ est in iuuenibus, propter quod dicit Plato in Timæo, quòd electa iuuentus Athenis ad militiam deputabatur: Critias autem Ægyptius, sicut ibidem dicitur, improperabat Soloni, eò quod iudices & consiliarios haberet iuuenes, sic dicens. Græci pueri estis, & non est in vobis vlla cana sapientia. Sic ergo eisdem & diuersis sunt illa committenda, eisdem, ciuibus scilicet, diuersis, ætate scilicet differentibus. Et de hoc dat rationem. Quia de numero impossibilium est, quòd potentes ciues aliquid violenter agant, cum eorum sit prohibere subiectos ne aliqua fiant, non aliis, sed ciuibus fortibus, cum tamen iunioribus & alienis committere arma esset periculum: quia qui domini sunt armorum, per consequens sunt domini manendi vel non manendi politiam. Ex his concludit, quòd aliquo modo committenda sunt ista eisdem, & aliquo modo diuersis, secundum ætatem scilicet differentibus. Et probat solutionem, quòd sic distribuenda sunt ista duo: quia ista diuisio habet id quod est secundum dignitatem, vt scilicet arma fortibus, & iudicium sapientibus committantur. Addit etiam, quòd oportet abundantiam existere ciuibus ad hoc vt ista fieri possint: & cum ciuis non sit nisi qui participat virtute & politia, quæ est virtutis conditiua, patet quòd banausi & alij participantes operibus, quæ non sunt virtutis conditiua, non sunt pars ciuitatis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem quod bellicum, & quod consiliatiuum, supple, est, de conferentibus, & iudicans de iustis inexistit, & videntur maximè esse partes ciuitatis, hæc duo scilicet. Et reuocat quæstionem de illis, vtrum altera & hoc ponendum, aut eisdem dandum ambo.

e Et statim soluit, ibi, Manifestum vtique & hoc, quia modo quidem aliquo eisdem, supple, danda sunt ista, quia non nisi ciui, modo autem aliquo & alteris. Et quomodo eisdem, ibi, Qua quidem enim alrerius ætatis vtrumque operum, supple, istorum est. Et ostendit quomodo, ibi, Et hoc quidem indiget prudentia, consiliatiuum scilicet & iudicatiuum, hoc autem potentia, id est, fortitudine & robore, arma scilicet ferens & militare, alteris, supple, committenda secundum ætatem. Et ponit rationem, quòd hæc non sunt committenda nisi ciuibus, ibi, Qua autem impossibilium est, potentes, scilicet ciues, violenter agere, & prohibere, hos, scilicet ciues, sufferre subiectos, violentiam scilicet, armis enim vtentium proprium est vt prohibeant ne ciues violentiam ab aliquo sustinent, semper hac, scilicet potentia armata, eosdem, scilicet ciues oportet vti, & eis est committenda & non aliis. Et dat rationem, ibi, Qui enim armorum domini sunt, & manendi & non manendi politiam domini sunt. Huius exemplum est in Italia, qui omnem militiam armatam cogunt habere domicilia in ciuitate, ne subuertat politiam. Et ex his concludit. Relinquitur igitur eisdem quidem verisque dare potentiam hanc, ciuibus scilicet, non autem simul, sed sicut aptum natum est, potentia quidem in iunioribus, ex robore scilicet, prudentia autem in senioribus est, ex cautele scilicet mentis & longi temporis experientia. Ex hoc concludit propositum, ibi, Igitur sic ambobus distribui expedit & iustum est. Et dat rationem, ibi, Haber enim hæc diuisio quod secundum dignitatem, vt scilicet iudicia sapientibus, & arma fortibus committantur.

f Et subinfert de abundantia possessionis, quæ seruit ad virtutem organicè, ibi, At verò & possessiones oportet esse circa hos, scilicet veros ciues. Et dat rationem, ibi, Necessarium enim, supple, est, abundantiam existere ciuibus. Ciues autem isti, sunt, supple. Et ratio est: quia ciues non sunt nisi liberi, corrupti autem seruilibus, liberi non sunt. Vnde Aristoteles in primo metaphys. vbi assignat rationem liberalium studiorum, dicit quòd circa Ægyptum primò liberalia studia constiterunt: ibi enim omnibus ad necessitatem & voluptatem existentibus, sacerdotum gens scholam intrare concessa est. Et hoc est quod etiam dicit hic. Quod enim banausum non participat ciuitate, quia non participant libertate, neque alia nulla pars (altera negatio superfluit) quæ non virtutis conditiua est. Et ratio est: quia sola studia vtriusque virtutis, intellectiuæ scilicet & politicæ, libera sunt secundum diffinitionem quam dat Aristoteles in primo metaph. quòd liber est, qui sui causa est. Vnde quod volumus propter aliud, hoc quidem vile est, sed non liberum: non enim est honestatis, vt dicit Tullius. Hoc autem quod dictum est, probat, ibi, Hoc autem palam, supple, est, ex suppositione, id est, ex prius probatis, quibus vtimur tanquam suppositionibus. Et inducit rationem, ibi, Felicitari quidem enim necessarium, supple, est, existere cum virtute: felicem autem ciuitatem, supple, dicimus, non ad partem aliquam ipsius respicientes oportet dicere, sed ad omnes ciues. Et propter hoc, supple, qui nulli operi virtutis intendunt, ciues non sunt, tamen necessarij sunt ad opera ciuitatis. Et hoc est quod sequitur. Manifestum autem, & quòd oportet possessiones esse horum, scilicet ciuium: siquidem ne-

necessarium agricolas esse, seruos, in bello scilicet, & subiectos, aut barbaros, incultos scilicet liberalibus artibus & legibus, aut vernaculos, qui tamen nulla pars sunt ciuitatis: quia nec libertate ciuium gaudent, nec vacant ad operationem virtutis conditiuam, nec ad politicas actiones, quæ sunt felicis ciuitatis, vt dictum est paulò antè.

g Deinde cum dicit, Reliquum autem ex dinumeratis, &c. ostendit quos oportet, & quos non oportet applicare ad sacerdotium. Et habet duas partes. In prima determinat totum ordinem sacerdotij. In secunda ordinem determinatum probat ex antiquitate gentium, ibi, Videtur autem non nunc, &c. Sententia primæ partis est, quia dicit, quòd reliquum, id est, relictum ex dinumeratis officiis est sacerdotium, de cuius ordine adhuc nihil dictum est: consiliatiuum autem, & militare quod vtitur armis, iam ordinata sunt: & dictum est, quod cui committendum est in ciuitate, quia consiliatiuum sapientibus, militare autem fortibus & iuuenibus: relinquitur ergo nunc ex dinumeratis ordinare sacerdotium. Dicit ergo, quòd hic ordo statim manifestus est. Agricola autem & banausus non sunt constituendi sacerdotes. Et assignat rationem: quia decet à ciuibus honorari Deos, & ad cultum diuinum non debent applicari personæ nisi honorabilibus studijs intendentes, quia non id quod est ciuile simile virtuti, ideò diuisum est paulò antè, scilicet in consiliatiuum, quod assimilatur prudentiæ, & in militare quod est armatiuum, quod similitudinem habet ad fortitudinem. Dicit igitur, quòd decet cultum diuinum existere iis & eis commendandum, & requiem habere à laboribus circa ipsos qui propter tempus abdicati sunt, id est, emeritos, hos est assignandum sanctificationibus. Et dicit repetendo, quòd officia sine quibus ciuitas non consistit, sicut iam dictum est, sunt agricolæ & artifices & mercenarij, quorum tamen nullus est aliqua pars ciuitatis, eò quod propter occupationem operum æquali libertate non potiuntur, nec vacare possunt ad virtutis generationem. Relinquitur ergo, quòd partes ciuitatis sunt, militare quod armis deputatur, & separatum ad cultum diuinum: quamuis vnumquodque istorum iterum diuidatur in duo: eò quod officia ista in quibusdam ciuitatibus semper sunt apud eosdem & principantur ad vitam, apud quosdam autem sunt secundum partem temporis, ad annum scilicet, vel ad quinque annos & plus & minus secundum quod determinatum est. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Reliquum autem, id est, relictum ex dinumeratis, officiis scilicet in ciuitate, supple, est, quod sacerdotum genus: hoc enim dominatiuum officium est & ordinatiuum aliorum. Et subinfert. Manifestus autem & horum ordo? supple, est. Et ratio est: quia ex ipsa dignitate officij patet, quòd indignis personis non est commendandum. Et hoc est. Neque enim agricolam, neque banausum sacerdotem constituendum, supple, est. Et ponit rationem, ibi, A ciuibus enim decet honorari Deos, & non esset honestum, quòd agricola callosis manibus contrectaret sacra, nec banausus fuliginosus esset circa sacra. Et hoc concordat legi diuinæ, in qua constitutum est, quòd pulchris & ornatis vestibus induti sacerdotes debent ingredi ad sacra. Et vt ostendat quibus commendanda sunt hæc, subdit. Quoniam autem diuisum est id quod ciuile in duas partes, hoc est, in id quod armotum, quod commendandum est iuuenibus & robustis, & in consiliatiuum, quod commendandum est senibus & sapientibus: decet autem cultum diuinum exhibere Diis, senes scilicet & consiliatiuos, &, supple, decet requiem habere circa ipsos, vt in aliis scilicet non occupentur, qui cultui diuino mancipati sunt. Ex his concludit quibus commendandum est sacerdotium, ibi, Eos qui propter tempus, ætatis scilicet, abdicati sunt, id est, emeriti, qui secundum legem domini sunt à 60. annis & suprà, hos assignandum vtique erit sanctificationibus, vt scilicet ministrent in sacris & ordinent ea.

h Et quia iam omnia officia ordinata sunt in ciuitate, quasi epilogando subdit. Sine quibus quidem igitur ciuitas non consistit, officiis scilicet, & quot partes ciuitatis, supple, sunt, dictum est. Et subinfert quæ sunt partes ciuitatis, sine quibus ciuitas non consistit, ibi, Agricolas quidem enim & artifices, & omne quod mercenarium, id est, pro mercede laborans, necessarium, supple, est, existere ciuitatibus, partes autem ciuitatis id quod armorum, id est, militare & consiliatiuum. Et dicit hæc diuisa esse sicut dictum est. Et hoc est. Et separatum est vtique vnumquodque horum. Et dicit modum separationis, ibi, Hoc quidem semper, ad totam vitam scilicet principantur, hoc autem secundum partem, id est, secundum tempus aliquod, & hoc determinatum est suprà, præcipuè in libro secundo.

i Deinde cum dicit, Videtur autem non nunc, &c. probat per antiquitates tales esse distinctiones officiorum: & hoc primò probat circa Ægyptios. Secundò circa Italiam. Tertiò circa Iapygiam & Ionium. Quartò circa distinctionem ciuilis multitudinis probat ex Ægypto, vbi fuit regnum Memnonis. Addit in fine & hoc in multo tempore, vel sæpius, vel fortè infinities sic inuenta & instituta fuisse, & quæ ad bonam aptitudinem sic ordinata sunt, rationabile accipere incrementum continuè. Ex omnibus his concludit in fine, quòd omnes tales institutiones antiquæ sunt, & oportet vti eis: & si qua prætermissa sunt ab antiquis vtilia ad gubernationem ciuitatis, illa oportet quærere. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Videtur autem non nunc neque recenter hoc esse notum his qui de politia philosophizant, id est, philosophantur. Et dicit quid, ibi, Quod oportet diuisam esse seorsim secundum genera ciuitatem, vt scilicet diuersis diuersa officia commendentur, & quod bellicum alterum esse, supple, oportet, & quod terræ cultiuum. Et primò probat circa Ægyptios, ibi, In Ægypto enim habet hoc modo: quia sicut dicitur in Timæo Platonis, Critias loquens ad Solonem, dixit ibi constitisse ciuitatem ante nouem millia annorum optimis legibus gubernatam, quod tamen esse non potuit, quia mundus vsque hodie tantum non sterit. Adhuc autem quæ circa Cretam, vniuersam scilicet, supple, habet hoc modo,

quòd scilicet bellicum distinctum est à terræ cultiuo. Et inducit legislatores qui hoc statuerunt, ibi, quod quidem igitur circa Ægyptum, Sesostris, vt aiunt, ita lege statuit, Minos autem (nomen est legislatoris) quæ circa Cretam, supple, lege statuit. Creta insula est circa Græciam, de quibus dicit Apostolus ad Tit. 1. Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Et inducit vtentes statuta antiquorum de conuiuiis, ibi, Antiqua autem videtur esse & conuiuiorum institutio, circa Cretam scilicet. Et de hac subdit. Quæ quidem circa Cretam facta, supple, est, circa regnum Memnonis, supple, facta est, cui postea Plato scripsit librum Memnonis.

k Secundò probat de his quæ circa Italiam, ibi, Quæ autem circa Italiam multò antiquiora his, supple, sunt. Et hoc probat subdens. Aiunt enim historiæ inhabitantium ibi Italum quendam fuisse regem Oenotriæ. Oenotria enim primo vocabatur Italia, à quo, scilicet Italo, nomen trasumentes, Italos pro Oenotriis vocatos esse, & oram hanc Europæ Italiæ nomen accepisse quæcumque, supple, pars existit inter sinum Scylleticum & Lameticum. Scylla canis est in Græco, & in periculis maris sunt lapides quidam eminentes super aquam sicut capita canina, in quibus naues impingunt & franguntur. Lameticum autem est etiam sinus maris, & interpretatur percussus secundum vnam interpretationem, & est periculum quod dicitur Charybdis, quæ vsque hodie sunt duo pericula prope Siciliam in mari Adriatico, de quibus dixit Poëta.

Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim.

Et hoc est quod hic subdit. Distant autem hæc loca, scilicet maritima, ab inuicem itinere mediæ diei. Quomodo ille Italus statuerit ista, subdit. Hunc itaque Italum dicunt Oenotrios pastores existentes fecisse agricolas, & leges ipsis alias posuisse, quia aliis legibus vtuntur pastores, aliis agricolæ, & conuiuia instituisse primò: propter quod nunc vocati, supple, sunt, cognominatione Ausones, à quodam Ausone, qui primò eis leges posuit. Tertiò probat distinctionem officiorum factam in aliis terris, sicut circa Iapygiam (prouincia quædam est) & Ionium, id est, Græcum mare (Iones enim Græci sunt) Chaones (gens est sic vocata) vocatam Syrtim. Sinus est maris. Syrtes enim sunt pericula maris, quando multa loca arenosa de fundo eminent, in quæ naues impingunt & franguntur. Originem autem harum gentium subdit, ibi, Erant Chaones, in Syrtibus scilicet habitantes, Oenotrij genere * Chaones enim ab Oenotriis nati, ad loca illa maritima transmigrati sunt.

l Post omnia hæc vniuersaliter concludit, ibi, Conuiuiorum quidem igitur institutio hinc facta fuit primò. Et ratio est sicut narrat Attalus & Tetuna pontifices idolorum, in libro quem scribunt de cultura Deorum, quòd in festis Deorum quando multas hostias offerebant, ex quibus pars excedebat sacerdotibus, pars immolanti, habebant pastophoria circa templa, in quibus epulabantur: sicut & in lege Domini constitutum fuit, quòd tribus vicibus in anno comparerent in conspectu Domini in epulis conuiuantes: sicut enim hostias potius voluit sibi offerri quam idolis, ita & talia conuiuia voluit sibi potius celebrari quam in honorem idolorum. Vnde sicut dicit Petrus in itinerario Clementis & Glossa super illud Isa. 1. Sacrificium taurorum & hircorum nolui, talia ex intentione & per se nunquam voluit Deus: sed cum populus à talibus auerti non posset, elegit Deus ea sibi magis fieri quam idolis. Quartò distinctionem ciuilis multitudinis probat ex Ægypto, ibi, Separatio autem quæ secundum genus ciuilis multitudinis, supple, est, vt scilicet quidam sint agricolæ, quidam arma ferentes, quidam consiliatiui, ex Ægypto, supple, cepit originem. Et dicit rationem, ibi, Multis enim excedit temporibus regnum Memnonis, Sesostris, qui ante Memnonem regnauit in Ægypto, & leges posuit.

m Omnibus his dictis dicit, quòd etiam alia ad nos derivata sunt ex antiquis, ibi, Ferè quidem igitur & alia oportet putare inuenta fuisse sæpè in tempore multo, supple, ab antiquis, magis autem infinities, si, supple, ab æterno & infinito tempore iterit mundus, sicut dixerunt & Epicuri & Stoici & Peripatetici, licet nullus eorum probauerit per demonstrationem: sed solus Aristoteles conatus est ad hoc, & defecit nihil probans, nisi quod primus motus per motum non incœpit, sicut nos probauimus in summa super secundum sententiarum, & in commento super octauum Physic. Et subdit rationem quare ab antiquis hæc facta sunt, ibi, Necessaria quidem enim opportunitatem ipsarum, supple, ad vitæ communicationem, verisimile est dicere: quæ autem ad bonam aptitudinem, supple, vitæ, pertinent & circumstantiam, id est, modum viuendi existentibus iam his, per legis scilicet positionem, rationabile, supple, est, accipere incrementum, à posteris scilicet, propter nouos casus emergentes. Ex omnibus his concludit propositum, ibi, Quare & circa politias oportet putare eodem modo, supple, se habere.

n Quod autem omnia antiqua, supple, sint ista, signum, supple, est, quæ circa Ægyptum sunt. Et inducit rationem, ibi, Isti enim antiquissimi videntur esse, leges autem sortiti fuerunt & ordinem politicum inter omnes alios melius. Et ex hoc concludit, ibi, Propter quod oportet dictis quidem sufficienter, ab eis scilicet, vti, prætermissa autem ab eis tentare quærere posterius scilicet.

o Et subdit epilogum de toto capitulo, ibi, Quod quidem igitur oportet regionem esse, arma possidentium & participantium politia, dictum est prius, & quod agricolas oportet esse alteros ab ipsis, & quantam quandam & qualem oportet esse regionem, supple, dictum est à principio septimi vsque huc.

CAPVT VIII.

De partitione regionis.

a DE distributione autem, & de agricolis, quos & quales esse oportet, dicendum primo. Quoniam neque communem diximus oportere esse possessionem, sicut quidam dixerunt, sed vsui amicabiliter factam communem, neque egere alimento.

b De conuiuiis autem simul videtur oprimum esse omnibus ciuitatibus bene institutis existere. Propter quam autem causam simul videtur & nobis, posterius dicemus. Oportet autem iis communicare omnes ciues, non facilè autem egenos à propriis afferre quod statutum, & gubernare aliam domum.

c Adhuc autem quæ ad Deos expensæ, sunt communes toti ciuitati.

d Necessarium igitur in duas partes diuisam esse regionem, & hanc quidem esse communem, hanc autem propriam: & harum vtramque diuisam esse dupliciter omnibus, communis quidem altera pars ad oblationes ad Deos, altera autem ad expensas conuiuiorum: eius autem quæ singularium, alterà pars ad proprias necessitates, altera autem ad ciuitatem.

e Vt duabus sortibus vnicuique distributis, vtrisque locis omnes participant: quod enim æquale sic habet, & quod iustum, & ad municipales vicinos aduersarios magis consentaneum: vbi enim non hunc habet modum, ij quidem paruipendent inimicitiam ad vicinos, ij autem nimis curant, & præter id quod bonum.

f Propter quod quibusdam lex est, vicinantes conterminos, non participare honore eorum quæ ad ipsos præliorum, tanquam propter proprium non vtique potentes consiliari bene. Regionem quidem igitur necesse est diuidi hoc modo, propter prædictas causas.

g Terram autem culturos maximè quidem, si oportet ad votum, seruos esse, neque omnibus eiusdem tribus, neque animosis: sic enim vtique ad operationem erunt viles, & ad nihil insolescere securi. Secundo autem barbaros vernaculos consimiles dictis secundum naturam, horum autem proprios quidem in propriis esse possi-

CAPVT VIII.

DE distributione vero ipsius regionis, & qui & quales debent esse cultores, dicendum est. Quandoquidem neque communes omnium censemus esse debere possessiones, vt quidam tradidere, sed vsu amicabili communes fieri, neque deesse vlli ciuium alimenta.

De comessationibus videtur quoque omnibus vtile esse, vt adsint bene institutis ciuitatibus. Quam verò ob causam nobis quoque idem videatur, posteà dicemus. Oportet autem ciues vniuersos ad earum communionem admitti, at non facile est, vt qui pauperes sint, contribuere statutam pensionem ex proprio possint, & cæteram domum gubernare.

Præterea in sacrificiis cultúque deorum sumptus communes esse debent totius ciuitatis.

Est igitur necessarium in duas partes regionem diuidere, & aliam esse publicam, aliam priuatorum. Vtraque illarum partium rursus diuidenda est, illius namque partis quam publicam esse debere diximus, vna pars deorum cultui deputanda est, altera verò ad comessationum impensam. Rursus verò priuati agri pars vna ad proprias necessitates est deputanda, altera verò ad ciuitatem.

Vt duabus sortibus vtrimque distributis, amborum locorum omnes participes sint: æquum enim & iustum ita se habet, & ad finitima bella concordantius: vbi enim hic modus non seruatur, alij faciliter prosiliunt ad finitimorum inimicitias, alij nimium illas refugiunt, & contra dignitatem.

Quamobrem apud quosdam lex est, vt qui agros habent vicinos, hi non admittantur ad consilium belli aduersus illos suscipiendi, quasi ob priuatam sui causam rectè consilium dare non valentes. Agrorum igitur per hunc modum facienda partitio est, ob causas antè dictas.

Cultores autem ipsi maximè quidem, si secundum votum optandum est, serui esse debent, neque omnes vnius generis, neque animo elati, ita & ad faciendum opus vtiles forent, & nihil noui ab eis metueretur. Secundo autem loco barbari ministri, natura similes his quos suprà diximus, horum autem in priuatis quidem agris, & ipsi priuatorum dominorum sint, in publicis verò

dentium

dentium substantias, eos autem qui in communi terra, communes. Quo autem modo oportet vti seruis, & quia melius omnibus seruis præmium proponi libertatem, posterius dicemus.

CAPVT VIII.

a IN isto capitulo agit de terræ distributione quæ pertinet ad ciuitatem. Et innuit, quod diuiditur in duo, vt prima pars sit de terræ distributione, secunda de situ, quod pertinet ad sanitatem, ibi, *Ciuitatem autem quod quidem*, &c. Prima adhuc diuiditur in duas partes. In prima facit quod dictum est. In secunda agit de agricolis, ibi, *Terram autem culturos*, &c. Circa primum tria facit. Primò ponit rationem quare oportet agi de terræ distributione. Secundò determinat qualiter diuidenda est, ibi, *Necessarium igitur in duas partes*, &c. Tertiò ostendit inconueniens apud eos sequi, qui non sic diuidunt, ibi, *Vbi enim non hunc habet modum*, &c. Sententia primæ partis est hæc. Dicit enim, quòd primò inter residua dicendum est de terræ distributione & de agricolis, antequam dicatur de locis munitis, & qualiter ad sanitatem ciuitas ponenda est: hæc enim duo remanent dicenda in prima parte huius septimi secundum diuisionem quam in principio posuimus. Et rationem vnam inducit quare de distributione agendum est: quia sicut probatum est in antè habitis primi libri, nō expedit possessiones omnium omnibus esse communes, sicut dixit Socrates & sequaces sui, sed magis expedit secundùm Aristotelem, quod amicabiliter sint compositæ ad vsum communem, ita quod quilibet propriis intendat melius, & tamen per vsum communem nullus ciuis indigeat alimento. Secunda ratio est: quia in omnibus ciuitatibus bene institutis necesse est esse conuiuia in pastophoriis quæ sunt circa templa, sicut dictum est in præcedenti capitulo, & in festis quæ tota celebrat ciuitas, & quod statutum est conferendum vnicuique, non est facile pauperibus afferre ad vsus communes, & cum hoc gubernare domum propriam: expedit ergo aliquam partem terræ distribui ad hoc quod tales sumptus ad conuiuia habeantur, ne expensis nimis grauentur pauperes. Tertia ratio est: quia magnæ expensæ requiruntur in festis Deorum ad oblationes quæ tunc statutæ sunt, sicut etiam in lege Domini statutum fuit quid & quantum in singulis festis offerretur de animalibus, & de aridis, & liquidis, quæ si quilibet de populis deberet offerre, grauarentur, nimis: expedit ergo, quod ad hoc quædam pars terræ distributa sit, de qua accipiantur communes sumptus ad ritum Deorum pertinentes. Ex his concludit, quòd expedit terram in tria diuidi, vt vna pars deseruiat conuiuiis communibus, altera sumptibus ad ritum sacrificiorum pertinentibus, tertia necessitatibus propriis ciuium, sicut dicitur 2. Mac. 3. cap. quòd Seleucus rex Asiæ ministrabat omnes sumptus ad ritum sacrificiorum pertinentes. Postea subiungit, quod rationabiliter sic diuiditur terra: quia æquale & iustum sic habent inter ciues, & vbi sic non diuiditur, ad vicinos ciues erit inimicitia, quod tunc oportet, quod expensæ tales imponantur vicinis & ciuibus, & de hoc surgant inimicitiæ & contentiones propter onera quæ imponuntur eis. In fine concludit quasi epilogando, quòd sic oportet diuidi terram. Hæc est sententia. Littera sic ordinatur. De distributione autem terræ, id est, diuisione, & de agricolis, quos scilicet expediat excolere terram, & quos non, & quales oportet esse, scilicet agricolas, dicendum primò, scilicet, est: sicut enim dictum est, tria remanent dicenda ex parte ciuitatis, scilicet diuisio terræ, & situs ad ciuitatem, & munitio, quæ inter hæc primum est de terræ distributione. Et ponit primam rationem, ibi, Quoniam neque communem diximus oportere esse possessionem, sicut quidam dixerunt, Socrates scilicet & sui, sed vsui amicabiliter factam communem, ita scilicet quod quilibet ciuis ex amicitia sua aliis communicet, neque egere alimento, aliquem ciuium, quia scilicet quilibet alij communicat & sic subleuat egestatem.

b Secundam rationem ponit, ibi, De conuiuiis autem similiter videtur opportunum esse omnibus ciuitatibus bene institutis existere. Propter quam autem causam simul videtur & nobis, posterius dicemus; in hoc eodem capitulo. Et posito medio rationis statim format argumentum, ibi, Oportet autem his, id est, conuiuiis communicare omnes ciues. Et ratio est: quia hæc fiunt in festis Deorum, & in demonstrationibus communibus, & solemnitatibus, sicut in nuptiis & receptionibus principum, in quibus, sicut dicitur in quarto Ethic. magnifici maximè demonstrantur. Et arguit ex hoc, ibi, Non facile autem egenos à propriis, sumptibus scilicet, afferre quod statutum est, ad conuiuia scilicet, &, supple, est hoc, gubernare aliam domum, propriam scilicet. Et vult, quòd inferatur: ergo melius est, quod quædam pars separetur ad tales expensas.

c Tertiam rationem ponit, ibi, Adhuc autem quæ ad Deos expensæ, id est, ad ritus sacrificiorum, sunt communes toti ciuitati.

d Ex hoc concludit subdens. Necessarium igitur, supple, est in duas partes diuisam esse regionem. Et dicit quomodo, ibi, Et hanc quidem, supple, partem esse communem, hanc autem propriam, quæ scilicet ad necessitatem priuatæ familiæ deseruit, & harum vtramque diuisam esse dupliciter omnibus: quia & illa quæ communis est, deseruit ad conuiuia & sacrificia, & illa quæ propria est, deseruit ad vsus priuatos & necessarios, id est, amicabiles vsus, sicut antè dictum est, quibus subleuantur necessitates proximorum, ne aliquis egeat alimento. Et hoc est. Communis quidem altera

pars,

pars, ſupple, eſt, ad oblationes ad Deos, id eſt, quæ pertinent ad Deos: altera autem ad expenſas conuiuiorum. Eius autem quæ ſingulatim, altera, ſcilicet pars, ad proprias neceſſitates, altera autem ad ciuitatem, & amicabilem communicationem.

e Et ſubiungit vtilitatem quæ eſt ex hoc, ibi, Vt duabus ſortibus vnicuique, quid ſcilicet, diſtributis vtriſque locis, communibus ſcilicet & primatis, omnes participent. Et ponit rationem quomodo hoc vtile ſit diuidere, ibi, Quod enim æquale, ſecundum proportionem ſcilicet geometricam, in qua vnicuique attribuitur ſecundum dignitatem, & quod iuſtum, ſupple, eſt, ſic habet, & omni modo, ſupple, melius eſt ſic diuidere quam aliter. Et ponit aliam vtilitatem ex hoc prouenientem, ibi, Et ad municipales vicinos, id eſt, principes vnius municipij, aduerſarios magis conſentaneum. Et ratio eſt: quia tunc vnuſquiſque habet quod ſuum eſt, cum habet quod ſorti ſuæ impoſitum eſt, & ſic querelari non poteſt. Et ſubdit nocumentum quod prouenit ex hoc, vbi terra non ſic diuiditur, ibi, Vbi enim non hunc habet modum, ſupple, terræ diuiſio, hi quidem parui pendunt inimicitiam ad vicinos, quia imponunt eis onera importabilia expenſarum, ex quibus creſcunt inimicitiæ, hi autem nimis curant, inordinatè ſcilicet taxantes expenſas, quoſdam autem grauantes, quoſdam verò alleuiantes, & præter id quod bonum, ſupple, eſt.

f Et hoc probat per ſignum, ibi, Propter quod quibuſdam lex eſt vicinantes contermínos, id eſt, qui terminos habent vicinos, non comparticipare honore eorum quæ ad ipſos prælíorum, id eſt, quod ſi prælium aliquando inſtet, quòd vicini non vocentur in adiutorium, ne honorem victoriæ habeant cum ipſis. Et huius ponit cauſam, ibi, Tanquam propter proprium non vtique potentes conſiliari bene, id eſt, quia ſcilicet nihil habent commune cum eis, ſed vnuſquiſque proprium ſuum defendit, & communibus vtilitatibus non bene conſiliunt. Deinde ſubiungit epilogum de omnibus dictis, ibi, Regionem quidem igitur neceſſe diuidi hoc modo, ſupple, eſt, propter prædictas cauſas.

g Deinde cum dicit, Terram autem culturos, &c. oſtendit quos expedit applicare ad terræ culturam. Et ponit in his tres gradus. Dicit enim, quòd in primo gradu magis vtiles ſunt ſerui, in ſecundo barbari & vernaculi, in tertio quod in propriis terris magis vtiles ſunt proprij, in communibus autem terris magis vtiles ſunt communes. In omnibus tamen his dicit, quod debet cauere ne ſerui ſint eiuſdem tribus, id eſt, conſanguinei, neque ſint animoſi: quia ſic erunt ad ſeruitium magis vtiles, & non de facili inſoleſcunt: tamen in nullo habeant fiduciam tales in merito ſeruitij ſui. In fine addit, quòd vtilius eſt, quòd proponatur eis præmium, vt deſeruiant quam proponatur eis libertas, quaſi propter ſeruitium liberi poſſint fieri: diligentius enim ſeruiunt pro præmio quam pro libertate. Et hoc dicit quod oſtendet. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Terram autem culturos maximè quidem, ſi oportet ad votum, ſupple, tales eligere, ſeruos eſſe, ſupple, oportet, qui ſcilicet vel capti ſunt in bello & ſeruati ad obſequia, vel empti in ſeruitutem, ſicut Ioſeph emerunt Ægyptij in ſeruitutem regiam Geneſ. 37. neque omnibus, ſupple, exiſtentibus, eiuſdem tribus, id eſt, quod non ſint conſanguinei ad inuicem, neque animoſis, ſupple, exiſtentibus. Et addit rationem, ibi, Sic enim vtique ad operationem erunt vtiles, & ad nihil inſoleſcere ſecuri, id eſt, non habebunt ſecuritatem ex propinquitate ſanguinis ad inuicem vel animoſitatis vnde inſoleſcant contra dominos ſuos, ſed in humilitate & ſubiectione ſeruient diligenter. Et ſubdit ſecundum gradum, ibi, Secundò autem, ſupple, vtiles ad ſeruiendum, barbaros vernaculos, id eſt, emptos vel in domo genitos & nutritos, conſimiles dictis ſecundum naturam, id eſt, qui nec conſanguinei ſint ad inuicem, neque animoſi: quia hoc facit inſoleſcere frequenter. Et ſubdit, quia expedit, quòd in propriis terris ſint proprij ſerui, in communibus autem communes. Et hoc eſt. Horum autem, ſupple, ſeruorum proprios quidem in propriis eſſe, ſupple, expedit poſſidentium ſubſtantias, proprias ſcilicet, illi enim fideliores ſunt propriis dominis: eos autem qui in communi terra communes, ſupple, expedit eſſe: quia cum tales ſint ſerui glebæ, ſemper illi terræ fideliores ſunt, ad quam pertinent. De omnibus tamen his ſubdit, ibi, Quo autem modo oportet vti ſeruis, & quia melius omnibus ſeruis præmium, ſupple, ſit præponi libertati, id eſt, quam libertatem dimittere, poſterius dicemus. Et concordat cum hoc quod dicitur Eccl. 33. Iugum & lorum curuant collum durum, & ſeruum inclinant operationes aſſiduæ: ſeruo maligno tortura & compedes, mitte illum in operationem, ne vacet, multam enim malitiam docuit otioſitas.

CAPVT IX.

a De ſitu ciuitatis: de munitione item ac ornatu eiuſdem.

Ciuitatem autem, quod quidem oportet communem eſſe aridæ & maris, & regionis omnis ſimiliter ex contingentibus, dictum eſt prius.

b Ipſius autem ad ſeipſam, ſi ad votum oportet adipiſci poſitionem, quatuor vtique reſpicientes. Primum quidem tanquam neceſſarium ad ſanitatem. Quæ enim ad ortum declinationem habent,

CAPVT IX.

Vrbs autem quod terræ, mariſque particeps eſſe debet, & quod ad totam regionem ſimiliter debet eſſe communis, quantum fieri poteſt, dictum eſt prius.

Ipſius autem ad ſeipſam optandum eſt poſitionem ſortiri ad quatuor reſpicientes. Primum ad ſanitatem, quod eſt neceſſarium. Ad Orientem enim ſolem conuerſæ vrbes, & ad eos ventos qui inde perflant, ſalu-

habent,

habent, & ad ventos flantes ab Oriente, ſaniores. Secundo autem ad Boream: recentiores enim hæ magis. Reliquorum autem ad politicas actiones, & ad bellicas bene habere. Ad bellicas quidem igitur, ipſis quidem boni exitus eſſe oportet, aduerſariis autem difficile adibilem; & difficile comprehenſibilem. Aquarum autem & riuorum maximè quidem exiſtere multitudinem conuenientem: ſi autem non hoc, inuentum eſt per præparationem ſuſceptaculorum aquarum, imbrium copioſorum & magnorum, vt nunquam deficiant, prohibiti à regione propter multitudinem.

c Quoniam autem oportet de ſanitate inhabitantium ſolicitari, hoc autem eſt impoſiti locum in tali & ad talem bene: ſecundò autem aquis ſanis vti: & huius curam habere non acceſſoriè. Quibus enim plurimis vtuntur ad corpus & ſæpiſſimè, hæc plurimum conferunt ad ſanitatem: aquarum autem & ſpiritus natura, hanc habent naturam.

d Propter quod quidem bene ſapientibus ciuitatibus oportet diſtingui, ſi non omnes ſimiles, neque copioſæ ſint talium aquarum, ſeorſum eas quæ ad alimentum aquas, & eas quæ ad aliam opportunitatem.

e De locis autem munitis non omnibus politiis ſimiliter habet quod expediens, puta arx, oligarchicum: democraticum autem æqualitas: ariſtocraticum autem neutrum, ſed magis fortia loca plura.

f Diſpoſitio autem familiarium habitationum delectabilior putatur & vtilior ad alias actiones, ſi bene penetrabilis ſit ſecundum modum iuniorem, & domatiuum equorum: ad bellicas autem ſecuritates è contrario, vt habebat ſecundum antiquum: difficilis enim exitus illa extraneis, & difficilè perſcrutabilis inuadentibus. Propter quod oportet vtriſque iis participare: contingit enim, ſi quis ita præparauerit, ſicut inter agricolas, quas vocant quidam vinearum ſyſtadas.

g Et totam quidem ciuitatem non facere facile penetrabilem, ſecundum partes autem & loca, ſic enim ad ſecuritatem & ad ornatum bene habebit.

h De muris autem dicentes non oportere habere virtuti contrafactas ciuitates, valdè antiquè exiſtimant, & hoc

brióres ſunt. Secundo loco quæ ſunt ſecundum Boream ſitæ: hæ namque ſunt ad hiberna potiores. In reliquis verò, vt ad ciuiles res & ad bellicas opportunè ſe habeat. Ad bellicas quidem, vt facilis ſit ciuibus in alienam egreſſio, hoſtibus autem difficilis aditus, ac difficilis circundatio. Aquarum autem & ſtagnorum abundantiam habeat maximè naturalem: quod ſi naturalis deficiat, ex aqua pluuiæ ciſternæ, & lacus, qui magnam vim aquarum ſuſcipiant, comparentur, ita vt deeſſe aqua, ſi quando obſiderentur, nunquam poſſit.

Sed cum oporteat de ſanitate habitantium curam habere, hoc autem ſit primum in ſitu & qualitate loci, ſecundum in aquarum ſalubrium vſu, in ea quoque re eſt diligentia, merito adhibenda. Quibus enim plurimum & frequentiſſimè vtimur ad corpus, ea plurimum important ad ſanitatem: aquarum autem & ventorum potentia talem habet naturam.

Quapropter in ciuitatibus quæ rectè ſapiunt, diſtinguendus eſt aquarum vſus, ſi non omnes ſunt pares, nec abundantia ſit earum aquarum, vt alius ſeorſum aquas ad cibum & potum, alias ad aliam indigentiam deputentur.

Loca autem munita non pariter cunctis ciuitatibus vtilia ſunt, vt puta arx ad dominationem vnius, vel paucorum: in populari verò viuendi modo æqualitas loci: in optimatum verò gubernatione neutrum iſtorum, ſed magis loci plures ardui.

Priuatarum autem domorum forma gratior & commodior ad cæteras exiſtimatur ſecundum nouiorem iſtum Hippodamium morem. Sed ad ſecuritatem tutelámque ciuitatis vtilior erat antiquorum ædificatio. Habent enim illorum ædificia inextricabiles aditus, ex quibus niſi conſuetis euadere vix poſſunt, & inſcrutabiles latebras, ſi qui aggrederentur. Ex quo vtriuſque horum participare debent: poteſt enim hoc fieri, ſi quis ita diſponat, vt ſolent agricolæ illos quos vocant quidam vinearum tramites.

Et cæteram vrbem non facere penetrabilem, ſed partes quaſdam & loca, ſic enim & ad ſecuritatem & ad ornatum ſe bene habebit.

Mœnia verò qui dicunt non oportere adeſſe ciuitatibus illis quæ virtutem peſſideant, nimium priſcè loquuntur, & hoc

videntes

videntes opere redargutas eas quæ illo modo decorantur.

i Est autem ad consimiles quidem, & non multum differentes multitudine, non bonum tentare saluari per murorum munitionem.

k Quoniam autem & accidit & contingit maiorem excessum fieri insurgentium, quam sit virtus humana & ea quæ in paucis, si oportet saluari, & non parū male, neque iniurias sustinere, firmissimam munitionem murorum existimandum esse bellicosissimam, alitérque & nunc inuentis iis quæ circa sagittas & machinas ad certitudinem intulus.

l Simile enim velle muros non circumponere ciuitatibus, & regionem facilè ingressibilem quærere, & circum tollere montana loca: similiter autem & propriis habitationibus non circumponere muros, tanquam non virilibus futuris habitatoribus.

m At verò neque hoc oportet latere, quod circumponentibus quidem muros circa ciuitatem, licet vtroque modo vti ciuitatibus, & tanquam habentibus & tanquam non habentibus: iis autem quæ non habent, non licet.

n Si itaque hoc habet modo, non quia muri solum circumponendi, sed & de iis curandum, quatenus & ad ornatum habeant ciuitati decenter, & ad bellicas opportunitates, & ad alias, & ad nunc adinuentas. Sicut enim inuadentibus cura est per quos modos supergrediantur, sic hæc quidem inuenta sunt, hæc autem quærere oportet, & philosophari custodientes. A principio enim neque conantur inuadere benè præparatos.

videnti per experientiam reprobatum in his ciuitatibus, quæ sibi id ad gloriam iactabant.

Est enim ad pares, ac non multò excedentes multitudine, non satis decorum per mœnia seruari velle.

Sed cum aliquando contingat & fieri possit, vt multò maior hominum multitudo, & maiore virtute superueniat, si saluos esse oportet, neque perire, neque consumelijs affici, firmissimam munitionem murorum, putandum est opportunissimam esse in bello, præsertim hoc tempore, in quo tormenta & machinæ ad obsidiones vrbium, cum omni subtilitate sunt adinuenta.

Simile est enim ciuitatem non circundandam mœnibus censere, & regionem facilem ad inuadendum quærere, & deijcere montuosa loca: & priuatis domibus non circundare parietes, quasi viles futuri sint habitatores.

Atqui ne id quidem latere oportet, quòd qui mœnibus circundantur, eis licet in vtramque partem vti vrbibus, & tanquam muros habentibus, & tanquam non habentibus: sed eis qui mœnia non habent, non licet.

Si ergo per hunc modum se habet, non solum mœnia circundanda sunt vrbi, verum etiam curandum, vt & ad ornatum ciuitatis se habeant decenter, & ad bellicas opportunitates, tam alias quæ nunc reperta sunt. Vt enim aggressoribus cura est, quibus modis vincant, ita quædam iam reperta sunt, quædam inuestigare atque philosophari oportet eos qui defendunt. Principio enim non aggrediuntur expugnare eos qui benè se præparauerunt.

CAPVT IX.

a Hic incipit quærere Aristoteles de septima suppositione, scilicet de situ ciuitatis: quod pertinet ad sanitatem, oportet enim esse ciues in ciuitate vbi est optima politia. Et habet duas partes. Primò enim ostendit ad quem ventum dispositæ sunt saniores ciuitates. Secundò ad quas aquas, ibi, *Aquarum autem & riuorum maximè quidem*, &c. In prima parte dicit tria in summa, quorum primum est, quod vtitur transitu cum quo continuat dicenda dictis, & ordinat secundum quod dicit, quòd qui sapienter disponit ciuitatem, debet eam disponere ad ventos Orientales, vt illis perflabilis sit. Hoc primo. Secundò ad ventum Boream, id est, ad Aquilonem: quia ille dissipat nubes & clarificat aërem. Tertium est quod dicit, quòd debet etiam considerare, quòd ciuitas disponatur ad politicas actiones facilè exercendas, sicut quod ciuibus sit facilis exitus ex ea & tutus, sed inimicis difficilè sit adibilis, & difficiliter ab eis comprehensibilis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Ciuitatem autem quod quidem oportet communem esse aridæ & maris, & regionis omnis, id est, totius, similiter ex contingentibus, id est, ex omnibus quæ contingunt ad hoc quod bene disposita sit ciuitas, dictum est prius, scilicet in præhabitis capitulis, in quibus determinatum est de sex suppositionibus præcedentibus istam, ab illo loco vbi dicit, Quoniam autem procemialiter, &c.

b Et continuat se ad sequens dicens, quòd si ad votum debeat habere dispositionem, quatuor

quatuor respicienda sunt. Et hoc est. Ipsius autem ad votum si ad votum oporteat adipisci dispositionem, quatuor vtique respicienda sunt. Et enumerat, ibi, Primum quidem tanquam necessarium ad sanitatem, scilicet quod ciues in ea sani permaneant. Et dicit quid est illud, ibi, Quæ enim ad ortum declinationem habent, id est, ad Orientem, & ad ventos flantes ab Oriente, saniores, supple, sunt. Rationes omnium istorum assignatæ sunt in lib. meteororum. Secundum ponit, ibi, Secundò autem, supple, debet esse disposita ciuitas, ad Boream, id est, ad Aquilonem ventum. Et subdit causam, ibi, Recentiores enim hæ, scilicet ciuitates, magis, sunt, supple: & ratio est: quia hi venti sunt recti flatus, non inuoluti, nec fortissimæ insufflationis, & ideò subtiles & recentes faciunt aquas. E contra autem ventus Auster calidum & inuolutum habet flatum & humidum, & ex calido est aperitiuus pororum corporis, & ex humido inductiuus malarum materiarum in corpus, & ex inuoluto flatu turbatiuus, & sic destruit & confundit complexiones corporum. Similiter Occidentalis ventus fortissimæ exsufflationis est, & tempestuosus, & turbatiuus complexionum: & ideò non expedit ciuitates ad illos ventus disponi. Hoc est ergo considerandum in situ ciuitatum. Tertium ponit, ibi, Reliquorum autem, id est, de numero reliquorum considerandorum ad politicas actiones, id est, qualiter facilè ad eam & ex ea fiant politicæ actiones, & ad bellicas bene habere. Et exponit hoc qualiter bene hoc fiat, ibi, Ad bellicas quidem igitur, ipsis scilicet ciuibus, boni exitus esse oportet, id est, facilis exitus esse contra aduersarios, aduersariis autem difficile adibilem, & difficile comprehensibilem, id est, quod difficulter capi possit ex munitione & situ loci. Secundò, ibi, Aquarum autem & riuorum, &c. ponit quid considerandum est circa aquas ad hoc quod sanitas in ciuitate conseruetur, & dicit, Aquarum autem & riuorum maximè quidem existere multitudinem conuenientem, oportet, supple, scilicet in fontibus & riuis & lacubus & puteis. Et quia non semper inuenitur talis sic abundans aquis sic affluentibus & recentibus, subdit remedium quod inuentum est ab antiquis, ibi, Si autem non hoc, id est, tales abundantiæ aquarum sint in situ iuxta ciuitatem, inuentum est, ab antiquis, supple, per præparationem susceptaculorum, sicut scilicet sunt cisternæ, aquarum, imbrium copiosorum & magnorum per deductionem canalium à tectis fluentium in cisternas, vt nusquam deficiant, supple, aquæ in ciuitate, prohibiti, ab hostibus scilicet, à regione, id est, nunquam possint prohiberi quin habeant abundantiam aquarum intra se, etiamsi prohibeantur à regione, nè possint intrare regionem, propter multitudinem, hostium scilicet.

c Et subdit quales aquas oportet congregare ad sanitatem, ibi, Quoniam autem oportet de sanitate habitantium solicitari: hoc autem est imponi locum, scilicet ciuitatis, in tali & ad talem bene, id est, talem situm qualis dictus est quantum ad ventum. Secundò autem aquis sanis, vti: & huius curam habere non accessoriè, id est, perfunctoriè, sed magnam curam. Et dat

rationem, ibi, Quibus enim plurimi vtuntur ad corpus, ciues scilicet, & æpissimè, hæc plurimum conferunt ad sanitatem. Et ostendit, quòd hoc est in aquis & ventis, ibi, Aquarum autem & spiritus, id est, venti natura, hanc naturam habent, quod scilicet homines vtuntur eis æpissimè ad corporis naturam.

d Et hoc probat per signum, ibi, Propter quod quidem in bene sapientibus ciuitatibus, id est, sapientèr dispositis, oportet distingui si non omnes fuisles, supple, sunt aquæ, neque copiosæ, æqualiter scilicet, sint talium aquarum, supple, præparationes, eorum eas, distinguere, supple, quæ ad alimentum aquas, vt illæ scilicet sint syncteriores & recentiores, & eas quæ ad aliam opportunitatem, sicut, supple, ad balnea & loturam vestimentorum & huiusmodi, in quibus tanta syncteritas non requiritur: sic enim antiqui distinxerunt aquas.

e De locis autem munitis, &c. Hic incipit agere de octaua suppositione, scilicet de ædificiis & munitione ciuitatis: & habet duas partes, in quarum prima agit de ædificiis communibus. In secunda de munitione murorum, ibi, *Quoniam autem & accidit*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim ostendit quæ ædificia cuilibet politiæ conueniant. Secundò tangit quandam antiquam opinionem, & destruit eam, ibi, *De muris autem dicentes*, &c. Sententia primæ partis hæc est. Dicit enim, quòd non æqualiter se habet expediens circa ædificia in diuersis politiis. Arx enim quæ ædificabatur antiquitus in ciuitatibus, pro habitatione regis, sicut fuit arx Sion in Ierusalem, & arces aliæ pro habitatione nobilium & insignium, sunt ædificia expedientia & in oligarchiis & monarchiis: æqualitas autem ædificiorum expedit in democratiis: in aristocratiis autem neutrum, sed diuersa ædificia fortia. Et hoc est quantum ad munitiones. Et subdit de communibus habitationibus, dicens, quòd communes habitationes delectabiliores sunt & vtiliores ad communes actiones quando sunt bene penetrabiles, id est, multa penetrabilia habentes, & multa habentes domata ad equos & ad alia animalia stabulanda & ad alias necessitates familiares. Sed ad bellicas securitates è contrario se habet: in illis enim non oportet imitari modum iuniorum, id est, posteriorum, sed antiquorum, vt scilicet ædificia sint non facilè penetrabilia, sed habeant difficiles exitus extraneis, & sint difficulter perscrutabilia inuadentibus. Et ostendit inconueniens si sit aliter. Dicit enim, quòd si quis facit ciuitatem in ædificiis, sicut inter agricolas sunt syladæ, id est, vmbracula vinearum, faciet ciuitatem totam facilè penetrabilem: & hoc non expedit, quòd vbique possit aditi ciuitas: sed secundum partes debent fieri aditus, in portis scilicet, & vicis: quia hoc & ad securitatem & ad ornatum melius est. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De locis autem munitis non omnibus politiis similiter habet quod expediens. Et subdit de similitudine, ibi, Puta arx, oligarchicum & monarchicum, supple, est, Per arces enim insignes & Reges confortantur: democraticum autem æqualitas, supple, est ædificiorum, quia per hoc confortatur populus qui principatur in democratiis:

aristocraticum autem neutrum, supple, est. sed magis fortia loca pluta, vt scilicet fortia loca aprentur aristocratiæ inquantum oligarchia quædam est: plura autem aptantur ei inquantum plures sunt & principatus plurium ex virtute insignium.

f Et subdit de communibus habitationibus, ibi, Dispositio autem familiarium habitationum, in quibus scilicet singuli cum familiis suis habitant, derectabilior putatur & vtilior ad alias actiones, domesticas scilicet, si benè penetrabilis sit, id est, bene acceptabilis, & multa penetrabilia habeat pro habitaculis seruorum & patrisfamilias & vxorum, & domatiuum equorum, id est, habeat multa domata pro equis & aliis animalibus stabulandis secundum iuniorem. Modum iuniorem vocat, qui hic à posteris est inuentus, quia multiplicatis hominibus, per quos incrementa acceperunt ciuitates: antiquorum enim modus, vt dictum est, non fuit talis, sed vnusquisque in agris habitabat, in tentoriis, sicut nunc habitant Tartari, & sicut quondam Abraham ad ilicem Mambræ, & Loth, & alij antiqui. Et subdit, quòd iste modus non valet ad bellicas operationes, sed potius è contrario. Et hoc est. Ad bellicas autem securitates è contrario, supple, se habet, vt habebat secundum antiquum modum, id est, ædificia antiquorum. Et dicit quomodo, ibi, Difficilis enim exitus (genitiui casus) illa, supple, erant, extraneis, & difficilè perscrutabilis inuadentibus, supple, erat locus ille: & hoc fiebat ne furta fierent. Ex his concludit, ibi, Propter quod oportet vtrisque his participare, scilicet posteriorum modo & antiquorum, vt scilicet magis expediens ex vtrisque expediatur. Et ostendit inconueniens si non ita fiat, ibi, Contingit enim, si quis ita præparauerit, sicut inter agricolas, quas vocant quidam vincarum systadas. Systadæ sunt vincarum vmbracula, in quibus consistunt vinearum custodes, qui de facili subiiciuntur.

g Et addit. Et totam quidem ciuitatem non facere facilè penetrabilem: quia si tota facilè penetrabilis est, tunc potens est absque murorum ambitu, & subiicitur sicut systadæ vinearum. Et ostendit qualiter debet fieri, ibi, Secundum partes (Alia translatio habet secundum portas) & loca, specialia scilicet, vbi debent esse introitus, ciuitatem, faciat penetrabilem. Et tangit hoc quod dicit Vitruuius in libro de architectura, quod scilicet antiquæ ciuitates signabantur per aratrum quantum ad ambitum ciuitatis, & vbi debebat relinqui introitus in ciuitatem, ibi eleuabatur aratrum, & portabatur, ne vomere scinderetur terra, sed via plana remaneret. Ab hac ergo aratri portatione porta dicebatur. Et ponit rationem quare sic faciendum est, ibi, Sic enim & ad securitatem & ad ornatum bene habebit. Ornatus enim & securitas ciuitatis maximè in portis est.

h Secundò, cum dicit, De muris autem dicentes, &c. tangit opinionem quandam quorundam qui dixerunt, quòd non oporteret ciuitatem munire muris, & dicit, quòd hæc existimatio valde antiqua est, & redarguit ciuitates factas, & munitas muris & decoratas. Dicit tamen, quòd satis rationabile est, quòd ciuitates contimules, multitudine ciuium ad se inuicem non differentes, contra se inuicem non se muniant: quia sine muris bene resistunt sibi, cum sint viribus æquales. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De muris autem, munientibus scilicet ciuitatem, dicentes non oportere habere virtuti contrafactas ciuitates, valdè antiquè existimant, quia valdè sic antiqui fecerunt, & hoc videntes opere redargutas eas quæ illo modo decorantur, id est, videntes opera antiquorum, putant ipso opere redargutas esse ciuitates, quæ illo modo, scilicet portis & muris decorantur.

i Deinde laudat opinionem in quo laudanda est, ibi, Est autem ad consimiles quidem, supple, ciuitates, & non multum differentes multitudine, scilicet ciuium, non bonum tentare saluari per murorum munitionem. Et ratio est: quia per æqualitatem virium & pugnatorum bene saluantur ad se inuicem sine muris.

k Deinde cum dicit, Quoniam autem & accidit, &c. inducit rationes per quas probat muros esse necessarios & circa ciuitatem & circa ædificia particularia. Et ponit quatuor rationes. Prima est: quia non semper æquales sunt ciuitates in viribus, sed contingit maiorem esse excessum insurgentium quam sit virtus humana resistendi in paucis: & ideò si illos saluari oportet, vtiles sint muri ad bellicosas operationes. Ratio est: quia modò inuenta sunt multa quæ antiquitus non fuerunt in machinis & sagittis, quibus hostes faciunt insultus, contra quæ vtiles sunt muri. Tertia ducit ad inconueniens: quia dicere, quòd muri non sint necessarij, hoc est dicere, quòd vtile est, quod sit penetrabilis, quod est valde inconueniens: & hoc etiam est dicere, quòd oportet montana circumtollere & munire, vt oppilentur viæ strictæ, ne hostis valeat ingredi, quod iterum inconueniens est. Aliud inconueniens iterum est: quia dicere, quòd non oportet muros circumponi habitationibus, est opinari, quòd extraneus & hostis nunquam sit habiturus vires, quod valde improbabile est. Quarta ratio est, quod ciuitas habens muros, dupliciter potest se habere: potest enim se habere vt non habens apertionem scilicet portarum ad receptionem, & potest se habere vt habens exclusionem hostium. Ciuitas autem non habens muros, caret altera istarum vtilitatum: & ideò melius est habere quam non habere. Ex omnibus his concludit, quòd curam oportet habere murorum, vt sit & ad ornatum ciuitatis & ad bellicas opportunitates, & ad alia quæ à posteris inuenta sunt in machinis & sagittis & aliis inuasionibus hostium: quia sicut insurgentes modos inueniunt, quibus aggrediantur & supergrediantur eos quos inuadunt, per arma scilicet impugnationis, sic eos qui inuadunturt, est quærere modos, & philosophari qualiter se defendant per arma defensionis: quia hostis etiam in principio non conatur inuadere eum quem videt bene paratum ad defensionem. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem accidit & contingit maiorem excessum fieri insurgentium, in viribus scilicet, quam sit virtus humana & ea quæ in

in paucis, ciuibus scilicet, si oportet saluari, supple, à talibus insurgentibus, & non pati male, ab illis, supple, neque iniurias sustinere, oportet, supple, firmissimam munitionem murorum existimandum, supple, est, esse bellicosissimam: quia munitione muri debilis resistit forti, & pauci multis. Hæc est ratio prima.

Secundam rationem ponit, ibi, Aliter & nunc inuentis iis quæ circa sagittas & machinas ad certitudinem insultus, supple, oportet, muros esse viles, quibus repellantur ictus machinæ & sagittariorum. Et hæc est secunda ratio.

l Tertiam rationem ponit, ibi, Simile enim velle, &c. quæ ducit ad tria inconuenientia. Primum est hoc. Simile enim velle muros non circumponere ciuitatibus, & regionem facilè ingressionem quærere, scilicet ciuitatem & regionem, quod est valdè inconueniens. Secundum inconueniens ponit, ibi, Et circumtollere montana loca, id est, velle muris non occupare montana loca, & circumtollere muris & turribus, quod etiam inconueniens, quia per hoc oppilantur viæ arte, ne hostis valeat ingredi. Tertium inconueniens ponit, ibi, Similiter autem & propriis habitationibus non circumponere muros, supple, velle, tanquam non virilibus futuris, supple, habituris, habitatoribus, quia valde probabile est, quòd futuri habitatores semper habeant vires ad impugnandum, contra quos muri sunt necessarij.

CAPVT X.

De ædibus sacris, foris & locis communionum.

a QVoniam autem oportet multitudinem quidem ciuium in conuiuiis distributam esse, muros autem distinctos esse obseruatoriis & turribus in locis opportunis, & hæc quidem vtique hoc modo disponet aliquis.

b Eas autem quæ diuinis appropriantur habitationes, & principalissima antiquorum conuiuia, congruit locum idoneum habere. Et eundem quemcumque non sacrorum lex determinauit scorsum, vel aliquod oraculum aliud Apollinis responsiuum. Erit autem vtique talis locus, qui apparentiam habet ad virtutis positionem sufficienter, & ad vicinas partes ciuitatis eminenter.

c Decet autem sub hoc quidem loco, talis quidem fori esse præparationem, qualem & circa Thessaliam nominant, quem Liberum vocant. Hoc autem est quòd oportet purum esse à venalibus omnibus, & neque banausum, neque agricolam, neque alium aliquem talem

m Quartam rationem ab vtilitate sumptam ponit, ibi, At verò neque hoc oportet latere, quia circumponentibus quidem muros circa ciuitatem, licet vtroque modo vti ciuitatibus. Et exponit, ibi, Et tanquam habentibus muros, & tanquam non habentibus, quia scilicet portas aperiunt extraneis, & suscipiunt eos, & quando claudunt & excludunt hostes: iis autem, supple, ciuitatibus, quæ non habent, supple, muros, non licet, & sic carent altera vtilitate.

n Deinde cum dicit, Si itaque hoc habet modo, &c. supponit conclusionem ex omnibus his dicens. Si itaque hoc habet modo, non quia muri solum circumponendi, supple, sunt ciuitatibus, sed & de iis, id est, muris curandum, quatenus & ad ornatum habeant ciuitati decenter, & ad bellicas opportunitates, & ad alias, scilicet opportunitates, sicut ad arietes & ad machinas, & ad nunc inuentas, id est, quas posterius inuenerunt ad impugnationem. Et ponit rationem, ibi, Sicut enim inuadentibus cura est per quos modos supergrediantur, inuadendo scilicet, sic hæc quidem inuenta sunt, muri scilicet ad resistendum: hæc autem quæ ad hoc non sunt inuenta, quærere oportet & philosophari custodientes, scilicet quibus armis se defendant & custodiant. Et ponit rationem, ibi, A principio enim, impugnationis scilicet, non conantur inuadere bene præparatos, supple, ad resistendum.

CAPVT X.

Cum verò multitudo ciuium in comessationes distributa esse debeat, mœnia verò sint præsidio quibusdam, & turribus per opportuna loca interpositis munienda, clarum est, quod res exigit aliquas comessationum illis ipsis præsidiis collocari. Et hæc quidem per hunc vtique modum videntur constituenda.

Ædes verò deorum, ac principalissimè magistratuum comessationes, idoneum locum habere debent, & eundem sacra quorcunque lex non seperat, aut responsum oraculi. Esset autem talis locus, quisquis supereminentiam haberet, & ad edendam virtutem sufficienter, & ad vicinas partes ciuitatis excellenter.

Decet autem sub hunc locum constructionem fori esse talem, qualis est in Thessalia vna, quod Liberum vocant, id est, quod debet esse purum ab omni mercatu, & neque opifices, neque agricolas, neque alios vllos tales illi appropinquare, nisi à magistratibus vocarentur.

appropinquare, non vocatum à principibus.

d Erit autem vtique bene gratiosus locus, si & gymnasia seniorum habeant ordinem hunc. Decet enim diuisum esse secundum ætates & hunc ornatum, & apud iuniores quidem principes aliquos demorari, matronas autem apud principes. Quæ enim in oculis præsentia principum maximè efficit veracem verecundiam, & eum qui liberorum timorem.

Esset verò is locus gratior, si & gymnasia seniorum in eo sint constituta. Decet enim secundum ætates distribui hunc ornatum, & in iunioribus magistratus quosdam versari, seniores autem magistratibus assistere. Præsentia enim magistratuum ante oculos posita, gignit veram reuerentiam, liberalemque pudorem.

e Venalium autem forum oportet esse aliud ab hoc, & seorsum habens locum seu synagogum iis quæ à mari mittuntur, & iis quæ à regionibus omnibus.

Venalium autem rerum aliud forum esse debet, & alio loco situm accessu facile, quo & à terra, & à mari facilis sit importatio omnium.

f Quoniam autem ciuitatis multitudo diuiditur in sacerdotes, & in principes, decet & sacerdotum conuiuia habere ordinem circa ædes sacras. Principatuum autem quicumque circa contractus faciunt curam, & circa scripturas sententiarum, & vocationes, & aliam talem dispensationem, adhuc autem circa agoranomiam & eam quæ vocatur astynomia, apud forum quidem oportet & in concursu quodam communi constitui, talis autem qui circa necessarium forum locus est: in vacatione enim esse id quod superius ponimus, hoc autem ad necessarias actiones.

Cum verò multitudo ciuium diuisa sit in sacerdotes & magistratus, dicens est sacerdotibus circa ædes sacras esse comessationes instituras. Magistratuum autem quicumque de contractibus sius dicunt, & qui de accusationibus cognoscunt, & qui circa vocationes in ius, & aliam huiusmodi administrationem intendunt, & insuper qui edilitatis & vrbanarum rerum curam gerunt, iuxta forum in loco celebri, communique sunt comessationes statuenda, talis est locus illius fori in quo necessaria venundantur: nam alterum illud forum superiori loco situm debere esse diximus otiosum, hoc autem ad negotia rerum necessariarum deputari.

g Distributa autem esse oportet dicto ordine & quæ circa regionem. Etenim in principantibus (quos vocant ij quidem Hyloros, ij autem Agronomos & seruatores) & conuiuia ad custodiam necessariam existere. Est autem sacra per regionem esse distributa, hæc quidem Diis, hæc quidem Heroibus.

Hunc eundem ordinem in regione quoque imitandum esse dicimus. Sunt enim magistratus quidam apud rusticos (quos alij custodes, alij rectores appellant) quibus & loca ad custodiam regionis, & comessationes sunt iisdem in locis constituende. Templa quoque per agros distributa esse debent, partim Diis, partim Heroibus.

h Sed immorari nunc diligenter exquirentes & dicentes de talibus inutile est. Non enim difficile est talia intelligere, sed facere magis. Dicere quidem enim voti opus est, euenire autem, fortunæ. Propter quod de talibus quod quidem ad plus dimittatur nunc.

Sed immorari nunc circa ista superfluum est, cum sint illa non difficilia cognitu, sed magis factu. Dicere enim voti est, euentre autem fortunæ. Quapropter circa talia insistere ad præsens omittamus.

CAPVT

CAPVT X.

a In isto decimo capitulo tractat Aristoteles de bona suppositione. Et habet duas partes. Prima est de ritu sacrorum in cultura Deorum. Secunda de ædificiis quæ pertinent ad principes & heroes, qui semi-Dij antiquitus a Poëtis dicebantur, siue sint in ciuitate, siue sint per regionem distributa, ibi, *Quoniam autem multitudo ciuitatis*, &c. Circa ædes autem sacras quatuor determinantur. Primum est, quomodo distributa sunt & ædes & conuiuia in ædibus. Secundum, qualiter Apollini & aliis Diis est ædificandum. Tertium est, quòd oportet talia loca separata esse à foro rerum venalium. Quartum, qualiter in celebratione sacrorum & quo ordine talibus locis est appropinquandum. Quintò dicit, qualiter oportet ponere forum rerum venalium. Et in his continetur tota sententia primæ partis capituli. Litera sic ordinatur. Quoniam autem oportet multitudinem quidem ciuium in conuiuiis distributam esse, id est, distinctam & ordinatam, vt scilicet qui sunt eiusdem communicationis, similiter sint in conuiuiis, & ab aliis sequestrati, muros autem, qui scilicet muniunt ciuitatem, distinctos esse, supple, oportet, obseruatoriis, id est, propugnaculis; in quibus obseruant se murum defendentes, & turribus, quæ exaltantur, vt ex his longius appareant hostes, & iacula proiici possint, & locis opportunis, quæ scilicet ædificantur circa ciuitatem, vt facilius excludatur & repellatur hostis. Et de omnibus his vniuersaliter subdit. Et hoc quidem vtique hoc modo disponet aliquis, sicut, supple, in præcedenti capitulo dictum est, hoc enim quod iam dictum est, quasi epilogalis conclusio est præcedentis capituli.

b Eas autem quæ diuinis appropriantur habitationes, & principalissima antiquorum conuiuia, quæ in festis Deorum fiebant: congruit locum idoneum habere, & eundem quemcumque non sacrorum lex determinauit, ad loci scilicet puritatem & munditiam. Hanc legem ponit Vitruuius, quod scilicet Veneri non in ciuitate ædificetur, sed extra in locis floridis, ne si intus essent matronæ videntes lasciuias sacrorum Veneris, dissoluerentur in lasciuiam. Marti autem extra ciuitatem ædificabatur in locis lapidosis & asperis: Saturno verò in locis syluosis, in lucis scilicet. Et hoc est quod etiã dicit hic. Seorsum, vel aliquod oraculum, id est, templum: in apparitionibus enim oracula dij præstabant aliud. Et dat exemplum, ibi, Apollinis scilicet qui Deus erat sapientiæ; cui septem sapientes primi consecrati sunt, Bias scilicet, & Thales Milesius & alij quinque. Et quare dixerit oraculum, subdit, responsuum, id est, in quibus Dij respondebant sacerdotibus per oracula: sicut enim docet hermes Ægyptius, quem Beatus Augustinus inducit in lib. de ciuitate Dei, & vocat eum cognomento Trismegistus, error illius temporis tantum inualuit, quod dæmones quos vocabant intellectus, carminibus quibusdam applicabant imaginibus idolorum, & dabant responsa. Qualiter ergo talia sunt ponenda, determinat subdens, ibi, Erit autem vtique talis locus, qui apparentiam habet ad virtutis positionem sufficienter, id est, qui exteriori pulchritudine congruit pulchritudini virtutis quæ est in cultu. Et hoc determinat viterius subdens. Et ad vicinas partes ciuitatis eminenter, supple, se habet. Et hoc dicit Vitruuius propter Iouis sacra, quæ in collibus & montibus colebantur, quem etiam dixerunt Iouem, id est, viuentem patrem, quia propitius esset hominibus & rex Deorum. Vnde Ouidius.

Iupiter esse pium statuit quodcumque iuraret.

Et Iosephus & Augustinus dixerunt de quibusdam quos Augustus quærebat interficere, eò quod iuxta diuinationẽ aliquorum putabat eos se priuaturos regno Romano, & vocatos dixisse se non esse talis fortunæ, qui talia possent perficere, eò quod non essent eis nisi triginta solidorum reditus, quos propriis manibus excolerent, & præferebant manus callosas in argumentum fidei. Dixit Iosephus imperator, Homines isti boni Deum cœli colunt, quem vos Iouem appellatis. De his locis addit viterius.

c Decet autem sub hoc quidem loco talis quidem fori esse præparationem, qualem, &, id est, etiam circa Thessaliam nominant. Ciuitas est Asiæ, in qua Liberum colebant, & talis præparatio fori fuit circa templum, qualis ad Liberi sacra requirebatur: & ita fuit circa templa aliorum Deorum, quod ea tantum circa templum erant quæ ad sacra Deorum requirebantur. Et hoc est quod hic addit. Quam, scilicet ciuitatem, & Liberam vocant, id est, Liberi sacris deditam. De Libero autem dicit Rabanus 1. Machab. 6. super illud, Et cum Liberi sacra celebrarentur, &c. Liberum Patrem Deum vini gentiles esse dixerunt, cuius sacra Antiochus in natali suo maximè celebrari iussit, eò quod illum natali suo fauere credebat: nam Liberum à liberando appellari voluit, quod mares in coëundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur: propter quod idem Liber mulicbri & delicato corpore pingitur. Dicunt enim mulieres attributas ei & vinum propter excitandam libidinem. Vnde & frons eius pampino cingitur: sed ideò coronam vitream & cornu habet, quia cum grauè & moderatè vinum bibitur, præstat lætitiam: cum verò extra modum, excitat lites & cornua dat. Idem autem & liæus dicitur à potu liæi, ideò quod multo vino membra soluantur. Et si quid aliud dicitur, non intendit nisi quod circa Deorum templa, non debent esse venalia nisi ea quæ ad sacrum Deorum pertinent. Et hoc est quod subdit, ibi, Hoc autem est, quod oportet purum esse à venalibus omnibus, aliis scilicet, quæ non pertinent ad ritum sacrificiorum, & neque bauausum, neque agricolam, neque alium aliquem talem, mercenarium scilicet, appropinquare, præcinuè ad aras, non vocatum à principibus, scilicet sacerdotum.

d Qualiter autem hoc fiat, subdit, ibi, Erit autem vtique bene gratiosus locus, si & gymnasia seniorum habeant ordinem hunc, id est, circa templum. Gymnasium dicitur à Græco gymnos quod est labor, & vocat gymnasia gradus & receptacula in templis, quibus stabant

secundum ordinem laborantes ad placationem Deorum. Et hoc est. Decet enim diuisum esse secundum ætates & hunc ornatum, vt scilicet seniores immediati sint post Sacerdotes, & iuniores post principes seniores, & matronæ in oculis seniorum. Et hoc est. Et apud iuniores quidem principes aliquos demorari, qui scilicet compescant eos ab insolentiis, matronas autem apud principes. Et ponit causam, ibi, Quæ enim in oculis præsentia principum maximè efficit veracem verecundiam, matronarum scilicet, & eum qui liberorum, id est, natorum iuniorum, timorem, ne scilicet insolescendo laudes diuinas impediant.

e Et quia remouit forum à templis, dicit vbi ponendum forum, ibi, Venalium autem forum oportet esse aliud ab hoc, loco scilicet templorum, adhuc & seorsum habens locum, à templis scilicet, seu synagogum iis quæ à mari mittuntur, & iis quæ à regionibus, supple, mittuntur, id est, ad quod bene & facile ductibilia sunt, quæ veniunt à mari & regione venalia. Et in hoc terminatur prima pars capituli.

f Deinde cum dicit, Quoniam autem multitudo ciuitatis, &c. determinat de locis & ædibus Heroum & principum in ciuitate existentium. Et habet tres partes, eò quod ciuitas diuiditur in tres partes. In prima enim ordinat ædes Sacerdotum. In secunda iudicum & consiliariorum ædes, ibi, *Principatuum autem quicumque*, &c. In tertia ædes Agronomorum & Hylorum & Heroum, ibi, *Adhuc autem circa agoranomam*, &c. Et in his tribus continetur tota sententia. Litera sic exponitur. Quoniam autem multitudo ciuitatis diuiditur in Sacerdotes, & in principes, secundum scilicet diuersitatem principum, decet & Sacerdotum conuiuia habere ordinem circa sacras ædes: & idcirco, supple, pastophoria Sacerdotum debent esse circa templa: principatuum autem quicumque scilicet principum circa contractus faciunt curam, & circa scripturas sententiarum, & vocationes, id est, appellationes à iudiciis scilicet, & aliam talem dispensationem, supple, faciunt curam, qualiter scilicet pacta & contractus firmentur chartis & instrumentis. Adhuc circa agoranomiam, id est, circa mensuras agrorum, & eam quæ vocatur astynomia. Astynomia enim vocatur dispositio siue virtus siue habitus, qua disponitur asturus in consiliis & iudiciis, vt dicit Remigius in expositione Græcorum vocabulorum. Et de omnibus his dicit in communi, ibi, Apud forum quidem oportet & in concursu quodam communi constitui ædes, ipsorum scilicet, vt parati inueniantur ab his qui in foro contrahunt. Et hoc est quod subdit. Talis autem qui circa necessariam forum locus est, supple, aptus. Et dat rationem quare Sacerdotes non circa forum, ibi, In vacatione enim, id est, loco libero ab occupationibus, esse id quod superius ponimus, Sacerdotes scilicet, hoc autem, quod scilicet dispensatiuum contractuum, ad necessarias actiones, supple, ponimus: & ideò, supple, ædes eorum circa forum sunt ponendæ.

g Et quia iam distribuit ædes habitantium in ciuitate, breuiter adiungit de ædibus in regione disponendis, ibi, Distributa autem esse oportet dicto ordine & quæ circa regionem vt scilicet vnusquisque habeat ædem in loco competenti suo officio. Etenim in principantibus in regione, quos vocant ij quidem Hyloros, id est, fundorum mensuratores, ij autem agronomos, id est, agrorum mensuratores & seruatores, in ædibus scilicet, & conuiuia, in expensis scilicet, ad custodiam necessariam existere, oportet vnicuique scilicet in loco suo competenti. Et ponit rationem, ibi, Est autem, id est, conuenit sacra per regionem esse distributa, sicut diximus de cultu Iouis, Veneris & Saturni. Et hoc est. Hæc quidem Diis, per regionem scilicet distributa, hæc autem Heroïbus. Heroës dicuntur semidij & semiuiri, qui etiam in veneratione Deorum habebantur, & cultus Deorum habebant, & imagines statuebant, sicut de Hectore dicit Aristoteles in 7. Ethic. Inquit sic Homerus de Hectore, quoniam valde fuit optimus, & non videbatur viri mortalis esse filius, sed Dei.

h Sed de omnibus his dicit, quod inutile est immorari hic: quia pertinet ad aliam scientiam. Et hoc est. Sed immorari nunc diligenter exquirentes de talibus inutile est. Et ponit rationem, ibi, Non enim difficile est alia intelligere, vbi scilicet cuilibet secundum suum officium & dignitatem aptè ædificetur, sed facere magis, supple, est, difficile. Et dat rationem, ibi, Dicere quidem enim voti opus est, quia quilibet scilicet ad votum potest dicere de talibus, euenire autem fortunæ, id est, quod cuilibet eueniat secundum dignitatem & officium, difficile est, eò quod nubila fortuna, vt dicit Boëtius. Propter quod de talibus quod quidem ad plus, quam, supple, dictum est, dimittatur nunc. Et hanc scientiam nusquam legitur Aristotelem complesse sed Vitruuius compleuit eam in decem libris, qui leguntur de architectura.

CAPVT

CAPVT XI.

De beatitudine, quibusque medijs ad eam peruenire soleat: tum quo pacto ad virtutē peruenian-tur.

a DE ipsa autem politia ex quibus & qualibus oportet consistere ciuitatem, quæ debet esse beata & politizare bene, dicendum. Quoniam autem duo sunt, in quibus sit bene omnibus, horum autem est vnum quidem in eo quod intentionem & finem actionum poni rectè, vnum autem inuenire actiones ferentes ad finem. Contingit enim hæc & dissonare ab inuicem & consonare. Aliquando enim intentio quidem latet bona, in agere autem vt adipiscantur ipsam, peccant: aliquando autem omnia quidem quæ ad finem adipiscuntur, sed finem posuerunt prauum: aliquando autem in vtroque peccant, velut circa medicatiuam, neque quale quid oportet esse quod conualescit corpus, iudicant aliquando bene, neque ad suppositum ipsis terminum adipiscuntur factiua. Oportet autem in actibus & scientiis hæc ambo obtineri, finem, & eas quæ in finem actiones.

b Quod quidem igitur bene viuere & felicitatem appetunt omnes, manifestum: sed hæc adipiscendi, iis quidem potestas, iis autem non, propter quandam fortunam, aut naturam. Indiget enim & successu aliquo viuere bene, huius autem minori quidem qui melius dispositi, ampliori autem qui deterius. Hi autem mox non rectè quærunt felicitatem, potestate existente.

c Quoniam autem propositum est optimam politiam videre, hæc autem secundum quam optimè politizabit ciuitas, optimè autem vtique politizabit, secundum quam felicitari maximè continget ciuitatem, palam quia felicitatem quid sit, oportet non latere.

d Dicimus autem & determinauimus in Ethicis, si quæ positionum illarum vtilitas est, operationem esse & vsum virtutis perfectum, & hanc non ex suppositione, sed simpliciter.

e Dico autem ex suppositione, quæ necessaria: simpliciter autem quod bene, puta quæ quidem circa iustas actiones sententiæ, supplicia, punitiones à virtute quidem sunt, necessaria autem, & quod benè à necessario habent. Eligibilius quidem enim nullo talium indigere, neque virum, neque ciuitatem. Quæ autem ad honores & abundantias,

CAPVT XI.

DE Republica autem ipsa ex quibus & ex qualibus constare debet ciuitas quæ beata sit futura, & rectè gubernari, dicendum est. Duo sunt in quibus omnis commendatio bene agendi consistit: vnum, vt propositum ac finis agendi rectè subiaceat: aliud, vt eas quæ ad illum finem ferant actiones inuentamus. Fieri enim potest, vt & concordent hæc inter se, & discordent. Nam quandoque illud ad quod intenditur, rectè iacet: sed in actionibus per quas illo potiri credimus, aberratur: quandoque autem omnia ad finem diriguntur, sed finis ipse est prauè positus: quandoque etiam in vtroque est error, veluti circa medicinam: neque enim quale aliquid esse oportet sanum corpus, rectè iudicat interdum, neque ad subiectum sibi finem opera diriguntur. Oportet autem in artibus & scientiis hæc vtraque obtineri, finem, & eas quæ sunt ad finem actiones.

Quod igitur bene viuere ac felices esse omnes cupiunt, manifestum est: sed aliis potestas est adipiscendi, aliis non, propter fortunam aliquam, vel naturam. Opus est enim adiumentis quibusdam ad bene viuendum, minoribus quidem illis qui melius dispositi sunt, maioribus autem qui peius. Alij verò statim non rectè quærunt felicitatem, cum possint.

Cum autem propositum nostrum sit optimam Rem. videre, ea verò est, per quam ciuitas optimè gubernetur: optimè autem gubernatur si felicitatem maximè recipiat, manifestum est quod quid sit felicitas, latere non debet.

Diximus autem in Ethicis, si modo illorum librorum vtilitas vlla est, operationem esse, & vsum virtutis perfectum, & hunc non ex suppositione, sed simpliciter.

Dico autem ex suppositione, quæ necessaria sunt: simpliciter autem quod in seipso commendationem habet, veluti circa res iustas iudicare, punire, supplicio afficere, à virtute quidem est, sed ex necessitate, commendationemque habet ex compositione. Eligibilius namque foret nullo tali indigere, neque hominem, neque ciuitatem. At enim ad honores & opes simpliciter sunt

simpliciter sunt optimæ actiones. Alterum quidem enim mali cuiusdam electio est: tales autem actiones è contrario, præparationes enim bonorum sunt & generationes.

f Vtetur autem vtique studiosus vir & paupertate & ægritudine & aliis prauis fortuniis benè, sed quod beatum, in contrariis est. Etenim hoc determinatum est secundum morales sermones, quod talis est qui studiosus, cui propter virtutem bona sunt, quæ simpliciter bona.

g Palam autem & quod necessarium vsus hos studiosos & bonos esse simpliciter. Propter quod & putant homines felicitatis causas extrinsecas bonorum esse, sicut eius quod est citharizare pulchrè & benè, pro causa habetur lyra, magis quam ars.

h Necessarium igitur ex dictis hoc quidem existere, hoc autem præparare legislatorem. Quare ad votum optamus ciuitatis consistentiam, quorum fortuna domina: dominam enim existere ponimus. Studiosam autem esse ciuitatem, non adhuc fortunæ opus est, sed scientiæ & electionis.

i At verò studiosa ciuitas est in ciues participantes politia studiosos esse: nobis autem omnes ciues participant politia. Hoc ergo considerandum, qualiter vir sit studiosus. Etenim si omnes contingit studiosos esse, non secundum vnumquemque autem ciuium, sic eligibilius: assequitur enim ei quod secundum vnumquemque, & id quod omnes.

k At verò boni & studiosi sunt per tria. Tria autem hæc sunt, natura, consuetudo & ratio.

l Etenim nasci oportet primum, puta hominem, sed non aliorum aliquod animalium, sic & qualem quendam secundum corpus & secundum animam.

m Quædam autem nulla vtilitas nasci: consuetudines enim transmutari faciunt: quædam enim sunt per naturam ad vtrumque se habentia, per consuetudines autem ad deterius & ad melius.

n Alia quidem igitur animalium maximè quidem natura viuunt, parua autem quædam & consuetudinibus: homo autem & ratione, solus enim habet rationem. Quare oportet hæc consonare inuicem. Multa enim præter consuetudines & naturam agunt, propter

optimæ actiones. Nam alterum quidem illud mali alicuius electio est: hæ autem contra, effectiones enim bonorum sunt & generationes.

Studiosus enim vir, & paupertate & morbo, & aliis fortunæ aduersitatibus laudabiliter vtitur: veruntamen felicitas in contrariis existit. Nam & hoc determinatum fuit in Ethicorum libris, quod talis est studiosus, cui per virtutem bona sunt simpliciter bona.

Patet autem, quòd & vsus istos necessarium est studiosos, & bonos esse simpliciter. Quapropter existimant omnes externa bona causam esse felicitatis: ceu si quis benè pulsandi causam putat esse lyram, magis quam artem.

Necessarium est ergo ex his quæ dicta sunt, alia subesse, alia parare legis positorem Ex quo secundum votum optamus constitutionem ciuitatis in his quorum domina est fortuna: dominam enim illam posuimus. Sed studiosam esse ciuitatem non est fortunæ opus, sed scientiæ ac electionis.

At qui studiosam esse ciuitatem, est ciues illos qui in Republica versantur, esse studiosos: nobis autem omnes ciues participes sunt Reipublicæ. Hoc igitur considerandum est, quomodo vir fiat studiosus. Nam si recipiatur omnes esse studiosos non autem singulos ciuium, sic foret optabilius. Sequitur enim ad singulos esse, & omnes esse.

Atqui boni quidem & studiosi fiunt propter tria. Sunt autem hæc tria, natura, mos, & ratio.

Etenim nasci oportet primum, ceu hominem, & non aliud animal, & sic qualem aliquem secundum corpus & animam.

Quædam etiam nasci nulla vtilitas est: mores enim mutari faciunt: nam aliqua per naturam ad vtrumque apta, per mores ad peius, vel ad melius conuertuntur.

Cætera igitur animalia maximè viuunt secundum naturam, parum verò aliquid & secundum mores: homo autem & secundum rationem, solus enim rationem habet. Itaque oportet hæc simul concordare. Multa enim præter mores, & præter naturam agunt homines, propter rationem, si per

rationem,

rationem, si persuadeantur aliter habebere melius.

o Quod quidem itaque natura quales esse oportet futuros facile ductibiles à legislatoribus, determinauimus prius. Reliquum iam opus disciplinæ: hæc quidem enim assuefacti addiscunt, hæc autem audientes.

CAPVT XI.

a Finitis omnibus quæ proœmialiter dicenda erant, & iis quæ de suppositionibus ex parte ciuitatis in qua beata vita duci potest, hic determinat in quibus essentialiter consistat felicitas. Et est istud quasi fructus totius operis. Diuiditur autem in duas partes, in quarum prima determinat quæ faciunt felicitatem & felicem. In secunda autem determinat qualiter & per quæ illa habeantur, ibi, *Qualiter autem & per quæ erit hoc*, &c. Prima pars diuiditur in tres partes, in quarum prima determinat quid facit felicitatem essentialiter, & quid felicem. In secunda determinat de principantibus & subiectis, secundum quod se habent ad felicitatem, ibi, *Quoniam autem omnis politica communitas*, &c. In tertia determinat vtrum eundem oporteat prius esse subditum, & postea principantem, vel non, ibi, *Quoniam autem ciuis & principantis*, &c. Istud capitulum verò diuiditur in duas partes, in quarum prima determinat quæ essentialiter faciunt felicitatem. In secunda quæ faciunt felicem, ibi, *At verò boni & studiosi*, &c. Ist ptima dicuntur septem, in quibus tota sententia consistit. Primum est, quod probat quod in duobus consistit felicitas, in intentione scilicet recta, & in actione bona. Secundum est, quod hoc ostendit per hoc quod omnes appetunt felicitatem siue beatitudinem. Tertium est: quia multi ponunt felicitatem in iis in quibus non est, vbi dicit, quòd oportet non latere quæ sit vera felicitas, & quæ sit felicitas ex suppositione. Quartum est, quod dicit, quòd oportet hoc determinari ex eis quæ dicta sunt in Ethic. Quintum est, quod dicit, quòd in vera felicitate nullo talium oportet indigere, quæ sunt ad honores & abundantias, licet in talibus non sit vera felicitas. Sextum, quòd felix etiam iis quæ finala sunt, bene vtitur, sicut paupertate, infirmitate, & aliis malis fortunis. Septimum est, quòd oportet legislatorem præparare etiam bona fortunæ: quia organice deseruiunt ad felicitatem, & sine eis non potest homo ad votum viuere, & quòd omnes ciues tali politia participent: quia sic vnusquisque in ciuitate felix erit, & omnes simul felices. Sententia primæ partis hæc est, quòd duo sunt, in quibus consistit felicitas & bona vita. Vnum est intentio, secundum quod intentio est ratio optimum finem præstituens. Secundum est actio directè finem contingens. Et hoc probat: quia multi sunt, qui intentionem bonam habent: sed quia deficiunt in actione quæ directè finem intentionis contingat, frequenter peccant. E contra multi sunt, qui actiones habent bonas:

suadeantur melius esse aliter agere.

Natura igitur quales esse oportet eos, qui legum positori sint parituri, determinatum est prius. Reliquum opus est iam disciplina: quædam enim assuescendo discuntur, quædam audiendo.

sed quia habent prauas intentiones, peccant & infelices sunt. Exemplum primi potest esse in eo qui furatur diuiti, vt det pauperibus. Exemplum secundi, sicut dicit Commentator super Ethica, in ea quæ admittit adulterum proditorem ciuitatis, vt in sinu eius interficiatur. Ipse tamen in litera probat hoc per eos qui operantur in arte medicatiua, qui aliquando deficiunt, eò quod non præiudicant quale corpus ad qualem sanitatem potest perduci. Aliquando etiam deficiunt: quia propria factiua talis sanitatis non adipiscuntur in opere, cum in talibus artibus vtrumque sit necessarium obtineri, scilicet & finem & actiones quæ sunt ad finem. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. De ipsa autem politia, id est, ordine ciuilitatis ex quibus & qualibus oportet consistere ciuitatem, quæ scilicet ciuitas debet esse beata, id est, ad votum bene viuere. (Dicit enim Tullius, quod beatus est, cui optata succedunt) & politizare bene, supple, debet, dicendum, supple, est, nunc deinceps. Et determinat quæ sunt illa. Et est primum, ibi, Quoniam autem duo sunt, in quibus sit bene omnibus, supple, de iis dicendum est. Et ponit illa subdens. Horum autem est vnum quidem in eo quod intentionem & finem & actionem boni rectè, id est, quod finem obtineri actionibus præstituat per rationem: vnum autem, id est, alterum, inuenire actiones ferentes ad finem, id est, quæ talem finem contingant, & inducant, ita quod agentem ferant in ipsum. Et dat rationem quare hæc duo sunt necessaria, ibi, Contingit enim hæc & dissonare ab inuicem & consonare. Et ostendit quomodo, ibi, Aliquando enim intentio latet bona, in agere autem vt adipiscantur ipsam, peccant. Et huius causam dicit Augustinus, quòd quædam sunt quæ non possunt sine sceleri bona, vt furta, adulteria, & huiusmodi criminalia. Aliquando autem omnia quidem quæ ad finem, adipiscuntur, in bonis scilicet actionibus, sed finem posuerunt prauum: & hoc maximè conuenit hypocritis & simulatoribus, qui multa bona faciunt, sed finem ponunt prauum, vel lucrum, vel laudem. Aliquando autem in vtroque peccant: quia & actiones malas habent, & finem prauum ponunt. Et dat exemplum, ibi Velut circa medicatiuam, neque quale quid oportet esse quod conualescit corpus, iudicant aliquando bene, & sic, supple, peccant in fine; quia non iudicant ad qualem sanitatem hoc secundum id corpus potest adduci, neque ad suppositum ipsis terminum, id est, finem, adipiscuntur factiua, id est, actiones proprias. Et ostendit peccatum esse in hoc, ibi, Oportet autem in artibus & scientiis, præcipuè practicis, hæc ambo obtineri, finem scilicet, & eas quæ in finem actiones.

b Secundum

b Secundum ponit, ibi, Quod quidem igitur bene viuere, &c. oftendit per hoc, quòd omnes bene volunt viuere, licet non æqualiter dispositi sint ad beatitudinem: eò quod si aliquis vult beatè viuere, voluit quod indiget successu quodam secundum naturam & fortunam, & illo successu minus indiget qui melius dispositus est, & maris qui minus bene: quod quidem mox peccat circa hoc: quia, sicut dicunt Augustinus & Tullius, quærunt beatitudinem in iis in quibus non est. Et vult, quòd concludatur ex hoc, quod oportet intendere circa finem & actiones in quibus est beatitudo. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quod quidem igitur bene viuere & felicitatem appetunt omnes, manifestum, supple, est. Et huius ratio est. Quia quod hic dicitur benè viuere & beatè viuere, dicitur ad votum viuere, & hoc appetunt omnes: sed hæc adipiscendi, scilicet bene viuere, his quidem potestas, supple, est, his non, propter quandam naturam, aut fortunam, quæ scilicet ad hoc exigitur: bona autem fortunæ organicè deseruiunt ad bene viuere, natura verò disponitur ad bona. Et hoc est quod subdit. Indiget enim, &, id est, etiam successu, supple, in bonis fortunæ & naturæ, aliquo viuere benè. Et ponit differentiam in tali successu, ibi, Huius autem, successu scilicet, minori quidem, supple, indigent, qui melius dispositi, supple, sunt, ampliori autem, supple, successu indigent, qui deterius, supple, sunt dispositi. Et hoc est quod dicitur Sapient. 16. Erat enim semen maledictum ab initio, & naturalis malitia eorum immutari non poterat. Hi autem mox non rectè quærunt felicitatem, potestate existente, per naturam, supple: quia vel quærunt eam in voluptate, vel in potestate, vel in gloria dignitatis, & non in benè viuere secundum virtutem.

c Tertium ponit, ibi, Quoniam autem propositum est, &c. Cuius sententia hæc est, quòd propositum est videre hîc optimam politiam, secundum quam optimè politizabit ciuitas: optimè autem politizabit secundum felicitari: & ideò non oportet latere quid sit felicitas. Hæc est sententia. Litera sic legitur. Quoniam autem propositum est optimam politiam videre, id est, per rationem determinare, hæc autem est secundum quam optimè politizabit ciuitas. Et illam determinat, ibi, Optimè autem vtique politizabit ciuitas, secundum quam felicitari maximè continget ciuitatem, supple, maximè politizare. Ex his concludit, ibi, Palam quia felicitatem quid sit, oportet non latere. Et ratio est: quia ignorata illa, cum sit finis omnium actionum ciuilium, ignoraretur finis, & nihil rectè ageretur.

d Quartum ponit, ibi, Dicimus autem & determinauimus, &c. & dicit, quòd in Ethicis determinatum est, quia felicitas est vsus virtutis perfectus, & operatio non ex suppositione, sed simpliciter. Et hoc est. Dicimus autem & determinauimus in Ethicis, si rationum illarum vtilitas est. Hoc ideò dicit, quia Ethicæ rationes magis vniuersales sunt, politicæ autem magis particulares. In præhabitis verò determinauit, quòd vniuersales rationes in politicis parum vtiles sunt. Et quid dixerit in Ethicis, declarat, subdens, Operationem esse & vsum esse virtutis perfectum, supple, felicitatem: hoc enim determinatum est in primo Ethicorum, de felicitate ciuili scilicet. Et determinat quis vsus sit perfectus, ibi, Et hanc non ex suppositione, sed simpliciter. Ex suppositione vocat, quando aliquis ex suppositione sua dicit esse felicitatem in quibus non est, sicut in voluptate, & potestate, & gloria dignitatum: simpliciter autem, quando ponit in iis in quibus essentialiter est, sicut in virtute, sicut dixit Socrates & sui, quòd virtus esset summum bonum in vita.

e Quintum ponit, ibi, Dico autem ex suppositione quæ necessaria, &c. vbi nihil determinat nisi quæ sunt ex suppositione felicitatis quæ est essentialiter & vniuersaliter. Et dicit, quòd simpliciter sunt ea quæ simpliciter bene sunt, sicut iustæ actiones: ex suppositione autem, quæ necessaria sunt ad vitam, sicut bona fortunæ, sine quibus vita non potest esse humana. Et dat exemplum in ciuilibus. Sicut sententiæ rectæ & punitiones, quæ sunt à virtute iustitiæ. Aliæ sunt ad honores & abundantias, de quibus sunt optimæ electiones, quia sunt bona non simpliciter: aliæ autem non, scilicet sententiæ & punitiones, quia mala sunt: & eligibilibus quidem esset nullo talium indigere neque vitum neque ciuitatem si esse posset, sed esse non potest, propter malos. Electiones autem eorum quæ sunt ad honorem & abundantiam è contrario se habent his: quia illæ licet non sint honorum simpliciter electiones, tamen sunt bona eorum quæ sunt ad generationem & præparationem bonorum simpliciter. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Dico autem ex suppositione, supple, esse felicitatis, quæ necessaria, supple, sunt ad vitam, quæ sicut dicit in primo Ethicorum, organicè sunt deseruientia: simpliciter autem, supple, est de felicitate, quod bene, id est, quod sit secundum virtutem, puta quæ quidem circa iustas actiones: iustitia enim communis est & ciuilis virtus. Et dat exemplum, ibi, Sententiæ, supplicia, punitiones è virtute quidem sunt, sententiæ scilicet ad consequendum iustum, supplicia ad compescendum malos, punitiones ad retribuendum mala pro meritis: & necessaria autem, supple, sunt hæc, & quod bene, à necessariò, id est, quod hæc sunt secundum virtutem, habent à necessario: quia necessaria sunt: eò quod sine his quietè non viuit ciuitas. Et hoc est quod subdit. Eligibilius quidem enim nullo talium indigere, neque virum, neque ciuitatem: quia sic nullus esset malus: tamen tali suppositione, supple, posita, quòd mali sunt, ista sunt bona: quæ autem ad honores & abundantias simpliciter, sunt optimæ actiones, quia honor & abundantia bona sunt simpliciter, licet ad aliud, alterum quidem, punitionis scilicet & supplicij, mali cuiusdam electio est, pœnæ scilicet: tales autem actiones, honoris scilicet & abundantiæ, sunt. Et dicit rationem, ibi, Præparationes enim bonorum sunt & generationes. Et hæc bona sunt licet ad aliud.

f Sextum ponit, ibi, Vtetur autem vtique studiosus vir, &c. Et dicit, quod verè bonus vir secundum virtutem vtetur bene etiam prauis fortunæ, vt ſpaupertate, ægritudine, & aliis: sed

sed quod verè beatum est, in contrariis est, id est, in veris bonis honestis, quæ non subiacent fortunæ: hoc enim determinatum est in Ethicis secundum morales sermones, quod verè studiosus est, cui bona sunt, quæ sunt secundum virtutem, & quæ simpliciter bona sunt. Et ex hoc palam est, quòd necessarium est, quòd vsus etiam bonorum fortunæ quæ necessaria sunt ad vitam, oporteat studiosos & bonos esse vsus simpliciter bonis: quia simpliciter bonus optimè talibus vtetur, & sine talibus non potest bene viuere: & propter hoc consueuerunt homines dicere, quòd vsus bonorum abundantiæ & honoris causa sit beatitudinis, sicut dicunt, quòd bene citharizandi magis causa est bonitas lyræ, vel citharæ, quam ars, licet lyra sit tantum instrumentum, vel organum, ars autem perfectiua operis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Vtetur autem vtique studiosus vir & paupertate & ægritudine & aliis prauis fortunis benè. Et hoc est quod dicitur Iob 9. Non enim periſ propter imminentes tenebras, nec operuit faciem meam caligo. Sed quod beatum, supple, verè est, in contrariis est, non in bonis fortunæ, supple. Et hoc probat, ibi, Etenim hoc determinatum est secundum morales sermones, supple, in Ethicis, quòd talis est qui studiosus, id est, virtuosus, cui propter virtutem bona sunt, quæ simpliciter bona, & non propter fortunam.

g Et vlterius infert, ibi, Palam autem & quod necessarium, supple, est, vsus hos, scilicet bonorum fortunæ studiosos & bonos esse simpliciter. Propter quod & primò etiam putant homines felicitatis causas extrinsecas bonorum esse, cum tamen ita non sit. Et dat simile, ibi, Sicut eius quod est citharizare pulchrè & benè, prò causa habetur lyra magis quam ars, cum tamen non sit.

h Septimum ponit, ibi, Necessarium igitur ex dictis, &c. Et hoc non est nisi conclusio ex omnibus dictis. Est ergo sententia huius, quòd ex omnibus dictis patet, quòd politicum qui bene vult ordinare, oportet intendere qualiter faciat in ciuitate abundare bona fortunæ, id est, bona quorum fortuna domina est: quia licet dicamus fortunam talium bonorum dominam, tamen non dicimus, quòd ciuitas studiosa sit à fortuna: sed hoc dicimus esse opus scientiæ & electionis: studiosa enim est, ciuitas in hoc quod est ciues participantes politia, studiosos esse omnes, licet non secundum vnumquemque: quia si omnes in communi sunt studiosi, hoc est eligibilius, quia assequitur de necessitate vnumquemque studiosum esse, aliter non participaret politia. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Necessarium igitur ex dictis, supple, est, hæc quidem existere, scilicet bona simpliciter, hæc autem præparare legislatorem, scilicet bona fortunæ. Et subdit causam, ibi, Propter quod ad votum optamus ciuitatis consistentiam in bonis, quorum fortuna domina est, supple. Et ponit rationem, ibi, Dominam enim existere ponimus, scilicet fortunam talium bonorum. Studiosam autem esse ciuitatem, non adhuc opus fortunæ est, sed scientiæ & electionis.

i Qualiter autem hoc fiat, subdit. At verò studiosa ciuitas est ciues participantes politia studiosos esse: nobis autem, id est, secundum nos, omnes ciues participant politia. Hoc ergo considerandum, primò, supple, qualiter vir sit studiosus. Et ponit rationem, ibi, Etenim si omnes contingit studiosos esse, in communi, supple, non secundum vnumquemque autem ciuium, singulariter, supple, sic eligibilius, supple, est. Et dat rationem, ibi, Assequitur enim ei, scilicet quod est in communi bonos esse, quod secundum vnumquemque, & id quod omnes, id est, si boni sunt in ciuitate in communi, assequitur, quod omnes singulariter sint boni, aliter de ciuitate esset dicendum.

k Deinde cum dicit, At verò boni & studiosi fiunt per tria, &c. determinat quot & quæ requiruntur ad felicem. Et dicit, quod tria, scilicet, natura, consuetudo, ratio. Et causa est: quia sicut dicit in secundo Ethicorum, de virtutibus consuetudinalibus per naturam, secundum quam innati sumus eas suscipere, perficere autem est assuetudine, oportet ista esse tria principia virtutis in nobis, vt per naturam & potentia & habilitas, & per assuetudinem perfectio virtutis in nobis, per rationem autem sit persuasio & præstitutio boni scilicet finis, & electio bonarum operationum ad finem bonum contendentium. Nasci enim oportet habilem: qui enim brutalis esset, sicut morio, non perficeretur secundum virtutem. Et propter hoc oportet, quòd homo qualis qui dem nascatur & secundum animam & secundum corpus. Quia sicut dicit Commentator super secundum de anima, diuersitas quæ est in corpore, est ad diuersitatem quæ est in anima. Et in ante habitis dictum est, quòd intellectus in homine variatur secundum variationem situs ciuitatum, in quibus nascuntur homines. In quibusdam autem nihil facit bene nasci & secundum corpus & secundum animam: quia consuetudinibus in oppositum transponuntur: quia consuetudinalis habitus, sicut dicit Tullius in fine Rhetoricæ, in modum naturæ rationi consentaneus est, si bonus est, vt virtus: vel dissentiens, si malus est, vt vitium. Quidam etiam sunt, qui primò per consuetudinem mutantur siue in bonum, siue in malum, & postèa per rationem persuasi, de malo redeunt ad bonum, & efficiuntur felices. Sed optimè dispositus est ad felicem, in quo hæc tria concordant, scilicet natura, consuetudo & ratio. Illi enim quædam bona assuefacti addiscunt, & quædam addiscunt audientes à sapientibus, & per rationem persuasi. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. At verò boni & studiosi fiunt per tria. Et [illegible] quæ sunt illa. Tria autem hæc sunt, natura, consuetudo, ratio.

l Et dat rationem de singulis, ibi, Etenim nasci oportet primum, puta hominem, ad humana, supple, habilem, maximè secundum illam rationem quam ponit Aristoteles in topicis, quòd homo est animal natura disciplinæ perceptibile. Et addit. Sed non aliorum aliquod animalium, priuatum scilicet ratione. Et hoc dicit propter mentiones, in quibus nulla scintilla viget rationis. Et hoc explanans subdit. Et supple, oportet nasci hominem, qualem quendam secundum

secundum corpus, quod corpus est organum animæ: vnde oportet habere talem complexionem & compositionem, secundum quam facilè obediat rationi: & secundum animam, vt scilicet secundum animam inclinationem talem rationis habeat, quòd facilè inclinetur ad bona. Sicut enim dicit Aristoteles in primo Ethicorum, inducens Homerum, optimus est, qui secundum seipsum talis est: qui autem per seipsum non talis est, tamen alium quendam bonum in animo præponit, à quo dicat & imitetur, & hic bonus est ad minus spe: qui autem nec per seipsum bonus est, nec talem quendam alterum in animo ponit, hic profectò inutilis est vir.

m Et hoc est quod etiam subdit hic. Quædam autem nulla vtilitas, est, supple, nasci, bene, supple. Et dat causam, ibi, Consuetudines enim transmutari faciunt, scilicet à naturali inclinatione vel transmutatione. Et subdit quomodo: Quædam enim, alia scilicet, sunt per naturam ad vtrumque se habentia, id est, & ad bonum & ad malum, per consuetudinem autem & ad melius & ad deterius, supple, mutantur.

n Et ponit distinctionem inter animalia & hominem, ibi, Alia quidem igitur animalium, ab homine, supple, maximè quidem natura viuunt, id est, impetu naturæ acta, non agentia, parua autem quædam & consuetudinibus. Et quæ sunt illa determinat in principio Metaphys. quæcumque scilicet cum sensu auditus & communi sensu habent vim æstimatiuam & memoriam: illa enim magis inter alia disciplinabilia sunt. Homo autem & ratione, supple, viuit: in ratione enim transgreditur alia animalia. Et hoc est quod sequitur. Solus enim habet rationem inter animalia homo. Ex omnibus his concludit propositum, ibi, Quare oportet hæc consonare inuicem, tria scilicet, si aliquis debeat esse felix. Et hoc ostendit per rationem, ibi, Multa enim præter consuetudines & naturam agunt, propter rationem, si persuadeantur aliter habere melius, mutantur, supple, ab illis quæ elegerunt.

o Et subdit. Quod quidem vtique natura, id est, naturaliter, quales esse oportet facilè ducibiles à legislatoribus, determinauimus prius, maximè scilicet in primo libro, vbi ostensum est, quòd homo inutilis omni bestia deterior est. Reliquum iam, supple, determinandum restat, opus disciplinæ: hæc quidem, id est, quædam assuefacti addiscunt, hæc autem id est, alia audientes, per doctrinam scilicet prudentum & sapientum. Et hoc est contra Socratem, qui, sicut dicit Plato in lib. Memnonis, dixit virtutem nec assuescibile nec addiscibile bonum esse, sed Dei donum: quod licet verum sit de virtute infusa & gratuita, tamen de virtute morali & consuetudinali non est verum.

CAPVT XII.

Vtrũ semper iidem esse debent qui parent, & qui imperant, an contra vicissim mutari debeãt.

QVoniam autem omnis politica communitas constat ex principantibus & subiectis, hæc omnia considerandum, si alios oportet esse principantes, & subiectos, aut eosdem per vitam: palam enim, quòd consequi oportebit & disciplinam secundum diuisionem hanc.

b Siquidem igitur fuerint tantum differentes alteri ab alteris, quantum Deos & Heroës æstimamus ab hominibus differre, confestim primo secundum corpus multam habentes excellentiam, deinde secundum animam, vt indubitata sit & manifesta excellentia principantium respectu subiectorum, palam quia melius semper eosdem, hos quidem principari, hos autem subiici secundum semel.

c Quoniam autem hoc non facile accipere, neque est sicut inter Indos ait Scylax, esse reges tantum differentes à subiectis, manifestum, quod propter multas causas necessarium omnes similiter communicare eo quod est secundum partem principari & subiici. Quod enim æquale idem similibus, & difficile mancre politiam constitutam præter id quod iustum. Cum subditis enim existunt omnes volentes insolescere qui per regionem, torque multitudine esse eos qui in politeumate, vt sint valentiores iis omnibus, vnum aliquod impossibilium est.

d At verò quod oportet principantes differre à subditis, indubitatum est.

e Qualiter igitur hæc erunt, & qualiter participant, oportet considerare legislatorem.

f Dictum est autem prius de ipso. Natura enim dedit electionem, faciens eidem geneti hoc quidem iunius, hoc autem seniusquorum hos quidem subiici decet; hos autem principari. Indignatur nullus secundum ætatem subditus, neque putat esse valentior, aliterque & futurus suscipere talem honorem, cum fortius fuerit, adueniente ætate. Est quidem igitur vt eosdem principari & subiici, dicendum est autem vt alteros.

g Quare & disciplinam est vt eandem necessariò, est autem vt alteram esse. Futurum enim bene principari subditum fuisse primò aiunt oportere.

h Est autem principatus, sicut in primis dictum est sermonibus, hic quidem principantis gratis, hic autem subditi, horum autem hunc quidem despoticum esse dicimus, hunc autem liberorum.

i Differunt autem quædam præceptorum non operibus, sed eo quod alicuius gratia. Propter quod multa eorum quæ videntur esse ministerialia opera, & iuuenum liberis honestum ministrare: ad honestum enim & non honestum non sic differunt actiones secundum se, vt in fine & eo quod cuius gratia.

CAPVT XII.

CVm verò omnis societas ciuilis constet ex imperantibus & parentibus, hoc iam considerandum est, vtrum alios esse oportet, qui imperant, & alios qui parent, an eosdem per vitam: patet enim, quod & disciplina secundum hanc diuisionem sequi debebit.

Si ergo differrent alteri ab aliis tantum, quantum Dij & Heroes ab hominibus differre putantur, vt primò statim corpore, ac postea animo longe antecellerent, ac manifestè, indubitatéque apparerent eorum supereminentia, clarum est, quod semper eosdem istos melius foret imperare, alios verò parere.

Sed cum facile non sit hoc reperire, nec sit vt apud Indos Scylax esse ait, reges tantum à populis differre, manifestum est, quod propter multas causas necessarium est, vt omnes similiter participes sint vicissim imperandi & parendi. Æquum enim idem similibus & difficile est stare Rempublicam, quæ constituta sit præter iustitiam. Cum illis enim qui ab imperando excluderentur, concurrerent omnes qui sunt in regione, stunt

statum mutare cupientes, & tantam esse multitudinem in Reipublicæ gubernatione, vt sit potentior illis, vnum aliquid impossibilium est.

At enim quod oportet eos, qui in magistratu sunt, differre à subiectis, indubitabile est. Quomodo ergo hæc futura sint, & quomodo participent, considerare debet legislator.

Vt prius diximus, natura enim ostendit, quemadmodum hæc distinguenda sint. Facit enim eosdem genere, alios iuniores, alios seniores, quorum alteri debent parere gubernantibus, alteri gubernare. Indignatur autem nemo propter ætatem maiori alteri concedere, nec putat illum cui cedit, potiorem esse se, præsertim cum & ipse quando ad id ætatis peruenerit, eundem honorem sit recepturus. Est ergo vt eosdem esse dicere eos qui parent & imperant, est etiam vt diuersos.

Itaque & disciplinam, vt eandem dicere necesse est, & vt diuersam. Qui enim imperare velit, rectè oportere aiunt ipsum prius sub imperio fuisse.

Imperium verò, vt in primis libris dictum fuit, aut gratia imperantis est, aut gratia subiectorum: horum alterum seruorum esse diximus, alterum liberorum.

Mandatorum verò quædam inter se differunt, non in agendo, sed in cuius gratia. Quapropter multa quæ videntur esse ministrorum opera & adolescentium, liberis hominibus pulchrum est ministrare: ad pulchrum enim & non pulchrum non tantum differunt actiones propter seipsas, quantum in fine & gratia cuius.

CAPVT XII.

a IN isto secundo capitulo istius partis, quod est 12. in numero aliorum, determinat Aristoteles de principantibus & subiectis secundum quòd se habent ad felicitatem. Et habet duas partes. In prima ostendit differentiam principantium à subiectis. In secunda quærit qualiter hæc differentia sumatur in hominibus, qui per naturam similes sunt, ibi, *Dictum est autem prius de ipso*, &c. In prima igitur parte tria dicit, quorum primum est, quòd oportet considerare si eosdem oporet principari & subiici, vel diuersos per vitam, ita vt modò principetur vnus, & postea alius: quia secundum diuisionem hanc necesse est variari disciplinam principantium & subiectorum. Et statim ponit rationem sub conditione acceptam, quod oportet eosdem semper principari per vitam. Et conditio illa est: quia si principantes oportet tantum differre à subditis, quantum Dij & heroes ab hominibus: heroes enim sunt semidij & semiuiri: & sicut dicit in 4. Ethic. de Hectore, heroibus competit habere virtutes heroicas, subditis autem virtutes communes, vt scilicet principantes confestim secundum corpus multam habeant excellentiam, sicut Scylax dicit de Regibus Indiæ, quòd ipsa specie corporis omnibus præferuntur. Et sicut dicit Porphyrius, species Priami digna est imperio: tunc non est dubium, quin melius sit tales semper principati per totam vitam, & alios semper subiici. Si autem hoc non facile inuenire in hominibus, propter multas causas, tunc non est dubium, quòd rationabile est, quòd illi qui æquales sunt in natura, æqualiter participent principatum vnus post alium, iustum enim in talibus similibus est æquale, & & politia non potest diu stare, quæ non est secundum iustum. Et dat rationem: quia omnes diffusi per regionem volentes insolescere tenent

se cum subditis,& impossibile est,quòd tot principantes sint in politeumate,quod tantæ multitudini possint resistere: & sic subditi mouebunt seditionem, & dissoluetur politia. Indubitatum autem est,quod principantes oporteat differre à subditis secundum virtutem. Oportet igitur, quod quæratur à legislatore, qualiter contingat quosdam principari, & quosdam subiici sine indignatione aliorum. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem omnis politica communitas constat ex principantibus & subiectis, hoc iam considerandum,supple,est. Et subdit quid: Si alios oportet esse principantes & subiectos aut eosdem per vitam, id est, quandiu viuunt. Et ponit rationem, ibi, Palam enim, quòd consequi oportebat, &, id est,etiam disciplinam secundum diuisionem hanc. Quia sicut alia est virtus principis, alia subiecti,ita necesse est aliam & aliam disciplinam esse.

b Et ponit rationem super conditionem fundatam, ibi, Siquidem igitur fuerint tantum differentes alteri ab alteris,id est,principantes à subiectis, quantum Deos & heroës æstimamus ab hominibus differre, confestim primò secundum corpus multam habentes excellentiam, deinde secundum animam, vt indubitata sit & manifesta excellentia principis respectu subiectorum, palam quia melius semper eosdem, hos quidem principari, hos autem subiici secundum semel, scilicet per totam vitam.

c Et statim conditione tali non existente,vadit in oppositum,ibi,Quoniam autem hoc non facile accipere,supple,est,neque est sicut inter Indos ait Scylax esse Reges tantum differentes à subiectis, manifestum, est, supple, quod multas causas necessarium,supple,est,omnes similiter,id est, æqualiter communicare eo quod est secundum partem principari & subiici,vt scilicet omnes possint principari pro tempore, & subiici pro tempore. Et dat rationem, ibi, Quod enim æquale, supple, est, idem similibus, supple, est: vnde cum omnes sint similes dignitate naturæ, æqualiter debent se habere ad principandum.Et ponit rationem, ibi, Et difficile,supple, est, manere politiam constitutã præter id quod iustum. Sæpius autem in præhabitis dictum est, quòd æquale iustum est. Et dat rationem quare talis politia non manet,ibi, Cum subditis enim existunt omnes volentes insolescere qui per regionem: omnes enim volunt esse liberi, liberi autem proprium est facere quod vult,vt in 4. libro dictum est; torque multitudine esse eos qui in politeumate, id est, in dominio politiæ principantes, vt sint valentiores his omnibus, vnum aliquod impossibilium est.

d Et statim vadit in oppositum, ibi, At verò quod oportet principantes differre à subditis, indubitatum est.

e Ex hoc infert,quòd legislatorẽ oportet quærere de hoc qualiter vtrũque seruetur,scil. differẽtia inter principãtes & subditos, & æqualitas. Et hoc est,Qualiter igitur hæc erant,& qualiter principabũtur,oportet cõsiderare legislatorem.

f Deinde cum dicit,Dictum est autem de ipso, &c. soluit inductionem dictam sicut soluta est superius, quod scilicet principantes & subiecti debent esse aliquo modo æquales,& aliquo modo inæquales, natura scilicet æquales, ætate autem inæquales, vt scilicet iuuenes subiiciantur, & senes principentur. Et assignat ex hoc duas vtilitates prouenientes. Vna est, quòd ex hoc non indignantur iuuenes contra senes, scientes quòd & ipsi principabuntur cum ad ætatem maturam peruenient. Alia est,quòd rationabile est, quòd nemo principetur nisi qui primò subiectus didicit qualiter principari debeat,& ex his quæ passus est,obediendo discat qualiter sibi sit obediendo ab alio, præcipuè cum talis subiectio non sit despotica vel seruilis, sed liberorum. Propter quod eriam differunt opera penes fines operum.& in præceptis quæ sunt ad felicitatem virtutis, honestum est ministrare etiã iuuenibus liberis: quia talia præcepta sunt ad honestum, despotica ad inhonestum, quia seruile. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Dictum est autem prius de ipso in antè habitis scilicet eiusdem libri. Et subdit quomodo.Natura enim dedit electionem faciens eidem generi, humano scilicet, hoc quidem iunius, supple,esse,hoc autem senius: quorum hos quidem subiici decet, iuuenes scilicet,hos autem principari,senes scilicet.Et ostendit vtilitatem,ibi,Indignatur autem nullus secundum ætatem subditus, neque putat esse valentior, quam scilicet vt subiiciatur tali subiectione finali.Et de hac inducit aliam rationem, ibi, Aliterque & futurus suscipere talem honorem cum sortitus fuit adueniente ætate. Vnde in 3.topic.Aristoteles. Nemo eligit iuuenes duces:quia non constat eos esse sapientes.Et Roboam 3.Reg.12. sequutus consilia iuuenum, scidit regnum. Hoc posito, soluit quæstionem, ibi, Est quidẽ ergo vt eosdem principari,& subiici,in natura scilicet,dicendum.Est autem vt alteros ætate,scilicet alteros, natura autẽ eosdem.

g Et ex hoc concludit vltertus,ibi,Quare & disciplinam est vt eandẽ necessariò, supple,esse,est autem vt alterã esse,sicut,supple,differunt disciplinæ senum & regentium, & disciplina iuuenum, & hoc confirmat per antiquum dictum, ibi, Futurum enim bene principari, subditum fuisse primò aiunt oportere; vt scilicet ex iis quæ ipse passus est obediendo, discat qualiter imperandum sit alteri.

h Et quia posset aliquis dicere, quòd subdi esset despoticum & seruile, occurrit per distinctionem subiectionis,ibi, Est autem principatus sicut in primis dictum est sermonibus, id est, in primo lib.huius scientiæ,hic quidem principantis gratia,id est, ad vtilitatem domini,hic autem subditi,supple,gratia,id est,ad vtilitatem subditi: horum autem hunc quidem despoticum, id est, seruilem dicimus, primum scilicet, hunc autem liberorum, secundum scilicet, quia iste subiicitur propter seipsum, non propter alium.

i Et assignat rationem, ibi, Differunt autem quidã præceptorum,non operibus,id est,in substantia operum, sed eo quod alicuius gratia, id est,in finibus. Et ex hoc concludit, ibi, Propter quod multa eorum,id est,de numero eorum,quæ videtur ministerialia opera,& id est,etiam iuuenum,id est,de numero iuuenum,liberis honestũ ministrare. Et dat rationem, ibi, Ad honestum enim,talia scilicet ministeria ordinantur.Et subdit huius rationẽ repetens,ibi,Ad honestũ enim & non honestum non sic differunt actiones secundum se, vt in fine & eo quod cuius gratia: multæ enim actiones secundum se non sunt honestæ,sicut ministrare,quæ tamen relatæ ad finẽ & cuius gratia,honestatis nomẽ accipiunt, sicut sunt ministeria principum,quæ omnia ad honestatem sunt ordinata, sicut etiam dicit Gregorius, quod seruire Deo regnáre est.

CAPVT

CAPVT XIII.

Quis sit constitutæ finis reipublicæ, pax nempe, an bellum, aut imperium, & quales in republica virtutes requirantur.

a QVoniam autem ciuis & principantis eandem virtutem esse dicimus, & optimi viri, eundem autem subditum prius oportere fieri & principantem posterius, hoc vtique erit legislatori tractandum, qualiter boni viri fiant, &. per quas adinuentiones; & quid quod finis optimæ vitæ.

b Diuisæ sunt autem duæ partes animæ, quarum hæc quidem habet rationem secundum se, hæc autem non habet rationem secundum se, rationi autem obedire potest: quarum dicimus virtutes esse, secundum quas vir bonus dicitur aliqualiter. Harum autem in qua magis quod finis, diuidentibus quidem, sicut nos dicimus, non immanifestum qualiter dicendum. Semper enim quod deterius, melioris gratia est, & hoc manifestum similiter in iis quæ secundum artem, & in iis quæ secundum naturam.

c Melius autem, quod rationem habet. Diuisum est autem dupliciter, secundum modum quo consueuimus diuidere, hæc quidem practica ratio est, hæc autem speculatiua. Eodem igitur modo necesse & hanc partem diuisam esse, & actiones proportionaliter dicemus habere: & oportet natura melioris eligibiliores esse potentibus fortiri, aut omnibus,aut duabus. Semper enim vnicuique hoc maximè eligibile, quo fortiri est summum.

d Diuisa est autem & tota vita in non vacationem & vacationem, & bellum & pacem. Et agibilium hæc quidem in necessaria & vtilia, hæc autem in bona, de quibus necesse eandem electionem esse & partibus animæ & actionibus ipsarum, bellum quidem pacis gratia, non vacationem autem vacationis, necessaria autem & vtilia bonorum gratia.

e Ad omnia quidem igitur aspicienti politico leges ferendæ, & secundum partes animæ & secundum actiones ipsarum, magis autem ad meliora & ad fines.Eodem autem modo & circa vitas, & rerum diuisiones. Oportet enim posse non vacare & bellare, magis autem pacem ducere, & vacare, & necessaria & vtilia agere, magis autem oportet bona.

f Quare ad has intentiones & pueros

CAPVT XIII.

Cùm verò ciuis & præsidentis eandem virtutem esse dixerimus, quæ optimi viri, & eundem prius parere debere, postea imperare,hoc vtique erit legum positori intuendum, laborandumque, vt boni viri efficiantur, & per quæ exercitia, & quis finis vitæ optimæ.

Diuisæ autem sunt duæ partes animæ, quarum altera rationem per se habet, altera non habet quidem per se, veruntamen rationi obtemperare potest: quarum diximus esse virtutes illas, per quas vir bonus dicitur quodammodo. Sed in vtraque istarum magis est finis, qui ita dicidunt vt nos facimus, his ambiguum non est, quomodo sit dicendum. Semper enim deterius melioris gratia est. Patet hoc in his quæ sunt secundum naturam.

Melius autem illud,quod rationem habet. Diuiditur autem dupliciter, vt nos consueuimus diuidere, est enim ratio alia actiua, alia contemplatiua. Sic ergo necesse est & hanc partem diuidere, & actiones, clarum est, quod correspondenter se habere dicemus: & oportet eas actiones, quæ sunt meliores secundum naturam,magis expetendas esse ab illis qui consequi possunt aut omnia, aut illa duo. Semper enim cuique id est maximè expetendum, cuius potiri est summum.

Diuisa est autem vita tota in negotium & otium, bellumque & pacem. Et agibilium quædam sunt necessaria & vtilia, quædam honesta, in quibus necesse est eandem esse optionem & partibus animæ & ipsarum actionibus, bellum quidem gratia pacis, negotium autem gratia otij, necessaria & vtilia gratia honestorum.

Ad cuncta igitur hæc dicere debet, qui legem ponit, & ad partes animæ, & illarum actiones, magis verò ad ea quæ meliora sunt & finis. Eodem modo & circa vitas, & rerum diuisiones. Posse enim oportet & in negotio versari & in bello, præferenda tamen est pax & otium, necessaria & vtilia posse agere, præferenda tamen sunt honesta.

Itaque ad hæc, tanquam ad signum, &

adhuc exiſtentes erudiendum, & alias ætates, quæcumque indigent eruditione.

g Qui autem nunc optimè videntur politizare Græcorum & legiſlatorum, qui has inſtituerunt politias, neque ad optimum finem videtur ordinaſſe quæ circa politias, neque ad virtutes, leges, & eruditionem: ſed graviter declinauerunt ad eas quæ videntur eſſe vtiles & ſupergreſſiuas. Conſimiliter autem iis & quidam eorum qui poſterius ſcripſerunt, protulerunt eandem opinionem: laudantes enim Lacedæmoniorum politiam, laudant legiſlatoris intentionem, quod omnia ad imperare & ad bellum legis ſtatuta fecerunt.

h Quæ & ſecundum rationem facile ſunt arguibilia, & operibus ſunt redargutа. Sicut enim plurimi hominum zelant multis dominari, quia multo ſucceſſu fiunt euforiuniorum, ſic & Thibron videtur laudans Lacedæmoniorum legiſlatorem, & aliorum vnuſquiſque ſcribentium de politia ipſorum, quia propterea quod exercitati fuerunt ad pericula, multis principabantur.

i Quamuis palam, quòd quoniam nunc quidem non adhuc ineſt Lacedæmonibus principati, non felices, neque legiſlator bonus. Adhuc autem hoc ridiculum, ſi manentes in legibus ipſius, & nullo impediente, ne vterentur legibus, abiecerunt viuere bene.

k Non rectè autem exiſtimant neque de principatu, quem oportet videri honorantem legiſlatorem. Eo enim quod eſt deſpoticè principari, liberorum principatus melior, & magis cum virtute.

l Adhuc autem non propter hoc oportet ciuitatem felicem putare, & legiſlatorem laudare, quæ præualere potuit ad principari ſuper vicinos: hæc enim magnum habent nocumentum: palam enim, quòd ciuium potenti hoc tentandum proſequi, qualiter poſſit propriæ ciuitati principari: de quo quidem accuſant Lacedæmones Pauſaniam Regem, & quidem habentem tantum honorem.

m Neque itaque talium legum & rationum politica nulla, neque proficua, neque vera eſt. Hæc enim optima & ſigillatim & communiter legiſlatorem efficere oportet in animabus hominum, idque quod hominum: & quod aduerſariorum ſtudium, non hu-

pueri adhuc exiſtentes, & aliæ ætates quæ indigent, per diſciplinam ſunt dirigendi.

Nam qui nunc Græcorum rectè gubernari videntur, & legumlatores, qui eas Reſpublicas inſtituere, neque ad optimum finem videntur aſpexiſſe, neque ad omnes virtutes diſciplinam & leges direxiſſe: ſed onerosè declinauerunt ad illas virtutes, quæ videntur vtiles, ac plus habere faciunt. Similiter quoque poſteriorum quidam ſcriptores, opinionem ſuam eandem oſtenderunt: laudantes enim Lacedæmoniorum Rempublicam, admirantur & commendant legiſlatoris eius propoſitum, quod omnia ad potentiam & ad bellum direxerit.

Quæ & per rationem refelli poſſunt, & per facta ipſa nunc reprobata ſunt. Vt enim plurimi hominum dominari late cupiunt, quoniam exinde multi proueniunt fortunæ cõmoda, ſic Thibron admirari laudareque videtur Lacedæmoniorum legiſlatorem, & quicumque alter, qui de Republica illorum ſcripſit, quod propter exercitationem eorum ad pericula, multorum dominationem ſibi comparauerunt.

Atqui patet, quod cum non habeant nunc dominationem Lacedæmonij, nec felices amplius eſſent, nec legiſlator eorum bonus. Inſuper illud ridiculum, ſi permanentes in legibus eius, nulloque impediente illis legibus vti, omiſerunt bene viuere.

Non rectè verò ſuſcipiunt neque de dominatione, ad quam intendiſſe legiſlatorem oſtendunt. Nam imperium liberorum melius eſt, ac magis ex virtute, quam dominari vt ſeruis.

Præterea non per hoc ciuitas felix eſt exiſtimanda, neque legiſlator laudandus, quod vincere docuerit, & finitimis dominari: hæc enim magnum continent nocumentum: nam & aduerſus ciues hoc agēt, qui poterit, & ciuitati ſuæ dominari quæret: de quo accuſant Lacedæmonij Pauſaniam, licet in tanta dignitate conſtitutum.

Nec ſanè aliqua huiuſmodi ratio eſt, aut lex ciuilis, neque vtilis, neque vera. Eadem enim optima & priuatim & publicè legiſlatorem inducere oportet in animos hominum: neque exercitatio rerum bellicarum ob id eſt meditanda, vt in ſeruitutem adigant immerentes, ſed primum ne ipſi

ius

ius gratia oportet meditari, vt ſeruituti ſubiiciant indignos, ſed vt primò ipſi non ſeruiant aliis: deinde vt zelent præſidiatum gratia vtilitatis ſubditorum, ſed non gratia deſpoticæ omnium. Tertiò autem deſpotizare dignis ſeruire.

n Quid autem oportet legiſlatorem magis ſtudere gratia ordinis & pacis, teſtantur ea quæ fiunt rationibus: plurimæ enim talium ciuitatum, bellantes quidem ſaluantur: poſtquam autem obtinuerunt principatum, pereunt. Rubiginem enim contrahunt, ſicut ferrum, pacem ducentes. Cauſa autem legiſlator non erudiens poſſe vacare.

o Quoniam autem idem finis eſſe videtur & communiter & ſigillatim hominibus, & eundem terminum eſſe neceſſarium optimo viro, & optimæ politiæ, manifeſtum, quòd oportet eas quæ ad vacationem virtutes exiſtere.

p Finis enim, ſicut dictum eſt ſæpe, pax quidem belli, vacatio autem non vacationis, vtiles autem virtutum ad vacationem, & deductionem ſunt, quarum in vacatione eſt opus, & quarum in non vacatione. Oportet enim multa neceſſariorum exiſtere, vt deinceps vaces. Propter quod temperatam eſſe ciuitatem conuenit, & fortem & perſeueratiuam: ſecundum Prouerbium enim, non eſt ſeruis vacatio.

q Qui autem non poſſunt periclitari viriliter, ſerui inaudentium ſunt. Fortitudine quidem igitur, & perſeuerantia opus eſt ad non vacationem, philoſophia autem ad vacationem. Temperantia autem & iuſtitia in vtriſque temporibus, & magis pacem ducentibus & vacantibus. Bellum quidem enim cogit iuſtos eſſe, & temperatè agere: fruitio autem bonæ fortunæ & vacare cum pace, iniuriatores facit magis. Multa igitur indigent iuſtitia, & multa temperantia, qui optimè videntur agere, & omnibus beatis frui, velut ſi qui ſunt, ſicut Poëtæ aiunt, in beatorum inſulis. Maximè enim ij indigebunt philoſophia, & temperantia, & iuſtitia, quanto magis vacant in abundantia talium bonorum.

r Quod quidem igitur futuram felicitati & ſtudioſam futuram ciuitatem oportet iis virtutibus participare, manifeſtum: cum enim ſit turpe non poſſe vti bonis, adhuc autem magis non poſſe in vacatione vti, ſed non vacantes

ſeruire aliis compellantur: deinde vt imperium quærant gratia vtilitatis ſubiectorum, non autem omnium dominationem. Tertiò vt eis dominentur, qui ſeruire ſunt digni.

Quod autem oporteat legiſpoſitorem ſtudere, vt prouiſio ſua circa res bellicas, & circa alias inſtitutiones ad otium & ad pacem referatur, id atteſtatur, quod pleraque talium ciuitatum bellum gerentes conſeruantur, ſed cum dominationem adeptæ ſunt, deſtruuntur. Splendorem enim, veluti ferrum, per pacem amittunt. Cauſa huius eſt legiſpoſitor, quia non ita inſtituit, vt otio ſtare poſſint.

Cum ergo idem finis eſſe videatur publice & priuatim hominibus, & eandem diffinitionem eſſe neceſſe ſit viro optimo & optimæ Reip. manifeſtū eſt oportere virtutes eas, quæ ad otium ſpectant, illis exiſtere.

Finis enim eſt, vt ſæpe iam diximus, belli pax, negotij otium: ſunt autem vtiles ad otium & quietem virtutes, quarum opus in otio eſt, & quarum in negotio. Oportet autem multa negotiorum nobis exiſtere, vt liceat in otio eſſe. Quapropter temperatam ciuitatem eſſe oportet, ac fortem, & patientem, nam (vt eſt in Prouerbio) nullum otium ſeruis.

Qui verò non poſſunt fortiter pericula ſubire, ſerui ſunt inaudentium. Fortitudine igitur & conſtantia opus eſt ad negotium, philoſophia verò ad otium. Temperantia autem & iuſtitia in vtroque tempore, ſed magis in pace & otio. Nam bellum quidem ipſum cogit homines eſſe iuſtos ac temperatos: fortunæ autem proſperæ fruitio & otium cum pace, petulantes magis facit. Multa igitur iuſtitia multaque temperantia indigent hi qui in optimo ſtatu conſtitui videntur, & in fruitione omnium rerum quæ beatos facere putantur, veluti ſi qui ſunt, vt Poëta tradunt, in beatorum inſulis. Maximè enim philoſophia, & temperantia, & iuſtitia indigerent, quanto magis otioſi, quanto ſunt in abundantia talium bonorum.

Qua igitur de cauſa beatæ & ſtudioſæ futura ciuitas his indigeat virtutibus, manifeſtum eſt. Turpe eſt enim nō poſſe frui bonis, ſed in negotiis quidem & bello viros probos videri, otio autem & pace ſeruiles. Quamobrem oportet, non quemadmodum

quidem & bellantes videri bonos, pacem autem quærentes & vacantes, seruiles. Propter quod oportet non sicut Lacedæmoniorum ciuitas, virtuti studere. Illi quidem enim non hac differunt ab aliis in non putare eadem aliis maxima bonorum, sed in fieri hæc magis per quandam virtutem. Quoniam autem maiora bona, quam quæ belli hæc, & fruitionem horum aut eam quæ virtutum, & quia propter ipsam, manifestum ex iis

Lacedæmoniorum ciuitas virtutem exercere. Illi enim non eo ab aliis differunt quod non putent eadem maxima bona quæ ceteri, sed eo quod prouenire illa existimant magis per aliquam virtutem. Cum verò maiora sint hæc bona, quam ea quæ belli, & fruitio eorum, quam virtutum; & quia illius gratia, manifestum ex his.

CAPVT XIII.

a IN isto capitulo determinat Aristoteles, virtũ eandẽ oportet esse prius subiectum & postea principantem, vel non. Diuiditur autem capitulum istud totum in tres partes, in quarum prima ostendit per diuisionem virium animæ & diuisionem operum, quòd eadem est virtus principantis & boni viri. In secunda reprehendit Pausaniam Regem, & alios legislatores, qui politiam Lacedæmoniorum non ordinabant ad optimum secundum virtutem & felicitatem, sed ad supergressiuam potentiam, qua alios sibi subiicerent, ibi, *Qui autem nunc optime videntur*, &c. In tertia reprehendit eosdem, quòd non ad optimum finem ordinauerunt politiam, sed potius ad fortunam, ibi, *Adhuc autem non propter hoc oportet ciuitatem*, &c. Sententia primæ partis hæc est. Dicit enim primò, quòd ciuis & principantis dicimus eandem esse virtutem & optimi viri, sicut dictum est in præhabito capitulo. Eundem oportet esse prius subiectum & postea principantem secundum ætatis differentiam. Legis ergo latori tractandum est de hoc, quæ sit optima virtus. Hoc autem tractari non potest nisi fiat diuisio in viribus animæ & in operibus. Vires enim animæ secundum quas inest virtus homini, sunt rationales. Rationale autem duplex est, sicut determinat Aristoteles in fine 1. Ethic. & hic. Vnum enim dicitur rationale, quod per seipsum est ratio, sicut intellectiua pars animæ. Alterum dicitur rationale, non quia dicitur per seipsum, quod scilicet secundum naturam sit ratio, sed quia est obedibile & ordinabile à ratione, sicut concupiscibile & irascibile. Et si quæritur quid in his melius & dignius sit? constat quod id melius & dignius est, quod per naturam rationale: & ideò id quod participat rationem, ordinatur ad id quod secundum se est ratio sicut ad melius & dignius. Propter quod necesse est, quòd virtus perficiens rationale, quod secundum seipsum ratio est, quòd virtus perficiens rationale, quod secundum seipsum ratio est & intellectus, melior sit, quam virtus quæ perficit rationale, quod participat aliqualiter rationem. Similiter diuisio est operum. Est enim in vita hominis vacatio qua quis vacat ad sapientiam & philosophiam, sicut dicitur Eccles. 38. Qui minoratur actu, induet sapientiam. Et ibidem. Tempore vacuitatis scribe sapientiam. Est etiam in actibus humanis solicitudo de operibus vtilibus quæ pertinent ad necessitatem vitæ hominis. Et iterum quæritur, quid horum melius sit? Constat quod otium, siue vacuitas: quia propter illud est solicitudo in operibus necessariis, vt scilicet necessaria habeantur tempore vacationis. Dicit enim Aristoteles in 1. Metaphy. quòd omnibus ad necessitatem & ad voluptatem existentibus, Sacerdotum gens in scholam intrare concessa est, vt studeret sapientiæ, ne aliqua solicitudine retraheretur à studio. Et dicit, quòd illa est causa quare prima philosophia liberalis scientia & libera dicitur: quia non quærimus eam nisi gratia suiipsius, & non propter aliquid aliud. Sicut liberum hominem dicimus, qui causa sui est. Et ex hoc iterum patet, quòd vacatio dignior est operum occupatione, sicut felicitas contemplatiua dignior est ciuili. Iterum in actibus hominum est bellum & pax: & constat, quòd pax melior est bello. Et hoc idem dicit Augustinus, & accipit rationem à nomine: bellum enim diminutiuum est à bono, & dicitur paruum bonum. Et dicit, quòd non diceretur bonum aliquo modo, nisi simplex quæreretur bonum in bello, quod est pax: vnde bellum habet se sicut vtile, & pax sicut per se bonum. Et constat, quòd per se bonum melius & dignius est quam vtile: & ideò felicitas quæ summum bonum est in vita, magis est in pace quam in bello. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem ciuis & principantis eandem virtutem esse dicimus, & optimi viri. Hoc enim probatum est in 4. lib. cap. de ciue. Et assumit quod in anteriori capitulo probatum est, ibi, Eundem autem subditum prius oportere fieri, & principantem posterius. Et ex hoc concludit. Hoc vtique erit legislatori tractandum, qualiter boni viri fiant, & per quas adinuentiones, id est, per quæ studia, & quid, scilicet, sit, quod finis optimæ vitæ, scilicet, est. Et ratio est. Quia hoc de necessitate est summum bonum in vita.

b Et subdit qualiter hoc quærendum in viribus animæ, ibi, Diuisæ sunt autem duæ partes animæ, scilicet in fine 1. Ethic. Et ostendit diuisionem per partes, ibi, Quarum hæc quidem habet rationẽ secundum se, quæ scilicet est pars rationalis animæ & intellectualis: hæc autem, id est, altera, non habet quidem secundum se rationem, rationi autem obedire potest: quia irascibilis & concupiscibilis sunt partes animæ sensibilis, ordinabiles tamen à ratione. Propter quod

quod etiam dicit Auicenna, quòd sensibilis & vegetabilis in homine potentiæ sunt, & non animæ, sed sola rationalis anima perfectio hominis est. Et in 10. Ethic. dicit Aristoteles, quòd homo est solus intellectus. Si enim ita esset, quòd vegetabile & sensibile essent actus sicut rationale, diffinitio hominis non esset vnum, sed multa ex multis actibus congregata: quod est contra omnia quæ probantur in 7. Metaphy. Posita hac diuisione animæ, ponit de virtutibus earum, vt ostendat in qua sit optimum, ibi, Quarum, scilicet partium, dicimus virtutis esse secundum quas vir bonus dicitur aliqualiter. Et huius ratio est: quia sicut dicitur in 3. Ethic. licet virtus sit medium in passionibus & operationibus, tamen est extremum in bono & optimo. Et hoc est quod subdit. Harum autem, scilicet partium animæ, in qua magis, supple, sit, quod finis, & optimum, supple, diuidentibus quidem sicut nos dicimus, non immanifestum, supple, est, qualiter dicendum. Et subdit rationem generalem, ibi, Semper enim quod deterius, melioris gratia est. Et hoc probat inducendo, ibi, Et manifestum similiter, id est, æqualiter in iis quæ secundum artem, supple, fiunt, & in iis quæ secundum naturam. Et hoc ideo est: quia ars imitatur naturam.

c Et determinat quid sit illud. Melius autem, supple, est, quod rationem habet, per se scilicet, quam id quod ideò dicitur rationabile, quod rationi obedibile est. Et data tali diuisione, subdit differentiam talium partium adinuicem, ibi, Diuisum est autem, scilicet rationale, dupliciter secundum modum quo consueuimus diuidere, rationem scilicet. Et determinat quomodo, ibi, Hæc quidem enim practica ratio est, id est, operatiua, hæc autem speculatiua. Et hæc determinata sunt 3. de anima. Practica enim nihil accipit à sensibus, nec à corpore, sed potius imprimit in corpus, & vtitur sensibus corporis ad operationes: & ideò dicit Aristot. in 12. de animalib. quòd manus est organum intellectus practici in homine: & ideò manus est organum organorum, sicut intellectus potentiarum sensibilis animæ. Diuisis potentiis comparat eas secundum dignitatem ostendens, quæ melior est, ibi. Eodem igitur modo necesse, supple, est, & hanc partem, rationabilem scilicet diuisam esse, in actiuam scilicet & speculatiuam, & actiones, illarum scilicet duarum partium, proportionaliter dicemus habere, ipsis scilicet potentiis. Et determinat quomodo, ibi, Et oportet natura melioris, partis scilicet quæ est speculatiua, eligibilioris esse potentibus sortiri, aut omnibus, aut duabus, partibus scilicet rationis. Et ponit rationem, ibi; Semper enim vnicuique hoc maximè eligibile, supple, est, quo sortiri est summum, id est, quomodo ipsum potest sortiri secundum summum sui. Vnde cum summum hominis sit ratio speculatiua siue intellectus theoricus, optima quæ potest sortiri secundum illum, illa sunt simpliciter optima. Et dicit quæ potest sortiri, quia non omnium est sortiri contemplatione sapientiæ, & illos oportet eligere melius ad quod possunt pertingere in actiua vita.

d Posita illa diuisione per partes animæ, & ostenso quid summum bonum est in speculatione, ponit aliam diuisionem vitæ humanæ, ibi, Diuisa est autem & tota vita in non vacationem & vacationem. Et dicitur non vacatio actiua vita, quæ, sicut dixit Dominus ad Martham Luc. 10. Solicita es & turbaris erga plurima. Vacatio autem dicitur otium contemplationis vitæ contemplatiuæ, de quo otio dicit Bernard. ad Euge. Huic tam sancto otio nullam operam in vita dare, nonne vitam perdere est? Et subdit tertiam diuisionem, ibi, Et bellum & pacem: quia bellum in actiua, & pax in contemplatiua. Et statim supponit quartam, ibi, Et ad agibilia, ad actiuam scilicet vitam pertinentium, hæc quidem in necessaria & vtilia, id est, in vtilia quæ pertinent ad necessitatem vitæ, supple, diuiduntur, hæc autem in bona, id est, simpliciter bona, sicut sunt virtutes & felicitas. Et hoc est quod subdit, de quibus necesse eandem electionem esse & partibus animæ & actionibus ipsarum. Et ponit rationem, ibi, Bellum quidem enim pacis gratia, supple. sit, non vacationem autem vacationis, gratia, supple: necessaria autem & vtilia, bonorum, per se, supple, gratia sunt: per se enim bona, nullius gratia sunt, sed alia gratia ipsorum appetuntur. Et hoc est contra multos istius temporis, qui theologiam & philosophiam respuentes, dicunt ad lucrum inutiles esse, & eligunt studere in scientiis lucratiuis: sed & Philosophus in 2. metaph. vbi facit comparationem scientiarum ad primam philosophiam, dicit sic, Vtiliores quidem omnes hac, scilicet diuina, potiori autem nulla, eò quod studium in illa directè beatitudinis est: aliarum autem studia ad actionem pertinent.

e Ex omnibus his concludit, quòd rectè politicus dans leges, ad omnia hæc debet respicere in ordinando ciuitatem, ibi, Ad omnia quidem igitur aspicienti politico leges ferendæ. Et explanat quomodo omnia, ibi, Et secundum partes animæ, & secundum actiones ipsarum. Et subdit qualiter differenter, ibi, Magis autem ad meliora & fines: quia de his præcipuè debet intendere legislator. Et hoc est. Eodem autem modo & circa vitas & rerum diuisiones. Et ponit rationem, ibi, Oportet enim posse non vacare, aliquando, supple, & bellare, aliquando, supple: magis autem pacem ducere & vacare: quia sunt fines aliorum, pax belli, & vacatio, non vacationis. Et subdit de rebus similiter, ibi, Et vtilia agere, supple, oportet, aliquando, magis autem oportet bona: quia illa sunt fines vtilium.

f Et ex his concludit, ibi, Quare ad has intentiones, & bonorum scilicet per se, & pacis, & vacationis, & puetos adhuc existentes erudiendum, & alias ætates, quæcumque indigent eruditione.

g Deinde cum dicit, Qui autem nunc optimè videntur politizare, &c. arguit Græcos, qui non sic ordinauerunt politias, sed laudauerunt politiam Lacedæmoniorum, quæ non fuit ordinata ad optimum finem, nec ordinauerunt leges ad virtutem & eruditionem, sed ad bellum & ad supergressiuam potentiam, qualiter aliis dominarentur: vnde graviter declinauerunt, sicut Thibron, laudauerunt Lacedæmoniorum politiam, eò quod exercitati ad bella multis potesant

rant dominari, quod eis factum est multo successu eufortuniorum: quamuis palam sit, quod nunc nullis dominantur, amisso tali excessu, neque legislator eorum, qui tales leges posuit, modo bonus reputatur. Talia enim ipsa ratione sunt redarguibilia, & ipsis operibus sunt redarguta. Adhuc etiam de ipso principari non bene dixerunt: quia in hoc non est felix vita, quòd sint homines exercitati in bello, & habeant potentiam supergressiuam. Adhuc ridiculum est, quòd in hoc dicatur esse felicitas, in quo quis manens in legibus positis obiicit bene viuere. Adhuc pessimus principatus est, quo aliquis despoticè principatur alteri suæ seruiliter: multò enim melior est principatus liberorum: vnde in talibus ponere felicem vitam, ridiculum est. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Qui autem nunc videntur optimè politizare Græcorum, id est, de numero Græcorum & legislatorum, qui has, supple, quæ sunt modo, instituerunt politias, neque ad optimum finem videntur ordinasse quæ circa politias, neque virtutes, leges & eruditionem, supple, posuisse: sed grauiter declinauerunt ad eas quæ videntur esse reales & supergressiuas, id est, potestatiuas ad subiectionem aliorum. Consimiliter autem, supple, fecerunt, & errauerunt, quidam eorum qui posterius scripserunt, protulerunt eandem opinionem. Et ostendit quomodo, ibi, Laudantes enim Lacedæmoniorum politiam, laudant legislatoris intentionem. Et ostendit in quo, ibi, Quod omnia ad imperare & ad bellum legis statuta fecerunt, Lacedæmonij scilicet,

b Quæ &, id est, etiam secundum rationem sunt facilè arguibilia, & operibus ipsis sunt redargua. Et ostendit quomodo, ibi, Sicut enim plurimi hominum zelant multis dominari, quia multo successu fiunt eufortuniorum, per hoc scilicet quod multis dominantur, sic & Thibron videtur laudans Lacedæmoniorum legislatorem, & aliorum vniuscuiusque scribentium de politia ipsorum, Lacedæmoniorum scilicet, quia propterea quod exercitati fuerunt ad pericula, multis principabantur, quod tyrannorum est: tyrannis enim pessima est transgressio, & non politia, sicut dicitur in 8. Ethic.

i Et ponit rationem quare errauerunt, ibi, Quamuis palam, quod quoniam nunc quidem non adhuc inest Lacedæmonibus principari, non felices, ergo, supple, ex hoc fuerunt, neque legislator bonus, supple, fuit ex hoc quod tales leges edidit. Adhuc autem hoc ridiculum, supple, est, si manentes in legibus ipsius, legislatoris scilicet, & nullo impediente, ne vterentur legibus, abiecerunt viuere bene. Hoc dicit: quia tyrannicè viuere, est pessimè viuere.

k Non rectè autem existimant neque de principatu. Et dicit quomodo, ibi, Quem oportet videri honorantes legislatorem, eo quod est despoticè, id est, seruiliter, principari: hoc enim non est honor, sed dedecus. Et hoc est quod sequitur. Liberorum enim principatus melior, & magis cum virtute, supple, est.

l Deinde cum dicit, Adhuc autem non propter hoc, &c. reprehendit Lacedæmones, quòd non ad optimum finem ordinauerunt politiam, sed potius ad fortunam. Et ostendit quid exigitur ad hoc quod ciuitas sit felix. Et circa hoc ponit quinque. Primum est, quòd non oportet aliquem in hoc credere felicem, quod potest vicinos subiicere & eis principari, cum hoc aliquando cedat in magnum nocumentum: sed potius intendere debet qualiter secundum virtutem possit principari propriæ ciuitati. Et hoc videtur probare per actiones Lacedæmonum, qui de hoc accusabant Pausaniam Regem, qui tantum honorem habuit, quod multos subiecit, & propriæ ciuitati secundum virtutem dominari non potuit. Talium igitur Regum qui in potentia supergressiua ponunt felicitatem, & rationum quas inducunt, nulla perspicua & nulla vera: sed potius quòd legislator & sigillatim & communiter in animabus hominum efficere debet quod secundum virtutem communicent & politizent. Et hoc est primum quod debet intendere legislator in propria ciuitate. Adhuc quidem inducit aliam rationem, quòd aduersariorum studium non debet esse huius gratia: quia hoc esset iniustum bellum vt seruituti subiiciant indignos, sed potius vt ipsi primò non seruiant aliis. Deinde debent intendere vt zelent præsidiatum gratia vtilitatis subditorum, & non gratia ambitionis & non despoticæ. Tertio debent intendere, quòd si despotizant, id est, dominantur, quod despotizent dignis seruire, & non liberis: illi autem sunt de quibus in primo libro dictum est, quòd per naturam sunt serui, de quibus dixit, quod nullam propriam habent virtutem: sed virtus eorum est vt dominis obediant. Et ad hoc inducit etiam aliam rationem: quia expertum est in ciuitatibus hoc, quòd in tali potentia nulla est felicitas. Multæ enim ciuitates primò per bellum saluatæ sunt ab inimicis, & posteà postquam obtinuerunt principatum, perierunt vitiis propriis: quia in pace manentes, rubiginem vitiorum in pace contrahunt, sicut ferrum. Sic ergo terminatur sententia primæ partis, quæ est de hoc quod in potestate supergressiua non potest esse felicitas. Litera sic ordinatur. Adhuc autem non propter hoc oportet ciuitatem felicem putare, & legislatorem laudare, quia præualere potuit ad principari super vicinos: hæc enim magnum habent nocumentum, quando scilicet dilatatur potentia per industriam regentis. Vnde Ptolem. in prouerbiis: Qui extendit scientiam suam vltra industriam quæ in ipso est sicut pastor debilis cum multis ouibus. Et Apostolus 1. ad Tim. 3. Qui autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei scientiam habebit? Et hoc est quod hîc inducit pro ratione prima. Palam enim & ciuium potenti, scilicet super ciues, hoc tentandum, supple, est, prosequi, vt scilicet prosequatur, qualiter possit propriæ ciuitati principari, primo scilicet. Et probat hoc per accusationes Lacedæmoniorum, ibi, De quo quidem accusant Lacedæmones Pausaniam Regem. Et subdit in quo, ibi, Et quidem habentem tantum honorem, vt scilicet aliis principaretur, & propriæ ciuitati non potuit.

m Ex his concludit intentionem, ibi, Neque itaque talium legum & rationum politia nulla, neque perspicua, neque vera est. Et adhuc inducit

ducit aliam rationem, ibi, Hæc enim optima, supple, est politia, & sigillatim & communiter legislatorem efficere oportet, hoc scilicet, vt primò propriis intendat, & posteà aliis, in animabus hominum, id quod hominum, hominis enim est secundum virtutem viuere, præesse autem, vt dicit Gregorius, non est hominis, sed contra naturam superbire æqualibus velle præesse. Et inducit ad hoc tertiam rationem, ibi, Et quod aduersariorum studium, non huius gratia oportet meditari, vt seruituti subiiciant indignos, sed vt primò ipsi non seruiant aliis: deinde vt zelent præsidatum gratia vtilitatis subditorum, sed non gratia despoticæ omnium, vel omnino, id est, gratia seruilis subiectionis. Tertiò autem, supple, legislatoris est intendere, despotizare, id est, dominanti subiicere dignos seruire: & illi sunt, qui per naturam sunt serui & nullam propriam habent virtutem.

n Et aliam inducit rationem per experta in ciuitatibus; ibi, Quod autem oportet legislatorem magis studere gratia ordinis, secundum virtutem scilicet, & pacis, testantur ea quæ fiunt rationibus, quando scilicet facta pericula attestantur rationibus, tunc optimè fiunt. Et subdit quomodo attestantur, ibi, Plurimæ enim talium ciuitatum, bellantes quidem saluantur, ab inimicis scilicet: postquam autem obtinuerint principatum, pereunt, in seipsis scilicet. Et dicit rationem, ibi, Rubiginem enim contrahunt, sicut ferrum, pacem ducentes, id est, quando sunt in pace, consumuntur rubigine vitiorum. Et hoc est quod inducit pro causa, ibi, Causa autem, supple, est, legislator non erudiens posse vacare, supple, ad virtutem.

o Secundum ponit, ibi, Quoniam autem idem finis esse videtur, &c. vbi probat per hoc quod idem finis boni viri & communiter ciuitatis, quòd optima politia est, quæ secundum finem optimi viri, & hoc est virtus. Optimus enim vir omnia sua dirigit ad virtutem. Ostendit ergo, quòd vera felicitas est in virtute per hoc quod eundem terminum siue finem necessarium est esse optimo viro & optimæ politiæ. Ex hoc enim concludit, quòd quia finis est virtus, sicut sæpè dictum est, vtilium bonorum, sicut pax belli, & vacatio non vacationis, si rubiginem non debeat contrahere, debet studere ciuitas virtutibus & illis maximè quarum in vacatione opus est, & non vacatione. Ad hoc autem quod quis vacet virtuti, multa necessariorum exiguntur. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem idem finis esse videtur & communiter, supple, ciuitatibus, & hominibus, & sigillatim, infert consequenter ex hoc, &, id est, etiam eundem terminum, id est, finem, necessarium esse, supple, est, optimo viro & optimæ politiæ, manifestum, supple, est, quòd oportet, ad felicitatem scilicet eas quæ ad vacationem virtutes existere.

p Et ponit rationem ex fine, ibi, Finis enim, sicut dictum est sæpè, pax quidem belli, vacatio autem non vacationis: vtiles autem virtutum, id est, de numero virtutum ad vacationem & deductionem sunt (deductionem vocat releuationem tædij quod est in otio) quarum, scilicet virtutum, in vacatione est opus, & quarum in non vacatione, scilicet quando negotia ciuitatis aguntur. Et ponit rationem, ibi, Oportet enim multa necessariorum existere, vt deinceps vaces: acquisitio enim non potest existere in vacando, sed in non vacando in negotijs vtilibus. Ex his concludit, ibi, Propter quod temperatam esse ciuitatem conuenit, & fortem & perseuerativam, in bonis scilicet. Et probat hoc per Prouerbium, ibi, Secundum Prouerbium enim, non est seruis vacatio. Et intelligit de seruis natura, de quibus dicitur Eccles. 33. quòd seruus ponatur in opere, ne insolescat.

q Et quia dixit, quòd fortitudo necessaria est & perseuerantia, dicit, quòd miseria sequitur eos qui fortitudinem non habent, ibi, Qui autem non possunt, ex timiditate scilicet, periclitari virtiliter, serui inuadentium fiunt, & sic miseri & non felices. Propter quod dicit in Ethicis, quòd forti ciuili fortitudine mors tali salute eligentior est. Ex his concludit, quòd virtutes ad felicitatem ciuitatum sunt necessariæ, ibi, Fortitudine quidem igitur & perseuerantia opus est ad non vacationem. Tertium ponit, ibi, Philosophia autem ad vacationem, &c. Ostendit, quòd sicut felicitas ciuis est in exercitio virtutis & virtutum actibus qui sunt in non vacando, ita felicitas contemplatiua est in vacando philosophiæ. Et probat hoc per dicta Poëtarum. Et concludit ex omnibus his, quòd tales multa indigent iustitia, & multa temperantia, qui optimè videntur agere, & omnibus frui beatis. Hæc est sententia. Litera leuis est, & sic ordinanda. Philosophia autem ad vacationem, supple, ordinatur. Et vocat philosophiam contemplatiuam felicitatem, quæ, sicut dicitur in 10. Ethic. est in delectatione contemplationis theorematum. Temperantia autem & iustitia in vtrisque temporibus, supple, exiguntur, & magis, supple, exiguntur, & probant pacem ducentibus & vacantibus. Et ponit rationem, ibi, Bellum quidem enim cogit iustos esse, & temperatè agere: hoc enim solum bellum iustum antiquitus reputabatur, quod cogebat ad virtutem: fruitio autem bonæ fortunæ & vacare cum pace iniuriatores facit magis. Et causa est, quòd homines in otio fruentes deliciis, iniuriatores efficiuntur, & insolescunt, quando nullo modo fræno virtutis retinentur. Ex his concludit, ibi, Multa igitur indigent iustitia, & multa temperantia, qui optimè videntur agere, & omnibus beatis frui. Et inducit Poëticum dictum ad hoc, ibi, Velut si qui sunt, sicut Poëtæ aiunt, in beatorum insulis. Maximè enim hi indigebunt philosophia, scilicet propter felicitatem contemplatiuam, & temperantia & iustitia propter felicitatem ciuilem. Et dat rationem, ibi, Quantò magis vacant in abundantia talium bonorum, beatitudinis scilicet, tantò magis indigent fræno virtutis, ne insolescant.

r Quartum ponit, ibi, Quod quidem igitur futurum, &c. vbi nihil aliud dicit, nisi quòd propositum concludit ex omnibus præcedentibus. Et hæc est sententia huius, quòd dicit, quòd ciuitatem quæ futura est felicitari, oportet his virtutibus participare, quæ dictæ sunt: cum turpe sit non vti bonis istis, & adhuc magis turpe non posse vti talibus bonis in vacando.

Hæc

Hæc est sententia: Litera sic ordinatur. Quod quidem igitur futuram felicitati & studiosam futurã ciuitatem oportet his virtutibus participare, manifestum. Et ponit rationem, ibi. Cum enim turpe sit non posse vti bonis, adhuc autem magis, supple, sit turpe, non in vacatione vti, &, supple, vsus non possit esse boni sine his virtutibus, constat quòd oportet his virtutibus participare. Quintum ponit, ibi, Sed non vacantes quidem, &c. Et dicit, quòd videtur Lacedæmonibus de vacantibus & non vacantibus. Illi enim dicunt, quòd bellantes videntur boni, eò quod pro pace bellantes: vacantes autem videntur mali, quia seruiles & ab aliis cogantur ad seruiendum. Et ex hoc concludit, quòd propter hoc oportet non studere virtuti, sed bellis, sicut Lacedæmoniorum ciuitas. Et ostendit differentiã Lacedæmoniorum ad alios, & dicit, quòd non est in hoc differentia, quod Lacedæmonij putauerunt, quòd maxima bonorum non acquiruntur virtute sicut & alij: sed in hoc erat differentia, quòd Lacedæmonij putabant acquiri quadam virtute, sicut fortitudine. Alij verò putabant acquiri maxima bonorum per hanc & per alias virtutes. In fine ponit conclusionem, quòd maiora bona sunt virtutis quam belli, & quod fruitio bonorum beatitudinis aut est fruitio virtutum, aut propter ipsas: & hoc manifestum est ex his dictis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Sed non vacantes quidem & bellantes videri bonos, pacem autem ducentes & vacantes, seruiles, supple, videri. Propter quod oportet non sicut Lacedæmoniorum ciuitas, virtuti studere, id est, fortitudini. Et ponit rationem, ibi, Illi quidem enim, Lacedæmonij scilicet, non hac differunt ab aliis in non putare eadem aliis maxima bonorum. Sed in hoc differunt, quòd dicunt maxima bonorum contingere per quandam virtutem, fortitudinem scilicet. Post concludit generaliter capitulum, ibi, Quoniam autem maiora bona quam quæ belli hæc, scilicet virtutum bona, & fruitionem horum, maximorum bonorum scilicet, aut eam quæ virtutum, supple, erit, & quæ propter ipsam, virtutem scilicet est fruitio talium bonorum, manifestum ex his, supple, est.

CAPVT XIV.

A quo primum eruditio faciẽda sit, & quæ circa coniugia ac liberorum procreationem considerãda sint ac peragenda.

a QValiter autem & per quæ erit hoc, vtique speculandum. Diximus itaque prius, quòd natura, & consuetudine, & ratione opus est. Horum autem quales quidem quosdam oportet natura, determinatum est prius, reliquum autem considerare, vtrum in struendi prius ratione, vel consuetudinibus. Hæc enim oportet adinuicem consonare consonantia optima. Contingit enim peccare & rationem ab optima suppositione, & per similia duci.

b Manifestum vtique hoc, primò quidem sicut in aliis, quomodo generatio à principio est, & finis ab aliquo principio alterius finis. Ratio autem nobis & intellectus naturæ finis, quare ad hæc generationum & consuetudinum studium oportet præparare.

c Deinde sicut corpus & anima duo sunt, ita & animæ videmus duas partes, quod irrationabile, & rationem habens: & habitus horum duos secundum numerum, quorum hic quidem est appetitus, hic autem intellectus. Sicut autem corpus prius generatione, quam anima, ita & quod irrationabile, quam rationem habens. Manifestum autem est hoc: animus enim & voluntas, adhuc autem, & concupiscentia, & mox natis existunt pueris: ratiocinatio autem & intellectus, procedentibus nata sunt inferi.

CAPVT XIV.

Qvomodo autem & per quæ id erit, vtique considerandum. Diximus supra, diuidentes, quòd & natura, & more, & ratione indigemus. Ex his autem quales aliquos natura esse oportet, determinauimus, restat videre, vtrum ratione prius an moribus sit eruditio facienda. Hæc enim simul concordare debent optima concordatione. Contingit enim rationem aberrare ab optima suppositione, & similes per mores duci.

Clarum est hoc, primum quidem, quemadmodum in aliis, quod generatio est à principio & finis à principio aliquo alterius finis. Ratio autem nobis & mens naturæ finis, quare ad hæc generationem ac morum institutionem parare oportet.

Deinde, vt anima & corpus duo sunt, ita quoque duas videmus esse animæ partes: vnam irrationalem, alteram quæ habet rationem. Habitus quoque earum duos, quorum alter est appetitio, alter mens. Vt autem corpus in generatione antecedit animam, sic pars irrationalis antecedit eam partem, quæ habet rationem. Patet id in pueris, quibus statim ira & voluntas & concupiscentia existit, ac ratio & mens procedente ætate in illis fieri nata sunt.

d Propter

d Propter quod primò quidem corporis curam necessariam esse priorem quam eam quæ animæ: deinde eam quæ appetitus: gratia verò intellectus eam quæ appetitus, huius autem eorum quæ animæ.

Qunpropter corporis curam necesse est prius suscipere quam animi: deinde appetitus: curam tamen appetitus gratia mentis, curam verò corporis gratia animi.

e Siquidem igitur à principio legislatorem videre oportet, qualiter corpora optima fiant eorum qui educantur. Primò quidem curandum circa coniugium, quando & quales quosdam existentes oportet facere nuptialem collocutionem.

Si ergo ab initio prouidendum est à legispositore, vt optima sint corpora eorum qui educantur. Primò quidem circa coniugia prouidere debet, qua ætate, & cuiusmodi existentes sint in matrimonium copulandi.

f Oportet autem leges ferre circa hanc communicationẽ, aspicientem ad ipsos, & ad tempus viuendi, vt conueniant ætatibus, ad idem tempus, & non dissonent potentiæ: huius quidem adhuc potentis generare, hac autem non potente: aut hac quidem, viro autem non: hæc enim faciunt & dissensiones adinuicem, & diuersitates.

Hoc autem instituet legispositor, inspiciens ad ipsos, & ad vitæ tempus vt ætatibus in idem concurrant, nec discrepet gignendi potentia: viro enim generare adhuc potente, si mulier ipsa concipere non possit, vel muliere quidem ad concipiendum apta, si vir ipse non possit, lites ac discordiæ inter eos oriuntur.

g Deinde ad puerorum successionem, oportet enim neque subdeficere pueros ætatibus patrum: sine profectu enim senioribus gratia quæ à pueris, quod autem à patribus auxilium pueris. Neque valde prope esse. Multam enim habet disciplicentiam, verecundiaque minus existit talibus, tanquam coætaneis, & circa dispensationem querulosum quod propinquum.

Ad filiorum quoque susceptionem est inspiciendum, ne nimis distent ab ætate paterna: quoniam nec ipsi senioribus gratiam referre illam possunt, nec parentes filiis adumenta præstare. Nec etiam nimis proximi ad ætatem paternam accedere debent filij. Habet enim hoc turbationem non paruam, cum neque tanta sit reuerentia huiusmodi filiis erga genitores, vtpote quasi æqualibus, & circa gubernationem domus querelæ ex ista quasi paritate soleant prouenire.

h Adhuc autem vnde incipientes huc deuenimus, quatenus corpora natorum existant ad legislatoris voluntatem, ferè itaque omnia accidunt secundum vnam curam.

Insuper quod dicere incipientes huc digressi sumus, vt corpora natorum sint secundum legispositoris voluntatem, ferè quidem hæc omnia prouenient per vnam diligentiam.

i Quoniam enim non determinatus est finis generationis, vt ad plurimum est dicere, viris quidem numerus septuaginta annorum vltimus, quinquaginta autem mulieribus, oportet principium coniugationis secundum ætatem ad tempora descendere.

Nam cum sit finis gignendi vt plurimum viris quidem septuagesimus annus, mulieribus autem quinquagesimus, ita coniugandi ab initio sunt, vt ætatibus ad hunc finem concurrant.

k Est autem iuuenum vel iuniorum coitus prauus ad puerorũ procreationem, in omnibus enim animalibus imperfecti iuuenum fœtus, & fœmellæ, & hoc magis, & parui secundum formam: quare necessarium hoc ipsum & in hominibus accidere. Argumentum autem hoc est in quibuscumque enim ciuitatum laxatur iuuenes coniugari & iuuenculas, imperfecti & parui corporibus sunt.

Est autem adolescentium coniunctio improba ad filios. In cunctis enim animalibus iuueniles partus imperfecti sunt. & fœmina crebrius quam mares: & parua corporis forma gignuntur: quocirca necesse est hoc idem in hominibus prouenire. Huius autem coniectura fuerit, quod in quibuscunque ciuitatibus consuetudo est adolescentes mares puellasque coniugari, in eisdem inutilia ac pusilla hominum corpora existunt.

l Adhuc autem in partubus iuuenes doleat magis, & perimuntur plures.

In partu quoque laborant magis puellæ, ac pereunt plures. Ex quorũ est consuetudo

Propter

Propter quod & oraculum quidem aiunt factum fuiſſe, propter talem cauſam Troezeniis, tanquam multis pereuntibus propter nubere magis iuuenculas, & non ad fructuum productionem.

m Adhuc autem & ad temperantiam expedit coitus facere ſenioribus: intemperantiores enim videntur iuuenculæ, quæ vſæ fuerint coitibus.

n Et maſculorum corpora lædi videntur ad augmentum, ſi adhuc corpore creſcente fecerint coitum. Etenim huius quoddam tempus determinatur, quod non excedit multum adhuc.

o Propter quod has quidem congruit circa ætatem decem & octo annorum coniugari, hos autem circa triginta ſeptem, aut parum. In tanto enim tempore perfectis corporibus coniugatio erit, & ad profectum puerorum procreationis conueniet temporibus opportune. Adhuc autem ſucceſſio puerorum, iis quidem erit inchoante acmi, ſi fiat ſecundum rationem mox generatio, iis autem reſoluta iam ætate ad numerum ſeptuaginta annorum.

p De eo quidem igitur quod eſt, quando oportet fieri coniugium, dictum eſt. His autem quæ circa temporaneitatem temporibus oportet vti, quibus multi vtuntur, bene etiam nunc determinantes hyeme fieri commorationem hanc. Oportet autem & ipſos ſpeculari ad puerorum procreationem, & quæ à medicis dicuntur, & quæ à phyſicis. Medici enim tempora corporum dicunt ſufficienter, & de ſpiritibus phyſicis, Boreales Auſtralibus laudantes magis.

q Qualibus autem quibuſdam corporibus exiſtentibus maximè vtilitas erit iis qui generantur, ſcientibus quibus magis dicendum in iis quæ de diſciplina. Typo autem ſufficiens dicere & nunc: neque enim qui athletarum optimus habitus ad politicam bonam habitudinem, neque ad euexiam, neque ad ſanitatem, & puerorum procreationem, neque qui curis indigens, & male habens valde, ſed medius horum.

r Oportet quidem igitur habere habitum labores paſſum, paſſum autem labores non violentos, neque ad vnum ſolum, ſicut athletarum habitus, ſed ad actiones liberorum.

Trœzeniis datum quidam exiſtimant ob iſtam cauſam, quaſi multis pereuntibus propter immaturitatem nuptiarum, non propter fructuum collectionem.

Ad continentiam quoque vtile eſt nuptias fieri ſeriores: intemperantiores enim eſſe videntur, cum puellæ Veneri aſſuescunt.

At maſculorum corpora creſcere impediuntur, ſi adhuc augente ſe corpore, conſuetudinem ineant. Nam huiuſmodi terminus hic eſſe videtur, quem non multum excedit amplius.

Quapropter puellas quidem circa ætatem decem & octo annorum nuptui tradere congruit, maſculos autem circiter ætatem annorum ſex & triginta. In hoc enim tempore & vigentibus corporibus coniungentur, ac procedente tempore ſimul aptè deſinent procreare poſſe, & filiorum ſuſceptio partim erit ab initio eis ætate vigentibus, ſi rectè procedat ſtatim generatio, partim iam vergentibus ad annum ſeptuageſimum.

Quibus igitur ætatibus coniugia ſint facienda, dictum ſit. Tempus autem anni, vt nunc multi obſeruant, recte per hyemem ad nuptias eſſe videtur, ſed conſideranda ſunt in procreatione liberorum, quæ à medicis, & quæ à phyſicis traduntur. Medici autem tempora corporum ſufficienter oſtendunt, phyſici autem de ſpiritibus, Boreales magis quam Auſtrales laudant.

Quæ autem corpora maximè vtilia ſint, magis dicendum eſſet, vbi diſciplina liberorum tractatur. Summatim verò ſat fuerit nunc dixiſſe: neque enim athletarum habitudo vtilis foret ad ciuilem habitum, neque ad ſanitatem & procreationem liberorum, nec rurſus humilis & imbecilla nimium, ſed media iſtarum.

Laborioſam enim habitudinem habere oportet, exercitatam verò laboribus non violentis, neque ad vnum laborem ſolum, vt athletarum habitudo, ſed ad liberalia opera.

Similiter

s Similiter autem oportet idem exiſtere & viris, & mulieribus. Oportet autem, & prægnantes curare corporibus, neque deſidia torpentes, neque ſubtili cibo vtentes. Hoc autem facile legiſlatori facere præcipienti quotidie aliquid iter facere ad Deorum reuerentiam, iis quæ fortitæ ſunt eum qui de generatione honorem. Intellectum vero è contrario corporibus pigriùs congruit deducere. Quæ enim generatur, videntur aſſumentia ab ea, quæ habet, ſicut naſcentia à terra.

t De reſeruatione autem & alimento genitorum ſit lex, nullum orbatum nutrire. Propter multitudinem autem puerorum, ordo gentium prohibet, nihil reſeruari genitorum.

u Oportet enim determinatam eſſe multitudinem puerorum procreationis. Si autem aliquibus fiant præter hoc combinatis, antequam ſenſus inſit & vita, fieri oportet aborſum: quod enim ſanctum, & quod non determinatum, & ipſo viuere erit.

x Quoniam autem principium quoddam ætatis viro & mulieri determinatum eſt, quando oportet incipere coniugationem, & quanto tempore deſeruire congruit ad puerorum procreationem, ſit derminatum: ſeniorum enim fœtus, ſicut & iuniorum, imperfectis fiùt corporibus & intellectibus: qui autem decrepitorum, debiles. Propter quod ſecundum intellectus, ac mens: hoc autem eſt in plurimis, quam quidem poëtarum aliqui dixerunt menſuraires hebdomadibus ætatem, circa tempus quinquaginta annorum: vt quatuor aut quinque annis excedente ætatem hanc, dimittere oportet eam, quæ ad manifeſtam generationem. Quod autem reliquum, ſanitatis gratia, aut alicuius alterius talis cauſa, oportet videri facientes collocutionem.

y De ea autem quæ ad aliam & ad alium, ſit quidem ſimpliciter non bonum tangentem videre nullatenus nullo modo, cum fuerit & appelletur cõnubium: circa tempus autem puerorum procreationis, ſi quis appareat tale quid agens, damnificetur inhonoratione decenti ad peccatum.

Hæc autem ſimiliter viris, mulieribuſque exiſtere debent. Prægnantes quoque mulieres curam habere corporum oportet, non pigreſcentes, neque ſubtili vtentes alimonia. Hoc autem facile eſt, legum poſitori prouidere ſi iubeat ſingulis diebus iter quoddam facere debere ad Deorum ſacra mulieres, quæ ſortitæ ſint concipiendi honorem. Mens tamen, contra quam corpus, in tranquillitate eſt traducenda. Quæ enim ſiunt, ab ea quæ continet, capere videntur, quemadmodum illa quæ naſcuntur à terra.

Circa expoſitionem autem, vel educationem filiorum, lex ſit, nihil orbatum natura fore educandum. In aliis verò ſi mores inſtitutaque ciuitatis prohibeant natos exponere.

At ſi multitudo tanta prolis alicui contigerit, vt duplicatus ſit filiorum numerus, nam is diffinitus eſſe debet, ad multitudinem nimiam euitandam anteuenire oportet, ne fœtus concipiantur: nam poſtquam concepti ſunt, & ſenſum aut vitam acceperunt, nefas eſt attingere eos.

Cum verò determinatum ſit, qua ætate vir & vxor ſint ab initio coniugandi, quanto tempore liberis operam dare conueniat, determinemus. Seniorum enim fœtus, quemadmodum iuniorum, imperfecti ſunt & corporibus & intellectibus. Seneſcentium quoque fœtus ſunt irrobuſti. Quapropter illud maximè tempus probandum eſt, in quo maximè intelligentia viget in nobis: id autem eſſet in plurimis circiter annum quinquageſimum, vt poëtarum quidam dixerunt, ſeptennario numero ætatem dimetientes. Itaque qui quatuor aut quinque annis hanc ætatem exceſſerint, derelinquere debent in aperto procreandi ſtudium. Ac de cetero, vel ſanitatis, vel alterius huiuſmodi cauſa, concubitum facere videri.

Coitus verò omnis alterius, quam coniugis penitus ſit interdictus, quando quidem ſit & appelletur coniux. Quod ſi quis deprehendatur contra facere per tempus procreationis, dignam pro delicto pœnam reportet.

CAPVT XIV.

a IN iſto capitulo determinat Ariſtoteles qualiter & per quæ habeantur quæ dicta ſunt. *D. Alb. Mag. Politic.*

Et diuiditur in tres partes, in quarum prima quaſi ex proœmio præmittit ea quibus venitur ad felicem vitam, quæ, ſicut dictum eſt, tria ſunt, natura, ratio, & conſuetudo. In ſecunda quædam determinat ex parte conſuetudinis, ad quæ oportet conſueſcere hominem, vt aptus ſit ſe-

licitati ex dictis medicorum, & physicorum, ibi, *His autem quæ circa tyrannentatem*, &c. In tertia dicit, quòd si aliter concipiantur nati quam dictum est, omninò inhabiles sunt ad felicem vitam, & proclives sunt ad vitia, quod melius est procurare aborsum: quia melius est talès non esse quam esse, ibi, *Si autem aliquibus fiant*, &c. Circa primum duo facit. Primò enim præmittit, quòd tria exiguntur ad hoc quod quis veniat ad perfectam vitam & felicem. Secundo quia natura est primum inter tria, determinat tempus generationis, quo secundum optimum statum naturæ productum in esse potest perficere, ibi, *Est enim huius quoddam tempus determinatum*, &c. Primæ partis hæc est sententia. Primò enim intentionem præmittit, scilicet quod speculandum est qualiter quis perveniat ad felicem vitam: & dicit, quòd tria quæ determinata sunt iam, scilicet natura, ratio, & consuetudo: & quod quando hæc consonant, tunc per illa tria devenitur ad felicem vitam. Ordo tamen est inter illa. Aliquando enim quis sortitur naturam bonam, & consuetudinibus abducitur ad mala: & oportet ista ad finem ordinare: finis autem in homine ratio est & intellectus: vnde naturam & consuetudinem oportet ordinare ad intellectum. Sicut autem in homine duo sunt, scilicet corpus & anima: & corpus generatione est ante animam: quia corpori organizato infunditur anima: ita duæ partes sunt in anima, quarum vna est sensualis appetitus, altera autem est intellectus: & inum, scilicet sensualis appetitus, mox natis pueris existit: intellectus autem secundum actum perfectus, non statim. Quia ergo corpus est ante animam generatione, oportet intendere & ordinare, primò, qualiter corpora optima nascantur, & ex quo coniugio maris & fœminæ: & deinde intendere qualiter optimè perficiantur secundum intellectum. Oportet igitur intendere qua ætate mas & fœmina coniungantur ad optimam procreationem filiorum: quia autem hoc non potest fieri inter defectum vltimum & primum perfectum ætatis, medium tempus illud inueniendum est, quo mas & fœmina coniungantur. Finis autem generativæ quoad potentiam in viro 70. annorum: tunc enim deficit virtus generativa in viro: fœmina autem vsque ad 50. tunc enim desinere incipiunt muliebria & virtus concipiendi in muliere. Medium autem tempus quod aptum est coniunctionis maris & fœminæ, est quod fœmina sit 18. annorum, & vir circa 37. vel circa hoc Et ratio est: quia si ante coniungantur, verecundia in fœminis multam habebit displicentiam viri: & hoc non expedit generationi. Fœmina autem efficitur querulosa contra virum. Et iterum coitus & commixtio quæ est corporum imperfectorum, quando scilicet nec membra ducta sunt ad debitam quantitatem, nec virtus coadunata est in membris paruis ad generationem: & oportet pueros sic natos & conceptos deficere propter defectum parentum. Et etiam probat per signum: quia in quibuscunque ciuitatibus laxantur iuuenes & iuuenculæ cito coniugari, tria inconuenientia contingunt. Vnum est, quòd homines parui nascuntur corporibus & imperfecti. Secundum est, quòd iuuenculæ assuefactæ ad coitum ante tempus maturitatis, efficiantur lasciuæ, incontinentiam diligentes & appetentes. Tertium est, quòd frequenter periclitantur in partu, & moriuntur, & natis subuenire non possunt alimonia nactis & diligentia nutritionis. Propter omnia hæc dicit, quòd oraculum determinauit hoc turpe matris & fœminæ: & intelligitur de oraculo Apollinis: quia Apollo solus inter Deos dabat responsa sapientiæ de ordine & cura vitæ hominis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Qualiter autem & per quæ erit hoc primò, supple, quod homo perringat ad felicem vitam, vtique speculandum, est, supple. Et præmittit ea quæ dicta sunt ad hoc, ibi, Diuisimus itaque prius, in præcedenti scilicet capitulo, quòd natura & consuetudine & ratione opus est, ad hoc scilicet. Horum autem, id est, inter hæc, quales quidem quosdam oportet esse natura, determinatum est prius, in tertia scilicet suppositione, vbi dictum est quales secundum naturam sunt in diuersis climatibus habitantes ex longitudine & latitudine ciuitatum: reliquum autem considerare, supple, connenit, vtrum instruendi, supple, sint prius ratione vel consuetudinibus: hæc enim secundum naturam, rationem & consuetudinem oportet consonare ad inuicem, consonantia optima. Et subdit necessitatem huius considerationis, ibi, Contingit enim peccare & rationem ab optima suppositione, id est, quod ratio deuiat ab optima suppositione generationis, quæ in optima electione horarum & constellationis facta est. Et per hoc patet, quòd Aristoteles non voluit, quòd constellatio imponeret necessitatem; sicut Ptolemæus dicit in Centilogio, quòd sapiens homo dominatur astris: & Mesealiach in lib. de sphæra mota, dicit quòd sapiens homo iuuat cælestem circulum, sicut ab agricola ager aratione & seminatione.

b Et ex hoc subdit concludens, ibi, Manifestum vtique hoc, primò quidem sicut in aliis, quomodo generatio à principio est, & finis ab aliquo principio alterius finis. Et quid sit hoc dictum, manifestat subdens. ibi, Ratio autem nobis, scilicet hominibus, intellectus naturæ finis, est, supple. Per rationem & intellectum ordinatur tota natura & vita hominis, & à fine accipitur ratio ordinis omnium horum quæ ad finem ordinantur. Et hoc est quod concludit, ibi, Quare, id est, propter quod ad hæc, scilicet rationem & intellectum, generationem & consuetudinum studium oportet præparare.

c Et ostendit qualiter generatio ad hæc præparatur, ibi, Deinde sicut corpus & anima duo sunt, ex quibus scilicet constituuntur homo: ita & animæ videmus duas partes. Et ostendit quas, ibi, Quod irrationabile, & rationem habens: & habitus horum, id est, partium, duos secundum numerum, quorum hic quidem, habitus scilicet, est appetitus, hic autem, id est, alter, est intellectus. Sicut autem corpus prius generatione, supple, est, quam anima: ita & quod

& quod rationabile, quam rationem habens, actum scilicet perfectum: quia licet simul habeat in potentia rationem & appetitum, tamen non habet perfectam rationem secundum prudentiam simul cum appetitu. Et hoc est. Manifestum autem est hoc: animus enim & voluntas. Animum vocat irascibilem, voluntatem verò concupiscibilem. Et hoc est quod subdit. Adhuc autem concupiscentia, &, id est, etiam mox natis existunt pueris, secundum actum scilicet, ratiocinatio autem & intellectus procedentibus, supple, ætate, nata sunt inesse, id est, intus fieri. Et propter hoc dicit in principio de anima, quod secundum prudentiam ductus intellectus non inest omnibus, sed neque hominibus. Et Gregorius Nicenus dicit lib. 1. de homine, quòd sententiæ Aristotelis & Democriti fuit, nullum habere intellectum adeptum & agentem nisi Philosophum: quia licet habeat potentiam, tamen secundum actum non habet nisi Philosophus.

d Ex his concludit vlterius, quòd legislator qui curat de vita hominis, prius debet ordinare vitam secundum corpus quam secundum animam. Et hoc est. Propter quod primò quidem corporis cutam necessarium est esse priorem, quam eam quæ animæ: deinde eam quæ appetitus: gratia verò intellectus eam quæ appetitus, huius autem eorum quæ animæ, debet, supple, curare eam curam animæ plusquam appetitus vel intellectus, cum generatione sit prior: prior enim est anima quam animæ appetitus vel intellectus.

e Ex his concludit, ibi, Si quidem igitur à principio legislatorem videre oportet, qualiter corpora optima fiant eorum, scilicet puerorum, qui educantur. Primò quidem curandum circa coniugium: quia à coniugibus principia trahunt corpora. Et subdit quid primò considerandum est in his, ibi, Quando scilicet & quales quosdam existentes oportet facere nuptialem collocutionem.

f Et determinat quando & quales esse debeant secundum ætatem, ibi, Oportet autem leges ferre circa hanc communicationem, coniugij scilicet, aspicientem ad ipsos, contrahentes scilicet, & ad tempus viuendi. Et dicit causam, ibi, Vbi conuiuiant ætatibus ad idem tempus, generationis scilicet, & non dissonent potentiæ, scilicet generandi. Et subdit quomodo, ibi, Hoc quidem, scilicet mare, adhuc potente generare, hac autem, scilicet fœmina, non potente, generare scilicet. Aut hac quidem, scilicet fœmina potente generare, vito autem non, supple, potente generare. Et ostendit qualiter hoc nocet si tales coniugantur, ibi, Hæc enim faciunt & dissentiones ad inuicem, & diuersitates. Vnde etiam impedimentum matrimonij secundum iura de frigidis & maleficiatis.

g Et subdit quid post hoc considerandum, ibi, Deinde, supple, considerare debet, &, id est, etiam ad puerorum successionem, vt scilicet pueri ex talibus coniugibus possint succedere. Et dat rationem, ibi, Oportet enim neque subdeficere pueros ætatibus patrum, id est, propter immaturas ætates patrum. Et dat rationem, ibi, Sine profectu enim, supple, si deficiat. Et explanat quomodo. Senioribus gratia quæ à pueris, id est, si deficiant pueri, tunc sine profectu est gratia quæ à parentibus fit pueris. Quod autem à parentibus auxilium pueris, &, supple sine profectu est. Et subdit quid adhuc plus considerandum est, ibi, Neque valde propè esse, ei, supple, in ætate marem & fœminam, sed marem excedere. Et ponit rationem, ibi, Multam enim habet displicentiam, quando scilicet minor masculus antiquiori nubit fœminæ, vel quãdo coætanei sunt. Et adiungit aliud nocumentum, ibi, Verecundiáque minus existit talibus, tanquam coætaneis: & hoc non expedit: vxor enim debet esse verecunda coram marito. Et ponit aliud nocumentum in dispensatione domus, ibi, Et circa dispensationem, scilicet domus, querulosum quod propinquum, est, supple, in ætate: quia cum maritus debeat dispensare domum vt caput, debet etiam ætate præcedere fœminam vt sapiens: & si aliter fiat, querelæ surgunt.

h Et de hoc adhuc ponit aliam rationem, ibi, Adhuc autem vnde incipientes huc deuenimus, de principio scilicet generationis, quatenus corpora natorum existant ad legislatoris voluntatem. Dicit enim Auicenna, quòd in generatione gutta viri ingreditur in guttam fœminæ, sicut anima in corpus, digerens & formans & distinguens totum corpus per lineamenta. Vnde si viri semen maturius sit & maioris virtutis quam fœminæ, generabitur defectiuum & non virtuosum corpus, & non ad voluntatem legislatoris. Ex his concludit, quòd omnes curas, quæ dictæ sunt, omnia accidunt secundum vnam curam; scilicet temporis coniunctionis maris & fœminæ.

i Et ideò hanc docet accipere, ibi, Quoniam autem determinatus est finis generationis, id est, in quo deficiat virtus generativa. Et subdit qualiter, ibi, Vt ad plurimum est dicere, id est, in pluribus, viris quidem numerus septuaginta annorum vltimus, scilicet terminus, in quo, supple, deficit generativa virtus in viris, quinquaginta autem mulieribus, in quo scilicet deficit virtus conceptiua in fœminis, oportet principium coniugationis, supple, accipere secundum ætatem ad tempora hæc, media scilicet, descendere; scilicet ab vltimo tempore in quo virtus deficit generativa ab aliquo descendente ad tempus medium oportet inuenire proprium coniugationis, scilicet secundum ætatem, propriam, supple, viri, & propriam mulieris.

k Et dat rationem subdens. Est autem inuenum vel iuniorum coitus prauus ad puerorum procreationem. Et huius vlterius subdit rationem, ibi, In omnibus enim animalibus imperfecti, supple, sunt, inuenum, propter seminis immaturitatem, & fœmellæ, inuenum scilicet fœtus, & hoc magis & parui, id est, imperfecti secundum formam. Et hoc ideo est: quia sicut dicit Aristot. in 16. de animalib. fœmina est mas occasionatus, id est, in ipso semine aliquid occasionis passus propter immaturitatem. Et quia sic est in omnibus animalibus, infert, ibi, Quare necessarium hoc ipsum & hominibus accidere. Et adhuc ponit argumentum à signo, ibi, Argumentum autem, hoc est: in quibuscunque enim ciuitatum laxatur iuuenes & iuuenculas, supple, cito, coniugari, imperfecti & parui corporibus, supple, sunt fœtus.

l Et adhuc ponit aliud nocumentum, ibi, Adhuc autem in partubus, id est, in pariendo quædam, dolent magis, quam, supple, sustinere possint, & perimuntur plures. Et subdit de oraculo, quod propter hoc factum est ab Apolline, ibi, Propter quod & oraculum quidem aiunt factum fuisse, propter talem causam pro eximiis, nobilibus scilicet, tanquam multis pereuntibus propter nubere magis iuuenculas, & non ad fructuum productionem, valere scilicet iuuenculatum coniunctionem. Et rationem assignat Auicenna in suo lib. de animalibus: quia iuuenculæ non adhuc peruenerunt ad corporis perfectionem, & semen est superfluum de parte digestionis, quod simillimum est corporis, & maximè facit corporis incrementum; & cum hoc educitur per coitum, perit puella in seipsa.

m Secundum nocumentum ponit, ibi, Adhuc autem & ad temperentiam expedit coitus facere senioribus, id est, matrioribus secundum ætatem. Et hoc est. Intemperantiores enim videntur iuuenculæ, quæ vsæ fuerint coitibus, ante tempus scilicet pubertatis: quia ex vsu coitus semper ardent ad delectationem coitus & intemperantiam, sicut dicit in lib. de animalibus, quòd iuuenculæ viduæ magis tentantur de incontinentia, propter delectationis rememorationem.

n Et adiungit tertium nocumentum ex parte masculorum, ibi, Et masculorum corpora lædi videntur & ad augmentum deficere, si adhuc corpore crescente fecerint coitum. Secundò, ibi, Etenim huius quoddam tempus determinatum, &c. determinat tempus generationis, quo secundum optimum statum naturæ productum in esse potest proficere, dando rationem, dicens. Etenim huius, scilicet coitus, quoddam tempus determinatum, supple, est, quod non excedit multum: & hoc tempus est, vt dicit Auicenna, quando corpus est in statu secundum quantitatem & virtutem.

o Et subdit hoc tempus, & in viro & muliere, ibi, Adhuc propter has quidem congruit, scilicet causas, circa ætatem 18. annorum coniugari has, scilicet puellas, hos autem, scilicet masculos, circa 37. aut parum, id est, circa hoc parum plus vel minus. Et dat causam, ibi, In tanto enim tempore perfectis corporibus, quantitate scilicet & virtute, coniugatio erit, scilicet maris & fœminæ conueniens secundum naturam, & ad profectum puerorum procreationis conuenient corporibus opportune. Et adiungit aliam vtilitatem, ibi, Adhuc autem successio puerorum suis quidem, supple, temporibus, erit incohante ab his, scilicet temporibus, achymos, id est, sine chymo siue humore, si fiat secundum rationem mox generatio, his, scilicet temporibus, resoluta iam ætate ad numerum 70. annorum: tunc enim sunt corpora sine chymo: quia iam desiccata sunt per ætatem, & vincit siccitas ignea & frigiditas, in quibus deficit virtus generationis.

p Postea ponit epilogum, hanc partem concludens, ibi, De eo quidem igitur quod est, quando oportet fieri coniugium, dictum est. Deinde cum dicit, His autem quæ circa temporaneitatē, &c. determinat quædam ex parte consuetudinis, ad quæ oportet consuescere hominem vt aptus sit felicitati, ex dictis medicorū & Philosophorum. Et habet duas partes, in quarum prima tangit hoc in qua temporaneitate, quantum ad tempus anni & quantum ad flatus ventorum, salubrius concipiunt fœminæ ad perfectionem natorum. In secunda autem parte determinat dispositionem corporis, ad quos motus & ad quod nutrimentum debent assuesci parentes, vt meliores fortiores generent natos, ibi, *Similiter autem oportet idem existere*, &c. Sententia primæ partis hæc est, quod oportet à medicis & Philosophis accipere quando conceptus melior sit, & dicit, quòd illi de complexione & de spiritibus melius iudicant: vnde secundum iudicium illorum melior est conceptus in hyeme quam in æstate, & flante Borea concipere quam flantibus Austrinis ventis. Et vtriusque est causa vna: quia scilicet in hyeme propter frigus circunstans corpora calida sunt intus & matura semina concepta, & ad sanitatem & ad euexiam, id est, ad bonum habitum disposita. In æstate autem propter calorem circunstans, pori corporis sunt aperti, & corpora euanida, & propter hoc embrya siue semina concepta sunt torpentia & debiliter se habentia ad sanitatem & ad euexiam. In Austrinis flatibus, qui calidi sunt & humidi, ex calore pori aperiuntur, & fit virtus generantium euanida & debilis, propter quod etiam embrya fiunt languentia & destituta & malè ad euexiam & sanitatem disposita. Dicit etiam, quòd in exercitiis generantium bonum est & vtile ad perfectam generationem, quod sint in aliquo exercitio non immoderati laboris, sicut est athletarum habitus: quia ille labor vincens fortitudinem, dissoluit vires membrorum, à quibus postea virtuosum semen non descindi-tur: sed tunc in exercitio alicuius laboris moderati, qui, sicut dicunt physici, sufficit ad euentationem corporum, & tamen non dissoluit robur membrorum. Et ex hoc accipit, quod neque inertes & otiosi debent esse, nec vltra vires laboriosi. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. His autem quæ circa temporaneitatem temporibus oportet vti, quibus multi vtuntur, etiam nunc, non tamen scilicet antiqui, bene determinantes, supple, tempora generationis. Et subdit qualiter, ibi, Hyeme, supple, debere fieri commorationem hanc, id est, commixtionem ad filiorum procreationem. Et subdit rationem, ibi, Oportet autem & ipsos, supple, parentes, speculari ad puerorum procreationem, &, id est, etiam quæ à medicis dicuntur, & quæ à physicis, id est, à naturalibus. Et ponit rationem, ibi, Medici enim tempora corporum dicunt sufficienter, id est, quibus temporibus corpora magis conualescunt, & de spiritibus, id est, ventis, physici, supple, sufficienter dicunt. Et ostendit quid dicunt, ibi, Boreales, scilicet ventos, Australibus laudantes magis. Et horum omnium causa iam dicta est in sententia.

q Et subdit de exercitiis quæ meliora sunt ad laudabilem conceptionem, ibi, Qualibus autem quibusdā corporibus existentibus, generantium scilicet, maximè vtilitas erit his qui generantur, scientibus quidem magis dicendum, supple, est, in iis quæ de disciplina. Et tangit scientiam quam

quam primò scripsit Pythagoras, qui scripsit quendam librum, in quo continetur de artibus tripudij & chorearum, quibus motibus oportet repræsentare distinctiones & modulationes musicorum, & qualiter oportet currere fortiter in stadio, vt euententur corpora ciuium & non langueſcant per inertiam: & hunc librum vocat hic librum de disciplina, in quo hæc dicenda sunt, qui sub nomine Aristotelis ad nos liber peruenit, & sub nomine Pythagoræ, quod licet ad illam scientiam pertineat propriè & perfectè, tamen typo & in vniuersali hæc habenda est mentio de ipso. Et hoc est. Typo autem sufficiens, supple, est, dicere & nunc. Et subdit, quòd immoderatus labor non expedit, dicens. Neque enim qui athletarum optimus habitus, supple, est, ad politicam bonam habitudinem, neque ad euexiam, neque ad sanitatem, & puerorum procreationem, neque qui curis indigens & male habens valde, id est, qui facit habere laborantem & curis indigere: quia omnes isti labores super vires sunt, & resoluunt humidum membrorum, quod radicale est humidum. Et determinat qui labores sunt boni & vtiles, ibi, Sed medius horum, laborum scilicet.

r Et hoc est quod subdit. Oportet quidem igitur habere habitum labores passum, id est, habitum laborantis. Et determinat quos labores, ibi, Passum autem labores non violentos, neque ad vnum solum, id est, in diuersis exercitiis exercitatum, non ad vnum solum laborem nimis fortem. Et hoc est quod dicit, ibi, Sicut athletarum habitus, sed ad actiones liberorum, qui non exercitantur nisi in pulchris & honestis laboribus, non mechanicis & mercenariis.

s Deinde cum dicit, Similiter autem oportet idem existere, &c. ostendit quòd similiter oportet habere curam parentum, vt meliores & fortiores generent natos. Et huius sententia est in tribus. Primum est, quòd oportet habere curam operum & viri & mulieris, vt scilicet non sint desidia torpentes, neque multum subtili cibo vtentes. Et ratio est: quia desidia torpentibus inspissantur spiritus & naturales & virales & animales: cibo autem subtili vtentes, totum cibum deducunt in nutrimentum, & nihil vel parum remanet in eis de superfluo quartæ digestionis, quod descindi & deriuari possit in semen generationis, & propter hoc deficit eis generatio. Dicit etiam, quòd facile est legislatori determinare, vt scilicet quotidie iniungat aliquod iter faciendum ad honorem Dei vel Deorum, qui dant honorem generationis. Et dicit, quòd è contrario de perfectione intellectus & generationis: generatio enim vult habere exercitium, perfectio autem intellectus pigritiam & otium. Et dicit causam: quia in generatione conceptus alimentum trahit à matrice, sicut plantæ trahunt à terra, moderatus autem motus & exercitium facit nutrimentum currere ad conceptum per calorem quem excitat, sicut calor solis humorem terræ eleuat ad radices plantarum: quorum nihil est ad perfectionem intellectus: quia sicut dicit Aristoteles in 7. physic. in sedēdo & quiescendo fit anima sciens & prudens. In fine addit, quòd lex antiquorum gentilium fuit & adhuc quorundam est, sicut Sclauorum, qui Cumani dicuntur, & prouident, quod nullus orbatus natus deficiens in membris reseruetur ad vitam: statuerunt etiam ne nimia multitudo excrescat, vt determinatus sit numerus puerorum à parentibus, vltra quem nullus reseruetur. Sed quia impium est & contra pietatem naturalem interficere proprios natos, reprehendit hanc legem & dicit, quòd minus malum erit statuere, quòd matres sentientes se concepisse, antequam semen accipiat vitam & sensum, si seminis concepti procurarent aborsum. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Similiter autem oportet existere scilicet moderatum exercitium & viris & mulieribus. Et subdit hoc ostendens. Oportet autem & prægnantes curare de corporibus suis, non desidia torpentes, neque subtili cibo vtentes. Hoc autem facile, supple, est ordinare, legislatori facere per præceptum præcipienti quotidie aliquod iter facere ad Deorum reuerentiam, his, scilicet Diis (& loquitur secundum morem gentilium qui multitudinem ponebant Deorum) & Deabus, quæ scilicet sortitæ sunt secundum fabulas gentilium eum qui de generatione honorem. Sicut enim narrat Beatus Augustinus in 10. de Ciuit. Dei. Veneri attribuebatur virtus concipiendi, Ioui delectatio in coitu. Et subdit qualiter in perfectione intellectus est contrarium, ibi, Intellectum verò è contrario, supple, oportet perficere corporibus, pigrius congruat deducere ad perfectionem, scilicet quia sicut dictum est, sedendo & quiescendo fit anima sciens & prudens. Et dat rationem, ibi, Quæ enim generantur, videntur assumentia, minus scilicet nutrimentum, ab ea quæ habet, id est, à matrice, sicut nascentia à terra, & ideò calor moderatus currere facit nutrimentum ad conceptus, sicut calor solis humorem terræ facit currere ad radices.

t De reseruatione autem & alimento generatorum, id est, natorum, sit lex, gentilium scilicet, nullum orbatum nutrire. Orbati sunt, qui cum defectu membrorum nascuntur, qui à prædictis Sclauis statim interficiuntur, sicut etiam decrepiti senes inutiles ad labores. Et causa est: quia bonum reputant interficere eum qui in miseria viuit, vt absoluatur à miseria. Et hoc est quod dicitur in lib. Elench. Bonum est mactare patres. Bonum enim dicunt, quod pium reputant. Et hunc ritum hodie seruant habitantes in confinibus Saxoniæ & Poloniæ, sicut ego oculis meis vidi, qui fui nuncius romanæ curiæ ad partes illas, filiis demonstrantibus mihi sepulchra Patrum, quos ita occiderant. Et subdit quid lex Gentilium statuit de multitudine puerorum, ibi, Propter multitudinem autem puerorum ordo Gentilium statuit, & prohibet nihil reseruari genitorum, qui maximè cum membrorum defectu nascuntur.

u Et ostendit rationem istius legis, ibi, Oportet enim determinatam esse multitudinem puerorum procreationis, ne scilicet excrescant vltra quam parentes possint nutrire. Et quia hæc lex est contra naturæ pietatem, subdit. Si autem aliquibus fiant, multitudines scilicet puerorum,

rorum, præter hoc, id est, procreationem puerorum, combinatis, id est, coniugio coniunctis, antequam sensus insit, membris scilicet conceptis & vita, fieri oportet abortum, hoc enim minus malum est, quam quod iam natus occidatur. Et propter hoc secundum legem Domini. Exod. 21. Qui percutit mulierem prægnantem quod facit abortum de puerperio nondum formato, id est, nato, non inducatur homicidij reus: si autem puerperium formatum est, reus inducatur homicidij.

x Deinde cum dicit, Quoniam autem principium quidem ætatis viro, &c. epilogat omnia quæ dicta sunt in capitulo in summa, & quantum ad ætatem contrahentium, & quantum ad educationem, & quantum ad sanitatem, & quantum ad tempus procreationis puerorum. In fine dicit, quòd si quis aliter fecerit quam quod lex sic statuit circa coniugium, damnificetur pœna decenti. Dicit ergo. Quoniam autem principium quidem ætatis viro & mulieri determinatum est, quando oportet incipere coniugationem, & quanto tempore deseruire congruit ad puerorum procreationem, sit determinatum, supple, tempus. Et ponit rationem, ibi, Seniorum enim fœtus, sicut & iuniorum imperfecti fiunt & corporibus & intellectibus: qui autem decrepitorum, debiles, supple, fiunt filij. Propter quod secundum intellectum achinetj, id est, steriles fiunt & hebetes & fatui. Et quia hoc non generale in omnibus, excipit, subdens. Hoc autem in plurimis, quam, scilicet ætatem, quidem poëtarum aliqui dixerunt, id est, descripserunt mensurantes hebdomadibus ætatem dierum vel annorum, circa tempus quinquaginta annorum, in muliere scilicet, vt quatuor aut quinque excedentem ætatem hanc. Et postea, supple, oportet dimittere eam quæ ad manifestam generationem. Quod autem reliquum, id est, quod restat de vita mulieris vlterius, sanitatis gratia, aut alicuius talis causa, oportet videri facientes collocutionem, ad concubitum scilicet: quia concubitus talis non valet ad generationem, sed aliquando valet ad medicinam, propter purgationem scilicet corporis. In fine adiungit de condemnatione adulterij, ibi, De ea autem, scilicet collocutione viri & mulieris, quæ scilicet ad aliam, vxorem scilicet, & ad alium, adulterum, supple, sit quidem simpliciter non bonum tangentem, alienam scilicet videre nullatenus, id est, nullatenus debet inspici aliena nullo modo (negatio superfluit more Græcorum) Et dicit rationem, ibi, Cum fuerit & appelletur connubium, id est, matrimonium, in quo secundum leges omnium gentium non licuit transgredi fidem thori. Et subdit de pœna taliter peccantium, ibi, Circa tempus autem puerorum procreationis, id est, quandiu potest mulier procreare pueros, si quis appareat tale quid agens, scilicet alienam polluendo, damnificetur inhonoratione decenti ad peccatum, vt scilicet quantitas pœnæ correspondeat quantitati culpæ. Vnde in lege Moysis vterque lapidabatur. Sed leges ciuiles ordinant, quòd per ambo per ciuitatem nudi fustigentur, & adultera separetur à marito, atque amittit dotem nisi maritus velit eam sibi reconciliare.

CAPVT XV.

De liberorum educatione.

a SAtis autem pueris, magnam putari esse differentiam ad corporum potentiam alimentum, quale quoddam vtique sit. Apparet & per alia animalia considerantibus, & per gentes quibus cura est inducere bellicum habitum, lactis abundans alimentum est maximè familiare corporibus, magis autem sine vino propter ægritudines.

b Adhuc autem & motus quoscumque contingit facere tantillos, expedit. Ad non defluere autem membra propter teneritudinem, vtuntur & nunc quædam gentium instrumentis quibusdam mechanicis, quæ faciunt imperuertibile corpus animalium & talium.

c Expedit autem mox etiam á frigore consuescere ex paruis pueris. Hoc enim & ad sanitatem & ad bellicas actiones maximè proficuum. Propter quod apud multos barbarorum est consuetudo, iis quidem in fluuium frigidum abluere natos, iis autem inuoluere paruum circumponere, puta Celtis. Omnia

CAPVT XV.

Vsceptis autem filiis, multum referre putandum est ad corporis robur, quali victu nutriantur. Apparet verò ex cæteris animalibus, & ex cæteris gentibus quibus cura est assidua bellicæ habitudinis, nutrimentum lactis maximè proprium esse corporibus, abstemium autem magis propter ægritudines.

Et præterea motus quoscumque in ea ætate fieri datur, conferunt. Ne membra verò ob teneritudinem distorta fiant, vtuntur adhuc gentes aliquæ organis quibusdam & machinis, quæ corpus à talibus illæsum conseruant.

Confert etiam statim à pueritia frigori assuefacere. Hoc enim & ad sanitatem & ad res bellicas vtile est. Quapropter apud multos barbarorum consuetudo est, vel gelido omnes natos immergere, vel parua veste amicire, vt faciunt Galli. Ad cuncta enim ad quæ possibile est, statim ab initio melius est assuescere. Est autem apta enim

enim quæcumque possibile assuescere, mox inchoantibus melius quidem assuescere. Gradatim autem assuescere. Bene autem apta puerorum habitudo propter caliditatem, ad frigidorum exercitium.

d Circa primum quidem igitur expedit facere curam talem, & huic consimilem.

e Habitam autem huic ætati vsque ad quinque annos, in qua nondum neque ad eruditionem aliquam bene habet adducere, neque ad necessarios labores, vt non impediant incrementum, oportet tanto fortiri motu, vt diffugiant inertiam corporum. Quam oportet instituere & per alias actiones & per ludum. Oportet autem & ludos esse neque illiberales, neque superlaborioſos, neque remissos.

f Et de sermonibus autem & fabulis, quales quosdam oportet audire tantillos, cura sit principibus quos vocant pædonomos. Omnia enim talia oportet præuia facere ad posteriores conuersationes. Propter quod ludos plures oportet esse imitationes posterius studendorum.

g Cohibitiones autem puerorum in ploratibus non recte detestantur, qui detestantur, qui prohibent in legibus: conferunt enim ad incrementum, fit enim quodammodo exercitatio corporibus. Detentio enim spiritus facit robur laborantibus, quod accidit & pueris qui cohibentur.

h Considerandum autem prædonomis horum deductionem & aliam, & quomodo quam minimè cum seruis erunt: hanc enim ætatem & vsque ad septem annos necessarium domi alimentum habere. Rationabile igitur assumere illiberalitatem ab auditis & visis, & tantillos existentes.

i Totaliter quidem igitur turpiloquium ex ciuitate, sicut aliquid aliud, oportet legislatorem exterminare: ex dicere enim de facili quodcumque turpium fit & ipsum facere prope. Maximè quidem igitur ex iuuenibus, quatenus neque dicant, neque audiant nihil tale. Si quis autem apparuerit aliquid dicens aut agens vetitum, liberum quidem, nondum tamen dignificatum dimissione in conuiuiis, dehonestationibus punire, & verberibus: seniorem autem ætate hac inhonorationibus illiberalibus vtilitatis gratia.

puerorum natura ob eorum calorem ad frigus exercesi.

Circà primam igitur ætatem hæc & huiusmodi diligentia est adhibenda.

Sequenti verò ætate vsque ad annos quinque, qua nondum ad disciplinam aliquam sunt admouendi, neque labores perferre cogendi, ne crescere impediantur, motus solummodo quosdam suscipere debent quo pigritiam corporis euitent, qui motus præparandi sunt illis & per alios actus & per ludum. Ludi verò ipsi neque illiberales, neque laborioſi esse debent, neque remissi.

Quas autem narrationes & fabulas illa ætate pueri audire debeant, curæ sit his qui pueris publice præficiuntur. Cuncta enim talia ad conuersationes posteà futuras accommodanda sunt. Itaque ludi vt plurimum tales esse debent, vt sint imitationes eorum quæ posteà serio erunt facienda.

Cohibitiones verò puerorum & interruptiones ploratus, qui legibus prohibent, non recte faciunt. Sunt enim vtiles ad augmentum, cum sint quodammodo exercitationes corporum. Spiritus enim compressio facit robur laborantibus, quod contingit etiam pueris ploratum cohibentibus.

Prouidendum est ab his, quibus puerorum cura publicè commissa est, circa huiusmodi educationem & aliam, & vt quam minimè cum seruis versentur: hac enim ætas vsque ad annos septem necessarium est vt domi alatur. Rationale est ergo præcipere in hac ætate, vt ab auditu & visu seruilium rerum absint.

Omnino igitur obscœnitas verborum per legislatorem exterminanda est de ciuitate. Ex turpiter enim loquendi licentia sequitur & turpiter facere. Potissimum igitur statim à pueris, neque dicant, neque audiant quicquam turpe. Si quis verò dicere aut facere quicquam prohibitorum deprehensus fuerit, is liber sit, sed nondum in conuentum comessatorum dignatus assumi, honore prohibeatur, & verberibus castigetur: sed si sit maioris ætatis, seruili infamia afficiatur.

& Quoniam autem dicere aliquid talium exterminamus, manifestum quia & videre aut picturas aut sermones inhonestos. Curæ quidem igitur sit principibus nihil neque sculpturam, neque picturam esse talium actionum imitationem, nisi apud aliquos Deos tales, quibus & lasciuiam attribuit lex. Adhæc autem dimittit lex eos qui habent ætatem amplius prouectam, & pro ipsis & pueris cultu honorare Deos. Iuniores autem neque iamborum, neque comœdiæ spectatores ponendum, antequam ætatem accipiant, in qua existet communicare. Iam de missione: & ab ebrietate & ab eo quod sit à talibus nocumento, omnes impassibiles faciet disciplina.

Cum verò dicere quicquam turpe interdixerimus, clarum est quod & aspicere aut picturas, aut actus deformes prohibebimus. Sic igitur cura magistratibus, nullam neque picturam, neque statuam esse talium rerum imitatricem, nisi apud deos quosdam, quibus etiam lasciuiam mos tribuit, apud hoc permittet lex iam homines factos pro se & filiis & vxoribus sacra facere. Iuniores autem neque iamborum, neque tragœdiarum spectatores esse sinat, nisi cum ad eam peruenerunt ætatem, vt in comessationibus vna cum aliis sedere, & potus etiam participes esse possint, & ab ebrietate huiusmodi labe insontes disciplina omnes præstabit.

l Nunc quidem igitur in transcursu horum fecimus sermonem, posterius autem insistentes oportet determinare magis, siue non oportet primò, siue oportet dubitantes, & qualiter oportet: secundum præsens autem tempus meminimus tanquam necessario.

Nos quidem nunc cursim istâ attingimus: posteà verò insistentes oportebit determinare magis, siue oportet, siue non oportet, primò quærentes, & quomodo: sed in præsenti mentionem de his facere necessarium fuit.

m Forte autem non male dicebat quod tale Theodorus tragœdiæ gesticulator. Nulli enim vnquam permisit ante se inducere, neque vilium hypocritarum, tanquam appropriatis theatris primis auditibus. Accidit autem idem hoc & ad hominum collocutiones, & ad eas quæ rerum: omnia enim amamus prima magis. Propter quod oportet iuuenibus facere omnia extranea quæ praua, maxime autem ipsorum quæcunque habet infectionem, aut inhæsionem.

Forsitan enim non male circa hoc censebat Theodorus, tragœdiarum actor: nulli enim vnquam concedere voluit, vt ante se ageret, neque ex vilibus etiam histrionibus, quasi magis faueant auditores illis quos primò audierint. Contingit hoc idem in conuersationibus hominum & rerum: omnium enim prima nos magis delectant. Quapropter oportet à pueris omnia turpia procul remouere, & maxime quæcunque habent in se vel obscœnitatem, vel improbitatem.

n Transactis autem quinque annis, duobus vsque ad septem, oportet speculatorem fieri disciplinarum, quas oportet addiscere ipsos.

Transactis verò annis quinque, in duobus vsque ad septem, oportet iam disciplinas spectare, quas addiscere eos oportet.

o Duæ autem sunt ætates, ad quas necessarium diuidi disciplinam, post eam quæ à septem annis vsque ad pubescentiam, & iterum post eam quæ à pubescentia vsque ad annos viginti & vnum. Qui enim septenniis diuidunt ætates, vt ad multum, dicunt non bene. Oportet autem diuisionem naturæ consequi: omnis enim ars & disciplina, quod deficit naturæ, vult supplere. Primò quidem igitur considerandum, si est faciendum ordinem aliquem circa pueros. Deinde vtrum expedit communitet facere curam ipsorum, vel secundum proprium modum, quod fit & nunc in plurimis ciuitatum.

Duæ sunt ætates, in quas necessarium est disciplinas diuidere: vna post septimum annum vsque ad pubertatem: altera à pubertate vsque ad annum vigesimum primum. Nam qui Hebdomadibus diuidunt ætates, vt plurimum non dicunt bene. Itaque sequenda est naturalis distinctio: omnis enim ars & disciplina implere vult id quod deest naturæ. Primum igitur videndum est, si faciendæ sit institutio quædam circa pueros. Deinde si vtile sit publice curam eorum suscipere, vel magis priuatim quomodo nunc fit in pluribus ciuitatibus. Tertio qualem hanc esse curam oportet.

Tertiò

Tertiò autem qualem quendam oportet omnem hanc.

CAPVT XV.

4 IN capitulo isto agit Aristoteles de ordinatione puerorum ad alimenta & actus. Et diuiditur in tres partes, in quarum prima agit quibus alimentis & actibus disponuntur ad fortitudinem corporis & ad opera virtutis. In secunda ostendit quæ disciplina habent disposition, ibi, *Quam oportet instituere & per alias actiones*, &c. In tertia excludit quandam falsam institutionem puerorum, qua Theodosius dicebat pueros instituendos, ibi, *Fortè autem non bene dicebat*, &c. Sententia primæ partis est hæc. Dicit enim, quòd satis magnam differentiam est accipere in pueris ad potentiam corporis, quòd potentes & fortes efficiantur per alimentum lactis. Et probatio huius accipitur ex hoc, quod omnia alia animalia fœtus suos nutriunt lacte, & similiter aliæ gentes, barbarorum scilicet. Caueri tamen debet, ne pueris detur vinum: vinum enim vaporosum est, & maximè, vt dicit Auicenna, nocet cerebro & neruis: subleuat enim, vt idem dicit, vaporositate sua malas materias in cerebrum & in neruos, & sic eneruat corpus & turbat cerebrum. Secundò dicit, quòd pueris expedit motus ne diffluant corpora eorum. Et hoc probat ex eo quod quædam gentes statim in pupilla ætate exercitant pueros suos motu mechanicorum instrumentorum, vt fabri motu malleorum, & sutores motu punctarum, & sic de aliis. Et ratio est: quia motu illo sanguis & spiritus trahuntur ad membra, & ex hoc confortantur ad opera artium, quæ ab eis postèa sunt exercenda. Vlteriùs dicit, quòd expedit corpora infantium paruorum vsque ad annum quintum ætatis inuolui per chelros, id est, fascias, vt membra sic circumposita & ligata, formas debitas accipiant. Tertiò dicit, quòd à calidis ad frigora transmutentur: propter quod quidam barbari qui fortiora habent corpora, paruulos suos in frigidis immergunt: quidam autem alij frigidis fasciis inuolui faciunt. Et ratio est: quia frigus circunstans, naturales vires & vitales & organa talium virtutum, vt stomachus & hepar & huiusmodi facit calescere intus, & confortantur ad digestionem & ad alias naturales operationes. In fine dicit, quòd per hæc & per talia instituendi sunt pueri & nutriendi vsque ad ætatem quinque annorum, in qua ætate nondum sunt apti ad labores neque ad disciplinam: ad tales enim labores non sunt instituendi, ne impediatur corporis incrementum: labor enim immoderatus vires dissoluit & humidum, ex quibus membra accipiunt debitum incrementum. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Satis, supple, est pueris magnam putare differentiam, qua scilicet differunt in aptitudine corporum, ad corporum potentiam, quod vnus efficitur potentior in corpore quam alter, alimentum. Et determinat quale sit illud, ibi, Quale quoddam vtique sit, apparet alite, id est, eo quod alitur: à quocunque enim alimento accipit incrementum, illud melius est. Et vocat pueros tales, alites, quia bene aluntur, sicut & in grammaticis dicuntur altilia, quasi alitilia: quia bene aluntur. Et rationem dicit Auicenna, dicens quòd pueri meliores sunt istimbræ: istimbra enim est calor naturalis bonum faciens appetitum & bonam digestionem. Quale autem sit illud alimentum, determinat, subdens, ibi, Et alia animalia considerantibus, id est, si quis consideret alia animalia fœtus suos nutrire lacte. Et ratio est: quia lac tres in se habet substantias, scilicet aquosam quæ serum est, terrestrem quæ caseus est, pinguedinem siue aëream quæ butyrum est: & ex aquosa habet, quòd facilè influit membris: & ex caseâ siue terrestri habet, quòd membra dura & fortia faciat: ex vnctuosa habet, quòd multorum est spirituum, & spiritus confortat, qui sunt instrumenta virtutum & vehicula per corpus: est enim spiritus vehiculum virtutis, vt dicit Costabenluce in lib. de differentia spiritus & animæ. Hoc etiam probat subdens, ibi, Et per gentes quibus cura est inducere in pueris suis bellicum habitum. Quod sit autem alimentum, subdit, ibi, Lactis abundans alimentum. Et ponit rationem, ibi, Maximè familiare corporibus, supple, est lactis alimentum. Rationem ponit Auicenna: quia scilicet lac generatur ex sanguine menstruo dealbato in mamillis, ex quo etiam generatur corpus pueri in matrice matris: & ideò familiare dicitur corpori, quia ex eadem materia est vtrumque. Gentes autem in quibus maximè probatur, Phrisones sunt, qui propter multum alimentum lactis, & proceri & fortes sunt & directè procedentes, in corpore bellicum habitum gestantes. Ad hoc tamen remouet vinum, ibi, Magis autem sine vino propter ægritudines, quas, supple, facit vinum, de quibus satis dictum est in sententia. Insuper tamen, vt dicit Aristoteles, quod vinum & lac multum simul & sæpè sumpta generant lepram: vinum enim corrumpit lac, & lac corruptum inficit corpus.

b Et subdit secundò de motibus in quibus oportet exercere infantes, ibi, Adhuc autem & motus quoscunque contingit facere tantillos, expedit, supple, facere. Et ratio est: quia ex motu calor generatur, calor autem acuit virtutem. Et probat, quare hoc expedit, ibi, Ad non defluere autem membra propter teneritudinem: motus enim exciccat, & sic tenera membra & mollia minus defluunt. Et adhuc inducit signum, ibi, Vruntur & nunc quædam gentium instrumentis quibusdam mechanicis, quæ faciunt impenetrabile corpus talium, scilicet puerorum: faciunt enim instrumentis exerceri pueros, vt talibus motibus attractis spiritu & sanguine, membra formentur & vigorentur ad debitas actiones, & ab illis non peruertantur.

c Et subdit tertiò de transmutatione ad frigora, ibi, Expedit autem mox ad frigora consuescere ex paruis pueris. Et huius causa satis dicta est in sententia. Et idem innuit hic subdens.

dens. Hoc enim, id est, ex hoc & ad sanitatem & ad bellicas actiones maximè proficuum. Et hoc probat per signum, ibi. Propter quod apud multos barbarorum est consuetudo, his quidem, id est, quibusdam, in fluuium frigidum abluere natos, his autem, id est, aliis, innolucre partum circumponere, natis scilicet, puta chelros, id est, fascias quibus circumligantur membra, vt teneantur ad rectitudinem debitam. Et ponit causam omnium horum, ibi, Omnia enim quæcumque possibile assuescere, pueros, supple, mox inchoantibus, in prima scilicet ætate, melius quidem assuescere, supple, est. Et hoc est quod dicit Horatius. Quod noua testa capit, inueterata sapit. Et hoc est. Gradatim autem, gradibus ætatis scilicet, assuescere, supple, ad meliorari. Et ponit rationem, ibi, Bene aptâ autem puerorum habitudo, supple, est, propter caliditatem, ad frigidorum exercitium. Circunstante enim frigore, acuitur calor interius, & sic melius aptantur membra: & si continuè exerceantur in calidis scilicet, sic euaporaret calor, & secum traheret humidum, & langueſcerent corpora.

d His dictis ponit epilogum, ibi, Circa primam quidem igitur ætatem expedit facere curam talem, & huic consimilem.

e Habitam autem, id est, consequentem huic ætati vsque ad quinque annos, quæ dicitur puerilis ætas, in qua scilicet ætate nondum neque ad eruditionem aliquam bene habet adducere, supple, pueros, neque ad necessarios labores. Et dicit causam, ibi, Vt non impediant incrementum, scilicet quod ex laboribus intelligitur immoderatis, quia humidum nutrimentale, quod incrementum deberet præbere, exiccatur per laborem. Et addit, quòd in illa ætate expedit metum imbuere pueris verberibus & increpationibus, vt etiam in abundantiori corporum incremento inhonesta fugiant. Et hoc est. Oportet autem tanto fortiri metu, pueros scilicet, vt diffugiant, à turpibus scilicet, inertiam corporum, id est, quando creuerint, ex recordatione disciplinæ fugiant ab inhonestis. Deinde cum dicit, Quam oportet instituere & per alias actiones, &c. docet qua disciplina habent dispositionem, & à quibus sunt præseruandi. Et facit tria. Primò quibus ludis & fabulis instituendi sunt. Secundò qualiter oportet eos semper retrahere à turpiloquio & turpibus, & si quis talium aliquid faciat, quòd in conuiuiis & aliis festis confundatur per demersionem in aquam, aut secundum aliam confusionem. Tertiò nec picturas turpes vel imagines debet eis permitti vt videant. Excipit tamen ibi turpia quæ fiunt in sacris Deorum propter gentilem ritum erroneum & turpem quo celebrãtur sacra Priapi & Veneris, in quo nudi viri & mulieres currebant per templum, de quo laudatur Asa rex Iuda 3. Reg. 15. quia amouit matrem suam Maacha ne esset sacerdos in sacris Priapi, confringens idolum turpissimum: quia nisi illa viderent, à sacerdotibus punirentur. In his tribus tota sententia continetur. Litera autem sic ordinatur. Quam, id est, ad quam disciplinam oportet instituere &, id est, etiam per alias actiones & per ludum. Et subdit per quam, ibi, Oportet autem & ludos esse, neque illiberales, sicut, supple, sunt turpes, neque superlaboriosos qui sunt vltra vires septennij puerorum, neque remissos, qui scilicet non excitent calores & vires puerorum.

f Et de sermonibus autem & fabulis, in quibus scilicet oportet exercere pueros, quales quosdam oportet audire tantillos, cura sit principibus quos vocant pædonomos, id est, pædagogos puerorum, & componitur à παῖς quod est puer, & νόμος quod est regula, quia regula regunt itinera puerorum ad perfectum. Et dat rationem horum, ibi, Omnia enim talia oportet prima facere ad posteriores conuersationes, inducendas scilicet. Et ex hoc infert, ibi, Propter quod ludos plures oportet esse imitationes posterius studendorum, vt scilicet pueri in lucta exercitentur, in hastiludiis sagittariorum in arcus tenendo, & sic de aliis.

g Et ex his increpat eos qui cohibent pueros à ploratibus: dicit enim, quòd ploratus conferunt ad incrementum, eò quod est exercitatio quædam. Et hoc est. Cohibitiones autem puerorum in ploratibus non rectè detestantur, qui prohibent in legibus, plorare scilicet pueros. Et subdit rationem, ibi, Conferunt enim ad incrementum, puerorum scilicet. Et subdit quomodo, sit enim quodam modo exercitatio corporibus, supple, per ploratum. Et dicit quomodo. Detentio enim spiritus, quo scilicet pueri plorantes in se detinent spiritum, facit robur laborantibus, & sic proficiunt pueri. Et addit qualiter pædagogi curam debent habere ne pueri liberorum assuescant cum seruis in seruilibus, in tabernis, & in turpibus visibus & turpibus auditis, sed domi alimentum accipiant. Et hoc est.

h Considerandum autem pædonomis, id est, pædagogis horum, scilicet puerorum, deductionem & aliam. Et primò illam determinat, ibi, Et quomodo quam minimè cum seruis erunt, in seruilibus scilicet. Et dicit rationem, ibi, Hanc enim ætatem vsque ad septem annos necessarium domi alimentum habere, cum parentibus scilicet: & ideò cum seruis non oportet tabernas frequentare. Et horum omnium subdit causam, ibi, Rationabile igitur, supple, est, assumere illiberalitatem, id est, inhonestatem ab auditis & visis, seruilibus scilicet: & propter hoc damnosum est permittere pueros cum talibus conuersari, &, id est, etiam tantillos existentes.

i Et ex hoc concludit, ibi, Totaliter quidem igitur turpiloquium ex ciuitate, sicut aliquid aliud, turpe, supple, oportet legislatorem exterminare. Et subdit causam, ibi, Ex dicere enim de facili quodcumque turpium, fit & ipsum facere prope: quia si turpiloqui assuescit, etiam ad facere pronus erit. Et ex hoc concludit, ibi, Maximè quidem igitur ex iuuenibus, oportet, supple, assuescere, quatenus neque dicant, neque audiant nihil tale. Et subdit qualiter puniendi sunt qui talia dicunt, ibi, Si quis autem apparuerit aliquid dicens aut agens vetitum, id est, prohibitum legibus, liberum quidem, nondum tamen dignificatum, id est, quia adhuc nullam dignitatem adeptus est in ciuitate, demersione, in foueas scilicet lutosas, in conuiuiis, & dehonestationibus, aliis scilicet, punire,

punire, supple, oportet, & verberibus: seniorem autem ætate hac, inhonorationibus illiberalibus, scilicet seruilibus, supple, oportet punire, vilitatis gratia, vt scilicet vilis ostendatur.

k Consequenter cum dicit, Quoniam autem aliquid dicere, &c. concludit ex præhabitis, quòd ex quo turpiloquium remouetur à ciuitate, turpes picturæ remouendæ sunt, & turpes gestus, & omne quod facit infectionem in visibus puerorum & iuuenum, præterquam in sacris Deorum & Dearum, vbi, sicut dictum est, quòd propter timorem sacerdotum oportuit talia aliquando prospicere, propter gentilem errorem, qui tunc obseruabatur in sacris. Adiungit autem, quòd non expedit iuniores spectatores fieri lamborum, neque comœdiæ, neque tragœdiæ. Lambi autem sunt lambentes sapores escarum & potuum, quos nos lecatores vocamus & histriones. Comœdi autem sunt, qui facta heroum canunt in viellis, & repræsentationes faciunt personarum, sicut Priami & Hectoris & huiusmodi. Propter quod etiam persona mediâ producitur, vt dicit Boëtius in lib. de Trinit. persona enim est facies laruata, larua depicta ad personam eius quem repræsentat histrio: & quia spiritus stat inter histrionem & os laruæ quando per laruam loquitur histrio, circumflectitur, propter hoc media simillima in persona circumflexo accentu pronunciatur. Comœdia dicitur à comos quod est villa, & comœdi sunt qui in villis & congregationibus eduni carmina de laudibus heroum. Tragœdi autem sunt, qui turpium personarum facta recitant, sicut Sardanopali. Vnde etiam post recitationem hircum quasi fœtidum animal acceperunt: & ideò dicũtur tragœdi à tragos quod est hircus, quem in remunerationem accipiebant. Dicit etiam, quòd ab ebrietatibus & commessationibus remouendi sunt iuuenes vsque ad ætatem qua commercium possint habere cum senioribus, id est, vsque ad ætatem virilem. Per disciplinam ergo legislatoris iuuenes cohibendi sunt & impassibiles fiendi ab omni tale nocumento. In fine adiungit, quòd hæc de disciplina iuuenum sufficit hic in transcursu dicere: posterius autem in speciali tractatu de disciplina tractabitur in octauo huius scientiæ libro, vbi dicetur quis ad quæ exercitia sit applicandus. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem aliquid dicere talium exterminamus, manifestum, supple, est, quòd & videre aut picturas, inhonestas, supple, aut sermones inhonestos, eadem, supple, ratione exterminamus. Ex hoc concludit. Cura quidem igitur principibus, qui scilicet præsunt ciuitati, nihil neque sculpturam, neque picturam esse talium actionum imitationem, turpium scilicet, nisi apud aliquos Deos tales, quibus & lasciuiam attribuit lex, quæ, sicut dictum est in sententia, est in sacris Veneris & Priapi, & aliis turpibus, quæ error gentilium coluit ab antiquo: sicut etiam recitat Ouidius, quod Argus centum luminibus centum capita habens, non potuit custodire adulteram in lasciuiam vaccæ transmutatam, quin à Ioue in tantum mutato polluereturr. Et subdit. Ad hæc, spectandum, supple, dimittit lex, idololatriæ scilicet, eos qui habent ætatem amplius prouectam. Et ratio potest esse: quia in illis recedit lasciuia & temperata est, & non ita mouentur ad spectacula sicut iuuenes. Et pro ipsis & pueris, permittit, supple, cultu turpissimo honorare Deos. Iuniores autem, in quibus scilicet, adhuc est feruens lasciuia, neque lamborum, id est, lecatorum, neque comœdiæ vel tragœdiæ spectatores ponẽdum, antequam ætatem accipiant, in qua existet communicare iam demersione. Alia litera, de commercio, scilicet seniorum: & addit vlterius, & ab ebrietate & ab eo quod sit à talibus nocumento, omnes impassibiles, id est, inalterabiles, facier disciplina, supple, legislatoris, quæ talia inhibet.

l Posteà subinfert, qualiter breuis ista dictio sufficit in ista matetia. Et hoc est. Nunc quidem igitur in transcursu horum fecimus sermonem, posterius autem, in octauo scilicet libro insistentes, subtiliori scilicet inquisitione, oportet determinare magis, siue non oportet primò, siue oportet dubitantes, & qualiter oportet. Et hoc scilicet rorum posteà determinabitur, vtrum oportet, vel non oportet, vel qualiter oportet talia esse in ciuitate. Secundum præsens autem tempus meminimus, horum scilicet tantum, tanquam necessario, ad iuuenum scilicet informationem.

m Deinde cum dicit, Fortè autem non bene dicebat, &c. reprehendit Theodorum quendam tragœdiæ gesticulatorem, qui oppositum his dicebat, scilicet quod à talibus non oporteret prohibere iuuenes, quia non essent adhuc capaces talium, dicens contra eum, quòd ab omnibus quæ habent infectionem & inhæsionem turpitudinis, oportet prohibere pueros etiam à minimis: & postquam quinque annorum fuerint, transactis duobus annis post quinque, oportet eos facere speculatores disciplinarum laudabilium, quas oportet eos addiscere. Et dicit, quòd hoc fit tribus gradibus ætatis, scilicet à septimo ad pubescentiam quæ est in decimoquarto anno, & à pubescentia ad 21. annum, quæ est ætas ad fortia opera, etiam secundum legem Domini Num. 18. Et ex hoc reprehendit eos qui diuidunt annos iuuenum per septennia, quod potius ad vires naturæ debent diuidi, eò quod omnis ars quæ naturam imitatur, supplere intendit quod natura deficit; sicut dicit Victorinus, quod natura facit habilem, ars potentem, vsus facilem. Considerandum ergo vtrum aliquis ordo debeat fieri circa pueros. Deinde vtrum ille ordo debeat esse communis vniuersaliter circa omnes, vel secundum vnumquemque puerum debeat fieri disciplina propria. Tertiò qualem oportet esse disciplinam illam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Fortè autem non bene dicebat quod tale Theodorus tragœdiæ gesticulator. Nulli enim vnquam permisit ante se inducere neque vilium hypocritarum tanquam appropriatis theatris. Theatra sunt aria vbi spectacula fiunt, dicta à theoro theoras, quod est video vides. Et intendit, quòd talia spectacula appropriata sint theatris, & primis auditibus, qui sunt iuuenum auditus. Et hoc est oppositum eius quod determinatum est in litera, vbi dictum

dictum est, quòd iuuenes non debent esse talium speculatores. Et subdit qualiter etiam eadem ratione remouendi sunt ab omni turpiloquio & turpibus rebus etiam minimis. Et hoc, ibi, Accidit autem idem hoc & ad hominum collocutiones, turpes scilicet, & ad eas quæ rerum, turpes scilicet speculationes. Vnde 1. Corinth. 15. Corrumpunt bonos mores colloquia praua. Et Augustinus in regula: Dum sibi conspectu mutuo corda nuntiant impudica, & intactis ab immunda violatione corporibus, fugit castitas ipsa de moribus. Et ponit rationem communem contra Theodorum, ibi, Omnia enim amamus prima magis: & ideò, supple, sunt talia prohibenda. Propter quod oportet iuuenibus facere omnia extranea quæ praua, maximè autem quæcumque ipsorum, prauorum scilicet, habent infectionem libidinosam, aut inhæsionem. Et illa, sicut dicit in 3. Ethic. sunt quæ habent adiunctam delectationem contemporaneam vitæ, sicut turpia venereorum. Et propter hoc dicunt Theologi, quòd concupiscentia in venereis non tantum corrupta, sed etiam infecta est.

n Deinde cum dicit, Transactis autem quinque annis, duobus vsque ad septimum, oportet speculatores fieri disciplinarum, quas, scilicet disciplinas, oportet addiscere ipsos iuuenes, id est, vt si sint fabri, speculentur fabrilia, medici medicinalia, & sic de aliis.

o Duæ autem sunt ætates, præcipuæ, supple, ad quas necessarium, supple, est, diuidi disciplinam. Et determinat illas ætates, ibi, Post eam quæ à septem annis vsque ad pubescentiam, id est, quatuordecim annorum, tunc enim puberes sunt pueri, & iterum post eam quæ à pubescentia vsque ad annos viginti & vnum. Et ratio est, quia adhuc tenera ætas capax est omnis disciplinæ. Vnde Hieronymus in epistola ad Paulinam, quæ dicitur prologus galeatus, dicit. Mollis cera & ad formandum facilis etiam si artificis & plastæ cesset manus; tamen iam virtute est quicquid esse potest. Ex hoc reprehendit quosdam qui septenniis diuidunt. Et ratio est: quia malitia sæpè supplet, sicut dicitur in iure. Et hoc est. Qui enim septenniis diuidunt ætates, vt ad multum, id est, in pluribus, dicunt non bene. Et subdit rationem, ibi, Oportet autem diuisionem naturæ, id est, facultatis naturæ, consequi. Et ponit rationem ad hoc, ibi, Omnis enim ars & disciplina, quod deficit naturæ vult supplere: quia sicut paulò antè dictum est, natura nihil confert nisi habilitatem, ars reddit potentem, vsus præbet facultatem. Ex his concludit ordinem disciplinæ, qui habendus est circa iuuenes, ibi, Primò igitur considerandum, supple, est, si est faciendum ordinem aliquem circa pueros, disciplinæ scilicet. Deinde vtrum expedit communiter facere curam ipsorum, scilicet puerorum, vel secundum proprium modum, supple, erudiendus est quilibet, quod sit & nunc in plurimis ciuitatum, in quibus quilibet ad proprium modum erudit filios suos. Tertiò autem qualem quandam oportet esse hanc, disciplinam scilicet ad quam erudiendi sunt. Et in hoc terminatur sententia libri septimi.

ARISTO

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER OCTAVVS,

Cum Beati Alberti Magni præclarissimis Commentariis.

CAPVT I.

Vtrum publice, & quibus & quomodo, cruditi instituendi sint liberi.

a Vod quidem igitur legislatori maximè vigilandum circa iuuenum disciplinam, nullus vtique dubitabit: etenim in ciuitatibus non factum hoc lædit politias: oportet autem ad vnamquamque politizare, mos enim politiæ vniuscuiusque qui conueniens, & conseruare consueuit politias & instituit à principio, puta quidem democraticus, democratiam: qui autem oligarchicus, oligarchiam: semper autem optimus mos melioris causa politiæ.

b Adhuc autem ad omnes potentias & artes sunt, quæ oportet præerudiri & præassuescere, quod singularum operationes. Quare palam, quòd actiones virtutis.

c Quoniam autem vnus finis ciuitati omni, manifestum quod & disciplinam vnam & eandem necessariam esse omnium, & huius curam esse communem & non seorsum, quomodo vnusquisque nunc curat de suis pueris, seorsum & disciplina propria, quacumque videbitur, docens: oportet autem communium commune facere & studiosum.

d Simul autem neque oportet putare ciuium ipsorum aliquem sibi esse, sed omnes ciuitatis: cura autem vniuscuiusque partis nata est respicere ad eam quæ totius curam.

e Laudabit autem vtique aliquis & in hoc Lacedæmonios: etenim plurimum faciunt studium circa pueros, & hoc communiter. Quod quidem igitur leges ferendum de disciplina, & hanc communiter faciendum, manifestum.

CAPVT I.

Vod igitur à legis positore maximè intendendum sit circa disciplinam iuuentutis, nemo vtique dubitabit: nam id quidem neglectum in ciuitatibus affert Reip. detrimentum: oportet enim ad singula gubernandi genera disciplinam accommodari: nam mos vniuscuiusque proprius consueuit & seruare Remp. & ab initio constituere, seu popularis mos popularem: & paucorum potentiæ accommodatus mos, eam quæ consistit in paucorum gubernatione: semper autem melior mos causa est melioris Reipub.

Præterà in cunctis facultatibus & artibus sunt quædam, ad quæ eruditi prius oportet & assuefieri ad earum opera. Itaque manifestum est, quòd & ad virtutis actiones.

Cum verò vnus sit finis ciuitati toti, clarum est oportere disciplinam quoque esse vnam & eandem omnium, & huius curam esse publicam, & non priuatam, quemadmodam nunc vnusquisque curam habet suorum filiorum, priuatimque docens, & priuatam disciplinam, prout ei videtur, sed oportet publicorum publice exercitationem fieri.

Et similiter non debet quisque ciuis se suum existimare, sed omnes ciuitatis: particula enim ciuitatis vnusquisque est, cura verò singularum particularum respicere nata est ad curam totius.

Laudari possunt in hoc Lacedæmonij: nam plurimam circa pueros diligentiam faciunt, & quidem publicè. Quod igitur lege prouidendum sit circa disciplinam iuuentutis, & hoc publicè faciendum, patet.

f Quæ autem sit disciplina & qualiter oportet erudiri, oportet non latere. Nunc autem dubitatur per opera: non enim eadem omnes existimant oportere addiscere iuuenes, neque ad virtutem, neque ad vitam optimam. Neque manifestum, vtrum ad intellectum oportet magis, aut ad animæ morem. Et ex ea quæ ad actiuam vitam disciplina turbatione plena consideratio, & nulli palam, vtrum studere oportet circa opportuna ad vitam, vel circa tendentia ad virtutem, vel circa superflua. Omnia enim hæc acceperunt iudices quosdam. Et de iis quæ ad virtutem nihil est concordatum. Etenim virtutem non eandem mox omnes honorant. Quare rationabiliter diuersificantur & ad studium ipsius.

g Quod quidem igitur necessarium vtilium doceri non immanifestum: quod autem non omnia diuisis liberalibus operibus, & illiberalibus, manifestum, quod talibus oportet participare quæcumque vtilium facient participantem non banausum. Banausum autem opus oportet putare esse hoc, & artem hanc & doctrinam, quæcumque ad vsus & actiones virtutis efficiunt inutile liberorum corpus, aut animam, aut intellectum. Propter quod tales artes quæcumque faciunt corpus deterius disponi, banausas vocamus & mercenarias operationes: non vacantem enim faciunt mentem & depressam.

h Est autem & liberalibus scientiis aliquibus vsque ad aliquid participare non illiberale assiduare: valde autem ad perfectionem, obnoxium dictis nocumentis. Habet autem multam differentiam & quod cuius gratia agit quis, aut addiscit: ipsius quidem enim gratia, aut amicorum aut propter virtutem, non illiberale: qui autem ad ipsum agit propter alios, sæpe mercenarium & seruile vtique videbitur agere. Præmissæ quidem igitur nunc erudientes eruditiones, sicut dictum est prius, ad vtrumlibet se habent.

Quænam vero ista sit disciplina, & quomodo tradenda, latere non debet. Nam nunc quidem in ambiguo est, nec eadem omnes censent iuuentutem addiscere debere, neque ad virtutem, neque ad vitam optimam. Neque conspicuum est, vtrum per intelligentiam magis deceat, vel per animi morem. Impedimentorum quoque respectus considerationem disciplinæ contrabat, cum manifestum non sit, vtrum exercitatio nostra accommodanda sit ad ea quæ sunt vtilia ad vitam, vel ad ea quæ intendunt ad virtutem, vel ad ea quæ ad maiorem quendam superfluumque pertinent apparatum. Hæc enim omnia patronos quosdam susceperе. De his quoque quæ ad virtutem tradunt, nihil confessum existit. Etenim virtutem non eandem omnes statim honorant. Ex quo fit, vt discordent circa illius exercitationem.

Quod igitur ex vtilibus necessaria sint addiscenda, manifestum est: quod autem non omnia distinguentibus liberalia opera ab illiberalibus, patebit illa talia esse recipienda, quæ cum vtilia sint, faciunt exercentem, habentemque non vilis exercitij operatorem. Vile autem exercitium putandum est, & ars, & disciplina, quæcunque corpus, aut animum, aut mentem liberi hominis, ad vsum & opera virtutis inutilem reddunt. Itaque & artes illæ quæ deterius disponunt corpus, & cuncta mercenaria exercitia sordida nuncupamus: mentem enim occupatam & vilem reddunt.

Sunt etiam quædam ex liberalibus scientiis, quas vsque ad aliquid discere honestum sit: penitus verò sese illis tradere, ac ad extremum vsque prosequi velle, nocumentis illis, quæ supra diximus, obnoxios facit. Sed refert plurimum, cuius gratia quis agat, vel discat: nam si gratia sui, vel amicorum, vel propter virtutem, non est illiberale: qui verò idipsum agit propter alios, sæpè vtique videbitur illiberaliter ac sordidè agere. Disciplinæ igitur illa de quibus diximus, ad vtramque partem se habent.

CAPVT

CAPVT I.

Hic incipit liber octauus, qui totus est de disciplina iuuenum, & habet tres partes. In prima ostendit qua disciplina imbuendi sunt iuuenes, & vtrum imbuendi sunt musica. In secunda si debent vti musica, quibus organis debent vti, vtrum scilicet fistulis vel aliis, ibi, *Palam autem ex his & qualibus organis*, &c. In tertia quibus harmoniis & quibus rithmis debent erudiri, ibi, *Considerandum autem adhuc circa harmonias*, &c. Prima harum partium diuiditur in tres partes. In prima ostendit quare erudiendi sunt iuuenes. In secunda quærit qua disciplina sint erudiendi, ibi, *Quæ autem sit disciplina*, &c. In tertia dicit quatuor principaliter, quæ erudiendi sunt iuuenes, ibi, *Sunt autem quatuor ferè quæ addiscere*, &c. In prima parte ponit quatuor rationes ad hoc quod iuuenes sunt erudiendi ad communia in quibus est politia ciuitatis. Prima ratio est: quia hoc non factum in ciuitatibus lædit politiam: cum enim quælibet ciuitas politizet, & omnis politia instituatur ab aliquo more super quē fundatur, quod probatur per inductionem, Democratia enim fundatur super morem democraticum, Oligarchia super morem oligarchicum, & semper optimus mox optimæ politiæ est causa, patet quòd si debeat esse politia in ciuitate, ad illum morem instruendi sunt ciues. Secunda ratio est, quod in omni arte operatiua siue practica præexiguntur quædam operationes quæ præparant ad artem, & habilem faciunt hominem, ad quas oportet præerudiri illum qui vult perfectus esse in illa arte: ergo idem exigitur ad felicem vitam & ad virtutem: ad opus ergo illud oportet præeruditi & præassuescere. Tertia ratio est, quòd quorumcumque est finis vnus, eorum est vna disciplina ad finem illum ordinata: totius ciuitatis & omnium ciuium est finis vnus, felicitas scilicet: ergo oportet omnium ciuium vnam esse disciplinam ad illum finem, in qua erudiendi sunt iuuenes, quæ non est disciplina propria, qua quilibet erudit filios suos. Quarta ratio est ad idem confirmandum, quod scilicet communium oportet facere communem disciplinam & non propriam: finis autem politiæ ciuitatis communis est: ergo oportet facere communem disciplinam, qua omnes sunt erudiendi. Ad hoc idem confirmandum inducit, quòd sicut nulla pars est sibi, sed toti, ita nullus ciuis est sibi, sed ciuitati: & ideò oportet vnam communem esse disciplinam, qua erudiendi sunt omnes, & non vnusquisque propria. Vltimò apponit quòddam exemplum, quia in hac scientia, sicut dictum est sæpè, potissima probatio est per exempla, & hoc exemplum est, quòd laudantur Lacedæmonij, quòd plurimum studuerunt circà pueros erudiendos, & hoc communiter, & non secundum singulos proprium. Ex his omnibus concludit, quòd leges ferendæ sunt de illa communi disciplina: quod manifestum est ex dictis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quod quidem igitur legislatori maximè negotiandum, supple, sit, circa iuuenum disciplinam, nullus vtique dubitabit. Et ponit rationem primam, ibi, Etenim in ciuitatibus non factum hoc lædit politias: oportet autem ad vnamquamque politizare, supple, ciuitatem. Et inducit rationem formando eam, ibi, Mos enim politiæ vnusquisque, supple, est, qui conueniens est, & conseruare consueuit politiam & instituit à principio. Et ratio est: quia politia est ordo communicationis, & communicatio secundum morem communicantium: & ideò omnis politia & instituitur & conseruatur more. Et probat hoc inducendo, ibi, Puta qui quidem democraticus mos est, democratiam, supple, instituit & conseruat: qui autem oligarchicus, mos est, supple, oligarchiam instituit & conseruat: semper autem optimus mos melioris est causa politiæ.

b Secundam rationem à simili ponit, ibi, Adhuc autem ad omnes potentias & artes, operatiuas scilicet, sunt quæ oportet præerudiri & præassuescere ad singulatum operationes, qui vult esse perfectus in arte. Ex hoc concludit, Quare palam, quòd & ad actiones virtutis, & felicitatis, supple: quia felicitas est operatio perfecta secundam virtutem.

c Tertiam rationem, videlicet quòd hæc disciplina debet esse communis ponit, ibi, Quoniam autem vnus finis ciuitati omnium, scilicet ciuium, supple, est, manifestum quod disciplinam vnam & eandem necessariam esse omni, supple, est, & huius curam esse communem, supple, est necessarium. Et determinat quomodo communem, ibi, Et non seorsim, quomodo vnusquisque, scilicet ciuis, nunc curat de suis pueris, seorsum & disciplina propria quacumque videbitur, docens, scilicet filios suos vel pueros: oportet autem communium communem facere, scilicet disciplinam, & studiosum, quemlibet scilicet in communi.

d Quartam rationem ponit, ibi, Simul autem neque oportet putare ciuium ipsorum aliquem sibi esse, sed omnes ciuitatis: cura autem vnuscuiusque partis nota est respicere ad eam quæ totius, curam.

e Adhuc autem inducit exemplum, ibi, Laudabit autem vtique aliquis & in hoc Lacedæmonios: etenim plurimum faciunt studium circa pueros, & hoc communiter. Ex omnibus ponit conclusionem generalem istius partis, ibi, Quod quidem igitur leges ferendum de disciplina, & hanc communiter faciendum, manifestum, supple, est.

f Deinde cum dicit, Quæ autem sit disciplina, &c. quærit quæ sit disciplina communis, quæ oportet erudiri iuuenes ad felicem vitam. Et habet duas partes, in quarum prima ostendit necessitatem huius doctrinæ. In secunda ostendit qualis sit illa doctrina, ibi, *Quod quidem igitur necessaria*, &c. In prima parte procedit sic. Ostendit enim primò, quòd necessaria est disciplina, sed magnum dubium est quæ sit, ex hoc quod non omnes existimant doceri eandem filios suos nec ad idem: quidam enim tendunt ad virtutem & quidam non: quidam ad vitam optimam, & quidam non: & quidam ad intellectum, quidam autem ad morem. Et illorum quidam tendunt ad vitam contemplatiuam, quidam autem ad actiuam turbationibus plenam. Et eorum qui tendunt ad virtutem, non omnes laudant eandem virtutem, sed diuersi diuersam.

Et ſic nihil manifeſtum eſt de illa communi eruditione. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Quæ autem ſit diſciplina, illa ſcilicet communis, & qualiter oportet erudiri, in ea ſcilicet iuuenes, oportet non latere. Oſtendit neceſſitatem: quia multum latet. Nunc autem dubitatur per opera: non enim eadem omnes exiſtimant oportere addiſcere iuuenes neque ad virtutem neque ad vitam optimam. Et cauſa eſt: quia ſummum bonum non ponunt in eodem, ſed in diuerſis. Neque manifeſtum, ſupple, eſt, vtrum ad intellectum, ſcilicet propter felicitatem contemplatiuam, oportet magis, ſupple, erudiri iuuenes, aut ad animæ morem, propter felicitatem, ſupple, ciuilem. Et adhuc dubitatur vlterius. Et ex ea, id eſt, etiam ex ea, quæ ad actiuam vita diſciplina turbatione plena, eſt, ſupple, conſideratio. Et dicitur hic actiua vita, quæ eſt ad neceſſitatem præſentis vitæ, quæ turbatione plena eſt. Et nulli palam, in omnibus his, ſupple, vtrum ſtudere oportet circa optima ad vitam, id eſt, ad neceſſitatem vitæ, vel circa tendentia ad virtutem, vel circa ſuperflua, quæ ſcilicet ſunt ad gloriam, vel diuitias, vel voluptatem, hæc enim vocat ſuperflua. Omnia enim hæc acceperunt iudices quoſdam, diuerſos ſcilicet Philoſophos & legiſlatores. Socrates enim ponebat, quòd oportet ſtudere ad virtuem in qua ponebat felicitatem. Lacedæmonij dixerunt oportere ſtudere ad gloriam & potentiam ſubiectionis aliorum. Midas Rex, quòd ad diuitias, Sardanapalus, quòd ad voluptatem. Et ſic ſingula iſtorum acceperunt iudices quoſdam. Et ſubdit qualiter illi qui dixerunt oportere erudire ad virtutem, diuerſificati ſunt inter ſe, ibi, Et de his quæ ad virtutem nihil eſt concordantium. Et ſubdit rationem, ibi, Etenim virtutem non eandem mox omnes honorant. Et ratio eſt quam dat Tullius in lib. de Offic. Quia quidam præferunt virtutem actiuam ſiue moralem intellectuali: quidam è contrario intellectualem morali. Ex his infert, quòd ex quo ſic diuerſificantur in fine, quod rationabile eſt, quòd etiam diuerſificentur in ſtudio eruditionis ad finem. Et hoc eſt. Quare rationabiliter diuerſificantur, &, id eſt, etiam ad ſtudium ipſius.

g Deinde cum dicit, Quod quidem igitur neceſſaria vtilium, &c. oſtendit quæ docendi ſunt iuuenes in genere ad vitam felicem. Et ſententia eſt, quòd quicumque liberi alia habent opera non banauſa. Et exponit quæ ſunt banauſa, dicens, quòd banauſa ſunt quæcumque corpora hominum & mentes faciunt illiberalia & inepta ad opera virtutis: hæc enim faciunt depreſſam mentem. Et illa ſunt quæcumque ſunt neceſſaria, ſiue in artibus mechanicis, ſiue in aliis: quia ſpes mercedis deprimit mentem ita quod liberalibus, quibus propter ſe tantum intendendum eſt, intendere non poteſt, ſed liberalibus ſtudiis intendere bene liberale eſt. In fine autem addit, quòd hæc exercenda ſunt libera intentione: quia ſi ſpe mercedis in talibus docendo alium, facerer aliquis, banauſum eſſet: ſed oportet, quod libera intentione liberalibus intendat: & in hac eruditione eruditi ſunt iuuenes. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Quod quidem igitur neceſſaria vtilium, id eſt, de numero vtilium, ad felicitatem, ſupple, doceri non immanifeſtum: quòd autem non omnia neceſſarium ſit doceri iuuenes, diuiſis liberalibus operibus & illiberalibus (liberalia quidem quæ propter ſe volumus, illiberalia quæ propter aliud) manifeſtum, quod talibus eſt participare quæcumque vtilium, id eſt, de numero vtilium, faciunt participantem non banauſum, id eſt, vilem & ſeruilem. Et hoc oſtendit ſubdens. Banauſum autem opus oportet putare eſſe hoc, & artem hanc & doctrinam, quæcumque ad vſus & actiones virtutis efficiunt inutile liberorum corpus, aut animam, aut intellectum. Propter quod tales artes quæcumque faciunt corpus deterius diſponi, banauſas vocamus & mercenarias operationes. Et ſubdit rationem, ibi, Non vacantem enim faciunt mentem, ad virtutem ſcilicet, & depreſſam, quod ſcilicet ad alta & liberalia intendere non poteſt.

h Eſt autem & liberalibus ſcientiis, ſicut philoſophiæ & theologiæ, aliquibus, quas ſcilicet propter ſe diſcimus, & non propter aliud, vſque ad aliquid participare, non illiberale aſſiduare: quia aſſiduare in his vſque ad perfectionem felicitatis contemplatiuæ, non illiberale, ſed liberale valde eſt. Et per contrarium ſubdit de aliis doctrinis & artibus, ibi, Valde autem ad perfectionem, obnoxium, ſupple, eſt, dictis nocumentis, intendere, ſupple, banauſis ſcilicet artibus & doctrinis. Et ſubdit de intentione, ibi, Habet autem multam differentiam & quod cuius gratia agit quis, aut addiſcit. Et oſtendit in quo, ibi, Ipſius enim gratia, aut amicorum, aut propter virtutem, ſupple, agere, vel addiſcere aliquid, non illiberale: qui autem ad ipſum, id eſt, propter ſeipſum agit propter alios, ſæpe mercenarium & ſeruile vtique videbitur agere: & ideò banauſam habet intentionem. Ex omnibus his concludit, ibi, Præmiſſæ quidem igitur nunc eruditiones, ſicut dictum eſt prius paulò ante, ad vtrumliber ſe habent: quia poſſunt ſcilicet & liberaliter & banauſè fieri.

CAPVT

CAPVT II.

De quatuor disciplinis, quibus instituendi videntur ciuium liberi, & maximè de musica & gymnastica.

SVnt autem quatuor fere quæ addiscere consueuerunt, literas, & luctatiuam, & musicam, & quartam quidam protractiuam: & literas quidem & protractiuam tanquam vtiles ad vitam existentes & valde bonas: luctatiuam autem tanquam conferentem ad fortitudinem.

b De musica autem dubitabit vtique aliquis: nunc quidem enim vt delectationis gratia plurimi participant ipsa: alij autem à principio instituerunt in disciplina, propter naturam ipsam quærere, quod quidem sæpè dictum est, non solum non vacare rectè, sed & vacare posse bene. Hoc enim principium omnium, vt & iterum dicamus de ipsa.

c Si enim ambo quidem oportet, magis autem eligibile vacare, quam non vacatio, & finaliter quærendum quod facientes oportet vacare, non itaque ludentes: finem enim necessarium esse vitæ nobis ludum, si autem hoc impossibile, & magis in non vacationibus vtendum ludis: laborans enim indiget requie, ludus autem gratia requiei est: non vacare autem accidit cum labore & fatigatione. Propter hoc oportet ludos introducere obseruantem tempus ad vsum, tanquam adducentem pharmaciæ gratia. Remissio enim talis motus animæ, & propter delectationem requies.

d Vacare autem videtur ipsum habere delectationem, & felicitatem, & viuere beatè: hoc autem non existit non vacantibus, sed vacantibus. Non vacans quidem enim non vacat gratia alicuius, tanquam non existentis. Felicitas autem finis est, quam non cum tristitia, sed cum delectatione putant esse omnes. Hanc verò delectationem non adhuc eandam ponunt, sed secundum seipsos vnusquisque, & secundum habitum suum: optimus autem * secundum optimum, & eum qui ab optimis.

Sequentes versus in antiqua translatione hactenus edita desiderantur.

e Quare manifestum, quòd oportet & ad eam quæ in deductione vacationem addiscere quædam & eruditi, & has eruditiones, & disciplinas esse suipsarum gratia: eas autem quæ ad non vacationem, vt necessarias, & aliorum gratia.

CAPVT II.

SVnt autem ferè quatuor, quas discere iuuenes consueuerunt, literas, gymnasticam, musicam, addunt verò quidam figurandi peritiam: literas quidem & figurationem tanquam vtiles ac valde expedientes ad vitam: gymnasticam verò tanquam pertinentem ad fortitudinem.

De musica verò ambigitur: nam nunc quidem plurimi voluptatis gratia illam addiscunt: veteres autem inter disciplinas eam collocauerunt, ex eo quod natura quærit, vt sæpè dictum est, non solum in negotio rectè, verum etiam in otio laudabiliter posse versari. Hoc enim principium est omnium, vt rursus de illo dicamus.

Si enim vtroque opus est, magis autem expetendum est otium, quam negotium, nec id quidem in ioco: nam sic necesse foret iocum esse finem vitæ, quod si sit impossibile, magisque in negotiis vtendum est ioco: nam qui laborant, indigent relaxatione, & huius gratia est iocus: negotia verò sunt cum labore, & conatu. Et propterea oportet iocum adhibere, qui tanquam medicinam eo tempore afferat. Nam relaxatio est huiusmodi motus animi, & requies per voluptatem.

Otium autem ipsum videtur in se voluptatem habere, & felicitatem, & vitam beatam, & hoc non negotiosis, sed otiosis existit. Nam qui negotiatur, alicuius gratia negotiatur, quod sibi desit. Felicitas autem finis est quam non cum labore, sed cum voluptate esse omnes putant. Hanc tamen voluptatem non eandem omnes posuerunt, sed secundum se vnusquisque, & secundum suum habitum. Optimus tamen optimam, & eam quæ sit ab honestissimis.

Itaque manifestum est, quod oportet ad otium quoque degendum addiscere quædam, & eruditi, & has eruditiones, ac disciplinas suiipsarum esse gratia: illas verò quæ ad negotium, tanquam necessarias & gratia aliorum.

f Propter quod & musicum priores in eruditionem ordinauerunt, non vt necessariam (nihil enim habet tale) neque vt vtile, sicut literæ ad pecuniationem, & ad œconomiam, & ad doctrinam, & ad multas actiones politicas. Videtur autem & protractiua vtilis esse ad iudicandum artificum opera melius. Neque rursum sicut luctatiua est musica ad sanitatem & robur: neutrum enim horum videmus fieri ex musica. Relinquitur igitur ad deductionem quæ in vacatione: ad quod quidem & videntur producentes ipsam. Quam enim putant deductionem esse liberorum, in hac ordinant.

g Propter quod quidem Homerus ita poëtizauit:

Sed est quidem velut ad epulas vocari, vt congaudeant in epulis amici.

Et ita dicens alteros quosdam qui vocant charitatiuam naturam. Et in aliis ait Vlysses: *Hanc optimam esse deductionem, quando gaudentibus epulantes si audiant cantantem residentes continuò.*

h Quod quidem igitur est disciplina quædam, quam non sicut vtilem erudiendum filios, neque vt necessariam, sed vt liberalem & honestam, manifestum est.

i Vtrum autem vna numero vel plures, posterius dicendum. Nunc autem nobis esse præmium factum est, quod ab antiquis habemus quoddam testimonium, ex præmissis eruditionis, quæ diximus: musica enim hoc facit euidens.

k Adhuc autem & quod oportet vtilium quædam eruditi pueros, non solum propter id quod vtile, puta literarum eruditionem, sed & propterea quod per ipsas conuenit fieri multas eruditiones alias.

l Similiter autem & protractiuam, non vt in ipsis venalibus non peccent, sed sint inseductibiles ad eam quæ vasorum emptionem & venditionem, aut magis quia facit speculatiuum eius quæ circa corpora pulchritudinis. Quærere autem vbique quod vtile, minimè congruit magnanimis & liberis.

m Quoniam autem manifestum hoc, vtrum consuetudinibus erudiendum vel ratione, & circa corpus prius, aut circa intellectum, palam ex his, quòd tradendum pueros luctatiuæ, tradun-

l Quapropter musicam antiqui inter disciplinas collocauere, non tanquam rem necessariam (nihil enim habet tale) neque tanquam vtilem, vt literæ ad lucrum, & ad rem familiarem, & ad studia, & ad ciuiles actiones complurimas. Videtur quoque figurandi peritia vtilis esse ad iudicandum melius artificum opera. Neque vt gymnastica ad sanitatem & robur: nullum enim horum videmus ex musica fieri. Restat ergo, quod ad degendum in otio, ad quod & apparet eam adhiberi. Quam enim putant degentiam esse ingenuorum hominum, in ea instituunt.

Quapropter Homerus in poëmate suo ita inquit:

Sed quale est vocari ad mensam dpipare paratam.

Deinde nominans quosdam alios subdit:

Et accrescunt citharœdum, qui omnes demulceat. *Et alio loco ait Vlysses:*

Optimam esse degendi rationem, quando lætis hominibus conuiuæ audiunt citharœdum, sedentes per ordinem.

Quod igitur sit disciplina quædam, quam non vt vtilem, neque vt necessariam docendi sunt filij, sed vt liberalem & honestam, manifestum est.

Vtrum autem vna sit numero, an plures, & quænam ista, & quomodo, posterius dicetur. Nunc tantum id præmissum sit, quod apud antiquos habemus testimonium ex his disciplinis, quas diximus: musica enim hoc manifestat.

Ac etiam de vtilibus, quod aliqua addiscere pueros oportet, non modo propter vtilitatem, vt patet in literis, verum etiam propter multas disciplinas alias, quæ per literas addiscunt.

Similiter verò figurandi peritiam, non vt in venundando emendoque vasa non decipiantur, sed potius quia contemplari facit pulchritudinem corporum. Quærere enim vilitatem vbique minimè congruit magnanimis & ingenuis hominibus.

Cum verò manifestum sit, vtrùm moribus, an ratione sit disciplina tradenda, & an circa corpus primò, vel circa mentem, patet ex his, quod adolescentes gymnastica, & pædotribicæ sunt tradendi, quarum

tur

tur etiam pædotribicæ: harum enim hæc quidem qualem quendam facit habitum corporis, hæc autem opera.

n Nunc quidem igitur quæ maximè videntur ciuitatum curare de pueris, hæ quidem athleticum habitum imprimunt, tollentes & speciem & incrementum corporum. Lacedæmonij autem hoc quidem peccato peccauerunt: ferales autem efficiunt pueros, tanquam hoc ad fortitudinem maximè conferens.

o Quamuis neque ad vnam virtutem, neque ad hanc maximè respiciendum facienti curam.

p Siquidem ad hanc, neque hoc adinueniunt. Neque enim in aliis animalibus, neque in gentibus videmus fortitudinem assequentem syluestrissimis, sed magis mitiotibus & leoninis moribus. Multæ autem sunt gentes, quæ ad interficiendum & ad cædendum homines promptè se habent, sicut earum quæ circa Pontum Achæi & Heniochi, & aliæ gentium, non maritimarum hoc quidem similiter his: hæ autem magis, quæ latrocinatiuæ quidem sunt, fortitudine autem non participant.

q Adhuc ipsos Lacedæmones scimus, quandiu quidem ipsi assiduabant labores, * prævalentes aliis. Nunc autè & luctatiuis agonibus & bellicis, deficientes ab aliis. Non enim eo quod iuuenes exercitabant, isto modo differebant, sed eo solum quod ad eos qui non studuerant, conabantur.

r Quare quod bonum, sed non quale ferale oportet præagonizare. Neque enim lupus, neque aliarum ferarum aliqua agonizare vtique aliquod bonum periculum, sed magis vir bonus. Qui autem valde ad hoc remittunt pueros, & qui sine pædagogo necessariorum faciunt, banausos efficiunt, & secundum veritatem ad vnum solum opus vtiles politiæ facientes, & ad hoc deterius aliis, vt ait sermo.

s Oportet autem non ex prioribus operibus iudicare, sed ex iis quæ nunc. Contra agonizantes enim disciplinæ nunc habent, prius autem non habebant.

t Quod quidem igitur vtendum luctatiua, & qualiter vtendum, confessum est. Vsque ad pubescentiam enim leuiora exercitia afferendum, violen-

altera qualem aliquam facit habitudinem corporis, altera operationes.

Nunc autem quæ ciuitates curam habere puerorum maximè videntur, partim athletarum habitudinem inducere student, in quo deformant corpora, ac augmentationem eorum impediunt. Lacones verò in hoc quidem non errant, sed efferatos laboribus reddunt adolescentes, quasi hoc vtile sit maximè ad fortitudinem.

Atqui, vt iam sæpè diximus, neque ad vnam virtutem, neque ad hanc maximè respiciendum est abeo, qui curam facit institutionis.

Et si ad hanc, non tamen id consequuntur. Neque enim in aliis animalibus, atque in gentibus videmus fortitudinem adesse maximè efferatu, sed potius mansuetioribus & leoninis moribus. Multaque sunt gentes, quæ ad cædes hominum, & ad eorum comestionem insultant, vt circa Pontum Achæi & Heniochi: & ex mediterraneis aliæ gentes similiter his vel magis, quæ quidem gentes clanculum per insidias latrocinentur, ad bellica tamen operà nihil valent.

Præterea scimus Lacones, dum ipsi soli exercebantur, præstitisse cæteris, nunc autem esse aliis inferiores. Non enim ob id præstabant, quod iuuenes exercerent, sed quod ipsi exercitati contra non exercitatos pugnarent.

Itaque honestas, ac non feritas est in certaminibus præferenda. Neque enim lupus, neque alia bestia honestum periculum pugnando subiret, sed magis vir bonus. Qui verò adolescentes in hoc nimium tradunt, & in necessariis absque disciplina dimittunt, verè illos sordidos reddunt: ad vnum enim opus reipublicæ vtiles faciunt, & illud ipsum deterius, vt ratio ostendit.

Oportet autem non ex prioribus operibus, sed ex his quæ nunc fiunt, iudicare. Nam nunc quidem illi qui repugnant, disciplinam habent, tunc verò non habebant.

Quod igitur vtendum sit gymnastica, & quomodo vtendum, confessum existat. Vsque enim ad pubertatem leuiores exercitationes sunt adhibendæ, asque victu illo

tum alimentum, & eos qui ad necessitatem labores reiicientes, vt nullum impedimentum sit ad incrementum. Signum enim non paruum, quod possunt hæc instituere: in Olympionicis enim quidem vir duos vel tres inuenitur eosdem vicisse viros & pueros, propter iuuenes inuoluntarios auferre potentiam à necessariis exercitiis.

a Quando autem à pubescentia annis tribus ad alias eruditiones fiunt, tunc congruit & laboribus & siccis alimentis submittere sequentem ætate Simul enim intellectui & corpori laborare non oportet: contrarium enim efficere natus est vterque laborum impediens: qui quidem corporis labor, intellectum: qui autem huius, corpus.

violento, & laboribus coactis, ne corpora crescere impediantur. Signum erit non paruum, quod ita contingat: quia inter eos qui Olympia vicerunt, duo vel tres tantum reperiuntur, qui idem adolescentes & viri, sint victoriam consecuti. Propterea quod per exercitationes pueris adhibitas, sublata sit vis ac robur à violentis laboribus.

Post pubertatem verò, cum annis tribus ad alia perdiscenda intendunt, tunc congruit & laboribus & victu necessario, illos occupare. Nam simul mente & corpore non oportet, cum se inuicem impedire nata sint: labor quidem corporis, mentem: mentis autem, corpus.

CAPVT II.

a Hîc Aristoteles ponit quatuor, quæ erudiendi sunt iuuenes. Et habet tres partes. In prima parte docet quatuor, quæ erudiendi sunt & quæ pertinent ad politicam vitam. In secunda parte, quia vnum illorum fuit musica, reuertitur ad quæstionem de musica, & subtilius pertractat eam, ibi, *De musica autem quædam quidem dubitauimus*, &c. In tertia parte ordinat quæstiones quæ faciendæ sunt de musica, ibi, *Prima autem quæstio est, virtus non ponendum*, &c. In prima parte harum duo facit. Primò enim ostendit quatuor quæ iuuenes instruendi sunt, & qua vtilitate singula instruuntur. In secunda parte determinat modum instructionis, ibi, *Virum autem vna numero vel plures*, &c. Circa primum duo facit. Primò ponit illa quatuor secundum quæ iuuenes sunt instruendi. Secundò ostendit, quòd musica discitur ad deductionem, ibi, *Neutrum enim horum videmus fieri*, &c. Sententia primæ partis est, quod quatuor sunt quæ ad disciplinam politicam oportet eruditi iuuenes, scilicet literas, luctatiuam, & musicam, & quartam quam vocant protractiuam: & has quatuor dicit esse vtiles ad vitam & valde bonas. Et determinat ad quæ sunt singula istorum, & dicit, quòd lucta confert ad fortitudinem: eò quod per luctam membra habilitantur, vt in lucta exercitata proficiant, & fortia sint ad pugnandum. Est enim multiplex lucta, athletica scilicet, gymnastica, & agonistica, palæstrica. Et hæc sunt apud antiquos, & apud nos torneamentales Literarum autem doctrina est maximè, vt in omnibus sint circumspecti, & præcipuè in scientia eloquentiæ & legum, quæ tunc literis tradebantur. Musicam autem quidam posuerunt in disciplinam, eò quod mentes conuertit: quidam autem posuerunt in ludum. Quare autem hæc addiscunt iuuenes illius temporis, ostendit: quia sicut dictum est, vacare in politicis ad felicitatem contemplatiuam, vel etiam finis est non vacationis siue negotiationis. Oportet autem quærere non solum quia vacet, sed etiam quomodo bene vacet: per hoc autem bene vacabit: cum igitur bene vacetur per musicam, non oportet eam ponere, quòd sit ludi gratia: quia sequeretur ex hoc quod humanæ vitæ finis esset ludus: quod valde inconueniens est, cum in septimo probatum sit, quòd vacare sit finis non vacationis: sed ludus, quia requies est, magis introducitur propter non vacationem: non vacans enim laborat, sicut corpus laborat ex humore grauante ipsum. Vnde sicut pharmacia inducitur ad purgandum humorem qui grauat corpus, ita ludus inducitur ad reuelandum laborem quem patitur qui ex non vacatione: & ideò ludus requies quædam est non vacantis: & quia vacatio finis est non vacationis, & felicitas est finis, vacatio magis competit felicitati quam non vacatio: non vacans enim non vacat siue laborat alicuius gratia, quod labotis sui est finis: & propter hoc omnes putant, quòd istæ quatuor scientiæ debeant esse gratia deductionis in vacatione, & non alicuius vtilitatis: & quod eruditiones istæ addiscantur suiipsarum gratia propter delectationem quæ est in eis: & ideò etiam priores musicam ordinauerunt in eruditionem non vt necessariam, quia nihil tale habet: nec ordinauerunt eam vt vtilem ad lucrum sicut literæ discuntur ad pecuniationem, & ad œconomiam, id est, domus dispensatiuam, & ad doctrinam maximè in lucratiuis scientiis, & ad multas alias occasiones politicas. Ex his concludit, quòd musica ad deductionem est inuenta. De protractiua dicit, quod vtilis est ad iudicandum artificum opera: quam enim vocat protractiuam, eo quod malleis producitur & protrahitur, nos vocamus excusoriam artem, quæ fit in vasis pretiosis & gemmis ad speciem anaglyphi in mensis magnificorum. Quia sicut dicit in 4. Ethic. magnifici est diligere thesaurum tam in talibus quam in aliis vtilibus. Vnde illa

illa vales ad diiudicandum vasa ne decipiantur in talibus, & ad delectandum in specie & pulchritudine talium, quia similimum pulchritudini virtutis & felicitatis. Et ad hunc finem iterum non est musica, sed ordinatur in deductione liberorum & heroum. Et hoc probatur per Homerum qui ita poetizauit de musica, quòd scilicet est sicut congaudentibus ad epulas vocatis ad charitatiuam naturam, in qua omnes volunt delectari participatione amicitiæ ad inuicem. Et hoc probat per Vlyssem qui sic dixit, quod hæc optima sit deductio, quando epulantes & gaudentes continuo quando resident audiunt aliquem cantantem cantilenas. Ex omnibus his concludit, quòd musica est disciplina quædam, quam non sicut vtilem eruidendum est filios, neque vt necessariam, sed vt liberalem & honestam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Sunt autem quatuor fere quæ addiscere consueuerunt, supple, iuuenes, literas, præcipuè ad eloquentiam & leges, & luctatiuam, & musicam, & quartam quidam protractiuam, quam nos excusoriam vocamus ad speciem anaglyphi. Et ad quid discantur, subdit, ibi, Tanquam vtiles ad vitam existentes & valde bonas. Et intelligit de vita politica. Luctatiuam, supple, discant iuuenes tanquam conferentem ad fortitudinem. Et de differentiis istius saris dictum est in sententia.

b De musica autem dubitabit vtique aliquis, ad quem finem scilicet sit. Et supponit rationem dubitationis, ibi, Nunc quidem enim vt delectationis gratia plurimi participant ipsa, scilicet in cantilenis & viellis & citharis & aliis similibus musicis instrumentis: alij autem à principio instituerunt eam sicut Pythagoras in disciplina, id est, in genere disciplinæ, propter naturam ipsam quærere, id est, propterea quod natura rationalis quærit eam, quod quidem sæpè dictum est, in septimo scilicet. Et quid quærat subdit. Non solum non vacare rectè, quærit, supple, natura, in actiua scilicet, sed & vacare posse bene, in contemplatiua scilicet. Et dicit quare quærit vacare. Hoc enim principium omnium, supple, est vt finis. Et vt iterum dicamus de ipsa, vacatione scilicet.

c Si (pro quamuis) enim ambo quidem oportet: scilicet quærere, scilicet vacare & non vacare, magis autem eligibile vacare quam non vacatio: & finaliter quærendum quod facientes oportet vacare, & hoc est actus virtutis & felicitatis. Et quia aliqui dixerunt, quòd ludus esset, ideò excludit hoc dicens. Non itaque ludentes. Et ostendit inconueniens quod sequitur, si sic dicatur, ibi, Finem enim necessarium esse vitæ ludum nobis, supple, si sic dicatur. Et subdit: Si autem hoc impossibile, supple, est, quòd scilicet finis humanæ vitæ sit ludus, & magis in non vacationibus vtendum ludis. Et subdit rationem, ibi, Laborans enim indiget requie, ludus autem gratia requies est: non vacare autem accidit cum labore & fatigatione. Propter hoc oportet ludos introducere obseruantem tempus, quando scilicet sit tempus ludendi ad vsum, conuenientem scilicet, tanquam adducentem pharmaciæ gratia, id est, sicut pharmacia, id est, potio adducitur grauato corpore per humorem, eò quod est purgatio laxatiua humoris: ita ludus adducitur non vacanti iam lassato per laborem. Et subdit causam, ibi, Remissio enim talis motus animæ & propter delectationem requies, supple, est: & sic fatigato debetur ludus.

d Vacare autem videtur ipsum habere delectationem & felicitatem & viuere beatè, & ideò, supple, ludo indiget: hoc autem, scilicet delectatio & felicitas & beatè viuere, non vacantibus non existit, sed vacantibus. Exponit rationem, ibi, Non vacans quidem enim non vacat gratia alicuius, finis scilicet, quia aliquem finem intendit propter quem laborat, tanquam non existentis, finis scilicet, quia adhuc finem non est adeptus. Felicitas autem finis est, quam non cum tristitia, sed cum delectatione putant omnes esse: & ideò, supple, ludo non indiget. Hanc verò delectationem, supple, quæ est cum felicitate, non adhuc eandem ponunt, cum felicitate, supple, sed secundum ipsos vnusquisque & secundum habitum suum. Hoc dicit: quia diuersi in diuersis ponebant felicitatem, quidam in voluptate, quidam in diuitiis, quidam in gloria: & sic vnusquisque secundum proprium habitum & votum. Optimus autem secundum optimum, habitum scilicet, & eum qui ab optimis: & illi fuerunt, qui ponebant felicitatem in virtute & ab optimis habitibus virtutum, sicut ipse Aristoteles dixit, quòd felicitas est operatio perfecta non impedita.

e Ex omnibus his concludit subdens, ibi, Quare manifestum, est, supple, quod oportet, &, id est, etiam ad eam quæ in deductione vacationem addiscere quædam & eruditi, &, id est, etiam has eruditiones & has disciplinas esse suiipsorum gratia, non propter aliud scilicet: eas autem, eruditiones scilicet & disciplinas, quæ ad non vacationem, id est, ad laborem actiuæ vitæ, vt necessarias, ad vitam scilicet, & aliorum gratia, id est, propter lucrum & vtilitatem adiuncta, sicut sunt scientiæ lucratiuæ & artes mechanicæ.

f Ex omnibus his concludit subdens, ibi, Propter quod & musicam priores, Philosophi scilicet: & legislatores, in eruditionem ordinauerunt, non vt necessariam, ad vitam scilicet (nihil enim habet tale) neque vt vtilem: sicut literæ: scilicet lucratiuarum scientiarum ad pecuniationem, supple, sunt vtiles, & ad œconomiam, id est, domus dispensationem, & ad doctrinam, & ad multas actiones politicas, quæ scilicet scientia legum diriguntur. Et subdit de protractiua, ibi, Videtur autem, &c. quæ productione malleorum fit & vocatur excusoria. Et dicit. Videtur autem & protractiua vtilis esse ad iudicandum artificum opera melius. Et hæc ponitur inter quatuor: quia talium vasorum splendor ad magnificentiam pertinet, & sic ad virtutem & felicitatem propinquum habet ordinem. Et subdit de luctatiua, ibi, Neque rursum sicut luctatiua est musica ad sanitatem & corroborat ita membra. Secundò, ibi, Neutrum enim horum, &c. ostendit quod discitur ad deductionem & dicit, Neutrum enim horum videmus fieri ex musica, id est, neque vtilitatem protractiuæ, neque vtilitatem luctatiuæ. Et

nota, quòd hæc vocatur excluſoria propriè, & non nili vitioſa tranſlatione protractiua. Concludit ex his propoſitum, ibi, Relinquitur igitur ad deductionem quæ in vacatione, vt bene ſcilicet vacatio ſit, ſupple, eſſe muſica. Et hoc probat ſubdens. Ad quod quidem &, id eſt, etiam videntur producentes ipſam, antiqui ſcilicet qui ordinauerunt eam eſſe in ciuitate. Et ſubdit rationem, ibi, Quam enim putant deductionem eſſe liberorum, non banauſorum, ſupple, in hac ordinant, ſupple, muſicam.

g Et hoc probat per Homerum, ibi, Propter quod quidem Homerus ita poëtizauit: Sed eſt quidem, ſupple, muſica, velut ad epulas vocari, quod congaudeant epulis amici. Et ita dicens, ſupple, Homerus, alteros quoſdam, amicos ſcilicet, qui vocant charitatiuam naturam, id eſt, amicabilem. Quia dicit Ariſtoteles, quòd amicorum eſt conuocari & ſimul conterere totos dies tanquam delectates omnes ſimul ſcilicet eſſe in iucunditate amicos. Ad hoc idem inducit teſtimonium Vlyſſis, ibi, Et in aliis, ſcilicet poëticis ait Vlyſſes, hanc optimam eſſe deductionem, quando gaudentibus epulantes ſi audiant cantantem, id eſt, à cantare cantilenas, reſidentes continuo, id eſt, ſtarim quando reſident ad conuiuium. Et inde venit conſuetudo, quòd magnis viris inuitatis fercula proponuntur cum cantibus & muſicis. Alia litera habet: Gaudentibus hominibus congregati ſuper tecta audiunt philomenam ſedentes deinceps.

h Ex omnibus his concludit propoſitum, ibi, Quod quidem igitur eſt diſciplina quædam, muſica ſcilicet, quam non ſicut vtilem erudiendum filios, neque vt neceſſariam, ſed vt liberalem & honeſtam, manifeſtum eſt.

i Deinde cum dicit, vtrum autem vna numero, &c. determinat modum inſtructionis. Et habet duas partes. In prima oſtendit, quòd pueri debent inſtrui circa puerilia mouendo dubitationem circa eorum eruditionem. In ſecunda reprehendit illos qui aliter inſtruunt, ibi, *Nunc quidem igitur quæ maximè videntur*, &c. Circa primum tria facit. Primò dicit, quòd poſterius tractandum erit, vtrum vnam muſicam vel plures inſtruendi ſunt iuuenes. Secundò dicit, quòd ex præmiſſis iam habemus hoc primum, quòd oportet erudiri pueros circa puerilia, verbi gratia literarũ ſcientiam, quam oportet erudiri pueros, non propter hoc quod in ſeipſa vtilis eſt tãtum, ſed etiam quia vtilis eſt ad multas eruditiones alias, ſicut ad artes quæ literatoriè ſunt traditæ. Et ſimiliter protractiuam, quæ excluſoria dicitur vero nomine, non oportet docere pueros tantum vt ſint inſeducibiles circa venditionem vaſorum & emptionem, ſed potius vt pulchritudinis corporalis quæ eſt in ſpecie anaglyphi ſint contemplatores: quia magnanimi & etiam magnifici, qui propinquiſſimus eſt beato & felici, nihil eſt facere gratia vtilitatis, ſed gratia pulchritudinis & honoris. Tertiò mouet dubium vtrum erudiendi ſint conſuetudine ſecundum rationem, aut prius ſecundum corpus, aut ſecundùm intellectum. Et terminat ſtatim illud dubium, dicens, quòd primò erudiendi ſunt ad luctatiuam ſecundum ætatem conſuetudine: quia illa, ſicut antè dictum eſt, bonum habitum facit corporis. Deinde tradendi ſunt pædagogis qui ſecundum pædoctrinam ſcientiam bonum faciunt eis habitum animæ, erudientes eos ad diſciplinam. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Vtrum autem vna numero, ſcilicet muſica vel plures, qualiter, ſupple, ſint plures, poſterius dicendum, de ipſis, ſupple, eſt in ſequenti & in tertio capitulo. Nunc autem tantum nobis eſſe præmium factum eſt. Præmium dicit: quia inquiſitionis inuenta ſcientia præmium. Et hoc eſt, quod ſequitur. Quod ab antiquis habemus quoddam teſtimonium, Homero ſcilicet, & Vlyſſe, quos paulò antè induxit, ex præmiſſis erudimentis, quæ ſcilicet quatuor eſſe diximus: muſica enim hoc facit euidens.

k Et ſubdit quid, ibi, Adhuc autem & quod oportet vtilium quædam erudiri pueros, non ſolum propter id quod vtile (quia hoc eſſet mercenarium) puta literarum eruditionem, ſed &, id eſt, etiam propterea quod per ipſas conuenit fieri multas eruditiones alias, ſupple, quæ per ſe deſiderabiles ſunt & liberales.

l Et dat exemplum de protractiua, ibi, Similiter autem & protractiuam, non vt in ipſis venalibus non peccent, ſed ſint inſeductibiles ad eam quæ vaſorum emptionem & venditionem, hoc enim eſſet mercenarium, aut (pro ſed) magis quia facit ſpeculatiuum eius, quæ circa corpora pulchritudinis: hoc enim eſt liberale & magnificum. Et hoc eſt quod ſequitur. Quærere autem vbique quod vtile, maximè congruit magnanimis & liberis. Et cauſa eſt: quia hoc eſt ſeruile & mercenarium.

m Deinde ſubdit mouens dubium, qualiter inſtruendi ſunt, ibi, Quoniam autem manifeſtum hoc, ſupple, eſt, vtrum conſuetudinibus erudiendum vel ratione, ſupple, quærendum eſt, & circa corpus prius, aut circa intellectum. Et hanc quæſtionem dicit eſſe determinandam ex præhabitis, ibi, Palam ex his, ſupple, quæ dicta ſunt in antè habitis iſtius libri octaui, quod tradendum pueros luctatiuæ, ſupple, primo, quæ ætas vocatur dentium plantatiua tam in dentibus qui vocantur inciſores, quam in iis qui vocantur molares. Hæc enim ætas humidis conualeſcit. Et ideò in regimine puerorum ab Auicenna prohibetur pueris, ne bibant aquam glacialem: quia ex hoc propter læſuram neruorum incurrunt dentium dolorem. Prohibetur etiam ne permittantur maſticare dura, ſicut lignum, & oſſa: quia ex hoc euaporat materia dentium, & accipiunt dentes debiles. Sic ergo primò inſtruuntur ſecundum luctatiuam. Traduntur etiam pædotribicæ ad mores, hoc eſt, diſciplinæ pædagogorum. Et ſubdit cauſam, ibi, Harum enim hæc, luctatiua ſcilicet, quidem qualem quendam facit habitum corporis, bonum ſcilicet & robuſtum. Hæc autem, pædotribica ſcilicet, opera, id eſt, mores.

n Deinde cum dicit, Nunc quidem igitur quæ maximè, &c. reprehendit eos qui ad feralia & ferocia inſtruunt pueros, oſtendens quòd in tali vtile non eſt ad fortitudinem ad quam putabant hoc vtile eſſe: fortitudo enim quæ vera eſt & ciuilis, magis contingit mitibus & lenibus quam ferocibus & ſylueſtribus. Et hoc probat

probat per quaſdam gentes habitantes circa Pontum, quæ docebãt pueros ad interficiendum & cædendum homines, prompte ſe habere, quæ latrocinantes gentes ſunt & minimè participantes fortitudine vera. Probat etiam hoc per ipſos Lacedæmonios, qui hoc peccato maximè peccauerunt: qui cum primò ſtuderent ad virtutem, multis fortiores erant: & cum poſteà ſtuderent ad ferocitatem, deficiebant, nec præualere poterant, niſi tantum iis luctatiuis, qui non erant exercitati ad bellum. Ex omnibus his concludit, quòd non oportet pueros exercitare ad feralia, ſed ad virtutes: quia qui exercent, non ad vſum militarem ſcilicet, fortitudinem, & hoc male & ſecundum veritatem faciunt pueros banauſos & non virtuoſos. Hæc eſt tota ſententia vſque, ibi, Quod quidem igitur vtendum, &c. Litera ſic ordinatur. Nunc quidem igitur quæ maximè videntur ciuitatum curare de pueris, hæ quidem athleticum habitum imprimunt. Docent enim pueros athleticarum pugnas, quæ valde difficiles ſunt & vincentes ſenetitudinem puerorum. Vnde ſequitur. Tollentes & ſpeciem & incrementum corporum: quia per difficultatem athleticæ pugnæ & pondus etiam armorum inclinantur & deformantur: & incrementum impeditur, quia euaporatur humidum nutrimentale, quod incrementum dare debuerat. Et ſubdit qualiter Lacedæmonij hoc peccato peccauerunt, ibi, Lacedæmonij autem hoc quidem peccato peccauerunt. Ferales autem efficiunt pueros, in laboribus pugnarum ſcilicet, tanquam hoc ad fortitudinem maximè conferens.

o Et hoc reprehendit ſubdens. Quamuis, ſicut dictum eſt ſæpè, neque ad vnam virtutem, neque ad hanc, feralem ſcilicet fortitudinem, maximè reſpiciendum facienti curam, ſupple, ſit puerorum.

p Et ſubdit cauſam, ibi, Siquidem ad hanc, feralem ſcilicet fortitudinem, neque hoc adinueniunt, quæ ſcilicet fortitudinis vera ſunt. Et hoc probat ſubdens. Neque enim in aliis animalibus, neque in gentibus videmus fortitudinem, veram ſcilicet, aſſequentem ſylueſtriſſimis, ſed magis mitioribus & leoninis moribus. Vnde domeſtici canes lupos ſylueſtres vincunt. Et Ariſtoteles dicit in libro de animalibus, quòd ad Aquilonem in humidis terris ſunt quidam canes magni valde qui leones vincunt, & etiam dedignantur ſi ad aliquid admittantur quod minus fortitudine leonis eſt, ita quod cum talibus pugnare nolunt. Et ſubdit exemplum de talibus gentibus quæ ſtudent feritati, ibi, Multæ autem ſunt gentes, quæ ad interficiendum & ad cædendum homines prompte ſe habent, ſicut earum, ſcilicet gentium, quæ circa Pontum, inſulam ſcilicet, Achæi & Heniochi (nomina ſunt gentium feraliter viuentium) & aliæ gentium, id eſt, de numero gentium, non matinarum, ſed in campeſtribus habitantium, ſupple, hoc quidem ſimiliter his, ſupple, ſunt ferales. Hæ autem, ſupple, gentes, magis quæ latrocinatiuæ quidem ſunt, fortitudine autem non participant, vera ſcilicet. Et ideo talis eruditio puerorum non prodeſt ad fortitudinem.

q Et ſubdit probans hoc idem per ipſos Lacedæmonas, ibi, Adhuc ipſos Lacedæmones ſcimus quandiu quidem ipſi aſſiduabant labores, politicos ſcilicet, ad opera virtutum præualentes aliis, ſupple, fuiſſe. Nunc autem & lucratiuis agonibus & bellicis, ſupple, intendentes, deficientes ab aliis, ſupple, ſunt. Et dicit cauſam, ibi, Non enim eò quod iuuenes exercitabant, iſto modo differebant, ad bella ſcilicet, vt ideò ſcilicet eſſent victores, ſed eo ſolum quod ad eos qui non ſtuduerant, ſupple, bellicis, conabantur. Vnde & victores erant, quod non erat ex ipſorum fortitudine, ſed ex inertia aliorum.

r Ex omnibus his concludit propoſitum, ibi, Quare quod bonum, ſed non quod ferale oportet prægonizare, ſupple, pueros. Et hoc confirmat per rationem, ibi, Neque enim lupus, neque aliarum ferarum aliqua agonizaret vtique aliquod bonum periculum, ſed magis vir bonus. Intendit dicere, quòd ferarum non eſt ſubintrare ſe periculis gratia boni, ſed hoc eſt viri boni tantum. Deinde oſtendit nocumenta quæ ex hoc prouenirent, quando ſcilicet pueri ad feralia inſtruuntur, cum dicit. Qui autem valde ad hæc, ſcilicet feralia, remittunt pueros, & qui ſine pædagogo neceſſariorum, ſupple, ad ciuilem vitam, & illi ſunt qui ſine omni inſtitutione permittunt eos vagari inertes, banauſos efficiunt, pueros, ſupple, & ſecundum veritatem ad vnum ſolum opus vtiles politiæ facientes. Et hoc opus eſt feralis fortitudo inuadendi hoſtes: hoc enim vtile eſt in pugnis contra hoſtes: & ad hoc, ſcilicet opus inuadendi hoſtes, deterius aliis, ſupple, inſtruunt pueros, vt ait ſermo, communiter ſcilicet loquentium: quia magis valet inire bellum cum ratione, quam cum ferocitate. Et hoc eſt quod ſequitur.

s Oportet autem non ex prioribus operibus iudicare, in aggreſſu belli ſcilicet, ſed ex his quæ nunc, ſupple, in præſenti inſtant. Et ponit rationes, ibi, Contra agonizantes enim diſciplinæ nunc habent: prius autem non habebant. Et illas diſciplinas, qualiter ſcilicet inuadendi ſunt hoſtes, tam in bello equeſtri, quam nauali, optimè deſcribit Vegetius in lib. de re militari.

t Ex omnibus his concludit ordinem inſtruendi pueros ſecundum gradus ætatis, ibi, Quos quidem vtendum eſt inſtructione, ſupple, puerorum luctatiua, & qualiter vtendum, confeſſum eſt, ab omnibus, ſupple. Vſque ad puberſcentiam enim, quæ eſt in decimoquarto anno, leuiora exercitia afferendum, pueris ſcilicet, violentum alimentum, ſufficiens ſcilicet, & eos qui ad neceſſitatem labores reiicientes. Et ſubdit cauſam. Vt nullum impedimentum ſit ad incrementum. Et cauſa horum dicta eſt, quod ſcilicet immoderato labore impeditur incrementum corporis & virtutis. Et probat hoc per ſignum, ibi, Signum enim non paruum, ſupple, eſt, quod poſſint hoc inſtituere: in Olympionicis enim (Olympia ſunt ludi, in quibus exercebantur ad pugnam iuuenes, in Olympo monte primitus inſtituti, propter quod Olympia dicuntur) quidam vir, inſtructus ſcilicet, duos vel tres inuenitur eoſdem viciſſe viros & pueros, propter iuuenes inuoluntarios

auferre

auferre potentiam a neceſſariis exercitiis, id eſt, in Olimpicis ludis luctatiuis vnus vir vicit tres vel duos, propter hoc quòd cum eſſent iuuenes inuoluntarij ad exercitia, per immoderata exercitia & neceſſaria quæ facere cogebantur, ablata eſt potentia & virtus naturalis, ita quod tres vel duo vni reſiſtere non poterant.

x Et ſupponit de ætate poſt pubeſcentiam quando duriora alimenta miniſtranda ſunt, ibi, Quando autem à pubeſcentia annis tribus, ſupple, profecerunt vſque ad decimum octauum annum, ad alias eruditiones fiunt, ſupple, habiles, tunc congruit & laboribus & ſiccis alimentis ſubmittere ſequentem ætatem: quia ſicco alimento dureſcunt membra & habilia efficiuntur ad fortiores labores. Et ponit rationem, ibi, Simul enim intellectui & corpori laborare non oportet. Et ſupponit cauſam, ibi, Contrarium enim efficere natus eſt vterque laborum, ſcilicet iſtorum impediens: qui quidem corporis labor, intellectum: qui autem huius, ſcilicet intellectus, corpus. Labor enim intellectus quærit mollitiem corporis. Vnde Ariſtoteles in ſecundo de anima. Molles carne bene dicimus aptos mente. Labor enim corporis duritiam carnis quærit & membrorum: & ideò iſta efficiunt contraria in homine.

CAPVT III.

De muſica pulchra diſceptatio, & quo pacto ea imbuendi ſint adoleſcentes.

a DE muſica autem quædam quidem dubitauimus ratione & prius, bene autem habet & nunc reſumentes ipſa producere, vt ſicut aditus fiat rationibus, quas vtique aliquis dicet enuntians de ipſa.

b Neque enim quam potentiam habet, facile de ipſa diſcutere, neque cuius gratia oportet participare ipſa, vtrum ludi gratia, & requiei, ſicut ſomno & ebrietate. Hæc enim ſecundum ſe quidem, neque ſtudioſorum ſunt, ſed delectabilia ſimulque ſolicitudinem ceſſare faciunt, vt ait Euripides. Propter quod & ordinant ipſam, & vtuntur iis omnibus, ſimiliter vino, ebrietate, & muſica: ponunt autem & ſaltationem in iis. Aut magis ad virtutem tendere ſecundum aliquid æſtimandum muſicam, tanquam potentem, ſicut exercitatiua quale aliquod corpus efficere, & muſicam morem qualem quendam facere, aſſueſcentem gaudere rectè, ad deductionem autem aliquid confert & ad prudentiam: etenim hoc tertium ponendum dictorum.

c Quod quidem igitur oportet iuuenes non ludi gratia erudire, non immaneſtum: non enim ludunt addiſcentes, cum triſtitia enim addiſcere.

d At verò neque in deductionem pueris & talibus ætatibus congruit attribuere: neque enim imperfecto conuenit finis.

e Sed fortè vtique videbitur puerorum ſtudium ludi gratia eſſe viris factis & perfectis. Sed ſi hoc eſt tale, cuius vtique gratia oportet addiſcere ipſos, ſed non ſicut Reges Perſarum & Medorum per alios facientes ipſum tranſumere delectationem & eruditionem?

CAPVT III.

DE muſica verò dubia quædam poſuimus antea, & nunc rectum erit illa reſumere, vt tanquam conſentanea fiat rationibus, quas quid de ea dicens oſtendat.

Neque enim facile eſt demonſtrare, quam potentiam habeat, neque cuius gratia illam adipiſci oportet, vtrum ſolatij cauſa, & requiei, quemadmodum ſomnus & potus. Nam hæc per ſeipſa non ſunt honeſta, ſed iocunda, & ſimul ceſſare curas faciunt, vt inquit Euripides. Quapropter inſtituunt in illa, & vtuntur cunctis iſtis ſimiliter, ſomno, & potu, & muſica: in his quoque ſaltationem poſuerunt. An magis putandum eſt ad virtutem tendere muſicam, vt potentem, quemadmodum gymnaſtica tale aliquod corpus reddit, ſic & muſica talem aliquem morem efficere aſſueſcientem poſſe rectè latari, an ad degendi rationem aliquid confert & ad prudentiam: nam hoc tertium ponendum eſt ex his quæ dicuntur.

Quod igitur oporteat pueros non ſolatij gratia diſcere, manifeſtum eſt: non enim ſolantur diſcentes, nam cum labore eſt diſciplina.

Atqui nec degendi rationem pueris, neque illi ætati congruit attribuere: nulli enim imperfecto competit perfectio.

Sed forſan videtur puerorum ſtudium ſolatij eſſe gratia viris factis & perfectis. Quod ſi hoc tale eſt, cuius gratia oportet ipſos addiſcere, ac non potius inſtar Perſarum Medorumque regum per alios idem facientes voluptatis ac diſciplinæ participes fieri? Etenim neceſſe eſt melius perfici

Etenim

Etenim neceſſarium melius efficere opus eos qui hoc ipſum fecerunt & artem iis, qui tanto tempore curauerunt, quantum ad addiſcere ſolum. Si autem alia oportet celebrare ipſos, & circa negotium pulmentorum ipſos oportebit præparare: ſed inconueniens.

f Eandem autem dubitationem habet, & ſi poteſt mores meliores facere. Hoc enim quid oportet addiſcere ipſos, ſed non alios audientes rectéque gaudere & poſſe iudicare, ſicut Lacedæmonij: illi enim non addiſcentes, tamen poſſunt iudicare rectè, vt aiunt, bonas & non bonas melodiarum.

g Eadem autem ratio vtique & ſi ad bonam diurnationem & deductionem liberalem vtendum ipſa, quid oportet addiſcere ipſos, ſed non aliis vtentibus frui?

h Conſiderare autem licet æſtimationem quam habemus de Diis. Non enim Iupiter ipſe cantat & citharizat poëtis, ſed etiam banauſos vocamus tales, & agere non viri, ſed inebriati aut ludentis. Sed fortè de iis quidem poſterius conſiderandum.

CAPVT III.

a DEinde cum dicit, De muſica autem quædam quidem dubitauimus, &c. redit ad quæſtionem de muſica, de qua prius dubitatum eſt. Et quærit, vtrum tantum ludi gratia ſit, vel ordinetur aliquo modo ad virtutem. Et circa hoc duo facit. Primò determinat quam potentiam habeat, & quo fine ſit eruditio muſicæ. Secundo adducit dubitationẽ, ſi poteſt meliores mores facere, ibi, *Tandem autem dubitationem habet*, &c. In prima parte tria dicit. Primò, quòd quæſtio de muſica reſumenda, ſupple, producatur rationibus & determinetur. Et oſtendit neceſſitatem reſumptionis, quia per ea quæ dicta ſunt, non eſt ſatis determinatum de potentia & fine ipſius. Secundò recitat opiniones Euripidis & quorundam aliorum qui vtebantur muſica, ſimiliter vino & ebrietate: & in idem ponebant etiam ſaltationem & exercitatiuam: quia ſicut vinum & ebrietas mutant corpus & quale faciunt, ita muſica morem: quia facit aſſueſcere gaudere rectè ad deductionem & ad prudentiam. Tertiò oſtendit, quòd non eſt ad ludum: quia ludus conuenit ei qui eſt cum triſtitia: & hoc non conuenit muſicæ, quæ vult eſſe cum iucunditate: & ideò muſica non eſt ludus, niſi ſicut puerorum ludus videtur viris factis & ſenibus & ſapientibus. Si autem diceretur, quòd propter hoc oportet addiſcere iuuenes muſicam: quia poſtea debent reſumere delectationem ab ipſa, hoc nihil eſt: quia Reges Perſarum & Medorum nunquam

ab his qui hoc opus ſuum fecerunt & artem, quam ab his qui tanto ſolum tempore in eo laborauerunt, quanto addiſcunt. Quod ſi oportet in his eos laborare, ſimiliter & circa epularum apparatum oportebit vtique eos addiſcere, quod eſt abſurdum.

Eadem quoque dubitatio cadit, ſi poſſit mores facere meliores. Quid enim opus eſt, eos hæc addiſcere, ac non ex aliis audientes rectè lætari, & iudicare poſſe, quemadmodum Lacones: illi enim quanquam non didicerint, poſſunt tamen rectè iudicare, vt aiunt, quæ ſit bona, vel non bona melodia.

Eademque ratio foret ad ſolatium, & ad rationem degendi otij, libero homine dignam, quid enim oportet eos diſcere, ac non aliis vtentibus frui?

Conſiderare hoc licet ex opinione, quam habemus de aliis. Non enim Iupiter cantat, aut citharam pulſat ſecundum poëtas, imo illos, qui talia faciunt, appellamus viles, & opus illud non viri, neque ſobrij, ſed iocantis. At enim de his poſtea erit conſiderandum.

diſcunt muſicam, & tamen delectationem habent ex muſicis per alios factis, ſcilicet cantores, vielatores, & huiuſmodi: & ideò non oportet propter hoc iuuenes diſcere muſicam. Si autem diceretur, quòd propter vſum muſicæ & delectationem deberent addiſcere, tunc à ſimili oporteret concedere, quòd propter vſum pulmentorum deberent etiam diſcere artem pulmentariam, quæ tota banauſa eſt & non liberalis, ſicut ſæpè in antè habitis dictum eſt. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. De muſica autem quædam quidem dubitauimus ratione, id eſt, rationabiliter, & prius, in anteriori ſcilicet parte capituli: bene autem habet & nunc reſumentes de ipſa, vt ſic aditus fiat rationibus, quæ ſcilicet adhuc inducendæ ſunt de ipſa. Et hoc eſt quod ſequitur. Quas vtique aliquis dicet enuntians de ipſa.

b Neque enim, ſupple, per præcedentes rationes, quam potentiam facile de ipſa diſcutere, ſupple, eſt, neque cuius gratia oportet participare ipſa, vtrum ſcilicet ludi gratia, & requiei, ſicut ſomno, & ebrietate, ſupple, participamus. Sicut enim dicit Ariſtoteles in lib. de ſomno & vigilia, videre & audire & aliis ſenſibilibus virtutibus vti, laborare eſt, ſicut omnes ſermones phyſici teſtantur. Propter quod vtimur ſomno, vt quieſcant: quia ſomnus eſt quies animalium virtutum cum intenſione naturalium. Vinum autem & ebrietas bonæ diſpoſitionis facit hominem, quando non immoderatè ſumitur, & mœrentes & triſtes erigit & lærificat, & ideò dicitur Prou. 31. Date ſiceram mœrentibus, & vinum iis qui amaro

amaro sunt animo: bibant & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur amplius. Ebrietas autem vocatur hic, non quæ excedit bream, id est, mensuram, quia oppilat & opprimit & inducit insaniam: sed vinum bibulum de briante dicitur hic ebrietas. Est autem brians, vt dicit B. August. scyphus proportiatus homini ad bibendum. Et hoc est quod subdit, ibi, Hæc enim secundum se quidem neque studiosorum, id est, de numero laudabilium, sed delectabilia, supple, sunt simul qui sollicitudinem cessare faciant, vt ait Euripedes, poëta scilicet. Et inducit opiniones, ibi, Propter quod & ordinant ipsam, scilicet poëtæ, & vtuntur his omnibus, similiter vino, & ebrietate, & musica, vt scilicet hæc eandem habeant potentiam, & eius finis sicut gratia. Et addit. Ponunt autem & saltationem in his. Saltationem vocat tripudium in choreis & saltibus, quando sicut dicit Pythagoras in lib. de Tripudio, gesticulatione corporis exprimuntur modulationes musicæ. Aut magis ad virtutem tandem, id est, finaliter, secundum aliquid æstimant hanc musicam, supple esse. Et dicit in quo. Tanquam potentem, sicut executiua quale aliquid corpus efficere, & musicam morem qualem quendam facere, id est, sicut exercitatiua ad bonam qualitatem conuertit corpus, eò quod per motum euentat ipsum à superfluis fumis & humoribus & pigritia: ita musica conuertit ad bonum morem assuescentem, in musicis scilicet, gaudere rectè. Et subdit in quo, ibi, Ad deductionem autem aliquid confert (deductio enim est audire musicam) & ad prudentiam: quia per modulationem musicorum cognoscitur etiam modulata compositio naturalium, ad quam compositus est mundus. Et ideò Augustinus in lib. de musica, loquitur de musica naturali, & antiqui omnes Stoici & Epicurei mirabilem harmoniam esse dixerunt in concentu motuum cœlorum: quod tamen in lib. de cœlo & mundo reprobat Aristoteles: eò quod corpus cœleste non est susceptiuum peregrinarum impressionum: sonus autem fit ex impressione peregrina facta in aëre ex percussione ad solidum planum. Et subdit, quòd valet ad prudentiam hoc modo, ibi, Et enim hoc tertium ponendum dictorum, ad quæ scilicet valet musica. Et sic valet ad tria, scilicet ad requiem, sollicitudinem tollendam, & ad prudentiam.

c Ex hoc concludit propositum, ibi, Quod quidem igitur oportet iuuenes non ludi gratia erudire, musicam, supple, non immanifestum, supple, est. Et ad hoc inducit etiam alias rationes, ibi, Non enim ludunt addiscentes, supple, si discunt musicam iuuenes. Et ponit rationem, ibi, Cum tristitia enim addiscere, facta scilicet ex labore.

d At verò neque in deductionem pueris, & talibus ætatibus congruit attribuere: aeque enim imperfecto conuenit finis, qui scilicet est ludus, sicut in antè habitis dictum est, musica autem conuenit gaudentibus & conuiuiis.

e Sed quia aliquis posset dicere, quòd studia puerorum ludi quidam sunt, musica autem studium puerorum est, & ideò ludus, excipit hoc dicens, ibi, Sed forte vtique videtur puerorum studium ludi gratia esse viris factis & perfectis, & sic musica videtur esse ludus. Et ostendit, quòd hoc non est verum: quia secundum hoc non oportet eos addiscere musicam, sed audire solum. Et hoc est. Sed si hoc est tale, cuius vtique gratia oportet addiscere ipsos, sad non sicut Reges Persarum & Medorum per alios facientes ipsum, opus scilicet, sicut per histriones & cantores transumere delectationem, scilicet in auditu, & eruditionem? Etenim necessarium melius efficere opus eos qui hoc ipsum fecerunt, per vsum scilicet, & artem iis qui tanto tempore curauerunt quantum ad addiscere solum, supple, exigitur, id est, si tantum propter delectationem auditus deberent instrui in musicis, tunc melius audirent à peritis in musica, quam quòd addiscerent vt ipsi per se musicam facerent. Et hoc probat subdens. Si autem talia oportet elaborare ipsos, vt scilicet discant musicam, vt scilicet aliquando fruantur delectatione musicorum, & id est, etiam circa negotium pulmentorum ipsos oportebit præparare, & artem præparandi discere, vt scilicet aliquando fruantur pulmentis: sed inconueniens, supple, est: quia illa ars coquinandi banausa, quam scilicet non oportet addiscere liberos.

f Deinde cum dicit, Eandem autem dubitationem habet, &c. similem dubitationem adducit contra eos qui dixerunt, quòd musica corrigit mores & componit. Si enim ad hunc finem est musica, tunc sequitur idem quod prius: quia tunc non oportet addiscere musicam, sed audire tantum: sicut etiam dicunt Lacedæmonij, quòd sine doctrina & actu musicè sciant modulationes melodiarum distinguere & bonarum & malarum: & secundum hoc tunc non oportet, quòd iuuenes docerentur musicam, sed audirent eam solum, & auditum referrent ad bonam diurnationem & deductionem liberalem. Et vocatur diurnatio passus vitæ diurnus, siue transitus spatij vnius dici. Ad hoc idem inducit aliam rationem: quia si referamus ista ad Deos, dicimus quòd Iupiter non citharizat, sed alij Dij coram ipso inferiores eo: sicut etiam in Apoc. describit Beatus Ioannes, quòd coram throno Sancti sunt & Angeli habentes citharas & phialas coram Deo cantantes. Vnde etiam Reges Persarum non citharizant, nec vsum habent musicorum inter se, sed alij coram eis pro mercede. Propter quod etiam banausi sunt isti & non liberales. Et talia agere dicimus non esse viri virtuosi & liberi, sed inebriati aut ludentis, quales sunt histriones. De his tamen dicit posterius esse considerandum, vltimo scilicet capitulo, vbi scilicet loquitur de diuersitate harmoniarum. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur, Eandem autem dubitationem habet & si potest mores meliores facere: hoc enim ab antiquo dictum est & secundum leges gentium & secundum legem Domini 2. Reg. 6. Dauid & alij canebant cithara & musicis coram arca Domini, & saltabant, modulamina musicorum saltibus & gestibus corporis exprimentes. Et similiter fiebat coram Regibus Persarum & Medorum inclyris. Similiter in 1. Reg. 14. Cum spiritus malus exagitaret Saül, Dauid tangente citharam melius habebat. Pythagoras etiam qui hoc adinuenit post cœnam quando recumbendum erat, præcepit mollius tangi citharam vt quietaret anima phantasmata nocturna, quæ in somnis possunt occurrere,

occurrere, vt dicit Hieronymus. Et hoc est quod tangit hic & obiicit ibi, Hoc enim, scilicet musicam quid, id est, ad quid, oportet addiscere ipsos, iuuenes scilicet, sed non alios audientes rectèque gaudere & posse iudicare: hoc enim sufficit ad hoc etiam si per se ipsi musicam non cantent, sicut Lacedæmonij: illi enim non addiscentes, supple, musicam, tamen possunt iudicare rectè, vt aiunt, bonas & non bonas melodiarum.

g Eadem autem ratio, supple, est, vtique & si ad bonam diurnationem, supple, valet musica, & deductionem liberalem vtendum ipsa, supple, est, quid oportet addiscere ipsos, scilicet iuuenes, supple, secundum hoc, sed non aliis vtentibus frui, sicut nunc videmus, quòd homines fruuntur musicis audientes, & non opere exercentes.

h Et addit adhuc aliam rationem, ibi, Considerare autem licet æstimationem quam habemus de Diis: non enim Iupiter ipse cantat & citharizat poëtis, sed & banausos vocamus tales, supple, qui faciunt hoc: qui mercede adducti faciunt & agere, tale quid opus scilicet, banausum, non viri, supple, est, sed inebriati, & ludentis. Et hoc non est heroum & liberorum, sed banausorum. Et dicit inebriati: quia musica præcipue dulcis est in conuiuio vini. Vnde Eccles. 49. Memoria Iosiæ. Et post. In omni ore quasi mel in dulci memoria eius, & vt musica in conuiuio vini. Sed forte de his quidem posterius considerandum, supple, est.

CAPVT IV.

Vtrum musica sit disciplina, & quid ad virtutem & ad animam conferat.

a PRima autem quæstio est, vtrum non ponendum in disciplinam musicam, & quid potest dubitatorum trium, vtrum disciplinam, aut ludum, aut deductionem. Rationabiliter autem in omnia ordinatur & videtur participare. Ludus enim gratia requiei est, requiem autem necessarium delectabilem esse, eius enim, quæ per labores tristitiæ, medicina quædam. Et deductionem confesse oportet solum habere quod bonum, sed & delectationem: felicitari enim ex ambobus iis est. Musicam autem omnes esse dicimus delectabilissimorum, & nudam existentem, & cum melodia. Ait enim & Musæus esse hominibus delectabilissimum cantare. Propter quod in conuentus & deductiones rationabiliter assumunt ipsam, tanquam potentem lætificare. Quare & hinc existimabit vtique aliquis oportere eruditi iuniores. Et quæcunque enim innocua delectabilium, non solum congruunt ad finem, sed ad requiem.

b Quoniam autem in fine quidem accidit hominibus rarò fieri, sæpè autem requiescunt, & vtuntur ludis, non quantum ad plus, sed & propter delectationem, vtile vtique erit requiescere in delectationibus, quæ ab ipsa. Accidit autem hominibus facere ludos, finem: habet enim forte delectationem quandam & finis, sed non quamcunque. Quærentes autem hanc, accipiunt vt hanc illam, propterea quod finis actionum habet similitudinem quandam. Finis enim nullius gratia futurorum est eligibilis, & tales delectationum nullius gratia futurorum sunt, sed factorum, laborum & tristitiæ. Propter quam quidem igitur causam quærunt

CAPVT IV.

PRima verò quæstio est, vtrum musica sit in ioco reponenda vel non, & quid potest efficere de his tribus in dubitatione propositis, vtrum disciplinam an solatium, an rationem otij degendi. Rationabiliter quidem ad omnia instituitur, & videtur omnium particeps. Nam & iocus gratia requietis est, at requietem necesse est esse iucundam, est enim medicina molestia ex labores quæ per labores suscipitur. Et ratio otij non solum honestatem habere debet, verum etiam voluptatem: felicitas enim ex ambobus istis est. Musicam verò omnes fatentur esse ex iucundissimis, siue nuda sit, siue cum modulatione. Inquit profectò & Musæus, carmen dulcissimam rem esse mortalibus. Quapropter & ad cœtus familiarium, & ad vitam in otio degendam, rationabiliter illam recipiunt, vt potentem letitiam afferre. Vnde & ex hoc quis intelligat illam pueris esse perdiscendam. Quæcunque enim iucunda sunt, atque eadem innocua, non solum congruunt ad finem, verum etiam ad cessationem.

Cum verò contingat hominibus perraro esse in fine, persæpè autem cessent, & vtantur iocis, non ob aliud modo, sed etiam ob delectationem, vtile foret requiescere in his, quæ ab illa proueniunt, voluptatibus. Contingit autem hominibus fecisse iocos, finem: cum & habeat fortasse finis voluptatem quandam, sed non quamcunque. Quærentes verò istam, accipiunt hanc pro illa, ex eo quod cum fine agendi similitudinem habet. Nam finis gratia nullius futuri expetitur, & tales voluptates nullius futuri gratia, sed gratia eorum quæ antecesserunt, laborum scilicet & molestiarum. Per quam igitur causam quærunt felicitatem fieri per huiusmodi voluptates, hanc vtique aliquis rationabiliter existimet causam.

felicitatem fieri per has delectationes, hanc meritò vtique quis existimabit causam.

c De eo autem quod est communicare musica, non propter hanc solam, sed neque propterea quod vtilis est ad requies, vt videtur, non solum, sed quærendum, ne forte hoc quidem accidat. Honorabilior est autem natura ipsius, quam secundum dictam opportunitatem, & oportet non solum communi delectatione participare ab ipsa, cuius habent sensum omnes: habet enim musica delectationem naturalem, propter quod omnibus ætatibus, & omnibus moribus vsus ipsius est amicus.

De communione autem musicæ, non per hæc solum, sed etiam quia vtilis sit ad cessationes, vt videtur, nec per eas modo, sed insuper quærendum, num aliquando aliud ex ea proueniat. Pretiosior quidem natura eius est, quam secundum eum vsum, de quo supra dicitur: & oportet non solum ab ipsa voluptatem capere, quam percipiunt omnes secundum sensum: habet enim musica naturalem voluptatem, per quam illius vsus cunctis ætatibus, cunctisque moribus est aceptus.

d Sed videre, si qua & ad morem confert & ad animam: hoc autem vtique erit palam, si quales quidam moribus sumus per ipsam.

Sed videre, si quo modo ad mores extenditur & ad animum: id autem patebit, si aliquando tales aliqui secundum mores per illam efficiamur.

e At verò quod efficiamur quales quidam, manifestum per multa quidem & altera, non minime autem & per melodias Olympi: hæ enim confesse faciunt animas raptas: raptus autem eius, qui circam ammam, moris passio est.

Atqui quod efficiamur, per Olympi modulationem manifestum est: ea namque abstrahit animam, & quodammodo rapit: raptus verò & abstractus animæ circa morem affectio est.

f Adhuc autem audientes mutationum fiunt omnes compatientes, & sine rythmis & melodiis ipsis.

Præterea audientes, repræsentatationes omnes afficiuntur, etiam sine melodiis, & versibus.

g Quoniam autem accidit musicam esse delectabilium, virtutem autem circa gaudere rectè, & amare, & odisse, palam quod oportet addiscere & assuefieri nihil ita vt iudicare rectè, & gaudere decentibus moribus; & bonis actionibus..

Cum verò contigerit musicam esse delectabilium, virtutem autem esse circa lætandum rectè, & amare, & odisse, oportet profectò addiscere, & assuefieri ad nullam rem adeò vt ad iudicandum rectè, & ad gaudendum mansuetis moribus, & laudabilibus operibus.

h Sunt autem similitudines maximè penes veras naturas, in rythmis & melodiis iræ, & mansuetudinis, adhuc autem fortitudinis, & temperantiæ, & omnium contrariorum iis, & aliorum moralium, palam autem ex operibus. Transmutamus enim animam audientes talia.

Sunt autem in rythmis & melodiis similitudines, maxime penes veras naturas iræ, & mansuetudinis, ac fortitudinis & temperantiæ, & contrariorum his, & aliorum omnium quæ ad mores pertinent, patet id ab effectu. Mutamus enim animum talia audientes.

i Assuetudo autem in similibus ei quod est tristari, & gaudere, prope est, eo quod ad veritatem eodem habeat modo, puta si quis gaudet imaginem alicuius videns, non propter aliam causam, sed propter formam ipsam, necessarium huic illam visionem, cuius videt imaginem, secundum se esse delectabilem.

Mos autem dolendi ac lætandi in similibus prope est, vt erga veritatem eodem modo se habeat seu si quis gaudet, imaginem alicuius videns, non propter aliam causam, sed propter formam ipsam, necessarium est huic, & aspectum ipsum cuius imaginem contemplatur, esse iucundum.

k Accidit autem sensibilium in aliis

Contingit autem in aliis quidem sensi-

nullam

nullam quidem existere similitudinem ad mores, puta in tangibilibus & gustabilibus, sed in visibilibus debiliter. Figuræ enim sunt tales, sed ad modicum, & omnes tali sensu communicant. Adhuc autem non sunt hæ similitudines morum, sed signa magis facta, figuræ & colores morum, & hoc est à corpore in passionibus non solum: sed quantum differt & circa horum speculationem, oportet non quæ Pausonis contemplari iuuenes, sed quæ Polygnoti, & si quis alius pictorum aut sculptorum est moralis.

sibilibus nullam existere similitudinem morum, vt in his quæ tactu vel gustu percipiuntur, in his etiam quæ visu admodum parum. Figuræ enim sunt talia, sed ad modicum, & omnes huiusmodi sensus participant. Insuper non sunt hæ similitudines morum, sed signa magis, quæ sunt figuræ & colores morum, & sunt hæc à corpore in passionibus. Attamen quantum refert circa horum visionem, oportet pueros non figuras inspicere Pausonis, sed Polygnoti, & si quis alter pictor vel statuarius sit moralis.

l In melodiis autem ipsis sunt imitationes morum, & hoc est manifestum: mox enim harmoniarum distat natura, vt audientes aliter disponantur: sed non eodem modo se habeant ad vtramque ipsarum, sed ad quasdam quidem planctiuè, & contrarie magis, velut ad eam quæ vocatur mixolydistę: ad has autem mollius mente, puta ad remissas: medio autem modo & constanter maximè ad alteram, quale videtur facere quæ Doristæ sola harmoniarum: raptos autem quæ Phrygistæ. Hoc enim bene dicunt, qui circa ludum hunc philosophati sunt: accipiunt enim testimonia rationum ex ipsis operibus.

At in melodiis ipsis sunt imitationes morum, & hoc est manifestum: statim enim harmoniarum distincta est natura, ita vt qui audiunt, aliter disponantur, nec eodem modo se habeant ad vnamquamque ipsarum, sed ad quasdam flebiliter & contractè magis, puta ad eam, quæ appellatur Lydia mixta: ad quasdam verò mollius secundum mentem, ceu ad illas quæ sunt remissæ: ad aliam verò mediocriter & cõposite plurimum, vt videtur Dorica facere omnium harmoniarum: Phrygia verò distrahit ac rapit animum, & quasi extra se ponit. Hoc enim rectè dicunt, qui circa huiusmodi disciplinam philosophantur: capiunt enim verborum testimonia ex rebus ipsius.

m Eodem modo habeant & quæ circa rythmos: ij quidem habent enim morem stabiliorem, ij autem motiuum: & horum ij quidem honorabiliores habent motus, ij autem liberiores.

Eodem modo se se habet circa rythmos: alij enim morem continent grauius, alij concitant: alij violentiores afferunt motus, alij liberiores.

n Ex iis quidem igitur manifestum, quòd potest morem animæ qualem quandam musica facere.

Ex his igitur patet, quod musica potest animi morem aliquem facere.

o Palam quia docendum & erudiendum in ipsa iuuenes. Est autem congruum ad naturam tantillum doctrinæ musicæ, iuuenes quidem enim propter ætatem indelectabile nihil sufferunt volentes. Musica autem naturæ delectabilium est, & quædam videtur cognatio harmoniis & rythmis esse. Propter quod multi aiunt sapientum, ij quidem harmoniam esse animam, ij autem habere.

Quod si hoc potest musica, clarum est, quòd ad puerorum disciplinam est adhibenda, & in ea pueri sunt instituendi. Congruit autem naturæ huiusmodi disciplina. Nam pueri propter ætatem nihil ferunt sponte, quod non habeat in se iucunditatem. Musica verò ex his est, quæ sunt iucunda secundum naturam, & videtur cognatio quædam esse nobis cum harmoniis & rythmis. Quapropter multi sapientum dixere, alij quidem animam esse harmoniam, alij verò habere harmoniam.

p Vtrum autem addiscere eosdem cantantes, & manu operantes, aut non, sicut dubitatum est prius, nunc dicendum.

Vtrum autem addiscere eos oportet cantando, & manibus agendo, vel non, quemadmodum prius dubitatum est, nunc erit dicendum.

q Non immanifestum, quod multam habet differentiam ad fieri quales quosdam, si quis ipse communicet operibus. Vnum enim aliquid impossibi-

Non est obscurum interesse multum ad hoc, vt efficiamur aliquales, si quis operum ipse sit particeps. Nempe impossibile est, vel certe admodum difficile, vt qui

lium, aut difficilium eſt, eos qui non communicauerunt operibus, iudices eſſe ſtudioſos.

r Simul autem & oportet pueros habere quandam occupationem. Et Archytæ plataген putare fieri bene, quam dant pueris, quatenus vtentes hac, nihil deſtruant eorum, quæ in domo. Non enim poteſt iuuenis quieſcere. Hic quidem igitur eſt congruens paruis ludorum, diſciplina autem plagæ maioribus iuuenum. Quod quidem igitur eruidiendum muſicam, ita vt communicetur operibus, manifeſtum ex talibus.

ſ Decens autem, & non decens ætates, non difficile determinare & ſoluere ad dicentes banauſam eſſe curam.

t Primò quidem enim quoniam gratia iudicij oportet participare operibus, propter hoc oportet iuuenes quidem exiſtentes vti operibus, ſeniores autem factos, opera quidem dimittere, poſſe autem bona iudicare, & gaudere rectè, propter eruditionem factam in iuuentute.

u De increpatione autem facta, qua quidem increpant, tanquam faciente muſica banauſos, non difficile ſoluere, conſiderantes vſque ad quantum operibus communicandum iis qui politizant ad virtutem politicam, & qualibus melodiis, & qualibus rythmis communicandum, adhuc autem in qualibus organis eruditionem faciendum. Etenim veriſimile hoc differre. In iis enim ſolutio eſt increpationis. Nihil enim prohibet modos quoſdam muſicæ operari quod dictum eſt.

x Manifeſtum igitur, quod oportet eruditionem ipſius, neque impedire ad poſteriores actiones, neque corpus facere banauſum, & inutile ad bellica & politica exercitia, ad vſus quidem iam, ad eruditiones autem poſterius. Accidit autem vtrique circa eruditionem, ſi neque qui intendunt ad agones technicos elaborauerunt: neque circa mirabilia & ſuperflua operum, quæ nunc venerunt ad agones, ex agonibus autem ad eruditionem: ſed talia quouſque vtique poſſint gaudere bonis melodiis & rythmis, & non ſolum eo quod commune muſicæ, ſicut & aliorum quædam animalium, adhuc autem & multitudo humilium & puerorum.

opera ipſa non tractat, peritè valeat iudicare.

Et ſimul opus eſt vt pueri habeant exercitationem aliquam. Et Archytæ tabella rectè reperta eſt quam pueris dant; vt in ea occupati illa quæ ſunt domi, non frangant. Neſcit enim puericia quieſcere. Hic eſt ergo infantibus conueniens ludus. Diſciplina vero maioribus tanquam tabella quædam. Quod igitur docendi ſint muſicam ita vt in opere ipſo verſentur, ex his patet.

Quod autem deceat vel non deceat ſecundum ætates, non difficile eſt determinare, ac reſpondere vituperatoribus vile huiuſmodi exercitium eſſe dicentibus.

Primum igitur cum iudicandi cauſa ſint hæc opera prediſcenda, oportet in puericia illis operam dare, in maiori verò ætate exercitationem eorum dimittere, tantummodo autem iudicare poſſe per diſciplinam adeptam, ac lætari rectè.

Vituperatoribus autem qui aiunt ſordidos, ac viles muſicam facere, non difficile eſt reſpondere, ſi conſideremus quouſque illi opera danda ſit ab his qui ad virtutem ciuilem eruduntur, & quæ melodiæ, quive rythmi ſint addiſcendi, & præterea quibus inſtrumentis percipiatur. Nam in eo quidem plurimum refert: conſiſtitque in his obiectionis ſolutio. Nihil enim vetat modos quoſdam muſicæ illud quod aiunt efficere.

Clarum eſt igitur oportere diſciplinam eius, neque impedimentum afferre cæteris operationibus, neque corpus efficere inutile ad bellicas ciuileſque exercitationes. Ad vſus quidem iam, ad diſciplinas vero poſtea. Erit autem hoc, ſi neque hic in illis laborabunt, quæ ad certamen artificij pertinent: neque circa admirabilia quædam & ſuperflua, quæ in certamina prius, & de certaminibus in doctrinam venere: ſed eo vſque, vt gaudere valeant probabilibus melodiis, rythmis, & non communi ſenſu muſicæ ſolum, vt animalia quædam, & turba ſeniorum ac puerorum.

CAPVT

CAPVT IV.

a IN iſta tertia parte iſtius capituli tangit Ariſtoteles primo ordinem quæſtionum habendarum adhuc de muſica, quæ ſunt tres & ſecundum hoc diuiditur iſta pars in tres partes. In prima parte determinat vtrum ponenda ſit in genere diſciplinæ, aut ludi, aut deductionis. In ſecunda determinat quid faciat ad virtutem, ibi, *Quoniam autem non accidit muſicam*, &c. In tertia oſtendit quid faciat ad animam, ibi, *In medijs autem ipſis*, &c. Prima harum diuiditur in tres, in quarum prima oſtendit quid facit ad delectationem ſine qua non eſt felicitas. In ſecunda oſtendit quid facit ad ludum & ad requiem, ibi, *Quoniam autem in fine quidem*, &c. In tertia oſtendit, quòd honotabiljor eſt natura eius, quam quod ſolum ordinetur ad communem delectationem, ibi, *De eo autem quod eſt communicare*, &c. Sententia primæ partis eſt hæc. Dicit enim, quod primò quærendum eſt, in quo genere diſciplinæ eſt muſica ponenda, ſcilicet aut ludi, aut deductionis. Et ſubdit ſtatim, quòd rationabiliter in totis tribus ponitur, & omnibus tribus videtur participare. Ludus enim & deductio, ſicut dictum eſt, requies eſt laborantium: per duo autem contingit felicitari, quæ omnes confitentur de muſica, ſcilicet per bonum quod ſecundum ſe bonum eſt, & per delectationem: ambo autem iſta ſunt in muſica: quia ſecundum ſe bona eſt & liberalis, & nuda exiſtens, ad nullam vtilitatem relata, in numero delectabiliſſimorum eſt. Et hoc probat per Muſæum muſicum, qui dicebat, quòd cantare delectabiliſſimum eſt hominibus: & propter hoc in conuentibus hominum, quando volunt rationabiliter delectari, aſſumitur muſica tanquam potens omnes lætificare. Et ideò etiam exiſtimatio eſt, quoniam oportet eam eruditi iuuenes: quia quæcunque delectabilium ſunt innocua & ordinantur ad requiem ſicut ad finem, in illis bonum eſt eruditi iuuenes. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Prima autem quæſtio eſt, vtrum non ponendum, ſupple, ſit in diſciplina, id eſt, in genere diſciplinæ, muſicam viuificam, id eſt, ad vitam pertinentem. Hæc eſt quæſtio prima, vtrum muſica ſit diſciplina, vel deductio ad vitam pertinens. Hoc dicit propter hoc: quia, ſicut dicetur patum poſt, quidam dixerunt muſicam eſſe animam & harmoniam, & rotam vitam modulantis harmonijs perfici. Aut ludum, id eſt, vtrum ponenda ſit in genere ludi, aut deductionem, id eſt, vtrum ponenda ſit in genere deductionis.

b Et ſtatim inducit rationem, quòd ad omnia hæc ordinanda eſt, ibi. Rationabiliter autem in omnia ordinatur, & videtur participare omnibus his tribus. Et ponit modum, ibi, Ludus enim gratia requiei eſt, requiem autem neceſſarium delectabilem eſſe. Et probat ſubdens. Eius enim quæ per labores triſtitiæ, medicina quædam eſt, ludus ſcilicet. Et deductionem confeſſe, id eſt, in confeſſione omnium, oportet, muſicam ſcilicet habere quod bonum, & non ſolum quod bonum ſiue honeſtum, ſed & delectationem. Et dat rationem, ibi, Felicitati enim ex ambobus his eſt, ſcilicet de bono & delectatione. Muſicam autem omnes eſſe dicimus delectatiſſimorum, &, id eſt, etiam nudam exiſtentem, id eſt, ſine alia vtilitate, & cum melodia, quæ ſupple, delectat. Et hæc probat per poëtam, ibi, Ait enim & Muſæus eſſe hominibus delectabiliſſimum cantare. Propter quod in conuentus, nuptiarum ſcilicet & conuiuiorum rationabiliter aſſumunt ipſam, tanquam potentem lætificare. Et ex hoc concludit. Quare & hinc æſtimabit vtique aliquis oportere ipſam erudiri iuuiores. Et dat rationem æſtimationis, ibi, Quicumque enim innocua delectabilium, id eſt, de numero delectabilium, non ſolum congruunt ad finem, vtilitatis ſcilicet alicuius, ſed ad requiem, illa, ſupple, oportet erudiri iuuenes.

c Deinde cum dicit, Quoniam autem in fine accidit, &c. oſtendit quid facit muſica ad ludum & ad requiem, & dicit duo in ſumma. Primò enim dicit, quòd quia non omnes homines ſunt in fine ſuarum intentionum, & ideò non omnes ſemper requieſcunt in finibus, ideò etiam in his quæ ſunt ad finem operibus & laboribus deſiderant quieſcere, & ideò ludis indigent in quibus quieſcant, ſecundum quod dicit Cato:

Interpone tuis interdum gaudia curis.

Et propter hoc vtuntur muſica propter delectationem quæ eſt ab ipſa. Tales delectationes ſimilitudinem habent eum fine, propter intentionem & actionem: quia finis non quæritur propter aliud, ſed alia propter ipſum: ita tales delectationes propter ſe & non propter aliud quæruntur, ſed ſunt triſtitiæ factæ ſcilicet per opera & labores, quædam medicina: & ideò quærunt homines aliquo modo felicitari per ipſas delectationes. Et hanc poteſt exiſtimare aliquis eſſe cauſam, quare iuuenes inſtruendi ſunt in muſica: quia ſcilicet in ea eſt quædam requies præcedentium laborum, & ex delectatione eius vires hominis redeunt ad ſeipſas, quæ fatigatæ fuerant præcedentium laboribus. Secundò dicit, quòd inueſtigandum eſt, ne forte hoc quod dictum eſt, ſcilicet quod muſica ſit vtilis ad requiem, ſit per accidens, & non conueniat ei per ſe: quia honorabilior eſt natura ipſius, quam quod ſecundum opportunitatem det requiem laboranti, & quòd oportet non ſolum communi delectatione participare, ſicut ab aliis ludis, cuius delectationis habent ſenſum omnes. Muſica enim habet delectationem naturalem ſibi propriam: propter quod omnibus moribus & omnibus ætatibus amicus eſt vſus eius. Sed oportet videre, ſi præter hoc aliquid faciat ad mores: & hoc erit palam ſi quales quidam in moribus efficiuntur per ipſam. Et quòd quales quidam efficiantur, per multa ſigna probatur, maximè tamen per melodias Olympij: illæ enim, ſicut omnes confitentur, capiunt animas in audaciam, manſuetudinem, & huiuſmodi: raptus autem talis, moris paſſio eſt: quia facit hominem qualem ſecundum morem. Adhuc ſi conſideremus, quòd in muſica fiunt per mutationem homines compatientes, & ſine muſicis & rythmis & melodiis non fit talis compaſſio & mutatio ad lætitiam &

animositatem & ad istas passiones, statim manifestum est, quòd musica valet ad hoc quod quales quidam efficiantur secundum mores per ipsam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem in fine quidem, intentionum scilicet & operum, accidit hominibus rarò fieri, sæpè autem requiescunt, & vruntur ludis, non quantum ad plus, vt scilicet plus & plus ludum desiderent, sed propter delectationem, quæ, supple, est à ludo, vtile vtique erit requiescere in delectationibus quæ ab ipsa, id est, quæ sunt à musica. Et propter hoc, vt dictum est, in genere ludi ponimus. Et subdit quare homines delectantur in ludis sicut in finibus, ibi, Accidit autem hominibus facere ludos, finem, id est, ludos vt finem. Et subdit rationem, ibi, Habet enim fortè & delectationem quandam & finis. Et ostendit quomodo, ibi, Sed non quancumque. Quærentes autem hanc, scilicet ludi delectationem, accipiunt vt hanc illam, propterea quod, scilicet ludi delectatio, finis actionum habet similitudinem quandam. Et ostendit in quo, ibi, Finis enim nullius gratia futurorum est eligibilis, & tales delectationum hullius gratia futurorum sunt, sed factorum laborum & tristitiæ, supple, requies & medicinæ, sicut antè dictum est: & ideò sicut finis ad aliud non refertur, ita nec delectationes ludi. Et hoc est quod sequitur. Propter quam quidem igitur causam quærunt felicitatem fieri per has delectationes, inquantum scilicet felicitas est quies laborum, hanc, scilicet causam & felicitatem, meritò vtique quis, id est, aliquis, existimabit causam, scilicet quare instruendi sunt iuuenes in musica: quia talis delectatio est in ipsa.

c Secundò cum dicit, De eo autem quod est communicare, &c. ostendit quòd etiam ad alia vtilis est, & quod sit honorabilior quam ludi delectatio. Et hoc est. De eo autem quod est communicare musica, non propter hanc solam, supple, delectationem quæ est ab ea scilicet inquantum est ludus, sed propterea quod vtilis est ad requies, vt videtur, non solum, supple, quærendum est, sed quærendum, ne forte hoc quidem accidat, musicæ scilicet. Honorabilior autem est natura ipsius quam secundum dictam opportunitatem, supple, sit requies laboris, & oportet non solum communi delectatione participare ab ipsa, cuius, scilicet delectationis, habent sensum omnes, sicut, supple, ab aliis ludis: habet enim musica delectationem naturalem, propter quod omnibus ætatibus & omnibus moribus vsus ipsius est amicus.

d Sed, supple, cum hoc oportet videre si qua hoc ad mores confert & ad animam. Et qualiter hoc sit, subdit. Hoc autem vtique erit palam, si quales quidem moribus sumus per ipsam.

e Et hoc ostendit subdens, ibi, At verò quod efficiamur quales quidam, per ipsam, supple; manifestum per multa quidem & altera, id est, diuersa. Non minimè autem, id est, maximè, &, id est, etiam per melodias Olympi, id est, in Olympiis ludis institutas: hæ enim melodiæ confelsè, id est, confessione omnium, rapiunt animas, siue faciunt animas raptas: raptus autem eius qui circa animam, motus passio est. Et causa est. Quia quando mutatur anima de gaudio in confidentiam, & de confidentia in audaciam, & de audacia in timorem vel iram, necesse est fieri mutationem secundum mores.

f Et adhuc iuducit aliam rationem, ibi, Adhuc autem considerandum, quod mutationum quibus secundum modulationes musicas mutantur homines, fiunt omnes compatientes, gaudio scilicet, spe, tristitia & timore: & sine musicis & rythmis & melodiis ipsis, supple, non fit talis mutatio circa ipsos: musica ergo facit aliquid ad mores.

g Deinde cum dicit, Quoniam autem accidit musicam esse, &c. determinat quid musica faciat ad virtutem. Et habet ista pars duas partes, in quarum prima ostendit qualiter musica facit ad mores. In secunda respondet ad eos qui bapausam dicunt esse musicam, ibi, *Decens autem, & non decens*, &c. Circa primum duo facit. Primò determinat qualiter ex musica determinantur diuersitates bonorum morum. Secundò ostendit qualiter ex diuersitate musicarum determinantur diuersitates passionum animæ, ibi, *In melodiis autem ipsis*, &c. In prima parte sunt tria in quibus continetur sententia istius partis. Primò enim dicit, quòd musica est virtus quædam circa delectabilia, circa rectè gaudere & amare & odire: & ideò oportet erudiri in musica, vt homo assuefactus in illis, iudicium faciat rectum in epieicheis moribus, & quod similitudines penes naturas iræ & mansuetudinis & fortitudinis & temperantiæ & contrariorum horum & aliorum moralium maximè repræsentantur in musica: & ideò oportet nos erudiri in musicis. Et dat similitudinem in visu dicens, quod si aliquis aspicit picturam aliquam cum delectatione, signum est, quod per se delectabilis sit ille ei, cuius est illa pictura, & quod hoc in aliis sensibilibus non est, tactus scilicet, odoratus & gustus: sed id solum in visu & auditu, sed in visu sicut in sigillo & non in causa, in auditu autem musicorum sicut in causa, eò quod auditus secundum quod huiusmodi, passiones transmittit ad animam. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam accidit musicam esse delectabilium, virtutem autem circa gaudere rectè, & amare, & odire. Et ratio est: quia virtus moralis nihil aliud est nisi ordo passionum, quo accipitur medium in passionibus. Et ex hoc concludit propositum, ibi, Palam quòd oportet addiscere assuefieri nihil ita vt iudicare rectè, & gaudere epieicheis moribus, & bonis actionibus. Et ratio est: quia in his moralis virtus consistit.

h Quod autem hoc fiat per musicam, subdit. Sunt autem similitudines maximè, supple, passionum, penes veras naturas, in rythmis & melodiis, iræ & mansuetudinis, adhuc autem fortitudinis, & temperantiæ, & omnium contrariorum his & aliorum, moralium, virtutum scilicet & passionum. Et hoc probat, subdens. Palam autem, est hoc, supple, ex operibus. Et dat rationem, ibi, Transmutantur enim secundum animam audientes talia.

i Et dat causam, ibi, Assuetudo enim in similibus, passionibus scilicet. Hoc est quod sequitur: ei quod est tristari & gaudere, prope est ei quod ad virtutem. Alia litera: prope est ei quod ad

ad virtutem. Quia virtus moralis non est aliud quam gaudere rectè & tristari in passionibus & operationibus. Et ideo dicit Aristoteles in 2. Ethic. quòd oportet signum generati habitus accipere facientem in opere delectationem: non enim qui operatur iusta & casta, iustus & castus est: sed qui operatur iusta & casta, & hoc ipso gaudens, est iustus & castus. Et subdit de delectatione in visu, quæ similis est, ibi, Eodem autem habet modo, puta si quis gaudet imaginem alicuius videns, non propter aliam causam, sed propter formam ipsam. Sicut, verbi gratia, picturam Crucifixi vel alicuius inquiens alterius, non propter imaginem, sed quia refert ad prototypum, vt dicit Damascenus. Et infert ex hoc, ibi, Necessarium, supple, est, huic illam visionem, cuius videt imaginem, secundum se esse delectabilem. Hoc fundatur supra illam propositionem: propter quod vnumquòdque tale & illud magis.

k Et subdit, quòd hoc in aliis sensibilibus non est aliorum sensuum, ibi, Accidit autem sensibilium in aliis quidem, supple, sensibus, nullam existere similitudinem ad mores, puta tangibilibus & gustabilibus, sed in visibilibus debiliter. Figuræ enim sunt tales, visibiles scilicet, sed ad modicum, & omnes tali sensu communicant, visu scilicet. Adhuc autem non sunt hæ similitudines morum, figuræ scilicet, sed signa magis facta, figuræ & colores morum, supple, sunt signa, non causæ. Et ostendit in quo sunt signa, ibi, Et hoc est à corpore in passionibus, corporalibus scilicet, in quibus est accipere. Et propter hoc dicitur in prouerbiis, nuntius amoris est oculus. Non solum, supple, est hoc in mutatione corporum, sed etiam in mutatione animæ. Et subdit quod speculatio in talibus multum differt: pulchra enim speculati multum prodest, turpia verò speculari multum nocet. Et hoc est. Sed quantum differt circa horum speculationem, visibilium scilicet, oportet non quæ Pausonis contemplari iuuenes, qui, supple, turpia pinxit, & si quis alius pictor aut sculptor est moralis, inhonesta scilicet pingens.

l Deinde cum dicit, In melodiis autem ipsis sunt, &c. probat qualiter ex diuersitate musicæ determinantur diuersitates passionum, quæ faciunt ad mores, & dicit hîc tria in summa. Primum est, quòd musicæ diuersæ sunt, & ideò diuersa faciunt affectiones & passiones animæ. Secundum est, quòd musica generaliter est delectabilis, & ideò decet quòd instruantur pueri de musica, quia tantilla ætas non sustinet doctrinam nisi delectabilis. Tertium est, quòd ex anima probatur, quòd musica valet ad mores animæ: quia musica harmonia est, & multi sapientum dicunt animam esse harmoniam, vel non sine harmonia. Et quod ex hoc soluitur quod primò dubitatum est, scilicet vtrum sufficiat auditus musicæ, siue doctrina & operatione, vel non: quia vnum impossibilium vel difficilium est, quòd bene iudicet de aliqua re aliquis, ad cuius operationem non misit manum. Adhuc autem quod iuuenis non potest quiescere: etenim ponatur in aliqua operatione, destruet ea quæ sunt in domo. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. In melodiis autem ipsis, musicorum scilicet, sunt imitationes morum, & hoc est manifestum, per se scilicet. Et ostendit, quòd est manifestum per rationem inductiuam musicorum, ibi, Mox enim harmoniarum distat natura, vt audientes aliter disponantur, ad diuersas scilicet musicas, sed non eodem modo se habeant, audientes scilicet, ad vtramque ipsarum, diuersarum scilicet musicarum, sed ad quasdam quidem planctiuè, ad miseriam scilicet & compassionem, sicut ad illam quæ est in planctu Didonis, de quo dicit Augustinus, Planctum Didonis sine planctu audire non potui: & contrariè magis, quia talia miserabilia sunt contraria audienti & pietari hominis, & propter hoc mouent ad planctum. Et inducit auctorem huius planctus, ibi, Velut ad eam quæ vocatur Mixolydistæ. Mixo enim est proprium nomen auctoris canentis huiusmodi planctus: Lydistæ patrium nomen est, quia de Lydia fuit oriundus, quæ est ciuitas Sidoniorum iuxta Tyrum, vt dicunt historiæ. Et inducit de aliis, ibi, Ad has autem mollius mente, supple, disponitur. Et dat exemplum, puta ad remissas, quæ scilicet non sunt planctiuæ. Et inducit de tertia, ibi, Medio autem modo & constanter maximè ad alteram, quæ scilicet nec planctiua est, nec remissa. Et dat exemplum, ibi, Quale videtur facere quæ Doristæ sola harmoniarum. Alia litera, Quæ choristæ sola harmoniarum, id est, de numero harmoniarum, sicut dicit Glossa super illud, Laudent eum in timpano & choro. Chorus est instrumentum, in quo multæ fistulæ in vnum concentum & concordiam modulantur. Chorista autem dicitur, qui canit. Et propter concordiam multarum fistularum in vnum audientes mouentur ad constantiam & concordiam. Et hoc est quod hîc dicere intendit. Et vlterius inducit alia, ibi, Raptos autem quæ Phrygistæ. Phrygistæ sunt, quæ canunt excidium Troiæ, quæ fuit in Phrygia, quæ propter magnitudinem facti rapiunt animas in admirationem. Ex omnibus his laudat eos qui hoc Philosophicè dixerunt, quòd musica scilicet mutat mores, ibi, Hoc enim bene dicunt, quia circa ludum hunc, musicæ scilicet, philosophati sunt. Et subdit in quo bene dicunt, ibi, Accipiunt enim testimonia rationum ex ipsis operibus, & in politicis non sunt efficaces rationes nisi operibus firmentur.

m Et subdit, quòd simile est in rythmis: quia quòd musica facit ex harmonia, rythmus facit ex numero syllabarum & colorum qui obseruantur in consonantia rythmorum. Et hoc est. Eodem modo habent & quæ circa rythmos. Et hoc probat subdens. Hi quidem enim, supple, rythmi, habent morem stabiliorem, ex ipso scilicet dictamine, hi autem motiuum, ad gaudium scilicet, vel tristitiam. Et illos subdiuidit, ibi, Et horum, scilicet qui habent motiuum morem, hi quidem, scilicet rythmi, ad honores habent motus, qui scilicet dilatant corda ad honesta & delectabilia & per se bona, hi autem, id est, alij rythmi liberaliores, supple, habent motus, qui scilicet ex modo dictaminis mouent ad liberalia, quæ propter se scire volumus, non ad mechanica, quæ quærimus propter aliud.

n Ex

n Ex omnibus his concludit propositum, ibi, Ex his quidem igitur manifestum, quòd potest morem animæ qualem quendam musica facere.

o Et ex hoc vlterius concludit, Si autem hoc potest facere, palam quia ad docendum & erudiendum in ipsa iuuenes. Et vlterius infert, quòd in iuuenibus plus confert quam aliis. Est autem congruum ad naturam tantillum doctrinæ musicæ. Et subdit rationem, ibi, Iuuenes quidem enim propter ætatem indelectabile nihil sufferunt volentes. Et propter hoc dicit in 4. Ethic. quòd lusiui sunt. Et quod musica sit competens talibus, subdit. Musica autem naturæ delectabilium est, id est, naturaliter delectabilis. Et vult, quòd ex omnibus istis inferatur, quòd iuuenes instruendi sunt in musica. Et adhuc inducit qualiter congruit animæ musica, ibi, Et quædam videtur cognatio harmoniis, ad animam, supple, esse. Propter quod multi sapientum, hi quidem, sapientum scilicet, harmoniam esse animam, hi autem habere harmoniam. Et hoc notandum est, quod hanc opinionem ipse improbat in lib. de anima, vbi probat, quòd anima nec est harmonia, nec harmoniam consequens. Sed ibi probat, quòd non est harmonia corporis: quia si talis esset harmonia, esset commixta ex elementis, quod falsum est: sed secundum quod est totum potentiale consistens ex omnibus potentiis suis, sic necesse est, quòd sit non sine harmonia: quia sicut viuum est in sensibili & sensibile in rationali sicut trigonum in tetragono, & oportet esse consonantiam potentiarum ad animæ constitutionem: & sic etiam quatuor virtutes cardinales consonant ad mores animæ, sicut dicit Bernardus in lib. ad Eugenium Papam, vbi prudentia meminit, temperantia tangit, fortitudo tenet, iustitia reddit.

p Ex his docet respondere ad id quod suprà dubitatum est, vtrum scilicet solus auditus sufficiat, vel oporteat ad esse operationem, ibi, Vtrum autem oportet addiscere eosdem cantantes, & manu operantes, in instrumentis scilicet musicorum, aut non, sicut dubitatum prius, nunc dicendum. Ibi enim dixit, quòd Reges Persarum & Iupiter non citharizant, sed audiunt tantum.

q Et ponit responsionem, quod sic non est dicendum. Non immanifestum autem, quòd multam habet differentiam ad fieri quales quosdam, secundum habitum scilicet, si quis ipse communicet operibus. Exponit rationem, ibi, Vnum enim aliquid impossibilium, aut difficilium est, eos qui non communicauerunt operibus, iudices fieri studiosos. Et ideò vt iudices sint musicarum, oportet exercuisse musicam & diu.

r Et de hoc ponit rationem aliam, ibi, Simul autem & oportet pueros habere quandam occupationem. Et Archytæ plantagen putare fieri bene. Iste Archytes, vt dicit Hieronymus, Tharentinus, & platages dicebatur: quia dixit in animabus iuuenum plantandas esse disciplinas, antequà aliquid aliud illaberetur animabus eorũ. Et hoc est quod hìc dicit, quam, scilicet plataген, dant pueris, quatenus vrentes hac, nihil destruant eorum quæ in domo. Intendit dicere, quòd si iuuenes non plantantur talibus disciplinis, efficiuntur destructiui domus per insolentias. Exponit rationem, ibi, Non enim potest iuuenis quiescere. Ex his concludit, ibi, Hic quidem igitur est congruens paruulis ludorum, scilicet musica, disciplina autem platage. Dicitur autem disciplina platage à Græco quod est plantari quod est latum, quæ se diffundit in latitudinem solicitudinis cuiuslis, quæ non datur puerulis, sed maioribus iuuenum. Et hæc est expositio Apuleij in vita & moribus Platonis. Ex omnibus his concludit propositum, ibi, Quod quidem igitur erudiendum musicam ita vt & communicetur operibus, manifestum ex talibus.

s Deinde cum dicit, Decens autem, & non decens ætates, &c. respondet ad eos qui banausam dicunt esse musicam, soluendo increpationes quæ supra dictæ sunt contra musicam, quod scilicet sit banausa & spe mercedis à multis facta sicut banausa. Dictum est enim suprà, quòd Reges Persarum & Medorum non citharizant, sed alij coram eis spe mercedis: nec Iupiter citharizat, sed Dij inferiores coram eo: & sic non videtur esse liberale cantare in organis musicis, sed banausum. Soluit autem ad hoc dupliciter. Primo dicens, quòd ætas distinguenda est musicantium: quia in prima ætate iuuenum non est banausum iuuenes communicare operibus musicæ, non spe mercedis, sed vt postea in vlteriori ætate sciant iudicare de melodiis & musicari possint ad ipsas: hoc enim liberale est & non banausum. Secundò dicit, quòd soluitur increpatio per hunc modum: distinguendum est enim in musicis & instrumentis musicorum: quia nihil prohibet quasdam musicas & quædam instrumenta banausos & corpora inhabilia ad agones reddere & ad liberalia exercitia politica, quædam autem non, & in his communicando operibus in iuuenili ætate, non spe mercedis, sed finis illius quo iudicetur musicus qui honestus & liberalis est: & tunc hoc exercere non est banausum, nec impedit ad posteriores actiones & ad bellica & politica exercitia. Et hoc accidit circa eruditionem musicæ, si illi qui tendunt ad agones technicos, id est, virtuosos, elaborauerint corporaliter exercendo difficilia musicæ, neque mirabilia & superflua onera fecerint vltra vires, qui nunc venerunt in agones, sed ex agonibus ad eruditionem musicæ, & fecerunt hoc in tali ætate in qua possint bonis melodiis & rythmis gaudere. Et addit, quòd non solum commune hoc musicæ sicut & aliorum quædam animalium, præcipuè auiculæ communicauerunt, sicut philomela, sed hoc contingit in multitudine vilium & puerorum. Intendit autem, quòd aues & pueri nimis clamantes in musicis deficiunt in membris. Aliquando enim ex nimio clamore dilatatur cerebrum & efficiuntur muti, vt dicit Galenus. Aliquando autem, vt dicit Auicenna, rumpitur siphac, quæ est pellis superiorum continens intestina, & efficiuntur rupti & hernioſi & inutiles ad agones. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Decens autem, & non decens ætates, non difficile determinare: hoc enim decet iuuenilem ætatem, quod non decet seniores: & soluere, supple, non est difficile ad dicentes banausam

banausum esse curam, supple, musicorum.

t Et dat modum primum soluendi, ibi, Primò quidem enim quoniam gratia iudicij oportet participare operibus: quia, sicut antè dictum est, qui non communicauit operibus, perfectus iudex non potest esse: propter hoc oportet iuuenes quidem existentes vti operibus. Et hoc, sicut dictum est, non est banausum, sed liberale: seniores autem factos, opera quidem dimittere, supple, oportet, posse autem bona iudicare, & gaudere rectè, in melodiis, supple, propter eruditionem factam in iuuentute.

u Et subdit secundam solutionem per distinctionem, ibi, De increpatione autem facta, qua quidam increpant, tanquam faciente musica banausos, non difficile soluere, supple, est. Et subiungit modum, ibi, Considerantes vsque ad quantum opetibus, scilicet musicæ cõmunicandum his qui politizant ad virtutem politicam. Hoc ideo dicit: quia minimi, vt dicit Pythagoras, qui frequentius vtuntur musicis spe mercedis, non politizant ad virtutem politicam. Et, supple, considerantes, qualibus melodiis & qualibus rythmis communicandum: quia sicut iam dictum est, clamosis melodiis difficile est vti, & similiter rythmis probrosis, quibus vtuntur mendicantes. Adhuc autem in qualibus organis eruditionem faciendum, supple, iuuenibus: quia, sicut dicit in sequenti capitulo, fistulæ deformant corpus. Et ponit rationem, ibi, Etenim verisimile, supple, est, hoc differre, &, supple, quædam competere his qui politizant ad virtutem, quædam autem non. In his enim solutio est increpationis. Et ponit modum, ibi, Nihil enim prohibet modos quosdam musicæ operari quod dictum est, banausos scilicet.

x Et subdit concludens ex hoc, ibi, Manifestum igitur, supple, est, quòd oportet eruditionem, supple, facere, ipsius, scilicet musicæ, neque impedire ad posteriores actiones, politicas, supple, neque corpus facere banausum, & inutile ad bellica & politica exercitia, supple, facere (& hoc fit, quando dulces symphoniæ cantantur, & non clamosæ vltra vires) ad vsus quidem iam, supple, in iuuentute, ad eruditiones autem, supple, iudicand rum musicarum, posterius. Accidit autem vtique, supple, hoc, circa eruditionem, si neque qui intendunt ad agones technicos, id est, victoriosos, elaborauerint, supple, vltra vires clamando: neque circa mirabilia & superflua operum, quæ venerunt ad agones, ex agonibus autem ad eruditionem: quia necesse est illos deficere in agonibus, sicut dictum est. vel propter cerebri dilatationem, vel propter hoc siphac rupto, hernioſi efficiuntur: sed talia, scilicet musica facere, quousque vtique possint gaudere bonis melodiis & rythmis, & non solum, supple, possint gaudere, eo quod commune est musicæ, sicut & aliorum quædam animalium, maximè auium musicarum, quæ, supple, gaudent musicis clamosis: quia sicut Eustratius dicit super Ethic. nisi gauderent in illis non contererent in eis totos dies. Adhuc autem sicut & multitudo humiliũ & puerorum, supple, communicant musicis, qui non gaudent dulcibus rythmis vel melodiis, sed in hoc solo communicant musicis, quòd confuso clamore clamant ad inuicem: qui enim politizant ad virtutem, non communicant musicæ tantum, sed dulcibus melodiis & laudabilibus rythmis.

CAPVT V.

Quibus instrumentis sit vtendum.

a PAlam autem ex iis, & quibus organis vtendum: neque enim fistulas ad disciplinam adducendum, neque aliud aliquod organum, puta citharam, & si quid tale alterum est, sed quæcunque facient ipsorum auditores bonos, aut musici ludi, aut alterius.

b Adhuc autem non est ipsa fistula moralè, sed magis iræ excitatiuum. Quare ad talia tempora ipsa vtendum, in quibus speculatio potest purificationem magis quam eruditionem.

c Apponamus autem quod accidit ipsi contrarium ad disciplinam, & prohibere vti ratione fistulationem. Propter quod bene reprobauerunt priores ipsius vsum à iuuenibus & liberis, quamuis primò vsi fuissent ipsa. Magis enim vacantes facti propter abundantias, & magnanimiores ad virtutem, adhuc & prius & post Medica sapientes facti ex operibus, omnem sequebantur eruditionem, nihil discernentes, sed superinquirentes. Propter quod & fistulatiuam adduxerũt ad eruditio-

CAPVT V.

Patet etiam ex his, quibus instrumentis sit vtendum: neque enim tibiæ sunt in disciplina recipiendæ, nec aliud artificiosum instrumentum, vt cithara, & si quid aliud tale, sed quæcunque faciunt auditores bonos, vel musicæ disciplinæ, vel alterius.

Insuper tibia non est morale, sed potius suscitatiuum & concitatiuum Itaque ad huiusmodi tempora est vtendum illa, in quibus spectacula magis purificationem patiuntur, quam disciplinam.

Adiungamus autem & illud quod contrarium disciplinæ efficit, impediens ratione vti per tibiarum sonum. Quapropter benè reprobauerunt illarum vsum antiqui, licet prius vsi fuissent. Studiosiores enim facti propter diuitias, & animosiores ad virtutem, post victoriam contra Medos habitam, ac ex rebus gestis magnum de se opinantes, disciplinam omnem arripuerunt, non iudicantes, sed experientes. Quapropter tibiarum quoque vsus tunc receptus est. Nam & apud Lacedæmonios quidam, qui ludos exhibebat,

nes

pes. Etenim in Lacedæmonia quidam chori ductor fistulauit choro & circa Athenas ita deuenit, quare ferè plurimi liberorum participant ipsa: palam autem ex titulo quem statuit Thrasippus Eephantidæ, cum chorum duxisset. Posterius autem reprobata est per experientiam ipsam, melius potentibus iudicare quod ad virtutem, & quod non ad virtutem tendit. Similiter autem & multa organorum antiquorum, puta pectides & barbiti, quæ ad delectationem faciunt audientibus vtẽtium, septigona, & trigona, & sambucæ, & omnia quæ indigent manuali scientia.

d Rationabiliter autem habet & quod de fistulis ab antiquis in fabulis dictum est. Aiunt enim Palladem, cum inuenisset fistulas, abiecisse: non malè enim habet dicere & propter inhonestatem facici fecisse, contristantem Deam, non solum, sed magis verisimile, quia ad intellectum nihil est eruditio fistulationis: Palladi autem attribuimus scientiam, & artem.

e Quoniam autem organorum & operationum reprobamus technicum ludum. Technicum autem dicimus eum, qui ad agones. In hoc enim agens non gratia virtutis suimet operatur, sed gratia delectationis audientium, & huius onerosæ. Propter quod non liberorum iudicamus esse operationem, sed seruiliorem, & banausos vtique accidit fieri. Mala enim intentio ad quam faciunt finis. Speculatorenim onerosus existens, transmutare consueuit musicam. Quare & artifices qui ad ipsum cogitant, facit & ipsos quales quosdam, & corpora, propter motus.

ipsemet tibiis modos fecit, & Athenis eousque in consuetudinem venit, vt ferè ingenui omnes addiscerent: quod patet ex tabula à Thrasippo posita, cum ludos pro tribu sua dedit. Posteà verò in desuetudinem abiit, & improbari cœpta est, cum iam melius per experientiam iudicare possent, quid ad virtutem pertineret, & quid non. Eodemque modo per multa instrumentorum antiquorum improbata sunt, veluti pectides, & barbiti, & quæ ad voluptatem audientium intendebat, heptagona, & trigona, & sambucæ, & cuncta quæ indigent perita manuum gesticulatione.

Rationabiliter quoque illud se habet quod antiqui de tibiis fabulantur. Aiunt enim Mineruam repetricem tibias abiecisse ob deformitatem oris. At qui non male se habet dicere feciſſe hoc Deam, deformitate oris infensam: sed tamen multò magis ob id, quia nihil confert tibiarum vsus ad intelligentiam, & mentem, cum scientia & ars Mineruæ sit attributa.

Cum verò instrumentorum, & operis improbauerimus arcificiosam disciplinam. Artificiosam verò illam posumus, quæ versatur in certaminibus. In illis enim qui agit, non propriæ virtutis gratia agit, sed vt audientes delectet, & onerosa quidem delectatione. Quapropter non ingenui hominis censemus esse huiusmodi opus, sed per viles ac sordidos contingit illud fieri. Nam finis cuius gratia faciunt, improbus est: cum spectator onerosus existens, modo hoc, modo illud exigere consueuit, ità vt artifices quoque placere studentes, illiusmodi efficiantur, & corpora similiter propter motus.

CAPVT V.

a SEcundum capitulum, vbi ostendit qualibus organis & musicis est vtendum ei qui politizat ad virtutem. Et diuiditur in tres partes. In prima ostendit, quod fistulatiua non est vtendum. In secunda probat hoc ex titulo quem statuit Thrasippus, qui posteà reprobatus est per experientiam turpitudinis, ibi, *Palam autem ex titulo*, &c. In tertia probat hoc ex fabula antiquorum, quam etiam ponit Ouidius in Ouidio magno, vbi Pallas siue Minerua inuentas fistulas abiecit de cœlo, eò quod aliis videntibus eam constristata fuit de turpitudine faciei & inflammatione buccæ & maxillarum, ibi, *Rationabiliter autem habet*, &c. Sententia primæ partis est, quòd iam palam est ex dictis, qualibus organis vtendum est in musica, & quòd fistula ad disciplinam musicæ non est adducenda, neque aliud aliquod scenicum organum, id est, quo vtuntur scenicæ meretriculæ, sicut verbi graria scenica cithara, vel aliquod tale scenicum instrumentum: sed talibus quibus auditores boni fiant, & boni ludi musici. Fistula enim & huiusmodi non est ordinata ad disciplinam: & propter hoc antiqui bene reprobauerunt fistulam & vsum eius à iuuenibus & liberis, quamuis primò vsi fuissent ipsa. Primò enim vacantes propter abundantias disciplinarum, cũ pauci essent homines & magnanimiores, vtebantur ad virtutem fistulis, postmodum autem sapientes effecti ex operibus omnem sequebantur eruditionem, non tamen bene discernentes, sed, supple, inquirentes curiosa omnia, etiam fistulatiuam inter alia adduxerunt ad eruditiones plus ex curiositate, quam ex discretione. Et sic in Lacedæmonia quidam chori ductor fistulauit

lauit choro. Et quid sit chorus, in præhabitis dictum est. Et sic deuenit circa Athenas fistulatio, & ita plurimi liberorum inceperunt participare fistulatione. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Palam autem ex his, suprà dictis, supple, &, id est, etiam qualibus organis vtendum, supple, in musicis: neque enim fistulas ad disciplinam, musicæ scilicet, adducendum, neque aliud aliquod instrumentum vel organum, supple, scenicum, quo scilicet meretriculæ scenicæ vtebantur, quæ nudæ discurrebant cantantes mouentes ad libidinem videntes & audientes, sicut dicit Augustinus 10. de Ciuit. Dei. Puta citharam, supple, scenicam, & si quid tale instrumentum, alterum est, supple, musicum quod ad gestus scenicos ordinatur, sed quocumque, scilicet instrumento, facient ipsorum auditores bonos, illo, supple, fiunt boni & honesti, aut alterius, supple, ludi boni & honesti.

b Et inducit aliam rationem, ibi, Adhuc autem non est id ipsum, scilicet instrumentum, scilicet fistula, morale, sed magis iræ exercitatiuum. Cuius signum est consuetudo, quæ vsque hodiè perseuerat. Vtuntur enim fistulis, quando egredi volunt ad animandum homines & equos. Et ex hoc concludit. Quare ad talia tempora ipsa vtendum, in quibus speculatio, fistulæ, supple; potest purificationem, facere, supple, magis quam eruditionem. Et vocat purificationem exercitationem spiritus & animositatis ad fortitudinem, quæ purificat, sicut dicit ipse Arist. in 3. Ethic. capitulo de fortitudine, ex Homero, fortes efflabant spiritum per nares, & ebulliuit sanguis. Et ibidem: Virtutem immitte furori, & furore virtutem erige. Et quia à talibus, spiritu scilicet & sanguine fistulatio animum erigit, vocat eam purificationem magis quam eruditionem.

c Et addit aliam rationem, ibi, Apponamus autem quod accidit ipsi, scilicet fistulationi contrarium ad disciplinam, moralem scilicet, & prohibere vti ratione fistulationem. Et huius causa est: quia excitat ad iram & furorem, & sicut dicit Poëta, ira impedit animum ne possit cernere verum. Ex his infert subdens. Propter quod bene reprobauerunt priores ipsius vsum à iuuenibus & liberis, scilicet fistulationis, quamuis primo vsi fuissent ipsa. Et quid induxit eos ad prohibitionem, subdit. Magis enim vacantes, post primam scilicet habitationem ciuitatum, facti propter abundantias, diuitiarum scilicet, & magnanimiores ad virtutem, id est, ad fortitudinem, adhuc prius & post Medica sapientes facti ex operibus, profectu scilicet experientiæ, omnium sequebantur eruditionem exercitiorum, nihil discernentes, quæ essent bona & quæ mala, supple, sed superinquirentes, in superflua curiositate. Propter quod & fistulatiuam adduxerunt ad eruditiones, musicæ scilicet potius, supple, ex curiositate quam ex honestate. Et subdit ostendens modum, ibi, Etenim in Lacedæmonia quidam chori ductor fistulauit choro, primo, supple. & circa Athenas ita deuenit, ab illis, supple, quare ferè plurimi liberorum participant ipsa, fistulatione scilicet, imitando Athenienses qui semper curiositatibus erant dediti, sicut dicitur Actor.

14. Deinde cum dicit, Palam autem ex titulo, &c. probat quòd fistulatiua non est vtendum per Thrasippum in Eephantide ciuitate, in qua cum chorum duxisset, scripsit in titulo, quòd sic inducta esset fistulatiua à Lacedæmoniis scilicet Athenas, & ab Athenis in iuuenes liberos. Dicit ergo. Palam autem ex titulo quem statuit Thrasippus, scilicet quidam fistulator Eephantidé, ciuitate scilicet, cum chorum duxisset, fistulando scilicet. Chorus enim componitur ex fistulis, sicut in ante habitis dictum est. In titulo enim scripsit, quod dictum est, vt magis placeret hominibus. Posterius autem, procedente scilicet tempore, reprobata est per experientiam ipsam, melius potentibus iudicare quod ad virtutem, & quod non ad virtutem tendit. Procedente enim tempore experientiam acceperunt homines in musica, & reprehenderunt quod non ad pulchritudinem virturis tendit, nec ad habitum bonum mentis, sed ad iram: & tunc reprobauerunt eam. Et subdit qualiter etiam quædam alia antiqua organa reprehenderunt, ibi, Similiter autem & multa organorum antiquorum, puta pectides (Pectides sunt tabulæ quibus ludunt isti histriones concutientes eas ad inuicem & ad cubitos, quæ etiam reprobatæ sunt à posteris) & barbiti, sunt, supple, reprobati. Barbiti sunt imagines barbatæ ex ore emittentes fistulam, & retrò habentes vesicam alligatam, quæ compressa flatum emittit in fistulam, ita quod barbatus fistulare videretur. Et generaliter subdit de illis, ibi, Et quæ ad delectationem faciunt audientibus vtentium, &, supple, non ordinantur ad mores. Et dat exemplum, ibi, Septigona, id est, septem angulorum instrumentum, & trigona, tympana sunt ligno vel manu percussa in sonum, & Iambi, instrumentum est in quo iambica metra canebantur, & est de genere timpani & terrorem excitat, & ideò reprobatur.

d Deinde cum dicit, Rationabiliter autem habet, &c. probat idem per fabulas antiquorum, & tangit fabulam quæ est in Ouidio magno, quàm Ouidius attribuit Mineruæ, aut sequens Oesopum, attribuit Palladi. Est autem hæc, quòd Minerua siue Pallas in cœlo inuenit fistulas, & cum sufflaret buccis inflatis, deprehensa est à Diis & reprobata, quia musica sua deformaret corpus, & faceret banausum, relatum fuisse iudicium ad Iouem, qui sententiando dixit, quòd musica illa fistulationis non esset secundum virtutem, Deam indignatam fuisse & proiecisse fistulas de cœlo, quæ cum cecidissent iuxta mare quod vocatur Palus Meothida, pastores inuenisse eas & fistulasse. Pastoribus fistulantibus eandem fuisse ortam contentionem in terra, & relatum fuisse iudicium ad Midam Regem, & hanc dedisse sententiam contra Iouem de commendatione scilicet fistularum, Iouem autem iratum de contradictione dedisse Midæ asininas aures, eò quod nisi asininis auribus audiuisset, tale iudicium non dedisset. Midã contristatum de improperio, accepisse fistulas & suffodisse iuxta paludes Meothidas, ibi ex præcepto Iouis natas fuisse arundines, quæ insufflatæ ventis cecinerunt. Midas verò Rex habuit aures asininas. Addit autem post, quòd eadem ratione reprobamus technicum ludum.

Et quis ille sit, dicit quod talis ludus technicus est, qui habetur ad agones, & quod in tali agens non gratia virtutis suimet exercitatur, sed gratia aliorum audientium & huius & onerosæ. Et propter hoc talis ludus non est liberorum, sed potius histrionum, qui in agonibus & bellis timpanizant & sistulant. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Rationabiliter autem habet primò, &, id est, etiam quod de aliis quam, supple, de Thrasippo ab antiquis in fabulis dictum est. Aiunt enim Palladem, cum inuenisset fistulas, in cœlo scilicet, abiecisse. Et ponit causam subdens. Non male enim habet dicere, &, id est, etiam propter inhonestatem facies hoc fecisse, contristantem Deam, ex derisione scilicet aliorum Deorum inflatis buccis, non solum, supple, propter hoc, sed magis verisimile est: quia ad intellectum nihil est eruditio fistulationis, Palladi autem scientiam attribuimus, & artem, quæ, sicut dicitur in 6. Ethic. sunt virtutes intellectuales: & ideo intelligitur, quòd pallas abiecit fistulas, non propter turpitudinem corporis tantum, sed quia ad virtutes intellectuales nihil fecerunt.

e Ex his infert viterius reprobationem aliorum ludorum technicorum, ibi, Quoniam autem organorum, musicorum, supple, quædam, & operationes, eorundem scilicet, reprobamus, sicut dictum est, reprobamus etiam technicum ludum. Et dicit quis sit ille, ibi, Technicum autem dicimus eum, qui ad agones. Et causa iam dicta est: quia ad agones maximè adhibetur fistula & tympanum. Et ponit rationem subdens. In hoc enim agens non gratia virtutis suimet operatur, vt scilicet se excitet ad virtutem, sed gratia delectationis audientium, & huius, scilicet delectationis gratia, onerosæ: grauis enim & onerosa musica est, quæ excitat ad iram & furorem, vt antè dictum est. Ex his concludit propositum, ibi, Propter quod non liberorum iudicamus esse operationem, talem scilicet ludum, sed seruiliorem, & banausos vtique accidit fieri, supple, tales. Et ponit rationem, ibi, Mala enim intentio, supple, est, ad quam faciunt finis. Et ponit rationem, ibi, Speculator enim onerosus existens, transmutare consueuit musicam: quia ad audientiam suam fit talis musica. Et ex hoc concludit propositum, ibi, Quare & artifices, musicæ scilicet: qui ad ipsum speculatorem cogitant, facit ipsos quales quosdam, artifices scilicet, mala scilicet qualitate & banausa, & corpora, scilicet facit talia, propter motus, quos scilicet exercent in illis ludis qui sunt turpes & inhonesti.

CAPVT VI.

De harmoniis, rythmis, numerisque.

COnsiderandum adhuc circa harmonias & rythmos, & ad eruditionem vtrum harmoniis omnibus vtendum, & omnibus rythmis, aut diuidendum. Deinde iis qui ad eruditionem laborant, vtrum eandem determinationem ponemus, aut oportet tertiam aliquam aliam

b Quoniam musicam quidem videmus per melodiarum factionem & per rythmos existentem, horum autem vnumquodque non oportet latere, quam potentiam habeat ad disciplinam: & vtrum eligendum magis bene melodizatam musicam, aut bene rythmizatam.

c Putantes igitur multa bene dicere de iis quosdam modernorum musicorum, & eorum qui ex philosophia quicunque existunt expertes se habentes in disciplina quæ circa musicam, eam quidem quæ per singula disceptationem committemus quærere volentibus ab illis: nunc autem legaliter diuidimus modos, typos solum dicentes de ipsis.

d Quoniam autem diuisionem accepimus melodiarum, vt diuidunt quidam eorum qui in philosophia, has quidam morales, has practicas, has quidam raptus factiuas ponentes, & harmoniarum naturam ad singula horum conuenientem aliam ad aliam partem ponunt.

e Dicimus autem non vnius vtilitatis gratia oportere vti musica, sed plurium gratia: etenim ludi gratia & purificationis. Quid autem dicimus purificationem, nunc quidem simpliciter, iterum in iis quæ de poëtica, dicemus manifestius. Tertiò autem ad deductionem ad remissionemque, & ad distensionis requiem. Manifestum quod vtendum quidem omnibus harmoniis, non tamen eodem modo omnibus vtendum, sed ad disciplinam quidem maximè moralibus, ad auditum autem aliorum manu laborantium & practicis & raptiuis.

f Quæ enim circa quasdam animas accidit passio fortiter, hæc in omnibus existit, differt autem in eo quod minus & magis, velut misericordia & timor, adhuc autem raptus. Etenim ab hoc motu decentes quidam sunt: ex sacris autem melodiis videmus hos, quando vsi fuerint melodiis de irascentibus animam, restitutos, sicut medicina fortitos & purificatione. Idem autem hoc necessarium pati & misericordes, & timidos, & totaliter passiuos: alios autem quantum talium adiacet vnicuique & omnibus fieri quandam purificationem, & alleuiari cum delectatione. Similiter autem & melodiæ purificatiuæ exhibent innocuam regionem hominibus. Propter quod talibus quidem harmoniis & talibus melodiis ponendum theatralem musicam tranctantes agonizatores.

g Quoniam autem spectator duplex, hic quidem liber & eruditus, hic autem onerosus, ex banausis & mercenariis & aliis talibus compositus, assignandum agones & speculationes quæ talibus ad requiem. Sunt autem sicut ipsorum animæ distortæ ab eo qui secundum naturam habitu, sic & harmoniarum transgressiones sunt & melodiarum rigidæ, & discerptæ. Facit autem delectationem singulis quod conuenies secundum naturam. Propter quod dandum potestatem agonizantibus ad spectatorem talem tali aliquo genere musicæ vti.

CAPVT VI.

COnsiderandum est autem, vtrum omnibus vtendum sit harmoniis, & omnibus rythmis, an distinguendum. Deinde vtrum illis qui eruditionis causa laborant, eandem distinctionem tribuamus, an tertium quiddam aliud.

Quoniam videmus musicam esse per melodiam & rythmos, horum vtrumque latere non debet, quam vim habeat ad doctrinam: & vtrum præferenda sit ea pars quæ in melodiis consistit, an ea quæ in rythmis.

Putantes igitur multa de his esse dicta rectè à musicis quibusdam, qui nunc sunt, & à Philosophis qui peritiam habent huius disciplinæ, discussionem & examen singulatum partium illis dimittemus, qui perquirere volent: nos autem solummodo genere de ipsis dicamus.

Cùm illa probetur à nobis melodiarum

diuisio quam faciunt quidam Philosophi, quod aliæ sunt morales, aliæ effectiuæ, aliæ abstractiuæ, ponentes naturam earum ad singula istarum propriam.

Dicimus autem non vnius vtilitatis gratia oportere musicâ vti, sed multarum. Nam & doctrinæ gratia, & purificationis. Quid autem purificationem intelligamus, nunc simpliciter, alias verò diligentius in his quæ de poëtis scribimus dicetur. Tertiò gratia degendi otij quietisque causa, & remissionis curarum. Patet omnibus harmonijs esse vtendum, sed non eodem modo, verum ad doctrinam quidem moralibus est vtendum maximè, ad auditionem verò alio pulsante effectiuis & abstractiuis.

Nam affectio illa quæ contingit circa animos quorundam vehementer in cunctis existit: differt autem secundum magis & minus, ceu commiseratio & metus, & præterea abstractio animi. Nam per hunc motum deuoti & supplices quidam fiunt: videmus autem & sacris melodiis ita affici, quando vtuntur expiantibus animam carminibus, quasi medicina fretos, & purificatione. Hoc idem euenire necessarium est his, qui commiseratione, & qui metu, & qui aliis affectibus detinentur, & alijs quatenus cuique talia contingant, fierique in omnibus purificationem quandam & alleuationem cum voluptate. Similiter autem carmina purificatiua latitiam afferunt innocuam hominibus. Quapropter talibus harmoniis, & talibus carminibus spectandi sunt hi, qui theatralem musicam tractant certatores.

Sed cum spectator sit duplex, alter ingenuus & doctus, alter vilis & indoctus ex opificibus turbaque vrbana, his quoque accommodanda sunt certamina & specula ad cessationem, & requiem. Vt enim illorum animæ distortæ sunt à naturali habitudine, sic harmoniarum & melodiarum distorsiones sunt quædam illæ, quæ sunt vehementes & infractæ. Delectat verò singulos id quod suæ naturæ sit aptum. Quamobrem licentia permittenda est his qui de arte musica certant in theatro, vt ad huiusmodi spectatorem tali genere vtantur musica.

b Adiudum autem, ſicut dictum, eſt moralibus melodiarum vtendum, & harmoniis talibus, talis autem quæ Doriſtice, ſicut diximus prius. Suſcipere autem oportet & ſi quam aliam nobis approbauerint cõmunicantes eo quod in philoſophia, & exercitio, & diſciplina, quæ circa muſicam.

Ad doctrinam verò moralibus melodiis, eſt vtendum, & talibus harmoniis, qualis eſt Dorica, vt ſupra diximus. Recipienda eſt & alia quamcunque nobis ſuadent, qui in philoſophia muſicaque verſantur.

Δωεισ.

i In politia autem Socrates non bene Phrygiſten ſolam admittit cum ea quæ Doriſtice, & hæc reprobans organorum fiſtulam. Habet enim eandem potentiam Phrygiſta harmoniam, quam quidem fiſtula inter organa: ambo enim iram prouocantia, & paſſionis illatiua.

Φρυγισ.

Socrates verò in libris de Republ. non rectè Phrygiam tantummodo adiungit ad Doricam, licet improbans tibiam ex inſtrumentis. Habet enim eam demum Phrygia in harmoniis, quam habet tibia in inſtrumentis: ambæ enim concitant animos, & in affectus impellunt.

Manifeſtat autem poëſis: omnis enim petulantia, & omnis talis motus, maximè autem organorum eſt in fiſtulis. Harmoniarum autem in melodiis Phrygiſticis accipiunt hoc quod decens, puta Dithyrambus confeſsè videtur eſſe Phrygium. Et huius exempla multa dicunt, qui circa ſenſum hunc, aliáque, & quia Philoxenus conatus in Doriſtica facere Dithyrambum fabulam, non fuit potens, ſed ab ipſa natura decidit in Phrygiſtam conuenientem harmoniam.

Oſtendit hoc poëſis: tota enim bacchatio, & tota huiuſmodi concitatio maximè omnium inſtrumentorum per tibias fit. Harmonia verò Phrygia maximè hunc modum habet ceu Dithyrambus manifeſtè videtur eſſe Phrygius, cuius quidem rei plura afferunt argumenta, qui circa huiuſmodi rerum intelligentiam vacant. Et inter cætera illud, quod Philoxenus aggreſſus Doricè facere Dithyrambos in fabulis, non potuit, ſed vi illius naturæ tractus fuit ad Phrygiam harmoniam, quæ maximè illis congruebat.

l Iterum de Doriſtica autem omnes confitentur tanquam ſtabiliſſima exiſtente, & maxime habente morem virilem. Adhuc autem quoniam medium quidem ſuperabundantium laudamus, & dicimus perſequi oportere, Doriſtica autem hanc habet naturam ad alias harmonias, manifeſtum, quòd Doricas melodias oportet erudiri magis iuniores.

Doricam autem fatentur omnes conſtantem eſſe ac firmam, moremque ſummoperè continere virilem. Præterea cùm medium extremorum ſumendum eſſe dixerimus, Dorica autem hanc habeat naturam ad alias harmonias, manifeſtum eſt, quod Doricam præ cæteris decens eſt iuniores addiſcere.

m Sunt autem duæ conſiderationes, quod poſſibile, & quod decens. Etenim quæ poſſibilia oportet tractare magis, & quæ decent ſingulos. Sunt autem & hæc determinata ætatibus: velut abdicatis per tempus non facile cantare rigidas harmonias, ſed remiſſas natura iniicit talibus. Propter quod bene increpant & hoc aduerſus Socratem quidam eorum qui circa muſicam, quod remiſſas harmonias reprobauerit ad diſciplinam, tanquam inebriatiuas accipiens ipſas, non ſecundum potentiam ebrietatis petulantia (impetuoſum enim ebrietas facit magis) ſed abdicatas. Quare ad futuram ætatem ſeniorum oportet tales harmonias tangere, & & melodias tales.

Sed duo conſideranda ſunt, vnum quid poſsit, alterum quid deceat. Nam poſsibilia quiſque aggredi, & conuenientia ſibi debet. Sunt autem hæc diſtincta ætatibus, ceu defeſsis iam tempore non facile eſt alti ſpiritus cantilenas canere, ſed talibus ſubiicit natura remiſſas. Ex quo Socratem in hoc quoque meritò reprehendunt quidam ex his qui circa muſicam verſantur, quòd remiſsiones harmonias improbauit ad doctrinam, quaſi vinolentas accipiens eas, non ſecundum vinolentiæ naturam (nam vinolentia magis debacchari facit) ſed defeſſas. Quare & ad futuram ætatem ſenior um opus eſt huiuſcemodi harmonias attingere, & huiuſcemodi melodias.

n Adhuc autem ſi qua eſt talis harmo-

Præterea ſi qua eſt talium harmoniarum,

oniarum, aut decet puerorum ætatem, propterea quod poteſt ornatum habere ſimul & intellectum, vt quæ Lydiſtica videtur pati maximè harmoniarum, palam, quia tres terminos faciendum ad diſciplinam, quod medium, quod poſſibile, & quod decens.

rum, quæ conueniat puerorum ætati ex eo quia poſsit ornatum ſimul doctrinamque afferre, quod Lydia maximè omnium harmoniarum habere videtur, manifeſtum, quòd hæ tres determinationes ſunt in doctrina faciendæ, medium, poſsibile, ac decens.

CAPVT VI.

a IN iſto vltimo capitulo determinat Ariſtot. quibus melodiis & quibus rythmis eſt vtendum in muſica. Et habet duas partes. In prima determinat quibus vtendum eſt in muſica ſimpliciter. In ſecunda determinat quibus vtendum eſt in conſideratione ad ſpectatorem & eruditum & onerosum, ibi, *Quoniam autem ſpectator eſt duplex*, &c. Circa primum duo facit. Primò quærit hanc quæſtionem, vtrum omnibus harmoniis & rythmis eſt vtendum, aut diuidendum eſt & diſtinguendum; & laborandum eſt ad illa quæ ſunt ad eruditionem, vel tertiam etiam oportet inuenire qua determinetur. Secundò ponit, vtrum vnius gratia ſit muſica, vel plurium, & propter quas vtilitates oportet pluribus muſicis vti, ibi, *Dicimus autem non vnius vtilitatis gratia*, &c. Sententia primæ partis eſt, quòd conſiderandum eſt adhuc circa harmonias & rythmos, vtrum omnibus harmoniis & omnibus rythmis ſit vtendum. Circa eruditionem autem iuuenum diſtinguendum eſt, quòd in quibuſdam eruditiuntur, in quibuſdam non, vt primò ſcilicet eruditantur de omnibus, deinde diſtinguantur quæ ſunt ad eruditionem, & quæ non, aut an oportet tertium aliquem inuenire modum. Deinde inducit, quod muſicam videmus diſtinctam per melodiarum formam & per rythmos diuerſos, & quod oportet in omnibus his inuenire quam vnumquodque potentiam habeat ad diſciplinam. Deinde quia ſunt multi muſici præſentis temporis, committit illis per ſingula quærere de his. Sed nunc ipſe legaliter diuidit modos muſicæ, ſolum dicens de illis qui ſpecies muſicæ determinauerunt per Philoſophiam, & illæ ſunt tres, ita quòd quædam ſunt morales, de virtutibus ſcilicet & moribus hominum, & quædam practicæ, quæ ſcilicet ſunt de operibus & exemplaribus heroum. Et tertiæ ſunt raptus factiuæ, animas hominum in ſimiles affectus rapientes. Et oportet conuenienter vnamquamque muſicam ad ea quæ facit optare. Hæc eſt ſententia. Litera ſic ordinatur. Conſiderandum autem adhuc, ſupple, eſt, circa harmonias & rythmos & ad eruditionem, ſupple, pertinentes, vtrum harmoniis omnibus vtendum, & omnibus rythmis, aut diuidendum, id eſt, diſtinguendum, ita ſcilicet quod de quibuſdam eruditantur iuuenes, de quibuſdam non. Deinde, ſupple, conſiderandum eſt, de iis harmoniis ſcilicet & rythmis, qui ad eruditionem laborant, vtrum eandem determinationem ponemus, ſcilicet quòd de omnibus inſtruendi ſunt iuuenes, vel de quibuſdam non, aut oportet tertiam aliquam, ſupple, inuenire muſicam, qua inſtruendi ſint.

b Deinde ſumit generalem propoſitionem, ex qua procedit ad determinationem harum quæſtionum, ibi, Quoniam muſicam quidem videmus per melodiarum factionem, & per rythmos exiſtentem, horum vnumquodque non oportet latere, quam potentiam habeat ad diſciplinam, morum ſcilicet & virtutis: & vtrum eligendum magis bene melodizatam muſicam, aut bene rythmizatam.

c Et procedit ad determinationem, ibi, Putantes igitur multa bene dicere de his quoſdam modernorum muſicorum, & eorum qui ex philoſophia quicumque exiſtunt experteſ ſe habentes in diſciplina, id eſt, qui per certam experientiam artem didicerunt, quæ circa muſicam, eam quidem, ſupple, inquiſitionem, quæ per ſingula & diſceptationem committemus quærere volentibus ab illis. Hoc enim in ſingularibus infinitum eſt, & de his non poteſt fieri diſciplina. Nunc autem legaliter diuidimus modos, typos ſolum dicentes de ipſis, id eſt, ſolum dicemus de illis qui de legibus ciuilibus determinati ſunt.

d Quoniam autem diuiſionem acceptamus melodiarum, vt diuidunt quidam eorum qui in philoſophia, ſupple, experti ſunt, has quidem morales, ſupple, dicimus, has autem practicas, id eſt, operatiuas (quæ ſcilicet ſunt de operibus heorum exemplaribus. Et ratio eſt: quia de illis poëtæ canebant) has autem raptus factiuas, & hoc per effectus: quia rapiunt animas audientibus. Sic ergo diuiditur muſica per materiam carminis & effectuum. Et addit. Secundum muſicos ponentes, ſcilicet ipſi Philoſophi, &, id eſt, etiam harmoniarum naturam ad ſingula horum conuenientem aliam ad aliam ponunt, id eſt, moralem ad mores, practicam ad imitationem exempli, raptiuam ad animæ immutationem ſecundum paſſiones diuerſas.

e Deinde cum dicit, Dicimus autem non vnius vtilitatis gratia, &c. tangit diuiſionem muſicarum penes fines: & eſt ſententia iſtius in tribus. Primò enim dicit, quòd muſica non eſt gratia vnius vtilitatis, ſed plurium: eſt enim gratia ludi & gratia purificationis. Et quòd hîc vocat purificationem, dicit quòd expreſſius determinabit in poëtica, vbi loquitur de genere dictaminum & effectu. Tertiò dicit, quòd eſt ad deductionem & ad remiſſionem & ad diſtentionis in laboribus requiem. Dicit ergo, quòd vtendum eſt omnibus harmoniis, ſed ad diſciplinam vtendum eſt maximè moralibus, ad auditum autem manu laborantium vtendum eſt practicis, quia ex illis accipiunt requiem & raptiuis. Et adiungit rationem, quod paſſio quam muſica facit in quibuſdam animalibus, facit in omnibus, licet ſecundum magis aut minus. Et enumerat

passiones, scilicet misericordiam, & timorem, & huiusmodi. Vnde dicit, quòd ex sacris melodiis videmus hos quando vsi fuerint melodiis decentibus motibus & irascentibus restitutas animas, sicut ex medicina quandam purificationem acquirere: & quod similiter accidit in aliis passionibus pati secundum animas, misericordes scilicet & timidas, & totaliter passiuas, quantum talium passionum adiacet vnicuique, ita quod ex omnibus musicis videmus fieri purificationem & alleuiationem delectatione. Ex omnibus concludit totum intentum, scilicet quod musicæ melodiæ, cum sint purificatiuæ talium passionum, exhibent innocuam regionem hominibus: & ponendum est agonizatores qui musicam tractent talibus harmoniis & talibus melodiis esse agonizatores: ad aliud enim non agonizant, nisi vt homines purificent à tristibus & mœroribus & aliis malis passionibus. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Dicimus autem non vnius vtilitatis gratia oportere vti musica, sed plurium gratia, scilicet vtilitatum. Et dat exemplum, ibi, Etenim ludi gratia, supple, est musica, & purificationis, à passionibus scilicet. Quid autem dicimus purificationem, nunc quidem simpliciter, id est, vniuersaliter dicimus, iterum autem in his quæ de poëtica, vbi scilicet, metra distinguemus, dicemus manifestius. Tertiò autem ad deductionem, supple, est musica, ad remissionemque & ad distensionis requiem, secundum quod ludus requies est, vt in præhabitis dictum est. Et ex his concludit, ibi, Manifestum quod vtendum omnibus harmoniis, ad diuersas scilicet vtilitates, sed ad disciplinam quidem, supple, vtendum est, maxime moralibus, ad auditum autem aliorum manu laborantium, qui scilicet requie indigent, & practicis, supple, vtendum est, & raptiuis, quæ scilicet passionibus releuant animas.

f Et ponit rationem, ibi, Quæ enim circa quasdam animas accidit passio fortiter, hæc in omnibus existit, animalibus scilicet per naturam musicæ: differt autem in eo quod minus & magis: vnum enim mouet minus & alterum magis. Et dat exemplum, ibi, Velut misericordia & timor, & aliæ scilicet huiusmodi passiones. Et subdit. Adhuc autem raptus, supple, fit ex musica. Etenim ab hoc, raptu scilicet, motu decenti quædam sunt, supple, musicæ. Et ostendit quomodo, ibi, Ex sacris autem melodiis videmus hos, id est, quosdam, qui vsi fuerunt melodiis de irascentibus animam, restitutas, sicut medicina fortitas & purificatione. Et propter hoc in præhabitis vocauit pharmaciam. Et subdit, quòd in aliis passionibus est similiter, ibi, Idem autem hoc necessarium pati, supple, est, & misericordes & timidos & totaliter passiuos: alios autem, id est, diuersos, quantum talium, scilicet passionum, adiacet vnicuique & omnibus fieri quandam purificationem, à passione scilicet, & alleuiari, supple, quemlibet, cum delectatione. Ex omnibus his infert maximam vtilitatem quam facit musica, ibi, Similiter autem & melodiæ purificatiuæ, supple, existentes, exhibent innocuam regionem hominibus. Propter quod talibus quidem harmoniis & talibus melodiis ponendum musicam tradantes agonizatores, supple, ad talia enim agonizant, & ideò viles sunt in politicis.

g Deinde cum dicit, Quoniam autem spectator duplex, &c. determinat finem & diuersitatem musicæ in comparatione ad auditorem & spectatorem. Et diuiditur in partes duas, ita quod in prima docet qualiter musica aptanda est ad spectatorem siue auditorem. In secunda reprehendit Socratem de hoc quod musicas laudauit, quæ fistularum habent potentiam, ibi; *In politia autem Socrates non bene*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quod spectator siue auditor musicæ duplex est: quidam enim est liber & eruditus, & quidam est onerosus, ex banausis & vilibus mercenariis compositus: & oportet agones & musicam & alia exercitia ciuilia quærere in conformitate ad spectatorem. Vnde quando spectator lacteratus est & distortus, distortam & transgressam oportet esse musicam, quia similia similibus congaudent: & quando est ad ludum humanum musica & liberorum, oportet esse moralem secundum virtutem: & talem dicit esse eam quæ cuiusdam est Doristi musici. Quidam tamen libri habent, Chorisi, & illa est, quæ fit per chorum, in quo sicut antè dictum est, est consonantia & congregatio similarium. Si autem est Doristi litera, tunc Dor, regio est maritima, quæ interpretatur generatio, eò quod multa generatio hominum fit ibi: sicut etiam dicitur Germania, quasi germinans populos. Et dicitur Dorista qui musicis canit in natalibus hominum, sicut in antè habitis dictum est de Antiocho, & in Actibus Apostolorum de Herode, & Marc. 9. vbi puellæ saltanti datum fuit caput Ioannis Baptistæ. Et addit. Si qua alia est musica talis, illa admittitur in talibus ludis. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Quoniam autem spectator, id est, auditor musicæ (inde dicuntur scientiarum spectamina) duplex, supple, est, hic quidem liber & eruditus (liberum dicit ciuilem, quia ciuis liber est: eruditum verò, disciplinatum vocat in ciuilibus) hic autem, alius scilicet, onerosus (onerosi dicuntur in moribus graues ad conuiuendum in societate) ex banausis & mercenariis & aliis talibus moribus compositus, & ille est rusticus & vitiosus, quem discolum & litigiosum dicit in 4 Ethic. Et subdit qualiter melodiæ ad conformitates talium quærendæ sunt, ibi, Assignandum agones & speculationes, exercitiorum scilicet, quæ talibus ad requiem, supple, sunt. Et quæ sint illa, subiungit, ibi, Sunt autem sicut ipsorum animæ distortæ ab eo qui secundum naturam habitu: quia animæ talium à naturali habitu distortæ sunt & deprauatæ: sic &, id est, etiam harmoniarum transgressiones & melodiarum rigidæ & discerptæ, ab optima scilicet modulatione, supple, sunt talium. Et quia posset aliquis dicere, quòd non essent illæ delectationes vel delectabiles, respondet, ibi, Facit autem delectationem singulis quod conueniens secundum naturam: & ideò distortis distorta conuenit melodia. Propter quod dandum poreſtatem agonizantibus, qui scilicet exercent exercitium musicæ ad spectatorem talem tali aliquo genere musicæ vti, vt scilicet musica apteturvnicuique secundum habitum animæ.

h Ad

h Ad ludum autem, ciuilem scilicet, sicut dictum est, in prælabitis scilicet, moralibus melodiarum vtendum: quia scilicet sunt de virtutibus & harmoniis talibus. Quæ autem sint tales subdit, ibi, Talis autem quæ Doristi vel Chorisi, sicut diximus prius. Suscipere autem oportet & si quam aliam, supple, musicam, præter Doristam nobis approbauerunt communicantes eo quod in philosophia, exercitio & disciplina quæ circa musicam, supple, communicantes aliorum. Illorum enim est approbare: quia cuilibet in sua scientia experto credendum est.

i Deinde cum dicit, In politia autem Socrates non bene, &c. reprehendit Socratem de hoc quod laudauit musicas quæ fistularum habent potentiam. Et habet duas partes, in quarum prima ponit reprehensibiles musicas. In secunda dicit quæ considerandæ sunt in musica, vt sit bona & conueniens, ibi, *Sunt autem duæ considerationes*, &c. Sententia primæ partis est hæc, quod Socrates non bene fecit laudando musicam Phrygistem, id est, quæ Phrygium canit bellum, id est, Troianum: quia eandem potentiam cum fistulis habet, eo quod ambo iram prouocant. Et admittit etiam musicam quæ est Doristi, de qua iam dictum est. Et probat, quòd eandem habent potentiam & fistulæ & talis musica: eò quod ambæ iram prouocant & passionis sunt illatiuæ: omnis enim motus petulantiæ & lasciuiæ, sicut manifestat poësis poëtarum, maximè est in fistulis & in Phrygiis harmoniis, propter raptum Helenæ: & ideò tales non sunt commendandæ, mouent enim puellas & matronas ad lasciuias. Dicit tamen, quòd in his musicis decens acceperunt, vt videtur Phrygista musica suum cantum confeciſſe de tyrannidibus quas exercuerunt Græci contra Phrygios: & talia multa ponunt exempla, qui circa hoc exercitati sunt, & addunt ad hoc quod Philoxenus quidam conatus est facere dithyrambum, id est, duplex metrum tyrannicum per fabulas musicas, & non potuit, & ab ipsa natura de Doristaa decidit in Phrygistam conuenientem harmoniam. Adhuc autem de Dorista omnes confitentur tanquam existente stabilissima, quam etiam canebant vates in fabulis, & quæ maximè habet morem virilem. Adhuc addit vlterius rationem: quia in omnibus virtutibus quæ circa passiones sunt, superabundantias vituperamus, & medium laudamus, quod ita in melodiis faciendum est. Et quia Dorista maximè circa medium est, circa illam maximè oportet instrui iuuenes. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. In politia autem Socrates non bene Phrygistem solam admittit cum ea quæ Doristi: & hoc, supple, dicit, reprobans organorum fistulam. Vna enim causa reprobationis est in vtrisque. Et hoc est. Habet enim eandem potentiam Phrygista harmoniarum, id est, inter harmonias quam quidem fistula inter organa, supple, habet. Et subdit quomodo. Ambo enim iram prouocantia, supple, sunt, & passionis illatiua, ita scilicet & furoris. Et ideò si Socrates admittit carmina Doristi, debet etiam admittere fistulas.

k Et hoc probat ex poësi, ibi, Manifestat autem poësis: omnis enim petulantia & omnis talis motus, lasciuiæ scilicet, organorum inter organa est in fistulis. Harmoniarum autem, id est, inter harmonias, in melodiis Phrygisti. Et causa est: quia in eis est illecebrosus raptus Helenæ, quæ cum morti tradenda fuisset, victori marito tradita & deliciis thori associata. Et subdit qualiter confecta est illa poësis. Accipiunt autem hoc quod decens, poëtæ scilicet, puta de Tyrannibus, Hectore scilicet, & Vlysse confeciſſe videtur Phrygius, dictamen suum scilicet. Et huiusmodi exempla multa dicunt, ad decorem scilicet dictaminis, qui circa sensum talis dictaminis habent, id est, laborant, aliaque, supple, dicunt, quod Philoxenus poëta, qui, sicut dicitur in 3. Ethic. capitulo, de temperantia & castitate Eryxius fuit natione & gulosus: vnde in piscium pulmenti vorationeorabat fauces longiores grue sibi fieri. De hoc dicunt, quòd conatus est in Dorista, id est, metro Doristico, dithyrambum fabulosè facere, sed non fuit potens, & ideò ab ipsa natura, talis metri scilicet, decidit in Phrygistam conuenientem harmoniam.

l Vlterius addit rationem. Iterum de Dorista autem omnes confitentur tanquam stabilissima confitentur & maximè habente morem virilem. Adhuc autem quoniam medium quidem in passionibus, supple, superabundantiarum, excellentiæ scilicet & defectus, laudamus, & dicimus persequi oportere, medium scilicet, Dorista autem hanc habet naturam ad alias harmonias, quod scilicet medium est, manifestum, quòd Doricas melodias oportet erudiri magis iuuiores.

m Deinde cum dicit, Sunt autem duæ considerationes, &c. ponit quid considerandum sit in bona melodia, scilicet quod possibile est secundum ætatem, & quod est decens: rigidam enim musicam non potest perficere facile qui abdicatus est per tempus, id est, processit in ætate, sed remissas. Et ideò à musicis reprehenditur Socrates: quia remissas musicas reprobauit, tanquam inebriatiuas & non valentes ad disciplinam, tanquam Socrates acceperit ebrietatem non secundum potentiam ebrietatis, quia ebrietas petulans est & impetuosa: sed accepit eas sicut abdicatas à iuuenibus. Ex hoc concludit, quòd ad futuram ætatem seniorum oportet tales harmonias, remissas scilicet, & tales melodias tangere. Adhuc considerandum est si qua est talis harmoniarum, quæ decet puerorum ætatem, propterea quod potest ornatum habere simul & intellectum, quæ Lydista videtur maxime pati inter omnes harmonias. De Lyda autem, sicut dicit Papias, sedes est antiqua regnorum, quam Pactoli fluuij vnda extulit, id est, exaltauit, quæ est arenis aureis ditissima: & ideò propter nouas ibi inuentiones auri suauissima fiunt ibi carmina & iucunda: & ideò etiam in dictamine de Angelis dicuntur Perlyditæ, id est, valde Lyditæ, quod carmen quilibet Angeli canunt coram Deo. In fine concludit, quòd in musicis quibus instruendi sunt iuuenes, tria consideranda sunt, scilicet quod sit medium alicuius virtutis, & quod sit possibile cantanti, & quod sit decens secundum ætatem. Hæc est sententia. Litera sic ordinatur. Sunt autem duæ considerationes habendæ, supple, in musicis.

muſicis. Et ſubdit quæ, ſcilicet quod poſſibile, & quod decens. Et dat rationem, ibi, Etenim quæ poſſibilia oportet tractare magis, & quæ decent ſingulos. Et ſubdit qualiter accipiantur, ibi. Sunt autem & hæc determinata ætatibus. Et dicit quomodo. Velut abdicatis per tempus, ſicut ſenibus, non facile cantare rigidas harmonias, ſed remiſſas inijcit talibus. Et ratio eſt. Ex defectu enim ætatis acuitur vox in ſenibus, & rigidas harmonias cantare non poſſunt. Ex hoc dicit increpationem Socratis, ibi, Propter quod bene increpant &, id eſt, etiam hoc aduerſus Socratem quidam eorum qui circa muſicam, ſupple, ſtuduerunt. Et ſubdit de quo, ibi, Quod remiſſas harmonias reprobauerit ad diſciplinam, tanquam inebriatiuas accipiens ipſas, muſicas ſcilicet, non ſecundùm potentiam ebrietatis petulantia (ablatiui caſus) quia ebrietas vera petulantiam facit. Et hoc eſt. Impetuoſum enim ebrietas facit magis, ſed abdicatas quæ ſupple ſenibus conueniunt ſcilicet remiſſæ harmoniæ. Et ex hoc concludit viterius, ibi, Quare ad futuram ætatem ſeniorem oportet tales harmonias tangere, & melodias tales, remiſſas ſcilicet.

n Adhuc autem ſi qua eſt talis harmoniarum quæ decet puerorum ætatem propterea quod poteſt ornatum habere in moribus ſimul & intellectum, in diſciplina ſcilicet. Et ſubdit quæ ſit illa, ibi, Vt quæ Lydiſta videtur pari maximè harmoniarum, id eſt, inter harmonias omnes, palam, quia tres has faciendum ad diſciplinam, ſcilicet iuuenum. Et enumerat quas tres, ibi, Quod medium, ſcilicet virtutem habeat, & quod poſſibile, & quod decens.

ECce hunc librum cum aliis phyſicis & moralibus expoſui ad vtilitatem ſtudentium: & rogo omnes legentes, vt attendant, quòd in hoc libro non tractatur niſi de actibus voluntariis hominum, qui, ſicut dicit Ariſt. in 3. Ethic. ad nullam vnam regulam communem redigi vnquam poſſunt, ſicut nec ædificatio Lesbia. Et maxime ſequitur politias Orientalium & Ægyptiorum, qui ſemper immundiſſimi fuerunt coitus & immundiſſimi cultus, ſicut hodie ſunt. Nec Ariſtoteles dicit de ſe hoc, ſed recitat qualiter tales gentes politias ſuas ordinauerunt. Nec ego dixi aliquid in iſto libro, niſi exponendo quæ dicta ſunt, & rationes & cauſas adhibendo. Sicut enim in omnibus libris phyſicis nunquam de meo dixi aliquid, ſed opiniones Peripateticorum quantò fidelius potui expoſui. Et hoc dico propter quoſdam ineptes, qui ſolatium ſuæ inertiæ quærentes, nihil quærunt in ſcriptis, niſi quòd reprehendant: & cum tales ſint torpentes in inertia, ne ſoli torpentes videantur, quærunt ponere maculam in electis. Tales Socratem occiderunt, Platonem de Athenis in academiam fugauerunt, in Ariſtotelem machinantes etiam eum exire compulerunt, ſicut ipſe dixit, Athenis nunquam defuit pyrus ſuper pyrum, id eſt, malum ſuper malum. Non conſentio Athenienſibus bis peccare in philoſophiam. Sed hoc tantum pro talibus. Qui in communicatione ſtudij ſunt, quod hepar in corpore: in omni autem corpore humor fellis eſt, qui enaporando totum amaricat corpus, ita in ſtudio ſemper ſunt quidam amariſſimi & fellei viri, qui omnes alios conuertunt in amaritudinem, nec ſinunt eos in dulcedine ſocietatis quærere veritatem.

FINIS.

INDEX

INDEX

Rerum & verborum notabilium, quæ tam in textu quam in commentariis politicorum continentur.

A

ABortus ciere quando licitum. libro 7. capite 14.u
Abydena ſodalitia. l.5.c.4.m
Abydenorum magiſtratuum electio. l.5.c.4.f
Achæi Theſſalis finitimi. l.2.c.7.b
Achæi Trœzenios ſocios ſuos Sybari eiiciunt. l.5.c.2.p
Achæi Pontici, crudeles. l.8.c.2.p
Acies diuellitur etiam parmarum foſſarum tranſitu, vel paruarum apertiarum penetrationibus. l.5.c.2.r
Acquirendi ars eſt quædam naturalis ſpecies poſſeſſiuæ. l.1.c.6.k
Non eſt infinita. l.1.c.6.l
Actionibus & negotiis vacare, an laudabilius quam actiones capeſſere ac negotiis implicari. l.7.c.2.t
Actiua vita quæ. l.7.c.2.z
Actio & factio ſpecie differunt. l.1.c.2.g
Actionum honeſtatem ſine potiſſimum metimur. l.7.c.12.i
Actionum differentia. l.7.c.13.c
Actionum differentia pro ratione finis ſeu ſcopi. l.8.c.1.h
Adamas à Cory cur defecerit. l.5.c.7.z
Adulatoris & δημαγωγοῦ affinitas. l.4.c.4.g & h
Adulatores cur apud tyrannos & apud plebem ſint in pretio. l.5.c.8.r
Adulterio ſtuprum penſatur. l.5.c.2.f
Adulterij punitio ſeditionem mouet. l.5.c.4.n
De Adulteriis lex. l.7.c.14.y
Ædium priuatarum in vrbe diſpoſitio melior. l.7.c.9.f
Ædificiorum corruentium curatores publici. l.6.c.6.c
Ægina mercatoribus abundat. l.4.c.4.a
Æginæ Reipubl. mutatio quomodo tentata. l.5.c.4.b
Ægyptiæ pyramides. l.5.c.8.l
Ægyptij mathematicæ ſcientiæ inuentores. l.1.c.1.k
Ægyptiorum medicorum in purgandis corporibus mos. l.3.c.10.b
Ægyptij agricolas à militibus diſtinctos habent. l.7.c.7.i
Ægyptij, populus antiquiſſimus. l.7.c.7.u
Agamemnon pro concione conſilia patitur: in expeditione autem, imperij vires exſerit. l.3.c.9.c
Agamemnonis votum de decem conſiliis. lib 3. c.10.g g
Æquale, iuſtum videtur eſſe. l.3.c.6.b
Æquales in aliquibus, ſe in omnibus æquales eſſe putant. l.3.c.6.d
Æqualia inæqualibus non conueniunt. lib. 3 c.20.x
Æqualitas mutua & reciproca tuetur ciuitates. l.2.c.1.i
Æqualitatem in ciuitate Phaleas eſſe vult poſſeſſionis & inſtitutionis. l.2.c.4.c
Æqualitas quorum ſit & quorum inæqualitas l.3.c.8.b
Æqualiter rectum quod. l.3.c.8.c
Æquatio facultatum in repub. l.5.c.6.ii
Æquum eſſe videtur, vt quod multitudini viſum fuerit, ratum habeatur. l.5.c.6.m m
Æqualitas duplex eſt. l.5.c.1.k
Æqualitas & inæqualitas vt ſeditiones in rebus publicis pariat. l.5.c.2.g
Æqualitas pro merito & dignitate, ſtabiles efficit reſpub. l.5.c.5.h
Æs & ferrum animis quibuſdam à Deo admiſtum. l.2.c.2.o
Æſymnetæ qui vocentur à Græcis. l.3.c.9.f
Ætatum diſtinctio in bellicis muniis. l.6.c.5.i
Æthiopes imperia pro ſtaturæ dignitate conferunt. l.4.c.2.k
Æthiopum vita vt in pluribus eſt 30. annorum ſecundum Auicennam. ibid.
Affectiones aliæ alias ſuperant, vt res in quas cadunt, aliæ aliis ſuperiores ſunt. lib. 7. c.1.g
Affectus mire cient muſici moduli. l.8.c.4.h
Affectus variè cientur pro harmoniæ diuerſitate. l.8.c.4.l
Afflatus enthuſiaſtici. l.8.c.6.c

Index rerum.

Ager ciuitatis quantus & qualis esse debeat. l.7. c.4.c
Ager ciuitatis penes quos esse debeat. lib. 7. c.7.o
Agri diuisio. l.7.c.8.a & seq.
In Agonibus exercitatiuis, celeritatis & tarditatis habetur ratio. l.3.c.8.q
Agricolæ ciuitati alendæ necessarij. l.4.c.3.c
Agricolæ è quali hominum genere esse debeant. l.7.c.8.g
Vel serui sunt, vel barbari aliqui, aut finitimi. l.7.c.7.f. & c.8.g
Agriculturæ & militiæ studia apud multos coniuncta. l.4.c.3.h & l
Agriculturæ studium vt excitatum olim. l.b. 6. c.3.h
Agriculturæ & militiæ studium an diuidi in republica debeat. l.7.c.7.i
Alcæi poëtæ locus aduersus Pittacum & ciues suos. l.3.c.9.g
Alcyones matris suæ amorem detestatur filius Diocles. l.2.c.11.f
Aleuadæ Larissæ principes. l.5.c.4.m
Alimentorum ratio aliis alia prospecta à natura. l.1.c.6.f & seq.
Alimentorum diuersitas, vitas quoque diuersas efficit. ibid.
Alimenti minus puri cum puro commistio. l.3. c.7.r
Amadocus Seuthis insidias cur expertus. lib. 5. c.7.g.g.
Amantes præ nimio amore coalescere cupiunt. l.2.c.1.f
Amasij contumeliosis dictis aut factis grauissimè exasperantur. l.5.c.7.o & seq.
Amasidis dictum de pedum lotore. lib. 1. c.9.b
Amatoria controuersia inter duos adolescentes, Syracusanæ reipub. mutationis causam præbuit. l.5.c.2.f
Ambidextros esse ciues suos vult Plato. lib. 2. c.11.g
Ambitio sæpe ad insidias struendas incitat. l. 5. c.7.ii
Ambitiosi quam offensionem omnium ægerrimè ferant. l.5.c.8.q.q
Ambraciæ census olim exiguus tandem prorsus neglectus fuit. l.5.c.2.à
Ambraciæ populus tyranno ejecto reip. clauum sibi asseruit. l.5.c.2.ii
Amici, æquales & similes. l.5.c.10.ii
Prima lex Amicitiæ sanciatur, vt amicis non nisi honesta faciamus. l.2.c.1.f
Amicorum est idem velle & nolle. ibid.
Amicitia diluta seu aquosa. l.2.c.1.e
Amor an concedendus, vbi consuetudo adimitur amantibus. l.2.c.1.p
Amor sui, amor pecuniarum, & similia, si modum excedant, habentur vitiosa. lib. 2. c.2.d
Amore sui non temere nec frustrà quisque, sed naturâ ducitur. ibid.
Amorem matris suæ detestatur filius. lib. 2. c.11.u
Amor ardens in ardens odium vertitur. lib. 7. c.5.c
Amphipolitæ à Chalcidensium coloniis maxima ex parte suis sedibus expulsi. lib. 2. c.2.p
Amphipoli seditionem inter diuites & Chalcidenses colonos excitat Cleotimus. lib. 5. c.4.h
Amyntas minor. l.5.c.7.r
Amyntas, Archelai gener. l.5.c.7.u
Androdamas Rheginus quibus & quas leges tulerit. l.2.c.11.g
Anima corpore posterior ortu. l.7.c.14.c
Animæ partes duæ, quarum altera per se rationis est compos, altera quidem ratione vacat, potest tamen rationi parere. ibid.
Anima corpori dominatur, despotico principatu. l.1.c.5.c
Animam alij harmoniam esse, alij harmoniam habere, vnde dixerint. l.8.c.4.o
Animis mutamur in audiendis musicis modulis. l.8.c.4.f
Omne Animal abundat, vbi abundat suus cibus. l.1.c.6.e
Animalium multiplex vita. l.1.c.6.f
Propter Animalia plantæ, animalia verò propter homines. l.1.c.6.i
Animalia vt viuant. l.7.c.11.n
Animis aliis aurum, aliis argentum, aliis æs & ferrum à Deo admistum. l.2.c.2.o
Annon Chartagine tyrannidem affectauit. l. 5. c.6.e
Annui magistratus. l.4.c.12.a
Anthisthenis dictum de leporum & leonum concione. l.3.c.8.y
Antimedes & Alcæus Mitylenæorum exulum duces. l.3.c.9.g
Antissæi Chios exules ob insidias eiiciunt. lib. 5. c.2.p
Aphytolorum lex. l.6.c.3.m
Apollodori Lemnij scripta de re rustica. lib. 1. c.8.f
Appollonia in Ionio sinu qua imperij forma sit vsa. l.4.c.2.l
Apolloniatæ ad Euxinum, ab inquilinis suis inuaduntur. l.5.c.2.p
Apollonia Pontica oligarchiæ mutationem vide experta. l.5.c.4.h
Appetitus post corporis curam in institutione puerorum informandus est. l.7.c.14.c
Arabæus & Sirra. l.5.c.7.u
Arbiter cur vbique fidissimus. l.4.c.10.f
Aquarum & ventorum vis. l.7.c.9.b
Aquarum copia ciuitati necessaria. ibid.
Aquæ pluuiæ receptacula. ibid.
Aquæ salubres. ibid.
Arbitrariorum iudiciorum examen. l.2.c.6.e
Arcadum sparsa habitacula. l.2.c.1.i
Archelaus Cratæi insidias cur expertus. l.5.c.7.u & dd
Archii Thebani punitio. l.5.c.4.n
Archiloci locus de itæ aduersus amicos execandescentia. l.7.c.5.e
Archytæ crepitaculum. l.8.c.4.r
Areopagiticus senatus, oligarchicus est. lib. 2. c.11.b.
Areopagiticus senatus ab Ephialte occisus. l. 2. c.11.c
Areopagitici consilij auctoritas & potentia Persici belli tempore. l.5.c.2.dd
Argentum animis quibusdam à Deo admistum. l.2.c.2.o

Argini

Index rerum.

Argiui à Cleomene Lacedæmonio attriti, finitimos in ciuitatem recipiunt. l.5.c.2.l
Argis ostracismus cur vsurpatus. l.5.c.2.g
Argis nobiliores post Mantinense prælium, populum conuellere nituntur. l.5.c.2.ff
Argonautæ Herculem cur reliquerunt. l. 3. c.8.aa
Ariobarzanes Mithridatis insidias cur expertus. l.5.c.7.gg
Aristocratia quid sit & vnde dicta. lib. 3. c.5.f
Aristocratiam oligarchiæ speciem faciunt nonnulli. l.4.c.2.f
Aristocratia & δύναμις separari nequeunt. l. 4. c.7.e
Aristocratiæ scopus, virtus. l.4.c.7.g
Aristocratiæ vulgo dictæ, in plerisque ciuitatibus ab optima reipub. forma deflectunt. l.4. c.9.a
Aristocratiæ à politiis specialiter sic dictis quare differant. l.5.c.5.g
Aristocratiæ quæ dicantur. ibid.
In Aristocratiis seditiones vnde existant. lib. 5. c.5.a
Aristocratia, oligarchia quædam est. lib. 5. c.5. a. & k
Aristocratica respublica, in qua pro virtutibus & meritis honores conferantur. l. 3. c.3.c
Aristocratia rebuspub. conuenientior quam regnum. l.3.c.10.k
Aristocratica multitudo quæ. l.3.c.10.ll
In Aristocraticarum rerumpublicarum institutione qua re multi delinquant. l.4.c.10.g
Aristogiton Harmodij amicus & socius. l. 5. c.7.o
Aristophanis dictum de amicitia. l.2.c.1.f
Aristotelis dictum cum in Athenienses inueheretur. l.3.c.1.a
Arma & gymnasia seruis interdicta in Creta. l.2. c.9.c
Arma populo cur adimant tyranni. l.5.c.7.k
Arma ciuitati necessaria. l.7.c.6.e
De Armis lex. l.4.c.10.m
Armatura grauis, opulentorum est: leuis tenuiorum. l.6.c.5.g
Armatura grauis sine ordinum collocatione inutilis est. l.4.c.10.f
Ars naturam imitatur, non tamen æquat eam. l.1.c.1.h
In vnaquaque arte desiderium finis est infinitum, eorum verò quæ sunt ad finem, habet terminum iuxta regulam & mensuram finis. l.1.c.7.m
Artium & scientiarum omnium finis, bonum est. l.3.c.8 a. & seq.
Ars quæque considerat quid generi cuique conueniat. l.4.c.1.a
Artium quibus ciuitati opus est, duo genera. l.4.c.3.c
Ars omnis & institutio, naturæ defectum supplere nititur. l.7.c.15.o
Artapanus Xerxem cur peremerit. l.5.c.7.ee
Artifices an oporter habere virtutem. l. 2. c.9.i & k
Artifices plerique diuites. l.3.c.5.c
Artificum opera cuique ciuitati opus est. l. 3. c.3.d
Artifices Thebis qua conditione ad magistratus admissi. ibid.
Arx, monarchica & oligarchica munitio. l. 7. c.9.e
Asiani seruilioribus ingeniis præditi quam Europæi. l.3.c.9.d
Asiatæ plerique equos aduersus hostes alebant. l.4.c.2.b
Asiatica ingenia qualia. l.7.c.5.b
Ex Astrologia olei fertilitatem prospicit Thales. l.1.c.8.h
Athenienses Samiis, Chiis, & Lesbiis positi, contra pacta eos occiderunt. l.3.c.8.cc
Atheniensis reipublicæ forma examinatur. l.2. c.11.b
Athenis populare imperium pro paucorum dominatu à Solone institutum est. ibid.
Athenienses ab Aristotele acriter reprehensi. l.3. c.1.a
Atheniensis respublica post tyrannos ejectos à Clisthene vt mutata. l.3.c.1.h
Athenis γυναικῶν munerus imminutus bello Laconico. l.5.c.2.l
Atheniensis populus sub quadringentorum imperio quàm spe deceptus fuerit. l.5.c.2.mm
Atheniensium ij qui Piræum incolunt, magis plebeij sunt quam qui vrbem. l.5.c.2.r
Athenienses in ciuitatibus subiugatis tollebant oligarchias. l.5.c.5.o
Athleticus corporis habitus. l.7.c.14.q
Athletica habitudo an in ciuitatem iatroducenda. l.8.c.2.n
Auaritia insatiabilis. l.1.c.7.p
Auaritia imperiorum formas mutauit. l. 3. c.10.m
Audacia ad quæ vtilis. l.2.c.7.e
Audire pueritiam quæ deceat. l.7.c.15.f
Auditionibus primis familiariores sese præbent auditores. l.7.c.15.m
Auerrois dictum de hominum seruitute. l. 2. c.1.b
Augmenta & incrementa si præter proportionem fiant, seditiones nonnunquam in rep. excitant. l.5.c.2.k & co
Aurum animis quibusdam à Deo admistum. l.2. c.2.o
Autophradates quibus Eubulimonitis ab Acarnei obsidione auocatus. l.2.c.4.i

B

Babyloniæ regionis amplitudo & felicitas. l.2.c.3.d
Babylon præ vasta amplitudine se captam esse toto triduo non sensit. l.3.c.1.l
Babylonij à Persarum rege cur sæpius accisi. l.3. c.8.ee
Bacchatio. l.8.c.3.k
Barbari qui. l.1.c.1.i
Barbarorum seruitus Græcis quadammodo debita. l.1.c.1.k
Barbari seruilioribus ingeniis præditi quam Græci. l.3.c.9.d
Barbaricæ regna qualia. ibid.
Barbitus vetus instrumentum musicum. l. 8. c.5.c
Beata vita quæ. l.7.c.1.a. & seq.
Beatè viuere in quibus positum. l.7.c.1.e

Index rerum.

Beatitudo vnius hominis & totius ciuitatis eadem. l.7.c.2.a & seq.
Beatitudo sine virtute esse non potest. lib. 7. c.7.f.
Beatitudo vulgo in operibus & voluptatibus ponitur. l.5.c.8.gg
Beatitudo vulgo in externis bonis collocatur. l.7. c.11.g
Beatitudo cum voluptate esse coniuncta creditur ab omnibus. l.8.c.2.d
Beatorum insulæ. l.7.c.13.q
Bellatrix ciuitatis pars an à rustica seiungi debeat. l.7.c.7.i
Bello victa, victoris esse, iubet lex. lib. 1. c.4.a
Bello interemptorum liberis, alimenta è publico decreuit Hippodamus. l.2.c.5.e
Bellica ars, & ipsa est acquirendi ratio. lib. 1. c.6.i
Bellum pacis gratia est. l.7.c.13.p
Bellum ad iustitiam & temperantiam ciues adigit. l.7.c.13.q
Bellicis vsibus habiles, equites grauis armaturæ milites, velites, nauales copiæ. lib. 6. c.5.g
Bellicarum rerum cura, in rebuspubl. pulchra quidem est, non tamen summus omnium finis. l.7.c.2.p
Ad bellicas artes multorum populorum institutio & leges directæ. l.7.c.2.i
Bellicæ res penes quos in repub. esse debent. l.7. c.7.d
Bellicæ artes cur exercendæ. l.7.c.13.m
Benefactores populi aut gentis, reges olim creabantur. l.5.c.7.f
Bestiæ rationem non sentiunt, sed affectibus insemiunt. l.1.c.3.h
Bonum est, quod omnia optant, & propter quod agunt quidquid agunt. l.1.c.1.a
Ex bonis quomodo boni generantur. lib. 1. c.4.h
Bonorum communio reiicitur, quam statuit Socrates. l.2.c.2.a & seq.
Bona sua vendere quando licitum apud Locros. l.2.c.4.d
Boni viri virtus quæ. l.3.c.2.c
Boni viri à promiscua multitudine, qua re differant. l.3.c.7.m
Bonum quodcumque, an cum quocumque conferendum. l.3.c.8.f
Bonum, finis est artium & scientiarum omnium. l.3.c.8.a.& seq.
Boni simus institutione. l.3.c.10.pp
Bonus & vir & ciuis aliquis esse potest in aristocratia. l.4.c.6.b
Boni fieri multi non possunt. l.5.c.9.b
Bona animi quo maiora, eò vtiliora. lib. 7. c.1.f
Bona æterna à fortuna proficiscuntur. lib. 7. c.1.k
Bonus vir qui. l.7.c.11.f
Bonus vir etiam aduersis vti potest. ibid.
Bonus vir quomodo fiat. l.7.c.11.i
Boni, virtutisque & honestatis studiosi, tribus modis simus. l.7.c.11.k
Bonis vti non posse turpe. l.7.c.12.r
Brachmanorum rex Didimûs quid de habitatione & vestitu scripserit Alexandro. lib. 2. cap.5.a
Bugafori locus de physiognomia Hipocratis & cuiusdam Regis Persarum. lib. 5. cap.9.b
Bos pauperibus pro seruo est. l.1.c.1.l
Byzantij piscatores multi. l.4.c.4.a
Byzantij inquilinos cur eiecerint. l.5.c.2.p

C

Calcei vsus duplex. l.1.c.7.b
Calculi ius plebi qua cautione dandum est in oligarchia. l.4.c.11.p
Camerina oppidum Siciliæ. l.2.c.9.c
Campsoria non est secundum naturam. lib. 1. c.7.c
Campsoria quomodo introducta. l.1.c.7.f.
Cantus inter epulas delectat. lib. 8. cap. 2. g & seq.
Cantus harmonia quæ quibus conueniat. l. 8. c.6.g
Capistro incingi. l.7.c.2.l
Carthagine aristocratica est reipub forma. lib. 4. c.6.d
Carthagine plebs vt demulceatur. l.6.c.4.r
Carthaginensium respub. examinatur. l.2.c.10.a & seq.
Carthaginensis democratia in pecuniæ studio nihilominus perstat. l.5.c.9.g
Carthaginenses pro expeditionum numero annulorum numerum militantibus augebant. l.7.c.2.l
Catanensium legislator Charondas. libro 2. c.11.e
Celtæ, bellicosa gens. l.2.c.7.e
Celtæ natos suos aduersus frigora vt indurent. l.7.c.15.c
Celtarum disciplina & leges, maxima ex parte ad bellicas artes directæ. l.7.c.2.k
Pro Census amplitudine magistratus conferuntur in quibusdam democratiis. l.3.c.3.c
Pro Census diuersitate, potestas quoque diuersa in repub. l.3.c.7.z
Pro Censuum amplitudine magistratus conferuntur in oligarchiis. l.4.c.4.n
Census quantus statuendus in bene constituta republica. l.4.c.10.p
Census mutatio, reip. mutandæ occasionem præbet interdum. l.5.c.4.p
Census annui in quibusdam ciuitatibus: in maioribus, tertio aut quinto quoque anno fiunt. l.5.c.6.i
Census mutationes quæ fiunt in rebusp. quomodo prohibendæ. ibid.
Census æquatio in democratia. l.6.c.2.a
Census Aphytolorum. l.6.c.3.m
Censuum diuisio in temperatissima oligarchiæ specie. l.6.c.5.b
Censuum legibus definitum qui expleuerint, ad magistratus admittuntur. ibid.
Chalcidicarum ciuitatum per Italiam & Siciliam legislator Charondas. l.2.c.11.c
Chalcidensium legislator Androdamas. lib. 2. c.11.g
Chalcidenses, equos aduersus hostes alebant. l.4. c.2.b
Chalcidensium coloni Amphipolitas magna ex parte eiiciunt. l.5.c.2.p

Chalci

Indx rerum.

Chalcidenses colonos Amphipoli contra ditiores concitat Cleotimus. l.5.c.4.h
Chalcidensis tyrannis in oligarchiam versa. l. 5. c.9.e.
Chaones (vel potius Chones) populus Italiæ. l.7.c.7.k
Charetis Parij scripta de agricultura. lib. 1. c.8.f
Charetæ in Ægnia conatus. l.5.c.4.h
Charilai Spartanorum regis tutor & patruus Licurgus fuit. l.2.c.9.b
Charilai tyrannis Lacedæmone in aristocratiam versa. l.5.c.9.e
Charicles triginta tyrannis assentatur. lib. 3. c.4.f
Charondas appellabat in domo communicantes, homosypios, quasi vnius pulmenti. l.1. c.2.m
Charondas Catanensis, ciuitatis suæ legislator. l.2.c.11.e
Zaleuci auditor fuit. ibid.
Quas leges tulerit. l.2.c.11.g
Charondas mediocris conditionis homo fuit. l.4.c.9.q.
Charondæ lex de iudiciis. l.4.c.10.l
Chij ab Athenienſibus contra pacta accisi. l. 3. c.8.cc
Chij exules ab Antissæis ob insidias eiiciuntur. l.5.c.2.p
Chij oligarchia vnde euersa. l.5.c.4.o
Chius piscatoribus abundat. l.4.c.4.a
Choragus choro tibia ipse præcinuit Lacedæmone. l.8.c.5.c
Chorus vnus idemque interdum Comicus, interdum Tragicus. l.3.c.1.n
Chori magister æquabilitatem in choro instituit. l.3.c.8.dd
Chrimatistica quibusdam videtur esse tota œconomia, quibusdam vero maxima pars eius est. l.1.c.2.c.& c.7.a
Chrimatistica non est à natura, sed ab arte. l.1. c.7.a
Ciborum multæ species. l.1.c.6.f
Ciborum apparatio. l.8.c.3.e
Cinadon seditionem Spartæ cur excitarit. lib. 5. c.5.c
Cnidi oligarchia quomodo mutata. l.5.c.4.d
Vnde subuersa. l.5.c.4.o
Cisternæ, seu aquæ pluuiæ receptacula. lib. 7. c.9.b
Cithara pueritiæ interdicitur. l.8.c.5.a
Ciues vitam qualem in bene constituta repub. viuere debeant. l.7.c.7.c
Ciues, consortes & participes eiusdem ciuitatis. l.2.c.1.d
Ciuis, vox ambigua. l.3.c.1.b
Ciuis qui. l.3.c.1.d & f
Ciuis pro diuersa reipublicæ forma diuersus. l.3.c.1.d
Ciuis definitio examinata. l.3.c.1.g
Ciuis boni & viri boni virtus an eadem. lib. 3. c.2.a
Ciues an sint opifices manuarij. l.3.c.2.g
Ciuis præclari partes posse præesse & subesse laudabiliter. l.3.c.2.f
Ciuium species plures, vt plures species ciuitatum. l.3.c.3.c
Ciuis in democratiis quibusdam est, qui è ciuis filia natus est, etiam spurius. lib. 3. c.3.d
Ciuis dicitur is potissimum, qui bonorum publicorum est particeps. l.3.c.3.f
Ciuis an non sit, qui non iusto titulo ciuis est. l.3.c.2.i
Ciues an sint opifices manuarij. lib. 3. cap. 3. a & seq.
Ciuis generaliter qui, & qui specialiter in qualibet reip. forma. l.3.c.8.t
Ciuis & magistratus virtus eadem quæ viri boni. l.7.c.13.a
Ciuilis principatus, liberorum & æqualium est imperium. l.1.c.5.a
Ciuilis vita in belli & pacis negotia distincta. l.1.c.3.i
Ciuilis societas quarum rerum statuenda sit. l.3.c.6.o
Ciuilis societas optima quæ. l.4.c.9.m
Ciuilis multitudinis partes duæ: altera, quæ arma tractat: altera, quæ consilia. l.7. c.7.d & seq.
Ciuitatis dignitas ex fine ad quem ordinatur. l.1. c.1.a & b
Ciuitatis gubernator quomodo differt à patrefamilias, œconomo & rege. lib. 1. cap. 1.2 & seq.
Ciuitas ex pluribus vicis constituitur. lib. 1. c.1.r
Ciuitatis communicatio est sufficientissima & perfectissima. ibid.
Ciuitas est bene viuendi gratia. ibid.
Ciuitatis communicatio est naturalissima. l.1. c.1.f
Ciuitas est prior secundum naturam quam domus. l.1.c.1.x
Res est naturalis è compositorum genere. l. 3. c.1.b
Ciuitas egisse aut non egisse aliquid quando dicatur. l.3.c.1.k
Ciuitas vna eademque quomodo sit, quomodo item alia. l.3.c.1.l
Ciuitatis imperium ac potestas penes quem aut quos esse debeat. l.3.c.7.a & seq.
Ciuitas quid. lib.2. cap.1. d. item lib.3. cap.1. b & f
Optima Ciuitatis constitutio. l.2.c.1.i
Constare debet ex dissimilibus. ibid.
Ciuitati omniane debeant esse communia. l. 2. c.1.e
Ciuitatem magis ac magis vnam fieri, an expediat. l.2.c.1.h
Ciuitatis communio est primum in loci consortio posita. l.2.c.1.d
An præsit in Ciuitate perpetuus principatus vel temporaneus. l.2.c.1.k
Absoluta omnium communitas obest Ciuitati. l.2.c.1.m & seq.
Ciuitas beata esse an possit sine beatis seu opulentis custodibus. l.2.c.2.p
Ciuitatis imperium penes vnum an esse debeat. l.3.c.10.u
Ciuitas appellari non potest, quæ natura seruia est. l.4.c.3.o
Ciuitas honestatis magis quam necessitatis gratia constituta. l.4.c.3.e
Ciuitatis partes necessariæ quæ. lib. 4. cap. 2. a & b

Index rerum.

Ciuitatis partes præcipuæ & maximè necessariæ quæ. l.4.c.3.c
Ciuitatis partes principales quæ, & ciuilis corporis velut anima. l.5.c.3.h
Ciuitatis partes duæ potissimum, diuites & pauperes. l.4.c.3.l
Ciuitatis distributio Hippodamea in tres partes, ciuium etiam in tres partes, iudiciorum itidem in tres, examinatur & refellitur. l.2.c.6.a & seq.
Ciuitatis cuiusque partes tres, diuites, pauperes, mediocris fortunæ homines. lib. 4. cap.9.d
Ciuitates magnæ à seditionibus cur magis vicariæ quam paruæ. l.4.c.9.o
Ciuitatis vnio distrahitur à demagogis. lib. 5. c.6.K K
Ciuitas magna quæ, & quæ parua. lib.7. cap.3.f & seq
Ciuitas magna & hominibus abundans non est idem. l.7.c.3.g
Ciuitas optima. l.7.c.3.i
Ciuitas magnitudinis modum habere quem debeat. l.7.c.3.K
Ciuitati suppetere quæ debeant ad bene beateque viuendum. l.7.c.3.f
Ciuitas beata quæ. lib.7. cap.1.a. & seq. item cap.3.c
Ciuitas proba vt fiat. l.7.c.11.i
Ciuitas est societas similium, ad vitam quam optimè degendam instituta. l.7.c.6.c
Classis præfectura Spartæ an rectè constituta. l.2.c.8.f
Clazomeniorum seditio. l.5.c.2.r
Cleander, Gelæ tyrannus. l.5.c.9.c
Cleotimus Amphipoli seditionem ciet. lib. 5. c.4.h
Clisthenes post eiectos tyrannos Athenienssem temp. vt mutarit. l.3.c.1.h
Clisthni Sicyonio auctoritatem quæ conciliauerint. l.5.c.8.zz
Clisthenes sublata Myronis tyrannide, aliam tyrannidem Sicyone instituit. l.5.c.9.c
Clisthenis machinamentum in ambienda democratia. l.6.c.5.c
Coum democratiam quid conualserit. l. 6. c.3.c
Codrus rex cur factus. l.5.c.7.f
Cœna collatitia. l.3.c.7.l. & c.10.f
De coitu lex. l.7.c.14.l & seq.
Collegiorum conuiuia. l.7.c.10.a
Colophon qua reipub. forma olim vsa. lib. 4. c.2.l
Colophoniorum seditio. l.5.c.2.r
Comœdias spectare, pueritiæ non licitum. l.7. c.15.K
Compositum non cognoscimus, nisi cum scimus ex quibus, & quot & qualibus est. l.1. c.1.d
Communicatio prima est mariti & vxoris, ad conseruationem speciei: secunda est domini & serui propter salutem indiuidui. l.1.c.1. f & g
Hæ communicationes differunt specie. l.1.c.1. h & seq.
Ex his constituitur domus. l.1.c.1.l
Communicationum alia est constituta in omnem diem, alia verò nondiurnalis. ibid.
Communicatio domus & vici sunt diuersæ species: vtraque est homini naturalis. l.1 c.1.q
Communio & societas omnis, boni alicuius causa instituti solet. l.1.c.1.a
Communio præcipua & reliquas omnes complectens, est ciuitas & ciuilis societas. ibid.
Communionis, in primis autem ciuilis, desiderio ducuntur omnes. l.2.c.1.y
Communio an omnium & omnibus esse debeat in ciuitate. l.2.c.1.e
Communio seu consortium humanorum omnium, difficilis. l.2.c.2.b
Commmunio, amicitiæ aliquid habet. lib. 4. c.9.h
Communiorum publicorum institutum vetus est. l.7.c.7.i
Concionis ius penes populum. l.3.c.7.z
Concio potestatem quarum rerum habeat. ibid.
Concionis cogendæ ius pro censu. l.4.c.7.o
Conciones habentibus præmia in quibus rebuspublicis proposita. l.4.c.12.l
Concionis ius in democratia. l.6.c.1.x
Confœderationis ad bellum causa. l.2.c.1.i
Connubia quando & à qualibus iungi debeant. l.7.c.14.e & seq.
Connubii quo anni tempore iungenda, & qua vtriusque sexus ætate. ibid.
Consilia si inter se communicent nobiliores & plebeij, rectius delectationes fiunt in republica. l.4.c.11.m
Consuetudo, secundus ad honestatem assequendam gradus. l.7.c.11.K
Consuetudo quò melior, eò meliorem efficit reipublicæ formam. l.8.c.1.a
Consultationum & iudiciorum potestas populo concessa. l.3.c.7.r
Consultatio de rebus ciuitati vtilibus penes quos esse debeat. l.4.c.11.c.& seq.
Contemptus sæpè ad insidias & manus inferendas incitat. l.5.c.7.ff & nn
Continentia tollitur in rerum omnium communitate. l.2.c.2.f
Contraria efficiunt contraria. l.5.c.6.b
Contribulis quid. l.2.c.1.n
Controuersis negotiis sui sunt magistratus. l.6. c.6.h
Contumeliæ genera varia. l.5.c.7.n
Contumeliosæ iniuriæ iras & manus aduersus tyrannos concitant. ibid.
Contumeliæ duo potissimum genera vitanda monarchæ. l.5.c.8.qq
Conuictus & humanorum omnium communitas, difficilis. l.2.c.2.b
Conuictu exterorum magis quam ciuium gaudent tyranni. l.5.c.8.t
Conuiuiis magistratuum peculiaris locus destinatus. l.7.c.10.f
Conuiuiis publicis arcentur, qui dictis aut factis turpitudinem aliquam admiserint. lib.7. c.15.i
Corinthij & Megarenses, finitimi. l.3.c.6.l
Corinthiorum tyrannis quandiu duraverit. l.5. c.8.aa
Corporis cura, in institutione puerili, animi curam præcedit. l.7.c.14.c
Corpus anima prius ortu. l.6.c.14.c
Corporis cura, in institutione puerili, animi curam præcedit. ibid.d
Corrigere rempublicam non minoris artis quam instituere. l.4.c.1.f
Colmi qualis magistratus. l.2.c.9.f.& seq.
Cotys cur interfectus. l.2.c.7.y
Crataeus Archelao cur insidiatur. l.5.c.7.u
Creator nulli negauit aliquid eorum quæ sunt ad beatitudinem vtilia. l.1.c.9.e
Crepitaculum Archytæ. l.8.c.4.r
Cretenses seruis quæ interdixerint. l.1.c.3.l
Cretenses cur minus insidiarum à seruis suis experti quam Lacedæmonij. l.2.c.7.b
Cretensibus cur mascula venus à suo legislatore concessa. l.2.c.9.e
Cretæ insulæ situs. l.2.c.9.c
Cretensium & Lacedæmonũ cognatio. l.2.c.9.b
Critias legislator in Ægypto. l.1.c.1.k
Critias arguit Græcos insipientiæ. l.1.c.1.e
Crudeles gentes quæ. l.8.c.2.p
Cumanis homicidij lex quæ fuerit. l.2.c.6.h
ad Cupiditatum expletionem vulgus plerumque vnit. l.2.c.4.i
Cupiditates potius ad æquabilitatem reuocandæ quam opes. l.2.c.4.e
Cupiditatis immodicæ remedia. l.2.c.4.f
Cupiditas & animi impetus magistratum sæpè peruertunt. l.3.c.10.bb
Cupiditas in pueris est à primo statim ortu. l.7. c.14.c
Curationes ciuiles quot generum sint. l.4.c.12.b
Curationes plures simul sustineri an possint. l.4. c.12.g
Cura priuatorum maior esse solet quam publicorum. l.2.c.1.n
Cura in hominibus excitari quibus rebus soleat. l.2.c.1.t
Curatores eorum quæ tum in vrbe tum foris ad commodum & decorum publicum spectant. l.6.c.6.d.
Curatores rei diuinæ. l.6.c.6.x
Custodia regia à tyrannica vt differat. l.3. c.9.c
Custodia magistratus. l.3.c.19.s
Custodia regia, è ciuibus: tyrannica, ex hominibus exteris. l.5.c.7.i
Custodibus ciuitatis an rectè beatitas à Socrate adempta. l.2.c.2.p
Custodibus multi magis indigent, quam custodire alios possunt. l.6.c.6.p
Custoditionis & actionis munera in quibusdam rebuspublicis diuersa. l.6.c.6.o
Custodia vtbis. l.6.c.6.r
Cypselus Corinthi tyrannus è demagogo factus. l.5.c.7.e
Cypselus tyrannidem Corinthi triginta annos tenuit. l.5.c.8.aaa
Cypselidarum donaria & monumenta. l. 5. c.8.l.
Cypselidarum tyrannis quandiu durauit. l. 5. c.8.aaa
Cyrenaicæ seditionis causa. l.6.c.4.d
Cyrenaicæ democratiæ auctores quo instituto vsi. l.6.c.4.e
Cyrus rex cur factus. l.5.c.7.f
Astyagis arma & manus cur intulerit. l.5.c.7. gg.

Index rerum.

D

Dædali aut Vulcani tripodes animati fabulosi. l.1.c.2.f
Daphnæus à Dionysio accusatur. l.5.c.3.n
Decamnichus insidiarum aduersus Archelaum dux. l.5.c.7.dd
Delatores tyrannorum. l.5.c.8.h
Delphi ex affinium dissidio seditione & bello implicati. l.5.c.2.y
Democratia pro oligarchia Athenis à Solone instituta. l.2.c.11.b
Democratia quid sit. l.3.c.5.c
Democratiæ diffinitio examinatur. lib. 3.c. 5. c & seq.
Democratia politiæ excessus est. l.3.c.5.d
Democratia scopum quem habeat. ibid.
Democratia ab oligarchia qua re differat. l.3.c.5. g & h
In Democratiis respub. est penes populum. l.3. c.4.b
De Democratia quid sentiant quidam. lib. 4. c.1.m
Democratia verè quid. l.4.c.2.
Democratiæ species. l.4.c.3.c. & seq. & c.6. c & seq.
Democratiæ & oligarchiæ proba mistura quæ. l.4.c.7.q
Democratia existere vbi soleat. l.4.c.10.e
Democratiæ prius vocabantur, quæ nunc πολιτεῖαι. l.4.c.10.f
Democratia maximè quæ esse videatur. lib. 4. c.11.m
Democratia vnde exiterit. l.5.c.1.b
Democratiæ quibus ex causis mutari potissimum soleant. l.5.c.3.a.& seq.
Democratiæ species optima quæ. lib. 6. cap. 3. a. & seq.
Democratiæ species postrema vt instituatur & stabiliatur. l.6.c.4.b. & seq.
Democratici legislatoris officium. l.6.c.4.h
Despotica an sit eadem scientia cum œconomica, politica & regia. lib.1. cap. 2. c. item c.5.a
Despotizare siue habere seruum, an sit præter naturam. ibid.
Despotica non est scientia, tamen habet scientiam adiunctam. l.1.c.5.b & c
Non consistit in acquirendo seruos, sed in vtendo seruis. l.1.c.5.d
Deus quidam inter homines est vir qui virtutibus cæteros antecellit. l.3.c.8.x
Dei cultu reipublicæ præ cæteris opus est. l.7. c.6.e
Deorum cultus quibus in republica committi debeat. l.7.c.7.g
Dij natales à grauidis diligenter colendi. lib. 7. c.19.f
Dij scurriles & ludicri. l.7.c.15.K
Diagoras Cretuensem oligarchiam subuertit. l.5.c.4.o
Dicere quæ non veremur, eadem nec facere. l.7.c.15.i
Dictorum testimonia petuntur ab operibus. l.8.c.4.l
Didimus Brachmanorum rex quid de habitatione & vestitu scripserit Alexandro. lib. 5. c.1.K

Index rerum.

Dignitatis æqualitas controuersa est. l.5.c.1.k
Diocles, Philolai amasius, qua occasione patriam deseruerit, & quale sibi Thebis monumentum struxerit. l.2.c.11.f
Diogenes solinagus. l.1.c.1.x
Dionysius monopolium Syracusis ablegat. l. 1. c.8.k
Dionysius custodiam à Syracusanis petens, quod responsum acceperit. l.3.c.10.f
Dionysius Daphnæum accusat. l.5.c.3.n
Tyrannidem Syracusis Hipparini impulsu arripuit. l.5.c.4.h
Dionysij affinitas Locros perdidit. l.5.c.5.l
Dionysius tyrannus Syracusis è demagogo factus. l.5.c.7.e
Dionysius iunior Dionis insidias cur expertus. l.5.c.7.ff
Dionysij iunioris tyrannis ex seipsa conuulsa. l.5. c.7.mm
Dion Dionysio cur insidiatus. l.5.c.7.ff
Dionis in Dionysio persequendo institutum. l.5.c.7.kk
Dion Dionysij electione seipsum perdidit. l. 5. c.7.mm
Dionysius vno quinquennio omnes Syracusanorum opes vt collegerit. lib. 5. c.8.m
Diophantus Athenis opifices fecit publicos. l.2.c.4.l
Discimus alia consuetudine, alia auditione. l.7.c.12.o
Disciplinæ tempus duabus ætatibus distinctum. l.7.c.15.o
Dissidia in ciuitatibus ex inæqualitate diuitiarum & honorum. l.2.c.4.f
Dissidium maximum virtutis & vitij. lib. 5. c.2.r
Dithyrambus ad Phrygiam harmoniam accedit. l.8.c.6.k
Diuini cultus cura Lacedæmone penes reges. l.3.c.9.l
Diuini cultus antistites. l.6.c.6.x
Diuinæ potentiæ opus. l.7.c.3.h
Diuites quare cæteris ciuibus in repub. potiores. l.3.c.8.l
Diuites in oligarchia mulctantur, nisi iudicia exerceant. l.4.c.7.n
Diuites, viri boni ac spectati cur appellentur. l.4.c.7.d
Diuites in Lacedæmoniorum repub. nihilo insigniores quam pauperes. l.4.c.7.r
Diuitibus in republica non tribuendum nimium. l.4.c.10.g
Diuitum commmodis in quibusdam fauent leges politicæ, in quibusdam commodis pauperum. l.4.c.10.i & seq.
Diuitiarum nomine diuersa à diuersis accipiuntur. l.1.c.7.i
Absurdum est, tales esse diuitias, quibus affluens fame conficiatur. l.1.c.7.K
Diuitiæ infinitæ quæ & cur. l.1.c.7.m
Diuturnum esse quod vult, violentia carere debet. l.5.c.8.c
Dolium perforatum est improba egestatis cupiditas. l.6.c.4.m
Dominari quibus liceat. l.7.c.2.n
Dominatus, seu herilis imperij ratio. lib. 3. c.4.g
Dominatus, seu herile imperium. lib. 7. c.12.h
Dominium rerum omnium an penes vnum esse expediat. l.3.c.9.
Dominus à natura quis. lib.1. c.1. g. Item lib.1. c.2.g
Dominus aliter serui, quàm seruus domini. ibid.
Dominorum multitudinem quam Homerus bonam esse neget. l.4.c.4.g
Domus habet tria, dominum, mulierem & seruum. l.1.c.1.l
Domus quid. l.1.c.1.m
Minimæ partes domus sunt tres combinationes, s. domini & serui, mariti & vxoris, patris & filij. 1. dicitur dominica seu despotica. 2. coniugalis. 3. paterna. l.1.c.2.b
Domus seu familiæ partes præcipuæ vir & mulier. l.2.c.7.c
Dorica compositio. l.4.c.2.f
Doricæ harmoniæ propietates. l.8.c.4.l. & c.6. i. & l.
De Dotibus institutum Phaleæ. l.2.c.4.c
Dotes apud Spartanos dabantur magnæ. lib. 2. c.7.h
Doxandri & filiorum repulsa. l.5.c.2.z
Draconis leges. l.2.c.11.g
Ducarus perpetuus in republ. lib.4. cap.9. c. & c.10.t
Ducatus perpetuus an vtilis rebuspubl. lib. 3. c.9.m
Duces bonis amissis sæpè res nouas moliuntur. l.5.c.9.i
Nemo eligit iuuenes duces. l.1.c.1.p
Dulce exiguum, aquæ copiosæ admistum, nullum sui sensum in temperaturâ præbet. l.2.c.1.t
Duo vnà rem gerentes. l.3.c.10.gg

E

EBrios delinquentes grauius mulctari vult Pittacus quam sobrios. l.2.c.11.g
Ecphantides. l.8.c.5.
Eiurare magistratum. l.4.c.10.x
Elibeæ rex. l.5.c.7.u
Elidensis oligarchia. l.5.c.4.K
Eligere rectè non nisi scientes possunt. lib. 3. c.7.c
Eminentiores in repub. vel relegari solent, vel occidi. l.3.c.8.z
Eminens virtute, an summouendus è ciuitate, vt ij qui opibus & potentia præeminent. l. 3. c.8.ff
Eminentiorum capitum detruncatio. lib. 5. c.7.l
Emporia quibus ciuitatibus sint, quibus non. l.7.c.4.i
Ephialtes Areopagiticum senatum accidit. l. 2. c.11.c
Ephori apud Lacedæmonios alij alias lites iudicant. l.5.c.1.e
Ephororum principatus an rectè apud Spartanos constitutus. libro 2. capite 8. a. & seq.
Ephororum Spart. munus. l.2.c.8.c
Ephori Spartani eandem habent potestatem quam apud Cretenses Cosmi. l.2.c.9.d

Numero

Index rerum.

Numero erant quinque. ibid.
Ephoros Spartæ tollere conatus Pausanias. l. 5. c.1.h
Epidamnus operas habet publicas. lib. 2. c.4.l
Epidamni imperium penes vnum. lib. 3. cap. 10.t
Epidamni respublica vnde mutata. lib. 5. c.1.h
Epidamni reipub. mutationem attulit nuptialis controuersia. l.5.c.2.bb
Epimenides vocabat eos qui in domo communicant, homocapnos, quasi vnius fumi. l.1. c.1.m
Equa unita. l.2.c.1.o
Equorum & canum vsus Lacedæmone communis. l.2.c.2.c
Equitum oligarchia. l.5 c.4.n
Equi non nisi à locupletibus ali possunt. lib. 6. c.5.g
Eretrienses, equos aduersus hostes alebant. l. 4. c.2.b
Eretriensis oligarchia vt subuersa. l.5.c.4.n
Eruditio & nobilitas, diuites magis comitantur. l.4.c.7.d
Erythris oligarchia vnde mutata. l.5.c.4.d
Eubulus Autophradatem ab Artaxei obsidione vt auerterit. l.2 c 4.i
Euripidis locus de rebus politico necessariis. l.3.c.2.e
Euripidis locus de libertate democratica. lib. 5. c.6.mm
Euripides ob exprobratum sibi oris fœtorem grauius commotus. l.5.c.7.dd
Euripidis locus de somno & poculis. lib. 8. c.3. b
Europæa ingenia qualia. l.7.c.5.b
Eurum Austri speciem quidam faciunt. lib. 4. c.2.f
Eurytion Heracleensis. l 5.c.4.n
Euthycrates onomarchi Phocensis filius. lib. 5. c.2.aa
Excessus reprimi solent in omnibus artibus & scientiis. l.3.c.8.dd
Excessus primorum & præstantissimorum pessimi. l.4.c.1.l
Excessus alius alio melior non est; sed minus malus. l.4.c.1.m
Excessus fines seu limites, ex effectis perspiciuntur. l.7.c.3.n
Exclusio à connictu publico. l.7.c.15.i
Excubiæ & præsidia per opportuna loca disposita. l.7.c.10.a
Exectus à rege suo deficit, velut contumeliam passus. l.5.c.7.x
Exploratores tyrannorum. l.5.c.8.h

F

FAbula de leporum & leonum concione. l.3. c.8.y
Fatum est rebus mobilibus adhærens dispositio, per quam prouidentia suis quæque nectit ordinibus. l.1.c.1.t
Fertum animis quibusdam à Deo admistum. l.2.c.2.o
Fertum gestabant veteres Græci. l.2.c.6.h
Figulus figulo inuidet. l.5.c.7.ll
Filius patri succedit in oligarchicis rebuspublicis. l.4.c.11.K
Finis artium & scientiarum omnium, bonum est. l.3.c.8.a. & seq.
Finis, actionum honestatem turpitudinemue ostendit. l.7.c.12.i
Finitimis conterminis in quibusdam rebuspublicis non admittuntur ad consilia de bellis aduersus finitimos gerendis. l.7.c.8.f
Flerus in puerili ætate an prohibendi. lib. 7. c.15.g
Fluuio rigido retens natos mos immergere. l.7. c.15.c
Fœdus vnde dicatur. l.3.c.6.K
Fœmina, mas occasionatus. l.1.c.4.h
Fœminæ nubere possunt anno ætatis 18. l.b. 7. c.14.o
Fœtor oris exprobratus, grauem Euripidi iram mouit. l.5.c.7.dd
Fontium curatores. l.6.c.6.e
Fori curatores. l.6.c.6.d
Forum rerum venalium omnibus apud se præbent eæ ciuitates quæ prouentuum vbertatem spectant. l.7.c.4.i
Fori structura qualis esse debeat. l.7.c.10.c
Forum liberum, in Thessalia quodnam fuerit. ibid.
Forum rerum venalium. l.7.c.10.e
Omne solum forti patria est. l.1.c.4.g
Fortitudo imperantis & parentis diuersa. lib. 1. c.9.g
Fortuna est natura præter rationem faciens impetum. l.1.c.1.s
Fratrum ex paternorum bonorum diuisione dissidium. l.5.c.2.x
Frater maximus natu & minimus natu quibusdam in locis non simul imperium gerunt. l.5.c.4.c
Fratrum bella grauia. l.7.c.5.ff
Frigidæ regiones qualia ferant ingenia. lib. 7. c.5.b
Frigori à pueris assuefaciendi liberi. lib. 7. c.15.c
Fructus pro priuatis vsibus diuidi à populis quibusdam solent. l.2.c.2.a
Fundos communes esse an expediat. ibid.
Furta ex inopia. l.2.c.4.f
Futilia omnia iuuentuti debent esse peregrina & insolita. l.7.c.15.m

G

GElonis tyrannis. l.5.c.2.i
Gelonis tyrannis ex seipsa conuulsa. l. 5. c.7.mm
Gelonis tyrannis quandiu duraiit. lib. 5. cap. 8. c.c.c
Gelonis tyrannis Syracusis in democratiam versa. l.5.c.9.e
Gelæ oligarchia in tyrannidem versa. ibid.
Generationis terminus in vtroque sexu qui. l.7. c.14.i
Generis virtus, nobilitas. l.3.c.8.m
Generis præstantia vbique honorata est. ibid.
Generosi, magis ciues sunt quam degeneres. l.3.c.8.m
Gladius Delphicus quid. l.1.c.1.h
Gordiæ filius Psammetius. l.5.c.8.ccc

Gorgias

Index rerum.

Gorgias virtutes secundum particularia opera rectè enumerauit. l.1.c.9.h
Gorgias Leontinus Larissæos vt definierit. l. 3. c.1.g.
Græci semper iuuenes. l.2.c.1.e
Græciæ principes ciuitates in oppidis sibi subiectis, ad suæ reip. normam vel democratias instituebant, vel oligarchias. l.4.c.9.t
Græcæ nationis dotes. l.7.c.5.c
Grauidarum diæta & exercitium. lib. 7. c.14.f
Gymnasia senioruin. l.7.c.10.d
de Gymnasticis exercitiis leges politicæ. l. 4. c.10.m
Gymnastica cur discatur. l.8.c.2.a.& n
Gymnastica quomodo vtendum. l.8.c.2.t
in Gymnicis certaminibus, celeritatis & tarditatis habetur ratio. l.3.c.8.g

H

HAbitus corporis qualis congruat ad prolis generationem. l.7.c.14.q
Hanno, vide Annon.
Harmodius & Aristogiton cur Pisistratidis manus intulerunt. l.5.c.7.o
Harmonia ex eisdem sonis quomodo dicatur alia. l.3.c.1.u
Harmoniarum duas species primarias quidam faciunt, Dorium & Phrygium. ibid.
Harmoniarum seu concentuum differentiæ. l.8. c.4.l.& seq.
Harmoniis omnibus vtendum an sit. lib. 8. c.6.a
Harmoniarum vsus idem non est. l.8.c.6.e
Harmoniarum digressiones seu deflexiones. l.8. c.6.g.
in Heliæam conueniunt magistratuum collegia, cum magistratus aliquis creandus est. l. 5. c.2.b.
Hellanocrates Latissæus. l.5.c.7.x
Heniochi, gens crudelis. l.8.c.2.p
Heraclææ oligarchia è pauciori numero ad sexcentos extensa. l.5.c.4.c
Heracleæ Ponticæ oligarchia quo casu mutata. l.5.c.4.f
Heracleensis populus imperio vt priuatus. lib.5. c.3.e
Heracleensis seditionis causa. l.5.c.4.n
Heracleotarum copiæ nauales. l.7.c.4.o
Heracleodorus Oritanus. l.5.c.2.m
Heraclides Ænius. l.5.c.7.y
Heracliri dictum de ira. l.5.c.8.rr
Herænsi reipub. mutationem quæ attulerint. l.5. c.2.m
Hercules ab Argonautis cur relictus. lib. 3. c.8.aa
Herile imperium. l.7.c.12.h
Hesiodus tria in domo desiderabat. lib. 1. c.2.l
Hesiodi gnoma de inuidia. l.5.c.7.ll
Hieronis exploratores. l.5.c.8.t
Hieronis & Gelonis tyrannis quandiu duraurit. l.5.c.8.ccc
Hippocrates ex constellatione natiuitatis figuram accepit proclium in vitia, sed ex animo se transtulit ad bona. l.5.c.9.b
Hippocrates magnus medicus. l.7.c.3.f
Hipparinus Dionysium Syracusis ad tyrannidem arripiendam incitat. l.5.c.4.h
Hippodamus Euripontis filius Milesius, reip. formam quam instituerit. l.2. c. 5. a. & seq.
Hippodami respub. examinatur. l.2.c.6.a
Hippodamia vrbis distinctio. l.7.c.9.f
Homeri locus de rei familiaris principatu. l.1. c.1.p
Homerus, cur Iouem patrem hominumque Deumque vocet. l.2.c.9.c
Homeri hemistichium de inquilino. l.3.c.3.c
Homeri locus de regis potestate in expeditione. l.3.c.9.e
Πολυκοιρανίη quam bonam neget esse Homerus. l.4.c.4.g
Homeri loci duo de musica seu cantu inter epulas. l.8.c.2.h
Hominiuoræ gentes. l.8.c.2.p
Hominis triplex consideratio, s. in seipso, in domo, & in ciuitate. l.1.c.1.a
Vita hominis solius est omnium pessima. lib. 1. c.1.t
Homo natura ciuile animal est. l. 1. c.1.t. & item.l.3.c.4.d
Qui absque ciuitate est per naturam, aut nequam est, aut potior quam homo. ibid.
Aut bestia, aut Deus. l.1.c.1.x
Solus homo supra cætera animalia habet sermonem. l.1.c.1.u
Homini propria est notitia boni & mali, iusti & iniusti, verecundi & inuerecundi, turpis & honesti. ibid.
Homo virtute perfectus est optimum animalium, sine lege verò & iustitia pessimum. l.1.c.1.y.
Homines à natiuitate quidam apti sunt vt subiiciantur, quidam vt principentur. l. 1. c.3.b
Honestum est quod sua vi nos trahit & sua dignitate nos allicit. l.1.c.9.f
Honesta spectanda magis quam necessaria & vtilia. l.7.c.13.d
Honorum publicorum qui non est particeps, est velut inquilinus. l.3.c.3.c
Honorem sibi vendicant nobiles, diuites, liberi. l.3.c.8.b
Honorum communio in democratiis maior quam in oligarchiis. l.4.c.9.p
Honores otio & quieti sæpè post habentur à pauperibus. l.4.c.10.q
Honoris nomine seditiones in rebuspub. sæpè oriuntur. l.5.c.2.f
Honores qua proportione conferendi sunt in rebuspublicis. l.5.c.6.l
Honorum ademptione ambitiosi maximè irritantur. l.5.c.8.qq
Horitanam oligarchiam quæ labefactarint. l. 5. c.2. m

I

IAson extra tyrannidem esurire se dicebat. l.3. c.2.e
Iambos audire & videre puritiam nefas. lib. 7. c.15.K
Iberi quo præmio remunerarint eos qui plures occidissent hostes. l.7.c.2.l

Index rerum.

Ignominiæ si quæ illatæ esse videtur, maioribus honoribus diluendæ sunt & compensandæ. l.5.c.8.qq
In Imperatore quæ præcipuè spectentur. lib. 5. c.6.z
Imperare & parere nouit bonus tum magistratus tum ciuis. l.3.c.2.g
Imperare rectè nequit, qui non didicit bene imperio parere. ibid.
Imperare vt dominum, cum iniuria coniunctum censent nonnulli. l.7.c.2.g
Imperare finitimis, non præcipuus ciuitatis scopus. l.7.c.13.l
Imperare in sua republica posse, ciuem egregium decet. ibid.
Imperare rectè nequit, qui non didicit bene imperio parere. l.7.c.12.g
Imperata vt differant. l.7.c.12.i
Imperium senibus conuenit. l.7.c.12.f
Imperium an penes eosdem semper esse debeat. l.7.c.12.a.& seq.
Imperium aliud, imperantis: aliud subditi gratia est. l.7.c.12.h
Imperium seu potestas rerum in repub. vel penes vnum est, vel penes paucos, vel penes plures. l.3.c.4.a
Imperij species & modi plures. l.3.c.4.c
Imperium perpetuum cur plerique cupiant. l.3. c.4.f
Imperia maxima populo an committenda. l.3. c.5.f
Imperia recta quæ sint, & quæ à recta norma deflectant. l.3.c.5.c
Imperium diuitibusne an nobilibus debeatur, nec ne. l.3.c.8.q
Imperium cui iure merito debeatur. ibid.
Imperium administrari vtrum melius ab homine præstantissimo, an ab optimis legibus. l.3. c.10.a
Imperium & rerum potestas penes vnum an esse debeat. l.3.c.10.t.& hh
Imperium ex legum præscripto an magistratus arbitrio rectius administretur. l.3.c.10.z
Imperium pro staturæ dignitate confertur ab Æthiopibus. l.4.c.2.k
Imperiorum seu magistratuum differentia. l. 4. c.12.a
Imperium capessere filius cum patre non poterat, nec fratres natu minores cum fratre natu maximo. l.5.c.4.c
Imperium obtinere omnes cupiunt. libro 7. cap.2.i
Imperium ciuile priuatæ tranquillitati officere creditur. ibid.
Imperium non omne, dominium est. lib. 7. c.1.f
Imperium herile, & imperium in liberos seu ingenuos. l.7.c.12.h
Imperium in liberos seu ingenuos, pulchrius quam herilis dominatus. l.7.c.13.k
Impossibile sibi nemo aggrediatur. l.5.c.8.u
Inæquales in aliquibus, se in omnibus inæquales esse iudicant. l.3.c.6.d
Indorum reges. l.7.c.12.c
Infamiæ nota mulctare. l.7.c.14.y.& c.15.i
Ingeniorum diuersitas pro locorum seu regionum diuersitate. l.7.c.5.b
Ingenium seu natura, primus ad honestatem assequendam gradus. l.7.c.11.K
Ingenium & natura, crebra assuetudine mutatur. l.7.c.11.mi
Ingenui ex altero tantum parente. l.4.c.4.a
Inimicitia & ira quæ differant. lib.5.c.7. oo. & pp
Iniuriæ voluntariæ, pleræque omnes ex ambitione & auaritia proficiscuntur. l.2.c.8.d
Inquilini honorum publicorum expertes. l.3. c.3.c
Infidiæ quorum maximè vitandæ. l.5.c.8.rr
Infidiæ aliæ corporibus struuntur, aliæ bonis & honoribus. l.5.c.7.u
Insidiari bene instructis nemo facile solet. l.7. c.9.n.
Institutione boni reddimur. l.3.c.10.pp
Institutio in quibusdam nihil proficit. lib. 5. c.9.b
Institutionis tempus duabus ætatibus distinctum. l.7.c.15.o
Institutio naturæ defectum supplere studuit; ibid.
Institutio vna eademque esse debet omnium in republica. l.8.c.1.c
Institutio quæ & quomodo instituenda. lib. 8. c.1.f
Institutio pueris pro crepitaculo est. l.8.c.4.c
Instrumentum excellentius sibi vendicat, qui excellit in opere. l.3.c.8.d
Intellectus adeptus est radix immortalitatis. l.1. c.1.a
Intellectus seu ratio dominatur appetitui, principatu politico & regali. l.1.c.5.e
Vtilitatis in repub. Inuentori præmium decreuit Hippodamus. l.2.c.5.e
Ioniæ tyranni. l.5.c.7.e
Iphiadæ sodalitia. l.5.c.4.tt
Ira odij pars quædam est. l.5.c.7.oo
Vindictam magis spectat quam eminentiam. l.5. c.7.n
cum Ira pugnare difficile. l.5.c.8.rr
Ira in familiares & amicos cur asperior. lib. 7. c.5.e
Isri oligarchia in democratiam versa. l.5.c.4.o
Italus Oenotriæ rex. l.9.c.7.K
Itali regis instituta. ibid.
Iudicare vulgus de musicorum & pictarum operibus rectius cur soleat. l.3.c.11.
Iudiciorum potestas populo concessa. l.3.c.7.z
Iudicium in singulis plebeijs imperfectum est, in congregatis perfectum. ibid.& y
Iudicat melius populus vniuersus quam vnus aliquis homo. l.3.c.10.f
Iudices & exactores iidem esse non debent. l.6. c.6.m.
Iudicatorum exactio non penes eum qui condemnauit, sed penes alium. l.6.c.6 m.& seq.
Iudicij locus præcipuus ab Hippodamo statuitur vnus. l.2.c.5.d
Iudicia an debeant esse arbitraria. l.2.c.6.e
Iudicium in re propria minus sincerum. lib.3. c.10.dd.
Iudicia penes magistratum sunt in quibusdam casibus. l.3.c.10.ss
Iudicium de singularibus, magistratus est & reip. de vniuersalibus statuit leges. l.4.c.4.l
Iudicia omnia & omnibus de rebus populus sibi vendicat. l.4.c.11.d

Index rerum.

Iudiciorum differentia tribus limitibus definita est, è quibus scilicet, de quibus & quomodo. l.4.c.14.a
Iudiciorum species octo. l.4.c.14.b
Iudicia democratica quæ, quæ item oligarchica & aristocratica. l.4.c.14.c
Iudicia de iustis & vtilibus reipub. in primis necessaria. l.7.c.6.c
Iuniores vitibus; seniores prudentia valent. l.7.c.7.c
Iunjorum cœtui magistratus aliquos interesse conuenit. l.7.c.10.d
Iupiter cur ab Homero pater hominumque Deumque dicatur. l.1.c.9.c
Iupiter fingitur non tonare nisi adhibitis in consilium duodecim diis. l.3.c.7.n.
Cur hæc ficta. ibid.
Iuramenti ritus priscis regibus qui fuerit. l.3.c.9.i
Ius diuersis an aliud sit. l.3.c.8.c
Ius quærentes, medium quærunt. l.3.c.10.dd
Ius & æquitas à rebuspublicis omnibus probantur quidem, sed non rectè obseruantur. l.5.c.1.l
Ius populare quod. l.5.c.1.l
Iustitia est numerus pariter par, secundum Pythagoram. l.3.c.8.a
Iustitia est virtus vnicuique quod suum est tribuens, seruata vnicuiquę propria dignitate, secundum Platonem. l.3.c.8.b
Iustitia, virtus communicatiua siue socialis. l.3.c.8.n
Iustum dicitur dupliciter. 5. secundum quid & simpliciter. l.1.c.4.c
Instum, æquale quiddam. l.3.c.8.b
Iuniores parere decet. l.7.c.12.f
Iuuenes ingenuos ministrorum vices in quibusdam obire non decet. l.7.c.12.i
Iuuentus irrequieta est. l.8.c.4.r

L

Laboribus animum simul & corpus occupari non oportet. l.8.c.2.u
Lacedæmoniis serui, equi, canes, vehicula sunt communia. l.2.c.2.c
Lacedæmones hilotarum suorum insidias sæpè experti. l.2.c.7.b
Finitimos omnes habebant hostes. ibid.
Lacedæmonij tyrannides plurimas euerterunt. l.5.c.7.ll
Lacedæmoniorum regnum cur tandiu durauit. l.5.c.8.c
Lacedæmon virtutem an rectè colat. lib. 7. c.13.r
Lacedæmonienses magistratus vt creentur. l.4.c.7.r
Lacones iuuentutem suam laboribus efferant, minus conuenienter. l.8.c.2.n
Lacones in bellicis concertationibus nunc aliis inferiores. l.8.c.2.q
Lacones de modulis rectè iudicare norunt, etiàsi non discant. l.8.c.2.f
Laconicorum iudiciorum alia penes alios. l.3.c.1.c
Laconicorum Regum potestas quæ fuerit. lib.3. c.9.b
Laconico bello attritus Athenis nobiliorum numerus. l.5.c.2.l
Laconica institutio & leges ad res bellicas directæ. l.7.c.2.i
Laconica disciplina an rectè instituta. lib. 7. c.13.g
Lactis alimentum. l.7.c.15.a
Lamericus sinus. l.7.c.7.k
Larissa oligarchiæ mutationem experta sub Aleuadis. l.5.c.4.m
Legati & præcones. l.4.c.12.b
Legum tria duntaxat genera statuit Hippodamus. l.2.c.5.d
Leges patriæ an mutandæ in republ. l.2. c.6. g. & l
Legesne an magistratus rerum potiri debeant. l.3.c.7.bb
Leges ad reipub. normam accommodatæ esse debent, non contra. l.3. c.7. & c. item l.4. c.1.i
Leges ad pluriumne, an ad meliorum commoda referri à legislatoribus debeant. l.3. c.8. f & y
Leges conditæ propter malos, non propter bonos. l.3.c.8.y
Legum transgressio parua neglecta, sæpè magnis motibus occasionem præbet. l. 5. c.2.r
Leges in rep. nihil prosunt, nisi bonæ disciplinæ assuefiant ciues. l.5.c.6.ll
Legis vnius violatio sæpè magnas mutationes in remp. inuehit. l.5.c.5.m
Leges ad reipub. conseruationem quomodo accommodandæ. l.6.c.4.h
Legislator reipub. partes tres spectare debet. l.4 c.11.a.& seq.
Legislatoris in disciplina instituenda scopus. l.7. c.13.n
Legumne præscripto, an viri præstantissimi arbitratu, rerum summam administrari expediat. l.3.c.10.a
Legesne optimas an virum optimum imperare saluis sit. l.3.c.10.bb
Legumlatores præcipui qui fuerint, & quas leges & apud quos tulerint. lib. 2. cap. 11. a & f.q
Legumlatores alij suis ciuibus, alij alienis leges scripserunt: & alij in reipublicæ administratione, alij in vitia priuata. ibid.
Leontini pro oligarchia tyrannidę oppressi. l.5. c.9.e
Lesbij ab Athenienſibus contra pacta accisi. l.3. c.8.cc
Lesbiæ regula qualis fuerit. l.3.c.10.b
Leucadica respub. vnde minus populatis facta. l.2.c.4.d
Lex pactum quoddam & conuentum est, spondens mutuum vtrimque ius. lib. 3. c.6.K
Liberi homines quarum rerum potestatem in republ. habere debeant. l.3.c.7.o
Liberi diuitum in Lacedæmoniorum repub. eodem educantur modo, quo liberi pauperum. l.4.c.7.r
Liberi iuniorum quales. l.7.c.14.k & x
Liberi alendi qui, quique exponendi. l.7. c.14.r
Liberorum victus qualis esse debeat. l.7.c.15.a

Index rerum.

Liberalitatis officium in opum vsu cernitur. l.2. c.2.c.
Liberalitas tollitur in rerum omnium communitate. l.2.c.2.f
Libertas vulgo putatur facere quod libuerit. l.5.c.6.mm.
Libertas primia, quorum malorum causa. l.5.c.9.i
Libya superior mulieres habet cõmunes. l.2.c.1.o
Licentia maior in dies sumitur, vbi semel quid indultum est. l.5.c.5.m.& seq.
Limitum curatores. l.6.c.6.c
Literæ disci cur soleant. l.8.c.2.a;& f
Lites minus rectè iudicatæ, ad vnum præcipuè forum ablegantur ab Hippodamo. l.2.c.5.d
Locrẽsium lex de bonorum venditione. l.2.c.8.d
Locros perdidit Dionisij affinitas. l.5.c.3.l
Locus & homines interdum distinguuntur. l.3. c.1.m.
Lucri cupiditas seditiones sæpè excitat. l.5.c.2.e
Ludorum & certaminum præfecti. l.6.c.6.aa
Ludus quietis gratia instituus. l.8.c.2.c
Ludi pueris quales conueniant. l.7.c.15.f
Lycophronis sophistæ dictum de lege. l.3.c.6.k
Lycurgus mediocris conditionis homo fuit. l.4. c.9.q
Lycurgus Spartanus mulieres frustra legibus subiicere conatus. l.2.c.7.f
Lycurgus Charilli tutor fuit. l.2.c.9.b
Peregrinationis suæ maximam partem in Creta transegit. ibid.
Et leges & remp. instituit sicut etiam Solon. l.2. c.11.d
Thaletis auditor fuit. l.2.c.11.e
Lydia harmonia. l.8.c.6.n
Lygdamus Naxi tyrannus. l.5.c.4.b
Lysander regium imperium Spartæ conuellere conatus. l.5.c.1.b
Lysander à regibus depressus. l.5.c.5.c

M

Macedonum reges. l.5.c.7.f
Macedonum lex de eo qui nullum hostem occidisset. l.7.c.2.l
Mœnia ciuitatem vnam eandemque non faciunt. l.3.c.1.l
Magistratus eosdem semper esse, an rectè præceperit Socrates. l.2.c.2.o
Magistratum nemo affectat nisi ambitiosus. l.2. c.8.d
Magistratuum differentia multiplex. l.3.c.1.e
Magistratus boni virtus quæ. l.3.c.2.d
Magistratui discenda quæ. l.3.c.2.g
Magistratus virtus propria, prudentia. l.3.c.2.h
Magistratus ciuilis scopũ quem habeat. l.3.c.4.d
Magistratus opificj apud Thebanos non permittebatur, nisi toto decennio à foro venalitiario abstinuisset. l.3.c.3.d
Magistratus pro census amplitudine conseruatur in quibusdam rebusp. l.3.c.3.c
In conferendis Magistratibus quid maximè spectandum. l.3.c.8.a.& seq.
Magistratuum eligendorum & iudicandorum potestas populo à Solone concessa. l.3.c.7.r
Magistratus maiores pro censuum amplitudine conferuntur. l.3.c.7.z
Magistratusne an legum esse debeat rerum potestas. l.3.c.7.bb
Magistratibus, præsertim necessariis, carere ciuitas non potest. l.4.c.3.h; item l.6.c.6.a
Magistratuum accusatores ad populi iudicium pronocant. l.4.c.4.K
Ad Magistratus admittuntur, qui censum legibus præscriptum expleuerunt. l.4.c.5.c
Magistratus sorte leguntur in democratia, suffragiis in oligarchia. l.4.c.7.p
Magistratuum differentia multiplex. l.4.c.12.a
Magistratuum constituendorum differentia triplex. l.4.c.13.b
Magistratus quales qualibus rebuspublicis conueniant. l.4.c.12.i
Magistratus plures in parua rep. sæpè vni committuntur. l.4.c.12.g
Magistratus rebuspublicis quibusdam peculiares sunt. l.4.c.12.K
In Magistratus creatione spectantur virtutes, genus, census & similia. l.4.c.13.c
Magistratus creantur vel electione, vel sorte, vel vtroque modo. l.4.c.13.e
Magistratus qui plures res curare, qui item vno imperio fungi debeant. l.4.c.12.g
Magistratus cuique potestas est sua. l.4 c.13.m
Magistratus in oligarchiis vel pro census amplitudine, vel pro sodalitiorum numero. l.5.c.4.f
Magistratus amplissimi, & penes quos reip. summa est, in quales conferri debeant. l.5.c 6.z
Magistratus quæstui haberi, præsentissima reip. pestis est. l.5.c.6.p
Magistratus alios suffragiis, alios sorte creari Tarentini cur voluerint. l.6.c.4.i
Magistratus quot sint, qui, & quarum rerum. l.6.c.6.a.& z
Magistratus decoris magis quam necessitatis gratia institui qui. l.6.c.6.aa
Magistratuum præsentia verum pudorem & liberalem timorem parit. l.7.c.10.d
Magistratuum conuiuiis peculiaris locus destinatus. l.7.c.10.f
Magistratus munus imperare & iudicare. l.7. c.3. o.
Magistratus à sub[illegible] quibus rebus differre debebeat. l.7.c.12.d
Magnesij sub Mæandro, equos aduersus hostes alebant. l.4.c.2.b
Magnanimi non sunt asperis ingeniis. l.7.c.5.f
Magnificentiæ defectus & exuperatio quomodo appellantur. l.1.c.8.c
Magnum facere vnum solum monarcha non debet, sed plures. l.5.c.8.nn
Magna quæ dicantur. l.7.c.3.c
Maior pars vbique obtinet. l.4.c.2.ll
Mala cum parua sunt, oculos fallunt, cum augescunt, magis in oculos incurrunt. l.6.c.4.d
Maliensis respub. penes quos fuerit. l.4.c.10.f
Malorum initia animaduertere, non cuiusuis est. l.3.c.6.ll
Mares contrahere possunt anno ætatis circiter 37. l.7.c.14.c.
Marina ciuitatis turba. l.4.c.4.a
Martis & Veneris copulatio non absurde conficta. l.2.c.7.c
Mas ad impetandum natura aptior quam fœmina. l.1.c.9.e
Masculi venus in bellicosis gentibus. l.2.c.7.e
Cretensibus cur à suo legislatore concessa. l.2. c.9.c.
Materia quò præparata melius, eò melius opus ab arte perficitur. l.7.c.3.c

Index rerum.

Massaliæ oligarchia quomodo in politiam versa. l.5.c.4.c.
Martis suæ amorem detestatus filius virtò exulat. l.2.c.31.f
Medela vix quidquam proficit, cum mala per longas inualuere moras. l.5.c.2.t
Media vitæ conditio in republica, optima. l.4.c.9.m
Mediæ conditionis multitudo vbi maior est, quam eorum qui in summo aut opulentiæ aut paupertatis gradu sunt constituti; stabilis est respublica. l.4.c.10.c
Medico reddenda est ratio inter medicos. l.3.c.7.s
Medici ægrotantes, aliorum non sua vtuntur opera. l.3.c.10.dd
Medicinalis ars cur non est pars œconomicæ. l.1.c.7.r
Mediocritas & medium in omnibus optima. l.4.c.9.d. & seq.
Megacles Pentalidas cur occiderit. l.5.c.7.bb
Megarensis & Corinthij, finitimi. l.3.c.6.l
Megarensis democratia vt conuulsa. l.5.c.2.i & c.3.f.
Mens progressu ætatis in infantibus crescit, vt etiam ratio. l.7.c.14.c
Mercatura pecuniatiuæ pars potissima. l.1.c.8.c
Mercaturæ partes tres, nauigatio, deuectio, negotiatio. ibid.
Mercenariæ conciones, iudicia, magistratus. l.6.c.1.z.
Messeniacum bellum. l.5.c.5.d
Metallarum septem species iuxta numerum planetarum. l.3.c.8.c
Metus seditiones quomodo excitet. l.5.c.2.h
Metus sæpè ad insidias & inanus inferendas concitat. l.5.c.7.ee
Meum & non meum. l.2.c.1.m
Midæ cur aures asininæ dicantur additæ. l.1.c.3.d. item l.3.c.7.n.
Midæ stolidum votum. l.1.c.7.k
Militaris vita multas virtutis habet partes. l.2.c.4.h
è Militaris ordinis ciuibus magistratus legebantur apud Malienses. l.4.c.10.s
Militiæ & agriculturæ studia apud multos coniuncta. l.4.c.o.h & l
Minerua fistularum inuentrix. l.1.c.3.d. item l.3.c.7.n
Minerua artium & scientiarum auctor. l.9.c.5.d
Tibias à se inuentas cur abiecerit. ibid.
Ministeriorum quædam sunt honorabiliora, alia verò necessariora. l.2.c.5.c
Minos Cretensibus leges primus instituit. l.2.c.9.b
Minos agricolas à militibus seiunxit in sua republica. l.7.c.7.i
Miserationis & metus affinitas. l.7.c.6.f
Mistione temperanda & reprimenda ciuitatis pars quæ paulo magis eminere incipit. l.5.c.4.l
Mithridates Ariobarzani cur insidiatus. l.5.c.7.gg
Mitylenæi Pittacum aduersus Alcæum & exules dictatorem creant. l.3.c.9.g
Mnesæas Mnasonis pater. l.5.c.2.aa
Modulaminum diuisio. l.7.c.6.d
De modulis rectè iudicare possunt etiam ij qui non did.cerint. l.8.c.3.f
Moduli sacri, seu sacra carmina. l.8.c.6.f
Modulamina morata ad puerilem institutionem admitti possunt, l.8.c.6.h
Molossorum Reges. l.5.c.7.f
Monarchia recta, regnũ: vitiosa, tyrannis. l.3.l.5.e
Monarchia existere vnde soleat. l.5.c.2.g
Monarchia quibus rebus conseruetur & quibus conuellatur. l.5.c.7.a. & seq.
Monarchia vtraque è contrariis nata est. l.5.c.7.a
Monarchiæ insidias quibus de causis experiantur. l.5.c.7.m
Mulctarum disceptationi destinatum iudicium. l.4.c.14.b
Mulieris bonum est esse operosam. l.1.&1.1
Mulierum studia eadem an esse debeant quæ virorum. l.2.c.3.u. & l.2.c.3.c
Mulieres belli socias esse, & iisdem studiis quibus ciuitatis custodes operum dare voluit Socrates. ibid.
Mulierum imperium an ferendum in republica. l.2.c.7.g
Mulieris virtutes. l.1.c.9.f
Mulieris virtus non eadem quæ viri. l.1.c.9.g
Mulieres silentium decet. l.1.c.9.h
Mulierum & puerorum disciplina ad ciuitatem & ipsius præstantiam multũ confert. l.1.c.9.n
Mulierum communitas non toleranda. l.2.c.1.f
Mulieres communes in Lybia. l.2.c.1.o
Mulieribus licentiæ fræna an rectè in Spartana republica laxata. l.2.c.7.e
Mulieres apud veteres Græcos erant emptitiæ. l.2.c.6.b.
Mulieris temperantia & fortitudo alia est quam viri. l.3.c.2.h
Mulierum moderatores in aristocratiis tantum sunt, non in democratiis nec oligarchiis. l.4.c.12.m
Mulieres parere desinunt ætatis anno 50. l.7.c.14.i.
Multitudo formicarum prævalet leoni. l.2.c.1.i
Muneribus publicis accidi potest eminentiorum potentia. l.5.c.6.n
Munia publica apud veteres diuturna erant. l.5.c.7.d
De Munitionibus. l.7.c.9.e
Musæi hemistichium de cantu. l.8.c.4.a
Musicas timens. l.7.c.1.c
Quæ Musica principetur, an vocalis, an fidium. l.1.c.3.d
Musicæ species manuariæ seu illiberales. l.8.c.3.g
Musicæ vsus omnibus ætatibus & moribus gratus. l.8.c.4.e
Voce & manu an exercenda ingenuis. l.8.c.3.e
Musica instrumenta qualia pueritiæ magis conueniant. l.8.c.5.a.& seq.
Modulata an numerosa pueritiæ magis conueniat. l.8.c.6.b
Musicæ vsus quorsum, l.8 c.6.d
Musica res dulcissima. l.8.c.4.b
Duplex est. ibid.
Cur discatur. l.8.c.2.a. & c.3.b
In disciplinarum numerum cur relata. l.8.c.2.f
An manuarios & illiberales faciat sui studiosos. l.8.c.4.p.& seq.
Mytilenæis belli aduersus Athenienses quæ causa fuerit. l.5.c.2.z
Mutationum in imperiis causas quas & quam rectè statuerit Socrates. l.5.c.9.a.& seq.

Natura

Indx rerum.

Myrœn Sicyon tyrannus. l.5.c.9.e

N

Natura non deficit in necessariis, nec abundat superfluis. l.1.c.1.u
Natura nihil facit frustrà. ibid.
Naturæ est opus & munus, victum genito præbere. l.1.c.7.s
Natura mali nonnulli. l.5.c.9.b
Nauales copiæ, democraticæ magis sunt quam oligarchicæ. l.6.c.5.h
Naxi tyrannidem inuasit Lygdamus. l.5.c.4.b
Necessaria & vtilia, honesti gratia sunt. l.7.c.15.d.
Necessitas artes & alia quibus opus est, docet. l.7.c.7. m
Necis potestas non penes omne regnum. l.3.c.9.b.
Negotia otij gratia sunt. l.7.c.13.d
Ad Negotia fortitudine ac tolerantia opus est. l.7.c.13.q.
Nobilitas nihil aliud est nisi antiquæ diuitiæ. l.1.c.4.g.
Nobilitas, generis virtus est. l.3.c.8.m
Nobilitas & eruditio diuites magis comitantur. l.4.c.7.d.
Nobilium seu ἀριστίνδην differentia. l.4.c.2.b
Nobilioribus imperium confertur in quibusdam rebuspublicis. l.4.c.2.l
Nobiles videntur qui maiorum virtute & opulentia præstant. l.5.c.1.c
Nobilitas & virtus paucorum sunt in republ. l.5.c.1.m.
Numero æqualia & paria. l.5.c.1.K
Numerus medium excedens, ordinem habere non potest. l.7.c.3.h
Numeris seu rythmis omnibus an vtendum in pueris instituendis. l.8.c.6.a.& seq.
Nominis celebritas sæpè ad audenda magna incitat. l.5.c.7.ii
Nouas res moliuntur duces amissis bonis suis. l.5.c.9.i
Numismatis vsus, vnde & ad quid. l.1.c.7.f
Numismatis signatio. ibid.
Numisma elementum & finis est commutationis. l.1.c.7.d
Nummus est fideiussor futuræ necessitatis. l.1.c.7.a.
Nummularia rationabilissimè odio habetur. l.1.c.7.t
Nuptiales controuersiæ graues interdum seditiones pariunt. l.5.c.2.bb.& seq.
Nuptiales controuersiæ sæpè imperiorum subuersioni occasionem præbent. l.5.c.4.n

O

Obsidio quibus monitis impedita. l.2.c.4.i
Obsidionales machinæ. l.7.c.9.K
Oeconomica, politica & regalis specie differunt. l.1.c.1.d. item l.1.c.5.a
Oeconomia, regnum est domesticum. l.3.c.9.d
Oenophyta & prælium ibi commissum. l.5.c.2.i.
Oenotriæ rex Italus. l.7.c.7.K
Oenotri olim, quibus institutis ab Italo rege suo exculti. ibid.
Oligarchiæ propria. l.2.c.3.r.& seq.
Oligarchiam Athenis Solon vertit in democratiam. l.2.c.12.b
Oligarchici Athenienses Socratem capitis damnauerunt. l.3.c.2.á
in Oligarchiis respubl. est penes paucos. l.3.c.4.b.
Oligarchia quid sit. l.3.c.5.d
Oligarchia, aristocratiæ excessus est. ibid.
Oligarchia scopum quem habeat. ibid.
Oligarchia à democratia qua re differat. l.3.c.5.g & h
Oligarchiæ vitia natæ. l.3.c.10.9
Oligarchiæ olim in quibus ciuitatibus fuerint. l.4.c.2.b.
Oligarchiæ species quæ sint. l.4.c.4.b. & seq. c.5.g
Oligarchia alia-alia melior non est, sed minus mala. l.4.c.1.m
Oligarchia vulgò quæ dicatur. l.4.c.2.f
Verè quid sit. l.4.c.2.i
Oligarchiæ esse dicuntur magis ex viris bonis. l.4.c.7.d
Oligarchiæ scopus, diuitiæ. l.4.c.7.g
Oligarchiæ cur minus tutæ & diuturnæ quam democratiæ. l.4.c.9.p
Oligarchia existere vbi soleat. l.4.c.10.d
Oligarchica legum sophismata, & quæ illis in democratiis opponantur machinamenta. l.4.c.10.m.& n.
Oligarchiæ mutationes experiri quibus de causis soleant. l.5.c.4.a.& seq.
Oligarchia, si consentiat, non facilè à seipsa labefactatur. l.5.c.4.i
Oligarchia si in oligarchia existat, altera perimere alteram solet. l.5.c.4.k
Oligarchia & tyrannis minus durabiles. l.5.c.8.yy
Oligarchiæ in tyrannidem versæ exempla. l.5.c.9.e.
Oligarchiæ constitui vt debeant. l.6.c.5.2. &seq.
Oligarchiæ conseruari quibus rebus possint. ibid.
Oligarchiæ species temperatissima & prima quæ. l.6.c.5.b
Oligarchicum iuramentum. l.5.c.6.kk
Oligarchica disciplina vitata. l.5.c.6.ll
Oligarchicis rebuspublicis quæ conducant. l.5.c.6.y.
Olympias quid. l.2.c.11.g
Olympi structura. l.5.c.8.l
Olympi carmina. l.8.c.4.e
Operum species plures, setuorum quoque plures efficiunt species. l.3.c.2.g
In operibus qui excellit, instrumentum quoque excellentius sibi vendicat. l.3.c.8.d
Opes mediocres, omnium optimæ. l.4.c.9.d. &n.
Opifices manuarij. l.3.c.1.g
Opifices olim non capessebant magistratus. l.3.c.2.h.
Thebis qua conditione ad magistratus admissi. l.3.c.3.d.
Opifices manuarij non sunt participes reipublicæ. l.7.c.7.c
Optatissimum quid. l.7.c.13.o

Index rerum.

Ex Optimis vnusne imperium administrare debeat, an omnes. l.3.c.10.e
Opus artis eo melius, quo melior est materia. l.7.c.3.o
Organica musica è liberali disciplina excluditur. l.8.c.7.e
Organorum, siue instrumentorum quædam sunt animata, quædam inanimata. l.1.c.2.f
Orientales venti salubres. l.7.c.9.b
Orthagoræ & filiorum tyrannis cur tandiu duraríit. l.5.c.8.zz
Otium & priuata negotia multi honoribus præferunt. l.5.c.6.q
Otio opus est ad studia virtutis & ciuiles actiones. l.7.c.7.c
Otium vt rectè agamus, non parum nosse refert. l.8.c.2.b
Oxyli lex. l.6.c.3.l

P

PAches Mitylenæum capit. l.5.c.2.z
Pagus siue κώμη, quid. l.1.c.1.o
Pausanias tyrannidem Spartæ affectauit. l.5.c.5.c.
Pausanias à ciuibus suis quo nomine incusatus. l.7.c.13.d.
Parere qui didicerunt, iidem rectè imperare possunt. l.3.c.2.g. item l.7.c.12.i
Parere æque ac imperare nouit bonus tum magistratus tum ciuis. l.5.c.1.h
Parere iuniores decet. l.7.c.12.f
Partes non sunt omnia ea sine quibus totum esse non potest. l.7.c.6.a
Participes qui sunt communionis alicuius, commune aliquid habeant oportet. l.7.c.6.b
Partus iuuencularum difficiles & periculosi. l.7.c.14.l.
Paruum à nihilo parum differre existimatur. l.5.c.2.n.
Pastoralis plebs optima post rusticam. l.6.c.3.n
Pater est propinquior filio quam filius patri. l.1.c.2.q.
Paterfamilias & œconomus quomodo differunt. l.1.c.1.d
Pater hominumque Deumque, cur ab Homero Iupiter dicatur. l.1.c.9.c
Panætius apud Leontinos tyrannus è demagogo factus. l.5.c.7.e
Pauperes multos fieri è diuitibus, malum est. l.2.c.4.e.
Pauperes otium & quietem sæpè honoribus præferunt. l.4.c.10.q
Pauperum commodis leges politicæ in quibusdam faueut, in quibusdam non. l.4.c.10.i. & seq.
Pauperum ratio quæ habenda est in oligarchiis. l.5.c.6.x.
Pauperes in oligarchiis cur res nouas moliantur. l.5.c.6.ll.
Paupertas improbitatem & seditionem in ciuitate gignit. l.2.c.4.s
Ad paupertatem redigere subditos, tyrannicum est. l.5.c.8.K
Pausonis picturæ. l.7.c.4.k
Pax & otium bellicosa ingenia enerauant. l.7.c.13.n.

Pacem & otium agere vt possimus, magis scitu necessarium, quam quomodo bella & negotia gerenda sint. l.7.c.13.e.n
Peculatus intolerabilis in magistratu. l.5.c.6.p
Pecuniæ publicæ vt tradendæ. l.5.c.6.t
Pecuniarum copia ciuitati opus est. l.7.c.6.e
Pecuniatiua an sit eadem œconomicæ, l.1.c.6.b. & seq.
Pecuniatiuæ finis est acquisitio quæ infinita est. l.1.c.7.o.
Pecuniatiua duplex, campsoria & œconomica: hæc laudabilis, illa vero vituperabilis. l.1.c.7.e
Pecuniatiuæ vsus. l.1.c.8.a.& seq.
Pecuniatiuæ partes potissimæ. l.1.c.8.b
Penestæ in Thessalia dominis suis insidiati. l.2.c.7.b.
Pentalidæ Mitylenæ cur interempti. l.5.c.7.bb
Penthilus à Smerde occisus. l.5.c.7.cc
Periander Thrasybulo consilium quod dedit. l.3.c.8.bb. & l.5.c.7.l.
Insidias cur experrus. l.5.c.7.p
Periandri Corinthij institura. l.5.c.8.d
Periander tyrannidem Corinthi per quadraginta annos tenuit. l.5.c.8.aaa
Pericles in Athenienfi repub. quæ innouarit. l.2.c.11.c
Pericula præclara exantlare. l.8.c.2.q
Periodi mutationum. l.5.c.9.c
Permutatio quorum sit, & quomodo introducta. l.1.c.7.& seq.
An sit naturalis. ibid.
Perrhœbi, Thessalis finitimi. l.2.c.7.b
Persarum disciplina & leges, maxima ex parte ad bellicas artes directæ. l.7.c.2.k
Phaleæ Chalcedonij institutum. l.2.c.4.c
Phaleæ obiectio refellitur. l.2.c.4.e
Pharsalica equa cognomento Iusta. l.2.c.1.o
Pharsalica politia. l.5.c.4.i
Phiditia quid. l.2.c.9.d
Phido Corinthius quomodo remp. instituerit & quam rectè. l.2.c.3.k
Phidon tyrannus Argis pro rege. l.5.c.7.e
Philippus Pausaniæ insidias cur expertus. l.5.c.7.g.
Philolaus Corinthius, Thebanorum legislator fuit, & qua occasione. l.2.c.11.f
Philolai monumentum. ibid.
Thebanis quas leges tulerit. l.2.c.11.g
Philosophi non spectant opes. l.1.c.8.h
Philosophica vita. l.7.c.2.f
Philosophia est suipsius cognitio. l.1.c.1.a
Philosophia opus est otio politico. l.7.c.13.q
Philoxenus dithyrambum Doricis modulis perficere non potuit. l.8.c.6.K
Phocylidæ votum de media vitæ conditione in republica. l.4.c.9.l
Phoxus, Chalcidis tyrannus. l.5.c.2.hh
Phreattium dicasterium Athenis. l.4.c.14.b
Phrygia compositio. l.4.c.2.f
Phrygia harmonia enthusiasticos efficit auditores. l.8.c.4.l.& c.6.i
Phrygiam harmoniam an rectè Socrates cum Dorica in Platonis repub. admiserit. l.8.c.6.i
Phrynichus Quadringentis assentatur. l.5.c.5.f
Picta à veris qua re differant. l.3.c.7.m
Pictura cur discatur à pueris. l.8.c.2.g.& seq.

Picturæ turpes spectare puritiam nefas est. l.7.c.15.K.
Picturæ moratæ. l.8.c.4.K
Pirræum Athenis qui habitant, magis plebeij sunt, quam qui vrbem incolunt. l.5.c.2.r
Piscatores multi vbi. l.4.c.5.u
Pisistrati Athenienfis dissidium cum Pediacis. l.5.c.3.n.
Pisistratus Athenis tyrannus è demagogo factus. l.5.c.7.e
Pisistratidis manus cur illatæ. l.5.c.7.o
Pisistratidarum tyrannis qua re euersa. l.5.c.7.pp
Pisistratidarum tyrannis Athenis non fuit continua. l.5.c.8.bbb
Pisistratus in Areopag. iudicium vocatus, comparere non recusauit. l.5.c.8.zz
Pittaci leges. l.2.c.11.g
Pittacus Mitylenæorum dictator in bello aduersus exules. l.3.c.9.g
Platonis sententia de optima reip. constitutione examinatur. l.2.c.1.d
Platonis opinio de optima reipub. constitutione, decem libris comprehensa, examinatur. l.2.c.1.e
In Platonis republica an rectè instituta mulierum, liberorum & possessionum communio. ibid.
Platonis altera reipub. constitutio, quæ duodecim libris de legibus exponitur, examinatur. l.2.c.3.a.& seq.
Plato opum amplificationi quem terminum præscripserit. l.2.c.3.k.& c.4.c
In Spartanis legibus quid reprehendat. l.2.c.8.h
Leges præcipuas quas tulerit. l.2.c.11.g
Duas in milite requirebat facies. l.3.c.3.o
Plato in libr. de repub. quatuor reipub. formas ponit. l.4.c.6.a
Plebis quæ ratio habenda in oligarchiis. l.5.c.6.kk
Plebis pars optima, quæ agriculturam exercet. l.6.c.3.a
Plebiscita sæpe tyrannica. l.4.c.4.g
Plebiscitis vbi administrantur omnia, non est propriè democratia. l.4.c.4.m
Plebiscitum nullum generale. ibid.
Pluribus visum quod fuerit, in omnibus reip. formis ratum habetur. l.4.c.7.h
Pluuiæ aquæ receptacula. l.7.c.9.b
Pœnæ paterno animo irrogandæ. l.5.c.8.qq
Poëticorum, seu librorum de poësi, mentio. l.8.c.6.e
Polidictum de expetientia. l.2.c.1.K
Pŏli iudicium de figura Hippocratis. l.5.c.9.b
Polygnoti picturæ moratæ. l.8.c.4.K
Politicæ obiectum est communicatio œconomica & ciuilis, secundum ordinem recti & iusti. l.1.c.1.a
Politicæ principia proficiscuntur à tribus, s. à pari, à pacto & iudicato. ibid.
Politicæ vsus magis ostenditur quam doctrina. ibid.
Politicæ finis est principalissimum inter bona humana. l.1.c.1.b
Politicum & regale quomodo differunt. l.1.c.1.c. & seq.
Ad politicam qua arte peruenitur. l.1.c.1.d
Quæ politia sit omnium optima, valde contro-
uersum apud antiquos. l.1.c.1.a
Politia est eorum qui in ciuitate degunt institutio. l.3.c.1.a.& c.4.b
In Politiis veris & rectis spectatur bonum commune. l.3.c.4.g
Differentia inter Politiam & politeuma. l.3.c.5.b
Politiæ rectæ quæ sint, & qui earundem excessus. l.3.c.5.b
De Politica scripserunt etiam priuati homines. l.2.c.11.a.
Politicæ constitutiones omnes scripto exactè comprehendi nequeunt. l.2.c.6.h
Politicus prudens sit necesse est. l.3.c.2.e
Politicum animal est homo natura sua. l.1.c.1.t. & u. item l.3.c.4.d.
Pontici populi, crudeles. l.8.c.2.p
Popularis turbæ diuisio. l.4.c.2.a
Popularis multitudinis species præcipuæ quæ. l.4.c.3.c.
Populum tres vrbis partes statuit Hippodamus. l.2.c.5.e
Populus tyrannus quidam est. l.2.c.11.c
Populo quæ potestas à Solone concessa necessario. l.2.c.11.d
Populus olim ruri habitabat. l.5.c.3.m
Populus iudicare rectè an possit. l.3.c.7.u.& y
Populus quarum rerum potestatem habere debeat. l.3.c.7.r
Maiorum & grauiorum potestatem cur sibi vindicet. l.3.c.7.aa
Populus est velut vnus homo, plura corporis membra & plures sensus habens. l.3.c.7.t
Populone magis an optimatibus imperium & potestas rerum debeatur. ibid.
Populus vniuersus opibus & virtutibus æquat paucos præstantes in rep. viros. l.3.c.8.f
Populus monarchiam vbi affectet. l.4.c.4.g
Populus æqualitatem quam sibi postulet. l.4.ci 1.m.
Populi numerositas in ciuitate, quomodo accipienda. l.7.c.3.c.f
Populorum discrimen pro locorum & situs diuersitate. l.7.c.5.h
Portarum custodia. l.6.c.7.x
Portuum custodes. l.7.c.6.c
Possessiones an debeant in ciuitate esse communes. l.2.c.2.a.& seq.
Tribus modis possunt dici communes. l.2.c.2.c
Possessionis magnitudinem à legislatore spectari voluit Socrates. l.2.c.3.f
Possessiones æquari absurdum, vbi puerorum procreatio non limitatur. l.2.c.3.i
Quæ mensura possessionum cuique tribuenda ciuium. l.4.c.4.c
Possessionum quantum libet parare, non vbique licitum. l.2.c.4.d
Possessiones veteres vendere non licebat. l.6.c.3.i
Possessiones non sunt pars ciuitatis. l.7.c.6.c
Possessionis partes quædam suut animatæ. ibid.
Possessiones & facultates in ciuitate penes quos potissimum esse debeant. l.7.c.7.f
Ars possessiua est pars œconomicæ. l.2.c.2.f
Ars pecuniatia, quæ. l.1.c.6.b
Possessiua est pars œconomicæ. l.1.c.2.f
Possessiua non est infinita. l.1.c.6.l
Possessiuæ finis est sufficientia ad viuendum & bene viuendum. l.1.c.7.o

Indx rerum.

Potentiæ infinita quæritur copia, virtutis non item. l.7.c.1.d
Potestas rerum cui iure merito debeatur in repub. l.3.c.8.q
Potestas magistratui sua est. l.4.c.13.m
Potestas paulatim adimenda magnatibus, non vno impetu. l.5.c.8.pp
Præco Stentorius. l.7.c.3.l
Prædatores populi. l.8.c.2.p
Præsse non nouit, qui subesse non didicit. l.3.c.2.e
Præsse reip. vt possit, ciuem egregium studere decet. l.7.c.13.l
Ex Præscripto medicinam & alia facere. l.3.c.10.cc
Prætermissa quærenda. l.7.c.7.n
Prævenire malunt qui sibi metuunt quàm iniuriam pati. l.5.c.2.h
Prima quæque maximè diligimus. l.7.c.15.m
Princeps in iudicium vocatus, non recusat comparere. l.5.c.8.zz
Principans & subiectus quibus differentiis distinguuntur. l.1.c.9.f
Principari & subiici expedit ad salutem hominum. l.1.c.3.b & seq.
Principatus & subiectionis multæ sunt species. l.1.c.3.b
Melior est Principatus, qui est meliorum subiectorum. ibid.
In omnibus quæ ex pluribus constituta sunt, est principans & subiectum. l.1.c.3.c
Principatus duplex in homine, despoticus & politicus. l.1.c.3.e
Principatus viri in vxorem, & patris in filios, quis. l.1.c.9.a
Principatus virum ostendit. l.2.c.1.k
Principatus seu potestas rerum penes quos in repub. esse debeat, l.3.c.7.a.& seq.
Principatus honores appellantur. l.3.c.7.f
In principio si peccetur, finis quoque malus consequitur. l.5.c.3.t
Principium dimidium totius. ibid.
Principiis obstandum. ibid.
Principiis obstate melius & facilius, quam confirmatis medelam adhibere. l.5.c.2.g
Principis institutio quæ. l.3.c.2.d
Principis boni virtus quæ. ibid.
Principis virtus propria prudentia. l.3.c.3.h
Prius naturâ est, à quo non conuertitur consequentia. l.1.c.1.x
Proficere non minus laboriosum quam discere. l.4.c.1.f
Proprium habere, maxima voluptas. l.2.c.2.d
Propugnatores ciuitatis aluntur è publico. l.2.c.5.c
Propugnatores ciuitatis in qua reip. forma primas teneant. l.3.c.5.c
Prudentia propria virtus magistratuum. l.3.c.2.h
Prytanes apud Milesios multorum & magnorum habebat potestatem. l.5.c.3.l
Psammetius Gordiæ filius. l.5.c.8.aaa
Pubertas anno ætatis 14. l.7.c.15.o
Publica vtilitas spectatur in rectis ac veris repub. l.3.c.4.g
Publicare dictorum bona. l.5.c.3.h
Publicatio bonorum per iudicia, minus licenter à demagogis vsurpatur. l.6.c.5.i
Puerorum institutio ad disciplinas quo anno possit incipi. l.7.c.15.o
Pueris crepitacula cur dentur. l.8.c.4.t
Puerilis institutio ad quos scopos dirigenda. l.7.c.13.f.
Pueritiæ moderatoribus quæ in primis curanda. l.7.c.15.g
Non vt corporis ita & animi pulchritudinem discernere facile. l.1.c.3.l
Pulchrum in multitudine & magnitudine cernitur. l.3.c.3.i
Purgationis mos qui Ægyptiis medicis. l.3.c.10.b.
Pusillanimes nulli facile insidias struxerint. l.5.c.8.u.
Pyramides Ægyptiæ. l.5.c.8.l

Q

Sub Quadringentorũ imperio populus Atheniensis vt fuerit deceptus. l.5.c.2. mm
Quæstores publici. l.6.c.6.g
Quæsturæ lex. l.3.c.6.t
Quintuplum in opum amplificatione Plato excedi vetat. l.2.c.3.k.& c.4.c

R

Ratio reddenda medico inter medicos, itidemque aliis inter fuæ conditionis homines. l.3.c.7.s
Ratio, tertius ad honestatem consequendam gradus. l.7.c.11.k
Ratio non semper naturæ & consuetudinis ductum sequitur. l.7.c.11.n
Ratione vitam regere, solius hominis est. ibid.
Ratio duplex, altera in agendo, altera in contemplando posita. l.7.c.13.c
Ratione carens animæ pars, ortu prior quam ea quæ est ratione prædita. l.7.c.14.c
Ratio & mens in homine, finis naturæ. l.7.c.14.b.
Ratio & mens progressu ætatis in puerorum animis crescunt. l.7.c.14.c
Ratum habetur, quod pluribus visum fuerit. l.4.c.4.c.
Ratum esse volunt in democratia, quod multitudini visum fuerit. l.5.c.6.mm
Rectum est iudex sui & obliqui l.3.c.5.c
Regionis diuisio Hippodamea. l.2.c.5.c
Regio imperio cur vsæ priscæ respub. l.3.c.10.k. item l.4.c.10.t.
Regiumne an aliud imperium ciuitati & regioni magis vtile. l.3.c.9.a
Regij imperij successio qualis sit conuenientior. l.3.c.10.q.
Regnum monarchia est. l.2.c.3.n
Regni plures species. l.3.c.9.c.& seq.
Regni species præcipuæ duæ. l.3.c.9.m
Regnum quot & quibus modis euertatur. l.5.c.7.ss.
Regna quæ nunc sunt, potius sunt monarchiæ ac tyrannides. l.5.c.7.tt
Regula Lesbiæ qualis fuerit. l.3.c.10.b
Requies, quia molestiæ ex laboribus percepræ medela

Index rerum.

medela est, iucunda est. l.8.c.4.a
De oprima Reip. constitutione diuersæ opiniones. l.2.c.1.a
Reipub. formam optimam ex omnibus mixtam esse volunt. l.2.c.3.p
Reipublicæ Spartanæ, Cretensis & Carthaginensis comparatio. l.2.c.10.a.& seq.
Rerumpublicarum differentiæ. l.3.c.1
Respublica quid. l.3.c.4.b
Respublicæ rectæ siue veræ quæ sint, & qui earundem excessus. l.3.c.4.g.& c.5.b
Rerumpublicarum formæ rectæ quot? quot item à recta regula deflectentes. l.3.c.5.a. & seq.
Reip. forma optima quæ. l.3.c.10.mm. item l.4.c.9.d. & m.
Rempublicam corrigere non minoris est artis quam instituere. l.4.c.1.f
Reipublicæ institutio seu ordinatio quid sit. l.4.c.2.c.
Rerumpublicarum formæ plures cur sint, seu vnde existant. l.4.c.2.a. & e. item l.3.c.1.a. & l.7.c.6.c.
Rerumpublicarum formæ potissimum duæ, democratia & oligarchia. l.4.c.2.f.& c.3.m
Respublica non est, vbi legum imperium exulat. l.2.c.4.l
Rempublicam capessere in quibusdam ciuitatibus licet omnibus liberis. l.4.c.5.e
Reipubl. forma media cur optima. l.4.c.9.o
Respublica stabilis vbi existat. l.4.c.10.e
Respublica quo temperatur seu miscetur melius, eò est stabilior. l.4.c.10.f
Respublica penes eos esse debet qui arma gestare possint. l.4.c.10.x.& seq.
Reipublicæ primum genus post regium imperiũ apud Græcos fuit è militantibus. l.4.c.10.s
Rerumpublicarum sophismata varia, modò ad pauperum, modò ad diuitum commoda. l.4.c.10.m
Respublicæ mutantur sæpè non in contrarias, sed in cognatas. l.5.c.4.q
Rerumpublicarum formæ minus durabiles. l.5.c.8 yy.
de Rerumpublicarum mutationibus an rectè disputatum à Socrate. l.5 c.9.a. & seq.
Rerũpublicarum formæ vt copulentur & contemperentur. l.6 c.1.b
Rhegij oligarchia in tyrannidem versa. l.5.c.9.e
Rhodi democratia quomodo sublata. l.5.c.2.i. & c.3.d.
A principio ciuitates regebantur à rege. l.1.c.1.p
Gentilium dij regebantur ab aliquo rege. l.1.c.1.q.
Rex propria auctoritate præest. l.1.c.1.d
Regum principatus apud Lacedæmonios qualis, improbatur. l.2.c.8.e
Regum dissidia alenda putabant Lacedæmonij. ibid.
Rex est, qui ex suis sibi sufficiens est, & omnia ordinat & statuit ad vtilitatem populi. l.3.c.5.c
Reges perpetui in rebusp. qui esse possint. l.3.c.8.ff.
Regum custodia qualis. l.3.c.9.e
Reges olim qui facti & cur. l.3.c.9.b.& c.10.d
Regum veterum munia, l.3.c.9.l
Regium imperium accedit ad aristocratiam. l.3.c.7.f.
Rex è quibus & in quem finem creetur. l.3.c.7.g
Regis officium & scopus. l.3.c.7.g
Reges sacrorum. l.6.c.6.y
Reges oblectamenta non ipsi conciliant, sed per alios ea sibi accersunt. l.8.c.3.e
Rinorum copia ciuitati necessaria. l.7.c.9.b

S

Sacerdotia penes quos esse debeant. l.7.c.7.g
Sacra esse iubentur condemnatorum bona, non publica. l.6.c.4.i
Sacra publica, & deputatus illis magistratus. l.7.c.6.x.
Sacrificij. l.6.c.6.y
Sacrorum sumptus de publico fieri debere. l.7.c.8.d.
Saltatio cur exerceatur. l.8 c.3.b
Samij ab Atheniensibus contra pacta occisi. l.8.c.8.cc.
Sapientis duo opera. 1. non mentiri de quibus nouit. 2. mentientem manifestare. l.1.c.1.a
Sardanapali cædes. l.5.c.7.ff
Saturni epitaphium. l.1.c.6.e
Non est mortuus qui scientiam vitificauit, nec pauper qui intellectui dominatus est. l.1.c.1.a
Scientia alia est liberalis, alia seruilis. l.1.c.5.e
Scientia despotica quæ & qualis. l.1.c.5.e
In scientiis practicis parum valet ratio, vsus autem & exercitium multum. l.1.c.8.a
Scientiarum omnium finis, bonum est. l.3.c.8.a & seq.
Scylleticus sinus. l.7.c.7.k
Scipionis dictum contra Domitianum. l.2.c.8.b
Scopus & finis actionibus rectus proponendus est, & inuestigandа quæ ad finem illum ferant. l.7.c.11.a
Scyphus in solemni festo apud Scythas circumferebatur. l.7.c.2.l
Scythæ vt multarum eos qui nullum occidissent hostem. ibid.
Seditiones in magnis ciuitatibus cur minus oriantur quam in paruis. l.4.c.9.o
Seditiones omnes vnde oriri putentur. l.5.c.1.c
Vbique ob inæqualitatem oriuntur. l.5.c.1.i
Seditiones omnium minimè concitant virtute præstantes, cum iustissimè id facere possint. l.5.c.1.d.
De magnis rebus suis, etiamsi è paruis existant. l.5.c.2.s.
Seditiones ducum & potentiorum in rep. capitum, maturè dirimendæ. l.5.c.2.t
Seditione laborantes, imbecilli sunt. l.5.c.4.d
Semestres magistratus. l.4.c.12.a
Senatoria potestas in quibus democratiis labefacterur. l.4.c.12.l
Senatus, βελὴ, collegium democraticum. l.4.c.12.K.
Senum magistratus seu senatus, an rectè in Spartana rep. constitutus. l.2.c.8.c
Seniores prudentia, iuniores viribus pollent. l.7.c.7.c

Index rerum.

Seniorum gymnasia. l.7.c.10.d
Seniores imperare decet. l.7.c.12.f
Seniorum proles qualis. l.7.c.14.x
Seuthes Thrax. l.5.c.8.gg
Differentia inter sermonem & simplicem vocem. l.1.c.1.u.
Seruus à natura quis. l.1.c.2.g. item l.1.c.3.h
Seruus animatum instrumentum. l.1.c.2.f
Vtrum seruitus sit naturalis. l.1.c.3.a
Vtrum dignius & iustius sit seruire, an non. ibid.
Serui ad brutum comparatio. l.1.c.3.h
Seruire & seruitus dupliciter dicitur, s. natura & lege. l.1.c.4.a
Seruitus legalis, quid. l.1.c.4.b
Seruitus naturalis est iusta simpliciter, legalis vero secundum quid. l.1.c.4.c.& seq.
Serui an appellandi qui ex ingenuis & nobilibus capti sunt & venditi. l.1.c.4 g.& seq.
Serui & ignobiles seu degeneres censentur sola virtute. l.1.c.4.h
Seruis duo tantum apud Cretenses interdicta, gymnasia & arma. l.2.c.3.l
Seruilissimi labores qui. l.1.c.8.f
Seruus seruo præstat. l.1.c.5.c
Serui virtus an sit & quæ. l.1.c.9.e
Seruitus habetur non viuere vt velis. l.6.c.1.m
Serui Lacedæmoniis dominis suis sæpè insidiati. l.2.c.7.b
Seruorum plures species. l.3.c.2.g
Seruo sublato, herile imperium saluum esse non potest. l.3.c.4.e
Sesostris Minoe multis annis antiquior. l.7.c.7.l
Siculæ oligarchiæ pleræque in tyrannides versæ. l.5.c.9.e
Sicut filius patris substantiæ, ita facultatibus participare debet. l.1.c.1.o
Sicyoniæ tyrannidis mutatio. l.5.c.9.e
Similes natura, idem ius & eandem dignitatem sibi vendicant. l.3.c.10.x
Sirra & Arabæus. l.5.c.7.u
Smerdes Penthilum cur occiderit. l.5.c.7.cc
Socrates an rectè dixerit viri & mulieris eandem esse virtutem. l.2.c.9.g
Ciuitatis perfectè vnitæ quæ signa statuerit. l.1.c.1.m.
An mulieres, liberos & bona rectè in Platonis rep. iusserit esse communia. l.2.c.1.d
Vxores & liberos quibus de causis voluerit esse communes. l.2.c.1.f
In vxorum & liberorum communicatione quam hallucinationis causam habuerit. l.2.c.2.o
Custodibus ciuitatis an rectè beatitudinem ademit. l.2.c.2.p
Socratis respublica quasnam dubitationes afferat. ibid.
Ciues seu vrbis incolas an rectè in duas partes diuiserit. l.2.c.3.b
Ab Oligarchicis Athenienſibus capitis damnatus & ad bibendam cicutam compulsus. l.3.c.1.a.
Socrates an de imperiorum mutationibus rectè pronuntiauit. l.5.c.9.a.& seq.
Socrates Phrygiam harmoniam an rectè in Platonis republ. admiserit. l.8.c.6.i
Reprehensus à quibusdam, quòd remissos modulos è sua disciplina excluserit. l.8.c.6.m
Sodalium ex amatoriis negotiis graue dissidium. l.5.c.2.s
Solon legislator in Græcia. l.1.c.1.k
Solonis versus de infinito diuitiarum studio. l.1.c.6.l.
Solonis lex de, possessionum æqualitate. l. 2. c.4.d.
Solon & leges & rempublicam instituit vt etiam Lycurgus. l.2.c.11.a
Rempublicam an rectè instituerit. ibid.
Populo quæ concesserit. l.3.c.7.c
Solon in poëti sua se mediæ conditionis hominem fuisse docet. l.4.c.9.q
Sophismata politica. l.4.c.10.m
Spartanæ ciuitatis iure carebat, qui debitam portionem ad conuiuia non posset contribuere. l.2.c.8.f
Spartanis exitij causa quæ fuerit. l.2.c.8.i
Spicarum eminentiorum decerptio seu detruncatio. l.4.c.8.bb. item l.5.c.7.l
Spectare pueritiæ quæ licitum. l.7.c.15.k
Spectatores primis auditionibus familiariores se se præbent. l.7.c.15.m
Statua in foro posita. l.5.c.8.zz
Stentorius præco. l.7.c.3.l
Subditorum munia quatenus magistratui & politico discenda. l.3.c.2.g
Subditi virtus quæ. l.3.c.2.h
Succedere patribus defunctis filio lex iubet. l.4.c.5.i
Suffragiorum diiudicatio. l.6.c.2.e
Suffragiorum æqualitas sorte vel simili modo deciditur. l.5.c.2.f
Superius in inferiori est actu & intellectu, & non è conuerso. l.1.c.1.x
Syracusis democratia quomodo sublata. l. 5. c.2.i.
Syracusani post tyrannos exclusos, extero & mercenario milite in ciuitatis consortium recepto, seditiones & bellum sunt experti. l. 5. c.2.p.
Syracusis plebs, Athenienſibus deuictis, reipub. formam è politica in democraticam vertit. l.5.c.2.gg.
Syracusana resp. mutata è duorum adolescentum seditione. l.5.c.2.s
Syracusani tyrannides multas euerterunt. l. 5. c.7.ll.
Syrtis accolæ. l.7.c.7.k

T

TAtenti democratia ex politia vt exorta. l.5. c.2.l.
Tarentini pauperes vt demulceantur. l.6.c.4.a
Teleclei Milesij politia. l.4.c.11.f
Temperata ingenia. l.7.c.5.c
Terrigenæ primi homines. l.2.c.6.h
Teryna pontifex capitolij de puero ingenuo ad seruilia coacto. l.1.c.4.g
Thaletis sapientia in emendo & vendendo. l.1.c.8.h
Thales Milesius Onomacriti sodalis. l.1.c.11.e
Theagenes Megaris diuitum iumenta trucidat. l.5.a.3. d.
Theatrica musica. l.8.c.6.f
Thebanorum in Laconiam irruptio. l.2.c.7.c
Thebis opifici magistratus non dabatur nisi decennium à foro venalitiario abstinuisset. l.3. c.3.d.
Thebis seditio ex adulterij punitione. l.5.c.4.n
Theodori histrionis mos. l.7.c.15.m
Theopompus Lacedæmoniorum rex, cur regiam potestatem moderandam censuerit. l.5. c.8.c.
Thera qua imperij forma sit vsa. l.4.c.2.l
Thibron Lycurgum Lacedæmoniorum legislatorem cur miratus. l.7.c.13.h
Thracum disciplina & leges, maxima ex parte ad bellicas artes directæ. l.7.c.2.K
Thrasybulus Hieronis frater. l.5.c.7.mm
Thrasymachus Cumis democratiam euertit. l.5. c.3.g
Thrasybulus tyrannus Syracusis vndecimo mense pulsus. l.5.c.8.ccc
Thuriorum oligarchia quomodo conuulsa. l.5.c. c.5.i.
Tibiæ præstantiores debentur præstantiori tibicini. l.3.c.8.d
Tibia motus quales ciet. l.8.c.5.b
Tibia pueritiæ interdicitur. l.8.c.5.a
Tibiæ cantus quando & cur in disciplinarum numerum receptus. l.8.c.5.c
Tibia excluditur etiam è Platonis republica. l.8. c.6.i.
Tibias à se inuentas cur abiecerit Minerua. l. 8. c.5.d
Timophanes. Corinthi tyrannidem vt inuaserit. l.5. c.4.l.
Tolerantia & fortitudine ad negotia opus est. l.7.c.13.9.& c.14.l
Totius ad partes, quis ordo. l.1.c.1.x. itè l.1.c.2.g
Trœzenij ab Achæis Sybari electi. l.5.c.2.p
Tributorum exactio tyrannica. l.5.c.8.m
Tributa quorsum exigi debeant. l.5.c.8.cc
Triopium in Asia. l.2.c.9.d
Turpiloquium è ciuitate in primis exterminandum. l.7.c.15.i
Turres per opportuna loca dispositæ. l.7.c.10.a
Tyrannica machinamenta. l.6.c.4.f
Tyrannis, qualis sit monarchia. l.3.c.5.c
Regij imperij excessus est. ibid.
Vnde extiterit. l.3.c.10.n
Tyrannorum custodia quæ. l.3.c.9.c. & c.10.s
Tyrannis omnium minimè politia est. l.4.c.7.b
Tyrannidis species duæ. l.4.c.9.c
Tyrannis nascitur ex oligarchia & insolentissima democratia. l.4.c.9.n
Tyranni olim plerique ex demagogis facti. l.5. c.3.i. item l.5.c.7.c. & e
Tyrannis in oligarchiis interdum existit. l.5. c.4.l.
Tyrannis è duobus malis composita, subditis perniciosissima. l.5.c.7.a
Ex postrema oligarchiæ specie & democratia composita est. ibid.
Et democratiæ mala habet & oligarchiæ. l.5. c.7.K
Conuellitur duobus modis. l.5.c.7.ll
Tyrannica institutio. l.5.c.8.d
Tyranni à seruorum & mulierum insidiis nihil ferè sentiunt periculi. l.5.c.8.q
Tyrannorum voluntates tribus ferè limitibus circumscribi possunt. l.5.c.8.x
Tyrannis spectat ea potissimum. l.5.c.8.u
Quot & quibus modis conseruetur incolumis. l.5.c.8.y. & seq.
Tyrannis & oligarchia, minus durabiles. l.5. c.8.yy.
Tyrannides præ cæteris quæ diutius durarint. l.5.c.8.zz.
Tyrannidis mutationes variæ. l.5.c.9.e
Tyrtæi poësis, Eunomia dicta. l.4.c.5.d

V

VEnetorum genera potissimum duo. l. 4. c.2.f.
Venus Marti coniuncta, quod bellicosi sunt venerei. l.2.c.7.c
Verberibus mulctare. l.7.c.15.i
Vestitus in Lacedæmoniorum rep. diuitibus & pauperibus idem. l.4.c.7.i
Vetera pleraque minus aptè distincta. l. 2. c.9.b
Verita si quis dixerit aut fecerit inter pueros. l.7. c.15.i.
Viarum curatores. l.6.c.6.e
Vicatim diuisi populi. l.2.c.1.i
Vicus ex pluribus domibus constituitur. l.1. c.1.n.
Vici communicatio est naturalis. l.1.c.1.o. & seq.
Victa victoris esse, belli ius dictat. l.1.c.4.a
Victus è publico. l.2.c.9.c
Videre pueritiam quæ licitum. l.7.c.15.K
Vinum pueritiæ noxium. l.7.c.15.a
Viri gignere desinunt ætatis anno 70. l.7.c.14.i
Ad acquisitionem virtutis tria exiguntur. l. scire, velle & perseuerare in operibus difficilibus. l.1.c.1.a
Virtus quid. l.1.c.9.g
Gorgiana virtutum enumeratio. l.1.c.9.h
Virtus viri alia, alia mulieris: sic alia magistratus, alia subditi. l.1.c.9.g
Virtutis officiis studere nequit, qui mannariam aut mercenariam vitam agit. l.3.c.5.c
Virtus possessorem sui non corrumpit. l.3 c.7.c
Virtute ciuitati quid opus sit, si potentia & amicitia polleat. l.5.c.6.cc
Ad Virtutis studium otio opus est. l.7.c.9.c
Virtus non vna eademque ab omnibus colitur. l.8.c.1.f.
Vita hominum multiplex, pastoralis, agricultura, prædatoria, piscatoria, venatoria. l.1. c.6.g.
Vitæ hominum & cæterorum animalium diuersæ. l.1.c.6.c
Vitæ genera miscentur interdum & coniungūtur ad necessitates commodius explendas. l.1. c.6.h.
Vitam ad reipublicæ commodum instituere, non seruile, sed saluatrix est. l.5.c.6.nn
Vita priuata & à publicis negotiis vacua, an præferenda si quæ se ad reipublicæ administrationem cum cæteris applicat. l.7.c.1. f. & seq.
Vita philosophica putatur, quæ soli contemplationi est dedita. ibid.
Vita optima quæ & singulis hominibus & vniuersis ciuitatibus. l.7.c.1.a. & seq.

Index rerum.

Vita instrumentis multis indiget. l.7.c.6.e
Vitiatur in democratiis vt cuiusque voluntas aut necessitas fert. l.5.c.6.mm
Vnitatem maximam, summum esse bonum ciuitatis docuit Socrates, sed refellitur. l.2.c.2.K. & seq.
In Voluptatibus perfruendis quæ cautio tyranno adhibenda. l.5.c.8.gg
Vrbana multitudinis diuisio. l.4.c.2.a
Vrbanæ multitudinis species præcipuæ quæ. l.4.c.2.c
Vrbis situs in se qualis esse debeat. l.7. c.9. a. & seq.
Vrbis seu vrbanorum ædium dispositio. l.7.c.9.f
In vsuris secundum leges transfertur dominium. l.1.c.8.c
Vsus duplex cuiusque rei possessæ, l.1.c.7.b
Vtilitatem vbique spectare, liberalia & magnanima ingenia non decet. l.8.c.1.l
Vulgus de musicorum & poëtarum operibus cur rectius iudicet. l.3.c.7.l

Z

Zaleucus Locrensium legislator. l.2.c.12.e
Thaletis auditor fuit. ibid.
Zanclæi à Samiis hospitibus suis eiecti. l. 5. c.2.p.
Zephyrum boreæ speciem quidam faciunt. l.4. c.2.f.

FINIS.